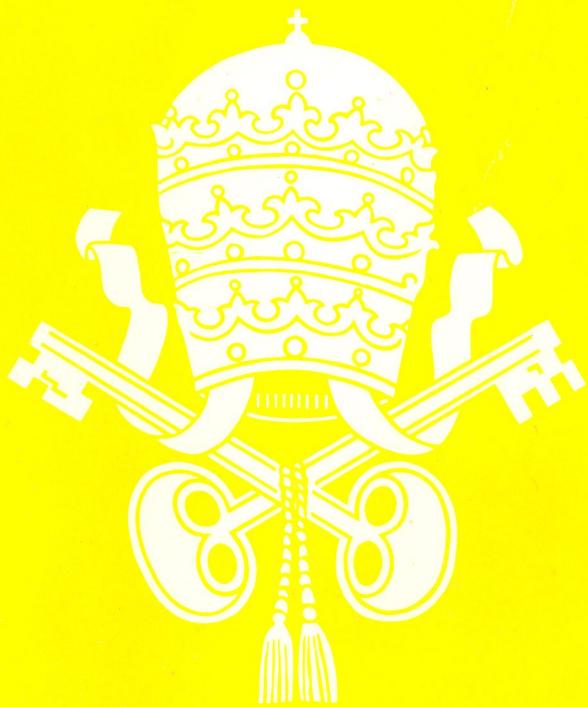

MAGNUM CRIMEN

MCMXLVIII
MCMLXXXIX

VIKTOR NOVAK

MAGNUM CRIMEN

POLA
VIJEKA
KLERIKALIZMA
u HRVATSKOJ

ZAGREB
MCMXLVIII
BEOGRAD
MCMLXXXIX

Viktor Novak

MAGNUM CRIMEN

Pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj
Zagreb, 1948.

Reprint
Beograd, 1986.

Izdava
RO „Nova knjiga“
Ada Ciganlija 6
Beograd

Direktor i glavni urednik
Slobodan Filimonović

Predgovor) reprinta
Jakov Blažević

Korektor
Branka Ivanković

Dizajn
Ranko Novak

Štampa
Beogradski izdavačko-grafski zavod
Beograd, Bulevar vojvode Mišića 17
1989

Tiraž: 5.000

CIP — Katijorn3annja y nyöjiHKauHjii

282:341.322.5(497.13)

НОВАК, Виктор

Magnum Crimen : pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj / Viktor Novak. — !Reprint! / !predgovor reprinta Jakov Blažević!. — Beograd : Nova knjiga, 1989. — XXIV, XVI, 1119 str. ; 27 cm

Predgovor reprintu: str. VII—XXIV.

261.7(497.13) ; 949.713,,1900/1950“

ПК: а. Клерикализам — Хрватска, 1900—1950
б. Хрватска — Историја, 1900—1950
в. Независна држава Хрватска — Ватикан

Народна библиотека Србије, Београд

N A P O M E N A I Z D A V A A U Z D R U G O
I Z D A N J E

Ovo je integralni tekst knjige „MAGNUM CRIMEN“ prof. dr Viktora Novaka koja je objavljena u Zagrebu 1948. godine.

Novo su u njoj jedino predgovor Jakova Blaževića i ova napomena izdava a.

Omot na knjizi je napravljen prema originalu koji je sa inio Pjer Križani za prvo izdanje.

Izdava je smatrao da su teme i ideje o kojima govori prof. dr Viktor Novak u ovoj knjizi, danas, veoma aktuelne, naročito njihova jugoslovenska usmerenost. Ostaje nam da italac iz 1986. godine to potvrdi.

Svesni smo toga da je itala ka publika heterogenog sastava i različito motivisana za itanje ove knjige. Ali, bez obzira, slagao se neko sa idejama i zaključcima ove knjige ili ne, ne pročitati je zna i lišiti sebe veoma važnog i funkcionalnog saznanja o odnosima među Južnim Slovencima, njihovom opiranju i podložnosti stranim uticajima i interesima . . .

A, u mnogo emu istorija se ponavlja ili poraženi hoće reprimu predstave . . .!

Ova knjiga, moglo bi se reći, na jedan subliman način obeležava i ispoljava vekove dramatične istorije južnoslovenskih i drugih naroda na jugu Evrope.

Prof. dr Viktor Novak, nekadašnji naučni saradnik Vatikanskog arhiva, značajno nekoliko svetskih jezika, istoričar, svakako je jedan od najvećih južnoslovenskih, a posebno hrvatskih intelektualaca, odraslih u okviru katoličke crkve. On je, prirodno, imao najviše dispoziciju da izvrši radikalnu kritiku klerofašizma, konzervativizma i reakcionarnog dela katoličke crkve. Oslobođujući katoličku crkvu, u Jugoslaviji, ovog istoričkog surrogata, on misli da bi tako preporučena crkva mogla više da posluži pravim interesima naroda, da bude koheziona sila u povezivanju naroda na Balkanu, a ne duhovni vođa u stvaranju katoličke države Hrvatske, dezintegraciona sila jugoslovenske zajednice i tvorac genocida nad drugim narodima . . .

Zna ajan je naro ito i metod pisanja ove knjige, jer sve što je autor u njoj kazao on je i dokazao, kao da je prepostavio budu eg oponenta, veoma lucidnog i elokventnog, kome nije hteo ostaviti prostora za špekulaciju pa je odmah izneo temeljne dokaze i uputio na njihove izvore. Zato je knjiga u prvom izdanju i prošla bez dostoje polemike pa je tiho povla ena i spaljivana, a kod široke publike kao „satanska knjiga“ anatemisana . . .

Ali, danas, 1986. godine, odnos prema ovoj knjizi nije kao 1948. godine. Ona sada izlazi pred savremenog itaoca, mirna i dostojanstvena kao stara gr ka boginja mudrosti i lepote.

*Dijalog, dakle, može da po ne!
Samo, pre toga, treba dobro prou iti ovu knjigu.
italac ima re !*

*Februar, 1986. godine,
u Beogradu*

*direktor, glavni urednik
Slobodan Filimonovi*

JAKOV BLAŽEVI

PREDGOVOR REPRINTU

Divide et impera. Spram stranih i inostranih tu inskih hipoteza i shema, koje su taj živi, ranjeni organizam („hrvatski”) uvijek ponovo razrezivali oštrom britvom svojih interesa, mi smo sveukupnoj našoj inteligenciji govorili, da za hrvatski narod nema drugog rješenja nego da se odredi i koordinira spram ostalih balkanskih naroda, a naro ito spram srpskog i da u solidnoj zajednici s njima pristupi preispitivanju svojih takozvanih zapadnja kih i latinskih kulturnih predrasuda i obmana. U prvom redu mi smo to govorili našem visokom kleru i gospodi biskupima: vjerujte, gospodo, što ho ete i kako ho ete, ali ne vjerujte, da vam mi vjerujemo da vi vjerujete u interesu našeg naroda. Vi vjerujete u interesu Vatikana, a Vatikan je dosljedan i hladnokrvan neprijatelj našega naroda."

M. Krleža „Republika“ 1947. br. II 767.

Od dolaska slavenskih politeisti kih pagana iz sibirskih tajgi na balkanske prostore datira perfidna politika rimsко-vatikanskih pretenzija, da pod svaku cijenu kotroliraju ili odre uju, blagosiljaju ili proklinju, raduju se ili obuzimaju „žaloš u i zbumenoš u" onim što se zbiva kod „barbarskih došljaka", kojih se Sveti Otac Grgur I. toliko prepao u svojoj „De Sclavorum gente".

f

Povijest u i onoga tko je zna, da su cezaropapisti ki politi ki interes, uglavnom u punoj posrednoj ili neposrednoj harmoniji sa politi kim planovima i akcijama svih vjekovnih neprijatelja Južnih Slavena. Sa svima njima rimski Apostolikusi ulaze u saveze da bi pokorili „pomorske bandite", „prestupnike i nasilnike", „zao porod", „protivnike krš anstva", „zemlju šizmatika, heretika i ostalih zavjerenika". To je kolekcija „epiteta ornantia" Vicariusa Christi od Ivana VIII preko Bonifacija VII i Klimenta VI do Gregorija XI kad govore o Hrvatima i ostalim Slavenima.

v

I tako stolje ima: Normani, Franci, Arpadovci, Mle ani, Habzburgovci, Germani.

„Be ka i Vatikanska diplomacija samo o tome rade da bi zatrli male narode" — dobro re e Strossmayer davne 1897. i zaista, ako postoji neka konstanta u povijesti južnoslovenskih naroda onda je to vjekovna stalna borba za slobodu jezika, pisma, svoje kulture, svoga mora i svoje zemlje.

Negiranje i otpor svemu što se name e iz Doma Nazaren evog navodi pape na stalno traganje za poslušnim slavenskim vladarima.

Traže im se kraljevi još od XI stolje a diljem Evrope. Tada je to trebao biti neki danski kraljevi Estridonske loze umjesto glagoljaša Petra Krešimira IV, a u maju 1941. to je Aimone di Savoia, vojvoda od Spoleta, ne ak V. Emanuella III, kome Paveli nosi krunu Zvonimirovu „koja predstavlja suverenitet NDH". Usput re eno, nesu eni Tomislav II, koji je trebao biti okrunjen na Duvanjskom polju, prvo je oklijevao, onda je u pijanom društvu izvrgavao ruglu svoju krunu i kraljevinu i napokon odbacio ovu ustašku farsu. Nakon ovog sramnog ina Paveli predaje Mussoliniju ono što je još 1939. Ma ek nudio — najve i dio Dalmacije s otocima. Po obavljenom veleizdajni kom zadatku prima ga najozloglašeniji ovovjeki crni Petar Angelicus Pio XII. — da bi izrazio svoje zadovoljstvo.

A neposlušni gube i glave. Na Spasovdan 879. godine Pontifex Maximus u crkvi Svetog Petra u Rimu blagosilja ubistvo hrvatskog kneza Zdeslava, ubijenog zbog politi kog koketiranja sa Bizantom, a protiv frana kih osvaja a. A kad je Papin vazal Dimitrije Zvonimir ubijen, zbog toga što je svoju domovinu pretvorio u papinski feud, onda itav narod dobija pokoru. Stolje ima se kotrljaju glagoljaške glave . . .

Me utim, narod se ne da. On instinktivno uti istinu. A istina potresa ovo tlo i uprkos imperijalnim principima, petnaest vijekova provaljuje kao lava protiv vladavine koja ho e da ga podredi stranim interesima.

Stoljetna upornost u borbi za slavensko bogoslužje za pravo glagoljanja, izraz je te nonkonformisti ke volje. Hrvatski je glagolizam nasuprot rimskom latinizmu politi an i nacionalan. On uva dušu i život narodnog jezika. Odupiru i se stranoj supremaciji, on afirmira vlastiti govor i pismo. Narodni sve enici to znaju: od Grgura biskupa Ninskog na ijoj je strani i njegov kralj Tomislav, do Strossmayera biskupa akova kog na ijoj je strani dobar dio nižeg klera. Glagoljaška hereza pretvorit e se u pu ku književnost, u neobi no rano datiranu literaturu, u jedan južnoslavenski jezik.

Rimska kurija tu me utim vidi „error" koji treba zatrati. U XI vijeku podrškom Ma arima, da osvoje hrvatsku krunu osnuju zagreba ku biskupiju, (zagreba ka katedrala i danas nosi ime Sv. Stjepana, madžarskog kralja, koja osim što ima zadatak da guši glagolizam, treba da posluži i za ma arski Drang nach Süden — do mora, a na pragu XX vijeka sa dva teroristi ka akta na narodne svetinje — „Decretales" od 1898. i „Actes de liturgico" od 1906. Sve pod devizom uspostavljanja u Kristu.

Pozivaju i se na ove akte zatiru talijanski okupatori glagoljicu i sve enike glagoljaše u istarskim krajevima.

Još opasnjom pobunom smatralo se bogumilstvo koje se u XI stolje u širi poput prerijske vatre od Bospora do Pirineja. Ova „manihejska hereza“ i „kuga“ istrebljavana je u Bosni i Dalmaciji ognjem i ma em ma arskih vlastodržaca.

Nema teološkog obra una sa u enicima popa Bogumila, krstjanima, patarenima, katarima i drugima koji vjeruju da je Isus Krist stariji, a Sotona mla i, odmetnuti sin Božji, koji odbacuju crkveno ustrojstvo. Stari zavjet, kult Marije, crkvu, križ i liturgiju. Na njih se ide šutnjom i fizi kim istrebljenjem po utvr enim pravilima ove krvave plja kaške igre rimske katoli ke crkve — prethodnice kolonijalnih klanja i genocida. U ovim se pohodima proslavio Nikola Taveli , godinama istrebljuju i bogumile po Bosni i napokon zaglavivši u Palestini u nekoj od sedam — papinskih križarskih katastrofa, da bi ga kao apostola Hrvatske, novopriona enog blaženika i „ . . . katoli kog borca protiv vjerskih zabluda koje su dolazile preko Drine“, iš eprkao iz arhivskog mira, tko drugi, nego Stepinac, i kandidirao ga 1939. godine za prvog hrvatskog sveca.

Eto primjera kako se danas mnogo toga zaboravilo ili se krivo tuma i i prisvaja od onih koji su u našoj povijesti išli, ne na strani svog naroda — koji iskazuje snagu svog duha u tadašnjoj evropskoj pustoši — nego protiv njega.

Tu crvenu nit otpora nastavlja u 16. stolje u labinjanin Flacius Illyricus, taj „Ahil istog luteranstva“ koji kao bjegunac luta svijetom i postavlja princip Historia Est Fundamentum Doctrinae.

Onu zatiru u nit nastavlju Venecija i Be uz izdašnu pomo Congregatio Inqvisitionis.

Gore knjige, autorima pucaju kosti. . .

ak i u krvavim turskim osvajanjima izvršenim uz punu indiferentnost zapadnih sila, Vatikan vidi šansu i ne propušta priliku. Ovaj puta za unija enje pravoslavnog življa izbjeglog ispred turskog zuluma. I sa ovim najkrvavijim petstoljetnim neprijateljem Slavena šuruje se ispod žita, jer neprijatelj šizmati kih pravoslavaca ne može biti i neprijatelj Rima.

Uostalom, fanati no histeriziranje biskupske crnožute etvorke Bauer, Stadler, Jegli , Šari nakon sarajevskog atentata i objave „pravednog“ rata „zlo incima i neprijateljima Božjim“ u Srbiji, uz punu podršku Sancta Sedes i Pia X koji u Srbiji vidi „razornu bolest“ — najbolje ilustriraju stoljetnu netrpeljivost, neprijateljsku i militantnu obuzetost klera kad je u pitanju pravoslavlje.

Sprovo enje politike katoli enja, koštalo je ovje anstvo nekoliko desetina miliona života. itava plemena, narodi, kulture i civilizacije zbrisani su sa lica zemlje u ime katoli kog Boga i Božje Matere, u vrijeme kad je u borbi za svjetsku prevlast, crkva kao ideolog i prethodnica, ruku pod ruku sa kolonijalnim osvaja ima u vrš ivala vlast i pozicije na novoosvojenim teritorijama.

Najdrasti niji primjer novovjekog oživljavanja sredstava i metoda najcrnjeg srednjevjekovnog mra njaštva desio se na ovim našim povijesnim vjetrometinama.

Listaju i ponovo Novakovu „Krvavu žetu“, to stravi no svjedo anstvo, kruže mi pam enjem kao mra ne ptice, slike i uspomene na to vrijeme kojeg sam bio živi svjedok. „Jedan dio Srba emo pobiti, drugi raseliti, a ostale emo prevesti na katoli ku vjeru . . .“ ježe kožu rije i ministra klerofašisti ke NDH, Budaka, javno re ene u Gospu u 41. godine dvadesetog stolje a.

I starija i novija historija puna je doga aja koji potvr uju diaboliziranu politiku rimske katoli ke crkve.

Ilirizam kao politi ki plan ujedinjenja svih južnoslavenskih naroda, javlja se kao logi na formula i sugestivan program otpora bezobzirnoj denacionalizaciji i prijete em naletu ma arizacije, germanizacije i latinizacije.

On je doduše izraz intelektualne fermentacije vrlo tankog sloja hrvatske inteligencije, koja se budi

iz letargi nog sna, ali povjesno zna i javu stvaranja prvih nacionalnih, političkih i kulturnih concepcija o jedinstvu i bratstvu naših naroda na Balkanu.

Ilircima je jasno, da se mogu oslobođiti samo zajedni kom borbom za ujedinjenje u jednu slobodnu i jaku nacionalnu državu: ili zajedni ki ostvarena budunost ili propast.

Nosilac ilirističkih ideja otpora Beču i Budimu bilo je niže sve enstvo trpeljivo prema pravoslavlju, blisko svom narodu i njegovim htijenjima.

Ono je i kasnije vjerno tradicijama hrvatskog preporoda i mislima najistaknutijih narodnih svećenika Račkog, Strossmayera, Mesića, Dobrile, Pavlinovića i drugih. N

Klerikalno habsburška osovina opravdano se osjeća ugroženom. Svi protivnici ilirskih ideja i nastojanja dižu drek, a prevratnike ideje, pa i samo ilirsko ime zabranjuje se kraljevskim policijskim reskriptom.

Panslavistički bauk i ideje zbližavanja katolika i pravoslavaca, zatiru sa Bachovim apsolutizmom uz izdašnu pomoći klerikalnog buka a protiv ilirizma, biskupa Haulika Juraja (koji usput rečeno i dandanas ima svoju ulicu u Zagrebu), da bi se već 60-tih godina jasno pokazalo, kako je opasno u utkivati duhovnu memoriju naroda, jer ona redovno prije ili kasnije uskrsne novim neodoljivom snagom. W

Oživljene ideje oslobođenja, ujedinjenja, jedinstva jednokrvne braće podijeljene vjerama i crkvama postaju programska platforma Strossmayerove Narodne stranke.

Zajedno sa kanonikom Račkom, borcem za načela kozmopolitske nauke, Strossmayer je simbol težnje narodne svijesti za afirmaciju kroz otpor. On je simbol koji pokazuje kako jedan od najviših svećenika Katoličke crkve u Hrvatskoj, može svoje fizičke, umne pa i materijalne pomoći staviti u službu svog naroda: dobrotvođe je mnogih kulturnih ustanova, utemeljitelj Hrvatskog sveučilišta, osniva Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu — najzaslužnijeg političkog ljudi onoga vremena, zagovornik glagoljizma kao mosta između pravoslavlja i katoličanstva, inicijator štampanja glagolskih misala, inicijator kulta slavenskog bogoslužja — Širila i Metodija, itd.

Ciceronskom elokvencijom zalagao se za demokratizaciju crkve i kritizirao hegemoniju kardinalskog kolegija. Zalagao se za ekumensku crkvu biskupa i sve enstva, a ne svevlasti Rimskie kurije, ustao protiv oštih osuda protestantizma, tražio zabranu bavljenja klera trgovinom poslovima. Suprotstavio se dogmi o papinoj nepogrešivosti cum ex catedra loquitur na Vatikanskom koncilu 1869—70. godine i izbezumio svojim stavom brojano nadmoćenje i organiziranje ultramontance, koji su raskupusali svoje biblije udarajući ih o klupe, da bi zaglušili govornika. Služenje Bogu za Strossmayera zna i služenje svome narodu.

Premalo se o njemu danas zna.

Njegovim dugogodišnjim naporima pružili su otpor i ultramontanci i bizantinci, podjednako zadovoljni nesnošljivošću i vjerskim fanatizmom.

Iz laboratorijskog reakcionarnog crnog žutog klerikalizma kolaju parole protiv slavenske i južnoslavenske solidarnosti. Klerikalizam se uključuje u politiku zbivanja razbijanjem nastojanja već obeshrabrenog Strossmayera i drugih rodoljuba (F. Rački, N. Nodilo, F. Potocnjak, F. Šupilo, A.G. Matoš). On postaje sve organiziraniji, smišljeniji, opasniji.

U tom organiziranom klerikalizmu, o tim „protivnarodnim snagama, kao sija imaju mržnje i nesloge me u narode vjerama podjeljene“ i njihovom kasnijem apokaliptičkom pohodu na stvaranje svoje države, koja će se povijesno promovirati kao krvava parafraza najcrnijih stranica naše historije — govoriti nam ova iz prašine debelog zaborava izvješta knjiga.

Profesor Viktor Novak ostavio nam je kolosalnu građu i istinito pisano svjedočanstvo o izvoristima i

crpilištima energije katoli kog klerikalizma u Hrvatskoj. On zorno pokazuje kako se davno prisutne tendencije, organizacijski i kadrovske zgotovljuju i kako se u fašisti koj tog ostvaruje „željkovani ideal“ — Nezavisna država Hrvatska, — monstruozni prijetvor klerikalne ideje u životnu stvarnost.

U obilju citata iz stenografskih bilježaka, klerikalnih novina, revija i brošura i knjiga, ustaške štampe, i publicistike, sudskih zapisnika, istraže i procesa, iskaza optuženih i svjedoka i druge grade i dokumenata — autor strasno traži i nalazi duboka i krvava zna enja onih nastojanja koja služenja Bogu uprežu u kola izdaje i služenja tu inskim interesima, onih što su vjeru i crkvu koristili za ostvarenje svojih monstruoznih političkih ciljeva.

Neshvatljivo je kako je i zašto to obilje historiografske građe, koje kao na dlanu pokazuje nevjersko, nego političko djelovanje crkvenih ljudi, nestalo iz vidokruga itavih generacija. Kako je napokon i Novakova knjiga, djelo koje sa toliko uvjerljivosti i obiljem citata omogućava itaocu nepristrasne konkluzije — tako er nestale. Signum temporis?

U oktobru 1901. vraćaju se jezuiti u Zagrebu, iako ih je nadbiskup Haulik htio dovesti još prije 40 godina, pa mu se tome suprotstavilo Gradske vijeće, s obrazloženjem da se plaše mogućih ulica nih nereda povodom dolaska „ježuvitah“. Toliko je taj isusovački soj bio omražen zagrebačkim purgerima prije 125 godina (i oni danas imaju trg u Zagrebu). Sada se vraćaju, da preuzmu ulogu ki me i žile kucavice ostvarivanja klerikalnog programa stoljeća, utvrdjenog na Stadlerovom „Prvom hrvatskom katoličkom kongresu“, popovskom saboru održanom godinu dana ranije u Domu Hrvatskog sokola u Zagrebu.

Napredna hrvatska omladina otvara antiklerikalni front oko „Hrvatskog aka“ ranopreminulog J. Janušića. Potpomognuta rodoljubima i političarima F. Supilom, N. Nodilom i F. Potočnjakom, u Rezoluciji 1907. godine, ona otvoreno ukazuje na vatikanski Rim kao neprijatelja hrvatskog naroda.

Klerikalizam odgovara drsko i bezobjezno „Hrvatstvom“, „Hrvatskom stražom“, „Danom“, „Vrhbosnom“, „Katoličkim listom“, itd.

Frankovci ironijom subbine „ukama uju“ Antu Starčeviću za sebe, isto onako kao što je to i sa Stjepanom Radićem kasnije napraviti njegovi najljubići protivnici klerikalci.

Starčević je smatrao da hrvatski narod svu svoju nesreću treba zahvaliti popovima a „ludi Stjepan“ (Radić) kako ga je krstila klerikalna štampa, da je „Hrvatski narod biti tek onda sretan kad ga prokune Rim“, a seljak ugovori: „Vjeruj u boga, ali ne i u popa“. Zato ga urednik „Vrhbosne“, naziva „papožderom“ i „popožderom“.

Au Krašić u septembra 1924. god. pred desetcima hiljada seljaka Radić reče: „Sve enici, odnosno biskupi su uitelji vjere i njih kao takve slušamo u crkvi, pa i izvan crkve. Ali kad vjeru pomješaju sa politikom i to sa ovakvom pogonom politikom osvete, krvi, oholosti i proždrljivosti, onda nisu uitelji, nego rušitelji vjere i crkve.“

Još 1904. Stjepan Radić u „Hrvatskoj misli“ o klerikalizmu kaže: „Klerikalac je komu je pojama crkve viši od vjere; klerikalac je, tko Papu zamjenjuje sa crkvom; klerikalac je tko vjeruje, da je kraljevstvo Božje na ovom svijetu i da je u moći Petra ključa i svjetska vlast nad vladarima i narodima, kako je to tvrdilo srednjevjekovno papinstvo; klerikalac je koji si umišlja, da se vjerska osvjetla enja može silom stvoriti ili uništiti; klerikalac je koji je vazda pripravan da istu zapovjest svoje savjesti žrtvuje tu em autoritetu.“

Antiklerikale Starčević i Radić i njihova životna borba, posmrtnom tragikom ostaju na barjacima klerikalofurtimski i stečki politike dr Josipa Franka i dr Vlatka Mačeka.

Nakon sudbonosnog Vidovdana 1914. austrofilska klerikalna kontaminacija kulminira.

Nadbiskup Ante Bauer pozivajući u bratoubila koji „opravdani i sveti rat“ klijene u rnomercu: „Hrvati junaci, ljubljeni naš kralj, zove Vas u boj!“.

Naši službeno elni popovi beskrupulozno u estvuju u promociji vremena krvi, laži, mraka, gluposti i smrti. U nastojanjima da se pod svaku cijenu onemogu i zbljavanje i ujedinjenje naših naroda oni u ime Božje, i punu podršku od Vatikana, huškaju „puk božji” na klaoniku, da srlja u krvave ralje ratne hijene, ne*bi li o ajni ki sprije ili brodolom katoli kog neizlje ivog crno žutog bolesnika.

Napokon i Majska deklaracija iz 1917. godine izraz je klerikalisti kog neodustajanja od habsburškog žeza, iako se funebralni zvu i zakucavanja lijesa nad lješinom dvoglavog orla — vrlo dobro uju. „Nota per la pace” Benedikta XI. sli an je pokušaju spašavanja „bedema katolicizma”. No njemu spasa nije bilo.

Evropskom scenom po injе kružiti novi bauk, bauk boljševizma. „ asni^ naslov” Antemurale Crhristianitatis, a što zna i pogibanje od „barbara i nekrsta” za „materijalni i duhovni probitak Europe”, sada podrazumijeva i borbu protiv crvene opasnosti i „rušila ke kuge komunisti ke opasnosti”.

Papi se „stežu o inske grudi” od „teško a, briga i skrbi za duše”.

Ta skrb manifestira se na ovim našim stranama, vjerskim progonima i internacijama u istarskim krajevima pod talijanskom okupacijom. Tu katoli ka crkva punim ple ima podupire talijanski ekspanzionizam i politiku odnaro ivanja amenovanih nešto kasnije ugovorom u Rapalu.

Po injе era Lateranske srda ne slege Vatikana i fašizma. Fašisti ki cezaropapizam.

Nekadašnji antiklerikalac Benito Musolini, „il duce Latino”, „ ovjek poslan od providnosti” useljava u „tople molitve” Pia XI — pape koji akciji tj. ideologiji tzv. rekristinizacije društva daje definitivnu formu, organizaciju i ideologiju.

Pod firmom širenja Kristova kraljevstva, i „spasavanja duša” a kao odgovor na „kugu” laicizacije. i narastaju eg radni kog pokreta, crkva ovom akcijom otvoreno želi i teži preuzeti u svoje ruke itav društveni i politi ki život — i tako — ostvariti stari papinski san.

Orlovsко i križarsko bratstvo, listovi „Domagoj” i „Nedjelja” pretvaraju se u efikasan instrument klerikalizma za mobilizaciju „katoli kih sila” i ostvarivanje luciferskih politi kih aspiracija klerofašisti ke simbioze.

Marširaju Merzove i Protulipca garde. Utire se staza Paveli u i ustaštvu, a „Dux populi Croatici” V. Ma ek „s posebnim simpatijama i povjerenjem prati križarski rad” (1937. god.) raspaljivanja šovinizma i vjerske netrpeljivosti.

Compania Jesu iz Palmoti eve ulice, oni isti kojima zagreba ki purgeri nisu dali u Zagreb 1860. godine, oni isti za koje Krleža re e da su „spalili, iskorijenili itavu našu pu ku poeziju i narodnu književnost”, sa devizom Ad maiorem Dei gloriam uzimaju sve više stvari u svoje ruke.

Nakon višegodišnjeg natezanja upravo oni nalaze ostarjelom nadbiskupu zagreba kom, Anti Baueru, nasljednika. Coadjutorem cum iure successoris postaje 35-godišnji biskupov ceremonijal dr A. Stepinac — ak jezuitskog Germanicum u Rimu. Stepin ev jezuitski fanatiziran antikomunizam i formalno i zakašnje solunsko dobrovoljaštvo u koje dospejva iz zarobljeništva, bili su Aleksandru Kara ordevi u dovoljan razlog da pristane na polaganje zakletve vjernosti kralju, ovog križarskog bojnika. Nakon zaklinjanja kralju, Stepinac se sastaje sa srpskim patrijarhom Varnavom i dogovara o sinhronizaciji borbe protiv komunista ke aveti. Njegovo posve enje u Zagrebu vrši se uz križarsku bakljadu.

Crkveno politi ka aliansa Ma ek—Stepinac stvaraju klerofašisti ku aparatu.

Ma ekove selja ke i gra anske zaštite dobivaju oblik vojnih formacija.

Pogromi komunista, antifašisti kih boraca, progresivnih Hrvata i Židova u Banovini Hrvatskoj sve su u estaliji.

Stepin eva antikomunisti ka propaganda ima u tome lavovski udio. Napokon ona je papinski legalizirana enciklikom „Quadragesimo anno“ još 1931. godine, a 1937. godine enciklikom „Divini Redemptoris“ — poznatim platformama — antikomunisti ke politi ke akcije Katoli ke crkve.

itaju i V. Novaka otvara nam se zastor povjesne scene i tadašnjih zbivanja.

U Mariji Bistrici Stepinac govori o „nemani krvave Kominterne“. U Kloštru Podravskom obra a se seljacima da ne slušaju „glas komunisti kih zlo inaca koji ih upu uju na ubijanje djece“. U Sv. Križu Za rtju da „hrvatski narod mora paziti da mu se komunisti ka kuga ne uvu e u ku u“. U selu Glogovnici govori o družbi komunisti kih zlo inaca „koje Bog ne smije pustiti nekažnjene“.

I nebesa uslišavaju molbe nadbiskupove. Koriste i Ma eka, Šubaši a i ostalu družinu kao sredstvo, osnivaju se novi koncentracioni logori i u njih, uz pomo Ma ekovih i Kenfeljinih selja kih i gra anskih straža (kasnije ustaških organa), trpaju komuniste i antifašisti ke borce, da bi po dolasku Hitlera i Paveli a bili izru eni zvjerima ravn u ralje.

Kult Majke Božje u prastarom zavjetištu u Mariji Bistrici i legende o hiljadi njenih „udesa“ opisanih u „Libri miraculorum“, vjerski i svjetovni „vo e“ hrvatskog naroda pretvaraju u manifestaciji ofenzivnog klerikalizma, crkveni se rekviziti vješto, uz klerikalni žongleraj, interpoliraju na politi ki teren. Uz suglasnost Ma eka, — Coadiutor Stepinac od 1935. godine (do 1945.) na elu procesije pješa i Via crucis od Zagreba do Marije Bistrice, manipuliraju i iskrenim vjerskim osje ajima masa, kao što to uostalom i dandanas ine nastavlja i njegove „crkve“, pritajeni zagovornici njegove politike.

O procesiji 1941. godine, ustaški „Novi list“ od 14. jula kaže, da je u eš e bilo „izuzetno veliko (oko deset hiljada)“ upravo zbog toga što je to bilo prvo hodo aš e Majci Božjoj u NDH. Na Marijinom svetištu se na „posebno na injenom oltaru vijala ustaška zastava“. Svetilište je pretvoreno u simbol ustaštva. U ustaški Lourdes.

Ni o tome se danas „ne zna“.

Pod Ma ekovom „mirnom i muževnom rukom“, Stepin eva uporna nastojanja i vatikanski blagoslov, ra a se „nagrada Božja za hiljadugodišnju vjernost Hrvata Svetom ocu“ — Nezavisna država Hrvatska.

„Zrenje je pri kraju“ — slikovito kaže V. Novak — „žetva je na pomolu“.

Sramni pakt koji Dragiša Cvetkovi uz suglasnost Ma eka potpisuje na Belvederu, logi an je završetak politike nacionalne izdaje jugoslavenske buržoazije.

uvaju i svoje klasne privilegije i pozicije i sama naslu uju i, da joj odzvanjaju povjesna zvona, ona je spremna na savez sa crkvom, sa fašizmom, sa crnim vragom.

Kratkovidna i nezajažljiva ona je slijepo, sistematski pripremala svoje politi ko samoubistvo. I sad se u njega sunovra uje uz eufori an angažman klerofašisti ke propagande i petokolonaške samohvale.

U etvrtak, 10. aprila u 16 sati Kvaternik proglašava Nezavisnu državu Hrvatsku. Ma ek proglašom poziva hrvatski narod da se pokorava fašisti ko ustaškim vlastima. Stepinac zapisuje u svoj dnevnik: „Veliki etvrtak. Današnji dan je prekretnica u životu hrvatskog naroda. Jugoslavija se raspada, a Hrvatska postaje nezavisnom državom . . .“. A zatim dodaje: „Narod je proglašenje primio sa velikim oduševljenjem, te su bile odmah izvješene hrvatske zastave. Isto tako narod je njema koj vojsci pripremio srda an do ek“. (IV knjiga Dnevnika str. 190.)

Eto intelektualnih, moralnih i politi kih horizonata tog studenta agronomije i doktora filozofije i teologije. On nezavisnost i nije u stanju da sagleda druga ije, nego pod vatikanskem duhovnom knutom i okupatorskom izmom.

Uz služenje Bogu i ljekoviti balsam molitve, veleizdaja je logi an i neminovan, voljom Svevišnjeg i unutrašnjim diktatom, dirigirani postupak. Uostalom da mu moralni i politi ki portret nije odgovarao kriterijima Grada Pastira Gospodnjeg, on nikada ne bi ni postao nadbiskupom. U vatikanskoj kadrovskoj politici tog vremena prolaze samo oni koji su spremni svim sredstvima moralnog, politi kog i vjerskog uticaja da se bore protiv svega što ima veze sa marksizmom i komunizmom, protiv svega što bi moglo ugroziti klasni poredak stvari i imetak i interesu rimske katoli ke crkve, protiv svega što je u povjesnom kontinuitetu stoljetne borbe hrvatskog naroda za slobodu.

U subotu 12. aprila Kvaternik imenuje vladu i ministre. Na uskršnju nedjelju Paveli dolazi u Karlovac. Tamo sa svojom grupicom ustaša u i do utorka, ekaju i da se Mak i Stepinac kona no dogovore sa specijalnim izaslanikom Fürera i Ribbentropa, Edmundom Veesenmayerom o svim modalitetima „nezavisnosti“. U utorak Paveli stiže u Zagreb. \

Stepinac sa neskrivenim oduševljenjem pozdravlja Paveli evu Nezavisnu državu Hrvatsku, sastaje se sa ustaškim prvacima, Žani em, Kvaternikom, Paveli em, razvija proustašku propagandu, organizira sve ane prijeme, prisustvuje sve anim priredbama i paradama.

Ustaške „Hrvatske novosti“ (u uskršnjem broju od 1941. godine) konstatiraju da je „... uspostavljena uska suradnja izme u ustaškog pokreta i najviših predstavnika rimokatoli ke crkve i vlasti u državi Hrvatskoj“. Crkvene institucije i župni uredi postaju instrument režima spreman za „Dom i Poglavnika“. U uskrsnjoj nedjelji 1941. godine Divi Filius nije Isus Krist, nego Ante Paveli .

Stepinac je u svojoj poznatoj Poslanici, koja je krajem travnja 1941. godine brujala iz „krugovala“ i javnih razglosa, zaklinju i se Poglavniku, pozvao sve enstvo na uzvišeni rad na o uvanju i unapre enju NDH i objašnjavaju i da je NDH „Ruka Božija na djelu“ tražio da se moli za najve eg krvnika hrvatskog i srpskog naroda.

Njegov, Kolarekov i Peni ev „Katoli ki list“ (kontinuitet njegova imena danas uva „Glas koncila“ — u podnaslovu Katoli ki tjednik) objavljuje „Na elu ustaškog pokreta iz 1933. god., da „ itatelji upoznaju osnovnu liniju po kojoj se upravlja život u NDH“.^

Taj isti „Katoli ki list“ (Zagreba ke nadbiskupije) u rubrici „Crkvene vijesti“ kasnije e u sljepilu antikomunisti ke histerije, objavljivati imena lica nad kojima je pokretni prijeki ustaški sud izricao smrtne kazne.⁴

Stepinac je odobrio prisustvo sve eni kih delegata u Paveli evoj pratinji, kada je Musoliniju i fašisti koj Italiji sredinom maja predao Dalmaciju i otoke ...

U lipnju 1941. on dovodi Paveli u cijeli hrvatski episkopat ispred crkve Sv. Marka „pozdravljuju i ga od srca kao državnog glavara s obe anjem iskrene i lojalne suradnje“.

Vjen ava, sahranjuje i propovijeda ustaškim prvacima.

Katoli ka akcija sa Stepincem na elu pomaže ustaške vlasti, a Križari kao najbrojnija organizacija Katoliti ke akcije, daju najviše „dobrovoljaca“ za isto ni front.

Stepinac je u srpnju 1941. primio iz Rima akt o pokrštavanju Srba. Još ranije Srbi se pozivaju pamfletom iz biskupske štamparije, da napuste pravoslavlje. Iza zlo instava pokrštavanja stati e na na in koji jedva poznaje i mra ni Srednji vijek — vrh Katoli ke crkve u Hrvatskoj sa Stepincem na elu, a pre utno Rimска kurija, koja nikada nije intervenirala, da se stane sa zvjerstvima.

Naime, 17. novembra 1941. plenum Biskupske konferencije izabrao je tzv. Odbor trojice na elu sa Stepincem, za Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu i osnovao radni izvršni odbor, da provodi pokatoli avanje u dogовору sa ustaškim ministarstvom pravosu a i bogoštovlja.

Stepinac se nije protivio rušenju pravoslavnih crkava.

Naredio je da se svake godine crkvenim sveanstima obilježavaju godišnjice proglašenja NDH i Paveli ev imendan i ro endan.

Sa itavim zagreba kim sve enstvom u estvuje u otvaranju ustaškog Sabora.

Prima od Paveli a najviše ustaško odlikovanje, Velerd sa zvijezdom, koji redovno nosi na ustaškim proslavama preko svog natpastirskog križa.

Imenovan je vojnim vikarom ustaške vojske tj. bio je najviši vojni sve enik ustaša i domobrana. Odobrio je Ceceljin molitvenik za ustašku vojsku „Hrvatski vojnik“ i sve anu misu zadušnicu u katedrali za vo u Crne Legije Juru Franceti a.

Krajem 1941. godine Pio XII poti e na izvršavanje vojni kih dužnosti, a Stepinac boži nom porukom poziva hrvatske radnike otjerane na rad u Njema ku, da dobro rade, jer je to njihova vjerska i patriotska dužnost.

Trude i se da dokaže neophodnost NDH i brane i je, Stepinac u promemoriji Papi Piju XII navodi, da je to potrebno ve i radi 240.000 pravoslavaca „prelaznika na katolicizam“ itd, itd.

Sa ustaškog programa i odlu ne obrane NDH Stepinac nikad ne silazi. On taj program razvija do kraja 1945. godine, podstrekavaju i obavezuju i vjernike na protunarodni rad, a nakon oslobo enja zemlje na terorizam križara.

Jasno je da on nije ništa popuštao u svom ustašluku od prvih dana okupacije pa do kraja, ve naprotiv, da je još žeš i neprijatelj naroda, brani ustaša i ustaške NDH i njihov podstreka što je narodna pobjeda bliža, a ustaški zlo in i izdaja ve i.

I preko groba NDH, Stepinac ostaje njen zato enik, guraju i sve enike i ostale u avanturu ustaško-križarskog terorizma, sramote i crkvu svojim zlo inima i zlo inima svojih sve enika.

Krajem rata, srpnja 1944. u Mariji Bistrici on ovako govori o antifašisti koj savezni koj i narodnooslobodila koj borbi u Jugoslaviji: „Smatra li možda ratuju a stranka, dok strahotama poga a našu zemlju, da je zlo in, što hrvatski narod svom snagom svog bi a stolje ima teži za slobodom i danas brani svoju državnu samostalnost uz ne uvene žrtve? . . . Ve se dva desetlje a pokušavalo, sad ovom, sad onom prilikom, narinuti komunisti ko naziranje na svijet. Hrvatski ga je narod plebiscitarno odbio . . .“

Na Josipovo 1945. godine, kad je rat ve dobijen, on se u bazilici u Palmoti evoj ulici, grozi vremenom u kojem e se „klevete i laži raskrinkati“, da „su eventualne pogreške kojeg sve enika, sitnica prema onom što se zbilo na drugoj strani, kojoj možda neupu ena svjetska javnost plješ e. I zato nas malo dira grožnja, kojom se, zagreba ki nadbiskup uvrištava medu ratne zlo ince. Iako se doti ni utvaraju da strahuju prema njima, neka znadu, da vedra ela, mirne savjesti „stojimo na svom mjestu, došlo mu što draga . . .“

Ovo o „vedrom elu“, „mirnoj savjesti“ ponavlјati e kao papagaj i na su enju koje ve sluti, jer mu na „mirnoj savjesti“, izme u ostalog, leže „sitnice“: popovi kolja i od komandanta Jasenova - kog logora Miroslava Majstorovi a alias Vjekoslava Filipovi a iz Petri evca, koji je u estvovao u pokolju školske djece u Drakuli u pokraj Banja Luke, pa preko Sidonija Scholza iz Našica, fra Zvonka Brekala, pomo nika Majstorovi a u Jasenovcu, fra Sre ka Peri a iz Livna, fra Vjekoslava Šimi a iz Knina, fra Petra Glavaša itd, itd. do zvjerstavaasnih sestara u dje jem logoru u Jastrebarskom.

U momentu sloma fašizma on je zajedno s Paveli em i Ma ekom stvarao planove o prijelaznoj vladi, povezivanju sa Rožmanom, Rupnikom, Dražom Mihajlovi em, i klerikalnim dijelom izbjegli ke vlade u Londonu, pripremao stranu oružanu intervenciju i okupaciju, te je preko Poslanice od 24. 3. 1945, razaslane na engleskom i francuskom jeziku u inozemstvo, stanje u zemlj: prikazivao kao gra anski rat, koji traži anglo-ameri ku intervenciju. Ta antipartizanska poslanica

objavljena u „Katoli kom listu”, sastavljena je u Poglavnikovom kabinetu kao „plebiscitarna biskupska izjava protiv boljševizma i partizanskog divljanja”, jer Zapad je obmanut „morem laži, neistina i kleveta”.

etiri mjeseca nakon pobjede i sloma fašizma, Stepinac jatakuje ustaškom pukovniku i bivšem glavnom ravnatelju za javni red i sigurnost Erihu Lisaku u svom nadbiskupskom dvoru, a još u studenom 1945. kontaktira ustaške špijune i budno prati teroristi ko-diverzantska ubacivanja u zemlju.

On je tzv. pastirskim pismom od 20. 9. 1945. nastojao pred me unarodnom javnoš u prikazati Jugoslaviju kao zemlju u kojoj se proganjuju nevini sve enici, kleve u i narodne sudove koji su sudili ratnim zlo incima.

Stepinac je dobio ustaški orden i „radi raskrinkavanja odmetnika u zemlji”. Pred sam kraj rata on treba da služi kao „locum-tenens”. Na Kaptolu sakriva ozloglašene ustaše, pohranjuje ustaške archive, Paveli eve govore snimljene na gramafonske plo e, oplja kano srebro i zlato stradalnika iz logora smrti itd.

Krvnja Stepinca za vrijeme okupacije predmet je mnogih dokumenata i nju nije potrebno naro ito dokazivati. Iz niza tih pisama i dokumenata proizlazi da je on vezao sudbinu crkve uz NDH i time stvorio osnovni preduslov, da on i veliki broj katoli kih sve enika aktivno u estvuje u ostvarenju njenog programa, po evši od organizacije njenih kotarskih poglavarstava, ustaških stožera, logora, milicije, vojske itd, pa do pokrštavanja, krvavih ubistava po logorima, ubijanja, plja ke, paljevina itd.

Stepinac na elu katoli ke crkve nije samo glavni ideolog ratnog zlo ina ve on stvara organizacijsku i kadrovsu snagu NDH.

Viktor Novak e to lijepo re i: „Tako je dakle, nadbiskup Stepinac, kao vrhovna glava katoli ke crkve u ustaškoj NDH, njen stub pri njenom izdisaju, kao što je glavni oslonac pri njenom poro aju — poteklom iz nezakonitog priležništva fašizma, nacionalizma i vatikanskog klerofašizma”.

Krvnja Stepinca kao organizatora nasilnog prevo enja Srba na katolicizam u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini potpuno je dokazana. Ta „prekrštavanja” pod Akšamovi evim geslom — „Natrag vjeri otaca” — spadaju medu najve e ustaške zlo ine i nasilja. Svima je bilo poznato tada, da su ustaše, a ustaše sve nici, napose, prijetili Srbima, da ako ne pre u na katoli ku vjeru, da e biti ubijeni, poslani u logore, otjerani sa svojih ognjišta itd. Nitko živ onda nije vjerovao i svima je bilo jasno da ustašama i Paveli u nije stalo do vjere, ve do nasilja i terora nad srpskim narodom. Svima je bilo poznato da su i prekršteni bili ubijeni i proganjani, a u mnogo slu ajeva da je narod bio domamljen u ustaška uporišta gdje je masovno pobijen, kao na primjer u Glini, Štikadi i drugdje. Svi su znali, da nitko u ono vrijeme nije dobrovoljno prešao na katoli ku vjeru ve iznu eno, i sa ustaškim nožem pod vratom.

Su eno mu je kao ratnom zlo incu na osnovu dokaznog materijala i brojnih svjedoka, na 16 godina zatvora. Nakon što je odležao 5 godina, bio je interniran u rodno mjesto Kraš i tamo umro 10. februara 1960. od leukemije.

Ako je itko zasluzio deveti krug pakla, onda je to on. Me utim, za našu zvani nu kaptolsku gospodu, s kojom s toliko obzira i takta postupamo, taj ratni zlo inac je: „Blagopokojni Pastir velikih nakana”, „kojem su na srcu crkva složna u ljubavi, mir i pomirenje medu narodima i bolji svijet bez nepravde, mržnje i osvete.” (Iz okružnice kardinala Kuhari a od 18. I 1985. kojom traži da se u svim crkvama zagreba ke nadbiskupije održi misa zadušnica za ratnog zlo inca povodom 25-godišnjice njegove smrti).

On je neumorni zaštitnik ovjeka” koji je „s iskrenim rodoljubljem tuma io pravo hrvatskog naroda na dostojan život u miru, slobodi i pravednosti”, on se „zauzimao za prava i dostojanstvo svake ljudske osobe” bez obzira na nacionalnost, vjeru i opredjeljenje”, „neprolazni eti ki principi bili su stijena na kojoj je stajao kao svjetionik” i napokon „on je najhrabriji biskup Evrope onog tragi nog vremena” (iz „prigodne homilije” kardinala F. Kuhari a u zagreba koj katedrali istim povodom).

Ali svjedo anstva su tu. Sakupljena su i u knjizi — putokazu — Viktora Novaka. I eto odgovora na moguće pitanje: „Zašto ponovo „Magnum Crimen”?

Zato što snage pomorne o kojima govori ova knjiga još žive. Drsko nastavljaju svoju politiku. Organiziraju se. Pokušavaju kroz razne sprege dobiti uporišta. Svoj poraz smatraju privremenim. Okrenuti prošlosti, potkupljenih srca i pameti, impregnirani mržnjom prema komunizmu, oni žude da poraz prevore u pobjedu. Oni bi osvetu. Iz njihovog braka sa kontrarevolucijom može se roditi samo nakaza novog „Velikog zla ina”.

Zato ponovno „Magnum Crimen”. Kao povijesno pamjenje i odlu na opomenu koja glasi: „Nikad više neete pro i. Nikada!”

A mudrovanje o tome kako postoje dokazi o Stepin evu nesuglasaju sa ustašama, o njegovim prosvjedima u vezi klanja, o ljudima koje je spasio od ustaške kame, o „famoznom” kamenu u ledu od ustaša iz Međstrovi evih memoarskih senilija — to su tlapnje. Nakon pada Italije, Vatikan veće inje igru sa zapadnim saveznicima, a vjerni izvršilac Stepinac mora igrati prihvati. Uostalom, ustaški ministri Voki i Lorkovi uz Poglajena povlače poteze u skladu sa pravilima vatikanskog ilovske igre koja je u toku. Otuda povremena „neslaganja” sa Pavelim kabinetom.

A i roeni mu brat stradava od fašisti ke ruke... što može ali i ne mora imati upliva na nadbiskupovo „distanciranje” od ustaškog ostvarivanja „Civitas dei” raspelom, bombom, kamom i Jasenovcem.

Stotine godina povijesti pokazuju (a povijest Drugog svjetskog rata najoiglednije), da Vatikan, odnosno vrhovna hijerarhija Rimske Katoličke crkve, uvijek i u svakoj prilici stoji na strani neprijatelja naših naroda, da je protiv njihovog jedinstva i bratstva, što jasno dolazi do izražaja u politici vrhova katoličkih klera u vrijeme tzv. Nezavisne Države Hrvatske. Međutim, injenica je, da je uprkos ovakovom stavu vrhova crkvene hijerarhije, pod nacionalnu i crvenu zastavu narodnooslobodila kog rata i socijalisti ke revolucije stao ogroman broj vjernika i dio sve enika katoličke vjere.

Zelja crkve za vlašć u i pohlepnost za imetkom toliko je zasljepljuju a, da ona niti vidi, niti hoće da zna, da su vjernici, masovna osnova revolucionarnih prevrata: od srednjevjekovnih seljačkih buna do radničkih istupanja na povijesnu scenu, od Pariške komune do Oktobarske revolucije i drugih revolucija 20. vijeka, od naše revolucije do onih u Latinskoj Americi.

Iako to još nije dovoljno, a pogotovo do kraja istraženo, broj katoličkih svećenika, za koje se pouzdano zna, da su, prema nekim istraživanjima i evidencijama, bili u esnicu NOP je oko stotinu. Onih koji su uglavnom pobijeni od etnika, ustaša, Nijemaca i Italijana zbog suradnje sa NOP-om je preko 40. Onih „bezimenih” koji su samozatajno pomagali, broj je zasigurno daleko veći.

Uz rijetke i asne izuzetke i tu je naša historiografija zatajila.

Treba podsjetiti da je stav Partije prema vjeri i vjerovanju i prije rata i u toku rata esto falsificiran kao negativan. Tvrđilo se da su komunisti u našem protiv svakog vjerovanja i da između njih i vjernika nema ni mira, ni sporazumi, ni suradnje. Ovakav navodni negativni odnos komunista prema vjernicima uvelike su eksplotirali svi neprijatelji NOP i NOB. U stvari problem treba obrnuti. Ne komunisti, nego konzervativni antikomunizam katoličkih crkvenih vrhova bio je kamen spoticanja i osnovni izvor zaziranja dijela svećenstva i vjernika.

Tito je na primjer još 1936. godine u Beogradu napisao lanak za „Proleter” pod naslovom „Komunisti i katolici”. Obrađujući se vjernicima i predlažući zajedničku borbu protiv zajedničkih neprijatelja koji nastupa — fašizam, istakao je principe slobode vjere i vjeroispovijedanja.

Rukovodstvo NOP-a je na toj liniji, a to je bila linija Partije, odmah u početku borbe protiv okupatora proglašio princip okupljanja svih rodoljubivih snaga bez obzira na nacionalnu, vjersku i drugu pripadnost. Glavno mjerilo patriotizma bio je odnos pojedinca prema fašističkom okupatoru, a osnovno na elo, na elo slobode i ravnopravnosti.

To se sve vrlo jasno vidi iz obilja dokumenata, uputa, proglaša, partizanskih zakona i novinskih lanaka koji isti u principu slobode vjere i vjerovanja.

Katoli ki župnik Alojz Ocvirk iz Jezerana daje izjavu „Vjesniku“ br. 17 od listopada 1942: „Na oslobo enje Jezerana i na dolazak partizana ja gledam kao Slaven i kao sve enik, kao na oslobo enje ovdašnjeg naroda i mene samoga. Smatram, da bi bez pobjede partizana, sa pobjedom fašisti kih baraba i sve enstvo i sav naš narod sasma nestao. Svaka pobjeda naroda i njegove vojske — partizana, mene kao Slavena i kao sve enika veseli.“

Nikakvih smetnji ni zapreka od strane partizana nisam imao niti ih imam, bilo ja li no, bilo kao katoli ki sve enik u vršenju svojih vjerskih obreda.

Mišlim ostati s narodom i sa partizanima u svim prilikama do narodne pobjede, i ukoliko do e do potrebne evakuacije ne u se od naroda odvojiti, jer vrlo dobro znam, da mi je mjesto uz narod i sa narodom“.

U lipnju 1942. pri vojnim jedinicama NOB osnivaju se zvanja vjerskih referata. Naredbom Vrhovnog komandanta NOP, Tita, Štabovima brigada nalaže se, da se prema ukazanoj potrebi ustanovljuju zvanja sve enika pri brigadama sa nazivom Vjerski referent. Vjerski referenti kao znak raspoznavanja nose na lijevoj ruci križ (krš anski) i polumjesec (muslimanski) sa jedan ili dva širita ispod znaka. Njihove su dužnosti vo enje knjiga poginulih i umrlih drugova i drugarica, vršenje svih vjerskih obreda besplatno, ukoliko to narod zahtijeva, i populariziranje narodnooslobodila ke borbe u krajevima kuda prolaze partizanske jedinice.

Postoje brojni' dokumenti o vršenju vjerskih obreda u partizanima. Na primjer foto-dokument crkvenog pokopa 27 partizanskih ranjenika, poklanih od ustaša u bolnici u Oto cu izme u 12. i 13. rujna 1943, kojima kanonik Grga Star evi drži opijelo. Isto tako o partizanskim grobljima obilježavanih križevima. ^

U Sloveniji su bile poznate partizanske vojni ke zakletve sa crkvenim obredom, a davane su i mise zadušnice za poginule borce, kao napr. za komandanta Glavnog štaba NOV i POS Staneta Rozmana. Tako er je poznato da su se boriči fakultativno mogli crkveno vjen avati. Poznati su i slu ajevi blagosiljanja partizanske zastave.

Pri Izvršnom odboru AVNOJ-a osnovan je krajem studenog 1942. vjerski odsjek (kao prete a vjerskih komisija pri državnim organima).

O odnosu prema vjerskim nekretninama govori „Uputstvo o odnosu rukovodilaca i boraca NOV i POJ prema vjeroispovijedanju i o odnosu vjerskih službenika prema NOB“. Kaže se izme u ostalog, da je u pogledu vakufskih imanja, crkvenih i manastirskih dobara „... sva ta imovina je neprikosnovena i ostaje i dalje svojina, džamije, crkve, manastira i njome upravljaju kao i do sada za to odre ena lica od strane vjerske uprave“.

U izvještaju o radu Prosvjetnog odsjeka Izvršnog odbora AVNOJ-a krajem 1942. godine i u Uputstvu za rad osnovnim narodnim školama o nastavi vjere i vjerouauke kaže on: „U mjestima gdje postoje vjerske škole, klosteri i mektebi, treba ih ostaviti, da rade dalje, kontroliraju i njihov stav prema NOB a ne mijesati se u pitanja vjere i nastave. A o vjerouauku: „Bez smetnje odobrava se predavanje vjerouauke za katolike, pravoslavne, muslimane i ostale vjeroispovijesti“. Propisano je tako er, da se nastava vjere u osnovnim narodnim školama treba izu avati u duhu uzajamne vjerske trpeljivosti, vjerske discipline i dužnog poštovanja drugih vjeroispovijesti.“

Odjel narodne prosvjete ZAVNOH-a objavio je 1944. godine nastavni plan za osnovne škole u kojem se kaže, da program za vjerouauk u osnovnim školama i nižim razredima gimnazije odre uje vjerou itelj i da vjerouauk poha aju ona djeca iji roditelji to žele.

U partizanima „neprijateljima vjere i crkve“ slavio se krš anski blagdan Boži . Usred rata 1942. godine u centru partizanske države Biha u, zvonila su crkvena zvona pozivaju i na polno ku. Boži se slavio svuda. U Sloveniji glasilo Osvobodilne fronte donosi o Boži u 1942. lanak „Na boži nu

no ". Na Hvaru Boži nu priredbu 1943. godine organizira Propagandni odjel Oblasnog NOO Dalmacije. Za pravoslavni Boži 7. sije nja 1943. okupljenim Krajšnicima govori Tito: „Ja vam predajem pozdrav Vrhovnog štaba, estitam vam boži ne praznike i Novu Godinu. . . Ovaj Boži slavimo u znaku borbe, ali i duboke vjere i sigurnosti u pobjedu pravedne narodnooslobodila ke borbe . . . Ovaj veliki praznik koji su praznavali vaši o evi, djedovi i pradjedovi vaši, vi danas praznujete sa vjerom u bolju budu nost...“ J

Publicist Irl Peteši prikupio je obimnu dokumentaciju i napravio je dobar prikaz vršenja vjerskih obreda u partizanima: krštenja, sklapanja crkvenih brakova, pogreba, misa, ispovijedi, pri esti, propovijedi, slavljenja blagdana, primanja posljednjih pomazanja, nastave vjeronauka, zaštite crkava i bogomolja, blagosiljanje zastava itd.

Puno poštovanje i uvažavanje imali su sve enici koji su se odlu ivali za narodnooslobodila ku borbu i stvaranje narodnog jedinstva u borbi protiv fašizma. Oni su to poštovanje višestruko zasluzili, jer se radilo, pogotovo kad je rije o katoli kom sve enstvu, o vrlo hrabrim iznad svega poštenim rodoljubima, ljudima koji su dovodili u pitanje i svoj život i svoj poziv, jer su prkosno odbili poslušnost crkvenoj hijerarhiji, koja je tako re i listom stala na stranu okupatora, tzv. Nezavisne Države Hrvatske i antikomunizma.

Ovaj eti ki in partizana sve enika koji su uprkos zvani ne ideologije i poliike svoje hijerarhije, opredjeljuju protiv zlo ina prema vlastitom narodu, izraz je njihove visoke svijesti, savjesti i morala, a njihove subbine, esto tragi ne, ostaju u neizbrisivom pam enju svih naših naroda.

Od onih koje se ne mogu i ne smiju zaboraviti svakako su stariješine samostana u Pleterju dr Leopold Edgar Lavov, iji je samostan bio partizansko uporište, 12 sve enika partizana iz okupirane Štajerske, još najmanje dvostruko toliki broj ubijenih, umrlih i izmu enih u koncentracionim logorima, 20-tek sve enika iz franjeva kog i Finžgarovog kruga u tzv. „Ljubljanskoj pokrajini“, sve enstvo Julijanske krajine i njegova najistaknutija figura dr Ivo Juvan i, istarsko sve enstvo sa Josipom Stifani em, Zvonkom Brumni em i Josipom Paviši em, zatim katoli ki župnik Franc Žužek iz Gline, fra Grga Star evi iz Oto ca, mostarski biskup koji je osudio nedjela protiv Srba 1941. godine, hercegova ki franjevci fra Zlatko Sivri , Serafin Dodig, Veselko Milas i Ivan Primorac-Škopo.

Zatim, tu su Janko Petan, Anton Rantuša jedini preživjeli iz Jasenovca i osmorica njegovih ubijenih drugova: Franc Glober, Franc Ka , Janez Kodri , Anzelm Polak, Janez Ran igaj, Franc Rihar, Jakob Sem i Franc Orešnik.

Dalje, tu je akon Živan Bezi , Bogomil Kruši , fra Gavro Gavran i , fra Sre ko Franjki , don Ivo Sulji i don Ante Adžija, cijepanicom ubijen brat streljanog Božidara Adžije, Dragutin Štimac, obešen 1943., ubijeni dalmatinski franjevac Karlo ulum, fra Jozo Markuši u esnik II zasjedanja AVNOJ-a, fra Pile Vukovi i mnogi franjevci iz Dalmacije, don Sre ko Pavi , don Ante Oštiri , zatim zadarski i hvarske sve enice, sve enice iz Primorja, okoline Karlovca i Bjelovara sa lanom IO JNF Kockovi em, Slavonije sa dr Franjom Didovi em, Hrvatskog Zagorja itd., itd.

Apostolski protonotar, poznati povjesni ar slavenskog bogoslužja, župnik crkve Sv. Marka u Zagrebu, monsinjor dr Svetozar Ritig, najzna ajnija je li nost medu katoli kim sve enicima koji su u estovali u NOB. Na Drugom zasjedanju ZAVNOH-a održao je svoj poznati govor. Vije nik Ritig tom je prilikom rekao i ovo:

„Nikada nije bilo ni jednog hrvatskog sabora, ni jedne narodne skupštine koja je bila ovako složna kao što je ova, ovako požrtvovna kao što je vaša. U našim saborima i našim skupštinama vazda su stranke i partie nastojale više na svojim partijskim, nego zajedni kim i narodnim interesima. Ovu prednost naro ito vam priznajem, dragi komunisti. Vi ste upoznali jednu veliku potrebu, ne samo upoznali, nego je i proglašili itavom narodu kao najve u dužnost. Ne samo proglašili, nego je i ostvarili, da se jedino slogan i odanom službom i žrtvom za narod može izvojevati potpuna pobjeda. (Dugotrajni poklici: Živio! Tako je!). Zato je cito narod pristao uz vas. Vi ste pokazali narodu pravi put narodnoga politi kog rada. Pod dojmom ove velike historijske injenice, mogu slobodno ovdje naglasiti, da je samo ova sloga omogu ila vaše velike vojni ke i politi ke uspjehe. Vaši vojni ki

uspjesi su po svojim rezultatima i po svojoj vrijednosti daleko nad uspjesima drugih i ve ih vojska. Vaša je vojska bila mala i goloruka, pa ipak ste svojim divnim junaštvo kroz ove dvije i pol godine izvojevali ve e uspjehe nego mnoge druge velike vojske (Poklici: Tako je!). Malobrojni i nenaoružani u po etku svoje borbe, vi ste s nevi enim elanom othrvali dušmaninu, obranili ro enu grudu, spasili ast i obraz svog naroda, suzbili teške ofenzive neprijateljeve i do sada oslobodili velike dijelove Jugoslavije. Kad se vojska jugoslavenska razbjegla, vi ste preuzeli njezinu dužnost i obranili zemlju, narod i domovinu. Naš narod nije se poklonio neprijatelju. Francuska je podlegla, Belgija je podlegla. Druge ja e države su podlegle. Jugoslavija nije podlegla. Vi ste je obranili svojim mišicama u svojim šumama. Koji narod može se iskazati ovakvom djelom? — To je najve a slava našeg naroda za ovo 1200 do 1300 godina što smo ovdje. Ali to je najja e jamstvo za opstanak i budu nost našega naroda. Vi ste, drugovi, izvršili još drugo veliko djelo. Vi ste uspostavili i uskrsnuli bratstvo i slogu izme u srpskog i hrvatskog naroda. I tim ste pokazali budu im pokoljenjima, kako je ovo naš zajedni ka domovina, koju jednako ljubimo, pa zato za nju jednako i umiremo. (Tako je!). Vi ste se sastali da položite temelje novom i boljem ure enju države Jugoslavije. Ve ovo što ste dosad u vrijeme ovog rata u inili, zna i temeljni preokret na bolje. Vi ste od svojih vo a netom uli velikih rije i. Usadite ih duboko u svoju dušu. Kako ste veliki vojnici i junaci, tako, budite i veliki u itelji i novih, zdravih narodnih politi kih misli i na ela što ste ih ovdje uli. Moram vam re i još nekoliko rije i kao sve enik. Mi sve enici bili smo uvijek narodni ljudi . . . Poznat vam je naš veliki hrvatski biskup Strosmayer koji nas je u io slozi i ljubavi hrvatskog i srpskog naroda (odobravanje). Nažalost u posljedne vrijeme mnogi su naro ito mladi sve enici zaboravili na ovu svoju narodnu i krš ansku dužnost. Ovo što su mladi sve enici sada u inili jeste izdaja narodnih idea. To je peta kolona, koja je izdala osje aje svoga naroda. Tako ja završavam i to vam kao sve enik i kao ovjek iskreno kažem. Došao sam i oduševio sam se mnogo. Vjerujem, da uskrs našeg naroda nije daleko. Bog e nam ga dati". („Vjesnik“ JNOF Hrvatske broj 28 od 20. XI 1943").

Djelovanje Ritiga u toku NOB bilo je vrlo svestrano. Kraj rata do ekao je oduševljen pobjedom nad fašizmom, a kad se vratio u Zagreb, služio je 1945. godine u svojoj crkvi Sv. Marka na Radi evom trgu misu zahvalnicu u prisustvu novoizbarane prve hrvatske vlade u kojoj je bio ministar i predsjednik vjerske komisije. Tom prilikom je rekao: „U ovaj historijski nezaboravni trenutak, kakvoga još nikada ne bješe pod divnim svodovima crkve svetoga Marka, dižemo svoja srca put nebesa i prikazujemo svoje molitve za našeg velikog predvodnika Maršala, za našu hrabru oslobodila ku Jugoslavensku armiju, njezine slavne generale i oficire i sve juna ke borce koji najviše pridoniješe za našu pobjedu i narodnu slobodu . . . Neka nam Božja milost bude na pomo i“.

(Svetozar Ritig nema ulice u Zagrebu. Nema ni u Slavonskom Brodu gdje je ro en).

Ustavom FNRJ od 1946. godine i republi kim ustavima crkva je odvojena od države.

Me utim, od prvih dana stvaranja Nove Jugoslavije hijerarhija Katoli ke crkve zauzima izrazito neprijateljski stav. Ni posljednju šansu pruženu mu susretom sa Titom u junu 1945. godine (u staroj zgradi „Lova kog doma“ u Nazorovoj ulici) Stepinac i Katoli ka crkva u Hrvatskoj nisu iskoristili da sa sebe speru ljagu i blato nagomilano na crkvi tijekom rata kroz suradnju sa okupatorom i ustaškim kvislinzima. Tradicionalno vatikanstvo vazalstvo i politi ki klerikalizam zagreba ke crkve i tada je prevladao.

Impregniran po diktatu tu inskih interesa, Stepinac odbija ono za što se Stipica Radi zagalao u julu 1925. godine — za hrvatsku crkvu nezavisnu od stranih manipulacija i stranih interesa, za crkvu blisku svom narodu i njegovima težnjama.

Taj antikomunisti ki, umobilno fanatizirani jezuita i podstrela zlo ina, zajedno sa Vatikanom špekulira, o ekuje, podsteti i režira (Pastirske poslanice od septembra 1945.) gra anski rat i intervenciju zapadnog Bloka. Nikad im krvii dosta . . .

Vatikanska politika u svom konzervativnom antikomunizmu daje i organizira prikupljanje financijskih i drugih sredstava, da bi sprije ila izru enje ratnih zlo inaca Jugoslaviji. Ona ih šverca po desetinama samostana Evrope. Napokon, i Ante Paveli uz pomo Vatikana, prerušen u fratra prelazi iz Austrije u Italiju, a potom u Južnu Ameriku. Artukovi , nekadašnji ak Širokoga Brega kojem je kler pomogao pri usponu do ustaškog ministra, tako er bježi uz pomo klera, a danas ga

kao „istinskog kršanskog dentlmena“ „kojeg je Stepinac visoko cijenio“ brani isto društvo na elu sa jezuitom Stjepanom Lackovićem — Stepinacim tajnikom.

Poslijeratno razdoblje je vrijeme tzv. hladnog rata između dva suprostavljenih bloka. Vatikan u sprezi sa atlantizmom harangira i preko crkvenih i preko političkih faktora protiv socijalističke Jugoslavije, što je politička osnova visoke hijerarhije katoličke crkve u Jugoslaviji prema novom socijalističkom poretku. Vatikan u to vrijeme otvoreno favorizira neprijateljski nastrojene sve enike i postavlja ih na odgovorne crkvene položaje (za pomoćnog episkopa Bauerleina, pomoćnog biskupa A. Tokića, te za biskupa dr. Banića, dr. Šilika, dr. Butorca — sve proustaše i ustaše).

I dok svijet nakon završetka rata ide uljevo. Vatikanska politika svojom antikomunizmom zasljepljenosti upreže se u kola najagresivnijih imperijalističkih ciljeva i pruža im punu podršku.

Iako ogoljen i dotuđen antikomunizam Vatikana i dalje se kuha u istom kotlu sa krajnjom desnicom. Dekretom „Vrhovne svete kongregacije S. Officij“ od jula 1949. predviđa se automatska ekskomunikacija svih katolika koji „svjesno i slobodno brane i propagiraju komunizam“. Vjernicima se zabranjuje da se u lanjuju u komunističke partije, da za njih glasaju na izborima, da itaju komunističke knjige.

Vjernike i patriote, uključujući i tu dio crkvenog clera, Vatikan stavlja pred ozbiljnu moralnu diasporu između intimne religioznosti i dubokih ljudskih moralnih principa i svoje zvanične politike. I dok je svima jasno da je rimsko katolička crkva strateška rezerva mračnim političkim ciljevima, Vatikan gluh i zasljepljen, ustrajava na dosljednom kontinuitetu vlastite kompromitacije.

Kao tipični oligarhi bezobzirne samovolje, vrhovi crkvene hijerarhije gube moralne bitke ravno dvadeset stoljeća.

Uprkos takvim stavovima Vatikana, dobar dio katolika kog nižeg narodnog svećenstva stvara svoja staleška udruženja (prvo je bilo Udruženje svećenika Istre 1948. godine) protiv kojih ustaje, po direktivi, hijerarhijski vrh katoličke crkve na biskupskoj konferenciji 1952. godine.

Vatikan zauzima nedvosmisleno antijugoslavenski stav i u vrijeme tršanske krize.

Zakulisno djeluje kod pojedinih vlasti da ne uspostavljaju diplomatske odnose sa FNRJ.

U vrijeme Rezolucije Informbiroa on se zalaže protiv pružanja ekonomski i vojne pomoći Jugoslaviji.

Vrhunac Vatikanske provokacije je imenovanje ratnog zla inca Stepinca kardinalnom i kažnjavanje najtežim crkvenim kaznama sve enike koji su u estovali u NOB.

Zbog nagomilanih problema u uzajamnim odnosima 17. 12. 1952. godine vlast Jugoslavija prekida diplomatske odnose sa Svetom Stolicom i upozorava Vatikan na njegovu odgovornost za taj ishod. Prekid u odnosima trajao je 14 godina. Do nove uspostave dolazi 1966. godine, nakon potpisivanja tzv. Protokola između Svetog Stolice i vlasti SFRJ.

U međuvremenu razdoblje vojujuće crkve završava otprikljike sa smrću Stepinca. Već 1960. godine Predstavnikom SIV-ih biskupi Jugoslavije prihvataju društveni sistem i pravni poredak SFRJ kao okvir u kojem će djelovati crkva.

Politika pape Pia XII po injekciji odzvanjati u prazno. Na razvalinama kolonijalizma, pregaženim 50-godišnjim naporima da se zaustave pokreti masa, ideološki možda neprošeni i politički šaroliki, ali usmjereni na revolucionarni preobražaj kapitalizma, na injenici da politički, društveni i ekonomski razvoj afirmira socijalizam kao svjetski proces, pojavi masovne sekularizacije u svim društvinama — konačno preovladavaju shvatanja da vrijeme gazi i udaljava crkvu u izolaciju i da ona mora izaći iz zatočenja ideologije davno pokojnog Leona XIII i njegove enciklike „Rerum Novarum“ (1891) socijalno-političke doktrine o uvanju kapitalizma i zaštravljivanju prema marksizmu i socijalizmu.

Ivan XXIII Roncalli i Pavao VI Montini, pape su ažurnog velikog prilagodavanja — dovo enja crkve u sklad sa vremenom, u povjesnu primjerenost.

Enciklike „Pacem in terris“ i „Populorum progressio“ i ostale silne pisanje koncila koji se protegao na etiri godine (1962—1965) gr eviti su pokušaji aggiornamenta: ekumenizma, priznavanja prava radni ke klase, zalaganje za socijalnu pravdu i napuštanje antisocijalizma, dijaloga razli itih ideoških pozicija, napuštanja klerikalizma, zalaganja za novi ekonomski poredak u svijetu, za mir, nuklearno razoružanje i gašenje ratnih žarišta, za ja anje UN i uspjeh KEBS-a.

Na toj platformi Sveta Stolica mogla je normalizirati odnose sa socijalisti kima zemljama.

Iz zatvorenosti i izolacije kre e se prema postupnoj normalizaciji odnosa. Jedan od prvih bilateralnih akata koji je Vatikan nakon koncila zaklju io sa nekom državom je „Protokol“ potpisani u Beogradu 25. juna 1966.

Prvi puta zaklju uje Vatikan sporazum o pravnom položaju katoli kih vjernika u jednoj samoupravnoj socijalisti koj zemlji, o me usobnim obavezama i pravima, koji je „stavio u stranu“ famozni Konkordat oko kojeg je za vrijeme stare Jugoslavije bilo toliko peripetija.

Sveta je Stolica priznala Ustav, zakonodavstvo, socijalisti ki poredak, što zna i da se saglasila sa slobodnim prostorom za isklju ivo vjersko djelovanje i sa odustajanjem od upotrebe crkvenih funkcija i vjerskih osje aja u politi ke svrhe.

Duh Protokola je smrt klerikalizma.

Protokolom su državno pravno utvreni odnosi socijalisti ke Jugoslavije i Vatikana kao i preuzimanje me usobnih obaveza u ponašanju jedne i druge strane.

Vrhunac trenda dobrih odnosa bio je susret Tita i Pavla VI 29. marta 1971. godine u Vatikanu, kad Papa potvr uje svoj pozitivni stav prema našoj socijalisti koj, samoupravnoj, nezavisnoj i nesvrstanoj poziciji i izražava da visoko cijeni ugled, autoritet i povijesnu ulogu Tita.

Sve to otvara široke perspektive za djelovanje Katoli ke crkve u našem socijalisti kom društvu.

Ali vrag ne miruje . . .

Tradicionalne snage otpora netolerancije i mržnje su žilave. Kompromisi s njima dovode do dominacije praznog verbalizma, razli itih interpretacija i krize realizacije obnoviteljstva.

Umjesto „krasnog sun anog dana za povijest Crkve“ nakon koncila došli su „dani oblaka, oluje, sumnji, traženja i nesigurnosti“ — kako to re e Pavle VI.

Otpora je bilo još za života Ivana XXIII, ali se oni ofanzivnije manifestiraju za Pavla VI. Ova dvojica Papa „popuštaju bezbožnom komunizmu“ i organizirane snage mra ne klerikalisti ke tradicije, snage socijalno-ekonomiske doktrine pup ane vezanosti crkve uz kapitalizam — dižu glavu.

Kakav je realan odnos snaga lako je zaklju iti iz zadnjeg izbora Pape. Vojtila, papa Ivan Pavle II bliži je papama od Leona XIII do Pia XII, nego ovima ija je imena uzeo. S njim je rimska Katoli ka crkva ponovno u kandžama politike stege i vlasti.

Na sceni je katoli ka Ijevica koncilskih lojalista i desnica „apokalipti ki uplašena komunizmom.“

U Katoli koj crkvi kod nas koja dugo vremena nosi naziv „Crkva šutnje“ javljaju se tzv. „slu ajevi“, jer hijerarhija o igledno ne trpi dijalog. Politi ka suština sukoba je u alternativi: koncilsko otvaranje prema socijalizmu ili pretkoncilski anti-socijalizam.

Suština kritike restrukturalista polazi od kritike kapitalizma kao nehumane i evan elju neprimjerene društvene formacije, koju treba prevladati jasnim opredjeljenjem za socijalizam kao alternativu. Na pitanje kako prevladati kapitalizam katoli ka ljevica ima odgovor: socijalnom revolucijom.

U Latinskoj Americi a posebno centralno ameri kom regionu stvoren je poligon na kojem sjeverno ameri ka politika ima za cilj likvidiranje pokreta za nacionalno oslobo enje. To je polazna to ka „pax americana“ i sastavni dio Reganove strategije prevazilaženja krize koja drma kapitalizam i u vrš enja ameri kog hegemonizma. U toj istoj Latinskoj Americi u kojoj diktature dižu društvenu napetost do klju anja, javlja se „teologija oslobo enja“ i stav da „institucionalizirano nasilje i nepravda zahtijeva da se revolucionarno nasilje legalizira kao politi ki instrument otpora nepravdi“.

I dok pod Ivanom XXIII i Pavlom VI „teologija siromašnih“ i „teologija oslobo enja“ kojom katoli ka crkva Latinske Amerike nastoji da se približi masama, da izrazi i usmjeri, pa ak bude na elu socijalnog bunta i zahtjeva za promjenama i tako održi korak sa poviješ u, dobijaju zvani ni blagoslov na biskupskoj, konferenciji u Kolumbiji — Vojtila u „teologiji oslobo enja“ vidi avet marksizma i komunizma.

On se ne usu uje usmjeriti sve enike protiv sirotinje, ali im zabranjuje da se bore za promjene, jer sirotinji nakon što skapa izrabljena, gladna, izmrcvarena i isprebjana — osigurano je kraljevstvo nebesko.

Crkva se po oficijelnom Vatikanu ne može aktivno angažirati u dnevnoj politi koj, ekonomskoj i socijalnoj borbi za promjene, dakle ona je za status quo: za bijedu, za smrt od gladi, za eksplataciju, za teroristi ke vojne režime, za pove avanje famoznog broja od 100.000 ljudi nestalih bez ikakvog traga u Latinskoj Americi, za bogate, za ugnjetava e.

Tu je današnji papa gvozdeno konzekventan, a s njim i rimska katoli ka crkva (sa rijetkim izuzecima) od kad zna za sebe.

Glavna optužba Pape jest, da propovjednici „teologije oslobo enja“ padaju pod utjecaj marksisti ke ideologije u kojoj „ulogu boga preuzima povijest“.

U objavljenom dokumentu optužnice Vatikanske kongregacije za doktrinu vjere sa Ratzingerom na elu protiv brazilskog franjevca Leonarda Boffa i njegove knjige „Crkva, karizma, mo“, doslovno stoji da su komunisti ki režimi u zemljama tzv. realnog socijalizma „sramota našeg vremena“ jer drže „itave narode u uvjetima ropstva“.

Tim povodom Giusepe Cjarante sekretar KP Italije javno je postavio pitanje: „Ne srlja li Vatikan u vrtlog hladnog rata“?

Jasno da srlja.

U savezu sa svojim ameri kim protestantskim istomišljenicima, s kojim razra uje strategiju ameri ke pacifikacije Zelenog kontinenta i „crvenih sve enika“, koje tamo u San Salvadoru kolju za oltarom u nadbiskupskoj odori, kao što su to u inili u ožujku 1980. sa Oskarom Arnulfom Romerom i kao što bi to u inili sa onom trojicom hrabrih sve enika, ministara u sandinisti koj vjadi Nikaragve da se ne boje ne boga, nego naroda.

Tako u Latinskoj Americi.

Kako je katoli ka crkva u Hrvatskoj iskoristila koncilsku šansu?

Slabo. Iako je kiša koncilskog obnoviteljstva kod nas mogla pasti na izvanredno plodno tlo i dati bogatu žetu, zahvaljuju i ranije pokazanoj jakoj klerikalisti koj tradiciji i orientaciji vrhova njene hijerarhije, — do toga nije došlo.

Za razliku od svjetskih gibanja, postkoncilska podvajanja kod nas su uglavnom u vjersko-crkvenim pitanjima ali i u pitanjima za ili protiv klerikalizma.

Ne može se re i da koncilska zbivanja kod nas nisu ostavila traga. Me utim, zagovornici i djelatnici klerikalizma su brojniji i agresivniji posebno u zagreba koj crkvenoj hijerarhiji. O igledno i tako reku svakodnevno krše duh Protokola, beskompromisno, posebno u zadnje vrijeme isticanjem „pozicija snage“ i utjecaja u masama (Marija Bistrica 1984.). Prijete ja anjem onih snaga koje su „sklone tradicionalnoj borbi za ast križa“. Elasti nijim formama vjerskog okupljanja („molitveni

"pokreti") vjernika iz različnih društvenih struktura, vrše pokušaj obnavljanja „katoličke akcije u skladu sa politikom intenziviranja katoličkog laikata. Intenziviraju nezakonito djelovanje na planu socijalne, karitativne, kulturno-zabavne djelatnosti u zemlji i inozemstvu. Zaoštravaju ideološke konfrontacije religija — marksizam i legaliziraju svoje pravo antimarksističke borbe kao vid suprotstavljanja sistema. Militantno potiskuju i pokušavaju izdiferencirati i likvidirati one brojne progresivne snage u KCH koje zagovaraju pozitivan odnos između kršćanske biti i socijalističkog samoupravnog društva.

U ovakvoj strateško-političkoj orientaciji imaju podršku Vatikana. Da bi se to pokazalo ne treba ići do Papinog blagoslova koncepciji, sadržaju i porukama tzv. Nacionalnog euharistijskog kongresa, tipičnom i povijesno već dobrom isprobanim primjeru klerikalističke manipulacije vjerskim i nacionalnim osjećajima hrvatskog naroda. Tu nedavno usred Zagreba u „prvostolnici“ uz spektakl u kojem se estvuje preko 150 popova „prigodna homilija“ Franje Kuharića a najsvježije je primjer klerikalističkih mešetarenja uz 25-godišnjicu smrti Alojzija Stepinca.

Opet uz Papin blagoslov.

Vojtila tim povodom upu uje telegram prefektima Vatikanske kongregacije, a kardinal Pietro Palacini služi misu zadušnicu.

Zar se nešto drugo moglo i o ekivati?

Rimokatolička crkva u Hrvatskoj je crkva pre esto propuštenih šansi.

Njena klerikalistička infekcija predugo traje, da bi bolesna, neurotična obuzetost njenog vrha, imala šanse za brže izljevanje nekom blagotvornom terapijom. A da svojim patološkim stanjem ne štetiti okolini treba je držati u granicama Protokola — što zna i oštro u okvirima našeg Ustava i slova i duha našeg zakona.

Protokol i stanica i pametna politička akcija prepoznavanja klerikalizma i klerikalističke manipulacije i odvajanje ovog od iskrenih vjerskih osjećaja, moraju postati trajni orijentiri naše akcije.

Sjajan udžbenik i priručnik za prepoznavanje klerikalizma je knjiga „Magnum Crimen“ od Viktora Novaka. O toj knjizi, ako se ponovno štampa, sudjeluje vjerojatno izrečeni i kvalificirana znanstvena kritika. Tu je vjerojatno biti i osporavanja jer se uvijek, pogotovo u nas danas, neće netko tko mora zatamniti pozadinu, da bi se njegov plami akko što bolje zamjetio. 4

Bez obzira na to smatram njen ponovno objavljuvanje prvorazrednim kulturno-političkim događajem, jer je autor kao rijetko tko od naših historiografa iz ogromne grade stvorio fundamentalno djelo za političko snalaženje u prostoru i vremenu.

Historia est magistra vitae.

„Me utim, naši vatikanolozi nama uglavnom govore o nekakvoj pozitivnoj evoluciji vatikanske politike, prateći je od pape do pape, uz napominjanje da se tu evoluciju ne smije ometati „neprikladnim“ izjavama i konkretnim akcijama pa i podsjećanjima, na to, šta kaže „u iteljica života“.

Treba da bude jasno, da mi vatikansku politiku, sve do ovog sadašnjeg pape, cijenimo prema tome kako se drži, ponaša i djeluje naša katolička crkva i njena vrhunska hijerarhija.

Ako vrhovi te crkve smatraju da Su u kontinuitetu sa Stepinom evom crkvom, onda to zna i krajnje neprijateljski odnos prema našem zajedništvu, našem bratstvu i jedinstvu, našem sistemu socijalističkog samoupravljanja. To zna i opravdanje zloina i mi to moramo razoblati i goniti svim raspoloživim sredstvima. Posebno udarati u vrhove zagovaranja, kreiranja i prakticiranja Stepinove crkve, jer danas je Stepinova crkva najorganiziranija kontrarevolucija. Za to je namjeru da razgovaramo o obavezama Svetog Stolice iz Protokola 1966. godine, kojega treba izdati.“ — rekao sam u intervjuu „Borbi“ augusta prošle godine.

Neka vrijeme i događaji pokažu da li sam bio u pravu.

Zagreb, veljača 1985.

M A G N U M C R I M E N

VIKTOR NOVAK

MAGNUM CRIMEN

POLA VIJEKA KLERIKALIZMA
U HRVATSKOJ

ZAGREB
MCMXLVII

OMOT CRTAO PJER KRIŽANI

ZNANIM

I

NEZNANIM

ŽRTVAMA

KLEROFAŠIZMA

P. *P.*

SADRŽAJ

	Strana
Posveta „	V.
Predgovor	IX.;—XVI.
I. PRVA ŽETVA KLERIKALIZMA. Od Vidovdana 1914. do Majske deklaracije 1917.	1 — 42
II. VUK U JAGNJE OJ KOŽI. Majska deklaracija i njezino pravo zna enje u odnosu prema njezinu porijeklu i njezinim ciljevima	43— 65
III. OBRA ENICI. Ulazak klerikalaca u Jugoslaviju. Od 29. oktobra 1918. do 1. decembra 1918.	67— 81
IV. POBUNA AN ELA. Kriza u redovima hrvatskog katoli kog sve enstva	83— 103
V. MAJKA ILI MA EHA. Vatikan i Jugoslavija u prvim godinama poslje ujedinjenja	105— 128
VI. ANTIPODI. Crkveni ljudi i klerikalne stranke u Privremenom narodnom predstavništву i u Ustavotvornoj skupštini. — Borba oko Kancelparagrafa	129— 148
VII. IZME U DVIJE VJERSKE ANKETE. 1921.—1922.—1923.	149— 176
VIII. ANATHEMA SINT! — ODBA ENI AN ELI. Osnivanje starokatoli ke crkve	177— 201
IX. »PAPOŽDER I POPOŽDER«. Antiklerikalizam Stjepana Radi a	203— 252
X. SVETA BAŠTINA. Sudbina hrvatskog glagolizma u prvoj Jugoslaviji. — Uloga episkopata i Rimske Kurije	253— 278
XI. ŽUTI I RNI MRAVI. Katoli ka akcija. — Klerikalci izme u sebe	279— 316
XII. DJECA I PASTOR AD. Pijo XI. prema Jugoslavenima pod Italijom	317—392
XIII. OBE AVANA ZEMLJA. Prosperitet katolicizma u bivšoj preku manovskoj i kumanovskoj Srbiji	393— 410
XIV. DRAMATSKI USPON. — Konkordatska borba	411—468
XV. ZRENJE PRED ŽETVU. Klerofašizam je spremam	469— 523

K R V A V A Ž E T V A

XVI. ZANOSNI DO EK. — NDH — »Davno sanjani i željkovani ideal.«	525— 597
XVII. TEROR I KATOLI ENJE. — »Sveta-Božja-Kristova-Vojnu a-Hrvatska«	599— 804
XVIII. IDEOLOGIJA I PROPAGANDA.	805-1100

Pismo kotorskog biskupa F. Uccellini-Tice

REGISTAR IMENA

ERRATA CORRIGE

PREDGOVOR

Daleko prije drugog Svjetskog rata imao sam u planu da napišem veće djelo, u kome bih u tri knjige, u tri dijela, prikazao sekularni razvoj uloge katoličkog clera u historiji hrvatskog naroda. I to od početka ilirizma, hrvatskog preporoda, u tridesetim godinama prošlog stoljeća pa dalje kroz itavih stotinu godina. Izvo enje toga plana bilo je do pred rat znatno napredovalo. Prva knjiga bila je posve završena. U njoj je prikazano sve enstvo u svom veoma aktivnom sudjelovanju u razvoju ilirizma. Žar jozefinističkog racionalizma još se nije ugasio. Niži cler bio je u najvećem dijelu u službi svoga naroda, pretpostavljajući rad za narod, koji je trebalo iz opasne letargije probuditi, svima interesima vrhovnog vodstva crkve, u zemlji i u Rimu. A ti su interesi esto puta suprostavljeni opštima težnjama naroda za slobodom ispod jarma društvenog i političkog, feudalista i austrijsko-madžarskog. U borbi naroda protiv germanizacije i madžarizacije niže sve enstvo bilo je uza svoj narod. Ono se isticalo svojim naprednim shvatomanjem i tolerancijom prema braću i drugim vjeroispovijestima ne samo u Hrvatskoj, nego i prema svima ostalim Slavenima, bez obzira na vjersku pripadnost. Ovaj dio hrvatskog sveenstva znao je da spoji svoje vjerske i crkvene dužnosti s onima prema narodu, pa je i ono, nošeno ilirskom idejom bratstva i jedinstva južnoslavenskih naroda kao i opštinske solidarnosti, bilo u tome smjeru pozitivan inilac. Naročito u krajevinama gdje su, jedni pored drugih, živjeli katolici s pravoslavnima, Hrvati sa Srbinima. No, dakako, i tada je bilo izrazitih protivnika ovoj širokoj slavenskoj ideji. Bili su to iz viših redova crkve. Ti se u svom crkveno-feudalističkom egoizmu nisu umjeli sfoditi s opštima potrebama naroda, izdvajajući se iz njegove službe, a stavljajući se svjesno i nesvjesno, posredno i neposredno u službu tujini, stalno s tobožnjom brigom za crkvu i vjeru, ugroženu od novih, za njih prevratnih ideja. Ovi su smatrali preporoditeljske težnje Iliraca i njihovu široku toleranciju opasnima za vjeru i crkvu. Odatle je stigla (1835.) znamenitog Ilirca, Frana Kurelca ekskomunikacija od strane zagrebačkog kanonika Haramusteka, — »kajti se poduvali reći, da da je Kollar svet i kreposten lovek,« — što se divio velikom Slavenu, ali i protestantskom svećeniku.

Prema tome i u ovom prvom periodu moderne hrvatske historije vidljive su i te kako izrazite klice protivnarodnih težnji tijekom klerikalizma, koji je se u svim sudbonosnim pitanjima saglašavati s reakcionarnim interesima Rima i Beča. Unatoč tome s razvojem ilirizma snažila su se u pozitivnom pravcu napredna shvaćanja rođenog sveenstva. Njegova su nastojanja dostigla svoju kulminaciju 1848./9. u razbuktačkom svećenikom reformnom pokretu, koji je zahtijevao emancipaciju od najviše rimske hijerarhije, autonomiju, nacionalizaciju i demokratizaciju crkve. Dakako ovaj uistinu revolucionarni pokret osudio je teokratski apsolutizam Rimske kurije poduzevši

sve, da ga uz pomo austrijske kontrarevolucije uguši. Zato se kontrarevolucija u Habsburgovim zemljama oborila i na taj pokret. Reakcionarne snage višeg klera dobine su sada na snazi i stale se grupirati oko svoga vode i rodo elnika klerikalizma u Hrvatskoj. To je bio J. J. Haulik, zagreba ki biskup, a onda i nadbiskup i kardinal, vjerni i predani izvodilac jednako politike cara Franje Josipa kao i samodršca na Tiberu. Franjo Josip, protivnik sloboda svojih naroda, naro ito Slavena, koje po slomu revolucije dariva germanizatorskim Bachovim apsolutizmom, i Pio IX. zakleti protivnik i neprijatelj Risorgimenta i težnji talijanskog naroda da se ujedini, zajedno e biti stubovi reakcije protiv svih slobodoljubivih težnji naroda u Evropi. Klerikalizam u Hrvatskoj bit e tada kao i kasnije njihov najodaniji saveznik. Tako se u deceniju crhožutog i jezuitskog Bachova apsolutizma ruše sve tekovine, kojima se ilirizam mogao da ponosi. Sve određenijim planom sukobljuju se suprotnosti klerikalizma i zaostalih snaga nekadašnjeg jozefinisti kog racionalizma. To je, dakle, tematika prve knjige.

U drugoj knjizi obuhva ena je druga polovina XIX. stolje a. Ona se podudara s djelovanjem akova kog biskupa J. J. Strossmayera. U ovome dijelu izlaze na scenu ne samo pristalice Strossmayerovi, nego i njegovi protivnici. Njegovi li ni i ideo-loški, koji su ve sada pobijali njegova nastojanja oko bratstva i jedinstva jugoslavenskih i ostalih slavenskih naroda. Na obje strane politi kih protivnika stali su i svenici. U ovim suprotnostima, politi kih i kulturnih shva anja, odvija se druga polovina XIX. stolje a. U njima dolazi do izraza sva izobli enost rasisti ke concepcije Star evi eva pankroatizma, antijugoslavenskog i antislavenskog. Tabor sve enika-star evi anaca sve je više dobivao na snazi, i proces historijskog zbivanja daje sve negativnije vidove. Reakcionarni klerikalizam još je u podre enom stavu prema star evianizmu. Ali samo za izvjesno vrijeme sazrijevanja odluka, da se u podesnom trenutku pojavi sa svim svojim skrivenim pretenzijama u javnom politi kom životu kao njegov odre eni inilac. Taj dio hrvatskog klera sve se više udaljavao od Strossmayerovih kulturnih i politi kih stremljenja, pa se na kraju njima i sasvim suprotstavio s fanta nom ogor enoš u neprijatelja. Ve godine 1876. toliko važne za balkanske Slavene, Strossmayer je toliko razo aran i ozloje en, kad u pravom o ajanju piše svome intimnome suradniku i prijatelju kanoniku i historiku F. Ra kome: »Duša mi je dosta ogor ena. Ne možete si misliti, koliko me žalosti ponašanje fratara« (9. jula). Ili, još teže i oštire: »žalibože da nam je upravo sve eni ki stalež, rekao bih, najdivljiji i najzlobniji, koji niti svoje poštenje zna uvati niti tu e. Piše mi ak Nikola iz Rima, kako su prilikom instalacije biskupa senjskoga na mene navalili.« (22. septembra).

U ovim suprotnostima politi kih strujanja i u nemaloj borbi, u kojoj i kler ve vidno u estvuje, odvija se sve do smjene dva stolje a težak period hrvatske historije, naro ito u posljednja dva decenija satrapskog režima bana Khuen-Hedervary. Gotovo neopaženo za velik dio naroda klerikalizam se sve odre enije uklju ivao u politi ka previranja tadašnjeg hrvatskog malogra anskog društva, na kome su se odražavali još uvijek vidljivi tragovi optere enja feudalisti ke prošlosti, u kojoj je i crkva imala svoju veliku rije . Tako su se postepeno stvarali i razvijali uvjeti za organiziranu pojavu klerikalizma kao politi kog inioca, koji se stao da name e i selu, radniku, seljaku i intelektualcu, svima slojevima društva. Potpuno svijesno i planski. Ovime se završava jedan znatan dio priprava za organizirani klerikalizam, koji se još pred Strossmayerovu smrt (1905.) pokazao u svom nakaznom vidu s težnjom falsificiranja

Strossmayerovih nastojanja žele i iskoristiti njegov veliki autoritet u svoje i tu inske ciljeve. Me utim, ma da je starac bio u visokim godinama, veliki duh je prozreo falsifikatore i mistifikatore, i njegova oznaka; toga klerikalnog nastojanja rije ju »furtim« dala je i klerikalnom pokretu u Hrvatskoj ime »furtimaština«, koja e ga obilježavati za sve vrijeme njegova postojanja. I onda, kad se bude povezao s frankovcima i postao »frankofurtimaština«, ili kad se bude fašizirao i izradio kao puni klerofašizam. Uvijek e njegovo osnovno sredstvo biti — *furtim*, kra a, neistina, falsifikat i mistifikacija, — maskirano brigom oko spasenja hrvatskih duša, staranjem za crkvu i vjeru, koja mu je uvijek bila progonjena. Sve to samo zato, da se posluži interesima najve ih i najupornijih neprijatelja naroda. Ova druga knjiga nema još svoje završne redakcije. Naprosto stoga, što e li nost Strossmayerova mo i da bude tek onda potpuno i u svoj objektivnosti prikazana, ako se još istraže i sovjetski arhivi, u kojima ima nesumnjivo veoma mnogo gra e, koju su množili Strossmayerovi odnosi s raznim predstavnicima ruske nauke i politike u drugoj polovini XIX. stolje a. Prema tome, bez ispitivanja ove dokumentacije ne može se pristupiti kona nom završavanju djela. Zato je potrebno organiziranje ovog posla u sovjetskim arhivima, i ve su prvi koraci u tome poduzeti.

U treoj knjizi prikazuje se taj organizirani klerikalizam i njegov pohod na osvajanje vlasti od trenutka kad je 1900. na »Prvom hrvatskom katoli kom kongresu« u Zagrebu (1900.) stvoren klerikalni program za itavo XX. stolje e. Za ovaj tre i dio historije klerikalizma u Hrvatskoj skuplja sam gradu ve veoma dugo, prate i stalno više od 40 godina rad klerikalizma, iz neposredne blizine. I kao omladinac-gimnazijalac i kao student sveu ilišta u Zagrebu, kao lan Austrijskog historijskog instituta i Vatikanske paleografske škole u Rimu, a onda poslije prvog Svjetskog rata kao profesor sveu ilišta, stalno ga nailaze i na frontu negativnih, protivnarodnih snaga kao sija a mržnje i nesloge medu narodima vjerama podijeljenima. Ve tada sam stekao uvjerenje, da je ovaj period klerikalizma samo jedan odre eni dio u njegovu op em razvoju i da on sve agresivnije teži dalekim svojim ciljevima. Prva mu je Jugoslavija omogu ivala punim pregrštima da se množe bogatstva uvjeta za njegovo reakcionarno djelovanje. I klerikalizam u Jugoslaviji našao se uvijek uz one, koji su se suprotstavljadi konstruktivnim i naprednim snagama u najraznovrsnijim vidovima osobitih protivrje nosti pomaganja ili pobijanja režima, traže i u mutnom stalno svoju korist, a to zna i onih neprijateljskih snaga, koje su izvan Jugoslavije po svaku cijenu željele njeno komadanje. Naprosto zato, da bi mogli što uspješnije voditi svoju imperialisti ku politiku na štetu jugoslavenskih naroda. U tome je fašizam i njegov subrat klerofašizam imao u Jugoslaviji svoga odanog saveznika, koji se sve više fašizirao bilo pod vidom ustaškim, bilo križarskim. Sve što je bilo iole naprednije, bijaše od strane klerofašizma anatemisano. U crkvenim propovijedima kao i u razgranatoj dnevnoj, revijalnoj i ostaloj klerofašisti koj štampi. Klerofašizam je vješto zauzeo svoje mjesto i u t. zv. hrvatskom narodnom pokretu, sklopivši s V. Ma ekom najprisniji »sporazum«. Od Miinchena se vidjelo, da e klerofašizam odigrati punu ulogu, koju mu je naminjeno njegov vrhovni zapovjednik. Jer, slom ehoslova ke i osnivanje klerofašisti ke Slova ke izazvalo je kod klerikalaca u Hrvatskoj oduševljeno odobravanje i suglasnost sa prvim potezom Hitlerove agresije. Ova slavenska nesre a ozna avala se u novinama i propovijedima klerikalaca kao »pobjeda katoli ke i vjerske misli nad bezbožnim materijalizmom.« Sve što se sada odigravalo pod režimom Cvetkovi -Ma ekova »sporazuma« slutilo je na pripremanje najve e izdaje. I ona je naišla,' im^je agresor položio svoju

plja kašku ruku i na Jugoslaviju. Za mnoge je to došlo neo ekivano i nenaslu ivano. Za manji broj bila je ta izdaja samo dosljedna posljedica svega ranijeg prikrivenog i javnog rada. Treći dio projektiranog studija klerikalizma u Hrvatskoj množio se sve više novom i novom gradom.

Rat je aprila 1941. zatekao mnoge Hrvate i izvan Hrvatske. Tako i mene. U Srbiji, gdje se nalazim na univerzitetu još od 1924. Neslavni slom digao je u Srbiji, pod zaštitom okupatora, najstrahovitiji kvislinški talog, koji se dao u službu protiv svega, što je bilo istinski slobodoljubivo i napredno. Tome nisu mogli da izbjegnu ni Hrvati. Ubrzo su se ispunila naslu ivanja, da će beogradska policija za okupatorov rat po eti s hapšenjima. I ja nisam dugo ekao. I meni je ukazana »ast« da budem medu prvom desetoricom Beogra ana, koji su imali da agresoru garantiraju svojom glavom »bezbjednost srpskog prostora.« Poslije ove desetorice, već u posljednjoj nedelji aprila, dolazile su nove stotine i hiljade, u beskraj. Već tada se znalo, da je u Hrvatskoj nikla Hitler-Mussolinijeva nakaza »NDH«, predana ustašama i njihovim saveznicima, klerofašistima, da iz nje stvore ustaško-klerikalnu »Civitas Dei« novog fašisti kog tipa. I oni su se na taj posao dali najspremниje, od samog po etka. 10. aprila započela je ustaško-klerikalna strahovlada, koja će trajati sve do dana Velike Pobjede NOP-a Maja 1945.

Kroz elije beogradskog Gestapa u Aleksandrovoj br. 6, prošao je prvih mjeseci okupacije — povremeno — i izvjestan broj Srba i Hrvata prema, uhva enih i dovedenih iz raznih razloga na saslušanje beogradskim krvnicima. Ti naši supatnici bili su prvi i autenti ni izvori o stradanjima Srba u Hitler-Paveli evoj monstruoznosti, u »NDH«, ali i Hrvata, koje su već Maekovi konclogori naprosti izru ili ustašama na klanje, da za njima slijede nove beskrajne hekatombe. Stalno su se množile vijesti, da je u toj »NDH« sve što je bilo napredno i slobodoljubivo, bez obzira da li su to Srbi ili Hrvati, izloženo najsvirepijim progonima. Pa opet, sve što se saznavalo, inilo nam se u prvi mah ne samo pretjerano, nego gotovo nemoguće. Sve u svemu kao plod fantazije izbezumljenih preživjelih stradalnika. Međutim vijesti su se postepeno provjeravale i podudarale, i to s raznih strana, u jednom vremenskom procesu, i postajale su na užas svih zatvorenika jedna strahovita stvarnost. Povrh toga u vrš ivala se istina, da sav taj ustaški teror, zašti ivan i planski podjarivan od oba okupatora, ne bi ni izdaleka dobio toliko na zamahu i širini, da ga nije pomagao i raspaljivao najborbeniji neprijatelj svega što je bilo slobodoljubivo u »NDH« — katolički klerikalizam, pravi nakazni klerofašizam. Što je više odmicalo vrijeme, s njime su se množile strahote okupacije i stjecalo se uvjerenje, da u infernalnoj politici okupatora i njihovih ustaških planenika u estviju ne samo viši i niži »predstavnici neba«, nego i sav ostali razgranati klerufašisti ki aparati, koliko god ga je bilo odnjegovanog u prvoj Jugoslaviji. U užasima srednjevjekovnih inkvizitorskih fenomena, koji su se povampireni razbuktavali u mnogobrojnim konclogorima »NDH«, naročito u onom najstrahovitijem, u Jasenovcu, gdje su se pored ustaških zvijeri nalazili kao aktivni izvodioci svih tih ne ovje nosti i predstavnici najjače organizacije Katoličke akcije, križari, i njihovi nekadašnji odgajatelji i voditelji, — sve enici! Sav ostali klerofašisti ki aparati, koji nije bio angažiran neposredno u teroru, ideološki se zalagao za Paveli -Hitlerov režim i kroz crkvu kao i štampu utvrđivao je svoje pristajanje u svim pravcima njegove borbe protiv NOP-a i NOB-e. Sve to obuhvatiti, shvatiti i objasniti u prvim mjesecima okupacije nije bio niti lagan ni jednostavan posao. Ipak sve se uglavnom susticalo u mislima, da je sve to samo

u tako strahovitoj izraženoj formi zato moguće, što je i to bilo za okupacije produženje rada i nastojanja svih reakcionarnih elemenata, koji su se sada ponadali, da će pod zaštitom okupatora konačno sti i svome cilju, i za tu i raun prigrabiti svu vlast u svoje ruke. Ili, određenije i jasnije, sve ove strahote, ne samo u hrvatskim i slovenskim zemljama, nego i u srpskim, mogle su sada da budu za okupacije toliko izrazite samo kao davno spremano zlo. Uistinu je, dakle, »politika protivnarodne reakcije u godinama 1941.—1945. bila... produženje njene stare politike u novim uslovima rata i inostrane okupacije Jugoslavije.« (Boris Zherl). U toj sprezi protivnarodne reakcije u »NDH« klerofašizam je od samog početka zaigrao pored ustaša glavnu ulogu.

I u elijama Gestapa, kao i u konclogoru na Banjici, u toj kući smrti, vodile su se esto duge i uzbudljive diskusije o mnogobrojnim uzrocima, koji su doveli do takozvog sloma Jugoslavije. U izmjenama misli, svakako nije bila izostavljena ni uloga klerofašizma. Sada su mi se pojavljivale sve određenije, logične i uvjerljivije slike iz bliže kao i daljnje prošlosti klerikalizma u Hrvatskoj, i sve su se postepeno povezivale u jednu organsku cjelinu sa svime, što se odigralo u »NDH«. Postalo mi je jasno, zašto je za naše narode bio jednako jeziv furor ecclesiasticus kao i njegov dvojnik, luror teutonicus. Tu je dakle sazrijevala misao i odluka, da se u historijskom procesu prikaže sva izobličenost militantnog klerikalizma, toliko razornog među narodima triju vjera. Tako je treć dio knjige dobio svoje formulirane zadatke. Da bi se pravilno shvatila i ocijenila uloga klerofašizma u vrijeme okupacije, i da bi se vidjela sva vrednost, iz kojih je crpao svoje snage, i svi uslovi, pod kojima se on uopće razvijao, odakle su mu dolazili svi mogući poticaji, trebalo ga je obuhvatiti u njegovu širokom rasponu dugog historijskog procesa, od pola vijeka. Tada ovaj njegov kratki, ali najstrahovitiji period, nije neka slučajnost sticaja ratnih okolnosti i obraćenja za navodne nepravde prošlosti, nego kao sistematsko i plansko izvođenje davnih političkih težnji i akcija. One su bile stalno u većini vanjskih i unutrašnjih neprijatelja naših naroda, u oba Rima, kao i svih njihovih imperijalističkih i reakcionarnih saveznika. Sada u »NDH« otpale su u jednom olujnom zamahu sve njegove licemjerne maske, kao što je recimo ona srednjevjekovnih kanonista i inkvizitora, da »Ecclesia non sitit sanguinem«, pa se pošlo predano i bez ikakvih rezervi zajedno s ustašama kroz zajednički cilj. Klerofašizam je iskoristio uslove okupacije i poletio je k svojoj kulminacionoj točki, kako bi se nametnuo, sada definitivno, cjelokupnom životu naroda. Ovome cilju imala su da posluže sva sredstva, fizički i duhovnog terora. Ako je »Prvi Hrvatski katolički kongres« politički sastanak identificirao katolicizam s hrvatstvom (dakako u Hrvatskoj), onda je teroristički katoličenje u »NDH« bilo zajednički posao ustaša i klerofašista. Stvarala se rasističko-ustaška »NDH« a istodobno i jedan od injakih s jednim pastirom, klerofašistička »Civitas Dei« — pa ma i pomoći Jasenovcu i ostalim konclogorima. Tome su klerofašistima imali da posluže jednako ustaše kao i okupator, sva aparatura moderne inkvizicije, kakvu nije sanjao ni sadistički veliki inkvizitor Torquemada. Sva ta sredstva imala su da opravdaju i ostvare davno već postavljeni cilj. A njegovo dostignuće inilje se već tako blizu. Odatile tako intimna simbioza ustaša i klerofašista. Odatile su je pomagala oba Rima. Oba njihova Dranga nach Osten, fašistički i Propagandae fidei, jednako opasni katolicima kao i nekatolicima Jugoslavenima, i ostalim Slavenima. Odatile je tako eksplozivno manifestirana proustaška orijentacija najvećeg dijela klera suprotstavivši se svima nacionalnim i slobodarskim težnjama širokih narodnih masa, koje je protiv porobljivanja i svih tih inskih imperijalizama organizirano poveo

u domovinski rat NOP i s oslobo enjem od okupatora zauvijek srušio i snove i ciljeve klerofašista i ustaša.

Odmah im sam se oslobođio talaštva na Banjici, odlu io sam da pristupim izvo enju velikog posla studija ovog problema, s kojim sam se i prije rata toliko zanimalo. Pod stalnim nadzorom Gestapa i beogradskog »specijalnog«, tom aveti za svaki iole mirniji nau ni rad, nije bilo lako organizirati sav prijeko potrebni nau ni aparati. Narodnu biblioteku uništio je novovjek vandalin, a iz moje privatne odnios je velik dio toliko potrebne i mnogim godinama skupljane literature. Osim toga, veoma dragocjen materijal, koji sam tako er decenijima prikupljaio i koji je bio ve sistematski sre en, nalazio se na univerzitetu u mome kabinetu. Na dan inoga hapšenja 23. aprila 1941., kako sve to nije uspjelo ranije prenijeti na sigurnije mjesto, uništen je, da ne bi dospio u ruke neprijatelju. Jer, me u tim stvarima nije bilo samo opasnih za mene ve i za jedan niz lica, koja bi, da je to stiglo do ruku Gestapa, bila nesumnjivo izložena neugodnostima. Nije bilo vremena za odabiranje i moralo se pristupiti paljenju. U suglasnosti sa mnom to je gotovo dva dana izvodio i na kraju ne bez opasnosti izveo drug asistent. Jer, u dvorištu univerziteta logorovali su njema ki vojnici. Na sre u nisu se dosjetili odakle po njima pada toliko pepela od hartija, koji je raznosila aprilska košava i njih njime posipavala. Kad sam pristupio organiziranju posla, onda sam tek osjetio, koliki je to bio za mene veliki gubitak, te su pojedina pitanja i njihova razrada morale da izostanu i da sa ekaju vrijeme, kad bude mogu a njihova rekonstrukcija. Doprimanje publicistike iz »NDH«, kao i provjeravanje vijesti nije bio jednostavan posao, jer je Nedi eva policija po nare enjima Gestapa to zabranjivala, ma da su se zajedni ki starali da raspiruju svim zamahom bratoubila ku mržnju, protiv koje se herojski borio NOP. Pod tako složenim, teškim i neprirodnim uvjetima nau nog rada, djelo je sporo napredovalo. S oslobo enjem Beograda oktobra 1944. omogu en je mirniji i opsežniji rad te se moglo pristupiti detaljnijem provjeravanju suvremenih podataka i utvr ivanju manje pouzdanih doga aja. Na kraju je novembra 1946. dovršena knjiga i moglo se pomisljati na štampanje. Tako je nastala tre a knjiga jedne historijske i trilogijske cjeline. Prvi je dio nazvan *Magnum tempus* (Veliko doba — Ilirizam), drugi *Magnus sacerdos* (Veliki sve enik, t. j. Strossmayer i njegovi protivnici) i tre i *Magnum Crimen* (Velika optužba — ili pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj).

Tre i dio izlazi iz štampe prije druga dva naprsto uslijed svoje aktuelnosti. U ovom dijelu dat je prvi pokušaj, da se ovo važno pitanje raspravi u tako velikom vremenskom rasponu u svim njegovim suprotnostima, izraženima u historijskom procesu kroz pola vijeka, koji je ustvari opet organski vezan s prethodnom polovinom stolje a. U djelu e se uzalud tražiti ma trunak diskusije o dogmatskim pitanjima ma koje crkve. U njemu nema ni ega, što bi bilo protiv ma koje vjere, pa tako niti protiv rimokatoli ke. Jer ne postoje dogme, da se politi ka djelovanja crkvenih ljudi, pa i onih na najvišim položajima, ne bi smjela analizirati i ocjenjivati, pa se tako ni histori aru ne može odre i pravo da istražuje i prikazuje ovakva historijska zbivanja, koja su vezana s politi kim djelovanjem crkvenih ljudi. Klerikalizam je u Hrvatskoj odbacio Strossmayerovu misao, da je »služenje narodu služenje Bogu« i mjesto nje postavio tezu, da je služenje Rimskoj kuriji, t. j. vlasti Rimskog pontifika kao svjetovnog poglavara, služenje Bogu. U tome je osnovna opre nost izme u shva anja velikog narodnog sve enika i onih, koji su svijesno i nesvijesno služili ovakvoj tu inskoj zapovijesti, toliko stranoj i opasnoj za naše narode. Kao pisac mnogih rasprava, ve ih i manjih, u kojima

se isti u i pozitivne strane djelovanja mnogih sve enika, na kulturnom, nau nom i politi kom polju (M. Vrhovac, Strossmayer, F. Ra ki, M. Dvornik, Š. Milinovi , F. Uccel lini, P. Stoos, M. Topalovi , A. Filipovi , M. Mesi , F. Buli , J. Bijankini, Vj. Spin i , F. Ivaniševi) zapažao sam na drugoj strani mra ne strane pojedinih crkvenih ljudi, koje sam smatrao da treba prikazati u punoj svjetlosti istine i izvesti historijske korekture, neophodne za tu istinu. Zato kao oni prvi ne zra e svojim pozitivnim vri jednostima za narod, kome su pripadali i u kome su djelovali, ni kardinali Haulik ni Mihalovi ni nadbiskupi Raj evi , Stadler, Bauer, Šari , Stepinac, ni biskupi Jegli , Nagel, Flapp, Naki , Šimrak, ni sve enici Korošec, Šegvi , Lukas i itava ostala legija, 0 kojoj e biti rije i u ovoj knjizi. Nikako nije krivica do portretiste za nakazne izglede, ve do modela i realisti kog gledanja slikanog objekta.

Da bi izlaganja problema bila što uvjerljivija-i pristupa nija samostalnom zaklju ivanju itaoca, trebalo je pozivati se ne samo na dokumentaciju u jednom kontinuiranom sinteti nom prikazivanju, nego je i u svim važnijim momentima i od esti citirati. Odatle tolika množina uvu enih tekstova radi svih onih, koji žele da se valjano dokumentarno obavijeste o problemu, kojem e se još dugo prilaziti radi istraživanja i utvr ivanja neophodnih dopuna. No, ova je metoda ovdje upotrebljena još i zato, da bi se i protivnicima dala mogu nost da se upoznaju s dokumentacijom ne samo u njenoj interpretaciji nego i u istom obliku. Stoga e se italac susretati kroz djelo više s dokumentacijom nego sa samim piscem. Da sam sada pravo postupio, ina e pou en i ranijim iskustvima u polemikama s klerikalima, uvjerio sam se još prije nego što je djelo ušlo u štampu. Ve tada je ono bilo napadano i kritizirano, ma da u stvari poznato tek u svojim osnovnim linijama. Kao što su se poslije prvog Svjetskog rata demantirale izjave pape Pija X. i njegova državnog sekretara Merry del Vala, koje su oni dali u prilog agresoru na Srbiju, i te izjave, koje je i diplomacija i historiografija utvrdila kao autenti ne, ipak tendenciozno ozna ile kao falsifikati bavarskih komunista, — tako je ve sada po elu da pljušti kiša raznovrsnih demantija kroz redove talijanske klerofašisti ke štampe o odgovornim djelima klerofašista u »NDH«.¹ S time u vezi bili su i napadaji u toj istoj štampi na moja predavanja na beogradskom radiju, na Kolar evu narodnom univerzitetu, kao i na moje napise u »Politici« i »Republici« (1945.—1947.). Jer, kod svega toga ja sam se ve pozivao na svoje rezultate i obe ao da e biti objavljeni u djelu, koje sada izlazi. Ali, nije se ostalo samo na tome. Ti su rezultati, u falsificiranoj formi, napadani i u crkvenim propovijedima. Tako je to u inio i Msgr. dr. Matija Petli »komornik Nj. Svetosti, prosinodalni ispitiva , cenzor, lan Vije a Vigilancije, župnik Krista Kralja i dekan u Beogradu«, i to 15. IV. 1945. Ali ne samo do podne kod mise, nego i poslije podne kod ve ernje. U toj je propovijedi kanonik Petli polemizirao s moja dva predavanja »Klerikalizam u Jugoslaviji« (održanom 13. II. 1945.) i »Vatikan i naš narod u Italiji« (9. IV. 1945.). Niz neistina i izvrtanja o iglednih stvarnosti ispunio je njegove propovijedi. No te neistine bile su zašti ene svetoš u mjestu, na kome su one iznošene i poštivanjem crkve, koju klerikalci zloupotrebljuju u svoje niske ciljeve. Od toga nije bio oslobo en ni njegov nad-

¹ Od njih se odvaja nau enjak-histori ar, Ernesto Buonaiuti, do 1931. profesor crkvene historije na rimskom univerzitetu, a onda uklonjen na zahtjev Mussolinijeva saveznika u Vatikanu. On je saznao o mojem djelu iz sinteze u mome lanku »Politike«: »Vatikan i naši narodi« (1. XI. 1945.) koji je prenijela i ostala štampa. Na žalost ovaj antifašist nije doživio da da ocjenu djela, jer je umro 20. IV. 1946. Iste godine objavljena je njegova studija *Pio XII.* (Roma), u kojoj govori i o »Magnum Crimenu«.

biskup, koji je poslije mojih predavanja uputio predsjedništvu Kolar eva narodnog univerziteta protestno pismo, koje rje ito govori o klerikalnim izopama enim shva anjima nauke i njenih dužnosti. Nije uđo, da se tako produžilo odmah poslije oslobođenja Beograda, jer su još bili blizi i živi refleksi postupaka iz okupacije. Teško se bilo od njih odvirknuti. Za knjigu, to jest za njeno pisanje, saznali su i Paveli i Stepinac. O tome takođe govorio i jedan pravi špijunski izvještaj, do danas sa uvan (od 4. III. 1945.), koji je stigao iz Beograda preko diplomatskog predstavnika »NDH« pri okupatoru u Beogradu, njegovu Ministarstvu vanjskih poslova u Zagrebu, Odsjek II. B. pod: V(eoma) T(ajno) 1589-2-43. Porijeklo tog izvještaja i veze s njegovim autorom nije teško ustanoviti. Izvjestilac već zna, da ja spremam knjigu, koja da je »uperena protiv katolicizma u Hrvatskoj. Djelo se izrađuje najvećom brzinom, a prof. Novak posjeduje bogato svjetlopisno (fotografsko) tvorivo Djelo se drži u najvećoj tajnosti, i im se koji dio dogotovi, odnosi se iz njegove kuće, tiska i sakriva. Namjera nije napasti itavu katoličku crkvu, nego samo u Hrvatskoj, pa prema tome ima namjeru poslati jedan primjerak Vatikanu, kako bi dokazao Papi, da hrvatsko katoličko svećenstvo treba podvratiti i istražiti za nekršansko djelovanje.« !?!

U svemu ovome, u ovoj denuncijaciji, ima istine tek u toliko, da sam radio na tome djelu. A sve ostalo je laž, kao što su lažna i sva ona predikatorska izlaganja klerofašiste, koja su se prosula ispred oltara u crkvi Krista Kralja. S takvim protivnicima može se diskutirati samo s dokumentima u ruci. No i njima nije lako dokazati istinu ni njihovim vlastitim dokumentima. Radi se o neupoznatima i objektivnim, željnima istinama. Zato se u ovoj knjizi Italac i provodi kroz šumu citiranih dokumenata, da bi na kraju sâm o svemu mogao donijeti svoj vlastiti sud. Jednako svaki Jugoslaven, kao i stranac, kome su dosad mnoge stvari izgledale nemoguća u XX. stoljeću, moraće da izmijeni svoja ranija uvjerenja u saznanju svih strahota istine. Takvi ma je i namijenjena ova knjiga, kao i svima odvažnim, koji žele spoznati istinu. A i zato treba imati hrabrosti, upravo kao što i za izricanje istine.

Da sam mogao ustrajati na tom poslu, stalno me je poticala data obaveza u logoru na Banjici, a iznad svega saznanje, koje je dolazilo od hiljada hekatombi klerofašisti kih žrtava, rasijanih po svim mogućim logorima Jugoslavije. One su zahtijevale, da se jednom i u ovakovom vidu progovori o problemu, koji je progutao toliko krvavih žrtava, u krvavim žetvama klerikalizma za prvog Svjetskog rata i klerofašizma za drugog Svjetskog rata. Svima njima odužujem se ovim mojim naporom, koji će biti uspješan već onda, ako bude i druge potaknuo, da i dalje istražuju ovaj toliko razgranat problem, da se i nadalje nastavi studijem pitanja, koje će naši vanjski neprijatelji sigurno još dugo stavljati ispred naših naroda u cilju da ugroze najveću težinu potpobjede NOB-e i domovinskog rata, bratstvo i slog, ljubav i jedinstvo jugoslavenskih naroda. Kad nisam bio u mogućnosti da domovini poslužim za njenu slobodu puškom u ruci, odlučio sam da to u inim perom, svijestan težine i odgovornosti te vrste borbe.

Svima, koji su me mogli pomogli, a tihima i mrtvih i živih, da ovo djelo ugleda svjetlo dana, neka je duboka i trajna hvala.

U Beogradu, marta 1948.

Dr. Viktor Novak

I.

PRVA ŽRTVA KLERIKALIZMA

Od Vidovdana 1914. do Majske deklaracije 1917.

Prvi decenij XX. stolje a predstavlja u historiji jugoslavenskih zemalja bivše Habsburgove monarhije period važnih političkih, socijalnih i kulturnih prekretnika. Formiranje novih duhovnih strujanja zapaženo je naročito u fazama političkog previranja u hrvatskim pokrajinama. Ono je okarakterizirano ne samo rascjepom u starim strankama, nego i pojmom novih političkih grupacija i stranaka. U prvom planu ovih novih stremljenja k naprednjem duhovnom i socijalnom životu hrvatskog društva nalazi se realistično naprednjaštvo novih generacija, odgojenih u Pragu pod utjecajem filozofskih i socioloških učenja demokrate profesora Tomaša Masaryka. I ova omladina zapravo je borbu sa dva jaka protivnika u jednoj društveno nedovoljno razvijenoj sredini, pritisnutoj opterećenjima prošlosti. S isključivošću u šovenskom samoupravnom i velikohrvatskom starješinama i frankovaca, ali i s beskompromisnom ne-snošljivošću u organiziranog militantnog klerikalizma.

Uvjeti za borbu bili su neobično teški i nemalo složeni uslijed posljedica, koje su XX. stoljeće u namrli u baštinu prethodni deceniji. I sada, u osvitu XX. stoljeća, izbjegaju na površinu razlike opterećenja, politička i socijalna, duhovna i kulturna kroz još izrazite ostatke feudalstva, samoživog i nenarodnog, natražnja koga i gotovo degeneriranog, ali i kroz bijednu strukturu zaostalog i slabo obrazovanog, u malog i bezvoljnog, konzervativnog i nadasve pauperiziranog malograđanstva, do kmetstva eksploatiranog seljaka a do ravnateljstva uniženog još malobrojnog radnika. Dvadeset-godišnji satapski režim mađarskog eksponenta bana grofa Khuen-Hédervarya povrh svega toga udara svoj sramni pečat. Planska mađarska arizacija nije išla samo za tim da Hrvatsku što više politički i ekonomski podredi kao svoje historijske »partes annexae«, nego da ih izgradi kao svoj mostobran za imperijalističku penetraciju na Jadransko more; emu je već puna tri decenija služio riječki »Corpus separatum«. Nosilac toga nenarodnog režima bila je Khuen-Hédervaryeva »unionistička« ili »mađarska« stranka, koju su jednakom sa invazijom Srbi kao i Hrvati. Ma da su bili u ovoj stranci i Srbi i Hrvati, oni su ne samo služili austrijskom i mađarskom »Divide et impera«, nego su uveliko krivi za razjedinjavanje Srba i Hrvata u hrvatskim zemljama. Opozicija pravaška i narodnjačka, sa svojim međusobnim uskogrudnim borbama trošila je svoje snage i održavala nenarodni režim.

Istodobno, u Bosni i Hercegovini, identičnu austro-mađarsku misiju razjedinjavanja izvodi kroz dvadeset godina ministar za te pokrajine, zloglasni Benjamin Kallay (1883.—1903.) uz stalnu i vjernu saradnju sarajevskog nadbiskupa Josipa

Stadlera i njegovih izvodilaca velikohrvatskih i dalekosežnih rimskoklerikalnih planova, jezuita, dovedenih u Bosnu odmah poslije okupacije.

Pravašku i jugoslavensku tradiciju potkraj XIX. stolje a predstavljaju u Hrvatskoj, — a to je važno za politika strujanja i u drugim pokrajinama gdje žive Hrvati, koji stoje pod utjecajem politika koga shva anja i ideja u Hrvatskoj — »Hrvatska stranka prava«, koju su osnovali Ante Starčević i Eugen Kvaternik, i »Nezavisna narodna stranka«, s duhovnim vodom u njenim po etnim i dalnjim razvojnim fazama, akova kim biskupom Strossmayerom, istinskim propovjednikom bratstva i jedinstva južnoslavenskih naroda. Međutim, na smjeni dvaju stoljeća, zvijezda velikog akova kog biskupa sasvim je na zalazu u devetom deceniju njegova života (1815.—1905.). Ideologija Antuna Starčevića i njegova politika kog naslijednika dra Josipa Franka, prekaljena je pravim rasističkim konцепцијama o »istom« hrvatstvu, o išenom od svake »tu inske zduhe«. Pod tom »tu inskom zduhom« smatrano je Strossmayerovo jugoslavenstvo, sveslavenstvo, a iznad svega starčevićancima i frankovcima mrsko »slavoserbstvo«. Ovaj Starčević eva i Frankov rasistički nacionalizam neobično je borben i netolerantan, (prozvan od Strassmayerovih pristalica »steklištvo«, po kajkavskom nazivu za bijesno pseto »stekli pes«,) isključivo, antisrpski, antipravoslavni, antijugoslavenski i antislavenski. Starčevićeve parole citirale su njegove pristalice kao zapovijesti evana elja. »Hrvatska Hrvatima«, — »Slobodna, ujedinjena, cjelokupna, nezavisna Hrvatska«, — »U hrvatskim zemljama samo je jedan politik narod«, — »U Hrvatskoj se ne priznaje nikakva srpska narodnost ni srpsko ime« i t. d. Dok je Starčević uvereni i ogorčeni neprijatelj Austrije, za koju je govorio da je »najveći dušmanin Hrvatske«, dotle nije ovako ni mislio ni osjećao njegov naslijednik. Naprotiv, njegov rad i njegove stranke bit će u tu inskoj i nenačarodnoj službi Beča i Pešte unatoč radikalnim šovenskim parolama. Dr. Josip Frank, pokršteni Židov, s njemačkim materinskim jezikom, nekadašnji je urednik protunarodnih listova »Agramer Presse« i »Kroatische Presse«, pleno konfident najomraženije vlasti pored Khuenove u XIX. stoljeću, zloglasnog baruna Levina Raucha, istoga bana, koji je 1868. proveo »ugarsko-hrvatsku nagodbu«. Ovaj tu in, i po porijeklu odgoju i mentalitetu, postao je vođa najradikalnijeg hrvatstva.

Otada je u hrvatski politici život uveden jedan novi termin »frankovluk« i »frankovština« za pravašku politiku, koju je vodio dr. Frank, uviđek u službi tadašnje crnožute austrijanštine, s kojom je uviđek paktirao i ispod žita šurovao, ma da se pred širokim masama pristalica grlato isticao parolama najradikalnijeg pankroatizma. Dok se zavedenim pristalicama objašnjavalо, da Hrvati mogu do svoje nezavisnosti doći samo pomoću Beča, dr. Frank je u stvari bio vješt izvodilac austrijskog Drang nach Osten. Uostalom, to on nije ni tajio, jer je o tome otvoreno rekao u bečkoj štampi 1904., da »Hrvatska treba da bude most, preko koga će Austrija na Balkan.«¹

Međutim, dr. Frank se neće zadržati samo na ovom falsifikatu Starčevićevih politika koga će eli. Ovaj falsifikat bit će karakteriziran i u monstruoznijim vidovima, kad se Starčevićev liberalizam i antiklerikalizam transformira u Frankove »iste hrvatske stranke prava«, ovako nazvane poslije egzodus-a iz matice stranke, u najnajazdnejši ali i najagresivniji klerikalizam. Ma da je Starčević bio najborbeniji antiklerikalac i protivnik svakog učenja klera u politici, postat će u ovoj mistifikaciji pred

¹ Milan Marjanović, Frankovci u javnom životu Hrvatske. »Javnost«, 1936., br. I., 60.

novim neobaviještenim gen ra ijama u izobli enom vidu idol frankova ko-klerikalrie simbioze i duhovni vo a budu eg klerofašizma. Dakako, klerikalci su namjerno prešu i vali što je o njima govorio i pisao Star evi , koriste i se nljegovom mržnjom na srpstvo i jugoslavenstvo i praštaju i mu stoga uvrede, koje im je ne jednom bacio u crn obraz. U vrijeme sudbonosnih borbi na Balkanu Star evi je 1876. objavio svoju »Pasmina slavoserbska po Hrvatskoj«, u kojoj je o tadašnjem katoli kom sve enstvu rekao: »A u puku zapadne cerkve gde poti e štograd dobra i poštena, to pre esto dolazi odtuda, što on ne sledi popa. Da ovaj puk ne bi bio poživin en, on bi uz redke iznimke; u popu smatrao najpervoga svoga neprijatelja. U istinu, narod hrvatski ima svu svoju nesre u najve ma popom pripisati...² Bio je dakle, A. Star evi dosljedan svome gledanju, koje je objavio u uvodniku »Hrvatske« 1871. (u br. 1), karakteriziraju i »Naše popove« ovom teškom ocjenom: »Politi ki rad popova sprema hrvatskom narodu o itu gotovu propast; taj rad drži narod u sužanstvu, ne da mu dihati; rad taj je pravi ubojni ki.«v(/

Uza sve to, Star evi eva ideologija ne e biti smetnja da se frankova ka i klerikalna struja na u u istom koritu rasne i vjerske nesnošljivosti u formalnom stapanju poslije sloma Khuenova režima u Hrvatskoj i Kallayeva u Bosni. Ova izrazita povezanost tih reakcionarnih grupa ubrzavala je na suprotnoj strani okupljanje pozitivnih narodnih snaga s naprednim socijalnim i nacionalnim programskim shva anjima, Slabo razvijena hrvatska industrija nije još zahtijevala velike radni ke mase. Ono malobrojno radništvo ipak se stalo okupljati devedesetih godina prošlog stolje a oko »Socijalne demokratske stranke«, koja je s velikim zakašnjenjem unoisdla u hrvatsko društvo socijalisti ke ideje. Seljaštvo nije još imalo svoje stranke. Zanemareno od gra anskih stranaka, u veoma oskudnim agrarnim prilikama i ekonomski eksploratirano kao zemljoradni ka snaga, dakako bez zemlje na latifundskim prostorima veleposjednika, crkvenog i svjetovnog, a politi ki neprosvioje eno i nezainteresirano, postaje tek po etkom XX. stolje a elemenat, koji e ustrajnim radom prvih ideologa i prou avatelja seljaštva, bra e Antuna i Styepana Radi a b-ti i politi ki inilac. Dakako, u postepenom i polakom razvoju.

Zato, nema sumnje, pored sveobuhvatne nacionalne akcije hrvatske napredne omladine, u nacionalnom i socijalnom smjeru razvoja hrvatskih društvenih i politi kih odnosa, bit e zapažena dva najvažnija historijska momenta sa znatnim razvojnim posljedicama. To su osnivanje »Hrvatske pu ke selja ke stranke« (1904.—1905.) i »Hrvatsko-srpske koalicije« (1905.). Treba da se kaže, da u to vrijeme nema ni seljaštvo ni radništvo nijednog svog predstavnika u Hrvatskom Saboru, dok su u njega bez izbora, ve po takozvanom feudalnom virilnom pravu ulazili pojedini velikaši, biskupi i veliki župani pored biranih advokata, sve enika, profesora, novinara i manje zavisnih gra ana. Postoje e gra anke stranke nisu je do ekale ni radosno ni s pravim shvanjem novoga, što e poslije nepuna dva decenija razvoja postati jedan od odlu nih faktora u politi kom životu Hrvata. Osnovne programske misli novih politi kih i socijalnih zahtjeva, koji su ve ranije tuma eni u »Domu« Antuna Radi a u ekonomskom, politi kom i kulturnom interesu seljaka, sintetizirane su u programu stranke od 1905. Zahtijeva se potpuna izmjena dotadašnjeg poretku s uklanjanjem ostataka feudalizma i plutokracije kao i zamjenom ropski pokornog i štreberstvom prožetog birokratskog

² Zagreb, 1876., 103—104.

aparata sa inovništvom, koje će biti u službi širokih narodnih slojeva. Ili, kratko rečeno, puk t. j. narod ima da dođe do vlasti.

»Rije puk zna i sav narod, osim najviših inovnika, velikaša i kapitalista. Kolikogod ima danas u prosvijeđenom svijetu pravice za seljaka, radnika i građanina, sve se to postiglo na temelju puke politike poslije duge i teške borbe protiv spomenutomu trojemu zlu: naime protiv birokraciji, oligarhiji i plutokraciji. Ime selja ka stranka zna i u političkom smislu to, da se u Hrvatskoj ima posvema odstraniti inovnička, vlastelinska, fiskalna i povska vladavina, a to se može samo na taj način, *da u hrvatskom državnom saboru mjesto fiškala, inovnika, velikaša i popova imadu veću baš seljaci.. .«³*

Ovaj životopisni partijski mozaik u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Dalmaciji (u Banovini je se pojaviti još »Hrvatska napredna stranka«, u Dalmaciji »Demokratska napredna stranka«, u Bosni i Hercegovini »Hrvatska zajednica«, koju je voditi bosanski franjevci, i »Hrvatska katolička Udruga« na čelu sa Stadlerom i jezuitima) obilježavat će uglavnom dva antipodna bloka. Slobodoumniji i napredniji na jednoj strani, a na drugoj reakcionari i nazadnici, jugoslavenski i velikohrvatski, unitaristički i ekskluzivistički. Ovaj posljednji bit će organizirani i snažniji pojavom hrvatskog klerikalizma kao odvažnog političkog inicijata odmah na početku XX. stoljeća. To ne znači, da ga nije bilo i ranije. Samo njegova nastojanja nisu mogla da uhvate dubljenog korijena ni kod svećenstva, koje se politički orijentiralo najvećim prema Starčevićevim političkim koncepcijama, a manjim dijelom u bivšoj Narodnoj stranci, a kamoli kod širih narodnih masa. Nesumnjivo njegov etnički i pravoborac je u etadesetim godinama prošloga stoljeća zagrebački biskup, a onda kasnije nadbiskup i kardinal Juraj Haulik de Varalya (1837.–1869.), a u okupiranoj i anektiranoj Bosni i Hercegovini prvi nadbiskup novoosnovane vrhbosanske dijocese dr. Josip Stadler.

Godina 1900. je prekretnica u formiranju i organiziranju klerikalizma u Hrvatskoj. Kao što klerikalizam etadesetih godina prošloga vijeka nije bila samonikla biljka, nego je u Hrvatsku prenijeta preko direktiva i inicijativa Rimskog Kurije Pija IX., tako je i pojava klerikalizma XX. stoljeća vezana i opet s Rimom, ali i sa Beogradom, u kome je stao cvjetati kršćanski socijalizam pod vodstvom biskupa Karla Luegera. Crnožuti antiliberalni pokret bit će kasnije oslonac hrvatskim klerikalcima kao i politika Rimskog Kurije Pija X. pod oprom klerikalnom devizom »Omnia restaurare in Christo«. Bečka orijentacija frankovaca na čelu potpore i shvaćanja u njihovih skorih klerikalnih saveznika. Rimsko-bečki import vezan je jezuitom ponovnim dolaskom jezuita u Hrvatsku. Iako su tokom XIX. stoljeća postojala razna nastojanja, koja su išla za tim da se jezuitima omogući njihov povratak u Zagreb, protivila se tome stalno budna antiklerikalna svijest hrvatske inteligencije, među kojom nije izostalo ni narodno svećenstvo, kojega je još uvek bilo pod utjecajem akova biskupa Strossmayera. Dovoljno je upozoriti na akciju zagrebačkog nadbiskupa Haulika, koji je gospodar 1854. odredio veliku sumu novca za izgradnju budućeg jezuitskog samostana i crkve u gradu Zagrebu kao metropoli svega hrvatskoga, što više,

³ Program Hrvatske Puke Seljake Stranke. Zagreb, 1905. Prema: Dinko Tomašić, Politički razvitak Hrvata. Zagreb, 1938., 75.

nadbiskup Haulik je želio povjeriti im i nastavu u školama, što je tek nadbiskupu Stepincu uspjelo u etrdesetim godinama XX. stolje a, dakle, gotovo poslije jednog vijeka. Kad je nadbiskup Haulik zatražio 1860. od zagreba kog gradskog vije a, gradske op ine, dozvolu za boravak jezuita, to je vije e 29. X. 1860. odlu ilo da ne udovolji molbi svoga nadbiskupa. Motivacija ovog odbijanja jasno kazuje o raspoloženju vije nika ali i gra anstva prema ovom španjolskom redu. Jer, »Ob insko vije e je na zaklju ak proti uvedenju ježuvitah u ovdašnji konvikt, sklonu strah, da se povodom njihovoga uvedenja ne porodi nered u varoši«⁴ Poslije etiri decenija, sasvim nezavisno od poznavanja oviog naprednog shva anja starih zagreba kih purgera o redu Ignacija Loyole, izrekao je teški prijekor tim gra anima jedan od nasljednika nadbiskupa Haulika.

Gledište zagreba kog nadbiskupa Posilovi a, koji je pregnuo da oživotvori ideal svoga prethodnika, branio je u Hrvatskom saboru 1899. profesor Zagreba kog teološkog fakulteta dr. Ante Bauer, budu i nasljednik nadbiskupa Posilovi a. On je rekao me u ostalim: »Protiv isusovaca bio je onaj isti duh, koji je neprijatelj crkvi i svakoj pozitivnoj vjeri .v. To je duh koji je protivan svakom ljudskom i Božjem autoritetu. Taj duh je rodio revolucijama a plod toga duha je i hidra anarhizma«.⁵ Dr. Ante Bauer zacijelo nije htio da zna, da je Hrvatski sabor 1861. bio odlu no protiv toga, da se ma kakva nastava povjeri jezuitima. Predsjednik toga školskoga odbora tad je bio znameniti sve enik Franjo Ra ki, najve a nau na vrijednost hrvatskog XIX. stolje a. A nije ni udo da je i Ra ki tako gledao, jer je iste poglede imao i njegov intimni prijatelj biskup Strossmayer. Kad se spremalo osnivanje novog sveu ilišta u Zagrebu, pisao je Strossmayer Ra kome 22. II. 1874. u vezi s budu im profesorima teološkoga fakulteta i ovo: »Za naš bi narod bilo od velike štete, da se u teološki fakultet u Zagrebu uvriježi jezuitizam. Nevjerstvo i jezuitizam ravno su našem narodu opasni. Gledajte, molim vas, da preprije ite à tout prix naimenovanja jezuitska. Ti ljudi fanatizmom isve nevaljalštine pokrivaju.« A godinu dana poslije 6. I. 1875., istome Ra kome piše: »Malo tko u nas misli, kolika pogibelj u jezuitizmu za nas leži«.⁶ Unato tome što je dr. Ante Bauer znao zbog kakvih su prljavih i sramotnih razloga morali jezuiti napustiti svoje samostane u Požegi 1871., u Dubrovniku 1887., u¹ Zadru 1893., on obilježava duh Strossmayera i Ra kog kao i svih naprednih rodoljuba, koji su se tome protivili kao »neprijateljski crkvi i svakoj vjeri«. Dok su 1860., 1861. i 1874. davali kulturnim nastojanjima Hrvata osnovno obilježje dva propovjednika jedinstva južnoslavenskih naroda, koji su nastojali da uklanjuje sve zapreke, koje su tome stajale na putu, naro ito svojim vjerskim tolerantnim stavom, dotle 1899. i 1900. predstavljaju sastvim supnoitne tendencije nadbiskup Posilovi i profesor Ante Bauer, koji e poslije jednog decenija tom istom Posilovi u biti dodijeljen kao njegov nadbiskup-koadjutor. Iako je javnost negodovala tom nastojanju nadbiskupa Posilovi a, ban Khuen-Hedervary na kraju je udovoljio zahtjevu nadbiskupa Posilovi a, iza kojih su stajali mo ni intervenienti u Be u i Rimu. Izraz antijezuitskog stava predstavlja brošura Hrvatka Hrvatovi a, (o evident pseudonim jednog sve enika iz Strossmayerove dijeceze kao i njegova

⁴ »Pozor«, 30. X. 1860.

⁵ Prema: Ivan Nevisti , Klerikalizam. »Pravda« (Beograd, 27. VI. 1934.).

⁶ Ferdo Šiši , Korespondencija "Ra ki—Strossmayer. I. Zagreb, 1928., 285, 332.

pristalice): »Jezuitska propaganda u Hrvatskoj. — Hrvatska Rije Hrvatskome narodu«. Hrvatovi se odlu no usprotivio da se jezuitima povjeri odgoj omladine, onako kao što su to nekad mislili i radili Strossmayer i Ra ki.

»Dandanas, kad mladež mora da se uzgaja u duhu XX. vijeka, u duhu op ega i svestranoga znanja, vrsta zna aja, zdravoga moralu, me usobne ljubavi i vjerske snošljivosti, osobito me u jednokrvnom bra om; u ovo doba povjeriti uzgoj hrvatske mladeži jezuitima, zna ilo bi htjeti vratiti se natrag k prijašnjim vremenima, kada smo morali skoro batinama u ruci tjerati jezuite iz naše domovine; zna ilo bi izložiti naš narod, našu mladež teškim kušnjama, zna ilo bi htjeti stvoriti nepremostiv jaz medu bra om jednog plemena, a razli ite vjeroispovijesti; zna ilo bi htjeti užgajati licumjerstvo, mržnju, pakost, zlobu i svih sedam grijeha... Neka se samo sjeti (zagreba ki nadbiskup) rije i pape Klementa XIV. (koji je ukinuo jezuitski red 1773), doba ene jezuitima: Brouillons! c'est vous qui troublez l'Eglise!⁷

S pravom je uznemiren liberalac Strossmayerova kova sa strahom o eki vao ponovni povratak jezuita. Me utim, stvari su pošle svojim nezaustavljenim tokom. Taj fatalni datum bio je obilježen 10. oktobra 1901., kad je nadbiskup Posilovi blagoslovio temeljni kamen za jezuitski dom i za crkvu u Zagrebu, uz u eš e provincijala austrougarske jezuitske provincije patra Antuna Forstnera. Svakako jezuitima je bio pripravljen teren ve ranije radom klerikalaca i njihovih vo a u Hrvatskoj i Bosni, koji su za svoja nastojanja morali potražiti vješte i prokušane vo e militantnog klerikalizma u borbi protiv duha omraženog naprednog slobodoumlja. A taj je duh na smjeni ova dva stolje a uzeo maha u itavoj Evropi pa tako i u jugoslavenskim zemljama Habsburgova carstva. Uzaludna su bila nastojanja naprednih rodoljuba, koji su, daleko od ma kakvog sektaštva, ali svijesni historijske opasnosti od rada jezuita za narode vjerama podijeljene, u duhu Strossmayera upozoravali na zlo, koje e sna i Hrvatsku od njihova naopakog rada diktiranog iz Rima od »crnoga« pape, kao i be kih crnožutih filijala, eksponiraju i se za imperijalisti ke i katoli ke ciljeve jednako Habsburgove dinastije kao i rimskog klerikalnog Drang nach Osten. Uzalud je u eni histori ar Natko Nodilo i sa sveu ilišne katedre, kao i sa publicisti ke tribine zalagao sav svoj um i srce za slobodu svoga naroda i slobodu misli i savjesti. Uzalud je taj intimni prijatelj i poštovatelj Strossmayera i Ra koga, a i sam iskreni i religiozni katolik tvrdio, pozivaju i se na znamenitog belgijskog pravnika s katoli kog sveu ilišta, F. Laurenta, koji je tako er za slobodu zemlje strahovao od rada jezuita dokazuju i, da »jedan narod koji se do slobode dovine, tjera jezuite, kao prirodne neprijatelje svoje slobode«.⁸

Uzalud su bila protivljenja, uzalud svi naporci. Jer, Rim i Be su odlu ili, a pokorni sluge u Zagrebu izveli. Trebalо je dovesti vo e novom militantnom klerikalizmu, vatikanski žutom i austrijski crnožutom. I oni su došli u Hrvatsku i svojim prokušanim metodama stali djelovati na svim poljima javnog hrvatskog života, udaraju i vidljivo i skrovito, mnogim politi kim potezima svoj crni pe at.

Prvi snažni izraz organiziranog klerikalizma bio je »Svehrvatski katoli ki kongres« održan u Zagrebu prvih dana mjeseca septembra 1900., Treba da se kaže

⁷ Prema: Viktor Novak, Natko Nodilo, Novi Sad, 1935., 149.

⁸ Natko Nodilo, Jezuiti. »Naše jedinstvo« (Split), 29. VII. 1905.

da su klerikalci održali ovo zborovanje u domu Hrvatskog sokola, koji je i 1900., kao i 1935. (kad je sokolstvo od episkopata napadano) imao isti uzor u ideologiji osniva a sokolstva, Tirša, kasnije stavljenog na indeks. Ovaj katolički kongres objasnio je Ante Radić svojim seljačkim itaocima kao »popovski sabor«.[®]

Duša toga kongresa bio je nadbiskup Stadler. Njegov programski govor obilježio je tadašnji urednik sarajevske »Vrhbosne«, dr. Ivan Šarić, kasniji nasljednik Stadlerova, kao »naš klerikalni program za novi XX. vijek.« U tome govoru Stadler je označio papu Lavalu XIII. kao »zaštitnika vjerskih i domovinskih prava svega hrvatskoga naroda«. Stadler je istaknuo, da je hrvatstvo može i biti spašeno jedino pod vodstvom hrvatskog episkopata. Nadbiskup Stadler održao je ovaj znameniti govor, koji je toliko puta kasnije citiran i označen kao najmisaojiji i najdalekosežniji program, na drugoj svečanoj sjednici, i oduševio je svu prisutnu »preuzvišenu, presvjetlu i ostalu visokocijeniju gospodu«, kojoj se obraćao povиšenim tonom, kad god je naglašavao vezu između hrvatstva i katolicizma. A nadbiskup je u svome govoru hrvaltovao više nego što koji savremeni političar na partijskom zboru licitiraju i s najradikalnijim hrvatstvom, koje je za njega kao i za sve ostale klerikalce došlo u opasnost upravo toliko kao i sam katolicizam.

»Mi se sastadosmo ovdje iz svečih Širokog Hrvatske, da usred nasrtaja sa strane neprijateljske a i prijateljske očuvamo svoje svetinje i unaprijedimo što nam je najdraže na svijetu: dom svoj i vjeru svoju... .

Mi smo Hrvati i katolici, i to hoćemo da budemo. I zato se sastadosmo, da to pred cijelim svijetom izjavimo, od kojega nam mnogi ne daju, da se zovemo Hrvati, a drugi nam hoće da krate, da smo katolici. Mi smo jedno i drugo... .

Ovaj svijet, dakle, i mila nam Hrvatska, postoji jedino radi pravednika Krista Ytbi... . Dužni smo dakle i te kako ne samo kao katolici, nego i kao Hrvati sve u inicijativi, da u našoj domovini bude što više pravednika Kristovih, jer je Gospodin Isus mnoge gradove, a i narode i kraljevstva i prije reda razorio i uništio upravo stoga razloga što nije našao u njih pravednika. Zato i mi odlučimo ovim katoličkim sastankom izraziti osobito poštovanje i ljubav ka našem Gospodinu Isusu, ter koje dobrom odgojom mladeži, koje ispunjavanjem dužnosti nametnutih nam od istoga Gospodina Isusa, sve u inicijativi, da u našoj miloj domovini bude što više pravednika Kristovih, a da tako odstranimo mogućnost da bi Gospodin Isus Krist mogao kazniti Hrvatsku, tu milu nam Hrvatsku, što nema u njoj dovoljan broj pravednika... .«

Nadbiskupov govor, naročito na onim bojovnjim mjestima, izazvao je buru oduševljenja. Jedan prisutni velikodostojnik, kako prije izvjestilac Šarić - Stadler-ove »Vrhbosne« video je Stadlera kao srednjevjekovnog bojovnika »sa znakom svoga uzvišenog zvanja na prsima i britkim mačem o pasu, gdje predvodi svoj milji narod u borbu za krst asni i slobodu zlatnu«. Dakle, krst i mač, sadržaj su ovog klerikalnog sekularnog programa, koji je, kako kaže dr. Ivan Evangelista Šarić, »odnio palmu« na tom kongresu. Daleko, kroz itavo jedno stoljeće imaju Hrvati da se opet vrate u vremena, kad su za čestitalu Evropu bili »Antemurale«,

⁹ »Dom« 1900., br. 17. Sabrana djela Antuna Radića, II., 257—260.

da bi, kako savjetuje Šari Hrvate, ako se budu tog programa pridržavali» doživjeli sigurno lijepih ste evina na intelektualnom, na praktičnom i na političkom polju...«¹⁰

A ovaj je program smišljeno i planski postavljen već na samom kongresu shvaćen u duhu njegovih tvoraca i prvih izvodilaca.

Na tom se izrazitom katoličkom euharističkom kongresu uveliko i politiziralo. Štoviše, i o vanjskoj univerzalnoj katoličkoj politici s obzirom na izgubljenu papinsku državu, za koju se uspostavljanje izjasnio ovaj kongres. Na kongresu je naročito podvraćena skladnost, koja vlada u svim pitanjima između apostolskog cara Franca Josipa i pape Lava XIII. Predsjedavajući grof Miroslav Kulmer rekao je doslovno za ove odnose: »Taj sklad najbolje nam pokazuje put, kojim imamo i da, da se vazda uzdrži sklad između državne vlasti i crkve. Kad je hrvatski narod postavio na Cetinju sjajnu krunu Zvonimirovu na glavu Habsburgovcu, znao je komu je naelo stavlja — kršćanskem vladaru, koji su pre i vazda bili zato nici katoličke crkve. Bilo je sasvim dosljedno i u duhu govornika na kongresu, nadbiskupa Stadlera, da je ovaj »svehrvatski« katolički kongres identificirao katolicizam s hrvatstvom. Isti grof Kulmer, starofeudalski konzervativac i odani sluga Beča i Rima, rekao je na banketu i ovo:

»Nastojmo izbaviti naš narod od kojekakvih ljudi, koji se u njemu znaju ušuljati pod krinkom da ga tako truju. Treba nastojati da u njemu ne dođe u krive nauke. Bio sam uvjeren narodu našemu nema spasa, dok se ne okupi oko naela crkve katoličke, dok se ne okupi pod jednim geslom: Branimo svetu vjeru hrvatsku... (burno povlačivanje), jer ja kao Hrvat identificiram katolištvo s hrvatstvom. Sa uvajanjem, hrvatski narode, ovu podlogu, koja ti je jedina kadra održati narodne osobine... Samo u katoličkoj vjeri leži mogućnost ostvarenja naroda hrvatskoga.«¹¹ %j

Brojne rezolucije, koje je donio ovaj kongres, daju osobitu sliku po etičkoj konsolidaciji klerikalnih elemenata, svjesnih svojih političkih namjera. U prvoj rezoluciji podvraćena je želja: »da se svjetovna naobražena ruka (laikat) uzgoji u dubljem poznavanju dogmatičkih istina, prava, ustrojstva i povijesti katoličke crkve, u svrhu da je uzmognute braniti u javnom životu o boku sveinstva i pod vodstvom episkopata. U pogledu odnosa države prema crkvi kaže se u trećoj rezoluciji da su »katolici dužni vršiti prava i dužnosti u suglasju sa crkvenim zakonima; ako točno državne uredbe prije toga, dužni su pod vodstvom episkopata rabitati sva moralna, zakonita sredstva u tu svrhu, da država dokine one zakone, koji su opremljeni sa crkvenim zakonima«. Dakako, osnovna i ostale škole moraju biti potpuno pod rukovodstvom crkvenim, pa će nastojati, da se religiozni sistem uvede i na samo sve ilište.¹²

Dakle, Stadlerove i svih ostalih klerikalaca misli, izražene na tom kongresu uistinu postaju »klerikalni program za XX. vijek«. Vjera je stalno u opasnosti i zato treba sve pod vodstvom episkopata »obnoviti u Hristu«. Ili, sve treba vratiti u srednji vijek. Ali ovaj je »klerikalni program za XX. vijek« izazvao otpor svega iole naprednjeg svijeta u Hrvatskoj.

Napredniji elementi, naročito omladina, s jedne strane ona, koja se već 1898. okupila oko »Narodne misli« kao i ona oko »Novog doba«, »Nove nade«, »Nezavisnosti«

¹⁰ »Vrhbosna« 1900., br. 18, 306—310.

¹¹ Prema: Viktor Novak, Natko Nodilo, 150.

¹² Vlastimir Vimpulšek, Klerikalni pokret u Hrvatskoj. »Slobodna misao« 1910., 14—18.

snosti« i »Hrvatske misli«, a dijelom odgojena na stranim sveu ilištima naro ito u Pragu pod utjecajem profesora Tomaša Masaryka, sva je bila naprednim, slobodo-umnim duhom prožeta, istinski nacionalna i voljna da za svoja na elu «stupi u borbu sa svim reakcionarnim, ekskluzivisti kim i klerikalnim strujanjima. Poslije svoje prve vidnije pobjede na zagreba kom sveu ilištu nad klerikalnim i ostalim separatisti kim grupama, 1902., napredna omladina obilježila je svoj program u zna ajnoj brošuri »Poraz i slavlje« objavljenoj 1902. pri ijemu su sastavu imali najviše udjela Milan Marjanovi i M. Cihlar-Nehajev. Dok su se klerikalci na prvom kongresu zagrijavalni istim samohrvatstvom, svehrvatstvom i velikohrvatstvom, dotle ovaj omladinski elemenat, na raskrsnici, otvoreno kazuje svoj program, napose u odnosima prema narodima druge vjeroispovijesti. »Umjesto negacije Srba koju propagiraju pravaši, tražimo bolje me usobno upoznavanje izme u Hrvata i Srba, a umjesto da tražimo krivca neslozi, nastojmo o tom kako smo izgladiti opreke. Klerikalizmu stavljajmo nasuprot slobodu uvjerenja i slobodu misli... Naprednom prosvjetom treba da do smo da naprednih kulturnih jledinica u narodu...« Na drugom mjestu ovi po svojim pogledima ve zreli politi ki realisti otkrivaju svoja gledanja na politi ku pozadinu hrvatskog klerikalizma, kad ga ocjenjuju toliko to no, kao da je ve decenijima bio u organiziranom razvoju.

»A što da reknemo o žalosnoj komediji politi kog klerikalizma? Spojivši na silu pojam ne vjere, ne krš anstva, nego baš pojam katoli ke crkvene organizacije s pojmom hrvatstva, htjela se spasiti ona Hrvatska koja broji velik dio žiteljstva. hrvatske narodnosti, no i ne vjere, ona Hrvatska, kojoj ti isti ljudi ho e da pripove Bosnu, da joj privedu elemenat muslimanski, da pohrvate elemenat pravoslavni. Pokušaše kao što prije pet godina formulom o civilnom braku, tako nedavno katoli kim kongresom i još nekim manifestacijama, interesu naroda hrvatskoga identifikovati s interesima jednoga stalaža; i narod imao je da se stavi pod vodstvo episkopata, onog episkopata, koji ga je, uz male asne iznimke u novijem politi kom i kulturnom životu uvijek ostavljao na cijedilu. Sve enstvo, kao jedini most me u strankama i seoskim pukom, imalo je da postane najvažniji, pa e jedini faktor našeg politi kog razvitka, faktor ne u narodu, nego nad njim i izvan njega. Možda se iza zadnjih izbora, koji su najbolje pokazali bankrot te najnovije taktike, ne e više po i tim putem. No fakat je, da se tijekom zadnjih godina sve enstvo po elo smatrati nekom »državom u državi«, nekom organizacijom nad narodom i izvan njega, — a to je, protiv esa mora da ustane svaki misaoni rodoljub. Bit e samo zasluga toga reakcionarskoga pokreta, razvije li se u nas danas, dok još ne smijemo da cijepamo naših sila, borba o velike probleme zapadne civilizacije, za koju još jedva da smo i zreli i u kojoj bismo mogli izgubiti uvjete našeg narodnog opstanka. Slobodu misli i uvjerenja neka prati sloboda iskrenog vjerskog osje anja; no pitanje napretka naroda, pitanje op ih interesa mora biti uvijek nad interesima bilo koje grupe, bilo koje organizacije.¹³

Snažniji zamah i živost unijela je u duhovna strujanja, politi ka i kulturna, pojava »Pokreta«, glasila hrvatskih naprednjaka, iji je prvi broj 17. IV. 1904. pod uredništvom dra. Milana Heimerla, obilježio nesumnjivo datum u borbi, koju je postepeno izazivao organizirani klerikalizam. Odredivši u uvodniku svoj demokratski

¹³ **Poraz i slavlje. Zagreb 1902., 11.** Vidi i Viktor Novak, Natko Nodilo, 151—152.

politi ki stav prema svim dosadanjim politi kim formacijama, dodirnut je i problem klerikalne akcije, koja je propagirana parolama isfantaziranih napadaja na vjeru, crkvu i sve enstvo.

»U nastojanju, da cijelo društvo prožmemo duhom prave demokracije, koja je osnovka i sadržaj našoj narodnoj misli, budno smo paziti, da od narodnog organizma odbijemo štetne spoljašnje utjecaje koji se, zastrti raznim krinkama, žele uvu i u našu narodnu sferu, da nas iznutra rastruju i oslabe, a prema vani ocrne i odvoje od naše braće, htiju i nas pripravljati za razne tu inske svrhe. Protiv tih štetnih pokušaja radit smo bez obzira, odakle k nama dolaze. U posljednje vrijeme nastoji se s izvjesnih strana izazvati u našem narodnom životu spor izme u sve enstva i inteligencije, te se izvraanjem i neistinama sugerira pu anstvu potreba neke klerikalne stranke, da brani vjeru i sve enstvo, koje da naša skupina ugrožava i nastoji rušiti. Skupina hrvatskih naprednjaka nije u vjerske principe nikad i nigdje dirala, niti je to initi u buduće, smatruju i vjerske istine pitanjem savjesti i uvjerenja svakog pojedinca, u koje nije vlastan nitko dirati, o kojima svaki pojedinac suvereno odlučuje i obra unava. Pitanja vjerska ne smiju biti predmet ni sredstvo političkih sporova, ni strana kih agitacija, jer se inače iznose pred forum, kamo ne spadaju i kamo se bez opasnosti, da će se dirnuti u ije najnježnije osjećaje, ne smiju iznositi.

... Ovakve pokušaje koji hoće da umjetnim na inom izazovu razdore u našem narodnom društvu, te bezrazložno stvaraju jaz izme u dosele skladnim neodvisnim elementima hrvatske inteligencije — koji se ne žacaju pitanja vjerska povlačiti u dnevnu borbu — naše je glasilo odlučno odbijati kao svaku drugu protunarodnu i tu insku najezdu, u vrstom uvjerenju, da se hrvatsko sve enstvo, vjerno tradicijama hrvatskog preporoda i mislima velikih narodnih svećenika Račkoga, Strossmayera, Mesića, Žužela, Pavlinovića, Dobrile i dr., koji su uvijek svoje sve eni ko zvanje znali držati u skladu s velikim narodnim zadacima, — ne je dati u službu misli, koja bi hrvatsku narodnu misao otuila ideji slavenstva, koje nas je preporodilo i ponovo dozvalo u život.«

I »Pokret« je ostao vjeran svome programu. Dosljedan prvoborac napredne misli pravim mladjeni kim zanosom branio je »Pokret« ove ideje, uvijek akademski i s mjerom, ali i pravim rodoljubljem. Pa opet, on je u klerikalnoj štampi označen kao bezbožni i najneprijateljski vjeri i sve enstvu. Jer, klerikalci su identificirali svakog svećenika, pa i onog amoralnog, na koje je koji put ukazao »Pokret«, sa crkvom, vjerom i s progonima i napadajima na sve enstvo, pa i ono izopreno.

Omladina je pregla da ore zapuštenu njivu tolikim idealizmom, kakav se ranije kod nje nije zapažao. Realisti ki oslobođena od politike nazdravljaju arstva ona je shvatila svoj zadatak u borbi protiv mraka, koji je obavio njenu otadžbinu i spremao se da je još više pritisne. U tome nastojanju nadaleko zrači i vanredno svijesno stremljenje snažnog novatora, studenta, a onda i mladog profesora, publiciste i pjesnika, Jurislava Janušića, koji je svojim organizatorskim sposobnostima ustalasao ne samo studentsku omladinu nego i onu srednjoškolsku, kad je (1907.) pokrenuo, već dobro upoznat i cijenjen, a od protivnika napadan i osuđen kao bezvjeric, asopis »Hrvatski djak«, kome je bio i prvi urednik.

»Hrvatski djak«, svi njegovi saradnici, pretplatnici i itatelji, a iznad svega njegov nekompromisni i borbeni urednik Jurislav Janušić, postigli su ne samo za

klerikalce nego i za konzervativne školske vlasti, koje su ih stale i te kako- odlu no progoniti i isklju ivati iz škola prema klerikalnim denuncijacijama, — pravi sinovi Belzebuba. Tako su ih i u klerikalnim novinama, ali i s propovjedaonica ozna avali nepomirljivi protivnici. Me utim, klerikalce nije uznemirila samo napredna i revolucionarna misao, oslobo ena tradicije i posve enog gledanja na prevlast crkve u školi, nego i njihovo zalaganje za bratstvo i jedinstvo južnoslavenskih naroda. Uvodni, programni lanak prvog broja »Hrvatskog djaka« to je naglasio odlu no i bez kolebanja. Klerikalcima i svim njihovim crnožutim saveznicima bile su strašne odluke ove napredne omladine, koja je odlu ila, da svim svojim javnim, školskim i privatnim radom treba da teži formiranju novog hrvatskog inteligenta sa ciljem »utiranja putova politi kom zbljenju Slovenaca, Hrvata, Srb i Bugara«.¹⁴*

Samo nekoliko manifestacija ove omladine školske godine 1906.—1907. pokazale su kojim su smjerom krenuli ovi novi pioniri razbijanja mraka i srednjevjekovne zaostalosti i teokratske zloupotrebe kao najmo nije ko nice svakom duhovnom napretku. Inauguralni govoir novoga rektora, na po etku školske godine (19. X. 1906.) dao je prilike da omladina izrazi svoje negodovanje. Rektorom je izabran, po turnusu, profesor bogoslovskog fakulteta, dr. Ante Bauer, kasnije koadjutor i nadbiskup zagreba ki. Omladina je smatrala, da su Bauerove misli u njegovim izlaganjima o odnosu vjere i nauke pravi izazov, koji im je uputio rektor, pa je ona dala tome nezadovoljstvu bu nog izraza. To je onda dalo povoda, pogd'ovu, kad su vlasti zauzele oštar stav prema demonstrantima, da je omladina stala diskutirati o pitanju inkompabilnosti postojanja bogoslovskog fakulteta na jednom modernom univerzitetu, na zborovima kao i u lancima, o emu rje ito goVori i na elan lanak »Za odijeljenje bogoslovije od sveu ilišta« — u kome se iznijelo i protivljenje pojedinih hrvatskih narodnih zastupnika, kad se u Hrvatskom Saboru 1873. raspravljalo o novom sveu ilišnom zakonu.¹⁵

Dakako, ovaj sukob na sveu ilištu prenio se ubrzo i u dnevnu štampu, pa se razmahala žestoka polemika, naro ito izme u »Hrvatstva« i »Pokreta«, a nisu zaostali ni klerikalni asopisi. Klerikaci sa sveu ilišta dobacili su rukavicu svojim naprednjim drugovima jednom brošurom, koju su izdali o Boži u 1906. kao predstavnici hrvatskih klerikalnih studenata, na sveu ilištima u Zagrebu, Beu, Innsbrucku i Grazu. U toj brošuri apeliraju ovi klerikalni studenti na hrvatski narod da izbaci iz svojih ku a »Pokret«. »Novi list«, »Hrvatski narod«, »Slobodu« i »Savremenik«, jer »ovi listovi ho e uništiti vjeru, a po njoj i domovinu i dušu narodnu, pla eni novcem framazunske lože, koja je zakleti neprijatelj katoli ke vjere i hrvatskog naroda«.¹⁶

Napredna omladina je reagirala odgovorivši klerikalcima svojom brošurom »»Klerikalci i istina«, ali još više itavim nizom zna ajnih manifestacija. Kad je hrvatski narod zahvatio talas ogor enja uslijed dekreta Vatikana protiv slavenskog bogoslužja,¹⁷ tom narodnom revoltu pridružila se i napredna sveu ilišna omladina na zboru, održanom u auli sveu ilišta 25. II. 1907. Rezolucija, koju je toga dana jednodušno izglasalo napredno aštro zagreba kog sveu ilišta, nije bio samo izraz negodovanja protiv austro-vatikanskih presizanja na hrvatske narodne svetinje, bez

¹⁴ »Hrvatski ak« 1907., br. 1, 4.

¹⁵ »Hrvatski ak« 1907., br. 1., 16—18.

¹⁸ »Hrvatski ak« 1907., br. 2., 50.

« Vidi Poglavlje X.

obzira da li ih brane osvjedo eni katolici ili i takvi, koji su uslijed raznoraznih razloga ohladnjeti prema crkvi. Omladini je ovo bio jedan dokaz više kako se Vatikan uvijek nade na strani hrvatskih narodnih neprijatelja, pa je i ona koristila ovu priliku da iskaže svoja osje anja ali i misli, osnovane na historijskim saznanjima, koja Su esto od strane apsolutno i slijepo pokornih klerikalaca prikazivana kao najve e blagodati rimske crkve, ukazivane Hrvatima. A široke su mase mistifikacije, vješto kamuflirane i servirane, primale za gotovu, historijsku istinu. Rezolucija je naskroz antirimska i antipapska. Iz nje se nazire skori pokli , koji e zahvatiti šire slojeve hrvatskog naroda, kad e se i kroz Hrvatsku prolomiti buntovni »Los von Rom«.

U toj velikoj rezoluciji, kroz historijsku prizmu gledanih doga aja, omladina u naletu svojih ogor enja iskazuje oštije i nepomirljivije svoje negodovanje prema Rimu i klerikalizmu, nego što se to ma gdje u to vrijeme op ih protesta moglo uti.

Izme u ostaloga hrvatski studenti izjašnjavaju se, da bi hrvatski narod za sve š'to mu se od strane Rima dešavalо, morao da prekine sve odnose s Rimom.

»Hrvatsko aštvo sje aju i se sviju žrtava i stradanja hrvatskoga naroda za Rim, crkvu i vjeru i sje aju i se istodobno sviju nepravda nanesenih mu po Rimu, tako navlastito u najnovije doba, da ne spominjemo tolike krvave injenice iz prošlosti. .. *prinuženo je konstatovati kao pozitivnu injenicu, da je Rim neprijatelj hrvatskog naroda, dosljedno da od Rima neima hrvatski narod više ništa o ekivati.*

Stoga hrvatsko aštvo drži, da brane i pravo, karakter, osje aje, ponos, kulturu i interes hrvatskog naroda protiv centralisti ke i internacionalisti ke težnje Rima u vjerskom, a to e re i u duševnom pogledu uop e, nije samo dužno prosvjedovati protiv toga... nego se obra unavši u na elu jednom za svagda s Rimom, obra a na itav hrvatski narod, a napose na njegovu inteligenciju, da *svim raspoloživim silama i sredstvima uznaštoji oko toga, kako bi u dogledno doba u hrvatskom narodu dozrela odluka za posvemašnje odcjepljenje od Rima.*¹⁸

Ovo je, dakako, bilo ne samo neo ekivano, nego i toliko teško za klerikalce, da su poslije izvjesnih priprema odgovorili na sve ovo na svom velikom »Prvom hrvatsko-slovenskom katoli kom sve a kom sastanku« održanom mjeseca augusta 1907. u Zagrebu, koji je sazvao zagreba ki »Domagoj«, a na inicijativu zagreba kog »Hrvatstva« i njegova vodstva. Ovaj sastanak hrvatskih klerikalnih studenata u stvari je ponovio odluke s kongresa iz 1900. Rezolucije govore o nepokolebljivoj odanosti Sv. Stolici, o potrebi da svi Hrvati složno ustalu »protiv svih napadaja i neprijatelja katoli ke vjere i Crkve u Hrvatskoj«, i da se organizuju protiv bezvjerskog duha, koji se stao da uvla i u Hrvatsku. U pogledu motivacija odanosti Sv. Stolici kaže se, da »prvi hrvatsko-slovenski sve a ki katoli ki sastanak izražava svoju nepokolebivu odanost Sv. Stolici osobito stoga, što moderni vijek ho e da uništi ugled Sv. Stolice i položaj, što ga ona zauzima u katoli koj crkvi i civiliziranom svijetu.. .«¹⁹

Olujina je krenula i ona je zahvatila u svoje virove i vrtloge dva antipodna strujanja, koja su se nepoštedno sudarila i jedan drugoga suzbijala i lomila. Sva su sredstva korištena. Malo je bilo intelektualaca, koji su ostali u zavjetrini. Ve 1909., na sastanku Hrvatske Napredne Omladine mjeseca augusta na Trsatu, u Hrvatskoj

¹⁸ »Hrvatski ak« 1907., br. 3., 80—81.
¹⁹ »Hrvatski ak« 1907., br. 8-9, 243.

itaonici, prihva ena su »Temeljna na ela« koja e biti ki ma, oko koje e se vezivati sva razvojna struktura napredne omladine i njenih stremljenja. Suprotnosti su bile sasvim jasno ocrtane i utvr ene i one su osnovni motiv itavog politi kog i kulturnog razvoja itavog jednog decenija. Traže i u svojim »Temeljnim na elima« punu duševnu slobodu, koju su klerikalci toliko perhorescirali, na svim podru jima, a narо ito u školskom odgoju, zahtijevaju i potpuno »slobodnu školu oslobođenu od pritiska države i crkve«, u sedmoj to ki ovi omladinci traže: »Vjera je privatna stvar. Zato treba crkva kao vjersko udruženje da bude posve rastavljeni od države. Konsekvencije ovoga na ela treba provesti svuda u javnom životu pobijaju i svima silama klerikalizam, pojавio se on ma u kojem obliku, a osobito u školi«.²⁰

Omladina, napredna i jugoslavenska, pošla je odlu no svojim putem ne zaustavlju i se pred zaprekama, koje su sa svih strana bile postavljene. Vlasti su bile na strani reakcionarnih elemenata, koji su stali da trube, kako su vjera, a s time i hrvatstvo ugroženi, i da treba protiv tih opasnosti mobilizirati sve snage. Klerikalne vo e snašle su se, i vješto su vezivali vjeru i crkvu s radikalnim parolama hrvatskog nacionalizma, pa se na tom putu, koriste i ovo prokušano sredstvo, ne e zaustaviti itava pola vijeka.

Jasno odre enim borbenim stavom za slobodu misli, za sve napredne ideje, a istodobno protiv organiziranog klerikalizma, »Hrvatski ak« je prije prvog svjetskog rata uzorao duboke brazde u formiranju napredne mla e hrvatske inteligencije. Sve su to bile zasluge neustrašivog omladinskog pionira Jurislava Januši a, koje su bile od dalekih, zamašnih posljedica, duboko posijano sjeme, iji su se plodovi dugo zapožali. I njegova rana smrt i sahrana bile su prva vidna, buntovna manifestacija, koja je bila izvedena u Zagrebu na užas klerikalnih protivnika. Saхранa bez sve enika bio je doga aj, koji se dugo prepri avao. Spomen mu je bio sa uvan u omladinskim organizacijama, koje su dugo nosile njegovo ime i djelovale u smjeru njegovih idealja, naro ito se sukobljuju i s klerikalnim ustanovama na sveu ilištu i u srednjim školama.

Me utim, klerikalizam je išao svojim odre enim putem prema smjernicama povu enim na prvom »Svehrvatskoim katoli kom kongresu«. Pored ve postoje ih klerikalnih listova, na Krku je pokrenut novi asopis »Hrvatska straža«. On e se ubrzao pokazati kao prava kula klerikalizma pod duhovnim vodstvom biskupa Slovencea, Anitu/na Mahni a. Sve što je bilo izrazito napredno i slobodoljubivo u štampi, bilo je izloženo oštroy kritici. »Hrvatska straža« ozna uje da je moderni liberalizam, edo velike francuske revolucije, iz koje crpe sva svoja nau anja, zarazio dobrim dijelom i hrvatski narod. Me utim »Hrvatska straža« kao list namijenjen filozofiji i drugim naukama, nije prodirao u šire slojeve. Zato su klerikalci u Sarajevu, Zagrebu, Krku i Splitu odlu ili da osnuju jedan dnevni list, pa da tako kroz novine propagiraju svoja klerikalna na ela. Godine 1904. pokrenuta je akcija za osnivanje »Hrvatskog katoli kog tiskovnog društva«, kojemu je bio navodno cilj širenje vjerskog i moralnog štiva. Tako je to bilo predstavljeno i biskupu Strossmayeru, kad se od njega tražio i potpis i nov ana pomo . Me utim, uskoro se pokazalo, da je devedesetgodišnjeg starca prevario posrednik zagreba kih klerikalaca sve enik Matija Seigerschmidt, jer se u stvari radilo o pokretanju klerikalnih novina, iza kojih su bili i Be i Rim. Tako

²⁰ Prilog »Hrvatskomaku« 1909., br. 9-10, str. 10.

je klerikalna reklama, da je za njihove ciljeve predobijen i veliki autoritet akova kog biskupa, bila samo kratkotrajna obманa i zabuna. Sam Strossmayer obaviješten o to nom stanju stvari od strane predsjednika Jugoslavenske akademije Tadije Smi iklasa i urednika »Katoli kog lista« u Zagrebu Stjepana Koreni a, uglednog lana zagreba kog Kaptola, ozna io je ovu klerikalnu mistifikaciju kao pravu duhovnu kradu spomenuvši da je od njega potpis izmamljen furtim (kradom). Ova izjava biskupa Strossmayera obilježila je ove klerikalne pokreta e i dala im u hrvatskoj politi koj historiji ime: furtimaši, a pojma, povezan s njihovim radom i- metodom, kao furtimaštvo. I doista novine »Hrvatstvo« koje su po ele izlaziti mjeseca maja 1904., pokazale su, da je taj list bio daleko ad onoga kako je to bilo predstavljeno akova kom biskupu. Vjersku toleranciju, koju je propovijedao Strossmayer, militantni klerikalizam »Hrvatstva« stavio je na indeks, a jednako i frankova ki mentalitet ljudi u vodstvu oko »Hrvatstva« bili su nespojivi sa Strossmayerovim životnim i zavjetnim djelom. Tako klerikalcima nije uspjelo da za života Strossmayerova falsificiraju njegov svijeli lik, dok e na drugoj strani uspjeti da vješto povežu svoja nastojanja s onima Ante Star evi a u interpretacijama Josipa Franka. Pojava »Hrvatstva« bio je velik doga aj u klerikalnim redovima. Naprotiv, na drugoj strani pisanje »Hrvatstva« otkrilo je prave namjere klerikalaca, pa je i konzervativni »Obzor« krajem 1904. podvukao, da »Hrvatstvo« pod maskom vjere i crkve nije ništa drugo, »nego prosti strana ko politi ki pokret, prosta frankovština u kom pokretu Jožef Frank s mitrom na glavi i s biskupskim štapom u ruci vodi hrvatski episkopat i sve enstvo ad limina apostolorum, — u Budimpeštu.«²¹

Dok je omladina sa svim svojim žarom zašla na front odlu ne i žestoke anti-klerikalne borbe, nju su od izrazitijih politi ara razumjeli i pomogli tek nekolicina. Od nau enjaka je u prvom planu hisltori ar i rodoljub Natko Nodilo, a od politi ara dr. Franko Poto njak i Frano Šupilo. Omladini su dobro došli sabrani lainci Franka Poto njaka, jednoga od boraca za narodno jedinstvo Srba i Hrvata, u knjizi »Pogledi na klerikalizam u Hrvatskoj« (1904.), štampani zbog stroge cenzure u Hrvatskoj, u Budimpešti. Upravo na smjeni dvaju stolje a dr. Franko Poto njak, odlu an borac protiv Khuenova režima, zagledao je u dubine zakulisnih politi kih intriga hrvatskih klerikalaca i razotkrivao ih je svom oštrinom i bespoštedno. Zato su i njegovi lanci u »Narodnoj misli«, koju je izdavao, ili u »Slobodi«, ali još više njegovi odvažni i napredni govori u hrvatskom saboru imali živa odjeka kod omladine. On je dosljedan, kad upotrebljava rije klerikalizam i eksploraciju vjere, da bi pokazao protivnicima u crnim mantijama, da diferencira vjeru od svega onoga, što se iza nje skriva i njome pokriva. Ovu crnu i istodobno crnožutu kamuflažu samo je još Frano Šupilo razotkrivao.i ukazivao na svu hipokriziju fraza da je vjera u pogibelji i da je treba spasavati sredstvima, kako je to inilo zagreba ko »Hrvatstvo« ili kr ka »Hrvatska Straža«. Kad je Šupilo pokrenuo na Rijeci svoj »Novi List«, napadan od svih sau esnika protivnarodnih režima, imao je da se na toj mrtvoj straži, stalno sukobijuje i s klerikalcima, koji su njegovu borbu neobi no otežavali. Jedan od glavnih tvoraca Rije ke rezolucije, i tako dosljedno Zadarske i Hrvatsko-srpske koalicije, kao poslanik u hrvatskom i ugarskom saboru, Šupilo je uvijek bio u prvim redovima boraca za naprednu, uistinu slobodarsku hrvatsku misao, koja je isklju ivala klerikalnu, kao

²¹ Viktor Novak, Natko Nodilo, 159.

najštetiju za hrvatski narod, i tako za sve Južne Slavene. Kad je g. 1911. objavio svoje lanke iz svoga »Rije kog Novog Lista« u knjizi »Politika u Hrvatskoj«, osjetilo se koliko je Šupilo bio prvoborac, ali i poznavalac protivnika s kojim se tako strastveno uhvatio u koštač. To se vidi na nekoliko mjesta njegovih studioznih pogleda, proživljenih i poredenih s opim svjetskim razvojem političkih i kulturnih strujanja. Evo, samo nekoliko redaka iz tih njegovih vanrednih zapažanja, koja iz njegove savremene perspektive ulaze u kasniju historiju kao savršeno zapažene historijske injenice.

»No pravi, ultramontanski klerikalizam u Hrvatskoj, organiziran i upu en stanovitoj svrsi, nastao je tekar nakon narodnog pokreta god. 1903. Onda je u Vatikanu bio »izabran« za papu mletačkog patrijarka Josip Sarto, koji je još od prije po svim našim obalama Jadranskog Mora, a nadasve gdje se radilo o glagoljici u crkvi, bio poznat kao velik protivnik Hrvata i Slavenstva uopće. On je postao papa uslijed veta Austrije protiv kardinala Rampolle, koga se — onda — trojni savez bojao kao prijatelja Slavena. Papa Pio X. jest dakle kreatura trojnoga saveza i njegove politike i mi vidimo, im je on zasio na papinsku stolicu, da je vatikanska politika promijenila svoj pravac. Ona se stavlja u službu politike Dranga i pod tobožnjom devizom »uspostavljanja u Hristu«, uvodi u Hrvatsku ultramontanski duh, koji se je imao paralelno razvijati sa kulturtregerskim pionirstvom i imperijalizmom na Balkanu. Superior svih po balkanskom poluotoku rasijanih milosrdnica, ije institucije, uz poslane jezuvite i fratre, znadu da budu politi ke ekspoziture; taj superior u Zagrebu, za koga se do onoga asa nije skoro ni znalo i jieg je naroda sin, (toliko se malo bavio javnim poslovima), najednom, kao u kakvom biblijskom preobraženju, otkriva, da milomu hrvatskomu narodu prijeti jedna užasna i smrtna pogibelj, da bi mogao ohladiti naprama jedino-spasavajuoj rimokatoličkoj vjeri, ili ju dapa e izgubiti. Tu se odmah užurbali biskupi i ostali prelati, pokesaše se, osnovaše tiskaru, organ, kome dadoše pravaško-klerikalnu zduhu i pokret je bio gotov... U jednu rije : klerikalizam, ili furtimaštvo, imalo je u Hrvatskoj veliku i širu zada u, da zarobljivanjem duhova i terorizmom sa Vragom, Paklom i Framasunitma vražnjim an elima, sku i hrvatsku narodnu politiku u kolote inu pokornosti jezuvitima, episkopatu, dakle, in ultima linea, vlastodršcima i sistemu, *tježe i get fatom morganom velike i slobodne Hrvatske, samohrvatske i katoli ke, koja se po takvoj politici nikada ostvariti ne e i ne može*. (U tu svrhu trebalo je vjerom i crkvom usavršiti proces izolacije Hrvata, kao ustuk onoj zasadi novoga kursa, da su nam Drang nach Osten i njegov sistem najopasniji i da treba tražiti sporazuma sa svima, kojima ista pogibelj prijeti. Tu vidimo zametak dvaju skroz opre nih pravaca i tendencija u politici našoj i vidimo kako je frankova koj tendencija, sa novom strujom u Vatikanu, juzuvitska politika proti novome kursu stavila u Hrvatskoj na raspoloženje vjeru, crkvu, kuriju i ogromne dohodke višega klera... ,«²²

I u ostaloj neklerikalnoj i nefrankova koj štampi- pojava organiziranoga klerikalizma bila je odlučujuća osnova. Odsada je klerikalizam u Hrvatskoj biti stalni saveznik frankovštine, pa je se ta dva pojma tokom prvog decenija XX. stoljeća i skrishtalizirati u jedan zajednički, moderni frankofurtimaština. (»Hrvatska kršćansko-socijalna stranka« na kraju je se potpuno fuzionirati 1910. s frankova kom »istom strankom prava«). Sve važnije događaje u politici koj historiji ovaj frankofurtimaški borbeni

²² Frano Šupilo, Politika u Hrvatskoj. Rijeka 1911., 38—39, 43.

elemenat ko i, i predstavlja iih pred be kim i peštanskim vlastima u svjetlu izdajstva protiv opstanka Habsburgove monarhije. Treba samo podsjetiti na aneksiju Bosne, veleizdajni ki proces u Zagrebu i protivnarodnu politiku frankofurtimaša! Sva je njihova štampa ispunjena denuncijacijama i napadajima na omladinu koja je krenula revolucionarnim putem k ujedinjenju i oslobo enju jugoslavenskih naroda od Habsburgovaca. Ali ne samo denuncijacijama, nego i terorom, zašti enim od policije. Godine 1910. mogao je konzervativni »Obzor« (7. juna) u jednom uvodniku da karakterizira teroristi ke metode sjedinjenih frankovaca i klerikalaca. Tu se me u ostalim kaže i ovo:

1

»Klerikalizam je k nama umjetno unesena struja. Naš je narod pobožan ali nije klerikalan. Nalazi se u njemu mnogo praznovjerja kao posljedice op e kulturne zaostalosti, ali nema u njemu vjerskog fanatizma . . . Strossmayer i njegovi drugovi sljedbenici znali su cijeniti duboki vjerski osje aj naroda i ne povla iti ga u vrevu dnevne borbe, jer su bili uvjereni, da e ga ovako najviše sa uvati. . . Legionaški razbojnici i njihovi kapetani dolaze pred narod u ruhu *križara*, no pod ruhom se krije isto oružje, toljaga i kleveta, a u njima isti duh i ista želja, himba i pohlepa za vlaš u. No ne hvata nas strah ve samo gnušanje od ove vojne *križarskih* pustolova . . . Furtimaška gospoda bila su kroz godine jataci frankova ke klike, sakrivaju i nedjela njihova i svoja za svojim asnim mantijama. Oni su blagosiljali noževe i bodeže kojima je frankovština iza leda napadala narodne branitelje. Sada kad je frankovština doigrala, uzalud se frankova ki legionaši pretvaraju u pobožne *križare*, a furtimaški njihovi jataci u razli ite legionaše. Moralnai nisko a dovela ih je davno ve skupa, politi ki bankrot ih je udružio u jednu cjelinu, a o aj demaskiranih politi kih pustolova goni ih u borbu za opstanak.«

Ova karakteristika izre ena pod utiskom teških doga aja, ui kojima su frankofurtimaši stajali na braniku crnožutih interesa, ostaje na snazi u svim važnijim prekretnicama politi kog života Hrvata. Napredna i revolucionarna omladina pobijala je na svakom koraku zatrovano plemenske isklju ivosti i vjerske nesnošljivosti, kojom su se frankofurtimaši tako odlikovali. Ta je omladina bila svjesna da je frankofurtimaština glavni neprijatelj osloba anju od austrijskog ropsstva kao i fanati ki protivnik ideji ujedinjavanja južnoslavenskih naroda. Godine 1911. mjeseca augusta, održala je »Hrvatsko-srpska napredna omladina« svoj veliki sastanak u Splitu na kome je bilo zastupano oko 150 delegata hrvatskih i srpskih udruženja. Svih pet to aka splitske rezolucije HSNO odzvanjaju zdravim antiklerikalnim mislima, jer omladina »pod klerikalizmom razumijeva misao, nastojanje klera i rad klera da gra ansko društvo podvrgne svojoj izravnoj zapovijedi u svrhu obnove sredovje nog duševnog i politi kog gospodstva« pa se stoga omladina obavezuje da e gajiti i propagirati slobodnu misao i antiklerikalizam na svim stranama, u obitelji, društvu i narodu.²³ Razara ki bijes koji sie u klerikalnim listovima »Hrvatstvu«, »Danu«, »Hrvatskoj straži«, »Vrhbosni«, »Katoli kom listu« i tolikim drugim listovima stalno >barao protiv vjerske snošljivosti savršeno je poslužio svima neprijateljima, unutra'njjm i vanjskim, koji su pobijali duhovno srodstvo južnoslavenskih naroda. Hrvatski rankofurtimaši, kao i Be i Pešta, pa i Rim, bili su istinski, vjerni saveznici. Ovu stinu vidjeli su i ispovijedali i slobodoumniji pravaši, priznaju i da je ona istodobno

²³ Viktor Novak, Natko Nodilo, 189—190.

i za hrvatsku politiku kao i njenu kulturu najve a sramota i nesre a. Književnik A. G. Matoš u jednog, svojoj episitui »Ad Zvecanum monachum«, u kojoj satiri ki polemizira s frankofurtimašem Kerubinom Šegvi em, za Mahni evu »Hrvatsku stražu« kao i za frankofurtimaše kaže:

»U stvari taj dvomjese nik rije list za prosvjetu niti za pravu filozofiju ve antiprosvjetni i antifilozofski list. Antemurale obscurorum virorum. Bedem najcrnije, najzasukanije, najborniranije, one najzatucanje struje, koju je karakterizirao jedan biskup, imenom Josip Juraj Strossmayer, groznim izrazom, furtim, kradomice. I strašna rije furtimaši ostade ime toj crnoj gospodi, crnom sjemenu Lojolinu, kako bi rekao Preradovi , jer se odista furtim, kradom uvukoše u naš život. Osvanuvši nekako istodobno sa jezuitima udne kraljevi ke uspomene:²⁴ sa crnom, podzemnom sektom ježuvana, koje ve odavna ožigosa najve i krš anin i veliki puritanac Carlyle, u svojoj »Filozofiji svinje«. Tjerana iz cijelog svijeta ne samo kao opasnost za napredak i slobodu ve i za pravu vjeru, furtimaština bacila se kao sedam gladnih misirskih godina na naše krajeve, osiromašene i nepismene podižu i tu tajnim sredstvima novi mrak u mraku, novo ropstvo u robovanju, i ne navaljuju i samo podmuklo i krium arski na lai ku našu inteligenciju, i onako gonjenu i teškom mukom podržavanu, ve i na naše sve enstvo. U Bosni bačiše omrazu izme u franjevaca i štreberskih crnorizaca. Na našem univerzitetu stvorise grupu furtimaških antikulturalnih fanatika oko pamfletskog polupismenog listi a »Lu ». Poistovjetuju i naš viševjerski nacionalizam sa katoli anstvom, odbijaju tako od njega inovjerce, i maskiraju svoje tamne poslove šovinisti kim lozinkama. Uzeše u zakup i veliku, svjetlu sjenu prvog našeg javnog liberala, A. Star evi a, pa vidimo nevjerovatnu pojavu širenja furtimaštine pod imenom prirodnog i najve eg njegovog neprijatelja... »Hrvatska straža« prikazuje liberalizam kao protivjersku struju pa ve to bi bilo dosta za dokaz neizlje ive ignorancije tog bojovnog lista. Liberalizam je tolerancija, sloboda mišljenja i poštivanja tu e slobode savjesti, a furtimaštvo je netolerancija, ropstvo misli i proganjanje svake nefurtimaške misli. To je razlika izme u nas liberala i furtimaša. . .²⁵

Svi zagovornici ideje bratstva i jedinstva naroda na Slavenskom Jugu, gledali su u klerikalizmu najve ega neprijatelja itoj ideji. Dosta je spomenuti velikog rodoljuba i historiara hrvatskog Naitka Nodila ili srpskog nau enjaka i politiara Jovana Skerli a, koji je 1911. rekao da »Jugoslovenska ideja, srpskohrvatska narodna misao, ili e biti antikierikalna ili je ne e biti.²⁶

Slobodarska ideja koja je naro ito* obuzela revolucionarnu omladinu u vrijeme balkanskih ratova bila je na udaru u svim frankofurtimaškim listovima.

Klerikalna štampa se unizila do najvulgarnijih izraza, štoviše, ni Stadlerova »Vrhbosna«, ni Mahni eva »Hrvatska straža« nisu bile slobodne od te ružne osobine, ma da su bile namijenjene višem, u enijem dijelu sve enstva i klerikalnog laikata. U polemikama s protivnicima da održi mjeru, jednako dnevna i povremena, kao i ona klerikalna štampa. Klevetanja, podmetanja, strastvena i slijepa mržnja prema protivnicima izbijala je iz redova ovih duhovnih križara. Tu pojavu nisu zapa-

²⁴ Ovdje misli Matoš na strahovitu aferu krivokletstva jednog- jezuite u Kraljevici, koju je demaskirao Hinko Hinkovi 1905. godine. Poslije te afere morali su jezuiti napustiti Kraljevicu i H. Hinkovi, Kra a kod kraljevi kih jezuita. Jedno pravosudno umorstvo. Rijeka 1905.).

²⁵ Viktor Novak, Natko Nodilo, 194—195.

²⁶ Jovan Skerli , Slobodna misao u Srbiji. »Slobodna misao« 1911., br. 1., 2.

žili samo doma i protivnici, pa i umjereniji dio sve enika, nego je ona zapela za oko i stranim promatra ima hrvatskih duhovnih strujanja. Poljski profesor univerziteta i poznati katolički pisac Marijan Zdziechowsky proučavaju i hrvatsku klerikalnu publicistiku, naučnu i politiku, došao je do poraznih, negativnih ocjena. Duh i metodu rada klerikalaca označio je profesor Zdziechowsky, na zaprepaštenje klerikalaca u hrvatskim zemljama, naročito biskupa Šarića, kao opasnost za hrvatski narod kao pravu pestis perniciosissima, zarazu i kugu najpogubniju.²⁷

Sav talog od jednog decenija fanatičke mržnje i nacionalnog šovinizma izbio je na površinu u jezivom obliku mjeseca juna i jula 1914. godine, poslije sarajevskog atentata. Crnožuti klerikalizam je orgijao, uvjeren da je došao trenutak za prvu žetu svjetve kroz jedan i po decenij. Zato ima i odviše dokumenata razasutih po velikom broju klerikalnih listova ali i u uspomenama savremenika koji su preživjeli tu nesreću u sramotu. Sada, više nego ikada, uočio je rodoljubivi svijet u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, Dalmaciji i Sloveniji, (gdje je već dugo vremena klerikalizam, organiziran u »Slovenskoj ljudskoj stranci«, vođen od dr. Ivana Šušteršića, bio povezan s austrijskim interesima i Habsburgovom politikom na Balkanu), da je klerikalizam a naročito frankofurtimaštvu uistinu najgori eniji austrijski saradnik na poslu razjednjavanja bratskih jugoslavenskih naroda. Tu inska politika kojoj su služili hrvatski i slovenski klerikalci kao i frankovci sada je bila u svojoj grubosti, koji su izvodili ovi služnici bek i rimske kamarile, izražena u strahovitim teroristima ekscesima pod zaštitom policije u Zagrebu, Sarajevu, Splitu, Ljubljani, alli i po unutrašnjosti, naročito gdje god su bili pomiješani Hrvati sa Srbinima ili i sami jugoslavenski orijentirani Hrvati i Slovenci. Tada je sa sarajevskim atentatom bila ugrožena ideja i njeno oživotvorene »Nezavisne« Hrvatske u koncepciji rimskog klerikalizma i bez kog perfidnog prodiranja na Balkan. Ciljevi pa i polzadine klerikalizma i frankofurtimaštva, Beča i Rima, sada su se manifestirali sasvim i bez ikakva ustezanja. Sloga i bratstvo Srba i Hrvata uveliko je bila moćna brana njemačkom i rimskom Drangu. Slobodarski »Los von Rom«, koji je 1910. odjekivao gdje god je bilo slobodoumnih i slobodoljubivih Jugoslavena u Habsburgovu carstvu, a značio je ne samo dalje od Rima nego i dalje od Beča i Pešte — izazvao je sada, poslije atentata, odmazdu kih i rimskih frankofurtimaša.

Jezivo uzbudljivo bili su krvavi dani poslije Vidovdana 1914. koji se po svemu, najstrašniji u Bosni i Hercegovini. Pobjesnjelo frankofurtimaštvu, potpomognuto od iznenađujućeg i razjarenog crnožutog imperializma, a ugroženog i napadnutog od stihische ruke mladih osvetnika, smatralo je da je došao čas da se ne samo naplate za mnoge dosadašnje poraze nego da iste pretvore u svoju konačnu pobjedu. Zahuk-tala, a hipokritski maskirana ogromna nestabilnost zbog ubistava prestolonasljednika Franca Ferdinanda i njegove žene Sofije, imala je prvenstveno da posluži njihovim političkim, ekskluzivističkim ciljevima. Bratoubila kih poključujući odjekivao je sa svih strana juliskih dana 1914. Austrijske tamnica, koje je srpska, hrvatska i slovenska omladina punila a isto tako i starija inteligencija, bile su uveliko zajedničko djelo udruženog frankofurtimaštva i slovenskog klerikalizma uz punu zaštitu austrijskog policijskog sistema. Jer, konfidenti austrijske policije i agenti provokatori rekrutirali su se upravo iz redova ovih političkih jednomyšljenika. Ogroman broj žrtava jugoslavenske omladine

²⁷ Viktor Novak, Natko Nodilo, 170.

zahvaljuje svoja stradanja i teška iskušenja upravo takvim konfidentima. Mnogo-brojni napisi klerikalnih i frankova kih listova uzbudljivim su rije ima zahtjevali osvetu za puginulim prijestolonasljednikom — »tom nadom i uzdanicom Hrvata i Slovenaca«, kako su ga tada oplakivali. Klerikalne dnevne i nedjeljne novine, pa i poneki crkveni pastoralni list, unosili su u antisrpski huk veliki broj svojih priloga. Na sve se strane denuncirala hrvatskosrpska koalicija, kao i srodne stranke revolucionarne omladine, radi veleizdaje. Tako iz dana u dan. U novinama, crkvama, na procesijama, jja zborovima, demonstracijama i demoliranjima, paljenjima i uništavanjima, gdje god bi se naišlo na srpsku imovinu. Jeziv i barbarski vid pobješnjelog terora. Nema sumnje da su svi ti izrazi jednog neshvatljivog revolta morali imati i svoju pozadinu. I imali su je. U Beogradu tako i u Rimu. Treba samo zagledati u izvjesne kronološke podudarnosti, pa će se onda lako uočiti povezanost i uzročnost izvjesnog zbivanja.

Politika Beograda i klerikalne rimske propagande išle su ruku pod ruku decenijima, po sistematski izvođenom planu. Ne samo u Austro-Ugarskoj nego i tu svim onim zemljama, koje su spadale u njihovu interesnu sferu. Rješenje i uvjerljivije nije mogao nitko drugi dati o tome dokaza nego što su to u inili najviši predstavnici Rimske Kurije. I to upravo u ovim presudnim danima koji su prethodili prvoj svjetskoj kataklizmi.

Austrijski car koji je objavio rat Srbiji u božje ime, zacijelo zato što je bio najkatolički od svih katoličkih vladara i apostolski kralj ugarski, želio je da ima punu podršku Svetog Stolice za ovaj rat. I on je u punoj mjeri i dobio. O tome svjedoči jedna depeša upućena iz Rima 29. jula 1914. u Beograd austro-Ugarskom ministarstvu vanjskih poslova. Uputio ju je austro-Ugarski poslanik pri Vatikanu grof Moritz Palffy. Ovaj dokument izazvao je, pošto je objavljen prvi put 1926., veliku polemiku, u kojoj je vatikanska štampa kao i ostala klerikalna tvrdila, da nije autentičan. Taj se dokument uvećava u kom državnom arhivu. (P. A. 801. Interna. LXX.), i kao takav dosljedno je nauci. Istina njime su se pozabavili i političari i diplomati koji su mu dali određenu interpretaciju. Unatoč demantima klerikalne štampe između dva svjetska rata, kao i poslije drugoga, ovaj dokument uživa punu historijsku autentičnost.

Svakako u ovoj literaturi o tom dokumentu od važnosti je gledanje i poznavanje toga dokumenta od strane grofa Carla Sforze.²⁸ Uostalom dokument je objavljen i dešifriran u službenoj publikaciji Komisije za noviju austrijsku historiju, a od tada neosporenog autoriteta.²⁹ Usljed velike važnosti ovoga dokumenta donosimo ga u prijevodu i u cijelosti.

»U vremenima najveće politike zategnutosti, kakva su današnja vremena koja mi sada proživljavamo, radi ovje ja fantazija dvostrukom snagom i esto, a da to i ne misli, prekoračuje granice razumnog rasu ivanja. Tako je me u ostalim ovih posljednjih dana opetovano u javnosti uskrsala vijest da je tako er i papa u konfliktu sa Srbijom intervenirao i obratio se Njegovu

²⁸ Carlo Sforza, *Neimari savremene Evrope. II. izdanje*. Beograd 1933., 123—126. Comte Sforza, *Synthèse de l'Europe*. Paris 1937., 28—38.

²⁹ Oesterreich-Ungarns Äussenpolitik von der bosnischen Krise 1908. bis zum Kriegsausbruch 1914. Diplomatische Aktenstücke des österreichisch-ungarischen Ministeriums des Auswärtigen. Ausgewählt von Ludwig Bittner, Alfred Francis Pribram, Heinrich Srbik und Hans Übersberger. Bearbeitet von Ludwig Bittner und Hans Übersberger. (Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte Österreichs. 26). Wien 1930., 893—894.

cesarsko kraljevskom Apostolskom Veli anstvu s molbom da krš anskim narodima uštedi strahote rata.

Jedan lanak objavljen u listu »L'Italia« u naivnosti ide tako daleko, da uspostavlja direktni odnos izme u Srpskog konkordata³⁰ i ultimativne note austrougarske vlade, i tvrdi, da ta nota ide za svrhom, da u drugoj formi pribavi monarhiji ono, što je ona izgubila ugovorom, zaklju enim izme u Srbije i Svetе Stolice. Dakle revanš za konkordat! Iz te absurdne premise bez dalnjega izlazi isto tako logi an kao i lažan zaklju ak o papinoj intervenciji. Nasuprot ovim kombinacijama štampe nije neinteresantno upoznati pravi na in mišljenja Kurije. Kad sam prije dva dana posjetio kardinala državnog sekretara, svrnuo je prirodno razgovor odmah na velika pitanja i probleme, kojima se danas bavi Evropa. Nemogu e je bilo osjetiti u napomenama Njegove Eminencije neku naro itu blagost ili pomirljivost. On je, istina, ozna io notu upu enu Srbiji kao vrlo oštru, ali ju je ipak odobrio bez oglade i izrazio u isto vrijeme na jedan posredan na in nadu, da e monarhija i do kraja. Dakako mislio je kardinal da je šteta, što Srbija nije ve mnogo ranije »u injena manjom«, jer tada bi se ovo moglo možda izvesti bez tako velikih opasnosti kao danas. Ova izjava odgovara mišljenju pape, jer u toku ovih posljednjih godina, Njegova Svetost je u više mahova izrazila svoje žaljenje, što je Austrougarska propustila da kazni svog opasnog dunavskog susjeda. Moglo bi se upitati zbog kakvih se razloga katoli ka crkva pokazuje tako ratoborna u vrijeme kad njome upravlja poglavар koji je pravi svetac i sav prožet istinski apostolskim idejama? Odgovor je vrlo jednostavan. Papa i Kurija vide u Srbiji razornu bolest, koja malo pomalo nagriza monarhiju do srži i koja e je, vremenom, rasto iti. Pored svih drugih pokušaja koje je Kurija poduzimala u toku posljednjih decenija, Austrougarska jeste i ostaje katoli ka država par excellence, najja i bedem koji je preostao u ovome vijeku Kristovoj crkvi. Rušenje toga bedema zna ilo bi za crkvu gubitak naj vrš eg oslonca; u svojoj borbi protiv pravoslavlja, ona bi izgubila svoga najja eg pobornika.

S tih razloga, dakle, kao što je za Austriju neodložno potrebno da zbog samoodržanja oslobodi, po potrebi silom, svoj organizam od zla koje ga nagriza, tako je i za katoli ku crkvu posredno nužno da u ini sve, ili da odobri sve, što bi moglo poslužiti postizanju toga cilja. Ako stvari promatramo u ovoj svjetlosti, možemo vrlo lako otkriti vezu izme u papinim osje anja i ratni kog raspoloženja.³¹

Nema sumnje, da su ove misli, iskrene i neuvijene jednako Pija X. kao i njegova državnog sekretara kardinala Merry del Vala zadovoljile ne samo grofa Palffya, nego i njegove šefove ministra grofa Berchtolda i apostolskog cara Franca Jožefa. Iz njih zra i ne samo njihovo politi ko shva anje sukoba izme u Austrougarske i Srbije poslije sarajevskog atentata, nego i njihova gledanja u vezi sa stavom Srbije kao i svih Jugoslavena u vrijeme aneksione krize kao i za balkanskih ratova.

³⁰ Ovdje se misli na konkordat sklopljen izme u Srbije i Vatikana mjeseca lipnja 1914.

³¹ Autenti nost ovog dokumenta utvr uje još i jedan drugi sa uvani dokument. To je brzjavka barona Rittera, bavarskog opunomo enika pri Vatikanu, upu ena 26. jula 1914. u München poslije razgovora koji je imao baron Ritter s kardinalom-sekretarom. Tu se kaže: »Papa odobrava, što Austrija vrlo oštro istupa protiv Srbije. Ne cijeni uveliko ruske i francuske armije u sluaju rata protiv Njema ke. Kardinal državni sekretar nada se, da Austria ovaj put ne e popustiti pa makar i svojim vojskama satrla stranu agitaciju koja je dovela do ubojstva prestolonasljednika a koja na kraju ozbiljno prijeti, pod savremenim okolnostima opstanku Austrije. Sve ovo utvr uje koliko veliki strah ima Kurija od panslavizma.« I ovaj je dokument bio u izvjesno vrijeme osporavan od strane službenog vatikanskog organa »L'Osservatore Romano«. Me utim i taj je dokument ušao u službene bavarske dokumente u vezi s po etkom rata. (Bayerische Dokumente zum Kriegsausbruch. III. Ed., 206. — Comte Sforza, Synthese de L'Europe, 36.).

Grof Sforza pokazao je da je takozvano nare enje Pape Pija X. njegovu be kom nunciju da ukori cara i kralja u ime Svevišnjega što je car objavio rat Srbiji, i da je papa nastojao da sprije i rat, u stvari samo legenda, »lažna od po etka do kraja«, a jednako i vijesti klerikalne štampe da je papa umro 20. augusta 1914. svisnuvši od bola, pošto nije uspio da sprije i rat.³² Kako se vidi, ovi su dokumenti pravi izraz historijske istine a s time i pune saglasnosti Kurije i Pape Pija X. s agresivnim namjerama Austrougarske monarhije protiv Srbije. Ali, ne samo i Kurije. Oni su imali identi ne poglede i shva anja i kod hrvatskog i slovenskog episkopata. Kao što je austrougarski diplomat, predstavnik najkatoli kijeg vladara i apostolskog kralja rekao, u neposrednom saznanju papinih shva anja s oozicom na rat, »da se pod takvim svijetlom može vrlo lako otkriti veza izme u papinih osje anja i ratni koga raspoloženja«, tako to isto može da kaže historija i o vezi osje anja i govorenja jugoslavenskog episkopata i njihova ratni kog raspoloženja, u po etku rata 1914., kad se svima inilo, da e Austrija i Njema ka biti pobjednice.

Za taj i takav sitav jugoslavenskog episkopata evo samo nekoliko potvrda.

Zagreba ki nadbiskup dr. Ante Bauer bio je vjerni tuma austrofilske i anti-srpske politike u ovim za sve jugoslavenske narode sudbonosnim trenucima. Kao pravi ratni propagandist nadbiskup se isti e i onda kad blagosilje hrvatske domobrane, kojima je neprijatelj turio u ruke pušku i bodež da idu na ubijanje svoje ro ene bra e, ili kad vodi velike procesije, frankofurtimaškim poticanjem okupljene mase, da izmole od Matere Božje pobjedui nad neprijateljem, t. j. nad Srbima.

Prilikom vojni ke sve anosti održane u ernomercu blizu Zagreba 31. jula 1914., dakle samo tri dana nakon objave rata Srbiji, nadbiskup dr. Ante Bauer u svome govoru rekao je i ovo:

»Hrvati junaci, ljubljeni naš kralj zove Vas u boj. Vi srano i oduševljeno polazite, jer se Hrvat nigda nije oglušio glasu svoga kralja. U najtežim vremenima stajali su djedovi Vaši vjerno uz prijestol, pa te i Vi u staroj vjernosti za kralja dati krv i život svoj.

»Hrvati junaci! Domovina vas zove u boj. Domovina kojoj dušmanin prijeti da je komada, Domovina koja je u pogibelji da može i svoje asno ime i svoju svetu vjeru izgubiti. Domovina Vas zove, a Hrvat je vazda znao ginuti za dragi svoj dom.

Hrvati junaci! Bog Vas zove u Boj. Bog, vje na Pravda, zove Vas, da u rukama njegovim budete osvetnici onoga nedjela u Sarajevu koje je kralju našemu otelo vrstu potporu u stariim danima, a njegovim vjernim narodima smjeralo ugrabiti na u u veliku budu nost.

Hrvati junaci! hrabro po ite u boj i znajte da se u najteže asove Vaše ruke milijuna dižu Gospodu na pobožnu molitvu. Neka pobjedu dade Vama i sre u oružju Vašem.

Hrvati junaci! po ite juna no i blagoslov božji svuda bio s Vama.«³³

Dok je nadbiskup Bauer ovako govorio pred postrojenim trupama, mjesec dana kasnije on e se u Remetama, blizu Zagreba, širokim masama, podstaknutima ve ranije frankofurtimaškim provokacijama i njihovom štampom, a pozvanima da u e-

³² Carlo Sforza, Neimari savremene Evrope, 123—124.

³³ »Narodne novine« X. VIII. 1914. (Prema: Franko Poto njak, Iz Emigracije. III. Zagreb 192T., 39.

stvuju u procesiji, pokazati ponovo kao najratoborniji Austrijanac. Sada je dokazivao, da je rat protiv Srbije pravedan i svet, pa stoga na toj strani mora biti Bog koji će po zagovoru Matere Božje izvojevati pobjedu Austrijancima i Nijemcima.

»Kršanska bra o! Strašni su dani što ih proživljujemo. Gotovo itava Evropa nalazi se u ratu. Milijuni i milijuni najkrep ijih ljudi pograbili su oružje — strašno moderno oružje — i kolju se i ubijaju i ljudskom krvlju natapaju zemlju ... Radionice i tvornice i uredi i dvorovi, kuće i kuerci opustješe. Možda nema nikoga među nama, kao što ni obitelji u itavoj domovini, koja ne bi imala koga od najbližih svojih — u tom strašnom ratu. Mi, koji smo ostali u kućama svojim, imademo u ovo ratno vrijeme tako er velikih dužnosti. Jednu od njih ispunjujemo i danas. Pošli smo ovamo, da kao pravi katolici skrušenim i poniznim srcem zaprosimo božju pomoć našoj hrabroj vojsci, da se što prije pobijedosno vratiti, da se skoro i što prije dokraj e ratne strahote. Došli smo ovamo k Majci Božjoj Remetskoj, da, slijede i primjer katoličkih predaka naših, položimo molitve svoje u njezino presveto srce, da ih ona s presvetom molitvom i svemogu im zagovorom iznese pred prijestol milosrđa i božjega, da ih izru i božanskom sinu svojemu.

A u što hoćeš da upremo pouzdanje naše, da će molitve naše biti uslijedane?

Prvo u to, što znademo, da je rat, što ga prisiljeni vodimo, zaista pravedan, svet. Sijedi naš vladar, koga poznaje cijeli svijet kao vladara mira, nije trgao ma, da osvaja, već da pribavi zadovoljštinu nevinoj krvi prijestolonasljednika Ferdinanda i njegove uzorite supruge Sofije, što ju prolije zlo i na ka ruku. I kao da je trebalo da se prolije ova plemenita krv, da se otkrije u potpunoj jasno i pogibao za kraljevinu našu, da je nestane, za narod naš, da izgubi svoje ime i narodnost, a i za katoličku vjeru našu, da bude izvragnuta najveća imkušnjama. Rat za obranu tako velikih državnih i narodnih, vremenskih i vjećnih dobara, pravedan je i svet. I mi se smijemo obratiti na Gospodara neba i zemlje, da ustane na obranu pravedne borbe naše..!

Kao pravi katolici mi vrsto vjerujemo u sveti promisao božji, koji upravlja i pojedincima i narodima, Bog naš je nad vojskama, koji daje hrabrost i snanost, koji poniže i uzvisuje, probija lukove i lomi oružje. Smijemo se dakle i mi poniznom molitvom k njemu obratiti, da dade pobjedu pravednoj borbi našoj.

Sa stvarne, dakle, strane molitva je naša jaka i osnovana, a da bude i uspješna stoji do nas. Bra o kršani! Rat je u ruci premudrog promisla božjega esto puta bi, kojim hoćeš da kazni grijehu naše i da nas prizove svijesti. Nije li i ovaj svjetski rat sa svim strahotama svojim ovakav bi u ruci Božjoj? O, kako je u velikom svijetu zavladao otpad od Gospoda Boga našega! A i u našoj domovini nijesu li se divlje zatalasali valovi vjerskog nehaja i bezvjerstva? Nijesmo li i mi svojim nehajem i mličavom u krivci pred licem Boga našega? O, kršanska bra o moja! Kajmo se i skrušenim srcem odlučimo, da ćemo naš vlastiti život udesiti po pravoj vjeri Sina Božjega. Ne dajmo da bi Gospodin Bog morao tek ratnom nesrećom prizvati nas svijesti, nego mu svi danas redovno obećamo, da ćemo mu posebice i kao narod vjerno služiti. Budemo li s ovakvim srcem goruti i molitve svoje položili u krilo presvete Majke i Djevice Marije — nemojmo sumnjati — ona će uslišati vapaj naš i svemođim zagovorom svojim isprosititi kod Boga pobjedu oružja hrabre vojske — a ta pobjeda neka donese pravu sreću i blagostanje premilostivog kralja našega najvjernijoj kraljevini Hrvatskoj.

Po molitvi našoj, što je vršimo ujedinjeni sa svetom crkvom, po zagovoru Blažene Djevice Marije, a po beskrajnom milosrđu u svome, Gospodine,

ponizi- oholost neprijatelja naših i tvrdokornost njihovu jakoš u desnice svoje šatri. Amen.«³⁴

Na ovaj na in je objašnjavao vrhovni predstavnik katoli ke crkve u Hrvatskoj zna enje i potrebu rata koji je poveo car Franc Jozef protiv Srbije. Ovako se u crkvi Matere Božje s propovjedaonice govorilo neukom i zavedenom svijetu da je taj rat protiv Srbije pravedan, da je svet, štoviše, da je Hrvatska u pogibelji, da je narod u opasnosti da izgubi svoje ime i narodnost, a crkva izložena najve im iskušenjima. Na kraju, sve ovo uvjerenje dovodi ih pred Boga i Mater Božju da oni pomognu caru i njegovo napada koj vojsci i da zajedni ki izvojuju pobjedu u pravednoj i svetoj borbi.

Tako se širokim masama u bratoubila kim aluzijama i namjerama lažno predstavljaljalo-, sve u vidu molitava, da su Hrvati od strane Srba izazvani i da je u tom ratu Hrvatska bila u središtu zbivanja. Samo zato, da bi se mase što dragovoljnije odazivale pozivu u vojsku. Ova nesumnjivo ratna propaganda u svom blasfemi nom vidu maskirana molitvama Materi Božjoj, pretvarala je hramove krš anskog Boga Ljubavi u hramove poganskog Boga Marsa. Poslije toga, po primjeru vrhovnog nat- pasitira krenuli su na propovjedaonice legije zatrovanih klerikalaca i na svoj su na in poticali u masama ratni zanos i ratno raspoloženje, sli no onome, o kome govori u svojoj depeši grof Palfy.

Misao izazova i prisiljavanja Hrvata da podu u rat ponavljal se u itavoj klerikalnoj štampi. Tome su imale poslužiti i službene molitve, za to skrojene, u stilu i duhu nadbiskupovih govora. Sa uvala se štampana »Molitva u vrijeme rala« koju je odobrio zagreba ki Nadbiskupski duhovni stol 2. X. 1914., pod brojem 6749. U njoj se moli da Bog blagoslovi oružje, ma da i to klerikalci danas odri u. Tu se odmah kaže:

»Bože, ti si nam tako dugo darovao blagodati mira. A, eto, sada si dopustio, da su nas zlo inci neprijatelji (t. j. Srbi — op. pisca) prisilili na krvavi rat. . . Ufamo se u pravednost tvoju. Ti eš dakako neko vrijeme kušati sluge svoje, ali ne eš dopustiti da nevini propadnu, a zlo inci da se uvijek vesele. Stoga te molimo, Svemogu i vje ni Bože, pogledaj milostivo na hrvatski narod, koji ti se moli! Izbavi nas od neprijatelja koji su izvazvali rat (t. j. i opet od Srba). Prosvijetli naše vojskovo e, ja aj naše branioce, *blagoslovi oružje naše*. Svojom milosti i svemogu nosti daruj pobjedu našim vojskama, da nepravda uzmakne pred pravdom, laž pred istinom, neprijateljska prijetnja pred pravim mirom!

•Ufamo se u tvoje milosr e. Pruži svoju ruku blagoslivajuoi i štite i nam, naše mile i drage, koje smo poslali na neprijatelja!«

Ova molitva, oitštampana u stotinama hiljada primjeraka, razdavala se i po gradskim i seoskim crkvama vjernicima, a jednako i vojnicima. Nema sumnje, da je ona svoju proaustralsku i protivsrpsku misiju izvršila ulijevaju i u duše pod vdom molitve otrov neistine i mržnje. Sasvim u duhu i stilu ostale klerikalne štampe, koja je išla ruku pod ruku u ratnom huškanju s onom frankova kom, frankofuirimaškom u svim centrima klerikalizma. Jednako u Sloveniji kao i u Hrvatskoj, Bosni i Dalmaciji.

³⁴ »Katoli ki list«, 1914., br. 37, 431.

Ljubljanski biskup — »knezoškof« dr. Anton Bonaventura Jegli nije u tim danima najveće ratne propagande zaostao za dr. Antonom Bauerom. Jer, ovaj biskup dao je već dotad brojnih svjedočanstava o svome autotifstvu — smatrujući da je katolicizmu najbolje zagarantiran razvoj u monarhiji s apostolskim vladarem. Osjećanje ratni kog raspoloženja, o kojima govori grof Palffy u svojoj depeši 29. jula 1914., odrazuje se i u govorima biskupa Jeglija. Takav jedan govor održao je 11. kolovoza poslije odslužene službe božje pred slovenskim vojnicima. A u tom govoru je isti duh, isti cilj. Od Rima i Beča preko Zagreba, Ljubljane, Sarajeva i Splita. Biskup Jegli , u crkvenom rahu i s mitrom na glavi, uputio je vojnicima prave ratnike misli:

»Muževi! Zove vas car da osvetite oružjem u ruci krajnje nepravedno, već višegodišnje nastojanje komadanja i uništenja naše divne Austrije, pod skiptrom naše staroslavne Habsburške carske porodice. Zove vas car da osvetite lukavo zavojenje naše omladine na izdajstvo otadžbine i cara, da, na crno sramno izdajstvo.³⁵

Muževi! Zove vas car da oružjem u ruci branite katoličku Austriju, našu katoličku carsku porodicu od zakletih neprijatelja samog Isusa, prisutnog u sakramantu ljubavi. Da li vam je poznato otkada postoji ta naročita mržnja protiv naše carevine, protiv svjetlog vladaoca, otkad su naporci protiv carevine i carske porodice postali naročito bezobzirni, naročito divlji? Od septembra 1912. godine, od onog slavnog (euharističkog) kongresa u carskom Beču, kad smo se sa carskom komandom klanjali svome Isusu, svome Gospodu i Bogu. Zato u boju protiv neprijatelja božjih, protiv neprijatelja katoličke Austrije, protiv neprijatelja katoličke Habsburške komende!

Muževi! Kako uzvišen, kako svet, kako Bogu ugodan je boj u koji ste pozvani! S vama je pravda, s vama je Bog, Gospod vojnih eta! Muževi! u srednjem vijeku odjekivao je kroz cijelu Evropu poklic : »Tako Bog hoće!« I hiljade su ostavljale svoje domove i pošle da oslobođe Jerusalem iz ruku nevjernika. Poklic »Tako Bog hoće!« digao je i vas u sveti boj za predobrog cara, u kazneni boj protiv nesavjesnih zloinaca. Dakle naprijed! S vama je Bog, naprijed s odličnim vojskovočama, naprijed k slavnoj pobradi!³⁶

Dakle, rat objavljen Srbiji, za biskupa Jeglija je uzvišen, svet, Bogu ugodan, kazneni, bojni, a Srbi su nesavjesni zloinci i zakleti neprijatelji samog Isusa, prisutnog u sakramantu ljubavi. Zato i on potiče slovenske vojnike da počnu na Srbiju i da oružjem u ruci osvete katoličku carsku porodicu i da brane katoličku Austriju. Biskup Jegli je govorio je i istim riječima i istim osjećanjima kao što su na rat poticali austrijske vojnike austrijski biskupi. A nije ni uđeno, kad se zna, da je ovaj crkveni velikodostojnik proizašao iz škole sarajevskog nadbiskupa Stadlera, kao njegov dugogodišnji saradnik (od 1882.—1897.). Već tada je na daleko pročuo kao intransigentan klerikalac sa svojim lancima u sarajevskoj »Vrhbosni«. U svom borbenom i nepomirljivom stavu klerikalizma koji je imao da utire putove carskoj politici u Bosni on je uveliko pomogao politiku nadbiskupa Stadlera oko razjedinjivanja naroda triju vjera. Nije uđeno da ga o njegovoj smrti (jula 1937.) klerikalni »Slovenec« naziva »Aposto-

³⁵ Tu misli biskup na grupu slovenskih revolucionara »Preporodovaca« — koji su za ideal slobode svoje zemlje i ujedinjenje s ostalim južnoslavenskim narodima dali bezbroj žrtava. (Ivan Janez Kolar, Preporodovac, 1912-914-918.. Kamnik 1930).

³⁶ Hrvatski tekst ovog govora uzet je iz »Stenografske bilješke Senata Kraljevine Jugoslavije« 1935. i 1936. 1, 108. Originalni tekst nalazi se u: Dokumenti Koroške stranke iz leta 1914. I. Ljubljana 1920, 61-62.

lom Bosne». U Ljubljani je on ponio sa sobom sistem Stadlerovih metoda, pa je kao takav za slovenski klerikalizam, a preko njega i za Slovensku ljudsku stranku bio najsnažniji oslonac u borbi protiv naprednih, slobodoljubljivih, aritiaustrijanskih i jugoslavenski orientiranih stranaka. Zato se Jeglić i u ovom do krajnosti ratnom govoru oborio na slovensku omladinu, na »Preporodovce«, kojih su glavne vode bili August Jenko i Ivan Endlicher. Jenko je jedan od prvih jugoslavenskih dobrovoljaca koji je prešao prvi dana rata u Srbiju i prijavio se srpskoj vojsci. Pao je u bitki pod Cerom, u noći od 16. na 17. augusta 1914. Među dvije hiljade palih Srba je i ovaj slovenski idealist. Dakle samo peti dan poslije govora Antuna Bonaventure Jeglića, možda baš od taneta iz puške blagoslovljene od Jeglića ili Ante Bauera. Ivan Endlicher mu enik je za jugoslavensku ideju. Umro je u tamnici u Grazu 4. IX. 1915., u koju je doveden denunciran od svojih klerikalnih protivnika.

Riječi biskupa Jeglića izazvale su na klerikalnoj strani silno oduševljenje. Jer o ovom ratni kom govoru modernog Petra iz Amiensa, kojim je pozvao Slovence na križarski rat protiv Srbije, za ugroženu Austriju, napisao je organ Slovenske ljudske stranke »Slovenec« 12. augusta: »Ovo su krasne, apostolske riječi, koje neka prate sve slovenske vojnike u pravednoj borbi. Donijeli smo ih, jer nam *patriotska* dužnost nalaže da se objave svima!«

Veliki broj slovenskih rodoljuba, narođito omladinaca, ispunili su austrijske zaltvore, a bezbrojnim vojnicima pribijen je na elo žig P. V. (»Politisch Verdächtig« — politički sumnjiv), upravo zbog denuncijacija klerikalaca. Da ovo nije jedno neosnovano sumnjiće, neka posluži dokument koji otkriva svu suštinu proaustrijske i konfidentske uloge slovenskih klerikalaca. To je cirkular, koji je uputila Uprava Slovenske ljudske stranke jula 1914. svima povjerenicima stranke.

»Strogo povjerljivo. Cirkular sekretarijata SLS.
Gospodi povjerenicima SLS.

Grozni zločin u Sarajevu, životinjski surovo ubojstvo plemenitog i mogućeg zaštitnika Slovenaca i Hrvata i njegove preblage supruge, otkrio je rakar na narodnom tijelu Jugoslavena: zlo inačica srpsku zavjeru! — Nema nikakve sumnje, da ta zavjera djeluje tako erito i u Sloveniji i a pokušava na primamljiv način otuđiti vjerni slovenski narod njegovoj vjeri i Austriji. U tom smislu rade razni listovi, koji se doduše koji put pretvaraju, ali je njihov pravac dosljedno pokrenut uništenju kršćanstva, naroda i trovanju otrovom velikosrpskog protiv austrijskog nacionalizma.

Radi se o zavjeri protiv opstanka katoličkog, slovenskog naroda! U tom ozbilnjnom asusu dužnost je u prvom redu SLS a sa uvača naš narod od opasnosti koja mu prijeti. Obraćamo se svima našim povjerenicima s hitnom molbom da toj stvari obrate najveću pažnju i da o svemu što saznavaju neodložno izvijeste sekretarijat SLS u Ljubljani. Narođito se umoljava za izvještaje o slijedećim točkama:

1. Da li se opaža u vašem kraju kakva pojava u smislu velikosrpstva, odnosno protiv Austrije? S koje strane?
2. Da li se širi u vašem kraju štampa i tko je širi?
3. Tko je u vašem kraju preplatnik kakvog lošeg lista kao što su: »Slovenski narod«, »Dan«, »Naš glas«, »Slovenski dom«, »Uiteljski tovariš«, »Sava«, »Zarja« i t. d.?
4. U kojim je gostionicama ili drugim javnim lokalima izložen koji od tih listova i koji?

Molimo za najhitniji odgovor na ta pitanja, kako bi vodstvo stranke moglo pravodobno poduzeti sve potrebne korake.

O tadžbina je u opasnosti, zato svi muževi na palubu!

Sve za vjeru, dom i cara!

U Ljubljani u julu 1914. godine³⁷,

Kakve su bile strahovite posljedice ovog cirkulara i denuncijantske revnosti povjerenika i lanova SLS, mogle bi da pri aju hiljade slovenskih stradalnika, o kojima je govorio u Senatu Jugoslavije, 23. marta 1936. jedan od žrtava Ivan Pucelj. Ovi konfidenti bili su pravi ratoborni križari, koji su pjevali pjesmu Marka Natla ena, (u kasnijoj Jugoslaviji bana Dravske banovine), pjesmu »Srbe na vrbe« ili »Bojni grom« koji je »Slovenec« objavio 27. jula 1914.

»Krvava pesma do nebes upije,
Krv Ferdimova je v mes Zofije.

Zvali ste nas dolgo dni na klanja . . .
Iz dolge vstali smo no i in spanja.

S kanoni vas pozdravimo, vi Srbi,
Dom hladan vam postavimo ob vrbi . . .

V imenu Božjem pride k vam armada,
Pogledat, kaj se sveti tam z Belgrada.

O istimo vam sveti križ od praha,
Za nas je bojni grom in piš bez straha.

Nožnicam me izderemo bliskavi,
Da prestol vam operemo krvavi.

Z zeleno vas odememo odejo,
Na veke vam zaklenemo vso mejo.

Pravi ne stare pla amo dolgove,
Zmagalci spet se vra amo v domove.«

Dr. Marko Natla en kao jedan od istaknutih lanova klerikalne partije isticao se svojim proaustrijskim propagandisti kim akcijama kojima bi mogao pozavidjeti i mnogi austrijski roeni Nijemac, luegerovski austrijski Christlichsozial! Takav je bio njegov govor održan 29. VII. 1914., kad je masi dokazivao, da su Slovenci svijesni da je njihova budu nost mogu a samo u Austriji u jednoj mnogonarodnoj velesili. Podvukao je, da e »slovenski narod ostati tako er u ovom asu vjeran tradicijama svojih djedova, vjeran svome caru i vjeran Austriji.«³⁸

Slovenski klerikalci kao i znatan dio njegova sve enstva pod direktivama Slovenske ljudske stranke bili su naro ito prvih godina rata snažan oslonac austrijskog i njema kog furora.

³⁷ Stenografske bilješke Senata Kraljevine Jugoslavije. 1935. i 1936. I, 108.

³⁸ »Slovenec«, 29. VII. 1914. Objavljaju i govor Marka Natla ena reporter je dodao da je »narod govornika burno aklamirao i klicao: Dolje Srbija! Živio rat! Živjela Austrija i sli ne rodoljubive poklike.«

Najnakazniji vid proaustrijskog i frankofurtimaškog orgijanja ostvaren je u samom mjestu izvedenog atentata na austrijskog prestolonasljednika. Vjerne pristalice nadbiskupa Stadlera povele su zavedene, jednako katoli ke kao i muslimanske mase, da razaranjem i paljenjem srpske imovine dadu izraza svome politi kom odgoju, tako brižljivo njegovanom i decenijima planski izvo enom. Politika razjedinjavanja u tim pokrajinama triju vjera bila je ve u planu još prije same okupacije Bosne i Hercegovine, koju je Austrija izvela poslije Berlinskog kongresa. Tome planu služilo se predano i svim mogu im sredstvima više od tri decenija. Tome planu imala je poslužiti i uspostava crkvene hijerarhije. I ona je ovome najodanije i poslužila na nesre u naroda vjerama podijeljenog. Autor toga plana je Benjamin Kailay, ma arski diplomat i odli an ekspert za balkanska pitanja tih vremena. Još 1877. diskutiralo se na carskim konferencijama u Be u o Kallayevu Memorandumu (od 10. aprila iste godine) pod predsjedništvo samog cara. U memorandumu se raspravlja o budu oj upravi i politici, koju e trebati voditi u okupiranim turskim pokrajinama. Kailay je vidio, da e vjerske prilike zadavati velike teško e austrijskoj upravi, ali i kroz crkvu mo i e se provoditi plan duhovnog austrijskog osvajanja Bosne i Hercegovine. Najve u teško u vido je on u suprotnostima izme u islama i krš anstva. Više ne e mo i da se održi privilegirani položaj muslimanstva i morat e se objaviti ravnopravnost svih vjeroispovijesti. Što se ti e krš ana, pravoslavnih i katolika, Kailay je sasvim jezuitski predlagao prividnu ravnopravnost, a u stvari favoriziranje katolicizma. Ne vidno ali osjetno Kailay, strahuju i od panslavisti ke ideje, kojio su skloni pravoslavni, vjerovalo je, da e, favoriziraju i katolike, u njima na i branu protiv ovog austrijskog i ma arskog bauka. Katolicizam, dobro organiziran, mo i e da prozelisti ki djeluje u dva suprotna smjera a k istome cilju, ka katoli enju, jednako prema muslimanima kao i pravoslavnima. Duh i misao Kallayeva Memoranduma sadržani su i u instrukcijama koje je dobio i komandant okupacione vojske general Filipovi 1878. I on je imao da obrati najve u pažnju katolicima, ali i muslimanima, za koje mu je preporu eno da ih zbljižava, dok mu se stavljalo na dušu da spre ava zbljižavanje pravoslavnih i muslimana.³⁹

Sve je ovo re eno^ zato, da bi se razumio Kallayev plan, koji je on sam mogao da izvodi u Bosni sve do 1903. kao zajedni ki ministar financija i ministar za Bosnu i Hercegovinu — pomo u odanog i spremnog aparata, a najviše sarajevskog nadbiskupa i jezuita, koje je doveo Stadler, da bi paralizirao nekadašnji široko nacionalni rad franjevaca. I stoga je i u ovim antifranjeva kim neraspoloženjima, koja Kailay nije krio, a koja je usvojio i Stadler i Rim, i kasniji sukob izme u franjevaca i Stadlera. Ali, više na ekonomsko-administrativnoj osnovi nego na vjerskoj i profano-politi koj.⁴⁰ Jezuiti su savršeno izvodili plan Habsburgove politike, koja nije nikako išla u raskorak s onom Vatikana. Franjevci su bili stalno potiskivani a favorizirano svjetovno sve entstvo, odgojeno pod Stadlerovom rukom. Slijedila tradicija franjeva ka iz prve, a dijelom iz druge polovine XIX. stolje a, sve je više blijedjela u borbi sa Stadlerom i jezuitima, a posve se istrošila u težnji da i franjevci politi ki vode. Zbog takmi enja sa Stad-

³⁹ Vasilj Popovi , Kallayev plan o Bosni. »Prosvjeta« 1936.

Vasilj Popovi , Kallayeva ideja o pokatoli enju bosanskih muslimana. »Pravda«.

⁴⁰ O itavom problemu raspravlja fra Berislav Gavranovi u na široko zasnovanoj i dokumentarnoj disertaciji »Uspostava redovite katoli ke hijerarhije u Bosni i Hercegovini 1881. Prilog politi koj historiji Austrougarske monarhije na Balkanu.« Beograd- 1935.

lerom oni su se, poslije perioda jugoslavenske orijentacije priklonili pravaštvu radikalnog tipa. U me usobnom natjecanju, u XX. stolje u, tko e više pristalica na političkom terenu privезati uz sebe, da li franjeva ka politička organizacija »Hrvatska zajednica« ili Stadlerova »Hrvatska katolička udruga«, odvija se borba, koja u stvari, nije bila štetna za austrijske interese. Njih obje strane brane, jer uobražavaju, da e njihovom podudarnoš o o uvati i snažiti hrvatske interese protiv srpskih, protiv pravoslavnih. U tome je i karakteristika prividnih neslaganja jezuita i franjevaca, ma da svjesno i nesvjesno idu istom cilju. Bilo je samo pitanje tko e od njih do njega prije sti i i tko e zahvatiti ve i dio vlasti. I, što je samo po sebi razumljivo, kojom taktkom i pomo u kojih sredstava

Ovakav je rezultat toga me usobnog takmičenja pred jednim te istim gospodarom pokazalo i izbijanje rata Austrije sa Srbijom. Habsburške koncepcije imale su na obje strane, franjeva koji i stadlerovsko-jezuitskoj jednake borce, jednake faničke neprijatelje protiv sviju onih koji su se zalagali za ideale antiaustrijske i jugoslavenske. Sarajevski atentat našao ih je udružene. To nisu zapažali samo rodoljubi u Bosni i Hercegovini, pa i oni rijetki poklonici Strossmayerovi u franjeva kim samostanima, nego i stranci koji su proučavali ovaj problem.

»Dosta oštro suparništvo zapažalo se izme u doma ih franjevaca i jezuita «a strane; ono je imalo reperkusije na sudbinu dviju hrvatskih grupa. Ali za vrijeme svjetskog rata obje su se pokazale isto tako frankova ke d antisrpske.«⁴¹

Stvarnosti su utvrđile tu istinu, unatoč asnim, ma da rijetkim izuzecima, kojih je bilo i na franjeva koj strani, u nekadašnjim zaostacima iz vremena kad su franjevci vodili op u narodnu, a ne tu insku politiku. Njihova kolebljivost od okupacije, a naročito od aneksije, pretvorila se sasvim u politiku austrijskog prestolonasljednika Ferdinanda, koji je s idejom trijalizma povezao gotova sve ranije kolebljive krugove uz politiku kamarile. A ona se inila mnogim neupućenim i zavedenima kao politika kroz koju se uvaju i ostvaruju vjekovni interesi Hrvata o jednoj, velikoj Hrvatskoj, u kojoj e Bosna i Hercegovina biti središnji, sastavni dio. Habsburgovske koncepcije imale su i kod franjevaca kao i jezuita, kod gvardijana kao i Stadlerovih monsignora i jezuitskih prvaka, kod franjeva kih biskupa u Mostaru i Banja Luci, a tako i kod nadbiskupa i biskupa u Sarajevu, svoje odane pristalice. I jedni i drugi nastojali su da Bosnu i Hercegovinu osvoje isključivo za tu budu u veliku Hrvatsku. Odatle sukob sa Srbima i s tezom da su te pokrajine srpske i sastavni dio budu e velike Srbije.

Obje suprotne strane, koje su se ranije u svojim interesima pobijale, dale su velik prilog junsко-julškom teroru u Bosni 1914. Samo nekoliko potvrda pokazuju, da su franjeva ko starčevi anstvo i Stadlerova frankofurtimaština imale ne samo teške i odvratne izraze nego i iste ciljeve. Svi su oni, osim spomenutih izuzetaka bili na istoj borbenoj liniji. Tako se uopće ne može govoriti o nekoj podvojenosti ni me u ova dva ranije neprijateljska tabora, a tako ni me u samim franjevcima.

⁴¹ Albert Mousset, *Un drame historique. L'attentat de Sarajevo*. Paris 1930, 43. Ovo mišljenje želi osporiti Ante Malbaša (Bosansko pitanje i Austro-ugarska u svjetlu političkog dnevnika J. M. Baernreithera. Sarajevo 1933, 30-31). Međutim Moussetovo izlaganje je sasvim točno za prve godine rata, t. j. do nove orijentacije Vatikana u 1917. godini, pa dosljedno i jugoslavenskih klerikalaca.

»Crna knjiga« Vladimira orovi a, strašna u svojim pojedinim stvarnostima, samo je blaži refleks plodova u Krvavoj žetvi, koju je decenijima pripravljao Kallayev režim uz suradnju i izdašnu pomo politike crnožutih jezuita i nadbiskupa Stadlera.⁴²

Jednako štampa Stadlerove »Hrvatske katoli ke udruge« a tako i franjeva ke »Hrvatske narodne zajednice« nisu nimalo zaostali za direktivama zagreba ke frankofurtimaške »Hrvatske«, koja je 29. VI. 1914. poruila svim Hrvatima ma gdje se oni nalazili bojni pokli za istrebljenje Srba.

»U našem krugu, na našem tijelu nalazi se sva sila krpua u spodobi Srba i Slavosrba, koji nam prodaju grudu i more, a eto i kralja ubijaju! S njima moramo jednom za uvijek obra unati i uništiti ih. To nek nam bude od danas cilj . . . Ubojico, ime ti je Srbin! I jesu Srbin, prokleti ti sjeme i pleme, što ga je vjetar natrunio po našem hrvatskom tlu, da rada zlo in i zlobu, sije neslogu i razbojni ki proljeva krv.« A taj isti list 3. jula još odre enije poru uje: »Narod navješ uje Srbima borbu na život i smrt i progonstvo iz Bosne i Hercegovine.«

Košta Hörmann, bivši odjelni predstojnik bosansko-hercegova ke zemaljske vlade za unutrašnje poslove, a za rata pomo nik gra anskog komesara u okupiranoj Srbiji, ina e jedan od najpoznatijih predstavnika vojnih i klerikalnih krugova u Sarajevu, uskliknuo je na dan atentata pred sarajevskim muzejem: »Sa stotinama vješala ne bi se mogle platiti dragocjene ubijene glave!«⁴³ Sve ovo jasno pokazuje, da su se planski raspirivale strasti, kako bi se u danom trenutku povele demonstracije toliko potrebne Austriji, da se pred svijetom pokaže, kako je najve i dio bosansko-hercegova - kog pu anstva odan monarhiji i Austriji. Te su demonstracije prevršile sve dotadašnje 29. jula 1914. Uistinu, one bi bile prosta nemogu ndst u ma kojoj pravnoj i kulturnoj državi, da se nije na sve strane i od svih glavnih inilaca proaustrijskog politi kog života podjarivalo rušila ko bjesnilo periferijskog ološa. Proglas koji je izdala op ina u vezi s objavom rata bio je iskra koja je zapalila barut. Strahovita nedjela bila su neizbjježna. Jednako muslimanski kao i katoli ki ološ sakupio se pred katedralom nadbiskupa Stadlera i iza otpjevane carske himne pošao je da razara i pali srpske ustanova. Svuda s mirnim promatranjem policije a na pojedinim mjestima i už njeni u estvovanje.

Nije ni uđo, kad se u proglašu »poziva stanovništvo i pu anstvo da takve elemente koji se daju na ovakove zlo ine (atentate) iz svoje sredine istrijebi. Bit e sveta dužnost pu anstva da tu sramotu opere.«⁴⁴

Ove demonstracije koje su zapoeteve na dan atentata, a sutradan doobile svoj puni zamah, imale su punu podršku i od strane klerikalne štampe kao i same nadbiskupove Kurije. Postoje svjedoci koji tvrde, da su izvjesne vode demonstranata poslije demonstracije 28. VI. uvele bili na sastanku kod nadbiskupa Stadlera, gdje

⁴² Vladimir orovi , Crna knjiga. Patnje Srba Bosne i Hercegovine za vreme svetskog rata 1914-1918. Beograd 1920.

⁴³ Vladimir orovi , Crna knjiga, 25-26.

⁴⁴ Vladimir orovi , Crna knjiga, 35-36.

se nalazilo i nekoliko politi kih voda. Smatra se, da je upravo na tom sastanku bio spremljen plan za sutrašnje i daljne progone.⁴⁵

Frankofurtimaše potaknuo je i pjesnik, biskup-koadjutor nadbiskupa Stadlera dr. Ivan Šari pjesmom, koju je objavila štampa, a bila je i zasebno odštampana i razdavana svijetu pred crkvama. Ispjevana je još istoga dana atentata pa je i ona pridonijela svoj udio razarala kom bijesu pomahnitalog šovinizma.

MU ENIK NADVOJVODA

»Šeher-Sarajevo pla e, pla e, pla e, pla e,
Zaplakali s nama psalmi po crkvama,
Zaplakali s nama svi pošteni ljudi,
Gnjevom zadrhtale sve juna ke grudi,
Ružnija od Kainove ubi te crna ruka . . .

Gospode, nedohiitni su putovi tvoji,
Stoput blagosloveno se Tebe boji.
U ruci je Tvojoj Pravda i Osveta,
Nek se samo vrši Tvoja volja sveta.
Ti grdnoj zvijeri i gujama sudi,
Gospode, obazri se s neba, nas pogledaj,
I milostiv i ne daj, ne daj,
Da nam se odrodi rugaju hudi,
Ti im, vje ni Su e, Pravdom svojom sudi,
Brani i uvaj svejedini puk,
Da ga ne rastrga grabežljivi vuk!«

Ovako biskup Šari govori o olsveti i poziva Boga da Srbima ili kako on poetski i alegorijski kaže »Grdnoj zvijeri i gujama sudi«. Da su i te rije i podigle mnogo kamenicu u tim demonstracijama i da je mnogi plamen mržnje iz zatrovanih srca probio, zasluga je i ove pjesme. A da ne govorimo o propovijedima, što su u crkvama držane povodom misa zadušnica za ubijenog prestolonasljednika, koje su u stvari bile ne samot strahovito rasplamsavanje bratoubila kog bijesa i mržnje nego i vješto izvođen propagandni plan. Tako je u Sarajevu ratni ko raspoloženje, o kome tako sugestivno govori grof Pallfy išlo sasvim pod ruku s onim u Vatikanu, Beču, Zagrebu, Ljubljani, Splitu i t. d.⁴⁶

⁴⁵ Vladimir orovic, Crna knjiga, 35. Stadlerov »Hrvatski dnevnik« opisuju i demonstracije i demoliranje srpskih ustanova, konstatira da: »sav onaj kraj pruža tužnu sliku, a razvaline, prozne i teške razvaline, svjedo e, kako se teško Sarajlija dojmilo zlodjelo razbojni ke ruke.« (V. orović, o. c., 59).

⁴⁶ »Prve je dane život u tamnici u Splitu prolazio u strahu i neizvjesnosti. . . Vani, na obali, pred tamnicom, austrijska soldateska, poduprta ološom Splita: talijanašima klerikalima, frankovcima, demonstrira i vi e: »Dolje izdajice, na vješala s njima!« — autobiografski crta prve dane rata u Splitu Oskar Tartaglia. (Veleizdajnik. Moje uspomene iz borbe protiv crnožutog orla. Zagreb—Split 1928, 83). — Splitska »Sloboda bila je desetak dana pred rat obustavljena, a urednik i saradnici odvedeni u zatvor. Klerikalni »Dan« koji je denuncirao sve jugoslavenske nacionaliste, tvrdio je na zgrajanju svega rodoljubivog Splita, da je »Sloboda« zato obustavljena, što je više nitko ne e da ita i »što je sav narod uz Beč, a protiv srbofilске i jugoslavenske politike. Klericalci su pomogli austrijske vlasti u be koi akciji iš enja Dalmacije.« Grof Athems,

Biskup Šari, kasniji himnopojac caru Francu Jožefu, dr. Vladimиру Ma eku i Anti Paveli u, ostaju i tako stalno na istoj sadržajnoj liniji, bio je osobito ratorboran govornik pri blagoslovu oružja vojnika katolika i muslimana u Sarajevu. I on, kao i njegova sabra a u drugim klerikalnim centrima, poti e bojni duh i zaziva Boga u pomo za svet i pravedan rat protiv neprijatelja cara i kralja, katoli ke vjere i hrvatske Bosne. Ratni ki polet i pjesni ki zanos ratni kog poete oduševio je i vojne i civilne vlasti u Bosni. Odmah poslije objavljene mobilizacije, Šari je u svom elementu i ne skriva svoj borbeni zanos, vjeruju i da je došao trenutak istrebljenja neprijatelja katolicizma i frankofurtimaškog velikohrvatstva. Poglavar bosansko-hercegova ke vlade general Oskar Potiorek kao i svi ostali mjerodavni vojni i civilni krugovi bili su veoma zahvalni biskupu Šari u za njegov austrijski patriotizam. O tome najrjetitije i najobjektivnije govori pismo baruna Colaša, šefa Prezidija bosanske vlade, upu eno 2. VIII. 1914. »Presvjetlom gospodinu dr. Ivanu Šari u, biskupu, komturu reda Franje Josipa I.« Ovo pismo kazuje kakvim je duhom bio prožet njegov ratni ki govor upu en vojnicima koji su krenuli na Drinu. Baron Colas uputio je ovo pismo -u ime poglavara, generala Potioreka.

»Preuzvišeni poglavar zemlje i zapovjednik eta naložio mi je, da vam, Presvjetli Gospodine, u njegovo ime zahvalim na dirljivim rije ima, koje ste kao duhovni pastir prije polaska u boj progovorili vojnicima katolicima.

Ja ovaj visoki naloz mnogim i prešnim poslovima zaokupljenog Preuzvišenog Gospodina ispunjujem s osobitim veseljem, jer e rije i Vaše Presvjetlosti ostati duboko usa ene u srcima svih vjernih podanika naše slavne monarhije, a napose naših hrabrih junaka, koji na poziv našeg premilostivog cara i kralja sada s božjim blagoslovom i pod zaštitom nebeske majke i zaštitnice tvrde vjere polaze u boj na obranu svojega cara i kralja i domovine svoje.

Ja vam se, Presvjetli Gospodine, na isprošenom blagoslovu, na dirljivim i oduševljenim rije ima najljepše zahvaljujem i završujem: Dao Bog, da naša hrabra vojska bude pobednikom i da se božjom pomo i povrati u domovinu, oki ena lovor vijencem.«⁴⁷

Dakako, ne samo sarajevska štampa nego i zagreba ka donijela je ovaj izraz austrijske odanosti prema biskupu i »komturu reda Franje Josipa« kao svome odanome saradnikui na zajedni kom poslu pri navali na zajedni kog neprijatelja. Stadlerov »Hrvatski dnevnik« prepun je gra e koja govori o jednom te istom duhu mržnje i zatrovamosti, kojom se mislilo zauvijek odvojiti katoli ke Hrvate od pravoslavnih Srba. Uistinu, s pravim sadizmom, objavljuje taj list sve detalje demonstracija u Sarajevu kao i po unutrašnjosti, ozna uju i taj stvarni bestijalni nagon razaranja »kao značajno djelo nacionalnog heroizma«.⁴⁸ Nigdje ni jednom rije i, ni jednom gestom

novi namjesnik Dalmacije, bio je poslat u Zadar u sporazumu sa Šušter i em. vodom slovenskih klerikalaca i u saglasnosti s vo om klerikalnih pravaša i klerikalaca oko »Dana«. Sve je to bilo pod vidom obrane od »bezbožnog liberalnog jugoslavenstva«, kako bi se spasilo »ugroženo katali ko hrvatstvo.« Eksponent Konrada von Hetzendorfa, splitski okružni na elnik Silvas, tada je uveo režim terora protiv itavog nacionalnog Splita, uz odobravanje doma ih klerikalaca, na ijam savjestima leže stradanja velikog broja rodoljuba. (Ljuba D. Kovačevi, Iz prošlosti naše nacionalne borbe. »Krug«, 1938, br. 14-15.)

⁴⁷ »Hrvatska« 7. VIII. 1914. Karakteristi no je, da je ustaški list »Hrvatski narod« 17. VIII. 1939., dakle poslije puna etvrt vijeka, donio u cijelosti taj govor s jasnom ustaškom propagandnom tendencijom.

⁴⁸ Vladimir Orovi, Crna knjiga, 37-39.

nije se pokazao duh evan eoskog praštanja, pomirljivosti ili ljudskog osje anja prema st^ta anima koji su-uistinu bili stavljeni izvan zakona. Treba da se kaže, da je ipak bio jedan crkveni prelat, koji se nad tim što se dešavalo i po planu izvodilo zgrozio i upozorio svoju pastvu da se ne da zavesti na neljiudska nedjela. Bio je to fra Alojzije Miši , biskup u Mostaru, potresen nad svim što se dešavalo i u Hercegovini, pa je uputio sve enstvu i pastvi naro itu poslanicu u vezi s julskim doga ajima. Biskup je me u ostalim rekao:

»Saznali smo, oja eni u duši, da su neki izme u vjernoga stada minulih dana daleko se zaboravili svojih krš anskih dužnosti i dali se zavesti od objestne mla arije, koji siju mržnu, nemir i nesklad, odvojili se od pravoga krš anskoga stada i ubrojili se u etu, kojoj nije sveto poštivati tu i imetak, te s kojim u društvu okolo po gradovima u raznim navratima revolucionarno obilažahu i na štetu bližnjem poganskim i upravo divljim na inom ku e razvaljivahu, kvar po trgovini i po zgradama veliki prouzrokovahu.«⁴⁹

Ali ove uistinu krš anske misli bile su i jedina svijetla zraka kroz mrak »poganskog i upravo divljeg na ina«, da se poslužimo rije ima ovog starog biskupa, dostoјnog nasljednika nekadašnjih franjevacä-ujaka koje je nekada poštivao i volio jednakov pravoslavac i musliman kao i katolik. Me utim najve i dio njegovih franjevaca pošao je u svome pravaštvu i furtimaštvu tako daleko, da je svojim austrofilstvom sasvim stigao a ponegdje i ponekad i prestigao liniju Stadlerova austrofilstva, licitiraju i politi kim parolama pred širokim nepismenim masama.

Jedan od istaknutih franjeva kih politi ara ovoga tipa koji je bio dugi niz godina u prvom planu sukoba sa Stadlerom, ponekad oportunisti ki raspoložen prema Srbima i srpskim polti arima u Bosni i Hercegovini, alii oduvijek na liniji pravaštva koje se nije daleko udaljavalo ni od frankovluka kao ni od crnožute austrijanštine, — bio je od franjevaca mnogo izvikan i slavljen fra Didak Bunti .⁵⁰

Fra Didak Bunti razgalio je svoje srce ispunjeno austrofilskim osje ajima 7. jula 1914., kada je uputio iz svoga samostana na Širokom Brijegu pismo dr. Izidoru Kršnjavome, profesoru Zagreba kog sveu ilišta i jednomo od prvaka frankova ke stranke, a intimnom prijatelju nadbiskupa Stadlera.⁵¹ Fra Didak poslije kratkog uvoda nastavlja svoja zapažanja o sarajevskom atentatu.

⁴⁹ Vladimir orovi , Crna knjiga, 81-82.

⁵⁰ Fra Didak Bunti u estvuje 1908. — poslije aneksije Bosne, pri sastavljanju adrese na cara Franca Jožefa, zajedno s biskupom fra Paskalom Buconji em. da se Bosna i Hercegovina sjedine s Hrvatskom »pod svojim zakonitim vladarima iz dinastije Habsburga.« (Zahtjev hercegova kih Hrvata 1908. »Spremnost« 1942. br. 3, 10.).

⁵¹ Dr. Izidor Kršnjavi velik dio vremena posvetio je nastojanju da dvije protivne kleikalne struje u Bosni sjedini i da im i metode i ciljeve kanalizira u jednomo smjeru. Imao je na obje strane prijatelja, a takav mu je naro ito bio Stadler. Još pred rat on je u tome smjeru utjecao i na Stadlera kao i na Didaka Bunti a. Iako se demantiralo da Stadler pripada Frankovoj stranci prava, postoje dokumenti koji pokazuju da su ti demanti veoma udaljeni od istine. U jednom pismu upu enom 1. IV. 1911. dr. Kršnjavome u predizborno vrijeme kaže nadbiskup Stadler i ovo: » ujem da se milinovci nama približuju. Dao Gospodin da naša stranka, prava dobije ve inu. Nastojte svakako, da se Vi ne povu ete natrag, kao što je to sada jedno kratko vrijeme bilo slozi za ljubav. Kvar je velik, da svojih sposobnosti ne uložite svom snagom u korist domovine. Nemojte dakle dvojici za ljubav povla iti se natrag. Najbolje je, da se sa našim prijateljem posavjetujete, naiime sa dr-, Josipom Frankom, koga lijepo pozdravite.« Ovakvo je tri godine pred svjetski rat nazivao Frankovu stranku prava kao svoju i Kršnjavijovu njegovu, kako se sam potpisuje, »najdoniji i pravi prijatelj Josip nadbiskup.«

»Silno sam potresen, dakako sarajevskim atentatom bezbožni i nevjerni riš ana,⁵² jer osim prestolonasljednikove sklonosti nama Hrvatima, njegove muževnosti i njegovih zaista rietkih vrlina dolazi još li no poznanstvo. U o i 28. vidjeo sam ga posliednji put na manevrima koje sam do kraja i sam pratio. Bio je kriepak, veseo, zadovoljan i upravo razdrgan nad do ekom u Mostaru, a, sutradan na putu ujem tužnu vješt.

Vas e sigurno zanimati kakav je dojam u inio ovamo kod nas. Na nas Hrvate katolike i muslimane porazan i prežalostan, jer u njemu gubimo jedinu našu nadu i uporište. Vjerujte mi, presvetli gospodine, da je to katastrofa potpuna monarhije i dinastije. To Vam je po etak svrhe. Bože daj da se prevarim i da to ne bude, nikad ne bude, ali što ovca leže vidi nije daleko. Srbi su pogodili i nas i monarhiju i vladarsku ku u uprav u srce i smrtonosnu ranu zadali. Toga možda i ne opažaju još velika gospoda. Zato su oni svi bez iznimke radosni i veseli pa e to veselje i zadovoljstvo vani pokazuju i o ituju. I doista mogu zadovoljni biti i svog Principa više slaviti nego Obili a, jer Miloš nije sa smr u Murata šatro vlast i mo Turaka kao što je to u inio Princip. Mnogima je to sada nješto poneugodno i izjavljuju svoju bizantinsku lojalnost do koje može samo budala nješto držati. Ako regnum in se divisum ne u ini prije abrinu i Principa hofratima to e im Srbi podignuti dostoje spomenike. I s pravom jer se mogu uistinu s njima i s njihovom rabotom ponositi i zadovoljni biti više nego kumanovskom bitkom. Ne gleda se u politici quod honestum sed quod utile est.

Kako vidite ja sam podpunoma izgubio svaku više nadu u daljni opstanak monarchije kao takove. Po mom mnienju pogrieške su njezine previše a da bi se popraviti dale. Jedini još spas i zadnja njezina kabula bilo bi kad bi svu onu bagažu iz etiri sabora⁵³ istjerala, doti no sva etiri dokinula te sve naše zemlje pod jednoga pravedna i umna diktatora stavila kroz koju godinu dana, a medjutim i u tom iznimnom stanju koga su Srbi stvorili i izazvali, te potpunoma pred svim svjetom opravdali, da bi taj diktator sveano proglašio narodno jedinstvo, koje eto i Srbi toliko žele i propovjedaju. Naime da se oslije pošto je narod jedan ima nositi i jedno ime, Hrvat, zemlja Hrvatska, jedan sabor, jedno pismo, jedna zastava, jedna i jedinstvena obuka. irilicu, srpsku zastavu, konfesionalne škole odmah dokinuti za sva vremena.⁵⁴ Službe napose viša mjesta dati jedino Hrvatima, velim Hrvatima kao što su se Hrvati zvali i prije te propagande. Kad bi se tako oja ao hrvatski živalj, osnažila Hrvatska, mogla bi gospoda u Be u mirna biti i ne tugovati. Ina e... Ali tko da to u ini? to je mogao u initi jedini pokojni a drugi nitko. I zato ja velim finis. Gle kako Srbi u Macedoniji⁵⁵ pametno rade, zašto se ne ugledaju u nju. ujem za Leopolda Salvatora mnogo štošta, ali taj niti može imati upliva ni mo i, o energiji i ne govorim jer ga ne poznam. Ako ga pak Vi presvjetli poznate možete mu poru iti da su još i u dvanaestom satu Hrvati spremni i na okupu spasiti monarchiju. Ali ne više proti volji monarchije. Vi ste presvjetli i meni prebacivali srbofilstvo. Jest ja sam lojalan i kao lojalan te našoj upravi dušom i tjemom odan ovjek moram biti srbofil jer tako ho e odozgor pa neka im bude. Nikad kod ovakova ustroja i ovoga kurza ne u ja ustati proti Srbova pa ma šta oni u inili

⁵² Pod »Riš anima« razumijevaju se u Bosni pravoslavni Srbi, koji su, kako vidimo, fra Didaku Bunti u »bezbožni i nevjerni.« Tekst pisma dat je sa svim ortografskim osebinama pisca.

⁵³ Fra Didak Bunti ovdje misli na sabore, hrvatski, dalmatinski, bosanski i istarski. U zagreba kom saboru frankovci su u zajednici s klerekalcima nekoliko dana strahovito demonstrirali optužuju i i Srbe i lanove srpsko- hrvatske koalicije za veleizdajstvo.

⁵⁴ Fra Didakove sugestije Austrija je od sebe u svim hrvatskim zemljama sprovela, jer su za rata i irilica i srpska zastava bile zabranjene.

⁵⁵ Ovaj princ je lan carske, Habsburgove familije.

i ne znam kakovo nedjelo izveli. Nije liepo da trii budemo lojalniji od tajnih savjetnika Njegova Veli anstva, to niti je pametno niti probita no. Ako se ne varam ve sam vam jednom zgodom pisao zašto da se borimo za Hrvatsku, za hrvatstvo i to proti onim iji život i opstanak ovisi o tome. Mene tješi još jedino to što ako propanemo ne smo ni sami ni neslavno propasti.

Oprostite što u sada re i. Nije nimalo ni pravedno, ni patrioti no, ni plemenito što pišete o odgovornosti i nesposobnosti dr. Martdi a.⁵⁶ Dr. Mandi nije civilni guverner nego zamjenik. Nije ni to što je podban u Hrvatskoj, jer je šef nutarnjega odielenja naš slatki Srbin Zuruni koji baca svuda kli-pove Mandi u pod noge. Atentati su se inili i kod Vas i drugdje, a i u Bosni, pa ne kazaste Skerlecu⁵⁷ pa ni Benki⁵⁸ pod kojim je zavjera i nakon atentata ostala skrivena i nekažnjena. Zar bi volili Vi da je na tom mjestu kakav Švaba oli Madjar nego naš ovjek, koji je sjegurno i spremam i toga mjesača ako ne i višega i dostojan. On je uostalom jedan inovnik i sluga onoga sistema u kome se nalazi i kako mu se nalaže, pa njega uslied tolike nevjere u initi odgovornim samo za taj prežalosni i sudbonosni dogadjaj mjesto njegova pro elnika i šefa, to nije nimalo u redu. Ako je Mandi slab policijski ovjek nije slab upravnik. Neka Mandi a dignu s onoga mjesača, ali neka si dobro predo e i uvaže poslijedice toga ina. Nitko nekrije i nedužan ne e svoje volje kaznu trptiti pa tako ni mi. I onaj drugi atentat na uspomenu blagopokojnog prijestolonasljednika i na naše ovje no uvstvo što se dogodilo u Beu, najneugodnije nas se dojmio.⁵⁹ Slava Tebi Franjo Ferdinandu, slava Tvojoj plemenitoj supruzi Sofiji!«

Biograf fra Didaka Bunti a, njegov sabrat dr. fra Oton Knezovi, spomenuvši njegovu veliku prepisku kaže da se iz nje najbolje vidi »njegov rad i sav on od glave do pete«.⁶⁰ Uistinu, u ovome se saglašavam s ocjenom fra Knezovi a, jer i u ovom je pismu fra Didak Bunti »sav on od glave do pete«. Ali ne samo on, nego i ogroman broj njegovih istomišljenika u Bosni i Hercegovini i svuda gdje je njegovana proaustrijska i frankova ka misao samostalne i nezavisne Hrvatske pod Habsburgovim skiptrom.

A ova je misao upravo kroz svu klerikalnu štampu, a jednako i frankova ku, uzimala rat Austrije sa Srbijom, kao rat Hrvata sa Srbima. Na vijest o mobilizaciji u Austriji sva je klerikalna i frankova ka štampa u pravom ratni kom oduševljenju pozdravila tu odluku, koja je u stvari znaila ve i objavu rata, iako je ona iza dva dana uslijedila. Istina, rje nik ove štampe i njen stil je bojovniji i vulgarniji nego zagreba kog nadbiskupa. Ali, u osnovi, govore se iste misli i izražavaju ista ratni ka raspoređenja. Treba samo pogledati nekoliko redaka ove odvratne štampe i osjetiti sramotu koju je taj plameni ološ bacao na obraz hrvatskog naroda. Frainkofurtimaška »Hrvatska«, u nedjelju 26. jula 1914., puna je najružasnijih denuncijacija ne samo

⁵⁶ Dr. Nikola Mandi visoki inovnik u vlasti bosansko-hercegovački, kao klerikalac stoji u pozadini, ali znatno utječe na politički život objiju suprotnih klerikalnih struja. Koliko je bio sroden s proaustrijskom i frankova kom politikom i koliko je bio dosljedan vidi se i po tome što je u ustaškoj vlasti Pavelić, u vrijeme okupacije za drugog svjetskog rata, bio predsjednik te vlade.

⁵⁷ Ban hrvatski.

⁵⁸ Barun Izidor Benko, pomnik bosanskog zemaljskog poglavara.

⁵⁹ Ovdje se misli na zabranu carevu da se žena prestolonasljednikova sahrani zajedno s poginulim mužem, jer nije pripadala carskoj porodici.

⁶⁰ Fra Oton Knezovi, Život i rad fra Didaka Bunti a. Zagreb 1938, 9. — Ovaj biograf jednoga od prete ustaške ideologije i metodologije od 1941. do 1945. i sam je bio vatreći ustaša i klerofašist, ostavši na liniji modela koji je u spomenutoj biografiji portretirao.

protiv Srba nego i protiv Hrvata koji su se užasavali ovih ratnih huška a pod mitrom, kao i bez nje. U uvodniku »Živio rat!« oduševljava se prekaljeni frankofurtimaš odlukom koja na kraju zna i rat.

»Odluka je pala, a glasi — rat! Rat sa Srbijom, da se ta zemlja bombaša i atentatora, zemlja kraljoubica jednom za vazda osjetljivo, teško kazni. aša strpljivosti monarkije punila se sve više i više, dok se nije prepunila, dok nije srbska drzovitost prevršila mjeru.

Živio rat! — ori se danas monarkijom, jer kao da je na taj glas pala teška mora, koja je svima pritiskivala grudi. Živio rat! — orilo se sino itavim hrvatskim Zagrebom, a orit e se i svim hrvatskim zemljama, koje su bile na udaru velikosrpske propagande i koje u ratu gledaju i moraju gledati trajno oslobođenje od požudnih aspiracija Srbije...

Živio rat! ... Kobni udarac od 28. lipnja ostat e kao trajna grozna spomen djelotvornosti velikosrpske propagande, koja je zavapila žestokim glasom: odmazdu, odmazdu! Dolje krvnici! Dolje urotinici! Dolje Srbija!

Živio rat! za to mora danas biti jednodušan klik svih vjernih podanika, naro ito Hrvata, ove monarkije. Odluka je pala, odmazda je došla. Rat e kona no odlu iti da e velikosrbska propaganda zauvijek prestati u našim hrvatskim krajevima. Živio rat! Bože živi kralja Franju Josipa! Slava Franji Ferdinandu! Živila Hrvatska!«

U drugom lanku, istog broja, obra a se pisac hrvatskom narodu i objašnjava mu-, kao i nadbiskup Bauer u Remetama, da je ovo rat koji je car poveo da obrani Hrvate i da im sa uva njihove zemlje. Da oslobodi te zemlje od propagande koja se

»šuljala hrvatskim zemljama, da uzbuni gr koizto no pu anstvo protiv zakonitog njegovog vladara, da i od pamтивjeka vjerno i odano hrvatsko katoličansko pu anstvo zavede u nevjero .. .

Danas monarkija ustaje da obrani posjed hrvatskoga naroda na jugu, a hrvatski narod ne može nego se staviti na raspoloženje odgovornim faktorima te doprinijeti opet svaku žrtvu, da se o uva njegova djedovina, da okrutna i moralno propala Srbija ne izvede svojih gnjusnih nakana, stajala pod ijim mu dragom okriljem ...

Hrvatski narode! Rat je ovaj pravedan i pošten! To je rat koji tebi mora donjeti bolji život. Podjimo oduševljeni proti neprijatelju, koji nam prijeti uništenjem. Podjimo oduševljeno za kralja i monarkiju i za milu našu Hrvatsku!«

Dala bi se sastaviti itava antologija frankofurtimaške kampanje koja je bila ustremijena jednako na srpstvo kao i na one Hrvate koji su se zalagali za bratstvo i jedinstvo, za slogu i ljubav, svijesni da e se samo tako mo i obraniti od sve agresivnijeg i brutalnijeg imperijalizma, razbuktalog u ovom ratu. Iz Zagreba je na daleko zra io u unutrašnjost Hrvatske ratni ki bijes frankofurtimaša. Ali ne samo iz Zagreba. Jednako iz Ljubljane, Sarajeva i Splita. A sve ovo bio je samo reljef osje anja i težnji Pija X. njegovo sekretara Merry del Vala kao i etive Rimske Kurije.

No nije samo u dnevnoj štampi na ovaj i sli an na in tretirano pitanje rata. T crkveno pastoralni listovi nisu za njom zaostali. Dovoljno je samo podsjetiti na »Vrhbosnu« u Sarajevu ili zagreba ki »Katoli ki list«. Nije za njima zaostala ni »Hrvatska straža« biskupa Mahni a. I taj list za filozofiju i teologiju zove u pomo svetog Augustina da pokaže kako je upravo ovaj rat protiv Srbije dozvoljen. Prvog

septembra 1914. »Hrvatska straža« raspravlja o ovome problemu. Ratu je povod sarajevski atentat »u kome je pao naš priestolonasljednik Franjo Ferdinand i njegova piejasna grofica Chotek-Hohenberg. Dva Srbina ubiše ih bombama iz srbijanskog arsenala u Kragujevcu, kako je utana ila istraga. Na to nije mogao ina e naš vladar nego da zatraži od Kraljevine Srbije dovoljnu zadovoljštinu. Ova je to odbila. Naravna je nužda onda nastala, da sijedi vladar pozove svoje narode na oružje i njime se posluži u ime pogažene pravednosti«. Da to još više opravda, urednik dr. Ante Alfirevi , kasniji jezuit, poziva se na sv. Augustinu koji tvrdi da je rat dozvoljen ako ga naredi zakonita vlast, ako je pravedan povod i ako se vodi u dužnim granicama pravednosti i ljubavi.⁶¹ I dogodine je »Hrvatska straža« ostajala uporno na gledištu austrijske službene interpretacije povoda rata, tvrde i da je Srbija kriva za atentat u Sarajevu i što je nepravedno omalovažila zahtjeve Austrije. Svemu je tome kriv »nacionalni pokret« koji je u »sebi krio liberalstvo i prevrat«, na što je »Hrvatska straža« upozoravala još prije rata.⁶²

Kroz shva anja klerikalnih voda u vrijeme prvog svjetskog rata, naro ito u prvoj njegovojo polovini, ozarava se sav misaoni i instinktivni, psihološki i politički kompleks povezan s dva žarišta, u Beču i Rimu. U itavoj ogromnoj klerikalnoj i frankova koj! publicistici, a ta je u stvari jedna i nedjeljiva i u metodama i ciljevima vodenja svoje politike, kroz najprofanije i najvulgarnije izraze njihovih shva anja i argumentiranja, provla i se i crvena nit prave, gotovo patološke blasfemi nosti, kad se i crkva i propovjedaonica, oltar i procesija, Bog i Mater Božja mobiliziraju za ratnu propagandu. Kroz govore Bauera, Stadlera, Šarića, Jeglića i tolikih drugih crkvenih dostojanstvenika izbjiga duh boga Marsa a ne tesara iz Nazareta. Ovome je davao inicijativu jednako Beču kao i Rimu. Bečki kardinal Piffl nije oslobođen od sličnih nastupa. Jer, i on tvrdi da su uspjesi austrijskog prestolonasljednika Karla postignuti u mjesecu maju, »kod kojih mu je o evidentno bila u pomoć nebeska kraljica«, u mjesecu maju posve enom Majci Božjoj, iji je naročiti poštovalec bio spomenuti prestolonasljednik. Dakako, ove kardinalove misli prenijela je i klerikalna štampa u Hrvatskoj, pa i pobožni »Dušobrižnik«!⁶³

Ali, misu se klerikali zadržali samo jok propagandnom terenu. Oni na svim stranama denunciraju protivnike, kako bi ratni napori centralnih sila bili što efikasniji. Takvom se rabotom nisu služili samo slovenski klerikali. Oni su u tom smjeru aktivni svuda i na svakom mjestu i svakoj prilici. U svim manifestacijama političkih i kulturnog života. Jer, stalno ih progoni misao da sada, za rata, definitivno obraćaju sa svojim naprednim protivnicima. Zagrebačke klerikalne »Novine« (25. III. 1915.) bez stida i bez kolebanja objavljuju jedan svoj zakulisni protest iz mjeseca februara protiv zagrebačkog dramaturga i antiknog grčkog satira Aristeda Aristofana. Jer, nesumnjivo denunciraju ti duhovni križari, kad upozorava vlasti 2000 klerikalnih potpisnika, da se na 7. II. 1915., »kad su katolici u Hrvatskoj slijedili uzvišeni primjer svoga sijedog vladara Njegova cesarskog i kraljevskog apostolskog Veličanstva u ovim asovima i molili da uskoro pobedu naše vojske nad neprijateljem«, u zagrebačkom kazalištu izvodilo »pogansko djelo krivobošca Aristofana, im je ponizan znaj i uzvišenost

⁶¹ »Hrvatska straža«, XII, 6.

⁶² »Hrvatska straža«, XIII, 1. u: Sima Simić Jugoslavija i Vatikan. Zagreb 1957, 9.

⁶³ Prema: »Jugoslavenska njiva« 1920, br. I. 7.

sve anosti toga dana.« Ali, oni nisu samo time bili zadovoljni. Oni su od bana zahtijevali za te bezbožnike u hrvatskom teatru i kaznu, pozivaju i se na zakon iz 1886., na osnovu kog je trebalo povesti protiv njih kazneni sudske postupak. A ovaj svoj denuncijantski gest zaodijevaju maskom rodoljublja, jer su uvjereni da »zastupaju potpuno patrioti nu stvar posve suglasnu sa zakonima zemlje.«

Tako zagreba ke klerikalne »Nvine« 1915., dok su bile ovakve vanjske instrukcije. Poslije dvije godine, one e sasvim druk ije promatrati stvari u svojoj zemlji. Naprsto zato jer su se izmijenile direktive. U Be u kao i Rimu.

Odviše ima dokumenata, o uvanih u raznim izrazima dnevne i povremene publicistike, da bi se mogli stvarati krivi zaklju ci, ili možda stvari promatrati u mra nijim bojama nego što su se one u stvari pojavljivale tokom prvog svjetskog rata. Sigurno je, da su svi savremeni rodoljubi, koji nisu bili zaraženi crnožutim klerikalizmom, osje ali i predvi ali opasnost od plodova, koje e jednom dati ovo otrovno sijanje mržnje i kopanje jaza izme u naroda, vjerama podijeljenih. Osje alo se, da e ovakva otrovna sjetva dati jednakot otrovnu a možda i krvavu žetu poslije njegovanja i zrenja tog posijanog otrova. Vidjelo se, da je ve za prvog svjetskog rata ranije sijanje mržnje i razdvajanja srodnih naroda dalo samo poslije jednog decenija plodove monstruoznih oblika. Dovoljno je ponovo dozvati u pamet misli i opomene mostarskog biskupa Miša, koje su bile uistinu medu njegovim drugovima i dostojanstvenicima isitoga stepena nažalost samo glas vapiju eg u pustinji. Jer, uzalud e histori ar tražiti sli ne krš anske misli u poslanicama ostalih duhovnih pastira. Naprsto stoga što su i oni bili sro eni s austrijskom propagandom, koja ih je decenijima trovala da im je vjera u opasnosti, ako budu sjedinjeni s inovernim, ma i srodnim narodima. Za'to je zna ajan dio episkopata s pravim žarom propovijedao svojoj pastvi da je rat Austrije sa Srbijom u stvari rat koji se vodi i za interes Hrvata i njihove »ugrožene« vjere. Ova zanosna laž kružila je na sve strane, i po direktivama kao i po posrednim i neposrednim instrukcijama sve dotle, dok nije otrežnjenje, koje je nastupilo poslije definitivnog razo aranja da e centralne sile pobijediti, oduzelo i ovim križarskim duhovnim ratnicima svaki moralni oslonac. A sve to koincidira s otrežnjavanjima, jednakot u Be u kao i u Rimu. Jer, kao što su vidljive veze izme u ratnog furora u po etku rata u Rimu, Be u i Zagrebu, tako su one izrazite i onda kad su u Vatikanu osjetili i spoznali da e centralne sile izgubiti rat. Povla enje na svim linijama nastupa istodobno u Zagrebu kao i Ljubljani. Nestao je onaj zanos kojim se zvonjavom jednakot sa zagreba ke katedrale, kao i one u Be u, nesumnjivo ne samo dozvolama nego i inicijativama jednakot nadbiskupa Bauera kao i kardinala Piffla, mjeseca oktobra 1915. objavljavao vjernoj pastvi »pad Beograda, slavodobitni ulazak Nijemaca i Austrijanaca u prijestolnicu Srbije, gdje e odsad zauvijek biti uništeno žarište svih neprijateljstava protiv prejasnog Habsburgova doma, našeg premilostivog kralja, njegovih naroda i zemalja.«

Iš ezli su s ulica demonstranti, uvukli su se denuncijanti, i tek tu i tamo odjekivao je još kroz našu štampu promukli glas njihove sramotne službe tu inu, koji je bio tako snažan prvih mjeseci rata. Podudara se ovo ne samo zatišje nego i gotova klonulost s novim instrukcijama, novim direktivama i novim koncepcijama kojima se ti poklonici germane sile nastoje izvu i iz situacija s potpuno zamagljenim perspektivama. Bjesnilo pomahnitalih demonstranata iz jula 1914., zasi eno zatrovanim

mržnjom i klerikalnom mržnjom prema svemu što je bilo srpsko, napredno, Srbima naklonjeno, jugoslavenski i slavenski orijentirano, bilo je samo u svježem sje anju na te mra ne dane u dušama rodoljuba koji su s užasavanjem promatrali ove podivljale poslenike na prvoj klerikalnoj žetvi. Znali su dobro frankovci i klerikalci da nisu slomili duh hrvatskog otpora, koji se tako izrazito manifestirao na julskim sjednicama Hrvatskog sabora, znali su dobro da su mase hrvatske i slovenske inteligencije u sasvim drugom taboru. A omladina, koja je svjesno do ekala austrijski i njemački napad ne samo na Slavenski Jug, nego i na sve slobodoljubivo ovje anstvo, ostala je neslomljiva i u zatvorima i pod vješalima. Nitko od njih nije sumnjao u kraj, pobjedosni kraj i slom monarhije i njenih doma ih branitelja.

Klerikalci su bili zaprepašteni već u po etku rata nad smionošću herojskog otpora i pravog bunda koji je prkosio tada još svemo nom gospodaru. Iz zatvora i tamnica. Na procesima i pod vješalima.

A ta je revolucionarna omladina, jednako hrvatska kao i srpska svjesno i odlučno prkosila u najtežim situacijama. Na procesu sarajevskim atentatorima, Vasa Cubrilović, tada tek ak šestog razreda gimnazije, misaono razvija na pitanja predsjednika shvaćanja te omladine odlučnošću u koja je i stare prokušane suce zbumila i iznenadila, a sarajevske klerikalce užasavala.

»Predsjednik: Jeste li Vi Srbin ili Hrvat?

Cubrilović: Ja sam Srbohrvat.

Predsjednik: Razjasnite nam, što to zna i Srbohrvat?

Cubrilović: Znaći da sam oboje. Da sam Srbin i Hrvat, da moram raditi i za Srbe i Hrvate.

Predsjednik: U istrazi ste rekli... da ste nacionalist, a da je svrha nacionalista da se Srbi, Hrvati, Slovenci i Bugari ujedine u jednu državu.
Cubrilović: Jest, to sam kazao.«⁶⁴

Tako on, tako mnogi drugi znani i neznani, na zaprepaštenje najvećih austrijskih službi i planika, hrvatskih i slovenskih klerikalaca, koji su u »prejasnom nadvojvodi i prijestolonasljedniku« izgubili svoju uzdanicu za planiranu frankofurtičku crnožutu »Civitas Dei«.

Kad se danas prelistavaju, na primjer julski brojevi splitske »Zastave«, hrvatskog lista dalmatinskih revolucionara, lista koji vjerojatno jedini u monarhiji ne samo da nije požalio smrt prestolonasljednika, nego nije osudio ni sam atentat, onda se mogu tek osjetiti identiteti na shvaćanja onih Srba na procesu i Hrvata na slobodi i u zatvorima. Splitski klerikalni »Dan«, kao i drugi klerikalni listovi u Dalmaciji, Hrvatskoj i Bosni, pa i neki u Austriji, denuncijantski su ukazivali na ovaj stav i urednika »Zastave« kao i njegovih odvažnih saradnika. Gotovo su pobjeđeni, kad su vidjeli smjelog urednika koji još prvog jula objavljuje lanak u obranu Srbije, Srba i samog Prinzipa! I to u obranu od napadaja crnožutog klerikalizma! Dakako da je cenzura stavila na taj broj svoju ruku, zabranivši ga u cijelosti, »jer svojim sadržajem indirektno nastoji opravdati djelo ne udoreno i po zakonu zabranjeno.

⁶⁴ P. Slijepčević, Jugoslavenstvo sarajevskih atentatora. »Nova Evropa« 1925, XI. br. 16, 494.

a uz to vrije a i dužno poštovanje prema prejasnom pokojniku«.⁶⁵ Iako su slijedile zabrana za zabranom, urednik neustrašivo odgovara napada imam tonom i rje nikom kao da je bio izvan austrijskih granica. Osmog jula reagira na klerikalne napadaje, ali i neprikrivene prijetnje, doma e i austrijske, prezrivo odbijaju i denuncijacije.

»Mnoge naše i strane novine denunciraju i tuže naš list i našeg urednika naravno klerikalne i vladine novine. Tako »Grazer Volksblatt« tuži i denuncia naš list i urednika mu, pa veli: ve se je pobrinulo, da njihovi sitni plodovi postanu mekši. Mi ovu prijetnju dobro razumijemo, a i znamo, da su se neki pobrinuli, da i mi i naši plodovi postanu mekši. Mi mirno ekamo sve progone, uvjereni, da e sve to koristiti stvari i ideji. Kad smo pokrenuli ovaj list i otvoreno stupili u borbu svete stvari i ideje, mi smo odmah znali, što nas eka. Znademo i danas, ali vedra i ponosna ela stupamo napred, visoko viju i zastavu ideje naše: Jedinstva Srba i Hrvata. Za ideju smo spravni i pretrpjeli sve; a progonima emo se pokoriti i veseliti, jer to e biti za nas najbolja svjedodžba, da smo svoju dužnost vršili odlu no i pošteno, a to je za nas glavno.«⁶⁶

Još 15. jula piše »Zastava« da želi:

»da se naš glas uje, naše ideje šire, naša »Zastava« vije i prkositi nasrtajima i vjetrovima. Progoni nas ne plaše, dapa e oni nas ja aju i dokazuju nam, da i mi nešto vrijedimo i brojimo, da smo i mi neka sila i mo , koja nekome smeta. Nas se može goniti i progoniti, ali uništiti naš glas i ideju, to se više ne može. Naša ideja, ideja narodnog jedinstva Srba i Hrvata je ve na putu pobjede i trijufa i mi idemo dalje, dok na tornju zgrade te ideje, za koju smo dali sve i žrtvujemo sve — ne podignemo našu zastavu. . .«⁶⁷

24. jula izašao jie posljednji broj »Zasitave«, a 26. jula urednika je odvela policija u tamnicu gdje je odrobovao za ideju do jula 1917.! A s njime i mnoge hiljade znanih i neznanih heroja za ideju koju je frankofurtimaština pobijala svim sredstvima, ne ustežu i se i prokazivanja neprijateljima naroda.

Treba da se kaže, da u ovom teškom i mra nom periodu rata nisu klerikalci i frankovci imali na svojoj strani itavo sve enstvo. Naprotiv, tada je još zra ila snaga uspomene na akova kog biskupa Strossmayera i njegove su ideje imale još uvijek svojih zagovornika i boraca. Jer treba ukazati samo na svijetla imena slavnog biskupa kotorskog Frana Ucellini-Tice, mostarskog A. Miši a, dubrova kog Josipa Mar eli a, senjskog Josipa Maruši a ili splitskog Antuna Djivoja, od kojih nijedan nije pošao tragom Bauerovim, Stadlerovim, Šari evim ili Jegli evim. Sam Ucellini-Tice sa užasom se spominjao takvog nenarodnog i proaustrijskog agitiranja svojih crkvenih drugova, kad smo i o tome u razgovoru poveli rije . Da, ali to je bio prevodilac Dantewe »Divne Glume«, koji je taj svoj pjesni ki i nau ni rad posvetio 1910. »slozi i ljubavi Hrvata i Srba, jednokrvne istojezi ne bra e«. Bio je to biskup, koji je znao da muški odbije i prigovore i prijekore, carske i papinske ,i da ostane na visini, vjeran ljubavi prema rodu i otadžbini.

Treba da se oda priznanje i ostalom tada još lijepom broju, starijih i mla ih narodnih .sve enika, koji i danas svojim imenima kroz historiju svijetle i osu uju

⁶⁵ Oskar Tartaglia, Veleizdajnik, 78,

⁶⁶ Oskar Tartaglia, Veleizdajnik, 79.

⁶⁷ Oskar Tartaglia, Veleizdajnik, 79-80.

zabludele i u službi tu ina. Kad bi ih i bez hijerarhijskog reda i mimo godina ili azbuke nanizali, bio bi ih uistinu lijep broj, s kakvim se neemo sresti u po etku drugog svjetskog rata. Evo, samo nekoliko, koji nam padaju na pamet, s izvinom, za one Je»je smo zaboravili, bez vlastite krivice. Don Frano Ivanisevic, don Frano Buli, doh Juraj Biankini, Vjekoslav Spin i, Jovan Hranilovi, Matko Mandi, don Mašo Boduli, J. V. Peri, don Luka Jeli, Celestin Medovi, don Jakov uka, don J. Bervaldi, don Radoslav Katalini, Vicko Škarpa, don Niko Grškovi, don Kažo Perkovi, dr. Mirko Perkovi, don Antun Miloševi, don Niko Lukovi, don Jozo Grabovac, dr. Mato Novosel, don Vito Reši, don Miho Barada, Msgr. dr. Svetozar Rittig, Julije Nemec, Mirko Veslaj, dr. Ante Mišura, ili franjevci fra Andjeo-Marija Miškov, fra Julijan Jeleni, fra Dominik Mandi, fra Vjekoslav Maran, fra Ambro Mileti, fra Ante Iveli, fra Božo Miloševi, fra Augustin i i, fra dr. Roko Vukovi i zacijelo toliki dr.uigi. Bez njih nisu bile ni austrijske tamlnice, kao što su to don Ani, don Škarica, don Šeparovi. Svima njima, kao i njihovim istomišljenicima, kojima je više od Be a i Rima bila uistinu Hrvatska te sloga i ljubav sa stradalni kom, ma i pravoslavnom bra om, može da zahvali katoli ka crkva, da ve tada nisu narodne mase širom katoli kih jugoslavenskih pokrajina identificirale klerikalizam s pojmom kato li ke crkve.

II.

VUK U JAGNJE OJ KOŽI

**Majska deklaracija i njezino pravo zna enje u odnosu prema njezinu
porijeklu i njezinim ciljevima**

y

Papa Pio X. umro je 20. augusta 1914. Uasu smrti papa je bio uvjeren da ništa na svijetu ne e mo i sprije iti potpun slom Francuske, a potom i male Srbije, i da e njema ko-austrijsko oružje odnijeti punu pobjedu, »Njegov pošteni ali ograni eni duh vidio je u njema kom nastupanju nach Paris samo kaznu, što ju je Bog poslao na »najstariju k er Crkve«, koja mu je za njegova pontifikata zadala najviše jada... Pio X. je u protestantskim etama Njema ke gledao oru e, koje je sam Bog odabralo da njime kazni Francusku... Samo (poraženi Francuzi) tako e shvatiti, da opet treba da postanu pokorni sinovi Crkve...«¹ Njegov nasljednik bio je bolonjski kardinal Giacomo della Chiesa, koji je uzeo ime Benedikt XV. U ovoj se smjeni mogu potražiti objašnjenja za izvjesne unutrašnje i vanjske crkveno-politi ke promjene, koje su se vrlo brzo zapazile. Novi papa bio je diplomat po zvanju i znao je na kakve e sve teško e nai i njegove intervencije u korist mira o kojima je bilo rije i kod njegova prethodnika. U jugoslavenskim zemljama Habsburgove monarhije nastupila su tako er promijenjena shva anja u vezi s unutrašnjom i vanjskom politikom monarhije. Naro ito od vremena kad se saznalo, da je s jedne strane osnovan u maju 1915. Jugoslavenski odbor u Londonu, a u Americi Jugoslavenska narodna odbrana u Antofagasti. Obje ustanove jasno su se pred velikim saveznicima izjasnile za sjedinjenje Jugoslavena u jednu državu. Pitanje ulaska Italije u rat bilo je ve u svojoj završnoj fazi. Sve je to utjecalo da je najprije u Sloveniji nastupilo otrežnjenje i da su predstavnici najve e slovenske stranke, klerikalne, stali pod uplivom dr. Janeza Kreka mijenjati svoje koncepcije u vezi s krajem rata. Nove orientacije zapažaju se i medu hrvatskim klerikalcima. Prvi se Slovenci obraju Vatikanu i papi. No to ni u kom sluaju nije obilježavalo prekid s monarhijom. »Uasu kad se ve naslutila vojna intervencija Italije, — piše jedan slovenski klerikalac da pokaže koliko su slovenski klerikalci zaslужni za osnivanje Jugoslavije, — sastala se nekolicina politi kih vo a kod ljubljanskog biskupa dr. A. B. Jegli a (dr. Korošec, dr. Krek i dr. Šušterši), biskup dr. Mahni sa Krka i dalmatinski narodni poslanici dr. Dulibi (Hrvat) i dr. Vukovic (Srbin). Sastavili su opširan memorandum na papu Piju X.² u kojem su za orientaciju vatikanske diplomacije izrazili želju Slovenaca i Hrvata da ostanu zajedno u jednoj i istoj državi pa makar koja to bila. Namjera ovog memoranduma je bila da se putem vatikanske diplomacije ve unaprijed upozori svijet na to da Slovenci i Hrvati nipošto ne bi htjeli da poslije rata Italija otkine

¹ Karlo Sforza, Neimari savremene Evrope. 125 i 129.

² Svakako je to lapsus calami, jer tada je bio ve gotovo godinu dana papa Benedikt XV.

jedan dio od teritorija na kojem žive Slovenci ili Hrvati. Kasniji doga aji potvrdili su zle slutnje Slovenaca».⁸

Svakako je važna injenica da su od prisutnih etvorica bili duhovna lica, a peti, dr. Sušteršić, predsjednik klerikalne »Slavenske ljudske stranke«. Stoga nije ni udo da slovenski klerikalci svoje preorientiranje u ovim sudbonosnim trenucima vezuju s političkom orientacijom Vatikana koja se u stvari iz osnova izmijenila poslije smrti pape Pija X. Ili, drugim riječima, jednako kao što je episkopat u jugoslavenskim zemljama svoju orijentaciju u vezi s izbijanjem rata vezao s onom u Vatikanu, tako i sada nastoji da za svoja katolička shvaćanja predobije Vatikan. Itav tok događaja koji se odvija od ulaska Italije u rat i stalnost klerikalnih odnosa prema tkoj kamarili dovode u odlučnu sumnju dio misli da je u memorandumu bilo rečeno da Slovenci žele ostati zajedno s Hrvatima »u jednoj i istoj državi pa makar koja to bila«. Ta država bila je i u njihovim očima, kao i u očima vatikanske diplomacije, samo katolička Austrija. U to se uopće ne može sumnjati.

Treba da se kaže da je nezavisno od akcije slovenskih klerikalaca postojala i jedna hrvatska, kojom je i opet rukovodio Slovenac, krčki biskup A. Mahnić, koji se već prije pogibije austrijskog prestolonasljednika Ferdinanda zagrijavao za trijatizam, dajući i mu potrebne podatke, kako o tome govoriti u svojim uspomenama jedan od inicijatora hrvatske klerikalne akcije u Vatikanu dr. Fran Binić.⁴

Dr. Fran Binić bio je ranije saradnik biskupa Mahnića. Još u samom početku rata želio je taj klerikalac i frankovac da dvojica lanova klerikalnog Seniorata, istaknuti klerikalni prvoloroci koji su proizašli iz klerikalnog akademskog udruženja »Domagoja«, dr. Rudolf Eckert i dr. Petar Rogulja, počeli u Berlin da razviju akciju u cilju uspostavljanja nezavisne Hrvatske. Poslije izvjesnog kolebanja dr. Binić je ovoj dvojici predložio da se abrate na Benedikta XV., i ti na kraju odlučuju da to učini biskup Mahnić. Na prvom sastanku, na kome se raspravljalo o angažiranju Vatikana za hrvatske stvari, bili su pored biskupa Mahnića još i provincialni konventualaci fra Jozo Milošević i dr. Fran Binić. Sastanak je održan kod riječkih kapucina. Kad je stvar sazrela, pročitana je na jednom novom sastanku, kome su prisustvovali još i don Frano Bulić, dr. Janez Krek, pa i stari dr. Matko Laginja, jedini laik među samim svećenicima, i spremljena spomenica naslovljena na Benedikta XV. U spomenici se apelira na papu da zagovori hrvatske interese na budućoj konferenciji mira, vjerujući da će na nju biti pozvan i predstavnik Svetog Stolice. Spomenicu je potpisao u ime svih sam biskup Mahnić, a odneli su je u Rim fra J. Milošević i fra M. Škrivanić. »Papa primi vrlo ljubeznito:« izaslanike i obećao, da će za hrvatski narod učiniti sve, što uzmognе, ako ga puste na mirovnu konferenciju. Usput spomenu papa o. Milošević učinio je Rusiju izdalju Hrvate...»,⁵

Sve se ovo događalo još u prvoj polovini 1915. S ulaskom Italije u rat bile su otežane veze hrvatskog i slovenskog clera s Vatikanom, koji je imao sada za šefu papu-diplomatu, Benedikta XV. Pred njegovim učinakom bili neprestano interesni katolički crkveni kojeg je trebalo osigurati i kroz buduću i mir između zaraćenih strana.

⁸ Jugoslavicus, Borba Slovenaca za Jugoslaviju. (Dr. Krek, dr. Korošec i drugovi u austrijskom parlamentu). Beograd 1934., 33.

⁴ Fran Binić, Moje tamovanje. Zagreb 1942. 32.

⁵ Fran Binić, Moje tamovanje, 13-14.

Odatle njegovo veliko interesiranje za sva nastojanja koja bi vodila k miru. U prvoj polovini 1917. kao da je za Vatikan sazrelo ovo pitanje. Zato se i odluio na energi niji korak.

Benedikt XV., kad je 1917. poduzeo akciju za mir me u zara enim'stranama, ni u snu nije pomislio da bi Austrija smjela da nestane kao velika sila. Vatikan se nesumnjivo mogao sagasiti samo s takvom koncepcijom slovenskih biskupa i sveenika, kao i hrvatskih, koja nije ni u emu dirala u suverene prerogative apostolskog kralja. Svakako je sigurno da je Benedikt XV. u svim svojlim diplomatskim koncepcijama imao pred oima iskljuivo ja anje katolicizma po kome bi obnova katoličke Poljske, oslobojenje Belgije, odstranjenje ruskog utjecaja na Balkanu došlo tako er do vidnog izražaja i u reformiranoj Austriji u kojoj bi i katolički Jugoslaveni bili zadovoljeni. Odatle i podudaranje vatikanskih kao i hrvatskih i slovenskih klerikalnih shvaanja u stvarima obnovljene Austrije kojoj bi trijalisti ki Ferdinandov plan trebao da produži život. Ovaj papin mir spasavac je Austriju, a kroz nju i svoje ugrožene pozicije u Italiji i u svijetu.

Autor papine note, upućene zara enim poglavarima 1. VIII. 1917., bio je general jezuitskog reda Ledochowsky. Posrednikom kod Nijemaca bio je tadašnji nuncij u Münchenu E. Pacelli. Konačni odgovor bio je negativan, jer je Wilson utvrdio da se papa u stvari vraća na stanje prije rata, što nikako ne predstavlja neko jamstvo za pravedan mir.⁶

Nije bez značaja da se s ovim nastojanjem Vatikanske Kurije podudara i nastojanje izvjesnog broja slovenskih političara, manifestirano u većem parlamentu 30. maja 1917. Njihova deklaracija imala je da označi zahtijevanja Jugoslavena u vezi s novim uređenjem monarhije na načelu narodnom i hrvatskog državnog prava pod habsburškom dinastijom. Nema sumnje da su potpuno antipodne koncepcije o budućem uređenju jedne jugoslavenske države bile kod jugoslavenske emigracije, predstavljene u Jugoslavenskom odboru, i političara koji su pripremili Majske deklaracije. Da bi se pravilnije shvatila pozadina i duh Majske deklaracije, treba upozoriti na izvjesne injenice. O smrti cara Franca Josipa, kad njegov prijesto zauzima naslijednik car Karlo koji je trebao da bude krunisan i za kralja Ugarske i Hrvatske, Jugoslavenski odbor u Londonu dao je 18. XII. 1916. izjavu kojom se Jugoslaveni odriču te dinastije.

»Ova je teutonska dinastija postala sredstvom pangermanizma. Protjerana iz Njemačke, ona se pohlepno bacila na Balkan i predavši sudbinu svojih naroda imperijalisti koji i osvajači koji politici Hohenzollernovaca, ona je izazvala ovaj strahoviti sukob, koji još i sada traje, nakon što je u nezavisnoj Srbiji uništila prvoborca jedinstva i nezavisnosti jugoslavenske. I u tom slučaju kad je naša domovina pretvorena u jednu bespravnu zemlju, i kad se službeni krugovi spremaju da proslave krunisanje novoga cara i kralja, Jugoslavenski odbor sve više izjavljuje pred leševima svoje ubijene braće, da je naš narod prost od svake podložnosti i vjernosti spram dinastije Habsburgovaca i od svake veze s Austrougarskom monarhijom. Jugoslavenski odbor sada podjedno protestira protiv svakog pokušaja reorganizacije, kojom bi se htjelo naći na inačica da se dalje zadrži naš narod u granicama ove mo-

⁶ Karlo Sforza, Neimari savremene Evrope. 137.

närhije. To ne bi na našu nesre u bilo drugo, "nego iiova makinacija u cilju, da posluži politici germanске ekspanzije na Balkan."⁷

Nema sumnje da su ove osnovne misli Jugoslavenskog odbora u potpunoj suprotnosti ne samo s izrazima najve e lojalnosti i ljubavi prema carskoj ku i Habsburgovoj, prema Austriji i itavoj monarhiji, koje su davali predstavnici »Slovenske ljudske stranke«, nego i s idejom Majske deklaracije koja rješava jugoslavensko pitanje u okviru Austrougarske monarhije. Njezin glavni nosilac dr. Anton Korošec nije se još u januaru 1917. odrekao svog austrijskog patriotizma. O tome daje dragocjeno svjedo anstvo sam dr. Ivan Šušterši , tridesetogodišnji voda »Slovenske ljudske stranke«. On je zacijelo najbolje poznavao svoje lanove, a kao politi ar neprestance je priželjkivao ujedinjenje Slovenaca i Hrvata unutar Austrougarske, kao što su ga U tome sve do Majske deklaracije slijedili dr. Korošec, dr. Krek i toliki drugi. U svojim objavljenim zapam enjima u vezi s ovim on kaže i ovo:

»Nehote se spominjam, kako me je okoli za etka 1. 1917. ministrski predsednik grof Clam-Martinitz vabil k sebi in me naprosil, naj mu napišem za Wilsona dolo eno pismo, kjer naj proglašam v imenu svoje stranke zvestobo do Avstrije in protestujem zoper podtikanje, da ho emo Slovenci pro od Avstrije. Odgovoril sem mu, da moram preje govoriti z dr. Korošcem, kot na elnikom našega državnozborskega kluba. Kar seže Clam-Martinitz v predal ek svoje pisalne mize in mi pomoli pod nos tozavedno pismo dr. Korošca, ki se je kar cedilo avstrijskega patriotizma in kjer je obljuboval, za se in za narod, da žrtvuje vse kar ima in zadnjo srago svoje krvi za Avstrijo in njenega cesarja! Osupnjen, sem rekel: No, saj imate itak Koroš evo pismo, kaj pa ho ete še ve ! Toda ministrski predsednik je nastojal, da bi ravno moje pismo bilo važno.⁸

Meni, ki sem bil takrat iskren habsburški patriot, se je zdelo to Koroš - evo pismo naravnost otro je in v takratnih razmerah politi no pogrešno. Kakor nas je avstrijska vlada skrbno držala v nevednosti svetovnega položaja, sem vendar takoj slutil, da se mora nahajati Avstrija v mo nih škripcih, ker sicer ne bi bera il ministrski predsednik za taka pisma. etudi sem bil trdno odlo en, dati pod gotovimi kavtelami zahtevano izjavo, ki je odgovarjala mojemu takratnemu prepri anju in strakinemu programu, sem pa vendar preje hotel izkoristiti to prilikom za narodno stvar. Kajti od avstrijskih vlad je bilo le tedaj kaj dose i za nas Jugoslovane, kad so bile v škripcih. Zato klubov na elnik ni bil opravi en, izro iti podobne izjave brez klubovega sklepa ali vsaj brez pritrdila parlamentarne komisije. Razun tega je bilo treba kako pismo sestaviti z malce politi ne modrosti, ne pa s šolarskimi frazami. Zlasti pa je bila situacija ravno takrat taka, da ni bilo podajati take izjave brez pogojno. Moj patriotizem je bil zasnovan na dolo en narodno politi ni program in jaz sem vedel in ravno tako je moral vedeti dr. Korošec, da je Clam-Martinitz pripravljal državni udar v prilog nemškim nacionalcem, hote usiliti z absoluti nim inom novo ustavo, ki naj bi bila za vse ase zasigurala nemško gospodstvo v državi in potisnula Jugoslovane in ehe definitivno pod nemško kopito. Življenski interes naroda je tedaj narekoval skrajno previdnost. In v taki situaciji taka naivna postrežljivost na elnika Hrvatsko-slovenskega

⁷ Ferdo šiši , Dokumenti o postanku kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. 1914-1919 Zagreb, 1920, 83-84.

⁸ Šušterši ne spominje datum tog famoznog Koroš eva pisma, ali se ono nalazi u knjizi Maxa Rongea, posljednjeg šefa obavještajnog odjeljenja austrougarske vrhovne komande i evidenc-biroa. Bilo je to 19. januara 1917. (Sima Simi , Jugoslavija i Vatikan, Zagreb 1937, 65).

kluba! — Potrt sem zapustil ministrsko predsedstvo in takoj brzojavil Korošcu, naj brzo pride na Dunaj radi važne politi ne konjunkture. Ve brzjaviti ni bilo tak rad mogo e, radi cenzure. A Korošec ni prišel, sklicujo se na bolezen nekega urednika, kojega da mora sam namestovati.

Potem šele sem pisal, ne Clam-Martinitzu, temve ministru vnanjih zadev Czerninu, pismo, kjer sem v resni besedah ozna il stališ e, ki je odgovarjalo takrat bez dvoma mišljenju velike ve ine našega naroda . . .

Stvar sama je seveda po razsulu Avstrije brez vsakega pomena. Navedel sem jo le, kjer kaže v bengali ni lu i tedanje slepo avstrijakantstvo današnjega voditelja SLS., (t. j. dr. Korošeca).

Iz mojega pisma je Wilson prav lahko ital, da Jugoslovani z razmerami v Austriji nismo zadovoljni, med tem ko je moral sklepati iz Koroš evega pisma, da vlada med Slovenci in Hrvati pod habsburškim žezлом sama zadovoljnost in vojno navdušenje!

Tako je bilo takrat. Avstrijski patriotizem sedanjih voditeljev SLS je bil tako hud, da sem ga se jaz moral popravljati, ker je že kar degeneriral v hlap evsko servilnost. Ka tem ni ne spreminja, da so servilni hlapci skrivno zapustili svojega gospodarja, ko se mu je za elo slabo, prav slabo goditi in se ga zlasti nisu ve bali. "To je utrjen hlap evski obi aj.«⁹

Ovakvim su austrijskim patriotizmom bile prožete misli dvojice voda slovenske klerikalne partije. Jednoga na zalazu, a drugoga na pomolu. A jedan i drugi svojatali su pravo da su za etnici Majske deklaracije. Me utim, šušterši ui svojim zapam enjima otkriva da je ista ideja Majske deklaracije prožimala njegove konceptije o aneksiji Bosne i Hercegovine — i da je na tome sara ivao sa prestolonasljednikom Francom Ferdinandom, šušterši , naime, u svojim zapam enjima citira pasuls iz svoga govora koji je održao 15. januara 1909. na sjednici »Kranjskega deželnega zbora« iz koga se vidi da je zagovarao trijalisti ku ideju kao što je to još opširnije iznosio i sutradan. Dakako, takva Jugoslavija koja je bila u koncepciji austrijskih patriota poslije aneksije Bosne i Hercegovine mogla je samo da bude pod habsburškim skiptrom.¹⁰ Istu ovu ideju šušterši je razradio i u memorandumu koji je uputio »do svojega velikoga pokrovitelja, prestolonasljednika Fran Ferdinanda«, dokazuju i da se dinasti ni interes pokriva s narodnim interesima Jugoslavena apsolutnom puno om.¹¹

I doista, kad se uspore uju tekstovi govora dr. šušterši a ij 1909. s tekstrom Majske deklaracije iz 1917., onda se vidi potpuna identi nost osnovne politi ke misli. Zato jle dr. šušterši , odgovaraju i svojim klerikalnim protivnicima s kojima se razišao, s pravom mogao re i da je on uistinu prete a i otac Majske deklaracije koju je nekad odobrio Franc Ferdinand, a kasnije zacijelo i papa Benedikt XV. u ve spomenutom memorandumu ljubljanskih klerikalaca 1916.

»Razumljivo je tedaj, da sem za Majskoi deklaracijo iz globo ine svojega prepri anja in v skladu s svojim dolgoletnim narodnim delom ne le glasoval in jo podpisal. tem ve da sem oboje storil z veseljem in iskrenim navdušenjem.«¹²

⁹ Ivan šušterši , Moj odgovor, 88-91.

¹⁰ Ivan Šušterši , Moj odgovor, 59-62.

¹¹ Ivan šušterši , Moj odgovor, 63.

¹² Ivan šušterši , Moj odgovor 69

Taj isti šušterši , od tih istih i takvih austrijskih patriota kao što je bio i dr. Korošec još u mjesecu januaru 1917., biva proglašen novembra 1918. za neprijatelja Jugoslavije, kako bi mu se oduzeo svaki politi ki utjecaj pri stvaranju Jugoslavije. »Tako sem toraj postal sovražnik »Jugoslavije.« Oni drugi pak so postali »Veliki Jugoslovani«, ker so med mogo nim in-bumom svojega tiska nosili jugoslovansko kinko. Še nikdar se ni grše in uspešnejše zlorabila vzvišena ideja. loveška tragika in zavratna komedija!«¹³

Sasvim to no. I sada ise postavlja pitanje gdje treba tražiti razloge i uzroke i da li su ti austrijski patrioti mjeseca maja druga ije osje ali nego januara 1917.? Dakako, samo u njima samima i njihovim karakterima, a onda, dosljedno, te misli i ta osje anja nisu ni nedosljedna ni druk ija. Ona su u mjesecu maju jednaka onima iz mjeseca januara. Tada formulirana u pismima Clam-Martiniitzu i Czerninu, a maja u be kom parlamentu za austrijske Jugoslavene, koji ni izdaleka nisu mogli nazreti suštinu politi kih tendencija koje je u svojoj pozadini nosila Majska deklaracija kakve su zamislili njeni za etnici, štoviše, ni izvjesni neklerikalni potpisnici i Jugoslaveni koji su nesumnjivo bili potpuno saglasni s radom Jugoslavenskog odbora u Londonu. Ovu deklaraciju pro itao je 30. maja predsjednik novoosnovanog »Jugoslavenskog kluba« u be kom parlamentu dr. Anton Korošec.

»Potpisani narodni zastupnici u »Jugoslavenskom klubu« udruženi, izjavljuju, da na temelju narodnoga na elu i hrvatskoga državnoga prava zah-tijevaju ujedinjenje sviju zemalja u monarhiji, u kojima žive Slovenci, Hrvati i Srbi, u jedno samostalno, od svakoga gospodstva tu ih naroda slobodno i na demokratskoj podlozi osnovano državno tijelo, *pod žezлом Habsburško-Lorenške dinastije*, te e se svom snagom zauzeti iza ostvarenje ovoga zahtjeva svoga jednog te istog naroda.¹⁴

Nema sumnje, da je za jedan dio potpisnika fraza »pod žezлом Habsburško-Lorenške dinastije« bila samoi formula koja je morala da se spomene kako bi se moglo s tom rezolucijom agitirati u širokim masama bez protivljenja vlasti.¹⁵ Svakako to važi recimo za Vj. Spin i a ili don J. Bijankinija, dva prava narodna sve enika, ili za politi are dra O. Rybara, dra V. Ravnikara ili dra J. Smislaku. Ali to ne može da važi za sve ostale, a naro ito ne za za etnike i tvorce te deklaracije, za šušterši a i dr. Korošca. Da je to tako, pokazat e i interpretacija same deklaracije kao i agitiranje za njiu od strane najmjerodavnijih vo a klerikalaca.

Jedan od najizrazitijih propagatora Majske deklaracije u Sloveniji bio je biskup dr. A. B. Jegli , Jer, on je stupio na elo akcije za oživotvorene programa Majske deklaracije. Mjeseca septembra slovenski vo e, klerikalni i napredni, objavili su rezoluciju u kojoj se solidariziraju s deklaracijom »Jugoslavenskog kluba«. Me u ostalim, tu se kaže da je po njihov.uvjerenu budu nost Habsburške monarhije mogu a samo na na elu istinske slobode naroda, a budu nost našega naroda na na elu sjedinjenja Slovenaca, Hrvata i Srba u monarhiji, kao »Jugoslavenska država pod

Ivan šušterši , Moj odgovor, 75.

¹⁴ Ferdo šiši , Dokumenti, 94.

¹⁵ Jugoslavicus, Borba Slovenaca za Jugoslaviju, 40. Jednako se ne može primiti rezoniranje Josipa Horvata da je ta fraza za sve bila »samo smokvin list, sigurnosna rezerva shvatljiva obzirom na postoje e zakone.« (J. Horvat, Politi ka povijest Hrvatske. Zagreb 1936. 480).

žezlom habsburške dinastije». U drugoj to ki potpisnici, medu njima na prvom mjestu knezoškof ljubljanski, zatim dva kanonika (Andrej Kalan i dr. Josip Gruden), dr. šušterši i drugi, pridružuju se i mirovnoj želji pape Benedikta XV. štoviše, oni su uvjerenja da e se medu narode vratiti mir ako države budu primile za osnovu mirovnih pregovora misli zacrtane u noti Benedikta XV. Svakako je od izuzetnog interesa da je i ovu misao prihvatile Slovenska narodno-napredna stranka iji su predstavnici potpisali ovu Jegli evu izjavu, (dr. I. Tav ar i dr. K. Triller). Dakako, slovenski socijalisti odbili su da potpišu takvu klerikalnim duhom prožetu izjavu.

Ljubljanski knezoškof A. B. Jegli uistinu je bio na jednoj te istoj liniji od sjednice u njegovu dvoru, s koje je 1915. upu en Benediktu XV. memorandum o rješenju jugoslavenskog pitanja unutar monarhije, do Majske deklaracije i njegova saglašavanja sa njom u ovoj izjavi potpisanoj 15. septembra 1917. Jegli nije ni za dlakui odstupio od svojih politi kih koncepcija vezanih s politikom habsburške dinastije, s politikom katoli ke Austrije, koju su i Benedikt XV. kao i Pijo X. jednako branili i pomagali kao svoj najja i oslonac u srednjoj Evropi, štoviše, kad se u jugoslavenskim zemljama saznao za Krfsku deklaraciju, koja stoji antipodno prema Majskoj,¹ deklaraciji kao i izjava Jugoslavenskog odbora iz decembra 1916.,¹⁶ onda je pro elnik akcije za oživotvorenje Majske deklaracije dao sve ane izjave kojima se protestira protiv težnja Jugoslavenskog odbora u Londonu. Kad su njema ki i austrijski listovi stali kritizirati Majsku deklaraciju, onda je biskup Jegli dao u odgovoru svoju interpretaciju njezina zna enja i njene misije. Biskup je sve ane izjavio da je *njegov potpis pod Majskom deklaracijom protest protiv svih pokušaja Antante i hesavjesnih emigranata koji žele da Jugoslavene otkinu od habskurške dinastije.*

Intimni saradnik biskupa Jegli a-dr. Aleš Ušeni nik, profesor teologije napisao je itavu knjigu, da Nijemcima i Austrijancima pokaže kako je slovenski narod caru vjeran i kako Majska deklaracija iskreno zastupa ideju ujedinjenja Jugoslavena pod habsburškom dinastijom.¹⁷ Ovakvu interpretaciju Majske deklaracije mogao je dati samo dobar poznavalac intencija biskupa Jegli a, Slovenske ljudske stranke kao i njenih voda. Tako se o Majskoj deklaraciji mislilo i govorilo ne samo 1917., nego još i augusta 1918.. kad je ta knjižica primila svoj imprimatur od ljubljanskih duhovnih vlasti. Profesor Ušeni nik, kao pravi u eni ideolog SLS trudi se da velikim brojem pokaže lojalnost Slovenaca i prema Austriji i prema caru. unato težnjama, manifestiranim za ujedinjenjem Jugoslavena u okviru Austrougarske monarhije.

»Antanta želi jednu jugoslavensku državu pod dinastijom Kara or e- vi a, naš narod želi jednu Jugoslaviju pod habsburškom dinastijom. Antanta želi jednu Jugoslaviju izvan monarhije i protiv monarhije, naš narod želi jednu Jugoslaviju u monarhiji i s monarhijom ... A koliko se samo postupanje ljubljanskog knezoškofa dr. A. B. Jegli a kritiziralo pa i grdilo! A samo je uzorni, posvetom vjere uzdignuti patriotizam odredio njegovu odluku

¹⁸ Manifest Jugoslavenskog odbora novembra 1916. traži ujedinjenje Jugoslavena izvan Austro-ugarske monarhije (F. Siši , Dokumenti, 72-74), a tako isto i Krfska deklaracija (Jugoslav odbora i predsjednika Min. savjeta Srbije 20. VII. 1917.). Siši , Dokumenti, 96-99.

" Alexius Ušeni nik. Um die Jugoslavija. Eine Apologie. Laibach 1918.

da se stavi na elo jugoslavenskog pokreta. Biskup nije htio da stoji ravnodušno po strani, gdje njegov narod ide u susret tako velikim iskušenjima i opasnostima. On je želio da svome narodu u teškim asovima koje je on predvidio na putu vjernosti bude vo a, da ga svojim primjerom pou i, da unapre uje što je pravo, a da sam nekome ne u ini nepravo. On je želio naro ito da o uva svoj narod, da ni sumnji enjem ni došaptavanjem s bilo koje strane ne bude potisnut s pravoga puta na stramputicu. On se bojao da bi jednu mlitavu ravnodušnost u ovako važnoj prilici narod mogao r avo shvatiti i pokloniti mogu e pažnju zavodnicima ili se šikanama dati zavesti i s drugima kao pravnim sredstvima pokušati da nadomjesti, što mu se uskrauje na elno i postojano unato svim pravednim zahtjevima. *Radi toga je knezoškof sve ano izjavio da je njegov potpis pod Majskom deklaracijom protest protiv svih pokušaja Antante i nesavjesnih emigranata da Jugoslavene odvrate od nasljedne habsburške dinastije, ali tako er protest protiv svake nepravde koja se po inila na slovenskom narodu, caru vjernom još u ovom ozbiljnom i teškom vremenu. Samo jedno grubo neznanje odnosa ili drska zloba mogu sumnji iti poklonika vjernosti ljubljanskog biskupa, iako je tako er ina e dosta poznato, s kojom ljubavlju i poštovanjem knezoškof Jegli pripada prejasnoj carskoj ku i i kako on tako rado i tako esto i go tovo uvijek s užbu enjem narodu govori o caru Karlu i carici Žiti i o dragom prestolonasljedniku.*¹⁸

Ova jasna i odre ena potvrda Jegli evih shva anja o Majskoj deklaraciji daje autenti nu interpretaciju ciljeva koju je imao pred o ima jedan od vo a akcije s Majskom deklaracijom.

Prema tome Majska deklaracija, zatim Septembarska Ljubljanska deklaracija knezoškofa Jegli a u interpretaciji dra Ušeni nika, kao i njegova apologija austrofil skog stava ljubljanskog biskupa, koji se stavio na elo akcije za oživotvorenje Majske deklaracije, jesu jedna jedinstvena i sastavna cjelina. Zato se interpretacija Jugosavicusa o pasusu »pod že zlom habsburško-lorenske dinastije« ne može nikako primiti kao »potreba iz takti kih razloga«. Svakako ne za klerikalni dio potpisnika.

Ne može biti sumnje da je Majska deklaracija upravo s pasusom, za koji kažu klerikalci da jfc u nju ušao iz takti kih razloga, bila potpuna u duhu Rimske Kurije. Sada 1917., kao i ono prije dvije godine, kad su ljubljanski klerikalci podnijeli Benediktu XV. molbu za rješavanje njihova pitanja. A opet, Vatikan u mirovnoj noti nijednom rije i ne spominje taj jugoslavenski problem ni u ovom razvodnjrenom obliku Majske deklaracije. Sasvim shvatljivo, jer bi time, kad bi to pitanje pokrenuo, u srce dirnuo apostolskog ma arskog kralja i austrijskog cara, za koga je u prvom redu pokušao intervenirati. Dosljedno tome ne može tako er biti sumnje da Krfska deklaracija, kojoj je osnovna misao bila osnivanje jedne jugoslavenske države izvan okvira Austrougarske, nije mogla dobiti saglasnost vatikanske diplomacije. Ili, drugim rije ima, Jegli ev protest protiv Krfske deklaracije, tako er nema sumnje, naišao je u Vatikanu na potpuno razumijevanje. Sigurno je, da je u onoj promemoriji ljubljanskih klerikalaca Vatikanu 1915. bilo rije i i o jednoj naro ito povoljnoj situaciji za katoli ku crkvu, ako bi se Jugoslaveni Austrougarske sjedinili u monarhiji, jer e tako povoljne prilike utjecati na mogu nost ne samo približenja katolicizma pravoslavlju nego i vra anja pravoslavne crkve Rimu! I u tome je Ušeni nik odre en i jasan.

¹⁸ Alexius Ušeniinik. Um die Jugoslavija. 37.

Jer, podvla i Ušeni nik, ljudi koji teže najvišim idealima, smatraju da bi takva Jugoslavija mogla biti zlatna spona koja bi mogla da isto ne Slavene opet privu e k zapadnoj crkvi.¹⁹ Ovdje svakako Ušeni nik misli na Jegli a i Mahni a, koji su o tome dali i opširna svoja tuma enja. Pogotovo Mahni kad se stao zalagati za oživoitvorenje Majske deklaracije.²⁰ Ušeni nik je i odviše jasan a da bi moglo biti sumnje, da ga se krivo shva a. Protive i se jednoj Jugoslaviji, kakva bi mogla da nastane na osnovu Krfske deklaracije, Ušeni nik kaže da je možda bilo i srbofila u Sloveniji, pa dopušta da ih je rat nekolicinu izbacio na površinu, ali sam narod kao takav nije pošao za njima. »Prema udorednim osnovama našega katoli kog naroda svaka je izdaja grijeh, a svaka veleizdaja težak prestup. Da bi pak netk mogao da izda svoga cara za nekog kralja Petra, to naš narod uop e ne bi mogao shvatiti«.²¹

Ovakav austrijski patriotizam slovenskih klerikalaca, koji su se kroz Majsку deklaraciju zalagali za Jugoslaviju cara Karla, nikako nije izmijenila ni Majska deklaracija ni njezini kasniji branitelji i propagandisti. Pogotovo, otkako je za rata vodstvo stranke preuzeo u stvari sam biskup Jegli . Tko druk ije misli o Majskoj deklaraciji, uslijed toga što su je potpisali i neklerikalci i nesumnjivi neprijatelji Austrije, u zabludi je. Jegli eva proaustrijska osje anja ostala su neizmijenjena. Njegovi savremenici iz drugoga tabora to najbolje znadu. Oni s uvjerenjem i s dokumentima tvrde, da je »ljubljanski škof dr. Anton Jegli s svojo prisotnostjo dajal pogum in vso sankcijo vsem zverinskim napadom, ki so se izvršili na našo sveto idejo«.²² Jer, iako su lanovi SLS pod pritiskom doga aja na ratištima stali da se hlade i otrežnjavaju, navukavši na se jagnje u kožu Majske deklaracije, nisu izmijenili svoju austrofilsku ud. Savremenici im nisu mogli zaboraviti nedjela koja su po inili na svome narodu koji nije bio u njihovoj SLS.

»Dokazati ho emo, kazuju protivnici, s citati iz glavnih strankarskih glasil SLS, da je stranka v onih najtežih asih za naš troimeni narod izgubila vsaki ut dostojnsti in morala, da je skušala kovati iz dogodkov onih dni samo strankarski kapital 'ter da je izrabljala z infernalno brezsramnostjo vsako najmanjo priliko, da bi svoje strankarske nasprotnike o rmila kot veleizdajnike, ter ih privredla do vislic. Zlata doba denuncijantstva je našla naše klerikalce v bratskem objemu z Nemci in ze vsemi, ki so sovražili Slovane, pri tem so pa trkali na prsi. eš, glejte nas prave Slovane ki smo spoznali kje je naš rešitev! Da ni mogel v teh asih nikdo stopiti tem patriotom na strupeni jezik, e ni hotel izgubiti lastne glave, je jasno. Do im pa smo drugi rajše mol ali ter ostali zgolj pasivni pri vsem avstrijskem klerikalnem in nemškem humbugu, so se oni o itno ponosili s svojo rnožuto kokardo.«²³

Upravo ovo je stvarno nali je klerikalnih tvoraca i nositelja Majske deklaracije. U ovome je i suština najiskrenije Ušeni nikove apologije austrijskog patriotizma slovenskih klerikalaca pred njihovim njema kim i dinasti kim gospodarima. A

¹⁹ »Männern, die den höchsten Idealen nachstreben ist Jugoslavija zugleich das goldene Band, das die östlichen slawischen Völker wiederum mit der abendländischen Kirche vereinigen könnte. So ist die Jugoslavija dem slowenischen Volke der Inbegriff alles dessen, wonach es sich sehnt und was es erhofft.« Ušeni nik, Um die Jugoslavija, 34.

²⁰ Vidi niže.

²¹ Ušeni nik, Um die Jugoslavija. 24.

²² Dokumenti Koroš eve stranke, 6.

²³ Dokumenti Koroš eve stranke. 5-6.

završne rije i ove uistinu uvredljive apologije za sve rodoljubive Slovence, kojima nikad nije mogla da bude pred oima Jugoslavija Majske deklaracije, premašuju sve što je dotad Aleš-Alexius Ušeni nik govorio. »Naš se narod uzdaje iznad svega u svoga cara Karla, koga je na prvi pogled uvelike zavalio. Sve ovo talasanje i previranje na jugu nije ništa drugo nego jedan elementarni kliktaj narodne duše: Ave, Caesar — Morituri te salutant.«²⁴

Ovako je mislio, osjeao i govorio slovenski klerikalac u isto vrijeme kad je predsjednik USA Wilson 28. VI. izjavio: »Ali branches of the Slav race should be completely freed from German and Austrian rule« — »da se svi ogranci slavenske rase imaju oslobođiti od njemačke i austrijske vlasti.«²⁵ Zna i da neposredni uzrok tom upornom stavu branjenja Austrije i interesa Habsburškog carstva treba tražiti samo u većim garancijama koje je katolicizam nalazio u apostolskoj carevini, nego što bi ih našao u Jugoslaviji u kojoj bi većina pu anstva bila pravoslavna. Ili linija Vatikan—Beć najočajnijim trenucima za Habsburgovu monarhiju ostaje stalna i nepromijenjena za austrougarske klerikalce, pa tako i za njihove hrvatske i slovenske saveznike.

Svakako pada u oči da je iz Ljubljane inicirana agitacija za Majske deklaraciju naišla na topni prijem u svim ostalim jugoslavenskim pokrajinama, naročito u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Dalmaciji, štoviše, ovu su agitaciju uglavnom vodili klerikalci, dakako njihove vođe i njihova štampa. Naročito je veoma aktivan na tom poslu »Hrvatski katolički seniorat«. Razumljivo je i zašto. Za hrvatske klerikalce bilo je mjerodavno, držanje krizante biskupa Antona Mahnića. Treba da se kaže, da je i biskup Mahnić u svojim političkim shvatajama u itavom jednom deceniju evoluirao od klerikalnog frankofurtimaštva do jugoslavenstva Majske deklaracije. U doba aneksione krize i frankovačkih denuncijacija koje su uvelike pomogle vеleizdajni kom procesu bana Raucha, biskup Mahnić u »Hrvatskoj straži« savjetuje svojim pristalicama da se priklone pravaštvu, t. j. frankovluku, što je poslije dvije godine i formalno izvedeno. Evo tih njegovih misli:

»Danas stoji neoborivo za svakog poštenog katoličkog Hrvata, što se tiće političkih aspiracija, jedino pravo pravaško stanovište; ta danas je tako zvano obzoraštvo dotjerano ad absurdum, pravi spectaolum mundo, angelis et hominibus; danas nitko više ne sumnja, da su realizam i naprednjaštvo izdajnički struje, koje životare od stranih novaca, od strane misli; (Tu biskup misli svakako kao i državni tužilac na zagrebačkom veleizdajnom kom procesu). Danas se sve jasnije uviđa, da je s postojanim pravaškim strankama fuzija moguća samo onda, ako one kao osnovnu toku u svom programu prihvate katoličko naelo...«

Zacijelo, da bi se i dalje radilo na »klerikalnom programu za XX. vijek« kojii je postavio prvi »Svehrvatski katolički kongres« (1900.)!

Ovakav pobornik klerikalnog frankovština partije iz 1907. i 1908., poslije deset godina zalagatelj se za Majsku i Ljubljansku deklaraciju u zagrebačkim klerikalnim »Novinama«, preteći »Narodne politike« i »Hrvatske straže«, pod naslovom »Politika hrvatskih katolika«. (Ili »Jugoslavenstvo i katolicizam«, ili »Srpski problem«,

²⁴ Ušeni nik, Um die Jugoslavija, 64.

²⁵ Josip Horvat, Politička povijest Hrvatske, Zagreb 1936., 491.

ili »Sloga s pravoslavnom bra om«, ili »Za bratsko ujedinjenje«). lanci su objavljeni mjeseca maja 1918. o prvoj godišnjici Majske deklaracije. Ti lanci imali su, s jedne strane, ne samo propagandni karakter nego i polemi ki s onim klerikalcima kojli nisu htjeli ništa znati ni o Jugoslaviji cara Karla, ve samo o velikoj Hrvatskoj Franca Ferdinanda. U tome je bio naro ito uporan sarajevski nadbiskup Stadler koji je protiv Majske deklaracije postavio zahtjeve »Rješenja državo-pravnog pitanja na jugu monarhije u hrvatskom smislu, na temelju hrvatskog državnog prava, te uz neoskrvnjeno o uvanje hrvatske narodne i državne individualnosti«.²⁶

Svakako ove misli biskupa Mahni a iz 1917. stoe u antipodnoj proturje - nosti s onima biskupa Mahni a iz aneksione krize. Da bi se ta antipodnost još vidnije istakla, potrebni su neki navodi iz tih lanaka.²⁷

»Svibanjski program *prima* u državnu zajednicu uz Hrvate i Slovence tako er Srbe. Ova je to ka uzrujala izvjesne duhove, te je poglavito radi nje svibanjski program naišao na svakojake prigovore i sumnji enja, kojima se nastojanje oko njegova ostvarenja svijetu prikazuje u ružnom svijetlu. (Tu biskup misli ne samo na doma e protivnike nego i na one austrijske, s kojima Ušeni nik polemizira u svojoj apologiji). »Stoje i vi na programu hrvatsko-slovensko-srpskog ujedinjenja u jednu državnu skupinu, inite se krivima trostrukog atentata na katolištvo, izdaju i katoli ku stvar srpskom pravoslavlju; na hrvatstvo, stupaju i u državnu zajednicu sa srpstvom; na Austriju, idu i za politi kim ciljevima, koji ugrožavaju opstanak monarhije!« — Što mi na to?

Kako stvar stoji s atentatom na katolištvo, razabire se iz onoga što i izložismo u prošlom lanku (lank je u cijelosti zaplijenjen). Preostaje, da se osvrnemo na srpsko pitanje, da se vidi, da li smo uistinu izdajice hrvatstva i katolištva *primaju i Srbe u državnu zajednicu . . .* Srbi živu s nami i me u nami. Srpstvo je injenica. Ma kako se ustru avali priznati ovu injenicu, tim je ne emo ukinuti. Razboritost propisuje, da se s injenicama ra una. Pita se tek: što je razboritije, što za hrvatsku i katoli ku stvar bolje: navijestiti rat srpstvu do istrage, ili tražiti s njim prijateljski modus vivendi? . . . Najposlije, je li uistinu pogibao, koja od srpstva prijeti hrvatskoj i katali koj misli nesavladiva, tako da je ne bismo mogli ukloniti nego navijestivši srpstvu rat? Pogledajmo najnovije doga aje i prilike, u kojima se nalazi savremeno srpstvo. Rusija je uzdrmana; srpska je inteligencija decimirana i svakuda raspršena; (Biskup misli na austrougarske Srbe); politi ke su aspiracije za dugo vremena neostvarive! — Bra o Hrvati, bra o katolici! Ne mojmo poslušati glas politi ke strasti. *Istina, Srbi nijesu katolici, ali oni su ipak krš ani; no k nama ih privesti može jedino ljubav, dok e ih mržnja i preziranje katolištvu i hrvatstvu još više otu iti, te ih ogor iti. Povedimo se za primjerom Benedikta XV.! Kada su nedavno Englezi osvojiti Jerusalim, Benedikto im je estitao i naredio da se Bogu pjeva hvala, te je pred itavim svijetom o itovao želju da sveti grad nikad više ne padne u nekrš anske ruke. A Englezi nijesu katolici, Englezi su protestanti, pa kao protestanti nama dalji nego pravoslavni Srbi, koji su nam uz to i bra a po krvi i jeziku. Tako Otac naš Benedikto. A mi njegovi sinovi da sa Srbima na sve vijke ostanemo zara eni? Vjeran svom geslu: Divide et irnpeta! neprijatelj je uckao, kako se ucka pas, Hrvata na Srbina, Srbina na Hrvata. Fanatizirao i jedne*

²⁶ Ferdo Siši , Dokumenti. 103-104.

²⁷ Tekstove uzimam iz brošure sve enika i njegova nekadašnjeg sekretara- Antuna Pilepi a. In Aedificationem. Split 1938. 38-44.

i druge. Pleme zamrzilo na pleme. A i u vjerskom pogledu, uza sve to da smo pravoslavlju najbliži, ipak smo Voljeli da nam njema ki protestantizam i nacionalizam truje inteligenciju i kvari Srca . . .«

(U posljednjem stavu ovog prvog lanka »Jugoslavenstvo i katolicizam« biskup Mahni brani se od svih prigovora gotovo istom argumentacijom kako to ini i Ušeni nik).

U drugom lanku »Politika hrvatskih katolika« daju se u stvari crkvenopoliti ki i vjerski razlozi zbog kojih se biskup Mahni tako gorljivo zalaže za Majsku deklaraciju.

»Prihva am za svoj politi ki program svibanjsku deklaraciju. Ne vode me pri tom samo politi ki razlozi, nego i drugi, viši. Razlozi su ti naravski i svrhunaravski.

Balkan i Istok jesu slavenski, pa i neslavenske su narodne skupine sa svih strana opkoljene Slavenima, natopljene slavenskim elementom. Poradi toga se može na Iстоку i Balkanu voditi samo slavenska politika. Svaka ie druga politika imperijalizam, koji sam sebe žigoše kao nasilje, teško vrije a prirodni zakon po kojem su narodi me u sobom bra a, jednakopravni, te svaki u svojoj zemlji gospodar. Ovakovom se politikom zame u klice novoj me unarodnoj borbi i ratovima bez kraja i konca.

Ili, misle li zaista pangermanski vika i, da e se dati stotine milijuna slavenskih i drugih isto nih naroda tako glatko ujarmiti? Pa kada bi to za as i uspjelo, ho e li ovi narodi mirno i odano nositi nametnuti jaram? Zar se nijesu imperijalisti ama ništa nau ili od sadašnjeg svjetskog rata . . .

No nas, dok pristajemo uz svibanjski program, poti u i svrhunaravni razlozi. Uz njema ku se kulturu i politiku nerazdruživo spaja protestantizam. Nemojmo smetnuti s uma, da je njema ko carstvo protestantsko, pa nije ni mogu e, da svoj protestantski zna aj više manje ne odaje. Pangermanska se politika poistovjetuje s protestantizmom. Ona se na pr. u Austriji pojavljuje kao propaganda za protestantizam u obliku antikatoli koga pokreta poznatoga pod imenom »Los von Rom Bewegung«.

Možemo li o ekivati da e protestantizam na Istoku napustiti ovu svoju religijsko-politi ku taktiku? Nemojmo se varati. I u prošasto su se doba opet i opet sa strane njema kih protestanata inili pokušaji, ne bi li se pravoslavlje približilo protestantizmu, te se medu njima stvorila nekakva unija. Ta protestantizmu i nije do drugoga negro kako bi presjekao put do sjednjenja katoli kih i pravoslavnih srdaca. U ovu je svrhu pripravan prinijeti svaku žrtvu. Ovo je nastojanje njema kih protestanata dosele nailazilo na najve u zapreku u ruskom caru papi. *Ko sada jc u Rusiji proglašena sloboda vjeroispovijesti. Stoga, ako se, kako rekosmo, nam otvara tom slobodom is-povijedanja vjere sveza s pravoslavnim Istokom, nemojmo misliti, da se ne e i protestantizam tim okoristiti.* Premda se nijesu prilike na Istoku još ustalile, ipak njema ki protestantizam ve sada ozbiljno razmišlja o tome, kako bi stekao u pravoslavnom svijetu odlu an utjecaj. Stvar je ozbiljna! Ma kako je razmak izme u pravoslavlja i protestantizma, to e še ipak na i ljudi, koji e iz opozicije prema katolicizmu zagovarati taj savez. Povijest crkvena bilježi sijaset ovakvih primjera. Nu protestantizam ne zna i samo udaljenje od katoli ke crkve, nego on vodi izravno u vjerski racionalizam, koji je istovjetan s odmetnu em od pozitivnog krš anstva, a ovo ima za posljedicu potpuno bezvjerstvo. Ovim se putem povela protestantska Njema ka,

a istim bi putem udarilo i pravoslavlje, stupivši u zajednicu s protestantizmom.

Bra o katolici! Vama govorim. *Ke smo li sve što je u našim silama poduzeti, da odvrnemo od slavenskoga pravoslavlja ovu pogibao? Ho smo li prekrštenih ruku gledati, da nam neprijatelj slavensku njivu posije kukoljem bezvjerstva? Ovo je pitanje od najdalekosežnije religijske i kulturne zamashtosti za slavenstvo.* Naš bi nemar zna io isto, što slavensku bra u, koja se odlikuju dubokim osje ajem, na milost i nemilost predati duševnome procesu, što ga je od Lutera do danas prošao protestantizam na vjerskom i filozofskom polju, procesu, koji svršava Hartmannovim pesimizmom, Haeckelovim monizmom, nietzscheanizmom.

Promatraju i s ovog gledišta — a to i mora nama kao katolicima biti kod prosu ivanja javnih prilika svuda i svagda odlu no — stupa narodna politika tek na drugo nuzgredno mjesto, dok *svibanjski program dobiva mnogo idealnije — vjersko i kulturno zna enje.* Upravo vitalni interesi katalinizma traže, da se *svim silama odupremo ekspanzivnoj politici na Balkanu i na Istoku.*

Stoga se po našem sudu odvažni istup našega »Hrvatskoga katoli koga seniorata« za politi ki pravac, odre en svibanjskom deklaracijom, može najodlu nije odobriti, jer se posve podudara s duhom naše katoli ke organizacije. Politikom svibanjskog programa ne branimo i zašti ujemo hrvatstvu, srpstvu i slavenstvu samo narodno-politi ke aspiracije i interesu, nego u emineritnjem smislu tako er vjersko-kulturne.'Seniorat u ovim kriti nim vremenima i nije mogao druga ije postupati. Niti ko može zagreba kom senioratu prigovarati, da tjera ovu politiku na svoju ruku. jer je senioratski sastanak u srpnju prošle godine jednodušno prihvatio svibanjsku deklaraciju. Ako se, dakle, zbog postupka našega zagreba kog senioratskog vodstva pojavilo u našim, redovima neko nesuglasje i napetost, nadamo se da e ga do skora nestati, jer e svaki uvi avan pristaša katoli koga pokreta doskora priznati, da se jedino od politike, vodene u smislu svibanjske deklaracije, možemo nadati pravome napretku i hrvatstva i katolištva kako na Balkanu tako i na Istoku uop e. Toliko sine ira et studio! Ove mi rije i kazivaše u pero duboko uvjerenje i ljubav.«

Ova iskrena isповijest vode katoli kog pokreta pokazuje kakve su pobude utjecale na njega kao i na njegove pristalice da se sada odjednom, kad je bilo ve itavome svijetu jasno da je slom centralnih sila neizbjježan, založi svim svojim autoritetom za taj politi ki pravac. To je proširenje ne samo crkvenog utjecaja nego i njegov prozeliti ki cilj, t. j. sjedinjenje pravoslavnih sa rimskom crkvom Tako je on gledao na Majsku deklaraciju prije osnivanja Jugoslavije, koju je on dogledavao i želio u okviru Habsburgove monarhije, jer je nju iskreno u srcu nosio kao i biskup Jegli , tako je on mislio i pred svoju smrt (1920.) kad poru uje svojim pristalicama:

»To jedinstvo (katoli kog pokreta) moramo sa uvati, jer imamo veliku zada u da se s rastavljenom bra om ujedinimo u jednom ov injaku Kristovom. O, kad bismo mi Slovenci i Hrvati shvatili tu svoju misiju! Moramo se vrsto držati u tom radu stijene Kristove, na kojoj je Krist sazidao svoju Crkvu. Rim je princip našeg jedinstva. On je izvor sve istine. I uz Episkopat moramo vrsto stajati, jer je to veza koja nas veže s Petrovom stolicom.«²⁸

²⁸ A. Alfrevi , dr. Antun Mahni . Knjiga života. Osijek 1923. S.

Dakle, i opet na liniji Stadlerova »klerikalnog programa za XX. vijek«. Jer, i ovdje biskup Mahni u poglavlju »Zar smo protiv Monarhije« ni u snu ne pomišlja da bi se Hrvati odrekli habsburške dinastije, koja je i za njega najsigurniji oslonac katolicizma na Balkanu, a taj se samo pomo u monarhije može širiti na Istok!

Svakako, ovakve su crkveno politi ke misli mogle imati ne samo puno razumijevanje nego i potpunu podršku Vatikana u njegovoj politici prema bliskom, slavenskom Istoku. Treba priznati da je biskup dr. Mahni u svom katoli kom idealizmu bio sada potpuno iskren, kao što je bio i nadbiskup Stadler u spomenutoj izjavi protiv Majske deklaracije, u ijoj 4. to ki kaže:

»Vidimo u jakoj Habsburškoj monarhiji najbolji štit proti svojim historijskim neprijateljima, koja, lakomo pružaju ruke za hrvatskim teritorijem. Ostatemo kod svoje tradicionalne vjernosti vladaru i državi, ali zahtijevamo, da se državno-pravno pitanje na jugu monarhije riješi u smislu to aka I. i II. (t. j. da se sjedine Hrvatska, Slavonija, Dalmacija, Bosna i Hercegovina te Hrvatska Istra u »jedno politi ko i financijalno autonomno s Habsburškom monarhijom kao s cjelinom nerazdruživo spojeno državno tijelo«) i da država napusti kobnu politiku od zadnjih 50 godina protiv Hrvata, jer mora voditi do kriza i katastrofa, kao godine 1908., 1912. i 1914.«²⁹

Me utim, najve i dio klerikalaca pošao je za shva anjima i ciljevima biskupa ir. Mahni a. U samom Sarajevu bude objavljeni u »Hrvatskom dnevniku« 26. novembra 1917. deklaracija kojom su se pojedini raniji pristalice Stadlerovi, me u njima i pojedina duhovna lica, solidarizirali s Majskom deklaracijom protiv Stadlerove izjave.³⁰ Isto tako solidarizirao¹ se s Majskom deklaracijom mjeseca decembra 21 bosanski franjevac³¹ kao što e se tih dana izjasniti i hercegova ki franjevcii, njih sedamdesetak. Ali ovi hercegova ki franjevcii još su sasvim u austrijskim vodama, jer u prvoj to ki svoje izjave »s velikom zahvalnoš u pozdravljuju mirovnu pripravnost našega kralja Karla, kao prvi — ako Bog da — tra ak blizoga mira«. U drugoj oni »žele da se predstoje i mir sklopi na temelju pravednosti i slobode prema vje nim zasadama krš anstva, razvijenim od svetog Oca Pape Benedikta XV.«; u treoj to ki »traže da se u Habsburškoj monarhiji provede potpuna ravnopravnost naroda«; na kraju, u etvrtoj; solidariziraju se s Majskom deklaracijom »kojom se za sve Hrvate, Srbe i Slovence u monarhiji na temelju narodnoga naela i hrvatskoga državnoga prava zahtijeva ujedinjenje i državna samostalnost pod uzvišenim žezlom Habsburga«.³² Prema tome u shva anju Majske deklaracije sa strane bosanskih i hercegova kih franjevaca bilo je vidne razlike.

Nesumnjiva dva autoriteta, biskupi Jegli i Mahni, dali su Majskoj deklaraciji svojim interpretacijama i uputama izrazite katoli ko-propagandne osnove. S njima je njihova štampa udruženim snagama i veoma glasno i samosvjesno propagirala jugoslavensku misao zaodjenetu u njihove klerikalne planove. Odatile i njihovi pozivi na slogu i jedinstvo, bratstvo i ljubav, okupljanje pozitivnih snaga a osu i-

²⁹ Ferdo Šiši, Dokumenti, 104.

³⁰ Ferdo Šiši, Dokumenti, 104-105.

³¹ Ferdo Šiši .. Dokumenti, 107..

³² Ferdo Šiši, Dokumenti. 108.

vanje onih koji su njihovo jugoslavenstvo promatrali sa skepsom pa i neprikrivenim nepovjerenjem i kritikom. Jer, generacije koje su punile austrijske zatvore, i koje su se 1914. onako odlu no suprotstavile austrijskom kao i frankofurtimaškom teroru, nisu mogle u ovom klerikalnom jugoslavenstvu vidjeti jednu iskrenu politiku. Smatralo se, s jedne strane, da se klerikalci kamufliraju od straha pred odgovornoš u, ako bude nastupio potpun slom monarhije i osnovana Jugoslavija izvan okvira Austro-ugarske monarhije.

Ostale, politi ke stranke, osim austrofilskih frankovaca, u svom su politi kom oportunizmu u stvari bile bez utjecaja na duhovni i politi ki razvoj kao i previranje koje se stalo talasati u širim slojevima hrvatske inteligencije pod utjecajem politike Jugoslavenskog odbora u Londonu. Štoviše, službeni stav Hrvatsko-sprske koalicije obilježen je punom pasivnoš u prema svemu ovom talasanju politi kog stremljenja. Žalosna je injenica politike oportuniteta, nadmudrivanja i — ekanja bila i u odluci ve ine Hrvatskog sabora mjeseca februara 1917. kad je obnavljaju i u svojoj adrasi, u najužoj servilnosti »starostavni zavjet vjernosti« molila Krunu milost da joj pomogne do i do ujedinjenja u okviru Habsburške monarhije. U isto vrijeme, ili nešto ranije Korošec i šušterši dali su Martinitzu i Czerninu svoje izjave najogavnije servilnosti ali najiskrenije lojalnosti!

Nekompromisni, napredni i vrlo odlu ni politi ki aktivizam u smjeru punih i širokih narodnih aspiracija pod teškim uslovima za štampu, 1917. i 1918. zastupala je »Hrvatska njiva«, zagreba ki tjedni politi ko-kulturni asopis. U njoj se prvi put i na nedvosmislen na in ne samo analizira Majska deklaracija, nego se ukazalo na njenu pozadinu i njenu misiju, koju je trebala da izvrši u bližoj i daljoj budu nosti. Povod za to dale su same klerikalne novine koje su pod vidom narodne koncentracije koja se od svih rodoljuba tražila, stale da napadaju (sve iole naprednije nazore, a naro ito one objavljuvane u »Hrvatskoj njivi«). Bilo je napadaja ne samo u zagreba kim »Novinama« i Katoli kom listu« nego i u splitskom »Danu« i Mahni evoj »Hrvatskoj straži«. Klerikalci su zahtijevali od svojih naprednijih saveznika da se u ime sloge i koncentracije odreknu slobodoumnosti i da se podvrgnu autoritetu katoli ke crkve. Redakcija »Hrvatske njive« stala je na gledište da je to odvojeno pitanje i da je povezano sa slobodom savjesti na koju baš uvijek udara vješta klerikalna politika. Klerikalci su doista vješto manevrirali i svojim gestama htjeli da u isti mah postignu dva cilja: da oni budu u prvom planu vodstva, a s druge strane da se svi od reda odreknu slobodoumnih i antiklerikalnih shva anja. »Hrvatska njiva« je još po etkom aprila 1918. zauzela uslijed toga odre en stav, pa je ukazala i na pravo zna enje klerikalne aktivnosti u op em narodnom previranju. U lanku »Sloboda savjesti i narodno jedinstvo«³³ raspravlja se o toj slobodi i o njenoj potrebi kao faktoru narodne i duševne slobode, pa je to pitanje u ovim trenucima važnije i osnovnije za narodni uspon iz ropsstva u slobodu nego što je problem svih oportunisti kih tendencija klerikalaca. A one šu se ui jednoj nevjerojatno drskoj pozi, od strane klerikalaca isprije ile kao uslov za narodnu slogu i koncentraciju. Naime, ti isti koji su još 1914. bili najve i progonitelji jugoslavenske misli, sada, kao neki pokajnici, zahtijevaju u ime tobožnjeg pokajanja od svih ostalih, a naro ito onih, koji su davali besprimjerne žrtve u patnji i krvi, u zatvorima i pod vješalima, da se odreknu osnovnog motiva njihove nacio-

³³ »Hrvatska njiva« 1918. br. 14. 229-331.

nalne borbe, štoviše, smjelost klerikalaca bila je tolika, da je upravo te jugoslavenske borce stala prikazivati kao one koji spre avaju da se izvede puna koncentracija. Odbijaju i odlu no da se ta nova »kulturna« politika koju klerikalci žele inauguirati u ime koncentracije i slove prihvati kao uslov za saradnju u velikim trenucima narodnih aspiracija, konstatira »Hrvatska njiva« da je upravo klerikalci razbijaju svojim netolerantnim stavom i nesrazmernim apetitom za diktiranje. »Naprotiv, ako je tko na smetnju jedinstvu, onda su to baš ovi nadribogoslovci, ljudi u bogoslovskoj uniformi, ali esto bez ikakve religije. Otkada se u nas rodila ideja nacionalnosti, otada su joj svagda davali šire zna enje jugoslavenskog jedinstva, koji su mogli da se oslobode od crkvenih i konfesionalnih predrasuda, a oni koji su bili u prvom redu vjernici svoje crkve (pravoslavci ili katolici), bijahu glavni predstavnici narodnoga raskola.« Klerikalno-šovenske ponore mogli su premostiti samo napredni i slobodoumni nacionalisti, ne diraju i u stvari religije kao najosnovnije nepovredljivosti slobode savjesti. Odatle i osnovni zaklju ak, koji se dijametalno razlikuje od klerikalnog jugoslavenstva.

»Ono, što mi ho emo, nije kulturkampf, nego težnja za zajedni kom prosvjetom u sva tri dijela našega naroda, t. j. Hrvata, Srba i Slovenaca. Jer, zajedni ka nam osnovka i prosvjete i nacionalne kulture može biti samo izvan crkve, a ne u njoj. No svaki od nas može i mora (prema svojoj savjesti) da vjeruje onako, kako osje a. Ali neka znade da mu je vjera li na stvar. I neka na zborovima, gdje se raspravlja o pitanjima jedinstva ne susre e brata svojega s pitanjem: Zašto ne vjeruješ u što ja vjerujem?, te neka od njega ne traži: Vjeruj kao i ja! i neka znade da je pogotovo besmislena i uzaludna grožnja njegova da liberalizam upropaš uje narodno jedinstvo. Naprotiv, neka znade, da je liberalizam baš ona neutralna zona na kojoj emo se najbrže i najtrajnije na i u vrstom nerazriješivom narodnom jedinstvu. Eto, tako mi mislimo i u tom smjeru želimo da radimo bez obzira na to, da li se klerikalci iz oportunisti kih razloga odlu e u svojoj ve ini za jugoslavenstvo ili protiv njega. Istina je, da bismo željeli poradi uspjeha narodne stvari da i oni poja aju narodne redove, a to tim više da okaju na taj na in one grijehe što ih po iniše do sada. Ta oni nam upravo kao protunarodni agenti Rima upropastiše Hrvatsku državu za narodne dinastije u Hrvatskoj i u Bosni! Oni nas podržavahu u pokornosti prema Be u i Pešti s pozivom na zasadu, koja ovjekovje uje gospodstvo jakih nad slabima: Svaka je vlast od Boga! Oni nas zavadiše s krvnom bra om, te je samo plod njihova stoljetnoga cijepanja našega naroda ona kuga naša, što se zove frankovština! Neka, dakle, sada pristupe narodnom djelu u svoj poniznosti svojoj kao skrušeni pokajnici da okaju grijehe svoje rade i za narod nesebi no i pomažu i bez težnje za hegemonijom dosadašnjim radnicima za narodno jedinstvo! Neka ih spoznaja, da se radi o našem narodnom bitku, preporodi u ideji narodnosti takо, te e tu inski svoj poziv što ga vjekovima izvršivahu, zamijeniti iskreno i do posljednjih konzekvenca sa pozivom narodnim!«

Nema sumnje da su klerikalnu ofanzivu pod novim parolama i novom vješto kamufliranom tendencijom prozreli savremenici koji su ih dobro, u dušu znali. Sasvim je shvatljivo da su ovakva rezoniranja »Hrvatske njive« i u Mahnjevoj »Hrvatskoj straži« kao i u ostalim klerikalnim listovima izazvala ogor ene proteste.

Mahni eva »Hrvatska straža« i njezin urednik jezuit dr. Ante Alfirevi još su u vijek zabacivali demokratsko na elo samoodre enja naroda kako su ga shva ali talijanski revolucionari i sva jugoslavenska revolucionarna omladina kad kaže da »nama (t. j. Hrvatima) niti nije dozvoljeno apsolutno samoodre enje naroda, ako je taj narod zakonito vezan, t. j. narod ne može da kida bezobzirno svoje obaveze« Prema tome ovo jugoslavenstvo klerikalaca bilo je sasvim drugo nego ostalih rođljuba koji su tražili njegovo realiziranje izvan Austro-Ugarske monarhije, štoviše, za to klerikalno jugoslavenstvo, za koje se sada zalažu pristalice Majske deklaracije, Alfirevi kaže da ono »iz novije politike na jugu monarhije nije isto što i prijašnje koje je bilo istovjetno sa srbofilstvom. Sada katoli ki Slovenci vode politiku Južnih Slavena«.³⁴

Ova i ovakva interpretacija jugoslavenske misli kakvu daje jezuit Alfirevi jest uistinu pravo nali je klerikalnih koncepcija za koje su se svi klerikalni listovi toliko zalagali, štoviše, oni su smatrali da imaju prava da zahtijevaju i od ostalih slobodoumnih narodnih redova da se priklone takvom shva anju jugoslavenske ideje.

Anonimni kritičar »Spectator« u lanku »Vjera i politika«³⁵ analitički je ušao u suštinu Majske deklaracije kad analizira Mahni evo gledanje na misijsku ulogu oživotvorenja Majske deklaracije u našemu narodu, kao zlatnom mostu preko koga ima da prije e opere katoli enje pravoslavnog Balkana. Mahni je, naime, podvukao da je Majskom deklaracijom narodna politika stupila »u službu politike kraljevstva božjeg«. Od ujedinjenja Mahni o ekube ne samo ja anje politi ke svijesti nego i ja anje katoli ke svijesti na Slavenskom Jugu.

»Stojimo na pragu, Mahni eve su rije i, nove dobe. Težište svjetovne politike prelazi od Zapada na Istok, a tu, kako pokazuju svi znakovi, namijenjena je hrvatstvu uloga nalik na onu, što se označava rije imena »Antemurale Christianitatis« . . . Njiva na Istoku dozrijeva. A tko e biti prvi, koga e gospodar poslati na katoli ku žetvu isto ne njive, ako ne opet narod hrvatski, koji neposredno me aši s Istrom, koga uz to s isto nim narodima vežu veze krvi i jezika? Evo, narode hrvatski, na umu Providnosti, u savjetu je Trojednog Boga zaklju eno, da preuzmeš me u ro enom bra om, koja bijahu krivnjom kobnih slu ajeva kroz tisu u godina podijeljena, poslanstvo ujedinjenja.«

Mahni je bio tvrdo uvjeren da se »jedino od politike, vodene u smislu svibanjske deklaracije, možemo nadati pravomu napretku i hrvatstva i katolištva, kako na Balkanu tako i na Istoku uopere«. Nema sumnje da je ovim Mahni otvoreno ispovjedio i naglasio princip klerikalizma u jugoslavenskoj politici, princip vjerski koji je imao da pomo u jugoslavenske politike izvrši misiju rimske Propagandae fidei, koja je oduvijek od svog postojanja stalno gledala na Balkan, i u raznim vremenima i 11 raznim vidovima vršila svoju misionarsku akciju. Zato je i sasvim dosljedno zaključivanje da je klerikalizam u svojoj osnovnoj i posljednjoj liniji »zloupotrebljavanje vjere u političke svrhe, kao i zloupotrebljavanje politike u vjerske i crkvene svrhe. Kao takav on je već sam po sebi opasnost za svaki narod, jer njegove najsvetije duhovne osjećaje stavlja u službu političkih interesa crkve kao organizacije, koja

³⁴ Prema: »Hrvatska njiva« 1918., br. 15, 261-262.
»Hrvatska njiva« 1918., br. 18-19, 325-326.

teži za svjetsko-politi kom mo i. No klerikalizam u neslobodnom narodu zna i još i daleko ve u opasnost. Tu biskupi, postavljeni po tu inskoj mo i, upravljaju politi kim djelovanjem svojih podre enih organa, a preko njih vode i narod. Vode ga zloupotrebljavaju i vjeru eventualno i u korist faktora koji su izvan njega«. Takav je rad nadbiskupa Stadlera, koji je u stvari prvoborac protunarodnih sila., a sa stalnim pozivom u toj borbi na autoritet crkve, za vjeru, koju uvijek vide napadanu i ugroženu. Naprosto stoga, što e se samo tako pomo u mobiliziranih i zavedenih masa, domo i prevlasti svoje i ostalog episkopata. I opet, u duhu »klerikalnog programa za XX. vijek«. Prema tome, Jugoslaveni morajo da budu protivnici klerikalizma, jer upravo on na kraju dovodi do vjerskih borbi, a time do razbijanja sloge i jedinstva vjerama podijeljenih naroda. Svakako najtužnije primjere u tom pogledu dale su vjerski pocijepane Bosna i Hercegovina. Najve u odgovornost za to snoee nadbiskup Stadler i njegovi jezuitski saradnici koji su austrijskom imperializmu i njegovu prodiranju na Balkan bili prvi pri ruci, naprosto stoga što su se poklapali interesi Rima i Be a.

Splitski »Dan«, polemiziraju i o zna enju Majske deklaracije s naprednom »Hrvatskom njivom«, na svoj je na in protuma io Mahni eve misli. Jer, u klerikalnom taboru nisu svi podjednako gledali na stvari niti su jednako vješto maskirali svoje težnje. U istom trenutku, kad se govori o jedinstvu sa Slovincima i Srbima,, splitski klerikalac zamjera naprednjacima i »pokretašima« što su ranije pokušali demoralizirati hrvatsku inteligenciju, ucjepljuju i u nju bacile rastvaranja hrvatstva idejom jedinstva sa Srbima! A opet »Dan« se iskreno oduševljava Mahni evom *idejom poslanja hrvatskog naroda na Balkanu*, pa uza sve to govori najnegativnijim tumaenjem o osebinama Srba u carevoj monarhiji kao i u Srbiji. »Srbi su u skupu uze_ti pravoslavan narod. Njihova je vjera skup formalnosti, poganskog praznovjerja, bez mnogo prakti nog vršenja vjerskog i bez pravoga života prema na elima krš anske vjere. I sami njihovi predstavnici su nereligiozni. Malo je još kad inteligencije, vrlo malo starijeg svijeta, u koga ima još vjere. To pokazuje njihov javni život u nas, a pogotovo se to vidjelo u Srbiji . . . «

Ovim stvarnostima, izraženim u klerikalnoj štampi, želio je Spectator do arati itaocu suštinu istine i pokazati, kakvim o ima gledaju klerikalci na Mahni evo »poslanstvo ujedinjenja«. Ono u ovakvom shva anju dobiva svoje pravo nali je. A da bi se pristalice zatrovane frankofurtimaštkuoim i fanati nom austrijanštinom ipak što više predobile za politiku i ciljeve Majske deklaracije, onda im se moralno otvoreno govoriti, kao što se recimo otvoreno — u etiri zida raspravlja o sli nim propagandnim ciljevima u rimskoj¹ kongregaciji De propaganda fide. »Hrvatska Straža« (1918. br. 5), prou avaju i splitski »Dan« izjašjava se kao i njezin patron, biskup Mahni , za jugoslavensku tezu, izraženu u Majskoj deklaraciji. Naprosto stoga, što e katoli ki Hrvati i Slovenci postati »most za uniju na Balkanu«, kako bi popravili »što je zloba ljudska i loša politika pokvarila«. Treba da se za taj ideal založe i Slovinci i Hrvati, kako bi i oni sudjelovali u »djelu spasavanja svoje bra e, e se ispuni želja Isusova, te budemo što prije s njima jedan Isusov ov injak«. Urednik Alfirevi , unijevši se sav u misiju hrvatstva, na principima Majske deklaracije i njezine budu e primjene, otvoreno iskazuje svoje, a zacijelo i Mahni eve zadnje namjere.

»Sada je kucnuo as, kad treba ovo zvanje (t. j. Propagande i misijsko, rimske i prozelisti ko), istaknuti. *Došli je vas Balkan stajao pod uplivom mo ne Rusije. Srbija su i Crna Gora bile gotovo ruski vazali, u Bugarskoj je radi Rusije prešao u isto nu crkvu i prijestolonasljednik. Jedino se katoli ka crkva širila u Macedoniji i Albaniji za turske uprave te u Bugarskoj u zadnje doba. Rusija je bila zaštitnica »svetog pravoslavlja« na Balkanu, dakako iz politi kih ciljeva. Sada je taj lanac pao* (misli se na Oktobarsku revoluciju!) *i balkanski su narodi slobodni, da postanu ono, što su i prije bili — katolici. Hrvati su u IX. vijeku pokrstili Srbe (?), pak je zgodno da im i sada donesu katoli anstvo. Bugari su duduše u IX. vijeku primili krš anstvo s istoka, ali je taj sada skizmati an, te smo im sada hrvatski katolici preko Srba susjedi. Kama je dakle i bra i Slovencima namijenila Providnost, da se pobrinemo kod njih za uniju.* Na to nas navodi i naša ljubav spram iskrnjega.«

U svojoj iskrenosti i otvorenosti jezuit Alfirevi misli i na sredstva pomo u kojih će se izvesti ta akcija srpskog unija enja. On kaže:

»U Albaniji su djelovali prije rata ve inom talijanski misionari. Tamo, ne samo uz more, nego i u unutrašnjosti ima mnogo mjesta, gdje bi uspješno mogli da djeluju naši redovnici. Isto vrijedi o Macedoniji do Soluna, uzduž vardarske željeznice. *Srbija e nova rado pripustiti katoli ke misionare k sebi, posebno u Beograd.* 'Gdje je stari i novi dio Bugarske? I mi Hrvati možemo da dademo svjetovnih sve enika. Ima nas. Nu još više možemo da dademo redovnika i redovnica. Sestre sv. Križa (akovo) ve djeluju kao i one sv. Vinka (Zagreb) po Bugarskoj, ove zadnje po Albaniji i Macedoniji. Franjeva ka redodržava u Banovini ima malo župa, kao i franjeva ka sv. Jeronima u Dalmaciji ili ona konventualaca u Istri, te bi mogle da rašire lako na Balkanu svoju novu djelatnost. I franjeva ka redodržava Presvetog Otkupitelja kao i dominikanci dalmatinski mogli bi barem koju podružnicu otvoriti po balkanskim zemljama. Ujemo da se oo. kapucini na to spremaju.«

Klerikalni program za XX. vijek« iz 1900. dobivao je ove konkretne oblike.

Me utim, to nisu bila samo pia desideria jezuita sa Krka koji je dogledavao veliki posao na njivi Gospodnjoj, veliku sjetvu i još ve u žetvu — pomo u Majiske deklaracije. I visoki crkveni rukovodioci zabavili su se ovim velikim planom rimske Propagande. A vjerojatno stoga i Alfirevi tako spontano govori o toj misiji, jer zna da je upravo o ovom pitanju održana kod ljubljanskog knezoškofa Jegli a anketa o Uskrusu 1918!

»Radoš u doznajemo, da je u tu svrhu održana i posebna anketa za ovu misionarsku, misao na Balkanu sa strane Slovenaca i Hrvata na ovogodišnji uskrnsni ponедјелjak kod presvjetelog ljubljanskog biskupa Jegli a (usporedi »Vzajemnost« maj 1918). Svi katolici moramo živo poraditi, da se katoli ka naša crkva raširi po Balkanu.«³⁶

³⁶ Nije slu ajno podudaranje živog interesiranja pojedinih istaknutih voda slovenskog i hrvatskog klera, pod vodstvom biskupa Jegli a i Mahni a, za misiju katoli ke crkve na Balkanu, prema pravoslavlju, s interesiranjem Rimске Kurije za historijske promjene koje su se izvršile revolucijama u Rusiji 1917. Rimска Kurija ispunjena je najve im nadama, da nastavi tamo gdje je 1595. tako uspješno zapoela s unija enjem ukrajinskih pravoslavaca pomo u imperijalizma Šljahtovske Poljske. Tako zvana Brestovska unija bila je veliki po etak izvo enja planova, koji su bili stalno pred oima Rimskoj Kuriji, i manifestirali se u najraznovrsnijim politi kim i crkvenim potezima Kurije. 1917. je obilovala takvim izrazima. Kao što je Pijo X. gledao na po etak rata kroz na are interesa Crkve, i nastojao da oja a one koji su bili protivnici Rusije, tako je kom-

Za ovakvo jugoslavenstvo mogao se zalačati austrofil Jeglić i njegova SLS, za njega se mogao zalačati i biskup Mahnić i »Hrvatski katolički seniorat«, taj pravi duhovni voda hrvatskih klerikalaca u novoj preorijentaciji, pod vodstvom dra Petra Rogulje, organizatora klerikalnih akcija. Sada su oni vješto povezali ciljeve hrvatske politike u Austriji, koja je bila pred slomom s ciljevima Vatikana, zacijelo, predviđenima i utvrđenima u Memorandumu iz 1915. — predhodniku Majske deklaracije u 1917! Za ovakvu Majsку deklaraciju mogao se zalačati i biskup Mahnić, koji je sa hrvatske strane u estvovao 1915. u akciji da se Vatikan predobiće za trijalisti ku tezu »u okviru« carske monarhije. Nema sumnje da je vrlo značajno naslušivanje dra F. Bini koga s obzirom na vezu Mahnićeve spomenice papi (1915.) i Majske deklaracije (1917.). »Ne mogu stalno tvrditi, ali mogu nagačiti, da je svibanska deklaracija posljedica Mahnićeve Spomenice. Tko će se udititi, da i ja (t. j. frankofurtimaš) s prijateljima potpisah onu deklaraciju«.³⁷

Ovo je u stvari i osnovna potka na kojoj se plela sva složenost nove »jugoslavenske« politike hrvatskih klerikalaca. Samo jedna etapa u »klerikalnom programu za XX. vijek« utvrđena 1900! U tome je i sve naloženo i pravi duh Majske deklaracije, kako su je klerikalci nametnuli velikom dijelu jugoslavenske javnosti za vrijeme posljednje dvije godine »i Austro-Ugarskoj. Ali i Jeglić i Mahnićev nastojanje nije bila knjiga zapečaćena sa sedam pečata. »Hrvatska njiva« mogla je da u samom razvoju ovog problema ukaže na svu pozadinu kao i ciljeve kuda vodi ovo i ovako shvaćano »jugoslavenstvo«. Sa sigurnošću ukazuje se na Mahnićev i Jeglićev »poslanstvo ujedinjenja« t. j. na otvoreni plan unije enja Balkana, kao na pravim rimskim Drang nach Osten — po uzoru Stadlerovog gotovo etiridecenjskog djelovanja u Bosni i Hercegovini. »To je politika Mahnić-Bauer-Jeglićeva, koja se samo prikazuje jugoslavenskom, da bolje uspije, a u stvari je oružje vatikanske propagande za pokatoličenje Balkana! Žalosno⁵ je samo, što ima kod nas još uvijek dosta lakovljernih ljudi, koji to kraj očituju ne vide«. Pisac ovog lanka odbija da ga vodi težnja da razbije koncentraciju narodnih snaga u konačnom obraćanju unu s Austrijom, već govori po dužnosti i uvjerenju da treba unošenje razdora upravo pomoći u vjere odmah suzbijati upravo sa hrvatske strane kako ne bi Srbi mogli da pomisle da tako

promisni mir Benedikta XV. koji je zamisljao, imao u stvari svu oštreninu koja je išla na rute u Rusiju. Zato je trebalo da dođe do izmirenja dva protivnika bloka: germansko-anglofrancuskog. Rusija, koja se nalazila na najudsudobonijem prekretnom momentu svoje cjelokupne historije, postala je Kurija sada privlačna za njene interese, ra unaju i na slom njene Revolucije. Odatile toliko živo protivničko nastojanje Kurije, očekujući svršetak rata u svim njezinim diplomatskim akcijama, da oteža konsolidaciju Rusije i sovjetske vlade. Odatile podjarivanje Poljske u ratu sa Sovjetskim Savezom (1920.). Ali za velike stvari, Vatikan je uvijek inio i velike pripreme. Jedan od tih poteza Kurije za daleke ciljeve bilo je i osnivanje Istočnog Instituta za pravoslavni Istok, koji pada pravo na 15. oktobra 1917. Benedikt XV. ozivotvorio je ovime već davnašnji plan koji je sada preuzeo na sebe ovaj Pontificium Institutum Orientalium Studiorum. Dakako ruski studij bio je najvažniji. Prvi profesori Rusi na tom Institutu bili su konvertiti Jevreinov i knez Aleksandar Volkonsky. Kad su vodstvo Instituta preuzeli jezuiti, na elu s Ocem Mihaelom d'Herbigny-em razgranali su se ruski studiji. 0. D'Herbigny kao »vrsni poznavalac i ljubitelj (!) ruske crkve« uz izdašnu pomoć pape (sada već Pija XI.), razvio je Institut u prvočlansku nauku ustanovu s velikom bibliotekom i znatnim brojem naučnih snaga. S razvojem katedara došlo je na red i ispitivanje boljevizma kao »Institucija boljevizma« koja je bila povjerena jezuitu J. Leditu. 1928. osnovan je i samostalni Institutum Russicum, iji su članovi bili veoma aktivni u vrijeme Hitlerove agresije na SSSR, narođeno u Ukrajini 1941-1942. (Vidi o tome XX. poglavljje.) O Istočnom Institutu vidi podatke u lancima dra Djuka Marica, lana toga Instituta, kasnije ustaše. Papinski istočni Institut. »Glasnik biskupije bosanske i srijemske« 1941. br. 4-6.

³⁷ Fran Binić, Moje tamovanje, 14.

misle svi Hrvati, pristalice narodnog jedinstva bez odlu ne borbe s makinacijama imperijalisti kog klerikalizma. »Jer, koliko je našem narodu opasan njema ki Drang nach Osten, toliko mu je opasan i rimski Drang nach Osten, štoviše, ovaj mu je još opasniji, budu i da mu je tendenca, da razori temelj i preduvjet ujedinjenja i oslobo enja Jugoslavena — narodno naše jedinstvo. Zato i opet: dalje od klerikalizma«.³⁸

Kao što je pri kraju prvog poglavlja naglašeno, da nisu svi hrvatski i slovenski sve enici dijelili gledišta frankofurtimaša i Jegli evih pristalica i lanova SLS, tako je i u ovom ratnom periodu bio ne mali broj sve enika, koji su, doduše bili pozdravili Majske deklaraciju, ali je nisu tuma ili na na in Jegli -Ušeni nik ili Mahni -Alfirevi . štoviše, oni se nisu zadovoljavali s okvirom unutar koga su njeni tvorci željeli tu novu i njihovu Jugoslaviju.' Oni su je vidjeli ve u i širu, nikako ne »pod žezlom habsburško-lorenske dinastije«. Ovi sve enici došli su do izraza naro ito u Dalmaciji, gdje je jugoslavenski pokret imao najve i domet. Dalmacija je, pored Bosne, i to njena omladina kao i njena inteligencija, dala najve i broj žrtava za jugoslavensku stvar, ali nikako ne uokvirenu u trijalisti koj monarhiji. U Splitu je održan 2. jula 1918. narodni zbor, na kome je donijeta rezolucija, daleko šira, slobodoumnija i jugoslavenskija od Majske deklaracije, koja se u bivšoj Jugoslaviji gotovo i ne spominje. Jer dalmatinski su rodoljubi bili vezani s nastojanjima Jugoslavenskog odbora kao i Wilsonovim na elima samoodre enja naroda. Toga je dana organizirana »Narodna organizacija Srba, Hrvata i Slovenaca u Dalmaciji« — u iju su upravu izabrana i dvojica katoli kih sve enika (don Ante Ani i dr. fra Roko Vukovi) i jedan pravoslavni (pop Jovo Bu in).³⁹

Klerikalnom splitskom »Danu« nije se svidjelo se šutke prelazi preko *njihove* Majske deklaracije i da se pledira za brisanje svih postoje ih stranaka. Klerikalcima, koji su smatrali da e tek sada osja ati svoju stranku, bilo je sve ovo mimo njihova ra una. Kad je Pero ingrija u »Novom dobu« dodirnuo pitanje da mnogi pokušavaju da riješe jugoslavensko pitanje na svoj osoben na in koji ne e uvijek odgovarati op im narodnim interesima — »Dan« je 12. VII. 1918. bio naro ito pozlijen što je ingrija izrekom spomenuo crkvene starješine s nadbiskupom Stadlerom na elu. Reagiraju i, »Dan« je podvukao da je to kleveta kojom ingrija upire prstom »u tu crnu skupinu koja ometa slobodu južnim Slavenima!« Ovo klerikalno samopri znanje nije moglo bolje da ozna i smjernice klerikalne politike za » itavi XX. vijek!«

Majska deklaracija je prvo kompromitiranje i prva zloupotreba jugoslavenske misli.

³⁸ J. D., *Klerikalizam i narodno jedinstvo*. »Hrvatska njiva« 1918. br. 32, 551-552.

³⁹ Ferdo Siši , Dokumenti, 141-142. Jednako je zna ajan stav nekolicine sarajevskih sve enika koji su imali odvažnosti da potpišu veoma odlu an Memorandum bosanskih Hrvata i Srba, katolika, pravoslavnih i muslimana, predan grofu Tiszi 20. IX. 1918.

III.

OBRA ENICI

Ulazak klerikalaca u Jugoslaviju

Od 29. oktobra 1918. do 1. decembra 1918.

Vojni i politi ki doga aji u drugoj polovici 1918. odvijali su se vanrednom brzinom ka vojni kom slomu centralnih sila, a potom, i Austrougarske monarhije.

Slaveni u Habsburgovojoj monarhiji odlu ili su da zauvijek raskinu s vjekovnim tiranskim gospodarom: Tri kulturne manifestacije još u prvoj polovini 1918. obilježavaju da je uistinu nastupio predsmrtni sutan nekad svemo ne a za Slavene najneprijateljskije države. To-su bile prije svega u Zagrebu dvije proslave, jedna, književnika Ive Vojnovica i druga, proslava stogodišnjice pjesnika Petra Preradovi a, velikog jugoslavenskog i sveslavenskog barda. Proslava Narodnog Divadla u Pragu, 1-3. aprila 1918., bila je sasvim izuzetna manifestacija solidarnosti slavenskih naroda, osobito eha, Slovaka i Jugoslavena u njihovojoj vjekovnoj borbi sa Habsburgovcima. Tada je proglašena znamenita ehoslova ko-jugoslavenska deviza »Vjernost za vjernost« — poslije sve ano« date me usobne zakletve da e ehoslovaci i Jugoslaveni »nepokolebljivo ustrajati u borbi za potpuno narodno oslobo enje i državnu samostalnost«. Sve te tri manifestacije jasno su pokazale da su široke slavenske mase u Austrougarskoj prerasle sve one okvire koje su i jugoslavenski i eški poslanici u be kom parlamentu iznijeli za rješenje svojih problema 1917. Ustezanja, strah, kolebljivost i oportunost mnogih-politi ara zamijenila je sada hrabrost i odlu nost da se kida s Austrougarskom bez ikakvih obzira i ograda.

Dabome, u toj opoj atmosferi širokih narodnih masa sada su morali da se radikaliziraju i politi ari svih boja, pa i klerikalci. Da prilagode svoja konzervativna shva anja novom duhu vremena i njegovom politi kom diktatu. Pogotovo od onda, kada je i Wilson krajem juna 1918. jasno i odlu no poru io svemu svijetu da se Slaveni mogu potpuno osloboditi od njema ke i austrijske vlasti.

Proboj na Solunskom frontu u polovici septembra, poslije samih 48 sati, bio je strahoviti udarac posmrtnog zvona dunavske monarhije. Sa srpskim trupama napredovali su i ostali borci Jugoslaveni iz Austrougarske, formirani u Jugoslavenskoj diviziji. Kod udaranja klinova u lijes Austrije, i ta je Jugoslavenska divizija dala svoj udio na Kozjaku.

Nije udo da su se u septembru sastali najistaknutiji predstavnici svih jugoslavenskih naroda u Austrougarskoj monarhiji i potpisali rezoluciju kojom se traži osnivanje nezavisne jugoslavenske države Slovenaca, Hrvata i Srba. Me u jedanaestoricom potpisnika pojedinih stranaka nalazio se na prvom mjestu kao predsjednik »Narodnog Sveta za Sloveniju i Istru«: dr. Anton Korošec, a me u predstavnicima izvanstrana ke skupine bio je i dr. Janko Šimrak, urednik klerikalnih »Novina«,

kasnije »Narodne politike« i famozne »Hrvatske straže«, koji je u 1918. još kratko vrijeme prije toga polemizirao na veoma reakcionaran na in s »Hrvatskom njivom«, dakako pod pseudonimom dr. K. Boha ev&ki.¹

Svakako za dr. Korošeca i dr. Šimraka ogroman evolutivni potez, kad se izazivaju u uspomenama julski dani 1914. ili možda januarski 1917., kad dr. Korošec piše najlojalnije pismo carskoga patriote Clam-Martinitzu.

Odsada, bila je karijera dr. Antona Korošeca utvr ena u smjeru prema Jugoslaviji i za Jugoslaviju. 6. oktobra osnovano je u Zagrebu Narodno vije e pod predsjedništvom dr. Antona Korošeca. To je bilo politi ko predstavništvo svih Slovenaca, Hrvata i Srba, koji žive u Hrvatskoj i Slavoniji s Rijekom, u Dalmaciji, Bosni i Hercegovini, Istri, Trstu, Kranjskoj, Gorici, Štajerskoj, Koruškoj, Ba koj, Banatu, Baranji, Me umurju i po svim ostalim krajevima jugozapadne Ugarske. 8. oktobra ušla je u Narodno vije e i Hrvatsko-šrpska koalicija. U plenumu Narodnog vije a bilo je i sve enika. Pored ve spomenutih dr. Korošeca i dr. Šimraka bili su dr. Svetozar Rittig. Don Stanko Bani , fra Ljubomir Gali i poznati iz prvog poglavlja fra Didak Bunti . Kasnije bio je kooptiran i dr. Fran Barac, profesor zagreba kog Teološkog fakulteta. Predsjednik Narodnog vije a bio je dr. Anton Korošec. Manifest cara i kralja Karla 16. X. 1918., kojim proglašuje slobodu ujedinjavanja njegovih naroda u zasebne države, pošto je usvojio da Austrija ima da bude savezna država, bio je prazan udarac po vodi. Sila vanjsko-politi kih doga aja i vojni ki uspjesi Antante na svim frontovima bili su lavina koja se rušila na Habsburgovu dinastiju i njenu monarhiju.

19. oktobra Narodno vije e u Zagrebu izdalo je proglaš na narod, da uzima u svoje ruke vo enje narodne politike i traži ujedinjenje cjelokupnog naroda Slovenaca, Hrvata i Srba na itavom njegovu etnografskom teritoriju u jedinstvenu suverenu državu na na elima politi ke i ekonomske demokracije. Dakako i ovu deklaraciju, kao i sve ostale ine, koji e sada slijediti u ime Narodnog vije a potpisivat e dr. Anton Korošec kao njegov predsjednik.

28. oktobra 1918. Austrougarska moli pobjedonosne saveznike za mir, a ujedno priznaje da njezini narodi mogu posve nesmetano odrediti i provesti svoj budu i razvoj prema vlastitoj želji.

29. oktobra sastao se Hrvatski sabor u Zagrebu te je na prijedlog Svetozara Pribi evi a i drugova primio zaklju ak kojim se prekidaju svi državopravni odnosi izme u Hrvatske, Slavonije i Dalmacije s jedne, i kraljevine Ugarske i carevine Austrije s druge strane, i proglašuje Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju s Rijekom nezavisnom državom, koja pristupa u zajedni ku državu Srba, Hrvata i Slovenaca te priznaje Narodno vije e u Zagrebu kao vrhovnu vlast. Dan ranije proklamirali su u Pragu ehoslovaci svoju samostalnu državu.

Treba da se kaže da je na toj sjednici predstavnik frankova ke grupe poslanika dao izjavu kojom je, pod pritiskom elementarne provale narodnog oduševljenja za ideju jedinstva Hrvata sa Slovincima i Srbima, izjavio da i Stranka prava prihva a prijedlog, da se sva državna vlast prenese na Narodno vije e. Dr. Vladimir Prebeg rekao je me u ostalim, da je »program Stranke prava ispunjen u onim to kama u kojima zahtijeva obustavu nagodbe i prelom s Ugarskom te ujedinjenje sviju hrvat-

¹ Ferdo Šisi . Dokumenti, 165-167.

skih zemalja u jednu samostalnu neovisnu državu, i predložit e Sabonski klub Stranke prava strana kom svomu vijie u, koje e se sazvati u najkra e vrijeme, da se Stranka prava razi e. Novo doba ište nove programe i nove strana ke tvorevine. Završujem ovu izjavu s usklikom: »Živjela slobodna, suverena država Slovenaca, Hrvata i Srba. Cvala i oja ala tako da e mo i odoljeti svakom vanjskom neprijatelju i svakoj napasti nutarnje nesloge!«²

Ovom gestom službeno se Stranka prava, koju je nekad Frank vodio i zarazio austrijanštinom, za trenutak povukla. Ali to ne zna i da su prestale da djeluju njezine pristalice koje je ta kapitulacija uveliko ogorila kao što ih je ožalostio slom monarhije. Ovime su tako er službeno prekinuti odnosi frankovaca s klerikalcima, iji je politi ki smjer i taktika bila obilježena Majskom deklaracijom. Ali samo službeno, jer e nezadovoljne pristalice, kojih nije bio mali broj, naro ito onih oko Stadlera i Šarića u Sarajevu ili onih oko splitskog »Dana« i dalje produžiti intimno kritiziranje svojih prvaka. Naro ito onih, s kojima se nikako nisu mogli složiti i nikako da shvate da im je sada novo doba nametnulo svojom stvarnoš u i iskreno zalaganje za slogu i bratstvo s pravoslavnim Srbima, ma i pod vidom Mahni -Jeglićeva »Poslanja« na novoj Gospodnjoj njivi, i na radu za jedan ov injak s jednim pastirom.

Sveop em narodnom oduševljenju prvih dana poslije objavljinjanja prekida s Austrougarskom, nijle ni s jedne strane u injena ni najmanja pozijeda. Protivnici ujedinjenja uvukli su dušu i ekali su momente kada e se ovo ogromno narodno uzbu enje smiriti, da onda i oni sa svojim raspoloženjima iza u na javu.

Treba da se kaže da je najve i dio- sve enstva s episkopatom u svojim izjavama i manifestacijama jednodušan sa historijskim odlukama Hrvatskog sabora i Narodnog vije a. A taj nas odnos sve enstva i episkopata prema ovim novim dogajima i najviše zanima, pa sve ostalo politi ko zbivanje koje se kanaliziralo kroz Narodno vije e, puštamo po strani.

Ve sutradan, 30. oktobra 1918., uputio je nadbiskup dr. Bauer » asname sve enstvu metropolije zagreba ke« svoju poslanicu u kojoj objavljuje nove događaje.

»Jednodušnim zaklju kom Hrvatskoga sabora u sjednici od 29. listopada t. g., prešla je vrhovna vlast za itavu našu domovinu u ruke Narodnog vije a Slovenaca, Hrvata i Srba, pošto su se prekinuli državopravni ugovori s kraljevinom Ugarskom i carevinom Austrijom. Domovina je naša slobodna i nezavisna! Koliko oduševljenje, kolika radost napunja srca svih nas i vjernoga puka našega! Nada sve tešku zada u imu Narodno vije e dok se potpuno provede i izgradi naše državno ure enje. Sudbo-

² Ferdo šiši , Dokumenti, 203-204. Frankovci su tokom rata ostali dosljedni svojoj anti-slavenskoj i austrofilskoj politici i poslije Majske deklaracije. Krajem rata, 1918. mogao je ban Mihalović u Hrvatskom saboru da utvrdi nepobitnim dokumentima konfidentsku rabotu prvaka frankovaca. Tajni dokumenti koje je ban Mihalović u Saboru iznio utvrđuju da su dr. Ivica Frank, sin Jozue, dr. Aleksandar Horvat, predsjednik Kluba iste stranke prava poslije smrti Jozue Franka i dr. Vladimir Sachs bili ne samo konfidenti vojnih austrijskih vlasti nego su spremali i zavjeru protiv Hrvatskog sabora i autonomije zemlje. Frankovci su predlagali austrijskom generalštabu i dvoru da raspuste Hrvatski sabor i uvedu vojnu vlast, jer je » itava Hrvatska puna veleizdajnika koji svi rade na propasti Habsburške monarhije.« U toj Hrvatskoj vjerna je i lojalna samo frankova ka partija koja je kako oni sami kažu »malo ostrvo u moru veleizdajnika.« Poznato je da je na osam dana prije znamenitog 29. oktobra pošla u Beograd deputacija kod cara Karla u kojoj su bili dr. Horvat, dr. Ivo Frank i dr. Josip Pazman, profesor Teološkog fakulteta u Zagrebu, ne bi li ispitati mogu nosti za održanje monarhije. Prebegova izjava bila je nesumnjivi znak kapitulacije frankovaca. (Milan Marjanović, Frankovci u javnom životu Hrvatske. »Javnost« 1936, br. 2, 30).

nosni su 'dakle dani, što ih proživijujemo, te treba, da je svaki na ovom mjestu, da je svaki itav ovjek. Prokušano rodoljublje vaše, predraga bra o sve enici, jam i mi, da. ete primjerom i poukom svojom Narodno vije e živo poduprijeti u teškom nje-govom poslu, i u narodu utvr ivati povjerenje u nj. uvajte autoritet duhovnih i svjetovnih poglavara, jer e se samo tako sa uvati u ovo vrijeme najpotrebniji mir u zemlji. Nastojte i oko toga, da se sabiru što obilniji nov ani prilozi, potrebni za vodenje posala. Nada sve pak, predraga bra o, molite puno, i sami, i s narodom svojim., da milosrdni Bog iji presveti promisao upravlja narodom, blagoslovi našu državu i da je povede putem pravednosti do sre e i napretka.«³

Ovako je završio Antun, metropolit zagreba ki svoju rodoljubivu poslanicu kojom se saglasio s novostvorenim stanjem. Ovaj antipodni stav zagreba kog nad-biskupa prema njegovu li nom uvjerenju iz 1914., kojemu je dao izraza u svojim proaustrijskim i antisrpskim govorima, od mnogih je dobronamjernih rodoljuba ocijenjen kao izraz istinskog pokajanja i obra enja. Vjerovalo se da je to ujedno i njegov definitivan stav kojim e rukovoditi u novoj državnoj tvorevini. Me utim, bilo ih je i to ne mali broj, koji su odricali, i Baueru kao i svima hrvatskim klerikalcima, dosljedno i slovenskim, iskrenost njihova sadašnjeg jugoslavenskog manifestiranja. Tok doga aja, ve u prvim godinama života nove države pokazat e da su skeptici imali pravo i da su njihova predosje anja predskazivala punu stvarnost i istinu.

Prije nego ukažemo na razloge onih koji su odricali klerikalcima iskreno saosje anje u saradnji na jugoslavenskom poslu, treba da se ukaže još na dva dokumenta koja je objavio itav hrvatski episkopat, a onda i jugoslavenski, koji ga prikazuje u najpovoljnijem svjetlu još prije proklamiranja ujedinjenja države SHS sa Srbijom i Grnom Gorom, t. j. prije 1. XII. 1918. To su okružnica hrvatskog episkopata od 19. XI. 1918. kao i zaklju ci konferencije katoli kog episkopata od 29. XI. 1918. kojoj je uz hrvatske biskupe u estvovao i predstavnik slovenskoga klera, biskup Jegli . Iz tih dokumenata o igledno zra i težnja da se prilike u novoj državi što prije konsolidiraju i da se pri njihovu sre ivanju prije e k punom stišavanju duhova koje je izazvao kraj rata. U talasanju socijalnih kao i politi kih stremljenja sasvim suprotnih concepcija i na ure enje društva i države bilo je o iglednih simptoma koji su nagovještali mogu e bure i potrese, a naro ito neželjene crkvi. Socijalna nezadovoljstva koja su uzela maha u širokim narodnim slojevima jednako me u radništвom kao i osiromašenom seljaštvu dolazila su postepeno do sve bu nijih izraza. Od toga je naro ito strahovala bogata feudalno privilegirana crkva. Na drugoj strani o ekivalo se da e prvi dani slobode i novog stanja riješiti i sva ta teška pitanja koja su se tek sada u svojoj težini i obilnosti izrazila na sceni javnoga života. Odatle i pouke »Vele asnomu dušobrižnomu sve enstvu crkvene pokrajine zagreba ke« u kojima se govori o itavom nizu socijalnih i politi kih problema koji su iskrsl na dnevnom redu. Istina, za neupu enoga nesavremenika nejasne, ali za svjedoč tih dana i odviše jasne. U prvoj to ki ove okružnice od 19. novembra upozorava se sve enstvo na poslanicu Narodnog vije a koje je uputilo i pou ilo seljake o novom stanju. Svenstvo se poziva da prione uz tu poslanicu Narodnog vije a, da je. narodu protuma i i da se za nju zalaže. Naime, narod bezemlaš, smatrao je da je došao trenutak da sam prisvoji ono što mu je vjekovima bilo uskra ivano. Pri tim selja kim istupima

³ Ferdo šiši . Dokumenti. 213-214.

bilo je i neželjene plja ke i uništavanja tu e imovine. Da ne bi nastupila anarhija, naro ito u trenucima agresivnosti talijanske okupacione vojske, Narodno je vije e prvi put objavilo narodu da e se provesti agrarna reforma i da e svaka obitelj dobiti dosita plodne zemlje i zato ne treba initi nasilja, nepravde i štete, jer e se sve provesti po zakonu. U tre oj to ki poslanice Narodnog vije a podvuklo se da e »svaka vjera i crkva u državi SHS biti slobodna i zašti ena. Službenici crkve bit e oslobo eni od svega što ih smeta u njihovu svetom zvanju, u njihovu duhovnom poslu pa e mo i da u narodu goje ljubav i pravu pobožnost.«

U drugom dijelu episkopatske okružnice govori se o politi koj aktivnosti sve enstva u sudbonosnim danima. Naro ito u pogledu shva anja forme nove države: monarhije ili republike. Episkopat, nema sumnje, bio je na visini objektivnog pre-matra a, kad je skrenuo pažnju sve enicima, (koliko znamo, sada prvi i posljednji put) *da ne zloupotrebe crkvu kao politi ku tribinu, ostavljaju i svima slobodu politi-kog opredjeljivanja izvan crkve.*

»Glavna je stvar ujedinjenje i sloboda naša; a u tom smo, hvala Bogu, svi složni. Nije ipak mogu e, da bi u svima glavama bila jedna misao za sva pojedina na pitanja po ustroju nove naše slobodne države. Nije nam ni na kraj pameti, da spre avamo' gra ansku slobodu i kojemu sve eniku, ali kao od Boga postavljeni uvari dobrobiti svete crkve dužni smo upozoriti vas, draga bra o sve enici, na neke stvari.

a — Crkva i propovjedaonica nije i ne smije biti mjesto za politiziranje. Zato najstrože i pod osobnu odgovornost svakoga pojedinog sve enika zabranjujemo u crkvi gororiti o politici.

b — U novinstvu se ve raspravlja pitanje: ho e li Jugoslavija biti kraljevina ili republika. Sveta vjera naša ne sadržaje o državnom obliku nikakve objavljene nauke, ve jedino to, da svaka vlast kao takva imade svoj izvor od Boga, jer su od Boga i ovjek i sve prirodne potrebe njegove, a takva je potreba i društveno i državno ure enje ljudi koje se ne može ni zamisliti bez vlasti u društvu.

Krš anska pak filozofija u i, da od svih državnih oblika: naime monarhiskog, oligarhijskog i republikanskog nema nijedan apsolutne prednosti¹ pred drugim. Katoli ka crkva, raširena po svem svijetu, živi i napreduje pod svim državnim oblicima, a ve je i stradala pod svim. Zato strogo zabranjujemo zagovaratibilo koji oblik tobože u ime svete crkve. Samome narodu Slovenaca, Hrvata i Srba pripada pravo, da o tomu odlu i, a sveta crkva vjerno e pristati uz odluku naroda. Kad bi se tko ogriješio protiv ove naše zabrane, mogle bi za svetu crkvu nastati teške pogibli.

c — Uop e pak molimo vas, bra o sve enici, neka je vaše istupanje uvijek trijezno i dostoјno, uop e takvo, kakvo dolikuje sve eniku i službeniku Krista, koji nam govori: Discite a me, quia mitis sum et humili corde.⁴

Svakako je zna ajno da se episkopat (t. j. dr. Anton Bauer, dr. Josip Maruiši , biskup senjski i modruški, dr. Dionizije Nyaradi, apostolski administrator križeva ki dr. Andjelko Voršak, kapitularni vikar akova ki, potpisnici ove okružnice samo sa podru ja zagreba ke metropolije), služi imenom jugoslavenskim, da tu novu državu naziva »jugoslavenskom državom«, ak je na jednom mjestu naziva i Jugoslavija, štoviše u drugoj svojoj poslanici koju e potpisati pored ranijih potpisnika i ljubljjan-

⁴ Ferdo Šiši . Dokumenti, 254-255.

ski biskup Jeglić, splitski biskup dr. Juraj Carić, banjalučki fra Josip Garić, za sarajevočkog nadbiskupa Stadlera dr. Ivan Šarić, a za kotorskoga Uccellini-Tice, Antuna Miloševića, nazvat će se ovaj skup hrvatskih biskupa uz koje u estvuje i slovenski kao »Jugoslavenski katolički episkopat«. Ovo ime, znaće, prihvatiće eno je od episkopata spontano. Kasnije neki od ovih potpisnika pa i novi, narođeno ito nasljednik dr. Bauera pohorescirat će to jugoslavensko ime kao šizmatičko. štoviše, nasljednik dr. Ante Bauera iako je tek za Jugoslaviju postao sve enik i nadbiskup, nikad nije htio da u svojim poslanicama spomene ni jugoslavensko ime, ni ime države Jugoslavije.

Ova konferencija koja se održala od 27. do 29. novembra donijela je neobično važne i znaće zaključke koji su se imali uputiti Narodnom vijeću u SHS u Zagrebu. Prije svega episkopat je odaslao Svetom ocu Papi »najsmjerniji pozdrav cijelokupnoga katoličkoga episkopata države SHS i sinovsko poklonstvo«. Zaključci su podijeljeni u pet dijelova. U prvoj to ki prvog dijela »sakupljeni jugoslavenski katolički episkopat radosno pozdravlja ujedinjenje svih Slovenaca, Hrvata i Srba u jednu neovisnu državu; priznaje Narodno vijeće kao vrhovnu provizornu vlast, a priznat će tako er onu definitivnu vlast, koju će stvoriti volja naroda po konstituantu«.

»2. Jugoslavenski katolički episkopat nastojat će da se svim vjerskim sredstvima uspostavi dugotrajnim ratom uzdrmani kršćanski moral: nastojat će napose da katolicima bude svet socijalni poredak, osnovan na pravednosti i kršćanskoj ljubavi, svet kršćanski brak i nepovredivo zasebno vlasništvo«.

Nema sumnje da je ovime episkopat podvukao svoje smjernice za daleku budućnost crpu i za njih razloge iz savremenih zbivanja koja su ga uvelike zaplašila. Sa svih strana odjekivale su oštete kritike, usmjerene feudalno privilegiranom visokom i višem kleru, dakako prvenstveno na osnovu demokratskih socijalnih načela narođeno ito radničke klase, koja je i u hrvatskim stranama formulirala svoj odreden Stav. Crvena zastava, koja se pojavila pri prvim gradskim izborima na Gradskoj vijećnici u Zagrebu uznemirila je Kaptol i Nadbiskupsku kuriju. Zato se i episkopat stavio u odlučnu opoziciju prema svemu ovome na temelju načela utvrđenih u tradiciji katoličke crkve. Jer, napredna i socijalna gibanja tih dana ugrozila su uvelike postojeće privilegije crkve. Odatile i ovaj odlučni stav u drugoj to ki koji u stvari predstavlja i izvjesni iako ne određeno izrečen uslov prema prvoj to ki zaključku aka.

U trećoj to ki episkopat se vrsto nada da će »Jugoslavenska država priznati prava katoličke crkve, te da će sve dodirne toke uređiti dogovorno sa Svetom Stolicom«.

U četvrtoj to ki priznaje episkopat da je potrebna agrarna reforma veleposjeda pa je zato i on »sa svoje strane spreman ishoditi privolu Svetog Stolice, da se uz pravičnu otstetu od crkvenih velikih posjeda u tu svrhu nužno zemljište odstupi«.

U petoj to ki episkopat »želi i hoće da živi u kršćanskoj ljubavi i najboljim odnošajima sa svakom u Jugoslaviji priznatom vjeroispovijesti, a naravno u prvoj redu s pravoslavnom hijerarhijom i pravoslavnim pukom«.

U drugom dijelu zaključka vidi se da je Jugoslavenski episkopat stao jednodušno na gledište, poslije decenija velike borbe i naroda i znatnog dijela narodnog svećenstva, da će u crkveno bogoslužje uvede staroslavenski jezik. Stoga je episkopat odlučio da se:

»1. zamoli svetog Oca, neka bi pravo što ga neki naši krajevi glede upotrebe staroslavenskoga jezika u svetoj misi (po rimskom obredu) od najstarijih vremena uživaju, protegnuo umah na cijelo podruje naše države;

2. zamoli svetog Oca, da dozvoli transkripciju glagolskih slova u latinska, jer je glagolsko pismo vrlo teško itljivo;

3. zamoli svetog Oca, da bi dozvolio upotrebu hrvatskoga, odnosno slovenskoga obrednika na cijelom podruju naše države.«

Ovakav jednodušni stav Jugoslavenskog episkopata u pitanju rješavanja hrvatskog glagolizma, bilo je veliko iznena enje za sve napredne krugove, jer su ranije, osim asnih iznimaka, biskupi u Austrougarskoj monarhiji prema želji carskoj bili odlu no protiv ove baštine brae Cirila i Metodija.

Prvi put, a vjerojatno i jedini put, crkveni velikodostojnici stali su ovako solidarno na branik svetinje, koju je ugušivala germanizatorska politika austrijskog dvora kao i antislavenska osjeanja Rimske Kurije. Kao što e simboli no ime Jugoslavija blijediti u politi kim potezima Jugoslavenskog episkopata, tako e i ovaj uistinu vanredan historijski i gotovo neoekivan gest Jugoslavenskog episkopata postati u skoroj budunosti samo jedno sjeanje na velike dane nacionalne solidarnosti u oktobru i novembru 1918.

U tre em poglavlju izjasnio se episkopat za jugoslaviziranje znamenitog i starog Zavoda svetog Jeronima u Rimu koji nikad nije ni Kurija kao ni austrijska vlast dopuštala da njime iskljuivo upravlja Jugoslavenski episkopat, iako je taj zavod zadužbina samo nadarbenika jugoslavenskih naroda. Bogata imovina ovoga zavoda korištena je uglavnom za unutrašnje potrebe vatikanske Kurije, ma da je ta velika imovina bila vlasništvo Jugoslavena, prvenstveno Hrvata.⁵ Tu se izrijekom kaže da je »zakljueno da se poduzme sve nužno, kako bi se taj zavod spasio za naš narod«.

etrvo poglavlje ovih zakljuaka ima svoj naročiti karakter. Tu se naime kaže da »jugoslavenski katolički episkopat jednodušno odobrava gorljivost i rad »Hrvatskog katoličkog seniorata« za katoličku stvar, pa želi da seniorat u što tješnjoj vezi s Ordinarijatom nastavi svoje djelovanje«. To znači da se episkopat u stvari saglasio i sa predstnikom političke grupe mladih klerikalaca koji su potekli od bivših »Domagojaca«, lanova akademskog katoličkog klerikalnog udruženja, koje je dalo i najveći broj saradnika oko »Novina« kao zagovornika bivše Majske deklaracije. Predstnik ove grupe u Narodnom vijeću bio je dr. Janko Šimrak. Svakako ovo samopriznanje episkopata jasno je i određeno potvrdilo da je jedna politička grupa katolika sarađivati u tjesnoj vezi s Ordinarijatom. A to nesumnjivo znači i po njegovim direktivama.

U petom dijelu tih zakljuaka odlučeno je da se zajednička poslanica upiavi jednakom na katoličku svećinstvo kao i narodu cijele države SHS.⁶

Ovo okupljanje klerikalnih elemenata na novim političkim osnovama, s jugoslavenskom koncepcijom, a pod direktivama episkopata, izazivalo je u naprednjijem dijelu Jugoslavena nepovjerenje u iskrenost njihovih nastojanja. Jer, treba da se kaže, da su pored ranijih naprednijih strujanja naišla i nova, naročito ona, koja je

⁵ Viktor Novak, Zavod svetog Jeronima u Rimu. »Nova Evropa« 1921. II. br. 4. 128-138.

⁶ Ferdo Šiki, Dokumenti, 262-263.

po itavu svijetu objavila Oktobarska revolucija u Rusiji. Zato je sasvim shvatljivo bilo da su se uz nacionalno revolucionarne elemente pojavili i novi živi, socijalni, uslovljavani decenijima strahovitom socijalnom nepravdom koja je pritiskivala široke slojeve naroda do rata, a pogotovo za vrijeme svjetskog rata. Zato su se i u Narodnom vije u kao i u javnosti pojavlivali u raznim stepenima jasni znaci da se mora mnogobrojnim zahtjevima socijalno eksploriranog radnika i seljaka, kao i intelektualnog gra anina, zadovoljiti i primiriti ga obe anim reformama sviju vrsta. U javnosti se raspravljalio i o agrarnoj reformi kao i o ratnim bogatašima i o eksploratorima koji su se na narodnoj nevolji obogatili, favorizirani ratnim, protunarodnim režimom. Zato se zahtjevalo da se narod oslobodi od takvih šteto ina i da se eksproprijacijom veleposjeda a naro ito crkvenih dobara riješi goru e agrarno pitanje, koje je narod ve pokušavao da sam na isvoj na in riješi. Ovo potpuno oslobo enje tražilo je ograni enje vlasti kapitala, kako bi se radniku zajam io njegov život i opstanak osiguranjem protiv besposlice, za slu aj bolesti i invaliditeta. Tako je proces transformiranja države, koja je ranije apsolutisti ki i birokratski upravljala svojim podložnim narodima, u državu narodnu i socijalno demokratsku, zahtjevalo u revoluciji brz i energi an rad, koji je prvenstveno trebao da socijalizira cjelokupnu privredu. A tome su se opirali ne samo stariji konzervativni nego naro ito reakcionarni elementi pogo eni u živac od svih tih zahtjeva koji su se elementarnom silinom stavljali na dnevni red.⁷ Unutar reakcionarnih krugova bili su naro ito aktivni zaostaci nezadovoljnih frankova kih grupa koje su po ele da se organiziraju odri u i dr. Prebegu pravo i osu uju i ga što je predložio raspuštanje Stranke prava. Uz Stjepana Radi a koji je kao vo a Hrvatske iseljla ke stranke stao da zagovara republikansko ure enje države i pored njegovih na elnih ideoloških razloga, protiv kojih je istupao u Narodnom vije u kao i van njega velik broj Hrvata jugoslavenski orijentiranih, stali su se u gra anskim redovima okupljati i donedavni carski monarhisti. U stvari bili su to javni i skriveni protivnici i nezadovoljnici sa planovima i prijedlozima, koji su raspravljeni u Narodnom vije u, da se država SHS na teritoriju bivše Austrougarske monarhije, sjedini sa Srbijom i Crnom Gorom.

5. novembra održana je u Zagrebu skupština velikog Jugoslavenskog demokratskog saveza, sa ciljem da potakne konzervativne jugoslavenske elemente, koji su u najve em dijelu sa injavali Narodno vije e, na življi, napredniji i socijalniji rad a naro ito da prekine sa svim kompromisima koji su išli ţa tim, da se separatisti ke, frankova ke i klerikalno asocijalne ideje suzbiju u korijenu. U stvari JDS imao je da okupi sve pozitivne snage u jedan front na organizaciji protiv reakcije koja je unosila zabunu i smutnju iskoris uju i s jedne strane slabost ili popustljivost jugoslavenskih demokrata, a s druge tešku vanjsku situaciju. Jer i u Austriji, Ma arskoj a naro ito Italiji najve im dijelom stari politi ari bili su neprijateljski raspoloženi prema stvaranju Jugoslavije. Deset to aka rezolucije donijetih na toj skupštini uvelike su uznemirile grupu oko »Novina« kojoj je naro ito šesta to ka bola o i, jer se zahtjevalo da konstituanta provede eksproprijaciju svega veleposjeda pa i crkvenih dobara.⁸

Svakako je nastupilo antipodno grupiranje naprednjih i konzervativnijih elemenata liberalnih i reakcionarnih, jugoslavensko-unitaristi kih i hrvatsko-ekskluziv-

⁷ »Hrvatska njiva« 1918, br. 43, 722.

⁸ »Hrvatska njiva« 1918. br. 44. 737-740.

stickih. Nema sumnje da se je naro ito svom žestinom razmahao separatisti ki element koji je bio uvelike podstican, ispod zemlje diktiran, od strane zagreba kih jezuita koji su ostali u stalnoj vezi sa Stadlerovim saradnicima i nezadovoljnici, odlu nim protivnicima sjedinjenja sa Srbijom i Crnom Gorom. Jednako kao i njihovi dosljedni saveznici — frankovci. Iz naprednih krugova poteckla je misao da bi trebalo s tom grupom definitivno obra unati, u uvjerenju da je to neophodna potreba za budu e konsolidiranje države. Ina e, bude li se ostavilo to žarište u Zagrebu, iz njega e na sve strane zra iti raznorazne inicijative protiv konsolidiranja mlade države koja je bila tek u nastajanju. O tome su bili na istu i napredniji elementi Narodnog vije a. Znatan dio Narodnog vije a saglasio se s prijedlogom da treba energi no i radikalno pre istiti s jezuitima. Oni su naime rasturali letke tvrde i da je katoli ka crkva u opasnosti i od Srba, od beogradske vlade kao što i od nove države u kojoj se prijeti i krš anskom braku i vjeronauku u školama. O tome je bio službeno izviješten i zagreba ki nadbiskup od koga se zahtjevalo da svojim autoritetom enrgi no svemu tome stane na put ako želi da održi potreban sklad izme u crkve i države. Dakako, nadbiskupu Bauern, iako je obe ao i želio da u tome smjeru nešto poduzme, bilo je teško ogor iti jezuite, jer su oni bili najvještiji agitatori za novu budu u Pu ku stranku po uzoru talijanske klerikalne partije, štoviše, ban Mihalovi obavijestio je nadbiskupa da e se poduzeti i oštare mjere. I doista u Odjeljenju za bogoštovlje i nastavu Narodnog vije a pristupilo se naredbi o zabrani nastanjuvanja jezuita u Hrvatskoj i Slavoniji. Ta naredba izra ena je u svim svojim pojedinostima još mjeseca novembra te je ona u svome konceptu djelo potpuno hrvatsko, i bez ikakvoga utjecaja od strane beogradske vlade. Ta kratka naredba u cijelosti glasi:

NAREDBA

Predsjedništva Narodnog vije a Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu od novembra 1918. godine, Br. . . . bogoštovlja i nastave o zabrani nastane Družbe Isusovaca u Hrvatskoj i Slavoniji.

§ 1-

Družba Isusovaca isklju uje se iz Hrvatske i Slavonije. Pošto Družba Isusovaca nema propisane dozvole za nastanu u Hrvatskoj i Slavoniji, zabranjuje joj se u tom podru ju nastana.

§ 2.

U Zagrebu postoje i samostan Družbe Isusovaca dokida se, a imovina njegova postaje vlasništvo orfanotrofija u Zagrebu i u Požegi, svakoga u polovini.

§ 3.

Ova naredba stupa na snagu danom njezina proglašenja u Narodnim novinama i od toga dana po evši zabranjuje se svako djelovanje Družbe Isusovaca u Hrvatskoj i Slavoniji.

§ 4.

Provedba ove. naredbe povjerava se povjereniku Narodnog vije a za bogoštovlje i nastavu.⁹

⁹ Sima Simi , Jugoslavija i Vatikan, 15. Simi je objavio taj dokumehat iz rasturenog arhiva Narodnog vije a, koji je ve 1920. u stvari bio nestao, kako to spominje Ferdo Šišić u predgovoru svojih Dokumenata. Originalne akte ove Naredbe Narodnog vije a imao je Sima Simi ,

Da se vidi da je cijela stvar bila privедена tako re i do formalnog objavljenja te naredbe, ekalo se samo da se ubaci datum i administrativni broj arhiva, štoviše, bilo je spremnjeno i sprovodno pismo za uredništvo Narodnih novina u Zagrebu »s pozivom da gornju Naredbu uvrsti u onaj broj Narodnih novina koji e se naknadno odrediti kratkim putem«. Drugo jedno pismo bilo je 'spremnjeno za uredništvo »Narodnih novina« — »Za uvrštenje«, a tre e za »Povjereništvo Narodnog vije a za pravosu e«, kome se »Pod % dostavljaju dva primjerka Naredbe u svrhu uvrštenja u Zbornik zakona i naredaba«, štoviše, bilo je spremnjeno i etvrto za nadbiskupa Bauera kojim se pozvao da izvrši ovu Naredbu ukoliko ona dolazi pod njegovu jurisdikciju.¹⁰

Iz autenti nih saop enja izvjesnih lica koja su bila blizu Kaptolu saznao se da je nadbiskup Bauer, im je saznao za taj plan jednog broja odlu nijih lanova Narodnog vije a, ma da mu nije bilo još pismo uru eno, (ta-u Narodnom vije u je imao svog intimnog prijatelja dr. Frana Barca kao i predstavnika Seniorata dr. Janka Šimraka), odmah jle pošao u Narodno vije e i najodlu nije se založio da sprije i publiciranje ove Naredbe. Intervencija nadbiskupa Bauera nije se samo sastojala iz obe anja da e se, bude li se odustalo od te nakane,.-odužiti Narodnom vije u svojim zemljama pri rješavanju agrarne reforme, kao i ve im nov anim sumama, nego i radi prijetnji kojima \se zagrozio da e odlu no sa svojim pristalicama istupiti ako se ma šta jezuitima deisi. Istina je, da je obe ao da e sve u initi da prestane svaka propaganda od strane njegovih šti enika. To su i om obe ali dakako sa cjelokupnom svojom aparaturom mentalne rezervacije. Teška situacija u kojoj se nalazilo Narodno vije e povodom diskusije o prijedlozima pojedinih politi kih grupacija o metodi provedbe ujedinjenja sa Srbijom i Crnom Gorom, bila je u prilog nadbiskupovoj intervenciji. Iako je Narodno vije e samo odložilo to pitanje, ono više nikad nije imalo mogu nosti da ga rješava, pa je ono još samo jednom iskrsl na dnevni red, poslije 15 godina.

Me u lanovima Narodnog vije a, naro ito lanovima Središnjeg odbora, koji su forisirali da se ujedinjenje što prije provede sa Srbijom i Crnom Gorom, ako se ne želi da bude djelo revolucije dovedeno u pitanje od unutrašnjih i vanjskih neprijatelja, bio je i predstavnik klerikalne grupe, dr. Janko Šimrak. U tadašnjoj situaciji i klerikalna reakcija je u tome vidjela svoj siguran oslonac — jer im je i »zeleni kader« i zamah »crvenih« utjerao strah u kosti. U diskusiji koja se vodila 23. i 24. novembra dr. Janko Šimrak govorio je o potrebi narodnog jedinstva kritiziraju i stran arstvo radikalnih Hrvata, Slovenaca i Srba, koji su podvla ili naro ito separatisti ke principe. Za njega je pitanje monarhije i republike formalne prirofle, dok je bitno unutrašnje ure enje države, koje treba da je demokratsko, a kralj samo nasljedni predsjednik. Šimrak se izjasnio' za federalizam, iako vidi u nacionalnom federalizmu s državnim granicama velike teško e. Njemu je pred o ima konceptacija pokojnog slovenskog klerikalca dr. Janeza Kreka koji se zalagao za jedan kulturno ekonomski federalizam s jakom centralnom zajedni kom vladom. Dr. Šimrak je Smatrao da je nemogu e da se bez takve snažne centralisti ke vlade riješe teška

ća i ja sam imao priliku da provjerim njihovu autenti nost. Pri bombardiranju Beograda 6. IV. 1941. zapaljena je ku a, u kojoj je stanovao Simi i u požaru stradao je, s njegovom bibliotekom, i taj važni dokument.

¹⁰ Sima Simi , Jugoslavija i Vatikan, 15-16.

pitanja kao što su agrarno, finansijsko, obrane i prehrane.¹¹ Svakako, dr. Šimrak ovdje je još politi ki pod utjecajem Janeza Kreka kao i prihva ene ideologije Majske deklaracije. Ali samo tada, jer e u Privremenom narodnom predstavništvu koje e se samo poslije pola godine sastati, i i sasvim u raskorak s ovim svojim novembarskim pogledima. A ova njegova opet nova orientacija podudarat e se s Oslobo anjem od po etnog straha. Odonda e evoluirati u nazadnom smjeru, prema najradikalijem ekskluzivizmu prijeratnog frankofurtimaštva, da na kraju završi kao ideolog ustaške NDH.

Na kraju, 24. novembra na poticaj dalmatinske, slovenske i bosanske vlade u Splitu, Ljubljani i Sarajevu, Središnji odbor Narodnog vije a zaklju io je da proglaši ujedinjenje države SHS na teritoriju Austrougarske monarhije s kraljevnom Srbijom i Crnom Gorom u jedinstvenu državu Srba, Hrvata i Slovenaca. Isto-dobno bude izabran odbor od 28 lica sa zadatkom da izvrši organizaciju jedinstvene države. U taj su odbor pored ostalih ušla i tri sve enika, dvojica klerikalaca dr. Korošec i dr. Šimrak, a dr. Fran Barac, ma da predstavnik star evi anaca, u svim crkveno-kulturnim problemima kao i crkveno-politi kim, bio je solidaran s klerikalcima, a naro ito povezan s nadbiskupom Bauerom.

Medu izaslanicima koji su imali predati u Beogradu adresu Narodnog vije a sa željom svih Jugoslavena bivše Austrougarske, da se «jedine sa Srbijom i Crnom Gorom u jedinstvenu državu, bio je i opet dr. Janko Šimrak. Izaslanici su stigli u Beograd sve ano do ekani 28. novembra. 1. decembra 1918. regent Aleksandar Kara or evi primio je u prisutnosti ministara Stojana Profi a, Ljube Jovanovi a, Momila Nin i te Vojvode Miša delegate Narodnog vije a. Poslije itanja adrese Narodnog vije a u kojoj se izražava želja svih Jugoslavena bivše Austrougarske da se ujedine sa Srbijom i Crnom Gorom u jedinstvenu državu, regent Aleksadar je u ime kralja Petra proglašio ujedinjenje Srbije sa zemljama nezavisne države Slovenaca, Hrvata i Srba u jedinstveno kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca.¹²®

Od toga dana po inje historijat prve Jugoslavije.

U prvi ministarski kabinet pod predsjedništvom Nikole Paši a ušao je kao potpredsjednik dr. Anton Korošec. Medu prvim aktima novog državnog ministarstva bila je odluka da se pri Ministarstvu vjera osnuju tri odsjeka za sve tri glavne vjeroispovijesti (pravoslavnu, rimokatoli ku i muslimansku), koji e se interesirati svim vjerskim pitanjima. Prvi ministar vjera bio je katolik, književnik dr. Tugomir Alaupovi , istaknuti prijatelji bosanskih franjevaca.

Me utim, ve poslije samog proglašenja ujedinjenja tokom mjeseca decembra stali su se jasno ocrtavati smjerovi, kojih e se držati klerikalci u novoj državi. Postepeno su nicali novi znaci silovitog i militantnog klerikalizma, koji su ranije bili odjeveni u proaustrijskim izrazima. Potkraj godine 1918. Spectator »Hrvatske njive« u lanku »Klerikalne prognoze i osnove« dao je sažetu sintezu klerikalnih stremljenja i težnji da se klerikalci oforme u jednom izrazitom, organiziranom pokretu. U tim nastojanjima zapazit e se isvi klerikalni inioci od najvišeg predstavnika, kao i intelektualaca oko »Novina« (koje su se preobrazile-u »Narodnu politiku«) pa do onih nižih i najmanjih u raznim sastavnim dijelovima hrvatskog klerikalizma, u brojnim »Mari-

¹¹ Ferdo Siši , Dokumenti, 273.

¹² Ferdo Siši , Dokumenti, 278-283.

jinirn kongregacijama«, do skromnih italaca jezuitskog »Glasnika srca Isusova«. Nadbiskup Bauer preuzeo je materijalno osiguranje lista »Narodne politike« kao što je pomogao i »Selja ke novine« u stvari bivši klerikalni list »Nedjelja«, koje su se imale suprotstaviti Radi evu antiklerikalnom »Domu«. Antiklerikalne i antifeudaliste ke tendencije seljaka bile su naro ito žive otkako su se seljaci-vojnici vratili s fronta svojim ku ama, gdje ih je do eka spremam selja ki tribun Radi . Klerikalna štampa imala je da se sada stavi u službu teokrafcsko-feudalnog sistema koji je s poratnim previranjima bio uvelike ugrožen. Ali klerikalizam nije želio da se samo na tome zaustavi. On je svjesno pošao da zauzme u prvom planu svoje mjesto pri rješavanju svih državnih i politi kih problema. »Narodna politika« (14. XII. 1918.) predvi a uglavnom tri stranke, koje e se u Jugoslaviji formirati. To bi bile: stranka liberalne buržoazije, socijalisti ka i centrumaška. Dakako tu je hrvatski klerikalac još pod optere enjem razmjera u bivšem austrijskom parlamentu, ili u njema kom Reiohstagu. Taj klerikalac ra una da e tu centrumašku grupu, koju e voditi klerikalci pod vodstvom episkopata, sa injavati i »estiti dio frankovaca, star evi anci. radi evci i ljudi od konzervativnih grupa«.¹³ Ovaj klerikalni vra -poga a , zacijelo sam urednik dr. Rogulja, ljuto se prevario, kad je mislio da e za njima radi evci! Naprotiv, što se ti e frankovaca nije mu trebalo nikakve vidovitosti, jer se uistinu starla ljubav ubrzo obnovila.

Bez obzira na to nost ovih prognoza, kojim e se smjerom razviti politi ki i partijski život u toj Jugoslaviji, svakako je od interesa da se u samim po ecima formiranja Jugoslavije može zapaziti kako se svjesno i podsvjesno, posredno i neposredno ponovno javljaju stare nesahranjene, ve samo prividno zamrle ideologije. Takve, koje svakako Jugoslaviji ne e pružati potrebnu pomo . Klerikalci e biti prvi koji e atavisti ki optere eni zaokrenuti luk revolucije unazad ve u prvim danima Jugoslavije, štoviše, i mla i dio grupe klerikalnog Seniorata, ma da se stalno pozivao i na Mahni a i na dra Janeza Kreka, možda jedinog klerikalca koji je iskren« težio' za Jugoslavijom,¹⁴ i taj se ubrzo izgubio i pošao starim stazama velikohrvatskih i slovenskih separatizama i ekskluzivizama, ali i direktiva koje su pristizale iz Vatikana, neraspoloženog državom u kojoj e pravoslavci majorizirati katolike. I sada, kad je Jugoslavija postala stvarnost, i kad je trebalo prema mislima velikih ujedinitelja Italije, — naro ito Cavoura, koji je rekao: »Stvorena je Italija, stvarajmo Tali-jane« — i u Jugoslaviji stvarati Jugoslavene, klerikalci e biti na tom putu najkonzekventniji i najuporniji protivnici. Pa opet, oni su prvih dana Jugoslavije bili najglasniji samohvalisavci da su upravo i jedino oni srušili dvoglavog austrijskog orla!

Klerikalci, že i da djeluju na široke mase. koje su se u prvim mjesecima spontano izjasnile ne samo za kidanje sa carskom monarhijom, nego i za sjedinjenje sa Srbima i Slovincima, stalno su ponavliali koliko su oduvijek bili propovjednici jugoslavenske misli: Dakako, i bez stida i crvenila u obrazu, svjesno falsificiraju i i po drugi put na ovaj na in komromitiraju i veliku slobodarsku i naprednu misao. Tu smišljenu agitacionui tendenciju klerikalaca, tih nekadašnjih najupornijih branilaca austrijskog dvoglavog orla karakterizirao je pjesnik, bolje i snažnije nego ma koji politi ar toga vremena u jednoj alegori rioj pri i.

¹³ »Hrvatska njiva« 1918, br. 50, 844.

¹⁴ Ferdo Siši , Dokumenti, 320-325.

»I bio je orao sa dvije glave. Crna i stravna ptica. Doletio je negdje sa sjevera i na jugu uništilo sva glijezda sokolova. Ali pilad Sokolova[®] bez glijezda i stana ne dala se, ne klonula, ve se kupila na osami u pustim zaklonicima, ja ala mlada krila za ljutu borbu. Jastrebi, vrane i gavrani ometali rad snažnih poletaraca i ne dali da svane.¹⁰ Uga ala im no i tama na jugu, jer su znali da je dan jasni i svijetli smrt orla sa dvije glave. Mnogo je sokolova nastradalo u teškoj borbi protiv crne i stravne ptice ... al je u osvit dana pao i orao sa dvije glave i nestalo je njegove mo i i slave ... I svanuo je dan vedri i svijetli, a sad, za smiraja sunca udnu pri u pri aju, kad se sumrak hvata, jastrebi, vrane i gavrani: kako su oni srušili orla sa dvije glave — a vele, da ima ve piladi sokolove, što vjeruju bajci strvinara.«¹⁷

I ova »vjera bajci strvinara« u Jugoslaviji za dugo je bila na snazi, i esto se ponavljava.¹⁸

Me utim, im je nastupilo razo aranje u njihovo majscodeklaracijsko »jugoslavenstvo« i u njenu misiju, oni su se odricali te svoje galame i tako zvanog u eš a u doga ajima koji su doveli do 1. XII. 1918. U polemici sa Stjepanom Radi em. 1924., »Katoli ki list« donosi slijede u konstataciju: »Kod najsudbonosnijih asova godine 1918. kler je minimalno sudjelovao«.¹⁹

A ovo je istina, i s obzirom na broj, kao i na osje anje. ud vuka nije izmjenila jagnje a koža Majske deklaracije.

¹⁰ Tu pjesnik misli na prijeratnu revolucionarnu omladinu.

¹¹ Pod njima misli na frankovce i klerikalce.

¹² Rikard Katalini, Stara pri a za veliku djecu. »Jugoslavenska njiva« 1919, br. 4, 64.

¹³ Jugoslavicus, Borba Slovenaca za Jugoslaviju. Dr. Krek, dr. Korošec i drugovi u austrijskom parlamentu. Beograd 1934.

¹⁴ »Iskrena rije « — »Katoli ki list« 1924.. br. 40, 487.

IV.

POBUNA AN ELA

Kriza u redovima hrvatskog katoli kog sve enstva

Pored klerikalnih tendencija politi kog karaktera, kojima je podlegao ne baš mali broj sve enika, pojavili su se ve tokom rata izvjesni znaci koji su ukazivali na vrlo snažno previranje unutar samih sve eni kih redova. Bile su to pojave vezane s moralnim, disciplinskim, ekonomskim i socijalnim uzrocima koji su pritisnivali najve i dio nižeg klera. Ve po etkom 1917. ti znaci izbijaju na površinu i za njih saznaje i šira hrvatska javnost. Prvi takav javni izraz negodovanja ove vrste potekao je od jednog dalmatinskog sve enika. On se nalazi u knjižici solinskog nadpopa Niku Petri a, na zna ajnim i za ono ratno vrijeme u Austriji, neobi no smjelim naslovom: »Rane u katoli koj crkvi«. Prema disciplinskom redu, kad je splitski biskup dr. Antun Djivoje primio rukopis na itanje i odobrenje, biskup mu je 18. 1. 1917. rekao: »Sinko moj,, sve je ovo istina što si mi pisao, ali ako iza e u javnosti, i ja u i ti stradati«. Više za volju dobrog biskupa, Petri je povukao rukopis iz štampe. Me utim po smrti biskupa Djivoja, u februaru 1917., stvari su se me u mla im sve enstvom toliko razvile, da je poslije jednog sastanka sve enika/(2. IV. 1917.) u Solinu, odlu eno da se knjižica štampa i mimo cenzure, a autora e drugovi pomo i rasturanjem knjige. Brošura je odmah užvitlala i uznemirenje, a još više ljutnju na strani prepostavljenih crkvenih vlasti, dok je u širokim redovima mla ih sve enika naišla na odobravanje i na intimna diskutiranja. Naime, Niko Petri raspravlja o trima glavnim ranama koje pritištu crkveni organizam. To su farizeizam ili formalizam, klerikalizam i celibat. Sva ta pitanja dodirnuta su u jednom slobodnom, gotovo buntovnom stavu ogor enog i razo aranog sve enika, koji iskreno želi poboljšanje u crkvi koja je s ta tri zla, s te tri rane, teško pozlije ena i njeno zdravlje ozbiljno ugroženo. Misli don Niku Petri a nisu bile ni nove ni iznena uju e za one koji su dobro poznavali hrvatski klerikalizam kao i formalisti ku stranu tuma enja Kristove nauke od velikog broja farizejskih sve enika, kojih život nije nikako bio u skladu s njihovim rije ima i opomenama, što su ih upu ivali vjernima s propovjedaonica i oltara. Iznena enje je bilo samo u tome, što su te misli objavljene štampom, potekle od jednog mladog sve enika, ija je savjest bila uznemirena u promatranju života sve enika, neskladnog .5 naukom, osniva a religije. Dok je Niko Petri a i njegovu dobronamjernost razumio biskup Djivoje, njegov nasljednik biskup Vicko Palunko bio je mnogo odrešitiji i nepristupa niji. Protiv don Niku Petri a podignut je kanonski proces, koji je na kraju završio njegovom suspenzijom.¹

¹ Niko Petri , Uspomene iz reiformriog pokreta. Kalendar »Grgur Ninski« 1934, 46.

Ovaj proces bio je naro ito zanimljiv stoga, jer je široj javnosti ukazao na kakvim moralnim temeljima po iva unutrašnja disciplina kojoj podliježe rimokatoli ki sve enik u svom podre enom odnosu prema nadležnom biskupu. Ocjena Petri eve brošure bila je veoma teška. Biskup je, prema njegovu shva anju i njegovih savjetnika našao mnogobrojne sablažnjive i skoro hereti ke poglede, pa i to da je napisana u protestantskom, modernisti kom duhu. Biskup je osudio tu knjigu i zatražio od Nike Petri a da kroz tri dana dostavi biskupu sve štampane primjerke, da se rasturi slogan i da u isto vrijeme pismeno izjavi da spomenutu brošuru osu uje.² Time je zapo eli borba izme u mo i biskupa i neznatnog mladog ali upornog sve enika koja je uslijed žestine s obje strane morala da završi razlazom za sva vremena. Petri je (21. maja 1917.) zatražio da mu se inkriminirani prijestupi dokažu, da li je što hereti ki u inio ili izjavio. Cenzuru je naro ito uznemirila i sablaznila Petri eva tvrdnja, koja je uostalom utvr ena istina i poznata ve stotinama godina, da »talijanskoromanski klerikalizam ne samo što je prisvojio vodstvo u Katoli koj crkvi ve je suzio i biskupsku vlast tako, da sada biskupi nemaju one punine vlasti koju im je sam Gospodin Isukrst dao«. Naravno i Petri eva misao, da je vatikanski koncil (1870.) prekinut stoga što ni papa ni kardinali nisu htjeli da katoli ka crkva bude reformirana od katoli kih biskupa itavog svijeta, ve samo od rimskog pape i kardinala, bila je obilježena kao protestantska.³

Nema sumnje, takav se ima barem utisak kad se ita Petri eva knjiga, da sve ovo govori lice, koje u svom protestnom bolu i razo aranju još ne piše protiv katoli ke crkve, ve u njezinu interesu, kako uostalom to i sam izjavljuje u odgovoru na osudu biskupova cenzora. Izme u Niku Petri a i njegova ordinarijata izmijenjen je niz akata polemi ko-disciplinske prirode, koja je na kraju završila suspenzijom »Ab officio et beneficio«. Niko Petri morao je napustiti svoju solinsku župu, ma da je apelirao i na Svetu Stolicu.⁴

Dakako, nepoznati don Niko Petri nije ni poslije sedam mjeseci ekanja u sve eni kom odijelu do ekaoduke Svete Stolice, jer, kako on kaže »crkveni apsolutizam ne priznaje niti temeljna pravila društvene skladnosti i elementarna prava«. Kad je crkva riješila Niku Petri a svih prava i beneficija, ne dobivši nikakva odgovora, on se na kraju odriješio i svih svojih dužnosti.⁵ Po svemu se vidi da je Niko Petri tražio zakonskim putem zadovoljenje, jer je mjeseca augusta 1918. podnio žalbu be kom nunciju. Taj ga je vrlo lijepo primio i poslije razgovora rekao mu »Gospodine župni e, mnoge stvari su istinite (u brošuri) ali istina se uvijek ne smije govoriti.⁶ Me utim, Rim ni u ovom slu aju nije bio popustljiv.

Dok se u Splitu pojavio jedan više ideološki protest, u gornjem, Hrvatskom primorju, sastali su se sve enici grada i sreza bakarskog i donijeli su 27. aprila 1917. rezoluciju, koja je govorila o nepodnošljivosti socijalne i ekonomске podre enosti, u stvari prave bijede u kojoj' se nalazilo niže sve enstvo. Suša ke »Primorske novine« objavile su 1. Ž. maja 1917. njihovu rezoluciju, iz koje se ogleda bijedno materijalno stanje nižeg sve enstva, uslijed ega je ono zatražilo od episkopata da ga se pomogne

² Niko Petri , Kad rimska crkva progoni. Zagreb 1920, 5. 3. Idem, 7-15, 15-25.

³ Idem, 7-15, 15-25.

⁴ Idem, 25-43.

⁵ Idem, 44.

⁶ Niko Petri . Uspomene iz reformnog pokreta, 47.

iz imovine crkvenih dobara. U samoj rezoluciji, zapaža se jasna tendencija koja traži demokratizaciju crkve. Ovaj sluaj bakarskog sveenstva nije bio lokalnog karaktera. Naime, najveći dio nižeg sveenstva, nije imao svoje prihode u vidu plave, u hiperkatoličkoj Habsburgovoj monarhiji, nego najveći im dijelom oni su se sastojali u podavanju naroda u prirodninama. To je u teškim gladnim ratnim godinama pogoršalo njihovo stanje do prave bijede. Ovo je ponukalo nekog »sveenika demokratu« da u »Hrvatskoj njivi« objavi o tom pitanju jedan informativni lanak. Ali misli ovoga sveenika kao i na izlaganja uznemirile su toliko državnog cenzora, pa je lanak na mnogim mjestima izašao s bijelim prostorima. Ovi brisani prostori, kojima obiluje lanak, najuvjerljivije pokazuju kako je državna vlast ne samo štitila ugled visokog klera nego i njegovo bogatstvo iji su posjedi premašivali mnogomilijunske vrijednosti. Iz piševo zaključka koji je ostao necenzuriran može se vidjeti da je čio lanak bio umjeren i dobranamjeren, u stvari tek jedan težak izraz nevolje u koju je zapao veliki dio hrvatskog klera. Tu se odgovara i na pitanje što je imala značajna akcija primorskog sveenstva. »Prvo da mu se dade bezodvla na materijalna pomoć iz dobara crkve katoličke u Hrvatskoj i Slavoniji, na koju ono kao i ostali bijednici iz klera Hrvatske i Slavonije imaju jednakopravo, kao što i visoki prelati. Drugo, da se pristupi zajedno s državnim faktorima kure enju i osnutku autonomije Hrvatsko-slavonske crkvene pokrajine. Time bi se pomoglo našem narodu, nestalo bi ovog žalosnog stanja u kleru, episkopat Hrvatske i Slavonije podigao bi sebi spomenik a naša bi se javnost time posvema zadovoljila.«⁷

Međutim od tog apela bilo je malo koristi ovom bijednom sveenstvu. Da je visoki kler i htio izazvati, u susret svome sveenstvu, jedva je bio u mogućnosti, jer je najveći dio crkvenih fondova bio plasiran u austrijski ratni zajam. Svakako ovo kritiziranje visokog klera, poteklo iz materijalne nevolje prati i prodiranje demokratskih ideja koje su stale osvajati jedan dio nezadovoljnog klera. Morala je doći i nevolja do grla pa da se u apsolutističko-aristokratskoj crkvenoj instituciji ujuti riječi i gladnih i nezaštićenih sveenika, ba enih u lice sitima i presitima. Osim ove demokratske tendencije koja je prostrujala kroz spomenicu primorskog sveenstva ima i jedna nova, za visoki kler gotovo revolucionarna misao, da je crkveno dobro zapravo narodno dobro, pa da narodu pripada nesumnjivo pravo da raspolaže njime u interesu narodne sirotinje, dakle i sve enike, koja u narodu i drži tu crkvu. Sve ovo prisililo je nadležne, umjesto da uvide opravdanost zahtjeva svojih podređenih, da ih svojim disciplinskim sredstvima prisile da povuku isvođe zahtjeve kao neopravdane i neumjesne. Tražilo se opozivanje, i dosljedno gaženje njihove savjesti. Crkvenim poglavarama bila je zazorna svaka odluka i muževna riječ nezadovoljnih sveenika. Najviše stoga, što je ona bila istinita i osvajala je na sve strane.⁸ »Bogatstvo velikih nadarjenika u Hrvatskoj i Slavoniji s jedne strane, a krajnji pauperizam najveće veštine klera s druge strane jest doista sramota današnjeg vijeka i protivi se duhu crkve, duhu Krista, duhu današnjeg vremena.«⁹ bio je samo jedan glas vapiju egzistencije u pustinji.

Takvo je stanje bilo među znatnim dijelom mlađeg sveenstva 1917., pa su Petrićeve »Rane« kao i bakarska »Spomenica« nesumnjivo izraz jednog nezadovoljstva koje se neće tako brzo ni ukloniti niti će se previranje zaustaviti.

⁷ »Hrvatska njiva« 1917., br. 13, 224.

⁸ »Hrvatska njiva« 1917., br. 13, 231.

⁹ Niko Petrić, Uspomene iz reformnog pokreta, 46.

Tokom 1918. pored ovih pitanja stalo se raspravljati i u javnosti a ne satno u sve eni kim krugovima o neizdržljivosti i neprirodnosti celibata, koji je uveliko pred narodom moralno unakažavao ne mali broj onih "sve enika, koji ga se stvarno nikad- nisu pridržavali. Ovo je pitanje u Hrvatskoj bilo ve jednom pokrenuto 1848. i to sa svom silinom. Ali sa slonom ilirizma kao i itavog tadašnjeg liberalnog reformnog pokreta sve enstva, bude ugušeno 1849. i slijede ih godina u opim apsolutisti kim nevoljama Bachova klerikalnog crnožutog sistema. Zato je bio neobi no zaslužan zagreba ki biskup, a onda i nadbiskup Juraj Haulik. Sada, 1918. zapelo je raspravljanje ovog pitanja s gledišta strogo crkvenih propisa kao i socioloških u vidu jednog nesavremenog i škodljivog sistema koji se u crkvi provodi tek formalno. Naprotiv bio je poznat, naro ito u Hrvatskoj, konkubinarni, u velikom dijelu slu ajeva, poro ni sistem gazdarica, s ilegitimnim porodom. Mnogi su se iživljivali seksualno poput opreznih beara, drže i se jezuitskog savjeta: »Si non caste, tamen caute«. U »Hrvatskoj njivi« objavljena su tri lanka, dva od anonimnih sve enika, a jedan od katolika laika. U njima je uglavnom iznijeto sve ono što ih je navelo, da ustalu protiv celibata kao uredbe koje se pridržavao vrlo mali broj sve enika. Nema sumnje da je ovaj¹ pokret u vezi sa celibatom vezan s izvjesnim inicijativama raznih interpelacija u injenih i u be kom parlamentu (Stanek-Zahradnik), kao i u Hrvatskom saboru (Stjepan Radić). U dnevnoj štampi pojavilo se nekoliko lanka koji su bili zaplijenjeni, jer je državni cenzor morao da vodi brigu o visokom kleru.¹⁰ Jedan katoli ki sve enik tvrdi da preko 80% seoskog sve enstva krši celibatsku uredbu, ma da se takvi sve enici po konsekvenscijama katoli ke crkve ne bi smjeli u ispovijedi apsolvirati, osim na samrtnoj postelji! Po sudu toga sve enika celibat nanosi štetu državi, ljudskom društvu pa i samoj crkvi. U toj svojoj raspravi daje pisac veliki niz argumenata iz samoga evana elja i historije prvih kršana. Pisac je završio svoja izlaganja mra nim pogledima za budu nost crkve u Hrvatskoj, ako se odlu no ne pristupi najhitnjim reformama. »Više je nego sigurno da e do i do sekularizacije crkvenih dobara, da e prestati protektorat države nad crkvom i još mnoga druga zla. Ako još i Crkva sama svojim nehajem za reformu vlastitog sve enstva ne e da se probudi iz tvrdoga sna, onda je to tentatio Dei, kad se eka da e se Bog ve za sve pobrinuti.«¹¹

Laik — katolik podvrgao je analizi i pitanje celibata, za koje on tvrdi da se ne ti e samo crkve nego naroda i države, jer celibat u religioznom i moralnom pogledu dodiruje sve društvene slojeve a državu i njene interese i u političkom pogledu. Celibat je u crkvi rodio konkubinat, koji ina e crkva osu uje kod ostalih svojih vjernika. Najbrutalniji primjeri sablazni mogu se navesti pa da se uo i strahota te uredbe koja se tako slabo poštuje. Znaju i da episkopat ovo pitanje ne e krenuti kod Svetе Stolice iz vlastitih pobuda, to predlaže da se za to provede zasebna organizacija klera po svim crkvenim okruzima u kojima, bi se donijele potrebne odluke i zahtjevi episkopatu da ih proslijedi vrhovnom poglavaru crkve. Samo organizirani mogli bi nešto posti i, jer pojedina no oni moraju ili da pogaze svoju savjest ili da napuste svoje zvanje. Ovakvo sve enstvo nai i e na pomo i razumijevanje ne

¹⁰ Sve enik. Ženidba katoli kih sve enika. Hrvatska njiva« 1918, br. 22-23, 382-386.

¹¹ Idem, 386.

samo inteligencije nego i širokih narodnih masa koje preziru ovjeka koji ne živi esitim bra nim životom.¹²

Jedan drugi sve enik dao je bolnu ispovijest svog moralnog sloma uslijed nesklada izme u crkvenih zapovijesti i nužnog kršenja tih zabrana u realnom životu. Jeziv je pogled u dušu ovog razo aranog pokajnika koji priznaje ne samo svoju farizejštinu, nego i ogromnog broja drugova, koji jedna narodu govore u crkvi, a drugo sasvim suprotno ine. Bolne su završne, istinite rije i ovog pokajnika koji kaže da tu svoju ispovijed ne potpisuje vlastitim imenom, »jer je ona ispovijed ne samo osobna, nego stotine i stotine drugova sve enika.«¹³ Shvatljivo je da ovaj nesretni mladi sve enik upozorava omladinu da ne ide u sve eni ka sjemeništa i da se ne odaje tome pozivu, jer sigurno ne e imati toliko snage da u sebi savlada i uguši nesavladivi zakon prirode.¹⁴

Sva ova pojedina na nastojanja, kao refleksi jednog op eg uznemirenja i traženja da se zla stanja poprave, stalno su bila od crkvenih poglavara obilježavana kao komunisti ka. Me utim, iako to nije bilo to no¹, nesumnjivo je da je ruska revolucija koja je svojim prvim velikim rezultatima uzbudila cio svijet, potakla i one male i nevoljne u svim redovima društva, a naro ito one u Austrougarskoj, da do dna sagledaju zla koja ih tiše i da u op em buntovnom psihološkom raspoloženju potraže lijeka svojim ranama i nevoljama. Trajanje rata i sve njegove strahovite teško e koje su pritiskivale svijet niisu poštadjele ni katoli ki kler. Uostalom sli ne su pojave naro ito bile zapažene u ehoslova koj i Austriji, ma da medu tim pokretima u pojedinim zemljama nije bilo koordinirane akcije s kojom bi se moglo istupiti pred Rimsku Kuriju. Tako ih je ona preko podre enih episkopata, vrlo lako i veoma energi no pojedina no lomila i suzbijala, i na kraju suzbila.

Sa slomom Austrougarske ovo je pitanje reformi u katoli koj crkvi stavljeno odmah na dnevni red me u pojedinim grupama mladih sve enika Poslije raznih priprema sastali su se u Zagrebu predstavnici ovih nezadovoljnika (10. II. 1919.) kojima su tada bili na elu župnik Rikard Koritnink, za koga kaže don Niko Petri , da je bio sve enik »gvozdene volje i organizatorskog duha«, i župnik Stjepan Menciger, »sve enik prakti nog duha i dalekovidnog pogleda.« Posljedica vije anja bila je jedna pove a rezolucija koja je nazvana kao djelo- »Užeg odbora Jugoslavenskog katoli kog sve enstva primljena na sjednici od 10. velja e u Zagrebu u pogledu ure enja crkvenih i staleških prilika na teritoriju države SHS.« Uz ovu rezoluciju izdat je i jedan komunike 11. II. 1919. kao uvod u tu rezoluciju pod naslovom »Pokret u nižem katoli kom kleru države SHS«. Uvod kao i rezolucije i njihovo obrazloženje objavljene su zatim u knjižici kao »Savremene želje katoli kog nižeg klera države SHS.«¹⁵ Kako je boja omota ove knjižice bila žuta, to su klerikalni protivnici ovoga pokreta taj pokret nazvali »žutim«, a sve enike »žutima«.

Iz uvoda se vidi da su pripremni radovi u injeni kao jedna osnovna potreba za informacije svega ostalog hrvatskog sve enstva za akciju koja bi imala da organizira jedan op i pokret. U komuniketu se kaže da su u vrijeme kad se svi slojevi naroda

¹² Katolik-Svjetövnjak. Ženidba katoli kih sve enika. »Hrvatska njiva« 1918. br. 36, '618 -619.

¹³ Jedan sve enik. Ispovijest jednog sve enika. ^»Hrvatska njiva« 1918.; br. 40, 689-681.

¹⁴ »Hrvatska Njiva« 1918., 681.

¹⁵ Štampano je u Bjelovaru po etkom 1919. odmah poslije održanog sastanka.

okupljaju u redove da za svoja staleška prava izvojšte najpovoljnije uslove prvenstveno materijalne prirode, i predstavnici katoli kog nižeg klera sa itavog podru ja države SHS na povjerljivom sastanku vije ali o crkvenim i staleškim prilikama unutar katoli ke crkve. Oni podvla e da je »bitni preduvjet vije anja bila sanacija socijalnih nepravda koje pritištu sav niži kler katoli ke crkve u državi SHS.«

Iz svih rezolucija donijetih 10. i 11. februara vidi se, da je inicijatorima prvog sastanka, kao i prisutnim jugoslavenskim sve enicima, bila pred oima težnja da zaštite duševne, moralne i materijalne interese nižeg sve enstva. Saziva i bili su uvjereni da je sve ono, o emu su diskutirali i u emu su se složili, od tolike životne važnosti za sav kler da e se njima pridružiti i svi ostali sve enici, još neupoznaci s pokrenutom akcijom. Oni su još puni optimizma kad kažu: »Stojimo uz naše oltare i svete istine pa vjerujemo u siguran uspjeh. Naše pak rezolucije može svatko kritizirati i na njih stavljati primjedbe, pa e one biti temeljem budu eg sve eni kog sastanka.«

Rezolucije imaju etiri paragrafa. U prvom se govori o »konkordatu izme u države SHS i biskupske stolice u Rimu«. Me u ostalim sugestijama koje predlažu ovi sve enici oni žele »da se na itavom teritoriju države SHS što više realizira jedinstvo duhova a da se po mogu nosti pospješi zbliženje isto ne crkve sa zapadnom«, zatim, »da konkordat prihvati ustanovu, da svi biskupi, kanonici i sve enici mogu nositi bradu; da se uvede fakultativno moljenje asoslova ili ne bar pod smrtni grijeh; da se za niži kler ukine disciplina celibata i s tim u savezu prepreka svetog reda; da se uvede slavensko bogoslužje staroslavenskim jezikom ali transkribirano irilicom dok se za obrede uvodi narodni jezik; da se ukine obvezatno nošenje talara izvan službe, a u obi nom životu, da se uvede civilno odijelo po volji; da se dopusti sve enstvu baviti se javnim radom i svako pošteno zanimanje na profanom polju. U tom pogledu izuzima se sve enik ispod vlasti biskupove, pa nema mjesta cenzuri kanonskoj. Sva odlikovanja, sastoje i se u raznim titulama i u razli itom odijelu, te insignijama, ukidaju se izvan službe crkvene.¹⁶ U drugom paragrafu traži se autonomija »Po mogu nosti uz pridržaj postoje ih kanona novog corpus juris canonici«. To bi trebalo kodificirati konkordatom. Tu se predlaže, da uz crkvene predstavnike i sve enike sudjeluju i lajici na crkvenim kongresima. U djelokrug kongresa naro ito je spadalo rukovanje i nadzor nad crkvenom imovinom. Kongres predlaže na upražnjena mjesta biskupe i kanonike pitaju i prije toga za savjet sindikat nižeg klera, doti no savez sindikata. Predlaže se da se sva patronatska prava ukinu, a da barem dvije 'tre ine kanoni kih i jedna tre ina biskupskih mjesta bude popunjena iz redova nižeg klera. Ina e za biskupska, kanoni ka, župni ka, katehetska, profesorska i kapelanska mjesta imaju se raspisivati natje aji. Osim toga sve biskupije i župe imaju se uz u eš e zasebne komisije crkvenog kongresa nanovo ome ašiti. Nijedna župa ne smije imati više od tri hiljade duša a biskupija više od trista hiljada. U djelokrug kongresa pripadale bi i teritorijalne promjene biskupija i župa kao i podizanje novih biskupija kapitula i župa.¹⁷

U tre em se paragrafu traži da se dotadašnje ustrojstvo župa napusti, a uvedu bogoštovne op ine koje ne postaju subjektom crkvenog imetka.¹⁸

¹⁶ Savremene želje katoli kog nižeg klera, 3-4.

¹⁷ Idem, 4-5.

¹⁸ Idem, 5-6.

Na kraju u etvrtom paragrafu zahtijeva se uvo enje dijecezanskog statuta koji bi uredio odnos župnika i kapelana prema biskupu, a kapelana prema župniku. Time bi se dokinuo stari patrijarhalni odnos pa bi odsad biskup bio samo šef, a župnici i kapelani njegovi inovnici i namještenici. Ovim statutom imalo bi se urediti pitanje materijalne nagrade za vršenje službe, koje je dosad veoma teško poga alo niži kler i bilo je nedostojno zbog na ina kako su te nagrade ubirane od naroda. Statut kako ga ovi reformatori predvi aju, trebao bi da zajam i slobodu profesionalnog udruživanja, pa bi njihove pojedine grupe sa injavale sindikat nižeg klera katoli ke crkve.¹⁹

U dodatku ovim rezolucijama sugerira se kako da se do e što prije do pomlatka klera, kada da se drže dijecezanski sinodi, kao i o potrebi reforme korona (parohijskih sastanaka).²⁰

Sve enici su zaklju ili da ove rezolucije dostave svima župnicima i kapelanicima i da se o njima izjasne najdulje kroz etrnaest dana. Tako dopunjene imale bi se uputiti biskupima da ih prime k znanju. Osim toga zaklju eno je da se te njihove »Savremene želje« dostave svim politi kim strankama, ministru vjera u Beogradu, povjereniku za bogoštovlje u Zagrebu, predsjedništvu Privremenog narodnog predstavništva, a kasnije i Konstituante kao i svemu novinstvu. Sastavlja i rezolucija daju iza toga vrlo iscrpna obrazloženja za sve svoje rezolucije kao i namjeravane akcije .Oni isti u da imaju prije svega pred o ima jednako interes crkve kao i zahtjeve demokracije. »Pokušali smo, kazuju sastavlja i, zblizi konzervativno kato li ko-crkveno pravo s naprednim idejama današnjeg doba, a da ne do emo u sukob s vrhovnim poglavarstvom crkve.«²¹

Nema sumnje da su ovi nazori iznijeti u »Savremenim željama« morali dje lovati na episkopat kao strahovit revolucionarni bunt koji se diže da ruši vjekovima utvr en i uvan teokratski i hijerarhijski apsolutizam. Pogotovo, jer se pri završetku izri ito iskazuje sumnja u razumijevanje episkopata. »Biskupi do dana današnjega nijesu za nas ništa ili malo u inili. Nešto je po eo naš metropolita dr. A. Bauer ali ne toliko iz ljubavi prema nama koliko zato, što vidi da la a tone . . . Ovaj naš korak neka se ne smatra da se mi dižemo proti crkvi i proti biskupu; ne, mi želimo sa biskupom ujedno raditi, ako je mogu e. Ako ne, a mi emo i mimo biskupa. Mi nastavljamo rad pokojnog Stoosa, stubi kog arci akonata od g. 1848. i drugova, iako na široj bazi.«²²

Mjerodavni crkveni inioci bili su kao gromom ošinuti, zapanjeni i izne na eni, ogor eni i lju'ti nad smionoš u kojom su se ti mladi buntovnici javili i tako glasno i javno istupili. Oni su u tome vidjeli samo jedan pad moralu, discipline i autoriteta kao neizbjježnu posljedicu ratnih vremena, zaboravljaju i da su i oni s naro itim ushi enjem blagosiljali taj rat i hrvatske vojниke kad su polazili na klaonicu za apostolskog kralja.

Saziva i prvog sastanka bili su svjesni teško a i borbe koja je imala da se povede. Oni su pravilno ocijenili da e i nadbiskupi kao i biskupi najlodlu nije ustati i usprotiviti im se svim sredstvima da se te njihove želje oživotvore. O ekivale su se

¹⁹ Idem, 6-8.

²⁰ Idem, 9.

²¹ Idem, 10.

²³ Idem, 24.

represalije moralne i materijalne prirode, lomljenja karaktera i gaženja savjesti, kako bi se po starom prokušanom sistemu, u zametku ugušio širi razmah pokreta. Najveći dio saziva a, uza sve to, smatrao je da će se moći sva ta složena i teška pitanja riješiti unutar same crkve. Pored uenog i uistinu dalekovidnog Rikarda Koritnika, koji je na žalost pokreta a ovog pokreta umro uskoro poslije samog sastanka, bilo ih je koji su odmah dogledali potpunu nemogućnost rješavanja i rješenja ovakvih pitanja u okviru rimokatoličke crkve. Jasno je da iz glavnih točaka ovih rezolucija izbijaju principi na kojima bi mogla da bude sazdana jedna narodna hrvatska crkva odvojena od Rima. Tako je sudio i Stjepan Menciger kada piše 10. VIII. 1919. don Niku Petri u očitavom kompleksu ovog problema. »Katolička crkva imade duh imperijalistički, koji je u nju ucijepio sveti Augustin sa svojom »Civitas Dei«. Ta je »Civitas Dei« biti tada kada će namjesto civilnog klera zavladati redovni kler, što se neosporno opaža na svim linijama katoličke administracije. Borba je naša ne s papom ni sa crkvom, već s fratrima i s drugim parasitima socijalnog pokreta, kojima kao takovima konvenira današnja hijerarhija i organizacija katoličke crkve. Nama ne preostaje drugo, već se prilagoditi toj organizaciji ili posegnuti za drugom. Ta druga bila bi po mom mišljenju starokatolička crkva, koja točno odgovara našim pravednim zahtjevima. Ona je katolička, ali nije imperijalistička, ona je iskrena, narodna, ona mora biti prava.«²³

Kamo sreće, uzvikuje Niko Petri, poslije prvih proteklih pet godina borbe, da se već tada poslušao savjet Stjepana Mencigera. Time bi se dobilo ne samo na vremenu, pošto je pet godina utrošeno u kolebljivom lutanju i drobljenju po etnih snaga, a tako i stišavanju njihove borbenosti, nego i na snažnjem okupljanju razasutih i neorganiziranih nezadovoljnika. Neobično mnogo vremena izgubilo se zadržavanjem na terenu legitimnosti i ekanja izricanja pravde u samoj katoličkoj crkvi. Visoka hijerarhija najprije se obratila slabijima i manje otpornima pa ih je raznim obećanjima kao i datim privilegijama ponovo zadobijala i izvlačila iz samog pokreta. Radilo se na sve strane i milom i silom da se redovi oslabi i stanje, pa će se onda lako s ostalima izaći na kraj, rezoniralo se na zagrebačkom Kaptolu kao i u jezuitskom domu u Zagrebu koji Palmotićevoj ulici.

Na novom sastanku svećenika u Dugom Selu (20. V. 1919.) odlučeno je da se izdaje asopis, »svoje vlastito o biskupu sasvijem nezavisno glasilo«. Asopis je trebao da unutar pokreta omogući izmjenu misli i intenzivnije provođenje njegove organizacije.

Prvi broj »Reforme«, — »smotre za crkveno-politička te staleška pitanja katoličkih nižeg klera i katoličke crkve u kraljevstvu SHS« izašao je juna 1919. U uvodnom lanku urednik dr. Juraj Cenki, uistinu buntovnim poklikom zove sve sve enstvo »Na okup!« Borbenost i nezavisnost odišu iz svakoga retka. Tu se nalaze sasvim neobične riječi, gotovo nemoguće još prije samo nekoliko mjeseci, kojima se ti sve eniči ograđuju od rada svoga biskupa. »Mi držimo s biskupom zajedno u stvarima vjere i udora. Mi priznajemo i njegovu disciplinarnu vlast. Ali biskupi, a i papa, nijesu nepogrešivi u upravljanju crkvom. Ako mi žigošemo crkveno-pblički rad kojega biskupa, ako mi nijesmo zadovoljni s njegovim favoritizmom kod podjele crkvenih beneficija; ako se mi ne slažemo s njegovom despotском i tiranskom vladavinom,

²³ Niko Petri, Moje uspomene, 47-48.

ako on sam krši disciplinu celibatsku, a nas toga radi progoni, zar smo mi protiv crkve? Ako crkva katoli ka još sada podržaje celibat a mi smo uvjereni, da bi po ugled i dobro crkve i klera bilo mnogo bolje, da se uvede bar fakultativna ženidba sve enika, zar smo mi onda protiv crkve, protiv biskupa? Na pasijetku mi se sve enici hoemo i želimo organizirati, zašto da je biskup protiv toga?²⁴

Ovako u lice zagreba kom nadbiskupu dotada javno nikad nije nitko govorio, iako se po župni kim kurijama esto pri alo u tonu »šakaljivih pri a« iz života zagreba kog nadbiskupa. Pogotovo u vezi s istragom koju je u ime Rimske Kurije još prije svjetskog rata proveo u Zagrebu biskup šibenski Vicko Puliši.

Crkvene vlasti povele su disciplinski postupak protiv saziva a sastanka od 10. II. 1918., i to zato, jer su ga održali bez prethodnog odobrenja nadbiskupa. Nadbiskup je ve 15. februara osudio taj isastanak. Unato tome saziva i su kroz »Reformu« poru ili nadbiskupu da se nisu ogriješili ni o jedan pozitivni zakon i da e se i dalje sastajati bez prethodne molbe za dozvolu, tek e svoje sastanke prijavljivati da ih se primi k znanju, štoviše oni ukazuju na propuste kuriye, jer je biskupova dužnost da barem svake desete godine saziva dijecezanski sastanak a ne da ga za to sve enstvo moli. »Mi nijesmo krivi da biskupi ne vrše svoje dužnosti, da se za nas ne brinu i ne staraju. Tko e nam onda zamjeriti, da se sami dižemo, a da zaštitimo radi novo nastalih injenica svoju crkvu i svoj stalež«. A onda: »Mi znademo da su biskupi autokrati, da e nas oni svojem velikom vlasti htjeti silom ili milom ušutkati, ali mi toj vlasti suprotstavljamo drugu vlast, koja se zove staleška organizacija i pravo«.²³

Pojava »Reforme« bila je u cijelokupnoj štampi zapažena i o njoj se mnogo govorilo i pisalo. Ona je bila kritizirana i napadana (»Katoli ki list«, »Vrhbosna«, »Narodna politika«), ali i shva ena i hvaljena (»Jugoslavenska njiva«, »Obzor« i »Hrvat«), Dok su liberalni listovi odobravali pokret, dotle je »Katoli ki list« (1919. br. 23) nazvao sastanak od 10. II. 1919. »boljševi kim sinodom«. Njega je najviše uznemirila želja za ukinu em celibata. Jednako i klerikalna »Narodna politika« (13. II. 1919.) obaraju i se na taj pokret kao i na pojavu ovoga lista vezuje pokret s boljševizmom. »Jedno je uzrok svemu nemiru u dušama tih ljudi koliko ih nije obuhvatila op a psihi ka kriza u organizmu ovoga svijeta, koja se zove boljševizam, jedno je uzrok: žena«.

Anonimni sve enik odgovorio je na ove prve napadaje klerikalne štampe jednim na elnim lankom »Farizejstvo u katoli koj crkvi«. Farizejima **nikako** nije milo da se razotkriva istina i da se ukaže na negativne strane u redovima katoli koga sve enstva. Stoga- i katoli ka crkva boje i se istine i ozdravljenja od farizejštine koristi cenzuru najve om strogos u. Farizeji se zgražaju što se pojedini sve enici pojavljuju i u neklerikalnim, liberalnim listovima. Veoma oštare rije i upu uje spomenuti anonim tim farizejima koji žele da udobno i mirno uživaju, šute i zabranjuju govoriti i kritizirati o prilikama u crkvi. Ve ovo traži reforme. Ne bude li ih crkva sprovela, onda e to uraditi drugi inoci izvan crkve, kao što to ve pokazuju » a ka vije a koja traže da se izbaci vjeronauk iz škole«. Polemi ar se ne koleba da primi sumnji enje urednika »Narodne politike« da je te sve enike zahvatila psihi ka

²⁴ »Reforma« 1919. br. 1, 1.

²⁵ Idem. 1-2.

kriza pod kojom on misli boljševizam, jer da u tome ima i istine i da se oni njome ponose. Oni doista žele da otkrivaju svu istinu ma kolika gorka bila, koju ovjeanska farizejština nastoji zabašuriti. Njihov ustanak i njihova borba jednako je protiv vjerske kao što je i protiv državne farizejštine, protiv bolnih i gnojnih rana u itavom društvu. U retrospektivnim pogledima ovaj sve enik upozorava na one tužne dane kad je crkva blagosiljala oružje kojim se ovje anstvo me usobno uništavalo te preko svojih sve enika i propovjednika raspaljivala mase jedne protiv drugih. Sve to isti u socijalisti. Ali njih ne boli što to socijalisti isti u, ve što je to nažalost istina, boli ih što je ta oštra kritika došla od socijalista, a ne od samih katoličkih sve enika i biskupa.²⁶

Boli ih što socijalisti zahtijevaju dijeljenje crkvenih latifundijla, na kojima se oboga uju »ne aci i ne akinje«, (ironi ki termin za ilegitimu djecu sve enika raznih stupnjeva). Boli ih doista ne zato što socijalisti i s pravom traže, nego što to nije sama crkva u inila svojom voljom i sprijeila takve zloupotrebe. Boli ih, kad liberalni listovi iznose prljavštine iz sve eni kih redova, slike piganstva, razbludnosti i raskošnosti. Ne boli ih što se te sramote iznose na javnost nego što iz samih crkvenih krugova ne dolaze optužbe a tako i zahtjevi da se to reformira. Svemu je tome kriv sistem zabašurivanja stvari i farizejskog pretvaranja, zakonsko zabranjivanje slobodne kritike crkvenih prilika, cenzura, suspenzije i izop enja kojim se prijeti svakome tko bi htio da o svemu tome povede rije i da javno izusfti istinu bolnu i tešku. Kriv je tome, podvla i pisac, onaj farizejski sistem na koji su se oborili pristačice »Savremenih želja«.²⁷

Drugi sve enik polemizira s nadbiskupom Bauerom, odnosna s njegovom okružnicom koju je izdao 15. II. 1919., odmah poslije zagreba kog sastanka mlađih sve enika. Nadbiskup je osudio sastanak, naglašujući da bi odatile, kad bi se sve enici sastajali bez dozvola poglavara, moglo nastati velika zla i teške posljedice za crkvu, »ako i sve enstvo zahvate prevratne misli... te i oni zagaze putem svojih misli.« Anonimni pisac zadržao se nešto više i na samoj listi nosti nadbiskupa najveće metropolije na Balkanu. Pobjijajući autokratsko shvaćanje nadbiskupa Bauera, pisac je mračnim bojama nacrtao nadbiskupov portret.

»Zabranjuje to onaj, — kazuje ovaj ogromni sve enik, — koji bi to naštojanje trebao podupirati. Zaboravlja kraj toga, da je tim svojim postupkom prekinuti i onu slabu nit koja ga je dosad spajala s njegovim sve enstvom. Ništa o inskoga nijesu dosada imali od njega njegovi sve enici, osim nekih njegovih ljubimaca. Ovima se je okružio, sakupivši ih s raznih strana, a druge mnoge i mnoge ne pita. Hoće li dokaza tomu? Napokon, još nešto. Svi znamo kako i zašto je on postao kanonik, kasnije i koadjutor. Nije li usko io me u ma arone za Tomašićeve ere i kao takav kandidirao, pa time pogazio svu svoju opozicionu prošlost? Nije li za vrijeme ovog strašnog rata bio oduševljen Austrijanac? Nije li slao mnoge okružnice, u kojima upućuje vjernike i kler, da se mole za pobjedu austrijskog oružja? Nije li sam dao mnoge hiljade u vojni ke svrhe austrijske? Nije li dao zvoniti najveće im zvonom u stolnoj crkvi, kad su austrijske vojske zauzele Beograd? A sada? On kao da želi da zaboravi, pa da još bude nekakav autoritet! Ali naša javnost nije zaboravila i

²⁶ Ovdje se misli na kritike socijalista Bukšega i Koraca u Privremenom narodnom predstavništvu.

²⁷ »Jugoslavenska njiva« 1919, br. 10. 154-156.

ne e mu to zaboraviti. Nemojte se zato g. nadbiskupe stavljati u pozu suca, koji prijeti kaznama, jer to danas slabo koristi. Uspjet ete mnogo bolje, uzmete li sam kao pokajnik ulogu lije nika, pa vi ajte rane onom vašem sve enstvu koje ste vi do danas zapustili posvema...²⁸

Dakako, sve ove polemike, kao i dobromanjerni savjeti injeni s raznih strana, nisu nimalo približile crkvene vlasti sve enstvu koje je tražilo reforme. Naprotiv, sa vrhova je odmah odlu eno, da se ovim »buntovnicima« suprotstavi jedna isto klerikalna sve eni ka organizacija, koja bi imala braniti shva anja visokog klera u svima tima pitanjima. Ve mjeseca marta organizirana je »Sve eni ka zajednica«, u iju su upravu ušli najprononsiraniji klerikalci, a medu njima i ve proslavljeni frankofurtimaš dr. Josip Lonari, prvi urednik klerikalnog »Hrvatstva«, koji e ostati dosljedan na toj liniji sve do ustaške NDH.²⁹ Tako je nadbiskup Bauer odgovorio na »reformaciju« nižeg klera sa svojom »protureformacijom«, odlu no i s pravim zelotskim žarom. Ovaj Bauerov protupokret prihva en je i u Sarajevu, gdje je kod biskupa Šari a održan sastanak i prihva ena ideja da se i u vrhbosanskoj nadbiskupiji osnuje »Sve eni ka zajednica« sa devizom: »Posluh i željezna disciplina!« Ni ova organizacija nije mogla da prije e preko materijalnih nevolja nižeg klera. No, njoj je bio glavni cilj »pre iš avanje savremene orijentacije«, ili drugim rije ima, suprotstavljanje svim nastojanjima koja bi se pojavljivala ui kleru izvan episkopata. U sarajevskoj »Sve eni koj zajednici« uzeli su glavnu rije i vodstvo, sarajevski jezuiti. A oni su zamislili da ta »Sve eni ka zajednica« bude istodobno osnova jednoj »narodnoj organizaciji« t. j. jednoj politi koj stranci, klerikalnoj po uzoru one u Italiji, »Partito popolare«. Dok su reformni sve enici od po etka stali na gledište potpune slobode politi kog samoopredjeljenja, dotle su klerikalci htjeli ovaj staleški protupokret da iskoriste i politi ki, pa da povedu za sobom neobavještene i neprosvioje ene selja ke mase. Provincijal fra Jozo Andri zahvaljuju i se biskupu Šari u što ih je sazvao na osnivanje ove zajednice rekao je »da je sam Duh Sveti nadahnuo biskupa Šari a kad ih je sazvao na sastanak na kome se zaklju ilo osnivanje vrhbosanske »Sve eni ke zajednice«.³⁰

Me utim, ovim pokretom nezadovoljnika unutar redova crkve, zabavio se i cio episkopat na konferencijama, održanim od 15. do 20. jula 1919. Pored mnogo brojnih ostalih pitanja, koja su se ve ranije stavila na dnevni red, o kojima je referirao u Rimu izaslanik episkopata Mgr. Svetozar Rittig, bilo je rije i o mjerama protiv tih nezadovoljnika. Njih je objavio nadbiskup Bauer 18. VII. 1919. Prije svega zabranio je svome sve enstvu da ita, kupuje ili se pretpla uje na »Reformu«, a pogotovo da sara uje. Svi lanovi užeg odbora ovih reformaša pozvani su da u roku od 14 dana istupe iz tog odbora i prekinu svaku vezu s; »Reformom«. Ne budu li to u inili, potpast e pod cenzuru suspenzije »a sacris ordinibus«. Zasebno je nadbiskup pozvao dra Juraja Cenki a, da napusti uredništvo »Reforme«.³¹ Bilo mu je nare eno

²⁸ Sve enik, Za slobodu mišljenja u katoli koj crkvi. »Jugoslavenska njiva« 1919, br. 22, 348-349.

²⁹ »Reforma« 1919, br. I, 17.

³⁰ »Nova reforma«, 1919, br. I, 32.

³¹ »Nova reforma« 1919., br. I, 34-35. Nema sumnje da je »Reforma« izmijenila naslov samo stoga, što je htjela da izigra nadbiskupovu Drijetnju koja se odnosila na urednika »Reforme«. »Nova reforma« imat e samo dva broja do kraja godine. Po etkom 1920. pojavit e se »Preporod«, a onda e dr. Cenki napustiti uredništvo, otišavši u Canossu, kao što je to uradio ve

da javno požali svoje pisanje, ina e e biti suspendiran. Treba da se kaže, da su na konferenciji s najve im nerazumijevanjem, a još više s »neumoljivom strogosti u promatrali cio kompleks ovih pitanja, upravo nadbiskup Bauer i biskup Jegli . Oni su bili za najstrože mjere, dok je splitski biskup Cari bio za blaži postupak. Na sve je od reda djelovao izvještaj Mgra Rittiga o pokretu klera u ehoslova koj kao i o korektnom prijemu izaslanika toga klera u Vatikanu, koji su predali papi promemoriju koju je potpisalo do 3000 sve enika! Protiv reformi se izjasnilo svega 700 sve enika.

Konzervativni »Obzor« (19. VII. 1919.) nije se složio s oštrinom kojom je nadbiskup Bauer istupio protiv jednog dijela nezadovoljnih sve enika, štoviše »Obzor« je uzeo u zaštitu cio ovaj pokret. Promatraju i s višeg narodnog gledišta cijelo ovo gibanje, koje je izazvalo tako tešku reakciju od strane visokog klera i njegovih odanih pristalica, »Obzor« vidi u svemu tome nastojanje da se osnuje jedna narodna crkva, a protiv te ideje najodlu nije istupa episkopat kao uvar ustaljene tradicije katoli ke crkve koja se uvijek tome opirala. »Obzor« smatra, da materijalno poboljšanje kao i celibat u stvari i nisu osnovni elementi toga pokreta. Svakako je pokretu daleko dublji sadržaj. »Sve enstvo ho e da bude ljudsko, ono ho e da bude sasvim lanom modernog društva, ali i naroda kojemu pripada. To mogu samo, ako im se dadu svi preduvjeti da žive kao ljudi i kao . lanovi svoga naroda. U tom pokretu je prvi velik korak našeg sve enstva: ostvariti ideju, koja je lebdjela Strossmayeru i Ra komu pred o ima — ideju narodne crkve«.

Pored ovih reformista, koji su, kako se vidi, pošli ve dosta ulijevo, pojavio se još jedan radikalniji i samostalniji zamah protiv disciplinske stege kao i cjelokupnog autokratskog sistema koji je vladao vjekovima u katoli koj crkvi. Ovaj pokret je poveo eksfranjevac Božo Miloševi . Fra Božo Miloševi je u svom splitskom predavanju, kojim je i zapo eo svoj pokret, ukazao na velike opasnosti koje o ekuje nag narod od Vatikana. Suština njegovih nastojanja je bilo osnivanje narodne crkve. Dakako napredni Split se sav zagrijao, dok je onaj istinski ultramontanski oko kurije, zaprepašten najodlu nije protestirao.³² Svakako je bio to novi simptom u previranju unutar crkve, jer su se stali javljati i prvi apostati iz monaških redova. Iza fra Boža Miloševi a javio se u javnosti i drugi eksfranjevac, fra Jozo-Ante Iveli , koji je poput Boža Miloševi a napustio redovni ku eliju i pošao u svijet da mu otkrije svoju dugo vremena mu enu dušu. Ogor en zbog duševnog terora koji nad franjevcima izvode njihove starještine, fra Jozo poru io je svojim bivšim starješinama teški prijekor.

»O, oci provincije! Prozirne su vaše nakane, podli su vaši ciljevi. Vi želite da nas duševno zarobite, a pomo u nas da u klerikalni tor utjerate sav naš narod, pa da tako budete gospodari crkve i države i obnovite ono sredovje no doba, kada su pape i crkveni dostoianstvenici imali goleme države i dobra. Vi ho ete da izvrnuvši smisao sv. Pisma sagradite kraljevstvo božje zemaljskoga ovog svijeta, dok Krist bistro veli: »Kraljevstvo, moje nije od ovog svijeta.«³³

prili an broj »reformaša«, naprosto radi materijalnih interesa. Slom dra Cenki a, koji je bio u po etku pokreta najagilniji ipak nije pokolebao ostali dio drugova, osniva a pokreta.

³² Fra Jozo-Ante Iveli . Moja apostazija. »Narod« 1919, br. 6.

³³ Idem: D. Prohaska. Franjevc i Rim. »Jugoslavenska njiva« 1919. br. 30. 478-480.

Sasvim izuzetnu pojavu predstavlja mladi kapucin iz rije kog samostana, D. Tomac, ina e ugledni lan Katoli kog seniorata koji je tako er bio obuzet strujom obnove. Promatraju i svoj red i sve okove kojima je disciplinski bio jedan kapucin vezan, zatim dvije jasne tendencije, koje su išle za reformama u crkvi, Bože Miloševi a i pristalica »Savremenih želja«, zauzeo je i on jedan sasvim nov stav s istim ciljem, ali drugim metodama. Dok je fra Božo Miloševi težio da osnuje novu, narodnu crkvu »u duhu i istini«, a reformni pokreta i su željeli reformu unutar same crkve, dotle je fra Tomac odlu io, zagrijan za te reforme, da po e do samoga pape i njega da zadobije žarom svojih uvjerenja za te reforme. Unato najraznovrsnijim teško ama kojima je bio izložen on je dospio do papina državnog sekretara, kardinala Gasparrija. S njime je bio u dva maha. etvrtoj i sedmog decembra 1919. Kardinalu je izložio svoje planove i zamolio ga da mu isposluje prijem kod Sv. Oca Kardinalu je predao poslije diskusije svoju promemoriju, koja je obuhva ala u šest poglavlja i 43 propozicije sve ono, što bi po njegovu sudu moglo da obnovi crkvu. To su reforma svjetovnog klera, reforma redovnika, reforma odgoja vjernika, reforma unutarnje uprave u crkvi, reforma odnosa crkve prema državi kao i pitanje sjedinjenja sa šizmatickim crkvama. Fra Tomac nije raspravljao o celibatu, saznavši da je taj zahtjev eških reformista bio ve odlu no odbijen. Sedmog decembra odgovorio mu je kardinal, da ne može biti primljen od pape, a što se ti e njegovih prijedloga, rekao mu je oštrosno i odlu no, latinskim jezikom, da »takvih branitelja ne treba Sveta Majka Crkva«. U Rimu, stanuju i u kapucinskom samostanu, došao je u sukob sa svojim drugovima, kad je stao braniti ideju saradnje s komunistima, u asu najnapetijih politi kih situacija u Italiji i strana kih grupiranja u talijanskoj komori. »Neki su se nad tim zgražali, te me izazvaše da potanje obrazložim svoje simpatije za komuniste. No uvi moje nazore, isti dan prijaviše me P. Generalu, da širim »boljševizam« u kolegiju, te me P. General pozove preda se i podijeli mi ukor radi smu ivanja mladih duhova«. U duševnoj krizi nalazio se mladi kapucin još neko vrijeme sve do 27. aprila 1920., kad je apostazirao, istupivši iz kapucinskog samostana na Rijeci, i pristupio drugima koji su se kupili oko Pokreta za reformu katoli ke crkve.³⁴

Kao što se nasmijao kardinal Gasparri, kad mu je neznatni kapucin me u ostalim, kao najosnovniji elemenat obnove predložio demokratizaciju crkve, tako su s olimpske visine i jugoslavenski biskupi sa smijehom odbijali hereti ku pomisao o mogu nosti demokratizacije crkve. I kao što je kardinal odrekao mogu nost da se dozvoli slobodno diskutiranje o svim tim pitanjima, tako je i jugoslavenski episkopat odlu no ustao i protiv »Reforme« kao i »Nove reforme«, a i svih onih, koji su se anonimno pojavili u liberalnoj hrvatskoj štampi. Ne baš mali broj apostazija nije nimalo zbrunio upbrni episkopat. Jer, ta pojava nije bila ni nova ni rijetka. Dakako nikad ranije tako mnogobrojna u razmjeru kratkom vremenu.³⁵ Tim se pitanjem zabavio i sam papa u jednoj svojoj okružnici, kad je odlu no odbio mogu nost ublažavanja celibatskih obaveza. U toj je svojoj epistoli papa strogo naredio episkopatima, »neka glasno i žestoko naglase da Apostolska Stolica ne može dozvoliti uop e nikakvo raspravljanje o zakonu sve eni kog celibata«. Sveta Stolica se zgranjava nad smionoš u onih sve enika koji se usu uju da održavaju skupštine na kojima

³⁴ D. Tomac, Jedan pokušaj reforme u katoli koj Crkvi. »Nova Evropa« 1923, VII
264-276.

³⁵ Sve enik, Apostazije katoli kih sve enika. »Jugoslavenska njiva« 1919, br. 25.

raspravljuju o dokidanja najsvetijih zakona crkve.³⁶ Ovaj sasvim negativan stav Rimsko Kurije prema zahtjevima reformista u ehoslova koj, Austriji i Jugoslaviji, uvjerio je i one najpomirljivije i najumjerenije unutar pokreta da e se jedva što mo i da izbori od onoga što je iznijeto u »Savremenim željama«. Klerikalna štampa sada je likovala, jer je s najautoritativnijeg mesta dobila potvrde za svoje protupokretske postupke. Kontrareformatorska borbenost dobila je jaku podršku iz samoga Rima. Ovime su za pokret nastupili dani najve ih kušnji, jer su se od pokreta sada stali odvajati svi slabiji karakteri. Naprotiv oni koji su ostali, i novi koji su s pridružili, nisu napustili borbu. Ali, oni su još uvijek na terenu legalne borbe, iscrpljuju i sva mogu a sredstva da urazume crkvene poglavare i da ih sklone na popuštanje. Na jednom sastanku sve enika u Koprivnici, 5. II. 1920. odlu ilo se da se ustraje i da se po ne .s izdavanjem novog lista »Preporod«, umjesto »Nove reforme«. Za urednika bude izabran ugledni sve enik i raniji politi ar, Stjepan Zagorac. Na ovom sastanku zastupano je glediše da se još jednom obrate nadbiskupu Baueru, javno i s potpisima svih pristalica reformnog pokreta, U spomenici, koju je devedesetak sve enika uputilo svome nadbiskupu sa željom da se ona dostavi papi, govori se da se osnovalo »Udruženje hrvatskog katoli kog klera«, koje treba da bude inicijator takve organizacije za sve jugoslavenske žemlje. U spomenici se ponavljaju ve poznati zahtjevi i želje ali i nove o sjedinjenju svih krš anskih crkava i o samostalnoj crkvenoj; pokrajini na elu s primasom za Jugoslaviju. Ovdje se tako er upozorava Sveta stolica na teške posljedice koje bi zbog odbijanja njihovih molbi mogle nastati za samu crkvu. Spomenica ne sadrži nikakve kritike i pisana je s mjerom i svom potrebnom ozbiljnoš u bez ikakvih aluzija na krivice ma koje li nosti, u vrhovima nesklone njihovu pokretu, štoviše, pri kraju spomenice potpisnici podvla e da još uvijek stoje na potpuno legalnom stanovištu, jer mole a ne uzimaju, savjetuju i, stavljaju prijedloge a ne zapovijedaju, pa misle da je time isklju en svaki razlog da ih se progoni crkvenim kaznama.

»Ako bi se to ipak dogodilo ma i jednom lanu našeg pokreta, izjavljujemo, da ostajemo solidarni, a takav bi postupak morali smatrati nepravednim i nezakonitim. Ovim asom zapo injemo muževno i odlu no javno raditi za svoja na ela. Molimo Boga, da nas potkrijepi u radu i da ga im prije ovjen a uspjehom. A Vašu Presvjetlost molimo, da naš pokret smatra onim što doista jeste, ne rušenjem Crkve, nego pomla ivanjem i ja anjem, pa da nam dobrohotno i s ljubavlju ide na ruku.«³⁷

Spomenici dodan je i komentar župnika Stjepana Zagorca, urednika »Preporoda«, koji je i prvi objavio u cijelosti Spomenicu. Sam komentar je u stvari historijat pokreta unutar katoli ke crkve u Hrvatskoj, ali i u ostaloj Evropi. Pri kraju potpisnici pozivaju sve sve enstvo svih ostalih biskupija da im se pridruže. »Sada je došao as, da se pokaže, jesmo li zna ajevi; da li smo kadri u javnosti progovoriti onako, kako to inimo me usobno. Treba da imademo' toliko odvažnosti, iskrenosti i zna aja, da otvoreno govorimo, kad nas se bude pitalo i pred biskupima i pred konzistorijama, kako to govorimo jedan drugomu«.³⁸

³⁶ »Nova reforma« 1919, br. II, 23.

³⁷ »Preporod« 1920, br. I, 1-4.

³⁸ »Preporod« 1920, br. I, 5-6.

Me utim ni ovaj neobi no lojalan i potpuno legalan korak nije urođio plodom kakav su © ekivali najumjerjeniji lanovi pokreta.Jer, umjesto da je episkopat pozvao na sastanak i dogovor glavne predstavnike pokreta, on je o toj februarskoj Spomenici na svojim konferencijama koje je održao od 13—21 aprila 1920. osudio cio pokret onako kako se on ispoljio u »Preporodu«. Episkopat se pozvao na papinsku poslanicu i na njene odluke uop e o raspravljanjima o tim pitanjima, koja je Sveta Stolica zabranila. Zna enje odluka hrvatskog i slovenskog episkopata dobilo je još više na snazi time, što je konferencijama prisustvovao i papinski nuncij pri kraljevskom dvoru u Beogradu, Francesco Cherubini. Dakako, episkopat se zabavio i drugim pitanjima, koja su ve ranije bila na dnevnom redu. Naro ito s bolnim za njega pitanjem, agrarnom reformom. Svakako je zanimljivo da je episkopat, zacijelo na zahtjev senjskog biskupa zauzeo stav protiv odcjepljenja Rijeke od senjske biskupije, što je D' Annunzio sa svojim arditima ve u stvari i proveo.³⁹ Ovaj put nije episkopat raspravlja niti ponovio svoje ranije zahtjeve i molbe u vezi s uvo enjem slavenskog bogoslužja u sve crkve Jugoslavije. Nema sumnje, da se žar iz 1918. za taj problem ve stao gasiti, jer su ga dobro zalijevali hladnom vodom njegovi protivnici i u episkopatu kao i izvan njega u klerikalnim redovima, naro ito u Sloveniji!⁴⁰

Nema sumnje da je ovaj odrešiti stav episkopata do krajnosti nepomirljiv i u stvari neprijateljski na kraju osvijestio najve i dio lanova pokreta uvjerivši ih da u krilu crkve kojoj su još uvijek pripadali, ne e biti mogu a nikakva reforma. Zbog toga se jedan dio odmah pokolebao i prošao je kroz pokajni ke klance povukavši potpise i napustivši pokret, naprsto iz oportunisti kih materijalnih razloga. Preostali su zbili svoje redove i produžili borbu.

Veoma agilan i vatren pobornik pokreta, dr. Stjepan Viduši odgovorio je episkopatu odlu nim tonom i oštrim rije ima, analiziraju i razloge zbog kojih je episkopat otklonio prijedloge i želje sve enika.

»Oni ne razumiju, kako se sve enik može drznuti i pomisliti na kakove reforme a kamo li ih tražiti. A jer smo to ipak u inili, osu uju nas. Poru uju nam u okružnici, da su nam duše zarazila ona tri temeljna grijeha o kojima govori sveti Ivan: Concupiscientia carnis, concupiscientia oculorum, et superbia vitae. Tražimo, da se dokine javno i tajno konkubinarstvo i kršenje celibata a uvede ist obiteljski život me u sve enstvom po onom sakramantu, koji sv. Pavao naziva »velikim«. Osu ujemo na elo koje nam se toliko puta utuvljuje u glavu: si non caste tamen caute, jer je nemoralno. Našim je dakle srcem zavladala concupiscientia carnis — pohota tijela. Protivimo se prevelikom bogatstvu višeg i nižeg klera, jer se ne slaže s primjerom i naukom Krista i apostola. Ugnijezdila se dakle u našoj duši concupiscientia oculorum. U nama je superbia vitae — oholost života, jer tražimo da biskupi si u s visokih prijestolja, na koja ih nije postavio duh Kristov nego duh svijeta, pa da se približe svom sve enstvu i puku. Do te je osude moralno do i i ne udi joj se nitko, tko pozna mentalitet naših poglavara. Ne smije se dirnuti u njihovu vlast ni džepove, ne smije se dirati u stare obi aje, jer je bolje da propadnu milijuni duša nego obi aj. A mi smo u sve to dirnuli. Koje je dakle udo što nas osu uju.«⁴¹

³⁹ Vidi u slijede em poglavlju.

⁴⁰ »Preporod« 1920, br. 2, 36.

⁴¹ Stjepan Viduši , Nakon osude. »Preporod« 1920, br. 3, 1.

Jasno je bilo sada na obje strane da je pun i neopoziv prijelom nastupio i da se više ne može moći natrag. Svakako ni vode, ni oni najborbeniji ni najsvjesniji u pokretu. Treba da se kaže da su se klerikalci poslužili opet svojim sredstvom denunciranja kojim su se tako izdašno koristili u vrijeme po etika svjetskog rata. Budući da je tada Stjepan Radić bio republikanac, pa odatle za dinastiju, monarhiju i beogradsku vladu bauk prvoga reda, »Narodna politika« uspješno je denuncirala da je reformni pokret opasan za državu SHS, jer ga vodi radi evac Stjepan Zagorac. Tako za Beograd i u Beogradu. A u Zagrebu, u etiri oka i ispod žita na sve strane, da reformisti hoće da »povlače«, da posrbe Hrvate. Isto onako, kako se je ranije u frankofurtimaško doba govorilo za srbofile i jugoslavenski orientirane Hrvate. Na drugoj strani tajnik HRSS (Hrvatska republikanska seljačka stranka) dr. Kežman, inačice sve enik, u »Slobodnom domu« odaje da bi se reformisti mogli smatrati radi evcima, jer su se oni obratili i centralnoj vladu u Beogradu. Ovako je složenost političkih prilika u Hrvatskoj tih godina bila vješt korištena od strane kraljaka da zakoče i oslabe zamah pokreta. I upravo stoga što su se vođe pokreta šarale da sa uvaju pokret od bilo kakvih partijsko-političkih tendencija, protivnih političkih tabori ili su s njima nezadovoljni. Oni iz liberalnih krugova u najblažem slučaju prestali su se zanimati za njih. Štoviše, bilo ih je koji su u potpunom nerazumijevanju stvari i napadali taj pokret već prema njihovim političkim asovitim interesima. Stjepan Zagorac odbijaju i prigovore, morao je dokazivati da je pokret reformista uistinu nacionalan, jer traži upotrebu živog narodnog jezika u bogoslužju, demokratizaciju crkve i ukidanje obvezatnog celibata. Što se tiče šireg nacionalnog stava, Stjepan Zagorac ponavlja raniju istinsku i jednodušnu odluku da pokret ide i za tim

»da se unese u naš narod raznih vjeroispovijesti ona toliko nam potrebna i korisna vjerska snošljivost i ravnopravnost, koja će urođiti uzajamnom kršćanskom ljubavi i bratstvom. Jedino tako dođemo do zbljenja kršćanskih crkvi a potom do željenog mira, sare, napretka i blagostanja našavom našem Slavenskom Jugu. I mi idemo napose za sjedinjenjem isto ne i zapadne crkve, za im već preko tisuća godina teži cijelo kršćanstvo — a do toga velikoga cilja možemo i doći samo i jedino putem traženih reforama. Jasno je da u tom radu treba pomoći i suradnje i braća Srba tako da mi ostanemo, što jesmo, Hrvati.«⁴²

Stjepan Zagorac pokušao je da liči na nadbiskupa Bauera. Međutim nadbiskup je ostao uporno nepopustljiv i zaprijetio je da će najoštrije postupiti sa svima onima koji još neće da se pokrene njegovim narečnjima. Nadbiskup Bauer nije ostao samo kod prijetnji. Tokom mjeseca oktobra suspendirao je osmoricu najviših lanova odbora pokreta (župnike, kapelane i katehete). Sada je doista već svima bilo jasno da se molbama i legalnim sredstvima neće ništa više postići. Spomenuti ekskapucin Dragutin Tomac, sada već jedan od oduševljenih ideologa pokreta, vrlo energičan i vješt organizator podvlači ovo svoje saznanje u pismu upućeno don Niku Petriću u (1920.) kad kaže: »Sa legalnim je putem svršeno. Trebalo je ili se pokoriti ili se dati suspendirati. Većina se pokorila, a ja, Zagorac, Haberštok,

⁴² Stjepan Zagorac, Pokret hrv. kat. reformnog svećenstva i Talijani. »Preporod« 1920. br. 3, 17-18.

Viduši , Cerjak, Andres i Hitrec smo suspendirani. Privremeno smo obustavili akciju oko organizacije klera, pak smo se bacili na organizaciju naroda, što je od najve e važnosti a pokazuje ve sad lijepe uspjehe«.⁴³

Tome smjeru obavještavanja narodnih masa, zna i i najve eg sastavnog dijela crkve, bila je namijenjena brošura koju je napisao sve ennik Nikola Cerjak: »Katoli ki sve enici svojemu narodu«, a u drugom i tre em izdanju ove brošure, kazuje se da su tu knjigu napisali Ante Donkovi i Stjepan Viduši . U toj se knjižici na sugestivan na in objašnjava u emu su želje i nastojanja sve enika koji teže za obnovom u katoli koj crkvi. To su prije svega samostalnost i nezavisnost hrvatske katoli ke crkve, nova crkvena uprava koja e zajedno s narodom voditi brigu o postavljanju biskupa i župnika i o upravi sa crkvenom imovinom, hrvatski jezik u svetoj misi i ostalim obredima kao i ure enje pravog krš anskog obiteljskog života i kod sve enika. Protivnici su osjetili da je ovo veoma opasna pojava kad su se reformisti obratili narodu. Zato je trebalo paralizirati u inak Cerjak-Viduši -Donkovi eve brošure. Anonimni pisac — klerikalac knjižice »Reformni pokret u Hrvatskoj« (Zagreb 1920.), odobrene od nadbiskupa Bauera, obra a se tako er hrvatskom katoli kom narodu od koga prije svega traži da nikako ne ita knjigu protivnika »Katoli ki sve enici svomu narodu«, jer mu to brani crkveni zakon, koji zabranjuje itati one knjige koje rade protiv crkvene stege. »Žuti pak sve enici nagovaraju te da tu knjigu itaš. Da je ta knjiga opaka, vidjet eš kad pro itaš ovo, što ti mi napisasmo s dopuštenjem zakonite crkvene vlasti. Juda je uz pomo židovskih sve enika, Farizeja i rimskih vojnika izdao svoga U itelja, Gospoda Isusa Krista. Tako ho e i. Žuti sve enici da izdadu svoju crkvu uz pomo liberalaca, slobodnih zidara pa i same države. A i tebe hrvatski katoli ki narode, zovu da im pomogneš u njihovu Judinu nastojanju.« Anonim se ljuti što je ta reformisti ka brošura izišla troškom »Udruženja hrvatskih katoli kih svjetovnjaka« (koje je 1920. osnovano u Koprivnici). U ovoj anonimnoj brošuri sažeti su u stvari svi argumenti kao i na in pobijanja »Savremenih želja«, kojima se služi i ovaj, kao i mnogi ostali klerikalni pisci. Tu se tvrdi, da su želje reformista u stvari laži i klevete ne bi li se tako zavarala katoli ka hrvatska srca. Oni love u mutnome, a Žutima nije ni do vjere, ni do crkve, ve do njih samih, njihovih strasti, do žena. Dok su pisci brošure »Katoli ki sve enici svomu narodu« na kraju donijeli svoju Spomenicu, upu enu nadbiskupu Baueru, anonim donosi na kraju svoje knjižice nadbiskupovu poslanicu koju je tim povodom uputio vjernicima.⁴⁴ U njoj nadbiskup razlaže na popularan na in da crkva Kristova nije »nikakvo slobodno udruženje, da bi lanovima pripadalo urediti je, kako bi sami htjeli; ve je ona djelo, ustanova Sina božjega, kojoj je On sam dao bitno ure enje. Tko prema tomu ho e da je lan Crkve Kristove, mora priznati njezino glavarstvo i pokoravati mu se, jer je to jasna naredba Kristova; a tko to ne e, prestaje biti u crkvi.«⁴⁵

Objasnivši konstituciju Kristove crkve, nadbiskup upozorava vjernike, da ih na otpad od crkve savjetuje tek nekolicina otpalih sve enika, kojima »pomažu zakleti neprijatelji Krista, krš anstva, a napose Crkve katoli ke: Židovi, framasuni i bezvjerci.« Nadbiskup opominje vjernike da se uvaju lukavosti kojom se protivnici

⁴³ Niko Petri , Moje uspomene, 49.

⁴⁴ Sve enik nadbiskupije zagreba ke, Reformni pokret u Hrvatskoj. Zagreb 1920., 18-23.

⁴⁵ Idem, 19.

služe pogotovo da ne slušaju parola o narodnoj katoli koji crkvi kao i o uvo enju narodnog jezika u bogoslužju. Jer oni, bore i se narodnu crkvu, u stvari »navaljuju na Svetog Oca Papu, na biskupe, kao najgori heretici svih vjekova, pa ve tim dokazuju, da su otpali od Krista i Svetе Crkve katoli ke.« Nadbiskup opominju i svoje vjernike moli ih da uvaju crkve i kapele i da ne daju da ih obeš aste otpadnici. A onda što je najzanimljivije, dok u po etku ove brošure tvrdi anonim da i država pomažu Žute, nadbiskup savjetuje potom da protiv tih reformista i »onih koji im govore o obnovi crkve, traže pomo i zaštitu oblasti, koja vam je mora dati ali budite na oprezu i sami.«⁴⁶

Izme u obiju strana nije moglo do i do izmirenja. Pitanje je samo bilo koliko e jaki biti reformisti kad se budu jednoga dana morali da odvoje od crkve u kojoj su tražili reforme. Odlu niji i svjesniji, vide i da crkva ne e popustiti, stali su sami ostvarivati svoje želje. Oni su prije svega po eli da se žene i da u svoje mise uvode živ narodni jezik, a s tim u vezi stali su predobijati narod za svoje ideale. Slušanje hrvatskih misa izazvalo je u narodu ne samo zanimanje nego još više i na mnogim stranama živo odobravanje. Jednako kod seljaka, a tako i inteli gencije. Prva misa na hrvatskom jeziku bila je održana u Koprivnici 15. augusta 1920., u Križevcima 8. septembra a u Virju 12. septembra. Sve ove mise bile su pri rene pod vedrim nebom na velikim trgovima jer reformisti nisu željeli da u crkvi do e do sukoba. Naime latinaši, kako su reformisti zvali svoje protivnike, stali su se obra ati vlastima da ih zaštite »od nasilnog otimanja crkvi«. Ušavši u narod i predobivši ve prili no pristalica, reformisti stali su postepeno organizirati i prve župe. Nema sumnje da je sve to ukazalo na sasvim novu fazu pokreta. Sada se kona no prešlo na agitaciju i organizaciju otpora im su se stale osnivati samostalne hrvatske župe. Državne vlasti bile su esto puta u neprilici kako da postupe u pojednim slu ajevima, kad su latinaši zahtjevali da se zabrani hrvatska misa, a narod se skupio i tražio da se održi. Takva jedna misa u Koprivnici naro ito je izazvala vlasti o Boži u 1920. Vlasti su zabranile da se misa održi u crkvi. Ipak, i pored zabrane, održana je hrvatska misa uz silno oduševljenje naroda u gradskoj gimnasti koj dvorani. Oduševljeni izvjestilac s te sve anosti javio je pun pretjeranog optimizma kako je u Koprivnici rimske klerikalizmu odzvonilo. »Vide rimske klerikalci da se drmaju temelji njihove zgrade pa poduzimaju sve i sva, da ga uguše. Ali uzalud sve! Brzo e nam kucnuti as oslobo enja od rimskog klerikalnog duševnog ropstva, as poro enja naše hrvatske katoli ke crkve«.¹¹

Da se reformisti koliko toliko zaštite od neprijatnosti koje su vlasti mogle da prirede upravo pred samu službu, jer te su se dozvoljavale još po starom austrijskom zakonu kao sastanci u zatvorenim ili otvorenim prostorijama, izradili su se »Pravilnici za hrvatske katoli ke župe« koji su se podnosili na odobrenje državnim vlastima. Takav je bio izra en 19. I. 1921., na sastanku vo a reformnog pokreta u Zagrebu u prostorijama Gradske knjižnice u Kamenitim Vratima. Na ovome je sastanku prihva en i nacrt Pravilnika za reorganizaciju reformnog pokreta kojlu je tražila s jedne strane i živa protivni ka akcija a s druge strane nadbiskupu Baueru i njegovim zahtjevima naklonjene državne vlasti. Ma da su zagreba ki reformisti živo nastojali da do e što

⁴⁸ Idem, 22.

⁴⁷ Svetе mise na hrvatskom jeziku. »Preporod« 1921, br. 1, 4.

prije do jedne vidne manifestacije ovoga pokreta u glavnom gradu Hrvatske, oni su je mogli realizirati tek 8. decembra 1921., kada je i odslužena prva misa na živom hrvatskom jeziku. Misa je održana u sveanoj dvorani pjeva kog društva »Kolo«, kome je nekad bio prvi pokrovitelj biskup Strossmayer. U toj lijepoj prostoriji nisu mogle da nadu mnoge stotine mjesta koje su željele da prisustvuju tom važnom događaju u reformnom pokretu. Misu je služio dr. Stjepan Viduši uz asistenciju A. Donkovića i J. Luketića, a bilo je prisutno još deset reformnih svećenika. Poslije otpjevanog evanđelja održao je Luketić propovijed iji je moto bio stih iz 137 psalma: »Kako da pjevamo pjesmu Gospodnju u zemlji tu oj?«

U porečju primanja kršćanstva Hrvata s jedne strane iz Rima, ali i od Franaka, posredstvom akilejskog patrijarhata, a s druge od u enika slavenskih apostola Cirila i Metodija, propovjednik je evocirao historijska vremena iz prelaženja s poganstva na kršćanstvo i ukazao na razlike u kojima je izvedeno. Dok su Franci s naučavanjem vjere širili i svoju imperijalističku politiku, dотле su slavenski apostoli spasili znatan dio Slavena da ih ne zadesi sudbina polapskih Slavena. S rimske strane htjelo se i djelo Irila i Metodija sahraniti. Međutim otpornost narodne svijesti i velika ljubav toga naroda prema ovoj svetoj baštini o uvala je do danas slavensku rije u službi božjoj u pojedinim primorskim dijecezama. Upravo tamo gdje su Hrvati bili najviše izloženi opasnosti, drugog rimskog imperijalizma.

Poslije službe održao je veliki propagandni govor dr. Stjepan Viduši koji je prikazao osnovne linije težnji reformista i cjelokupni dotadašnji njihov rad. Rezultat ove prve mise bio je da se u novu zagrebačku hrvatsku župu upisalo oko pet stotina pristalica.⁴⁸ Tako je poslije dvije godine kolebanja i stalnog traženja izlaza iz situacije pomoći u molbi i predstavki, reformni pokret ušao u jednu od e-nju fazu, u kojoj je mogao da punim zamahom razvije svu svoju aktivnost, oslobođen od prepostavki da će unutar crkve i od poglavara dobiti rješenja i odgovore na postavljena pitanja, želje, molbe i zahtjeve. Jer, Crkva je pošla putem suspenzije da doskora završi ekskomunikacijama. Reformisti, neshvosteni i odbijeni oslobođili su se i posljednjih veza koje su ih spajale s autoritetom vrhovnog crkvenog poglavara u Rimu. Talijanstvo Rimske Kurije i njen stav prema slavenskim manjinama u Italiji samo je to nastojanje uvećao i ubrzanim tempom razvio do osnovnog programa itavog pokreta.

⁴⁸ Prva hrvatska misa u Zagrebu. »Preporod« 1921, br. 4, 1-4, 7-9.

V.

MAJKA ILI MA EHA

Vatikan i Jugoslavija u prvim godinama poslije ujedinjenja

Kraljevina Srbija sklopila je 1914. konkordat s Vatikanom. 26. jula 1914. prihvatile ga je i ratificirala Narodna skupština u Nišu, pa je on objavljen u službenim »Srpskim novinama« 3. IX./16. IX. 1914. Uza sve to PijO X. nije odasao u Srbiju svoga nuncija. Razumljivo je i zašto kad se znaju njegova antisrpska raspoloženja kao i zalaganje za austrijsku stvar. Unato tome od strane Srbije došli su u Rim dr. Mihailo Gavrilović i dr. Lujo Bakotić kao delegati srpske vlade u Vatikanu. Poslije oslobođenja stvari su se iz osnova izmijenile. Vatikan se našao pred situacijom kakvu nije ni predviđao a ni želio da se razvije na Balkanu. Planovi iz 1915. i 1917. nisu bili više savremeni. Štoviše, ni one pretpostavke koje su bile vezane sa klerikalnom Majskom deklaracijom. Pa opet Vatikan nije napuštao ideje da se afirmira na Balkanu. Previranja, koja su se na političkoj sceni u mladoj SHS manifestirala, bila su prava ena najbudnijom pažnjom Vatikana. Njemu je pred očima narođeno bio katolički dio Jugoslavenske, Hrvatske i Slovence. Separatističke tendencije, koje su se izražavale u raznim političkim vidovima, nailazile su na puno razumijevanje Vatikana. O tome, nema sumnje, veoma rjeđito govorilo mišljenje državnog sekretara kardinala Gasparrija objavljeno u jednom intervjuu koji je kardinal dao dopisniku pariškog »Petit Parisien-a« po etkom aprila 1919. Kardinal je govorio u prilog slovenskoj i hrvatskoj autonomiji, štoviše u republikanskoj formi.¹ Dakako ne stoga što bi kardinal bio republikanac, nego naprosto stoga što mu je bila pred očima druga kombinacija s katoličkim blokom u centralnoj Evropi. Ova misao državnog sekretara Sv. Oca — da se katolički Hrvati i Slovenci na bilo koji način izoliraju od pravoslavnih Srba, a približe ostalom katoličkom bloku pojavit će se kroz daljnju budućnost kao crvena nit u raznim svojim vidovima. Narođeno ito u doba fašizma. A zna se i zašto, u oba Rima. Unato tome, željelo se i s jedne i s druge strane, da se uspostave pravi diplomatski odnosi. To je željelo i jugoslavenski episkopat, pa je i s njegovom strane zagovarano da Sv. Stolica pošalje u državu SHS svoga delegata. Tu je misiju u Vatikanu, od strane nadbiskupa Bauera izložio Msgr. dr. Svetozar Ritig.² Vatikan je na kraju 6. novembra 1919., znači tek poslije jedne godine dana, priznao

¹ Luigi Salvatorelli, *La politica della Santa Sede dopo la guerra*. Milano 1937, 44. — Doslovno on je rekao (Maurice-u Praxu): »Selon l'minent prélat, la question yougo-slave n'est point de plus simples. Je crois bien qu'il est d'avis qu'une certaine autonomie, de forme, par exemple, républicaine, devrait être accordée dans le nouvel Etat yougoslave aux Croates et aux Slovènes.« (»Le Petit Parisien«, 3. april 1919.). Kardinal je u ovom izjavili podvukao svoje žaljenje za komadanjem Austrije koja bi po njegovom sudu bila brana protiv nadiranja boljševizma!

² Svetozar Ritig, *Promemoria ad S. Sedem. Romae, 1919.*, 14-15.

osnivanje države SHS. O tome je izvijestio predsjednik vlade Stojan Proti Privremeno narodno predstavništvo 5. III. 1920. Iza toga su slijedile diplomatske protokolarne formalnosti. Jugoslavenska vlada zatražila je agreman za svog prvog poslanika pri Vatikanu dr. Luju Bakotu a koji je Benediktu XV. predao 13. marta 1920. akreditivna pisma. Ovom sve anom audijencijom uspostavljeni su redovni diplomatski odnosi između Kraljevine SHS i Svetе Stolice i potrajat će do sloma Jugoslavije aprila 1941.

Dvanaest dana poslije ovog sve anog prijema uputio je Benedikt XV. regentu Aleksandru pismo o prihvatu anju dr. Bakoti a i na kraju spomenuo: »Na posljetku prizivaju i molitvama svaku sreću i zdravlje za Tebe, molimo svemušeg ega Boga da Te milostivo htjedne sjediniti s nama potpunom ljubavlju«.³ Znači i bez blagoslova za državu i bez blagoslova za narod. Uskoro potom došlo je do prijema nuncijske odre ene od Benedikta XV. pri regentu Aleksandru. Bio je to Francesco Cherubini, titularni biskup Nikodijski. U popratnom pismu pape Benedikta XV. od 10. marta 1920. kojim papa preporučuje svoga nuncijske regentovoj naklonosti kaže papa »da štograd bude u naše ime htio reći ili u initi, da u sve vjeruješ kao što bi i nama samima vjerovao«.⁴ Nuncij Cherubini predao je svoja akreditivna pisma 6. aprila 1920., a odmah poslije toga otišao u Zagreb, gdje je prisustvovao konferenciji Jugoslavenskog episkopata na kojoj se raspravljalo i o reformnom pokretu hrvatskog svećenstva.

O i mnogih jugoslavenskih katolika, ali i nekatolika, odsada će biti esto uperene u predstavnike najveće duhovne organizacije u svijetu. Dok će ga katolički episkopat i vjerne klerikalne mase, pa i oni katolici koji baš nisu bili sasvim u klerikalnim vodama, slušati i braniti, na suprotnoj strani javljat će se kritike i prigovori. Naročito, im su počeli da stiču nepovoljni glasovi o progona Jugoslavena pod okupacijom u Italiji, kao i u zonama koje je Italija pripojila kao jedna od pobednica nad Austro-Ugarskom monarhijom, pa i u onim dalmatinskim krajevima, koje je Italija okupirala kao mandator velikih sila do konačne odluke na Mirovnoj konferenciji. Položaj nuncijske bio je nesumnjivo delikatan i složen a u pojedinim zbivanjima veoma mučan i težak. Pogotovo, u vezi s progona katolika kog sve enstva u talijanskim okupiranim zonama. Unatoč najsve anijem obe aniju talijanske vrhovne vojne komande da će se poštivati sva ljudska i nacionalna prava slovenskih manjina, a to su obe anje kasnije ponavljali tokom 1919. pa i 1920. najviši talijanski državnici, pa i sam talijanski kralj, Hrvati i Slovenci osjetili su prve udarce protiv njihovog nacionalnog osjećanja i prve opasnosti od denacionalizacije. A nije ni učudo, jer je pored ovih izjava, koje su u stvari bile prašina bacana saveznicima u oči, sva talijanska štampa odobravala najšovinističke ispadne nekadašnjih iredenista, sada prvih fašističkih avangardista. Sva je štampa glorificirala D'Annunzijev poslijepodne njegovog govora održanog u Rimu 4. maja 1919. pred najvišom rimskom političkom elitom kad je poručio Jugoslavenima u okupiranoj zoni Julijanske Krajine: »Fuori la schiaveria bastarda, colle sue lordure e colle sue mandrie di porci!« (»Napoleone kopilje roblje, sa svojim izmetinama i sa svojim oporima svinja!«).⁵

³ Sima Simić, Vatikan i Jugoslavija, 12.

⁴ Idem, 13.

⁵ Fran Barbali, Vjerska sloboda Hrvata i Slovenaca u Istri, Trstu i Gorici, Zagreb 1931.,

Bijes pobjedni kog pritiska i nasilnost strastvenih mrzitelja Slavena nije se zaustavio ni pred crkvenim vratima. Unato tome, što je u proglašu generala Petitti di Roreto stajalo: »Vaša e se vjera poštivati, jer je katoli ka vjera — vjera itave Italije«.⁶ Me utim, ubrzo se pokazalo da je to bio naprosto samo vojni ki trik, kako bi trupe bez ikakvih smetnji kao saveznici i prijatelji Jugoslavena, zaposjele odre ene teritorije, koje su Talijani svojatali i koje im je Londonski pakt (1915.) za ulazak u rat zagarantirao. Velike rije i ovog proglaša ostale su prazno i lažno slovo na papiru. »Jugoslaveni! Italija, velika država slobode, dat e vam ona ista prava, kao i svim ostalim državljanima. Budite uvjereni da e se jaka i pobedonosna Italija brinuti za sve svoje državljanje, kakva god bila njihova narodnost.«⁷ Vjerojatno bi prvaci Risorgimenta i održali datu rije . Ali, spomenuti general Petitti di Roreto sam je pogazio svoju rije . Ve 29. XI. 1918. izdao je nare enje ovlastivši vojne vlasti da hapse i deportiraju sve one osobe koje im se ine sumnjivima ili opasnima. Ovo je nare enje ostalo na snazi sve do 1920. Me u prvim sumnjivim li nostima koje je pogodilo ovo nare enje bili su julijskokrajinski sve enici, koji su se sasvim saživjeli s narodom iz koga su i ponikli. Ali okupacione vlasti nisu se oborile samo na niži kler, svjetovni i redovni ki, nego i na visoki, žele i da pre iste sa svima onima, koji nisu talijanofilski raspoloženi, a pogotovo s onima, koji su bili nacionalno obojeni.

Prvi na redu bio je kr ki biskup dr. Antun Mahni , poznati pobornik Majske deklaracije u vatikansko-misiona riskom cilju. Odmah, prvih dana okupacije Krka, šaka talijanaša po elu je terorizirati zajedno s okupatorom doma i hrvatski svijet. Prve su bile na udaru narodne itaonice, koje su bile ili zatvorene ili demolirane. Sva je štampa zabranjena. Biskupska pala a izlijepljena plakatima s parolama »O Italia, o morte!« Bila je i napadnuta od strane ardita i talijanske fukare, koja se htjela dodvoriti okupatoru. Biskup je podnosio svakovrsne provokacije i dopuštao da se u crkvama propovijeda talijanski, ali kad se od njega zatražilo da se kod sve anih misa moli i za talijanskoga kralja, odgovorio je da Krk još nije pripojen Italiji. Tako su odgovarali i pojedini rodoljubivi sve enici, od kojih se isto tražilo, ali su ih zato vojne vlasti stale da hapse i da deportiraju na Sardiniju. Me u tima su bili i biskupov kancelar i tajnik. Biskup Mahni vide i da nasilja svake vrste ne prestaju, uputio je vojnim vlastima energi an protest. Istodobno uputio je 31. XII. 1918. i Mirovnoj konferenciji u Parizu isto takav apel, u kome je opisao sva stradanja Hrvata i Slovenaca u okupiranim pokrajinama.

»Ja kao biskup apeliram protiv takvog postupka u ime svoje, u ime svoga klera i svoga naroda na taj slavni me unarodni sud, koji treba da dade narodima uslove trajnoga mira. Taj se rat vodio za potla ene narode i protiv imperijalisti ke politike. Bog je blagoslovio oružje boraca slobode. Najdragocjenije dobro naroda je sloboda vjerovanja i savjesti. Prokletstvo svim silnicima, koji se usu uju u hram Gospodnji s ma em u ruci. Kao pastir svoga mukotrpnoga naroda, koji je osigurao teškom mukom svoj opstanak u vrijeme tiranije njema ko-austrijske, ja dižem svoj protestni glas. Protestiram u ime zakona, koji nalazi svoju jeku u petoj i sedmoj zapovijedi: Ne ubij! Ne

⁶ Lavo ermelj, Life-and-Death Struggle of a National Minority. (The Jugoslavs in Italy). Ljubljana 1945., II ed., 96-97.

⁷ Lavo ermelj, Life-and-Death Struggle, 13.

ukradi! Protestiram u ime zakona Isusa Krista, koji je došao ne da uništi prirođni zakon, već da ga upotpuni i usavrši, koji nareće: Ne želi drugomu ono, što ne bi rado da ti drugi užini. Po pravilima Evanđelja propovijeda se pravednost, a bez pravednosti nema ništa. Ako se želi osigurati svjetski mir, odnosi naroda moraju biti uređeni na bazi pravde. Ako je primjenjivanje ovoga pravila igdje prijeko potrebno, a to je svakako u ovim stranama gdje trinaest vjekova živi naš narod Hrvata, Slovenaca i Srba. Svaka grijeska u rješavanju pitanja Jugoslavije mogla bi sobom nositi teške posljedice za cijelu Evropu.

Jugoslaveni konačno zaslužuju iza dugog robovanja pod igom njemačkim, mađarskim, turskim, da jednom počnu živjeti životom dostoјnjim naroda, koji je kroz vjekove lijevo svoju krv za kršćansku kulturu i za slobodu Europe. Jugoslaveni odbacuju novoga tlačitelja, koji se nametnuo silom i tvrdo se nadaju, da nas slavodobitni saveznici, koji su krenuli u rat za slobodu potlačenih naroda, neće zaboraviti. Krajevi, koji su uzduž Jadranskoga mora, za Jugoslaviju su plaća, kroz koja ona diše, za njih Jugoslavija živi, za njih će umrijeti. Svaki pokušaj, da je ma tko udalji od mora, nai i će na krajnji otpor. Jugoslaveni neće nikad dopustiti da se otrgne od njihova tijela jedan organ, bez koga nije moguće njegov život.⁸

Nema sumnje da je ovaj muževan i patriotski gest potekao iz dubina ojaenog i povrijeđenog srca. Ali taj nije bio i jedini potez koji je on učinio u ovo teško doba. Admiral Cagni dobro je znao koliko je biskup odlučan i uporan u svome otporu. U slučaju dra Kvirina Bonefa i župnika u Malom Lošinju, koga su talijanske vlasti prisilile da se odrekne župe, kako bi ga mogao zamijeniti Talijan, biskup je veoma hrabro protestirao kod admirala. On je konstatirao da je tobožnja dobrovoljna izjava Bonefa i eva iznenađujuća i stoga na osnovu kanona 185 ništetna. »Ako stvari počnu tako dalje, neće preostati drugo nego da se 85% putanjskog stanovništva odatle iseli... Imam još mnoge žalbe. Postupak protiv stanovništva ovih otoka... zaslužuje naziv persekcije.⁹

Kad je admiral Cagni zatražio od biskupa da mu pošalje spisak glagoljaških župa, biskup je to energično odbio upozorivši admirala na njegovu nekompetentnost u tom pitanju. Među ostalim biskup je rekao i ovo:

⁸ Ignacij Radić, Antun Mahnić, biskup Krk, 192-193.

⁹ Fran Barbali. Vjerska sloboda, 28. — 4. XI. 1918. bio je dr. Bonefa i pozvan na vojnu komandu u Malom Lošinju gdje se od njega zahtijevalo da odsada ima da propovijeda narodu samo na talijanskom jeziku, jer »gdje je talijanski vojnik, tu je i Italija.« Kad nije htio da se pokori, već je produžio da propovijeda hrvatski, bio je silom odveden i konfirmaniran u Baški, na otoku Krku, koji je i poslije ugovora u Rapallu (1920.) bio pod D'Annunzijevom upravom, kao »regentom Kvarnera.« Na Božić 1920. zahtijevali su D'Annunzijevi arditi da toga dana pjeva misu latinski, pošto se inače glagoljalo. Naime arditima bila je glagoljica kao najrjeđe itijanski svjedok slavenstva ovih strana najizazovniji obiekat. Glagoljske crkvene knjige kao i ostali rukopisi ispisani ovim starim slavenskim pismom, zatim mnogi natpisi na kamenu kao i na crkvenim zvonima, izazivali su pažnju ovih prvih »misionara i pionira« talijanske civilizacije. I budakom kao i vatrom oni su uništavali ova stara slavenska svjedočanstva kako bi njihovim nestankom taj okupirani teritorij dobio drugi neslavenski, latinski i talijanski značaj. Odatle i akcija admirala Cagnija protiv sve enika glagoljaša.

Kad je dr. Bonefa i posebno da počne aju pjeva na Božić misu slavenskim jezikom, trojica arditina izazivali su pravu paniku u crkvi prijeteći narodu i Bonefa i u revolverima ako ne bude nastavio latinskim jezikom da pjeva misu. Sukob koji je poslije toga nastao, završio je sa trojicom mrtvih. Ovaj krvavi Božić u Baški 1920. simbolički predstavlja cjelokupnu talijansku okupaciju pod kojom je naš narod morao da izdrži preko četvrt stoljeća. Dakako protesti koje je biskup Mahnić ulazio nisu urodili nikakvim plodom. Jer sistem talijanizacije obuhvatio je sve pa i samu crkvu. Ovaj slučaj u Baški nije bio osamljen. Barbalieve i ermeljeve knjige daju itavac niz optužbene dokumentacije protiv službenih izjava i vojnih vlasti kao i civilnih predsjednika vlade, ministara vanjskih poslova pa i samoga kralja.

»U tom vašem zahtjevu vidim intenciju da nadzirete moj rad i da vidite, da li se ja držim propisa mojih poglavara. Što bi Vaša Ekscelencija rekla, kad bih je pitao, koje ste naloge dobili, kad ste bili pozvani u Pulu, u svrhu, da se uvjerim, da li se oni vrše. Ja imadem svog poglavara jedino u Rimu. Neka se Vaša Ekscelencija izvoli tamo obratiti.«¹⁰

Svakako, to je bilo odviše za nasilnog talijanskog admirala. Stoga je uskoro pala odluka da se takav nepoželjni i nesavitljivi crkveni poglavar ukloni iz okupacione zone, smatrajući da će se time i otpornost ostalog stanovništva efikasnije lomiti. Iako su prijetnje dolazile sa svih strana, biskup u svojoj odluci nije popuštao. On je želio da pode u Rim da se požali papi. Poslije dvomjesečnog ekanja okupatorske vlasti odbile su da mu daju dozvolu. Kad to nije dobio, zatraži dozvolu da pode u Jugoslaviju radi liječenja pošto se u to doba uistinu razbolio. Talijani mu ponude da će ga torpiljerom prevesti do Senja. Bilo je to 2. aprila 1919. Kad je torpiljer »Espero« krenuo i izašao na put u Inu, kapetan saopštio biskupu da je primio radio-telegram od admirala Cagnija da mora promjeniti smjer prema Anconi. Tako, prijevarom doveden na brod, biskup bude uputjen za Aneonu. Odatle je pod vojni komandnjom odveden u Rim, a onda interniran u Frascattiju. Tu se nalazio sve do 11. februara 1920. pošto nisu uspjeli platonske intervencije same Rimske Kurije.¹¹

Kad se biskup Mahni iz internacije vratio kući u svoju rezidenciju, bilo je jasno da tu neće moći i dugo da boravi. Na kraju bude prisiljen da prije će preko demarkacione linije u Jugoslaviju. Teško bolestan još je poživio nekoliko mjeseci i umre u Zagrebu 14. decembra 1920. Tu je i sahranjen u glagoljaškom manastiru na svetom Kšaveru gdje su našli utočište redovnici koji treću oreci prognani s okupiranog teritorija.¹²

Sudbinu biskupa Mahni a dijelili su i mnogi drugi svećenici i redovnici, franjevci, konventualci i treća oreci iz njegove biskupije. Tako je posve dokinuto glagoljanje, a iz Italije su dovedeni talijanski svećenici kao i fratri, dakako sa znanjem i inicijativom njihovih pretpostavljenih crkvenih starješina, biskupa i provincijala. Tako je to bilo na Krku, Cresu, Lošinju, Malom i Velom. Nisu uvedene samo latinske mise, nego se svuda u propovijedima, kao i u ostalim crkvenim funkcijama upotrebljavao isključivo talijanski jezik.¹³ Ovi talijanski fratri i svećenici imali su da pomognu talijanske vlasti u denacionalizaciji Jugoslavena i talijanizaciji itave Julijanske Krajine.

Tako je to bilo i u istarskoj porečko-pulskoj biskupiji. Od 56 svećenika Hrvata zadržalo se samo 11, ali i njima bude uskoro su eno da počnu u zbjeg, kao

¹⁰ Ignacije Radić, Antun Mahni, biskup krk. 194.

¹¹ Iz internacije uputio je Mahni mjeseca oktobra 1919. jedan lanak koji je tajno prenio u Zagreb jedan jugoslavenski dobrovoljac koji je posjetio biskupa. Taj lanak objavila je »Narodna politika« u br. 245. Biskup poručuje narodu da bude složan i da uvažava mukom ste eno jedinstvo na koje nemilim okom gledaju njegovi neprijatelji. Među ostalim on je napisao i ove misli: »Osvanuo nam je veliki dan (t. j. dan ujedinjenja), na nebu nam se ukaza SHS. Narode moj, u ovome eštu znaku pobijediti! Hrvati, Srbi i Slovenci! Božja je volja, da ostanete na vijeće nerazdruživo ujedinjeni. Promisao odredila vas je za visoke ciljeve. Samo u jedinstvu je vaš spas, vaša budućnost. Gdje je izdajni ka ruka, koja se užuje rušiti ovo jedinstvo? Što je Bog zdržao, ovjek neka ne rastavlja.« (Ignacije Radić, Antun Mahni. 198). Nema sumnje da su ove misli bile iskrene i istinite, upućene iz rostva jugoslavenskim narodima koji su se u to vrijeme već uvelikoj politici sukobljavali i slabili svoje snage prema vanjskim neprijateljima. Biograf biskupa Mahni a, fra Ignacije Radić, dodao je ovim biskupovim rodoljubivim mislima sasvim nestilski komentar.

¹² Ignacije Radić, Antun Mahni, biskup krk, 236-237.

¹³ Fran Barbali, Vjeska sloboda, 27-28.

Što su to ranije mnogi morali da u ine prisiljeni da spase živote. I tu su ukinute hrvatske propovijedi, a gdje su se održale narod je morao da ih sluša bilingues, hrvatski pa onda talijanski. Kako je najve i dio sve enika Hrvata prognan, jedva se mogao na i sve enik kome bi se mogao netko da ispovijedi hrvatski, jer su novi sve enici došljaci bili Talijani. I u toj dijecezi nisu bili rijetki slu ajevi da su ardit napadali na sve enike i u samoj crkvi, ako bi se oni usudili da progovore narodu rije božje utjehe na hrvatskom jeziku. Tako er nisu bili rijetki slu ajevi da su se ti talijanski sve enici došljaci usudili da s propovjedaonice napadaju i vrije aju Hrvate.¹⁴

U senjsko-modruškoj biskupiji same okupacione vlasti otele su znatan dio župa, na elu s gradom Rijekom, ispod jurisdikcije senjskog biskupa. Nije bez znaenja da je Rimska Kurija, im su 1918. Talijani okupirali Rijeku, postavila za ovaj grad apostolskog upravitelja.¹⁵ Iz Rijeke bili su protjerani najprije oci kapucini a onda župnik dr. A. Kukani i kapelan dr. A. Jureti. Na Rijeci, u ijoj se katedrali u velikoj sedmici uvijek pjevala Muka Gospodnja na hrvatskom jeziku, od 1920. umukla je svaka narodna rije. Tako su ukinute i hrvatske propovijedi u župama Rijeka, Lovrana, Opatija. U a kom sjemeništu zabranjeno je djeci da se na svom materinjem jeziku ispovijedaju, da itaju iz hrvatskih i slovenskih molitvenika i t. d. i t. d. Dakako sve je to bilo sa znanjem apostolskog upravitelja, štoviše i po njegovoj inicijativi. Zato je to na ocjena, iako veoma blaga kad se u publikaciji izdanja klerikalnog društva svetog Jeronima kaže: »Vjerske su prilike u rije koj biskupiji žalosne krivnjom crkvenih vlasti. Rekao sam »žalosne«, ali je to preblago re eno«.¹⁶

Stanje u tršansko-koparskoj biskupiji bilo je jednako bijedno i teško za slovenske i hrvatske sve enike. Zatvorenih, interniranih i protjeranih sve enika bio je velik broj. 56 ih je preba eno preko jugoslavenske granice, a u taj broj nisu ura unati franjevci iz Pazina i Kopra i konventualci iz Pirana ija je sudbina bila naro ito teška.

Tršanski šovinisti, talijanaši i došljaci ardit nisu 1919. pošteldili ni biskupa dr. Andreja Karlina. Masa je prisilila biskupa da potpiše svoju rezignaciju, jer ga ina e ubiti. Biskupski dvor bio je oplja kan i demoliran kao i privatni stan biskupa Karlina. Iz ukradenih dokumenata oni su sastavili jedan izmišljen zapisnik koji je onda nekažnjivo štampan u »Era nuova«. I takvu ostavku primila je Rimska Kurija, ma da bi ona kanonski morala da bude odbijena. Pogotovo kad se zna da biskupa može da razriješi dužnosti samo papa, onda je jasno da se papa nasilju civilnih vlasti i gomile ili nije mogao ili nije htio da odupre. Nema sumnje da je odlazak biskupa Karlina bio u potpunoj saglasnosti sa Svetom Stolicom. Na mjesto dr. Karlina poslan je u Trst jedan pravi Talijan Angelo Bartolomasi, vojni biskup, koji ina e nije poznavao svoje povjerene pastve.¹⁷

Nasilja ardita su u toj biskupiji prešla sve mjere. Tu su se doga ale stvari kojima bi zavidio i srednji vijek. Što je najsimptomati nije, u harangama protiv Jugoslavena nisu u estvovali samoi talijanaši i ardit nego i sami talijanski sve enici. Na primjer franjevac Pasquale Giannini kad je 1920. u hrvatskom selu blagoslovio

¹⁴ Fran Barbali, *Vjerska sloboda*, 32-33.

¹⁵ Poslije pripojenja Rijeke Italiji 31. V. 1925. osnovana je samostalna dijeceza.

¹⁶ Fran Barbali, *Vjerska sloboda*, 37.

¹⁷ Lavo Čermelj, *Life-and-Death Struggle*, 97.

novo otvorenu talijansku školu, koja jte bila na mjestu stare hrvatske, spalio je na loma i sve hrvatske knjige tamošnje hrvatske škole, me u kojima je bilo i hrvatskih molitvenika. Septembra 1920. u crkvi svetog Antuna pucali su fašisti nišane i na propovjednika Slovenga. U Krkavcima je (1920.) rulja provalila u crkvu za vrijeme službe božje i sprije ila daljni tok službe, jer je sve enik govorio na narodnom jeziku. Vrlo su esti slu ajevi bili da su župni ki domovi bili napadani bombama, plja - kani, pa onda zapaljeni kako bi se prikrili tragovi odvratne plja ke. Gdje god bi na crkvama ardit i naišli na glagolske natpise, odmah bi ih uništili smatraju i da su time uništili i hrvatsko porijeklo doti nog mjesta. Poznata je širokoj- svjetskoj javnosti metoda talijanske policije s ricinusovim uljem, pa su i mnogi katoli ki sve enici bili prisiljavani da piju ricinusovo ulje.¹⁸ Tako je to bilo i u Zadru, kamo je odmah poslan apostolski upravitelj kao i na Rijeku. Iz Zadra su protjerani svi redovnici franjevci i tre oreći.¹⁹

Sve enici, slovenski i hrvatski, koji su imali odvažnosti, da i pored nevjerojatnog terora propovijedaju narodu na njegovom jeziku, bili su stalno izloženi najve im neprijatnostima. »II Popolo di Trieste« piše najpogrdnjim rije ima b tim sve enicima koji održavaju slovensku i hrvatsku svijest u svojim župama. »Slovenski su sve enici zmije otrovnice«, tvrdi u ardisko-fašisti kom ogor enju novinar u »II Popolo di Trieste«.²⁰

Nevjerojatno je, ali istinito, da je o svemu tome bio pravilito i na vrijeme obavještavan Vatikan. Me utim, taj nije poduzeo nikakve mjere. O svim tim zlo i nima kao i uvredama i oskvrnjivanjima crkava govori veoma rje ito i uvjerljivo u svim pojedinostima veliki memorandum, podnijet papi Benediktu XV. od strane jedne posebne delegacije slovenskih sve enika s okupiranong teritorija 6. marta 1920.²¹

Nasljednik biskupa dr. Karlina Talijan Angelo Bartolomasi, ma da je bio talijanski patriot, a kasnije i fašista, i on je morao uvidjeti da je taj cijeli teror riše na štetu ugleda katoli ke crkve, nego u korist talijanizacije Istre, Trsta i Slovenskog Primorja. Ima svjedoka koji tvrde da se i sam Bartolomasi nad svime time zgražao. Pogotovo kad je saznao da vojnici, ardit i fašisti prate svaki korak sve enika, u crkvi, procesijama, sprovodima, samo stoga, da ne bi zapjevali slovenski ili hrvatski. Bilo je slu ajeva da su vojnici zaustavljadi sve enika u trenutku kad je nosio umiru em pri est i posljednju pomast da bi ga na ulici, u sve eni kom ornatu, identificirali.²² Koliko je bilo sve enicima došljacima, koji su zamijenili slovenske i hrvatske, do spaša duša povjerenih vjernika Slovenaca i Hrvata, vidi se i iz opho- enja, koje su oni pokazivali prema narodu koji uop e nije znao talijanski. Kad su franjevci sa Cresa, Pazina i Pirana morali napustiti manastire, (a ti su odmah bili odvojeni od svoje ranije hrvatske provincije i pripojeni onoj u Padovi, prema nare- enju dekreta generalnog vikara Dom. Tavanija od 30. I. 1919.), gvardijan mana- stira u Piranu suznim o ima upitao je novog²³ talijanskog gvardijlana, kako e se ubudu e ispovijedati slovenski pokajnici, a ovaj mu je sasvim nekrš anski i cini ki

¹⁸ Fran Barbali , Vjerska sloboda, 38-49.

¹⁹ Fran Barbali , Vjerska sloboda, 53.

²⁰ Fran Barbali , Vjerska sloboda, 54.

²¹ Lavo ermelj, Life-and-Death Struggle, II ed. br. 98.

²² Lavo ermelj, Life-and-Death Struggle, 98.

odvratio: »Si privino dei sacramenti, fin tanto che non avranno imparato la lingua italiana!« (»Bit e im uskra eni sakramenti sve dotle dok se ne nau e talijanski!«)²⁸ Na takav su na in talijanski fratri zamijenili hrvatske i preuzeli ne samo njihovo mjesto, nego i njihovom radinoš u ste enu imovinu.

Koliko su ti novi talijanski došljaci-sve enici imali zadatku da pomognu vojni ke i civilne vlasti u talijanizaciji Julijske Krajine, pokazuju otkriveni izvještaji kapelana mornarice don Giovanni Battista Quincija, koji se nalazio u službi kod Glavne komande pomorske baze u Puli. Njemu je povjerenio da posjeti župe i župnike južnog dijela Istre i da o tome podnese izvještaj svojoj Komandi. To je i u inio 6. II. 1919. i 22. II. 1919. civilnom komesaru u Puli, kapetanu Markizu Delia Franca. Iz tih se izvještaja vidi da je imao zadatku, da po raznim župama gdje su se nalazili porazmješteni talijanski vojnici, izvidi da li župnici, ma da su Hrvati, drže talijanske propovijedi. Osim toga imao je pravo da sve takve sve enike koji ne vrše zapovijedi talijanske vojne komande, udalji iz službe. Samo nekoliko citata iz tih izvještaja otkrivaju pravu funkciju koju su za denacionalizaciju i asimilaciju Jugoslavena u Julijskoj Krajini civilne vlasti još prije dolaska fašista na vlast, namijenili kleru u Julijskoj Krajini.

»Krenuvši na put uzeo sam za zadatku da do em u kontakt sa asnim dekanima, župnicima i kapelanim mjesima koja imam posjetiti, da ih predobijem za talijansku propagandu, a ako ne drugo za njihovu dobru namjeru za takvu propagandu, ali i najvažnije da sondiram duh župnika i upravitelja Slavena, za koje sam saznao da su se nekoji ve obratili za našu stvar, dok su drugi indiferentni, a ve i dio je protivan.« Tako govori don Quinci o sve eniku u Vodnjanu za koga smatra da se priklonio novom stanju i da bi mogao zato biti pošte en od izgona. Na pravoslavnog popa u Peroju ra unao je da bi se mogao pridobiti za talijansku stvar materijalnim sredstvima a možda i za prijelaz na uniju. Don Quinci je predložio da je svakako potrebno prije svega u Peroju, posve crnogorskom mjestancu bez ijednog talijanskog ovjeka, osnovati talijansku školu. U Marani, gdje se ranije nalazio don Mate Škabi, za koga kaže izvjestilac da je »fanati ki Slaven i bundžija, zbog ega je izagnan i poslan u vojni ki zatvor radi politi ke krivice«, vrši službu na zadovoljstvo talijanski pop don Pietro Zeni. Don Quinci namjerio se u Loboriki na don Antuna Nikoli a koji se protivio da na misi i u liturgijskim funkcijama služi latinskim jezikom i da propovijeda talijanski. Zato, kaže ovaj sve eni ki agent »smatrao sam potrebnim, im do em u' Vodnjan, da se sporazumijem i sa kapetanom Rottiglieri, komandantom tamošnjeg odreda da dade spomenutog župnika nadzirati po agentu koji dobro zna slovenski, da li vrši što sam mu naredio.« U Rovinjskom Selu sastao se izvjestilac sa porunikom Crevatto, Istraninom, koji je bio u uredu za propagandu »Izmijenili smo misli o što efikasnijim i zgodnijim sredstvima za talijanizaciju Slavena«.

Na kraju prvog izvještaja ima i jedan prilog sa naslovom: »Prijedlozi«. U to ki osmoj kaže se:

»Brzo treba izraditi od biskupske Kurije u Pore u nare enje da se župnici i kapelani obavežu, da eliminiraju upotrebu hrvatskog jezika iz mise, kao i obavljanje sakramenata, a tako i iz svih isto liturgijskih funkcija, a nasuprot

²³ **Idem.**

tome da moraju propovijedati talijanski, jer na misu dolaze i talijanske obitelji i vojnici,- a Slaveni, osobito muškarci, razumiju dobro talijanski, štoviše i govore.«

Don Quinci zatim preporu a da bi se trebalo sporazumjeti sa pore kim biskupskim legatom u Puli za imenovanje župnika Talijana i Talijanima sklonih Hrvata. Dakako, rije je o onima koje treba ukloniti.²⁴

Slu aj don Quincija svakako nije bio usamljen. Ima i odviše dokumentacija s kojima emo se kasnije susresti, iz kojih se vidi puna kolaboracija znatnog dijela talijanskog importiranog sve enstva ū te krajeve i prije aneksije, (koja je izvedena novembra 1920. poslije ugovora u Rapallu), kao i poslije nje, do pojave fašizma. U itavoj fašisti koj eri ona je bila o igledna za svakoga tko se želio da upozna ma i površno sa tužnim stanjem slovenskog i hrvatskog naroda pod fašisti kom vlaš u. Mu eništvo Slovenaca i Hrvata prije i poslije aneksije produžilo se u novo administrativno organiziranoj pokrajini Venezia Giulia. Ovaj geografsko-administrativni termin dobio je jugoslavenski adekvatni naziv: Julijnska Krajina.²⁵

Još za same okupacije, prije aneksije, bilo je zatvoreno oko stotinu slovenskih sve enika, deportirano ili protjerano preko granice u Jugoslaviju.²⁶ Stradanja i mu enja uistinu porobljenog naroda teško su se doimala bra e u Jugoslaviji. Nisu bili rijetki izrazi ogor enja kad se saznavalo za nova i sve strašnija iskušenja kojima su bili izloženi jugoslavenski sunarodnjaci u Julijskoj Krajini. uli su se protesti protiv takve barbarske uprave pod kojom je stenjao naš narod u Istri i Slovenskom Primorju, i u beogradskom Privremenom narodnom predstavništvu. Don Juraj Biankini, sve enik i znamenita li nost iz preporoditeljskog vremena Dalmacije, kao i Istranin sve enik Vjekoslav Spin i u nekoliko su mahova prikazali nevoljno stanje u okupiranim zonama. Don Biankini je naro ito 28. maja 1920. teškim rije ima optužio ne samo Italiju, kao mandatora velikih sila, nego i itavu Antantu koja je mirno posmatrala talijanski teror. Ogor en i uzbu en don Biankini je u svom govoru iz te o igledne nepravde, koja se stalno ponavljalala prema Jugoslavenima od strane nekadašnjih saveznika, povukao i logi ne pouke ne samo za Jugoslavene nego i za sve ostale Slavene. Don Biankini razo aran i uvrije en okrenuo je svoje poglede od Zapada i usmjerio ih prema Istoku, prema Rusiji, iako je ona tada bila u svojoj najtežoj borbi za održanje tekovina revolucije u ratu sa Poljskom. Stari slavjanofil gleda upravo providencijalno kroz sve mra ne zavjese u budu nost, pa bez straha i nekolebljivo o ekuje za Jugoslavene, kao i sve ostale Slavene, dobro samo s Istoka, iz Rusije. U svom višesatnom govoru, saslušan u pravom grozni avom uzbu enju itavoga Predstavništva, ljevice i deisnice, podvukao je Biankini op e poglede Jugoslavena razo aranih u saveznicima koji su ih prepustili na milost i nemilost barbarском ugnjeto u koji je svojatao za se naziv civilizatora.

»Taman smo skinuli prokleti austrijsko-ma arski jaram, tekar smo bili primaknuli k ustima slatku ašu slobode, a nametnut nam je talijanski jaram, stoput teži, okrutniji, perfidniji. Ostadosmo kao gromom ošinuti iz vedra

²⁴ A. I., Sve enici i odnaro ivanje. »Glas Istre« 21. VIII. 1945. Faksimil ovog originala nalazi se u: Documents sur la denationalisation des Yougoslaves de la Marche julienne. Beograd 1946,45-49.

²⁵ Oko Trsta. Beograd 1945, 374-376.

²⁶ Lavo ermelj, Life-and-Death Struggle, 97.

neba... Naše ropstvo, naše mu eništro traže preko godinu i po dana, a od nikud pomo i, od nikud ni oružja, da barem sami pokušamo ili slavno umrijeti ili oslobođiti se naših talijanskih zulumara... Najviše smo kivni na naše velike saveznike i prijatelje iz svjetskog rata, koji nas sasvim zapustiše i ostavio, izru uju i nas na milost i nemilost talijanskih horda... Ostaviše nas bez ikakva razloga, bez ikakva obzira na naše napore i na neprocjenjive žrtve našeg slavnog Piemonta, s kojim znadu da smo jedna krv, jedan jezik, jedna duša i s kojim hoemo da budemo i jedna narodno-državna zajednica.«

Zato don Biankini optužuje Antantu, koja dopušta da Italija u okupiranim krajevima gazi sve internacionalne ustanove i obaveze Haške konvencije. »Mi ih optužujemo što oni trpe, da Italija postupa sa našim narodom, kao da je ove krajeve osvojila na juna kom međdanu, a kao da ih nije sramotnim hinjenjem i vjerolomstvom mirno okupirala.« Ogromna je to optužba, itav niz jauka istinskog bola i razoaranja od pune tri strane.

»Mi, robovi Antante, optužujemo negdašnje saveznike i prijatelje, što dopuštaju da Italija u okupiranim krajevima vrije a i vjerska uvstva naroda, da vrši silu i zulum na njegove patriotske sve enike i da profanira i njegove crkve. Dogodilo se je više puta i u alinaciji da je okupatorska vlast bez ikakva razloga zabranila starinske crkvene funkcije, javne litije, propovijedi i da oružani karabinjeri svetogrdno provališe i u pravoslavne i katoličke crkve. I neki dan je strogo zabranila javnu procesiju na slavnom, na juna kom našem Visu. Zašto? Odgovorio je talijanski komandant: »Jer je narod pri zadnjoj procesiji molio i pjeval hrvatski.« U glavnom gradu Dalmacije (Zadar) zabranila je lani kulturna Italija pijetetu komemoraciju velikih naših narodnih muenika Zrinjskog i Frankopana. Vojni ke horde tom prigodom u gluho doba no i prodriješe u glagoljašku crkvu Svetog Mihaila u Zadru i porušiše mrtva ki odar prirezen za sve ane zadušnice... U Šibeniku je okupatorska talijanska vlast htjela da kapitularni vikar uvede u drevnu šibensku katedralu propovijedanje na talijanskom jeziku. Savjesni starina Vicko Škarpa nije htio nikako da uje da on to može dopustiti, uvjeren da bi u Šibeniku talijanske propovijedi bile sasvim suvišne da bi, kao puko sredstvo talijanske propagande, ljuto vrije ale narodno uvstvo. Kad to nije u inio, onda su ga no u od 29. do 30. IV. silom odveli na torpiljeru i internirali na Hvaru. (Skupština jednodušno manifestira starini kapitularu V. Škarpi).«

Pri kraju svoga govora don Biankini osvrnuo se po itavom slavenstvu, zauistavivši svoje poglede na Rusiju, upiru i u nju o i ispunjene nadama kao u jedinog pravog zaštitnika, prijatelja i brata.

»Naša je jadranska obala škakljiva to ka, gdje se sre u dva sasvim različita svijeta — slavenski i latinski — to ka puna ara i obmane u koju je germanski svijet odavna upirao svoje požudne o i. Ali to je prirodna južno-zapadna granica ne samo države SHS nego i itavog Slavenstva, kojemu su još uvijek uskraene baltičke obale, kojemu se još uvijek uskra uje Carigrad, usprkos svih ogromnih žrtava, koje je u svjetskom ratu doprinijelo. Naša je jadranska obala najpodesniji izlaz kroz koji dolaze na slobodni svjetski promet i novoustrojene slavenske države. Naša je jadranska obala pitanje svjetskog premega, kulture i napretka cijelog Slavenstva.

Stoga na svojoj južno-zapadnoj granici preko dvije stotine miliona Slavena ne bi nikad mogli da trpe tu e gospodstvo bilo pod kakvim, ma i najblažim oblikom. Otkinuti nam sada i najmanji dio naše prirodne granice na moru, zna ilo bi baciti rukavicu pod noge ne samo Jugoslaviji, nego cijelome Slavenstvu, zna ilo bi stvoriti otrovni osinjak na granici itavog Slavenstva, na ogranku Sredozemnog mora, te drevne kolijevke svjetske povijesti jedne od najvažnijih to aka svekolike Evrope. *Složni, odlu ni i puni pouzdanja U pobjedu svoga prava, ekajmo doga aje! Budimo na svaku pripravn!* *Odmazda bi mogla do i možda i prije nego to neki misle. . . Osvanut e i slavenski dan!* Slavenstvo se budi na nov život. Slavenstvo ne može i ne smije više da bude kao do sada krotko janje, da podnosi samo grijeha i opa ine evropejskog svijeta. Predosta smo mi Slaveni bili iskorisni. I današnje nebu vapiju e poniženje, da se o nama, bez nas i proti nama odlu uje u svjetskom areopagu, ne smo više nikada mo i da trpimo. Nevjerojatno ali istinito! Ni ciglog slavenskog predstavnika nije se pozvalo ni u Vrhovno vije e ni na Mirovnu konferenciju! Ni ciglo pleme velike slavenske obitelji, ni malo, ni veliko, nije onđe paritetno zastupano! Odlu uju o našoj koži samo Latini i Anglosaksonci! Mi Slaveni, koji nemamo ma baš nizašto da se stidimo pred cijelim svijetom, mi Slaveni moramo ekati njihove osude pred vratima, kao da smo mi njihova prosja ka sru ad ili kao da smo mi inferiorna rasa, narod druge ili tre e klase! Sramota i skandal! Ovakvim postupanjem, gospodo zastupnici, zapadna Evropa e kasno ve kada zadobiti simpatije slavenskog istoka. Slavenstvo e stvoriti nove politi ke orijentacije, postati e samostalnim odlu uju im faktorom u svjetskoj politici. Rusija se ve kao feniks po inje dizati iz pepela svoje strašne revolucije. Velika preporo ena Rusija, Rusija prekaljena krvlju i ognjem, pomla ena svijesnim demokratskim luhrom, ne e ve nikada biti caristi ka Rusija, nego slobodna, jaka, prava slavenska Rusija, Rusija Wilsonovih na elu, mo an faktor slobode, kulture i napretka, kakvu proro anskim okom predvidješe njezini velikani Pera i Uma. (Odobravanje i pljeskanje). To e biti ona Rusija, iz koje e, po misli genijalnog Dostojevskoga, do i matoroj izro enoj Evropi »novi ovjek, novi svijet, novo carstvo zemlje i duha.« (Burno odobravanje). Uz takvu Rusiju okupi e se svekoliko Slavenstvo. Uz nju e biti i njezina najmla a, najnadbudnija i najljepša sestra: Država SHS — naša Jugoslavija. Gospodo poslanici! Nema sumnje da napokon i izmu enom Slavenstvu svi u vedri dani, U Slavenstvu koje se prepore a, bujno raste i naša snaga, jer smo mi živo udo slavenskog tijela, brv od njegove krv, kost od njegove kosti. Stoga, ma kakve nam nepravde još na inili u zboru evropskih kadija; ma bilo na kakav nepravedan na in riješeno i naše jadransko pitanje, to može da bude samo provizorno krparenje i nova drska provokacija cijelom Slavenstvu.«

Pri kraju don Biankinijeva govora, kada je starac sve enik svim Jugoslavenvima uputio apel da budu složni, dosljedni, odlu ni i radini, Skupština se dugo nije utišala od jednodušnog odobravanja svih prisutnih poslanika.²⁷

Me utim, vlasti nisu bili po volji ovi govori, jer se bojala represalija i diplomatiskih neprijatnosti. Don Biankini je izazvao u jednoj svojoj interpelaciji 7. jula 1920. u vezi sa stradanjima našega naroda pod Italijom, zastupnika Ministra vanjskih poslova dr. Nin i a. Don Biankini, odbijaju i nimalo juna an odgovor dr. Nin i a, uzeo ga je na nišan odmjerivši samo onako kako je to umio stari parlamentarac Biankini, koji se i u bivšoj Austriji nije ustru avao da i samome caru u lice

²⁷ Stenografske bilješke Privremenog narodnog predstavništva. 1920., IV, 494-507.

dobaci stvari koje bi mnogi mogli da smatraju kao crimen laesae majestatis. Don Biankini je jakim akcentiranjem upozorio poslanike, da je zacijelo i njih »bez sumnje jako ožalostio i sablaznio odgovor gospodina zastupnika Ministra vanjskih poslova, kao što je i njega ožalostio i sablaznio.« Don Biankini se zgrozio što dr. Nin i nije dovoljno informiran ni o onome o emu piše opširno beogradска štampa, na osnovu izjava pedesetorice izbjeglica. Mjesto o ekivane osude postupka talijanskih vlasti dr. Nin i ini komplimente talijanskoj¹ vladi, tvrde i da se pod Giolittijem odnosi ne e pogoršati. Freneti no odobravanje velikog dijela Narodnog predstavništva popratilo je paklju ne misli don Biankinija, kad je podvukao u punom ogorenju: »Mi ne emo i ne smijemo komplimentirati onu vladu, koja naš narod mu i, koja ga mrcvari, koja ubija jadne naše podanike u Dalmaciji i u itavim okupiranim krajevima.«²⁸

Ovako odlu no kao što je govorio stari don Biankini, taj sjajni još živi predstavnik Strossmayerova kruga narodnih sve enika, koji su umjeli da spoje svoje obaveze prema crkvi s onima prema narodu, progovorili su mjeseca augusta i splitski sve enici. Oni su odvažno podvukli da se na sva ta nasilja koja su injena od strane vojnih i civilnih vlasti nije u stvari osvrtala vrhovna crkvena vlast. Savremenicima svih tih strahovitih doga aja, izgledalo je da je »Vatikan zahtjeve talijanske bez skrupula, i bez obzira na duševnu štetu vjernika, slijepo izvršivao.«²⁹ Splitsko sve enstvo podnijelo je papinskom nunciju u Beogradu Mgru F. Cherubiniju mjeseca augusta 1920. spomenicu u kojoj se iznose injenice svih stradanja u Julijskoj Krajini, a naroito ona koja su vezana s pitanjem progonjenih sve enika i oskvrnjivanjem crkava. Najglavniji saradnik na stilizaciji ove promemorije bio je župnik u Jesenkama don Frano Ivaniševi, urednik »Pu ke prosvjete«. Spomenica, koja je bila i odštampana u vidu letka i razasljana itavoj štampi kao i rodoljubima duž itave zemlje, odgovornost za nevolje koje snalaze crkvu u Julijskoj Krajini, stavljala odvažno i odlu no na teret Rimske Kurije.

»Preuzvišenosti!

Nakon tisu ljetne borbe »za krst asni i slobodu zlatnu« naš se je troimeni a jedinstveni narod historijskog dana 29. listopada 1918. napokon oslobođio tu inskoga jarma i ujedinio u samostalnu državu SHS. Ali njegovo veselje nad sve anom slobodom bilo nažalost ubrzo pomu eno, jer malo dana iza toga ponajljepše biserje jugoslavenske krune — Istra, Rijeka i dobar dio Dalmacije — uslijed okupacije talijanske vojske pade iznova pod tu inski jaram.

Kakovi su žalosni politi ki odnošaji u tim krajevima, bit e dovoljno poznato Vašoj Preuzvišenosti iz najnovijih tragi nih doga aja, što su se tamo zbili. Potpisanim ne je namjera ovim retcima, da se pobliže bave takovim pitanjima politi ko-narodnosne naravi, iako im to kao odanim sinovima svoga naroda vru e leži na srcu — ali kao sve enici smatraju svojom svetom dužnoš u, da upozore Vašu Preuzvišenost na druge žalosne prilike, koje su u uskom odnošaju s time, te na kobne posljedice po vjeru i tradicionalnu oda-nost našega katoli koga pu anstva prema Petrovoj Crkvi i Njezinom vrhovnom Poglavaru u Vatikanu, kojega Vaša Preuzvišenost ima ast da zastupa u našoj Kraljevini SHS.

²⁸ Stenografske bilješke, 1920, V, 201-204.

²⁹ X, Vatikan i naša država. »Nova Evropa« 1921, III, br. 4, 103.

Od prvog dana talijanske vojne okupacije od konca 1918. do danas zabilje se je u tim predjelima, obitavanim jugoslavenskim uro enim žiteljstvom, toliko neugodnih i neispravnih doga aja na polju crkvene administracije, da je proizvelo silno ogor enje u dušama vjernika, iskreno prožetih uvstvom vjere i odanosti svojoj katoli koj crkvi.

Navest emo samo nekoliko injenica.

Odale enje biskupa Karlina iz trš anske biskupije, koju ve inom sa injavaju Slovenci i Hrvati, i namještenje biskupa Bartolomasia, koji ne pozna niti jedne jugoslavenske rije i, dakle jezika ve ine sebi povjerenog stada; interniranje biskupa Mahni a iz Krka, a da Rimsko Kurija nije proti tomu barem prosvjedovala; izgon Otaca Konventualaca iz Cresa i zamjena istih sa redovnicima iz Padove; odale enje župnika dr. Kukani a sa Rijeke i vjero u itelja iz crkvene službe, te namještenje Celsa Constantinia i drugih sve enika iz Italije, ne radi vjerskih potreba onoga naroda, nego radi politi ke propagande nasilnika D'Annunzia, a to sve bez znanja i prethodnog sporazuma sa senjskim biskupom, pod iju jurisdikciju spada grad Rijeka i okolica, dapa e protiv njegove pritužbe i povrh svih izri itih odredaba kanonskoga prava — sve je ovo proizvelo silno ogor enje u našem cjelokupnom narodu, a osobito u onom katoli ke vjeroispovijesti, te je zavladalo sveop e uvjerenje, *da se je u sporu Jugoslavena sa Italijom Rimsko Kurija postavila u službu talijanskog imperijalizma.*

Pri ovakovom stanju stvari, u kakvom se teškom položaju nalazi jugoslavensko katoli ko sve enstvo, koje živi i osje a sa svojim narodom, i kakove bi ozbiljne posljedice iz toga mogle uslijediti, prepustaju potpisani Vašoj Preuzvišenosti i nadležnim crkvenim imbenicima, da prosude i omjere svu težinu moralne odgovornosti.

Današnjem ogor enju bez sumnje je mnogo pridonijelo i prijašnje nezadovoljstvo našeg jugoslavenskog naroda sa Rimskom Kurijom, što je zadnjih godina postavljala poteško a i ograni enja uporabi staroslavenskoga jezika u južnim i sjevernim slavenskim krajevima, koji po slavenskim Apostolima irilu i Metodu bili su ovim jezikom privedeni u krilo katoli ke crkve, te istoj do dana današnjega, usprkos teškim kušnja, ostali vjerni.

Iza preminu a svete uspomene velikog Pape Lava XIII., koji je svojom znamenitom enciklikom »Grande Munus« iskazao najve u po ast evan eoskom radu slavenskih Apostola i potvrđio za sva vremena uporabu staroslavenskog jezika u službi božjoj, nastale su iz njema ko-ma arskih krugova Be a i Pešte, u bivšoj Austrougarskoj monarhiji ponovne spletke politi kih diplomatskih krugova. . zastupanih i po inovjercima, protestantima, Židovima i pripadnicima framasonske loža — te je ovaj crkveni jezik i opet postao žrtvom tih spletaka, pa je njegova uporaba bila sasvim ograni ena, gotovo onemogu ena uslijed dekreta Sv. Kongregacije za obrede 5. kolovoza 1898. i 18. prosinca 1906.

Rasulom Austrougarske monarhije prestale su s te strane sve diplomatske spletke te je katoli ki jugoslavenski episkopat odmah nakon postignute slobode na svojoj konferenciji od 27. do 29. studena 1918., zatražio od Svetе Stolice, neka dozvoli, da se uporaba staroslovenskog jezika neograni eno proširi na sve podru je Kraljevine SHS. Na ovaj jednodušni zahtjev našeg episkopata Rimsko Kurija nije našla shodnim, da ni jednom rije i odgovori i udovoljji; a koliko se doznaje iz pouzdanog vrela, pod dojmom i pritiskom talijanskog imperijalizma na Jadranu, ona nije voljna ni udovoljiti.

Koje udo dakle pri ovakim žalosnim okolnostima, da naš jugoslavenski narod po inje gubiti svoje povjerenje u Rimsku Kuriju! Kobne posljedice ve su na vidiku. U jugoslavenskim krajevima, po Talijanima okupiranim, nastao je živ pokret za prelaz iz katoli ke na gr ko-isto nu crkvu. Takav istup

na i e odjeka i u drugim dijelovima našega naroda, koje sa onim, danas nasilno vojni ki zauzetim, sa injavaju sastavnu etnografsku i vjersku cjelinu.

Nastao je nadalje u našem narodu drugi pokret za takozvanom »narodnom crkvom«, koji, uz ostalo, ide za uporabom živog narodnog jezika u službi božjoj.

Preuzvišenosti! Potpisani sve enici, zabrinuti kao uvari vjerskih svetinja, smatraju se dužnim, dok je još vremena, podignuti svoj glas i upozoriti Vašu Preuzvišenost na sve ove nemile injenice i njihove dalekosežne posljedice. Na svom novom visokom položaju Vaša e se Preuzvišenost brzo uvjeriti, od kako velikog je interesa po katoli ku crkvu, da se katolici u Jugoslaviji ne stavljaju dalje na ovakve teške kušnje, te da se njihovim opravdanim željama neograni ene uporabe staroslavenskog jezika im prije udovolji.

Jedino ovakovim smjernicama mo i e se sa uvati tradicionalna odanost našega naroda prema Svetoj Stolici, a preko naše mlade jugoslavenske države, Stolici Svetog Petra odane, mo i e se baciti široki pogledi na druge velike skupine slavenskog plemena na istoku Evrope, koji su preko velikih svojih umova Solovjeva, Strossmayera, Gagarina i drugih tražili odavna duševnog doticaja i vjerske sveze sa Vrhovnim Poglavarom Petrove Crkve, imaju i pred oima divni ideal — sjedinjenje crkava, da bude, »unum ovile et unus pastor.«

Umoljava se Vaša Preuzvišenost da ovu predstavku stavi do znanja nadležnim krugovima u Vatikanu, jer je skrajnji as, da jugoslavenski narod, s kojim njegovo sve enstvo стоји i pada do e napokon do svojih prava.

Ako se pak ni danas, u ovom svjetskom haosu, pored silnih socijalnih revolucija, kojima je na elu Slavenska Sovjetska Rusija, pored doga aja u ehoslovackoj i drugde, ni jugoslavenski narod ne bude zadovoljio u svojim tako ednim, a opravdanim željama, mogao bi nado i as, da ovaj zapostavljeni i ponizivani narod ne bude više uop e mario obra ati se Rimu.«

Ovu je spomenicu predao u Beogradu nunciju Cherubiniju tadašnji poslanik u Privremenom narodnom predstavništvu don Kerubin Šegvi ,krajem septembra ili po etkom oktobra. U pismu koje je Šegvi uputio don Franu Ivaniševi u (7. oktobra 1920. iz Osijeka) vidi se kako je nuncij reagirao na ovu spomenicu. On je prigovorio oštreni forme pa je stao da to ku po to ku pred Šegvi em pobija.

»Glede biskupa Karlina re e, da Sveta Stolica nije mogla odoljeti navalii Italije kad je Mirovna konferencija definitivno odredila Trst Italiji. U budu e kad se stvari smire, nastat e pitanje: »Može li uspješno djelovati pastir koji ne pozna jezik svoga stada.«

Nuncij se Šegvi u požalio rekavši da jugoslavnske vlasti postupaju kud i kamo gore sa katolicima u Albaniji i u Ugarskoj, (tu misli zacijelo na krajeve koji su pripali Jugoslaviji), i da ne uživaju nikakove zaštite. Ali, nuncij je otkrio Šegvi u još i jednu osobito kamufliranu i perfidnu ulogu pojedinih jugoslavenskih biskupa u pitanju zahtjeva koje je episkopat postavio Svetoj Stolici radi proširenja upotrebe glagolice.

»Za glagoljicu re e, da od svih katoli kih biskupa Jugoslavije samo dvojica traže rješenje dok svi ostali misle, da se to pitanje odgodi, jer je pogibeljno. Narod vi e da su ga popovi poriš anili. Na ovoj zadnjoj to ki smo najviše govorili. Zamolio me je da vam isporu im sve ovo i da vas zamolim,

da i vi shvatite težak položaj Svetе Stolice. Gledе konventualaca re e da je ona bila cattiveria dei frati di Padova, koji su zasko ili Svetoga Oca. Priznaje da je redovnicima nepravda u injena i da e se stvar ispraviti.«³⁰

Dok je nuncij nastojao da ublaži stanje crkvenih prilika u okupiranim krajevima zamjeraju i jugoslavenskim vlastima zbog njihova postupka prema sve enicima koji su se u Vojvodini kao i u Makedoniji sasvim negativno odnosili prema državi; zatim objašnjavaju i kako je došlo do postavljanja apostolskog vizitatora na Rijeci, dotle je propustio, da kaže zašto Vatikan nije, analogno svom postupku na Rijeci, postavio apostolskog administratora u Vojvodini, koja je jednim dijelom još uvijek tada bila pod jurisdikcijom ma arskih biskupa.

Dakako, Spomenica nije doživjela odgovora ni nuncijeva, ni Svetе Stolice — a antijugoslavnski kurs u prefašisti koj Julijskoj Krajini produžio se i uz pomo crkvenih velikodostojnika i uljeza talijanskih fratara i sve enika.

U ovim teškim vremenima za Slavene u Julijskoj Krajini najve i dio svenika Slovenaca i Hrvata bio je izložen na milost i nemilost fašisti kih bandi. Da dadu izraza svome nezadovoljstvu kao i ogor enju obratili su se ti sve enici na svoga biskupa Msgra Angela Bartolomasija zatraživši od njega i zaštitu i javni protest protiv ovih barbarstava kao i protiv vlasti koje su se prema njima inile slijepima. Na kraju, morao je priznati i uvidjeti Msgr. Bartolomasi da je razbješnjeli teror uzeo tolike razmjere, da je i on, ma da fašistima veoma naklonjen, (kasnije je postao vikar fašisti ke milicije), u svom službenom listu objavio svoja negodovanja i proteste. U »Acta curiae episcopalae Tergestino-Justinopolitanae« 21. III. 1921. izišle su njegove teške optužbe i osude postupaka civilnih vlasti. Medu ostalim biiskup je rekao da ga »dužnost njegove službe i duboko uzbudjenje njegova srca sile, da pun gnjeva podigne svoj glas u znak protesta protiv nasilja i žalosnih ina koji su izvršeni nad duhovnim licima i crkvenim objektima ...«

»Protestiram proti pretnji i zastrašivanja pomo u oružja, protiv divljake torture, protiv tjelesnih pozljeda i zbog zlih postupaka prema župnicima i kapelanima, koji su bili istjerani silom i prisiljeni da bježe u šume. Tako je sada više od deset župa opustjelo i lišeno sakramenata i duhovne pomo i. Nikako se ne mogu složiti da bi skupine gra ana gazile državne zakone pravednosti i ovje nosti, bez obzira na crkveni i državni autoritet, i da usurpiraju pravo sumarnog postupka, i to samo na osnovu klevetanja ljudi koji su zadahnuti politi kim strastima. Takva djela nisu samo plodovi nepravde nego su pravi ini okrutnosti i javnog nasilja naro ito kad se vrše protiv nezašti enih ljudi, lišenih svake pomo i i zaštite. Ja moram otvoreno priznati da nisam mogao nikad pretpostaviti da bi mogao da i takav dan kad u biti pozvan da ispunim jednu tako žalosnu dužnost.«

Svoje pastoralno pismo završio je biskup Bartolomasi apelom da se organizira javno sabiranje novaca u korist žrtava izbornog terorora koji je prethodio izborima u maju 1921.³¹ Sve je to bilo tako prije i poslije Rapalla, prije dolaska Mussolinija na vlast — unato sve ano datim rije ima Viktora Emanuela i tolikih drugih državnika, a me u njima i conte Carla Sforze.

³⁰ Iz originala.

³¹ Lavo ermelj, Life-and-Death Struggle, 100.

Važno je i treba podvu i da je biskup Bartolomasi uporedo o svemu tome obavijestio i papu Benedikta XV., iznijevši u na elu i pojedinostima teško stanje progonjenih sve enika.

Me utim, fašisti su ise slabo obazirali na ovaj biskupov protest. Jer, kako su se bližili izbori, tako je i nasilje vlasti i fašista raslo iz dana u dan, da bi se terorom zaplašio narod da ne glasa za slovenske kandidate.³² Poslije izbora fašisti su se i dalje uplitali u crkvene poslove, kako to lijepo ilustrira jedan cirkular Fascia u Pazinu (21. VII. 1921.) upravljen svim župnim uredima. U tom se cirkularu odre uje da pošto je u Italiji jedini službeni jezik talijanski, imaju da budu svi tekstovi pe ata sastavljeni na talijanskem ili latinskom jeziku a svi ostali pe ati sa druk ijim tekstovima imaju se predati Fasciu ili sudu. Dakako to vrijedi i za sve ostale dokumente (kao što su krsni, vjen ani, smrtni listovi i t. d.). Svako suprotstavljanje ovoj fašisti koj odluci smatrati e se kao dovoljna osnova za mjere, koje treba poduzeti protiv takvih lica.³³ Dakako, primjer Fascia iz Pazina ne e ostati usamljen. Iza njega nizat e se i drugi brojni slu ajevi u raznim vidovima uplitanja svjetovnih vlasti u izrazito crkvene poslove. Uvijek sa ciljem denacionalizacije svih slavenskih elemenata, koji uvjerljivo govore da su ti krajevi uvelike nastanjeni Slavenima.

Pošto je o tim slu ajevima veoma mnogo pisano, govoren i štampano, ne samo u Jugoslaviji, u dnevnoj kao i povremenoj štampi, na politi kim zborovima i u parlamentu nego i u inostranstvu, to je izvještaj biskupa Bartolomasija, upu en papi, imao svoje iznena uju e djelovanje. Naime, politi ki teror u vrijeme majskih izbora poga ao je uvelike pored Slavena tako er i klerikalnu stranku »Partito popolare« u Italiji, i Vatikan je, udaraju i na nasilja u injena protiv Slavena na vjerskom polju, talijanskim vlastima posredno govorio i o nasiljima u injenim protiv don Sturzovih pristalica. Svakako gest pape Benedikta XV. prvi je slu aj poslije oktobra 1918., da se vrhovna vlast u Italiji zauzela za proganjene Slavene na crkvenom polju. Taj gest nije bio samo prvi, nego jedini i posljednji u vremenu terora koji je trajao puna etvrt vijeka.

» asnom bratu Angelu Bartolomasi, biskupu trš anskom i koparskom papa Benedikt XV., pozdrav i apostolski blagoslov.

Sa velikom žaloš uznavali smo sa razli itih mjesata da neki agitatori mu e i progone ve i dio onih istarskih sve enika, ijoj su brizi povjereni hrvatski i slovenski vjernici. Znamo naime da su ti sve enici postali žrtve krvavih surovosti i raznovrsnih ponižavanja, iako ih se ne može teretiti ni radi ega drugog osim što su iste narodnosti i istoga jezika, kao i njihovi vjerni, koji su im povjereni od zakonite crkvene vlasti, da se za njih brinu i da te vjerne ljube i štite. Ali još više uznemiruje naše srce što se te strahote, kako ujemo, vrše nekažnjivo. To pove ava bestidnost spomenutih zlo ina kih ljudi, podupire njihovo nasilje, te ulijeva još ve i strah i još ve u obeshrabrenost u duše nezašti enih žrtava. Uza sve to vrsto smo uvjereni da ljudi koji dobro misle osu uju ove ine, a tako er ne sumnjamo, da e se poslije smirenja politi kih borbi, svi oni koji su po inili te ine, za njih pokajati i da e ih se stidjeti.

³² U prvim izborima za rimski parlament izabrana su petorica Jugoslavena. U kasnijim izborima izabrana su samo dvojica (1924.) dok se na tako zvanim plebiscitarnim izborima za fašizam (1929.)³³ nije kandidirao ni jedan Slaven.

Lavo Cermelj, Life-and-Death Struggle, 105-106.

Ipak moramo radi našeg papinskog dostojanstva da odlu no požalimo da se radi nezdravih politi kih na ela tako teško i tako bez mjere zloupotrebljava pravednost i ovje nost. Time se ini o igledna šteta i onim ciljevima u ije se ime ta nasilja vrše. Ali samo da nije tako neprirodan položaj Svetе Stolice! (Atque utinam ne tam abnormis esset Apostolicae Sedis conditio!) Pri-like u kojima živimo, naprotiv takve su da spre avaju da bi naš glas mogao doprijeti do onih koji bi morali braniti slobodu svete službe i štititi nepovredost svih naših sinova koji su bili lišeni svojih pastira.

Svakako pak, ništa ne emo da propustimo da bi se u inio kraj tolikoj sramoti. Što više ne dostaže ljudske pomo i, to emo se iskrenije moliti za pomo dobrostivosti božje, mole i ga za onaj mir, za kojim toliko vremena žudi cio svijet.

To smo htjeli, asni brate, da ti pišemo. Jer, nema ništa sla eg zajednici Ocu, nego da sau estvuje u patnjama svojih sinova i da im pruži utjehe koliko to može. Želimo tebi, asni brate, cijelom istarskom kleru i itavom istarskom narodu, nebeskih darova uvjeravaju i te o našoj o inskoj naklonosti i šalju i ti iz dna duše Apostolski Blagoslov.

U Rimu, kod Svetog Petra, 2. augusta 1921., sedme godine našeg Pontifikata.«³⁴

Nema sumnje da je ovo pismo, ma da je stiglo tek poslije gotovo tri godine krvavih progona, pro itano u svim župama i crkvama trš anske dijeceze, bilo melem ranjenim srcima, katoli koji crkvi odanih slovenskih i hrvatskih seljaka. Ova osuda, prva i jedina svoje vrste koja je potekla iz Rimske Kurije, pokazala je o igledno itavom svijetu s kolikom je nepravdom, surovoiš u i beskrajnom bezobzirnoš u talijanska vlast još prije nastupa fašizma vršila nasilje nad narodom koji je odluila da denacionalizira. Najstrahovitije nali je obe anjima talijanske vrhovne komande, talijanskog kralja i ministara Tittonija, Sforze i Giolittija. Najuvjerljiviji i najrje itiji odjek govora i težnji D'Annunzija iz 1918. i prolog djelima Benita Mussolinija.

Talijanska vlada, zašti ena svojim prekidom odnosa s Rimskom Kurijom, niukoliko se nije obazirala na tu težnju njezinih postupaka prema jednom dijelu svojih državljan, koje je u stvari stavila izvan zakona. Uslijed toga sasvim je to na konstatacija da »glas trš anskog biskupa Bartolomasija i Svetog Oca Pape godine 1921. nisu nimalo opametili ni talijanske vlasti, ni talijansku javnost. Novine su i dalje bile pune žu i i mržnje protiv svega što je hrvatsko i slovensko. Progonstva su se nastavljala, a posljedica je svega toga bila, da je naš narod po eo napuštati crkvu i vjeru otaca«.³³

Svakako je onda shvatljivo, što su istarske novine »Pu ki prijatelj« ispunjene pravim ogor enjem upravo na crkvu. Tako one pišu:

»Naš narod sada znade, da mu naša crkva nije više mati nego ma eha Naš je narod do krajnosti uzrujan i odlu no zahtijeva od crkvenih poglavara, ako im je štograd stalo do katoli ke vjere, a ne do sramotne politike u crkvi, da u ine kraj svakom i najmanjem nasilju nad narodnim sve enicima, jer e ina e naš narod istupiti iz katoli ke crkve i stupiti u pravoslavlje ... A što da kažem o Svetoj Stolici, onoj Svetoj Stolici koja se brine za krš ane u Ana-

³⁴ Lavo ermelj, Life-and-Death Struggle, 101.
³⁵ Fran Barbali , Vjerska sloboda, 60.

toliji (Aziji), a nas smatra za bezvjerce, premda živimo u državi u kojoj ima svoje sijelo poglavar katoli ke crkve, gdje živu gotovo svi njezini najviši do-stojanstvenici. Ne, ne, ni u svetoj ku i božjoj ne možemo se potužiti i iskati utjehe u Onoga, komu nas vodi vjera. I u svetoj ku i božjoj nas progone. Još se jedanput obra amo na presvjetlu gospodu biskupe, da u ine kraj, jer e biti kasno zvoniti poslige tu e, a naša e savjest biti mirna.«³⁸

Jer, osamljen slu aj sa poslanicom pape Benedikta XV., a neizmjerni broj nepravednih postupaka pojedinih biskupa protiv slovenskog naroda u pogledu saglašavanja sa postupcima talijanskih vlasti još u periodu predfašisti kom, zacijelo pokazuju da Rimska Kurija nije u dovoljnoj mjeri koristila svoj autoritet nad podređenim episkopatom. Sigurno je, ako papa nije imao mogu nosti da natjera fašisti ke organizacije na ovje na postupanja s manjinama, to je svakako bio u mogu-nosti da nare uje i zapovijeda talijanskim biskupima i prelatima u Julijskoj Krajini da postupaju u duhu crkvenih zakona, t. j. da sve enike ne odvajaju od svoje pastve, sve enike, koji su jedini znali njihov jezik, i da joj ne šalju takve, koji taj jezik ne znaju. Znao je papa za postupak prema biskupima Mahniou i Karlinu, pa opet Vatikan nije odbio nasilno iznu enu ostavku nego ju je primio. Sigurno je da je Vatikan najviše požalio raspad Austrije i da se nije obradovao osnivanju Jugoslavije. Njemu je bilo politi ki podesnije ujedinjenje katoli kih zemalja Hrvatske i Slovenije izvan Jugoslavije nego u njoj. O tome je, kako je ve spomenuto sasvim odre eno govorio i državni sekretar kardinal Gaisparri kad je dao intervju za »Petit Parisien«. Osim njega i vatikanski službeni organ »L'Osservatore Romano« dao je u nekoliko mahova izraza svome negodovanju s Jugoslavijom kao i politi kim prilikama koje se nisu odvijale po njegovom ukusu a tako ni prema politi kim tendencijama Rimske Kurije na Balkanu.

Kad je regent Aleksandar 1920. posjetio Ljubljani i u jednom svom govoru naglasio da se pod tu im jarmom još nalazi velik broj Srba i Hrvata, »L'Osservatore Romano« (u broju 166) osudio je ovaj govor. »Poštovani je Giolitti... u raznim i drugim zgodama svoje karijere, a nadasve u ovim momentima, pokazao da je spremam i sre ne ruke ukrotitelj nasrtljivih protivnika. Može se dakle dogoditi da skoro legendarni ar njegove li nosti utje e i na Jugoslavene, i na njihova regenta. To bi doista bio najve i uspjeh današnjega dana, uostalom i pošteno zaslужen od onoga koji je jednom spasio Srbiju od napada Austrije. Zahvalnost je vrlo lijepa vrlina sve i kad se ne pojavljuje dobrovoljno.« — Ovim je ovaj vatikanski organ progovorio upravo tako kao što su pisali i Giolittijevi listovi ili Mussolinijevi, fantaziraju i o nekakvom spasavanju Srbije od strane Italije za koje znaju samo šovinisti ko-imperialisti ke fantazmagorije talijanskih megalomana. Ili u 255. broju, iste godine, »L'Osservatore Romano« obavještavaju i svoju publiku o zapo etim talijansko-jugoslavenskim pregovorima, koji su doveli do nasilja u Rapallu, kaže: »Italija e biti uvijek dobrohotno raspoložena; ali s obzirom na prošlost i s obzirom na držanje Jugoslavena u Koruškoj, ima se nesumnjiva razloga za traženje sigurna jamstva.« Dakle, tom vatikanskom listu kao i prijefašisti koj i fašisti koj Italiji, Julijiske Alpe a s njima i itava Julijska Krajina i preko 600.000 porobljenih Jugoslavena bili su to

³⁶ Prema: Ante Donkovi i Stjepan Viduši, Katoli ki sve enici svojemu narodu o hrvatkoj katoli koj crkvi, 1921, 30.

»sigurno jamstvo« koje je conte Sforza dobio od tada nemo ne Jugoslavije. Zaciјelo, na veliko zadovoljstvo i Rimske Kurije koja se, kako se vidjelo, na svoj poseban način ophodila i u vjerskim pitanjima prema slavenskim manjinama.

»L'Osservatore Romano« 3. VIII. 1921. u lanku »Poslije izglasanja u Senatu« koji je napisao glavni urednik conte della Torre ukazuje na pravo raspoloženje Rimske Kurije koju su u njenom talijanskom osjećaju uznemirile tim povodom prepiske u Senatu, štoviše, urednik vatikanskog lista gotovo licitira s talijanstvom samog Sonina kojemu nije mogao da oprosti što je u Londonskom ugovoru preventivno isključio papu od Konferencije mira. Za vatikanski organ zemlje koje su po Londonskom ugovoru imale pripasti Italiji, jesu talijanske. Urednik tvrdi da ih se »Italija nije smjela nikada odreći«, i žali »nestalnu sudbinu Delte i Luke Baroš koje Londonski ugovor nije umio da osigura... već je Rijeku, cijeli corpus separatum, sa njenim morem i otočjem, predao neosporivo Hrvatskoj.« Da se poslušalo papu, koji je 1. augusta 1917. intervenirao za mir, ne bi bilo došlo u »Senatu do ovih prepiraka koje će imati kognih posljedica, i prema pravednim narodnim aspiracijama u papinom pozivu bile bi pripale ove zemlje Italiji, do im su po Londonskom ugovoru ostale ... Hrvatskoj ...«⁸⁷

Već sada je bilo jasno onima koji su i površno poznavali odnose Vatikanske Kurije prema Jugoslaviji da su italolatinski imperijalizmi, jednako na Kvirinalu kao i u Vatikanu, ma da oba još u protivnim taborima, na istoj borbenoj liniji protiv jugoslavenskih naroda.

Talijanska klerikalna pučka stranka (Partito popolare), koju je vodio militantni duh don Stürza, gotovo u svim pitanjima koja su se ticala Jugoslavije, bila je na strani njenih protivnika. U jadranskom kao i u svim ostalim pitanjima. U pitanju Crne Gore ona se jednako zagrijavala talijanskim imperijalizmom lome i koplje tobože za nezavisnost Crne Gore, a u stvari za rimski Drang nach Osten. I ona je insistirala da »jadransko pitanje mora da načine slobodan izlaz u smislu svojih praktičnih ciljeva, jer nijedan vladin ovjek u Italiji nije imao mandat da prodaje saveznički i prijateljski narod kao što se prodaje životinja na bilo kojem trgu... Nema ravnoteže na Jadranu, ako se ne uspostave Crna Gora i Albanija... Službena diplomacija prodala je Crnu Goru na visokoj internacijalnoj banci.« Ovakvo su se branili interesi kralja Nikole i njegovih emigrantskih ministara koje je Italija u svom interesu financirala.

Ili kad je Giolitti na kraju bio prisiljen da raspusti novcem i terorom održavan crnogorski logor u Gaeti i one Crnogorce koji su tražili, uputio preko Barija njihovim kućama »L'Osservatore Romano« (1921. br. 151), odobravajući interpellaciju od strane poslanika Pućke stranke, radi navodnog izručenja crnogorskih vojnika, na kraju se pita, iz kakvog razloga i na osnovi kojeg zakona je mogla talijanska vlada da izvrši jednu takvu povredu međunarodnog prava, jednu takvu neuvjetnu povredu onog legalnog gostoprivredstva kojim se diže svi civilizirani narodi i kojemu su se bili povjerili ostaci crnogorske vojske. Pogotovo kada ih se izruči u državi koja je za njih otiči neprijatelj. Ovaj vatikanski organ (12. VIII. 1921.) sa naročitim zadovoljstvom prenosi dugi lanak iz jezuitske revije »Civilta cattolica« — sa naslovom »Bolni vapaj potlačeni malih naroda«. Dakako nije tu riječ ni o

⁸⁷ Prema: X, Vatikan i naša država. »Nova Evropa« 1921., III, br. 4, 104.

Slovencima i Hrvatima iz Julijske Krajine, nego o crnogorskim emigrantima kralja Nikole. Tu se govori o Crnoj Gori, Makedoniji i Albaniji, kojima da je bilo uskraćeno samoopredjeljenje, te ih se napustilo »na smrt potla ene od bahate Srbije«. Tu se govori o isfantaziranim krvološtvima Srba, o svim mogu im okrutnostima što ih vrše u onim predjelima; o klanju, pustošenjima polja, paljenju sela, ubijanju djece, žena, staraca; o žrtvama koje su radije išle u smrt samo da izbjegnu sramotu. I sve to sada Srbi ine pred oima Antante i same Italije koja je, kaže vatikanski organ, preko conta Sforze izdala Crnu Goru, Ali Katoli ka crkva i Papa ne zaboravljaju potla ene, te se njegov glas diže u obranu prava i pravice. . .³⁸ U pitanju Zavoda Svetog Jeronima u Rimu kao i ko enja od strane Vatikana da se taj sekvestrirani institut kao vlasništvo Hrvata i Primorskih Slovenaca preda Jugoslaviji, bilo jie dovoljno osnova, da se vidi da je Vatikan na strani jugoslavenskih protivnika pa i u izrazitijim crkvenim pitanjima.

Jedan jugoslavenski katoli ki sve enik koji je bio pristalica Strossmayerovih idealja i poznavao vrlo dobro koliko je štete nanosio u Austro-Ugarskoj našem narodu talijanski osje aj Rimske Kurije, upozorava savremenike, a naro ito episkopat, kojim bi smjerom trebao da pode u svojim crkveno politi kim potezima, naro ito u odnosu prema državi.

Ovaj sve enik uva je svoju anonimnost iz razumljivih razloga, kao Dalmatinac upoznat s vatikanskim kurijalnim sistemom, koji se u mnogome oslanjao i daleko prije Mussolinijevog Lateranskog ugovora na politiku službene Italije, naro ito na onu vanjsku.

»Mnogi naivni ljudi misle, da nama protivna politika potje e iz nepoznavanja naših prilika. Varaju se. Vrlo se dobro poznaje cijelo stanje stvari i, kad tako stoji, ne bi pouzdano ni naši biskupi, prvo zvani zato, mogli bolje uputiti vatikanske prelate u pravedno shva anje naših prilika, ili to, bar, ne bi pomoglo. Jer u vatikanskim koridorima duše talijanski vjetar i dok toga ne nestane, mi možemo iz Rima o ekivati samo politiku štetnu po naše državne interese. A naša je glavna nesre a što stojimo u neposrednom dodiru.

Da li e za ovakvo djelovanje katoli ka crkva pobrati kod nas rdavih plodova, idemo da vidimo. Katoli ki dio našega naroda svakako ne bi smio da asimilira i dalje svoje vjersko uvjerenje isto svjetovnoj i nama štetnoj politici Vatikana, kako se ona danas vodi u njegovim dvoranama. Neka, kao dokaz, posluži što je voda fašista, Mussolini, 28. juna 1921. izjavio uredniku »Messaggero« glede izjava slovenskih poslanika u talijanskom parlamentu izre enih kao odgovor na kraljevu besedu:

»Što se ti e slovenskih poslanika, ve se opazila odmah razlika u na glasku izme u advokata Vilfana ro enog u Trstu i Šeka poslanika Gorice. Samom injenicom da se kod ovog drugog radi o jednom popu katoli ke vjere, on se lakše asimilira našim idejama i našoj civilizaciji, ukoliko je u vršenju svoje službe prisiljen da gleda na Rim, što, uzgred re eno, može lijepo da potvrdi tezu koju sam nedavno iznio u parlamentu o mogu im odnosima izme u Italije i Vatikana.«³⁹

Evo, upravo ova porazna konstatacija koju je u inio Mussolini na itavu godinu dana prije dolaska na vlast, zapazivši valjanu razliku izme u stava dr.

³⁸ Idem, 105.

³⁹ Idem, 106-107.

Vilfana i klerikalca Šeka, obilježava u stvari ve sada onaj dio destruktivnih jugoslavenskih sila, koje e biti u svijesnoj i nesvijesnoj, posrednoj i neposrednoj službi Vatikana, pomažu i interesima fašisti ke Italije, ne samo neprijateljice konsolidacije, nego i samog opstanka Jugoslavije.

Poznato je naime da je Mussolini, iako nekad fanati ni socijalista, ateista i antiklerikalac ve 1920. znatno izmijenio svoj radikalni stav prema crkvi. On je u svom novom tajnom programu fašisti ke stranke unio i veoma zna ajni postulat, »utilizacije katoli ke crkve kao elementa talijanskog ekspanzionizma«. I u tome je zapravo sadržan sav smisao Mussolinijeve politike prema crkvi, prema Vatikanu. Ve 1921. on je otvoreno u parlamentu izjavio da e zastupati novu orientaciju prema Vatikanu i da e govoriti protiv onog utjecaja koji je nekad vršio veliki pjesnik Carducci na talijansku inteligenciju u antipapinskom duhu. Njegove su završne rije i bile ove:

»Ali sve to, što se ini sjajno dok ostaje na podru ju književnosti, izgleda nama fašistima, ljudima bez predrasuda, ponešto nesavremeno. Naglašavam, da su latinska i imperijalna tradicija Rima danas zastupane u katolicizmu. Kako je govorio Mommsen da ne možeš biti u Rimu bez univerzalne ideje, tako mislim i tvrdim ja, da je jedina univerzalna ideja koja danas postoji u Rimu ona ideja koja plamti iz Vatikana. Veoma me uzneniruje kad vidim, da se ustanovljuju narodne crkve, jer mislim da time otpadaju milioni i milioni ljudi koji se više ne obaziru na Rim. Stoga smatram da bi morala svjetovna i lai na Italija, ako se Vatikan odre e svojih sanja svjetovnih, dati Vatikanu materijalne pomo i i olakšice za škole, crkve, bolnice i drugo, što ima na raspolaganju država. Jer razvoj katolicizma u svijetu i djelovanje da etiri stotine miliona ljudi iz svega svijeta gleda na Rim, na ponos je i korist tako er i nas Talijana.«⁴⁰

Vatikan je bio stalno obavještavan o stanju u Jugoslaviji te je na osnovi pozitivnih i sigurnih informacija podešavao svoj stav prema Jugoslaviji. Dr. Fran Barac, profesor Bogoslovnog fakulteta u Zagrebu, ina e poslanik u Privremenom narodnom predstavništvu na prolje e 1919. eš e je komunicirao izme u Jugoslavije i Pariza održavaju i tijesne odnose, kao lan hrvatske zajednice i nekadašnji star e-vi anac sa Ministrom vanjskih poslova dr. Antonom Trumbi em koji se tada nalazio u Parizu na Mirovnoj konferenciji. U izvjesno vrijeme nalazili su se u Parizu i biskupi splitski dr. Juraj Cari i ljubljanski dr. Antun Jegli . Tadašnji jugoslavenski poslanik u Francuskoj dr. Miroslav Spalajkovi mogao je da izvijesti predsjednika jugoslavenske vlade u Beogradu Stojana Protia o jednom razgovoru koji je vodio dr. Fran Barac 2. juna 1919. sa biskupom Jegli em u hotelu Campbell. Pismo je »li no, strogo povjerljivo«. Ono glasi:

»Danas u podne posetio je dr. Barac, profesor Bogoslovije u Zagrebu, slovenskog biskupa dr. Jegli a, koji stanuje u sobi br. 166.

Izme u ostalih stvari (o crkvenim imanjima, o otkupu putem bonova, o agitaciji Stjepana Radi a, i t. d.), dr. Barac je rekao dr. Jegli u: da smatra za dužnost saopštiti biskupu izvesna obaveštenja do kojih je došao u Parizu i o kojima je trebalo izvestiti i Svetog Oca u Rimu. To je potrebno i radi

⁴⁰ Luka Kostren i , Mussolini, Crkva i Jugoslaveni. »Jugoslavenska rije?« 17. IX. 1932.

budu eg držanja i akcije u novoj kraljevini SHS. Dr. Barac je rekao: da je od najplemenitijih Srba uo i dobio izjave o krajnjoj religioznoj toleranciji, da je za Srbe religija formalnost, a da je nacionalno ose anje sve i sva za svakog Srbina; da su srpski sveštenici, iako stoje u pogledu obrazovanja i morala na niskom stupnju, (nižem od katoli kog sve enstva), ipak veliki patrioti i da je njihova snaga u silnom nacionalnom ose anju. Zatim je dodao: sve to katolici treba da imaju na umu i o tome treba da bude obavešten Sveti Otac, jer sad svi katolici u novoj državi moraju postati misionari; sve što je najbolje, najaktivnije i najja e medu katoli kim sveštenstvom treba da bude u Beogradu, i da tamo vrše i ispunjuju svoju misiju ne samo nacionalnu nego i religioznu i moralnu. To sve treba tako izvesti da Srbii ose aju, kako se iz Beograda razvija i širi najpriyatniji miris, koji zapaja i opija polako sve, ali se nikako ne vidi kako i od kuda dolazi.«

Dr. Barac je završio, da smatra za dužnost da o tome obavesti biskupa Jegli a, koji treba to da saopšti Svetom Ocu u Rimu. Zatim se oprostio sa biskupom, rekavši mu da je o svemu tome ve govorio sa gospodinom Trumbi em i da se ve eras kao kurir vra a natrag.«⁴¹

Ovo pismo, zacijelo s autenti nom sadržinom, nesumnjivo uvjerljivo ilustrira nekadašnjeg glavnog protagonistu Majske deklaracije (dr. Jegli a) kao i njenog idejnog interpretatora u cilju unija enja Balkana (biskupa Mahni a), i itav niz izvodilaca i pristalica, politi ara i nepoliti ara, ove tako vješto kamuflirane Crkvene politi ke koncepcije (dr. Fran Barac, dr. Anton Korošec i t. d.), s kojom se saglasio Vatikan ve 1915., a i 1917. kad je Benedikt XV. intervenirao medu zara enim silama.

Unato tome što su i klerikalci stali da uvi aju da od strane Rimske Kurije ne dolazi nikakva utjeha, naro ito ne prema slavenskim manjinama u Julijskoj Krajini, i da se u Vatikanu ne vodi politika naklonjena Jugoslaviji i Jugoslavenima, ipak su oni bili stalni izvodioci vatikanske politike, ostaju i joj islijepo pokorni i na politi kom podru ju kao što su bili na vjerskom. Biskup Jegli ostao je i dalje na vatikanskoj strani, iako je od samog kardinala-državnog tajnika Gasparrija bio grubo odbijen, kad se zalagao za proganjene sve enike u Julijskoj Krajini. »Vi se usu ujete tražiti, rije i su Gasparrijeve, da mi pomažemo irendent u našoj domovini? Vi tražite da mi zašti ujemo veleizdajnike?«⁴² Bilo je to po etkom aprila 1921., kad je istinsko ogor enje prema Vatikanu, koje je izbilo iz jugoslavenskih masa imalo utjecaja i na same klerikalce, jer je došlo dotle da i Jegli -Korošev »Slovenec« (1921., br. 105) mora da prizna »da narod sasvim gubi pouzdanje u pravednost crkvene vlasti«.

Nema sumnje da je ovaj duh Vatikanske Kurije, duh kardinala Gasparrija iz 1919., kad daje izjavu »Petit Parisien«, gotovo identi an, recimo sa duhom Ministra vanjskih poslova kraljevske talijanske vlade ili Ministra policije kraljevine Italije, a ne vrhovnog rukovodioca papinske vanjske politike, rimske univerzalne crkve.

⁴¹ Ovo originalno pismo na eno je u papirima pokojnog Stojana Protia. Na upotrebu ustupio mi je njegov sin dr. M. Protia, na emu mu i ovde zahvaljujem.
⁴² Istra - Jegli - Rim. »Preporod« 1922., br. 1, 5.

VI.

ANTIPODI

Crkveni ljudi i klerikalne stranke u Privremenom narodnom predstavništvu i u Ustavotvornoj skupštini. — Borba oko Kancelparagrafa

Privremeno narodno predstavništvo počelo je s radom u Beogradu 16. marta 1919. Već u samom Privremenom predstavništvu ocrtavale su se dvije antipodne struje u diskusijama o uređenju države kao i o budućoj Konstituanti i pripremama za izbore na kojima će se izabrati poslanici za Konstituantu. Centralisti, federalisti, ekskluzivisti i ideje bile su stalno predmet govora pojedinih predstavnika koji su ušli u to Privremeno narodno predstavništvo, s jedne strane određeni od Narodnog vijeća u Zagrebu, a s druge poslanici bivše Srpske narodne skupštine. U tom Predstavništvu ocrtale su se i dvije antipodne grupe katoličkih svećenika koji su bili politički opredijeljeni ili kao klerikalci ili kao starije pristalice Strossmayerova jugoslavenstva. Dakako, ova je grupa bila malobrojna prema onoj klerikalnoj. Treba samo podsjetiti na sjajni stav don Jurja Biankinija ili Vjekoslava Spinija, dva narodna borca, jednog iz doba preporoda Dalmacije, a drugog iz preporoda Istre. Na suprotnoj strani isticali su se već dobro poznati fra Didak Buntić iz jula 1914., don Kerubin Šegvić, dr. Korošec, dr. Šimrak i slični, hrvatski i slovenski klerikalci. Ove suprotnosti ispoljile su se ne samo na izrazito političkim mjestima nego i u pitanjima kulturnih klerikalnih ili antiklerikalnih tendencija. Da se spomene samo diskusija o pitanju otvaranja Bogoslovskog fakulteta na Beogradskom univerzitetu ili o pitanju načela izbornog zakona za Konstituantu koji je predviđao kazne za sve enike kad bi zloupotrebili crkvu u političke agitacione svrhe. Heterogene političke, psihološke, socijalne i kulturne tendencije kao baštine raznovrsnih gentilističkih ateizizama, koji su se u bivšoj Austro-Ugarskoj monarhiji od tada inske vlasti narođeno podsticali, izbili su sa svim svojim negativnim izrazima i u Privremenom narodnom predstavništvu. Od narođeno itog negativnog u inka bilo je apstriniranje predstavnika Hrvatske republikanske seljačke stranke koju je vodio Stjepan Radić na suprotnoj strani kruto i dogmatski tumačeno unitarističko jugoslavenstvo, ali i silom provočeno pod vodstvom Svetozara Pribićevića. Dala bi se napisati itava knjiga antipodnih političkih i kulturnih shvatanja koja su se odražavala kroz govorove narodnih predstavnika. Socijalisti i komunisti izdvajaju se svojim antišoveniskim i antiklerikalnim stavom unoseći i u diskusije široke socijalne poglede s obzirom na radikalne reforme pred kojima je imala da stoji buduća Konstituanta. Hrvatski i slovenski separatizam na srpskoj je strani izazvao sve osjetljivosti koje su proizlazile iz ogromnog broja žrtava datih ne samo za oslobođenje Srbije nego i za Italiju Jugoslaviju. Odatle formiranje antipodnih tendencija koje su se odrazivale kod Srba ili u forsiranom jugoslavenstvu, jakog centralističkog oblika ili u velikosrpskim tendencijama. Još prije samog zasjedanja Privremenog narodnog predstavništva vladala je psihološka atmosfera dvaju suprotnih do krajnosti nepomičivih političkih neslaganja s obzi-

rom na novo osnovanu državu. Ta su dva antipodna gledišta izražena već u tumačenju znaka SHS. Dok je biskup Mahni u talijanskom rođstvu protumačila SHS kao nebeski Konstantinov znak, dotle su Mahni evo in hoc signe ove dvije struje tumačile prema svojim shvaćanjima, Srbi Hoće Sve, dok je suprotna strana govorila: Samo Hrvati Smetaju.¹ Klerikalci koji se nisu poveli za savjetima i uputama biskupa Mahni a stali su zajedno s frankovcima, da unose u narod nemir i nezadovoljstvo. Već 20. II. 1919. mogao je Ministar vjera Alaupović da upozori nadbiskupa Bauera, da se našlo među sve enstvom ljudi koji su se »svojim nepromišljenim izjavama, govorom i agitacijom stavili u opreku s novim državnim stanjem, i to na takav način da neke njihove izjave i pokušaji spadaju pod krivi ni zakon.«² Sve je to našlo odjeka i u Privremenom narodnom predstavništvu. Klerikalci su bili neobično drski u Predstavništvu pa su sa svojim stavom izazvali oštru kritiku s protivne strane. Tako dr. Grga Anelinović, nekadašnji član Starčevićeve stranke prava, a sada član novoosnovane Demokratske stranke, analizirajući u svome govoru (10. III. 1920.) opozicione grupe i stranke u Privremenom narodnom predstavništvu, naročito je kritizirao Puku stranku, ići su se članovi našli u Jugoslavenskom klubu Predstavništva. Za tu je Stranku, a naročito za njenu jezgru, dr. Anelinović podvukao, da je to bila stranka koja je bezuslovno htjela da podrži Austro-Ugarsku monarhiju. Izuzimajući asne ali rijetke iznimke, svi su se oni rodili u reakciji, a sada se više oko njih nego oko Narodnog kluba kupe ostaci stare reakcije. U Dalmaciji se oko te stranke okupljaju samo reakcionarni elementi. Oni su se stavili na jedno natražno kulturno, konfesionalno vjersko stanovište. Zato u pitanju škola i odgoja stoje na gledištu da školama rukovodi crkva.³

Dr. Janko Šimrak istoga dana pokušao je obraniti Puku stranku od tog prvog izrazitog napadaja i kritiziranja. Šimrak je priznao da su oni imali 1914. ljudi koji su denuncirali, što više i njih. Među njima je spomenuo i samog dr. Šušterića, dok je zaboravio ili namjerno prešutio ostale pravake, o čemu je bilo dosta riječi u prvom poglavljju.⁴ Međutim odlučno nije su se obratili klerikalcima socijalisti Vit'omir Korač i Vilim Bukšeg, ne štedeći i pri tom ni izvor za sve klerikalne akcije, Rimski i papu Benedikta XV. Bukšeg je naročito osudio Vesničevu vladu koja se pokazuje tako popustljiva prema Vanjskim i unutrašnjim neprijateljima klerikalaca, i pokazuje servilnu blagonaklonost prema akcijama Benedikta XV., a ističe se svojim grubostima i odrešitošću u protiv komunista.⁵ Sutradan 28. V. 1920. Koračev drug Vilim Bukšeg oštroti kritizirao¹ beogradskog nuncijskog Cherubinija što je prisustvovao konferenciji episkopata u Zagrebu, na kojoj su doneseni odredbi zaključci, s ciljem da se crkva umiješa u unutrašnje odnose Jugoslavije. Bukšeg je ukazao na izvjesne simptome aktivnijeg ispoljavanja klerikalnih tendencija upravo u vezi s intenzivnjom saradnjom klerikalaca i papinskog nuncijskog u Beogradu, što više, Bukšeg iznosi favoriziranje klerikalaca od strane države, jer je Stojan Protić dao za slet klerikal-skih gimnastičara »Orlova«, t. j. »Orlovske tabore«, koji se u to vrijeme spremao u Mariboru a na koji je trebao da dođe i Cherubini kao naročiti papinski delegat, naročito

¹ Josip Horvat. Politička povijest Hrvatske. 2, 192.

² »Reforma« 1919. br. 1, 9.

³ Stenografske bilješke, 1920, IV, 283-284.

⁴ Stenografske bilješke, 1920, IV, 285-286.

⁵ Stenografske bilješke, 1920, IV, 480.

itu pomo . Osim toga tadašnji ministar saobra aja dr. Korošec dao je za taj siet veliki popust na željeznicama, dok se ta pažnja nije ukazala od strane vlade »Sokolima« kad su tražili pomo za svoj slet. Bukšeg, ironiziraju i ove postupke vlade i uskra uju i povjerenje vredi, podvukao je, da je to vrla valjda stoga u inila što su slovenski »Orlovi« bili najsnažniji kadar za austrijske dobrovoljce protiv Srbije, dok su se »Sokoli« istodobno grupirali u jugoslavenske dobrovoljce divizije i punili austrijske zatvore. Upravo ova mezalijansa vlade, klerikalaca i radikala, kao i bezidejnost i beskiemenost njena sile ga da uskrati povjerenje takvoj vredi. Potpredsjednik ove vlade bio je dr. Korošec.⁶

Vitomir Kora još se jednom osvrnuo (16. VII. 1920.) na rad klerikalaca, ne samo savremeni nego i za vrijeme svjetskoga rata.

»Mi smo postali jedna država preko no i, nakon jednog teškog rata, nakon teške revolucije koju smo u Austriji obavili i kod nas se to ujedinjenje dogodilo protiv volje ekstremnih elemenata, protiv volje reakcionarnih elemenata u Jugoslaviji, protiv volje feudalaca, protiv volje begova, protiv volje klera i nišeg i višeg, i katoli kog i pravoslavnog. Jer, gospodo moja, tko je blagoslovio oružje Austrougarske? Sve vladike i obrijane i neobrijane. (Dr. Barac: To nije istina). Gospodine Bar e, to je istina, nemojte se time na i pogo eni! (Dr. J. Šimrak: Gospodine Kora u, takve rije i s ovoga mesta ne smijete govoriti). Gospodo, ja ne govorim o pojedinostima, ja znam da je bilo katoli kih sve enika, a isto tako i pravoslavnih, koji su bili iskreno zauzeti za jedinstvo, i ja mislim, da su mnogi omastili vješala zbog toga. Ja dakle ne govorim o pojedincima, nego o sistemu koji je vladao prije, ja govorim o crkvi kao o organizaciji i o vrhovnim poglavarima, da su bili crkveni poglavari takovi i to mi ne može nitko poricati.«

Pri kraju, osvrnuvši se na prigovore Kerubina Šegvi a, Kora je još rekao i ovo:

»Zabadava, gospodo, vi skrivate vaše namjere, zabadava se opravdavate da je danas druga politi ka situacija, te da možete mijenjati svoja politi ka mišljenja; ju er ste bili monarhisti, a danas republikanci; ju er uslovne pristaše narodnog jedinstva, danas bezuslovne pristaše narodnog jedinstva, a preko no i opet republikanci i uslovne pristalice narodnog jedinstva. Tako se, gospodo, ne radi. Tako se politika ne vodi nigdje, niti se na taj na in može itko zavaravati pa ni naš narod. Ja poštujem sva ije politi ko mišljenje, a nemojte jedno govoriti, a drugo raditi. Nemojte govoriti da štitite slobodu našega naroda, a ovamo idete na to da podupirete samo jednu reakciju.«⁷

Izbori za Konstituantu dali su (29. novembra 1920.) najve i broj mandata (92) Demokratskoj stranci koja je pošla u izbore s parolom unitaristi ke jugoslavenske idejfe. Radikalna stranka dobila je jedan mandat manje. Komunisti ka stranka izborila je u itavoj državi 58 mandata. Dok je etvrta stranka po svojoj snazi bila Hrvatska republikanska selja ka stranka s 50 mandata. Zemljoradni ka stranka imala je 37 mandata, Slovenska ljudska stranka 27, Jugoslavenska muslimanska organizacija 24, Socijalno demokratska stranka 10, Narodni klub 7, Džemijet

⁶ Stenografske bilješke, 1920, IV, 515.

⁷ Stenografske bilješke, 1920, V, 260.

(Organizacija Muslimana u Makedoniji) 8 mandata, Hrvatska zajednica 4, Republičanska stranka 3, Obnovljena Hrvatska stranka prava (frankovci) 2 mandata, Lista Trumbi -Drinkovi 2 i Srpski liberali 1.

Prema sastavu stranaka, koje su poslale u Ustavotvornu skupštinu svoje predstavnike, jasno se ogledao duh borbe koja e se odvijati sve do izglasanja prvog Ustava države SHS.

Ustavotvorna skupština sastala se prvi put 12. decembra 1920. Od strane Hrvata nisu se odazvali pozivu da u estvuju u radu Skupštine poslanici HRSS, kao ni dvojica zastupnika Hrvatske stranke prava (frankovci). Tako, zbog apstinencije najve eg broja hrvatskih poslanika, u Ustavotvornu skupštinu ušlo je svega 343, mjesto 419 poslanika. Cio decembar 1920. i januar 1921. protekao je u diskusiji oko Poslovnika Ustavotvorne skupštine, kad je na kraju 28. januara 1921. prihva en. Motiv kritike i nezadovoljstva s privremenim Poslovnikom bio je naro ito u pitanju na ina izglasavanja Ustava, t. j. da li e Ustav nove države biti izglasan jedno- stavnom ve inom ili dvotre inskom i to kvalificiranom, kako je bilo predvideno u Krfskoj deklaraciji. Kad je u Poslovniku za Ustavotvornu skupštinu odba ena dvo- tre inska ve ina, Narodni klub, (u ijemu je sastavu bio i klerikalni jugoslavenski klub), kao najaktivniji faktor opozicije odlu io je ostati u Ustavotvornoj skupštini u cilju pokušaja sporazuma izme u Srba i Hrvata.

Regent Aleksandar otvorio je Ustavotvornu skupštinu prijestolnom besje- dom u kojoj je, me u ostalim, zacijelo još u saglasnosti s odgovornom vladom o vjerama rekao:

»Ustav ima da državu okruži svim modernim uslovima trajnosti, stabilnosti i daljeg razvijanja. Istražujte i utvr ujte gospodo poslanici, te uslove. U tome su vaša prava i vaša sloboda potpuni i ujem eni. Ja svra am pažnju na jedan od tih uslova. Mislim, najvažniji to je pravda, pravda svima de- lovima našega naroda; pravda svima veroispovestima; pravda velikim i malim, jakim i slabim; pravda i svima koji nisu našeg imena i plemena, ali su naši gra ani... Verske borbe me u ljudima i narodima nestaju ili odlaze u pozadinu.«⁸

Još prije nego je došao pred Ustavotvornu skupštinu vladin prijedlog Ustava, znatan dio poslanika, opstruiraju i protiv privremenog Poslovnika, nije htio da položi zakletvu. Kad je na kraju Predsjedništvo skupštine odlu ilo da se svima takvima ponište mandati, onda su se lanovi Slovenske ljudske stranke, Hrvatske pu ke stranek i Bunjeva ke šoka ke stranke, koji predstavljaju grupu Jugoslavenskog kluba, zakleli 29. I. 1921. U ime tih stranaka dao je na elnu izjavu dr. Anton Korošec, u kojoj je naveo razloge zbog kojih nisu dotad položili zakletvu. Medu tim razlozima bila je i želja da se »odbiju svi napadaji štampe njihovih politi kih protivnika koji ih kleve u i predbacuju da su protudržavni elementi, pa da im ujedno dokažu da je alfa i omega našega politi kog programa narodno i državno jedinstvo ustavne države SHS.«⁹

⁸ Stenografske bilješke, 1921., 8.

⁹ Stenografske bilješke, 29. I. 1921. 8.

Nova Paši eva vlada ,koja je zamijenila Vesni evu, kao izrazita radikal-sko-demokratska koaliciona vlada, podnijela je 25. januara 1921. svoj Nacrt ustava Konstituanti, a ta ga je predala na pretresanje Odboru od 42 lana.

Dr. Korošec, kao i ostali njegovi klerikalni drugovi, bili su veoma ogor eni na predloženi 12. i 13. paragraf, u kojima se govorilo o zloupotrebama crkve za politi ke agitacije. Ve ova debata u odboru ukazala je na dvije opre ne struje, liberalnu i klerikalnu, koje su jedna prema drugoj pokazale svoj nekompromisni stav. Kao što je ve ranije u Privremenom narodnom predstavništvu, klerikalna pruga zauzela odlu an stav protiv takozvanog Kancelparagrafa,¹⁰ tako e s još ve om odlu - noš u istupati protiv njega i u odboru kao i u samoj Konstituanti. Uop e, Jugoslavenski klub bio je sada radikalno opoziciono raspoložen protiv radikalno-demokrat-ske koalicije. U odboru je glasalo 23 lana za vladin Nacrt a 19 protiv. 5. aprila podnio je odbor Konstituanti svoj Nacrt a 14. IV. zapo ela je diskusija. itava debata kretala se oko osnovnog problema unutrašnjeg ure enja i podjele države. T. j., da li e ona biti ure ena centralisti ki ili ne. Grupa stranaka koje su zastupale centralizam branile su ga svom žestinom ne štede i protivnike proglašuju i ih anti-državnim, separatistima, reakcionarima, saboterima, a onda i austrofilima.

Dr. Korošec u svom govoru 15. aprila oštro je kritizirao indicirano ograni- enje op enja biskupa sa Svetim Ocem što je smatrao atakom uop e na sloboda Crkve. Njegova argumentacija nije bila bez prijetnji.

»Iako vi mislite da e takva zabrana biti efikasna, ja mislim da se onda strašno, užasno varate. Nije više katoli ki biskup lan naše organizacije, nego je izdajica, ako biskup ne bi slobodno, kako on ho e, i kako zna, op io sa Svetim ocem.«

Dodirnuvši pitanje Kancelparagrafa Korošec je otvoreno priznao »da se grijesi u katoli koj crkvi i u predikaonici i kao što se u ovom staležu (t. j. sve eni - kom) grijesi«. Ali ako to postoji, onda se ne«bi smjeli sve enici stavljati pred drugi sud osim crkveni. Budu i da je sve enikova dužnost da propovijeda svake nedjelje i svakog blagdana, a u politi kom životu ima pitanja za koja se i crkva interesira, to je za njega logi no da sve enik može da i is propovjedaonice dodiruje politi ka pitanja. Jer, crkva nije samo jedna apstrakcija nego je osnova itavog života. Ustavni lan, koji ograni ava sve enika u njegovim dužnostima, doveo bi u konflikt sve enika sa zakonom, a to nije nikako u duhu demokracije i slobode. U donošenju ovakvih lanova Ustava Korošec gleda protivnost i averziju protiv katoli ke crkve. Osim toga s Kancelparagrafom onemogu uje se svaki sporazum sa Svetim Ocem. A on misli, da je u interesu i naroda kao i države, ako se ima miran i lijep savez sa Svetim Ocem.¹¹

itav niz klerikalnih poslanika govorio je o Ustavu i naro ito kritizirao Kancelparagraf. Prirodno je, da je sa suprotne strane bilo žestokih odgovora i nemilih prigovora. Dr. Janko Šimrak govorio je 20. aprila 1921. još u duhu jugoslavenstva

¹⁰ Zloupotrebu propovjedaonice u crkvi u politi ke svrhe ograni io je Bismarck u borbi s Katoli kom Crkvom naro itim lanom zakona. To je t. zv. Kanzelparagraph (130a st. G. S.). Sli na ograni enja crkve nazivana su i u drugim državama ovim terminom. S tim u vezi postoji i t. zv. Kulturkampf, borba izme u crkve i države, koji je termin prvi put upotrijebio Virchow.

¹¹ Stenografske bilješke, 15. IV. 1921,'19.

Majske deklaracije kritiziraju i centralizam kao opasnost za daljni razvoj države. Smatra, da e ovakvim izglasanjem Ustava pasti odium na Srbe, jer se za Ustav zalažu 137 Srba, 9 Hrvata, 1 Bunjevac, 11 Slovenaca, 22 Muslimana i 3 zemljoradnika, dok su svi ostali protiv njega, pa je jasno da e Ustav biti izglasan srpskom ve inom i s hrvatskom i slovenskom manjinom. Prema tome to e biti majorizacija jednoga naroda protiv ostala dva, i to e sve odvesti u hegemoniju srpskog naroda nad ostalima. Dr. Janko Šimrak branio je Nacrt ustava koji je podnio Jugoslavenski klub a taj ne traži federaciju nego široke autonomije, koje su osnovane ne na plemenskoj, ve na socijalno-ekonomskoj osnovi. Veliki dio njegova govora posve en je njegovu shva anju jugoslavenske ideje unutar koje on ne vidi tri naroda ve samo tri plemena. Dr. Šimrak e ovo shva anje kasnije posve napustiti. Objasnjavaju i na elu Hrvatske pu ke stranke odlu no je odbio prigovore kao da ta stranka ima veze s Vatikanom. Dr. Janko Šimrak tada je još govorio kao takozvani krš anski socijalist, izjavivši da je Pu ka stranka proleterska stranka! Da ona nije nikakva sve eni ka stranka, nikakva biskupska, niti kanoni ka. štoviše, on kaže da klerikalizam zna i hegemoniju i diktaturu popova, a Hrvatska pu ka stranka odbija svaku diktaturu. Tako klerikalizam uklju uje u sebi feudalizam i aristokratizam, a taj crkvi najviše škodi, pa je Hrvatska pu ka stranka najodlu niji protivnik feudalizma.¹² Don Kerubin Šegvi¹³ govorio je 21. aprila 1921. a fra Janko Pašali (26. IV.) i oborio se na teško stanje koje proistje e od raznovrsnih nasilja koje vrše predstavnici vlasti. To su batinanja, pogibije, špijunaže i druge vrste sitnijih i težih rekriminacija. Klerikalni poslanik dr. Velimir Deželi¹⁴ (17. maja 1921.) usprotivio se uveliku Kancelparagrafu. Dr. Deželi zalagao se za naziv države: Jugoslavija, kao što je to prelagao Jugoslavenski klub. Od bunjeva kih klerikalaca govorili su Blaško Raji i Ivan Evetovi.¹⁵ Oba su kritizirala školsku nastavu i pou avanje vjere od strane uitelja a ne kateheti.

Od slovenskih klerikalaca kritizirali su Kancelparagraf sa itavom aparaturom stru ne, crkvenopclitii ke argumentacije, dr. Andrej Gosar (25. IV. 1921.), dr. Josip Hohnjec (23. V.) i Josip Klekl (25. V. 1921.). Dr. Gosar je priznao mogu nost da se u crkvi vršila i politi ka propaganda protiv neke politi ke stranke, ali nikada protiv države. Smatra da je Kancelparagraf ušao u Nacrt ustava bilo iz bojazni pred klerikalizmom bilo radi neprijateljstva prema njemu. Da postoji klerikalizam kriva je liberalna inteligencija. On dopušta da e se klerikalizam, koji predstavlja »nadvladu duhov ine« pojaviti i u stvarima koje se ne ti u vjere. U pogledu školske nastave dr. Gosar je istupio, uz burno negodovanje Konstituante, protiv vjerske snošljivosti. On je doslovno kazao: »Beseda o verski strpljivosti pa kaže v zvezi z dolo bo o verskom pouku, da vi ho ete, naj bi se splošni pouk vršil tako, da bi bil vsled te strpljivosti protiven vsakemu duhu. Vsaka vera je po svojem bivstvu nestrpna«. Negodovanje Konstituante potaklo je dr. Gosara da je istu misao ponovio rekavši ako se ona ne razumije, da se onda uop e ne zna šta je vjera. »Vsaka vera ima v sebi

¹² Stenografske bilješke, 20. IV. 1921. 19-26.

¹³ Ina e je Šegvi u svom oponizacionom stavu bio aeresivan u svojim interpelacijama u kojima je nastojao prikazati korumptivnost i nemoralnost administrativnog aparata. Jedna takva doživjela je veliku neprijatnost pošto mu je nadležni ministar dokazao lažnost njegovih informatora. Tu je interpelaciju potpisao i dr. Korošec. Stenografske bilješke, 13. V. 1921., 5-6.

¹⁴ Stenografske bilješke. 17. V. 1921., 14.

¹⁵ Stenografske bilješke. 23. IV. 1921., 38; i 9. V. 1921.. 13-14.

tendenca, da se razširi; vsaka vera trdi da je edino prava. Če to trdi, mora biti nestrpna. Zato pa vaša zahteva po verski strpnosti nima drugoga smisla, nego da ho ete mladino vzgajati v nekom duhu, ki ni ne verski, ne brezverski, ki je neka limonada«.¹⁶

Dr. Josip Hohnjec dao je pravu studioznu filozofsko-juridi ku analizu u kritici Ustava, naro ito u vezi s kulturnovjerskim problemima, dokazuju i da je religija potrebna državi i da je stoga dužna država da je pomaže. Državni bi princip morao biti sloboda religije, a ona zahtjeva slobodu vjeroispovijesti. On se zalaže za takozvanu praktično-državljansku susretljivost koja se sastoji u li nom poštovanju i ljubavi što izviru iz krščanskoga zakona o ljubavi prema svima, pa i onima koji su druge vjere i drugog mišljenja. Odbija Cavourouvu tezu o slobodnoj crkvi u slobodnoj državi, kao što misli da je odvajanje crkve od države više na štetu države nego crkve. Stoga se zalaže za takve odnose u kojemu bi svaka ustanova ostala na svom području. A da to bude, treba da se briše Kancelparagraf, za koji kaže da se protivi 1260. kanonu. Jednako treba školu prilagoditi crkvenom odgojnem organizmu i protivi se monopolizaciji škola od strane države. U jugoslavenskim zakonima zapaža antiiklerikalne tendencije koje po njegovu sudu idu za dekristijanizacijom škole i odgoja omladine.¹⁷

Josipu Kleklu je Kancelparagraf jedno nelegalno sredstvo, jer je crkva suvereno društvo, koja sama ureduje svoje unutrašnje prilike. Kancelparagraf presiže u kompetencije crkve pa je stoga pravo nasilje. Crkva ima svoje legalno sredstvo koje zabranjuje profaniranje vjere. To sredstvo je, kako Klekl kaže, crkveni Kancelparagraf. A prvi crkveni Kancelparagraf potječe od samoga Hrista koji je zapovjedio apostolima da propovijedaju Evanđelje. Ali samo Evanđelje, a ništa drugo. Međutim i on sa žalošću konstatira da su se ipak neki sve enici ogriješili o naređenja crkvenog Kancelparagrafa koji je izdao Benedikt XV. Kad je Klekl spomenuo da su se o te propise ogriješili tek neki slovenski sve enici, bilo mu je doba eno s liberalne strane slovenskih poslanika da takvih sve enika ima 90%. Kancelparagraf pape Benedikta XV. jasno i određeno zabranjuje sve eniku kao uitelju vjere svaku političku agitaciju u crkvi. U enciklici »Humani generis redemptionem« (1917.) priznaje se da je papu potakla injenica da izda encikliku što su se pojedinci u tom pogledu ogriješili u objavljanju vjerskih istina. Zato on smatra da ne bi bio potreban politički Kancelparagraf kad se dobro zagleda u crkveni Kancelparagraf. Međutim, s protivne strane doba eno je Kleklu, da je to zabluda, jer se i sami biskupi ne drže tog svog Kancelparagrafa.

Crkvene vlasti višeg i nižeg stepena utjecale su u toku skupštinske debate na pojedine opozicije, u Sloveniji, Hrvatskoj i Dalmaciji da upute Konstituenti proteste protiv Kancelparagrafa. I doista itav niz opozicija kao* i jugoslavenski episkopat apeliraju na Ustavotvornu skupštinu da izbaci iz Nacrta ustava Kancelparagraf (23. V. 1921.).

Sva je klerikalna štampa bila tih mjeseci puna diskusije i kritike lana 13. iz Nacrta ustava o kome se debatiralo u Konstituenti. Smatralo se i podvlastno da »duh galikanizma, njema kog febrionizma i austrijskog jozefinizma oživljuje u

¹⁸ Stenografske bilješke, 20. V. 1921., 10-12.
¹⁷ Stenografske bilješke, 23. V. 1921., 5-9.

politi kim leaderima Jugoslavije; gvozdeni okovi, kojim je veliki Bismarck sapinjao djelovanje crkve, ve se bliš u u rukama poslanika naše Ustavotvorne skupštine, da ih nakon glasanja prenesu na ruke i noge, srce i grudi katoli kog klera, e ne bi govorio u slobodi ono što mu nalaže crkva, nego pod paskom državne cenzure ono, što se ne protivi nekoj politi koj vladaju oj stranci.¹⁸

O Kancelparagrafu raspravljalо se i na konferencijama jugoslavenskog katoli kog episkopata u Zagrebu, održanim od 30. IV. do 6. V. 1921. Njihove odluke i kritika lana 13. nacrtu Ustava upu ena je bila Konstituanti pa je ona, uz ostale proteste, pro itana na sjednici od 20. maja 1921. Vrlo je odlu an protest sve enstva nadbiskupije zagreba ke koji je tako er upu en Konstituanti. U sedam to aka daju sve enici, organizirani u klerikalnoj, antireformisti koj »Sve eni koj uzajamnosti« oštru i jetku analizu toga stava koji zabranjuje zloupotrebu duhovne vlasti u partijske svrhe. I anovi »Uzajamnosti« smatraju da se time

»dira u jedan od temeljnih dogmata katoli ke crkve: u njezinu slobodu i potpunu nezavisnost od države u nau avanju i vjerskom odgoju naroda. Propovijedanje Evan elja ne može ve po naravi svojoj biti ograni eno tek na teoretsku eksplikaciju Kristove nauke, nego po prvotnoj svojoj svrsi teži upravo na to, da evan eoske zasade aplicira na život pokazuju i ne samo, kako ih treba vršiti nego i prekoravaju i svaku životnu pojavu, koja s tim Evan eljern nije u skladu. Ako se dakle i koja politi ka stranka u svom djelovanju ogriješi o te principe, ne može se crkva odre i prava a da je ne ţigoše, ne ukoliko je ta stranka nosilac nekih odre enih politi kih ciljeva, nego ukoliko svojim kulturnim radom dolazi u sukob s evan eljem«.

Ovi sve enici smatraju da je lan 13. ustavnog nacrtu još i uvreda za sav katoli ki kler, jer se njime stavlja u sumnju patriotizam katoli kog sve enstva te da se upravo s najviše državne strane želi izraziti nepovjerenje u lojalnost, u pravu domovinsku ljubav katoli kog klera. Pri kraju, ovi se sve enici i prijete, ako bude taj lan prihva en, da e se oni i dalje pridržavati glasa svoje savjesti i crkvenih dužnosti, jer se više treba pokoravati Bogu nego ljudima.¹⁹

itanje tih predstavki i protesta izazvalo je raznovrsne komentare kao i kriti ke osvrte u toku debate, u kojoj su u estvovali i antiklerikalni poslanici.

Iz itavog stava slovenskih i hrvatskih klerikalaca u Konstituanti opaža se da su oni još vrsto na državotvornom gledištu s obzirom na njihovu politi ku parlamentarnu akciju, a da je njihov opozicioni stav protiv Nacrtu ustava rukovo en jedino autonomisti kim tendencijama. One su se uvelike osnivale na strahu od srpsko-pravoslavne hegemonije kao i na nesposobnoj administraciji, koja je doista pokazala svoju strahovitu fizionomiju unakaženu i korupcijom. U neposrednom kontaktu s pravoslavljem i sa Srbima jugoslavenski klerikalci stali su se poslije dvije godine vra ati svojim orijentacijama, uvi aju i da su Mahni evi planovi, kao i oni Rimske Kurije u pogledu unija enja Balkana bile utopisti ke fantazmagorije. Stoga je trebalo tražiti sva mogu a sredstva, kako bi se zaštitili od presizanja u njihova ste ena prava. Kancelparagraf je za njih bio strahovit bauk kojim su, po

¹⁸ Placetum regium i Kanzelparagraf. »Katoli ki list« 1921. br. 8. 93.

¹⁹ Protest je potpisao predsjednik »Uzajamnosti« dobro poznati frankofurtimaš, dr. Josip Tonari. »Katoli ki list« 1921, br. 19. 219-220.

njihovu sudu, liberalizam i pravoslavlje spremali napadaj na katolicizam. Klerikalizam, identificiraju i se s katolicizmom, osjetio se ozbiljno ugrožen. Odatle tako jednodušan i buntovan otpor, koji se pokazivao ne samo u njihovoj štampi nego i u crkvenim propovijedima kao i u ostalim agitacijama, naro ito medu neukim selja kim masama. U široke mase uba ena je parola: »Vjera je u opasnosti!« Po selima sve enici su izražavali žaljenje što vladalac nije katoli ke vjeroispovijesti, kao što je to bio austrijski car. Naro ito su aktivni bili dalmatinski klerikalci s kojima je mjeseca aprila te godine došao u dodir dr. Korošec. Pri njegovoj posjeti u Sinju nije se samo demonstrativno klical protiv Paši a i Pribi evi a, nego su se uli i povici »Dolje Srbija!«, »Živjela sveta vjera!«, »Dolje Jugoslavija« »Dolje Kralj Petar!«, »Živio car Karlo!« štoviše, demonstranti su pjevali još nezaboravljenu staru carsku austrijsku himnu.²⁰ Sve je ovo zaplašilo naprednije redove Jugoslavena, koji su s još ve om UBtrajnoš u tražili da u Ustav ude Kancelparagraf, s konkretnim sankcijama. Tim povodom dubrova ki »Narod« (24. IV. 1921.) raspravlja o tom pitanju i zalaže se protiv svake zloupotrebe vjere u svjetovne politi ke svrhe. Stoga je potpuno opravданo da je u Ustav unesena odredba koja zabranjuje sve enicima pri vršenju njihove službene dužnosti poslužiti se vjerom u politi ke svrhe. Kao što su episkopat, sva klerikalna štampa pa i politi ke vode klerikalaca, na elu s dr. Korošcom ponavljali da je u Jugoslaviji katoli ka crkva i vjera progona, tako su oni stalno na sve strane širili vijesti da im je nametnuta kulturna borba, pravi Bismarckov Kultursturm. U toj borbi oni su se služili i o iglednim neistinama, tvrde i na primjer, da je antikomunisti ka »Obznana«²¹ bila uperena samo protiv Hrvata. To je tvrdio sam dr. Korošec koji je bio lan Vesni eva kabineta, autora zloglasne »Obznane«. Da je pri »Obznani«, u estvovao i Korošec i njoj se radovao ispri ao mi je dr. Mirko Komnenovi , ministar, koji je pri povratku iz Rusije imao žestok sukob s> Korošcem i njegovim fanati nim neprijateljstvom protiv komunista. Znali su to i mnogi drugi, pa i sve enici. Naro ito su ga osu ivali stari narodni borci u Dalmaciji. Jedan sve-enik, iz redova još živih Strossmayerovih poštovalaca i saradnika na preporoditeljskom djelu u Dalmaciji, promatraju i rad hrvatskih i slovenskih klerikalaca, a naro ito dra. Korošca, javno je ocijenio njihovu akciju kao nenarodnu. S velikim poznavanjem savremenog politi kog previranja i uloge klerikalaca, ovaj je sve enik odlu no ustao protiv ovakvog rušila kog rada klerikalaca. U uvodu svoga lanka podvukao je doti ni sve enik misao kako su odjednom izvjesni politi ari koji su još prije kratkog vremena govorili o bratstvu i jedinstvu jugoslavenskih naroda odjednom po eli širiti sjeme razdora.

»Tako je ovih zadnjih dana došao u Dalmaciju da baci zublju razdora malo simpati ni dr. Korošec. I on, sve enik, došao je kod nas baš velike sedmice, da profanira one dane, pune zna enja za svako krš ansko srce. Velika je sedmica odre ena, da krš ani na osobiti na in razmišljaju muku Isukrstovu, da se tim duhovno okoriste. A Korošec dolazi u Split da baš na veliki etvrtak drži sastanak, da okuplja svoje pristaše, ali ne da propovijeda Isukrsta raspe-

²⁰ lanak 13. nacrt Ustava: O vjeri i slobodnoj savjesti. »Narod«, 24. IV. 1921.

²¹ To je rješenje Ministarskog savjeta od 29. XII. 1920. koje je bilo izdato u cilju »suzbijanja komunisti ke i druge antidržavne propagande,« kako je to ustvrdio komunike izdat o tome Ova »Obznana« poslužila je kao osnova kasnijem Zakonu o zaštiti Javne bezbednosti i poretku u državi (2. VIII. 1921.), usmjerena u prvom redu protiv komunista, bez obzira da li su Hrvati, Srbi ili Slovenci.

toga i njegovu uzvišenu nauku ljubavi. Isukrst je s križa molio i ţa svoje neprijatelje i umiru i na križu propovijedao je ljubav i samo ljubav. Naprotiv Korošec, mjesto ljubavi propovijeda po Dalmaciji mržnju; raspaljuje razdor i podiže stran arstvo. Njemu je više do stran arstva, do interesa svoje stranke negoli do općeg interesa našeg naroda. Korošec je govorio u Splitu o svemu i sva emu . . . *Slobodno mu govoriti, što mu se bolje svi a, ali ne bilo mu slobodno što ho e da prikaže kao da se progoni naša vjera u našoj kraljevini i da se vodi kulturna borba. U nas vjera uživa najve u slobodu. Kitko nikomu ne prije i da vrši svoje vjerske dužnosti. Crkva je pak tako slobod?ia, kako nije bila nikad do sad kod nas u svim prošlim vremenima, najmanje pak za vrijeme pokojne Austrije.* Kod nas sve enika svak poštuje, samo ako je doti nik dobar sve enik. Kod nas kulturne borbe nema, niti je može biti, dok naši državnici budu ljudi umni i razboriti. *Ako pak jednom do e do te kulturne borbe, morat emo kriviti prije Ljubljani i Zagreb, nego Beograd.* Po svemu izgleda da Korošec i njegovi trabanti hoće na silu da bude te kulturne borbe — radi lova mandata. Poznato je i svim našim političkim analfabetima da je Vesni eva vlada izdala u svoje vrijeme onu »Obznanu« protiv komunista, a sad Korošec kaže, da je ona »Obznama« izdata ne toliko protiv komunista koliko protiv hrvatskog življa. Pa dok ovako on tvrdi jednu veliku neistinu, znaju i da govoriti neistinu, hoće da tim pravi smutnju i da ucka dobro udne Hrvate. Na veliku sablazan našega kršanskoga svijeta usporiće sebe i svoju stranku sa Isusom Spasiteljem, govoreći i blasfemiju da se je njemu i njegovim »dogodilo kao Kristu kad je kritikovao korupciju, te ga zato proglašio, da je protiv vlasti.« Sli ne blasfemije mi ne usmo! . . . Mi smo iz uvjerenja proti klerikalizmu Koroševu, jer nam je jasno da nam od tog klerikalizma prijeti najve a opasnost, pa prema tome svi svijesni rođljubi, kojima stoji na srcu napredak i boljševizam naše kraljevine, moraju poraditi, da toga klerikalizma Koroševu u nas ne bude. Ne smije se podnipošto dozvoliti, da se vjera zlorabi u političke svrhe i za stvaranje i širenje ma bilo koje političke stranke.«²²

Kao što je ovaj sve enik istupio protiv destruktivnog rada klerikalaca u narodu, tako su ih i pojedini poslanici kritizirali u Ustavotvornoj skupštini ukazujući na opasnosti koje od njihova rada dolaze za državu. Nekompromisani sukob sve se već om žestinom razmahivao, te su i centralisti, brane i Ustav esti dodirivali i klerikalizam, naročito u vezi sa lanovima na koje su se toliko oborili klerikalci. Jugoslavstvo bez rezerve i ono sa svim mogućim rezervama uklapljenim u autonomističke i federalističke koncepcije, suprotstavili su se jedno protiv drugoga. Ili Jugoslavija, ili Velika Srbija, Radiceva Hrvatska republika i Koroševa dežela uglavnom su bile krajnosti, u kojima se kretala debata u Ustavotvornoj skupštini kao i na političkim tribinama, u dnevnoj štampi i ostaloj publicistici. Sve te suprotne političke koncepcije vješto su koristili klerikalci u svoje svrhe, i onda kad su bili zastupani u vladama, kao i onda kad su bili u opoziciji. Predloženi Ustav bio je osnovan na integralnom jedinstvu i centralističkom uređenju države. Gravaminalna politika recidivnog pravaštva u Narodnom klubu išla je usporedno s onom klerikalaca u Jugoslavenskom klubu. Nepovjerenja su stvarala sve dublje provalije nesporazuma pa su se sile razjedinjavanja našle na išitom frontu, esto puta maskirane tobožnjom ogromnom brigom za interes same države. Ova oigledna neiskrenost i pretvaranje bili su stalna pojava u političkim igrama klerikalaca. Politici atavizmi razbudili su fran.kovluk,

²² Zlorabljenje vjere u strana ke svrhe. »Narod« 24. IV. 1921.

a korumpativni i nesposobni državni aparat dao je svim tim elementima snažnu podršku za opravdavanje radikalnih opozicionih, antibeogradskih postupaka znatnog dijela opozicije takozvanih pre anskih poslanika. Pored toga, dinastija je pošto potožljela osigurati za sebe naklonost katoličke crkve kao što ju je uživala i eksplorirala od strane pravoslavne crkve, donedavna još, državne crkve. Na objema stranama, centralisti koji i anti entralisti koji, nedostajala je snaga, volja i sposobnost da bi se utjecalo na suprotan smjer razvoja u mladoj državi, na smjer koji bi u vršivao, podizao i gradio, a ne slabio, kidao i razgrađivao. Autokratski stav Regenta Aleksandra a onda i kralja, rušeći i lomeći autoritete i pozitivne snage, izigravaju i jedne protiv drugih, a svojataju i sav utjecaj na razvoj situacije još je više snažio fatalnost nacionalnih sukoba i njegovih posljedica. I onda kad je s itavim nizom političkih poteza uvjeravao i Jugoslavene kao i ositali svijet da ga vodi samo i isključivo briga za dobrobit naroda. A ovu su toliko puta podvlačeni tendenciju i od strane peltronističkih političkih krugova kao i uvelike dirigirane štampe vještoto koristili upravo klerikalci, ma da vještoto snaženi i favorizirani, kako bi im se utišalo njihovo nezadovoljstvo.

Među prvim govornicima koji su odlučno polemizirali s klerikalcima u Ustavotvornoj skupštini bio je dr. Edo Lukini (18. IV. 1921.). Lukini je izazvao pravo uzbuđenje klerikalaca kad je osporavao pravo da se biskupi bez kontrole sporazumijevaju s Rimskom Kurijom, jer takvo pravo ne pripada niti vladaocu bez kontrole odgovorne vlade. On smatra da bi sami sve enici trebali da traže uvođenje ene Kancelparagrafa u cilju zaštite svetosti crkve, koji bi trebao da jednako poštuje i sve enike i vjernike koji polaze u crkvu. Pogotovo je Kancelparagraf potreban ovako mnogovjerskoj državi kao što je Jugoslavija. Kao što se mora zaštiti sve enike u crkvi kad vrši svoje funkcije, tako se mora jednako zaštiti i država kao i političke stranke od zloupotrebe sve enika u crkvi. Unošenje Kancelparagrafa u Ustav rezultat je teških iskustava stećenih ne samo iz ranijih vremena u bivšoj Habsburgovoj monarhiji nego i od olsnivanja države SHS. U Ustavotvornom odboru je dr. Žerjav iznio upravo porazan dokumenat o političkim zloupotrebnama crkvenih poglavara u Sloveniji pri vršenju njihove vjerske službe. Dr. Lukini zadržao se na službenu sinjskog župnika Delamarija koji je u crkvi održao pravi politički govor protiv pojedinih meklerikalnih stranaka podbadaju i svijet protiv političkih protivnika. Završivši svoje razlaganje kako politiku treba ukloniti iz crkve, obratio se pri kraju klerikalcima i rekao je:

»Ako ne ete da se crkva koristi samo za vjerske stvari, nego ho ete privilegij da kao namještenici Kristovi na zemlji, sa stolom oko vrata i raspećem u ruci vršite u crkvi političke i strane akte, onda treba da vam se stane zavrat Kancelparagrafom kao Majka Božja zmiji, jer se ogrešujete o vjeru.«²³

Pravu buru negodovanja kod lanova klerikalnog Jugoslavenskog kluba izazvao je govor Slovenca Josipa Drofenika, lana Samostalne kmetijske stranke (20. V. 1921.). Poznavajući i odlično rad slovenskih klerikalaca, za rata i poslije njega, založio se sa itavim nizom argumenata za Kancelparagraf, jednako u interesu države kao

²³ Stenografske bilješke, 1. IV. 1921., 21-22.

i crkve. S nekoliko karakteristi nih konkretnih slu ajeva pokazao je kako su pojedini slovenski sve enici pretvorili crkvu u politi ku tribinu, štoviše bilo je slu ajeva da je ratoborni govornik s propovjedaonice savjetovao svoje odane slušaoce da s nje- govim i njihovim politi kim protivnicima i fizi ki obra unaju. Takav sluga božji, župnik Petar Pavli , prema Drofenikovim rije ima, agitirao je s propovjedaonice kao s prave politi ke tribine. »Vi morate biti za Slovensko Ljudsko stranko zato, ker mi ho emo stran od Srbov. Samostojna kmetska stranka vas ho e spraviti pod srbski klobuk. V terek so ob inske volitve. Zato glejte, kako bodete volili: ali badete volili Samo- stojno kmetsko stranku, ki vas ho e spraviti pod srbsko kapo, ali pa ho ete voliti Slo- vensko Ljudsko stranko, ki ho e avtonomijo«. Dosljedan svom politi kom agitiranju, poslije službe božje taj je sve enik poveo svoje vjernike na zbor Drofenika, gdje je pokušao da razbijje zbor i da se fizi ki razra una s kmetijcima. Ostali slu ajevi, koje je iznio Drofenik, svakako su uvjerljivo govorili kako su djelomi na priznanja Korošca i Kleka o takvim sve eni kim prijestupcima blijeda slika prema pravom stanju zloupotreba u kome kao mo no sredstvo igra vidnu ulogu propovjedaonica, zašti ena od ma kakve odgovornosti pred nadležnim vlastima. Odatle i tolika vika klerikalaca protiv Kancelparagrafa, jer se boje da e izgubiti s Kancelparagrafom veoma mo no politi ko uporiše: propovjedaonicu. Dro-fenik je priznao, da irr^a i takvih sve enika, koji propovjedaonicu ipak ne zloupotrebjavaju. Drofenik je mogao da prikaže i niz slu ajeva zloupotrebe ispovjedaonice, naro ito kod ženskog svijeta. Drofenik stope i na gledištu da je crkva svojina naroda a ne sve enika koji želi da crkvu u ini služavkom sve enstva koje politizira, odlu no je preporu io da se uvede strogi Kancel- parograf²⁴

U ime zemljoradnika živo se zalagao Miloš Moskovljevi (24. V. 1921.) za uvo enje Kancelparagrafa. S konkretnim primjerima on je ukazao na zloupotrebu poznatu svima koji se i malo interesiraju za probleme Jugoslavije. Primjeri su iz Slovenije i Dalmacije toliko sugestivni, da bi sami klerikalci trebali da o njima povedu ra una više nego njihovi protivnici. Diferencira se crkva od klerikalizma, koji je sredstvo da se jedna privilegirana kasta održava na vlasti.²⁵

Slovenski socijalist Edbin Kristan (21. V. 1921.) smatra da je Kancelparagraf nedostatan pa se on prcitivi njegovu uvo enju, jer bi najbolje i najefikasnije sredstvo bilo posvemašnje odvajanje crkve od države. Budu i da je vjera privatna stvar, odvajanjem bila bi zašti ena i sloboda savjesti i sloboda vjere pa ne bi uop e trebalo Kancelparagrafa, o kome se toliko debatira i gubi dragocjeno vrijeme. Po njegovu sudu Kancelparagraf ne predstavlja nikakav progres kao što bi to zna ilo odvajanje crkve od države.²⁶

Iza Edbina Kristana obrazlagao je potrebu odvajanja crkve od države (23. V. 1921.) komunisti ki poslanik profesor Ljuba Radovanovi , istaknuvši da su sloboda savjesti i sloboda misli najve e nepovredljivosti, koje bi gra anima morala država zajam iti i osigurati. Me utim, u nacrtu Ustava ima i potred Kancelparagrafa protivurje nosti u lanovima koji govore o slobodi savjesti, jer oni dolaze u sukob sa slobodom savjesti. Jer, slobodu savjesti treba zagarantirati ne samo onima koji su religiozni, nego i onima koji su iz toga stadijuma izišli. Budu i da su predvi ene iz-

²⁴ Stenografske bilie*ke. 25. 1921.. 12-15.

²⁵ Stenografske bilješke

²⁶ Stenografske bilješke, 21. V. 1921., 5-6.

vjesne funkcije, koje se u opini, sredu i državi vezuju s religijskim ceremonijama, zakletvom, onda je atak na slobodu savjesti ako se, recimo, nekog ateistu prisiljava na zakletvu. Logi na posljedica priznanja slobode savjesti je odvajanje crkve od države. Država ne smije favorizirati nijednu vjeru, nijedno uvjerenje. Odvajanje ne zna i propast jedne religije. Ako religija ima svojih socijalnih osnova, ako u njezinu korijenu ima još svježine da može crpsti snagu iz samoga društva, onda je neosporno da odvajanje crkve od države neće niukoliko utjecati na samu religiju. Ako je ta religija preživjela i ako nema uslova za život, onda, iako se pod silu nije da održi, neće moći da uspije. Kad su jakobinci pokušali da diskreditiraju vjeru, oni nisu to mogli. Kraj religijama može u initi samo nauka, kultura i stvaranje pogleda na svijet. Državna potpora davate će se priznatim religijama iz sredstava koje će država ubirati ne samo od religioznih nego i nereligioznih građana pa se ta nepravda ne bi smjela dopustiti. Ako se proklamira princip slobode savjesti, onda se religija ima ukloniti u prvom redu iz škola. Dok je religija privatna stvar i dok se za crkvenu zajednicu imaju starati jedino oni koji pripadaju toj zajednici, dotle škola ima da se stara za odgoj svih građana i za nju se ima starati država. Religijska nastava sprečava kulturu i duhovni razvitak cijelog društva. Komunisti ki poslanici živo su aplaudirali Radovanoviću, kad je ustvrdio, da asketizam, isposništvo, uvođenje legija raznih svetaca jasno dokumentiraju da je crkva protivna radu, pa su i sami kaluerski redovi personifikacija nerada. Ako se školi postavi **za zadatok rad**, ako joj se postavi kao zadatok napredak, mora se odvojiti vjera od škole. Ako je vjera privatna stvar, a ona to jest, ona se ima prepustiti roditeljima i crkvenim zajednicama, da se one staraju za vjersku nastavu, ako im je ona potrebna. Prema tome religijska nastava nije stvar škole nego crkve. Crkvi se ostavlja potpuna sloboda u granicama njenih pravila i slobodno je tko vjeruje u crkvene dogme da ih i ispovjeda.²⁷

Protiv Kancelparagrafa govorili su muslimanski poslanik Valija Sadović (24. V. 1921.) smatrajući da će se njime otvoriti široko polje denuncijantima.²⁸ Dr. Momilo Ivan i isto tako pobijao je Kancelparagraf, jer da ga policijske vlasti zloupotrebljavaju.²⁹

Dr. Ante Trumbić u dva je maha govorio o nacrtu Ustava. Dok se s jedne strane vidi da je dr. Trumbić potpuno i iskreno prožet jugoslavenskom idejom, unatoč kritici predloženog nacrta vladina Ustava, s druge strane Trumbić se veoma slobodoumno opredijelio u pitanju odnosa države prema crkvi. Prvi ministar vanjskih poslova, iako u toku debate u opoziciji, on se izjasnio i protiv federalizma a za uređenje državljanskim decentraliziranim ustavovama u organizaciji upravne vlasti. Govoreći o dvanaestom lanu koji govorio o vjerskim odnosima on je u stvari razočarao lano opozicije okupljene u Jugoslavenskom klubu. Za njega su vjerski odnosi u državi neobično važni u svakom narodu, a naročito u Jugoslaviji, gdje su narodi vjerama podijeljeni.

»Držim da, — riječi su dr. Trumbiću, — kad između Hrvata i Srba ne bi bilo vjerske razlike, ne bi imali uopće međusobnih plemenskih sporova

²⁷ Stenografske bilješke, 23. V. 1921., 10-12.

²⁸ Stenografske bilješke, 24. V. 1921., 4.

²⁹ Stenografske bilješke, 25. V. 1921., 3-4.

i da se uopće ne bi mogli diferencirati jedni od drugih i da bi se i pitanje narodnog imena bilo riješilo. Jer, gospodo, ime srpsko, nema sumnje, u naoružanju zna i, pripadnost narodnosti srpskoj, ali u isto vrijeme i pripadnost pravoslavnoj crkvi. Hrvat u isto vrijeme zna i i katolik. Ali ako se nade koga od pravoslavnih Hrvata ili koga 'katolika' Srbinu, to su samo individualni izuzeci, koji na pravilu ništa ne mijenjaju. Konfesionalne prilike u našoj zemlji jesu vrlo važno pitanje o kome moramo voditi rauna. U kraljevini Srbiji vlada princip državne vjere pravoslavne. (uje se iz centra: Vladao je!) Ovaj je princip vladao i on fakti ki vlada i danas i nije lako da se to odjednom briše. To je uzak odnos između crkve i države. Crkva pravoslavna slobodna je u svojoj unutrašnjoj upravi, a inače ona je u odnosu s državom pod zaštitom vlastaoca i zemaljskog zakona i taj je princip kroz Ustav kraljevine Srbije bio konsekventno proveden. Pravoslavna crkva u zemljama bivše Austro-Ugarske nije bila u takvom odnosu s državom. Ona je imala režim crkveno-školske autonomije, i ona se je na tome temelju razvijala. Taj razvitak pravoslavne crkve onamo i pravoslavne crkve ovamo u Srbiji, imao je za posljedicu da još danas, iako je već jedna ujedinjena crkva, jedna organska vjerozakonska cjelina, pod jednom hijerarhijom, ipak, kao što je poznato i javna je stvar, nije to sve jednak u jednom i drugom dijelu iste crkve, jer se izjednačenje ne da u oba provesti. Shvatanje i kod jednog i kod drugog dijela u svim pravcima nije jednak. (uje se iz centruma: Sad se provodi!) Istina je da se unutrašnja organizacija pravoslavne crkve sada provodi, kako bi postala potpuno homogena cjelina. To ima tek da bude, a ja govorim o faktima prilikama. U Hrvatskoj kod katolika vladao je režim konkordata. U zemljama bivše Austro-Ugarske, pa i u Bosni i Hercegovini vladao je takozvani režim pariteta . . . Naši su odnosi konfesionalni komplizirani. Cilj za kojim treba da teži naša država jeste stvaranje naela na kojima će se osnovati konfesionalni mir. I sad, gospodo, nastaje pitanje kako i kojim putem treba da se kreće naša državna politika i koju principijelnu soluciju treba da dobije u reguliranju svih konfesionalnih odnosa. Ja cijelim, gospodo da je najveći državni interes, a u isto vrijeme i interes moralni i vjerski, da država nastoji što više emancipirati se od-konfesije i obratno, konfesije od države, da, prema ovakim prilikama, kao što sam pomenuo, iako nisam dao iscrpnu sliku, nego tek nekoliko kratkih poteza, za našu državu jeste najbolje, najkorisnije i da će najbolje odgovarati našem budućem nacionalnom i moralnom razvitu, *ako budemo težili ka principu rastave crkve od države*. (Odobravanje). Jer smatram, po svome najdubljem uvjerenju, da u ostvarenju toga principa možemo doći najbolje do ostvarenja konfesionalnoga mira u našoj zemlji, do emancipiranja narodnosti od vjere. Gospodo, nije moja namjera, niti danas da kažem kako bi se imali likvidirati današnji konfesionalni odnosi i kako bi se imao da provede i na kome sistemu princip rastave crkve od države. Znamo, da se taj princip, koji je primijenjen -u Evropi i Americi, razvija raznoliko. Znamo da nije lako doći do sretne primjene principa rastave crkve od države. Ali, gospodo, dok možemo da se u imo iskustvom tu ega svijeta, u isto vrijeme treba da imamo pred očima kao što su imali svi narodi, da su principi odcjepljenja crkve od države u svakom narodu provođeni sasvim samostalno rukovodeći se prilikama i interesima svojim vlastitim. Tako bi trebalo da postupimo i mi, ne podražavajući tu im prilikama, nego vladajući i se prema vlastitim i imajući pred očima objektivnu osnovnu bazu, koja bez ikakvih strasti, odgovara vrhovnim interesima našega naroda u pravcu njegova budućeg razvijanja nacionalnog i moralnog. Iako ova pitanja još nisu kod nas posve dozrela za konačno meritorno izvršenje, ipak mislim da nije preuranjeno ako već danas govorimo o tome,

da se u naš *Ustav unese princip rastave crkve od države*. Mislim, da bi se princip kao takav imao unijeti, a pitanje likvidiranja konfesionalnog odnosa kakvi su danas u našoj zemlji u pitanju stvaranja novog pravnog stanja u tom pravcu bit će posao redovnog zakonodavstva koje će se, imajući pred oima glavni cilj, rukovoditi i stvarnim obzirima koji će se u tom pravcu nameati. U ovom stavu ustavnog nacrtu je i as da se o ovome odluči. Od moje strane živo plediram za to, jer vidim da je takva solucija najbolja za rješenje novih pitanja, u prvom redu za utvrđivanje konfesionalnog mira.«³⁰

Dr. Trumbić, koji je u to vrijeme u stvari predstavljao sasvim individualan i nezavisan politički stav, izazvao je kod klerikalaca i ostalih ekskluzivista ki obojenih pravaša negodovanje i razoaranje. Njegovo liberalno shvaćanje, koje je u to vrijeme bilo istodobno i iskreno jugoslavensko, jer on je bio taj koji je u istom ovom govoru predlagao da se državi dade ime Jugoslavija, nikako nije mogao biti shvaćen, kao što će kasnije razoarani i ogorčeni, od tih istih separatista biti smatran kao vođa najradikalnijeg i najreakcionarnijeg ekskluzivizma i crnog klerikalizma.

Dr. Trumbi nije se pridružio klerikalcima u Jugoslavenskom klubu kad su u znak protesta napustili Konstituantu. Motivacija njihovu koraku predana je bila Predsjedniku dr. Ivanu Ribaru (14. VI. 1921.) koju su potpisali Predsjednik Jugoslavenskog kluba i oba potpredsjednika Stjepan Barić i dr. Nikola Mandić.³¹

Stav Jugoslavenskog kluba upravo je u ovoj predstavci najsavjetije obilježen u odnosu i prema Ustavu kao i prema državi, koji stoji u potpunoj antipodnoj suprotnosti s njihovim stvarnim djelovanjem u narodu kao i kasnjim političkim opredjeljenjem klerikalaca, u štampi i crkvi. Stoga je važno da se pozna ovaj stav klerikalaca u Konstituanti.

»Jugoslavenski klub kao parlamentarni predstavnik Hrvatske poveče stranke i Slovenske ljudske stranke te Bunjevačko-šoka ke stranke zastupa u svome državo-pravnom programu načelo, da se putem Ustava u ovoj Ustavotvornoj skupštini imaće organizirati jedna nacionalna, jedinstvena, namjernički demokratskim temeljima izgrađena ustavno-parlamentarna država SHS. Kako se unutrašnja organizacija ovakve države s istaknutim atribucijama u sporazumu plemenskih većina sviju triju plemena može da provede, predložio je Jugoslavenski klub u nacrtu svojega odvojenoga mišljenja o Ustavu, koji je priložen Nacrtu Ustavotvornog odbora. Najglavnije načelo ovoga Nacrta Jugoslavenskog kluba, uz odredbe, koje imaju zajamiti socijalno ekonomsku pravdu, jest autonomni princip, koji se imaju provesti putem delegiranoga zakonodavstva u pokrajinama s granicama kako ih je naše narodno ujedinjenje zateklo, do im je princip jedinstvene nacionalne države sa uvanju jednoj državnoj suverenoj zakonodavnoj vlasti, i jednoj državnoj centralnoj vladi. Vladina većina nije do danas uvažila naše stanovište, nego je u poslovniku za Ustavotvornu skupštinu radi konačne noge prihvata Ustava u cijelini ustavnila nadpolovinu većine od ukupnoga broja poslanika. Time je omogućeno donošenje Ustava pomoću plemenske majorizacije, t. j. protiv plemenske većine Hrvata i Slovenaca. Pošto smo duboko uvjereni, da centralisti ko ure-

³⁰ Stenografske bilješke, 24. V. 1921.. 12-14. Treba da se kaže da je jedina Jugoslavenska republikanska stranka u svoj program unijela još 26. I. 1920. »postupno odvajanje crkve od države i sprovođenje svetovnosti nastave.« Vidi: Načela, program i statut Jugoslavenske republikanske stranke od 26. I. 1920. s izmjenama i dopunama od 9. I. 1924., Beograd 1924., 13.

³¹ U ustaškom periodu predsjednik ustaške »vlade« Ante Pavelić.

enje naše države prema vladinu nacrtu Ustava, ne samo ne u vrš uje nego i potkapa i ruši naše narodno i državno jedinstvo, toga radi držali smo, da e vladina ve ina kroz vrijeme, dok ovo pitanje kod osmog odjelka do e u specijalnoj debati u pretres, tražiti dodirne to ke s našim stanovištem i s plemen-skim sporazumom riješiti ovaj najosjetljiviji problem naše unutarnje državne organizacije. Premda je vladina ve ina imala dosta vremena do danas za ovaj posao, ipak ona nije u tom pravcu ništa u inila, nego je pretres osmog odjeljka premjestila na konac specijalne debate, da naš Jugoslavenski klub kao najve u državotvornu specijalnu grupu zadrži do kraja specijalne debate bez ikakvog pokušaja da bi se makar u dvanaestom asu sporazum postigao. Pošto je, dakle, izvan svake dvojbe, da e ovaj Ustav biti primljen samo od jednoga dijela našega troimenoga naroda, pri emu bi naša daljna opozicija izgubila svoje svarno obilježje: Zato predstavnici Jugoslavenskog kluba kao iskreni prijatelji narodnoga i državnoga jedinstva ovim protestiraju protiv ovakvog donošenja Ustava, te otklanjaju od sebe svu odgovornost za zle posljedice, što e iz toga za narodno i državno jedinstvo neminovno nastupiti, u znak protesta za vrijeme dok još traje specijalni pretres i kona no glasanje o ustavnom nacrtu napuštaju Ustavotvornu skupštinu. Poslanici Jugoslavenskog kluba, kao predstavnici stranaka, koje su se borile za stvaranje ove države, slobodnom voljom sviju triju plemena, ne e prestati da se i dalje tako dugo za nju bore, dok dobije Ustav koji e zadovoljiti sva tri plemena u politi kom, socijalno-ekonomskom i kulturnom pogledu.⁸²

Na kraju Ustav je izglasан na Vidovdan 1921. lanovi koji su toliko uznemirili klerikalce u Ustavotvornoj skupštini jesu: dvanaesti, šesnaesti i dvadeset i osmi.

» lan 12.

Ujem ava se sloboda vere i savesti. Usvojene veroispovesti ravnopravne su pred zakonom i mogu svoj verozakon ravno ispovedati.

Uživanje gra anskih i politi kih prava nezavisno je od ispovedanja vere. Nitko se ne može oslobođiti svojih gra anskih i vojnih dužnosti pozivaju i se na propise svoje vere.

Usvajaju se one vere, koje su u ma kom delu ve doibile zakonsko priznanje. Druge vere mogu biti priznate samo zakonom. Usvojene i priznate vere samostalno ure uju svoje unutrašnje verske poslove i upravljaju svojim zakladama i fondovima u granicama zakona.

Niko nije dužan da svoje versko osvedo enje javno ispoveda. Niko nije dužan da sudeluje u verozakonim aktima, sve anostima, obredima i vežbama, osim kod državnih praznika i sve anosti ukoliko to odredi zakon za osobe koje su podložne o inskoj, tutorskoj i vojnoj vlasti.

Usvojene i priznate vere mogu održavati veze sa svojim vrhovnim verskim poglavarima i van granica države, ukoliko to traže duhovni propisi pojedinih veroispovesti. Na in kako e se te veze o itovati, regulisala e se zakonom.

Ukoliko su u državnom budžetu predvi eni za verozakone svrhe izdaci, imaju se deliti medu pojedine usvojene i priznate veroispovesti srazmerno broju njihovih vernih i stvarno dokazanoj potrebi.

Verski predstavnici ne smeju upotrebljavati svoju duhovnu vlast preko verskih bogomolja ili preko napisa verskog karaktera ili ina e pri vršenju svoje zvani ne dužnosti, u partiske svrhe.

⁸² Stenografske bilješke, 14. VI. 1921.

Član 16.

Nauka i umetnost slobodne su i uživaju zaštitu i potporu države.

Univerzitetska nastava je slobodna.

Nastava je državna.

U celoj zemlji nastava po iva na jednoj istoj osnovi, prilago avaju i se sredini kojoj se namenjuje.

Sve škole moraju davati moralno vaspitanje i razvijati državljansku svest u duhu narodnog jedinstva i verske trpežljivosti.

Osnovna je nastava državna, opšta i obavezna.

Verska nastava daje se po želji roditelja, odnosno staralaca, podvojeno po veroispovedima, a u saglasnosti sa njihovim verskim na elima...

Ukoliko e privatne škole i pojedine vrste njihove i pod kojim pogodbama biti dopuštene, odredi e se zakonom...

lan 28.

Brak stoji pod zaštitom države.³⁴

Iako je primanje Vidovdanskog Ustava ozakonilo Kancelparagraf, diskusija se o tom pitanju još i dalje održavala u dnevnoj štampi kao i u književnim i socijalnim revijama. Svakako predstavlja zanimljivo gledište o Kancelparagrafu, koje je objavio dr. Vojislav Janji, pravoslavni sve enik i jedan, od sekretara Konstituante. Dobro informiran o svemu što se u to vrijeme radilo i unutar vlade za vrijeme debate u Konstituanti, on je dao podatke 0' raspoloženjima srbjanskih poslanika u vezi s Kancelparagrom, koji se nisu u Konstituanti izjasnili o tom pitanju. Poslanici iz granica kumanovske Srbije slabo su u estvovali u toj debati, a kad je to bio sluaj, zauzimali su pomirljiv ton između pristalica i protivnika Kancelparagrafa. Pri kraju debate gotovo svi Srbi, tvrdi dr. Janji, bili su za to da se on izbaci iz Ustava, ali nepomirljivo držanje Slovenaca i Hrvata iz vladine veće obavezalo je vladu da primi taj predloženi lan u cijelosti. Dr. Janji bio je mišljenja da Kancelparagru nije bilo mesta u Ustavu. I to radi toga što ne e imati nikakve praktične vrijednosti. Dr. Janji odbija svaku sumnju da je kod donošenja Kancelparagrafa imala malakav udio pravoslavna crkva.

»Crkva pravoslavna kao i Srbi uopšte ne snose nikakvu odgovornost za donošenje Kancelparagrafa. On nama nije potreban. Njega su doneli antiklerikalci! i slobodni mislioci iz Slovenije i Hrvatske, koji esto puta u svojoj borbi protiv rimokatolicizma idu i suviše daleko. Predstavnici rimokatoličke crkve u svome radu katkada greše ali im ne treba svaku pogrešku uzimati za velik greh. Errant, sed bona fide errant.«³⁴

Dakako, ovo nije bilo samo li no shva anje dra Janji a i radikalni — nego i dvora, koji se zaplašio od prve tolike snažne reakcije klerikalaca. Odatle i savršeno izigravanje i nepoštivanje ovih lanova Vidovdanskog Ustava.

Po donošenju Vidovdanskog Ustava, kroz jedan decenij, koliko je on bio na snazi, nijednom nije bio primjenjen u vezi s Kancelparagrom, iako se za to bezbroj puta ukazala potreba, jednaka u Hrvatskoj kao i u Sloveniji. Klerikalci pak, ostali su desijednji svom nekompromisnom stavu prema ovom Kancelparagru. i iskorisiti vali njegovo postojanje na hartiji za sredstvo napadanja na državu. Mladi

³⁴ Ustav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Zagreb. 1921.. 6-7. 8-9, 12.
Vojislav Janji, O Kancelparagru. »Novi život« II-VI, 1921. 65-68.

kanonist dr. fra Anite Crnica u svojoj kritici Ustava u vezi s Kancelparagrafom obeao je stalnu i dugotrajnu borbu.

»Ista ova borba navješ uje se crkvi i sa spomenutom stavkom Kancelparagrafa. Crkva-s najve om neugodnoš u i bolju prima nametnutu joj borbu. Ali e je ipak izdržati s jednakom odlu noš u i voditi je svojim nadnaravnim herojstvom sve do uništenja ove stavke, sve do izvojštenja božanskim pravom podane joj slobode. Vjerujemo, da naša gospoda državnici iskreno misle urediti svoje odnošaje sa Svetom Stolicom posebnim konkordatom. No je li mogu konkordat ondje, gdje se nije u temeljna, najelementarnija prava katoli ke crkve? Ne! Konkordat je nemogu 'dok se bilo u temeljnem ustavnem ili kojem drugom zakonu nalaze ovakove stavke. Glasaju i za Kancelparagraf, na elno se odbija svaki sporazum sa Svetom Stolicom, jer ona ne može pristati na to da joj se ograni uje op enje s njezinim vjernicima i obratno ili da njezini akti ili akti drugih crkvenih poglavica dolaze pod iiju kontrolu. Stoga, ako gospoda državnici žele sporazum sa Svetom Stolicom, treba da na vrijeme odstrane iz Ustava sve one stavke, koje diraju u temeljna prava crkve i njezinu slobodu. Dok država ne prizna katolicima temeljnih njihovih prava, Sveta Stolica ne može s našom državom ni u kakve pregovore o konkordatu.«³⁵

³⁵ Ante Crnica. Kancelparagraf i konkordat. »Katoli ki list« 1921., br. 27, 313-315.

VII.

IZME U DVije VJERSKE ANKETE

1921. — 1922. — 1923.

Borbena aktivnost katoli ke crkve zapažena je od samog po etka Jugoslavije. Isticana nezadovoljstva privukla su pažnju itave jugoslavenske javnosti, a naro ito katoli ke kao i pravoslavne. Nezadovoljstva nisu bila vezana samo s konkretnim razlozima koje su nametali spremani projekti agrarne reforme, školskih zakona, naro ito tako zvane lajicizacije, ukazivanja na nejednakosti u podjeli budžetskih kredita pogotovo s obzirom na pravoslavnu crkvu, za koju je katoli ka tvrdila da je u svemu favorizirana, a katoli ka namjerno prikra ivana. Nezadovoljstva su bila vezana i s rješavanjem politi kih pitanja, jer su se klerikalci zalagali za široke autonomije zbog svojih osnovnih separatisti kih concepcija, kako bi bili što više odvojeni katoli ki dijelovi od pravoslavnih. Ali, ta nezadovoljstva imala su i psihološke osnove i ona su izvirala iz straha da e velika moralna i intelektualna sila koju je predstavljala katoli ka crkva u Habsburgovoj monarhiji postepeno biti svedena u Jugoslaviji na podre enu ulogu protiv ega se ona svim svojim unutrašnjim, a još više vanjskim, vatikanskim silama usprotivila. Odatle i poznato politi ko shva anje državnog sekretara kardinala Gasparrija o širokim, republikanskim autonomijama koje bi trebale da dobiju Hrvatska i Slovenija. O tome je savremena jugoslavenska štampa, dnevna i revijalna, ostavila dovoljno dokumenata iz kojih se mogu jasno da uo e antipodna gledišta liberalnih i klerikalnih strujanja svih mogu ih vidova. U svim glavnim centrima, katoli kim i pravoslavnim. Ova su se pitanja svom silinom nametala javnom mnijenju ne samo u toku debata za vrijeme donošenja Vidovdanskog ustava nego i poslije njega. Ovim su se problemom morali na kraju da zabave i mjerodavni državni inioci.

Biskupska konferencija, održana u Zagrebu od 15.—20. jula 1919., zabavila se itavim nizom pitanja, crkvenim i crkveno-politi kim. Predsjedao je nadbiskup dr. Bauer. Na konferenciju je stigao pozdrav i blagoslov pape Benedikta XV., na koji se odgovorilo posebnom adresom. Konferencija je me u ostalim zaklju ila, da se isposluje kod Svetе Stolice potvrda prijedloga za jedinstveno predstavništvo katoli ke hijerarhije u kraljevini SHS. Zaklju eno je bilo da se izradi statut za autonomiju u pogledu školstva i uprave crkvene imovine; da se zamoli potvrda privilegija staroslavenske službe božje za cijelu državu SHS; da se što prije sklopi konkordat sa Svetom Stolicom; da se zamoli Sveti Stolica za daljnju zaštitu Zavoda svetog Jeronima; da se intervenira za interniranog biskupa Mahni a, za redovnike prognane iz Pirana i Cresa, kao i uop e za proganjene u okupiranim krajevima od strane Tali jana. S obzirom na agrarnu reformu episkopat je zaklju io da se sporazumije s pravoslavnom hijerarhijom i da s njom zajedno poduzme shodne korake. Vladi je upu ena predstavka radi poboljšanja materijalnog stanja sve enstva, a tako er je poslana za

sebna predstavka u stvari vjeronauka u srednjim školama protiv namjeravane reforme koja bi iskljuila sve enike od pouavanja vjeronauka u osnovnim školama. Episkopat je odobrio vjersko-prosvjetni program »Pu ke stranke«, pa je napose za tražio da se i praktično osiguraju interesi crkve i vjere. Na kraju je episkopat s po hvalom priznao djelovanje »Seniorata« i »Hrvatskog katoličkog narodnog saveza« koji je nedavno osnovan. Od važnosti je da je na tu konferenciju stigao iz Rima Mgr. dr. Svetozar Rittig, koji je bio izaslanik nadbiskupa Bauera kod Svetе Stolice. Naime od oktobra 1918. održavale su se veze sa Svetom Stolicom jedino preko nuncijske u Beogradu, koji je ostao tamo kao zastupnik Svetе Stolice u crkvenim poslovima za sve nove države baštinice bivše Austro-Ugarske monarhije. To je tako bilo sve do priznanja države SHS od strane Vatikana i uspostave diplomatskih odnosa između Vatikana i države SHS.

Iscrpan izvještaj dr. Rittiga pokazuje očemu je radila promemorija koju je on predao papi.¹ Promemorija je doživjela u Rimu izvjesne promjene i dopune »nakon informacija crpenih u službenim krugovima Kurije«. Promemoriju je potpisao sam dr. Svetozar Rittig, ali je bila autorizirana u svim djielovima od biskupa Mahnija, s kojim se sastao u samostanu Camaldoli blizu Frascatija gdje se nalazio interniran. Uglavnom itava promemorija sadrži elemente sa biskupskih konferencija iz 1918. i 1919., (kao što su jedinstvena hijerarhijska organizacija, crkvena autonomija katolika kako je već imaju pravoslavni, muslimani, staroslavenština, jedinstvo zapadne i isto ne crkve i t. d.), a govori se još i o »potrebi uređenja unutarnje crkvene jurisdikcije u Srbiji, dokle se ne provede konkordat 1914.«, »o crkvenim prilikama u Bačkoj i Banatu, gdje se nadležni biskupi nalaze izvan područja države SHS«, »o crkvenim prilikama u zaposjednutim krajevima na Jadranu«, »o eksproprijaciji crkvenih beneficija, koja je nužno tako zvanom agrarnom reformom nastupiti i tražiti nadležno mnjenje o držanju biskupa o tome pitanju«, »o crkvenim prilikama na Rijeci«, i na kraju »o potrebi da bi Sveti Stolica službeno izaslala jednog apostolskog delegata, kako je to bila u inila u Poljskoj«.

Ova promemorija predana je kardinalu Gaspariju 2. jula, a Svetome Oцу 10. jula. Sutradan primio je dr. Rittig od kardinala Gasparija i pismeni odgovor na neka pitanja, koji je odgovor poslužio episkopatu kao direktiva za njegovu konferenciju, održanu od 15. do 20. jula 1919. Najvažnija i najteža pitanja nalaze se pred jednom kongregacijom kardinala kojoj je promemorija predana na proučavanje. Svoj izvještaj o toj promemoriji dr. Rittig ovako završava:

»Mogu reći, da je Sveti Stolica našem narodu očenski sklona. To dokazuje i brzojav Sv. Oca upravljen na biskupsku konferenciju, o kojoj je od nas saznao, a da nije sa ekakom njihova pozdrava. Kada nakon svestranih informacija Sveti Stolica bude crplja uvjerenje, da naše tražbine ne smjeraju niti na osnutak nezavisne narodne crkve niti na odvojenje od katoličkog središta, nego naprotiv na ojačanje katolicizma, i da su od najvećeg zamašaja za pitanje crkvenoga sjedinjenja, ono sam tvrdio osvjeđeno, da će molbama episkopata iza i najspremnije u susret. Vjerni puk i kler jedinstven stoji uz svoje pastire.

¹ Pro-Memoria ad S. Sedem Msgr. dr. Svetozar Rittig, parochi ad S. Marcum Zagrabiae delegati Zagrabiensis archiepiscopi quoad negotia ecclesiastica in Regno SHS (Jugoslaviae).

Ali valja da i vlada u ini dužnost svoju. Na njoj je da poduzme korake
0 ure enju diplomatskih odnosa sa Sv. Stolicom i iznese pitanje konkordata.²

Benedikt XV. odgovorio je pismom na adresu koju mu je episkopat uputio. Papa je upravio pismo nadbiskupu Baueru. Osnovna misao toga pisma nalazi se u samom uvodu.

»Primili smo preradosna srca pismo puno odanosti što si Nam ga nedavno poslao tako er u ime ostalih biskupa Hrvatske, Srbije i Slovenije, koji se s Tobom sastadoše u Zagrebu, da se brižno posavjetuju o poslovima i potrebama svojih biskupija. To pismo naime potvr uje priklonost spram Rimskoga Pape i privrženost ovoj Apostolskoj Stolici u ime svih Vas i zajedno Vaših vjernika te posvjedo uje, da ete, kako Ti, tako i Tvoji u biskupskoj službi drugovi svu svoju pomnu poglavito svratiti na to, da religija i vjera nakon tolikih i takovih pogibelji ponovno s pomo u božjom posvuda procvatu, da se vjernici Vašega stada u Kristu preobrade i obnove, da sve enstvo i puk naredbe i pravila Zakonika Crkvenog Prava poštju; napokon da se postigne preželjeni povratak nesjedinjenih Crkvi u središtu Apostolskog jedinstva . . . Užgani. . . O inskom ljubavlju dijelimo iz dna duše zajedno s Vama zgone i nezgode, radost i žalost, kojima ova tužna i nestalna vremena obiluju.«

Promemorija dr. Svetozara Rittiga nesumnjivo je, a još više adresa episkopata, obilovala itavim nizom nezadovoljstava i teško a o kojima je episkopat morao na konferenciji da govori. Uostalom na to i sam papa aludira:

»Stoga ne samo da shva amo ve i kao svoje usvajamo one tjeskobe, brige i skrbi duša Vaših, što proizlaze iz preteških nevolja ovih godina za koje držite, da ih morate otkriti Nama kao Kristovu Namjesniku i Ocu Kršanske Obitelji, a koje ponaj eš e prate poreme enje javnih prilika i teške promjene i doga aje. Mi dakle tugujemo s Vama i od žalosti Nam se stežu o inske grudi; te u tolikoj oja enosti duhova ništa ne želimo više nego da Vam pružimo neku utjehu, kako smo to i do sada s velikim veseljem nastojali initi, kadgod nam se pružila prigoda, da zasvjedo imo ljubav i brigu svoju prema biskupima i prema vjernicima tih krajeva. A jer znamo, da u ovom teškom stanju javnih prilika, što su ga naro ito stvorile teško e prošloga rata 1 novi razvoj prema budu nosti, imate i još ete imati asova, kad ete o utjeti potrebu ili korist saobra aja s Ocem svih vjernika, to Vas sve od srca ponukujemo, da se ne ustru avate obra ati se, odstranivši sve zapreke sinovskim na inom na Vrhovnoga Pastira, kako to i dolikuje stadu i pastirima kršanskim, te da od njega tražite i svijetlo i pravila i utjehu i pomo za što podesnije ravnanje u Crkvi. . .³

Dakle, nijedne rije i ni o državi ni o novom stanju koje je nastalo poslije sloma Austrougarske monarhije. Nesumnjivo, i iz ovoga zra i duh kardinala Gasparrija, toliko nesklonog novoosnovanoj Jugoslaviji. S tim u vezi pada i na in imenovanja biskupa dr. Antuna Akšamovi a za nasljednika slavnog djakova kog biskupa Strossmayera. Naime, Vatikan nije smatrao potrebnim da o tome izvijesti vladu Jugoslavije. Kad je 26. jula o tome izdano službeno saop enje, našao se ponu-

² Svetozar Rittig, Naša crkvena pitanja pred Svetom Stolicom. »Katoli ki list« 1919., br. 31, 361-362.
³ Odgovor Svetog Oca Jugoslavenskom episkopatu. »Katoli ki list« 1919., br. 42, 493-494.

kanim zagreba ki nadbiskup, iako stvarno kanonski zato nenađežan, da o tome izvijesti vladu i da telegrafski kaže da »nije znao, da li je ovo« imenovanje uslijedilo nakon obavijesti kraljevske vlade ili nije. Saznavši pak iza povratka Akšamovića iz Beograda, da Apostolska Nuncijatura nije o imenovanju izvijestila kraljevsku vladu, smatrao sam se ponukanim da ja to u inim.⁴ Ovako nadbiskup Bauer govori nakon mjesec dana što je bio obaviješten od nuncijature u Beogradu o imenovanju biskupa Akšamovića. Nema sumnje, prvi odlučni pokušaj ataka Vatikana kao i nadbiskupa Bauera na suverenitet države. A kad je ona odlučno reagirala, onda je tek uslijedila Bauerova izvina nimalo povoljna ni za nuncijsku ni za njegova šefa, kardinala sekretara.

Poslije održane biskupske konferencije pošli su u Beograd kao delegati episkopata biskupi dr. Jeglić i dr. Šarić pa su bili i u audijenciji kod regenta Aleksandra i ministra vjera.⁵

Mjeseca augusta pošao je u Rim biskup dr. Jeglić. Samo¹ je po sebi razumljivo, da je njegov put bio u neposrednoj vezi s odlukama biskupske konferencije kao i njegovom misijom u Beogradu kod regenta Aleksandra. O svome putu dao je biskup Jeglić izjavu u »Slovencu« iz koje se vidi jedan dio njegovih razgovora kao i njegove misije. Biskupa je, da ide u Rim ponukala misao što

»u našem kraljevstvu prevladava javno mnjenje, da nam je Sveta Stolica protivna. Kao dokaz za tu tvrdnju navodi, da Sveta Stolica još nije priznala naše države, da »Osservatore Romano«, službeni vatikanski list piše o nama neprijateljski, da talijanski katolički listovi pod tajnim uplivom Vatikana pišu protiv nas žešće nego vladini listovi, i da Sveta Stolica nije osobito sklona dopustiti nam slavensko bogoslužje. Osim toga uoči sam pritužbe, da se Vatikan ništa ne zauzimlje za internirane sve enike i druge naše zarobljenike, koji su razbacani po Italiji i vrlo trpe. Radi toga da postoji neka napetost između Beograda i Vatikana.«

Tokom svojih razgovora kaže biskup Jeglić mogao je da uoči u Vatikanu dvije stranke, službenu i neslužbenu. Svoje pritužbe predao je državnom podsekretaru, jer je kardinal Gasparri bio na odsustvu. U audijenciji papa mu je rekao: »Novome kraljevstvu SHS nemam ništa prigovarati. Ali dok nijesu urene mede, dok se ne zna koje će biskupije biti u novom kraljevstvu, dok nije potpisana mir, ne smijem ga i ne mogu službeno priznati. S najvećim u veseljem priznati kraljevstvo, kad se sve to uredi. Meni nije poznato, da bi »Osservatore Romano« pisao protiv Jugoslavije. Molim vas ako na ete u tom listu lanke ili opaske neprijateljske Vama, posaljite mi ih i pobrinut ću se, da se to više ne dogodi.« U daljnjem razgovoru papa je bio mišljenja da bi se odnosi između države SHS i Vatikana mogli uređiti na taj način što bi se srpski konkordat mogao protegnuti na novu državu. Veoma je važna injenica koju priznaje dr. Jeglić, kad je spomenuo da ga je papa »vrlo rado slušao, kad sam mu pripovijedao, da nam je beogradska vlast naklonjena, da tražimo zbliženje s pravoslavnima i da me usobno prijateljski optomio. Rekao mi je, da se za katoličku crkvu u toj državi upravo nimalo ne boji.« Biskup Jeglić izvjestio je papu pismeno i usmeno o katoličkoj organizaciji u Sloveniji i cijeloj državi, (t. j. o obje klerikalne stranke slovenskoj Ljudskoj i hrvatskoj Pučkoj). »Samo se po sebi

⁴ Izjava nadbiskupa dr. Antuna Bauera. »Katolički list« 1919., br. 31, 369.

⁵ »Katolički list« 1919., br. 31, 371.

razumije da je sve to vrlo veselilo Svetoga Oca«. Dr. Jegli priznaje da onaj neslužbeni Rim nije naklonjen Jugoslaviji. »Mnogi dostojanstvenici, sve enici i laici zauzeti su za talijansku narodnu politiku. Uvjereni su da je Jadransko more neophodno potrebno za opstanak Italije. Za sve enike dolazi još nepotreban strah, daemo se katolici potopiti u srpsku kao u kakvom moru. Po tome se može razumjeti zašto i talijanski katolički listovi vrlo neprijateljski pišu. Boljelo me je, kad sam sve to gledao i morao reći da smo i mi sami nešto krivi ovakvom mišljenju o našoj državi.« U državnom tajništvu govorio je Jegli tako da i o slavenskom bogoslužju u kome su bili mišljenja da to slavensko bogoslužje vodi u pravoslavlje. Tome se protivio biskup Jegli, smatrajući da je upravo ta dozvola podignuti ugled Svetoj Stolici kod Jugoslavena. Doti ni je biskup obećao da će o svemu tome izvestiti Svetog Oca.«

Nema sumnje da dr. Jegli nije mnogo toga rekao što je još bilo predmet razgovora, pogotovo u vezi sa žalbama, koje je episkopat dostavio i vladini regentu. Tako je moralno biti riječi i o onim stvarima iz adrese episkopata kao i o problemima koje su crkveni i drugi klerikalni listovi u diskusijama kritizirali i protiv njih digli svoj glas.

U to je vrijeme najviše uznenemirio crkvene krugove projektirani nacrt za Kona za osnovne i učiteljske škole. U svojoj protivnosti prema ovakvom nacrtu klerikalci su isticali da to dolazi u prvom redu od strane Srba i Beograda, iako se dobro znalo da u toj komisiji učestvuju pored pravoslavnih i katolika i muslimana. »Katolički list« je u nekoliko mahova zauzeo odlučan stav i oborio se itavim nizom argumenata protiv tog nacrta.⁷ Ali on nije ostao samo na crkvenom nego je to pitanje povezano sa svojim političkim, separatističkim osjećanjima. Među »Crkvenim vijestima« govorio se o »udarcu kršćanskoj prosvjeti« koji se sprema

»od beogradskog Ministarstva prosvjete. I naše se škole žele nivelirati sa srpskim, pa će odatle biti mnogo štete. Tako bi svrha putem škole imala biti odsada samo narodan i moralan uzgoj, a ne više religijsko moralan. Time bi bio pomaknut temelj škole. U višim razredima srednjih škola kane vjeronauk posve ukinuti, a u preparandijama smanjiti za jedan sat. Kateheti putem škola ne bi imali pravo da budu imenovani privremenim ili redovnim učiteljima. Sve enik ne bi imao virilnog prava niti u mjesnom niti u okružnom školskom odboru, dok bi to pravo imalo biti priznato pač inženjerima. Ispiti iz vjeronauka imali bi se svuda ukinuti. Sve bi to imalo biti da se »provede dosljedno misao o nezavisnosti škole od vjerskih vlasti«, kako to isti je Tumačić 55. i 62. laska »Nacrt zakona za osnovne i učiteljske škole«. Kako se ini, piše se vjerskoj obuci u školi crna slova. Duhotne oblasti svoju dužnost vrše. Trebalo bi žurno pokrenuti živu akciju da i kršćanski roditelji podignu svoj glas protiv presizanja na prava crkve.«⁸

Crkveni ljudi nisu ostali skrštenih ruku, nego su poduzeli akciju skupljanja potpisa kod katolika i roditelja za vjersku nastavu u osnovnim školama. Tim poslom rukovodio je »Hrvatski katolički narodni savez«. Dakako znatan dio potpisnika odazvao se pozivu više iz političkih nego crkvenih razloga.

⁶ Dr. Jegli u Rimu. »Katolički list« 1919., br. 36, 431.

⁷ A. Messner-Sporiš, Škola bez vjeronauka i naroda. »Katolički list« 1919., br. 32, 376-379.

* Udarac kršćanskoj prosvjeti. »Katolički list« 1919., br. 33, 394.

Kao što su se u pitanju agrarne reforme sjedinili interesi katoli ke i pravoslavne crkve, tako je i pitanje vjerske nastave sjedinilo dva suprotna tabora, pravoslavnih i katoli kih crkvenih krugova. U tom cilju osnovan je »Permanentni odbor katoli kih i pravoslavnih kateheta u kraljevstvu SHS«. Jedan od tih kateheta profesor Ferdo Heffer, objašnjavaju i cilj odbora, kaže da su se vjerske i disciplinarne diferencije pustile po strani, a uzeto je u obzir samo ono što ih spaja. Svrha je bliža i daljna. Bliža prije svega da se organiziraju pravoslavni katehete ne samo na isto staleškoji osnovi, nego i s ciljem pedagoško metodi kim koji e se odrazivati u stru nim asopisima. A to bi sve moglo odvesti i onamo, gdje ve danas stoje katoli ki sve enici u vezi s utjecajem na široke mase u politi kom smislu. »Ovdje može ita gledati u viziji, kako se udružuje i pravoslavno pastoralno sve enstvo ® vjernicima da ujedinjenim silama osnuju svoj politi ki dnevnik na strogo krš anskim na elima, da obrazuju nabožna i prosvjetna društva i t. d. Mu an rad, ali neodgodiv«. Ovo bi dakle bila bliža svrha ovog Permanentnog odbora, dok bi daljna svrha bila da udruženi pravoslavni katehete zajedno s katoli kimi rade protiv

»nekriš anskog materijalisti kog smjera moderne kulture, koja ruši sve pozitivno i vjersko, pa da složno i u bratskoj ljubavi u vrš uju u srcima omladine Kristovu vjeru kako ih njihove crkve nau avaju . . . Pastoralno bi sve enstvo obiju crkvi imalo da zajedni ki poradi u širim slojevima naroda oko istoga cilja, što ga imadu katehete u školi kod omladine . . . Tolerancija se ima razumijevati u smislu gra anskom i socijalnom. Dogmati i druge posebnosti obiju crkvi ne smiju smetati u zajedni kom radu protiv antikrista . . . Zajedni ki neprijatelj treba da nas spoji u zajedni ku vojsku . . . Našemu SHS odboru je to nešto: boriti se s Kristom protiv antikrista — u školi.«⁹

Tokom 1920. uznemirili su se crkveni krugovi sa stavom školskih vlasti protiv djelovanja takozvanih Marijinih kongregacija unutar škole. Pošto se konstatalo da se u tim crkvenim ustanovama na sastancima omladine raspravlja i o aktuelnim politi kimi pitanjima, pri emu su se donosile oštре kritike protiv vlade i države, stalo se na gledište da ih treba zabraniti. Po elo je najprije s diskusijama u liberalnim novinama na koje su klerikalne veoma oštре reagirale. Kako su to bile crkvene institucije i prema tome bile isklju ivo pod nadzorom crkvenih inilaca, to je država smatrala, — da ne bi došla u sukob sa crkvom, — da se takve organizacije ne mogu osnivati u okviru škole. Ta e se borba gotovo pune dvije godine produžiti do kona nog raspuštanja tih kongregacija u školama 1922. Nije uđo da su sada na obje suprotne strane nicali lanci koji govore o nastalom Kulturkampfu.

Niz ovih sukoba, koji se s jedne strane o itovao prema državnim vlastima, a s druge prema izvjesnim naprednim nacionalnim ustanovama, umnožen je i sukobom klerikalnog orlovstva sa sokolstvom.

Klerikalna antisokolska organizacija u eškoj bio je eško-slovenski Orel (od 1909.), po ijem su se uzoru osnivala orlovska udruženja u Sloveniji. Protiv naprednog i širokog jugoslavenskog shva anja sokolstva, organiziranog u Jugoslavenskom sokolskom savezu SHS, imala se provesti slovenska i hrvatska organizacija

⁹ Ferdo Heffler, Permanentni odbor katoli kih i pravoslavnih kateheta u kraljevstvu SHS. »Katoli ki list« 1919., br. 52, 679-680. Do tog odbora došlo je po odobrenju nadbiskupa Bauera i katehetske konferencije 5. augusta 1919.

Orlova. U tu svrhu imao se održati prvi slovenski orlovske tabor u Mariboru za koji je obeao sam papa Benedikt XV. da će poslati svoga delegata na slet. Katolički Seniorat već je mjeseca aprila 1920. kroz crkvene listove kao i klerikalnu dnevnu štampu uputio poziv hrvatskim katolicima da u estvaju u velikom broju na tom sletu koji se imao održati od 29. jula do 3. augusta 1920. Ovaj poziv ujedno obilježava i program borbenoga i organiziranoga klerikalizma u Hrvatskoj. Jer Maribor ima da bude »po etak novoga rada i nove sretne budunosti!«¹⁰ Poslije te velike manifestacije borba sa sokolstvom bila je otvorena i nepoštedna. Klerikalci su tvrdili da je Soko osnovan na Tyrševim na elima iz 1862. koja su antireligiozna, kroz koja vijeantikatolički, antirimski, husitski duh. Zato im je dao naročito povoda veliki sve-sokolski slet u Pragu jula 1920., na kome je u estvovalo i Jugoslavensko sokolstvo.¹¹ Budući da se školskoj omladini dozvoljavalo da radi u sokolskim društvima, to je i tu injenicu i klerikalnu štampu, kao i episkopat uzeo kao veliku povredu ravnopravnosti osnovnog principa slobode savjesti i vjerskog odgoja u školama.

Kroz svu ovu prilično zatrovanu atmosferu stalno se ponavljalica misao ure enja svih tih crkvenih problema ili pomoći u jednog interkonfesionalnoga zakona ili konkordata između države SHS i Vatikana. Osim toga, razgraničenje dijeceza onih biskupija ija su sjedišta bila izvan granica Jugoslavije, (u Austriji, Mađarskoj i Italiji) tako da je zadavalo državnim vlastima ne baš male teškoće u pitanju konsolidacije i normaliziranja crkvenih pitanja. A ta nisu bila samo unutrašnja nego i međunarodnog karaktera. Da-bi se imalo jasan uvid u autorizirane zahtjeve, želje i prijedloge crkava, ministar vjera dr. Milivoje Jovainović inicirao je jednu anketu koja je pokazala da se crkvenim pitanjima posvetila uistinu puna državna briga. Na konferenciju u Beograd bili su pozvani predstavnici priznatih vjeroispovijesti, srpsko-pravoslavne, rimokatoličke, evangeličke, muslimanske i židovske. Konferencije su se održale od 15. do 21. novembra 1921.

Prema programu imalo se raspravljati o pravnom položaju svih u Ustavu priznatih vjeroispovijesti prema državi, o uređenju interkonfesionalnih odnosa i na kraju o materijalnom osiguranju vjerskih službenika. Namjera je bila da se zakonskim putem riješi najhitnija vjersko-politička pitanja, ukoliko su ona u vezi s unutrašnjom državnom konsolidacijom. Svi članovi konferencije bili su podijeljeni prema vjeroispovijestima u sekcije. Svaka sekcija je za sebe raspravljala, a plenum sekcija održan je 22. XI. Od strane ministra vjera prije katoličke sekcije kao izvjestilac bio je profesor Ibjljanskog Univerziteta dr. Rado Kuše. Sjednicama katoličke sekcije predsjedao je akademik biskup dr. A. Akšamović. Na prvoj sjednici katoličke sekcije donijeti su zaključci povodom raspravljanja o pravnom položaju katoličke crkve prema državi SHS.

I.

»Katolička crkva je vjerska zajednica s posebnom svrhom, koja se bitno razlikuje od svrhe države. Crkva se naime skrbi za duhovno, svrhunaravno dobro ljudi, dok je zadata države, da se brine za vremenito blagostanje svojih državljanaca.

¹⁰ »Katolički list« 1920., br. 10, 73-74.

¹¹ D., Kulturna načela ekspresionista. »Katolički list«, 1919., br. 37-38, 287-289.

Kad je crkva prvi put stupila u svijet, pojavila se odmah kao pravna organizacija, namijenjena svim ljudima, svim narodima, svim državama i time je pored prava državnoga nastalo i pravo crkveno. Katoli ka crkva je na svojim pravnim temeljima gradila samostalno kroz stolje a i dogradila sustav svetoga prava davno prije nego što se je porodila i razvila ideja suverene države.

Suglasno sa svojim pravnim sustavom istupala je katoli ka crkva uvijek, a istupa i danas kao jedna jedinstvena cjelina, koja je kao takova priznata u me unarodnom životu, a ovu cjelinu predstavlja Sveti Otac Papa u Rimu kao vrhovna njena glava.

Prema tome nije katoli ka crkva obi no udruženje u državi, niti obi na javno-pravna korporacija, a nije ni kao druga udruženja u svom postanku, uredbi i upravi od države ovisna.

Budu i da gore spomenuti dvojaki pravni red postoji i danas, to imamo i dvojaku pravnu kompetenciju.

Kako povijest u i, postoji ve od davnine spor izme u crkvene i državne vlasti o granicama kompetencije. Za rješenje toga spora praktički je jedini i za obje vlasti izlaz me usobni sporazum. Oblik, u kojem se ovaj sporazum izražava, jesu ugovori, koji se sklapaju izme u najviše crkvene i najviše državne vlasti, a obi no se nazivlju konkordati.

Stoga zastupnici katoli ke crkve traže, da naša država stupi u pregovore sa Svetom Stolicom i da sporna pitanja uredi takvim ugovorom. *Jedino na taj na in bit e dovoljno osigurana autonomija katoli ke crkve, osiguran sklad i me usobna potpora crkve i države, a i uklonjena svaka pogibelj vjerskih trzavica i vjerskoga boja.*

II.

U nesretnom slu aju da ne do e do konkordata, predstavnici katoli ke crkve traže, da se državnim zakonom zajam i crkvi:

a) Potpuna sloboda u vjerskom nau anju u crkvi i školi, u dijeljenju svetih sakramenata i u vršenju javnog bogoslužja; potpuno nesmetani saobra aj izme u vjernika i crkvenih poglavara, a napose sa Svetom Stolicom; nadalje sloboda u osnivanju i djelovanju crkvenih redova i vjerskih društava;

b) Pravo osnivanja i upravljanja konfesionalnih škola, osnovnih, srednjih i visokih; nadalje vjerska obuka u svim razredima osnovnih i srednjih državnih škola po licima ovlaštenim od nadležnih crkvenih poglavara i pod njihovim nadzorom;

c) Pravo sticanja i slobodnog upravljanja pokretnom i nepokretnom imovinom i *pravo raspisivanja nameta svojim vjernicima za pokri e crkvenih potreba uz državnu pomo pri utjerivanju*; slobodno i neovisno osnivanje i popunjivanje crkvenih službi, te državna pomo pri izvršivanju odluke protiv crkvenih službenika.«

Na drugoj sjednici 17. XI. bio je predmet raspravljanja me uvjerski odnos. I katoli ka sekcija je zauzela gledište da se državnim zakonom urede me uvjerski odnosi, na osnovnom principu potpune ravnopravnosti svih usvojenih i zakonom priznatih vjera,

»koja se sastoji u tome, da se sa svakim vjerskim udruženjem postupa prema njegovoj nauci, bitnosti i svrsi: ne svima jednako, nego svakomu svoje.

1. Usvojene vjere.

Usvojenim vjerama ne smatraju se one, koje na današnjem podru ju kraljevine SHS nisu imale nijedne bogoštovne opine u asu kad je Ustav

stupio na snagu. Takove su starokatolička vjera, evangelička bratimská crkva, menoniti i baptisti. U državnom zakonu trebalo bi taksativno nabrojiti usvojene vjere.

2. Crkveni službenici.

Namještanje i svrgavanje katoličkih državnih službenika stvar je isključivo nadležnih crkvenih oblasti, a vrši se prema propisima kanona.

3. Autonomija katoličke crkve.

Katoličko crkveno pravo isključuje vrhovni nadzor države nad vršenjem katoličke vjerske autonomije uopće i nad upravom katoličke crkvene imovine napose.

4. Vjerska pripadnost djece.

Po propisima katoličke crkve imaju u mješovitim brakovima u kojima je jedna stranka katolička, sva djeca slijediti vjeru katoličku kog roditelja.

5. Prijelaz na drugu vjeru.

koju drugu vjeru. S kršćanskoga gledišta uopće držimo pogubnim, da se državnim zakonom dozvoli prijelaz sa kršćanstva na nekršćanstvo ili na

Prema propisima katoličke crkve zabranjen je katolicima prijelaz na beskonfesionalnost.

U državnom propisu o načinu vjerskog prijelaza trebalo bi odrediti, da se izjava ima dati osobno i pred dva svjedoka prvostepene upravne vlasti; o tom se sa izjavom zapisnik, koji se u prijepisu dostavlja dušebrižniku one vjere u koju kani stupiti. Prijelaz je dovršen, imajući dušebrižnik doti ne crkve izjavu prelazniku, da ga prima. Za slučaj da je prelazniku fizikalno nemoguće pristupiti osobno prvostepenoj upravnoj vlasti, ima se prizvati upravni organ mjesne općine, te pred njim i dva svjedoka dati izjavu.

6. Bračno pravo.

Država treba da za katolike prizna mjerodavnim njihovo konfesijsko bračno pravo. Izvršeni brak, prijedlog je sklapanju barem jedna stranka katolik, razrešuje se samo smrću.«

Na trećoj sjednici raspravljaljalo se o materijalnom osiguranju crkvenih službenika katoličke crkve.

»Uprava crkvene imovine spada u djelokrug crkvene autonomije. Statutom dat je se primjereni utjecaj vjernicima svjetovnjacima (laicima) kako gledom na upravu crkvene imovine, tako i na upravu konfesionalnih škola.

1. Prvo vrelo za podmirivanje crkvenih potreba tvore crkvena dobra koja su uredbama o provedbi agrarne reforme i sl. nima crkvenoj upravi oduzeta i glede prihoda na minimum svedena, neka se crkvi vrate u potpunu slobodnu upravu i potpuno uživanje. Crkvena dobra, ukoliko je to iziskivati racionalno gospodarenje, dat je se u zakup ili je se otuđiti, a prihodi od toga upotrebiti za namirenje crkvenih potreba.

2. Drugo vrelo tvore doprinosi crkvenih nadarbenika iji dohoci premašuju visinu kongruence. Visinu toga doprinsosa odredit će nadležna za to crkvena vlast.

3. Treće vrelo sa injavaju doprinosi vjernika bilo u prirodninama (lukno = bir), bilo u radnjama, bilo u novcu. Podavanja u prirodninama, gdje postoje, bit će prema mjesnim prilikama ili u cijelosti otkupljena, ili svedena na potrebe kuće službenikove, a ostatak otkupljen. Prihode otkupa uživat će doti ni službenik. Podavanja u radnjama, ukoliko se ne ti u gradnji i popravaka crkvi, crkvenih zgrada i groblja, otkupit će se u cijelosti. Podavanja

u novcu sastoje se u stalnim godišnjim prinosima te pristojbama kancelarijskim i stolarijskim.

4. etvrti vrelo ine doprinosi crkvenih patrona, koji imadu zna aj realnih tereta a ti u se crkve i crkvenih zgrada, te uzdržavanje službenika. Ovi doprinosi, ukoliko se dosadanje stanje ne bi moglo održati, imaju se u korist doti ne crkve odnosno službenika otkupiti i za slu aj državnog izvlaštenja tim doprinosima optere enih dobara.

5. Peto vrelo ine crkvene zaklade (fondovi). Oni fondovi koji su vlasništvo crkve, a nalaze se u upravi države (vjerozakonske i nastavne zaklade), imaju se predati u upravu crkve.

6. Šesto vrelo ini pripomo iz državnog budžeta te iz budžeta samoupravnih jedinica. Pripomo iz državnog budžeta tražit e se za pokri e kongrue crkvenih službenika, ukoliko gornja vrela nedostaju. Visina kongrue odre uje se i aktivnim i umirovljenim crkvenim službenicima analogno prema svakovremenoj pragmatici državnih službenika. Jednako, ukoliko gornja vrela nedostaju, tražit e se iz državnog budžeta pripomo za uzdržavanje crkvenih zavoda mirskog i redovni kog klera i za gradnje i popravke crkvi i crkvenih zgrada. Državna subvencija daje se crkvenim poglavarima (svjetovnim i redovnim) koji e ih privesti namijenjenoj svrsi. Ovom subvencijom ne dira se u zna aj crkvenih službenika i ne postaju time državnim inovnicima. Oni crkveni službenici, koji obavljaju službu na državnim nastavnim i drugim zavodima, kao i vojni dušobrižnici, smatraju se državnim inovnicima. Pripomo i iz budžeta samoupravnih jedinica molit e se za izvanredne mjesne crkvene potrebe.«

Prema sugestijama Ministra imali su predstavnici religija da izraze svoje želje i u pogledu praznikovanja glavnih crkvenih svetkovina. Stoga je dat

Dodatak o nedjeljnom po inku i državnim normama.

1. Tražimo, da se za cijelu državu zakonom uvede što potpuniji nedjeljni po inak.

2. Što se ti e državnih norma, treba da je njihov broj što manji. Kao takove mogla bi se odrediti po dva najve a blagdana dviju najbrojnijih konfesija u državi. Od katoli kih blagdana bili bi državne norme Boži (25. XII.) i Tijelovo, (etvrtak iza duhovske osmine). Državni blagdani ne bi imali biti norme.

3. Na ostale zapovjedne blagdane katoli ke crkve (Nova Godina, Bogjavljenje, Spasovdan, sv. Petar i Pavao, Velika Gospa, Svi Sveti i Neoskriveno Za e e BI. Djevice Marije — 8. XII.) ne smiju se pripadnici katoli ke crkve siliti na rad.«

Ministrov izvjestilac pri katoli koj sekciji profesor R. Kušej sprovelo je zaklju ke katoli ke sekcije s jednim referatom pravne prirode u kome se komentiraju sva tri glavna pitanja koje je sekcija raspravila. Njegove sugestije osnovane su na objektivnim razmjerima cijelog problema i pokazuje stru njaka koji cio problem posmatra s višega gledišta. Glede ure enja odnosa države prema vjeroispovijestima, a naro ito prema katoli koj, on predvi a ili samostalne unutrašnje zakone ili konkordat. Šta bi trebalo preporu iti ili da država postupa samostalno ili da traži sporazum s Rimom nije pravno nego politi ko pitanje koje treba da riješi vlada. On

smatra kako konkordat sam po sebi ne bi trebao da do e u sukob s Ustavom. Isto tako, pitanje crkvene autonomije nije juridi ko nego politi ko pitanje.¹²

Pravoslavna sekcija, kojoj je predsjedao mitropolit skopski Varnava imala je devet sastanaka. Ona je istala na gledište da Ustav SHS zajam uje samostalno ure enje i upravljanje vjerskih propisa u granicama zakona. »Prema tomu Ustav naše kraljevine zajam uje na zakonima osnovanu samostalnost srpske pravoslavne crkve. U granicama zakona, dakle, imao bi se zabilježiti samo obim državnog nadzora, koji mora biti takav, da ne povrijedi samostalnost. On bi bio obilježen op im potezima u zakonu, a u pojedinostima u organizatornom statutu vjeroispovijesti. Srpska pravoslavna crkva zadahnuta je željom, da svoju organizaciju usavrši tako, kako bi prema božanskom pozivu svome mogla biti od što ve e moralne i državotvorne koristi za državu i narod; a svijesna je toga, da e to mo i u initi samo na temelju vjeroispovjedne samostalnosti uz zaštitu države«.¹³

Muslimanska sekcija je zaklju ila i predložila, da se odnos Islama uredi na principu punovjerske i vakufsko-mearifiske autonomije. Rad Islamskog predstavništva ima se bazirati na propisima šerijata, koji ne poznaje raznolikosti. »On je jedan za sva plemena i sve nacije, pa se to njegovo na elo ima poštovati, tim prije, što se ono priznalo i pripadnicima ostalih konfesija u našoj državi. Kako Uredba o upravi Vakufa od 12. IX. 1919. ne odgovara tim na elima, to se ona otklanja.« Zahtijeva se da se vrate islamske zgrade i traži se slobodna veza s kalifom. Islamska sekcija dopušta pravo državnog vrhovnog nadzora nad vjerskom upravom.¹⁴

Evangelika sekcija u pogledu odnosa evangeli ke crkve prema državi traži da crkva bude slobodna. A atributi slobode su: sloboda vjere i savjesti, autonomija, vlastito zakonodavstvo, pravo izdržavanja svojih škola i osnivanja novih i priznanje crkve kao institucije javnog prava. I ova sekcija izjasnila se odlu no za potpunu ravnopravnost svih konfesija. Sekcija je iznijela svoja gravamina i traži povratak svojih konfesionalnih škola, u kojima djeca treba da budu odgajana u materinjem jeziku, (t. j. njema kom).¹⁵

Mojsijevska sekcija nije iznijela nikakvih naro itih zahtjeva osim da se vjeroispovjednim op inama prizna karakter samoupravnih tijela s pravom stjecanja privatne svojine i raspolaganja.¹⁶

23. i 25. novembra 1921. sastala se kod ministra vjera uža komisija, koja je imala formulirati prijedloge za prakti no rješenje vjersko politi kih problema. Kako je ministar vjera postao ministrom unutrašnjih poslova, to se cijelo pitanje odložilo ad Kalendas Graecas.¹⁷

¹² Rado Kušej. Verska anketa u Beogradu i njeni zaklju ci. S kriti kim primedbama i prakti nim predlozima za popravljanje materijalnog- položaja sveštenstva. Ljubljana, 1922., 15-20, 20-24.

¹³ Rado Kušej. Verska anketa u Beogradu, 24-25.

¹⁴ Rado Kušej, Verska anketa u Beogradu, 27-28.

¹⁵ Rado Kušej, Verska anketa u Beogradu, 30.

¹⁶ Rado Kušej, Verska anketa u Beogradu, 31.

¹⁷ Rado Kušej. Verska anketa u Beogradu. 48. Profesor Kušej u uvodu svoje knjige dao je veoma zanimljive crkveno-pravne primjedbe kao profesor crkvenog prava. Tu iznosi itav niz teško a koje se javljaju pri rješavanju postavljena? problema. On se zalaže da me uvjerske odnose mora da uredi država i to na strogom principu ravnopravnosti. Zanimljivo je da profesor Kušej smatra da briga za sve enstvo spada u prvom redu na samu crkvu a tek u drugom na vjernike, a na državu principijelno uop e ne. Pa i sam Codex iuris canonici ne predvi a državnih potpora crkvi, ma da ih je crkva sa zahvalnoš u primala, ali je unijela da bude i bez njih.

Izvjestilac »Katoli kog lista« o toj anketi kaže kako su lanovi ankete, nemaju i nikakvog prethodnog nacrta, mogli da istaknu tek katoli ka na elu u pojedinim pitanjima na osnovu katoli kog crkvenog prava. To je vrijedilo naro ito u pitanjima me uvjerskih odnosa pojedinih vjera. Lanovi katoli ke sekcije smatrali su da nisu ovlašteni upuštati se a priori u ma kakve koncesije, budu i da te može initisamo Sveta Stolica u pregovorima s vrhovnom državnom vlasti, a i katoli ki episkopat, ako vlada na svoju ruku iznese nacrt zakona o me uvjerskim odnosima. Na plenarnoj sjednici 22. novembra pro itan je najprije izvještaj katoli ke sekcije kao i referat dr. Rada Kušeja. Lanovi sekcija bili su iznena eni, »gdje ministar ho e da uje najprije mnijenje katolika, dok se ina e svuda pravoslavni spominju na prvom mjestu«. Pri itanju zaklju aka o konfesionalnim školama ministar je u inio primjedu o takvim školama, kad je i onako dužnost države da se brine za nastavu. Jednako i s obzirom na prijedlog o nametu i pirezu vjernika za crkvene potrebe prigovorio je ministar da je to novo optere enje državljana porezom, a država treba da pazi da se državljeni što manje terete porezima i nametima. Treba da se kaže da je na konferenciju kao predstavnik Ministarstva bio pozvan i kotorski biskup Frano Uccellini koji je došao u Beograd kad je katoli ka sekcija ve svršila svoj posao. »Možemo na koncu spomenuti to, da su sve konfesije tražile potpunu crkvenu autonomiju i konfesionalne škole. Pravoslavni bili su naj edniji. Oni imadu potpuno povjerenje u državnu vladu«. Osim zaklju aka donijetih na sjednicama, predala je katoli ka sekcija ministru vjera zasebnu predstavku, u kojoj se traži hitno materijalno osiguranje crkvenih službenika na osnovu novog zakona po kome bi se katoli ki sve enici izjedna ili s pravoslavnima u Srbiji i Crnoj Gori.¹⁸

S pravne to ke promatrao je zaklju ke katoli ke sekcije ministar pravde dr. Lazar Markovi i dao je o tome svoje ponegdje odvojeno mišljenje. Markovi priznaje ostvarenje ideologije katoli ke crkve koja tvrdi da je jedna posebna cjelina i da kao pravna organizacija postoji nezavisno od države, da je priznata kao me unarodna jedinica na ijem se elu nalazi papa. Me utim, on odri e tvrdnju da je katoli ka crkva stvorila svoje pravo davno prije nego što se porodila i razvila ideja suverene države. Naime, državno je pravo starije od svakog crkvenog, pa i od katoli kog crkvenog prava. Bez konkordata u državi su lako mogu i sukobi izme u crkve i države. Osnovne miisli — kojima se prikazuju na elu — a po kojima bi trebalo da se urede odnosi izme u katoli ke crkve i države, kad ne bi došlo do konkordata, pokazuju da u katoli kim krugovima prevladava tendencija da se iskoristi država za crkvu, a ne obratno. Ne mogu se razumjeti zahtjevi s obzirom na vjersku obuku u državnim školama pod upravom i kontrolom katoli ke crkve. U državnim i od države pla enim školama nadzor države je prirođan u svim pitanjima pa i u pitanjima vjerske nastave. Vjerska autonomija i njeno shva anje kojim se odbija nadzor države nad upravom crkvene imovine, u tome nije prihvatljiva. U bra nom pravu traži se pretežnost katoli kog shva anja, a to ne odgovara na elu ravnopravnosti vjeroispovijesti. U pogledu državne pomo i sve su vjeroispovijesti našle kontakt s državom. Svakako, anketa je bila korisna, jer su se saznali glavni zahtjevi katoli ke crkve. »Oni nisu poslednja ve prva re za razgovore. Ta prva re je ozbiljna, pro-

¹⁸ Anketa o rješenju nekih vjerskih pitanja. »Katoli ki list« 1921.. br. 4S. 565-5(58).

mišljena i pogodna za diskusiju«.¹⁹ Nema sumnje da je mišljenje lana vlade, ministra pravde i pravnika koji je u treoj, etvрtoj i petoj vladi Nikole Pašića, (od 24. XII. 1921. do 27. III. 1924.), bilo ujedno i mišljenje Radikalne stranke pa i samog Predsjednika vlade.

Poslije održane ankete za dugo se nisu vidjeli od strane vlade nikakvi konkretni potezi, koji bi to pitanje ma u emu pomakli s mrtve toke. Pa niti jednim interkonfesionalnim zakonom. Ali to nije značilo da se vlada nije starala o tom pitanju. Naprotiv. Jer, ako je država bila u punoj (sigurnosti od lojalnog i državotvornog) shvaćanja ostalih vjeroispovijesti, to su nezadovoljstva katoličke crkve u Jugoslaviji, koja su nerijetko isticana od strane njenih predstavnika, imala negativnih odjeka ne samo u zemlji nego su i u neprijateljskom inostranstvu, gdje ima katolika, za Jugoslaviju vrlo nepovoljno eksplorirana. Zato profesor Kušeј upozorava na tu injenicu i kaže da je »katolička crkva etička sila prvoga reda na cijelom svijetu i nepravi na politika prema njima ne bi uz nemirila samo veliki dio domaćeg stanovništva nego bi našla odjek i među katolicima izvan jugoslavenske države kao i kod vrhovnog poglavara«.²⁰ A ova nezadovoljstva koristila su se i kao vrlo efikasno političko sredstvo. Ne samo od hrvatske i slovenske klerikalne stranke nego i od ostalih opozicija gdje je bilo katolika. Dr. Korošec nalazio se u opoziciji pune tri i po godine (od 1. I. 1921. do 27. VII. 1924.). Ove tri i po godine Koroševi opozicije uveliko su razmahale neraspoloženje prema Beogradu i njegovim glavnim strankama. Od atele i ima jedno sasvim naročito osvjetljenje postupak ministra vanjskih poslova i predsjednika vlade Nikole Pašića u vezi s obrazovanjem komisije za proučavanje pitanja zaključenja konkordata kraljevine SHS s Vatikanom.²¹

S imenovanjem komisije bio je istodobno određen i njen prvi sastanak za 7. augusta 1922.

Tako je to pitanje stavljen u pokret, ma da su se s mnogo strana inile smetnje i oštре kritike. Spomenuto je da je jugoslavenski episkopat predlagao zaključenje konkordata još od prvih dana sloma Austro-Ugarske monarhije i da je taj prijedlog ponavljao kroz nekoliko svojih konferencija. On je uputio svoj apel i na Ustavotvornu skupštinu u vezi s lanom 12. Nacrta ustava, ustajući i tada protiv Kancelparagrafa. Isto su pitanje pokrenuli i klerikalni poslanici u odboru Ustavotvorne skupštine tražeći da se odnos katoličke crkve i države SHS riješi konkordatom. Tada su protiv toga odlučno ustali demokratski poslanici dr. Gregor Žerjav i Juraj Demetrović. Oni su zastupali antikonkordafcsko gledište i izjasnili se za državni zakon, kojim će država posve samostalno rješavati crkvene odnose svojih građana.

Međutim na srpskoj strani vlade 1921. i 1922. prevladalo je mišljenje pro-konkordatskog rješenja svih pitanja. I to stoga, što se mislilo, da će sva nezadovoljstva, koja su se u narodu prenosila s vrhova crkvene uprave, ukloniti.

Još prije nego što je u Ustavotvornoj skupštini izglasан Ustav, živo se debatiralo u javnosti pitanje konkordata. Tako su privukli pažnju lanci dr. M. Lanovića,

¹⁹ Lazar Marković, Katolička crkva i država. »Novi život« II-VII. 1921., 321-323.

²⁰ Rado Kušeј, Verska anketa u Beogradu, 5.

²¹ Stevan K. Širković. Zaključenje konkordata s Vatikanom. Pravni položaj katoličke crkve. »Novi život« 1923., IV-XV, 34.

²² Juraj Demetrović, Konkordat između Jugoslavije i Vatikana. »Jugoslavenska njiva« 1923., br. 2. 82-83.

(objavljeni mjeseca marta 1921. u zagreba kom »Obzoru«). U njima je budu i na elnik Ministarstva vjera i kasniji profesor crkvenog prava na Zagreba kom sve-u ilištu, zauzeo antikonkordatski stav. Njegova pravna razlaganja o korisnosti ili nekorisnosti sklapanja konkordata nisu zanemarila ni takozvane prednosti. Osnovna misao njegova razmatranja je u tome što država priznaje katoli koji crkvi izuzetan i bez sumnje privilegiran položaj u svom podruju, kakav ona po op em državnom pravu ne bi imala. »Ako e se konkordatom zagarantirati samo ono što nam po našem op em crkvenom pravu pripada, onda nemamo ra una ni da se upuštamo u konkordatske pregovore. Mi, dakle, ne smijemo uop e 'sklapati konkordat s Vatikanom, ali kad bismo i smjeli, ne bismo imali ra una da ga sklopimo, jer tada moramo grdnno mnogo dati, a dobili bismo malo ili ništa«.²³

Lanovi evo gledište nije ostalo bez odgovora. Sa crkvene strane raspravio je u tom problemu profesor Teološkog fakulteta dr. Ivan Ruspini. Njegovi sudovi podudaraju se s mislima u zaključima katoli ke sekcije na Vjerskoj anketi u Beogradu novembra 1921. Dakako, profesor Ruspini zalaže se svim znanjem za konkordat. Me utim njegova argumentacija ima ne samo crkvenu nego i politi ku osnovu.

»Veliki je dio našega naroda, skoro polovica, katoli ke vjere te svojoj vjeri i Crkvi odan i privržen. Ovaj je dio našega naroda i kulturno napredniji. Katolicima dakako ne može biti svejedno, kako e država njihove vjerske i crkvene prilike urediti, a u konkordatu vide jamstvo, da e se to u initiji na korist vjere i Crkve ili barem ne na štetu i uštrbu vjere i Crkve. Samo takovo ure enje može zadovoljiti katolike, a njihov je zahtjev to opravdani, što je i do sada u daleko pretežnom dijelu naše države (Hrvatska i Slavonija, Bosna i Hercegovina, Srbija, Crna Gora) vladalo konkordatsko ure enje. U nas ima, žaliboze, na pretek nezadovoljstva i trzavica, napose i zato, što se na narodno mišljenje, osje aje, historiju, predaje i osebine ne uzima obzir pak e mudra politika izbjegavati nove, pogotovo vjerske, jer su ove najgore i mogu da djeluju poput dinamita. Bez konkordata neminovne su u nas vjerske borbe. Sam dr. M. veli, »da mu je nemogu e da si pretstavi ma kakav opstanak naše države u borbi protiv pozitivne religije.« Pri tom nijesu još u ra un uzete spoljašnje prilike naše države! . . . Ograni i li država saobra aj (s papom), mora do i do sudbonosnog sukoba. Nijedan biskup i nijedan ini crkveni službenik ne e položiti prisegе na Ustav ili drugi zakon, koji ovaj saobra aj ograni uje a nužna e biti posljedica: boj izme u države i crkve do zadnjega daha.«²⁴

Mišljenje profesora Ruspini, sa svim svojim izre enim prijetnjama bilo je mišljenje i bile su prijetnje i njegova intimnog prijatelja zagreba kog nadbiskupa Bauera kao i najve eg dijela episkopata, koji vjerno i pokorno slušaju obje klerikalne stranke.

Komisija za izradu Nacrtu konkordata sastala se 7. augusta 1921. Tu je izabran uži odbor pod predsjedništvom Ljube Jovanovi a, u kome je od strane katoli kog klera bio dr. Jakov uka, dalmatinski sve enik i književnik, rodoljub široke jugoslavenske orijentacije. Uži odbor održao je 22 sjednice od 21. VIII. do

²³ M. Lanovi , Konkordat s Vatikanom. »Obzor«, 16-22. III. 1921. Vidi i: Sima Simi , Jugoslavija i Vatikan, 73-74.

²⁴ I. A. Ruspini, Protiv konkordata! »Katoli ki list« 1921., br. 14, 157-161.

21. X. 1922. Odbor je prije svega stao na na elno gledište da je najbolje regulirati pravni položaj katoli ke crkve zaklju enjem konkordata s Vatikanom. Savremena me unarodna i državopravna nauka o državi i državnom suverenitetu bile su osnovna direktiva s koje su lanovi zapo eli svoj rad.

Komisija je imala nesumnjivo veoma složen zadatak. Jugoslavija je baštinila u naslige e neobi nu raznovrsnost pravnih odnosa svojih katolika vezanih uz razne krajeve zemlje. Za sve jugoslavenske krajeve ujedinjene u Jugoslaviji važila su etiri me unarodna ugovora sa Svetom Stolicom. To su bili: 1. srpski konkordat (24. VI. 1914.) koji je važio za Srbiju i Makedoniju; 2. crnogorski konkordat (18. VIII. 1886.) za Crnu Goru; 3. bosansko-hercegova ka konvencija — konkordata od 8. VI. 1881. za Bosnu i Hercegovinu i 4. austrijski konkordat od 18. VIII. 1855. koji je važio za Hrvatsku i Slavoniju. Ali nisu samo ovi konkordati regulirali odnose jugoslavenskih katolika. Bilo je zasebnih zakona be kog i madžarskog parlamenta, koji su važili za pojedine naše pokrajine. Tako je u Sloveniji i Dalmaciji došao poslije konkordata austrijski državni zakon tako zvani Oesterreichisches Staatskirchenrecht U Vojvodini je bio od važnosti ma arski zakon, dok su za Hrvatsku i Slavoniju kasnije dodani i oni Hrvatskog sabora. Svemu tome treba dodati i injenicu, da su na vojvoanskem terenu imale ranije jurisdikciju biskupije pe ujska, kalo ka i temišvarska, ija su sjedišta biskupa ostala izvan našeg teritorija u Ma arskoj i Rumuniji, Jednako je bilo nezgodno i s pitanjem Zadra i Rijeke, koje su Talijani okupirali. Zadar je bio sjedište nadbiskupije, dok je Rijeka bila sastavni dio senjske biskupije, kamo je Vatikan odmah uputio apostolskog delegata, što je izazvalo pravu provalu neraspoloženja i ogor enja prema Vatikanu u svim dijelovima naroda. Ova nesre enost najviše se odrazivala u pitanju bra nog prava. Osim toga postavilo se pitanje da li je konkordat Srbije s Vatikanom, (za koji je kardinal Merry del Val rekao da je jedan od najboljih konkordata)²⁵ još na snazi ili mu je pravovaljanost utrnula s osnivanjem nove države, ma da je Benedikt XV. smatrao, da bi taj konkordat trebalo proširiti na cijeli teritorij nove Jugoslavije. Ali izgleda sada,, poslije smrti Benedikta XV. Vatikan nije mislio da protegne Srpski konkordat i na ostale katoli ke dijelove Jugoslavije.²⁶

lanovi komisije naro ito su se zadržali na dva pitanja. Prvo je bilo u vezi s gledištem kakva institucija ili li nost ima da predstavlja katoli ku crkvu u Jugoslaviji kao što je to bio slu aj s pravoslavnom crkvom. Stalo se na gledište, koje je potjecalo iz krugova šire komisije, da biskupske konferencije budu jedinstven reprezentant katoli ke crkve u Jugoslaviji. Drugo je pitanje bilo u vezi s postavljanjem biskupa. Ono je unekoliko bilo' ve i prejudicirano praksom kakva je vladala u pojedinim dijelovima kraljevine prema propisima koji su bili regulirani s Vatikanom. Naime, država je uvijek zadržavala za, sebe posljednja, najviša i odlu uju a prava u pogledu imenovanja nadbiskupa, biskupa i ostalog katoli kog ordinarijata. Katoli ka crkva mogla je i može imati inicijativu za imenovanje crkvenih organa, da predlaže svoje izabrane kandidate, ali ako je državna vlada našla da izvjesni razlozi politi ke ili javne prirode stoje na putu imenovanju doti nog kandidata, onda do postavljenja nije moglo do i. Tako je to bilo po lanu 4. Srpskog konkordata. Po

²⁵ Voja Janji , O Kancelparagrafu. »Novi život«, 1921.. II-VI. 66.

²⁶ Stevan K. Širkovi , Zaklju enje konkordata. 36-37.

lanu 2. Crnogorskog konkordata. Po §§ 1. i 2. austrijskog zakona od 7. maja 1874., po naredbi Gemeinsames Ministeriuma za Bosnu i Hercegovinu od 23. IV. 1885., pa i po lanu 18. Austrijskog konkordata od 1855.²⁷

Prema tome uži odbor predložio je, da se u Nacrtu izrijekom kaže, da se »zahtijeva od strane nadležnih katoličkih crkvenih organa da prilikom imenovanja dostavljaju kraljevskoj vlasti imena kandidata, da bi se vidjelo kao i po sadašnjim propisima, ima li razloga političke prirode, koji bi stajali nasuprot imenovanju i postavljanju doti nih kandidata.«

Profesor Ruspini osvrnuo se na ovaj zaključak i označio ga nemogu im zahtjevom da bi vlast imala pravo prijedloga ili imenovanja na upražnjene biskupske stolice.

»Ovo je nemogu zahtjev! Tko iole pozna povijest katoličke crkve i njena osnovna načela, mora znati, da Sveti Stolica nekatolički vlasti ili vladaru još nikada nije takovo pravo podijelila, pa da ga ne e, jer ne može, niti našo vlasti ili vladaru dati. Zašto se dakle takav zahtjev stavlja? Možda samo zato, da se bar nešto od toga dobije, ili da se popuštanjem u ovoj stvari u drugoj uspije? Ne vjerujemo, da e taj zaključak, kako sada glasi, uopće do Rima do i!«²⁸

U pitanju autonomije crkvene imovine predviđeno je kontroliranje te imovine preko državnih organa, kao što je to bilo ustanovljeno i u sedmoj glavni austrijskom zakonu od 7. V. 1874., lan 16. i l. 17. Srpskog konkordata i l. 7. do 8. imovinskog zakona za Crnu Goru. Štoviše, tu se kaže, da je »u tu svrhu naročito ustrojeno zemaljsko povjerenstvo za popis dohodaka katoličkih crkvenih nadarbine« (Službeni vjesnik Nadbiskupije zagrebačke, 2. VII. 1914.). Dakle, u Nacrtu se predviđalo na osnovu ranijih uzakonjenih odnosa pravo imovinske autonomije pod državnom kontrolom.²⁹

Pitanju školske nastave posve eno je veoma mnogo sugestija i zahtjeva od strane predstavnika katoličke crkve. Ranije je katolička crkva po konkordatu od 1855. imala suvereno i neposredno pravo nadzora nad nastavom uopće i obrazovanjem omladine u svim školama. Po l. 5. toga konkordata, cijelokupna nastava u svima javnim i privatnim školama morala je biti u skladu s katoličkim vjerou enjem. Biskupi i njihovi pomoćnici imali su pravo da cenzuriraju sve one knjige, koje su po njihovu slobodnom nahu enju štetne za katoličku vjeru. Međutim, ukidanjem konkordata sedamdesetih godina katolička crkva ne samo što je izgubila u Austro-Ugarskoj monarhiji svoju vlast nad državom, nego su zakonima koji su došli mjesto konkordata i koji su i sada na snazi, uskraćena mnoga prigrabljena prava a naročito ova u pogledu suverene i neposredne kontrole nad školskom nastavom i obrazovanjem omladine. Odredbama austrijskog zakona o odnosima škole i crkve od 25. V. 1868., koji je još sada važio u Sloveniji i Dalmaciji, izvršena je potpuna emancipacija škole od katoličke crkve. Tako su nastava i cijelokupan odgoj potinjeni isključivo državnom nadzoru prosvjetnih vlasti. Isto je to bilo i sa školskim zakonom Hrvatskog sabora za Hrvatsku i Slavoniju. Jedino je u Vojvodini pod mađarskom uprav-

²⁷ Stevan K. Irković, *Zaključak o imenovanju konkordata*, 65-66.

²⁸ I. A. Ruspini, *Naš konkordat*. »Katolički list« 1922. br. 47. 565-566.

²⁹ Štovati K. Irković, *Zaključak o imenovanju konkordata*, 66-67.

vom katoli ka crkva imala pravo kontrole u osnovnim školama. Država nikako nije bila voljna da u tom pogledu popusti zahtjevu katoli ke crkve, tim više što to katoli ka crkva nije imala ni u katoli koj Austriji i što se to pravo ne daje nijednoj vjeroispovijesti.³⁰

Lanovi komisije užeg odbora predali su ministru vanjskih poslova 25. oktobra 1922. svoje poglede na osnovne teke problema koje su tretirane ili bi trebale da budu ozakonjene u konkordatu. Samo je po sebi razumljivo, da su se za rad komisije interesirali ne samo predstavnici crkve i vlade nego i sva javnost. Ona je bila podijeljena u dva tabora. Za i protiv zaklju enja konkordata. Bilo je pristalica i protivnika i kod katolika i kod pravoslavnih. Dok je u Beogradu antikonkordatsko gledište zastupao demokratski »Novi list«, dotle je radikalni »Novi život« bio odlu no zato da se pravni odnosi katoli ke crkve ozakone konkordatom. Tako je pored Voje Janjice, Laze Markovi i Stevan Cirkovi branio tezu donošenja prijedloga i odluke da se s Vatikanom sklopi konkordat, jer od religioznog mira, a on misli da ga konkordat uslovjava, u jednoj zemlji zavisi u mnogome njen bolji razvoj.³¹

Ministar vanjskih poslova dr. Momilo Nin i, koji je brzo poslije završetka rada ove komisije, u polovici decembra preuzeo novi resor, stao je pripremati teren za pregovore izme u Jugoslavije i Vatikana pogotovo kad je o svemu tome zatražio dr. Korošec pobliža obavještenja svojom interpelacijom u Narodnoj skupštini 25. VI. 1923. Poluslužben odgovor na to pitanje došao je od strane jednog lana užeg odbora komisije, dr. M. Lanovi a, kad je dao izjavu »Politici« (2. VII. 1923.) o itavom problemu. Lanovi je ovdje podvukao, da je jedno od najvažnijih pitanja postavljenje biskupa. Komisija je bila mišljenja da vlada mora imati kao minimum pravo veta, t. j. da može primiti za biskupa samo onog kandidata Svetе Stolice koga bude htjela. Pored toga mora se nastojati da vlada dobije pravo predlaganja kandidata. Jednako to važi i za postavljanje ostalih sve enika. Župnikom može biti samo ono lice, za koje nadležni ministar dade svoj pristanak. Osim toga konkordat mora da izvrši reorganizaciju biskupija u Ba koj i Banatu, gdje sad postoje samo apostolski administratori. Dakako, ova Lanovi eva izjava izazvala je crkvene krugove, a klerikalna štampa odlu no ju je odbila. Raspravljalno se i u pravni kim asopisima kao i u jezuitskim revijama.³²

Svakako je od interesa da je Vatikan bio obaviješten o toku rada komisije, koja je izrivala Nacrt konkordata. Naro ito su vatikanski krugovi bili iznena eni da se u komisiji nalazio sve enik, koji je bio za naelo da se vradi dade pravo predlaganja kandidata za upražnjenu dijecezu. Tako se to pitanje odugovla ilo sve do kraja sedme vlade Nikole Pašića krajem jula 1924., koju je za kratko vrijeme zamjenila vlada Ljubomira Davidovi a, u kojoj se nalazio dr. Korošec kao ministar prosvjete.

Me utim, to nije bila krivica samo jedne strane, jugoslavenske. Na suprotnoj strani, u Vatikanu, nema više pape Benedikta XV., koji je umro 22. januara 1922. Osim toga na vlast je zasjeo fašizam, za boji vatikanski »L' Osservatore Romano«

³⁰ Stevan K. Cirkovi , Zaklju enje konkordata, 68.

³¹ Stevan K. Cirkovi , Zaklju enje konkordata. 69.

³² Sima Simi , Jugoslavija i Vatikan, 83-86.

nije imao nijedne rije i osude. Naprotiv, klerikalne su novine javljale, da su preporu ene od strane crkve za kralja molitve, a pored toga se savjetovalo sve enstvu da se prilikom svojih duhovnih vježbi sjete u molitvama i vode fašista Benita Mussolinija da mu Bog podijeli dovoljno jakosti za pobjedu nad svima unutarnjim i vanjskim neprijateljima.«³³

Sada je ovakav Rim, ovakav Vatikan, stajao nasuprot Jugoslavije, s kojim je ona imala da zaklju i konkordat. S Vatikanom iji je državni sekretar kardinal Gasparri, toliko nenaklonjen Jugoslaviji, još u samom po etku fašizma pozdravio Mussolinija kao oslobođitelja Italije.³⁴ A tok razvoja doga aja dao je dovoljno dokaza da su se jugoslavenska crkveno-vjerska pitanja preplitala s politi kima i nacionalnima, s pitanjima op e državnima. Jer, jasno se nazrijevalo da klerikalizam svoja gravamina, kao što su pitanje Kancelparagrafa, konkordata, agrarne reforme, laiciziranja vjerske nastave, tobožnje nejednakosti u primanju budžetskih kredita i t. d. uzima još i kao montažu u crkveno-politi koj borbi i unošenja gravamina u unutrašnje nacionalne politi ke me uplemenske sukobe. S druge strane inostranstvo je imalo da stekne uvjerenje da je katolicizmu u Jugoslaviji veoma zlo i da mu se ne daju ni najoisnovnija prava, unato tome što je za svakog i površnog poznavaca stvari bilo jasno da su konkordati i crkveni zakoni koji su važili u krajevima bivše Austrougarske monarhije bili daleko nepovoljniji za katoli ku crkvu nego što je to bilo u Jugoslaviji bez konkordata. Da se i doma i kao i strani nepristrani promatra i uvjere o pravom stanju ovoga pitanja, pokušava je štampa da u dokumentiranim studijama raspravi ova pitanja. Tako je to pokušala i zagreba ka »Nova Evropa«, koja je mnoga pitanja javnog života, politi ka i kulturna, uzimala u studi ozna razmatranja. Svakako, njoj nisu mogla biti indiferentna pitanja, koja je u državi na dnevni red postavila katoli ka vjera. Ve od samog po etka njezina izlaženja od 1920. kao i tokom 1921. bilo je objavljeno nekoliko rasprava, u kojima se govorilo o crkvi s pravnög i politi kog gledišta. Kao što je vjerska anketa u Beogradu, održana 1921., imala da obavijesti službene krugove o zahtjevima i gledištima svih vjeroispovijesti prema državi, tako je i uredništvo »Nove Evrope« odlu ilo da konsultira sve glavnije predstavnike vjeroispovijesti, da oni kažu svoju rije i objasne svoja gledišta pa i nezadovoljstva za široku javnost. Uredništvu su se odazvali najeminentniji crkveni velikodostojnjici, a medu njima i katoli ki. I onda, kad su objavljeni njihovi lanci, a još više danas, u retrospektivnom razmatranju, imaju vid jedne prave dokumentacije, ne samo za li nosti koje su ih napisale, nego i za probleme o kojima su oni mogli da s najvišim autoritetom govore. Ve su savremeni bili iznena eni, kad su vidjeli, da s jednog te istog foruma govore pravoslavni, katoli ki i protestantski, pa i starokatoli ki predstavnici. To je bilo u po etku Jugoslavije. Pred njen slom 1941. takva pojava bila bi nemogu a, štoviše, kad se upozori i na vanjski vid štampe, t. j. da su lanci nadbiskupa Bauera, biskupa Jegli a, dr. Korošeca, profesora Griveca štampani irilicom, a prote Jakši a i vladike Irineja Ciri a latinicom, onda se tek pravo može uo iti takva nemogu nost poslije nepuna dva decenija. Pisci su bili sve enici i laici, klerikalci, antiklerikalci.

³³ I., Isusa obliše suze. »Preporod«, 1923., br. 1-2, 4.

³⁴ T., Zar više nema hrvatskog ponosa? »Preporod«, 1923., br. 17-1-8, 115.

Od Srba pravoslavaca sudjelovali su u toj anketi vladika ba ki Irinej iri (»O našim verskim prilikama«), prota M. Jakši (»Crkva u ujedinjenoj državi« i »Vera i razum«), K. Djuri (»Položaj crkve prema državi u raznim kulturnim zemljama«), B. Adžija (»Odnos crkve prema državi u historiji«). Od rimokatolika Hrvata zagreba ki nadbiskup Ante Bauer (»Katoli ka crkva i država«), i dva dalmatinska sve enika Radoslav Katalini (»O složnom radu katolika i pravoslavnih u našoj državi«) i don Frano Ivaniševi (»Pitanje glagoljice«), profesor Univerziteta Marko Kostren i (»Katoli ka crkva i država«) i F. Gali (»Državni izdaci za vjeroispovjedne svrhe«), od Sliovenaca biskup A. B. Jegli (»Katoli ka crkva u državi SHS«), Anton Korošec (»Odnos izme u katoli ke crkve i države«) i profesor Teološkog fakulteta Fran Grivec (»Katoli ki vjerski problem u Jugoslaviji«). Od strane hrvatskih starokatolika u estvovao je u anketi dr. D. Tomac (»Jedan pokušaj reforme u katoli koj crkvi«), a od strane jugoslavenskih Nijemaca dr. F. Pop (»Evangeli ka crkva i njen odnošaj prema državi«). Jugoslavenskim muslimanima posvetilo je uredništvo i ranije kao i kaisnije mnogo pažnje sa svih osnovnih gledišta obuhva aju i veoma složen problem.³⁵

Sam pregled naslova ovih uistinu u Jugoslaviji zapaženih lanaka pokazuje, da se najviše raspravljal o pitanjima katoli ke crkve. Na ovom mjestu nas upravo ovi naslovi najviše i interesiraju.

Nadbiskup Bauer u svom izlaganju iznenadio je svojim jugoslavenskim mislima, kojima je zapo eo objašnjavati odnos katoli ke crkve i države u Jugoslaviji. Nikad od 1918., ni u javnosti ni na biskupskim konferencijama, ni u memorandumima kao ni u propovijedima, nije tako progovorio dr. Ante Bauer. Isto tako nikad ni poslije toga. Kao da je to bio refleks onog Bauera, koji je zacijelo jednom u izvjesnim trenucima iskreno sara ivao u hrvatsko-srpskoj koaliciji. Možda su i te uvodne rije i rodoljubive i slatke bile date zato, da bi se lakše podnijela gor ina kasnijih njegovih žalbi.

»Svaki, koji istinski ljubi ovu našu Jugoslaviju, i koji joj želi traian i sretan opstanak, — bio on Srbin, Hrvat ili Slovenac, — mora željeti, da se ona tako uredi, da bude jednako draga majka svoj djeci svojoj, da se u njezinu krilu jednako voljko osje a svaki gra anin ove države.

Samo uzajamna sloga i ljubav kadra je to izvesti, i tko ide za tim da se to polu i, ide zaista za uzvišenim i plemenitim ciljem. Zato pak treba ponajprije da se odstranjuju povodi za smutnje i razdore, koji bezuvjetno slabe državu i unutra i vani.

U našoj tekar ujedinjenoj domovini imade mnogošto iz ega bi se mogli rodit povodi za smutnje i razdore, kad je zaseban državni život od toliko vjekova i historijski razvitak pojedinih dijelova danas ujedinjenog naroda našeg stvorio u njemu toliko osobina. Mi smo se ovdje osvrnuti na vjersko i crkveno pitanje.«

Nadbiskup Bauer zapo eo je svoja izlaganja o neophodnosti odnosa crkve i države za koju su moralna snaga vjere i vjerskih organizacija apsolutna potreba. On tvrdi da su se u državama koje su pokušale izvesti svoja ure enja bez vjere ili protiv nje, pojavile borbe i katastrofe. Stoga država mora podupirati vjerske institucije,

³⁵ »Nova Evropa«, 1923.. VII. br. 1, 1-32: br. 8-9. 233-280.

koje se brinu oko religiozno-moralnog pridizanja njenih gra ana. Takva se potreba više nego ikad ukazala sada poslije svjetskog rata, koji je iza sebe ostavio pravu moralnu pustoš, a ta se uvelike osje a i kao neprijatelj države.

Analiziraju i l. 12. Ustava, sve pozitivne dijelove njegove, mirnošavši pasus takozvanog Kancelparagrafa, nadbiskup dodaje, da je uz ove odredbe Ustava trebalo imati nešto više obzira na historijski razvitak, na pravno stanje i uredbe pojedinih vjeroispovijesti, koje su ušle u sklop nove države, pa bi se izbjeglo mnogim trzavicama i tužbama, koje on smatra da su opravdane. »Ali op a politi ka jednostranost sadašnjega upravnoga sistema, koja je na svim podru jima izazvala gotovo op enito nezadovoljstvo i ogor enje, rodila je istim plodom i na crkveno-politi kom polju«. Nadbiskup isti e, da katoli ka crkva u Jugoslaviji po svojoj aktivnosti i po bujnosti svoga razvoja stoji na prvome mjestu. Katoli ka crkva imala je mnoge svoje privatne škole, koje Srbija nije imala i za koje srpski zakoni ništa ne znaju. Budu i da se ti zakoni primjenjuju u Vojvodini, zatvaraju se redovni ke škole i po srpskom zakonu pretvaraju se u javne neutralne škole. To ga boli i vrije a tim više, što se svemu tome ne protivi ni l. 16. Ustava. Drugi primjer njegova nezadovoljstva daje mu izvo enje vjerske nastave na na in kakav je ranije bio u Srbiji. Dok su u krajevima bivše Austrougarske monarhije vjeronauk predavala duhovna lica, sada se naistoji katoli ke sve enike protjerati iz škola, a vjeronauk dati u iteljima, možda i inovjercu, a možda i bezvjercu. Sli nih primjera mogao bi nadbiskup da navede više. On dopušta da sve to nije bilo u injeno u neprijateljskoj namjeri protiv katoli ke crkve. Ali posljedice su veoma teške i izazvani su sporovi, koji remete skladnu saradnju crkve i države. U budžetskom nesrazmjeru vidi zapostavljanje katoli ke crkve, a Marijine kongregacije koje se stavljaju pod državnu kontrolu, tako er su bolno pitanje koje dira katoi li ku crkvu. Stvar je još više komplikirana time, što po njegovu sudu državne vlasti podupiru reformni pokret katoli kog klera. »Svako komu je na srcu da što prije do e do sre enih prilika u našoj domovini, mora željeti i nastojati da do e do mirne i skladne saradnje naše kraljevine s katoli kom crkvom, tom najveli anstvenijom svjetskom organizacijom. To bi pak prema ugledu koji ona napose u današnjim prilikama uživa u svijetu bez sumnje znatno podiglo i ugled naše države.« Nadbiskup postavlja pitanje kako da se to postigne i dalje za to i odgovor na temelju enciklike pape Lava XIII. od 1. novembra 1885., u kojoj se govori o suverenosti crkve na duhovnom podru ju kao što je državna vlast suverena nad svjetskom. Budu i da se obje vlasti nalaze nad istim ljudima, odatle izviru esto sukobi, naro ito kad te dvije vlasti protivno zapovijedaju. Kad bi država udesila prema crkvenom nau anju svoje držanje i isa crkvom sklopila takvu slogu, utvr enu sporazumom i zakonom i toga se pridržavala, tada se katoli ka crkva nikad ne bi tužila niti bi tražila promjene. Nadbiskup izrijekom kaže, da »za skladnu saradnju katoli ke crkve i države nije upravo potreban konkordat. Katoli ka crkva lijepo živi i napreduje i kraj potpune rastave od države, kao na primjer u Americi; jer rastava ne mora nipošto zna iti neprijateljstvo i progon crkve, kako je to u Francuskoj bio zaveo Combes — kod nas, dakako, uslijed historijskoga razvjeta, o rastavi ne može biti go vora.« Zbog toga smatra, pošto bi se u estalim sporovima izme u crkve i države mogla izazvati i vjerska borba, da bi najbolje rješenje svih pitanja bilo u zaklju enju konkordata. Pravoslavni neka ne vide u konkordatu ugrožavanje pravoslavlja, a pojedini katolici ugrožavanje Slavenstva, kao da je Vatikan neprijateljski raspoložen

prema Slavenima i prosto oružje talijanskog imperijalizma. On to sve odbija, jer je po njegovu суду Svetoj Stolici na umu i srcu dobro udore a, kao i prava u korist države i naroda. U konkordatu mogu obje strane da zaštite svoje interese.³⁶

Neposrednji i konkretniji je u svome lanku »Katoli ka crkva u državi SHS« ljubljanski biskup Jegli . Biskup Jegli po eo je iz velike daljine zadržavši se u prvom dijelu izlaganja na uzrocima rascjepa Isto ne i Zapadne crkve, koje cn dakako, objašnjava antipodno prema tuma enju prote Jakši a u istom broju »Nove Evrope«. Unato tome i on podvla i težnju za sjedinjenjem obiju crkava kao i injenicu da izme u tih crkava ima dosta me usobnih veza i ne baš mnogo osnovnih razlika. Elementi koji stoje na putu jedinstva jesu primat, nauka o isho enju Svetoga duha, o istilištu i o braku. Ove razlike potje u još iz vremena prije rascjepa, dok se poslije rascjepa dodaju dogme o papinskoj nepogrješivosti i o bezgrješnom za e u Bogorodice. Biskup Jegli isti e da su katoli ki biskupi dogovorno poslije ujedinjenja odbacili rije i »raskol« i »šizma«, a prihvatili rije »jedinstvo« i upotrebljavaju s ljubavlju rije i »pravoslavni« i »približenje«. On savjetuje pravoslavnim bogoslovima da se vrate u prve vjekove krš anstva i da upitaju svoje svete oce, što oni drže do ovih razlika koje dijele ove dvije razdvojene crkve. Moli ih da odbace mržnju prema rimskome papi, na koju se, kako on kaže, cako esto nailazi kod pravoslavnih. Za njega ta mržnja potje e još iz Bizanta od Grka, iji su patrijarsi svojatali prvu ast i vlast iza rimskega biskupa, ili i jednaku, bar za Isto nu crkvu iz politi kih razloga. Ovu mržnju još je više podjarivala, prema Jegli evu суду, protestantska literatura, kojoj se utje u pravoslavni bogoslovi i koja stalno podržava uvjerenje da su pape prijevarom osvojile mjesto poglavara cjelokupne crkve. Mjesto te protestantske literature preporu uje Jegli pravoslavnima katoli ku bogoslovnu literaturu'. Na kraju ovog prvog dijela isti e kao dodirnu to ku koju bi mogli da prime pravoslavni o u enju spasavanja pravoslavnih u strašnom суду, jer Gospod nikoga ne e zabaciti, ako je bez vlastite krivice"ho u zabludi. A biskup Jegli smatra kao i sva katoli ka crkva, da su svi pravoslavni, naro ito prost svijet, bez svoje krivice u zabludi po tome što su pravoslavni. U drugom dijelu svoga raspravljanja doti e se Jegli odnosa katoli ke crkve prema državi, a napose prema Jugoslaviji. Prema poznatom stavu crkve i on odri e državi kao da je ona izvor svakog prava, jer država po nau anju katoli ke crkve ima puK> granica, koje ne smije prekora iti. Me u prvima je prirodno pravo koje potje e od Boga, koji jedini može obavezati u savjesti. A taj zakon kaže da se sluša zakonita vlast, ako se njene naredbe slažu s prirodnim zakonom, s voljom božjom. Jugoslavija se protiv takvog prirodnog zakona ve dosta puta ogriješila. Tako na primjer s atakom na privatnu svojinu,-1, j. s pitanjem agrarne reforme, zatim oduzimanjem roditeljskog prava da odgajaju djecu u onom vjerozakonu koji oni drže da je spasonosan. Prema tome l. 16. Ustava koji kaže da je nastava državna, protivi se po njegovu суду prirodnom pravu obitelji i crkve, »te zato nikada ne može dobiti važnost, ma da ga Parlament sto puta izglasao«. Biskup je pokušao objasniti i one granice, koje državnoj vlasti stavlja ne samo prirodni zakon nego i katoli ka crkva. Objasnivši šta sve o tom u i katoli ka crkva, Jegli kaže da država ne može crkvi sku iti pravo da stje e imetak i da njime upravlja sama i nezavisno od države.

³⁶ »Nova Evropa«. 1923.. 7, br. 1, 6-10,

Kad bi tako nešto država uradila, ona bi se ogriješila o prirodna prava crkve. Jedino bi to moglo da bude uz pristanak Svetog Oca. Država ne može da postavlja biskupe, jer je to isklju ivo pravo poglavara crkve, a papa ima od Boga dato pravo da op i is biskupima i vjernicima. Takvom pravu ne može država da postavi ograni enja. A l. 12. alineja 5. predvi a da uredi me usobno op enje izme u pape i biskupa posebnim zakonom. Crkva mora biti zašti ena punom slobodom, koju bi mogle da ograni e svaka nekatoli ka, liberalna, bezvjerska ili slobodnozidarska vlada. Iako biskup uvjerava, neka se vlada ne plasi da e papa i biskupi nastojati da državi nanose štetu ili da je ruše, ipak on i prijeti. »Crkva želi mir u državi, i ona je protivna svakoj buni: ona samo uva svoja prava, te nasuprot "nepravdi koju bi joj u inila država, u najgorem slu aju, nare uje pasivan otpor. A država može lako dobaviti od crkvenih poglavica njihove službene listove, pa e znati za sve crkvene naredbe«.

Još jednom se biskup vratio na pitanje vjerske nastave, postavljanja biskupa kao i osnivanja novih redova. Izlaganja svoja je završio željom da bi ona pomogla svima, »a napose našoj pravoslavnoj bra i svih staleža da stvore sebi što objektivniji i istinitiji sud o nastojanjima katoli ke crkve. Što mi katolici tražimo za sebe, isto želimo tako er i svim ostalim vjeroispovijestima. A vlada neka naša prava uvaži, pa e naša država biti mirna, sretna, napredna i slavna.³⁷

Ovako je zamislio biskup Jegli da bude ure ena po shemi svetog Augustina jugoslavenska Civitas terrena.

Šef najve e klerikalne stranke i sve enik Antun Korošec u eri iste radikalno-srpske vlade bio je u svom opozicionom stavu neobi no ogor en i s obzirom na nezadovoljstva izazvana crkvenim pitanjima. Dakako, mnogo više, glasnije i naoitije nego što je to bio dok je bio ministar u nekoliko prvih vlada. I on raspravlja o odnosima izme u katoli ke crkve i države. Za njega su tri najve e kulturne sile vjera, znanost i umjetnost. Dok moderne države smatraju za svoju dužnost da unapre uju nauku i umjetnost i da im štite slobodan razvoj, prema vjeri zauzima ve ina država sasvim suprotno glediše. Naro ito prema katoli koj crkvi. Tako je to i u kraljevini SHS, u kojoj, po njegovu sudu, ne uživa katoli ka crkva potpunu slobodu ni potrebnu naklonost, ni u zakonodavstvu a niti u upravi. I on se ljuti na l. 12., koji predvi a državno pravo da regulira zakonom op enje biskupa s vjerskim poglavarom izvan granica države. Dok se nadbiskup Bauer nije okomio na Kancelparagraf. dr. Korošec to ne propušta. Za njega ni u državnoj upravi katoli ka crkva ne uživa naklonost državnih vlasti. Predbacuje državnoj upravi što su pojedine dijeceze bez viših pastira te podvla i da nema države na svijetu, koja bi se u tome mogla uporediti s državom SHS. Dr. Korošec zamjera državi što slabo pomaže katoli ke bogoslovije, dok su pravoslavne u povoljnijem položaju. Jednako je to i sa sve enicima od najnižih do najviših. Marijine kongregacije dijelom su ili zabranjene ili stavljene pod nadzor vlasti u školi. Gimnasti ka organizacija »Orlovi« nije ni u školi ni u vojsci ravnopravna sa »Sokolom«. Konfesionalne škole samostana ili op ina u Vojvodini zatvorene su ili podržavljene, a zgrade otete bez otštete. Vojnici ne mogu svuda da vrše svoje vjerske dužnosti. Prema Nacrtu konkordata država ima pravo da se mijeba u unutrašnje prilike katoli ke crkve, kao što je na primjer liturgijski jezik ili postavljanje kato-

³⁷ »Nova Evropa« 1923., VII, br. 1, 10-16.

li kih biskupa. Sve to pokazuje, da je držanje vlade i njenih organa nesklono i neprijateljsko' prema katoli koji crkvi. »Ukoliko vlasti postupaju jednako prema pravoslavnima i katolicima, biva to iz kulturto-borbenih namjera, ili pak iz obi ne mržnje na svaku crkvu; a ukoliko se katoli ka crkva zapostavlja drugima, naro ito pravoslavnoj crkvi, biva to iz još gorih razloga«. Dr. Korošec prigovara, što je vladika Dositej iz Niša pomogao da uredi crkvu katoli kih odmetnika u eškoj i što u Potkarpatskoj Rudsiji razvija propagandu za prijelaz grkokatolika u pravoslavlje, štoviše, i medu jugoslavenskim grkokatolicima vodi se agitacija za otpadanje od katoli ke crkve i prijelaz na pravoslavlje. Zamjera vlasti, što još nije postavljen katoli ki nadbiskup u Beogradu. Dr. Korošec je u saglasnosti sa znatnim dijelom slovenskih klerikalnih nau enjaka, kad se i on protivi uvo enju staroslavenskog jezika u službu božju, emu se nekad tako odlu no opirao i car i kralj Franz Josef, kako bi se »ukinuo latinski, sa svojom jakom kulturnom pozadinom i da bi katoli ka crkva kod nas dobila isti liturgijski jezik kao i pravoslavna.« Sve ga to u vrš uje u uvjerenju da sadašnja crkvena politika nikako ne ide za tim da zbliži i sprijatelji obje krš anske crkve nego da oprezno i postepeno priprema i utire put pravoslavlju.

»Vlasti se ne usu uju da otvoreno progone katoli ku crkvu, nego je samo zapostavljaju i šikaniraju, i svojim postupcima jasno obra aju pažnju, da bi nam bolje bilo u pravoslavnoj crkvi, gdje bismo uživali svu njihovu naklonost. U tome nas još više utvr uje to. što iza kulisa ujemo da treba katoli ku crkvu u našoj državi dovesti polako do kapitulacije pred pravoslavljem. Dakle, ne zbližavanje i ujedinjenje putem sporazuma izme u dvije najve e crkve u državi, nego namjeran, promišljen prijelaz katolika u pravoslavlje! U pravoslavnim krugovima nitko ne misli na to, pa ni areligiozni elementi, da bi mogla zapo eti otvorena borba protiv organiziranih crkava; priznaju, da pravoslavna crkva ne bi mogla kod nas izdržati kulturnu borbu. Žato sam i uvjeren, da za izvjesno vrijeme ne e do i do otvorenog kulturnog boja: ali e se, iz ve navedenih razloga, nastaviti zapostavljanje i šikaniranje katoli ke crkve u našoj državi.«

Ovako militantno i sasvim politi ko strana ki gledao je dr. Korošec na sva ta pitanja. On nije zadovoljan ak ni sa jugoslavenskim katoli kim crkvenim krugovima, koji »nisu svijesni kakvu svrhu imaju podzemni rovovi koji se u posljednje vrijeme sistematski kopaju pod njihovim nogama. Uvjereni su izgleda, da su to samo obi ne teško e, koje su samo nešto ve e nego što su bile u bivšoj Austrougarskoj, i koje se mogu¹ ukloniti dužim ili kra im intervencijama. Da su oni na krivom putu, o tome imamo dosta dokaza. Položaj katoli ke crkve je svakako težak, jer je ona u obrani osamljena. Prema njoj se postupa druga ije nego prema brojno ja oj pravoslavnoj crkvi. Ali bez obzira na to, morat e ona, ako želi izbjeg i još ve im nepri likama tražiti otvoren razgovor B državnom vlaš u, i morat e do posljednje to ke raš istiti me usobne odnose.«³⁸

Ono što nisu mogli ni smjeli da kažu Bauer i Jegli , prepušteno' je politi aru, da okrivi Sremske Karlovce, t. j. Patrijaršiju kao izvor za sva mogu a neprijateljstva prema katoli koji crkvi koja dolaze od strane državnih vlasti, štoviše, ovdje je prvi put javno i jasno podvu eno zašto je 1922. promijenio episkopat svoje gledište u pogledu

³⁸ »Nova Evropa«. 1923., 7, br. 1, 21-23.

proširenja slavenskog bogoslužja, kao što je to potkraj prošle godine uvijeno rekao profesor Ruspini.³⁹ Koliko su navodi politiara-svećenika Korošca u suprotnosti s istinom s obzirom na neprijateljski stav pravoslavne crkve prema katoličkomu i ometanja razvoja katolicizma u Srbiji, koji je pokazao jedan izvanredan polet, oemu nijedan od ovih velikodostojanstvenika nije spomenuo nijedne riječi, vidjet e se u poglavlju ove knjige: »Obe ana zemlja«. Upravo ovo prešuivanje poletnog razvoja katolicizma u Srbiji ukazuje na stepen moralne vrstine i visine s koje promatraju klerikalni predstavnici odnos države i pravoslavlja prema katoličkomu crkvi u Jugoslaviji. Međutim, dr. Korošec, koji je poslije toga bio još nekoliko puta uvladač, kao što je još jednom bio i predsjednik vlade nikad nije poveo taj preporuku eni otvoren razgovor s državnom vlašću niti je pokušao da do »posljednje toke rašisti me usobne odnose«.

U sasvim suprotnom duhu i tonu stope izlaganja ostalih katoličkih svećenika koji su se odazvali da progovore o izvjesnim crkvenim pitanjima.

Profesor ljubljanskog Bogoslovskog fakulteta dr. Fran Grivec raspravlja i o katoličkom vjerskom problemu u Jugoslaviji kao odličan poznavalac irilometodijanskog historijskog problema, zalaže se iskreno i dobro namjerno za sjedinjenje. Isto ne i Zapadne crkve u smjeru Velehradskog irilometodijanskog katoličkog pokreta. Međutim, ni on, iako najširokogrudniji među slovenskim klerikalcima, ne može da se oslobodi sasvim od jednostranosti koja ga vezuje i zamračuje njegove poglede, kad iznosi svoje žalbe.⁴⁰

Pravi duh Strossmayerova shvaćanja može da se nade tek u lancima Radoslava Katalinića, koji se u svom zalaganju za složan rad katolika i pravoslavnih u Jugoslaviji oslanja na ideale velikog propovjednika bratstva i jedinstva jugoslavenskih naroda.⁴¹ U istome duhu i plemenitom žaru djeluju sugestije don Frana Ivaniševića kad se, dosljedan svojoj ranijoj borbi za glagoljicu, zauzima za njeno uvo enje u sve katoličke crkve u državi SHS.⁴²

Složan rad crkve i države mogu je prema mišljenju profesora Marka Kostrena i a samo onda, kad budu obje strane stekle jedna u drugu povjerenje koje danas ne postoji. On smatra da bi se spor u komu se nalaze crkva i država mogao da riješi izmirenjem savjesti, kako su ga riješili dva velika hrvatska svećenika. Prof. Kostren i iznosi opere utvrdenu misao, kad kaže: da je jedan od najvećih ljudi našeg naroda bio svećenik katoličke crkve, i to dobar i valjan svećenik.

»Strossmayer je pokazao put kako dobar svećenik katoličke crkve može da bude i vođa narodni u najboljem smislu riječi. Drugi je primjer iz dalje naše prošlosti, — katolički svećenik koji je bio u neku ruku prete a Strossmayerov, i koji je takođe znao, u mnogo težim prilikama nego što su danni, da u sebi izmiri katolički svećenik i narodnog ovjeka, — Juraj Križanić. U tome i slične primjere treba da se ugledaju svećenici katoličke crkve, i na njima treba da uđe kako pojedinac može izmiriti u sebi oba ova stajališta. Ali isti ti primjeri treba da razbiju i nepovjerenje države prema

³⁹ I. A. Ruspini. Naš konkordat. »Katolički list«. 1922., br. 47. 566.

⁴⁰ »Nova Evropa«, 1923., br. 8-9, 244-247.

« »Nova Evropa«. 1923., VII, br. 8-9, 254-257.

»Nova Evropa«. 1923.. 7. br. 8-9. 257-259.

katoli kim sve enicima uop e te na tom osnovu treba po našem mišljenju, da se izgradi saradnja crkve i države kod nas.«⁴³

Ovo idealisti ko gledište, nažalost, u dalnjem toku razvoja politi kih pri lika i sukoba crkve s državom nije na strani crkvenih krugova naišlo ni na najmanje razumijevanje, a kamoli na njegovu primjenu.

Istina je da je bilo još sve enika koji su djelovali u duhu Strossmayerovu i koji su se solidarizirali s Kostren i evim mišljenjem, ali oni su bili rari nantes. Jedan od takvih bio je spomenuti don Frano Ivaniševi . I tada kao i ranije i kasnije, sve do danas. O prvoj godišnjici ujedinjenja objavio je jednu programsko-politi ku studiju »Prava i dužnosti u novoj državi«. Ta je studija uistinu vanredan izraz ljubavi i odanosti rodoljubivog sve enika prema svojoj otadžbini. U njoj se govori o stjecanju prava, ali i o dužnostima, koje imaju svi od reda prema novoj državi, pa dosljedno i sve enici. Objasnjavaju i ova prava, a još više dužnosti politi ar a i državnika, gra ana, radnika, seljaka i inovnika, dr. Ivaniševi ne propušta, a da ne kaže o dužnostima sve enika prema svojoj državi.

»U novoj državi neka sve enik ispita strogo svoju savjest i postavi sebi ovu dužnost: moja je župa est, jedinica Jugoslavije, ako i maleni sastavni dio državnog organizma, za koji radi Boga, igov sam službenik na zemlji, toli moga naroda, igove sam gore list, kao njegove krvi, ja se moram posvema — omnibus omnia factus — da žrtvujem za dobro moje države; u ispovijedaonici, na propovijedaonici, u školi, na seoskom zboru, da u im narod radinosti, štedljivosti, poštenju, ljubavi iskrnjega poštovanju i vršenju zakona u novoj državi, da ga sjetim na njegova prava i dužnosti, da ga obnovim novim duhom bratske sloge i duševne slobode, a da onaj moj župljanin postane potpun ovjek, Jugoslaven na uhar, diku sebi i domovini. — Kada bi svakome župniku uspjelo podignuti svoje stado na ovu moralnu visinu, kada bi se sve seoske jedinice koncentrirale prema vrhovnom cilju države, eto nam estite Jugoslavije. Mladim sve enicima u nevelikim župama name e se osobito rodoljubiva dužnost, da do u u susret mladoj državi, te u oskudici pu kih u itelja preuzmu pu ke pomo ne škole prema slobodnom vremenu što im preostaje od njihove službe. Tim e iskazati narodu i vjeri veliku uslugu. Oltar i škola dva su ognjišta pu ke prosvjete, a župnik i u itelj dva glavna lu onoše na selu.«⁴⁴

Ovakve misli don Frana Ivaniševi a nisu se mogle otkriti niti u klerikalnim listovima niti su se mogle uti na zborovima hrvatske Pu ke stranke i slovenske Ljudske stranke. Prema uzoru talijanskih vo a Risorgimenta don Ivaniševi stalno je ponavlja da poslije stvorene Jugoslavije treba stvarati Jugoslavene. Zato, po njegovu sudu, ideal profesora i sve enika mora biti da »u svakome u eniku odgoji dobra Jugoslavena, svjesna svojih prava i dužnosti.«⁴⁵ Zato se don Frano Ivaniševi obra a sve enicima i poziva ih da se nadahnu narodnim idealom i uzvišenim moralom.

»Budimo jaki i svladajmo sebe, te povrh strana kih i osobnih obzira uzdignimo se, razvedrimo i složimo duhove na horizontu narodnog jedinstva; ogrijmo srca naša na ognjištu bratske ljubavi; uputimo se stazom razbora,

⁴³ »Nova Evropa«, 1923., 7. br. 8-9, 247-254.

⁴⁴ Frano Ivaniševi , Prava i dužnosti u novoj državi. Split. 1920., 17.

⁴⁵ Frano Ivaniševi . Prava i dužnosti, 18.

politi ke zrelosti i napretka a da na slavnoj prošlosti i dobro upu enoj sa-
dašnjosti postavimo vrste temelje sjajnoj budu nosti. Naša je dakle sudbina
u našim rukama. Vanjska organizacija države ne e nam mnogo vrijediti,
akoli svaki državljanin ne provede unutarnju organizaciju u svojem duhu,
u svojoj svijesti, u osje anju svoje dužnosti. Budimo sve svijesni svoje du-
žnosti i teške odgovornosti pred Bogom i narodom. Na tezulji prava i dužno-
sti jezi ac više naginje ovoj drugoj pretežitoj strani. Pravo smo stekli, vršimo
dužnosti.«⁴⁶

Me utim, glas don Frana Ivaniševi a bio je uistinu glas vapiju ega u pustinji.
Ova anketa 1923., na kojoj su se diskutirala crkveno-politi ka pitanja, bila je
i posljednja.

⁴⁶ Frano Ivaniševi , Prava i dužnosti, 29-30.

VIII.

ANATHEMA SINTI — ODBA ENI AN ELI

Osnivanje starokatoli ke crkve

Kriza u redovima katoli kog sve enstva u Hrvatskoj uzela je naro iti obrat u onom trenutku, kad se nadbiskup Bauer poslije suspenzije izvjesnog broja svenika, koja nije imala uspjeha, odlu io za najtežu crkvenu kaznu, za ekskomunikaciju. Dakako, najprije, te su mjere imale biti primijenjene na istaknutije svenike iz redova reformnog pokreta, kako bi ovaj energi ni istup utjecao na one kolebljive i manje otporne. Hrvatske mise u Koprivnici i u Zagrebu, koje su služili reformni sve enici, ali još više veliki interes hrvatskih vjernika, koji su tim misama pravim zanosom, vjerskim i patriotskim, prisustvovali, prisilili su nadbiskupu da se lati najteže kazne kojima se nekad u srednjem vijeku izdašno služio predstavnik crkve kad je dolazio u sukob s nasilnim gra anima na suprotnom gradu Gri u, ili, kad su se poluslobodni kmetovi opirali da daju zlohudu desetinu, ili kad su uskratili kulu ku radnu snagu za velike posjede biskupske i kaptolske. Zagreba ki nadbiskup odlu io se na taj korak tek poslije služenja hrvatske mise u Zagrebu.

Ovo je objavio nadbiskup na sam Boži pri sve anoj službi božjoj, za vrijeme propovijedi. Tada je on isklju io iz crkve trojicu sve enika, glavnih vo a pokreta, Antuna Donkovi a, Josipa Luketi a i dr. Stjepana Viduši a. U svome govoru nadbiskup je podvukao da je u doba op e pokvarenosti i otpada od Krista, otpalo i nekoliko katoli kih sve enika od katoli ke crkve a time i od Krista.

»Oni doduše govore, da jesu i da ho e ostati katolici. Ne vjerujte im. Oni vas, kad ovako govore, hotimice zavaravaju, jer i oni dobro znadu, da je lan katoli ke crkve samo onaj, koji je sa svojim biskupom i sa Svetom Stolicom. Ovi pak sve enici od svojih su biskupa suspendirani, t. j. dignuti sa sve eni ke službe, pa se ipak usu uju svetogrdno vršiti javne bo^oštovne ine i ostaju tvrdokorni u neposlušnosti. Time su se oni sami izop ili iz crkve katoli ke, a to ja sada samo sve ano izri em i proglašujem, za ravnanje vjernika. Ne dajte se smesti. Oni e možda gdjekojega i za sobom povu i i to vas ne smije¹ zbuniti.«¹

Ovu odluku nadbiskupa Bauera objavio je »Preporod« — »Vjesnik za reformu katoli ke crkve u SHS«, u svom prvom broju 1922. u uvodniku: »Izop eni — prokleti«. Svakako je zanimljivo, da su reformisti reagirali na taj nadbiskupov gest na na in, koji ih još uvijek vezuje uz crkvu u kojoj su primili sve eni ki in. Osje a se, doduše, da su veze pocijepane, ali oni još goje neku nadu da bi se te veze mogle ipak još jednom, kad bi se Rim urazumio, ponovno uspostaviti. Kao da im nije bilo

¹ Propovijed preuzvišenoga gospodina nadbiskupa na Boži . »Katoli ki list«. 1921.. br 52 f.14-615.

još u svijesti potpuno jasno, da tu nije više mogu povratak ni izmirenje. Istina je. oni kazuju:

»Mi smo po i svojim putem, onim putem, na koji nas sili savjest i naš Bog, ne mare i za izop enje. Po i smo dalje svojim putem u e i narod, da uva katoli ku vjeru, ali da ne da gaziti svoja prava. U it smo ga da razlikuje bitno od nebitnoga, pa da sam poradi na uklonjenju onoga, što je u crkvi zlo, a da uvodi ono što je bolje, a kad to provedemo, onda smo tražiti, da i Rim odobri ono, što e uz pomo božju i uz svijest hrvatskog katoli kog naroda u initi. Pa kad je Rim priznao tolike nacionalne crkve na Istoku, kad je priznao i grku katoli ku crkvu, priznat e i hrvatsku katoli ku crkvu. A mi želimo da to doživi i nadbiskup Bauer, koga neka Bog blagoslovi i mir Kristov neka bude s njime.«²

štoviše reformisti se trude još mjeseca marta iste godine, da ostanu na legitimnim osnovima, ma da im je to sasvim odricano od vrhovne crkvene vlasti. Trojica ekskomuniciranih sve enika uputili su nadbiskupu Baueru otvoreno pismo kao njihov odgovor na njegovo prokletstvo. Ovaj odgovor nesumnjivo je dokumenat svoje vrste koji u mnogom osvjetljuje odnose i shva anja obiju strana. Oni se pravdaju što se javno brane, jer su bili javno izop eni, i od njega kao što je bilo i od sviju njemu odanih sve enika, koji su po njegovu nalogu saop ili tu njegovu odluku svima vjernicima zagreba ke dijeceze. Još jednom oni razlazu u formi pitanja i odgovora i analiza nadbiskupovih razloga zbog kojih su osu eni tako teškom crkvenom kaznom. Nadbiskup se naime nije zadovoljio samo svojom propovijedi i sve anom ekskomunikacijom, nego je to saop io vjernicima svoje dijeceze u jednoj naro itoj poslanici. Ovu je poslanicu uputio nadbiskup vjernicima, da ih odvrati od pristajanja uz taj pokret i da ih upozori na isto »nepoštenu varku, kojom se služe ti otpali sve enici«. Nadbiskup završava ovu poslanicu i politi kim aluzijama, jer smatra da taj pokret u postupanju protiv tih sve enika, štoviše, priznaje, da bi ga se prije moglo prekoriti što je bio previše obziran. Pri kraju te poslanice u to . 5 kaže nadbiskup da su ti sve enici za koje je ranije ustvrdio da su šizmatici i raskolnici a ne katolici izop eni, ali ali ne samo oni nego pored njih i oni, »koji svjesno uz njih pristaju, njihovo nastojanje podupiru, njihovo misi prisustvuju; u njihovu se sljedbu upisuju, tako er iz crkve katoli ke izop eni i prema tomu od svetih sakramenata i crkvenog pogreba isklju eni.« Nadbiskup završava ovu poslanicu i politi kim aluzijama, jer smatra da taj pokret dovodi do novih borbi u hrvatskom narodu pa je tako samo jedna karika u lancu raznih pothvata koji idu za tim da oslabe hrvatski narod u teškim danima njegova narodnog bi a i života. »Svaki pravi katolik i Hrvat trebao bi da najodlu nije odbilje ovu pošast, ovu narodnu nesre u, koja nam još k tomu oteš ava zakonito nastojanje biskupa za slavenskim bogoslužjem.«⁸

Reformisti su u svom odgovoru veoma odlu ni, i onda "kad se brane, kao i kad napadaju"¹, štoviše, oni na nekoliko mjesta tvrde da nadbiskup u ime crkve širi neistinu, naro ito u onom stavu kad odbijaju nadbiskupovu tvrdnju da sara uju s neprijateljima katolicizma. Ili, kad ih objeduje da napadaju Svetu Stolicu.

¹ »Preorod«) 1922., br. 1, 1-2.
Poslanica nadbiskupa Antuna: Predragi vjernici! »Katoli ki list«, 1922.. br. 13. 149-150.

»Mi doista kritikujemo crkvenu upravu, kažu potpisnici odgovora, a pogotovo onda, kad se što u ini proti interesima našeg naroda, a to nije izraz mržnje, nego vapaj za pravdom, koju smijemo tražiti od svakoga pa i od Rima. Iznositi stvari zajam ene poviješ u ne zna i mrziti, a da je na Rimu bilo i ima stvari, koje se moraju osuditi, to se može nijekati samo sa stanovačkom namjerom. Ne možemo se složiti s onima, koji iz poštovanja prema papi zabašuruju i samu povijest, nego želimo da se vjernici u e razlikovati ast od njezinog nosioca, ne slažemo se s time, što se ovjeka, pa makar i u najve oj asti, nastoji prikazati nekakvim božanstvom, jer kad se tako zavarani vjernici uvjere, da je druga ije i nadu razo aranim, izgubit e ne samo preveliko nego i dužno poštovanje, a možda i samu vjeru.«

Što se ti e suspenzija, kojim se nadbiskup zaprijetio onim sve enicima, koji budu zahtijevali da se ukine celibat, pitaju ga zašto ne suspendira i ne može da suspendira lOiiKe sve enike koji žive kao nženjeni. »Crkveni zakoni ne poznaju suspenzije za nezakonite o eve, ti mogu do i do visokih pa i biskupske asti, ne poznaju suspenzije za one sve enike, koji odvedu tu e žene ili u ine još gore stvari, a vi ste zaprijetili suspenzijom onima, koji samo zatraže da se i sve enik slobodno oženi, da pred svojim Bogom i narodom pošteno živi. Mi doista vjen amo bra u sve enike i Vi ve u svojoj najbližoj okolini niste sigurni, da nije kolji vjen an. Vjen amo ih, jer Bog ženidbe sve enicima nije zabranio, jer Bog zapovijeda: »Ne ini preljube« i mi taj zakon više poštivamo od zakona ljudskoga, koji trpi i preljub i druge grijeha, trpi dakle gaženje zakona božjeg, da se uzdrži zakon ljudski. Ako poradi toga zaslužujemo prokletstvo, onda smo ga pripravni primiti.«

Pri kraju svoga odgovora oni ponovno podvla e da ne e mariti za prokletstva nego e po i dalje na svom putu ne traže i ništa osim pravednosti. »A ne budete li dopustili, da naše pristaše isповijedaju, pri eš uju i pomazuju rimokatoli ki sve enici, u init e to hrvatsko-katoli ki i to hrvatskim jezikom. Mir Kristov neka bude s vama.⁴ Me utim ni Kristova ni ljudskog mira nije bilo izme u ova dva zara ena tabora. Svakako je zanimljivo da su potpisnici aludirali i na politi ke aluzije nadbiskupove kad tvrdi da e taj pokret unijeti rascjep u hrvatski narod, koji se nalazi u teškim danima svoje historije. Ovdje oni sada prvi put, a kasnije e imati eš e prilike da ponove, konstatiraju, jednu nesumnjivu karakteristi nu injenicu koja osvjetljuje karakter borbe episkopata i klerikalaca protiv reformista, da ih se u Beogradu prikazuje kao separatiste i radi evce, a u Zagrebu kao srbofile i beogradske pla enike.

Ovim odgovorom reformisti doista posljednji put opravdavaju svoja na elaze i ostati na legitimnim osnovama. Svakako je pokret dobio novi i praviji smjer, kad se napustilo kolebanje, koje u stvari nije ni emu vodilo. Vo e pokreta na kraju su odlu ili da pristupe organizaciji hrvatske katoli ke crkve. U tome su i glavni napor tokom itave 1922. kao i po etkom 1923. Na drugoj strani, nadbiskup Bauer još je jednom iste ove godine ponovio svoju raniju ekskomunikaciju, 25. XI. 1922., dodavši spomenutoj trojici još i starca župnika Ivana Cerovskoga. Važna je ova nova ekskomunikacija još i stoga, što je u njoj nadbiskup podvukao da to ini po nare-

⁴ Donkovi -Luketi -Viduši . Odgovor na nadbiskupovo prokletstvo. »Preporod«, 1922., br. 3, 17-18.

enju Svete Stolice, koja je u potpunosti odobrila strogost i odlu nost nadbiskupa Bauera.

»Ve sam ponovno proglašio da su svi oni, koji pristaju uz pokret od katoli ke crkve otpalih takozvanih sve enika reformaša, zajedno s njima iz crkve katoli ke izop eni. Budu i pak da neki od njih ne e nikako da se smire, ve zavode na odmetništvo pripadnike svete crkve katoli ke, po nalogu Svete stolice i u njezino ime proglašujem, da su iz crkve katoli ke kao kolovo e pokreta pojmenice izop eni: dr. Stjepan Viduši , Antun Donkovi , Ivan Cerovski. Što se svima vjernicima ovime saop uje.«⁵

Ni ovu ponovljenu ekskomunikaciju nisu reformisti ostavili bez odgovora. Njih nije ni ta nova osuda preplašila niti zadržala na njihovu putu, ma da je ona došla sada od samoga pape. Za njih ovo izop enje iz crkve »nije ništa drugo nego jedino sredstvo, koje je još latinašima preostalo da uzdrže na upravi latinski duh i talijansku prevlast, da o uvaju najstrašniji centralizam, koji u Kristovoj nauci nema nikakvog temelja.« Pri kraju, ironizira se navod da su isva trojica sve enika iz vodstva pokreta. Naime, »moramo uglaviti važnu stvar, to izop enje nije izre eno pod utjecajem Duha Svetoga, jer On dobro znade, da od izop ene trojice sve enika spada samo jedan u vodstvo pokreta. Gospoda su se dakle malo prevarila.«⁶

Kad je tako svima bilo jasno da su iscrpena sva sredstva da se ostane na legalnim osnovima unutar rimokatoli ke crkve, prešlo se na organiziranje institucije, hrvatske katoli ke crkve, izvan rimokatoli ke crkve. Trebalo je da se napusti put molbi i uvjeravanja i da se prije e na put stvaranja, da se napusti što je nepopravljivo, nepravedno i u ini ono što je po dubokom uvjerenju i istoj savjesti bilo bolje, pravednije i — za crkvu i narod, korisnije. Tako su tvrdili stariji i mla i ideolozi ovog u stvari sada ve izrazitog antirimskog pokreta.⁷

Prvi vidljiv znak nove aktivnosti i odlu nosti bio je u osnivanju prvih hrvatsko-katoli kih župa. Da se one organiziraju, tražili su pristalice, jednako sve enici kao i svjetovnjaci. Me utim tek su sada sva ta njihova nastojanja naišla na otpor zagreba kog nadbiskupa, koji e upotrebiti sva sredstva da pomo u vlasti zabrani djelovanje reformista kao nezakonito. Jedna od prvih karakteristi nih pojava u ovom smjeru bila je zabrana da u enici preparandija ne smiju posje ivati hrvatske mise »pod prijetnjom disciplinskih kazni«. Ovu je zabranu izdalo Povjereništvo za prosvjetu i vjere u Zagrebu na zahtjev nadbiskupa Bauera. Dok su se neki predstavnici vlasti blagonaklono odnositi prema pokretu, dotle su instrukcije koje su dolazile iz Predsjedništva Kraljevskog Namjesništva u Zagrebu, osnovane na r avoj interpretaciji zakona o udruživanju i sastajanju, zavele mnoge predstavnike vlasti na primjenu grubih i teških policijskih mjera. Zagreba ki nadbiskup stalno nezadovoljan šalje svoje predstavnike u Beograd — i moli i prijeti. A ministri u toku zatezanja i odlaganja rješavanja konkordatskog pitanja nastroje, ne poznavaju i i ne interesiraju i se za zna enje samoga pokreta, da zadovolje koliko je više mogu e nadbiskupa i njegove antireformisti ke zahtjeve. Uporne¹ tvrdnje klerikalaca pa i službenih pred-

⁵ Izop enje vo a »Reformnog pokreta«. »Katoli ki list«, 1922., br. 48, 586.

⁶ Novo izop enje. »Preporod«, 1922., br. 12, 106-107.

⁷ D. Tomac, Prete e organizacije Hrvatske starokatoli ke crkve u Zagrebu. Kalendar »Grur Ninski« za 1934., 43-45.

stavnika katoli ke crkve da je reformni pokret katoli kog sve enstva u Hrvatskoj, naišao u Beogradu ne samo na razumijevanje nego i na forisirano i tendenciozno pomaganje, ne slažu se s istinom. Treba da se kaže da je pokret od samoga po etka u Beogradu naišao na potpuno politi ko nerazumijevanje. Dok bi sasvim prirodno trebalo o ekivati, da e napredniji i slobodoumniji redovi, a naro ito odgovorni imbenici razumjeti i osjetiti od kolike bi koristi op oj narodnoj stvari mogao poslužiti ovakav pokret, on nije bio ni moralno ni materijalno poduprt. Naprotiv, on je nerijetko poslužio za potkupljivanje vje ito nezadovoljnog nadbiskupa. Da je tome tako treba samo upozoriti na tri akta Ministra vjera dr. Ivana Krstelja, i to dva* od 29. III. 1922, a jedan od 23. VI. 1922. Ministar dr. Krstelj odgovara nadbiskupu Bauern 29. III. 1922. na njegovo ranije pismo u stvari reformnog pokreta. Ministar Krstelj u aktu uvjerava dr. Bauera

»da nije u skladu s intencijama Kraljevske vlade da se od strane državnih vlasti bilo na ma koji na in podupire agitacija protiv jedinstvene organizacije katoli ke crkve. Ako je dakle koji in Hrvatsko-slavonske Pokrajinske uprave i izgledao možda kao da vlast podupire reformni pokret katoli kog sve enstva, što meni nije poznato, moglo se kod toga raditi samo o nesporazumku od strane organa, koji nisu pravo poznavali stanovište Kraljevske vlade u tom pogledu, ili od zainteresovanih faktora, koji su tom inu pridavali zna enje, kojega on nema. Ali da se takovim nesporazumcima za ubudu e predusretne, obra am se podjedno na Gospodina Pokrajinskog namjesnika sa detaljnim uputama, kako da se držanje Hrvatsko-slavonske zemaljske vlade spram reformnog pokreta katoli kog sve enstva udesi, da bude isklju ena mogu nost i najmanje opravdane sumnje, kao da državne vlasti taj pokret bilo ma u kojem pogledu podupiru.«

Ministar vjera doista je uputio istoga dana akt Pokrajinskom namjesniku Jurju Demetrovi u, koji je u o ima nadbiskupa Bauera bio pravi neprijatelj kato li ke crkve, poznat sa svojih antiklerikalnih shva anja još iz vremena prije osnivanja Jugoslavije. Još i stoga, jer su zagreba ke pristalice reformnog pokreta tražile odo brenje osnivanja prve hrvatske župe kao i njenih pravila. Ministar vjera u tom aktu objašnjava odnos 1. 12. Vidovdanskog ustava s pravnim stanjem postoje ih religija, kao i njegovom pravnom primjenom koju je samo Namjesništvo na svoj vlastiti na in interpretiralo, a ta je primjena uznemirila zagreba kog nadbiskupa. Ministar kaže da Vidovdanski ustav ne daje ustavnim na elima i propisima de lege lata nikakve ve e formalne pravne snage nad obi nim zakonima. Ustav je postoje e zakone samo u toliko izmjenio, ukoliko sadrži specijalne norme protivne dosadanjam zakonskim propisima, dok op a njegova na ela ostavljaju i nadalje na snazi i one specjalne zakone, koji se ne daju s njima u sklad da dovedu, jer lex posterior generalis non derogat legi priori speciali. Pa kako o vjerama, vjerskim udruženjima, Vidovdanski ustav sadrži samo op a na ela, koja traže detaljne zakonske provedbe, da budu uistinu u život privedenia, prirodno je da je on postoje e pravno stanje u tom pogledu jedva u emu izmjenio, ve je tek de lege ferenda izdao nalog i upute kako da -se šarolike norme brojnih naših pravnih podru ja izjedna e i dovedu u sklad s njegovim slobodoumnim na elima. O pitanju, da li su Ustavom usvojene sve one vjere, koje su ma i u na elu bile usvojene u pojedinim dijelovima Kraljevine zakonito priznate, ili

pak samo one od zakonito priznatih vjera, koje u pojedinim podru jima imaju i fakti no svoje organizacije, izjasnilo se Ministarstvo kao nekompetentno da o tome da autenti no tuma enje. Ministarstvo smatra da e se to riješiti novim interkonfesionalnim zakonom.

Me utim ministar vjera dalje obrazlaže kako Vidovdanski ustav nije stavio izvan snage ona osnovna na ela Hrvatsko-slavonskog zakona o vjeroispovjednim odnosima od 17. I. 1906., po kojima svaki zavi ajnik hrvatsko-slavonskog podru ja mora pripadati jednoj od zakona priznatoj vjeroispovijesti, kao i ona odredba od 12. XI. 1895. (Hrvatsko-slavonsko-dalmatinske vlade), prema kojima sljedbenici vjera, koje nisu zakonom priznate smatraju se pripadnicima one zakonito priznate konfesije kojoj su pripadali prije otpada. Roditelji pak, mogu se prisiliti, ako ne bi htjeli da krste svoju djecu¹ ili odgaljaju u toj zakonito priznatoj vjeroispovijesti eventualnim oduzimanjem o inske vlasti (tu se misli na nazarene i baptiste).

»Pogotovo se pak ne smije re ena naredba da primjeni na pristaše reformnoga pokreta u katoli koj crkvi, jer Vidovdanski ustav dozvoljava u l. 14. udruživanje gra anima samo u ciljeve, koji nisu po zakonu kažnjivi, a reformni pokret katoli kog sve enstva sadrži sva kriterija objektivnog u ina prestupka §§ 302, 303 i 304, a u mnogo slu ajeva i zlo instva § 122 d) krivi nog zakona od 27. V. 1852. Uz to reformni pokret katoli kog sve enstva zna i bez sumnje otvoreni napadaj na jednu od najja ih Ustavom usvojenih vjerskih organizacija, kojima i Vidovdanski ustav kao javno pravnim organizacijama, garantuje naro itu državnu pomo i zaštitu. Pogodovati dakle od strane države ma u kojem pravcu taj pokret zna ilo bi se postaviti na proti ustavno stanovište zvani nog pobijanja katoli ke crkve u Kraljevini SHS. Ali kad svega toga ne bi bilo ... danas, u ovoj fazi razvitka našega državnog života, na ovome stepenu kulture našega naroda, ne bi bilo od nas ni državni ki mudro ni politi ki oportuno, da podupiranjem reformista žrtvujemo dobre odnose sa jednom tako jakom vjerskom organizacijom kao što je katoli ka crkva, za volju jednoga sasvim problemati koga pokreta, o kojemu još nismo na istu, kakvo mu je zapravo vrelo i koja mu je uistinu svrha. Zato vas kao odgovorni vodilac državne konfesijske politike, u tivo molim Gospodine Namjesni e, da izvolite priloženoj osnovi statuta Hrvatske katoli ke župe u Zagrebu bezuslovno uskratiti nadležno odobrenje, a i itavo držanje Hrvatsko-slavonske zemaljske vlade prema reformnom pokretu katoli kog sve enstva udesiti tako, gdje e biti isklju ena mogu nost i najmanje sumnje, kab da državne vlasti taj pokret bilo ma u kojem pogledu podupiru.«

Namjesnik Demetrovi odgovorio je ministru vjera (26. V. 1922.) s pravno-politi kim argumentima odbijaju i shva anja ministra vjera dr. Krstelja u pogledu interpretacije l. 12. Ustava kao i politike vlade prema hrvatskom reformnom pokretu. Zagreba ko Nadodvjetništvo kao kompetentni faktor pri tuma enju krivi nih djela i ogrešenja o državne zakone, stalo je na gledište da postoji posvemašnja krivi na neodgovornost promicatelja reformnog pokreta. Me utim sve to nije uvjeroilo dr. Krstelja koji u polemi nom odgovoru 23. VI. 1922. stoji na istom gledištu kao i mjeseca marta. Sasvim advokatski brani dr. Krstelj svoje razloge protiv reformnog pokreta u duhu interpretacije l. 12. Vidovdanskog ustava. U toj polemici, ponovo podvla i ministar vjera da je ono ranije i ovo sadašnje mišljenje u stvari »oficijelno stanovište Kraljevske vlade prema ovom pokretu od prvoga nje-

gova po etka, o emu ste se mogli osvjedo iti i iz upute bivšeg ministra unutrašnjih poslova blagopokojnog dr. Milorada Draškovića, Banu Hrvatske i Slavonije od 30. X. 1920. Povjereništvu H. S. Br. 642, a iz akta sadašnjeg gospodina Ministra unutrašnjih poslova (dr. Vojislava Marinkovića), kojim vam je kako sam obaviješten, nareno da se u pogledu reformnog pokreta među katoličkim svećenstvom i vjernicima striktno pridržavate mojih uputa. I kad dakle ne bi bilo onih zakonskih i crkveno i državno-političkih razloga, što sam Vam ih u obrazloženju izdatih uputa naveo za Vaše držanje kao povjerenika Kraljevske vlade, mjerodavno nadležnim putem saopštio Vam je službeno njezino stanovište. Na kraju ministar dr. Krstelj podvla i da smatra ovo raspravljanje zaključenim i da o ekufe izvještaj Kraljevskog namjesnika o njegovim izdatim naređenjima u smislu uputa od 23. III. 1922. kao i ranijih ministara policije.

Ova tri akta ministra vjera⁸ otkrivaju jasnu sliku na ina nadbiskupove borbe o biranju sredstava da slomi reformni pokret svoga klera. Kad nadbiskupu Baueru nisu pomogla ni uvjerenja, ni suspenzije a niti ekskomunikacije, on je i preko ministara policije (dr. M. Draškovića i dr. Marinkovića, i ministra vjera dr. Krstelja), pokušao izraditi da se reformni pokret uguši državnom intervencijom našavši za to advokatska opravdanja tih ministara i mimo-jasnih naela Ustava o zajamnoj nepovredljivosti ljudskih prava u pogledu zaštite slobode savjesti.

Na ovo saznanje da je vlada u Beogradu podlegla nadbiskupovu utjecaju, reformisti su u bolnom razočaranju i ogromnoj enji stisnuli vrh redove svijesni odakle u stvari duše opasni vjetar, iju opasnost ne zapažaju odgovorni imbenici u Beogradu, »Sluge ne Kristova Rima, piše uvodni ar »Preporoda«, nego talijanskog Rima, rade lukavovo poput zmija. Oni izrabljaju teške prilike, u kojima se nalazimo, pa kako nemaju savjesti, lažu na sve strane. S jedne strane dižu proti nama narod, s drugom strane lete u Beograd i prikazuju pogibao, koja od nas prijeti. U onaj isti dan, dok narodu šapaju da smo se prodali Beogradu, na zahtjev njihova nadbiskupa izdaje jedan ministar najstrožu naredbu protiv nas. Vrijeme je burno, duhovi su uzrujani, pa se mogu lako progutati i najveće jezuitske laži. A dokle ide njihova podmukla zloba, koja im je svrha, neka posvjedo i njihova odluka s obzirom na Sokolstvo; Miemo nastojati da oba Sokola (Jugoslavenski i Hrvatski) im više zavadimo, jer nam je to od koristi.«⁹

Samo je po sebi razumljivo da su instrukcije koje su dolazile od policije na mnogim stranama dovodile do žalosnih pojava zabranjivanja javnog služenja mise i držanja propovijedi, naprosto stoga što je policija tvrdila da su reformisti republikanci.¹⁰

Jugoslavenski episkopat održao je svoje konferencije od 24. do 29. aprila, na kojima su pored mnogih drugih pitanja bila na dnevnom redu i ona u vezi s reformnim pokretom. Memorandum, koji je s konferencija upućen kralju, predsjedniku vlade i ministru vjera dotiče ovog pokreta, i traži zaštitu i progon reformista.

»Od katoličke crkve otpali sve enici, kojima dižu formalnu bunu u katoličkoj crkvi, uživali su sasvim oitu potporu pokrajinske vlade. To se može

⁸ Objavljeni su u cijelosti u »Starokatoliku«. 1926., br. 8.

^a Naš pokret i politika. »Preporod«, 1922., br. 6. 49-51.

¹⁰ Naš pokret i politika. »Preporod«, 1922.. br. 6. 50.

samo tako shvatiti, da vlada nalazi svoj interes u tom pokretu, a to opet zna i, da vlada o ekuje neke probitke za sebe, ako se u katoli koj crkvi podopiru smutnje, ako se ona oslabi. *Rado priznajemo istinu, da smo od centralne vlade u Beogradu ve ponovo primili protivna uvjerenja, dapa e i brotivne odredbe osobito u najnovije vrijeme.* Ali do danas se ne opaža u praksi ništa od toga i ako dalje tako ostane, moramo do i do uvjerenja, da nekome više vrijedi rovarenje desetak otpaiih sve enika, bez ikakve religiozne ideje, nego li crkva katoli ka. To pak ne može biti na istinitu, korist države SHS.«¹¹

Me utim, vodstvo i pristalice hrvatske katoli ke crkve nisu se dali smesti ni aktivnom borbenoš u zagreba kog nadbiskupa, njegovim zakulisnim intrigama kod odgovornih faktora u Beogradu, kao ni odlukama ministara vjera i policije. Ma da su oni podnjeli na odobrenje »Statut hrvatsko-katoli ke župe« kao osnovu na kojoj e se izgra ivati organizacija nove hrvatske narodne crkve, vlasti su po direktivama ministra vjera i policije uskratile takvu potvrdu. Ali su sve enici i vo e reformista, unato tome konstituirali prvo župno Vije e hrvatsko-katoli ke župe Svetog križa u Zagrebu, koje je 20. VII. 1922. jednoglasno izabralo za svoga prvog župnika Ivana Cerovskog, »di nog starinu ,zagreba kog sina, koji je svom svojom dušom, ve u ve eri svog života prionuo uz hrvatsko-katoli ku ideju, koga su baš poradi toga asni oci jezuite, prije tri mjeseca, proglašili izop enim i zatvorili mu vrata od svoje crkve, u kojoj je prije svakog jutra služio svetu misu.«¹²

U nedjelju 23. jula 1922. pristupio je novi župnik hrvatsko-katoli ke župe oltaru okružen desetoricom hrvatsko-katoli kih sve enika i u svom materinjem jeziku zapjevalo je »Slava na visini Bogu«. Pored velikog broja zagreba kih vjernika prisustvovali su i izaslanici raznih hrvatskih mjesta gdje se ve ovaj pokret udomio.

Da bi se reformisti zaštitili od iznena enja i nerazumijevanja, i da se za budu nost osiguraju jednim zakonskim priznanjem, kako bi mogli da sprovedu svoje organizacije u skladu s postoje im državnim zakonom, odlu ilo je zagreba ko Župno vije e da se obrati u ime hiljada katoli kih državljana Narodnoj skupštini u Beogradu. Zelja Vije a bila je da Narodna skupština u smislu l. 12. Ustava unese i hrvatsku katoli ku narodnu crkvu od rimokatoli ke crkve odvojenu, u spisak javno priznatih vjeroispovijesti. Ova predstavka je nesumnjivo- od velike važnosti. Ne samo za obrazloženje motiva postanka reformnog pokreta unutar rimokatoli ke crkve, nego i za posljedice borbe, koju je pokret imao da izdrži na dva fronta, crkvenom i državnom. Jer, osim zaštite koju je upravo na temelju l. 12. Ustava koji garantira slobodu savjesti, ne samo uzakonjenim vjeroispovijestima, nego i onima koje bi se mogle pojavititi, pružao pokretu reformnog sve enika zagreba ki namjesnik Demetrovi , sve ostale vlasti radile su po sugestijama zagreba kog nadbiskupa. Svuda se širila vješto smišljena vijest da je ovaj pokret u stvari nesklon novoj državi. Ova mistifikacija trajala je dosta dugo dok je u stvari kratkovidnim državnicima puklo pred oima gdje se nalazi stvarni neprijatelj države. Ustajala konservativnost oportunih politi ara, koji nisu mogli shvatiti napredne i nacionalne ideje hrvatskog reformnog sve enstva, bila je jednak neprijateljski raspoložena kao i ultramon-

¹¹ Predstavka Jugoslavenskog katoli kog episkopata o nepravdama protiv katoli ke crkve u Jugoslaviji. »Katoli ki iist«, 1922., br. 18, 211.
¹² Hrvatsko-katoli ka župa Svetog križa u Zagrebu. »Preporod«, 1922., br. 8, 69.

tanstvo nekadašnjih crnožutih himnopojaca. Jer Draškovi -Marinkovi -Krsteljevim postupcima do godine e se poslužiti i ministar vjera Ljuba Jovanovi , koji je prisustvovao decembarskim konferencijama episkopata 1922. gdje je bio u nadbiskupovu dvoru obilno po aš en i predobijen uz pune aše za antireformisti ku akciju.¹³

Predstavka upu ena Narodnoj skupštini dokumenat je jedne tužne isповijesti o nimalo utješnoj prošlosti. U njoj se traže samo izmjene i poboljšanje. Rijetko su kada sve enici bilo koje crkve ovako iskreno iznijeli pred jedno zakonodavno tijelo toliko mra nu sliku uzroka i razloga za poboljšanje njihova moralnog i socijalnog stanja.

Evo je u cijelosti.

»Potpisano Župno vije e »Hrvatsko-katoli ke župe Svetog križa u Zagrebu« u ime tisu a katoli kih državljana Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca, upravlja Narodnoj skupštini prešnu molbu, da im prije uzme u pretres osnutak hrvatsko-katoli kih župa u Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca i da ih u smislu l. 12 Ustava unese u broj priznatih vjeroispovijesti.

Na zahtjev brojnih pristaša u Zagrebu i pokrajini, Me umurju, Vojvodini, Bosni i Dalmaciji, osnovana je »Hrvatsko katoli ka župa Svetog Križa u Zagrebu« prema priloženom »Statutu«, a ve se osnivaju i nove župe, koje e se spojiti u hrvatsko-katoli ku biskupiju, odnosno- hrvatsko-katoli ku narodnu crkvu. Razlozi, koji dovode do tog osnutka tako su zamašni, da im Narodna skupština mora priznati opravdanost, a uglavnom su slijede i:

Oni krajevi naše države, koji su do nedavna spadali pod vlast Habsburgovaca, bili su u politi kom i vjerskom pogledu izvrgnuti krutom ropstvu. Da dostignu svoj cilj, ponijem enje i poma arenje brojnih narodnosti monarhije, nisu se Nijemci i Maari žacali ni zlorabje vjere ni crkve. S teškom boli gledali su mnogi rodoljubi, a ujedno dobri katolici, i sve enici i svjetovnjaci, kako po zapovijedi be kih birokrata i ma arskih oligarha i sama crkva i vjera mora služiti kao plateni služin e niihovim šovinisti kim ciljevima i kako se na taj na in uzvišena Kristova ideja vu e po blatu.

Kod postavljanja za crkvene službe, najviše i najniže, pazilo se samo na to, daju li osobe, koje su dolazile u obzir, potpuno jamstvo, da u svom položaju ne e ometati ciljeve austro-ma arske politike. Naše crkve imale su postati mjesa, s kojih e se širiti ljubav i poštovanje prema tu oj dinastiji i tu oj državi, u kojoj su trebale izginuti tolike narodnosti, pa i milijuni Srba, Hrvata i Slovenaca. Zato su uz njema ke inovnike i u itelje po slovenskim krajevima postavljeni i njema ki sve enici, da narod i u crkvi zaboravi svoju rije , da tu u smatra boljom i ljepšom od svoje materinske, da djeca ni u školi ni najobi nije molitve ne mogu moliti slovenski. Zato su Maari osnovali »Ma arsku unijatsku biskupiju«, da po njoj stotine hiljada unijatskih Rusina odnarode i stvore od njih » istokrvne« Ma are. Zato su toliko puta tražili odcjepljenje Rijeke od senjske i Me imurja od zagreba ke biskupije. Zato su stotine hiljada »Bunjevaca«, »Šokaca« i »Vodenih Hrvata« dobivale ma arske sve enike, te mnoge župe kroz desetke godina nisu ule u crkvi svoje rije i, a svog biskupa nisu nikada razumjele.

Na zapovijed be kih i peštanskih ministara moralio se i u crkvama poticati na rat i mnogi su slabi i onima, koji u bratoubila kom ratu budu pali za slavu monarhije, obe avali krunu Kristovih mu enika. U crkvama pozivani su vjernici na nalog ministara i biskupa na davanje ratnih zajmova, bez ijednog prosvjeda davali su biskupi u te zajmove milijune crkvenog novca i

¹³ S konferencije biskupa i Ministra vjera. »Preporod«, 1923., br. 1-2, 5.

tako upropastili sve crkvene fondove, bez ijedne rije i puštali su, da se odnosi crkveno posude i zvona.

Zaru nica Kristova, crkva, bila je zarobljena, pa mjesto da služi oplemenjivanju duša i srdaca, širenju mira i ljubavi, služila je cilju vrlo dalekom od nauke njezina božanskog osnovatelja. Taj nedostojni položaj bolio je teško mnoge prave sve enike, odbijao od crkve i vjere rodoljubne svjetovnjake, ali se nije dalo pomoći. Crkveni poglavari, grijani na suncu beže i pešanske milosti, nisu ni osje ali tog ropstva, nisu ni osje ali da su lanci teški, pa makar i od suhog zlata bili. A bili su doista zlatni, jer su naši lukavi neprijatelji, da po crkvenim poglavarima zarobe vjernike one obasuli svim zemaljskim astima i dobrima pa su tako i crkva i tu inska država stupale ruku uz ruku, da se provedu ciljevi onih koji su radili složno na propasti Slavenstva.

Svaki pokret, koji je težio za oslobojenjem crkve od takve države, ili za ukinu em mnogih nepravda u samoj crkvi, bio je silom ugušen. Tek nakon propasti monarhije mogli su i katolički sve enici i svjetovnjaci podi i svoj glas, oni su to i u inili po svim katoličkim zemljama, gdje su to politi ke prilike iole dopuštale, a tako i kod nas. Stotina sve enika zagrebačke nadbiskupije predalo je po etkom godine 1920. svom nadbiskupu dr. Baueru memo randum, s molbom, da ga uz preporuku pošalje Svetoj Stolici u Rim. U tom memorandumu traži sve enstvo uglavnom:

Samostalnu crkvenu pokrajinu za našu državu sa živim narodnim jezikom u cijelom bogoslužju, a toj bi crkvenoj pokrajini imao biti na elu zagrebački nadbiskup kao primas ili patrijarha.

Potpunu rastavu crkve od države, odnosno crkvenu autonomiju, kako bi se crkva mogla nesmetano posvetiti svome cilju, moralnom uzgoju vjernika.

Demokratizaciju crkvene uprave, koja je sredovje na i skroz apsolutistička i u kojoj je sve enstvo podvrgnuto volji svog biskupa bez ikakve zaštite.

Reformu bogoslovske nauke prema zahtjevima sadašnjosti i reformu sve eni kog odgoja.

Izjedna enje sve eni kih dohodaka prodajom velikih crkvenih imanja i osnutkom vjerozakonskog fonda za uzdržavanje sve enstva.

Ukinu e školarine, lukna i rabote, tih ostataka sredovje nog kmetstva.

Sudjelovanje vjernika u postavljanju duhovnog pastira, te sve enstva i vjernika u upravi crkvenog imetka stvaranjem crkvenog katoličkog sabora.

Ukinu e prisilnog neženstva sve enstva, tog preteškog zla, koje tišti katoličku crkvu.

Taj memorandum nije zagrebački nadbiskup nikada predao Svetoj Stolici, što više, on je na zahtjev nekih mlađih zanesenjaka iz klerikalnog tabora i jezuita po eo nemilice progoniti svako nastojanje oko tih potpuno opravdanih reforma, koje se posvema slažu s naukom Krista i apostola i koje su kroz stoljeća postojale u prvotnoj crkvi. Nadbiskup je vođe pokreta lišio službe i dohodaka, ali nije postigao cilja.

Uvjerenje o potrebi zatraženih reforma tako je iako u Srcima vjernika i sve enika, da je ono po elo sve jači i probijati sebi put. Zelja za živim narodnim jezikom ne da se ugušiti, ona je u našem narodu stara već tisuće godina i mi smatramo zloporabom vlasti osuditi naš narod, da u bogoslužju trpi tu i, potpuno nerazumljiv jezik. U tom tu em jeziku osjećamo kod najsvetijih ina i najuzvišenijih molitava prevlast tu je naroda i zapostavljanje našeg lijepog materinskog jezika pred Bogom. Ne možemo nikome priznati pravo, da nam brani moliti se Bogu u onom jeziku, koji otac svih ljudi i naroda jednako razumije kao i tobože »sveti« latinski.

Tužan život naših sve enika osu enih na neprirodni zakon celibata,* duboko je uzdrmao našim vjernicima poštovanje prema sve enstvu, podrova je vjeru i u mnogima ju potpuno uništilo. Sve enik, redovno dijete nepokvarenog sela, pun najsvetijih ideala i domovinske ljubavi, prisiljen na grijehan život, prestaje biti svjetlo svijeta i sol zemlje, pa onaj koji bi oženjen pružao najljepši primjer pravog obiteljskog života, našemu narodu baš danas tako potreban, daleko je od toga, da bude kome uzor. Pre esto je uzor zla.

Žalosna injenica, previše poznata jer pre esto dokazana, da je vatikanska crkvena politika uperena na štetu našeg naroda, da bezobzirce gazi naše narodne svinje, da je više talijanska nego kršanska, urodila željom, da se i crkvena uprava potpuno reorganizira, pa da se u ime crkve na užas našega naroda ne doga a ono, što se je dogodilo s ocjepljenjem Rijeke, skidanjem biskupa Karlina, progonom naših sve enika u Istri, itd., pa je tako opravdana želja za što ve om crkvenom samostalnoš u svih onih krajeva u kojima živi naš narod katoli ke vjere.

Poradi tih razloga po eli su uz pokret pristajati u sve ve em broju i svjetovnjaci i sve enici, od kojih je osobito veliki broj tajnih pristaša, koji jedva ekaju legalizaciju hrvatsko-katoli kih župa sa strane države, pa pokret nije prestao ni onda, kad je zagreba ki nadbiskup javno izop io iz crkve sve pristaše i uskratio im sakramente, pa i sam crkveni ukop.

Hiljade katolika ne mogu se uslijed toga isповijedati, ne mogu primiti svete pri esti, ne mogu se vjen ati, ne smiju dobiti odrešenje u asu smrti, ne smije ih sve enik mrtve sprovesti na groblje, ako nisu prije pogazili najuzvišenije ideale svoje duše. Ne spadaju u nijednu crkvu, ovce su bez pastira, lišeni su svake duhovne utjehe, nikad ne mogu sklopiti braka, nego su osu eni da žive u konkubinatu, a to samo zato. jer ljube svoju vjeru i svoj narod. Naravno posljedice toga stanja je pristup samostalnoj crkvenoj organizaciji, osnivanju hrvatsko-katoli kih župa, da se katolici, pristaše reformnih ideja, mogu moliti Bogu i vršiti svoje vjerske dužnosti po nauci Kristova evanđelja. To je uostalom jedini put da se uzdrži katoli ka crkva i da uzmogne vršiti svoju uzvišenu misiju.

Poradi toga molimo Narodnu skupštinu Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovensaca:

Da prema lanu XII. Ustava, koji predvi a zakonsko priznanje i onih vjeroispovijesti, koje još kod nas ne postoje, to priznanje proširi i na »Hrvatsko (slovensko) katoli ke župe« na cijelom podru ju Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca.

Mi nismo nikakva nova vjeroispovijest, nego ve priznata katoli ka sa istim vjerskim istinama, koje iziskuje božje i naravno pravo i ast našeg naroda, a koje e i te kako blagotvorno utjecati, da se u katoli kom dijelu našeg naroda razvije pravi vjerski život, taj temelj za op i udoredni napredak. Naš pokret je boj unutar crkve, a ne protiv crkve, a na samostalnu organizaciju sile nas prilike.

Stoje i na stanovištu, da se vjera ne smije miješati u politi ko-stran arske stvari, baš kao što ne smije služiti tu inskim interesima, hrvatsko-katoli ka crkva po i e onim putem, koji joj je odredio Isus Krist, šire i ljubav prema Bogu i bližnjem.

Ne sumnjamo ni najmanie, da e Narodna skupština shvatiti veliki as i odobriti ono, zašto se katoli ki dio našeg naroda bori još od vremena slavnog Grgura Ninskog i da se ne e dati nikavim obzirima sklonuti na uništenje pokreta, koji je po svojoj važnosti ravan najve im pokretima u našem narodu.¹⁴

¹⁴ Predstavka Hrvatsko-katoli kog sve enstva Narodnoj skupštini. »Preporod«, 1922., br. 9, 77-78.

Me utim ni Narodna skupština kao ni mjerodavni državni funkcioneri nisu shvatili taj veliki as. Ne samo da nije uzeta u pretres ova predstavka nego ni ona ponovljena iz 1923.¹⁵

Svakako je od interesa da je novi rimske nuncije Pellegrinetti zaželio da razgovara s predstavnicima reformista i da ih vrati u crkvu unato tome što je ve postojala ekskomunikacija. Posrednik između nuncija i reformista bio je predsjednik klerikalne »Uzajamnosti«, dr. Josip Lonari. Do tog je sastanka došlo i s nuncijem su razgovarali baš ekskomunicirani sve enici. Kao što se i o ekivalo nuncij nije baš pokazao nimalo volje da se ma kakvim popuštanjem ili reformama ma kojeg obima kompromisno izgladi spor.

»Kroz cijelo vrijeme nismo iz njegovih usta uli nijedne Kristove reenice, — opisuju taj razgovor sagovornici, — nije gotovo ni spomenuo Krista, a da to nismo mi u inili ne bi se ni znalo da se o vjerskim stvarima razgovaraju Kristovi sve enici. On je govorio samo o Rimu. Nuncij nije dao da opravdamo svoj postupak, nije pustio da iznesemo svoje želje. Držao nam je dugi govor i tek se teško dao sklonuti, da od njega zastrani. O hrvatskom jeziku u službi božjoj nije htio ni uti. Uvjeravao nas je, da Hrvati mogu biti sretni i presretni, što im se dozvolila uporaba materinskog jezika u obredima (t. j. što su nam vratili maleni dio od onoga što su nam oteli). On nije htio shvatiti da mi uopće nismo došli moliti nego istaknuti i naglasiti svoje pravo, ali za njega prava naroda ne postoje nego samo volja Rima. Naglasili smo mu, da bez odobrenja hrvatskog jezika u službi božjoj ne može biti nikakvih razgovora. Nuncij, razumije se, kovao je u zvijezde sveti celibat, to edo rimskog nasilja. On u celibatu, u prisilnom neženstvu sve enika, gleda ono, što o njemu pišu, a ne e da ita ono, što je celibat napisao u knjigu života sve enika i crkve.«¹⁶

Pri kraju je nuncij ponudio ekskomuniciranim da e im se sve oprostiti, sve zaboraviti i sve izglađiti, ako se pokore i napuste svoje zahtjeve. Nuncij je povijenim glasom govorio o apsolutnoj pokornosti Svetoj Stolici i o bezuslovnom slušanju Rima. Govorio je i o sudu božjem i o paklu i htio je ekskomunicirane uvjeriti kao da su za njih širom otvorena paklena vrata. Me utim ovi sve enici kažu da su se sjetili pri tom stavu Pellegrinetijevu da ne e poslije smrti stajati pred nuncijem nego pred Kristom.

¹⁵ »Preporod«, 1923., br. 7, 48.

¹⁶ Upravo u to vrijeme bio je osuđen jedan od »najboljih« sve enika zagrebačke nadbiskupije, slatinski župnik Lesni, jedan od vođa klerikalne stranke, pred sudbenim stolom u Zagrebu zbog »silovanja i zavođenja mladih djevojaka na dvije godine teške tamnica.« Reformisti optužuju više zakon celibata i njegove branitelje nego prestupnika Lesnija kad kažu: »Neka se sjete da se mnogi Lesnii još slobodno kreću, neka se sjete da mnogi na slobodi plaću baš kao Lesni u zatvoru i svi su ti njihova braća.« Me utim Lesni nije bio ni suspendiran, a kamoli ekskomuniciran! (Žrtva celibata. »Preporod« 1922., br. 10, 90.). Štoviše zagrebački nadbiskup uzeo ga je u zaštitu povjereni mu kasnije da upravlja vojskom župom. (Šta to zna? »Preporod« 1922., br. 11, 96-97). Uskoro su i drugi žalosni slučajevi bili rješiti demanti procelibatskim pobornicima. U Koraču kod Dervente odveden je u zatvor žuželik Glasnović zbog zlačnog »poradi kojeg je propala Sodoma i Gomora, poradi kojeg su isusovci bili protjerani zaključkom Hrvatskog sabora iz Hrvatske, i koji žalibozhe nije baš rijedak.« (Nova Sablazan. »Preporod« 1922., br. 11, 97.) 7. II. 1923. zagrebačka štampa donijela je prikaz sablažnjivog na ina života župnika Kolba i njegovih kapelana u Orohovici, inačice žestokih antireformista ali najnemoralnijih tipova, na domu i u javnosti. Teorijski branitelji celibata u praksi ga bestidno gaze žive i na pravu sablazan svijeta. Me utim nijedan od ovih nije bio suspendiran od strane nadbiskupa. (Nove sablazni. »Preporod« 1923., br. 4. 24-25).

»I video je nuncij etiri Hrvata, koji ne klecaju pred prijetnjama u pravednoj borbi za pravednu ideju. Vidio je, da u Hrvatskoj još imade ljudi, koji bezobzirce idu pravim putem. I dokazao je svoju ljubav s prijetnjom: »tada u ja najoštije postupati.« Zaboravio je, da je vrijeme inkvizicije prošlo. Zaboravio je, da se »buntovnici« više ne tjeraju na poslušnost lomljennjem kostiju i ognjem. Zaboravio je, da je Krist kod tih rije i pokazao na silan broj onih, koje je rimska mržnja i nepoznavanje Kristova duha na mukama poslalo na drugi svijet... To su bile zadnje rije i papinskog nuncija, to je bio odgovor na želje hrvatskog katoli kog naroda. To je pozdrav papinskog nuncija našoj bra i. Proganjajte, gospodo Rimljani, proklinjite, mi pred tim ne drš emo! Do i e vrijeme, pa ete biti mekši.¹⁷

Unato svim mogu im teško ama koje su izazvale s jedne strane kaoti ne politi ke i ekonomski prilike tih vremena, unato svim mogu im zaprekama koje su dolazile od strane crkve, te i od ministarskih smetnji i prijetnji, pokret je dobivao na snazi. Osnivanje hrvatske katoli ke župe u Koprivnici (8. X. 1922.¹⁸), kao i u Karlovcu (11. marta 1923.¹⁹), pri emu su velike mase uzele u eš a, pokazalo je da pokret zauzima razmjere koje nisu nikako o ekivali njihovi ogor eni protivnici. Zato je trebalo apelirati na državne vlasti da se ovaj poletni zamah potisne i uguši. Oduševljenje i pravi zanos kojim je narod prisustvovao u Koprivnici i Karlovcu sve anim hrvatskim misama bili su vidni znaci da bi taj pokret mogao postati ne samo nepriljatan nega i opasan mo noj rimokatoli koj¹ organizaciji u Hrvatskoj. Zato je trebalo posegnuti za radikalnijim policijskim mjerama protiv reformista. Nadbiskup Bauer je upravo u tu svrhu pozvao po etkom 1923. novog ministra vjera Ljubu Jovanovi a u Zagreb da prisustvuje sjednicama episkopata. Ljuba Jovanovi se odazvao i u Zagrebu je podlegao ambijentu kojim je bio okružen u vezi s optužbama protiv reformista. On je mogao da iza e u susret episkopatu o najve oj pripravnosti vlade za ubrzavanje konkordata, ali je znao da e još više episkopat u njegovu nezadovoljstvu protiv države umiriti, ako pokaže spremnost da e s njima sara ivati u progonu reformista. Tako je došlo do prvog, izrazitog prog.cna hrvatskih reformista od strane Ministarstva vjera. Odluka ministra vjera Ljube Jovanovi a je od 6. aprila 1923., koju su na samu Veliku subotu objavile zagreba ke službene »Narodne novine«. Tako je i Ljuba Jovanovi u svojim državni kim shva anjima ovog pitanja bio na visini svojih drugova Draškovi a, Marinkovi a i Krstelja. Akt je sastavljen u Beogradu, (V. k. br. 356) koji je isto tako mogao da bude od rilje i do rije i napisan i u dvoru zagreba kog nadbiskupa. U najmanju ruku višednevni boravak ministra Jovanovi a kod zagreba kog nadbiskupa omogu io je da se snabdije dovoljnom zakonskom interpretacijom za svoje antireformisti ko nare enje.

»U posljednje se vrijeme dešava, da sve enici, pristaše takozvane hrvatske reformne crkve, javno obavljaju bogoslužje, krste, vjen aju i pokapaju na podru ju ove pokrajinske uprave, te ove funkcije unose u svoje mati ne knjige.

Tim se povodom prema nare enju Ministarstva vjera od 6. o. mj. V. K. Br. 356 odre uje ovo:

¹⁷ Prijetnje rimljana. »Preporod«. 1922.. br. 10. N5-SU.

¹⁸ »Preporod« 1922., br. 10, 92.

¹⁹ »Preporod« 1923.. br. 5. 32-3.1.

S obzirom na propis 1. 12. Ustava smatraju se usvojene samo one vjere, koje su u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca ve od prije dobine zakonsko priznanje. Samo pripadnici tih usvojenih vjera imadu pravo na javno ispo-vijedanje, dok pripadnici ostalih nepriznatih konfesija tog prava nemaju. Pripadnici ovakovih nepriznatih konfesija pripadaju prema propisima zakona od 17. januara 1906. pravno onoj prznatoj koiifesiiji koje su bile pripadnici prije negoli su od nje otpali. Ta na ela i propisi zakona vrijede i za pripadnike hrvatske reformne crkve. Prema tome imadu se i pripadnici te crkve u smislu §§ 14. i 19. Zakona o vjeroispovjednim odnosima od 13. januara 1906. smatrati pravno i dalje pripadnicima rimokatoli ke vjeroispovijesti, te ne mogu javno vršiti bogoslužje, ve imadu pravo jedino na ku no bogoslužje, na ispo-vijedanje vjere u domu i porodici. Zato se imadu u pogledu sastajanja u svrhe bogoslužja na pristaše te crkve primjenjivati sli na na ela, kakova su naredbom bivše hrv. slav. dalm. zemaljske vlade, odjela za bogoslužje i nastavu i odjela za unutarnje poslove od 12. studenoga 1895. br. 12.200 postavljen¹⁸ za postupak sa sektom nazarena i baptista, do im za vjerozakonsku pripadnost i odgoj djecu važe odnosne ustanove od 17. siječnja 1906. o vjeroispovjednim odnosima i provedbene od 15. travnja 1906. br. 6.889.

S obzirom na zakonske propise, koji postoje na ovdašnjem podruju glede sklapanja ženidbe, ne može se pred reformskim sve enikom uopće sklopiti valjani brak, a djeca rođena u ovakovom braku jesu nezakonita, te ih stizavaju sve posljedice, koje su propisane u općem građanskem zakoniku za nezakonitu djecu. To naravski vrijedi i za brakove samih reformaških sve-enika, koji su također ništetni, a djeca potekla iz takvih brakova, jesu danas nezakonita.

Ni pokapanje mrtvaca uz asistenciju hrv. reformaškog sve-enika nije dozvoljeno, jer bi to bio jedan in javnoga vršenja bogoslužja, na koji pristaše reformnog pokreta nemaju prava.

Reformaški sve-enici ne mogu voditi matice krštenih, vjenčanih i umrlih s dokaznom moći. Za vođenje takvih matica nadležni su jedino dušobrižnici i župski (parohijalni) uredi priznatih vjeroispovijesti. Lica, koja su po postojećim propisima obvezana na prijavu poroda i preminu a voditeljima matice, imadu to svaki put prijaviti voditeljima matice one zakonito priznate vjeroispovijesti, kojoj interesirane stranke prema postojećim zakonima pravno pripadaju.¹⁹

Ova Jovanovićeva zabrana javnog bogoslužja, te prava sklapanja brakova i pokapanja umrlih imala je ne samo da uključi i reformni pokret nego da ga kao nelegalnu akciju u njezinu zametku uništi. Sasvim izvanredan paradoks je da se jedan ministar Jugoslavije poziva na naredbu famoznog bana Khuen-Hedervarija i na zakone raspale Austro-Ugarske monarhije. Isto niz pravnika kao i političara vidio je u ovoj Jovanovićevoj interpretaciji Ustava potpuno nerazumijevanje ili svjesno izvrštanje samog Ustava. Ustav nikako nije mogao zabraniti, proklamirati naelo slobode vjere i savjesti, mogućnost stvaranja i organiziranje novih vjera i crkvenih organizacija. A to je moguće upotreboom 1. 14. Ustava koji kaže da građani imaju prava udruživati se u ciljevima koji nisu po zakonu kažnjivi. Kako vjerski reformni pokret nikako ne smeta državi već samo rimskoj katoličkoj crkvi, njega bi trebala da zaštititi upotreba 1. 14.

¹⁸ Progon. »Preporod« 1923., br. 7, 50-51.

Osim toga po objavi ove ministarske naredbe digla se po svim krajevima prava bura ogor enja. Najavljenu protestnu skupštinu zabranila je policija. Sam se ministar morao opravdati i priznati da je izdao naredbu da se hrvatsko-katoli ka crkva »rasturi«.

»Bi progonitelja uzdigao se nad nas, piše uvodni ar »Preporoda«. Rim, talijanski Rim, neprijatelj naroda našao je saveznike u sinovima našeg naroda. Nedavno je rimski papa upozorio be kog kardinala da austrijskim Hrvatima ne dozvoli propovijedi na hrvatskom jeziku. Nedavno, u velikom tjednu i na sam Uskrs, zabranio je trš anski biskup i talijanska vlast Slovenčima da kod mise zapjevaju svoje pu ke pjesme, kako su ih pjevali kroz stolje a. Onaj isti papinski talijanski Rim, koji je puštao da se iz Istre protjeraju naši sve enici i redovnici, koji ih je i sam rastjerao, našao je pomo nike u sinovima našeg naroda, našao je ljude, koji e nas udariti po nogama da padnemo na koljena pred talijanskim nasiljem, koji e nam zatvoriti usta, da ne možemo Bogu zapjevati hrvatskim jezikom, a silom otvoriti uši da slušamo tu insku rije u službi božjoj. Jedan Hrvat, nadbiskup Bauer, jedan Slovenac, dr. Korošec, i jedan Srbin, ministar vjera Jovanovi , pružiše si ruke na zator hrvatsko-katoli ke crkve ... Ve tri godine slušamo i itamo svijesne latinaške laži, kako naš pokret vodi u Beograd. Ve se tri godine gnjušamo nad nepoštenjem latinaša, koji su kod beogradskih ministara iznudili odredbe za odredbom proti nama i u isto vrijeme propovijedali: »Hrvatsko katoli ki pokret naru en je iz Beograda« ... Nasilje kojim nas se progoni ne služi na ast ni ministru vjera ni latinašima. Ne emo kritikovati Ustav, jer takova pitanja ne spadaju u naš list, ali svojim progonom radi ministar vjera proti 1. 12. Ustava, koji svima gra anima zajam uje slobodu vjere i savjesti. Kakova je to sloboda, ako nas se silom tjera u latinaše, kakva je to sloboda, kad se hrvatsko-katoli ka crkva ima »rasturiti«? Ili je možda sloboda, kada nas državna vlast sili, da budemo Rimljani: Ili je to sloboda, to je Ministarstvo odredilo, da državni inovnici koji kod nas dadu krstiti djecu, na nju ne dobivaju dohodak? Zar su ta djeca osu ena na smrt od gladi? Zar ne moraju jesti i obu i se, ako smo ju i mi krstili? Bit e sigurno sloboda, što ne smijemo mise oglasiti, što nam je bila zabranjena pravljedna skupština? . . . Neka vlada ne razbijanja glavu kako e se Hrvati moliti Bogu. Neka se ne brine za spas duša onih, koje je Rim izop io . . . Pod progonom smo. Narod bježi od latinaša i državna vlast treba da ga natjera na pokornost. Nas ne e slomiti ni taj progon.²¹

Na uskrsni ponедјелjak 8. aprila 1922. održane su dvije protestne skupštine poslije službi božjih u Zagrebu i Karlovcu. Dok je skupštinu u Zagrebu policija zabranila, pa je mogao da bude održan samo sastanak, u Karlovcu je manifestirala u »Zorin domu« ogromna masa za reformni pokret, a protiv naredbi ministra vjera, izdate na zahtjev nadbiskupa i ostalog episkopata.

Obje skupštine bile su gromka manifestacija antiklerikalne svijesti, a onda i pravi revolt protiv reakcionarnog saveza zagreba kog klerikalizma i oportunistika i radikalne vlade Nikole Pašića. Kritika postupka Ljube Jovanovića bila je teška i za tog političara porazna. Na oba ova zabora, na kojima su održani protestni govorovi prihvatiene su rezolucije koje su upućene Ministarskom savjetu u Beogradu,

²¹ Pod progonima. »Preporod« 1923., br. 7, 45-46.

kao i Namjesništvu u Zagrebu. U obje se najodlu nije protestira protiv progona kao i nasilja protiv državljana koje ih tjera u jednu crkvu, u kojoj oni ne e da ostanu. Sve je to povreda Ustava i slobode savjesti. Pri kraju su zahtjevali da se njihova ponovljena predstavka od 26. II. 1923. upu ena Narodnoj skupštini uzme u pretres kao i njihove molbe o priznanju župa i organiziranju hrvatsko-katoli ke crkve. Dosljedno tome da se izjedna e s ostalim crkvama u Kraljevini SHS. Do kona nog rješenja Ministarskog savjeta i Narodne skupštine kojoj e se uputiti nova predstavka traži se sloboda širenja njihovih na ela i održavanja bogoslužnih inova »vjeruju i da e u svojoj slobodnoj državi uživati više vjerske slobode nego neoslobo ena bra a u Italiji.«²²

Uistinu pokret se našao u veoma složenoj situaciji. Ministar vjera uop e se nije obazirao na te proteste i na predstavke pristaju i uz njihove najlju e neprijatelje. Nije bez zna enja da se upozori da je ministar Ljuba Jovanovi bio pored svega toga još i u prisnim odnosima s papinskim nuncijem Pellegrinettijem. Vo e pokreta ohrabrilje je injenica da je poslije ovih protestnih skupština porasla zagreba ka župa Za nekoliko stotina novih lanova. Isti je slu aj bio i u provinciji, u raznim gradi ima pa i selima. Sa svih strana požurivalo se da se pristupi široj organizaciji, unato postoje im zabranama. Tome se sve enici nisu mogli oglušiti i poslije veoma smišljeno izvedenih priprava došlo je do Prvog hrvatskog katoli kog sabora. Održan je 9. septembra 1923. u dvorani pjeva kog društva »Kolo« kome ie nekad prvi pokrovitelj bio biskup Strossmayer.

Saboru su prisustvovali zastupnici zagreba ke, koprivni ke i karlova ke župe kao i drugih mjesta (Bjelovara, akovca, Križevaca i Špiši -Bukovice). Svjetovnih izaslanika bilo je oko 40. Prvi govornik bjo je sve enik reformist Ante Donkovi . U velikom informativnom govoru istaknuo je svoju osnovnu misao osnivanja hrvatske katoli ke crkve, kao produženje rada starog glagoljaškog borca biskupa Grgura Nin-skog iz vremena prije hiljadu godina. Došao je trenutak da se iza e iz katakombe u koje je turila sve enstvo rimska zloba. »Treba da raširimo krila i poletimo po hrvatskoj zemlji i pozovemo sav naš narod da se s nama sjedini«. Sabor je jednodušno primio savjesno razra en Ustav hrvatsko-katoli ke crkve.²³ Poslije donošenja Ustava²⁴ prihva ena je rezolucija u kojoj se motivira osnivanje hrvatsko-katoli ke crkve. Tu se kaže, me u ostalim, i ovo:

»Pošto nisu uspjele molbe, da se našemu narodu povrati oteto pravo na živi narodni jezik u bogoslužju;

pošto se u hrvatskim i slovenskim krajevima, koji su potpali pod vlast Italije, sve više i više i sa strane rimske crkve zaoštrava borba protiv našemu narodu, da ga se odnarodi, pa su rastjerani naši biskupi, sve enici i redovnici* zabranjene slike na staroslavenskom jeziku, pa i na najve e blagdane, a nametnuti sve enici Talijani sve bahatije postupaju s našim narodom;

pošto rimska crkva ne pokazuje ni najmanje volje da vjernicima dade u eš e u izboru dušobrižnika, nego to pravo još i sku uje, niti sve enstvu i

²² Prosvjedna skupština pristaša hrvatsko-katoli ke reformne crkve u Karlovcu, održana travnja 1923. u velikoj dvorani »Zorin doma«. »Preporod«, 1923., br. 7, 46-49. — Prosvjedni sa stanak u Zagrebu. »Preporod« 1923., br. 7, 51-52.

²³ Prvi hrvatsko-katoli ki crkveni sabor. »Preporod«, 1923., br. 15-16, 103-105.

²⁴ »Preporod« 1923., br. 15-16, 93-103.

vjernicima daje udjela u vodenju crkvene imovine, pa se ta uništava i upotrebljava u svrhe, za koje nije odre ena;

pošto rimska gospoda, premda su im dobro poznate žalosne posljedice sve eni kog celibata po cijelom katoli kom svijetu, ne mi u ni prstom, da tom sve enstu silom nametnuti nenačredni zakon ublaže;

pošto rimska crkva kroz vijekove zauzima neprijateljsko stanovište prema Hrvatima i Slavenima uopće, zaklju uje:

da se osnuje hrvatsko-katoli ka crkva, koja e bez ikakove promjene potpuno istu uvati i ispovijedati katoli ku vjeru i sve vjerske istine . . .

Da ta hrvatska katoli ka crkva ostane potpuno samostalna pod predstavništvom hrvatskog katoli kog metropolite i hrvatskog katoli kog sabora . . .²⁵

Na saboru je izabранo i Vrhovno vijeće hrvatske katoli ke crkve kojemu je stavljen u zadatak da vodi crkvene poslove do izbora i ustoli enja biskupa, da provere organizaciju i spremi gradu za narodni crkveni sabor. Po etkom oktobra Vrhovno vijeće hrvatsko-katoli ke crkve obavijestilo je svoju pastvu poslanicom o stvorenim odlukama na prvom hrvatsko-katoli kom saboru.²⁶

U isto vrijeme pada u Beogradu, dakako na zahtjev zagreba kog nadbiskupa, nova i najteža odluka zabrane rada hrvatskoj staro-katoli koj crkvi. Naredba ministra Ljube Jovanovića bila je objavljena u zagreba kim »Narodnim novinama«.

»Ve više puta je izdalo ovo Ministarstvo nalog, da se zaprije i rad takozvane hrvatsko-katoli ke crkve. Unato tomu vrše prema novinskim vijestima sve enici pristaše reformnoga pokreta na raznim mjestima ovdašnjega podru ja javno razne bogoslužne ine, obdržavaju javno takozvane »hrvatske svete mise«, osnivaju takozvane »hrvatske katoli ke župe«, dapa e je zasjedao i »Hrvatski katoli ki crkveni sabor« sve to protiv odredaba državnoga našega Ustava, usprkos zabranama postoje ih državnih zakona te nare enja Ministarstva i ove pokrajinske uprave, a da pozvane upravne vlasti protiv prekršitelja ovih zabrana nisu propisno postupale.

Zato se prema nare enju Ministarstva vjera u Beogradu od 12. oktobra 1923., V. K. Br. 2570 sve podre ene oblasti ponovno upozoravaju na gore navedena nare enja te pozivaju da bez odlaganja i energi no poduzmu sve potrebite mjere, da se takozvani reformni pokret otpalih katoli kih sve enika u ovdašnjem podru ju svede u granice, koje su mu odre ene državnim Ustavom i postoje im zakonima. Prema samoj navedenoj naredbi Ministarstva vjera pristaše takozvanog reformnog katoli kog pokreta kao ustavno ne usvojene i zakonito ne priznate konfesije ograni eni su po Ustavu na ispovijedanje vjere u domu i porodici, i na takozvano ku no bogoslužje (exercitium privatum) a nisu nipošto ovlašteni na javne sastanke u bogoslužne svrhe ni onda, ako bi se ti sastanci imali da održe u privatnim zgradama i ako bi bili ograni eni samo na »pozvane«, jer i privatni se sastanci smiju da obdržavaju samo u zakonom dopuštene svrhe, a skupno bogoslužje pristaša zakonito nepriznatih sekti nije po Ustavu dozvoljeno.

Poziva se naslov, da o tome smjesta obavijesti sve podre ene oblasti, te da ih pozove na strogo obdržavanje ove naredbe kao i na to, da protiv onih koji se ogriješe o ova nare enja smjesta povede kazneni postupak.

²⁵ »Preporod« 1923., 15-16, 105.

²⁶ »Preporod« 1923., br. 17-18, 109-111.

Istodobno se glavari kraljevsko-županijskih i kraljevsko-kotarskih oblasti te kraljevsko-redarstvenog ravnateljstva i redarstvenog povjereništva pozivaju, da svaki pokušaj mimoilaženja ovih odredaba najstrožije kazne i spriječe, te se istodobno odgovornim ine za propuste u injene po gornjim odredbama.«²⁷

Uistinu, ova naredba ministra vjera koju je proveo zagrebački kraljevski namjesnik znaila je za reformiste i njihove pristalice, kako kaže »Preporod« tamnice i globe. Jer do sad, tko bi zaželio da sluša misu hrvatsku, itanu ili pjevanu, treba da bude novano kažnjen i utamni en. Tko bi poželio da mu dijete krsti hrvatsko-katolički sve enik bit će novano kažnjen i utamni en. Tko želi da mu se nad grobom pomoli hrvatsko-katolički sve enik, bit će novano kažnjen i utamni en.

»Tako to hoće papa u Rimu, to traži zagrebački nadbiskup, to zapovijeda gospodin ministar. Tamnicama i globom ima se uništiti hrvatsko-katolička crkva u koju su se upisale tisuće vjernika, tamnicama i globom nasile na slušanje nerazumljivih latinskih misa, vuku nas od križa Kristova, koji smo objeru te zagrlili i tjeraju da padnemo na koljena i poljubimo nogu rimskog pape kojom on gazi naša narodna prava.«²⁸

Ovo su bili neposredni odjeci jedne neoekivane stvarnosti koju je nametnuo pravoslavni ministar vjera, kao branilac interesa rimske Kurije i njениh predstavnika u Jugoslaviji.

Ovako izgleda takozvano beogradsko zalaganje za reformiste! Ovako dolazi u pravo svjetlo klerikalna agitacija da je Beograd podržavao reformni pokret.

Ovaj korak ministra vjera Ljube Jovanovića bio je neposredan povod da se u redovima reformnoga pokreta stalo na gledište da nema izmirenja i da treba kidati s Rimom. Ne samo idejno nego i formalno. Situacija je bila gotovo bez izlaza. A kod pojedinih voda depresija preogromna.²⁹ Ali drugi su bili odlučniji, pribraniji i hrabriji da izvrše prijelom s Rimom. Ogorčenje i uvreda rodili su saznanjem da je reformnom pokretu sada »jedini spas u potpunom prekidu s Rimom, te u ustavno usvojenoj i zakonsko priznatoj starokatoličkoj crkvi«.³⁰ U toj situaciji don Marko Kalodera, kanonik splitski koji je već od ranije bio tajni pristalica pokreta, uzima energiju no stvar u ruke. Poslije konsultiranja pojedinih vijeća hrvatskih katolika ţupa bude odlučno da don Kalodera stupi u pregovore s predstavnikom starokatoličke crkve u Beogradu. Naime znalo se da u pojedinim dijelovima Jugoslavije postoji zakonom priznata starokatolička crkva, koja je nastala poslije vatikanskog koncila 1870., osnovana od onih katolika, koji nisu mogli da prime dogmu o nepogrješivosti rimskog pontifeksa. Ta je crkva bila odobrena u Austriji posebnim zakonom 1877. Znači da je ona bila ranijim zakonom dozvoljena na teritorijima nekadašnjih austrijskih pokrajina, Slovenije i Dalmacije.

Tako se dogodio paradoks da su ujedinjenim silama Vatikan i beogradska vlada prisilile hrvatske reformne svećenike i njihove pristalice da sada traže izvan

²⁷ »Preporod« 1923., br. 19, 1-2.

²⁸ »Preporod« 1923., br. 19, 2.

²⁹ Niko Petrić, Moje uspomene, 50.

³⁰ Niko Petrić, Moje uspomene, 51

svoje države crkvenog poglavara mjesto da su se oni samostalno razvili i oformili u Jugoslaviji bez ikakvog vanjskog vrhovnog vodstva. Starokatoli ke crkve u Austriji, Njema koj, Švicarskoj, ehoslova koj, Holandiji, Americi i t d. bile su samostalne i neovisne od drugih starokatoli kih crkava. Sve su one i nacionalne, sa svojim živim narodnim jezikom u bogoslužju, sa necelibatskim sve enstvom. Vjerske stvari ure uje sabor. Tako se poslije pet godina borbe pošlo putem na koji je ukazao intuitivno pri prvim poecima rada reformnoga sve enstva profesor Stjepan Menciger. U Be je pošao don Marko Kalo era koji je kod tamošnjeg predsjednika sinodalnog vije a starokatoli ke crkve u Be u, Adalberta Schindelära stvar svršio na op e zadovoljstvo. Schindelär je naprosto priznao hrvatsko-katoli ku organizaciju i primio je za dionika svih prava i povlastica koje uživa starokatoli ka crkva, kao crkva državno priznata. Ujedno je potvrđio da spomenuta crkvena organizacija u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca prema op im na elima starokatoli ke crkve, kao narodna potpuno posjeduje crkvenu autonomiju i neovisnost.³¹

O ovome uspjehu izvijestilo je vije e hrvatsko-katoli ke, sada ve hrvatsko-starokatoli ke crkve jednako pastvu kao i Ministarstva vjera 7. decembra 1923.

U naro item broju »Preporoda« objavljena je poslanica upu ena hrvatskom katoli kom narodu kojom se objašnjavaju uzroci i povodi ove promjene, koja je u stvari bila samo formalne prirode, jer se u suštini ve duže vremena posve podudarala s na elima starokatoli ke crkve odvojivši se idejno od Rima. Jer jedna od motivacija, koja je osnovna i zajedni ka objema ovim institucijama jeste i odvajanje crkve od despotizma i imperijalizma Rimske Kurije. A ovaj se podudarao uvelike s onim Mussolinija. Odatle i strahovanje Mussolinijevo od pojave narodnih crkava koje se izdvajaju ispod vlasti Rimskoga prvosve enika. Jer Mussolini je ustvrdio da je »latinska i imperijalna tradicija Rima danas zastupana u katolicizmu. Stoga me veoma uznemiruje kad vidim da se ustanovljuju narodne crkve«.³² To je video Mussolini, ali ne i kratkovidni beogradski državnici koji su izilazili nesvijesno u susret Muissolinijevim težnjama. Mussolini je mogao biti zadovoljan ne samo s Bauerom, nego i s beogradskim ministrima.

Ministarstvu vjera upu ena je predstavka 7. XII. 1923. — kojom se u stvari ponovo traži odobrenje, ali sada za Hrvatsku starokatoli ku crkvu. Ovo je presudan dokumenat kao završni akt jedne petogodišnje borbe, koja je upornoš u protivnika, jednaka crkvenih vlasti, a tako i državnih (Draškovi -Marinkovi -Krstelj-Jovanovi), dovela do rješenja, koje u svojim poecima nikako nije bilo tako ni zamisljeno niti se k njemu svjesno polazilo. Sam akt dovoljno objašnjava zašto je tok razvoja ove borbe hrvatskih reformista u posljednjem trenutku, jedne gotovo bezizlazne situacije, uzeo ovakav obrat.

»Uslijed stroerog provo enja naredbe Ministarstva vjera od 12. oktobra 1923. V. K. br. 2570, kojom se ima »najoštrije kazniti« svaki rad Hrvatsko-katoli ke crkve i koja zapravo zna i njezino potpuno uništenje, saop ilo je Vrhovno Vije e Hrvatsko-katoli ke crkve u Zagrebu preko Župnih vije a svim vjernicima, da se nemaju nadati ne samo zakonskom priznanju svoje crkvene organizacije, nego niti bilo kakvo toleranciji iste u kraljevini SHS.

³¹ »Preporod« 1923.. br. 19. 2-3.

³² Vidi naprijed poglavje V.

Vjernici Hrvatsko-katoli ke crkve odgovorili su putem svojih Župnih vije a, da sasvim i potpuno usvajaju ime, nauku i Ustav Starokatoli ke crkve i žele da njihove crkvene opine sa injavaju Hrvatsku Starokatoli ku crkvu u kraljevini SHS.

Na temelju te izjave stupilo je Vrhovno Vije e u pregovore sa Starokatoli kom crkvom u njema koj Austriji, pod koje jurisdikciju spadaju starokatolici naše države. Predstavnici Starokatoli ke crkve u Be u službeno su priznali dosadašnju Hrvatsko-katoli ku crkvu sa svim njezinim vjernicima, sve enicima i župama sastavnim dijelom Starokatoli ke crkve pod imenom: »Hrvatska Starokatoli ka crkva« priznavši ujedno istoj prema opim na elim Starokatoli ke crkve crkvenu autonomiju.

Tu službenu izjavu prilažemo u ovjerovljenom prijepisu i prijevodu, a tako i Ustav Starokatoli ke crkve u njema kom izvorniku i hrvatskom prijevodu.

Prema tomu ne postoji više dosadašnja Hrvatsko-katoli ka crkva u državi SHS, pošto njezini pristaše prelaze u Starokatoli ku crkvu pod imenom »Hrvatska Starokatoli ka crkva«, koja usvaja nauku Starokatoli ke crkve prema zakonski odobrenom warnsdorfskom katekizmu, a tako i njezin Ustav zakonski odobren za zemlje bivše austrijske države.

Sve to ovim javljamo Ministarstvu vjera, doti no po njemu Kraljevskoj Vladi u Beogradu, dok prijepis dostavljamo Kraljevskom Povjereništvu za prosvjetu i vjere u Zagrebu, te ujedno primje ujemo, da je Starokatoli ka crkva bila zakonom priznata vjeroispovijest u bivšoj austrijskoj državi za sve zemlje zastupane na Carevinskom Vije u, prema tomu i u onima našima pokrajinama, koje su prije ujedinjenja potpadale pod Austriju, dakle u Dalmaciji, Istri (Krk), Kranjskoj, Štajerskoj (Lavant) i to dekretom Ministarstva bogoštovlja i nastave u Be u od 18. oktobra 1877., koji dekret tako er prilažemo. Ista je vjeroispovijest priznata i u našoj državi Ustavom od 28. juna 1921., I. XII. koji izri ito usvaja sve one vjere, koje su na ma kom dijelu Kraljevine ve dobine zakonsko priznanje, pa prema tomu i Almanah Kraljevine SHS, izdanje 1921/1922., II. 2, 51 i 55, navodi Starokatoli ku vjeroispovijest kao priznatu.

Što se ti e samog stupanja u Starokatoli ku crkvu, naši e vjernici ispuniti sve vjerske propise odnosnih interkonfesionalnih zakona, a ujedno e sve postoje državne propise kao i one što ih odre uje Ustav Starokatoli ke crkve ispuniti sve naše organizacije, te isto priop iti Ministarstvu vjera.

Molimo gospodina Ministra vjera, da ovo uzme do znanja i naloži podre enim organima, da s pristašama Starokatoli ke crkve imadu postupati kao s pripadnicima zakonom priznate vjeroispovijesti.

Potpuno smo uvjereni, da e gospodin Ministar vjera odbiti svaki pokušaj, došao on ma s koje strane, koji bi potla ivanjem Starokatoli ke crkve zna io gaženje državnog Ustava.«³³

Time je i službeno bilo objavljeni odvajanje reformnih hrvatskih sve enika i od hrvatske kao i rimske vrhovne uprave. Sada se ni u Beogradu nije mogao da izigra Ustav — bez o igledne povrede. Stoga je Ministarstvo vjera 18. XII. 1923. donijelo odluku kojom se potvr uju navodi Predstavke od 7. XII. 1923. i priznaje Starokatoli ka crkva u kraljevini »sa svim pravima i povlasticama, što ih državni Ustav i .zemaljski zakoni daju ustavno usvojenim i zakonito priznatim vjerama.«³⁴

³³ »Preporod« 1923., br. 19, 3-4.

³⁴ Naše priznanje. »Preporod« 1923., br. 23-24, i.

Sve što sad slijedi samo je prirodan tok razvoja u vezi s legaliziranjem pokreta kao samostalne i od Rima odvojene crkve. Zato, daljnji život i historija Starokatoli ke crkve, njene teško e koje e se pojavljivati na li nim i na elnim pitanjima, kao i borba kolju e i dalje svim mogu im sredstvima protiv nje voditi rimokatoli ka crkva, ne spada u djelokrug ove rasprave. Svakako je hrvatski klerikalizam u jednoj ovakvoj 'ustanovi' našao novog antiklerikalnog protivnika, koji je nepoštedno otkrivaо zakulisne intrige klerikalaca.

Uspjeh reformista izazvao je u klerikalnim redovima pometnju i ljutnju, o emu tako rje ito govori klerikalna štampa. Napisi najvulgarnijih napadaja, naro ito li nih kao i moralno-politi ke motivacije za otpad od Rima, pokazuju koliko ih je ovaj poraz neprijatno dirnuo. Oni su, štoviše, smatrali da je to izvedeno gaženjem Vidovdanskog Ustava! Kao što su klerikalci pred svojim separatisti kim pristalicama u etiri oka, u isповjedaonici pa i na propovjedaonici govorili da su reformisti oru e srpske hegemonije i da svojim radom žele da Hrvate odvedu u pravoslavlje, oni su to i napisali u »Katoli kom listu« — na vijest o dozvoli rada Starokatoli koj crkvi. U nizu nepoštednih pogrda ima i denuncijacija, upu enih hrvatskim separatisti ki raspoloženim masama, da ih ozlojede na hrvatske »izdajice«. Jednako, u klerikalnoj Pu koj stranci, koja je sada Hrvatska, napustivši svoj Jugoslavenski atribut, vrativši se na svoja iskonska, predmajskodeklaracijska vremena i frankova ka politi ka ishva asnja. »Katoli ki list« (1923. br. 52) govore i o reformistima, kaže za njih da su to od »vjere otpali sve enici... koji su u službi tatzkog, protukatoli kog, protukrš anskog, da i bezbožnog liberalizma... pa su te svrzimantije bacile u blato svoj katoli ki, hrvatski i sve eni ki zna aj. Oni su puko svijesno oružje u rukama naših narodnih neprijatelja ...« A da se vidi tko su ti narodni, t. j. prvenstveno hrvatski neprijatelji, a onda i katoli ki, jer to su za tog pisca u stvari sinonimi, on je kasnije malo jasniji za one koji ga ranije eventualno ne bi valjano razumjeli. »Reformaški sve enici postali su prije svijesno negoli nesvijesno puko oru e u rukama onih naših narodnih i vjerskih neprijatelja, koji nastoje hrvatski narod prevesti na pravoslavlje, a u nas je pravoslavlje istovjetno sa srpstvom.«³⁵ listi taj »Katoli ki list« 1924. upozorava vladu da su reformisti otisli u pangermane i osnovali pangermansku stranku! T. j. ju er je bio zadatak ovih ljudi da Hrvate posrbljuju, a ve danas da ponjem uju. Iz kruga ovih ispitivanja izlaze polemike koje su vo ene izme u novih hrvatskih starokatolika i starih rimske klerikalaca. Svakako bi bile više interesantne za psihopatologa nego histori ara.

Hrvatski starokatolici dali su se živo na posao. Ve 21. i 22. januara 1924. održan je prvi hrvatski starokatoli ki crkveni sabor. Na saboru je izabran i prvi biskup u li nosti don Marka Kalo ere, bivšeg kanonika i župnika grada Splita. Kada je Ministarstvo vjera priznalo ovaj izbor, biskup je sve ano posve en 25. II. 1924. od strane utrechtskog nadbiskupa Franje Kennincka i harlemskog biskupa J. van Vlimena.³⁶ Rastanak sa svojim dotadašnjim župljanima objavio je don Marko Kalo- era u jednoj poslanici poslije izbora za biskupa, kojom je opravdao svoj korak. Sada je bilo Marku Kalo eri da izdrži najteže napade, mahom li ne prirode koje je

³⁵ Latinaško mahnitanje. »Preporod« 1923., br. 20-21, 9.
³⁶ »Preporod« 1924., br. 1-3, 1.

na njega upravila klerikalna štampa. Do nedavna još uveliko cijenjen prelat rimske crkve, a od trenutka prijelaza na starokatolicizam, postaje u oima donedavnih hvalitelja, ovjek najrdavije prošlosti. Napadaji su imali za cilj da se pastva u rimokatoli koj crkvi ne pokoleba i da se redovi starokatolika ne poja aju. Zato je trebalo sve mogu e poduzeti, da se zamah i polet starokatolicizma u Hrvatskoj što više umanji. Odatle vije anje jugoslavenskog episkopata 28. i 29. februara 1924. Odatle izjava zagreba kog sve enstva od 11. marta 1924. protiv starokatolika, odatle zahtjev i naredba zagreba kog nadbiskupa da se s tom izjavom imaju solidarizirati svi sve enici njegove dijeceze.³⁷ Prema zaklju ku episkopata trebalo je izobli iti prvo starokatoli kog biskupa, na izri iti prijedlog nadbiskupa Bauera. Zbog napadaja »Katoli kog lista« na Kaloderinu li nost, kao što je to u inio i sam nadbiskup Bauer u svojoj uskršnjoj poslanici, odgovorio je jednim pismom Ante Donkovi , prikazavši crnu sliku moralnog nali ja koje je pripadalo rimokatoli kom .sve enstu prije, kao i poslije ujedinjenja. Nesumnjivo težak, mu no optužuju i dokumenat za amoralne prilike u zagreba kog dijecezi.³⁸ Ante Donkovi nikad nije bio za ove teške optužbe zvat na sud da se opravda, naprosto stoga što ga nitko nije predao судu da se ispita da li su njegovi navodi to ni ili proizvoljni. Taj veliki dokumenat apologije biskupa Kalodere svršava refleksivnim mislima kolje tako er teško udaraju na obraz napada a.

»Mi jako dobro pozajemo našega biskupa, i zato ga štujemo i cijenimo. Ali da smo u izboru slu ajno pogriješili. — što nijesmo, — sva bi ljaga pala samo opet na rimsku, latinsku crkvu. Naš biskup, do par dana pred izborom za biskupa u našoj crkvi, bio je u rimskoj, u Vašoj crkvi, i u njoj je obnašao naj asnije, najvažnije, najdelikatnije službe; bio je odgojitelj klerika, tajnik biskupski, župnik u Splitu, kanonik stolne splitske crkve, upravitelj sestara milosrdnica, crkveni sudac, prosinodalni ispitatelj, katehet u srednjim školama, biskupov zastupnik u školskim vijeima, lan Narodnog vije a i Op inskog predstavnštva u Splitu, duša svih karitativnih ustanova splitskih. I u svim tim službama bio je uvijek obasipan pohvalama i priznanjima te ope tovano od biskupa predlagan za biskupa u Splitu.

Ili je gospodin biskup Marko Kalodera zasluzio te sve pohvale i priznanja ili nije. Ako ih je zasluzio, kao što i jest, mi smo jako dobro pogodili u izboru; a ako kažete da ih nije zasluzio, e, onda bi samo vaša, rimska crkva dala sebi najnemiliju svjedodžbu, što takvim po astima i povjerenjem dariva nedostojne sve enike.«³⁹

Nadbiskupu Bauern, koji je u svojoj uskršnjoj poslanici dodirnuo ovaj rascjep u njegovo dijecezi i teško napao moralnu pozadinu pokreta, ne štede i ni novog biskupa hrvatske starokatoli ke crkve, posvetio je isti Ante Donkovi zasebno pismo u kojem analizira svu politiku, nacionalnu, crkvenu i moralnu prošlost zagreba kog nadbiskupa. Svi ovi detalji daju jednu kaleidoskopsku sliku i oduzimaju prava da se s visokog piedestala dijele moralne lekcije drugoj li nosti pa ma one bile u protivnom crkvenom taboru.⁴⁰ Ova teška optužba koja je u javnosti izazvala veoma mu an

³⁷ »Preporod« 1924., br. 7-8, 11-12.

³⁸ Ante Donkovi , Prvo pismo gospodinu nadbiskupu A. Baueru. »Preporod« 1924., br. 1-8, 13-15.

³⁹ »Preporod« 1924., br. 1-3, 15.

⁴⁰ Ante Donkovi , Drugo pismo nadbiskupu Baueru. »Preporod« 1924., br. 4-6, 10-14.

utisak ostala je ne samo bez odgovora nego i bez tužbe. Nadbiskup Bauer smatrao je da velikodostojni ki prije e preko svih tih optužbi kao nedostojnih kleveta. Ovime nije završen proces me usobnog optuživanja. On e se dugo vremena voditi na raznovrsnim sektorima javnog rada u državi.

IX.

,,PAPOZDER I POPOZDER"

Antiklerikalizam Stjepana Radića

Li nost Stjepana Radi a, politi ara i narodnog tribuna, vo e selja kih masa odmah od prvih dana ujedinjenja, kao i u danima koji su mu prethodili, ostavlja bez sumnje jednu izuzetno uvjerljivu sliku u razvoju cijelokupnog politi kog previranja mlade države. Kroz teško školovanje u gimnaziji, a poslije na univerzitetima u Zagrebu, Pragu, Moskvi, Parizu, kroz zatvore i svakojaka stradanja, izgradio je Stjepan Radi svoju li nost, koja je i na one koji su mu bili protivnici ostavljala jake utiske politi ara širokih, naprednih, gotovo revolucionarnih pogleda. Istinski uvjeren Slaven, sa jakim socijalnim osje ajima[^] zra io je Stjepan Radi i kao mladi i kao zreo politi ar. Njegov stav u Narodnom vije u, a tako i u HRSS, koja je oduševljeno prihvatala i propovijedala federalisti ko i republikansko ure enje države, izazvao je na suprotnim stranama oštru kritiku i nepomirljive protivnosti. Odmah u po etku, nastao je jedan žestok i nekompromisan sudar dviju ideologija, centralisti ke i federalisti ke. Uz prvu se vezivala jugoslavenska misao, a uz federalisti ke kod Hrvata i Slovenaca, separatisti ke i ekskuluzivisti ke. Paradoks je da su se uz njega, velikog Slavena i Jugoslavena vezivale nade najupornijih separatista. Jedina republikanska ideja koja je tada vezana i sa federalisti kim i sa široko jugoslavenskim gledištem, bila je predstavljena u Jugoslavenskoj republikanskoj stranci, koju su vodili Ljuba Stojanovi i Jaša Prodanovi. Ovaj politi ki sudar dvaju tabora, koje s jedne strane predstavlja Svetozar Pribi evi , a s druge Stjepan Radi , uvelike e ko iti konsolidaciju zemlje. Sedmogodišnji politi ki rat, koji je vodio Stjepan Radi , završava u fazi kad napušta republikanizam i površinski separatizam, i prilazi unitarizmu i monarhizmu (1925.). Ovaj Radi ev gest prešao je svu dotadašnju elasti nost njegovih ranijih politi kih poteza. Jedni su ove psihološke permutacije tuma ili nedosljednoš u jednog kolebljivog zna aja, drugi su bili voljni da u tim manama vide samo realnog politi ara koji cijeni i odmjerava situacije i prema njima podešava postupke, da bi tako za stranku i za narod postigao najve i dio predvi enih uspjeha. Tre i pak, najnepomirljiviji i najodsudniji protivnici Radi evih metamorfoza tuma ili su ovaj njegov prijelom samo kao najvještiji manevar savršene politi ke taktike da se, ma da to izgleda paradoksalno, kroz monarhizam, kroz kompromitirani monarhizam, do e do želenog cilja — samostalne Hrvatske republike.

U prvom periodu tako zvane sedmogodišnje pasivne rezistencije Radi eve Hrvatske republikanske selja ke stranke, klerikalci ne sara uju sa Stjepanom Radi em. Naprsto zbog ranijih i savremenih Radi evih na elnih gledanja na hrvatski klerikalizam. Do izmirenja sa Radi evom selja kom strankom do i e mnogo kasnije, u stvari tek poslije njegove smrti, kad e se svi separatisti ki redovi sjediniti u jednom

frontu protiv Beograda, povedeni HSS-om kao najmo nijom strankom Hrvatske. U ovom prvom periodu klerikalci ne sara uju s Radi em, ne možda zbog svog jugosla venstva koje je izviralo iz mutnih dubina crnožute Majske deklaracije, nego naprsto zbog Radi eva notornog antiklerikalizma. A s njime je Stjepan Radi bio sro en još od prvih dana svoje rane mladosti, kad je u gimnaziji po eo da samostalno sudi o sa vremenim politi kim nevoljama Hrvata. Jednako on kao i njegov brat Ante. Pogotovo od vremena kad su se pojavile njihove prve selja ke novine »Dom« 1900., i otkad je Osnovana Hrvatska pu ka selja ka stranka (1904.). U ovome smjeru i u ovim na elima Stjepan Radi je nepokolebljivo dosljedan od najranije svoje mladosti pa do groba. Nepromjenljivo stalan protivnik klerikalizma i zloupotrebe vjere i crkve u politi ke ciljeve. S tim uporedo prate ga na itavom životnom putu stalna i snažna osje anja i vjera u Slavenstvo i njegovu ulogu u ovje anstvu unato svim krizama koje su ga snalazile kroz vjekove. Od rane mladosti kad je kao svršeni šestogimnazijalac posjetio Rusiju, gdje je kasnije studirao, kao i u Pragu, Radi ostaje vjeran Slavenstvu i kao politi ar i kao propovjednik kulturne solidarnosti svih Slavena. A i na tome polju Stjepan Radi stoji antipodno prema klerikalcima.

Da bi se sasvim razumjelo ovo neslaganje klerikalaca i Stjepana Radi a za prvih sedam godina Jugoslavije, treba malo zahvatiti i u raniji život Stjepana Radi a. Odatle se bolje razumije i sva ona grmljavina, koja se podizala i s jedne i s druge strane. S jedne tribine na drugu.

Stjepan i Ante Radi djeca su selja kog porijekla. Stjepan kao i brat Ante u neposrednom su dodiru sa seljakom od rane mladosti, otkad se sasvim saživljavaju sa njegovim nevoljama i nadama na bolji život, socijalni i politi ki. Stjepan Radi uspio je da zaroni u dubine selja ke duše više nego ma i jedan hrvatski politi ar prije njega. U njoj on nailazi svojim dodirom na harmoni ki odjek, pun i razuman, shvatljiv i topao. Uvijek, i onda kad pita ili kad upu uje, onda kad moli ili zapovijeda. Stjepan Radi je pravilno video da sve enstvo u velikom dijelu nije prilazilo tome seljaku onim evan eoskim krš anstvom kako bi to trebalo da bude po zapovijedi U itelja iz Nazareta. Tu su i prvi njegovi sudari sa sve enicima ove vrste. Kao mladi dolazi u priliku da ih kritizira i da im zamjera njihov socijalni egoizam kao i esto eksplotiranje, duhovno i materijalno neprosvioje enog seljaka. On je ve u ranoj mladosti dosta toga razumio što je još mnogima starima bila tajna sa sedam pe ata. On je shvatio na mnogim primjerima zašto je Ante Star evi tako nepovoljno studio o hrvatskim popovima, ma da su vrlo rano mnogi uz njega pristajali.

Ove antiklerikalne Star evi eve ideje bile su duboko usa ene i u oba brata Radi a. Oni su do njih doprli vlastitim životnim iskustvima, u borbi koju su oni izdržavali, kad su stali da otimaju seljaka ispod klerikalnog tutorstva na prijelomu XIX. i XX.stolje a. Tu su oni nepomirljivi i odlu ni u itelji naroda kad ga upozoravaju odakle mu izviru mnoge nevolje i opasnosti. Stjepan Radi a tako ni brat Ante, ipak nisu uop avali niti su prema svima odreda sve enicima zauzimali negativno držanje. Naprotiv. Nikad oni nisu bili škrty u pohvalama i priznanjima prema onim crkvenim ljudima koji su uistinu pravo vršili svoj poziv, u crkvi a tako i u narodu. Zato je Stjepan Radi savršeno razlikovao vjeru i crkvu, pa je lako mogao da ukazuje i na njene zloupotrebe od strane onog sve enstva koje je htjelo da se politi ki nametne svojoj pastvi.

Na trnovitoj stazi svoga životnog, politi kog i nau nog školovanja, Stjepan Radi još je u ranoj mladosti došao u bliži dodir s mnogim prvacima iz naroda, ija su imena zra ila ne samo u hrvatstvu nego i u itavom Slavenstvu. Bila su to upravo duhovna lica, biskup Strossmayer i Franjo Radi, prvi voda Jugoslavenske akademije. Još kao petnaestgo išnji gimnazijalac Stjepan Radi je upoznao biskupa Strossmayera u akovu, na prolazu za Beograd. Od Trebarjev?, rodnog mjesta Radi eva, do Beograda mali dje ak je per pedes apostolorum stigao do svoja dva glavna cilja koja je u svom romanti arskom zanosu imao pred oima, do akova i Beograda. Na tom puitu mnoga gostoljubiva sve eni ka ku a, katoli ka i pravoslavna, ugostila je temperamentnog pobornika budu ih politi kih strujanja, koja ➤ ve tada u njegovoj glavi bila konstruirana i formulirana. Neizbrisiv je bio dojam koji je na nj u inio Strossmayer. Nakon dvije godine došao je Radi ponovo u akovo, kad je poslije prvih svojih demonstracija zatvoren i izdvojen iz škole,¹ da zamoli Strossrnayera da ga preporu i kod mitropolita Mihaila u Beogradu, koji bi ga opet imao snabdjeti preprukama za put u — Rasiju. Obojica udovoljiše njegovoj molbi ostali su u Radi evu srcu trajno i duboko usa eni. Kasnije za sveu ilišnih studija Radi je bio esti gost u Kuriji kanonika Franje Radi koga. Tu je on s u enim ideologom jugoslavenske, misli izmjenjivao mnoge i mnoge politi ke misli. Ove posjete kod Franje Radi je bio visoko cijenio i Sam ih je nazvao svojom prvom politi kom školom.² Kao što je Radi bio dosljedan cijelog života svojim pogledima na zadatke sve enstva, tako je on dosljedan i Jugoslaven i Slaven, ma da u ponekom periodu njegova života izgleda kao da je to jugoslavenstvo bilo potisnuto od elementarnoga zamaha vanjskog hrvatstva koje je bilo više njegovih masa nego njegovo. Svakako je vrlo zna ajno da mla i politi ar Radi, a tako i zreo vo a stranke, nikad ne zaboravlja na velikog biskupa i na njegovu ulogu u politi koj i kulturnoj historiji Hrvata u XIX. stolje u.

Još je Strossmayer bio živ, kad dvadesetšestogodišnji Radi piše u Strossmayerovu duhu o narodnom kao i vjerskom jedinstvu naroda. U »Hrvatskoj misli« (1897. u Pragui), i kasnije u Zagrebu, gdje je taj list izdavao. U sukobima hrvatsko-srpskim Radi se nije dao zavesti šovenskim ispadima radikalnog nacionalizma franakovaca. U tim borbama jezuitsko-stadlerovske metode bile su naro ito u Bosni, povodom pitanja pripadnosti Bosne i Hercegovine, stalni kamen spoticanja i smetnji slozi vj'erama razjedinjene bra e. Radi iskreno želi da Bosna i Hercegovina budu ona pokrajina na kojoj e se stvoriti pravi trajni temelj posvemašnjeg »narodnog jedinstva hrvatskoga ili srpskoga naroda«, umjesto da bude uporište s kojeg e narodni neprijatelji jednim mahom osujetiti sve hrvafeke i srpske planove.

Za Radi a je ve 1897. posvemašnje narodno jedinstvo ideal.

»Ne emo sloge, kompromisa; slogu uglavljuju razli iti elementi, slogu treba ugovarati, kod ugovaranja treba popuštati, "kod popuštanja se tuži i sudi, a to vazda ostavlja žalac koji prije ili poslije dovodi do ponovnoga

¹ Stj. Radi je kao ak VI. razreda zagreba ke gimnazije 30. IV. 1888. prilikom izvo enja opere »Nikola Šubi Zrinski« (od I. Zajca) uskliknuo: »Slava Zrinskome, dolje tiran Hedervary.« Biskup Strossmayer, kad je saznao zā tu prvu Radi evu demonstraciju, iz novina, rekao je: »Ovaj mladi je skinuo plo u sa grobnice, u koju je uzidana hrvatska sloboda.« (»Nova Hrvatska« 13. IX. 1942.) Kasnije, dogodine, došao je u sukob sa profesorom koji je batinao ake. (Isklju en je odlukom vlade 15. XI. 1889.). Milan Marjanovi , Stjepan Radi, Beograd 1937., 12-15).

² Viktor Novak, Iz poslednje godine školovanja Stjepana Radi a. »Politika« 6. I. 1941.

rascjepa. Naša je narodna duša jedna. Sad treba to jedinstvo manifestirati. Na jedan hrvatski ili srpski narod valja da se oslone na zapadu Slovenci a na istoku Bugari, kao najsrodniji narodi hrvatskomu ili srpskomu, narodi koji danas imaju posebne svoje težnje, ali je pouzdane nade, da će se te ajem vremena u težnjama zbližiti tu s narodom hrvatskim, tamo sa srpskim. Narodno jedinstvo postostru uje narodnu snagu. Ono je prvi uvjet da narod ne propadne... S hrvatskim ili sa srpskim narodnim jedinstvom po nimo, sa zdravo shva enom slavenskom uzajamnošću nastavimo. S ozbiljnim i temeljitim proučanjem zapadno-evropske kulture završimo. *Tvrdo smo uvjereni, da će ova dva naša narodna idea obasjati zrake i treće eg našeg idea, vjerskoga jedinstva katoličkih i pravoslavnih Slavena. Ne mislimo jedinstva formalnoga, koje bi se proglašilo papinskom bulom ili zaključkom crkvenog sabora, nego ono jedinstvo koje i danas postoji, ako i rijetko, u kršćanskim srcima.* Što je naoko naša najveća nesreća, može biti najjača poluga svih naših težnja kad kažemo istinu: »Hrvat ili Srbin, Hrvat (Srbin) ili Slaven, katolik ili pravoslavni.«³

U ovako strosmayerovski shva enoj ideologiji jedinstva naroda i vjere kojoj je Stjepan Radić ostao vjeran i onda kad je grmio protiv klika koje su Beogradom ovladale, izgradio je svoje antiklerikalne poglede kojih se tako i nikad nije odrekao. Više nego ikad antiklerikalni i antijezuitski, Radić se izjasnio u asu smrti velikoga biskupa (1905.). Tada je on u nekoliko napisa prikazao biskupovu fizionomiju i istodobno pokazao koliko su osnovne Strossmayerove misli nailazile na skladan odjek u njegovu intelektu i njegovim osjećajima, hrvatskim, jugoslavenskim, slavenskim i liberalno kršćanskim, u stvari antijezuitskim i antiklerikalnim. Jer Strossmayerova smrt dala je prilike upravo ovima da na svoj klerikalni način ozabiljeđe plemeniti lik rada i života velikog Slavena, dostažna u enika svete blage. Tom prilikom Radić je sugestivno prikazao u sebi anjima posljednji susret, peti sa biskupom u akovu, kad je bio njegovim gostom sa svojom ženom. Bilo je to 26. VI. 1903., malo dana pred pad bana Khuen-Hedervarya. Stjepan Radić je naišao na još svježa Starca iji je duh zablistao kad su poveli riječ o njegovim omiljelim temama, Slavenstvu, glagolizmu, boljim budućnostima jugoslavenstva, neoslobodjenog i razjedinjenog, vjerski i politički. Kad su govorili o eškoj, Radić mu je spomenuo da je Strossmayer hrvatski Hus, samo s tom razlikom, što biskupa nisu još spalili. Za trpezom, pred velikim brojem svećenika održao je Radić govor u kome je podvukao šta je upravo značilo podizanje Sveučilišta i Akademije u borbi s Mađarima i Nijemcima. Biskup Strossmayer bio je prijatno dirnut i tako izazvan održao je govor u kome je opet bljesnuo svjetli duh velikog oratora.

»I sav kao pomlađen, prije a Stjepan Radić — odgovaraše mi biskup, doduše sjedeći, ali uzdižući i se duhom tako visoko da su se svi gosti pogledavali, kao da se pitaju, govori li to starac, koji je više nego jednom nogom u grobu. Taj Strossmayerov odgovor pokazao je pred mnogim svjetocima, svećenicima i svjetovnjacima, da je Strossmäyer još uvek svoj i naš, da nije ni ije oruđe i da ni ije oruđe ne je nikad postati. I da iz svih svojih susretaja s tim dostožnjim nasljednikom slavenskih apostola nemam druge uspomene nego na ovaj dan, bio bih dosta stalani i jak da

³ Prema: »Jugoslavenske novine« 19. XI. 1936.

svim jezuitskim nametnicima, koji posiju za svetinjom njegova groba, a klijahu ast njegova života oštro i glasno doviknem: »*Prste k sebi, sinovi tmine. Kas je ovo grob, jer i sav ovaj njegov život bijaše naš, hrvatski, slavenski, kršanski; a vi idite i služite onom iji jeste, ocu laži i djeci njegovoj.*« *

Tko je taj otac laži i tko su djeca njegova bilo je jasno svakome tko je znao Radi a i poznavao Strossmayerov duh.

U lanku »Što nam je bio Strossmayer«, Stjepan Radi dao je jedan osobit portret biskupa kako su ga vidjeli njegovi savremenici i one generacije koje su s pijetetom ulazile u sadržinu i tendencije ideologije akova kog biskupa. Naro ito je on podvukao njegovu misiju kao predstavnika jedne istinski narodne crkve, kao antipoda latinaštvu i jezuitizmu ultramontanaca. Radi tvrdi da e Strossmayerova li nost biti svetija i ve a što se budu savremenici više od njega udaljavali. Misli su to, koje je o Strossmayeru izrekao i proslavljeni astronom i književnik Camille Flammarion, u svom na indeks stavljrenom djelu: »La fin du monde«.

»Sav naš politi ki odgoj, naša štampa, piše ogor en Stjepan Radi , pa i naša knjiga zadahnuta je mislima, zbog kojih je Strossmayer tu mnogo hrvatskom srcu, a da je politi ko steklištvu sad u ma aronskom, sad u frankova kom duhu kod nas preovladalo, bio bi Strossmayer tu ve i našoj savjesti. A ta savjest kazuje što je biskup bio Hrvatima i kao Hrvat i kao Slaven. Kao Hrvat vrsto je branio hrvatsko državno pravo, a kao Slaven to je pravo pomladio Jugoslavenstvom i Slavenstvom. On je tomu pravu otupio svaku oštricu koju bi ono moglo da ima protiv Srba, otkrivaju i osnove na kojima mogu Hrvati s ostalim Slavenima u monarchiji graditi sporazumno svoju budunost. Kao Slaven je osjeao da je sudbina svih malih slavenskih naroda nerazriješivo vezana s napretkom i veli inom Rusije.«

Zato je on 1888. o devetstogodišnjici ruskog pokrštenja uputio onaj znameniti pozdravni telegram zbog koga je došao u sukob s carem Franjom Josipom n. Kao Hrvat, Jugoslaven i Slaven posve uje Strossmayer svoju katedralu jedinstvu crkava, slozi i ljubavi svoga naroda (1882.). Ovaj veliki biskupov gest tuma i Radi dubokim slavenskim osje ajem i dalekovidnim ciljevima.

»Gdje se vjersko jedinstvo propovijeda na slavu božju sloganom i ljubavlju našega naroda, tu morade umuknuti vika i jezuitskih i fanariotskih bjesomu nika, da ostane samo veli ajno djelo, koje je i po zamisli i po izvedbi kao uzvišeni simbol jugoslavenske i sveslavenske duševne harmonije. A da taj duševni sklad bude potpun trebalo je otstraniti i sve vanjske znakove slavenskoga poniženja i osvaja ke proždrljivosti bilo rimske, bilo bizantske. Pa kako je pred uskrasnutom Bugarskom i Srbijom morala uzma i nadutost grka, tako se po Strossmayerovoj osnovi preporo ena Hrvatska ima oslobođiti latinaša. Ali naš biskup išao je još i dalje, prodahnut nepokolebljivom vjerom u božanstvo Kristovo i svetost svih apostola, a osje aju i duboko, da je na stolici slavnoga i svetoga Metodija dvostruki apostolski nasljednik, planuo je pravednim gnjevom na zlosretni pokušaj, da se katolička crkva centralizuje poput kakve azijatske despotije, a biskupi, apostolski nasljednici ponize na pokorne sluge glavara jezuitskoga reda.

⁴ Stjepan Radi , Moji susretaji s našim biskupom. »Novi vijenac« 1905., 141-144. Prilog »Hrvatske misli« 1905., br. 9.

Krivo se veli, da je naš biskup mrzio jezuite do posljednjega daha života svoga. Ta Strossmayer je znao pružiti ruku i onomu koji nije mogao napisati stranice bez poruge njegovu geniju i bez zavisti njegovu dostojsku. (Tu Radi misli na nadbiskupa Stadlera). Nego Strossmayer je dobro uviđao da u savremenoj Evropi kršćanstvu uopće, a u katoličkom jezuitskoj disciplini i moralu, pa je zato proti političkom katolicizmu postavio katolicizam vjerski, te nema jednog jedinog njegova pisma, u kom ne bi govorio, i svima nam vruće preporučavao ne jezuitske pokornosti nego kršćansku ljubav i molitvu, poput ljubimca Isusova Ivana Evanđeliste... Kao biskup nije se dao zaštiti ni zborom kardinala, ni spletkom jezuita...⁵

Još snažnije i buntovnije izrazio je Radi svoje negodovanje nad jezuitskim eksploriranjem liosti biskupa Strossrnayera nad samim njegovim odrom, kad je podvrgao kritici posmrtni govor nadbiskupa Stadlera pri Strossmayerovo sahrani. Prije nego što je prikazao sam govor, Radi je okarakterizirao pisanje Stadlerove »Vrhbosne«. Dojam tih lanaka, obavljenih fu »Vrhbosni«, koju ure uju sarajevski jezuiti, od 1900. na ovamo bio je, kaže Radi, upravo sramotan i porazan za sve prave Hrvate rodoljube i istinske kršćane.

»Dapaće i poslije svih najnovijih sramotnih i nedostojnih napadaja u »Vrhbosni« za koju više nema ni poštena lista, ni poštena ovjeka, izvan onoga kruga, koji se ropski pokorava svakomu jezuitskom migu i poslije svega toga nisi mogao vjerovati da se i Stadler slaže s tim duhom političkog katolicizma bez ikakve vjerske sadržine, s tim duhom poganske mržnje i osjetljivosti.«

Me utim upravo govor nadbiskupa Stadlera nad Strossmayerovim odrom uvjerio je Radi a da je duh »Vrhbosne«, ujedno i duh nadbiskupa Stadlera. Nad odrom trebalo je da govori semelja ki župnik Pavić, »po mnijenju prijatelja i neprijatelja svojih, možda najuzorniji, naju eniji, najrjeđi itiji, i što je kod ove zgode bilo vanredno važno, možda najnarodniji sve enik itave Strossmayerove biskupije. Me utim Stadler je svojim dostojsvom izvojevaо prvenstvo nad neznatnim župnikom. Osnovna Stadlerova misao bila je da prikaže Strossmayera kao najodanijega sina Svetе Stolice. Prema tomu, u tom svom nastojanju, morao je sa svog klerikalnog gledišta da mimoiće upravo osnovne ideje vodilje cijelog Strossrnayera. Govoreći o podizanju katedrale Stadler je izrekao misli koje su prenerazile Radi a. Naime nadbiskup je rekao da »ova crkva opovrgava tvrdnju, da Strossmayer nije bio odan Svetoj Stolici. Ona je dokaz kako je ljubio Isusa — Gospodina, tako je ljubio i svetu mater crkvu i Isusova namjesnika na zemlji«. Na ove misli užasava se Radi.

»Me utim, mene pro oše srsti: pogledam na propovije aoniou i vidim nadbiskupa u njegovu žaru kao da se hoće s nekim pograbiti. Kao da sam osjećao, da bi na ove riječi i stotinu glasova moglo poviknuti: »Dakle tako! Nema nikakve, baš nikakve razlike u ljubavi k Isusu, živom Bogu i u priznavanju vrhovnog tva rimskega pape! Ili je prema tome i Krist Strossrnayera bio puki ovjek, ili mu je Kristov namjesnik na zemlji tako er bio pravi Bog. Jest,

⁵ Stjepan Radić, Sto nam je bio Strossmayer. »Hrvatska misao«, 1905., VIII, 337-340

takova svetogrdna misao neumoljivo slijedi iza gornje tvrdnje Stadlerovei Ali revnomu »Rimljaninu«; ni to ne bijaše dosta. Okrene se k ulazu hrama i pro ita onaj divni napis na vratima. Ali itaju i ispusti redak: »Jedinstvu crkava«. Zašto? O ito zato, jer se jedinstvo Isto ne i Zapadne crkve, za koje se mole i katolici i pravoslavni, ne da ni zamisliti s pomo u jezuitske vlasti i bizantinske lukavosti, nego se dade posti i jedino krš anskom ljubavlju i tvrdom vjerom u živoga Boga.«

U Radi u je izazvao »nadbiskup — latinaš — « pravu sablazan, kad je stao da tuma i sliku nad Strossmayerovim grobom koji kle i pred Bogom a pod zaštitom Cirila i Metodija, jer Stadler ni u toj slici nije vidio ništa drugo nego Strossmayerovu odanost Svetoj Stolici. Pri kraju spomenuo je Stadler želju da da Bog da se dva naroda sjedine.

Ali »ni u propovjednikovu glasu ne bijaše ni traga krš anskoj poniznosti, pokori i kaianju, nego je naprotiv iz njegovih usta zvuao kao oštar nož krik vlastohlepnosti jezuitske. Drugi vapaj ostao je uzaludan stoga, što se jednomu od dvaju bratskih naroda nije ni njegovo ime spomenulo, kao da bi se pro-lomio velebni onaj hram, kad bi se pod njegovim svodom za ulo ime Srbin.«

Tako je Strossmayer bio ne samo neshva en nego i izobli en od glavnog govornika nad samim njegovim odrom. Zato je neobično teško ovo palo Radi u, pošto je Strossmayer još prije dvije godine kad je bio posljednji put s njim, jasno osušio svaku tu insku politiku, pa ma se ona krila i pod plaštem katolicizma i mahala koliko joj drago Isusovim krstom. »I zato ne pojmem — osu uje Radi odgovorne za sahranu, što je poznata eta rijetkih, ali uglednih Strossmayerovih prijatelja mogla dopustiti, da jezuitizam uzme pa bilo i mrtvog našeg biskupa pa ma i na as u zakup, kako je to bio frankovluk u inio još sa živim Star evi em.⁶

Samo je po sebi razumljivo da su klerikalci sa svih strana osuli paljbu na Stjepana Radića, njegovu »Hrvatsku misao« i njegovo »bezbožništvo«, gledaju i u ovom slučaju samo produženje njegova antiklerikalnog rada i kao saradnika svoga brata Antuna u »Domu« i kao vodu mlade selja ke stranke. A njeno je ja anje do-lazilo u stalni sukob sa akcijama klerikalaca u Zagrebu koji su se već pribrali i politički organizirani istupali. Zagrebačko klerikalno! »Hrvatstvo« i Stadlerova sarajevska »Vrhbosna« stalno uzimaju na nišan braću Stjepana i Antuna Radića »ludog Stjepana« i »crnog Antonija«, kako ih je pred klerikalima željela omraziti »Vrhbosna« još 1904. Dakako, da im Obojica nisu ostali dužni užvraćajući i im udarcima kojima su seljaci odobravali, razumijevali ih i pozdravljali. »Psovke, izrugivanja, podmetanja, bijes«, — kako »Dom« karakterizira pisanje »Vrhbosne«,⁷ — uistinu su jedini argumen-ti kojima klerikalci obasipišu braću Radiće. Opće je poznat epiteton koji je urednih »Vrhbosne« označio za urednika »Doma« — »Papožder i Popožder«! Poslije jednog bezogoljog i vulgarnog napadaja »Vrhbosne« na Stjepana i Antuna Radića, Stjepan je okarakterizirao pisanje ovog klerikalnog organa (1904. u svojoj »Hrvatskoj Smotri«, 633) u inivši odgovornim za takva pisanja i nadbiskupa Stadlera kao

⁶ Ba uška (= Stjepan Radić). Stadlerova propovijed nad Strossmayerovim grobom. »Hrvatska misao« 1905., br. 8.
⁷ »Dom« III, 192, 205.

i dra, Šari a. »Za obojicu sam držao, da nisu samo iskreni i dobri katolici, nego i pravi kršani i pošteni ljudi; ovakvo pisanje, koje odaje i surovost i zlobu, i koje se sustavno nastavljuju, tu je moju vjeru uzdrmalo«.

Ali nisu se bra a Radi i, njihov »Dom« i HSS napadali kamo u klerikalnim listovima. Tome je trebala da posluži i crkva. I sa propovjedaonica seoskih župa grmjelo se esto protiv seljaka pristalica Selja ke stranke, italaca bezbožnog »Doma«, kao i njihovih urednika. Jezuiti na svojim misama u seoskim crkvama napadaju tako er selja ki pokret i izjavljuju svoje nade da e njihove misije tek onda pokazati uspjeh kad Hrvati ne budu više itali Radi ev »Dom«. Ali esto se doga alo da su jezuitske propovijedi imale upravo suprotan u inak, jer su seljaci baš tada stali da se pretpisuju na njima još nepoznati list⁸.

Ali ne samo kroz »Dom« nego i kroz svoju »Hrvatsku misao« namijenjenu hrvatskoj naprednoj omladini u »mjese niku za narodno gospodarstvo, književnost i politiku u slavenskom demokratskom duhu« Stjepan Radi nepomirljivo razotkriva kleraklne makinacije izobli uju i na svoj osobeni na in duh i metode klerikalizma. Dakako, da je kao takav izazivao najgor enije napadaje, naro ito od strane najžeš ih bojovnika militantnog klerikalizma, jezuita. Jer i Radi preuzima karakteristike klerikalizma od predstavnika reformatorskog katolicizma, historiara umjetnosti i kulture Fr. Krausa, a te su oznake postale suština klerikalnog katekizma. Naime, »klerikalac je, komu je pojam crkve viši od vjere; klerikalac je, tko papu zamjenjuje s crkvom; klerikalac je tko vjeruje, da je kraljevstvo Božje na ovom svijetu, i da je u mo i Petrova klju a i svjetska vlast nad vladarima i narodima, kako je to tvrdilo srednjovje no papinstvo; klerikalac je, tko si umišlja, da se vjersko osvjedo enje može silom stvoriti ili uništiti; klerikalac je, tko je vazda pripravan, da istu zapovijed svoje savjesti žrtvuje tu em autoritetu«, »Hrvatska misao« 1904., 575).

U io je Stjepan Radi i odvra ao hrvatski narod od klerikalnog zalu ivanja da e mu pape i njegova vjernost Svetoj Stolici pribaviti državnu samostalnost i slobodu. Mla oj hrvatskoj inteligenciji prilazio je Radi jednakim zanosom kao i svojoj selja koj bra i, o ekuju i od nje, da se ne e povoditi za starim buržujskim shva anjem ostarjelih i sterilnih politiara, što po oše tragom klerikalaca, koji su poslije prvog hrvatskog Euharisti kog kongresa 1900. stali da polažu svu svoju nadu u Rimsku Kuriju i u papu Pija X.

»Oni naši politi ari, — izlaže Stj. Radi u studioznom lanku »Kako se danas brani domovina?« — (»Hrvatska misao« 1904.647) —, koji su u rimskom papi odkrili i hrvatskoga politi koga spasitelja, neko su se vrijeme pošteno znojili, da rimskoga papu i rimske kardinale dobro i temeljito upute, kolika bi to bila korist za katoli ku crkvu, da Hrvati, kao katoli ki narod obnove i u vrste svoju staru hrvatsku državu. Osobito se sarajevski nadbiskup Stadler mu io, da rimskim crkvenim velmožama dokaže, kako bi hrvatska država bila najja i i najsigurniji katoli ki most na putu do Carigrada i dalje na istok. Stadlerova revnost dopala se pokojnomu papi Lavu XIII, ali današnji papa Pio X mnogo više sluša be ke i berlinske Nijemce, nego ovoga odnoga Hrvata, a kako je još po svom srcu i po odgoju dobar Talijan, ne mari

⁸ »Dom« V, 1904., br. 3, 44. (S. D. VI = Sakupljena djela).

Hrvatskoj nimalo pomagati ve zato, što misli, da bi oja ana i pove ana Hrvatska bila na nepriliku njegovoj domovini Italiji. A onda treba spomenuti i to, da je današnji papa iz Mljeta ke, i da je u Mljetcima ili u Veneciji gotovo sav svoj život sproveo, a nama je dobro poznato, da nas Hrvate baš mljeta ki Talijani najviše preziru i mrze. *I tako danas iz Rima nema za nas nikakve pomo i, a kamo li spasa. Dapa e iz Rima otimlu nam sada i ono malo prava, što smo ga jedva jedvice sa uvali: pritištu naime, ili ak tjeraju slavensku službu božju i iz onih župa, gdje se do danas od božjega žrtvenika uje narodni naš slavenski posve eni jezik ...*

Ovakve slobobodoumne i napredne misli 1904. godine izazvale su upravo mahnitanje na klerikalnoj strani. Kao vidoviti pretkaziva, Stjepan Radi je pravilno ocijenio Pija X. na samom po etku njegova pontifikata. A sva ta izlaganja bila su za jezuite hereti ka i neprijateljska i crkvi i vjeri, pa ih je trebalo svim sredstvima pobijati .Njih je osim toga uznemiravalo što je on tvrdio i govorio, pisao i štampao, da izme u pravoslavlja i katolicizma u stvari i nema razlike, te da te dvije crkve ne smiju da budu smetnja za bratstvo i slavensku solidarnost izme u katoličkih i pravoslavnih Slavena, naro ito ne izme u Srba i Hrvata. A za frankofurtimaše to je bio u stvari pravi otpad od prave i jedino spasavaju e crkve .Na velikoj selja koj skupštini u Velikom Grdjevcu 14. I. 1904. Radi je dodirnuo pitanje hrvatsko-srpskog razdora i naglasio je da Srbe i Hrvate ne bi smjele da dijele vjere, jer su obje gotovo iste i jednake. Njega je za govora prekinuo stari župnik iz Ra e Ivan Mikac. koji je pred 10.000 selja kog .svijeta imao kuraži da kaže, da su te dvije vjere iste, samo su s dvije crkve. Ma da taj župnik nije bio neki »Slavosrb«, kako to kaže Radi , ipak je imao ovako uzvišeno i pomiriteljno shva anje o crkvama koje rastavljaju Srbe i Hrvate. Zato je Radi , pišu i studiju o »Slavenskoj narodnoj svijesti« i »Dva nepremostiva ponora, što za uvijek dijele Slavenstvo« — (»Hrvatska misao« 1904.), — izveo iz ove misli starog župnika, a i svojih slobodoumnih i naprednih težnji, zaklju ak da katolicizam i pravoslavlje ne smiju da budu po- svojoj suštini opre ni i smetnja moralnom i duhovnom jedinstvu Slavena.

Takva shva anja i zanos kojim su se ona iznosila, oštrina demaskiranja politike klerikalaca uzbu ivala su ih i njihova je štampa, dnevna, nedjeljna i revijalna, dizala drvlje i kamenje na oba Radi a.

U takvim oštrim sudovima o bra i Radi ima nije zaostajala ni filozofska Mahni eva »Hrvatska straža«, reagiraju i na svaki njihov lanak ili govor. Za »Hrvatsku stražu« (1903.), » itava djelatnost »Doma« ide za tim, da otrgne hrvatski narod od crkve, od Rima, od sve enstva. U politici ho e da se stvori velika selja ka stranka, što bi u svemu bila mjerodavna, ali sve enika bi iz nje trebalo isklju iti, te izru iti seljake drugim vo ama... Tako na primjer u lanku »Hrvati, vratimo se na pravi put« i na drugim mjestima, gdje tako govorci o Rimu i papi, da neuki itatelj mora zaklju iti: Što dalje od Rima, to bolje...« ili, na drugom mjestu: »Zna se da je Radi ev »Dom« veoma poguban list za naš narod. Svojim napadajima na vjeru katoli ku, na rimskog papu, na biskupe i sve enike, svojom smutljivom i protuvjerskom pisanim, »Dom« kao da je rad u prostoga puka omrziti i crkvu i njezine službenike, sve enike«. Uznemirena je i uvrije ena »Hrvatska straža« što je Radi narodu govorio, da se otkako ga ima stalno bori s Rimom i Be om. »Mi smo Hrvati u zabludi, što smo se okrenuli k Zapadu, a odvratili od Istoka. .. Sve što je na Za-

padu — to je Hrvatu neprijatelj — pa bio to sad Nijemac, bio Talijan, bio Be , ili Rim... »⁹

Me utim, bra a Radi i, naro ito Stjepan, nije ostajao samo na ideološkim disputama sa svojim klerikalnim protivnicima. U e i narod, na užas klerikalaca, da je narod suveren u svojim zahtjevima u unutrašnjoj kao i vanjskoj politici, traže i svoje puno nacionalno i ekonomsko samoopredjeljenje, Stjepan Radi je zahtjevao da se zemlja vrati seljaku, fabrika radnicima a trgovina kooperativima. Ova sažeta formulacija Radi eve ekonomske politike, koju je seljak shva ao i prihva ao, išla je konkretno za diobom velikih posjeda. Tu se, dakako, morao da sukobi sa feudalnom strukturom društva, koje je u to vrijeme bilo i te kako starostaleško. Programske misli o parcelaciji velikih posjeda dovele su do zabrane prvog programa selja ke stranke. Veleposjednici osjetiše revolucionarnu snagu ovih zahtjeva, pa su odmah starim oprobanim sredstvom denuncijacija zatražili intervenciju be kog dvora. Me u tim tužbama bila je jedna i zagreba kog nadbiskupa Posilovi a.¹⁰

Stoga je klerikalno »Hrvatstvo« u prvom svom broju napalo Radi ev »Dom« i nazvalo ga bezbolnim listom. Naravno da je i »Dom« uzvratio pozdrave prikazavši jezuitsku fisionomiju tog lista u borbi za ugroženo »veliko« i »slavno« hrvatstvo. Radi dovikuje zgranutim klerikalcima da je samo u slozi i jedinstvu naroda istoga jezika i plemena na Slavenskom jugu njegova budu nost, od Triglava i Jadrana do Crnoga mora. A »samo-Hrvati ,kako neki ho e da budu, to su samoubojice ili tu inske sluge« poru uje »Dom« hrvatskim klerikalnim i neklerikalnim separatistima.¹¹

Udruženim snagama pobijale su klerikalne novine i revije Radi ev »Dom«. Stoga su bra a Radi i zaklju ili da se jednim na elnim stavom odgovori svim tim klerikalnim protivnicima. Me utim, cenzura naklonjena klerikalcima, zaplijenila je itavu stranu ili kako stoji prema Radi evoj terminologiji: »Zarobila«.¹²

Crkveni poglavari bili su esto uznemireni i ljuti kad su saznavali da i pored svih opomena koje su se upu ivale sve enstvu:, po koji sve enik ipak pristaje uz ideje bra e Radi a i pomaže propagiranje na ela njihove stranke. Crkvene vlasti zabranjivale su sve enicima da ni u kom slu aju ne smiju da budu pretplatnici »Doma« a pogotovo ne njegovi povjerenici, U prvo vrijeme crkvene su vlasti u tome imale i uspjeha. Naro ito je »Katoli ki list« podigao protiv »Doma« veliku galamu i optužio je sa krivovjerstva sve one koji bi itali »Dom«. God. 1903. primalo je »Dom« kojih pedesetak sve enika. Sam Radi piše da je »sad stvar gotova. Popovi su proti »Domu« i ne e se više k njemu okrenuti. Pa e i ovo nekoliko njih 0 novoj godini za omima drugima«.¹³

Me utim ni ove smetnje nisu zaustavljale Radi e, niti su se njihove pristaše kolebali da li treba istrajati. A ta njihova upornost i postepeno pristajanje naprednjih i odrešitijih seljaka uz njihov pokret povela je za sobom ponekog, naro ito mla eg sve enika. Kad bi nadbiskup za takav slu aj saznao, odmah bi poveo postupak 1 uputio takvom prestupniku niz pitanja na koja je trebao da odgovori. Pitanja su bila tako sastavljena, kako bi mladi prestupnik osjetio svu težinu svoga velikoga

⁹ Povodom proslave bra e Radi a. »Javnost« 1936.. br. 25, 562.

¹⁰ Stjepan Kranj evi , Hrvatski selja ki pokret. »Selo i seljaštvo.« Sarajevo 1937., 27-28.

¹¹ »Dom« 1904., br. 18, 280 (S. D. VI).

¹² »Dom« 1903., br. 2, 169-171. (S. D. V).

¹³ »Doto« 1903., br. 17, 269 (S. D. V).

grijeha. U ovakvom jednom aktu koji je nadbiskup uputio kapelanu Stjepanu Rušcu, pita se:

»1. Je li vam poznato, da je Stjepan Radi javno ustvrdio, da naš narod ne e biti sretan, dok ga rimski papa ne prokune?

2. Je li vam poznato, kako je Ante Radi u svom »Domu« napadao crkvu katoli ku i katoli ko sve enstvo i odvra ao naš katoli ki narod od svete pri esti porugljivo govore i o »krušnom Bogu« i kako bra a tako er u svojim novinama huškaju naš katoli ki narod proti njegovom sve enstvu zavode i ga na otpor proti odredbama crkve?

3. Je li vam poznato, da je Preuzvišeni Ordinarij naš (t. j. dr. Posilovi) poradi svega toga svojemu sve enstvu zabranio pristajati uz Selja ku stranku bra e Radi a i širiti njihova na ela?

4. Ako vam je sve to poznato, kako opravdavate vaše ostentativno držanje prema re enoj stranci prigodom vaših primicija, i ako ste pristaša te stranke, ime to opravdavate?«¹⁴

Na ovo je uredništvo »Doma« dalo jedan svoj karakteristi an komentar i neke vrste demanti. Prije svega, urednik nije ni znao kako je doti ni mladi sve-enik, koji je tek obavio svoju prvu misu, odgovorio Duhovnom Stolu u Zagrebu. Jer to nije bio prvi slu aj da se pristalice Selja ke stranke izlažu neprijatnostima radi njihova politi kog uvjerenja. Uredništvo se stoga nije dosad osvrtalo na podmetanja od strane klerikalaca kao da se u »Domu« »napada crkva katoli ka i katoli ko sve-enstvo«, i kako »bra a Radi i još svedjer huškaju narod proti njegovom sve enstvu zavode i ga na otpor proti odredbama Crkve«. Urednik je miran, jer se dosada kao napadaj na crkvu uzimala kritika postupaka nekog nevaljalog popa. Me utim s ovim aktom, koji je u ime Duhovnog stola potpisao vikar, biskup Krapac, sasvim je druga stvar. Jer, tu se radi o službenom objavlјivanju jedne izmišljotine kao da je Radi negdje rekao da e Hrvati tek onda biti sretni, ako ih papa prokune. Isto to važi i za izmišljotinu da je negdje govorio o »krušnom Bogu«.¹⁵

Me utim ovaj demanti uredništva »Doma« nije oslobođio Radi a od ovog tvr enja. I to ne samo kod klerikalaca i ostalih njegovih protivnika, koji su esto citirali ovu »njegovu« misao, nego i kod svih njegovih poštovatelja i svih naprednih rodoljuba. Ona je rasla s imenima Stjepana i Ante Radi a, naro ito Stjepana, pa je kasnije Radi nikad više nije ni demantirao, primivši je kao da ju je i izrekao. Ova se tvrdnja pripisivana Radi u stalno ponavljalala kroz dnevnu i ostalu štampu, otkako ju je prvi put objavio »Katoli ki list« prema nekim obavještenjima od lica koje je bilo u Beogradu, gdje je navodno Radi u jednom vatrenom antiklerikalnom govoru (1904.) napao hrvatske klerikalce kao neprijatelje narodnog jedinstva. Tadašnja frankofurtimaština bila je još više i zato izazvana što je ta izjava pala u pravoslavnom Beogradu! Tako je ta misao bila sro ena sa fizionomijom Stjepana Radi a. Klerikalce nije mogao Radi još i stoga da uvjeri, jer je postojao jedan drugi njegov demanti, poslije nekog napadaja »Hrvatstva«, u kome je on 17. X. 1904. doista rekao »da nije nikad nikomu kazao niti mogao da kaže da je katolik, nego da nastoji biti samo pravi krš anin«.¹⁶

¹⁴ »Dom« 1906. 154. (S. D. VII, 134)

¹⁵ »Dom« 1908., br. 35, 200-202; (S. D. X. 200-202).

¹⁶ S. D. XVIII. 224.

U postepenom pou avanju selja kih masa »Dom« je dodirnuo mnoga, za tadašnja shva anja upravo revolucionarna pitanja. Odnos crkve prema državi u apostolskoj monarhiji imac je da ostane na ustaljenoj srednjevjekovnoj tradiciji. Kojeg li zaprepaštenja kad je »Dom« jednoga dana stao da zagovara odvajanje crkve od države, ukazuju i na stav »Hrvatstva« koje teži za »samostalnoš u« crkve.¹⁷

Za vrijeme prvog svjetskog rata mogli su se klerikalci uvjeriti da e im Stjepan Radi biti stalni i nepomirljiv protivnik. Otkako je 1908. ušao u hrvatski Sabor sa prva svoja dva druga, (a 1910. porastao je broj poslanika njegove stranke na devetoricu, medu kojom su bila petorica seljaka), klerikalci su imali prilike da uju Radi eva nepovoljna mišljenja i sa saborske tribine. Teške prehrambene prilike, kao i eksploatacija seljaka za ratna podavanja, dala su povod za oštru kritiku, u kojoj je dodirnut veleposjed, svjetovni i crkveni, kao favorizirani u podnošenju tereta. U svojim oscilativnim shva anjima prema svjetskim doga ajima tokom rata, Stjepan Radi bio je stalno na strani Rusije, pogotovo onda, kad su 1917. po ele u Rusiji revolucije. Na užasavanje klerikalaca i konzervativne buržoazije Radi je juna 1917. ustvrdio, da još nema ruske revolucije, jer e se ona tek pojavit. ¹⁸ A u Oktobarskoj revoluciji dogledavao je Radi pravog inioca koji e preporoditi i Rusiju i ovje anstvo. I dok su malodušni, a još više neskloni i neprijateljski raspoloženi prema velikom djelu osloba anja ruskog seljaka i radnika od vjekovne tiranije, stali u front protiv Rusije, Radi naprotiv sav oduševljen tuma i svojim seljacima da se »Rusija ne kida i ne raspada, nego se Rusija roji i obnavlja... I eto san postaje java: Rusija se obnavlja, Rusija se roji i zato tko je slavenski Hrvat me u nama — a to treba da smo svi — *taj neka se istom sada za našu budu nost ništa ne boji*.¹⁹

Nije udo da su lanci Stjepana Radi a o Rusiji tih dana bili pod udarom cenzure, jer je dokazivao, da je Rusija upravo Oktobarskom revolucijom stvorila temelje novom me unarodnom pravu, srušivši dotadašnje me unarodno nepravo, a ono e »osigurati slobodu, pravicu i sre u svakome iole svijesnome i sposobnome narodu«. Sve je ovo zaprepaštavalo hrvatske klerikalce i stvaralo nepremostiv jaz. A Radi eva nastojanja za ožitvorenjem »pravica za radni ku i selja ku sirotinju«²⁰ poga ala su sred srca feudalne privilegije hrvatskog visokog klera, s kojim se ve niži stao da razilazi. Klerikalci, koji su za prve tri godine rata strahovali od eventualne pobjede Rusije zbog njenog pravoslavlja i njenog utjecaja na pravoslavne balkanske narode, ubrzo su poslije Oktobarske revolucije, prema diktatu iz Be a i Rima, stali da u toj novoj Rusiji vide drugog socijalnog protivnika, koga treba svim silama suzbijati. Kao što su to klerikalci inili sa svojim ranijim protivnicima u Hrvatskoj, ozna avaju i ih pred masama kao bezbožnike i nevjernike, tako su se sada stali obarati na marksisti ka na elu o religiji i crkvi, vjeruju i da e se mo i za dugo vrijeme održati u svojim pozicijama kad i u Hrvatsku stane nadirati talas novog socijalnog stremljenja. Odatile, od samih po etaka novih datuma u Rusiji, poštreni napadaji na Radi a, uslijed njegovih odobravanja velikog preporoda koji je inauguirala u Rusiji Oktobarska revolucija. Me utim, Radi a to nije nimalo smetalo,

¹⁷ »Dom« 1904., br. 9.

¹⁸ »Dom« 1917., br. 22.

¹⁹ »Dom« 1917., br. 49.

²⁰ »Dom« 1918., br. 7.

jer je znao, da e njegove mase više vjerovati njemu, nego sve enicima i klerikalcima, koji su ga ozna ivali kao bezbožnika.

Ovakav Stjepan Radi , iz vremena prije Jugoslavije ostao je dosljedan i u Jugoslaviji. itav jedan decenij, kolikogod je poživio do tragi ne posljedice fatalnog 20. juna 1928., (f 8. VIII. 1928.).

Ali ni klerikalci nisu izmijenili svojih uvjerenja o njegovu »bezbožništvu« i antiklerikalizmu koji je njih pred širokim masama seljaka toliko teško poga ao. A klerikalce je veoma uz nemirilo, kad je i Radi u program HRSS 1921. unio i stav 0 vjeri. U tre em poglavlju se kaže da je »vjera temelj moralnoj kulturi. Vjera uop e, a krš anski nauk je temelj poštenoga odgoja. Krš anske crkve i sve javne vjerske zajednice posvema su slobodne u nau anju i u ispovijedanju vjere, u izvršivanju svih vjerskih obreda i u vjerskom saobra aju sa svojim vjerskim poglavarima tako er izvan vanjskih granica republike«.²¹ Dakako, Radi je i sada samo na liniji, koju je zacrtao još 1904. u osnovnim politi kim i kulturnim na elima HSS pri njenom osnivanju. Mora da se kaže da Radi nije bio za vjerski indiferentizam, poznavaju i dobro onovremeni mentalitet hrvatskog seljaka, ali je odlu no zastupao gledište, u vezi sa školskom politikom »da se svaki klerikalni prohtjev mora iz škola odstraniti, poticao on s katoli ke ili pravoslavne strane«. Ovako je Radi govorio i pisao 1904. u »Hrvatskoj misli« kad je objasnjavao potrebu jedne selja ke stranke, njen program, na elu 1 taktiku. Ovako do ujedinjenja 1918., ovako u opoziciji, a jednako i kao Ministar prosvjete! Uvijek jednako i nepromjenljivo, napredno; slobodoumno i — antiklerikalno. Sve su njegove pristalice, ali i protivnici dobro znali, da Stjepan Radi i ovim stavom programa o vjeri u stvari podvla i misao koja odvaja religiju od politike. Tako je to on shva ao, a takvim je duhom prožet sav njegov daljnji rad u eri nje-gova najžeš eg republikanstva, prije i poslije polaska u Rusiju.

Svakako je Radi ovim htio da zaštiti svoje politi ke interese od klerikalnih intriga. Osim toga u stranci se sada nalazio ve i prili an broj sve enika, iju je sa-vjest morao zadovoljiti ma i ovakvom formulacijom. Pored toga u isto vrijeme diskutirano je u Konstituanti o istom problemu u vezi sa XII. lanom Nacrtu Ustava, pa je i Radi bio primoran da pred svojim masama zauzme odre eni stav. Tim više, što su klerikalci podvla ili da je ovim Nacrtom Ustava došla u pogibelj i vjera i crkva. Ovako je parirao klerikalcima u njihovu licitiranju s opasnoš u vjere, koja je dolazila od klerikalnih fantazmagorija, a te i nisu bile tako bezopasne, jer su ih klerikalci vješto povezali s ugroženim hrvatstvom.

Radi je ve 1919.—1920. suvereno vladao nad narodnim masama u Hrvatskoj, o emu su dali rje it dokaz izbori za Konsbituantu, kao i gradski izbori u Zagrebu, žarištu klerikalizma u Hrvatskoj. Dok je Hrvatski blok, koji je formiran poslije izglasavanja Ustava, i poslije Obznane i represalija koje su vo ene svom strogos u, od 28.000 zagreba kih izbornika izborio 15.297 glasova, dotle su klerikalci mogli da zabiljež jednu bijednu cifru: svega 366 glasova! Pa opet, njihova dreka na sve nji-hove protivnike bila je tolika kao da su oni najmo niji predstavnici hrvatskog naroda. Ne, to oni doista nikad nisu bili. Samo, veoma vješti znali su se vezati uz najradikal-nije nezadovoljnike i pomo u njihovom ste i ugled mo nog politi kog inioca. Oni su

²¹ Stjepan Radi , Temeljni nauk ili program Hrvatske republikanske selja ke stranke (HRSS). Zagreb 1921., 6.

bili samo najvještiji i najradikalniji eksplotatori političkih nezadovoljstava u državi i njima se koristili u svoje političke svrhe.

Stjepan Radi nije propuštao prilike a da ne zada klerikalcima potreban udarac, naročito onda kad su se nametali kao tutori »veliko« i »samo« hrvatstva. Kad se 11. XII. 1921. saznalo za rezultat izbora u Zagrebu, Stjepan Radi je sazvao komers u veliku dvoranu »Hrvatskog Sokola«. U velikom govoru Radi je istaknuo značenje pobjede »Hrvatskog bloka«. U dvorani i izvan nje sakupila se ogromna masa pristalica, koja je u pravom zanosu odobravala temperamentnom govorniku. U narodito sarkastičnom i oštom tonu Radi nije poštudio ni klerikalce, ili kako ih on nazva »popovce«, u stvari »onih nekoliko nesolidnih i ambicioznih mladih a i hrvatskih katoličkih episkopat«.

Na ovo je »Katolički list« ljutito i odlučno odgovorio Radi u. Njemu je strašno, da je masa, kad se Radi oborio na episkopat, najoštrijim i najgoropadnijim izrazima dala maha svome nezadovoljstvu s episkopatom, kao i sa hrvatskom Pukom strankom.

»To ne smijemo prešutjeti, kaže »Katolički list«, nego moramo odlučno osuditi ovakav postupak. Hrvatski katolički biskupi dobro su razumjeli duh pravoslavlja i ne vode svoga puka u pravoslavlje, i stoga ne trebaju pouke od — gospodina Stjepana Radija. Hrvatski katolički biskupi nijesu petolisci niti ne pjevaju po beogradski (t. j. velikosrpski ili pravoslavno), ali nijesu ni — gospodin Stjepan Radi. Držimo, da je sve enicima kojima je polaskao gospodin Stjepan Radi, da su narodni, da nijesu popovci i da su protiv svojih biskupa, ovo laskanje velika uvreda. Sada znademo i to, da nije slučajno, što »hrvatski narodni sve enici«, otpadnici od katoličke crkve, izabiru uvijek prostorije »Hrvatskog Sokola«, (kojega su članovi i neki sve enici, usprkos zabrane sveukupnog i hrvatskog, i slovenskog i srpskog katoličkog episkopata), za svoje »hrvatsko narodno bogoslužje«, koje vodi — poput eške narodne crkve — u pravoslavlje. To su putevi gospodina Stjepana Radija i »Hrvatskog Sokola« i »hrvatske narodne crkve« koji grade samo na živoj pečini, t. j. živoj svijesti hrvatskog naroda i druge pečine ne trebaju, po riječima gospodina Stjepana Radija, jer je — po nekadašnjim njegovim riječima — *hrvatski narod tek onda biti sretan, kad ga prokune Rim.*«²²

Klericalci su pokušavali i druge metode, da preko svojih svećenika ublaže samog Radija, ali im to nije uspijevalo. I u »Domu« kao i na zborovima, Radi nemilosrdno svojim narodnim demagoškim rječnikom šiba klerikalce. Pa i onda, kad bi u podne, na glas crkvenog zvona, s narodom na glas izmolio »O, o naš!«. Tako su pokušavali dr. Josip Lončarić, predsjednik klerikalne »Uzajamnosti«, tako je pokušavao i »Katolički list«, ali uzalud. Pogotovo, kad su vidjeli, kako im tlo izmije ispod nogu. Poslije svih neuspjeha digli su i od takvih pokušaja ruke. Pa opet, stalno poručuju Radi u da se klerici kupi u redovima najradikalnijeg hrvatstva ne bi li ga barem time ublažili.

»Novinstvo i ljudi iz redova Hrvatskog bloka esto isti u, kuka »Katolički list«, da je velika većina ili barem dobra polovica hrvatskog klera zadovjena političkom ideologijom, kojoj je predstavnik Stjepan Radi. Već sama

²² Predsjednik »Hrvatskog bloka«; hrvatski katolički episkopat. »Katolički list« 1921., br. 50, 596.

ta okolnost, bez obzira na asnu tradiciju našega klera, koji se uvijek kupio u redovima najradikalnijeg hrvatstva, morala bi barem za as pridušiti u g. Radi a onaj animozitet, koji u njegovoj duši klju a prema katolicizmu i katoli kom kleru onamo iz najmla ih njegovih dana. Velik dio hrvatskog svenstva nije danas u organizacijskoj vezi s katoli kim pokretom u našim krajevima baš radi toga, jer ho e najprije u nekom primirju s obzirom na kulturna i socijalna pitanja da polu i politi ki ideal, koji ho e da ostvari Radi . Dok je ovako sve enstvo pošlo u susret Radi u, navaljuje on svakom zgodom i na katolicizam i na itav sve eni ki stalež. Nije to tek sporadi na pojava, to je u Radi a sistem — *prora unani sistem s o itom tendencijom, da poruši auktoritet klera i za svagda onemogu i svaki utjecaj sve enstva na narod.* U ovome je Radi neizlje iv, kao što je uop e svako njegovo nastupanje samovoljno, autokratsko. Ni opomena vidjenijih lanova njegovih politi kih pristaša, ni molba predsjednika naše »Uzajamnosti«, koji je u ime itavog sve enstva zamolio Radi a, da ne vrije a klera, ne koriste ništa. Da su naše tvrdnje istinite, dokazom je gotovo svaki broj »Doma« i Radi evi govori, od kojih je rijetko koji bez povrijeda asti i ponosa sve eni koga. . .«

»Katoli ki list« bio je neobi no ljut,, što je »Dom« objavio pjesmu »Pravo oslobo enje«, u kojoj! se govori o svjetskom ratu, kad je Švaba napao na Slavene, a Švabe su pomagali »fratri i popovi«, koji su mjesto da bra u zava enu mire, sijali, otrov mržnje. Kad su seljaci uvidjeli da su sve enici sluge ropskog monarhisti kog režima, stali su se od njih odvra ati i spremati za puno oslobo enje. Još više je Radi ogorio klerikalce kad je održao nadgrobni govör na pogrebu gradskog zastupnika Krpi -Mo ilara. Ovdje na groblju, na svetom mjestu, Radi se oborio horribile dictu i na popove za koje je rekao da u njih ima najmanje vjere. »Popovi se najmanje mole, i onda kad mole, misle na kuharicu«.

» ovjek, koji se ni u ovakovom momentu ne može da sylada, reagira »Katoli ki list«, a da ne prokipi mržnjom na itav stalež, pokazuje tako er, kako je njegovo istinsko mišljenje o katoli koj religiji, koju tako hipokritski ispovijeda pred seljaštvom, za koje znade, da do te religije jošte nešto drži. Što emo doživjeti od g. Radi a za vrijeme, dok dobra polovica klera koraca za njim — predvodnikom!«²³

Klerikalcima stoga nije drugo ostalo nego da licitiraju s Radi em u kritici hegemonizma i centralizma, napadaju i jednako žestoko beogradske vlade kao i srpstvo i pravoslavlje. Radi eve krilatice: »Vjeruj u Boga, ali ne i u popa!« — ostala je na snazi i onda kad se uz Radi a povezao najve i broj katoli kih sve enika, u HRSS kao i kasnijim fazama Radi eva politi kog osciliranja. A ove kratke i jednostavne rije i osvajale su seljaka, koji je imao stoljetna iskustva sa svojim sve enikom. Ova je misao, kaže jedan sve enik, u masama izvodila svoje ogromne, svinjesne i podsvijesne u inke. »Stari satrapski popovski ugled raspao se kao što nestaje gusta magla na suncu. Narod je prestao da vjeruje u popa, ali zato nije izgubio svoje krš anske vjere. Time je najbolje oboren u prah ona popovska dosko ica, da oni uvaju vjeru u narodu. Ne uvaju je oni, nego je uva narod od njih. . .²⁴

²³ Stjepan Radi i hrvatsko sve fenstvo. »Katoli ki list 1922., br. 26, 316.
²⁴ »Starokatolik« 1928., br. 8.

Klerikalci su još jedino imali nade da će paralizirati uspjehe Radi eve kod širokih masa, da ga pred njima, u vrijeme njegove sedamgodišnje apstinencije, denunciraju kao prijatelja Srba, pa ma to bili i srpski seljaci, zemljoradnici.

»Mi Hrvati moramo zapamtiti, piše »Katoli ki list«, da je baš u zadnje vrijeme toliko puta istakao Radi, voda hrvatskih seljaka, da mu je zemljoradni ka (srpska) stranka najbliža. Nije mu bliza po političkom programu obzirom na unutarnje ure enje naše države, ali mu je bliza po socijalnim i kulturnim pogledima. Radi napušta malo po malo dosadašnje državopravno stanovište i krene da svojoj stranci dade socijalni i kulturni značaj, a u ovom pogledu nema zapreke, da se složi sa protuvjerskim stanovištem srpskih zemljoradnika, jer je on sistematski i do sada radio, da hrvatski narod otu i katolicizmu.«²⁵

To je bilo u onim trenucima kad su se stale lomiti republikanske ograde, mjeseca marta 1924., koje su Stjepana Radi a i njegovu stranku držale u pasivnoj rezistenciji. Poznato je da su 23. marta 1924. stigli u Beograd poslanici HRSS i položili u Narodnoj skupštini zakletvu na Ustav i odrekli se republikanske ideje. Dakako u punoj saglasnosti i inicijativi samog Stjepana Radi a. Istina, Stjepan Radi je još itavu godinu dana biti izvan Skupštine. Augusta 1924. vratio se Radi iz Rusije, gdje je mnogo video i naučio,²⁶ a onda je opet pošao u inostranstvo, u Švicarsku. Između tva dva svoja putovanja Radi je u nekoliko mahova došao u dodir sa širim seljakinjama masama na zborovima. Tu je on pripremao teren za svoje obrajenje! Tu je on tražio u stvari odobrenje za saradnju sa Beogradom, koju dotle nije nikako narodu tumačio niti se za nju zalagao. Jedan od tih održanih govora bio je i onaj u Krašiću, (28. IX. 1924.), koji je u klerikalnim redovima izazvao nezapamćenu oluju. Prava bura negodovanja osula se na Radi a u svim klerikalnim listovima. Iza njih nije izostao ni list zagrebačke kurije, zagrebačkog nadbiskupa, »Katoli ki list«.

Povod za Radijev žestok napadaj na klerike, a napose na episkopat, dala mu je poslanica episkopata, koju su biskupi izdali u akovu, gdje su se sastali na konferenciju. Oni su pored ostalih pitanja odlučili da iskoriste proslavu hiljadugodišnjice hrvatskog kraljevstva, koja se imala proslaviti godine 1925. Da bi ovu proslavu imali svu u svojim rukama, klerikalci su je povezali s namjeravanim velikim hodom u Rim, pošto je papa godinu 1925. proglašio za svetu, jubilarnu godinu, kad katolici sa svih strana hodili u Rim i tamko 'Ostavljavaju svoje bogate poklone. Svakako jugoslavenski, prvenstveno hrvatski, episkopat imao je namjeru, kao i ostali klerikalci da se u toj sve aosti nametnu svemu narodu kao vođe ove proslave, želeći povezati hiljadugodišnju hrvatsku historiju sa historijom rimskih papa, od kojih je, kako su to oni tvrdili, dolazilo za Hrvate samo svako dobro, jer su mu oni bili jedini i najiskreniji prijatelji i zaštitnici. Pri hrvatskom poklonstvu u Rimu, imao se papi da preda zlatan kalež, za koji je trebao da dade priloge cijeli hrvatski narod. Ovo je bio za sve iole naprednije duhove pravi izazov, na koji ni Radi nije mogao da šuti.

²⁵ »Katoli ki list« 1924., br. 13.

²⁶ »Dom« 1924. obiluje dopisima iz Rusije, iz kojih se vidi koliko je Sovjetska Rusija osvojila Stjepana Radi a. (Vidi: E. Stanić, Stjepan Radi o Sovjetskoj Rusiji. Zagreb 1945.).

Uistinu, ova episkopatska poslanica nije naišla na kritiku i osudu samo u redovima HRSS, nego i Hrvatske zajednice, a da se posebno ne naglašava i u redovima demokrata i svih ostalih naprednih krugova Hrvata. Zajedni arski »Hrvat«, dan poslije Radi eva govora, donio je veoma oštru ocjenu ovog episkopatskog plana, gledaju i u njemu izraze jedne o igledno nepoželjne politike.

»Prenose i crkvenu katoli ku proslavu na nacionalno polje, piše uvodni ar »Hrvata«, episkopat je prevršio mjeru na više mjesta okružnice, u kojoj pored dobrih mjesta, dolazi i ovo: »... srasla se vjera katoli ka s hrvatskim narodom«. Pri tom se zaboravlja, da hrvatski narod nije samo katoli ki, ve da ima u njemu i muslimana, koji sa injavaju tako važan i znamenit dio hrvatskoga naroda, da bi o tom morali voditi ra una i katoli ki biskupi, koji se smatraju Hrvatima, kad progovaraju o hrvatskim narodnim stvarima. Ne može biti nacionalni Hrvat i katoli ki ekskluzivista, niti e Hrvati radi ijedne crkve dopustiti, da se lomi ili slabí njihovo nacionalno jedinstvo. Kako je u ovom pitanju okružnica netakti na i pogibeljna, tako je i u drugima. U njoj se tvrdi, da je katoli ka vjera »stvorila povijest« hrvatskoga naroda. Biskupi moraju radi svoga ugleda i crkve paziti, što pišu, a najbolje je, da se u narodne stvari ne miješaju, ako im ne e ili ne smiju koristiti. Nije istina, da je ikakva vjera stvorila povijest hrvatskoga naroda. Takva fraza vjeri ništa ne koristi, a može biti ugodna samo onima u Beogradu, koji nau aju da su Hrvati pokatoli eni Srbi, narod koji je stvorio Rim i Austrija. Jesu li na to mislili biskupi kad su napisali frazu, koja nije istina? A i ina e svojim duhom okružnica ne odgovara duhu i težnjama hrvatskoga naroda u nacionalnim pitanjima. Ovo zanosno slavljenje proljevanja krvi za »najkaifcoli kije kraljevstvo« sigurno nije odraz ni krš anskoga ni hrvatskoga narodnoga duha.«²⁷

»Hrvat«, kao organ tada još republikanske Hrvatske zajednice, bio je uistinu ogoren na ovaj episkopatski gest. Zna ajno je da se podvu e da su preplatnici pristalice toga lista bili mnogobrojni sve enici, a njoj su pripadali i dva nadbiskupova intimna prijatelja dr. Fran Barac i dr. Svetozar Rittig. Ovakvom pozdravu nisu se mogli ni u snu nadati biskupi. Demokratska »Rije« bila je još odlu nija, ali sa svog partijskog i monarchisti kog gledišta. Po njoj su episkopi mnogo pogriješili što vezuju proslavu hrvatskog kraljevstva s jubilarnom proslavom u Rimu. Mjesto da vide u Jugoslaviji ostvareno Tomislavovo kraljevstvo i da tom prilikom manifestiraju svoju snažnu volju za dalnjim progresom na svim linijama

»Hrvati bi po mišljenju kaptolskih glavešina trebali da upotrebe ovu zgodu za metanisanje papi i skrušeno kle anje po crkvama u Rimu i u Hrvatskoj!...« Dakle: »Hrvati e tisu u godina nakon Tomislava manifestirati svoj napredak i moderno shva anje o svom položaju i ulozi u Evropi time što e papi i Talijanu dati zlatan dragocjen kalež i dvije crkve! Pa da se Bog ne smiluje tim mra nja kim klerikalcima i frankovcima, kojima e se možda pridružiti i radi evci.«

Me utim, ova je ironi ka prognoza zagreba ke »Rije« bila sasvim pogrešna, ukoliko se odnosila na radi evce. Jer, ve 1. oktobra bio je u cijelosti objavljen

²⁷ »Hrvat« 30. IX. 1924.

itav govor Stj. Radi a, koji je održao na skupštini 28. IX. u Kraši u, pred desecima hiljada seljaka. itava poslanica episkopata bila je podvrgnuta jednoj rijetko oštroj politi koj analizi.

Ovaj Radi ev govor neobi no je zna ajan i po svojoj formi, žestini i oštrini kojom (se oborio na kritizirani objekat, na episkopatsku poslanicu, pa dosljedno¹ i na njene autore. Ona je karakteristi na zbog tipi nog na ina Radi eva izražavanja, objašnjavanja i tuma enja vrlo složenih pitanja na jedan tako shvatljivi i neposredan sugestivni na in kojiim se on isto tako uvijek približavao selja kom shva anju. U svom govoru Radi je ui punoj mjeri svoj i daje sebe punim zamahom raspojasane strastvenosti. U trenucima, kad su njegovi poslanici ve u Beogradskom parlamentu, on još uvijek predstavlja pobornika republikanske ideje, kojoj sad klerikalci odjednom su protstavljaju ideju hrvatskog hiljadugodišnjeg monarhizma. On se još uvijek izražava sa svom terminologijom svoga opozicionog rje nika i ne odri e se još svojih osnovnih prigovora koje upu uje Beogradu. Svakako je ovaj govor dobar kliše metoda kojim se ovaj politi ki temperamenat tribuna obarao na svoje protivnike. Demagoške parole bez obzira za njihov uvredljiv domet upravo pršte, kako bi što uvjerljivije izazvale željene efekte kod selja kih slušalaca. U šibanju je Radi nemilosrdan. Tako su ovdje vrlo rdavo prošli ne samo katoli ki biskupi nego i njegovi politi ki protivnici u Beogradu i Zagrebu. Karikature sa grubim pore enjima i teškim ozbiljnostima izmjenuju se u njegovim kaleidoskopskim slikama blještavih boja koje su toliko prijatne oku primitivca-slušatelja. Fizionomija antiklerikalca i tribuna Radi a u tom je govoru savršeno fotografirana. Objavio ga je u cijelosti i »Katoli ki list« kako bi u potpunosti zgrozio svoje odane pristalice i naslikao Radi a kakav je doista. I doista iz toga govora strujii cijeli duh nepatvorenog Radi a, koji napadaju i popove govoru istodobno is poštovanjem o Bogu i vjeri.

»Selja ki narode! Vi ete biti danas osam dana u nedjelju 5. listooada, kao obi no u nedjelju, u crkvi. I imam vam javiti žalosnu i strašnu vijest. Sastali su se svi naši biskupi u akovu i sastavili su pismo, okružnicu, koja e se po crkvama zagreba ke nadbiskupije itati budu e nedjelje. Ja sam je itao više puta i nisam mogao vjerovati da katoli ki biskupi mosru napisati ovako pogansko pismo. To je ozbiljna stvar, pa je potrebno da je dobro shvate i razumijete. Vi znate, da je drugo Bog, drugo vjera, a drugo pop. TD svi možete lijepo razumjeti i koji oviek to malo razumije, može znati, da li je Bog gospodar svemu, što živi. I narod više puta gubi vjeru, ali ga njegov život ispravlja, ispravlju ga muke i teško e njegove. On nema vremena, da ga zapregne vrag u svoja kola, jerbo je i on sam zapregnut i mi vidimo da je baš sirotinja najbolji uvar vjere! Zato je vrlo drzovito, kad gospoda govore: »Nama ne treba vjere, te dodaju: Mi smo dosta pametni, a vjera je potrebna samo za bedake. Ti naši biskupi i oni su gospoda i njih se je primilo isto mišljenje i oni ne vjeruju. Mi to vidimo najbolje po tom, tko je komu pravi prijatelj, s kim se tko druži, pa vidimo da se druže sa Židovima i s najpokvarenijom gospodom. Rijetko je, da bi koji župnik došao u selja ku ku u kao k prijatelju, to mu je preprosto, osim ako je u toj ku i lijepa snaša. (Smijeh). I naši biskupi imaju vrlo loše društvo. Vi još niste uli da je koji biskup pozvao na objed seljaka, a Isus je seljacima prao noge. Nego grofovi, bankiri i bogataši mogu za biskupski stol, kad mu lažu i premda u njima nema krš an skoga duha. Sad e biti tisu u godina, što su naši pradjedovi rekli banu Tomislavu: »Svi naši susjedi imadu kraljeve, pa budi i ti, da bude ve i ugled«.

Radi toga gospoda naumiše slaviti tisu godišnjicu kraljevstva. Ali kraljevstvo nije navršilo tih hiljadu godina, jer od 1918. ve nije bilo kod nas kraljevstvo, jerbo je Narodno vijeće bilo zapravo republika. Mi dakle ne slavimo ni krunu, ni kralja nego slobodu, državu i duh našega naroda, koji je već u ono vrijeme bio tako složan, da se nije dao slomiti ni od talijanskih Mlečana ni od mongolskih Mačara. Bugari su bili silni, Srbe su protjerali sve do nas, bilo je zla više nego danas. Narod se hrvatski složio i obranio. To je vrijedno slaviti. A sad ujte, što o tom vele biskupi. Cijeli narodi došli su pod tu a gospodstva i propali su, jedino hrvatski narod bio je spasen i samo njemu nije bilo uskraeno ono, što je bilo drugim i već im narodima. Tko je to uinio? Biskupi kažu: Bog je naš. Mi imamo dakle svoga posebnoga Boga, onda su i svi drugi narodi za svojega posebnoga Boga. Baš tako su i poganski Rimljani imali svoje posebne bogove i svaki narod koji su pokorili svoje, i tako je u svemu bilo u cijeloj rimskoj državi preko trideset hiljada bogova, koje su Rimljani proglašili sve za zajedničke, sagradili za sve bogove jedan hram, Panteon; *i ti pogani su bili po tom bolji od naših biskupa i bliže k istini o jednom Bogu svih ljudi.* Pravedni Bog uskra uje drugim narodima, što nama daje, jer s nama drži. (Smijeh).

Onda dalje vele, kako smo bili slavnici u prošlosti i di ni, i kako je u tom bila velika Hrvatska. Sva Hrvatska nije velika, a kad bi i bila, što to znači? Može li biti ovjek velik, pa lijep, velik i bolestan, velik i bedast, onda mu drugi kažu: Kako si velik, pa si bedast! (Smijeh). To dakle nije istina da smo bili veliki i nama toga ne treba, *to su divlja ke, poganske ideje.* Nama treba pravice, rada i slobode. *Ka jednom mjestu kažu, da smo veliki, a na drugom kažu da smo zadnji, jer grijesimo.* Da imamo velikih narodnih grijeha i kažu doslovno: »Strašna psovka i kletva naša okužila je selo i grad.« Da li oni znaju, što govore? Imaju li pojma o životu? Recimo, da je koji seljak sam u šumi i pridigne kladu i poklizne se, kladu mu padne na nogu, izleti kletva, prokune. To nije lijepo, i ja to ne branim. Ali uzeti vanjstinu, da je to mjera, po kojoj se mjeri, a ne pitati što misli taj ovjek, kakva mu je duša, to je poganski. A što veli katekizam? Tamo je pitanje: Mogu li se bez ispovijedi oprostiti grijesi? Odgovor je: mogu. A mogu li bez pokajanja? Ne mogu. Kad znate, da je naša vjera duboka kao more, da je tako plemenita i da nije samo etiketa ili cimer, kako se onda može narod po vanjsтинu suditi i osuditi. Dalje kažu: prazne su crkve. Naravski, ako župnik ne moli nego samo špotu. Ima mjesa, gdje pop stare ljude uška i naziva svinjama, marvom, naravski da se onda tamo ne ide u crkvu. Ima i takvih, koji s propovjedaonicama na ljude prstom pokazuju, što su radi evci i republikanci. Ti naši ljudi imaju toiko ponosa, i ne idu u crkvu gdje je takav pop. Dalje kažu ti biskupi, da prazne crkve plaću nad izrađenim potomcima prvoga katoličkog kraljevstva. *Mi smo se dakle izrodili. I dalje nastavljaju, da Hrvati mom postati narod božji i narod svet, ako sakupi novac i pošalju ga papi u Rim. To je poganski.* U cijelom pismu se govori: Bog je upropastio mnoge narode, Bog je srđit. Ovakvo su o Bogu govorili Židovi, a Isus je o tom govorio ovako: itali ste, kako je starima bilo kazano: Oko za oko, Zub za Zub, a ja vam kažem: Ljubite i neprijatelje svoje i u inite dobro onima, koji vas progone, jer ste vi djeca jednoga Oca nebeskoga. Do i e vrijeme i veće je blizu, kad se neete moliti Bogu ni na gori, ni u Jerusolimu, nego u duhu i u istini. I još je Isus nastavio: Kad se hoćeš moliti Bogu, oti i u komoricu, tamo se zaključaj i neka bude tvoja duša sama s Bogom. A i katekizam veli da je molitva razgovor duše s Bogom,

Po tom se jasno vidi, da naša kršćanska, katolička vjera nije nikakova parada i da ona nije popovska, ni biskupska, nego kako veli katekizam: Vjera

je od Boga darovana krije post, kojom tvrdo držimo za istinu sve što je Bog objavio i što nam po svojoj crkvi predlaže vjerovati. Sada se najedamput 14 biskupa sastane i pozivaju hrvatski narod, da tisu godišnjicu svoje povijesti proslave baš po njihovom receptu, jer ina e e ti biskupi narod proglašiti izrodima, kojima e se Bog osvetiti i u svojoj ih srdžbi uništiti. A posluša li hrvatski narod taj biskupski recept, onda e narod biti božji i svet. U tom pismu od 20. kolovoza 1924. nema nigdje rije i mir, ali ima rat, ak se tamo veli, da mi Hrvati bijemo za Isusa boj i da je Isus naš vje ni kralj. Sada više nije Otkupitelj i Spasitelj i Sin božji, nego je najprije kralj, kao da nije bilo svjetskoga rata, što su ga kraljevi izazvali i radi kojega su gotovi svi narodi svoje careve i kraljeve skinuli. Nema u tom pismu ni rije i pravednost, nema ni rije i seljak i radnik, naravski, da onda nema ni rije i Republika i jednom rije i ništa od onoga, što ispunjava i sa injava itavi današnji javni ili politi ki život. *Ipak je to pismo isto politi ko, politi ki mu je povod: tisu - godišnjica krunisanja kralja Tomislava — i politi ka svrha: javna proslava u itavom narodu te tisu godišnjice.*

Da su naši biskupi napisali jedno vjersko pismo, u kojem bi govorili o vjeri, ja u to ne bih dirao. Da li biskupi vjeru krivo ili pravo nau aiu, o tom imo odlu iti vrhovni poglavar katoli ke crkve rimski papa. *Ali kad naši biskupi pišu politi ko pismo i kad oni ho e da budu hrvatskom narodu i politi ki vode, onda je moja i naša dužnost, da to prosudimo i ako treba i osudimo.*

Kroz punih šest godina beogradski su vlastodršci batiniali hrvatsko seljaštvo i nijedan od tih 14 biskupa nije u ime evan elja ustao i kazao: »Ne smijete batinati ovaj narod!« Baš naprotiv svi su oni otišli u Beograd, ili su se ina e poklonili Beogradu, samo da zaštite svoja biskupska imanja, a za narod ne pitaju. Tako je nažalost bilo i u svjetskom ratu, kad izme u svih sve enika i biskupa po cijelom svijetu nijedan nije ustao i zagrmio: »Rat je proti Svetomu pismu i u ime Boga prestanite s klanjem i ubijanjem!« *Kego ste vi svi bili svjedoci, da su baš sve enici blagosiljali oružje i da je svaki kao u ime Boga gonio narod u rat i da je svaki molio svoga Boga za pobjedu. To je pravo i potpuno poganstvo, u tom nema ni iskre krš anstva i tomu moramo za uvijek stati na kraj. Sve enici i biskupi koji su tako izdali Isusa i krš anstvo, nemaju nikakova prava da jednom itavom krš anskom mirotvornom narodu daju propise, kako e on slaviti svoje znamenite povjesni ke zgodе. Hrvatski organizirani selja ki narod slavit e ne tisu godišnjicu kraljevstva, nego tisu godišnjicu svoga narodnog i državnog života, svoga gospodarskog i kulturnoga napretka i slavit e to naravski krš anskom vjerom u duši, s republikanskim pjesmom na ustima, sa svojim krasnim selja kim zabavama, sa slobodnim politi kim predavanjima, otvorenjem svoga Hrvatskoga selja koga doma u Zagrebu i možda još mnogim Selja kim domovima u Hrvatskoj; slavit e to osnutkom selja kih itaonica i društava Selja ke slogan; jednom rije ju slavit e to još ja im politi kim, kulturnim i gospodarskim radom u duhu ovje anske pravice i republikanske slobode. A kad vam sve enici stanu itati ovo pismo, vi ga ili mirno slušajte, prosudite i vagnite, ili mirno iza ite iz crkve, jer radi svoga poganskoga sadržaja i ne zasluzuje da se sluša.*

Biskupi su mogli odrediti, da se tom prilikom prirede sve ani^ ophodi i da itav narod cijele godine vrši pokoru. Samo se meni in, da bi najve u pokoru morali vršiti baš ti biskupi, koji su hrvatsko seljaštvo izdali latinsima, koji su zatajili ak našu domovinu Hrvatsku i naš hrvatski narod, koji su priznali centralizam, koji briše Hrvatsku i Hrvate kao narod, pokorili se centralizmu i svim beogradskim vlastodršcima i još su vas savjetovali, pa i silili da i vi to inite.

Sve sam vam ovo morao re i osobito zato, jer su ti naši biskupi tako zaboravili na Isusov nauk ljubavi i mira, da su ovim svojim pismom iz redova hrvatskoga naroda isklju ili oko osam sto tisu a muslimanskih Hrvata, od kojih šest sto pedeset tisu a živi u Bosni i Hercegovini, a oko sto pedeset tisu a u Novom Pazaru i u Makedoniji.

Svi ti naši muslimani vjeruju u jednoga Boga, kao i mi katolici, svi oni vjeruju i u Isusa samo što je njima Isus manji prorok od Muhameda. Ali što je glavno taj naš muslimanski svijet tako je pošten, kao i mi katolici, a više puta i pošteniji nego katolici.

A vi svi znate dobro za nauk Selja ke stranke koji glasi: He pita se, kako se križaš i da li se križaš sa tri prsta ili sa cijelom rukom, ili se možda ne križaš, jer nisi krš anin, nego se pita kako živiš i kakav si ovjek. Samo je po tom naša vjera prosvije ena, samo tom krš anskom liubavlju za svakoga bližnjega ovjek postaje uistinu najplemenitiji stvor Božji na zemlji. Naši biskupi za to sve ne mare, nego jednim potezom pera umanjuju hrvatski narod za etvrtinu, ime ine od nas Hrvata u Bosni neznatnu manjinu i prepuštaju Bosnu i Hercegovinu Paši evim radikalima i Pribi evi evim batinashima, da ju po miloj volji dave i zadave. Da u ovom pismu nema ništa drugo, nego to, što se na pet šest mjesta upravo tvrdokornom glupoš u ponavlja, da smo mi Hrvati katoli ki narod, ve je to dosta, da za uvijek odbacimo ovaku pogansku biskupsку politiku.

Ovo je jedna vrlo ozbiljna stvar, a bila bi za nas i teška, da vi niste hvala Bogu tako prosvije eni i organizirani. *Ovo je pismo puno sotonske oholosti*, za koju veli katekizam da je po etak sviju grijeha. Biskupi su nas Hrvate tu izuzeli izme u svih naroda i proglašili nas za narod izabrani, kojega Bog posebno uva. štiti i brani. To je tako nedostojno, to je tako bedasto. dapa e i tako podlo, da se ne da izre i. Kako je to samo podlo kazati narodu da e biti svet. Ta Isus je i za samoga Boga rekao: jedan je dobar, a to je Bog. Nije ak ni za Boga rekao da je svet. Ovu stvar prosudite sami i vagnite po svojoj duši i po svome razumu, a ia vam velim ovo: *Ovo je biskupski juriš na Hrvatski selja ki republikanski pokret. Juriš iz busije u ime naše vjere i tobože u ime božje*. Svi ti biskupi zajedno ne ufaju se sazvati jednoga selja koga sastanka i jedne selja ke skupštine, da tamo usmeno objave *ovu pogansku politiku*. Nego su se sastali kod najgorega izme u sebe. kod akova kog biskupa Akšamovi a, kod beogradskog pla enika.

Taj nesretnik ide iz katoli ke crkve u pravoslavnu, ali ne zato da tamo govori o tom, da je katoli ka i pravoslavna vjera u bitnosti jedno te isto, nego, da i u katoli koj i u pravoslavnoj crkvi u ime iednostrukoga i dvostrukoga križa slavi državno i narodno jedinstvo, t. j. slavi naše ropsstvo i kaže da nema nikakve razlike izme u onoga koii batina i onoga, koga batinaju, izme u militarista i pacifista, izme u pliaokaša i radiša, izme u centralista i federalista, izme u monarhista i republikanaca. Govori svud za batinasko narodno jedinstvo, t. j. proti životu i opstanku hrvatskoga naroda. Govori, da su Srbin, Hrvat i Slovenac jedno, a ne misli da onda dvije glave moraju pasti i da ostane samo Srbinova glava. *Taj je Akšamovi prodao sada šuma za osamnaest milijuna i onda je pozvao sve te biskupe na gozbu, iz koje je moralo iza i pismo puno ne duha svetoga, nego duha vinskoga.*

Da su ti biskupi otišli u kakav samostan i tu u postu i molitvi smislili poslanicu dostoju svoje uzvišene asti, ili bar da su to u inili u zagreba kom biskupskom dvoru, gdje je doma ina uman ovjek i sve enik, ako i jest politi ki slab , to bi pismo sasvim druk ije izgledalo. Ali k svemu zlu, još je bilo i to, da se i Akšamovi u posljednje vrijeme sasvim napuhnuo otkad su mu u Beogradu digli sekvestar s njegovih imanja i *otkada je estim i obilnim*

darovima sasvim za sebe pridobio papinskoga nuncija, ili poslanika u Beogradu, koji se zove Pellegrinetti, koji se radi tih darova ponaša danas više kao Akšamovićev ministrant, nego kao njegov kontrolor. To je prava sablazan još gora od Paševe korupcije. Veće je to sablazan što se nad biskupskim imanjima ne provodi agrarna reforma, a kad se ovako biskup pretvoriti u srednjovjekovnog spahiju, onda je to pravi pravcati paganluk. I zato vidite u tom pismu pravi pagancki duh, a od kršćanstva su tamo samo rije i.

Ovo biskupsko pismo ima i tu svrhu, da popovskoj stranci koliko toliko prokrati put za buduće izbore. To se naravski ne e dogoditi, jer gdje su ti paganski lovci, koji bi svojim vražnjim šapama mogli uloviti i jednu jedinu selja ku kršćanskemu dušu. Nema dakle straha da bi nam to pismo moglo politički škoditi. Ali je to velika sramota i prava strahota, kad biskupi ovako napadaju na našu katoličku vjeru i na kršćanski duh mira i ljubavi, kad od vjere prave samo jedan gospodski cimer, a od kršćanstva samo biti, koji narod tje ra u gospodski jaram militarizma i monarhizma.

Ovo je pismo za nas trostruka sablazan. Za ljudi kao ljude, kao kršćane i kao Hrvate. Već kao ljudi, moramo biti za jednakost, a kao kršćani moramo biti za pravednost, a kao Hrvati moramo uvatiti sve dijelove svoga naroda, ak i onu šaku pravoslavnih Hrvata, pak Hrvata protestanata i Hrvata Židova i t. d., koji su nam tim dragocjeniji, što su malobrojni. Jer, ako to ne inimo, onda smo ono isto što su i Paševi pravoslavci, koji javno govore da za svakoga, tko nije pravoslavac imaju u pripravi kolac i konopac.

Naro ito kao kršćanima ne smije nam se lagati, da jesmo ili da možemo biti sveti narod, jer je to glupa oholost i odgovorna podlost.

Ti biskupi na jednoj strani plaže cijeli narod božjom srdžbom i prokletstvom, na drugoj strani imame ga obe anjem svetosti i sigurne nagrade božje. I ovo je poganstvo.

Kršćanstvo nije vjera ni straha ni mita, nego unutrašnje ljubavi i iste spoznaje božanske istine. Evo Selja ka stranka nije vjerska organizacija, pa se kod nas ništa ne radi niti iz straha, niti radi nagrade. Na iju bi zapovijed došlo vas do deset tisuća i po više sati hoda po ovom kišovitom i hladnom vremenu? I kakav bi to strah morao biti ili kakovo obe anje, koje bi vas skupilo s ovolikim zastavama, sa svim tim konjanicima, sa tolikim glazbama, u tom sve anom rihu i republikanskem duhu? Vi svi znate skupa sa mnjom, da samo za bedake treba dokazivati da ima Bog. Vi svi na svakom koraku vidite i prepoznajete božja udesa. Sada u jesen priroda je puna udesa, puna ih je osobito u proljeće, puna ih je uvijek. Svaki je grozd udo; ove bujne livade i ove guste šume, sve te silne promjene i sav taj prividni nered, a uistinu i te kakav red, jedno je neprekidno udo, koje i našem umu, a još više našem srcu govori: ima Bog. Vjeru vjerujemo, Bogu se molimo, a popa prosu ujemo. Ako je službenik božji: Živio!, ako je vražji: Dolje!

Već sam vam rekao, da nam popovi politici ne mogu škoditi, ali ne damo da nas sramote pa da i kod nas bude doskora, kako je, u Kranjskoj, gdje popovi na ispovijedi žene pitaju, kakve novine ita njihov muž ili kakvoj stranci pripada, pa ako to nije popovska stranka, onda joj veli, da ona više nije žena njegova i veli joj baš to onako prosto, da se to ovdje ne može ponoviti. Ovo je vidite najveće i grijeh proti duhu svetomu, grijeh proti našoj prosvjeti i proti svemu našemu napretku i mi Hrvati toga ne damo, jer ne smo biti druga Kranjska.

Svaka duša ima svoj ravan put k Bogu. I po svaku dušu dolaze božji anđeli, a ne vode je u nebo nikakvi popovski mešetari.

Sve enici, osobito biskupi, su u itelji vjere i mi ih kao takve slušamo u crkvi pa i izvan crkve. Ali kad vjeru pomiješaju sa politikom i to s ovakvom paganskom politikom osvete, krvu, oholosti i proždrljivosti, onda nisu u itelji,

nego su *rušitelji vjere i crkve*. Na svu sre u katoli ka vjera i crkva tako je jaka, da ju i svi biskupi ne bi mogli srušiti, a kamo li ovih eternaest. Jaka je osobito zato, jer narod zna, da bi propao, kad bi izgubio vjeru. Jaka je zato, jerbo nije prazna, nego je puna božanskoga duha, ljubavi i istine. Velim vam još jednom: sve ovo prosudite i dobro vagnite i onda se prema tome vladajte. Živio selja ki narod! Živila selja ka republika!«²⁸

Dok je na jednoj strani narod gutao svaku Radi evu rije i odobravao mu osje aju i instinktivno s njime problem o kome mu je govorio voda i u iteljski ga pou avao, dotle su njegovi protivnici bili zgranuti i užasnuti nad smjeloš u i brutalnom iskrenoš u koju nisu mogli da o ekuju ni od samog Radi a. Jer ako su biskupi sablaznili Radi a, to je još u ve oj mjeri Radi episkopat. Nije bilo klerikalnog lista u Jugoslaviji koji se nije osvrnuo na ovaj Radi ev žestoki istup. U dva lanka raspravlja »Katoli ki list« o ovom govoru koji je za nj »bjesomu ni napadaj na biskupe i sve enstvo«, »bezo no izvrtanje«, »drski i besciljni izrazi«. Na taj se govor osvrnuo »Katoli ki list« naro ito još zbog onih sve enika, koji posredno ili neposredno pomažu Radi a i podižu mu ugled u narodu. Ujedno i radi onih Radi evih pristalica, koji žele da budu i dobri katolici pa opet ne reagiraju kad Radi ruši crkveni autoritet, izvrgava ruglu njihove vjerske svetinje i potkapa vjeru 11 narodu. Zato je i »Katoli ki list« donio u cijelosti ovaj Radi ev govor.

»Ono, što je izrekao u Kraši u prevršuje ve svaku mjeru, i mi ne razumijemo kako mogu neki katolici ma samo još i as da ga pomažu«, zaklju uje urednik dr. Stjepan Bakši. »Mi doduše razumijemo gospodina Radi a. On ne može više da održi na okupu narod zavaravaju i ga s republikom kao što je to dosad inio. Ne može da opravda svojih naglih politi kih skokova s terena samostalne, mirotvorne, ovje anske republike, na teren monarhije i Vidovdanskog ustava, na koji e za koji dan prise i njegovi ministri. On vidi da je po eo dolijavati i da mu se tlo izmi e ispod nogu, i sad traži na in kako da ipak zadrži svoj utjecaj na narod. Misli pak da e mu to uspjeti vikom i lupanjem po popovima, jer je to uvijek bila najzahvalnija tema. To je razlog, da sad tako bjesomu no napada »popove« služe i se izrazima, koji se ne obi avaju uti ni na najor dinarnim skupštinama komunista i so cijalista. I ove je gospodin Radi natkrilio.«

»Katoli ki list« je naro ito ogor en, što je Radi ozna io okružnicu episkopata poganskom, a tako i episkopatsku politiku. Za urednika »Katoli kog lista« ovaj Radi ev govor nedostojan je i zadnjeg pokvarenog uli njaka. Radi je i u ovome dosljedan mržnji svoje rane mladosti na katolicizam i katoli ko sve enstvo. Jer sve što je on govorio u Kraši u, to i misli i osje a i govor i ve od mladosti kad se vratio iz Praga, sa Pribi evi em i Lorkovi em, sa ciljem da uništi i katolicizam u hrvatskom narodu. Stoga »Katoli ki list« misli da je Radi eva osnovna misija da dekristianizira hrvatski narod. »Tako je mislio onda, kad je u mladosti prokletsvo papino zazivao na hrvatski narod, jer da e samo tada biti sretan; tako je mislio i u Kraši u, kad je govorio, da je svejedno križa li se neko s tri prsta ili s cijelom šakom ili se uop e ne križa. Kad ovjek imade to na pameti i kad pomišlja na njegovu politi ku kameleonštinu, — kad gotovo daje pravo onima, koji govore, da je njemu u

²⁸ »Katoli ki list« 1924., br. 40. 491-494.

cijelom životu politika bila samo sredstvo, da se domogne utjecaja na narod u cilju da ga odvraći od crkve i katolicizma«. »Katoli ki list« se poziva na svoja ranija upozoravanja na takav »razoran« Radi ev rad, pa su mnogi zbog toga negodovali, opravdavaju i da to on ini iz neznanja. Me utim »Katoli ki list« ovim nevjernim Tomama sada ukazuje na posljednji govor, iz koga ne izbjiga neznanje, nego zloba i cinizam i svijesno iskrivljivanje injenica, što je za »Katoli ki list« dokaz da je njegov sud o Radi u bio uvijek to an.²⁹

Zanimljivo je da je u isto vrijeme jedan anonimni svećenik u lanku »Iskrena rije«, objavljenom u »Hrvatu« (26. IX. 1924.) dakle istog dana kad je Radi održao svoj govor u Kraši u, raspravlja o postavljenom pitanju zbog ega opada u narodu ugled sve enstva. Anonim je rekao da najveći dio uzroka leži na političkom polju. Ili jasnije, što je veći dio klera druga ije politički orijentiran nego što je to većina naroda. Pisac je podvukao da je starije sve enstvo frankova kog mentaliteta, dok mlađi i pristaju uz Hrvatsku puku stranku. Zato ovaj svećenik prekorava svoje drugove što se ne mogu da sprijatelje sa politikom većine naroda, t. j. sa politikom Radieve HRSS. Za Radieve napadaje na klerikalizam, ili kako klerikalci tvrde na katolicizam, kaže da nisu principijelni, nego su to samo sporadične pojave vezane sa političkom polemikom. Štoviše, pisac smatra da je vodstvo prožeto katoličkim duhom, što pokazuju Radievi skupštinski pozdravi: »Hvaljen Isus i Marija«, »Vjera u Boga i selja ka sloga«. Ove argumentacije anonimnog župnika izazvale su urednika »Katoličkih lista« da još jednom progovori o Radievu antiklerikalizmu i da suzbije mišljenje spomenutog dopisnika u »Hrvatu«.

»Katolički list« smatra da nije ista politička koncepcija, uz koju pristaje dobar dio klera, onaj formalni razlog, koji danas dosta rastavlja narod i kler. Razloge treba tražiti drugdje. »Katolički list« ne odriče da ima grijeha i na strani klera koje bi trebalo šteti prije iskorijeniti. Ali glavni razlog nalazi se po njemu u neslaganju naroda sa svojim klerom, u zaraznoj, nemoralnoj Radijevoj demagogiji koja je otrovala narodnu dušu. Sada, dodaje urednik ovome još jednu dragocjenu li nu ispojed i oppu konstataciju, odriče u i se u stvari jugoslavenstva, koje sada pobija HRSS, priznajući da je jugoslavenstvo majske-deklaracijske勾ke stranke u stvari njen istog: grijeh. Jer, »Katolički list« kaže doslovno: »Kod najsudbonosnijih asova 1918. kler je minimalno sudjelovao. Nitko prema tome, koga vodi poštjenje, nije mogao reći, da je sve enstvo krivo novoj političkoj situaciji. A ipak već u to doba demagogija odale uje narod od sve enstva podmetajući mu krivnju za rat, poričući mu patriotizam i u prošlosti i u sadašnjosti«. Ovaj klasični demanti svega onoga što je povezano sa takozvanim jugoslavenstvom Majske deklaracije daje vanredno osvjetljenje za neiskreno zalaganje najprije jugoslavenske a onda hrvatske勾ke stranke za jugoslavenstvo, na koje su se oni tako bučno i rado pozivali u Hrvatskoj kao i u Sloveniji oktobarskih dana 1918.

»Katolički list« uporno stoji na gledištu da je cijela krivica do Radija, do njegove nesavjesnosti i nemoralne demagogije. Radi želi da ostane, da bude vođa hrvatskoga naroda, a tu mu je, tvrdi »Katolički list« najopasniji takmac hrvatski svećenik. I ovo istinito samopriznanje klerikalnog urednika bit će poslije smrti Stjepana

²⁹ Napadaj gospodina Radija na naš episkopat. »Katolički list« 1924., br. 40, 486-487.

Radi a, krivicom njegovih baštinika, uistinu prvi i glavni otima ogromnoga kapitala koji e ostaviti Radi , s time da ga podijeli sa svojim saveznikom iz vremena prije Majskе deklaracije, sa frankovlukom. Urednika naro ito buni što Radi želi da stvori novi socijalni poredak sa takvim eti kim i hereti kim na elima kojima se svaki pravi katoli ki sve enik mora da protivi. Stoga po njegovu sudu Radi i ruši ugled klera, i partikularne zle pojave u kleru uop ava, te iznosi savremene i historijske laži, kako bi izložio ruglu sve enike. Pobijaju i Radi a »Katoli ki list« kaže da ni republikanizam nije samo Radi ev specijalitet. Jer, i »Pu ka stranka« je u svome programu i na svojim zborovima uvijek naglašavala da je ona po temeljnoj svojoj ideologiji republikanska. Ona je to dokazala i Ustavotvornoj skupštini. Pu ka stranka je jedino naglašavala da pitanje kraljevstva ne smije biti takve prirode, da bi se na njemu razbio sporazum Srba i Hrvata. Uostalom i Radi je prema nedavnim zborovima u Zagrebu. Prelogu i Re ici prihvatio isto gledište. Zna i ni jugoslavenstvo ni monarhizam nisu elementi koji bi u narodu mogli da razdvajaju kler od povjerene pastve. Otu enje naroda od svoga klera leži mnogo dublje, u potpunom protukatoli kom shva anju itavog Radi-eva naziranja na narodni život i odgoj. A ako je tako, kako to tvrdi i urednik »Katoli kog lista« i kako on to zaklju uje, onda se ne bi smio nijedan katoli ki sve enik da pridruži ni HRSS, ni samome Radi u. Jer za njega je Radi »njopasniji protivnik katoli ke crkve i katoli kog sve enstva kao nosioca katoli ke ideologije u hrvatskom narodu«. Ili drugim rije ima njopasniji protivnik hrvatskog klerikalizma, t. j. katoli ke ideologije. I ovdje »Katoli ki list« ponavlja da je Radi ostao vjeran svojoj mladena koj devizi da Hrvati ne e biti sve dotle sretni dok ih ne prokune rimski papa.

»Pred tisu ama radnika rugao se prije par godina katoli koj nauci o Presvetom Trojstvu; pred stotinama je na zagreba kom groblju ocrnio s nemoralu sav katoli ki kler; svakom zgodom pori e svaku potrebu posredništva izme u ovjeka i Boga preko sve enika; konstantno udara na crkvu i kler podmi u i joj na najogavniji na in, da ie u svojim molitvama, litanijama te i u istom O enašu, koji je sam Krist nau avao, pogodovala monarhizmu na ra un republikanizma.«

Pobijaju i redom argumente anonimnog župnika, »Katoli ki list« ostaje pri tvrđnji da Radi evi ispad i napadaji nisu ni sporadi ni ni posljedica polemi ne pri-gode. Oni su, za njega, naprotiv, sistem koji stoji pod utjecajem Masarykoye koncepcije krš anstva, misterioznog ili bolje maglovitog tuma enja evan eoskog nauka bez onih formi kako je on protuma en u katoli koj crkvi. I Radi ev pozdrav »Hvaljen Isus i Marija« samo je jedna profinjena demagogija koju on farizejski upotrebljava kao narodrfu katoli ku religioznu dispoziciju u svoje politi ke svrhe. Pošto Radi ipak zasada vidi da njegov rad još nije sasvim sazreo i da još nije došlo vrijeme da zapo ne sa potfpuno radikalnim i razornim prijedlozima protiv egzistencije katoli ke crkve, zato još zauzima prema vjeri kompromisan stav. Za urednika je mjerodavno, što je Radi samo jednom kazao da HRSS ne dira u selja ko vjerovanje u Boga i crkvu sve dotle dok tako ho e narod. Dakle treba samo sa ekati as kad bude narod htio da prihvati otvoren poziv za napadaj na katoli ku crkvu. Da Radi sprema takav as, o tome nema sumnje, tako misli »Katoli ki list«, jer on infiltrira »u svakom svom govoru u narodnu dušu dobru dozu onih otrovnih na ela iz kojih se kona no logi nom konzekvencom izvodi potpuni prezir vjere i crkve.«

I poslije svega izloženoga izveo je ipak urednik »Katoli kog lista« zaklju ak, u suštini neo ekivan, da *politi ka* ideologija kakvu zastupa Stjepan Radi nipošto ne bi mogla da odijeli sve enstvo od vodstva HRSS. Ali razlozi tome udaljivanju jesu na kulturno-vjierskom polju. Radi je nesumnjivi zagovornik vjerskog liberalizma, pa je uslijed toga nemogu a saradnja niti se može vu i njegov bezbožni jaram. injenica, što je Radi u makijavelisti ki uspjelo da pomo u laži i iskrivljavanja za as zavara široke mase ne smije da smeta sve enstvo. Zato se katoli ki list« nada da e narod progledati. I to uskoro poslije napuštanja republikanizma i otpora protiv Beograda i primiti doli nu odmazdu za svoju demagogiju, jer narodno oko ne e ostati dugo zatvoreno. »Do tog pak asa, gospodine župni e, ek t emo i raditi, jer toliko ponosa imademo, da smo za pravdu voljni za as trpjeti ruglo svijeta i progonstvo, što nam ga nanose sinovi laži«.³⁰

Ovaj govor Stjepana Radi a uzbudio je i vatikanski »L'Osservatore Romano« I taj je kao i hrvatski klerikalac izrazio nadu da e hrvatski narod ostaviti Radi a i po i za svojim biskupima.³¹ Me utim, klerikalni vode u Zagrebu i Vatikanu kao da nisu dovoljno bili svijesni da je u ovim trenucima Radi suvereno vladao svojim pristalicama i magijskom mo i svoje rije i mogao da zatraži od svojih pristalica da kli u danas monarhiji jednako oduševljeno kao što su to ju e klicali republici. Stjepan Radi sada još nije imao takmaca u vladanju nad njegovim masama. Zato e »L'Osservatore Romano« prije svega morati da sa eka smrt Radi a, da Hrvati na kraju po u putem njihovih želja. Dakako ne cio narod ve frankofurtimaštvom sjedinjeni šovinisti i ekskuluzivisti, koje je pod svoje okrilje uzeo Radi ev nasljednik dr. Ma ek, a svi zajedno e frankofurtimaštinu pretopiti pod Antonom Paveli em u ustaški klerofašizam A do te pojave trebat e mnogo napora da se Radi eve antiklerikalne mase pod nedorraslim vodstvom njegova nasljednika povedu putem klerofašisti kih težnji za samostalnom, Božjom i svetom Hrvatskom.³² Dakle, nakazom, kako bi je Radi u krši kom govoru obilježio, poganstvom, nekrš an si vom!

Na slijede em zboru, održanom u Vrpolju 13. X. 1924., cpet je Radi udario na klerikalizam i na sve enstvo, ponovivši optužbe da su u Austriji popovi blagoslivljali sve ono što su žandari radili protiv seljaka. A na tom je zboru Radi kazao i ono od ega su strahovali klerikalci da e jednoga dana re i, t. j. da se omogu iti premoš ivanje dotad nepremostivog jaza izme u Srba i Hrvata, tog jedinstvenog cilja klerikalne politike ovih godina. Tada je on rekao:

»Mi ne velimo kao frankovci: ne emo Vlaha. Naše ie hrvatstvo o vje no; ono je duboko kao krš anska vjera a široko kao svijet, jer svagdje na svijetu ima Hrvata. Naše hrvatstvo nije u zastavama, nego u grudima našim, tko najviše trpi, nama je najblizi. Kad se kli e: Živjela republika, to ne zna i: Dolje monarhija. To zna i mir, zna i selja ko pravo i selja ku državu, a nipošto ne zna i: Dolje Kara or evi i. Ja sam vam prije šest godina jasno rekao: Mi jesmo republikanci, a ako Srbi ho e monarhiju Bog im ju blagoslovio. I zato sam dobio dvije godine tamnice, pak se toga dobro sje am. Sada se radi o tomu da li se hrvatski republikanski narod može sporazumjeti

³⁰ Iskrena rije . »Katoli ki list« 1924.. br. 40. 4S7-4S9.

³¹ »Preporod« 1924., br. 11. 5.

³² Vidi poglavlje XIX. u kome se prikazuje nali je one »božje« i »svete« klerofaštisti ke NDH

sa monarhijom .Ja sam rekao, da se ne samo može, nego se sada i radi na tomu, jer to traži me unarodni položaj . . .»³³

Slijede i Radi a stopu u stopu tih dana, kad se tako ljutito oborio na episkopat, do njegova ulaska u vladu zna ilo bi pisati jednu psihološku studiju i njegovog kao i opere previranja u vrlo složenim prilikama jedne kolebljive državne politike, koja nikako nije umjela da pogodi svoj najsretniji i najsigurniji put. Nema sumnje da su izvjesni Radi evi postupci tokom 1924. pokazivali da će se on na kraju, svakako u odrerenom trenutku, riješiti za prijelom sa samim sobom i svojom dosadašnjom taktilom, sa politikom pasivne rezistencije. Iako su mjeseca marta 1924. ušli poslanici HRSS u Narodnu skupštinu, trebalo je prije i još jedan težak i trnovit put. Štoviše, i kroz novi zatvor Stjepana Radića od januara do jula 1925. u kome je Radi izvršio definitivnu preorientaciju svojih linijskih načela, a tako i programa stranke. Patriotske konsideracije, pod »Obznanom« teško optužen sa svojim drugovima, dovode ga na kraju do njegovih odluka. Ne valja zaboraviti da je Radi upravo u tom zatvoru bio na vrhuncu svojih najsilnijih uspjeha koje može da dosegne jedan političar samo poslije decenija teških i mučnih napora. Radi tada vlada slijepo odanim seljačkim dušama, ali i ostalim velikim dijelom hrvatske opozicije. Svi su oni skoncentrirani u njegovoj volji i u njegovim nastojanjima kao da su kroz njega uistinu prolazile težnje i volja itavog jednog naroda. Zato su lamentacije »Katoličkih lista« bile samo pia desideria nemoćnih kritikanata iz pozadine i busije, ali bez ikakvog značaja za opasnost Radićevih odluka, pa ma kako one izgledale vratolomne ili rizi ne za shvaćanje njegovih masa. One će mirno priznati i monarhizam i Vidovdanski ustav, iako su oba pobijale u ratu do istrage onda kad je to tako Radić naređivao. Sada se bližio onaj trenutak kada će, na užas svojih klerikalnih protivnika, zapovješće u svoje riječi i pretvoriti vukove u jaganjce. Svaki sporazum sa Srbinima, bez obzira tko bi ga izveo u ime Hrvata, za hrvatske klerikalce bio je poraz sa nedoglednim posljedicama koje njihove planove kvare za duge nove periode. Zato je trebalo poduzimati sve kako bi se tim masama zamjerile, da ne kažemo, ogadile Radićeve transformacije i njegovi politički skokovi. Pogotovo skokovi iz pasivne rezistencije u aktivnu saradnju. Štoviše, klerikalci nisu bili ni sam Radićev put u Moskvu, gdje je pokušavao da internacionalizira svoj seljački pokret, tako strašan kao avetinja sporazuma, koji je već od »Markova protokola« (aprila 1923.) lebdio u uzduhu. Jer Radić je bio stalno u enju suvereniteta naroda, a taj suverenitet anatemisao je Syllabus, a po njemu i prirodno hrvatski klerikalci, zabacujući i za njih tu strahovitu zabludu. A bude li narod prihvatio ovu tezu i bude li se ona ukorijenila u njegovoj svijesti, onda će klerikalizmu za svagda odzvoniti u Hrvatskoj. U sporazumu između Srba i Hrvata klerikalci su propadale mnoge nadе i išekivanja. To su dakle bile osnovne muke hrvatskih klerikalaca, a Radićev tako zvani liberalni katolicizam samo maska da se njome sakriju njihovi politički-crkveni klerikalni ciljevi. To je trebalo po svaku cijenu dostići i tako Radić a onemogući a s njime i njegove političke uspjehe.

Ma da je 1. januara 1925. vlada na prijedlog Božidar Maksimovića, ministra unutrašnjih poslova primijenila Zakon o zaštiti države protiv HRSS i vodstva, narođeno

³³ Josip Horvat. Politička povijest Hrvatske, II, 353.

Stjepana Radi a »jer je HRSS i radom svoga predsjednika i radom ostalog vodstva izjasnila se za tu insku protudržavnu komunisti ku propagandu i u pogledu ciljeva i u pogledu metoda«, kako glase uvodne rije i Maksimovi eve optužbe, upravo sada Radi prolazi kroz jednu psihološku katarzu prije svoga puta u beogradsku Canossu. Odmah poslije izbora, održanih 8. II. 1925., u kojima je Radi još porastao za novih 60.000 glasa a, (svega 532.872), napisao je u zatvoru lanak, a objavio ga anonimno u »Jutarnjem listu«. Iz lanka izbija težnja za srpsko-hrvatskim sporazumom. Dva zatrovana tabora uli su sada rije i zatvorenika sa maslinovom granicom. Niz Radijevih lanaka, na užas hrvatskih klerikalaca, pripremali su Radi evo obra anje. Slovenski klerikalci sve više se odvajaju od hrvatskih i vode odsada svoju zasebnu klerikalnu i slovensku politiku etapnih faza uspjeha i iznivanja. Ve 4. III. 1925. objavljuju poslanici HRSS u saglasnosti sa zatvorenicima odluku, da »ulaze u blok narodnog sporazuma i selja ke demokracije«. U taj su blok ušli Jugoslavenski klub (dr. Korošec), Klub demokratske istanke (Ljuba Davidović), Hrvatski seljački klub (Pavle Radić) i Klub Jugoslavenske muslimanske zajednice (dr. Hrasnica). 27. III. 1925. dao je Pavle Radić u ime HSS izjavu, podvuikavši da je ona u saglasnosti sa itavim vodstvom pa i predsjednikom Stjepanom Radićem. Uostalom ovu je izjavu diktirao Pavlu Radić u sam Stjepan Radić. Ovom izjavom HSS, sada više ne republikanska, priznaje cjelokupno političko stanje, Vidovdanski ustav i dinastiju Karađorđevića. Ovu izjavu odobrila je 26. VI. 1925. cijela HSS.³⁴

Ovaj Radićev prijelom bio je neobičan udar za jedan dio njegovih opozicijskih saveznika, koji su tek juče postali republikanci, dakako najviše Radić u za volju. To su bili poslanici Hrvatske zajednice, koji su još neko vrijeme ostati takvima. Jula 1925. dr. Ante Trumbić, kao voda Hrvatske zajednice pronašao formulu, pa se i on, kao i HZ solidarizira s izjavom Pavla Radića. Uskoro je došlo do pregovora između šefa najveće srpske stranke, Nikole Pašića i šefa najveće hrvatske stranke, Stjepana Radića. Osnove je dalo pismo Stjepana Radića, diktirano u zatvoru još 22. IV. a predano Pašiću već 24. IV., za kralja. Ovo je pismo objavila »Politika« tek 17. VII. 1925. kao interview dopisnika sa Stjepanom Radićem. Dakako, za »Politikom« i sva ostala jugoslavenska štampa. Ovo je bilo i pogrebno zvono vlasti PP (Pašić-Pribićević), — jer već sutradan, sastavljena je i nova vlast, deseta Pašićeva, u koju su ušli i poslanici HSS.

Ovdje nas zanima Radićev pismo, odnosno interview sa dopisnikom »Politike«, jer je ono u stvari ispovijest i geneza Radićeva konvertitstva. Stjepan Radić objašnjava zašto je postao monarhist, zašto je bio republikanac, i zašto je priznao Vidovdanski ustav. »S republikom smo poništavali habsburgovštinu i anarhijost, a sa sporazumom dižemo monarhiju i Karađorđevića!« — riječi su Radićeve. U ovom pismu Radić nije nimalo naklonjen ni slovenskim klerikalima, a tako ni samostalnim demokratima. Međutim, daleko važnije, barem na ovom našem sektoru, jesu Radićeve misli kad govoriti o klerikalizmu i vjeri.

»Drugi je razlog (zašto je ušao u republikansku agitaciju). koji nije poznat i koji xmm ja sad kažem, opasnost od klerikalizma. To je velika opasnost. Eto, Korošec je tu, i on je patriota i nacionalista slovenski, ali glava — glava mu je u Rimu. Znate, po mom mišljenju klerikalizam je tolika opasnost

³⁴ U cijelosti je donosi Josip Horvat, Politika povijest Hrvatske. II. 373-380.

da se naš hrvatski narod ne e nikada pravo sliti sa srpskim, dok se Hrvati ne oslobole Rima i to posvema. Ne mogu Hrvati pre i u pravoslavlje — to nije ni potrebno, jer bi tu bilo odmah velike i jake kontraakcije. *Ali ja sam uvijek o tom razmišljao da bi trebalo stvoriti hrvatsku crkvu, nezavisnu od Rima, nacionalnu, koja bi se lako tokom vremena spojila sa srpskom pravoslavnom.* Zato, naravno, treba mnogo rada, jer nije dosta za to predobiti inteligenciju, ve to moraju prihvati mase. A to je jako osjetljivo, — seljaci i vjera, tu treba mnogo takta i mnogo obazrivosti, ako ne ete da napravite džumbus. Možda e vremenom bit mogu e upotrebiti za to starokatoli ku hrvatsku crkvu — to ja sada samo mislim, još ne znam da li je tako, ali možda. No svakako to može sprovesti samo tako široka i jaka organizacija kao što je na primjer ova naša selja ka HSS. Sve to treba dobro promisliti, a onda upotrebiti za to zgodni momenat. Taj sada nije, ima još vremena za to, dok se smirimo, i dok srpsko-hrvatska saradnja sredi državu. Poslije oslobo enja, dakle, porastao je, kako znate, klerikalizam i me u Hrvatima. itava sela, itavi kotari, pa i itave županije dolazile su pod utjecaj klerikalaca, naro ito u Slavoniji. E to je bilo vrlo kriti no. Klerikalci su agitirali, da e Srbi »poplaviti« i t. d. i ve je izgledalo da su uspjeli. A znate kako se teško skida klerikalna vlast s naroda. Eto vam Slovenije. To je, dakle, bio drugi razlog zbog kojeg smo banuli u narod sa »šlagerom« republike, jer je to bilo nešto novo, nepoznato i izgledalo je nešto veliko. Drugog »šlagera«, uostalom, nijesmo ni imali u ono vrijeme, i tako smo uspjeli da u Hrvatskoj utu emo i klerikalizam. A tre i razlog kazat u vam kasnije. Sad mogu da kažem samo to da je psihološke naravi.

Znate ja mislim, da nema potpunog narodnog ujedinjenja bez vjerskog. Zato si je svaki veliki narod stvorio svoju crkvu. Kod pravoslavlja je bilo lako. Tu nije bilo onoga što ima katolicizam, i pravoslavlje se lako decentraliziralo, separiralo i nacionaliziralo. Ali kod katolicizma je to teško. Tu je Rim, papa, ogromna kultura i golema tradicija. Tu je borba teška, gotovo bezizgledna. Zbog Rima katolicizam se sve više romanizira, i zato je prirodna vjera za romanske narode. No za druge narode nije. Englezi su si napravili svoju vjeru, Nijemci tako er, ukoliko nijesu — njima manjka potpuno duhovno jedinstvo. Baš evo Nijemci: velik narod, jak i silan, usprkos porazu — ja sam to vidio vani — svagdje prodiru, i svagdje se ve njema ki govori, gotovo više nego francuski. Sad ve i Francuzi u e njema ki. A opet, nemaju onog duševnog jedinstva, što ga imaju na pr. Francuzi. Zašto? Uzalud tražite druge razloge, uvijek vam oko opet zapinje o podjeli na protestante i katolike. A protestantizam i katolicizam manje su opre ni od katolicizma i pravoslavlja. Zato mi koji hoemo da izgradimo ili barem stvorimo preduvjet za potpuno duhovno srpsko-hrvatsko jedinstvo, moramo stvoriti jednu svoju vjeru. Naravno to nije sada aktuelno; pro i e tu generacije. *No naša bi generacija morala ispuniti bar jedan preduvjet, a to je da se Hrvati oslobole Rima.* To e biti za par godina, ako mi, Hrvati i Srbi, budemo složni i ako sredimo državu, pa dobijemo vremena i mogu nosti da dobro pripravimo široke hrvatske slojeve, pa makar i za hrvatsku starokatoli ku crkvu.³⁵

Treba da se kaže, da su ova Radi eva shva anja još ja e podvu ena stoga, što je episkopat odveo maja iste godine veliki broj: Hrvata na hodo aš e papi sa znamenitim poklonima, kako su to još prošle godine objavili narodu u svojoj poslanici koju je toliko odlu no.¹ napao Radi u govoru, održanom u Kraši u.

³⁵ Prema: »Hrvat« IS. VII. 1925. Nova politika Stjepana Radi a. Radi eve poruke mjerodavnim faktorima u Beogradu.

Da bi se razumjela ova tako odlu na Radi eva izjava o klerikalizmu i Vatikanu, treba upozoriti, da su toj izjavi prethodili izvjesni doga aji, koji su uvelike izazvali Radi a, ma da se nalazio u zatvoru. On je imao mogu nosti da prati sve vanjske doga aje i bio je vrlo dobro obavještavan o svemu. Tako je saznao da su biskupi, kako su prošle godine obe ali u svojoj poslanici, koju je on tako žestoko napao na skupštini u Kraši u, bili u Rimu sa velikim hodo aš em Hrvata. Tada su bili i Slovenci u Rimu, ali su bili od pape odvojeno, sami primljeni. U štampi je bilo podvu eno, da je papa na pozdrav nadbiskupa Bauera odgovorio *talijanski*. Osim toga, julijskokrajinski Hrvati i Slovenci su o ekivali da e njihovi biskupi i nadbiskupi iz Jugoslavije ovu priliku iskoristiti i zamoliti papu, da uzme proganjenu crkvu u Julijskoj Krajini u zaštitu. Razo aranje je bilo veliko, s tim talijanskim govorom još ve e, kad se saznao da su govornici samo glorificirali pape u prošlosti kao i sadašnjeg papu, koji nije ni im pokazao da bi se zauzeo za proganjene sve enike i narod. Ovo sve je palo u o i naro ito u Dalmaciji, jednako u sve eni kim kao i u lai kim redovima.³⁶

Drugo, vrlo važan doga aj, koji je Radi a uvelike još u zatvoru zabrinjavao, bila je odluka beogradske vlade da s Vatikanom sklopi konkordat. Strahuju i, da e vlada ma u emu sudbonosnom popustiti, bio je veoma protivan da se taj konkordat uop e sklopi. Sve ga je to izazivalo, i im mu se dala prilika, Radi je izlio sve svoje srce i svoje poglede na te krupne probleme, u kojima je hrvatski klerikalizam bio u prvome planu za ra un Vatikana. im je Radi ušao u vladu, dao je izraza svome negodovanju uslijed intencija vlade za sklapanje konkordata. Kad se jedan od delegata (dr. Voja Janji) vratio iz Rima, i referirao o toku pregovora, kod kojih su tada prisutni biskupi mutili i otežavali posao delegaciji, Radi je na jednoj ministarskoj sjednici, (na kojoj su se u Ministarstvu vanjskih poslova nalazili pored ministara Nin i a još i Miša Trifunovi , dr. V. Janji , Stjepan i Pavle Radi), napao vehemtno predloženi Nacrt konkordata i nazvao ga odviše klerikalnim. Tada je Radi rekao da Hrvati ne e nikad pristati na takav konkordat. »Još je pok. Stjepan Radi predbacio dru. Vojislavu Janji u, da je on i suviše klerikaljan kad predlaže, da se primi ovakav konkordat«. Nato je zaklju eno, da se stvar odloži, jer predstavnik Hrvata, kojih se istvar najviše ti e, ne pristaje, da se ovakav konkordat usvoji, jer ne odgovara interesima naroda i države.³⁷

Ovo spominjemo ve na ovom mjestu, da bi se vidjela sva struktura Radi eve antiklerikalne fizionomije pred njegov izlazak iz zatvora, i pred spomenutu izjavu u »Politici«. Dakako, ovako nedvosmislena antiklerikalna i antirimska Radi eva izjava djelovala je i senzacionalno ali i poražavaju i za sve jugoslavenske klerikalce.

Eksplozije negodovanja izazvala je u klerikalnim redovima ova Radi eva isповijest. U štampi, novinama i asopisima, na propovjedaonici i u ispvjedaonici, u Marijinim kongregacijama i Orlovskim organizacijama, u redovima franjeva kim i jezuitskim, na kaptolima kao i u biskupskim kurijama, samostanima kao i seoskim

³⁶ »Razgovor« 26. VI. 1925. Prema saop enju urednika prof. Stj. Ro e ovako je ocijenio ovo hrvatsko i slovensko hodo aš e u Rim don Frano Ivanševi .

³⁷ Projekti konkordata. Sremski Karlovci 1937. Uvod. Treba da se kaže da je to potvrđio i sam Stjepan Radi u jednoj izjavi 2. IX. 1927. u beogradskoj »Politici«, povodom tako zvanog Bledskog sporazuma. »Bitnost je Bledskog sporazuma da bude Konkordat onakav, kako ga ho e dr. Jegli , a koji sam ja do sada uvijek osujetio, kadgod je dolazio pred Ministarski savjet, ili kad mi se za obavještenje obraao dr. Kin i .« O Konkordatu vidi kasnije u poglavljiju koje opširno prikazuju konkordatsku borbu.

župnim dvorovima, svuda kuda je dospijevao klerikalni ovjek. Svuda se odražavao duh negodovanja, na mnogim stranama i pravog zaprepaštenja, a razo aranja medu pristalicama koje su se kolebale izme u Radi a i klerikalaca. Jer, u njihovim oima ovo je bilo najve e izdajstvo narodnog tribuna, ali i nemo pred njegovim svemo nim odlukama, koje siu mase slijepo slijedile. Mnogima je zastao dah kao da se nalaze pred nekom neizbjježnom katastrofom. Jer, Radi je bio na ulazu u vladu! 18. VII. pušten je iz zatvora, a ve 20. VII. primio ga je u audijenciju kralj Aleksandar na Bledu, i 22. VII. do ekan je u Beogradu sa triumfalnim pozdravima kao rijetko koji politi ar prije njega. Nije bez zna enja da je Radi prvui posjetu u Beogradu u inio Neznanom junaku na Avali. Na užas svih separatista i klerikalaca rekao je Radi i ovo na grobu:

»Mi smo se svi okupili u moru narodnog sporazuma. Stavili smo se pod okrilje velikog geniia, kome je ovaj spomenik podignut, pod okrilje genija Neznanog junaka. Djelo sporazuma nije djelo li no, nego je djelo narodnog genija. Mi smo pristupili narodu, a narod je pristupio nama, to jest samomu sebi. Narodni genij Srba, Hrvata i Slovenaca danas bilježi jednu stranicu historije, kakvih e biti sve više. Zato kli emo: Slava Neznanom junaku, a nama ustrajnost i bratska sloga i ljubav.«³⁸

Kako je Rijeka bila definitivno odcijepljena od Jugoslavije, papa ju je definitivno odijelio od Senjske dijeceze i osnovao samostalnu Rije ku dijecezu s Talijanom biskupom. U jednom interviewu Radi je ovo dodirnuo negoduju i prema papi: »Treba razlikovati religiju od crkvene politike, papa ima crkvenu politiku, on je nama *oteo* našu Rijeku. On je našu nacionalnu crkvu (t. j. glagoljašku) tamo proglašio latinском i svaki kamen na njoj latinskim«.³⁹

Odsada e Radi — još tri godine — sve do svoje smrti biti u stalmom dramskom usponu svog politi kog borbenog previranja, ali uvijek dosljedan i jednak uporan i nepomirljiv protivnik hrvatskog klerikalizma. Klerikalci su smatrali ovaj Radi ev korak, kad je prešao na teren konstruktivne borbe, kao posljedicu vjersko moralne krize.

Dr. Protulipac, jedan od voda hrvatskog aktivnog klerikalizma, vo a borbenog i vrsto organiziranog orlovstva, a kasnije križarsftva, nije Radi u ni poslije godine dana zaboravio ovaj napad kad se na taj eminentno krupan politi ki doga aj osvrnuo sa klerikalnog gledišta (1926.).

»Uz vjersko-moralnu krizu nadošla je nacionalna kriza, mi/sli su dra. Protulipca, kakve hrvatstvo još nikada nije proživjelo. Sve narodne sile bile su usredoto ene u politi kim i nacionalnim borbama, tako da je za kulturu i prosvjetu malo ostalo. Još je fatalnije bilo, što su se na elo ove narodne borbe stavili elementi s anarhijskim. socijalnim i moralnim pogledima (t. j. Stjepan Radi). Oni su uz nacionalno vrijenje proveli i duboki potres svih pojmove i osje aja. U ovako razbuktalu moralnu krizu ulili su novo ulje i iskoristili je što su bolje mogli.«⁴⁰

³⁸ Josip Horvat, *Politi ka povijest Hrvatske*, II, 396.

³⁹ »Politika« 6. VIII. 1925.

⁴⁰ Dr Protulipac, *Hrvatsko orlovstvo*, 1926., 82. 84. Prema: A Pilepi . In *aedificationem Split 1938..* 46.

Dak je dr. Protulipac mislio da je fanatizam širokih masa, vezanih sa Radi-
evim vodstvom splasnuo, izbori su 1926. kao i daljnji tok razvoja pokazali, da su mase
primale s gotovo jednakim, istim povjerenjem sve odluke šefa stranke, koji je i dalje
produžio svoju antiklerikalnu borbu. Na zborovima kao i u Narodnoj skupštini.

Jedan od povoda da Stjepan Radi otvoril puno svoje srce i da iskali svu
sviju ljutnju na klerikalce, dao mu je papinski nuncij E. Pellegrinetti. Nuncij je
prilikom sve anosti Svetoga Vlaha u Dubrovniku (3. II. 1926.) pošao kroz Dalmaciju,
pa je u raznim mjestima, održao govore, kao i u Dubrovniku. Pojedini dijelovi tih
govora mogli su se da protumaće i politički. U Dubrovniku je, naime, ovoj sve anosti
prisustvovao i ministar Stjepan Radi. Kako se Radi na licu mjesta uvjerio o nede-
likatnom uplitanju nuncija u izvjesna kulturno-politička pitanja Jugoslavije, to je
Radi smatrao za potrebno da osudi taj nuncijev postupak u jednom vehementno izgo-
vorenom govoru, i to (11. II. 1926.) u Narodnoj skupštini. Radi je bio sasvim određen
i jasan kad je istaknuo da je nuncij došao u Dubrovnik da i tu zasadi klerikalnu gran-
icu svojom rukom, gdje se ona dosad nikako nije mogla primiti. Radi je podvukao
da je hrvatski narod još od vremena Grgura Ninskog imao svoju samostalnu politiku
prema Rimu. Pojam itonom rekao je da su Hrvati uvijek bili za katolicizam, jer
taj predstavlja kršanstvo i svetinju, dok su protivni klerikalizmu, koji je rugoba.
Klerikalizam zna i zloupotrebu najsvetijih osjećaja religije da se razruši porodica, da
se razruši narod radi političke vlasti.⁴¹

Ovaj Radi evatorij je daleko odjeknuo. Papinski nuncij našao se povrijeđen
pa je uputio ministru vanjskih poslova dr. Ninu u protestnu notu žale i se na
ministra Radi a što ga je obijedio da je u Dalmaciji agitirao za hrvatske klerikalce.
ime utim, ovaj nuncijev gest uznemirio je i ostale napredne krugove pa i predstavnike
naroda u Narodnoj skupštini, pa i one, koji su bili u opoziciji prema Radi u. Naime,
svi su osjetili i vidjeli u tome neželjen i vrlo nezgodan presedan miješanja predstav-
nika strane vlasti u unutrašnje poslove i političke prilike Jugoslavije. Tim povodom
pojavile su se dvije interpelacije. Jedna samostalnog demokrata V. Vildera, a druga
slovenskog klerikalca dr. Hohnjeca. Vilder je tražio obavještenje da li će vlasta po-
duzeti korake da se takvo držanje predstavnika Svetе Stolice ne ponovi i da zatraži
garanciju da će se ubuduće držati onih granica dužnosti koje su vezane sa njegovim
položajem. Ministar Nin je 20. II. 1926. odgovorio da po obavještenjima, koja on
ima, nuncij nije prešao granice svojih dužnosti. Međutim poslanik Hohnjec postavio
je svoja pitanja u drugom duhu i sa drugom namjerom. S jedne strane da napadne
Radi a, a s druge strane da prigovori ministru Ninu, koji je dopustio da će do
tih ispadu, štoviše, on je zapitao kakvo će se zadovoljenje dati nunciju radi ovakvih
uvredljivih napadaja, i kako će da zabrani ubuduće ovakve nekvalificirane ispade.
Diplomatskom frazeologijom Nin je u stvari zaobišao sva tri pitanja Hohnjecova
dok se zadržao na etvrtom, posljednjem, sa punom antiklerikalnom odlučnošću. »Ali je
najudnovatije etvrtoto pitanje, produžio je ministar Nin. Na njega isto tako ne
mislim da odgovorim, jer jedan naš državljanin nije trebao da pita kakva će se satis-
fakcija dati jednom stranom izaslaniku, ma koliko taj izaslanik zaslužava naše poštovanje
i ma koliko davanje satisfakcije«. (Ministar Radi : Tako je!) Ministar Nin je
izjavio je nunciju žaljenje što je u vatri diskusije spomenuto njegovo ime. tim više što

ga je Radi ovlastio da nije imao pri tome nikakve namjere da nanese uvredu nunciju i veoma žali ako bi se njegov govor mogao tako tumačiti. Nin i podvlači da nuncij dosad nikad nije izašao iz granica svojih dužnosti. I do njega su dopirala pogrešna obavještenja o nuncijevu putovanju. Treba da se ima u vidu da nuncij nije samo predstavnik Svete Stolice kod nas, nego je i Apostolski delegat. Kao takav ima prava i dužnost da obilazi crkve i drži propovijedi u granicama svoje religiozne misije. Pri kraju se Nin i osvrnuo na završnu misiju interpelacije poslanika Hohnjeca, koji je rekao:- »Ako sve ovo stoji što iz Radi eva govora proizlazi, onda bi bio znak Vaše velike averzije protiv katoličke crkve i njenog zastupnika kod našeg dvora i katolički narod ne bi mogao podnositи ovakav postupak sa vaše strane«. Ministar Nin i je podvukao da su interpelantove premise neto ne, pa dosljedno i njegovi zaključci, koji su tendenciozni«.

»Ovo sumnji enje u skladu je sa onim stalnim naglašavanjem da je Beograd neprijatelj katoličke crkve, da on ne želi dobre odnose sa Vatikanom, da je položaj katoličke crkve u našoj zemlji užasan. I te klevete bacaju se u svetsku javnost. Tu skoro, u poslednjem broju rmskog asopisa i»La civiltà cattolica« štampan je jedan dopis iz naše zemlje, u kome se govori o strašnom gonjenju katoličke crkve kod nas na osnovu neistinitih ili tendenciozno iznetih injenica. Ja, gospodo, protestujem protiv ovakve akcije. (Ministar Stjepan Radi : Tu smo mi da o tome govorimo, jer zastupamo većinu katolika a ne gospodin Hohnjec; vi ste, »libre penseur« u službi katolicizma). Ja sam već toliko godina ministar u ovoj zemlji, i nikad ni ja, niti ma koji od mojih kolega nisu pokazali ni najmanju averziju prema katoličkoj crkvi. Naprotiv moji su napori uvek bili upravljeni na to, da omogućim što bolje odnose sa Vatikanom. Najveća smetnja u tome pogledu dolazi iz naše zemlje i to iz onih krugova koji se pretstavljaju kao monopolizirani branioci katoličke crkve. U našoj zemlji nikakvi branioci nisu potrebni katoličkoj crkvi. Crkvi, kojoj pripada bez malo polovina našeg stanovništva i koja uživa nepodeljeno poštovanje svega kršćanskog sveta našeg, ne preti niti može pretiti ma kakva opasnost.«⁴²

Govor ministra Nin i a izazvao je u štampi punu saglasnost naročito sa njegovim zaključnim mislima. Klerikalци nisu bio drag ovako odlučni stav ministra Nin i a, niti tako autoritativno tumačenje intrige koje su se pri Vatikanu vršile upravo iz najviših klerikalnih redova. A tih je bilo u formi i sadržini koja se nikad ne bi o ekivala od profesionalnih propovjednika evanđeoske istine.⁴³

Svakako su suikobi Stjepana Radi i sa klerikalima bili od naročito interesirani, jer on je jedini bio „u stanju da ih izazove i da se prikaže u pravoj boji. Tako je iritirani klerikalni poslanik Josip Klekl odgovorio Stjepanu Radi u na njegovo pitanje zašto oni uopće sjede u Skupštini, sa priznanjem o karakteru »samostalnosti« klerikalnih poslanika. Zapravo, o njihovoj punoj ovisnosti u njihovom političkom radu i od strane biskupa i Vatikana. Jer, taj je poslanik 3. marta 1926. rekao:

»Mi smo ovdje po naredbi crkvenih propisa, po želji i dopuštenju Svetе Stolice, po odredbi crkvenih kanona 139 § 4., po naredbi naših biskupa i

⁴² M. Nin i , Vanjska politika Kraljevine SHS u godini 1925-1926., Beograd, 1926., 41-47. Stenografske beleške Narodne skupštine, 1925-6, II. 1926., 593-594.

⁴³ O tome će biti riječ i u poglavljima o glagolizmu.

bi smo dole tu dok oni to budu htjeli i odre ivali, jer mi nemamo nikog drugog da slušamo i nikome drugom da se pokoravamo, nego samo crkvenim propisima i našim crkvenim poglavarima, biskupima. Mi smo biti birani od naroda dok nam to crkva dozvoljava.«⁴⁴

Ovo samopriznanje slovenskog klerikalca bila je jedna potvrda više pod njim uplivom i direktivama stoje klerikalni, ne sve eni ki poslanici i javni radnici. Kad je gotovo itava Skupština ovu izjavu Klekla primila s negodovanjem i zgražanjem, Klekl se utekao neistini tvrde i, da su stenografi ravo reproducirali zabilješke.

Klerikalci su bili nezadovoljni s antiklerikalnom politikom Stjepana Radi a još i zbog njegove sasvim osobite vjerske tolerancije prema muslimanima. Klerikalcima je iznad svega bio pre i interes vjersko-crkveni nego narodni, oemu je on dosta rekao u kraši kom govoru. Na zboru u Sarajevu (1926.) on je pred ogromnim brojem muslimana kao i katolika dodirnuo ovo vjersko-političko pitanje. Radi ga je objasnio na njemu svojstven na in.

»Ako Srbi i Hrvati kažu: »Mi smo braća to je u prvom redu zato, jer nas vjera ne dijeli; vjera je jedna, crkve su dvije; a i muslimanima Bog je jedan, Allah je jedan, a nisu tri. I kad nam je Bog jedan i jezik jedan i jedna domovina, zašto ne bismo imali jedno veselje, a veselo se kolo igra. kad se bratski ruka drži i kad znaš, da u tomu kolu možeš biti kolovo a, kad na tebe do e red.«

Ove Radi eve misli bile su povod za nova klerikalna polemi na i apologeti ka razmatranja u kojemu su se Stjepanu Radi u dijelile lekcije iz katekizma kao opere religije. Fra Ante Cikojević uzeo je na nišan upravo ove Radi eve rije i, da na njihovu osnovu isprede itav lanak kojim želi da pobije »na prvi mah duhovite i pune idealizma rije i, a u suštini jako površne i prazne«. Naravski fra Cikojević nikako nije mogao da shvati Radi a da bi sve to mogla da bude jedna vjera, pogotovo kad se tome protivi papinski epiteton za Hrvate: *Antemurale Christianitatis*. »Sve borbe naših junaka, sva krv prolivena po bojnim poljanama, sve patnje i suze jadne raje kroz stotine godina za krst asni i slobodu zlatnu, bile su ništa, bile su jedna golema samoobmana sa strane potlaene raje, jer nikakve razlike nije bilo između njih i Turaka. Prolijevali su krv za vjeru, a bili su iste vjere, jer im je jedan Allah — Bog. Ovo je sve proglašenje našega naroda lučakom, a njegovu povijest poviješ u krajnjega ludila. No, tko zdrave pameti nešto takvo može ustvrditi?« Ljutiti fra Ante proglašio je tako jednim potezom bosansko-hercegovačke muslimane Turcima i ustvrdio da je Stjepan Radi sve vjere pomiješao u jednu kašu, koju nijedna religiozna duša ne može da proguta. Fra Cikojević tvrdi da je Radi to u inio zato da razori narodnu dušu i u njoj katoličku vjeru. To su i drugi pokušavali parolama »Dalje od Rima«, s ultramontanstvom, crnom Kurijom i t. d. I kad bi Radi uspio, tada bi za njega osvanuli veseli dani, jer bi se tada ostvarilo narodno jedinstvo tvrdo i potpuno, jer ga ne bi dijelila vjera. »No mi velimo, zaključuje franjevački polemičar, da jedinstvo narodno ne traži i jedinstvo vjere, a nacionalna crkva najmanje jeku maže jedinstvo naroda i sreće u njegovu.«⁴⁵

⁴⁴ Prema: Sima Simić, Jugoslavija i Vatikan. 42.
⁴⁵ »Nova revija* 1926., br. 1. 61-63.

Franjevci su i dalje s Radi em u u enim apologetskim diskusijama, ali i u političkim polemikama. I onda, kad ih on izaziva, ali i tada, kad su sami željeli da izazovu raspravljanje, uz nemireni refleksima Radi evih izjava u narodnim masama. Me utim sve je ovo dovoljno jasno pokazivalo da su franjevački polemi ari sašli sa terena crkvenih i apologetskih diskusija, na teren dnevne, klerikalne politike. A Radi je upravo na ovo bezobzirno udarao. Znaju i da je hrvatski klerikalizam dirigiran iz Vatikana, Radi nije zaobilazio u ukazivanju izvora hrvatskom militantnom klerikalizmu.

Tako je Radi na zboru u Tuzli rekao: »*Mi ne emo da se vjerom vežemo uz Rim, niti da se podvrgavamo papi.*«⁴⁶

U istome mjestu je Radi održao 6. VIII. 1926. i jedno političko predavanje, koje je onda preštampano u njegovojo »Boži nici« za 1927. Tu je Radi jasno podvukao da diferencira vjeru od politike, ali da je uočio svu strahotu klerikalnog djelovanja za vrijeme rata.

»Mi smo razlučili vjeru od politike. Kazao sam da su biskupi organizacija rimskog pape. Šta bi popovi s nama u inili za vrijeme rata, da nije bilo Seljačke stranke, to mi ni pojma nemamo. Jedno je sigurno: nas Hrvata danas ne bi bilo. Ali mi nismo dali. Rekli smo: »Vjeru primamo i poštujemo, a i crkvu, kako je do nas došla, ali politiku mora voditi narod.« Trebalo je najprije oslobođiti seljački narod, umno i moralno, dokazati mu da se razumom može poslužiti, ako želi svoj život poboljšati. To je značilo uništiti korijene nastrahovitijem rostvu: klerikalizmu. A od svih laži klerikalizma najružnija je i najgluplja, da je još danas DANAS vjera u opasnosti.«

Svuda, kud je Radi 1926. stizao, imao je prilike da kaže po koju o klerikalcima. Na zboru u Varešu, održanom na jesen te godine, razmahnuo se Radi nad franjevcima glavama svom bujicom svojih antiklerikalnih teza. Tu se naročito oborio na franjevce kao i na Orlove, koji u narodu mjesto ljubavi i sloge šire mržnju i nesnosljivost. U vatrenom govorni kom zamahu, na užas sarajevskih klerikalaca i nadbiskupa Šarića, Radi je uskliknuo: »Je li Isus bio orlaš? Uočam da je nadbiskup Šarić odredio da se pomažu Orlovom. Ako je tako, onda je on proklet po tridentinskom koncilu!« Bosanski franjevci i klerikalci bili su užasnuti tim Radijevim postupkom pa su na jednom zboru protestirali protiv ovih napadaja »na sve enike i na cvjet njihove mladeži« (t. j. Orlove). U šest rezolucija govori se o zaslugama hrvatskog svećinstva napose o franjevcima i njihovim zaslugama za hrvatski narod. Ovu su priliku koristili da protestiraju protiv starokatolicizma za koji kažu da ga pomažu ne samo Srbi nego i Stjepan Radić.⁴⁷

Me utim, o savremenim bosanskim franjevcima imao je Stjepan Radić jedno posve negativno mišljenje, unatoč tradiciji koja se podržavala kroz literaturu još iz preporoda Bosne u prvoj i drugoj polovici XIX. stoljeća, kad su kroz Bosnu i Hercegovinu i preko njih zračila svjetla imena kao što su Jukić, Nedić, Martić. Radić je bio veoma ljut što ga nisu u njegovu prijelomu slijedili bosanski franjevci, nego su se priklonili radikalnom kroatizmu i separatizmu. Radić je prvi koji se usudio da sred

⁴⁶ »Katolički list«, 1926., br. 33, 428.

⁴⁷ »Katolički tjednik«, 1926., br. 49, 51. 1927.. br. 2.

Narodne skupštine uzdrma ovo tradicionalno mišljenje i da pojedina lica stavi na pravo mjesto. Kad su se njemu obratili franjevci molbama za pomo da dograde na Širokom Brijegu gimnaziju. Radi se žestoko oborio, na tu franjeva ku gimnaziju kao nepotrebnu i nekorisnu, štaviše štetnu za narod. Kao da je Radi video u dalekoj perspektivi razornu djelatnost ove škole koja je kasnije odgajala najbjesnije klerofašiste i ustaše.

*»Ja sam nekada držao mnogo do kulturnoga i nacionalnoga rada bosansko-hercegova kih franjevaca, ali sam se najzad razo arao i uvidio da su to ljudi neiskreni i lasci«, podvukao ie u SkuoŠtini Stjepan Radi. » itav njihov život i nacionalni i kulturni rad nije ništa drugo nego zavaravanje i zaglupljivanje toga naroda sa tendencijom da ga onda mogu lakše guliti i plja kat. Ukoliko je taj narod još neprosvije en, nepovjerljiv i zaostao, to je jedino njihova zasluga, jer su ga oni tako u ili. Crkvu, propovjedaonicu i ispovjedaonicu iskoriš avali su i iskoriš avaju samo u svoie niske i sebi ne svrhe. To su vrste zelenasha, koji deru narod, imaju svoje banke i zajme sirotinji novac uz zelenashke kamate. Oni državu samo lažu, da ne mogu dograditi svoju školu; i ja u nastojati ne da je potpomažem, nego da je zatvorim. Moja je glavna briga da rastavim narod od njih. Fra Didak Bunti⁴⁸ je bio lažac i varalica, a najmanje prijatelj toga naroda. Uostalom ja sam protiv franjevaca, a ne protiv popova.«**⁴⁹

Ova osuda franjeva kog idola od strane ministra prosvjete Stjepana Radi a teško se dojmila franjevaca kao i ostalih klerikalnih krugova, koji su u franjevcima gledali jedan izuzetan red koji se naro ito u Bosni Hercegovini saživio s patnjama svoga naroda. Ovo razotkrivanje nali ja politi ko-klerikalne aktivnosti franjevaca, koji su i poslije ujedinjenja u najve em dijelu produžili isti rad kakav su vodili u po etku prvog svjetskog rata, u inilo je dubok utisak. Me utim, samo prosvje eniji i upu eniji mogli su da priznaju da je Radi izrekao jednu absolutno to nu historijsku istinu.

Na ovu oštru kritiku Stjepana Radi a odgovorila su dvojica provincijala franjeva kog reda u Bosni i Hercegovini. (25. II. 1926.). Fra Petar Gerkvi , provincijal bosanskih franjevaca i fra Lujo Bubalo, ne ulaze i u pojedinosti, energi no odbijaju uvrede nanesene prošlosti franjeva kog reda, ma da je Radi govorio o savremenicima, kao što su fra Didak Bunti i drugovi, i ma da je rekao- da je držao mnogo do kulturnog i nacionalnog rada njihova, dakako u prošlosti. »Bolno osje amo i odbijamo uvrede nanesene grobovima i svjetloj uspomeni naših slavnih predaka. Rad današnjih franjevaca na vjerskom, prosvjetnom i soejalno-gospodarstvenom polju mirno prepustamo sudu budu ih pokoljenja i ocjeni nepristrane historije«.⁵⁰

Odatle su franjevci, u najve em dijelu, Radi evi nepomirljivi neprijatelji pa ga napadaju na svakom koraku. Anonimno i neanonimno. Naro ito su oni ljuti na Radi a što diferencira katolicizam od klerikalizma, što oni sami uostalom uistinu identificiraju, pa to koji put i priznaju.

⁴⁹ »Nova revija« 1926., br. 1, 89-90.

⁵⁰ »Nova revija« 1926., 1, 87-88.

»Katoli ka crkva kao živa organizacija ona je bila svetinja našeg hrvatskog naroda. U današnjoj socijalnoj i političkoj situaciji svi bezvjeri bez razlike, ne izuzimaju i ni gospodina Radića, hoće da ubiju ovoj organizaciji svaki ugled u životu za volju svojih bezbožnih, laikih težnja. Danas liberalci svake dlake lukavo razlikuju katolištvo i klerikalizam, a to je za svakog katolika jedno te isto i jer se jedino traži u naše doba pobjeda kršćanskih i katoličkih naela u našem privatnom i javnom životu, ne radi prevlasti kojega staleža, nego radi vjere i naroda, koji je otrovan modernim bezvjerjem i nemoralom u obitelji, i u državi, a i u narodu.«⁵¹

Ovaj franjevac iskreno je ispovijedio jednu misao koju su u stvari svi odreda klerikalni redovi od najvišeg do najnižeg jednako tumačili i u život provodili, ma da se sa mnogog autorativnog mjesto o tome nije htjelo ni da uje.

Ovakvo mišljenje o Radiću u kao antiklerikalnom borcu kao i o identificiranju klerikalizma i katolicizma, nisu dijelili samo savremeni hrvatski sinovi sveca iz Assisijske, prebacivši se sasvim na političko polje, na kome se njihov osnivalac nikad nije nalazio. Treba samo proiti lanak dr. Brkaševa »Savremena franjeva ka ideologija« i vidjeti kake: ta ideologija ide u raskorak s idejama manastirskog života u duhu strogih pravila brata i prijatelja ptičama nebeskim, iji su ih sinovi zamijenili s idejama militantnog klerikalizma hrvatske Pučke stranke.⁵²

Još za života Stjepana Radića pokušao je da dade jedan politički publicistički presjek linosti i antiklerikalne ideologije Stjepana Radića dr. Fran Binić, jedan od prvaka klerikalizma u Hrvatskoj, nekadašnji saradnik biskupa Mahnića i vatrene povornika militantnog klerikalizma, pisac mnogih brošura i lanaka, u asopisima i dnevnicima, koji je svoj život dosljedno da završi kao okorjeli ustaški klerofašist.

Binić je pošao u svom razmatranju od karakteristika koje je o Radiću dao još biskup Mahnić u svojoj »Hrvatskoj straži«. (II, 637) Biskup Mahnić je ukazao da katolički liberalizam uzmiće prema ljevcima.

»A tu evo ruke mu pruža u zagrljaj slavensko-demokratskim duhom zadojena Selja ka stranka braća Radića, što nije drugo nego pravi pravcati radikalizam (Radix — Radić : nomen omen) u ruhu hrvatskom! Jest do i e doskora doba, kad je nestati i obzoraštva i naprednaštva i starosti anstava i realizma i liberalizma i liberalnog katolicizma, a ostati e samo dvije skrajnosti: hie Guelfe hic Ghibelline: tu Krist tu Belial! A medu tima e do i do sukoba na život i smrt.«

Binić je shvatio ove Mahnićeve misli kao pravo proroštvo koje se poslije 23 godine ispunjuje. Jer, dok je za prevrata 1918. Selja ka stranka imala samo šaku pristalica, 1925. ta je stranka sve ostale nadvladala. Ova stranka je široke slojeve namnila u republikanizam da zajedno sa njim prizna monarhiju i Vidovdanski ustav i time izda hrvatstvo. To se dogodilo i kod izbora 11. septembra 1927. kad su uz njega ostala sva hrvatska sela unatoč svim klerikalnim naporima. Žali se Binić da su franjevci dobili samo dva mandata, a hrvatska Pučka stranka samo jedan. Ova bilansa

⁵¹ »Nova revija« 1926., br. 1, 67-68.

⁵² »Nova revija« 1926., br. 3-4, 428.

frankofurtimaških nastojanja u tako poraznom razmjeru mandata boli i zaprepaš uje frankofurtimaškog klerikalca. On se zgraža nad injenicom kad se pita da li je uistinu hrvatski narod zaboravio na »neutralnu mirotvornu republiku« i svjesno se odrekao svojih prava, te priznao da je bio igra ka u rukama svoga vode. Sve je to za njega neobi no zagonetno. Dok (je hrvatski narod dosad stupao utrtim putem katoli ke vjere i u sjeni križa dizao hram svoje prosvjete, sada ga prvac Selja ke stranke vode nepoznatim pravcem. Paradoksalno je da su upravo Radi u pomogli zagreba ki klerici i seoski sve enici utiru i put njegovu »Domu«, pa uza sve to je Radi ostao nepokoleban u svom antiklerikalizmu. Me utim, Radi eva »vjera u Boga«, tvrdi Bini ki, nije krš anska ni katoli ka. Taj njegov Bog nije trojedini Bog krš anske objave. I Bini ki tako er podsje a na Radi evu tezu da hrvatski narod ne e biti sretan dok ga rimski papa ne prokune. Za njega su biskupi pogani, a popovi su iskvarili božju objavu. Staviše oni su iskvarili i O enaš i ne treba više posrednika izme u Boga i ljudi. Prema tome ova selja ka vjera u Boga uop e ne ra una na sve enstvo!. Radi Boga izjedna uje s Allahom. Za njega je seljak suveren, izvor istine i prava. Njega treba prou avati, a ne pou avati. Zna i da je seljak apsolutno božanstven. Za Bini koga je vjera Selja ke stranke pravi selja ki panteizam. Demos je božanstvo. Za ovo božanstvo misli samo jedna glava kojoj se slijepo pokorava, jer ima prava da nepo udne isklju uje iz redova stranke i hrvatskog naroda. A kad nestane toga vo e, ostat e bez glave seljak, novobožanstvo. Dakle ateizam. Zna se, da je vo a Stranku svojevoljno upisao u selja ku internacionalu. A za Bini koga je boljevizam u svojoj jezgri ne ateizam nego pravi rogati antiteizam. To se zapoža ve i kod selja kih vo a po selima, jer oni mrze crkvu i Boga. Lucifer se znade prikazati nosiocem svjetla, a njegovi službenici prema prilikama spominju Boga i vjeru. Dijele vjeru od sve enstva, mrze popove, biskupe i papu. Oni znaju, ako odvoje hrvatski narod od katoli ke crkve, da e mu lako iš upati Boga iz njegova srca. I na takvom se selja kom antiteizmu ima izgraditi novi društveni poredak, novi moral, novo pravo. Stjepan Radi je relativist. Danas nešto tvrdi i dokazuje, a to isto sutra pori e. Za njega je dobro i istinito ime se može posti i svrha. Nema na ela, nema stalnih moralnih zasada. U Zagrebu predstavništvo hrvatskog naroda prisiže republici, u Beogradu monarhiji. Svi su neseljaci neprijatelji seljaku, iako su svi potekli od seljaka. Popova ne treba, jer svatko može s božanstvom ure ivati svoje poslove. U pacifisti koj; selja koj državi uop e ne e biti Staleža, pa ni vojnika. Mirotvorna republika -ne treba vojske te se ne e pla ati ni poreza, ne e trebati inovnika i sve e biti zajedni ko. Gledaju i u daleku prošlost Hrvata dr. Bini ki žali, što je u periodu kad je Hrvat stekao slavni papinski naslov Antemurale Christianitatis, klapo katolik svoga brata muslimana, da stekne taj papinski naziv. Sa muslimanom se borio, u koga je prema Anti Star evi u »naj iš a hrvatska kerv«. Ali ne treba tim hrvatskim precima zamjerati, jer su se borili za najkatoli kije hrvatsko kraljevstvo. I u krš anskom su se duhu žrtvovali za krš ansku prosvjetu i slobodu krš anskog zapada. Sva je hrvatska prošlost, a napose prosvjeta, crpla snagu iz katoli ke vjere. Sva se zgrada hrvatske prosvjete dizala na Petrovoj stijeni. U najve im nevoljama Hrvati, po sudu Bini koga, nailaze na pomo i okrilje kod rimskih papa. Zato je Hrvatska najstarija, najdosljednija i najvjernija katoli ka kraljevina. I u takvu se Hrvatsku ušuljao bezbožni liberalizam. Naprosti stoga, što uvari Siona, t. j. biskupi, nisu bili oprezni. Hrvatski sve enici trošili su vrijeme, snagu i novac na liberalne

stranke, koje su ih samo iskorisiti. Kad je započeo katolički pokret, ustali su protiv njega mnogi svećenici. Zato se, poslije ovih meditacija, Bini ki pita, Sta treba da se sada radi kad su se Hrvati, poslije ovih izbora 1927. našli na raskrsnici. On vjeruje, da je Radi dobio zato toliki broj glasova, što se nadaju da će se Radi vratiti svom ishodnom na tenu borbu sa beogradskim režimom. On se neda, da će možda seljak u zgodnom momentu napustiti svoje vodstvo i prikloniti se onima, koji zastupaju prave interese hrvatstva. Nije teško pogoditi tko je za Bini koga, starog frankovca i klerikalca, taj koji pravo zastupa interes hrvatstva. »Hrvatski katolici napose svećenici vide, da je krajnji as da se hrvatski narod svrne na pravi put, na utrenik naših predaka. Zato bi se morali okaniti svih zadjevica i trzavica, te povući u zajedničko kolo sve koji osjeju hrvatski.«⁵⁸ Ovim dr. Bini ki odriče lanovima HSS i onim stotinama hiljada glasa, koji su se izjasnili za politiku Stjepana Radića, da osjeju hrvatski, kao da je to privilegij samo frankovaca i njihovih nerazdvojnih saveznika klerikalaca. A ubrzo će doista doći i vrijeme, kad će poslije smrti Stjepana Radića ovaj klerofašistički monstrum i doista postaviti ovakvu tezu da izvan njega nema ni Hrvata ni hrvatstva. Zato sada 1927. upućuje dr. Bini ki onim svećenicima koji ne sljede politiku njegovih shvaćanja teške prijekore. »A oni jadni svećenici, kazuje Bini ki, slijepci i voće slijepcima, što mirne duše gutaju sve klevete i pogrde protiv svećenstva, koji ne mare da su »popovi lopovi«, neka se sjete Judine plave ali i Judina udesa. Skrene li hrvatski narod u bezdan oni će Bogu odgovarati više nego nesavjesni vode i vika i.« Uistinu, dr. Bini ki je naslutio jednu istinu kao da je u viziji video ustaški kler.

Radi je tako češće na svakom koraku ukazivao na sva ta zla koja dolaze bilo od klerikalizma izravno, bilo od veza koje je ovaj imao sa sistemom najraznovrsnijih saveznika, prvenstveno frankovaca, koji su već tada u talijanskom fašizmu gledali uzore svojih političkih planova. Zato Radić nesmiljeno udara na fašizam i na Mussolinija, iako je imperijalističku politiku razotkrivao na svakom koraku, znajući i da je u prvom redu uperen protiv hrvatskih interesa. Ali, tada je upozoravao i Hrvate kao i mjerodavne inioce u Jugoslaviji da treba obnoviti prijateljstva s Rusijom. Sve je to, dakako, bio strahovit bauk za klerikalce. Na zboru u Klanjecu, 1926., prikazao je Radić seljacima što ih je Mussolini kada govorio o svome programu kao programu stareg Rima.

»Mussolini ne govori do kraja, ali mi moramo misliti do kraja. Program starega Rima veli: Ja u Dalmaciju, ja u Bosnu: ja hoće u bosanske šume, ja drva nemam; ja hoće u bosanske ugljenike, jer ugljena nemam. Tko to ne zna, pa misli da je to šala, onda ne misli daleko. Zato ja svugdje velim: Treba obnoviti prijateljstvo s Rusijom. To kažem otvoreno, isto i bistro. Jer, nijesmo se složili, da se rastepemo. Složili smo se da se uredimo.«⁵⁴

Na žalost, ovaj glas Radića bio je tada još glas samotnika u pustinji. Međutim, Radić nije ni sada, kao ni ranije u tome popuštao. Radić je iste godine izazvao novu klerikalnu uzbušu i vanju, kad je u selja kom »Domu« objašnjavao svojim seljacima socijalnu revoluciju u Meksiku, protiv koje se digla sva reakcija na svijetu, na elu sa svim klerikalizmima, voće enim iz Vatikana. Bio je to samo jedan momenat više da se

⁵³ »Nova revija«, 1927., br. 3, 271-277.

⁵⁴ »Slobodni dom« 1. VIII. 1943.

Radi ev politi ki stav kritizira i pred masama izobli uje, dakako, kao bezbožni ki i protujerski.

Stjepan Radi uznemirio je klerikalce širom itave Hrvatske kad je progovorio u svome »Domu« o prilikama u Meksiku, i zauzeo stav za široke meksi ke mase koje su tražile da im se da zemlja koju su one obra ivale a bile vlasništvo klera i malog broja veleposjednika. Bilo je to 1926., kad je crna internacionala po komandi u svijetu širila lažnu propagandu da je taj agrarni pokret jedan bezbožni ki i protujerski pokret. Stjepan Radi bio je na strani seljaka u Meksiku i za odlu ne vlasti koje su rješavale problem u interesu širokih eksplotiranih masa.

Ova Radi eva izlaganja nisu bila po volji hrvatskom visokom kleru, koji je tako er imao velike posjede i o uvaio ih unato pokušajima reformi, koje su na kraju ipak zaštitile povlaš ene srednjevjekovne feudalce, samo zato da bi bili što odaniji državi koju su unato tome mrzili i rušili na svakom koraku. Velika je bila klerikalna ucjena, pa uza sve to, iako im je bila i pla ena, nije dala reakcionarnim vladama ono što su one tražile od nasilnih vo a klerikalne stranke.

»U velikoj srednjo-ameri koj republici Meksiku došlo je do žestoke borbe izme u popovske stranke i doma e republikanske radni ko-selja ke vlade. Kao u cijeloj južnoj i srednjoj Americi, tako je katoli ka crkva u Meksiku imala još nedavna blizu polovice sveukupnog zemljišnog posjeda i drugoga narodnoga bogatstva, naro ito šuma i rudnika. Još prije 70 godina, kada je francuski car Napoleon III. bio pokušao da s pomo u austrijskoga nadvojvode Maksimilijana, brata pokojnoga cara i kralja Franje Josipa, pretvori Meksiko u monarhiju, ve onda je donekle bila stegnuta prevelika materijalna mo katoli ke crkve u Meksiku. Ali su doskora popovi svojom politi kom akcijom neuko seljaštvo sasvim predobili za se, a budu i su u Meksiku bile sve same slabe vojni ke vlade, to su i popovi ostali glavni, a katkada i jedini faktor. Istom u vrijeme svjetskoga rata godine 1917. oja ao je radni ko-selja ki pokret tako, da je ustavom od 1917. katoli koj crkvi doduše priznata potpuna vjerska sloboda i ostavljeno joj je toliko zemljišta i drugoga imetka, da može potpuno udovoljiti svojoj vjerskoj zada i, ali joj je oduzet najve i dio šuma i rudnika, te nepregledni pašnjaci, njive i livade. Ali popovci nisu mirovali, te su doskora opet dobili natrag najve i dio izgubljenog zemljišta, a to ih je osililo, da su otvoreno po eli raditi protiv republike uop e, a protiv sadašnje radni ko-selja ke vlade napose. Naro ito su tu vladu s uspjehom optuživali u Americi i Engleskoj, da je bezvjerska i komunisti ka, te je i Amerika i Engleska pravila dosta neprilika sadašnjoj meksi koj vlati, s kojom je imala i još sada ima nekoliko sukoba. Meksi koj je vlati napokon dodijalo ovo vje no rovarenje popovske stranke proti vlastitoj domovini i narodu, te je dne 3. srpnja ove godine izdala dekret, kojom se katoli koj crkvi ponovno za posljednji put uzima sav onaj imetak, koji joj nije potreban za izvršenje vjerske zada e i koji naprotiv samo odvra a svenstvo od uzvišenog njegovog zvanja i od svete službe k oltaru, te ga pre esto dovodi u napast, da pleše oko zlatnoga teleta, mjesto da u crkvi propovijeda i u i krš anski nauk. Osim toga je odredila vlada da sve enikom može biti samo onaj katolik, koji je ro en u Meksiku i da sve enici stranci moraju odmah ostaviti Meksiko. Mjesto da se popovska stranka pokori ovoj odredbi, ona je digla otvorenu oružanu bunu, te je ve došlo do oštih sukoba izme u vojske i onih seljaka, koji su još zaslijepljeni da ne vide ni to, koliki je zlo in kad se vjernici pozivlju na prolijevanje krv u ime onog Isusa, koji

je isto i bistro kazao sv. Petru: »Metni svoj ma u korice, jer tko se ma a la a, od ma a e i poginuti.«⁵⁵

Dakako, hrvatski klerikalci po komandi iz centrale u Rimu, i po crkvama kao i novinama udariše u galamu oko progona vjere i crkve, identificiraju i svoja bogatstva sa vjerom i Bogom. Me utim, Stjepan Radi je i dalje na svoj osobit na in prosvje ivao hrvatskog seljaka upu uju i ga u pravo stanje i u istinu od koje je cijeli klerikalni svijet zazirao.

»Radni ko-selja ka vlada u Meksiku u Srednjoj Americi sve se više u vrš uje usprkos tome, što je sveukupno katoli ko sve enstvo, na elu sa svim biskupima i 'nadbiskupima pozvalo meksikanski narod kao katoli ki, da se svim sredstvima bori proti toj tobožnjoj komunisti koj vlad. Iz sje-veroameri kih novina, koje tako er vrlo rado svuda njuše i vide komunizam, jasno se vidi, da je sadašnji predsjednik meksi ke republike Calles (Plutarco Elias Calles) i prema katoli koj crkvi posve pravedan i da nije katoli koj crkvi oduzeo njednog prava, a naro ito da nije nimalo povrijedio vjerske slobode te izvršivanje katoli kih obreda i nau avanje katoli ke vjere, nego je samo stegnuo, doti no ukinuo premnoge povlastice katoli ke crkve i kato- li kog sve enstva, koje je u Meksiku bila prava država u državi. Crkva je imala blizu polovice zemljišnog posjeda, te su naro ito pojedini samostani bili itavi pašaluci u kojima su seljaci bili ne samo kmetovi, nego pravi i potpuni robovi. Ovome je predsjednik Calles u inio kraj i to ne samo odlu no i mudro, jer je i u najnovijem svom proglašu na meksikanski narod isto i bistro naglasio, da se katoli ka vjera ima poštivati kao narodna sven-tinja, a i katoli ka crkva toliko, koliko vjeru nau a i kulturno radi, ali da se nipošto ne smije dopustiti da katoli ko sve enstvo i još k tome katoli ki sve-enici inostrani drže meksikanski selja ki narod u kmetstvu, pa i u ropstvu s pomo u prevelikih i preobilnih zemaljskih dobara, radi kojih se to sve enstvo kvari i podaje najve oj raskošnosti i irazbludnosti, dok selja ka sirotinja skapava od gladi. Nema dakle ni traga svemu onomu, što su po itavom svi-jetu razglasile razne popovske i druge gospodske novine, da je meksikanska vlada tobože boljševi ka i da progoni katoli ku crkvu još gore nego su je progonili francuski revolucionara prije 100 i više godina.«

Sve je ovo shva anje, napredno i slobodoljubivo, socijalno i pravi no bilo strahoviti bauk za hrvatske klerikalce, kao i za episkopat koji se u svojoj jednoj posla-nici zauzeo za bijedno meksikansko sve enstvo radi progona koje tobože nad njim vrši radni ko-selja ka vlada i predsjednik Calles, štaviše, postojala su njihova ozbiljna nastojanja da se protjeranim meksikanskim jezuitima dade uto ište u Hrvatskoj.

Nije udo što je Stjepan Radi gdjegod bi stigao uzvra ao klerikalcima udarce za njihove napadaje. Tako je još u tragi noj 1928. održao 6. marta u Narodnoj skup-štini govor povodom svoga prijedloga da se takozvano župni ko luikno (bir — redo-vina), ne može ni u jednom slu aju ovršno utjerivati, a naro ito ne uz žandarsku asi-stenciju. Govor je pun karakteristi nih primjera samovolje i eksploratorskog egoizma seoskog sve enstva. Naro ito u vezi s neure enim i nesnosnim podavanjima crkvi od njegove pastve, na još zaostali feudalisti ki na in. Tu je on rekao i ovo:

⁵⁵ »Dom« 1926., br. 34, 8.

»U novije doba — zna i otkad je ova vlada gospodina Vuki evi a — otkad su se fratri udružili sa žandarmima, a naro ito sada u zadnjih nekoliko dana otkad se policija udružila sa jezuitima, ove su pritužbe još oštريje i strašnije ... Po itavoj Dalmaciji, a još više po Bosni i Hercegovini župnici, sve enici ne e da krste, ne e da vjen aju, ne e da pokopavaju dok im se ne plati dužna redovina za pet, šest, sedam i osam pa i više godina... Taj naš svijet u Bosni i Dalmaciji kome je religija ista kao biser, onaj vukodlak do e i u ime Isusa kaže: Daj deset hiljada dinara, ina e te ne u vjen ati... I to vlasti gledaju mirno, a najgori su oni koji su bili radikalni korteši, kandidati, oni su išli sa eset-vanaest žandarma i tri do etiri fratra. Ala ih je krasno bilo vidjeti, kada dodu zajedno, da rasturaju naše zborove. Svuda gdje sam išao po Dalmaciji išli su zajedno fratri sa žandarmima... Gdje sve enik nije agent, agitator i huška klerikalac, ljudi se s njim sa nad ovje nim naporom slože i daju mu esto više nego on i traži. Ali tamo gdje je sukob, gdje oni do u u sukob, prva im je rije : Badava se vaš Radi i vi radi evci križate, ne ete Boga niti jedan od vas vidjeti. To ide tako redovno u cijeloj Hrvatskoj i Dalmaciji. Kad smo osnivali Selja ku stranku, mi neznačajnosti protivu kojih još i sada vrijede okružnice da smo bezbožnici, mi smo kazali: Vjeru i katoli ku crkvu primamo onako kako je do nas došla. Primamo je i priznajemo. Samo podavanja koja narod ima da daje imaju se urediti prema novim prilikama i novim potrebama. Eto, to je naše bezbožstvo ...«

U svom dalnjem izlaganju Radi je spomenuo kako je prikupio ogroman materijal sa svih strana, gdjegod su ise nalazile njegove pristalice o teško ama i gramzivosti nesavjesnih sve enika. Spomenuo je da ga je nadbiskup Bauer molio da o tome ne piše u svojim novinama. Radi mu je odgovorio da to i ne ini, jer bi ina e sa primljenim materijalom ispunio stotine brojeva, a on je napisao samo jedan lanak.

»Ja to ne iznosim samo zato da to narodnu pažnju potpuno ne skrene na sebe, nego iznosim dva tri puta godišnje, samo da narod vidi da se mi ne bojimo ni crkve niti ikoga, da to iznosimo. Ali kad bi se to iznosilo iz dana u dan, znate šta bi se dogodilo, sav bi narod ostavio katoli ku crkvu. Ali ja ne u da u tom sudjelujem ni direktno ni indirektno. Mi imamo toliko nevolja i teško a, takva pitanja gospodarska, kulturna i politika, da mi moramo politi ke osnovne slobode spasavati, i zato sam pitanje vjersko ne radi vas, nego radi naroda, odložio, da narod vidi da Selja ka stranka nije osnovana da ruši te i te popove nego u sasvim drugu svrhu. Ja kažem oni su srušeni politi ki zauvijek dok su ovakvi, to je za mene najve a satisfakcija, jer svi popovi u Hrvatskoj nisu mogli dobiti nijednog mandata, a i onaj u Dalmaciji kupili su za žito pa i taj su dobili prevarom.

Gospodo i slavna skupštino! Molim vas da ono gledate u ovom hitnom predlogu što on jeste onaj dio naše brige za tu našu sirotinju, da je zaštitimo od onih, koji s križem u ruci govore i propovijedaju ljubav bližnjega, a koji su takvi licemjerci i to opaki, ne svi, ima odli nih iznimaka, ali nažalost malo, da narod ne zna šta bi. Naši ljudi pišu što da u inimo da ih se oslobođimo. Jedni idu u starokatoli ku vjeru, drugi pomišljaju da idu u pravoslavce, ali u Dalmaciji i kod pravoslavnih popova je ista priopovijest samo u manjim dimenzijama. E, sad šta. I jedan od velikih razloga što se želi oti i u Ameriku jeste i taj što nema ovjek nigdje mira. Kaže, nemam nigdje mira, do em u crkvu da se bar u crkvi mirno Bogu pomolim, a tu sad opet Radi i radi evci i ovjek ute e van. Oni su u inili kako bi rekao Isus: »Iz ku e oca moga u inili ste špilju razbojni ku«; iz oltara i propovijedaonice u inili

ste kortešnice. To vam je sadržaj Bledskoga pakta. Boji se dr. Korošec, jeli-ma ne istu savjest, da e biti u kaznenom zakonu, da se sa propovjedaonice i ispovjedaonice ne može govoriti protiv naroda i države. Eto to oni znaju i zato su se tamo zaklonili da mogu tamo uvu i i razarati našu državu dok se još ne konsolidira. (Aplauz kod opozicije). *I ako ho ete zato, što naš narod od ovoga najopasnijeg protivnika, ne od vjere, jer narod vjeruje, ne i od crkve kao cjeline katoli ke ili pravoslavne, nego od ovih zalutalih, zabludjelih, nesve enika i neduhovnika, od njihove gramzivosti, od takve opakosti želi, da se oslobodi.*⁵⁶

Ministar dr. Korošec morao je cd Stjepana Radi a da uje jednako dan ranije kao i ovoga veoma neprijatne stvari, upu ene njemu li no, kad ga je uporedio s pravim narodnim neprijateljima. Dr. Korošec je za Radi a lan grupe sve enika-janji ara, »a opasno je janji ara metnuti za ministra unutrašnjih poslova«, koga je još nazvao i »vražnjim ministrom«,⁵⁷ koji sa svim sredstvima pomaže jednako hrvatske kao i slovenske klerikalce na djelu.

Dakako, klerikalci vide i opasnost koja im od Radi a prijeti nisu propustili nijedne prilike da Radi u ne uzvrate milo za drago. Oni najgori eniji o ekivali su neki sretni as kad e se mase oslobođiti magijske moi i svoga vode. Tada su oni o eki-vali i nadali se da e njegova stranka opet po i onom starom stazom destruktivne pasivne rezistencije na kojoj bi se zajedno našli. Ovaj je trenutak iznenadno došao sa fatalnim i tragi nim 20. junom u Narodnoj skupštini, kad je politi ko bezumlje po inilo zlo in nedoglednih, sudbonosnih posljedica u razbijanju gotovo svih spona koje su vezale Beograd i Zagreb.

Naro ito otkada je Radi svom snagom razmahnuo po klerikalcima u meksi-kanskom pitanju, klerikalci su ga stalno napadali i na sve strane širili vijesti da je Radi ev selja ki pokret u stvari komunisti ki. Cilj je ovih napadaja bio kako bi ga onemogu ili još više pred reakcionarnim hegemonisti kim elementima koji su imali svu vlast u svojim rukama. Stjepan Radi je prikazivan kao najrevolucionarniji, kaoi pravi anarchisti ki tip. »Ovog društvenog razornog tipa, koji unaša u Hrvatsku boljševizam najgore vrsti treba zgrabitи za vrat i povu i na odgovornost«.⁵⁸ Ili: »Radi je nepopravljiv. S Radi em se ne može ništa uraditi. On je boljševik, koji se u današnjem politi kom kaosu¹ samo pritajio, da tako zaobilaznim putem može provesti ono, što su Sovjeti u Rusiji sproveli. Radi evci su u posljednje vrijeme marljivo po selima osnivali tako zvane »Selja ke sloge«, koje me utim nisu nista drugo nego politi ke organizacije u kojima se kupe oni »oštiri« mla i lanovi stranke. Državne vlasti morale bi... da ispitaju rad tih organizacija, da se vidi istinitost naših navoda... jesu li te »Selja ke sloge« prosvjetna društva, ili su one samo tu, da se sakriju Radi eve teroristi ke organizacije«.⁵⁹

Uistinu Stjepan Radi je stalno zagovarao misao obnove prijateljstva sa SSSR. I onda, kad je bio u vradi, i kad je poveo 1927.—1928. najbezobzirniju opozicionu borbu. U svome kalendaru »Boži nici« za 1928. govori Radi svojim seljacima

⁵⁶ Stenografske bilješke Narodne skupštine, 1927/1928., IV, 274-280.

⁵⁷ Stenografske bilješke Narodne skupštine, 1927/1928., IV, 224.

⁵⁸ »Narodna politika« 1927., br. 49.

⁵⁹ »Narodna politika« 1927., br. 62. (Prema »Slobodnom domu« 28. XI. 1945.).

0 Rusiji sa toliko ljubavi i poštovanja, kao da su iz njega progovorile ne samo sve generacije starih slavjanofila, nego kao jedan duboko uvjereni poznavalac stvari, koji zove Jugoslavene i sve ostale Slavene pod zajedni ki barjak mo nog slavenskog prvoborca. Na užas sve beogradske i zagreba ke reakcije Radi je tada napisao i ovo: »Po svojoj povijesti i kulturi mi spadamo k Zapadu, ali po svojem osje anju i po svojim idealima mi pripadamo k Istoku, i mi smo ostati privezani na Zapad samo dotle, dok se ruski sistem opet ne proširi do Dunava«.⁶⁰

Na skupštini u Ljubljani, 27. II. 1928. na bijes tamošnjih klerikalaca, Radi je obarao klerikalne laži o progonima religije u SSSR. Isti u i koliko mudro Staljin proslje uje velike smjernice Lenjimove, spomenuo je i Staljinovu zaštitu religije u SSSR. » . . . Time je Staljin u inio toj da je religija priznata u Rusiji, da je ono što je na Kremlju napisano »Religija je opium za narode«, da je samo ideološki, a realnost ta, da se seljak Bogu moli,, ali se popu više ne klanja. To je veliki napredak . . . Zato je Rusija danas cijelom svijetu postala blizu. To možete itati i u revijama, ne u našim, jer ne smiju pisati.. ,«⁶¹

Klerikalci su bili ogor eni i poduzimali su sve mogu e denuncijantske trikove kako bi u Beogradu Radi a ocrnili i zaplašili dvor i reakciju, da poduzme energi ne mjere protiv ovako otvorenog zagovaratelja prijateljstva sa SSSR, gdje najistaknutiju ulogu ima ruski narod. Radi je znao za sve ove intrige i hrvatskih klerikalaca kao i srpskih šovinista, koji su o ekivali tako er odlu nije poteze protiv Radi a. O tome je sam Radi , na 18 dana pred ubistvo u Skupštini, gotovo proro anski sagledao ulogu Sovjetske Rusije u sudbini Južnih Slavena, kad je optužio i ministra predsjednika Velju Vuki evi a i ministra dvora D. Jankovi a, da mu rade o glavi »Protiv Radi a D. Jankovi i Vuki evi sabiru materijal da podržava veze sa Moskvom. Ja ih podržavam javno. Ja sam za to da se te veze održavaju . . . jer je to pitanje života i smrti naše. A ovo što mi inimo, to je ludost i ovakvim nepravilnostima i ludostima mi se otu ujemo«.⁶²

Radi je predvi ao, da mu doista rade o glavi. A u taj su se splet intriga protiv Radi a veoma vješto i upravo paklenski uklju ili i hrvatski klerikalci.

Denuncijantskim stilom napadali su klerikalci Stjepana Radi a u Šimrakovim novinama, u »Narodnoj politici«, u listu Seniorata, a pod zaštitom zagreba kog nadbiskupa. Ulje na vatru u hrvatsko-srpskom sukobu, koji se sve više rasplamsavao za etvrte Uzunovi eve vlade u kojoj su bili Koroš evi klerikalci, kao i za obje vlade Velje Vuki evi a, za koje je i došlo do tragedije u Narodnoj skupštini, — sipali su sa svih strana klerikalci i frankovci osje aju i da e u tom metežu za sebe iš upati najve i dio, I sam Radi kao i njegovi drugovi iz SDK (Selja ko-demokratske koalicije) naslu ivali su, da e se protivnici poslužiti i atentatom, samo da Radi a uklone sa scene politi kog rada. Sam Radi je 19. juna 1928. god. u jednoj bilješci ozna io dva imena lica, za koja je mislio da mu rade o glavi. To< su bili Velja Vuki evi , predsjednik vlade i Dragomir Jankovi , ministar dvora. Me utim, hrvatski klerikalci i frankovci su o Radi u sa jednakom strastvenoš u govorili da ga treba ukloniti kao i svi reakcionari i hegemonisti usred Beograda. etiri dana prije ubistva u Narodnoj skup

⁶⁰ Eugen Stani , Stjepan Radi o Sovjetskoj Rusiji. Zagreb 1945., 71.

⁶¹ Eugen Stani , Stjepan Radi o Sovjetskoj Rusiji, 72.

⁶² Eugen Stani , Stjepan Radi o Sovjetskoj Rusiji, 78.

stini u osje kom »Hrvatskom listu«, dakle 16. juna 1928. don Kerubin Šegvi je isto tražio što je u beogradskom »Jedinstvu« zahtijevao novinar Ristovi . Frankofurtimaš Šegvi , kasnije Paveli ev ustaša, napisao je jedan lanak u kome je ironizirao Radi evo naslu ivanje da e ga terorom maknuti iz politi kog života.

»Radi je nekoliko puta naglasio, da ga se nastoji maknuti iz javnog života. Tim ho e da ste e su ut i simpatije javnosti... A kad bi nekom doista uspjelo odstraniti iz javnoga života vodu zavedenih, zaslijepljenih i pijanih, u inio bi najve e djelo, što ga pamti hrvatska povijest. Odstranio bi neprestanu opasnost za javni poredak i za me unarodni mir u svijetu.«TM

Isti ovaj frankofurtimaški list iz Osijeka, na sam dan atentata u Beogradu, javio se u Osijeku ujutro, dakle, nekoliko sati prije zlo ina Puniše Ra i a — sa senzacionalnim naslovom: »Radi prikazuje svoj život u strašnoj opasnosti — Najnovija Radi eva senzacija i kortešacija«. Sve samo zato, da prikaže jednu stvarnost, koja se osje ala u zraku kao Radi evo demagoško sredstvo. Iako, zacijelo, nije bilo direktne veze izme u ubice Puniše Ra i a i hrvatskih klerikalaca, idejno su se ove dvije reakcije sasvim podudarale i našle su se, kao toliko puta, na istom planu teže i za istim ciljevima, iako e se one, kad bude za to došao podesan trenutak, pobijati do istrebljenja, vrše i svoj osnovni cilj, razjedinjavanje bratskih naroda sijanjem mržnje i bratoubila ke strasti. Dok je Stjepan Radi uklonjen, don Kerubin Šegvi i njegovi ortaci u klerikalnim i frankova kim krugovima, koristit e Radi evu smrt, da utru putove krvolo nom i sverazornom klerofašizmu i Paveli evu ustaštvu.

Naime u kratkom razmaku od dana atentata u Skupštini od 20. juna do 8. augusta t. j. do dana smrti Stj. Radi a, klerikalci su nastojali da se vješto prilagode novostvorenoj situaciji i da u njoj kao i 1918. zaigraju svoju vidnu ulogu. Jedini dr. Šimrak bio je i u tim trenucima Radi eva umiranja pun slijepe mržnje, napisavši u svojim novinama (5. VIII. 1928.), da »pod politi kim vodstvom Radi a hrvatski narod ide samo novim porazima u susret«.

Radi je bio još na samrtni koj postelji kad su njegovi doju erašnji krvni neprijatelji stali da falsificiraju i izobli uju njegovu fizionomiju. Jednako kao što su prije nekoliko decenija u inili sa antiklerikalcem Antunom Star evi em. Zapoe je to isti onaj koji je Star evi evu tezu »Bog i Hrvati«, protiv koje se kao bezbožne podigao u »Katoli kom listu« kanonik Matija Stepinac, ozna io kao ideju vodilju klerikalnoga hrvatstva. Bio je to nadbiskup Šari . Onaj isti nekadašnji urednik »Vrhbosne« koji je Radi a nazvao »papožderom i popožderom«. Nadbiskup Šari je na sva usta govorio i davao izjave kako Radi treba da povede cijeli hrvatski narod, iako je znao da je na samrti. Naprosto je htio pred širokim masama da se opravda za sve one napadaje koje su klerikalci izveli na tog antiklerikalnog borca. Šari je u polovici jula dao izjavu koja stoji u potpuno antipodnom stavu sa svim onim što se o Radi u unutar klerikalnih redova govorilo, što je i on mislio i govorio tada, dakako samo u etiri oka.

»Nije Radi protiv vjere, nije Radi protiv Boga ni protiv sve enstva. On je protiv onih nevaljalaca, protiv kojih treba da bude, a takovih ima svugdje. On je Bogom poslan, da vodi u ovim teškim asovima hrvatski narod i sama Providnost

⁶³ Božidar Magovac, Nekoliko misli za novu povjesnicu. »Slobodni dom« 8. VIII. 1943.

božja mu je dala tu zada u . . . Hrvatski narod je danas jednodušan u svemu i svima nama je jedini voda Stjepan Radi, koji jedini može da obra una sa cincarijom. On govori svima i sve enstvu, a naro ito onima, što nisu htjeli da zvone za zadušnice«.⁶⁴ Šari misli na opstrukciju franjevaca povodom requiema za Pavla Radi a i Basari eka.

Iako je Radi na operacionom stolu na beogradskoj klinici otklonio, da mu bude nadbiskup Rodi posrednik izme u njega i Boga, trebalo je preko svega toga svjesno prije i i Radi a zaodjeti crkvenim i religioznim misterioznim plaštem, gotovo jezuitskom haljinom, kako se to desilo antiklerikalni i antipapisti Star evi u, a to samo zato, da se pozlijedeno hrvatstvo u ovome trenutku poveže sa klerikalizmom koji je tvrdio da je spas hrvatstva samo u katolicizmu. Osim toga, strah pred narodnim masama bio je toliki, da je trebalo biti nedosljedan i nena elan, ma i pod cijenu historijske optužbe koja je klerikalce neminovno za takav licemjerni stav ekala. Ali, ipak svi odreda nisu mogli da pre u preko svega toga vještinom i lukavstvom jezuitskog majstora u Sarajevu. Bili su to njegovi kao i Radi evi protivnici. Franjevci, koji su u Makarskoj izdavali svoju »Novu reviju«. Ona nije u asu Radi eve smrti zaboravila svoj i Radi ev nepomirljiv stav, a ni onu staru latinsku: De mortuis nihil nisi bene! Zato franjevac sa jadranskog primorja ulijeva u posmrtnu žalost i na zanos širokih masa dosta hladne vode, sa svojih »par kriti kih objektivnih cnta«. Unato tome, što u žalosti u estvuje crkva sa dotad nevi enim sjajem, kakav se nije nikad ukazao ni jednom papi, ma u kojem vremenu. Nema sumnje, vješta psihološka priprema za otimanje i uništenje velike baštine. Ali »Nova revija« ništa nije zaboravila i ništa oprostila.

»Oko ni ijeg odra nije se sakupila tolika množina Hrvata i Hrvatica kao njegova. Toliko zvonjave, toliko sprovoda, toliko zadušnica za nikoga se po katoli kim crkvama ne održava kao za Radi a. Prema žalobnim manifestacijama inilo bi se, kao da je pokojni Radi bio najve i i najzaslužniji Hrvat a u isto vrijeme, da je bio i najuzorniji katolik, kada su se sve crkve natjecale, od zagreba ke katedrale do posljednje zapuštene zagorske kapelice, kako e mu koja što bolju po ast iskazati pri smrtnom asu ovoga zaista u hrvatskom narodu najpoznatijeg ovjeka.

Povodom njegove smrti, makar da naš list sli ne doga aje po svom pravcu ne prati, pisati emo i mi par kriti kih i objektivnih crta, koje bi imale unijeti malo svijetla u ovaj posmrtni zanos za vo om hrvatskoga naroda. Naše je pisanje tim opravdanije, jer Radi i njegova djela imadu velikog odjeka i u vjersko-kulturnom životu. Današnji retci upotpunjaju naš lanak: Vjersko zna enje radi evštine, još iz godine 1924. (»Nova revija« III). Radi je kao nitko prije njega oko sebe okupio hrvatske narodne mase u Hrvatskoj selja koj republikanskoj stranci. Ako se može zvati zaslugom, njegova je zasluga u ovom okupljanju, jer je znao spretno baratati sa poratnim raspoloženjem širokih slojeva, koji su bili željni vremenih užitaka bez obzira na društvene, državne, vjerske i moralne obvezе, što im je punom pregršti obe avala Radi eva stranka bez poreza, bez vojske, bez kralja i bez popa. Staleško obilježje »seljaštva« kod uro ene antipatije protiv gospode, i hrvatski ekskluzivizam u svom po etku u odnosu prema pravoslavnim Srbima, u sposobnim i vještim rukama ne uveno nadarenog demagoga listom su privabljivale i privabile gomile selja kih bira a. Dakako, pri ovakom raspoloženju i još više pri ovakom uspjehu, da je pokojni Radi postao najpoznatiji

⁶⁴ Bosanski nadbiskup Msgr. dr. Šari za slogu svih Hrvata. »Obzor« 1928., 20. VII.

Hrvat. Kod lanjskih rujanskih izbora po ele su i selja ke mase da ga pomalo ostavljaju, jer su vlastitim iskustvom i radom drugih stranaka po ele uvi ati ništetnost mnogovrsnih, promjenljivih Radi evih obe anja te su se po ele priklanjati drugim, realnim politi kim strujama. Ovaj bi se proces raspadanja bezdvojbeno nastavio, da nije zlikova ki atentat Puniše Ra i a na 20. lipnja opet radi evštinu — možda — barem ovoga asa kao nikada dosad u vrstio i ujedinio. Novinstvom i li nom agitacijom uspjelo je uvjeriti hrvatskoga seljaka da je atentat Puniše Ra i a atentat cijelog srpskoga naroda protiv Hrvata i zlo in sve tobože pokvarene gospode, ne izuzimaju i ni samoga »krvavog popa Korošca«,⁶⁵ protiv tla enog i izrabljivanog, još ik tome i siromašnoga seljaka. Mi znamo, da kriti ki duh druk ije i umjerenje o svemu sudi. No vjera je mase ovakva pa treba s njom ra unati. Radi je poslije umorstva u Skupštini postao mu enik i spasitelj, pa je za neke zaluene Bog, Isukrst hrvatskog i drugog potla enog naroda.

Smrt Radi a je silno odjeknula kod Hrvata. Sugestiji mase pridružila se i hrvatska i druga liberalna inteligencija sa raznim uvstvima, pri emu je bilo i politi kih ši ardžija. Crkva i sve enstvo, koji su znali za mekrš ansko mišljenje i djelovanje Stjepana Radi a i koji su znali i to, da se on i njegovi nijesu brinuli za krš ansku smrt, t. j. da se pri svijesti, po dužnosti oboruža sakramentima umiru ih, bili su u neprilici. Još su više bili u neugodnosti oni, kojima je bilo poznato da je pokojni Radi , kada mu je nadbiskup Rodi ponudio svoju uslugu u teškim asovima, nju prijazno otklonio, a da mu kasnije nije ni palo na pamet da zovne sve enika. Posljednja mu je pomast data u nesvjести, pa se nadamo da mu je milostiv Bog oprostio sve ono što je teška i sablažnjiva u inio. I ova okolnost crkvi je olako ivala pogrebne svenosti i dolazila im je u najobilnijoj mjeri u susret, daleko više nego svetom ocu papi, biskupima pa i samom svetom biskupu Langu.

Susretljivost crkve ne dokazuje uzornost života pokojnog Radi a. Ona je bila i jedna mjera opreznosti protiv neobuzdane zanešenosti njegovih pristaša, koji su i teroristi kim sredstvima tražili, da se udovolji njihovim neopravdanim i protuckvenim zahtjevima. Pri tom su sudjelovali i ina e dobri katolici, koji su gledali u uvanju crkvenih propisa i obi aja sa strane crkve i sve enstva mržnju i prezir njihovom tobože najve em, najzaslužnijem pa i najsvetijem branitelju. Bezumno je obožavanje kod nekih išlo dote, da su pred likom Radi a i žrtvenike napravljeni (Selja ki dom — Zagreb), kandila i svije e palili. Da se i pokojniku dignuti, možda bi i on ovaj božanski i svenita ki kult uklonio, kada ni za svoga života nije htio dati mesta ni pravome Bogu, ni istinskim svecima! Crkva je dobro u inila, što je pri smrti Radi a zaboravila njegove uvrede i došla u susret njegovim zanešenim pristašama, jer uko enost i nepopustljivost mogli su biti izvorom velikih vjerskih zala i apostazije. Njoj e po i za rukom svojim pozitivnim vjerskim radom pomalo popravljati vjerski indiferentizam i prakti ni ateizam, što je radi evština pod vidom selja kih interesa i njegove slobode uturila u neuki, dobro udni i neobaviješteni narod.

Pojave, koje smo gledali i koje gledamo poslije Radi eve smrti na naše vlastite o i nukaju nas da budemo na oprezu. Nije bez vjerske pogibelji usilno i namjerno udešavanje zadušnica za gospodina Radi a. Mnogi prireiva i malo do njih drže. Ne drže ih ni za svoje pokojne roditelje! Sveta ih misa ne vida ni na dan Boga Boži a; a na zadušnice pohrliše kao na kakav

⁶⁵ Dr. Anton Korošec bio je u vlasti ministar unutrašnjih poslova u trenutku kad je izvršen atentat na Radi a i drugove. Poslije toga on je od kraja jula 1928. do zloglasnog 6. januara 1929. biti i dalje ne samo ministar unutrašnjih poslova nego Predsjednik vlade, odgovorne za događaje koji su vodili u diktaturu.

pir?! Po srijedi nije vjera nego nekrš anski i politi ki motivi. Po zadušnica ma se drže (na primjer Sinj) tako bezvjerski govori, da ih je jedva na i i kod oca modernih bezvjera samoga Voltairea. U ka se protiv vjere, crkve, pape, sve enstva. Ovo sve kaže kud kre e posmrtna radi evština, ujedinjena s demokratskim kulturkempferskim demokratizmom Pribi evi a. Svi mi, koji cijenimo krš anstvo kao najve e dobro našega naroda i koje je oslon svakoj pravoj narodnoj civilizaciji, treba da budno pazimo, da bezvjerski val narodni kona no ne potopi našu narodnu i krš ansku egzistenciju. Nama je žao u duši, što moramo i kao katolici i kao Hrvati uprijeti prstom u sve loše pojave pokojnoga Radi a i radi evštine, ali to op i interesi traže. Milosr e je božje neizmjerno, pa mi vjerujemo, da je Bog selja kom nekrunjenom kralju grijeha oprostio! Nadamo se u božju pomo , da ne e Bog dopustiti da zlobnima plodom rode bezvjerske biljke zasa ivane u narodnu, hrvatsku, krš ansku dušu! Po božjem milosr u: krš anskog se raja nauživala Radi eva radina duša!«⁶⁸

I doista, klerikalizam se dao svim svojim snagama, svim sredstvima i svim svojim vještinama da »popravi vjerski indiferentizam i prakti ni ateizam« koji je Radi , kako to klerikalizam tvrdi, unio u narod, A sa tim »popravljanjem« da ga prevede u svoj i frankova ki, klerofašisti ki tabor. Vještrom i preprednom taktim prilago ivanja, stvorenim situacijama poslije smrti Stjepana Radi a, u hrvatskom pokretu, koji e voditi Radi ev nedorasli nasljednik dr. Vladimir Ma ek, odigrat e jednu savršeno organiziranu razornu ulogu. I to sa svim svojim organizacijama koje su se u zajedni kom frontu takozvanog hrvatskog pokreta stavile u službu antibeogradskog, antisrpskog, a za njih još i antipravoslavnog borbenog stava. U tome je i posmrtna tragika Radi eve životne borbe i njegovih op eljudskih idealja. Poja ali su je i doveli do paroksizma upravo njegovi mali i bezna ajni nasljednici, koji su po onoj biblijskoj zakopali baštinjeni talenat, da ga izvadi i ukamati za sebe Radi ev najve i protivnik —• hrvatski klerikalizam.

X.

SVETA BAŠTINA

**Sudbina hrvatskog glagolizma u prvoj Jugoslaviji — Uloga episkopata
i Rimske Kurije**

Hrvatski glagolizam predstavlja milenijsku borbu za slavensko bogoslužje u katoličkoj crkvi. Taj glagolizam ima tri velika razdoblja. Prvo pada u doba hrvatske narodne dinastije, koja nije umjela da ga ojača i podupire protiv njegovih neprijatelja; drugo u vrijeme tutsinskih vladara, ma arskih i austrijskih, koji su od reda bili njegovi protivnici, i na kraju treće u državi Jugoslaviji od 1918. do odbijanja vatikansko-jugoslavenskog konkordata 1937.

Da bi se ovaj posljednji period mogao posve razumjeti i da bi se u njemu mogli pravo uiti njegovi stari i novi protivnici i neprijatelji, treba u nekoliko poteza dati pregled ove borbe kao i karakteristiku neprijatelja toga glagolizma.¹

Iako je problem hrvatskog glagolizma za običano oko, kao i u tvrdnjama u enih klerikalaca, isključivo crkveno vjerski problem, ipak se od početka odvijanja ove uistinu milenijske borbe vidi da je taj problem izrazito politički i nacionalan. Od vremena Grgura Ninskog do pregovora za vatikansko-jugoslavenski konkordat.

Ovu historijsku istinu potvrđuje ogromna dokumentacija, iz srednjega vijeka, novoga, a naročito iz druge polovice XIX. stoljeća, otkad se uz borbu glagolizma vezuje ime biskupa Strossnayera kao i itave plejade dalmatinskih svećenika glagoljaša, pa i onih boraca iz XX. stoljeća, koji su se zalagali za tu baštinu slavenskih apostola.²

Treba upozoriti da je značenje ove borbe za pobjedu hrvatskog glagolizma samo jedan snažan refleks slavensko-romanskog sukoba između etnički autohtonih relikata zaostalih Romana i pobjedonosnog slavenskog gospodara isto ne obale Jadrana u poteku VII. stoljeća. Taj je sukob u svojoj historijskoj dinamici jedinstven. Među dvije suprotne rase nikad nije bilo kompromisa, nikad asimilacije, kao što je to bio slučaj na terenima drugih rimske provincija u vrijeme invazije poslije propasti carstva. Romanske ahure, zaostale na dalmatinskoj obali, vegetirale su ponekad podržavane i snažene prilivom raznih kulturnih i bioloških snaga iz mletačke Serenissime, koju je kasnije zamjenila Habsburgova Austrija, favorizirajući ih protiv probene narodne svijesti dominantnog jugoslavenskog elementa. Serenissimi i Austriji bježe stalni saveznici latinizam rimske crkve u mnogim političkim i kulturnim nastojanjima. Stoga je prirodno da se ovaj političko-crkveni sukob izražava u raznovrsnim oblicima u toku vjekova, što više on poneki put potresa i temeljima

¹ Ovdje se poslužiti mojim pregledom o tom pitanju, koji sam dao u asopisu »Javnost« 1937. u dva članka: »Tragi na trilogija hrvatskog glagolizma« (160-168) i »Poglavlje o glagoljicama« (527-538).

² O cijelokupnoj historiji glagolizma u rukopisu je spremljeno moje djelo: »Slavensko bogoslužje kod Hrvata«. Što nije naročito citirano, uzeto je iz spomenutih članaka.

hrvatskog narodnog razvoja. Te je narodne katastrofe neprijatelj uvijek koristio. Uz njih je esto pristajao i doma i visoki kler, ne saosje aju i one elementarne uslove koji su branili i uvali dušu naroda od sigurne smrti.

Utvr ena je injenica da su tek popovi glagoljaši, kojih je bilo u hrvatskim stranama ve krajem IX. stolje a, uspjeli da u vrste u širokim narodnim slojevima ranije po etke kristijanizacije, koja je u te strane došla s ma em frankova kog osvaja a, uvelike posredstvom akvilejske patrijaršije. Misli glagoljaša, bile su i misli irila i Metodija »da vjera ima proniknuti svekolike odnose doma eg i javnog života, da ona ima biti temeljem i promicateljem narodne prosvjete, da se ima brinuti ne samo za crkveno ure enje povjernoga naroda nego i za njegovu obrazovanost pomo u materinskog jezika.« (Franjo Ra ki). Naravno, ove misli bile su strane popovima — latinsima koji su u glagoljašima i u penetraciji glagolizma gledali ne samo svoje ideološke protivnike nego i ekonomске suparnike. I upravo, prvi sukob izme u biskupa iz Nina i nadbiskupa u Splitu jednako je na ideoškoj kao i na ekonomsko-politi koj osnovi. Pitanje jurisdikcije splitske crkve nad ninskom dijecezom daje zato obilje potvrda. O tom sporu rješavali su splitski koncili još prije hiljadu i više godina, 925.-928. godine.

Papa Ivan X. piše »svome sinu i kralju Hrvata« — Tomislavu: »Ta koji da se odabrani sin svete rimske crkve kao što si ti, nasla uje kad se služba božja obavlja barbarškim ili slavenskim jezikom i opominjemo te da u svemu slušaš naše legate, biskupe Ivana i Lava i da im sve vjeruješ.«

Kralj Tomislav je rimskim legatima uistinu sve povjerovao i u svemu ih poslušao, ma da su zaklju ci na splitskom saboru bili takvi koji su sred srca poga ali glagoljaški pokret. Me u tim zaklju cima ovdje su važni X. i XI.

»Nijedan biskup naše biskupije t. j. splitske ne smije da promi e jezik slavenski; mogu ga upotrebljavati samo popovi nižih redova i monasi. No ni u jednoj crkvi ne smije se dozvoliti u njem itati misu (liturgija), osim ako bi nastala nestaćica sve enika, ali i to dozvolom pape.«

XI. Biskup Hrvata u Ninu ima da bude, kao što i svi ostali biskupi, podre en splitskoj crkvi.«

Na žalbe biskupa Grgura iz Nina, koje je on uputio u Rim, drugi crkveni sabor o igledno po instrukcijama iz Rima 928. ukinuo je ninsku biskupiju. Rim je prema savjetu tog sabora t. j. najve im dijelom latinuša, potvrdio tu odluku. Tadašnji latinski Split pobijedio je Grgura iz Nina i glagoljaše, jer uz njih nije stajao njihov kralj, pošto je on »u svemu poslušao legate svetog oca«. Tako je to bilo i u XI. stolje u, poslije eternaest decenija, kad se i opet na neprijateljski na in rješavala sudbina glagolizma. Taj se upornoš u i neposlušnoš u glagoljaša, unato zabranama iz Rima, održavao i sigurno spasavao narodnu dušu od tu inske latinizacije i romanizacije.

Katoli ki sve enik, Dalmatinac i histori ar don Lovro Kati pišu i o hrvatskoj politici za narodnih vladara, (dok još nije pao pod utjecaj klerofašista) priznao je kao što su to ve ranije podvukli i drugi histori ari nesve enici i neklerikalci da su »hrvatski kraljevi u tom pitanju popuštali Latinima da ih bolje drže uza se i nisu se protivili papi, koji je po naputku Latina za to doba uništavao glagoljicu. Baš najja i naši kraljevi koji drže u svojoj vlasti dalmatinske gradove, Tomislav i Petar Krešimir

IV. prisustvuju u Splitu saborima, koji zabranjuju glagoljicu, a ni rije ju oni kao vladari, ne kušaju braniti popove glagoljaše.³

Pored malog broja papa koji se nisu protivili ovoj glagoljaškoj težnji (Ivan VIII., Inocent IV., Urban VIII. i samo donekle Lav XIII.) bilo ih je odlu nih neprijatelja (Ivan X., Aleksandar II., Pijo X. i PijoXL). Jednako žestoko kao i latinaši dalmatinskih primorskih gradova ili talijanaši i iridentisti, popovi i nepopovi, u drugoj polovici XIX. i prvoj XX. stolje a. Me utim, glagolizam je crpao svoje snage s narodnog tla iz dubokih, širokih selja kih slojeva, mimo i protiv državnih upravlja a. Tako je glagolizam sa uvao »barbarskom jeziku« njegov lik, duh i život.

Giuseppe Praga, prikazuju i u zadarskim »Atti e memorie della societä Dalmata di storia patria« (I. 1926.), djelo slavista Artura Cronie »L'enigma del glagolismo in Dalmazia delle origini all'epoca preeente« (Zadar 1923.), odaje pravi duh talijanskog gledanja na zagonetku glagolizma. Za taj on kaže da je »Požar koji od vjekova, štoviše kroz jedan milenij gori u krajevima neposrednog istoka Italije, katkad živ i razoran, katkad skriven,' ali uvijek gotov da bukne mnogo eš e nego prije.« Ovako sa strahom dovikuje ovaj odro eni Dalmatinac Kvirinalu i Vatikanu, upozorju i ih na mogu nost požara koji e jednom i posljednje znake romanskih relikata u Dalmaciji spaliti, ako Jugoslavenima katolicima Rim Pija XI. dade neogra ni eno pravo upotrebe slavenskog jezika u bogoslužju!

Biskup Strassmayer u pismu Franji Ra kome 9. VII. 1870. definirao je jasno svoj stav i prema Rimu, kao i prema državnim vlastima u Hrvatskoj. »Naš narod da je zreo oteo bi se i tu emu tutorstvu u politici i romanizmu na religioznom polju..«⁴ A 29. VIII. 1887. još jasnije i odre enije: »Najve e zlo Kurije i prelature rimske jest talijanski nacionalizam, koji na prsima rimske crkve leži kao: mora«.⁵ A za jurišanje na ove bedeme s težnjama i molbama da se dopusti Hrvatima slavensko bogoslužje zbog približenja svojoj pravoslavnoj bra i Srbima, bile su i divovske snage jednoga Strossrnayera, preslabe.

Uvo enje starog slavenskog jezika u bogoslužje katoli kih Hrvata Strossmayer je punih pet decenija smatrao kao jedno od sredstava za zbliženje zapadne s isto nom crkvom. Napori Strossrnayera, koje je on u inio za te ideale u Rimu, Petrogradu, Beogradu i na Cetinju, ogromnih su razmjera.

Ve pri prvom svom pohodu Piju IX. (1859.) Strossmayer je predao papi promemoriju o tom problemu s obzirom na Slavenski jug. Ova promemorija djelo je Franje Ra koga, koji se tada nalazio na studijama u Rimu i dovršavao veliko djelo o svetoj bra i. Tako ova promemorija postaje ugaoni kamen od koga po inje zapravo preporod hrvatskog glagolizma u XIX. stolje u, ma da je ve i revolucija 1848. u gotovo eksplozivnoj formi tako er ovo pitanje pokrenula, da bude u po ecima Bachova apsolutizma u korijenu uništeno.

Otada su Strossmayer i Ra ki neprestano u akciji nadaju i se da e ih Rim, ako ne Pija IX. a ono Lava XIII. shvatiti i pomo i, unato najve im smetnjama koje je inila austro-ugarska diplomacija prema izri itim zapovijestima samoga cara. Zato

³ Lovro Kati , Hrvatska politika za narodnih vladara. »Pu ka prosvjeta« 1925., br. 8, 124.

⁴ Ferdo Šiki , Korespondencija Ra ki-Strossmayer. I. Zagreb 1928., 108.

⁵ Ferdo Šiki , Korespondencija Ra ki-Strossmayer. III. Zagreb 1930, 324.

je i car odmah intervenirao ve pri ovoj prvoj Strossmayerovo akciji kod Pija IX. Papa je uz nemirenog cara umirio uvenom frazom: »Nec volumus, nec possumus!« »Niti hoemo, niti možemo!« A ova papina misao bit e stalno na dnevnom redu ovome pitanju. Na nju se ne pozivaju samo pape nego i austrougarski državnici. Još 1881. pozvao se pred carem na te rije i svemo ni šef ma arske vlade grof Koloman Tisza, upozoraju i na opasnosti koje prijete monarhiji od eventualnog uvo enja glagolizma u hrvatskoj crkvi. Car je pak bio uvjeren, o emu je ostavljeno traga u dokumentima, da bi uvo enje glagolizma u hrvatskim zemljama izbrisalo osnovne razlike izme u Srba i Hrvata. Prokušani »Divide et impera« nije dopuštao da iz svojih ruku ispusti i ovakvo jedno sredstvo.

Arhivi Be a i Pešte najbolje osvjetjavaju kako su Be i Pešta gledali na Strossmayerovu akciju, i u ovom glagoljaškom pitanju kao i u vezi sa sklapanjem konkordata Srbije i Crne Gore s Vatikanom u cilju da se tamošnji katolici izuzmu ispod austrijskog protektorata. Kad je Strossmayer uspio da je i Crna Gora 1886. zakljuila konkordat, u Be kom Balplatzu zavladalo je veliko ogor enje. Poslanik Austrougarske pri Vatikanu grof Paar izvijestio je, poslije audijencije kod Pape Lava XIII. 23. IV. 1887. svoga Ministra vanjskih poslova grofa Kalnokya i o ovome: »Monsignor Strossmayer kora a od etape k etapi. I što mu nije uispjelo u Rimu na direktnom putu, on je sada zaobilaznim putem preko Crne Gore poluio, odakle e se kao iz jednog novog centra prenositi agitacija iz Srbije u Dalmaciju i Hrvatsku«. Prote/Une note redaju se sada iz Be a u Rim i gomilaju materiju protiv glagolizma u nedogled.

Uzbudila se i ma arska vlada, jer je, i na teritoriju njene interesne sfere u Hrvatskom Primorju, bauk glagolizma prijetio iz senjske dijeceze. Koloman Tisza izjavio je banu Khuen-Hedervaryu, da se u borbi Hrvata za glagoljicu kriju elementi koji drmaju temeljima monarhije i upozoruje ga da sve u ini, kako ne bi panslavisti ka agitacija uzela maha i na njegovu terenu.

U spletu najraznovrsnijih intriga i progona protiv sve više probu enog interesa za glagolizam, koji koïncidira s uvo enjem glagolizma u Crnoj Gori, ima izvanrednih dramatskih sukoba u kojima znatan dio dalmatinskog, i istarskog sveenstva vodi pravu herojsku borbu.

Takav neprijateljski akt protiv glagolizma u Dalmaciji i Istri jesu Decretales Sacrae Rituum Congregation® de usu linguae Slavicae od 5. VIII. 1898. Ovih 14 odredaba Svete kongregacije obreda, koje je odobrio Lav XIII. kako kaže »u o inskoj brizi za Slavene« — a upu enih nadbiskupima, biskupima i ordinarijatima gori ke, zadarske i zagreba ke arhidijeceze — smišljeno su djelo Rimske Kurije, austrougarske diplomacije, be kog nuncija Galimbertija i visokog klera, dijelom doma eg a dijelom 1 stranog. Naime ovim se odredbama ponajprije klasificiraju sve župe u glagoljaške i latinske. Za glagoljaške se kaže da mogu biti one, koje mogu dokazati da se u njima glagoljalo neprekidno kroz 30 godina (1868.—1898.). Me utim, uslijed izvjesnih teško a i smetnji koje su se pravile pri školovanju bogoslova, opadao je broj bogoslova glagoljaša pa je esto na iste glagoljaške župe, kad bi umro pop glagoljaš, bio postavljen latinaš. Ve sama namjera za izvo enje klasifikacija novih župa, izazvala je ogor enje u Dalmaciji, a u Istri pravo zaprepaštenje. Jer na primjer pore ko-puljski biskup Flapp, ve mjeseca septembra 1898.

na osnovu ovih Decretales proglašio je da u njegovoј dijecezi nema nijedne takve župe, pa stoga nijedna nema prava na slavensko bogoslužje. Biskup je bio nepravedan i nezakonit, jer je svoju odluku osnovao na o iglednoj neistini. Odmah iza te njegove odluke 19 župa umolilo je da se povu e ova nepravedna i na neistinitostima osnovana odluka biskupa Flappa. Me utim i biskup Flapp i austrijska vlada su se postarali da je Rim odobrio Flappovo rješenje, a odbio Hrvate i Slovence. Tako kao što je uradio Flapp nije postupio trš ansko-koparski biskup Slovenac Andrija Štrk, ma da ga je pri njegovu postavljanju 1896. naro ita obavezao car da u svojoj dijecezi uništi još preostalo slavensko bogoslužje. Biskup Flapp koji je, kako kaže rodoljub Vjekoslav Spin i , bio vjeran sluga Be a i Rima, za ovo svoje nedjelo postao je poslije uništenja glagolizma u svojoj dijecezi rimiskim grofom. Kakve su u inke proizvele ove Decretales u Istri prikazao je narodni borac i uzorni sve enik Vjekoislav Spin i u svojoj knjizi »Slavensko bogoslužje u Istri«.⁶

Ogor enje sve enstva i naroda u Dalmaciji bilo je toliko, da je izvo enje Decretales bilo otežano i samim izri itim protivnicima glagoljice, kao što su na primjer bili zadarski nadbiskup Raj evi i splitski biskup Naki , rimsko-be ki poslušni izvodioci protivnarodnih zapovijesti. Dok se Raj evi 1899. spremao da objavi da u zadarskoj dijecezi nema nijedne glagoljaške župe, splitski biskup Naki , pravim jezuitskim me!odama i mimo Decretales gasio je iz dana u dan ve i onako slabu žiju glagolizma. U Splitu umuknu glagoljica, dok se ranije i u katedrali glago-ljalo. Naime svi su glagoljaši bili premješteni iz Splita.

Na konferenciji dalmatinskih biskupa aprila 1899. protiv Raj evi a i Naki a odlu no su branili glagolizam kotorski biskup Uccellini-Tice i dubrova ki Mar eli . Ma da je biskupska konferencija konstatirala opasnost koja prijeti crkvi od op eg narodnog uzbu enja, ma da su se javili oštiri i bu ni protesti starih i mladih, iako su zaredale po itavoj Dalmaciji i Hrvatskoj, demonstracije najširih razmjera, rimska Sveta Kongregacija Obreda bila je saglasna sa diktatom Be a.

Nisu pomogle ni brojne spomenice sve enika, napose ona 1900. upu ena u Rim i potpisana od 535 sve enika, nije pomogao ni uveni splitski miting 1902. na kome se zaista manifestirala jednodušnoSt itavog naroda, ne samo u Dalmaciji, nego i u svim ostalim jugoslavenskim pokrajinama s obzirom na progon ove narodne svetinje. Ovaj zbor kome je predsjedao »civilni biskup«, narodni borac, na elnik Splita Vicko Mili , dok je glavni govornik bio dr. Josip Smolaka, manifestirao je »da je glagoljica sveop e pravo, i da zato ne smije da bude ograni ena na pojedine župe i sve enike kako se traži u naredbi 5. VII. 1898. Svetе Kongregacije Obreda, koja mora da bude opozvana.«

Jula 1903. predala je splitska delegacija na elu sa V. Mili em papi Lavu XIII. obrazloženu rezoluciju splitskog narodnog mitinga od 1902. Lav XIII. u razgovoru s delegatima dao je izjavu koja u mnogom poga a srž ne samo tadašnjeg nego i svagdašnjeg stanja glagolizma. »Nesloga vaših biskupa uzrokom je tomu sporu« — papine su rije i — istina je koju su i drugi, upoznati s historijom problema, konstatirali.

⁶ Pula 1913.

To se naro ito lijepo vidi iz pisma primasa Serbiae, barskog nadbiskupa, velikog rodoljuba i Strossmayerova prijatelja Šime Milinovi a koje je uputio 10. jula 1904. sve eniku Ivši Tkal i u, jednom od histori ara hrvatskog glagolizma.

»Sve pretstavke Sto se budu makar od koje strane slale u Rim za glagoljicu, piše Milinovi , ostat e uvijek bezuspješne, dok se zato ne zauzme složno episkopat hrvatski, a ovaj se ne e nigda u tomu složiti, jer dobro mi je poznato, kada naši biskupi dohode u Be da polože zakletvu, tada im se izri- ito preporu uje, da iz svoje biskupije nastoje pro erati sablažnjivu glago- lјicu, koja da vodi na rusizam i na pohriš avanje. U tom smislu daju neki biskupi i izvještaje Svetoj Stolici, (— kao da je pokojni Milinovi na djelu video pojedine hrvatske biskupe u Rimu 1925. —) a ova zbilja misli da je tako, i da oni, koji brane staroslavenstvo nisu nego zanesenjaci i varalice, koji se tim služe za svoje svrhe, koje su pogubne u vjeri i domovini (t. j. Austriji). Tim se nastoji uništiti glagoljicu koju u Be u mrze da ne može biti gore, i u Rimu je prikazuju kao najpogibeljnije sredstvo za katoli ku vjeru.«

Ma da je papa Lav XIII. obeao da e dati pitanje ponovo prouiti, (stalna fraza koja še esto puta ponavlja dobromanjernim i naivnim Hrvatima), ostalo je sve pri ranijoj odluci od 5. VIII. 1898. Istog mjeseca 28. jula 1903. umro je Lav XIII. Njegovo mjesto zauzeo je poslije carskog veta protiv kardinala Rampolle Pio X., raniji mleta ki patrijarh Sarto, neprikriveni talijanski patriot, najve a nada austrijskih talijanaša i austrougarske vlade. Kako je studio o njemu samo poslije godinu dana njegova pontifikata Stjepan Radi , pokazano je u prethodnom poglavlju.

Hrvatski i dalmatinski klerikalizam, poduprt od austrijskog i slovenskog, sada se otvoreno, o igledno po diktatima Rima i Be a stavljaju na stranu neprijatelja glagolizma. U horu ozna uju cio pokret za op u upotrebu slavenskog bogoslužja kao djelo liberalaca i tendencija protivnih katoli koj crkvi, s težnjom da se hrvatski redovi odvoje i odbiju od Rima. Jugoslavenska klerikalna štampa puna je takve i sli ne argumentacije, koja se ni u koliko nije razlikovala od one u Be u ili u Rimu.

Sve nove i nove molbe sve enstva, kao i molbe i žalbe pojedinih opina na biskupe i nadbiskepe ostaju neuslišane. Naprsto stoga, jer se tako htjelo u Be u i Rimu. Na kraju i novi papa Pio X. odluio se da tu stvar kona no pre isti, ali na na in da zadovolji žalbe — Be a. 1905. sazvao je dalmatinske biskupe na konferenciju u Rim. A ta konferencija nije urodila ni im dobrim za glagoljicu. Jedina je novost bila da se je pojavio jedan novi odlu ni branitelj glagoljice, novi zadarski nadbiskup Matija Dvornik, koji je odmah u po etku svoga nadbiskupovanja poništil rješenja svoga nadbiskupa prethodnika Rajevi a. I upravo na osnovu istih Decretales, na užas be kog dvora i Vatikana, a još više talijanske iredente, proglašio je prema stvarnom stanju, sve župe svoje dijeceze za glagoljaške. Tako je nadbiskup Dvornik nesumnjivo spasio itavo zalede Zadra za budu u Jugoslaviju. Uz njega su u Rimu bili jednako odlu ni biskupi Uccellini-Tice i Mareli .

Rezultat ove konferencije, a tako i stalnog neprijateljskog pritiska na Vatikan bio je novi famozni papinski dekret Acres de liturgico (18. XII. 1906.) koji samo objašnjava Decretales od 1898., ali na na in s kojim se posvema zadovoljio austrijski car. Iako su i protiv ovog dekreta Sveti Kongregacije ustali najodlu nije i

hrvatski kao i dalmatinski; sabor, osjetivši uzbu enost . itavog naroda zbog uvrede i nepravde koja ga je snašla iz Rima na zahtjev Be a, ta »španska barketa«, (kako Su dalmatinci po državnom sekretaru Španjolcu Merry del Valu) prozvali ovaj dekret, ostade na snazi ne samo do kraja rata nego i poslije rata do današnjeg dana.

Stoga treba pri svim razmatranjima glagoljskog pitanja stalno imati pred o ima upravo ova dva rješenja Svete Kongregacije Obreda iz 1898. i 1906., da bi se uoila monstruoznost podvale, koja je s oba ova dva dekreta u injena nezna la kim ugovarateljima, s Vatikanom u 1935. godini.

Nakon ovih rješenja Vatikana dalmatinski talijanaši su triumfirali. Drskost ulice prešla je i u crkvu. Mjeseca marta 1907. usudio se u zadarskoj crkvi kapucin Luka iz Padove napasti hrvatski glagolizam s propovjedaonice, našto mu je blagodarna talijanska iredenta aplaudirala s uzvicima: »Bravo!« — »Evviva!« — »Fora le cavre!«

U be kom parlamentu za budžetske debate govorio je i o progonima glagolizma don Juraj Biankini. Kad mu je s njema ke strane doviknuto: »Roma locuta — causa finita!« (1898.—1906.), uzbu en don Biankini, ne okljevaju i, iako rimokatoli ki sve enik, povišenim tonom uzvrati: »Roma locuta et sibi smentita!« (»Rim je rekao i sebe oblagao!«).

Dekret od 1906. objavljen u službenim Acta Sanctae Sedis Apostolicae tek 1909., ozna en je po duhu i po izvo enju pojedinih biskupa kao najgrublji atentat na narodne svetinje i kao najreakcionarniji apsolutisti ki zakon.

Žrtva rodoljubivog stava bio je zadarski nadbiskup Dvornik. Protiv svih kanonskih propisa, tobože zbog imputirane bolesti, prisiljavali su ga Pijo X. i njegov sekretar Merry del Val, da se povu e u penziju. Sam Dvornik, za sebe je jedno tužno poglavljje historije glagolizma, koje u gruboj slici predstavlja prave odnose Rima i Be a prema Jugoslavenima kao i onu moralnu visinu s koje je Rimska Kurija dijelila Hrvatima i Slovencima milosti i zaštite u Austrougarskoj monarhiji. Nadbiskup Dvornik morao je u penziju, jer nikad nije htio da objavi Acres de liturgico Pija X., smatraju i taj dekret nepravednim i nezakonitim.

Daljni narodni protesti, na zborovima i u op inama, spomenice sve enstva, konferencije biskupa (1911.—1914.) održale su ipak i kroz najteže uslove »in suspenso« spomenute dekrete, naro ito u Dalmaciji.

Srpsko-vatikanski konkordat, zaklju en 1914., zagarantirao je pravo glagoljanja katoli kim sve enicima u Srbiji.

Još u samom po etku rata odmah po smrti Pija X. uputilo je 124 sve enika splitske dijeceze novoizabranom papi Benediktu XV., septembra 1914. jednu novu osobito dokumentiranu spomenicu u prilog glagolizma. Ovi sve enici mole papu da u Dalmaciju »pošalje naro itog delegata, koji e na licu mjesta ispitati, saslušati i uvjeriti se o neophodnoj potrebi sa uvanja staroslavenskog jezika u neograni enom opsegu; a dok se ti izvi aji ne obave, neka se odluke svetog zbara od 5. VIII. 1898. i 18. XII. 1906. ne provode u djelo«. Dakako i ova je spomenica, kao i tolike druge, ostala bez odgovora za rata kao i poslije rata, sve do danas.

Kad se srušilo Habsburško carstvo, jugoslavenski episkopat vije ao je u Zagrebu od 27. do 29. novembra, dakle u državi SHS u kojoj je suverenu vlast vršilo

Narodno vije e. Taj se episkopat nije mogao oglušiti o tolike zahtjeve i molbe i svenstva i naroda prije svjetskog rata. Na samu konferenciju stigle su predstavke onog istog dalmatinskog rodoljubivog sve enstva koje je uvelike zaslужno da se je u svijesti naroda zadržala uspomena, na jednu veliku svetu baštinu, koju su mu predi izborili i sa uvali. Zato episkopat medu ostalim zaklju uje:

- »1. Zamoliti Svetog Oca neka bi *pravo* što ga neki naši krajevi glede uporabe staroslavenskog jezika u svetoj misi po rimskom obredu od najstarijih vremena uživaju, protegnuo umah na cijelo podru je naše države.
- 2. Zamoliti Svetog Oca da dozvoli transkripciju glagoljskih slova u latinska, jer je glagoljsko pismo vrlo teško itljivo.
- 3. Zamoliti Svetog Oca da bi dozvolio uporabu hrvatskog odnosno slovenskog obrednika na cijelom podru ju naše države.«⁷

Sugestija, da se glagoljska slova u novom staroslavenskom misalu transkribiraju latinicom, potje e od predsjednika Permanentnog odbora za glagoljicu u Splitu, arheologa don Frane Bulica, starog i oduševljenog pobornika glagolizma. On je ponovo oživio svoj raniji nau no obrazloženi prijedlog od prije trideset i šest godina, kad je s don Ivanom Danilom podnio splitskom ordinarijatu štampan prijedlog, a preko njega i papi.⁸

U isto vrijeme veliki dio Hrvata i Slovenaca pao je pod talijansku okupaciju. Talas talijanske invazije i okupacije nosio je sa sobom razoran bijes protiv svih izraza stare slavenske kulture. I kao što su se talijanske vojni ke vlasti odmah u po etku, a s njima i ardit, okomili na narodne sve enike u Julijskoj Krajini i u okupiranim dijelovima Dalmacije, tako su se odmah oborili i na sve sa uvane spomenike staroslavenske glagoljice. Zato je trebao da iš ezne u svim tim stranama svaki i najmanji trag glagolizma. Poslije skidanja hrvatskih i slovenskih natpisa na svim javnim zgradama, na župnim i crkvenim zdanjima, došle su na red crkve i samostani. Nisu se samo otimale i palile crkvene glagoljaške knjige, nego su sa crkava morali nestati svi glagoljaški natpisi, nesumnjivo vjekovni svjedoci autohtone slavenske kulture. Sve je to bilo nesumnjivo u injeno po ve unaprijed spremnjem planu. U crkvama su hrvatske i slovenske propovijedi zamijenjene talijanskima! Osjetilo se da se sada tek javio pravi izvršilac Decretales Svete Kongregacije Obreda iz 1898. i 1906., sada, kad je ovaj slavenski narod zamijenio austrijsko, s još gorim, talijanskim ropstvom. Talijanska soldateska sada je ubirala plodove zajedni kog sijanja Merry del Vala, austrijske diplomacije, kao i nenarodnih slovenskih i hrvatskih biskupa i nadbiskupa. Zato je mogao da kaže sve enik i rodoljub istarski Vjekoslav Spin i , na protestnoj skupštini protiv okupatora, da je istarski rob, koji je vjekovima žudio za slobodom, zamijenio samo svoga gospodara, a da slobode nije stekao.⁹

Samo jedan detalj iz progona glagolizma u prvim danima okupacije. Admiral Cagni zatražio je od biskupa Mahni a, na otoku Krku, da mu na osnovu

⁷ Ferdo Šiši . Dokumenti. 262-263.

⁸ Fr. Buli , Memoria sulla conversione dell'alfabeto glagolito nel latino pei libri liturgici Slavi di rito Romano presentata dai sacerdoti delle diocesi di Spalato e Macarsca al reverendissimo ordinario. Zara 1882.

⁹ »Narodna politika« 7. I. 1919.

papinskog dekreta *Acres de liturgico* iz 1906. sastavi i pred spisak glagoljaških i latinskih župa!¹⁰ Biskupov otpor protiv admirala koji želi da bude izvršilac papinskih dekreta odvodi ga u talijansku internaciju, a za njim nemali broj rodoljubivih istarskih sve enika, kao i iz ostale Julijske Krajine.

Mra ni glasovi dopirali su u Jugoslaviju iz Julijske Krajine i okupiranih dijelova Dalmacije. Mra ni za slobodu naroda, a mra niji za glagolizam. A s ovim, sasvim se podudarala šutnja Vatikana da odgovori na zahtjev episkopata da se glagolizam proširi na cijelu Jugoslaviju.

Jugoslavenski episkopat je sa svojih konferencija, održanih 15.—20. VII. 1919. ponovio svoju prvu molbu iz 1918., više pritisnut zahtjevima i agitacijom reformnog klera za upotrebot živog narodnog jezika, nego radi vlastitog uvjerenja, koje je sve više hladnjelo, što su se prilike u Jugoslaviji razvijale mimo želja klera i klerikalizma, štoviše, pojavili su se ve i prvi »stru ni« zagovornici krzmana i ekanja, koji su savjetovali da se s tim pitanjem ne treba žuriti. Naprsto stoga što ga ne požuruje narod, ili ga uopće ne traži.¹¹ Nesumnjivo su to prvi jasni refleksi separatisti kih politi kih strujanja, odraženih i na crkvenom području.

Unato tome, u Rimu se izaslanik zagreba kog nadbiskupa, dr. Svetozar Rittig, od ranije poznat kao u eni zagovornik proširenja glagolizma, u poznatoj promemoriji zalagao za glagolizam.¹² Promemorija je bila predana ne samo državnom sekretaru kardinalu Gaspariju, nego i samom papi Benediktu XV. Ma da se Msgr. Rittig vratio iz Rima pun optimizma, pitanje glagoljice nije bilo pomaknuto s mrtve toke. Nema sumnje da su u Vatikanu bili i sa drugih strana informirani, jer su bili upravo prema ovom zahtjevu rezervirani, što se lijepo može zaključiti iz Rittigovih riječi: »Kad nakon svestranih informacija Sv. Stolica bude crpla uvjerenje, da naše tražbine ne smjeraju niti na osnutak nezavisne narodne crkve, niti na odvojenje od katoličkog središta, nego naprotiv na ojačanje katolicizma, i da su od najvećeg zamašaja za pitanje crkvenog sjedinjenja, ono sam tvrdo osvjedočen, da u molbama i željama episkopata iza i najspremnije u susret. Vjerni puk i kler jedinstven stoji uz svoje pastire«.¹³ Međutim, optimizam Msgra Rittiga nikad nije dobio svoje potvrde. Tako su njegovi argumenti, kojima je napao protivnike Vatikana, koji da se služe klevetama, kao da Vatikan neće da dopusti staroslavensko bogoslužje Hrvatima i Slovincima, bili grubo demantirani historijskom stvarnošću.

Međutim, uskoro se pokazalo, da niti su bili biskupi u tome solidarni, niti su bili jedinstveni kler i narod. A cijeli tok događaja, koji je slijedio kroz puna dva decenija, uvjerojeno je sve da Sv. Stolica nije stekla potrebno uvjerenje, ma da je mnogo puta imala mogućnost da se svestrano informira, da treba izaći u susret željama episkopata iz 1918. i 1919. Uostalom, pokazati će se, ukoliko su bili uopće biskupi, dakako ne svi, u tom pitanju iskreni kad su dali svoj glas na konferencijama za proširenje glagoljice u svim državama.

¹⁰ Fran Barbali, *Vierska sloboda*. 7. Prva intervencija jugoslavenske vlade Stoiana Protića, od strane Ministra vanjskih poslova bila je u injena u prilog zato enika pored Frascatija. »Narodna politika« 5. V. 1919.

¹¹ Dragutin Kniewald, *Narodno bogoslužje*. »Katolički list« 1919., br. 5-6, 54-56, 67-68.

¹² Svetozar Rittig, *Naša crkvena pitanja*. »Katolički list«, 1919., br. 31, 362. Pro-memoria ad S. Sedem. Romae 1919., 5-7.

¹³ Idem.

Splitski Permanentni odbor sve enika za obranu glagoljice nikako nije bio zadovoljan ovakvim odgovla enjem odgovora, koji se o ekivao iz Rimske Kurije. Uz don Frana Buli a bio je još agilniji i zauzetiji za glagoljaštvo don Frano Ivaniševi . Pored njih su još 124 sve enika potpisali predstavku na episkopat, da se preko njega dostavi papi Benediktu XV. (17. II. 1920.) s velikim obrazloženjem, da se ovo pitanje ozakoni u budu em konkordatu. U njega je trebala da ude stavka:

»U itavonpi Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca, priznaje se neograničena uporaba staroslavenskog jezika u službi Božjoj po svim katoli kima crkvama, povjerenim svjetovnom i redovni kom sve enstvu pri tihoj i sve anoj Misi, u koju svrhu priredit e se Misal u staroslavenskom jeziku sa transkripcijom u latinska slova, do im za obrede i drugu službu Božju priredit e se Ritual i Epistular u hrvatskom, doti no u slavenskom pu kom jeziku, prema dosadašnjem obi aju.«

Nema sumnje, paradoksalno je da je splitski Permanentni odbor sve enika bio sada u Jugoslaviji u težem položaju, nego što je bio u Austrougarskoj monarhiji, kad je sve enstvo uveliko sara ivalo na tom poslu s narodom. Sada je akciju uzeo u ruke episkopat i itavu je stvar umrvio, dok su se široke mase, vodene Radi em, dezinteresirale za taj problem, jer je Radi to u po etku prepustio svome strana kom sve enstvu, naro ito svome sekretaru, popu dru. Lj. Kežmanu.¹⁴ Ovaj je dopuštao da je staroslavenština dobra u Primorju kao obrana od talijanske kulturne penetracije, dok bi u banskoj Hrvatskoj mogla da izazove najve u smutnju, pošto su ve nezadovoljni klerikalci puštali na sve strane glasove, da se uvo enjem staroslavenskog bogoslužja ho e Hrvate »povlašiti«, posrbiti, a time i popravoslaviti. Sama stranka u to vrijeme sva u najve em naponu opozicijskih borbenih stremljenja, nije mogla da se zagrije za takav široko postavljen jugoslavenski program, kako e to uraditi Radi , kad je iz opozicije prešao u vladu. Kežman je naprosto zaklju ivao, da je centraliziranje u politici veliko zlo, i da takvo i u crkvi ne može da bude dobro. »A da bi onda pravoslavni radije pristupili u katoli ku crkvu, rezonira Kežman, u odgovoru na pitanje zašto se protivi glagolizmu, to si izbjite što prije i što temeljitije iz glave gospodo. Nama više treba jedinstva sa Zapadom i Evropom«, zaklju uje sekretar Radi eve stranke koji okre e glavu od Istoka prema Zapadu. Nasuprot osnovnim shva anjima samoga šefa stranke, zatim, sasvim antipodno glagoljašu don Jurju Biankiniju, koji je u isto vrijeme okrenuo svoje o i od Zapada k slavenskom Istoku. Upravo u to teško doba politi kih previranja u Hrvatskoj i agresije Italije prema Jugoslaviji, kad je dr. Kežman za svoj ra un koketirao s prvom hrvatskom emigracijom (Frank—Sachs—Gagliardi) koju je financirala talijanska špijunaža. Tako je ovo momentano neinteresiranje najve e hrvatske stranke za hrvatski glagolizam bilo posredno u prilog klerikalizmu, koji je na sve strane iz ve poznatih motiva, širio nepovjerenje prema glagolizmu. Ovo je jednako paradoksalan i tragi an stjecaj okolnosti, kad su široke mase otkazale, u momentima najve ih nada za kona an uspjeh, svoju potporu i pomo . A to se zbiva i u onim asovima, kad je i Beograd pokazao

¹⁴ Ljudevit Kežman, Katoli ka crkvena reforma u Hrvatskoj i medu Hrvatima. »Slobodn dom« 1. VI. 1920.

svu dobru volju da to pitanje brani, u prvim nacrtima za zaključivanje konkordata. Sve je to, opet klerikalima, olakšavalo kontraakciju. Dalmatinski i istarski glagoljaši bili su nemo ni i prepušteni sami sebi i nesklonom episkopatu. Dakle, kad je trebalo uložiti posljednji minimum napora, da se okonča jedna izvanredno svjetla hiljadu-godišnja borba, napušta i vojska, a i generali uveliko, bojište, na iznenađenje ne samo doma ih nego i vanjskih protivnika ove nacionalne svetinje. Ovo je bilo poznato i Rimskoj Kuriji. To joj je bilo od velike pomoći, ne samo za njenu šutnju, nego i za cini an podsmijeh u ironiziranju pitanja od samog državnog sekretara 1925.

Vatikan, valjano informiran o pozadini snaga koje su stajale iza svih tih predstavki, episkopata i sve enstva, odgovarao je na njih svojom upornom šutnjom.

Ova šutnja Vatikana na sve jugoslavenske peticije, a još više progoni slavenske rije i u južnoslavenskim crkvama, kao i u okupiranoj Dalmaciji pokrenuli su stare glagoljaške borce u Splitu da još jednom digne glas svoga negodovanja i protesta.

Don Frano Ivaniševi odlučio je da sazove sve enstvo splitske dijeceze na sastanak, 12. augusta 1920., na kome se imalo itavo ovo pitanje da pretrese i stvore izvjesne odluke za mjere, koje će trebati poduzeti. Sastanak je održan i rezultat je bio već poznati Memorandum, upućen beogradskom nunciju za papu Benedikta XV.¹⁵ Zaključju ne misli ovog značajnog Memoranduma, u kojem se kaže, da se u sporu Jugoslavena s Italijom Rimsko Kurija stavila u službu talijanskog imperijalizma pokazuju, da su i sve enici-patrioti jednakom mislili, kao i svi ostali napredni rodoljubi, ije je mišljenje 1919., Msgr Rittig u svojoj Promemoriji neopravdano povezao samo sa slobodnim zidarima. Međutim, u splitskoj biskupskoj kuriji bili su veoma ljuti na don Frana Ivaniševi i njegove drugove, što su održali taj sastanak.¹⁶ Iz kurije su potekli u klerikalnu štampu lanci, kojima se namjeravalo utjecati na kolebljivi dio klera, da ne pristane uz rezoluciju donijeti! na tome sastanku. Ali zato je na suprotnoj strani ovaj odlučan i rodoljubiv korak klera splitske dijeceze pozdravljan punim razumijevanjem i odobravanjem. »Predstavka sve enstva, piše konzervativno »Novo doba«, pisana je dužnim poštovanjem prema Svetoj Stolici, ali zato puna je iskrenih i osnovanih žalba i razboritih opomena. U interesu je same crkve, da joj pokloni svu pažnju i da je uvaži, jer je u narodu veliko ogromno enje koje datira još iz davnih vremena. Neka se ljudi koji danas kormilaju Petrovom lantom, dobro zamisle nad onom stavkom koja je naglašena u predstavci rodoljubivog sve enstva: da bi mogao nadočiti, kad se ovaj zapušteni i ponizivani narod ne bude više mario obračati Rimu«. A to su riječi umjerenog uvodni arat »Novog doba«.¹⁷ Nikako ne komuniste ili slobodnog zidara.

¹⁵ Vidi naprijed, itav Memorandum V. poglavlie.

¹⁶ Kako ovaj sve eni ki sastanak nije bio prijavljen splitskom ordinarijatu, to je don Frano Ivaniševi imao da se opravlja pred splitskim biskupom. Akt biskupske ordinarijata, br. 2456/20. 17. VIII. 1920. tražio je od don Ivaniševi a o tom pitanju izjašnjenje. Don Frano Ivaniševi 20. VIII. 1920. odgovorio je biskupskom ordinarijatu, sa svom odlučujućim i dostojanstvenošću u prokušanog borca za glagoljicu. Na ovaj odgovor uslijedio je novi akt biskupske ordinarijata, (br. 2726-20. 20. IX. 1920.) na koji je opet uslijedio odlučujući odgovor don Frana Ivaniševi a 3. X. 1920. Ovi dokumenti pokazuju u pravom svjetlu rimsko-antiglagoljašku struju splitske biskupske kurije, kao i prve izraze budućih klerofašističkih nastojanja biskupa dr. Kvirina Bonefa i a.

¹⁷ Protest sve enstva. Vatikanska politika protiv našemu narodu. »Novo doba« 13. VIII. 1920.

Naprotiv, splitski klerikalni »Jadran« odrekao je da objavi ovu spomenicu, odlu no protivan ovom na inu izlaganja narodnih zahtjeva. Naprosto stoga, jer su mu interesi Rimske Kurije bili pre i od onih naroda i crkve u Julijskoj Krajini i u okupiranim dijelovima Dalmacije. Hrvatski klerikalci preporu ivali su strpljenje i mirovanje, ekanje odgovora na episkopatske predstavke! Tako je rezoniralo jedno lice, blizu splitskoj kuriji. Ve sam naslov: »Prije poslušnost, pa onda narodno pravo«, jasno je pokazalo kakvim duhom diše ova Rimiu pokorna duša.¹⁸

Jedan od sve enika, zagovornika odlu ne spomenice, polemiziraju i sa spomenutim klerikalcem, upitao je javno kakvu to politi ku konjukturu eka Rim, da udovolji opravdanim zahtjevima znatnog dijela jugoslavenskog sve enstva. Lanak, ma da anoniman, zna se da potje e od don Frana Ivaniševi a.

»Zar nije, on, Sveti Otac Papa namjesnik Kristov, otac svih vjernika, koji mora krojiti narodima pravicu, ne gledaju i ni lijevo ni desno, daleko od svih politi kih i diplomatskih intriga, kojima se služe državnici raznih imperijalisti kih naroda, kojima nije ništa do vjere? Zar nije žalosno, da mi ve deset vijekova ne mogosmo isprositi glagoljice, a samo stoga, jer smo bili politi ki zasužnjeni, jer smo bili slabiji u okovima ropsstva? Zar se politika Svete Stolice ima kretati u okviru oportunisti kih svjetovnih na ela ili ona mora provoditi politiku Kristovih na ela, da bude na o i svih naroda svijeta kao žarki svjetionik najuzvišenijih božanskih na ela pravednosti, ljubavi, bratstva, jednakosti, slobode i mira medu narodima? Da svojom velikom moralnom mo i brani prava slabijih pred ja ima? Oni pak koji hotimice iskrivljuju smisao splitske spomenice, ma da su sve enici, za njih sve enike, prve potpisnike spomenice, nisu krš ani.¹⁹

Da bi što o iglednije klerikalcima predstavili stanje našeg svijeta u li-tri i odnaro ivanje hrvatske i slovenske djece, ukazuju upravo narodni sve enici na klasi an ali i blasfemi an primjer katehizacije etvorice Talijana na Rijeci. Uz pitanja su štampani i odgovori, kao u svakom dobro ure enom katehizmu.

»Cosa sono i Jugoslavi? Serbi.
Cosa sono i Serbi? Greci, scismatici, eretici, infedeli, nemici della chiesa.
Pud Jugoslavo essere cattolico? No!
Cosa sono Italiani? Cattolici.
Cosa sono cattolici? Amici fedeli della chiesa cattolica e del Papa.
Dove abita il Papa? A Roma in Italia!
Dunque, chi e cattolico anche e Italiano!«^{19/a}

Ovako su pravi u enici i šti enici D'Annunzija na Rijecu, u svom katehizmu vezivali talijanski klerikalizam i papinstvo zajedno s talijanskim imperijalizmom. Ovako se vršila na Rijeci u ime Kristova evan elja denacionalizacija Hrvata. Na Rijeci, na kojoj se još 1918. u katedrali pjevala Muka Gospodnja u Velikom petku na hrvatskom jeziku.

¹⁸ »Novo doba« 17. VIII. 1920.

¹⁹ Vjerski momenat splitske spomenice. Iz sve eni kih krugova. »Novo Doba« 19. VIII. 1920.

^{19/a} a Vjera i narodnost. »Novo doba« 28. V. 1920.

I pored svega toga, splitski i ostali klerikalci nisu mogli da se osvijeste, nego su i dalje vršili janji ars'ku dužnost u svom vlastitom narodu, a za interes klerofašizma, prvenstveno uperenog protiv jadranskih Slavena.

Spomenica, koja je odmah, kako je usvojena na sastanku 12. VIII. 1920. naišla kroz štampu na živ odjek, izazvala je upravo medu narodnim sve enstvom osobite komentare.

Takav je bio napis don Vita Reši a, župnika iz Orašca, koji je sam od svoje strane nunciju u Beograd uputio otvoreno pismo, ogorčen nad nepravdama koje su se survale nad njegov narod. Don Vito Reši vidi u politici Vatikanske Kurije prema Slavenima o igledno gaženje odredaba kanonskog prava, dok u mlinjavom stavu episkopata u pitanju slavenskog bogoslužja nazire poltronstvo koje ni emu ne vodi. Buntovan i razoaran predlaže da se u tom pitanju uopće ne treba obraćati na Svetu, Stolicu, naprsto stoga, jer se narod nikad nije odrekao prava koje je jednom stekao. Narod je bio samo nemo an u protivnarodnoj politici njemačko-mađarskog imperijalizma, kojemu je Rimska Kurijska s jugoslavenskim episkopatom stalno povlačila. Talijanski imperijalizam koristi se tradicijom austromadžarskom, kojemu je Kurijska stalno bila na pomoći.²⁰

Kao što se moglo očekivati, rezultat spomenice bio je jednak svim ostalim ranijim naporima dalmatinskog i istarskog sve enstva. Kad je don Frano Ivaniševi saznao iz Beograda, poslije predaje te spomenice, da se unutar episkopata nalaze liosti koje kole ovo pitanje,²¹ uputio je nadbiskupu Baueru telegram, izvijestivši ga o svome saznanju, za koje ranije nije mogao da vjeruje. Pogotovo, kad su i sami biskupi u tri maha na svojim konferencijama isto zaključili kao i dalmatinski sve enici. Don Ivaniševi upozorio je nadbiskupa da ovakav samovoljan stav pojedinih biskupa izaziva i u sve enstvu veliku zlovolju, uslijed čega mogu nastati teške posljedice za samu crkvu, ali i za narod.

Interesiranje za glagolizam bilo je živo i u Sloveniji. I tu je bilo protivnika, ali i njenih branitelja. Zanimljiv je slučaj omladine u Celju, koja je kraćem 1920. na jednom svom zboru donijela rezoluciju u prilog uvođenja glagoljice u službu Božju. U njoj se među ostalim podvuklo da

»politi ko oslobođenje i ujedinjenje u kraljevstvu SHS zahtijeva, da se i kulturno oslobođimo i ujedinimo. Vjersko pitanje, napose pitanje obrednog jezika smatramo veoma važnim kulturnim oitanjem. Nismo za Drijelaz u pravoslavlje. Hoćemo pak, da se svi vjerski obredi vrše u slavenskom jeziku, kako su ih vršili slavenski apostoli sv. Ciril i Metod, i kako još dandanas vrše rimokatolici Hrvati glagoljaši. Time ćemo se oslobođiti upriva talijanskih kardinala koji su od pamтивјeka tako kruto proganjali sve, što je slavensko, i pribljedit ćemo se hrvatskim glagoljašima i pravoslavnim Srbima, u init ćemo

²⁰ Vito Reši, Msgr. Franju Cherubin'ju, papinskom nunciju. »Narod« 18. VIII. 1920. Protiv don Reši a istupio je njegov ordinarijat i zatražio od njega da opozove sve misli objavljene u spomenutom otvorenom pismu, štoviše, zabranjeno mu bude svako daljnje pisanje o tome pod prijetnjom suspenzije a divinis. Međutim don Reši odgovorio je i Ordinarijatu, jednako otvorenim pismom, kao i nunciju, ostajući dosljedan mislima, izrečenim u pismu koje je upravio nunciju. I jeti se oborio na politiku talijanskog imperijalizma koji provodi Rimska Kurija. (V. Reši, Tužaljka na katoličko sve enstvo. »Narod« 17. IX. 1920.).

²¹ Vidi naprijed V. poglavljje.

dubljim vjersko uvstvovanje i dovestemo ga u sklad sa svojim narodnim uvstvovanjem. Zato potpisani aci celjske gimnazije zahtijevamo da se od sada u budu e vrše svi vjerski ini, namijenjeni aštvu, isklju ivo u slaven-skom obrednom jeziku.²²

O prazniku svete Bra e 1921. u Dalmaciji, održane su ne samo crkvene sve-anosti nego i veliki mitinzi na kojima se narod izjasnio za uvo enje glagoljice u sve crkve Jugoslavije. Takav zbor je održan na Dobrome u Splitu 10. jula, poslije glagoljaške službe koju je pjevao don Frano Ivaniševi . Poslije službe održana je velika akademija u splitskom Narodnom kazalištu koju je priredila Jugoslavenska matica. Ova akademija imala je cilj da vidno manifestira kako glagoljica nije još posve zaboravljena i da je traži i sadanja generacija.²³

Staro glagoljaško sjedište Omiš tako er je progovorilo svom odlu noš u u obranu glagoljice. I Omišani su se sastali 10. jula na veliki zbor poslije glagoljske službe božje i donijeli su jednodušno rezoluciju da se pitanje glagoljskog bogoslužja što prije riješi.

»Smatraju i da glavno obilježje naroda našega, jezik naš, treba da dominira u javnom i privatnom životu, u školi i crkvi, smatraju i da smo dužni da se odužimo uspomeni onih, koji su svoj život bili posvetili, da nam o u-vaju tu našu narodnu svetinju, našu glagoljicu, smatraju i da e uvo enje glagoljice pri crkvenom obredu u mnogo doprinijeti, da se im prije amalgamuju istokrvna plemena naša, smatramo našom nacionalnom dužnoš u, da najenergi nije, spravni da povu emo i najskrajnije konzekvence, zatražimo da se to pitanje definitivno riješi prema našim potrebama i našoj volji. Ape-liramo na rkovne pretstavnike i rodoljubno sve enstvo naše krv da na nad-ležnom mjestu najenergi nije zatraže uspostavu tog našeg prava, koje nam je bilo i u prošlosti zajam eno, a protupravno osuje eno na štetu vjere i na-rodnosti naše.«²⁴

Ovih dana je u Dalmaciji uistinu izgledalo kao da se stao buditi široki narodni interes u svim slojevima naroda, koji je u ranijoj, predratnoj borbi sve enstva pružao sjajne moralne podrške. Sada, kad je nestalo Austrougarske monarhije, na koju je toliko puta u Vatikanu ukazivano kao na protivnika glagolizma, uslijed ega nije mogao papa da dolazi u sukob s najkatoli kijim i apostolskim vladarom, pitao se narod tko je to danas što smeta Vatikanu da na kraju ne udovolji narodu. Tim više što nije sada više bilo protivljenja Austrougarske. Sasvim otvoreno postavljal se pitanje u štampi, kad je to Rim bio istinit i iskren? Prije etrdeset godina, kad je izdao »Grande momus« (enciklika kojom se iril i Metodije proglašuju za svece zapadne crkve) ili sada? Pred sam po etak svjetskog rata postojao je plan da se zada kona ni i smrtni udarac glagoljici. Sada ga je doživjela Istra. Ali, Istra je pripojena Italiji. Pa zašto se onda ne da slobodno Jugoslaviji iji episkopat po-navlja svoje prijedloge za proširenje glagoljice na itavo podru je Jugoslavije. Jasan je bio odgovor za sve one koji su mogli da zagledaju koja sve sredstva ima da po-

²² »Preporod« 1921., br. 2, 7.

²³ Prvičlav Grizogono, Crkvena slavenština u životu našega naroda. »Novo doba« 11. VII. 1921; J. Arambašin, Za naš jezik u crkvi. »Novo doba« 1. VIII. 1921.

²⁴ Rezolucija za glagoljicu. »Novo doba«, 14. VII. 1921.

služe talijanskom imperijalizmu za denacionalizaciju slavenstva u Julijskoj Krajini. Fašizmu je u tome bila pri ruci i rimska crkva.²⁵

Kako je pitanje glagoljice bilo povezano s konkordatom ije je zaklju ivanje zapinjalo o tri glavna pitanja, o agrarnoj reformi, postavljanju biskupa i op oj upotrebi slavenske službe božje pa i o drugim manje važnima ali svakako politi kim razlozima, zatezalo se i sa rješavanjem pitanja glagolizma. U štampi se stalno održavao interes za pitanje konkordata, naro ito s klerikalne strane pa se dosljedno tome s raznih gledišta promatralo i pitanje proširenja glagolizma. Dok je u Hrvatskoj opadao interes za sudbinu glagoljice, dotle je antiglagoljaška aktivnost u Sloveniji uzimala sve organizirani i smišljeniji zamah. Sve je to ukazivalo na pravi otpor protiv glagolizma kakav se dotad u klerikalnim redovima nije pojavljivao. Pogotovo onda otkako se saznalo za stanovište jugoslavenske vlade, koja se odlu no izjasnila u prilog glagoljice. Me utim, stanovište Rimske Kurije bilo je u crkveno pravnom obziru prema svim zaklju enim konkordatima, da se crkveni jezik nikako ne rješava konkordatom, jer on dodiruje samo interese crkve i države politi krkvenog zna aja. Profesor Rado Kušej, jedan od u esnika pri vjerskoj anketi u Beogradu²⁶ smatra da pitanje rješavanja crkvenog jezika ne spada u državnu kompetenciju, jer se ono ne sudara ni s jednim državnim interesom. Prema tome to bi bilo nedozvoljeno posezanje u unutrašnji djelokrug crkve kojoj je zajam ena samostalnost.²⁷ Svakako je ovaj slovenski crkveno-pravni histori ar previdio dva ranija presedana, koja je u inila Rimska Kurija u dodacima konkordata Crne Gore 1886. i Srbije 1914., u kojoj se to pitanje onako riješilo kako su to željele Crna Gora i Srbija. Slovenski klerikalci u svome su rezoniranju pošli korak dalje i stali braniti tezu da to pitanje Uop e ne treba rješavati, a najmanje pomo u konkordata.

Ljubljanski klerikalni »Slovenec« oborio se oštro na odbor za konkordat pri Ministarstvu vanjskih poslova. lanak odiše neprikivenom antipatijom prema Srbima, naviše radi problema staroslašćine kao i postavljanja biskupa. Prema »Sloven evu«.sudu to su dvije glavne zapreke koje ini vlada da ne dolazi do zaklju enja konkordata, jer Vatikan ne može niti smije da pristane na takva dva zahtjeva. Rimska Kurija našla je u »Slovencu« odlu nog branitelja svojih interesa.

Dalmatinski sve enik kor ulanski opat don Miša Boduli , analizirao je ovo »Sloven evo« gledište, s nacionalnog kao i crkvenog ugla promatranja, zalažu i se za one uslove i prerogative koje je imala Austrija. Miša Boduli ukazuje na slabe strane vodstva kao i širih redova klerikalaca, uslijed ega dolazi do nepotrebnih sukoba i trzavica crkve \sa državom.

»Mnogi od njih nijesu zadojeni bratimskom ljubavlju, snošljivoš u ni u privatnom životu sa jednokrvnom bra om pravoslavnom, pak nije udo da im ovi odvra aju istom mjerom, jer nepouzdanje ra a nepouzdanje, a ljubav prije ili kasnije slavi pobjedu, priteže iste neprijatelje a kamoli ne jednokrvnu bra u . . . Rad, organizacija, ljubav, to su tri poluge kojima e katolici zadobiti lijep upliv u državi; a kad budu takovi u prvom redu naši sve enici teško e se naša narodna vlada protiviti njihovom imenovanju. Ne gledajmo

²⁵ Jedna etrdesetgodišnjica. »Novo dob a«, 5. VII. 1921.

²⁸ Vidi naprijed VII. poglavlje.

²⁷ Rado Kušej, Konkordat in liturgi ni jezik. »Slovenski narod 16. XI. 1922.

na današnje ljude koji su u vradi, to je sve prolazno, nego gledajmo na vladu kao takvu, koja ima potpuno pravo da vrši svoj upliv na izmirenje sve enika, a katolici imadu s druge strane dužnosti da rade kako e i oni sudjelovati u vradi.«²⁸

Misli Miše Boduli a nisu se doimale klerikalnih srdaca. On je neustrašivo upozoravao da su esto slovenski i hrvatski klerikalci papskiji od pape, jer smatraju da je Latinac i katolik jedno te isto i kao da se bez latinskog jezika ne da shvatiti katoli ka crkva. Ovo sve je potaklo u eni dio klerikalaca da i s nau ne strane obrazlože potrebu da se latinski jezik uš uva i dalje u službi božjoj.

S hrvatske strane javio se ü ljubljanskem » asu« liturgist dr. Dragutin Kniewald. Raspravljuju i o obredniku na živom narodnom jeziku, koji je za službe izvan liturgije i za sakramente odobrio Benedikt XV. 17. IV. 1925..dotaknuo je i staroslavenštinu u liturgiji. Dr. Kniewald se pita da li je u današnje doba uputno forsirati uvo enje hrvatskih obreda mjesto latinskih. Dakako, on smatra da nije.

»Obred svete mise, koja je žrtva, dakle se u prvom redu odnosi na slavu božju, razlikuje se od obreda svetog sakramenta, koji se u prvom redu odnosi na naše spasenje. I zato je Tridentinski Koncil udario izop enjem svakoga' tko bi tvrdio, da se sveta misa mora itati u živom narodnom jeziku. Time bi se naime porekao objektivni, žrtveni karakter svete mise kao što je fakti no u inio protestantizam. I zato je posve zgodno, da je crkva ostala kod objektivne i universalne latinštine u obredu svete mise.«²⁹

U eni liturgist nije dovoljno objasnio, zašto ima latinština svetu prednost pred svim ostalim jezicima, o emu tako uvjerljivo' govori diskusija svete bra e sa talijanskim »trojezi nicima« pogotovo kad se zna da Isus Krist, oisnivalac ove Žrtve, sigurno nije govorio latinski ve židovski. Osim toga i sam je rekao neka svi jezici slave Gospoda. Me utim, zanimljivija su tri antiglagoljaša, tri u ena slovenska profesora, sada još 1923., koji e uskoro zaposjeti biskupske i nadbiskupske stolicu. Oni su se odlu no izjasnili protiv glagoljice a za tezu Rimske Kurije da se ne dozvoli upotreba ni proširenje staroslavenštine u sve jugoslavenske katoli ke crkve. Najve i je paradoks, da su dvojica od ove trojice dobili sjedišta, koja su imala to pravo'. To su dr. Josip Srebrni , antiglagoljaš koji dolazi u Mahni ev glagoljaški Krk i dr. Josip Uj i u Beograd, u Srbiju koja je od 1914. imala to pravog a da sam kao nadbiskup nikad ne zaglagolja u svojoj dijecezi.

Budu i nasljednik biskupa Mahni a imao je uvjerenje da bi bila »neiskazana šteta kad bi se izmjenila op a naobrazba i to onda, ako bi se mjesto staroslavenštine uzela latinština«. Na to ga navodi to što se za staroslavenska bogoslužje zauzimaju najviše otvoreni liberalci, bezvjerci, otpadnici od katoli ke crkve tj. narodni sve enici, inovjerci i otpadnici od Rima. »Ta pak injenica kaže Srebrni , daje naslutiti da se možda ide za tim, da se sensim pripravlja teren narodnoj crkvi, odcijepljenoj od Rima«.³⁰ S ovakvim mislima pošao je dr. Srebrni u Krk da »njeguje« i »proširuje« glagolizam!

²⁸ Miše Boduli , Pitanje konkordata. »Novo doba« 7. XII. 1922.

²⁹ » as« XVIII, 1923. 149.

³⁰ Josip Srebrni , Staroslavenski obredni jezik pa vjersko življenje in narodna prosvjeta. » as« XVIII, 1923., 153-163.

Drugi su otvorenije ispovijedali svoje motive protiv uvo enja glagolizma u itavoj Jugoslaviji. Budu i nadbiskup Beograda je protuma io svoje negodovanje prema glagoljici sasvim osobitim razlozima. Nije ni udo, jer je dr. Uj i bio nekadašnji sekretar trš anskog biskupa Nagla, crnožutog sluge Be a i Rima, a strahovitog protivnika Slavena i glagolizma, kod koga je mnogo toga nau io kako treba da se suprotstavlja staroslavenštini u liturgiji. On nikako ne vjeÄije da bi staroslavenska misa mogla biti uzrok za bolje odnose s pravoslavnima. Slovenski katolici, podyla i Uj i , trebaju latinsku liturgiju ne samo iz važnih crkveno-disciplinskih razloga, nego naro ito danas, iz kulturnih razloga. Katoli ka liturgija je važila kao nositeljica stare asne latinštine. Tko nije znao latinski, nije mogao postati sve enik. Ovaj momenat djelovao je na priprosti svijet pa je poštovao latinski jezik i slao svoju djecu m »latinske škole«. Taj jezik ima nimbus hiljadugodišnjih tradicija, a upotrebljava ga sav kulturni svijet; u njemu su uvane najljepše crkvene molitve i važni dogmatski kanoni; u njemu su pisali stari crkveni oci, skolastici i teolozi, u njegovu lapidarnom stilu govori danas papa sinovima svih naroda. (Ali ne i Hrvatima i Slovencima 1925. u Rimu, nego talijanski!) I taj jezik, kaže Uj i , sada se želi postepeno ukinuti u srednjim školama, kad se ve ionako gr kom jeziku pokazala vrata. To ga podsje a na Julijana Apostatu koji je zabranio krš anima da polaze škole u kojima su se predavali klasici. Zato budimo radosni da postoji »pri nas in mnogih milijonov kulturnih narodov še ena neprecenljiva moralna sila ki govori za klasi ne jezike, in ta je — latinska liturgija«.³¹

Kniewaldu, Uj i u i Srebrni u pridružio se i dr. Gregorij Rozman, profesor crkvenog prava na Bogoslovskom fakultetu u Ljubljani, budu i koadjutor knezškofa Jegli a i na kraju sam ljubljanski knezškof. I profesor Rožman nada se da jugoslavenski konkordat ne e ozakoniti glagoljicu.³² I valjano je bio obaviješten!

Sasvim je u skladu, kad su slovenski teolozi zauzeli ovakvo antiglagoljaško gledište da se je i klerikalna Slovenska ljudska stranka opredijelila antiglagoljaški. Njen šef dr. Korošec dao je o tom pitanju jednu sasvim smišljenu izjavu koja je unijela u klerikalno protivljenje protiv glagoljice i pravo osvjetljenje politi kih motiva koji su klerikalce potakli da zauzmu antiglagoljaški stav.

»U nacrtu konkordata, rije i su dr. Korošeca, traži se kao liturgijski jezik mrtav staroslavenski jezik, da bi se ukinuo latinski, sa svojom jakom kulturnom pozadinom, i da bi katoli ka crkva kod nas dobila isti liturgijski jezik kao i pravoslavna. Sve me to uvjeruje, da sadašnja crkvena politika naših vlasti ne ide za tim da zблиži i sprijatelji obje krš anske crkve, nego da oprezno i postepeno priprema i utire put pravoslavlju.«³³

Me utim dr. Korošec nije se samo time zadovoljio. On je antiglagoljaški djelovao u duhu ove izjave na raznim sektorima i na zborovima propagirao antiglagoljašku ideju. Uz dr. Korošca izjasnio se protiv uvo enja glagoljice u službu božju

³¹ Josio Uj i , Rimski misal v hrvaš ini in nekaj misli o liturgi nem jeziku. »Bogoslovni vestnik«, III. 1923., 77-79.

³² Gregorij Rožman. K problemu jugoslavenskoga konkordata. »Bogoslovni vestnik« 1923, 313-318.

³³ A. Korošec, Odnosi izme u katoli ke crkve i države. »Nova Evropa« 1923., br. 1, 22.

i drugi voda stranke dr. Hohnjec. Na suprotnoj strani, naro ito kod dalmatinskih sve-enika, starih branitelja glagoljice ovakav stav izazivao je razo aranje. Na ova pi-sanja slovenskih klerikalaca oštro je reagirao doduše anonimno u »Hrvatu« listu Hrvatske zajednice, stari glagoljaš don Frano Ivaniševi osudivši takav klerikalni stav kao protunaroden.³⁴ Don Frano Ivaniševi tako er je sa zebnjom i u enjem promatrao ovakvo antiglagoljaško agitiranje, i to u asu, kad se o ekivalo da je nastupio trenutak sretnog okon anja te hiljadugodišnje borbe. Sve ove slovenske prigovore ozna io je don Ivaniševi kao neosnovane, a pogotovo Koroš evu bojazan za pre-laženje u pravoslavlje, kao što su neki s pravoslavne strane strahovali da e ih kato-lici pomo ni staroslavenskog jezika prevesti u rimokatolicizam.

»Neopravdana je bojazan i s jedne i s druge strane — sve se je to davno prokuhalo i iskipjelo u ma arskim i u austrijskim razbijenim loncima. Ova tjesnogrudnost koja vu e svoj žalac iz partiskske i plemenske osjetiiivosti, ni iz daleka ne smije utjecati na ovo veliko i dalekosežno pitanje, kojemu je u budu nosti Slavenstva namijenjena velika uloga u crkvenom narodnom životu . . . Tko je prijatelj glagoljice, taj je i prijatelj narodnog jedinstva. U sretnom rješenju ovog crkvenog jezika potpuno se pokrivaju i dopunjaju interesi crkve i države, a to je u ovom asu sklapanja konkordata najgla-vnije.«³⁵

Kako je episkopat sada rezervirano gledište zauzeo o tom pitanju, lijepo se vidi iz mišljenja profesora A. Ruspini, kad raspravlja o nacrtu konkordata, u koji je trebalo u i i pitanje proširenja glagolizma. Poznato je da je Ruspinijevo gledište ujedno i zagreba kog nadbiskupa.

»Prema izvještaju novina, piše Ruspini, zaklju io je uži odbor da se traži staroslavenski jezik u liturgiji. Kako je poznato, izjavio se naš episkopat umah poslije sloma, dakle daleko ranije nego uži odbor, za staroslavenski jezik u liturgiji. *Kebratsko prisvajanje hegemonije po jednom plemenu, koje se postovjetuje sa pravoslavljem a biva sustavno uz povredu ravnopravnosti podupirano sa strane državne vlasti, dovelo je kona no do toga, da je u širokim katoli kim krugovima danas pitanje staroslavenskog jezika u liturgiji dobilo posve drugo lice.*

Sigurno je, da Sveta Stolica ne e dozvoliti staroslavenski jezik u liturgiji, ako ne bude uvjerena, da je to od koristi za katoli ku vjeru. Bez zbiljske velike potrebe crkva ne žrtvuje jedinstvo liturgijskog jezika, koje u sebi toliko dobra sadrži. Takove pak potrebe naravno da neima, gdje je vjernici ne osje aju ili se pa e uvedenju protive. Bude li Sveta Stolica, u konkordatu ili ina e, dozvolila staroslavenski jezik, na i e granice i na in, koji e biti svima prilikama primjeren.«³⁶

Upravo ovo Ruspinijevo gledište o sasvim novom tuma enju stava episkopata u pogledu glagoljice odrazit e se u itavom nizu antiglagoljaškog rada najve eg dijela episkopata.

³⁴ Glagoljaš, Oberbiskupi i novi protivnici glagoljice u hrvatskom narodu. »Hrvat« 14. II. 1923.

³⁵ Frano Ivaniševi , Pitanje glagoljice. »Nova Evropa« 11. III. 1923., 258-259.

³⁶ A. Ruspini, Naš konkordat. »Katoli ki list« 1922., br. 47, 566.

Ivaniševi eva teza, da je prijatelj glagoljice ujedno i prijatelj narodnog jedinstva, primijenjena na stav jednog dijela jugoslavenskog episkopata, pokazala je da su neprijatelji narodnog jedinstva bili i neprijatelji glagoljice. Ovo je došlo naročito do izraza kada je vlada obnovila svoju akciju za zaključne konkordata. Tada se o igledno manifestirala nepatriotska akcija tog dijela episkopata, a tako i njegova antiglagoljaškog stava u samom Vatikanu.

Pitanje konkordata, poslije dužeg vremena, pomaklo se s mrtve to ke krajem 1924., kad su se u Rimu nalazili predstavnik vlade Nikola Pašić i Ministar vanjskih poslova M. Nin i . Ministar Nin i vodio je razgovore sa kardinalom sekretarom Gasparijem, pa su se sporazumjeli da osnova za jugoslavenski konkordat bude srpski konkordat iz 1914. Štoviše, oni su se sporazumjeli i u pitanju Zavoda svetog Jeronima, institucije koja je u stvari bila svojina hrvatskog naroda, a njome je upravljao Vatikan uz u ešte austrougarskih vlasti do 1918. Kad se 1924. talijanska vlada odrekla sekvestra i priznala svojinu Jugoslaviji, trebalo je urediti još i odnose sa Vatikanom, glede samostalne uprave zavoda, koji je inače predstavljao ogromno bogatstvo. Tom prilikom bili su kod pape Pija XI. Pašić i Nin i . Tu se počela riječ o konkordatu, pa je Pašić napomenuo da se to nije moglo okonati dok se ne riješe druga vjerska pitanja.³⁷

I doista, Ministar Nin i se poslije preliminarnih razgovora i pregovora odlučio da započne formalni pregovori. U aprilu i po etkom maja 1925. Ministar Nin i odredio je članove delegacije bivšeg Ministra vjera dr. V. Janjića i dr. Josipa Smoljaku, poslanika pri Vatikanu. Eksperti su bili bivši Ministar vjera dr. Tugomir Alaupović, dr. M. Lanović i Msgr Niko Moscatello, inovnik pri vatikanskom poslanstvu u Rimu.

Sa strane Vatikana vodio je pregovore državni podsekretar Msgr. Boirgonjoni Duca na osnovu nacrta konkordata, kako ga je predložila jugoislavenska komisija. Treba da se kaže da se u to vrijeme nalazilo u Rimu veliko hodočašće hrvatskih i slovenskih klerikalaca povodom jubilarne godine, koju je papa na kraju prve etvrte vijeka proglašio za svetu i pozvao katolički svijet da počne u hodočašće u Rim. Klerikalci su osim toga htjeli podvući i hiljadugodišnjicu vazalskih odnosa hrvatskih kraljeva prema Svetoj Stolici.³⁸ Tu je priliku koristio dr. Janjić i poveo razgovore s Predsjednikom jugoslavenskog episkopata, koji se tada gotovo u potpunom broju nalazio u Rimu. Dr. Janjić je nagovarao nadbiskupa Bauera da i episkopat primi konkordat u nacrtu vlade, koji jednako brani interes crkve i države. Dr. Janjić je skrenuo nadbiskupu pažnju i na oštru konkordatsku kampanju, ne samo protiv ovakvog konkordata, nego uopće protiv svakoga. Ma da je nadbiskup obezposavljen svoje strane, da će se založiti za taj konkordat, ipak nije mogao da prodre sa svojim prijedlozima u krugu jugoslavenskog episkopata. Opozicija, ili bolje rekavši neprijateljski stav biskupa Jeglića i nadbiskupa Šarića, koji su bili najglasniji i najnekomisniji, nametnula je većini episkopata mišljenje ove dvojice. A njihova gledišta više su se uvažavala u Rimskoj Kuriji, nego li kompromisna shvaćanja nadbiskupa Bauera. U svim glavnim pitanjima konkordata, o agrarnoj reformi, upravljanju

³⁷ Sima Simić, Vatikan i Jugoslavija, 95.
³⁸ Vidi naprijed IX. poglavlje.

crkvenom imovinom, pitanja postavljanja biskupa, širenju vjerskih redova i proširenju glagoljice. Ovome se sada većina biskupa odlučno protivila iz već poznatih motiva, o kojima se raspravljalo u bogoslovskim asopisima i u ostalim klerikalnim listovima. Sinteza svega bila je svakako Rusinijeva politička motivacija o rezerviranosti episkopatskog stava prema glagoljici.

Utvrdilo je da su biskupi u Vatikanu u tim asovima njihova boravka upravo bezobzirno intrigirali. Naročito u pogledu pitanja glagoljice, podmećući i joj ciljeve, kakve joj je otvoreno namijenio dr. Korošec. Delegati Smislaka i Janji, naprotiv, zahtijevali su priznanje glagoljice za cijeli katolički narod slavenskog porijekla, što više, smišljeno i obazrivo, savjetovalo se i tražilo da o njezinu vrstanju u katoličke crkve ima da odlučuje biskupska konferencija većinom glasova, a ne jednoglasno, pošto je više nego sigurno da glagoljica nema jednodušne podrške u episkopatu. Jasno je bilo da je sadašnji stav ovog episkopata bio u apsolutnoj suprotnosti sa njegovim odlukama iz 1918. i 1919. Postoji u arhivu Ministarstva vanjskih poslova u Beogradu veoma važan dokumenat koji ilustrira i razotkriva u potpunosti držanje pojedinih biskupa tih dana u Rimu. To je izvještaj delegacije za zaključenje konkordata sa Svetom Stolicom. Potpisali su ga Josip Smislaka i Vojislav Janji, a uputili iz Rima u Beograd 2. juna 1925.

Potpisnici ovog dokumenta kazuju u uvodu da su pregovori trajali s Vatikatom tokom itavog juna. Poslije svestrane izmjene misli o svim pitanjima pregovori su po etkom jula dogovorno odloženi a nikako ne prekinuti kako je to pogrešno javila jugoslavenska i strana štampa. Uz ovaj izvještaj priloženo je sedam priloga o konferencijama u Vatikanu i deset priloga zapisnika sjednica i rješenja delegacije. U ovom sintetičnom izvještaju od 2. jula kaže se doslovno i ovo:

»Kako se razabira iz priloženih zapisnika, postignut je u većini tačaka sporazum sa predstavnicima Svetе Stolice. U takama gdje još nije došlo do sporazuma, konstatovana je kod predstavnika Svetе Stolice dobra volja da se dode do prijateljskog kompromisa. Samo u nekim pitanjima izgleda da je Vatikan vrlo teško da popusti (naročito u pitanju vladine kontrole nad crkvenom imovinom, u pitanju širenja vjerskih redova i u pitanju predlaganja kandidata za biskupe).

Koliko se Vatikan približio našim predlozima, to se potanko razabira iz zapisnika ovdje priloženih (od P, Q i R) u kojima je sadržano mišljenje delegata za kraljevsku vladu. Radi lakšeg pregleda prilaže se pod A. Š u celini II. nacrt delegata, koji odgovara našem prvobitnom nacrtu konkordata sa izmenama, na koje delegati misle da bi se moglo pristati u cilju postignuća sporazuma.

Delegati smatraju za svoju dužnost da ovom prilikom istaknu kako je njihova zada i pozicija u Vatikanu bila znatno otežana držanjem jugoslavenskog episkopata, koji se istovremeno s delegacijom, skoro u potpunom broju nalazio u Rimu. *Mesto da poravnaju puteve jednom pravednom sporazumu između katoličke crkve i države, biskupi su preteranim, a i sasvim neosnovanim žalbama protiv vlade, radili da je Vatikan nepovoljno raspoređen prema nama. O tome su delegati mogli da se uvere neposredno izrije i samih predstavnika Svetе Stolice.* Zato su delegati morali uložiti veliki deo vremena i truda da dokažu neopravdanost žalba episkopata, što im je u najvećem delu pošlo za rukom.

Ukoliko nam Vatikan još uvek stvara smetnje i zapreke i iznosi prekomerne zahteve, to se po uverenju delegata ima najviše pripisati nepomirljivom stanovištu episkopata i njegovom zaista malo patriotskom držanju.

Najgore su se biskupi poneli u pitanju glagoljice (staroslavenske službe). Pošto su sami u svojem nacrtu konkordata izrazili želju da bi se u sve naše katoli ke crkve uvela glagoljica, sad su tražili od Vatikana da odbije isti taj zahtev našoj delegaciji. Dok nam sam predstavnik Vatikana kaže da je ovo as kad moramo tražiti glagoljicu, jer ne dobijemo li je sada u skupanju konkordata da smo je teško ikad više dobiti, naši biskupi predlažu Vatikanu da se pitanje glagoljice isklju i iz konkordata. Da delegati nisu svojim oima videli zapisnik o tome zaklju ku biskupa, ne bi to zaista mogli povravati. Koliko su se oni zgrozili nad ovakvim postupkom biskupa, toliko je predstavnik Vatikana ostao iznena en kad su mu delegati pokazali pre ašnji i protivni zaklju ak biskupa u prilog glagoljice.

Pojedini biskupi su išli tako daleko da su u svojim usmenim i pismenim predstavkama upravljenim Vatikanu svesno i namerno radili da neistinitim ili iskrivljenim prikazivanjem stvari kompromitiraju našu državu. Stvar je došla dotele da je jedan od najuglednijih kardinala rekao delegatu Janji u da neki jugoslavenski biskupi nastupaju u Rimu kao neprijatelji svoje države.

Neki su biskupi imali smelost da javno protestiraju protiv toga što se na zavodu svetog Jeronima vije državna zastava, a ve Vam je poznato, Gospodine Ministre, kako su oni pismeno izjavili Vatikanu da oni ne trpe da poslanstvo naše Kraljevine ima svoj ured u zgradu svetog Jeronima niti plaju kiriju.

Štaviše pojedini biskupi su protestirali ak i protiv toga što se u salonu zgrade svetog Jeronima nalazi slika njegova veli anstva Kralja. I morali smo doživeti to da je jedan ro eni Talijan, nadstojnik zavoda, Msgr. Biaziotti morao da uzme u obranu sliku našeg vladara protiv njegovih podanika i da ih pou i da je slika njegova veli anstva postavljena u naš zavod sa znanjem i odobrenjem njegove svetosti pape.

Papa je glavom morao da dade lekciju ispravnosti i patriotizma i slovenskim biskupima, koji su u separatisti kom duhu hteli da odvoje slovensko hodo aš e od ostalih državljanina, te su tek na papin nalog morali pošto su ve bili izveli svoju separatisti ku demonstraciju da ponovo u estviju u audijen ciji jugoslavenskog hodo aš a iz kraljevine.

Radi ovakvoga neispravnog držanja ne mogu se doduše kriviti svi biskupi. *Medu svima je prema državi najgore raspoložen sarajevski nadbiskup Šari, kao što je najfanati niji ljubljanski biskup Jegli. Ali je žalosno da me u onim biskupima, koji su ispravni gra ani i dobri rodoljubi nema nijednoga koji bi imao hrabrosti da suzbije teror koji nadbiskup Šari sa svojim pristašama vrši nad itavim episkopatom. S ovakvim držanjem naših biskupa ne e biti nikakvo udo ako bude osuje eno zaklju enje konkordata. Do e li do loga, najve i deo odgovornosti past e na episkopat.«*

Ovaj dokumenat je nesumnjivo najteža optužba protiv jugoslavenskog episkopata koji je janusovskim licem govorio jedno narodu a drugo predlagao Vatikanu, štaviše ovaj dokumenat optužuje episkopat ne samo s neistine, ve i radi laži, jer je neistina svjesno turena u javnost poslije povratka u domovinu, da se episkopat i dalje energi no zauzima za glagoljicu.

O nadbiskupu Šari u i njegovom intrigantskom poslu u cilju da zatrue odnose izme u Jugoslavije i Vatikana u javnosti je progovorio Voja Janji kad je bio

intervjuisan zbog odlaganja pregovora. Janji je rekao da mu se ini da se Vatikan vra a ponovo politici kardinala Rampolle, koga je Austrija 1903. srušila pri izboru Pija X. Nema sumnje da dr. Janji nije bio dobro upoznat sa tadašnjom vatikanskom politikom kad je mogao da podvu e ovakvu nemogu u misao. Sva je ova politika Vatikana bila antipodna onoj Lava XIII. i njegova sekretara Rampolle. Janji je optužio u toj izjavi Šari a da je iu svom listu »Istina« širio najve e neistine i to samo zato da ne do e do normalnih odnosa izme u države i rimokatoli ke crkve.³⁹

Porazan utisak koji ostavlja ovaj dokumenat nalazi svoje karakteristi no osvjetljenje u izjavama biskupa Bonefa i a i Akšamovi a, kojima su obojica htjela da preciziraju svoja gledišta u vezi sa zaklju ivanjem konkordata. Oni su se najodlu - nije ogradili kao da je episkopat neprijatelj naroda i države i odbili su od sebe sve intrige koje se vezuju oko episkopata kao cjeline, žele i ga podvojiti. Izjave su dali ova dva biskupa, ija se imena tada nisu mogla još da vezuju s onima protivnika glagoljice. Me utim, u njihovo je izjavi nesumnjiva laž kad govore o jednodušnosti zalaganja svih biskupa za glagoljicu, o kojoj tako rje ito govori izvještaj iz Rima od 2. VII. 1925. Njihova izjava puna je neistina i pretvorstva.

»Katoli ki biskupi onako kako su u novembru 1918. jednodušno donijeli odluku, zamolili su Svetu Stolicu da povlasticu staroslavenskog jezika u svetoj liturgiji, gdje narod ho e i želi, proširi na cijelu državu, pa i na ovoj konferenciji *oktobra 1925.* su to ponovili, bez i *najmanjeg prigovora* sa strane bilo kojeg biskupa. Biskupi se pouzdano nadaju da e Sveta Stolica to uvažiti, kao što su biskupi uspjeli da je dopušten ritual na narodnom životom jeziku i kao što su uspjeli da se ve štampa rimski misal na staroslavenskom jeziku za upotrebu biskupija u Jugoslaviji.⁴⁰ Što se ti e pitanja glagoljice u novom konkordatu, ono stanoviše koje su biskupi, izabrani od kraljevske vlade i pozvani da sudjeluju kao eksperci u anketi za konkordat, ono stanoviše koje su izložili i zastupali na sjednicama u Beogradu u oktobru 1921. godine, to su isto stanoviše svi biskupi zastupali i u Rimu, gdje su bili pozvani isto tako kao eksperci i *nisu igrali nikakvu dvoli nu ulogu.*«

Kad se ova izjava usporedi s izvještajem delegacije za sklapanje konkordata, onda se vidi pravo moralno osvjetljenje janusovskog zalaganja i pobijanja jednog te istog problema. Biskup Bonefa i i Akšamovi htjeli su da i pomo u svjesno izreene neistine obrane episkopat zbog dvoli ne uloge o. kojoj je u javnosti progovorio Voja Janji.⁴¹

Zategnutost odnosa izme u Jugoslavije i Vatikana koja je zahvaljuju i držanju episkopata sve više dobivala na snazi postepeno je odlagala za duži period konkordatsko pitanje. O ovome se pitanju povela diskusija i na sjednici Ministarskog savjeta 2. XI. 1925. pod predsjedanjem Nikole Paši a. Sjednici je uz ostale lanove vlade HSS prisustvovao i Stjepan Radi . Poslije dužeg govora i obrazloženja Stjepana Radi a odlu eno je »da se ne može odstupiti od jugoslavenskih zahtjeva da se

»Obzor« 9. VIII. 1925.

⁴⁰ Ovaj misal, u latini koj transkripciji, i redakciji eškog slavista profesora Josipa Vajs, uz ogromnu materijalnu pomo jugoslavenske vlade, odštampan je u Rimu 1927. (Vidi: Josip Vajs, *Novo izdanje staroslavenskog misala. »Sveta Cecilija« 1927., br. 6.»).*

⁴¹ Pitanje glagoljice i svetog Jeronima. »Novo doba« 22. X. 1925. Biskup Akšamovi dao je još jednu izjavu u »Politic« 11. XI. 1925.

staroslavenska služba obavezno uvede kod nas s postepenim širenjem, jer je on u stvari zahtjev cjelokupnog hrvatskog naroda kao i svih faktora«.⁴² Uistinu intervencija Stjepana Radića u inila je konačno, da je konkordatsko pitanje odloženo za itav jedan decenij. Na ovo je reagirao Vatikan sa poznatim prepadom na zavod svetog Jeronima uzevši tu nacionalnu zadužbinu u svoje ruke.⁴³

Dr. Kvirin Bonefa i kao župnik glagoljaš a kao biskup u sjedištu dijeceze koje je bilo žarište borbe za glagolizam nije ni izdaleka ni svojim administrativno cikvenim postupanjem pokazao da je u skladu sa svojom izjavom datom javnosti. Da se vidi kakav je on u stvari branitelj glagolizma, neka posluži samo jedan slučaj, koji ga ilustrira kao najodanijeg izvršitelja rimske narene enja, dakako protiv glagolizma. Don Frano Ivanišević, koji je u svojem zalaganju za glagoljicu koristio svaku priliku, kao urednik »Pu ke prosvjete«, koja se mnogo itala ne samo u Dalmaciji nego i u Americi, objavio je jednu napomenu (1925. br. 45) da će u slijedećem broju pisati opširnije o glagoljici. Na to ga je pozvao biskup 5. XI. da podnese rukopis na cenzuru, pozivom na kanon 1386,1,

»Tim više smo na to prinukani što u ovo zadnje doba mnogi s malo razumijevanja i poznavanja pitanja, i ne iz ljubavi za glagoljicu, već iz političkih razloga, o tomu govore i pišu, ime samo idu na lijepak neprijateljima crkve i škode dobroj stvari. Ovom prigodom opažamo Vam, da ste se i vi i u drugim pitanjima u »Pu koj prosvjeti« i drugdje netaktično i neispravno izrazili, što je samo na štetu sve eni kog ugleda i crkvene discipline.«

Don Frano Ivanišević, koji je bez sumnje dotada radio za glagoljicu sa najviše razumijevanja, poznavanja i ljubavi, bio je pored toga dvostruko pozlije en. S jedne strane zbog nepovjerenja i cenzure, a još više zbog zaključne opomene biskupove u kojoj ga sumnji i da je »netaktično i neispravno« pisao na štetu sve eni kog ugleda. Don Frano Ivanišević nije ostao dužan odgovora biskupu koji je upravo tih dana bio zauzet velikom brigom kako bi neistinom, zapravo laži, prikrio jednu tešku i istinitu stvarnost. Don Frano Ivanišević odgovorio je biskupu Bonefu i u 15. XI. 1925. požalivši ove biskupove opomene i zatraživši da mu konkretizira u kojim se slučajevima ogriješio o sve eni kog ugleda i crkvenu disciplinu. Teške su riječi i asno rodoljuba-sve enika kad mora da brani svoju ast od biskupa ove vrste.

»Potpisani je svijestan svoje sve eni ke dužnosti i kroz 38 godina svog sve eni kog života uvijek je nastojao perom i riječju da stavi u sklad vjeru i nauku, crkvu i domovinu, prema devizi biskupa Strossmayera: Sve za vjeru i domovinu! »Pu ka prosvjeta« stoji na kršćanskem i jugoslavenskom temelju, tiskala je lanaka duboko religioznih, da su ugledni sve enici, upitajte prečasnog dekana iz Omiša, takove lanke s oltara preko svete misije Italije. U narodnom pogledu pak stoji nepokolebljivo na integralnom i narodnom jedinstvu, nadahnutom ne mržnjom i razdorom prema braći Srbinima, nego kršćanskem evanđeoskom ljubavi. Ako li nekoji predstavnici katoličke crkve zaustupaju naela stanovite politike stranke, koja se bori za autonomiju ili sepa-

⁴² Akt uz izvještaj delegacije za zaključenje konkordata u arhivu Ministarstva vanjskih poslova.

⁴³ Prepad na zavod svetog Jeronima. »Politika« 12. XI. 1925.

ratizam, dakle proti državnom jedinstvu, tomu nije kriv urednik »Pu ke prosvjete«, niti se ogriješio o crkvenu disciplinu ili sve eni ki ugled, ako li je takovo nepatriotsko politi ko stanovište osu ivao, a niti ima crkvenih kanova, koji e mi nametnuti drugu politi ku orientaciju.⁴⁴

Biskup Bonefa i još e u nekoliko prilika do i u sukob sa don Franom Ivaniševi em atakiraju i njiegovu savjest. Biskup Bonefa i ostat e samo dosljedan sebi i zapovijedima koje su dolazile iz Rima sve do sloma prve Jugoslavije, da poslije njega, u drugom svjetskom ratu, u ustaškom periodu, razotkrije puninu svojih pravih politi kih misli i osje anja. Glagolizam u prvoj Jugoslaviji još e jednom biti profaniran od obiju strana, koje su zaklju ivale vatikansko-jugoslavenski sporazum (1935—1937.).

⁴⁴ Biskup je ve 18. XI. 1925. vratio don Ivaniševi u cenzurirani rukopis u kome pravda svoj postupak na osnovu crkvenih propisa, ali bez ijedne rije i na prekor i žalbu od strane Ivaniševi a. Zanimljivo je da je biskup zatražio da se u rukopisu briše rije »pravo« i da se zamijeni sa »povlastica«. Zatim njemu je ominozna misao »Jedan narod, jedna crkva i jedan jezik«, za koju kaže da je »krilatica koja se može vrlo slabo tuma iti i zlo izrabiti i protiv vaše dobre namjere, pa e dobro biti da se uop e ispusti iz lanka.« Na kraju biskup preporu uje da se poslije rije i »u listopadu 1918.« izrazi misao: »Tim je i glagoljica postala slobodna od svakog neprijateljskog utjecaja i Be a i Pešte.« Dok je biskup ovako postupao u pogledu glagoljice, prema don Ivaniševi u kao penzioneru nije se ni najmanje naklonjeno ponio. Pri odre ivanju državne pomo i biskup je dodijelio don Ivaniševi u najmanje mogu i iznos. Iako se na to don Ivaniševi žalio 15. XI. i 15. XII. 1925. Ordinarijat nije dao nikakva objašnjenja. Ali don Frano našao ga je u uvjerenju da je to samo stoga što njegov jugoslavenski stav izgleda biskupu Bonefa i u kao neoprostivi crimen, koji treba i ovozemaljski kazniti. (Korespondencija don Ivaniševi — dr. Bonefa i).

XI.

ŽUTII CRNI MRAVI

Katoli ka akcija. — Klerikalci izme u sebe

Stru njaci, strani i doma i, koji su pisali O' Katoli koj Akciji (= K. A.), njenu zna enju i zadacima, a tako i o toku njezina historijskog razvoja, nailazili su na nejasno e, koje su, i poslije njihovih objašnjenja, ostale. Odatle nastaju teško e za one koji žele da proniknu u suštinu zna enja K. A., jer je njena primjena, kao i njeno tuma enje, bilo u raznim zemljama podvrgnuto li nim shva anjima njenih voda, t. j. vrhovne hijerarhije doti nih zemalja. Da bi se djelovanje K. A. u Jugoslaviji pravilno shvatilo, treba je sagledati u svim njenim osnovnim na elima onako kako su ih postavili njeni stvaratelji.

Kao najmjerodavniji interpret K. A. kakvu je papa Pio XI. razvio, primivši je u naslijede od svojih prethodnika Pija X. i Benedikta XV., važi u crkvenim redovima Msgr. Giuseppe Pizzardo, sekretar Svete Kongregacije za izvanredne poslove, vrhovni duhovnik talijanske K. A. i glavni pomo nik pape u provo enju K. A. u svijetu.¹ Od doma ih pisaca od vrijednosti su za ovo pitanje dr. Zvonimir Markovi , profesor Bogoslovije u akovu², dr. fra A. Guberina³ i nadbiskup dr. Ivan Šari .⁴ Za historijat i primjenu K. A. u Jugoslaviji treba konsultirati Antuna Pilepi a, nes'umnjivo najboljega poznavaoca unutrašnjih prilika K. A. u Jugoslaviji.⁵

K. A. je u stvari jedan poduzi evolutivni pravac otpora prema takozvanim antiklerikalnim i protukatoli kim strujama i tendencijama koje su u svijetu uzimale maha pri kraju XIX. i u po etku XX. stolje a. Tek za Pija XI. provedena je sistemska razrada ideologije K. A. Stoga se i Pijo XI. smatra kao »Papa K. A.«, jer se on iz itavog niza razloga neobi no mnogo zauzimao za K. A., jednako. u Italiji, kao i u ostalome svijetu, o ekuju i od nje renesansu krš anske misli. Od Pija XI. potje u jasno odre ene definicije K. A., a tako i sva potrebna objašnjenja u jednom nizu njegovih enciklika, pisama i alokucija.

Ideje novoga gra anskog društva poslije velike Francuske Revolucije razravale su principe o suverenitetu naroda i države, o slobodi savjesti, slobodi kulta, slobodi misli, slobodi štampe, što je dovelo do laiciziranja društva pa dosljedno i države u kojoj vjera postaje privatna stvar pojedinca. Uvo enje civilnog braka oduzelo je crkvi i porodicu, koju crkva stavlja pod isklju ivo svoju kompetenciju. A

¹ Citirat emo je u prijevodu hvarske bogoslova: Giuseppe Pizzardo, Katoli ka akcija. Zagreb 1934. Predgovor je napisao nadbiskup dr. Antun Bauer.

² Zvonimir Markovi , Ideologija Katoli ke Akcije. akovo 1927.

³ Fra A. Guberina. Katoli ka Akcija, Sarajevo 1935.

⁴ Ivan Šari , Katoli ka Akcija. (Vrhbosanske Savremene knjižice. Sv. 15. Sarajevo); Za Katoli ku Akciju (sv. 19); Vjerski preporod u Župi (sv. 34); Duh Katoli ke Akcije (sv. 35); Dan Katoli ke Akcije (sv. 37).

⁵ Antun Pilepi , »In aedificationem«. Pismo sve enika bra i sve enicima o problemima naše Katoli ke Akcije. Split 1938. (Tiskano kao rukopis).

ovi se'principi provode u život, tvrde crkveni ljudi, od liberalaca svih boja, slobodnih zidara i pristalica tre e i etvrte internationale. Sve je to dovelo do laiciziranja svih politi kih i socijalnih ustanova, svih državnih službi i škola, koje su došle pod isključivu kontrolu države. Ili drugim rije ima: društvo se stalo osloba ati od neposrednog i posrednog utjecaja crkve i sve enstva. Stoga su i društvo kao i država, prema njihovu shva anju, potpuno areligiozni. Tako je religija ostavljena savjesti pojedinaca i zatvorena u hramove, žale se crkvenjaci.

Kao reakcija na tu takozvanu protukatoli ku akciju javlja se u XX. stolje u K. A., koja sebi stavlja u zadatak da provede katoli ku restauraciju društva. K. A. ima da se suprotstavi profukatoli koj akciji i da svim sredstvima i na svim linijama obnovi dekristianizirano društvo, da ga rekrstijanizira. Ili kako se to kaže u stilu katoii ko-akcijske terminologije: K. A. želi dovesti Krista opet natrag u cijeli privatni, socijalni i državni život.

Pijo XI. prihvatio je definiciju K. A. kako ju je dao Pijo X. u enciklici »II fermo proposito« i precizno ju je razradio u nizu enciklika (od «Ubi arcana» 1922.) i alokuacija. Na njihovu osnovu dao je Msgr. Pizzardo autorativno tuma enje karaktera i ciljeva K. A.

K. A. je prema njemu: sudjelovanje katoli kog laika u hijerarhijskom apostolatu. Sudjelovanje u hijerarhijskom apostolatu pak zna i »sudjelovanje u onom prvom apostolatu koji je proizašao neposredno iz srca, života i ruku Našega Gospodina i koji se nastavlja u svim pokoljenjima sa svjetskim i vjekovnim širenjem i razvojem Apostolskog Kolegija, episkopata.«⁶ Svrha K. A. je za njega natprirodna, a tako i ona hijerarhijskog apostolata, t. j. spas duša i širenje Kristova kraljevstva u pojedincu, obitelji i društvu. K. A. time, kao i crkva, promi e op e dobro. Neposredni cilj K. A. je izgra ivanje savjesti u duhu posve krš anskom, koji obuhva a itava ovjeka, neograni eno odanog hijerarhiji. K. A. je u detaljnoj analizi apostolat laikata koji pozvan od hijerarhije i pod njenom neposrednom i potpunom ovisnoš u sara uje na spasavanju duša. Sve je to usredoto eno u na elu »Nil sine Episcopo«, — »Ništa bez biskupa!« Pijo XI. u spomenutoj enciklici »Ubi arcana«, objašnjava i zna enje K. A. poru io je: »Recite svojim vjernicima svjetovnjacima, da, ako oni u slozi s biskupima i sve enicima, sudjeluju u apostolskom djelovanju i spasavanju pojedinaca i društva oni tada bivaju više nego igda »izabrani rod«, »kraljevsko sve enstvo«, »sveti puk«, »puk božji, što ga sveti Petar uzvisuje«.⁷ Razlozi *kretanja i organiziranja* K. A. jesu prema Piju XI. trostruki: 1. nestaćica sve enstva, 2. težina zala koja pritiskuju rod ljudski, a medu njima je najstrašnije zlo: laicizam, i 3. živa želja da laikat pruži kleru svoju odlu nu saradnju za mironosnu *pobjedu kraljevstva Isusa Krista*. Potreba K. A. za cijeli svijet vidi se iz brojnih poziva Vrhovnog prvosve enika, nasljednika svetoga Petra i namjesnika Isuisa Krista na zemlji. »Glava svete crkve najbolje e prosuditi, koja su sredstva najzgodnija da dosko imo potrebama crkve, jer On uživa posebnu asistenciju Duha Svetoga u njezinu vo enju.«⁸

⁶ Giuseppe Pizzardo, Katoli ka Akcija,5.

⁷ Giuseppe Pizzardo, Katoli ka Akcija, 9.

⁸ Giuseppe Pizzardo, Katoli ka Akcija, 10

Iako bi K. A. po svom osnovnom zadatku imala da bude religiozna i natiprirodna, ona se ipak bavi i nereligioznim djelatnostima. Dakako, kako to kažu njeni osnivači, uvijek i jedino u mjeri, ukoliko su one potrebne i usmjerene ka izvršenju njenih ciljeva. Tako su to još pored religiozne djelatnosti intelektualna, obiteljska, školska, moralna i ekonomsko-socijalna djelatnost.

O političkoj djelatnosti K. A. veoma se mnogo raspravlja i razno tumačilo njen obim i njen osnovni cilj. Pizzardo izričito kaže da se K. A. ne smije mijesati s organizacijama usmjerenim isto političkim ciljevima, jer je njena priroda, a tako i cilj, stavljači izvan i iznad strana kih borbi. Ali ipak ostaju i iznad političkih stranaka K. A. razvija veoma korisnu djelatnost za javno dobro, bilo da odgaja dobre građane, koji su uvijek znati dobro upotrebljavati politiku, bilo da širi katoličku na elu, a ona su na elu reda i štovanja autoriteta. Ukoliko pak politička pitanja imaju i svoju moralnu i religioznu stranu, K. A. može i mora da utječe izravno okupljajući i discipliniranom akcijom, bez obzira na pojedinačna mišljenja, sve katoličke snage za više interese duša i crkve.⁹ Već iz ove neobično elastične interpretacije o odnosu K. A. prema politici kao i o svim mogućnostima širokih shvaćanja zadataka morala i religije koja se manifestiraju i kroz politički život, nastaju opasnosti u primjeni zadataka K. A. To se pokazalo u raznovrsnim shvaćanjima i nedosljednostima o tom pitanju u raznim zemljama. Zato je trebalo dati jednu naročitu instrukciju i interpretaciju, u vezi s talijanskim K. A. (1930.). Uopće kad Pijo XI. govori o oblicima K. A. kao i o svim njenim granama, onda on stalno ima pred očima primjer talijanske K. A., koji preporučuje za uzor nasljedovanja svim ostalim zemljama. Prema papinim objašnjenjima politika je u svom pravom i osnovnom značenju nauka i umijeće pomoći u koga se realizira opće dobro po zakonima i ustavovima, saglasnim sa kršćanskim principima. Ona sobom nosi nastajanje i brigu oko javnog blagostanja te pravog napretka socijalne dobrobiti: ona se podudara sa socijalnim moralom, što više i s najvećom i najširokom zapovijeđu, zapovijeđu ljubavi. Oigledno je da se K. A. ne može da dezinteresira za ovu politiku; to bi bilo isto kao da se dezinteresira za ljubav općeg dobra. To opće dobro, koje se promoviše na hiljadama individualnih, domaćih i socijalnih života, ostvareno je pomoći u zakonodavnih mjerama, koja svaki građanin mora promicati po svojim silama. A ta riječ »politika« označava sredstva što ih građani upotrebljuju da direktno sarađuju u izgradnji ovih zakona i ovih mjerama. Od apsolutističkih pa do parlamentarnog režima, misli Pizzardo, tražilo se ostvarenje javnog blagostanja na najrazličitijenim načinima i sredstvima, kojima se postizava opće dobro, građani se grupiraju već prema interesima pojedinaca i klase, ili prema njihovu mišljenju, kako tko od njih promatra političku i socijalnu pitanja. Ove grupe jesu političke stranke. Ovo pak predstavlja drugo značenje riječi »politika«. To je popularna riječ »politika«. A ako se sada promatraju stranke kakve ih na elu inspiriraju za stanovištvo K. A., t. j. crkve i onih, koje nisu protivne toj naući, ili štavice, priznaju tu nauku crkve i njome se inspiriraju, onda će to biti klerikalne »Pu ke stranke«, kojima se služi Crkva za svoje ciljeve u odnosu prema državi. Ima stranaka, koje su zadahnjute ideologijom, protivnom moralnom zakonu, te su i od

⁹ Giuseppe Pizzardo, Katolička Akcija. 18-19.

crkve osu ene. Takve i K. A. odbacuje. Stranke, kojima katolici mogu pripadati jesu one, koje se ne upravljuju prema ideologijama, protivnima vjeri. Prirodno je da K. A. ne može biti indiferentna prema strankama, koje u većoj ili manjoj mjeri primjenjuju katoličke principe; isto tako ona ne može braniti svojim pristašama da pripadaju dopuštenim strankama koje poštuju njihove katoličke osjećaje. K. A. prepušta svojim lanovalima da se opredjeljuju! na onu stranu koja im se inačice najboljom. Prema svemu izlazi, tvrdi Pizzardo, K. A. je u stavu prema političkim strankama, izvan i iznad stranaka. Oni koji upravljuju K. A. ne smiju se staviti na isto političkih stranaka. K. A. prema strankama ima dužnost da ih opominje, da nikad ne pretpostave interes stranke, ma bio on ma kako velik, uzvišenim interesima Boga i duša, što se esto može desiti kod svakidašnjih slučajeva radne politike. K. A. nastojat će da odvrati stranke od žestine borbi, da ih navede na mirno razmatranje stvari, na uzajamnu ljubav u neizbjegljivim prakticnim nesuglasicama. K. A. ima dužnost ujediniti i izmiriti katolike koji su politikom podijeljeni u različitim strankama, prema načelu: ako nas politika dijeli, vjera nas ujedinjuje. Ova misija mira, jedinstva među katolicima i promicanja jedino pravih dobara, daje K. A. uzvišeno dostojanstvo, zaključuje ideolog K. A. Pizzardo.¹⁰

Kako je u Italiji Pijo XI. ustvari bio ugušitelj klerikalne don Sturzove Partito Popolare, koja je došla u sukob s fašizmom (1924.), to Pizzardo i mnogo ne raspravlja o ulozi katoličkih stranaka prema inicijativi K. A. Postoji značajan fakt da Pio XI. nije bio sporazuman s osnivanjem novih političkih katoličkih stranaka, štaviše ni onda gdje je crkva bila od režima progona. Fra Ante Guberina odvajajući se unekoliko od interpretacije Pizzarda smatra, da se ima zabaciti kao neckrvena ona teorija po kojoj bi lanovali K. A. moralni pristajati samo uz katoličke stranke, jer vanstrana nosta K. A. nije samo formalna, nego prije svega stvarna.¹¹

Međutim sam spomenuti ideolog talijanske K. A., koja se inačice stalno istiće za model svim ostalim K. A. u svijetu, razrešuje ovu nejasnost i gotovo metafizičku zamagljenost odnosa K. A. prema političkim, kao ustanovni »iznad i izvan stranaka« im iz njega progovore njegova vlastita politička shvaćanja. Sve je to, dakle, samo maska, da se ne sagleda prava fizička situacija svrhe K. A. — t. j. preko nje uzeti u svoje ruke sav javni i privatni život društva. K. A. imala je u Italiji da izdrži teške dane prije i poslije Lateranskog sporazuma (1929.), pa i onog dodatka sporazuma iz 1931. Jer, fašizam se nije dao tako lako obmanuti i potisnuti, da njegove tekovine preuzme K. A. ma i pod vidom izrazito religioznih akcija. Tu su se našla dva jednakata prepredena protivnika, koji su htjeli da jedan drugoga iskoristi u svoje ciljeve. Ustvari, kakvom cilju ima da služi i ta talijanska K. A., vidi se iz interpretacije predsjednika udruženja omladine talijanske K. A., koju je dao 12. IV. 1931. (dakle poslije novog fašističkog sporazuma 1931.). O tome je izvjestio 12. IV. »Lavoro Fascista«, dakako sa svojim komentarima, koje nije teško predvidjeti.

»Kaše manifestacije moraju izgledati prividno samo kao religiozne manifestacije, da ne pružimo protivniku bok u koji će udariti. A ako se ipak na nas udari, potrebno je da se to dogodi na vjerskom polju, - da tako možemo optužiti fašizam javnom mišljenju Italije i itavog svijeta da na nas udara ne za to što se pripravljava

¹⁰ Giuseppe Pizzardo, Katolička Akcija, 37-44.

¹¹ Fra A. Guberina, Katolička Akcija, 42.

politi ka akcija protiv vlade, nego isklju ivo radi našeg vjerskog osje aja i radi naših manifestacija, koje imaju isto vjerski karakter. Prepuštaju i fašisti kom »Lavoru« autenti nost ove izjave, ovu karakteristiku zna enja i misije K. A. primamo doslovno za hrvatsku i slovensku K. A., ija je historija pokazala da se stalno rukovodila upravo ovim na elima, kakva je po tom fašisti kom listu imala ova omladinska K. A. u Italiji.

Ali, i sam Pizzardo, dao je u jednom nastupu iskrenosti sli nu izjavu na glavnoj skupštini talijanske K. A. 17. IV. 1931. kad je naglasio da se Sv. Otac pred cijelim svijetom zauzeo za opstanak K. A. Tada je Msgr. Pizzardo dodao još i ovo:

»Treba osobito imati pred oima što se danas doga a u Španiji . . . Tamo se, kao i u Meksiku, uslijed diktature doga aju vjerski progoni. To se ne bi dogodilo, da su španjolski katolici imali vrstu i široku socijalnu organizaciju, kao što je K. A. . . . i da su joj dali sredstva, po kojima bi to danas bio organizam, sposoban ne samo da reagira na protuvjerske manifestacije nego i da preuzme vlast u svoje ruke.«¹²

Pa opet, takva K. A. koja bi preuzeila vlast u svoje ruke, za kojom Pizzardo uzdiše i koja je mogla da izvede želje Rimske kuriye, bila bi zacijelo po shva anjima Pizzarda, a sigurno i svih K. A. pa i hrvatske, »izvan i iznad stranaka«.

Ili, sasvim jasno, prema primjenama K. A. u Jugoslaviji do 1941., ova je ustanova uila i zahtijevala da se svaki gra anin-katolik ima bezuslovno pokoravati svojim crkvenim starješinama, a samo uz njihovu privolu i saglasnost i svojim državnim zakonima. U podesnom momentu, takva organizacija, *kao što je recimo slu aj u FVcinkovoj Španjolskoj*, ma da je K. A. »iznad i izvan stranaka«, mogla bi da zamijeni dotadašnje vlasti. K. A. u Jugoslaviji bila je vješto kamuflirana ustanova, koja je interpretiraju i Pijevu K. A. *štedno bila nezadovoljna državom, jer joj ni ova ipak nije mogla dopustiti da presiže u njena suverena prava.* A to sve zato, da bi se kroz sve svjetske K. A., na kraju oživotvorilo moderno papinstvo novog Grgura VII., u stvari jedna univerzalna vrhovna zemaljska vlast, na ijemu bi vrhu bio Rimski Pontifex.

Sam Pijo XI., u jednome pismu (1928.), upu enom breslavskom nadbiskupu rekao je uistinu ovo isto što su rekli i autoritativni interpreti K. A. Svakako, on najmjerodavniji u nau anju i tuma enju zapovijesti koje je on izdavao i u ije suime biskupi svijeta rukovodili u eš em svjetovnjaka u apostolatu hijerarhije. Pijo XI. je me u ostalim naglasio, da je u stvari K. A. s malom razlikom, isto što je i božanska misija crkve, što je i apostolat hijerarhije, štaviše, on podvla i da K. A. nije materijalnoga nego duhovnog reda, te da tako ima zna aj religiozni, a ne politički. Me utim, misao koja slijedi iza ove, u stvari je u suprotnosti s naprijed iskazanom konstatacijom, kao što je doista K. A. u cijeloj svojoj primjeni, gdjegod je uzeli u razmatranje. Jer, K. A. *»iako nije partijsko-politi ka, ne isklju uje katolike iz u eš a u politici. Naprotiv, na init e ih podobnjim, bolje e ih pota i da udu u politiku, i da formirani u katoli koj vjeri, budu društvu najbolji gra ani, ci državi iskusne i asne vode.«* Dakle sasvim isto, što misli kardinal Pizzardo, kad govori o šteti što nije u Španjolskoj bilo dobro organizirane K. A., koja bi u danom trenutku preuzeila svu vlast u svoje ruke, ili po papinom, da njeni lanovi »budu

¹² Ljubo Tomaši , Konkordatska politika Vatikana. »Rije « 13. VI. 1931.

državi korisne i asne vode«. Logi no je, da Pijo XI. završavaju i svoja razmatranja, i daju i upute breslavskom nadbiskupu, traži pri kraju, da K. A. treba da pomognu i gra ani, a s njima državnici i vlada. »K. A., koja je nama zjenica našega oka, treba da dobije naklonu potporu ne samo biskupa i župnika, nego i državnika i vlada. *K. A. je neka vrsta škole za izgraivanje političkih voća u narodu. Ona se ne vezuje za ovu ili onu politiku stranku, ali želi i teži da uzme u svoje ruke cijeli društveni i politički život naroda.*¹³

Prema ovim nesumnjivo autenti nim mislima Pija XI., ne može se i ne smije da zaključi drugo, nego što i sam kaže da K. A., »želi i teži da uzme u svoje ruke cijeli društveni i politički život.« A to je cilj svake političke stranke, ili nekog pokreta, koji, recimo, nije formalno organiziran niti zvan strankom, ali ima za cilj, koji imaju sve političke stranke. Odatle je jasno zašto je došlo u Italiji do sukoba između fašizma i Vatikana u pogledu K. A. Jer, naprosto u Italiji, nije bilo mesta za dva fašizma, za Mussolinijev i za vatikanski Pija XI. Mogao je da bude samo jedan. Tako prije, tako i poslije Lateranskog pakta. I na kraju ostao je pobjednik Mussolinijev, s kojim se na kraju sasvim slijio i vatikanski, ostaju i jedan i jedinstven, i pored svega tavorenja K. A., pod kontrolom nekompromisnog fašizma, koji nije dopustio da K. A. bude nezavisna od njegove vlasti.

Ova misterioznost koju je izazivala interpretacija K. A. u svijetu, a još više nedosljednosti u njenoj primjeni u raznim zemljama, ponukala je mnoge javne radnike, političare i publiciste da se o njoj pravilno obavijeste na licu mjesta, studirajući je u samoj Italiji. Jedan od takvih istraživalaca je i engleski publicist J. W. Poynter, ije je rezultate ai inio pristupa ne jugoslavenskim krugovima političara i diplomat Jovan M. Jovanović. Tu su dati zaključci ovih ispitivanja, koji se odnose na odnose crkve prema državi, na prinudnu vlast crkve, na slobodu savjesti i svijesti, na političke sisteme, na građanske zakone, na brak, na odgajanje omladine i na nepovredljivost duhovnih lica. *Utrudo se shva anje katoličke crkve kroz sve?no papa još od srednjeg vijeka, kroz Syllabuse Pija IX. i Pija X., nalazi u zadacima K. A. svoje pravo i potpuno izvo enje.* Zato sasvim pravilno izvodi Jovanović svoje zaključke na osnovu Poynterovih ispitivanja, kad tvrdi, da se K. A. zasniva na na elima nepogrešivosti jednog ovjeka i na autoritetu istoga ovjeka, na apostolatu hijerarhije.

Prema tome »jedan ovjek, sa svima njegovim koinstitucionalnim osobinama živoga bi a, određuje što je dobro a što zlo, što je pravo a što krivo. Glava katoličke crkve određuje da li zakoni jedne države vezuju katolike ili ne, on određuje dokle će ih oni poštivati u svojoj državi i ispunjavati. Svaki katolik treba da smatra zakone svoje zemlje, ako ih glava njihove crkve ne odobri, samo kao nužno zlo. Sloboda štampe, savjesti i svijesti, dobra su stvar samo ukoliko ih odobrava crkva, u protivnom slučaju javnoga ispovijedanja vjere i misli smatra se kao zlo in. Glava katolika će crkve ne odobrava narodu da može sam sobom upravljati i vladati. Temelj toga shva anja socijalnoga i političkoga života jeste puna klerikalna vlast s punim sankcijama propisanim od same vjere. Puna potinjenost katolika može biti samo

¹³ Jovan M. Jovanović, Katolička Akcija. »Pregled« (Sarajevo) 1937. XIII. sv. 165.
561—562.

duhovnoj vlasti, a pot injenost državnim vlastima samo ukoliko ih odobri duhovna vlast.«¹⁴

Sva stremljenja K. A. u Jugoslaviji s njenim primjenama u javnom životu, naro ito kroz njenu najmnogobrojniju i najagresivniju organizaciju — Križarstvo — bila su rukovo ena upravo ovim na elima i smjernicama K. A. Doduše, ne baš mnogo vješto ni dovoljno inteligentno i kamuflirano, jer je tome odgovarao i intelektualni nivo samih vo a. Plodove je žela u Paveli evoj NDH, izvršivši zadatke, kakve je K. A. namijenio glavni interpret K. A., kardinal Pizzardo za španjolsku K. A.

K. A. imala je u Jugoslaviji razne peripetije i faze, ali sva njena uspinjanja i padanja pojavljivala su se s jedne strane uslijed nesloge oko otimanja, tko e biti stvarni njen glavni vo a, a s druge strane uslijed raznovrsnih interpretacija njenih osnovnih zadataka i ciljeva. Svakako, poslije sloma Jugoslavije, u Paveli -Mussolini-Hitlerovu monstrumu, »Nezavisnoj Državi Hrvatskoj«, mogla se u retrospektivnom obuhvatanju ranijih faza sagledati sva nisko a kamuflaže »izvan i iznad stranaka.« Me utim, sva interpretacija K. A. u Hrvatskoj je njena pravilna primjena, kako su je željeli njeni tvorci. Naprosto stoga, što je najviša hijerarhija kao njen vo a nikad nije skrenula s ovog puta.

Još jednom, treba da se kaže, da je enciklika Pija XI. »Ubi arcano' Dei« (objavljena 22. XII. 1922.) ugaoni kamen K. A. U njoj je papa izložio da je potrebno da se Kristu vrati njegov kraljevski skiptar u porodici i društvu, te da se na mjesto starih katoli kih politi kih stranaka na e nova forma organizacije koja e obuhvatiti cijelo katoli anstvo i služiti opoj i zajedni koj ideji. Dakle, na mjesto stare politi ke organizacije stranaka, nešto novo, možda onako novo, kako je to bilo Križarstvo prema Orlovstvui u Hrvatskoj. A da je takva bila i K. A. u shva anjima svih hrvatskih klerikalaca, to je pokazala njena historija i ovo nekoliko podataka, iz kojih se vide osnovne linije primjene te K. A., ili njene politi ke »apoliti nosti«. S ovime je u vezi i kult Krista kralja, iji je praznik osnovan tek 11. II. 1925., povodom jubilarne 1925. godine. Enciklika »Quas primasi« koja je objavila taj novi praznik katoli kom svijetu, nije toliko bezazlena kao što bi se to u prvi mah inilo. U njoj se Pijo XI. vra a starim aspiracijama o univerzalnoj mo i Katoli ke crkve, pod jedinstvenom vlaš u Krista kralja, iji je zemaljski namjesnik Rimski Pontifex. Imperium Krista, u stvari je Imperium rimskog pape. Kristu kao ovjeku treba priznati vlast kralja u svijetu u potpunom zna enju te rije i. Tu se naime, kaže, da je to Kristovo kraljevstvo duhovno, ali se dodaje, »da sramotno grijesi tko bi Kristu kao ovjeku osporavao vlast i nad svim gra anskim stvarima.« Prema tome ovaj praznik treba da svake godine opomene državne vlasti da su i one, kao i vladari država, dužne da Krista javno poštuju i pokoravaju mu se, jer kraljevsko dostojanstvo njegovo zahtijeva da cijela država u zakonodavstvu, u su enju kao i u odgajanju omladine, bude upravlјana po krš anskim na elima. Prema tome je jasno, da su K. A. i kult Krista kralja jedna jedinstvena cjelina i služe velikom cilju univerzalne dominacije rimskih papa, otkako su izgubili svoju državu.

¹⁴ Jovan M. Jovanovi , Katoli ka Akcija, 563-564.

Dr. Lujo Bakot , kao odli an poznavalac vatikanskih tendencija, pravo zaklju uje, kad kaže koliko se K. A. i kult Krista kralja me usobno dopunjaju. »Oni su vidljive to ke obnovljenog i modernizovanog starog takmi enja izme u Crkve i Države. Enciklike »Ubi arcano Dei« i »Quas primas« daju toj staroj borbi novi impuls. *One su naredbe za mobilizaciju katoli kih sila.*¹⁵

U Hrvatskoj tu su mobilizaciju prvi proveli Orlovi, a onda njihovi naslijednici Križari. U asu smrti pokreta a moderne K. A. i kulta Krista kralja, Pija XI.; u Hrvai'skoj je ve bilo 336 križarskih bratstava, od kojih na podru ju zagreba ke dijeceze 194. I oni su u stvari jedna naro ita ustanova Krista kralja. Križari polažu zakletvu Kristu kralju i njegovu zamjeniku na zemlji/Sv. Ocu papi.

Do formiranja K. A. u Jugoslaviji borbeni katolicizam zra io je iz dva žarišta: samozvanog Hrvatskog katoli kog pokreta i Slovenske ljudske stranke. Hrvatski klerikalizam u svome razvoju od 1900. odmah je pokazao tendenciju za osnivanjem politi ke stranke, iju je ideologiju predstavljalo frankofurtimaško »Hrvatstvo«. Kasnije je sa preorijentacijom klerikalaca, formuliranom u Majskoj deklaraciji, u »Novinama«, a onda u »Narodnoj politici«, nastala najprije Jugoslavenska, pa onda Hrvatska pu ka stranka, koja se s jugoslavenskog programa postepeno vra ala u nagašeno velikohrvatstvo starih frankofurtimaša, da se onda postepeno pretopi kroz »Hrvatsku stražu« i na kraju kroz »Hrvatski Glas« u pravu ustaško-klerofašisti ku organizaciju.

Postoje medu glavnim ideolozima K. A. u Jugoslaviji suprotnosti i neslaganja pa nam ona objašnjavaju ne samo neslaganja i trvenja, nego i prava neprijateljstva unutar redova K. A. i »hrvatskog katoli kog pokreta.«

Nadbiskup Šari tuma e i K. A. kaže za nju da je »zada a klera i dužnost laika. K. A. jest katoli ki apostolski rad *pod* vodstvom pape, *pod* biskupom dijeceze, *pod* župnikom župe, poduprt od svjetskog apostolata dijeceze i župe, od svjetovnja kog aposbolata, što je u lanjen u hijerarhiji *proti* laicizmu, za Krista kralja, za preporod i obnovu župe, župske obitelji«.¹⁶

Promatraju i razvoj klerikalizma u Hrvatskoj do formiranja prve K. A. 1924., nadbiskup Šari nije zadovoljan s postignutim rezultatima. Za taj neuspjeh, ma da je postojala klerikalna stranka, on nalazi uzroke i razloge u tome što je ve ina hrvatskih katolika susretala ovaj organizirani klerikalizam kao nepotreban, nesavremen i suvišan. U njemu radilo se na brzinu, bez temeljite pripreme, bez K. A., u kojoj se postiže takva priprema. Dosljedno, prema Šari evim mislima, K. A. ima da pripremi katoli ki pokret, iji bi glavni sastavni dio bila i politi ka stanka. U Šari evoj alegoriji katoli ki pokret je jedno itavo stablo, a njegovi su organi vjerska društva, K. A. i katoli ka politika. Pa ako se ova važna distinkcija uvaži, u teoriji i praksi, nada se nadbiskup, da e odmah nestati nesuglasice, koje danas izbijaju u katoli koj javnosti, ustvari u klerikalnim redovima. »Nestat e nesuglasica i nezadovoljstva zbog »nastalih izvjesnih tendenca« u katoli kom pokretu, zbog našega »izvanstrariaštva« i zbog naše »depolitizacije«. Nestat e suvišne ljutnje na »neke teoreti are« i na »neke sakristijske katolike«, koji da prosu uju naš život »samo po gotovim tu im shemama«. »Autoritativne rije i, produžuje Šari u aluzijama na nezadovoljne struie

¹⁵ Lujo Bakot . Papa Pije XI. »Vidici« 1939., br. 4, 83-84.

¹⁶ Ivan Šari . Vjerski preporod u župi,8.

u K. A., i disciplinarne izjave Svetoga Oca nijesu ipak nikakve tu e sheme. One su, sigurno, najbolja smjernica katoli kog pokreta. I puno e još toga ponestati u našoj ideologiji, kulturnoj, nacionalnoj i socijalnoj, kad se disciplinirani stavimo u pravi red i sustav katoli ki. A pravi je red i sustav, po svemu katoli kom svijetu pa i u nas ovaj: katoli ki se pokret sastoji: 1. od crkvenih (vjerskih udruženja); 2. od Katoli ke Akcije i 3. od Katoli ke politi ke stranke. Ovo se troje ne smije poistovjetiti i pomiješati. »Malo više vježbanja u distingviranju« rekao bi naš Sveti Otac Pijo XI. I treba vjerska udruženja uzeti kao temelj katoli koji politici. Bez katoli kog društva ne može biti prave, uspješne i trajne katoli ke politike.¹⁷

Protiv ovog Šari eva izlaganja raspravlja fra Anite Guberina o odnosu K. A. i katoli kog pokreta i nastoji da izvede suprotni zaklju ak. On smatra da nesporazuma dolaze odatle što se stvar ne shva a u itavoj svojoj dubini i opsegu, što se K. A. opredjeljuje obim i smisao ne prema jasnim i nedvosmislenim direktivama Svete Stolice ve više prema fakti nim prilikama pojedinih zemalja i zasebnim koncepcijama koje su razni ideolozi dali katoli kom pokretu. Govori se o sintezi K. A. i katoli kog pokreta, a zaboravlja se, kaže fra Guberina, da je K. A. Pija XI. korektura krivoga stanja. Prema tome ne može biti sinteze izme u katoli kog pokreta i K. A. A ako se to ini, onda e se neizbjježno izobli iti cilj, struktura i djelokrug K. A. Šta više on tvrdi da sa K. A. Pija XI. prestaje i katoli ki pokret, pošto vjerski momenat katoli kog pokreta prelazi prema direktivama Svete Stolice u djelokrug K. A.¹⁸

Sasvim je shvatljivo zašto je nadbiskup Šari insistirao na o uvanju hrvatskog katoli kog pokreta, iji sastavni dio predstavlja i politi ka stranka, kroz koju treba klerikalna na ela da prodr u cjelokupni državni život. itavo djelovanje nadbiskupa Šari a išlo je zatim da K. A. sintetizira i sinonimizira sa svojim frankova kim politi kim koncepcijama, koje je on tako uporno provodio u Vrhbosanskoj nadbiskupiji.

Najbolje podatke o stanju i razvoju K. A. me u Hrvatima prikupio je i izložio splitski kanonik Antun Pilepi . I on se ui svojim op im razmatranjima o K. A. oslanja na autorativnog Pizzarda, razlikuju i se u shva anju od sarajevskog »Katoli kog tjednika«, u stvari glavnog organa K. A. u Bosni i Hercegovini, koji je po propisima K. A. pod neposrednim nadzorom nadbiskupa Šari a.

Prema Pilepi evu sudu za etnik K. A. me u Hrvatima je biskup A. Mahni . Njegovom inicijativom osnovali su hrvatski studenti u Be u katoli ko društvo »Hrvatska« (1903.). Ova »Hrvatska« krajem 1905. po ela je izdavati a ki asopis »Lu « a ve 1906. osnovano je u Zagrebu katoli ko akademsko društvo »Domagoj«. lanovi »Domagoja« prenijeli su svoju djelatnost i me u školsku omladinu. Godine 1909. održan je prvi kongres katoli kog a kog saveza. Odmah po osnivanju a kog saveza pojavljuje se Seniorat, u koji ulaze svršeni studenti i bivaju proglašeni starješinama. Me utim, Seniorat ostaje u uskoj vezi i saradnji s omladinom na sve-u ilištu a tako i u srednjim školama, daju i osnovne inicijative za rad, i pripravljuju i ih za budu e Seniore, izme u kojih su se trebali regrutirati spremne vo e kato-

¹⁷ Ivan Šari , Katoli ka Akcija, 22-26.

¹⁸ Fra A. Guberina, Katoli ka Akcija, 58.

da nastave u novoj državi SHS. Poticaj da se obnove katoli ka omladinska udruženja dao je Hrvatski katoli ki narodni savez u Zagrebu. U njegovu krilu osnovana je omladinska sekcija na ije elo bude postavljen jezuit Kujundži , dok su glavni saradnici bili sve enici Jesih i Ivši . Obnavljanjem itavog niza omladinskih udruženja osnovan je omladinski podsavez (1921.) unutar Hrvatskog katoli kog narodnog saveza. Omladinski savez bit e zaslužan za osnivanje Orlovstva, ustaneve koja je imala da parira rad Sokolstva. 19. jula 1919. osnovano je Omladinsko društvo »Ka i « koje je uvelo gimnastiku i stupilo u vezu sa ljubljanskom Orlovskom zvezom. Odmah bude uvedena Orlovska himna i Orlovske slovenski pozdrav »Bog živi!«. Na Orlovskom sletu u Mariboru 1920. sudjeluje ve oko pet hiljada Hrvata, pa su ovdje hrvatski srednjoškolci održali i svoj prvi Orlovske te aj. Orlovstvo se sada sve više snažilo (1921. osnovana je Jugoslavenska orlovska zveza) sa podsavezima u Zagrebu i Ljubljani. Za vrijeme Euharisti kog kongresa u Zagrebu (augusta 1923.) u injeni su prvi koraci da se ujedine Omladinski i Orlovske pokret. U novo Predsjedništvo Orlovskog pokreta ulaze dr. Merz i jezuit Foreti . Medu funkcionerima nalaze se uz predsjednika dr. Andri a i Ivan Oršani , kasnije voda Ustaške mladeži i prononsirani ustaški »ideolog«. »Svima je lebdio pred oima veliki i jaki pokret, koji bi svojom jakoš u, brojem i nastupom mogao stvoriti jaku katoli ku frontu«, kazuje skorašnji predsjednik Orlovstva dr. I. Protulipac, jedan od glavnih voda, sada ve osnovanog Hrv. orlovskega saveza (11. XII. 1923.). U tom Orlovskom savezu bilo je u lanjeno 40 omladinskih i 20 a kih omladinskih društva. Tako je Orlovske pokret postepeno apsorbirao sva omladinska katoli ka društva. Upravo taj postupak orlovske vo a i ideo loga, kaže A. Pilepi , »jest isto ni grijeh od posljedica kojega trpi sve katoli ko gibanje, a napose K. A. me u Hrvatima. Orlovstvo je nastupilo u uvjerenju- da je ono savršenija organizacija od prijeratnog i poslijeratnog tipa ostalih katoli kih organizacija«. Stoga Protulipac samosvjesno podvla i misao da se otad Orlovstvo izgra uje u najmo niju prosvjetnu organizaciju koja odre uje smjer cijelom narodnom odgoju. Orlovstvo su prihvatali gotovo svi Seniori, sve enici i svjetovnjaci kao i ašto organizirano u »Domagoju«.

Katoli ki episkopat na svojoj izvanrednoj konferenciji, održanoj u Zagrebu od 29. I. do 2. II. 1924. uputio je Hrvatskom orlovskemu savezu svoju poslanicu. U toj poslanici episkopat pozdravlja Orlovske savez kao organizaciju cjelokupne hrvatske katoli ke omladine, »koja želi pod vrhovnim direktivama Svetе Crkve da vodi brigu

oko ispravnog odgoja hrvatske katoli ke omladine po Kristovim na elima, a isto da *paralelno sa svojom izgradnjom vodi borbu protiv svih protivnika svete vjere i crkve*.

Da se ispunia ta sveta želja Hrvatskog orlovskega saveza katoli ki episkopat od svega srca blagosivlja organizaciju Hrvatskog orlovskega saveza i sav njegov radni program koji je izre en u njegovoj divnoj lozinci: Žrtva, Euharistija, Apostolat. Katoli ki episkopat pozdravlja svu našu katoli ku omladinu, sve naše Orlove i Orlice, u svim njihovim žrtvama, u svom njihovom štovanju Presvete Euharistije, i u svom njihovom apostolskom djelovanju ... To se zna da e katoli ki episkopat najtoplje preporu iti svojem sve enstvu i kato licima diljem naše države, da Hrvatskom orlovskemu savezu idu na ruku oko organiziranja katoli ke omladine . . . Napokon katoli ki episkopat, znaju i da

je borba uvjet za uspjeh raduje se obe anju Hrvatskog orlovskega saveza da e odvazno i juna ki u i u borbu protiv svih protivnika naše vjere i crkve«.¹⁹

Ova osnovna misao i Orlova kao i episkopata pratit e ovu ustanovu, kao i njezina nasljednika Križarstvo, od prvih po etaka do njegova ulaska u ustašku NDH. Orlovstvo, a onda Križarstvo, bili su najmnogobrojniji lan K. A., koji je »juna ki ušao u borbu protiv svih protivnika vjere i crkve«, a pod vodstvom episkopata. Militantna franjeva ka »Nova revija«, objavljaju i ovu poslanicu episkopata Hrvatskom orlovskemu savezu u Zagrebu, poziva svoje itaoce i suborce da se odazovu pozivu episkopata:

»Na nama je, duhovnoj djeci naših crkvenih poglavara, da se svojski za nj zauzmem (t. j. Orlovska pokret). Moramo u tome biti jedinstveni i katoli ki laici i svi sve enici bez razlike. Ovdje se radi o interesima vjere i crkve. Tu ne smije da bude razlike mišljenja. Jednodušna preporuka episkopata za nas je katolike zakon! Dakle na posao, svaki prema svojim duševnim i tvarnim silama za naš Hrvatski orlovska savez.«²⁰

Mjeseca augusta godine 1924. održan je u akovu prvi Orlovska slet poslije osnivanja H. O. S. Prije održanja skupštine, koja je bila vezana sa sletom, dr. Protulipac uputio je vodstvima društava okružnicu u kojoj je objasnio razloge zašto je došlo do osnivanja H. O. S. i apsorbiranja omladinskih društava. I sada, kao i prije rata, j>objavile su se dvije struje, radikalnija i umjerenija. Prva je bila ona oko Mahni eve »Hrvatske straže«, uz koju je bio i Seniorat zajedno sa djaštvom, dok su drugu struju predstavljala gospoda iz vodstva Hrvatskog katoli kog pokreta, koja su se vrlo slabo afirmirala, kako za njih tvrdi još 1913. biskup Mahni , kroz 13 posljednjih godina od spomenutog Prvog svehrvatskog katoli kog sastanka.

Novi voda Orlovstva nije bio zadovoljan sa dotadašnjim radom omladine, koja je smatrala da je dovoljno da se samo vjerski odgaja bez ikakvih nacionalnih smjerova. Religiozna i apoliti ka orijentacija trebala je da se popuni i popravi onom politi kom nacionalnom orijentacijom koju e formirati i provoditi Orlovstvo, ma da e dr. Protulipac stalno zamjerati Senioratu što se ne depolitizira. Prema tome, zaklju uje Ante Pilepi , Hrvatski omladinski savez, prije sjedinjenja s Hrvatskim orlovskim savezom bio je na pravom putu da se ideološki razvije u duhu prave K. A. i da nikako nije trebalo da do e do apsorbiranja Hrvatskog omladinskog saveza od Hrvatskog orlovskega saveza. Ovo apsorbiranje, tvrdi Pilepi . bila je velika po etna grijeska za itav kasniji katoli ki pokret.²¹ a ke organizacije bile su u lanjene u Jugoslavenskoj katoli koj a koj ligi i dolazile su do sporova sa H. S. O. u pitanjima kompetencije rada. Taj se spor prenosio i na Seniore, štaviše i na biskupe, koji nisu odlu no istupili ni za jednu stranu. Tako su se postepeno formirala dva tabora koja su se od momenta do momenta sukobljavala i strastveno pobijala. Aktivniji i borbeniji Orlovi radili su na likvidaciji Lige. Sukob se naro ito manifestirao 1925. kad su lanovi Lige držali odvojeno svoj te aj, dok su lanovi H. O. S. imali svoj

¹⁹ Antun Pilepi , »In aedificationem«, 6-13.

²⁰ »Nova revija« 1924., br. 1, 95-96.

²¹ Antun Pilepi , »In aedificationem« 16.

te aj koji su vodili sve enici Gun evi , kasnije istaknuti ustaša, i jezuiti Foreti i Grabi , pored dr. Deželi a, dr. Merza i dr. Protulipca. Ova neslaganja održavala su se i kod starijih voda pokreta naro ito Seniorata. »Seniorat je rastrojen, kaže jedan od lanova, Stjepan Bari . Postoje dvije zava ene grupe koje imaju svoje posebne sastanke, svoje društvo i svoje t'ajne. . . Nema više jednog mentaliteta, nema zajedni ke reakcije na napadaje na pokret, gubi se li no povjerenje i prijateljstvo. . . Ako prilike ovako potraju, sigurno smo imati dva pokreta«. To su bile impresije sa sjednice Seniorata održane 4. maja 1926. Poslije nje izdala su oba tabora svoje spomenice u kojima se Nehosovci (t. j. on lanovi koji nisu bili u lanjeni u H.O.S.) opravдавaju zašto je došlo do rasprava i prepiraka. Njima su odgovorili Hosovci odmah deset dana kasnije.

Ovaj pojav analizira Pilepi punom iskrenoš u.

»Mislim da je ovo po etak onoga cjadidla arenja, onoga me usobnoga otu ivanja i prebacivanja, prikazivanjem stvari sa stanovišta onih koji pišu i prešu uju ono, što bi tom stanovištu smetalo, svega dakle onoga, što je stvorilo prili no obilnu literaturu koja je rastrovala i još truje hrvatske katoli ke redove. Posljedica je dakle toga bila da ie stvoreno iizme u jedne i druge strane nepovjerenje koje je katkada grani ilo, a još i sada grani i, s mržnjom. Najgore je pak to što je ovo duševno stanje koje je zava alo ljudi koji su na a kim klupama i na sveu ilištu zajedni ki oduševljeno radili za rekristianizaciju Hrvatske, prešlo na omladinu, koja za tradiciju zajedni kog rada ne zna i koja prema tome raste potpuno otu ena, kad nije neprijateljska, od one koja radi u drugom taboru, komu svakako treba priznati, da pripadaju pioniri pokreta.«²²

Ova mra na slika nije potekla od nekog liberalca zaraženog »kugom vlada-ju eg laicizma« (Pije XI.), ve od prekaljenog klerikalca, pobornika Mahni evih ideala i zagovaratelja K. A. Kad se uo i ovo stanje, koje proistje e iz me usobnog odnosa prvaka hrvatskog klerikalizma koji su odreda lanovi K. A. onda se prema intencijama Pija XI. vidi kakav su to oni »izabrani rod«, »kraljevsko sve enstvo«, »sveti puk«, »puk božji«, i da su oni bili sve drugo samo ne prve dužnosti K. A. »dužnosti ljubavi«, niti izme u sebe samih, a kamoli prema onima koji su bili izvan tabora K. A. Jer, prema Pilepi evim rije ima, koji je zacijelo svoje društvo najbolje poznavao, oni su znali najviše za dužnost mržnje i nepovjerenja, koja je u stvari i osnovna karakteristika itave K. A., itavog klerikalnog pokreta, iji e se plodovi požnjeti u krvavoj ustaškoj državi. Iako papa Pijo XI. traži, »da vlada me u ustavovama i K. A. izmjeni na naklonost i srda na sloga«,²³ me u hrvatskim klerikalcima vladalo je (sve drugo samo ne sloga i ljubav. Njih je sjedinjavala samo zajedni ka mržnja protiv protivnika. A. Pilepi okriviljuje za taj razdor jednako dr. Protulipca kao i Seniorat. Elan mladih Orlova nesumnjivo je stajao pod utjecajem organiziranja fašisti ke Italije, dok su lanovi lige bili u strožoj disciplinskoj ovisnosti prema starijima. 1926. bio je dr. Ivo Protulipac isklju en iz Seniorata, pa uza sve to ostaje na elu H. O. S., najve e klerikalne organizacije, na koju se oslanja hrvatska K. A.

²² Antun Pilepi , »In aedificationem«, 21.
²³ Giuseppe Pizzardo, Katoli ka Akcija, 15.

Seniorat koji je polagao pravo da vodi sve ogranke hrvatskog katoli kog pokreta nailazio je na kritike mladih i samostalnijih koji su se htjeli oslobođiti »tutorstva« Seniorata. Svakako je najzanimljivije da se i sam Seniorat u izvjesnim slu ajevima nije htio povijati odlukama episkopata. Zna i, da najosnovnije na elo K. A. nije bilo poštovano od voda hrvatskog katoli kog pokreta. Ili drugim rije ima »Nil sine episcopo« bila je za njih nepoznanica unutar K. A., unutar »svete borbe za vjeru« (Pio XI. »Ubi arcano«). »... Kao da je jedna od glavnih briga Seniorata bila kako da izigrava ne samo biskupa i episkopat nego i samoga biskupa Mahni a«, kaže Pilepi crtaju i odnos Seniorata prema crkvenoj hijerarhiji, pod kojom ima da stoji K. A. i bez koje se ona uop e ne da mi zamisliti.²⁴

Nema sumnje da je bilo i politi kih osnova za neslaganje ovih dvaju tabora. Senioratu, »Domagoju« i a koj ligi inili su se teški prigovori zbog vanjske oznake njihova Jugoslavenstva, koje nije starije od datuma Majske deklaracije (1917.). Njihovi protivnici, t. j. Orlovi, kasnije Križari, kaže Pilepi , svjesno ignoriraju historiju i predratne prilike, i, da zadrže za sebe simpatije današnjeg klerikalnog naraštaja »ne žacaju se da se pred njim grade kao neki istokrvni Hrvati, dok na Domagojsku i Seniorsku stranu stavljaju za sadašnje vrijeme mrski žig jugoslavenstva.«²⁵ Ovdje Pilepi u punoj iskrenosti ustvari otkriva kako su klerikalci prihvatali »jugoslavenstvo« Majske deklaracije, kojega se sada odri u, jer im nije poslužilo svrsi, koju su postavili Mahni i njegovi saradnici. Zato im je ono odjednom »mrski žig«, zaboravljuju i na ideološke dispute iz 1917.

Brane i Seniorat i »Domagoj« od tog prigovora i toga teškog prijekora o »mrskom žigu«, Pilepi otkriva, dok su »Domagoj« i Seniorat bili jugoslavenski orijentirani, da su i ti isti koji danas dižu kuku i motiku na jugoslavenstvo »Domagoja« i Seniorata bili tako er jugoslavenski orijentirani. Jer Protulip evo Hrvatsko orlovstvo došlo je iz Slovenije kao slovenski pokret te je u Ljubljani osnovana Jugoslavenska orlovska sveza u kojoj je bio Hrvatski orlovska podsavez bez oznake hrvatski. Dakle u doba kad se H.O.S. sva ao sa drugom hrvatskom katoli kom organizacijom i njoj prebacivao njeni jugoslavenstvo, on je bio kao lan Jugoslavenske orlovske zveze u društvu sa Slovencima.²⁶ Ustvari dr. Protulipac mijenja svoju naklonost ka jugoslavenstvu Majske deklaracije tek po isklju enju iz Seniorata i tek onda smatra to jugoslavenstvo »mrskim žigom«. Time je svakako dr. Protulipac došao u punu protivnost s na elima i shva anjem biskupa Mahni a o Majskoj deklaraciji. Ali kao što se desilo vo i slovenskog klerikalizma Janezu Kreku, da su ga njegovi epigoni iznevjerili, tako se to u još ve oj mjeri desilo biskupu Mahni u. Da pokaže antipodnost, Pilepi je iznio i dva, ve ranije citirana, lanka biskupa Mahni a o Majskoj deklaraciji i njezinoj misiji, koju kroz nju treba da izvedu hrvatski i slovenski katolici.

Osim toga Pilepi otkriva još i to da Orlovi prebacuju Senioratu da politizira i da ho e da i K. A. politizira »pomo u stranke koja je jednom postojala i koju je on vodio, a koja bi danas napravila rascjep u hrvatskom narodnom pokretu«.²⁷

²⁴ A. Pilepi . »In aedificationem«, 52.

²⁵ A. Pilepi , »In aedificationem«, 36.

²⁶ A. Pilepi , »In aedificationem«, 37.

²⁷ A. Pilepi , »In aedificationem«, 46.

Prema tome Orlovi se i stavlju protiv politike Hrvatske pu ke stranke i zalažu za Hrvatsku selja ka stranku. Tu priliku koristi Pilepi i prikazuje antiklerikalnu ideologiju Stjepana Radi a protiv koga je jedino ustala Hrvatska pu ka stranka, koju je vodio Seniorat. štaviše, za ovu stranku još 1919 založio se itav episkopat, kad je donio zaklju ak, da se odobrava rad i program stranke kao i Seniorata. Naime, episkopat je od srca zaželio, da se katolici, jednako sve enici kao i vjernici nadu u Pu koj stranci.

U svom zaklju nom razmatranju Pilepi tvrdi da nisu ni crkveni, ni kulturni, ni politi ki, ni ideološki radovi skrivili diobu Orlovstva i Domagojstva, nego samo neki razlozi organizatorske a najviše li ne prirode. Pilepi tako er ukazuje još na jednu veoma pikantnu injenicu kad kaže da je *Seniorat tajna i zakletvom vezana organizacija*. Naime, »Seniorat, kao tajna i zakletvom vezana organizacija,²⁸ htio je, da bude vrhovni vo a katoli kog politi kog pokreta, K. A. i svih svjetovnjaka katoli kih organizacija, te da se cijeli smjer rada i razvoja katoli kog gibanja odvija tako, da sve to izlazi iz Seniorata i u njegovoj se vlasti usredoto uje. Ovu vlast Seniorata zanijekao je kod nas prvi Hrvatski orlovske savez i tako je došao u sukob sa Ser.ioratom.²⁹ Dakle iz ovih osnova potekla je borba, i Orlovstvo je, da eliminira Seniorat, ustvari da bude jedini faktor koji e voditi pokret, naglašavalо da crkva ima da vodi K. A. a ne Seniorat, ma da je Seniorat našao formulu da crkva vodi, ali preko Seniorata. Kad se i ovo ogleda i usporedi s jasnim instrukcijama na elu K . A., onda se vidi kakvim je duhom prožeta hrvatska K. A. ili jasnije, koliko je K. A. savršena maska za skrivene ciljeve klerofaška u Hrvatskoj.

Diktatura od 6. januara 1929. ukinula je sva udruženja osnovana na »plemen- skim« ili vjerskim temeljima, bila su likvidirana i sva Orlovska udruženja. Me utim vo e klerikalnog pokreta, a naro ito Orlovstva, odmah su se snašli i na mjesto Orlova oni su osnovali posve »religioznu« ustanova unutar K. A. Bilo je to Križarstvo kao strogo crkvena organizacija sa starom Orlovskom devizom Žrtva, Euharistija, Apostolat. Budu i je to bila crkveno-vjerska organizacija, to i nije trebalo nikakve naro ite dozvole državnih vlasti.³⁰ Dakle ustvari na oko jedna nedužna i posve religiozna ustanova kakvu je samo mogla da poželi K. A. Me utim to je bilo sasvim prividno. Ova je ustanova bila vješto kamuflirano sredstvo koje je imalo poslužiti interesima klerikalnog ekskuluzivizma i politi kog separatizma, koje e uza sve to mo i mirno da uživa blagodati šestojanuarskog »jugoslavenstva«, i da uz njegovu zaštitu postepeno utire staze Paveli evu ustaštvu. Me utim ve i sam postupak pri osnivanju Križarstva kao i organiziranja Križarskih bratstava pokazuje pravo nali je ove ustanove Apostolata molitve.

Pilepi priznaje da je ukinuto Orlovstvo u novom režimu bilo prisiljeno »da formalno poprimi novo vanjsko lice: Križarstvo«. S organiziranjem Križarstva nije išlo lako u splitskoj dijecezi, gdje je bio biskup Bonefa i , koji iz izvjesnih li nih

²⁸ A. Pilepi , »In aedificationem«, 53-54.

²⁹ A. Pilepi , »In aedificationem«, 58.

³⁰ Priru nik Križarske organizacije, Zagreb 1929. U § 1. kaže se da su Križari rimokatoli- ko crkveno vjersko prosvjetno udruženje. Osnivaju se odobrenjem crkvene vlasti. Pripadaju orga- nizaciji op eg crkvenog udruženja »Apostolata molitve«. U § 2. kaže se da je svrha Križara, da okupe i odgoje preko omladine zdrave katoli ke snage za rad na vlastitom posve enju i op ej vjerskoj i vjersko-prosvjetnoj obnovi narodnoga života po na elima Evan elja. Na poseban se na in posve- uju Križari odgoju omladine, koju privode duhovnom životu i Euharistiji te upoznavanju pune kato- li ke istine, dižu i znanje i solidarnost ...

razloga ranije nije bio naklonjen pojedinim vodama Orlovstva. A i sam je zastupao gledište da bi se Orlovstvo imalo prilagoditi duhu K. A.

Dr. Protulipac je znao ranije da ima pojedinaca u episkopatu koji su bili nenaklonjeni militantnim metodama Orlovstva unutar K. A. Stoga, da bi dobio odobrenje pravila od svih ordinarijata, pošao je u tražnju tih dozvola od onih za koje je bio siguran. Ovako je s odobrenjem jednoga ordinarijata inio presiju na drugi. Biskupa Bonefa i a je trebalo predobiti samo time ako mu se dokaže da je Križarstvo ustanova posve crkvenog, religioznog karaktera, ma da to nije bio cilj vodi Križara-Orlova. Dakle, i sada je trebalo da se pribegne ve prokušanoj klerikalnoj metodi iz 1904., kad je i od Strossrnayera furtim iznu en potpis za sasvim drugu stvar nego što mu je bila predstavljena. U jednom je pismu dr. Protulipac odao svoje prave namjere.

». . . Morate paziti, (piše dr. Protulipac don A. B., župniku blizu Splita), da previše informacija ne dajete van, da gg. seniori ne u ine druk, kao što su ga u Zagrebu u inili. Organizacija e se dati provesti. *Držat emo se, kao da se radi o crkvenoj organizaciji, a radit e se fakti no kao do sada...* (t. j. orlovsко-politi ki). im dobijete odobrena pravila od biskupa, možete po eti raditi u Splitu. . . *Razmislite i dogovorite se s oo. Isusovcima i na iie naj-pametniji na in, kako e se to pitanje potvrde za Split riješiti.* Mi danas u Zagrebu po injemo provoditi i ve se društva u tom pogledu konstituiraju. Novi list Križ izlazi tokom ovoga tjedna. Još jedanputa: pazite da stvar ne dobije nepoželjan publicitet, da ne bude nepotrebni intervencija preko stvari. . .«³¹

Dakle sasvim onako, kao što su to radili i predstavnici K. A. u Italiji, prema njihovim vlastitim izjavama.³²

Dr. Protulipac je zamjenjuju i Orlovstvo sa Križarstvom imao pred oima da klerikalizam ne ispusti iz ruku svoje najmo nije sredstvo, svoju najmnogobrojniju i najdiscipliniraniju organizaciju, kroz koju je on mogao da provodi svoje politi ke ciljeve i namjere. Prema tome, trebalo je obmanuti i vlasti a tako i manje kuražne biskupe. On je znao da e mu nadbiskup Šari biti naj vrš i oslonac pri tome poslu, ali nije bio tako siguran u druge, kao što je to pokazao slu aj! s biskupom Bonefa- i em. Pogotovo onda, kad je pismo dra Protulipca šestojanuarska policija na pošti zaplijenila i preko Ministarstva unutrašnjih poslova uputila na daljnji postupak samome dru Bonefa i u.

»Razumljivo je da je ovo pismo strašno djelovalo na preuzv. dra Bonefa i a kad je za nj saznao. Gospoda iz križarskog tabora nastojala su ublažiti rije i dra Protulipca ili ih druga ije tuma iti. . . Ovaj »uvod« križarskoga pokreta u splitskoj biskupiji nagovješ uje prvu manu Križarstva: gdje ne može direktno¹, ono se ušulja polagano, sa strane, a kad se pokaže prstom na njegove mane, on ini tako bezazleno lice kao da je nevino janje . . .«³³

Ovako rezonira u po ecima, o »uvodu«, jedan prekaljeni klerikalac, koji je imao mogu nosti, da izbliza promatra i li nosti i ustanove u svoj njihovo »iskrenosti« u poglavljju, kome je dao naslov: »Neiskrenost«.

³¹ A. Pilepi , »In aedificationem«, 72.

³² Vidi r prijed.

³³ A. Pilepi . »In aedificationem«, 73.

Prema tome ova isповijest, da e se Križari »držati kao da se radi o *crkvenoj organizaciji*, a raditi fakti no kao do sada« tj. politi ki, razotkriva svu perfidnu kamuflažu pod zvu nim religioznim i crkvenim rije ima, pod kojima se sakrivala sasvim ordinarna i profana klerikalna politika. Rije i: Žrtva, Euharistija i Apostolat Molitve ostaju plašt kojim e se pokrivati i sakrivati »radikalni nacionalizam«, o kome tako rado otvoreno govore od 1941. ustaše-Križari, za koji su se oni toliko zalagali, dakako još prije NDH.

Križari su, dakako odmah od po etka novog transvestitstva, u ustanovu »Žrtve, Euharistije i Apostolata Molitve« zapo eli me u omladinom u svim školama gdjegod je bilo katolika i njihovih organizacija. Ma da su bili odli no kamuflirani, a prepuni vike o orkvenosti i religioznosti njihove ustanove, zapaženo je od strane školskih vlasti, da su te ustanove sve drugo samo ne religiozne i apoliti ke. U jednom raspisu Ministarstva prosvjete od 7. X. 1933. upu enom banskim upravama i njihovim prosvjetnim odjeljenjima govorи se o zloupotrebi tih crkvenih i takozvanih religioznih ustanova u školama. Tu se naro ito spominju Križari i Marijine kongregacije.

»Mjesto da obrazuju omladinu u nacionalnom duhu i da se trude, da, usavršavaju i svoje lanove u istinskom duhu vjere, uzbajaju njihov moral i karakter, ova društva su sve više prelazila na isto politi ki teren, raspaljuju i kod omladine pored vjerskog ekskluzivizma i plemenski separatizam. Pod takvim utjecajima omladina je u nekim mjestima, u inila i teže ispadе, u estviju i u manifestacijama koje su imale isto politi ki karakter, sa smjerom separatisti kim i u osnovici suprotnim sa duhom državnog i narodnog jedinstva ...«³⁴

Ovaj dokumenat objavila je ustaška štampa kao dokaz više za križarsko proustaško djelovanje još u prvoj Jugoslaviji, za što su sami u svojim isповijestima na po etku NDH, a i kasnije, dali obilje samopriznanja, koja su utvrdila autenti nost konstatacija tadašnjih prosvjetnih vlasti. Pa, uza sve to i tada, kao i kasnije, klerikalna štampa, visoki kler i vo e K. A. stalno su puni ljutnje kad im se spomenulo o politi kom djelovanju K. A. Tada bi se sa svih strana u horu odgovaralo, da je K. A. pasive apoliti ka ustanova »izvan i iznad stranaka« a Križari da su ustanova religiozna i crkvena, ustanova »Žrtve, Euharistije i Apostolata Molitve.« Koliko su i K. A., a naro ito njena najvažnija i najmnogobrojnija organizacija Križari, Veliko Križarsko Bratstvo i Veliko Križarsko Sestrinstvo bili nepoliti ke ustanove, bit e dovoljno rije i, naro ito u ustaškom periodu najvišeg klerofašisti kog uspona.

Pored svega toga me u lanovima i grupama K. A. nije bilo ni sklada niti mira. Me usobna su se mrzili i jedan drugome podmetali na najvulgarniji na in. Neiskreni farizeji stalno vide u oima svojih protivnika (klerikalaca) brvno, dok u svojima ni truna. Ma da je Antun Pilepi u svojim jadanjima prili no opširan, još ni iz daleka ne kazuje sve, niti prikazuje svu mra nost ovih klerikalnih suparnika.

Zatrovanoš sukoba izme u pojedinih grupa K. A. bila je zacijelo na vrhuncu po etkom 1936., kad je na kraju nadbiskup-koadjutor odlu io da pre isti sve te su-

³⁴ Josip Gun evi , Neprijatelji iza busije. »Katoli ki tjednik« 1942., br. 8.

kobe jednom energi nom mjerom, isklju ivši iz vodstva glavne istaknute aktere, naro ito dra Ivana Protulipca, nadaju i se da e tako magijskom mo i i solomunskim rješenjem povratiti disciplinu jednoj ustanovi sa uistinu pokolebanim moralom i krajnom politi kom neskrupuloznoš u.

Kod nadbiskupa-koadjutora održan je 3. aprila 1936. sastanak svih predstavnika K. A. Na tome sastanku se raspravljalo o problemu »*kako da se najbolje usklade postoje e katoli ke organizacije me u omladinom, da bi se osigurao mir i potrebna harmonija u katoli kim redovima*«. Pred odbor iznijeta su tri suprotna gledišta. Prvo je bilo dra I. Protulipca i drugova, drugo Petra Grge a i drugova, a tre e Dušana Zanka i Ivana Oršani a, kasnije poznatih vatrenih i organiziranih ustaša. Iz velikog referata dra Protulipca,³⁵ ogleda se zamršenost i gotovo nerješivost složenog pitanja nesklada i neprijateljstava u suprotnim taborima. Iz svega se vidi osnovna misao, da je u mnogome tome pridonijela težnja za prevlaš u jedne struje nad drugom. Govore i o bolestima, kao ostacima iz ranijih vremena dr. Protulipac na prvom mjestu spominje »strah pred novom prevlasti i pred obnovom starog stanja prije našeg sastanka iz oklopa u kojem smo nekad bili«. Kao druga bolest ozna uje se »nepoštivanje tu eg truda i njegovo prikazivanje u krivom svjetlu«, da se na kraju, ne propusti da kaže da »imade i drugih bolesti koje treba lije iti, a premalo je vremena da se ovdje iznosi. *Kema dvojbe da medu njih spada i danas pitanje politi kog djelovanja, san K. A., i t. d.*«.

I dok se u nadbiskupovu dvoru diskutira o bolestima K. A., dotle njeni šefovi za javnost daju izjave o njezinu zdravlju. Dok se od strane zagreba kog nadbiskupa daju autorativne izjave o izvan i nadstrana kom karakteru K. A., dotle se u nadbiskupovu dvoru govori o bolesti: pitanju politi kog djelovanja K. A., *a ta bolest ujedno je i san K. A!* Svakako nedosljednosti koje još više ukazuju na lice-mjernost kao i na neto no, neistinito prikazivanje zna aja K. A. od njenih najviših funkcionera. Sasvim je razumljivo, da su odluke nadbiskupa-koadjutora od 12. IV. 1936., kojima je mislio likvidirati bolesno stanje unutar K. A., me u kojima je bilo i skidanje dra. Protulipca, izazvalo na strani nezadovoljnika oštре proteste i još ve a negodovanja. Ta su bila tolika, da su prešla okvir unutrašnjih obra unavanja i pojavila se u javnosti, u klerikalnoj štampi, nadbiskupa Šari a, gdje su Križari imali najviše podrške. Tako je »Katoli ki tjednik« 26. IV. 1936. izgubio potrebnu ravnotežu i mir, pa se sav otkrio, ali time i svu mizeriju, koja je vladala u K. A.

»Diktat, gospodarenje, nastup s visoka, zapovjedni ki ton, slijepa, vojni ka subordinacija, sve su to elementi posve tu i svetoj sve eni koj službi. Tako postupaju svjetski mogu nici; to je sistem brahjalne vlasti; to je upravna metoda, kojom se služe zemaljski auktoriteti: »reges gentium« ... A katoli ki svjetovnjaci i vjerni puk nijesu ovce, što aminaju, a ne govore, nego su punoljetni sinovi i suradnici naši na djelu Božjem, koje valja upravljati i voditi sa štovanjem i više razlogom i savjetovanjem, nego batinama i diktatom ...«

³⁵ Vjeran izvještaj primio sam odmah, kako je održana konferencija, od jednog povjerljivog lica dra Protulipca. Uostalom, o njemu je pisano i u »Javnosti« 1936. br. 28, 620—622.

Me utim, »Katoli ki tjednik« nije se samo na tome zaustavio, nego je javno i dalje produžio, ne samo da raspravlja, nego da i napada, ogor en, što se htjelo likvidirati križarstvo. 3. V. nastavlja se borbena polemika, branjenjem križarstva,

»Pred našu je javnost postavljeno postepeno pitanje likvidacije križarstva. Na njegovo mjesto imao bi da stupi novi, jedinstveni tip omladinskih organizacija u K. A. ... Mi smo protiv likvidacije križarstva, jer smo u na elu za slobodu inicijative u K. A.... Mi smo protiv likvidacije križarstva, jer stvar, u najmanju ruku, nije još zrela za odluku ... Preuranjene odluke mogu samo pogoršati situaciju. *I mogu uzrokovati još ve i razdor, nego što je bio dosadašnji...«*

Na kraju se prešlo i na teren li nih napadaja, ma i pod vidom alegori kih slika i ne imenuju i izri no ime nadbiskupa Stepinca. Ipak svi su iole upu eni vidjeli o kome se radi. Pisac lanka, »Vatreni jezici« (7. V.) ustvari je namijenjen nadbiskupu Stepincu, i po shva anju sarajevskih križara, kao i zagreba kih, njegovoj zloupotrebi visokog crkvenog autoriteta. A militantni križar strahuje od posljedica ovakvog stava nadbiskupa Stepinca.

»Kad se previše traži, ne postizava se ni ono malo. Tako je i sa eksageriranjem u respektiranju auktoriteta. Od ovakvih je ljudi Crkva samo veliku štetu imala ... A kad i danas imade takovih krivih interpretatora respeksa prema crkvenom auktoritetu, mene upravo strah hvata. *Pred nama su ve rastvorene ralje boljševi ke zvijeri i morala bi nam svima biti glavna dužnost brinuti se za krajnji Isusov radikalizam u našim redovima.* A onamo i u tim sudbonosnim vremenima imade ljudi, koji diktiranjem neevan eeskoga, nekatoli koga respeksa prema pretpostavljenima stvaraju mekušce, profesionalne kimavce, beski menjake, laskavce, neprijatelje istine, a sljedbenike laži. Zar e takav biti kadar zagrmjeti u lice silniku, koji htjedne klati njegove ovce, kad mu ovaj zaprijeti okovima i tamnicom, zazveke e sabljom, uperi u njega revolver? Ljudi katolici, bojte se Duha Svetoga . . .«

Odatle je došlo do njihova me usobnog optuživanja, podvaljivanja i vrijenja pa i najviših lica, kao što je na pr. nadbiskup Stepinac. U protivni kim tabrima uzmuto se sav amoralni talog. Svakako je naro ito karakteristi no pisanje Šarićeva sarajevskog »Katoli kog tjednika«, koji se nije ustru avao da napadne zagreba ke klerikalce na sablažnjiv na in, pa i samog zagreba kog nadbiskupa Stepinca. Na ovaj napadaj odgovorio je dr. Josip Lonari, predsjednik Sve eni ke uzajamnosti nadbiskupije zagreba ke juna 1936. u vidu pisma razaslatog opet povjerljivo »samo radi informacije!« Ovo pismo nosi naslov: »*jedna neobi na pojava*«. Da se vidi kakav je duh i sklad vladao me u klerikalnim vo ama, do koje se mjere razmahao spor i razdor me u njima, dovoljno je upozoriti samo na nekoliko uvodnih re enica.

»Sa zgražanjem u duši i dubokom boli u srcu pišemo ove retke. Ne emo putem javnosti, da ne bi još uve ali sablazan i pošli stramputice za onima, koji su na užasno zaprepaštenje ispravnog katoli kog mišljenja, duha i osjeaja duboko zabrazdili.

Oemu se takle radi? Nije li protestantski, poganski, kad katolici dapa e i sve enici, — ne samo u raznim novinama (»Obzor«, »Jutarnji list«, brod-ska »Istina«, »Hrvatski dnevnik«) nego i u katoli kom glasilu, sarajevskom »Katoli kom tjedniku«, — dakle i u pu kom listu, pred obi nim katoli kim pukom: kritiziraju, napadaju, grde ne samo odluke jednoga nadbiskupa ko-adjutora, nego i njegovu vlastitu li nost diraju, ismjejavaju njegove naj-nežnije osje aje i ine pobožnosti, savjetovanja sa samim Bogom, pa mu u tom pogledu pori u i intelektualnu doraslost i prebacuju — horribile dictu — grijeh proti Duhu Svetome.

Ovakvi napadaji zaredali su, otkako je naš op e omiljeli, mladi, revni i poduzetni nadbiskup-koadjutor uredio pitanje K. A. u nadbiskupiji zagreba koj pod datumom 12. IV. 1936.

Poznatu kona nu odluku o K. A. stvorio je prema pismenom savjetu ogromne ve ine dušobrižnog klera, a nakon dugog razmišljanja, strpljivog e-kanja, uzaludnog poziva i pokušaja za slogu i mir, bezuspješnih vije anja imenovanih lai kih odbornika sa strane svake grupe i kona no, kako je sam priznao, nakon devetnica i mnogih odsluženih svetih Misa u tu svrhu.

1 odmah poslije tako i toliko promišljene odluke složili su se nezadovoljni istomišljenici iz Zagreba sa Sarajevom da na nepojmljiv, necrkveni, poganski na in neprestano navaljuju na odluku našega nadbiskupa koadjutora dr. Stepinca.«

Dr. Lonari, da bi potvrdio ovu tako oštru kritiku protiv pisanja Šari eva i križarskog »Katoli kog tjednika«, dao je nekoliko izvoda iz tri lanka toga lista. Sav taj sukob bio je samo u tome tko e glavnu rije voditi u cijelokupnom klerikalnom pokretu, da li Križari, Seniori ili episkopat. K. A. ostala je i dalje politika, vješto maskirana religioznim i crkvenim ciljevima. Pa opet, borba o prevlast unutar klerikalnih redova bila je borba za osnovne politike ciljeve. Svakako ilustrira ovu borbu kritika dra Lonari a, koja grubim potezom otkriva pravo stanje jednog izvanrednog licemjerja kod onih, koji su stavili sebi za devizu velike parole: Žrtva, Euharistija, Apostolat Molitve, kojima i nuncij Pellegrinetti nije samo jednom donio pozdrave i blagoslove Pija XI., a o njima »L'Osservatore Romano« pisao u ditiram-bima. A oni opet, u oima dr. Josipa Lonari a, izgledaju posve ovako, kako ih to predsjednik Sve eni ke uzajamnosti gleda i vidi. U po etku svoje apologije, kao i na kraju.

»No ovo necrkveno revoltno pisanje nije se samo ograniilo na samu stvar, nego je prešlo na li ne napadaje na samoga nadbiskupa koadjutora i na najnježnije osje aje Njegove pobožnosti i umnih sposobnosti. Ta se revolta iznosi pred sve enike i laike, u pu kom glasilu. Ona dapa e poti e organizirane katolike na otpor, a pogr uje sve enike zagreba ke nadbiskupije, nazivaju i ih mukućima, beski menjacima, laskavcima . . . Zato što imadu dužni respekt prema svom nadbiskupu!

Ovo je jedan nezapam eni i besprimjerni boljševizam u crkvi. Naš nadbiskup koadjutor šuti ukoliko se to odnosi na njegovu osobu. Prema dubokoj svojoj asketskoj prirodi strpljivo snosi i eka kraj.

Ali ne možemo šutjeti mi sve enici zagreba ke nadbiskupije. *Bog nam ga je poslao.* Svi smo ga objeru ke primili. Ne damo ga vrije ati ni ponizivati od lajika i stranaca, nažalost sve enika. Narod ga zavolio. Pla e i ne pušta ga iz svoje sredine, kad se pojavi dijele i mu svetu Potvrdu. Ne damo kona no vrije ati ni sebe. On je naš, dragi, mladi, revni i energi ni nadbi-

skup. On je naš voda i otac. Jedva smo ga do ekali. I kakvi bismo mi bili sinovi, kad bismo stajali skrštenih ruku, kako ga vrije aju i ponižuju laici, stranci, sve enici tu e biskupije, i još k tomu u listu koji imade u našoj nadbiskupiji etiri hiljade pretplatnika, u svemu pak šest hiljada. Iz ovoga je o ito, da »Katoli ki tjednik«, dok ovako piše, nema mjesta u sve eni koj ku i, niti ga sve enici mogu preporu iti puku, koji se opravdano njegovim pismom sablažnjuje. Sve enstvo pak, trebalo bi energi no prosvjedovati protiv njegova pisanja, jer je ovo najve a povrijeda našeg oblubljenog nadbiskupa koadjutora, teška uvreda klera i velika sablazan puku.³⁶

Svakako treba re i, da ovaj uistinu besprimjeran dijalog sarajevskih i zagreba kih klerikalaca nije nikakva posljedica intriga bezvjernika i njihovih neprijatelja, na koje oni imaju da napadaju, kako bi se izvojevala »mironosna pobeda kraljevstva Isusa Krista«, kojoj ima da služi K. A. Rekristianizaciju Hrvatske izvodila je ovakva klerikalna vojska, kakvu je vodila hrvatska K. A. »izvan i iznad stranaka«. Nema sumnje, da ova shva anja sarajevskih klerikalaca pokazuju stepen njihove gorljivosti, koja nije bila zadovoljna s onom nadbiskupu Stepinca. Za nju se opet znalo da nije bila mala, što e naro ito pokazati daljna aktivnost njegova u i izvan K .A. Zato ova razmimoilaženja samo su izvirala iz gledanja na metode rada, a ne i cilja, koji im je bio zajedni ki. Pitanje je bilo da li e u vodstvu biti Križari ili Seniori, ili nad obojima autokratski šef K. A., ordinarij.

Sablazan, koju je izazvao »Katoli ki tjednik« i na koji je jednako žestoko reagirao dr. Josip Lon ari , samo je jedan od tolikih refleksa iz amoralne baruštine K. A.

»Katoli ki tjednik« i zagreba ka »Nedjelja« išli su pod ruku, i na kraju je ostalo sve na njihovu, i oni su na svoj vlastiti na in izvodili »nepoliti ne« zadatke »Apostolata molitve, Euharistije i Žrtve«. »Katoli ki tjednik« bio je ogor en i otrovan i onda, kad je za trenutak »za volju mira« ublaživao svoje napadaje, koji su izbjiali za obaviještene samo iz veoma skrivenih, ali dovoljno jasnih za posve ene, kritika i ironiziranja svojih suparnika, na velikom djelu »obnavljanja svega u Kristu.«

Ali takav nije bio samo» »Katoli ki tjednik« kako ga je prikazao dr. Lon ari , pa i dr. Pilepi . Dr. Pilepi je dao i sam nekoliko karakteristi nih dokaza o *pre-tvorstvu i neiskrenosti* iz križarske štampe.³⁷ Može se re i, takvim je duhom prožeta gotovo sva klerikalna štampa. Sam Pilepi pokazuje kakva je u tomu i u objektivnosti famozna zagreba ka »Hrvatska straža« kojoj je urednik dr. Janko Šimrak, za ustaštva ustaša-vladika križeva ke dijeceze. Sasvim je to no zapažanje A. Pilepi a³⁸ kad kaže: »Ako je »Hrvatska straža« ovako objektivna prema katoli kim organizacijama i katoli kim priredbama, onda se može pojmiti kakva izgleda njena objektivnost prema nekatoli kim organizacijama i nekatoli kim priredbama«. A »Hrvatsku stražu« blagosivljao je episkopat i preporu ivao sve enstvu, da o njoj govori narodu u crkvama da je preporu i kao najbolje katoli ko štivo i najuzorniju kato-

³⁶ Josip Lon ari , *Jedna neobi na pojava*. Zagreb 1937. (Štampano kao letak).

³⁷ A. Pilepi , »In aedificationem«, 73.

³⁸ A. Pilepi , »In aedificationem«, 74.

li ku štampu! Nijedan »Dan katoli ke štampe« nije prošao a da se nije uzvisivala važnost i vrijednost ovog kako sama »Hrvatska straža« kaže za sebe »jedinog katali kog dnevnika«.

Kao što se moglo o ekivati, nadbiskup Stepinac nije uspio da unese u klerikalne redove ni mir ni slogu. Oni su se i dalje otimali o vlast, i sasvim vulgarno napadali, kao dva veoma zara ena tabora. Jedan list je drugome odričao pravo da predstavlja katoli ke tendencije u Jugoslaviji. Kad je pripreman kongres hrvatske katoli ke štampe (1939.) sarajevski klerikalci, na elu s »Katoli kim tjednikom« osuli su paljbu na zagreba ku »Hrvatsku stražu«, koja je odjeknula daleko u svim klerikalnim redovima. Sarajevski kriti ar je proglašio »Hrvatsku: stražu« kao nedostojnu da predstavlja ma koga iz katoli kih redova.

»H. S., dokle je god u rukama jedne partikularne skupine katolika, ne može biti op i katoli ki organ, niti može, u kojem bilo smislu, govoriti ispred Crkve i Katoli ke akcije, koja je nad svim katoli kim skupinama. . . »H. S.« ne može biti — osim po vrlo nezgodnoj ekvivokaciji — »hrvatski i katoli ki dnevnik« kat'eksohen; dnevnik, koji bi imao puno prava da nastupa sa autoritetom cjeline našeg katoli kog života iza sebe i da zahtijeva od sviju da respektiraju njegove ideje i da ga moralno i materijalno pomažu . . .«

»H. S.« nije ostala dužna odgovora, iako se je zaklonila iza nare enja biskupske konferencije, da se obustave sve polemike o pitanjima K. A.³⁹ A sve ovo se zbivalo u vrijeme izložbe katoli ke štampe u Vatikanu, na kojoj je ta ista štampa primila od vatikanskih mjerodavnih faktora najljepše pohvale, blagoslove i odlikovanja.

A »H. S.« nije samo ovako žestoko razgovarala sa sarajevskim klerikalcima. I zagreba ka križarska »Nedjelja«. I »Nedjelja« se žali da »H. S.« protivno nare enjima episkopata, kao i rezolucijama prošlog kongresa katoli ke štampe napada »Nedjelu«, kao i križarsku organizaciju. Tu se izri ito kaže da se »H. S.« služi izvrstanjima i neistinama i zato nam nitko ne može braniti, da se napadnuti od toga ne branimo . . .⁴⁰

Sva je ova štampa i onako zatrovane odnose još više mutila, ma da su u svojim politi kim stremljenjima svi od reda bili na istoj liniji planova, težnji i ciljeva. Dakako, iz štampe se sav ovaj talog slivao i u prve baze klerikalizma, u biskupska i nadbiskupska sjemeništa, gdje su se spremali budu i vojnici Kristovi za borbu u pogonom i bezvjerni kom svijetu. Pa opet, zagreba ki nadbiskup, kao da ie više naginja Senioratu nego križarskim organizacijama, naprsto stoga, što su Križari imali svoga drugog crkvenog vo u: nadbiskupa Šari a. A ti su križari imali svoju odvojenu politiku s obzirom na sva nacionalna pitanja koja su se u Hrvatskoj stavljala na dnevni red. Oni su znali da je u stvari generalštab bivše Hrvatske pu ke stranke bio na elu K. A., pa se znalo tko je iza toga vrhovni rukovodilac.

³⁹ »Jugoslavenska pošta« (Sarajevo) 24. I. 1939.

⁴⁰ »Novo doba« (Split) 24. V. 1939.

Odatle ona spomenuta akcija protiv nadbiskupa Stepinca u sarajevskom »Katoli kom tjedniku«.

Nastojanje pojedinih biskupa, da se na tako drasti an na in ne pere vlastito prljavo rublje baš tako javno, ime bi se i najprosje nijem gra aninu pokazalo, koliko je naivno vjerovati, da je K. A. »apoliti na« — nije uspijevalo. Nije bilo mogu e pored svih sredstava, pa i drakonskih mjera protiv pojedinaca, da se redaktori protivni kih listova urazume. Vjerujemo, da nije potrebno više podataka, za to pitanje, jer zacijelo nema nijednog klerikalca, koji bi to mogao da odri e, jer je njihova štampa i odviše toga ostavila. Možda više nego išta, osvjetljuje ovu pojavu odluka biskupa Bonefa i a.

Nije uđo da je u Splitskoj bogosloviji biskup Bonefa i zabranio bogoslovima primanje i itanje novina pa i katoli kih, dozvolivši samo provincijalne katoli ke tjednike, te bogoslovske, asketske i znanstvene asopise. Protiv toga pobunili su se bogoslovi, ili kako kaže Pilepi da su to u inili oni »koji su odgojeni u križarskom duhu. i nisu primili biskupovu naredbu u duhu posluha. O tomu volim šutjeti. Ali tko je javno odobrio njihov stav? Nitko drugi nego »Katoli ki tjednik«. U broju od 31. X. 1937. napisao je Sns. histeri an podlistak, od koga citiram samo neke odlomke:

». . . A šta onda ako su te naredbe i zapovijedi uperene protiv dobrih pojava; protiv asopisa i knjiga koje bi, u interesu dobre stvari, trebalo me u omladinu samo širiti (na primjer lanke »O infantilnom katolicizmu«?); protiv organizacija, koje bi omladini, iz ljubavi prema Bogu, crkvi i narodu, trebalo samo preporu ivati. To više nije nerazboritost i nespretnost. *Objektivno je to jedan od najstrašnijih zlo ina.*«⁴¹

Svakako je od zna enja da je križarska organizacija svoje lanove odgajala ne u duhu svoje devize: Žrtva, Euharistija i Apostolat Molitve, nego u krajnjem nacionalnom hrvatskom duhu pripravljuju i tako teren za krajnji hrvatski radikalizam, za ustaštvu. »Krajnji nacionalni hrvatski duh« i »hrvatski radikalizam« jesu omiljeli termini klerofašista — koji su njima sinonimizirali ustaštvu i ustaške težnje. Šibenski »Katolik« (24. X. 1937.) objavljuju i predavanje vode Križara dr. Protulipca od 2. X. 1937., upoznat sa podzemnom i vješto kamufliranom aktivnoš u križarskog hrvatskog katolicizma kaže, da se na križarskim sastancima isti e kao njihov cilj, da bi »narod i domovina sutra u njima imali eli ni vez, koji e povezati stanice narodnog bi a.«⁴²

I doista Križarstvo je išlo tome cilju i zato se u obaviještenim krugovima svih iskrenih rodoljuba moglo naslu ivati od kolike je opasnosti ova organizacija koja je uživala sve blagodati šestojanuarskog režima, ma da si je dozvoljavala da u širokim masama istupa i protiv Beograda, protiv srpskog, pravoslavlja i jugoslavstva. Rije i šibenskog »Katolika«, izre ene 10. X. 1937. vodile su pravo u ustašku NDH. »Križarstvo e u svom naletu pobjedonosno kro iti ostvarenju velikih nacrta nove. mlade i božje Hrvatske, u kojoj e imati rije samo Bog i Hrvati«. Bio je to

⁴¹ A. Pilepi . »In aedificationem«, 77.

⁴² A. Pilepi , »In aedificationem«, 78.

program, s kojim e se poslije nekoliko godina, 1940. potpuno saglasiti ustaški kle-rofašizam. Sam Ante Pilepi kaže, da se sli ne izjave mogu itati neprestano u križarskoj stampi, a svatko ih može uti iz usta mnogih križara. »*Oni su jedina obrana protiv komunizma, oni su jedina prava K. A., oni su jedini pravi Hrvati, oni su jedini poslušni Svetom Ocu i t. d.*«⁴³

A s ovim shvatanjima potpuno se podudaraju i ona njihovog najmo nijeg i najiskrenijeg zaštitnika, nadbiskupa Šari a. Koliko su Križari i njihovi zaštitnici otišli daleko od 1929. do 1936. vidi se iz jedne izjave nadbiskupa Šari a o K. A. Tada je maja 1936. na proslavi Napretka u Sarajevu nadbiskup Šari podvukao da »*K. A. nije ništa drugo nego ostvarenje velike devize hrvatskog apostola Star evi a, koji je rekao Bog i Hrvati. Ne samo da odobravamo svaku rije dr. Ma eka, nego kažem još i to, da dr. Ma ek govori onako, kako treba da govori i svaki naš sve enik i svaki naš biskup.*«⁴⁴ Zna i, da su ve nastupili trenuci, kada je nabujalo ustaško osje anje i praktično političko stremljenje u stvari probilo kroz kamuflirani plašt: Žrtve, Euharistije i Apostolata Molitve. Nema sumnje, da je ova Šari eva izjava, u kojoj se dr. Ma ek i njegove rije i identificiraju sa uvarima Siona, jednim potezom falsificirala ideologiju najvećeg antiklerikalca Antuna Star evi a, a tako isto i Stjepana Radića odnosno njegove stranke, kad je njihove misli identificirala sa K. A.

Izjava nadbiskupa Šari a izazvala je zaprepaštenje na drugoj strani klerikalnog tabora. Splitska »Katolička rije« usudila se da podvrgne kritici tezu i geslo Antuna Star evi a »Bog i Hrvati« odlučno se protive i da bi moglo da bude geslo K. A. »U ustima bezbožnika«, (tu se misli na Antuna Star evi a), rije Beg zna i ono što je zna ilo za Mazzinija: Bog je božansko utjelovljenje ovje anstva. Ili može zna iti ono što neki pjevaju, iskriviljuju i smisao Star evieve himne: Bog je radnik! Ali mi katolici ne zaboravljamo da izme u Boga i naroda stoji Krist, ije je misti no tijelo crkva koju vode papa i biskupi. I da naše pravo geslo u politici ima da bude: Bog, crkva, narod.«⁴⁵

Pilepi, obuhvativši u itavom nizu primjera rad Križara, dolazi do konstatacije da i itavo provo enje križarske organizacije nije u saglasnosti s osnovnim principima K. A. kako ju je zamislio i formulirao Pio XI. Ako je depolitizacija K. A. njeni osnovni nameni, onda je najmo nija organizacija hrvatske K. A. uistinu i najveći demanti same ustanove K. A. kako ju je zamislio Pio XI. Međutim i sam Pilepi pokazuje, da je Križarstvo uistinu »*politicirano katoličko udruženje.*«⁴⁶

Samo iz 1937. daje Ante Pilepi za tu svoju tvrdnju nekoliko karakterističnih podataka. Među ovima ima i takvih koji jasno ukazuju da se križarstvo ukopalo u tadašnji front hrvatske opozicije i da se na svim stranama za taj front, dakako imaju i u vidu svoje dalje ciljeve, zalagalo kao rijetko koji pobornik toga fronta. Dakako, radi svojih specijalnih klerikalnih interesa. Kada je dubrovački biskup Carević blagoslovio križarsku zastavu u Mandaljeni, održano je poslije toga javno zborovanje, na kome je kum zastave dr. Ivo Protulipac »*pozdravio Križare u ime vode*

⁴³ A. Pilepi, »In aedificationem«, 79.

⁴⁴ »Politička smotra«, 1936., 17. V. br. 2 (Beograd).

⁴⁵ »Katolička rije«, 16. VII. 1936.

⁴⁶ A. Pilepi, »In aedificationem«, 87.

hrvatskog naroda dr. Vlatka Ma eka, koji sa posebnim simpatijama i povjerenjem prati križarski rad.«⁴⁷

A dr. Protulipac je bio izvjesno vrijeme ne samo predstavnik Velikog Križarskog Bratstva nego i K. A. u zagreba koj nadbiskupiji. O jubileju nadbiskupa Bauera (16. II. 1936.), spomenuvši izjavu dr. Ma eka, koja je išla za tim da se unificiraju sve stranke i da se klerikalci ne izdvajaju iz op eg fronta, dr. Protulipac u svojstvu predstavnika K. A. obeao je za to punu saglasnost, kad je podvukao: »Kada sve to znamo, onda e nam biti jasno, da kod nas Hrvata ne e više biti mogu ni takozvani politi ki klerikalizam, stvaranje takozvanih katoli kih stranaka za obranu vjere. Isto tako, kao što smo se kao lavovi boriti za vjeru našu, borit smo se iz sve snage protiv pojave, da se na ra un vjere stvari strana ka politika.«⁴⁸ Dok je dr. Ma ek mislio da koristi klerikalce za poja anje svoga fronta, dotle su klerikalci, naro ito Križarstvo, veoma vješto koristili ovaj antibeogradski front za svoj daljni politi ki cilj, u crkvi i izvan nje. Franjevac A. Guberina, ina e veoma vatreni Križar, na praznik Uzvišenja svetog Križa održao je u crkvi propovijed u kojoj je bilo rije i ne samo o Svetom Križu nego i o dr. Ma eku i njegovu zdravlju, kako to tvrdi A. Pilepi.

Nije bio osamljen Ante Pilepi kad je osu ivao politi ki rad Križara. Taj su i drugi vidjeli. Don Miljenko Raduni, sve enik splitsko-makarske dijeceze ina e oduševljeni pobornik K. A., osu ivao je rad Križara u svojoj dijecezi za koji kaže, da im je »jedan od glavnih motiva mržnja i napadaji na nekakvu »kliku« koja je zasjela u Društvu svetog Jeronima i katoli ki dnevnik, (t. j. »Hrvatsku stražu«)«⁴⁹

Križari su na svojim i drugim katoli kim sve anostima, na kojima su prisustvovali pojedini biskupi, demonstrativno! klicali svome velikom zaštitniku nadbiskupu Šari u, drui Protulipcu i »križarskom Papi«. Križari su pjevali u povorkama »Marširala Protulipca garda«, a zaklinjali su mu se na vjernost kao fašisti Mussolini: »Bit u vjeran u ku i i van ku e svojoj organizaciji, svojem Križarskom imenu i vrhovnom vo i Križai'a dr. Protulipcu, dok bude života u meni.«⁵⁰

Samo je po sebi razumljivo da je Pilepi morao konstatirati da je duh križarski sve drugo samo ne duh Žrtve, Euharistije i Apostolata Molitve. »Naveo sam nekoliko stvari da dokažem tvrdnju da današnje Križarstvo nema duha K. A., da ono nije ista K. A., nego je akcija nekolicine katolika, akcija politiziranja, akcija lukava i nasrtljiva, koja svoju nestrpljivost zove prodornoš u, akcija koja ruši red u crkvenim institucijama,«⁵¹ Ili malo dalje:

»Križarstvo je po mom sudu išlo krivim putem, što mislim da sam dokazao i zato ono je više manje jedna negativna pojавa u našem katoli kom životu, jer je odgojilo mladu generaciju punu pretenzija, uvjerenu da je ona jedina na pravom putu, da ona jedina spasava hrvatski katolicizam, i da je onaj koji se ne pokorava volji Vode, pa bio taj biskup ili nadbiskup, na krivom putu.«⁵²

⁴⁷ A. Pilepi, »In aedificationem«, 88.

⁴⁸ A. Pilepi, »In aedificationem«, 88.

⁴⁹ A. Pilepi, »In aedificationem«, 90.

⁵⁰ A. Pilepi, »In aedificationem«, 92.

⁵¹ A. Pilepi, »In aedificationem«, 93.

⁵² A. Pilepi, »In aedificationem«, 95.

Ante Pilepi koji je posvetio najve i dio svoje kriti ke analize Križarima, nije previdio ni mane onih sa druge klerikalne obale t. j. Seniorata i grupe oko »Hrvatske straže«. I oni su kao lanovi K. A. tako er bili više na politi kom nego na vjerskom 'terenu. Tako se politiziralo i na Domagojskom jubilarnom kongresu u Dubrovniku, na kojem su neprestano isticani nacionalni problemi, a pljeskalno se i odobravalo samo onim govorima i aluzijama, »koje su bile politi ki obojene, dok o problemima apologetike, duhovnoga života, apostolata, svete iste e, misija, na kongresu nije bilo govora«. Kad je Pilepi to prigovorio jednome od prire iva a, ovaj mu je uzvratio: da je »sada ugroženo Hrvatstvo³³ pa o tomu treba govoriti; kad bude ugrožen katolicizam, onda emo govoriti o njemu.«³³

Pilepi zamjera ovoj strani i politici kakvu vodi »Hrvatska straže« po kojoj se u javnosti ocjenjuje duh Domagoja i Seniorata u Zagrebu, iako u tome Seniorat nije jedinstven. Mnogi od tih Seniora nisu zaboravili što su bra a Radi i u inila katolicizmu, dok je »Hrvatska straže«, svakako iz politi kog oportuniteta, prešla preko toga.

»Ositin toga, rije i su A- Pilepi a, duboko smo uvjereni, da kolikogod svi pristajemo uz politi ke revindikacije narodnoga pokreta, ipak dobro Hrvatskoj i hrvatskom narodu može da do e jedino od primjenjivanja katoli kih na ela na javni život. A to ne možemo o ekivati od skupine gdje vode glavnu rije u kulturi Herceg, Miškina, dr. Tgmaši i sli ni, nego to mora biti djelo jedne skupine katoli ki odgojene inteligencije, u uskoj vezi sa širokim slojevima naroda i u duhu krš anske demokracije. To bi imali biti redovi hrvatske K. A., koja bi zato morala biti jedinstvena, te bi morala imponirati, unutar narodnih redova, svojom solidnoš u, svojim jasnim na elima, svojom kulturom i svojom kompaktnoš u. To bi zna ilo depolitizirana K. A.«³⁴

Ostali niz primjera koje navadi A. Pilepi ukazuju na jednu nevjerojatno slijepu politi ku pristranost »Hrvatske straže«, koja se diskvalificirala da bude predstavnik ideje vanstrana ke K. A. Slu aj smrti biskupa Uccellinija registriran je u »Hrvatskoj straži« samo sa etiri retka, naprsto stoga što je veliki biskup bio Jugoslaven Strossmayerove koncepcije. Me utim, kad bi se iz godine u godinu, iz mjeseca u mjesec analizirala »Hrvatska straže«, njen vulgarni ton i strastvenost polemiziranja, kao i njene tendencije, mogla bi se sabrati prava antologija antikatoli ke akcije, ili bi se mogao sabrati jedan ogroman zbir dokumentacije da se kroz nju vidi koliko je »Hrvatska straže« bila udaljena od suštine K. A.

Treba da se konstatira, da su oba ova suprotne tabora, koja su se me usobno mrzila i potirala samo za prevlast u klerikalnim redovima bili jednodušni u svom antibeogradskom frontu ve od 1937. Jer sa Domagojskog kongresa održanog jula 1937. uputio se dr. Franu Bini kom, poznatom frankovcu i klerikalcu slijede i pozdravni telegram: »Ti si prvi dao našemu pokretu ime Domagoja, hote i da i to ime simbolizira juna ku borbu hrvatskoga naroda protiv novih Saracena, novih Bizantinaca, novih Mle ana, Franaka i doma ih smutljivaca, mlakonja i izdajica.<³⁵

³³ A. Pilepi . »In aedificationem«, 94.

³⁴ A. Pilepi , »In aedificationem«. 94.

³⁵ »Jugoslavenske novine«, 5. VIII. 1937.

Kad su klerikalne pristalice, lanovi K. A., a naro ito najmo niji lan K. A. — Križari sve više isticali svoju naklonjenost prema t. zv. hrvatskom pokretu dra Ma eka, i kad se od vodstva tog pokreta tražilo ja e organizirano u estvovanje klera, s izvjesnim zamjerkama i kritikama, nadbiskup Stepinac bio je primoran, da dade izjavu po etkom juna 1936., da odbije tvr enja, kao da je koji dio K. A. protivan tom t. zv. narodnom pokretu. Osim toga želio je nadbiskup Stepinac da demantira i ostali niz prigovora, kako bi dao autenti no tuma enje samoj K. A. — o kojoj se i u Senatu govorilo s velikim nepovjerenjem.

»U hrvatskoj javnosti postoji veliko interesovanje za K. A. To je svakako o iti znak njezine važnosti. O njoj raspravljaju esto i oni koji su u to nedovoljno upu eni. Na prvom mjestu stavlja se kod tog pitanje odnosa Katoli ke Akcije prema politici. Taj odnos potpuno je jasan, neopoziv i definitivan. On slijedi iz same prirode crkve koja je savršeno i suvereno društvo od Krista ustanovljeno za spasavanje duša. Zato K. A. niti ho e niti smije da se miješa u strana ku politiku. Ona je iznad i izvan stranaka . . .«

Dakako, ovdje dr. Stepinac ne govori o tome kako njegovi najmnogobrojniji lanovi K. A. shva aju ovo na elo, o kome sa toliko sigurnosti govori nadbiskup, koje je u tolikoj suprotnosti sa »boleš u« i »snom« K. A. — t. j. politikom, o emu je bilo rije i na sjednici K. A. u nadbiskupovu dvoru 3. aprila iste godine, u kojoj govori nadbiskup o apoliti nosti K. A. Nadbiskup isti e da gra anima katolicima nije zabranjeno da se opredjeluju za stranku za koju misle da najbolje odgovara njihovu uvjerenju. Stoga se K. A. ne može vezati uz neku politi ku stranku ili strana ku politi ku tendenciju.

»Prema tome su, kaže nadbiskup, ako ne proste klevete, a ono svakako bez temelja sva pitanja koja pokazuju ovaj ili onaj dio K. A. u zagreba koj nadbiskupiji kao protivan hrvatskom narodnom pokretu . . . Prema tome su bez svakog temelja primiedbe i pisanie kao da su u K. A. u nadbiskupiji zagreba koj dobili neki povlaš eni položaj liudi koji su pripadali nekada druarim strana kim organizacijama nego kakvoi danas pripada hrvatski narod . . . Katoli ka crkva ima u ovo teško doba toliko velikih zadataka u duhovnoj obnovi društva da može s punim pravom o ekivati notnom , i-fave naše iavnosti, k.oia se bori protiv destruktivnih elemenata i tendencija boljševizma i protiv svih radikalnih neprijatelja krš anske kulture i civilizacije.⁵⁶«

Svakako, kad se upozori na drugu stranu K. A., koju su predstavljali Križari i nadbiskup Šari , koji je tako odlu no stao iza dra Ma eka i njegove politike, pa ga je stavio u svojim govorima za uzor svima biskupima, onda se ima jasno nali je ovoga što je govorio zagreba ki nadbiskup. Ili, što je, nekoliko dana kasnije govorio njegov prvi saradnik dr. Pavao Lon ar o K. A. On je rekao-, da u K. A. »biskupe treba da slušaju uop e svi i u svemu, ne samo u stvarima vjere!⁵⁷ Jer, »u crkvi nema

⁵⁶ Nadbiskup koadjutor dr. Stepinac o K. A. »Politika« 7. VI K'S>

⁵⁷ »Katoli ki list« 1936.. br. 24, 307.

mjesta nikakvom demokratizmu odozdo« niti »u njoj može da bude demokratskog presizanja«, pošto je »crkvena vladavina ure ena monarhisti ki«, i »u njoj je monarh (pored pape) i svaki biskup za svoju biskupiju«, i on je »suvereni vladar svoje biskupije«. Prema tome »ima crkva koja zapovijeda i crkva koja sluša«. Biskup ima »suvereni monarhijski autoritet« i »njega se ne može stavljati pred sud vjernika« niti ga se »može vu i na sud javnog mišljenja«, pošto »*biskup za svoj rad nije nikomu odgovoran nego Bogu i Svetoj Stoli i, pa mu nema pravo suditi nego Bog, a nikakvo javno mišljenje, koje uop e ima rutavu savjest.*«⁵⁸

Sasvim je razumljivo, kad se ovakav »suvereni monarhijski autoritet«, koji je u dijecezi vo a K. A., založi za izvjestan politi ki sistem ili stranku, da e ve to samo po sebi utjecati na lanove K. A. kako da i oni slijede primjer svoga prvog vo e, »suverenog vladara svoje biskupije!«

Tako je radio dr. Protulipac, tako nadbiskup Šarić, ali tako i ona takozvana umjerenija struja, oko Seniorata — zalažu i se za tendencije, koje je provodio dr. V. Maček.

Kada su pristalice Mačeka god. 1936. mjeseca jula spremili o rođendanu dra Mačeka jednu sve anu spomenicu, dakle upravo u vrijeme diskutiranja o apolitnosti K. A. — dakle u godini kad se kod zagreba kog nadbiskupa raspravljalo »o snu K. A.«, t. j. i o politi nosti K. A., koju ina e tako odlu no nadbiskup Stepinac odbija — sarajevski nadbiskup ispjevalo je za ovu spomenicu alegorijsku pjesmu »Hrast«, koju je posvetio dru Mačku. Međutim ovu pjesmu je jedva do ekala klerikalna štampa. Ona ju je preštampala, a među ostalima i dva najvažnija lista, jedan sa križarske, a drugi, s »druge obale« klerikalnog tabora, ili druge strane K. A. Dakle, oba zava ena tabora, jednako odani i vo eni drom. Mačkom, iji je ugled i ije misli sam nadbiskup stavio za primjer i samim biskupima!

HRAST

»Neka te, hraste, moja pjesma slavi,
Kad joj je draga tvoja kruta snaga!
Ni pred kim ti još koljena ne savi,
A sjena tvoja tako nam je blaga.

Ponosit stojiš gori na vrhuncu,
Prkosиš vjetru i ljutoj mu moći,
Ne klanjaš ti se ni mraku ni suncu.
Spokojan vazda, po danu, po noći.

Korijen tvoj se spušta duboko.,
Temelje Bog Ti za vjekove sazda,
I grane tvoje šire se široko,
Pa se planina di i s tobom vazda.

Što je tvrd kedar jugu i Libanu,
To si ti gordim sjevernim gorama,
Preboliš lako i najlju u ranu,
Divi se tebi i svjetlost i tama.

Ljubimac drag si i sinjemu moru.
Mio stanovnik i magle i leda,
Osvojiš brzo i dolinu i goru,
Nebo i zemlja u te se zagleda.

Divna je, hraste, tvoja sugestija,
Od tvoga debla škola ponajbolja,
U njoj vrsto a i duh se razvija,
U njoj je prva energi na volja.

Stoga te, hraste, ja volim beskrajno,
I Boga molim, da ti budem sli an,
Ko ti da stojim vrsto i ustrajno,
Orilo, gorilo, ko hrast nepomi an.⁵⁹

Tako, dakle, ova križarska strana, sa najve im svojim zaštitnikom i prvim protagonistom, založila se za t. zv. »Hrvatski narodni pokret«, za koji se, kako se vidjelo, zalaže, i nadbiskup Stepinac odbijaju i sve »klevete... koje pokazuje ovaj ili onaj dio K. A., kao protivan hrvatskom narodnom pokretu.«

Euharistijički kongresi, kao najizrazitije manifestacije K. A., dakle kategoričen religijske i crkvene manifestacije, poslužile su također za ovu vrstu »apolitičkog politiziranja K. A.

Evo primjera.

Na euharističkom kongresu u Slavonskoj Požegi, koji je održan 15. VIII. 1937. pročitao je dr. Josip Andrić govor prof. Petra Grgečića, koji su u ustaško vrijeme postali oba veoma agilni saradnici na poslu klerofašiziranja. U ovom govoru bilo je riječ i o K. A., a tako i o njezinu odnosu prema politici, dakako savremenoj u Hrvatskoj, ali na sasvim »apolitičkim« način.

»K. A. ostati će uvijek izvanstrana ka. Ne agitiramo ni za koju stranku, nego samo konstatiramo golu injenicu, kad kažemo, da se danas itav hrvatski narod okupio u hrvatskom narodnom pokretu pod vodstvom dra. Vlatka Mačeka. Mi poštujemo tu injenicu. K. A. u Italiji je talijanska, u Francuskoj francuska, u Madžarskoj madžarska, a među hrvatskim narodom mora biti hrvatska. I kao što K. A. drugih naroda štuje i ljubi svoje narodne vode, *iako i mi štujemo i ljubimo svoje narodne vode, to jest one, za koje ne samo Hrvati, nego i drugi narodi priznaju, da su zakoniti politički i nacionalni voće hrvatskog naroda. Naravno hrvatska K. A. kao poseban tabor imade svoje posebne duhovne voće.*

⁵⁹ »Katolički tjednik« 24. VII. 1936. — Tedan katolički svećnik, anonim, spjeval je jednu parodiju na ovu nadbiskupovu pjesmu »Bukva«, u kojoj se naveliko izrugao pjesniku-nadbiskupu.

Kao lanovi hrvatskoga naroda mi smo vjerni svojim crkvenim poglavarima.

Vjerni smo svojim nadbiskupima dru. Antunu Baueru i dru. Alojziju Stepincu. Vjerni smo svojim župnicima i duhovnicima.⁶⁰

Dok je u Hrvatskoj K. A. bila sva uz dra Ma eka, u Sloveniji je ona bila na strani Jugoslavenske radikalne zajednice, pošto je Slovenska ljudska stranka zajedno sa svojim šefom i ostalim prvacima u estvovala u pravoslavno-katoličko-muslimanskoj koaliciji. Tu je kler i K. A. i opet na naročito protuma eni »apolitički« na in pomagala režim, koji su kao antihrvatski i antikatolički puhali hrvatski klerikalci. Paradoksi, ali ipak stvarnosti, koje su rastakale otpornost države prema vanjskim neprijateljima.

Nema sumnje da je ova pometnja o K. A. koja je vladala u svih anjima o ciljevima i zadacima K. A. među samim ustanovama i vodama tih ustanova, koje su bile lanice K. A., još više ovladala i profanim krugovima izvan klerikalnih redova, među katolicima kao i pravoslavcima.

Svakako, bilo je jasno ipak svima, izvan redova K. A., da ona služi konačnim ciljevima velike i dalekosežne, sveobuhvatne politike Rimske Kurije.

Friedrich Muckermann, poznati jezuit u Njemačkoj, još prije dolaska Hitlera na vlast, 1928., u svojoj knjizi K. A. podvukao je misao kako on shva da K. A.

»Papa zove na novi krstaški pohod K. A. On je vođa koji nosi zastavu Kristova kraljevstva. Ne radi se samo o crkvi, radi se o državi, o nauču, o umjetnosti. K. A. treba da obuhvati univerzum. Papinski suverenitet je najviši na zemlji, najviše i najsvetiće dobro ovje anstva, i zato taj suverenitet mora imati pravo i dužnost da sve druge oblasti vladanja drži u ogradama koje su im postavljene ... K. A. zna i sabiranje svjetskog katolicizma. Ona mora proći kroz svoje junačke doba, jer je u krvi mu enika nikla prva era zapadnog kršćanstva, i novo doba može se dobiti samo žrtvom krvi za Krista.«

Ovako militantno gledao je na zadatak K. A. njemački jezuit, kome je napisao predgovor kardinal i tadašnji njemački nuncij E. Pacelli, sadašnji Pijo XII.! Sve je ovo bilo u duhu, svijesti, volji i odlukama hrvatskog Križarstva, najsnažnijeg dijela hrvatske K. A.!

Tako u isto vrijeme, dok se u Jugoslaviji, kao i u Austriji prije Anschlussa u klerikalnim službenim crkvenim redovima govorilo o depolitizaciji K. A., nije se prestajalo govoriti o kristijanizaciji politike. Prema sudu bečkog kardinala Innitzera, u koga je toliko gledao nadbiskup Bauer, osnivanjem K. A. dobivaju se novi oblici utjecaja crkve na svijet i na njegov poredak, na društvo i sve njegove lanove, na državu, privredu i politiku. Logično je bilo, a naročito iz same primjene te »apolitičkih« ustanove, da je ona bila samo novi oblik klerikalizma, zaodjenutog u više i neodređene norme. U Austriji, gdje se prije Anschlussa vladalo prema načelima političkih katolicizma, u stvari klerikalizma, za razliku od njemačkih katolika, koji su odbijali

⁶⁰ Šta je i kome je vjerna Katolička Akcija? »Jugoslavenske novine« '26. VIII. 1937.

mogu nosti postojanja politi kog katolicizma, uzimao se klerikalizam kao oznaka, kojom treba da se svaki Austrijanac ponosi.⁶¹

Gruba primjena K. A. u raznim zemljama doista je sinonimizirana sa politi kim klerikalizmom, koji je u stvari dirigiran od visoke hijerarhije, ili kako se katoli koakcijski kaže: »suradnja i sudioništvo laika u hijerarhijskom apostolatu.« Nije onda bila daleko od istine teza francuskog publiciste, koji je K. A. nazvao zapravo Akcijom vatikanskog fašizma.

Stroga primjena apsolutisti ki shva ene suverenosti, koju ima biskup u svojoj dijecezi, kako ju je jasno protuma io u »Katoli kom listu« dr. Pavao Lon ar, izazivala je mlade i nemirnije duhove u samoj K. A. na oštru kritiku. A to je zna ilo pravu pobunu u klerikalnom taboru. Ta je kritika u Zagrebu ponikla u križarskim redovima, koji su ve od ranije pokazali velika nezadovoljstva sa svojim hijerarhijskim vodstvom.

Kritika, koja se pojavila u križarskoj »Nedjelji«, svojom je smjeloš u zaprepastila mjerodavne u K. A., a naro ito visoku hijerarhiju nad takvom sasvim osobitom »suradnjom i sudioništvom laika (križarskog) u apostolatu hijerarhijskome!«

Krajem 1936. i po etkom 1937. objavio je niz lanaka dr. Vladimir Cicak jedan od voda V. Križarskog Bratstva i K. A., u kojima se oborio na infantilni, površni nesncijalni katolicizam. Kao primjer, kako ne treba da se radi, a radilo se u Hrvatskoj, dr. Cicak daje Španjolsku sa svim njenim strašnim posljedicama. Za odnose u K. A. svakako od osobitog zna enja.

»Misticizam i fanatizam stvorili su španjolski duh, koji je tokom stolje a ipak zaboravio da se katolicizam ne sastoji samo u punim crkvama i dugim te sjajnim procesijama, nego u provo enju u djelo Kristove pravde i ljubavi, u prvom redu imu nih prema siromašnima ... I došlo je ono, što je moralno neminovno do i. Reakcija na nesmiljeni kapitalizam... Kolektiv treba da dovede katolike pameti. Da nije bilo infantilnog katolicizma izostale bi socijalne revolucije... Možete li si zamisliti stotine hiliada ovakvih razo aranih i izbezumljenih radnika i radnica, kada iza u na ulice i ceste velikih gradova da traže ostvarenje svoje pravde! Zar e je tražiti milom, kad izgube vjeru u ovje anstvo? Ne, ne mogu! Zato je traže, iako bezuspješno, silom. A tko nosi krivicu? Kršanski narodi, a me u niima u prvom redu katolici, jer se ti najviše razme u Kristovom pravdom i ljubavi. Me u katoli kim narodima najve i su krivci i upravo zlo inci na prsima svojih naroda oni, koji imadu i novaca i posjeda u izobilju, u isto vrijeme kada radnik eladuje i stradava!... Prošla su vremena, kada se ie glupo smatralo kritiziranje gospode katolika navalom na vjeru i Crkvu. To danas više ne uoaljuje. Takovom se shvanju danas svaki i malo ozbiljan ovjek smije! Danas se kritizira sve. Ne zna i kritizirati Crkvu, ako se podvrgne opravданoj kritici ovjek, a pogotovo katolik svjetovnjak, kojem je katolicizam samo na jeziku, a na djelu taj je isti najbezobzirniji kapitalista.⁶²

⁶¹ asopis »Der Christliche Standesstaat« 22. IX. 1935., ima i ovo: »Kao polazna teza za ova razmatranja neka se prije svega utvrdi da politi kog katolicizma ima, i da se svaki katolik mora odlu iti da tu oznaku primi kao po asnu titulu mjesto da se protiv nje buni kao protiv difamacije.«

⁶² Pobuna u klerikalnom taboru. »Javnost« 1937.. br. 3. 38.

O igledne aluzije na španjolske crkvene latifundije, bez kojih nisu ni hrvatski biskupi ni bogati kanonici, uznemirile su i nadbiskupski dvor i kaptol, koji se tek stao oporavljati od propalih zajmova u vrijeme prvog svjetskog rata, kad ih je založio za pobjedu austrijskog oružja, a time i svojih privilegija. Reakcija u klerikalnoj štampi, ali i iza kulisa K. A. bila je stroga i energična »Hrvatska straža«, »Katoli ka rije«, »Katoli ki list« i toliki drugi, nekrižarski listovi, osuli su tešku paljbu na protivnički tabor. Užasnut »Katoli ki list« otkriva pravo stanje u K. A., a tako uopće u crkvenim redovima, u vezi sa kritikom visokih crkvenih ljudi, koja pojava nije rijedak slučaj.

»Naelo opravdane kritike crkvenih službenika putem štampe, govora itd. nije crkveno. A mi smo doživjeli, da mladi katolici, sve enici i laici, u štampi, otvoreno kritiziraju odredbe biskupa, govore o njima na na in, koji izazivlje opravdane prigovore klera. Mi smo doživjeli, da se privatni listovi upravljeni visokom crkvenom dostojanstveniku, u kojima se kritizira njegov rad, cirkularno šalju medju kler i laike. Doživjeli smo, da se dugi razgovori u etiri oka između biskupa i laika, reproduciraju i cirkularima šalju među nekompetentne. Doživjeli smo da dr. Cicak u »Nedjelji« ovako tumači crkvenu hijerarhiju: »Crkvenu hijerarhiju predstavljaju crkveni knezovi, biskupi i nadbiskupi, viši i niži sve enici, do onoga zadnjega župnika i kapelana u najmanjoj i najsiromašnijoj župi. Svi su oni jednaki, svi su oni isti pred Bogom, no i u poštovanju pred svojim narodom . . . ako ih svakog pojedinog rese one krije posti... it. d.«⁶³

Samo je po sebi razumljivo da na takav postupak jednog buntovnog lana K. A. nisu mogle ostati pasivne vrhovne vlasti K. A. One su povele jedan dug i opsežan inkvizitorski proces — modo antiquo, — i bez saslušanja optuženog! Dosljedno tvrdi, dr. Cicak bio je i kažnjen od strane nadbiskupa Bauera, da ne smije više držati ni govore, ni predavanja u katoličkim društvima, niti smije pisati u novinama. List dr. Maeka zgrubo se nad takvim postupkom, naravski zato, što su Križari bili njegovi najodaniji bojovnici. U polemici koja se razvila između »Katoličkih lista« i »Mačkovog »Hrvatskog dnevnika« dr. Cicak je doista dokazao kako je »Katoli ki list« u svojim navodima bio na mnogo mjesta ne samo netočan, nego je i svjesno izvrtao istinu. Dr. Cicak završio je svoju polemiku izjavivši da bi »onaj tko kaže, da se bori za istinu, morao i u pisanju da se služi istinom.«⁶⁴ Da bude zabuna među klerikalcima što već je da se skandalne zataške o svemu ovome, pokazao je opet Šarićev križarski »Katoli ki tjednik« kad se zgrozio nad metodama zagrebačkih nadležnih crkvenih vlasti.

Sve ovo trvanje između dva suprotna klerikalna tabora postepeno je prodralo u javnost i prikazivalo je koliko je visok moralni stepen klerikalnih istunaca i visoke crkvene hijerarhije, koja je trebala kroz K. A. da podvrgne svom autoritetu i svojoj suverenosti cjelokupni javni i privatni život. Međutim, ono što se u javnosti saznavalo, prema svemu izgleda, da je sarno blijeđi refleks svega onoga što je ustvari

⁶³ Pobuna u klerikalnom taboru. »Javnost« 1937., br. 3, 39-40.

⁶⁴ Klerikalci između sebe. »Javnost« 1937., br. 50, 944. Vidi i »Izjavu dra V. Cicka u »Obzoru« 4. XII. 1937.

ovaj truli organizam, zaražen najraznovrsnijim otrovima optere enja iz prošlih vremena, rastakalo, a inilo ga sposobnim jedino da posluži najdestruktivnijim političkim strujama. Sve je to bilo samo jedno nali je vješto okre enog groba, u kojemu nije više bilo ni truna od »ideala« o kojima su se tako rado raspisivali ideolozi Katoličke Akcije. U tome nije bilo bolje ni u Sloveniji. Tamo je cijelu K. A. ustvari apsorbirala klerikalna Slovenska ljudska stranka, kojoj su gotovo sve crkvene organizacije, od Marijinih kongregacija do tolikog broja vjersko religioznih društava, laju i kih i crkvenih, odano i disciplinirano služili. Dakle, bila je to jedna sam vanredna simbioza sui generis, koja je bila usmjerena kona nom cilju klerikalizma ili političkog katolicizma, ili pored svih demantija K. A.: preuzimanje* sve vlasti u svoje ruke, kako je to Msgr. i kardinal Pizzardo rekao 1931. za špansku K. A.

Nali je K. A. i klerikalnog pokreta u Sloveniji dao je sluaj Edvarda Kocbeka, poznatog slovenskog javnog radnika i jednog od istaknutijih mladih katolika, suradnika starog klerikalnog asopisa »Dom in svet«. Za jubilarni broj ovog lista napisao je jedan studiozno komponiran lanak: »Razmišljanja o Španjolskoj«. U'tisak koji je taj lanak proizveo na mjerodavne klerikalne funkcionere jasno je pokazao koliko su bila heterogena strujanja tako er i me u klerikalcima u Sloveniji. Profesor Kocbek je u svojim razmatranjima o uzrocima i povodima koji su doveli do gra anskog rata u Španjolskoj, veoma oštro optužio ne samo aristokraciju nego i sve enstvo, bacaju i na njih zajedni ku krivicu odgovornosti za rat. Hipokriziju klerikalizma, a tako i Rimske Kurije, ocrtao je Kocbek oštrim i odlu nim potezima, iskreno i buntovno, po diktatu razbu ene savjesti bez obzira na discipliniranost u K. A., toliko traženu od strane episkopata. Svakako je zna ajno da je taj opere na elan lanak u vezi sa jednim teškim historijskim zbivanjem, objavljen u jubilarnom broju o pedesetogodišnjici izlaženja mnogo itanog asopisa. Misli, koje je Kocbek iznio, svakako premašuju granice teme o kojima on raspravlja, pošto on dodiruje probleme u svijetu vezane uz ulogu katoličke crkve. Samo nekoliko karakterističnih pasusa o ratu u Španjolskoj, o toj uvertiri drugom svjetskom ratu, pokazuju koliko je smjelost pokazala razbu ena savjest jednog nesumnjivo odanog praktičnog katolika, kršanskih socijalista.

»Sto hiljada ljudi je držalo u svojim rukama dvanaest miliona hektara zemlje, milion seljaka je posjedovalo samo šest miliona hektara, a dva miliona nisu imali ni mrve zemlje, pored druga dva miliona poljskih radnika. Zemljoposjednici me u kojima je bila i crkva, plaali su neznatne poreze i gomilali golema bogatstva... Crkva se zbog svojih prelata sve više udaljivala od naroda, a vjera je postajala domena samo viših slojeva. Svi plemi ki dvorovi imali su vlastite kapelane, dok seljaci nisu znali ni za katekizam, a u Estremaduri ni jedan od sto seljaštva nije vršilo uskršnje vjerske dužnosti. Mnoge, a naro ito južne provincije, postale su gotovo poganske, a na hiljadu ljudi u Španjolskoj nije ni kršteno. Vjera je postala navikom jednog jedinog staleža; a odatle, pa do vjere kao privilegije nije daleko... Sve enici su bili samo inovnici monarhije, odgojeni u feudalnom duhu... I pored toga, u mnogo sluajeva to su bili neuravnoteženi i areligiozni tipovi, bez smisla za pravu kršansku prirodu, pohlepni za novcem redovnici iji je vrhovni ideal bio bezbrižno življene po manastirima... Španjolska crkva je nagomilala golema bogatstva i na taj na in postala jedan od najstrašnijih tla itelja rad-

ništva. U bankama, u zalagaonicama, u brodarskim društvima, u privatnim željeznicama i u rudarskim poduzeima, svuda se nalazi crkveni kapital, koji se penje na milijarde . . .«

Objasnivši uzroke i povode gra anskom ratu, Kocbek isti e svu izobli enost i pretvorstvo, manifestirano pri po etku rata, a poslijie svega ulogu sve enstva koje je u najve em dijelu stalo na stranu feudalaca i pobunjenih generala, bez obzira što su prekršili zakletvu prema zakonitoj vlasti. A onda prikazuje stvari, koje su poznate iz talijansko-abesinskog rata, u kome je tako er sve enstvo odigralo nesumnjivo jednu sasvim neevan elsku ulogu.

»*Vidio sam kako su krštavali tenkove . . . Kaj drzovitije im davali imena »Karmelske Djevice« i drugih Madona i tako vršili oskvru e svetinja . . . Sve enici u kratkim sutanama i puškama na ramenima vodili su pflstu u boj. Morali su do i divlji maverski vojnici, Muhamedom vjernici, sa znakom Srca Isusovog na grudima, da kolju Španjolce u katoli ko ime, i sa poklikom »Živio Krist Kralj!«*

Dok se u Španjolskoj ovako ponio najve i dio sve enstva prema svome narodu, dotle je fašizam, podvla i Kocbek, u ime vjere najokrutnije progonio i mu io baskijske katolike i baskijsko sve enstvo. Dakako, katoli ka štampa u Španjolskoj je o svemu tome šutila, ma da je t»broj poubijanih baskijskih sve enika ve i od broja ubijenih katoli kih sve enika u Meksiku, i ma da je baskijski katolicizam na daleko višem stepenu negoli je meksi ki.«

Koliko su se Frankove trupe i klerikalne pristalice borile protiv vladinovaca, vidi se po pisanju katoli kog »La Croix« koji tvrdi da Francova vojska uop e nema zarobljenika pošto ih se smjesta ubija. Kocbek tvrdi da je pobuna generala Franca imala za cilj o uvanje feudalne reakcije, a nikako ne obranu vjere kao ni obranu od komunizma. Jer, komunisti kih je poslanika u Španjolskoj bilo svega 15 na 415 ostalih.

»Krš anin ne može nikako da prihvati komunisti ka na ela — produžuje Kocbek — ali po tvr enju mnogih trezvenih katolika, komunisti ke Španjolske nije uop e ni bilo. Komunizam služi španjolskim fašistima kao izgovor, da mogu nastupati protiv radni ke klase. U asu kad je gra anski rat buknuo, nije bilo nikakve opasnosti da se komunizam presadi u Španjolsku, ali je pobuna generala tu mogu nost pove ala.«

Razmotrivši sve uslove pod kojima se je španjolski rat vodio, dovikuje tada ve bivši slavenski klerikalac Kocbek svima u svijetu a tako i na domu, koji tvrde da je španjolski rat vjerski rat, da je to »najdrzovitija fašisti ka laž«, jer su uzroci tog rata socijalni, a ne vjerski. Unamuno je još pred smrt rekao: »To što se spremu kod nas nije fašizam, ve karikatura hitlerizma.« A španjolski fašizam je, kao i drugdje »reakcija kapitalizma na politi kom, socijalnom i ekonomskom polju, koja liberalni kapitalizam ho e da zamjeni sa državnim«. To je »rafinirani i maskirani materijalizam. koji negira li nost i njenu slobodu.«⁶⁵

Svakako ove toliko slobodno i odvažno izre ene misli morale su da uznemire svu klerikalnu štampu, ne samo slovensku nego i hrvatsku, jer su se obje oduševljavale za pobjede generala Franca. A na drugoj strani, nikad nisu prošaptale ni rije i zaštite za baskijsko sve enstvo i za baskijske katolike koji sui na strani crvenih branili svoju grudu od imperijalizma Franoovog fašizma. Svi su ti ustali jednodušno protiv Kocbeka i njegovih istomišljenika. Jer, profesor Kocbek nije bio osamljen. Ta u istom br iju »Dom in sveta« objavio je književnik Javornik lanak o Unamunu, koji odiše tako er novim, sasvim smjelim duhom, drugim nego što bi se to moglo o ekivati od jednog klerikalnog lista. Sva je klerikalna štampa jednodušno osu ivala Kocbeka. Ali inkvizitorski aparat tražio je i Kocbekove istomišljenike. Odatle napadaj »Slovenca« na sve enika Barlea, za kojega je ustvrdio, da je prof. Kocbek crpao svoje znanje od »takvih katoli kih sve enika kakav je na primjer župnik Barle«. Barle se osjetio povrije enim i tužio je uredništvo »Slovenca«. Rezultat je bila osuda urednika »Slovenca«, koji je time bio službeno utvr en kao klevetnik jednog lana tog istog klera.⁶⁶ Tako je »Slovenec« sve one, koji nisu mislili kao on obilježavao kao sumnjive katolike ili katolike druge kategorije, pošto je zacijelo smatrao one iz Slovenske ljudske stranke kao katolike prve kategorije. »Na kraju krajeva, za nas nije važnije — rezonira »Slovenec — mišljenje nekog vo e mla e katoli ke inteligencije ili nekog trezvenog duhovnika, ili nekih uglednih katolika, nego mišljenje pape . . .«⁶⁷

Naravno nikoga nije iznenadila odluka Ijubljanskog ordinarija, koji je poveo postupak pröliv Kocbeka i kaznio ga time, što mu je zabranio da drži predavanja pred katolicima »dok ne popravi sablazan koju je prouzro io u katoli kim redovima, svojim lankom o Španjolskoj.«⁶⁸

Kad su se itavo uredništvo i velik broj suradnika »Dom in sveta« solidarizirali s Kocbekom, ne htiju i da donesu ipa kakve isprike ili ispravke lanka, koji je napisan na osnovi provjerenih istina, to je vlasnik lista »Katoli ka tiskara« obustavila »Dom in Svet«. I to upravo o jubileju pedese'tgodišnjice njegova postojanja, stoga što je revija prešla na druga podru ja i što je bez ikakve ografe donijela tvrdnje koje nisu u skladu sa na elima katoli kog Stamparskog društva.⁶⁹

Svakako nije bez interesa da je u tom posljednjem broju »Dom in sveta« urednik asopisa profesor Koblar naštampao i ove misli: »Jedino u slobodi leži odvažnost da se do e do posljednje istine i zato je vrijednost duhovne neovisnosti u tome da stvarima po emu do dna, te da rješenja nema samo u absolutnoj doktrini.«

Poslije obustave lista »Dom in svet« grupa slovenskih mladih katolika oko profesora Kocbeka i Koblara, koja je nesumnjivo predstavljala jedan zna ajni krug mla e i demokratski orijentirane katoli ke inteligencije, po ela je da izdaje list »Dejanje«. U prvom broju objavio je profesor Kocbek da e asopis biti namijenjen »svima onima koji su pristalice na ela slobode, demokracije, socijalne pravde i samoodre enja naroda.« Samoj reviji, prema programu profesora Kocbeka, ne e b'ti cilj neki jednostavni pokret, ve namjera da okupi »sve ljudi željne akcije koje veže vjera u ljudsko dostojanstvo.«⁷⁰

⁶⁶ »javnost« 1937., br. 39, 728.

⁶⁷ »javnost« 1937., br. 19, 358.

⁶⁸ »javnost« 1P37.. br. 50. 945.

⁶⁹ »javnost« 1938, br. 2, 35.

⁷⁰ »javnost« 1938., br. 5. ,98.

itavih vodstava nekih sadašnjih organizacija, ime bi se uklonilo mnogo razloga me usobnih prepiranja i predbacivanja.«⁷²

Me utim ova i ovakva K. A. još e nekoliko godina u svom razvoju sazrijevati u takvom smjeru da bude na po etku ustaškog klerikalizma sposobna da postane njegov najmo niji faktor. Svakako sa zaslugama vrhovnog vodstva K. A., koja je u Hrvatskoj i Sloveniji uistinu bila divna »suradnja i sudioništvo laika u hijerarhiskom apostolatu.« Ova e biti gotovo ista, kad bude došlo vrijeme krvavoj žetvi, kao što je bila i u španjolskom ratu, o emu je tako kuražno progovorio još 1937. profesor Kocbek.

⁷² A. Pilepi , »In aedificationem«, 9S. Svoja kona na izlaganja A. Pilepi završava optimisti kim gledanjima kad kaže da bi biskupi »mogli pristupiti kona nom ure enju pitanja koje nas ve 15 godina mu i, koje slabi naše sile prema nutri i prema vani. i koje ko i svaki rad ve ega zamaha te stvara i od nas sve enika dvije vojske na stalnoj ratnoj nozi.« (Idem, 99).

XII.

DJECA I PASTOR AD
Pijo XI. prema Jugoslavenima pod Italijom

I.

»Essendo il papato cattolico, ma di origine e d'indole per eccellenza Italiano . . .«

»Non vi sara certo un solo Italiano per quanto animato dal piu puro ed universale amore della scienza, il quale possa non riconoscere la storica verità di questa ragione.«

Achille Ratti, 1902.

»Archivio storico Lombardo« — 1902. — »II Popolo di Trieste« — 21. IV. 1932.

II.

»Ja sam protestant, ali ja sam i Talijan. Ja gledam na crkvu kao na najve u talijansku ustanovu, na glavnog posrednika za proširenje »talijanstva« po itavom svijetu. Njena vladaju a hijerarhija je uglavnom talijanska. Uistinu, ako crkva ima da ostane rimska, onda treba da zadrži ovu prednost. Mi Talijani ne bismo mogli nikad podnijeti jednog stranca kao papu niti stranu hijerarhiju u našoj sredini. **Mi želimo da je Vatikan talijanski. . .**«

Barun Sidney Sonnino Wilfridu Wardu u razgovoru o rješavanju tako zvanog Rimskog pitanja. (Decembra 1898.)

Henry Wickham Steed, Through Thirty Years. 1892.—1922. London 1924., I, 135—136.

III.

»Iz sto sitnih stvari vidi se, da koji god duh naprama Slavjanom civilne Italije, taj je isti i crkvene. Medu Talijanom i Talijanom u tom obziru nema razlike, nosio on ili frak ili prelatsku mantiju.«

Biskup Stro'ssmayer Franji Ra kome 27. III. 1877.

IV.

»Rim (Vatikan) nas o evidentno po glavi bije, pak bi još rad, da ne plamo. Narod krepak imao bi barem apsolutnim pasivitetom dokazati, da mu nezasluženi i upravo bogogrdni udarci od strane crkve, koja bi nam majka bit imala, bol i tugu prouzrokuju.«

Biskup Strossmayer Franji Ra komu 18. XII. 1887.

Carlo Sforza, diplomat i publicist, upoznat odli no s odnosima i zakulisnim akcijama Vatikana i Kvirinala, završuju i slikanje portreta pape Benedikta XV. rekao je pri kraju i ovo:

»... Jasan i hladan uvid u granice svoje mo i objasnjava zašto Benedikt XV. nije u inio nikakav potez, kojemu jedan demagog na njegovu mjestu sigurno ne bi mogao da se odupre, potez koji bi mu donio za trenutak bu nu popularnost, ali poslije 'kojega bi crkva ostala još više pocijepana. Kad je umirao, Benedikt je mogao re i da svome nasljedniku predaje jedinstvo crkve neokrnjeno, pored svega dugog trajanja i žestine oluje. On je uspio u tome nastojanju, koje je, na koncu konca, i bilo njegova najviša dužnost, jer je umio da smjerno ispunji svoj zadatak. U toj smjernosti sastojala se njegova veli ina i njegova mudrost. Ne e nam trebati dugo vremena da vidimo jesu li i pape koje su htjele da izvode teatralne geste i da idu protiv struje života jednoga naroda isto tako sretno služile interesima vjerskoga mira.«¹

Nasljednik Benedikta XV., papa Pijo XI. politi ki nije pošao utrtim putem svoga prethodnika. On je imao svoje smjernice, svoje vlastite poglede na odnose crkve prema talijanskoj državi, koji su izvirali iz njegovih nau enja kih pogleda na zna aj katoli ke crkve, njeno porijeklo i njenu prirodu, što je sve za njega bilo talijansko. On je još kao Achille Ratti, kao u eni bibliotekar milanske Ambrosiane, 1902. iznio za katoli ku crkvu i dosljedno za papinstvo i ove misli: »Essendo il papato cattolico, ma di origine e d' indole per eccellenza Italiano . . . Non vi sara certo un solo Italiano per quanto animato dal piu puro ed universale amore della scienza, il quale possa non riconoscere la storica verită di questa ragione«.²

U eni histori ar, koji je ve u zrelim godinama svojih nau nih studija imao ovakav pogled o zna enju i karakteru univerzalnoga papinstva, identificiranog s talijanstvom, njegovim porijeklom i prirodom talijanskom, mogao je kao kasniji papa da usmjeri s puno odlu nosti sva svoja crkveno-politi ka nastojanja k izmirenju Vatikana i Italije, s kojtom se smrtno zava en razišao 20. septembra 1870. Od prokletstva Pija IX. i nepomirljivih zategnutosti do Pija XI., dakle kroz puna pola vijeka u nizu najraznovrsnijih okolnosti ti su se odnosi ublažili do jednog ustvari tolerantnog i poštovanja dostoјnjog modus vivendi. Ma da se nijedna od suprotnih strana nije odrekla svojih prava, ste enih ili izgubljenih. Papa nikako ne izgubljenog suvereniteta jedne svjetovne države. Poznavaju i te odnose vrlo dobro, Sforza kaže da oni nisu bili ne podnošljivi, da vatikanske zidine nisu predstavljalje neprelazni kineski zid. Jer kroz vatikanska su vrata prolazili, ako ne pape, a ono njegovi kardinali, u vrlo este posjete raznim ministrima da rješavaju mnoga zajedni ka pitanja. Dakako pape nije smetalo da svake druge ili tre e godine izdadu poneku encikliku, u kojoj bi govorile O svom nepodnošljivom sužanjskom položaju, u koji ih je dovela talijanska vlada. Talijanske vlade uvale bi se da dadu ma kakav odgovor. Tako se stvorio jedan odnos situacija, koji je ve ina evropskih država ocijenila kao remekdjelo prakti ne mudrosti. Sam Sforza rtože kazati iz svojih li nih iskustava, da su sutradan, posiljile takvih protestnih enciklica, kao i prije toga, povjerljive li nosti Vatikana dolazile, 1 s ministrima rješavale pitanja, koja su se odnosila na primjer na one iste misionare i biskupe u inostranstvu, koji su ve tada bili pridobiveni za Italiju, a za koje apologeti Lateranskog ugovora tvrde, da su tekovina tek toga ugovora.³

¹ Carlo Sforza, Neimari savremene Evrope, 139.

² »II Popolo di Trieste«, 21. IV. 1932.

³ Carlo Sforza, Neimari savremene Evrope. 278.

Ja smatram da se u shva anjima Pija XI., koja su plod njegovih nacionalnih osje anja historijske stvarnosti u vezi s talijanstvom papstva i papske Kurije (1902. — Achille Ratti) imaju tražiti još psihološki razlozi koji su doveli do sporazuma s fašizmom. Naprotiv Sforza ih nalazi u zajedni koj mržnji, koju je Pijo XI. imao protiv politi kih sloboda isto tako, kao i fašisti ki voda Benito Mussolini.⁴ Iako ova Sforzina pretpostavka nije bez zna enja za formiranje politi kog katolicizma Pija XI. ili bolje rekovši njegove politike koja se razlikovala -u pitanjima sloboda socijalnog i politi kog života od njegovih prethodnika, ipak oni su sekundarne prirode. Oni su usputni, a osnovi su na strani svijesnih i podsvijesnih elemenata njegova nacionalnog osje anja, kojemu se nije mogao oteti ni predstavnik univerzalne crkve, koja je, upravo za perioda Pija XI. i Benita Mussolinija daleko više talijanska nego rimska.

Žarki talijanski patriotizam i živa nacionalna osje anja prožimaju i politi ki svu li nost u enog historiara, a onda i diplomata, kojemu je pod kraj rata u Poljskoj povjerena znamenita misija na terenu sanitarnog kordona, sad više ne toliko protiv pravoslavlja ve novih tekovina ruskih i ovje anskih poslije Oktobarske revolucije, Msgr Ratti, tada još prefekt Vatikanske biblioteke, došao je ve maja 1917. kao »apostolski vizitator za Poljsku i Litvaniju« u Varšavu, gdje je ostao dobre etiri godine. U formiranju Poljske poslije prvog svjetskog rata ima i veoma mnogo misli, nastojanja i napora Achila Rattija. »I kao katolik, i kao Talijan, s dubokim saosje anjem za nesretni poljski narod, znameniti prelat, koga je Provi enje kasnije uzdiglo na najvišu ast u rimskoj crkvi« posvetio se svojoj dužnosti s neutrudivim žarom. I upravo talijanski diplomat, koji je upoznao Rattija ve 1919. u Varšavi, gdje je Ratti od 30. marta iste godine nuncij, sa svojim sekretarom Msgr. Pellegrinettijem, kasnjim nuncijem u Jugoslaviji. Diplomat Paulo G. Brenna, autor djela o papi Piju X., kao njegov veliki glorifikator, bio je ve pri prvom susretu zadivljen patriotskim i talijanskim nacionalnim osje anjima varšavskog nuncija. I to u samih dvadeset minuta prvog razgovora, potvrđila su se njegova saznanja da je Ratti ne samo »un diplomatico prudentissimo« nego i »un ardente patriota«. Jer, kao što je bio red tih dana, kad je Italija punim šakama grabila uspjehe svoga savezništva s Antantom, na štetu porobljenih manjina, donose i slavenskim manjinama najstrahovitije ropstvo, zamjenjuju i propalu apostolsku monarhiju, govorili su Talijani me u sobom u tunu sami o svojim velikim pobjedama, i o onoj najve oj kod Vittorio Veneto. Msgr Ratti bio je sav zagrijan, kad je govorio o svojim sinovcima koji su tako er u estivali u ratu. Njegov patriotizam, kaže Brenna bio je sasvim neobi an za prelata Svet'e Rimske Crkve, u ovakvoj službenoj dužnosti. A sve je to bilo još u vrijeme takozvanog diplomati kog prijeloma izme u Italije i Sv. Stolice, kad se nije moglo o ekivati da e ga jedan predstavnik pape zadržati dvadeset minuta govore i o talijanskim pobnjama s pravom nacionalnom gordoš u.⁵ Godine 1921. posta Msgr. Ratti nadbiskup Milana, a nekoliko mjeseca iza toga i kardinal.

Kad je poslije etraestog skrutinija 6. II. 1922. na konklavama poslije smrti Benedikta XV. izabran milanski kardinal Ratti za papu, izabrao je za svoje papsko ime Pijo XI., i to stoga, kako je izjavio, što želi da po e utrtim stazama Pija IX. i X.

⁴ Carlo Sforza, Neimari savremene Evrooc. 283-284.

⁵ Paulo G. Brenna, II papa della vittoria. Pio XI. Firenze. 1937. 375-381.

Obojica znameniti po svojoj naro itoj ideologiji, manifestiranoj u njihovim Syllabusima, ali i u odnosima prema državama, prvi prema Italiji, s kojom je 1870. raskinuo veze, a drugi zbog prekida odnosa s najkatoličijom zemljom, s Francuskom. A obojica su mu bili uveliko slični sa svojim izrazitim talijanskim osjećanjima, poznati kao pape izrazite talijanske Rimske Kurije. Njegov izraziti talijanski osjećaj, o kome tako sugestivno piše Brenna, nesumnjivo mu je diktirao, da je prekinuo dotadanji običaj poslije 1870., te je svoj blagoslov Urbi et Orbi dao sa vanjske balustrade bazilike sv. Petra.

Ovaj talijanski osjećaj Msgra Rattija ostao je stalni i snažan i u Piju XI., 1. onda kad je s Mussolinijem zaključio Lateranski sporazum, kao i kad je zajedno s fašizmom radio na velini i izgradnji talijanskog imperializma, kroz fašizam jednako Palazzo Venezia kao i Vatikana.

Pio XI. je u opštem upravljanju crkvom bio zadahnut isključivo idejom politike disciplinskog jedinstva, pravno centraliziranog u njegovoj liosti, pa i u svim onim pitanjima koja su vjekovima »padala u djelokrug kongregacija i biskupa. Tu su dakle začeci ideje i razrade K. A. koja je imala da zamjeni rad političkih katolika stranaka, tada već dobro zaraženih demokratskim duhom. Sve je to imao da zamjeni i stegne apsolutistički razrađeni hijerarhijski sistem. Zato je Pio XI. laka srca dopustio da žrtvuje na radost fašizma talijansku Partito Popolare, koju je vodio antifašista don Luigi Sturzo ije osnivanje imao je hrabrosti da dopusti Benedikt XV. Borbeni voda te stranke don Sturzo, kao nepomirljivi neprijatelj fašizma i njegova šefa Mussolinija, morao je napustiti Italiju naprosto stoga što se Duceu približavao sve više vrhovni sve enik. Ovi osnovni njegovi potezi zapažaju se i u ostaloj Evropi. Njegovo je djelo da je u Njemačkoj rastavio katolički centar od socijalista, a povezao ga sa nacional-socijalisti komunisti i militaristi komunističkom partiju i zakonom o konfesionalnim školama. Paradoksalno je ali istinito i stvarno da je u Španiji bio na strani protivnika kršćanskog demokratskog i republikanskog pokreta u Kataloniji i pomogao je njegove neprijatelje, isto tako kao i njegov tada već saveznik Benito Mussolini. U Belgiji je nametnuo Katoličku uniju i žrtvovao je konzervativnoj struci flandrijskih demokrata, dok je u Francuskoj osudio pokret Action Francaise, a na njeno mjesto postavio katolički moralni zakon i K. A. Kroz njega je kao i kroz apsolutnom pokornošću podloženu hijerarhiju vezivao sve svoje zapovijedi. Tako je sva ova teokratskih duhom proglašena potinjenost služila da se sve više divinizira liost apsolutnog autokrata. Ove Sforzine karakteristike Pija XI. kroz K. A. u italijanskom svijetu prate manifestacije koje daju pravo za ovakve tvrdnje. Ovoj univerzalnoj moći papa imao je da posluži i novi praznik Krista Kralja — osnovan od Pija XI.⁶

Samo nekoliko primjera iz hrvatskih i slovenskih žarišta.

»Orlovska straža« koja je izlazila u Zagrebu 1927. u lanku »Suza svetog Oca Pape« kaže se da je papa živeti Krist na zemlji. Isti list ima na drugom mjestu i ovo: »Našli smo Isusa Krista u Euharistiji i u papi!«⁷

⁶ Vidi naprijed poglavlje XI. o K. A.

⁷ »Orlovska straža« 1927, br. 1, 8, 38.

Tako su govorili i jugoslavenski biskupi. Dubrova ki biskup dr. Josip Carevi u svom sve anom govoru na dain krunisanja pape 18. II. 1931. rekao je: »Da je rimski papa živu i Krist na zemlji«.⁸ Kr ki biskup Srebrni u svome govoru na Euharisti kom kongresu rekao je u Ljubljani ovo: »To svoje poslanstvo Krist neprestano i danas vrši po svom zamjeniku — Papi u Rimu. Katolicizam itave Jugoslavije poklonit e se na Kongresu ne samo Kristu u Presvetoj Euharistiji, nego i Kristu u Papi, u komu je usidren reflektor vjerske istine u svim vremenima do svršetka svijeta. *Krist u Presvetoj Euharistiji i Krist u Papi je isti Krist.* To je naša vjera«.⁹ Ovakvim divinizatornim i u stvari nedogmatskim tuma enjem Krista, Euharistije i Namjesnika njegova pape, vezao se najja im sponama katoli ki svijet s Rimom, s Vatikanom, s papom. Tako u Jugoslaviji, a tako isto i po itavom ostalom svijetu. Tako podre en hijerarhijski sistem u itavome svijetu, tako vrhovna glava crkve u Rimu. Pijo X. jednom je rekao: »Tko ljubi papu, ne razglaba njegove zapovijedi ili zabrane, niti dokle se prostire poslušnost prema njemu; *nek ne pripisuje nejasno u njegovim zapovijedima i ne sumnja u nju tvrde i, da zapovijesti ne ovise o vlasti papinoj i da nitko nije nad autoritetom njegovim ...* Jer takvi ljudi pa naju eniji nisu srasli s Kristom.« Ovako litvanski jezuiti u svome asopisu »žvenidže« (1935.) raspravljaju o papi, govore o njemu kao o Euharistiji, svetootajstvu oltara. Kad je jednom posjetio urednik toga lista papu, on je rekao, da Sveti Otac u njegovim oima izgleda kao druga Euharistija. Na to mu je Sveti Otac, potvrdivši te njegove rije i podvukao: »Vrlo dobro iniš, sine moj. ovako sude i, jer je to istina.« Zato i litvanski jezuiti pou avaju litvanske katolike, da se vrate u prošla vremena, kada su svi katolici, bez izuzetka, u dubini svoga srca osje ali, da su pravi vojnici papini, koji su smatrali, da je asno prolini krv za papu. Sjetimo se velike katoli ke istine: ljubavi i štovanja pape, pa bila i najve a, nikad ne e biti prevelika, jer je *papa nas vidljivi Krist*.¹⁰

Kao litvanski jezuiti isto su i hrvatski jezuiti tuma ili veli inu, božansku veli inu Kristovog zamjenika. »*Papa je u istinu Kristov zamjenik. Treba ga, dakle, slušati! I slušat emo ga i ljubit emo ga, jer je on drugi Krist na zemlji!*«¹¹

Ovako divinizirano bi e moglo je da pomislja na najve i gest u historiji savremene crkve da se osloboди sužanjstva pomo u Mussolinijeva fašizma. Oprostio je Pijo XI. bivšem radikalnom socijalisti, ateisti i antiklerikalcu, slavitelju Jana Husa, sve ono što je nekad na zborovima govorio pa i to da nema Boga, da je religija absurd u nauci, nemoral u praksi i bolest ljudi. Ali, takav je bio Mussolini u vrijeme Pija X. i Benedikta XV. U prvom programu fašisti kog pokreta 1919., Mussolini je još uveliko neraspoložen prema crkvi. Prema Syllabusima Pija IX. i Pija X. on je eo ipso osu en. U tom programu predvi a se sekvestriranje svih dobara religioznih kongregacija i aboliranje svih prihoda biskupske Kurija, koje tvore ogromnu pasivu za naciju i privilegij za jednu manjinu. U transformiranju Mussolinijeva internaciona lizma u fašisti ki imperijalisti ki hipernacionalizam Mussolini 1920. iz osnova mijenja svoje poglede na crkvu. Odjednom Mussolini vidi u crkvi veliku realnu silu, koja mu može biti od znatne pomo i pri izvo enju njegovih dalekosežnih imperija-

⁸ »Narodna svijest« (Dubrovnik) 18. II. 1931.

⁹ »Slovenec« 23. XII. 1934: »Naši škofje kli ejo na Euharisti ki kongres«.

¹⁰ »Starokatolik« 1938., br. 7-8.

¹¹ »Glasnik Srca Isusova« 1932., br. 2.

listi kih planova. U novom tajnom programu fašisti ke stranke nalazi se pravo maki-javelisti ki postavljena teza, koja je bila savršeno sprovo ena prije i poslije Lateranskog sporazuma. To je: »Utilizacija katoli ke crkve kao elementa talijanskog ekspanzionizma«. Odatle i prvi veliki i emfati ni bljeskovi u Mussolinijevim govorima kad god bi dodirnuo problem crkve koja ima biti korištena u cilju talijanskog imperijalizma i njegove penetracije preko granica Italije u sfere starog rimskog imperija. Ova njegova orijentacija nije mogla ostati samo tajna programa i njegovih posveenih izvršilaca. Godine 1921. Mussolini je javno u Parlamentu istaknuo tezu jedne sasvim nove i iznena uju e orijentacije, kojoj se Italija od Cavoura do njegovih dana uklanjala zbog neprijateljskog stava Vatikana, štoviše, Mussolini, nekadašnji antiklerikalac prekorava Carduecija zbog njegovog antipapskog utjecaja na talijansku inteligenciju. Na ogromno iznena enje ne samo »L'Osservatore Romana« nego ljudi napredne Italije Mussolini se s divljenjem okrenuo prema crkvi:

»Ali sve to, što se ini sjajno dok ostaje na podru ju književnosti izgleda nama fašistima, ljudima bez predrasuda ponešto nesavremeno. *Naglošujem, da su latinska i imperijalna tradicija Rima danas zastupane u katolicizmu.* Kako je govorio Mommsen, da ne možeš biti u Rimu bez univerzalne ideje, tako mislim i tvrdim ja, da je jedrna univerzalna ideja, koja danas postoji u Rimu ona ideja koja plamti iz Vatikana. *Veoma me uzinemiruje kada vidim da se ustanovljuju narodne crkve.¹²* Jer vidim da time otpadaju milijuni i milijuni ljudi koji se više ne obaziru na Rim. Stoga smatram da bi morala svjetovna i lai ka Italija, ako se Vatikan odrekne svojih svjetovnih sanja, dati Vatikanu materijalne pomo i i olakšice za škole, crkve, bolnice i drugo, što ima na raspolaganju država. *Jer razvoj katolicizma u svijetu i u inak da etiri stotine milijuna ludi iz svega svijeta gleda na Rim, na ponos je i korist tako er i nas Talijana.¹³*

Ovako se budu i diktator Italije, Duce Mussolini, približavao Vatikanu i rimokatoli koj crkvi. Svakako ne iz religiozno-konvertitskih razloga nego iz daleko-sežnih politi kih namjera i planova. Za njih je prije svega trebao da u Italiji ima pomaga a i saveznika pomo u koga e i u ostalom svijetu mo i da na e u izvjesnoj mjeri legitimnog interpreta njegova režima. Sve ove pojave još prije pohoda na Rim, i te kako su zapažene u Vatikanu, i o njima se raspravljaljalo u državnom sekretarijatu, a tako i u samoj papinoj kancelariji. U godini Mussolinijeva pohoda na Rim umro je Benedikt XV. i zamijenio ga Pio XI.¹⁴

S pohodom na Rim (1922.) zapo elo je i formalno provo enje fašisti kog programa. Naravno ovaj sada nije nikako antiklerikal, štoviše, može se re i, da je klerofilska, i pored svih shva anja o usurpaciji svega, javnog i duhovnog života Italije. Benito Mussolini kad je došao na vlast bio je inspiriran osnovnom idejom da katolicizam treba da u e u novi režim kao sastavni elemenat.¹⁵ Za uzvrat bio je Mussolini obasut pažnjama od strane Vatikana kakve nisu dotad ukazivane nijednom predsjedniku talijanske vlade od 1870. Zabrana masonerije i skidanje masonske

¹² Tu Mussolini misli na ehoslova ku kao i na reformni pokret u Jugoslaviji.

¹³ Luka Kostren i , Mussolini, Crkva i Jugoslaveni. »Jugoslavenska rije « 17. XI. 1932.

¹⁴ Vidi naprijed poglavje XI. o K. A.

¹⁵ Luigi Salvatorelli, La politica della Santa sede dopo la guerra. Milano 1937, 176.

emblema s Garibaldijeva spomenika, koji sa Gianicola prkosno prijete i gleda prema Vatikanu, primljeno je u Vatikanu s osje anjima zahvalnosti, priznanja i velikim nadama. Heroj preporoda i jedan od osnivalaca masonerije u Italiji jednim prostim gestom izmijenio se u fašistu i klerikalca. Zna i, nisu dakle samo Star evi i Radi bili osamljeni klerikalni falsifikati ovakve vrste. Zato je Mussolini, svijestan svojih koncepcija o obnovi isiilne Rimske imperije, odlu io da popusta, da se prilago uje, da daruje i nudi, a ako zatreba i prijeti nasiljima sviju vrsta, samo da u punoj mjeri iskoristi autoritet, snagu rimske crkve za svoje dalekosežne imperijalisti ke planove. U izraze osobite pažnje Vatikana prema diktatoru Italije spadao je naro it gest nepoznat dotad u protokolima crkve. Naime poznato je, da katoli ka crkva nare uje sve enstu da u misi i molitvama spominju vladare doti ne države i mole za njega. To je dotada vrijedilo samo za šefove države, tek je jedino talijanski kralj bio izuzet, jer se ime ekskomuniciranih nije smjelo spominjati u crkvi. Pio XI. je preko toga prešao i naredio je svome sve enstu, kako to javlja 1923. klerikalni »Corriere d'Italia« da moli za kralja Viktora Emanuela a osim toga da se »mora osobito prilikom duhovnih vježba toplim molitvama sjetiti Mussolinija, da mu Bog podijeli dovoljno jakosti za pobjedu nad svima unutrašnjim i vanjskim neprijateljima.¹⁶ Ova, izgleda prva službena veza izme u Vatikana i fašizma odnosno njezina šefa, nesumnjivo je kod julijsko-krajinskih Slovenaca i Hrvata koji su ve dosad imali prilike da iskuse teška razo aranja sa crkvom koja se stavila u službu njihove denacionalizacije, proizvela mra ne slutnje. Molitve za najve eg neprijatelja julijsko-krajinskih Slavena koji su od iredente te predhodnice fašizma, smatrani kao barijera na putu prodiranju fašisti kom imperijalizmu, a koje su morali moliti i julijsko-krajinski sve enici. Slovenci i Hrvati, bio je nesumnjiv znak u kome e se smieru odvijati crkvena politika Pija XI. u odnosu prema fašizmu i njegovu režimu i prema slavenskim manjinama.

Postoji ogroman niz dokumenata koji daju jasan uvid u saradnju izme u fašizma i Rimske Kuri je. Od njegovih po etaka 1922. pa sve do njegova sloma 1943. Pa opet sa strane službene i poluslužbene štampe Rimske Kurije nasto'alo se poslige sramotnog pada Benita Mussolinija i njegova režima dokazivati svijetu da takve saradnje i ovisnosti crkve od fašizma nije uop e bilo. Dva izrazita antifašista, politi ari i nau enjaci histori ari, Gaetano Salvemini i Giorgio La Piana, pokazali su to u svojoj nau no politi koj publikaciji »What to do with Italy« u etvrtom poglavlj u kome se govori o Vatikanu i fašizmu, o Vatikanu i predsjedniku Rooiseveltu, o Vatikanu i ratu, a tako i poslijeratnim planovima u vezi s Rimskom Kurijom. Jednako i sedmo poglavlje daje osobite poglede na crkvu i državu u poslijeratnoj Italiji, naro ito u vezi s Lateranskim ugovorom i fašisti ko-vatikanskim konkordatom.¹⁷

Kad je klerikalno-badoglisti ki list »L'Idea« (25. III. 1944.) stao polemizirati s jednim navodnim napisom G. Salvemini ja u kome je govorio o Vatikanu i njegovoj odgovornosti za tri rata, etiopski, španski i drugi svjetski, Salvenvni je odgovorio u bostonском »La Contocorrente« (septembra 1944.). u kome je dao u sintezi osnovne linije dokumentacije kroz koju se vidi ta povezanost i suradnja fašizma tokom puna dva decenija, unato tome što se branitelji klerikalnih teza pozivaju na

¹⁶ I Isusa oblič suze. »Preporod« 1923, br. 1-2, 4.

¹⁷ New York, 1943, SO-140, 243-260.

osude, koje je Pijo XI. izrekao protiv fašizma, kad je taj u izvjesnim pitanjima vjerskog karaktera pošao u raskorak sa crkvenim nau anjima u pogledu odnosa crkve prema državi.

Da bi sam odnos klerofašizma, da tako nazovemo jednim imenom politiku Rimske Kurije i fašizma prema jugoslavenskoj manjini u Julijskoj Krajini, bio jasniji i odre eniji, potrebno je da se ogledaju ovi klerofašisti ki elementi koje navode Salvemini i La Piana, a tako i neki drugi.

Salvemini podvla i da dvije osobe mogu da se ne slažu u izvjesnim to kama, ali se mogu složiti i sara ivati (»fare causa comune«) u mnogim ostalim to kama. Don Sturzo, šef Partito Popolare, koja je od samoga po etka fašizma bila s njime u sukobu, morao je osjetiti odmah pri dolasku Pija XI. da e on kao i njegova stranka biti žrtvovani za ra un fašizma.¹⁸ A taj don Sturzo nije se slagao s fašizmom u toliko to aka, da se nije nikad mogao s njime složiti niti s njime sara ivati, dok se Pio XI. nije slagao u ponekim to kama, a složio se u mnogim ostalima. To je i osnovna razlika izme u ova dva stava, klerikalne partije u Italiji i Vatikana prema fašizmu. Pijo XI. kritizirao je fašizam samo u onim to kama, gdje se fašisti ka doktrina suprotstavila katoli koji i kritizirao je samo crkvenu politiku Mussolinijevu, kad se ona ne bi slagala sa doktrinom katoli kom. Ali Pijo XI. nikad nije kritizirao unutrašnja i me unarodnu politiku Mussolinija, unutar i izvan ovih granica. Salvemini kaže da bi za saradnju Mussolinija i Pija XI. mogao nanizati itavu knjigu dokaza, ali on se zadržava na pojedinim.¹⁹

Januara 1923. imao je kardinal Gasparri, državni sekretar Pija XI., tajni razgovor s Mussolinijem u ku i grofa Santuccijs, predsjednika Banco di Roma. Složili su se da je potrebno riješiti Rimsko pitanje. Osim toga Mussolini se obavezao da e spaisdti Banco di Roma od pada na ra un talijanskih poreznika. Naime Banco di Roma uvala je imetak mnogih katoli kih ustanova kao i vatikanskih prelata. Govorilo se, da je ovaj razgovor koštao talijanskog poreznika jednu milijardu i dvije stotine milijuna. Da li je cifra apsolutno to na, nije se dalo utvrditi, ali to i nije važno, kaže Salvemini, jedan milijun više ili manje, ve je glavno, da su Pijo XI. i Mussolini u inili »causa comune«, da su se složili da spase Banco di Roma.

Kardinal Vannutelli, dekan Svetog Kolegija, javno je izrazio svoje poštovanje Mussoliniju 21. II. 1923., »za njegovu energi nu požrtvovnost domovini« i izrazio je uvjerenje, da je »izabran da spasi naciju i obnovi njenu sre u«. A to je bilo u vrijeme, kad su još ubojstva i krv antifašista u Turinu i u Speziji bili svježi. Obi an svijet, koji se borio u Partito Popolare nikako nije bio saglasan s kardinalom Vannutellijem, da bi Mussolini mogao spasiti naciju s takvim metodama.²⁰

Na prolje e 1923. Mussolini je pokušao prisiliti parlamenat (Camera dei Deputati) da proguta izbornu reformu, koja bi osigurala fašisti koj partiji ve inu od dvije tre ine na budu im izborima. Tome se protivio generalni sekretar Partito Popolare. S don Sturzom protivili su ise reformi još sto i sedam poslanika njegove stranke odbivši da izdaju svoje bira e. Me utim, dok se sve više razmahivala ova borba, 19. juna iste godine firentinski nadbiskup kardinal Mistrangelo, pri jadnome prijemu u

¹⁸ Luigi Salvatorelli. *La politica della Santa Sede*, 176.

¹⁹ G. Salvemini, *Il Vaticano e il Fascismo. Gli atti del clero cattolico in favore dell'uomo della Provvidenza*. Roma 1945.. 2.

²⁰ G. Salvemini. *Il Vaticano e il Fascismo*. 2-3.

ast Mussolinija, demonstrativno je na užas lanova Partito Popolare prišao Mussoliniju, zagrlio ga i poljubio. 11. jula, kad se u parlamentu diskutiralo o izbornoj reformi, don Sturzo bio je kod državnog sekretara kardinala Gasparrija i poslije toga sastanka don Sturzo je napustio svoju stranku dizorientiranu i obeshrabljenu. Rezultat je bio da je zakon u parlamentu prošao. Don Sturzo morao je da se podloži želji Vatikana. Nema sumnje da je ovaj gest i ova usluga Vatikana fašizmu bila od ne male pomoći u njegovu u vršivanju na vlasti.²¹

Malo poslije toga u augustu 1923. župnik u Argenti, don Minzoni, lan Partito Popolare, bio je ubijen, jer je smatrao, da ini dobro ako djecu drži podalje od omladinskih fašističkih organizacija. Na ovaj insult Pijo XI. nije reagirao. Karakteriziraju i ovaj dogadjaj Salvemini kaže da su »šutljiva sau esništva gora od otvorenih, jer sjedinjuju hipokriziju sa sau esništvom«.²²

Odnos, koji je zavladao između Vatikana i Mussolinija, i pored svih sitnijih nesnalaženja i neslaganja, naročito ukoliko je još Partito Popolare smetala da taj sklad bude u vršen i opet priznat, pokazao je ipak sasvim dirljiv izraz solidarnosti ova dva talijanska faktora. Kad je na dan proslave pobjede (1925.) pokušan atentat na Mussolinija, »L'Osservatore Romano« progovorio je o fašizmu na način koji nedvosmisleno tumači stav ne samo vatikanskog organa, nego zacijelo i itave Rimske Kurije.

»Zlo inci su morali shvatiti, da se na dan proslave pobjede u komu su usredotočeni veliki ideali i nade cijelog naroda nije smjelo posegnuti za udarcem, koji je bio uparen protiv režima. Jednim takvim udarcem nije se mogla slomiti nova struja, nove snage, novo stanje duha i nov režim, i ja historijska realnost i politički utjecaj stoje iznad svakog strana kog shvaćaju kao neosporne blagodati. Odatile je potekla varava nade da se politička zgrada koja je sagrađena 1922. može srušiti novim potresom. Ta je varava nade bila obuzela, poslije Matteotijeva ubojstva, mnoge političke partije, koji su na njoj zasnivali svoje držanje. Oni su još u januaru imali prilike da se razočaraju i da konstatiraju da se novi pokret nije zaustavio. Držimo da je one koji su ustrajali u slijepoj zabludi obuzelo zlo inačko ludilo i to baš u trenutku kad je domovina bila napela sve sile da ukloni ak i posljednje tragove nediscipliniranosti da državi, jedino državi, stvoriti potreban autoritet i snagu za zaštitu javnog poretku.«²³

Ove misli službenog vatikanskog organa prostrujale su ne samo kroz Italiju nego i kroz sve ostale katoličke svijete, gdje su bile zapažene kao izrazita naklonjenost i simpatija za jedan sistem za koji treba da se zalaže i da ga se pomaže.

Nema sumnje da je u traženju što bližeg i intimnijeg dodira sa šefom fašističke stranke bila i ponešto komična težnja da se tog nekadašnjeg antiklerikalca i ateista prikaže svijetu kao vjerskog branitelja i zaštitnika. Jer, samo tako moglo se protumačiti imenovanje Benita Mussolinija kao drugog po asnosti predsjednika Bratstva Treće reda Svetog Franje. Prvi po asnosti predsjednik bio je već talijanski kralj.²⁴

²¹ G. Salvemini, *Il Vaticano e il Fascismo*. 3.

²² G. Salvemini, *Il Vaticano e il Fascismo*. 3.

²³ »Starokatolik« 1925. br. 11.

²⁴ »Starokatolik« 1926. br. 12.

Poslije toga atentata najviše su se crkveni dostojanstvenici natjecali tko e ljepše i pohvalnije govoriti o ugroženom životu vode fašizma. Mise zahvalnice služili su biskupi i kardinali. Održane su prigodne propovijedi u kojima su se isticale zasluge državnika i Bogu se zahvaljivalo za spasen život, toliko dragocjen za itavu Italiju. »Bog je i ovaj put pokazao, kazivali su biskupi, da štiti Italiju«. Livornski biskup nazvao je Mussolinija »il Duce latino« i hvalio je u crkvi njegovu politiku, koja ima viši, svakom pravom Talijanu veoma dragi cilj: proširenje talijanskog suvereniteta na zemlje, koje su i prije bile rimske. Livornski biskup je pozdravio zaštitnika jedne takve politike i obeao mu pomoći cijele talijanske katoličke crkve. »Evo, nastavio je biskup, zar je to možda slučaj, što upravo danas, u asu kad i sam prvi ministar polazi u Afriku, odlazi onamo i moj drug, nadbiskup genoveški, Moretti? *On nosi onamo kip Matere Božje od Milosti. Glavni smisao njegova putovanja u Libiju jest taj, da svijet vidi kako ovdje talijanske vlasti i državna i crkvena, idu usporedo putevima, što ih je jednom udario stari i slavni Rim.*« Dakako jasnije i određenije jedva bi se mogla izraziti nekolaboracija nego jedinstveno gledanje na imperialističku politiku Italije obiju vlasti, svjetovne i duhovne, fašističke i crkvene. A ovako kao Livornski biskup osjećali su i govorili toliki drugi velikodostojnici crkve. Njihovi govorovi bili su izraz jednog programa, koji je bio već u izvođenju. Tršćanska »Istarska rije« mogla je da necenzuirano spomene tom prilikom da je jedan od najvećih ih uspjeha Mussolinijeve politike taj što je i Vatikan saglasan s njegovom politikom pa je stoga i podupire.²⁵

Prirodno je da se u ovako spremanoj atmosferi postepeno razrađiva na obje strane ideja rješavanja i okončanja Rimskog pitanja otvorenog 1870. sa nestajanjem papske države, poslije definitivnog sjedinjenja Italije. S gašenjem Partito Popolare rasle su osnove za prve razgovore koji su započeli u oktobru 1926., a završili se februara 1929. Međutim da su ti razgovori bili nevezani između dvojice pravnika, Mussolini i Pija XI. bili su u stalnom dodiru, svaki sa svojim delegiranim stručnjakom. Papin stručnjak referirao je ništa manje nego 129 puta, dok se nije prešlo na službene razgovore.

Upravo u asu kada su počeli ti prvi razgovori, održao je govor 31. X. 1926. kardinal Merry del Val, kao papski izaslanik na Katoličkom kongresu u Assisiju. Kardinal je izrazio zahvalnost »Onome koji drže u svojim rukama uzde talijanske vlade; ovidno zaštiti od Boga on je mudro poboljšao sreću u naciji, umnoživši svoj ugled u svijetu«. Sam Pio XI. je 20. decembra 1926. u svečanoj alokuciji obilježio Mussolinija kao »ovjeka poslanoga od Providnosti«.²⁶

Itav niz pojava potvrđivao je sve bliži i prisniji odnos dviju, službeno još uvijek rastavljenih vlasti, štoviše i pored oštrijih istupa fašista protiv onih sve enika i ostalih popolara koji se još nikako nisu dali u fašistički jaram. Međutim, upravo zato se na vrhovima pazilo, da se odstojanja sve više smanjuju i ponekada oštrene otupljuju. Koristila se redovno svaka važnija prilika da se taj intimni odnora između crkve i fašizma podvuče i na vidljivo nađe i dostavi svijetu. Jedan od takvih izraza zapažen je prilikom velikih manevra talijanske flote u Tirenskom moru junu 1927. La je su defilirale ispred Ducea. Međutim u velikodostojnicima bio je prisutan i kardinal Vincenzo

²⁵ »Starokatolik« 1926., br. 4.

²⁶ G. Salvemini, II Vaticano e il Fascismo. 4.

Vannutelli i to ne kao privatna li nost i Talijan nego kao predstavnik crkve, štoviše, on je blagoslovio talijansku flotu. Na iznena enje nefašisti kog svijeta, Vannutelli je u govoru povezao osnovne tendencije Duceova fašizma. »Iz ovog mora koje pripada Rimu, gdje je visoko podignuta nova bazilika (u Ostiji) posve ena Kraljici mira, ove e la e, uvijek i svuda otploviti s božjim blagoslovom za sre u i veli inu otadžbine«. Kardinal Vannutelli, veliki dostojanstvenik rimokatoli ke crkve, kojoj pripadaju mnogi narodi, govorio je jasno, ali papa nije ispravio njegov govor. Fašisti su bili oduševljeni. Zato je njihova »Illustrazione Italiana« (24. VII. 1927.) registriraju i govor kardinala dekana Svetog Rimskog Kolegija interpretirala sasvim pravilno kardinalove misli. »Nije se o ratnim stvarima moglo govoriti smišljenije, stavljaju i ratne oklopne la e u sjenu Zaštitnice Mira. Svakomu onomu, tko bi se u inostranstvu i ubudu e bojao imperijalizma talijanskog rimskog klera, eto mu odgovora! Ali, me utim, kardinal je rekao ono što je htio da kaže«.²⁷

Iste godine mjeseca decembra u tajnom konzistoriju, Pio XI. ponovno je veli ao Mussolinija kao ovjeka božje Providnosti: »Ni sama Italija, koju nam i priroda i vjera s mnogo razloga ine osobito milom, nije pošte ena od oluje. Ona je naime itava uzdrhtala od gnjeva i groze, kad je doznala za zlo ina ki pokušaj protiv onog ovjeka (Mussolinija), koji tako velikom snagom i oštromljem drži u ruci kormilo države, da se s pravom može re i da itava država dolazi u pogibao, kad god on do e u pogibao«.²⁸

Nijedan papa nije ni po jednom državniku poslige 1870. izgovorio, ni u etiri oka, a kamo li u konzistoriju, takve pohvale, identificiraju i jednu li nost sa itavom državom. Osje alo se da teokratski apsolutizam stoji na sli nom ideološkom postolju kao i fašisti ki totalitarizam. Stoga je i istim duhom prožet i »L'Osservatore Romano« kad je prilikom praznika osnivanja Rima podvukao, da »nije daleko dan kad e ponovo nad svijetom triumfirati Rim u kome e biti nerazdvojno zdržene osnove njegove mo i, naime duhovna i svjetovna vlast«.²⁹ Jer, od po etka XIV. stolje a, kad je Bonifacije VIII. progovorio o dva ma a svjetske monarhije, o »duo universi monarchiae gladii«, ove misli ponavljaju se kroz vijekove u Rimu. Odakle neugasiva želja i nenapušteno na elo, kojega su se jednako hvatali i na kraju sjedinjavali i sjedinili, Mussolini i Pio XI., Duce i papa, stvaraju i moderni fašisti ki cezaropapizam.

U ovakvim obostranim približavanjima sazrijevali su plodovi potreba, politi kih i crkvenih, fašisti kih i vatikanskih, u ovakvim me usobnim priznavanjima spremala se toliko potrebna atmosfera za likvidiranje šezdesetogodišnjeg spora. Dakako, na obostranu korist. Prednosti sužanske izolacije od 1870., koje su se neminovno javljale u cjelokupnom izvanitalijanskom katolicizmu i stvarala i stalno podržavala aureol nekog mu eništva i pa eništva, odjednom su za Rimsku Kuriju, za Pija XI., ali i Crnog Papu, generala jezuitskog reda Ledochovskog, postala manje važna. Ona su blijedjela ispred sve to ve ih opasnosti nenaklonjenog i vjerski nimalo razrađenog fašizma, koji je bio ve u svom obijesnom porastu. Za Kuriju je bilo od važnosti da e se ovakvim jednim sporazumom likvidirati i sva antikierikalna i soci-

²⁷ »Pobjeda« (Split 29. VII. 1927.).

²⁸ »Starokatolik« 1929., br. 10, 3.

²⁹ Prema: »Starokatolik« 1929.. br. 10. 3.

jalisti ka stremljenja, te dvije more koje su pritiskivale dušu upravlja a Crkve. Zato je trebalo prijateljstvom i sporazumom obuzdati ove opasnosti, koje su bile jednakо i u rukama diktatora, bez obzira na njegov nekadašnji ateizam. Dosta je bilo da se Duce približavao Crkvi, ma da su njega vodili u tome sasvim drugi ciljevi, drugi interesi, ozna eni još u prvim godinama formiranja stranke, vodila ga je ideja »utilizacije katoli ke crkve kao elementa talijanskog ekspanzionizma«. Crkva je težila k svojoj punoj slobodi, da u njoj izvede misiju, ozna enu u Bonifacijevim bulama »Ausculta fili« i »Unam sanctam« ne napuštaju i ideje primata nad vladarima i državama. Ovome je imao da bude mo an instrumenat savršeno organizirana K. A. Me utim, crkva nije ni izdaleka bila svijesna, da je njen visoki moralni prestiž u svijetu bio upravo u to vrijeme »sužanjstva« na najve oj visini, da je me unarodnom suverenom slobodom, pod uobraženim sužanjstvom, vršila svu svoju ogromnu duhovnu vlast. Pijo XI. nije bio svijestan, da e sloboda, koju e mu podariti Mussolini i fašizam, zna iti stvarno zarobljenje! Nije smetalo Rimsku Kuriju ni to, da je Mussolini izjavio Emilu Ludwigu, da ni sada nije po uvjerenju ni katolik ni krš anin. Pa opet, taj i takav Mussolini bio je u o ima upravlja a Crkve »poslan od Božje Providnosti«. Ma da je u fašizmu bilo i cezarizma, i makijavelizma, i ni eizma, s neprikrivenim veli anjem principa sile i nasilja, bez obzira na pravdu i ovje nost, prave kopirane ni eanske volje k mo i, pravog paganizma, to Vatikan, ponekad i ponešto samo dodiruje i osu uje iz tog mozaika protivština u enjima katoli ke crkve. Zaciјelo, iz velikih dalekosežnih razloga. Vjerujemo, da bi i u Vatikanu danas tako i brzo odgovorili na pitanje tko je bio ve i i korisniji za Crkvu, Cavour ili Mussolini? Nema sumnje, da bi CavouTovo ime zasjalo još svjetlijie i sadržajnije u jednom vatikanskom pokajanju. Ali njega ne e do ekati ovje anstvo. Jer, nepogrješivi ne zna za šta da se kaje. Jedno je više nego sigurno, da su ve prve godine fašisti ko-vatikanske simbioze, poslije Lateranskog ugovora i konkordata, pokazale da Pijo XI. nije od »zato enika« postao slobodni suveren. »Ima grijesaka koje ovjeka zarobe za sav život, analizira grof Sforza izmirenje Pija XI. s Italijom, onako kao što ga zarobe izvjesni zlo ini: Pijo XI. nije htio ili nije smio da vjeruje u slobodu, u koju je njegov prethodnik imao puno povjerenje, i on je postao žrtva i istinski zarobljenik bijedne diplomatske zaštite koju je sam stvorio... Svi oni koji se s užasom stresaju ve i na samu pomisao vjerskih gonjenja, antikatoli kih nasilja, moraju priznati s dubokim žaljenjem da je Pijo XI. sa svojim ugovorom od 1929. stvorio za takva gonjenja i nasilja u budu - nosti najšire mogu nosti, i to s više uspjeha od ikakve akcije volterijanaca i slobodnih zidara«.³⁰

Takozvani Garancijski zakon, koji je talijanska vlada predložila 1870. za reguliranje odnosa izme u Italije i Vatikana, i u kome su bile predvi ene sve prerogative Pape kao suverena i Sv. Stolice, Pio IX. je odbio, i ostao jie »zato enik«, da iz toga »zato eništa« crpe nemale koristi.³¹ O njima su govorili mnogi, ali kao da ih

³⁰ Carlo Sforza. Neimari savremene Evrope. 288-289.

³¹ Garancijski zakon, u stvari njegov nacrt izradio je znameniti borac iz epohe Risorgimenta ministar vanjskih poslova Visconti Venosta, koji se pri tome poslu savjetovao s akova kim biskupom Strossmayerom, glasovitim govornikom na Vatikanskom koncilu, gdje su se ova dvojica i poznala, za vrijeme boravka Strossmayera u Rimu. O tome je dao podatke W. Steedu sam ministar V. Venosta. Henry Wickham Steed, Through Thirty Years. 1892-1922. London 1924., I, 118. Ovaj važni Steedov podatak potvr uje i Stefano Castagnola u svojim memoarima koji je bio 1870. tako er lan vlade koja je donijela Garancijski zakon. Na sjednici vlade, održanoj 23. I. 1870.

je najbolje karakterizirao decembra 1898. barun Sidney Sonnino u razgovoru s engleskim katolikom ro akom vojvode od Norfalka Wilfri om Wardom, kojem je razgovoru prisustvovao engleski publicist Wickham Steed. Bio je to jedan od onih brojnih katolika onoga vremena koji su bili zabrinuti za sudbinu pape, i predlagali raznovrsna rješenja, koja bi mogla da zadovolje obje strane, Vatikan i Kvirinal. Ali, u Vatikanu su kardinali, kao što su Rampolla, državni sekretar i Mocenni, odlu no odbijali, kao nepraktična i neizvodljiva proponiranja. Razgovaraju i sa Sonninom o Rimskom pitanju, poslije razgovora s admiralom Canevarcm, koji ga je uveliko one-raspoložio, pošto mu je razbio iluziju o takozvanom neprijateljstvu izme u vlade i Vatikana, Sonnino ga je uvjerio da je admirala govorio suštu istinu. Naime, Sonnino mu je rekao, da su svi od reda kardinali bili uvjereni da je Rimsko pitanje bilo uistinu riješeno kad su talijanske trupe ušle u Rim (1870.). Ali nije u njihovu niti u talijanskom interesu da se dođe do izmirenja. Da bi mu to bolje objasnio, iznio mu je Sonnino svoj sluđaj.

»Ja sam protestant, ali ja sam i Talijan. Ja gledam na crkvu kao na najve u talijansku ustanovu, na glavnog posrednika za proširenje »talijanstva« po itavom svijetu. Njena vladaju a hijerarhija je u glavnom talijanska. Uistinu, ako crkva ima da ostane rimska, i da bude uspješno rukovo ena onda mora da zadrži ovu prednost. Mi Talijani ne bismo mogli nikad podnijeti jednog stranca kao papu niti stranu hijerarhiju u našoj sredini. Mi želimo da je Vatikan talijanski. Kad bi došlo do izmirenja izme u kralja i pape, tad bi papa prestao protestirati protiv njegova »zato enja«, i vi biste strani katolici uskoro sumnji ili Vatikan da je više talijanski nego katolički, i vi biste navaljivali za nešto što sli i na srazmjerne zastupanje u Svetom Kardinalskom Kolegiju. Kroz vrijeme, mi bismo imali Sveti Kolegij s ve inom stranaca, Francuza, Nijemaca, Španaca, Amerikanaca, Austrijanaca i što još ne. Jednoga dana oni bi izabrali jednog stranca za papu kojeg bismo mi morali da protjeramo iz Rima. Svijet u Vatikanu zna to vrlo dobro. Uslijed toga oni održavaju takav antitalijanski stav i protestuju protiv talijanskog »tla enja«. Ali im se ukaže prilika da se unaprijede interesi crkve, pa i s manjim sporazumima s talijanskom vladom, oni su sasvim spremni da je prihvate, pod uslovom da se o tome ne govori.«³²

Evo, ovako je izgledalo u stvari zarobljeništvo, zato eništvo »vatikanskog sužnja« od 1870. do momenta, kad su Mussolini i Pio XI. sve to htjeli postaviti i na novo stvorene osnove, nadaju i se, da e oba iz toga izvu i maksimum svojih vlastitih koristi.³³

I taj veliki dogođaj zbio se 11. II. 1929. u Lateranskoj palači.

S jedne i druge strane izreke su govorile i misli koje veli aju to djelo. Mussolini je u nizu svojih opservacija dao i ovu: »Ovo rješenje koje se postiglo bez

pro itana je velika promemorija biskupa Strossrnayera, koga on naziva hrvatskim nadbiskupom, u kojoj među ostalim savjetuje vladu da se nikako ne liši prava u estovovanja pri postavljanju biskupa koje neka prepusti kaptolima, župnicima i istaknutim vjernima. Sugestije biskupa Strossrnayera dostavio je vladu biskupov tajnik N. Voršak, i bile su prihvaene, od većine ministarskog savjeta. (Stefano Castagnola, *Da Firenze a Roma. Diario storico-politico del 1870—1871. »Biblioteca del Risorgimento XI. Torino 1896.*, 131-133).

³² H. W. Steed, *Through Thirty Years*, I, 135-136.

³³ Cio razvoj takozvanog Rimskog pitanja dao je u pregledu sve do 1929. i Gaetano Salvemini u svome najnovijem djelu »Mussolini diplomatico« (Roma, 1945., 295-319).

ikavog stranog uplitanja mi pozdravljam s velikim zadovoljstvom kao fašisti, jer je ono vezano uz naš režim i uz revoluciju crnih košulja. Pozdravljam ga kao Talijani, jer je diglo posljednju tešku sumnju o legalnom posjedu Rima. Pozdravljam ga kao katolici, jer priznavaju i otvoreno papi suverenitet dali smo vanjski lik i vrsto u njegovojo pastoralnoj misiji. *Vatikanski grad malen po teritoriju a prostran duhom s jedne strane, a monarchisti ki i fašisti ki Rim s druge strane, stoje Jedan uz drugoga kao srce i duša jedne velike i pobjedni ke nacije, priznaju i jedan drugoga kao lojalni prijatelji?** Dva dana poslije potpisivanja pakta, 13. februara 1929. Pijo XI. opet je definirao Mussolinija kao »ovjeka koga je Providnost dopustila da ga sretne.« Pijo XI. je protuma io kako Lateranski ugovor ne bi bio mogu, da »na drugoj strani nije bio jedan ovjek kao prvi ministar.«

17. februara 1929., na jednom prijem« koji je u Vatikanu dala Guardia Nobile del Papa, u estvovala je papska aristokracija i drugi visoki dostojanstvenici crkve, da se dive jednom filmu u kome se prikazuje u svoj slavi Duce. Kad se Duce pojavio na platnu, aplaudirali su jednodušno svi ti dostojanstvenici crkve u Vatikanu Pija XI.

Svi kardinali koji su se nalazili u Rimu 9. marta 1929. uputili su papi adresu, u kojoj govore i o »*onom izvanrednom mužu države*, t. j. o Mussoliniju, koji upravlja Italijom po odluci Božje Providnosti«.

Salvemini isti e ovo nekoliko primjera da pokaže kako su te misli bile upravljene li no Mussoliniju kao najzaslužnijem za oživotvorenje Lateranskog sporazuma. Zna i da su to priznanja, koja se ukazuju Mussoliniju, a ne talijanskoj vlasti. Naime sadašnji branitelji Rimske Kurije žele skinuti odgovornost s Rimske Kurije kao da je ona raspravljala i sklapala sporazum s talijanskom vladom, a ne i s Musolinijem, šefom fašizma.³⁵ Me utim kad sve enik u misi recitira molitvu »za kralja i za Ducea« (»pro Rege et Duce«) zacijelo ne moli za talijansku vladu nego za Musolinija.

Kardinal Pacelli, današnji papa Pio XII., održao je kao državni sekretar Pija X. 13. X. 1934. veliki govor u Buenos Airesu, i »*zazvao je blagoslov božji na Onoga koji upravlja domovinom i bdi nad njenom srećom?*«³⁶

Kardinal Pacelli, prilikom otvaranja ciklusa predavanja u Zavodu za rimske studije, održao je govor u kome je dokazivao da je Krist u stvari Rimljani, jer je Providnost Rim odredila da bude duhovni centar religije. U prisutnosti brojnih crkvenih velikodostojnika, pa i kardinala i visokih fašisti kih funkcionera, odmah u po etku svoje rije i, kardinal je odao pošt u papi, kralju, ali i Duceu.³⁷

Kroz buru negodovanja, koju je izazvao osvajači abesinski rat, uo se ponovo glas državnog sekretara Pija XI., kardinala Pacellija. Bio je to glas pun divljenja za Mussolinija. Bio je to hvalospjev, kakav je samo mogao da poželi Duce. Nekadašnji ateista bio je sada identificiran sa samim kršćanstvom. »Rim je, rekao je kardinal, bio stvoren i određen od Providnosti, da postane prijestolnica svijeta i centralno sjedište vjere. Carski Rim bio je historijska priprema za duhovno univerzalno carstvo Isusa Krista . . . Nikakav grad ne e pobijediti misiju Rima, grada Božjeg, grada inkarnirane mudrosti. . . Uništiti Mussolinija, to je cilj protivnika, a to zna i

³⁴ Rim i Rimsko pitanje. »Starokatolik« 1929., br. 8, 8.

³⁵ G. Salvemini, II Vaticano e il Fascismo, 4.

³⁶ G. Salvemini, II Vaticano e il Fascismo, 5.

³⁷ »Istra« (Zagreb). 28. II. 1935.

pogoditi srce Rima, glavu krš anstva, uništiti svece i ubiti Boga. I kako se može tražiti onda, da crkva ne podupre svog velikog križara, Mussolinija?«TM

Me utim ubrzo poslije zaklju enja ugovora i konkordata, moglo se zapaziti u klerikalnoj i fašisti koj štampi razmimoilaženje o zna enju zaklju enog ugovora, kao i o zaslugama onoga tko je najviše doprinio za rješenje Rimskog pitanja. Dok se na fašisti koj strani smatralo da su se sada katoli ka i fašisti ka ideja identificirale, dotle su klerikalci to odlu no odbijali. Fašisti ki publicist Francesco Coppola u lanku »La Croce e l'Aquila« slavio je izmirenje crkve i Italije i, dosljedno Mussolinij'evim mislima, a tako i op em uvjerenju Italije, ustvrdio je da se odsad katoli ka crkva identificira s Italijom. Uslijed toga e se religiozna politika Italije kretati u sferama vanjske politike Italije. *Križ i Orao, Crkva i Država, moraju biti tako koordinirani, da crkvena religiozna politika bude subordinirana vanjskoj politici Italije.* Me utim ova fašisti ka iskrenost, koja je otkrila suštinu fašisti kih nadanja, nije bila prijatna Vatikanu. Zato se »L' Osservatore Romano« nije složio s ovakvim shva anjem, ma da je papa Pio XI., kao histori ar 1902. ustvari jedno te isto tvrdio. Stoga je sasvim prirodno da je zagreba ki konzervativni »Obzor« (25. II. 1929.) koji je tada uveliko uga ao svojim napisima hrvatskim klerikalcima zaklju io da je sada rimska crkva upregnuta »u izvo enje rimskog imperijalizma«. Sve je to isto što je i milanski fašisti ki »Libro e Moschetto« (7, 1929.) otvoreno i iskreno podvukao: »Prvo je krš anstvo osvojilo rimsku državnu organizaciju. Humanizam je ispravio tu nepravdu osvojivši krš anstvo pomo u katoli kog nepotizma. *Fašizam s Lateranskim ugovorom apsorbira i taj humanisti ki katolicizam. Fašizam e zamijeniti Svetu Stolicu ne kao centar crkve, ve kao centar katoli ke organizacije usvajaju i njezine metode i tradicije . . .* Ako zna i zbliženje fašizma katolicizmu, da fašizam naslje uje katolicizam, tad fašisti ka omladina u njemu pozdravlja genij Ducea koji je izabran divan pult da Italija Liktorija dovede do Imperija preko Crkve«.

Na ovo, sva zgranuta, odgovara franjeva ka »Nova revija«, tvrde i da je Lateranskim ugovorom prznata papi nezavisnost od bilo koga, pa i od Italije.³⁹ Me utim zagledaju i u stvarnost fra Krsto Kržani , iako uobražava da je Mussolini rješavanjem Rimskog pitanja pošao u Canossu, gdje se imao pokloniti pobjednici crkvi, ipak sa strahom dogledava daljni tok razvoja. »Bez obzira na politi ke reperkusije pri rješavanju tog pitanja, kao katolici i sinovi pape želimo, da što prije Sveta Stolica dobije svoju potpunu politi ku slobodu. Pravi interesi crkve od tog e imati samo koristi«.⁴⁰ Ista »Nova revija« dok u jednom bro/ju podvla i, da je »zasluga osobito talijanskog diktatora B. Mussolinija, što je ovaj posao sa željenom posp'ešenoš u sretno kraju priveden«⁴¹ dotle ve u slijede em broju odri e Mussoliniju njeno nedavno priznanje. Sada je samo papa zaslužan za taj Lateranski ugovor. »Rješenje Rimskog pitanja Njegovo je (tj. papino) djelo, epohalno djelo. Da je Njegovo vidi se iz toga što je riješeno iz religioznih motiva. *Kije Mussolini riješio Rimsko pitanje, riješio ga je Pio XL*, jer je stupivši na najviši tron na zemlji, blago-

³⁸ Crkva i rat u Africi. »Javnost« 1936., br. 19, 426-427.

³⁹ Pio XI. i kritici Lateranskog traktata i konkordata. »Nova revija« 1929., br 3-4, 505-510.

⁴⁰ Fra Krsto Kržani , Aktuelnost Rimskog pitanja. »Nova revija« 1929., br. 1, 73-76.

⁴¹ Lateranski ugovor. »Nova revija« 1929., br. 2, 188-189.

slovivši Urbem et Orbem s Petrove vanjske lože najavio Crkvi da je misija Njegova pontifikata — pacifikacija svijeta«.⁴²

Ova rezoniranja dalmatinskih franjevaca samo su refleks polemika koje su se po ele voditi između klerikalne i kurijalne štampe s jedne strane i s druge fašisti ke.

U toj polemici nije izostao ni sam Duce. Izazvan od vike klerikalne štampe Mussolini je 13. maja 1929. u parlamentu rekao da je Città del Vaticano jedna stvar, a kralj Viktor Emanuel druga, sasvim različita, što više Mussolini se nije ustezao da kaže da »crkva nije suverena u državi, niti je slobodna«. Na užas Vatikana i samoga pape, Mussolini je sasvim heretički izjavio, da je kršćanska religija »rođena u Palestini, ali je postala katolička tek u Rimu. Da je bila ostala u Palestini, mnogo je vjerojatno da bi ostala jedna od tolikih sekta koje su u onom žarkom ambijentu cvjetale, kao na primjer one Esejaca i Terapeuta; a mnogo je vjerojatno da bi se i ugasila ne ostavivši iza sebe ni traga«. U zamahu svojih antiklerikalnih misli, Mussolini je ocrtao širokim potezima svjetovnu vlast papa, a tako i Rimskog pitanja, (t. j. odnosa Italije prema papskoj državi, Vatikanu, koji je sprečavao ujedinjenje Italije), narođeno ito od početka Risorgimenta. Stoga su za njega Lateranski ugovori samo produženje, a nikako ni improvizacija niti prevrat. »Mi nismo oživjeli svjetovnu vlast papa: mi smo je sahranili.« U aluziji na stipulaciju I. I. Konkordata s obzirom na svetost grada Rima, Mussolini je dopustio, da je Rim svet, »Sacra Roma« zato jer je postao prijestolnica imperije, a svet još i stoga, jer je postao kolijevka katolicizma, svet radi neznanih junaka i zbog žrtvenika palih fašista. Mussolini obeća katolicima, da će ostati nesmetani, a što se tiće zahtjeva, da se ukloni spomenik Giordanu Brunu, rekao je, da će ostati gdje se i nalazi. »Sad već imam utisak, da bi tako postupanje bilo okrutno protiv ovoga filozofa, koji ako je grijehio i ustrajao u grijehu, platio je«, završio je diktator govoreći i s energijom o etničkom karakteru fišističke države. Na kraju, da bude još izazovniji i neprijatniji, Mussolini je spomenuo i grofa Cavoura, koji je 1861., na Uskrs nudio crkvi izmirenje. »Njegovu maslinovu granicu mogao bi on sad da ponese na njegov grob, jer je danas njegova nuda realizirana, i njegova je goru a želja ispunjena«.⁴³

Ogromnu je senzaciju u svijetu izazvala polemika u kojoj sada u estvuju Duce i Pijo XI. 30. maja 1929. Pijo XI. uputio je kardinalu sekretaru Gaspariju pismo, u kome govori o dubokom uzremenu i žalosnom ishodu na potetnu radost izazvanu događajima od 11. februara. Za papu su ovi Mussolinijevi izražaji ne samo heretički, nego i poganski kad se o bitnosti kršćanstva i katolicizma, na takav strahovito ponižavajući i na in gorovi.

Tako se je u život provodio Lateranski ugovor i Konkordat u jednoj stalnoj oscilaciji neraspoloženja i nadanja, kritiziranja i uzmicanja, ustvari ostajanjem obiju strana pri ranijim shvatanjima i težnjama, da jedan drugoga iskoristi. Na osnovi Konkordata bila je jasno određena djelatnost K. A. kao i religiozni odgoj omladine. Međutim Mussolini je htio biti jedini gospodar u odgoju omladine pa je stoga držao na uzdi K. A. Suprotnosti su narođeno ito došle do izraza 1931., kada su teroristički sukobi morali dovesti obje strane do ponovnog izmirenja. Poslije papine enciklike »Non

⁴² Catholicus, Pio XI. i kritici arhitektura Lateranskog traktata i konkordata. »Nova revija« 1929., br. 3-4, 505-510.

⁴³ Luigi Salvatorelli, La Politica della Santa Sede. 204-207.

abbiamo bisogno« od 29. juna 1931. i itavog niza polemi kih natpisa izme u »L' Osservatore Romana« i fašisti ke štampe, ova je olu'jjina sa svom svojom grmljavinom na kraju rezultirala u novom sporazumu izme u fašisti ke Italije i Vatikana po etkom septembra 1931. Bio je to novi dodatak Lateranskem ugovoru. U enciklici, papa je naro-ito naglasio da nije imao namjere osuditi partiju i režim kao takav. On je želio samo ukazati na izvjesne stvari u programu i u¹ fašisti koj aktivnosti koja se suprotstavila sa svojom doktrinom katoli koj praksi.

Salvemini ukazuje na to »da je osu ivanje fašisti ke doktrine i fašisti ke crkvene politike, a u isto vrijeme sura ivanje s fašisti kim režimom, postalo tehnika Vatikana od 1922. do 1943. Branitelji Vatikana zahtijevaju da se Talijani sje-aju samo osuda a da se zaboravlja suradnje. Veoma udobno!«⁴⁴

Ovaj novi isporazum, ustvari bio je nova kapitulacija Vatikana. Sva je svjetska štampa posvetila tom dokon anom sporu dovoljno pažnje. Tri su to ke bile u pitanju. Ponovo se konstatira da je K. A. u Italiji isklju ivo crkvena organizacija, koja je direktno podre ena biskupu. Biskupi odre uju lanove uprave ove organizacije izme u duhovnih i svjetovnih lica. Za lanove uprave ove organizacije ne e mo i biti postavljena lica koja su pripadala ili pripadaju partijama koje su neprijateljske sadašnjem režimu. Cilj K. A. bit e isklju ivo vjerski i ona se ne e baviti politikom, a najmanje partijskom agitacijom. Zastava K. A. i svih njenih organizacija bit e talijanska nacionalna zastava. U drugom dijelu sporazuma odre uje se da K. A. ne e u svom programu imati da izvodi nikakvu socijalnu akciju, pa prema tome ne e organizirati sindikalna udruženja radnika i zanatlija. U tre em i posljednjem dijelu to no se odre uje kako treba da budu organizirana omladinska udruženja kojima e rukovoditi K. A. I ove organizacije primit e nacionalnu talijansku zastavu kao svoju vlastitu i ne e se upuštati u organiziranje sportskih društava za fizi ki odgoj, nego e se samo baviti prosvjetnom i religioznom akcijom. Vatikanski »L'Osservatore Romano« oduševljeno je pozdravio ovaj sporazum i naro ito istaknuo da e u K. A. mo i da aktivno u estviju i lanovi fašisti ke stranke. S druge strane glavni organ fašisti ke stranke »II Popolo d' Italia«, u lanku svog direktora Arnalda Mussolinija (3. IX. 1931.) tako er je istaknuo znatnu važnost ovog sporazuma. Ona je u tome što fašizam nije nikad pomiclao da Italiju stavi u položaj u kome je bila za vrijeme prošlih režima, koji su imali izrazito masonska, liberalni i antiklerikalni karakter. Fašizam je uspio u svojim namjerama, jer e iz K. A. biti isklju eni ljudi koji su bili raniie pristalice antifašisti kih partija i koji su u vrijeme fašizma provodili dvoli nu politiku. Sada više ne e biti katoli kih sindikata nego samo fašisti kih. Osim toga katoli ke omladinske organizacije, poslije ovog sporazuma, ne e mo i više da dolaze u suprotnost s programom fašizma i smjerovima fašisti kog režima. Arnaldo Mussolini na kraju je podvukao, da se neprijatelji fašizma u inostranstvu sada mogu uvjeriti da izme u katoli ke crkve i fašizma ne postoje na elno suprotnosti i da sve špekula- cije protiv fašizma nemaju uspjeha. U minuloi borbi najžeš e je napadao Vatikan i K. A. »II Lavoro Fascista«. Sada taj list pozdravlja sporazum i isti e, da ie talijanska država katoli ka i da prema tome svi katolici u Italiji mogu biti dobri Talijani a time i dobri katolici. »II Giornale d' Italia« vidi u ovom sporazumu nov dokaz

⁴⁴ G. Salvemini, *Il Vaticano e il Fascismo*, 6-7: G. Salvemini — G. La Piana, *What to do with Italy*. New York, 1943., 1Q3-104.

politi ke mudrosti Mussolinija. Fašizam je postigao ono što je htio. Odgoj omladine isklju ivo je pravo države i u tom fašizam ne poznaje kompromisa. Po sporazumu zaklju enom s Vatikanom K. A. mo i e. »provoditi samo vjersku propagandu, dok se u politi ku ne e smjeti miješati. Prema tome fašizam je dozvolio rad K. A., dao je Bogu što je božje, ali pod uslovom da se caru da što je carevo.⁴⁵

Koliko je Vatikan imao da plati na drugim stranama za postignuti sporazum, vidjet e se kasnije, naro ito u vezi s denacionalizacijom Julijske Krajine, koja e se otad još ubrzanjim tempom provoditi. I to uz pomo i suradnju crkve.

Dakako, ovaj sporazum 1931. nije istodobno zna io i potpuno dokon anje trvenja koja su od asa do asa nicala u raznim sitnjim i krupnjim pitanjima. Takve nesuglasice pokazalo je na primjer i otkrivanje spomenika bersaljera u Rimu septembra 1932. na mjestu gdje je skršen otpor branilaca papske države (1870). Ovaj spomenik imao je da simbolizira zauzimanje Rima od strane talijanskih trupa i definitivno ujedinjenje Italije, ma da je tadašnji papa Pijo IX. bacio na uzurpatore anatemu. Polemika koja se tim povodom razvila pokazala je koliko se obje strane u izvjesnim pitanjima razilaze.⁴⁶ Pa opet, ljubav je bila toliko duboka da do rastave nije moglo do i. O desetogodišnjici fašizma objavila je vatikanska Revija »Jus Pontificium« lanak u kojem veli a fašizam i sve ono što je fašizam kroz deset godina rada postigao na svim podru jima, štoviše fašizam je mnogo u inio na polju u vrš ivanja božanskog prava crkve u Italiji. Prema tome listu Mussolini je vratio javnu ast crkvi, uveo je vjersku obuku u škole, dao slobodu papi i riješio mnoga druga sporna pitanja izme u države i crkve. Stoga nije udo da fašizam izaziva udivljenje i u crkvenim krugovima. lanak se završava molitvom Bogu da uva diktatora Mussolinija koji je u inio mnogo za crkvu, za dobro religije i civilizacije.⁴⁷ Nije udo da »Jus Pontificium« piše s ovakvim oduševljenjem o fašisti kom desetgodišnjem jubileju kad je iste godine Mussolini odlikovan najvišim odlikovanjem koje papa daje samo vladarima, o trogodišnjici Lateranskog ugovora. Tada je talijanski diktator primljen u Vatikanu s kraljevskim po astima. Na dan posjete Mussolinijeve Vatikanu dao je papa sve ano osvijetliti crkvu svetoga Petra. Unato tome što je Mussolini nebrojeno puta uputio omladini misli, kojima ju je odgajao u ratni kom raspoloženju, sa zahtjevanjima da nau i mrziti. Njegova parola »Imparate a odiare!« — »Nau ite mrziti « razra ivana je od ideologa novog omladinskog odgoja na najpoganskiji na in. Mržnja protiv protivnika fašizma postaje za faštiste najplementitija forma obrane faštisti ke ideje, koja je, kako kaže vo a omladine Carlo Scorza, religijska ideja. Scorza tvrdi da je fašizam najoriginalniji fenomen, tipi no talijanski, pa -se i ne može ugledati ni u kakav drugi pokret prošlosti, nego jedino može da primi pouku od jednog drugog velikog rimskog fenomena, a to je katoli ka crkva. Ali da se razumijemo, nastavlja Scorza u asopisu »Giovantu Fascita«, fašizam ne uzimlje pri tome u obzir onaj dio crkvene historije u kojoj sve vrvi od poniznih i skromnih figura, koje su, uza svu svoju nedvosmislenu svetost, dovodile crkvu u faze velike dekadencije, jer ljubav i slatko a ne koriste ni emu . . . Fašizam se ugleda u konstruktivnu stranu katolicizma, u doba velikih stubova crkve, velikih papa, velikih biskupa, politi ara i ratnika, koji su znali pograbiti ma a tako i križ. a znali su da

⁴⁵ Sporazum izme u Italije i Vatikana. »Politika« 4. IX. 1931.

⁴⁶ Faštisti ka Italija i Vatikan. »Politika« 20. IX. 1932.

⁴⁷ Vatikanska revija veli a fašizam. »Starokatolik«. 1933: br. 2. 7

se služe loma om kao i ekskomunikacijom, a isto tako i mu ilištem i otrovom. To su bile ponosne i divne pojave, oduševljava se moderni fašist, pred kojima su se hereze sakrivale u biblioteke i udaljena brda, kneževi i kraljevi prigibali koljena pred Rimom. Sve su to fašisti ki uzori, sve su to bili borci i što je važno, »mrzitelji«, od kojih su neki prešli sasvim zasluženo s prijestola svetoga Petra u red nebeskih svetaca. Upravo zato se održala crkva dvije hiljade godina, tvrdi ovaj fašista, jer je imala u svom vodstvu »mrzitelje«. Zato treba i fašizam da se ugleda u ovu školu nepomirljivosti i mržnje. Stoga u prvom redu "treba da se inspirira mlada generacija tim duhom, ako želi postati vojska nove religije.⁴⁸

Mussolini i njegovi vjerni ideolozi ovako su kroz nau anje mržnje duhovno oružali fašisti ke organizacije i generacije omladine za rat, koji e ostvariti san velike imperije, san obnove rimskog carstva. Ve tada su u planu bile Abesinija, Albanija, Gr ka, Jugoslavija. Ve sada su se ocrtavale konture budu eg velikog imperijalisti kog fašisti kog rata. Jer dok je cito svijet raspravlja o razoružanju i tražio mir, dотле Mussolini 7. VII. 1932. u »II Giornale d' Italia« govori o miru i ratu i konstatira da fašizam ne vjeruje ni u mogu nost ni u korisnost svjetskog mira. Zato fašizam odbacuje pacifizam, o kome je ali kao o Pax Romana, sanjao Pijo XI. od prvog trentka svoga uspinjanja na vlast. Rat dovodi do najve eg napona svih ljudskih energija i on daje pe at plemenitosti onim narodima, koji imaju hrabrosti da zagaze u rat.⁴⁹

Mussolini je ovakvim evan eljem talijanskog fašizma, u kome su mržnja i rat osnovna potka, pripravlja svoje mase za Etiopski rat. U tome je bio Mussolini dosljedan, sve od prvog svjetskog rata, kad je napustio socijaliste i stao da propovijeda i provodi princip snage i sile protivu principu prava. Zato je i Mussolini poslije prvog svjetskog rata bio najgrlatiji slavitelj rata kao fašisti ke doktrine, pomo u koje se opravdavaju težnje Italije za obnovom Rimske imperije. Antipacifizam i imperijalizam njegove su osobine.

Mussolini bio je spreman, da u ini prvi skok u Veliki rimske imperij. 5. septembra 1935., upravo na dan, na koji je zapelo Društvo naroda da diskutira abesinsko pitanje, održavao se u Teramu nacionalni Euharisti ki kongres, na kome su bili pored papinskoga legata, još 19 nadbiskupa i 57 biskupa. U tom momentu Euharisti ki kongres, demonstriraju i protiv odluka Lige naroda, izlažu i se za spremnu agresiju, izglasao je aklamacijom poslanicu Mussoliniju, u kojoj se reklo: »Katoli ka Italija moli za rastu u veli inu ljubljene domovine, u injenu naj vrš om od vaše vlade«.⁵⁰ Me utim i sam Pio XI., kako dolikuje patrioti koji sanja o realiziranju Imperije, sekundirao je Musoliniju u abesinskom ratu. Prilikom me unarnog kongresa bolni arki u Rimu koji se održao u drugoj polovici augusta 1935., primio je papa u audijenciju kongreskinje, pa im je iznio i svoje poglede na rat. U govoru bile su o igledne aluzije i na opasnost rata izme u Italije i Abesinije. Papa se ve od same pomisli na rat užasava od strahota koje su s ratom povezane. »Ve vidimo da se u inostranstvu govori o osvaja kom, o navalnom ratu: to je predpostavka, na kojoj se mi ne emo ak ni zaustaviti, predpostavka koja zbunjuje. Rat

⁴⁸ Evan elje talijanskog fašizma — Mržnja i rat. »Novosti« 15. VII. 1932.

⁴⁹ »Starokatolik« 1932., br. 8-9, 3.

⁵⁰ G. Salvemini. II Vaticano e il fascismo, 8.

koji ne bi bio drugo nego osvaja ki bio bi o igledno nepravedan rat. .. Mi ne možemo ni misliti na nepravedni rat, ne možemo predpostaviti njegovu mogunost, a da ga odlučno ne odbijemo: mi ne vjerujemo i ne smo vjerovati u nepravedan rat. S druge strane, govori se u Italiji, da bi se radilo o pravednom ratu, jer se obranbeni rat za osiguranje granica protiv neprestanih pogibelji, rat potreban za ekspanziju stanovništva koje se iz dana u dan povećava, *rat poduzet da se obrani ili zaštititi materijalna sigurnost jedne zemlje, takav rat sam po sebi je opravda?!* .. Jedna stvarini nam se da je izvan svake sumnje, a to jest da je potreba ekspanzije fakat, o kojem treba voditi računa i da pravo obrane ima granice i mјere na koje treba paziti da ne bi obrana bila kriva.⁵¹ Pio XI. da opravda svoju savjest talijanskog patriote stao je, unatoč kasnijoj odluci, da je Italija napada i da je rat osvaja ki, na gledištu da je rat Italije protiv Abesinije osvaja ki samo jedna hipoteza, dosljedno da je pravedan i kao takav, po načinu katoličke Crkve, naročito osnovani na mislima sv. Augustina, opravdan i dopustiv.

A Mussolini i nije drugo tražio nego da mu papa definira kakav je rat dopušten, jer je on imao u svojoj organizaciji sve ono, što je i Pijo XI. za jedan takav rat predviđao da ga dopusti, ako ne i blagoslovi. T. j. obrana, osiguranje granica, neprestane pogibelji i potreba za ekspanziju stanovništva, koja se iz dana u dan povećava i na kraju materijalne sigurnosti jedne zemlje. Zato sasvim pravo kaže Salvemini da su ovi argumenti Pija XI. prije neposrednog izbijanja italo-abesinskog rata potpuno identični s argumentima fašističke propagande, vršene za ovaj Mussolinijev rat još od 1933.⁵² 7. septembra, dok je Skupština naroda u najvećem uzbuđenju raspravljala ovo pitanje, papa je održao još jedan javni govor, u kome je izrazio da se moli za mir ali da tako da želi da bi »nade, prava i potrebe talijanskog naroda bile zadovoljene, priznate i garantirane naravski s pravom i mirom«.⁵³ Sutradan je Mussolini izjavio da talijanski narod tako da želi mir koji će biti pravdom, a 3. oktobra 1935. zapravo je — bez objave — vojničke operacije. Ma da je Italija osuđena u Ligi Naroda kao napadač, katolička crkva bila je na strani napadača koji je u ime ukidanja ropstva, nosio crnom svijetu novo i strašnije, fašističko ropstvo.

Međutim s rimskim prvosvetnikom nije se u emigraciji složio znomeniti šef bivše talijanske klerikalne partije, don Sturzo⁵⁴. On je bio u svojoj antifašističkoj orientaciji daleko bliže istini nego nepogrješivi interpret Evanđelja. U jednoj izjavi, don Sturzo je naglasio da je »rat u Africi posljednje nasilje koje je Mussolini izvršio nad Italijom . . . Ma kakav bio tok vojnih operacija, afrički rat e se zaključiti propašću za našu zemlju, osudom bez apelacije za onaj režim, koji je provocirao taj rat. . .«⁵⁵

. Sada slijedi opće poznata injenica da se za taj osvajački i najsuroviji rat u kome je bila na visini divljava ka upotreba plinova, koje je Badoglio morao upotrijebiti da slomi herojski otpor nenaoružanog naroda, založila najjednodušnije itava hijerarhiju talijanske katoličke crkve. Kardinali, nadbiskupi, biskupi natjecali su se ne samo da i govorima i zlatom pomognu osvajanje Abesinije, nego da i pomoći u znomenitih udotvornih svetih slika, izbore pobijedosni pohod u Imperiju. Na sve strane

⁵¹ Sveti Otac Papa protiv rata. »Glasnik beogradske nadbiskupije« 1935., br. 36.

⁵² G. Salvemini. II Vaticano e il Fascismo. 9.

⁵³ G. Salvemini. II Vaticano e il Fascismo. 9.

⁵⁴ »Istra« (Zagreb) 10. IV. 1936.

blagoslivljanja oružja, zastava, vojnika, la a, topova, aviona itd. itd. Salvemini je izbrojio sedam kardinala, 29 nadbiskupa i 61 biskupa koji su se svom snagom zalagali za taj agresivni talijanski rat.

8. XII. 1935 biskup iz Civita Castellana govore i u prisutnosti Mussolinija zahvalio je Bogu, što mu je »dopustio da vidi ove epske dane koji su posvetili naše jedinstvo i našu⁵⁵ vjeru«.⁵⁵ Biskup iz Nocera Umbra Msgr. N. Cola uputio je u pastoralnom pismu svoje misli vjernima i istaknuo da »kao gra anin talijanski misli da je ovaj rat *pravedan i svet* za obranu jednog vitalnog dijela domovine, zapravo naših kolonija, kao i neizbjježne potrebe za ekspanzijom naše energije. Mi taj rat smatramo pravednim i svetim, i radi afirmacije našeg prava na civilizaciju, koje nam je bilo priznato vjekovnom tradicijom, pjesnika, umjetnika, junaka, svetaca, mornara i istraživa a«.⁵⁶

Gori ki nadbiskup Margotti, fašisti ki nasljednik Slovenga Frana Sedeja, naredio je da se u svim crkvama njegove dijeceze u Julijskoj Krajini moli za pobedu talijanskog oružja kao i za pobjedu protiv sankcija, koje je Liga naroda odredila protiv agresora, štoviše, Msgr Margotti je, upravo na petogodišnjicu tragi ne Sedejeve smrti, poslao sekretaru gori kog Fascia svoj zlatni lanac i jednu⁵⁷ zlatnu vatikan-sku monetu kao svoj poklon za produženje rata u Abesiniji koji se nije onako pravedno i sveto odvijao kako su to zamislili napada i. Dakako, Msgr Margotti nije ni sada propustio priliku da blagoslovi gori kog fašisti kog sekretara »i sve lanove organizacije, koji o njemu ovise«.⁵⁷

Rije ki biskup Santin 14. X. 1935. rekao je u svome govoru prilikom sve anosti proširenja rije kog sjemeništa, da je abesinski rat, rat za civilizaciju, pa e se i on kao i njegovi sjeminištarci svakodnevno moliti za talijanske vojниke, koji se bore za civilizaciju.⁵⁸

U natjecanju crkvenih velikodostojnika u abesinskoj kampanji nije bio u posljednjem planu nadbiskup rimski Msgr. Pizani, koji je uputio od svoje strane veliku koli inu zlatnih predmeta s pismom, u kome daje izraza svome patriotskom oduševljenju u vezi s borbama u Abesiniji. Biskup Pinerola pozvao je svoju pastvu da sura uje i rije ju i djelom na ja anju talijanskog otpora protiv sankcija. U svome apelu nije biskup zaboravio da spomene da želi Abesincima koji se nalaze u barbarstvu i ropsstvu svjetlost evan elja i blagodati rimske civilizacije.⁵⁹ Biskup iz San Miniata je izjavio, da je »za pobjedu Italije kler spremna da rastopi zlato crkve i bronzu zvona.« Biskup iz Siene pozdravio je »Italiju, našeg velikog Ducea i naše vojниke, koji se bore za pobjedu istine i pravde.«⁶⁰ Svakako, najvatreniji ratni ki govornik bio je milanski kardinal Schuster, koji je ozna avao abesinski pohod kao pravi krstaški rat. Kardinal je najizrazitije predstavio stav Vatikana i katoli ke crkve u abesinskom ratu — na sasvim klerofašisti ki na in. O danu sve anosti Marcia in

⁵⁵ G. Salvemini, *Il Vaticano e il Fascismo*, 48

⁵⁶ »Istra« (Zagreb) 26. X. 1935.

⁵⁷ »Istra«, 3. XII. 1935.

⁵⁸ »Istra« 26. X. 1935.

⁵⁹ »Novosti« 27. XI. 1935. Tarantski nadbiskup je u unutrašnjosti podmornice, na 30 m dubine služio misu, u prostoru odakle se puštaju torpede, u prisutnosti vojnih i fašisti kih funkcionera, slavio talijansko oružje koje donosi svijetu rimsku civilizaciju, spas duša i blagostanje. (»Istra« 28. II. 1936).

⁶⁰ G. Salvemini, *Il Vaticano e il Fascismo*, 8-9.

Roma 26. X. 1935. kardinal je održao propovijed u milanskoj katedrali pred predstvincima Camicie Nere za pomen žrtvama fašisti ke revolucije. Kardinal je podvukao, da je »28. oktobar«, t. j. dan pohoda crnih košulja na Rim, »otvorio novo poglavlje u historiji Italije, a isto tako katoli ke crkve u Italiji«. Kardinal je spomenuo i zaklju ivanje konkordata i prvi triumfalni izlazak Svetog Oca pape poslije 1870. Raspe e se opet vratilo u škole, katekizam se predaje »ballillama, avangardi stima i mladi ima, kojima domovina ho e da osigura odgoj u duhu pravog krš anstva i talijanstva. Ogromni su dokazi božanske milosti, kojima je Italija odlikovana, naro ito time, što se u njoj ve dvadeset vjekova nalazi apostolska stolica«. Kardinal je pozvao prisutne da sura uju s Bogom na narodnom i katoli kom poslu, naro ito u ovom asu »kad talijanska zastava nosi triumfalno križarski krst skidaju i okove robovima i otvaraju i put misionarima, propovjednicima evan elja. *Dobru volju sviju Bog e nagraditi pobjedonosnim mitom zahvaljuju i hrabroj vojsci, koja pokoravaju i se zapovijesti domovine otvara uz cijenu krvи vrata Abesinije katoli koji vjeri i rimske civilizaciji.* Taj mir, to je mir istine, dobrotnosti i pravde, koji Rim po rije ima Vrhovnog sve enika, objavljuje dvadeset stolje a svjetu ukidaju i ropstvo, rasvjetljuju i mrak, daju i Boga narodima i pružaju i cijelom svjetu istinsku vjersku civilizaciju. *Vje na misija katoli ke Italije jest misija mira i Dantea, po kojoj je Krist Rimljanin.*⁶¹ Ovako bogohulno nije govorio možda neki ateista, koji se htio da naruga ovakvom evan elju koje tenkovima, topovima, mitraljezima, avionima i otrovnim plinovima »nosi triumfalno- u Abesi.niju Kristov krst«, — nego kardinal rimske crkve, koji tvrdi, da je Krist Rimljanin, to jest, da je katolicizam talijanski, koji nosi mir — pobjedonosni — poslije najbrutalnijeg, najokrutnijeg klanja. Govorio je to knez rimske crkve, kardinal Schuster, lice, koje bi moglo da bude izabrano i za nasljednika Kristova. A sa Schusterom bio je jednodušan gotovo cio talijanski episkopat. Zato je 21. XI. 1935. pisala rimska »Tribuna« i ovo: »*Prvi put sudjeluje episkopat otvoreno i uspješno u velikoj politi koj akciji u koju je umiješana Italija, i to ne pojedina no i sporadi nim manifestacijama i sumnjivim izjavama, nego jednodušno i slobodno. Danas . . . talijanski episkopat stavlja u službu talijanske stvari autoritet svog visokog položaja.*⁶²« 3. marta bila je mobilizirana i znamenita Bogorodi ina slika iz Napulja kako bi pomo u nje, koja e se poslati vojsci u Afriku izmoliti pobjedu za talijansko ubijanje Abesinaca.⁶³ Ta ikona Madone donesena je iz Pompeja u Napulj od jedne množine veterana, invalida, majki i udovica palih u svjetskom ralu, dok su aeroplani bacali letke u kojoj se glorificira Bogorodica i pobjeda talijanskog oružja. Napuljski nadbiskup kardinal Ascalesi, sko io je na kola na kojima se vozila isv. slika i blagoslovio je mnoštvo. Salvemini utvr uje da u vrijeme prvog abesinskog rata 1895. do 1896. nijedan biskup nije blagoslovio talijanske vojниke, koji su odilazili u rat. Ali, tada Vatikan nije progutao jednu milijardu i sedam stotina pedeset milijuna lira (kao što je slu aj poslije Lateranskog pakta) i nije sura ivao sa talijanskom vladom. A to je upravo golema razlika izme u

⁶¹ »Novosti« 30. XI. 1935.

⁶² »Novosti« 22. XI. 1935.

⁶³ Ona je bila u Pompejima krunisana ve mjeseca velja e iste Rodine. Posvetu je izvršio nadbiskup Bartolomasi. Prisutni su bili vojvotkinja od Aosta i papinski legat, patrijarh Rossi. U Pompejima je Msgr Bartolomasi me u ostalim rekao a e talijanski vojnici crpti od te misti ne slike mo za neizbjježnu silu jer rimski vojnici nose sa sobom civilizaciju. (»Istra 28. II. 1936).

prvog i drugog abesinskog rata. Ako kriti ari ovih prigovora, koji se ine Vatikanu i visokom kleru, nastoje da obrane Vatikan time što tvrde da biskupi nisu Vatikan, Salvemini odgovara da su biskupi prema konkordatu od 1929. dužni da se ustežu od svake aktivne politike, onda je papa bio obvezan da sprije i biskupe da ne prekrše ovu obavezu. Prema tome o igledno je da je Pio XI. u vrijeme abesinskog rata bio odgovara za politi ku aktivnost talijanskih biskupa.

Ali, kao što je klerikalna štampa Italije branila stvar fašisti kog imperijalizma, jednako su u ovoj stvari zauzimali svoja gledišta i klerikalci drugih zemalja, naprsto stoga, jer je takvo shva anje bilo ne samo talijanske hijerarhije, nego i same vatikanske kurije. I francuski klerikalci dali su ovom stavu svoju podršku I tamo se jezuitski prenemagalo u raznim izjavama i lancima revija i novina, kako »pravi krš ani ne vole rat. Me utim mi vidimo da talijanski sve enici, po evši od najviših dostojanstvenika pa do najskromnijih seoskih župnika, izjavljuju kategori ku odanost Duceu, te daju darove u zlatu otadžbini, kao i ostali gra ani. Zašto? Zato što oni razumiju da je talijansko-abesinski rat bio skovan od vjekovnih neprijatelja Rima, te da taj *rat u stvari predstavlja vjerski rat, u kome Italija brani krš anstvo protiv koalicije boljševizma i masona, vodenih od engleskog egoizma . . .*⁶⁴

Jer sav katoli ki svijet morao je da prema instrukcijama koje su bile vješto dirigirane i rasprostirane iz Vatikana na sve strane, zauzme gledište da je ovaj agresivni rat pravedan rat, pa je prema tome ova služba katoli ke crkve u interesima fašizma i njegova imperijalizma imala da dobije karakter jednog katoli kog legitimeta, a s time i opravdanje za taj fašisti ki prepad na slobodu jednog još nedovoljno civiliziranog svijeta. Dakako, sve pod vidom rimske civilizacije i rasprostranjenja pravog evan elja, jer ono, koje je došlo do Abesinaca sa koptskom crkvom bila je hereza koju je sadašnji ratni pohod uz avione i otrovne plinove imao da ukloni i da za svagda spase nesretne etiopske pristalice monofizitskog krš anstva.

Jezuitska »Civiltä cattolica« na elu s jezuitom Messineom objavila je potekom 1936. itav niz lanaka, u kojima je dokazivala da jedan narod ima prava da zauzme teritorij drugoga naroda, kada je taj teritorij potreban za vlastito pu anstvo, kao što može jedan individuum da zagospodari dobrima drugoga, kada je u krajnjoj potrebi. Treba re i da redaktora tog jezuitskog lista postavlja sam papa Nema sumnje da papa nije pokušao zaustaviti ovog jlezui'tskog apologetu najkriminalnije agresije i zabraniti mu da dalje produži s ovakvom nekrš aniskom motivacijom i obranom opravdanosti za takvu agresiju. Sve je to bilo, kaže Salvemini, sau esništvo s Mussolinijem. Jer 1895. do 1896. talijanski jezuiti su živo kritizirali teritorijalne ambicije talijanske vlade u Abesiniji i njen rat ozna ili kao agresiju. Ali tada, ponavlja Salvemini misao, Vatikan nije od talijanske vlade o ekivao da primi jednu milijardu sedam sto pedeset milijuna lira. Kad su otrovni plinovi otvorili put prema Addis Abebi, papa je 12. maja 1936. sudjelovao u pobjedonosnom jubileju. »Ako je ikada bilo kooperacije izme u Vatikana i fašisti kog režima, onda je tipi an slu aj re ene kooperacije rat italo-abesinski iz 1935. do 1936. Dakako da je koopera-

⁶⁴ Crkva i rat u Africi. »Javnost« 1936 br. 19. 426.

cija bila maskirana svim sredstvima koje može prepredenost i hipokrizija zamisliti, da izbjegne skandal sau esništva koje je odviše bestidno brutalno«.⁶⁵

Kad je papi Piju XI. javljeno da je poslije najstrahoviteg na ina ratovanja talijanskim trupama uspjelo zauzeti prijestolnicu Abesinije, Addis Abebu, papa je izjavio svoje zadovoljstvo, kako tvrdi službena Agenzia Šefani »jer smatra da je time došao kraj neredima i opasnosti, kojoj su bili izloženi Evropljani u Addis Abebi«.⁶⁶

Na pozlijen enui savjest ovje anstva, kad je vidjelo kona ni triumf sile nad pravdom, koju je izazvao jedan od itavog svijeta ozna en agresivni rat, vijest Agenzie Šefani djelovala je porazno. Rat je dokon an, ali ne i uznemirenost savjesti ovje anstva. Istina, Mussolini je 9. maja 1936. mogao objaviti svijetu osnivanje carstva, što je fašisti ki parlament 14. maja potvrdio aneksijom Abesinije. Ma da je bron ani spomenik imao da ovjekovje i Duceovo djelo, uz podršku crkvene hijerarhije, don Sturzovc predvi anje bilo je fatalno. U svijetlu njegovih historijskih naslivanja, koja su se ispunila prije nego što je jedan decenij trajalo to carstvo, koje je i Vatikan priznao⁶⁷, govor papskog legata Msgra Castellanija, održan 23. X. 1936. otkriva svu perfidiju jedne hipokrizije, u stvari svu suštinu jednog ne baš naro ito vješto kamufliranog sau esništva. Govore i u katedrali u Addis Abebi, Msgr. Castellani je me u ostalim rekao i ovo:

»Pozdravljam sve juna ke vojnike koji pripadaju vojsci, koja je iznenadila svijet, ali ne i nebesa koja su bila saveznik. ZJi doživljujete slavne asove, koji ne e trajati samo jednu godinu ve navještaju nepromijenjenu slavu kroz vijekove. Rekao bi cla je to zapisano poglavje u velikoj knjizi Božje Providnosti. Italija je zemlja, kojoj je Bog odredio da poneše u svijet višu civilizaciju i slavu Crkve. Rimski imperij ponijet e u svijet Kristov krst, po užvišenom radu Ducea koji sjedinjuje s hrabroš u junaka mirnu i trijeznu ravnodušnost. On e u društvu naroda uvijek nosili ideju pravednoga i užvišenoga mira. Radi toga emo uvijek moliti Boga, da mu bude pored njega i da ga štiti. Pozdravljam kraljevsku i carsku savojsku ku u, koja je dala Crkvi toliko svetaca i tolik' junaka domovini. Pozdravljam Ducea i pozdravljam maršala Badoglija i vicekralja Grazianija. Pozdravljam vojsku, koja je došla da izvrši kulturnu misiju.«⁶⁸

Sasvim u suglasnosti sa samim papom, koji je pri otvaranju izložbe katoli ke štampe održao govor u kome je upozorio na opasnost od komunizma, da se zaustavi na pobjedi Italije u Africi. »Jedan veliki narod, rije i su Pija XI.. koji nam je bliz i drag slavi sada mir, koji bi trebao da bude uvod u op i mir.«

Dakle, mir, izvojevan novim ropstvom još nedovoljno civiliziranog svijeta, i uslovljen strahovitim i krvavim žrtvama onih koji su branili slobodu, imao je da bude Pax Romana pobjedonosnog, carskog fašizma, kome je do pobjede ukazao ne male pomo i Vatikan i talijanska hijerarhija i klerikalizmi širom svijeta. Pa opet taj mir, nije bio ni siguran ni trajan, kako su to pokazale razvojne linije lu a kog

⁶⁵ G. Salvemini, »I Vaticano e il Fascismo«. 9-10.

⁶⁶ Crkva i rat u Africi. »Javnost« 1936.. br. 19, 426.

⁶⁷ »Novosti« 16. II. 1937.

⁶⁸ »Istra« 30. X. 1936.

i megalomanskog fašisti kog imperijalizma, ali i rije i prezrenog i pobije enog Haile Seilasija, koji je poslije poraza rekao antifašisti Talijanu Sergeju Alu, da je fašizam upotrijebio iste nasilni ke metode, koje je upotrebio'da uzme slobodu talijanskom narodu. »Mi smo nastaviti borbu⁶⁹ dok ponovo ne steknemo slobodu«.⁶⁹

I Haile Seilasi, kao i don Sturzo, bili su vidovitiji nego Pijo XI. na vatikanskoj izložbi katoli ke štampe. Jer, fašisti ki rob nikome nije mogao da doneše slobodu pa ni Etiopljanima.

Nema sumnje, da je spomenuto sau esništvo fašizma i Vatikana tokom abe-sinskog rata još vrš e povezalo oba talijanska faktora. O tome su osim djela, dali i ostavili dokaza klerofašisti sviju dlaka, raspravljuju i o ovom problemu, u vrš uju i ga i produbljuju i. Fašisti ka, mnogo itana i od fašista uvažavana revija »Gierarchia«, kojoj je osnovalac B. Mussolini, objavila je lanak »Filozofija i religija«, u kome se govori i o odnosu svjetovne fašisti ke vlasti i crkvene, papske u Rimu. Pojedini nje-govi dijelovi otkrivaju svu srda nost i plansku smišljenost koja je objie ove vlaisti povezivala.

»Nije bez razloga, da se fašizam i katolicizam danas osje aju toliko bliski i nije bez razloga, da latinski narodi preko Oceana još uvijek osje aju da ih privla i Rim, onaj Rim, koji jedini spaja univerzalnost Cezara s univerzalnoš u apostola Petra. Me utim je isklju iva zasluga fašizma, što je iz jednog postepenog i samo idealnog spoja umio da stvori ono konkretno duhovno jedinstvo, što ga predstavlja sadašnja suradnja dviju vlasti.

U svome aktivizmu i voluntarizmu fašizam održava neposredno onu obnovljenu intuiciju božanskog, koja e jednom postati polazna to ka za novo preuzimanje vlasti, sekularne i duhovne. Ova posljednja treba da bude integrirana u jednu još univerzalniju interpretaciju krš anstva, na na in da može riješiti problem univerzalnosti prava katoli ke crkve u stvarnoj univerzalnosti jedne crkve, koja e u svom krilu okupiti sve krš ane, pa i ostale narode.

Država i Crkva, to su polovi vje nog rimskog grada (polis Romana), koji ide za organizacijom »Grada Gospodnjeg«, kona nog i idealnog cilja fašisti ke revolucije. Idu i k vrhovnoj realizaciji Države i Crkve, ove dvije pružaju uzajamno jedna drugoj i snagu i život. Pa ako je univerzalnost Rim-ske imperije pripremala univerzalnost krš anstva, — univerzalnost ovog posljednjeg, bar što se ti e katolicizma, vra a sada dug državi, prlužaju i fašizmu embleme imperije. . . Jedan jedini, neprekidni proces imperijalnosti emanira iz Rima, koji predstavlja vje nu sintezu dvaju polova, imperija Cezarova i imperija apostola Petra . . .«⁷⁰

Ovako jasno i otvoreno, u filozofsko-politi koj terminologiji, raspravljaljalo se o snovima fašizma da zavlada globusom pomo u Katoli ke Crkve, koja mu je dala toliko divnih dokaza odanosti i pripravnosti da ga na tome putu pomogne. Na istoj osnovi sitoji i misao kardinala Pacellija, kao i kardinala Schustera, da je Krist Rimljanin. Da bude jedna država, jedna crkva, s jednim stadom i jednim pastirom

⁶⁹ »Istra« 17. VII. 1936.

⁷⁰ Fašisti ka Država i Crkva. »Javnost« 1937., br. 1-2, 14.

kako bi fašisti ka Civitas Dei, kakvu nije mogao ni da sanja ni sam sveti Augustin, još u ranom petom stolje u, postala stvarnost XX. stolje a.

Simbioza i identi nost op e univerzalnih stremljenja fašizma i crkve, poka zala se vidljivo itavome svijetu i u španjolskom ratu, u kome je linija Mussolinijeve imperijalisti ke politike, politike velikog rimskog carstva, produžena za korak dalje.

Jako nema tako o iglednih dokaza, bilo je jasno itavome svijetu da je Pijo XI. unaprijed odobrio Mussolinijevu intervenciju u španjolskom gra anskom ratu. itavome svijetu bilo je jasna, da su papa i visoki kler u Italiji, a tako i ostalome svijetu, pogodovali i zašti ivali onu stranu za koju je Mussolini pošao da intervenira oružjem. Salvemini sasvim pravilno podsje a da je ova kolaboracija bila tako bu na, da je još uvijek pred o ima i u pam enju svima koji su je pratili u vrijeme te krvave borbe španjolskog naroda za slobodu.

10. januara 1938. primio je Mussolini u Palazzo Venezia 600 nadbiskupa i biskupa i oko dvije hiljade sve enika, koje je trebalo nagraditi konkursom bitke za žito (»Battaglia del grano«). Iako ta »bitka za žito« nema nikakve veze s religioznim pitanjem, oni su ipak došli da prime nagrade iz Mussolinijevih ruku s kojih je još curila krv abesinska, krv španjolska i krv talijanska. Ali ti nadbiskupi, biskupi, župnici i sve enici nisu se zadovoljili samo time, nego su tražili i audijenciju za njih same poslije op e ceremonije. Predvo eni zastavama, koje su nosili sve enici dekorirani u ratu, pošli su najprije da se poklone grobu Neznanog junaka, ali tako er žrtveniku palih za fašisti ku revoluciju. Kad se pojавio Mussolini, do ekali su ga sve enici najburnijim i najtopljjim uzvicima i skandiranjem za njih ekstati ne rije i: Duce! Duce! Duce! Nadbiskup iz Udina (Videm) Msgr. Nogara pozdravio je Mussolinija istaknuvši njegove zasluge kao i fašisti kog režima za vjeru, a osobito za izmirenje države i crkve. »Duce! Vi ste stekli tolike pobjede. Stekli ste tako er pobjedu žita! Uz vas stoji Gospod! Mi ga molimo i molit crno ga da vam dopusti pobijediti sve bitke kojima vi mudro i energi no upravljate za dobrobit, veli inu i slavu krš anske Italije, ovoga Rima gdje je središte krš anstva, ovoga Rima koji je prijestolnica carske Italije«. Kada se stišao entuzijazam, progovorio je župnik don Minossi. On je istaknuo da je njihovo u estvovanje u ovoj bitci potvrđilo »patriotsku volju sura ivanja s organima režima . . . Tako u bitci za žito, tako u osvajanju imperije i za sve ciljeve autarhi ke, nagoviještene od Ducea . . . Jer Italija treba da bude duhovno, ekonomski i vojni ki spremna da brani svoj mir protiv eventualnih neprijatelja svoje carske veli ine . . . Kler autarhi ke fronte je s bezgrješnom odanoš u na raspoloženju Ducea, osniva a carstva, za veli inu i prosperitet talijanskog naroda«. Pri kraju don Minossi je izrekao molitvu. »Neka sade na vas blagoslov neba. Sve enici Italije zazivaju i zazivat e na vašu osobu, na vaša djela kao obnovitelja imperije, na vladu fašista, blagoslov Gospoda i vje ni aureol mudrosti i kreposti rimske. Duce! Sluge božje, oci naroda seoskoga iskazuju vam odano ast, blagosiljaju vas, pružaju vjernost. Saluto al Duce! A noi!« Kada je Mussolini stao odgovarati na ove pozdravne sve eni ke rije i, do ekan je bio opet urnebesnim klicanjem sve enika. Duce je zatim u govoru u kome je govorio o naj vrš em izmirenju izme u Italije i Svetе Stolice, koje su jednako željeli on i papa, spomenuo i »djelotvornu suradnju koju je cjelokupno sve enstvo pružilo protiv abesinskih hordi i protiv takozvanih civiliziranih hordi sankcionalizma«. Spomenuo je tako er primjer velikog patriotizma

koji su dali biskupi stavlju i svoje zlato na raspoloženje fašisti kim organizacijama, dok su s druge strane sve enici poticali na otpor.⁷¹

Ovaj sastanak Mussolinija i ogromnog broja sve enstva najo iglednije je upozorio svijet -na najintimniju suradnju fašizma i katoli ke crkve u Italiji. Ma da je Mussolini u po etku svoga govora rekao da je ovaj sastanak svoje vrste i da je »nov u historiji Italije«, on je bio samo nova potvrda stare ljubavi i starog sau esiništva na zajedni kom poslu imperijalisti ke talijanske politike.

Ovako za abesinskog rata, ovako za španjolskog, ovako u najve oj agresiji nad ovje anstvom, u drugom svjetkom ratu. Da napomenmo samo nekoliko podataka.

Mussolini je ušao u rat na strani Hi'tlerovoju 10. juna 1940. Ve 4. septembra 1940. papa je primio pet hiljada lanova K. A. koje je potaknuo da budu spremni dati svoj život za domovinu. 30. oktobra, dakle dva dana poslije ludog i zlo ina kog napada na Gr ku, Pijo XII. primio je dvije stotine inovnika u uniformama, »koje predstavljaju talijansku vojsku« i rekao je da mu je »osobito drag« blagosloviti »ljude koji služe vjerno i s ljubavlju dragu otadžbinu«. Dakako, nijedna rije osude za napad na Gr ku. 4. februara 1941., Pijo XII. primio je pedeset njema kih avijatara i dvije stotine talijanskih vojnika, sve u uniformama i izjavio je da je »sretan primiti ih i blagosloviti«.

Maja 1941. primio je Pijo XII. Duca di Spoleto, designiranoga hrvatskog kralja, a dan kasnije 18. maja u sve anoj ceremoniji Antu Paveli a i ustašku delegaciju.⁷² Pijo XII. mogao je sa ekati kraj rata, pa da pode u pomo pobjedniku. Ali je bio nestrpljiv, a da ne u ini zajedni ku stvar s Mussolinijem, kako Salvemini karakterizira suradnju Vatikana i fašizma, pape i Ducea. Tako er 13. augusta 1941. Pijo XII. primio je tri hiljade hodoasnika, medu kojima šest stotina talijanskih vojnika u uniformama i rekao im je: »Danas ima velikog heroizma na poljima bitaka, na nebu i na moru. Ma da je rat strašan, ne može se odricati, da on oživljuje veli inu mnogih herojskih duša, koje žrtvuju svoj život, da izvrše dužnosti nametnute od krš anske savjesti«.

Salvemini prikazuju i dvije fizionomije Pija XII. kaže, da je Pijo XII. kad je govorio na radiju itavome svijetu, molio za mir i poticao na mir. A kad je govorio njema kim i talijanskim vojnicima, divio se heroizmu ratnika.⁷³ Svi ovi vojnici borili su se na strani Mussolinijevoj i Hitlerovoju. Nema sumnje, da je sve ovo u taboru Osovine bilo protuma eno veoma povoljno, dok je sav ostali svijet takav postupak smatrao kao pružanje nesumnjive moralne podrške Mussolinijevoj politici.

Tako je Pijo XII. primio još nekoliko puta tokom 1941. i do polovine 1942. njema ke i talijanske vojnike, a primio je i ustašku omladinu, ustaške policajce i ustaške funkcioneure u raznim prilikama.⁷⁴ Tada su se odjednom vrata Vatikana za-

⁷¹ G. Salvemini, »Il Vaticano e il Fascismo«, 10-12. Msgr. Nogara poznat je još iz abesinske kampanje, jer i on je, kao i napuljski nadbiskup, angazirao Mater Božju za ovaj agresorski rat. Slave i fašisti ku Italiju i blagosivljaju i zastave ratnika, dozvao je u pomo Majku Božju Pomo nici, »koja e u Africi uvati vojnike i radnike, koji su pozvani na civilizatorsko djelo, dok ne do e dan pobjede i triumfa.« Tim istim »civilizatorima« s otrovnim gasovima. Msgr. Nogara »poru uje pozdrave Majke Božje Pomo nice i estitku da e naša (t. j. fašisti ka) zastava silovito zalepršati . . .« (»Istra« 8. V. 1936.).

⁷² O tome vidi u detaljno kasnije.

⁷³ G. Salvemini, Il Vaticano e il Fascismo, 14.

⁷⁴ O tome vidi detaljno kasnije.

tvorila ratni kim posjetnicima, da se opet otvore, poslije izvjesnog kolebanja, anglosakonskim pobjednicima poslije okupacije Rima. Jer sasvim to no konstatira Salvermini, treba biti uvijek u dobrim odnosima s pobjednikom. Usporedivši papu sa znamenitim tenorom Giglijem, koji je pjevaо i vojnicima Osovine, kao i anglosaksonskim osvajačima Italije, zaustavio se da ga usporedi s advokatom, koji je uz onoga tko ga plaća. Ako Mussolini pobjeđuje i daje papi Konkordat, papa je s njime. Ako pobjeđuje Anglosaksonci i daju mu nade da će mu dati jedan bolji Konkordat, on je i s njima. On je neutralan do tada, dok se ne dovrši pobjeda, i uvijek je s pobjednikom, pa i sa samim avlom, kako reče Pijo XI., ako se radi o spasenju duša. A toga posla u ratno doba bilo je odviše. Ovakvu politiku Dante nije u svoje vrijeme nazvao kao spasavanje duša nego kao »puttaneggiar con tutti«.⁷⁵

Dok je papa od 1940. — 1942. govorio i poticao na izvršivanje vojni kih dužnosti i slavio heroizam onih koji su umirali za domovinu, u govorima održanim Englezima, Amerikancima, Francuzima, Poljacima, Senegalcima i kome sve ne, 1944. i dalje, samo o miru, pravdi, o ljubavi i nuždi, da rat vodi k jednom pravednom miru. Sada ni riječi ni o kakvom heroizmu, ni o kakvom slavljenju vojni kih vrlina! Da li bi se moglo biti više neutralan i više kršćanski nego tako, pita se Salvemini? Svaka stvar u svoje vrijeme.⁷⁶

Ovo sve trebalo je reći i ukratko objasniti, kako je Vatikan stajao uz i iza fašizma u njegovu cjelokupnom razvoju, od njegovih po etaka pa sve do njegova sramotnoga pada, do valjanja u prašini milanske pijace nekad svemo nog diktatora Italije, »ovjeka poslanog od Božje Providnosti«, kako su ga nekoliko puta obilježili Pijo XI., kao i državni sekretar kardinal Pacelli, kasniji Pijo XII. i ostali Mussoliniju odani kardinalske kolegije.

Osim toga ovo je trebalo podvući i još i stoga da se vidi kakve su nevolje izvirale iz ove klerofašističke simbioze za slavenske manjine u Italiji.

Ovo je priznao i sam Carlo Sforza, kad je upozorio kako je upravo ova suradnja Vatikana i fašizma odjekivala i u Jugoslaviji, gdje su i konzervativni kružovi došli do uvjerenja, da je Vatikan neprijatelj Jugoslavije, naročito u vezi s' protagonistima Slavena u Julijskoj Krajini, kojima je uveliko assistirala i crkva. »Vatikan je naš neprijatelj, (konstatiraju u Hrvatskoj), a takva raspoloženja sigurno nisu popustila poslije politike bezobzirnog ugnjetavanja talijanskih Slavena, koja je doživjela svoju kulminaciju u krvavim smaknuima u Trstu, mjeseca septembra 1930., politike koja je u suprotnosti s talijanskim tradicijama i koju je uveo prvi talijanski režim koji je papa blagoslovio«.⁷⁷

Ovo nas ovdje u prvom redu i interesira. Do i poslije Lateranskog Sporazuma.

Lateranski sporazum bio je samo vanjsko i formalno utvrđivanje jednog stanja, koje je već odavna bilo stvarnost. Iz Rimske Kurije zrači uglavnom duh talijanski, a nikako ne univerzalni. U XIX. stoljeću to su naročito osjetili Jugoslaveni, a poslije prvog svjetskog rata zato se nanizao bezbroj dokumentacija.

⁷⁵ G. Salvemini, II Vaticano e il Fascismo, 15.

⁷⁶ Idem.

⁷⁷ Carlo Sforza, Neimari savremene Evrope, 281.

Ovako su o Vatikanu sudili u drugoj polovini XIX. stolje a dvojica najve ih tadašnjih Hrvata, oba katolika i oba crkvena velikodostojnika. akova ki biskup Strossmayer i njegov intimni prijatelj Franjo Ra ki, kanonik i predsjednik Jugoslavenske Akademije. Ta dvojica nisu ništa drugo rekli nego što je rekao fašisti ki ministar Di Štefani kad je katoli ku crkvu proglasio talijanskom institucijom, ili kad je Host Venturi rekao- za katoli ku crkvu i vjeru da je ona božanstvena kreacija talijanskog genija pomo u koje »ve danas vladamo dušama naroda, na koje smo, kako svi znaci kažu, doskora protegnuti i našu fizi ku vlast«.⁷⁸

Samo nekoliko citiranih misli biskupa Strossmayera o talijanstvu Rimske Kurije osvjetlit e problem više nego ma koja druga ispitivanja i dokazivanja.

Misli su uzete iz korespondencije ovih dvaju velikih rodoljuba.

(27. III. 1887.): »Iz sto sitnih stvari vidi se. da koiigo duh naprama Slavjanom civilne Italije, taj je isti i crkvene. Me u Talijanom i Talijanom u tom obziru nema razlike, nosio on ili frak ili prelatsku mantiju.«⁷⁹

(29. VIII. 1887.): »Rim sve dublje i dublje propada... Rim je ak i nadbiskupu Milinovi u — ko što mi isti iz Sinja piše — zabranio da se k meni uputi . . . Ujedno sam dodao da Rimska Kurija absolutno ne razumije slavensko pitanje i da nikakve na svijetu volje nema sretno ga riješiti. Najve e zlo Kurije i prelature rimske jest nacionalizam talijanski, koji na prsih crkve rimske kano mora leži. Kurija i prelatura rimska, isklju ivo talijanska, ne bivši providedna specijalnom inspiracijom, ne razumije ona najve a pitanja mondijalna, koja je Bog sam na dnevni red postavio i crkvi svojoj, da i sretno riješi, preporu io.⁸⁰

Na ovo je Ra ki uzvratio (15. IX. 1887.) i posve se složio sa Strossmayerom.

»Što pišete o politici rimskoj, živa je istina. Sada im se po glavi vrza dominium temporale, pa si traže saveznike, gdje ih god našli.«⁸¹

(21. IX. 1887.): »Sad u Rimu misle, da e po Bismarcku, Tiszi, Spevcu i Mihalovi u kardinalu dobiti dominium temporale, a to im je danas sve ili skoro sve.⁸²

(24. IX. 1887.): »Slavenstvo je posvuda danas nredmet mržnje i aversije. pak se i Crkva i Sveta Stolica povela za op om strujom. Na zdravlje joj bilo!«⁸³

(18. X. 1887.): »Moj brate, sa neizrecivom žalosti priznati moram da su u Rimu najnesposobniji za najuzvišeniju svrhu svetoga otkupljenja našega, t. j. za promaknu e onoga svetoga jedinstva, koje je Isus na drvetu križa iz srca svoga -iznio i baštinom svega svijeta u inio, prem bi oni u Rimu po neumrlom zvanju svomu najviše upravo toj svetoj svrsi živiti i nju najviše u svih svojih inih pred o ima imati morali. Žalost i nevolja nedoku iva! Ali e tako uvijek dотle ostati, dok crkva rimska proti naravi i opredjeljenju svomu ostane Isklju ivo crkva talijanska i dok se u Rimu ne bude zdravije i jednostavnije shva alo ono: »Regnum meum non est de hoc mundo.« i ono,

»Starokatolik« 1926., br. 12.

⁷⁹ F. Šiši , Korespondencija Ra ki-Strossmayer. III. 299.

⁸⁰ F. Šiši . Korespondencija, III. 324.

⁸¹ F. Šiši . Korespondencija, III, 326.

⁸² F. Šiši , Korespondencija. III, 327.

⁸³ F. Šiši , Korespondencija, III, 333.

što se o Isusu veli, kad su ga htjeli kraljem proglašiti: »Et fugit in montem ipse solus.«⁸⁴

(18. X. 1887.): »Rim nas o evidentno po glavi bije, pak bi još rad, da ne pla emo. Narod krepak imao bi barem apsolutnim pasivitetom dokazati da mu nezasluženi i upravo bogogrdni udarci od strane Crkve, koja bi nam majka biti imala, bol i tugu prouzrokuju.«⁸⁵

(2. V. 1888.): »Ne možete, moj mili brate, misliti, kako nisko stoje prelati rimske, koji Kurijom vladaju. Kolika bi nužda bila da se crkva rimska po naravi i vjeću opredjeljenju svomu univerzalizira. Ovako potalijena crkva rimska ni izdaleka ne odgovara božjoj svojoj destinaciji.«⁸⁶

I poslije smrti svoga prijatelja Ra koga, Strossmayer o ovom pitanju ne mijenja svojih pogleda. U jednom pismu upu enom 1897., dr. Dinku Vitezicu, znamenitom istarskom rodoljubu i preporoditelju, dodirnuo je ovo pitanje saop uju i mu neke rimske odluke, nepovoljne za Hrvate. »Katolička crkva koja bi po svom bitiju morala biti univerzalna, nažalost je talijanska . . . Bečka i vatikanska diplomacija samo o tom rade kako bi zatrle male narode.«⁸⁷

Izloženi sudovi potje u od ovjeka, koji je nesumnjivo bio odan katoličkoj crkvi, ma da je s njom došao u raskorak na Vatikanskom koncilu. Svakako, ove Strossmayerove ocjene su teške i presudne za tumačenje pitanja, koje nas zanima. Međutim ako nekome ne bi on bio dovoljno autoritativan svjedok jedne istinite i za Slavene nepovoljne stvarnosti kao i za konstatiranje opštih uvjerenja koje je vladalo u velikom svijetu o Rimskoj Kuriji i o katoličkoj crkvi, vodenog tom Rimskom Kurijom, onda treba konsultirati tako er već spomenuto dragocjeno priznanje, koje je na dvadeset godina prije dolaska fašizma izrekao 1902. Achille Ratti, historičar, a kasnije papa Pio XI. Ratti je o talijanstvu katoličke crkve objavio misli, koje kasnije kao tumačenja u univerzalnosti rimske crkve zacijelo nisu bile tako drage i prisne, kao onda 1902., barem ne in foro publico. A ako je, prema kardinalu Pacelliiju (kasnije Pio XII.) i prema kardinalu Schusteru, Krist Rimljanić, to je dosljedno, da njegov namjesnik ima biti Talijan, ali uz njega i sva Kurija, jer je i ona Rimsko.⁸⁸

Stoga nikako nije udno da su političke smjernice koje su vodile Latranskom sporazumu bile tako er nenaklonjene Slavenima, a narođeno ito onima koje je poslije prvog svjetskog rata u Istri, Trstu i Gorici, u itavoj Julijskoj Krajini, ugovor o miru dodijelio Italiji. Julijsko-Krajinski Slovenci i Hrvati, koji su i na crkvenom polju osjetili nemilosrdnu ruku fašizma, koji je išao za denacionalizacijom, ponadali su se, da će ih vatikansko-talijanski konkordat zaštititi od denacionalizacije barem u crkvi. Ali, to je bila grđna zabluda. Jer oni i nezasinog fašisti kog imperializma nisu bile uprte samo u julijskokrajinske Slovence i Hrvate, nego i one u Dalmaciji. Fašisti ki Oče naš — Pater noster bio je posvećen djeci i Talijanima u Dalmaciji. Njen autor je fašistkinja Luisa Zeni, zacijelo inspirirana italo-vatikanskim konkordatom.

⁸⁴ F. Šišić, Korespondencija, III, 341. »Carstvo može nije od ovoga svijeta. - »I pobježim na brdo.«

⁸⁵ F. Šišić, Korespondencija, III, 343.

⁸⁶ F. Šišić, Korespondencija, III, 364.

⁸⁷ Dinko Trinaest, Na puščaku zanovetanja. »Slobodna tribuna« 18. VI. 1927.

⁸⁸ Vidi naprijed.

»Padre nostro che sei nei cieli, sia ricordato e benedetto il nome di Spalato, di Ragusa, di Sebenico e della Dalmazia tutta; venga il Mare Nostro purificato; sia resa giustizia al diritto del popolo offeso e irriso. Rendici, o Signore, la nostra gloria, il nostro antico splendore; liberaci dal giogo jugoslavo; guidaci sulla via della speranza e della salvezza; fa trionfare il nostro Diritto e la nostra Ragione.

I vivi e i morti di Dalmazia son pronti, con suprema fede, con suprema coscienza, con passione infinita a morire, a rimorire per la Patria e la liberty COSÌ SIA.«⁸⁹

Kroz duh ovakve molitve Gospodnje, unakažene fašisti kim imperijalizmom, saživljavao se fašizam sa crkvom i crkva s fašizmom, unato izloženim trvenjima koja su medu njima postojala. Ali ta trvenja nisu nikako potjecala s terena talijanskog imperijalizma koji je pred oima odmah prvih dana poslije svjetskog rata imao talijanizaciju talijanskih manjina. Na tom terenu nisu se nikad njihovi interesi sukobili. Tu je vladala puna harmonija.

Cl. 2. i 22. objavljenog Konkordata izme u Svetе Stolice i Italije izazvao je nadanja, da e julijsko-krajinski Slovenci i Hrvati mo i da se posluže u crkvi svojim jezikom. Jer, u l. 2. govori se o jeziku, kojim mogu papa i biskupi da op e sa svojom pastvom. »Publikacije, ukoliko ih izdaje Sveta Stolica, mogu biti napisane bilo kojim jezikom, a one koje izdaju biiskupi, imaju biti napisane na talijanskom ili latinskom jeziku, no uz talijanski tekst crkvene vlasti mogu dodati i prijevode na ostalim jezicima.« U l. 22. kaže se: »Postoje e beneficije u Italiji ne mogu dobiti sve enici koji nisu talijanski državljanji. Biskupi i župnici moraju pored toga znati talijanski jezik. Ako se pokaže potreba, bit e im dodijeljeni pomo nici, koji osim talijanskoga razumiju i govore tako er i jezik, koji se u odnosnim mjestima obi no govori u cilju da bi mogla pružiti vjersku utjehu na jeziku vjernika, kako to propisuje crkva.«⁹⁰

Me utim ove odredbe bile su mrtvo slovo na papiru. Sve je ostalo- u tradiciji koja se stvorila uzajamnom suradnjom fašisti kih vlasti i fašisti kim duhom prekaljenih biskupa i nadbiskupa u Julijskoj Krajini. Talijanizacija slovenskih i hrvatskih crkava koju su fašisti ke vlasti provodile, ne samo da nije nailazila na otpor talijanske crkvene hijerarhije, nego je i kod nje naišla na puno razumijevanje i solidarno podupiranje. Bez ijednog poziva na ugovoren Sporazum i Konkordat. A tako je to isto bilo i davno prije. Zato postoje svjedo anstva, nikako ne malobrojna prije Lateranskog sporazuma i Konkordata. Poslije toga nije bilo nikoga tko bi mogao posumnjati da i Vatikan nije sporazuman s tim sistemom prisilne i uistinu poganske denacionalizacije Slavena, kojoj je trebala da posluži crkva. Ona crkva, koja je ina e takvu denacionalizaciju izvan Italije ozna avala poganskom. Ova dva lana Konkordata ostala su bez svoje primjene, bez intervencije od strane Vatikana pri fašisti kim vlastima u cilju da se svakodnevno pozlije enom i zajam eno ugovorenom pravu da nužno zadovoljenje.

⁸⁹ »La Volontà d'Italia« 12. V. 1929. »O e naš. koji si na nebesima, neka ie spomenuto i blagoslovljeno ime Splita, Dubrovnika, Šibenika i itave Dalmacije. Neka bude Naše More o iš eno. Neka se prizna pravo uvrije enom i ismijanom narodu. Vrati nam. o Gospode, našu slavu, naš stari sjaj. Oslobodi nas od jugoslavenskog jarma. Vodi nas putem nade i spasa. Daj da triumfira naše pravo i naše prosu ivanje. Živi i mrtvi Dalmacije su spremni, s najve om vjerom, s najve om svješ u, sa bezgrani nom straš u umirati i ponovo umrijeti za domovinu i slobodu. — Tako neka bude (Amen).«

⁹⁰ Ljubomir Tomaši , Zbirka konkordata. Beograd 1934, 112, 122.

Kongres evropskih narodnosnih manjina raspravljao je pitanje manjina u Italiji 1932. i donio je odluke, da se rezolucije upute Savjetu Društva naroda. Raspravljena pitanja su promatrana s vjerske to ke ovog veoma složenog politi kog problema. Društvu naroda upu ene su jula 1933.⁹¹

Ve sam uvod ovog dokumenta baca sasvim odre eno osvjetljenje na jedan dio motiva koji su fašizam prisilili na izmirenje s Vatikanom.

»Manjinska politika, koju Italija vodi u velikom opsegu sistematski, ima medu evropskim državama naro iti zna aj i u religioznom smislu. Kada je Italija poslije višegodišnje uporne borbe, morala utvrditi da nie mogla posti i željeni cilj: da denacionalizira stanovnike tu e narodnosti, i pored vršenoga pritiska na sve njema ke i jugoslavenske škole, i- pored potpunoga talijaniziranja sudova i javne uprave, i pored rasturanja svih njema kih i jugoslavenskih kulturnih organizacija, i pored nasilnoga uvla enja manjinske omladine u talijanske omladinske organizacije, i pored rasturanja njema kih i jugoslavenskih udruženja, i pored zabrane dnevnih listova u Južnome Tirolu i zabrane cjelokupne povremene štampe u Julijskoj Krajini, i pored intenzivne službene akcije za talijanimiranje krsnih i porodi nih imena: tada je vode im politi kim krugovima bilo jasno da ne e ni ubudu e mo i ostvariti krajnji cilj svoje manjinske politike, za koju su podnesene tolike žrtve, ako Mussoliniju ne po e za rukom da za to denacionaliziranje pridobije pomo katoli ke crkve, te druge velike sile u Italiji. Mussolini, kao realni politi ar, došao je do uvjerenja da je talijaniziranje Južnoga Tirola i Julisce Krajine prakti no neizvodljivo, dok se tome talianiziranju protivi utjecaj koji ima katoli ka crkva na duhovni život njema kog i jugoslavensko stanovništva. Katoli ka crkva, koja je starija od fašizma i starija od talijanske države, osigurala je svojim preko hiljadu godišnjim uplivom na pobožne mase njema kog i jjugoslavenskog katoli kog stanovništva jak i ne pokolebljiv utjecaj, pa je u borbi za duševnim osvajanjem kod manjina mogla lako potisnuti svoga protivnika — državu — i osujetiti sav trud na talijaniziranju stanovništva u Južnome Tirolu i Julijskoj Krajini. L tome uvjerenju donio je Mussolini odluku da otpo ne akciju, koja je u borbi protiv nacionalnih manjina u Evropi jedinstvena po svojoj odvažnosti: jer ne samo što je odlu io da snažno prodre u oblast religioznoga života, koji se ina e smatra za svetinju u koju se ne smije dirali, ve je vjerovao da može o ekivati da e katoli ka crkva, odnosno Sveti Stolica, pod pritiskom njegove energi ne politike — i protiv svojih na ela i tradicija od dvije hiljade godina — pristati da se uplete u odnarodjavanje njema kih i jugoslavenskih katolika.«⁹²

I pored sve utu enosti, koja je nastupila, kad se saznao tekst ugovora, manjine u Italiji bile su ipak ispunjene velikom nadom. Obnavljanjem službenih veza izme u talijanske vlade i Svetе Stolice ovoj je priznalo i formalno pravo da kod raznih vladinih organa istupa protiv svakog pritiska i gonjenja njema kih i jugoslavenskih sve enika.

⁹¹ Congress of the European National Minorities. — Mitteilungen über die Lage der nationalen Minderheiten in Italien. 10. VII. 1933. Njema ki i hrvatski primjerak ustupio mi je predsjednik ovog Kongresa evropskih manjina, dr. Josip Vilfan, lan talijanskog parlamenta u prvim godinama poslije prvog svjetskog rata.

⁹² »Mitteilungen«. 1-2.

»Prakti na primjena Konkordata, me utim, mogla je, u jednoj pomirilivoj atmosferi izme u dvije sile, biti izvršena bar u duhu najve ih mogu ih obzira prema manjinama. Na primjer, jedno tako važno pitanje, kao što je vjerska nastava u oblastima tu ih jezika u »novim provincijama nije Lateranskim ugovorom uop e bilo regulirano. Mi znamo da je Mussolini zabranio njema ku i slovensku vjersku nastavu po školama, ali zato je Sveta Stolica imala prava da zabrani talijansku vjersku nastavu po njema kim i jugoslavenskim školama. Takvim postupkom koji ne bi nimalo bio protivan tekstu odredaba Konkordata, bila bi Svetoj Stolici data mogunost da popravi i žalosnu pogrešku u injenu prilikom zaklju enja Lateranskog ugovora.«⁹³

Dakako, uskoro su nastupila prva teška razo aranja. O ekivalo se, naime, da e se barem poštivati zagarantirana prava, data manjinama. Jer l. 22. konkordata nikako nije mogao sprije iti, da se vjerska nastava može vršiti izvan škole na jeziku vjernika. U tu vjersku nastavu spada pored bogosluženja s njema kim i jugoslavenskim propovijedima, molitvama i crkvenim pjesmama još i privatna vjerska nastava po crkvama i parohijama. O ekivalo se, da e ova nastava poslije zaklju enja Konkordata biti najzad obranjena od fašisti kih organizacija i mjesnih vlasti, koje su je ranije uvijek spre avale i borile se protiv nje. A u l. 1. ugovora, Italija garantira katoli koj crkvi slobodno i javno ispovijedanje vjere, a tako i juridisdikciju u crkvenim stvarima na osnovi propisa Konkordata.

Ove odredbe bile su neobi no jasne i iza njih su stajali i kralj i Duce, koji su se obvezali da e crkvu zaštititi pomo u svoje vlasti od svakog eventualnog pritiska. S druge strane papa Pijo XI. i kardinal Gasparri obvezali su se svojim visokim autoritetom da e u takvim slu ajevima zatražiti zaštitu diplomatskim putem.

Ovakvu dvostruku garanciju nesumnjivo su zahtijevala dotadašnja mu na iskustva, jer se dobro znalo na oba podru ja vlasti u Italiji, kako je i koliko je dotad fašizam onemogu ivao u mnogim mjestima jugoslavenske propovijedi, pa i same ispovijedi s itavim nizom teroristi kih mjera, uperenih protiv jugoslavenskih sve enika. Bilo je talijanskih uitelja koji su, da bi lukavstvom i silom onemogu ili vjersku nastavu na materinjem jeziku, tražili od aka da donešu u školu svoje jugoslavenske molitvene knjižice, a onda sti ih po službenoj dužnosti oduzeli i zamijenili talijanskim molitvenicima. U Istri su bila na dnevnom redu nasilna spre avanja bogoslužja s molitvama i pjesmama na slovenskom jeziku, štoviše, doga alo se, da su predstavnici vlasti zlostavljal sve enike koji nisu htjeli odustati od bogoslužja na materinjem jeziku. Objavljanje Lateranskog ugovora i Konkordata izazvalo je nadanja, da e se prekinuti sa svim tim prestupima i krivicama, nanošenim jugoslavenskim katolicima. Tim prije što su i fašisti ka i vatikanska štampa isticale, kako je izme u vlade i Vatikana postignut potpun i srda an sporazum u svima pitanjima, pa dosljedno i u pitanjima manjina. O ekivalo se da e crkvene kao i fašisti ke vlasti uputiti podre ene organe da je sada nastupilo novo vrijeme mira sa svima gra anima Italije, barem u crkvenim stvarima. Me utim takvi cirkulari nikad nisu razaslati kako to isti e spomenuti izvještaj Kongresa evropskih manjina, upu en Savjetu Društva naroda.⁹⁴ Podre eni pak, pošto nisu dobili nikakvih uputstava. smatrali su

⁹³ »Mitteilungen«, 20.

⁹⁴ »Mitteilungen«, 22-23.

šutnju vlade i Rimske Kurije kao pre utno odobrenje svega što se dotad radilo. Sve je to njima izgledalo kao smjernice za daljnje produženje rada u istom duhu i s istim metodama. I mjesto o ekivanog popravljanja, ne samo da nije ostalo kako je bilo, nego se stanje još i pogoršalo, o kome je nekad Benedikt XV. još 1921. rekao, da su mu sve te grozote parale srce, jer su se vršile nekažnjeno.⁹⁰

U Julijskoj Krajini, od -prilike mjesec dana prije potpisivanja Konkordata, bila je zabranjena ne samo politika nego i cijelokupna vjerska periodi na štampa na slovenskom i hrvatskom jeziku. Budući i Mussolini i pored sporazuma s Vatikanom nije opozvao ove zabrane, Jugoslaveni su postali jedina katolička manjina u Evropi, kojoj je bilo zabranjeno da za odgoj naroda ima religioznu štampu. Sveta Stolica nije pokazala nikakav interes prema toj injenici i nije u inila nikakve korake da se ta zabrana opozove, štoviše i K. A. jugoslavenskih manjina podlegla je rasturanju svih udruženja u Julijskoj Krajini s prvim januarom 1928. I ovo nare enje nikad nije bilo opozvano, pa ni poslije novog dodatka Sporazumu od 1931.

Već ovo dovoljno pokazuje kakva je bila primjena Lateranskog ugovora. Protivnici manjina, fašisti i njima naklonjeni talijanski predstavnici crkve u Julijskoj Krajini, uslijed pasivnog stava vlade i Rimske Kurije prema izričitim pozljedama Lateranskog ugovora i Konkordata postali su smjeliji i bezobzirniji prema Jugoslavenima. Prijetnje i gonjenja sve enika i vjernika, koja su se ranije vršila najviše u Istri, proširena su i na oblasti Trsta i Gorice. Pri tome se nije ustezalo ni od upotrebe fizičke sile. U nekim su mjestima primoravali jugoslavenske roditelje da potpisuju izjave kojima za svoju djecu traže vjersku nastavu. S takvim iznudnim izjavama odlazili su fašisti mjesnome sve eniku i tražili da ispunji ovu želju roditelja te da obustavi vjersku nastavu u crkvi ili u sve eni koj kuje. Kad bi se tome sve enici oduprli, znaju i dobro kako je do tih izjava došlo, nastajali bi teški sukobi s Talijanima, u kojima su uvijek stradali takvi sve enici i rodoljubi.⁹⁶

Druga metoda fašisti kog denacionaliziranja sastojala se u zahtjevima nekolicine došljaka u istim, hrvatskim i slovenskim mjestima, da se za njih drže u crkvi talijanske propovijedi. To su bili uitelji i policajci i državni inovnici, koji su to zahtijevali u većini slučaja po naređenu vlasti. Takav zahtjev ovakve nekolicine Talijana župnik nije smio odbiti. Taj način susretljivosti oni su zloupotrebljavali kao oružje protiv slobode nastave. Naime, uitelji su zahtijevali da talijansku propovijed moraju pored njih slušati i jugoslavenski u enici, koji su kao lanovi »Ballile« potpadali pod disciplinsku vlast škole i uitelja, koji je tu vlast tumačio i izvodio. Iz protivljenja roditelja i pojedinih sve enika nicali su sve novi i teški slučajevi sukoba.

Uitelji su u školi u ili djecu pjevanju crkvenih pjesama na talijanskom jeziku. Kad su djeca napredovala u tome, uitelj je zahtijevao od sve enika da dopusti jugoslavenskoj djeci pjevanje crkvenih talijanskih pjesama, i to onda kad su misama i drugim crkvenim obredima prisustvovali i njihovi roditelji i rođaci. Tako se postepeno izvelo izbacivanje jugoslavenskog pjevanja iz crkve. Bilo je slučajeva da su u crkvi, kad je narod uz orguljaša pjevao narodnim jezikom, odjednom odjeknule pjesme na talijanskom jeziku. Tako se u isti način pjevalo na dva jezika i

⁹⁵ Vidi naprijed poglavje V.

⁹⁶ »Mitteilungen«, 24-25.

s dvije melodije, s pravim skandaloznim necrkvenim neskladom. Ali ovim talijanskim molitvama nije bio cilj da se slavi Bog i uzdižu duše k Bogu nego slava i moralijanske rije i i uzdizanje k prijestolju Ducea i njegovoj nasilnoj ideji potalijanavanja jugoslavenskih krajeva. Ove su, dakle, crkvene i pobožne pjesme imale poslužiti uništavanju tude narodnosti. Da se to oru e protivilo božjim zapovijestima o tome nisu vodili ra una pojedini talijanski biskupi, dok je još jedini preostali slovenski crkveni velikodostojnik, nadbiskup u Gorici dr. Fran Sedej bio primoran da broji prestupe i da se užasava poslije svih njegovih neuslišanih predstavki i molbi u Vatikanu, i da konstatira, kako ni otkuda ne dolazi ni zaštita ni pomo !

Sve enik u Svetom križu, Ivan Rejec, u ijoj se crkvi odigralo dvostruko korsko pjevanje, pošto se požalio na taj doga aj, izazvan od strane talijanskog uitelja, bio je najprije ba en u zatvor, a zatim osu en na tri godine progonstva i poslat u Južnu Italiju, u mjesto Monte Fusco. Ista sudbina postigla je i prisutnog slovenskog dirigenta ernegoja, koji je, jer je dirigirao slovenskim pjevanjem, osu en na godinu dana progonstva.

Šef policije u Gorici, Mario Modesti, prijetio je progonstvom u južne krajeve Italije itavom nizu drugih slovenskih sve enika. Pored toga mnogi su bili kažnjeni politi kim pritvorom i zabranom izlaženja iz mjesta boravka, kao što nisu imali slobode no nog kretanja. Velik broj takvih sve enika bio je premješten od strane vlasti s motivacijom, da još uvijek drže propovijedi na slavenskom jeziku i što drže djeci vjersku nastavu na materinjem jeziku. U rezoluciji upu enoj Savjetu Društva naroda ozna uju se ove metode kao zajedni ka suradnja fašizma i crkve na odnaro avanju manjina. »Kad predstavnici vlasti mogu slati takve prijedloge, a predstavnici crkvenih vlasti ih bez ikakva protivljenja izvode, to onda ne zna i ništa drugo do službeni zahtjev od crkve, da pruži ruku vlasti radi zajedni kog istrebljivanja, Lateranskim ugovorom zajam enog bogoslužja na materinjem jeziku kod katolika drugih narodnosti u Italiji.»⁷

I manjinama, a tako i njihovim sunarodnicima u susjednim državama, bilo je jasno da je Mussolini odlu io da u potpunosti iskoristi crkvu za svoje planove punog denacionaliziranja svojih talijanskih manjina. Dok se do Lateranskog Konkordata moglo još neupu ene zavarati, da takvi postupci talijanskih fašisti kih sve enika i biskupa nisu od strane Vatikana odobreni, poslije potpisanih Konkordata ova je zabluda morala otpasti. esto su se uli iz Kurije glasovi takvog izvinjavanja uslijed neure enih odnosa izme u crkve i države. Poslije objavljanja Konkordata 1 njegove primjene bolje neprimjenjivanja, bilo je jasno, da odgovornost za pogoršano stanje sa svim mogu im progonima i pritiscima na prirodno i nadprirodno pravo katolika, kako je Pijo XI. nazvao svete obrede na materinjem jeziku u audijenciji dr. Berninga, biskupa iz Osnabryka, aprila 1928., pada jednako na Vatikan kao i na fašisti ke vlasti.

Analiziravši itav niz slu ajeva povreda i progona na vjerskom polju, u rezoluciji Kongresa evropskih manjina od 1932. jasno se izvode zaklju ci za odgovornost Vatikana i za njegovo sau esništvo pri nedjelu odnaro avanja manjina.

⁹⁷ »Mitteilungen«, 28-29.

»Ova odgovornost objektivno pada na nadleine biskupe novih i starih provincija Italije i — ma kako da je teško izgovoriti, na Vatikan. Crkvenopoliti ke prilike . . . bez sumnje su vrlo ozbiljne. Ono što se doga a na religioznom polju u Južntfm Tirolu i Julijskoj Krajini mora izazvati u duši katoli kog stanovništva drugih plemena najdublju potresenost. Ova borba Italije, koja se vodi sistematski i bezobzirno, poga a dva katoli ka naroda, koji su u toku cijele svoje povijesti obilježeni kao narodi s dubokom religioznoš u, s nepokolebljivom vjernoš u prema crkvi i s odanoš u Svetoj Stolici koja je ve ušla u poslovice. Dva naroda takvoga vjerskoga obli ja moraju sada doživjeti, da u vremenu najve eg iskušenja, kad treba održati svoja najsveštija piava, ostanu bez zaštite svoje ro ene'crkve, štoviše, da se uvjere da pozvani predstavnici crkve, kojima se oni s puno povjerenja obra aju za pomo , sura uju u gaženju njihovih prava, u rušenju njihove narodnosti. I kad vide da su primorani u Italiji braniti tradicije i na elu katolicizma. ne samo od prepada fašizma, ve i od samih crkvenih vlasti, onda im to uništava sve predstave o katoli koj crkvi koje su dosada imali, i ubija njihovo najdublje osje anje odanosti i prema njenoj vrhovnoj upravi. Velika tragedija njema kih i jugoslavenskih katolika u Italiji leži u tome, što se sve ovo neizlje ivo produžuje, a da nitko za to ne snosi krivicu, ve se to produžuje kao neizbjegljiva posljedica jedne crkvene politike koja se, uprkos >hitnim molbama i o ajnim naporima ne može više promijeniti. Ali moramo re i ioš i to da i katoli ka crkva, zajedno s manjinama, preživljuje tragediju. Njenim protivnicima pošlo je za rukom da svima mogu im sredstvima politike po smisljenom planu, izvojuju jedno za drugim razna popuštanja, tako da je crkva postepeno, sa gotovo neprimjetnim prijelazima, došla u sudbonosnu situaciju u kojoj je vje ita vrijednost religije postala pot injena priyremenim potrebama i interesima jednoga prolaznoga politi koga režima.«⁹⁸

Da bi se sve to neposrednije osjetilo, potrebno je upozoriti na niz karakteristi nih slu ajeva. Prije i poslije Lateranskog sporazuma i Konkordata.

Kako je fašizam progonio jugoslavenske sve enike u Julijskoj Krajini pokazuje akt podprefekta Pazina koji je uputio prefekturi u Puli 19. januara 1923. Kao predmet akta zabilježeno je: »Protjerivanje župnika opasnih stranaca«. Akt glasi:

»Kako je poznato tom višem uredu župnik u Pasjaku i župni upravitelj Boljuna, don Franjo Jurin i , protjeran je iz kraljevine. Budu i da ie dobivena obavijest od potprefekture iz Pore a, da je tako er i župnicima Gologorice i Sumberka, don Ljudevitu Žva eku i don Franii Halami bilo definitivno odbiveno talijansko državljanstvo, ova potprefektura smatra potrebnim da predloži njihovo protjerivanje iz kraljevine, s jedne strane zato, jer su opasni po javni red, a s druge pak zbog inkompatibilnosti da stran", državljanji zauzimaju javne položaje. O ekuje se, psim toga, da se molbe župnika Krbuna, epi a. Lindara, Vranje, Di na i Novaka definitivno odbiju, da bi se predložilo i njihovo protjerivanje iz kraljevine, jer su svi jugoslavenski propagandisti i ogor eni neprijatelji Italije. Ovaj je ured, me utim, zabrinut mogu noš u da u slu aju tako velikog eksodusu sve enika, mnogi uredi za anagrafske poslove, ostanu bez voditelja, što bi imalo ne male posljedice za tu službu, pa je slobodan upozoriti na oportunost brze intervencije biskupa, koji bi trebao hitno popuniti te župe, koje ve jesu i koje e postati upražnjene.«⁹⁹

⁹⁸ »Mitteilungen«, 68-69.

⁹⁹ Documents sur la denationalisation des Yougoslaves de la Marche Julianne. Beograd 1946.. 50-51. (Document 13).

Ministarstvo pravde i vjere 4. decembra 1925. piše prefektu Rijeke u stvari slovenskog sve enstva u toj provinciji.

»Ovo je Ministarstvo upozorenio, da bi bilo vrlo korisno po nacionalne interese, prisutnost sve enika talijanske narodnosti, a koji poznaju slavenski jezik u okrugu Volosko—Opatija, gdje je sada dušobrižništvo povjereno sve-enicima slavenske narodnosti i osje aja. Uvezši u obzir ono, što je ta prefektura izvjestila u tom pogledu notom od 19. XI. 1924., br. 1938, preporu uje se Vašem Gospodstvu, da nastavi aktivnim nadzorom nad politi kom akcijom spomenutog klera, a naro ito nad djelom, koje razvijaju oni sve enici, ije se držanje ini sumnjivim. U me uvremenu treba skrenuti živu preporuku lokalnoj crkvenoj vlasti, da bi se ona postarala, kako bi u spomenuti okrug došli na vjersku službu sve enici sigurnih talijanskih osje aja.«¹⁰⁰

Talijanske vlasti bile su veoma podozrive prema slovenskim sve enicima, za koje se znalo da djecu pou avaju vjeronauku izvan škole, sumnjaju i da tako u e djecu itati i pisati slovenski. Protiv takvih se naro ito strogo postupalo. Proveditor za školstvo Julijске Krajine uputio je strogo povjerljiv akt prefektima Trsta, Videma, Pule, Rijeke i Zadra o »tajnim slavenskim školama«, 1. juna 1926.

»Pozivaju i se i potvr uju i u cijelosti moju okružnicu br. 24 o tajnim školama, sloboden sam izraziti Vašem Gospodstvu moju opravdanu sumnju, da u raznim mjestima pokrajine sve enici, koriste i se okolnoš u, da su ovlašteni pou avati vjeronauku u mjesnim osnovnim školama, otvaraju tajne škole za u enje slovenskog jezika, s o iglednim ciljem, da izigraju odluke narodne vlade o jezi noj reformi. Treba imati na umu, da sve enici u novim pokrajinama imaju zakonsko pravo pou avanja vjeronauka i imaju mogu nost služenja materinjim jezikom u prva tri razreda osnovne škole, pa i onda, ako te škole imaju nastavu na talijanskem jeziku. Ta oklност povezana s naklonoš u koju sve enik uop e uživa kod pu anstva i kod djece, omogu uje prikupljanje u enika za u enje materinjeg jezika i izvan škole. Kao što sam ve imao ast javiti, u takvim slu ajevima predajem okrivljene sudbenim vlastima, (I. 434.), ali pošto se radi o sve enicima, zadržao sam sebi pravo postupka u svakom pojedinom slu aju, kao što sam se i dogovorio s Vašim Gospodstvom. Najprije ne u se sustezati da im oduzmem pravo pou avanja vjeronauka, ako ga vrše. Preporu io sam i preporu ujem školskim nadzornicima najoštriji nadzor. U isto vrijeme molim Vaše Gospodstvo da ispita oportunost da se odredi, koliko se drži potrebnim, da se razotkrije pokušaj, za koji smatram da nije sporadi ki, ve mudro smišljen i kc-ordiniran kao organska protuofenživa slovenskog elementa protiv odredaba o jezi noj nastavi u školama.«¹⁹¹

U nizu dokumenata nisu bez zna enja i oni koji su vezani s progonom sve enika Aleksandra Šuperine iz Drenove u rije koj provinciji. Komesar rije ke op ine Piva optužuje prefektu rije ke provincije 15. IV. 1926. župnika Šuperinu, koji nikako ne e da služi misu na latinskom jeziku, nego i dalje glagolja u Drenovi. Zato komesar op ine traži od prefekta da »s obzirom na akciju za asimilaciju drugo-

¹⁰⁰ Originalni faksimil dokumenta nalazi se u Institutu za prou avanje me unarodnih pitanja u Beogradu. (Institut Yougoslave d'etudes internationales).

¹⁰¹ Faksimil dokumenta nalazi se u Institutu za prou avanje me unarodnih pitanja u Beogradu. (=IPMP — Beograd).

rodnog elementa« poduzme mjere protiv tog sve enika. Ako to stanje ne bi prestalo, komesar se prijeti, da e, ne bude li se u tome stanje izmjenilo, poduzeti odgovaraju e *ekonomske mjere*.¹⁰²

Poslije mjesec dana istupila je *protiv župnika u Drenovi* komanda karabinjera, koja je uputila prefektu rije ke provincije akt (22. V. 1926.), u kome je zatražena intervencija protiv toga sve enika, koji još uvijek propovijeda hrvatski i dopušta da djeca za vrijeme mise pjevaju crkvene pjesme na hrvatskom jeziku. Optužuje ga se da je narodu rekao u crkvi kako je dobio nare enje od »viših crkvenih vlasti da propovijeda i vrši vjerske obrede talijanski i latinski, ali on jie protiv toga, budu i da ga narod ne bi razumio jer ne zna talijanski jezik«. Osim toga komandi karabinjera je veliki zlo in što se u crkvi još uvijek uvaju tri crkvene zastave vjerskih društava, s hrvatskim napisima. Komanda smatra da bi trebalo župniku zabraniti da i dalje ostane u Drenovi, ve stoga što djecu koja polaze talijanske škole upu uje, da se još uvijek služe hrvatskim jezikom. Ovakvim svojim postupkom župnik Šuperina »otežava akciju nacionalnog odgoja, koji provode talijanski uitelji i šteti prestižu Italije, drže i budnom iluziju, da je suverenitet Italije nad ovim krajevima nesiguran«.¹⁰³

Prefekt, im je primio ovaj akt, uputio ga je rije kom biskupu Sainu, s time da mu izrazi svoju želju da daljni boravak župnika Šuperine nije više poželjan u Drenovi, jer je protivan ciljevima »koje politi ke i administrativne vlasti moraju posti i«. Prefekt moli biskupa da primijeni najpodesnije mjere, kako bi se »afirmiralo pravo talijanske opine Rijeke da i sve enici poštuju njezine tradicije zdravom i legalnom propagandom u našem jeziku i za naš jezik«.¹⁰⁴

Dakako, fašisti ki biskup je udovoljio želji prefekta, odnosno komande karabinjera, dopustivši, da se u njegovu pastorizaciju mijeha civilna i vojna vlast. Pa opet, tvrdi se na klerikalnoj talijanskoj strani, da toga nikad nije bilo!

Civilni komesar u Puli javlja onome u Pore u, telegrafski, da su desetorica sve enika, kojih se imena spominju iz pore kog sreza »opasni slavenski propagatori« i preporu uje »opportune mjere koje treba provesti u tom pogledu«. Kao naro ito tešku okolnost isti e pulski komesar, što su ti sve enici po njegovu saznanju vrlo aktivni suradnici »Pu kog prijatelja«, koji je tada još izlazio.¹⁰⁵

Uop e uzevši, rije ka karabinjerska komanda bila je u tom pogledu veoma agilan suradnik na Sainovoj pastorizaciji u *duhu* fašisti kih na elu. 4. XI. 1926. bio je opet prefekt obaviješten od spomenute komande da treba uzeti na oko sve enika Rafaela Morela u Zagorju, jer je »vješt propagandist, koji je stoga upisan u registru osoba na politi koj liniji, te u registru osoba koje treba internirati u slu aju mobilizacije«.¹⁰⁶

I tako dalje, u nedogled. A crkvene vlasti, išle su na ruku svim tim željama i mjerama policijskih vlasti, sura uju i s njima na zajedni kom djelu denacionalizacije Hrvata i Slovenaca. Biskup Izidor Sain bio je uistinu fašist. Kao takav i sam je svojom inicijativom u inio ogromnih usluga utvr ivanju fašizma u naskroz hrvat-

¹⁰² Faksimil dokumenta nalazi se u IPMP — Beograd.

¹⁰³ Faksimil dokumenta nalazi se u IPMP — Beograd.

¹⁰⁴ Documents sur la denationalisation, 52-53. Dok. br. 14.

¹⁰⁵ Faksimil dokumenta uva se u IOMP — Beograd. too Documents sur la denationalisation, 54, Dok. br. !>.

skim selima oko Rijeke. Zato ga je odlikovala fašisti ka »Vedetta d'Italia« (29. I. 1932.) kad je pisala o njegovim zaslugama prilikom njegove smrti, po asnom titulom: »Vatikanski fašist!«

Rijeka je ve od 1918. proživljavala teške dane okupacije, D'Annuncijade i na kraju aneksije 1924. Poslije odlaska papinskog legata, intimnog D'Annuncijevoga suradnika i lica povjerenja Msgra Constantina, prvi rije ki biskup bio je Izidor Sain, poslije osnivanja biskupije, (31. V. 1925.). Prije toga je Rijeka sa cijelim okrugom spadala pod senjsko-modrušku dijecezu. On je izvršio veliki fašisti ki napor u cilju denacionalizacije svoje dijeceze. Ve ranije je spomenuto, kako je i za administracije papinskog legata sve krenulo k cilju, kome je kasnije i fašizam pošao, samo ubrzanim tempom. Kad je bilo raš iš eno s hrvatskim klerom Rijeke, (protjerani kapucini, a tako i pojedini sve enici, župnici i kapelani, koji su propovijedali u rije kim crkvama na hrvatskom jeziku), redom su slijedile mjere, koje su poga ale i sve enstvo kao i pastvu. Biskup Sain je svim svojim, raspoloživim sredstvima utjecao na podre eni kler, kako bi ga prilagodio novom stanju i pomirio s fašisti kom tezom, da u Italiji mogu biti samo Talijani, Prije svega ukinute su sve hrvatske propovijedi, te je tako preko pola pu anstva Rijeke ostalo bez ikakve religiozne hrane na svom materinskom jeziku, ma da su se tome protivili crkveni kanoni. Jednako kao i poslije Lateranskog sporazuma i Konkordata. Unato tome, što je ugovor italo-jugoslavenski iz 1924. predvidio jednaka prava za obostrane manjine. Još Apostolski administrator Constantini po eo je i izvan teritorija grada Rijeke postupati na isti na in, kao i u samome gradu. U sasvim hrvatskim mjestima, kao što; su Lovrana i Opatija, postavio je talijanske sve enike, koji nisu uop e znali jezik pastve za koju su postavljeni. Biskup Izidor Sain krenuo je u tome ve ukazanim smjerom apostolskog administratora. Jer, on ne samo da je produžio rad svoga prethodnika, nego ga je i proširio. Kad su vlasti stale progoniti pojedine sve enike uslijed toga što su narodu govorili o istinama vjere u njegovu materinjem jeziku, oni nisu imali nikakve zaštite kod svoga biskupa. Naprotiv. Njemu se nisu ni htjeli ni smjeli obra ati, jer su znali da e samo pogoršati svoju situaciju. U a kom sjemeništu, koje je bilo pripravna škola za budu e teologe i sve enike, zabranjeno je u enicima da upotrebljavaju slovenski i hrvatski jezik, štoviše, zabranjeno je bilo i itanje slovenskih i hrvatskih knjiga kao što im je zabranio i dopisivanje na materinjem jeziku. Smjeli su se dopisivati sa rođinom samo na talijanskom jeziku. Dakako, iako je pu anstvo pretežno hrvatsko, u kaptolu nije bilo nijednog Hrvata kao kanonika! Sve pastoralne poslanice biskup Sain je još prije Konkordata sastavljao talijanski, bez ikakvog prijevoda na hrvatskom ili slovenskom jeziku. Jednako pastvi kao i sve enstvu i kongregacijsama¹⁰⁷

Da se vidi kako je Msgr. Sain o inski postupao sa svojim podre enim sve enicima Jugoslavenima pokazuje uveliko slu aj don Atilija Frua, ro enog Omišanina, ina e od 1927. župnika u Velom Brigu (op ina Matulje). Frua je bio glagoljaš i kao takav produžio je da glagolja i pod novim rije kim biskupom. Dakako, na njegov užas pogotovo i onda, iako ga je nekoliko puta opomenuo da prekine s tom svojom praksom. Na kraju mu je biskup najoštrije zabranio da dalje glagolja. Me utim

¹⁰⁷ Lavo ermelj, Life-and-Death Struggle, II ed., 124-125.

Frua na radost svojih vjernika, nije mario za tu zabranu. Kad se biskup nije dao urazumiti Fruinim razlozima, da je to u interesu njegove pastve, kojoj on govori na jeziku koji ona razumije, a da latinski ni talijanski ne zna pa ni ne razumije, naišli su za rodoljubivog sve enika teški dani iskušenja i progona. Na kraju je biskup Sain pozvao u pomo policijske vlasti i Fruu je dao 31. X. 1930. zatvoriti u ludnicu. Dok se Frua oslobodio ludnice, iz koje je odveden u zatvor, proteklo je nekoliko mjeseci. Patnje don Frua zaslužile bi pero jednog Dostojevskog ili Poa, toliko su strašne i nevjerljivne, pogotovo kad se ima u vidu da su potekle od jednog biskupa! Ali, fašisti kog.¹⁰⁸ Biskup se unizio i do najobi nijeg fašisti kog propagandiste, djeluju i na području kler svim mogu im sredstvima. Pojedine sve enike je nagovarao da utje u na hrvatske roditelje da šalju svoju djecu u talijanska zabavišta.¹⁰⁹

Po smrti »vatikanskog faštiste«, prvo rije kog biskupa, naslijedio ga je kao biskup Msgr. Antonio Santin. I on je pošao tragom svojih prethodnika. I on nije dopuštao da se u hrvatskim crkvama propovijeda na narodnom jeziku, iako je to dopustio za šaku Maara, kao i njegov prethodnik. Ali, to je on, kao i svi fašisti, inio iz naro itog žara za pobjedu fašisti kog plana potpune denacionalizacije Julijanske Krajine. I on se dao na to da još zaostale hrvatske sve enike zamijeni s talijanskima. Prvi sukob sa Slovincima imao je Msgr. Santin sa sluajem oca Tabackoga u Ilirskoj Bistrici. Od njega se ve ranije zahtijevalo da propovijeda u crkvi talijanski za nekoliko talijanskih doseljenika. Osim toga, u itelj u Trnovu, zabranio je slovenskoj djeci, koja su bila silom upisana u Ballile, da ne prisustvuju njegovim propovijedima niti misama u crkvi. Protiv toga je odlučno protestirao svijesni rođak Tabacki. Tada ga je vlastima prijavio talijanski kapelan. O svemu tome bio je obaviješten i biskup Santin. Samo nekoliko dana kasnije uhapsili su ga karabinjeri i kod Rijeke ga prebacili preko granice. Župljeni u Ilirskoj Bistrici bili su toliko ogoreni zbog toga postupka, te su slijedeće nedjelje kad je talijanski sve enik, koji je došao poslije Tabackoga, propovijedao talijanski, demonstrativno napustili crkvu. Jedan stari slovenski sve enik, već na smrt bolestan, uputio je biskupu pismo, u kome ga je u inio odgovornim za te incidente. Kad ga je biskup pozvao na odgovornost, zbog ovog protestiranja, sve enik mu je odvažno odgovorio: »Ja u skoro umrijeti i stajati pred licem Vje nog Suca. Vi ete me slijediti iza toga dana i, ako vi produžite dalje ispunjavati vašu dužnost kao što ste je dosad vršili, bit ćete osu eni. Ja sam zabrinut za vašu dušu. Pisao sam vam za vaše spasenje«.¹¹⁰

Biskup Santin zahtijevao je od hrvatskih i slovenskih sve enika da u osnovnoj školi i hrvatskoj i slovenskoj djeci drže vjerovanju pouku na talijanskom jeziku, štoviše on je zaprijetio i suspenzijom, ako se ne budu pokoravali njegovim narečjima. Kad je naišao na jednodušnu otpornost sve enstva, zatražio je specijalna ovlaštenja od samog pape Pija XI. marta 1934., koga je upozorio na sve one pojave. Kad se vratio iz Rima, uputio je sve enstvu poruku pape, koju je Pijo XI. preko Msgra Santina uputio slovenskim i hrvatskim sve enicima. Ova je papina poruka djelovala najporaznije na jugoslavenske sve enike. Jer u njima mjesto razumijevanja za njihove patnje i progone od strane fašisti kih vlasti, mjesto prijekora

¹⁰⁸ »Naša sloga« 8. III. 1931.

¹⁰⁹ F. Barbali, *Vjerska sloboda*, 38.

¹¹⁰ Lavo Cermelj, *Life-and-Death Struggle*, II ed., 125.

biskupu Santinu koji radi protiv svih kanona i tradicija, da se pastva pouava u vjerskim istinama u jeziku koji ona razumije, a ne u jeziku osvaja a, štoviše i protiv samog Konkordata, koji je Pijo XI. zaključio s Mussolinijem, Pijo XI. stao je na stranu fašističkih zavojeva a. Naime, papa je prekorio jugoslavenske svećenike i zahtijevao od njih da slijede naređenja svoga biskupa koji traži od njih da propovijedaju Hrvatima i Slovincima na talijanskom jeziku!

»Kaži tim sve enicima da si video papu i da je on bio ožalošćen. Mi smo neiskazano tužni uslijed takvoga stanja stvari. I sve enici rijeke dijeceze mogu da ponove svojoj duhovnoj braći u tršanskoj i gori koj dijecezi da su vjerska pitanja, i naređenja problem koji se mora promatrati s nadnaravnog gledišta, a ne s nacionalnoga. Mi moramo posluživati duše gdje god se one nalazile. One su bile sve jednako otkupljene krvlju Kristovom. *Stav slavenskog svećenstva ne može se odobriti; treba ga osuditi.* Mi ne bismo htjeli biti u njihovoј koži. Lokalni osjećaji neće poslužiti dobroj stvari i treba s tim prestati. Takva je želja pape. Duh kojim se ovi sve enici nadahnjuju nije ispravan duh. To nije sve eni ki duh. Neka ti sve enici slijede duh Krista, koji nikada za vrijeme rimske vladavine nije rekao ni jedne rijeke i protiv stranog vladara.«¹¹¹

Prema tome, Pijo XI., nije ništa drugo poručio slovenskim i hrvatskim svećenicima 1934., što im nije već rekao prije deset godina fašistički izaslanik Host Venturi, na kongresu istarskih fašista (23. maja 1925.). Prije jednog decenija kao i poslije njega, jedno te isto. U fašističkom Palazzo Venezia kao i u Vatikanu. Prije Lateranskog sporazuma, kao i poslije njega. Bilo je to one godine kad je Msgr. Sain bio odabran za staratelja duša rijeke biskupije. »Vatikanski fašist« uveliko je išao stazama koje je utirao u Istri fašizam. Host Venturi govorio je da fašizam ima samo tri stožera . . .

»Boga, Otadžbinu i porodicu. Stoga je fašizam religiozan i zaštitnik religije. Crkva, osim toga ima veliku historijsku i talijansku funkciju u Italiji. Ima, ipak, izvjesnih svećenika u zemlji, koji nisu Talijani, ili u najmanju ruku ne razumiju što to zna i biti Talijanom i koji uporno nastoje i misle da je u redu ako crkvene funkcije obavljaju na slavenskom jeziku. Apostolom religije u ovim krajevima ne može biti nitko tko nije talijanske narodnosti. . . *Mi ne možemo nikome dopustiti da upotrebljava mantiju kao zaštitu svoje politike koja je opasna i neprijateljska duhu ove zemlje, vlade i fašizma.*«¹¹²

Sasvim je dakle prirodno, da su i Santin, kao i Sain, oboružani ovakvim autoritetima, kao što su Host Venturi i Pijo XI., radili u duhu politike crkvenog fašizma i fašističke crkve, a nikako ne u duhu univerzalnog katolicizma. Dakako, kad su se Sain i Santin oborili na hrvatske propovijedi i molitve, kad su zahtijevali da se vjerouački djeci u školi predaje na talijanskom, oni su s najvećom ogromnošću u upornošću navalili i na staroslavensko bogoslužje, koje je bilo u upotrebi u senjsko-modruškoj dijecezi još od polovine XIII. stoljeća. Kako je Rijeka sa svojim

¹¹¹ Lavo Šermelj, *Life-and-Death Struggle*, II. izd. 126.

¹¹² Lavo Šermelj, *Life-and-Death Struggle*, II. izd. 106.

okružnim dijelovima bila ranije sastavni dio senjsko-modruške dijeceze, to se i u njoj zadržao taj stari običaj. Međutim Msgr. Santin je taj stari privilegij, koji je doduše bio ograničen dekretom Svetе Kongregacije Obreda iz 1906., ali ne i dokinut, proglašio kao abuzus i stao ga je najenergičnije pobijati i zabranjivati. 1. juna 1934. izdao je Santin odredbu protiv upotrebe staroslavenskog jezika, pokazavši njome o igledno jedno namjerno i svjesno izigravanje ranijih papinskih dopuštenja ili neznanje ovjeka koji nije poznavao prilike u dijecezi ili u dijelu dijeceze koju mu je Vatikan povjerio s odobrenjem i misijom fašističkih vlasti. Naime, u toj se odredbi govori o slavenskom bogosluženju kao o zloupotrebama koje su se mimo Svetе Stolice uvukle u crkve Hrvata i Slovenaca.

»Biskupska stolica je obaviještena o izvjesnim zloupotrebama koje su se postepeno uvodile u liturške obrede. U nekim župama upotrebljava se staroslavenski jezik umjesto latinskog kod celebracije sakramenata kao i kod sahrana. Ove zloupotrebe moraju prestati. Mi bismo željeli podsjetiti na injenicu da je Kongregacija Obreda zabranila mijenjati pjevanje liturških pjesama i himni na narodnom jeziku na procesijama . . . Stoga određujemo da se prestane sa svim tim nabrojenim zloupotrebama. Gdje god je to potrebno, sve enice u narodu to objasnit razboritom revnošću kako je latinski univerzalni jezik crkve.«¹¹³

Drugo Santinovo naređenje je od 23. VIII. 1934. koje se tako energetički upotrebe hrvatskog i staroslavenskog jezika, koju treba dokinuti. U tome naređenju Msgr. Santin citirao je instrukcije Svetе Kongregacije Obreda od 9. marta 1933., koje je on prethodno zatražio.

»Poslije zrelog razmatranja podnijetog predmeta, Svetа Kongregacija Obreda odlučila je na sjednici od 10. III. 1934., da dade slijedeći odgovor: Neka biskup gleda da se u svim liturškim funkcijama upotrebljava isključivo latinski jezik, bez obzira na ustanovljenu upotrebu, koja se uopće mora dokinuti.«¹¹⁴

Tako je i Svetа Kongregacija Obreda porekla i ukinula nešto što su ranije pape dozvolile. Dakako, sada u stilu fašističkih biskupa i fašističkih vlasti ine se smetnje i zabrane, kao ranije na zahtjev austrijske diplomacije pri Vatikanu. Ovakvo autorativno mišljenje Svetе Kongregacije koristio je Msgr. Santin pa je svom odluci Svetе Kongregacije Obreda dodaо i svoja tuma enja.

»Odgovor je jasan i sadrži zapovijest koju mi moramo izvršiti. Mi smo već odredili instrukciju s obzirom na župnike koji govore slavenski. Mi sada to ponovo naređujemo da se te zloupotrebe imaju dokinuti tako energetički u hrvatskim župama do kraja 1934.« U svojim objašnjenjima biskup se nadam da će mudrom revnošću objasniti narodu ovo naređenje kako je ukidanje starih i mladih zloupotreb »mudro, razborito i potrebno!« A onda je produžio biskup Santin:

¹¹³ Lavo Šermelj, *Life-and-Death Struggle*, II. ed., 126.

¹¹⁴ Lavo Šermelj, *Life-and-Death Struggle*, II. ed., 127.

»Neka naši ljubljeni sve enici govore *vatrenim oduševljenjem* o jedinstvu i univerzalnosti katoličke crkve koja se podesno izražava u jedinstvu latinskog jezika. Nikakvi motivi ljudske politike, za koje nema mesta u kući Gospodnjoj, nego samo religiozni motivi i obziri za liturgiju uzrokovali su ponovo potpuno uvođenje latinskog jezika. Sve enstvo i narod naše itave diječeze neka se razvija ka sve savršenijem jedinstvu u službi Božjoj. To je veliki ideal koji sjaji pred nama, i za njegovo oživotvorene bez prestanka molimo Boga. Neka se naši vele asni sve enici sjedine u našim molitvama i našim radovima. Ovo naređenje daje im priliku da istaknu duh ljubavi i jedinstva i da rade konstruktivno u tom duhu. Miemo posti i ovaj zadatak što lakše u skladnosti ako srijeđuju Kristovom budućnost tražili kraljevstvo Božje i njegovu pravednost.«¹¹⁵

Biskup Santin, izdao je na mjesec dana poslije spomenute odredbe Svete Kongregacije, koja zabranjuje upotrebu glagoljice u službi Božjoj, jednu novu, koja još više osvjetljava fašistički i denacijalizirajući metod riječi kog biskupa. Naime, sve enici dobivaju svake godine da izrade izvjesna temata iz morala, koja se kasnije rješavaju i raspravljaju na pastoralnim konferencijama. Prije toga, izraeni temati imaju se poslati biskupu na ocjenu i pregled. Ovaj put je biskup izričito naglasio da ti temati imaju biti napisani na latinskom, ili talijanskem ili *njemačkom* jeziku »radi lakše kontrole« biskupa.¹¹⁶

Ova jedinstveno nepravedna, a tako i neznala ka odredba Svete Kongregacije Obreda, kao i hipokritsko-fašističko objašnjenje Msgr Santina, ogorčile su sve slovenske i hrvatske sve enike. Da udovolje zahtjevu svoje savjesti i diktatu pozlenog srca uputili su toj istoj Kongregaciji jedan velik i iscrpan memorandum u kom brane staro uzakonjeno pravo protestirajući protiv nepravedne ove naredbe. Međutim niko nije bilo nikakve nade da će memorandum imati uspjeha, oni su ekali odgovor. Ali, uzalud. Jer, ni ovaj protest kao ni svi ostali nisu uzeti u razmatranje. Naprotiv, biskup je nastojao da sve enike prisili svima raspoloživim sredstvima, da napuste staroslavenština, zaprijetivši im i suspenzijom ako budu produžili s glagoljanjem. Međutim sva su ova naređenja fašističkog biskupa propala i razbila se o upornosti i ustrajnosti ovih glagoljaša. Tako je Santin bio poslije dvije godine prisiljen da izda ponovno pooštreno protiv glagoljaško naređenje. Bilo je to 1. novembra 1936.

»Ponovo smo usmeno i pismeno upozorili vele asne sve enstvo biskupije na potrebu da upotrebljava latinski jezik u svetoj liturgiji. Svako znaće jasno odredbe Svete Stolice i naša naređenja o toj stvari. Ostavili smo dovoljno vremena na raspoloženju za promjenu, bili smo produžili dozvoljen rok, počazali smo sveštrano strpljenje, ali smo tako erali jasno razumjeti da naša naredba koja je bila stroga i koja je teško obavezivala savjest, mora biti na svaki način izvršena. Uprkos tome nažalost nisu svi poslušali ove date naša naredbe. Ne razumijemo, kako sve enici, koji su pozvani da naučavaju vjernike poslušnosti, sve enici koji svakoga dana prikazuju u Božanskoj Žrtvi Onoga, koji je bio do smrti na križu poslušan, sve enici koji su sve anno obe ali poslušnost crkvi i biskupu, kako mogu ti sve enici postupati na takav način. I kako mogu mirne savjesti da se prikazuju pred Gospodom? Srećom, čini se da je malo tih sinova, koji nam takvom upornom neposlušnošću pro-

¹¹⁵ Lavo Šermeij, Life-and-Death Struggle, II ed., 127.

¹¹⁶ Akt: Br. 254, 1935. »Istra«, 1935.

uzrokuju toliku žalost i koji podržavaju u biskupiji uzroke pocijepnosti. . . Na svaki na in svjesni naše velike odgovornosti, iza kako smo razmotrili svaku stvar pred Bogom, odlu ili smo da u inimo kraj s takvom nediscipliniranoš u slijede om naredbom:

Odre ujemo da se suspendiraju a divinis ipso facto svi sve enici koji budu upotrebjavali u našoj biskupiji kakav drugi jezik osim latinskog: 1) pri kazivanju svete mise, bilo tihe bilo pjevane, osim pri pjevanju poslanice i evan elja, koji mogu biti pjevani i u pu kom jeziku, iza kako su otpjevani latinski u onim župama, gdje još postoji taj obi aj.; 2) pri podjeljivanju svih sakramenata, osim kada je predvi eno za pitanja i molitve pri krstu i pitanja pri ženidbi; 3) u liturgijskim molitvama koje se vrše pri sahranama i zadušnim molitvama za pokojne; 4) pri pjevanju Pange lingua i Oremus koji su obavezni pri svim sve anim i nesve anim euharisti kim blagoslovima; 5) suspendirani e biti, kako je gore navedeno, i svi upravitelji crkava koji dozvoljavaju, da pri pjevanim misama zbog odgovora ili pjevanja odre ene dijelove u drugom jeziku koji ne bi bio latinski.

Obzirom na ozbiljnost sankcija i da se izbjegnu neredi, smatrali smo da je primijenimo pri najobi nijim funkcijama, ne uzimaju i u obzir duh i slovo naših odluka obzirom na liturgi ki jezik. Ova naredba obavezuje svakog sveenika im dozna za nju i važi do 31. decembra 1938. Dano na Rijeci u našoj biskupskoj pala i 1. novembra 1936. Antonius Santin, Episcopus Fluminensis.¹¹⁷

Kad bi se htjelo iscrpno prikazati povrede koje su u injene Lateranskem sporazumu, a na koje Vatikan uop e, ukoliko se one ti u Julisce Krajine, nije obratio ni najmanju pažnju, kao povrede koje su 'u injene i od strane fašisti kih vlasti i biskupa fašista, jedva bi dastojala jedna velika knjiga.

Biskup Santin poduzimao je sve mogu e, kako bi što potpunije izveo talijanizaciju povjerene mu dijeceze. U tu svrhu pozivao je na Rijeku znamenite talijanske propovjednike i li nosti od autoriteta. Ali ti su u svom fašisti kom i klerikalnom nastojanju esto prekršili mjeru dozvoljenoga, krš anskog i civiliziranog. Tako je kao velikoposnog propovjednika pozvao rektora milanskog katoli kog univerziteta u enog i u svijetu poznatog patra Gemellija. Fašisti ka rije ka »Vedetta d'Italia« prethodno je na veliko reklamirala ovog klerofašisti kog velikodostojnika. 2. marta održao je, taj ina e Intimus pape Pija XI. propovijed, u kojoj je glorificirao Italiju i fašizam. Dakako glorificiraju i Ducea on je istodobno napao i njegove protivnike, Slavene, koje je on po astio ne baš lijepim epitetima, niti dostoјnim mjestima u kome su izgovorene, i ukazuju i prstom preko grani ne Rije ine. Me u ostalim Gemelli je rekao: »kako se talijanstv u ovom gradu (Rijeci) nalazi opkoljeno tolikim neciviliziranim i barbarским narodima i kako je talijanska granica u ovom kraju najnesretnija granica«. Kad isu za to saznali suša ki katoli ki sve enici, od Hrvata koji su s Rijeke dolazili na Sušak, javno su izrazili svoje negodovanje, objavivši svoj protest.

»Protestiramo najsve anije i najodlu nije protiv teških uvreda, — kazuju desetorica katoli kih hrvatskih sve enika, — što ih je nanio otac dr. Gemelli, rektor Katoli kog sveu ilišta u Milanu, našemu narodu u svojoj propovijedi održanoj dne 2. III. 1934. u župnoj crkvi Blažene Djevice Ma-

¹¹⁷ Lavo ermelj, Life-and-Death Struggle, II ed., 128.

rije na Rijeci. S onog mjesta moraju da odgovaraju rije i kršanske ljubavi i bratskog pomirenja, a otac dr. Gemelli oskvruo je to mjesto sijanjem prezira i mržnje. Taj nekršanski ispad oca dr. Gemellija je to žalosniji i manje razumljiv, što otac dr. Gemelli uživa odavna glas trijeznog u enjaka te je i agilan predstavnik katoličkih redova u Italiji. Jasno je, da je otac dr. Gemelli dužan prema svome izraenom kršanskome karakteru, da ispita svoj nekršanski istup protiv naše zemlje, te da dade primjerenu zadovoljštinu teško povrije enoj kršanskoj ljubavi i pravdi.¹¹⁸

Koliko se fašisti ki i talijanski s propovjedaonica djelovalo na mase, pokazuje i sluaj talijanskog svećenika koga je biskup Santin poslao u Opatiju, na mjesto uklonjenog svećenika Hrvata. Taj Talijanac održao je 16. XII. 1934. propovijed u kojoj je govorio o talijanstvu rimske crkve, koje je on doveo* u vezu i sa samim Isusom Kristom. On je medu ostalim rekao: »Talijanski je narod onaj koga Bog najviše voli. (Nazione preferita). Rimsko je carstvo utemeljeno zato, da bude kolijevka kršanstva, a i grad Rim osnovan je u svrhu da bude stolicom namjesnika Isusova na zemlji, Svetog Oca Pape. A kako je namjesnik Kristov u Rimu Talijan, jasno je da je Isukrst tako er Talijan«.¹¹⁹ Ovakvom fašisti kom logikom imali su biti zadahnuti opatijski Hrvati koji su napuštali crkvu sa zgražanjem kad su uli ovakvo šovinističko ludovanje. Prisutni su govorili: » a emo tamo? Danas govore, da je Isus Talijan, jutra e re da je bio fašist, ta drugi dan da je Bog Furlan i Duh Sveti Napolitan — sve po redu«.¹²⁰

Ništa bolje nije bilo ni u drugim julijsko-krajinskim dijecezama. U poreklu pojedinih dijecezi kojoj pripada južni i zapadni dio Istre, razmahala se fašistička kampanja s naročitim intenzivnošću bijesa protiv narodnog jezika u crkvama. Ta je kampanja započela s okupacijom i produžavana je i dalje, prije kao i tokom fašističkog režima. Biskup Trifone Pederzolli pružio je fašistima svu svoju pomoć pri njihovu djelu denacionalizacije. Biskup Pederzolli dozvoljavao je da se civilne vlasti miješaju u stvari koje su spadale isključivo u njegovu kompetenciju. Kad je prefekt Pule po etkom 1935. razaslao preko načelnika i starješina pojedinih općina akt o skidanju hrvatskih natpisa na takozvanim kalvarijskim stajalištima, slikama i ikonama u crkvama, protiv takve ilegalne intervencije Pederzolli nije ništa poduzeo, a kamoli da bi se odlučio odupro ili protestirao. Biskup je samo uputio sve enike da

¹¹⁸ Napadaj rektora Katoličkog univerziteta u Miljanu na našu zemlju. »Novosti« 13. IV. 1934. Za Gemelliju kaže »Nova revija« da je najpriznatiji ideolog talijanske K. A. i najintimniji savjetnik Svetog Oca.» (Nova revija« 1928., 419-420).

¹¹⁹ »Novi list«, (Sušak 2. XII. 1934).

¹²⁰ Idem. — Postoji sa uvan faksimil dokumenta koji je biskup Santin uputio prefektu rijeke provincije 30. juna 1938. u kojem objašnjava svoje mijere u sluaju svećenika Milića u Pregraru, kojega su političke vlasti optuživale da djeluje nacionalistički među Slovincima. Santin u tom oismu konstatira izvjesne karakteristike u momente. »U Pregraru pu anstvo je sasvim slovensko, pa kako je račun u uvjek i od svijetu dosada i sve enik don Milić propovijeda i poučava u crkvi katekizam na slavenskom jeziku. Kad bi inio druga rije, on bi ozlojedio pu anstvo. Spomenuti sve enik je Slovenac pa je sigurno takav ostati do smrti, jer je nemoguće da ovjek promijeni osjećaj i jezik; potrebno je me utim, da bude lojalan građanin i da se kao takav ponaša. injeniku da radije ita slovensku štampu treba pripisati njegovu jeziku. On je od mene upozoren na dužnost da ne nameđe nikome slovenski za pozdrav i razgovor. To u u inicijalno jednom i to strogo, kao što u mu preporučiti da nastoji pokazati smisao za saradnju na svakom polju socijalnog života.« (Faksimil dokumenta nalazi se u IPMP — Beograd). Dakle iako je Pregrara »completamente Sloveno«, biskup ipak strogo upozorava sve enike da je nedozvoljeno pozdravljanje i razgovaranje na slovenskom jeziku.

li no svojim rukama ne skidaju te napise, ali da dozvole njihovo uklanjanje rukama op inskih vlasti. Dakako, op inske vlasti uz ovakav prešutni pristanak biskupov, izvršile su taj posao potpuno na zadovoljenje rimskih fašista.¹²¹ U pore ko-puljskoj dijecezi, u kojoj je u pretežnoj veini stanovništvo hrvatsko, od pedesetak župa trideset ih je ostalo, bez propovijedi i religioznih pouka u maternjem jeziku ili su uopće bili bez svojih sve enika. Njima su najve ma upravljali i duhovno ih vjerski »odgajali« talijanski sve enici koji nisu znali ni rije i hrvatske. U gradovima pak gdje su Talijani u veini, hrvatski katolici, kojih je bilo preko etrdeset hiljada, u crkvi nisu nikad uli ništa na svom roenom jeziku niti su se mogli na njemu isposvjediti. Slovenska djeca mogla su se koristiti slovenskom religioznom nastavom samo u 15 župa i to samo za školskih praznika i u vrijeme priprave za primanje sakramenata. Redovnu religioznu nastavu ona su primala u školi i na talijanskom jeziku koji ona nisu dobro poznавala ili ga uopće nisu znala.¹²²

Napadaji na slovenske i hrvatske sve enike u Julijskoj Krajini kao i na njihovo kanonsko vršenje pasterizacije, u duhu nekad posveene tradicije rimske crkve, da se propovijedi drže narodu u njegovu materinjem jeziku, dolazili su i s najviših fašističkih položaja. Novembra mjeseca 1930. uputio je fašistički poslanik Coselschi, poznat sa svoje mržnje protiv Slavena, na Mussolinija kao Ministra unutrašnjih djela interpelaciju u vezi s otporom sve enika Slovenaca i Hrvata u Julijskoj Krajini. Coselschi pozvao se na Ducea u ime fašizma i religije protiv agitacije slavenskih sve enika. Coselschi je smatrao da je politička agitacija, ako se u crkvi vjernicima govori na jeziku kojim oni jedino vladaju. Coselschi je tražio da se na temelju Konkordata poduzmu potrebne mjere te da se ovi sve enici zamijene s drugim pobožnijim sve enicima iz starih talijanskih pm incija. Državni podsekretar Ministarstva unutrašnjih djela Arpinati odgovorio je u ime Mussolinija i izjavio je da @u i Ministarstvo i vlada informirani o agitaciji izvjesnih sve enika u Julijskoj Krajini »protiv interesa nacije i direktiva režima«. Izvjesne su mireve poduzete i o njima su obaviještene vrhovne instancije crkve. Vlada pak pouzdano o ekuje da će crkvene vlasti spontano »ukloniti taj teški skandal«, ili će »inače fašisti ka vlada biti prisiljena da sama poduzme korake na radikalna in sredstvima koja joj stoje na raspoloženju.¹²³

Međutim pravu namjeru vlade izrazio je mnogo o iglednije nego Arpinati, prvi državni tužilac u Trstu, Mandruzzato, u svom inauguracionom govoru o novoj sudskoj godini, januara 1931. Prvi državni tužilac oborio se na još uvijek postoje u upotrebu netalijanskog jezika onih rodoljubivih sve enika, koji su spajali svoje crkvene dužnosti s onim prema svome narodu. Takav sistem, koji je to još ponegdje tolerirao, po njegovu mišljenju, ali i svih fašista, treba da prestane.

»Mi ne smijemo zaboraviti da je taj slovenski jezik, a jezik je bitni elemenat u jasnom izražavanju misli, jezik onih koji ine zavjere na našu štetu, i stoga potreba je njihovu kriminalnu akciju, štoviše i sve enstvo se s njime služi zato. Naravski uje se o plemenitim primjerima, ali kao po pravilu sve enici u pograničnim krajevima upotrebljavaju jezik koji nitko na

¹²¹ Lavo Čermelj, *Life-and-Death Struggle*, II ed., 129.

¹²² Lavo Čermelj, *Life-and-Death Struggle*, II ed., 130.

¹²³ Lavo Čermelj, *Life-and-Death Struggle*, II ed., 112.

talijanskom tlu nije obavezan da pozna. O tome se ulo i s govornice parlamenta kao o izdajni koj propagandi, ija je svrha da se snaži divlja ki slavizam, u protivljenju prema školi i talijanskom osje anju. Mi smo opravdani da se branimo od takvih sve enika. U isto se vrijeme mora dozvoliti da je izbor podesnih sve enika oprobanog talijanskog mentaliteta, ija bi aktivnost bila u harmoniji s državnim organima, neobi no težak pod sadašnjim ustavima. I stoga mi treba da tražimo od svakog sve enika, bez obzira odakle je, da ne e izazivati i njegovati mržnje, nego da e je stišavati. drže i uvijek pred oima uslove Konkordata koji daje prvenstvo talijanskom jeziku i na duhovnom polju.¹²⁴

Samo je po sebi razumljivo da su ove prijetnje, namijenjene slovenskim i hrvatskim sve enicima s takva dva visoka položaja, a s hipokritskim pozivom na konkordatske uslove, imale svoj neizostavan u inak. Nema sumnje, da su Arpinati i Mandruzzato htjeli svojim prijetnjama pozivom na radikalna sredstva, aludirati i na one septembarske doga aje, kojih se kao Talijan stidi i Carlo Sforza. Rije je o doga ajima septembra 1930. Tad su naime pred fašisti kim II Tribunale speciale osu ena etvorica Istrana na smrt zbog tobožnje zavjere koja je išla za otkidanjem itave Julijске Krajine i njenim prisajedinjenjem Jugoslaviji. etiri trš anska mu enika — Miloš, Bidovec, Maruši i Valen i , — poslije Vladimira Gortana i drugova, postali su simbol stradanja i iskušenja Jugoslavena u Julijskoj Krajini. Pucnji sa pedeset šest metaka ispaljeni u le a 6. septembra 1930. na Bazovici odjeknuli su u itavoj Evropi, kao gnusno nedjelo fašista. Samo ga crkva u Italiji nije vidjela, niti je za nj ula, pa ga dosljedno nije mogla niti osuditi. Ovaj muk crkve, koja se gotovo u svemu što je bilo antislavensko solidarizirala s fašizmom, nadahnuo je hrvatskoga pjesnika Milana Dobrovoljca (Žmigavca) da ispjeva pjesmu u kajkavskom dijalektu: »Nad grobom naših žrtava«. Zbog te pjesme morao je autor odgovarati pred jugoslavenskim sudovima radi »izazivanja vjerskog razdora«, na poticaj jugoslavenske vlade, kad su kod nje i biskupska Kurija u Šibeniku i nuncij u Beogradu intervenirali. Zato i donosimo ovu vrlo zna ajnu pjesmu.

NAD GROBOM NAŠIH ŽRTAVA

Kakvi to uju v no ni se kmici
Vu Istri našoj puš ani hic?

Kakov mrtva ki krik se to ori
V temni no i spram U koj Gori?!

To naše sine . . . strela?
Zgraža se nad tim Europa ela . . .

Samo ni vezda »Namesnik Kristov«
Zmogel ni re i protiv fašistov!
Ne protestira Otec sad Sveti,
O zapovedi ne misli peti.
A mi smo bili v cajti . . . stari

¹²⁴ Lavo ermelj, Life-and-Death Struggle, II ed.. 112-113.

Papama rimskim samo barbari!
Znamo kak nazval jezik naš divan
Papa jen rimski nazvani Ivan.

A ipak pri nas takvih još ima
Kojim sva nada Papa je iz Rima.¹²⁵

Samo je po sebi razumjivo da je javnost u Jugoslaviji bila uveliko pod utiskom doga aja u Italiji. Stradanja i iskušenja Jugoslavena naro ito u Istri i Goricu izazvala su u širokim slojevima naroda u Jugoslaviji veliko negodovanje. S jedne strane protiv servilnih vlasti i beski menog Ministra vanjskih poslova, ali i protiv crkvenih katoli kih vlasti, koje nisu ništa poduzimale da interveniraju kod vrhovnog sve enika u Rimu za bra u, a naro ito za proganjene sve enike u Julijskoj Krajini. Da se ublaži barem unekoliko ovo op e negodovanje izvan klerikalnih krugova, zagreba ki nadbiskup dr. Ante Bauer uputio je svome sve enstvu u sporazumu s jugoslavenskim katoli kim episkopatom, 31. I. 1931. poslanicu, u kojoj je tražio da se u Jugoslaviji vrše molitve za vjersku slobodu naših sunarodnjaka u Italiji. Dakle, molitve u Jugoslaviji za vjersku slobodu u Italiji gdje je sjedište vrhovnog crkvenog poglavara koji je regulirao i politi ka i crkvena pitanja s talijanskom državom i fašizmom Lateranskim sporazumom i Konkordatom! Ali, poslanica, kao da ima pred oima u prvom redu namjeru da obrani papu od prigovora zbog njegove pasivnosti s jedne strane, a s druge da episkopatskom solidarnoš u s op im narodnim bolom ukaže kako se i biskupi zauzimaju za stradalni ku bra u u Italiji. Barem pred neupu enima željelo se da se od službene crkve otkloni svaka odgovornost. Nema sumnje, da bi apel na samu Svetu Stolicu bio pravilniji i efikasniji put nego što su molitve jugoslavenskih sve enika, za koje fašisti ki voda kao ovjek Božje Providnosti nije svakako mnogo mario. U svakom slu aju i ovakva poslanica težak je dokumenat vremena, da se krš ani katolici izvan Italije mole za vjersku slobodu u zemlji i, sjedištu

¹²⁵ Proces protiv M. Dobrovoljca vodio se u Šibeniku, jer ie pjesmu objavila i šibenska »Nova zora« — 15. XI. 1930. Obrazloženje tužbe državnog tužioca ukazuje na nesumnjiv utjecaj i argumentaciju biskupske kurije. Nju je još pomogao Nuncij u Beogradu Pellegrinetti koji je zahtijevao zadovoljenje za nanijete uvrede stranom suverenu! Okriviljeni je za tu pjesmu predložen na kaznu od godine dana tammice i globe 10.000 dinara po l. 47. Zakona o štarroi. U svojoj obrnici podvukao je optuženi da je u pjesmi želio samo utvrditi injenicu da se tadašnji papa Pijo XI. nije zauzeo za etvoricu strijeljanih jugoslavenskih sunarodnika u Istri. Da je njegovo rezoniranje bilo to no, vidjelo se i iz vijesti koje je donio poluslužbeni fašisti ki »Il Giornale d'Italia«, a iz niega prenijele zagreba ke »Novosti« 4. III. 1931., u kome taj fašisti ki list odlu no odr i da je paoa više puta digao svoj glas u obranu proganjениh Slovenaca i Hrvata u Julijskoj Krajini. Talijanski, zacijelo odlu no obaviješten list, kategori ki oroglašava takvu vijest nekih novina kao neosnovanu. Nuncij Pellegrinetti uputio je sudu pismo, u kome je javio i ustvrdio da se pana zauzeo za Gortana i drugove, ali bez uspjeha. M. Dobrovoljac je na sudu odrekao Nunciju pravovaljanost dokaza bez »ovjerovljenog prijepisa spisa Njegove Svetosti Pape kojim se je on zauzeo kod kr. talijanske vlade za Gortana, kao i prijepisa odgovora talijanske vlade kojim se odbija intervencija.« U obrani Dobrovoljac je još rekao: »Ja ne moram da vjerujem pismima Gospodina Nunciija da je papa intervenirao kod kr. talijanske vlade za Gortana i drugove, jer toj vladi na elu stoji gospodin Mussolini o kojem je sadanji papa rekao: »I možda nam je trebao ovjek koga nam je Provjene poslalo.« (»Život«, X, br. 3, 1929. Urednik A. Alfirevi Družbe Isusove). A protiv ovjeka posланог po Provi enju, dakle po samom Bogu, ne e ni Papa ustati.«

Ovu su pjesmu Dalmatinke izrezivale iz novina i nosile je u svojim molitvenicima, kako je to na sudu utvrdio advokat optuženog. Ni obrana Dobrovolica ni advokata nisu pomogle. Dobrovoljac je bio osu en po Zakonu o štampi 9. IV. 1931. Vidi »Novu Zoru« 12. V. 1931.

pape, koji je tu »slobodu« zagarantirao Konkordatom, zaklju enim sa fašisti kim Duceom. Potresan i težak signum temporis, kad je crkva bila okovana zlatnim lancima fašizma!

Govore i o raznim progonima, kojima je navodno izložena katoli ka crkva u Litvi i Meksiku, nadbiskup Bauer posvetio je pažnju stradanjima Slovenaca i Hrvata u Italiji.

»A nije bolji udes naše po krvi i jeziku bra e, Hrvata i Slovenaca koji su uslijed me unarodnih ugovora ostali pod Italijom. Sve enici i uitelji slavenske narodnosti skoro svi su izagnani, a što su još ostali krate im služiti se hrvatskim i slovenskim jezikom u školi i crkvi. Nema dakle koga, da djeci drobi nauku vjere, Kristovu nauku u materinskom jeziku, koju ona jedino razumiju. *Vjernici ne smiju javno da se Bogu mole u hrvatskom ili slovenskom jeziku, a sve enike koji se usude propovijedati u narodnom jeziku, povla e na sud, na odgovornost.* Težak je zaista udes njihov, a bol njihova djeluje u našim srcima, jer su nam bra a ne samo po vjeri, ve i po krvi i po jeziku. Ovu bol to ja e osje amo, što kao katolici znamo, kako težak je to grijeh protiv naravnog i božjeg zakona... Jasno je kako teško grieše oni, koji nasiljem spre avaju da nauk Spasiteljev dopire do srca i duše od raslih i nevine djece u svom jeziku, koji je za njih jedino razumljiv. Posve je razumljivo da zbog ovog nasilja kojemu su izvrženi naši sunarodnjaci osje aju duboku bol i u samoj Italiji svi oni, koji uistinu ljube crkvu, njezinu slobodu i napredak, kojima spas duše vrijedi više nego li upravo poganska na eli šovinisti kog nacionalizma. Tako je Sveti Otac ve više puta ustao na obranu naše proganjene bra e¹²⁶ i koliko je bilo mogu e u njegovoj mo i, u Lateranskom ugovoru zaštito je upotrebu hrvatskog i slovenskog jezika kod katekizacije djece u školi i javne vjerske pouke u crkvi. Jednako su i neki biskupi pred državnim vlastima odlu no istupali na obranu povrije enih sunarodnika.¹²⁷ Ali *poganskim nacionalizmom zasljepljene vlasti ne e da uvide i poprave ove grube povrede naravnog i božjeg zakona.* Jasno je da se kraj takovih prilika vjera naših sunarodnjaka nalazi u teškoj kušnji i oni sami u pogibelji, da u vjei-skom moralnom pogledu sasvim propadnu...«¹²⁸

Objasnivši mo molitve, nadbiskup je pri kraju svoje okružnice naredio da se na blagdan Svetoga Josipa (19. III. 1931.), zaštitnika katoli ke crkve, ili -u nedjelu poslijie toga blagdana, u svim katoli kim crkvama, u cijeloj državi, obave javne molitve za vjersku slobodu naših sunarodnjaka. Nema sumnje, ma da ni ove odre ene molitve, kao ni protest nadbiskupa Bauera nisu nimalo pomogle, nego još i više nailjutile fašisti ke vlasti kao i njihova šefa i svu talijansku štampu, ipak je bilo utoliko uspjeha, što se cio svijet još jednom mogao zgroziti nad slu ajem, da se itav jedan episkopat obra a Bogu za pomo protiv progona i stradanja katolika u zemlji, gdje je katolicizam državna vjera. U zemlji Italiji, gdje se nalazi glava katoli ke crkve,

¹²⁶ Osim slu aja iz 1921. kad je Benedikt XV. izdao poznatu poslanicu, nije poznat ni jedan slu aj interveniranja njegova nasljednika Pija XI. Osim ako nadbiskup Bauer nije ovdje predvi ao onaj prijekor koji e Pijo XI. uputiti sasvim u fašisti kom duhu progjenjenim hrvatskim i slovenskim sve enicama. Vidi naprijed.

¹²⁷ Kako su to inili biskupi dosta je upozoriti na biskupe Saina, Santina i Pederzollija. U dva slu aja izuzetak su inili trš anski biskupi Bartolomasi i Fogaro.

¹²⁸ »Katoli ki list« 1931., br. 9. F. Barbali , Vjerska sloboda, 60-62.

gdje je sjedište Svetе Stolice, koja je regulirala vjerske odnose me unarodnim ugovorom s državom koja za ova pitanja kao i da ne mari. Svijet je bio zgranut i užasnut nad pojavama koje su ukazivale na srozavanje morala i me unarodnog prava u vezi s osnovnim izvojevanim pravima kršana još 313! Svakako ini se da je nadbiskup dr. Bauer bio krivo obaviješten o takozvanim estim ustajanjima Svetoga Oca na obranu naše proganjene braće jednako i nekih biskupa u Julijskoj Krajini, i zacijelo nije bio upoznat sa glorificiranjem fašizma od strane toljkih kardinala, jer ga sigurno ne bi nazvao »poganskim nacionalizmom«.

Nadbiskupu Baueru ipak nije uspjelo da odbije od pape opere prigovore, koji su se sa svih strana podizali i u Julijskoj Krajini, a tako i u Jugoslaviji. O takozvanom ustajanju na obranu ugroženih prava i vjerske slobode ne e biti govora ni u ovoj godini jugoslavenskih molitava protiv progona crkve u Italiji. Naprotiv bit e pune suradnje crkve s fašisti kima vlastima u progonima protiv sve enika, ne samo onih malih i neznačajnih, nego i protiv još jedinog preostalog slovenskog crkvenog velikodostojnika, gori kog nadbiskupa Frana Sedeja. A njegov sluaj objasn'te itavome svijetu kolika je solidarnost bila između fašizma i Vatikana, kad se radilo o njihovim međusobnim interesima.

U Julijskoj Krajini, a tako i u Jugoslaviji ovladalo je uvjerenje da se u Svetе Stolice ne može niti zaštiti. Ovako nisu rezonirali samo napredniji rodoljubi, nego su nepodijeljeno ovako' promatrali rad Rimske Kurije i mnogi narodni svećenici. Jedan svećenik iz julijsko-krajinskih strana, koji se sakrio iz razumljivih razloga pod pseudonimom *Vigilans* napisao je dvije brošure »*Papa Pijo XI. proti Slavenima*« (Split 1932.) i »*Italija pruža ruku*« (1937.), u kojima je živim bojama ocrtao patnje Jugoslavena u svim smjerovima pa i u vjerskom. Kao istarski primorac, koji je dobro poznavao svoj narod još prije talijanske dominacije, zapazio je o igledan duševni preokret, koji je uveliko nastupio uslijed stava Rimske Kurije i episkopata, a naročito poslije dovedenih talijanskih svećenika i fratara, koji su vršili misiju denacionalizacije Slovenaca i Hrvata. Vigilans tvrdi da je do svjetskog rata papinstvo uživalo u tim krajevinama ugled kao malo gdje u svijetni. Samo liberalci nisu bili odani papinstvu, dok je to uistinu bila sva ostala inteligencija i sav seljak narod. Sada poslije rata nastupio je postepeno takav preokret, kakav nitko ne bi mogao zamisliti prije desetak godina. Vigilans je to sintetizirao samo pomoću nekoliko injenica.

»1. Sav slavenski rod Julijske Krajine misli i govori danas s prezironom 0 papi, kleteve protiv njemu danas su na dnevnom redu.

2. Ako tko u slavenskom društvu u Julijskoj Krajini lovori protiv papi, ne eš danas više na njemu, ni laika ni svećenika, koji bi se usudio iz uvjerenja i otvoreno braniti papu.

3. Danas ne smije si niti jedan ni hrvatski ni slovenski svećenik u Julijskoj Krajini dozvoliti, da u crkvi hvali i uzvisuje papu, ako ne e da u najkraćem vrijeme sam izgubi svoj auktoritet među narodom. Dok su u prijašnje vrijeme svećenici barem jedamput u godini (na dan, kad se ubire Petrov novi) i govorili viernicima oduševljeno o paoi, badava ti je ekati danas na takvu propovijed u crkvama Julijske Krajine.

4. Bude li to raspoloženje potrajalo još par godina, okrenut će hrvatski i slovenski narod u Italiji papinstvu hrbit i dozreti posvema za crkveni raskol. Tome se Hrvati i Slovenci slobodomislioci veseli, dok katolici gledaju s velikom žalosću na taj razvoj, a pomoći si ne mogu.

5. Iz Julijanske Krajine iselilo se je već oko 100 hiljada Hrvata i Slovenaca. I među tima širi se sve više i u sve oštrijem obliku i protupapinsko mišljenje i nema sumnje da će mnoštva, raspršena po cijeloj državi, s vremenom vrlo snažno uplivati na duševnost milijuna Hrvata i Slovenaca u Jugoslaviji.“¹²⁹

Ono što nije mogla postići predratna antiklerikalna štampa ni sve akcije slobodnih misilaca, to je uspjelo samoj Rimskoj Kuriji od trenutka kad se sasvim udružila s fašizmom. Vigilans još i više ini odgovornim li je Piju XI., koga prikazuje kao talijanskog nacionalistu. Optužba je teška i podudara se sa injenicama koje su oigledne. Nema sumnje da je u Mussolinijevoj autobiografiji značajan podatak o prekoravanju Benedikta XV. koji za Ducea nije bio dovoljno dobar Talijan, dok je Mussolini 1929. odao Piju XI. najsjajnije svjedočanstvo u talijanskom parlamentu o njegovu talijanskom nacionalizmu, uz burno odobravanje itavog fašisti kog parlementa. Stoga je hrvatski i slovenski narod u Istri, Trstu, Gorici i na Rijeci dobro zapamatio ovu fašističku manifestaciju ukazanu Piju XI.¹³⁰ Da dokaže svoju tvrdnju o talijanskom nacionalizmu Pija XI. Vigilans navodi pasivan stav Pija XI. prema talijaniziranju hrvatskih i slovenskih samostana u Pazinu, Cresu, Zadru, Kopru, na Rijeci, u Gorici, na Kastanjevici i u Svetom Križu u Vipavskoj dolini, o progona onih jugoslavenskih redovnika i talijanskoj zamjeni koji nisu poznavali ni riječi i jezika naroda kome su trebali da propovijedaju riječ božju. Teško optužuje Vigilans iznose i slučaj osnivanja Rijeke biskupije, uklanjanje biskupa Karlina i nadbiskupa Sedeja, a sve prema željama fašista. U Konkordatu nije rečeno da sve enik mora znati jezik naroda u kome vrši svoje duhovni ke dužnosti, već mora da zna talijanski, dok se pored župnika Talijana može dovesti i kapelan, bez plaće, koji je biti posrednik između župnika i naroda.

‘ »Jedini posao koji preostaje takovom župniku — kaže Vigilans — jest taj da vrši službu političkog agenta vlade i fašizma. Po itavom je svijetu do sad vrijedila praksa da sve enik koji ne poznaje jezik vjernika ne može biti i imenovan župnikom. Tu praksu koja vrijedi kroz dugi niz stoljeća po itavom katoličkom svijetu, načelno je u Julijanskoj Krajini dokinuo pao Pio XI. i to na volju najvećem neprijatelju i progonitelju našega naroda, poganskom talijanskom fašizmu!“¹³¹

Primjena Konkordata bila je za Jugoslavene u Italiji najteže razočaranje. Svi su osjetili da su izručeni na milost i nemilost fašizmu i njegovu talijaniziranju. Upravo poslije Konkordata stanje se izmjenilo na gore. Dok je prije Konkordata postojalo nekoliko crkvenih listova, poslije Konkordata svi su bili određeni zabranjeni. Dok je prije Konkordata bilo dozvoljeno izdavanje kalendara Bratovštine družbe Svetog Mohora, koja stoji pod pokroviteljstvom crkvenih vlasti, poslije Konkordata fašisti ke vlasti svake godine su zabranile taj kalendar. Dok je Konkordatom zagarantirana djelatnost talijanske K. A. hrvatska i slovenska nisu se smjele osnovati, ma da Pio XI. kao papa K. A. pozivao sve katoličke narode da osnuju svoje K. A.

129 Vigilans, Papa Pio XI. proti Slavenima, 3-4.

130 Vigilans, Papa Pio XI. proti Slavenima, 6.

131 Vigilans, Papa Pio XI. proti Slavenima, 14.

Me utim, talijanskim Jugoslavenima se preporu ilo da se upišu u talijansku K. A. A službeni znak te talijanske K. A. nije ni križ ni papina zastava, nego talijanska trobojnica. Borba oko molitve i oltara, koju je vodio jugoslavenski elemenat u Italiji, »padat e u neshvatljive stranice historije, ispisane šovinisti kim nacionalnim osje anjem Rimiske Kurije. Došlo je dotle da je »Corriere Istriano« (2. II. 1930.) otvoreno predložio da se svi Slaveni u Julijskoj Krajini uzmu kao zlo inci, odreda svi, žene i djeca i neka se svi jednim energi nim gestom rasele po afri kim kolonijama, a na njihova ognjišta nasele Talijani iz stare Italije.¹³² Vatikanski »L' Osservatore Romano«, koji je uvijek savjesno i iscrpno referirao o Jugoslaviji, pogotovo kad je imao da zabilježi ma kakav više ili manje osnovani ili potpuno neosnovani napadaj ili kritiku beogradske vlade ili vje itih žalba stalno nezadovoljnog episkopata, nije ni registrirao postojanje okružnice zagreba kog nadbiskupa za molitve u svim jugoslavenskim katoli kim crkvama za proganjene katolike i za vjersku slobodu u državi u kojoj ima sjedište Sveta Stolica. Ma da je »L' Osservatore Romano« znao, kao i za sve ono što se o toj stvari govorilo u ostaloj Evropi, on je preko svega prelazio šutnjom, koja je ipak neobi no mnogo govorila. Bilo je to jezivo priznanje zla o kome se nije smjelo govoriti u zemlji, koju je vodilo lice »Providnoš u podano«. Svakako, »L' Osservatoru« bilo je mjerodavnije gledište fašisti kih vrhova. Pa i onda kad je, štoviše, fašisti ka štampa zahtjevala, da vrhovni talijanski forum poduzme mjere kod Rimiske Kurije da ona pozove na odgovornost zagreba kog nadbiskupa zbog njegova antitalijanskog i antifašisti kog stava. Reakcija talijanskih vlasti pokazala je svoje nezadovoljstvo uskoro kad je biskup Ljubljane dr. Jegli htio do i u Goricu na proslavu 25-godišnjice nadbiskupovanja dr. Sedeja, pod iju je jurisdikciju u vrijeme Austrije potpadao, državne su ga vlasti zadržale na granici, ma da mu je pasoš bio u potpunom redu i vratile ga natrag 'slijede im vlakom. Ovaj postupak toliko je ogorio starog biskupa, da je Mussoliniju vratio orden koji mu je on podarilo nekoliko godina ranije. Fašisti ki organ u Rimu nazvao je biskupa J gli a »zmijom«.¹³³

Još prije nego prikažemo jednu od najtežih krivica Rimske Kurije i najo i-gledniju i najintimniju suradnju Kurije i fašizma u slu aju uklanjanja gori kog nadbiskupa Sedeja, treba s nekoliko pogleda dopuniti ovu sliku crkvenog života u Julijskoj Krajini, u zadarskoj kao i u trš ansko-koparskoj dijecezi.

Odmah poslije Rapalla ure ena je zadarska dijeceza, u kojoj je, još ranije bio, poslije uklanjanja zadarskog nadbiskupa Puliši a, apostolski administrator. Me-utim, 1933. ustoli en je kao zadarski nadbiskup dotadašnji apostolski administrator Pietro Munzani. Trš anski je »Piccolo della Sera« donio 24. IV. 1938. veliki lanak »Obnova zadarske nadbiskupije«. Trš anski list sasvim jasno i otvoreno upire u politi ke ciljeve toga akta Rimske Kurije. U ovom imenovanju vidi fašisti ki list još jedan dokaz više da Lateranski sporazum izme u Vatikana i Mussolinija nije bio obi an diplomatski in, nego interpretacija i izraz narodne volje i jedne nove epohe. Vitalitet ovoga sporazuma osje a se uz granicu. Zato za faštiste ovo uspostavljanje zadarske nadbiskupije ima historijsko i politi ko zna enje, kaže »Piccolo«:

¹³² Dragovan Šepi , Zemlja muka. Jugoslaveni u Italiji. Paris 1931., 23.

¹³³ Lavo ermelj, Life-and-Death Struggle, II ed., 114.

»Grkva na dalmatinskoj obali nastavlja svoju sjajnu tradiciju: crkva je tamo uvijek bila vezana s politi kom historijom, crkva i politika u Dalmaciji stapale su se uвijek u divno svjetlo latinske civilizacije. Ako se s te strane gleda uspostavljanje zadarske nadbiskupije, onda je njezino zna enje tim ve e. A pogotovo ako se zna, da je Zadar samo jedan mali odlomak Dalmacije koja je ostala u ropstvu. Zadar ima veliku zada u prema ostaloj Dalmaciji, koju ona država, kojoj je pripala, želi asimilirati. U o ekivanju slobode za Dalmaciju, slobodna Italija nastavlja direktive Cezara i mudrih duždeva. Zadarska provincija je etapa na tome putu. Ako se uo i ova situacija, crkvena administracija nije mogla, a da o tome ne vodi dužnog ruma. Uspostavljanje zadarske nadbiskupije bila je historijska potreba. . .«¹³⁴

U tom svom lanku »II Piccolo della Sera« oborio se na Grgura Ninskog kao i na protivljenje glagolizma talijanskem latinizmu. Jer »Vjera Rima ima jezik Rima«. — »La fede di Roma ebbe la lingua di Roma«. Kristov krst sjao se u Dalmaciji uвijek u slavnom svjetlu Rima koje je obasjalo kvadratne rimske hramove i one ponosne iz renesanse. Obnavljanje zadarske nadbiskupije to je zraka onog starog rimskog svjetla na Dalmaciju, To je vra anje na tragove starih historijskih misija, a ujedno je to i najpozitivnija reakcija na abnormalno stanje u Dalmaciji,

»Zbog svega toga, zbog dubokog zna enja i historijskih odnosa i zbog intimne svijesti o dalekosežnosti ovog doga aja, entuzijazam kojim je ovih dana okružena njegova preuzvišenost nadbiskup Pietro Munzani, talijanski sin *najtalijanskijeg i vjernog* Zadra, prelazi opravdano zadovoljstvo sugran-a, koji vide svog dostoјnog sugra anina podignutog na sjajnu ast. Duša naroda, koju ie fašizam nau io da pronikne u pravo zna enje historijskih injenica, pozdravila je doga aj kojim se obnavlja vjekovna religiozna funkcija glavnoga grada Dalmacije i u kojem je zalog sretne budu nosti za Dalmaciju.«

Sasvim logi na i stvarna bila su rezoniranja hrvatske štampe, kad je zakljuila da je papa uspostavio zadarsku nadbiskupiju kako bi ta nadbiskupija vršila iredentisti ku misiju u hrvatskoj Dalmaciji, koja je u ropstvu i eka talijansko osloboenje. U duhu »O enaša« fašistkinje Zeni. Zadarska nadbiskupija, koju je papa uspostavio u duhu Lateranskog sporazuma, a u znaku apsolutnog slaganja s Mussolinijem, zna ila je u politi kom smjeru imperialisti ki svjetionik koji Vatikan za fašizam diže na drugoj obali Jadrana. Sve je to bilo u skladu s Rimom Cezara i Papa. To je bilo u skladu i s rezolucijom talijanske kraljevske akademije koja je primila kardinala Gasparrija za svoga lana. U toj se rezoluciji kaže da je akademija ponosna što može konstatirati zajedno sa svim Talijanima snagu ekspanzije novog Rima, ujedinjenog s kršanskim Rimom. Italija odakle dolazi svjetlo koje ozaruje ovje anstvo, zauzimlje sve više imperijsku ulogu i radi na rašiš avanju odnosa me u narodima snagom duboke i plemenite politi ke misli. To se dakle budio Rim, o kojem piše univerzitski profesor Ferrari u »II Piccolo della Sera« (20. IV. 1933.) »... Rim u znaku orla i krsta. Rim pobjeda krštenih krvlju i urezanih u triumfalnim lukovima i na kolonama u rije ima: »Veni — Vidi — Vici« Cezara, u »Christus vincit — Christus regnat — Christus imperat« katoli ke crkve«.¹³⁵

¹³⁴ I. M., U što Rim uvla i katoli ku crkvu. »Novosti«, 11. V. 1933.

¹³⁵ I. M., U što Rim uvla i katoli ku crkvu »Novosti« U. V. 1933.

Zadarski fašisti sasvim su pravilno shvatili kako treba da se služi Rimu Orla i Krsta. Kako da se toj vjeri Rima s kojom je vezan i jezik Rima oduže u Zadru, u kome je u jednoj crkvi a u nekim u neposrednoj blizini Zadra još uvijek postojalo slavensko bogoslužje? Oni se nisu žacali da za vrijeme službi prođu u crkve i tu od sve enika zatraže da se prekine s glagoljanjem. Tako je te iste godine posve enja zadarskog nadbiskupa Munzanija, na dan Male Gospe, jedna grupa fašista provalila u crkvicu Svetog Ivana izvan Zadra, gdje je župnik vršio službu i propovijed na našem jeziku. Od njega se zahtjevalo da prekine s glagoljanjem i da nastavi na latinskom odnosno na talijanskom jeziku. Kad je sve enik to odbio bio je prisiljen da skine svoje crkvene haljine, da ga zamijeni pripravljen talijanski sve enik, koji je produžio prema želji fašista. Za ovakvo oskvrnavljenje crkve nije bio pozvan ovaj talijanski sve enik ni od koga na odgovornost.¹³⁶ štoviše, ni od svoga nadbiskupa, koji je za zadarske faštiste bio »nobiliissima figura di prelato e di patriota«.¹³⁷ Jer, pravim fašisti kim duhom prekaljen nadbiskup glorificirao je, pored ostalih velikodostojnjika, i on 1936. »pobjedu imperialne Italije, tog blještavog cilja, dospjenu u voljom najvećeg ovjeka našega stoljeća — Ducea!«¹³⁸

Treba kazati da su Slovenci i Hrvati u tršansko-koparskoj dijecezi u nekoliko mahova bili zašti eni od biskupa Msgr. Luigi Fogara, furlanskog Talijana, nasljednika biskupa Angela Bartolomanija. Uslijed toga, imao je biskup Fogaro ne malo broj neprilika s fašisti kćim vlastima, koje su poslije, a narođito u 1934., i dalje stale poduzimati u Rimskoj Kuriji itav niz koraka kako bi ga uklonili iz Trsta. Fašisti mu nisu mogli oprostiti, što je prilikom jubileja gori kog nadbiskupa Sedeja napisao u tršanskom katoličkom asopisu »La Vita Nuova« (21. III. 1931.) lanak, u kome je prikazao blagoslovljen život svoga metropolite pod iju je jurisdikciju potpadala i tršansko-koparska dijeceza. Fašisti su bili neobično ogorčeni na biskupa Fogara što je u tom lanku, o njima toliko mrškom nadbiskupu Sedeju rekao da je historija pokazala veliku štetu »koju nanosi religiji i domovini pretjerani nacionalizam presa en u crkvu; historija e u budunosti potomcima dokazati, od kolike je koristi crkvi i Italiji vaše držanje strogo katoličko«.

Nema sumnje da je Fogaro mogao prema Kuriji da zadrži ovakav stav stoga, što se upravo Kurija u to vrijeme ponovo našla u razmimoilaženju sa šefom fašizma, u pitanju zabrane udruženja K. A. i spremanju dodatka Lateranskem sporazumu. Veli aju i ove zasluge Sedejeve, Fogaro je istaknuo da je Sedej »kroz vremena prevrhna s političkim zgodama i strastima, radikalnih promjena starinom ukorijenjenih institucija, neporno prošao čestovan i voljen od svih onih, koji su shvatili njegove svete namjere; održao je dostojanstveni mir, kreposnu mudrost i evanđeosku razboritost«. Ovaj svoj lanak Fogaro je na zaprepaštenje fašista završio evanđeoskim mislima, kojima je, jer se znalo za opće poznatu mržnju fašista prema nadbiskupu Sedeju, posredno osudio faštiste. Ori je naime rekao: »Tko Tebe blagoslovio, bio blagoslovljen, tko Tebe proklinje bio proglašen odjeknuto je s usana na dan Tvoga biskupskeg posvećenja. Tko Tebe blagoslovio, bio blagoslovljen« ponavljači vjerom i ljubavlju zahvalni i kler i narod itave katoličke crkvene provincije.¹³⁹

¹³⁶ pašijti „Zadru progone hrvatskog katoličkog svećenika. »Novosti« S. X. 1933.

¹³⁷ »Istra« 28. VI. 1935.

¹³⁸ »Istra« 19. VI. 1936.

¹³⁹ F. Barbali, Vjerska sloboda, 63-64.

Istoga dana uputio je i papa Pijo XI. nadbiskupu Sedeju pismo, kojim mu rije ima priznanja i hvale estita zasluženi, jubilej, podijelivši mu i apostolski blagoslov, a tako isto i sve enstu i vjernicima njegove dijeceze.¹⁴⁰

Nekoliko dana poslije objavljenog lanka, biskup Fogaro imao je da posveti zastave »talijanskih« pokrajina Zadra, Dalmacije, Istre, Gorice i Trsta koje su bile navodno osvrvnute u Jugoslaviji prilikom demonstracija u Dalmaciji, (što uostalom nije bilo istina). Tom prilikom održao je biskup Fogaro govor, u kome je rekao, da

»crkva blagosilje ove zastave i upozoruje sve graane bez razlike da treba kršanskom vjernošću služiti domovini. Moja mi savjest nalaže, da sve ano izjavim, kako crkva neće da bude sluškinja stanovite štampe i stanovitih novinskih tumačenja. Zazivam božji blagoslov na ove zastave i molim Boga, da podijeli mir svim graanama, kako bi u slozi i bratskoj ljubavi radili u duhu kršanske pravde na slavu Boga i korist domovine. Gospodo, ne zaboravite, da smo ovdje na granici domovine, ali da ovo nije granica i crkve... U ovoj pograničnoj zoni dužnost je crkve to veća što je u hiljadu godišnjem iskustvu pokazala i dokazala, da umije odgajati dobre graane. Talijane iz Julijanske Venecije molim danas i zaklinjem, da podupru crkvu u ovoj njezinoj velikoj i plemenitoj zadi. Poduprite je iskreno pa ete time u initi najveću uslugu domovini. Od današnjeg dana kada je izvršena ova sveana ceremonija, neka medu vama zavlada mir i sloga.«^{141*}

Međutim ove opomene i savjeti biskupa, prožetog nesumnjivim talijanskim osjećajima, ali i ovjeka koji je imao odvražnosti da vidi koliku štetu nanosi fašizam katoličkim crkvama, odbili su da prime k srcu julijansko-krajinske fašisti. Njih nisu razumjeli ni u Rimskoj Kuriji. Tvrđi se, da je biskupu Fogara, kad je bio u audienciji kod Pija XI. kome je izlagao fašistički pritisak u cilju denacionalizacije julijansko-krajinskih Jugoslavena i progona jugoslavenskog clera rekao papa: »E perché abbiamo fatto la guerra?« Dakle »zašto smo ratovali?« pita se Vrhovni svećenik, kao da je i on bio na strani intervencionista, kakav je bio Mussolini za vrijeme prvog svjetskog rata. Ili, isti onaj, kakvog je upoznao diplomata Berna u razgovoru u Varšavi 1919.

Shvatljivo je sada da su u Kuriju neprestano dolazili upiti i intervencije od strane vrhovnog fašističkog foruma i fašističke vlade za takav postupak biskupa Fogara. Sva fašistička štampa stala je vehementno napadati nadbiskupa Sedeja i biskupa Fogara. Fašističke pismene žalbe od najnižih njihovih ustanova pa do same vlade stalno su bile upućivane u Vatikan. S druge strane nisu mirovali ni nadbiskup Sedej, ni biskup Fogar, ni mnogobrojno istarsko i julijansko-slavonko enstvo, koje je tako erupovalo svoje žalbe u Rim. Prije nego što je Rimsko Kurija odlučila da pošalje u Julijansku Krajinu apostolskog vizitatora, dakle lice koje će u ime Svetog Oca ispitati cjelokupno stanje, dogodila se u Gorici velika demonstracija prilikom nadbiskupova jubileja. 25. marta 1931. imale su se održati crkvene svečanosti u gori koj katedrali. Na slavu je došlo na hiljadu Slovenaca i Hrvata sa svih strana prostrane dijeceze u kojoj je pretežna većina Slovenaca i Hrvata. Fašistička milicija opkolila je katedralu sa stotinama policajaca i silom sprečila seljacima ulazak u katedralu. U isto vrijeme ogromna masa fašista u crnim košuljama s prefektom

¹⁴⁰ F. Barbali . Vjerska sloboda, 65.

¹⁴¹ F. Barbali , Vjerska sloboda, 64-65.

i kvestorom ma elu, priredila je pred katedralom burne demonstracije. Dok se napolju demonstriralo italo se u katedrali papino pozdravno pismo, u kome Sveti Otac podjeljuje »apostolski blagoslov s potpunom ljubavlju u Gospodu, Tebi, asni brate, Tvojemu sve enstvu i vjernicima koji su Ti povjereni, neka ti donese nebesku naklonost i neka ti bude dokazom naše blagonaklonosti«.¹⁴²

Me utim od kakvog je u inka bio ovaj apostolski blagoslov, kakva nebeska naklonost i kakva papska blagonaklonost, kakva je sve to bila iskrenost u tom pozdravnom pismu, vidjelo se kad je u Julijsku Krajinu došao u apostolsku misiju papin izaslanik biskup-kapucin Luka Passetto. Ovaj izaslanik izveo je osobitom *vještinom* povjereni *zadatak*. On je *obilazio gradove i sela, posje ivao župe, ali i fašisti ke vlasti, koje su ga do ekivale kao lice njihova najve eg povjerenja*. Te su ga vlasti uvjeravale da je conditio sine qua non mirnoga života u Gorici i Istri, odlazak Sedeja sa stolice gori ke metropolije. Papinski izaslanik mogao se uvjeriti o kršanskom odnosu fašista prema crkvi kad je ugledao na biskupskoj pala i veliki naslov ispisani fašisti kim rukama: »A Morte Sedej!« I tako na smrt osu en Sedej morao je prije svoje fizi ke smrti biti i moralno ubijen, na zahtjev fašista od strane Rimske Kurije. Znalo se dobro da je Mussolini kategoriki postavio kao uslov za dodatak Lateranskem sporazumu, smjenjivanje nadbiskupa Sedeja. Apostolski vizitator biskup Passetto, bio je snabdjeven ne samo instrukcijama, nego i ovlaštenjima Svetoga Oca, kad je pošao u vizitaciju. On je imao da skloni nadbiskupa da preda ostavku i da sam zamoli razrješenje, kako bi Vatikan bio ist od svakog prigovora sa strane vjernika, u Julijskoj Krajini, a tako i u Jugoslaviji. Zacijelo, ponegdje još u svijetu, gdje nije izumrla prava kršanska svijest. Jer, u takvom sluaju, papa e samo udovoljiti molbi jednog vrijednog nadpastira, koji uslijed visoke starosti i slaba zdravlja, želi po i u mir. Iako je Passetto bio samo kapucin, operirao je pravom jezuitskom metodom, želes i da uvjeri starca u opravdanost ove papine želje, kako bi se vlastima izašlo u susret i time postigao mir izme u crkve i fašista. Sijedi nadbiskup je odolijevao sve dotle dok mu nije kapucin, izjavio da je to želja samog Svetog Oca.¹⁴³ Nadbiskup je bio uveliko iznena en i nikako nije mogao dovesti u sklad papinu estitku od 21. marta iste godine, u kojoj mu je papa rekao da mu je poznato »kakvom je savjesnoš u kroz itavo vrijeme od 25 godina vršio poslove dobrega pastira ne samo u tome, što je unapre ivao disciplinu svoga sve enstva i produbljivao kršanski život me u svojim narodom, nego nada sve u tome. što je prije svega svojim vrlinama davao dobar primjer«.¹⁴⁴

Kad se na kraj/u nadbiskup Sedej, iako veoma povrje en i iznena en, odlu io da udovolji papinoj želji, zatražio je kao uslov svojoj ostavci i pristajanju da zamoli papu da ga razriješi dužnosti, da njegovim nasljednikom bude ovjek pravedan i obazriv jednako prema Talijanima kao i prema Slovincima, kao što e biti upoznat i sa jezikom svoje paistve. Kad je kapucin Passetto pristao u ime Svetog Oca da primi taj Sedejev uslov, potpisao je stari nadbiskup slomljena srca svoju ostavku. Luka Passetto je tada izgovorio rije i, koje je po odlasku apostolskog vizitatora nadbiskup saopio nizu danas¹ još živih svjedoka. »Nessuno sarà successore che non

¹⁴² F. Barbali . Vjerska sloboda, 6'>

¹⁴³ Vigilans, Papa Pijo XI, 1.

¹¹⁴ F. Barbali , Vjerska sloboda. 65.

sappia lo sloveno a perfezione. In nome del Santo Padre Le garantisco che il successore sarà un uomo giusto¹⁴⁵. Dakle, kad je sveti ovjek, kao što je bio Sedej, uo da mu apostolski vizitator obe aje da e njegov nasljednik biti pravedan muž i sa vršen poznavalac slovenskog jezika, i da mu garantira u ime samog Svetog Oca, povjerovao je ovim rije ima, ne slute i da je to bila samo makijavelisti ko-jezuitska zamka. Kad su mu pojedini prijatelji skrenuli pažnju da Rimska Kurija ne e održati obe anje Pape dato tu tako kategoriji formi, starac se svom žestinom opro takvom mišljenju. Dakako, prvi je tu radosnu vijest objavio »L' Osservatore Romano«, a onda su je smjesta prenijeli svi fašisti ki listovi, kao radostan glas o jednoj svojoj pobjedi. »Njegova preuzvišenost Msgr. Franjo Sedej „nadbiskup gori ko-gradiški, uslijed svoje visoke starosti i slaboga zdravlja molio je Sv. Oca neka bi ga razriješio vladanja nadbiskupijom. Njegova Svetost *blagohotno* je udovoljila molbi i izvolila ga premjestiti kao titulara k* nadbiskupske crkvi u Eginu«. Koliko je ova vijest vatikanskog organa bila istinita, jasno je svakome, tko zna na in i uslove kako je došlo do ostavke. Niti je bila radi starosti, niti radi slaba zdravlja, pošto nadbiskup nije poslije uspjele operacije zatražio niti koadjutora, osje aju i se dovoljno zdrav i sposoban da obavlja sam sve poslove. Rije je mogla da bude samo- o tome da je »L' Osservatore Romano« samo vjerno reproducirao stilizaciju ostavke, a ne i njenu sadržinu i njenu pozadinu.

Naprotiv, »II Corriere della Sera«, bio je iskreniji, jer je podvukao, da e ovakvo rješenje ovog pitanja imati radosna odjeka u itavoj Italiji. »Tom demisijom riješeno je za faštiste delikatno pitanje gori ko-gradiške nadbiskupije i pitanje talijanske crkve uz granicu. Nadbiskup Sedej, pak, nije nikad skrivao svojih slavenskih osje aja«.

Dok se tako na strani fašista likovalo nad tom klerofašisti ki izvojevanom pobjedom, dotle je na strani poniženih i uvrije enih julijsko-krajinskih Slovenaca i Hrvata ova ostavka odjeknula poražavaju i, otvaraju i nove mra ne perspektive. Za Zagreba ka »Istra« ozna ilo je ne samo svoj na elan stav, nego i svih Slovenaca i Hrvata, okrivivši Vatikan za taj udarac. Sveti Otac žrtvovao je nadbiskupa Sedeja za volju fašizma. Bilo je to uostalom op e uvjerenje u itvoj Jugoslaviji kao i me u Slovincima i Hrvatima u Julijskoj Krajini.

»Ovo nije naša proizvoljna tvrdnja. Mi pouzdano znamo, da je tako, mi s nrawom konstatiramo, da ie za svoje drugo izmirenje s rasizmom, Vatikan žrtvovao sveta prava jugoslavenske manjine u Julijskoj Krajini, a odstranjivanje nadbiskupa Sedeja nije ništa drugo, nego prvi korak u davanju koncesija fašizmu na crkvenom polju, dok crkva u Julijskoj Krajini ne postane doista ono što fašizam želi to jest sredstvo za prova anje asimilacione politike. To je papa za volju fašizma žrtvovao ovjeka, kojemu je još u martu prilikom 25-godišnjice biskupovainia, nisao jedno vrlo zna aino pismo, koje je bilo tim zna ajniie, jer je dolazilo dva mjeseca iza poslanice zagreba kog nadbiskupa dra. Bauera i u kojemu je bilo vamredmo toplih osje aja o inske blagonaklonosti i jedna molba Bogu da bi sm još dugi niz godina ostavio zdrava na elu svoga stada . . . Ostavka nadbiskuoa Sedeja odjeknula je vrlo neugodno me u našim narodom u Julijskoj Krajini koji gotovo itav prema crkvenoj administraciji spada pod gori ku nadbiskupiju. Nad-

¹⁴⁵ Vigilans, Papa Pio XI. protiv Slavenima, 18.

biskup Sedej nije u našem narodu uživao veliko povjerenje i poštovanje samo kao uzorni crkveni starješina, nego i kao ispravni i nepokolebljivi branitelj i zagovornik narodnih prava i interesa. Li nost kneza-škofa Šedeja u tamošnjem je narodu gotovo legendarna, emu su u velikoj mjeri doprinijeli i bezobzirni napadaji fašisti kih rulja i fašisti ke štampe na njegovu uzvišenu osobu.«¹⁴⁶

Postoje svjedoci, obaviješteni od samog Sedeja, koji znaju da Sedej nije tražio koadjutora upravo stoga što se osjeao vanredno svježim ranije, prije posjete biskupa-kapucina Passetta i nije uopće pomiclao na napuštanje nadbiskupije. Zle slutnje, koje su predosje ali prijatelji Sedejevi, da Vatikan neće održati obe dane nadbiskupu u ime Svetog Oca, uskoro su se pokazale kao to ne. A tako, kao što je pisala zagrebačka »Istra« rezonirala je i beogradska »Politika«. U uvodnom lanku bila je podvjeta misao da za tu ostavku nisu bili mjerodavni razlozi vjerskog karaktera nego oni sasvim politički.

»Ustupak koji je Vatikan u inio fašisti kom režimu i italijanskom režimu, donio mu je o igledne izvesne koristi, ali historijska je ostati istina da su ove koristi bile ste ene na štetu malog, slabog i proganjanog naroda koji je imao po svim principima ovje anstva i hrišćanstva pravo da bude energični zaštitni, a nipošto ne i ni pod kojim uslovom žrtvovan svojim progoniteljima.«¹⁴⁷

Rimska Kurija postavila je na mjesto resigniranog Sedeja kao apostolskog administratora Msgra Giovannija Sirottija, općeg poznatog zatrovanog slavofoba u Kopru. Ma da taj administrator nije imao prava da uvodi manje promjene u crkvenom životu ove provincije, on je iz osnova izmijenio sav dotadašnji administrativni sistem. Msgr. Sirotti najbestidnije je pogazio sva obe anja data u ime Svetog Oca pape nadbiskupu Sedeju. Inilje se po postupcima prvog Sedejeva nasljednika da je fašistima bilo potrebna ne samo Sedejeva ostavka, nego i drsko gaženje date rijeke, a tako i uniženje starog i zaslužnog nadbiskupa, u injeno u ime Kristova Namjesnika, oime ijoj je nepogrešivosti u tolikim prilikama govorio isti taj estetički idealist, nadbiskup Sedej. Apostolski administrator zapravo je svoje fašističko djelo zaštititi ivanjem i pomaganjem progonitelja protiv progonjenih. Zato su i prva saznanja, koja je neposredno imao nadbiskup Sedej o svome nasljedniku, zgazila srce starog nadbiskupa, zgazila su dušu koja je vjerovala rijeke imala Vrhovnog Pontificika. Jer, dolaskom Msgra. Sirottija ustalasao se novi val progonstava u Gorici i Istri. U nadbiskupskom dvoru u koji se uselio pravi antislovenski zloduh, apostolski administrator i predestinirani nasljednik sada već titularnog nadbiskupa u Eginu, starac Sedej je svakodnevno saznavao za užase koji su stizali njegove sve enike kao i pastvu od strane fašističkih nasilnika. Nadbiskup Sedej mogao je da sazna ubrzo još i to, da je prefekt goričke policije Modesti izveo jedno okrutno djelo nad sve-enikom Bogumilom Nemcem, okrivljenim da je održao slovensku propovijed u Komesu. Pretući eni u tamnici sve enik je umro u bolnici 22. XI.¹⁴⁸ Srce exnadbiskupa Sedeja

¹⁴⁹ I. M., Zašto je gori ki nadbiskup Sedej otstupio? »Istra« 10. XI. 1931.

¹⁴⁷ »Politika« 7. XI. 1931.

¹⁴⁸ »Politika« 3. XII. 1931.

svakog dana se sve više ispunjalo gor inama i bolima, ali i saznanjima bez nade u popravku teškog stanja.

Apostolski administrator gori ke dijeceze pokazao je prvih dana poslije dolaska kojim je smjerom kretati njegovo upravljanje dijeceze. Sirotti je bio poznat već od ranije kao upravnik dječaka koga seminara u Kopru kao strahovit progonitelj svega što je slovensko. Tako je on i ovdje u Gorici produžio sa svojim antislavenskim iskustvima. Zabranio je prije svega slovenskim acima da govore u sjemeništu između sebe slovenski. A svi profesori, koji su predavali na slovenskom, ili su bili otpušteni, ili im je bila zabranjena nastavni ka služba. Sva slovenska posluga u biskupskom dvoru bila je zamijenjena talijanskom. Sve je trebalo da dobije talijanski vid. Prirodno je, da je taj progonitelj Slavena, koji je kao takav bio poznat svemu sve enstvu, pa tako i nadbiskupu Sedeju, bio za starog nadbiskupa najveća uvreda i provokacija u vezi sa datim obe anjima, koja je nadbiskupu isporučio u ime Svetoga Oca njegov apostolski vizitator biskup-kapucin Luka Passetti. Sve je to porazno utjecalo na srce rodoljuba Sedeja, koje je osjetilo u najstrahotnijem razoaranju, da za njegov narod nema više nigdje pravde, nigdje zaštite, pa ni kod Kristova Namjesnika. Zgaženo i slomljeno srce nije moglo više podnijeti ni uvrede ni bolove. To nije mogao podnijeti ni heroj Fran Sedej. Od svih tih poniženja prepuklo je njegovo plemenito srce. Ovako je razumio i osjetio sav narod u Julijskoj Krajini i u Jugoslaviji vijest o smrti nadbiskupa Sedeja, 28. XI. 1931. Uistinu Fran Sedej svisnuo je od bola i uvrede nanesene od strane onoga kome je kao uzorni sve enik najviše vjerovao. Razoaranje i poniženje djelovalo je tragično. »Nadbiskup dr. Sedej, — sintetizira beogradска »Politika« misao i opće uvjerenje itavog naroda, — umro je kao mu enik jedne velike ideje, u njemu se zasijala u veli anstvenom sjaju još jedanput slava našega plemenac¹⁴⁹

Mra na antanta fašizma i Rimske Kurije pokazala je u službu smrti nadbiskupa Sedeja, da je sjedinjena nepoštedno i za svojim unaprijed stvorenim imperialističkim planovima. Smrt nadbiskupa Sedeja odjeknula je ne samo u Julijskoj Krajini i Jugoslaviji, nego i u velikom svijetu daleko više nego li se to moglo u prvih pretpostaviti. To no je bilo rezoniranje znatnog dijela neklerikalne štampe u Jugoslaviji u prvim trenutcima saznanja o smrti staroga nadbiskupa.

»Prvi rezultat najnovijega sporazuma i komplota koji su stvorili fašizam i Vatikan protiv našega naroda u Julijskoj Krajini nije mogao biti tragičniji i teži za naše sunarodnjake u Italiji, ali je taj prvi rezultat te mračne antante bio fatalan i za Vatikan. Prva je žrtva, koju nosi taj sporazum, jedna smrt, koja je u Svetom svom značaju odjeknuti svijetom, ne samo kao smrt jednog crkvenog velikodostojnika, nego u prvom redu kao protest i optužba, otvorena i pravedna, protiv politike, koju je Vatikan počeo voditi protiv našeg naroda. Nije pretjerano, nije tendenciozno, nego je to strašna istina: gori ki metropolita knezoškof dr. S. Sedej bio je na smrt ranjen, teško pogodjen, prosto satrven ne uvenim postupkom, kojim je Vatikan posljednjih dana nastupio protiv našega naroda . . . On nije mogao podnijeti taj udarac, koji mu je došao sa strane one, u koju je imao najviše povjerenja i pouzdanja, — od pape . . . Još je bilo naših velikih crkvenih hujerarha, koji su ujedno bili u nacionalnom pogledu apostoli, a koji su se u Vatikanu razo-

¹⁴⁹ »Politika« 3. XII. 1931.

arali... Udarac koji su nanijeli udruženi fašizam i Vatikan našemu narodu u Julijskoj Krajini, time što je dr. Sedej maknut s nadbiskupske stolice u Gorici, možda i ne bi odjeknuo ovako jako, kao što je odjeknuti sada po smrti dr. Sedeja; taj udarac od zamašite važnosti sa svakog gledišta, ne bi ušao ni u historiju našega naroda, ni u usmenu predaju, od koje je proiste i legenda, ovako upratičivo, ovako snažno obilježen, kao što ga obilježuje ova smrt... Kod »-Predzi a krš anstva «Vatikan se dakle još jedanput kompromitirao, a kompromitirao se i pred itavim svijetom.«¹⁰⁰

Smrt Frana Sedeja ostavila je najdublji utisak i u Julijskoj Krajini kao i u itavoj Jugoslaviji. Komemoracije, koje su na svim stranama Jugoslavije spontano nicali govorile su, da je bol za velikim rodoljubom bila opa, svenarodna. Smrt Sedejeva bila je smrt zastavnika na bojnom polju, iju je zastavu prihvatio itav jedan narod.¹⁵¹

UZ ODAR NADBISKUPA SEDEJA

f 28. XI. 1931.

Hrast stoletni klonu i sekire zamah se uo
što žile mu potrga jedre i zla ane skresa mu grane.
A jošte je mogao nad njim siv soko da krilima mane,
po granama ti i da panu, u zlatno se odenu ru'o.
Naš hrast, ko medjaš za ve nost, uz lomljavu strašnu i kletu,
u Gorici sruši se tužnoj, iz korena izvaljen pade.
A poplašen soko odletje da žalost objavi svetu.
Slovenstvu tugu i jade.

Zlom sudbom pogodjena potamne i Gorica cela.
i nebo se smuti i smra i, protruše Istra i Rijeka;
kad hrastovi ruše se ste i, što tanane šibljike eka,
lijhe šarenog cve a i redove vitijeh jela?
Tek empirsi uviti gusti, stražari na primorju našem,
odrat se sudbini mogu (kad sekira ne bi ih takla).
— Procvilile slovenske Vile nad palim Orijašem,
kud zloguka Sudba ga makla.

Na pomedji on je Slovenstva razvijao krošnjaste grane,
na Jadranu našemu plavom sure pozla uju stene,
vezivaju nebo i zemlju i narode na bratimljenje,
jubileja proslaviv dane.
Al' aveti klete i kobne, na zlosretne ustale kvari,
u srž mu brizgale otrov, s domorodne zavidne sreće,
pa ponosni Libanski kedar što Crkvi ga nebo podari,
salomio se. Dignut se ne e.

Odonud sad vetrovi veju, praznina i potmula tama,
i oblaci naduveni na prolome beskrajne prete,
nad debлом povaljenim preletaju aveti klete — —
pustoš je onde sve sama — —
U tugu se povio rod mi, i s Udesa u suzam se guši
rad nemile Smrti i Sudbe što šnašle ga poslednjih dana
ni odbrane sad više nema ni utehe smu enoj duši
sa krvavijeh rana — —

¹⁵⁰ I. M., Vatikan prema našem narodu. »Novosti«, 1. XII. 1931.

¹⁵¹ Karakteristi ne su dvije pjesme ispjevane u poast nadbiskupa Sedeja. Obje potje u od sve enika. Prva je od fra Augustina i i a (»Uz odar nadbiskupa Sedeja«), a druga od anonima »Istarskom mu eniku nadbiskupu Sedeju«.

Donosimo prvu — jer potjeće od jednog franjevca, i jer je inspirirana vidovitim gledanjem u jednu budu u stvarnost.

*Al' sta u vam, plakati više i ialobno jaditi jade:
Sokolovi makli su sivi iz Gorice preru'sene.
I nase prevalile gore, u Uralske navili stene
gde zaveti sveg' su Slovenstva i združene ežnje i nade.
Pa svane li ikad — a mora! u osvit vedrijih dana,
kad zazvone velika zvona u zoru pred svana e,
Sokolovi lakijeh krila sa Uralskih pasti e strana
u Goricu na uskrsnu e.*

Sedejeva smrt izazvala je interesiranje i u itavoj evropskoj javnosti. Francuska, njema ka, ehoslova ka i švicarska štampa poklonile su ovom slu aju veliku pažnju i na elno su diskutirale ne samo o li nosti i žrtvi, nego i o uzrocima ove tragedije, o fašizmu i Vatikanu.

Od osobitog u inka bio je lanak dr. Evalda Amende, generalnog sekretara Kongresa evropskih manjina, (u »Rigasche Rundschau«) u kome je gori ki slu aj ozna io kao doga aj od »najve eg zna enja ne samo za slovenske i hrvatske katolike iz Julijске Krajine, nego uop e za sve nacionalne manjine katoli ke vjeroispovijesti u Evropi«. Ovo što se dogodilo u Gorici, kaže dr. Amende, može se sutra dogoditi u Brixenu a prekosutra u Barceloni, ili ma gdje drugdje gdje žive narodne manjine katoli ke vjere.

»To je pitanje koje dira upravo u nacionalnu i vjersku egzistenciju katolika pripadnika narodnih manjina. Pitanje da li e crkva u borbi, koju oni vode za svoj jezik, njih pomo i ili e naprotiv olakšavati — direktno ili indirektno — njihovo odnaro ivanje, postalo je danas pitanje njihove sudbine. Za crkvu nije više mogu e da ostavi ovaj problem i dalje neriješen. Zainteresirani smatraju danas i kompromisna -riješenja kao nepodnošljiva.«¹⁵²

Još je širu pažnju pobudilo pisanje »Kölnische Zeitunga«, koji je ponovio op e jugoslavensko gledište, kad je tvrdio, da je »Vatikan kupio drugi sporazum s fašizmom žrtvuju i ne samo Msgra Sedeja, nego i svoje dotadanje politi ko držanje prema narodnim manjinama.«¹⁵³

U ovoj polemici i oštrot kritici Vatikana nije mogao da ostane nezainteresiran »L' Osservatore Romano«. Poslije dotadanje uporne rezerve i šutnje mogao je da u drugoj polovici decembra 1931. obilježi i stav Vatikana prema tom pitanju. Profašisti ko i antimanjinsko gledište Rimske Kurije moralno se demantirati. Ovo demantiranje bilo je izraženo na naro iti »Osservatorijski« na in.

»Svaki ozbiljan i razuman ovjek, koji makar malo zna 5 kakvom obazrivoš u postupa Sveta Stolica u pitanjima koja se odnose na imenovanja na elo dijeceza i na uvažavanje ostavki preuzvišenih biskupa, i koliko ie stalo Svetoj Stolici da u takvim slu ajevima o uva apsolutnu nezavisnost od svakog neopravdanog utjecaja od strane državnih vlasti, može i sam ocijeniti, koliko vrijedi tvr enje spomenutog njema kog dnevnika. Ovo tvr enje daje nam ipak priliku da i prema drugim insinuacijama drugih stranih listova, istaknemo opet stav Svetе Stolice, da se ona u odlukama takve prirode inspirira i da e se uvijek inspirirati jedinim princinom: višim dobrom duša. Pred ovim se principima mora ukloniti svaki ljudski obzir kao što bi mogao

¹⁵² Vatikan i narodne manjine. »Politilika« 17. II. 1932.

¹⁵³ Idem.

to biti posebni politi ki interes ove ili one vlade. *Što se ti e ostavke Msgra Sedeja, istina je, da je ona bila sasvim spontana?!* Neistinitost tvrdnje ne samo »Kölnische Zeitunga«, nego i drugih listova, najbolje je dokazana pismom koje je sam Msgr. Sedej uputio Svetom Ocu 3. XI. 1931. i u kom pismu Sedej izražava papi najdublju i najodaniju zahvalnost što ga je razriješio dužnosti u gori koj dijecezi».

Dakako, ovakav odlu an demanti, gdje se izvjesne stvari prikazuju na neistinit na in, a naro ito da je ostavka bila sasvim spontana, dobio je i svoj zasluzeni odgovor sa dvije strane. S njema ke i sa srpske. Dopisnik »Kölnische Zeitunga« odgovorio je 4. III. 1932. utvrdivši niz stvarnosti koje su u suprotnosti s tvrdnjama »L^o* Osservatore Romano«. Naime itav tok moralnog pritiska na nadbiskupa Sedeja da preda ostavku, koju je izvršio biskup Luka Passetto »u ime Svetog Oca« i »u saglasnosti« i s izri itim uputama Svetoga Oca kao i obveznim jamstvom u vezi s li noš u nadbiskupova nasljednika. Tek poslije toga nadbiskup je sastavio i potpisao svoju ostavku.

»Odstupanje nadbiskupa Sedeja bilo je dakle vezano za uslov, da se izvrše data jamstva, koja postavljanjem Msgra Sirottija, poznatog gonitelja Slovena, za apostolskog administratora gori ke dijeceze, nisu bila uzeta u obzir. Uvrije en u dubinu svoje duše Msgr. Sedej napisao je 3. novembra pismo koje »L'Osservatorio Romano« samo djelimi no citira. Istina je, da je nadbiskup Sedej u ovom pismu zahvalio papi, što je uvažio njegovu ostavku, ali istovremeno je na veoma jasan na in upozorio Svetu Stolicu i na uslove svog odstupanja. Nije pretjerano ako kažemo da je sijedome služitelju crkve, koji je bio teško uvrije en što na njegovo pismo nije došao nikakav odgovor, upravo zbog toga srce prepuklo. »L'Osservatore Romano« koji je objavljenjem samo jednog dijela pisma od 3. novembra pokazao toliko »obazrivosti« i »promišljenosti«, neka ima sada hrabrosti da prizna cijelu istinu i objavi pismo u potpunosti. Ove injenice dokazuju svakako da je Vatikan popustio pred politikom koju vodi Italija protiv slovenske manjine, i da je on ovoj politici žrtvovao jednog vjernog slugu.«¹⁵⁴

Ovoj polemici izme u njema kog lista i vatikanskog organa dodala je beogradska »Politika« niz vlastitih zapažanja koja zacijelo nisu bila nimalo prijatna ni »L'Osservatore Romanu«, a tako ni beogradskom nunciju Pellegrinettiju. »Politika« u svom uvcidniku pita »L'Osservatore Romano«, zašto tako uporno šuti kad je rije o Sirotitiju? Zašto ne odgovara, kad i jugoslavenska štampa kao i inostrana tvrde, da je unato postavljenom uslovu i prihva enom od strane biskup-kapucina u ime Svetoga Oca, ipak postavljen ne samo gonitelj Slavena i njihov od ranije ozloglašen protivnik, nego i ovjek koji još ne poznaje jezika ogromnog dijela svoje pastve.

¹⁵⁴ Idem. Gotovo isti takav pojам »objektivnog« i »istinitog« prikazivanja vatikanskog organa bio je u sli nom slu aju s takozvanom ostavkom zadarskog nadbiskupa Matije Dvornika (1909-1910) koji je bio prisiljen i od kardinala Merry del Vala i pape Pija X, na želju Franca Jožefa, zbog njegova glagoljaškog stava. Iako je vatikanska štampa tada odricala da je Dvornik bio prisiljen dati ostavku i tvrdila je da je sam molio papu da ga razrijesi, originalna pisma pape Pija X. i njegova sekretara od 18. XI. 1909. i 7. XII. 1909. svjedo e da je na drugoj strani istina a na njihovoj neistina. 1909. bio je Franc Jozef ijoj je želji i volji ugodio Vatikan, a 1931. bio je Mussolini i fašizam. Prema tome sve drugo nego »obazrivost« i »promišljenost« pri postavljanju ili smjenjivanju nadbiskupa Sedeja ili Dvornika, osim u slu aju apostolskog administratora Msgra Sirottija.

Zacijelo, takvo lice je materijalno i fizi ki sprije eno da djeluje u duhu principa, koji rukovodi Svetu Stolicu kad postavlja ili smjenjuje kojeg biskupa, a to je »više dobro duša!«. Dok slu aj nadbiskupa Sedeja pripada ve historiji, koja e zabilježiti kako je Vatikan postupao s posljednjim biskupom slavenske krvi u Julijskoj Krajini, kako bi se upoznao duh koji je vladao u Rimskoj Kuriji, prisutnost jednog talijanskog šovinista na metropolitskoj stolici u Gorici je živa aktuelnost od presudne važnosti za dobru i zlu sudbinu Slovenaca i Hrvata u Julijskoj Krajini. Službeni organ je priznao, da Sveta Stolica postupa pri postavljanju nadbiskupa i biskupa »obazrivo« i »promišljeno«, pa je prema tome logi no, da je Sveta Stolica i »obazrivo« i »promišljeno«, dakle svjesno i hotimice postavila za nasljednika nadbiskupa Sedeja jednog izrazitog talijanskog nacionalistu i šovinistu, koji mrzi narodnost vjernika, ije je »više dobro duša« povjerenio upravo njemu. Pri kraju uvodni ar »Politike« zaklju uje mislima, koje su zapažene i u znatnom dijelu evropske štampe.

»1. Istoriska je istina da je Vatikan pogazio sve anu re datu nadbiskupu Sedeju u pogledu postavljanja njegovog naslednika i time obmanuo njega i preko pola miliona jugoslovenskih vernika.

2. Vatikan je imenovanje jednog italijanskog šoviniste za upravitelja religiozno-duševnog života slovenske manjine izvršio namerno i promišljeno, i time preuzeo javno odgovornost za sve posledice, koje mogu proiste i iz toga ina.

3. Vatikan je potpao pod uticaj italijanskog nacionalizma i mesto da štiti prirodna prava jedne zapuštene manjine, po eo je da se bori protiv nje upotrebljavaju i pri tome sredstva koja nisu dozvoljena jednoj tako velikoj moralnoj sili, kao što je vrhovno vodstvo katoli ke crkve.¹⁵⁵

Kad se samo letimi no razmotri, što se sve dalje dešavalo u gori ko-gradiškoj metropoli i njenim sufraganskim dijecezama pod novim apostolskim administratorom Sirottijem, koga su vlasti nazivale kao »episcopo-fascista«, onda se može priznati koliko su to na bila razmatranja evropske štampe i njezini zaklju ci o ciljevima smjenjivanja nadbiskupa Sedeja i o postavljenju apostolskog administratora Sirottija u prvim trenucima samih doga aja.

Svima je bilo dobro poznato u Istri i ostaloj Julijskoj Krajini da su postoje raniye molbe jugoslavenskih katolika i crkvene vlasti, da se Msgr. Sirotti ukloni iz sjemeništa u Kopru, gdje je kao širitelj fašisti kog šovenskog nacionalizma izazivao kod klerika pravo ogor enje, kad je bestidno usa ivao mržnju mjesto ljubavi prema narodu, u kome e ovi jadnom djelovati kao vjerovjesnici. I takav je produžio da radi i kao apostolski administrator u Sedejevoj dijecezi. itav niz postupaka govore koliko je Sirotti bio u službi fašisti ke ideologije i njihovih planova za denacionalizaciju julijsko-krajinskih Slavena. Prije svega, Msgr. Sirotti nastojao je da slovenske sve enike zamijeni talijanskim, ili rodoljube korumpiranim tipovima, koji su slušali njegova protivslovenska nare enja. Msgr. Sirotti talijanizirao je potpuno a ki konvikt »Aloysianum« koji je bio još od 1891. u rukama slovenskih sve enika. Vladin komesar koji je bio postavljen na prijedlog apostolskog vizitatora, otpustio je iz zavoda sve slovenske nastavnike i viceredktora koji je bio tako er Slovenac. Otpu-

¹⁵⁵ **Idera.**

štena je tako er i slovenska posluga te zamijenjena talijanskom, a zatim i slovenske milosrdne sestre koje su vodile doma instvo. Djeci je zabranjeno pjevanje crkvenih pjesama na slovenskom jeziku za vrijeme službe božje, pa su ukinute i uobi ajene slovenske propovijedi, koje su zamijenjene talijanskima. Zabranjene su bile i slovenske molitve, a onda i razgovori u maternjem jeziku pod prijetnjom najoštrijih kazni. Djeca od deset do dvanaest godina, koja su uprkos zabranama govorila slovenski bila su kažnjavana smanjivanjem obroka u hrani, za koju su ina e roditelji pla ali. U gori kom sjemeništu javili su se sporovi izme u slovenskih i talijanskih klerika, uslijed fašisti ke nacionalne nesnošljivosti. Nesklad i sukobi bili su toliki, ua su na kraju prodrli glasovi i u fašisti ku štampu koja je zahtjevala energi ne mjere protiv slovenskih sjemeništaraca. Kako su u sjemeništu imali prava da se školuju i pitomci trš ansko-koparske dijeceze, to je biskup Fogaro pokušao da djelu je na pitomce pozivaju i ih na slogu i snošljivost. Iako je govor biskupa Fogara bio posve privatian, fašisti ki klerici su ga u cijelosti dostavili fašisti koj stampi. 28. maja 1934. ušla je iu sjemenište policija i uhapsila vicedirektora Rutara i profesora Mušicu koje su kasnije vlasti izagnale na pet godina u Južnu Italiju. Ostali profesori bili su kažnjeni policijskom opomenom od strane komisije za interniranje i stavljeni pod policijski nadzor. Ma da su ovi fašisti ki postupci bili u o iglednoj suprotnosti s Lateranskim ugovorom i Konkordatom, apostolski administrator Siroti nije uop e protestirao nego je dopustio da u njegovojo prisutnosti izvrše vlasti spomenutu intervenciju.¹⁵⁶

Drugog septembra 1934. održan je u Mariboru tre i kongres jugoslavenskih emigranata iz Julijske Krajine. Poslije izvještaja predsjednika dra. M. oka i izvještaja tajnika direktorija donijeta je jedna rezolucija, koja je u vezi s izlaganjem dra. oka, u kojoj je podvrgao teškoj kritici i stanje katoli ke crkve u Julijskoj Krajini. Ve iz referata dra. oka vidjelo se koliko je Vatikan na itavojo liniji popustio fašizmu na štetu julijskokrajinskih netalijanskih katolika. Rezolucija je sažela svu težinu optužbe koja je usmjerena na vrhovno vodstvo katoli ke crkve.

»Sa najve im bolom Kongres emigranata iz Julijske Krajine konstatira, da su prilike do kojih je dovela sadašnja vjerska politika, postale za naš narod prosto neizdržive i da e, ako se stanje me promijeni, 600.000 Jugoslovena u Julijskoj Krajini u najskorijoj budu nosti izgubiti sva svoja prava, crkvena i prirodna. Kongres podvla i injenicu, da je pet biskupija Julijske Krajine u kojima Slaveni imaju ve inu, povjereni biskupima Talijanima; da se sistematski izbacuje svaki trag slavenskog jezika iz crkve, da se spro vodi, pjevanje, vjerska obuka, pa i samo podjeljivanje Svetih Sakramenata (ispovijedi) vrši na talijanskom, narodu nepoznatom jeziku, i da se slovensko sve ensko proganja, premješta, zatvara i konfinira. *Pred svim nasiljima i nepravdama Sveti Stolica stoji prekrštenih ruku, zatvara se u grobnu tišinu. Ka taj na in nastaje utisak o pre utnom odobravanju svih tih zlo ina kih mjera fašisti kih vlasti.* Kongres konstatira da je Jugoslavenski narod u Julijskoj Krajini sa svojim sve enstvom na elu veoma ogor en i razo aran takvim držanjem Rimske Kurije i da postepeno sti e uvjerenje o sporazumnoj suradnji najviših državnih i crkvenih vlasti u Jidijskoj Krajini.

¹⁵⁶ Lavo ermelj, »Life-and-Death Strudle«, II ed., 116-117.

Nadležni vatikanski krugovi trebali bi imati u vidu nezadovoljstvo i pometnju koju izaziva ovaj namjerno pasivan stav visokih crkvenih organa medu estitim i strogo katoli kim stanovništvom Julijske Krajine.

Takvo ustupanje pred politi kim zahtjevima talijanske službene politike moglo bi imati neželjenih i dalekosežnih posljedica za najve e interese kato li ke crkve u Julijskoj Krajini jer se teško može razumjeti takvo napla ivanje »sinovske ljubavi« koju je uvijek katoli ki elemenat Julijske Krajine pokazivao prema Svetoj Stolici.

Kongres emigranata kao najpozvaniji direktni predstavnik našega naroda u podjarmljenim krajevima, tuma e i intimne osje aje jugoslavenskog katoli kog stanovništva i njegovog klera u Julijskoj Krajini, protestira pred cjelokupnom svjetskom javnoš u protiv sadašnje vatikanske politike, koja ide za tim, da sveta i prirodna prava našega naroda pretvori u »sredstvo pla a nja«, kojim Sveta Stolica regulira svoje politi ke obaveze prema fašizmu.¹⁵⁷

Treba da se kaže, da je na tom kongresu, kome je prisustvovalo nekoliko hiljada emigranata, bilo i julijskokrajinskih sve enika, koji su tako er glasali za ovu rezoluciju, kojom se osudio stav vatikanske politike prema Jugoslavenima Julijske Krajine. Me u njima je bio i rodoljub i župnik-emigrant J. Sokli , koji je istog dana kongresa odslužio sv. misu kojoj su prisustvovali lanovi kongresa, i na njoj održao uzbudljivu propovijed u kojoj je prikazao stradanja podjarmljenih Slo naca i Hrvata u Julijskoj Krajini.¹⁵⁸

Na ovom kongresu pojatile su se jednako uzbudljive i optužuju e litanije emigranata Julijske Krajine, inspirirane po Adamu Mickiewiczu, koje tako er sugestivno crtaju stanje robova, koji su valjano spoznali blagodati rimske civilizacije, blagosivljane po Rimskoj Kuriji

Emigrantske litanije

»Gospod, usmili sel Kristus usmili se!

Bog O e ki si izpeljal svoje ljudstvo iz egiptovske sužnjosti in pripeljal v obljubljeno deželo, vrni nam domovino našo!

Bog Sin, Odrešenik sveta, ki si mu en in križan, pa si vstal od mrtvih in kraljuješ na veke, zbudi od smrti domovino našo!

Bog Sveti Duh, Tolažnik, tolaži nas v trpljenju in razsvetli mogotce, da nam vrnejo naš dom!

Mati Božja, ki so ti naši predniki zidali Sv. Goro, Sv. Višarje, Log v Vipavi, Barbano ih Strunjan, reši našo domovino!

. Vsii sveti zavetniki naše domovine prosite za nas!

Dobrila, ti naš Mojzes, Sedej naš dobrotnik, Mahni , naš prerok, prosite za nas pri Ve ni Pravici!

Gregor i , pevec naše zemlje, otmi olni naše zemlje!

Sužnjosti tujca — reši nas, o Gospod!

Po mu eništvu naših preganjenih bratov — reši nas o Gospod!

Po krvu mledeni ev — herojev iz Istre in Bazovice — reši nas, o Gospod!

¹⁵⁷ »Istra« 7. VII. 1934.

¹⁵⁸ Idem.

Po trpljenju zaprtih, in mu enih — reši nas, o Gospod!
Po bridkosti izganih duhovnikov — reši nas, o Gospod!
Po krvi vseh, ki so padli za vero in svobodo — reši nas, o Gospod!
Zaradi požganih domov in izropanih hiš — reši nas, o Gospod!
Za grob našim kostem v naši zemlji — prosimo Te, sliši nas!
Za mo, skupnost, svobodo in sre o naše domovine — prosimo Te sliši nas!
Molimo!
Bratje! Molimo! Bog je z nami! Pravica in resnica bosta zmagali!
Kvišku srca!¹⁵⁹

Još prije nego što je Msgr. Sirotti zapo eo svoju fašisti ku pasterizaciju, po ele su se graditi dvije crkvice u Brnjama u Gorici i Podgradu u rije koj dijecezi, koje su imale biti posve ene svetoj bra i Cirilu i Metodiju. Kad je 1932. došlo do završetka gradnji, podigla se fašisti ka štampa da se te crkvice ne mogu posvetiti imenima svetitelja, importiranim s Balkana od strane slovenskih rusofila, koji su u Istri osnovali prosvjetnu ustanovu »Družbu svetog Cirila i Metodija«. Iredentisti ka talijanska štampa za denacionalizaciju Julijanske Krajine »Lega Nazionale« i »Dante Alighieri«, stale su zahtijevati da se ti balkanski sveci uklone iz njihovih crkvi. To su — tvrdila je fašisti ka štampa, — politi ki sveci i njima se želi protutalijanski demonstrirati. »II Piccolo di Trieste« energi no je zahtijevao da se crkvica mora posvetiti nekom drugom svecu. »Takva se nacionalna akcija ne smije dozvoliti. Bilo bi nerazumljivo kada bi imale javne zgrade, kao što su crkva, strana izazovna imena, dok se s druge strane dozvoljava da se djeca krste tu im metalijanskim imenima. Time što u Julijskoj Krajini posve uju crkve asti svetog irila i Metoda, mora biti svakomu jasno, kako su drski neki individui u svojoj protutalijanskoj mržnji«.¹⁶⁰ Dakako, Msgr. Sirotti poslušao je savjete fašisti ke štampe. Stoga nije neshvatljivo da je i on najodlu nije stao da iskorjenjuje još preostale zaostatke slavenskog bogoslužja. Jula 1934. primili su slovenski sve enici preko op inskih predsjednika, cirkular policijskih vlasti iz Gorice, u kojima se zabranjuje upotreba metalijanskog jezika u crkvi.

»1. Crkvene funkcije, proslave, procesije i religozne sve anosti koje se vrše izvan mjesta, a služe za bogoslužje bit e dozvoljene samo pod uslovom da se sve himne koje bi se imale pjevati, pjevaju na talijanskom ili latinskom jeziku.

2. Zabranjeno je razvijanje crkvenih zastava, standarda i drugih crkveno-društvenih zastava s natpisima koji nisu latinski ili talijanski.

Sadašnji slovenski natpisi na crkvenim zastavama moraju se zamjeniti latinskim ili talijanskim tekstom do 1. septembra ove godine. Parohijski svećenik bit e odgovoran za eventualno neuvažavanje ovog propisa unutar njegove jurisdikcije.«¹⁶¹

Ova jasna povreda crkvenog prava zašti enog Lateranskim sporazumom i Konkordatom kao i sve anim izjavama Pija XI., nije naišla ni na kakvu osudu Msgra Sirottija. Naprotiv, on ju je potvrđio i još pooštrenije izrazio u službenom listu svoje

¹⁵⁹ Idem.

¹⁶⁰ I svetaca se boje. »Novo doba« (Split) 14. VII. 1932.
¹⁶¹ Lavo ermelj, Life-and-Death Struggle, 119.

dijeceze, pozivaju i podre ene rektore crkava da izmjene te natpise, kako se ne bi takve zastave isklju ile iz javnih ceremonija i procesija. Rezultat ovih propisa fašisti kih i crkvenih vlasti bio je da su slovenske procesije posve umuknule i na njima se više nije ni pjevalo ni na glas molilo.¹⁶² Ovako su ruku pod ruku radile crkvene i fašisti ke vlasti, o igledno ne u onom duhu, o kome u polemici s »Kölnische Zeitung« govori »L'Osservatore Romano«, zna i nikako ne po principu »višeg dobra duša«. Na kraju se i Vatikan uvjerio, ukoliko je Msgr. Sirotti bio »obazrivo i promišljeno« postavljen za nasljednika nadbiskupa Sedeja. Više radi glasa i savjesti Evrope bio je na kraju Sirotti uklonjen, pa je mogao prodati svoje tri skupocjene mitre koje je još pred Boži 1931. kupio, nadaju i se, da e ga fašisti intronizirati.¹⁶³ Za nadbiskupa bude postavljen biskup Carlo Margotti krajem jula 1934.¹⁶⁴ Bio je to bolonjski Talijanac koji nije znao ni rije i slovenski. Kako nije bio poznat širokom svijetu, pojavile su se nade da e možda novi nadbiskup po i drugim putem nego što je to išao Msgr. Sirotti. Tim više, jer je uzeo za svoju nadbiskupsku devizu »Juistitia et pax«, a narod je bio željan ve jednom i pravde i mira. Me utim ova nada bila je kratka vijeka. Jer u inauguralnom govoru, podvukao je Msgr. Margotti da traži od podre enog sve enstva ne samo lojalnost, nego vjernost i zahvalnost prema državi u kojoj djeluje. Na sam fašisti ki praznik Pohoda na Rim, 28. oktobra 1934. izdao je Margotti novi pravilnik za gori ko centralno sjemenište, kako< bi ga doveo u sklad s pravilima Svetе Kongregacije za Sjemeništa i Univerzitete. Pod prijetnjom iskljuenja iz sjemeništa, nadbiskup je zahtijevao od sjemeništaraca, da nose isto tako odijelo i šešire kao i njihovi drugovi u ostalim talijanskim provincijama, da ih tako i vanjskim izgledom izjedna i s ostalim klericima Talijana. Istodobno je talijanski jezik ozna en kao službeni za sve poslove unutar sjemeništa. Isto je nare enje protegno i na »Aloysianum« i zadržao je sve talijanske profesore i odgojitelje. Ina e je svuda postavlja talijanske sve enike koji su vršili pastorizaciju na talijanskom jeziku. Nisu bili rijetki slu ajevi, da je narod, kad je uo da mu s propovjedaonice govorи sve enik talijanskim jezikom, napustio crkvу. Ali pred crkvom su ve ekali karabinjeri koji su prisilili narod da se vrati u crkvu i da pod stražom sluša propovijed kioju uop e njie mogao razumjeti. Naro ito teške scene izazvao je u Doberdoru fašisti ki sve enik Bresian, koji je slovenskim majkama kad su ga došle moliti za njihovu djecu da im vjeronauk predaje na mäternjem jeziku, grubo odbio. Staviše, on je s propovjedaonice agitirao za fašizam, govore i djeci da je njihova »dužnost da ljube Italiju i Ducea; ako netko od vas mrzi Italiju, taj e onda prouzrokovati da e Mati Božja zaplakati!«^{164a} Posljedica ovog politi kog vjeronauka i politi ko-vjerske misije oca Bressana bila je da se narod Doberdoba i Jamija odbio od crkve i prestao da u nju ulazi. Sli ne su prilike bile i u drugim župama, gdje su talijanski sve enici zajedno s fašistima ruku pod ruku vršili duhovnu odgojnju misiju! U Gorici su vlasti zaplijenile 15000 slovenskih molitvenika, koji su bili u Gorici odštampani za slovensku djecu! Jednako i one molitvene knjižice koje su bile poslate

162 Vigilans, Papa Pijo XI. protiv Slavenima 18.

163 Vigilans, Papa Pio XI. protiv Slavenima, 18. Da bi ga fašisti utiešili, odlikovao ga ie kralj na Duceov prijedlog. Dobio je orden »Commenda della Corona d'Italia.« (»Istra« 1934. br. 47.).

164 »L'Osservatore Romano« objavio je 27. VII. 1934. Margottijev postavljanje. Ranije je bio tajnik komisije za Rusiju, a onda apostolski le?at u Turskoj i Gr koj. (»Istra« 3. VIII. 1934).
164a Lavo ermelj, Life-and-Death Struggle, 119-120.

iz Jugoslavije. Dakako Msgr. Margotti nije ni jednom rije i protestirao.¹⁶³ Msgr. Margotti je u stvari odgovoran i za progone slovenskih lazarista koji su imali svoj samostan u Mirenu pored Gorice. Ti su redovnici bili izloženi najtežim persekučijama decembra 1934. od strane fašisti kih vlasti, zatvoreni, i na kraju deportirani u Južnu Italiju. Msgr. Margotti na traženje ostalih sve enika nije htio da se za zatvorenike zauzme prepustivši ih posvema fašistima, štoviše, on je dozvolio da se taj samostan aprila 1935. preda talijanskim lazarištima iz Torina, koji su bez odlaganja zauzeli samostan. im su Talijani zauzeli taj samostan svi su slovenski laici i asne sestre morali napustiti Miren. Tako su ovi talijanski uljezi nastavili da u duhu fašisizacije i talijanizacije djeluju medu slovena kim pu anstvom. Msgr. Margotti pokazivao je svakom prilikom svoja neraspoloženja prema Slovencima, i to ne samo u Julijskoj Krajini, nego i onima u Jugoslaviji. Marta 1935. je u svom dijecezanskom listu polemizirao s izvjesnim komentarima jugoslavenske štampe i zabranio je svome sve enstvu kao i pastvi, da itaju jugoslavenske novine, ma da je dobro znao da je sva jugoslavenska štampa bila zabranjena za Italiju.¹⁶⁴

Prilikom otvorenja izložbe katoli ke štampe, koja si je dala samodopadni naziv »Arma veritatis«, ma da je to oružje esto branilo neistinu i laž, maja 1936. na kojoj je bila i soba u kojoj je i slovenska i hrvatska klerikalna štampa izložila sve svoje primjerke dnevne, nedjeljne, povremene i revijalne štampe, uprili eno je iz Hrvatske i hodo aš e Sv. Ocu, koje su predvodili nadbiskup Šari i biskup križeva ki dr. Dionizije Njaradi. Prije prijema itavog hrvatskog hodo aš a bio je u audijenciji nadbiskup Šari , koji je papi predao jednu adresu, u kojoj se govori o zaslugama

¹⁶⁵ »Istra« 15. II. 1935.

¹⁶⁶ Lavo ermelj, Life-and-Death Struggle, 121-122. — Na pisanje zagreba ke »Istre«, ali i ljubljanskog »Jutra«, u kojima je bilo esto rije i o progonima Slovenaca u Gori koj dijecezi, pa tako i o djelima Msgra Margottija, nadbiskup je žestoko reagirao i zaprijetio svome sve enstvu, koje je slalo informacije u Jugoslaviju o njegovim nedielima i fašisti kim zalaganjima za denacionalizaciju povjerene pastve. Tim povodom izdao je Msgr. oštru opomenu sve enstvu, otkrivši da su s ovakvim pisanjem ovih listova nezadovoljna i njegova bra a u Kristu, jugoslavenski biskupi. U tom Monitu (opomeni), Margotti kaže kako se posljednjih nekoliko mjeseci u pojedinim listovima u Jugoslaviji napada i on »nepoštenim klevetama i izvještajima potpuno lažima ili namjerno pretjeranima. Najviše pak treba žaliti, nastavlja nadbiskup, što se ini, da se za etnici tako žalosnog zlodjela, nalaze u ovoj nadbiskupiji. Dok ovo žalosna srca objavljujemo, pomisljaju i na veliku štetu. duša, koja, po svjedo anstvima drage naše bra e jugoslavenskih biskupa proizlazi iz ovoga na ina rada sve i pojedine sve enike i vjernike naše nadbiskupije da opomenemo, da se ne zaklanju i ni za kakav razlog spomenute dnevnički i ostalo sli no potpuno odbace i ne pišu ništa što bi oni trebali objelodaniti,« (»Istra« 31. V. 1935). — Stavivši tako na indeks sve. jugoslavenske novine, koje su stale otkrivati njegovu fašisti ku pasterizaciju, Margotti je i dalje produžio da svim sredstvima pomogne fašisti ke vlasti u njihovim nastojanjima. Ali, ako su ovi liberalni listovi bili za njega i jugoslavenske biskepu na indeksu, nije bio Jegli ev ljubljanski »Slovenec« koji je u momentima otrežnjavanja, ma i rijetkim, i sam tako er ukazao na težak život u Julijskoj Krajini, ne samo politi ki nego i crkveni. »Slovenec« pišu i 12. II. 1935. o 13-godišnjici papstvovanja Pija XI ,govore i o njegovim zaslugama osvrnuo se i na bijedno stanje klera u Julijskoj Krajini. Stoga, vezuju i svoje misli s papinim nastojanjem da se u svijetu odgaja u misijskim op inama doma i kler, »kako bi odgovorio'prirodnom pravu i starodrevnom obi aju crkve«, »Slovenec izražava »goru u želju, neka bi se to na elo krš anskog pastirstva duša uspostavilo i štitilo protiv nakana i prakse poganskog nacionilizma tako er i tamo gdje obitavaju naša bra a po krvi i trpe s itavim misti nim tijelom crkve nepravedno proganjanje i zapostavljanje svoga jezika i kulture po svetim božjim hramovima, da bi se papin program obistinio posvuda.« Nije nam poznato, kako je na ovaj napis reagirao Msgr. Margotti. Zaciјelo bez obzira, što je to list njegova brata u Kristu, koji osu uje liberalne listove, pa i onda kad pišu o progonima crkve, u Julijskoj Krajini, da je i »Slovenec« doživio sudbinu svog protivnika, ljubljanskog »Jutra«. Pa opet, sve to nije smetalo hrvatske klerikalce da i dalje najdevotnije primaju iz fašisti kih i vatikanskih ruku obe anja puna varavih nada koje su ih pred širokim masama i dalje vezivale s Vatikanom koji se tako malo starao za njihovu bra u u Julijskoj Krajini.

hrvatske katoli ke Štampe »o najve oj današnjeg vremena zemaljskoj vlasti«. »I mi Hrvati i Slovenci, makar brojem maleni i blagom skromni, uvijek smo sinovski odani svetoj Crkvi Kristovoj i apostolskoj Stolici, i slušali smo glas Petrov, i nastojali smo, što smo više mogli, oko Štampe Katoli ke. To pokazuje naš zajedni ki Paviljon, što ismo ga posvetiti svetom Jeronimu najboljem zaštitniku Katoli ke Štampe. Blagoslovi nas, Sveti O e, da i unapredak još snažnije poradimo na tom djelu Božjem. A mi Sveti O e, Tebi i Tvojim nasljednicima obe ajemo vje nuvjernost i ljubav«.

Sveti Otac primio je adresu i pro itao s velikom razdraganoš u, kako kažii novinski izvjestitelji, zanimalo se za prilike kod Hrvata katolika i izrazio svoju radost, što i hrvatska štampa u estvuje na toj svjetskoj izložbi.

Poslije toga je došao Sveti Otac do ekan s trokratnim usklikom: »Živio Papa! Živio Papa! Živio!«

Pozdravio se ponovno veoma srda no sa nadbiskupom Šari em i biskupom Njaradijem, a »tada je zaredao svima nama ostalima, pružavši svakom ruku, koju smo sa strahopo itanjem kle e i poljubili«.

Nakon izvršene deifikatorske proskinezis, »Hrvatske na koljenima« Sv. Otac se obratio kle e im Hrvatima zna ajnim govorom.

»Naše je srce puno radosti, šilo ste došli kao lanovi velike obitelji u dom svoga zajedni kog Oca, kojemu su svi sinovi uvijek dobro došli, a posebno su mü mili i dragi sinovi iz Hrvatske i Slovenije, jer znamo da su oni medu najboljim i najodanijim sinovima Crkve. Hrvate i Slovence poznajemo, po njihovoj ljubavi prema Nama, a tu njihovu ljubav dokazuje evo i to, što su i sada došli sa željom vidjeti Oca, i to baš ovom prigodom, kad je otvorena, Naša i vaša svjetska izložba katoli ke štampe. Naša je velika radost, što na toj izložbi sudjeluju svi narodi katali ke Crkve, a me u njima i Hrvati i Slovenci, pa se vaše nacionalno odjeljenje na ovoj po nama inauguriranoj izložbi odlikuje lijepim oblikom, pokazuje intenzivan vaš rad i znatne uspjehe na polju katoli ke štampe, te zauzima medu ostalim narođima ovdje dostojno, odli no i asno mjesto. U znak radosti nad svim tim i što vas vidimo ovdje, podjeljujemo vam rado svoj blagoslov, i to ne samo vama, nego i vašoj domovini, vašim obiteljima, vašim roditeljima i djeci vašoj, te svima onima, koji su vam posebno na srcu i za koje posebno želite Naš blagoslov.¹⁶⁷

Novi nadbiskup, koji je došao s devizom »Pravda i Mir«, svuda je sijao nepravdu i nemir. A sve je bilo dobro pripremljeno ve od samog Margottijevog dolaska u Goricu. Obespravljeni Slovenci mogli su da iz nadbiskupova lista saznaju, kako je sada došao trenutak da se u sve župe postave talijanski sve enici, jer u svakoj slovenskoj župi ima i po nekoliko Talijana. U istom je smislu javljala i katali ka rimska agencija »Corrispondenza« jednom notom »iz vatikanskog službenog izvora« i u istom je duihu obilježila misiju Msgra. Margottiia. Vatikan se pri tome poslužio statistikama trš anskog fašisti kog »II Piccolo di Trieste« od 22. IX. 1934.

¹⁶⁷ Sveti Otac papa o Hrvatima i Slovincima. »Hrvatska Straža« 20. V. 1936. — »Istra« 22. V. 1936. Nije smetalo ove hrvatske klerikalce ni to, što je papa povodom abesinskog rata upravo ovom prilikom govorio o sretnoj podudarnosti okon anja rata »nama najbliže« i dragog naroda! (»Istra« 29. V. 1936.). O toj izložbi daje sugestivnu i pregledno sliku > Guida della esDo^{ce}zione mondiale della štampa cattolica. — Gitta del Vaticano. 1936. Jugoslavija búa je u XXIX sali. Vidi 69-71.

Ova nota, koja je potekla iz »službenog izvora« po inje ovakvom konstatacijom: »Da bi se dalo približnu sliku grandioznog rada crkvene reorganizacije kojemu je prionuo s udivljena vrijednom apostolskom gorljivoš u gori ki, nadbiskup Msgr. Margotti dovoljno je nekoliko rje itih brojeva. Ovako je dakle ozvani ena misija asimilacije, koju je savršenim fašisti kim metodama izvodio Sedejev nasljednik na op e zadovoljstvo Kurije i Kvesture. Nadbiskup Margotti je na dan stupanja na Sedejevu stolicu depeširao gori kom fašisti kom sekretaru da blagosilje »valjane crne košulje«. Zato i nije udo, da je fašisti ki »Regime Faseista« (31. X. 1934.) odao nadbiskupu naro ito priznanje kad je za nj rekao da je »sve enik dostojan svoga vremena, Evropljanin, Talijan i fašista«. Na dan 12-godišnjice Marša na Rim, Margotti je, sprije en službom u crkvi da prisustvuje fašisti koji paradi uputio gori kom fasciu pismo u kojem veli a »slavni Marcia su Roma«. Šalju i iz dubine srca pozdrave »zanosno želi da što više triumfira nacionalna stvar naše Italije«.¹⁶⁸ Bilo je to u stilu njegovih stalnih pozdravljanja i blagosiljanja crnih košulja, koji su za njega »odvažni pioniri nove Italije«.¹⁶⁹ A Duce mu je velik i nepobjediv, pa za njega moli u svima sve anosnim prilikama.¹⁷⁰

Proslavljuju i Te Deum — za onu pobjedu u Abesiniji Msgr. Margotti je u katedrali pred Sanctissimum-om izrekao i ove za faštiste uzbudljive rije i: »O, blagoslovi Euharisti ni Isuse, prisutne... Blagoslovi našega kralja, *Ducea, voljenog od talijanskog naroda*, vladu i cio narod. Blagoslovi ispred sviju naše hrabre vojnike i talijansku vojsku«. Tom prilikom izdao je Msgr. Margotti okružnicu kojom je naredio, da se u svim župama crkvenim sve anostima proslavi abesinska pobjeda. Uz okružnicu dodat je i Mussolinijev govor, ije rije i su bile »blagi balzam za njihove duše«.¹⁷¹ Nije onda udo, da je Msgr. Margotti naredio sve enicima da se u crkvama moli i za pobjedu španskih Francovih pobunjenika! A, kad je Franco uz pomo fašizma i nacizma uspio, onda je Msgr. Margotti u jednoj okružnici tvrdio »da katolici vide u Francovoj pobjedi pobjedu kršanstva nad barbastvom«.¹⁷² Zato su današnji vojnici — talijanski legionari »zaslužniji nego nekadanji križari... branitelji Krista i njegova oltara...«¹⁷³

Ovakav nadbiskup fašist zacijelo je zaslužio Orden sv. Mauricija i Sv. Lazara s lentom, koji mu je podario kralj na Duceov prijedlog.¹⁷⁴

Kad je gori ki kvestor opomenuo 27. VIII. 1936. sve enike u katedrali i crkvi svetog Ignacija u Gorici, a tako i ostale župnike iji su vjernici bili u veini Slovenci, da smjesta prestanu sa slovenskim propovijedima, molitvama i pjevanjem u crkvama, nadbiskup nije na to uplitanje civilne vlasti u crkvene stvari uop e reagirao. Kad su mu na tu o iglednu povredu Lateranskog sporazuma i Konkordata opomenuti sve enici skrenuli pažnju i zahtjevali od njega da kod vlasti posreduje, odbio ih je, i stvar je primio kako je želio prefekt. Tri sedmice kasnije oficijelni list gori ke nadbiskupije objavio je nova nare enja o romanizaciji slavenskog sve enstva

¹⁶⁸ I. M., I kroz crkvu po Jugoslavenima. »Novosti« 1. XII. 1934.

¹⁶⁹ »Istra« za III. 1935.

¹⁷⁰ »Istra« 8. III. 1935.

¹⁷¹ »Istra« 15. V. 1936.

¹⁷² »Istra« 4. IX. 1936.

¹⁷³ »Istra« 27. I. 1939.

¹⁷⁴ »Istra« 16. IX. 1936.

u pogledu njihove vanjštine. I njima je naredio, kao ranije pri dolasku klericima u gori kom sjemeništu, da nose odijelo i šešire isto tako* kao i sve enici u Italiji. U istom broju pozvao je nadbiskup svoje stado, da ga prati pri hodo aš u u Rim, »odakle e se vratiti još odaniji stolici svetog Petra, još više rimski u njihovim srcima i akcijama, tako Rimljani kao što je bio sam Krist«.¹⁷⁵

Msgr. Margotti pokazao je koliko se umije založiti za fašizam i kod svoje slovenske pastve, agitiraju i i propagiraju i, kad je u uskršnjoj poslanici 1937. otvorio svoje fašisti ko srce. A Margotti tada nije samo gori ko-gradiški nadbiskup, ve i apostolski administrator trš ansko-koparske dijeceze, pošto je biskup Fogar 1936. bio smijenjen na zahtjev fašista, ne hote i im udovoljavati svima zahtjevima i osu uju i njihovo uplitanje u isto crkvene poslove. Tako je Vatikan protegnuo vlast faštiste Margottija i na Slovence i Hrvate u trš ansko-koparskoj dijecezi. Margottijeva poslanica, imala se itati u slovenskim crkvama na nedjelju prije Pepelnice 1937. Ovaj put, izuzetno slovenski, kako bi do slovenskih srdaca prodrlo njegovo fašisti ko zalaganje. U poslanici, u samom uvodu ima i ovo:

»Nema sumnje da je veliki rat izlije io mnogo ranu, o istio mnogo neisto a, i fašizam koji je poslije opere olujine došao i uzeo uzde i vodstvo našega naroda u cilju da ga spasi i da mu dade pravu pobjedu i mir, i to pomo u Božjeg, politi kog i socijalnog reda; i taj fašizam ne zanemaruje moralnu i duhovnu obnovu talijansko¹¹ naroda. Ako je danas u Italiji religija poštovana i ako se ime našeg Gospoda više ne psuje bezbožno. — ne govorite i o drugim zemljama, ako nije više u prometu amoralna štampa, ako je svetost praznika poštovana, ako su prijestupi koje osu uje božanski zakon progone i zakoni naše zemlje, ako je crkva slobodna u vršenju svoje apostolske misije, ako je Rimsko pitanje sretno riješeno, *ako su clviie vlasti, civilna i crkvena ujedinjene u korisnom skladu, ne dugujemo li ovom pokretu, jakom i plemenitom, velike planove i plemenite ideje koje njihov incijator i šef tj. Duce-Mussolini nosi kroz sve teško e do svemo nog razvoia do koga je stigao do ovog dana i do budu e savršene realizacije njegova širokog i neustrašivog programa do ponovnog uspostavljanja carstva u Italiji koga bi paklene kohorte izgubile mržnjom svoje vjere. Ovo sve je providencijalno i mi moramo biti blagodarni ovoj Providnosti i diviti se ovjeku, koji je njegovo glavno sredstvo!*¹⁷⁶«¹⁷⁷

Ovo fašisti ko zalaganje nadbiskupa Margottija osvjetjava unekoliko i materijalnu pomo koju je Ministarstvo unutrašnjih poslova davalo Margottiju za njegovo fašisti ko djelovanje medu Slovencima i Hrvatima. Postoji dokumenat od 5. juna 1935. iz koga se vidi da je gori ki prefekt intervenirao kod Ministra unutrašnjih poslova. Taj je obeao da će specijalnim subvencijama iza i u susret prefectovu prijedlogu »uvažavaju i upravo naro ito delikatno djelo s politi kog stanovišta, koje on mora razvijati u toj nadbiskupiji.«¹⁷⁶ Prema tome je jasno, dakle, da je nadbiskup Margotti za svoju antislavensku akciju i za rad na talijanizaciji u Julijskoj Krajini bio posebno subvencioniran iz fondova Ministarstva unutrašnjih poslova. Vjeran izvršitelj Mussolinijevih antislavenskih direktiva, nadbiskup Margotti bio je

¹⁷⁵ Lavo ermelj, Life-and-Death Struggle, II ed., 124.

¹⁷⁶ Lavo ermelj, Life-and-Death Struggle. II ed., 123.

uistinu fašista u potpunom zna enju te odvratne rije i. Ve ovo nekoliko slu ajeva pokazalo ga je kao ovjeka koji stalno glorificira Mussolinija kao ovjeka koga je Bog poslao Italiji da je vodi na putovima obnove velike rimske imperije. Ovakav je Margotti bio za abesinskog rata, ovakav poslije njega, ovakav u drugom svjetskom ratu. Kad je Italija ušla u rat na strani Hitlerovo, nadbiskup Margotti uputio je Mussoliniju poslanicu punu fašisti ke odanosti. Duce mu je odgovorio preko prefekta Gorice telegramom koji glasi:

»Pro itao sam poslanicu nadbiskupa Margottija. Recite mu da su njegove rije i dostoijne Talijana i sve enika. Izrazite mu moje zadovoljstvo«,¹⁷⁷

Prefekt je to izvršio li no i pismeno. Margotti mu je odvratio pismeno 17. juna 1940.

Ekselencijo,

Rije i Ducea, koje mi je Vaša Ekselencija saopila, današnjim pismom, a koje ste vi ponovo proitali li no prilikom ugodne posjete, u injene mi danas, nagrada su prevelika za mene i moje vrlo skromno djelo. Molim Vas, da stavite do znanja Duceu moju zahvalnost, dok u ja nastaviti s molitvama za nesumnjivu pobjedu fašisti ke Italije, koju još jedno?n blagosiljam zajedno s njezinim Kondotjerom. Izvolite primiti moje poštovanje, a zahvaljujem Vam toplo što ste me udostojali li no posjetiti i za sve ljubaznosti, kojima ste me uvijek okruživali.«¹⁷⁸

Sasvim zasebno poglavljje zaslužio bi Margotti za njegov profašisti ki rad tokom rata, kad je Italija u Julijskoj Krajini provodila najbrutalnije mjere i kad je pristupila fizi kom istrebljivanju jugoslavenskog stanovništva. Margotti, kao prekalijeni fašista, i te je krvave zlo ine blagosiljao i najaktivnije podupirao.

Ovako je djelovao fašisti ki nadbiskup, nesumnjivo »obazrivo i smišljeno« izabran i postavljen od Rimske Kurije da izvrši zajedni ku stvar crkve i fašizma. Stoga je sasvim razumljivo da nisu u Rimskoj Kuriji uzimane u obzir ni predstavke julijisko-krajinskih sve enika, ni savjeti trš anskog biskupa Fogara, niti Memorandum upu ivani Savjetu društva naroda, kao niti promemorije upu ivane kardinalima izaslanicima Svetе Stolice i pape Piju XI. na opim Euharisti kim kongresima. Tako je održan septembra 1933. u Beogradu veliki euharisti ki kongres na kome je papu Piju XI. zastupao kardinal La Fontaine. Na kongresu je referirao o stanju katoli kih manjina, pa je predat kardinalu jedan veliki memorandum. U njemu se isti e kako je uzajamnost evropskih naroda razbijena i poljuljan pravni red. Ako se želi uspostaviti krš ansku Evropu, moraju se ukloniti s puta sve zapreke kie spre avaju obnovu tog krš anskog reda. Me u najve e zapreke koje stoje na putu toj obnovi spada u prvom redu žalosna sudbina jugoslavenskih i njema kih manjina u Italiji. »Ta žalosna sudbina ne samo da spre ava miran život izme u talijanskog, njema kog i jugoslavenskog naroda u Srednjoj Evropi, nego predstavlja tako er ranu na tijelu katoli ke crkve. Zatiranje njema kog i jugoslavenskog stanovništva u Italiji je u historiji evropskih država po svojoj bezobzirnosti bez pore enja«. U Memorandumu se traži »zaštita i oslonac u najve em moralnom autoritetu ovje-

¹⁷⁷ Documents sur la denationalisation, 58. Dok. br. 17.

¹⁷⁸ Documents sur la denationalisation. 59. Dok. br. 18.

canstva u katoli koji crkvi, koja je bila od Krista ustanovljena kao hraniteljica prava i zaštitnica slabih. Vjeronauk je u maternjem jeziku prema kanonskom pravu, prirodno pravo, što je i Pijo XI. potvrdio svojim pismom biskupu Berningu u Osnabrücku aprila 1928., da je dušobrižništvo u maternjem jeziku naravno i nadnaravno pravo katolika. U Južnom Tirolu i Julijskoj Krajini, postupa se sasvim u protuslovlju s ovim na elom». Detaljan niz nevolja i stradanja tih manjina daje tešku sliku crkvenih prilika u Italiji, o kojima je tako rje ito govoreno i u Memorandumu upu enom iste godine Savjetu Društva naroda. Memorandum se obra na sve kardinalne, nadbiskupe, biskupe i sve enike i katolike svega svijeta da se mole za proganjene manjine u Italiji kako bi se njihova sudbina olakšala. Od mjerodavnih se traži da naredi crkvenim vlastima koje toleriraju ili nare uju da se netalijanski katolici odnaro uju putem crkve, zabrane takva grijesna djela.¹⁷⁹

Ali Rimska Kurija nije ni sada posvetila pažnju tome problemu niti je ma kakve instrukcije dala svojim fašisti kim nadbiskupima i biskupima u Julijskoj Krajini. Tome pitanju nije se posvetilo ni toliko pažnje kao onima u Abesiniji, Egiptu i Sudanu. Istu je sudbinu doživio i Memorandum jugoslavenskih katolika koji je predat na jedanaestom Euharisti kom kongresu u Ljubljani, kardinalu Augustu Hlondu, primasu Poljske i legatu njegove Svetosti pape Pije XI. na tom Kongresu. Ovaj Memorandum je itava knjiga od 82 strane u kojoj se u sumarnim crtama ponavljam stare i nižu nove nepravde i povrede, koje snalaze katolike Jugoslavene u Italiji od strane fašista koje pomažu i zašti uju crkvene vlasti. Neobi no je poreenje koje se ini sa Abesinijom. Fašizam, a kroz njega i vatikanska štampa, svemu je svijetu govorila o ugroženim misionarskim stanicama u Abesiniji, kako bi se pred svijetom unekoliko opravdala spremana najnemoralnija agresija, koju je fašizam u inio za proširenje svoje imperije i u cilju takozvanog proširenja krš anske civilizacije i u stvari fašisti kog imperijalizma. Pomo u bombi bacanih iz aviona i pomo u gasova trebalo je prokr iti put u Abesiniju rimo-krš anskoj civilizaciji, iako je u Abesiniji u ve ini prevladala koptska krš anksa crkva. Za te u Abesiniji založila se Sveta Stolica svim svojim žarom i autoritetom, dok istodobno nije htjela vidjeti ni uti vapaje proganjene jugoslavenskih katolika u svojoj; sredini. Dok se iz Italije prebacuju sve enici i redovnici Slovenci i Hrvati preko granice bez protesta Rimske Kurije, dotle se ona za talijanske misionare u Abesiniji zalaže svim sredstvima, kao što e talijanska vlada u initi, i samim najstrahovitijim ubojitim oružjem. Dakako i zalaganje za abesinske misionare kao i nezašti ivanje i nezalaganje za jugoslavenske katolike u Italiji, za sav nefasti ki katoli ki svijet, bilo je jasno da su ta zalaganja, odnosno nezalaganja, osnovana na talijanskim nacionalisti kim, zapravo fašisti kim principima i politici koju je fašizam provodio. Vjerski problem, koji je Vatikan u abesinskom pitanju istaknuo, bio je samo pretekst za osnovni politi ki motiv talijanske vlade u abesinskom problemu. Zato se autori Memoranduma pitaju, »*s kojim moralnim pravom može Sveta Stolica u Abesiniji i Egiptu i u Sudanu istupati protiv jedne politike, koja se u Italiji ve godinama pomo u crkvenih položaja tjer na tako sistematski na in?*«¹⁸⁰

¹⁷⁸ Memorandum o progonu narodnog jezika iz crkve u Julijskoj Krajini i Tužnom Tirolu, upu en s velikog Katoli kog kongresa u Be u svim katolicima svijeta. »Novosti« 16. IX. 1933.

¹⁸⁰ Seiner Eminenz Herrn August Hlond Kardinal der Heiligen römischen Kirche ... Primas von Polen, Legat Seiner Heiligkeit des Papstes Pius XI ... für den XI. euharistische Kongres Jugoslaviens in Ljubljana. (Ende Juni 1935), 78-79.

Nema sumnje ovaj Memorandum s ljubljanskog Euharisti kog kongresa, a tako i onaj s be koga, u analizi iteških stvarnosti pokazuje sugestivnim izlaganjem kako talijanski nacionalizam, nošen fašisti kom ideologijom i njegovom težnjom za obnovom rimskog imperija, prodire bezobzirno u podru je Ecclesiae Christi, Dosljedno cjelokupnom prikazu pri kraju Memoranduma podižu se teške rije i optužbe protiv vrhovnih crkvenih vlasti, ne izuzimaju i tu ni Svetu Kongregaciju Obreda, ni Rimsku Kongregaciju za sjemeništa i univerzitete, pa ni biskupe Julijanske Krajine. I ovaj Memorandum prošao je istu stazu kao i oni raniji. O uklanjanju zla, o prestajanju progona i o pozivu na odgovornost fašisti kih crkvenih velikodostojnika u Julijskoj Krajini od strane Rimske Kurije nije bilo ni govora. Naprotiv. Svemu ovome dao je jasnu simboli nu potvrdu potpunog slaganja s tim i takvim baš sistemom sam papa Pijo XI., kad je 18. XII. 1935 poslao pore ko-puljskom biskupu Pederzolliju, raspe e od slonove kosti kao poklon za izvršni komitet »Italia Redenta« u Istri. Zaciјelo za velike zasluge društva pri osnivanju i održavanju talijanskih dje jih vrtova i škola u slovenskim krajevima Julijanske Krajine, koji su služili odnarođavanju slovenske i hrvatske djece.¹⁸¹

Ova injenica nesumnjivo je najizrazitiji komentar Memorandumima Euharisti kih kongresa, predanih kardinalima za Svetu Stolicu.

Ovako zamjenik Krista svojoj talijanskoj djeci, ovako isti i nepogrješivi s fašisti kim vlastima svojoj pastor adi, Slovencima i Hrvatima u Julijskoj Krajini.

¹⁸¹ Lavo ermelj, Life-and-Death Struggle, II ed., 135.

XIII.

OBE AVANA ZEMLJA

Prosperitet katolicizma u bivšoj prekumanovskoj i kumanovskoj Srbiji

U poglavlju, u kome se govori o Majskoj deklaraciji, njenom pravom znanju, porijeklu i ciljevima, pokazano je, kako su i 1917., kao i ranije, ruku pod ruku, pošli Beč i Vatikan na osvajanje novih područja Balkana, pod jednom osobito vješt izrađenom maskom, pod kojom su se skrivali njihovi zajednički i njihovi posebni interesi. Pristalice koga biskupa Mahnića, tadašnjeg glavnokomandujućeg militantnog klerikalizma u Hrvatskoj i Dalmaciji, kojima su tada vrlo prisno surađivali i klerikali u Sloveniji, iskreno su vjerovali još tokom prvog svjetskog rata u njegove fantastične iluzije o bogatoj žetvi unija enja Balkana. Međutim, ubrzo poslije 1918., najveći dio ovih se razočarao, jer su se uvjerili da se od te toliko nadane žetve nema gotovo ništa da očekuje. I to ni u Srbiji, kao ni u Bugarskoj, koja je već od XVII. stoljeća ušla u ponovnu interesnu sferu vatikanske Kongregacije za propagandu fide, a poslije prvog svjetskog rata veoma aktivne ustanove Pro Oriente. No to nikako ne znači, da se katolicizam poslijeratne 1918. nije u Srbiji afirmirao. Naprotiv. On se i pored svih nezadovoljstava, — o kojima je toliko pisala klerikalna štampa u Jugoslaviji, kao i ona na strani, narođeno vatikanska i ostala fašistička u Italiji, — neobično proširio. Jer, treba da se kaže, da su se upravo u izrazito pravoslavnim krajevima Srbije i Makedonije izgradile nove katoličke crkve, da su stali nicati novi samostani, doma ih i stranih redovnika i redovnica, sa raznovrsnim misijama i zadacima, sjedinjujući se u osnovnome cilju tih penetracija ne samo prozelitističkim akcijama nego i onih vatikanskog Drang nach Osten kao avangarde Mussolinijevog fašističkog imperializma povezujući se se njime u mnogim zajedničkim interesima. Stale su se javljati i nove organizirane župe, na kraju i sama nadbiskupija sa itavim hijerarhijskim aparatom sa sjedištem u Beogradu.

Pravoslavna crkva širila se u zapadnim dijelovima države, jer je gradila crkve, osnivala parohije u gradovima kao što su Ljubljana, Maribor, Zagreb i Sušak: S time u vezi stale su se graditi nove pravoslavne crkve, i s novim zakonom o srpskoj pravoslavnoj crkvi odredilo sjedište jedne nove srpskopravoslavne mitropolije sa sjedištem u Zagrebu. Sve je to izazivalo kod klerikalaca u Hrvatskoj i Sloveniji, koji nisu neposredno bili upoznati sa povoljnim razvojem katolicizma u Srbiji, kao da se u izrazito katoličkim krajevima ugrožava katolicizam jednom agresivnom penetracijom pravoslavlja, i to upravo prema zapadnim stranama granica bivše Jugoslavije. Sve je to ujedno i vatikanska štampa i dala svoja tumačenja koja se esto nisu razlikovala od strastvenih polemičkih napadanja na za njih osiono pravoslavlje u Jugoslaviji. Pored toga, toj je štampi dobro dolazilo utvrđivanje injenica da je položaj pravoslavne crkve u državnim budžetima bio povoljniji od onoga katoličke crkve, što je nesumnjivo bilo

rezultat većeg broja pravoslavnih i ranijih stećenih prava, očemu nije klerikalna štampa htjela da vodi računa. Jer, prema 5,354.313 katolika bilo je 6,785.499 pravoslavnih državljanina, kako to pokazuje dr. K. Draganović »Opština i šematizam katoličke crkve u Jugoslaviji« (1939.). Kad su došla na dnevni red i pitanja takozvane laicizacije škole u projektima pojedinih školskih zakona, kao i u samim zakonima, koji su dobijali redovno na proteste katoličke crkve svoje od nesposobnih vlasti prije i poslije 6. januara 1929. komentare i ublaživanja, ustvari rješenja prema klerikalnim zahtjevima, ipak je klerikalna štampa sve to koristila da bi se pokazalo pred pristalicama koliko je rimokatolička crkva zapostavljena. U ova međusobna trvanja, koja su došla do izraza ne samo u štampi jedne i druge crkve, nego i u poslanicama najviših crkvenih predstavnika, razmahivala se borba, koja je, kako je rečeno već, i na strani, naročito u vatikanskoj štampi dobijala svoj naročiti karakter koji je strani svijetu imao da uvjeri, kako je rimokatolička crkva ugrožena i progona, a pravoslavna favorizirana. Ulje u vatru su sipali klerikalni izvjestioci »L'Osservatore Romano«, među njima najstrastveniji i najneobjektivniji don Kerubin Šegvić, kojemu su potrebnu gradu davale biskupske kurije katoličkih dijeceza u Jugoslaviji.

Hrvatski i srpski narod, u svojoj osnovi napredni i neklerikalni, ustvari su ostajali po strani te borbe, koja je dobijala raznovrsne oblike već prema intonaciji klerikalnih voća ili još bolje direktiva koje su dolazile iz Vatikana. Odatle, narod na jednoj i drugoj strani nije smetao predstavnike ove dvije crkve u njihovom vidljivom napredovanju. Samo, šire mase na obadvije strane nisu bile upoznate kako je na drugoj strani. Konkretno, neoporeciva je injenica, da se katolicizam od 1918. do 1941. nije samo u katoličkim krajevima, nego i u pravoslavnim. Optužbe Vatikana, da su se katolicizmu inile smetnje i da ga se štaviše progono, neosnovane su.

Nije potrebno da se ukazuje koliko je katolička crkva napredovala u katoličkim krajevima Jugoslavije, jer to ne odriće ni sami klerikalci kad se hvale svojim uspjesima na svim poljima djelatnosti Katoličke Akcije. Zato je svakako biti poučno da se pogleda u razvoj rimokatolicizma u pravoslavnim krajevima Srbije i Makedonije, i to na osnovu samih statističkih izvještaja i podataka koje daju katolički svećeniči ili pristalice Mahnićevog nastojanja na Balkanu u vezi s njegovim poznatim tezama, sadržanim u majskodeklaracijskim interpretacijama.

Upravo u ovim statističkim injenicama osjetite se suprotnosti koje daje porečje stanja rimokatolicizma 1918. s onim u 1941. pred slom Jugoslavije na početku Hitlerove agresije na Jugoslaviju.

Ali, prije nego damo sliku ovog porečja enja dobro je da se zagleda samo sa nekoliko pogleda i u vrijeme prije 1918. Poznato je, da je stanovništvo Srbije gotovo isključivo pravoslavno, i da je po gradovima bilo nešto malo Muslimana, a nešto više od Muslimana bilo je Židova. Katolicizam je u Srbiji prodrao političko-vojnim putem, a onda ekonomskim. U dva maha je katolicizam nadirao u Srbiji. Prvi put je to bilo poslije Požareva koga mira 1718. s austrijskom vojskom. Tada se katolicizam uvelikо proširio u okupiranoj zoni sve do 1739. Dakako njega je uvelikо pomagala Austrija i njen odlučni saveznik Kongregacija De Propaganda Fide. Padom austrijske

uprave išezava i vojskom dovedeni katolicizam. Time je prekinuta sva djelatnost redova, naročito jezuita, koji su stali otvarati svoje latinske škole. Svakako osnove ovakvoga katolicizma bile su veoma labave, i kako kaže jedan njegov ispitiva, te osnove nisu bile prirodne.¹ Tako je to bilo i sa katolicizmom za okupacije Eugena Savojskog, kao i za okupacije guvernera barona Salis-Seewisa, 200 godina poslije princa Eugena, u vrijeme prvog svjetskog rata, od 1914. do 1918., koji nestaje povlače i se sa poraženim okupatorskim trupama.

Drugi put stao se širiti katolicizam u Srbiji mirnom penetracijom u vrijeme zavisne, a onda poslije samostalne kneževine Srbije, kad su u Srbiju pozivani razni stručnjaci za ekonomsko podizanje zemlje. U to vrijeme je bio katolicizam pod protektoratom Austro-Ugarske, emu se stalno protivio prvi apostolski administrator Srbije akova ki biskup Strossmayer, već od 1851. On je išao svojim samostalnim putevima krajem narodnom cilju u postranim i općenacionalnim pitanjima. Bratska ljubav i vjerska snošljivost imale su biti sredstvom kojim su se trebali utirati putevi narodnom jedinstvu. Stoga je on težio da Srbija sklopi svoj konkordat i da tako sama preuzme svoju brigu nad katolicima u Srbiji i da time izdvoji politički utjecaj Austro-Ugarske. A ona je i pomoći u katolicizma nastojala da oživotvori svoj glavni politički cilj prodiranja na Istok.

U toj pravoslavnoj kneževini pojedini su zakoni kao i Ustav zaštiti vali sve vjeroispovijesti. Kad je broj katolika porastao u Srbiji, vlada je donijela zakon 9. IX. 1853. kojim je priznala sve kršćanske vjeroispovijesti. Vlada je odobrila da se pod nadzorom državne vlasti mogu osnovati crkvene opštine, kad budu u tolikom broju i mogu nositi da ih same mogu izdržavati. U isto vrijeme donesena su Pravila za ustavljavanje rimokatoličkih opština u Beogradu. U motivaciji tih pravila kaže se da je vlada

»uzimajući i u prizrenje da se i u Beogradu umnožio broj raznih poslednika Hristove vere, a želeći i pokazati koliko joj na srcu leži obezbediti i olakšati ovim ljudima uživanje njihovih religijskih potreba, saobrazno duhu stola i napretku vremena, kao i rukovo ena primerima visokih dvorova, Gospodarstvujući i Pokroviteljstvujući... 9. IX. 1853. pod V Br. 859 izdala zakon kojim su propisane ove tri tačke: »1-a ustanavljava se slobodna veroispovest svima priznatih Hristovih vera, po narodnim opredeljenjima, koji će se propisati. 2-0 sledbenici pojedinih veroispovesti mogu se državnoj vlasti obratiti za dozvolu da obrazuju crkvenu opštinu, imih bude dovoljan broj da mogu izdržavati sveštenika i crkvu ili kapelu, i 3-e pri davanju dozvole državna vlast propisati pravila odnosno upravljanja doti nom opština.«²

Kako su ti katolici bili u nemogući da sami svojim sredstvima izgrade crkvu, što im je vlada darovala 16. VI. 1855. zemljište za crkvu na veoma uglednom mjestu, (mjesto gdje je danas protestantska crkva), što više, ona je odlučila da im sazida i crkvu i župni stan, što je i učinila. Međutim katolička crkva je tri i po godine

¹ Vjekoslav Wagner, Katolicizam u Srbiji. (Almanah Jug. kat. akad. društva svetog Irije i Metodija na' Beogradskom sveučilištu 1919. do 1929.). Beograd 1929., 3.

² Dj. B. Nestorović, Konkordat između Srbije i Vatikana. Beograd 1902., 6.

ostajala prazna, pa su je onda dobili protestanti i ona je posve ena kao »luteranska crkva«. Ovi srpski katolici koji su o igledno bili prili no nehajni i neaktivni ovim su bili iznena eni, pa su ponovo umolili vladu da im izgradi crkvu i odredi pla u župniku. Vlada im je ustupila 24. maja 1861 mjesto u carinskom zdanju, gdje je dотle bila kapela austrijskog konzulata i odredila župniku pla u i potrebnu pomo za nabavku stvari.³ Ali ni u toj kapeli nisu vršene službe božje ni crkveni obredi. Teško e bile su u pitanju postavljanja sve enika. A ovo je pitanje interesiralo ne samo srpsku vladu i beogradsku crkvenu katoli ku op inu, nego i Austriju i Vatikan. Srbija je htjela da taj sve enik bude pod njenim neposrednim nadzorom, dok su se tome protivili zajedni ki Austrija i Vatikan, pošto su taj suverenitet htjeli zadržati za sebe.

U vrijeme Berlinskog kongresa pada Strossmayerov prvi prijedlog vlad kneževine Srbije da zaklju i konkordat sa Vatikanom kako bi se u tom crkvenom pogledu osamostalila i oslobođila austrijskog utjecaja.⁴

Jovan Risti izvještavaju i Bismarcka na Berlinskom kongresu o dužnostima koje e nezavisna kneževina preuzeti, istaknuo je da može bez straha izjaviti, da ga ne e nitko opore i da medu svim zemljama na istoku nema ni jedna, koja bi u religioznom pogledu bila tolerantnija od Srbije. Slobodno ispovijedanje svake priznate vjeroispovijesti ne samo da je zajam eno Ustavom kneževine, nego i vlada ini sve što joj je mogu e, da bi ga olakšala. Tako na primjer, ma da je broj protestanata mali, vlada im je sagradila crkvu u Beogradu i nosi troškove oko izdržavanja sve enika. Isto tako rezervirano je mjesto za izgradnju katoli ke crkve.

U granicama Srbije koje su joj priznate Berlinskim kongresom jedva je bilo svega osam hiljada katolika. U Beogradu se vršila služba božja od 1846. do 1889. u jednoj sobi austrougarskog poslanstva. Tek 1889. sagra ena je kapelica u vrtu poslanstva i u njoj je moglo da stane najviše dvije stotine osoba, dok je u Beogradu živio najve i broj katolika, oko pet hiljada. U Kragujevcu gdje je postojala samo misija, ali ne još i župa. služba se vršila u jednoj unajmljenoj sobi. »U Nišu postoji crkva sa župnim stanom od godine 1887. Ali ova nije sagra ena m'loš u Austrije, nego dozvolom i odobrenjem srpske vlade, pod ijom zaštitom ona stoji«, kaže otac Czock, prvi niski paroh u izvještaju od 27. X. 1892. upu enom kardinalu Ledochowskom.⁵

Tako je to bilo do 1912/1913. kad je u balkanskim ratovima proširena Srbija pove ala i broj! katolika sa vjernicima koji su podpadali pod biskupiju u¹ Pri-zrenu. Tu su bile župe u Skoplju (1884.), Bitolju (1870.), Janjevu (1856.), Kosovskoj Mitrovici (1905.), Letnici (1866.), Prizrenu (1870.), Stubli (1896.), i Zjumu (1849.). Ovi katolici bili su ve inom Albanci i strani stru njaci, kao što je to bio slu aj u Srbiji u koju su navirali stranci naro ito poslije gradnje pruge (poslije 1878.), talijanski i francuski državljanji. Od Slavena bilo je najviše eha. a onda i Hrvata i Slovenaca, pa nešto i Nijemaca i Madžara. Sada je iskrsl pitanje da se za pove ani

³ Dj. B. Nestorovi , Konkordat, 8.

⁴ Grgur Jakši , Prvi prijedlog konkordata izme u Vatikana i Srbije. »Politika«. Uskrs 1932.. 2.

⁵ Bruno Lovri , Katoli ka crkva u Srbiji pod zašti'om A. U. monarhije. Niš 1930., 41.

broj katolika u Srbiji normiraju odnosi sa Vatikanom, pošto su i ti makedonski katalici stajali pod protektoratom Austrougarske. Taj protektorat imao je samo vjersku masku, dok je uistinu išao za političkim ciljevima. Stoga je u to vrijeme i katolička crkva u Srbiji imala uveliko austrougarski karakter i smatrana je za tu u političku organizaciju⁶ koju se moralno trpjeli ali je se nije moglo zavoljeti. Tada je doista katolicizam »na sebi nosio biljeg tu inštine i jer se nad katoličkom crkvom — iako nevidljivo — stalno vijala zastava protektorata Austrougarske monarhije«.⁶

Konsultirajući stare kulturne Beograđane, koji su dobro poznavali mnogo brojne katoličke Slavene u Beogradu i u Srbiji i unijeli u nju svoje napore kao u svoju drugu domovinu, nikad se od njih nije moglo saznati da se ma tko od njih mogao potužiti na ma šta u pogledu vjerskih ili crkvenih stvari. Toliko široko grudnosti i snošljivosti jedva da bi se i u ma kojoj najciviliziranijoj zemlji našlo kao što je u tom pogledu bila prekumanovska Srbija. Iz knjige Bruna Lovrića ne dobiva se dojam, koji ostavlja rezoniranje Vjekoslava Wagnera, ma da je on dobar poznavalac istorijata katolicizma u Srbiji.

Kako su se u hrvatskim stranama već u ono doba prinosile lažne vijesti o teškom vjerskom životu katolika, od kojih su poneki stigli do najviših položaja u Srbiji, i sve enika, pokazuje jedan naročiti slučaj. U Srbiju je doveden 1883. za dušobrižnika, prema Strossmayerovom prijedlogu, a u suglasnosti sa Svetom Stolicom poznati orijentalista otac Cesare Tondini. (Tada je bio veliki broj talijanskih radnika u Srbiji na gradnji željeznice). Tondini je najprije djelovao u Kragujevcu 1883., a onda u Nišu gdje je 30. novembra 1884. blagoslovio prvu kapelu. Tondini je želio da u Nišu otvoriti konfesionalnu školu pa mu je srpska vlada i dala odobrenje. Od 1885. kad se Tondini preselio u Niš zapravo je radom u toj školi uz pomoć srpske vlade a na zadovoljstvo Strossmayera. Ovaj prelazak Tondinija iz Kragujevca u Niš u zlimuma ima klevetni karakter zaraženog promatrača, dobio je sasvim drugi izgled poslije trideset godina u zagrebačkom jezuitskom »Kalendaru Srca Isusova« (1912). I to na samu njemu svojstven način prikazujući stvar u duhu sasvim suprotnom.

»No braća Srbijanci ne mogahu toga mirno gledati (tj. kako otac Tondini u Kragujevcu vrši svoju pastirsку dužnost). Jednoga dana kada se je otac Tondini sa službe svojoj kući i vratao, do ekaše⁶ a iz busije izvan grada te ga na mrtvo ime isprebijaše. Kako ih je bilo oko desetak, to otac Tondini nije ni pomislio na obranu već jedva izmeđe. Tužio se oblastima no u zlumu a po sebi! Morade još isti dan ostaviti Kragujevac. Ode u Niš.«

Sve enik Bruno Lovrić razotkrio je ovu infamiju lažu koju je u stilu klerikalne frankofurtimaštine jezuitski »Kalendar Srca Isusova« podgrijavao da izazove 1912. nepovoljnu sliku o Srbima. Bruno Lovrić kaže da bi to bilo »zaista pravo barbarstvo, kada bi i hiljaditi dio bio istinit. Ne znam, tko je uzrok ovoj kleveti, koja je uskoro bila prešla Dunav i Savu na krilima zlobe i opakosti; ali sigurno znam, da je ovu infamiju energično pobolio sam glavom otac Tondini. Evo što on piše iz akova dakle iz rezidencije Strossmayerove ocu Czocku u pismu od 8. veljače 1884. godine: »Sigurno ste slušali da je u Srbiji bio masakriran jedan talijanski misionar. Taj sam

⁶ Vjekoslav Wagner. Katolicizam u Srbiji. 4.

misionar glavom ja isti; ali znajte, da mi nitko ni dlake s glave krenuo nije. Nemmeno un capello dalla testa«. Otac Tondini završava ovo pismo tuže i se na austrijski protektorat i žele i mu »vje ni pokoj«.⁷

»Taj toliko odiozni i za katolicizam štetni protektorat ukinut je 1914. konkordatom izme u Svetе Stolice i kraljevine Srbije« podvla i Vjekoslav Wagner, prvi župnik novoosnovane župe Krista Kralja u Beogradu.⁸ Tako, tek poslije tri decenija, ispunila se želja Strossmayerova kao iasnog i estitog oca Tondinija, kad je austrijski protektorat preminuo u vje ni pekoj. Nažalost, ne i onaj duh koji je bio s tim austrijskim katolicizmom i protektoratom vezan, kako je to pokazao urednik »istino-ljubivog« »Kalendara Srca Isusova« iz 1912. God. 1918. sa povla enjem austrijskog i madžarskog okupatora povukli su se i mnogi austrijski i madžarski katolici, koji su nagrnuli u obe avanu zemlju, ve i sa svojim porodicama, nadaju i se od 1915. vje nom posjedovanju ratnim vihorom porušene i pregažene zemlje. Prema tome oktobra 1918. u Beogradu nije bilo ni jedne župe, ve samo spomenuta kapela u bašti austrijskog poslanstva, a u Kragujevcu i Nišu dvije kapele. Tek u ranijoj prizrenskoj dijecezi bilo je svega osam župa i toliko crkava. To je, dakle, stanje koje je zateklo katolicizam u Srbiji poslije sloma agresora.

Pore enja, sa tim stanjem u 1918. koja daju brojevi poslije dvadeset godina, nesumnjivo su impresivna.

»Op i šematizam katoli ke crkve u Jugoslaviji«, koji je prema mandatu episkopata Jugoslavije izradio dr. Krunoslav Draganovi, (kasniji ustaški ideolog), objavljen je 1939., dok su podaci vjernih uglavnom zaklju no vezani sa danom 1. VII. 1937. Na teritoriji prekumanovske Srbije razvile su se od 1918. brojne župe organizirane u dva dekanata jedne nadbiskupije sa sjedištem u Beogradu.

Broj katolika u sjevernoj Srbiji prije balkanskih ratova cijenio se na blizu petnaest hiljada, a u Makedoniji na blizu dvanaest hiljada, dakle svega oko 27.000. Ovaj broj bio je pred oima pregovara ima izme u Srbije i Vatikana. Prema državnom popisu od 31. I. 1921. bilo je ve u sjevernoj Srbiji 18.970 katolika, a od toga broja u Beogradu 9.600, dok ih je na jugu države bilo 17.411, dakle svega 36.381. Prema popisu stanovništva u Beogradu, 15. aprila 1929. bilo je u Beogradu 32.216. To zna i da se za deset i po godina broj katolika umnožio sa preko 300%. Prema statistici koju je izradio dr. Draganovi bilo je 1937. katolika u beogradskoj nadbiskupiji tj. u dva njena dekanata, beogradskom i niskom, 60.410, a u skopljanskoj biskupiji 30.336.

Dakle do 1918. svega oko 27.000, a 1937. godine 90.746 katolika. Župnik Wagner sasvim ispravno kaže da je u novoj jugoslavenskoj državi nastalo novo vrijeme za proširenje katolicizma i u Srbiji, a naro ito u Beogradu, koji je postao prijestolnica mnogomilijunske države. Sada se katolicizam u Srbiji, priznaje Wagner, mogao prirodno zdravo razvijati. Nema sumnje da je prirodni i zdrav razvoj bio mogu

⁷ Bruno Lovri , Katoli ka crkva u Srbiji, 8-9.

⁸ Vjekoslav Wagner, Katolicizam u Srbiji, 5.

samo u zemlji u kojoj su tolerancija i vjerska ravnopravnost bila istinska stvarnost, kako to priznaje Wagner.⁹

Wagner iskreno priznaje, da brojnom dolasku katolika iz svih krajeva Jugoslavije nisu stavljene na put nikakove zapreke.

»Osje alo se u gradovima kao i po selima da katolici, koji sada dolaze nisu više stranci, nego doma i ljudi, jer ne stoje ni pod kakvim protektotatom niti uplivom ma koje strane države. A i sama katolička crkva u Jugoslaviji kao cjelina sa svojim narodnim karakterom i sa svojih skoro pet miliona pripadnika razbila je u sebi sve stare predrasude kojima se ranije na katolike gledalo. Danas nakon deset godina zajedni ke države možemo reći, da je taksiranje i razlikovanje ljudi prema tome da li je tko katolik ili nije, u javnome životu, nestalo.« Wagner priznaje da je »uz brojni porast katolika u Srbiji najve i napredak katolicizma baš u vjerskom pogledu. Ne samo da se je uredila crkvena hijerarhija sa nadbiskupom ocem Ivanom Rafaelom Rodićem u Beogradu i biskupom dr. Ivanom Gnidovcem u Prizrenu, neso su za to vrijeme podignute i mnoge crkve, osnovane nove župe, uvedena i redovna katekizacija djece po školama, došli su razni redovnici i redovnice, i osnovana su razna katolička društva i time je, dakako, vrlo mnogo u injeno i za sam vjerski život ovdje naseljenih katolika. Istina je, da je sredina, u kojoj naši katolici žive, u vjerskome i moralnome pogledu veoma teška, istina je i to, da se mnogi pojedinci za vjerski život, pa ak i za crkvu sasma izgube, ili moralno propadnu, ali se uglavnom katolicizam ovdje sruje, ja a i napreduje.

Temelji za prirodan i slobodan razvitak katolicizma u Srbiji su nakon tolikih stolje a opet postavljeni. Perspektive za njegovu buduost su povoljne. Još je samo potrebna složna suradnja svih katolika u Jugoslaviji, da taj prirodni razvoj katolicizma dođe do svoje zdrave i stalne evolucije. Onima, koji razvoj katolicizma u Srbiji gledaju ljubomorno, ne možemo da kažemo drugo, nego da su tjesnogrudni. A za one, koji nemaju povjerenja u buduost katolicizma u Srbiji imamo samo jednu rije : »oni su malovjerni.«¹⁰

Kad se pogleda u dva dekanata beogradske nadbiskupije, koja je osnovana u Konkordatu kraljevine Srbije sa Vatikanom, a stolica popunjena 1924. postavljenjem prvog nadbiskupa fra Rafaela Rodića, sa lijepim brojem organiziranih župa i itavim nizom muških i ženskih redova koji su poslije 1918. pristizali u ove krajeve onda se tek dobija pravo i vanredno poreenje s onim, što je zate eno 1918. Zato bit će pouno zagledati najprije u pregled beogradskog, a onda niškog dekanata.

Beogradski dekanat sa injavaju šest župa. Pet u Beogradu, a šesta u Šapcu.

1. Župa Krista Kralja, osnovana je 1919. kod crkve koja je izgrađena 1889. Ima 15.000 vjernika. U crkvi se propovijeda, kako to kaže Draganović u svom šematizmu hrvatski, slovenski, njemački i madžarski, prema izvjesnom redu za sve vjerne raznih narodnosti kojih ima u Beogradu.

2. Župa Sveti Ante. Župa je osnovana 1926. a crkva velelijepa građevina, po nacrtima znamenitog arhitekta Plenika, sagrađena je 1932. Ima 6.500 vjernika. Uz crkvu i župu je inkorporiran franjevacijski samostan Sveti Ante

⁹ Idem.

¹⁰ Vjekoslav Wagner. Katolicizam u Srbiji, 5--fi.

3. Župa Svetog irila i Metodija. Župa je osnovana 1929, a crkva sagra-ena 1929. Ima 3.000 vjernika. Povjerena je upravi otaca lazarista.

4. Župa BI. Dj. Marije. Župa je osnovana 1925., a crkva Uznesenje BI. Dj. Marije sagra ena je 1925. Ima 7.500 vjernika. Povjerena je upravi otaca asump-cionista.

5. Župa Svetoga Petra. Župa je osnovana 1930., crkva je sagra ena 1933. Vjernika ima 8.000. Povjerena je upravi otaca Družbe Isusove.

6. Šaba ka župa Svetе Ane. Župa je osnovana 1928., a crkva je sagra ena 1929. Vjernika ima 1.317. Povjerena je upravi otaca franjevaca.

U beogradskom dekanatu ima ženskih i muških redova, sa raznim socijalnim, prosvjetno-karitativnim misijama.

1. Prije isviju stigli su u Beograd francuski asumpcioniste i osnovali 1925. rezidenciju u Hadži Melentijevoj ulici, a odmah poslije toga sagradili su crkvu i do-bili u upravu župu. Družba otaca asumpcionista osnovana je 1850. u Nimesu (Fran-cuska) s izrazitom apostolskom svrhom. Posebni zadatak Družbe je pou avanje omla-dine, apostolat štampe i rad me u nesjedinjenim krš anima na Istoku itd. U Parizu Družbi pripada poduze »Bonne Presse« koje izdaje katoli ki dnevnik »La Croix«. Prije prvog svjetskog rata oni su imali na Istoku 30 rezidencija sa mnogo škola. Družba izdaje asopis »Echo d'Orient«, koji izlazi u Bukureštu.

2. U ovoj župi asumpcionista ima i zavod Družbe školske bra e marista sa francuskom osnovnom školom i nižom gimnazijom sa pravom javnosti (1930.). I ova je Družba osnovana u Francuskoj 1822., a naro ito se brine za odgoj krš anske omla-dine. Beogradska ku a (Vojvode Proti a 2) spada na carigradsku provinciju, dok joj je sjedište u Ateni.

3. Franjevci su stigli u Beograd 1926. Oni su u Bregalni koj ulici izgradili lijep dom i velebnu crkvu. Bave se isklju ivo pastvom i katekizacijom. U samostanu redovno boravi izvjestan broj franjevaca iz raznih bosanskih i hercegova kih samostana, koji studiraju na univerzitetu da budu kasnije nastavnici u njihovim gimnazijama sa pravom javnosti. Nije bez zna enja da se podvu e da su na njihove propovijedi esto dolazili i beogradski pravoslavci. Beogradski manastir pripada fra-njeva koj Provinciji Bosna Srebrena sa Rezidencijom Provincijala u Sarajevu.

4. Slovenski oci lazari stigli su u Beograd 1929. i dobili su u upravu župu svetog irila i Metodija na ukarici. Ova misijska družba Lazarista osnovana je u Parizu 1617. od svetog Vinka Paulskog sa ciljem da se u Francuskoj izvode kanoni Tridentskog Koncila u vezi s osnivanjem zavoda za odgoju sve eni kih kandi-data. Njima je povjerenovo duhovno vodstvo Družbe k eri krš anske ljubavi ili Usmiljenih (milosrdnih) sestara, koje se posve uju njezi bolesnika, ubogih i odgoju siro-mašnih. U Sloveniju su došli Lazariste ve 1852., pozvani od slovenskog biskupa-pre-poroditelja, Matije Slomšeka. Po slomu Austrije 1919. osnovana je samostalna jugo-slavenska vice-provincija, koja je 1926. podignuta na stepen samostalne provincije misijske družbe. Generalni superior družbe nalazi se u Parizu, dok je vizitatoru jugoslavenske provincije sjedište u Ljubljani. Osim u Beogradu oni se nalaze i u Ko-sovskoj Mitrovici gdje im je povjerena župa svetog Mihajla.

5. Družba Isusova pojavila se u Beogradu 1930., te je njoj povjerena župa svetog Petra u Poenkareovoj ulici, (sada Staljingradskoj), gdje se nalazi i njihova

rezidencija. Sjedište provincije je u Zagrebu. Svi lanovi beogradske rezidencije jesu Slovenci. Jezuiti su prvi put u Beogradu od 1930. Oni su ve jednom bili u Beogradu došavši 1718. sa princom Eugenom Savojskim, (pored trinitaraca, kapucina i franjevaca). Godine 1724. otvorili su svoju prvu gimnaziju, a ve 1732. sagradili su i svoju prvu crkvu, u blizini pala e princa Eugena, na Dorolu. Kad su 1793. Turci ponovo zauzeli Beograd morali su jezuiti napustiti Beograd. Poslije 190 godina zatražili su da izgrade u najprometnijoj beogradskoj ulici crkvu. Dozvola koju je imala da izdaje opina grada Beograda zapnjala je uslijed izvjesnih smetnji opieg plana. Na kraju razvio se jedan dugi proces izme u prijestoni ke opine i Ministarstva građevina, koje je dalo dozvolu za gradnju crkve. Crkva je sagrađena u unutrašnjosti ku e br. 23 u ranijoj Poenkareovoj ulici.¹¹

Od ženskih kongregacija i redova nalaze se u Beogradu ove:

1. Asumpcionistkinje. Družbu asumpcionistkinja osnovao je 1863. u Nimesu E. d'Alzon i njima je isti zadatak kao i redovnicima, t. j. odgoj mlađeži i pomaganje u radu o imu Asumpcionisima, osobito u misijama. U Beogradu drže zavod svetog Josipa u Rankeovoj 4, osnovan 1925. Imaju i francusku osnovnu i nižu francusku gimnaziju.

2. Milosrdne sestre svetog Vinka Pauliskog — Usmiljene sestre sv. Vincencija Pavelskoga. Družba je osnovana 1613. od svetog Vinka a Paulo. Glavni zadatak je u duševnoj i tjelesnoj pomoći nevoljnima. Jugoslavenska provincija družbe potvrđena je u Parizu i ustanovljena 5. aprila 1919.

Mati ni dom je u Parizu, a centralni dom u Jugoslaviji: Marijin dvor — Radeće pri Zidanom Mostu. U Beogradu, ove slovenske milosrdne sestre, rade u pet ustanova.

- a) Državna bolnica. Višegradska 26. Kapela: Brezmadežna s udeleno svetinjom. Osnovana 1928.
- b) Bolnica svetog Vasilija Ostroškog. Nuševa 21. Osnovana 1936.
- c) sanatorij Vračar. Osnovan 1923. Kapela: Srce Isusovo.
- d) Mladinsko dnevno zavetište (Omladinsko dnevno obdanište). Osnovano 1929.
- e) Bolnica željezničara. Osnovana 1933. Kapela: Bezmadežna s udeleno svetinjom.

3. Milosrdne sestre svetog Vinka Paulskog (ku a Matica, Zagreb). Ove sestre potjele su u Zagreb na poziv biskupa Haulika 1845. Ve 1856. posao je zagrebački samostan samostalna matica. Družba se širila i razvijala po Hrvatskoj i Balkanu. Godine 1931. razdijelila se družba na tri provincije, zagrebačku, splitsku i riječku.

U Beogradu drže sljedeće ustanove:

- a) Dječje zabavište u Bregalni koj ulici. Osnovano 1927.
- b) Zarazna bolnica. Osnovana 1928. Kapela: BI. Dj. bez grijeha za eta.
- c) Konvikt svetoga Vinka. Osnovan 1929. Kapela: BI. Dj. bez grijeha za eta.

¹¹ Frano Šabali, Crkva Svetog Petra u Beogradu. Beograd 1933.

4. Školske sestre treće reda svetog Franje. (Kuća matica Maribor: Školske sestre III. reda sv. Franjeviška As.). Ovaj red je došao u Maribor 1864. iz Austrije.

U Beogradu drže:

- a) Franjevački konvikt (Bregalnica 14). Osnovan 1932.
- b) Djevojačko obdanište (Vojvode Milenka 46). Osnovano 1932.
- c) Nadbiskupska palača. Osnovana 1937.
- d) Sestre vode doma instvo u Apostolskoj nuncijaturi (1939).

5. Uboge školske sestre de Notre Dame. I ova francuska družba ima zadatku pouku i odgoj omladine. Prve sestre došle su 1881. u Beograd (danas Zrenjanin), a onda 1886 u Šmihelj pri Novem Mestu. Godine 1938. je ustanovljena Jugoslavenska provincija sa sjedištem gdje se nalazi Kuća matica. U Beogradu drže jedan konvikt (1933.) a kapela je posvećena svetom Rafaelu.

Prema tome vidi se da je u Beogradu bilo 1937. pet organiziranih župa, pet muških redova i kongregacija, a od ženskih kongregacija i redova pet sa etraest raznih ustanova. Ovdje nije uzeta u obzir katolička kapela koju su držali Nijemci u Miloša Velikog ulici.

Pored toga bilo je u Beogradu osam kateheti i šest vojnih svećenika.

Niški dekanat sa injava osam župa.

1. Bor. Župa je osnovana 1923., a crkva svetog Ljudevita sagrađena je 1928. Uprava župe povjerena je oima Asumpcionista. Vjernika ima 2.000.. I za Bor kaže Draganović da se propovijeda hrvatski.

2. Kragujevac. Crkva svetog Josipa. Misija od 1885., a župa osnovana 1923. Vjernika ima 2.400. Župom upravlja svjetovni svećenik.

3. Kraljevo. Crkva svetog Mihovila Arhanđela sagrađena je 1933. Župa je osnovana 1936. Uprava župe povjerena je franjevcima. Vjernika ima 2.070.

4. Niš. Crkva Presvetog Srca Isusova, sagrađena je 1844., a župa je osnovana iste godine. Uprava župe povjerena je franjevcima. Vjernika ima 5.000.

5. Paraćin. Samostalna kapelanijska. Osnovana 1936. Crkva svete Obitelji.

6. Ravna Reka. Crkva svete Barbare. Sagrađena je 1934. i tada je osnovana i župa. Vjernika ima 1.100.

7. Smederevo. Crkva svetog Ivana Krstitelja. Župa je osnovana 1927., i uprava je povjerena franjevcima. Vjernika ima 3.112.

8. Zaječar. Crkva svetog Jurja sagrađena je 1929., a župa je osnovana 1934. Vjernika ima 1.400.

Od muških redova nalaze se u Niškom dekanatu asumpcioniste (Bor) i franjevci (Kraljevo, Niš i Smederevo). U Nišu drže Školske sestre III. reda svetog Franje. Dječje obdanište (1935) u Paraćinu (1937.) i Zaječaru (1938.). Pored toga u Nišu vrše dužnosti u Kirurškom odjeljenju Državne bolnice. (1938.).

Dakle u Niškom dekanatu poslije 1918. osnovano je šest župa i jedna samostalna kapelanijska dok je samo u Nišu postojala crkva i župa od 1884. a u Kragujevcu misija od 1885. Pored asumpcionista i franjevaca u tri župe drže razne ustanove Školske sestre. U Nišu, Paraćinu i Zaječaru.

Skopljanska biskupija obuhvaća sve krajeve koji su u balkanskim ratovima (1912.—1913.) pripali Srbiji, tj. Sandžak i Makedonija. Od 1821. bila je biskupska rezidencija za te krajeve u Prizrenu, a od 1924. u Skoplju. Katolicizam je poja an-

doseljenicima iz Albanije. »Ve ina albanskih emigranata, da bi sa uvala imanje i život, prelazi na islam«.¹² Od njih potje u takozvani laramani, kriptokatolici, koji samo spolja drže muslimanske obice i vjeru. Prizrenска nadbiskupija postala je sufragana biskupija novoosnovane nadbiskupije u Beogradu. 8. XII. 1924. instaliran je kao prvi jugoslavenski biskup u Prizrenu Slovenac dr. Franjo Gnidovec. Ovaj isti biskup je u sjedištu srpskih patrijarha u Pe i posvetio novu katoličku crkvu 11. oktobra 1928.¹³

Skopljanska biskupija ima pet dekanata: Prizren, Dakovica, Peć, Janjevo* i Skoplje. Od 18 župa i 2 samostalne kapelanije, koliko ih je u 1937. godini bilo, šest je novoosnovanih i organiziranih poslije 1918. Još od ranije bile su u prizrenskoj dijiecezi župe u Skoplju, Bitolju, Dakovici, Janjevu, Kosovskoj Mitrovici, Letnici, Prizrenu, Stubli, Zjumu i Zlokumu anima. Osnovana je župa u Beću (1922.) s novom crkvom, sagrađena 1922. Posvećena je Blaženoj Djevi Mariji, a vjernika ima 1.400. Propovijeda se albanski. U Dakovici je sagrađena nova crkva 1928. U Glogu anima je župa osnovana 1921. a crkva svetog Ante je sagrađena 1934. Uprava je data franjevcima. Propovijeda se albanski. Gusinje je samostalna kapelanijska koja je osnovana 1926. Crkva svetog Antuna Padovanskog sagrađena je 1933. U Letnici je sagrađena nova crkva 1934. Novo Selo ima župu od 1922., kad je sagrađena i nova crkva svetog Roka. Propovijeda se albanski. U Peć je sagrađena crkva svete Katarine (1928.) gdje je osnovana i župa 1927. Uprava je povjerena franjevcima. Propovijeda se albanski i, kako kaže Draganović, hrvatski. U Smuću je osnovana župa 1921., dok je crkva Gospe svetog Ružarija sagrađena 1929. Propovijeda se albanski. U Uroševcu je sagrađena nova crkva 1929. U Veleži je osnovana župa 1919. U crkvi svetog Nikole propovijeda se albanski. U Zlokumu anima je sagrađena nova crkva svetog Ivana Krstitelja 1932. Prema tome u 13 župa propovijeda se albanski. Franjevci uipravljaju sa etiri župe, dok je slovenskim lazarištima povjerena uprava župe u Kosovskoj Mitrovici. Od ženskih redova nalaze se u skopskoj biskupiji slovenske milosrdne sestre svetog Vinka Paulskog i hrvatske milosrdne sestre svetog Vinka Paulskog. Slovenske sestre drže u Skoplju šest ustanova a u Letnici jednu. Hrvatske sestre rade u skopskoj državnoj bolnici i u prizrenskoj banovinskoj bolnici gdje imaju i svoju školu još od 1892. sa kapelicom Presvetog srca Isusova. U Bitolju imaju francuske sestre milosrdnice francusko-jugoslavensku školu. Bolesni ke sestre svetog Vinka Paulskoga rade u biskupskom Dječjem sjemeništu u Prizrenu (1926.). Nije bez značaja da je primjeđen znatan porast katolika i u barskoj nadbiskupiji u Crnoj Gori. Poslije ujedinjenja, u tri dekanata i apostolskoj administraturi, osnovane su etiri nove župe (Novi Bar, Bratčići, Nikšić i Tuzi).*OJ 18 župa u 13 se propovijeda albanski. Uopće uvezvi, u Srbiji, Crnoj Gori i u Vojvodini, proveden je princip da se pastvi propovijeda na njenom maternjem jeziku.* Dakle sasvim suprotno nego što je to u Julijskoj Krajini gdje je episkopat, dakako bez protesta Rimske Kurije, zabranio slovenskim i hrvatskim svećenicima, da Slovincima i Hrvatima govore na njihovom materinjem jeziku. Međutim tako je to u katoličkoj i fašističkoj Italiji, a ovako u pravoslavnoj Srbiji i Crnoj Gori. U samom Beogradu propovijeda se pored srpsko-hrvatskog jezika još i na slovenskom, njemačkom, madžarskom i francuskom.

¹² Krunoslav Draganović. Opština Šematizam, 370.

¹³ »Nova revija« 1929., br. 1, 106.

A u Makedoniji i Crnoj Gori, gdjegod je to potrebno, propovijeda se albanski. Katolicima u Srbiji nije bio zajam en nj.hov pun vjerski ž.vot samo unutar njihovih crkava i kapela. Sa puno dostojanstva i sve anog raspoloženja prolazile su beogradskim ulicama katoli ke procesije, obavljale sve crkvene sve anosti, pa i one o proslavama t. zv. Papinog dana.¹⁴

Pa opet stalna povika o progona katoli ke crkve i episkopata bila je na dnevnom redu. U klerikalnoj štampi Jugoslavije kao i u Rimu, ma da se ovakvom širokogrudnoš u i ovakvom tolerancijom ne može da pohvali ni zemlja ni crkva u sjedištu rimskog prvosve enika.

U srpskim stranama jednako su se kao i u katoli kim pokrajinama, potpuno slobodno osnivala crkvena katoli ka udruženja, koja su i u Beogradu kao i unutrašnjosti neuznemirivrhu razvijale svoje djelovanje. U Beogradu je osnovano Društvo za gra enje katedrale (1920.), Društvo svetog Vinka (1921.), Društvo katoli kih djevojaka (1922.), Društvo katoli kih u enika i u enica (1922 i 1923.), Društvo katoli kih zanatlija (1923.), Orlovsko i Orli ko društvo (1928.), štaviše i križari.

Sasvim posebnu pažnju zaslužuje katoli ka akademska omladina, koja se ve 1919. organizirala i kroz svoje udruženje misijski je vršila svoje zadatke. 8. XII. 1919. osnovan je na Beogradskom univerzitetu Jugoslavenski Katoli ki Akademski Klub »Dan«. Prema zamisli osniva a, koji su sa naro itim ciljem došli u Beograd imali su pred oima zadatke koje je postavio biskup Mahni katolicizmu u novoj državi, naro ito s obzirom na pravoslavne krajeve bivše kraljevine Srbije.

Irilo-Metodska ideja morala je da bude i ideja vodilja njihovog katoli kog života i njihove K. A. Tako su shvatili biskupa Mahni a i irilo-Metodsku ideju ovi hrvatsko,slovena ki misionari, koji su došli u Beograd da se stave u službu »poslanstva ujedinjenja, kojemu je stavljen u prvi zadatak rad na proširenju katoli ke crkve na Balkanu.«

Splitski klerikalni »Dan« neuvijeno je protuma io tezu o jednom ov injaku i jednom pastiru u uvjerenju da e »Srbija rado propustiti katoli ke misionare sebi, posebno u Beograd!«¹⁵

S ovakvom misijom došli su u Beograd ovi katoli ki studenti. Jedan od osniva a ovog njihovog udruženja, pišu i o razvoju društva, o njegovoj desetogosjnjici, kaže doslovno:

»Ta ideja crkvenog jedinstva došla je do svoje najizrazitije manifestacije u onim tako lijepim danima borbe za nacionalno oslobo enje (1918). Naš pokojni vo a biskun Mahni proglašava irilo-Metodsku ideju za historijsku misiju nove politi ke borbe na iukm Evrone. on nala/5 Ha ie Cirilo-Metodska ideja najve e opravdanie politi kom ujedinjenju Južnih Slovena. I odmah poslijе rata javlia se nekoUko mladih liudi, punih nacionalnog entuzijazma i oduševljenih irilo-Metodskim apostolatom, koji idu u Beograd, kulturni i religiozni centar naše isto ne bra e da tamо osnuju društvo koje e imati za glavni cilj produblivanje irilo-Metodske ideje i propagiranje irilo-Metodske akcije. M^adi liudi dola/e 11 Beograd puni idealizma. Taj njihov idealizam je mogu e bio i pretjeran.«¹⁶

¹⁴ »Progon katoli ke crkve u Jugoslaviji«, ili: »Kako je katolicima u Jugoslaviji prema »L'Osservatore Romano«. »Novosti«. 22. III. 1933.

¹⁵ Vidi naprijed II. poglavlje.

¹⁶ Sibe Zanimovi , Deset godina Jug. kat. akad. društva » irilo i Metodije«. »Almanah« 1929., 7.

Maja 1923. potvrđena su Pravila društva »Dan« koje dobiva ime »irilo i Metodije« pa ga kao takvog potvrđuju i univerzitetske vlasti.

Prema zamisli osnivača, kao i onih koji su ove mlade misionare poslali »in partes infideliū«, ovo je udruženje imalo postati matica itavog organiziranog katoličkog rada u Beogradu i ostaloj Srbiji. U prvoj etapi rada ovog udruženja planski se išlo za tim da se uine pripreme za upoznavanje kršćanskog zapada sa kršćanskim istokom. To poznavanje, kažu osnivači, može biti od koristi ako ga njemu vodi međusobna ljubav koja ima da bude snažnija poluga irilo-Metodskog rada. Ti mladi misionari nastojali su da u pravoslavnim krugovima probude taj interes za zapad, ako ne za itav, a ono bar za zapadnu braću u državi. »Teško je to bilo postići i u jednoj sredini, koja se skoro nije nimalo interesirala religioznim i moralnim problemima« ispovijeda mladi prozelita.

»U jednoj sredini koja religioznom pitanju nije posve ivala ni najmanje pažnje, u sredini koja je religiju smatrala za skup formalističkih obreda; govorim opečeno, kaže Šibe Zaninović, ne isključuju i iznimke. Pokušavalo se sa strane naših akademika da se u toj sredini probudi interes za religiju i moralna pitanja, interes za irilo-Metodsku akciju, ali pokušaji su osim izuzetaka ostali bezuspješni.«¹⁷

Ovo akademsko udruženje surađivalo je u najužoj povezanosti sa višom hijerarhijom u Beogradu, ili kako osnivači kažu, surađivali su u hijerarhijskom apostolskom crkve. Od hijerarhije primaju upute i inicijative za sav njihov rad. Prije svega organizirali su srednjoškolsku omladinu, mušku i žensku. Beogradska katolička omladina bila je u tjesnoj vezi sa Jugoslavenskom a kom liga u Zagrebu. Kad je došlo do exodus-a Slovenaca iz Zagreba ke lige, onda se i Beograd osamostalio. Tako je u Beogradu osnovan aki Savez, koji je imao naročiti zadatak da u Srbiji organizira katoličke akademije i pokret. Međutim, u tome se nije uspjelo. Akademici su u estovovali i drugim granama katoličkog pokreta, u Društvu katoličkih sluškinja i u Konferencijama sv. Vinka Paulskoga, u Društvu katoličkih zanatlija, pa i u beogradskom Orlovsском društvu. O desetogodišnjici se mladi katolici žale da nije ni izdaleka i injeno ono što je trebalo stvoriti u Beogradu kako bi i u prijestolnici države katolički pokret došao do svog punog izraza.

»Ali naši akademici su uvijek spremni da pruže svoju punu suradnju nastoianjima, da se što moguće prije i što solidnije izgradi celiokunna zgrada katoličkog pokreta u Beogradu, da se na taj način, na ovoj važnoj i izloženoj tački katolicizam pokaže u svoj konstruktivnoj, moralnoj i kulturnoj &iazi.«

Svake godine je ovo Društvo prilikom proslava a koga dana zajedno sa acima gimnazija priređivalo akademije na kojima su predstavljani i pravoslavnim slušateljima iznosili u referatima glavne principe irilo-Metodske ideje i katoličkog pokreta. Naročito sve anno bio je proslavljen jubilej Svete Bratice novembra 1920., kome je u velikoj sali Univerziteta prisustvovala i brojna pravoslavna publiku.

¹⁷ Šibe Zaninović, Deset godina Jug. kat. akad. Društva. 9.

Za ovaj se rad zainteresirao i sam Sveti Otac papa, pa ga je i blagoslovio. Sibe Zaninovi priznaje da se i u Beogradu medu pravoslavnima javlja gibanje koje se kreće ka religioznom i moralnom preporodu. Stoga nastaju za njihovo udruženje nove perspektive ako se ostvare njihova predvi anja.

»Naše Akademsko društvo u Beogradu bi u tom slučaju moglo postati nekakva kopa, koja će održavati vezu prijateljstva, ljubavi i nužne suradnje između katoličkih i pravoslavnog pokreta. Ideja irilo-Metodijska koju naše društvo ima za cilj postava je zlatni lanac koji će spajati religiozne i kulturne pokrete naših dviju crkava, da jedni rade i na jednome, i drugi na drugoj strani, uvijek budemo imali pred nama zajednički cilj i jedinstvo. Na taj je način irilo-Metodska ideja postati idejom vodiljom naših krajeva. Od Triglava do Soluna. Ta je ideja ukloniti nesnosljivost i prozelitizam i sve nas ujediniti u ljubavi. Jedinstvenu jugoslavensku državu izrađujemo. Da uspijemo u tom našem poslu, najviše može pomoći, da toj naciji damo jedinstvenu dušu, jedinstveno kulturno i moralno stremljenje... Preko Slavene se moraju istok i zapad ujediniti i po istim putem istom cilju: mir Kristov u kraljevstvu Kristovu!«¹⁸

Ovako su radili Mahni evi misionari usred Beograda radeći i prema načima Stadler-Mahni evih nastojanja unija enja, a nikako ne na osnovi Strosmayerovih idealova.

Pa opet, iz klerikalnih žarišta isticale su se smetnje koje se ine katolicima u Beogradu. Do koje mjere bili su osjetljivi katolički vođe i hijerarhija u Beogradu, pokazuje jedna slika ali veoma karakteristična napomena i zamjerka u izvještaju o procesiji na Tijelovo 1935. Službeni organ beogradske nadbiskupije opisuju i tu crkvenu svečanost kaže da je »Tjelovska procesija ove godine nadmašila, ako ne potpuno učinkovita a ono po redu i disciplini sve dosadanje. Bio je savršen red...« Iako se to konstatiralo, odmah na drugoj strani ine se zamjerke tome što nije bilo oviše naroda kao prošlih godina. »Moguće je i u tome uzrok s jedne strane obala i na umno vrijeme, a s druge strane konjske trke i priredbe olimpijskog dana, koje su se držale isti sat i dan. Olimpijci dapaće samim ulicama Beograda su tražili, iako inače pri drugim velikim crkvenim svečanostima nije bio običaj da se takve priredbe održavaju«.¹⁹ Kada se stala vršiti propaganda za podizanje zvonika crkve svetog Ante, održao je jedan franjevac propovijed u kojoj se požalio na nehaj beogradskih katolika, kojih da ima više od 40.000, ali svijesnih nema ni tri hiljade, na koje bi se moglo raunati da će pomoći i franjevcima pri toj izgradnji.²⁰

U Beogradu je osnovano 1935. »Društvo svetog Ivana Kapistrana« kojemu je cilj da podigne katedralu u Beogradu posvećenu imenu jednoga od boraca i spasitelja Beograda od Turaka 21. VII. 1456. Osim toga Društvo si je postavilo zadatku da širi uspomenu na svetog Ivana Kapistrana kao historijskog junaka itavog kršćanstva a narođeno Beograda. U pozivu koji je upućen katolicima Beograda kaže se:

»Nama pred nama lebdi valjak u ruci svetoj? Ivana Kapistrana. Mi ujemo bojovni zov križara i glas njihova heroja: Ne bojte se! Bog svoje ne

¹⁸ Sibe Zaninović, Deset godina Jug. kat. akad. društva, 12.

¹⁹ »Glasnik beogradske nadbiskupije« 1935., br. 26.

²⁰ »Glasnik beogradske nadbiskupije« 1935., br. 22.

ostavlja! Zato se i mi la amo oružja da slijedimo svoje pradjedove! Ali ne da prolijevamo krv, ova po zahtjevu naših djedova ne smije više te i, nego da u radu, makar i mu nom prolijevamo znoi ... U prvom redu želimo da na ruševinama starih svojih crkvi, na grobovima slavnih preda, podignemo dostoјno zadužbinu, da sagradimo katedralu svetog Ivana Kapistrana ... Imamo ve društvo pod budnim okom našega nadpastira, stupimo u njega, lakše emo i i naprijed ... »²¹

Samo ovo nekoliko podataka daju sliku široke, prave slavenske snošljivosti i širokogrudnosti srpskog naroda prema bra i katoli ke vjeroispovijesti u Srbiji. Pa opet nisu izostajala nezadovoljstva, kritike, žalbe, protesti i povike o progonu katolicizma u Jugoslaviji koji su esto odjekivali i u samome Rimu. Dakako, sve je to potjecalo od strane klerikalnih voda, a nikako ne od samih katolika koji su došli u Srbiju poslije 1918. Da bi nam bilo jasnije pore enje takvih postupaka u Beogradu i Rimu neka objasni jedna injenica da bi se vidjelo kako se postupalo prema inovjernima u Srbiji, a kako u Rimu.

Kad je Mussolini proglašio ravnopravnost i slobodu vjeroispovijesti u Italiji, u Rimu se razvio nešto više protestantski pokret, gdje je bilo još od ranije crkava raznih grana protestantizma. Da tome stane na put Pijo XI. izdao je jedan novi Motu proprio, kojim se potvr uje i odobrava društvo »Rad oko sa uvanja katoli ke vjere u gradu Rimu«. Tim povodom izdat je i služben kominike iz vatikanskog grada 9. augusta 1930.

»Sveti Ot^papa. izdao je posebni Motu proprio kojim odobrava »Rad oko sa uvanja svete vjere u gradu Rimu«. Na elu toga udruženja bit e kardinal Marchetti-Selvaggiani, bivši tajnik Kongregacije De Propaganda Fide. Društvo e imati dvije grane i to tako da e jedna bit posve ena radu oko sa uvanja vjere propagandisti kim sredstvima i prema vlastima u smislu Lateranskih sporazuma. A dru^a e nastojati oko gradnje crkava u novim predjelima grada Rima. Ovaj Motu proprio ima veliku važnost, jer daje direktive i odlu no nare enje za rad oko uvanja katoli kog karaktera grada Rima protiv sviju protivnika svete vjere, napose protestantskih sekta i protiv sviju nastojanja privatnika i službenih krugova, da bi uklonili vanjske znakove toga karaktera ili šta više gradu dali bezvjersko obilježje. Lateranski ugovor »Radu« daje jaku pravnu podlogu, jer se prema njemu ima gradu Rimu sa uvati odnosno povratiti zna aj katoli kog grada kako to dolikuje rezidenciji glave katoli ke crkve. To treba ponovo naglasiti, jer se pred kratko vrijeme pojavilo u stampi mišljenie kao da je Lateranskim ugovorom definitivno grad Rim pripao samo Italiji, a da se papinstvo povuklo u Vatikanski grad. Naprotiv tek Lateranskim ugovorom gradu je dato obilježje katoli kog i svetog grada, a samo Papa-Kralj se povukao u Vatikanski grad ne osporavaju i više svjetovni suverenitet kralja Italije nad Rimom pod uslovom spomenutog servituta. Jer im bi Italija prestala poštivati katoli ki karakter grada Rima, iskr slo bi ponovno Rimsko pitanje.«²²

Dakle ovako je bilo u Rimu, a onako kako smo izložili, u Srbiji.

²¹ »Glasnik beogradske nadbiskupije« 1935., br. 12.

²² »Hrvatska straža« 10. VIII. 1930. »Katoli ki list« 1930., br. 33.

Me utim, nasilni rimski Drang nach Osten nije razumio niti je sa blagodarnoš u priznavao ove slavenske vrline, ve je u svom nezasitnom penetracionom zamahu i dalje produžavao pomo u svojih klerikalnih izvidnica, politiku stalnog nezadovoljstva i traženja sve novih i novih uspjeha i povlastica.

Treba da se kaže, naro ito onim strancima, koji su upoznati samo sa nedobronamjernim izvještajima i nezadovoljstvima vatikanskog »L'Osservatore Romano«, da je u Jugoslaviji samo rimski prozelitizam pronalazio uzroke i razloge za sva ta prikazivana nezadovoljstva i isfantazirane progone, dok ih nijedna druga crkva nikad nije pokazivala. Klerikalizam u Hrvatskoj i Sloveniji, kao predstraža tu inske politike i tu lnskih interesa bio je vje iti nezadovoljnik, ma da je katoli ka crkva od 1918. do 1941. bila u svakom pogledu, a naro ito u budžetima favoriziranija, nego što je to ikad bila u habsburškoj monarhiji austrijskog cara i madžarskog apostolskog kralja, u toj tvr avi vatikanskih interesa. O tome postoje ne samo tvrdnje nego i uvjerljivi dokazi i pojedinih hrvatskih katoli kih prelata, koji su tu injenicu ne jednom potkrijepili statisti kim podacima, u iju objektivnost se ne može da sumnja. Biskup Ucellini-Tice, don Juraj Bijankini, Vjekoslav Spin i , don Frano Ivaniševi i toliki drugi narodni sve enici starije garde Strossmayerovih koncepcija za to su ne jednom dali dokaze. Slabost, nesposobnost i trulost režima, prije i poslije šestog januara 1929. bili su uslovi kojima se i te kako koristila Rimska Kurija na štetu jugoslavenskih naroda. Sve je to i te kako pomagalo i agresivni imperijalizam vatikanskog saveznika, Mussolinijev fašizam, koji se u suglasnosti sa Rimskom Kurijom, istodobno najbezo nije oborio na naše slavenske manjine u Julijskoj Krajini. Tada Rim nije vidio ni progon crkve ni vjere kad se slavenskoj pastvi uskra ivao razgovor s Bogom na njegovu materinjem jeziku, jer je tako želio Mussolini, kako bi što prije asimilirao i denacionalizirao slovensku i hrvatsku Julijsku Krajinu. Ove strahovite suprotnosti i antipodnost odnosa Rimske Kurije prema svojim vjernima u Italiji, kao i onima u Jugoslaviji najteže optužuju antislavenske akcije Rimske Kurije, koja je svoje agresivne imperijalisti ke ciljeve povezala s onima italijanskog fašizma rade i za njih i u Jugoslaviji svima raspoloživim sredstvima. Militantni klerikalizam bio joj je na usluzi i u Jugoslaviji, kao što joj je b' o na pomo i u Habsburgovu carstvu, za prvog svjetskog rata pa tako i za drugog, i poslije njega.

.

XIV.

DRAMATSKI USPON

Konkordatska borba

Nadbiskup Ante Bauer, prevalivši 70. godinu života, odlučio je već 1926. da nade pomočnika i zamjenika s pravom nasljedstva, coadjutorem cum jure successionis. Međutim, njegova nastojanja i prijedlozi nailazili su na razne prepreke i teškoće. U Beogradu kao i u Vatikanu. Provjereni podaci pokazuju da je tokom ovih nastojanja morao nadbiskup Bauer prelaziti s kandidata na kandidata. Bilo ih je nekoliko lica koje je predlagao, ali bilo je i takvih, koji su se pojavili izvan kruga njegovih želja. Takvi su bili, na primjer, sarajevski nadbiskup dr. Ivan Šarić, zagrebački kanonik dr. Lovro Radić i beogradski konzultor dr. Augustin Juretić. Splet raznovrsnih ambicija i intrig povezan je s kandidaturama ove trojice. Svaki je od njih nastojao da bilo u Rimu bilo u Beogradu zaiteresira mjerodavne, i pored saznanja, da je nadbiskup Bauer već predložio svog kandidata.

Prvi nadbiskupov kandidat bio je dr. Antun Slamić, rođen Tršćanin (1892), inače uveničen i spreman bogoslovac, u trenutku predlaganja nadbiskupovu lični tajnik. Nadbiskup Bauer stavio je njegovu kandidaturu pred vladu najživljim i iskrenim preporukama. Intimni poznavaoци njegove ličnosti tvrdili su za njega da je kao Tršćanin, koji je mogao dobro upoznati politiku Italije i Vatikana prema našemu narodu, mnogo bliže jugoslavenskoj koncepciji nego ostali prelati sa zagrebačkog Kaptola. U Beogradu nije bilo dovoljno potrebnog razumijevanja za njegovu kandidaturu, naročito ne u ministarstvu vanjskih poslova. Ministar dr. V. Marinković plašio se da bi taj prijedlog u Rimu i Vatikanu Piju XI., izazvao izvjesne neprijatnosti uslijed kandidatova julijsko-krajinskog porijekla. Dr. Voja Marinković stojeći na liniji najmanjeg otpora zatražio je od nadbiskupa drugog kandidata. Dok je Vojko Marinković u smetalo Slamić evo rodno mjesto, dotele M. Nin i u nije bilo teško da 1923. isposluje pristanak za dra Bonefa i a, Istranina, protjeranog s Lošinja kad ga je okupirala Italija. Isto to ne je smetati kasnije kandidaturi beogradskog nadbiskupa dr. Ujka, rođom iz starog Pazina, koji je pripao Italiji. Nema sumnje da je Marinković evo nerazumijevanje i nedovoljna odlučnost da se založi za kandidata, ma i uz cijenu izvjesnih diplomatskih napora, bilo na štetu opštine narodne i državne stvari. Ovaj svakako loš potez diplomatske komocije skrenuo je rješavanje problema na daljnja postavljanja i odbijanja novih kandidatura, koje su bile sve manje i manje zgodne, da na kraju završe u najnesretnijem rješenju.

Slijedeće godine nadbiskup je predložio izbor trojice kandidata. Ni ovaj put nije napustio kandidaturu dr. Slamića, njega je stavio na prvo mjesto. Na drugom mjestu je predlagao dr. Franu Barcu, kanonika svoga kaptola, rektora sjemeništa i nadbiskupske gimnazije i profesora apologetike na teološkom fakultetu.

Dr. Fran Barac bio je ranije aktivni političar, koji se istaknuo još u vrijeme svjetskog rata kao veza između Jugoslavenskog odbora i zagrebačkih pravaških političara. Poslije rata pripadao je Hrvatskoj zajednici, pa je sa svom ostalom opozicijom, klerikalnom i neklerikalnom, postepeno napuštao i jugoslavenstvo Majske deklaracije. Na kraju se našao posve u taboru najradikalnijih protivnika Beograda i njegovih branitelja hrvatske individualnosti. Ali, u Rimu nisu zaboravili, da je prije dvadesetak godina bio obilježen kao modernist i da je imao dosta muke da objasni da njegova apologetika nije pisana u tome duhu tako strašnom Kuriji novog Syllabusa pape Pija X. Osim toga, sa dr. Barcem nadbiskupa Bauera vezivalo je davnašnje prijateljstvo. Treći kandidat bio je dr. Stjepan Bakšić, kanonik i profesor dogmatike, urednik »Katoličkog lista« žestoki protivnik reformnog pokreta katoličkih svećenstva poslije 1918., a onda i starokatolika u Hrvatskoj. On je bio stavljena na listu kao veoma militantni klerikalac, ali više radi broja trojnog prijedloga, nego zbog ozbiljnih nadbiskupovih namjera. Dr. Slamići opet se nije htjelo u Beogradu. Dr. Barac je zapeo u Rimskoj Kuriji, a Bakšićeva se kandidatura ugasila sama od sebe, jer i on sam nije pokazao volje da se primi kandidature. Kad je dr. Antun Bauer istaknuo dra Aleksandra Gahsa, profesora teologije u Zagrebu, poznatog zatrovanih klerikalaca-frankovca, inače u odličnim odnosima s jezuitima u Palmotićevoj ulici, vlast ga je odlučno otklonila. Tako su godine odmicale, a nadbiskupu nije pošlo za rukom da načele zamjenika.

Kad se 1933. nadbiskup Bauer teško razbolio i prijetila opasnost da bi mogao umrijeti a ne izabrati svoga nasljednika, uzeli su stvar u svoje ruke zagrebački jezuiti, bacivši već ranije oko na jednog svog valjano pripravljenog štetičnika. Ne toliko bogoslova, koliko sjajnog u enika njihovih metoda. Njima je uspjelo naći lice koje će zadovoljiti i Vatikan, a Beograd će ga odmah prihvatići. Oni se nisu u planu prevarili. Bio je to 35. godišnji ceremonijal zagrebačkog nadbiskupa, dr. Alojzije Stepinac. U eniku jezuitskog Germanicum, gdje je počeo studirati bogosloviju tek poslije svjetskog rata, u kome je sudjelovao kao potporučnik.¹ Naime Alojzije Stepinac bio je 1918. zarobljen na talijanskoj fronti i odatle je došao na solunski, kad je već izvršen septembarski prodror. Za trupama, koje su prodirale u Srbiju i kroz nju u Hrvatsku, išao je potporučnik Stepinac zadržavši se na vojnoj dužnosti neko vrijeme u Makedoniji, pa je tako izvjesno vrijeme bio označen kao solunski dobrovoljac. Međutim, kasnije dr. Stepincu nije bilo milo kad se u novinama o tome govorilo ili kad su ga iz Udruženja rezervnih oficira dobrovoljaca tražili da učestvuje u radu Udruženja. Uskoro je taj isti rezervni oficir po vlastitoj molbi razriješen dužnosti.¹ Poslije izvjesnog kolebanja za odabiranje studija, pa i razočaranja u svojim osjećanjima odlučio se za teološki studij. Pod utjecajem dra Josipa Lončarića, prvog urednika furtimškog »Hrvatstva« i njegovim nekadašnjim direktorom u zagrebačkom orfanotrofiju odlučio se 26. godišnji Stepinac 1924. da počne na studiju u jezuitskom rimskom Germanicum. Zaređen je za svećenika 1930., dakle uistvari tek pet godina prije, nego što je njegova kandidatura postavljena za koadjutora nadbiskupu jedne, po prostranstvu i broju vjernika, od najvećih dijeceza na svijetu.

¹ Njegov prvi biograf, dr. Dragutin Nežić, uopće ne bilježi da je bio solunski dobrovoljac, i prešuće ovo nesumnjivo važnu informaciju. Zacijselo, da ga pred Pavelićem ne kompromitira. (Život našeg nadbiskupa. »Katolički list« 1944., br. 25, 293).

im se dr. Stepinac vratio iz Rima (1931), imenovan je za ceremonijara zاغreba kog nadbiskupa. Kao takav bio je stalno u dodiru s nadbiskupom Bauerom prate i ga u svim crkvenim funkcijama kao i na ljetnim odmorima. Upravljao je kratko vrijeme župom u Samoboru, a onda i u Sv. Ivanu Zelina, gdje je ostavio veoma mu nu uspomenu, jer je bio od nadbiskupa naturen protiv volje gra ana i seljaka, koji su željeli da na upražnjenu župu dode stariji kapelan koga je svijet poznavao i volio. Kako su se seljaci, naro ito žene tome opirale, morali su ga žandari uvesti u crkvu i u župni dvor, pošto mu se narod fizi ki opro da nastupi svoju novu dužnost. Žandari po svom obi aju nisu štedjeli buntovne žene, koje su isprebijali. Tako je dr. Stepinac bio jedan od izuzetnih župnika, koji su na ovaj na in, pomo u žandarskih kundaka uvedeni u svoju pastirsку dužnost.² Kako se medu pobunjenim narodom nije mogao održati, to ga je nadbiskup i opet povukao pod svoje neposredno okrilje, da na kraju pristane na sugestije, koje su došle iz zagreba ke Palmoti eve ulice (Jezuitski samostan) i Stepinca odredi i on za svoga pomo nika i nasljednika. Tako je ovakav upravitelj župe, protiv volje svoje pastve, ina e potpuno nepoznat u kleru i narodu, postao nadbiskupom, ni s voljom ni protiv volje pastve i naroda, duhovnim i crkvenim vo om milijunske dijeceze.

Nema sumnje, Vladalo je uvjerenje u sve eni kim krugovima u Zagrebu da je taj mladi sve enik bio u Rimu vrlo dobro zapažen kao u enik i odli no opisan kod svih starješinskih prvaka. Naro ito ga je zapazio pater — spiritualis, jezuit Otto Pfiilf. Jer, o igledno njih nije smetalo njegovo sve eni ko ne skustvo, zatim nesumnjivo nedovoljna primjena bogosWnog znanja, koje se u vrš uje samo poslije dugog niza godina, a niti potreban autoritet, koji je takvom visokom crkvenom velikodostojniku potreban pri preuzimanju uprave dijeceze na kojoj su njegovi prethodnici zauzimali ta mjesa s izvjesnim izgra enim crkvenim i politi kim autoritetom R'm je bio uvjeren. Za kralja je dovoljno bilo kad mu se reklo, da je Stepinac bio jugoslavenski dobrovoljac. To je bacilo u zasjenak zacijelo i njemu poznat karakter'sti an podhvat ceremonijara Stepinca, koji se pri povratku u Jugoslaviju veoma isticao kao naro ito bojovni križar, u estvuju i s pravim fanatizmom pri organiziranju križarske organizacije, koja je pod posve vjersk'm parolama zamijenila klerikalno politi ko orlovstvo. U svojoj križarskoj nesustezljivosti i u militantnom zanosu održao je Alojzije Stepnac potkraj 1933. u Pregradi govor, u kome je aludirao na prilike u Hrvatskoj i Jugoslaviji i na srpsku hegemoniju i diktaturu kralja Aleksandra. Govor je bio isprepletен alegorijama i aluzijama, koji su njegovi slušaoci svaki na in u svom primitivizmu protuma ili. Stepinac je ispred oltara govorio o poganskem kralju Antiohu, koji je gonio Izraelce, a njih su od njega oslobodili Makabejci — Križari. Jasne politi ke aluzije na poganskog kralja i narod koji osloba aju Makabejci protuma eni su u analogijama s nekatoli kim vladarom Aleksandrom. I odviše jasne politi ke aluzije dovele su i do policijskih mjera protiv ratobornog križara — Makabejca Stepinca, pa je tek na intervenciju nadbiskupa Bauera cijela stvar legla.³ Dakako prije vremena zapažen i otkriven, prema savjetima i nare enjima svoga zaštitnika, Stepinac se za trenutak povukao, kao da je pokazao neko prividno kajanje i povla enje s politi kog terena.

² »Narodni glas« 6. II. 1946.

³ Sima Simi , Jugoslavija i Vatikan, 52.

Sve to nije smetalo zagreba ke jezuite, zatim beogradskog nuncija Pellegrinettija i nadbiskupa Bauera, da predlože Stepinca za nadbiskupa. Naprotiv, izgleda, upravo ovo dizalo je Stepincu vrijednost. Ili kako kaže biograf dr. Neži, »njegovo potpuno odricanje samoga sebe i njegov oštar, borbeni duh, kad se radi o pravima Crkve, uo ilo je pronicavo oko starca nadbiskupa dra Antuna Bauera ...«⁴ Ve 30. maja 1934. javio je »L'Osservatore Romano« da je Sveti Otac (28. V.) odredio nadbiskupu Bauern za koadjutora dra Alojzija Stepinca kao titулarnog nadbiskupa dijeceze Nicopsis. Na zagreba kom Kaptolu ovo postavljanje bio je pravi grom iz vedra neba. Kanonici su, poznavaju i mladog ceremonijara, govorili: zar smo tako nisko pali da nam dijete šalju, i to neuko!⁵ A o toj neu enosti kasnije su se na Kaptolu hvatale pribilješke u raznim situacijama, kad je nadbiskup istupao kao govornik i propovjednik. A on je esto i mnogo govorio i propovijedao. U toj mnogorje itosti nema ravnoga medu svojim prethodnicima.

»Jutarnji lišti« (31. V. 1934.) ozna io je to no delikatnost postavljanja novog koadjutora kad je rekao, da je »pitanje koadjutora koje je bilo aktuelno duže vremena sada kona no riješeno. Medu tolikim kandidatima kojih su imena spominjana, i koja su stajala s tim visokim položajem crkvenog dostojanstvenika u vezi, nijedno se nije pokazalo ispravnim: doga aji su iznijeli jednog mladog ovjeka, ije se ime uop e nije spominjalo, za kojega se — u širokim krugovima — nije ni znalo.«

24. juna, poslije duhovnih vježbi, održanih kod jezuita na zagreba kom Jordanovcu, dr. Alojzije Stiepinac bude od strane nadbiskupa Bauera u zagreba koj Icatedrali, uz asistenciju nadbiskupa Šari a i biskupa Bonefa i a, posve en, dok je dr. Lovru Radi evi u, njegovu protukandidatu, bilo odre eno da ita papinu bulu o postavljanju dr. Alojzija Stepinca za koadjutora cum jure successions. U predverje ove sve anosti priredili su brojni križari veliku bakljadu. Prisutan je bio i nuncij. Tako su Pijo XI. i kralj Aleksandar zajedni ki riješili pitanje koje je uveliko interesiralo jugoslavensku javnost: i crkvu i državu, i klerikalne krugove kao i njihove protivnike, i rodoljubni dio sve enstva. Sveta Stolica je zacijelo i pri ovom svom postupku da se i opet poslužimo službenom terminologijom »L'Osservatore Romana«, od prije tri godine, kada je odredila ostavku nadbiskupa Sedeja i popunjavanje gori ke dijeceze, postupila s »punom obazrivoš u i smišljenoš u«. Jednako kao što je to ona u inila u Gorici, Trstu, na Rijeci i t. d. Uistinu, kasniji rad nadbiskupa Stepinca, pokazao je da je ne samo u potpunosti, nego do savršenstva udovoljio nadama predлага a i inicijatora njegove kandidature, zagreba kih jezuita, kao što je »puna obazrivost i smišljenost« Svetе Stolice mogla da požanje najzavidnije rezultate s kojima su oba kontrahenta Lateranskog sporazuma mogli da budu posve zadovoljni. Uistinu, vatikanska diplomacija poslije smrti nadbiskupa Bauera nije mogla imati u Zagrebu boljeg eksponenta od nadbiskupa Stepinca.

⁴ Dragutin Neži. Život našega Nadbiskupa, 294.

⁵ Jedan profesor bogoslovije zagreba kog sveu ilišta pri ao mi je o svome zaprepaštenju kad je uo neka neto na teološka izlaganja koadjutorova s propovjedaonice u zagreba koj katedrali. Poslije propovijedi, doti ni profesor upozorio je nadbiskupa na omaske koje je nesvijesno u inio, naprsto uslijed neznanja filozofsko-dogmatskog problema u koji se, nedovoljno spremam, upustio.

⁶ Medu prvim estitkama je i ona nuncija Pellegrinettija, kojom ujedno nuncij zahvaljuje dru Stepincu što se primio da »uzme na sebe sjajni doduše, ali težak i trnjem posut križ crkve zagreba ke« — »poslije dugog oklijevanja s pristankom smatraju i se preslabim za nošenje tolikog tereta« (Dragutin Neži, Život našega Nadbiskupa. 294).

Nadbiskup koadjutor, dr. Alojzije Stepinac, položio je zakletvu vjernosti Jugoslaviji li no kralju Aleksandru. Ovu injenicu naro ito isti smo, jer ona svakako ulazi u sklop obaveza, koje je Stepinac preuzeo ne samo prema vladaru i zemlji kojoj je zakletvom potvrđio vjernost, nego i prema Syllabusu pape Pija IX. iz 1864.

Prvi put je nadbiskup koadjutor, poslije u injene zaklette službeno funkcioniрао u Beogradu na sahrani kralja Aleksandra, oktobra 1934., kad je zastupao oronulog nadbiskupa Bauera i cijeli episkopat Jugoslavije. U njegovoј pratinji nalazio se od strane zagreba kog kaptola i njegov raniji protukandida't dr. Lovro Radičevi. Dr. Stepinac, prošlogodišnji Makabejac-Križar mogao je da bude zadovoljan.

U politi kom previranju koje se nazire ve novembra mjeseca 1934. pojavljuju se na sceni oba nadbiskupa Bauer i Stepinac, biskup Bonefa i i voda križara dr. Ivo Protulipac. Jer i oni su potpisnici zagreba kog Memoranduma koji je Namjesništvo u Beogradu predan po etkom novembra 1934. Ma da ovaj Memorandum u svojim osnovama ima elemenata koji su bili diktirani nesumnjivim patriotskim pobudama, uza sve to jedan dio potpisnika imao je sasvim druge ciljeve, nego što ih je sam Memorandum izlagao u vezi s državnim reformama. Naro ito nepovjerenje prema Memorandumu⁷ ukazivala je injenica, da su se glavni akteri toga Memoranduma sastali u nadbiskupovu dvoru, a tvrdilo se da je iza svega toga bio glavni režiser jezuitski pater Müller. U jednom izvještaju po etkom decembra 1934., upućenom u Beograd odgovornim inicijama, kaže se prema podacima i obavještenjima koja potje u s onog dijela zagreba kog kaptola, nenaklonjenog nadbiskupima Baueru i Stepincu, da je ovaj pater Müller samo najspasobniji i najagilniji ekspONENT patra Prešerna, intimnog suradnika »crnog pape« Ledochowskoga u Rimu. Nema sumnje, ovaj pater Müller, prvih ustaških dana sam je ispojedio mnogo toga i osvijetlio je nejasne, tajne i mra ne zakulisne radnje svoje, kao naro iti propagator kulta »Marije kraljice Hrvata«.

Pri tom Memorandumu je naro ito mnogima zapelo za oko u eš e šefova K. A. i vode križara, tih kasnije otkrivenih i utvr enih pomaga a Paveli eve emigrantske akcije. Svakako je jedan dio dobronamjernih potpisnika bio uslijed toga rezerviran prema ovako montiranom Memorandumu.

Još se nije pravo stišala polemika zagreba kog Memoranduma, kad je jedan od njegovih najistaknutijih potpisnika, nadbiskup Bauer, izazvao novu buru ogor enja svojom takozvanom antisvetosavskom poslanicom. U njoj je naime nadbiskup zabranio katoli koj omladini da u estvuje pri sve anostima u slavi svetog Save o sedamstotoj godini smrti velikog srpskog prosvjetitelja.

»Katoli ki list« (1935., br. 3, 34) objavio je nadbiskupovu poslanicu, u kojoj se govori o proslavama svetog Save koje su se te jubilarne godine imale izvesti u itavoj Jugoslaviji i u svim školama. Prema sudu hrvatskih i slovenskih klerikalaca, to bi bio najteži atak na slobodu katoli ke savjesti. Kad je »Hrvatska straža« dala poslanici širi publicitet, objavile su je gotovo sve novine u Jugoslaviji. Nadbiskup Baiier je rekao:

»Na upite s raznih strana op enito se odgovara i izvještava da je proslava »Svetosavske godine« nare ena od Svetog arhijerejskog sinoda isto

⁷ Izjava splitskih društava o zagreba kom memorandumu. Split 1934.

crkveno-vjerska i plemenska stvar i proslava srpsko-pravoslavne crkve, koja se na pripadnike drugih konfesija, pa stoga ni na katolike ne odnosi. Obzirom na to, katoli ki vjernici ne moraju u estvovati u toj proslavi, niti ih itko može smije siliti da u estvuju ni pasivno a još manje aktivno u priredbama proslave. Toliko na ravnjanje vele asnom sve enstu i za eventualno obavještenje vjernika. Što se pak napose školske omladine ti e, to pitanje je ure eno raspisom Ministarstva prosvjete, op e odjeljenje P. Br. 55275-33 od 21. L 1934. godine o izvo enju proslave svetog Save kao državnog školskog praznika odnosno raspisa Pov. br. 20261 od 28. XII. 1932.

Ako se desi da se neka škola ogriješi o izdate propise, Ministarstvo prosvjete e narediti da se slu aj izvidi i postupit e prema službenicima koji budu krivi za neizvršenje nare enja. O svakoj povredi ovih nare enja imadu me. dušobrižnici i katehete obavijestiti.⁸

Ovako je, dakle, zacijelo strahuju i za ispravni vjerski odgoj katoli ke omladine nadbiskup Bauer shvatio sedamstotu godinu smrti svetog Save. Nema sumnje da je on kao u eni teolog znao da su Žitija svetog Save ušla u Acta Sanctorum, koja izdaju u eni jezuiti — Bollandisti u Anversu. — Zacijelo je znao, da je u tim Acta Sanctorum, pod danom 14. januara i sveti Sava unijet, kao rimokatoli ki svetac sa svim opisima njegovih udesa i svetosti kao i poštovanja kojim ga je astio njegov narod, pravoslavne i katoli ke vjeroispovijesti. Jedva bisma smjeli posumnjati da nisu oba nadbiskupa znala da se sveti Sava u dalekoj prošlosti uveliko poštovao i me u katolicima Jugoslavenima i da je rimokatoli ki biskup Ivan Tomko Mrnavi u XVII. stolje u štampao izme u 22 sveca kraljevske krvi i Zitije svetog Save, koje je i u godini Francuske revolucije odštampano zasebno. Zacijelo su znali, da je katoli ki sve enik Dubrov anin Toma Ivanovi 1786. odštampao »Iz srpskih slova u latinska prineseno« i »Žitije svetog Save kalu era i biskupa srpskoga Parca Hercegovine«. Ta je knjiga bila toliko omiljena da je 1838. doživjela novo izdanje. Ako mladi koadjutor nije stigao još da se dovoljno upozna s nacionalnom prošloš u i književnoš u, zacijelo je starac nadbiskup Bauer znao da je u XVIII. stolje u franjevac Andrija Ka i Mioši u svom »Razgovoru ugodnom naroda slovin-skog« ukazao veliku ast i svetom Savi, koga:

»Rad udesa Svetitelja Save,
Slovinske ga sve države slave.«

Jer i fra Andriji je sveti Sava »kruna, dika, poštenje i slava slovinskoga puka i naroda« baš tako kao i književniku Spli aninu Jerolimu Kavanjinu u XVII stolje u.

Manje je vjerovatno da je znao Stepinac da je i drugi jedan franjevac, autor »Osvetnika«, fra Grga Marti pjeval u slavu svetog Save zazivaju i s nebesa njegovu pomo i zagovor. Jer Ma i eva »Pjesan na dan svetog Save prvog arhiepiskopa srpskog« objavljena je tek aprila 1935. u Beogradu u »Srpskom književnom glasniku«, koja zacijelo na užas izdava a antisvetosavske poslanice završava s molitvom:

»U astni e Serafinskog Dvora
Pomo nami pošalji ozgora!«⁹

⁸ Poslanica nadbiskuna dr. Bauera o proslavi Svetosavske godine. »Politika«, 13. I. 1935.

⁹ Ekleziastik (A. Ci i), Jedna pjesma fra Grge Marti a o svetom Savi. »Srpski književni glasnik« 16. IV. 1935.

Dok se fra Grga Marti , fra Andrija Ka i Mioši , biskup Ivan Tomko Mrnavi , sve enik Toma Ivankovi , pa i belgijski Bollandisti mole svetom Savi kao katoli kom svecu, a u istome takvom duhu piše studiju i fra R. Rogoši (»Prvi srpski arhiepiskop Sava i Petrova stolica«),¹⁰ a »Glasnik beogradske nadbiskupije« to gledište usvaja iste 1935.,¹¹ dotle moderni klerikalni Križari-Makabejci inkvizitorski ponovno pale loma u, ne doduše na beogradskom Vraaru, ali zato na zagreba kom Kaptolu, i spaljuju dakako simboli ki uz pobjedonosni kliktaj frankofurtimaša i ustaša, šizmatika svetog Savu. Nema sumnje da su belgijski jezuiti mnogo pogrijesili u oima ovih zagreba kih Križara-Makabejaca a isto tako i spomenuti katoli ki pjesnici i književnici koji su s najve im poštivanjem govorili o svetom Savi. Svima, vjerojatno i klerikalcima, bilo je jasno da ova Bauer-Stepin eva poslanica ima iza sebe politi ku pozadinu. Sada se pružila prilika da se protegne zabrana Svetе Rimske Kongregacije svetog Oficija o zajedni kom u estvovanju sve enika u crkvenim blagoslovima sa svenicima druge vjeroispovijesti, i na školsku jugoslavensku djecu, da ne u estvuju zajedni ki katolici i pravoslavni pri slavljenju svetog Save. Svetog Save, srpskog nacionalnog prosvjetitelja. Zato je trebalo ponovno koristiti crkvu i poslužiti odvajanju Hrvata i Slovenaca od Srba.

Ovaj poitez nadbiskupa Bauera protuma en je odmah na mnogim stranama kao izrazito politi ki gest. On je izazvao ne samo novo žaljenje i razo aranje nego i novo ogor enje, i to ne samo u svim srpskim redovima, nego i u redovima svih rodoljubivih jugoslavenskih katolika. Nare enje zagreba kog nadbiskupa proširio je unijatski grko-katoli ki biskup dr. Dionizije Njaradi na svoju grko-katoli ku dijecezu. Me utim, grko-katoli ki Rusini ogradili su se od svoga pastira (u »Zarji« 27.1. 1935.) i zatražili da se proslavljanju svetog Save ne stavljaju nikakve smetnje. Zaklju ci, koji su se izvodili radi ovog stava nadbiskupa Bauera nisu bili teški samo za pojedine velikodostojni ke li nosti nego i za crkvu, koju su oni predstavljali. Polemika je izazvala na scenu s pravoslavne strane i profesore teologije¹² kao i pojedine episkope.¹³ Patrijarh Varnava objavio je za Savin dan Svetosavsku poslanicu u kojoj govor o zna enju svetog Save. Ma da ni jednom rije i ne spominje Bauerove okružnice, vidi se da je ona uveliko namijenjena njegovim mislima i uskom vjerskom gledištu.¹⁴

Me utim, pogrešno bi bilo mišljenje, da su gledište nadbiskupa Bauera i Stepinca dijelili svi sve enici i svi biskupi. Ne. Bilo ih je koji se nikako nisu slagali s ovakvim stavom prvosve enika zagreba ke dijeceze. Me u njima bio je i kotorski biskup Frano Ucellini-Tice, koji je bio ne samo zgranut ovakvom istupom, nego je bez ustezanja osu ivao taj postupak, Kad sam u Beogradskoj »Politici« (4. II. 1935.) podvrgao kritici Bauerovu antisvetosavsku poslanicu, upore uju i uop e stav zagreba kog nadbiskupa sa stavom biskupa Strossmayera prema srpskoj crkvi i njenim predstavnicima i kad sam podvukao da Strossmayer ne bi nikad mogao da tako unese zabunu u duše podre ene pastve, stari biskup Ucellini-Tice mi je odgovorio 17. II. 1935.

¹⁰ »Nova- revija« 1929., br. 3-4.

¹¹ Povijest katoli ke crkve u Srbiji. 1935., br. 1, 8.

¹² Dušan Glumac. Rimokatoli ka crkva i slavljenje svetog Save. »Vreme« 30. I. 1935.

¹³ Nikolaj Velimirovi , Primjedba na okružnicu presvijetlog gospodina dr. Bauera. »Politika« 9. II. 1935.

¹⁴ Patrijarh Varnava, Svetosavska poslanica. »Politika« 26. I. 1935.

»Odgovaram na Vaš bratski list 8. tek. mj.j im ste me osobno po astili i zadužili. Ja bi rado i pregledao Vaš rad o slavenskom bogoslužju kod Hrvata kad ga budete dovršili; ali me o i nemilo izdavaju. Ve sam u 89. godini života! Vaš lanak o Strossmayeru u »Politici« sasma je to an i vrlo zgodan. Strossmayer koliko je bio oduševljen rodoljub, toliko je bio duboki bogoslovac. Ono što ste izjavili gled vas pri svrsi (kraju), ne e biti nekoniu milo; ali ste vrlo dobro u inili — na ljutu ranu, ljutu travu, pa i ja vam iz dna duše kli em: Bog vas pozivio! Dakle, ako dragi Bog dade, da se vidimo i da se malo porazgovorimo ovoga ljeta na Lopudu: Promissio boni viri obligatio. Uccelini - Tice, biskup.¹⁵

Dakako, tako nije mislila Šimrakova »Hrvatska straža« (12. II. 1935.). Ona me je napala neobično žestoko, označivši da »lanak nije dostojan jednog historiara, sveučilišnog profesora, ni po tendenciji, ni po tomu, kojim piše o pokrovitelju Jugoslavenske akademije, a pogotovo ne po načinu obraćanja i prikazivanja Strossmayerovih pogleda.«

Svakako, ova je polemika unijela dosta svjetla u neraspoloženja nadbiskupa Bauera i njegove okoline, u prvom redu njegovog koadjutora Stepinca kao i itave klerikalne štampe, koja je sve to istodobno vještoto politički eksplorirala.

Još u jeku najživljih odjeka koje je proizvela antisvetosavska okružnica nadbiskupa Bauera, istupio je u prvi plan nadbiskup koadjutor otvoreno u borbu za načelnika srednjevjekovnog ultramontanizma navještajući i protivnicima rat. Za taj svoj istup koristio je, koadjutor jedan naročito dan, kako bi simboli koji povezao svoje programne misli, sva svoja nastojanja, koja će provoditi u stilu i duhu borbenih Makabejaca-Križara. Bio je to takozvani Papin dan, dan godišnjice krunisanja Pija XI. U njene su velike prethodne reklamne pripreme da se skupi, što više svijeta u velikoj izložbenoj sali Zagreba kog zbora. Prisutno je bilo do deset hiljada građana. Svi kanonici, prebendari, župnici, kapelani, katehete, redovnici, redovnice, i sva katolička udruženja K. A., a među njima brojni predstavnici križarskih bratstava. Prvi govornik bio je senior profesor Petar Grgečki koji je govorio o značaju papinstva u ovjeanstvu i papolatrijski uzdigao ga u visoke sfere apoteoze. Klerikalna gomila klicala je Živio Papa! Živio Krist Kralj! Među govornicima koji su prethodili nadbiskupu koadjutoru bio je neobično aklamiran Veliki Meštar Velikog Križarskog Bratstva dr. Ivo Protulipac, koji je govorio o temi »Papinstvo i narodna obnova«. U aluzijama, koje su bile lako shvatljive, dr. Protulipac je ukazivao na opasnosti koje su snalazile hrvatski narod u prošlosti ali od kojih su ih pape uvijek spasavale. Prema Protulipcu shvaćajući, hrvatski narodni mentalitet osnovan je na »trajnom i vječnom savezu Hrvata sa Svetom Stolicom«. Istu misao, 1900. obilježio je nadbiskup Stadler, po čemu ima biskupa Šarića, kao program katolika Hrvata za vijek XX. stoljeća! Stalno i svuda dosljednost u zacrtanom planu i programu hrvatske klerikalne misli. Na ovim osnovama, govorio je Protulipac, Hrvati su¹ izgradili ne samo svoju nacionalnu, nego i socijalnu orientaciju. Nisu izostali ni napadaji na liberalizam, slobodne zidare, organizirano židovstvo, komunizam, i brojne grupe kul-

¹⁵ Mi smo se sreli tek na kraju mjeseca maja naredne godine, a dulje jula i augusta iste godine razgovarajući i svakodnevno o brojnim pitanjima, koja su bila na dnevnom redu pa tako i o crkvenim. Svoje impresije objavio sam još za života biskupova. 4. VI. 1936. u »Politici«.

turnih radnika, koji, kako, misle klerikalci, žele da hrvatski narod odvrate od rimskog katolicizma. Kao što su pape spasavale Hrvate u IX. i XVII. sitolje u, tako e ih i sada spasiti od opasnosti. Na kraju je ovaj križarski bojovnik pozvao Hrvate u odlu nu akciju za katolicizam, koja e se sada manifestirati u Zagrebu organiziranjem novih deset župa, koje e nastojati da oživi mladi nadbiskup. Njega je tako er pozvao voda križara na punu borbenu suradnju zatraživši od sviju herojski duh i odlu nost. Na kraju podsjetio je slušatelje na rije i Pija XI., koje je uputio 1925. hrvatskim hodo- asnicima o 1000 godišnjici hrvatskog kraljevstva u vezi s izvorima hrvatskih snaga, koje se za njih nalaze u Rimu. Osnovna Protulip eva misao u njegovu govoru bila je, da rimski papa treba da bude regulativ svih hrvatskih kulturnih težnji, kojima je slušateljstvo dodalo, i politi ke, jer je to i proizlazilo iz cijelog izlaganja Velikog Meštra Velikog Križarskog Bratstva kao najpokornijeg izvodioca tu inskih vatikanskih težnji.

/

Sasvim je bilo u skladu da je ovaj Papin dan bio u istom duhu protuma en i od mладог nadbiskupa, koji je govorio u duhu borbenog križarstva, kako je to zaželio Veliki Meštar Velikog Križarskog Bratstva. Prvi put pred tako velikim brojem slušatelja. Rijetko je koji govornik tako burno pozdravljen prije nego je ma šta još rekao, kao što je bio nadbiskup-koadjutor Alojzije. Aplauzi su bili ne samo manifestativni nego i demonstrativni, u znak pune solidarnosti sa njegovim stavom u memorandumskoj i ätitisvetosavskoj akciji. Križari su o ekivali od svog druga iz Pregrade gromku rij . I oni su je uli. Stepinac je podvukao u samom po elku kako je on dao do znanja svim mjerodavnim faktorima u državi da su katolici u toj državi zalog mira i reda. Nadbiskup Stepinac nije ni sada, kao ni kasnije nikad spomenuo ime te države. Rije Jugoslavija teško e se na i u govorima njegovim, a on nije rijetko govorio! Jednako ni u njegovim poslanicama ne e se na i to njemu mrsko ime. Njemu i njegovini križarima. Nadbiskup Stepinac bio je jasan, odlu an i programatski, te nije moglo biti sumnje kakav e stav u svom pontifikatu imati! Zaciјelo samo oiläj koji je obe ao i za koji se obavezao pred svojim zaštitnicima i onima, koji su ga na taj položaj s naro itom misijom doveli.

»Protivnici ham dobacuju da se mi držimo ovoga: Tko te udari po lijevom obrazu, pruži mu i desni... Ali, mir se ima bazirati na poštovanju, naših ovje- anskih i katoli kih prava. Ne emo da naš narod postane šareno klupko lutaka s kojima e se igrati sv mogu e sekte«. Onima koji kažu da su katolici protiv mira i reda, nadbiskup tuma i kakav oni mir po Kristovim rije ima zamišljaju — kad je podu enim i povišenim tonom rekao: »*Kisam došao na svijet da donesem mir nego rat!*« Mi doista vodimo rat — uzviknuo je Križar-Makabejac iz Pregrade — ali duhovni rat, za koji ne trebamo bomba ni oružja kao boljševici. Ho emo prije svega mir i mi smo najve i zalog mira. Vodimo duhovni rat za njih. Ne borimo se materijalnim sredstvima nego miloš u i snagom Božjom, toplom molitvom Bogu i svim svetim sakramentima.; U tome je naša snaga i jakost. Zato nam se protivnici ude, što smo svaki dan ja in Danas naši govornici naglasuju, da radimo za duhovnu obnovu. Našem Zagrebu prijeti opasnost u moralnom pogledu i zato treba da se otvori desetak novih župa, a napose na periferiji Zagreba«.

Nadbiskup koadjutor ovim je Kristovim mislima, koje su i jedine u evan- gelju borbenog karaktera, ozna io i program svoga rada, obilježio je svoju devizu

za sav svoj budu i rad. Jer, uistinu nadbiskup koadjutor, došao je i postavljen je ne da donese i sije mir u Jugoslaviji nego da joj objavi rat, ne doduše bombama, oružjem i gasovima kako se kršanska civilizacija širila u Abesiniji, ali duhom sve razorne klerikalne K. A. i njenih križara. A ti su ustrajno, uporno i dosljedno sistematski, pod maskiranim vidom Euharistije, Žrtve i Apostolata molitve pripravljali, u sedmogodišnjem duhovnom ratu, od 1934. do 1941., puteve k ustaškoj Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, ka svojoj »hrvatskoj« Civitas Dei.

Mase su shvatile nadbiskupa, mase za koje je on govorio da su prekaljene sviješć u katoličkom, a u stvari, bila je to svijest strahovitog političkog ekskluzivizma, koje su na svoj način politički protumačile nadbiskupove riječi.

Klerikalni bojovnici su na svoj način shvatili svoga nadpastira koji ih je mobilizirao za sat koji je sada, na Papin dan 1935. objavio. Frankofurtimaši i klerikalnim duhom prožeti simpatizeri Paveli evih ustaša našli su svoga vatretnog voditelja. Koliko je nadbiskup Stepinac vješt montiranim aluzijama o ratu i miru raspalio mase, potaknuće već Protulip evim govorom, među kojima je bilo i najviše frankovaca, vidjelo se još i po tome, što je jedan neposredni temperament izazvao, u nepredviđenom dijelu programa. Im je nadbiskup sišao s podijsa, na njegovo je mjesto skočio jedan ovjek iz mase i održao politički govor ispunjen mržnjom protiv Beograda, srpskoga i pravoslavlja. Ovaj križarski anonim samo je izrazio kako je on shvatih nadbiskupovo poučavanje o miru i ratu iz Kristova evana elja. Priređiva i Papina dana, ipak nisu mogli toliko da se osmjele i da dopuste govor ovakve vrste, koji bi i njih i osnovnu misao ove sve anosti, uvelikо demaskirao. Dakako svime titne se htjelo dati na znanje svima, pa i vlastima, da su u esnici odobrili navještaj rata, dakako »duhovnog«, od strane nadbiskupa koadjutora Stepinca.¹⁶

Nadbiskupovu govoru dala je cijelokupna štampa najširi publicitet. Jednako kao što je u dvorani zagrebačkog zaborava na Papin dan bio interpretiran govor nadbiskupa Stepinca, tako je isto shvaćen u širokim klerikalnim redovima izvan Zagreba. Pokazao je to slučaj pobune seljaka u Sibinju kraj Broda 20. II. 1935., koji je poveo »u duhovni rat« Mihajlo Praski, župnik iz Podravljana kraj Slavonskog Broda. Veliki broj žrtava ovih seljaka ponio je na svojoj duši ovaj klerikalac, iji je život inače ispunjen najodvratnijim i kriminalnim prljavštinama. Ranije kažnjavan za falsificiranje novca, a od svoga biskupa Akšamovića protjeran iz župe zbog nemoralnog života i skandala, koji je po inicijativi, ipak je našao zaposlenje da propovijeda »evanđelje« u Zagrebu koj dijecezi, na način posebnog shvaćanja misli izreke enih na Papin dan u Zagrebu.¹⁷

Pa opet ovaj prljavi tip, koji se teško ogriješio ne samo pred svjetovnim nego i pred crkvenim vlastima, našao je zaštite u klerikalnoj štampi, samo zato što je bio vatreći klerofašist. Zato će biti sasvim dosljedno, što će ga se sresti na istoj liniji i u klerofašističkoj ustaškoj NDH.

Odsad se nižu raznovrsni politički potezi nadbiskupa Bauera i njegova koadjutora Stepinca. Prije petomajskih izbora 1935. zabranio je nadbiskup svome sve enstvu da učestvuje u kandidiranju. Ovom gestom je nesumnjivo data sugestija

¹⁶ Papin dan. »Novosti« 13. II. 1935.

¹⁷ Zlo inačica tip seljaka kog zavodnjački župnik Praski u »Novosti« 25. II. 1935. — Slučaj župnika Praski u »Javnosti« 1935. br. 7, 154. U ustaškoj NDH pokazao je isto lice kao i sada 1935.

stija ne samo sve enstu, nego i klerikalnim vjernicima, da apstiniraju od izbora. Akt nadbiskupa Bauera imao je da prejudicira odlukama opozicije koja se u tim trenucima još kolebala da li će u estvovati na izborima. Nadbiskup Bauer želio je s druge strane da ugodi najradikalnijem dijelu Selja ke stranke, u kojoj su već tada bili uveliko i pristalice Ante Pavelića, da sa planom razbijaju osnovna načela osnivača stranke Stjepana Radića. Kasnije je SDK koalicija odlučila da počne na izbore, gdje je manifestirala ogromne svoje snage i time postigla znatan moralan uspjeh u svojoj borbi. Jedan dobro obaviješteni poznavalac klerikalnih pozicija, njihovih političkih aspiracija kao i snaga, protumačio je ovaj najnoviji potez zagrebačkih nadbiskupa kao izraz njihove momentane nesumnjive političke snage. Šestomajska diktatura bila je jaka voda na klerikalnu vodenicu. Politici previranje i policijsko stezanje i gušenje sloboda bili su najzgodnija sredstva za političku prodiranju hrvatskog klerikalizma na nova područja. Pogotovo od vremena, kad je nasljednik Stjepana Radića, dr. V. Maček, stao napuštati osnovna načela na kojima je počinjak sva ideologija braće Radića, te je radi političkih konjunktura, da oko sebe okupi što veći broj pristalica, stao da u svem popušta i ugađa klerikalizmu, sijeku i granu na kojoj je počinjak ranjiv snaga Selja ke stranke. Zato i klerikalizam stalno i podupire sve one snage, koje snažne sporove između Hrvata i Srba, te ih sistematski raspiruje na svim mogućim sektorima. Zato je i tome poslužio klerikalizam, koji komplikira vjerski antagonizam, kako bi se sporovi još više zaošttrili i produbili. Sve se to vještotočkom, koja se mijenja prema situacijama, zavija se u vjersko-crkvene, se u političke akcije, s ciljem da na kraju klerikalizam uzme sve konce političkih aktivnosti u svoje ruke. Naprsto zato da izbaci iz sedla svekoliku drugu, vladinu i opozicionu konkurenčiju, pa i one, s kojima je taktički za izvjesno vrijeme paktirao. To je u stvari bila suština apstinentske politike klerikalaca u tadašnjoj izbornoj borbi, za kojom ipak opozicija nije pošla. Zato je dobro zapazio taj poznavalac hrvatskih klerikalaca, kad je rekao, da »po stanju u koje smo zaplivali, klerikalizam predstavlja ozbiljnu snagu sadašnjice i još veću snagu sutrašnjice, — ako ostanu i dalje pogodne prilike za njegov ovako bujan razvoj ...«¹⁸

Nema sumnje da je već sada bilo jasno, da će nesposobno vodstvo HSS, koje je primilo ogromnu antiklerikalnu baštinu Stjepana Radića, ovu istu pretvoriti u pravu klerofašističku privrženost. Jer parola, koju su zagrebački jezuiti bacili u široke mase, preko svog »Glasnika Srca Isusova«, da je poslijevrske smrti Stjepana Radića spas hrvatskog naroda samo u Srcu Isusovu, bila je magično sredstvo i sjajna maska za ignorantske političare, jednako u Zagrebu kao i u Beogradu, da ne osjete i ne sagledaju prave tendencije klerikalnog antipravoslavnog protunarodnog raspoloženja, koje je imalo da bude njihova brana od tobožnjeg nadiranja srpskog pravoslavlja, ali i svih naprednih stremljenja, prvenstveno socijalizma. Jasno je bilo da je skriveni jezuitizam s profanim klerikalizmom bio na pohodu, da uznemiri masse i da ih uznemirene i ozlojeđene sa postojećim režimom privuče na svoju stranu. K. A. postajala je sada najmoćnijom kulom, u kojoj su imali da načine sigurne zaštite nesamo katolicizam, nego i hrvatstvo, koje su klerikalci vještotočno spajali sa svojim izra-

¹⁸ Bogdan Kreki, Klerikalizam kod nas. »Javnost« 1935., br. 9, 194-195.

zitim klerikalnim, a to je reći, tu inskim interesima. Upravo onako, kako je to bilo u programu, označenom 1900., za tatuvo XX. stoljeće (Stadler-Šarić).

Dokle su se prostirale funkcije K. A. i kakva joj je bila misija, jasno pokazuje jedan pasus iz povjerljivog izvještaja dubrovačkog biskupa Carevića Piju XI. poslije izbora 1935.: »Mnogi od katolika inteligenčije, zadojeni duhom slobodoumlja, zanemaruju dobra vjere u vršenju političkih i građanskih prava. I pri glavnim političkim izborima, nekoji sve enici i redovnici dali su nažalost svoj glas za osobu akatolika, grkočizmatika (t. j. Srbina), na štetu katolika kandidata, *kojega je ordinariat najozbiljnije preporučao*. Ne skrivam bojazan od opasnosti sa strane grkočizmista, koji se pod jednim ili drugim oblikom, već godinama miješaju u ovu moju dijecezu radi prozelitizma! Vjernici se ipak dobro drže i znaju uspješno odbijati napadajuće šizmatika. Postoji i opasnost i od slobodoumnog društva Sokol, koje je pod utjecajem slobodnozidarske sekte. Zaključujem, ima mnogo stvari, koje su rade osobito u državnim ustanovama, ali mnogo više, koje su dobre i koje napreduju. Kako Bog dade!«¹⁹

Ovo je primijenjena K. A., ne samo prema nazorima biskupa Carevića, nego i ostalog episkopatskog vodstva K. A., u duhu i skladu najmožno nije i najsnažnije organizacije K. A., križara.

Da ilustriramo na djelu K. A. u Dubrovniku, kojeg je bio na čelu biskup Carević, dovoljno je potpisati na dane pred petomajske izbore 1935. u Dubrovniku i na aktivnost Janova K. A. Dok je veliki dio klera pristajao uz kandidate, koje je za izbore od 5. maja postavila SDK, i za njih se agitiralo na svim stranama, dotle je jedan dio nepomirljivih klerikalaca, na primjer onih oko klerikalne »Dubrovačke narodne svijesti«, splitske katolike »Rije i« i franjevake makarske »Nove revije«, koji nisu bili zadovoljni sa HSS i njenim »umjerenim« predstavnicima, poveo najgori eniju borbu protiv tih kandidata. To je objektivno išlo u prilog velikosrpskim hegemonistima. Tako je 2. maja 1935. osvanuo Dubrovnik izlijepljen plakatima koje je potpisao anonimni »uvar katolike vjere i crkve«. Plakat je bio uperen protiv službenog kandidata SDK profesora Roka Mišetića, za koga se tvrdilo da je i slobodni zidar, iako on to uistinu nije bio. Kad su pristalice SDK plakat pocijepali, klerikalci su ga umnožili i u obliku letka razaslali na sve strane želeći da kod seljaka umanje kandidatov ugled i da ga tako onemoguće. Ovo klerikalno krilo bilo je u svom radikalizmu sasvim blizu ustašama Ante Pavelića.

»Katolički puč! Ne daj se zavarati! Vlatko Maček je iznevjerio našu katolicu vjeru, jer je prešao na protestantsku vjeroispovijest, da bi se mogao vjenčati s najbljižom rođicom. Žena mu je živa. Vlatko Maček je potpisao tešku izjavu u Beogradu, e da bi bio pušten na slobodu! Vlatko Maček živi bludnim životom. Jer njegova sveza »braka« nije blagoslovljena našom svetom katoličkom crkvom, nego je vjenčan civilnim brakom. Vlatko Maček je ignorirao našu katolicu vjeru i njezine božanske zakone, jer je bezvjerač. Vlatko Maček nam je nametnuo silom tako da je bezbošča, bezvjerač i izdajicu kato-

¹⁹ To je isti biskup koji je preporučio beogradskom nunciju da pri zaključivanju Konkordata treba uzeti obzira i na zgrade, koje su nekad, prije Francuske revolucije, bile vlasništvo katolike crkve i da se sada povrate crkvi. Dakle zgrade koje nisu katolička Austrija nije vratila crkvi. (Iz službenih akata Biskupskog Ordinarijata. 17. II. 1930., br. 317.).

li ke vjere Roka Mišeti a, framazona. To je atentat na katoli ki Dubrovnik, na našu katoli ku savjest i na našu dubrova ku skladnost. Svakomu je poznata prošlost Roka Mišeti a. Zar takav ovjek može predstavljati dubrova ke gospare i naš katoli ki puk? Pfuj! Roko Mišeti je okorjeli neprijatelj katali ke crkve! Bra o katolici! Glasajte za koga bilo ili ne glasajte, ali ne glasajte nikako za antikrista Roka Mišeti a, koji vam je svima poznat po svojim smrdljivim aferama. Zašto nam nijesu dali koga smo htjeli? Nijesu li dr. Skvr e ili dr. Miho Kisi dostojni za reprezentirati? Ne iznevjerite se našem di nom katoli kom pozdravu, kojim vas i ovdje pozdravljamo sa »Hvaljen Isus i Marija«! uvar katoli ke vjere i crkve»

U itavoj dubrova koj dijecezi razmahala se izvanredna klerikalna agitacija, u i izvan crkve, svim mogu im sredstvima koja su bila na raspoloženju. Naprotiv u zagreba koj dijecezi najve i dio klera angažirao se za opoziciju, bez obzira na predizborne sugestija nadbiskupa Bauera.

Prilikom izbora, bilo je kao i kod svih ranijih jugoslavenskih izbora ne samo nepravilnosti nego i brutalnog terora drž. aparata. Pri tome je bilo i pozljeda, pa su stradali i pojedini klerikalci i sve enici. Protesti, koji su se podigli iz opozicionih redova bili su poduprti i od strane vrhovnog šefa episkopata, koji je poslije izbora došao u Beograd u pravnji biskupa dr. D. Njaradija, gdje je predao protestni Memorandum namjesnicima, posebno knezu Pavlu, zatim predsjedniku vlade Jevti u, ministru vojske Petru Živkovi u i ministru unutrašnjih poslova Velji Popovi u.

U uvodu ovog Memoranduma nadbiskup izjavljuje, da ga ne podnosi kao politi ar, nego kao duhovni nadpastir najve e nadbiskupije u Jugoslaviji, odakle je primio s itavog metropolitanskog podru ja žalbe i vijesti »o teškim patnjama kojima su izvrgnuti njegovi vjernici«. On ne želi da se miješa ma u kakvu politiku, a najmanje u neke strana ke borbe, nego promatra te patnje kao nadbiskup, koji je dužan da se stara za duhovno dobro svoga naroda.

»Ne mogu gledati, kako se sije sjeme koje može u budu nosti urodit samo mržnjom, osvetom i pristajanjem uz one struje koje jedva ekaju da obore evropsku krš ansku civilizaciju i kulturu.²⁰ Ne mogu gledati ni u to, da pojedini organi žandarmerije vrše neopravdana djela, a sve to u ime najviših državnih autoriteta. Brane i svoj hrvatski narod uvjeren sam, da branim i ugled državnih poglavara, za koje sam uvjeren da ne nose odgovornost za nasilni ke ine onih, koji nimalo ne cijene ljudski život. Dužan sam podi i svoj glas protiv okrutnosti i zato, jer se neki od tih zbivaju prigodom crkvenih sve anosti, kad je narod najoduševljeniji radi dolaska svojeg vrhovnog crkvenog poglavara, koji im dijeli sakramenat potvrde.«

Nadbiskup je prešao zatim na itav niz inkriminiranih slu ajeva, ali se **iz** njegova prikaza ne vide uzroci tim žandarmerijskim postupcima. U drugom dijelu Memoranduma nadbiskup se zadržao na izvjesnim policijskim mjerama poduzetim poslije izbora protiv pojedinih sve enika, koji su zbog nedozvoljenog na ina agitiranja bili kažnjeni. Nadbiskup Bauer ili nije znao, ili nije htio znati, da jsu mnogo-

²⁰ Tu misli na jednu konstantnu klevetu i o iglednu laž, kao da vlada pomaže komunizam protiv Hrvata. O tomu se toliko pisalo u NDH i optuživali raniji režimi, samo zato da u svojoj antipartizanskoj borbi naškode ugledu glavnom rukovodiocu narodnih masa koje su se digle da oslobođe zemlju od okupatora i njegovih pomaga a. U staroj Jugoslaviji je svakom djetetu bilo jasno da se Obzna obrala najviše i najdirektnije prvenstveno na komuniste, kao na zabranjenu stranku.

brojni sve enici i u njegovoj kao i u dubrova koj dijecezi prilikom agitiranja za kandidate opozicije, ili uop e za apstinenciju, pjevali ustašku pjesmu:

»Paveli u, svetila ti se ruka,
Koja ubi srpskoga hajduka!«

Velik broj optuženih sve enika za vrijeme ovih izbora, bit e u NDH medu onima koji su u prvom planu sura ivali s Paveli evim ustašama i pomagali ih s oltara kao i pred crkvom. Istina je, nadbiskup dopušta, da je za postupak državnih vlasti u pojedinim slu ajevima moglo biti povoda, ali smatra da se ovakva drakonska i brutalna reakcija ne može opravdati. »Zato kao nadbiskup i hrvatski metropolita, kao ovjek i branilac krš anske kulture i civilizacije, koji ima pred o imma interes božje i me u ostalim tako er uvanje državnih autoriteta, ja vam Vaše kraljevsko viso anstvo stavljam ove ine do znanja mole i Vas da obustavite svojom vlaš u okrutnosti državnih organa«. Ovom je misli »Njegovu Kraljevskom Viso anstvu odani dr. Ante Bauer, hrvatski metropolita i zagreba ki nadbiskup« završio svoj memorandum, koji je li no pro itao i uru io knezu Pavlu i ostaloj dvojici namjesnika.²¹

Nadbiskup Bauer, tom prilikom je u razgovoru s knezom namjesnikom, koji ga je pitao za mjere i sredstva kako bi se odnosi izme u crkve i države uredili, predložio da se raspuste slobodnozidarske lože, i da se pristupi pregovorima za zaklju enje Konkordata s Vatikanom. Nadbiskup Bauer primio je od strane kneza namjesnika obe anje, da e katoli koj crkvi i njenim zahtjevima izi i u susret. Nesumnjivo je da je ovaj protestni Memorandum zagreba kog nadbiskupa imao svoga uspjeha i da je pripravio psihološku osnovu za nova popuštanja i nova umiljavaju militarnom katoli kom klerikalizmu. U zagreba koj štampi povela se diskusija da li je nadbiskup Bauer pri svom posjetu u Beogradu raspravlja i o Konkordatu. Dok su to zagreba ke »Novosti« tvrdile, što je u stvari i doista bilo, jedan letak iz klerikalnih krugova odričao je to tvrde i, da sadašnja vlada ne može dobiti Konkordat. Jer Bogoljub Jevti , na svojim je predizbornim zborovima u Zagrebu i Ljubljani agitirao, obe avaju i Hrvatima i Slovencima, da e država zaklju iti Konkordat, smatruju i da je to vladino nastojanje jedno naro ito i uspješno propagandno sredstvo ispred katoli kih masa.

Nadbiskup Stepinac upravo je u to vrijeme stao na visoke politi ke koturne. Ve ranije spomenuti jezuit pater Müller, vješto je uspio da povu e u crkvu mase ne toliko radi crkve, nego radi ustaštva, kad je stao povezivati kult Majke Božje s »hrvatstvom«, agitiraju i za kapelu »Majci Kraljici Hrvata« na zagreba kom Sljemenu. Nadbiskup Stepinac povezao je stari kult Majke Božje, koja se štovala na starom zavjetištu u Marija Bistrici s one strane Zagreba ke gore, sa svim politi kim aspiracijama najseparatisti kijeg dijela opozicije, frankovaca i klerikalaca. Ovo katoli ko zavjetno mjesto ve je 250 godina svake godine o Bogorodinim blagdanima prikupljalo mase hodoasnika. 1935. bilo je dvjesta pedeseta godina otkako se slavi udotvorna slika, koja se nalazila u toj crkvi. Tu su priliku iskoristili nadbiskup Stepinac i njegov savjetnik pater Müller. Zato se odlu ilo izvršiti novo krunisanje Matere Božje uz u estvovanje brojnih u esnika. Klerikalni

²¹ Iz prijepisa s originala.

vodi isticali su, da se Hrvati ima da oduže svojoj zaštitnici i na politi kom polju. Hrvati su trebali da zamijene staru krunu s novom zlatnom i briljantima posutom, kako bi kod Matere Božje izmolili svoju samostalnost. Jedan od briljanata poklonjenih za tu krunu darovao je i predsjednik SDK dr. Vlatko Maek. 6. i 7. jula imale su se izvesti ove velike sve anosti. Klerikalci su agitirali, a frankovci i veliki dio nedovoljno obaviještenih radi evaca potaknutih primjerom svoga šefa dra Maeka, pristali su, da iskoriste te sve anosti u sporazumu sa Stepincom za pravu politi ku demonstraciju, pošto e se u procesiji razviti hrvatska zastava, koja je u šestoj anuarskom režimu bila zabranjena. Da je ta politi ka manifestacija, unaprijed naširoko zasnovana, primljena i izvedena do detalja, pripada naro ito zasluga župniku Marije Bistrice Msgru. Matiji Seigerschmidu, ina e poznatom obmanjiva u biskupa Strossmayera, kad je 1904. od njega izmamio furtim potpis. Organizaciju u Zagrebu, na Bistrigu, kao i na procesiji od Marije Bistrice do Zagreba proveli su križari. Na granici Zagreba, pri povratku, došlo je sukoba izme u policije i prvih barjaktara, koji su bili na elu procesije. Na Marija Bistrici, kao i sa nje, vodio je procesiju nadbiskup koadjutor Stepinac. Odonda svake godine po etkom jula nadbiskup Stepinac vodi zagreba ke hodo asnike na Mariju Bistrigu, koju želi da pretvori u hrvatski Lourdes, pa ga i mnogi hodo asnici slijede željni iživljavanja samohrvatstva. Od 1935. do 1945., s jednakom misijom, jednakim žarom i jednakim ciljem. Dakako, 1935. bila je ova sve anost prikazana kao isto vjerska i crkvena, ma da ju je cio svijet primio, shvatio i osjetio, da je bila politi ka kao i sve one ostale, koje su godinama iz ove slijedile. Tako je ova crkva, koju je još ranije papa Pijo XI. uzdigao na stupanj i dostojanstvo »Manje Bazilike, me u ostalim crkvama zagreba ke nadbiskupije dobila plemstvo i naro ite povlastice, prema uzoru Manjih Bazilika vje nog grada Rima.²²

Bolje nego ma i jedan suvremen izvještaj, jesu osje anja ustaša-križara iz 1942. na ove doga aje iz 1935. Jedan od u esnika kazuje:

»Veli anstvena povorka krenula je znojna i prašnjava uslijed loših cesta i puteva, ali u duši vedra i ohrabrena, jer se u taj as nad glavom vijorio simbol hrvatstva. Svi osje amo da e nam samo pod tom svetom zastavom svanuti bolji dani. Približavamo se sve više gradu. U susret nam dolaze policijske biciklisti ke patrole i razni drugi žbiri sramotnog režima koji mladi ima plijene vjerske naprave, jer su ih uhvatili kod snimanja procesije. Tako polako prispijemo do ulaska u grad dok ne budu uklonjene iz povorke sve zastave koje nose plemensku oznaku, jer bi u gradu mogli nastati izgredi. Mladi i u prvim redovima ne dadu se smesti, hrvatska juna ka križarska mladež svojim batinama stvara živi zid okolo prvih barjaktara. Naši ne popuštaju. U tome mu nom objašnjavanju sko i pred redarstvenog inovnika dr. J., koji se, na nagovor redarstvenog inovnika, uspije sporazumiti tako da smo zastave zamotati samo utoliko, dok procesija pro e preko mitnice, te da ne do e do krvoprolia. Barjaktari zamotavaju zastave samo utoliko, da je procesija mogla u i u grad, gdje nas do ekuje živim zidom stotinu tisu a Zagrep ana ponosnog i vedrog lica, a s ku a naših Vlaškouli anaca pozdravljuju nas i vijore hrvatske trobojnica, koje i sav bijes režimlja u taj as nije mogao skinuti. Poslije sve anog Te Deuma mladež se svrstala, manifestiraju i ulicama slobodnoj Hrvatskoj, dok nije gruba sila policijskih kundaka rastjerala i neke pohapsila. Sve su to inili iz nas neprijatelji našeg

²² Svetozar Rittig, Jubilejska kruna Majke Božje Bistrike. Zagreb 1935., 75.

naroda, zato jer nismo, a niti smo se ikada određeni naše narodnosti i državnosti te gesla našeg Oca Domovine: Bog i Hrvati!«³⁰

Ovako se sve ano okrunila »vjerskim osjećajima i Marija Kraljica Hrvata, u kojoj je kruni zablistao i briljant »vode« Hrvata dr. Vlatka Mačeka, s kojim je on zacijelo pridobio na kraju i srca svojih klerikalnih protivnika u Dubrovniku, ali s kojim se je odrekao i osnovne ideologije Stjepana Radića.

I sam »Katolički list« 1942. u cijelosti objavljuju i zaključak opinskog vijeća u Mariji Bistrici, o prvoj godišnjici NDH, u stvari daje istu interpretaciju »crkvenim« i »vjerskim« hodočašćima na Mariju Bistrlicu.

»Uz svoje vjersko osvjedočenje pokazivao je ovdje hrvatski narod i svoju nacionalnu svijest; to se najbolje vidjelo u ovih zadnjih 20 godina kad je hrvatski narod bio na svakom koraku gažen, i kad su mu se oduzimale njegove najveće svetinje, njegova samostalnost i državnost. Uz vjerske proslave pokazivao je ovdje hrvatski narod svoju svijest i narodnost, i tu je svijest ak i izražavao uz crkvene i svjetovne pjesmama. Marija Bistrica je bila povodom, da su u bijelom Zagrebu zalepršale hrvatske zastave kad je to bilo i te kako zabranjeno. Na temelju izloženoga smatramo da se Mariji Bistrici imade posvetili velika pažnja s naše strane, a i sa strane cijelog hrvatskog naroda.«²⁴

Tako je u najvećem jeku ustaških slavljenja i spominjanja svih zaslužnih lica za ustašku pobjedu, isticana i Mati Božja, Kraljica Hrvata, kao zaštitnica i pomenica klerofašističkih nastojanja.

Ova Marija-Bistrica ka sve anost krunisanja Majke Božje za Kraljicu Hrvata bila je manifestacioni politički izraz najintimnijih i bliskih odnosa između »vođe« dr. Mačeka i službenе crkve, koja je ipak kroz svoje klerikalne organe bila stalno nezadovoljna sa SDK, u kojoj se uz Srbe nalazio i napredniji dio samostalnih demokrata, koji se nikako nisu slagali s klerikalno-oportunističkom politikom dr. Mačeka. Odatle sukobi između »Hrvatske straže« i samostalske »Riječi«, odatle polemike koje su ukazivale na zategnute odnose između onog zdravijeg dijela SDK i klerofašista.

Tim povodom, izazvao je itavu senzaciju lanak dr. Nevistića u beogradskoj »Pravdi«, u kome se ovo pitanje tih odnosa raspravljalo, a dalo istodobno pravo značenje ovim novim klerikalnim nastojanjima. Međutim, da je prikaz zavjetišta Marije Bistrice napisan oštrinom racionalističke kritike i podcjenjivanja opštih religioznih osjećaja širokih masa, koje je klerik i materijalno iskoristivao, primajući i obilne darove u znak zahvalnosti, pisac je uočio svu suštinu političke problematike ovog forsiranog kulta Marije Bistrice od strane nadbiskupa koadjutora. On zaključuje, da je »Marija Bistrica« jedna pompozna manifestacija ofenzivnog klerikalizma. A to je baš ono, što iniči tu pojavu dvostrukog značenja i dvostrukog simptomatizma. Hrvatski klerikalizam nije u itavoj našoj nacionalnoj historiji bio ovako živ i ovoliko ofenzivan kao što je on u naše dane... .

²³ Zagrepčani na Mariji Bistrici 1935. »Nova Hrvatska« 15. VII. 1942.

²⁴ Zaključak opinskog savjetodavnog odbora u Mariji Bistrici. »Katolički list« 1942., br.

»Baš kao i u vreme rata i ovo drugo izvanredno vreme, kad je bio zabranjen partiski život, klerikalci su vešto i do kraja iskoristili da se oporave od teških udaraca koje im je zadao Radi, da ožive, da se organiziraju i oja aju. Vesti takti ari isto toliko, koliko i vesti demagozi, oni su upotrebili sva sredstva da u narodu osvoje uticaj i pozicije koje im je Radi oteo. Za svoju akciju imali su dve vrlo povoljne okolnosti. Prvo, oni su jedini bili slobodni i kroz itavo vreme nesmetani u radu; i drugo, još važnije, njihov najopasniji protivnik Radi, nije više bio u životu. I tako ovi poklonici jezuitskog morala ne samo da su do kraja iskoristili svoj privilegovani položaj, nego su simpatije masa osvajali Radi evim parolama, pretstavljaju i im se demagoški pretvorno kao sledbenici, ak uvari Radi evih ideja. Klerikalci ne bi bili klerikalci, kad bi im mogli smetati takav moral i takva demagogija.

Danas klerikalci mogu bit zadovoljni svojim uspesima, jer oni su zaista uspeli, bar za danas. Oni su uspeli da prekriju jaz što ga je izme u njih i svojih pristalica bio duboko iskopao pokojni Radi. Svi politi ki potezi hrvatskih klerikalaca poslednjih godina sve do danas, svi su oni išli za jednim ciljem, da se približe Radi evcima, da kod njih osvoje izgubljene simpatije, a potom i pozicije i uticaj. Njima je to zaista uspelo, bar kod današnjeg vodstva Radi eve partie. A da im je to moglo uspeti razlog je sasvim izmenjenoj situaciji za njihovu strategiju. Klerikalci danas imaju opravdana razloga da o Ma eku govore sasvim obrnutim re nikom no što su govorili o njegovom u telju i vodi. Oni su uspeli da mu se nametnu ne samo kao saveznici, ve skoro i kao tutori. Koliko su oni svesni toga dokazuje najbolje njihova najnovija taktika, njihova kampanja protiv drugog lana SDK, bivših samostalaca. Ta njihova taktika je sasvim providna. Oni bi hteli da od Radi eve stranke odvoje onu drugu, pošto su njene pristalice ve inom »inoverci«, a to klerikalcima nikako ne ide u ra un. Prema njihovoj teoriji, po kojoj hrvatstvo ima da bude sinonim za katol'cizam, i njihovu interesu bi odgovaralo kad bi se Radi eva partie zaokružila kao partie isklju ivo katolika, pa zato sva njihova kampanja protiv drugih partie u poslednje vreme ima jedini cilj da Radi evu partie što više izolira i tako je uputi pod sve ja i uticaj klerikalizma. Radi eva partie i njena politika trebalo bi da se usmere u pravcu Marije Bistrice. Na taj put su klerikalci, izgleda, doveli gospodina Ma eka i taj uspeh podigao je koliko njihovu samosvest toliko i tempo njihove akcije. Klerikalci su danas isuviše zadovoljni. U tom svom velikom zadovoljstvu oni zaboravljaju na onu staru pouku da momentani uspesi ne smeju navoditi na nagle zaklju ke. U ovom slu aju oni zaboravljaju da skoro sva radi evska inteligencija jest otvoreno antiklerikalne u duhu svoga u telja, a ona zna, da je i današnji predsednik Radi eve partie, posle Radi-eve smrti, zajedno s itavim vodstvom, položio zakletvu da e i dalje samo Radi ev duh voditi partie, a da e on biti formalni predsednik. A *Radi ev duh i klerikalizam, ne mogu ak ni za nuždu da se podnesu.*²⁵

Nevisti ev lanak izazvao je na obje strane, kod klerikalaca kao i kod radi evaca, a napose kod dra Ma eka, živ odjek i negodovanja. Tim povodom dao je dr. Ma ek izjavu naro ito s obzirom na svoje pristalice intelektualce, koji su ostali vjerni Radi evoj antiklerikalnoj ideologiji, kako ih ne bi suviše uznemirio Dr. Ma ek s druge strane, pazio je, da ne ozlovolji ni svoje saveznike, klerikalce. Zato je ova veoma umjerena i sra unata izjava dra Ma eka, ustvari samo jedan fiškalski takti ki manevar, bila na razne na ine komentirana, a klerikalci su je primili ne žele i u tom

²⁵ N(evisti), G. Ma ek i klerikalci. »Pravda« 16. VII. 1935.

trenutku otvoreno kidati s vodstvom t. zv. hrvatskog pokreta, ali su zato produžili svoju kampanju protiv drugog dijela SD koalicije. Udarac je »Hrvatska straža«, t. j. najborbeniji dio klerikalaca, primila smjerno i pokajni ki, dakako ne zaboravljuju i ga, da se za nj oduži kad bude došao pogodan trenutak.

Dakako, stav i misli urednika »Hrvatske straže« — dra Janka Šimraka, za koga se znalo koliko je kao dr. K. B mrzio Radić i njegov antiklerikalizam, (o emu je bilo veće i u poglavlju o Radiću), — izazvale su neobičnu veselost u svim neklerikalnim redovima. Pogoena Nevisti evim konstatacijama, koje su bile samo jedan dio opereg uvjerenja hrvatskog javnog mišljenja, »Hrvatska straža« brani se da pokaže kako su to ustvari makinacije iz vladinih redova, koje idu za tim da se u redove t. zv. hrvatskog pokreta unese razdor. Zato dr. Šimrak upozorava na kraju svoje polemike na način gledište i lista kao i svih njegovih pristalica. »Dosljedni svom stanovištu, a sve u duhu načina KA o izvan i iznad strana nosti, podupiratemo i dalje kao i dosad koncentraciju svih pozitivnih hrvatskih narodnih snaga, slogan u narodnim redovima i front, kojemu je politički vođa dr. Vlatko Maček.«²⁶

Svakako, ova izjava, nedosljedna i protuslovna sama u sebi, o izvan i iznad strana nosti K. A., a opet o podupiranju K. A. političkih pokreta, koji s vjerskim i crkvenim stvarima nema nikakva posla, ma da je isključivo jedan oporaviti politički stranački pokret. Svakako neobično važno priznanje o saradnji K. A. i jednog izrazitog političkog pokreta. Uistinu, zasad su klerikalci bili na ovoj liniji, iako sa svojim samostalnim pogledima i shvaćanjima klerofašizma, ne razlikuju i se u tome od znatnog dijela HSS, a stalno naginjući i onom ekstremnom krilu, koje je idejno, ako još ne organizirano, dijeliti iste misli, koje je propagirao u emigraciji Ante Pavelić.

Klerikale²⁰ a naročito nadbiskup koadjutor Stepinac, insistirali su kod vodstva t. zv. hrvatskog pokreta, da oslabi i ublaži prvu izjavu, i da drugu, koja bi unijela smirenje u klerikalne redove. Tako se dr. Maček odlučio, da istaktizira i jednu novu izjavu, s kojom je prvu u stvari razvodnju, pokazavši ponovno, koliko je udaljen od ideologije Stjepana Radića. A s time su klerikalci bili zadovoljni. Pogotovo, jer je dr. Maček dao tu novu izjavu za klerikalnu štampu, iz koje su je tek kasnije prenijele ostale novine. Sada je dr. Maček progovorio nešto više o religiji, nego o klerikalizmu, kao i o značaju religije u historiji hrvatskog seljačkog svijeta. Klerikalci su morali biti sada zadovoljni, jer je dr. Maček okrenuo svoje oči prema Zapadu, a to je znalo u njihovoj interpretaciji, da se i on otklanja od naslanjanja na Istok. Dr. Maček je priznao, da je »vjera bila njemu (t. j. hrvatskom narodu) od primanja kršćanstva do danas kamen među, koji je život njegov usmjerio na Zapad, uz zapadnu evropsku civilizaciju, a dobrim dijelom i kulturu.« Pri kraju je dr. Maček obećao klerikalcima, da je »Hrvati sigurno svojoj vjeri znati i u boljim danima dati pravo mjesto u svom narodnom životu... Kad do u vremena da ćemo moći svoje prilike uređivati kako mi budemo htjeti, znati ćemo urediti i odnošaje sa Crkvom, da Crkva bude zadovoljna u sretnom narodu.«²⁷

²⁰ Idem.

²⁷ Izjava dr. Mačeka katoličkim listovima. »Novosti« 27. VII. 1935.

Kako je i Paveli obeao katoli koji crkvi u Hrvatskoj zlatna brda i pravu Civitas Dei, morao je i dr. Maek da barem nagovijesti svoje licitiranje, takmiči se s njime.

Događaji, unutrašnji i vanjsko-politički, u svojoj složenosti snažili su klerikalce, ija je taktika vještog prilagođivanja imala sve određene uspjehe. Imperialističke tendencije fašističke Italije i revizionističke Madžarske, pomagale su ne samo zloinim ustaškim elementima, nego su zanosili i opoziciju, koja se kolebala između koketiranja s inostranstvom i buntovnim domaćim elementima.

Ovu polemiku potisnulo je za dugo vremena saznanje da je nova vlada dr. Milana Stojadinovića prihvatile projekt nacrta Konkordata između Jugoslavije i Vatikana, koji je već ranije razradila vlada Bogoljuba Jevtića. Naime još 28. IV. 1935. u svom predizbornom govoru u Zagrebu, a u prisutnosti tadašnjeg ministra finansija dr. M. Stojadinovića, Bogoljub Jevtić dodirnuo je i pitanje Konkordata kao i njegovo skoro definitivno rješenje. Svakako je Bogoljub Jevtić raunao na efekat koji će ta njegova izjava izazvati. Međutim on se prevario, jer su klerikalci ili apstinirali ili su glasali za opoziciju, kad su se oba nadbiskupa ustegla od glasanja. Dakle koncesija kojom je predsjednik vlade mislio privuči episkopat, bila je uzaludan pokušaj da se stiže klerikalno neraspoloženje. Naprosto stoga, što su i episkopatu kao i itavom klerikalizmu, bili pred očima izrazito politički ciljevi, a nikako vjerski niti prijateljski odnosi između Jugoslavije i Vatikana. Ti su zasad bili nepoželjni. Jevtić je tada rekao da su pregovori o Konkordatu sa Svetom Stolicom privedeni kraju i da će uskoro moći zaključiti konkordat. »Od kolike će obostrane koristi moralnog spokojstva i znajuće to biti, nije potrebno naglašavati. Međutim neopravданo nepovjerenje, koje je godinama vladalo, zamjenit će se prijateljskim odnosima i saradnjom«.²⁸

Dr. Milan Stojadinović, u timu su kabinetu bili i predstavnici slovenske klerikalne stranke dr. A. Korošec i dr. Miho Krek, požurio je da uistinu privede kraj jedan posao, koji se nalazio gotovo pred svim vladama od početka Jugoslavije (1918.).

Poslije iznijetog projekta Konkordata na sjednici vlade, odlučeno je da ministar pravde dr. Ljudevit Auer, u ime kraljevske vlade pošle u Rim da potpiše u Vatikanu Konkordat, koji je bio spremljen potpuno tajno, bez ikakve vanjske diskusije i psihološke pripreme. Puno isključujuće javnog mnijenja kod ovoga pitanja, koje je tako iznenada dovedeno pred svoje okončanje, izazvalo je ne samo veliko interesiranje nego i znatno uzbudljivoće. Na dan potpisivanja Konkordata vlada je objavila preko »Politike« službeno gledište o razlozima zaključivanja Konkordata. U toj službenoj izjavi, među ostalim reklo se i ovo:

»Pre svega ne treba smatrati da je dosada u Jugoslaviji vladalo neko neraspoloženje prema katoličanstvu, kao što se to htelo sa izvesne strane tendenciozno da pretstavi... Na osnovu našeg osnovnog zakona bila je zagarančavana u Jugoslaviji i katolički veru, veroispovesti potpuna ravnopravnost sa ostalim veroispovestima, kao i nesmetano vršenje katoličkih verskih obreda. A što nisu odnosi između! Sveti Stolice i naših katolika bili dosada regulisani jednim novim konkordatom, to nije krivica naših vlasti, koje su odmah posle oslobođenja pokazivale stalno dobru volju da se on zaključi. Poznato je međutim da je još 1924. godine išla jedna naročita delegacija u Rim a

²⁸ »Politika« 29. IV. 1935.

otvori pregovore za zaklju enje konkordata. Sticajem prilika nije nažalost moglo tada do i do njegovog sklapanja. Me utim, naporu su i dalje sa obe strane injeni strpljivo i konsekventno, tako da je najzad obostranom dobrom voljom i Vatikana i naše zemlje postignut pozitivan -rezultat. . . Ovaj konkordat dolazi, u nizu drugih verskih zakona koji su ve izdati, da prema slobodoumnim na elima usvojenim u našem verskom zakonodavstvu, organizuje uzajamne pravne odnose izme u katoli ke crkve i naše države . . ,»²⁹

U svojim odnosima sa Svetom Stolicom sve do danas imala je naša država za bazu etiri konkordata, koje je Sveta Stolica sklopila pre ujedinjenja. iDva od njih sklopio je Vat'kan sa bivšim austrijskim carem 18. aveusta 1855. godine, za itavu tada još jedinstvenu Austriju, a drugi 8. jula 1881. za okupiranu Bosnu i Hercegovinu. Tre i je konkordat sklopljen 18. avgusta 1886. sa tadašnjim knezom crnogorskim, a etvrti zaklju en je 24. juna 1914. sa kraljevinom Srbijom . . .

Odmah treba napomenuti da su ta etiri konkordata samo kao državni zakoni tj. samo utoliko, ukoliko nisu državnim zakonima izmenjeni. Na tom stanovištu stajao je Vatikan, što se vidi iz alokucije pokojnog pape Benedikta XV. od 21. novembra 1921. u kojoj je rekao da su »ugovori, koji su izme u apostolske stolice i Austrije ranije uglavljeni, ve izgubili svoju snagu.«

Novim konkordatom sprovesti e se Ustavom kod nas ve usvojena ravnopravnost katolicizma sa ostalim usvojenim konfesijama. Ta ravnopravnost, de facto i dosada ie poštovana, a novi konkordat e ie proklamirati i de jure . . . U konkordatu e se za to precizirati da je katoli ka crkva u našoj zemlji po samom osnovnom zakonu jedno javnopravno telo, kao što e se u njemu i odrediti sve posledice koje zbo? takve niewe prirode orioisti u.

Naro ito je važno ista i da je ovim konkordatom najzad definitivno rešeno i pitanje razgrani enja biskupija i oslobo enje nekih njihovih delova ispod crkvenih vlasti ije se sedište nalazilo, ako ne de facto, a ono još uvek formalno, u inostranstvu . . .

Što se ti e popunjavanja crkvenih položaja, naro ito onih naiviših, Sveta Stolica e i po novom konkordatu poštovati državne interese prilikom takvog ina, kao što je uostalom uvek uvažavala i u praksi ozbiljne razlosre realno? života od prvih dana našeg ujedinjenja. U tome pogledu Sveta Stolica ne daje nikakve nove ustupke, nego konkordatom samo sve ano potvr uje ono što je dosada mudro i energi no sprovodila.

Isto tako prilikom ovih konkordatskih pregovora ookrenuto ie i pitanje koje je za nas od velike važnosti, a koje sa gledišta tradicije i prakse katoli ke crkve nije moglo lako da se reši u širem opsegu, kako su nam nalagali svi naši nacionalni i kulturni, kršanski uop e kulturni interes. To je pitanje upotrebe staroslavenskog jezika u boeosluženju . . .

Što se ti e ostalih odredaba konkordata, one predvi aju iste povlastice koje je država dala i ostalim nriznatim veroispovestima, a što proisti e iz na elu njihove ravnopravnosti. Kad se sve ovo ima u vidu, zaklju enje konkordata se može samo nozdraviti kao iedan važan i veliki doga aj, zna aian koliko za Jugoslaviju, toliko i za Svetu Stolicu. Njegova Svetost papa Pije XI. odli an poznavalac Slavena ohiležio je svoju vladavinu raznim delima velikog zamaha i onsega na politi kom i kulturnom poliu. Konkordat sa Tugoslavijom jest jedan od najzna ajnijih akata Svetе Stolice posle izmirenja Vatikana i Kvirinala.³⁰«

²⁹ I Ustav od 1931. godine u svome lanu 11. ustvari je, što se ti e vjeroispovijesti, ponovio samo ono što je ve ranije u Vidovdanskom ustavu tvrdio lan 12. t. j. da su usvojene vjeroispovijesti ravnopravne pred zakonom i da miju svoj vjerozakon javno ispovijedati.

³⁰ »Politika« 25. VII. 1935.

I doista 25. jula 1935. potpisani je Konkordalt u Rimu. Potpisivanje je izvršeno na najsve aniji na in. Prije samog akta, kardinal državni sekretar Eugenije Pacelli predao je ministru dr. Aueru orden Svetog Grgura Velikog Reda. U ovoj situaciji, Vatikanu nije smetalo, da je dr. Auer bio jedan od potpisnika prijedloga dra Otona Gavran i a, kojim se imalo uzakoniti istjerivanje jezuita iz Jugoslavije. Pa opet, kako kaže Paccelli: »Sveti Otac papa Vas je odlikovao, Ekselencijo, ovim ordenom u znak priznanja vaših osobitih zasluga kao i u znak svoje naro ite pažnje prema Vama«.

Poslije potpisivanja Konkordata u sve anom prijemu papa Pijo XI. upravio je poslije predstavljanja nekoliko rije i li nog priznanja Msgru Moseatellu, savjetniku Jugoslavenskog poslanstva pri Vatikanu, rije i koje su bile izgovorene odlu nim glasom, kako to izvješ uje dopisnik »Politike«, a tek tada se obratio cijeloj jugoslavenskoj delegaciji, pa je na francuskom jeziku rekao da blagosilje Jugoslaviju, njezina kralja Petra, kneza namjesnika i namjesništvo, vladu, cio narod i sve prisutne, kao i sve njihove na domu. Treba da se ve sada kaže, da je bila naro ito simptomati na pažnja, koju je Pijo XI. ukazao Msgru Moseatellu za njegov trud oko zaključivanja Konkordata. Jer, utvr eno je, da je taj savjetnik pri Jugoslavenskom poslanstvu u Rimu bio uistinu maxima pars pri zaključivanju i formuliranju teksta Konkordata.

U službenom valtikanskem saop enju koje je dano poslije potpisivanja konkordata, re eno je i ovo:

»Tekst Konkordata bi e prema obi aju publiciran prilikom izmene ratifikacije. Ve se sada može re i da Konkordat danas potpisani, regulira definitivno pitanje granica dijeceza, tako da one odgovaraju novim politi kim granicama kraljevine Jugoslavije, uvek u vezi sa ure enjem politi kih granica odre enih ugovorima o miru. Uspostavlja se ninska dijeceza, a osnivaju se nove dijeceze: ba ka i banatska. Biskupu splitskom vra a se in mitropolita, a ljubljanski dobija isto to dostojanstvo. Prilikom imenovanja biskupa postupi e se na na in predvi en u ve ini poratnih Konkordata.

Ekonomski odnosi rešavaju se u smislu pune jednakopravnosti izme u veroispovesti. Slede i tome crkvi se priznaje ekonomска autonomija, a uporedo onomu, što su ve postigle i druge veroispovesti. Crkvena imovina ne može biti predmet eksproprijacija, niti novih agrarnih zakona bez prethodnog, sporazuttia sa crkvom

Ka polju nastave crkvi se priznaje mogu nost da vrši svoju vlastitu akciju, kao što je to slu aj u velikoj ve ini država. U javnim školama zagarantirana je nastava i religiozni moralni odgoj katoli kih u enika. Teološki fakulteti saobrazi e se najnovijim propisi?na Svetе Stolice.

Brak zaklju en u katoli koj crkvi ima pun gra ansko-pravni efekat. Disciplina koja regulira brak izjedna i e se za celu teritoriju kraljevine.

K. A. je iznad i izvan partija i podre ena je biskupima koji za nju i odgovaraju.

Pošto su u Konkordatu sadržane zakonske garancije, kojima se osigurava sloboda i prava crkve, *Sveta Stolica je voljna da izda potrebna nare enja kojima e se dušobrižni kom kleru u aktivnoj službi zabraniti pripadanje politi kim partijama i aktivno u eš e u njima. Razume se da e vlada istodobno narediti identi ne mere odnosno sve enstva drugih veroispovesti.*

Pitanje upotrebe glagoljice u liturgiji rešeno je tako da se vodilo ra una ne samo o nacionalnim ose ajima ve i o disciplini katoli ke crkve i o željama respektivnog katoli kog stanovništva. Jasno je da se to ne odnosi na manjine.«³¹

Svakako je veoma karakteristi no¹, da je odmah po ovom objavljanju »L' Osservatore Romano« istaknuo, da je novi Konkordat plod dugog prou avanja svih pitanja, koja se ti u odnosa crkve i države. Tekst Konkordata bit e objavljen pri ratifikaciji i prema tome stupit e uskoro na snagu. Vatikanski organ podvukao je, da su pregovori za zaklju enje ovog Konkordata po eli još 1920., pa je prvi tekst redigiran 1921. Delegacija koja je vodila pregovore 1925. nije imala uspjeha. Pregovori su se obnovili tek prije dvije godine, dakle još za života kralja Aleksandra i tek su sada sretno privedeni kraju.³²

Na sve anoj ve eri u Jugoslavenskom poslanstvu pri Vatikanu, koja je održana istoga dana, kad je Konkordat potpisani, održali su ministar pravde dr. Auer i kardinal Pacelli govore, u kojima su podvukli zasluge za obnovu konkordatskih pregovora, koje pripadaju pokojnom kralju Aleksandru. Jer, rije i su dra Auiera:

»Uzvišeni princ Pavle s ostalim lanovima regentstva kao i kraljevska vlada u ime njegova veli anstva kralja Petra II., u kome su položene tolike naše nade vrši danas ovaj sve ani in kao svetu dužnost ostavljenu u naslijedstvo od velikog suverena, u uvjerenju, da e suradnja duhovne i svjetovne vlasti, za koju su sada stvoreni novi sigurniji uslovi, donijeti mnogo dobra koliko crkvi, toliko državi, i doprinijeti ostvarenju onog idealta, krš anske civilizacije, za koju je naš narod prolio rijeke krvi u prošlosti i koji ideal jedini može da nas izvede iz svih teško a i nesigurnosti današnjice.«

Dr. Auer još je izrazio želju da »današnji datum bude jedan sretan datum u historiji odnosa katoli ke crkve i Jugoslavije«. Odgovor kardinala Pacellija ispunjen je jednakim komplimentima i prema kralju³³ »uzvišenom knezu namjesniku«, lanovima regentstva i kraljevskoj vradi Jugoslavije. Ali kardinal Pacelli je istaknuo da Konkordat predstavlja »djelo mira i povjerenja, a ujedno i javno posvjedo enje korisnosti i efikasnosti najskladnijih odnosa izme u dviju vlasti. To djelo ima za svoju bazu uzajamno respektiranje i uzajamno priznanje, koje ine dvije suverene vlasti jedna drugoj: Crkvena i gra anska, svaka u svojoj sferi, onako kako je to Bog odredio ...«³³

Dok su ovako podvukli zna enje potpisanih Konkordata službeni predstavnici jugoslavenske vlade i Vatikana, dotle je u jugoslavenskoj javnosti zauzet stav iš ekivanja, jer se o tekstu Konkordata, osim službenog saop enja u glavnim linijama, i ništa nije znalo. Udaralo je u o i, da klerikalni krugovi nisu nigdje ni jednim znakom pokazali neku radost što je na kraju dovedeno do pobjede njihovo gotovo sedamnaestgodišnje nastojanje. Baš nigdje!

Štoviše, nadbiskup koadjutor Alojzije Stepinac, nalaze i se tih istih dana, kad je konkordat zaklju en, u Senju na instalaciji senjskog biskupa dr. Viktora

³¹ »Politika« 26. VII. 1935.

³² Vatikanski organ o konkordatu. »Politika« 25. VII. 1935.

³³ Kardinal Pacelli i dr. Auer o konkordatu. »Novosti« 28. VII. 1935.

Burica, nije ni jednom rije i progovorio o tom zna ajnom doga aju. Kao da ga nije ni bilo. Ali je zato on na banketu mogao da iskritizira uzduž i popreko situaciju u Jugoslaviji. On je rekao, da su politi ke prilike rijetko gdje sre ene u svijetu, a sigurno nisu ni u »našoj državi«. To je termin kojim nadbiskup stalno izbjegava rije Jugoslavija.

»Koliko kraj toga trpi crkva, to znadu svi, pa vi kao senjski biskup, ne ete tako er mo i izbjje i tome križu. Katoli ki kler dnevno se ocrnuje kao da je protivnik ove države, pa se ne bih udio da i vas uprkos vašem visokom položaju ubroje me u takve ... Mnogo se toga doga a, a da se pri tom nimalo ne misli što je zapravo zakon. .. No ja sam uvjeren da ete vi znati s indignacijom odbiti od sebe podvale, da ste protivnik ove države, kao što su u inili i drugi biskupi naše domovine. Ali sam uvjeren i u to, da ete kao katoli ki biskup znati i htjeti dignuti svoj glas protiv nepravda i nasilja ... Neka vaš pontifikat pripomogne k tome, da ova naša država bude po ivala na pravdi i bude sretna. Justitia je naime fundamentum regnurum, pa zato i nije udo ako država sagra ena u nepravdi stvara revolucionare, a ako bazira na pravdi i istini kako je u i sveta crkva katoli ka, stvara sretne i zadovoljne gra ane. Neka vaš pontifikat bude na spasenje vje no sviju naših vjernika. A neka bude i na ponos dragoga nam hrvatskoga naroda iz kojega smo obojica nikli, a koji je upirao i upire s pravom o i u svoje biskupe, i u radosti, i u žalosti.«³⁴

Koliko je nadbiskup koadjutor bio daleko od istine kad je govorio o tome kako su on i njegov novi drug u episkopatu naklonjeni »ovojo našoj državi« pokazalo je uskoro vrijeme kad je došla NDH, koju su obojica do ekali kao »davno željkovani ideal« i u kojoj su ustaše upirale svoje o i »i u radosti i u žalosti«. Dakle ni jedne rije i o Konkordatu, ni jedne misli o onome što je govorio kardinal Pacelli na sve anoj ve eri u Jugoslavenskom vatikanskom poslanstvu. Ali zato o državi, osnovanoj na nepravdi koja stvara revolucionare, tj. ustaše. I to na domak Rijeke, u kojoj je fašisti ki biskup harangirao protiv »barbara« na drugoj straniRje ine. Ili je možda nadbiskup koadjutor o ekivao da e pravilni odnosi biti tek onda riješeni kad za to do e vrijeme, koje je obe ao u svojoj skorašnjoj izjavi dr. Ma ek, i za koje je tako uporno radio u Italiji Ante Paveli . Ova misteriozna šutnja nadbiskupa-koadjutora o konkordatu, kao i klerikalne štampe, samo je za površnjeg promatra a izgledala kao njihovo neslaganje sa vatikanskim težnjama. Klerikalci u Hrvatskoj nisu htjeli na protiv da pokažu, da e ih ovime vlada zadovoljiti. Njihove su pretenzije bile daleko šire i dalekosežnije, bez obzira tko je bio na vlasti. Ova rezerviranost bila je kratkotrajna, t. j. samo u vrijeme ekanja ratifikacije Konkordata.

Na ratifikaciju Konkordata dr. Milan Stojadinovi nije mogao odmah pomisliti, jer je i njegova vlada i njegova stranka JRD bila veoma ugrožena u svim delikatnim pitanjima od ve ine JNS. U Narodnoj skupštini kao i u Senatu. Trebalo je svim mogu im sredstvima, bizantijsko-makijavelisti kim i ordinarno koruptivnim spremi potrebnu ve inu, kako bi kroz Skupštinu i Senat proveo ovaj zakon, za koji se nikako i nikakvo oduševljenje nije pokazalo ni u opozicionim katoli kim redovima, a još manje u krugu pravoslavne crkve, koja je s neizvjesnoš u o ekivala

³⁴ Dr. Stepinac na instalaciji senjskog biskupa dr. Viktora Burica. »Novosti« 31. VII. 193 >.

objavljivanje teksta Konkordata. To je sve u inilo, da je trebalo prote i 17 mjeseci pa da se dođe do upućivanja Konkordata Narodnoj skupštini. To ne znači, da u Narodnoj skupštini i u Senatu nije bilo i ranije interesiranja za tu ratifikaciju. Odgovljenje s iznošenjem Konkordata pred Narodnu skupštinu pojačalo je nervozu. To su veoma vještici klerikalci okrivljajući i s jedne strane vladu, a s druge pravoslavnu crkvu, kao da njoj vlada ide ususret sa zatezanjem rješenja toga pitanja.

Međutim krajem 1936., uznemirio se već i Vatikan i želio je da kreće pitanje s mrtve teke. Nuncij Pellegrinetti bio je u posjetu kod predsjednika vlade i zatražio obaveštenja. Ona su bila povoljna, jer mu je dr. Stojadinović obećao da će se u najkraćem vremenu pristupiti ratifikaciji Konkordata. Dvadesetog novembra 1936. bio je u posjetu kod predsjednika vlade i nadbiskup-koadjutor Stepinac, zacijelo po instrukcijama iz Rima. I on je stekao uvjerenje da će se Konkordat uskoro uputiti Narodnoj skupštini. Poslije toga pošao je Stepinac u Rim i referirao je kardinalu Pacelliju o dobivenim obećanjima. A predsjednik vlade dr. Stojadinović je tada doista govorio istinu, jer su Namjesnici izdali već 5. XI. 1936. ukaz kojim se ovlaštuje predsjednik vlade da na osnovu l. 65. Ustava podnese Skupštini prijedlog Zakona o Konkordatu između Svetih Stolica i Jugoslavije.³⁵ Na sjednici vlade, dr. Stojadinović je obavijestio prisutne, da je uputio narodnoj skupštini Konkordat. U obrazloženju isti je dr. Stojadinović da je nesrećnost odnosa s katoličkom crkvom bila štetna, i da se Konkordatom ima utvrditi miran život društva. Iz obrazloženja se konkretno saznaće da su obnovljeni pregovori inicirani već 1931., a onda poslije izvjesnog prekida, 1933. Na jesen 1933., bio je Konkordat uglavnom svršen, a definitivno završen na proljeće 1935. »S obzirom da je naša država već uredila svoje odnose sa ostalim vjeroispovijestima u zemlji, kao i s obzirom da su i druge države, a naročito naši susjedi, zaključili Konkordate i uredili svoje odnose sa Svetom Stolicom. —— to je danas nastupio momenat, da i naša država riješi ovo važno pitanje«.³⁶

Im se za ovo saznao u Beogradu i im je tekst prodrio u javnost, ma da se i sada još uvijek uvađao u najvećoj tajnosti, sazvan je Arhijerejski sabor Srpske pravoslavne crkve u vanredno zasjedanje od 11. — 24. XI. 1936., na kom je Sabor zauzeo svoj stav prema Konkordatu. Rezultat toga zasjedanja bio je jedan Memorandum koji je bio upućen vladini. 5. XII. posjetili su predstavnici Srpskopravoslavne crkve Predsjednika vlade pa su i njemu objasnili kako Arhijerejski sabor ne traži nikakve privilegije koje bi mogli učiniti naše narodne interese i njezinu dostoјanstvo ili koje bi bile u suprotnosti s vjekovnom ulogom crkve. Ali Srpsko-pravoslavna crkva ne bi mogla ostati ravnodušna kad bi se nekoj drugoj vjerskoj organizaciji dala prava kojih nema ona i nije ih imala kad je bila državna vjera.

Već prva analiza predloženog Konkordata izazvala je kod pravoslavaca uvjerenje da se njihova crkva u porečju s katoličkom stavlja u podređeni položaj.³⁷

Već 7. XII. posjetio je nuncij Pellegrinetti predsjednika vlade u cilju informiranja u vezi s Memorandumom Sv. Sinoda.

³⁵ Sima Simić, Jugoslavija i Vatikan, 120.

³⁶ Sima Simić, Jugoslavija i Vatikan, 119.

³⁷ Saopštenje o radu svetog Arhijerejskog Sabora 24. XI. 1936. Sremski Karlovci 1936.

U isto vrijeme zapažena je u Beogradu jedna važna hijerarhijska promjena udaljavanjem beogradskog nadbiskupa fra Rafaela Rodica, prisiljenog da dade ostavku uslijed intriga njegovih konzultora dra Juretića i Wagnera (u vezi s neuspjelom lutrijom u korist podizanja katedrale, kao i dugova uslijed podizanja a kog konvikta u Zagrebu) — i postavljanjem dra Josipa Ujčića, ljubljanskog profesora univerziteta i kandidata dra Korošeca. Inače od ranije već poznatog kao odlučnog protivnika glagolizma. Tako je bekovatikanski ovjek zamijenio jednog skromnog franjevca. Svakako je dolazak dra Ujčića pao u veoma važno i uzbudljivo vrijeme po etika borbe protiv Konkordata.

Upravo kad je predsjednik vlade objavio javnosti 11. XII., da je podnio Narodnoj skupštini projektirani i potpisani konkordat na ratifikaciju, dakako još bez samog teksta, izače iz patrijarhijske štamparije u Sremskim Karlovcima knjiga s tekstrom Konkordata i njegovom kritikom. »Primjedbe i prigovori na projekat konkordata između nase države i Vatikana parafiranog 25. VII. 1935. godine« izazvale su prvu opu u zebunu. Tako je ova knjiga prelomila tih sedam petata kojima se upravo misteriozno skrivala tajna teksta vatikansko-jugoslavenskog Konkordata. Što je najinteresantnije, sada je prvi put saznao za potpun tekst Konkordata i katolički episkopat. Štovиše, tvrdilo se i u obaviještenim krugovima da autentični tekst nije ranije poznavao ni sam nuncij! Međutim suprotno tome bila je istina. Sada se saznao ne samo za autentični tekst, nego i za kritiku i osnovne prigovore svakom pojedinom članu. Ovim je data osnova za polemiku, koja će se razmahati kroz svu štampu Jugoslavije. Ova misteriozna šutnja, kojom je bio obavljen proces rada na Konkordatu, pokazivala je, da su vlasti od 1931., kad se počeo spremati Konkordat, strahovale od javnog mnijenja i izbjegavale saopštavanje o samoj stvari. Izbjegavajući diskusiju u stvaranju Konkordata, vlast nije mogla spriječiti, da se o problemu ne povede riječ, kad je već stavljena na dnevni red pred Narodnu Skupštinu. Vlast se doduše trudila pomoći u cenzuri da uopće isključi svaku diskusiju u novinstvu i ostaloj publikaciji, ali njezini napori nisu imali željene uspjehe. Dozvoljeno je bilo samo hvaljenje i одobravanje. Svaka i najblaža i najdobra namjerna kritika smatrana je kao rušenje vjerskog mira, barem ju je tako ocjenjivao u Beogradu državni tužilac. Upravo stoga rasvjetala se ilegalna literatura najšireg opsega. Leta i brošure nicali su na svim stranama. lanci, koji su se u novinama ili asopisima pojavljivali i u najobjektivnijoj formi upozoravali na negativne strane konkordata, pali su žrtvom cenzorove vlasti.

Kad su u patrijarhijskoj štampariji objavljeni »Projekti konkordata« u usporednom pregledu tekstova iz 1923., 1925., 1931. i 1935., (projekat iz 1921 bio je nepoznat). onda se tek uočila razlika, koliko je vlast izašla u susret zahtjevima Vatikana u predloženom i u Vatikanu potpisanim Konkordatu. U uvodu ovih tekstova daje se već poznati tok i razlozi zašto su prgovori iz 1925. bili prekinuti. Bila je to odluka na intervenciju Stjepana Radića, koji je na vladinoj sjednici, poslije referata dra Voje Janjića, jednog od delegata za zaključenje Konkordata označio Konkordat kao suviše klerikal i rekao da Hrvati nikada neće pristati na ovakav Konkordat. Još je pokojni Stjepan Radić predbacio drugu Janjiću da je on i suviše klerikal kad predlaže da se primi ovakav Konkordat. Na to je zaključeno da se stvar odloži, pošto predstavnik Hrvata, kojih se Konkordat najviše tiče, ne pristaje, da se ovakav Konkordat usvoji, jer ne odgovara interesima naroda i države.

To je bilo tako 1925! 1935. i 1936. bio je na mjestu Stj. Radi a dr. Ma ek, koji daje briljante za krunu Kraljice Hrvata na Mariji Bistrici i s klerikalcima je u istoj fronti! — i dezinteresira se ustvari za zakon, koji se donosi mimo u eš a njegove stranke u Narodnoj skupštini.

Komentar koji je dat na kraju tih usporednih tekstova daje gledište pravoslavne crkve, kao što je ono opširnije i detaljnije formulirano i u »*Primedbama*«. Dakako, sve su ove publikacije, im su se pojatile, zabranjene, na osnovi l. 19. to . 5 Zakona o zaštiti javne sigurnosti i poretka u državi, jer se tim lancima i brošurama, kako je tvrdio državni tužilac, poticala vjerska nesnošljivost i plemenski razdor. Napisi koji su branili Konkordat i napadali protivnike, dakako, nisu bili obilježeni da poti u vjersku nesnošljivost i plemenski razdor. Stoga, takozvana jaVna polemika bila je upravljena jednostranim smjerom, a antikonkordatska kritika'bila je rasturana ilegalno u ogromnom opsegu. Nema primjera ni u jednoj državi u kojoj je zaklju en konkordat, da je na ovakav na in povedena diskusija o tom nesumnjivo za svaku državu delikatnom problemu. Iako je skretana pažnja najvišim odgovornim inicijama na tu neobi no nezdravu pojavu, pa i namjesnicima, vlada tj. M. Stojadinovi i ministar unutrašnjih poslova dr. Anton Korošec, ostajali su uporni na tom anti-demokratskom stanovištu, ne dozvoljavaju i ni jedne nepovoljne rije i za Konkordat. Naro ito je državni tužilac u Beogradu bio strog, dok je u Zagrebu bio nešto popustljiviji, iako je i u Zagrebu cenzor imao mnogo posla.

Upornost, kojom je vlada htjela da bez i mimo diskusije proturi ovaj zakon imala je veliku potporu kod kneza namjesnika Pavla Kara or evi a. Upu eni su se sje ali da je kardinal Pacelli, na sve anoj ve eri 25. jula 1935. u Jugoslavenskom poslanstvu pri Vatikanu podvukao u svome govoru da je »*Uzvišeni knez namjesnik želio da se konkordat ostvari u svoj njegovojo potpunosti*«,³⁸

Još prije nego što su se pojatile izjave nadbiskupa dr. Bauera i dr. Stepinca bilo je natpisa, u kojima se na najmirniji na in nastojalo ukazati na suštinu i sadržinu problema bez obzira na zainteresirane strane. Profesor pravne historije na Zagreba kom sveu ilištu dr. Marko Kostren i prišao je k problemu od gledišta si kojima bi pristupili tom pitanju Strossmayer i Ra ki traže i sredstava da se i ovim valjano riješenim pitanjem koristi dalekom cilju zблиžavanja Zapada s Istokom. Neraspoloženje katoli ke crkve i klera, koje ima nesumnjivo svojih zasebnih politi kih pozadina i intencija, stalno je naglašavano, kao da ono izvire iz injenice što i katoli ka crkva nema još zakonom ure ene odnose prema državi kao što je to u injeno s ostalim vjeroispovijestima. Kostren i se stoga zalaže za potrebu donošenja jednog Konkordata koji bi bio u interesu obiju zainteresiranih strana države i crkve.

»Prepostavljamo prije svega, da državna vlast nije dopustila da u e išta u konkordat, što bi bilo na štetu njenih dobro shva enih interesa ili što bi moglo umanjiti koje neno osnovno pravo ili njen ugled. A ako je tako, te bude zadovoljena i naša država, a zadovoljena i jugoslavenska katoli ka crkva sa svojim klerom, onda doista tko da bude nezadovoljan. Zadovoljstvo crkve i njenog klera protegnut e se i na one 'katolike koji su to iskreno željeli, a izbit e iz ruke oružje onima, koji su pod vidom svog katolicizma i brige za crkvene interese po jarili i podržavali neraspoloženje služe i sasvim drugim ciljevima .. ,«³⁹

³⁸ »*Novosti*« 28. jula 1935.

³⁹ Marko Kostren i . Uo i konkordata. »*Novosti*« 12. XII. 1936.

O ekivane izjave obojice nadbiskupa, uskoro su se pojavile. Oni su podijelili uloge. Dr. Stepinac progovorio je na elno o Konkordatu, dok je dr. Bauer istaknuo pored svog gledišta i svoj stav prema kritici pravoslavnog episkopata.

Iz koadjutorove izjave, koja se pojavila na Badnjak 1936., izgleda kao da nije upoznat s autenti nim cjelokupnim tekstrom Konkordata, pretpostavljaju i jednu nemogunost da ili nije pro itao »Primedbe« pravoslavne crkve u kojima je i objavljen autenti an tekst, ili se zaklonio za takozvanu uredovnu tajnu. »*Jer, iako je možda ve nekim poznat njegov sadržaj, za predstavnike crkve on je još uvijek uredovna tajna obzirom na treće osobe*«. Nadbiskup Stepinac govore i o Konkordatu zalaže se za nj stoga što on ureduje odnose izme u crkve i države na najsigurniji na in. Me utim, teoretski govore i, nadbiskup kaže, da konkordat nije apsolutno potreban crkvi.

»O ito je naime, da crkva imade pravo na sredstva, koja su joj potrebna da postigne svoj cilj, htjela država ili ne. Znam doduše da e se u ovo doba anarhije i zbrke pojmove kogod uđiti, ili štoviše, zanijekati crkvi svako pravo da se razvija ... I protivnik koji nije posebno slijep od mržnje, mora priznati neosporivu injenicu, da postoji ve prije dvije hiljade godina u svijetu društvo, koje se zove crkva katoli ka. I protivnik mora priznati injenicu, da to društvo kroz sve to vrijeme vrši pravu legislativnu, sudsku i izvršnu vlast... Praktički su konkordati vrlo korisni. Pomo u njih se mogu zaprije iti mnoge teške nesuglasice izme u države i crkve. Pomo u njih se mogu utišati mnogi sporovi, možda ve nastali... Katoli ka crkva nikada se ne e i nikome za volju odre i svojih osnovnih prava, a napose ne prava na odgoj mladeži. I kada za to ne bi bilo ni jednog drugog razloga, dovoljan bi razlog za to bili porazni rezultati odgoja mladeži u zadnjih nekoliko godina, kad se je rukama i nogama pod uplivom masonerije nastojalo istrgnuti mladež ispod upliva katoli ke crkve.«⁴⁰

Na dan stare godine zagreba ki nadbiskup prima redovno izaslanstvo svoga kaptola i sve enstva, koje mu uo i nove godine prinosi dobre želje. Tada nadbiskup održi govor, u kome se doti e najvažnijih doga aja u minuloj godini i onih koji imaju uslijediti u slijede oj.

Tako je 31. XII. 1936., me u ostalim, nadbiskup Bauer progovorio i o Konkordatu, koji je upu en Narodnoj skupštini. Izjava je neobi no važna, jer izvjesnim detaljima otkriva zavjesu sa historijata Konkordata.

»Žao mi je — rije i su nadbiskupove — što ne mogu propustiti ovu zgodu a da ne spomenem jedan žalostan doga aj. Konkordat izme u Svetu Stolice i Kraljevine Jugoslavije, na kome se radilo i raspravljalo od 1922. godine, napokon je potpisana 25. jula 1935., a ponajviše nastojanjem Njegova Veli anstva blagopokojnog Aleksandra I., koii ie i meni svakom zgodom govorio kako je potrebno da se konkordatom odredi vjersko stanje katoli ke crkve u Jugoslaviji. Sada, kada je objavljeno da e Konkordat biti predložen na ratifikaciju u Skupštini i Senatu, ustadoše pravoslavni preuzvišeni epi-skopi te zauzeše neprijateljski stav protiv ratifikacije konkordata. Ovo nas katolike vrije a i jako boli. (Boli to ja e, što u konkordatu nema ni sjenke kakvog neprijateljstva protiv pravoslavne crkve. Katoli ka crkva nema ništa

⁴⁰ Nadbiskup-koadjutor o važnosti konkordata izme u crkve i države. »Jutarnji list« 24. XII. 1936.

protiv toga da i pravoslavna crkva dobije sve ono ega možda nema, a konkordat zajam uje katoli koj crkvi. Boli nas to ja e što ovaj neprijateljski stav tako odli nog tijela, kao što je episkopat, slabo pristoji uz op e želje svih poštenih Srba, Hrvata i Slovenaca, da se naše unutrašnje prilike na zadovoljstvo svih što prije srede. Stav pravoslavnog episkopata može izazvati samo nepoželjnu vjersku borbu, koju narod iz katoli ke crkve nikako ne želi.«⁴¹

Ova nadbiskupova izjava naišla je na vrlo mu an odziv kod srpskih jereja i arhijereja. S njihove strane jednodušno je podvu eno, da njima nije do toga da se u privilegijima izjedna uju s katoli kom crkvom.

Istdobno kako su objavljene »Primedbe«' pokušao je ministar unutrašnjih pcslova dr. Korošec da dode u kontakt sa srpskim patrijarhom Varnavom. Dr. Korošec je želio, da patrijarhu objasni kako on nema nikakvog u eš a kao ministar pri zaklju ivanju Konkordata, pa mu ni on nije znao teksta prije njegova potpisivanja. Me utim dr. Korošec nije nikako mogao da razgovara s patrijarhom. Jasno je bilo, u vlasti i u opoziciji, na strani branilaca Konkordata i njegovih protivnika, da e se razmahati strahovita dramatska borba, koje se ishod nije mogao predvidjeti.

Borba je zapo ela ve u januaru 1937., kad je nadbiskup Bauer sazvao katali ki episkopat na konferenciju. Glavna tema konferencije bile su »Primedbe i prigovori«, saop enje Svetog ahijerejskog sinoda i njegov Memorandum od 3. XII. 1936. U »Primedbama« se na osnovu l. 9 predloženog Konkordata, kritizirao i stav papinskog nuncija u Beogradu, za koga se utvrdilo da se dosad nije ograni avao samo na svoju diplomatsku misiju, nego da je taj djelokrug prekora io, obavljaju i dužnosti koje spadaju u djelokrug episkopata rimokatoli ke crkve u Jugoslaviji.⁴² Konferenciji je prisustvovao i nuncij Pellegrinetti. Ubrzo se saznalo, da su u diskusiji o Konkordatu, koja je bila veoma oštra i opširna, bili radikalno raspoloženi nadbiskup Šari i biskupi Srebrni i Carevi . Me utim, ipak je na kraju prevladalo umjerenije shva anje, da se protiv Svetog sinoda ne istupa u javnosti, kao ni protiv ostalih kritika. Rezolucija ove konferencije podvukla je 3amo da katoli ki episkopat konstatira da je Konkordat izme u Svetе Stolice i kraljevine Jugoslavije potpisana, te mirno eka njegovu ratifikaciju.

itav niz publikacija prethodio je diskusiji o Konkordatu u parlamentu. Jedna od prvih zapaženih brošura, koja je izazivala veliko negodovanje u vladinim kao i klerikalnim redovima bila je od Marka P. Cemovi a. državnog podsekretara u penziji, »Konkordat izme u Svetе Stolice i kraljevine Jugoslavije« 1937. Ovu je brošuru Državno tužištvo za grad Beograd zabranilo 3. II. 1937., kako to kaže sam pisac u dopuni ovoj publikaciji, u odgovoru na kritiku vladine »Samouprave«, s naslovom »Opet o Konkordatu«.⁴³ Ovu politiku i patriotsku kritiku uskoro je dopunila nau na analiza Konkordata, koju je izvršio profesor univerziteta dr. Mihajlo Ili , »Pred Konkordatom. Povodom zakonskog predloga upu enog Narodnoj skupštini«. Beograd 1937. U ovakovom duhu kre u se studije s kanonsko-crvenog stanovišta univerzitetskog profesora Sergija Troickoga. »Projekt jugoslovenskog Konkordata i važe i Konkordati«. 1936, »Neuspela zaštita konkordata«. Sremski Karlovci 1937.

⁴¹ Sima S'mi , Jugoslavija i Vatikan, 123.

⁴² Primedbe i prigovori. 37.

⁴³ Idem, 11-12.

i »Novi neuspeli pokušaj zaštite Konkordata«. Sremski Karlovci 1937. Svi su ovi natpisni potekli od pravoslavnih stručnjaka. Od strane katolika, među prvima pojavio se sa stručnom pravnim kritikom dr. Ivan Ribar, objavivši u »Brani u«⁴⁴ svoje predavanje održano na sjednici Advokatske komore, 30. XII. 1936., u kome je iznio kritiku analizu konkordata. Dr. Ribaru odgovorio je »Glasnik biskupije akova ke« (1937. br. 2), odakle je preštampana samostalna brošura »Advokatska kritika Konkordata« (Djakovo 1937.).

Od reda, iz svih ovih publikacija osjetilo se već u početku borbe, da je tekst Konkordata izazvao u najvećem dijelu javnosti ne samo zanimanje, nego i veliko iznenađenje, pa i revolt. Sinteza svega ovog ustalasanog uzbuđenja bila je u saznanju, da je u pitanju povreda državnog suvereniteta, narodnog jedinstva i ravnopravnosti, slobode savjesti i prosvjete, međuvjerske snošljivosti i mira. I stručnjaci kao i rodoljubi tvrdili su, da se s ovakvim Konkordatom povremeno uđu državni i narodni interesi, da je njime povrijeđen osnovni značaj ustavnih prava i vjerske ravnopravnosti, koja isključuje neke privilegirane vjerske prerogative. A te osnovne zakone i prava, prema jednodušnom shvatuju mnogih pravnika vrijedne su pojedine odredbe predloženog Konkordata. Po evši od samog početka, kojim se priznaje misionarska uloga katoličke crkve, kakvu ima samo u neznabužavanju i nekršćanskim zemljama. Smatramo se, da se time unizuje pravoslavni elemenat, koji katolička crkva smatra šizmatičkim, otpadnim. Jednako je to vrijedilo i za muslimanski elemenat, koji je ona smatrala nevjernim.

Vladina »Samouprava« morala je razviti osobito vještiju agitaciju, pošto se i u redovima JRZ stao da koleba pravoslavni elemenat. Od tada nije stalno polemiziranje s ilegalnim letom i brošurama, koje su svakodnevno nicali. Beogradska »Javnost« raspravila je pitanje Konkordata punim poznavanjem stvari, obuhvaćajući i cijelo problem. Naročito su se podvrgle analizi sve smetnje i teškoće, koje su se suprotstavile ratifikaciji Konkordata.

»Dok projekat Konkordata leži u skupštinskom odboru, pravoslavna crkva povela je ogromnu borbu protiv njegovog usvajanja. Što se pravoslavna crkva bori protiv takvog Konkordata sasvim je razumljivo, jer ona mora da brani svoje interese. Ali je teško shvatljivo da su državni organi mogli dopustiti da se u našoj državi danas pojavljuje vjerska borba, koju nisu dopuštale ni primitive srednjovjekovne države. Ma da ovaj projekat teže pogoda i suverena prava države, nego pravoslavnu crkvu, ipak se zbog oštrog stava 'koji je ova crkva zauzela protiv njega', može stvoriti uvjerenje, ako Konkordat bude u Skupštini odbačen, da je to u injeno zbog otpora pravoslavne crkve. Međutim, to za državu tako erne bi bilo dobro, jer bi time vjerski konflikt bio još samo pojava. Ako Konkordat nije dobar, država treba da ga odbaci iz svoje inicijative i radi zaštite svojih interesa. Da bi se stvar nepristrano izvela na istinu, država treba bar sada da uradi ono što je trebala ranije da učini, a to je: da odmah donese jedan opšti konfesionalni i interkonfesionalni zakon, u kome će biti, kao što je rečeno, detaljno razrađene odredbe o položaju svih crkava u našoj državi, prema načinu iznijetim u Ustavu. Kada se potom Konkordat bude smatrao u svjetlosti preciznijih propisa koji će važiti za sve crkve u našoj državi, tada će se još ijasnije vidjeti, da li je njegovo prihvatanje za državu moguće ili ne...«⁴³

⁴⁴ Sveska 12. 1936.

⁴⁵ M. Andjelković, Potreba odredene državne vjerske politike. »Javnost« 1937., 153-155.

Unato tome, što je utvr eno, da je u pojedinim državama koje nemaju Konkordata, ipak zašti ena katoli ka crkva, kao i sve ostale vjeroispovijesti, kao i državni interesi unutrašnjim zakonodavstvom doti ne zemlje, ipak pri svem tom katoli ka crkva insistirala je da se crkveni odnosi riješe ne pomo u zakonodavstva zemlje nego upravo Konkordatom. Upravo ova injenica kod mnogih je pobudila podsvjesnu sumnju prema nosiocima ove ideje kao i prema Vatikanu. Ovu bojazan još je više u vrstila analiza Konkordata, koja je uvjeravala pravnike i politi are, da je Konkordat takav kakav je pred Skupštinom, štetan za državne interese.

»On ne valja zato što katoli ku crkvu pušta i u školu i u ku u, i kod voljnih i nevoljnih, i na sudu i na putu, i svuda joj daje pravo kontrole, ma da država to pravo nije zadržala za sebe ni u jednoj ustanovi ili organizaciji katoli ke crkve.

On ne valja što utire put klerikalizmu sa kojim se nijedna zemlja nije usre ila.

On ne valja zato što katoli koj crkvi priznaje široka izuzetna prava i na taj na in joj stvara povlaš en položaj prema ostalim našim vjeroispovijestima.

On ne valja zato, što poti e ostale naše priznate vjeroispovijesti da se izjedna e u svojim pravima i privilegijama sa katoli kom crkvom i na taj na in, nožem pod grlo, prisiljavaju državu da ini ustupke svake vrste.

On ne valja zato što za našu zemlju nije politi ki da u današnjim prilikama tovari sebi i teret vjerskih razmirica.

, I najzad, on ne valja zato što je i duhom i slovom protivan ure enju današnjeg društva i u politi kom i u socijalnom i u ekonomskom pogledu. I mjesto da smanjuje prava crkve, on ih, naprotiv, pove ava i poti e i druge da to isto traže.

Pitanje ure enja odnosa sa vjeroispovijestima u našoj zemlji je pitanje od velikog državnog interesa. Zato i ovaj Konkordat treba promatrati sa gledišta države i njenih ciljeva. I promatran isto i samo sa toga gledišta treba ga odbaciti. A država ima pravo i dužnost da vjerske odnose u svojoj ku i, regulira shodno svome gledištu i svome dobru. Ter, dobro države na ovome svijetu je pre e od dobra svake organizacije. Država vodi svoju politiku i prema svima i svakome treba da je pravi na i podjednaka.«⁴⁶

U analizi samo naro itog, jednog detalja vezanog s Konkordatom ocrtava se u potpunosti njegov karakter kao i njegova struktura, koja upravo u ovome dijelu nije daleko i od jedne teške optužbe vezane s namjernom mistifikacijom. Naime, pitanje rješavanja slavenskog bogoslužja i njegova proširenja u Jugoslaviji, koje je bilo postavljeno na dnevni red ve na prvoj konferenciji hrvatskih biskupa novembra 1918., a onda predlagano u nizu rezolucija biskupskih konferencijskih ulazilo u projekte Konkordata od prvoga do posljednjega. Me utim ovako kako je to pitanje redigirano u dodatku u prilogu Konkordata, ono ustvari zna i posvemašnje ukidanje glagolizma u Jugoslaviji. Naime, u prilogu se kaže:

»Ova (tj. Sveta Stolica) potvr uje upotrebu staroslavenskog jezika (glagoljice) u svetoj liturgiji u opsegu i u formama priznatim od papa Lava XIII. i Pija X. svete uspomene. Sto se ti e prostiranja upotrebe glagoljice,

⁴⁰ Politicus, Glavne karakteristike našeg Konkordata. »Javnost« 1937., br. 9, 156-159.

Sveta Stolica se ne protivi da, u župama slavenskog jezika, biskupi, shodno svojoj savjesti i mudrosti mogu dopuštati upotrebu staroslavenskog jezika u svetoj misi, tamo gdje odgovara jednodušnoj želji vjernika. Biskupi e svaki put obavještavati Svetu Stolicu.«

U poglavlju »Sveta baština« pokazano je što treba da zna i dio ovoga priloga, »u opsegu i u formama priznatim od papa Lava XIII. i Pija X. svete uspomene«. Papa Lav XIII. izdao je u vezi s glagoljicom Tekst VIII. 1898. Decretales, a Pijo X. Acres de liturgie, 18. XII. 1906. Tim je dekretima bila glagoljica dozvoljena samo za one župe koje su mogle dokazati da je kod njih bila glagoljica u upotrebi neprekidno kroz 30 godina. Pokazano je da je tim dekretima bio zadovoljen car Franjo Josip, kao najstrašniji i najuporniji progonitelj glagoljice. I to stoga što je bio mali broj župa u glagoljaškim dijecezama, koje bi uslijed antiglagoljaške politike pojedinih biskupa imale uvijek popa glagoljaša, iza ije smrti se redovno* ubacivao pop latinski. Tako je u nekim izrazito glagoljaškim dijecezama, kao što je bila na primjer zadarska, taj kontinuitet bio prekidan. Uslijed toga, što nadbiskup Dvornik u Zadru nije htio pristati na te monstruozne dekrete, bio je prisiljen da predla ostavku, kako je to zahtijevao car, a caru su udovoljili Pijo X. i njegov državni sekretar Merry del Val.⁴⁷ I, sada, u prilog Konkordata 1935. Vatikan daje Jugoslaviji ono, protiv ega se prije tri decenija i više digao itav narod zajedno sa svojim sve enstvom, dok su uz papu branili ove dekrete samo crnožuta i klerikalna štampa, austrijska diplomacija i oni jugoslavenski biskupi, koji su stajali odano u službi Beča i Rima. Pored toga, kad se upozori i na daljni dio ovoga priloga da se povjerava biskupima, da »shodno njihovoj savjesti mogu dopuštati upotrebu staroslavenskog jezika u svetoj misi, tamo gdje to odgovara jednodušnoj želji vjernika, i da e »biskupi svaki put obaviještavati Svetu Stolicu,« — onda je time poja ana ograni enost mogu nosti upotrebe koju daju i onako ubita ni Decretales i Acres. Jer treba samo podsjetiti da e biskupi koji su se ve ranije izjasnili iz politi kih razloga za upotrebu glagoljice, (kao što je to pokazano 1925. u Rimu), po, »svojoj savjesti i mudrosti« naprosto odbiti takve zahtjeve,ako ih bude bilo, jer oni »mogu«, a ne moraju¹ dopustiti upotrebu staroslavenskog jezika. I to još uz jednodušnu želju vjernika, što e re i da je dovoljno nekoliko klerofašisti kih protivnika, koji e se lako na i, da se u župi ometa potrebna konkordatska jednodušnost. Da bi komplikacija bila što misterioznja i složenija, potrebno je da o tome, zna i u svakom pojedinom slučaju, biskupi obavijeste Svetu Stolicu, koja e dakako o tim pojedina nim slučajevima odlučivati.

U ovome je dakle suština ove izvanredno vješto podmetnute mistifikacije, ustvari jedne izrazite makijaže. Velisti ke podvale u injene nesumnjivo više ignorantima, nego sau esnicima na drugoj strani, koja je zaključila Konkordat.

Zna i da ono što su uspjeli da izvođe u pogledu slavenskog bogoslužja male države Crna Gora i Srbija u poletu, ali na smrt osu ena od svoga iskonskog neprijatelja, tek za nekoliko hiljada svojih katolika, nije mogla da uspije petnaest milijonska Jugoslavija s više nego jednom trećinom katolika. Dok je Strossmayer kao za etnik i dovršitelj crnogorskog konkordata 1886., a davnašnji inicijator za srpski koji je dovršen 1914., uspio na sasvim drugi način da precizira i utvrdi ovo steeno

⁴⁷ Vidi naprijed poglavlje X.

pravo, dotele je u jugoslavenskom Konkordatu, zapravo u njegovu Prilogu izvršena jedna podvala, naprosto stoga što je u episkopatu, koji je servirao Vatikanu antiglagoljaške rezerve, vladao duh sasvim suprotan pokojnom velikom biskupu.

»Kad bih trebao — moje su rije i — da u nekoliko rije i dam ocjenu i karakteristiku ovog Priloga, onda bih ovako formulirao: Prilog jugoslavensko-vatikanskog Konkordata su (za poznavaoca stvar.) nevjesto maskirani dekreti Svetе kongregacije Obreda od 1898. i 1906. koji su imali svoje posvećenje od strane Lava XIII. i Pija X. Uz njih je stao i Pijo XI. — samo se ne zna za iji ra un, kad je Austrija davno upokojena? Zar možda za interes politike Palazzo Venezia?«⁴⁸

Na milenijskoj razvojnoj liniji hrvatskog glagolizma ovo je najveća i najteža uvreda koju još više pojačava tragost hrvatske šutnje.

Bude li Konkordat ozakonjen, onda je hrvatski atrofiram glagolizam u pojedinim oazama osuđen na smrt od koje mu spasa nema. I to, u skoroj budunosti. Najstrahovitiji signum tempom naše političke nezrelosti: tko će onda da preuzme na sebe tu odgovornost pred sudom historije? Narod ili njegovi duhovni »pastiri«? Možda vlada? A koja? Tko će da izgovori na kraju trag na trilogije hrvatskog glagolizma: Tragedia e finita?«⁴⁹

Sve ovo dalo je povoda državnom tužiocu, da je i taj broj lista zabranio svojom odlukom (Kns 1296-28. II. 1937.), kako ne bi ove misli prodrije do italaca. Me utim to mu nije uspjelo, jer je u zasebno odštampanoj brošuri u ogromnom broju saznao svijet za ovu mistifikaciju. Kritika Konkordata, a i opće uznenirenje sve je više raslo.

U budžetskoj debati za 1937./38., krajem februara i po etkom marta, razmala se borba i u vezi s predloženim Konkordatom, iako još nije bio stavljen na dnevni red. Na sve ove prigovore u ime vlade odgovorio je tadašnji ministar socijalne politike Dragiša Cvetković, 27. II. 1937., tvrdeći da je vlada primila na sebe jedno naslijede prošlosti. Zato ona prima svu odgovornost za rješenje toga pitanja, neće dopustiti da o njemu rješava ulica i da ono bude predmet partijskih agitacija. Zato će o njemu rješavati Skupština, kad za to dođe vrijeme, kako to zahtijevaju osnovni interesi države i kako to traži ravnopravnost svih vjeroispovijesti.⁵⁰ Protiv Dragiša Cvetkovića i njegovih izlaganja govorio je bivši ministar Košta Kumanudi, koji je u stvari rezimirao već poznate razloge i opozicije kao i pravoslavne crkve.⁵¹

U Senatu je 17. marta 1937. prvi ustao da govoriti protiv Konkordata dr. Savo Ljubibrati s motivacijom da Konkordat ruši jednu, kopravnost vjera kao* i druga Ustavom zajamena prava. Dr. Ljubibrati osudio je dra Korošca, koji je izdao strogo povjerljivo naređenje, da se svim sredstvima zabrani i spriječi diskusija o Konkordatu. Dakako, tu prokonkordatsku taktiku imala je da provodi — policija i žandarmerija. Dr. Ljubibrati naročito je zamjerio dr. Korošcu i vladu koja dopušta da se plijene štampani religiozni govorovi srpskog patrijarha, »koji su prožeti osjećajima patriotizma, kršćanske ljubavi i zadahnuti nacionalnim duhom«.⁵¹

⁴⁸ Viktor Novak. Tragi na trilogija hrvatskog glagolizma. »Javnost« 1937., br. 9. 160-168.

⁴⁹ Sima Simić, Jugoslavija i Vatikan, 132.

⁵⁰ Sima Simić, Jugoslavija i Vatikan, 133-134.

⁵¹ Sima Simić, Jugoslavija i Vatikan, 134.

Uvjerenje protivnih strana u ispravnost njihovih gledišta dobivalo je u sve ogor enijoj diskusiji sve više na snazi. Objektive strane spremale su se za kona an obra un, koji se imao odigrati u Narodnoj skupštini. JRZ je ustrajno i partijski disciplinirano branila Konkordat kakav je predložen Narodnoj skupštini. Vodstvo JRZ željelo je da time pridobije jedan dio Maekovih pristalica klerikalaca, kako bi se njegova fronta u Hrvatskoj oslabila, a JRZ oja ala. Me utim, taj je ra un bio zasnovan na posve krivim prepostavkama. Nisu postojali nikakvi uslovi u Hrvatskoj za hipotezu da bi se i u sluaju ozakonjenja Konkordata episkopat angažirao za JRZ. To su najbolje pokazali petomajski izbori, i s jedne strane apstiniranje episkopata od izbora, a s druge njihovo aktivno u estvovanje na strani opozicije (Šarić, Srebrni).

Vlada je poduzimala sva moguća sredstva, da bi koliko toliko suzbila opoziciju protiv Konkordata. Vladini ljudi zauzimali su se ne samo kroz štampu i asopise za Konkordat nego su koristili i zborove, kao što je to već ranije inila i opozicija. Na opozicionim zborovima kritizirala se vlada i njena politika prema Vatikanu označujući i njenu popustljivost kao pravo narodno izdajstvo. Uopće je zavladalo uvjerenje, da tim Konkordatom ne stiže samo katolička crkva izvjesne prednosti, nego da se time juriša na bitne državne interese. U tom strahovanju bilo; je ne više potvrsnjeno i stihijski elementarnog, nego politički definiranog i formuliranog. Biološki problem jata, koje se instiktivno kupi u gomilu, kad ga napada kobac, kao da je prostrujo kroz krv i duh širokih slojeva. Ovo je bila stvarna suština psihoze, koja je zahvatila mase na proljeće 1937. Sve to nisu ni razumjeli ni osjetili mjerodavni faktori. Oni su smatrali, da je to samo jedan politički, opozicioni prkos, koji se izjavljava u protestima, kritikama i napadajima na one koji su Konkordat podnijeli Skupštini na ozakonjenje. Odatle odluka vlade da se silom žan armerijskog pritiska suprotstavi izvjesnim tendencijama. Ovo nije razumjela ni ona strana, za koju se vlada tako živo angažirala. Ni katolička episkopat, ni vatikanska Kurija, jer su sve to tumačili crkveno i politički iz uro enog pravoslavnog antagonizma, kao otpor jedne historijske nepomirljive suprotnosti Istoka prema Zapadu, ili kako su njihovi klerikalni komentatori ovu stvarnost prevodili u svojim napisima, kao izraz srpske hegemonije nad Hrvatima i Slovincima, nad katolicima. Kad su se stali javljati ogorčeni protesti i govoriti i u samim pravoslavnim crkvama o opasnosti koja prijeti pravoslavlju i narodu od tog Konkordata, nisu se mimošli ni slični napadaji na predstavnike Rimske Kurije u Jugoslaviji. Jasno su se ustalasali najskriveniji instinkti pozlijevi enih nacionalnih osjećanja i nazirali simptomi jedne nepoštedno vjersko-kulturne borbe, koju je klerikalna strana prenijela na izrazito politički teren. S time se strane s propovjedaonicama isticala nepravda koja se nanosi katolicima što im se ne priznaju ona prava koja su stekli pravoslavci svojim zakonom o srpskoj crkvi. Već i onako ranije psihološki pripravljen teren lako je raspalio strasti, povezane sa separatističkim shvatanjem krajnjeg ekskluzivizma u frankovluku, a s njime i klerikalizmu, iznose i pored dosta stvarnih i najmonstruoznije rekriminacije, koje je izmisljala bolesna fantazija političkih pokvarenjaštva. Sve to pod vidom pozljede vjerskih prava.

Na suprotnoj strani Konkordat je najednom upozorio itav jedan narod što je klerikalizam i od kakve opasnosti može da bude. Mjerodavni, ne pripravivši predhodno, još prije objavljivanja teksta Konkordata, javno mnjenje o potrebi dono-

šenja Konkordata, sada su bili potpuno nemo ni da svojim sredstvima, a i onako sumnjivim i kompromitiranim autoritetom.⁵¹ zaustave ustalasanu poplavu ili barem da je pravilno kanaliziraju, štoviše, i onda kad su se ve naslu ivali potmuli udarci prijete e erupcije, nije se mislilo druk ije riješiti to pitanje nego s jednom parlamentarnom ve inom, koja se iskalupila najordinarnijim korumpiranim na inom, predobijanjem pojedinaca izvan JRZ kao i pokolebanih unutar JRZ na na in, koji je jedinstveno neparlamentaran, ili tipi an za predstavnike tadašnjeg režima. I pare i položaji, kao i raznovrsna obe anja, imali su svoj neizostavni u inak. Sve se to na sve strane rasipalo kako bi, što re e kardinal Pacelli »uzvišeni knez namjesnik ostvario Konkordat u svoj njegovoj potpunosti«. Vladäj⁵²oj JRZ trebao je Vatikan, trebao je Konkordat kako bi se pot injavanje naroda još potpunije izvršilo. Vatikan je takovoj politici jugoslavenskih vlada dao svoju najširu potporu.

O potpunoj otsutnosti najmanjeg razumijevanja ovih psiholoških osnova cijelog problema, svjedo e dva povjerljiva vladina raspisa nadležnim podre enim vlastima. Jedan je od strane Predsjedništva Ministarskog savjeta (Politi ko odjeljenje. Pov br. 158, 29. IV. 1937.), upu en svim sreskim na elnicima, ispostavama, komesarima policije i upravi policije.

»Po naredbi Nj. Svetosti Patrijarha upu eni su pozivi pravoslavnom sveenstvu, da daju obavještenje protiv projekta zakona o Konkordatu sa Vatikanom. Potrebno je da obratite pažnju na takvu agitaciju i shodnim mjerama bilo utje ete na same pravoslavne sve enike, bilo na narod, i sprije ite širenje vjerske netrpeljivosti i onemogu ite narušavanje vjerskog mira.

Kritika Konkordata kako se dosad vršila apsolutno je neopravdana i lišena svakog ozbiljno? osnova. To e se uskoro pokazati kad bude po eli diskusija u Narodnoj Skupštini.

Kad su regulirani odnosi sa pravoslavnom crkvom i sa muslimanskom vjerskom zajednicom nemogu e je ostaviti neregulirane odnose sa katoli kom crkvom koja broji u Jugoslaviji nekoliko miliona pripadnika.

Konkordat apsolutno ne tangira prava srpske pravoslavne crkve, i uop e on se ni najmanje ne ti e pravoslavnoga dijela našega naroda. On se odnosi samo na katoli ku crkvu i njen odnos prema našoj državi, a samo sprove enje Konkordata ostaje u rukama naše državne vlasti i državnih organa.

Prema tome od novog Konkordata ne može biti nikakve štete za Srpsku pravoslavnu crkvu ni za gra ane pravoslavne vjere, ni za našu državu, naprotiv on sadrži mnoge korisne odredbe koje ja aju autoritet naše države i njenih pretstavnika.

Molim da ovome pitanju posvetite vašu pažnju i izvjestite me o stanju stvari kao i o onome što vi budete poduzeli. ...«

Ministar policije, dr. Korošec, u svom je raspisu skrenuo pažnju podre enim organima, kako se po narodu agitira, da se u Beograd šalju deputacije, koje imaju da mole na visokim mjestima, da se Konkordat s Vatikanom ne primi. »Molim da na pogodan na in djelujete, da se ovakva agitacija sprije i i odašiljanje ovakvih deputacija onemogu i. Ako to ne bi uspjelo, o polasku deputacije treba najhitnije izvjestiti Ministarstvo i Upravu Grada Beograda«.⁵²

Saznalo se, da su u Hrvatskoj zauzeli prema Konkordatu negativan stav Samostalni demokrati na Konferenciji Izvršnog odbora 24. i 25. I. 1937., koji su bili sastavni dio SD koalicije. Ta injeniaca je svakako uveliko otežala situaciju vlade.

⁵² Sima Simi , Jugoslavija i Vatikan. 135-136.

pošto se jedan znatan faktor u hrvatskoj opoziciji tako je izjasnio protiv Konkordata. U rezoluciji se reklo, da se kraj neriješenih nacionalnih i socijalnih pitanja pojavljuju u tom kaosu i vjerska pitanja. Konkordat sklopljen između Vatikana i Jugoslavije za vrijeme diktatorske vladavine sad se upotrebljava za ružnu harangu pravoslavnih, koja se veže za najautoritativnija mesta protiv katolika na jednoj strani, dok na drugoj strani poslanica katoličkih biskupa preporučuje fašističkoj ure enje države.⁵³

Pored toga, predsjednik Samostalne demokratske stranke, Adam Pribićević, uputio je Srbinima, članovima stranke, jedno pismo, u kome je zauzeo negativan stav i prema Konkordatu, vlasti ali i pravoslavnoj crkvi. Odatile vika na to pismo sa svih strana. Tu, u pismu, Pribićević odsjeća tvrdi, da Konkordat nije dobar ne samo za pravoslavne nego ni za katolike. U vrijeme, dok je bilo u Jugoslaviji demokracije, nije se mogao zaključiti konkordat.

»Pregovori za sklapanje Konkordata počeli su još za života pokojnog kralja. On sam želio je da se taj posao svrši i držao je to za svoje veliko djelo. Vlada diktature ratuju i s demokracijom i otučiši se od nje tražila je oslonac kod svih reakcionarnih snaga u zemlji i vanje, pa i kod vodstva sviju crkava. Tako je i s ovim Konkordatom... Ako Konkordat ne valja, za to je kriva i vlasta Boška Jevtića i Milana Stojadinovića... Me utim, baš ovi koji su veli ali diktaturu i bili papu a svake vlade, koju je rodila diktatura, šire me u Srbe proglaše, u kojima zbog Konkordata svaljuju krvicu na sav narod katoličke vjere, sasipaju na njih pljesak grdnja i razdražuju Srbe, kako im oni hoće da uzme ime i vjeru... Protiv ovoga razdraživanja pravoslavnih na katolike mi moramo odlučiti i svoj glas... Ne damo da otrov mržnje razjeda (državu) i rastu i iznutra, pa da se raspe, na prvi jak udarac, kao rasušeno bure. Ko je junak neka se bori protiv onih, koji su Konkordat sklopili, a ne protiv naroda katoličke vjere, koga su kod ovog posla pitali koliko i mene i svakoga od vas. I pravoslavni i katolički narod bio je kod toga posla devete peči žarilo... Jer ne treba zaboraviti i na ovo:

im je narodu bila oduzeta sloboda i pregažena demokracija, i pravoslavni crkveni velidostojanstvenici pohitili su da pravoslavnom narodu okrnje njegova vjekovna prava u crkvi, koja smo izvojevali u teškoj borbi s tuinskom vlasti... U to i se otima i krade. A to je, u politici: nesloboda. Da je bilo slobode štampe, zabora, pretresanja sviju opnih pitanja, izbora, ne bi došlo do krvnjenja narodnih prava u pravoslavnoj crkvi ni do ovoga Konkordata... Ne prijeti, dakle, opasnost Srpsku i pravoslavlju od bijednog kaka i mi naroda katoličke vjere, već od onih, koji su nam svima oduzeli slobodu...«⁵⁴

Ovakvo mišljenje nije bilo vezano samo na Samostalne demokrate. Ovako je rezonirao veliki broj hrvatskih katolika, a naročito hrvatske katoličke inteligencije. Uskoro se iz svoga rezerviranog staja javio i dr. Matko, koji je dao izjavu dopisniku »Kuryera Waršawskog« (2.V. 1937.), u kojoj je za Konkordat pokazao potpunu nezainteresiranost, jer je to »pitanje za nas indiferentno, jer Konkordat zaključuje Vatikan sa srpsko-pravoslavnom vlastom, a ne sa katoličkim stanovništvom Hrvatske.«⁵⁵ Na ovu izjavu se nije uznemirio episkopat. Jer, i drugi Matko kao i episkopatu bile su pred očima druge povoljnije situacije, kakve je zamisljao u emigraciji Ante Pavelić.

Sve ovo je osobito dobro došlo predstavnicima opozicije u Srbiji, koja je cijelo konkordatsko pitanje veoma vještice iskoristila protiv vlasti. Šef Zemljoradničke stranke Jovan M. Jovanović jednako se negativno držao.

⁵³ Sima Simić, Jugoslavija i Vatikan, 138.

⁵⁴ Zasebno odštampano kao letak.

⁵⁵ Sima Simić, Jugoslavija i Vatikan, 139.

»Konkordat kakav se nalazi danas pred Parlamentom — rije i su Jovanovi eve — protivan je osnovnim na elima jednakosti i slobode vjeroisposti. On je, pored toga, protivan mnogim zakonskim odredbama koje još stoje na snazi, u Jugoslaviji. On je nenarodni, jer su ga radile dve diplomatije bez znanja onih kojih se najviše ti e. Ovakvi ugovori kakav je Konkordat moraju se raditi na punoj svetlosti dana i uz sodelovanje najšire javnosti. Sadanje narodno predstavništvo nije ovlašteno za ovakve stvari kaka je ova... Za ure enje odnosa crkve rimokatoli ke u Jugoslaviji jesu i Srb i Hrvati i Slovenci, ali malo tko na ovaj na in i pod ovim uslovima; nitko nije pitan i nitko saslušavan iz samoga naroda, a Konkordat se najviše ti e baš naroda po obavezama koje mu ovaj -nesretni Konkordat ima doneti, ako bude postao zakon. Konkordat treba da bude zakon za versko stišavanje, umirivanje i zbližavanje u Jugoslaviji — a ovako on može postati podstrek za borbu me u pravoslavnim i katolicima. Ovako on može i ho e štetiti i državi i narodu pa i verama koje propovedaju mir, slogu, ljubav i bratstvo medu narodima.«⁵⁶

Patrijarh Varnava kao i velik dio pravoslavnog episkopata, dobro su uo ili da znatan dio opozicionih politi ara koristi njihov na elan stav protiv Konkordata u izrazite partijsko-politi ke svrhe. Da se ograde od svih takvih politi kih tendencija, izdato je jedno saop enje Svetog arhijerejskog sabora 26. V. 1937., koje je imalo biti autenti an tuma stava pravoslavne crkve.

»Sveti arhijerejski sabor srpske pravoslavne crkve konstatuje, da je pitanje projekta konkordata, parafiranog u Rimu 25. jula 1935. godine izme u kraljevine Jugoslavije i Vatikana, izazvalo veliko i široko interesovanje kod našega naroda u zemlji, pa i u inostranstvu. U tretiranju ovog krupnog i delikatnog pitanja pojavio se ve i broj na elnih, stru nih i objektivnih pismenih radnji, koje mogu korisno poslužiti pravilnom, pravi nom i celishodnom rešenju pitanja. Ali. u vezi sa ovim pitanjem pojatile su se izvesne nena elne, jednostrane radnje, koje imaju li ne, partijsko-politi ke, pa ak i zajedljive tendencije, što je za duboko žaljenje.

Sveti arhijerejski sabor na elu s Niegovom Svetom u Srpskim Patrijarhom, kao najviša crkvena vlast, odredio je jasno i odlu no stanovište Srpske pravoslavne crkve u pitanju spomenutog projekta konkordata u svome memorandumu od 5. decembra 1936. godine, koji je uz prilog »Primedaba prigovora na projekat« podnesen Gospodinu Predsedniku vlade.

Sveti arhijerejski sabor i ovom prilikom izjavljuje, da Srpska pravoslavna crkva nepokolebljivo i jednodušno ostaje na svom ve odre enom i zauzetom stanovištu u pitanju spomenutog projekta Konkordata i da se najodlu nije ogra uje od svih onih radnji koje su se pojatile, ili se budu ubudu e pojavljuvale sa li nim, partijsko-politi kim ili drugim nena elnim tendencijama, koje ne mogu imati mesta u iednom ozbilinom na elnom pitanju, kao što je pitanje spomenutog projekta Konkordata.⁵⁷

Ovu deklaraciju Svetog arhijerejskog sabora uz patrijarha Varnavu potpisala su petorica mitropolita i trinaestorica episkopa.

Me utim, stvari su po ele dobijati misteriozno-tragieni obrat u vezi s fatalnom boleš u srpskog patrijarha, koja je na kraju imala i svoj tragi an kraj. U svijet

⁵⁶ Sima Simi , Jugoslavija i Vatikan, 139.

⁵⁷ Sima Simi , Jugoslavija i Vatikan. 139-140.

je puštena vijest da patrijarh boluje od otrovanja, ije porijeklo vodi k neprijateljima njegovim i pravoslavne crkve. Psihoza je zauzela opasne razmjere, koje su stale zahvaati ne samo prost i neuk svijet, nego je i inteligencija uveliko podlegla toj psihozi uslijed sumnjivih simptoma patrijarhove bolesti.

I baš u tome trenutku ovakve zatrovane atmosfere, odlučio se predsjednik vlade dr. Milan Stojadinović da pristupi diskusiji u samoj Skupštini o tom pitanju. Da bi ublažio ovu zategnutost, predsjednik je zatražio od Vatikana izvjesna obavještenja o pojedinim lanovima Konkordata, koji su bili naročito napadani, kako bi jednim autentičnim komentarom presjekao diskusiju o nejasno izraženim na elima. Međutim Vatikan je uputio predsjednika vlade na apostolskog nuncija u Beogradu Msgr. Pellegrinettiju da mu da potrebna obavještenja. Nuncij je to učinio, ali je vješt izbjegao da da mišljenje o onim najznačajnijim stavovima, kao i o onima koji su došli u sukob s državnim Ustavom, te onima koji negiraju princip vjerske ravnoopravnosti. U tim se objašnjenjima nisu dodirnuli lanovi o vjerskoj misiji, razgradnji enju biskupija, agrarnoj reformi, laicizaciji nastave, vjerozakonskim zakladama, patronatu, K. A., vojnom ordinarijatu, mješovitim braku i pitanju glagoljice.

Popratno pismo predsjednika vlade, kojim je uputio ova objašnjenja apostolske nunciature u Beogradu Narodnoj skupštini (7. VII. 1937.), dalo je konačnu inicijativu za diskusiju u Narodnoj skupštini im bude Skupštinski odbor prostudirao ova objašnjenja. Svakako je karakteristično, da se iz objašnjenja apostolske Nunciature vidi, da su neke toke ušle u Konkordat, koje nije tražila Kurija nego jugoslavenska vlada.⁵⁸

Ovom prilikom, predsjednik vlade saglasio se s prijedlogom partijskih drugova da se doda prijedlogu Zakona o Konkordatu, koji je imao dva lana, još i jedan treći. Taj treći lan trebao je da ublaži otpor pravoslavne crkve. Ovaj treći lan glasi: »Imajući u vidu načelo ravnopravnosti vjeroispovijesti proklamirano u lanu II. Ustava, ovlaštuju se Ministarski savjet, da na prijedlog Ministra pravde, može, na prijedlog nadležnih organa dotičnih vjeroispovijesti i po sporazumu s njima, putem uredbe sa zakonskom snagom, dati i drugim, zakonima priznatim vjeroispovijestima, prava i povlastice, koja su data ovim Konkordatom rimokatoličkoj crkvi, a u granicama u enja i tradicija i stvarnih potreba dotičnih vjeroispovijestima«.⁵⁹

Ovakvim nesumnjivo malo na elnim, a više korumptivnim sredstvom, želeći da pridobije pravoslavnu crkvu kako ne bi pravila više pitanja od ovakvog Konkordata, Narodna skupština imala je da potpuno klerikalizira državu, kako bi spasila Konkordat, zadovoljila sve crkve, uglavilju »ravnopravnost« vjeroispovijesti i tako dopustila i ostalim vjeroispovijestima da gaze po suverenitetu države. Prava Civitas Dei u kompromitiranom obliku JRZ-e.

Još prije početka diskusije o Konkordatu u Narodnoj skupštini pojavile su se neke publikacije koje su bile zapažene ne samo od javnosti nego i od državnih tužilaca. Pored njih i jedna anonimnog pisca s vladine strane »Konkordat i kritika Konkordata«. (1937.). Ovu je brošuru toplu preporučio sam predsjednik vlade poslanicima prije diskusije. Dakako, ona nije doživjela sudbinu knjige publiciste Sime

⁵⁸ Sima Simić, Jugoslavija i Vatikan. 195-199.

⁵⁹ Sima Simić, Jugoslavija i Vatikan. 199.

Sirnica »Jugoslavija i Vatikan« (štampana u Zagrebu 1937.), koju je državno tužišto u Zagrebu zabranilo 15. VII. 1937. kao i brošuru episkopa Platona »I opet o Konkordatu. Pravoslavno gledište na ovo pitanje«. (Sremski Karlovci 1937.)) i u Leskovcu štampana knjiga »Jedan problem. Osnovi kompetencije i odnosi države i crkve u vezi s Konkordatom«, koja pripada publicisti Sreti Miloševi u.

Kako je pisac vladine knjige »Konkordat i kritika Konkordata« nastojao da obeskrjepi moje gledište o komkordatskom prilogu u vezi s pitanjem proširenja i uvo enju glagoljice, za koji sam pokazao da je prava mistifikacija, bio sam prisiljen da i ja napišem novu raspravu odgovaraju i doti nom anonimnom piiscu. Tako je nastalo »Poglavlje o glagoljici«, objavljeno u »Javncisti« i odštampano zasebno, a jedno i drugo od državnog tužioca zabranjeno.

Prema analizi teksta vladine knjige utvrdio sam da taj anonim može biti samo Msgr. Niko Moscatello¹, savjetnik Jugoslavenskog poslanstva pri Vatikanu i glavni ekspert pri stvaranju i zaklju ivanju Konkordata. Msgr. Niko Moscatello poslije svega izloženoga analiziranoga priloga i dalje je uporan i tvrdi da je pitanje glagoljice doista najpovoljnije riješeno. On kaže:

»Mirne duše možemo kazati, da rješenje ovog pitanja, kako ga donosi naš Konkordat zna i doista epohalan preokret. Po prvi put u historiji Sveta Stolica diže ruku s tog pitanja i njegovo ure enje prepušta nama samima, tj. našim katolicima. U Konkordatu Sveta Stolica ne samo što je potvrdila upotrebu glagoljice ondje, gdje je ona još sa uvana, nego je dozvolila, da naši biskupi mogu tu privilegiju proširiti na cijeli teritorij države, ak i ondje gdje nema nikakva traga o upotrebljavanju glagoljice u prošlim vremenima. Jedini uslov za to je, da to traže jednodušno vjernici ma i jedne same župe.«⁶⁰

Me utim ranije pokazana analiza ovog Priloga pokazuje da su sofisterije Nika Moscatella imale da posluže svrsi da zamagle jednu neistinu kako bi je prikazale kao istinu.

»Decretales« Lava XIII. i »Acres« Pija X., dva dekreta Rimske Kurije, koji su imali da uguše u Austriji glagoljicu, daju se sada Jugoslaviji, kako konkordatski prilog kazuje »u opsegu i formama priznatim od Lava XIII. i Pija XI. svete uspomene«. A opseg i forme priznate od Lava XIII. i Pija X. jesu samo »Decretales« i »Acres«. O tome ne može biti nikakove sumnje. U mojoj studiji »Poglavlje o glagoljici« vidi se da je Msgr. Moscatello ustvari eksponent najprije Rimske Kurije, a tek onda viade, koja u svom neznalaštvu prima ovakav prilog Konkordata i povjerava se stru njaku, koji je obvezan crkvenom disciplinom drugom kontrahentu. Da i nije formalno u estvovao Msgr. Moscatello u sastavljanju ove vladine knjige, njegove su misli i itava argumentacija, kakvih je od njega primila i usvojila nasilni ka vlada Milana Stojadinovi a.

Uostalom ovo moje gledište u vezi s kritikom Priloga dijelio je i stari glagoljaš i sve enik don Frano Ivaniševi . Kao najbolji poznavalac toga problema i u esnik u toj borbi prije tri decenija, on i najteže optužuje stvaratelje Konkordata. Don Frano Ivaniševi dao je tome izraza u jednome pismu, koje je uputio u Rim Msgr.

⁶⁰ Konkordat i kritika Konkordata, 95-96.

Moscatellu 7. VIII. 1937., dakle tri sedmice iza moga lanka s kojim se i don Frano Ivanisevic posve slozio.

»U prilogu o glagoljici — rije i su don Ivaniševi a — po inila se golema pogriješka, na koju, dozvolite mi Pre asmi da Vas ovim redcima ozbiljno upozorim.

Kako su, molim Vas, smjele u i u ovaj Konkordat odredbe Kongregacije od 5. augusta 1898. i 18. decembra 1906., kad se o ito znade da su one bile narinute Rimskoj Kuriji od peštanske i be ke vlade kao neki okovi *da se uporaba glagoljice sto više ograni i, gotovo onemogu i, u nekim našim slavenskim krajevima?* To su naši biskupi prije rata u više prigoda priznali. Ne samo be ka i peštanska vlada, po svojoj nama neprijateljskoj politici, nego isti tadanji car Franjo Josip li no se zalagao pismenim putem kod pape u Rimu, a usmeno kod naših biskupa Naki a, Mahni a, Raj evi a i drugih, da glagoljici zametne trag. Proti toj odluci Be a i Pešte mi smo se u Splitu i po itavoj Dalmaciji i Istri žestoko borili, kako vam je poznato punih 20 i više godina pod vodstvom blagopokojnog Mgr. Buli a proti tim dekretalima, koji su nosili u sebi ljuti žalac proti glagoljici, možda najlju i u itavoj njezinoj borbi od tisu u godina, od Grgura Ninskog do danas. Pa kako, molim Vas, Pre asni, da narodna jugoslavenska država aktom Konkordata, po svojim narodnim predstavnicima u Skupštini i Senatu sankcionira ono što je be ka vlada u svoje vrijeme nametnula ne iz vjerskih nego politi kih nam neprijateljskih razloga? Mene je silno za udilo i zgrozilo kad sam opazio u prilogu o glagoljici onu stavku: »Potvr uje se upotreba staroslavenskoga jezika (glagolice) u svetoj liturgiji u obimu i formama priznatim od pape Lava XIII. i Pija X. svete uspomene.« Dakle u smislu »Decretala« od 5. VIII. 1898. i 18. XII. 1906. *Novi okovi staroslavenskom jeziku u novom obliku, u novoj jugoslavenskoj državi 1937. godine po receptu be ke vlade iz godina 1898. i 1906.* Mene je ovo zgrozilo, opet Vam ponavljam, Pre asni, pa Vas vru e molim, da nadele ovoj teškoj rani lijeka, ukoliko je mogu e prije debate u Senatu. Istina je, u drugoi stavci Priloga derogira se donekle ta stavka, jer se prepušta biskupima da shodno svojoj savjesti i mudrosti mogu proširiti uporabu glagoljice, ali izgleda uvijek kao Dolazna to ka i mjerodavna norma u »obimu i formama« priznatim od Pape Lava XIII. i Pija X. To mi nije jasno i nahodim se u ne maloj neprilici, jer kako da ja kao lan Senata eiasuiem za ovaj obim i formu, proti emu sam se borio za dva decenija kao lan Splitskog odbora?

Pri ovoj to ki prigovori g. dr. Novaka, koji su Vam poznati za sigurno sasma su opravdani. Ja sum kako -vidite u ovomu, otvoreno Vam k"žem, potpuno suglasan s njijne. Zloudesni Decretales iz godine 1898. i 1906. nisu smjeli biti niti imenovani u ovom Konkordatu a kamo li izneseni kao neki mjerodavni kriterij za prova anje i proširenje staroslavenskog jezika u našoj kraljevini. Druga su vremena, druge su prilike, drugim kriterijima, Pre asni Gospodine, treba suditi položaj 1937. godine napram 1898. i 1906. godini. Da se pobliže upoznate sa prilikama tih godina u kojima je glagoljica izražavala ljutu borbu dostavljam Vam na dar moju knjižicu »Pobjeda glagoljice kroz tisu ljetnu borbu« koja pruža vjerodostojnih savremenih podataka. Vjerujte mi, Pre asni, da mi je žao, što ne u mo i odlu no zagovarati ni mirnom dušom glasovati za ovakav Konkordat, ako se ne nade jedan astan izlaz, koji ne e poniziti ni dostojanstvo Rimske kongregacije, ni ugled naše države u Senatu; u protivnom slu aju ja mislim prije glasovanja u mojoj govoru, do em li do rije i, sve ovo istaknuti, ograditi se i žigosati ovu stavku

o »obimu i formama«, jer u njoj nazrijevam novu zamku velikoj misiji staroslavenskog jezika u Slavenstvu.

Ja sam na ovu okolnost upozorio gospodina predsjednika vlade dr. Stojadinovi a koji -mi je uputio sekretara Stojkovi a sa Ministarstva inostranih poslova da ga o tome obavijestim.⁶¹ G. Stojkovi mi je kazao da se nejasne to ke mogu diplomatskim putem dati razjasniti pošto se tekst Konkordata ne može mijenjati nego prihvati ili odbiti, što bi za ovo zadnje bilo neugodno za državu i crkvu ... Po mojem dubokom uvjerenju trebalo bi svakako izbjegnuti ili ublažiti onaj žalac o »obimu i formama« izjavom kao da su te odredbe iz godine 1898. i 1906. bile mjerodavne za ondašnja vremena, a ne za danas; a za proširenje glagoljice da se ne traži broj ana »jednodušnost« nego želja »ve ine« pu anstva. Ina e e neprijatelji glagoljice, a takovih imademo možda nažalost i kod nekojih naših biskupa, svakojako tuma iti ovu stavku na štetu staroslavenskog jezika. Bilo bi stoga uputno neka Sveti Stolica Vašim posredovanjem izdade kratku izjavu poput komentara ili deklaracije kako se ima shva ati ova stavka. Ja sam se usudio jednu takvu deklaraciju sastaviti i priložiti Vam je u ovom pismu⁶² pa Vas, Pre asni toplo molim da se osvmete na ovo pitanje i prihvate ovu ili prona ete neku sli nu izjavu, koja e umiriti amošnje uzbu ene duhove i meni olakšati da mirnom dušom glasujem za predloženi Konkordat koji smatram da je zasada potrebit obzirom na više interesu crkve i države . . .«

Stari don Frano Ivaniševi mnogo je bio naivan, jer je vjerovao još uvijek i nadao se da, u vezi sa svojim strahovanjem, može iz Rima da stigne povoljan odgovor. Vjerovao je on u jednu utopiju, kako sam mu ja rekao i objasnio o prvom našem sastanku septembra iste godine u Splitu, uvjeren, da na to ne može do i odgovor naprsto stoga, jer je iza stilizacije Priloga stajala puna mistifikacija tendencija. T. j. da se ne da, nego da se uzme i uništi, pomo u neznanja, nesavjesnosti i neskrupuloznosti odgovornih inilaca, koji su se oslonili na eksperta, odanijeg Vatikanu nego Jugoslaviji. A upravo na ovoga eksperta, stilizatora ovog Priloga, obra a se don Frano Ivaniševi za pomo u toj stvari. Me utim, pismo i sugestije don Frana Ivaniševi a ostale su glas vapiju eg u pustinji. Zna se i zašto. Ovim je i obilježena uloga Msgr. Moscatella, tajnog komornika Njegove svetosti pape.⁶³

Predsjednik ministarskog savjeta i ministar vanjskih poslova dr. Stojadinovi održao je pred odborom za Konkordat u Narodnoj skupštini 8. VII. 1937.

⁶¹ Bilo je to još daleko prije 27. aprila, kad je nuncij dao poznatu notu. u kojoj nije bilo objašnjenja o glagoljici. Ni slova! Zna se i zašto!

⁶² Deklaracija. Na želju kraljevske vlade kraljevine Jugoslavije u Beogradu, a u odnosu Priloga Konkordata i stavke o pouabi proširenja staroslavenskog jezika asti se Sveti Stolica ovim izjaviti da odredbe Svetе Kongregacije sadržane u dekretima 5.* VIII. 1898. i 18. XII. 1906. priznatum od papa Lava XIII. i Pija X. u pogledu obima i forme uporabe glagoljice, jesu op ente prirode, koje su se osobito smatrале potrebite za prilike katoli ke crkve ondašnjih vremena, do im uspostavom nove države kraljevine Jugoslavije 1918. nastupile su za katoli ku crkvu nove proširene granice i nove prilike, prema kojima Sveti Stolica ovim izjavljuje, da su katoli ki biskupi — kako je istaknuto i u drugoj stavci re enog Priloga — uoblašteni. shodno svojoj savjesti i mudrosti, proširiti uporabu glagoljice u pojedinim župama svojih dijeceza u sporazumu sa Sv. Stolicom a na želju ve ega dijela pu anstva.«

⁶³ U vezi sa moja dva lanka o glagoljici pisao mi je 25. VII. 1937. jedan biskupski vikar i prepozit kaptola, medu ostalim i ovo: »Mnogo Vam zahvaljujem na Vašem cijenjenom pismu i na poslatim mi radnjama o glagoljici, koju Vi Vašom velikom spremom i poznavanjem prilika branite. Slava Vam! Na žalost u našem episkopatu ve ina je dapdanu biskupa latinaša koji su protivnici hrvatskog jezika u bogoslužju, u obredima i staroslavenskog jezika u misi-liturgiji. U tom pogledu danas stojimo gore. negoli smo ikad dosad stajali.«

govor zalažu i se veoma opširnom argumentacijom za prijedlog zakona o Konkordatu izme u Jugoslavije i Svetе Stolice. Stojadinovi je tvrdio, na zgražanje protivnika Konkordata da »tek novi Konkordat ima u stvari da ustanovi ravnotežu i ravno-pravnost sve tri vjere« u Jugoslaviji. U nizu svojih argumenata Stojadinovi je poveo ra una i o mišljenju ustaške emigracije, koja e eventualno odbijanje Konkordata uzeti za efikasno propagandno sredstvo.

»Katolika ima raširenih po elom svetu. Ima velikih država isto kato- li kih. Šta e se tamo re i za nas, šta e se tamo misliti o nama ako mi ne budemo hteli da rešimo katoli ki zakon u našoj državi? A da ne govorim još i o tome: kakvo li bi tek strahovito oružje dali u ruke hrvatskim separatistima koji žive u inostranstvu da objave elom svetu: Narodna skupština je odbila Konkordat, (burno odobravanje) jer se on ti e katolika, a ve ina katolika su Hrvati. (Ponovno freneti no pleskanje). I zato što smo Hrvati, zato nema Konkordata! Prema tome za nas, re i e oni, nema pravde u Jugoslaviji! O, kako bi to bilo divno sredstvo za separatisti ku agitaciju. (Pljeskanje i odo-bravanje). Mi to zadovoljstvo, gospodo, nikako ne smemo u initi separatista i neprijateljima naše države. Ne smemo ni mi sa desnice, ni vi sa levice.⁶⁴

17. jula podnijeli su skupštinski odbori za prou avanje Konkordata svoje izvještaje plenumu Skupštine.

Dok je izvještaj ve ine predlagao prihva anje zakonskog prijedloga bez ikakvog naro itog obrazloženja, dotle je izvještaj manjine, predlagao odbijanje takvog Konkordata, iako se na elno složio da je za reguliranje odnosa katoli ke crkve sa državom potreban Konkordat izme u države i Svetе Stolice, »u interesu me u-vjerskog mira i dobrih odnosa izme u crkve i države«. Me utim, »potpisani predstavnici klubova nalaze da podnijeti prijedlog Konkordata od 25. jula 1935., koji je vlada Milana Stojadinovi a podnijela Narodnoj skupštini na odobrenje ne odgovara bitnim državnim i nacionalnim interesima i noisi u sebi klice sukoba izme u pojedinim vjeroispovijesti s jedne i države i Svetе Stolice s druge strane«.⁶⁵

Sjednica Narodne skupštine bila je zakazana za 19. VII. 1937. Dan ranije održali su klubovi, naro ito JRZ i JNS svoje sjednice i donijeli na elni stav za debatu. Iz JRZ bilo je nekoliko poslanika isklju eno, me u njima i dr. Voja Janji , koji se izjasnio protiv Konkordata. JNS, iji su predstavnici ustvari bili za etnici upravo ovog Konkordata, dopustila je svojim lanovima slobodu opredjeljenja u toku same debate.

Po etak diskusije bio je vezan s vijestima o predstoje oj smrti srpskog patrijarha Varnave. Za isti dan (19. VII.) pozvao je arhijerejski namjesnik za grad Beograd preko novina gra ane na molepstvije u Sabornu crkvu, odakle e litija kre-nuti kroz grad u Savina ku crkvu na elu sa cjelokupnim pravoslavnim sve en-stvom, barjacima i ostalim crkvenim znacima i završiti molepstvije za bolesnog patrijarha.

⁶⁴ Govor predsjednika Ministarskog savjeta i ministra spoljnih poslova g. dr. Milana M. Stojadinovi a... održan pred Odborom za Konkordat u Narodnoj skupštini na dan 8. jula 1937. godine. Beograd 1937.. 6, 10.

⁶⁵ Nakon prihvata Konkordata u skupštinskom odboru. »Obzor« 18. VII. 1937.

Uprava grada Beograda na vijest o ovoj namjeravanoj litiji; zabranila je sve skupove i povorke do 1. VIII. 1937. na teritoriju grada Beograda. Uprava grada je motivirala svoju odluku 0' zabrani obavlještenjima do kojih je ona došla povjerljivim putem, da neki neodgovorni elementi namjeravaju iskoristiti ovu priliku da izazovu nerede štetne po javni poredak i državne interese. Zabранa je izdata na osnovu § 24. a u vezi sa § 35. Zakona o udruženjima, zborovima i dogovorima i § 22. Uredbe o ustrojstvu i djelovanju Uprave grada Beograda. Afiširani plakati, objavljuju i tu naredbu gra anstvu upozoravali su gra ane, da e se prema svima, koji bi se o tu zabranu ogriješili postupiti strogo po zakonu. Ova je zabrana djelovala kao vatra ba ena u bure baruta. Jer, usred pravoslavnog Beograda da zabranjuje upravnik grada koji stoji pod ministrom, katoli kim sve enikom dr. Korošcem, pravoslavnu litiju za bolesnog srpskog patrijarha, bio je izazov kakav se rijetko pamti u historiji Beograda. Unato zabrani sakupila se u Sabornoj crkvi ve od prvih popodnevnih sati masa svijeta razdraženog ne samo spomenutom zabranom, nego i prvim glasovima o diskusiji u skupštini i o predsmrtnim asovima oboljelog patrijarha. Poslije kratkih molitava krenuli su sve enstvo i narod iz crkve kroz kralja Petra ulicu prema Knez Mihajlovoj. Litiju su predvodila dva episkopa, šaba ki Simeon i vikarno-moravi ki Platon, sa sedamdesetoricom sve enika. Dok je molepstvije održavano u crkvi, zvonila su-na svim beogradskim crkvama zvana, a svi su du ani bili zatvoreni. Još u crkvi tražila je policija da arhijerejski namjesnik s amvona pro ita zabranu litije, ali ga je prisutni narod prekinuo traže i, da se litija održi. U isto vrijeme u Patrijaršiji je upravnik policije uvjeravao mitropolita Dositeja o potrebi zabrane. im je litija krenula, naišla je na guiste redove žandarma, koji su se isprije ili i zatvorili prolaz. Pred naletom mase prvi kordon policije je popustio. Tada je propušten kler, a onda je planski presje ena veza izme u klera i naroda. Kada su dalje krenuli vladika i sve enici, novi kordon žandarma je istupio daleko temperamentnije i brutalnije nego je to bilo ranije. U Knez Mihailovoj ulici doista je nastalo pravo hrvanje sa žardarmima koji su bili veoma nemilosrdni. Ogor enje je bilo još ve e, kad se saznalo, da je dr. Korošec u tu bitku poslao katoli ke Slovence žandarme, vjeruju i samo njima, da e izvesti zadatak na puno zadovoljstvo i upravnika grada kao i njegovo. Dakako policija je svom odlu noš u, poslije kra e borbe, u kojoj je bilo mnogo ranjenih, a me u njima i šaba ki vladika, rasturila litiju na na in kako se postupa na revolucionarnim mitinzima.⁶⁶

Ova litija, kao i stalno no no zvonjenje po svim crkvama, bili su pravnja debati u Narodnoj skupštini. A ona je zapo ela u najve em uzbu enju.

Prvi govornik u prilog Konkordata od strane vladine ve ine bio je katolik lan JRZ dr. Mile Mišulin. On je tvrdio i trudio se, da uvjeri slušaoce, da e primanje Konkordata donijeti Jugoslaviji koristi, a ne štete, kako je htjela prikazati ona strana, koja je uzbunila javnost protiv Konkordata. Država ne smije da kaptulira ni pred jednom vjerskom institucijom, pa niti pred pravoslavnom crkvom, ma koliko je ona zaslužna za državu. Izvjestilac manjine dr. Vasa Jovanovi bio je drugi govornik, koji je na kraju izjavio, da se i odborska manjina ne protivi zaklju enju Konkordata, ali ona predlaže da se definitivna odluka o Konkordatu odloži, kako bi

⁶⁶ Nebojša, Krvava pravoslavna litija u Beogradu na dan 19. jula 1937. godine. Beograd 1937. U brošuri jesu najrje itija dokumentacija sl'ke koje prikazuju pojedine scene sa te litije.

sadašnja vlada pokušala da naknadnim pregovorima sa Svetom Stolicom dovede stanovite odredbe Konkordata u sklad s Ustavom. Ina e ovakav Konkordat kakav se nalazi pred Skupštinom ne može se prihvati.

Prvi govornik poslje ove dvojice izvjestitelja bio je dr. Niko Subotić, ministar pravde. On je govorio u prilog ratifikacije i zadržao se na amandmanu o Konkordatu u pogledu ostalih vjeroispovijesti, koje se ovim posvema izjedna uju u privilegijama što ih je dobila i katoli ka crkva ovim Konkordatom. Ministar Subotić je priznao, da Konkordat ima i svojih nedostataka ali samo tehnici prirode. Me u ostalim dao je poraznu ocjenu o nesposobnosti »stru njaka« koji su u estvovali u radu oko donošenja Konkordata. »To se da objasniti time, što je na našoj strani kod sastava pravnih akata nedostajala potrebna saradnja stru nih lica«. Unatoč tome, kao disciplinirani lan vlade i JRZ, založio se, da se i takav Konkordat prihvati.⁶⁷ Ovo priznanje ministra pravde uveliko su iskoristili govornici opozicije, a vladini govornici imali su dosta muke da ublaže porazni dojam, koji je izazvao njegov govor.

Kako je napredovala diskusija u Skupštini, u javnosti je raslo sve veće uzbu enje, koje je bilo poticano sa svih mogućih strana. S jedne strane uslijed refleksa koji su bili veoma teški poslje onako brutalno onemogućene litije, a s druge uslijed sve više zabrinjavajućih vijesti o skoroj smrti patrijarha Varnave. 21. jula sastali su se predstavnici trideset nacionalnih i kulturnih udruženja u Beogradu, koja su osudila postupak policije prilikom nasilnog rasturanja litije. Na sastanku prihvaćena je protestna rezolucija, koja se uputila namjesnicima. Odštampana u desetinama hiljada letaka ona je još više uzbudila svijet. U njoj se govorilo, da su organi državne vlasti oružjem na jedan ne uveno divljači napali najviše predstavnike srpske pravoslavne crkve za vrijeme vršenja vjerskog obreda i narod koji mu je prisustvovao; da je teško ranjen episkop Šabacki Simeon; da su svete utvare srpske crkve prilikom ovih napada oskrvnute od strane organa državnih vlasti, polomljene i pocijepljene; da je i patrijaršija pravoslavne crkve u prijestolnici opsjetljiva, a vjernima je zabranjen pristup u crkvu; da takvim vandalskim napadima nije srpska nacionalna crkva bila izložena ni od strane neprijatelja i zavojeva a za vrijeme robovanja.

»Ovi strahoviti napadi — produžuje Protestna rezolucija — na slobodu savesti i vere protivni su Ustavu i pozitivnim zakonskim propisima koji u okviru građanskih sloboda, naročito garantuju slobodu veroispovesti i crkvi slobodu verskih obreda, te su izazvali veoma težak, dubok i tužan utisak i revolt kako u građanstvu prestonice tako i u elemu našem narodu, pa i na strani. Pa kako se ovakvim orotivzakonskim i divljačkim postuncima organa državnih vlasti ruše temelji države — to potpisana nacionalna udruženja i kulturne ustanove protestuju i traže, da se otadžbinski zakoni u punoj strogosti primene nad vinovnicima ovih krvavih događaja i njihovim naredbodavcima, koji su im naložili da po cenu krvi srpskih vladika i obesve enja crkvenih utvare, spreči jedan verski obred. Tražimo dalje da se našem narodu vrati puna verska i građanska sloboda, koju je i u toku mu ne istorije skupo platilo i uvek budno uvao...«

Međutim namjesnici, vlada i JRZ bili su odlučni da pošto potroze provedu u Skupštini ratifikaciju Konkordata. I diskusija je završena u večernjim 23. VII. 1937.,

⁶⁷ Konkordat pred Skupštinom. »Obzor« 20. VII. 1937.

kad je pristupljeno i glasanju. U na elu je glasalo za Konkordat 166, a protiv 129 dok je u pojedinostima glasalo 167 za Konkordat protiv 129.. Beogradska »Pravda« još je to ve e objavila tok glasanja u izvanrednom izdanju s imenima poslanika koji su glasali za, i onih koji su glasali protiv ratifikacije. List je bio zaplijenjen.

Poslije glasanja održana je u Skupštini sjednica poslanika vladine stranke .JRZ, na kojoj je predsjednik vlade dr. M. Stojadinovi održao govor o izglasanoj ratifikaciji Konkordata. U svome govoru podvukao je predsjednik vlade da se zakleo da e uvati državnu sigurnost i provoditi na elo ravnopravnosti. Stoga nije nikako mogao nikoga savjetovati da stupi u nesporazume i borbu s rimokatoli kom crkvom koja u svijetu'broji oko 400,000.000, od kojih pet živi u Jugoslaviji. »I Hrvatima i Slovincima i Srbima katolicima trebalo je dati vjersku ravnopravnost.« Predsjednik je oštrosudio protukonkordafcsku borbu i naglasio je, da je bilo malo više politi kog morala, da ne bi bilo mogu e da JNS bude protiv Konkordata, kad ga je baš ona na svijet donijela i obe ala sve anom izjavom u Zagrebu. Poslije te sve ane izjave senzacionalno je djelovala vijest, da je predsjednik na toj istoj sjednici saop io vladinim poslanicima da vlada zasad ne misli iznijeti Konkordat pred Senat. On to ini stoga, izjavio je predsjednik, da bi još jednom pokušao da se sporazumi sa srpskom pravoslavnom crkvom.

»Ja sam u arhijerej SKom saboru — kaže Stojadinovi — u inio stano-vite predloge 30. prošlog meseca, našto mi je odgovoreno 13. ovog meseca. Tu uglavnom stoji da zbog bolesti patrijarha, po starim crkvenim kanonima, arhijerejski sabor ne može uopšte zasedati i punovažno rešavati i da zato ne može menjati svoju pre ašnju odluku.⁶⁸ Želim dakle sa ekati dok arhijerejski sabor bude u stanju, da punovažno donosi odluke. Konkordat je stajao na mome stolu dve godine, pa može stajati još koji mesec. Mi smo pokazali vrstu volju da Konkordat pro e, ali ipak moram želeti, da to bude u lepoj i pomirljivoj atmosferi. Ako Konkordatom želimo osigurati verski mir u zapadnim krajevima, ne bi bilo mudro da pokvarimo verski mir u isto nim krajevima.«

Poslije govora predsjednika vlade zaklju eno je jednoglasno da se Konkordat za izvjesno vrijeme skine s dnevног reda.⁶⁹

Sve ani i bu ni banket dobitnika ove Pirhove pobjede, koji je iste ve eri održan, jezivo je pomutila pono na zvonjava sa svih pravoslavnih crkava prijestolnice, koja je navijestila, da je izdahnuo svoju dušu Arhiepiskop pe ski, Mitropolit Beogradsko-Karlova ki i Srpski patrijarh Varnava. Sutrašnje prijestolni ke novine javljale su u crno uokvireno dvije vijesti. Izglasanje Konkordata i smrt srpskog patrijarha Varnave.

⁶⁸ Predsjednik Stojadinovi prešutio je, da je u toj odluci Svetog arhijerejskog sabora od 13. jula bilo re eno, da sabor ostaje na gledištu koje je odredio u svom Memorandumu od 3. decembra 1936. i u Deklaraciji od 26. maja 1937., »utoliko pre što ni najnovije pojave u ovom pitanju nisu mogle uspeti da utje u na ma kakvu izmjenu stanovišta koje ie srpska pravoslavna crkva zauzela u pitanju projekta Konkordata.« Osim toga tako er nije saop io poslanicima, da je taj isti Sveti arhijerejski sabor 14. jula donio odluku o jednoobraznosti postupanja pri »primeni kazne iz lana 210 Ustava srnske pravoslavne crkve prema svima onima, koji budu ma kojim na i-nom doprinosili da se projekt Konkordata parafiran 25. juna 1935. godine ozakoni i primenjuje u našoj otadžbini.« (Iz zasebno odštampanog letka prenijetog iz »Glasnika srpske pravoslavne patri-jarsi je.)

⁶⁹ »Obzor« 24. VII. 1937.

Mnogi dobro upu eni u zakulisnu igru predsjednika Stojadinovi a bili su iznena eni ovim njegovim neo ekivanim manevrom. Postojale su razne verzije.

ini se da je najbliža istini bila ona koja se vezivala s njegovim nadama, da e poslije smrti Varnavine u Arhijerejskom kolegiju na i podesno lice koje e kasnije, kao vladin kandidat za patrijašijski prijesto pristati i na ovakav Konkordat.⁷⁰

Svakako, ovaj je ra un bio promašen. Ako je takva namjera i postojala, ona nije mogla barem za dugo vrijeme da bude izvedena. A na jesen je trebalo podnijeti Senatu prihva eni Konkordat, na senatsko primanje ili odbijanje. Me utim, u Senatu je bila neizvjesna ve ina za primljeni Konkordat. Namjesništvo i vlada, ma da su i u Senatu mogli da izmajstorišu potrebnu ve inu, uvidjeli su na kraju, da je bolje da za sad povuku taj Konkordat, i da ga eventualno podnesu na rješavanje u povoljnijoj politi koj atmosferi.

To je i u injeno 19. oktobra 1937. u momentu kad se stvarala rezolucija za idu i redovni saziv Senata, na koji se prenose neriješeni poslovi, koji se imaju pobrojiti. Predsjednik Senata dr. Želimir Mažurani tom je prilikom spomenuo, da e »svi ostali predmeti koji su bili podneseni u ovome sazivu, ugasiti. Što se ti e prijedloga o Konkordatu, on bi imao biti upu en naro item Odboru. Taj bi se Odbor imao izabrati, i zbog toga je bilo u obavještenjima tako i ozna eno, ali je u me u-vremenu Kraljevska Vlada izjavila da odustaje od inicijative po ovom zakonskom prijedlogu i prema tome Senat niti ima mogu nosti, niti može biti govora o kakvom prenošenju ovog zakonskog prijedloga u novi saziv.« Ve ina je usvojila ovaj prijedlog predsjednika. Ali se ipak produžila diskusija o potpuno jasno preciziranom smislu ovog prijedloga, pa je dr. Mažurani bio odre eniji, kad je kazao da je »Vlada povukla inicijativu i danas o tome ne odre uje i Konkordat danas ne postoji... Moje je tuma enje da je izjavom Kraljevske Vlade skinut Konkordat s dnevnom reda«.⁷¹

Situacija u kojoj se našao' dr. Stojadinovi po etkom mjeseca oktobra prisilila ga je da likvidira borbu s pravoslavnom crkvom, koju je za svoj ra un osobito vješto koristila srpska udružena opozicija. On je dobro osjetio da za dvije fronte, ovako snažne i mnogobrojne nema dovoljno snaga. Jer ve 8. oktobra uspjelo je poslije dugih priprava da se postigne sporazum izme u Srpske Udružene opozicije i SDK koalicije. A ovaj sporazum je predvi ao rješavanje krupnih problema. To su, ispred svega obrazovanje jedne nove koalicione vlade, ukidanje Ustava, oktroiranje jednog novog Ustava. oktroiranje novog izbornog zakona, izbore za konstituaro"u i rad u konstituanti na donošenju novog Ustava bez majorizacije izme u Srba, Hrvata

⁷⁰ Nekoliko dana poslije primanja Konkordata, oisao mi je jedan od poslanika-katolika koii je bio protiv prijedloga za prijem Konkordata, 24. VII. 1937. medu ostalim i ovo: »Posve u duhu toga mentaliteta (korupcie i podvale), sino se prepri avala navodna namjera Vlade da ona ra una da e sad na, umrijeti Patrijarh, pak ona ne misli da iznosi Konkordat u Senat, nego e tobože prvo zatražiti mišljenje Sinoda, a Sinod u kome sjede sami pretendenti na Varnavino naslijedstvo, pokorno e progutati i taj Konkordat. Jer barem jedan na i e se u tome elitnome skupu koji e za volju položaja obe ati da e progutati i svariti Konkordat. I bit e na taj infamni na in osramu eni baš oni estiti ali lakovjerni pravoslavci koii su ustali protiv Konkordata iz svoga pravoslavskog uvjerenja. Vlada e voziti dalje. Pravoslavna crkva e na i opravdanja za svoj novi stav, jer e i njoj biti ponešto još priznato, tobože radi ravnopravnosti, i naš mili narod, katoli ki narod, bit e još jednom zarobljen DO tu inu, (misli na Vatikan i njegov fašizam), zahvaljuju i srpskom dijelu našeg naroda, zarobljen na vijke.«

⁷¹ Stenografske bilješke Senata Kraljevine Jugoslavije. 1937.. 11, 120-124.

i Slovenaca.⁷² Da se uhvati u koštač s ovom politi kom formacijom, Stojadinovi je bio prisiljen da likvidira konkordatsko pitanje, pa i uz cijenu prave kapitulacije. Njegov raniji plan, da dobije na vremenu, i da u Senatu u kome bi poslije dužeg vremena sastavio potrebnu ve inu i pomo u nje izvršio drugi dio ratifikacije Konkordata, morao je da se zamijeni sasvim novim politi kim potezom. Stojadinovi je morao da se naoruža za borbu protiv snaga koje su htjele da obore li ni i diktatorski režim i kneza i njega samoga. A knez i dr. Stojadinovi imali su ve svoj veliki plan naslona na fašizam i nacional-socijalizam. Taj se pak nije mogao izvesti uz sudjelovanje ove nove politi ke formacije. Zato ju je trebalo ili uništiti ili barem razdvojiti, kao što je opozicija dosad bila neujedinjena.

Odatle Stojadinovi ev sramotni put u pravoslavnu Canossu.

Ova kapitulacija Stojadinovi eve vlade zaprepastila je jugoslavenski epi-skopat. Ona je djelovala najsenzacionalnije, i u Jugoslaviji kao i u Vatikanu, jer se o ekivalo da e vlada ustrajati do kraja. Sva je klerikalna štampa digla nevjerovatnu galamu. Da se vidi kako su i najumjereniji klerikalni listovi pisali, treba zagledati u skopske klerikalne »Blagovijesti« i osjetiti snagu politi kih refleksa.⁷³

Ubrzo poslije vijesti o skidanju Konkordata isa dnevog reda, koja je prostrujala kroz itavu Jugoslaviju, sazvat je u Zagrebu sav episkopat na konferencije. One su održane od 22. — 28. X. 1937. Za javnost je dato saop enje o donijetim rješenjima u vezi s održanim diskusijama.

»I. Katoli ki episkopat razmotrio je na svojoj redovnoj konferenciji pitanje Konkordata izme u Sv. Stolice i Kraljevine Jugoslavije. — Katoli ki

⁷² Tekst sporazuma izme u Udružene opozicije i SD koalicije. »Politika« 10. X. 1937.

⁷³ »Blagovijest«, 1937., list katolika, koji žive u Srbiji, u broju 6-7:

»Mnogo, zaista mnogo su doprinijeli doga aji, koji su se odigrali kod nas u posljednje vrijeme. Doprinijeli su i kako su žalosni i neo ekivani, u mnogim stvarima prljavi i nemoralni, da smo se upoznali, da su zba ene maske sa licemjernih i farizejskih lica. Sve one razli ite fraze o ljubavi do bližnjega, o bratstvu, jednakosti, o vjerskoj trpeljivosti iš ezle su kao no ni san.

Zba ene su maske. Oni, koji su nas katolike neprekidno napadali kao netrpeljive, intole-rantne, vjersko ekskluzivne i beskompromisne, a sebe pred cijelim svijetom prikazivali kao najsavršenije primjere ljubavi i bratstva i jednakosti, su se pokazali u pravom svijetu. Sada kad je trebalo u praksi pokazati svoju širokogrudnost, kad se radilo na tome da i katolici dobiju pravim vjerskim zakonom priznata i garantovana prava, kao što su ih mnogo prije dobile pristalice svih drugih vjeroispovijesti u našoj zemlji, sada kad bi se moralno dokazati pred cijelim svijetom da katolici u Jugoslaviji nisu gra ani drugog reda nego zaista ravнопravni svim ostalima, pokazali su oni svoju pravu boju. Nema više kod njih ni traga kakvoj vjerskoj trpeljivosti, toleranciji. Prema katoli koji Crkvi zauzeli su stav, koji je sve prije nego tolerantan. S bolesnom osjetljivoš u su se digli, kao da bi si htjeli osigurati potpunu vjersku prevlast (domenu) nad katolicima. Da, naro itu prevlast nad katolicima, kojih ima u Jugoslaviji toliko kao i njih, jer se ranije kad su druge vjere dobivale svoje ustave, nisu nimalo bunili. Prema svakom do katoli ke Crkve pravednom zakonu su postali nepovjerojivi i sumnji avi. Ekskluzivizam i vjerska netrpeljivost u najgorem obliku pobijedili su kod nih na cijeloj liniji. Od ovog poznatog na elu da je svejedno, koje je tko vjere »Brat je mio — koje vjere bio«, nije ostalo ništa, baš ništa! Ironija!

A tragi na ironija, ide još dalje. U toj svojoj vjerskoj netrpeljivosti prekora ili su sve granice, ne samo granice trpeljivosti, nego ak granice — istine — pravednosti — morala. U svojoj borbi protiv katolicizma nisu birali sredstva. Lagali su, da se cijeli kulturni svijet zadivio toj nemoralnoj vještini. Lagali su u letcima, brošurama, o opasnosti za srpsvo, pravoslavlje, o milijunima, ak u o milijardama, o otrovima, o mu eništvu... Zloupotrebljavala su se u tu svrhu ak Bogu posve ena mjesta. A najžalosnije je to, da su se ak oni, koji su pozvani širiti ljubav, a barem štititi istinu, u toj borbi protiv katoli ke Crkve pridružili destruktivnim, anacionalnim i asocijalnim elemen-tima i poveli nevini narod u pouli nu borbu, u pobunu protiv zakonitih vlasti i da su u tim borbama upotrebljavani kao sredstvo za bijenje ak znakovi našeg spasenja, svakom krš anu sveti znakovi.

Zba ene su maske! Upoznali smo se!«
Zaista žalosno!

episkopat drži da mu ne dopušta ast reagirati na uli nja ke napadaje koji su se o itovali u posljednje vrijeme proti kona noj ratifikaciji Konkordata. — Katoli ki episkopat smatra da nije potrebno reagirati ni na neiskrenost devetnaestgodišnjeg uvjерavanja o ravnopravnosti Katoli ke crkve u kraljevini Jugoslaviji. — Katoli ki e episkopat znati u svakom slu aju braniti prava Katoli ke crkve i šest milijuna katolika u ovoj državi, te je za reparaciju svih nepravdi poduzeo potrebne mjere.

II. Katoli ki episkopat jednodušno je uredio pitanje K. A. na teritoriju Jugoslavije.

III. Katoli ki episkopat kraljevine Jugoslavije izri e svoje pune simpatije njema kim katolicima uz želju da njema ki narod što prije doživi »Mir Kristov u Kraljevstvu Kristovu.«

IV. Španjolski episkopat poslao je svim katoli kim biskupima svijeta kolektivno pismo u kojem im prikazuje pravu istinu o dogodajima u Španjolskoj. Episkopat kraljevine Jugoslavije prou io je to pismo te sa svojih konferencija poslao španjolskim biskupima primjereni odgovor kao izraz svoje su uti i solidarnosti.⁷⁴

V. Katoli ki episkopat promotrio je i op enite prilike u svijetu. Konstatao je da uporedo s odbacivanjem Kristove nauke rastu u svjetu nasilja, nepravde i zla svake vrsti. Tih zala nisu kadre odstraniti niti krvave revolucije niti nove poganske religije niti ikoja ljudska znanost, nego jedino potpuni povratak Kristovu Evan elju. Zato katoli ki episkopat pozivlje svoje vjernike da podvostru e svoje molitve neka bi Bog zalistale doyeo do spoznanja istine, proganjima vratio mir, a Crkvi svojoj slobodu.«⁷⁵

Ubrzo poslije ove izjave katoli kog episkopata, koja je na svoj na in komentirana u klerikalnoj štampi, a još više iskoristena s propovijedaonica u svrhe politi ke propagande, predsjednik vlade, želio je pre istiti svoje odnose s pravoslavnom crkvom, kako ne bi opozicija potpuno iskoristila njegovu konkordatsku kapitulaciju.

27. oktobra 1937. uputio je predsjednik vlade zastupniku predsjednika Svetog Arhijerejskog Sabora povjerljiv akt, u kome mu je decidirano izjavio, da je Zakon o Konkordatu u Senatu, prema usvojenoj proceduri ugašen, Da je time rekao, da je Konkordat definitivno skinut s dnevnom reda potvrđio je i sam predsjednik vlade u izjavi koju je dao štampi 10. XI. 1937. Kako je opozicija tvrdila, da je to samo jedan vješt manevar, kojim se predsjednik poslužio, to je ministar unutrašnjih poslova dr. Korošec bio primoran da obavijesti sve banove u zemlji, kao i ostale podru ne organe, kako bi parirali na takve vijesti, kao da Konkordat nije definitivno skinut s dnevnom reda.

»Ovako neistinite tvrdnje uju se i na raznim zbörivima i sastancima, a iznose ih i šire ponajviše neprijatelji današnjeg režima u otsustvu argumenata za ozbiljniju kritiku rada Kraljevske Vlade. Dostavlaju i Vam prednje, a da bi narod o ovom važnom pitanju mogao biti ta no obavešten o ovom važnom pitanju i da izvesni pripadnici pravoslavne vere ne bi bili u zabludi, preporu ujem Vam, da sa prednjim, prema lokalnim prilikama i potrebama,

⁷⁴ Kakvo su gledište o tome imali pojedini slobodoumni predstavnici organiziranih katolika treba podsjetiti na mišljenje profesora Kocbeka. Vidi naprijed poglavje XI. Tu su se katoli ki biskupi Jugoslavije solidarisali s fašisti kim režimom, protiv katoli kih boraca, pa i mnogih nacionalnih sve enika, upravo onako, kako se za Franca opredijelila Rimska kurija.

⁷⁵ »Obzor« 28. X. 1937.

upoznate podru ne Vam opštinske uprave i preporu ite im da saopšte opštinskim odborima, koji e biti dužni da obaveste narod da je Konkordat definitivno skinut sa dnevnog reda i da se uopšte ne e iznositi na rešavanje u Senatu.«

Ali ni to, ini se, nije bilo dovoljno da se razbiju sumnje, pa je sam ministar dr. Korošec morao dati jednu novu izjavu na XXII. sjednici Financijskog odbora Narodne skupštine (29. XII. 1937.). Ministar je medu ostalim, podvukao i ovo: »*Na donošenje Konkordata mi uopšte ne mislimo. Moje je li no mišljenje, da se stari Konkordat ne može ponovo doneti i niko medu nama na to i ne misli. Konkordat je bio stvorio jedno mu no stanje i on je sada ugašen. Stojadinovi, Korošec, Spaho ne e doneti ni stari Konkordat, ni stari korigirani, ni novi, niti uopšte ma kakav Konkordat. To e razumjeti svako, ko je i malo politi ar,*⁷⁶

Me utim* i ove nesumnjivo mjerodavne izjave, i' dra Stojadinovi a i dra Korošca, poslije skidanja Konkordata u Senatu, nisu zadovoljile Sveti Arhijerejski Sinod. On je zahtjevao da takva izjava do e sa sjednice vlade. Kapitulacija, i to bezuslovna, zabilježila je još jednu novu izjavu dra Stojadinovi a, kao predsjednika vlade (28. I. 1938.). U ovom povjerljivom aktu re eno je jasno: »Da ne bi bilo više nikakve sumnje, to ponovo, u ime Kraljevske Vlade, izjavljujem, da je zaista ovaj i ovakav zakonski prijedlog definitivno skinut s dnevnog reda.«

Nevjerovatno_n ali je istinito, ni to nije bilo dosta Svetom Arhijerejskom Sinodu, koji je zatražio sasvim drugu stilizaciju, na koju je pokajni kim pepelom posuti dr. Stojadinovi pristao, u novom povjerljivom aktu 1. II. 1938.

» ast mi je potvrditi Vam prijem Vašeg pisma ASBr. Zap. 2. od 31/18, januara teku e godine i u ime Kraljevske Vlade izjaviti:

1. da ovaj i ovakav Konkordat sa Vatikanom ne e više biti iznesen pred Narodno Pretstavništvo na ozalkonjenie; i

2. da e Kraljevska vlada pri svakom budu em sre ivanju svojih odnosa sa Vatikanom i pri regulisanju položaja Rimokatoli ke crkve u Kraljevini Jugoslaviji u punoj meri respektovati i primeniti državnim Ustavom zagranjeno na elo o ravnopravnosti svih zakonom priznatih veroispovesti u našoj državi.«

Sve ove povjerljive akte objavio je Sveti Arhijerejski Siinod u »Glasniku Srpske pravoslavne patrijaršije« kao svoju deklaraciju i naredio podru nim arhijerejima da sve to objave sve enstvu i narodu.⁷⁷

Ovu veliku pobjedu pravoslavne crkve, a neobi no težak poraz vlade dra Stojadinovi a, još je dugo koristila srpska opozicija. A dr. Stojadinovi morao je s tolikim poniženjem u Canossu, jer mu je pred narodom trebalo da se skinu s njega, i njegovih saradnika crkvene kazne, koje su uveliko palile kod opozicije. Arhijerejski Sabor je 8. II. 1938. na kraju i to u inio i objavio svojim vjernima ponovo cio historijat ove borbe i kazni, izre enih nad svima onima, koji su za Konkordat glasali. Uslov da se sankcije dignu bio je još i zahtjev da se sa strane vlade obustave progoni protiv sviju koji su se istaknuli u borbi protiv Konkordata. Vlada je istog dana, tj.

⁷⁶ »Glasnik Srpske pravoslavne patrijaršije«. 8. II. 1938.. br. 3. 39.
⁷⁷ »Glasnik« 1938.. br. 3. 37-40.

8. II. objavila traženu amnestiju — i tako je uspostavljen mir izme u vlade i pravoslavne crkve.

Ali ne i izme u vlade i katoli ke crkve. Jer, ona je tek sada zapoela nepoštenu borbu.

Prije nego se upozori na izvjesne momente koji su slijedili poslije ovog odbijanja, dobro je zagledati u nekoliko injenica, koje su se pojavile iza poznatih rezolucija zagreba kih biskupske konferencije.

Veliki prvoborac katoli ke crkve za Konkordat, zagreba ki nadbiskup Bauer, bio je na samrti, satrven staroš u i boleš u, koja je uzimala sve više maha prema kraju ove godine, kad je i srpski patrijarh nestao sa scene ove dramati ne bitke. Nadbiskup Bauer i nuncij Pellegrinetti 1935. bili su u planu da poslije okonanja Konkordata i njegove ratifikacije postanu kardinali. Mjeseca novembra 1935. o tome je govorila svjetska štampa i radio.⁷⁸ Odugovla enjem s iznošenjem pred Skupštinu, odložilo se i ovo imenovanje. Kad je Konkordat, najprije u Skupštini primljen, a onda u senatu skinut, došao je trenutak da se zaslužni borci odlikuju. Me utim, nadbiskup Bauer, prevalevši osamdesetu, oronuo i teško bolestan, nije ni radi takozvane posmrtnе po asti dolazio u obzir. Tako je izostala težnja ogromnog broja hrvatskih klerikalaca da i na ovaj na in manifestiraju pred pravoslavnima sa svojim protagonistom, odlikovanim najve im povjerenjem Rimske Kurije. Nadbiskup Bauer nije imao zadovoljstvo da doživi i svoju i svojih drugova i prijatelja želju i nadanja. Jer, kad je nuncij Pellegrinetti pošao iz Jugoslavije kao izabrani kardinal na sve anu konsekraciju u Rim, nadbiskup Bauer bio je na izdisanju. I u tim trenutcima njegovih predsmrtnih asova, klerikalni i klerofašisti ki dio Zagreba je izveo jednu izvanredno vješto spremljenu manifestaciju, antipravoslavskog i prorimskog karaktera pri prolazu nuncija Pellegrinettija za Rim. Bilo je to 6. decembra 1937. Sve organizacije klerikalaca izvršile su pravu mobilizaciju za do ek nuncija-kardinala. Nadbiskup koadjutor dr. Stepinac održao je na stanicu govor, koji je doduše, ma i zamagljenim frazama i aluzijama, izgovorio ipak sve ono što se nakupilo na pozlije enim klerikalnim dušama.

»Nismo tako kratkovidni, nismo ni tako zaslijepljeni, da ne bismo razumjeli tradicionalnu rije : »Extra Ecclesiam nulla salus«. Istina je, da danas bolje prolaze oni, koji su odbacili baštinu djedova. Njima je pristupa na vlast, njima su otvoreni unosni položaji, oni vrijede kao jedini pravi rođoljubi, njima je slobodno sve... U asu kad nas ostavljate, mi Vas evo još jednom od srca pozdravljamo. *Znajte, Uzoriti Gospodine, a to isporu ite i sv. Ocu, da nas nikada ne e uplašiti bura, koja se danas sa svih strana diže na Petrovu la icu . . .*«

Nuncij Pellegrinetti bio je još više kao diplomata oprezan, ali ga je ipak u izvjesnim momentima napustila potrebna hladnokrvnost i ponijela ga je aklamacija gomile i križarske muzike! On je u svome odgovoru nadbiskupu Stepincu sa svim smislenim tendencijama uzdigao Zagreb u kraj gdje je sve, sva kultura vezana s Petrovom Stolicom, i gdje se i duša narodna ne može pomisliti drug ije nego u ovoj historijskoj tradiciji, što se produžila do danas.

⁷⁸ Nadbiskup dr. Bauer i papinski nuncij Pellegrinetti još nisu imenovani kardinalima. »Novosti« 23. XI. 1935.

»Katoli ka kulturna dobra i hrvatska su dobra ... Ja sam radio po najboljim silama, koliko je bilo u mojoj mo i i uvijek u nastojati da branim ono, što je irekao i Vaš nadbiskup, to zna i vašu istu katoli ku tradiciju, što je u isto vrijeme i hrvatska tradicija. Radujem se što sam trebao voditi brigu i za sve ostale katolike izuzev ove ovdje, za sve katolike cijele kraljevine, jer Sveti Otac rekao mi je kada sam odlazio ovamo, Kristove rije i: »*Ima i drugih ovaca, koje još nisu u mome stadi i one treba jednog dana da budu prevedene u moje stado, da bude jedan pastir i jedno stado.*« Sigurno sam osje ao uvijek, da je hrvatski narod katoli ki narod, da je to centar katoli ke crkve u Jugoslaviji. To je on izvan svake sumnje. Osje ao sam to, moji dragi Hrvati, da ste isto to i da ste u tome ustrajali u prošlosti, kao što ete i u sadašnjosti ustrajati. Na braniku svoje vjere, kao u ono vrijeme kada ste bili u prošlosti od pape nazvani Predzi em krš anstva. Bilo je vrijeme kada su Turci vladali nad bližim krajevima i doprli do samog Zagreba, ali nikada nisu bili unutra ni u Kaptolu ni u Gri u. Bio je onda grad jak, pa i onda kada je bilo niz pokušaja, koji su išli za njegovim opkoljivanjem, stajao je on kao neka pe ina, koju ni valovi ne mogu oboriti. Danas kada odlazim odavle, budite sigurni, da u ja uvijek nositi vas u mojem srcu i ukoliko e biti u mojoj mo i u budu nosti, ja u nastojati da radim u vašu korist, za vas.«⁷⁹

I uistinu, Nuncij je održao rije , jer on je svom dušom kasnije radio i za klerikalce i za NDH.⁸⁰

Poslije ovog govora, sveg protkanog providnim aluzijama o opkoljavanju Zagreba i alegorijama o pe ini koju ni valovi ne mogu oboriti, o identificiranju katolištva i hrvatstva, što se ve skoro pola vijeka propagiralo u klerikalnim redovima, (od 1900. proklamiranog Stadlerovog klerikalnog programa za XX. stolje e), o jednom pastiru i jednom stadi, nuncij Pellegrinetti bio je burno aklamiran kao kakav naro iti hrvatski rodoljub. Ogromna povorka naroda, s preko 30 klerikalnih ustanova i mnoštvo radoznanog i frankova ki raspoloženog gra anstva pošlo je ispred automobila, u kojima su se vozili crkveni velikodostojnici u zagrebu ku katedralu, u kojoj je otpjevan Te Deum. Ovim nije bila završena ova ustvari politi ka manifestacija, kojom se na vidne na ine željelo demonstrirati i protiv vlade kao i protiv pravoslavne crkve zbog skidanja Konkordata s dnevnoga reda. Jer, na sve anoj ve eri, prije koje je bio prijem katoli kih društava, koja su došla na estitanja u nadbiskupski dvor, održani su govori s mnogim savremenim politi kim aluzijama. Teško oboljeli nadbiskup Bauer nije prisustvovao ni ve eri ni prijemu. udna predsmrtna podudarnost, izme u dva banketa i dvije smrti. U Beograda banket trenutnog pobjednika poslije izglasavanja Konkordata u asovima smrti srpskog patrijarha. Ovdje u Zagrebu sve ana ve era u ast izabranog kardinala u samrtni koj ku i zagreba kog metropolita kome se nije ispunio davnašnji san da na glavu stavi kardinalske šešir.

Sutradan 7. decembra umro je nadbiskup Bauer i njegova sahrana bila je korištena kao velika politi ka manifestacije. Nekrolozi u klerikalnim novinama veli ali su životno djelo pokojnog nadbiskupa izdižu i ga u red najve ih ljudi koje je imala

⁷⁹ Pozdrav Zagreba Nj. U. Pellegrinetti. »Hrvatska straža« 7. XII. 1937.

⁸⁰ Vidi poglavlje XX.

Hrvatska. Me utim njegova »Hrvatska straža«, zapravo njen urednik dr. Janko Šimrak, nije mu mogao oprostiti onaj period njegova politi kog djelovanja kad je bio lan Hrvatsko-srpske koalicije, koju je 1910. izdao za ra un nadbiskupske mitre. Pa opet, iako je nadbiskup Bauer iz Hrvatsko-srpske koalicije prešao na stranu peštanskog sluge bana Tomaši a. sada poslije više od etvrt vijeka, dok je ležao na odru, njegov list zadojen sad ve otvorenim frankova kim i ustaškim duhom kaže: »U njegovom politi kom životu bilo je peripetija, bilo je raznih taktika, koje se nisu mogle odobriti i koje nisu mogle podnijeti kritike, ali je on ostao vazda pošten, vazda estit. . . Star evi eva i Kvaternikova ideja davala je ton itavom njegovom politi kom radu.«⁸¹ Dakle ovakav je bio Bauer, a ne kako ga je iz Hrvatsko-srpske koalicije zamišljao stari don Fr. Ivaniševi kad god bi o Bauern govorio, zadržavši ga u sje anju istog i nepromijenjenog iz vremena obaranja Khuen-Hedervarya. Kasniji Bauer sazdan je iz elemenata, kako su ga klerikalci vidjeli u asu njegove smrti.

Ove dvije smrti, srpskog patrijarha Varnave i zagreba kog nadbiskupa Bauera, dakako nisu dokraj ile borbe ni polemike povodom odba enog Konkordata. Borbu e produžiti novi šef Biskupskih konferencija u Zagrebu, ju erašnji koadjutor. a u trenutku smrti nadbiskupa Bauera, njegov legitimni nasljednik. Dok je pred pravoslavnom crkvom predsjednik vlade do kraja kapitulirao, dotle je nadbiskup Stepić s najve om energijom zapo eo borbu koju e privesti kraju na dan proglašenja Paveli eve NDH. Svakako je trebalo mnogo mudrosti i vještine da se pristaše hrvatskog pokreta predobiju sasvim za njegov politi ki plan. Ma da je episkopat bio ogor en što je »vo a« hrvatskog naroda dr. Ma ek, kao i itava SDK ustvari ostao pasivan pri donošenju odnosno odbijanju Konkordata, Episkopat u ovim trenucima nije imao potpore ni od vodstva HSS ni SDK. Jer gledište HSS bilo je u potpunoj dezinteresiranosti, ma da su i njeni mnogi lanovi antikonkordatsku borbu smatrali kao akciju »velikosrpskih šovinisti kih krugova u . . . mržnji prema katoli koj crkvi i vjeri, koja je ujedno vjera ve ine hrvatskog naroda i kojoj od Hrvata ne prijeti nikakva opasnost«.⁸² Nadbiskupu i episkopatu bilo je krivo što pri do eku kardinala Pellegrinettija nije u estvovalo vodstvo HSS. štoviše, »Hrvatska straža« je zamjerila listu dr. Ma eka, »Hrvatskom dnevniku« na kratkom i suhoparnom izvještaju o do eku, koji je bio djelo klerikalnih organizatora.⁸³

Treba da se upozori još na jednu zanimljivu kronološku podudarnost. Naime, istog dana, kad je nuncij Pellegrinetti bio tako sve ano do ekan u Zagrebu, dan prije bio je sve ano do ekan u Rimu od strane Mussolinija, predsjednik jugoslavenske vlade dr. Milan Stojadinovi , koji je došao u Rim da zapo ne djelo vezivanja Jugoslavije s glavnim faktorima osovine. Najprije s fašizmom, a uskoro zatim s nacional-socijalizmom. Istoga dana 7. XII. 1937., primljen je predsjednik dr. Stojadinovi u audijenciju kod Pija XI. »Politika« koja je 8. XII. donijela tu vijest, bila je zabranjena, kako se ne bi pravoslavni svijet uznemirio!

Malo poslije povratka Stojadinovi eva iz Rima, gdje je zaklju en »pakt vje nog prijateljstva«, a ustašama u Italiji nametnut režim pasivnosti, ili od ustaša nazvan »period velike šutnje«, službeno je zauzeo svoj stav prema doga ajima u vezi

⁸¹ Li nost nadbiskupa dr. Bauera. »Hrvatska straža« 10. XII. 1937.

⁸² Glasovi štampe. »Novosti« 19. VIII. 1937.

⁸³ Kako je »Hrvatski dnevnik« izvjestio o do eku Msgra Pellegrinettia? »Hrvatska straža« 7. XII. 1937.

s Konkordatom sam papa Pijo XI. Na Vatikanskom konzistorijumu održanom 16. decembra, prilikom predaje šešira novim kardinalima, Pijo XI. osvrnuo se na odbijanje Konkordata. »L'Osservatore Romano« prikazuju i govor Pija XI. produžuje:

»Ali, da bi se ponovo povratio na samu stvar, Njegova Svetost je hitala da izjavi neku rije o proizvo enju novih kardinala. Evo u jednom skupu ne suviše brojnom desilo se nešto osobito, u jednom skupu toliko širokom i kada je tijesan. Eto Beograda i s Beogradom Zagreba; eto nam cijele drage Jugoslavije, koja je sada u žalosti,⁸⁴ koju i papa dijeli s njom od sveg srca, kao što je ranije imao poštovanje i ljubav prema starom, dobrom i vrijednom pastiru, kakav bijaše nadbiskup zagreba ki. Eto nam Jugoslavije, koja je toliko draga vrhovnom prvosve eniku i kojoj je on htio u initi toliko dobra koliko mu nije uspjelo da u ini. Pri svemu tome tu nisu izostajale ni dobre želje ni stalni i hrabri napori njegova predragog kardinala i sekretara papinske države kao i predragog kardinala Pellegrinettija pa i napor samog pape. *Do i e dan, nastavila je Njegova Svetost i On to ne bi htio da kaže, ali je o tome posve siguran, kada e biti ne malo njih, koji e jako žaliti što nisu širokogrudno i velikodušno u stvari primili jedno dobro, koje je namjesnik Isusa Krista nudio njihovoj zemlji.* Nije tu samo u pitanju bila crkvena i vjerska strana narodne konsolidacije, nego i socijalne i političke, makar On odlu no mrzi da politiku u ini Svojom stvari i Svojim djelom«.

Ova prijetnja o žaljenju Jugoslavije imala je svoj duboki smisao u njenom oživotvorenju u slomu Jugoslavije, aprila 1941. S ovim mislima Pija XI. potpuno se solidarizala i fašisti ka štampa, odražavaju i tako nesumnjivo isto gledanje svoga šefa, Mussolinija.

Fašisti ka, rimska »La Tribuna« (17. decembra) tim povodom kaže i ovo:

»Ne manje su bile izrazite i zna ajne rije i, koje je papa u ju erašnjem govoru posvetio Jugoslaviji. Njegove rije i su se djelomi no odnosile na Konkordat i njegovu ratifikaciju, koja dosad nije izvršena. Rije i papine, ukoliko su izražavale jedan bol, nisu bile upu ene jugoslavenskoj vladi, kojoj je on odao osobito priznanje, jer je naišao na dobru volju u Jugoslaviji, što se svega ti e, a aluzija na samu vladu bila je više nego providna. *Njegove rije i su ciljale na nepomirljivost uistinu bijedne pravoslavne crkve, koja nije znala da se uzdigne na visinu istinskog patriotizma, nego je sasvim pod inila interesu svoje zemlje svojim li nim i svojoj tradicionalnoj tjesnogrudnosti što se ti e ideja.* Treba znati da Konkordat izme u Vatikana i Jugoslavije predstavlja posljednju želju kralja Aleksandra. Ovaj vladar je spremio Konkordat u o i njegova ubijstva u Marseille-u. On je uvidio sa širinom svojih pogleda i plemenitoš u svoga srca, da bi vjerski mir za njegovu zemlju bio od velike koristi. Zato je on li no studirao ovo pitanje, vodio li no pregovore s Rimom, ispitivao stvari i temeljno ih prou avao i tako odredio sve to ke, koje se nalaze u Konkordatu. Ovo je dakle došlo namjesni koj vodi kao jedno posve eno naslije e, koje je trebalo, o uvati i razviti dalje njegovom logi kom razviti u. Crkva pravoslavna, umjesto sa širokim srcem da prihvati sve ideje, ona ih je izjedna ila sa bijednim svojim li nim interesima i odigrala ulogu jedne sile sasvim strane državi, iznad koje je htjela da se postavi i da je paralizira u njenim iskrenim pregnu ima za op e dobro.«

⁸⁴ Svakako radi Konkordata i smrti nadbiskupa Bauera.

Ovako ruku pod ruku jednakim shva anjem Vatikan kao i Palazzo Venezia — o istoj problematici, uveliko pomognuti jugoslavenskom izdajni kom klikom, u režimu i izvan njega. Za rodoljube, pak, u Jugoslaviji bilo je i ovo vatikansko i fašisti ko zajedni ko gledište na odbijanje Konkordata samo jedan dokaz više o namjerama neprijatelja, koji su uistinu »u inili politiku rimskog Dranga — svojom stvari i svojim djelom«.

Me utim kad je Stojadinovi morao pepelom da pospe glavu i da do kraja kapitulira pred pravoslavnom crkvom, s poznatim itavim nizom svojih povjerljivih izjava kao i dr. Korošec, onda su i u Vatikanu stali da gledaju na obe anja, koja je Stojadinovi dao u Rimu papi kao na jednu bizantsku podvalu, koja je uslijed indiskrecije Svetog arhijerejskog sinoda, koji je sve te povjerljive akte objavio u »Glasniku« patrijaršije, prerano doprla do Vatikana. »L'Osservatore Romano« objavio je 19. februara 1938., da je Sveta Stolica uslijed nove situacije saznavši za izjave dra Korošca i predsjednika vlade, bila prisiljena da prekine šutnju i da objavi, da je jednim »Aide — Memoire« 15. februara protestirala protiv postupka jugoslavenske vlade. Sveta Stolica podsjetila je vladu na potpis stavljen na sve anom aktu od 25. jula 1935. i na obavezu, koja odatle proistje e, a onda i na neotu ivo pravo katolika Jugoslavije, da ne budu stavljeni u situaciju inferiornosti i u iznimno stanje prema drugim vjeroispovijestima Jugoslavije.⁸⁵

U isto vrijeme dao je štampi izjavu i nadbiskup dr. Stepinac, u kojoj je dodirnuo cjelokupni tok borbe jedne i druge strane za i protiv Konkordata. On je spomenuo, da su ga odli ni katolici molili da im dopusti održavanje protestnih zborova, na kojima bi itavo pitanje Konkordata bilo postavljeno u pravom svijetu. Iako je nadbiskup razumio nezadovoljstvo katolika, koje se nagomilavalо tokom posljednjih dvadeset godina kada je katoli ka crkva u Jugoslaviji morala podnijeti raznovrsne nevolje, on ipak nije želio da se drže takvi zborovi. Jer, itavom svijetu je jasno na ijoj je strani krivica da je došlo do tolikog izraza neprijateljstva protiv katoli ke crkve i Konkordata, neprijateljstava koja traju gotovo 20 godina. Na kraju je nadbiskup zahvalio vjernima za izraze ljubavi i vjernosti za povrije ena prava crkve te opravdane ogor enosti protiv onih koji ih gaze. Zamolio je vjernike da u svim pitanjima koja se ti u crkve ostanu povezani sa svojim crkvenim poglavarstvom u duhu molitve i discipline. »Tada se ne emo trebatи plašiti nikakvog huškanja, laži ni mržnje, koja se diže protiv katoli ke crkve. Tako spremni izvojevat emo kona no slobodu i ravnopravnost katoli ke crkve u Jugoslaviji«.⁸⁶

Cjelokupni episkopat zabavio se još jednom itavim pitanjem skinutog Konkordata. Na biskupskim konferencijama u Zagrebu mjeseca maja 1938. odlu eno je da se izda deklaracija za sve enstvo a zasebno poslanica za vjernike. I doista 19 crkvenih velikodostojnika objavilo je 4. maja 1938. i svoju Deklaraciju kao i Poslanicu. Deklaracija i Poslanica bile su odštampane kao rukopis i razaslate na sve strane Jugoslavije. U objema još jednom se dao cio historijat pitanja kao i sva gravamina koja su toliko puta iznošena od strane episkopata kao i klerikalne štampe.

U Deklaraciji katoli ki episkopat duboko žali, što su se pripadnici srpsko-pravoslavne crkve i njihove nacionalno-politi ke vo e izjasnili protiv Konkordata;

⁸⁵ jugoslavenski konkordat. »Novo doba« 22. II. 1938.

⁸⁶ Konkordat. »Novo doba« 16. II. 1938.

što su predstavnici srpsko pravoslavne crkve kampanjom protiv Konkordata izazvali nove teške antagonizme u međuvjerskim odnosima; odlučno protestira protiv držanja kraljevske vlade u pitanju Konkordata, što je najprije javno i sve uoči priznala Konkordat a kasnije ga na nekonsekventan način napustila, izjavljujući i da je time povrijeđeno Ustavom zagaranirano pravo o ravnopravnosti svih zakonom priznatih konfesija u državi; protestira, što je otklonom konačno ratifikacije ostavila katoličku crkvu bez definitivnog javno-pravog priznanja njezina Ustava, njezina djelokruga i misije, njene veze sa Svetom Stolicom; što je kraljevska vlada stavila katoličku crkvu u pravno inferioran položaj prema drugim konfesijama, dopuštajući srpsko-pravoslavnoj crkvi da meritorno odlučuje o sudbini i pravima katoličke crkve, da se gradi autentični tumačenje državne i narodne misli i da se miješa u politiku uprave zemlje; što je kraljevska vlada apriorno identificirala državne interese s interesima srpskog pravoslavlja i dala satisfakciju moralnu i materijalnu inicijatorima borbe protiv Konkordata; što je na nezgodan način povrijedila autoritete Svetog Stolice, skidajući i protiv svih diplomatskih obveznika Konkordata s dnevnog reda narodnog predstavništva, koji je već bio potpisani a da o tom nije obavijestila Svetu Stolicu kao drugog diplomatskog kontrahenta. »U vezi s time katolički episkopat žali što je jedan ministar, katolički svećenik dao naprijed spomenutu izjavu«. Katolički episkopat dalje se energično ograđuje od tvrdnje da su stipulacije Konkordata ma u kom pogledu direkte u suverenitet države ili vrijeđale na elo¹ vjerskog pariteta.

»Katolički episkopat znaju i da sve enstvo i vjernici jednako osjećaju, postavljajući ovom prilikom — odlučujuće i urgentan zahtjev da se odnosi između države i Katoličke crkve srede na način, koji je za Katoličku crkvu jedino prihvataljiv: međusobnim sporazumom između kraljevske vlade i Svetog Stolice, odnosno episkopata, po odobrenju Svetog Stolice, a na bazi punе ravnopravnosti u državi.«

Katolički episkopat i ovom je prilikom naglasio, da njegovi zahtjevi prema državi nisu nikako iscrpljeni financijskim koncesijama. Episkopat traži, da se riješi provođenje crkvenog prava u nogu prava, sloboda naučenja i propovijedanja, vjeronaučenja i moralnog odgoja na državnim školama, konfesionalno školstvo, organiziranje K. A. i pitanje crkvenoga posjeda. Osim toga episkopat se žali na pristranost državne цензуre, koja zapljenjuje estetiku službenih pašaljki i papine i biskupske izjave.⁸⁷ U Poslanici vjernicima, čije je problem dat na širokoj osnovi i s nizom političkih aluzija, kritizirajući i žaleći se na postupke prema Katoličkoj crkvi. Poslanica, jer je namijenjena širokim redovima vjernih, ona je daleko borbenija nego Deklaracija upućena svećenicima. Protestirajući i protiv uvreda koje su navodno nanijete svetom oču pape Piju II. na kraju upućujući borbeni apel svojim vjernicima.

»Uz ovaj prosvjed izjavljujemo odmah, da smo braniti prava Katoličke crkve i katoličkih vjernika do kraja. Mi sve uoči izjavljujemo da nema sile, pred kojom bismo uzmaknuli u obrani naših elementarnih prava. Ako bi pak nekog računao, da su općenite prilike u svijetu povoljne za to,⁸⁸ da se pri-

Katolički episkopat svojim svećenicima. Zagreb 1938., 8-12.

⁸⁸ Tu se misli na prijateljske veze koje je Stojadinović uspostavio s Mussolinijem i Hitlerom.

tisnu katolici Jugoslavije, mi bismo ga smjelo podsjetili na rije i Isusa Krista: »I vrata je paklena ne e nadvladati.« Povijest crkve božje pokazuje nam dovoljno, kako su svršili svi oni, koji su mislili, da e uništiti katoli ku crkvu. Puni pouzdanja u božju pomo mi smo spremni na borbu za prava Katoli ke crkve i svojih vjernika. / *mi otvoreno izjavljujemo, da ne emo mirovati tako dugo, dok nam naša prava ne budu priznata i osigurana.* A vas, *predragi vjernici pozivamo, da u ovoj obrani prava Katoli ke crkve budete sa svojim biskupima jedno srce i jedna duša.* Istodobno vas pozivamo, da s nama zajedno upravljate molitve Bogu mira i pravde, da crkvi svojoj udjeli mir i slobodu, a glavaru svete crkve kona nu pobjedu.«⁸⁹

U duhu ove prijetnje episkopata kraljevine Jugoslavije kao i one Svetog Oca pape, izre ene na konzistorijalnoj sjednici kardinala, kad je spomenuo da e do i dan u koji ne e biti malo duša koje e požaliti »što nisu širokogrudno, velikodušno, djelotvorno prihvatile tako veliko dobro kao što je ono što ga je Namjesnik Isusa Krista nudio njihovoj zemlji i *ne samo radi crkvene i vjerske konsolidacije, makar on odlu no mrzi da politiku u ini svojom stvari i svojim djelom.*«⁹⁰

Ova zna ajna decembarska prijetnja, a još više spomenutu »Aide — Memoire« postaju u perspektivi doga aja koji e se strahovitom gruboš u odvijati na terenu hrvatskih klerikalnih težnji, ustvari pre utna objava rata, koji je imao uslijediti pod raznim oblicima i pod raznim mobilizacijama, kad bude za to naišao najpodesniji as. U Jugoslaviji, kao i u Italiji. Ultimativni karakter ovih dvaju veoma zna ajnih dokumenata u suštini se poklapa sa sli nom pojavom iz jula 1914. Jezive stvarnosti iz 1941. i dalnjih godina pokazuju, kako su ove dvije zna ajne prijetnje bile zapovijed hrvatskom klerikalizmu, i kakve su bile instrukcije i inspiracije za njegovo djelovanje do pojave NDH. Ustvari ove misli svetoga oca bile su samo parafraza iz govora tadašnjeg kardinala — državnog sekretara Pacellija, koji je na sve anoj ve eri 25. jula 1935. u svome govoru rekao, da je Konkordat Jugoslaviji »potreban za napredovanje i unutrašnji mir naroda«. Odbijanje Konkordata, dosljedno, moralo bi voditi k nazadovanju i unutrašnjem nemiru naroda Jugoslavije. I doista, plan i prijetnja bili su dosljedno i sa svim sredstvima provo eni i provedeni. Vatikanska klerikalna vojska u Jugoslaviji stavljena je u stanje pripravnosti. A njezin vrhovni štab, jugoslavenski katoli ki episkopat, ostao je samo dosljedan svojoj Poslanci »ne miruju i tako dugo, dok mu prava nisu bila priznata i osigurana« — u Paveli evoj NDH.

Nema sumnje, konkordatomanija Pija XI., — kako E. Buonaiuti naziva nastojanje Pija XI., da pomo u sklopljenih konkordata osigura u pojedinim evropskim zemljama neosporan utjecaj Rimske Kurije,⁹¹ — ovakvim okon anjem konkordatske borbe, primila je težak, porazan udarac. I to još pod kardinalom sekretarom E. Pacellijem, budu im Pijom XII., tim izrazitim predstavnikom militantne vatikanske diplomacije. Me utim krivo bi bilo mišljenje kao da su vatikanska diplomacija i Rimska Kurija napustile daljnju borbu. Naprotiv. Ona je produžena sa svim starim prokušanim sredstvima i oružjima, koja se nisu povukla poslije okon ane konkordatske borbe s jugoslavenskog terena. Tu inski »Divide et impera« i dalje se koristio svojim

⁸⁹ Poslanica katoli kih biskupa vjernicima. Zagreb 1938.. 13,

⁹⁰ Prema: »Novo doba« 16. II. 1938.

⁹¹ Ernesto Buonaiuti. Pio XII. Roma. 1946.. 53-115.

neiscrpnim zalihamama otrova mržnje i nesloge, koja je imala da i dalje razdvaja vjerski podvojene Srbe i Hrvate. Neugasiva vatra klerikalne mržnje sve se više raspirivala prijete i svakom pokušanom otporu ovog rimskog Divide.

Najnapredniji borci u Hrvatskoj gotovo su se uzalud trudili, i kroz literaturu i publicistiku, da demaskiraju ova i sli na tu inska nastojanja, koja su kao svoja nacionalna vjerovanja svojatali klerikalci svih kategorija, od najnižih do najviših slojeva. Od bezna ajnih fratara i sitnih provincijskih križara do šefova Velikih Križarskih Bratstava i Katoli ke Akcije, do biskupa i nadbiskupa. Svima njima je s vjekom bilo ugrožena hrvatstvo, a s hrvatstvom vjera. Upravo onako, kako je to 1900. odlu eno na Prvom Svehrvatskom Katoli kom Kongresu, kao program XX. stolje a. Kao neutralni borac protiv svih ovih obmana i zabluda zaslužuje naro itu pažnju, stav Miroslava Krleže, ije književno stvaralaštvo predstavlja nesumnjivo najviši domet hrvatske književnosti posljednjih trideset godina. Njegova progresivna osvjetljavanja svih ovih problema, koji su se svaljivali na grba u hrvatskog naroda, ne od ju e, od vjekova, ukazuju ne samo na umjetnika, ija intuicija silazi do korijena problema, nego i poznavaoca historijskih procesa sa znanjima, dostupnima u enjaku sociologu ili histori aru. Odatle i bijes klerikalne štampe, kojim se htjelo da unizi Krležino stvaralaštvo i njegova ideologija. Više od tri decenija gomilala se ogromna klerikalna grada, koja e budu em histori aru tek otkriti koliko je Krleža prvorazborac i kao književnik i kao rodoljub. Iz te se klerikalne gra e, a kroz osvjetljavanja Krleže može jasno sagledati, kojim se sve sredstvima služilo tu inskim interesima, a sve pod maskom borbe za tobože ugroženu vjeru i crkvu, za ugroženo hrvatstvo, koje po klerikalnim tendencijama, ima da bude sinonim katolicizma.

Zato je, stvarnije i bolje nego ma tko drugi obuhvatio suštinu problema, upravo Miroslav Krleža u svom retrospektivnom gledanju historijskog procesa za posljednjih trideset godina. U analizi i sintezi Krleže jesu i ove misli:

»Divide et irnpere. Spram stranih i inostranih tu inskih hipoteza i shema, koje su taj živi, ranjeni organizam (»hrvatski«) uvijek ponovno razrezivali oštrom britvom svojih interesa, mi smo sveukupnoj našoj inteligenciji govorili, da za hrvatski narod nema drugog rješenja nego da se odredi i koordinira spram ostalih, balkanskih selja kih naroda, a naro ito spram srpskog i da u solidarnoj zajednici s njima pristupi preispitivanju svojih takozvanih zapadnja kih i latinskih kulturnih predrasuda i obmana. *U prvom redu mi smo to govorili našem visokom kleru i gospodi biskupima: vjerujte, gospodo, što ho ete i kako ho ete, ali ne vjerujte, da vam mi vjerujemo da vi vjerujete u interesu Jiašeg naroda. Vi vjerujete u interesu Vatikana, a Vatikan je doslje-
dan i hladnokrvan neprijatelj našega naroda.*^{9*}«

Upravo u ovom saznanju je i historijska suština mnogostrukih problema, iji su se izrazi stali da javljaju u sve strašnjim posljedicama ne samo za Hrvate, nego i ostale jugoslavenske narode. Ubrzanim tempom prema slomu Jugoslavije 1941.

¹² Miroslav Krleža, Prije trideset godini. »Republika« (Zagreb) 1947., br. II, 767

XV.

ZRENJE PRED ŽETVU

Kad je dr. Maek izražavao sau eš e nadbiskupu Stepi-ncu povodom smrti nadbiskupa Bauera, u »ime hrvatskog narodnog zastupstva«, na kraju je rekao: »Želimo i nadamo se da ete i Vi po i stopama velikoga nadpastira.« Nadbiskup, o igledno dirnut pažnjom »vode« t. zv. hrvatskog narodnog pokreta, odgovorio je:

»Zahvaljujem na izrazima sau eš a, koje ste mi izrazili u ime vodstva hrvatskog naroda. *Nikada nijeste imali niti ete imati neprilika s moje strane, jer se nijesam pa ao niti u se pa ati u politi ka pitanja.* Iz ostavštine pokojnoga nadbiskupa mogu Vam kazati, da je kazao, nakon što ste sklopili sporazum: »Dao Bog, da do ekam as, kad e u ovoj državi do i pravda i ljubav!« Vas se je li no napose sje ao svaki dan u svojim molitvama i dao Bog, da se njegove želje, koje su i moje, ispune. *Moja je pak želja, da moje slabe sile doprinesem dobru hrvatskoga naroda.*«¹

»Hrvatski dnevnik«, službeni organ HSS u nekrologu je podvukao, da je pokojni dr. A. Bauer, im je dr. Maek preuzeo baštinu briga i narodne borbe, bio podupiran od strane pokojnog nadbiskupa, a nada se, kako je to sam mladi njegov nasljednik rekao da e biti i od dr. Stepinca. Za uzvrat nadbiskupovom obe anju da vodstvo hrvatskog pokreta ne e imati nikakvih neprilika od strane novoga nadbiskupa, obe alo mu je hrvatsko-politi ko vodstvo da ni ono ne e imati od njegove strane nikakvih neprilika u vjerskom obnovnom rada. »Uz ovako podijeljene zada e svaki ostaju i u svojem djelokrugu, oni e najuspješnije izvršiti svoju dužnost. Predsjednik dr. Maek ve je prije odlu no izjavio da nitko unutar HSS ne može vršiti nikakvu protuvjersku akciju. Novi zagreba ki nadbiskup izjavio je ju e, da on ne e voditi nikakvu akciju protiv politike hrvatskog narodnog vodstva. Ono što vrijedi za nadbiskupa, vrijedi naravno i za sve enstvo, kojemu je njegov poglavар ovako dao pravilnu smjernicu. Stoga hrvatski narod iskazuje dužno poštovanje zaslužnom svojemu nadpastiru pokojnom dr. Anti Bauern a istodobno pozdravlja novog zagreba kog nadbiskupa i hrvatskog metropolitu dr. Alojzija Stepinca sa željom, da njegov rad bude na korist crkve i hrvatskog naroda.«²

Dakle, jasno i nedvosmisleno, logi ki i prakti ki, ovaj komentar »Hrvatskog dnevnika« protuma io je osnovnu misao izjave nadbiskupove, koja nije bila od važnosti samo za njenoga autora, nego i za podre eno sve enstvo, »kojemu je njegov poglavар ovako dao pravilnu smjernicu.« Ovako se gest nadbiskupa Stepinca shvatio 1937., ovako iisto e se shvatiti i mjeseca aprila 1941. njegova poruka sve enstvu pri

¹ »Hrvatska straža« 10. XII. 1937.

² »Novo doba« 11. XII. 1937.

dolasku A. Paveli a na vlast, kao »smjernica« i to »pravilna« za rad sve enstva s uzurpatorom i klerofašisti kim pla enikom.

Da bi se ovo sasvim pravilno razumjelo i osjetila veza izme u ova dva saveznika, treba evocirati tek nekoliko momenata iz prošle 1936., kao i protekle 1937. Naime, nadbiskup Stepinac je samo produžio da ide linijom octanom još za života nadbiskupa Bauera, koji je o ro endanu dra Ma eka 1936. estitaju i mu taj praznik, podvukao da su »o i cijelog hrvatskog naroda uprte« u njega, pa mu je poželio, da »mu Gospodin Bog dade svoju milost, da uvijek upozna i slijedi pravi put, koji yodi k sre i hrvatskog naroda«.³ Naime, to je bilo one iste godine kad je nadbiskup Šari glorificirao dra Ma eka u svojoj poznatoj i ve citiranoj pjesmi »Hrast«.⁴ Iste one godine, kad su i ostali crkveni velikodostojnici, pošli za primjerom prvog nadbiskupa, pa neki od njih , kao na primjer kr ki biskup Srebrni otvorili sasvim svoje srce, i pokazali kakav imaju cilj s ovim isticanjem i hvaljenjem dra Ma eka kao vo u hrvatskog naroda. U svoj svojoj neposrednosti biskup Srebrni pošao je tako daleko, da dovodi dra Ma eka i njegov rad u vezu s Providnoš u, pa dosljedno izražava želju da Ma ekov imendan postane danom molitve za njega i hrvatski narod. Ustvari, jedan klerikalno-državni praznik. Potpuno analogno klerofašisti kim metodama s Mussolinijem i njegovim odnosima sa Providnoš u.

»Jutros prikazali Boe:u u svetoj Misi Krista Spasitelja za Vas, G. Predsjedni e, sa usrdnom molbom, da bi Vama, koga je Providnost Božja dovela na visoko i odgovorno mjesto vo e hrvatskog naroda, naklonio sve milosti, sve pomo i i odlike, koje su vo i jednog katoli kog naroda, kao što je ve od davnine naš hrvatski narod, potrebite.

Živa je bila moja želja, da bi se mojoj molitvi priklju ili svi katolici Hrvati: Vaš vrlo vrijedni imeni dan, neka bi medu ostalim postao i posebnim danom molitve za Vas i hrvatski narod. To je moja estitka prigodom današnje Vaše sve anosti. Primit je kao odraz žudnje, kako bi uz pomo Božju hrvatski narod što prije došao do ciljeva, što mu ih Providnost Božja na zemlji odredi. Uz izraze najodli nijih po itanja, Vama Gospodine Predsjedni e, in SS. C. J. odani Josip dr. Srebrni , biskup Kr ki.⁵

Ovako se sve više u vrš ivao odnos izme u hrvatskog episkopata i dra Ma eka. Sve su se više identificirali zajedni ki ciljevi, ma da je naoko izgledalo, da nije strana ne napušta svojih samostalnih i odvojenih ciljeva i planova. Zapaženo je pravo klerofašisti ko takmi enje u glorificiranju »Vo e«. Prema svemu tome nije ni »Vo a« ostajao nezainteresiran i pasivan. I on je ljubav ljubavlju uzvra ao izdavaju i postepeno na elu »vje nog predsjednika HSS Stjepana Radi a« otiskuju i se punim jedrima na klerikalnu pu inu. Uzaludna su bila opominjanja starijih i na elnijih pristalica ideologije pokojnoga Radi a. Dr. Ma ek je sve otvoreniye pokazivao svoja približavanja ka klerikalcima. štoviše, najopasniji konkurenti na politi kom terenu sa klerikalne strane, križari, bili su od strane dra Ma eka zašti ivani, kad su se na terenu lanovi HSS sukobili sa agresivnoš u klerofašisti kih križara. U nizu sukoba dr. Ma ek je pre istio situaciju, ozna ivši sukobe kao nesporazume, potpuno

³ »Vrhbosna« 1936., br. 8, 195.

⁴ Vidi naprijed Poglavlje XI.

⁵ »Vrhbosna« 1936., br. 8, 195.

bezna ajne. Križarska »Nedjelja« bila je ovlaštena, da donese izjavu dra Ma eka, koja je uveliko umirila križare, a uznemirene lanove HSS prisilila na disciplinsku šutnju.

» Uo sam i ja, rije i su dra Ma eka, za neke slu ajeve, gdje su u par mjesata nastali nesporazumi u pitanju odnosa naših politi kih organizacija i organizacija križarske omladine. Rekoh izri no: Nesporazumi, jer se može raditi samo o nesporazumima i neupu enosti. Ustvari nema razloga, da tih nesporazuma bude i nestat e ih, im se svaka stvar stavi na svoje mjesto . .

Kad gledam napore savremene križarske omladine, onda mi se ini, da ona želi u korijenu riješiti ova velika pitanja poštenog, moralnog života i provesti u život zakon ljubavi ovjeka do ovjeka. Tim radom se u tom oravcu popravljaju pogreške prošlosti u pogledu ovoga uzgoja. Taj pak rad nije politi ki niti može biti politi ki. Taj rad je od tolike važnosti, da ne može smetati niti biti u sukobu sa drugim politi kim radom, koji provode druge organizacije i narodne ustanove. Ljudi me utim prave pogreške, a mnogi ih prave i hotimi no. Ljudi zlorabe esto nažalost i ono, što nam je najsvetije. Ljudi su zlorabili u prošlosti i vjerski rad u politi ke svrhe. Stoga nije udo, da i danas mnogi naši politi ki radnici, misle i na prošlost izri u bojazan pred novim zloporabama. *Ali ja tih bojažni u pogledu rada križarske omladine ne dijelim.* Poznam one, koji vode u Zagrebu križarsku omladinu i vjerujem, da je tim našim kulturnim radnicima samo do velikih moralnih i kulturnih ciljeva, te dok oni tu omladinu po svim hrvatskim krajevima vode, nadam se, da se ne treba misliti, da bi iz toga nastala kakva politika.«

»Mi smo selja ki narod, a seljak niti jest niti može biti komunista, rezonira dr. Ma ek. Kod nas su komunisti, ina e dobro pla ena gospoda, te tu i tamo neki studenti, koji malo razumiju komunizam, a kamo li narod i njegove potrebe. Zato oni, koji pišu o komunizmu kod nas Hrvata prave iz buhe slona, i to s o itim ciljem, da borbu Hrvata za njihov život prikažu u krivom svjetlu. Hrvatski selja ki narod znat e i pokušaje komunista, da love u mutnom, odbiti svojim zdravim shva anjem života i pravog društvenog života i pravog društvenog poretka. Seljak koji vjeruje u Boga ne može se vezati uz materijalisti ku nauku bezvjerskog komunizma . . ,«⁶

Ve ovo nekoliko momenata pokazuju, koliko je dr. Ma ek bio daleko od osniva a HSS Stjepana Radi a i njegovih shva anja o zna enju i historijskoj misiji Velike Oktobarske Revolucije, u ovje anstvu uop e, kao i o njegovim pogledima na ruskog seljaka i njegovo konstruktivno u estovanje u SSSR.

Iste godine, dr. Ma ek je iznenadio i same klerikalce, kad je o Boži u uputio hrvatskom narodu svoju uobi ajenu poslanicu — »estitku«. Ovaj put je ona bila sastavljena sasvim u stilu pastoralnog lista nekog crkvenog velikodostojnika. U ovoj nesumnjivo za jednog svjetovnog politi ara zna ajnoj poslanici, dr. Ma ek je prešao sasvim na teren crkvenog raspravljanja o Kristu i njegovom božanskom poslaju u svijetu, u stilu nekog kapelana-propovjednika, na osnovu evan eoskih citata, kao što su: »Ljubi bližnjega svoga kao samoga sebe. Ne ini drugom, što ne želiš da tebi drugi ine. Zašto vidiš trun u oku brata svoga, a ne vidiš brvna u oku svojemu. Sva ova crkveno-vjerska meditiranja advokata iz Kupinca mogao je da potpiše svaki njegov bliži ili daljni župnik, a kraj njih svaki nadbiskup i biskup. Jer, upravo svojim

⁶ »Vrhbosna« 1936., br.2, 39-40.

zaklju nim mislima, dr. Maek je pogodio osnovne misli hrvatskog klerikalizma, kad je poželio da u Hrvatskoj zavlada pravo Kraljevstvo Božje. » estitaju i Vam Boži želim, da se sva naša hrvatska sela, svi gradovi i sav hrvatski narod, u domovini i izvan nje, na vrijeme oko ovih boži nih blagdana nadahnu ovim duhom božanske istine i vjerujte mi, bit e nam priše ena mnoga muka i u našem velikom radu za slobodu hrvatske nam domovine i Kraljevstva Božjeg u njoj. Šari eva »Vrhbosna« prirodno je, bila je sva oduševljena, jer »ljepše estitke Dr. Maek nije ni mogao uputiti Hrvatima«.

Ova crkveno-politi ka alijansa izme u vodstva HSS, odnosno t. zv. hrvatskog narodnog pokreta i šefova dijeceza sve e se više u vrivati na svim sektorima obostranih djelovanja. Tome je imao poslužiti i jedan blaženik Šiben anin Nikola Taveli, koga je iz arhivalne praštine izvadio nadbiskup Stepinac, jer o tome »znamenitome« Hrvatu jedva je tko znao izvan granica Šibenika. O forsiranom kultu toga jeruzalemског mu enika, koji se podudara sa dolaskom nadbiskupa Stepinca, bit e još rije i kao i o politi kom zna enju, koje mu je namijenio njegov uskrisitelj. Kad je nadbiskup Stepinac 25. VII. 1937. posvetio oltar u Jerusalemu ovom blaženiku i poveo u Palestinu hrvatsko hodo aš e, imao je za itavu tu hagiografsku i hagiomansku akciju puno shva anje šefa HSS. Zato je nadbiskup Stepinac mogao da iz Palestine piše u Hrvatsku jednom sve eniku o op em hrvatskom duhovnom hodo aš u, jer je nadbiskup ponio u Jerusalem albume sa potpisima, medu kojima nije uzmanjkao ni potpis prvog predstavnika HSS.

»Albumu sa 100 tisu a potpisa duhovnog hodo aš a Hrvatskog naroda postavili smo na grob Spasiteljev i pomolili se za sve, koji su ma i najmanji darak pridonijeli za naš hrvatski oltar. I kod posvete toga našeg narodnog oltara dokazali smo s tih 100 tisu a potpisa, da je velika ljubav hrvatskog naroda prema Svetoj Zemlji postavila ovaj krasni žrtvenik na kojem e se odsad služiti stalne svete mise za sre u hrvatskog naroda. U tom golemom broju potpisa osje ali smo, da nas je dopratilo srce itavog hrvatskog naroda, na ovu divnu i nezaboravnu današnju našu hrvatsku jerusalemsku sve anost. Sviju, koji su se potpisom upisali u to duhovno hodo aš e hrvatskog naroda spomenuo sam se, služe i prvu svetu misu na našem jerusalemskom oltaru, iza kako sam obavio posvetu. Neka ovaj sve ani hrvatski jerusalemski dan ostane upisan u srcu sviju Hrvata katolika, jer je danas više nego ikada dosada proslavljeni ime hrvatskog naroda u Spasiteljevoj domovini. I neka odsada u svim hrvatskim dušama sve više raste ljubav prema Sv. Zemlji, toj koljevcu svete vjere naše, najve eg blaga hrvatskog naroda. I neka Spasitelj dragi po zagovoru bi. Nikole Taveli a, jerusalemског zaštitnika hrvatskog naroda, usliši sve molitve, koje se sa hrvatskog jerusalemskog oltara budu odsada dizale prema nebu za sre u sviju, koji su omogu ili ostvarenje toga hrvatskog oltara u Jerusalemu i za spas cijelog hrvatskog naroda . .

Za dvije godine bit e i dr. Maek i itavo vodstvo⁷ Hrvatskog narodnog pokreta angažirano u akciji nadbiskupa Stepinca, da se taj blaženik proglaši svecem.

Poslije smrti nadbiskupa Bauera stvari su se ubrzanim tempom razvijale prema ranije ve utvr enim planovima. Na objema stranama. Crkvenoj i politi koj.

⁷ »Vrhbosna« 1937., br. 7-8, 186.

Ovako su uz odar nadbiskupa Bauera sklopljeni odnosi za daljni rad t. zv. hrvatskog narodnog pokreta pod vodstvom dr. Ma eka i klera, zapravo klerikalaca, koji su ve tokom 1937. pokazali, da nagnju najradikalnijem i najnepomirljivijem krilu HSS, kao i cijelog pokreta. Me utim drugi nadbiskup i vo a klerikalaca u Bosni, dr. Ivan Šarić, bio je jednako oduševljen uz dr. Ma eka, kao što je potajno sura ivao s ustašama u emigraciji s kojima je došao u dodir na prvom Euharisti kom kongresu u Južnoj Americi u Buenos Airesu 1934. Bilo je to u isto vrijeme kada je izvršen po Paveli evu nalogu organizirani atentat u Marseillesu. Osim toga, on je imao i li nog dodira u Rimu s Antom Pavelićem, kako e to sam priznati u prvim zanosnim danima NDH. Za te odnose znalo se u Jugoslaviji, pa su državne vlasti i poduzele izvjesne mjere, me utim, on se utekao neistini i jezuitskoj reservatio mentalis, pori u i 1934. i 1935. sve što e 1941. priznati, ime e se pred poglavnikom i pred ustašama hvalisati, u lancima i pjesmama. Pa opet, taj isti nadbiskup Šarić pružao je dru Ma eku i itavom opozicijskom bloku najve u potporu, naprosto stoga, što su za njega i za najve i dio klerikalaca, a i znatnog dijela Ma ekovih pristalica, hrvatski pokret i njegova antibeogradska politika bili samo vješta taktika za cilj, koji je imao ustaški pokret u emigraciji. Narodni pokret i borba za ravnopravnost naroda u bivšoj Jugoslaviji imala je njemu kao i itavom klerikalizmu poslužiti za njihov daljni i kona ni cilj: oživotvorenje jedne izrazito klerikalno fašisti ke države. Zato e prosuti obilje dokaza u po etku NDH ne samo ustaše nego i veliki broj sve enika, križara i drugih istaknutih lanova K. A. kao i veliki broj poslanika HSS i itava Gra anska i Selja ka zaštita. A ognjište tih akcija, koje postepeno identificiraju hrvatski narodni pokret sa tendencijama ustaške emigracije bilo je naro ito snažno u Šarićevoj Vrhbosanskoj dijecezi.

Spomenuta je ve pamegiri na pjesma »Hrast« u kojoj se u alegorijama veli a Ma ek, štoviše, nadbiskup Šarić identificirao je K. A. sa programom Ante Starčevića, bez obzira, što je on bio najve i antiklerikalac. Zato je i mogu e, da se istodobno nadbiskup Šarić oduševljava i za Pavelića kao i za Ma eku, jer sve to ide u prilog dalekim ciljevima K. A., za koju je i nadbiskup Stepinac kao i nadbiskup Šarić svim svojim povиšenim glasom neprestano ponavlja da je apoliti ka institucija. Me utim klerikalno-frankova ka fronta ukljuila se izvanredno vješto u t. zv. hrvatski narodni pokret i u njega je ušla sa jednom naprijed smišljenom namjerom. Dr. Ma eku je neobi no godilo, kad je uo za izjave nadbiskupa Šarića i za njegov govor održan na Napretkovoj proslavi u Sarajevu 19. III. 1936.

»Nama neprijateljska štampa, rije i su Šarićeve (a tu misli na pojedine izjave lanova SDS), u posljednje vrijeme izmišlja svakojake spletke o tobožnjoj neslozi izme u naroda i katoli kog sve enstva, naime izme u političkih vo a. i klera. Iz toga se najbolje vidi, da bi stanovitim krugovima neobi no godilo da me u Hrvatima postoji razdor. Izmislili su i nekaku klerikalno-frankovaaku frontu. Suvršno je takve izmišljotine opovrgavati, jer kad bi se na sve te izmišljotine osvrtali, gubili bismo naše narodne energije u uzaludnoj stvari. Ja uvjeravam naše protivnike, da hrvatska K. A. nikada ne e za i u politiku, jer je K. A. baš i osnovana zato, da svakoga postavi na svoje mjesto: sve enika u crkvu katoli ku, a svjetovnjaka na elo narodne politike. To je misao i želja pape Pija XI., kad je oživotvorio K. A. K. A. ?iije nista drugo nego ostvarenje velike devize hrvatskog apostola Ante Star-

*em a koji je rekao »Bog i Hrvati«, misle i pri tome, da e sre a Hrvata biti potpuna tek onda, kad se ostvari i potpuna harmonija izme u naroda i svenstva, koja je ostvarena zaslugom naših velikana bra e Ante i Stjepana Radi a.⁹ Mi katoli ki biskupi i svi katoli ki sve enici danas osje amo, hvala Bogu, s našim narodom jedno, da je naš zajedni ki voda dr. Vladimir Ma ek, umni muž, kojemu i narod i sve enici dokazuju u svakoj prilici svoje puno povjerenje i priznanje, i ona ista nama neraspoložena štampa pokušava je za sebe izvu i kapital time, što je izmišljala razne podvale o posljednjoj izjavi našega narodnoga vode dr. Ma ka (t. j. o antiklerikalizmu), a ja kao vaš nadpastir i katoli ki nadbiskup sve ano izjavljujem, da ne samo odbavam sve izjave, svaku rije dr. Ma ka, nego kažem još i to, da dr. Ma ek govori onako, kako treba da govori i svaki naš sve enik i svaki naš biskup; Zato ja pozdravljam našeg velikog narodnog vodu i želim da ga Bog sa uva živa i zdrava na ponos našega naroda.«**

Upravo iste godine 1936. nadbiskup Šari uzeo je na nišan dra Augustina i a, franjevca, ina e tadašnjeg na elnika katoli kog odjeljenja u Ministarstvu pravde. Ovaj nesumnjivi rodoljub, u kome su bile još zadržane svjetle tradicije starih bosanskih franjevaca-ujaka, bio je dru Šari u trn u oku. Žele i ga ukloniti sa tog visokog položaja, na kome je Šari želio da vidi ovjeka, koji bi radio u duhu njegovih politi kih tendencija, optužio ga je Svetoj Kongregaciji za redovnike u Rimu januara 1936. U toj optužbi inkriminira nadbiskup, da se dr. i i odlikuje liberalnim idejama, vjerskim indiferentizmom i prijateljstvom prema pravoslavnima. U toj optužbi kaže se:

»Ve u to vrijeme (kad je završio studije i postao profesor i direktor franjeva kog bogoslovskog u ilišta), pokazivao je sklonost liberalnim idejama i kao takav bio je poznat, ujedno bave i se politikom zarazio se prakti nim vjerskim indiferentizmom i sa pravoslavnim Srbima gajio je prijateljstvo. Ovo je možda dalo povod njegovim starješinama, da su ga uklonili sa profesure i imenovali župnikom u gradu Tuzli. Tako er je i u ovom zvanju dr. i i preko dozvoljenog saradivao sa Srbima, tako te je od vjernika bio zlo priman i opetovan kod mene optuživan. Na moje traženje bio je od Ministra Provincijala uklonjen sa župe i premješten u manastir Kreševu. Ali on otkazuju i posluh nije htio po i u manastir, ve se uputio u Beograd svojim prijateljima i politi kim pristašama, i tu bez ikakve iole službene crkvene vlasti, bio je imenovan, posredovanjem ministra Svetozara Pribi evi a, referentom u Ministarstvu vjera, a iza nekoliko godina postao je na elnik Katoli kog odjeljenja u istom Ministarstvu, odnosno u Ministarstvu pravde s kojim je poslije Ministarstvo vjera bilo ujedinjeno. Franjevci u prvo vrijeme, kada se to zabilo izjavljivahu, istina da se to dogodilo bez njihova znanja i pristanka, ali niti su ga proglašili odbieglim niti su išta u inili protiv njeara tako, te on s njihove strane uživa puni mir i od po etka stanuje u beograd-

⁸ Koliko su ova izlaganja nadbiskupa Šari a jedan prost falsifikat misli i ideja Ante Star evi a i bra e Radi a mo i e se pravilno cijeniti ako se ukaže na IX. poglavje ove knjige, iji je naslov »Papožder i popožder« uzet iz »Vrhbosne« kojoi je dr. Šari bio urednik. — Nadbiskup Šari nije mario da su tu Star evi evu parolu »Bog i Hrvati«, koju je on prvi izgovorio u hrvatskom saboru (26. VI. 1861) kopiraju i Mazzinijevu revolucionarnu, republikansku i antipapinsku misao »Bog i nađ« veoma osu ivali Msgr. Matija Stepinac, kao pogansk, u »Katoli kom listu« (1895. br. 25 i 1902.), kao i Mahni eva »Hrvatska straža« (1903., 426). Šari je pošao za frankovcem, župnikom 1. N. Jemerši em, koji je prvi 1894. propagirao ovu parolu — da u Jugoslaviji postane deviza K. A.

skom manastiru. Oni od tada ve kroz 14 godina imaju zaštitnika u Ministarstvu za crkvene poslove i njime se služe i za spreavanje djelovanja biskupa, koja im nisu po udna...« Žale i se dalje, nadbiskup kaže za dr. i i a, da je »zvanje njegovo objektivno žalosno, pošto on, iako sve enik i redovnik, služi vlasti kao aktivni organ za izvo enje cezaro-papinskih tendencija protiv crkve. I doista on bez ikakve grižnje u spornim stvarima i nepravednim prema osnovnim pravima crkve zastupa vladu, a crkvu smatra kao protivnika, iji upliv i autonomiju treba prema mogu nosti ograničiti u korist države. Posljednjih godina mnogo je toga presudnog protiv crkve u injeno bilo u zakonima, bilo u upravnim stvarima i prema svemu tomu on je uzeo aktivno u eš a miješaju i se u unutrašnje poslove crkvene, prije e i slobodno vršenje crkvene jurisdikcije, primaju i nedozvoljene prizive na svjetovni forum, biskupe i sve enike kore i ili kažnjavaju i, zbog obrane crkvenih prava i bez odobrenja nadležne crkvene vlasti.«

Nadbiskup denuncira dr. i i a, da se ne brine mnogo za redovni ki sve eni ki duh, u privatnom životu da se odijeva civilnim sve eni kim odijelom i što je najstrašnije, dakako za nadbiskupa Šarića i njemu sličnih klerikalnih antiglagoljaša, da služi glagoljsku misu u svojoj samostanskoj crkvi. »On glagolja od svih jedini, pod izlikom da je to dozvoljeno srpskim krajevima po Konkordatu, nikada neostvarenom izme u Svetu Stolice i srpske kraljevine u vrijeme pred veliki rat.« Optužuje ga, da putuje u inostranstvo i svjetska kupališta, i da se o njegovu moralu ne mogu povoljne stvari da govore. Naravski, nadbiskup se žali i na izvjesne li ne stvari, koje iraju u njegovu jurisdikciju. Ovdje nadbiskup spominje da je već ranije 1933. javio Svetoj Kongregaciji De Propaganda fide da je dr. i i u Sarajevu sablaznio katolike što je 28. juna 1933. održao nad grobom sarajevskih atentatora govor, o onima koji su »1914 ubili austrijskog princa prijestolonasljednika Ferdinanda i slavio ih kao heroje i kao primjer idealizma kojim se moraju nadahnjivati današnja pokoljenja, da slijede uzore koje su pokojni atentatori pokazali u radu za narod i domovinu, i da je ukazao duboku poast sjenama heroja, klijući im: Hvala vam. Slava vam. Ovaj pak govor držao je dr. i i, u civilno-sve eni kom odijelu, na šizmati kom groblju, i poslije šizmati kog sve enika i velikog mrzitelja katolicizma Milana Božića, dok je u istoj povorci, ali ne na samom groblju — na mjestu atentata u gradu, — govorio neki urednik, koji je esto inio aluzije na »neke fiktivne vjerske ideje farizejske, koje ubojstvo naših drugova proglašuje zlodjelom« i na djelovanje onih, koji šire mržnju i vjersku nesnošljivost, premda je njihovo zvanje propovijedanje ljubavi, o ito misle i na katolike i njihovo sve enstvo. To je dr. i i inio, kao što je jasno bez moga znanja i protiv volje, a da mu se ipak ništa zla nije dogodilo od strane redovni kih starješina, koje sam ja upozorio pismeno na ovaj slučaj.«

Dakako ovaj glorifikator Franca Ferdinanda, i strahoviti kuditelj Gavrila Prinčića u jednoj famoznoj pjesmi, i propagandni poticatelj mržnje protiv Srba mjeseca jula i augusta 1914, morao je biti zgrnut nad tolikom vjerskom snošljivošću u jednog franjevca. Nadbiskupa Šarića uznemirilo je saznanje da je dr. i i davao izjave novinama da je katolička crkva dobro tretirana u Jugoslaviji »ma da se time kao sve enik javno protivi onome što su biskupi tvrdili bilo javno b'lo privatno. Niti ikakva obzira ima prema svome sve eni kom karakteru kada mu je nastupati kao državnom službeniku u stvarima po crkvi nepovoljnim. Tako on, kad je šizmati ki patrijarh službeno i skoro demonstrativno dolazio u Bosnu, mjeseca septembra

1933., nalazio se je u njegovoј pratnji, za vrijeme ulaza patrijarha u Sarajevo odjeven u sve eni kom civilnom odijelu, javno sablažnuju i vjernike koji su zajedno sa katoli klerom sasvim apstinirali od proslave, izuzev opet, na žalost, franjevce». Nadbiskup Šari mnogo se ljuti na dr. i i a, što mu je po neki put smetao u njegovoј samovolji u pogledu razdiobe franjeva kih župa, a to je bio uzrok davašnjem sporu franjevaca još u vrijeme nadbiskupa Stadlera. Jednako se žali na dr. Gi i a u pogledu subvencija pojedinim sjemeništima u Bosni, koji više vodi ra una 0 franjevcima, ne dostavljaju i to u cijelosti nadbiskupu. Iznose i itav niz pojedinih slu ajeva, nadbiskup Šari daje Kongregaciji denuncijantske sugestije u vezi sa postupkom protiv dra Ci i a.

»Zasada dosta! Dosada u ovoj stvari nisam pisao Svetoj Stolici, nego samo nunciju; ali sada pošto franjevci iznose tužbe protiv mene obavještavam i o ovome za bolju informaciju Svetu Stolicu; ne samo, da Sveti Stolica može biti nešto u ini kod jugoslavenske vlade, prilikom ratifikacije Konkordata, da ovaj ovjek kao nezgodan i na koga se žale svi biskupi bude uklojen sa ovoga položaja, ve tako er da se vidi zanimljiv postupak franjevaca, koji to kroz tolike godine pozitivno podnose na o itu štetu crkvene stvari i redovni ke discipline samo zbog toga razloga, da tako preko vlade mogu sebi isposlovati razne povlastice, koje legalnim crkvenim putem ne bi nikad bili dobili, i da se utvrde protiv biskupa.«⁹

Kad je dr. i i dobio preko svoga provincijala iz Rima optužbu, da se za sva rekriminirana mjesta obrani, i da o svemu da. obavještenja, dr. i i je prije svega, zatražio zadovoljštinu za uvrede nanijete mu u svojstvu državnog inovnika. Stoga je podnijelo Ministarstvo pravde naredbu državnom tužiocu u Sarajevu, da preuzme progona ex offfo protiv nadbiskupa Šari a. Dakako, kada je stvar po eli da ima svoj službeni put, na kome se ne bi naro ito dobro proveo dr. Šari , on je mjesto da nastupi dokaz istine, pozvao u pomo crkvenu vlast u Rimu i nadležne crkvene starješine dr. Gi i a, da ga u ime crkvene discipline prisile da povu e i njegovu privatnu tužbu koju je i dr. i i podnio nadležnom sarajevskom sudu. Te su presije 1 prijetnje, i preko provincijala, njegove Kongregacije u Rimu i apostolske nunciature u Beogradu, koje su bile vezane ak i sa mogu noš u suspenzije od vršenja bogosluženja, na kraju prisilile dr. i i a da je povukao svoju tužbu.¹⁰

Ovako je nadbiskup dr. Šari i javno i tajno, otvoreno i denuncijantski, iživiljavao svoja neraspoloženja prema svima i svemu što je moglo da utire puteve ljubavi i sporazumu izme u naroda vjerama podijeljenih. U vrijeme takozvane »Velike ustaške šutnje« — od 1937. do 1941.,¹¹ kako ovaj period talijansko-jugoslavenskog sporazuma nazivaju ustaški pisci, iskorištava nadbiskup Šari veoma aktivnom agitacijom za t. zv. hrvatski narodni pokret, za dra Ma eka, a ustvari u svojim osje anjima i za Paveli a, za sve koji su bilo ime mogli poslužiti što ve em

⁹ Iz prepisa originala i autorizovanog prijevoda. Vidi i: Marko P. Čemovi . Konkordat izme u Sveti stolice i kraljevine Jugoslavije. Beograd 1937., 14-15.

¹⁰ Iz akta Ministru pravde 17. X. 1936. Istom prilikom kad je kroz štampu prošla vijest o denuncijaciji dr. Šari a u vezi sa i i evim govorom na grobu sarajevskih atentatora tužio je nadbiskupa Šari a i sve enik Milan Boži što ga je nazvao »mrziteljem katolicizma«. »Novosti« S. VIII. 1936.

¹¹ Mijo Bzik, Ustaška borba. Zagreb 1942.. 24.

udaljavanju Hrvata od Srba. O proslavi njegove tridesetogodišnjice biskupovanja bile su prireene od strane sarajevskih Hrvata katolika velike politike manifestacije. Krajem juna 1938. godine sarajevsko pjeva ko društvo »Trebevi«, kome je na elu bio narodni poslanik dr. Juraj Šutej, priredilo je nadbiskupu velike manifestacije, kojom prilikom je dr. Šutej pozdravio nadbiskupa. U odgovoru otkrio je nadbiskup Šarić svu svoju dušu, u kojoj je na dnu njenom, bila Nezavisna Država Hrvatska, ostajući i vjeran Stadlerovom programu za XX. stoljeće!

»Bra o Hrvati i sestre Hrvatice! Dragi moji prijatelji Jure Šuteju, legitimni predstavnici hrvatskog naroda u Bosni i Hercegovini! Hvala ti na svakoj riječi! Kao što si Ti rekao, tako i ja kažem: *Hvala božjoj Providnosti, što nam je u ovim teškim vremenima dala Tebe i vodu cijelog hrvatskog naroda dr. Ma ka!* Kao što ste Vi sada došli pred moje dvore, tako su nekako dolazili Izraelci pred dvor svoga pjesnika i proroka, da mu zahvale za sve dobro, što im je u inio, a on im je skromno odgovorio: Ne meni, nego Bogu Svevišnjem neka bude hvala! To i ja ponavljam. Neka je na slavu Boga Svevišnjega i na ast našeg mukotrpnog hrvatskog naroda. Pred trideset godina postao sam biskup i tada sam uzeo, kao da sam predosjeao, u kakvima su vremenima protekli moje biskupovanje, za svoje geslo »Istini i ljubavi!« (Urnebesni poklici Svetom Ocu, hrvatskom narodnom vodstvu, nadbiskupu Šariću i hrvatskom metropolitiju!). *Dok je naše crkve dotle i biti slavan i snažan hrvatski narod.* I kako sam posvetio svoj rad zajedno s narodom u skladu s istinom — kako je to lijepo rekao naš vođa, naš otac, pater patriae Hrvata u Bosni i Hercegovini moji prijatelji Jure — tako sam ga posvetio i ljubavi. Ljubimo se braća i mi svi zajedno. Prije svega neka nam ljubav bude geslo, kako je to divno rekao dr. Maek u svom apostolskom Gori kom govoru. Pa o tome govori i ono divno naše geslo: »Vjera u Boga i selja ka sloga«. I hvala Bogu da je naš narod seljački narod. I nikad naš narod nije bio tako jak i tako neslomiv kao sada, jer se ljubimo, jer smo složni, jer smo u svemu uz dr. Ma ka. U našoj hrvatskoj narodnoj slozi prednja i Bosna i Hercegovina. Kod nas nema nikakvih trzavica, jer držimo svi jedan štap, a taj štap, kako je rekao jedan veliki hrvatski biskup, je dr. Vlatko Maek. (Burni poklici dr. V. Ma ku). Ljubimo se i pobijeditemo! Prije svega moramo biti složni, a zatim — sve za narodnu slobodu! I ako tako budemo radili postignutemo slobodu!

Hvala vam na ovim manifestacijama, kojih mora biti, kako bi slijepi vidjeli i nijemi progovorili! A što bi vam dalje govorio? Sve je rekao moji prijatelji Jure. U to ime Bog vas blagoslovio, a blagoslovit u vas posebnim apostolskim blagoslovom, koji mi je podijelio Sveti Otac brzojavno i li no kad sam nedavno bio kod njega. Blagosiljem svojom biskupskom i hrvatskom desnicom sav naš dragi hrvatski narod. Blagosiljem »Napredak«, »Trebevi«, našeg Juru i sve vas, braća o!

Sve ovo što sam govorio, nije politika, nego to je povijest naša, naše srce, naša bit. Kod mene su bili svi Sarajlije svih vjera i ja ih sve pozivam neka kažu, da li sam ikome loše u inio. Nikome nikakva zla. Samo sam bio dobar Hrvat i katolik, a ako je to grijeh, nadam se, da u za te grijeha lako dobiti oprost.

I ja vama kažem ono, što francuski katolici pjevaju: Toujours catholiques, toujours Francis! Budite uvijek katolici, uvijek Hrvati! U to ime: Živjela Hrvatska!«¹²

¹² »Hrvatska straža 28. VI. 1938.

Stari glorifikator cara Franje Josipa i propagandista u korist centralnih sila, Austrije kao i Njema ke, ostao je u duši naklon i u Jugoslaviji, jednako prema Ni-jemcima, kao i Austrijancima, gdje se nalazio u emigraciji njegov intimni prijatelj Stjepan Sarkotić, podmaršal i zapovijedajući general Bosne i Hercegovine za vrijeme prvog svjetskog rata, koji je pomoću austrijskih klerikalaca stalno i uporno rovario protiv Jugoslavije. Kad je nadbiskup Šarić došao augusta 1937. na Misijski Kongresi za njemačke manjine u inozemstvo, održavan u Paderbornu, bio je pozdravljen od itave nacističke štampe kao njemački prijatelj. Zapazeni su bili i njegovi govori kao i propovijedi, o čemu je takođe izvještavala nacistička štampa. Jedan svoj govor zapominjan je nadbiskup Šarić na iznenadenje i divljenje samih Nijemaca sa izrazima ljubavi prema Njemačkoj i Nijemcima. »Ich bin kein Deutscher, ich bin Kroate, aber ich liebe die Deutschen und Deutschland«. Nije uđo da su i ove riječi kao i itavski govor bili pozdravljeni osobitim odobravanjem. Dakako, nacistička štampa s puno prava je podvukla značenje govora nadbiskupa sa Balkana, preko koga se kao mosta samo može preći na bliski istok, i njemački Drang je ovim svakako bio neobično zadovoljan i radostan. »Na osobito su živo odobravanje naišla izlaganja nadbiskupa dr. Ivana Šarića, koji je izrazio najtopliju zahvalnost za njemačku državu i njemački narod i završio riječima: Heil Deutschland«,¹³

Da je nadbiskup Šarić ljubio nacističku Njemačku ne samo riječima nego i djelotvorno, tu ljubav pokazivao i dokazivao, dao je ustaški period dovoljno prilike poznatom germanofilu, austrofilu i slavitelju Habsburgove dinastije, iji je povratak prizeljkivao.

Ma da su politički osjećanja nadbiskupa Stepinca, identična s onima nadbiskupa Šarića, fikcija rada i nastojanja nadbiskupa Stepinca imaju sasvim drugi izgled. Iako su se njih dvojica u suštini posve podurarali, ma da se nisu ni voljeli ni cijenili, kako je to pokazala kampanja »Katolički tjednik«, Šarić evog lista protiv nadbiskupa Stepinca, da su oni imali razne metode rada pomoći K. A., to su i taktike ova dva velikodostojnika sasvim suprotne. Nadbiskup Stepinac vrši isti posao kao i nadbiskup Šarić, imajući pred sebe iste ciljeve, ali njegova metoda i njegova taktika postizava iste rezultate sasvim opremanom na in. Nadbiskup Stepinac je sav u poziciji vatrene propovjednika Božjih na Elu, koja su u Hrvatskoj ugrožena od vječovnih neprijatelja. Hrvatska je izložena najvećoj opasnosti, i zato treba da na vrijeme ustane sav narod u obranu vjere, jer ona je isto što i hrvatstvo, a hrvatstvo isto što i katolicizam, kad su u pitanju osnovne političke smjernice razvoja hrvatskog naroda. Zato u 1935., kad se prvi put predstavio kao bojovni križar pod mitrom, zapominjava svoj rad ne s osnovnim Kristovim mislima o bratskoj ljubavi, već s onom Kristu tako dalekom i stranom tezom: »Ne donosim vam mir, nego rat!« U Stepinacovim pastoralnim alegorijama sva je srž vještoga političkog agitiranja. A široke mase na najnevjerljivoj način interpretiraju ovakve alegorije i zamagljene aluzije primjenjuju ih na savremeno političko zbivanje. Tu je Stepinac majstorski sija, iji će se plodovi poslije dužeg zrenja pokazati u monstruoznim oblicima. Zato su nadbiskupi Šarić i Stepinac i isti i različiti.

¹³ »Vrhbosna« 1937.. br. 9. 221.

Na primjer, kad je u Zagrebu stao da izvodi svoju crkvenu politiku sa podizanjem župa i crkava po zagrebačkoj periferiji, mogao je 28. II. 1937., u niz već dotadašnjih svojih uspjeha, zabilježiti i posve enje crkve župe Marije Pomornice. I tu je priliku koristio da održi propovijed, iz koje se vidi i njen stil ali i cilj — bez traženja neke osobite dubine misli i težnji. One su proste i jednostavne, kao što je prosta i jednostavna njegova alegorija i aluzija. Stepinac je podvukao, da su baš »današnje prilike i zbilja« takve da zahtijevaju da se Majku Božiju štuje »baš pod ovim naslovom, pod lijepim i sadržaja punim naslovom Marije Pomornice«. Jer, on objašnjava ove današnje prilike sa starozavjetnim gradom Betulijom i Juditom, spasiteljicom i ubojicom Holoferna, tiranina i zavojeva a Betulije. Judita plemenita udovica, ljepotama svojih ari zanijela je Holoferna, i u no i, u njegovu šatoru, odrubila mu je glavu.

Tako je spasila Judita stanovnike grada Betulije »od okrutnih i divljih neprijateljevih vjere i narodnosti njegina naroda. Pa zar se u sličnim prilikama kao nekada grad Betulija ne nalazi baš naš dragi Zagreb, središte i centar naše mile domovine? Zar nisu baš tu u Zagrebu koncentrirale sve svoje sile najrazličitije i sektske? Zar ne nastoje da baš tu do u do izražaja sva moguće težnje i nastojanja neorijatelja vjere katoličke. Svi su ti kao po dogovoru jurišali na zidove našeg katoličkog Zagreba želeći, da tu, u središtu, u žili kucavici skrše otpornu snagu našega naroda. Oni veđaju planove o tome, i u duši se potajno raduju, kako će po zauzeću i upropastenu glavnoga grada pasti kao zrela jabuka u njihove nezasitne ralje sav naš narod. Ali kao što je Judita spasila od neprijatelja Betuliju, tako uzdamo se i vjerujemo, i Djevica Marija spasiti će naš katolički Zagreb. Ona, koja je pomoćnica kršćana. To je tako er uzrok, zašto ova nova župa nosi ime: Župa Marije Pomornice. Marija Pomornica u inicijativi nas u ovoj gigantskoj borbi nepokolebljivima, vrstima, neosvojivima.«¹⁴

Kad je Stepinac uspoređivao Zagreb sa starozavjetnom Betulijom i Juditinim spasenjem »narodnosti njene naroda«, zaprovala je aktivna borba protiv Konkordata. Nema sumnje da su se priprostili i manje obrazovani slušaoci pitali kome treba ta zagrebačka Judita da odsijeće glavu, tko je taj Holoferna, koji je zaprijetio »narodnosti naroda« zagrebačke Judite? Svakako u ovim komparacijama i alegorijama »nezasitnih ralja«, u koje treba da padne hrvatski narod kao zrela jabuka, svakako je taj priprostili narod, koji je slušao Stepinca poveden savremenim političkim strastima.

U isto vrijeme jugoslavenski episkopat poslje smrti velikog rodoljuba biskupa kotorskog Frana Uccellini-Tice, dobiva jednu prinovu, koja je skladno u i u krug velikodostojnika kao što su Šarić, Stepinac, Srebrnić, Burić i drugi. To je novi biskup kotorski Pavao Butorac. Ma da su bokokotorski i dalmatinski rodoljubi još za života biskupa Uccellinija ukazivali mjerodavnicima da za njegova nasljednika treba da dođe isto takav sija ljubavi i bratstva između Srba i Hrvata, koji su u Boki Kotorskoj zajedno izmiješani, mjerodavni, narođeni namjesnici, nisu to shvatili ni primili k znanju. Ukazivalo se na nekoliko svjetlih imena koja su mogla da budu dobitnici nasljednici velikog propovjednika istinske jugoslavenske misli, bratstva i je-

¹⁴ »Jugoslavenske novine« 11. III. 1937.

dinstva Srba i Hrvata. Ma da su namjesnici znali da je don Niko Luković, župnik u Prnjunu, velik rodoljub, uzoran svećenik i priznat književnik, oni nisu imali ni odvažnosti ni volje da se u Vatikanu založe za njegovo postavljenje. Istina, situacija nije bila povoljna u Vatikanu za takvu kandidaturu u trenutku kada je Konkordat skinut sa dnevnog reda Senata kraljevine Jugoslavije. Istina je, da je predsjednik vlade Stojadinović bio upravo u to vrijeme u Rimu i primljen u audijenciju kod pape, ali on nije iznio kandidaturu don Nike Lukovica pristavši da za nasljednika sija a ljubavi dočeve dobro poznati frankovac, sija mržnje i nesloge između Srba i Hrvata. Bio je to profesor i katehet Pavao Butorac rodom Peraštanin. Bio je zaštitnik u jednoj historiarskoj polemici koju je on poveo protiv vikara bokokotorske biskupije Antuna Miloševića, jednoga od ozbiljnih kandidata za nasljednika biskupu Uccellini-Tice.¹⁵

Već po etkom januara 1938. javile su novine, da je Sveti Oče papa Pio XI. imenovao za novog bokokotorskog biskupa profesora Pavla Butorca. Sva je klerikalna štampa pozdravila ovaj gest, očekujući da će novi pastir drukčije odgajati i njegovati svoje stado, nego što je to inio njima omraženi Uccellini-Tice, iju je smrt »Hrvatska straža« registrirala tek s nekoliko redi, dok je klerofašista don Filip Lukas, predsjednik Matice hrvatske, u prilogu sedmom broju »Hrvatske revije«, mjesto nekrologa napisao jedan sramotni pamflet naopće zadovoljstvo hrvatskih klerikalaca, a na zgrajanju ne samo rodoljubive javnosti, nego i znatnog dijela svećenika.

Rezervirani ali dobro obaviješteni »Obzor« objasnio je karakteristike Pavla Butorca koje su zacijelo bile mjerodavne pri njegovu postavljanju.

»Novi bokokotorski biskup uživa jake simpatije u hrvatskoj javnosti u Boki Kotorskoj, jer je u narodnim pitanjima nastupao u skladu s narodnim interesima i težnjama. Biskup Butorac poznat je kao aktivni katolički radnik, te sura uje u K. A. Kad je svojedobno povedena akcija od dr. Gavranja i a, da se zabrani Isusova kričenje u ovoj državi, profesor Butorac sastavio je sadržajem vrlo značajnu deklaraciju bokeljskog svećenstva, koja je naišla na opće odaziv svećenstva u Boki Kotorskoj, te je time bio sprijećen pokušaj stanovitih krugova, da zloupotrebljavaju i starog biskupa dr. Uccellinija, odvoje od opće katoličke kompaktnosti u tom pitanju bokokotorsku biskupiju.«¹⁶

»L' Osservatore Romano« 3. II. 1938. objavio je dopis don Kerubina Šegvića u kome se govori i o novom kotorskom biskupu Pavlu Butorcu. Stari frankovac Šegvić ističe da je Butorac postavljenje primljeno »s velikim oduševljenjem od svih katolika«. Don Šegvić misli da kotorski biskup ima veoma tešku misiju s obzirom na današnje prilike. On tvrdi da je biskup veoma omiljen kod omladine i da je vrlo cijenjen u intelektualnim krugovima kao pisac i teolog. On se neda, da će zasigurno biti poštovan i kao duhovni vođa bokokotorske biskupije. Ma da je ta biskupija

¹⁵ Pavao Butorac. Osvrt na jedan plagijatorski postupak. »Jugoslavenski historijski asopis« 1936., 219-234. Aleksandar Solovjev, Povodom »Osvrta na jedan plagijatorski postupak.« »JIC« 1937. 430-434. A. Milošević, Odgovor na »Osvrt na jedan plagijatorski postupak.« »JIC« 1937., 434—438.

¹⁶ Novi bokokotorski biskup. »Obzor« 9. I. 1937.

malena, te ne predstavlja ni 10% katolika zagreba ke nadbiskupije, to ona nije manje važna za katoli ku crkvu, tvrdi don Šegvi.¹⁷

Ubrzo se pokazao Butorac na djelu kako su ga zamišljali don Kerubin Šegvi i njegovi istomišljenici. Cjelokupni njegov rad od prvih momenata bio je dijame-tralno opre an tradiciji biskupa Uccellini-Tice. Nestalo je tolerancije i prijateljskog, bratskog opho enja prema pravoslavnim Srbima. A taj se duh prenosio iz kotorske kurije na podre en dio mla eg klera, a od njega u katoli ki narod. Nije prošlo ni dvije godine od njegova rada, kad su se u javnosti u štampi mogle zabilježiti jasno ocrtane razlike izme u prethodnika i nasljednika biskupa.

»Uccellini tolerantan i bratski raspoložen prema pravoslavnim Srbima. Butorac neprijatelj i netolerantni rimske jezuita. Butorac prekida sa tradicijom Uccelinija, i iz njegovih se ustiju nije ula bratska rije o pripadnicima druge crkve u njegovo dijacezi. Mjesto Kristovih savjetovanja o miru i ljubavi sa bra om, ro enom u crkvama razdvojenim, iz njegovih ustiju i dvomislenih alokucija izbjiga isklju ivost, netolerancija, mržnja i sve što može izvazvati razdvajanja ta dva sastavna tijela jednog naroda. Odatle sa Butoracim dolaskom prve pojave razdora — o kome ni oni najstariji stogodišnjaci nikad nisu uli u Boki. Narodni obi aji u kojima je bilo me-usobnog poštivanja izme u katolika i pravoslavnih, trebali su se iskorijeniti . . .«

»Nekoliko decenija bio je obi aj, da se o Duhovima nose krstovi u Bogdaši u i Kava u. Me u narodom ovih sela prakticiralo se tako, da bi jednu godinu nosili krstove pravoslavni, a drugu katolici. Kad su pravili procesiju pravoslavni, krst je nosio knez iz sela Boardaši a katolik, a kad bi bila katoli ka procesija krst je nosio knez iz sela Kava a pravoslavac. Ova lijepa vjerska tolerancija prakticirala se sve do ove godine, kad je od strane biskupije zabranjena. Seljaci iz Kava a, pravoslavci došli su po obi aju u Bogdaši sa svojim knezom da uveli aju procesiju svoje bra e, ali im je re eno, da se onaj raniji obi aj ne e više prakticirati. Prema tome nezadovoljstvo je me u ove mirne seljake uba eno izvana i poreme en je onaj lijepi vjerski obi aj, koga ni Austrija nije mogla srušiti.«¹⁸

Ovako o Bogdaši u, ovako na svim sektorima gdjegod je trebalo zbližavati i spajati donosile se odredbe za rastavljanje i razbijanje svega onoga, emu je tako predano i svetiteljski služio blizu pola vijeka biskup Uccellini-Tice. Biskup Pavao Butorac odmah je, od samoga po etka svoga biskupovanja, punim jedrima zaplovio zajedno s ostalim biskupima prema cilju, prema NDH. Na predavanju, održanom mjeseca novembra 1940. u Zagrebu u okviru »Socijalnog tjedna« sa temom » ist naraštaj — naraštaj snage« on je svoje o i upro prema jednoj snažnoj li nosti, koja bi imala da izvede obnovu Hrvatske, a naro ito njenu periferiju. Me u ostalim on je dosta jasno, ma da u aluzijama upozorio, na koga on to misli.

»Mi ljudi sa nacionalne periferije gledamo koji put neke vitalne probleme našeg nacionalnog života i razvitka malo druk ije nego vi u središtu. Ta bolna periferija, što sje gr evito svija pod martirijem nade, iš ekuju i u suzama i uzdasima dan svoje obnove, ili ak svog uskrsnu a, obožava ovaj

¹⁷ »L'Osservatore Romano« o novom kotorskom biskupu. »Obzor« 6. II. 1938.

¹⁸ Biskup Butorac na djelu. »Novosti« 13. VI. 1939.

divni grad, taj ponajljepši cvijet hrvatske kulture, odakle nam ima bljesnuti život i snaga. *Ali se usu ujemo re i, da se potreba snažne li nosti nigdje ne može tako uo iti kao upravo na periferiji.*«

Dok je »Hrvatska straža«, objavljaju i glavne misli ovog predavanja, bila sva u ekstazi nad »snažnim i potresnim rijeima biskupa najjužnije hrvatske biskupije«, dotle su bokeljski rodoljubi bili užasnuti i zgranuti nad takvim konstatacijama da Boka Kotorska eka, gr evito se svijaju i pod martirijem nade u neku obnovu. Znali su oni da je to produkat jednog bolesnog separatizma i šovinisti kog imperijalizma, mržnja na pravoslavlje i težnje za punim Drangom, dakako rimskim, kojega e jednoga dana mo i da izvodi samo fašizam i njegov jugoslavenski klerofašisti ki suradnik. Svi su osjetili, da su Butor eve »suze i uzdasi« namijenjene danu razjedinjenja, danu sloma Jugoslavije. U jednome lanku, kojim je pisac kritizirao ove Butor eve misli, a koji je osje en od cenzora sada ve Ma ekove banovine, (proširene i osamostaljene u Cvetkovi -Ma ekovom sporazumu augusta 1939.) kaže se:

»Mi ne pamtim da je za itavog vakta vladavine Nj. cesar, i kraljev. Apostolskog Veli anstva ikada i nad ikakvom narodnom nevoljom ovako gorko prosuzila episkopska katoli ka duša niti se je ikada uo ovakav o ajan lelek sa strane katoli kog višeg sve enstva. Kad bi se to imalo suditi po gornjim rijeima Preuzvišenog biskuoa erospo ina Butorca, trebalo bi zaključiti, da se je katoli ko sve enstvo u Jugoslaviji listom odvrglo u prve redove i preuzeo vodstvo neprijatelja jugoslavenskog državnog i narodnog jedinstva.«¹⁹

Pa opet, taj i takav biskup Pavao Butorac bio je od kraljevskog namjesništva odlikovan ordenom Svetog Save prvog stepena, jama no zato, što je i prosvjetiteljski i politi ki »u vrš ivao« temelje Jugoslavije.²⁰

Tokom 1938. i 1939. i pored izvjesnih razmimoilaženja izme u klerikalaca i vodstva t. zv. hrvatskog narodnog pokreta, visoki kler kao i cjelokupni klerikalni organizam politi ki je vrsto povezan uz vodstvo toga pokreta, ma da ga esto puta sili na radikalnije i agresivnije opozicijske mjere. Još u toku konkordatske borbe »Obzor« je pisao, da su hrvatski biskupi jednodušni u pitanju, da se ne smije povesti nikakva akcija, koja bi mogla slabiti hrvatski narodni pokret. Jer takva akcija slabila bi neizbjježno i položaj katoli ke crkve. » injenica, da je srpsko-pravoslavna crkva nerazdruživo vezana za povješ u i životom srpskog naroda, name e sama po sebi katoli koj crkvi u hrvatskom narodu, da bude budan uvar naših narodnih prava. Ovo nije samo jedna moralna dužnost katoli ke hijerarhije, ve joj ovako držanje diktiraju i dobroshva eni interesi katoli ke crkve«.²¹ I doista ova prisna suradnja manifestirala se u¹ demonstrativnom glasanju zagreba kog nadbiskupa Stepinca na Stojadinovićevim izborima 11. XII. 1938. Situacija, naro iito vanjsko-politi ka bila je ve veoma složena. Anšlus Austrije marta 1938., osaka enje ehoslovacke oduzimanjem Sudeta septembra 1938., i zauzimanje Praga marta 1939. i raspad ehoslova ke, osnivanjem

¹⁹ Ivan Majstorovi , Prilog jugoslavenskom ultramontanizmu. »Narodni list« 21. XI. 1940.

²⁰ Uroš Desnica, Na Svetog Savu. »Narodni list« 31. I. 1931.

²¹ Katoli ka crkva i dr. Ma ek prema, pisanju »Obzora«. »Jugoslavenske novine«, 16. IX. 1937.

satelitske klerofašisti ke republike Slova ke, jasno su svijetu govorili, da e nacizam, a s njim i fašizam po i na dalnje porobljavanje slobodoljubivog ovje anstva. Odatile sve skuplja cijena za spremani sporazum izme u ustvari dva reakcionarna kontrahenta. Danas je utvr eno, da je dr. Ma ek tokom 1939. zaigrao i na fašisti ke karte, na na in, koji nikad ne bi koristio njegov prethodnik Stjepan Radi . Ma da je Italija bila obvezana sporazumom prema Jugoslaviji na uvanje njenoga integriteta, ona je vrlo spremno stala slušati glasove, koji su radili na razbijanju Jugoslavije. A ti siu glasovi dolazili iz same Jugoslavije od vodstva t. zv. hrvatskog narodnog pokreta, uz koga vjerno stoje hrvatski biskupi. Memoria grofa Ciana otkrivaju jezivu zakulisnu i izdajni ku igru dra Ma eka. Italija, koja je imala u planu svoje prodiranje na Balkan i Hrvatsku smatrala svojom neposrednom interesnom sferom, strahovala je, da bi dr. Ma ek mogao da zatraži pomo i za svoje aspiracije za »slobodnu Hrvatsku« od strane Njema ke.

17. marta 1939. zapisao je Ciano: »Duce je bio zabrinut i mrk. Ovo je prvi put da ga vidim ovakvog. ak i u vrijeme Anšlusa pokazivao je ve u ravnodušnost. On je zabrinut zbog hrvatskog problema. On se boji, da bi Ma ek mogao proglašiti nezavisnost i staviti se pod njema ki protektorat. On kaže: »U takvom slu aju postoje samo dvije alternative; ili opaliti prvi metak protiv Njemaca, ili da nas odnese revolucija, koju bi sami fašisti izazvali.« Po mom savjetu odlu io je da prodiskutira hrvatski problem s Nijemcima«

Dva dana kasnije bilježi Ciano da su Duce i on odlu ili da požure regenta Pavla da što prije svrši s pregovorima sa Zagrebom, »zato što bi svaki gubitak vremena mogao biti koban«. Ve sutradan 20. marta grof Ciano primio je naro itog Ma ekovog izaslanika inžinjera Corneluttija, koji ga je obavijestio da su Hrvati protivnjema ki raspoloženi, ali e biti primorani da padnu u ruke Berlina, ako ih Italija odbije, »samo da se spase od srpske tiranije«. Ako pregovori ne budu uspjeli sa Beogradom onda su Hrvati spremni na pobunu uz pomo talijanske vojske. 21. marta savjetovao je Ciano Corneluttija da treba pokušati sporazum s Beogradom ako ni za šta drugo i a ono da se dobije u vremenu. Ne bude li to uspjelo, Italija e se odazvati pozivu hrvatske vlade. Dakako, treba se uzdržavati od svakog kontakta sa Berlinom. 30. marta primio je grof Ciano hrvatskog grofa Bombellesa koji je savjetovao Ciana da se do e u li ni kontakt s Paveli em »kojü je jedan od najagresivnijih ljudi u zemlji i koji ima sredstava da povede jaku kampanju u korist Italije, u hrvatskim masama« Tom prilikom grof Bombelles je obavijestio grofa Ciana, da se u Hrvatskoj »pokret za odcjepljenjem širi silno brzo«. Poslije nekoliko dana Bombelles je izvijestio da je imao zadovoljavaju ui konferenciju s Paveli em, da e se vratiti u Zagreb i da e razgovarati sa Ma ekom. 18. maja došao je u Rim ponovo Ma ekov delegat Cornelutti i zatražio obavještenja o obe anjima datim regentu Pavlu. Kod toga razgovora saop io je Cornelutti da Ma ek više ne namjerava da do e do sporazuma sa Beogradom, da e nastaviti svoj separatisti ki pokret. Ako mu Italija da zajam od 20 miliona dinara mo i e da bude spremna za ustanak na Italijin zahtjev. Poslije Cianova povratka iz Berlinia, gdje mu je savjetovano da požuri sa uspostavom protektorata nad Hrvatskom, Ciano je imao ponovo sastanak 26. maja sa Corneluttijem. koji je opet došao iz

Zagreba, i donio potvrdu da će Maek otkloniti svaki sporazum sa Beogradom. U jednom Memorandumu uglavljen je da će Italija finansirati Maekovu hrvatsku pobunu. Dr. Maek bit će spreman za etiri do šest mjeseci, a on će pozvati talijanske trupe da osiguraju red; Hrvatska će se proglašiti za nezavisnu državu u konfederaciji s Rimom, imat će samostalnu vladu, ali Ministarstvo vanjskih poslova i narodne obrane bit će zajednički s Italijom. Italija će držati u Hrvatskoj svoje trupe i imat će svoga namjesnika kao u Albaniji, a za poslijе se ostavlja pitanje punog ujedinjenja pod jednom glavom. Ovo je odobrio Duce, samo je izrazio želju da taj Memorandum kontrasignira i dr. Maek, pošto je Ciano sigurnim putem poslao Memorandum u Zagreb. Stvar je bila prema svemu već gotovo okončana, kad je Ciano istog dana zabilježio, da će slijedeći nedjelje po eti s isplavljanjem novaca via Zürich. »Mussolini je obuzet mišljem o razbijanju Jugoslavije na komade i aneksiji kraljevine Hrvatske. On drži, da je podhvata dovoljno lak, kao što stvari stoje, ja se slažem s njim . . .«²²

Nekoliko dana kasnije Mussolini je zaustavio pregovore sa dr. Maekom želeći da vidi rezultat puta kneza Pavla u Berlin. Tako je i bilo. Poznato je kako je, na kraju prilazak Jugoslavije Osovini i Hitlerovom ratu s Jugoslavijom za momenat Italiju stavio u drugi plan interesa.

Memoari grofa Ciana bacaju sada puno osvjetljenje na cijeli tok pogone anja i ucjenjivanja pri pregovorima i razgovorima sa Beogradom, štoviše, oni uvelikoj objašnjuju i zaključak hrvatskog narodnog zastupstva, — koje dakako, pretpostavlja se, nije zacijelo imalo pojma o Maekovoj zakulisnoj igri, — donesen 8. maja 1939. u Zagrebu.

»Opće politike prilike u Evropi upućivale su naročito u posljednje vrijeme na to, da se hrvatsko pitanje riješi im prije i po mogunosti izravno između zainteresiranih naroda, t. j. naroda hrvatskog i naroda srpskog. Hrvatsko narodno zastupstvo sa zadovoljstvom konstatira, da su velike europske države svojim prijateljskim držanjem olakšale razgovore legitimnog predstavnika hrvatskog naroda s vladajućim faktorima Jugoslavije. S još većim zadovoljstvom konstatira nadalje, da i cijeli srpski narod hoće i traži sporazum s narodom hrvatskim. Što unatoč najbolje volje predstavnika hrvatskog naroda i unatoč napred istaknutog držanja srpskog naroda, te prijateljskog stava vanjskih faktora, ipak sve do danas nije došlo do sporazuma, Hrvatsko narodno zastupstvo tu injenicu sa žaljenjem konstatira i isti će, da krivica ne leži na strani vodstva hrvatskog naroda . . .«

U rezoluciji se dalje konstatira kako je hrvatski narod bez svoje krivice isključen od svake međunarodne suradnje i da je organizacija mira u srednjoj i jugoistočnoj Evropi nemoguća, dok se ne ispunе zahtjevi hrvatskog naroda u poslijeratnoj tvorevini Jugoslaviji, koja nije ispunila pretpostavke, da svojim narodima da mogu nositi samostalnog narodnog života. Zato je Hrvatsko naredno zastupstvo savezno sa svojim odlukama od 15. I. 1939. (donijetim poslijе decembarskih izbora 1938.), odobrilo u cijelosti rad i postupak predsjednika dra Vladimira Maeka. štoviše, njega »Hrvatsko narodno zastupstvo ovlaštuje, da u ime njegovo prema daljnjem držanju

²² Maekov i Mussolinijev plan o odcjepljenju Hrvatske i stavljanju pod protektorat Italije. »Politika« 15. III. 1946. — »Trideset dana« 1946. br. 3. 147.

srpskog naroda i prema politi koj situaciji u Europi doneće potrebne odluke i poduzme sve akcije u unutarnjoj i vanjskoj politici, koje će Hrvatsko narodno zastupstvo zajedno s cijelim hrvatskim narodom slijediti i provesti drže i se principa da je opstanak i sloboda hrvatskog naroda iznad svega«.²³

Tako je Maek na dvije strane radio za »slobodnu i nezavisnu Hrvatsku«. Ovako odriješenih ruku i ovlašten da donosi potrebne odluke i da poduzme sve akcije u unutrašnjoj i vanjskoj politici, on je prešao i na teren prave izdaje dajući Italiji, gotovo ono isto, što je nudio i na kraju dao Mussoliniju i Paveli, s kojim će Italija opet oživi punu suradnju odmah iza sklopljenog sporazuma Maek-Cvetkovićevog. Memoari grofa Ciana svakako ne osvjetljuju samo pregovore i razgovore, prijedloge i zaključenja između Ciana i Maeka u 1939., nego oni bacaju iz ove perspektive i sva osvjetljenja i na događaje od samog sporazuma od 24. augusta 1939. do 25. marta, a onda naročito od 25. marta do 6. aprila 1941., kao i Maekov stav u vrijeme okupacije. Svakako pada u oči i zastoj u pregovorima sa Beogradom; od maja do augusta, i užurbana akcija Carneluttija kod grofa Ciana! Nema sumnje, da sa svega toga nije još dignuta itava zavjesa, ali već i ovo, što je slijedilo, ubrzo poslije sporazuma o banovini Hrvatskoj, uveliko govori, posrednim jezikom ne samo o kolebljivosti dra Maeka, nego o pravom janusovskom liku preprednenog fiškala, koji ide ka istome cilju kao i Paveli, samo kroz etape i drugim sredstvima i metodama. Jer, između Paveli i Maeka u tim njihovim nastojanjima nema nikakve razlike. Na-protiv, oni se dopunjaju, i onda kad su različiti, kao i onda, kad su isti. I onda, kad Maek pregovara s Udruženom opozicijom, i onda kad raspravlja sa knezom Pavlom. Jer, i Maekovi govori, kao i njegovih glavnih suradnika Krnjevića, Košutića, Pernara, Torbara i drugih, kojim se pristašama objašnjavala politička situacija i težnja naroda istim rjeđnikom, kakvim je ilegalnim radom prilazio narodu iz Italije kroz podzemne, mahom klerikalne kanale Paveli. Tu Maek slijedi na fizičnom nadbiskupa Stepinca, a Paveli, na onu Šarića. Pri instalaciji novoga bana dra Ivana Šubašića, u svom govoru 29. VIII. 1939., Maek je izrijekom spomenuo, da je ostao još jedan niz neriješenih pitanja, a među njima i pitanja definitivnog razgraničenja banovine, što je ostavljeno za vrijeme, kad se bude preuređivala itava državna zajednica.²⁴

štoviše, ing. August Košutić, toga istoga dana bio je daleko određeniji, kad je protkao svoj govor osnovnim mislima svih vođa HSS, pa i ustaša, »da borba nije završena, ona istom po inje«.²⁵ Dakle, poslije »sporazuma!« Sada, kad je oživotvorena samostalna Banovina s autonomnim kompetencijama, kakve nisu imale nijedna druga banovina u državi, poslije »sporazuma« nastaje trka u licitiranju sa radikalnim parolama između pristalica HSS i ustaša, koji su bili sve glasniji i aktivniji. To se i opet savršeno podudara sa sve bližim ponovnim dodirom grofa Ciana sa Pavelićem. Maekovi pojedinačni istupi protiv ustaša u hrvatskoj banovini, jesu samo platoske

²³ Mirko Glojnari, Borba Hrvata. Zagreb 1940.. 317-318. — Treba da se kaže da je dr. Maek bio na takvom veleizdajni komitetenu i u suradnji s Talijanima i u vrijeme prvih borbi s Beogradom 1919. — kad su Talijani pomagali republikanski pokret i finansirali ga. Vidi: Manko Gagliardi, Istina o hrvatskom emigrantskom komitevu 1919-1921. Graz 1922., 15, 28. — Maekova figura samog pisca ne ulijeva veliko povjerenje u vjerodostojnost podataka, uza sve, uloga dra Kežmana, sve enika i sekretara HRSS, koji je tada više radio s drom Maekom nego Stj. Radijem, govori da su te izdajni ke veze bile moguće.

²⁴ Mirko Glojnari, Borba Hrvata, 353-358.

²⁵ Mirko Glojnari, Borba Hrvata, 358-365.

enuncijacije, kako se vlast ne bi ispustila iz ruku. U tome je bila jedina razlika izme u Paveli evih i Ma ekovih nastojanja. Ni u emu drugom. Jer, progoni koji sada slijede u banovini Hrvatskoj protiv komunista, Hrvata jugoslavenske orijentacije, slobodnih zidara, a uskoro za tim i antižidovski ispadni, bili su sasvim ustaškog karaktera i s njima je mogao da bude zadovoljan i zlo inac Paveli .

»Sporazum« mjesto da je unio smirenje i pokazao znake konsolidacije države, i punu dobru volju oba kontrahenta, a ne samo jednoga, koji je tako er ostao nezadovoljan, on je postao izvor najtežih uznemirenja stvorivši tešku psihozu nepovjerenja ne samo u Srbiji, nego i kod pre anskih Srba, koji.nisu ništa dobra naslu ivali gledaju i sprovo enje u život nove banovine Hrvatske. A rat je ve po eo, malo dana iza postignutog »sporazuma«. Ustaška razorna akcija pokazat e se tokom 1940. naro ito u vojsci. Gotovo su programme rije i grofa Ciana, kad bilježi u svoje memoare 13. I. 1940.: »Moramo žuriti, jer hrvatsko pitanje sazrijeva«. Da su Mussolini i Ciano bili ohrabreni za takve akcije mnogo je, 1939., doprinjeo i Ma ek. A desetak dana poslije toga primio je Ciano Antu Paveli a. Sam dr. Ma ek, poga aju i se s Italijom, igrao je na konopcu održavaju i ravnotežu izme u osovine i demokracije, u potpunosti odobravaju i vanjsko-politi ki stav kneza Pavla, a potajno održavaju i veze sa zapadnim demokracijama. Kako široke mase nisu baš s oduševljenjem do ekale »sporazum« to je vodstvo tzv. hrvatskog narodnog pokreta izdalo jednu strogo povjerljivu okružnicu u kojoj su se dale instrukcije za daljni rad narodnog pokreta u duhu Košuti eve programme misli da »borba istom po ima«. Dok se u vrijeme objavlјivanja ove okružnice moglo još smatrati da je apokrifna i da potje e ili iz redova Stojadinovi eve grupe ili samih ustaša, poslije objavlјivanja memoara grofa Ciana, teza onih koji su tvrdili da je autenti na, dobila je na snazi. 16 to aka raznih instrukcija u stvari je 16 zapovijesti za rušenje Jugoslavije. U 15. se kaže:

»Drže i se gornjih uputstava, mi smo izabrati svaku konjunkturu za naše ciljeve. Me unarodna situacija ide nam u korist. Ruši se sistem Versaillesa, a Jugoslavija je umjetna tvorevina toga sistema. Naše e vodstvo balansirati izme u osovine i demokracije. Imamo ljude i za jedne i za druge. *Glavno je da se ruši Jugoslavija! Kod toga nas uveliko pomaže katoli ka crkva . . . Treba stoga uždizati katoli anstvo kao glavni branik hrvatstva. Na pravoslavnu kao bizantsku kulturu treba navaljivati i treba isticati da su specijalne odluke.*«²⁶

Doista, sve što se sada dešavalo bilo je u duhu ovih instrukcija. Uloge su bile vješto podijeljene. *Klerikalizam dobio je sada sasvim klerofašisti ki izgled.* Sva klerikalna štampa pišu i oi ratu, na strani je osovine ili neposredno, odre eno jasno ili u aluzijama. O slomu ehoslova ke pisalo se gotovo istim rje nikom pogrda, uvreda i ismijavanja u klerikalnoj štampi, kao da je izlazila u jednoj Slavenima neprijateljskoj zemlji. Glorificirala se kvislinska Slova ka i njen klerofašisti ki raj. Uistinu, osje alo se i na svim stranama pljuštali su dokazi da »sporazum« nije politika HSS, nego samo taktika, od ega se prvari HSS kao na pr. podpredsjednik stranke Košuti , nisu ni branili. U jednom govoru aludirao je na zapo eti rat i podvukao je da je »Hrvatska u prošlom evropskom lomu izgubila svoju slobodu, a da se sada u drugom lomu

²⁶ Iz savremenog letka koji je širen u Hrvatskoj, a odatle prenesen u Srbiju.

dobiva«. Ing. Košuti naišao je na skladan odjek u mislima i nadanjima Mile Budaka, do nedavna Paveli eva emigranta, koga je amnestirao još Milan Stoja-dinovi i koji je u svome listu, »Hrvatskom narodu« razra ivao ovu Košuti evu misao, pa i onda, kad je kritizirao »sporazum«. Kad se vratio sekretar stranke Krnjevi a Zagreb, pri pozdravu je dr. Reberski izrazio svoju radost što se vratio u Hrvatsku pošto e sada »*mo i da nastavi borbu do potpunog oslobo enja, do potpune slobode hrvatskog naroda i hrvatske domovine ... im nam redovi budu ja i tim e se prije ostvariti onakva sloboda kakovu želimo. eka nas još velika borba i veliki rad da postignemo ono što nam pripada po pravu*«.²⁷ Tako dr. Reberski, kao i ing. Košuti . Selja ka zaštita i gra anska zaštita sve su više dobijale oblik vojnih formacija, koje e prvih dana NDH istupiti otvoreno kao ustaške organizacije, dok su od 6. aprila do 10. izvršile sve zapovijesti Ante Paveli a, prenijete u Hrvatsku preko Radia. Pa i nije udo da je dr. Ma ek o Boži u 1939. pozdravljen od svih organizacija HSS sa podru ja grada Zagreba, naro ito od strane Hrvatske gra anske zaštite u odgovoru rekao: »Postigli smo hvala Bogu u ovoj godini mnogo i možda više nego što sam ja prije godinu dana i mislio. *Me utim svakako s tim posao nije gotov. Dobrim i složnim radom nastojmo da do emo do potpune hrvatske slobode!*«

Dakako ustaški listovi, koji su ve sada izlazili u banovini Hrvatskoj, kao što su »Hrvatski narod«, »Nezavisnost«, »Hrvatska gruda« bili su na njima svojstven na in odli ni suradnici na rušila kom poslu, izgra uju i u fantazijama širih slojeva pojam »potpune hrvatske slobode« i »nezavisne države Hrvatske«. Klerofašisti jednako su prihvatali ustaški na in razra ivanja misli o potpunoj hrvatskoj slobodi, 0 ukazivanju na zajedni ke neprijatelje crkve i hrvatstva. U tome su ih slijedili i pojedini poslanici HSS, najbliži suradnici dr. Ma eka. Dr. Josip Torbar, ministar u prvoj »sporazumaškoj« centralnoj vladni na kongresu Hrvatske katoli ke štampe u Zagrebu, koji se održao maja 1939., kao izaslanik dr. Ma ek rekao je:

»*Posve je ispravno otvara kongresa konstatirao, da je život hrvatskog naroda neodvojiv od katoli ke crkve. Katoli ka crkva najve a je snaga, pomo u koje smo se dosad održali, ona je i najve e jamstvo, da emo se i odsada držati. Kroz 12 stolje a su hrvatski narod i katoli ka crkva imali iste neprijatelje na istoj strani. Katoli ka crkva je dala snage hrvatskom narodu da se odhrva neprijateljima. Ka strani hrvaskog skog naroda nalazi se danas gotovo unisono cijela katoli ka crkva, a svi neprijatelji se nalaze na protivnoj strani. Prošao sam sve hrvatske krajeve i gdje je narod bliz 1 odan katoli koj crkvi, tamo smo najja i, nemamo se ega bojati. Crkva katoli ka dok bude svom narodu ono, što mu je bila dosada, tako er se nema ega bojati. Svenstvo je vanredno mnogo doprinijelo obnovi hrvatstva.*«^{28*}

Dosljedno, na jednoj strani katoli ka crkva, a na drugoj prema Stadlerovom politi kom programu za XX. stolje e prigrabljeno hrvatstvo, u stvari su bili osnovna potka i za klerofašisti ku ideologiju u itavoj štampi Paveli eve NDH.

Ovako je izobli avao ideologiju osniva a stranke ministar, koji e ui vladni »sporazuma« predstavljati HSS. Ali je važno bilo, da se i po cijenu oskvru a ideo logije osniva a stranke redovi ja aju, pa i pomo u klerofašisti kih saveznika, jer e

²⁷ U prvim danima sporazuma. »Vidici« 1939.. br. 15 i 16. 427.

²⁸ »Jugoslavenske novine« 11. V. 1939.

se kako je rekao dr. Reberski pozdravljuju i Krnjevića »sa ja im redovima prije ostvariti ona sloboda kakvu želimo«. Klerikalci, za uzvrat, bili su odlični suradnici na poslu povjerljivih instrukcija dra Matka, datim poslije »sporazuma«. Uloge su bile podijeljene. U štampi i na propovijedaonici, u društvu kao i u raznovrsnim političkim i kulturnim ustanovama, pod mitrom i bez nje.

Crkveno-politička alijansa, tako sveano i službeno formulirana kod odra nadbiskupa Bauera (1937.), između Kaptola i vodstva tzv. Hrvatskog narodnog pokreta, došla je upravo do dirljivog izraza na jesen 1939., kad je nadbiskup Stepinac mogao da ubere prve vidnije plodove svojih naistojanja ne samo u vezi sa kultom blaženoga Nikole Tavelića, za koga će se sada tražiti da ga Rim proglaši svecem, nego uslijed odnosa sa t. zv. političkim vodstvom Hrvata, koje je u svemu podupiralo nastojanja crkvenih šefova u Hrvatskoj. Međusobne obaveze i podupiranja bila su na dnevnom redu. Prije nego što je nadbiskup Stepinac pošao u Rim, da sa jednom sve anom delegacijom dostavi novome papi Piju XII. želje i molbe da proglaši Tavelića svecem, pošao je mjeseca maja 1939. do Pija XII. nadbiskup Šarić, koji je u toj svojoj poklonstvenoj audijenciji izvršio i jednu političku misiju, opunomoćen od predsjednika HSS-a dr. Matka. U izjavi koju je nadbiskup Šarić dao »Obzoru« 7. VI. 1939., nadbiskup sasvim otvoreno isporučio ovu svakako važnu injenicu, nesumnjivo prvu ove vrste u historiji Radićeve Seljačke stranke. Stari pristaše pokojnog Radića sigurno su govorile na putnički, seljački način, da su se prevrtale kosti Stjepana Radića na Mirogoju u trenucima, kad je njegov nasljeđnik zatražio pomoći od onoga, od koga je Radić nekad o ekvao prokletstvo, smatraljući da je samo tako hrvatski narod postati sretan. Naime, nadbiskup Šarić je doslovno rekao:

»Ja sam mu (tj. Piju XII.) isporučio odane poklone svoga klera i puka. *i vjernost svega Hrvatskoga Karoda.* Ovo posljednje mogao sam mu isporučiti, jer sam bio za to posebno opušten od vode Hrvatskog Naroda g. dr. Vladka Matka. Svetoga Oca je obradovala ova poruka, pa je uzmutio pozdrav i apostolski blagoslov Hrvatskom Narodu i Njegovu vodi. . . Sa suzama u očima rastao sam se od tolike dobrote Sv. Oca, koji je doista pravi Anđeoski Pastir i doista velik prijatelj Hrvatskog Naroda . . .«²⁹

Autor pjesme »Hrast« i njegov hvaljeni »Voditelj« zacijelo su sporazumno iznijeli sliku političke situacije u Jugoslaviji, a narođitim obzirom na Hrvate, pred Pijem XII. tog »doista velikog prijatelja Hrvata«. Novembra iste godine dr. Matić je to potvrditi i u jednoj povelji, koju je Piju XII. u njegovo ime predati njegovo izaslanstvo, koje je u Rim poslošo zajedno sa hrvatskim episkopatom, da od pape izmoli kanonizaciju Nikole Tavelića.

Naime, 10. XI. 1939. krenulo je iz Zagreba 145 hodoasnika za Rim iz raznih krajeva hrvatskih, da se pridruže molbama episkopata, koji je predvodio nadbiskup Stepinac, kako bi se 1941. proglašio blagovetnik Nikola Tavelić svecem. U ovom hodoasninskom zboru nalazili su se i specijalni izaslanici »Voditelj hrvatskog naroda Buro Maršala dr. Ivana Pernara. U sveanoj sali, u kojoj je papa primio ove hrvatske hodoasnike, pred papinskim prijestoljem bili su s desne strane biskupi, a s lijeve, kako kaže izvjestitelj »Vrhbosne«, »izaslanik Vode hrvatskog naroda g. Voditelj Maršal te naš narodni prvak

²⁰ »Vrhbosna« 1939., br. 6, 146.

dr. Ivan Pernar sa g om Ankom. U polukrugu pred prijestoljem smjestili su se hodoasnici uz svoje biskupe, koji su sjedili u prvim redovima«.

Najprije je papu pozdravio na latinskom nadbiskup Stepinac pro itavši sa pergamene molbu za kanonizaciju bi. Taveli a, a onda je iza njega to isto u inio Makov izaslanik. Nadbiskup Stepinac je iznio historijat veza Hrvata sa Sv. Stolicom, sve tamo od splitskog nadbiskupa Ivana Ravenjanina, koji je ponovno vranen u VII. stoljeće, samo stoga, da bi te veze bile za dva stoljeća starije. Dogledavaju i godinu 1941. nadbiskup Stepinac se kroz historiju vezuje sa spremanim velikim događajima.

»Hrvatski knezovi primivši kasnije Krst, sklopili su savez i dali pismeno obećanje sv. Petru Apostolu u doba sv. Pape Agatona i obe ali, da ne će nikada oružjem napasti tu zemlju, nego da će živjeti u miru sa svima, ikoji to hoće, a s druge strane Papa im je obećao, da će se za njih boriti **Bog kao osvetnik**, a pobedu im pribaviti Kristov u enik Petar, ako ih kada napadnu drugi narodi i s njima se zarate. Presveti Oče, hrvatski narod nije kroz 1300 godina odstupio od ovoga ugovora i nikada nije prekršio vjere sv. Petru, i njegovim nasljednicima, premda su postojale teške napasti i pogibelji. Što više, hrabro je branio katoličku vjeru protiv neprijatelja kršćanskog imena. I zato ga je Papa Leon X. (1519.) poastio naslovom »Predziće kršćanstva.«

Stoga, Presveti Oče, prostrti do nogu Tvoje Svetosti ponizno molimo, da se prigodom sve anosti jubileja 1300 godišnjice prvih veza hrvatskog naroda sa sv. Majkom Crkvom dostoješ jednako vrijednom kanonizacijom unijeti u popis svetaca junaka našega naroda Bl. Nikolu Taveliću iz reda Sv. Franje, koji je 14. studenoga 1391. u Jerusalemu prolio svoju krv za Krista, pošto je kroz dvanaest godina obraćao raskolnike i suzbijao frivovjerne bogumile u Bosni, a Papa Leon XIII. proslavio ga je aš u blaženika 6. lipnja 1889.

Kona no u ime itavoga hrvatskoga naroda, ponovno isповijedaju i vjerjuost, poslušnost, ljubav prema blaženom Petru i njegovim nasljednicima, ponizno molimo Apostolski blagoslov.«

Poslije toga, stupio je pred papinsko prijestolje izaslanik dra. Matka Buro Maršić, i sa pergamene proito latinski pisani povelju, koju »Vrhbosna naziva »adresom našeg Vrata«, a Matko »Hrvatski dnevnik« — »deklaracijom hrvatskog narodnog vodstva«.

Ova »adresa« ili »deklaracija«, koju je podpisao dr. Vlatko Matko kao »**Dux Populi Croatici**«, osvjetljava punu izdaju ideja Stjepana Radića, koji se ne bi nikad složio sa znatnim dijelom misli iznesenih od njegova nasljednika u toj »deklaraciji« — »adresi«.

»Vaša Svetosti!

Hrvatsko narodno političko vodstvo zajedno s cijelim hrvatskim narodom pridružuje se molbi Hrvatskog Metropolite i zagrebačkog Nadbiskupa za kanonizaciju svetog sina Hrvatskog Naroda bl. Nikole Tavelića.

Imajući u vidu, da to ovdje izjavim, dužnost mi je ovom zgodom posebno naglasiti privrženost hrvatskoga naroda rimokatoličkoj crkvi kao nositeljici vjećne istine, socijalne pravde i međunarodne solidarnosti u svijetu.

Hrvatski narod primivši pred više od tisuću godina kršćansku vjeru od rimskih Papa, bio je kroz svoju prošlost uvijek nepokolebitivo-nosilac i pionir gore navedenih vrlina, koje jedine mogu povratiti ovjeanstvu. Mir i spokojnost.

Nije zato uđo, da je Papa Leon X. dao Hrvatskom Narodu asno ime »Antemurale Christianitatis.«

Po svojoj naravi miroljubiv, a po svojem kršanskom odgoju blage, ali nepokolebive i neustrašive udi, Hrvatski -Narod prvi među svima narodima svijeta još godine 680. sklapa međunarodni ugovor s Papom sv. Agatonom, kojim ugovorom obe aje, da neće nikada voditi ratova u svrhu osvajanja tu ih zemalja.

Toga se svoga obe anja hrvatski narod asno držao kroz cijelo ovo više nego tisu ljetno razdoblje, uz to je ostao vrsto i nepomično na braniku svoje zemlje kao samostalne i nezavisne političke jedinice.

Prožet kršanskom vjerom i kulturom, hrvatski narod je uvijek držao zadanu riječ, dajući ljubav za ljubav i povjerenje za povjerenje.

To dokazuje povijest stoljetne borbe hrvatskoga naroda za goli život i nezavisnost. Ove su borbe esto i istodobno bile borbe za očuvanje veza sa Sv. Stolicom, te pružaju najrječiti dokaz smovske povezanosti hrvatskog naroda sa sv. rimokatoličkom crkvom, sve do današnjeg dana.

Nikada ništa nije moglo pokolebiti hrvatski narod u takvom držanju.

Zato idući i trajno i nepokolebivo stopama svojih preda hrvatski narod kliče: Živio Sv. Otac Papa Pijo XII. Živio!

Dr. Vladko Maček, vođa hrvatskog naroda.³⁰

Kad je zastupnik dra. Mačeka svršio sa izjavom »adrese« — »deklaracije« ili kako kaže dopisnik »Hrvatskog dnevnika« (18. XI. 1939.) »peticije dra Mačeka«, on ju je uručio papi, a papa predao sekretaru. Na to je Pijo XII. oslovio prisutne sa hrvatskim riječima »Hvaljen Isus« i započeo svoj govor sa »Dragi naši Hrvati!« da produži na latinskom, što je sve izazvalo ushi enje i veliku radost hrvatskih hodosašnika.

Papa je u odgovoru naglasio katolički značaj hrvatskog naroda, pa je izjavio da je upravo u sadašnjim vremenima potrebna vjera u Boga za stvaranje uslova u cilju obnove moralnoga reda u svim slojievima naroda i u svim staležima. Papa je uvjeren da će Hrvati ostati i dalje vjerni svojoj vjeri, kao i svojim tradicijama i tekovinama, kako je to bio i bio Nikola Tavelić, koji će, ako to bude volja Božja, biti proglašen svećem, što je želja i pape i hrvatskoga naroda, na slavu Božju i njegove crkve u Hrvatskoj.

Poslije papinog govora prisutni su otpjevali crkveno-političku pjesmu »Do nebesa nek se ori«, u kojoj su pjesmi zagrebački jezuiti vještice spojili hrvatstvo sa Srcem Isusovim, kao što je to kasnije u inđenju i sa Bogorodicom, kao »Kraljicom Hrvata«.

Na to je uslijedio papin blagoslov podijeljen prisutnima, t. zv. vodstvu hrvatskoga naroda i svima Hrvatima. Makov »Hrvatski dnevnik«, prikazujući ovaj prijem, ne razlikuje se nimalo od svojih klerikalnih drugova u Zagrebu i Sarajevu, kad podvlači da je u asu ovog blagoslova, »na Hrvatsku u te asove sišao odraz svetosti, koja znaci nov duhovni elemenat za njeno ojačanje na putu do hrvatskih narodnih idea«?¹

³⁰ Ivan Jablanović. Rimsko hodanje od 10. XI. do 20. XI. 1939. »Vrhbosna« 1939 »Hrvatski dnevnik« kao i »Hrvatska straža« objavili su 15. XI. 1939. i faksimile crkvene i političke »adrese« — »deklaracije« — »peticije« i tako su dali i s ove strane itavoj stvari pun i zajednički smisao sadržaju ove manifestacije. Prije potpisa »Dux-a Populi Croatici« izrađen je hrvatski grb »kao simbol hrvatske samostalnosti.«
31 Velik; hrvatski dan u papinskim dvorima. »Hrvatski dnevnik« 18. XI. 1939.

Tako dakle, niti tri mjeseca poslije sklopljenog »sporazuma« knez Pavle-Cvetković-Mak, kao i poslije prvog njema kog uraganskog furora nad porušenom Poljskom, dr. Mak i hrvatski klerikalci, jednodušni, kroz vatikanska vrata dogledavaju »nov duhovni elemenat za ojačanje Hrvatske na putu' do hrvatskih narodnih idealâ«. A koji su to ideali bili dovoljno su objašnjavali na raznim zborovima prvaci HSS, koje sada stalno kao sjena prate i predstavnici klera. Komentari klerikalne i ostale hrvatske štampe, koja je bila pod neposrednim utjecajem vodstva HSS slažu se u veli anju zna enja ovog gesta dra. Mak ka. »Hrvatskom dnevniku« bilo je naročito draga da je i vatikanska i ostala štampa u Rimu, zna i fašisti ka, podvukla ovu zajedničku akciju hrvatskog klera i politi kog vodstva naroda.

»Većina se komentara slaže u tom, da je taj toliki uspjeh postignut na prvoj mjestu tim, što je ovom prilikom hrvatski narod stupio pred Svetu Stolicu u tako divnom jedinstvu svog crkvenog i narodnog politi kog vodstva. Vrhovni poglavari katoličke crkve tim je jasno dokazao, kako je Crkvi stalo do toga da se kod katoličkih naroda razvija u skladu narodna politika i djelovanje Crkve, da jedna drugu pomaže. Ako je ikada kod kojeg naroda to skladno zajedništvo duhovnih i narodnih predstavnika dolazilo do punog izražaja, to je uvijek bilo kod hrvatskoga naroda kroz svu njegovu povijest. A eto, to je i ovaj puta tako manifestirano došlo do izražaja pred cijelim svijetom . . .«

Dopisnik »Hrvatskog dnevnika«, zaboravio je u tom trenutku svog klerikalnog zanosa na samog osnivača Selja ke stranke Stjepana Radića, koji je još prije jednog decenija i te kako išao u raskorak u svojim političkim akcijama s onima klera pobijajući i ga svuda kao protivnika ne samo svoje stranke, nego i opštih dalekosežnih hrvatskih narodnih ciljeva. Jer, da je Radić sretnim slučajem ostao živ, sigurno ne bi nadbiskup Stepinac, a ni rimski dopisnik Makovog »Hrvatskog dnevnika« imao mogući dostignuti, da napiše i ove antiradikalne retke: »Voda hrvatskoga naroda dr. Vladko Mak na najvjerniji tumač hrvatske narodne duše osjećaj se ponukan, da historijskom svojom izjavom podupre akciju hrvatskoga metropolite dra. Alojzija Stepinca, koja ide za afirmacijom hrvatskog naroda u tom smjeru ne samo u domovini, nego eto pred cijelim svijetom . . .«³²

Hrvatski hodonašnici nisu se zadovoljili samo posjetom kod pape, nego su istoga dana pošli i do bivšeg beogradskog nuncija, sada kardinala Pellegrinettija. Zajedno s određenim biskupima nalazili su se i izaslanici dra Mak, Maršić i Pernar, i bili su neobično sretni, zadovoljni i razdražani, kad im je kardinal obećao »da će do smrti ostati prijatelj hrvatskog naroda«, što je on doista i bio, kako je u ustaškim nekrolozima, poslije kardinalove smrti to i ustvrdio, pošto je stalno pratilo ustašku štampu, naročito ustaški Budakov »Hrvatski narod«.

Istoga dana, kad su hodonašnici bili kod pape, objavili su hrvatski biskupi u Rimu poslanicu hrvatskom narodu, objašnjavajući mu značenje ovog znamenitog događaja. Imajući punu suglasnost dra Mak, oni su uveliko prešli i na politički teren, a zahvaljujući i savremenu situaciju, obaviješteni o opštjem razvoju prilika u zara-

³² Rim govori o Hrvatima. Odjeci iz audijencije kod Pape Pia XII. »Hrvatski dnevnik« 19. XI. 1939.

enoj Evropi, pošli su odlu nim korakom oživoivorenju svojih planova, ocrtanih još 1900. godine na prvom svehrvatskom Euharisti kom kongresu u Zagrebu. Sada su se ne samo nazirali, nego ve i gotovo dohvatali grani ni stubovi budu e ustaške Givitas Dei. Jer, oni, kazuju i svoje misli, koje kroz presjek historijskih skorih doživljavanja dobivaju svoju punu potvrdu, smatraju da mogu upravo oni uzimati sudbinu hrvatskog naroda u svoje ruke. Evo samo nekoliko stavova iz te nesumnjivo etapne poslанице, iza koje e sve ostale, koje e se pojavit u vezi sa 1300 godišnjicom veza Hrvata sa Rimom, biti jedan logi an niz, koji je vodio pravo u ustašku NDH — »Nezavisnu Državu Hrvatsku«, a kroz nju u njihov ideal, »Božje i Vojuju e Hrvatske«.

»Naš Hrvatski Narod, govore biskupi i nadbiskupi, proživljuje danas jedno od najve ih doba u svojoj historiji. Duboko smo svijesni, da se nalazi na velikoj raskrsnici, gdje treba da izabere sebi puteve za budu a stolje a svoga života. Usred sadanjih kobnih doga aja u Evropi i još možda kobnijih ideoloških utjecaja treba njemu i njegovim duhovnim i narodnim vodama posebne pomo i s neba, da mudro, snažno i ustrajno zaputi prema ciljevima, koji mu jam e blagoslov Božji na svim poljima njegovih prosvjetnih, socijalnih, gospodarskih i narodnih nastojanja . . .

Poradi toga došli smo u Rim, a s nama tako er ovlašteni zastupnik Hrvatskoga Naroda i brojni hodoasnici, pripadnici raznih slojeva iz svih hrvatskih krajeva, da ujemo iz ustiju samoga Sv. Oca Pape Pia XII., koii zamjenjuje Krista, Gospodara naroda i sudbina na zemlji što treba da Hrvatski Narod radi, da mu budu odluke na današnjoj njegovoj velikoj raskrsnici na sre u i blagoslov. Papa je od Boga postavljeni nepogrešiv tuma onih istina, koje upu uju ne samo duše k sre i u Bogu, nego i itave narode k sre i na zemlji. Tko njega sljedi i sluša, ne e i ne može zalutati.

S najve om ljubavi On nas je danas primio i sa spremnoš u najboljeg oca razvio nam program, prema kojem neka Hrvatski Narod u današnje doba radi, da budu njegova djeca doista djeca Božja na zemljji. Prekrasan je to program; on zasljužuje, da ga svaki Hrvat katolik nau i na pamet, da svaku njegovu rije neizbrisivo zacrt u svoju dušu te je u životu posvuda ostvaruje. Rijetko se kada desilo, da je Namjesnik Kristov na zemlji jednomo narodu tako od srca, tako lijeoo i tako stvarno razvio program rada za njegovo svestrano blagostanje kako je to danas u inio Sv. Otac Pio XII. . . ,³⁸

Papa i biskupi, u ovoj poslanici hrvatskom narodu, uzimaju i u svoje ruke i politi ke uzde, dakako sa dopuštenjem nasljednika Stjepana Radi a, na kraju žele, da »Hrvatski Narod postane narod Božji« — o emu se kao ve o ostvarenome toliko spontano, neposredno i otvoreno govorilo, kad je došao taj trenutak, 10. aprila 1941. U godini, koju su oni izabrali za kanonizaciju bi. Nikole Taveli a!

Nema sumnje, da je bio veoma mali broj onih u Jugoslaviji, sada ve prepunoj klerofašisti ke pete kolone, koja e sa svim žarom i spremnoš u do ekati nosioca ovog velikog klerikalnog plana, koji su imali smionosti da zagledaju opasnosti pravo u o i i da joj postave svu diagnozu. Svakako, komentar Stepin eve »Hrvatske straže« o papinom govoru i njegovoj alegorijskoj pozadini bio je narje itiji komentar, koji je tek tok daljnih zbivanja mogao pravilno odgonetnuti. Jer, papa je podvukao, kako kaže »Hrvatska straža« da se nada »da e u skoroj budu nosti biti sre eni i odnosi

³⁸ »Vrhbosna« 1939., br. 11-12, 241-245.

Crkve kod Hrvata«, ne zaboravljuju i udarac s odbijanjem Konkordata i spremaju i svoju odmazdu. A ona je, po sudu mjerodavnih u Vatikanu, stigla sa 10. aprilom 1941.!

Vodstvo t. zv. hrvatskog narodnog pokreta i vodstvo klerikalnih aspiracija u Jugoslaviji kretali su se sporazumno i sa planom prema svome cilju. I to, s obzirom na unutrašnju politiku Jugoslavije, kao i vanjsku, koja je uglavnom imala da osigura zajedni ke interes oba saveznika, dra. Ma ka i dra. Stepinca.

Nadbiskup Stepinac imao je prilike da u po etku 1940. pod mitrom iskaže svoja shva anja o odnosu crkve prema državi ispred glavnog nosioca »sporazuma« i vode osovinske politike u Jugoslaviji. Pravo pred knezom Pavlom, kad je ovaj došao u Zagreb, da vidi prve rezultate svog »sporazuma«, 15. I. 1940. pred ulazom u crkvu svetoga Marka. S osobito visokog pijedestala, s nasilnoš u pobjednika, ali i s povredenoš u pobjedenog protagoniste Konkordata, izveo je nadbiskup veoma vješto odmazdu kakvoj se knez Pavle u snu ne bi nadao. Nadbiskup Stepinac u sve anom biskupskom ornatu, pod mitrom, okružen biskupima, dr. Njaradijem, dr. Salis-Sewissom i dr. Lachom, predstavnicima kaptola i svih redova i župa u Zagrebu. U njima svima bu ao je duh pritajene osvete za neratificirani Konkordat. Kad su kraljevska viso anstva pri ulazu poljubila ruku preuzvišenog nadbiskupa, nadbiskup Stepinac je izgovorio pozdravne rije i, koje su: zaprepastile i samog bana dra šubaši a.

»Vaša kraljevska Visosti!

Radujem se da Vašoj Kraljevskoj Visosti mogu pružiti svojim pozdravom danas dokaza o onom pippetetu, kojim crkva katoli ka poštuje vlast i njezine nosioce. Radujem se da Vam taj dokaz mogu pružiti ovdje na ulazu u hram božji danas, kada je ovje anstvu tako potreban autoritet.

Mogu uvjeriti Vašu Kraljevsu Visost,, da me nije amo nagnala kruta nevolja, nego svijest da mi je kao katoli kom biskupu sveta dužnost govoriti i onda, kada bi drugi možda šutjeli, da mi je pravo i dužnost re i biskupsu rije . Jest! Crkva katoli ka poštaje autoritet i okružuje ga sjajem. Ili bolje: ona upire prstom na onaj sjaj što pada na nj i svjedo i za njegovo nadzemaljsko porijeklo. Ali, crkva katoli ka jasno upozorava i na to da je jedini sigurni temelj svakog autoriteta u Bogu i poštivanju Boga. *Rastavili autoritet od Boga. preziranjem njegovih zapovijedi, prelaženjem kompetencije i diranjem u tu a prava, prava crkve ili prava naroda, bilo vlastitoga ili tu ega, zna i za svakoga nosioca vlasti sje i vlastitu granu na kojoj se drži, rušiti temelj koji nosi vlastiti mu prijesto.*

Stoga mi je. Vaša Kraljevska Visosti, drago da Vas mogu pozdraviti na vratima starodrevnog hrama, iji toranj poput prsta božjega pozivlje naš pogled prema nebu i dovikuje nam rije i Utjelovljenoga Boga: »Ne bi imao nikakove vlasti nada mnom, da ti nije dana odozgo!« (Iv. 19. 11.). U svakom eljadetu, u svakoj krštenoj duši ima da se na ovaj na in utjelovi Bog. Stoga je i za samog Boga pisano: »S velikim poštovanjem upravljaš nama!« (Mudr. 12, 18). I zato svaki od nas. koji ima nad ljudima vlast, bilo duhovnu bilo svjetovnu, valja da je upotrebljava: »Quasi rationem redditurus Deo« — »Kao onaj koji e polagati strogi ra un Botju«.

Veoma mi je drago, što mogu Vašu Kraljevsu Visost pozdraviti na ulazu ovog starodrevnog hrama, koji je vjekovnim svjedokom one neiskorenjive svijesti i one nenadmašive vjere u vje nu pravdu i pravlicu, koja živi u hrvatskom narodu. *Ka ulazu ovog starodrevnog hrama koji svojim vjekovnim iskustvom svjedo i da se svaki pokušaj. pogaziti Božje prax>o i pravlicu, pogaziti prava hrvatskog naroda — taj dijelak, iako maleni Božjega prava —*

svršio porazom onih koji su zaboravili da nema prava i da nema vlasti protiv Boga vje nogu i velikoga i protiv njegovih odredaba.

Veoma mi je drago, Vaša Kraljevska Visosti, da Vas mogu pozdraviti na pragu ovoga hrama Božjega, jer su mi ti vaši koraci dokazom Vaše iskrene želje, donositi darove vlasti, dostoje njezina izvora, Boga, te ih upraviti Njemu kao cilju. Ti su mi koraci dokazom Vaše duboke svijesti odgovornosti, što tereti svakoga nosioca vlasti.. Oni su mi dokazom poniznog priznanja, da bez Boga i Božje milosti ne možemo ništa.

U to ime, Vaša Kraljevska Visosti, ja Vas srda no pozdravljam, mole i Boga da uvijek i u svemu i oni koji su na vlasti i oni koji irnadu da slušaju vlast, budu i ostau dostojni sluge onoga' Boga, koji je istina i pravda, ljubav i mir.³⁴

Ovim »pozdravnim« rije ima nadbiskup Stepinac ponovo je zasjao u oima ne samo klerikalaca nego i ustaša koji su likovali nad lekcijom, datom »Njegovoj Kraljevskoj Visosti«. Božanske prijetnje upu ene kroz usta nadbiskupa Knezu Namjesniku primljene su sa pravim aplauzom u svim opozicijskim krugovima, dok su oni iz vladinih redova kroz štampu ukazivali na netakti nost i neodmjerenoš, i suviše providnih aluzija na diranje u prava tu eg naroda, na rušenje temelja, koji nose »vlastiti mu prijesto«, na to kako se svaki pokušaj, da se pogazi pravo naroda svršava porazom onih koji to ine. Sve to nije odgovaralo ni mjestu ni asu, kazivali su oni. Nadbiskup Stepinac dozvolio si je da govori kao papa u vrijeme Grgura VII. rimskim carevima njema kog naroda. »Taj; mladi gospodin (tj. nadbiskup), koji bi, da nije stvorena Jugoslavija, bio danas možda kapelan ili seoski župnik, morao bi ipak pred vratima hrama božjeg više osje anja i pjeteta imati za tragi ne peripetije u životu naše domovine«.³⁵

Ovako je nadbiskup Stepinac pred starom zagreba kom crkvom blagoslovio Knez-Cvetkovi -Ma ekov »sporazum«. A u banovini Hrvatskoj odmah je sve pošlo u duhu zadobivanja pune naklonosti katoli ke crkve. Jedna od prvih naredaba koju je izdao predsjednik prosvjete u Zagrebu Izidor Škorja bila je da je banska uprava odredila da se asovi vjeronauka u školama ne mogu više stavljati u rasporedu nastave na posljednje asove, ve to mora da bude na prvim asovima. HSS morala je da ini iz dana u dan ustupke klerikalnim zahtjevima na svim podru jima politi kog organiziranja nove proširene Banovine Hrvatske. Uporedo s organiziranjem Hrvatske selja ke zaštite i Hrvatske gra anske zaštite pojavila se unutar redova HSS nova organizacija, koju su ustvariinicirali klerikalci iz redova HSS. To je takozvani »Hrvatski junak«, koji je imao da zamjeni »Hrvatski sokol« i orlovsu organizaciju. Ta je organizacija imala da okupi oko sebe omladinu staru do 22 godine, dok na vodstvu i ostalim višim mjestima mogu biti i stariji. Iz redova tih klerikalnih »hrvatskih junaka« rekrutirat e se poslije 21. godine lanovi za Hrvatsku selja ku i Gra ansku zaštitu. Sasvim po uzoru fašista i nacista. Naime, vidi se da je fašizam i nacional-socijalizam u mnogome pou io hrvatske klerofašisti ke vo e. Da bi se i starijim klerikalcima omogu ilo gimnasticiranje osnovana je »Juna ka zaštita« unutar okvira Saveza »Hrvatskog junaka«. Šef propagande »Hrvatskog junaka« bio je Mirko

³⁴ Pozdrav hrvatskog metropolite. »Novosti« 16. I. 1940.

³⁵ Visoka posjeta Zagrebu. »Jugoslavenska otadžbina« 1. II. 1940.

Glojnari , dobro poznati klerofašist. štoviše, klerikalcima je uspjelo da predobiju i predsjednika dra Ma ka da odobri ovu ustanovu, ma da su mnogi od starijih radi-evaca bili neskloni toj klerikalnoj ustanovi.³⁶ A ova ustanova odigrala je pri slomu Jugoslavije vidnu ulogu, kako e se to vidjeti iz njihovih samohvalospjeva za zasluge oko osnivanja NDH.

Priznanje tzv. Hrvatskog narodnog pokreta uz vanjsko-politi ki pravac kneza Pavla moralo je da pokaže i svoju idejnu suglasnost sa fašizmom i nacional-socijalizmom. Trebalо je na dnevni red postaviti ideološke probleme u borbi sa slobodnim zidarstvom, komunizmom i židovstvom. Ovu ulogu je naro ito vješto preuzeo Stepinac i vršio ju je na op e zadovoljstvo talijanske fašisti ke štampe. Famozna »Moderna socijalna kronika« ili kra e MOSK imala je u ogromnom broju brošura, koje su se rasturale u mase da širi ideje koje je fašizam stavio na dnevni red, jednako protiv komunista kao i protiv slobodnih zidara i Židova. Odatile i brošure o zalaganju za Fran-kov režim u Španjolskoj. Sasvim u duhu i adekvatno piše i sva klerikalna štampa. Osnovni ton daju i propovijedi i govori nadbiskupa Stepinca koji je naro ito 1940. i po etkom 1941. izdignut na visokim politi kim antikomunisti kim i antimasonske koturnama. A opet nadbiskup Stepinac, kao što je stalno tvrdio za svoju K. A., da je apoliti na, tako je i za svoja politi ka istupanja i stalna u estvovanja na raznovrsnim manifestacijama tzv. Hrvatskog narodnog pokreta, pri kojima se on u svom dostojanstvu pojavljivao, tvrdio da nisu politi ka. Kad je na sve ani dan proslave ro endana i imendana predsjednika dra Ma ka jula 1939. izvršio blagoslov novog Doma Gospodarske slike u Zagrebu, održao je govor, u kome je podvukao spomenetu, toliko esto puta iskazanu misao da je sve što u ime crkve radi apoliti no.

»Nikako se ovaj uzvišeni in, rije i su nadbiskupa Stepinca, nema tu-ma iti kao silaženje crkve u arenu politi kog hrvanja, kao vezanje uz bilo kakove politi ne oblike, u kojima crkva prepušta inicijativu i slobodu svje-tovnjacima, nego samo kao polaganje zlatnoga temelja istine i moralu, lju-bavi i pravde; kao o inski blagoslov bez kojeg nema napretka . . . Kao o inski blagoslov jednom pozitivnom nastojanju na dobro onoga naroda, koji je crkvi bio uвijek vjeran, onoga naroda kojem i ja pripadam, s kojim dijelim dobro i zlo, naroda, koji u svojim opravdanim težnjama smije, može i mora ra unati na potporu one crkve, koja je zaštitnica pravde i ljubavi, te u i-teljica.«³⁷

O novoj godini 1940. dr. Korošec je dao za svoj list »Slovenec« izjavu u kojoj je napao komunizam i jugoslavensko slobodno zidarstvo. Naime, i na ovaj na in svakako se htjelo pred fašistima i nacistima manifestirati koliko su vladini kru-govi odani u svom pristajanju uz osovinu. Isto tako e komunizam i slobodno zidarstvo biti i Stepin eva fixa idea, koja e ga progoniti tokom 1940. Za te svoje propovijedi i antikomunisti ke i antimasonske napadaje esto puta i najvulgarnijim izrazima, koristi nadbiskup Stepinac jednako katedralu kao i seoske crkvice, Euharisti ke kongrese ili procesije Marije Bistri ke. 6. jula 1940. nadbiskup Stepinac održao je pro-

³⁶ Mirko Glojnari . Što je »Hrvatski junak«? »Hrvatski dnevnik« 11. II. 1940.
³⁷ Govor nadbiskupa dr. Stepinca. »Novo doba« 18. VII. 1939.

povijed na Mariji Bistrici o zaslugama Matere Božje za hrvatski narod kao i crkve katoličke, kojoj Hrvati pripadaju već 13. vjekova.

Ali (»nova neman Križu asnom prijeti, silna Djevo na braniku stoj! Ta se neman krije pod raznim formama, no isti im je cilj, da u našem narodu zatru vjeru u živoga osobnog Boga i onemoguće svako djelovanje Kristove crkve. Tu je prava neman slobodnog zidarstva, kojeg je perfidnim podzemnim radom uspjelo da nekoliko decenija truje hrvatski narodni život i da najgorje prljavštine zaodjene velom krijeposti i napretka u bijedu i propast, ne prestaje rovariti ni danas u našoj domovini. Tu je neman krvave Kominterne koja nam hoće silom na mjesto kulta pravoga i živoga Boga, narinuti kult običnih zloinaca, kojima su usta puna hvale o velikim djelima komunizma, a ruke krvave i zaprljane od krvi ubijenih nevinih žrtava muževa i žena, mladića i staraca; kojima su usta puna prianja o socijalnim reformama, a u isto doba pucaju radnicima i seljacima kosti pod knutom bezobzirnog novog birokratizma koji omoguće razuzdan život nekolicini silnika na grba i ispa enog puka; kojima su usta puna prianja o komunističkom raju, ali kojeg raja pod smrtnom kaznom nitko ne smije ostaviti niti prekoračiti kad bi i htio,«³⁸ da ne oda možda koliko se laži skriva u sistemu, koji nema veze s Bogom.«

Pa opet nadbiskup Stepinac mogao je biti neobično zadovoljan jer je i ovdje imao puno razumijevanje i podršku od strane vodstva HSS. Naime, njegovim izlaganjima se odobravalo i od strane službenih predstavnika HSS, koji su bili na ovoj crkveno-političkoj manifestaciji, i dakako, nikako ne bez znanja i odobrenja dra Maka Gradonačelnika Zagrebačkog, Mato Starčevića, jedan od prvaka HSS. na banketu grada Zagreba, koji je priređen u nastavku crkvenih funkcionera na Mariju Bistrici, održao je jedan govor u kome je ponovio već poznate misli o zajedničkim suradnjama političkih i crkvenih vodstava Hrvatske. Mato Starčević je govorio sasvim u stilu ne samo klerikalnih propovjednika, nego i onih crkvenih ljudi koji pred mitropolitom velikodostojnikom puže veličajući ga, sa željom da što više pridobiju njegovu naklonost.

»Izvršili smo u taj dan sveti zavjet svojih đedova u čast Majci Božjoj Bistri koj i po njoj smo svoje misli i duše uzvisili Gospodinu Bogu, svojem Ocu nebeskom. Nema za ljudsku dušu veće sreće i utjehe nego kada primi u sebe milost Božju.

Preuzvišeni gospodine! Današnji zavjetni dan i ovim 10.000 hodokrsnika pokazuju, kako hrvatski narod i zagrebačko građanstvo, vjerno i odano stoje uz Boga i svoju katoličku crkvu.

Mi smo, Preuzvišeni, sretni što ste u našoj sredini. Mi smo štetni, što ste Vi naš Vrhovni Pastir već evo sedmu godinu i naš najneumorniji zagrebački hodokrsnik te nas svake godine po dobru i lošem vremenu predvodite u svetište drage Majke Božje Bistri ke i služite svetu zavjetnu misu za bijeli grad Zagreb. Mi smo netom slušali Vaše svete evanđeoske riječi, melem našim bolnim dušama. Vi ste nam objavili kako nas ova g. 1940. sjedila na 13. stoljeće, što je hrvatski narod stupio u vezu sa sv. Rimskom Stolicom i

³⁸ Tradicionalno hodanje u Mariju Bistricu. »Jutarnji list« 8. VII. 1940.

kako smo od onoga vremena postali kršanski narod. Zato je Sv. Otac Pijo XII., okružnicom od 17. svibnja proglašio ovu godinu svetom i jubilarnom godinom cijelog hrvatskog naroda i svi treba da se duboko zamislimo u povijest prohujalih trinaest stoljeća a povijesti našega naroda . . .

Nitko ne može izbrisati iz historije evropskih naroda, da je Rimska Stolica — još danas vrhovni moralni autoritet Evrope — našu hrvatsku narodnu državu uzdignula na dostojanstvo suverenoga Hrvatskoga Kraljevstva. Ova injenica u međunarodnom evropskom životu zna i neutrnjivi pravni naslov hrvatskoga naroda na vlastiti život.

Preuzvišeni gospodine! *Kada ste prošlog studena vodili hrvatsko hodo-aše u Rim, politi ki voda hrvatskog naroda Dr. Maek ozna uje tom pri-godom svoga izaslanika koji predaje Sv. Ocu adresu žive privrženosti hrvat-skoga politi koga vodstva prema Sv. Stolici i manifestira, kako je vjekovna tradicija hrvatskoga naroda gojiti duhovne veze s prijestoljem sv. Petra u Rimu.*

Preuzvišeni gospodine! Iskazavši Vam u ovom dragom hrvatskom sveštiju osjećaje zagrebačkih hodoasnika, aš mi je u ime brojnih zastupnika grada Zagreba i njegovih građana i u svoje vlastito ime zahvaliti za svetu zavjetnu žrtvu i molitvu, koju ste onaj aš prikazali Bogu za naš bijeli Zagreb. Neka bi nas milostivi Otac Nebeski po zagovoru Majke Božje pomilovao, štitio i u ovoj strahovitoj pogibiji spasio, a za užvrat upravljamo svi žarke želje i molitve Nebesima za Vašu Preuzvišenost, da bi Božjom pomoću, a svojom apostolskom gorljivošću proveli svoje divne osnove u vjerskoj i moralnoj obnovi mukotrpnog hrvatskog naroda na vremenu i vječni spas njegov — a na slavu Boga Velikoga.³⁹«⁴⁰

U Kloštru Podravskom, na proslavi krunisanja Majke Božje nadbiskup Stepinac pred seljacima govori i opet na slijedanu, kad ih upozorava da ne slušaju »glas komunisti kih zlo inaca koji ih upućuju na ubijanje djece i u svakom nemoralu!«⁴⁰

Na Euharističkom kongresu u Starigradu na otoku Hvaru mjeseca augusta 1940. nadbiskup Stepinac se i opet unio do stepena fašističkih novinskih reportera, napadajući na sve strane tobožnje protivnike vjere i crkve. »Zar ne vidimo kod nas ljudi koji im su iza svjetskog rata nanjušili da bi se mogli ne esa do epati, ako postanu lanovi one zloglasne družbe slobodnih zidara, postali njezine sluge, a sada bježe iz nje, kad joj idu crni dani, da opet uskoči u nju, ako bi joj se još kada posredilo, da zadobije vlast u našoj domovini?« Ovdje misli nadbiskup Stepinac na svoju klerofašističku pobedu, kojoj je aplaudirala sva klerikalna štampa, kad je po želji Rima i Berlina, zabranjeno slobodno zidarstvo u Jugoslaviji, po etkom augusta 1940. Zato će se on odsad mnogo više obarati na komuniste, denuncirajući na sve strane i tako posredno i neposredno agitirati za famozni logor u Bileći, u koji je dr. Maek već uputio veliki broj istaknutijih komunista kao što je to učinio u Srbiji i njegov saveznik Dragiša Cvet-

³⁹ Dvadeset tisuća Zagrebačana na hodo-ašu u Mariju Bistrici. »Hrvatska straža« 9. VII. 1940.

⁴⁰ Zaštitnica hrvatskog naroda. »Hrvatska straža« 27. VIII. 1940.

kovic. »Zar ne vidimo i kod nas ljudi koji su zaboravili preko no i sve, što su bili i što moraju biti, i bivaju pristaše najveće laži koju je svijet video, komunizma, im im se približi kakva pla ena komunisti ka propalica? Spremni su odmah prodati ne samo svoje prvorođenstvo kao Ezav, nego i samo ime kršansko i domovinu Hrvatsku«.⁴¹

Ovako je govorio nadbiskup o temi »Ako hoemo živjeti, ostanimo vjerni Kristu«! i pred Svetom Euharistijom optužujući druge za izdajstvo Hrvatske, a sam suradnik i pomaga »voda« Maeka i Pavela, koji su svaki na svoj način i za svoj razlog prodavali i izdavali Hrvatsku Italiji.

Jednako je i na crkvenim sveanstvima u selu Glogovnici nadbiskup Stepinac prosuo veliki broj najpogrdnjih izraza na komunizam i komuniste pa je i onda zaželio da pred seljacima bistri vanjsko-političke događaje.

»Jer sigurno je to, gdje nema više Boga u duši, nema smisla ni domovina ni život na zemlji, kad je život bez Boga gotov pakao. Takav pakao stvorila je već u nekim državama družba onih zloinaca, koje svijet zove komunistima. Takav pakao željeli bi sada, dok traje svjetski rat, (jer riba se u mutnome najlakše lovi), stvoriti isti i u našoj domovini Hrvatskoj. *Ponadal su se valjda, kad se uspostave tobogenji diplomatski odnosi sa Savezom boljševičkih republika na istoku Evrope da e nama predstavnicima katoličke crkve u Hrvatskoj za epiti usta, da šutimo na sve što oni budu poduzimali, da istrijebi vjeru u Boga u dušama hrvatskoga naroda.* Ali taj hrvatski narod, iako manji po broju od drugih, nikada nije bio narod kukavica, pa neće biti ni njegovi crkveni poglavari. Mi bismo bili izdajice svoga svetoga zvanja, kad bi se bilo laskanjima bilo prijetnjama dali zavesti da ne kažemo svome narodu istine. *A prava istina jest, da s komunistima nikada ne može biti suradnje,* dok se ne odreknu svoje nauke i svojih zlostavljivačkih instava i tako prestanu biti ono što jesu. A ne može biti suradnje zato, jer oni vode organiziranu akciju, plaajući silnim milijunima, da se ime Božje i svaka uspomena na Boga istrijebi s lica zemlje. I zato su ne samo obični ludaci... nego su i zlodinci, kad je sigurno, da Bog neće i ne može pustiti nekažnjene ni ojedinice, ni narode, ni gradove, ni države, koje se dižu protiv njega!«⁴²

Na radost fašističke Italije, a i Hitlerove Njemačke, koja je spremala svoj napad na slavensku Rusiju, na SSSR, nadbiskup Stepinac postao je već godinu dana ranije najidealniji suradnik Göbelsa i V. Gayde, i tolikih fašističkih i nacističkih antislavenskih i antisovjetskih propagandista. Ali, to je bilo milo i prvom namjesniku, vladajući svojim ostalom buržoaskoj reakciji, i iznad svega plauenim komitetom, petokološkom i denuncijantskom »Jugoslavenskom antimarksistickom Komitetu« iji je famozni »Bilten« — plakala Göbelsova propaganda. A nadbiskup Stepinac na istom je planu sa tim Komitetom i »Biltenom«.

Üistinu postupci vlasti i još više kampanja klerofašističke štampe, naišli su na veliko odobravanje u Italiji i Njemačkoj. Tome se obradovao ljubljanski »Slovenec« videći da je sve to zapaženo i pohvaljeno u fašističkim zemljama. »Slovenec«javlja iz Rima da su talijanski politički krugovi kao i talijanska štampa posvetili veliku pažnju gonjenju masona. Za njega je od značaja što ti krugovi, u oba Rima, isti u

⁴¹ Ako hoemo živjeti ostanimo vjerni Kristu. »Hrvatska straža« 21. VIII. 1940.

⁴² Između komunista i nas ne može nikada biti suradnje. »Hrvatska straža« 17. VIII. 1940.

da su tendencije koje se pojavljuju u Jugoslaviji, sa reformama unutrašnjo-političkih smjernica, sredstvo pomoći u koga je i Jugoslavija stati u red onih sila, kojima se sada otvaraju široki vidici. Zna i, u red Njemačke i Italije.

»Odlučne i iskrene nove tendencije, kazuje »Slovencev« dopisnik, koje se najavljuju, ne mogu ostati neopažene u okviru obrisa novoga svijeta, koji će predstavljati harmoniju i jedinstvo. Obzirom na gonjenje masona u Jugoslaviji talijanska štampa smatra, da je upravo u Jugoslaviji masonerija ona tajna i najveća sila, koja se odlučno i sve otvoreno protivi provođenju novih reformi. Gonjenje i borba za odstranjenje masona iz javnog života, u Jugoslaviji su svi politički krugovi primili sa velikim simpatijama i odobravanjem. U Rimu naime isti su, da je francuska masonerija bila jedan od glavnih krivaca za francusku tragediju. Odstranjenje masonske upliva iz svake sredine može dati samo pozitivne rezultate.«⁴³

Ove misli bile su zajedničke, ne samo hrvatskim i slovenskim klerikalcima nego i svim ostalim konservativnim i separatističkim redovima jugoslavenskog društva. Ali ne samo u Hrvatskoj i Sloveniji, nego i u Srbiji, gdje su petokolonaški krugovi i plateni štampa, (beogradski »Balkan« i Ljotićevi »Bilteni« uz »Antimarksistički Bilten«), trovali najnevjerovatnijim lažima, otvoreno denuncirajući mnoge liosti, a sebe preporučivali kao vjerne i oduševljene pobornike novog poretku za koji se tako otvoreno stao zalagati knez Pavle, Cvetković-Makovska vlada i njihov ministar vanjskih poslova dr. Činčar-Marković.

Punim jedrima zaplovila je Cvetković-Makovska alicija zajedno sa svom reakcijom na fašističku politiku. Javljuju se izrazi najservilnijeg dodvoravanja fašizmu i nacizmu na svim područjima kulture i politike, kako bi se što bolje predstavili kao veoma korisni i odani suradnici na poslu oko utvrđivanja novog poretku i što prisnije uključili u nacističko-fašističku zajednicu. Prema događajima, koji su tokom 1940. i u početku 1941. vodili ka famoznom »25. martu« jedva se može reći, tko je više kome konkurirao u tom pogledu, vladajuće klike Zagreba Beogradu ili Beograda Zagrebu, a obima Ljubljane.

11. septembra 1940. otvorena je u Beogradu prva njemačka privatna gimnazija s pravom javnosti, a već poslije osam dana slijedi ista ceremonija u Zagrebu. Događaji ove vrste izazivali su zebnju u srcima rodoljuba u saznanjima kako Drang nach Osten prodire izdajstvom domaćih sinova na Balkan, kao naivni, bezazleni i tobože bezopasni kulturtregerski izraz, kome se opisuju samo nekulturni Balkanci, kako je tada plaćena štampa objašnjavala narodu. Dok je dr. Makovski nastojao da za svoje aspiracije i političke kombinacije predobije u London (preko Kraljevaca) i Paris (preko dra Ivana Andresa), do tada mu je njegovo klerikalno-ustaško krilo bilo od velike pomoći i na tom poslu na njemački i na talijanskoj strani. Još mjeseca augusta donio je ministar prosvjetne Korošec odluku o uveljavanju njemačkog i talijanskog jezika u banovini Hrvatskoj za sve srednje škole. Tako su se punom voljom i sviješću utirale duhovne staze budućim okupatorima Jugoslavije. Propaganda počela je u vlasti

TM Talijanski politički krugovi o borbi protiv masonerije u Jugoslaviji. »Obzor« 23. VII. 1940.

odlu no je kroz štampu zagovarala uvo enje talijanskog jezika od prvog razreda u srednje škole.⁴⁴ Mjesec dana poslije toga otvorene su itave gimnazije. 19. septembra 1940. u Zagrebu je otvorena ta nova njema ka gimnazija. Klerofašisti ki predstojnik odjeljenja za »bogoštovlje i nastavu« Izidor Škorja, odgovaraju i evangelisti kom biskupu dru Popu kao njema kom predstavniku, punom je servilnoš u veli ao korisnost otvaranja ove njema ke gimnazije u Zagrebu. Uvodni ar »Hrvatskog dnevnika« nadmašio je i dra Popa i Izidora Škorja a, zaboravljuju i sva zla, koja je germanski Drang kroz više od sto godina u inio na hrvatskoj duši. Iz lanka struji sva nacisti ka naklonost bez rezerve, a sa žarom uvjerenog prijateljstva koje shva a i obuzima zajedni ke politi ke i kulturne interese. Teže uvrede jednoj uistinu strahovitoj borbi, koju je najplemenitiji dio velikih predstavnika Hrvata tokom XIX. stolje a unosio protiv prodiranja germanskog politi kog i duhovnog Dranga, jedva je tko od pla enika njema kih bacio u obraz hrvatske historije. Jer tu se podvla i, da akt banske uprave svjedo i ne samo o visokom kulturnom stepenu hrvatskog naroda, nego je to

»ujedno i dokaz iskrene naše želje za održanjem i poja anjem prijateljskih veza s njema kim narodom i njegovim velikim Reichom. *Hrvati su jedan od onih naroda, koji se u svojemu odnosaju prema Njema koj nisu trebali preorientirali, jer prema njoj nisu nikada ni zauzimali neprijateljsko držanje.* (!?). Mi smo uvjek bili svijesli prava jednog velikog naroda, kao što je njema ki, i znali smo, da e se taj narod svojim organizatorskim sposobnostima podi i nakon teškog udarca, koji ga je zatekao nametnutim Versaljskim mirovnim ugovorom. Premda se Njema ka nikada nije mijesala u unutarnje prilike Jugoslavije (?!), ipak smo sa zadovoljstvom bilježili pisanje njema kog novinstva, koje je više puta pokazalo odli no razumijevanje za položaj hrvatskoga naroda i za misiju, koja mu je namijenjena u ovom dijelu Evrope. Bilo je to u doba, kad je hrvatski narod bio potla en i kada nije imao nikakvog utjecanja na vanjski politi ki pravac Jugoslavije. Izrazi simpatija koje smo primali iz Njema ke, bili su spontani i neprora unati (?!). Radi toga su nas se uvjek duboko doimali, na ie razumljivo, što je i u najširim narodnim krugovima porasla simpatija prema njema kom narodu.«⁴⁵

U svom poltronstvu ovaj predstavnik tadašnje prosvjete, uz ostale monstruoznosti rekao je »da prijateljstvo hrvatskog i njema kog naroda ima svoj temelj tako er u injenici, da se njihova prava nigdje ne sukobljuju. Njema ka pikada nije imala, a nema ni danas nikakvih teritorijalnih aspiracija na naš hrvatski teritorij, štoviše, u njezinom je pravilno shva enom interesu, da se o uva naš teritorijalni integritet i da na ovome sektoru živi u slobodi jedan narod, koji nastava dugu razvedenu obalu i koji se pokazao kao odli an kulturni posrednik izme u germanstva i slavenstva na jugu . . . Otvorenje njema ke privatne gimnazije u Zagrebu pružilo je lijepu priliku za manifestaciju prijateljstva njema kog i hrvatskog naroda . . . Ako ni radi

⁴⁴ Njema ki i talijanski jezik u srednjim školama banovine Hrvatske. »Novosti« 14. VIII. 1940. — Talijanska gimnazija bila je otvorena u Zagrebu odmah na po etku NDH. — Kad je decembra 1940. umro dr. Anton Korošec, na sahrani mu je održao posmrtno slovo u ime vlade dr. V. Ma ek (17. XII. 1940.), oduživši mu se u duši za sve što je u inio Jugoslaviji! — i hvale i njegovu »borbu za individualnost slovenskog naroda.« »Pravda« 18. XII. 1940.

⁴⁵ Zna ajni govorí prilikom otvorenja njema ke gimnazije u Zagrebu. »Hrvatski dnevnik« 30. IX. 1940.

ega, ono radi lijepih i umnih rije i biskupa dr. Poppa bilo je vrijedno otvoriti ovu njema ku gimnaziju na ovako sve an na in... »⁴⁶

Nema sumnje da su ove misli ovako jasno i bez rezervi bile iznijete kao osnovni i sastavni dio ideologije Mile Budaka koje su se mogle na i u njegovom »Hrvatskom narodu¹« ili u drugoj ustaškoj novini »Nezavisnosti« dr. Bu a ili ma kog drugog Paveli evog eksponenta u Jugoslaviji i u Šimrakovoj »Hrvatskoj straži« i njenom kasnjem nasljedniku, Stepin evom »Hrvatskom glasu«. Svi u koru hvale i jednako Mussolinija i Hitlera, njihov poredak i njihove evropske »tekovine«. . . . nesumnjivo pod utjecajem sloma Francuske i spremanja na osvajanje Engleske. Svima je bilo jasno, da ovakva na elna gledišta Ma kovog prosvjetnog ministra nisu mogla da budu ovako sve ano objavljeni bez odobrenja i suglasnosti samog šefa stranke. U ovom je i sve nali je duhovne pripreme i sve psihološke rekvizitske aparature, koja je vodila ka Knez-Ma ek-Cvetkovi evom 25. marta 1941.!

U istom tonu i duhu govorio je nadbiskup Stepinac i na dekanatskom Euahristi kom kongresu u Sv. Križu Za retju, kad je i ovdje ostao dosljedan svojoj nevelikodostojni koj terminologiji napadaju i komuniste kao »najve e lašce što ih je svijet vidio«, jer oni ništa drugo ne mogu da u ine što obe avaju, nego »samo dvije stvari, ubijati i razarati«. Komuniste su »brbljavci i lašci« i »komunizam je inkarnirana i utjelovljena laž«. Govore i selja kom svijetu, za koji je znao da mu imponira njegov visoki crkveni autoritet, upotrebio je sve mogu e demagoške parole, kako bi bio u svojoj antikomunisti koj propagandi što uvjerljiviji, bez obzira da li su njegova izlaganja u skladu s istinom. On je tvrdio da komuniste u e od najranijih dana djecu i omladinu »da nisu dužna pokoravati se roditeljima, kao što smo imali prilike itati i kod nas u knjižicama koje su izdali za mladež. Zar ne vidite da su komunisti zlo inci, koji potkapaju temelj svakom urednom ljudskom životu na zemlji? Vi dobro znadete, da je roditeljski život potreba, da muž bude vjeran svojoj ženi, a žena svome mužu. A komunisti u e da to nije potrebno, nego mogu jedan i drugi živjeti s kim ho e. To oni zovui slobodnom ljubavi, a pošteni ljudi zabranjenom nepodobštinom . . . Kad im svijet povjeruje i pusti ih na vlast, onda mu otmu sve i u ine ga državnim robom, koji mora da radi i tegli koliko ho e vo e koji su se do epali vlasti, a prima toliko koliko se to vo ama svidi. A pokuša li se samo malo usprotiviti, jao njemu! Ako mu ve ne oduzmu odmah život, teška robija mu sigurno ne e uzmanjkati! U njihovom naime carstvu nema mjesta slobodi. . . Komunizam i sloboda to su dvije stvari, koje se me usobno isklju uju . . . Iz svega toga vidite kako mora da budno pazi naš hrvatski narod, da mu se ova kuga ne uvu e u ku u, jer ona zna i propast za svaki narod.«⁴⁷

Me utim, nadbiskup Stepinac nije se zadržao samo na terenu »ideološkog« pobijanju komunizma i slobodnog zidarstva. On je poslužio tzv. Hrvatskom narodnom pokretu još i kao nacionalni agitator na periferiji »ugroženog« hrvatstva. To su mu naro ito dale priliku dvije vjerske sve ansti. U Dubrovniku i Kotoru na dane sv. Vlaha i sv. Trifuna, po etkom februara 1941. Kao gost bana Subaši a nadbiskup

⁴⁸ Uvodnik. »Hrvatski dnevnik« 20. IX. 1940.

⁴⁷ Ho emo da hrvatski narod živi. »Hrvatska straža« 3. IX. 1940.

Stepinac istupio je za ideju pokreta sa svim oduševljenjem. I u Dubrovniku, kao i Kotoru održao je govore i davao izjave o hrvatstvu tih krajeva i gradova. »Svaki kamen Boke Kotorske, rije i su dra Stepinca, dovoljno jasno dokazuje visoki kulturni nivo hrvatskog življa, ujedno je najbolji dokaz, tko je zapravo autohtonii elemenai: Boke Kotorske«.⁴⁸ Ne vode i ra una o historijskoj istini, dr. Stepinac nije za nju n: mario, on je želio da kaže misli, koje e izazvati aplauze bokokotorskih klerikalaca, koje je kroz kratko vrijeme svoga biskupovanja s uspjehom organizirao naslijednik biskupa Uccellinija. Ta i takva pitanja, bila su omiljena tema novog bokokotorskog biskupa, ma da ona nisu nikad ranije uznemirivala ni pravoslavne, kao ni katolike. Ali, to je bilo u vrijeme biskupa Uccellinija, kome je sloga i ljubav izme u bra e vjerama podijeljene bila vrhovni princip njegovog pastoralnog rada. Nadbiskup Stepinac je ovamo došao i govorio, kuda nije bio red da dolazi dr. Ma ek ni njegovi doglavnici da izvrši njihovu misiju, jer Boka Kotorska nije bila uklju ena u banovinu Hrvatsku. Zato su se nadbiskup Stepinac i »vo a« dr. Ma ek sasvim dopunjali. O Boži u je dr. Ma ek poslao 20.000 dinara biskupu Butrcu da ih podijeli medu tamošnje katolike »koji su bili otpušteni iz službe radi svog hrvatskog osvjedo enja«⁴⁹

A upravo u to vrijeme padale su odluke vodstva HSS i cijelog pokreta da se što više iskoristiti katoli ka crkva u krajevima gdje ima katolika, a koji još nisu u sklopu Banovine Hrvatske. O tome je otvoreno pisao »Hrvatski dnevnik« službeni organ HSS i pokreta. Misija klerikalaca bila je upravo u tim danima, po etkom 1941. naro ita, i vodstvo pokreta je od njega mnogo o ekivalo. »U krajevima, koji još nisu priklju eni Banovini Hrvatskoj. . . sve enstvo je u prvom redu pozvano da širi i ja a narodnu svijest, te da podržava živu vatrū rodoljublja. Ono je na to pozvano ve i radi toga, što ima najviše mogu nosti da u tome pravcu radi. . .«⁵⁰ Nadbiskup Stepinac je vezao svoj takozvani »crkveni« put u Dubrovnik, s ovim u Boku Kotorsku, koja nije bila priklju ena banovini Hrvatskoj, da u njoj poradi, vezuju i vješto i ovdje katolicizam sa hrvatstvom, sasvim u duhu instrukcija »Hrvatskog dnevnika« i vodstva HSS. Istoga su mišljenja bili i Šari evi klerikalci koji su najve im razumijevanjem primili ovu poruku i za nju se založili objašnjavaju i kleru ovu njegovu znamenitu nacionalnu misijšku ulogu.⁵¹ Zato i »Katoli ki list« izvještavaju i o putu nadbiskupa po Boki Kotorskoj providno i s namjerom, kazuje, da su »Kotor kao što i sva druga mjesta Boke oduševljeno pozdravili u svojoj sredini hrvatskog metropolitu, koji je mogao odati priznanje spomenicima katoli ke tradicije Boke« — što je prevedeno, u identificiranju katolicizma s hrvatstvom zna ilo, priznanje u hrvatskoj Boki.⁵²

Pomo u crkve nisu radili samo vode HSS. Njome su se izdašno služili i ustaše. Nadbiskup Stepinac bio je u nekoliko slu ajeva upozoren, da studenti teolozi, koji se nalaze na studijama u Rimu, polaze na sastanke u Sienu kod Paveli a i da s njime sura uju. Nadbiskup Stepinac je to odlu no odbijao, brane i ove mlade sve enike

⁴⁸ »Katoli ki tjednik« 1941., 16. II.

⁴⁹ »Katoli ki tjednik« 26. I. 1941.

⁵⁰ »Hrvatski dnevnik« 1. II. 1941.

⁵¹ »Katoli ki tjednik« 2. III. 1941

⁵² »Katoli ki list« 1941., br. 6. 61.

koji su se nalazili u Zavodu sv. Jeronima na usavršavanju svojih nauka. Ali, dok je nadbiskup Stepinac tako to tvrdio jugoslavenskim vlastima, odri u i im to nost njihovih informacija, dotle su ti isti stipendiste u NDH, hvale i se svojim juna kim podhvativa u vrijeme diktature kao suradnici oslobodioca Hrvatske, ukazivali na usluge i zasluge nadbiskupu Stepincu, koji ih je ispred vlasti uzeo u zaštitu. Kao što je nadbiskup Šari sam sebe utjerao u laž, tako su nadbiskupa Stepinca njegovi indiskretni i samohvalisavi šti enici, kad je došlo veliko doba »potpune slobode i NDH« — taj, kako e re i nadbiskup Stepinac »davno sanjani i željkovani ideal«. Uostalom, to e potvrditi i sam Paveli , kako e se to vidjeti u slijede em poglavlju ove knjige.

Poslije sporazuma Ciano-Siojadinovi , kad je nastupio period »velike ustaške šutnje«, kako naziva razdoblje od 1937. do 1941. sekretar GUS-a — Paveli evog Glavnog ustaškog stana, i kad je Paveli u prvo vrijeme bio konfiniran u Sieni, u Italiji je bilo svega 504 ustaša. Taj se broj stalno smanjivao repatriranjem pojedinih pokajnika u Jugoslaviju. Sada su veze Paveli a sa svojim pristalicama u Italiji i u Jugoslaviji bile znatno otežane. Te veze su uspostavili sve enici i franjevci Hrvati na studijama u Italiji, a bilo je i talijanskih fratara, koji su u tome pomogli Paveli u. Na primjer fra Emanuele S'ardi. župnik kraj Siene, gdje se nalazila vila u kojoj je Paveli bio konfiniran.

Paveli u je bio od velike pomo i njegov prijatelj fra dr. Justin Medi , na studijama u sienskoj »Osservanzi«, koji ga je stalno povezivao ne samo sa Jugoslavijom nego i s ameri kim ustašama. Iz jednog detaljnog izvještaja, upu enog jugoslavenskej vladi u Londonu 15. jula 1941. iz Rima, vidi se sav Paveli ev rad u Italiji, ali i njegovi pomaga i, medu kojima su najaktivniji upravo duhovna lica, kako je to pokazao i isповijedio jedan od u esnika ustaša, ali i Paveli.⁵³ O tome govori veoma uvjerljivo jedan službeni izvještaj iz Rima jugoslavenskoj emigrantskoj vladi u Londonu, maja 1941.

»U Rimu imamo velik naš katoli ki zavod Sv. Jeronima sa crkvom . . . 1 u ovom zavodu Paveli ie još od prve svoje akcije imao veze, koje je i sada upotrebljavao, tako, da sam vrlo esto nailazio u svojim istragama na kanale Paveli a i njegove ljude u ovom zavodu. Tako sam otkrio u ovom našem zavodu ake-sve enike: Josipa Šojata, iz Senja, i Branimira Župan- i a, koji su aktivno sara ivali sa Paveli evcima na vezama sa zemljom, dok sam nailazio i na druge dake. koji su pokazivali znake simpatije ali nisam mogao utvrditi njihov rad i veze sa Paveli em. Prvu dvojicu smo protjerali iz Italije u zemlju, ali izgleda da nisu bili uzeti na odgovornost ili su pak poslije saslušanja u zagreba koj policiji pušteni na slobodu da nesmetano nastave svoj rad u zemlji, što je svakako bilo ooasnije. Prema izvještajima Kralj. Poslanstva iz Washingtons, pošta za Paveli a dolazila je i preko našeg sve enika fra. Bonaventure Zeca. generalnog prokuratora zavoda sv. Kuzme i Damjana u Rimu — Via Miranda 2. Istragom sam utvrdio to nost ove vijesti ali je istraga zastala, s obzirom da su se zauzeli za ovoga ovjeka, pa i vatikanski krugovi. Naravno i ovaj ie saznao za naše interesiranje i obustavio je svoj rad. Radi ilustriranja akcije Paveli a medu sve-enicima dovoljno bi bilo citirati jedno pismo upu eno od fra. Bona Zeca,

⁵³ Vidi o tom slijede e i posljednje poglavlje.

pisano na latinskom jeziku talijanskom župniku u mjestu Tauria Nova, gdje je tada bio konfirmiran poznati terorista Vladimir Singer, zvani Vlado »2ap«. U ovom pismu Zec objašnjava akciju ustaša sa parolom borbe protiv srpskog pravoslavlja i preporu uje mladog borca za katolicizam ovome župniku radi vjen anja. Izme u Zeca i Singera išla je ova prepiska preko ovog talijanskog župnika. Na moje interesiranje talijanska policija je u inila korak kod Vatikana za premještaj ovoga sve enika, koji je onda uklonjen.

Treba napomenuti ovom prilikom da je Paveli od prije stajao dobro kod izvjesnih vatikanskih krugova, specijalno kod kardinala Pellegrinettija, bivšeg papinskog nuncija u Beogradu, jer je upotrebljavao parolu borbe protiv pravoslavlja i osnivanja jedne katoli ke države. On je u prvom dijelu svoje akcije imao odli ne veze sa nadbiskupom Ivanom Šari em iz Sarajeva sa kojim se vidjevalo u Rimu ranijih godina. Šari je prilikom Euharisti kog kongresa u Južnoj Americi obišao i osvetio domove »Hrvatskog domobranata«, o emu smo imali izvještaje i fotografije i preko ustaške štampe. Opet neki obziri nisu nam dozvolili da se zakonski obra unamo sa ovim visokim sve enikom.

U svome radu nailazio sam vrlo esto na razne sumnje protiv rektora zavoda Sv. Jeronima dra Juraja Ma ereca, ali od mene su tražili pismene dokaze što nisam mogao pribaviti, jer se ovaj vrlo vješto uvao i izgleda da je svoje veze filtrirao preko fra Medi a i drugih aka-sve enika. Sada se, nažalost i ovo dokazalo kao to no i to eklatantnim dokazom, predajom od dra. Maderca našeg zavoda Paveli u i njegov prilazak sa ve inom sve enika ovome . . .» (1941.).

Kao što potvr uju objavljeni memoari grofa Ciana 1946., tako i ovaj izvještaj tvrdi, da je Paveli dobio dozvolu za obnovu ustaške akcije polovinom januara 1940., kad je posjetio po pozivu grofa Ciana. Osim toga, ovo potvr uje i sam Paveli u izjavi datoj dopisniku »Corriere della sera« (20. V. 1941.).

Odsada je akcija Paveli eva išla jednim osobitim tempom — dakako i dalje uz pomo sve enika u Italiji, kasnije ovaj izvještaj. U zagreba kom nadbiskupskom sjemeništu štampao se ilegalni ustaški materijal. Bilo je takvih žarišta i na drugim stranama. »U ovoj njihovoj akciji otkriveno je više sve enika, koji su bili pohapšeni i pod istragom. Jedna vrlo nemila pojava, ali koja se daje objasniti ranijom akcijom Paveli a i njegovom oštrom borbom protiv pravoslavlja na emu je on bazirao okupljanje ovih mladih sve enika — ve inom franjevaca. Svakog asa otkrivali smo elije Paveli a medu mladim sve enicima, specijalno u Dalmaciji i u Zagrebu, pa smo sa pribavljenim materijalom više puta intervenirali preko našeg Gospodina Poslanika pri Sv. Stolici kod Pape i drugih, ali slu ajevi su se ponavljali i izgleda da i ove intervencije nisu pomogle.«⁵⁴

Sve ovo bit e uvjerljivije kad se budu od svoje volje i spontano odriješili jezici Paveli evih suradnika u mantijama, u vrijeme najžeš e aktivnosti vo a tzv. Hrvatskog narodnog pokreta. I oni u Zagrebu, kao i u Rimu i Sieni, jednom su cilju jurili mahnito i — izdajni ki. Nadbiskup Šari i nadbiskup Stepinac, Ma ek i Paveli . Svaki sa svoga sektora.

⁵⁴ ADK (Beograd). Inv. br. 16.196.

Kako se 1941. spremala naveliko 1300 godišnjica pokrštenja Hrvata, to su se na sve strane spremale raznovrsne manifestacije. Dakako, i klerikalci kao i vodstvo tzv. hrvatskog pokreta odlučili su da taj historijski momenat izdašno iskoriste i u političke svrhe. Nisu izostali ni ustaše. Poznato je, da je na Velebitu dignut prvi neuspjeli ustaški ustanački 1932., i da se o njemu u svim separatističkim redovima mnogo i stalno, sa godošću i pjetetom, govorilo, kao o jednom herojskom podhvatu. Dalmatinski klerikalci i ustaše odlučili su, da na najvišem vrhu Velebita podignu visok kameni Križ, doduše kao spomen na 1300 godišnjicu krštenja, ali ustvari u vezi sa ustankom i održavanjem njegova spomena. Križ je imao da bude visok 50 metara, a na njegovu središtu umetnut hrvatski grb kroz itav raspon. U podnožju bi se imala da sagradi mala kapelica u čast sveca Nikole Tavelića, iji je kult stao naročito propagirati nadbiskup Stepinac, kao antipoda sv. Savi. Sarajevski »Katolički tjednik«, koji se osobito zagrijao za ovu akciju, u oduševljenju objašnjava, kako će se taj Križ vidjeti na daleko preko mora, jer će automat osvjetljavati grb na sve strane kao svjetionik na moru. Križ sa grbom dominiraće u zraknim visinama i opominjati će hrvatsko srce na narodnu lozinku: »Sve za vjeru i za Dom«, i da nitko drugi ne smije zapovijedati u našoj slavnoj djedovini, samo »Bog i Hrvati«. I tu ineći će to razumjeti kad opaze ovaj jubilejski hrvatski spomenik. Samo nerazumno i izdajni ko srce ostati će gluho na ova dva životna cilja hrvatskog naroda...« Sasvim ustaška terminologija u obje devize, izoblikena Strossmayerova »Sve za vjeru i domovinu« ona je u skraćenoj riječi »Za dom« dala ustaški pozdravni znak, a u drugoj devizi, Starčevi evoj, »Bog i Hrvati« — svu klerofašističku i ustašku misao koju je stalno razgrađivao njen veliki propagator, kao katoličko-akcijsku devizu, nadbiskup Šarić. Dakle Pavelić i Starčevi simboli ki povezani na Križu. Onako kako je ovu ideju majstorski isfalsificirao nadbiskup Šarić, da bi taj falsifikat onda primili kao 'stinu' svih klerofašista. Ali, za velebitski jubilarni spomenik, agitiralo* se i sa mislima Pape Pija XII., koji je takođe, u svojoj ljutnji zbog neratificiranog konkordata, i odviše prozirno slavio ovu planinu vezanu za ustaški pokušaj. Naime, 14. XI. 1939. oslovivši Hrvate, koji su mu došli na poklonjenje, rekao im je papa da oni »imaju i: naravi svojoj one tvrdo i stalnosti poput njihovih planina. O da bi se taj karakter iskazao u vrstama i Vaše djedovske vjere! vrstama i stalna treba da je vjera, kao što je stanac kamen sa Vašeg Velebita, koji prkositi burama i olujama«. Akcioni odbor s tim idejama poziva Hrvate da pomognu novcem, da se oživotvori ta namjera. »Dajte za Križ, dajte za grb, dajte za Hrvata biću. Nikolu Tavelića!«⁵⁵ Skoro napad Hitlera i Mussolinija na Jugoslaviju, sprijećio je ovim klerofašistima, da sagrade ovaj signalni objekat, koji je nesumnjivo imao da posluži ustašama u njihovom napadnom planu kad bude zato došao trenutak, kad ih bude Mussolini na to pozvao!

Ovom velikom zajedničkom cilju klerikalaca, ustaša i najvećeg dijela HSS imao je da posluži i jubilej hiljada utristogodišnjice pokrštenja Hrvata. Ma da je historijska nauka ranije tvrdila (Bulić, Bervaldi, Šišić) da taj događaj pada najranije pod kraj VIII. vijeka, klerikalni historizam i u ovome je bio iznad onog ostalog

⁵⁵ Za hrvatski Spomen-Križ na Velebitu. »Katolički tjednik« 19. I. 1941.

politi kog, od koga je prili no boovala i književnost i pseudohistorizam XIX. stolje a u Hrvatskoj. Klerikalcima je trebalo da za sto godini dalje pomaknu ovo historijsko zbivanje. U tome su prednja ili jezuiti sa svojim histori arem Stjepanom Krizinom Saka em koji je 1931. u »Croatia Sacra« objavio raspravu pod naslovom »Iz slavne hrvatske prošlosti. Ugovor pape Agatona i Hrvata proti navalnom ratu — oko godine 679.«.⁵³

Ostavlju i po strani pitanje autenti nosti kronologije pokrštenja Hrvata, da li je to bilo u vrijeme cara Heraklija (641.) ili krajem VIII. stolje a, zaustavit smo se samo na eksploraciji ovog historijskog momenta od strane hrvatskog episkopata, ne samo u crkvene, nego i isto politi ke svrhe. 1931. dala se za historijski dcgc aj osnova, iji e jubilej pasti tek poslije jednog decenija. Bilo je to sasvim smišljeno. Kroz taj decenij trebalo je utvrditi i oboriti dotadašnje rezultate nauke a onda pripraviti u potpunosti široke mase za punu crkvenu i politi ku eksploraciju toga jubileja. U ovome je jedino važnost raspravi Stjepana Saka a, kad objavljuje stadiju »Tz slavne hrvatske prošlosti«. O ovoj novoj »nau noj konstataciji« stalo se pisati u štampi i govoriti sa propovjedaonice.⁵⁷ Sva ova literarna i govorni ka mobilizacija služila je za psihološku pripravu velikog doga aja u 1941. Za tu godinu ve je papa objavio obilate jubilarne privilegije. Hrvatski biskupi ve su 1939. u jednoj

⁵⁵ Ovu je raspravu cenzura zabranila, jer je u njoj vidjela politi ke tendencije koje je šestojanuarski režim pobijao. Ova »nrogoniena »historijska istina« dobivala na snazi i na nro-povijedaonici kao i u pseudopatriotskim krugovima histori a, koji su željeli što ve u starinu za ovaj važan doga aj kojim se malii broj naroda u Evro i može ponositi. Taj gest cenzora bio je u svim redovima histori a osu ivan. Kad se pojavila NDH u kojoj je štampa iznosila sva mogu a zla iz Jugoslavije koja je nestala, pojavio se prvi urednik ove »Croatia Sacra« jezuita dr. Miroslav Vanino pa je u glavnom ustaškom organu »Hrvatskom narodu« (14. IX. 1941.) progovorio o toj zapljeni. Kako i na koji na in, dakako sasvim u stilu ustaške terminologije, tretira ovo pitanje, pokazuje njegov uvod: »Silni ki beogradski režimi promišljeno su i sustavno išli ne samo za tim da od Hrvata u ine prosjake, nego i da ubiju dušu hrvatskog naroda. Kad savršenim Machiavelistima služila su im najodurnija sredstva: prostituiranje znanosti, skrivanje i izvrstanje povjesnih injenica, gušenje narodne svijesti, kršenje temeljnih ljudskih prava, bla enje vjere i vjerskih osje aja. U toj doslovno zlo ina koj raboti vidno je mjesto zapremalo gušenje hrvatskog tiska pa bi urednici svih hrvatskih asopisa i novina znali naširoko pripovijedati o moralnim mukama, što su ih pod nosili od natražne cenzure trulih režima. Nek mi bude dopušteno iznijeti slu aj prvska sveska »Croatiae Sacrae« — zbornika za crkvenu povijest Hrvata. inim to nerado, s razloga što sam joj bio prvi vremenom urednik, no bila bi šteta, da u odvratnom mozaiku mra ne velikosrpske promi be ne bude i taj kamen i .« Tuma e i dalje na in zapljene i mjesta, zapljnjena u tekstu, jezuita Vanino kaže da su se »o ito vlastodršci bojali, da bi hrvatski vojnici saznali za ugovor svojih pre a i uskratili posluh, kad bi ih megalomani slali da provale u zemlje mirnih susjeda. Možda ih je plašilo i papino obe anje, (iz VII. stolje a) da e Bog štitili Hrvale, ako drugi narodi provale u njihovu zemlju, i da e im sveti Petar dati pobjedu i slobodu. Deset godina iza zapljene kao da je netko o utio ruku i ma prvaka apostolskoga.« Dakle Sveti Petar, njegov naslijednik i Mussolini. Paveli i Hitler — na je dno fronti protiv Jugoslavije! Jezuita Vanino otkriva tako i tendenciju, koja je propagandno imala da zra i kroz hrvatske klerikalne redove kad budu saznali o pacifisti kom raspoloženju Hrvata iz VII. stolje a i papinim i Petrovim obe anjima. Dakako, 1941. u NDH jezuita Vanino i papu i svetoga Petra oruža ma em kao što su stari Rimljani svog boga Marsa, samo zato da kazne toga uljeza u hrvatske krajeve. Taj uljez i taj »netko« nesumnjivo su Srbi. Jezuita Vanino otkriva i sredstvo kojim su se poslužili ispred tadašnjih vlasti, »stvarna zapljena prvog sveska »Croatiae Sacrae« nije uspjela, jer smo tisak preostalog dijela požurili tako, da je asopis razaslan prije nego je uredniku uru en spis državnog odvjetništva.« U ovom stilu i tendenciji pisat e i ostali jezuiti drugovi Vanina u ustaškim i u svojim listovima tokom okupacije u NDH.

⁵⁷ O ovom pitanju ja sam, poslije rezultata Buli -Bervaldi-Siši evih, ponovno raspravio u studiji »Pitanje pripadnosti splitske nadbiskupije u vrijeme njezine organizacije« (»Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku« Split 1923. i separatno 1924.). Ti su rezultati dijametralno opre ni onima Stjepana Saka a, ina e žestokog borca u obaranju irilo-Metodskog prosvjetiteljskog kulta, kao i Kerubina Šegvi a. Naprosto, radi posve tendencioznih politi kih nastojanja. Revizija

poslanici upoznali katolike sa znamenitim jubilejem koji će se slaviti itave jubilarne 1941.

Hrvatski biskupi objavljuju jubilej koji će se proslaviti 1941. sa psalmistom.

»Hvalite Gospodina, jer je dobar, jer je do vijeka milosrđe njegovo! Tko će iskazati velika djela Gospodinova i izreći svu hvalu? Ovim riječima po injemo poslanicu posvećenu obiljetnicu velikog djela koje je u inio Gospodin Hrvatskom narodu odmah na po etku njegove historije i time hrvatski narod zadužio za sva vremena. Još dvije godine i navršit će se hiljadutristogodina, otkako je Papa Ivan IV., Papa rodom Dalmatinac, Papa iz naših zavičaja, uz zemlje, koje je zaposjeo hrvatski narod otpremio posebno izaslanstvo, pa je tim inom Sveta Stolica prvi put došla u dodir s Hrvatima.

To je bio događaj od presudne važnosti za Hrvate, jer su otada s velikom spremnošću prihvatali ono Kristovo evangelije, kako ga je Rim širio i naučavao. *Katolička vjera prožela je nacionalni život Hrvata. Njoj u prvom redu Hrvati imaju zahvaliti, što su u toku dugih vijekova neprekidno očuvali neizbrisivu svijest suverenog života, još otada, kad im je Papa rodom iz Dalmacije, koju su oni naselili, po svome legatu opatu Martinu pokazao i otvorio put u svetište Kristove Crkve na zemlji.* Sve nas to potiče na zahvalnost prema Bogu. Zato smatramo svojom dužnošću da iznesemo i obrázložimo događaje prije 1300 (rodina, te da ukratko upozorimo na velike momente, koji su povezani s njima).«⁵⁸

Ovako po imaju objašnjavati »hrvatski biskupi svom Hrvatskom narodu« prve veze sa Svetom Stolicom. Slijedi zatim historijska rasprava, koja ukazuje i na stil i na način izlaganja Stjepana Krizina Saka a. Zacijselo je on i autor, svakako »historijskog« djela poslanice. Sve je udešeno u tonu pisanja historije slavne prošlosti. Biskupi znaju da su Hrvati došli na Balkan, negdje između 630. i 640. godine s gornje Visile »kao velika organizirana vojska« i da su oteli Avarima staru rimsku Dalmaciju sa dijelovima Ilirika i Panonije, te se »kao slobodan narod pod svojim vladarom, po svoj prilici djedom ili ocem kasnijeg hrvatskog vode Borka nastanio« ondje, gdje se Hrvati nalaze i danas.« Sasvim u duhu stare romantičarske škole ovi hrvatski pretci iz VII. stoljeća prikazuju se kao narod golubinje udi, koji »već od početka (tj. otkad napadaju na Avare u Dalmaciji) ne nastupaju neprijateljski protiv

ranijih teza Buli a-Bervaldija-Šišića, (moje rasprave ne pozna u eni jezuita), nije ni uvjerljiva, jer joj fale metodske osnove da bude valjana hipoteza. Dokle može da ide takozvano pseudopatriotsko »historijsko« istraživanje i zaključivanje, poslije razbijenih fantazija iza objavljuvanja Saka evih fantazmagorija, vidi se iz težnje da se pronađe i mjesto gdje se taj pakt i to pokrštenje izvršilo. Javio se »povjesni arhitekt Juraj Šikić, koji dokazuje da je pokrštenje izveo sveti Martin — hrvatski, i to u Zagrebu na Jelačićevom trgu. Tu je i sklopljen pakt sa papom Agatonom. Ovakvom zaključivanju ne može se pridružiti niti »Katolički list« koji i sam mora da ironizira ovaku fantaziju, koja želi da bude »historijska« istina. (»Sveti Martin hrvatski«, »Katolički list« 1941. br. 47. 540-541).

Sličnu sudbinu imao Btili i sa svojim rezultatima o kronologiji svetoga Dujma, za štitnika splitske nadbiskupije, kad je dokazao da je sveti Dujam živio na kraju III. i na početku IV. vijeka po Kristu, a ne pod kraj I. i na početku II. vijeka i da je mu eni koji završio smrt to no 10. aprila 304. pa prema tome oborio legendarnu tradiciju da je sveti Dujam bio u enik svetoga Petra. Međutim ni ti rezultati don Frana Bulica, kao ni ostale svjetske nauke, koja ih je prihvatile i sa svoje strane utvrdila, nisu bili dovoljno uvjerljivi za splitske biskupe, jer oni i dalje na sve anosti svetog Dujma itaju lekcije u kojima se govori da je svetac u enik svetoga Petra! (O tome vidi F. Šišić, Priručnik izvora hrvatske historije. Zagreb 1914., I, 115-116).

⁵⁸ Hrvatski biskupi svom hrvatskom narodu prigodom 1300 godišnjice njegovih prvih veza sa Svetom Stolicom. Spletni 1939., 1-2.

kršana i sve je vodilo do toga, te se me u njima širilo najugodnije raspoloženje prema kršanstvu.⁵⁹ Unato tome što arheologija neoborivo dokazuje, da su sve kršanske crkvice šestog i ranog sedmog stoljeća bile uništene i da one nisu obnavljane sve do kraja VIII. stoljeća, ovi hrvatski biskupski »historiari« znaju kako je to sve lijepo, skladno i u miru bilo izvedeno na ovom sektoru, dok je na svim ostalim, gdjegod se kršanstvo širilo, njemu prethodio ma. Dakle, jedva što su stigli, sve ispred sebe porušili zajedno s Avarima, oni su sve to obnovili i psihološki se spremili da napuste stare slavenske bogove ija su se imena zadržavala još do danas na pojedinim dalmatinskim vrhovima, i prišli su svetom Petru i Svetom Ocu papi. Pripravivši tako sve lijepo, sastavlja i kažu da je onda počelo i pokrštavanje hrvatskog naroda.

»Tada se u hrvatskom narodu stalo razvijati ono štovanje svetoga Petra i ona odanost prema papi kao nasljedniku svetoga Petra, koja se isti e kao njegova posebna karakteristika u svakoj zgodbi njegove kasnije povijesti. Tada se hrvatski narod zauvijek opredijelio za onu kulturu i civilizaciju, koju je kršanstvo Rima, pod auktoritetom i utjecajem papa, njegovalo i širilo. Tada je hrvatski narod upoznao, što je Kristovo kraljevstvo na zemlji, tj. Sveta Rimokatolička Crkva. Tada je hrvatski narod u svojoj lijepoj novoj domovini počeo primati katoličku vjeru, taj najveći dar iz božjih ruku, da po njemu razvija svoj život a pomoći u njegovom gradi sebi i svojoj djeci putevi svoje budućenosti u vijekove, bez kraja... Proslava hiljadutrista godišnjice naših prvih veza sa Svetom Stolicom treba da nam bude tako poticajem, da se osvrnemo na mukotrpnu ali i dijelu prošlosti našega Hrvatskog naroda, te iz nje da cijelom nauku za tužnu sadašnjost i snagu za stvaranje naše ljepše budućenosti.

Podvukavši misao o »tužnoj sadašnjosti« hrvatskog naroda, sastavlja poslanice ukazuje na svoju fantaziju da su Hrvati primili kršanstvo na mirni i bezotporni način, a ne kao drugi narodi.

»Kod Hrvata nema ni traga kakvom otporu. To je najbolje svjedočanstvo njihovih domaćih, političkih i kulturnih prilika, kao i odnosa sa susjedima, od njihova dolaska i dalje. Zato nije uđeno, kako to zaključuju najnovija historijska istraživanja, da je već papa sveti Agaton godine 680. Hrvate ubrojio u niz onih kršanskih naroda tadanje Europe u kojima djeluju njegovi suradnici biskupi. Iz tih istraživanja slijedi i to, da je isti papa Agaton još godinu prije s Hrvatima, kao kršanskim narodom, sklopio međunarodni ugovor, kojim se hrvatski narod stavljao pod zaštitu svetog Petra, te mu tu zaštitu u ime svetog Petra papa Agaton za sebe i za svoje nasljednike zajam uje, dok s druge strane Borko, tadanji vođa Hrvata, u ime svoga naroda obećaje da ne će nikad voditi nepravednih navalnih ratova u svrhu osvajanja tute zemlje. Sveti Petar zaštitnik hrvatskog naroda, hrvatski narod odan Svetom Petru i njegovim nasljednicima, to se ponavlja u historiji hrvatskog naroda od stoljeća do stoljeća, sve do danas. Dođodilo se, ne znam⁶⁰ što u prilikama bilo kojim. Hrvati ostaju vrsto i nepokolebljivo uz nasljednike svetoga Petra, u njima gledaju i od njih očekuju pomoći i spas.«⁶¹

⁵⁹ Idem, 6-7.

⁶⁰ Iz ove stilizacije vidi se da je jedan sastavlja ove poslanice.

⁶¹ Hrvatski biskupi svom hrvatskom narodu, 10-13.

U poslanici se sada nižu znamenitiji doga aji hrvatske historije, koje dovodi njen sastavlja u vezu sa Sv. Stolicom. Ali, ne i svi oni, koji ukazuju i na drugu, ne baš povoljnu sliku odnosa Hrvata sa Sv. Stolicom, kao što je to na primjer njihova borba za slavensko bogoslužje u X. i XI. stolje u. Ništa o ubojstvu kralja Zvonimira, koji je bio papin vazal i radi njegovih interesa trebao da povede Hrvate u rat za ra un Bizanta! Ali upravo za jezuitu Saka a su Hrvati, i njihova država, kad su došli u vazalski odnos prema Rimskoj Kuriji »ponovo proglašeni kao pravi lanovi onodobne europske kršanske zajednice, ravni i jednakopravni u svemu svim drugim narodima i državama u Evropi«.⁶²

Sastavlja se naro ito zadržao da objasni kult svetoga Petra kod Hrvata za koji kaže da je najja i u okolini Splita i Solina »u srcu hrvatske državnosti i hrvatskog katolicizma«. Ovako kroatizirani rimski katolicizam vezuje se preko svetoga Petra sa Svetom Stolicom. To je, dakako, misli sastavlja, uvijek pomagalo Hrvatima da su se mogli oduprti svim neprijateljima, pa se upravo stoga nije »nad bijelim Zagrebom nikada vijala otomanska zastava, a druge tek privremeno. Još i danas Zagreb vjerno uva baština dalmatinske i bosanske Hrvatske te katoli ke Bosne i Hercegovine, a veze Hrvata s Petrovim Rimom bivale su vazda to jace, što se netko više trudio, da ih raskine«.⁶³ Prešavši sasvim na politi ki teren i govore i o razvojnoj liniji borbe Hrvata u prošlosti, ali i u sadašnjosti, jezuita Saka kaže da sui Hrvati mogli sve to izdržati pošto su postali i ostali »narod svetoga Petra«. Hrvati su se borili i protiv poganstva Avara i Maara, borili su se protiv bogumilstva i luteranstva, protiv najezda islama a »bore se i danas ne samo proti unifikatornim aspiracijama isto nog raskola nego i proti pojavnama komunisti kih i rasisti kih zabluda. Oznaka hrvatskog naroda kao Predzi a pravog kršanstva sa injava danas i te kako poziv i poslanstvo, da bude narodom svetog Petra, narodom koji goji specijalnu krepost ljubavi i odanosti prema Svetoj Stolici; koji vazda odbija svako potkapanje i iskrivljivanje položaja Sveće Stolice u historiji crkve i nauku o Primatu u njoj; koji odlu no zahtijeva, da se Sveta Stolica, njezina prava i nastojanja visoko štuju; koji vodi i druge narode Petru njegovu nasljedniku. Naša ljubav prema hrvatskom narodu bit e svrhunaravna, ako ga ljubimo radi po'iva i poslanstva, da bude narodom svetog Petra, te da se radi toga poziva i poslanstva žrtvujemo' za nj i svesrdno poduzimamo da živi i radi kao narod potpuno suveren kako se to zbilo u ono doba kad mu je papa doviknuo: »Budite vjerni Bogu i svetom Petru do smrti!« Samo kao narod potpuno suveren može da se nesmetano i uspješno posve uje tom uzvišenom i svetom poslanstvu«,⁶⁴

Ovako jasno izražena politi ka koncepcija o suverenosti naroda svetoga Petra, mogla je oduševiti, kao i ranije ve iznijete misli, jednako dr. Ma ka kao i njegove ekstremne ideologije o suverenosti i nezavisnosti hrvatskoj? naroda, tako i zlo inca u Sieni, Antu Paveli a. Ali, svakako ne i Syllabus Pija IX. Barem ne onaj iz 1864.

Objasnivši prošlost i sadašnjost hrvatskog naroda u odnosu prema rimskim papama, poslanica postaje sve više politi ka kad se buni protiv novih orijentacija, koje su se u po etku XX. stolje a pojatile medu Hrvatima. One su toliko dobro poznate da ne može biti sumnje na što biskupi aludiraju. To su napredne ideje, koje je

⁶² Hrvatski biskupi svom hrvatskom narodu, 15.

⁶³ Hrvatski biskupi svom hrvatskom narodu, 18.

⁶⁴ Hrvatski biskupi svom hrvatskom narodu, 21-22.

prenijela omladina iz Massarykova Praga, to je realisti ka jugoslavenska misao i revolucionarni pokret za ujedinjenje svih južnih Slavena. Suvremeni protivnici ovih ideja, u prvom redu frankofurtimaši, stalno su dokazivali da se takvim idejama kidaju stare hrvatske veze s prošlošću i stvaraju nove, opasne za hrvatsku individualnost. Snošljivost i približavanje ostalim narodima Slavenskog Juga, bez obzira na vjerske podvojenosti, bile su za tadašnje klerikalce izvor vjerskog indiferentizma, koji katali ka crkva najžešće pobije. Poznavaju i tako prošle događaje, jasno je, na što misle biskupi najseparatisti kije raspoloženi i povedeni duhom i stilom jezuite Saka a. Njihove su misli uistinu živa veza između njihovih suvremenih i starih klerikalnih strujanja koja su se na kraju kanalizirala u frankofurtimaštinu prije prvog svjetskog rata, a sada, prije drugog svjetskog rata u najšovinistički klerofašizam. Ili drugim riječima, one su svjedočanstvo vremena, da oni ostaju vjerni programu nadbiskupa Stadlera, izrečenog 1900. na Prvom Euharističnom kongresu u Zagrebu kao klerikalni program za XX. stoljeće! To, uostalom, pokazuju i daljnja biskupska razmatranja.

»Na početku ovog stoljeća pojavila se nova vrst rodoljuba i spasitelja domovine, koji su mislili, da treba uništiti sve stare vrijednosti i pokidati sve stare narodne veze, kulturne, prosvjetne, vjerske i socijalne, te dati hrvatskom narodu posve novu orijentaciju, jer da bez toga nema slobode, napretka i sreće... Jedan dio školovanih ljudi bio se pod tu inskim utjecajem upravo pomario, da krsni list hrvatskog naroda, njegovu povjesnicu, pogrdi, iskvare i uništi. Teško je izreći, koliko se osobito prvih dvadeset godina ovog stoljeća, sasuka pogrda na svu našu prošlost. Pri tom je dakako najgore proizila katolička crkva sa svojim živim i mrtvim službenicima. Pape i katalički svećenstvo bili su prikazivani kao grobari hrvatske narodne države u prošlosti, a kao glavna zapreka napretku i sreće u Hrvatskoj u sadašnjosti. Najuplivnijem ili barem najagilnijem dijelu hrvatske inteligencije prve etrovi dvadesetog vijeka bilo je vrednije i draže bogumilstvo i husitizam i pravoslavlje i protestantski starokatolicizam, pa i najplići i najluči bezvjerstvo, nego li pradjedovska katolička vjera.

Upravo je neshvatljiva bila njihova revnost u razaranju duhovne i moralne baštine otaca. Mjesto uskrsnuća spremalo se zapravo samoubojstvo naroda... Teško da je ikada u jednakom kratkom vremenu bilo toliko apostasija nutarnjih i vanjskih od crkve i Boga među *duhovnom* i *svjetovnom* hrvatskom inteligencijom, koliko posijednih tridesetak godina. Ali je tako er prvi put u hrvatskoj povijesti posve nestalo i posljednjih vanjskih ostataka »gloriosi quondam regni Croatiae« — one kraljevine Hrvatske, koja je bila u prošlosti tako lijepa i slavna. *Hrvatski je narod u kolu drugih naroda postao proletarcem i tu im slugom te se mora danas boriti za svoja najprivitivnija vjerska i narodna prava.*⁶“

Poslanica ne bi bila od biskupa iz Hrvatske, kad se ne bi govorilo o tome kako i sada ima brojnih neprijatelja, koji žele Hrvatima uništiti katoličku vjeru, a da bude jasnije tko su to neprijatelji t. j. vlade u Beogradu, onda se govori o školama, u kojima se svakodnevno iskriviljuje historija hrvatskih otaca; štoviše, u mnogim školskim udžbenicima, tvrdi se, profanira se Kristova osoba! negiraju se osnovne istine kršćanstva; katolička crkva se grdi i njezina djela prešu uju ili krivo izlažu, papinstvo se

⁶⁵ Hrvatski biskupi svom hrvatskom narodu. 26-28.

ne prikazuje kao božja ustanova i baština Svetog Petra, nego se ocrnjuje kako bi se omladina odvratila od papinstva. »Nesmetano se tako er šire i brane na ela za opravdanje bijele kuge, i nigdje nema javnih organa, koji bi pobijali sredstvo u službi te kuge i kažnjavali nj.hove trgovce«⁶⁶

Da bi se sa uvala pradjedovska katoli ka vjera uveliko e pomo i proslava hiljadutristogodišnjice veza Hrvata sa Svetom Stolicom. Svima protivnicima i svemu onome što se po njihovom суду protivi katoli koj vjeri, ustvari po našem судu ne vjeri ni crkvi, ve klerikalizmu, treba da bude doli an odgovor, kako biskupi kažu »naša priprava za veliku smotru hiljadutristogodišnje hrvatske katoli ke vjere i kulture«. Ova proslava »može biti doli na zadovoljština i Bogu i blaženim dušama naših otaca«. Sva ta historijska, politi ka i moralna razmatranja, kroz nao are suvremenih politi kih zbijanja, završio je episkopat s odlukom i savjetom Hrvatima da se od svih tih opasnosti koje su izložene mogu obraniti ve samom pripravom za tu veliku smotru. »Svima, koji nam namjesto krš anskoga bogoslužja i vjerskih pogreba nude hladne i prazne parade pod crvenim krpama i koji ho e da naša mila groblja zamijene tu inskim krematorijima, simbolima surova razaranja u beznadne dane, ili koji narod tjeraju u bijelu kugu, ili koji nam mladež truju i odgojem odvra aju od velikih svetinja hrvatskoga naroda odgovorit emo velikim duhovnim posjetom na otajstveni »Mirogoj« naše slavne prošlosti. Narodna jubilejska godina 1941. treba da bude za cijeli hrvatski narod kao neki veliki blagdan »Sviju svetih« i pravi narodni »Dušni dan«.... Odbivši himbene proroke varave bezbožni ke sre e na zemlji, odbit emo i odbijati sve one, koji na sve na ine kušaju, da nam omraze božje zapovijedi ili da nas otrgnu od Petrove pe ine ... U tom smislu pripravlјat emo se i za što korisniju i dostačniju proslavu najve ega našeg narodnog jubileja .. ,«⁶⁷

Ova poslanica, u kojoj su se biskupi dosita nahravativali, prestigavši i mnoge klerikalne novine, koje ne mogu da budu, a da u svakom drugom tre em redu ne spomenu ime Hrvat, hrvatski, hrvatska država, hrvatska katoli ka vjera, hrvatska državnost kako bi što lakše sakrili svoje klerikalne ciljeve, (u ovoj poslanici tako se spominje ime hrvatsko preko 130 puta), koju su potpisali samo hrvatski biskupi, bez onih iz Slovenije, Srbije i Crne Gore, ni jednom rije i nije spomenuto u kojoj e se to državi ta proslava izvesti.

Tako je ova poslanica postala uistinu u neku ruku uvodni politi ki program i uputstvo za »veliku smotru hiljadutristogodišnje hrvatske katoli ke vjere i kulture«. Ma ek i Paveli mogli su punim zadovoljstvom primiti odluke crkvenih vo a »naroda svetoga Petra«, koji e u proslavi hiljadutristogodišnjice veze sa Svetom Stolicom, sa Rimom, sa Vatikanom, crpsti pouku iz te prošlosti hrvatsko-rimskih i rimsko-hrvatskih odnosa »za tužnu sadašnjost i snagu za stvaranje ljepše budu nosti«. — »Potpuno suveren narod svetog Petra« pod vodstvom svoga episkopata trebao je da se spremi kako bi prestao da bude u »kolu drugih naroda« — »proletarac i tu i sluga« — kako se ne bi više borio »za najprimativnija vjerska i narodna prava«. Ovako je ova posilanica koju je potpisalo 14 hrvatskih crkvenih velikodostojnika, bez slovenskih i onih iz Crne Gore i Srbije, ali ju je potpisao Laj o Budanovi , apostolski administrator ba ki, kako bi se i time naglasila aspiracija na taj kraj, koji je izvan

⁶⁶ Hrvatski biskupi svom hrvatskom narodu, 29.

⁶⁷ Hrvatski biskupi svom hrvatskom narodu, 30-31.

banovine Hrvatske, jednako i Pavao Butorac, kako bi se za Boku Kotorsku ovime obilježilo da i ona pripada u okvir buduće hrvatske države. Uistinu, kad se pregleda klerikalna štampa od 1939., kao i ona ustaška i maekovska, onda se vidi kako se klerofašizam dao, neobično vještvo organiziran, na taj crkveno-politički posao.

Već tada se odlučilo da će glavni dio proslave započeti na Petrovdan 1941. Po etkom 1941. stalo se živo raditi da proslava ispadne što veličanstvenija. Nadbiskup Stepinac pošao je u Rim, poslije svoje inspekcije po hrvatskoj »periferiji« tj. po Boki Kotorskoj, da se sa Svetim Ocem i Kurijom dogovori za ovu proslavu. Po povratku održao je širi sastanak sa predstavnicima zagrebačkih kulturnih društava. Na tom sastanku nadbiskup Stepinac je izvjestio delegata o mjerama, koje je Centralni odbor poduzeo za jubilarne svečanosti. Među ostalim, nadbiskup je spomenuo da se pozovu na ovo slavlje »svi Hrvati katolici bez obzira na kulturne razlike, kako bi svi Hrvati katolici uvidjeli što treba u initiji da se iskoristi ovaj rijedak jubilej«. Izvjestio je također da je Sveta Stolica proglašila ovu 1941. godinu kao jubilarnu i svetu i da je »dala hrvatskom narodu u ovim sudbonosnim vremenima legitimaciju, kojom bi se ponosili i veliki narodi«. Episkopat će apelirati na sve Hrvate »bez razlike na eventualne »političke divergencije« i pozvat će ih da se pridruže manifestacijama hrvatske jubilarne godine. Pri kraju svog izvještaja nadbiskup je saopštio, da je upravo došao iz Rima i da može sa zadovoljstvom istaknuti, »kako je Sveta Stolica uvijek gledala s povjerenjem na hrvatski narod u prošlosti, a nadamo se, da ćemo mi Hrvati opravdati ovo povjerenje i u budućnosti«.⁶⁸

Dakako za sav svoj rad u ovoj Svetoj godini trebali su klerikalci dobiti odobrenje i punu suglasnost i od vodstva tzv. hrvatskog narodnog pokreta. Stoga su predstavnici »Središnjeg i Financijskog odbora za proslavu jubilarne godine 641.—1941.« pošli kod dr. Mačka i obavijestili ga o dotadašnjoj akciji i njenim rezultatima. Naravno, dodirnuta su bila i politička pitanja s obzirom na situaciju u Evropi, kao i na odnose Jugoslavije prema ratnim događajima. Dr. Maček izrazio je svoje optimističke poglede na razvoj prilika, koje će uz pomoć Božje Provinđnosti omogućiti ovu jubilarnu proslavu. Dr. Maček obećao je svoju pomoć u svim pravcima. »Katolički list« spominje da su posjetnici otišli od dr. Mačka zadovoljni, pošto su se uvjerili »da su svi faktori hrvatskog naroda jedinstveni u mislima i da su odlučni i jedina sfera u kojoj će se manifestirati jedinstvenost Hrvatske kao nikad dosad«.

6. marta objavio je hrvatski episkopat, i opet bez učešća slovenskih biskupa, kao i nadbiskupa srpskog i crnogorskog, manifest na hrvatski narod. Kao što nije u Poslanici hrvatskog episkopata od 1939. ni jednom riječi spomenuta država, u kojoj se ta proslava vrši, tako su ovi velikodostojnjici separatisti, dosljedni i u ovom martovskom manifestu 1941., dajući mu osnovnu politiku karakteristiku. Naravno, i ovaj episkopatski manifest protkan je političkim aluzijama na suvremene hrvatske prilike. Dok se govori »o svim slojevima mukotrpne hrvatske naroda«, nema ni riječi o katolicima Slovincima, a još manje o katolicima Srbinima i Crnogorcima, jer je i takvih bilo u Jugoslaviji. Dosljedno, njih se nije pozvalo na tu proslavu, pošto su, kako je poznato tada postojale između slovenskih i hrvatskih klerikalaca izvjesne nesuglasice u

⁶⁸ »Katolički list« 1941., br. 8, 94.

⁶⁹ »Katolički list« 1941., br. 10, 118.

stavu prema državi, i slovenski su i za života dra. Korošca bili i u Stojadinovi evoj kao i Gvetkovi -Ma ekovoj Vladi. A tako i poslije njegove smrti. Njegov nasljednik na elu Slovenske ljudske stranke bio je dr. Fran Kulovec. Ovo je bio najo itiji znak separatisti kog karaktera cijele ove proslave. Bosanski klerikalci su žalili ovaj nesklad i odvojene akcije ova dva klerikalizma. Poslije Koroševe smrti izgledalo je da će se uspostaviti ta toliko željena suradnja. »Bože daj, da izbor dra F. Kulovca namjesto pokojnog Korošca, inauguri periodu iskrene nacionalne i kulturne solidarnosti između Slovenaca i Hrvata!« — uzdiše »Katolički tjednik« po etkom 1941.! U jednom uvodniku sarajevski jezuiti zamjeraju Slovencima »što svojim držanjem u vršku uju i podržavaju srpsku hegemoniju i centralistički režim, makar da su im Hrvati kao katolici bliži i makar da i ohi — Slovenci stvarno teže za autonomijom i skrupulozno uvaju svoju individualnost i svoje posebne slovenske interese. A opet sa slovenske strane znalo se spojiti Hrvatima, da su megalomani i da nastoje Slovence pohrvatiti. Sve ja i antagonizam razbio je doskora i zadnju kopiju između Slovenije i Hrvatske, tadašnji organizirani hrvatski katolički pokret, koji je pred ratom (prvi svjetski rat), za ratu i poslije forsirao slovensko-hrvatsku solidarnost i prenosio i u Hrvatsku slovenske katolike organizacione tipove i metode, pa i one na političkom polju (»Ljudska« L »Pučka stranka«), — ostavljajući Slovencima Vodstvo, inicijativu i hegemoniju. Katoličke skupine ostale su zbog toga u Hrvatskoj najprije izolirane, da onda kasnije i na elno kapituliraju, pa se, emancipirane od slovenskog uticaja, vrate k tradicionalnim i originalnim hrvatskim konцепцијama i mentalitetu. Pad diktature obilježava nove perspektive za Slovence i Hrvate. Slovenci i Hrvati, i jedni i drugi katolici narod. Oni stoga valja da idu skupa. Da naizmjenično poštuju svoju individualnost i svoje posebnosti. Ali i da budu u nastupu solidarni. Da se upotpunjaju. Da se pomazu. Da jedni od drugih uči. I da brane isti kulturni i socijalni ideal. Ideal kršćanskog društva na svom historijskom teritoriju ...«.⁷⁰

Međutim, ova nastojanja nisu dovela još do težljene solidarnosti u njihovim zajedničkim interesima za zajedničke istupe. Svakako još ne u trenutku objavljinjanja biskupskog manifesta, koji se nimalo ne osvrće na slovenske katolike, kao da su u nekoj sasvim drugoj državi, s kojom Hrvati nemaju ništa zajedničkog. Istodobno kad iz ove igledno političkih razloga ne pozivaju Slovence, hrvatski biskupi pozivaju na ovu svoju slavu sve katolike svijeta i sve biskupe svijeta! Dakako, one izvan Jugoslavije!

U manifestu od 6. marta, upućenom hrvatskom narodu, biskupi se pozivaju na Poslanicu od 1939., u kome su tako i govorili Hrvatima »kao jednako od najstarijih katolika naroda na svijetu«. Obavještavaju, da su pri nedavnom posjetu Sv. Oca primili od njega za hrvatski narod velik dar, pošto je proglašio godinu od Petrova do Petrova 1940.—1941. za svetu, jubilarnu godinu hrvatskog naroda. Za taj dar kažu biskupi da je velik i divan i da ga Sveta Stolica rijetko podjeljuje i da bi se njime donosili i veliki kulturni narodi svijeta.

»I sada evo, Hrvatski narode, opet dolazimo k tebi, u asu, kad se primiemo vrhuncu proslave, ove naše jubilejske godine, kojima će kruna biti

⁷⁰ Slovenci. »Katolički tjednik« 19. I. 1941. Šteta je što je lanak na više mesta cenzuriran, jer bi nam tako bilo sigurno dato još po koje iskreno priznanje iz klerikalnog međusobnog neshvađanja i pobijanja.

najprije sve anosti u Splitu, Solinu i okolicu, gdje je bila kolijevka Hrvatskog Kraljevstva, i odakle se najprije zasjalo svjetlo Evan elja Hrvatskom Narodu, onda veliki Euharisti ki Kongres u metropoli Hrvatskog Naroda, u Zagrebu, ovoga ljeta od 20. do 23. lipnja. I ovim pozivamo sve Hrvate katolike, gdje god bili, da iskoriste u punini beskrajno širom otvorenu riznicu duhovnih blagodati, što nam ih pruža Sveta Stolica, i da do u u što ve em broju na spomen sve anosti i na veliki narodni Euharisti ki Kongres u našem lijepom Zagrebu . . . Pozivamo te, dragi Hrvatski Narode, da sudjelovanjem na veli anstvenim jubilejskim sve anostima iskažeš svoju zahvalnost Bogu, Crkvi Katoli koj i slavnim hrvatskim vladarima, knezovima i kraljevima, koji su nas prije 13 stolje a zauvijek privezali uz svetu Katoli ku Crkvu. Neka je hvala i slava Svevišnjemu, koji nas je punih trinaest stolje a branio i nije dopustio da propadnemo u ovom razme u svjetova, na ras-krsnici Istoka i Zapada, gdje su propali mnogi narodi. *Neka je hvala i ast Svetoj Stolici, koja je nas Hrvate uvijek i nesebi no hitila, branila, razumijevala, pomagala svim sredstvima u danima najtežih patnja i borba, kada su nas svi ostavljali, izdavali, kršili nam zadavanu rije , tla ili i krnjili prava i tekovine slavnoga kraljevstva hrvatskoga, a osobito u one dane, kad je Predzi e Krš anstva bilo pobrskano krvlju za cijeli kulturni Zapad.* Neka je vje ita slava hrvatskim vladarima, koji su prije 13 stolje a prvim dodirima sa Svetom Stolicom vezali hrvatski brod uz Petrovu Pe inu i tako nas uveli u krug zapadnoevropske kulture, uveli nas u svjetsku povijest, tako da se mi danas ponosimo narodnim opstankom od 13 stolje a, dok su se toliki drugi narodi kroz to vrijeme pojavili i nestali. U vrijeme, kad je itav svijet zahvatilo plamen strahovitog rata, upravo ima smisla više nego ikada prije, slavni Hrvatski Narode, da pred itavim svijetom manifestiramo svoju volju za mirnim životom u lijepoj našoj domovini. Ima smisla da doviknemo svima i svakome:

Tu smo, na ovoj krvlju zalivenoj zemlji junaka, mu enika i svetaca i svih slojeva mukotrpnnog Naroda. Tu smo, i tu ostajemo! Ništa nas nije kroz 13 stolje a moglo skršiti, ništa pokolebati u našoj volji, da ostanemo na ovoj našoj hrvatskim znojem i krvlju natopljenoj grudi, da ustrajemo u ljubavi i odanosti prema Svetoj Stolici. Nikada nijesmo tu e otimali, a ni svojega nijesmo dali i ne damo. Neka živi naša lijepa domovina Hrvatska u miru, u slobodi, u socijalnoj pravdi, u ljubavi prema Bogu i bližnjemu! Slava Kristu Kralju, u kojega Hrvatski Narod upire o i svoje i sve uzdanje svoje!«⁷¹

Manifest je itan u svim hrvatskim crkvama, a objavio ga je i velik »lio hrvatske štampe, a dakako uz nju i sva klerikalna. Izvršio je punu svoju misiju u najzategnutijem politi kom previranju i spremanju vlade u Beogradu, da se uz odborenje pokvarenog vodstva HSS i svih klerofašisti kih i frankova kih krugova završi u otvorenom vezanju uz Osoviniu sramnog 25. marta.

Istdobro je nadbiskup Stepinac na sve katoli ke biskupe u svijetu uputio posebnu poslanicu, u kojoj ih obavještava o tom znamenitom hrvatskom slavlju i poziva ih na Euharisti ki kongres mjeseca juna 1941. Nadbiskup Stepinac je to u inio sam, ali »po nalogu svih preuzvišenih biskupa, koji upravljaju na teritoriju hrvatskog naroda« dakle ne jugoslavenskih, niti iz države Jugoslavije, ve sa »terito-

⁷¹ »Katoli ki list« 1941., br. 11, 121-122.

rija Hrvatske».⁷² Nadbiskup Stepinac je dosljedan i u ovome aktu, jer ne obavještava biskupe svijeta u kojoj se državi nalazi taj »teritorij Hrvatske«. Jer, on i te države uistinu, nikako nije priznavao, i na ovaj na in uga aju i najekskluzivisti kijim elementima hrvatskih klerikalaca. Ovaj novi državno-pravni termin »teritorija Hrvatska« prošao je kroz štampu[^] i jedva je bio zapažen i komentiran. Jer, doga aji su jjurili strahovitom brzinom prema 25. mарту, kad je i to bilo bezna ajno, pošto su se o ekivale sudbonosne promjene. Ova nova terminologija, kao klerikalni pronalazak sasvim je pristajao uz dra Ma ka i njegovu hrvatsku individualnost, ili Paveli evu »hrvatsku osebujnost«.

Za široke mase izdao je Središnji Odbor za Hrvatsku Jubilarnu godinu u Zagrebu jedan zbornik »641.—1941. Najzna aijiji jubilej Hrvatske«. U njemu su objavljena dva lanka i Poslanica Hrvatskih Biskupa svome Hrvatskome Narodu iz 1939. Za Poslanicu je ve re eno da odaje u svemu jezuitu Saka a kao njenog autora, u svakom slu aju u njenom historijskom dijelu. I ova dva lanka potje u od dvojice jezuita. Jedan je od istoga Saka a, a drugi od Stjepana Tomislava Poglajena. St. Kr. Saka je u duhu svojih ranijih rezultata u vezi s papom Agatonom i s pitanjem vremena kad su se Hrvati pokrstili, dao i lanak »Apostol Hrvata Ivan Ravenjanin. Prvi nadbiskup Splitski«. Žele i odvratiti Hrvate od slovenskih apostola svete bra e irila i Metodija, s punim latinsko-rimskim tendencijama, tvrdi da je taj apostol Hrvata bio Ivan iz Ravene, Talijan. Protiv ranijih dokaza da je ekzistencija tog reorganizatora splitske dijeceze, u kojoj su krš ani bili najve im dijelom Romani, krajem VIII. stolje a, Saka se trudi da dokaže protiv Buli a i Bervaldija, kao i ostalih historiara, da se desilo oko 640. Samo stoga, da se taj jubilej slavi 1941., a ne negdje 2100., jer je to 1941. bilo potrebno klerofašistima koji su pripremali NDH.

Svakako je pater Poglajen u svom uvodnom lanku »13 vjekovna Hrvatska. 641.—1941.« — politi ki izrazitiji i privla niji. Petar Poglajen je bio poznat ve od ranije kao zatrovani hrvatski separatista i veoma agilni politi ki agitator, koji je svojom aktivnoš u, ustrajno i sa žarom utirao puteve Paveli evoj ustaškoj NDH. Njegovu politi ku fizionomiju veoma impresivno ocrtavaju njegove misli, izre ene u jednom predavanju koje je održao 22. XI. 1940. pred srednjoškolskom omladinom u Splitu. Tema mu je bila: »Problem hrvatske omladine«. Jugoslavenstvo omladine, koju on promatra ra jednom historijskom presjeku, nazvao je mu kom, kao što je to za njega i sama Jugoslavija. Time je on htio osuditi svu onu omladinu ne samo u

⁷² »Katoli ki list« 1941.. br. 12, 133-14** Kako ie daleko krenula akcija klera za odavanjem katolika od pravoslavnih Srba u istoj dr-avi, vidi se iz jedno? o^obHo karakteristi nog detalja iz istoga broja »Katoli kog lista«, koji govori o krajnjoj netoleranciji. Kazuista dr. Cenki raspravljuju i o pitanju da li se može dozvoliti zvnienie i za umrlo? pravoslavca tuma i da to nije dozvoljeno u katoli koj crkvi. Povod za tu raspravu dao je smrtni slu ai jednog pravoslavca, veoma estitog i pravednog, kako i sam kazuista prikazuje, štoviše takvog koji ie pomagao crkve, pa i katoli ke. Kako u tom selu nije bilo pravoslavne crkve, rodbina je umolila župnika da da zvoniti na svojoj crkvi za pokoj njegove duše. On je to rado u inio, tim spremnije, pošto je ovaj pravoslavac dao ovoj istoj crkvi pomo od 3000 dinara da crkva nabavi potrebitno zvono. Kad je zato saznao ovaj u eni kazuista, dao SC 113 posao QC dokaže, kako je doti ni župnik nepravilno postupio. »Iz svega re enoga jasno je (dakako ovom kazuisti i moralisti), da bar župnik ili upravitelj župe ne smije prigodom ukopa ro enih heretika i'i akatolika dati zvoniti u katoli koj crkvi ili kapeli kad su župnika molili za zvonjenje. On ih je morao odbiti s pozivom na crkvene propise.« Istina, u eni moralista, ali ina e veoma izra eni klerofišista, nije objasnio, da li je taj župnik trebao da doti nom pobožnom pravoslavcu vrati novac, dirovan za zvono, kao i sve one novce i dobro ina djela da odbije kad ih je taj pravoslavac inio katoli koj sirotinji, kako je to župnik spomenuo pravdaju i se za svoj »prestup.«

vrijeme ilirizma, nego i onu s kraja--XIX. stolje a, i onu revolucionarnu pred prvi svjetski rat, koja je upravo u Splitu i ostaloj Dalmaciji razvila vajirednu djelatnost. Pogljen je bez sitida i najve om drskoš u zažalio za Habsbürgövom dinastijom. Pred svim direktorima gimnazija u Splitu, pred profesorima i acima hazvao je Srbe strancima u Jugoslaviji, u hrvatskim dijelovima Jugoslavije! Dok je najve i dio omladine bio zgrnut nad ovakvom bezo noš u jednog vulgarnog harangera, dotle mu je onaj dio omladine, koju je ve klerofašisti ki otrov zarazio⁷³ demonstrativno *aL* audirao. Nema sumnje, da ovaj Pogljenov demonstrativni istup nije bio samo njegovo li no djelo, kad se zna da jezuit u javnosti ništa ne smije da radi bez odobrenja svojih starješina, onda je o igledno da je Pogljen imao za takva shvatanja i za tu akciju punu suglasnost i svojih poglavara. »Kad je Gaj putovao ü Moskvu, rije i su Pogljenove, pratio ga je jedan Dalmatinac, i Gaj je bio samo lutka u njegovim rukama, jer je taj bio špijun austrijski i kontrašpijun ruski. Zatim je došla zabrana ilirskog imena, (dakako od be kog dvora), a naši su Iliri stali naricati, ali mi se tome ne udimo i sretni smo da je to ilirsko ime bilo zabranjeno', jer je to bio jedan mu ak. kao što je poslije 1918. godine stvoren još jedan mu ak i kamo sre e da je i ovaj mu ak doživio istu sudbinu...!« Kad je jezuit, ovako ocijenio ime države Jugoslavije i jugoslavensko ime, onda se oborio na Srbe glorificiraju i Habsburgovce.

»Naša je omladina prije svjetskog rata išla po univerzitetima na strani, kao po Pragu, na kome su djelovali Masaryk i bijedni mu nasljednik Beneš, a sve to je pomagala masonerija da bi srušili apostolsku dinastiju habsburšku. Ti su aci donijeli sa sobom u Hrvatsku tu negativnost, a to je protivno hrvatskom narodu, jer je katolicizam autohtono bi e i tvorac hrvatske duše. Ta je generacija poslije 1918. potpomagala stvaranje onoga mu ka koji je u glavnom stvoren na osnovu pismenih falsifikata za koju hrvatski narod nije dao autenti nu sankciju pristanka, *a to se sada istražuje u inozemstvu i ja sam to itao u inostranstvu* (zacijelo na peštanskom Euharisti kom kongresu, na kome su bili i Hrvati klerikalci, gdje se pred izaslanstvom Svetog Oca i te kako tjerala revizionisti ka politika, uperena i protiv Jugoslavije), i za to me se može i optužiti, jer ja sam tamo itao i ako je ta knjiga ovdje zabranjena. ...«

Oborivši se i na Tyrševu idejui, za koju kaže da je unijeia u Hrvatsku materializam, husitizam i sveslavenstvo, podvukao je da su Srbi stranci. Današnja omladina, pri završetku svog govora, tješi se jezuit Pogljen, kad konstatira, progledala je i stala je reagirati, i sve je to oborila. »Ona je svjesna svoje zada e, jer stvara sretniju i bolju budu nost hrvatskog naroda!«⁷³ Doista, nije se moglo posrednije ukazati na ustašku omladinu, koja je u to vrijeme ve bila žestoko na djelu, nego što je to u inio jezuit Pogljen, osje aju i »slobodnu Hrvatsku«, kako su je zamišljali dr. Ma ek i njegovi bliži i dalji suradnici, kao što ju je zamišljao i Ante Paveli i njegov najodianiji suradnik, hrvatski klerofašizam, vo en od jezuita, tipa Müller, Vanino, Saka, Pogljen, a pridružit e im sie i drugi, istupivši u NDH i javno, kao što su sada u Ma kovoj Banovini Hrvatskoj najve ma bili glavni, zakulisni režiseri. Pogljen je smatrao, da je ve sa Banovinom, Ma ek-Cvetkovi evim »sporazumom« došao trenutak, da se istupi javno iz svoje jezuitske zakulisne rezerve.

⁷³ Iz stenografskih bilježaka jednog slušaoca Pogljenovä predavanja.

Ovakav interpret stanja u Hrvatskoj bit e nam bliži i razumljiviji kad piše u knjizi »Najzna ajnji jubilej Hrvatske« u svoje ime, ali i za hrvatski episkopat o »13 vjekovnoj Hrvatskoj«. U njegovim skrivenim politi kim mislima na i e pažljivi italac svu politi ku tendenciju, kojoj ima poslužiti i ova klerikalna slava i ovaj njegov propagandni lanak za tu slavu. I on podjaruje megalomansku fantazmagoriju o jednom od najstarijih civiliziranih naroda Europe, o slavnoj i hiljadugodišnjoj kulturi ispred barbarskog istoka.

»Izmi e ispred naših usitnjениh pogleda, koje je razbuktalost strastvene sku enosti unato težini doga aja, što nas okružuju — i opet na jednoj historijskoj prekretnici — strahovito suzila. Izmi e nam što zapravo zna i za Evropu i nada sve za nas same Hrvate u Hrvatskoj, ta injenica, da smo mi ve 641., — dok još nije bilo organiziranog spomena ni od koje suvremene evropske nacije, dok je cijeli evropski prostor od Visle do Bresta, od Škotske do Sicilije i Gibraltara vrvio nestaloženim brujanjem još neizgra enih i organski neizgra enih plemena, koja su dolazila, plja kala, odlazila, navirala i u pjesku prostora i vremena opet nestajala, a neka sasvim nestala — a smo se mi smjestili na sun anim i ljupkim žalovima Jadrana i tu ostali, dok su se neposredno prije nas na istom terenu slegli i raspali ogromni imperiji, koji su za se držali da su vje ni... dok su nas razni politi ki potezi, dinsti ke kombinacije, diplomatske igre i kojekakve nutarnje i vanjske intrige — uzrokovane sad teško om situacije, sad raznim pritiscima, nerijetko vlastitom naivnoš u odgovornih elemenata bez odgovornosti, a naj eš e neshvatljivom odsutnoš u pouzdanju u vlastite snage i u svoju autenti nu tradiciju — bacale iz jednog politi kog sklopa u drugi, zamjenjivale jedno tutorstvo sa drugim, jedno nastojanje da nas se odnarodi i odhrvati s tre im, dotle smo unato svemu ipak uvijek postojali i kao narod — ipak ostali.«

Ostavlјaju i itaocu da sam odgonetne, tko je to tutorisao Hrvate u prošlosti i u suvremenom zbiranju, u dalnjem izlaganju pronalaza o ilirskom i jugoslavenskom mu ku, postaje odre eniji i jasniji. Svakako, da ne izostane željen efekat i utisak koji treba da posluži odre enom cilju.

Unato našim naivnostima, unato našoj sitni avoj podjeljivosti, našem nerazumljivom kompleksu podcenjivanja samih sebe, našem skoro hereditarnom prijateljstvu uz druge, našoj skoro milenijskoj navici da pandurujemo drugima i za druge, da vje ito antichambriramo: unato svim tim slabostima, jest nešto vrsto u nama, neoborivo, silno kohezivno, što nas unato svim razdvajanjima spaja, što nas unato svim klonulostima drži, što nas usprkos svih padova opet diže.

Posebna neka nerazoriva, vje na i božanska vitalnost ucijepljena je u naš mladi organizam, im se spustio na privla ivi Jadran; posebno Svetlo obasjalo ga je i životnim kalorijama po elo da grijie, im se spustio iz sivosti sjevernih stepa i hladno e pobijeljenih Karpata; naro iti Dali udahnuo mu je jedinstvenu dušu, koja e ga formirati, ispunjati, cizelirati kroz vjekove, stvoriti njegovu hrvatsku dusevnost, hrvatsku kulturu, hrvatski narod, Hrvatsku; silna neka neslomiva Stijena, kojoj je cijela njena bit, da je ništa ne obara, da sve uspravno drži, štogod se na nju naslanja, povezala ga je uza se.«

Blagodati, koje izviru sa ove Stijene, tj. Rima kao sjedišta papa, kao nasljednika Kristovih, vidljive glave crkve, crkve katoličke, kao živog božansko-ovje anskog misti nog tijela, tuma i Poglajen u jednoj dugoj (od 50 redi) rečenici, kako je ta »nova transcedentalna prasivarnost« hrvatski organizam zadojila nepresušnom vitalnošću i oplemenjivala ga kroz vijekove. A to sve zato, da uzmogne ustvrditi, da je

»iz tog dodira hrvatskog narodnog genija sa univerzalnom, apsolutnom istinom katolicizma iskrsnula iskra hrvatske autentičnosti i u doslovnom smislu autohtone kulture;... odатle je, iz tog dodira individualno našega sa univerzalno katoličkim, nastala ona naša prvotna stvarnost, prana elo našeg bivanja; naša specifična hrvatska duša, koja je dah, princip izgradnje cjelokupne naše narodne stvarnosti...; tu u tom dodiru (tj. u Rimu) je izvor, ključ i jamstvo naše uporne otpornosti, naše neslomljive volje za životom, naše budućnosti...«

U potpunoj iskrenosti objasnio je jezuit Poglajen tajnu snagu hrvatske otpornosti u prošlosti i sadašnjosti (tj. 1941.), kao i njenu moć u budućnosti. Nema sumnje da je Poglajen bio dobro informiran kako su emigrantske i domaće otporne snage već valjano formirane i spremne, napose u vezi sa »kravim evropskim nastajanjem i nestajanjem« (dakako u vezi sa osvajanjima Hitlerovih i Mussolinijevih agresorskih vojski). Katolicizam jedini može da spase narode i da ih održi, osnovna je Poglajenova misao. U to treba da se dobro zamisle i užive Hrvati, »ako ne emo da nakon 13 vijekova u inimo izdaju nad svojom osnovnom i središnjom stvarnošću, nad hrptenicom svoje povijesti, nad svojom autentičnom hrvatskom dušom i tako kao narod — izdahnemo⁷⁴.«

Pri kraju obrativši se Kristu Kralju vijekova, pred kojim su klečali Branimiri, Tomislavi i Zvommiri, koji će se pojaviti i u Zagrebu na jubilarnom Euharističkom Kongresu kau

»jedini vjećno vjerni pratilac hrvatskog naroda, sa svojom Crkvom, jedinom institucijom, koja je kroz vijekove jedina ostala ista u Hrvatskoj (nije uđeno da je baš ona inspirirala i organizirala taj Jubilej). On je se u našoj prijestolnici Hrvata na općem narodnom Kongresu Euharistije, koja povezuje 13 vijekova naše opstojnosti i Kristove prisutnosti među nama, nadvisiti nad nas kao uvar, pastir, prijatelj, brat, Kralj i Bog naš i mi emo raskajani kleknuti, moliti za oproštenje, zahvaliti i — s pouzdanjem koraknuti u budućnost, makar ona bila zamračena šumnim oblacima bombardera i zagušljivih eksplozija, zaglušena rikom topova i muklom lomljavom tankovskih lanaca: mi emo i ovdje u domovini i razasuti na svih pet kontinenata zemlje, u zajednicu s Branimirom, Tomislavom, Zvonimirovom, sa milijunima Hrvata iz vjećnosti, s tisućama naših mučenika, biskupa, svećenika, redovnika, intelektualaca, seljaka, radnika i hrvatskih vojnika, moliti skrušeni, zahvalni i pouzdani: Kristu Euharistijski Kralju, štitu hrvatski narod!«⁷⁴

Dakako, i u ovoj itavoj propagandnoj knjizi, ne može se naći i mjesto, u kome bi se moglo citati u kojoj je to državi taj »najznačajniji jubilej« — za koji se tolikim žarom i uvjerenjem zalažu spomenuta dvojica jezuita, kao i sva štampa, koja

⁷⁴ »641—1941. Najznačajniji jubilej Hrvatske.« Zagreb 1941., 5-9.

se potpuno s njima i njihovim na inom poticanja megalomanskog historizma, su-glašavala i njihove misli komentirala na svoj separatisti ki, ustvari posve defetisti ki na in. Jezuit Poglajen pojavit e se i na sceni monstruozne NDH — u vidu organizatora jednog atentata.⁷⁵

Uz ovaj klerikalni pokli javio se i drugi glas o tim trinaestvjeckovnim odno-sima Hrvata sa Svetom Stolicom. Bio je to glas njihovih otpadnika, organiziranih u Hrvatskoj Starokatoli koj crkvi. U borbi sa svojim protivnicima u Hrvatskoj, koje su oni poznavali bolje nego ma tko drugi, jer su ponikli iz njihova krila i grijali se na njihovo »ljubavi«, a onda na elni protivnici Rima oni su progovorili da unesu sasvim opre ne korekture o ovim historijskim izlaganjima jubilejskih agitatora i propagatora. Još 1939., na saboru u Zagrebu, održanom 21. maja, starokatolici su zauzeli sasviirt opre an stav prema biskupskoj Poslanici koju su oni uputili hrvatskom narodu. Stav starokatolika obilježen je u »Poruci Hrvatskom Narodu« koju je taj sabor uputio narodu.

»Pravo je i dostoјno, da hrvatski narod slavi tisu tristogodišnjicu pri-manja vjere Isusa Krista i njegove božanske nauke, ali treba da odbije poku-šaje onih, koji tu proslavu ho e istovjetovati sa slavljenjem podložnosti hrvat-skoga naroda rimskomu papi. Naprotiv baš prigodom te tisu tristogodišnjice treba da hrvatski narod bude pou en o ovim povjesnim istinama i inje-nicama:

1. Od prvoga po etka pokrštavanja Hrvata rimski pape išli su za tim, da Hrvati zajedno s krš anstvom prime latinski duh i da se iznevjere svo-jemu narodnomu duhu i jeziku.

2. Nastojanje rimskih papa i njihovih sve enika oko u vrš ivanja rimo-katoli ke Crkve i njezine duhovne vlasti u hrvatskom narodu išlo je u prvom redu za tim da hrvatski narod bude sluga i rob papinske politike, kojoj je bio cilj proširiti svjetovnu vlast Rimske Crkve i njezinih poglavara nad svim pokrštenim narodima i njihovim vladarima a kod nas osigurati Latinima prevlast nad Hrvatima u njihovo vlastitoj državi.

3. Hrvatski narod, stvorivši svoju samostalnu narodnu državu pod vla-darima iz hrvatske narodne dinastije, nije mogao uživati mir i blagostanje, jer je bio prisiljen, da od prvog po etka vodi borbu protiv rimskog pape i njegovih latinskih sve enika, da od njih o uva svetinju bogoslužja na životom narodnom jeziku, koju je svetinju primio kao baštinu od pravih Kristovih sljedbenika slavenskih apostola irila i Metoda, te da spasi i sa uva pravo sam sebi izabirati biskuDe i sve enike, koji bi služili širenju iste Isusove nauke i interesima hrvatskoga naroda, a ne rimskim papama i njihovim in-teresima.

4. U toj borbi hrvatskog naroda s rimskim papama i njihovim slugama, koji su u hrvatskoj državi od po etka vršili ulogu crva rasto nika, a na-pokon se na zator' hrvatskoga kraljevstva združiše s Ma arima — padoše kao žrtve hrvatski knez Zdeslav, slavni hrvatski kralj Dimitrije Zvonimir, posljednji neokrunjeni kralj Petar Sva i . a zatim tisu e progonjenih i zlo-stavljanih popova glagoljaša, koji su ostali vjerni hrvatskoj narodnoj Crkvi i bogoslužju na narodnom jeziku, pade napokon hrvatska država i hrvatska narodna sloboda.«

⁷⁵ Vidi posljednje poglavlje.

Pri kraju završavaju starokatolici, sa svoga sabora, u ovoj poruci hrvatskom narodu, da bude na oprezu, i da se »ne da zavesti izopa ivanjem povijesti i kukavi kim prikrivanjem istine te ugušivanjem onih plemenitih misli i težnja, koje su oduvijek bile duboko pohranjene u dušama Hrvata i došle su do punoga izražaja ne samo u rije imo nego i u djelima najplemenitijih njihovih sinova, u itelja i voda . . .«⁷⁶

Glas klerofašista bio je ja i i privla niji. On je mobilizirao i potaknuo sve instinkte mržnje i nesnošljivosti klerikalnog šovinizma, koji se tako skladno vezao s op im politi kim vrijenjem, ustalasanom ratnom psihozom koja je zaluivala pristaše i nadahnjivala ih nadama na samostalnu državu koju e. joj rasplet svjetskih dogadaja podariti bez ikakvih naro itih teško a. Iz klerofašisti ke štampe, naro ito Stepin-evog »Hrvatskog glasa« i Šari evpg »Katoli kog tjednika«, strujao je pravi opiumski miris koji je omamljivao i do aravao ovozemaljski raj budu e »Nezavisne Države Hrvatske«. Uistinu, klerikalizam je mjeseca marta 1941. bio na svom osobitom usponu. S tim snagama on e do ekati 25. i 27. mart, 6. april, i iznad svega 10. aprila! Klerofašizam i svi njegovi suradnici bili su spremni za žetvu. Sija i su bili zadovoljni izgledima. Zrenje je bilo pri kraju. eka se samo trenutak da se pride i k velikom žetvenom poslu, za koji se toliko vremena i s toliko napora njegovalo posijano sjeme. Ono je dozrelo. U mnogom i sa sau esništvo nasljednika najve eg antiklerikalnog borca Stjepana Radi a. U ovome i leži smisao teške odgovornosti prema »vje itom predsjedniku« kako je Stjepan Radi ozna en poslije svoje smrti. Izdajstvu prema op im narodnim interesima prethodilo je ono prema velikom u itelju i odgojitelju novog hrvatskog, duhovno oslobo enog hrvatskog seljaka.

Upravo u ovim sudbonosnim trenucima, izme u 27. marta i 6. aprila pala je potpuno maska s lica ovog nazovi »vo e« tzv. hrvatskog narodnog pokreta. Dok je Simovi eva vlada pod pritiskom masa raspustila konč-logore Cvetkovi -Ma ekovog režima, dotle ih je dr. Ma ek stao nove da osniva, u koje je odlu io, uz punu suglasnost svih klerofašista i ustaša, da potrpa sve hrvatske antifašisti ke borce. Na samo nekoliko dana prije Hitlerove najezde na Jugoslaviju, Ma ekova policija pohapsila je sve istaknute antifašiste u Zagrebu, ne samo komuniste, nego i sve one za koje je nasluivala da su ljevi ari. Puni zatvori pravih i prokušanih narodnih boraca do ekali su Ma ekovom zaslugom Hitlerove krvožedne horde i njihove pomaga e, Paveli eve ustaše. Sudbina tih hrvatskih boraca bila je tim samim odlu ena. Ogroman broj strijeljanih antifašista je upravo iz tih zatvora u koje ih je dovukla Ma ekova policija. Ovaj teški zlo in pada neposredno na dra Ma eka kao i njegove najbliže suradnike, nadbiskupa Stepinca, njegove klerofašiste koji su neposredno pred slom Jugoslavije vodili najžeš u kampanju protiv komunista i svih ostalih antifašista. Krvožedni Ma ekovi janji ari, obje Zaštite imali su svoj veliki udio pri tom krvni kom poslu, još prije nego je Mussolini je Hitlerov pla enik stigao u Zagreb. Strašna je i porazna optužba, — jednoga od spasenih iz tih Ma ekovih zatvora, dra Mladena Ivezkovi a, koja se nalazi u njegovim zapam enjima, zapisanim u Biha u decembra 1942. »Od preko 100 drugova i drugarica, koji su tada 31. marta 1941. pohvatani — ostali su do danas na životu svega petorica-šestorica. Medu njima dr. Pajo Gregori i ja . . . Desetog aprila, po podne

⁷⁶ Poruka hrvatskomu narodu. »Starokatolik* 1939., br. 4-6, 8. Preštampano i rastureno naro ito 1941. — poslije biskupskog Manifesta.

oko 4 sata, dojurile su u Zagreb prve motorizirane njema ke trupe. U Zagrebu nije više postojala ni divizijska ni armijska oblast, ni banska vlast: Njema ke trupe jurile su zagreba kim ulicama. — *Ma ek je predao pune zatvore i konc-logore okupatoru i ustaškim krvolocima. Ma ek je izdao proglaš kojim je pozvao organizacije HSS i pristaše da se novoj vlasti pokore i da s njom sura uju. Ma ekova zaštita prešla je odmah u službu okupatora i ustaša.*⁷⁷

Ovako je »voda« do eka najve eg neprijatelja svih Slavena. Ovako je > Voda« inaugurirao završnu fazu najsramnijeg nedjela, izdaju vlastitog naroda. Za njim e istodobno istim smjerom njegov najvjerniji saveznik, nadbiskup Stepinac.

⁷⁷ Vladimir Dedijer, **Dnevnik. Prvi deo. Beograd 1945, 408.**

XVI.

KRVAVA ŽETVA

Z A N O S N I D O E K

NDH — „Davno sanjani i željkovani ideal"

Ve krajem 1940. ustaški i klerofašisti ki saveznici HSS bili su uvjereni da e do i njihovo vrijeme. Najradikalniji dio ovih Ma ekovih saveznika, u redovima i izvan redova HSS, bio je nezadovoljan krzmala kom neodlu noš u dra Ma eka. Barem im je tako izgledalo njegovo držanje. Organizirani lanovi Gra anske i Selja ke zaštite, tih dviju kategzohen HSS ustanova, bili su, uistinu mnogi svijesni, a mnogi i podsvijesti! nosioci budu eg ustaškog režima, pripremaju i ga sa svojim maksimalisti kim zahjevima u psihozni izgradnje sporazuimaške banovine Hrvatske. 0 godišnjici Sporazuma, koju je štampa t. zv. Hrvatskog narodnog pokreta uveliko proslavljala, objavili su ustaški nezadovoljnici jednu brošuru u kojoj su obilježili stav dra Ma eka kao i njegovih najbližih suradnika, kao neodlu ne i nesposobne, da izvedu slobodnu i nezavisnu državu Hrvatsku.

»Za taj se je cilj okupio bio hrvatski narod u jedinstvenu frontu. Po tom cilju postao je dr. Ma ek predstavnik i vo a te hrvatske fronte. Bilo je u to vrijeme, kad se trpjelo, stradal, punilo tamnice i ginulo na toj jedinstvenoj fronti, a sve u uvjerenju, da dr. Ma ek vodi hrvatski narod u sretnu budu -nost, koja može biti predstavljena samo u slobodnoj i nezavisnoj državi Hrvat -skoj. Bilo je to onda, kad se vjerovalo, da dr. Ma ek kod ku e traži ono, na emu vani radi poglavnik dr. Ante Paveli sa svojim ustašama i domo -branima.«

Ovi nezadovoljnici bili su veoma razo arani kad je dr. Ma ek sklopio sa knezom 1 Cvetkovi em sporazum, a prije je narodu »govorio o plebiscitu za nezavisnu državu Hrvatsku i... kako e se sastati hrvatski sabor i proglašiti nezavisnu državu Hrvat -sku.« Kako od svega toga oni još nisu vidjeli pravi rezultat, ovi su ustaše obavijestili svoje pristaše da treba da napuste redove HSS i da zapo nu sami živu agitaciju u na -rodu. Pogotovo, kad vide koliko su se u tako kratko vrijeme što su lanovi HSS na vlasti, korumpirali.

»Mi hrvatski ustaše, završavaju ustaški nezadovoljnici — i domobrani nemamo zasada druge estitke, nego da dru. Ma ku podnesemo o njegovu ro endanu za godišnjicu sporazuma mirisavu kitu korumptivnog cvije a. Me -utim kad do e as koji nije daleko, znati smo, što smo. Ustaški e su -dovi nesmiljenom strogoš u suditi svima koji kao vo e naroda za bogate jasle prodaše beskrajnu muku hrvatskog naroda. Dolazi poglavnik dr. Ante Paveli ! Dan obra una je na pragu!«¹

¹ I mi estitamo. Dr. Vlatku Ma eku prigodom godišnjice Sporazuma. Hrvatski Naciona -listi, Ustaše i Domobrani. Zagreb 1940., 5, 16.

U pobjedonosnom naletu organiziranog i do zuba naoružanog nacizma i fašizma, manje discipliniran dio mase, koji vodstvo HSS nije moglo dovoljno kontrolirati, duhovno je bio pripravljen za maksimalistički program Pavelića. Zato su ti »hrvatski nacionalisti, ustaše i domobrani« naišli sa svojom brošurom na iskreno odobravanje znatnog dijela lanova HSS, koji su smatrali, da dr. Maek odviše popušta knezu i Beogradu. Moja li na saznanja uvjeravaju me, da takvih nije bio mali broj. Štoviše, bilo ih je i u redovima poslanika HSS, što se uostalom primjetilo i pri njihovom masovnom prelaženju Pavelića, takođe i u prvim danima NDH. U brošuri ovih ustaša podvlačilo se, da »dr. Maek nije više voda hrvatskog naroda, on može biti samo predsjednik jedne političke grupe »sporazumaša«, u kojoj nakon sloma i izdaje ostaju samo oni, koji su kod zdravih oiju slijepi ili oni, koji raunaju, da će se uz dr. Maeka, dok je na vlasti ogrijati i štогод uši ariti«.²

Klerofašisti ka i Maekova štampa bila je u to vrijeme posve na strani Osovine.

Upozorenje ve koliko se »Hrvatski dnevnik« oduševljavao njema kom gimnazijom u Zagrebu i kakvim je komentarima popratio njeno otvaranje. Svuda je kroz štampu zračilo naslanjanje na Osovini, svuda se osjećao dah i duh fašizma i nacionalsocializma. Stepinac je »Hrvatsku stražu«, koju još tako gorljivo uređuje dr. Janko Šimrak (sve do 25. I. 1941.), kad je zamijeniti njen nasljednik još klerofašistički »Hrvatski glas«), još od Anschlussa, kad se zalagala za njegovo izvođenje, kao i za odcjepljenje Slovačke, bila je sva na strani Hitlerovih agresorskih akcija. U »nezavisnoj« Slovaku klerikalci su gledali svoj ideal i svoja krajnja nastojanja. Kad je njemački platenik Aleksandar Mach dao drugu Andriću za »Hrvatsku stražu« izjavu u kojoj je i Hrvatskoj poželio istu sudbinu, »Hrvatsku stražu«, a to uveliko značilo i nadbiskup Stepinac, (uostalom o tome je on ostavio iz ustaške NDH i dovoljno dokumentacije, u promatranju i svojim oduševljavanjima za Tiszo-Machovom Slovaku kom), bili su neobično dirnuti. »Zahvalni smo mladom slovaku kom državniku za ove riječi, koje su sigurno lijepo odjeknuti u hrvatskoj javnosti, jer su te riječi ne samo punе simpatija nego i nade za bolju budućnost Hrvatske, a posebno za to, što su to riječi i ovjeka, koji je na takvom položaju da može biti dobro informiran«,³

Dovoljno je samo prelistati, recimo, brojeve »Hrvatske straže« za posljednja tri mjeseca 1940., pa vidjeti, kako se kroz objavljene slike i lanke sa ratišta agitiralo za Osovina, koje je napisao RYS, ili inačice Ivo Bogdan, jedan od kasnijih najodlučnijih ustaških publicista, i urednik »Hrvatskog Naroda« i »Spremnosti«. U jednom dopisu iz Berlina, oktobra 1940. razgalio je novinarski klerofašista sve svoje srce zagrijavajući i se za Hitlerovu Njemačku.

»... Današnja Njemačka znade dobro da su u Hrvatskoj žive simpatije za borbu njemačkog naroda, koji se bori za svoje pravo i za opstanak. I dok se danas svuda na svijetu javljaju ljudi, koji iz straha na sva ustaška priopćenja, da su i oni bili prijatelji Njemačke, zna se ovdje to no, da su nacionalni Hrvati bili od po etika borbe nacionalsocialisti ke Njemačke na njenoj strani. Prema tomu ne može ta Njemačka zauzimati negativno stanje«

² I mi estitamo, 5.

³ »Hrvatska straža« 6. VIII. 1940.

vište prema Hrvatima, što se uostalom vidi iz injenice, da se s Hrvatima u Njema koj postupa danas najbolje ...«⁴

Ni poluslužbeni »Katoli ki list« nije mogao prikriti svoja gledanja na razvoj doga aja, pa je i on otkrio šta misli i o nacionalsocijalizmu i o Hitler-klerikalnoj monstruoznosti, o novoj »državi« i njenoj »nezavisnosti«, o klerikalnoj Slova koj, kojoj je na elu stajao sve enik Tiszo, sa glavnim doglavnicima iz klera i klerikalne partije. Takva država mogla je biti demanti nekadašnjih shva anja Rimske Kurije o poganskom nacionalsocijalizmu. Jer, »u nacionalsocijalisti kom sistem u Slova koj ne e crkva biti progonjena. Progoni bi bili protiv na ela nacionalsocijalizma. U Njema koj je pisao osniva nacionalsocijalizma Adolf Hitler u svojoj knjizi »Mein Kampf«, da u redovima nacionalsocijalista može sjediti tako er uvjereni katolik pokraj uvjerenog protestanta, a da ne do u u sukob sa svojim vjerskim naziranjem«.⁵

Dakako, ovakvo shva anje nije imao »Katoli ki list« o katolicima i pravoslavnima u Hrvatskoj, jer bi se time ogriješio indiferentizmom i tolerancijom, sa ta dva smrtna grijeha za svakog uvjerenog katolika, ili bolje klerikalca i još više klerofašistu. Ali, kad je trebalo pripravljati NDH, onda se moglo i moralo pre i preko enciklika, koje su nekad u nacionalsocijalizmu osu ivale pogane ideje. Sada ih je trebalo ublažiti i približiti simpatijama hrvatskih klerikalaca.

Sve je ovo bilo vješto i smišljeno petokolonaško agitiranje za Osovini, a time i za situacije, koje su se o ekivale, näzirale i spremale sa potrebnom psihozom kao pripravom za trenutak koji e situaciju pretvoriti u stvarnost »davno sanjanog i željkovanog ideal« nadbiskupa Stepinca. Klerikalci su znali vrlo dobro za sve slabe strane Ma ek-Cvetkovi evog režima, za sva nezadovoljstva na strani Srba kao i kod hrvatskih rodoljuba koji su sa strahom promatrali razvoj doga aja, pa su te slabosti neobi no vješto koristili i sve više licitirali s ekstremnim elementima u redovima HSS, kao i onim ustaškim, unutar kao i izvan redova t. zv. Hrvatskog narodnog pokreta. Svuda se pod me usobnim nadmetanjem i takmi enjem, tko e više tražiti i osvojiti, osje ala psihoza i ocrtavala fizionomija te budu e »nezavisne«. Otpora u vladinim redovima protiv ustaša nije više uop e bilo, jer taj otpor je trebao pogoditi ve široki zamah iritiranih masa lanova t. zv. pokreta kome je na elu bio dr. Ma ek. U jednome lanku »Hrvatska straža« ima kuraži da otvoreno kaže »da Hrvatima borba nije novost, a tko kona no mora popuštati pokazali su današnji doga aji. Tko e morati popustiti pokazuju pak sadašnji doga aji oko nas«.⁶ Prvaci HSS, i oni u vlasti, ministri i oni izvan nje, u svemu su povla ivali klerikalcima, a time dosljedno i ustašama, s kojima su se ovi postepeno slivali na svim sektorima javnog i tajnog sau esništva u rušenju Jugoslavije. »Nacionalni Hrvati«, omiljeni izraz za kamuflirane ustaše, a taj je izraz est u rubrikama »Hrvatske straže«, nalazili su zaklona i pomo i upravo u crkvenim ustanovama, medu križarima i pojedinim samostanima. Dolazak ustaša i pojava NDH otkrio je ne samo ovu prirodnu simbiozu nego i svu opsežnost toga sau esništva, koje se ipak za samo vrijeme priprema nije moglo tako jasno uo iti.

⁴ »Hrvatska straža« 19. X. 1940.

⁵ »Katoli ki list« 1940., br. 5, 57.

⁶ »Hrvatska straža« 29. II. 1940.

Jedno važno žarište ustaškog pokreta poslije Cvetkovi -Ma ekovog sporazuma, bio je samostan u Širokom Brijegu. O tome sami fratri isповijedaju, koliko se kod njih razmahala ustaška borba poslije toga sporazuma. »Poslije toga (1939.) po eli se razvijati prava borba na život i smrt. Baš u to doba došao je u Široki Brijeg mladi i energi ni franjevac dr. Radoslav Glavaš,⁷ koji je po eo sustavno voditi borbu... Nove sile za rad došle su ljeti 1940., kada su se ku i vratili sveu ilištarci, koji su poznati u Zagrebu .. ,«⁸

Otvoreno i tajno, unutar i izvan redova HSS klerofašisti sve su više uzimali maha, a da sa strane vodstva HSS nije bilo nikakvih znakova otpora ni formalnog protivljenja. Tako je uzimala maha ekstremna struja, i najizrazitiji interpreti budu e »nezavisnosti« postaju, na užas još uvijek ne malog broja vjernih pristalica ideologije bra e Radi a, upravo oni najborbeniji dijelovi t. zv. Hrvatskog narodnog pokreta. Svi ostali unutar HSS, koji su još uvali ideologiju Stjepana Radi a i njegova napredna i slavenofilska na eli, bili su ustvari potisnuti. Oni se nisu mogli uti ni kroz štampu, pa ni na zborovima, jer na tima su dolazili do rije i samo najradikalniji i »najnacionalniji«. Jednako je neznatan bio i dio takozvanih anglofila unutar HSS. Koliko ih je bilo, oni su u pravoj malodušnosti bili ušutkani pred glorifikatorima »pravednih pobjeda totalitarnih država«, kako je to govorio podpredsjednik HSS. Košuti . Pometnja i pravi kaos politi kog stremljenja, puna neuravnoteženost pogleda i težnji, a s njima i kolebljivost jednog dijela vodstva HSS, dali su maha i poleta tokom mjeseca marta 1941., politi kom konkurentu u osvajanju i oživotvorenju »nezavisne« države Hrvatske. Naime, ve je bila iskristalizirana težnja, identi na obim stranama, samo se radilo o tome, tko e je izvesti, i zasjeti na vlast. Ni u emu drugom se nisu razlikovali. Znatan dio HSS zahvatio je ovaj nezadrživi talas pravog fašisti kog raspoloženja. Ustaški letak »Pobjeda Osovine«, koji se raspa avao mjeseca marta 1941. karakterizirao je u punoj mjeri kolebljivost vodstva HSS, ali i spremnost svih radikalnih »nacionalnih« Hrvata unutar t. zv. pokreta.

»Danas, kad je pobjeda totalitarnih država Italije i Njema ke svršena stvar, spomenuta gospoda (tj. iz vodstva HSS) još uvijek vode dvostruku politiku: s jedne strane »simpatiziraju« sa totalitarnim državama, a s druge strane podržavaju potpunu mobilizaciju i proganjaju hrvatske nacionaliste, drže ih još uvijek van zakona! Pitamo: protiv koga je uperena mobilizacija? Ona nam sama dokazuje da se ta demokratska gosooda još stalno nadaju »možda da e se nešto u zadnji as preokrenuti.« Versailles je pao i s njime mora pasti sve ono, što je u njem stvoreno! A stvorena je u Versaillesu i naša tamnica Jugoslavija. Sada je vriieme, da i mi Hrvati ostvarimo naša prava i prestanemo . . . jednom za uvijek . . . biti plijen, kolonija Srba, uto ište raznih dotepeñaca i »obe ana zemlja« Židova! . . . Silom prilika postali su najednom prijatelji Osovine, na koju su do ju er režali kao psi, a kad bi ta Osvina prvom prilikom pokazala svoju slabost odmah bi je najspremniye ostavili. To su kruhoborci lovci na položaje, strvinari, kojima je narodni ideal samo sredstvo kojim bi postigli svoje egoisti ne ciljeve. Zar može netko biti iskren Hrvat, a svoga doju erašnjega krvnika nazivati bratom i to onoga, koji drži u »pripravnosti« stotine hiljada hrvatskih sinova, da ih pošalje na klaonicu zä takozvane zapadne demokracije, stvaraoce i zaštitnike najve e tamnice Hrvata: Jugoslavije.«

⁷ S njime smo se još sresti u punom zamahu ustaškog djelovanja.
⁸ »Hrvatski narod« 4. VI. 1941.

Cvetković-Makovčićova vlada, a još manje banovinska uprava u Hrvatskoj, nisu bile dorasle situaciji, naprosto radi toga, što su se predale sasvim u službu kneževog naslona na Osovini. Sva je njihova pažnja bila skoncentrirana protiv rodoljuba koji su bili nezadovoljni s tom politikom služenja Osovini, koji su ponovno osjetili pooštene mjere jednog nenarodnog režima. Petokolonaška akcija, koja se razmahala po cijeloj zemlji, u Hrvatskoj je imala najsnajnijeg nosioca kod ustaša i klerofašista. Ante Pavelić, koji je već 1939. uzet od strane Ciana u obzir za sve moguće akcije i planove, izdavao je već svojim povjerenicima u Hrvatskoj brojna uputstva i naređenja, koja su raznim kanalima, najčešće pomoći u pojedinih franjevaca, slata iz Italije.⁹ Od jeseni godine 1940. Pavelić je u trajnom dodiru s pouzdanicima u domovini. Vijesti dolaze redovito raznim putem u Glavni Ustaški Stan, otkud tako er redovito odlaze u domovinu razne zapovijedi i uputstva za konačne djelatnosti. Osim toga, Pavelić je svoje poruke u domovinu slao i putem posebnih glasnika, koji su svakako nakon kraćih pauza dolazili iz Hrvatske.¹⁰ Ti glasnici, kako smo već rekli, bili su pojedini sve enici, o čemu će oni sami, a i poglavnik govoriti kad bude oživotvoren NDH.

Za najživljih priprema, koje su vodile Trojnom paktu 25. marta, Pavelić javlja u Hrvatsku, dakako po odobrenju jednog od članova Trojnog pakta, da je hrvatska stvar riješena već u najboljenom smislu.

»Bit će država u cijelom opsegu i s potpunim vrhovništvom do krajnjih istih granica. Kao što se vidi, Jugoslavija nije ostala po strani, iako su neki od njih u zadnji čas pokušavali spasiti što se dade. Do tada će njezina kapitulacija u potpunom smislu rijeći, a na našu korist. Radi toga ni diplomatski ugovor, kojem neki žele iz Beograda pribjeći, neće imati nikakve vrijednosti, jer se zna, da ti ugovarači neće ostati dugo na vlasti, budući da im put isti već u Srbiji spremaju sprovod. Ako bi Beograd iz straha pred onim što dolazi i pokušao dati neki ozbiljni otpor, u toj dulje trajanje se ne vjeruje, i u tom će slučaju konac biti brz, no naša će žrtva u životima biti veća, jer će nasilnici pokušati maknuti što više vojnika Hrvata... U ovim teškim asovima vidi se potpuno strašna slika izdaje i protunarodnog rada Subašića i Židova, koji su vršili i vrše progone u Hrvatskoj. Sva je sreća, da je cijeli hrvatski narod na mjestu i da će u danom asusu sudjelovati u ustaškoj djelatnosti.«¹¹

Ovako se punim jedrima plovilo prema 25. marta. Međutim, na drugoj strani, i sa zebnjom i uzbuđenjem, rodoljubi su strahovali od posljedica koje će snaći narod i Jugoslaviju poslije Trojnog pakta. Sve što je zdravo u zemlji diglo je svoj glas, i narod je najmasovnije protestirao zborovima i telegramima, koji su upućivani knezu i vladu. Na drugoj strani, pak, organizalo je jednakostvo kao i kukavički vlasti u Jugoslaviji. Na sjednici vlade 24. marta podnijeli su ostavke ministri dr. Budisavljević, dr. Ubri洛ović i dr. Konstantinović. Naprotiv, Dr. Maković i dr. Kulovec odlučili su se da vlada potpiše pakto. Sasvim dosljednji i na liniji svojih ranijih političkih težnja i uvjerenja Predsjednik SDK i predsjednik SLS (Slovenske ljudske stranke). Tog istog dana, naime, uvećali su za predsjednik vlade Cvetković i ministar

⁹ Mijo Bzik, *Ustaška pobjeda u danima ustanka i oslobođenja*. Zagreb 1942., 37-48.

¹⁰ Mijo Bzik, *Ustaška pobjeda*. 37.

¹¹ Mijo Bzik, *Ustaška pobjeda*. 48

vanjskih poslova Cincar-Marković. Nasljednik dr. Kbrošca, dr. Kulovec, dao je te večeri na peronu ekaju i predsjednika vlade i ministra vanjskih poslova, petokolonašu i njema kom plateniku dru Danilu Gregori u izjavu o odluci vlade.

»Bilo je zaista vrlo teško. Nerazumljivo je sa kakvom djetinjasto smijehom logikom, sa kakvim idiotskim argumentima mora ovjek da se bori. Za nas je jasno, naročito za nas Slovence, da Jugoslavija može samo onda da postoji, ako je i i sa Njemačkom, i samim tim sa redom i izgradnjom nove Evrope. To je jedini put, ne samo za osiguranje mira za ovu zemlju, nego i za osiguranje velike budućnosti. Nikad još u Jugoslaviji nije donijeto jedno rješenje, nikad još nije pala jedna politička odluka, koja je u tolikoj mjeri proizašla samo iz istog patriotizma i osjećaja odgovornosti, kao što je ova ovdje... Najveće je djelo, djelo koje je stvoreno da da najsjajnije posljedice, može narodu izgledati kao sporednost ili kao nešto ravo, ako se narodu ne objasni što i kako se radi. Narodu treba objasniti stvari. Ali ja sam uvijek govorio uzalud. I baš sad, baš na dan pred polazak predsjednika i ministra vanjskih poslova, morali smo da imamo još tu glupu demonstraciju one šake rezervnih oficira, koja je mogla da bude sprijećena, da su ljudima data objašnjenja i da je ono nekoliko huškaša uhapšeno...«¹²

Dragiša Cvetković, Cincar-Marković dopratio je na stanicu i dr. Maček. »Sva su trojica izgledali umorni, ali se vidjelo da su nošeni radoš u što najzad stope pred okom anjem, jednog velikog djela«, opisuje petokolonaški novinar dr. Gregori. Pri polasku vlaka doviknuo je dr. Maček Dragišu Cvetkovića: »Svrši posao dobro, Dragiša! Ja u ovdje već držati sve u ruci«.¹³

U Belvederu, u bećoj palači, koju je podigao princ Eugen Savojski, nekadašnji pobjednik nad Turcima kod Beograda, potpisao je Dragiša Cvetković u prisutnosti predstavnika Njemačke, Italije, Japana, Madžarske, Rumunjske, Slovačke i Bugarske sramni pakt izdaje. Rodoljubi su osjetili da je to bio najstrahovitiji udar na svetu nacije. Najdublji pad u toj predaji fašizmu, izdaja najviših vrijednosti nacije i ukaljan obraz u zgaženoj i uniženoj savjesti naroda. Gvođe kapitulantske vlade i najkukavi kije reakcije, bio je strahoviti udar koji je stihiskom snagom razbudio sve moralne snage nacije. Revolt je bio strašan i opasn. Kad se 26. marta Cvetković vratio u Beograd do ekanje bio radosnim pozdravima dr. Mačeka kao i klerikalnih predstavnika njegove vlade dr. Kulovca i dr. Kreka, kako je to sa uvala za kasnija pokoljenja reporterska slika. Sva je vladina i klerofašisti kaštana u sva tri glavna centra države pozdravljala sramno djelo ove vlade. Njime se ponosila i označava ga kao historijsko državni dokument od nedoglednih posljedica.

Jedva da se vjeruje, da je Pavelić 26. marta 1941. mogao da poruči u Hrvatsku, tješiće i svoje pristalice, da sa Trojnim paktom nije u vršenja Jugoslavija, pošto se narod uveliko, naročito u Srbiji, digao protiv sadržine 25. marta. On je rekao:

¹² Danilo Gregori, Samoubistvo Jugoslavije, Beograd 1942., 156.

¹³ Danilo Gregori, Samoubistvo Jugoslavije, 158.

»Likvidacija e do i brzo, jer oni, koji su potpisali ugovor izazvali su u Srbiji ve ogor enje. Neka se nitko ne obazire na jaku neprijateljsku promi bu. Ve skorih dana razviti e se u Srbiji doga aji, koji e izazvati kona ne djelatnosti. Sve što se poduzimlje s njihove strane, ne može sprijeiti povjesni i sudbonosni razvitak stvari.«¹⁴

Izgleda da su ipak misli, koje je ustaški histori ar poslije doga aja prebacio ispred njih.

Elementarnom snagom digli su narodi Jugoslavije 27. marta uprljani obraz nacije i osvjetlali ga od uniženja, kojemu ga je doveo jedan izdajni ki režim. Bila je to jedna snažna pojava ozdravljenja od teškog, gotovo dvodeceniskog infektivnog ataka amoralnosti i služenja tu im interesima. Znalo se i osje alo na svim stranama, da sada tek treba nastupiti borba na život i smrt. Taj dan obilježen je u itavom svijetu kao besprimjerni podhvati pobune protiv fašisti kog zavojeva a, koji je bio na vrhuncu svojih pobjeda. I u svijetu se osjetilo, da se narodi Jugoslavije vra aju najvišim vrijednostima nacije i da su u tome trenutku zadali u toku rata upravo oni, ovim svojim gestom, prvi najelementarniji moralni poraz nasilnom Reichu i njegovom fireru. Znalo se, da e Hitler mo i i htjeti da reagira samo ratom, i tako izvesti pomo u tenkova i avijacije ono, što je ve pomo u pete kolone i izdajni ke vlade izveo duhovnim i politi kim zarobljavanjem Jugoslavije. Zato su i ogromne mase svijeta, koje su izaše tog dana na beogradske ulice izražavale uistinu misao zdravih snaga svih jugoslavenskih naroda, kada su skandirale: »Bolje rat — nego pakt!« Ili »Bolje grob — nego rob!« Poslije etvrt vijeka slobodno se orilo beogradskim ulicama »Živjela Rusija!«, i klicalo Staljinu i Savezu sa SSSR. Uz nacionalne zastave nošene su u povorkama i one s petokrakom zvijezdom, kao crvene sa srpom i eki em. Ali 27. mart je podigao na noge i one amoralne snage, i svu petu kolonu, koje su jedva ekale, da zapo ne Hitlerov napadaj na Jugoslaviju. Novu vladu obrazovao je general Simovi , u koju su ušli predstavnici svih ranijih opozicionih stranaka, pa i onih, koje su zaklju ile Trojni pakt! Tako su ušli u novu vladu i dr. Ma ek i dr. Kulovec i dr. Krek, koji su se ranije zalađali za zaklju ivanje Pakta, kao i politiku naslonu na Osovini, a protiv zapadnih ratuju ih sila! Me utim, ma da je dr. Ma ek dao pristanak da u e u vladu, on je 27. marta kolebljiv i pun sterilne neodlu nosti, sve do 4. aprila kad je stigao u Beograd. Primivši se da bude podpredsjednik vlade, dr. Ma ek je postavio uslove, koji su smatrani u svim politi kim krugovima kao ucjenjiva ki. Tvrdi se da je dr. Ma ek zahtjevao da nova vlasta sa kraljem prizna ne samo Sporazum od 26. VIII. 1959., nego da se prizna i odobri Pakt od 25. marta 1941. U petokolonaškim, kao i u profašisti kim krugovima smatrani su ovi zahtjevi dra Ma ka kao posljednja zraka nade da se izbjegne rat sa Njema kom zbog izazova od 27. marta Me utim, Ante Paveli bio je od momenta državnog udara do 6. aprila neobi no aktivan, kao što su to bili i njegovi naredbodavci, Duce Mussolini i conte Ciano. Hitler i Mussolini su se sporazumjeli u pogledu njihovih interesa s obzirom na razbijanje

¹⁴ Mijo Bzik, **Ustaška pobjeda**, 49.

Jugoslavije. 31. marta upu uje Paveli u Hrvatsku poruku da budu ustaše spremni. »Kako vam je poznato, doga aji su se razvili onako kako smo si samo želiti mogli i u kojem smo se pravcu borili dugi niz godina. Javite svima neka budu spremni s potpunim pouzdanjem. Naša ustaška stvar je posve sigurna. S pripremama smo tako daleko, da e se to primijetiti i u domovini i u svijetu, a dotle se držimo posve hladnokrvno i radimo.«¹⁵

Kako je katoli ka crkva upravo mjeseca marta stavila sve svoje usluge na raspoloženje t. zv. Hrvatskom narodnom pokretu, spremaju i se zajedno s njim za »najznačniji jubilej« — bila je neobi no razdragana sa rezultatima 25. marta, jer je bila uvjerenja da je time otklonjena ratna opasnost, pa e tako mo i da izvede u punom sjaju jubilejske sve anosti. Me utim je ta radošt bila kratkog daha. Sama dva dana. Jer u broju 13, upravo na dan 27. III. morao je da objavi »Katoli ki list« vijest Ministra pravde o promjeni, koja je nastala uslijed državnog udara. »U vezi s ovim javlja Ministar dr. Boža Markovi , molim Vas, da podru nom sve enstvu izdate potrebno objašnjenje o ovome doga aju i preporu ite mu, da narod obavješ uje o potrebi okupljanja oko prijestolja, da svojim postupcima olakša zadatak kraljevske vlade.« Toj obavijesti Ministra pravde dodao je nadbiskup Stepinac nekoliko redova. »Stavlaju i do znanja podru nom sve enstvu ovo službeno saop enje, preporu am asnom kleru, da se svojim molitvama obra a Gospodinu, neka mladomu Kralju u Njegovom vladanju dade svoj blagoslov i pomo , da naša Hrvatska i itava država ostane pošte ena od ratnih strahota, a njezini narodi da u miru, slobodi i pravdi uzmognu raditi oko svoga napretka i blagostanja.«¹⁶ Ni reda više, ni manje što je bio dovoljan znak, kakvim je raspoloženjem nadbiskup primio vijest o promjeni od 27. marta.

Ove nadbiskupove rije i, kratke i suhe o zna enju 27. marta, osvijetlit e tek pravim svjetlom njegove misli o promjenama koje e se dogoditi u Hrvatskoj 10. aprila. Ali je neposrednije gledanje na 25. mart, kojim ga je do ekala klerikalna, i ona takozvana »nabožna« štampa, kao što je recimo sarajevski »Glasnik Sv. Ante«. U lanku fra M. Djaje, pozdravlja ®e 25. III. kao pravi dan spasenja! »Taj dan (t. j. 25. III.) je sinuo tra ak nade kao sun ana zraka s tmurnog nebišta. U podne je radio javio tekst Pakta sa silama Osovine. Slušali smo govore državnika i jedne i druge stranke. Bilo je nade, da e se rat ukloniti i razum pobijediti. aršija je vrlo raznoliko propratila tu injenicu . . . Ne znam da sam kad u svom dugom vijeku imao prilike promatrati ve e skokove i akrobatske »salto mortale« u promjeni mišljenja, u izmjeni politi kog uvjerenja nekih pojedinaca kao od 25. III. do 15. IV. teku e godine kroz ravno tri sedmice. Ali takove »preorijentacije« n su bile samo kod poje^ clinaca! Državni udar! Proslava novog poretka ovdje je bila u nedjelju 30. III. Zatim su huška i izazovno demonstrirali. Sad je ve sve ovisilo o tome, kako e sile Osovina reagirati na izazov.«¹⁷ Isti taj »Glasnik sv. Ante« u lanku i pjesmi istaknutog lana K. A. Ive Lendi a (»Hrvatski Aleluja!«) iskazao je svoja politi ka osje anja o promjenama i u pravoj ekstazi kad pozdravlja dolazak Paveli a 1 ostvarenje N. D. H.

¹⁵ Mijo Bzik, Ustaška pobjeda, 49-50.

¹⁶ Prilog »Katoli kom listu«, br. 13.

¹⁷ »Glasnik sv. Ante« 1941., br. 5-6, 161-168

»Ante Paveli u! Ante Paveli u! Neka je milijun puta blagoslovlijen svaki trenutak Tvoga izagnanstva!«¹⁸.

Taj isti Ante Paveli koga su sa najve im nadama ekali ustaše, najve i dio radikalnog krila HSS i svi klerofašiste, bio je od 27. marta do 6. aprila ve u prvim borbenim linijama. Hitler je dao odriješene ruke Mussoliniju, i izme u ova dva glavna ortaka nije bilo sada nikakvog razmimoilaženja, što se ti e Hrvatske i Paveli a. Rije je bila tko e samo prvi do i do Zagreba, pošto su petokolonaške izvidnice obavještavale da je razorni rad u jugoslavenskim vojnim jedinicama savršeno uspio, a da je psihoza tako ve na ena i pripremljena da ne e biti u Jugoslaviji nikakva otpora. Ili ako ga bude bilo, trajat e tek nekoliko dana.

Prvog aprila izdao je Ante Paveli u Glavnom Ustaškom Stanu (GUS) svoju Prvu Odredbu. Ova Paveli eva Odredba u stvari je mobilizacija ustaških snaga -u Italiji. Zaciјelo ona je izdata po odobrenju i suglasnosti fašisti kih vlasti, pa i samog Mussolinija, kako se to vidi u Cianovim memoarima, koliku je pažnju posveivao Duce planu upotrebe Paveli a i njegovih ustaša u napadaju na Jugoslaviju. Ovo ujedno svjedo i koliko su bila iskrena Mussolinijeva nastojanja od 1. do 5. aprila 1941., da »spase mir izme u Jugoslavije i Osovine«. Upravo ova Paveli eva odredba pokazuje, da su nastojanja talijanskog poslanika u Beogradu Mamellija išla za tim, što e naknadna dokumentacija sigurno pokazati, da se dobije u vremenu. Svakako, ovaj mobilizacioni poziv Ante Paveli a je jedan prilog više nali ju fašisti kih diplomatskih metoda.

U ovoj Odredbi Paveli govori, da je 1. aprila 1937. razriješio na osnovi ustaškog Ustava aktivne ustaške službe sve lanove ustaške organizacije na podruju kraljevine Italije, i dosljedno sve ustaške logore u Italiji. Paveli kaže da je u svojoj Odredbi od 1. IV. 1937. spomenuo da je to samo privremeno i da e oni biti opet pozvati pod oružje, »im nado e as, im nas domovina pozove. A taj as i taj poziv e do i, te emo mu se odazvati uvijek i svagdje, gdje god se tko nalazio.« Paveli kaže, da je sada došao as i da ih domovina zove.

»Stoga pozivam ovom Odredbom sve pripadnike ustaškog pokreta, koji se nalaze na ovom podruju, ponovno na djelatnu ustašku službu i pod oružje. Na temelju ove Odredbe imadu sve re ene ustaše odmah prido i u sabirni logor, svrstati se u postrojbe, te odmah pristupiti radu i pripremi, da budu spremni za polazak na ratnu djelatnost i provedenje op ega narodnoga ustanka U svim hrvatskim zemljama, a u svrhu oslobo enja hrvatskoga naroda ispod tu inskog srbijanskog jarma, te za uspostavu samostalne i Nezavisne Države Hrvatske... S pomo u božjom i naših velikih^ prijateljskih naroda naša e domovina ... biti u najkra e vrijeme slobodna i bit e uspostavljena samostalna i nezavisna država Hrvatska, od Mure i Drave do Drine, te od Dunava do sinjega Jadranskog mora.«¹⁹

¹⁸ »Glasnik svetog Ante« 1941., br. 5-6. — Ivo Lendi , »Hrvatski Alleluja«. »Lovori« »Novije hrvatske rodoljubne pjesme.« Zagreb 1943., 14.

¹⁹ Mijo Bzik, Ustaška pobjeda, 51-52.

Ve sutradan odredio je Paveli, da se talijanski ustaše sakupljaju u Pistoji odakle će krenuti prema jugoslavenskoj granici. Paveli je istodobno izdao i »Naputak prodornih ustaških odjela«, koji se nalaze u hrvatskim krajevima. U tim »Naputcima« je rečeno, da se odmah u svakom mjestu, koje se zauzme, pozove stanovništvo pod oružje i da ga se zakune »Bogom Svemuđu im i Sveznaju im« prema obrascu ustaške zakletve; da će se »pod ustaškom zastavom u ustaškim redovima boriti za oslobođenje hrvatskog naroda i za izvođenje NDH, da će izvršiti sve odredbe poglavnika i svaku zapovijed svojih predpostavljenih u ustaškoj vojsci, da će u initi sve, što mu se naloži, da će najstrože uvati svaku povjerenu tajnu i da nikada nikome ništa odati neće.« Dakako i ova je zakletva završavala starom crkvenom: »Tako mi Bog pomogao, Amen!«²⁰

Ve 4. aprila proradila je ustaška radio stanica, jedna u Beogradu, a druga u Italiji. Već ranije bili su obaviješteni hrvatski ustaše i klerofašisti na taj za njih znameniti događaj. Sa uvanima su nam programni govorovi Paveli a 4. i 5. aprila, što više, 5. aprila uveče 23,20 asova u Beogradu je snimljen taj govor na gramofonskoj ploči.²¹ Među ostalim Paveli, obarajući se na diktaturu i srpsku hegemoniju, napada »Sporazum« i saopštavaju da je hrvatski ustaški pokret izdržao, jer se nije dao obmanuti sporazumaškom varkom. Ustaška borba došla je do odlučnog udarca.

»Došao je as oslobođenja! Hrvatski narode! Ustaj na noge, lati se oružja. Svrstavaj se u bojne redove i stupaj pod ustašku zastavu, na kojoj su već zapisana slavna djela pobede. Ustaj, kucnuo je as našega oslobođenja, diže se da svoju domovinu od neprijatelja o istomo i da uspostavimo svoju slobodu u svojoj kući, u samostalnoj i Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, u kojoj će biti ujedinjene sve hrvatske zemlje... Naša je pobeda osigurana... Hrvatski ustaški pokret stavio se ne od danas, nego već od deset godina uz bok naših prijatelja, uz bok velikog talijanskog i njemačkog naroda i zato danas silne i ogromne vojske velikih vojačkih naroda Hitlera i Mussolinija, kojima se više nitko oduprijeti ne može, stoje na našu obranu te zajam uju naše oslobođenja, našu pobedu, našu slobodu i našu Nezavisnu Državu Hrvatsku. Na cijelom hrvatskom povijesnom i neprekidnom narodnom području... S pomoći Božjom i naših velikih prijatelja... Diže se slobodna i Nezavisna Država Hrvatska, u kojoj će hrvatski seljaci narode, biti u tvojim rukama sva zemlja i sva vlast, u kojoj će zavladati pravo i poštovanje, a iz koje će biti iskorijenjen sav korov, što ga je tu inskrupuljanska ruka bila posijala. U državi Hrvatskoj bit će osiguran kruh i blagostanje, sloboda i ast kroz duge vijekove hrvatskim pokoljenjima.«²²

Jasno i određeno, sam Paveli, bio je upoznat da je spremljen pohod Hitlera i Mussolinija na Jugoslaviju. I Paveli spremjan da pomogne pri moralnom razaranju Jugoslavije, sa ono nekoliko stotina ustaša u talijanskim logorima. On je isprijeđio, da već deset godina surađuje sa moćnim prijateljima Nijemcima i Talijanima na rušenju Jugoslavije. Ova injenica je takođe veoma značajan komentar za političku moralnu pozadinu 25. marta, u glorifikaciji Jugoslavije i kneza Pavla, izređenoj od

²⁰ Mijo Bzik, *Ustaška pobjeda*, 54-60.

²¹ Snimio ga je profesor Muzejke akademije Košta Manojlović.

²² Mijo Bzik, *Ustaška pobjeda*, 69-70.

samog Hitlera, tog monstruoznog dana. A poslije samo dva dana, 27. marta, odnosno 6. aprila, u motivacijama objave rata, napao je Führer tu istu 25. marta glorificiranu zemlju, najpogrđnjim izrazima uvrije enog uli njaka. Tako je i moral nacionalsocijalizma dobio svoje osvjetljenje. Ni prvo ni posljednje. Fašizam i naconalsocijalizam sili su se nad Jugoslavijom u demonski monstrum.

Povampireni frankovluk u zajednici s uvrije enim klerofašizmom, koji se poslije odba enog Konkordata gotovo otvoreno stavio u službu neprijatelja svoje zemlje, zabilježio je tako trenutnu pobjedu zabadaju i nož u le a ro enoj zemlji i državi, izdaju i je na najpodliji na in. Sve ono što e sada slijediti, bit e ponovljena, ali u strašnijem obliku izražena parafraza dogo aja i nastojanja iz prvih mjeseci 1914., koja e se ovdje pretvoriti u etiri strašne godine ustaškog i klerofašisti kog terora.

Kona no došao je taj tako dugo o ekivani as klerofašisti ke odmazde. Kad su njema ke štuke razarale Beograd i pretvorile ga u jezivu baklju, poglavnik Paveli obratio se hrvatskim vojnicima, koje mistificira sra unatom propagandom, tvrde i da su ve

»sve ustaške vojne snage u pokretu, a ustaški prodorni odjeli ve na mnogim mjestima probili srpske bojne redove razoružali ih i zarobili, te munjevitom brzinom napreduju u srce domovine, da uspostave samostalnu i NDH... Hrvatski vojnici! Vas su poslali pod oružje srbijanski kralj i srbijanska gospoda u sporazumu i poduprta od onih, koji su s najpokvarenijom beogradskom gospodom pravili sramotni Sporazum. I nalažu vam da branite srpsku državu i srpsku zlo ina ku vladu te da pucate na hrvatske sinove, na svoju bra u i na prijatelje vojниke, koji se bore za hrvatsku domovinu i za hrvatsko oslobo enje... Odstranite srpske asnike, upotrebite puške protiv onih, koji su zarobili hrvatski narod, obeš astili sve hrvatske svetinje, te zaposjeli hrvatska ognjišta i hrvatsku zemlju. To vam je sveta dužnost. Hrvati vojnici, katolici i muslimani!... Vaša hrabra srca i juna ke desnice pokazat e, da ste dostojni slave svojih djedova, koju vam je namrijeti budu im pokoljenima, sinovima i unucima.«²³

Najve i dio klera, svjetovnog i redovni kog bio je od prvih trenutaka nesklon Jugoslaviji, uistinu najpouzdanija peta kolona i suradnik pri zavojeva kom ulasku Nijemaca i Talijana, — i talijanskih malobrojnih ustaša, — u hrvatske krajeve. Peta kolona, koju su sa injavali klerofašisti, frankovci svih boja zajedno s ustašama i Gra anska i Selja ka zaštita HSS poslušale su emigranta izdajnika, i postupile su po njegovim nare enjima, ne samo pri demoraliziranju vojske, nego i pri njenom razoružavanju.

Mile Budak, jedan od prvih Paveli evih suradnika, njegov prvi doglavnik i uveliko organizator krvavih ustaških akcija tokom 1941., naro ito mjeseca marta, izjavio je u svom govoru na ustaškom zboru u Slavonskom Brodu 15. juna 1941., kad je veli ao zasluge pojedinaca kao i itavih hrvatskih organizacija koje su se istakle pri slomu Jugoslavije, da nije bio rijedak slu aj da su se pojedini sve enici

²³ Mijo Bzik, Ustaška pobjeda, 73.

istakli u razoružavanju oficira jugoslavenske vojske. Tako je, tvrdi Mile Budak, jedan seoski kapelan razoružao tri generala i 50 oficira i hiljadu vojnika. Drugi je opet sve enik, udruživši se sa dvojicom financijskih stražara zarobio dva generala, etrdeset srpskih oficira, a jedan franjevac uz pomo nekolicine mladi a razoružao je cijelu srpsku etu.²⁴ To su prva ustaška samopriznanja klerofašista i ustaša o do-diru i zaslugama njihovim za ustašku pobjedu. Drugi jedan izvjestilac, zabilježio jc i Budakova objašnjenja, kako su frankovci i ostali sve enici pripravljeni ovu zajedni ku stvar. »I doga alo se ono, što vi bez sumnje niste shvatili. Dolazili su u sela i gradove razne ustaše, koji su kao fratri pod mantijama nosili svašta i pripremali narod. Raspirivali smo ustašku mržnju diljem itave Hrvatske tako, da kad je došao as, naši nas prijatelji Nijemci i Talijani ne na oše samo spremne ve i oslobo ene.«²⁵

Paveli ev govor još je više djelovao 7. i 8. aprila, kad je ustvari ponavljaо hrvatskim vojnicima, koji su se nalazili u jugoslavenskoj vojsci, da izvrše svoj ustaški zadatak. I sada se Paveli obara na »sporazum«, kako bi one iskrene pristalice HSS, što više zbumio i demoralizirao. A to mu je uvelike i uspjelo, prvenstveno, pomo u znatnog dijela doma eg klera, kojemu je sada došao trenutak, da se osveti za odba eni Konkordat. I opet velike parole o slobodnoj i nezavisnoj Hrvatskoj. I opet obe anja o obe anoj zemlji, u kojoj e prote i mljeko i med im ustaše sruše versaljsku Jugoslaviju. Svakako je zanimljivo, da Paveli , ma da napada »sporazum«, nikako i nijednom rije i ne apostrofira li no dra Ma ka, iako je za njega znao, da je ušao i u 27-martovsku vladu. Da apelira i na njegove partijske pristalice, vidi se i po tome, što ovaj put nagašava, kako e u NDH »vladati samo selja ki narod, sam gospodar u svojoj ku i«. »Ni danas nitko nema ovlaštenja od hrvatskog naroda, da njegovu sudbinu veže sa strašnom sudbinom, koja eka Beograd, Srbiju i zapadne demokracije, jer se je hrvatski narod ve nebrojeno puta i u svakoj zgodi otvoreno i jasno izjavio za potpuno odcijepljenje od Srbije i za uspostavu samostalne i Nezavisne Države Hrvatske na cjelokupnom hrvatskom povijesnom i neprekinutom narodnom podru ju...«²⁶

Uistinu, sedmog aprila došlo je ve na mnogo mjesta do pobune u hrvatskim pokrajinama i sukoba izme u ustaških i ostalih Ma ekovih organizacija s jugoslavenskom žandarmerijom, pa i vojskom, naro ito pri agitiranju ustaša da se narod ne odazove mobilizacionom pozivu vojnih vlasti. Po elo se sa dezertiranjem pojedinaca, zatim ve ih skupina, a onda je talas dezerterske psihoze zahvatio vrlo širok opseg. Na kraju raspadali su se itavi pukovi. Klerofašist Ante Oršani , jedan od istaknutih klerofašisti kih, frankova ko-ustaških aktera iz vremena prije sloma Jugoslavije, kao jedan od urednika i agilnih suradnika »Hrvatske smotre« — ali i aktivnih lanova K. A., identificira ustaše sa Hrvatima, — što e kasnije biti redovna pojava u ustaškoj štampi — prikazao je njihovu ulogu u razbijanju Jugoslavije kao aktivnih u esnika u petokolonaškim akcijama, Žele i da dade naro iti zna aj vojni kog karaktera toj defetisti koj akciji unutar vojske, koja je i ina e ve bila uveliko nagrzena rdavim oficirskim kadrom, Ante Oršani u pravom

²⁴ »Za dom«. Glasnik za politika, gospodarska i kulturna pitanja. 1941., br. 1.

²⁵ »Novi list« 16. VI. 1941. itav niz primjera ove vrsti objavljuje zbirka »Dokumenti o protunarodnom radu i zlo inima jednog dijela katoli kog klera.« Zagreb 1946., 41-53.

²⁶ Mijo Bzik, Ustaška pobjeda, 78.

kompleksu slabe vrijednosti potencira tu »ulogu Hrvata u slomu balkanske fronte«. Na, glasove, koji su potjecali iz rodoljubnih redova, da su ti defetisti ki akteri izdali Srbe, Oršani odgovara:

»I to bijaše sasvim to no. Zaista smo ih iznevjerili. I da bi se znalo, kakvu su ulogu Hrvati imali u toj toliko o ekivanoj i željkovanoj balkanskoj fronti, u toj fronti s toliko »vere u pobedu« demokracije i Versaillesa, veoma je važno znati, kako smo ih izdali, gdje, te da bi se znala uloga Hrvata u razbijanju te fronte u odnosu prema ulogama svih ostalih, koji su tako er sudjelovali u slomu iste fronte. A sudjelovali su mnogi, ponajviše Nijemci, pa onda Hrvati, pa zatim Talijani, Bugari i Ma ari...«

Raspravlјaju i o »zna enju Hrvata u slomu balkanske fronte«, Oršani se zaustavio na pripravnom defetisti kom radu u redovima vojske, o emu tako uvjerljivo govori conte Ciano u svojim memoarima pripravlјaju i se za taj sudar, koji je imao svoj puni rezultat kad je došao Paveli ev »odlu ni as«. Cini kim samopri-znanjem Oršani se ne usteže, a da ne kaže da je

»ona unutarnja, revolucionarna, rušila ka uloga t. j. ona uloga, koja je slom pospješila ne izvana, kao njema ka vojska, nego iznutra tako, da u toku borbe i sloma nije ništa bilo u redu, ništa bilo na mjestu, i u pravo vrijeme, ništa spremljeno i otpremljeno u pravi as, ništa pucalo u prave ciljeve, ništa išlo kamo treba i ništa izvještavalo kako treba, to je bila ona velika zna ajna i odgovorna uloga Hrvata u slomu balkanske fronte. U toj svojoj ulozi Hrvati su se u balkanskom ratu upravo besprimjerno iskazali. I isto onako, kao što su Hrvati negda za vrijeme mira svi kao jedan glasovali protiv Srbije, protiv srbijanske megalomanije i hegemonije, protiv terora i eksplatacije, tako su i sada u ovom ratu svi Hrvati kao jedan, otkazali poslušnost, neizvršavali naredbe, ometali vezu, širili paniku, neto no ga ali, onesposobljavali tankove, automobile, avione i topove, te ostala mašinska oružja za borbu, razoružavali srbijanske raspuštene i divlja ke mase ...«

U punoj iskrenosti ovaj klerofašist isповijeda kako se je spremao, organizao i izvodio jedan od mnogobrojnih neposrednih uzroka za tako brzi slom Jugoslavije. Petokolonašku ulogu ustaša i klerofašista naziva Ante Oršani kao veliko, juna ko i gotovo odlu uju e sredstvo pri brzom slomu otpora jugoslavenske vojske. Veli aju i zasluge njema kog saveznika pri rušenju jugoslavenske fronte, Oršani smatra, da su odmah poslije Nijemaca za to najzaslužniji ustaše i sav onaj mnogobrojni klerofašisti ki i frankova ki elemenat, koji je izvirao iz Ma ekovih Gra anskih i S lja kih zaštita, i uslijed mobilizacije ušao u vojsku.

»Prema tome poslije njema ke vojske, koja je u slomu balkanske fronte bila najaktivnija i najdjelotvornija i zbog toga po ulogama najzna ajnija, a po zaslugama najve a. Hrvati koji su po svojoj aktivnosti i djelotvornosti od svih ostalih naroda, koji su sudjelovali u slomu balkanske fronte, bili najaktivniji i najdjelotvorniji, imaju po tome od svih ostalih naroda najve u ulogu, a s time u vezi i najzna ajnijih zasluga za slom balkanske fronte ... I dok su mnogi ostali došli poslije Nijemaca i Hrvata, kada je bUo sve gotovo, Hrvati su u toku rata aktivnom borbom odostraga, a Nijemci sprjeda, lomili i kona no slomili Jugoslaviju i po tome sveukupnu jugoisto nu

i balkansku frontu... Zbog toga više, nego svi ostali, isklju ivši Nijemce, Hrvati mogu biti ponosni, da su svoju ulogu u slomu balkanske fronte izveli u duhu tradicije hrvatskih vojnih kih podviga i u savezu s njema kom vojskom izvršili svoj vojni ki posao u slomu balkanske fronte onako, kako su to od Hrvata o ekivali oni, *s kojima su se Hrvati još u prošlom svjetskom ratu rame uz rame borili i ginuli na istim barikadama, na istim frontama, a protiv istih neprijatelja.* A ta uloga Hrvata u slomu balkanske fronte nije bila neznatna... Slomom Jugoslavije slomljen je poslije Engleza najzadržati, najuporniji i najkrvolo niji Versaljac na Balkanu, te ostvarena Nezavisna Država Hrvatska, a slomom Jugoslavije i Grke, t. j. balkanske fronte, slomljen je Versaljski Balkan, i time velikom zaslugom Hrvata, i još ve om zaslugom Nijemaca i ovaj dio stare Versaljske Evrope sveden je i uklopljen u novi i antiversaljski evropski duh reda i rada, te sre i blagostanja.«²⁷-

U ovome petokolonaškom samopriznanju i hvalisanju ustaše, koji uobražava da govori u ime Hrvata, sva je suština i srž klerofašistickih nastojanja, koja su bila svjesno i podsvjesno kanalizirana iz takozvanog Hrvatskog narodnog pokreta, i iz ustaštvom inficiranog dijela HSS, prema Anti Paveli u, njegovim težnjama i pleni koj ulazi pri slomu i za slom Jugoslavije, dosljedno za monstruoznu NDH.

Paveli, u svojim porukama sa be kog i talijanskog radija, 8. aprila je govorio o opem narodnom ustanku, u kome u estvuju sve ustaške vojne snage koje su ve u pokretu, a ustaške prodorne formacije razbijaju srpske vojne snage i »munjevitom brzinom napreduju k Zagrebu, da uspostave samostalnu i nezavisnu državu Hrvatsku. Naša je pobjeda potpuno osigurana, jer se za nju bore i ogromne nepobjedive vojske naših prijatelja, vojske Italije i Njema ke«.²⁸

U predve erje 10. aprila poruio je Paveli svojim pristašama u Hrvatskoj da se spreme za dolazak njema ke i talijanske vojske. »Do ekajte svagdje i svagda hrabre vojнике naših prijatelja i zaštitnika s veseljem, s oduševljenjem, poštovanjem i s bratskom ljubavlju. Okitite ku e hrvatskim trobojnicama i znakovima prijateljskih naroda i vojske. Ovi vojnici znadu, da prolaze kroz prijateljske zemlje, no neka se i na licu mjesta osvjedo e, da su ih Hrvati u hrvatskim zemljama primili onako bratski i s ljubavlju, kako to u initi znadu samo estita, zahvalna i vjerna srca hrvatskog naroda. S njima dolaze u tvoju sredinu, hrvatski narode, s puškom u ruci, hrabro se bore i i tvoji sinovi, dolazi i hrvatska ustaška vojska!«²⁹

Me utim 10. aprila, kad je »general« Slavko Kvaternik, »krilnik« ustaškog poglavnika, objavio preko zagreba ke radio-stanice u ime poglavnika, osnivanje NDH, Paveli se još nalazio u Pistoji iznenaen tako brzim razvojem dogaaja. Zajedno s Paveli em nalazili su se u Pistoji i ustaše koji su se postepeno pribirali i dolazili na to sabiralište, pa prema tome nije moglo biti rije i o njihovom »munjevitom i brzom napredovanju k Zagrebu«.

Puno rasulo vojske zbog izdaje vlade, generala i najve eg dijela oficira omoguilo je ustaškim vodama uz pomo njihovih istomišljenika da izvedu svoje pleni ko djelo dogovorenog izme u Paveli a i conte Ciana, a odobreno od Mussolinija i

²⁷ Ante Oršani, Uloga Hrvata u slomu balkanske fronte. Vojno obrambene zapreke balkanske fronte. »Hrvatska smotra«, 1941., br. 9-10, 540-548.

²⁸ Mijo Bzik, Ustaška pobjeda, 81.

²⁹ Mijo Bzik, Ustaška pobjeda, 85.

Hitlera. U ime Paveli a održao je 10. aprila, general S. Kvaternik na Veliki etvrtak na radiju kratak govor, koji je zapo eo ovim rije ima:

»Hrvatski narode! Božja Providnost i volja našeg saveznika te mukotrpna višestoljetna borba hrvatskog naroda i velika požrtvovnost našeg Po-glavnika dr. Ante Paveli a, te ustaškog pokreta u zemlji i u inozemstvu: odredili su, da danas, pred dan Uskrsnu a Božjeg Sina, uskrsne i naša Nezavisna Hrvatska Država . . .«

Poslije ove kratke izjave »vojskovo e« S. Kvaternika, spiker je pro itao drugu izjavu, za koju je re eno, da ju je napisao vlastoru no dr. Ma ek, podpredsjednik Cvetkovi eve i Simovi eve vlade, koji je prosto pobjegao u Zagreb poslije prvog bombardiranja. Iz ove izjave se vidjelo, da se dr. Ma ek saglasio sa proglašenjem NDH. Dr. Ma ek je pozivao cio narod da podrži novo stanje, održi red i mir i da podupre novu ustašku vlast. Najve i dio pristalica HSS smatralo je, kao uoistalom i svi rodoljubi tada još nedovoljno upoznati sa dotadašnjim izdajni kim radom dra. Ma ka, da ta izjava ne potje e od njega, ili ako je ona to na, da je bila silom iznu ena. Me utim, poslije sloma ustaške NDH utvrdilo se, da je dr. Ma ek dao tu izjavu posve slobodno,, i da ju je sastavio zajedno s ing. Košuti em u svome stanu, i u prisutnosti njema kog špijuna Vesemayera, s kojim je dr. Ma ek ve ranije podržavao veze, pa ju je li no predao »vojskovo i« Kvaterniku.

Ova izjava ,u cijelosti glasi:

«*Hrvatski narodel Pukovnik Slavko Kvaternik, voda nacionalisti kog pokreta u zemlji, proglašio je danas slobodnu i nezavisnu hrvatsku državu na cijelom historijskom i etnografskom podruju Hrvatske, te je preuzeo vlast. Pozivam sav hrvatski narod da se novoj vlasti pokorava i pozivam sve pristaše HSS-a koji su na upravnim položajima, sve kotarske odbornike, op inske na elnike i odbornike i t. d. da iskreno sura uju s novom vladom.*»TM

Tako je ovim svojim postupkom dr. Ma ek ostao na liniji sa koje nije sašao »d maja 1939. kad je zapo eo sa conte Cianom da gradi svoju »nezavisnu« Hrvatsku, koju mu je Paveli , 1941. interesantniji Mussoliniju i Hitleru uz njihovu pomo ostvario i tako dr. Ma ka zbacio sa sedla, na kome je on toliko vremena jašio svoga »bijelog konja« uz aplauze tolikih klerafašisti kih simpatizera dokle su se nadali da e on izvesti posao koji je sada preuzeo u svoje ruke emigrant iz Siene.

Istog dana uve e oko sedam sati, na Trgu Stjepana Radi a, održao je kratak govor specijalni izaslanik vo e Reicha (po svemu izgleda, da je to bio kasnije poslanik njema kog Reicha pri NDH von Kasehe). I on je priznao, da je bio u Zagrebu ve 1. aprila, i da je sve pripremio s ustaškim veleizdajnicima, za ovaj dan proglašenja NDH.

³⁰ Ovo je izjavio na procesu nadbiskupu Stepincu, održanom u Zagrebu, kao svjedok, sam Slavko Kvaternik, nemaju i nikakva razloga da tereti ma ime dra Ma ka. Nekoliko datuma nred-stavljaju uistinu svu nakaznu fizionomiju dra Ma ka. Naime 25. III. je za Pavla, 27. III. za Petra, 10. IV. za Antu. iste 1941.. dok e maja 1945. biti za svu svjetsku reakciju — uvijek protiv vlastitog naroda. — Vidi: Su enje Lisaku, Stepincu, Šali u i družini ustaško-križarskim zlo incima i njihovim pomaga im. Zagreb 1946.. 192.

»Drugovi! Boravio sam ovdje ve nekoliko puta. Uvijek tih i šutljivo. Prijе osam dana došao sam opet ovamo, da bismo donijeli odluku, da se založimo zajedni ki za vašu slobodu, a u duhu našega vje nogu drugarstva. Ja danas proživljavam najve i dan svoga života. Prisustvujem ro enju slobodne Hrvatske Države. Drugovi! Smatram, da smo svojim prakti kim uloškom, stoje i ovih dana uz vas, pokazali, da vi pripadate nama a mi vama.⁸¹

»Tiho i šutljivo«, još za Jugoslavije, donesena je odluka u duhu »vje nog drugarstva« — špijunski i konspirativno sa svima onima, koji su zajedno s Paveli em rušili Jugoslaviju. To su bili pored ustaša nesumnjivo i svi oni, koji su se prvih trenutaka NDH našli na zajedni kom radu.

Da je ovaj specijalni izaslanik vo e Reicha uistinu ranije dolazio i da je s ustašama i njihovim glavnim intelektualnim suradnicima klerofašistima sve unaprijed spremio, ostavio je dokaza i sutrašnji dan po proglašenju NDH, kad je zagreba ki radio, U. IV. 1941. u 16,30 sati saop io gra anima Zagreba, da sve ango do ekuju njema ku vojsku i prozore iskite cvije em. Gra ani su osim toga upozorenji da daljnja nare enja i saop enja ekaju sa svoje radio stanice, ili kako su je ve u ustaškoj terminologiji prozvali »krugoval«. *Narodu izvan Zagreba poru ilo se, da se odmah obrati na sve župne urede, gdje e od sve enika dobiti uputstva za daljnji rad.* Naravno, jasno je, da su ta ustaška uputstva data župnim uredima i njihovim šefovima župnicima, upraviteljima župa i kapelanim, još prije 10. aprila, dakle prije proglašenja NDH, prema ranijem sporazumno dogovoru. Nema sumnje zato, što su svi ti bili ve ranije spremni kao njihovi suradnici i povjerencici za veliko ustaško zlodjelo, za stvaranje NDH. To je najo igledniji znak, da se cijelokupna crkvena institucija u Hrvatskoj stavila u službu veleizdajni kog pokreta i u službu novog stvorenog stanja, da su crkvene institucije, prvenstveno župni uredi postali instrumenat ustaškog sistema i ustaške NDH, o evidentno ranije pripremljeni za takav doga aj. Jer, tko bi se usudio savjetovati gra anstvu da se obra aju za sva, pa i za povjerljiva saop enja, ustanovama za koje se nije bilo sigurno da e izvršiti nare enja tako važna u prvim trenucima preuzimanja vlasti? To su mogli da budu samo najpovjerljiviji. A te su ustanove doista i bile najsigurniji oslonac u prvim trenucima kad je izvjesna neizvjesnost mogla još mnoge neodlu ne pokolebati. Ali, u najve i dio sve enstva nije se nikako sumnjalo u vrhovnom GUS.

Nije bez zna enja injenica, koja osvjetljuje odnose klera prema Paveli u i njegovim nastojanjima, koja se nalazi u jednoj muzi koj zbirci pjesama »Hrvatsko selo«, komponiranih od franjevca Bernardina Sokola, u kojoj svaka pjesma ima ne samo svoj crkveno-katoli ki ton, nego svaku prožima i politi ka i ustaška misao. Taj pjesnik-kompozitor u svojoj politi ko-patriotskoj inspiraciji progovorio je kroz zvukove, koji su odjekivali u ustaškim logorima u Italiji, kao i u Hrvatskoj.

»Ante e donijeti Hrvatskoj spas,
Hrvat e na svome biti svoj!«³²

Kroz ovu pjesmu odjekuje i smisao obra anja za uputstva na župske urede.

³¹ »Katoli ki tjednik« 27. IV. 1941.
³² »Hrvatski narod« 31. VII. 1941.

Ovaj pjesnik-kompozitor, bio je uveliko zadužio ustaški pokret još i time što je ranije bio veoma pouzdan Pavelić kurir, saobraćajući i između Jugoslavije i Italije, noseći poruke i naređenja u Hrvatsku od Pavelića. S ovim fratarskim ustašom sastatemo se još u ovoj knjizi.

Međutim, hrvatskom kleru dao je pravi poticajni primjer stava prema ustaškoj veleizdaji i proglašenju NDH vrhovni šef katoličke crkve u Hrvatskoj, zagrebački metropolita dr. Alojzije Stepinac. Urtičetorij objavljena je prava povezanost između nadbiskupa i ustaških prvaka! I to u prvim trenucima same NDH. Jer, već U. aprila 1941. nadbiskup Stepinac je posjetio svoje ranije poznanike i prijatelje, koji su zauzeli ministarske položaje u prvoj provizornoj vladinoj upravi, još prije nego što je u Zagreb stigao Ante Pavelić. Jedan od krvavih terorista, koji je takođe proslaviti sa svojim djelima najkravaviji režim, što ga je imala Hrvatska od kralja Tomislava kroz hiljadu godina, bio je dr. Milovan Žanić, koji je tih dana uzeo u ruke ministarstvo policije. Tome ovjeku pošao je nadbiskup Stepinac da ga u svoje ime kao i crkve, koju je predstavljao pozdravi, i da s njime ostane u dužem razgovoru, kako je to vrlo radosno objavila ustaška štampa.³³ To joj je pak bio jedan od veoma važnih propagandnih elemenata, s kojim su oni posredno govorili i agitirali kako treba da se prema ustaškom režimu vlada sav ostali kler, ne samo onaj koji je bio duhovno pripravljen za trenutak objavljivanja NDH, nego i onaj dio koji je bio ne samo rezerviran nego je i skeptički promatrao ovu raniju suradnju sve enstva s ekstremnim nastojanjima ustaških voda i njihovih izvoditelja.

Nadbiskup Stepinac nije se zadržao samo na ovim posjetima kurtoazijske prirode. On je pošao i tadašnjem poglavnikovom zamjeniku Slavku Kvaterniku, tom samozvanom »vojskovoću« kasnije i maršalu. Naime, na veliku subotu, posjetio je Slavko Kvaternik nadbiskupa, a odmah istog dana nadbiskup mu je uzvratio posjetu. »Katolički list« saopštio je, da je tom prigodom nadbiskup izrazio *ne samo svoja estitanja za objavljivanje NDH*, nego je istodobno izrazio i *svoje žaljenje* povodom smrti njegova brata Petra Kvaternika, koji je kao ustaški odmetnik poginuo u borbi s regularnim trupama jugoslavenske vojske u Crikvenici, u trenutku kad je objavljivao u tom mjestu NDH i odcjepljenje od Jugoslavije. Taj isti pastoralno-crkveni list kaže za tog veleizdajnika i za taj događaj da se zbio »u asu kad je vršio najljepšu dužnost svoga života — objavljujući i obnovu hrvatske državnosti i pao kao žrtva svoga domoljublja«, — dakako ustaškoga.³⁴ Svakako »Katolički list« nije ništa mogao da napiše što ne bi odobrio i sam nadbiskup. Ali i sam nadbiskup Alojzije Stepinac oglasio kao ustaša ili ustaški prijatelj i one ustaške porodice, ali i ustaških funkcionera, kad je tom veleizdajniku i ustaši u estvovao na sprovodu, ali ne samo kao možda njegov raniji poznanik, nego i sa svim dostojanstvom vodeći sprovod pod mitropolitskom mitrom.

Sve ovo, što se dešavalo od etvrtka do uskršnje nedjelje i ovi izrazi naročito pažnje prema ustaškim rukovodiocima, i li ni nadbiskupa Stepinca kao i njegovog lista, sa velikom je radošću zapazila ustaška štampa i obilježila kao »uspostavljanje uske saradnje« između ustaškog pokreta i katoličke crkve u Hrvatskoj. »Hrvatske

³³ »Hrvatski narod« 14. IV. 1941. »Politika«, 6-8, 1, 1946.

³⁴ »Katolički list« 1941., br. 16, 195.

novosti« u svom uskršnjem broju, u drugom po redu izlaženja, podvukle su zna enje ovih me usobnih posjeta kao i srda nost, kojom je zagreba ki nadbiskup pozdravio zamjenika poglavnika, »lim. je uspostavljena uska saradnja izme u ustaškog pokreta i najvišeg predstavnika rimokatoli ke crkvene vlasti u državi Hrvatskoj«.

Istoga dana, poslije podne, obavljenja je u katedrali sve anost ve ernjeg Uskrsnu a. Za tu crkvenu sve anost, kazuje »Katoli ki list« bilo je od važnosti, što je »imala jednu zna ajnu epizodu«. Naime po asno mjesto, odre eno za zastupnika državne vlasti, zauzeo je Paveli ev zamjenik general Slavko Kvaternik. Kad je nadbiskup završio sve ane obrede i uputio se iz svetišta prema izlazu njemu je pri stupio ustaški »vojskovo a«, poljubio prsten nadbiskupu i zamolio nadbiskupa za blagoslov. Potom je general kleknuo a nadbiskup ga pred ogromnim brojem prisutnih blagoslovio.³⁵ Ovo je, uistinu bio simboli an i vizuelan susret dviju vlasti na zajedni kom djelu u NDH. Sacerdotium i Imperium u zagreba koj katedrali, blagoslavljanja jednog od najve ih izdajnika hrvatskog naroda, koji je zabadao nož u le a svoje države u njenoj agoniji, zbivalo se u trenucima, kad je njema ka soldateska u pobjedonosnom orgijanju ulazila u prijestolnicu Jugoslavije. U prijestolnici gdje je prije sedam godina i zagreba ki nadbiskup sve ano položio »zakletvu vjernosti«, koju je upravo tog sve anog dana, u samoj zagreba koj katedrdali, poslije svršenih ceremonija Uskrsnu a, pogazio. Zacijselo, u ovim trenucima, bio je to isti onaj govornik iz Pregrade iz 1933., kad je govorio o poganskem kralju Antiohu i ratobornim, oslobođila kim Makabejcima, ustvari u aluziji o ustašama.

Ustaška štampa naro ito je podvukla zna enje posjete nadbiskupa Stepinca, koju je u inio 16. aprila Paveli u. Još je više odjeknula vijest koju je i radio prenosio da je nadbiskup u svojim dvorima priredio sve ani banket ustaškim emigrantima oficirima, kako su o tome navodu rje ito govorile slike koje je štampa objavila.³⁶

Svi ovi navedeni postupci nadbiskupa Stepinca, koje je objavila zagreba ka štampa, a iz nje i sva ostala, bili su objavlјivani i preko radia kako bi kler u cijeloj zemlji saznao kakvo gledište zauzima njihov duhovni poglavnik u Hrvatskoj prema novostvorenom stanju. Veliki je broj o evidaca i pouzdanih lica, koja saop uiju, da je u Splitu na franjeva kom samostanu, na obali, bio montiran mikrofon koji je preko itavog dana objavlјivao vijesti, a me u njima i ove o držanju zagreba kog nadbiskupa! Svima je bilo jasno, a tako su kasnije mnogi sve enici, kako emo još vidjeti, izjavljivali, da se nadbiskup Stepinac svom dušom priklonio novom stanju. Dakako, bez obzira na Syllabus, prema 63. i 64. stavu tog, gotovo ex cathedra objavljenog tuma enja i osu ivanja zabluda, zbog kojih je Pijo IX. izdao svoje poslanice, dijelom i zato da bi sa uvao svoju državu, koja se usprotivila ujedinjenju Italije. Nadbiskup Stepinac nesumnjivo se ogriješio o taj Syllabus. Ali ne samo on, nego i svi ostali biskupi, kao i sve enici, koji su za njegovim primjerom pošli i pogazili svoje zakletve »u injene iz ljubavi prema domovini«, ma da im je 64. lan Syllusa to najstrože zabranjivao.³⁷

³⁵ »Katoli ki list« 1941., br. 16, 195.

³⁶ Vidi sliku u: Dokumenti o protunarodnom radu, 358.

³⁷ Josip Gun evi , Silab i moderne zablude. Mostar 1921. (Savremena pitanja. Vjersko-znanstvene rasprave za naobražene krugove. Serija III, Svezak 11 i 12).

»Popis (Syllabus) koii obuhva a poglavite zablude našega vijeka, što su osu ene u aloku cijama konzistorialnim, u enciklikama i u drugim apostolskim pismima njegove svetosti našega gospodina pape Pia IX. ...

Ovim je nadbiskup Stepinac pokazao put kojim e se kretati njegova djelatnost za vrijeme ustaškog iežima. On je NDH uistinu do eka i primio je kao jedan od svojih sanjanih idea. Na prvi dan Uskrsa održao je uobi ajenu propovijed u zagreba koj katedrali, u kojoj je objavio pastvi velik dan uspostave NDH, identificiraju i se time i sa propovijedaonice sa veleizdajnicima i rušiteljima Jugoslavije. U ovoj svojoj propovijedi oborio se Stepinac na kaos u svijetu kao i na izvjesne eti ke pokrete, koji nisu vezani sa crkvenim inicijativama niti su pod biskupskim okom. Dakako nije izostao ni napadaj na komunizam. Nada se da e biti sve bolje tek onda, kad se bude poštivalo ime Božje, dan Gospodnji, oca i majku i »zakonite poglavare i odredbe svete Crkve .. .«, pa se tek onda mogu o ekivati dani mira. »Isuse uskrsnuli Spasitelju! . . . Reci, molim te, i našem hrvatskom narodu na pragu novoga razdoblja života kao neko apostolima nakon Uskrnu a — mir Vama!«^{37a}

Svakako, nadbiskup Stepinac nije svojoj pastvi objasnio, kako on zamišlja ovo poštivanje zakonitih poglavara, odricanjem i gaženjem zakletve njima položene ili njenim održanjem i dosljednim vršenjem dužnosti, koje izviru iz takve zakletve. Barem, o tome ne govori njegov »Katoli ki list«, koji je objavio njegovu propovijed. Da ne bi bilo sumnje, poslije svega što je i kako je javno istupio nadbiskup Stepinac u odnosu prema uspostavljenoj NDH, njegov list dao je veoma opširan izvještaj o svima doga ajima koji su se desili tokom nekoliko dana od 10. IV. do 15. IV., kad je ve preuzeo vlast Paveli. Nikad ranije u historiji starog 92. godine »Katoli kog lista«, ne be se mogao na i nikakav sli an slu aj ili primjer, da bi se o izvjesnim politi kim promjenama, kojih je i bilo u toku devet decenija, uz poneku eventualnu registraciju doga aja, na tako širok, upravo propagandni na in pisalo i sve enstvo obavijestilo. Pore enje sa doga ajima iz oktobra i decembra 1918. daje najuvjerljiviju sliku o tome, i najrje itije govori, kako je »Katoli ki list«, ustvari, a to zna i sva crkvena uprava, prišla ustaškoj i fašisti koj tvorevini NDH!

Da bismo bili pošte eni od prigovora, da su komentari možda li ni i pristrani, i da bi neobaviješteni imali sami neposredan utisak, neka govori sam od sebe i za sebe »Katoli ki list« — u reportaži, koju je uostalom mogao napisati svaki ustaški novinar. A ova reportaža o doga ajima prvih dana NDH najbolje e karakterizirati

63. Zabluda: Dopušteno je uskratiti po-luh zakonitim vladarima, štoviše na njih ustati.
Ispravno stanovište: Nije dopušteno uskratiti posluh zakonitim vladarima niti na njih ustati.

64. Zabluda: Povredu svake najsvetije zakletve, kao i svaki grijesni i zlo ina ki in proti vje nom zakonu ne samo da ne treba zabaciti, nego potpuno dopustiti i najve ma pohvaliti, ako se u ini iz ljubavi prema domovini.

Ispravno stanovište: Povredu bilo koje sve ane zakletve kao i svaki grijesni zlo ina ki in proti vje nom zakonu treba ne samo zabaciti nego potpuno osuditi i oštro žigosati, i ako se u ini iz ljubavi prema domovini.« (Gun evi , Silab, 68-69, 129. Vidi i originalne tekstove sa pozivom na papinske alokulcije u: P. Clemens Schräder S. I., Der Papst und die modernen Ideen. II. Heft. Di Encyclica vom 8. Dezember 1864. Wien 1865., II. Auflage, 36). J. Gun evi komentarišu i 64 zabludu kaže: »Za krš anina nema te domovine, koju bi tako ljubio, da bi radi nje mogao Boga uvrijediti. To su na elo postavili framazoni i pripisali Isusovcima u formuli: Finis sanctificat media. Na elo je to Machiavelia, Cavoura, Garibaldia i svih framazonskih loža. Više e koristiti katolik svojoj domovini drže i se zakona Božjega, nego oni, koji zakon Božji gaze i ruše svaki društveni i državni poredak.« Ovaj isti Gun evi je o tome sasvim izmijenio svoje mišljenje, kad je i sam kao kateheteta pogazio svoju zakletvu državi Jugoslaviji, kao i njegov biskup Akšamovi , kome je svoju knjigu o Syllabusu posvetio. O igledno,iz svoje ustaške ljubavi prema NDH!

Vidi još i moj lanak: »Syllabus Pape Pija IX. i ustaški episkopat.« »Republika« (Beograd), 26. III. 1946.

^{37a} »Katoli ki list« 1941., br. 16.

i ilustrirati mnogima slabo poznat razvoj doga aja, koji su slijedili u Zagrebu, dok još nije m bila završena agonija Jugoslavije, dok još nije uslijedila sramna kapitulacija vodstva jugoslavenske vojske. A taj razvoj i ta reportaža o njemu svjedoči kako je nadbiskup sa svojim klerom prišao Paveli u. Ovako izvještava »Katolički list« kao najautentičniji interpret tadašnjih klerikalnih raspoloženja i osjećanja prema proklamiranoj NDH.

»Nezavisna Država Hrvatska.

1. Doga aji Velikoga tjedna vrtoglavom su brzinom okrenuli kolo povijesti hrvatskog naroda. Poslije dana tjeskobe, uzbune, zabrinutosti, došao je Veliki etvrtak. Već su u podne stigle u Zagreb vijesti, da su se u Bjelovaru pobunili hrvatski vojnici, a njemačke ete da su prešle na širokoj liniji Dravu, te da velikom brzinom napreduju prema Zagrebu. U samom se gradu na svim mjestima osjećala užurbanost. Javnost nije znala, da je već oko dva i pol sata poslije podne redarstvena vlast prešla u ruke Zamjenika ustaškog Poglavnika g. Slavka Kvaternika. Ona je saznala za promjenu, kad je oko 4 sata na zagrebačkom radiju g. S. Kvaternik, u ime Poglavnika dr. Ante Pavelića, proglašio na cijelokupnom historijskom području NDH i preuzeo svu vlast u svoje ruke. *Malo poslije toga je dr. V. Maek pozvao sav hrvatski narod, da se novoj vlasti pokorava i da iskreno sura uje s novom državnom vladom.*³⁸ Na zagrebačkim ulicama lepršale su hrvatske zastave, kad su prve njemačke motorizirane ete ulazile u Zagreb. Njemačkim su etama priređene velike ovacije. Hrvatska se državna vlast brzo pokazala na djelu, jer su sve ete redarstva, *Gra anske zaštite*,³⁹ kao i ustaških odreda točno funkcionirale održavajući red i disciplinu. Na Veliku Subotu je general g. S. Kvaternik imenovao članove hrvatskog državnog vodstva, koje će privremeno voditi državne poslove. Na Uskrs je Poglavnik dr. Ante Pavelić stigao sa svojom pratnjom na teritorij Države Hrvatske,⁴⁰ te je sve anno do ekan u Karlovcu. Na uskrsni utorak stigao je konačno u Zagreb.

2. U utorak 15. o. mj. Poglavnik dr. Ante Pavelić je na hrvatskoj radio postaji dao ovu obavijest:

»Hrvatski narode! Danas, kada sam preuzeo u svoje ruke državnu vlast u NDH u glavnem hrvatskom gradu Zagrebu, veselim se, da Ti mogu saopštiti slijedeće: Jučer sam upravio brzjavke Führernu njemačkog naroda i Dučeu fašističke Italije, u kojima sam ih zamolio za priznanje NDH. Sa velikim veseljem objavljujem Ti, hrvatski narode, da sam na te molbe primio slijedeće brzjavne odgovore:

Dr. Ante Pavelić, Zagreb.

Zahvaljujem Vam na brzjavci i brzjavci generala Kvaternika, u kojima mi dajete do znanja proklamaciju NDH i u skladu s voljom naroda, te u kojima me molite za priznanje NDH od strane njemačkog Reicha. Za mene je posebno osobita radost i zadovoljstvo, što Vam mogu izraziti da Njemački Reich priznaje NDH u asu, kada je hrvatski narod našao svoju dugozeljenu slobodu kroz pobjedosno prodiranje ete sila Osovine. Njemački

³⁸ Vidi naprijed čio tekst dr. Mačkovog izjave.

³⁹ Ovo je Maekova organizacija.

⁴⁰ U Ogulinu je prvi službeni susret između ustaša i zemljanih sa Pavelićem i njegovom pratnjom. Pavelić je na tribini pozdravio i veličao ogulinski župnik Mikan, starog frankovca i organiziranog ustašu. Slike simbolički vezuju dva najiskrenija saradnika na zajedničkom poslu. Vidi reprodukcije, na kojoj se pored župnika vidi i njegov kapelan Dragan Petranović. — Dokumenti o protunarodnom radu, 46-47.

vlada e se radowati, da e se o granicama nove države sporazumjeti s hrvatskom vladom u slobodnoj izmjeni misli. Sve želje upravljam Vama i budnosti hrvatskoga naroda.

Adolf Hitler.

Dr. Ante Paveli , Zagreb.

Primio sam brzjavku, kojom mi javljate proglašenje NDH u skladu s voljom hrvatskog naroda, te u kojoj me molite za priznanje NDH od strane fašisti ke Italije. S najve im zadovoljstvom pozdravljam novu Hrvatsku, koja je sebi danas izvoštala dugo žu en.u slobodu, kada su sile Osovine uništile umjetno stvorenu Jugoslaviju. Raduje me, što Vam mogu izraziti, da fašisti ka vlada priznaje nezavisnost Države Hrvatske. Fašisti ka Italija radowat e se, što e s narodnom hrvatskom vladom u slobodnoj razmjeni misli sporazumjeti se o odre ivanju granica nove Države, kojoj talijanski narod želi svu sre u.

Benito Mussolini.

Hrvatski narode! Živjela NDH! Živio Führer Adolf Hitler! Živio Duce Mussolini!

Državu Hrvatsku prznale su dalje Slova ka i Ma arska.

3. U srijedu 16. travnja u 8 sati na ve er Poglavnik Države Hrvatske je imenovao prvo državno ministarstvo, te zajedno s vladom položio prisegu.

Tom prilikom održao je ovaj govor:

Hrvatski narode!

Hrvatski je narod osnovao svoju državu prije 1400 godina.⁴¹ Godine 1102. Hrvatska Država izgubila je po prvi put najvažniju oznaku svoga potpunog suvereniteta. Od godine 1102. pa do danas, dakle punih 839 godina hrvatski narod nije imao samostalne nezavisne države. Sada, nakon punih 839 godina evo po prvi put nakon što je uspostavljena potpuno samostalna NDH, došao je as, da se uspostavi i odgovorna državna vlada u NDH. Ovim asom postavljam i imenujem prvu hrvatsku državnu vladu. Predsjedništvo vlade i vanjske poslove preuzimam sam osobno.

Podpredsjednikom vlade imenujem dra Osmana Kulenovi a iz Biha a.

Zapovjednikom vojske i ujedno ministrom hrvatskog domobranstva sa stoje eg se od kopnene, zra ne i pomorske vojske, te oružništva i cjelokupnog prometa imenujem Vojskovo u Slavka Kvaternika iz Zagreba. Podjedno u svakom slu aju u kojem bih bio sprije en vršiti dužnost poglavnika države imenujem ga svojim zamjenikom.

Ministrom pravosu a imenujem dr. Mirka Puka iz Gline.

Ministrom unutarnjih poslova imenujem dr. Andriju Artukovi a iz Ljubuškog.

Ministrom zdravstva imenujem dr. Ivana Petri a iz Šolte.

Ministrom narodnog gospodarstva imenujem dr. Lovru Suši a iz Mrkopolja.

Ministrom bogoštovlja i nastave imenujem dr. Milu Budaka iz Svetoga Roka.

Ministrom šuma i ruda imenujem ing. Ivicu Frkovi a iz Li kog Novog.

Ministrom udružbe imenujem dr. Jozu Dumandži a iz Ljubuškog.

Predsjednikom Zakonodavnog povjerenstva dr. Milovana Žani a iz Senja.

⁴¹ U ovome je dr. Paveli nadmašio hrvatske klerikalce još za jednu stotinu godina. O tome u hrvatskoj historiografiji, pa i onoj najromanti arskoj nitko ništa ne zna.

Svi ovi po meni imenovani ministri Hrvatske državne vlade položit će prisegu, u kojoj će se prisegi, koja je od njih potpisana, kao i Ja, o itovati, da će svu svoju imovinu, kao i imovinu svoje žene i djece navesti, navode i i na in kako ju je stekao, te se obvezati pozivom na položenu ustašku prisegu, tj. pod prijetnjom smrte kazne, da dok god budu vršili ovu od države povjerenu službu, ne će se baviti nikakvim privrednim poslom, niti kojim na inom sticati bilo kakvu imovinu. Podjedno će svaki predo iti svoj krsni, odnosno rodni list.«

Nato je poglavnik odredio, da se pro itaju ustaška na elu, koja je itao dr. Mile Budak.

Sada je slijedila prisega Poglavnika dr. Ante Pavelia. Prisegi su pristovali vjerski predstavnici katoličke, muslimanske i protestantske vjeroispovijesti.

Tekst prisege Poglavnika glasi:

»Ja dr. Ante Paveli, Poglavljenik NDH, prisižem Bogu svemu emu, sveznaju emu, da u biti vjeran hrvatskom narodu i sve raditi za njegovo dobro, da u uvati i braniti nezavisnost države Hrvatske, te da u se u svome radu držati ustaških na elu. Tako mi Bog pomogao!«

Prije prisege ministara Poglavljenik im je upravio ove riječi:

»Ministri, stojite pred sve anim inom, u kojem ete (položiti) prisegu u asu kada budete preuzimali u svoje ruke poslove narodne, poslove državne, poslove u NDH. Ja Vam dozivam pred oči svetost prisegе i posljedice pred Bogom i pred hrvatskim narodom za ono što budete inili, vašu odgovornost pred Bogom i pred hrvatskim narodom za svaki in ili propust što biste ga našteti ili na zlo hrvatskog naroda i NDH u inili.« Poslije toga javljali su se redom ministri, koji su polagali prisegu ovako: »Ja Slavko Kvaternik, Ja dr. Mirko Puk itd. . . prisižem Bogu svemu emu i sveznaju emu, da u hrvatskom narodu, NDH i Poglavljeniku kao predstavniku njenog suvereniteta vjeran biti, da u ustavne odredbe i zakone njene poštivati i njih se držati, da u u svom radu dobro NDH i naroda hrvatskoga uvijek pred očima imati i požrtvovno ga promicati i da u sve svoje sile i svoje znanje uložiti u vršenje svoje dužnosti. Tako mi Bog pomogao! Amen!«

Ministri su ovu prisegu položili ponavljajući riječi Poglavnika, koji im je svakome osobno estitao posljede položene prisegе.

Nakon toga je zamjenik Poglavnika i Vojskovo a Slavko Kvaternik pozdravio Poglavnika i rekao:

»Poglavljeni e! U ime hrvatskog naroda, u ime prisutnih ministara, obećajem ti, da ćemo savjesno vršiti naše dužnosti. Ti zapovijedaj, mi ćemo slušati, Ti odredi, mi ćemo raditi! Svi mi i cijeli hrvatski narod za Tobom u život i smrt!«

4. Ovi su događaji obilježili osnivanje NDH.

Država Hrvatska je dakle, injenica. *Nju su, kao ideal, stolje im nosili u svojim dušama naši predci, dok ju nije Svemu i Providnost ostvarila u godini velikog narodnog jubileja. Katolička crkva, koja je kroz 1300 godina duhovno vodila hrvatski narod u svim njegovim teškim, bolnim i radosnim danima, prati s veseljem i radošću hrvatski narod u ovim danima njegova podizanja i obnavljanja državne nezavisnosti. Ona je uvjereni, da je navještanjem Kristove vjerske i udoređene nauke sa uvala hrvatskom narodu životnu snagu i žilavu otpornost. Da mu je dala moralnu snagu, te može podnijeti teška iskušenja, koja su ga konane dovela do obnavljanja državne nezavisnosti. Kako je u teškim dani?na iskušenja vjerno stajala sa svojim svenstvom u njegovoj duhovnoj službi, tako će mu u novom periodu državne*

*nezavisnosti jednako vjerno stajali uz bok, da ga ja a i kriješi, te u svojoj narodnoj državi može u što potpunijoj mjeri posti i pravo, op enito blagostanje i svestrani napredak. Ona se moli Bogu, da svi lanovi hrvatskoga naroda u me usobnoj slozi nadu u državi Hrvatskoj ispunjenje svojih opravdanih aspiracija. Da cijeli narod sa svojim odgovornim Vodstvom bude istinski božji narod. Ona je uvjereni, da postoje i objektivni i subjektivni preduvjeti, te se na njemu ispune Božje rije i: »Blago narodu kome je Bog Gospodin!« S tim željama i molitvama ulazimo u NDH. Uredništvo.«*²*

Ma da je ove misli izreklo Uredništvo »Katoli kog lista«, ne samo da predpostavljamo, nego kategoriji tvrdimo, da ovakav na elan stav nije moglo Uredništvo zauzeti bez odobrenja i suglasnosti samoga nadbiskupa Stepinca. U ovom nisu izražene li ne misli urednika, pošto on nikako ne bi smio govoriti o ustanovi, o katoli koji crkvi. Zna i, ovaj stav nije bio jednoga ovjeka ili jedne grupe sve enika, suradnika »Katoli kog lista«, već katoli ke crkve, u ije ime on podvla i stav prema NDH kao i njenome Vodstvu, Tu je jasno i odre eno re eno, da je NDH u godini jubileja ostvarila »svemogu a Providnost«, t. j. sam Bog i da katoli ka crkva s »veseljem i radoš u prati hrvatski narod u ovim danima njegova podizanja i obnavljanja njegove državne nezavisnosti«, štoviše, tu se i odre eno kaže, da je upravo katoli ka crkva zaslужna, što je otpornost hrvatskog naroda bila toliko isnažna, da je konačno moglo do i do obnavljanja državne nezavisnosti. Osim toga, kao što je bila zaslужna u predhodnim fazama stvaranja NDH., ona obejava da će biti dosljedna tom svom ranijem radu i produžiti sa takvim istim radom, teće i »u novom periodu državne nezavisnosti jednako vjerno stajati uz bok« naroda da »u svojoj narodnoj državi može u što potpunijoj mjeri posti i pravo, op enito blagostanje i svestrani napredak«, štoviše, ona će se za to moliti i Bogu, da u državi Hrvatskoj ustaše na u ispunjenje svojih opravdanih aspiracija, da ustaše, sa svojim odgovornim ustaškim vodstvom, budu istinski božji narod! Taj »istinski božji narod«, krvoljni ustaše, da stvore »Božju Hrvatsku«, kako će se kroz klerikalnu štampu ne baš rijetko u NDH nazivati, prinijeli su tokom strahovitog krvavog režima, molohu mržnje i nebratskog razjedinjavanja na žrtvu hiljade hekatombi svoje kršanske braće, ali i ne samo krvavih hekatombi, nego i duhovnih ubojstava ljudske savjesti.

Da bude jasno i nedvojbeno, ovime je obilježena solidarna veza između predstavnika katoli ke crkve, ustaškog vodstva kao i vodstva fašizma i nacizma. To najprije itije simboli ki predstavljaju telegrami Hitlera i Mussolinija svome plenikom najamniku Anti Paveliću, za ije djelo »Katoli ki list« piše, da je ostvarila »svemogu a Providnost«.

Uistinu, obe anje koje je »Katoli ki list« dao ustaškom vodstvu, da će stajati uz njegov bok »jednako vjerno«, kao što je bio dosada, ostalo je u savršenom održanju date rije i.

Me utim, da ne bi bilo nikakove sumnje o tome, da ovo mišljenje, koje je iznio »Katoli ki list« u ime i za katoli ke crkvu, nije bilo demantirano od strane nadbiskupa, i da je Ono bilo u suglasnosti s njime, pokazuje najneposrednije sam nadbiskup koji je 28. aprila 1941. objavio svome sve enstvu formiranje NDH. Ova poslanica bez sumnje je prava i iskrena nadbiskupova ustaška ispovijest. Ali, ona

⁴² »Katoli ki list« 1941., br. 16, 187-188.

nije samo to. Ona je jedno pravo i puno zalađanje za novi režim koji je nadbiskup prihvatio puno om svojih osjećanja i političkih nastojanja, pripravljen svakako za njih davno prije nego što je postao zagrebački nadbiskup. Svakako već 1933., kad radi na osnivanju i proširenju križarskih redova, kojima je bio cilj da Hrvatsku oslobođe od veza sa Srbijom i sa pravoslavljem, kao što su nekad Makabejci oslobođeli Izraelce od poganskog kralja Antioha. Ova poslanica nadbiskupa otkriva još i to da je nadbiskup već ranije poznavao »muževe koji danas upravljaju sudbinom hrvatskog naroda«. Svakako to su Pavelić, Budak, Žanić, Frković, Artuković, Kvarner i toliki drugi. Nema sumnje, da je najinteresantniji dio njegove poslanice kad nadbiskup na jedan osobito vješt, pravo sofističko-jezuitski način objavljuje smjenu banovine Hrvatske u Jugoslaviji u NDH, upozorujući »kako kraljevstva prelaze s jednoga naroda na drugi zbog nepravednosti i nepravde i sramotne enja i raznih prevara«, što više, nadbiskup je ovdje sasvim dosljedan uredniku »Katoličkih lista«, kad se i on zaboravlja, da je ovaj izdajnički i krvavi akt Ante Pavelića i njegovih ustaša »djelo ruku Božjih«. Tako nadbiskup Stepinac izilazi u svem svojem autoritetu kao poglavnik katoličke crkve u Hrvatskoj, i kao što sam kaže, »kao predstavnik Svetе Crkve«, u funkciji aktivnog agitatora za novo stanje, stvoreno izdajstvom Ante Pavelića, a pomognuta od dva najveća neprijatelja ne samo Jugoslavije, nego i svih Slavena, Mussolinija i Hitlera. Jer, nadbiskup poziva sve, pa i eventualne kolebljive sve enike, ili one koji su bili svijesni svojih obaveza datih u zakletvi zakonitim vlastima, kad ih potiče da se »odazovu spremno ovom njegovom pozivu na uzvišeni rad oko uvanja i unapređenja NDH«. A ta NDH je za njega poetski »davno sanjani i željkovani ideal«. Nema sumnje, da je od važnosti da se ova poslanica objavi u cijelosti kako bi sam nadbiskup Stepinac najneposrednije rekao što je on to mislio o Pavelićevoj NDH, i kako bi svi oni koji sumnjaju da je nadbiskup tako svesrdno prihvatio ustašku NDH, izašli iz zablude i uvjerili se o punoj stvarnosti, o jednoj teškoj i poraznoj istini. Jer, i on je kao i ostali duhovni pastiri, kako to sam kaže »dao svoj prinos narodnom veselju« — u asu agonije Jugoslavije u trenucima kada fašizam orgija u Hrvatskoj.

»Asna braćo! Nema nikoga me u vama, koji u ovo posljednje vrijeme nije bio svjedokom najizamašnijih događaja u životu hrvatskog naroda, me u kojim djelujemo kao glasnici Kristovog evanđelja. *Događaji su ovo, koji su naš narod donijeli u susret davno sanjanom i željkovanom idealu. asovi su ovo, u kojima ne govori više jezik, nego krv svojom tajanstvenom povezanost u sa zemljom u kojoj smo ugledali svjetlo božje i s narodom iz kojega smo nikli. Je li potrebno isticati da je i u našim grudima živje zakucalo srce? Nitko pametan toga osuditi ne može i nitko pošten toga zamjeriti ne može, jer je ljubav prema vlastitom narodu božjim prstom upisana u ljudsko biće i božja zapovijed! I tko nam može zamjeriti, ako i mi kao duhovni pastiri dajemo svoj prinos narodnom veselju i zanosu, kad se puni dubokog gana a i tople zahvalnosti obraćamo Božjem Veli anstvu?* Jer, kolikogod i bilo zamršeno pletivo današnjih sudsobnih događaja; kolikogod bili heterogeni faktori, koji utječu na tok zbivanja, ipak je lako razabrati ruku Božiju na djelu. »A Domino factum est istud et est mirabile in «culis nostris» — »Bog je to u inio i oči su naše pune divljenja.« (Ps. 117, 23).

No, dok vam danas progovaram iz ovih starodrevnih dvorova, u sjeni ovog starodrevnog hrama, tog nijemog svjedoka naše hrvatske povijesti, ne

govorim vam samo 'kao sin hrvatskog naroda nego još više kao predstavnik Svetе Crkve. Govorim vam kao pretstavnik one božje institucije, koja je nikla u krilu vje nosti i koja je svršetak u vje nosti u sasvim posebnom zna enju te rije i. Kao predstavnik one crkve, koja je »firmamentum et columna veritatis« — »stub i tvrda istine«. (I. Tim., 3, 15) i koja se nije bojala i na moja usta re i istinu, gdje je trebalo, iako je nažalost njezin glas esto ostajao glas vapiju eg u pustinji. (Iv. 1, 23).

Govore i vam dakle kao predstavnik crkve i pastir duša molim vas i pozivam, da svim silama nastojite i radite oko toga, da naša Hrvatska bude Božja zemlja, jer e samo tako mo i izvršiti dvije bitne zada e, koje kao država imade da izvrši u korist svojih lanova.

Vjerna Bogu i svetoj Kristovoj Crkvi izvršit e naša Hrvatska onu uzvišenu misiju, koju zemaljska domovina imade da vrši u promicanju nadnaravnih dobara svojih lanova. Vjerna Bogu i Crkvi pokazat e, da vjeruje, da je kona ni cilj svega ljudskog teženja vje nost, gdje se nalazi prava vje na domovina. Cijene i zašti uju i vjerske i moralne vrijednote, pokazat e da vjeruje, da je zemaljska domovina samo onda prava majka, kad nam sklapa ruke i u i nas, »dati Bogu Božje«, te da je samo onda istinska skrbnica našeg života, kad nam korake upu uje na staze, koje vode u visinu i kad uklanja smutnje od duša, koje je Bog stvorio za sebe. *No vjerna Bogu i crkvi naša e Hrvatska ne samo ispuniti svoju dužnost prema unapre ivanju nadnaravnih dobara hrvatskog naroda, nego e tako postaviti i naj vrš e temelje i zdravog razvijka zemaljskih narodnih vrijednota i svoje državne slobode i vrsto e. Crkva, koja ve dvije hiljade godina gleda previranje u historiji svijeta, vjekovni je svjedok, kako »regnum de gente in gentem transfertur propter injusticias et injurias et contumelias et diversos dolos« — »kako kraljevstva prelaze s jednoga naroda na drugi zbog nepravednosti i nepravde i sramo enja i raznih prevara.«* (Crk. 10, 8). Moramo stoga smatrati svojom najve om dužnoš u, da u ovim sudbonosnim asovima u povijesti hrvatskog naroda dubokim pogledom u vje nost produhovimo itavo naše narodno bi e. Moramo svuda upozoravati i u iti da sveti zanos i plemenito oduševljenje u izgra ivanju temelja mlade države Hrvatske bude nadahnuto strahom božjim i ljubavlju za Božji Zakon i njegove zapovijedi, jer e samo na Božjem zakonu, a ne lažnim na elima ovoga svijeta Država Hrvatska biti izgra ena na vrstom temelju.

Odazovite se stoga spremno ovom mom pozivu na uzvišeni rad oko uvanja i unapre enja NDH.

Poznavaju i muževe koji danas upravljuju sudbinom hrvatskog naroda mi smo duboko uvjereni, da e naš narod nai i na puno razumijevanje i pomo . Mi vjerujemo i o ekujemo, da e Crkva u uskršloj Državi Hrvatskoj mo i u punoj slobodi naviještati neoborive principe vje ne Istine i Pravde. Ona e se stoga držati rije i Pisma: »Verbum Dei non est alligatum« — »Rije Božja nije nikada svezana.« (II. Tim., 2, 9). I Ona e smatrati svojom svetom dužnoš u »opportune, importune, arguere, inerepare, obsecrare in omni patientia et doctrina et cum omni apostolica libertate« — »u zgodno vrijeme i u nevrijeme pokarati, zaprijetiti, umoliti u e i sa svom strpljivoš u« (II. Tim., 4, 2) i sa svom apostolskom slobodom. Tako e raditi i to e smatrati dragocjenom pomo i u teškom radu oko podizanja naše drage Domovine i države Hrvatske.

Dao dobri Bog, da tako bude. A da tako bude, pozivam vas, asna bra o sve enici, da ne prestanete poticati povjerene vam vjernike na molitvu, ali još više da sami kod oltara božjega podižete ruke k »Ocu Zvijezda«, od kojega silazi svaki dobar dar i svaki savršeni poklon.« (Jak. 1, 17). — *Da Po-*

glavnika Države Hrvatske napuni duhom mudrosti, kako bi uzvišenu i toliko odgovornu službu vršio Bogu na ast i narodu na spas u pravdi i istini; da narod hrvatski bude narod Božji, odan Kristu i Crkvi njegovoj sagra enoj na pe ini Petrovoj! Ako se možda oima svijeta ini molitva suvišnom stvari, mi je smatramo najvažnijom od svega u životu, »jer ako Gospod ne uva grada, uzalud bđije koji ga uva«. (Ps. 12, 1).

Crkva božja nikad se nije izgubila u frazama, ali nikad nije tako er zatajila u onom ustrajnom radu, na kojem se stvaraju temelji sretne budu - nosti pojedinca, naroda i država. *Pokažite to, asna bra o, i sada, i ispunite svoju dužnost prema mlađoj državi Hrvatskoj.*

U vezi s time odre ujemo, da se u nedjelju 4.'svibnja o. g. održi sve - ani Te Deum po svim župnim crkvama, na koje neka župni uredi pozovu mjesne vlasti i vjerni narod. Nadam se, da e se u to vrijeme mo i održati pomenute sve anosti. A ukoliko komunikacione prilike jošte ne bi omogu ile, neka se to izvrši u prvi slobodni dan. A što se ti e prvostolne crkve zagreba ke, to u vam odrediti u sporazumu s državnim vlastima.

U Zagrebu, 28. travnja, 1941.
f Alojzije, nadbiskup.⁴³

-Nadbiskupova Okružnica sve enstvu zagreba ke dijeceze bila je preko radija itana nekoliko puta kroz nekoliko dana, u cijelosti i u izvodu. Nju su mikrofoni prenosili po javnim mjestima NDH i tako je ne samo sve enstvu, nego i svemu narodu objavljeno, kako se nadbiskup Stepinac sasvim angažirao za novi ustaški režim u NDH. Ali ne samo on, nego i katoli ka crkva, u ije je ime on govorio, naro ito podvla e i ovu misao. Štoviše, nadbiskup je zaželio da katoli ka crkva bude osnov i uzidana u temelje NDH. I u njegovim je grudima, kao i u onima ustaša, zakucalo življe srce kad je proglašena NDH. I kao predstavnik crkve pozivao je sve enstvo, da sve u ini kako- bi se o uvala i unapredila NDH. Da bude uvjerljiviji, nadbiskup Stepinac poziva se na poznavanje ustaškog vodstva, za koje vjeruje da e dobro upravlјati sudbinom hrvatskog naroda, i da e i oni crkvi uzvratiti, što je njima crkva u inila i što e im još u initi. Tako nadbiskup Stepinac sa svom usrdnoš u poziva sve enstvo', kojemu je objasnio prije toga, da je NDH ustvari djelo ruku Božjih, da su te ruke utjecale »na tok zbivanja« koji je vodio do NDH. A da bi bilo svima jasno, svakom sve eniku napose i svima vjernima, da crkva kao takva nije samo priznala jedno stvoreno stanje, nego da se za njega zalaže svim svojim mo ima, pa i duhovnima, nadbiskup je pozvao sve enstvo da se moli za najve eg krvnika hrvatskog i srpskog naroda, da ga Bog »napuni duhom mudrosti«, kako bi uzvišenu i toliko odgovornu službu vršio Bogu na ast i narodu na spas, u pravdi i istini; da narod hrvatski bude »narod Božji«, a osim toga da se svi sve enici i sav narod zahvale za »djelo ruku Božjih«, pa je stoga odredio sve ani Te Deum po svim župnim crkvama, na koji su trebali sve enici da pozovu pored vlasti i »vjerni narod«.

Ovo puno, iskreno osje ajno, gotovo zanosno, ne samo pristajanje, nego i angažiranje za ustaški režim, pokazuje još i to, što se odmah poslije ove poslanice u cijelosti objavljuju u tom crkveno-pastoralnom listu i »Na elu ustaškog pokreta«, koja je 1933. objavio Ante Paveli ! Ili, kako kaže »Katoli ki List«, da njegovi itatelji upoznaju osnovne linije po kojima se upravlja itav život u NDH.

⁴³ »Katoli ki list« 1941., br. 17, 197-198.

Da bi se upoznali saime se to suglasila katolička crkva u Hrvatskoj i kakvu je ideologiju u stvari na ovaj posve otvoren na in preporučila svojim itaocima i suradnicima, prvenstveno sve encima, dovoljno je upozoriti samo na nekoliko lanova tih »Na elu ustaškog pokreta«.

»8. Hrvatski narod imade pravo svoju vrhovničku (suverenu) vlast u svojoj vlastitoj Državi Hrvatskoj na cijelom svom narodnom i povijestnome području oživotvoriti, tj. svoju potpuno samostalnu i Nezavisnu Hrvatsku Državu opet uspostaviti. *Tu uspostavu imade pravo izvršiti svim sredstvima, pa i silom oružja.*

Hrvatski narod ne vežu nikakve meunarodne niti državnopravne obvezu iz sadašnjosti; niti iz prošlosti, koji nisu u potpunoj suglasnosti sa ovim nacelima, niti e se na takove u svojoj Nezavisnoj Državi neko obazirati.« . .

»11. U hrvatskim narodnim i državnim poslovima i samostalnoj i NDH ne smije odlučivati nitko, tko nije po koljenima i po krvi član hrvatskoga naroda, te isto tako ne smije o sudbini hrvatskog naroda i Hrvatske Države odlučivati nijedan istrani narod, ni država.«

»12. Seljaštvo nije samo temelj i izvor svakoga života, nego ono i samo po sebi sa injava hrvatski narod, te je kao takovo nosilac i vrištilac svake državne vlasti u Hrvatskoj državi. . . «

Ovo ustaško Vjeruju, ma da nigdje ne spominje nikakvih dužnosti prema crkvi i unatoč osmom naelu, koje se u osnovi protivi 63 i 64-oj zabludi Pijeva Sylabus, preporuča i sve encima i vjernima nadbiskupov »Katolički list«.

U Hrvatskoj su svi redovi društva razumjeli već iz prvih postupaka nadbiskupa Stepinca, a još više poslije ove Okružnice i ovakvog stava »Katolički katalog lista«, da nadbiskup Stepinac daje primjer kako treba da se sve enstvo i vjernici odnose prema ustaškoj NDH i njenim vlastima. Kako se ova Okružница i itala u svim crkvama, to su političke misli nadbiskupa prostrujale kroz sve župske crkve njegove prostrane nadbiskupije i izvršile svoj propagandni-proutaški u inak. Sa propovjeđaonica u svim se crkvama itala poslanica, u kojoj se u stvari veli ala izdaja i izdajnik, i njegovo djelo, za koje se kaže da je »djelo ruku Božjih«, kako bi se na kraju ta monstruozna NDH označila kao Božja zemlja, a ustaše kao Božji narod!

Nije bio mali broj koji su, slušajući ili itajući ove misli iz nadbiskupove Okružnice, osjetili blasfemiju koju je izazvala politika strastne što zaslijepljuje i ne dopušta da se sagleda grijeh i zlo ina, koji se takvim postupcima ini. Pa opet ovu su Okružnicu morali itati i u Zagrebu, kao i u najudaljenijem i najmanjem hrvatskom seocu.

Nažalost, mali broj bio je takvih svećenika, koji su užasavanjem primili nadbiskupova prouistaška narečja i prema njima zauzeli negativan stav. itana je ova poslanica i u crkvi sv. Marka, najstarijoj i najuglednijoj župi u itavoj Hrvatskoj na dan svetog Florijana, 4. maja, pa je i u njoj narod pozvan da ispuni svoju dužnost prema crkvi i NDH. Najveći dio svećenika shvatio je ovu poslanicu kao narečje, a ne kao upute i savjetovanja. Jedan od krvavih ustaških zločina, fra Petar Glavaš, u ime ogromnog broja znanih i neznanih ustaških svećenika, rekao je na procesu u Splitu 1944. jednu poraznu i stvarnu istinu, kad je podvukao u svom pismenom obranbenom objašnjenju zašto je pošao putem ustaških zločina, da je »naredba Stepinca preko radija da se narod bori za Hrvatsku, bila direktiva kleru

*u politi kom pravcu.*⁴⁵ A ova isповijest je i narje itiji komentar nadbiskupovoj poslanici za NDH, za njegov »davno sanjani i željkovani ideal.«⁴⁶ Sve je bilo istinski duboko uvjereni da je nadbiskup pružio okupatoru najpuniju podršku i da e biti stalni i odani suradnik. I u istinu nisu se prevarili ni Paveli ni njegovi mandatari, Führer i Duce. Okupatori su doista izdašno iskoristili pomo i podršku nadbiskupa Stepinca, koju im je pružio u prvim trenucima njihove okupacije.

Kao što se u Hrvatskoj angažirao za Paveli a i ustašku NDH nadbiskup Stepinac, tako u Bosni i Hercegovini ne e za njim zaostati ni drugi nadbiskup u kolu hrvatskog episkopata. Štoviše, u nekim manifestacijama, a naro ito u metodi svoga otvorenog proustaškog i ustaškog rada, on e ga i natkriliti. A nije ni udo, jer sarajevski nadbiskup dr. Ivan Šari ve je i od ranije bio u izravnim, neposrednim i intimnim prijateljskim i politi kim odnosima sa Paveli em kao i ameri kim emigrantima, ustašama, kojima je 1934. podijelio i svoj blagoslov za njihov »patriotski« rad.

U prvom zanosnom uzbu enju na vijest o dolasku Ante Paveli a na vlast u Hrvatskoj, uzbudila se tako er i Šari eva vila i nadahnula ga za pjesmu »Kad sunce sja«, koju je aprilsko-majska sveska »Vrhbosne« objavila na elu lista. Dok je zagreba ki »Katoli ki list« ušao u ustaški period sa jednom pravom ustaškom reportažom, dotle je Šari eva »Vrhbosna« ušla u taj isti period na otmeniji, više književni ki na in. Dakako, tu pjesmu radosti i svijetla posvetio je nadbiskup vrhobosanski Paveli u!

Nadbiskup je ozaren radoš u i svijetlom, i njegova je duša zasjala sre om i nadama. Svakako, jer je objavljena NDH, i njegov kao i nadbiskupa Stepinca davno »željkovani i sanjani ideal«.

»U meni nešto se budi
Ko zvu i iz zlatnog sna,
I pjesmom drš u mi grudi,
Kad sunce sja.«

Ovako probu en iz zlatnog sna, nadbiskup e cijelo vrijeme strahovitog krvavog ustaškog režima, koji e u Bosni i Hercegovini posijati najmnogobrojnije i najstrahovitije žrtve, biti »uzdrhtalih grudi«, sav u pjesni kom zanosu, od triumfarnog dana dolaska poglavnika Paveli a, do njegova kao i svoga sramnog bijega, ispred Narodno-osiobodila ke vojske, koju su obojica jednakom mržnjom i straš u napadali. Tako e nadbiskupove po etne lirskoustaške refleksije i meditacije postepeno prelaziti na teren proustaškog propagiranja svega i sviju »oko uvanja i unapre enja NDH«, na op e zadovoljstvo svoje i svoga mla eg druga, a starijeg po dostojanstvu u Zagrebu, nadbiskupa Stepinca! I primjer nadbiskupa Šari a, kao i onaj nadbiskupa Stepinca, djelovat e i kod podre enog sve enstva i kod pastve, koja je na svoj na in razumjela i izvodila savjetovanja svojih nadpastira o » uvanju i unapre enju NDH.«⁴⁷ Od literarne propagande do metoda Makabejaca-križara! U crkvi kao i u ustaškim kolja kim organizacijama. U borbama, sa bombama i noževima, u logorima talaca i ostalih nesretnika, zatvorenika osu enih

⁴⁵ »Nova Hrvatska« 4. V. 1941.

⁴⁶ Dokumenti o protunarodnom radu i zlo inima jednog dijela katoli kog klera. 360.

⁴⁷ O tome još u posljednjem poglavljju.

na polagano ili brzo umiranje, u akcijama oko duhovnih ubojstava pri prisilnom i '•dragovoljnom« katoli enju pravoslavaca Srba, »omnia ad majorem Dei gloriam« i za daleki cilj, o kome je tako dirljivo; raspravlja u klerikalnim »Novinama« biskup Mahni , »da bi bio jedan pastir i jedan ov injak.«

Odmah od prvih dana ustaške NDH nadbiskup Šari bit e u prvim redovima ustaških boraca. U propovijedima kao i u svim ostalim crkvenim funkcijama, gdje je njegova rije bila upravljenia bilo podre enom sve enstvu, bilo u novinskim lancima ili pjesmama, bilo kao prvi dostojanstvenik Sarajeva koji u svojoj pala i prima ustaške, fašisti ke i nacisti ke dostojanstvenike, politi are i vojnike.⁴⁸

Kao što je štampa u Zagrebu konstatirala, odmah u po etku, da je »uspostavljena uska suradnja izme u ustaškog pokreta i najve eg predstavnika rimokatoli ke crkvene vlasti«, tako je ta uska suradnja bila o igledna i u Sarajevu. Odmah, od samoga po etka NDH. Ona e biti stalna i vidljiva, u prvom planu zajedni kih klerofašisti kih i ustaških nastojanja, manifestiranih u beskona nom nizu izdaja, tokom itave okupacije.

Kad je u Sarajevo došao »vojskovo a« S. Kvaternik nadbiskup Šari je uputio Paveli u veoma sirda an pismeni pozdrav koji je prava ustaška ispovijest jednaka onoj nadbiskupa Stepinca.

»Gospodine Poglavlji e! Iz moje residencije, u kojoj danas boravi vrhovni zapovjednik naše hrvatske vojske vojskovo a i maršal gospodin Slavko Kvaternik, ast mi je srda no Vas pozdraviti ispred cijele Nadbiskupije vrhbosanske i crkvene pokrajine bosansko-hercegova ke.

Pozdravljam vas, Gospodine Poglavlji e, ispred mukotrpog hrvatskog naroda Herceg-Bosne, koji je dugi niz stolje a ekao svoje oslobo enje i uskrsnu e, pa smo, eto, sretni i ponosni, da nam je donio slobodu i nezavisnost sin naše grude, naše uže domovine, Herceg-Bosne ponosne.

Neka dobri Bog obilno naplati Vaše tolike žrtve i napore, što ste ih s tolikim herojstvom uložili za naš mili Hrvatski Narod! Molimo se Bogu, da Vas još dugo uzdrži i poživi na sre u i procvat Vjere i Domovine. On svemogu i neka svakim svojim blagoslovom blagoslovi Vaše djelo, našu toliko žu enu Slobodnu Nezavisnu Državu Hrvatsku!

I ovom prilikom, Preuzvišeni Gospodine Poglavlji e, Obnovitelju Nezavisne Hrvatske Države, izvolite primiti izraze moga uvijek dubokoga i oda-noga poštovanja. Dr. Ivan Šari , nadbiskup i Metropolita Vrhbosanski.⁴⁹

Na ovo srda no ustaško pismo odgovorila je nadbiskupu Kancelarija poglavnika, 7. maja. U tom pismu kaže se da je nadbiskupova pažnja i srda na estitka prilikom uspostave NDH bila poglavniku osobito mila, pa mu se poglavnik najljepše zahvaljuje, sa željom da Svevišnji blagoslovi veliko djelo i usliši njegove želje za dobro naroda i države.⁴⁹

Kad je u Sarajevu pokrenut ustaški »Sarajevski Novi list« javio se nadbiskup Šari kao suradnik. U jednom lanku nadbiskup je evocirao svoje uspomene prilikom boravka u Južnoj Americi 1934. Tada je nadbiskup došao u neposrednu vezu, za vrijeme Euharisti kog kongresa u Buenos Airesu, na kome je tada papu zastupao kardinal državni sekretar Pacelli, s ustašama i domobranima.

^s »Vrhbosna«, 1941., br. 4-5, 106-107.

⁴⁹ »Vrhbosna« 1941., br. 4-5, 107.

»... Bio sam kod naših ustaša u Americi Sjevernoj i Južnoj. Tamošnji biskupi, Amerikanci. Nijemci, Irci, Slovaci i Španjolci ;s kojima sam dolazio u doticaj hvalili su Hrvate-ustaše kao dobre i požrtvovne vjernike, kao ljude božje i narodne... Koliko sam puta uo od naših ustaša što bismo mi bez svojih sve enika... Pjevaо sam s ustašama našim svim srcem i glasom »Lijepu našu domovinu«, a uvijek s xnx s krupnom suzom u oima. I sa životom nadom u njezinu lijepu, slatku i zlatnu slobodu. Uzdišu i Bogu za nju, molili smo se Svetogemu emu i za poglavnika dr. Antu Pavelia, neka nam ga On Milostiv prati i doprati u slobodnu Hrvatsku. I dobri je Bog uo, i, eto, uslišio naše vapaje i uzdisaje. »Tebe Boga hvalimo, Tebe Gospodina ispovijedamo.« ... I mi smo domovinsku vjernost vezati uvijek s religioznom vjernosti. Uvijek Hrvati. Uvijek katolici! Bog i Hrvati.⁵⁰

Nadbiskup Šari prisustvovao je 30. IV., na dan pogibije Zrinskog i Frankoparaa, zajedno sa Reis-ul-Ulemom, Fehimom Ef. Spahom, župnikom Bralom, poglavnikovim povjerenikom za Bosnu i Hercegovinu, i sarajevskim župnikom dr. elikom, zakletvi ustaške vojske u Sarajevu koju je obavio pukovnik-zapovjednik Petar Blaškovi. Zakletvenu molitvu je za katolike izvršio Mato Hailo, vojni svenik, a za Muslimane imam Hasan Ef. Švabi.⁵¹

Prvi ustaški velikodostojnici, koji su stigli u Sarajevo, bili su gosti nadbiskupa, kanonika i nadbiskupskog bogoslovskog sjemeništa. Ali ne samo ustaše. Bili su to i Nijemci. Medu njima bili su »vojskovo a« Slavko Kvaternik, divizijski komandant oružanih snaga u Sarajevu, Petar Blaškovi, (nekadašnji predsjednik Hrvatskog kluba u Beogradu i pisac famozne knjige, germanofilske i frankofobske »Sa Bošnjacima u svjetskom ratu«, a štampane u Beogradu 1939. Isti je objavio još za svjetskog rata 1917. kao Hauptmann B. H. I. R. 3, zbirku austrofilskih stihova »B. H. 3.« dakako, u Pešti). Nadbiskupov gost bio je i njemački general Glaise von Horstenu, kao i toliki drugi. Kad je nadbiskup Šari uzvratio posjet »vojskovo i« Kvaterniku on je to u inio u veoma sve anom stavu zajedno sa svojim generalnim vikarom A. Buljanom i dr. D. elikom, župnikom Presvetog Srca Isusova. Nadbiskup je pozdravio »vojskovo u« srda nom dobrodošlicom pa je me u ostalim rekao: »Bogu hvala! A hvala i vama, junacima i borcima, koji ste u inili sve da do e do slobode i KDH!« Kvaternik je u odgovoru obećao da će NDH »u initi sve i za katoličku crkvu« i na kraju zamolio i Šarića za blagoslov, kao što je to u inio u Zagrebu na Veliku Subotu nadbiskup Stepinac, pa mu je i Šarić najpripravnije udovoljio želji, blagosiljavajući ga rekavši mu: »Ovaj blagoslov i vama i cijeloj vojsci hrvatskoj!« Na ovaj dirljivi način uspostavljena je uistinu uska suradnja između ustaša i katolika u crkve u Bosni i Hercegovini. Brojne su prilike, koje koristi nadbiskup Šarić, da pokaže otvoreno koliko je spontano prišao ustaškim vojama i u itavom pokretu. Dok je u svome lanku nadbiskup Šarić potvrdio ono što je prije sedam godina odričao i tvrdio kao neistinito, tj. da je bio na Euharističkom kongresu u Americi zajedno s ustašama, tako je u jednoj pjesmi otkrio da je ranije surađivao sa zloincem Pavelićem, da ga je li no znao i da se s njim sastao u Rimu, u crkvi svetoga Petra.⁵²

⁵⁰ »Sarajevski novi list« 11. V. 1941. lanak nosi karakterističan naslov »Bog i Hrvati«.

⁵¹ »Hrvatski narod«, 4. V. 1941.

⁵² Prilikom Šarićeva jubileja 1944. osvijetljen je sa svih strana nadbiskupov crkveni i politički rad. Po zluti uveni ustaša dr. Dragutin Kamber, najprije župnik u Doboju a kasnije zamjenik vojnog vikara u Zagrebu, dodirnuo je i ovo proustaško zalaganje nadbiskupa Šarića u Americi.

Nadbiskup Šari otkrio je sva svoja ustaška osje anja u pjesmi koju je o Boži u 1941. posvetio Paveli u. Pjesmu je objavila gotovo sva ustaška štampa, u Zagrebu i Sarajevu, i ona je kao naro ito propagandno sredstvo, recitirana i na zagreba kom »krugovalu«, kao i po raznim priredbama u školama srednjoškolske omladine! Tako je visoki crkveni dostojanstvenik ovim književnim izrazom, više nego ma kakvom politi kom besjedom i kod svoga sve enstva i kod svoje pastve djelovao u ustaškom »promi benom« duhu. U zagreba kom »Hrvatskom narodu« objavljena je ova Šari eva Oda na naslovnoj strani sa slikom poglavnikovom i njegovim Boži nim mislima. I poglavnikove rije i, kao i Šari evi stihovi, ine jednu nerazdvojnu, skladnu cjelinu ustaške misli. I Paveli se poziva na božju Provinost koja je rukovodila poglavnikovim emigrantskim radom do oživotvorena NDH. a take isto rezonira i njegov vrhbosanski ustaški nadbiskup.

POGLAVNIKU

Oda

Poglavnik: »Za dom!«
Svi Hrvati: »Spremni!«

Ono u Bazilici svetog Petra
Vidje Tebe u Vje nom Gradu pjesnik,
Njemu s Tobom zagrlijaj drag je bio
Ko Dom naš mio.

Sam Bog Tebe pratio dobri, jaki,
Da izvedeš za Dom naš sveto djelo,
Tebi Ante Star evi nadahnu e.
Ideal bio.

Vi nam oba hrvatski ideali.
Pradjedovska braniste sveta prava.
Dok je sunca, oba ste kruna naša,
Vje na vam slava!

Ti si za Dom žrtvovao svega sebe.
Smjel ko heroj, od vjere junak živiš.
Za slobodu usto si našeg Doma,
Ustašo divni.

Dr. Kamber kaže, da je Šari eva pravaška linija od najranije mладости pa do njegovih visokih godina bila stalna i ona je organski izvirala iz njegovih politi kih uvjerenja, pa se u svakoj kasnijoj prilici ispoljavala. »Tako je za vrijeme boravka u Južnoj Americi na Euharisti kom kongresu u Buenos-Airesu, na kojem je bio papinskim legatom sam sadašnji sveti otac papa, zaustavljen prilikom jedne samovozne vožnje od lanova hrvatskog društva »Domobran« i zamoljen, da im blagoslovi Društveni dom, koji su upravo otvorili. Nadbiskup je to u inio. Me utim, upravo je tada poginuo u Marseillesu tadanji jugoslavenski kralj Aleksandar. Jugoslavenska vlada tužila je na to nadbiskupa u Vatikan radi veze s ustaškim pokretom i atentatom, te prigodom povratka ku i i prolaska kroz Rim, nadbiskup bude pozvan da u Vatikanu dade o itovanje na tužbu.« Kardinal Pizzardo koji je vršio saslušanje zamjerio je nadbiskupu što nije izrazio sau e e prilikom smrti kraljeve, pogotovo kad je to u inio i Sveti Otac. Na to je Šari odgovorio: »Sa strane svetog Otca, to ie diplomatski in«, — našto je kardinal Pizzardo brzo dodao: »Nije samo diplomatski in, nego iskrena sažalmica.« Dalje dr. Kamber pri a kako su u Dubrovniku demonstrirali kao i u Sarajevu, pri njegovu povratku. Tadašnja beogradска vlada pružila mu je punu zaštitu na mu je, ministar unutrašnjih poslova Velja Popovi pisao: »Mi Vas visoko cijenimo, jam imo za Vašu li nu sigurnost i Vama se ne e ništa dogoditi.« Karakteristi no je da dr. Kamber, prikazavši cio tok saslušanja nadbiskupa u Vatikanu, nije spomenuto kako je kardinal Pizzardo primio sofisti ka izvinjavanja nadbiskupa Šari a, koja su bila puna laž. Zacijselo zato što je nadbiskup Šari Vatikanu bio i dalje od najve e potrebe za njegovu misiju na tom balkanskem sektoru. Zato i dr. Kamber zaklju uje da je »Vatikan htio imati u Sarajevu ne samo dobrog biskupa, nego i jakog Hrvata.« I uspio je (t. j. Vatikan), uz prkos loših predvi anja »realnih« politi ari, koji su se protivili imenovanju nadbiskupa Šari a. Naime postavljanje nadbiskupa Šari a za nasljednika nadbiskupa Stadlera nije išlo bez malih zapreka od strane beogradskih vlada. Iako je Stadler umro krajem 1918. sedisvakancija trajala je sve do 1922. Ma da se izvjestan broj rodoljuba najenergi nije protivio iz nacionalnih razloga tom postavljenju, uspjelo je i Vatikan i Šari u da obmane staroga Paši a. predobivši ministra Ljubu Jovanovi a za taj -lan. Radikalni politi ari, naro ito dr. Milan Srški, primivši obejanje nadbiskupa Šari a da e raditi za radikalnu partiju u Bosni kod Hrvata katolika, založio se kod odgovornih inilaca da se postavi Šari za nadbiskupa u Sarajevu. Bilo je to maja 1922. Kasnije, kad je nadbiskup Šari ubrzo pokazao da je ostao dosljedan svojoj frankova koj liniji iz ranije mladosti, bilo je ve kasno. Na terenu razjedinjavanja naroda u Bosni i Hercegovini nadbiskup Šari bio je samo dostojan u enik svoga velikoga u itelja nadbiskupa Stadlera. (Dragutin Kamber, zastupnik hrvatskog državnog prava. »Vrhbosna« 1944., br. 7-8. 182-187).

Dobar Genij, dubok si kao mistik,
Zalud vuci urli u sa svih strana,
Ti kao prorok gorom i dolom vi eš:
• Bog i Hrvati.«

»Samo Bog je, Najviši, naš gospodar,
Bog je štit naš, u Njega naš je Uskrs.«
S tim si geslom pošao Ti ususret
Uskrsnoj zori.

ovjek ima i srca i poštenja,
ovjek, koji ne vlada, nego radi,
ovjek koji pokleko nije nikad:
Naš Leonida.

Dan Tvoj svaki žrtva je i rad pošten,
Kao sunce Ti nam ist i sjajan,
I Tvoj upliv obara sve pigmejce:
Ti si nam Zrinjski.

Puno kažeš, istinu, pravdu dižeš.
A sloboda draga Ti kao mati,
Za nju Ti si ustao poput diva.
Na sve hajduke.

I na Jude, kojim sve para bila,
Ko'i htjeli prodati nam duše,
Koji pleli imenu našem uže
Izdaje jadne.

Prvi Ti si nosilac našeg Doma
I slobode, uvaš živote naše,
Od tog raja paklenog, od marksizma,
Od boljševizma.

Za Dom dragi Ti si Hrvate zvao:
»Nek ste spremni, nek ste ko stanc kamen.«
Tad e Dom naš Božji obasjat plamen
Hrvatske slave.

I ko sunce jednako Ti nam griješ,
Vodiš Zagreb, Hrvatsko kraljsko srce,
Voliš Bosnu, ona je veliš, biser
Hrvatskoj Kruni.

Tako dakle, prema suđu nadbiskupa Šari a, Paveli je izveo »sveto djelo« i Bog mu je bio pratilac da izvede to, sveto djelo, zapravo najve u izdaju otkako postoji hrvatski narod. Njemu je Paveli »ustaša divni«, »naš Leonida«, »Zrinjski«. »Za slobodu Hrvatske ustao je Paveli na hajduke«, tj. Srbe i na Jude koji su hrvatskom imenu pleli uže izdaje, tj. Jugoslavene. A Paveli uva još hrvatske živote od »raja paklenog, od marksizma, od boljševizma«. Ovaj ustaški mitronosac u ovoj se pjesmi uzdigao nad ostale ustaške poete koji su tako er Paveli a glorificirali za njegovo »sveto djelo«, u koje zacijelo ubrajaju i sve atentate i sve žrtve koje su izvazvale njegove paklene mašine na jugoslavenskim državnim željeznicama od 1933. do 1937., slate iz Italije, kao i one krvave žrtve pri ustaškom razoružavanju jugoslavenske vojske pri njenom slomu aprila 1941. godine. Zato mu je Ante Paveli i »vo a zlatni« koji je tobože hrvatskom narodu potreban »kanoti hljeb«.

Nadbiskup Šari nije prvi put, što u pjesmi otkriva izvjesne historijske podatke, u vezi sa njegovim politi kim i pjesni kim inspiracijama. Poneki bi ostali ne-

I dan i no tako za naroci radiš,
Svaki cio Hrvat je Tebi mio,
Ko na suncu grijе se na Tvom srcu
Ustaški junak.

S Tvoga srca uzdisaj leti k nebu:
»Bože Sveti, Lijepu Našu uvac!«
Ona Tebi vazda je prva briga,
Za nju se moliš.

Zato sve nas u kolo zoveš divno,
Kolo rada, napretka i poštenja,
U tom kolu bi e nam naša mila
Hrvatska živa.'

Što sve nisi podnio za taj pokret?
Svi hajduci vrebali dušu Tvoju,
Ko kralj David u svijet ideš strani.
Al Te Bog brani.

Bog Ti slao okrepnu u tu ini,
Bog Ti vjeru ovjen a lovor granom,
Koja nikad više usahnut ne e,
Juna e sre e!

Naš se barjak pod nebom danas vije,
Naše oko radosne suze lije,
Tvoje vedro cjevoljom kiti elo
I grad i selo.

Pa ko dosad pokre i naša srca!
Duše naše do Božjeg diži neba!
Tebe Vo u Hrvatski Narod treba
Kanoti hljeba.

A mi spremni bit emo vazda za Dom,
Vazda spremni radit i umrt za Dom,
Vazda s Bogom žarom i marom za Dom,
Za Dom svoj dragi!

Dr. Ante Paveli ime drago,
Ima u njemu Hrvatska s neba blago,
Nek Te On, Kralj Nebeski, vazda prati,
Vo o naš zlatni!⁵³

poznati da nije njegove neobuzdane muze. Tako u pjesmi, »U Hrvatskom Pantheonu«, objavljenoj u »Katoli kom tjedniku«, u uskršnjem broju 1941., neposredno pred slom Jugoslavije, prikazuje samostan svetoga Franje u Splitu. U njemu su sahranjeni brojni znameniti Hrvati, pa među njima i dr. Ante Trumbi. Ovaj političar, koji je u paraboli noj liniji od pravaštva preko jugoslavenstva Jugoslavenskog odbora završio u punoj i intimnoj političkoj suradnji sa Pavelim, mađa nekad veliki liberalac, i radi jugoslavenske misli predlagao u beogradskoj narodnoj skupštini odvajanje crkve od države, upućivao je političke poruke u Vatikan preko nadbiskupa Šarića. Pjesnik-politicar nadbiskup Šarić otkriva to u jednoj od svojih strofa.

»Tu si i Ti u carstvu Pantheona,
Divni Ante Trumbi u, diko prva,
Velik vazda zato nik našeg roda:
Na grob Tvoj padoh.

*Pa se sjetih ljubavi Tvoje bratske,
Kojom Ti si grlio moje srce,
Preko njega pisao Ti si pisma
I Vatikanu.*

Nadbiskup Šarić zalagao se za ustaštvo i na crkvenim sastancima župnika, koji su se održavali u Sarajevu. U ustaškom duhu agitiraju i za suradnju sve enstva s ustaštvom, nadbiskup Šarić je na Dekanskoj konferenciji, »držanoj već 8. V. 1941. pred svima arhitektima i dekanima svoje nadbiskupije održao govor i referat u kome je zahvalio Bogu što su prisutni kao i cijeli narod do ekali sretne dane NDH. Nadbiskup je uvjeren, kazuje izvjestilac sa te konferencije, da je sve vrhbosansko sve enstvo oduvijek težilo za slobodnom Hrvatskom, pa se nada da će to sve enstvo i dalje požrtvovno raditi na korist crkve i hrvatskog naroda. Sada je u NDH posve drugačije nego je to ranije bilo. Dok su prijašnji govorili »Kler na stranu!«, sadašnje vode imaju povjerenja u kler, što se vidi narođeno po tome što su mnogi sve enici postavljeni za povjerenike poglavnika, zaključuju nadbiskup. Iako je to žrtva za crkvu, jer dotični ne mogu onda intenzivno raditi u crkvi i za crkvu, ipak je time iskazano povjerenje i priznanje crkvi. Nadbiskupu je Pavelić pokazao svoju sinovsku odanost prema crkvi još i time, što je odmah u po etku posjetio Svetog Oca, čime je pokazao svoje katoličko uvjerenje. Svi poglavnikovi suradnici su dobri katolici, a za dr. Milu Budaku, ministra prosvjete nalazi riječi divljenja, jer on u crkvi kleče pred Svetim Otajstvom. Jednako je i »vojskovo a« Kvaternik mnogo puta javno ispovjedio svoje katoličko uvjerenje. Kako se u ustaškom vodstvu nalaze odlični ljudi katolici, treba da ima sve enstvo u njih povjerenja. Nadbiskup nije zaboravio ni njihove žrtve, koje su oni podnijeli za NDH, pa je predložio da svi zajedno upute sa te konferencije pozdrave poglavniku, »vojskovo i« i ministru bogoslovija i nastave.⁵⁴ Iz izvještaja dekanata izilazi kao da je tu i tamo zaostatku i nenapredovanju vjerskog života bila kriva ranija jugoslavenska vlast. »Uskršnjujem slobodne NDH bit će sve bolje. Neki narodni poroci uz pomoći državne vlasti moći će se radikalno iskorijeniti. *Radosna srca uli smo izjave naših ministara, da će Država i i uporedo s crkvom. To i jest ono pravo . . . Za napredak slobodne Hrvatske jamči nam naše vode, koji su ne samo veliki rodoljubi, nego su i dobri katolici.* U svemu su najbolji

izgledi za napredak vjerskog života ne samo u Nadbiskupiji Vrhbosanskoj nego i u cijeloj Domovini.«⁵⁴

O Paveli evu imendanu nadbiskup Šari uputio je dru Paveli u srda na estitku, u ime svoje i svojih vjernika.⁵⁵ Paveli je uzvratio telegramom, u kome zahvaljuje i njemu i svima katolicima njegove nadbiskupije. »Svevišnji je zaista uslišao Vašu molitvu i u svojoj neizmjernoj pravednosti ispunio je želje mukotrpnog hrvatskog naroda, podijelivši mu najveće zemaljsko dobro — slobodu, koje može imati svoj sadržaj i vidnog izraza samo u vlastitoj nezavisnoj državi. Ja i cijeli hrvatski narod cijenimo nastojanja velikog sveenika juna ke bošnja ke Hrvatske preuzvišenog nadbiskupa vrhbosanskoga. Za Dom! Spremni! Dr. A. Paveli «.⁵⁶

Ma da je ve u to doba pokazala ustaška vlast svu svoju krvolo nu fizionomiju u proganjaju Srba, Židova kao i svih onih hrvatskih rodoljuba, koji su se ve ljeti 1941. priklonili Narodno-oslobodila kom pokretu, Šari nije našao⁵⁷ nijedne rije i opomene ni savjetovanja, da se taj krvolo ni bijes zaustavi. Naprotiv, njegovo javno istupanje i zalaganje za ustaški pokret kao i njegovo blagosiljanje i glorificiranje ustaških voda, a kasnije emo vidjeti i njegove govore, koje je držao i ustašama kao i domobranima, nadbiskup Šari bio je u stvari jedan posredni potstreka za sve one brojne zloine, koji su se ve dotad desili, a koji e se iz dana u dan tokom etiri krvavih godina množiti u beskona nost.

Franjevac dr. Karlo Karin izjavio je na saslušanju u Sarajevu pred narodno-oslobodila kim vlastima opere poznatu karakteristiku rada nadbiskupa Šari a u vrijeme NDH. Medu ostalim ima u toj izjavi i takvih podataka, koji su neobično teški ne samo za nadbiskupa Šari a, nego i za veliki broj njegovih odgovornih suradnika.

»Nadbiskupu Šari u i ostalim lanovima Ordinarijata moral je biti poznato šta rade i kakvog su ponašanja pojedini sve enici u njegovoj nadbiskupiji. To mu je moral bit poznato zato što su po zakonima katoličke crkve dekanii iz svake pojedine dekanije morali najmanje jedanput godišnje podnijeti Ordinarijatu detaljni izvještaj o radu i ponašanju svakog župnika iz njegovog područja. Nadbiskup Šari i pored toga nijednom nije zabranio da takvi nenarodni sve enici prestanu sa nenarodnim radom, koji nije bio u skladu ni sa propisima katoličke crkve, iz ega se može zaključiti da se je on sa cijelokupnim Ordinarijatom solidarizirao sa svima nedjelima koja su pojedini župnici po inili u njegovoj nadbiskupiji. . . Najbolji primjer držanja i rada nadbiskupa Šari a za vrijeme ustaške države pokazuje se na primjeru nenarodnoga rada sveenika Božidara Brala. Cijelom katoličkom kleru pa i meni bilo je poznato, da je sveenik Božidar Bralo bio haranger protiv Srba i svega onoga što nije bilo ustaško, da je bio poglavnikov povjerenik za Bosnu i Hercegovinu u vrijeme kad su vršeni najveći progoni nad Srbima i Jevrejima, pa je ipak pored svega toga nadbiskup Šari pored sebe držao Božidara Brala i bio njegov najbolji prijatelj . . .

Meni je poznata notorna injenica da je nadbiskup Šari još prije rata bio ustaški opredijeljen. Dokaz tome je njegova opera poznata posjeta ustaškim emigrantima u Južnoj Americi, nekoliko godina prije rata, a poslijepodneva Aleksandra Kara ordevi a u Marselju 1934. godine. Naime, smatram

⁵⁴ Dvadeset i treća Dekanska konferencija. »Vrhbosna« 1941.. br. (i. 109-110.

⁵⁵ »Vrhbosna« 1941., br. 6. 110.

⁵⁶ »Katolički tjednik« 6. VII. 1941.

da on tu posjetu ustaškim emigrantima u Južnoj Americi nije morao da uini kao sve enik, nego ju je u inio iz politi kih razloga kao njihov istomišljenik.

Od dolaska NDH do njenog sloma nadbiskup Šari je još ja e manifestirao svoju privrženost ustaškoj NDH... Dokaz su tome njegovi literarni radovi, za koje ne znam da li imaju kakovu književnu vrijednost, ali su u ono vrijeme svakako bili politi ko oružje u rukama ustaša. Od tih radova najpoznatija je njegova »Oda Poglavniku« pisana 1941. godine.

injenica je tako er da je nadbiskup Šari u estvovao na svim ustaškim manifestacijama, pa se je tako svojim autoritetom zalagao za ustašku ideju. Njegovo u estvovanje u javnom i politi kom životu NDH bilo je toliko vidno da se može slobodno zaklju iti da je nadbiskup Šari za vrijeme okupacije bio politi ko lice, politi ki faktor prvog reda. Da je to tako, da je to u masama prošireno mišljenje, dokaz je i injenica, da je on za vrijeme okupacije dobivao velik broj depeša od pojedinih društava, masovnih udruženja, gdje su ga titulirali »Vo om Hrvata u Bosni i Hercegovini«. Ja time, u stvari, nisam rekao ništa novo što ne bi bilo poznato kao notorna injenica ne samo onima koji su pratili politi ki život u Bosni i Hercegovini, nego i obi nim, malim ljudima. Otuda bez sumnje proistje e velika i neosporna odgovornost nadbiskupa Šari a za cijelokupnu ustašku politiku ne samo u Bosni i Hercegovini nego u cijeloj NDH. Ta odgovornost je ne samo moralne prirode, nego i politi ke, jer, kako sam prikazao, nadbiskup Šari je imao fakti no snagu i položaj politi kog faktora prvog reda. U okviru te odgovornosti moram podvu i njegovu odgovornost za ustaške zlo ine po injene specijalno u Bosni i Hercegovini ili u nadbiskupiji vrhbosanskoj, jer je na tom terenu koji je bio teritorijalno najbliži njegovom utjecaju, nadbiskup Šari mogao aktivno nastupiti i sprije iti ustaške zlo ine, spasiti stotine hiljada nevinih ljudi, a tako er i ugled katoli ke crkve i li no svoj. Da on nije tako postupio je op e poznato, i otuda i njegova ogromna odgovornost pred historijom naših naroda koje su ustaše i okupatori zakrvarili. Da je on izdao bar jednu poslanicu katoli kom sve enstvu da spre ava zlo ine u njegovojo nadbiskupiji i da je njima za branio ma kakvo u eš e u takvim zlo inima, daleko bi manji broj žrtava bio na ovom podru ju.⁵⁷

U ovoj karakteristici sva je suština sadržine djelovanja nadbiskupa Šari a u vrijeme NDH. Daljni podaci s kojima emo se još susretati, samo e biti dopuna ove uistinu utvr ene injenice, koje govore o strahovitoj odgovornosti nadbiskupa Šari a, ne samo pred jugoslavenskim narodnim vlastima nego i pred samom katoli kom crkvom, zapravo neposredno pred samim papom.

Odmah u po etku NDH javio se potpuno solidaran sa proglašenjem NDH i Paveli em tako er i predstavnik najstarije dalmatinske dijeceze dr. Kvirin Bonefa i . Radost njegova nad pojavom NDH bila je tolika, da je požurio da se javi Paveli u telegramom, ve 18. aprila 1941. Ovaj njegov telegram je uistinu njegov program rada u vrijeme okupacije, od strane ustaša kao i Talijana. Dakako ni njegov ustaški žar ne plamti manje nego onaj nadbiskupa Stepinca ili nadbiskupa Šari a. Poznavaju i i ostale dalmatinske biskupe, zacijelo i njihova proustaška osje anja, dr. Kvirin Bonefa i nije poslao taj telegram samo u svoje ime nego i u ime ostale trojice dalmatinskih biskupa, tj. šibeni kog, hvarskog i bokokotorskog, koji je isto-

⁵⁷ Sa originalnog faksimila toga saslušanja. Jedan dio vidi i u Dokumenti o protunarodnom radu i zlo inima jednog dijela katoli ke klera, 395-397.

dobno poslije kanonskog smjenjivanja biskupa Carevića, bio upravitelj dubrovačke dijeceze. Evo tog telegrama:

»Kao biskup krajeva, u kojima je bila kolijevka hrvatskog kraljevstva i katedrala u koju su se skupljali i molili hrvatski knezovi i kraljevi, sveta mi je dužnost, da Vam u ime svoje, itavog sve enstva dijeceze, a siguran sam da Vam tumačim osje aje i ostale trojice dalmatinskih biskupa, najsređa nije pozdravim kao obnovitelja slobodne i Nezavisne Države Hrvatske, izrazujući svoju iskrenu odanost i obe avaju i u svemu revnu suradnju i prose i Boga da blagoslovom i potpunim uspjehom okruni Vaše veliko djelo na sreće u i spas hrvatskog naroda.«⁵⁸

Ovako srdačno, iskreno, otvoreno i odlučno obe aje svoju ustašku suradnju »nasljednik solinskih nadbiskupa, primasa Dalmacije i itave Hrvatske« kako sam to dodaje uz svoj potpis. Biskup Bonefa i nije se samo time zadovoljio. On je istodobno pozdravio srdačnim telegramom i »vojskovo u« Kvaternika, kao i sve ostale ministre, obe avši i njima punu i iskrenu suradnju.

»U ime svoje i dijeceze pozdravljam i Vas i sve ostale ministre imenovane od juna kog poglavnika za vladu obnovljene i slobodne i NDH i obe avaju i Vam iskrenu suradnju, molim za pomoč Višnjega i njegov blagoslov za uspješno obnovljenje Krešimirove i Zvonimirove Hrvatske i sreće u hrvatskog naroda.«⁵⁹

Još prije ovih izraza biskupove radosti nad pojavom NDH, biskup Bonefa i dao je maha svojim ustaškim osjećanjima pri sahrani Splitanina dr. Milana Luetića, suca u Makarskoj. Dr. Milan Luetić kao rezervni oficir pobunio se protiv svoga komandanta u Babinju, pa je tu kao pobunjenik strijeljan 10. IV., dakle upravo na dan proglašenja NDH. Isti ovaj Luetić, još se ranije isticao kao vrlo aktivni klerofašist. Njegova sahrana bila je prava i prva ustaška manifestacija u Splitu kod koje je učestvovao i biskup dr. Bonefa i, uz njega i drugi veliki broj svećenika, ličice crkvi je celebrirao sam biskup, odavši tako priznanje ovom izdajniku, štoviše, on je prisustvovao i slušao govore dvojice ustaških svećenika, don Stanka Drnasa i fra Vjekoslava Mrenja, koji su iskalili sav svoj bijes na bivšu Jugoslaviju i na Srbe. Otkrivši tako svoja ustaška osjećanja i uvjerenja, koja su bez sumnje bila već starijih datuma.⁶⁰

Biskup Bonefa i je jednako u vrijeme talijanske okupacije Splita bio na strani fašista sve do kapitulacije Italije, da poslije pristane svim svojim žarom uz ustaški režim. Dakako, u ovo vrijeme on je najodlučnije pobijao narodnooslobodilački pokret isti u i se i u crkvi kao i kod fašističkih vlasti kao odlučni pobornik klerofašističkih i ustaških načela. Ta svoja osjećanja i mržnju protiv narodnooslobodilačkog pokreta izrazio je on i sa propovijedaonicama u crkvama, u Splitu i u ostalim mjestima njegove dijeceze kada je dolazio u vrijeme svojih kanonskih vizitacija. Takav je on u svojim pastirskim poslanicama, kao što je i odlučan kad traži intervenciju fašističkih vlasti protiv porodica i članova opredijelili za nanodnooslobodilačkog pokreta. Kad se narodni ustanci uveliko razmahao, pred jesen 1941.,

⁵⁸ »Novo doba« 18. IV. 1941.

⁵⁹ »Novo doba«, 18. IV. 1941.

⁶⁰ Iz saopštenja jednog prisutnog Splitanina.

izdao je biskup Bonefa i pastirsko pismo na hrvatskom i talijanskom jeziku u kome je napao narodno-oslobodila ki pokret.

»Približava se sveto adventsko vrijeme, vrijeme priprave za Boži , blagdan mira, slave blagoslova Božjega. U svijetu vlada ratno stanje, pa je uslijed toga ve dosta i previše bijede i stradanja medu ljudima te bi nam svima ovi dani upravo morali poslužiti u tu svrhu da se od srca obratimo Bogu, Kristu, kralju mira traže i utjehu nevoljama, koje nas biju, prose i mir, zalog svakoga zadovoljstva i sre e.

Me utim kao da ne bi bilo dosta muke i krvi i nesre e uslijed ratnih prilika, po periferiji naše Dijeceze a tu i tamo i po nutarnjosti, zavladala je nesigurnost života i imanja, pa e proljeva se krv, dok u samom Splitu gradu, opetovano, esto, ne samo po no i nego i po danu ve , zbivaju se napadaji, padaju bombe i žrtve njihove postaju mirni gra ani, pa i nevina djeca: ugrožen je u našem kulturnom i lijepom gradu javni mir i poredak, pa su stoga i poduzete, od vlasti izvanredne mjere sigurnosti, a svaki .pošteni gra-anin mora da sa zgražanjem osudi svaki takav atentat.

Tko su oni, koji su se odmetnuli u gore, pa teroriziraju, plja kaju, ruše, pale i odvode doma e životinje te napokon i sve enike . . .? Više manje poznato je svima, tko su i odakle su, a neki su znani i po imenu. *Vojne Vlasti ih slijede te e ih privesti zasluzenoj kazni i onemogu iti.*

Ali oni koji od nekoga vremena po gradu podmuklo šire stravu bacaju i bombe, buntovne letake itd.; te proljevaju krv i izlažu grad i gra ane najve oj opasnosti, dok se može sumnjati, tko su, a u gradu su sigurno, ostaju neotkriveni, ne pronalaze se, nitko ih nije vidio ni uo niti za njih znade. To je uistinu nevjerojatno. Bit e dosta sukrivaca.

Pred tim injenicama moja je sveta dužnost kao vašeg biskupa, duhovnog oca i pastira duša vaših, da vas pozovem, zamolim i preporu im u interesu op eg dobra kao i naše narodne asti i da se odvrati ve e zlo od naših strana:

1. Ke pružajte nikakve pomo i ni zakloništa onima, koji su se odmetnuli u gore te ne postanete sukriovi i dionici njihovih zlo inci, jednako odgovorni i Božjoj i ljudskoj pravdi.

2. U Splitu, u gradu i okolici, dužnost je svih nas i svakoga pojedinoga gra anina, da bude pri ruci i do e u svemu u susret organima vlasti te se otkriju po initelji zlo ina kih atentata, koji sramote grad i itavo gra anstvo. Tu dužnost, bez obzira na sve druge okolnosti, nalaže svakom estitom gra aninu njegova savjest kao katoli kog vjernika, ljubav prema bližnjemu, prema gradu, osje aj pravde.

U ovoljuju i ovoj svojoj dužnosti koristit emo i pomo i samo sebi i svojemu dobru, a odmatit emo od sebe sramotu i ve e zlo, jer u protivnom slu aju ne po e li vlastima uz saradnju gra ana, za rukom stati na put rabi terorista i ove privesti k pameti i reclu, odgovarat e sigurno itavo gra anstvo.

Dao Bog da Boži donese nutarnji i vanjski mir svim ljudima dobre volje. Blagoslov božji s vama.«⁶¹

Ovo pastirsko pismo splitskog biskupa koje nosi i njegov potpis, a u talijanskoj verziji kao »II Vescovo: dr. Quirino demente Bonefacic«, bilo je plakatirano po gradu i selima i dijeljeno u obliku letka. Svijet je osjetio da njegov biskup vrši

⁶¹ Sa originala, umnoženog kao letak. Vidi i: Dokumenti o protunarodnom radu. 370.

policjsku ulogu fašisti ke OVRA koja je i u Dalmaciji kao i u Julijskoj Krajini bila strahoviti izvršilac fašisti kih nasilja. Ovo pastirsko pismo u inilo je da su talijanski fašisti u Sjevernoj Dalmaciji uspjeli, da zavedu nekoliko stotina naivnih i neukih seljaka i da od njih stvore po zlu glasu poznatu »antikomunisti ku bandu« koja je pod rukovodstvom pojedinih sve enika palila sela i ubijala miran narod Ravnih Kotara i Bukovice.

Splitski biskup je otišao tako daleko, da je dostavljao policiji promemorije sa spiskom »politi kih sumnjivih osoba«.⁶² štoviše, on je savjetovao talijanske vojne vlasti da se familije partizana proglose odgovornima kako bi se ustanci onemogu ili. Takvu jednu promemoriju uputio je biskup Bonefa i guverneru Dalmacije u Zadru. Odatile je prijedlog Bonefa i a upu en komandi VI. armijskog korpusa u Splitu, prefekturi i generalnoj policijskoj direkciji u Zadru.

»U vezi sa onim, što je ve izloženo u našem Pro-memoria br. 51 od 18. XI. 1941., koji se odnosi na borbu protiv etni ko-komunisti kog banditizma u kotarevima Sinj, Livno i Bosansko Grahovo, saop avamo, da *splitski biskup*, podupiraju i svesrdno molbu katoli kog klera u onim krajevima, kako vam je ve saop eno, stavlj *dalji prijedlog, da se za sva zlodjela i štete, koje su se ve dogodile, ili koje e se eventualno dogoditi, proglose odgovornim familije bandita, koji žive u mjestima onih krajeva smatraju i, da e ova mjera sigurno imati za u inak, povratak mnogih bandita svojfn ku ama. Ovaj komesarijat živo podupire prijedlog iznijet u tom pravcu*. Akt je potpisao umjesto guvernera šef kabineta g. A. Spechel, a datiran je sa 4. XII. 1941. br. 2730 Kab. 9139 (Vlada za Dalmaciju).⁶³

Postoji niz dokumenata s kojima emo se još susresti, a koji teško optužuju biskupa Bonefa i a za vrijeme okupacije kao najgorljivijeg suradnika talijanskog okupatora, a poslije kapitulacije Italije sa ustašama i Nijemcima. Sa biskupom Bonefa i em još emo se susresti u ovoj knjizi. Sigurno je da su denuncijantske i konfidentske usluge, u injene okupatoru, a protiv ustanika, prouzrokovale smrt mnogih boraca i njihovih porodica iji su lanovi uzimani kao taoci.

Hvarski biskup Miho Puši odmah je, još prije talijanske okupacije, od svoje strane pozdravio poglavnika obe avši mu u ime kaptola, sve enstva i pu anstva otoka Hvara, Bra a i Visa vjernost i odanost. Biskup Puši je najtoplje pozdravio uspostavljanje slobodne i NDH kao i poglavnika »prvoborca za narodna prava« pa mu »izražava duboku zahvalnost, vjernost i odanost prose i obilje božjeg blagoslova«.⁶⁴

Kr ki biskup dr. Josip Srebrni tako er je još prije talijanske okupacije sa svim žarom svoga klerofašisti kog srca pozdravio NDH i poglavnika. im je saznao da je stvorena i proglašena ustaška NDH, biskup Srebrni je kao i nadbiskup Stepinac. naro item poslanicom obavijestio svoje vjerne o tom doga aju.

»Dragi vjernici, radujte se i vi majci našoj, Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Bog nam je majku uskrnsuo. Budimo Bogu iz dna duše zahvalni na

⁶² Dokumenti o izdajni kom radu splitskog biskupa dr. Bonefa i a. »Vjesnik Narodnog fronta Hrvatske« 21. XII. 1945.

⁶³ Original nalazi se u arhivi Zemaljske komisije za utvrivanje zlo ina okupatora i njihovih pomaga a. ZAVNOH Zagreb.

⁶⁴ »Novo doba« 23. IV. 1941.

ovome daru. I mi pripadamo Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, a u vlasti koja se sino u Zagrebu konstituirala treba da gledamo svoju jedinu zakonitu vladu. Država kojoj mi svi Hrvati na teritoriju Krke biskupije, tj. na otocima Krku, Rabu i Pagu zakonito pripadamo je Nezavisna Država Hrvatska. Radi toga je danas naš zakoniti vrhovni državni poglavar i predsjednik vlade u Zagrebu poglavnik NDH dr. Ante Paveli .»

Kada je taj isti Paveli 18. maja 1941. predao i izdao Dalmaciju i ove otoke krke dijeceze fašisti koji Italiji, biskup Srebrni je našao i za to opravdanja pozivaju i narod da »sa uva otmjeno mir i red«. Međutim kad se taj isti hrvatski narod nije mogao pomiriti s tim izdajama, kad je stao da se buni protiv terora okupatora i podigao ustank, biskup Srebrni stao je na stranu okupatora, zalažući se svim svojim autoritetom za okupatorove planove. Uistinu on postaje pravi konfident talijanskih i ustaških vlasti, koje je redovno obavještavao o svima događajima na njegovu području. Odmah, im je talijanska vojska stala da okupira dalmatinske otoke i uvela novi okupacioni režim, biskup Srebrni je već 15. aprila 1941. uputio područnom svećenstvu (pod br. 679) akt u kome je pozvao »dušobrižnike i općekrvena lica da u nenadano i neočekivano stvorenom stanju odgovornim okupacionim imbenicima idu na ruku u održavanju mira i poretku«.⁶⁵ Otada je biskup Srebrni odani fašisti ki suradnik i okupatorov pomaga. Poslije kapitulacije Italije surađivaće biskup s njemačkim okupatorom.⁶⁶

Senjski biskup Viktor Buri prišao je ustaškom režimu sa svim oduševljenjem klerofašista koji je takođe u NDH video ostvaren »davno sanjani i željkovani ideal«. I on je uputio svome svećenstvu i pastvu poslanicu prilikom proglašenja NDH, dajući joj svojim biskupskim autoritetom punu podršku i moralnu pomoći. Biskup je prikazao u toj svojoj poslanici, da se među »istaknutim narodnim borcima« (t. j. među ustašama) nalazi i lijepi broj službenika oltara!

»Bili smo netom svjedoci velikih događaja u našoj dragoj domovini Hrvatskoj. Božja je *Providnost htjela, da se ostvarilo ono za im su dugi vijekovi eznuli, za im su generacije naroda uzdisale; oživotvorilo se ono, što je bio najviši zemaljski ideal rodoljubnog svećenstva i vjernika naših dijeceza od davne prošlosti do naših dana.* Nakon mnogih borbi i trpljenja neodoljiva narodna težnja za slobodom, pravdom i zadovoljnim životom okrunjena je konačno uspostavom NDH. Domovini našoj sinuse bolji dani i u svakom se hrvatskom srcu porodi vedra nade u sretnu budućnost. I dok stojimo pod dojmom općeg narodnog oduševljenja, pogled nam se i nehotice okreće na dugu i mukotrpnu prošlost hrvatskog naroda. U neprekidnom nizu narodnog trpljenja kroz sva duga stoljeća *nalazimo medu istaknutim narodnim borcima lijepi broj službenika oltara,* što nas napunja posebnim ponosom, ali pored toga svijesni smo takođe i prevažne one uloge, koju je crkva odigrala u našoj narodnoj prošlosti.«⁶⁷

Biskup dr. V. Buri u estvuje sa puno volje i spremnosti i kod svih ustaških manifestacija, stalno isti u i svoje zadovoljstvo nad radom ustaških predstavnika. Tako je on instalirao 25. juna 1941. velikog župana župe Vinodol i Podgorje u

⁶⁵ Protivnarodni rad biskupa Krke dr. Josipa Srebrni a. »Politika« 4. I. 1946.

⁶⁶ »Katolički tjednik« 15. VI. 1941.

⁶⁷ »Novi list« 27. VI. 1941.

Senju. A to je bio fanati ni ustaša Miroslav Suši . Tom prilikom priredio je biskup sve ani ru ak u ast ovog velikog župana. Ru ku je prisustvovaoi pored ve eg broja ustaških funkcionera i talijanski general Fiorensoli koji se nalazio u pratinji velikog župana. Pri ru ku je doma in pozdravio ne samo instaliranog velikog župana i ostale goste, nego se najve i dio govora odnosio i na ustašku NDH i na njenog poglavnika. Biskup je izrazio svu gotovost svoju i svoga kaptola za svaku pomo i za suradnju, pa je u tu svrhu stavio na raspoloženje i zgradu sjemeništa, pošto je odlu io, da se 1941. ne otvori sjemenište.^{®8}

Svakako, sasvim izuzetnu pažnju zaslužuje u prvim po ecima NDH akova ki biskup Akšamovi i itava njegova Kurija, kao i njegov »Glasnik biskupije bosanske i srijemske« koji su se svi od reda stavili u službu ustaškog režima, da mu budu kroz itavo vrijeme njegova trajanja vjerni i najrevnosniji suradnici. Zato je sasvim razumljivo da je i Akšamovi ev »Glasnik« pošao tragom svih ostalih crkvenih listova u NDH. Ve u svom uskršnjem uvodniku, pisac je, zacijelo sam urednik dr. P. Ivaniši inspiriran mislima svoga biskupa iz njegove uskršnje propovijedi, izreene u Strossmayerovoj katedrali. Dvostruko *Alleluja*, koje je pisac stavio na elo svoga lanka, osnovna je misao, koja provijava kroz njegove redove. Razdragani klerofašist ustaškim zanosom kli e: »Surrexit Croatia vere — Alleluja, Alleluja! Uskrsnula je Hrvatska doista, Alleluja, Alleluja!« Provi enje i Božje Milosr e doveli su poglavnika u NDH! List, koji je osnovao najve i propovjednik bratstva i jedinstva južnoslavenskih naroda, postat e propovjednik ustaške, poglavnikove misli! Jer, »molitve vijekova su uslišene, ežnje pokoljenja su ispunjene, zato je naš Magnificat neposredan i iskren . . . Zato neka je Gospodinu naša najdublja zahvalnost. . . lim više, što se je Božjem Milosr u svijelo, da nam je poslalo ovjeka-Poglavnika naše države, koji se zakleo Bogu Svetomu i Sveznaju emu, da e hrvatski rod voditi našim utrtim putevima, Božjim putevima. I eto, dok se diljem itave naše lijepe domovine šaputala i pjevala zahvalnica, što nas je Gospodin sa uvao kroz 13 stolje a kao jedinstven i svijestan narod, u to vrijeme dolazi najve i sin toga naroda dr. Ante Paveli i uzima u svoje ruke našu zastavu, skuplja pod nju svu bra u u nerazdruživu i neraspadljivu cjelinu u kojoj e, kako sam re e po nekoliko puta, vladati samo Bog i Hrvati! To staro geslo naše asne i svete prošlosti, koje ima svaki od nas pretopiti u sastavni dio svoga nacionalnoga bi a, postaje danas stvarnost«.⁶⁹

Parola staroga i prekaljenoga antiklerikalca Star evi a, koju je klerofašizirao ve nadbiskup Šari , postaje i u akova koj biskupiji uistinu sastavni dio klerofašisti kog programa u ustaškoj NDH primjenjivanog na svima poljima javnog djelovanja, gdje e kler imati ogromnog udjela. A ove misli bile su intimna i prisna sadržina prvog ustaškog govora, propovijedi u Strossmayerovoj katedrali, koju je izrekao biskup Akšamovi . Biskup je zacijelo u tome trenutku zaboravio da je pred gotovo istim slušateljstvom govorio panegirike i Kara or evi ima, kao što je takav izgovorio i Paveli u. Do 10. aprila živjeli su Hrvati, teza je Akšamovi eva. pod tu inom, sve do smrti posljednjeg vladara narodne krvi Petra Sva i a. »Ove godine 10. travnja sve zemlje u historijskim granicama, gdje Hrvati stanuju, proglašene su od opuno-

^{®8} Idem.

⁶⁹ »Glasnik . . .« 1941., br. 7-8, 77.

mo enoga zamjenika poglavnika dr. Ante Paveli a jednom jedinstvenom, slobodnom, samostalnom i Nezavisnom Državom Hrvatskom. U tom velikom historijskom vremenu, a u sretnom stanju, kada Hrvatski Narod u velikom zanosu slavi svoju slobodu, oglašuju sveta naša zvona na svim crkvama uzvišeni blagdan — preradosni Uskrs! Svi katolici svijeta slave Uskrs svojega vje nogu spasa, a mi Hrvati slavimo Uskrs naše Države Hrvatske!« Objasnjavaju i dalje svojoj pobožnoj pastvi zna enje praznika uskrsnu a, biskup Akšamovi je na kraju svoje propovijedi, ne misle i više o bivšoj Jugoslaviji i njenom tako katastrofalnom slomu, završio svoja izlaganja s rasosnom konstatacijom, da je »Hrvatska zemlja tragediju ratne opasnosti sretno nadvladala. Mi smo Hrvati u slobodnoj samostalnoj državi.«⁷⁰

Još jasnije i odre enije izjasnio se biskup Akšamovi sa itavim svojim konzistorijem na sjednici održanoj 22. aprila 1941., na kojoj je prihva ena adresa po njegovu prijedlogu. Ona u cijelosti glasi:

»Gospodine Poglavlji e!

U sve anoj sjednici sabrani predsjednik i svi prisjednici Biskupske Konzistorije u akovu, jednoglasno u punoj odanosti i trajnoj vjernosti podnaju Vama Suverenu, Predstavniku i Poglavniku slobodne Nezavisne Države Hrvatske našu poklonstvenu adresu.

Biskup i sve enstvo starodrevne bikupije akova ke, koja je kroz vijekove branila naјsvetiće ideale Hrvatskoga naroda: Krst asni i slobodu zlatnu — idu i svjetlim stazama prošlosti, u svetom zanosu moli himnu zahvale Bogu Svemogu emu na divnom daru u Svetoj Godini Hrvatskog Naroda: Uskrsnu e Nezavisne Države Hrvatske.

*Ka ruke velikog Sina Hrvatskog Karoda, Heroja naše krvi, Oslobođioca i Tvorca slobodne države Hrvatske, Suverena i Poglavnika
Dr. Ante Paveli a*

polažemo sveti zavjet: Da emo ostati budni i vjerni uvari svete vjere i hrvatske narodne svijesti na isto noj strazi mile naše Domovine; da emo uvijek biti spremni na sve žrtve i napore oko izgradnje duhovne kulture, vjere i mo<rala, prosvjete i odgoja, karakternosti i poštenja našeg hrvatskog naroda ki enoga Srijema i Slavonije plemenite. Keka vlada Božja istina, ljubav i pravda u KDH. Keka Božji blagoslov prati našega di nog heroja i mudrog Poglavnika dr. Antu Paveli a. Keka živi, cvate i napreduje lijepa naša Domovina.

Djakovo, dne 22. travnja 1941. Dr. Antun Akšamovi , biskup.⁷¹

Zlo inac Paveli bio je neobično dirnut ovim zavjetom akova kog biskupa i njegovih kanonika, kao i svega sve enstva, u ije je ime progovorila ova akova ka Konzistorija, odgovorio je tek poslije desetak dana preko svog »krilnog pobožnika, glavnostožernog pukovnika« A. Sabljaka. »Vaša pažnja i srda na estitka prigodom uspostave NDH, Poglavniku je osobito mila, pa Vam se najljepše zahvaljuje. Neka Svevišnji blagoslovi veliko djelo i usliša Vaše želje za dobro naroda i države. — Za dom — Spremni!«⁷²

⁷⁰ »Glasnik...« 1941., 7-8, 78-79.

⁷¹ »Glasnik...« 1941., br. 7-8, 80-81.

⁷² »Glasnik...« 1941., br. 7-8, 81.

Na ovaj sve ani na in povezao se akova ki biskup s ustašama i njihovim poglavnikom aprila 1941. Takav ostaje uz njih puninom svojih osje anja i djelovanja sve do sloma ove monstruozne NDH. Kao i zagreba ki nadbiskup, i akova ki biskup dao je primjer svome kleru kako treba da se služi NDH, kako da je se u svim njenim izdajni kim nastojanjima pomogne. U tu svrhu trebalo je angažirati i oltare i propovjedaonicu. I akova ki biskup izdaje okružnicu, 21. V. 1941., kojom je pozvao podru no sve enstvo, da na prvi dan Duhova održi sve ani Te Deum, što je Provi enje poslalo Paveli a da oživotvori NDH.

»Veliki historijski doga aj 10. travnja 1941. povratio je Hrvatskom Narodu onu svetinju, koja je kroz osamsto godina bila predmet njegovih vjekovnih borba. *Poglavlјnik i voda Hrvatskoga Karoda dr. Ante Paveli je sa svojim drugovima Hrvatskim Ustašama izvojevaо punu pobjedu našoj lijepoj Domovini Hrvatskoj. Hrvatski Narod slavi danas svoje ujedinjenje u NDH sa svojom zakonitom Hrvatskom Vladom i njezinim Suverenom Poglavlјnikom na elu.* Svaki Hrvat i cijeli Hrvatski Narod je u tijoj molitvi i javnoj manifestaciji dao Svetogemu i Sveznaju emu izraz vru e zahvalnosti...« O ovoj svojoj odluci, saop ava biskup, obavijestio je »zapovjednika civilne i vojne uprave za Slavoniju u Osijeku i Velikog Župana Velike Župe Vuka u Vukovaru⁷³ — valjda zato, da bi svaki sve enik mnogo savjesnije poslušao ovu njegovu zapovijest, ina e, mogao bi, kad bi ostao vjeran zakletvi svojim ranijim zakonitim jugoslavenskim vlastima, odgovarati pred tim »zapovjednikom« i »velikim županom«!

Biskup Akšamovi bio je razriješen dekretom Sv. Stolice (3748-41), koji je primio 10. VI. 1941., dakle dva mjeseca nakon što je proglašena NDH, dužnosti Apostolskog Administratora za Baranju, koja je zaposjednuta od ma arske okupatorske vlasti. Bez ijedne rije i protesta, ovo vatikansko bezakonje, kojim se ta administratura prenijela na biskupa u Pe uju, Franju Viraga, biskup Akšamovi je zajedno sa Vatikanom, ovim aktom priznao ma arsku okupaciju kao definitivnu, i time u vijenac svojih izdajni kih ina upleo i ovaj karakteristi an cvijet iz vatikanske baš e U tome dekredu se izri ito kaže, da se ove baranske župe stavlju opet pod upravu pe ujskog biskupa pošto su »nedavno vra ene ugarskoj državi« (nuper ad Regnum Hungaricum reversae sunt). Istina, tu se u dekredu dodaje, da e se o njima još definitivno odlu iti, ali je sila rije i upravo u tome, da se ovim aktom Vatikana ozvani uje jedno nesumnjivo nasilje. Tako su 15 župa i 2 župske ispostave otkinute ispod uprave akova kog biskupa, jer je tako zahtjevao ma arski agresor, kome je Vatikan najpripravnije i vrlo brzo izašao ususret.⁷⁴

Biskup Akšamovi je u punoj mjeri pokazao svoja proustaška osje anja, kad je izdao okružnicu u vezi s u estvovanjem domobransko-ustaških legionara na isto - noj fronti i borbama ustaša s narodnooslobodila kim pokretom. U toj okružnici od 24. IX. 1941. Hitlerov pohod na SSSR naziva Akšamovi krstaškim, pa je mjesec oktobar, koji je ina e po papinim instrukcijama bio odre en da se tada upu uju molitve Majci Božjoj za skori svršetak rata, odredio Akšamovi za molitve, koje bi imale donijeti pobjedu ustašama nad narodnooslobodila kim pokretom, kao i pobjedu fašisti kom agresoru na istoku! Ovako je, naime, interpretirao biskup Akšamovi papinu

⁷³ »Glasnik...« 1941., br. 9-10, 85.
⁷⁴ »Glasnik . . .« 1941., br. 11, 96.

poruku za molitve u mjesecu' oktobru 1941., onda kad su se njema ke divizije nalazile pred Moskvom i Hitler se nadao pobjedi! Zato je ova biskupova okružnica dvostruko važna, jer nam otkriva ne samo misli biskupa Akšamovića, nego i intencije Rimske Kurije, kako ih je shvatio akova ki biskup na osnovu pisma papinog legata u NDH,

Za elje okružnice Br. 3294-1941. obilježava kao predmet okružnice: *Molitve za skori svršetak križarskog rata.*

» asna bra o sve enici i predragi naši vjernici!

Sveti Otac Papa Pijo XII. nam šalje svoj o inski pozdrav i spasonosnu poruku, da mjeseca listopada ove godine sve naše molitve a napose pobožnost sv. krunice prikažemo Majci Božjoj Bl. Dj. Mariji za *skori sretan svršetak križarskog rata* i za mir me u narodima. *Ova vijest nam je došla iz Zagreba u visokocijenjenom pismu Kjegove Ekscelencije J. R. Marconeae, legata Sv. Oca.*

Svima su nam poznati napori velikoga kneza mira Sv. Oca⁷⁴Pape Pija XI. za op u akciju, da bi narodi pravednim ugovorima, a ne ognjem i ma em riješili teške me unarodne sporove, ali glas O ev nije našao odziva. Svima nam je jasno, tko je krivac ratnom razaranju, kad se duhom prenesemo na ratno podru je boljševici ke Rusije. *Boljševici su prezreli svaki pokušaj za uspostavu mira, pridružili se zlotvorima me unarodnoga porekla na evropskom kontinentu i tako se rasplamto užasni požar rata, koji nas sve zabri-njuje. Naš Veliki Poglavnik heroj Naroda Hrvatskoga, spasitelj naše slobode u najteže dane, kad smo zaprepašteni strahovali, da li e s Jugoslavijom biti izbrisana na zemljovidnoj karti i naša tisu ugodišnja država Hrvatska, razvio je neslomivom snagom i upravo nadnaravnu mudrost odmah u po etku svoje vladavine. Uložio je nad ovje ne napore, da NDH osigura normalan razvoj politi koga i kulturnoga života. Uza sve to su se zakleti neprijatelji usudili svojim nasrtajima prouzro it nered u nekim krajevima naše zemlje.*

Naši hrvatski sinovi, naša ponosita i hrabra vojska potpuno odana Poglavniku, jam i za dobru sudbinu NDH. Prema visokom nalogu Velikoga Poglavnika hrvatska vojska je podijelila vitešku ulogu. Jedni stoje u službi zemaljske obrane, a drugi u estviju u križarskom ratu protiv boljševika. Veliki vo a njema koga Reicha je slavodobitnim etama njema ke vojske pridružio ete svih saveznika mirotvorne »osovine« ne zato, što bi osje ao nedostatak snage njema ke vojske, nego da se pokaže puna solidarnost svih velikih i malih saveznika, da su složni i jednak požrtvovni za uspostavu mira i slobode svakomu narodu na evropskom kontinentu prema smjernicama Velikoga Vode njema koga Reicha. Sv. Katoli ka Crkva prati ove doga aje punom brigom i ljubavlju prema ratnicima na fronti i prema stradalima u domu. Zato Sv. Otac svojom porukom ujedinjuje naše duše u zajedni koj molitvenoj akciji.

Sv. Krunica je po Velikom Pokroviteljstvu nebeske Kraliice mira spasila Evropu za Pape Grgura XIII., a osobito za Pape Klementa XI. godine 1716. Povratila je Evropi mir i osigurala narodima slobodu. Stosa emo pripravno i rado poslušati glas Sv. Oca i svi emo se pridružiti molitvenoj akciji, jednako revni roditelji i nevina djeca, pobožno udruženi priprosti i u eni, služin ad i gospodari, svjetovnjaci i sve enici.

Blažena Gospa, Kraljica mira e u initi, da e se križarski rat. protiv bezbožnika na svim bojištima sretno svršiti. U Evropi e odjeknuti radosna pjesma: Victoria, Pax et Dei Benedictio!

Svima pozdrav i blagoslov u Gospodinu.

Djakovo, 24. rujna 1941. Antun, biskup, ap. adm.⁷⁵

⁷⁵ »Glasnik...« 1941.. br. 18, 154-155.

Koliko nam je poznato, ovime je biskup Akšamović, prvi među svima biskupima, koristio jednu molitvenu akciju prema Majci Božjoj protiv narodnooslobodilačkog pokreta, ije borce, koji su se digli da oslobođe zemlju od najkravavijih agresora i njihovih ustaških slуг, naziva »zakletim neprijateljima«. Nema sumnje, da je »Veliki Poglavnik, heroj Naroda Hrvatskoga, spasitelj naše narodne slobode«, kako biskup naziva najveće krvnika, dodvoravajući mu se bez sumnje najpoltronjske u itavom koru hrvatskih biskupa, bio ovim velikim priznanjima neobično razdragan. Ali, važno je u toj okružnici, što nam biskup Akšamović otkriva kakve su bile intencije Vatikana s tom molitvenom akcijom, i kakve su nade obuzele crkvene velikodostojnike, u trenucima, kad se prema mišljenju »velikog vode Reicha sa slavodobitnim etama njemačke vojske« imao pred Moskvom okonati »križarski rat protiv boljševika u Rusiji«. Nije poznato, da li su ove misli bile expresses verbis obilježene u pismu papskog legata opata Marcone, na koje se biskup Akšamović poziva, da li su i u koliko su djelo biskupove li ne inspiracije, ili su one pravo potekle iz tog pisma papskog legata u ustaškoj NDH. Ali, zna se, da je svakako aluzija, koju iznosi biskup Akšamović kad upozoruje vjernike i sve enike svoje dijeceze, da je Sv. Krunica i Mati Božja već jednom tako pomogla za pape Grgura XIII. Zaciјelo tu misli biskup na bratoubila ki vjerski rat u Francuskoj, između katolika i hugenota, iji vrhunac predstavlja krvav pokolj hugenota u Bartolomejskoj noći 23.—24. augusta 1572. Tada je parišku »kravatu svadbu« papa Grgur XIII. proslavio sa Te Deum-om i iskovanim spomen-medaljom. S ovakvim »bartolomejskim« privremenim enjima su ustaški biskupi porevali svoje i Hitlerove nade ispred Moskve septembra i oktobra 1941. s onima iz 1572.!

Za sve to trebalo je angažirati nebo, Majku Božju i sv. Krunicu, kako bi Evropom »odjeknula radosna pjesma: Victoria et Pax« — Hitlerova pobjeda i klerofašistički mir! Hitlerova i nacistička parola: »Victoria!«

Biskup Akšamović je koristio svaku, pa i najneznatniju priliku da iskaže svoja neprijateljska osjećanja prema narodnooslobodilačkom borbi. Tako, na primjer, kad je ustaški ministar »udružbe« Sušić javio episkopatu, da je poglavnik osnovao unutar ministarstva »udružbe« ustanovu »Pomo« sa ciljem pomaganja nevoljnima na itavom području NDH, narođeno u vrijeme zime, biskup Akšamović je tu državnu karitativnu ustanovu preporučio svojim komentarom i mislima, kojih se nije dodirnuo ni sam ustaša Sušić. Jer, biskup dodaje toj okružnici i svoje misli, ukazujući da je »doista ovo sretna misao i potrebna ustanova u ovo teško doba ratne velike potrebe suzbijanja boljševizma, koji pravi toliko nereda u hrvatskim krajevima Bosne i Hercegovine«.⁷⁶

Biskup Akšamović koristi i korizmene poslanice da sve enstvu pokaže kolikim je osjećajem njihov biskup pristupio ustaškom pokretu i sa koliko je ljubavi prigradio NDH. Nema sumnje, da je za ustaštvo i Pavelića bio ispred svoga sve enstva biskup Akšamović najautoritativniji agitator iji je primjer proustaški zračio i zagovarao ne samo ustaštvo, nego i njegove zaštitnike, Hitlera i Mussolinija.

Biskup Akšamović je u stavu propagatora ovih misli i u svojoj korizmenoj poslanici na početku 1942. »asno braća i sve enicima i predragim vjernicima«, kojima je »asna braća sve enici« ove misli sa propovijedaonicom, najprije doslovno

⁷⁶ »Glasnik...« 1941., br. 24. 207.

pro itati, a onda ih i komentirati, ve prema stepenu svojih ustaških shva anja i nastojanja. Ū samom po etku poslanice biskup tvrdi, da je NDH u stvari nagrada za vjernost Hrvata Svetoj Stolici.

»Gospodi© Bog je u svojoj milostivoj Pravednosti uslišao molitve naše. Prošla godina 1941., naša jubilarna godina, bila je ispunjena triumfalnim manifestacijama opere narodne radosti povodom proglašenja NDH. Veliki Oslobođitelj Hrvatskog Naroda udružen s Vodom Njema koga Reicha i s Duceom susjedne Italije, nakon osam i pol stoljeća udara temelje uskrstnuloj državi Hrvatskoj. Poglavnik naše mlade NDH i njezine oružane snage obnavljaju dah hrvatskih vitezova u snažnom zovu: ZA DOM SPREMNI!

Poglavnik zemaljskoga vrhovništva obnavlja duh crkvenoga jedinstva u savremenom zovu: Natrag vjeri otaca! Jedinstvo je u katoli koj Crkvi!

U Nezavisnoj DH se visoko poštuje sloboda sv. katoli ke Crkve i nada sve se cjeni uzvišeni apostolat ove od Isusa Krista utemeljene ustanove.«

Biskup Akšamović u trenutnom zanosu je otkrio ovako u toj poslanici svoju i itavog episkopata strasvenu težnju za katoličnjem Srba, »kako bi bio jedan pastir i jedan ovaj injak«, a u NDH sa pokatoličnjim Srbima samo jedan narod hrvatski. Jer i za njega i za cijelo episkopat »poglavnik... obnavlja duh crkvenoga jedinstva u savremenom zovu: Natrag vjeri otaca! Jedinstvo je u katoli koj crkvi!« A na tome poslu bio je biskup Akšamović osobito revnosan suradnik, kako će se to u slijedećem poglavljiju opširno izložiti. Ovom isповijesti u o punoj suglasnosti episkopata u NDH s poglavnikom i njegovim ustašama u najstrahovitijem ataku na slobodu savjesti — koju pozna historija. Itava ova poslanica 1942. napisana je u stvari kao apologija, stručna i dogmatska za opravdanost katoličnjega u NDH, na osnovu »uzvišenog apostolata svete katoli ke crkve«. A kada sve bude izvedeno prema »savremenom zovu poglavnika: Natrag vjeri otaca!«, onda će u NDH zavladati pravi raj Božji, jer će Hrvati i Srbi biti sjedinjeni u katoli koj crkvi, i u NDH će zavladati »milost duhovnoga preporoda« pod rukovodstvom katoli ke crkve, njenog episkopata i cijelokupnog klerofašizma koji će moći da obori na komunizam t. j. na tekovine narodnooslobodila ke borbe. Zato izražava biskup i želju i nadu, da

»katolički ponos i duh neka vlada u školama, neka vlada u štampi, neka vlada u građanskim i seoskim itaonicama, neka vlada u našim domovima. Neka vlada u javnom i privatnom životu me u našim vjernicima. Tako će NDH izgraditi predzakonitvu kršćanstva protiv bezbožnoga komunizma i očuvati visoki narodni moral protiv razornoga boljevinizma, koji je upropastio više država u Evropi. Naša će zajednica molitva jednako pobožna i ustrajna ove godine biti ova, da po velikom milosrđu božjem skrati vrijeme krvavoga i razornoga rata, da pobijedi pravda i istina, za koju se danas bori u Evropi 350 milijuna naroda saveznih država, da svršetkom rata pobijedi sveta katolička Crkva.

Predragi vjernici! Danas naši građani pod raznim lozinkama razvijaju promociju za unapređenje savremene narodnosne ideje i materijalne kulture. **Hrvatima je nuda sve drag zov: Za Dom spremni! To je zov, koji nas je sve ujedinio u službi i ljubavi prema NDH.** Nijemcima je jednako drag zov: Heil Hitler, koji sve Nijemce oduševljava za velike ideale Njemačke. Voće. Sve je ovo dobro i plemenito ...«⁷⁷

⁷⁷ »Glasnik . . . 1942., br. 2, 9-14.

Ve ove pojedina ne manifestacije osje anja i politi kih shva anja crkvenih velikodostojnika pokazuju dovoljno kako se »hrvatski«, u stvari ustaški episkopat opredijelio pri slomu NDH, i kakvim su primjerom ovi duhovni pastiri zra ili jednako ispred svoga sve enstva, kao što su svojim primjerom i oduševljenim zalaganjem za novo nastalo stanje bili pravi propagandisti Ustaškog pokreta i gorljivi pomaga i okupatora iji je pleni ki sluga bio poglavnik Ante Paveli . Ali, ni to im nije bilo dosta. Trebao je itav episkopatski kolektiv da pokaže i upozori Hrvate na ijoj je strani. To je u injeno mjeseca juna kad su se ustaški biskupi sastali u Zagrebu na konferenciju, na koju je došao i nadbiskup Beograda dr. Josip Uj i ! Ovoj je konferenciji predsjedavao' zagreba ki nadbiskup Stepinac, a prisustvovali su još i ovi crkveni velikodostojnici: nadbiskup sarajevski Šari , nadbiskup beogradski Uj i , biskup banjalu ki fra Gari , biskup akova ki Akšamovi , biskup splitski Bonefa i , biskup hvarske Puši , biskup šibenski Mileta, biskup senjski Buri , kapitularni vikar križeva ki Šajatovi i zastupnik biskupa mostarskog fra Miša , fra Petrovi . Zna se, da su » biskupi vije ali o aktuelnim crkvenim problemima, a o svojim vije anjima nisu izdali nikakva saop enja«.⁷⁸ Na tom sastanku je zaklju eno, da cjelokupni episkopat predvo en nadbiskupom Stepincem, posjeti poglavnika Antu Paveli a, kako bi na ovaj vidan kolektivan na in svima katolicima NDH dao na znanje, da su nadbiskupi i biskupi vjerni i odani suradnici »Suverena« Paveli a, i da takvi treba da budu i svi katolici, kojima stoje oni na elu kao crkveni poglavari! Paveli je primio crkvene velikodostojnike 26. juna ui šest sati nave e. Njega je pozdravio govorom nadbiskup Stepinac. Nadbiskup je istaknuo, da ljubav prema vjeri i prema narodu izviru iz božjeg bi a kao jedinstvenog izvora. »*Ta svijest dovodi nas danas pred Vas, da Vas kao legitimni predstavnici crkve božje u NDH od srca pozdravimo kao njezinog državnog Glavara s obe anjem naše iskrene i lojalne suradnje za bolju budu nost naše domovine.*« Pri završetku svog *toplog* govora, kako ga ocjenjuje »Katoli ki list«, nadbiskup je izrazio želju i molbu Gospodu, »od koga dolazi dobro pojedincu i itavim narodima«, da obdari poglavnika »onim duhom koji je Glavaru potreban, da svojim narodom upravlja in *justitia et veritate* — u pravdi i istini, kao naj vrš em temelju Bogom blagoslovljene budu nosti«.

Paveli se tako er jednako toplim rije ima zahvalio nadbiskupu i svim ostalim crkvenim dostojanstvenicima, istaknuvši njihovu zada u u prošlosti i budu nosti u hrvatskom narodu i državi, a ujedno izjavivši potpunu spremnost ustaške državne vlade u podupiranju svakog njihovog rada na duhovnom procvatu naroda. Poslije tih službenih izmjena toplih govora i odgovora, poglavnik se zadržao sa biskupima u duljem nevezanom razgovoru.⁷⁹ Ne samo da je štampa uveliko objavila komentare o toj posjeti, podvla e i prisnost suradnje crkve i ustaškog vodstva, nego je i objavila sliku poglavnikovu u krasnom vijencu mitronosnih velikodostojnika.⁸⁰

Ova posjeta hrvatskog episkopata bila je u injena takore i u predve erje najkrvolo nijeg masakra, koji je u injen u NDH, o Vidovdanu 1941. Ustaše su ve tada pokazale svoje krvolo no lice, a odgovorni ministri poticali su na » iš enje« od stranih elemenata t. j. od Srba i Hrvata koji su stali da se javljaju u narodnooslobo-

⁷⁸ »*Katoli ki tjednik*« 6. VII. 1941.

⁷⁹ »*Katoli ki list*« 1941., br. 26, 308.

⁸⁰ »*Hrvatski narod*« 30. VI. 1941. — Reprodukciju fotografije daju i Dokumenti o protunarodnom radu, 377-378.

dila ke redove. Pa opet Stepinac u ime cijelog episkopata »od srca« pozdravlja krvnika Paveli a i obe aje mu »iskrenu i lojalnu suradnju«. Štampa nije objavila, što je bio predmet intimnijeg dijela nevezanog razgovora, koji je uslijedio poslije službenog dijela posjete. Ali, štampa je naveliko objavlivala zajedni ko fotografiranje Paveli a i svih biskupa posjetilaca, da bi se vidljivim na inom djelovalo na sve koji su se možda još u sve eni kim redovima kolebali. Tome je poslužio i ustaški radio objavljaju i govore kao i njihovo zna enje. Ovim je službeno utvr ena najprisnija suradnja. Kao što je ustaška, tako je i sva njihova crkvena i druga klerikalna štampa objavila zna enje ove kolektivne posjete. Odsad e biskupi biti doista stalno u prisnoj, iskrenoj i lojalnoj suradnji s ustašama, primaju i tako na se nesumnjivo i odgovornost, posrednu i neposrednu, i za sva ustaška zlodjela.

Ovaj stav episkopata prema ustaškom režimu bio je sada svakome jasan i odre en. Tu nije moglo biti nikakve sumnje. I taj stav bio je mjerodavan za najve i dio sve enstva, a uveliko je utjecao ne samo na hrvatske klerikalne slojeve, nego i one kolebljive, naro ito u redovima HSS. Taj stav inspirirao je nadalje i svu klerikalnu i ostalu crkvenu štampu. Dovoljno je prolistati zagreba ki »Katoli ki list« ili sarajevsku »Vrhbosnu«, iz kojih se ogleda ne samo stanovište klera nego prvenstveno njihovih ordinarija, pošto je o igledno da su njihovi urednici pod neposrednim nadzorom nadbiskupa i biskupa, kao dio Katoli ke Akcije, koja stoji pod neposrednom odgovornoš u biskupa. Nema sumnje da su oni vezani direktivama koje dolaze neposredno iz nadbiskupskih kurija. I to naro ito onda i u onim lancima, koji potje u od uredništva kao duhovnog vo e lista. Nisu se navršila ni dva mjeseca života NDH kad je »Katoli ki list« obilježio u jednom od svojih lanaka stav prema novome stanju kao i razloge zašto se zalaže i zašto e i u budu nosti katoli ka crkva podupirati ustaški režim i NDH. Dakako, nisu izostala pore enja izme u NDH i bivše Jugoslavije. »Katoli ki list« je uvjerenja da su navodno lanovi masonerije naro ito pomagali borbenu protukatoli ku struju u pravoslavnoj hijerarhiji! Dakako, ova zabluda i neistina, jedva bi se mogla da pobije, jer ona po iva na itavom kompleksu fiksnih ideja koje sa stvarnostima, pa dosljedno i s istinama nisu imale ništa zajedni ko. Misao punog i snažnog zalaganja za nacionalne ideale velikohrvatskih tendencija podvu ena je i iskreno ispovje ena. Dosljedno svemu ovome episkopat i kler stalno su podvla ili da je NDH nastala upravo u jubilarnej, svetoj godini, koja je podarila Hrvatima NDH. Sve je to za njih djelo božjeg Provi enja, kao i zauzimanja rimskih papa za Hrvate. Sve je to bila simbolika, mistika, politika, pravi i iskristalizirani rimski klerofašizam!

».. . Ho emo . . . istaknuti da je misao na hrvatsku državnu samostalnost, ostvarena u KDH, bila uvijek budna u redovima hrvatskog sve enstva. Da je katolicizam bio uvijek sigurna obrana hrvatske narodne misli. Osobito u godinama kad je zbilja života tako malo pomagala podržavati vatru domoljubnog idealizma. Stoga smo mogli, u prvom broju nakon uskrisenja hrvatske državne samostalnosti s iskrenim veseljem i radoš u pozdraviti osnivanje NDH. Pozdravili smo NDH kao sinovi hrvatskog naroda koji nije nikada prestao težiti za svojom suverenom državom. Pozdravili smo je to radosnije, što nam je uskrisenje samostalne države palo u svetoj jubilarnej godini hiljadutristogodišnjice veza Hrvata sa Svetom Stolicom. U toj okolnosti gle-

damo duboku simboliku. Kroz hiljadutristo godina Hrvati su u vezi sa Svetom Stolicom stajali na braniku katoli ke zapadne kulture, tu na ovoj zemlji, koja je raskrš e dviju kultura. *Vjernost Hrvata Božjoj crkvi, dokazana toliko puta velikim žrtvama u krvi i gubitku zemlje, na koju su se smjestili, htjela je Providnost nagraditi ih najve im darom, koji jedan narod zaslužuje: samostalnom, suverenom državom. I taj je, eto, najve i dar Providnost poklonila u godini, koju je papa Pio XII. proglašio izvanrednom jubilejskom godinom hrvatskog naroda. Zato smo, u prvom redu, zahvalni božjoj Providnosti za taj najve i dar, što ga je podarila hrvatskom narodu... Kaša zahvalnost ide, napose, onim požrtvovnim borcima, koji su pod vodstvom ustaškog poglavnika dr. Ante Paveli a neposredno spremili veliki korak proglašenja NDH. Naše se zahvalne misli zaustavlju na dvanaestgodišnjem napornom, punom žrtava i pregaranju radu poglavnika, koji je neslomivom vjerom išao ususret danu, za kojim se eznulo punih osam stolje a i koji je to no shvatio razvoj dinamike evropskog poretka, te tako omogu io povijesni Veliki etvrtak 1941. S vjesni smo da se samostalna država ne stvara bez teških žrtava, koje svaki narod mora znati podnijeti, kako to re e poglavnik u svom velikom govoru na Markovu trgu. Zato razumijemo i sa svima dijelimo bol nad žrtvama kojima iskupljujemo postanak i opstanak NDH. Neka bi te žrtve bile zalog trajnosti i vrsto e naše državne samostalnosti.*⁸¹

Urednik »Katoli kog lista«, sada još dr. Nikola Kolarek, koga e uskoro da zamijeni još ustaškije i fašisti kije nastrojeni dr. Janko Peni , oduševljen je, što je NDH stekla priznanje njema kog Reicha i fašisti ke Italije. Što je dobila krunu Zvonimirovu, koju je poglavnik sve ano ponudio jednom lanu Savojske ku e, kao osniva u »hrvatske« dinastije, na što je Viktor Emanuel Tre i odredio Vojvodu od Spoleta Njegovu Visost Aimona Roberta kao budu eg kralja Hrvatske. »Katoli ki list« se oduševljava, što je papa primio poglavnika u audijenciju, kad se ovaj sa sve anom deputacijom nalazio u Rimu da ponudi Zvonimirovu krunu Talijanu i kad je sa Mussolinijem sklopio ugovor u kome su primorske oblasti predate i prodate Italiji.

Nema sumnje da je na sve klerikalne krugove u Hrvatskoj, za koje postoje neoborivi dokazi, da su svim svojim snagama još prije NDH težili ka oživotvorenju ustaškog cilja, ali i na one šire mase koje polaze crkve, iz raznih razloga, da je osobito djelovao i primjer Vatikana, kojim je primio osnivanje NDH kao i njegova poglavnika, ma da je njegovu predhistoriju zacijelo vrlo dobro poznavao. Jer, i marseliski kao i ostali atentati, koji su se dešavali tokom itavog jednog decenija u Jugoslaviji, ponikli su u ustaškim logorima, koji su se nalazili u Italiji Ducea i Pija XI. i XII.!

Nije stoga nikakvo iznena enje da je Paveli od samog po etka NDH težio da tu NDH kao i njega prizna i Vatikan, Cittä del Vaticano.

Upozorenje je kako je Paveli odmah prvih dana svoga ustaševanja u NDH povezao svoje djelovanje u punoj suglasnosti s najvišim predstavnikom katoli ke crkve u Hrvatskoj. Ni ustaške, ni klerofašisti ke novine nisu objavile razgovor koji su vodili nadbiskup Stepinac i poglavnik Paveli pri njihovu sastanku 16. aprila 1941. No, sva-kako, ne treba se utjecati hipotezama, da se samo nasluti sadržina toga razgovora. Naime, Paveli je došao u NDH spremljen u fašisti koj Italiji s instrukcijama svoga

⁸¹ »Katoli ki list« 1941., br. 21-22, 246 247.

naredbodavca, koji je sa blagoslovom Rimske Kurije izvodio svoje imperijalisti ke planove, a našao je u NDH spremnog i oduševljenog suradnika, koji je u prvoj Jugoslaviji sistematski i planski izvodio nare enja i uputstva svoje najviše vlasti. Zato se i u djelima ove dvojice predstavnika ustaške i crkvene vlasti, koja se podudaraju, dopunjaju i usavršavaju nalazi i osnovna linija me usobnih obaveza, koje su obojica primili i izvodili ih sa injavaju i tokom nacifašisti ke okupacije jednu i jedinstvenu klerofašisti ku cjelinu. Jer, obojica služe interesima Rimskoga Dranga — jednak u vidu crnih košulja kao i crnih haljina.

Puna klerofašisti ka ideologija ustaškog šefa nacifašisti ke tvorevine NDH, — koju ovaj okupator, stvoren i pomagan fašisti kim sredstvima i sam, kao i kroz svoju štampu želi da svijetu predstavi kao Hrvatsku, svoje ustaštvu kao hrvatstvo, a svoje ustaške teroriste kao Hrvate, u emu ga slijedi i nadbiskup Stepinac kao sva klerofašisti ka aparatura, — odražava se iz njegovih upinjanja da ga prizna Rimska Kurija, da se i u Vatikanu urbi et orbi objavi, službeno i sve ano, da je i NDH pod zaštitom Svetе Stolice.

Odatle Paveli eva žurba da javi papi Piju XII. proglašenje NDH, a ubrzo poslije toga, mjeseca maja 1941. upu uje papi pismo, kojim vapi za primanjem NDH od njegove strane. Stil, kojim se odlikuje ovo pismo, ukazuje na devociju srednjevjekovnog vazala, koji najve om poniznoš u podastire pred noge Kristova zamjenika na zemlji svoju molbu. Nema sumnje da je autor ovog Paveli evog sastava bio odli no upoznat sa kurijalnim stilom, bez koga se ne ulazi preko limina sineti Petri. Paveli 'sa »sinovskom odanoš u« javlja da je NDH ostvarena u svetoj jubilarnoj godini 1300-godišnjih odnosa Hrvatā sa papom, pa i on, kao nadbiskup Stepinac i svi klerofašisti ki propagandisti za ovaj spremani jubilej, vidi prst božji, vidi zasluge i apostolskog prvaka pri ostvarenju NDH. Ili, od rije i do rije i: »Zacijelo se ne emo prevariti, ako to dobro instvo pripišemo mo nom zagovoru Apostolskog Prvaka, kojem su Hrvati uvijek bili vjerni.«

Dakako, ako je to tako, a tako su to kao vjersku istinu objavljavali sa propovjedaonica, u eni i neu eni, jezuiti i sitni seoski kapelani, ve nekoliko godina, pripravljaju i ovaj 1300-godišnji jubilej, onda, dosljedno, to mora da i Rimska Kurija, papina vlada, to objavi priznavaju i NDH. Dosljedno, Paveli je to u punoj suglasnosti sa predstavnicima katoli ke crkve mogao da u punoj poniznosti zamoli papu za to službeno priznanje.

Paveli naime kaže ovo:

»Sveti O e! Kad je dakle blaga Providnost Božja dala, da preuzmem kormilo svojega naroda i svoje domovine, vrsto sam odlu io i žarko želim, da Hrvatski Narod, vjeran svojoj slavnoj prošlosti, ostane vjeran i u budu - nosti Sv. Apostolu Petru i Njegovim nasljednicima, a naša domovina, prožeta Evandjeoskim zakonom, postane Kristovo Kraljevstvo. U tom zaista velikom djelu živo molim pomo Tvoje Svetosti. A takovom pomo u smatram ponajprije to, da Tvoja Svetost vrhovnim Svojim Apostolskim ugledom prizna našu državu, zatim da se udostoji što prije mi poslati Svojega zamjenika, koji e. mi pomagati Tvojim o inskim savjetima, te napokon da meni i narodu mojem udijeli Apostolski blagoslov. Kle e i do nogu Tvoje Svetosti ljubim posve enu desnicu kao najposlušniji sin Svetosti Tvoje .. .«⁸²

⁸² Arhiv Zemaljske komisije za utvrivanje zlo ina okupatora . . . (Zagreb).

Ovo pismo sastavljen je latinski, a Paveli ga je potpisao kao *Princeps Independentis Status Croatiae*.

Nije nam poznat odgovor ni Pija XII., a tako isto ni Kurije, ali, doga aji, koji su ubrzo slijedili, pokazali su u Rimu, kako Vatikan prima šefa NDH i koje mu po asti ukazuje. Vidjelo se i to, da je papa poslao u NDH svoga legata, koji je, prema Paveli evoj želji, imao da toga krvnika hrvatskog naroda »pomaže o inskim savjetima« Pija XII. A zato e se Paveli »kle e i do nogu Njegove Svetosti«, starati pune etiri godine da u NDH oživotvori »Kristovo Kraljevstvo.«

Ova injenica se neobi no vidno manifestira prilikom dolaska Paveli eve sve ane delegacije u Rim da ponudi jednom lanu Savojske dinastije Zvonimirovu krunu. Prije polaska u Rim objavljena je zakonska odredba (15. V. 1941.) kojom kruna kralja Zvonimira predstavlja suverenitet NDH. U toj zakonskoj odredbi vide se atavisti ki refleksi državopravnog shvatanja Ma ara o kruni svetog Stjepana. Na vrhu ove Zvonimirove krune stoji jabu ica sa krstom. U ovim simboli kim znacima, refleksi su i onog vazalnog stava i odnosa koji je nekad kralj Zvonimir imao prema Svetoj Stolici. Istoga dana, kad je objavljena ova zakonska odredba o kruni kralja Zvonimira, objavio je »Hrvatski narod« lanak o državopravnom zna enju krunidbe kralja Zvonimira. Na za elju toga lanka napisano je: »Za »Hrvatski narod« napisao dr. Miho Barada, sveu ilišni profesor«. Me utim ovo nije bila istina. To je bio jedan ne astan novinarski trik, samo zato da bi se dao lanku ve i autoritet, ma da taj lanak prema vjerodostojnim svjedocima nije napisao sve enik dr. M. Barada.⁸³

17. maja pošla je iz Zagreba povorka od 16 automobila za Rim sve do Trsta, gdje su se izaslanici premjestili u dvorski voz. Sve ano do ekana delegacija na elu s Paveli em izvršila je 18. V. dvije sramne izdaje. U deputaciji, u kojoj su se nalazili ministri i drugi državni velikodostojnici, bila je predstavljena i katoli ka crkva. U deputaciji su se nalazili zagreba ki pomo ni biskup Salis-Sewis, generalni vikar nadbiskupije, ali i delegat nadbiskupa Stepinca, župnik ustaša Mikan iz Slunja, župnik ustaša Cecelja iz Kustošije i franjevac profesor R. Glavaš. Još prije polaska na put nagovjestio je Mile Budak, da e granice biti uže nego što se je to o ekivalo, naro ito prema Italiji. Führer je 13. maja povukao granice prema Jugoslaviji, a nove prema Italiji bit e povu ene na taj dan, kad bude Paveli ponudio krunu Zvonimirovu lanu Savojske dinastije. Sasvim u stilu simbolike Zvonimirova vazalstva! »Ni najve e države ne mogu uvijek u initi onako, kako im želi srce. ni najmo niji narodi nisu jednim udarcem postigli svoje narodne i povijesne granice, pa se je bojati, da to ne e ni nama uspjeti u najve oj mjeri. Ima poteško a, koje nisu ubita ne, ali su svakako bolne za svakoga Hrvata, no koje najja e osje a onaj. koji je bio vazda najvjerniji seismograf svih hrvatskih težnja naš poglavnik.«⁸⁴

Teško e, za koje kaže Budak, da nisu ubita ne, bile su i te kako ubita ne za hrvatski narod. Jer, ono što je uradio Paveli u Rimu 18. maja 1941. bila je samo prva rata talijanske naplate za pomo , ukazanu pri izdajstvu Paveli evu kod razbijanja Jugoslavije i stvaranja NDH.

⁸³ Jedan od svjedoka je i dr. Jovo Stefanovi , profesor Pravnog fakulteta na Zagreba - kom univerzitetu.

⁸⁴ M. Budak. Granice se zatvaraju. »Hrvatski narod« 16. V. 1941.

Na najsve aniji, dakako, na in jedne operetske premijere, predao je Paveli u Kvirinalu caru i kralju Viktoru Emanuelu III. adresu, kojom nudi Zvonimirovu krunu jednom lanu savojske dinastije. Izre eni su i govorci. Najprije Poglavnik, a onda Car!

»Sire! Moje Državno Vije e i moje Ministarsko Vije e jednodušnom odlukom proglašili su pred nekoliko dana, da Zvonimirova Kruna, koja je u ratu i miru resila glave naših Kraljeva — predstavlja suverenitet Nezavisne Države Hrvatske.

Poslije ovog povijesnog ina obnove, koja posve uje volju slobodnog hrvatskog naroda u njegovoj tisu godišnjoj tradiciji za život i koja ozna uje državnu tvorbu u novom europskom poretku — što je nastao pobedom sila osovine — narod uskrsnuvši iz tla enja i borbe od nekoliko decenija, odlu io je ponuditi Krunu svojih Kraljeva vojvodi iz Vaše uzvišene Ku e, mole i Vas, da biste udostojali odrediti ga.

Sire!

Iz Vaše Ku e, uzvišene slavom Vojskovo a, umnih knezova, te mo nih i pravednih vladara, Mi i hrvatski narod, o ekujemo monarha osniva a nove hrvatske dinastije, koji e Nam predhoditi u našem preporodu. Mi smo toliko ponosni na Kralja, koji e uzi i na prijestolje naše Hrvatske, kao što smo ponosni na našu državu i narodnu nezavisnost.

Nas nadahnjuje vrsto ufanje u vjeru Rima, a osim toga vo eni smo k Vama uspomenom, još kod nas živom, na slavne bitke i pobjede izvojevane od Vašeg velikog Princa, ratnika Eugena Savojskog.

I mole i Vas, Sire, da odredite jednog Vojvodu Vaše uzvišene Ku e, sa vrstom sigurnoš u vjerujemo u sre u Njegovog Kraljevanja i u sre u Njegovih zakonitih nasljednika, u dobrobit hrvatskog naroda i u trajno prijateljstvo i savezništvo, koje je pod Vašom vladavinom uspostavio Vo a fašizma izme u Italije i Hrvatske.«

Na ovo je odgovorio Viktor Emanuel III., ispred svoje sjajne pratinje u sjajnom ceremonijalu i osovinskog i satelitskog diplomatskog kora.

»Poglavnji e i gospodo izaslanici kraljevstva hrvatskog!

Sa živim zadovoljstvom i duboko zahvalnim srcem prihva am zahtjev, koji ste uputili u ime plemenitog hrvatskog naroda, da bismo ozna ili jednoga kneza naše ku e, da bi se okrunio krunom Zvonimirovom i da bi osnovao dinastiju, koja e biti na elu kraljevstva Hrvatske. Rije i, kojima ste protatili taj zahtjev, da biste pokazali, kako prisu e kneza Sabaudske ku e na prijestolju Nezavisne Države Hrvatske ima posvjedo iti volju Vašeg naroda za suradnju sa Italijom u duhu najtješnjeg prijateljstva, u punini nalaze odjeka u osje ajima itavog talijanskog naroda. Mi pozdravljamo kao veselu nadu za novi poredak, koji se utvr uje u Europi, preporod hrvatskog naroda, ija je povijest tolikim vezama uz našu i koji je ustrajno stolje ima svoj moralni i intelektualni život usmjerio prema civilizaciji Rima.

Italija nije tek od danas osjetljivo pokazala svoje puno razumijevanje i svoje simpatije za težnje hrvatskog naroda, koje su u Vama Poglavnji e naše nepokolebivog pobornika. Danas, kada je stoljetna želja hrvatskog naroda, da bi opet uskrsnula vlastita država, potpuno ostvarena pomo u pobjeda osovine, vrlo nam je draga, što imamo priliku, da u sve anosti ove uzvišene zgode izjavimo Vama, gospodo izaslanici NDH, da je Italija sa svim srcem uz Vaš plemeniti narod, spremna pružiti svaku potporu svoje suradnje u bratskim solidarnim nakanama i djelima.

Potaknuti Vašim osje ajima veseli smo, što možemo prihvati zahtjev hrvatskog naroda i ozna iti našega ljubljenog ne aka Kraljevsku Visost Aimona di Savoia, vojvodu od Spoleta, da preuzme kraljevsku krunu Hrvatske. Naša želja i želja talijanskog naroda prate ga u njegovoј visokoj misiji i u isto vrijeme želimo hrvatskom narodu razdoblje uspjeha i plodnog napretka.⁸⁵

Poslije ove sve ane izdaje, kojoj asistira i delegat nadbiskupa Stepinca, Paveli je pošao sa talijanskom pratnjom i itavom delegacijom u Panteon, gdje je položio vijence na grobove Viktora Emanuela II. i Umberta Savojskog. Odmah iza toga, izведен je drugi akt sramne izdaje. Drugi put istoga dana baen je na obraz hrvatske historije bestidna uvreda druge, jednako sve ane izdaje. Sada to nije bio Kvirinal, ve Duceova Palazzo Venezia. Tu su Duce i poglavnik potpisali ugovor o razgrani enju izme u Hrvatske i Italije.

U tri lana toga ugovora izdajnik Paveli predao je Italiji srezove Kastav, Sušak, abar, jedan dio gorskotanskih Delnica, ostrva Sv. Marko, Krk, Rab, cijeli teritorij od rta Prvlaka do Novigradskog mora, i dalje uz morsku obalu do toka Krke. Pa onda cijelo podruje Šibenika, Trogira i Splita, ukljuivši i predgrađa, otoka Ivo, Drvenik, Šoltu, Vis, Biševo, Sv. Andriju, Jabuku, Korulu i Mljet, itavu Boku Kotorsku sa itavim orjenskim masivom. Tom izdajni kom ugovoru dodat je ugovor o pitanjima vojni kog zna aja Jadranskog Primorja, kojim se ustaška vlada obvezala da ne e držati na ostavljenim par i ima obale i bezna ajnih oto i a nikkakve baze niti instalacije vojni kog karaktera; da ne e osnivati ratne mornarice i dopustit e prijevoz oružanih talijanskih snaga hrvatskim teritorijem. Za sve to Italija, u zasebnom ugovoru o garancijama i suradnji, garantira preostali hrvatski teritorij i njegov integritet; ustaška vlada ne e se na drugim stranama me unarodno ni im obavezati, što ne e biti u skladu s talijanskim interesima, prihvati e suradnju talijanskih oružanih snaga s obzirom na organizaciju i tehniku pouku hrvatskih vojnih snaga, riješit e se bliska suradnja na finansijskom i valutarnom podruju, kao i pitanja saobra aja. Taj ugovor ima da traje 25 godina!⁸⁶

Ovakvim je vazalnim ugovorom, i otkidanjem onih dijelova hrvatske Dalmacije, koji su bili matica i kolijevka stare hrvatske države, stvorena nakaza od »nezavisnosti« ustaške »Države Hrvatske«.

Poslije ovog velikog djela pokazali su se na balkonu Duce i poglavnik, i fašisti ka masa je aklamirala obojicu. Zatim je slijedio banket, na kome su izmijenjeni govor i kojima je još više naglašena izdaja Pavela. Svemu tome prisustvuju i predstavnici hrvatskih klerofašista, predstavnici katoličke crkve, koje je nadbiskup Stepinac poslao u Rim da svjedoči najve em izdajstvu otkako postoji Hrvatska i da tako pred narodom odobre i zagovore ono, što je narod instinkтивno i bolno osjeao kao najveću uvredu i sramotu.

Zdravica Duceova potvrđuje ranije osude izricane ood jugoslavenskih sudova i javnog evropskog mnijenja, da je fašizam koristio Pavela i ustaštu za razbijanje Jugoslavije

»Talijanski narod i vlada pozdravili su sa osje ajima dubokih simpatija obnovu Zvonimirove Krune — taj uzvišeni simbol tisu godišnje tradicije

⁸⁵ »Hrvatski narod« 19. V. 1941.

⁸⁶ »Hrvatski narod« 19. V. 1941.

koja se po tolikim zgodama i nezgodama povezala s našom vlastitom sudbinom.

Drago mi je izraziti najtopliju i najsrdniju dobrodošlicu Vama, koji ste se potrudili ovamo, da bi od Njegovog Veli anstva Kralja i Cara zatražili da ozna i jednoga kneza svoje slavne Ku e suverenom uskrsnulog Kraljevstva Hrvatske. Dinami no tako sretno sklopljene veze i ovih dana zaklju eni: ugovori stvaraju izme u naše dvije zemlje solidarnost, koja nalazi svoj prirodni temelj i garanciju vje noga trajanja ne samo u susjednosti teritorija, nego i u zajednici idealnih vrijednosti politi kih ustanova i u nadopunjavanju im interesima. Na ovim temeljima namjeravamo razviti plodni sporazum i djelotvornu suradnju na svima podru jima sa živom željom da bismo stvorili djelo rimske solidarnosti i u duhu najlojalnijeg i najobuhvatnijeg prijateljstva.

Vi Poglavlji, znadete, kakvim je osje ajima fašisti ka Italija pratila napor hrvatskih rodoljuba, a posebno Vaših vjernih ustaša, tu oružanu gardu hrvatske revolucije, koja je pod Vašim vodstvom i nadahnuta Vašim željama doprinijela oslobo enju. Tim istim osje ajima mi smo biti Vama uz bok pri ratu, kojega se prihva ate, da biste ponovno izgradili državu i uputili je prema sretnoj budu nosti, koja je o ekue u okviru novog evropskog poretka, što se diže na pobjedama velevlasti osovine. Drago mi je, što mogu u tom duhu podignuti misao do uzvišenoga Kneza, kojemu je palo u dio, da se popne na prijestolje Hrvatske, te da mogu izraziti svoje najtoplije želje za Njegov uspjeh, za Vas, Poglavlji e, kao i za slavni uspon hrvatskog naroda.«

Na ovu Duceovu zdravicu uzvratio je poglavnik:

»Duce! Poslije vjekovnih zgoda i nezgoda, na ovaj historijski dan, koji kruni našu obnovu, osobito sam zahvalan Vama, koji tako er bijaste kova nove ere, što e u vrstiti sve ja e prijateljske veze izme u dvaju susjednih i nezavisnih naroda. Hrvatski narod ponudio je danas u carskom Rimu Zvonimirovu Krunu jednom Knezu slavne Sabaudske dinastije, koji e biti osniva nove hrvatske dinastije. Pakt o savezu, pakt garancije i suradnje s raznim dopunskim ugovorima ozna uju postojanost naše sutrašnjice u dijelu Evrope, koji je dosada bio podru je stalnih potresa. Pošto su odre eni ugovori 0 granicama, i to u duhu velikog uzajamnog razumijevanja, pošto je paktom osigurana srda na i intimna suradnja dvaju naroda, ne više rastavljenih nego povezanih na smirenom Jadranu, — hrvatski narod tradicionalno ponosan i nezavisan sve anim inima, koji su danas izvršeni, slobodno pristaje i pristupa novome evropskom poretku, što ga promi u vlasti osovine, te isti e u zajednici duha i prijateljstva one uvjete plodnog života, kojima je garancija ve samo ime Rima. Danas hrvatski narod nastoji da dade pozitivni prinos djelu evropske suradnje i koristi svih susjednih prijateljskih naroda, te ne odvra a pogled s ideala napretka i životne asti, ideala, koji su u fašizmu našli svoj prvi izraz.

Duce! Vi poznajete progonstvo, što ih je pretrplo hrvatski narod i mi njegom eksponenti za ovo posljednjih dvadeset godina. Vi poznajete našu povijest i naše težnje. Stoga ste u našim oima ne samo Duce fašisti ke revolucije, jaki kormilar, koji upravlja sudbinom talijanskog naroda, nego ste, Duce, i prijatelj hrvatskog naroda! Kao vo a ustaške revolucije i preporo ene nacije, koja je ušla u evropsku zajednicu, s osje ajem dubokog prijateljstva pružam Vam, Duce, izraz svosra iskrenog zahvalnog srca te dižem ašu u zdravlje Njegova Veli anstva Kralja i Cara, u zdravlje Sabaudske Velikog Kneza, koji je odre en da stupi na hrvatsko prijestolje, u zdravlje Kraljevske obitelji. iskazui i Vam želje za napredak savezni kog talijanskog naroda 1 za Vašu osobnu sre u.⁸

¹⁷ »Hrvatski narod« 19. V. 1941.

Ovim sve anim govorom, ova oba ovjeka ozna ena od svojih crkvenih poglavara kao ljudi Božjeg Provi enja, završili su jednu sramnu ceremoniju izdaje i vazalske pot injenosti fašizmu i njegovom imperijalizmu, koji je na hrvatskom teritoriju imao da izgradi svoj jaki balkanski mostobran za dalnje nadiranje kroz Balkan na Bliski Istok pomo u ustaških satelita. Upravo isto tako kao nekad d/. Josip Frank, koji je Austriji pripremao teren za njen» prodiranje na Istok. Dostojan u enik svoga u itelja.

Govori obojice prisutnih bili su pozdravljeni burnim klicanjem talijanskih velikodostojnika fašisti ke Italije, kao i sve ane delegacije, me u kojima se nalazio i izaslanik zagreba kog nadbiskupa.

Treba da se kaže, da je u predve erje ovih izdajni kih akata bio primljen u audijenciju kod Pape Pija XII. designirani kralj, vojvoda od Spoleta sa svojom ženom. Da su razgovori vo eni o sutrašnjim sve anostima, kojom prilikom je imao da bude vojvoda designiran-za nosioca Zvonimirove krune, to je izvan svake sumnje. Iako o razgovorima ove »privatne audijencije« nije dato za javnost nikakvo saop enje, sigurno je da je designirani hrvatski vladalac i nosilac obnovljene Zvonimirove krune primio od Pija XII. odobrenje, a s njime i instrukcije kao nekad i prvi njen nosilac i primalac te krune od strane pape Grgura VII.

Istoga dana, kada su u Palazzo Venezia potpisani ugovori i izmijenjene spomenute zdravice, poslije podne primio je papa Pijo XII. Paveli a, organizatora Maiiseljskog atentata, kao i onih mnogobrojnih od 1931. do ustaške NDH, jednoga od organizatora rušenja Jugoslavije koji se digao antisilabski protiv svojih zakonitih jugoslavenskih vlasti, najprije u privatnu audijenciju, a zatim *sve ane* itavu izdajni ku delegaciju, koja je podnijela caru i kralju molbu za novoga kralja i prisustvovala ugovorima, koji su vrhunac izdaje hrvatskog naroda.

Službeni izvještaji kažu da je pogлавnik bio primljen u *privatnu* audijenciju u Vatikanu, kuda je stigao nešto prije šest sati u pravnji svoga adjutanta pukovnika Sabljaka i *dvojice talijanskih oficira*. U jednoj od vatikanskih dvorana bila je u po ast poglavniku postavljena eta švicarske papinske garde. Poglavniku je izišao u susret kardinal državni sekretar Maglione, koji se s poglavnikom zadržao do šest sati. To no u šest sati predveo je kardinal Maglione poglavnika Piju XII. u njegovu biblioteku. Razgovor Svetog Oca Pape i poglavnika trajao je oko pola sata. Poslije ove audijencije predstavio je poglavnik svoga adjutanta, pa je još s obojicom ostao u razgovoru oko deset minuta interesiraju i se za vjerske prilike u Hrvatskoj. Na kraju je Sveti Otac izrazio želju da bi vidio itavo ustaško izaslanstvo, sva ta »znamenita« lica koja su došla u Rim zajedno sa biskupom Salis-Seewisom da ponude Zvonimirovu krunu knezu od Sabaudije. I doista, u sedam i po sati, papa je primio ove izdajnike, a naro ito sve enike koji su morali da znaju kao i on šta je od iljih u odnosu¹ prema državnim vlastima tražio i ime ih je vezivao Syllabus Pija IX. Ali vatikanski principi i neobi na gipko a metoda prilago ivanja novoj vlasti, pa ma i ovakvoj koja je proizašla iz povreda Syllabusa, koji je vjerojatno imao da važi samo za Italiju Risorgimenta, koja je tražila ukidanje papske države, u zanosu osovinskih pobjeda, prešao je preko svih obzira dužne neutralnosti i primio, i blagoslovio ovu gomilu izdajnika. Izvještaji kažu, da se Sveti Otac zadržao s mnogim od prisutnih u razgovoru, zanimaju i se, da li su dobri katolici. Pri odlasku, poslije podijeljenog

apostolskog blagoslova, Pijo XII. se naro ito pozdravio sa biskupom Salis-Sewisom, izrazivši mu najbolje želje za napredak i sre u hrvatskog naroda.

»Treba ista i, kažu dopisnici, da je rimskim upu enim krugovima ova audijencija pobudila neobi nu pažnju. Dobri poznavaoci obi aja Vatikana isti u, da se nije nikada dogodilo, da bi u nedjelju i k tome još kasno nave er Sveti Olac bilo koga primio u zajedni ku audijenciju, pa se ova gesta Njegove Svetosti Pape Pija XII tuma i kao in posebne pažnje prema hrvatskom narodu«.⁸⁸

I doista, i doma a i strana štampa kao i ona zapadnih demokracija vidjela je u ovoj »privatnoj« audijenciji Paveli a, gdje ga sve ano do ekuje po asna garda i kardinal sekretar, pa je kao takva obilježena kao povreda papinske neutralnosti.

Sva je ustaška i klerofašisti ka štampa glorificirala doga aje od 18. maja 1941. kao najve e djelo i uspjeh poglavnika i ustaške »revolucije«. Na mnogim se stranama moglo da ita da »samo Svemogu em Bogu i njegovoj Providnosti možemo biti zahvalni da je poglavnik pošao putem, kojim je pošao prije dvanaest godina. Da nije toga, danas bi hrvatski gradovi bili sravnjeni sa zemljom, danas ne bi postojala NDH, danas ne bi bilo spomena na Hrvatsku. Oni koji danas mute, (misli se na prve pojave narodnooslobodila kog pokreta), neka ne zaborave da su spremali grob hrvatskom narodu. Neka ne zaborave da je taj grob još otvoren — ali ne za hrvatski narod, nego za one koji su ga kopali«.⁸⁹

Jedva da je itko bolje i pravilnije ocijenio ove rimske doga aje nego što je to u inila vatikanska »L' Italia«, sa stanovišta politike i vjere, ustvari sa stanovišta kurijalne politike prema Balkanu, a naro ito prema Srbima. Iz ove ocjene zra i eduševljenje nad tim postignutim ugovorima koji za Vatikan zna e mir na Balkanu, a s time i njegovo prodiranje, zajedno sa onim fašisti kog imperijalizma. Za ovaj klerofašisti ki list je osobito važno to što e Hrvatska imati vladara upravo iz Savojske ku e, pa je time zagarantirano njeno ulaženje u obnovljenu Evropu. Sa vjerskog gledišta, Hrvati više ne e biti izloženi vjerskim progonima kao što je to bilo u Jugoslaviji, kad su Hrvati toliko stradali, kako to tvrdi ovaj »istinoljubivi« klerofašist. Dakako, ovaj klerofašisti ki list, koji na svim poljima daje podršku Mussoliniju, zaziva na kraju blagoslov božji na napore, koje su uložili talijanski i ustaški državnici u cilju osiguranja sre e obje zemlje.⁹⁰

S tim u vezi suglasne su i misli zagreba kog »Katoli kog lista« koji, govor i o rimskim doga ajima, ozna uje posjetu Paveli a kod Svetog Oca daleko ve im i zna ajnijim doga ajem nego što bi to bio samo vanjski in poštovanja prema suverenu koji boravi u vatikanskom gradu. »Na prvom mjestu upada .u o i audijencija poglavnika kod Svetog Oca, prigodom prvog posjeta u Rimu. Ta gesta nam pokazuje, kako poglavnik visoko cijeni Petrova nasljednika, kome je me u prvima upravio svoje korake da nadoveže na hiljadutristogodišnje veze, koje vežu Hrvate s Rimskom Stolicom. Držimo da se ne varamo, kad ovoj audijenciji pripisujemo ve e zna enje nego je samo in vanjskog po itanja prema suverenu koji boravi u vatikanskom gradu. *Ka drugoj strani, topli primitak poglavnika i hrvatske državne delegacije kod Svetog Oca Pia XII. pokazuje, koliko me unarodno zna enje pridaje crkva predstavnicima*

⁸⁸ »Hrvatski narod« 20. V. 1941.

⁸⁹ Pobjedili smo! »Hrvatski narod« 2!. V. 1941.

⁹⁰ Obnova NDH. »Novi list« 22. V. 1941.

*naše narodne države, kad ih tako brzo i tako lijepo prima i do ekuje.*⁹¹ Sasvim to no i najneposrednije osje anje i shva anje ovog vatikanskog stava.

Jedan dio štampe smatrao je da je potrebno da isповједи, da e ovakva NDH koja na ovaj na in posredno prima ne samo priznanje nego i blagoslov Svetog Oca pape, ma da se u isto vrijeme vatikanska štampa trudila da, poslije konsternacije u anglofilskom bloku, objasni da je sva ta delegacija bila primljena kao »individualni katolici«, — biti bedem protiv nadiranja pravoslavlja prema evropskom zapadu. Takav je naro ito Šari ev »Katoli ki tjednik«. Jer za njega »pravoslavni elemenat, koji se nošen osmanlijskom najezdom razlio preko povijesnog podru ja Hrvatske, ne e mo i u NDH vršiti propagandu. On e biti povra en u svoje prirodne granice, kako to traži ne samo pravda, nego i životni interes zapadne uljudbe. Katoli ka i muslimanska vjeroispovijest imat e zaštitu i mogu nost slobodnog razvika s temeljnim interesima hrvatskog naroda. U Vatikanu su svijesni velikog uskrsnu a NDH. Stoga je razumljivo da je taj do ga aj izazao uVatikanu živo zadovoljstvo. I Vatikanu je stalo do toga, da hrvatska država bude što mo nije?«⁹²

Istu misao klerofašisti kog hrvatskog priznanja osjetili su i s one strane oceana dva savršena poznavaca Vatikana, Gaetano Salvemini i Giorgio La Piana, koji zacijelo nisu poznavali ustaške štampe, pa ipak kažu da se plan odvajanja katoli ke Hrvatske od pravoslavne Srbije svidio Vatikanu, a s obzirom na naklonost koju je papa pokazivao za Savojsku ku u. Jer, izbor vojvode od Spoleta za ustaškog kralja nije se mogao dogoditi bez papina pristanka! Uslijed toga, u ovome oni vide puno oficijelno priznanje ove nove marionetske osovinske države, i dosljedni tome prekid papinske neutralnosti. Uzalud su se za to vatikanski protokolisti trudili da bi ovoj sve anoj ceremoniji dali privatan zna aj.⁹³

Treba da se kaže da je zagreba ki klerofašisti ki »Hrvatski glas«, koji je stajao pod protektoratom nadbiskupa Stepinca. najve im ustaškim žarom odobrio sve Što se dogodilo u Rimu, na Kvirinalu, Palazzo Venezia i Vatikanu.

»Mi znamo, koliko je borbe i žrtava stajala Poglavnika, njegovih vjernih ustaša, kao i svih onih, koji su radili na tome, da do e do NDH, koja nosi rekord u veli ini, prema samoj sebi od svoga postanka do danas. Poglavnik je dao politi ki smjer ovoj veli ajnoj borbi za slobodu domovine. Hrvatska je od 1918. godine dalje bila obi ni subprotektorat masonsko-židovske vladavine u Francuskoj. Francuska loža imala je u svojim pandžama Srbiju, a ova je

⁹¹ »Katoli ki list« 1941., br. 21-22, 246-247.

⁹² Udarena je brana prodiranju pravoslavlja. »Katoli ki tjednik« 8. VI. 1941.

⁹³ Gaetano Salvemini — George La Piana, *What to do with Italy*. New York 1943. 130-131. Zanimljivo je da talijanski pisci znaju, prema »L'Osservatore Romano« da je Paveli a pratio kod pape jedan stenograf, koji je zacijelo i zabilježio razgovor. Nažalost, nije poznata sadržina toga razgovora. Da li je bilo rije i o Paveli evu pokajanju za sve dotadanje po injene zlo ine ili možda o instrukcijama kojih se imao pridržavati u NDH s obzirom na vatikanske želje, pitanje je za koje zasad nema još odgovora. Kad sam ob-avio u »Politici« 1. XI. 1945. lanku »Vatikan i naši narodi« milanski »L'Osservatore« (2. XI. 1941.) u lanku »Tito contro i cattolici« ponovo tvrdi da je Paveli bio u privatnoj audijenciji kao svaki drugi posjetilac željan da poljubi ruku vrhovnom pontifiksu. A onda kategoriki tvrdi da Sveti Stolica nikad nije htjela priznati totalitarnu vladu i režim Paveli ev!? Me utim vidjeli smo kako je ovaj gest Vatikana od 18. V. 1941. protuma ila sva klerofašisti ka štampa u NDH. Odgovorio sam »L'Osservatoru« u lanku »U laži su kratke noge« (»Republika« Beograd — 4. XII. 1945.). Kasnije držanje papskog legata u NDH opata Giuseppe Marcone, njegovo u estvovanje pri svim diplomatskim manifestacijama kao i proustaško zalaganje, pokazat e, kako je Vatikan ipak bio potpuno suglasan sa svojim izaslanikom u NDH, iz ega se vidi da je Vatikan više nego priznao NDH.

bila gospodar situacije preko prodanih hrvatskih sinova u Hrvatskoj. Parlamentarna, dakle, borba za nezavisnost Hrvatske, kao i svaki tobožnji »legalni« na in traženja hrvatskih prava bio je pravi nesmisao. Poglavnik je to dobro uo io, prije nego je zapo eo svojim na inom borbu, kojoj danas zahvaljujemo našu slobodu i našu nezavisnost.

Poglavnik se postarao, dosljedno odluci hrvatskog naroda, da hrvatsko državno vrhovništvo dobije stalnost i da Nezavisna Država Hrvatska dobije oblik kojim e njezina nezavisnost i opstojnost biti potpuno osigurana. To se dogodilo uspostavom krune kralja Zvonimira kao nosioca vrhovništva NDH, te ponudom vojvodi Savojskom da stupi na starodrevno hrvatsko prijestolje.

Stara kraljevina Hrvatska ovjen ana Zvonimirovom krunom zadobila je ovim sve anim historijskim inom svoju tradicionalnu državno-pravnu mo , koju nije zaboravljala ni u najtežim danima, kad su njezini neprijatelji prijetili uništenjem njezinih prava. Kroz 839 godina, ljudomorno je uvala ona svijest o tim svojim kraljevskim i suverenim pravima. Svako stolje e nosi na sebi zna ajke uvanja tih tradicija. Sve do naših dana ili bolje re eno do 18. svibnja ove godine, kad je naša Nezavisna Država Hrvatska došla u takav položaj, da e postati, kako je izjavio sam poglavnik, na me unarodnom polju znatnim imbenikom, a hrvatski narod u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj imat e tu sigurnost i najviše mogu nosti svoga ure enja u svim granama života, kao i mogu nost op eg blagostanja.⁹⁴

O svima ovim rimskim doga ajima govorilo se u štampi i preko radija. Ali ne samo na tim mjestima, nego i u crkvama. Kroz crkve je prostrujala propagandna misao, da je poglavnik sa svojom delegacijom, koja je izvršila dva veleizdajni ka ina, primljen od Svetе Stolice, od pape Pija XII., koji je još povrh toga blagoslovio i poglavnika i delegaciju i hrvatski narod. Sve je to zna ilo, da papa voli i blagosilje novi ustaški režim, iji su predstavnici bili i pred carem Viktorom Emanuelom III. kao i pred Pijom XII. Tako su sada neposredno i nadbiskup Stepinac, i nadbiskup Šari i biskup Bonefa i , i biskup Srebrni , i biskup Akšamovi i svi ostali primili odobrenje i suglasnost Rimske Kurije za svoje oduševljenje za NDH i Paveli a, ma da su se ogriješili o Syllabus! Jer, da je Njegova Svetost Pijo XII. imala drugo shva anje o tom pitanju, zacijelo ne bi primila ovu delegaciju na tako sve an na in, pa ni Paveli a. Istina je, da je psihoza za ovakvu vrstu Kurijina prilago ivanja novostvorenim situacijama olakšala, pošto su o igledno i u Kuriji dijelili shva anje da je ve Hitler zacrtao smjernice evropskog razvoja za hiljadu godina unaprijed. Ovaj prijem u Vatikanu bio je za sve koji još nisu pristali uz ustaški režim a naro ito u sve eni kim redovima, simboli ko i politi ko solidariziranje Vatikana, javno i bez kolebanja pred itavim svijetom, sa doga ajima koji su uslijedili 10. aprila 1941. Kad je tako postupio Vatikan, onda se ne treba uditi iskrenosti i neopreznosti, ustaškim osje ajima prožetih nadbiskupa i biskupa, u Zagrebu, Sarajevu, Splitu, akovu, Senju, Krku i Ljubljani, pa i u Boki Kotorskoj koji sa »najve om žaloš u oplaka herojsku smrt najvoljenijega sina Duceova«, kako o tome govori telegram »Paola« Buftorca upu enog Duceu u Rim.⁹⁵

⁹⁴ »Hrvatski glas« 20. V. 1941.

⁹⁵ Original nalazi se u arhivu Zemaljske komisije za utvr ivanje zlo ina okupatora i njihovih pomaga a. ZAVNOH Zagreb.

A kad su vrhovni rukovodioci K. A. ovako pošli za Pavelim i ovako primili NDH, onda se tako er ne treba uđiti da je sve ostalo u K. A., najve i broj svenika, redovnika, franjevaca, jezuita, bogoslova i lanova ostalih klerikalnih organizacija punim srcem stalo da pomaže NDH na njenom u vršivanju, kako je to zatražio od svojih sve enika nadbiskup Stepinac. Jer, poruka nadbiskupa Stepinca sve enstvu bila je logi no prenijeta i itavoj Katoli koj Akciji u svim hrvatskim krajevima. Doga aji u Rimu bili su samo stvarno razvijanje ovih unaprijed stvorenih planova. A to nije bilo ni teško pošto je najmo nija organizacija K. A. Veliko Križarsko Bratstvo bilo sasvim pripravljeno za ustašku NDH još prije njezina oživo tvorenja.

Zagreba ka križarska »Nedjelja«, objavljena na Uskrs, ali ve otštampana prije Velikog etvrtka,⁹⁶ donosi znaajnu poruku Velikog Križarskog Bratstva pod naslovom: »Naša rije u ovim vremenima«.

»U ovim teškim i sudbonosnim vremenima Hrvatskog naroda, a imaju i u vidu sve što je dosada u injeno, poru ujemo svim lanovima slijede e:

Rad se u društvu ne smije prekinuti! Moramo se pokazati doraslima u ovako teškim asovima! ...

Održavajmo kontakt jedni s drugima! Nemojte dopustiti, da nas ovi doga aji razdvoje, da se možda koji od nas izgubi!

Ako se što izvanredno dogodi, a ti e se života organizacije, na ite puta i na ina, kako biste to dojavili svojoj centrali!

Molimo svu bra u, da s ozbiljnoš u koju diktiraju ovakova sudbonosna vremena prime poruke svoje centrale, svijesni, da slušanjem ovoga inimo korist svome narodu!«⁹⁷

Toliko jasno i sadržajno — za sve ustaški raspoložene križare — koji trebaju da budu dorasli teškim asovima.

Kad se sjetimo rije i specijalnog izaslanika führera, koje je izgovorio 10. aprila 1941. na Markovu trgu oko sedam sati uve e, podsjetivši ustaše, da je bio u Zagrebu još prije osam dana, dakle 2. aprila, i da je ve tada sve dogovoreno za kona ne odluke, onda rije i Velikog Križarskog Bratstva odjekuju kaq puna ustaška opomena za rad u vremenima koja su ve naišla.

Da ove poruke i savjeti nisu bile aluzije za duhovni i vjerski rad kako bi ta ustanova »Apostolata Molitve, Euharistije i Žrtve«, morala da radi, ve naprsto politi ke ustaške sugestije, jasno je bilo i za slabo upene u konspirativni rad V. K. B! O tome daje dragocjene podatke ustaša-sve enik Franjo Kralik, urednik »Katoli kog tjednika« i dijecezanski crkveni asistent K. A. Ovaj znameniti radnik u križarskoj organizaciji piše uvodni lanak »U znaku žrtve. Uz povratak hrvatskih ustaša«, u kome pravim frankova kim duhom prikazuje stanje Hrvata katolika i sve enika u Jugoslaviji neobi no mra nim bojama, dok emigrantske ustaše zaodijeva plaštem heroizma. Ovaj ustaški je, kako kaže Kralik, ponikao iz katoli kog heroizma, koji je nadahnut evanskim idejama pravde, povezan molitvom, svetim sakramen tima i nije htio da dopusti da se profanira katoli ka Hrvatska. »A cijeli je hrvatski

⁹⁶ Tako to izri ito kaže »Katoli ki tjednik« 27. IV. 1941.

⁹⁷ Idem.

narod uzimao na sebe i dragovoljno žrtve za oslobo enje Hrvatske. Osobito u zadnje vrijeme, u svetoj godini, prigodom hiljadutristogodišnjice pokrštenja Hrvata. Obnova se hrvatskog naroda u duhu Svetog Evan elja nije izvodila bez žrtve, a *Bog je te žrtve blagoslovio, blagoslovio preobilno, i baš prigodom hiljadutristogodišnjice spustio zadnju obilnu rosu, da davno zasijano i ve prokljano sjeme iznenada izraste u ogromno stablo*⁹⁸. Ovako, literarnom alegorijom objašnjava Kralik razvoj fran**KOV**-štine i ustaštva sa davno zasijanim sjemenom koje je Bog blagoslovio i orosio da izraste u ogromno stablo. Dakle, i ovdje je frankovluku bio Bog suradnik i pomaga, jer je uz pomo Božju prokljalo ovo ustaško sjeme »pošto nam je htio Bog tim bezuvjetno re i, da e uvijek biti s nama, ako mi budemo uvijek s njim«. Govore i dalje o žrtvama podnijetim za dvanaestdnevnog ratovanja, ukazuje i na one koje se moraju uzidati u izgradnju NDH. Tom prilikom otkriva Kralik jednu veliku, dotad samo manjem broju poznatu istinu izvan redova križara, o suradnji križarstva sa ustaštvom, u saživljavanju križarstva sa krajnjim hrvatskim nacionalizmom, kako smo ga ve u ranijem poglavlju o K. A., dovoljno osvijetlili.

»Neka se žrtve još dosljednije prihvate oni naraštaji, koji su je i u svoj program stavili: Križari i Križarice! *Prigodom zadnjih doga aja vidjelo se, kako je važnu ulogu vršila ta organizacija duhovno pripravljaju i »novu, mladu, Božju Hrvatsku.*« Odgoj križarske omladine, zahvaljuju i pok. dr. Ivanu Merzu i životu dr. Ivi Protulipcu, bio je radikalno hrvatski. Duhovni program njezin s duhovnim programom ustaša slagao se je i iznosio ga je bezbroj puta, na raznim velikim križarskim manifestacijama dr. Ivo Protulipac, (dakle upravo onako, kako smo to na osnovu dokumenata mogli da ve i ranije utvrdimo), a i drugi križarski govornici. Keka, eto križarska žrtva u budunosti dodje do još ja eg izražaja. Ali ne toliko rije ima, koliko dje-lima . . . ,«⁹⁹

I misli i rije i dijecezanskog asistenta bile su ne samo autoritativni interpret onoga što je bilo, nego i svega što e biti. Križarstvo za NDH, kao i poslije njezina sloma bit e stalno na istoj liniji.

Na 23. Dekanatskoj konferenciji u Sarajevu, kojoj je predsjedavao nadbiskup Šari 28. V. 1941., vidilo se iz izvještaja dekana o njihovim župama i o radu K. A. da je ona bila svuda i na svakom mjestu radikalno hrvatska, što je ranije ustaška parafraza za ustaško hrvatstvo. »Društva K. A. nijesu se kao takova bavila strana kom politikom, ali su uvijek bila radikalno katoli ka i radikalno hrvatska. Iako bi se možda mogli potužiti da pojedinci nijesu bili u svakoj zgodi i praktično radikalno katoli ki, radikalni Hrvati bili su svi i svagdje. Naše Križare i Križarice gledali su prijekim okom prijašnji srpski režimi i njihove udvorice. Na naše priredbe niti smo ih zvali, niti su nam dolazili. Tako smo se bolje osje ali«. Objasnivši ovako stanje prije Ma ek-Cvetkovi evog sporazuma, doti ni dekan govori, da se i iza sporazuma nije promjenilo na bolje, jer je u školama »ostao kruti i još kru i srpsko-jugoslavenski utjecaj na našu mladež. Najgori šoveni i apostate, koji su morali bježati iz Hrvatske, našli su novo polje rada po školama u bivšoj Drinskoj i Vrbaskoj banovini. *Danas se otvara u KDH široko polje rada društvima K. A.*«⁹⁹

⁹⁸ Idem.

⁹⁹ Marko Nedi, O Katoli koj Akciji u nadbisku*Di*ii Vrhbosanskoj. »Vrhbosna« 1941.. br. 6, 119. — Ina e je ustaška štampa koristila svaku priliku da podvu e zasluge križarstva za NDH

Ispred sviju društava K. A. najbrže su pohitali da se poglavniku jave svojim estitanjima i dobrim željama lanovi Hrvatskog katoli kog akademskog društva »Domagoj«. Iz prikazivanja radosti nad pojmom NDH, kao i dolaskom poglavnika izbjija naro ita misao, da su upravo lanovi ovog društva dali znatan broj boraca u ustaškom pokretu. Ovo dragocjeno priznanje bit e poduprto i izjavama ostalih ustanova K. A., pa e se one upravo takmi iti da podvuku koliko je koja od njih zaslužna za ustašku »pobjedu«. Zato ti »Domagojci« podvla e da su »*ponosni injenicom što su iz redova njihovog pokreta proizašli mnogi iskreni i oduševljeni borci za kona no oslobo enje hrvatskog naroda i ostvarenje njegove NDH, od kojih brojni i u ovim historijskim asovima sara uju kod Vašeg oslobođila kog i stvarala kog rada, izri emo neograni enu odanost i vjernost Državi Hrvatskoj.*

Za »Domagojcima«, tim »iskrenim i oduševljenim borcima« za ustašku NDH, pošli su i Križari, koji su i te kako ustaševali još daleko prije nego što je NDH pomo u Hitlera i Mussolinija ostvarena. I Križari su se javili, žele i da ne zaostanu za njima naro ito dragima »Domagojcima«.

O stavu Velikog Križarskog Bratstva neposredno govori njegova adresa, koju je uputio Paveli u tadašnji predsjednik dr. Felix Niedzielski, koji e uskoro biti visoki ustaški funkcijonjer u Bosni, kao zamjenik i strahovitog ustaškog kolja a stožernika Guti a, nakon toga e postati vo a ustaške mlađeži. Treba da se kaže, da je predsjednik VKB, bivši urednik Stepin evog »Hrvatskog glasa« bio zakleti ustaša još od 1940., kako je to sam priznao, i od aprila 1941. primio se raznih ustaških položaja.^{99®} Adresa V. K. B. upu ena je mjeseca aprila i izražava neopisivu sre u i radost, da se može pozdraviti poglavljenik ispred itavog VKB i itave križarske organizacije kao oslobođitelj hrvatskog naroda i osniva NDH. Tu se kaže, da su lanovi VKB vo eni lozinkom »Žrtva, Euharistija i Apostolat« bili neustrašivi i nisu se bojali nikakvih teško a, pošto su na pri esnoj klupi tražili okrijepu, a u narodu su bili apostoli vjerskih i narodnih svetinja. Oni su, kaže adresa, odgojeni u duhu katoli kog radikalizma, koji u na elu ne poznaje kompromisa, a jednako su bili nekompromisni u programu hrvatskog nacionalizma.

»Danas, kada je zasijalo sunce slobode, sje amo se svih zgoda i nezgoda našeg dugogodišnjeg rada. Sje amo se, kako su žandari i pla enici bivših režima kunda ili naše lanstvo, gazili zastave, s grudju trgali hrvatske trobojke i zna ke, potisli naš rad u crkvu i sakristiju, dok naši lanovi me u senjskim žrtvama i na ostalim mjestima nisu krvljaju i svojim životima osvjeđo ili svoj idealizam. Ali se ujedno sje amo i naših sastanaka i taborovanja kada su mladi i u koru drve a urezivali »2AP«, i kada se nave er pri logorskoj vatri orila pjesma: »Vrati se, Ante, Hrvatska Te zove!«

Poglavlji e! Križari Vas pozdravljaju i izjavljuju Vam svoju duboku ljubav i odanost. Svetogu i neka na Vas i na našu državu izlje obilje svog

još u Jugoslaviji. Tako je osje ki »Hrvatski list« (15. IX. 1942.) u lanku »Križari i ustaški pokret«, prilikom križarskog dana naglasio, da su »svima dobro pozname ogromne zasluge, koje je križarska mladost stekla, gdjegod je djelovala u danima najtežeg politi kog i ekonomskog ropstva hrvatskog naroda. Križarska je organizacija u tim danima uspješno položila svoj ispit zrelosti i dokazala, da je sposobna raditi, pregarati i doprinositi žrtve u stvaranju nove Hrvatske i novog, kršanskih duhom prožetog hrvatskog ovjeka.« U lanku se ne propušta op e poznata injenica da križari u svemu podupiru poglavnika i da su mu najodaniji u vjernosti.

"a Su enje u Banjoj Luci ustaškim zlo incima. »Politika« 3. II. 1947.

blagoslova! A križari e i nadalje izgra ivati za Boga besmrtnе duše, a za hrvatski narod neslomljive karaktere. Bog živi! Za dom — Spremni!^{19*}

Dakle, po vlastitom priznanju ova ustanova, »Žrtve, Euharistije i Apostolata«, bila je na svoj ustaški na in »apoliti ka«, kako se ubi stalno dokazuju i nadbiskup Stepinac.

Spomenuti predsjednik VKB-a, ove »apoliti ke« ustanove, u listu »religiozne« ustanove »Žrtve, Euharistije i Apostolata« u prvom broju »Nedjelje« 27. IV. 1941. portretira Paveli a na sasvim križarski na in, koji pokazuje kakva je ta križarska »apoliti nost«.

»... U svojoj politi koj dalekovidnosti (poglavnik) ne traži veze sa parlav mentarnim mediokritetima, nego traži dodir sa velikim ljudima, s vodom njema kog naroda... Bog koji ravna sudbinom naroda i koji upravlja srcem kraljeva dao nam je dr. Antu Paveli a i potakao vodu prijateljskog i savezni kog naroda Adolfa Hitlera da svojim pobedonosnim etama razbijen našeg tla itelja i omogu i nam ostvarenje NDH. *Neka je slava Bogu, naša zahvalnost Adolfu Hitleru i neograni ena ljubav i odanost Poglavniku dr. Anti Paveli u.*«

U uvodnom lanku istoga broja »*Obnovljena je NDH*« slavi se osnivanje NDH, Paveli i Hitler, otvoreno se prikazuje kako su klerofašisti izdali Jugoslaviju i prišli Hitlera i Paveli u. Osim toga, jasno se ogleda u tom ustaškom i klerofašistickom zanosu za NDH i ranija mezalijansa klerikalaca prema dru Ma ku i takozvanom Hrvatskom narodnom pokretu, koji je za sve njih, ustaše, klerofašisti ke i velik dio organizacija HSS bio samo etapni stadij za postizanje NDH. Tu se, naime, medu ostalim, i ovo kazuje.

»Otkad je nakon uvo enja diktature u bivšoj i nepovratnoj Jugoslaviji današnji Poglavnik dr. Ante Paveli otišao u inozemstvo, pogledi su Hrvata bili upereni stalno u tog juna kog borca u tu ini. *Sporazum, koji su politi ki predstavnici Hrvata u državi u inili s predstavnicima Beograda, hrvatski narod, nije nikad priznao nekim definitivnim inom. I mi sami tadanji politi ki predstavnici*, (dakako da se tu misli na dra Ma ka i na njegovu grupu užih suradnika), *moralni smo narodu govoriti, da sporazumom nije ostvaren politi ki program hrvatskoga naroda, ve da e tai biti ostvaren tek kad se osnuje Nezavisnu Državu Hrvatsku. Reklo se, da je sporazum tek stepenica na 'pütu hrvatskoj državnoj nezavisnosti i da je on u injen u sporazumu s Poglavnikom. No narod je znao gdje je i u emu je istina.* Stoga je i potpuno razumljivo, da hrvatski vojnici nisu slušali upute svojih politi kih predstavnika, da drže disciplinu u vojsci, te su spontano i jednodušno položili svoje oružje i bratski do ekali oslobođila ku njema ku vojsku. Vojska Adolfa Hitlera, vo e Njema kog Naro a, bila je najsve anije do ekana u hrvatskim krajevima, jer je srušila tu omraženu kulu, što se nazivala Jugoslavijom ...

I mi (tj. križari) pozdravljamo našu Hrvatsku Državu! Kao i dosad, tako smo i odsad sve svoje sile uložiti u napredak, da tako zajedni kim silama ostvarimo nova, bolja vremena i novi život hrvatskog naroda.«

¹⁰⁰ Pozdrav križara poglavniku. »Katoli ki tjednik« 11. V. 1941.

U ovakvoj, nesumnjivo posve izrazitoj politi koj stvarnosti nalazi se sva suština proturje nosti križarske ustanove prema njenoj takozvanoj religioznoj devizi »Euharistije, Žrtve i Apostolata.«

Me utim, istim duhom diše i Okružnica VKB koju je predsjedništvo uputilo 4. maja svome lanstvu. U samom po etku podsje a se lanstvo na spomenutu znaajnu poruku koju je njihova »Nedjelja« objavila na sam Uskrs, daju i direktive za sudbonosne dane. »I naša je molitva uslišena. Hrvatski je narod došao do svoje slobode i narodne samostalnosti.¹⁰¹

Svoja ustaška osje anja manifestirali su križari i križarice kad su 19. juna posjetili poglavnika Paveli a. Izaslanstvo je predvodio Msgr. dr Milan Beluhan, a poglavnika je pozdravio potpredsjednik VKB-a Stjepan Ramljak. Evo njegova ustaško-križarskog govora.

»Poglavlji e! Naš predsjednik dr. Felix Niedzielski nalazi se ve dulje vremena na ustaškoj dužnosti u Bosni, te dozvolite, da Vas kao podpredsjednik VKB-a pozdravim u ime križara i križarica.

Hrvatski križari i križarice zapo inju svoju borbu za duše hrvatske omladine u asu, kada zadnja srpska tiranija pada na hrvatski narod. *I, dok Vi, Poglavlji e, iz tu ine teškim radom, žrtvama, ustrajnom borbom — tresete temeljima krvave Jugoslavije, mi obilazimo sela i gradove svih hrvatskih krajeva i u dušama omladine dižemo vjeru i ja amo nadu. A divna ta omladina razumije nas i odaziva se pod križarskim geslom: »Euharistija, Žrtva, Apostolat« — skupljaju se deseci tisuća hrvatske muške i ženske omladine. Tisuće i tisuće predavanja, sastanaka i priredaba i zborovanja, što ih priredimo — bude u omladini svijest i ponos. I ta omladina visoko diže zastave asti i ponosa hrvatskog naroda, da Vas može spremna do ekati. Ne uzmi e ta omladina pred nikakvim žrtvama — o emu govor kry u Senju — sve do zadnjih dana borbe za slobodu. A kad mi dolazimo, tada nas puni eznu a pitaju: Gdje je On? — I kada e do i? Mi odgovaramo da ne znamo dana, ali sigurno znademo, da e do i. Tako sigurno, kao što je sigurno, da je Bog na nebu, jer je Bog Pravda, a hrvatski narod, traži samo pravdu. Potiemo ih neka rade, neka bdiju i neka se mole... Htjeli bismo Vam re i, Poglavlji e, da se na tisuće i tisuće ruku sklapalo, koljena prigibala pred licem Božjim, u molitvama za uspjeh Vaše borbe i nastojanja, za pobjedu Hrvatske, za Vaš što skoriji dolazak. I, do oste nam! Mi smo sretni i ponosni, da Vas je na prvom koraku, na pobjedonosnom povratku, za stolom u Vrbovskom dvorila i podvorila jedna naša sestra križarica. Mi smo sretni i ponosni, kako se samo može biti sretan i ponosan, jer nas u prvom asu svojega dolaska odlikovaste najvećim odlikovanjem, jer Vi nas u iniste državljanima NDH. A to je tako beskrajno lijepo i veliko, da ve eg i ljepšeg na ovom svijetu ne vidimo i ne znamo.*

Htjeli bismo Vam samo još jednu re i: Mi, križari i križarice, imamo u svojoj državi velike, jako velike ambicije — a to je: Služiti bez ra una Bogu i Hrvatskoj. Služiti bez prestanka, bez predaha, do zadnjega daha. Htjeli bismo u sve duše naše omladine sela i grada unijeti svijest, da je ova služba najveća i najjača. *Htjeli bismo da nas nitko ne natkrili u ljubavi i odanosti prema Vama, Poglavlji e i prema Hrvatskoj. Htjeli bismo, da Bog usliša naše molitve i žrtve, koje dnevno donosimo pred lice Njegovo, za Vas, za svako djelo Vaše, jer znamo da ne mislite, ne radite, ne živite ni za Šta*

¹⁰¹ »Katoli ki tjednik« 25. V. 1941.

drugo na svijetu, nego samo za svoju Hrvatsku. A mi znademo i to, da smo u tim našim nastojanjima u Vama na i uvijek ne samo svojega Vladara, nego i oca — da smo uvijek kod Vas na i otvoreno i srce i dušu. Znademo, da smo Vam uvijek mo i do i re i Vam i za naše poteško e i za uspjehe — i za naše boli i za naše radošti.

Poglavnici! Hrvatski križari i križarice, eto, rekoše Vam svoje želje i svoje ambicije. Rekoše Vam kako su Vam zahvalni, do smrti zahvalni, i ne žele ništa drugo, nego da Vam tu svoju zahvalnost dokažu i djelom i radom. Dozvolite da Vas pozdravimo našim križarskim pozdravom: Bog živi! (Svi prisutni pozdravljaju: Bog živi! *Dozvolite da Vam kažemo, kako smo svi do jednoga, u svakom asu, u svakoj prilici i pod svim okolnostima: Za Dom —* (Svi prisutni pozdravljaju uzdignutom desnom rukom i gromko kli u: *Spremni!*)

Iza ove ustaško- križarske ljubavne isповijesti, kakvu je jedva koja druga ustaška organizacija mogla da kaže, pozivaju i se na svoje zasluge za oživotvorene NDH, predala je poglavniku križarica Ivka Špes »vrlo ukusnu izra enu spomenicu«, sa zna ajnim posvetnim naslovom na koricama: »Poglavniku dru. Anti Paveli u — vjerni križari i križarice 1941. god.«.

Nema sumnje, da je ova »apoliti na«, u osnovima svojim prava ustaška organizacija, bila doista ustanova »Žrtve« — za ustaštvu i poglavnika, »Euharistije i Molitve« — za ustaštvu i za poglavnika, i »Apostolata« — prava propagandna, »promi bena« organizacija, koja je na »tisu e i tisu e predavanja, sastanaka, priredaba i zborovanja« stalno govorila o Anti Paveli u, o budu oj NDH i o njegovu dolasku! Pa, opet, ova ustanova, najmo nija i najorganiziranija u K. A., a pod neposrednim nadzorom nadbiskupa Stepinca i nadbiskupa Šari a, biskupa Srebrni a i njima ravnim, unato ovim i ovakvim decidiranim isповijestima i samopriznanjima, nisu bile »politi ne« ustanove, ve »crkvene« ustanove, »Žrtve, Euharistije, Apostolata!«, lanice »apoliti ne« hrvatske K. A. Svakako, neko od ove dvije strane govorio je neistinu. Bit e, prema ranijoj brojnoj dokumentaciji, o kojoj je ve bilo rije i, naro ito u po ecima križarstva, i mistifikaciji, pomo u koje su htjeli da furtim izmame dozvolu biskupa Bonefa i a, da su križari i sada, otvoreno, kao i ranije podzemno, i na tajnim sastancima i od usta do usta, širili ustašku ideju pod blasfemi nom kamuflažom parola: »Žrtve, Euharistije, Apostolata!« I to nesamo prije NDH, tokom ustaške strahovlade, nego i poslije njenog sloma, u Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji. Križari i križarice bili su za Paveli a jedna odana i borbena ustanova, koja je na svim sektorima, grada i sela, izvodila ustašku propagandu, zalažu i se za sva ustaška djela i nedjela,, i kao visoki funkcioneri i kao ustaški vojnici — kolja i.

Iz odgovara poglavnika ovoj križarskoj delegaciji vidi se, da je i on bio ve od ranije dobro informiran o uslugama, koje su križari u inili njemu i itavom ustaškom pokretu. Ospruvnuvši se na one koji su sumnjali u njegovu emigrantsku akciju, izdvojio je križare kao one, koji nisu bili medu takvima sumnjalicama.

»Ja znam, da ste Vi bili medu onima, koji nisu dvojili, medu onima, koji su radili (dakako, ustaški). Meni je to poznato. Poznato je to i itavom hrvatskom narodu. Naro ito mi je poznato, da ste radili i onda, kad je duh popuštanja i duh miltavosti bio po eo zavla ivati u hrvatskim redovima, ne u narodu, nego medu inteligencijom i izjesnim krugovima, koji su se, nažalost,

uslijed posljednjih prilika, bili udaljili od pravog narodnog puta. O tom e povijest re i svoje. Vi znate, nakon ovog ispunjenog glavnog dijela naše borbe eka nas sve u hrvatskom narodu i NDH jedan još — ako se tako može re i — ve i, jedan ozbiljniji rad, koji treba mnogo požrtvovnosti i ustrajnosti. *Stoga Vama, koji ste ne samo formalno, nego i stvarno pokret isto hrvatski, koji ste uzimali zada u raditi na tom polju, Vama koji ste tim zadužili narod, zapada i u budu nosti jedan veliki udio u radu oko ozdravljenja hrvatskoga života i hrvatskog društva. Ja znam da ete Vi i u budu nosti to izvršivati u svakoj formi, i budite sigurni da ete u meni na i prijatelja.«*

Križarska »Nedjelja« (23. VI.) opisala je ovaj prijem kod poglavnika, i u beskrajnom oduševljenju ozna ivala taj dan 19. VI. »najsvjetlijim u povijesti križarstva, jer je toga *dana dao priznanje Križarskoj organizaciji najve i Hrvat svih vremena, suveren NDH, Poglavnik, dr. Ante Paveli .*¹⁰²

Svakako, udno je zvu ala jedna izjava VKB i VKS, koju su oni objavili poslije mjesec dana, zacijelo uslijed op eg zgražanja u hrvatskim rodoljubivim krugovima nad hipokrizijom vodstva i lanstva KA, da je VKB i VKS apoliti na ustanova. Jer, za to je saznala obavještajna služba nadbiskupa Stepinca vrlo brzo i lako. Antipodnost ove izjave s onima pred poglavnikom, svakako pokazuje janusovštinu klerikalnih metoda i sredstava kojima služe svojim klerikalnim ciljevima. Me utim, križari su sada jedva do ekali as, da se obra unaju sa svojim starim politi kim rivalima, sa Senioratom, koji je nekad bio prokazan kao ustanova koja je htjela da radi u duhu Majske Deklaracije. Intrige su uspjele, jer ve po etkom jula razišao se Hrvatski Katoli ki Seniorat — uz punu suglasnost i odobrenje nadbiskupa Stepinca, da i on dalje produži, ispod žita, ali svakako za NDH. Šta više, nadbiskup je bio taj koji je Senioratu naredio da podnese molbu da ga on raspusti. »Hrvatski narod« objavio je taj važan doga aj¹ u klerikalnim redovima pod naslovom *»Razišao se hrvatski katoli ki seniorat.«* Ustaški »Hrvatski narod« je toliko informiran iz nadbiskupove kurije, da zna, šta je bilo u molbi zahtijevanoj od nadbiskupa. Seniori su naveli me u ostalim i ovo: *»Stalno se u nekim dijelovima javnosti podržavalo, a i danas podržava mišljenje, da bi naše društvo i mi kao skupina imali stanovite ciljeve i tendencije* (misli se na politi ke), Op. Ur.). *Kako stojimo na stanovištu da na nacionalno-politi kom podru ju ne smije i ne može u našoj NDH biti nikakvih drugih tendencija mimo onih koje ima Poglavar Države i naš Poglavnik dr. Ante Paveli , a na vjersko-crkvenom podru ju mimo onih koje imaju naši crkveni poglavari, pa da predusretncmo krivom i zlonamjernom tuma enju stvari u vezi s našim društvom i s njenim pojedinim lanovima mole nadbiskupa da raspusti društvo.«* Nadbiskup je rado prihvatio svoju vlastitu odluku i inicijativu, i uvažio molbu, raspustivši društvo na radost križara i odobravanje ustaša! Jedan dokumenat više o potpunoj suradnji nadbiskupa Stepinca sa novim režimom, kome je u inio ovu uslugu, s jedne strane da likvidira nepo udne klerikalne »Jugoslavene«, a s druge, da zadovolji za ustaštvom zaslužne križare. A Seniorat je bio tako er sastavni dio K. A., pa se ovime indirektno priznalo, da je bio vezan s izvjesnim politi kim tendencijama, koje nisu bile u skladu sa totalitarnim sva anjem ustašta, koje je nadbiskup objetu ke prihvatio. O tome ne može da bude sumnje. Ovim je stari rival križarstva likvidiran, i to na jedan ne-

¹⁰² »Katoli ki tjednik« 20. VII. 1941. — Vidi faksimil prve stranice križarske Spomenice u: Dokumenti o protunarodnom radu. 298.

vjerojatno hipokritski kamufliran na in. Svojom vlastitom voljom. Seniorat je pot i-njen u KA disciplini nadbiskupu, koji je stavio takav zahtjev kako bi zadovoljio poglavnika i sebe, a nikako ne svoje križare, Seniorat je sve ano nestao sa scene, vide i da je i njegov »Domagoj« medu prvima prišao Paveli u i ustašama.

Nije ni službena K. A. imala drugo shva anje od Velikog Križarskog Bratstva prema ustaštvu, poglavniku i NDH. 21. VI. predveo je Msgr. P. Esih K. A. poglavniku na poklonjenje. U toj sve anoj delegaciji bile su zastupane sve organizacije u lanjene u K. A. I to one sa sela kao i grada. U pozdravnim govorima bile su osnovne misli o zaslugama Paveli a za ostvarenje NDH. U govorima se podvla ila misao, da su lanovi K. A. molili pred svim svetištima Matere Božje za ostvarenje NDH, pa su se njihove molitve i ispunile. »Poslije 22 godine nacionalnog ropsstva, to su rije i predstavnika apoliti ke K. A., i udoredne pokvarenosti, koju su nam donosili tu inci (t. j. Srbi), s namjerom da oslabe naš otpor, minule su netragom. S Vašim ustrajnim radom i Vašom neumornom borbom Obnovljena je nezavisnost Hrvatske. Sada u novim prilikama miemo još gorljivije prionuti da duhovno podižemo pojedinca, da ga preporodimo u Kristu i da ga tako osposobimo za uspješni narodni rad. *Imamo razloga da vjerujemo da je i Vama bio Bog u pomo i. Vi iskriste novu njivu obnove kršanstva, u Hrvatskoj. Vodeni duhom Kristovim i Ustaškim na elima spremni smo na svaku borbu za milu nam domovitu Hrvatsku.*«

Poslije predaje darova, koje su vjerni katoli koakcijski ustaše donijeli poglavniku, uzvratio je poglavnik na pozdravne rije i. Kao što prili i, poglavnik je u govoru bio sasvim u stilu jednog crkvenog propovjednika. Dakako, ustaškog! Poglavnik je razradio misao da bez Boga nema ništa, pa tako ni ova ustaška NDH nije nastala bez Božje saradnje. I opet je Provi enje, koje je pomoglo i njemu i narodu, da oživotvori ustašku NDH. Ali, i borba i mu eni ka krv, jesu rekviziti kojima operira i poglavnik, kad govorи o stvaranju NDH. I K. A.-ji priznao je poglavnik zasluge za NDH, kad je podvukao da je »u našoj politi koj borbi sigurno i Vaša Akcija imala velikoga udjela uvaju i moral, poštenje i ast hrvatskog naroda. U svom radu ne ete više biti osamljeni . . . «¹⁰³

Predstavnici K. A. pošli su od poglavnika njegovu doglavniku Mili Budaku, donedavnom uredniku i izdava u »Hrvatskog naroda«, jednom od najintimnijih suradnika još u vremenu emigracije, gdje mu je i on najviše pomagao, da se organiziraju ustaški logori u Italiji. Poznat je bio i po tome, što je ovim obu avanim ubojicama za sve mogu e atentate nare ivao, da se mole Bogu i pribavio im je i sve enika, da bi ih poslije izvedenih opa ina odriješio od kazne božje. Takav ustaški sve enik bio je i don Mato Buri , s kojim je Budak na Liparima došao u sukob.¹⁰⁴ Još prije NDH

¹⁰³ »Katoli ki list« 1941.. br. 25, 295.

¹⁰⁴ Mate Mustapi, Doživljaj iz ustaške organizacije. Split 1940. 12. — Kad su ustaše stigli u Zagreb saznavale su se pojedinosti koje nisu ranije bile poznate, barem ne širem krugu ustaških prijatelja. Tako je na jednom sastanku Društva Hrvatskih Katoličkih Muževa u Klanjcu, poslije predavanja jednog od gorljivih lanova toga društva a isto tako i ustaše, Dragutina Opalina, ina e delegata Nadbiskupskog okružja Hrvatskih Katoličkih Muževa iz Zagreba — (tema njegovog predavanja je bila: »Ustaški pokret i katoli ka društva i Poglavnik prema svom narodu i katoli koji crkvi«) — saop eno slušateljima »da su ustaše imali svoje dušobrižnike i to franjevce, »kojima je bila dužnost da duhovno odgajaju ustaše za njihov veliki oslobođila ki rad, kad bude za to došao podesan trenutak.« Dakako, ovaj delegat Nadbiskupskog Okružja iz Zagreba na tom je predavanju uveliko propagirao ustašku ideju i izrazio je zahvalnost lanova K. A. svima onima, naro ito »bra i ustašama iz naših redova« koji su se borili kao ustaše. Delegat je obradovao svoje slušatelje kad je saop io da je Nadbiskupsko okružje Hrvatskih Katoličkih Muževa u ime sviju ve estitalo poglav-

je »Hrvatska straža« glorificirala Budaka kao velikog književnika, preporu uju i ga tako posredno i kao politi ara, za koga se svuda znalo da je jedan od vo a ustaškog pokreta. Možda više nego ma koja novina, baš »Hrvatska straža« uzdizala je književnu fizionomiju Mile Budaka. A zna se i zašto. Jer, Budak je, kroz romane agitirao za ideje, koje su toliko prirasle srcu hrvatskog klerikalca. »Budak je dao sliku hrvatske metropole u vrijeme, kad je pala u nesretni konkubinat s isto nja kim srpskim mentalitetom, te se tragika i loše posljedice toga zajedništva osje a kroz itav roman ...«, piše A. R. Buerov (ina e fra Glavaš) o Budakovoj »Rascvjetanoj trešnji« 1940.¹⁰⁵ Kako je Budak sura ivao s mnogim klerikalcima, i rado je iz posve demagoških razloga esto polazio crkve, smatrali su ga klerikalci jednako svojim kao i ustaše. On je bio propagator ideje, da hrvatskom narodu ne dolazi opasnost iz Vje nog Grada, ve iz Beograda! A, ta je parola, klerikalima bila neobi no mila i draga, i oni su je izdašno eksplorirali gdjegod bi stigli. Iz emigracije slao je Budak razne publikacije, koje su najviše klerikalci i franjevci raspa avali. U jednoj takvoj publikaciji, ve 1933. zagovara Budak sva sredstva, kako bi se Hrvati odvojili od Srba osnivanjem samostalne NDH pod vodstvom Paveli a, ma da je onda uveliko iskoris ivao i stav i djelovanje dra V. Ma eka. Za njega je doslovno rekao: »Dr. Ma ek imade velika svojstva vo e cijelog naroda, koji se mora boriti u glavnem pasivnom rezistencijom: karakternost, granitnu postojanost, nepokolebljivu dosljednost i bratsku ljubežljivost prema svakome Hrvatu dobre volje! Pod njegovom mirnom, a muževnom rukom zori vrijeme i ljudi u domovini za ustašku borbu dra Ante Paveli a, koji zamjernim uspjesima sada vodi i organizira narod u borbene jedinice u inozemstvu i kod ku e«.¹⁰⁶ U istoj publikaciji, prvenstveno namijenjenoj ameri kim Hrvatima, iz koje su se inili mnogobrojni izvodi i širila ustaška propaganda, naro ito u bosanskim i hercegova kim samostanima, Budak daje sugestije, kako treba da se Hrvatska riješi Srba u NDH, onako isto kako su se Srbi riješili Turaka! U viziji, dogledavaju i ustašku NDH, Budak smatra da e se taj sukob odigrati na Drini, u njenoj dolini, fatalnoj, na kojoj pucaju svjetovi, religije i države, i zato tu i nije mogu e nikakvo jedinstvo. Zato je tu »mogu e samo

niku za njegovo veliko historijsko djelo i za njegove zasluge za oživotvorenenje NDH. (»Novi list« 5. VI. 1941.). — Treba da se kaže da je sve to bila sušta istina. I više od toga. U asopisu »Svetište sv. Antuna«, 1942., br. 5-6, 148-149 ima lanak »Liparski biskup preuzv. O. Bernardini Re i Hrvati«. Iz prikaza nekog ustaškog funkcionera koji je tako er bio u emigraciji na Liparima vidi se da su ovi emigranti bili u velikom prijateljstvu i sa ovim fašisti kim biskupom, kao i njegovim sve enicima, samim najgorljivijim fašistima. Tu ima i ovakav dirljiv detalj. »Na osamljenim liparskim ostrvima Bog im (t. j. ustašama) dade an ele tješitelje i vjerne prijatelje, koji su im zasladi dane emigracije. Najbolji prijatelj i otac naših emigranata bio je liparski biskup preuzv. g. O. Bernardin Salvator Re, franjevac kapucin. Ovaj visoki crkveni dostojaštenik, kao dobar pastir stada svoga, o inskom ljubavlju i franjeva kim žarom, prigrljio je sve naše emigrante, koji se za njih kao otac brinuo. Biskupov primjer slijedili su i ostali sve enici, osobito župnik stolne crkve, kanonik don Bartolomeo Casolito, arhi akon Scicchitano i druga gospoda kanonici i sve enici... Usrdne veze sklopljene sa sve enstvom u Liparima nisu prekinute, nego se nastavljaju u dopisivanju. Naši se hrabri junaci dopisuju sa biskupom i sve enstvom, osobito prigodom blagdana...« Kad je ustaša Ivan Bagari estitao biskupu Boži, ovaj mu je odgovorio sav zanijet za ustaše, poglavnika i naro ito Milu Budaku koga je na Liparima upoznao. »Bog Vas sve blagoslovio i usre io.. Nadam se da u Vas jednog dana vidjeti kad se povrati pobjedonosni mir našim domovima...« — Ovako, dakle, veze sklopljene u vrijeme ustaških spremanja da izvedu najve u izdaju na svojoj domovini bile su i dalje podržavane, i kad je ta izdaja uspjela pomo u Mussolinija i Hitlera, onda i dalje liparski biskup blagosilje ustaše i želi im svaku sre u dok ne do e as »pobjedonosnog mira« kako su ca talijanski i hrvatski klerofašisti zamišljali.

¹⁰⁵ »Hrvatska straža« 24. XII. 1940.

¹⁰⁶ Mile Budak, Hrvatski narod u borbi za samostalnu i nezavisnu hrvatsku državu. — Izdanje Hrvatskoga Kola u Sj. Državama i Kanadi. 1933.. 134-134.

dvoje: ili pobjeda ili propast. Tre ega nema! Vatra i voda mogu se me usobno uništiti, ali se ne mogu' izmiješati. Hrvatski je narod dokazao uz teške i krvave žrtve, da je dorastao za stražara na toj evropskoj predstraži, jer je usprkos naužasnjim nasrtajima ne samo sprije io poplavu Evrope, nego ujedno¹ sa uvaio i rasne i krvne odlike svojih praotaca i prigrijenu vjeru svojih djedova«.¹⁰⁷

Ovo su bile poruke Paveli eva doglavnika, koje su klerofašisti priglili i za njih se zalađali u prvoj Jugoslaviji. Zato, na pozdravne rije i potpredsjednika Okružja Katoli kih muževa Stjepana Filip i a, Budak je otvorio srce predstavnicima K. A., kad im se sasvim približio u njihovu shva anju, podvukavši, da se pored svih sposobnosti, koje treba dati mladoj državi, mora za nju i moliti, pošto molitva ini ovjeka dobrim. »Ja neizmjerno cijenim K. A. i svaki katoli ki rad. Neizmjerno cijenim Crkvu, jer nas je ona spasila. Beograd bi bio presko io svaki zid, ali nije mogao katoli anstvo. Pravoslavci su došli u ove krajeve kao gosti. I oni bi trebali ve jednom da napuste te krajeve. Istina, mnogi ne e mo i oti i, ali e zato htjeti pre i na našu vjeru. To možda ne e biti iz naj iš eg uvjerenja i zato ete vi djelovati da svojom molitvom i radom to djelo potpoinognete«

Upravo ove Budakove misli, koje su bile izva ene iz glave i srdaca prisutnih i neprisutnih lanova K. A., bile su program ustaša i klerofašista tokom itave ustaške strahovlade, kad se katoli ilo milom i silom — o emiu e biti rije i u slijede em dijelu ove knjige.

U takmi enju klerikalaca tko e prije da stigne do poglavnika, da mu stisne ruku, da mu pogleda u o i i da mu kaže kako je i on više ili manje zaslužan za njegovu pobjedu, nisu mogli da izostanu ni nadbiskupova uzdanica, njegovi teolozi, budu i pastiri na duhovnoj, klerofašisti koj njivi. Zagreba ke bogoslove ve oko stotinu godina predstavlja Zbor Duhovne Mladeži Zagreba ke, koji je u doba ilirizma nadaleko zra io kao rasadište ljubavi bratske i prema bra i drugoga vjerozakona, snošljivoš u i širokim jugoslavenskim i sveslavenskim osje ajima. Ali, tako je to bilo prije stotinu godina, kad su u tome sjemeništu bili sasvim drugi u itelji i duhovni vo e nego oni iz vremena prije NDH i prije nadbiskupa Stepinca. Djelovanje jezuitskih odgojitelja, protiv kojih su se nekad i Strossmayer i Ra ki bunili, uvedeni su zaslugom nadbiskupa Stepinca, i u zagreba ko sjemenište, kao i u nadbiskupsku gimnaziju. Plodovi njihovih napora dali su vrlo vidan, plodonosan ustaški izgled. Zrenje je bilo ubrzano njegovanjem pregnu a u duhu svih ostalih klerofašisti kih nastojanja.

Zagreba ki bogoslovi bili su me u prvima na poklonjenju kod svoga poglavnika. Na dan pogibije Zrinskog i Frankopana, 30. IV. 1941., primio je Paveli delegate ZDMZ-e. Bogoslovi su pozdravili poglavnika, im je ušao u dvoranu za primanje simboli kim i simbioti kim pozdravom »Hvaljen Isus! — Za dom! — Spremni!« — povezavši tako u jedno obje misli, crkvenu i ustašku, koje su i dosad uporedo išle i težile ka istome cilju. Lanovi uprave ZDMZ-e predali su poglavniku Spomenicu iz koje je pred njim pro itano pozdravlje. Dakako, zajedno sa molitvama Spasitelju i Uskrsitelju Hrvatske, da u rukama poglavnikovim uš uva najve i i najdraži dar slobode. A Bog je dao Hrvatima o 13. vjekovnom jubileju Hrvatskoj naj-

¹⁰⁷ Mile Budak, Hrvatski narod u borbi. 187.
¹⁰⁸ »Katoli ki list« 1941., br. 25. 295.

dragocjeniji poklon. Bogoslovi su otvoreno isповједили da su njihova srca kucala za poglavnika veđugo i da su mu njihove želje plele lovorike uspjeha. A to samo zato, jer su u poglavnikovu srcu presa ene ideje vodilje: Bog i Hrvati! I Hrvatska Hrvatom!

Paveli je bio veoma dirnut iskrenom isповијеш u ljubavi koju su ti nadbiskupovi šti enici njegovali prema njemu i njegovim ustaškim idealima. U odgovoru Paveli je potvrdio izvjesne stvari, koje je ranije nadbiskup Stepinac pred jugoslavenskim vlastima najodlu nije odričao, dakako, sa svojom mnogo puta upotrebijenom reservatio mentalis. Naime, poglavnik je, govore i im kao otac, podvukao, da je upravo u bogoslovima našao u najtežim svojim danima najviše razumijevanja i pomoći. Kad mu nitko nije mogao da iz Hrvatske donosi vijesti ili da njegove poruke prenese u Hrvatsku, tad su to bili sve enici i fratri, bogoslovska braća, naročito oni iz Hercegovine kao i oni, koji su se nalazili u Italiji na teološkim studijama. Ovo im poglavnik nikad neće zaboraviti. U svojim brigama za izgradnju NDH poglavnik je strahovao da neće imati dovoljno potrebne inteligencije, kao što je sumnjao da neće biti dovoljno sve eni kog podmladka koji će ga razumjeti i pomoći u njegovim ustaškim nastojanjima, kao što je bio slučaj 1918., kad su opustjela sjemeništa. A »takva sudbina bila bi za hrvatski narod jedan od najjačih udaraca, jer hrvatski narod bez svoga sveanstva, bez svoje Crkve, bio bi gotovo osušen na smrt«. Ali, sve što je dosad vidio i do ekao, on je ipak pun najboljih nadi. Jer, od episkopata do najmlađih bogoslova, od K. A. i križara do Marijinih kongregacija, sve je počeo, da poglavniku olakša izgraditi NHD. Stoga je poglavnik, preko ovih bogoslova, obećao katoličkim crkvama svu svoju pomoći i podršku u svim nastojanjima, naročito da će između Crkve i Države vladati potpun sklad, što više, poglavnik je obećao da će novo zakonodavstvo obazirati na sve moralne crkvene zakone, pa će ono povredje crkvenog morala jednako kažnjavati kao i ogriješenja o državne zakone. »Bit će Vam rad potpuno omogućen. Više neće biti gospodarskih zapreka i ekonomskih neprilika. Moći ćete se posvetiti najidealnijem, ali i najpožrtvovanijem radu. Ne bojte se! Mi ćemo znati cijeniti Vaše žrtve, koje su za hrvatsku naciju najpotrebnije. Zato Vas pozivam na suradnju. Pozdravite mi sve bogoslove. Vaš mi je posjet vrlo drag!«¹⁰⁹

Ali, kao što je ustaški duh ne samo prostručao kroz nadbiskupske sjemenište, nego ga i svega protkao, pa je i sva bogoslovska nastojanja infiltrirao, kao elemente budućnosti ustaške Civitas Dei, tako je isti taj duh postepeno bio osvođen i nadbiskupovu klasičnu gimnaziju koju je u Zagrebu, na Salati podigao ogromnim sredstvima nadbiskup Bauer. U toj su se gimnaziji imali spremati kandidati za buduće bogoslove i sve enike. Dok je za vrijeme nadbiskupa Bauera, uprava gimnazije bila povjerena svjetovnom sveanstvu, (od početka bio je šef zavoda dr. Fran Barac, profesor sveučilišta i zagrebačkog kanonika), nadbiskup Stepinac je povjerio školu i zavod jezuitima. NDH je zatekao kao ravnatelj gimnazije jezuit Stjepan Jambrešković. Sav ostali duhovni personal bio je jezuitski. Sa planom i programom trebalo je i klerikalno i politički jezuitirati cijelu nastavu i sve pitomce zavoda. A to je u vrlo kratko vrijeme uspjelo tamo, gdje to već nije ranije u injeno. Otac Jambrešković

¹⁰⁹ Odbor Zbora Duhovne Mlađeži Zagreba ke kod poglavnika. »Katolički list« 1941. br. 18, 218.

vodio je zavod na opće zadovoljstvo nadbiskupovo kao i patra Miillerove rezidencije u Palmotićevoj ulici. Svakako, radikalnije klerikaliziranje i ustašiziranje ove škole podudara se sa dolaskom jezuita na upravu zavoda. O tome su sami upravlja i zavoda dali dragocjene podatke. Otkrio ih je sam otac Stjepan Jambrešković.

Poslije održane klasifikacione sjednice (15. V. 1941.) rektor zavoda i direktor otac Stjepan Jambrešković, priredio je tradicionalni profesorski ručak. Za vrijeme tog ručka održao je otac Jambrešković govor u kome je prije svega izrazio svoju veliku radost što je konačno došlo do ostvarenja uzvišenog idealnika svih Hrvata, do NDH, pa ispred sviju pozdravlja najvećeg borca i prvog muža Hrvatske, poglavnika, a zatim njegova doglavnika dr. M. Budaka, ministra nastave i bogoslovija! Poslije toga upravio je svoje pozdrave i oproštajne riječi i profesoru Dušanu Žanku, inače poznatom klerofašistu, i suradniku ustaške »Hrvatske smotre«, koga je Pavelić postavio za upravnika zagrebačkog teatra. Otac rektor i direktor je podvukao zasluge profesora Žanka na odgoju hrvatske omladine koja mu je bila u toj gimnaziji povjerena. U kome duhu je odgajao profesor Žanko tu omladinu, i kako su je odgajali i drugi nastavnici ove nadbiskupove gimnazije, prikazao je sam profesor Žanko odgovorivši i zahvalivši se ocu rektoru i direktoru. Prema izvještaju sa toga ručka profesor Žanko je zažalio što odlazi s ove gimnazije, gdje je našao idealnog rektora, direktora i idealne kolege, a iako »me u kojima je uvijek, široko ustaški duh. Zahvalio se napose ravnatelju, koji mu je uvijek išao na ruku, pa če i u najkritičnije vrijeme. Tako je ravnatelj zaštitio profesora Žanka, kad je ovaj bio za prošlih režima optužen, da medu acima širi ustaški duh. Tražilo se da prof. Žanko ostavi gimnaziju, ali su nastojanjem ravnatelja preoca Jambreškovića, uvijek tužbe protiv prof. Žanka »zabašurene«. Prof. Žanko isti će, da će mu nadbiskupska gimnazija ostati u trajnoj najboljoj uspomeni, kao i njegovi dosadanji kolege, koji su se isticali kao Ustaše«.¹¹⁰

Kao što je otac Jambrešković zabašurio, kad je trebalo govoriti istinu, zacijelo po primjeru samog nadbiskupa, jer je i on majstorski umio da zabašuri slike stvari u vezi sa njegovim kandidatima koji su u Rimu studirali, a bili su optuženi da surađuju sa Pavelićem, kako je to priznao sam Pavelić, a priznat je to i jedan od optuženih iz vremena bivše Jugoslavije, da ga je na isti način nadbiskup spasio; zacijelo isto tako, kao i nadbiskup Šarić, kad je bio s američkim ustašama, a pred vlastima u Jugoslaviji i Vatikanu sve od reda odričao. Svakako, po moralci jezuita Alfonsa Liguoria!

A u ovoj se školi tek sada počelo da sasvim otvoreno ustaški radi u svim pravcima školske nastave. I o tome su sami nastavnici i sami čaci dali dokaza u školskim zadacima, koji su bili takve vrste da je trebalo o njima sa pohvalama da se govoriti u asopisima. Članak »Ustaška mladež je progovorila« koji je napisao Nikola Fržop i objavio u ustaškom asopistu »Hrvatska mladost« (1942. XI.) ima misli iz zadatka däka ove nadbiskupove gimnazije, i to samo iz tri razreda.

Na primjer, evo ovih i ovakvih rečenica dokumentarnog značaja:

»U našoj gimnaziji su svi profesori bili ustaše...« — »Ponosio sam se i ponosim se, da stanujem pod istim krovom s ljudima iz poglavnikove vojske...«

¹¹⁰ Oproštaj intendanta kazališta g. prof. Žanka s njegovom dosadanjom gimnazijom. — »Hrvatski narod« 16. V. 1941.

— » U školi... stiskanje ruku srda nije nego obi no, pogledi, topliji nego prije. Profesori ulaze veseli nasmijani, kao da bi htjeli jednim pogledom ispriati svu radost i milinu . . .« — »Mi moramo pokazati poglavniku da ga volimo . . .« — »Imao sam uvijek nadu da e Njema ka pobijediti., .« I t. d. I t. d.¹¹¹

Nema sumnje, da je rektor i direktor Nadbiskupske klasi ne gimnazije, kad je na jesen iste godine premješten na travni ku jezuitsku gimnaziju, u kojoj je djelomično odgojen i sam Paveli, produžio ovim ustaškim duhom, kao što je klerofašisti ki djelovao i u Zagrebu njegov nasljednik otac Ante Alfirevi.

A za ovim školama nisu zaostajale ni one kojima su rukovodili i franjevci u Bosni, Hercegovini i Dalmaciji, a uz njih i one škole raznih milosrdnih sestara, koje su bile rasadnice ustaškog klerofašizma ne samo u vrijeme postojanja NDH, nego i davno prije nje. Samostan i škola u Širokom Brijegu bila je najprije duhovna, a onda utvrena ustaška tvrjava, kako e se to kasnije vidjeti.

O zaslugama franjeva ke gimnazije na Širokom Brijegu nisu rijetko govorile ustaše za vrijeme njihova strahoviadanja. Za njih je Široki Brijeg bio snažan bedem ustaštva. Franjevci i njihovi aci bili su odlu ni protivnici Mak-Cvetkovi evu sporazumu. I nastavnici, i aci kao i bogoslovi svi su bili jednodušno protiv sporazuma, a za maksimalne zahtjeve ustaša za »potpunom nezavisnom Hrvatskom«.

Ustaški »Hrvatski narod« (4. VI. 1941.) potvr uje to u jednoj reportaži o Širokom Brijegu.

»Tako je bilo i na Širokom Brijegu, gdje se a ka omladina nije dala prevariti sramotnim sporazumom od 1939., kada je Hrvatska prodana Srbiji. a ka omladina po Širokom Brijegu, gdje postoji gimnazija, konvikt i sjemenište otaca franjevaca, odlu no je ustala protiv sporazuma dra Makka i njegovih pomonika. *Poslije toga po elu se razvijati borba na život i smrt.* Baš u to doba došao- je na Široki Brijeg mladi i energi ni franjevac dr. fra Radoslav Glavaš, koji je po eo sustavno voditi tu borbu... Kove sile za rad došle su u ljeto 1940.... Borba se nastavila i širila se misao o KDH. Svako je selo imalo svoje ustaške rojeve, sa zakletim ustašama. Stvoren je nacrt za spre avanje jugoslavenske mobilizacije.«

Još neposrednije, jednovremeno i op ije o tom istom problemu govori i splitska »Katoli ka rije« kad tvrdi da je gotovo¹ sva klerikalna omladina bila na ustaškoj strani. »Uporedo s Hrvatima katolicima, ali podijeljeno od crkvenog organizma, jer se Crkva ne bavi politikom (!?!)², kora ala je i hrvatska nacionalisti ka omladina sa svojim voama. Nije svaki »Paveli evac« uvjeren katolik, ali su svi znali i bili uvjereni da je katolicizam dao hrvatsku državnost, kulturu, smisao za žrtvu i žilavost u stoljetnim borbama. Zato su na temelju povijesti, koja je nacionalisti ka svetinja, bili uvjereni da bi hrvatstvo odijeljeno od katoli ke vjere izgubilo ve i dio svoje sadržine i svoje moći. *Zato je ustaški pokret, kdji je mukom i krvlju svojih odanih lanova doveo poglavnika na elo slobodne Države Hrvatske, brojio me u svojim lanovima gotovo sve katoli ko aštv, te mnoge katoli ke intelektualce i graane. Duboko smo uvjereni, da e. protumasonska, protukapitalisti ka i protukomunisti ka Hrvatska dalje kora ali; razvijati se i cvasti u duhu tradicija hrvatske 1300 godišnje povijesti.«ⁿ²*

¹¹¹ Vladimir Blašković. Reakcija u procjepu. »Narodni list« 24. XII. 1945
¹¹² »Katoli ka rije 1. V. 1941.

Za ovima nisu zaostajali ni da i ni profesori iz franjeva ke gimnazije u Varaždinu, koji su jednako ustaševali još prije NDH, a kad je ona formirana, onda su se svim žarom pridružili svima zakletim i nezakletim uistašama. Kad su da i ove gimnazije, zajedno sa svojim profesorima-franjevcima posjetili Bjelovar (20. i 21. VI. 1911.) priredili su koncerat, na kome su se izvodile ustaške pjesme, koje su slušatelje oduševile, a jednako i izvjestioča bjelovarske »Nezavisne Hrvatske«. Jer, »ovim posjetom i svojim nastupom dokazali su . o. Franjevc i da su zdrava grana na stablu hrvatskog naroda, koja obe aje ploda za budu nost. Poglavnik naglašuje vrijednost rada, a evo u ovoj zgodji mogli smo se uvjeriti da nasi . o. Franjevc i ako tiho i ne ujno rade u punom smislu rije i prema namisli Poglavnika, spremaju i budu im pokoljenjima naraštaj, koji e u pozrtvovnosti i radu uvijek i svagdje biti za Poglavnika i Dom spremam«,¹¹³

Ve iz ovo nekoliko markantnijih primjera vidi se da je kroz sve crkvene i klerikalno-političke ustanove pripravljano ustaštvu i da su ga sve ustanove, najviše kao i najniže prihvatile kao svoje rođeno edo. Kroz sve se te ustanove širio ne samo radikalni katolicizam i klerikalizam, nego i najradikalniji nacionalizam, koji se povezao sa Pavelim ustaštvom na život i smrt. To je priznao Paveli, to doglavnik, to »vojskovo a«, to sva ustaška štampa. Iz svega je zrailo uvjerenje, kao da je katolička crkva prvi ustaša! Prije NDH i pri njenoj pojavi.

»Nezavisna Država Hrvatska«, ustaški list, u broju 33, 1941., na 42 strani, donosi ovo ustaško zahvalno priznanje predstavnicima katoličke crkve u NDH.

»U svim vremenima naše je sve enstvo bilo na ponos narodu i domovini, pa i pri obnovi hrvatske države! Ono je zaslužilo da se njime ponosimo, jer je, naravito zadnjih dana pred ustanak, igralo važnu ulogu.

Iz župskog ureda mladi je župnik još u doba diktature izbacio sve znake srpskoga i jugoslavenstva, a pod raspelo je objesio prazan okvir, koji je u danima narodne nevolje javno vatio za poglavnikovom Hrvatskom: »Gdje si, Pravdo, ekaju te prazni okviri?!«

Franjeva ke gimnazije u Sinju, Širokom Brijegu, Travniku i Visokom, bogoslovska u ilištu u Makarskoj i Mostaru, Splitu, pa i teološki fakultet u Zagrebu, bili su prava žarišta nacionalne svijesti i gniazda iz kojih su godišnje izlijetala jata ne samo levita i radnika u vinogradu božjem, ve i narodnih boraca, odgojitelja narodne i ustaške svijesti. . . Ka tajnim ustaškim sastancima mladi je sve enik bio redovan lan, a sa sjednice je zalazio medu ispa eni narod i bio uvijek glavni promi beni faktor u narodnom oslobođenju kom pokretu«.

Ovako je pripravljena i do ekana NDH! Jednakim žarom, zanosom, voljom i borbenošću radit će klerefašizam na njezinu u vršivanju i izgradnji prema pozivu nadbiskupa Stepinca od 28. aprila 1941. Sve do njena sloma, maja 1945.!

¹¹³ »Nezavisna Hrvatska« 4. VII. 1942.

XVII.

TEROR I KATOLI ENJE

„Sveta — Božja — Kristova — Vojuju a — Hrvatska”

Sav viši, ali i znatan dio nižeg hijerarhijskog sloja katoli ke crkve u NDH, bio je obuzet fiks idejom da je Providnost odredila NDH jednu osobitu misiju obrane zapadne civilizacije i rimokatolicizma od pravoslavlja i komunizma. I Vatikan kao i vode e li nosti katoli ke crkve u Jugoslaviji, strahovali su, da je pravoslavlje stalo penetrirati sve do granice Italije. Stoga su se Vatikan i njegov vjerni i poslušni suradnik u toj misiji, ve u vrijeme Jugoslavije nadali, da e poslije Rimskih ugovora (18. maja 1941.) i poglavnikove posjete sa itavom državnom delegacijom Njegovoj Svetosti Piju XII. mo i da se NDH izgradi u neprelaznu branu protiv pravoslavlja kao izrazito katoli ka država, a s druge bit e u izvjesnoj mjeri traženi cordon sanitaire protiv ruskog komunizma. Kao prava Civitas Dei, ma da je u njoj pored blizu pet miliona katolika (Hrvata, Slovenaca i ostalih narodnosti, kao Nijemaca, Madžara, Ceha i Slovaka) bilo i 1,885.943 pravoslavnih Srba i % miliona Muslimana.¹ Meutim, velika sila, prava duhovna velevlast, kao što je Vatikan, prelazila je preko ove stvarnosti ka oživotvorenju ovog velikog zadatka. Treba dozvati u pamet naprijed spomenutu injenicu — poslije poglavnikove posjete Vatikanu i komentar Šari evog »Katoli kog tjednika« koji je najve om radoš u tvrdio da je time udarena brana prodiranju pravoslavlja — na Drini!

Stepin ev »Hrvatski glas«, neposredni nasljednik Šimrakove »Hrvatske straže«, pisao je najodvratnije pamflete protiv bivše Jugoslavije i svega onoga što je Jugoslaviji moglo poslužiti za konsolidaciju i snalaženje. Nema sumnje, da ovaj klerikalni dnevnik nije govorio ništa o Jugoslaviji, što bi se moglo kosit sa osnovnim politi kim linijama Vatikana na Balkanu. Kad je oživotvorena NDH »Hrvatski glas« je kao prava jerihonska truba NDH zvala na uzbunu protiv ve slomljene Jugoslavije. Znalo se i zašto! Radi ona dva miliona Srba u NDH. »Hrvatski glas« stalno ponavlja svoju radost i sre u što više ne postojii Jugoslavija. A za taj isti »Hrvatski glas«, imalo se moliti u crkvama po odredbama nadbiskupa Stepinca, kao što se to inilo za »Hrvatsku stražu« na dan katoli ke štampe. Zato, što je i Hrvatski glas« kao sastavni dio K. A. bio pod nadzorom i blagoslovom zagreba kog nadbiskupa.

»Prije svega ve samo uklanjanje štetnog dalnjeg utjecaja srpskoga pravoslavlja i bizantinizma na hrvatski narod, koje je nastalo raskinu em veze sa Srbima, ve je samo po sebi jedna od najve ih udorednih koristi novog stanja. Hm je uklonjen sam izvor i zatrpana kaljuža odakle je dolazilo moralno raspadanje. Pogotovo kad se znade da je tim odzvonilo masoneriji, židovstvu, komunizmu, jugosokolstvu i drugim liberalnim sporazu-

¹ Krunoslav Draganovi , Op i Šematizam katoli ke crkve u Jugoslaviji, 554—557.

maškim skupinama, koje su bar u Beogradu imale naj vrš u podlogu, a koje su svojim bezvjerjem i materijalisti kim nazorom na svijet udoredno razarale hrvatski narod. Nakon uklanjanja tih glavnih uzroka društvenog nemoralja, kreće se rad hrvatske vlade u dva smjera: da što više iz hrvatske sredine *ukloni* i *zatre* posljedice višegodišnjeg srpskog utjecaja i da u tu sredinu unese na sva područja narodnog života što više elemenata poštenja, pravde i estitosti.²

Ovaj »Hrvatski glas« označava ustaški bijes, koji se svom razornom divljinom već pokazao na svim stranama, gdje god je bilo Srba, kao »ustaški askez«. Zato on na svim stranama vidi novi »eti ki duh«, koji je ovlađao u NDH i koji se manifestira u zakonima protiv psovke, protiv pijanjenja i kocke, a nadasve stoga što se na sve strane otvaraju nove *katoli ke* gimnazija s pravom javnosti.¹ Klerofašisti u »Hrvatskom glasu« ispovijedaju svoja fašistička i nacistička radosna raspolaženja bez uvijanja, jer se u »novoj Evropi« koja pod genijalnim vodstvom Hitlera proživiljava svoju katarzu, u kojoj se ruše oltari sa zlatnim telcima, doživjela je i Hrvatska, obnovljena i oprana mu eni kim žrtvama, svoju katarzu.²

Rimska Kurija, Hitler i Mussolini, Pavelić i Stepinac, Budak i K. A. načelnici se na jednom te istom i zajedničkom poslu kao »obnovitelji« ove preporodene i odpravoslavlja oslobodjene Hrvatske.

Sa stvaranjem NDH inilo se Vatikanu da je došao trenutak da i drugu državu na periferiji srednje Evrope, poslije Slovačke, uredi po načelima Syllabusa Pija IX. i Pija X. Samo je po sebi razumljivo, da je ustaški režim, shvaćajući i zamoliovitost ove koncepcije, koja je izvirala i iz njegovih nastojanja, kao što je i izvirala u njegove ciljeve, sa svim svojim raspoloživim snagama pregnuo, da uzvrati klerikalizmu sve ranije u injene usluge. Naime ciljevi ustaške NDH potpuno su se podudarali s onima Rimske Kurije kao i fašističke Palazzo Venezia. Tako će se krajnji šovinistički i fašistički imperijalizmom podjarivani ustaški nacionalizam načelnici na zajedničkoj dužnosti klerofašističkih zadataka, kako bi se spomenuta strahovita nezgodna etnografska statistika pozicija vjerskih razmjera uklonila sa dva jedino moguća sredstva: t. j. milom, ustvari prisilnim pokatoličavanjem pravoslavaca, pa tako dosljedno kroatiziranjem Srba, ili nasilnim uklanjanjem i klanjem, dakako, sve: ad majorem Dei Gloriam.

Na ovaj se, dakle, način i za taj veliki cilj imala izgraditi prava i »sveta i božja Hrvatska« kako su je klerikalne novine priželjkivale, a crkveni i ustaški velikodostojnici toliko puta spomenuli kao glavni i krajnji cilj NDH. Na tom poslu su se srele i do krajnosti solidarizirale i stopile dvije ideologije, ustaško-fašistička i klerikalno-rimska.

Da bi se što pravilnije ocijenila i shvatila pojava pokatoličavanja pravoslavaca u masama, kao i krvavi progon Srba od strane ustaških avangardista, objasniti će sami pojedini ustaški imbenici, koji su davali za taj cilj direktive. Ne samo pojedincima nego i itavim ustaškim formacijama i razdraženim pristašama, podbadanim amoralnim instinktima i strahovitom mržnjom koju je protiv pravoslavlja, što je dosljedno znalo protiv srpskstva, isticao jednako neki logornik, kao što je to bio

² »Hrvatski glas« 12. VIII. 1941.

³ »Hrvatski glas« 14. VIII. 1941.

fanati ki franjevac, jezuita, kapelan, župnik, kanonik pa i sam biskup ili nadbiskup. Svi su se oni na tom poslu takmi ili, a opet taj i takav posao nazivala je klerofašti ka štampa kao najvišu eti ku i patriotsku dužnost.

Ve prvih dana ustaškog režima pokazalo se da e se prema pravoslavlju, ustvari prema srpstvu u NDH zauzeti jedan neobi no oštar, zlo ina ki stav. Bilo je jasno, da e se gra ani i seljaci pravoslavne vjere tretirati ne samo kao državljeni drugog reda, nego kao lica izvan zakona. Prve reformne policijske mjere to su rje ito pokazivale. Srbima pravoslavcima nare eno je u Zagrebu, kao i u ostalim gradovima da nose oko ruke plavu traku na kojoj je imalo da bude slovo P. jer se ni tom mjerom nije htjelo priznati da u ustaškoj NDH mogu da postoje i da žive Srbi. Tako je ovaj znak P = Pravoslavac imao da bude srednjevjekovni getovski znak za prokazanih 1,885.943 Srba, koji su imali da pri u ili »vjeri dje-dova«, ili da ih se ukloni iz NDH i to ili emigracijom u Nedi evu Srbiju ili odašljanjem Bogu na istinu, sa spasenim i nespasenim diušama. Tako je ovo slovo P. osim svog politi kog obilježja imalo i isto vjersko, jer je njime militantni klerikalizam, sada dominantan u ustaškom režimu, s kojim je uspostavio punu intimnu suradnju prvih dana NDH, obilježio svoj krs'taški pohod na omraženo pravoslavlje. Sjetimo se i opet samo komentara posjeti poglavnika Vatikanu i »udaranju brani od pravoslavlja«!

Doglavnik dr. Mile Budak održao je veliku ustašku skupštinu 6. juna u Križevcima, dakle poslije posjete Vatikanu. U tom se govoru dr. Budak osvrnuo i na vjersko pitanje u NDH sa ustaške to ke promatranja. Dr. Budak sazvao je skupštinu poslije službe božje, kojioj je prije toga morao prisustvovati sav sazvani narod. Taj obi aj provodit e se odsada stalno, pa e se nerijetko dešavati, da se služba božja održi na otvorenom mjestu, a poslije toga e poslužiti oltar za govornicu, sa koje e ustaški funkcioneri harangirati narod.⁴ Prešavši na tuma enje vjerskih odnosa u NDH dr. Budak je podvukao, da injenica, što je skupština zapo eta sa misom »dokazuje da je Hrvatska država krš anska«.

»I to mi uvijek naglašavamo. Ona je država islamska, gdje je naš narod islamske vjere. Ja naglašujem ovo, jer je potrebno, da se znade, *da smo mi država dviju vjera, katoli ke i muslimanske*. Mi znamo, koliku je ulogu naša vjera krš anska odigrala u povijesti našoj, pa je stoga i držimo. *Mi bismo je ve iz politi kih razloga držali, jer je to bio jedini bedem, koji Beograd nije nikada mogao presko iti*. Karakteristi no je, da neprijatelj obi no navljuje na ono, što smatra, da mu je najpogibeljnije, i *komunisti i Srbi*, navljuju najviše na vjeru, jer znadu, kad bi nam to porušili, da bi s nama mogli raditi što ho e. Me utim ti naši pravoslavci koji vele, da su ateisti i protiv popova, ine to pred nama. im do e krsna slava ili sveti Sava, da vidiš kako pale kandila. Oni su vjeru spojili s narodnoš u i govorili su: »Naše crkve i naši manastiri, to su naši kameni me aš.« Zato ih posadiše u Celju, Mariboru, Sušaku i Splitu. *Me utim, ako Bog da, taj e njihov kamen me aš nestati iz hrvatske države, jer ne može se me ašiti po tu im njivama*. Samo oko svoje me e može urediti me aš. Mi imamo bra o i sestre, još jednu dragocjenost, koju vi upravo baš ovdje osje ate, a to je naša gr ko-katoli ka crkva. Kad govorim katoli ka, onda se ti e i njih. Mi Hrvati možemo biti

⁴ Vidi odgovaraju u sliku: Dokumenti o protunarodnom radu i zlo inima jednog dijela katoli kog klera, 193.

sre ni i ponosni što imamo tu svoju vjeru, a ujedno moramo biti svijesni, da su naša bra a Muslimani naši naj iš i Hrvati kao što je ve naš blagopokojni u itelj Ante Star evi govorio. To je jedna od vrednota, koju moramo ugraditi, kad izgra ujemo našu NDH.⁵

Ova Bu akova vjerska izlaganja, »Katoli ki list« je redigirao na taj na in, što je izostavio ono mjesto, na kome se odaje priznanje islamu i gdje se govori da je NDH ne samo kršanska nego i islamska država. Ali je zato »Katoli ki list« podvukao itav niz ostalih Budakovih misli, karakteristi nih za shva anje njegovo kao i ustaškog pokreta s obzirom na odnose države prema crkvama i vjeri, kao i pomo i, koju e država ukazati crkvama.⁶

Na velikom ustaškom zboru, održanom 13. VII. 1941. u Karlovcu, dr. Budak govorio je opet o vjeri i crkvi kao i o poglavniku, ijim radom po njegovu sudu, a to smo vidjeli i po sudu nadbiskupa Stepinca, rukovodi Božja Providnost. Svakako sasvim dosljedno pošto je itav ustaški pokret bio od prvih dana NDH povezan sa crkvom i njenim najvišim, kao i najnižim službenicima.

»Cijeli paglavnikov rad nije ništa drugo nego Providnoš u božjom izra eni lanac doga aja injenica i žrtava, koji je morao dovesti do uspjeha, kao što je 10. travnja, kad je proglašena NDH. Mi smo razumije se samo sobom, neizmjerno zahvalni našim velikim prijateljima Nijemcima i Talijanima, koji su nam mnogo pomogli. Nas je Providnost božja postavila na veoma zanimljiv komad zemlje. Ovdje se križaju svjetovi, križaju se interesi, i to je naša najve a sre a, jer se ne mogu lako uskladiti ti interesi, pa da ne do e do sukoba, treba ih uskla ivati s najvišim obzirom jedni prema drugima. Mi, koji smo u ili povijest, znademo, da je Svetomogu i postavio na Drini granicu svjetova. Tamo vam je pukla najve a crkva, koja je ikada postojala, otkada je svijeta i vijeka, katoli ka crkva. Tamo je puknulo i najve e carstvo, koje je ikada postojalo, rimsко carstvo. Drina je granica Istoka i Zapada. Nas je Providnost božja postavila, da budemo uvare naše grance, i to naši veliki saveznici dobro znaju i to cijene, jer smo vjekovima pokazali, da smo dostojni grani ari. Zato dobismo naslov »Antemurale Christianitatis«. Ja bih doduše bio sretan, da nam nije dana ta sre a, i da nas je gorka aša mimošla, ali kad nas nije mogla mimo i, onda smo ponosni na taj naslov. Naši pravoslavci i njihove vladike i popovi zanose se za svetu maj icu Rusiju, jer misle, da je to neki, sveti pravoslavni komunizam. Ja im želim da im po eše leda taj sveti pravoslavni komunizam, pa da vide kako e im biti . . .

Bra o i sestre! Cijeli ustaški pokret temelji se na vjeri. To je prije svega velika vjera u našu pravednu stvar, velika vjera u Svetomogu ega, koji pravednoga nikada ne ostavlja. Na našoj odanosti crkvi i katoli koj vjeri temelji se cijeli naš rad, jer nas je povijest nau ila, da kad ovdje ne bismo bili katolici, da bi nas davno nestalo . . . Ja sam uvjeren, da bismo mi ina e nestali, kad ne bismo bili rimokatolici. Mi to znamo i ovih dvadeset godina, bez obzira na to, što se sav naš kler nije uvijek držao kako bi trebalo držati. Ipak Beograd nije mogao preko tog silnog bedema presko iti. Sve je zbranio, ali tu vjeru, koju isповijeda sav hrvatski narod ovdje, nije mogao zabraniti, i to je bila naša snaga. Ustaški pokret zato i propovijeda osje aj za tu vjeru, jer je ona bitna sastojina naše duše i temelj ustaškog pokreta.

⁵ »Katoli ki tjednik« 20. VII. 1941.

⁶ »Katoli ki list« 1941., br. 29.

7 a velika vjera i vjera u našu pravednu stvar pomogla je poglavniku, da nije klonuo onda, kad bi i najja i klonuli, onda, kad i medu vama 90% nije vjerovalo u uspjeh njegove politike, onda kad je cijela službena politika Beograda i Evrope, osim Italije i Njemačke, bila protiv našeg poglavnika, kad je medu hrvatskim narodom sijano nepovjerenje u pravi luk i mirovornost, onda je on držao tolikom vjerom, znao, da mora pobijediti i uspjeti. Stoga, braća o i sestre mi i dalje gradimo na temelju te velike vjere i našu stvar i našu crkvu... Eto, braća o i sestre na te svetinje, na crkvu, vjeru i obitelj, najviše navaljivahu naši najveći neprijatelji, a to su pravoslavci svih klasa i boljševici. Proračunati neprijatelji traže uvijek najosjetljivije mjesto i kušaju na njih udariti. Ali baš se tu namjerio na najveći otpor, jer je na tim temeljima bazirana ideologija ustaškog pokreta.⁷

I ovo zborovanje na kome je održao- dr. Mile Budak pravo predavanje o klerofašisti koj ideološkoj simbiozi ustaškog pokreta, koje je bilo usmjereno protiv pravoslavlja, dosljedno protiv srpskog, održano je tako e poslije sve ane mise⁸ kojoj su po običaju prisustvovali svi ministri, veliki župan i drugi ustaški odlični. Ovu je misu itao pomoći zagrebački biskup barun dr. Salis-Seewis, koji je prije toga blagoslovio županijsku zgradu. Svi ti velikodostojnici kasnije su slušali Budakov govor i na mnogim mjestima odobravali njegovim izlaganjima.⁹

Svuda, gdje se Mile Budak na ustaškim zborovima spoticao tih mjeseci za pitanje pravoslavlja i Srba u Hrvatskoj, on je ili određeno ili u aluzijama prijetio sa progonima. U Vukovaru je 8. jula ustvrdio, da Srbi koji žive u Hrvatskoj i nisu Srbi, nego »dotepenci« (prosjači doseljenici) s istoka koje su kao nosači i sluge doveli u Srijem Turci. »Oni su ujedinjeni samo s pravoslavnom crkvom, a mi nijesmo uspjeli da ih asimiliramo. Me utim neka znaju da je naša lozinka: *ili se pokloni ili se ukloni*«. Na ove je aluzije ogromna maja prisutnih ustaša aplaudirala, smatrali i kao potpuno prozirne direktive, koje su dolazile sa strane najmjerodavnijeg interpreta ustaškog programa i ustaških namjera u vezi s uređivanjem NDH na osnovi njihovih načela.¹⁰ U Pakracu na zboru 20. VII. 1941., Mile Budak je masu harangirao najodvratnijim podjarivanjem na antisrpsku aktivnost. »Vi dobro znate i za onu narodnu: »Jednoga Vlaha posadi i pogosti za stolom, a drugoga sveži u vremenu i sjedni na njega. Što ti onaj misli za stolom, isto ti misli onaj pod stolom. Zato zapamti i ovcu: »S Vlahom (tj. Srbinima) jedi samo pola zdjele, a od pola zdjele ubij ga zdjelom po glavi, jer je i on tebe...«¹¹

U Gospu u na velikoj skupštini fanatički ustaša Mile Budak bio je već potpuno jasan i na nezaobilazan način pokazao, kako ustaše misle da riješi pitanje potpunog iztrebljenja Srba. On je rekao: »jedan dio Srba mora biti pobit, drugi raseliti, a ostale mora prevesti u katoličku vjeru i tako pretopiti u Hrvate.« Ovakvog klerofašisti kog ideologa s razlogom su posjetili predstavnici K. A. — kako je to pokazano u prethodnom poglavlju.

Dr. Mile Budak nije bio u ustaškoj vlasti jedini, koji je na rješavanje postavljenog t. zv. srpskog pitanja ili pitanja blizu dva miliona Srba na ovakav klerofašistički način gledao. Ovako, kao što je on govorio, poticao i savjetovao,

⁷ »Katolički tjednik« 17. VIII. 1941.

⁸ Idem.

⁹ »Hrvatski narod« 9. VII. 1941.

¹⁰ »Hrvatski narod« 22. VII. 1941., 24. VII. 1941.

govorili su i poticali narod i drugi poglavnici i ministri, za koje je ina e nadbiskup Stepinac u svojoj okružnici od 28. aprila 1941. rekao, da ih dobro poznaje i da ima u njih puno povjerenje, pa tako neka imaju povjerenje i svi ostali sve enici, na koje se obratio nadbiskup Stepinac. Zacijelo stoga, da bi se sa njihovim autoritetom pomogla da stvori »Sveta i Božja Hrvatska«. Ministar dr. Milovan Žani , koji je imao ast da ga nadbiskup Stepinac posjeti prvog dana po proglašenju NDH, da ga pozdravi i da mu estita NDH, na ustaškom zboru u Novoj Gradiški, ukazao je na nemogu nost nekog kompromisa izme u katolika i pravoslavnih u istoj državi.

»Ustaše! Da znate: Ja govorim otvoreno: Ova država, ova naša domovina mora biti Hrvatska i ni ija više. I zato oni koji su došli ovamo, ti treba i da odu. Doga aji kroz stolje a, a osobito ovih dvadeset godina pokazuju, da je tu svaki kompromis isklju en. *Ovo ima biti zemlja Hrvata i nikog drugoga i nema te metode, koju mi ne emo kao ustase upotrebiti, da na inimo ovu zemlju zbilja hrvatskom i da je o istimo od Srba, koji su nas stotine godina ugrožavali i koji bi nas ugrozili prvom zgodom. Mi to ne tajimo, to je politika ove države i to kad izvršimo, izvršit emo samo ono što piše u ustaškim na elima.* Neka se ne zaboravi, da mi imamo van naših granica u samoj Americi oko osam sto hiljada Hrvata, pa ne emo taj jadni svijet, koji je išao u Ameriku trbuhom za kruhom, jer ga nije imao u svojoj domovini, ne emo zaboraviti taj svijet. *Taj svijet treba da do e natrag i da ovdje nastani ognjište koje emo o istiti.*«¹¹

Ove prijetnje, koje su dolazile s vrhova ustaške uprave, ve su u tim danima imale i svoju strahovitu, jezivu primjenu. Jer svaki ustaša razumio je svoje vo e da treba brzom kolja kom metodom rješavati ovo znamenito klerofašisti ko pitanje. Odvo enja talaca u logore, hapšenja na sve strane, plja kanja i ubijanja pravoslavaca, najprije sve enika i inteligencije, pa onda i seljaka, pojedina no i u skupinama, bila su ve na svakodnevnom redu u Hrvatskoj, Dalmaciji i Srijemu, Bosni i Hercegovini. Iza njih brzo su došli na red i svi hrvatski rodoljubi, naro ito prvi ustani ki borci i njihovi istomišljenici i pomaga i. Naro ito oni, koji su ma kakvim vidnim na inom pokazivali da o ekuju od SSSR, koji je Hitler napao. Odatle sa svih strana ustaške i klerofašisti ke teroristi ke grupe traže komuniste i pod tim vidom vrše nezapam eni teror nad van zakona stavljениm narodom.

Dr. Mirko Puk, ustaški ministar pravde, bio je jednakih pravnih pogleda na državljanje nekatolike i nemuslimane, kao i njegovi drugovi Budak i Žani . Na zboru u Križevcima (6. VII. 1941.), na kome je prije njega govork* dr. Mile Budak i on je dodirnuo pitanje doseljenja Srba u srijemske, slavonske i druge hrvatske krajeve u vrijeme turskih najezdi. Ove Srbe ministar pravde naziva kao plja kaše, talog i sme e sa Balkana. Za njega je nemogu nost, da u jednoj državi stanuju dva naroda, pogotovo da oba vladaju. Prema tome, Srbi, koji su došli u Hrvatsku prije dvjesto i tristo godina, imaju da se vrate odakle su i došli. Ponovivši Budakovu poruku Srbima: »Ili se uklonite ili se poklonite«, on ju je uz veliko odobravanje prisutnih krvožednih ustaša dopunio: »Ili se uklonite iz naše domovine milom, ili emo vas istjerati silom.«¹²

¹¹ »Novi list« 3. VI. 1941.

¹² »Novi list« 7. VII. 1941.

Ove i ovakve najzlo ina kije misli gutali su razjareni ustaški suradnici i u bolesnoj fantaziji i težnji za toliko želenjom i decenijama traženom odmazdom, stvarali planove kako da zadovolje svoje vode. Ova bratoubila ka prijetnja, nailazi na puno odobravanje i mnogobrojnih prisutnih sve enika. Ustaški vode ukazivali su u takvim govorima da Hrvatsku treba o istiti ne samo od Srba, nego od Židova, komunista i svih antifašisti kih naprednih hrvatskih elemenata. Sve je to masa slušala poslije prisustvovanja misi, na otvorenome prostoru, na velikoj tribini. A misa je zapo imala tek kad bi muzika odsvirala ustašku himnu. Zacijelo ovakve blasfemi ne pojave bile su rijetke i u samoj fašisti koj Italiji.

U toku teških zbivanja i najužasnijih progona Srba, dr. Mile Budak morao je da opravda svoja ustaška postupanja samo logikom i dijalektikom srednjovjekovnog sistema borbe za Krista, ognjem i ma em. Jer, ve su se sa mnogo strana uli glasovi užasnutih rodoljuba Hrvata, koji su stali ukazivati, da takvih zvjerstava jedva da poznaju i srednjovjekovni inkvizitori. Jedva ih znaju i fanati ni vjerski ratovi. U Ivancu 3. VIII. 1941., i opet na ustaškom zboru, bio je doglavnik Mile Budak prisiljen¹³ da pred zbumjenim seljacima, koji su ve i u Zagorju mogli da uju 0 ustaškim zvjerstvima po Bosni i Srijemu, koja se vrše nad pravoslavcima, opravda ta postupanja, uzevši za primjer samu katoli ku crkvu. »Treba se sjetiti da katoli ka crkva, koja nije teroristi ka organizacija niti je vode maloumni, vodila šest križarskih ratova za oslobo enje Kristova groba. I išlo se tako daleko, da su i djeca išla na križarsku vojnu. Kad je to tako bilo u XI. i XII. stolje u, mi smo sigurni, da ta crkva razumije i ustašku borbi.¹³ Doglavnik Budak reagirao je time nesumnjivo na stav izvjesnog broja, iako veoma maloga, onih sve enika, koji su ustaška zvjerstva otvoreno osu ivali. Takav je bio stav i dra Josipa Lon ar, zagreba kog kanonika, gotovo jedinog na Kaptolu, koji se revoltirao i užasavao nad strahovitim zlo inima, koje su stali da vrše ustaše nad bespomo nim i van zakona stavljениm Srbima, kao i ostalim antifašisti kim rodoljubima. Naro ito se dr. Lon ar revoltirao nad izvršenim smrtnim kaznama bez prethodnog su enja. O tome je on održao i jednu propovijed vezuju i svoje antiustaške misli sa zapoviješ u Gospodnjom: »Ne ubij! Ustaški špijuni, koji su se nalazili u crkvi našli su da je svojom propovijedi dr. Lon ar izvršio protudržavnu propagandu i da je uvrijedio samog poglavnika. Dr. Lon ar bio je zatvoren 1 od pokretnog prijekog suda u Zagrebu osu en 23. VIII. 1941. »radi uvrede državnog poglavara i radi protudržavne promidžbe na kazan smrti strijeljanjem.« Za dr. Lon ar, koji je odbio da podnese molbu za pomilovanje, intervenirao je papinski legat Marcone, te je kazna smrti pretvorena u kaznu teške tamnice u trajanju od dvadeset godina.¹⁴

Visoki ustaški funkcijonjer dr. Mladen Lorkovi , kasniji ministar vanjskih poslova, na ustaškom zboru održanom 27. VII. 1941. u Donjem Miholj u, razradio je tako er istu misao, zajedni ku ustaškoj vredi kao i hrvatskom episkopatu. I njegova je osnovna teza bila da se hrvatski narod »mora o istiti od svih onih elemenata, koji su za taj narod nesre a, koji su mu tu i i strani, koji u tom narodu rastvaraju nje-

¹³ »Novi list« 4. VIII. 1941.

¹⁴ »Vrhbosna« 1941., br. 7—8., 165. Poslije kratkog vremena bio je posve amnestiran.

gove zdrave snage, koje su taj narod kroz desetlje a i stolje a gurali iz jednoga zla u drugo. To su naši Srbi i Židovi.¹⁵

Ovako gotovo svi odreda, ustaški funkcioni, laici ali i sve enici.

Otvorenoš u i iskrenoš u izražavanja i objavljuvanja planova o istrebljenju Srba i pravoslavlja, sve je ipak nadmašio poglavnikov banjalu ki stožernik dr. Viktor Guti . Na svom teroristi kom putu mjeseca maja 1941., koji ga je vodio kroz Bosansku Krajinu, i kud god je prošao, širio je jezu terora koji ima da do e. Guti a je svuda do ekivalo doma e sve enstvo i pozdravljal ga kao spasioca itavog kraja. U Prijedoru, kao i u svim ostalim mjestima, kroz koja je prošao, održao je govore pune prijetnja upu ene Srbima. Ustaški reporter banjalu kih novina »Hrvatska Krajina« zabilježio je jedan niz strahovitih izjava ovog monstruoznog ustaše, pravog patološkog primjerka najzvierskijeg kolja a. Stožernik dr. Guti otvoreno upu uje prijetnju svim neprijateljima NDH, da e se uskoro poduzeti sve, da ih se ekonomski uništi, da ih se iskorijeni i daje im se savjet, da se dragovoljno isele za podru ja NDH, jer e uskoro i sami uvidjeti, da im života me u Hrvatima nema. U Sanskom Mostu održao je dr. Viktor Guti govor, za koji njegov reporter kaže, da je historijskog zna enja, ne samo za Sanski Most nego i za cio hrvatski narod. Dakako, i on poznaje nebeske tajne, jer prema uzoru nadbiskupa i biskupa, i ostalih ustaša, kao što su bili Mile Budak i ostali, te hvali, da je Providnost zaslužna, što je Hrvatskoj dala poglavnika. Guti je zahvalio i ustaškim saveznicima, velikim vo ama Hitleru i Mussoliniju, koji su omogu ili ispunjenje višestoljetnog sna Hrvata. Zahvalio je mladim ustaškim suradnicima, koji su položili zakletvu ustašku još u Jugoslaviji, kojih da je bilo, kako to on podvla i, u samoj Hrvatskoj preko tri stotine hiljada i pored savršene »obavještajne službe«!

»Nema više srpske vojske! Nema više Srbije! Nema gedža naših krvo-pija, nestalo je ciganske dinastije Kara or evi a pa i kod nas — uskoro — drumovi e poželjeti Srbalja, al' Srbalja više biti ne e. Izdao sam drasti ne naredbe za njihovo potpuno ekonomsko uništenje, a slijede nove za potpuno istrebljenje. Ne budite slabni spram jednoga. Držite uvijek na umu da su to bili naši grobari i uništavajte ih gdje stignete a blagoslov našeg poglavnika i moj ne e vam uzmanjkati. Svaki, koji se za njih bride zauzimao, postaje samim tim neprijateljem hrvatske slobode . . . Srbi neka se ne nadaju ni emu, i za njih je najbolje neka se isele, neka ih nestane iz naših krajeva.«

Ove upute koje je dao ustaškim starješinama i njihovim suradnicima bile su doslovno shva ene kao definitivno rješavanje srpskog pitanja. Na elnik Sanskog Mosta, Reši zahvalio se Guti u »na patriotskim rije ima i uputama za daljni rad i u ime svojih gra ana obe ao je, da e se do tan ine tih uputa držati. . .« Sve anome ru ku, na kome je doma e mlado sve enstvo u estvovalo, prisustvovao je i talijanski vojni sve enik, bile su izre ene zdravice, pune borbenog duha i »svete uzbune!« Poslije ru ka bio je prijem u op ini predstavnika iz Majdana. Kamen Grada. aplja i Kijeva, sela u kojem su nedavno »usijane glave«, kako to kaže izvjestilac, t. j. Srbi izazvali pokolj i uništenje vlastitog sela od kojeg je svega preostalo 27 stabala, urešenih nakon zahvata hrabre njema ke vojske sa 27 Iješina, »da budu memento

¹⁵ »Hrvatski narod« 28. VII. 1941.

ostalima, da su vremena srpskih hajduka davno prestala . . .« Guti je bio oduševljen juna kim držanjem ustaških kolja a medu kojima se naro ito istakao Hasan Šabi , »koji je oko, sada sa zemljom sravnjena sela Kijeva, pokazao lijepu odvažnost u borbi sa takozvanim etnicima i mnoga od spomenutih lješina je izazvana njegovom kuglom.« Guti ga je nagradio sa dvije hiljade kuna krvninom za nagradu u u e-stvovanju u tom pokolju srpskih seljaka.¹⁷

A ovaj dr. Guti , prava zvijer u spodobi ovjeka, bio je istodobno i jedan primjerni ustaški misionar, naro ito zaslužan sa svojim posebnim »psihološkim« metodama za predobijanje »šizmati kih« duša za katolicizam, kako bi bio i u Paveli - Stepin evoj NDH jedan pastir i jedan ov injak. Svoje politi ke i misionarske odluke donosio je nesumnjivo u skladu sa samim poglavnikom. Povrativši se iz Zagreba, gdje je bio primljen kod poglavnika, Guti je 28. V. 1941. izjavio, »da je na svoje zadovoljstvo, a na korist naroda, svršio u Zagrebu velike i važne poslove. Sada treba da pristupi grandioznom djelu iš enja Hrvatske Bosanske Krajine od neželjenih elemenata, a naro ito Banja Luke, jer ona po zamisli poglavnika ima da postane glavni grad NDH

»Bez sumnje poduzet e se najstrože i najenergi nije mjere, koje se uop e tnogu i dadu izvesti. Ono što sam do sada poduzeo tek je sitnica, jedna takva malenkost, koja se može samo mikroskopski vidjeti, pa onda možemo pomisliti što još eka neprijatelje NDH u našoj pitomoj Bosanskoj Krajini. U tom pogledu imam odriješene ruke. Ho u da služim božoj i narodnoj volji. Oni nepoželjni elementi bit e u našoj Krajini ti najkra em roku iskorijenjeni, tako da e im se zatrti svaki trag, a jedino što e ostati, bit e zlo sje anje na njih.«¹⁸

Kad je dr. Guti sazvao' narod na zbor u Prnjavoru (9. jula 1941.) on je interpretirao Budakove misli o prekrštavanju Srba.

»U ovom srežu postoje tri crkve otete hrvatskom narodu od kojih je jedna w Prnjavoru. Sutra ih zauzmite i na njima napišite »Hrvatski dom«. Oni koji su primili pravoslavnu vjeru treba odmah da pre u u katoli ku vjeru, da ne bih ja o tome donio posebne odluke. Ovome srpskome glijezdu Prnjavoru poru ujem: »Da u ja do i i uzeti sebi 24 sata da to srpsko glijezdo uništim. Ja u ubijati, a vi ete za mnom.«

Na ustaškoj skupštini u Banjoj Luci stožernik Guti je još drasti nije zaprijetio Srbima:

»Ali sutra u pritegnuti. Pucat e ki ma. Poru ite to našim neprijateljima. Poru ite im, pucat e ki ma . . . Nastat e iš enje . . . Nema milosr a . . . Poglavljak i hrvatski ministri jedva ekaju da do u u o iš enu Banja Luku, a to e biti brzo, brzo emo i mi raditi. Ja u biti ovdje gvozdena metla . . . i ja kažem, neka mi ni jedan ne dolazi moliti za naše dušmane . . .«¹⁹

¹⁷ Triumfalni put stožernika dra Viktora Gutija u Sanski most. »Hrvatska Krajina« 30. V. 1941.

¹⁸ Promemoria beogradskog mitropolita Josifa, upu ena jula 1941. komandantu njema kih vojnih snaga u Srbiji, 10. Vijest je preuzeta iz novina »Hrvatska Krajina«.

¹⁹ Idem. — »Politika« 20. XII. 1945.

Dr. Viktor Guti dao je primjer jednog sredstva, koje je vrlo efikasno privoditi srpske pravoslavne mase katoli enju. Tu ga ne je slijediti samo krvožedni ustaše, nego i mnogobrojni ustaše sve enici, koji je po i da slijede tragom Guti a.

Katoli ki sve enik, župnik u Udbini, Mate Moguš, raspaljuju i masu svojim ustaškim nakaznim mislima ukazivao je na potrebe istrebljenja Srba, koji ne žele da se pokatoli e. On je, u toj svojoj ustaškoj monstruoznosti dosegao i Guti evu mržnju prema Srbima kad je rekao: »*Dosad smo za katoli ku vjeru radili molitvenikom i krstom, a sad je došlo vrijeme, da radimo puškom i revolverom... Pa ako budete tako radili*, savjetuje i hrabri župnik svoje vjerne, uživat ete plodnost multila kih bara«, t. j. rodnoga kraja, koji su naselili Srbi!²⁰ Me utim, vidi e se kasnije, da udbinski župnik nije bio osamljen u ovakvom tuma enju Kristovog evan elja.

Svuda i na svakom mjestu govorili su ustaše, stožernici i logornici, civilni i sve eni ki o buntovnosti, koja mora dovesti do punog osvajanja Hrvatske za hrvatski narod. U ovoj blasfemi noj i nakaznoj interpretaciji evan elja trudili su se i oni prvi ideolozi iz K. A., da sve ovo dovedu u sklad sa pravom voljom božjom! Ve spomenuti urednik »Katoli kog tjednika«, sve enik F. Kralik, prikazuju i li nost poglavniku zadržao se i na njegovoj »ustaškoj buntovnosti« pa je izveo da je ona bila tako er predmetom božje Providnosti.

»*I ta je poglavnika buntovnost bez sumnje bila posebnim predmetom Božje providnosti, od nje i usa ena u njegovo srce — kad je kona no urodila tako divnim uspjesima. Poglavnika je buntovnost baš zato simpati na, jer je sva u službi pravde, sva uperena protiv zlu. Nismo mi za njegov program saznali tek iza proglašenja NDH, ve davno prije. I svi nesebi ni Hrvati i Hrvatice, svi koji su u nacionalnom pogledu bili iste savjesti... svi koji su znali da su hrvatskom narodu najve i neprijatelji Srbi, a uz to kao i u ostaloj Evropi, Židovi, slobodni zidari i komunisti. Svi ti ni na as nisu posumnjali u naj istije nakane poglavnike, pa su zato za njim vapili, za njega se i za njegovu pobjedu molili i u njegovu nastojanju — jedan ovako, drugi onako, — pomagali. Pa valjda je zato baš danas vrijeme, da se i u katoli kim redovima zauvijek i posve obra una s fatalnim — više prakti nim nego teoretskim — predrasudama o buntoxmosti, koja je u službi pravde, poštenja i istine. Crkva je katoli ka najbolja odgojiteljica takve buntovnosti; ali mnogi katolici pa i pojedinci crkveni ljudi nisu jedanput zatajili. Za to: Neka se ve jedanput prestane s glupim i Kristovih u enika nedostojnim tvrdnjama, da se proti zlu i pokvarenjacima valja boriti u rukavicama, na fin, otmjen na in. Jednostavni ali pun svete uzbune redovnik svetog Benedikta Hildebrand, kao papa Grgur VII, o istio je crkvu božju od mnogog dra a i korova ne fino om ve jakom rukom kojom je upravljala sveta uzbunga. Poglavnik je pravi muž. Pravi velikan. Velikan božji i narodni. Neka Bog dragi poživi našeg poglavnika! I neka ga uzdrži umjek svježa u svetoj uzbuni proti svakom zlu!*«²¹

Kako je »Velikan božji i narodni« poglavnik namislio da riješi t. zv. srpsko pitanje u Hrvatskoj, i kako je on na »fin i otmjen na in i u rukavicama« stao rješavati to pitanje, dao je autenti nu interpretaciju njegov stožernik dr. Viktor Guti , koji je

²⁰ »Novi list« 24. VII. 1941.

²¹ »Katoli ki tjednik« 15. VI. 1941.

sam kazao, da ima u svemu odriješene ruke. Sigurno je crkveni asistent K. A. Franjo Kralik — poslije rada bez rukavica, Guti a i njegovih pomaga a, bio potpuno zadovoljan. Guti u bilo je lako da skine rukavice dosad ve dobro umo ene u krv nevinih žrtava. Krvožedni inkvizitori i asistenti mogli su biti mirni.

I doista, sve što se sada poima da zbiva u NDH, protiv svega iole naprednjeg i slobodoljubivijeg, išlo je po programu dijecezanskog asistenta K. A. Franje Kralika, u duhu buntovnosti u službi božjoj i narodnoj, po programu o istrebljenju Srba na na in dr. Guti a, kao osobito podesnoj psihološkoj metodi priprave za usitaško misionarenje. Me utim za sve ove strahote nalazila su se objašnjenja i izvinjenja, štoviše i u pomu enosti kršanskih pojmoveva i tvrdnji, da se iza svega toga nalazi Bog. Teško bi bilo istraživa u historije komparativnih religija na i na nekom poganskom Olimpu ovakvu vrstu božanstva. Jer isti ovaj dijecezanski asistent K. A. Franjo Kralik, zamišljaju i kako da se izgradi »sveta, božja Hrvatska«, odobrava posve kurs jake ruke. U lanku »*Izgraivanje Božje Hrvatske*« rezonira i ovako:

»Vremena su teška, neobično teška. Ne samo kod nas, već na cijeloj zemlji. Mnogo toga se i ne može i u initi, barem ne tako brzo. A ako e nam srcu i pameti koji put. sinetati kurs teške ruke, onda se sjetimo da ga me u ostalim traži i ovaj veliki obra un, s trulom zapadnom evropskom demokracijom, za kojom su stajali najveći zloinci od koga postoji svijet: tajno organizirano svjetsko židovstvo i slobodno zidarstvo. Obra un, za kojim se na koncu konca, — barem ukoliko je odredio as, kad im se usurpirano gospodstvo u Evropi i na cijeloj zemlji ima oduzeti, — krije sam Bog...«²²

Plamen strasti i bezdane mržnje, podjarivan sa svih strana, raširio se posvuda kud je nailazio sija nesnošljivosti i bratskog razjedinjavanja. Pa opet, katolički se štampa ne užasava, ne poduzima ništa, da taj požar gasi, da ga stiša i ublaži. Naprotiv. Pred o iglednim svakodnevnim nesrečama, koje su snalazile Srbe, slijegalo se ramećima i uzvračalo da su to posljedice, koje su bile neizbjegljive kao odmazda za sve ono, što je Hrvate snašlo od Srba. Ponekad se o teme po koja riječi uličiti, ali uvijek sa klerofašisti kom i hipokritskom maskom i zloradošou.

»Dakako da je onima, koji plačuju rade, (tj. Srbi) i na njem se tijelu izvode operacije, teško. Ljudi smo. U stvarima, koje se ti u naše kože, naše egzistencije, naše obitelji, svi smo najosjetljiviji. Takve tragike najgorebole. To je ubod u živo meso. Srca se stežu, o i se zalijevaju suzama, na usta se izvija uzdah ili — kletva... Drugo je politika. Ona koji održi, da opere dobro i opere interes traže željezan, krut, tvrd postupak. Ljudi koji vladaju, uzimaju na sebe i odgovornost. Pojedinaca se to ne tiče! Ni naših se katolika i vjerskih savjesti to ne tiče! Mi imamo drugi krug djelovanja. Onaj sitni i privatni. Za njega mi u punini odgovorni. On je sav naš. Za njega smo mi odgovorni. I Bogu i svojim kršanskim savjestima.«²³

Katolički i vjerske savjesti predstavnika javne riječi u NDH nisu se ticali progoni Srba, nije se ticao teror, naprosto zato, jer je to bila »politika«, koja je za opere dobro tražila, krut i tvrd postupak.

²² »Katolički tjednik« 18. V. 1941.

²³ »Katolički tjednik« 15. VI. 1941.

Jedva da se može ocijeniti, da li se u tim rije ima nalazi više hipokrizije ili cinizma, kad se zna da je taj klerofašisti ki pisac, ina e esti moralni propovjeda , bio savršeno upoznat, šta to rade ustaše, šta to rade njihovi najneposredniji suradnici, mnogobrojni, veoma mnogobrojni franjevci i ostali sve enici u dijecezi pod vrhovnim vodstvom njegova šefa, nadbiskupa Šari a. Koji je video i dobro znao kakvu je psihozu pripremao i kakvu u vrš uje i »Katoli ki tjednik« u kome sam piše. kao i svi oni klerikalni listovi, koje je on sigurno kao urednik imao na svom pisa em stolu, a najviše list nadbiskupa Stepinca u Zagrebu, »Katoli ki list«.

Prije nego prije emo na izlaganje posljedica ove psihoze i njenih elemenata, koji se nalaze rasuti po tim asopisima, samo još nekoliko pogleda na te elemente tako brižno njegovanih u klerikalnoj štampi.

»Katoli ki list« i njegov anonimni suradnik »Uskok« (nesumnjivo dr. Janko Šimrak) mjeseca augusta 1941. daju interesantan uvid u te elemente.

»Zato je i »Hrvatski ustaški pokret bio oduvijek kod prakti kih katolika u Hrvatskoj dobro gledan i primljen. To je i sasvim razumljivo. Ono što je svakoga zadivilo i privla ilo, jest iskrena ustaška domovinska ljubav, koja ne traži za sebe ni li nu korist ve zajedni ko dobro cijelog naroda. I upravo iz te i tako shva ene ljubavi izrasla je i digla se odlu na ustaška borba za zapadnu kršansku civilizaciju protiv sebi njaka i framazuna. i zavodnika komunista, te protiv naših narodnih neprijatelja. Odnošai izme u hrvatske ustaške države i katoli ke crkve jest i može biti samo odnošaj dobrog prijateljstva. Nosioci hrvatske državne vlasti vjerni su sinovi kako Hrvatske domovine tako katoli ke crkve, a nosioci crkvene vlasti u Hrvatskoj jednako ljube i crkvu i domovinu. Ljubav prema crkvi i domovini ujedinjuje naše duhovne i svjetovne poglavare. To se pokazalo na vidljivi na in ve više puta . . . Hrvatska državna vlast e pomagati crkvu i . . . poradi bolne nestasice sve enika, propovjednika evan elja. Mi se pouzdano nadamo da e država ne samo svojom jakom rukom poduprijeti sve eni ki red i nadoknadi time prorije enost naših redova, nego e i naše redove upotpuniti svojom potporom bilo direktno bilo indirektno . . . Katoli ko sve enstvo u Hrvatskoj bilo je u doba velikosrpske vladavine ve inom slabo pla eno za svoj, esto puta, nevjerojatno naporan rad. Nekadašnje primjerene crkvene pla e zadržalo je tek nekoliko gradskih i trgovih župnika. Naši beogradski neprijatelji u inili su to iz zlobe da se osvete sve enicima za njihovo neslomljivo stajanje uz hrvatski narod. Što su željeli naši neprijatelji u Beogradu, to su radila i mnoga naredbom imenovana ili komunizirana op inska vije a. Nadamo se, da e se stvari i u tome pogledu popraviti pa e naši sve enici dobit pla u koja im pripada prema njihovom školovanju i položaju, što ga zauzimaju u društву . . . Židovsko-komunisti ka-velikosrpska promidžba u Hrvatskoj udarala je u prvom redu ?ia crkvu i sve enike, kao da su oni upravo ološ i izmet ljudskoga društva, krivci za svako zlo i nevolju. inilo se kao da se nalazimo pred novim Neronskim vremenima. Ovo je mnogoga neodlu noga mladi a uplašilo. . . Ipak se nadamo da c se sada, kada državna vlast podržava sa crkvom srda ne veze, mnogi neodlu njak ipak odlu iti za slu~bu oltaru i postati valjan sve enik . . .«⁴

Nadu u bolju budu nost »Katoli ki list« vidi u itavom nizu elemenata, koji su za njega stvarnost, i to historijska stvarnost, na kojoj se gradi budu nost »svete

²⁴ »Katoli ki list« 1941.. br. 32. 369—370.

i božje Hrvatske«, »Jer, NDH je stvorena božjom miloš u, mudrim i požrtvovnim radom poglavniku i ustaškog pokreta, te voljom naših saveznika.« Dakle, Bog, poglavnik, ustaški pokret, Hitler i Mussolini osnovi su bolje nade u budu nost, jer oni su i stvaratelji te NDH. Zato je ve sve sada u razvoju, u napredovanju, štoviše za tog pisca i život te e normalno, iako i on zacijelo dobro zna, da je ve u polovici augusta 1941. u NDH potocima protekla krv. Njemu je glavno da je nestalo Srbije, da nema više komunisti ko židovske propagande, da nema više perfidnog i prozirnog velikosrpskog djelovanja s kojima su se složili njemu toliko mrski starokatolici.

Ovako je govorio i razmišljao suradnik »Katoli kog lista« poslije etiri mje^ seca postojanja NDH. O polugodišnjici NDH novi urednik »Katoli kog lista«, ustaški kanonik dr. Janko Peni , unio je još izrazitiji ustaški duh u redove i lanke tog crkvenog pastoralnog lista. Svakako je važno podsjetiti, da je taj ustaša bio do nedavna spiritual u nadbiskupskom sjemeništu, i da je i kao takav i kao kanonik i kao urednik »Katoli kog lista«, a još više kao zemljak i vršnjak nadbiskupa Stepinca, uživao njegovo puno povjerenje. Njegova glorifikacija ustaške NDH i poglavnika samo je produženje njegovih križarsko-ustaških osje anja i mišljenja iz vremena prije NDH. »Katoli ki list« zabilježivši »veliki historijski datum«, polugodišnjicu NDH, objavio je na naslovnoj strani veliku sliku poglavnika, što nije uradio u prošlosti nijednom hrvatskom poglavaru, štoviše, u lanku e Janko Peni ustvrditi, da je poglavnik uspio da vrati u NDH katoli koji crkvi njen božanski autoritet. Evo samo nekoliko' redaka jedne nedostojne i servilne pot injenosti ustaškog vazala, njegovog najodanijeg, naajspremnijeg suradnika, koji je svjesno prelazio preko svih strahota, koje su se dešavale, kao da i nisu postojale, ve samo isfantazirana »velika i slavna djela« poglavnika i ustaša.

»U životu našeg poglavnika pol godine zna i itava stolje a, jer je on kroz pol godine razvio djela, što ih nisu mogla razviti niti stolje a. Za im su itava stolje a naše, hrvatske, narodne povijesti težila, o emu su tek nacrte pravili i kao plemenite želje i osje aje pokoljenjima predavala, to je poglavnik kroz pol godine u djelo sproveo. On je u pol godine osnovao NDH. Providio ju je svim zna ajkama suverene države. Organizirao je vojsku. Po brinuo se za vlastiti državni novac. Izdao je brojne zakonske odredbe, kojima je uredio sav privatni i javni život. . . Nema nijedne grane državne djelatnosti, gdje nije svega sebe dao i postigao zamjerne uspjehe. Poglavnik je vratio katoli koji crkvi njezin visoki, tradicionalni, božanski autoritet, koji je u bivšoj Jugoslaviji teško stradao. Tko ruši autoritet crkveni, ruši autoritet državni. Bez poštivanja pak autoriteta nema opstanka ni crkvi, ni državi, ni bilo kojoj ljudskoj zajednici,«^{24a}

Dr. Peni je razdragan kad govori o poglavnikovoj pažnji, koju posve uje vjeri i moralu, pošto je vjera za poglavnika svetinja. »On je sam poštuje i s punim pijetetom vrši sve njezine propise, a tako želi i nalaže svim državljanima NDH«. Poglavnikov pamflet iz emigracije »Strahote zabluda«, izaziva u Peni u veliko divljenje, naro ito u vezi s njegovim fašisti kim pogledima na komunizam i slobodno zidarstvo. »Providencijalna je stvar, da se našlo velikih državnika, a me u njima prvi ma je naš poglavnik, koji su shvatili svu pogubnost komunizma i dali se odlu no na

24a Janko Peni , Nezavisna država Hrvatska. »Katoli ki list« 1941., str. 477—478.

iš enje ljudskog društva od toga, u povijesti ovje anstva, najopasnijeg neprijatelja.« Kako je ve tada narodnooslobodila ki pokret bio u punom zamahu i u stranama NDH, i kako je germanski zavojeva okrenuo svoje najmnogobrojnije oružje i protiv SSSR, i kako je ve Paveli na isto nu frontu poslao svoje ustaške dobrovoljce, onda je jasno na kakvo to iš enje misli spiritual i kanonik Peni. Hapšenja, deportiranja u logore, mu enja u zatvorima komunista i partizana, bila su svakodnevno na redu i sva je klerofašisti ka štampa bila u jednom delirijumu, kad je sadisti ki predlagala najoštrije mjere »iš enja«. Jedno sredstvo iš enja bila su mnogobrojna kolja ka ubojstva, iji su autori prestigli u svojoj fantaziji i onu piscu Inferna.

Isti spiritual, kanonik i urednik »Katoli kog lista«, istaknuo je gotovo iste misli, i u crkvi, sa propovjetaonica. Ovaj put u prisutnosti samog nadbiskupa Stepinca. Jer, kanonik Peni bio je odre en da u crkvi svetoga Petra na Petrovdan 1941., kad je završena jubilarna godina hiljadutristogodišnjice pokrštenja Hrvata, održi sve anosnu propovijed o zna enju tog velikog dana, za koji su se biskupi u Hrvatskoj tako pompozno spremali, i pozvali na tu sve anost sve biskupe itavoga svijeta, koja se na njihovu žalost u ustaškoj NDH nije održala. Ali ipak Peni je podvukao, da Hrvati svoju jubilarnu godinu završavaju osje ajima radosti i zahvalnosti ve i stoga, što su u toj godini stekli NDH. Ali ne samo i to. Nego i stoga, što je

»crkvi katoli koj u jubilarnoj godini trra en natrag njezin visoki autoritet i njezino veliko zna enje, koje je kroz vjekove imala u hrvatskom narodu. Katoli ka crkva, koja je kroz dvadeset zadnjih godina teško progonjena i na svim poljima zapostavljana, zasjala je opet svojim starim sjajem. Narod je opet gleda i prati dubokim pijetetom, koji ona kao uiteljica i majka punim pravom zaslužuje. Naš je narod i inteligencija i priprosti puk po selima pokazao toliko povjerenja i odanosti crkvi, da smo kao narod ponosni na tu svjetlu pojavu i da smo je s ponosom pri ati od koljena na koljeno . . . Veliki je dar božji što smo mi sa uvani u toj jubilarnoj godini od strahota ratnih. Kad odmjerimo žrtve i stradanja druerih naroda u ovome ratu sa žrtvama našim, tad vidimo da su naše tako malene, da su jedva i spomena vrijedne. Kao narod Bogu smo se molili i zajedni ki bogoliubna djela vršili. Zato smo i kao narod blagoslovljeni. U jubilarnoj smo godini dobili najve i dar što ga jedan narod može posti i, a to je narodna sloboda i samostalna, vlastita država.« Na kraju svoje propovijedi zahvalio se kanonik i svjetovnoj ustaškoj vlasti, »koja je od po etka pokazivala mnozo razumijevanja za duhovni narodni preporod, a u najnovije vrijeme pruža i obilnu suradnju.«²⁴

Ovako isto rezonirao je i njegov uredni ki drug u Sarajevu Franjo Kralik u »Katoli kom tjedniku« o završetku jubilarne svete hrvatske godine, koji je ustvrdio da su Hrvati narod »na koljenima« i da su izmolili od Boga NDH. Pobijaju i mišljenja liberalaca kao da se samo revolucijom postiže sloboda, a ne molitvom i papskim enciklikama, Kralik tvrdi i otkriva ono, što smo mi toliko puta naglasili za zloupotrebu propovjetaonica u politike svrhe, da upravo od propovijedi u crkvi zapo ima reforma, dok je sila izvodila samo kombinacije mislilaca.²⁵ Ili, drugim jasnijim i slo-

^{24b} »Novi List« 30. VI. 1941.

²³ Mato Paljug, kateheta realne gimnazije u Bjelovaru, razmahnuo se svojim ustaškim na elima u listu »Nezavisna Hrvatska« (19. VII. 1941.) u lanku »Bog i Hrvati«. Pisac se okomio na pravoslavno sve enstvo glorificiraju i katoli ko, jer je ono zaslužno da hrvatski narod nije propao

bodnijim rije ima ono što su govorili i propovijedali klerofašisti ki sve enici po katoli kim crkvama, to su poglavnik i ustaška sila izvele kao njihove kombinacije. Jer, »ma je dolazio da samo požanje, što su sijali apostoli i propovjednici evan elja.« Bio bi potpuniji i istinitiji, da je još rekao i dodao uz »evan elje« i ustaška na ela. Jer u svemu se ogleda, tvrdi ovaj sve enik, da je u službi ustaštva prst božji. Stoga on smatra, da nije besmisleno govoriti o »narodu na koljenima«, jer je to isto tako realno kao kad se govoriti o »narodu pod oružjem«.

»Je li, dakle, nerealno, ako mi baš i tim molitvama pripišemo jedan dio velike narodne sreće, koja nam je pala u dio? Nije to samo sretan slučaj, nije to samo vanjska koincidencija. *Tu je radio prst božji. On je okrenut* doga aje u smjeru koji je okrenuo uspjehom rat, borbe i žrtve. Rad, borbe i žrtve, koje mi svi cijenimo. Kijesmo fatalisti, ali smo kršćani.. . Narod junaka na koljenima uvijek e biti najsigurniji i najsretniji. . .*«^{2e}

Isti »Katoli ki tjednik« raspravljao je kroz tri broja pitanja, kako da se organizira prava katoli ka država u vezi s NDH. Želja njegova i svih klerofašista bila je, da ta NDH ima izrazito katoli ki karakter. Pa opet oni su stalno odbijali prigovore da su radi toga tjesnogrudi, netolerantni, prozelitisti ki, nerealni i netaktički, pogotovo u Bosni gdje imade daleko ve i broj Muslimana nego kaltolika.

»Ne bismo bili crkveni ljudi, da to od svega srca ne želimo. Bitni je program crkve: da Krist duhovno zavlada itavim svijetom; pojedincima, obiteljima, narodima, državama, ljudskim društvom. To je volja božja.. . To je glavna i jedina misija K. A. A to je u našem hrvatskom slučaju i dug našoj prošlosti, našemu državopravnom kontinuitetu i tradiciji. Nekatoli ka ili protukatoli ka Hrvatska ne bi bila ni stara ni historijska Hrvatska. Mi smo uvjereni da je i to lebdjelo pred oima velikosrpskim hegemonistima i svetosavskim ideoložima, kad su svakom prilikom i s upadnom brižljivošću nastojali, da gdjegod je bilo izgleda i mogu nosti oslabi katoli ki osjećaj i oresieku zapadnja ke katoli ke tradicije u hrvatskim krajevima. Više su se bojali našega katoli anstva nego i sama hrvatstva.«²⁷-

Kroz svu klerikalnu štampu provijava stalna misao o božjem narodu, o božjoj Hrvatskoj, o katoli koj Hrvatskoj, o pravoj Civitas Dei. Ne samo dnevna i nedjeljna, nega i ona revijalna štampa dala se na posao da kroz svoje lanke itaoce uvjere u tu tako esto podvlačenu misao. »Glasnik svetog Ante« u uvodniku »Uskršnje NDH« spomenuo je, da je krv svakog Hrvata uzavrela na glas zagreba ke radio stanice na veliki etvrtak, koji je donio najveseliju i najpotresniju vijest, koja se

kao što je stradao srpski narod. Katolicizam je prožeо hrvatsku narodnu dušu i dao joj uzvišeni kulturni aktivitet, što nije nigdje uspjelo pravoslavlju. A onda kaže, kako se taj aktivitet ispoljavao: »U doba najvećeg apsolutizma, kad se nije nigdje smjela spominjati riječ koja bi izražavala hrvatski duh — ona se ipak ula s katoličkim propovjedaonica. Kije to bila programatska borba političke tribine, nego neustrašiva riječ u obranu hrvatskog svetog patriozma, koji za katolika ima pojam kriještinstva i obvezatnosti.. . Ako je religiozno uzgojeni Hrvat bio i jest najžar i patriota onda je to samo rezultat duhovno formiranog ovjeka, kojega je religija kultivirala i pokazala mu veličinu i potrebu kulturnih vrijednosti.. . Katolicizam je dakle bio najispravniji interpretator hrvatskog domoljublja... Religija je katolička bila vjerna pratilica i odgojiteljica Hrvata do danas«.

²⁰ Narod na koljenima. »Katoli ki tjednik« 29. VI. 1941.

²⁷ Katoli ka država. »Katoli ki tjednik« 29. VI. 1941.

ikad dotad sa tog radia ula. Naprosto¹ zato, jer je bilo ispunjeno davno o ekivanje hrvatskog naroda. Pa onda:

»Bili smo narod božji, ostanimo to i u budu nosti. To e biti najbolja zahvala Bogu, što nam je u hiljadutristo toj godišnjici našega pokrštenja ponovno iza dugih stolje a dao vlastitu ku u. To e tako er biti najbolje jamtvo, da e nam Bog pomo i na o uvanju teško ste ene slobode i na op em napretku prostrane domovine Zahvalni budimo iza Boga, glavnog uzro nika svakog dobra, našem poglavniku dr. Anti Paveli u, koji je preko dvanaest godina sa svojim užim suradnicima trpio, patio i radio na oslobo enju svoje i naše domovine. Radio je s vjerom u Boga i u Hrvatsku, radio je nesebi no i predano usprkos najve ih opasnosti na svakom koraku. *Njegov rad i njegovu vjeru Bog je nagradio i još e nograditi.*«²⁸

Zagrljeni i sro eni, ustaše i klerofašisti, dali su se od prvih dana na posao da stvaraju Civitas Dei, da izgra uju, svetu Božju Hrvatsku, kako su klerofašisti željeli da nazovu tu fašisti ku nakazu NDH. Budakova izjäva, da u NDH mogu postojati samo dvije vjere, katoli ka i muslimanska, bila je od sviju, prije svega od ustaša, a onda i klerofašista, protuma ena samo tako, da pravoslavna ima da iš ezne s lica NDH. Guti je bio najizrazitiji izvršilac ove Budakove ideologije. A Guti a je shvatio i velik broj misionara, koji se dao svim žarom na ovaj prozelisti ki posao, ije su perspektive obe avale veliku i obilnu žetvu. Silom i milom. Pored ovako na elektrizirane atmosfere i savršeno podržavane psihoze kroz klerofašisti ku štampu, stale su se javljati tfaredbe jednako ustaških vlasti kao i crkvenih, koje e se odnositi na katoli enje i prekrštavanje, u prvome redu pravoslavnih Srba. Još mjeseca aprila (25. IV. 1941.) Ministarstvo unutrašnjih poslova zabranilo je upotrebu irilice na teritoriju NDH u javnom i privatnom životu. Svi javni natpisi pisani irilicom morali su biti uklonjeni, štoviše, i oni sa grobnih spomenika. Ministar pravosu a dr. Puk izdao je 18. VII. 1941. naredbu, kojom je zabranio naziv »srpsko-pravoslavna vjera«, pošto nije »u skladu sa državnim ure enjem.« Umjesto toga uveden je naziv »gr ko isto na vjera.«²⁹ Ustaše su pošli primjerom fašista, koji su u Julijskoj Krajini zatrli svaki trag slovenskim i hrvatskim natpisima i svemu što bi podsje alo na slavenstvo, hrvatsko ili staro hrvatsko pismo glagoljicu. U NDH vrijedni fašisti ki u enici odlu ili su, da izbrišu trag, koji bi podsje ao na srpstvo ili pravoslavlje. Da bi ova nasilja odjenuli u forme zakonitosti, stale su nicati raznovrsne naredbe. Katoli enje je imalo poslužiti kroatiziranju, pa je tako imao da bude postignut dvostruki rezultat. Ustaše su mislili, da e tako pove ati broj Hrvata, a klerikalci ov injak s jednim pastirom. Provjereni podaci, do kojih je dotad stigao Arhijerejski Sinod u Beogradu govore da medu stradalnicima nisu bili samo sve enici nižega reda, nego da je bilo i mitronosaca.³⁰ Žani , Budak, Guti , a nada sve Paveli , i uz njih mnogi sve enik i franjevac mogli su biti sa po ecima krvave žetve veoma zadovoljni. Posao se odvijao po planu i Guti evim brzim tempom.

²⁸ »Glasnik svetog Ante« 1941., br. 5—Ö.

²⁹ »Hrvatski narod« 21. VII. 1941.

³⁰ Gitulja srpskih pravoslavnih arhijereja i sve enika poginulih i pobijenih za vrijeme okupacije. »Crkva«. Kalendar Srpske pravoslavne patrijaršije. Beograd 1945., 32—35.

Progon pravoslavnog sveenstva imao je u svim moguim izrazima da raspoloži psihološki pravoslavne mase za prijelaz na katolicizam. To su bile stvarno prve pripreme za taj veliki misionarski posao, na kome je se s toliko žara i pripravnosti na i ogroman broj službenika katoličke crkve koriste i najtragi niju situaciju jednog obespravljenog naroda. Sve je pokazivalo još za prvih nedjelja NDH da postoji jedan unaprijed smišljen plan, na kojem je razradio i izvođenju sura ivati najraznovrsniji inicijati, a dakako, među njima i sluge oltara katoličke crkve. Sloboda savjesti bila je jednako napadnuta kao i goli život obespravljenih Srba. Vijesti, koje su se širile iz svih onih krajeva NDH, gdje u većim skupinama žive Srbi od vjekova, ili sami ili izmiješani sa katolikima, djelovale su na sve one sve enike, koji su se opirali da napuste svoju pastvu, voljni da s njome dijele svu nesreću. Ali pritisak je bio sve veći, moralni i fizički, i sve enice sve više napuštaju, od svoje volje i gonjeni, svoje parohije i parohijane, ostavljaju i ih najtragi nijem udesu. Jer, imaju se stale zatravati crkve, paliti i rušiti, u takvim mjestima nije bilo opstanka ni sve enicima. Oni, koji su bili uporniji, bili su odvedeni u logore, a drugi odmah likvidirani.³¹

Tim je poslom naročito zloglasno ustaško Državno ravnateljstvo za ponovnu u Zagrebu, koje je imati i svoj specijalni vjerski odsjek, sa katoličkim sveenikom na čelu. Ima jedan njegov akt, povjerljive prirode, koji osvjetljuje sav taj davno spremjeni plan. U naređenju od 7. jula 1941., upućenom Kotarskoj oblasti u Iluku, nalaže se »da u smislu datih uputa okružnicom ovog ravnateljstva P. T. K. br. 26/41 od 2. VII. 1941., odmah uhiti sve u popisu navedene osobe zajedno sa svima lanovima uze obitelji (žena, djeca i ostali ukuani lanovi obitelji), te da pod oružanom sigurnošću popratite u sabiralište, a po tom u logor u Sisak.«

Za ovo se naređenje kaže, da je »strogog tajne prirode, hitno' i neodgodivo« i da je to »posao od velikog državnog interesa«. Pored toga naređenja priloženi popis lica koja treba uhapsiti pokazuju, da ovo naređenje o »uhiti enju i propra enju« odnosi se na pravoslavne sve enike iz tog sreza.³² Naređenje bilo je, što se i o ekivalo, izvršeno do kraja, o čemu govori i izvještaj Kotarske oblasti u Iluku od 12. VII. 1941., ali i o postupku, koji je imao važiti i za druge pravoslavne sreze u NDH, na temelju okružnice jednoga od ustaških ministarstava od 9. VII. 1941. br. 15332.³³ Kako se postupalo s takvim pohapšenim i odvojenim sve enicima i njihovim porodicama, postoje jezivi, dramatski izvještaji. Sadizmi, o kojima se u ovoj knjizi ne želi govoriti, kojima su ti pravoslavni sve enici bili izloženi, dovoljno jasno ispoljavaju sve one odvratne suprotnosti, koje su se hipokritički prosipale iz klerofašističkih i crkvenih listova o »Božjoj i svetoj ustaškoj NDH.«³⁴

Atmosfera, koja je nastala uslijed sve većeg i brutalnijeg, bijesnog pritiska najnemilosrdnijih ustaša, — a nju su još više zatrovali govori ministara i stožernika, lanci nestrpljive štampe, koja je agitirala za što brže i što efikasnije išenje, — već je maja mjeseca slijela na paniku, koja je zahvatila široke razmjere. Sve je obuhvatila misao, da će možda ako ne imanja, a ono gole živote spasiti, ako se prekrste, ako prime katolicizam. A tako su im govorili misionari, fratri, kapelani i župnici,

³¹ Saopštenja o zloinima okupatora i njihovih pomagača u Vojvodini 1941.—1944. Knjiga 2. Srem. Sveska I. Novi Sad 1946.. 100—101.

³² Saopštenja o zloinima okupatora . . . , 101—102.

³³ Saopštenja o zloinima okupatora..., 102.

³⁴ Saopštenja o zloinima okupatora . . . , 102—103.

koji su ve osjetili, da je sazrelo sjeme za jednu osobitu duhovnu žetvu, uz koju je ve uveliko krenula ona krvava, koja nikako da izgubi na svojoj snazi. Sve je na svoj na in pristupilo radikalnom iš enju NDH.³⁵ Otpuštanja pravoslavnih inovnika i šikanacije pravoslavaca pred svim službenim tijelima NDH, bile su prve mjere iza kojih su slijedile one oštiriye i na kraju krvave. Misionari su se razmiljeli na sve strane, da najprije šapu u, a onda da javno govore i da se javno zalažu, da su u NDH, u katoli koj zemlji gra ani prvog reda samo katolici. Od prijetnji do najhipokritskijih savjetovanja bila je veoma široka skala sredstava, da se postigne željeni uspjeh. Ve po etkom maja, a to je utvr eno kao pozitivna injenica, širio se u akova koj dijecezi letak, štampan u biskupskoj štampariji, kao »Prijateljski Savjet«. Kako je letak štampan u akova koj »Biskupskoj tiskari«, sigurno je i njegova sadržina imala odobrenje i kurije, pa tako i biskupa Akšamovi a, kako e se to ina e vidjeti u njegovom prozeliti kom djelovanju. Posao je bio pojednostavljen, jer sada ve nije bilo pravoslavnih sve enika, koji bi mogli svijet odgovarati od takvog duhovnog ataka. Motivi pak, koji su izraženi u tom letku, nisu samo crkveni, nego su i politi ki, i oni su u atmosferi, koji je zavladao, imali zaprepaš uju i u inak, jer se na kraju i iz biskupske kurije poru ilo, da e za one, koji ne pridu na katolicizam, nastupiti teški dani. Tako su svi razumjeli ovaj »prijateljski savjet« akova ke kurije!

»Gospodin Isus Krist je objavio da e biti jedan ov injak i jedan pastir. Ovu sliku je uzeo iz svakidanjeg selja kog gospodarstva, da ga ljudi bolje razumiju. Sin Božji Isus Krist je došao na zemlju, da za vje ni život pripravi i da spas donese svim ljudima. Zato nam objavljuje: bit e jedan ov injak i jedan pastir. To zna i: bit e jedna crkva i jedan crkveni poglavavar, koji je Kristov Namjesnik na zemlji i vrhovni sve enik u Kristovoj Crkvi.

Stanovnici gr ko-isto ne vjere! uvajte ovaj prijateljski savjet. *Biskup akova ki primio je do sada u Svetu Katoli ku Crkvu na hiljade gra ana, koji su od državne vlasti dobili svjedodžbu estitosti. Ugledajte se u ovu svoju bra u pak se prijavite što prije za prijelaz u Katoli ku Crkvu. Vi ete kao katolici mo i ostati u svojim domovima. Vi ete nesmetano unapre ivati svoje gospodarstvo i odgajati svoju mladež za Boga i državu Hrvatsku. Vi ete u Katoli koj Crkvi osigurati spas neumrlih duša prema onoj svetoj opomeni Spasitelja našega Isusa Krista: »Ne e u kraljevstvo nebesko do i onaj, koji govorí: Gospodine, Gospodine, nego onaj koji vrši volju Oca nebeskoga.« — »Prijatelj Naroda.«*

Tko je taj »prijatelj naroda«, koji je tako »prijateljski savjetovao« Srbe, nije poznato, ali da je duhovno lice, odaje ga sadržina i stil.

Na sve su strane razaslani agitatori, politi ki i crkveni, da u tako dobro spremljenoj situaciji djeluju na pravoslavne i da ih potaknu, da što prije poslušaju spomenuti »prijateljski savjet« ili koji drugi kakvi su se pojavljivali na svim stranama NDH. Jer, nije tako bilo samo u dijecezi biskupa Akšamovi a. Svuda gdjegod je bilo mješovitih, ali i nemješovitih, posve srpskih mjeseta. U Hrvatskoj, Slavoniji, Bosni i Hercegovini. A državne i crkvene vlasti, u stvari, radile su zajedni ki, isti posao. Spomenuti dr. Guti , izjavio je jednom Srbinu, koji je imao odvažnosti da mu

³⁵ O tome je govorio ustaški ministar pravde dr. Puk i na zboru u Drnišu, da »Vlasima« (t. j. Srbima) u duhu novoga poretka na tlu Hrvatske nema mjesta. (»Novi List« 22. VII. 1941.).

dede i požali se na progone, da e se sa stotinjak i više hiljada pobijenih Srba, jednako toliko iseljenih, a ostalih bez voda pokatoli enih, za samih desetak godina riješiti srpsko pitanje. Tada e se u Hrvatskoj nalaziti samo isti hrvatski narod, što više. On je u svom cini kom planu znao da treba na pogranične zone obratiti naročitu pažnju, prvenstveno prema Srbiji, u dubini od pedeset kilometara, koja mora biti posve otišena od Srba. Štoviše, Guti je i sada ponovio prijetnju, da je sve ovo, što se tada dešavalo (mjeseca maja i juna), u NDH tek po etak, a pravo je istrebljenje nastupiti. Srbija ima da bude samo sabiralište Srba iz Hrvatske, odakle će sve odvesti Nijemci u Sibir.^{35a}

Ovakve psihološke misionarske priprave imale su svoje neizostavne posljedice. Srbi sviju staležu i klasu stali su napuštati pravoslavlje, kako bi na taj način spasili živote i svoja imanja i eventualno položaje. Ni mjesec dana iza proglašenja NDH mogli su se žnjeti prvi plodovi psiholoških priprema za masovna katoličenja. Već 3. maja mogao je poglavnik izdati »Zakonsku odredbu o prijelazu s jedne vjere na drugu«, ukinuvši sve dotadašnje zakonske propise o načinu prijelaza s jedne vjere na drugu. Ministar za bogoštovlje i nastavu dr. M. Budak uputio je ovu poglavničkovu odredbu svim ordinarijatima. S time u vezi izdala je i Kancelarija nadbiskupskog duhovnog stola u Zagrebu odredbe, koje je ona uputila svemu sveučilištu svoje i ostalih dijeceza preko nadležnih ordinarijata u NDH. — i objavila ih u svom »Katalogu kom listu« već 15. maja 1941. (pod br. 4104).

Ova okružnica je od velike važnosti, pa je donosimo u cijelosti.

»1. Pristup u katoličku crkvu može se dopustiti samo onim osobama za koje postoji osvijedočenje, da to žele u inicijativi i s uvjerenjem o istinitosti naše svete vjere i o njenoj potrebi za spas duše. Vjera je unutarnja stvar slobodne savjesti te stoga na podoruju vjerskog opredjeljenja treba da budu isključeni svi neasni motivi.

2. Osobe, koje stupaju u katoličku Crkvu treba da budu pouzne, u katoličkim xvjerskim istinama te da za vrijeme same pouke obdržavaju božje i crkvene zapovijedi o molitvi, počaju službe božje, slušanju riječi božje, o nembru, postu itd., te se time uvode u praktični vjerski život katoličke crkve.

3. U katoličku Crkvu mogu stupiti samo one osobe, koje mogu prema katoličkim načelima živjeti. Dosljedno u katoličku Crkvu ne mogu biti primljene one osobe, koje žive u takvoj bračnoj vezi, koja je pred katoličkom crkvom nevaljana, a ne može se u katoličkoj crkvi konvalidirati.

4. Osobe, koje hoće da stupaju u katoličku Crkvu, a žive u braku, koji se može konvalidirati u Katoličkoj Crkvi, mogu biti primljene u crkvu samo onda, ako se obvezuju, da će svu djecu, koja će se roditi, krstiti i užgajati u katoličkoj Crkvi, a onu koja su već rođena i nad kojima još imaju roditeljsku vlast, prevesti u katoličku Crkvu.

5. Da ne bude nepotrebnog dopisivanja s dušobrižnim klerom, koji moli, da se neka osoba primi u katoličku Crkvu i da se njezin brak u Crkvi konvalidira, potrebno je, da podastre molbe budu iscrpljive, tj. da su istaknute sve bitne okolnosti, tako da se molbe mogu odmah uzeti u pretres . . . (Citiraju se detalji kakvi sve podaci treba da budu dati u molbi).

6. Upozorava se dušobrižno sve enstvo, da u ovim delikatnim pitanjima ljudske duše postupa strogo po načelima katoličke Crkve, uvajući i njezinog

^{35a} Prva promemorija mitropolita Josifa . . . komandantu njemačkih vojnih snaga u Srbiji generalu... von Schrederu, 10—11.

dostojanstvo i ugled, te a limine odbija one koji bi u Crkvu htjeli u i bez ispravnih motiva, traže i u njoj samo zaštitu svojih materijalnih interesa i egoističnih ciljeva.

S druge strane treba imali mnogo razumijevanja osobito za one, koji su kroz dvadeset godina pod direktnim ili indirektnim pritiskom vlasti, — koja je pogodovala inovjerce (naro ito pravoslavlje) na svakom koraku — u asovima slabosti nanesli silu svome boljemu vjerskom uvjerenju, te za volju asti, karijere i drugih osobnih interesa otpali od katolicizma. Ovakve su osobe pogotovo vrijedne osobite pažnje, ako se za koju tvrdi, da je u vrijeme otpada podržavala veze s katoli kom Crkvom, te eventualno i djecu, koliko joj je bilo mogu e, uzbajala u katoli kom duhu: 'Takovih duša u njihovim otalim porodicama ima nažalost više tisu a te za njih treba imati posebne ljubavi i sve, što je mogu e u initi, da se povrate u katoli ku Crkvu i tako spase one i njihova djeca.«

U sedmoj točki nižu se takse za razne kategorije prelaznika i razne vrste molbi. Ova uputstva Kancelarije nadbiskupskog duhovnog stola u Zagrebu nisu objavili samo crkveni listovi, nego i veliki dio ustaške štampe.³⁶

Da bi sa strane crkvenih vlasti itava akcija imala što pravilniji izgled najsvjesnijeg pridržavanja crkvenih propisa, bez obzira na političku konjunkturu misjonarenja, nije bilo dosta što se reklo u Okružnici Nadbiskupske kancelarije u I., II., III. i VI. točki, o čemu dovoljno kazuju podvra ena mjesto, napisao je kanonik i univ. profesor dr. Stjepan Bakšić studiozan lanak u »Katoli kom listu«, da bi poslužio kao komentar spomenutoj okružnici. Lanak je prenio akova ki »Glasnik« s odredbom generalnog vikara Msgra. J. Sokola, da je svaki dušobrižnik obavezan, da prouči taj lanak i da prema njemu »postupa u svakom slučaju vjerskog prijelaza.«³⁷

Sva ova i daljnja narečja crkvenih vlasti, svi ovi i slični komentari, bit će u praksi jedna strahovita suprotnost, jedno farizejsko mrtvo slovo na papiru. Jer, sva ta brojna i masovna prelaženja na katolicizam sudarila su se najvećom grubošu sa svim kanonskim propisima o prelaženjima na katolicizam. Sve ono u vezi sa zahtjevom »o uvjerenju, o istinitosti katoličke svete vjere i o njenoj potrebi za spas duša«, pokazala je stvarnost metoda i sadržine prelaženja na katolicizam za vrijeme NDH. kao jednu sasvim osobitu laž, koja je i u historiji unija enja bila daleko blaža i manje strašna. Rijetko je kada u historiji, pa i za samih vjerskih ratova, atak na slobodu savjesti bio tako brutalno okrutan i ružan, kao ovaj u NDH. Što će biti najstrašnije i najodgovornije za mjerodavne imbenike katoličke crkve, i s njihovim znanjem i njihovim sau esništвom. Za ovu tvrdnju postoji i suviše velik broj svjedoka, odviše brojna dokumentacija.

Kako su stvari oko katoličke enje zauzimale sve šire razmjere, naročito od strane ustaških vlasti i njihovih izvodilaca, koji su na najgrublji način profanirali ono, što su crkvene vlasti željele postići i na jedan više prikriven i blaži način, postojala su između dviju vlasti izvjesna razmimoilaženja, pa je trebalo na kraju postići i uskladiti zajedničkih interesa, ako ne i metoda za isti i zajednički posao.

³⁶ »Katolički list« 1941.. br. 19. 230—231. — »Hrvatski narod« 10. V. 1941. — »Hrvatski list« 14. V. 1941.

³⁷ »Glasnik« 1941.. br. 12. 106—110.

Za to postoje i službeni dokumenti, koji najrje itije tuma e Bakši eve kao i Stepin eve komentare i okružnice. Dva akta Paveli evih ministarstava sve to objavljaju. 30. VI. 1941. izdala je vlada akt pod brojem 48468/41 o prijelazima gr koisto njaka na katolicizam, iz koga se vidi, da se i u tim prijelazima treba rukovoditi državnom politikom, a nikako ne kanonima, koji ne bi baš bili naro ito povoljni za prelaženje na katolicizam, kako su to sebi zamislili ustaše. Nikako ne i oni, koji nisu poželjni. Iz toga se akta vidi, da je vlada strahovala od toga da pravoslavni prelaze na grko-katolicizam. Naime, u tom se aktu izrijekom kaže:

1. Zelja hrvatske vlade je, da gr ko-isto ni ne prelaze na grko-katoli ki obred, osim u onim grko-katoli kim župama, koje su ve osnovane i u njima ima gr ko-isto njaka.

2. Gr ko-isto njaci, koji dolaze u katoli ke župne urede, da budu primjeni, moraju donijeti od Kotarskih i op inskih poglavarskava potvrdu o li noj estitosti. Ta se potvrda izdaje u sporazumu s ustaškim logorima i taborima. O tome trebaju op ine i Kotarske oblasti da izvijeste Ministarstvo pravosu a i bogoštovlja.

3. Kod izdavanja tih potvrda treba paziti na gr ko-isto ne žitelje, popove, trgovce, bogate obrtnike i seljake, i uop e na inteligenciju da im se ne izdaju potvrde osim u slu ajevima, kad se doista dokaže njihova li na estitost, jer je na elno stanovište vlade, da se ovakvim osobama ne izdaju potvrde . . .

5. Seljaci mogu dobit potvrdu o estitosti bez poteško a, osim ako se radi o izvanrednim slu ajevima . . .

7. U koliko bi gr ko-isto njaci ili drugi prelazili na protestantizam i upisivali se u kulturbund, a krvno ne oripadaju njema koj manjini, ne e im se priznati pravo koje uživa njema ka narodnosna skupina.

8. Što se ti e zgrada i zemljišta, koja pripadaju gr ko-isto noj crkvi, odlu uje Ministarstvo selja kog gospodarstva odn. Državno ravnateljstvo za ponovu u dogovoru s Ministarstvom pravosu a i bogoštovlja.«

Ovaj znameniti akt, upu en ustaškim vlastima, potpisali su ministri dr. Puk i dr. Artukovi , u ime vlade NDH, Blaž Lorkovi za Glavni Ustaški Stan i uruc za Državno ravnateljstvo za gospodarsku ponovu.³⁸

Za ove je trebalo angažirati i crkvene vlasti, pa je stoga upu en jedan novi akt Ministra pravosu a 14. VII. 1941. (Br. 42687-B. 1941) »Biskupskim Ordinarijatima NDH.« — da bi se dobila i od njih puna suglasnost za ovakvo vladino shvanje, ili bolje re eno, o kroatiziranju Srba pomo u katoli ke crkve, posredstvom misionarenja, koje je uzelo ve maha na sve strane prostrane NDH. Ovaj akt osvjetjava punu intimnost suradnje dviju vlasti u NDH, duhovne i svjetovne na zajednici kom poslu. Ali, ne samo i to. Još više, koliko je bilo iskrenosti u Okružnici nadbiskupske Kancelarije mjeseca maja i u komentarima dra Bakši a:

»Molimo Preuzvišeni Ordinarijat, da bi u povjerljivoj formi obavijestio sve župske urede u pogledu primanja pravoslavnih u katoli ku Crkvu. Pravoslavnima se ne e ni u kojem slu aju dopustiti da prelaze u grko-katoli ku crkvu. Intencije su Hrvatske Vlade, da se u katoli ku Crkvu ne primaju pra-

³⁸ Saop enja o zlo inima okupatora . . . 104. Ovu je okružnicu objavio i »Katoli ki list bez ijedne rije i ograde nadbiskupa Stepinca, koju je on potpisao 5. VIII. 1941.

voslavni popoxn, u itelji, zatim uop e inteligencija i napokon bogati sloj trgovaca, obrtnika i seljaka radi kasnjih eventualnih odredaba s obzirom na njih da se ne bi izvrgavala neugodnostima vjera i ugled katolicizma . .. Niže i siromašno pravoslavno pu anstvo dopušteno je primati uz prethodnu pouku u katoli kim istinama. Ukoliko bi i gore spomenuti navaljivali da budu primjeni, treba ih u zgodnoj formi zadržavati u katekumenatu ili ih na drugi na in otkloniti.«

Ovaj akt Ministarstva pravosu a upu en je bio Biskupskim Ordinarijatima »povjerljivo« i ve mu je zagreba ki Ordinarijat 16. VII. 1941., pod brojem 92.59/41 odgovorio tako er »povjerljivo«. Akt je potpisao prema nare enju nadbiskupa Stepinca generalni vikar dr. Josip Lach. Jasno je bilo za im je išla vlada, kad je željela da se isklju e od prelaženja na rimokatolicizam pravoslavni sve enici, srpska inteligencija, srpski privrednici i imu nije zanatlje i seljaci, kad se govori »o kasnjim eventualnim odredbama«, koje bi bile neugodne za vjeru i ugled katolicizma, kad bi se takvi primili u katoli ku Crkvu. Jer, upravo na takve je bacilo oko Državno ravateljstvo za ponovu, pošto je njihov imetak bio ve unaprijed osu en da padne žrtvom ustaške plja ke, pa bi nezgodno izgledalo da se imanja i vrijednosti oduzimaju tim novim »katolicima«. Nadbiskup Stepinac i njegovi suradnici bili su stavljeni pred jedan veoma težak problem, koji se nikako ne bi smio da slaže s njihovim savjestima i propisima katoli ke Crkve, pa ni njegovom nedavnom Okružnicom iz mjeseca maja 1941., kada bi doslovno pristao i u dokumentima ostavio traga, da je tako postupio, ogriješivši se tako o igledno pred svojim vrhovnim poglavarom u Rimu. Zato oni ublažuju zahtjev vlade u pogledu inteligencije, pogotovu kada je i crkvi bilo stalo, da ima što ve i broj imu nih vjernih od kojih i ona može da ima izvjesnu materijalnu korist. Zato je bilo teško doslovno uskladiti crkvena i ustaška osje anja na tom pitanju. U tom »povjerljivom« odgovoru ima i dosta iskrenosti i težnje, da bude što više prijelaznika.

»Što se ti e prijelaza pravoslavnih sve enika, u itelja, trgovaca, te uop e inteligencije i bogataša, nema nikakve sumnje, da kod njihove eventualne molbe za prijelaz valja biti na oorezu. Ali i tu treba da istaknemo, da bi se protivilo duhu, a i zada i katoli ke Crkve, kad bi ona *na elno* odbijala svu inteligenciju od pristupanja u katoli ku Crkvu. Jer Krist je naime zato došao na svijet, da spasi sve ljude i da ih dovede do spoznaje Istine. To je zada a i Njegove Crkve, pa e preteška i sveta dužnost, koju je ona primila u Kristovoj zapovijedi: (>Idite i propovijedajte evan elje svakomu stvorenju.« *Milost božja djeluje nevidljivo u dušama ljudi, a tko može re i, da se mnogima baš pod teškim danima sadašnjice ne e otvoriti o i za spoznaje istine.* Svima dakle pravoslavnim intelligentima u svakom slu aju zatvoriti put za polu enje istine, ne samo da ne bi bilo oportuno, nego bi bilo o ito u protimbi s božanskom misijom Crkve Kristove. Pa ako i nisu bili pre esti slu ajevi prošlosti, ipak je bilo dosta slu ajeva, da su se i intelligenti pravoslavci svim srcem priljubili katoli koj Crkvi i u prakti nom vjerskom životu prestigli i katolike. To je mogu e i danas. Milost božja ne može se nikada u svom djelovanju sapeti i suziti.

Zbog toga smo slobodni primjetiti da se Crkva ne bi mogla odre i svoga prava i božanske dužnosti da u svoje krilo primi shizmatike za koje bi stekla sigurno uvjerenje da je njegova namjera stupiti u Crkvu katoli ku iskrena i poštena. Zahtjev cijenjenog naslova, da se svaki slu aj prijelaza prijavi Mi-

nistarstvu uz preporuku župskih ureda i hrvatskih nacionalnih ustanova bojimo se da će još teže opteretiti i onako mnogostrukim radom optere eno sve enstvo. *Slažemo se. 5 Naslovom glede primanja siromašnih slojeva, jer je sigurnije da nijesu po srijedi materijalni interesi i prema tome da im je nakana iš a.* No i tu je Crkva na oprezu, da uzvišene svetinje vjere ne budu oskvrnjene i profanirane. *Sve u svemu, ovaj e Ordinarijat nastojati provesti u život intencije Hrvatske vlade, koliko je to samo mogu e, no uz rezervu, koju mu ne može zamjeriti ni cijenjeni Naslov, da ne povrijedi u kojem konkretnom slu aju viši zakon, zakon Kristovog evan elja.³⁹*

Kako se vršila primjena uputa, koje je veđao Ordinarijat svom podru nom sve enstvu u pitanju prijelaza, i kako će se primjenjivati upute i nare enja, ne samo crkvenih vlasti, nego i ustaških, u svoj svojoj nakaznosti pokazati će ogroman broj raznovrsnih primjera. To će u pravom svjetlu pokazati, kako se je to poštivao od strane Stepin evog podru nog sve enstva »viši zakon, zakon Kristovog evan elja« o emu tako hipokritski govori odgovor zagreba kog biskupskog Ordinarijata kad obećaje, da će »nastojati provesti u život intencije Hrvatske vlade, koliko je to samo mogu e.«

Za ovu žetu spasavanja šizmati kih duša saznao je i Vatikan pa i njegova Sveta Kongregacija za Isto nu Crkvu, koja je uputila 17. jula 1941 Prot. N. 2116 upute zagreba kom predsjedniku biskupske konferencije u vezi s prelaženjem pravoslavaca na katolicizam. Ta odredba glasi:

»Sveta Kongregacija za isto nu crkvu svra a pozornost Vašoj Preuzvišenosti da rimokatoli ki župnici u Hrvatskoj budu potaknuti od svojih preuzvišenih biskupa, (nadpastira), da u slu aju prijelaza nesjedinjenih (otpadnika) ne sprijeće njihovo prirodno vra anje na isto ni obred kad se radi, o onima, koji su prije bili lanovi katoli ke Crkve (zajednice) isto nog obreda, ali su pod prijetnjama i pritiskom pravoslavnih (ortodoksnih) odstupili od katoli ke vjere. Ako Vaša Preuzvišenost predo i tu potrebu svojoj asnoj bra i (biskupima) u Hrvatskoj, ste i e ponovnu zaslugu tim svojim dragocjenim doprinosom za pravilan razvoj katolicizma, gdje postoje tolike nade za obra enje nesjedinjenih. Koriste i se rado ovom prilikom ponavljam osjećaje svog poštovanja i bilježim se Vašoj Preuzvišenosti odani kardinal Eugenije Tisserant v. r. tajnik; Ant. Arata, nadbiskup Sarda, v. r. assessor.⁴⁰

Dakle, jasno i nedvomisleno, ovdje Vatikan ispovijeda, da u NDH »postoje toliko nade za obra anje nesjedinjenih«. Zna i ustaše, poglavnik, njegova vlada, hrvatski episkopat i Vatikan našli su se pred velikim nadama za proširenje i snaženje katolicizma, koji ima da bude brana prodiranja pravoslavlja preko Drine, kako su to toliko puta ponovili Budak i klerofašisti ka štampa. A ovu e misao podvu i pri instalaciji biskupa uli sam legat Njegove svetosti Pape Pija XII., opat Marcone.⁴¹

Ustaška vlada dala se, poslije ovih povjerljivih razgovora sa Ordinarijatom u Zagrebu, s punom energijom i žarom na svoj misionarski posao.

³⁹ Saop enja o zlo inima okupatora .. „106—107.

Iz arhiva Pokrajinske komisije za utvrivanje zlo ina okupatora i njihovih pomaga a u Vojvodini.

⁴¹ Vidi XX. poglavlje.

Treba reći, da je ovoj klerofašisti koj sprezi za masovnim katoličkim enjem bio pred očima još i jedan naročiti cilj, o kome je tako cinički otvoreno govorio dr. Gutić, kad je rekao, kako će se riješiti srpsko pitanje i kako će se pokatolički Srbi pretvoriti u Hrvate. Da ne bi bilo o tome sumnje, ustaše su i za to ostavile svoj komentar. U dopisu Glavnog tajništva predsjedništva vlade NDH od 13. I. 1942. godine broj 818-XI-1942-2, koji je upućen Ministarstvu unutrašnjih poslova, a preko njega svim podređenim vlastima u obliku okružnice od 21. januara 1942. godine Taj.(ni) broj 485-I-a-1942. U tom dopisu se kaže: »Saopćuje vam se, da se grčko-istočni (Srbi), koji su prešli na rimokatoličku vjeru smatraju Hrvatima, te se kao takvi imaju upisivati u službenom postupku. O prednjem obavijestite područne uredje.« Sasvim u duhu i stilu shvaćanja, da je katolicizam sinonim za hrvatstvo — kako je to utvrđeno i gotovo klričalno kodificirano prije etiri decenija na zagrebačkom I. Svehrvatskom Euharističkom Kongresu, kad je utvrđen i klričalni program za itavu XX. stoljeća. Da bi se taj cilj postigao i da bi se provela denacionalizacija i onih Srba, koji budu prelazili u muslimansku vjeru, to je isto ministarstvo, dopunilo svoju prvu okružnicu, 10. II. 1942., pod brojem: Taj.(ni) 830-I-a-1942. Raspisom za sve podređene vlasti u kome stoji: »Ovdašnja Okružnica od 20. siječnja 1942. Taj.(ni) broj 485-I-a-1942. posve naravno odnosi se i na grčko-istočne (Srbe), koji pređu na muslimansku vjeru tako, da i te treba u službenom postupku upisivati kao Hrvate.⁴²

Kao što je nadbiskup Stepinac objavio vladinu rasnofašističku okružnici o pravoslavnim prelaznicima na katolicizam, bez ijedne riječi protesta protiv 9. kolovoza, koja govori o Židovima, tako su to isto primili, shvatili i prema tome postupili i ostali biskupi. U jednom aktu biskupa Akšamovića, upućenog župnom uredju u Vukovaru 6. VIII. 1941. pod brojem 2088/41, odgovarajući i na izvjesna pitanja kaže, da to kaže 9. kolovoza o Židovima »dosta jasno i otvoreno, da im krštenje i vjerski prijelaz ne može i ne može ništa koristiti za daljnji postupak protiv Židova. Prema tome nije potrebno da biskupski Ordinarijat još išta dalje poduzima. Poduzeto je mnogo toga izravno od Ordinarijata i putem Predsjedništva biskupskih konferencija i rezultat svega toga jest današnja okružnica, koja vam je posljana... Državne vlasti pitanje Židova rješavaju po rasnom principu, a ne vjerskom, prema tome tu se ne da više ništa intervenirati.« Sigurni smo da su identični stav zauzeli i ostali ordinarijati, gdje se to pitanje postavljalo. Naprosto stoga, što je to pitanje bilo sastavni dio ustaških, fašističkih, nacistačkih i klerofašističkih shvaćanja.

U Ministarstvu pravosuđa i bogoslovija nalazio se kao visoki funkcijonер vjerskog odjeljenja fra Radoslav Glavaš, koji je opet bio u stalnoj vezi sa zagrebačkom Kurijom kao i s ostalim episkopatom. Ovo Ministarstvo izdalo je jedan raspis pod brojem 277, 10. septembra 1941., upućen svim ministarstvima, u kojemu ovaj »pročelnik odjela za bogoslovje«, a po odluci ministra pravosuđa i bogoslovija saopćuje izvjesna objašnjenja u vezi s vladinom okružnicom od 30. jula 1941. U ovoj, naime, okružnici, kako se vidjelo, dane su detaljne upute tko može biti primljen u katoličku crkvu i kakve dokumente treba da ima od upravnih vlasti kao i ustaških vlasti.

»Kako se u pojedinim ministarstvima i drugdje grčko-istočni (Srbi) otpuštaju, a dijelom i ostavljaju u državnoj službi, ako su inovnici, molimo da

⁴² Iz arhiva Pokrajinske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagaca u Vojvodini.

bi se od strane predsjedništva vlade skrenula pažnja pojedinim ministarstvima i državnim ravnateljstvima da kod otpuštanja inovnika ili seljenja grko-isto nog pu anstva obrate pažnju na tu okolnost da li je netko prešao na katolicizam preko propisanih uputa spomenute Okružnice ili uopće doti ni grko-isto njaci nijesu htjeli pre i ili im je uskraćena dozvola za prijelaz. Prijelaz na katolicizam istina ne jamči nikomu da ne može biti maknut s mjesta, ali ako se ostavljaju neki grko-isto njaci na položaju, onda treba obratiti pažnju i na vjerski prijelaz, ako inačice sve drugo odgovara da doti na osoba može ostati u državnoj službi ili inačice na svojem mjestu. Oni koji su prešli na katolicizam treba da osjeti da su dobili neku zaštitu u pogledu otpuštanja i iseljenja, *dakako da sve drugo odgovara kod doti nih osoba i interesima hrvatske državne vlade*. Ovo je potrebno u initi, jer se dešava esto puta da mnogi budu otpušteni iz državne službe, preseljeni ili uopće uklonjeni s položaja, iako su prešli na katolicizam, dok su drugi ostavljeni na mjestu, iako nijesu pokazali razumijevanja, za novonastale prilike u državi, a nijesu ni htjeli pristupiti u katoličku crkvu.«⁴⁸

Nema sumnje, da je ovaj akt ponovo potaknuo ustaške vlasti, da pitanje masovnog katolicizma Srba uzmu pred svoje oči. Treba znati, da je ministar ustaškog pravosuđa Ivan K. A. i famatički izvodilac rješavanja srpskog pitanja pomoći u katoličanstvu. Njemu uz bok stoji fra Radoslav Glavaš, tipični primjer klerofašista, koji se ne susteže ni od kakvih sredstava, da bi pomoći u njih postigao svoj cilj. Nema sumnje da od ove dvojice potječe akt njihova ministarstva od 11. XI. 1941. broj 83490/41 kojim se saopštio svim podređenim vlastima, kojima se pozivaju njihovi službenici, da dostave službene dokumente, da su prešli na rimokatolicizam, odnosno grko-katolicizam, muslimansku ili evangeličku vjeroispovijest i da su upisani u matice tih vjera.⁴⁴

Koliko je ustaška vlast u estvovala pri akciji prekrštavanja i kroatiziranja Srba, pored ostalih već poznatih dokumenata, pokazuje dokumentacija, koju je ostavljeno zloglasno ustaško Državno ravnateljstvo za ponovu, koje je osnovalo i svoj zasebni vjerski odsjek. U nadležnost tog odsjeka spadali su »svi poslovni, koji se odnose na sva pitanja prelaženja iz grko-istočne vjere na katoličku, muslimansku i evangeličku...«

Pročelnikom tog odsjeka bio je od poglavnika imenovan fra Dionizije Jurčić, koji je velikom spretnošću izvodio mnogobrojne poslove na moralnu i materijalnu štetu prelaznika. Taj Vjerski odsjek je sve do novembra 1941. bio jedini vrhovni rukovodilac na poslu katoličanstva i u »uskoj vezi s duhovnom vlašću.«

Tako, na primjer, ova ustanova šalje svoje »misionare« na teren, sa zadatkom, da pripreme Srbe za prijelaz na katolicizam. Tima misionarima su imale opštine da isplaćuju putne troškove kao i honorar od 100 kuna dnevno (1941.). Zanimljivo je, da se iz tih akata toga nadležstva jasno vidi, koliko se žurilo sa poukom, jer nije bilo dovoljno potrebnih svećenika-misionara. Tako se u jednom aktu, tipičnom opštinskom poglavarstvu u Stazi saopštio, da Vjerski odsjek Ravnateljstva za ponovu oskudijeva u misionarima, pa im se dvojica misionara mogu pozajmiti samo do sljedeće nedjelje.

⁴³ Idem; Povezanost jednog dijela katoličkog clera s fašistima. »Politika« 26. I. 1946.

⁴⁴ Dokumenti o protunarodnom radu 107—113. Sve je to, dakako bilo u stilu kanona 1.351!

»Stoga Vas se upozorava, da sav rad oko pouke i prijelaza svrše do slijede e nedjelje, tako da u slijede u nedjelju bude ve itava op ina katoli ka. To je u suglasnosti i sa g. Kotarskim (sreskim), koji isto tako želi, da se sve završi prije velike sve anosti od 11. XI. 1941. Odmah iza 2. XI. tamošnji 00. Misionari obe ani su na drugo mjesto. Od Vas skorih dana o ekujemo iscrpivi izvještaj o svemu radu oko prijelaza, sa naznakom — koliko ih je prešlo i koja sela?«

U nare enjima Op inskom povjereništvu u Crkvenom Boku (22. X. 1941.) ovaj vjerski odsjek nare uje, da se pravoslavna crkva u Crkvenom Boku »odmah prema planu opine po ne preure ivati za rimokatoli ku.« Dakle, u istom aktu, kojim se šalje misionar nare uje se pretvaranje pravoslavne u katoli ku crkvu. Zna i, ustaške su vlasti bile tako uvjerene, da e misionarenje sigurno uspjeti da su unaprijed otele pravoslavnu crkvu i predale je akova kom biskupu, još prije nego je izvršeno prekrštavanje!

Iz akata se saznaće, da su na tom sektoru radili kao misionari fra Dionisije Lasi, fra Bonifacije Perovi i fra Tomaši. Na drugom sektoru radili su zajedno, kao misionari, jezuiti. Zanimljiva je konstatacija fra Juri eva, da je Vjerski odsjek Ravnateljstva za ponovu radio po nare enju najviše vlasti (t. j. samog poglavnika), i da stoji »u uskoj vezi i sa duhovnom vlašću.« Iz akta od 23. X. 1941. izlazi da »ovaj Vjerski odsjek treba mnogo sve enika za misionarenje, ali treba znati, gdje tko radi, da može raspolagati s njima i slati ih gdje mi znamo i razvidimo da je najpotrebnejše.⁴⁵

Pro elnik i predstojnik Vjerskog odsjeka imao je izvjesnih neprilika sa sa-mim Državnim ravnateljstvom za ponovu, koje nije dovoljno spremno izlazilo ususret njegovim prijedlozima. Poslije dva mjeseca rada toga Odsjeka, fra Dionizije Juri ev uputio je akt samom Predsjedništvu vlade, da ga o svemu obavijesti. Ovaj izvještaj •uvjeliko osvjetjava suradnju svih elemenata vlasti na djelu prekrštavanja Srba.

»Zasada radimo intenzivno na r>odru u ovih Velikih Žina: Baranja. Posavje-Livac-Zapolje, Sana-Luka, Gora, Bilo Gora i Prigorje.

Dostavljanjem dekreta osnutka Vjerskog Odsjeka otpošlali smo posebnu okružnicu na sve prvomolbene vlasti, koju dostavljamo tom Visokom Naslovu. Proširenjem rada oko prelaznika uskrsavaju iedan za drugim mnogi problemi u koje e trebati dublje za i i vlašć u tog Visokog Naslova, riješiti ih. 'U prvom redu dolazi veliki i teški problem postavljanja župnika u neolitskim župama. Rimokatoličkih župa e se morati osnovati mnogo — za skoro jedan milijun obra enika, koliko predvi amo da e ih hiti, bude li se stvar odvijala kao do sada. a to nije u stanju nikako da pokrije svjetotmi kler. Daleko satn od pomisli, da bi se pod ikakvim uslovima dozvolilo strancima, imeni no Slovincima do i na takve župe, jer bi to po našem mišljenju bio teški udarac za nacionalnu hrvatsku misao u tim župama. Ne bi ostajalo drugo, ve da se župa podijeli redovnicima, me u kojima u prvom redu, valjda i jedino dolaze u obzir franjevcu.

Znaju i što to zna i uzeti na sebe duhovni odgoji i pastvu, kao i teret jedne ovakve župe prvih godina opstanka, sigurno ne e htjeti franjevcu pri-vremeno uzimati ovakve župe; biskupske vlasti opet ne e htjeti trajno ustu-

⁴⁴ Idem.

piti, pa bi tu trebalo unaprijed kakvom sugestijom sa strane tog Visokog Naslova izbjeg i koliziju. Mi smo skromno predložili (Nadbiskupskom Duhovnom Stolu, kako se iz priloženog prijepisa razabire — jedan žurni sastanak Nadb. Duh. Stola s franjeva kim provincijalnim starješinama.

Drugi problem, koji taj Visoki Naslov molimo da što prije riješi, jest pitanje crkvenog ruha i sv. posu a za rimokatoli ke obrede. Odijela i posu e bivše gr koisto ne liturgije dijelom su raznesena, a dijelom za katoli ki obred neupotrebljiva, a ipak to treba od nekud priskrbiti za nove župe. O tome molim donijeti potrebnu žurnu odluku, jer naš Vjerski Odsjek, koji trajno prima upitnice iz raznih strana u tom pravcu, ne zna što da odgovori. Kona no i tre i važan problem jest pitanje župni kih ku a i stanova. Smatram potrebnim, da bi se u tom donijela potrebna odluka, kojom bi eventualno prešle bivše parohijske ku e u posjed rimokatoli kih župa. *Znaju i da je iz tih ku a redovito sve razneseno osim, nepokretnina trebalo In i na to misliti.*«TM

Može li što rje itije govoriti, koliko su državne vlasti ovdje nastojale, da se pitanje katoli enja Srba sprovede najsvršishodnije, najbrže i bez naro itih potresa» Tu im je vodstvo katoli ke crkve u NDH bilo najutjecajniji i najvještiji suradnik i pomaga . Dakako, s metodama koje se koji put nisu podudarale s onima ustaša i ustaških vlasti, ali su sigurno išle zajedni kom cilju.

Šef Vjerskog odsjeka tako er je li no i na terenu pokazao koliko on umije da dirigira prekrštavanjem pravoslavaca. Ima jedan niz svjedoka, koji znaju za fra Juri eve metode. U Stazi, za koju se toliko brinuo u spomenutim aktima, fra Juri ev je medu ostalim rekao:

»U ovoj zemlji ne može više da živi nitko osim Hrvata, jer ovo je zemlja Hrvatska, a tko se ne e pokrstiti, mi znademo kud emo s njim. Ja sam u ovim gore krajevinama davao o istiti od pileta sve do starca, a, ako bude potreba, u init u i ovdje, jer danas nije grehotu ubiti ni malo dijete od 7 godina, a koje smeta našem ustaškom poretku. Mi danas treba da budemo svi Hrvati i da se proširimo, a kad se proširimo i oja amo, ako nam bude potrebno, još emo da oduzmem od drugih. Nemojte misliti što sam ja u sve eni koj odori, ali da znadete da ja, kada je potrebno uzmem strojnicu u svoje ruke i tamanim sve do koljevke, sve ono što je protiv ustaške države i vlasti.« Za njega svjedoci kažu da je mijenjao odje u i obla e i se u ustašku uniformu, stalno opasan pištoljem.⁴⁷-

Ovaj isti prozelita, pro elnik i predstojnik Vjerskog odsjeka Državnog ravnateljstva za ponovu nije samo prijetio i ostao na rije ima. On je doista, u svojoj besprimjernoj mržnji na borce iz narodnooslobodila kog pokreta s puškom u ruci prednja io krvolo nim ustašama. I hvataju i se ma a od njega je i poginuo septembra 1943. O tome sugestivno govorи poglavnikovo odlikovanje, kojim je sve re eno poslije njegove smrti o njegovom »sve eni kom« djelovanju za NDH. Poglavnik ga je odlikovao »malom srebrnom kolajnom Dr. Ante Paveli a za hrabrost«, i to »za hrabro

⁴⁸ Iz Arhiva Zemaljske Komisije za utvrivanje zlo ina. Zagreb. (Vj. Od. Br. 26847-41).

⁴⁷ Dokumenti o protunarnom radu, 59.

držanje u borbama protiv pobunjenika kod sela Putiga (jugoist. od Sinja) od 11. do 17. rujna 1943., kada je junak poginuo.⁴⁸

Još izrazitije i ustaškije o Juriću, poslije smrti, govori obavijest, koju je izdalo tom prilikom samo Županstvo pri poglavniku (neka vrsta maršalata dvora). »Satnik Dionizije Jurić istaknuo se osobito svojom velikom požrtvovnošću i ljubavlju u radu oko uspostavljanja NDH na području Dalmacije, a kasnije u radu oko izgradnje ustaških postrojbi. Od početka uspostave NDH vršio je Dionizije Jurić službu kapelana Poglavnika dvora, a po osnutku Ustaškog dječaka kog zavoda i službu katehete i u itelja tjelevođe kod malih Poglavnikovih pitomaca. Ustaša Dionizije Jurić s nama je.⁴⁹

Zanimljivo je, da Županstvo ne spominje ni riječi o fra Dionizijevu proelnikovanju u Vjerskom odsjeku, kao ni o njegovu misionarenju, ali ni o njegovoj chronique scandaleuse, zacijelo držeći se one stare: de mortuis nihil nisi bene. Ali, bez obzira na to, o njemu će progovoriti u XX. poglavljima ove knjige jedna »asna« sestra, kad bude govorila o »milosrđnosti« svojih drugarica ustašica. A ovakav prozelenita umnažao je ovaj injak nadbiskupa Stepinca i kroz Vjerski odsjek, li no kao misionar i kao ubojiti križar, ma em i križem.

Kad je nasilno i takozvano »mirno« katoličenje uzele s jeseni 1941. ogromne razmjere, sastao se u Zagrebu ustaški episkopat, da o tome kao i o drugim aktualnim pitanjima raspravi na plenarnoj konferenciji episkopata. 17. novembra 1941. donijete su rezolucije, koje je zagrebački nadbiskup Stepinac kao predsjednik biskupskih konferencijskih podbraničkih skupova pod br. K. 235/41 uputio svima rimokatoličkim i grko-katoličkim župnim uredima s naređenjem, da ih se »striktno drže«. Ove rezolucije, na koje se toliko pozivaju dotični biskupi, kao na dokumenat, koji ih pravda, da su u poslu katoličenju postupali najkanonski.

»1. Smatra se dogmatskim načelom, da rješidba svih pitanja koia se ti u crkvenog prijelaza grko-istočnaka na katoličenje vjeru, spada isključivo na kompetenciju Katoličke crkvene hijerarhije, koja je jedina ovlaštena po božanskom pravu i po kanonskim odredbama izdavati za te crkvene prijelaze direktive i propisivati im odredbe tako da je i mimo crkvenog auktoriteta isključiva svaka akcija u tom pogledu.

2. Radi toga nitko osim Katoličke crkvene hijerarhije nema prava postavljati »misionare«, koji bi imali provoditi konverzije grko-istočnaka na katoličenje vjeru. Svaki takav »misionar« mora dobiti misiju i jurisdikciju za svoj duhovni rad od mjesnog ordinarija. Prema tome je protudogmatski i protukanonski, da bez mjesnog ordinarijata — biskupa dobivaju »misionari«-misiju od opštinskog povjerenika, bilježnika ili na elnički (oblastnički), od ustaških dužnosnika, od Vjerskog Odsjeka Državnog Ravnateljstva za poljoprivredu ili koje druge svjetovne oblasti.

3. Svaki takav »misionar« mora biti u svome radu ovisan samo od mjesnog ordinarija ili direktno ili indirektno preko mjesnog župnika.

4. Crkva katoličenje ka može priznati valjanim samo one prijelaze, koji su se obavili ili će se obaviti prema tim dogmatskim načelima.

5. Svjetovna oblast ne može »poništavati« one prijelaze koji su crkveno provođeni ne samo prema crkvenim, nego i prema građanskim propisima.

⁴⁸ Dokumenti o protunarodnom radu, 228.

⁴⁹ Dokumenti o -rotunarodnom radu. 231.

6. Hrvatski katoli ki episkopat izabire radi toga iz svoje sredine odbor trojice, u koji ulaze Predsjednik Biskupskih konferencija, biskup senjski Msgr. dr. Viktor Buri i apostolski administrator križeva ke biskupije dr. Janko Šimrak. Taj e odbor raspravljati i rješavati sva pitanja, koja dolaze u obzir gledom na konversije grko-isto njaka na katoli ku vjeru. On e raditi u dogovoru s gospodinom ministrom pravosu a i bogoštovlja, što se ti e gra an- skih odredaba o prijelazima.

7. Kao radni izvršni odbor za pitanje konversije grko-isto njaka na katoli ku vjeru izabrao je hrvatski katoli ki episkopat: dr. Franju Hermanna, profesora na Bogoslovskom fakultetu u Zagrebu, dr. Augustina Jureti a, konzultora Biskupskih konferencija, dr. Janka Kalaja, profesora katehetu na srednjim školama i nastavnika za glagoljicu na Bogoslovnom fakultetu, Nikolu Bori a, ravnatelja kancelarije zagreba ke nadbiskupije i dr. Krinoslavu Draganovi a, profesora na Bogoslovskom fakultetu u Zagrebu koji e odbor rješavati i sve poslove oko pitanja konversije grko-isto njaka na katoli ku vjeru pod nadzorom odbora biskupa za konversije u smislu ovih rezolucija.

8. *U katoli ku crkvu mogu se primiti samo oni, koji bez svake sile potpuno slobodnom voljom prelaze iz unutarnjeg uvjerenja o istinitosti kato- li ke vjere i koji su u cijelosti udovoljili crkvenim propisima.*

9. Što se ti e obreda prelaznika, to hrvatski katoli ki episkopat u cijelosti usvaja odredbu Svetе Kongregacije za Istu nu Crkvu od 17. srpnja 1941. Prot. N. 2116 — koja je upravljenja predsjedniku Biskupskih konferencija a koja u hrvatskom prijevodu glasi: »Svetă Kongregacija za Istu nu Crkvu svra a pozornost Vaše Preuzvišenosti da rimokatoli ki župnici u Hrvatskoj budu potaknuti od svojih preuzvišenih biskupa, (nadpastira) da u slu aju prijelaza nesjedinjenih (otpadnika) ne sprije e njihovo prirodno vra anje na isto ni obred kad se radi o onima, koji su prije bili lanovi katoli ke (za- jednice) isto nog obreda, ali su pod prijetnjama i pritiskom pravoslavnih (ortodoksnih) odstupili od katoli ke vjere. Ako Vaša Preuzvišenost predo i tu potrebu asnoj bra i biskupima u Hrvatskoj, ste i e ponovnu zaslugu tim svojim dragocjenim doprinosom za pravilan razvoj katolicizma *gdje postoje tolike nade za obra enje nesjedinjenih*. Koriste i se rado ovom prilikom, po- navljajm osje aje svog poštovanja i bilježim se Vašoj Preuzvišenosti odani kardinal Eugenije Tisserant, v. r. tajnik; Ant. Ar.ata, nadbiskup Sarda, v. r. Assessor.«

Isto tako u cijelosti prihva a hrvatski katoli ki episkopat odredbu Svetе Apostolske Stolice od 18. listopada 1941. koja glasi:

»Gdjegod ve postoje organizirane grko-katoli ke župe (župe grko-kato- li kog obreda), neka se upute nesjedinjeni. koji se žele obratiti, na iste župe. Ipak u prepostavci, ako isti odijeljeni nesjedinjeni ne e ili ne mogu održati svoj isto ni obred, neka im se dade sloboda prihvati latinski obred.«

Te dvije odredbe prihva a hrvatski katoli ki episkopat to više. što se one u glavnim crtama podudaraju s odredbom okružnice vlada NDH od 30. srpnja broj 46448-41 u prvoj to ki s time:

a) da se pod grko-katoli kim župama imaju smatrati ne samo sjedišta župa nego i cijeli teritorij župa, kako su one po kanonskim crkvenim i držav- nim propisima od nekada ograni ene, dakle ne samo matica župa, nego i sve filijale.

b) da se crkveno propisno provedeni prijelazi u katoli ku crkvu na grko- katoli kom obredu ne »poništavaju«, jer se to kosi sa kanonskim obredima i jer su osim toga kod prijelaza izvršeni svi gra anski propisi.

c) da se svi nesporazumi u tom pogledu iznesu pred Odbor episkopata o prijelazima koji e ih riješiti.

d) da se zabrani mjesnim oblastima u tom pogledu svaka agitacija. U duhovni rad crkve neka se ne miješa niti jedna svjetovna organizacija, jer to može dobroj stvari samo škoditi.

10. Odbor hrvatskog katoli kog episkopata za konversije organizirat e te ajeve za one sve enike koji obavljaju prijelaze grko-isto njaka na katoli ku vjeru. U tim te ajevima dobit e teoretske i praktike upute za svoj rad.

11. Neka se za konversije stvori medu grko-isto nim žiteljima psihologiski temelj.. U tu svrhu neka im se ne samo zajam e nego i dadu sva graanska prava i osobito pravo osobne slobode i pravo vlasništva. Neka se najstrože i ponovo zabrani svaki protuzakoniti postupak protiv osobne slobode i svojine grko-isto njaka, a neka se izri u nad njima kazne kao i nad drugim gra anima samo nakon provedenog sudbenog postupka. U prvom redu neka se najstrože zabrani svaka privatna akcija za rušenje grko-isto nih crkvi i kapela i otu ivanje njihova vlasništva.

Ovaj tekst rezolucije hrvatskog katoli kog episkopata šalje se svima rimo- i grko-katoli kim uredima s time, da se striktno drže u pitanju prijelaza grko-isto njaka u katoli ku crkvu. Dr. Alojzije Stepinac, predsjednik Biskupskih konferencija.⁵⁰

Sama primjena takozvanih crkvenih propisa pri primanju prelaznika u katoli ku crkvu u NDH bila je u strahovitoj suprotnosti ne samo prije ove novembarske rezolucije Konferencije ustaškog episkopata, nego i poslije. Stoga ne može biti govora ni o »striktnom« držanju povodom prijelaza grko-isto njaka u katoli ku crkvu. Ogonman broj primjera govori o tome, da svi oni, koji su prelazili, tada ve desetine i desetine hiljada, nisu prešli svojom slobodnom voljom i iz unutrašnjeg uvjerenja o istinitosti katoli ke vjere, nego uslijed straha i terora, vršenoga ne samo izvan kruga katoli enja, nego je nasilje bilo upotrebljeno kao sredstvo da se to katolienje i izvede. Kakve je podatke prikupio »Radni izvršni odbor za pitanja konversije grko-isto njaka na katoli ku vjera«, nije nam poznato. Ali je sigurno, da podaci koje smo mi samo 'sumarno dati, kazuju da taj odbor ili nije vršio svoje dužnosti ili je bio ustanova »da se obmane prostota«. I dalje su se mjesne vlasti u tom pogledu uplitale u posao katoli enja, kako je to pokazao i akt ministarstva pravosu a' i bogoslovija, razaslat svim podru nim vlastima, u trenutku samog zasjedanja episkopata. Da li je Odbor hrvatskog katoli kog episkopata za konversije organizirao te ajeve, nije nam poznato. Ako ih je organizirao, onda e ustaški asistenti, koji naoružani u estvuju pri masovnim katoli enjima, biti najistrahovitiji demanti »teorijskih i praktikih uputa«, koje su ti »misionari« primili u tom kursu za masovna katoli enja. Kakva je psihološka osnova bila stvorena za konversije pokazat e samo nekoliko primjera iz raznih krajeva i raznih dijeceza. Što je najstrašnije, vidjet e se, da pri tom poslu katoli enja i agitaciji za katoli enje ne e usfaliti ni predstavnici samih biskupskih konferencija u Zagrebu. O svemu tome uvjerljivo je pisao, zacijelo samom nadbiskupu Stepincu, prije same konferencije, starac biskup fra Alojzije Miši , koji upozorava, kako takvi prelaznici ne sti u nikakva gra anska prava, jer ih ustaše, žedni srpske krv i hvataju i hapse u samim crkvama poslije njihova prijelaza na rimokatolicizam.⁵¹

⁵⁰ Iz arhiva Provincijalne komisije za utvr ivanje zlo ina okupatora i njihovih pomaga a u Vojvodini.

⁵¹ Vidi niže.

Najizrazitiji komentar, analiza i kritika ove rezolucije episkopata, koji je uveliko usvojio znatan dio želja i nare enja ustaške vlade, izraženih u njenoj Odredbi od 30. jula iste godine, nalazi se u samoj primjeni, praksi i djelu, na kome suraju toliki viši i niži crkveni funkcioneri, zajedno s ustaškim vlastima. Jasno je, da je visoki katolički kler vodio i te kako radi una o željama i intencijama ustaške vlade, samo je želio da metode prisilnog katoličkog enja zaodjene u ljepše forme, u izraze, koji bi se pred stranom javnošću, koja je uveliko osjetljiva na atake, koji se organiziraju protiv slobode savjesti, mogli da brane i pravdu, da su posve nedužni, da je u injeno samo ono, što se od njega tražilo po slobodnoj volji i uvjerenju prelaznika. Pogotovo, kad je time mnogima prelaženje na katolicizam spasilo živote. Hipokritsko prene-maganje ovim argumentacijama humanosti najspontanije je odao sam nadbiskup Stepinac u jednom trenutku zaboravljenosti i nesnalaženja u poziciji, koju ipak stalno nije mogao da sa uva, a da se ne bi vidjelo, šta se iza nje u stvari krije. Bilo je to još daleko prije biskupske konferencije, održane mjeseca novembra. Naime, na sve se strane ljeti 1941. slušalo o masovnom prelaženju pravoslavnih na rimokatolicizam. Kad je nadbiskup Stepinac bio upitan od ustaških novinara, kako gleda na prijelaze s drugih vjera na katoličku, odgovorio je: »Kao i prije! Katolička crkva ima svoje norme, od kojih ne odstupa nikada. *Mi nismo lovci za vjernicima kao stanovite crkve. Gdje nema uvjerenja, bolje, da nam ne dolaze, ali isto tako ne odbijamo nikoga, tko nam iskreno dolazi i traži istinu.*«⁵²

Koliko je ova nadbiskupova izjava bila u suglasnosti s običnjom ankskom iskrenosti i prosječnim shvatom anjem istine, pokazati će prikaz na koji se sve na in prelazilo u katolicizam, s kakvim uvjerenjem, s kakvom iskrenosti u se tražila istina, i s kakvim zadovoljenjem kanona o pripremama za prijelaz. Da se vidi kako se i među klerikalcima ovaj masovni problem prelaženja na katolicizam smatrao, kako se ova ustaško-klerikalna pastorizacija slagala s principima kanona 1351., pokazao je u trenutku jedne izuzetne iskrenosti pisac »Katolički tjednik« dr. I. Šestaković (u stvari pseudonim za dr. Edomila Čekića, kanonika Vrhbosanskog kaptola).

Već mjeseca oktobra, mogao je dr. Čekić da kaže, da ima »na tisuće, na desetke tisuće novih katolika oko nas«. Zna i, da je gorljiva revnost fra Dioniza Jurića, koji je rađao na milion prelaznika, imala osobite uspjehe s kojima se ponose klerikalci u Bosni, a s njima i dr. Čekić.

»Kako su došli? Znamo. Svakako, Crkva ih na to nije prisilila; mi ih nijesmo ni dovukli ni dotjerali; ni molili, ni gonili. Traže prijelaz; izjavljuju, da to nije iz uvjerenja; učeni kršćanski nauk: daju i potpisuju garancije; Crkva ih ne može odbiti. I ne e. Sa katoličkim stanovištem to je za takve duše, učeni li samo taj korak iskreno, velika milost... Mnogi su se pokrstili ili postali katolicima. Pojedinci, ali i obitelji. Svi od njih nemaju možda dobre volje. Za mnoge je to formalnost ili rađenje... Ni najbolji između tih ljudi nijesu dobili takve vjerske pouke ni takova katolički odgoja, da im više ne treba duhovne pomoći. I gdje je pouka tih katakumena ili obraćenika dobro organizirana — a malo gdje je dobro organizirana, to bi bila u prvom redu zada a ljudi iz K. A., ona je ipak forsirana, sve ide na brzu ruku. Sami obraćenici traže i mole — znamo zašto — da se sve to što prije svrši...«

⁵² »Katolički tjednik« 3. VIII. 1941.

Konstatiravši, da su ti obra enici veoma slabo pou eni, dr. Ins = ekada, daje savjete kako treba uz njih ostati, približavati im se i u vrš ivati ih u istinama katoli ke vjere.

»Apostoli nijesu žandari, a još manje teroristi... Njima se na zgodan na in približimo!... Neka vide, da ih ne preziremo; da ih smatramo jednako pravnom bra om u vjeri, makar oni i bili druge krvi i druge narodnosti!... Izdaleka na takti ki na in nadzirimo njihov vjerski život i brinimo se, da iskra vjere u njima ne ugasi... Bez izrugivanja njihovim doju erašnjim svinjenjima. Bez grubog i fanati nog zelotizma... Pozitivno ne polemi ki. I s puno obzira prema njihovu nacionalno-politi kom uvjerenju.«⁵³

Ovaj isti dr. Ins = ekada još prije dva mjeseca, dakle mjeseca augusta 1941., pišu i o obra enicima, u istom listu, uzeo je za moto lanka tekst kanona 1351., koji kaže, da se ne smije nitko siliti da protiv volje prigrli katoli ku vjeru! U dogmatskom i prakti nom razmatranju toga pitanja u vezi s prijelazima u NDH. dr. Ins je nagovijestio, da e biti ljudi, dakako nesklonih katoli koj crkvi, »koji e taj sadanji vjersko-politi ki položaj pripisivati prozeliti kim namjerama Crkve i svoditi na njezinu inicijativu.«

»Rim ho e, da silom, da ognjem i ma em katoli i. Kao toliko puta — kažu oni — kroz povijest. Tko tako govori, ini nam nepravdu. Najpozvaniji crkveni faktori u Hrvatskoj s pravom su se od takvih insinuacija ogradili... (Jer) silovito misionarenje imalo bi za direktnu posljedicu još goru napetost medu konfesijama i izazvalo bi krvave i brutalne vjerske obra une; danas možda na ra un drugih, sutra na naš ra un. Nigdje na svijetu ljudi nijesu toliko osjetljivi na nasilje kao na vjerskom polju, i uop e na polju savjesti. Nigdje nije reakcija tako duboka i tako strastvena. Nasilan vjerski prozelitizam smrt je gra anskoga mira; to je revolucija u permanenciji. Revolucija, koja, na koncu konca, najviše škodi samoj vjeri; njezinu produbljivanju i intezivnosti... Katoli ki kler toliko je teološki školovan i toliko ponosan na božanstvenost i dostojanstvo vjerske istine, koju nosi i navješ uje svijetu, da nikad ne e ozbilnjo pomisliti na metode vjerskog nasilja. Poštivanje tu eg vjerskog uvjerenja i prave slobode savjesti naša je ljudska, vjerni ka i sveeni ka dužnost. Nikad to za nas ne e biti mehani ko i masovno matupuliti.

⁵³ Posao svjetovnja kih apostola. (Duhovna pomo obra enicima). »Katoli ki tjednik« 12. X. 1941.

Zacijelo je dr. Ins pro itao u ovom istom »Katoli kom tjedniku« u broju 26. bilješku: »Prijelaz na rimokatoli ku vjeru u Bosni. Stanovnici hrvatske krajine prije su bili katolici — iz koje je o igledno mogao da uo i kojim se motivom agitira za prijelaz u katolicizam u ustaškoj stampi, emu i »Katoli ki tjednik« daje mjestu da kroz kratko vrijeme opet piše sasvim hipokritski o kanonu 1351, koji govori o na inu i uslovima potrebnim za pravovaljani prijelaz. Ta vijest kaže:

»Povodom prijelaza s grko-isto ne vjere na katoli ku, Stožerstvo za Bosansku Hrvatsku izdalо je jedno objašnjenje u tom pravcu. Žitelji grko-isto ne vjere mogu slobodno prelaziti na katoli ku vjeru i tim prelazom postaju ravnopravni gra ani KDH. Stanovnici Hrvatske Krajine prije su bili rimokatoli ke vjere, ali vještom agitacijom nametnuto im je pravoslavlje. Taj rad nastavljen je pod srpskom hegemonijom u bivšoj Jugoslaviji. Likvidacijom Jugoslavije mnogi su priпадnici grko-isto ne vjeroispovijesti slobodno izjavili, da žele pre i na staru vjeru. U svom objašnjenju Stožerstvo je izri ito istaknulo, da su osobe, koje su se ogriješile o interesu hrvatskog naroda, po na elima odgovorne za svoja nedjela, bez obzira što su prešle na rimokatoli ku vjeru.«

Velik broj pobijenih Srba, koji su prešli na rimokatolicizam, pokazao je koliko je i 11. to ka Biskupske rezolucije Biskupskih konferenci ja u Zagrebu imala slabи efekat kod ustaških vlasti, pošto su svi imu ni Srbi morali žrtvovati i živote i imanja za nezasitnost Državnog ravnateljstva za ponovu, bez obzira što su prešli na katolicizam.

ranje s brojkama i usurpacija onoga, što nije naše, ili onih, koji srcem ili voljom nijesu naši. I nikad mi nikoga tko prihvati katoli ku vjeru, neemo siliti da promijeni svoju narodnost! »Mi nismo lovci za vjernicima«. A još smo manje nacionalnopoliti ki korteši pod vjerskim parolama!«⁵⁴

Stvarnosti, koje su ve izložene u vezi sa dokumentima, koje je ostavio iza sebe ustaški režim i njegovi nosioci, pokazuju, koliko je pis&c ovog lanka dr. Ins bio ili neobaviješten, u što jedva možemo da vjerujemo, ili je bio toliki hipokrita, da je o igledna vjerska i nacionalna nasilja predstavljao kao najidealnije isticanje ideja, koje ako druga strana primi svojom vlastitom voljom, može da prede u katalizam. U isto vrijeme, kad vlada izdaje nare enja, da se svi Srbi prelaznici zavode u službene knjige kao Hrvati, dr. Ins tvrdi, da se nitko tko prihvati katoli ku vjeru, ne e siliti da promijeni svoju narodnost. I to onda kad »Hrvatski narod«, s kojim je »Katoli ki tjednik« u punoj klerofašisti koj suradnji, otvoreno i bez stida poru uje svima i svakome: »U Hrvatskoj ne može biti Srba ni pravoslavlja, a Hrvati c se pobrinuti, da se to što prije ispuni!«⁵⁵

Da se vidi kako ovaj apologeta istoga i idealnoga misionarenja, zalažu i se za isto u kanona 1351. i odbijaju i svaku pomisao, da bi se mogla vršiti kakva zloupotreba ili nasilje, stoji daleko od istine, treba da zagledamo samo u dva dokumenta iz toga vremena, koji upravo govore o nasiljima na savjest i vjersku slobodu, koja su vršile ne samo ustaške vlasti, nego i predstavnici katoli ke crkve. Krajem jula 1941. uputio je mitropolit Josif u Beogradu ve poznatu promemoriju generalu okupirane Srbije von Schrederu, kojoj je dodao jedan naro iti spis, u kome se nalaze prikupljeni »podaci o nedjelima hrvatske* vlasti prema pravoslavnom sve enstvu i narodu«. Pod brojem 34 nalazi se, me u ostalim i ovo:

»Od samog po etka ustaške vlasti po ele su da terorom prevode u katalizam mnoge pravoslavne Srbe. Zna se za intimnu vezu koja postoji izme u katoli ke crkve i ustaške vlasti, što svedo i fakat da me u stožernicima ustaške vlasti ima i prili an broj katoli kih sve enika. Ponuda za .katoli enje u injena je najpre državnim inovnicima pravoslavne vjere. Svi su oni dobili formulare u kojima su trebali da odgovore na postavljena pitanja odnosno proveravanja. Skrenuta im je pažnja da u državnoj službi mogu ostati samo oni koji prime katoli ku vjeru. I ne samo to. Lišavaju i srpski narod njegovog sveštenstva katoli ka crkva nasilnim merama nagoni pravoslavne na vršenje katoli kih obreda. Prema iskazu g. Janka Bjelogori a, paroha kravni ke parohije, eparhije gornjokarlova ke, katoli ki sveštenici dolaze sa naoružanim ustašama, zatvaraju pravoslavne crkve i oduzimaju crkvene maticice pošto prethodno oplja kaju sve crkvene dragocenosti. Prota Atanasije Bogi , sekretar Crkvenog suda pakra kog, svedo i, da su katoli ki sveštenici 12. juna ušli u episkopski dvor u Pakracu i zauzeli kancelariju u njemu, a sabornu crkvu zape atili.. ,«⁵⁶

Dok je u ovoj Prvoj Promemoriji mitropolita Josifa tek dodirnuto pitanje katoli enja pravoslavnih Srba u NDH na osnovu podataka iz prva tri mjeseca, te

⁵⁴ Dr. Ins. Konverzije. »Katoli ki tjednik« 1941., br. 32.

⁵⁵ »Hrvatski narod« 30. VII. 1941.

⁵⁶ Prilog Prvoj Promemoriji: »Podaci o nedelima hrvatske vlasti prema sve enstvu i narodu na teritoriji Hrvatske države« — prema podacima dobivenim do 20. jula 1941.

* Mitropolit Josif nepravilno naziva ustaški teror hrvatskom vlaš u.

monstruoze tvorevine, tok doga aja u drugoj polovini 1941., kad se ustaški režim ustalio i bio potpuno zašti en jednako od Hitlera kao i Mussolinija, dao je novi strahoviti dokumentarni materijal, te je Sveti Arhijerejski sinod smatrao za svoju neodložnu dužnost, da i uz opasnost za sve lanove Sinoda, u zasebnoj, novoj promemoriji skicira pitanje prisilnog katoli enja u NDH. Ova nova Promemorija Svetog Arhijerejskog sinoda, upu ena je 15. januara 1942. njema kom vojnom guverneru u Srbiji. Ona je samo jedan dokumenat više koji dopunja jednu jezivu stvarnost i osnovne linije optužbi iznijetih u prvoj promemoriji. Nema sumnje, na in katoli enja u NDH predstavlja jedinstven primjer novovjekog oživljavanja srednjeg vijeka. Ono je jedno ogromno masovno ubijanje ljudskih savjesti, koje po svom zlo i na kom aspektu i metodi rada odgovara potpuno svim mogu im zvjerstvima, kojima se ustašto poslužilo pri iš enju NDH od srpstva i pravoslavlja. Ovo katoli enje bilo je neposredna posljedica ne uvenog terora, kojim su ustaše pritisnuli cijelu NDH, prvenstveno sve Srbe i pravoslavce, a onda i one Hrvate, koji su se stali zalagati za narodnooslobodila ki pokret, koji je bio jednak protiv njema kog i talijanskog okupatora kao i njihovih pla enika ustaša. Teror ovih zvijeri najrje itije je prikazan u Prilogu ovoj drugoj promemoriji. U njemu gra ani muslimani iz Banja Luke, sa puno ovje nosti i svijesti pravi nosti, izražavaju svoja užasavanja i ga enja nad zvjerstvima i nepravdama, po injenim nad Srbima u Bosni i Hercegovini. Ti hrabri potpisnici upu uju ovaj apel pobunjene savjesti dr. Džaferu Kulerovi u, podpredsjedniku ustaške vlade u Zagrebu i Hamdiji Bešlagi u. ministru prometa i javnih radova, da sve što se radi protiv Srba ne bi se smjelo vršiti ni nad najgorim neprijateljem i da u historiji svijeta nema za to predhodnih primjera. Ovi Hrvati muslimani optužuju u tom apelu i jedan dio katoli kog sve enstva, koje je smatralo, da je za nj došao as, da ga bez skrupula iskoriste. »*Propaganda za pokrštavanje uzela je takvoga maha, da podsje a na špansku inkviziciju*« — tvrde o evidci katoli enja u Bosni, nesumnjivo odani gra ani NDH pa i poglavniku Anti Paveli u. Ovaj apel potpisali su šezdesetorka najuglednijih Muslimana iz Banja Luke i uputili ga 12. novembra 1941. u Zagreb. Dakle, taman pred konferenciju biskupa u Zagrebu.

»Još od po etka uspostavljanja ove naše NDH gledamo mi Muslimani sa najve om zabrinutoš u kako su neki ustaše i drugi neodgovorni faktori inili najgrublje greške, pa i zlo ine. Najelementarnija prava ovjeka gažena su bez ikakvih skrupula. *Sigurnost života i imetka, slohoclja vjere i savjesti prestali su da važe za veliki dio naroda ovih krajeva.*

Ubijanje sve enika i prvaka bez suda i presuda, strijeljanje i mrcvanje u gomilama esto posve nevinih ljudi, žena i djece, gonjenje u masama iz ku e i iz postelje itavih porodica sa rokom od jednog do dva asa za spremanje te njihovo deportiranje u nepoznate krajeve, prisvajanje i pljakanje njihove imovine, te silenje na prelazak u katoli ku vjeru, sve su to ijenice koje su zaprepastile svakog istinskog ovjeka i koje su i na nas Muslimane ovih krajeva djelovale najneugodnije.

Mi nismo nikada ni o ekivali, a kamo li željeli ovakve metode rada i upravljanja u našim krajevima. U našoj burnoj prošlosti mi se nismo služili ovakvim sredstvima, i to ne samo što nam to brani Islam, nego i zato, što smo vjerovali i što vjerujemo da ovakve metode rada dovode do rušenja javnog mira u svakoj državi i ugrožavaju njezin opstanak. Mi smatramo da se ovakva nasilja ne bi smjela vršiti niti nad najgorim neprijateljem, jer ovo

što se kod nas radi, sumnjamo da bi mogli na i primjera u povijesti bilo kojih naroda. Rezultati ovakve politike, ako se ovakvi postupci mogu uopće nazvati tim imenom, upravo su grozni, što je svaki ovjek mogao i o ekipirati. Vjerska snošljivost koja je bila na visini u Bosni i Hercegovini i pored vjerske podvojenosti, srozala se. Uvrede i izazivanja naših katolika uzimala su esto takvog maha prema nama Muslimanima, da nas sile na ozbiljna razmišljanja. Odnos između ova dva dijela našega naroda na putu je di se posve pokvari. Rad hrvatskih nacionalista i na jednoj i na drugoj strani, koji je išao za tim da dovede do bratstva oba dijela naroda i koji je bio urođio dobrim rezultatom, na putu je da doživi potpuni slom.

Jedan dio katoli kog sve enstva smatra da je došao njegov as i on ga bez skrupula iskoristi uje. Propaganda za katolicizam je uzela toliko maha da podsjeća na špansku inkviziciju. Pod njezinim pritiškom i uz toleriranje javnih organa izvršena su pokatoli enja hriš ana u masama. I tako oni kojima su dотle poricana svaka gra anška vrijednost i svaka nacionalna srodnost, postali su gra anški punopravni i nacionalni Hrvati, satno zato što su primili katoli ku vjeru. Ravnopravnost Islamu esto pisanim slovima i mnogim izjavama i sa najrnjeg mjesta, dovodi se esto u pitanje u životu i u praksi prelazak na Islam, koji mi nismo nikad propagirali i nije nikada pružao onu zaštitu kao prelazak na katoli ku vjeru. Mnogi intelektualci su takav pokušaj platili i životom kao što je to slučaj u Travniku. uju se esto i pogrdne pjesme od strane nekih katolika, koji vrije aju vjerske osje aje Muslimana i prori e im se ista sudbina kao hriš anima.

Jedan dio ustaške vojnica i to ne samo »divlji« nego i redovni izvršio je teške ispade i napadaje ne samo prema hriš anima nego i prema Muslimanima, pa je izazvao i u našim redovima zaprepaš enje... Ustanak u našim krajevima koji se sve više širi posljedica je gore navedenih postupaka i griješaka. Ovaj ustanak nosi u sebi sve posljedice i grozote koje nose građanski ratovi... « U dalnjem toku svojih izlaganja ovi se potpisnici izjavljuju o svim mogu im nasiljima koja se vrše od strane neodgovornih ustaških elemenata i ukazuju na opasnosti koje su neizbjegna posljedica takve strahovlade. Žale se na sve što se zbiva i tvrde da su »komunisti iskoristili nezadovoljstvo jednog velikog dijela naroda i stavili su se na elo ustanka.« Pri proganjaju komunista ini se nepravda nama Muslimanima. »Ne emo da tvrdimo da i me u nama Muslimanima u gradu nema koji komunista, ali na ra un ovih hapse se i proganjaju i oni Muslimani, koji nisu bili nikada komunisti, samo ako se izraze nepovoljno protiv nepravilnosti koje se dešavaju... Mi znamo dosta primjera gdje su ustaše pristupale klanju i ubijanju pod fesovima na glavi. To je bilo u Bosanskom Kovom gdje su etiri kamiona ustaša došli pod fesom na glavi, udružili se sa muslimanskim ološem i izvršili klanje hriš ana u masama. Isto se desilo i u Bosanskoj Kostajnici kad je na isti način i za jedan dan poklano 862 hriš ana. I u Kulen Vakufu su isto tako uradili. Tu se istakao naročito Miroslav Matijević iz Vrto a. Tu je poklano 950 hriš ana, što je dalo povoda za osvetu etnika od 6. rujna kada je popaljen Kulen Vakuf i gdje je glavom platilo 1350 muslimanskih ljudi, žena i djece. Mi znamo slučajeva gdje su neki ustaše katolici udarali na hrišane s povicima »Uđi Mujo, drži Huso, ne daj tamo Meho« i slično. Mi znamo slučajeva gdje se je šaputalo hriš anima kako ih mi ubijamo, mi Balije da ih tako istrijebimo. Da smo htjeli trijebiti, ubijati i prevjeravati Srbe i druge, mi smo to mogli lakše initi prije nekoliko stotina godina kada smo imali više vlasti nego danas i kada se mogao takav postupak lakše pravdati nego danas. Izazvavši tako težak sukob između nas Muslimana i hrišana pozvani smo mi kao vojnici, da taj ustanak ugušimo i da tako ubijamo Srbe i oni nas pa da se tako me usobno satiremo i istre-

bljujemo neznaju i kada e to prestati ni kakvim e posljedicama urodit... Zaštita je našeg- svijeta po selima posve nedovoljna, osobito u onim krajevima pod talijanskom okupacijom. Tamo talijanska vojska mirno promatra kako gore muslimanska sela kao što je to bilo ovih dana po selima Klju kog, Petrova kog i Sanskog kotara, gdje im i naša vojska ne pruža pomo . I što je najgore, vinovnici ovih nereda se povla e u pozadinu, paradiraju uniformama, zabavljeni dobrim dijelom oko plja ke srpske i židovske imovine. To najbolje vidimo mi ovdje u Banjoj Luci, gdje su imovinom iseljenih i izbjeglih Srba i Židova napravljeni izvori plja ke i boga enja za pojedince, njihove obitelji i prijatelje.«

Okarakteriziravši raznovrsne koruptivne postupke ne samo obi nih ustaša nego i njihovih viših funkcionera, potpisani se pri kraju obra aju na svoje ministre »kao naše predstavnike u vladu NDH i kao prve savjetnike poglavnikove s molbom, da o ovom svemu izvjestite poglavnika i uložite sav svoj upliv u ovo ozbiljno doba koje preživljujemo da se ovome strašnomu stanju u ini što prije kraj. Mi se ovim priklju ujemo svakoj akciji našoj (tj. muslimanskoj) koja ide za istim ciljevima, a naro ito akciji sarajevskih Muslimana od 12. listopada pa u tu svrhu tražimo i predlažemo svima zajedno slijede e:

1. *Da se što prije zavede stvarna sigurnost života i imetka, sloboda vjere svim stanovnicima ove države.*
2. Da se nevini svijet zaštiti ja om vojnog odbranom.
3. Da se ubudu e ne dozvole nikakve akcije koje e izazvati pobune naroda.
4. Da se pozovu na sudsku odgovornost svi krivci koji su po inili kakvo nasilje ili zlo djelo bez razlike na položaj i vjeru, kao i oni koji su takva djela nareivali ili pomagali te da se kazne po zakonu.
5. Da zakone primjenjuje samo redovna vlast i redovna vojska.
6. *Da se onemogu i svaka vjerska netrpeljivost i —*
7. Da se što prije pruži dovoljna materijalna pomo onima koji su nevino postradali u ovim neredima.«⁵⁷

Dakle, jasno i nedvojbeno, upravo prema prikazu ljudi, koji su primili i priznali NDH, koji imaju svoje predstavnike u ustaškoj vladi, ovakvim teškim optužbenim rije ima upe atljivo crtaju psihološku sliku stanja u kome je katoli ka crkva smatrala da može primiti posao katoli enja u ogromnim masama, ne smatraju i, da e se najteže ogriješiti o kanon 1351., o emu svemu je tako hipokritski pisao, a zaci-jelo i propovijedao u crkvi dr. Ins = ekada. Psihoza svakako dostojava strahovite parafraze misli o Stepin evoj, Budakovoj, Šari evoj i sli nih »Božjoj Hrvatskoj.«

Jedini, izme u itavog ovog ustaškog episkopata, koji nije zaboravio na evan eoske zapovijedi, bio je stari mostarski biskup fra Alojzije Miši , koji se od samog po etka zgrozio nad svime, što se doga alo u njegovoj mostarsko-duvanjsko-trebinjskoj dijecezi. Saznao je sigurno i to, da su se i njegovi franjevcii ponijeli kako (o nije želio, a i ostali svjetovni kler, ukoliko ga je bilo u njegovoj biskupiji. Na ova ustaška divljanja, koja su se razmahala i u njegovoj dijecezi, stari biskup, premašio ve osamdesetu, uputio je svome podru nome kleru okružnicu 30. VI. 1941., u kojoj ga je opomenuo, da u crkvi narod uputi, kako treba da se vlada prema zakonu o li noj slobodi i privatnoj svojini. Miši je svoju okružnicu završio ovim zna ajnm

⁵⁷ Druga Promemorija mitropolita Josifa. Podaci: D.

rije imo: »Sv. Crkva sve one, koji suprot Božjim zakonima ubijaju, o život ovjeka se ogriješe, tu u imovinu krivi no nište, prisvajaju, ne e i ne može u isповijedi odriješiti, niti oslobođiti od grijeha. Ovo vjernicima s oltara oglasite, pro itajte, da znaju i ravnaju se, i sa malim tuma enjem preporu ite.«³⁸

Biskup Miši mogao je da i daljnih mjeseci unato svojim opomenama, ispu-nja svoju dušu užasima, koja su izazivala ustaška nasilja. 18. VIII. 1941. mogao je konstatirati u jednom pismu teško stanje, koje pogao a i one Srbe, koji su prešli na katolicizam.

»Prilike u kojima živimo, sa svake su strane nezgodne. Umiješalo se svašta: mlado, nespremno, beziskusno i mjesto pameti i razbora — vatra, sila. Nametnici izdaju odredbe — i dok su novoobra enici još u crkvi kod sv. mise, hvataju ih, mlado, muško i žensko gone kao roble ... cio mala u masama u vje nost. Iza nekoliko godina svatko i stri osu ivat e ovakav ne-promišljeni rad i djelovanje.«³⁹

Što je vrijeme dalje odmicalo, to su se više gomilale grozote ustaškog terora. Prije Konferencije ustaškog episkopata polovinom novembra, u jednom drugom pi-smu (zar nadbiskupu Stepincu?) karakterizira situaciju u svojoj dijecezi (7. XI. 1941.).

»Postavljeni za stožernike i logornike zloupotrcbili su položaj% iskoristili nastrane instikte masa, podražili slabe ljudske strane, da je strahota, što je iz toga proizašlo. Suprot lijeka nigdje. Došlo je napokon ii raseljavanje masa u Srbiju. Jauk, pla , žalost — bježanje na sve strane, ak i Mussoliniju u Rim otišla deputacija. Posljedica bila nova talijanska okupacija Hercegovine. Katoli koj Crkvi nije do nasilja. Osu uje ga i osudila i ovaj puta. (?). Ali upadan je prijelaz u krajnosti. Razumije se, razbjježali su se na sve strane stožernici, logornici i silnici itd. Za silnike platila sirotinja.«^w

Nije poznato, da li se u tim pismima, iz mjeseca augusta i novembra, žalio fra Miši i na svoje fratre i ostale sve enike, koji su upravo u njegovoj dijecezi bili ustaški od svih ustaša. Ne zna se, da li je ovaj stari franjevac saznao za rad svoje bra e na Širokom Brijegu i po ostalim samostanima, koji su bili prave ustaške kule. Oronuo i slaba zdravlja, možda i nije bio obaviješten, da velik broj nasilja i zla, koja ine »stožernici, logornici i silnici« pada i na njegove sinove, kojima je on bio du-hovni otac i vo a. Jer, utvr ena je strahovita injenica, da su zlikova ke ustaške bande, koje je Paveli poslao u Bosnu i Hercegovinu, da po njegovu ali i Hitler-Mus-solinijevu planu izazovu bratoubila ki rat, našla upravo u bosanskim i hercego-va kim franjevcima, od kojih su se samo rijetki izdvajali, najodrešitije pomaga e i suradnike. Njihovi samostani bili su ve od ranije ustaška žarišta, kako e to oni sami ispovi jediti, centri za ustašku i njema ku špijunažu, utvrde i kona išta, pravi arse-nali ustaških stožernika, tabornika, logornika i ostalih dužnostnika, ali i svih mogu ih talijansko-njema kih namjernika oficira i vojnika, gestapovaca i raznovrsnih fašisti kih agitatora. Ve prije rata duhovno pripravljeni, od prvih dana NDH, dali su se

³⁸ Dokumenti nedavne prošlosti. »Dobri pastir«, vjesnik zagreba kih župa. 1945., br. 8, 5.

³⁹ Dokumenti nedavne prošlosti. »Dobri pastir« 1941., br. 10, 3—4.

⁴⁰ Dokumenti nedavne prošlosti. »Dobri pastir« 1941.. br. 10, 4.

upravo franjevci na isti posao kao i njihov ekonomski protivnik Ivan Evan elista Šari , nadbiskup vrhbosanski. Najžalosnije je u svemu ovom strahovitom vremenu, što ovi sinovi siromaha iz Assisia nisu bili samo moralni i idejni suradnici ustaških terorista. Oni su aktivni borci, sau esnici u krvavim zlo inima i zvjerstvima! Propovijedaonica nikad nije bila sramotnije i brutalnije oskvrnuta nego u ovom ustaškom periodu, gdje god su se pojavljivali ovi ustaški propagatori. Bore i se, tobože protiv bezbožnog komunizma, oni su postali fanati ki avangardisti ustaških i Hitlerovih kaznenih ekspedicija, koje su zatirale narode Bosne i Hercegovine. Sa propovijedaonica poticao se katoli ki narod na progone protiv Srba, ali i muslimana, protiv porodica partizana i sa propovijedaonica se agitiralo za legionarski korpus, koji je trebao krenuti na isto nu frontu, za dobrovoljce u SS-divizije, koje su i u ro enoj zemlji kao i na ruskom bojištu uništavale i ro enu kao i ostalu slavensku bra u! Strašna je injenica, da se pred kraj oslobo enja moglo konstatirati, da su »najgadnije ubojice, paliku e i plja kaši na ruskoj fronti i na fronti u našoj zemlji bili u enici bosansko-hercegova kih fratar, a najokrutniji ustaški kolja i i krvnici u Jasenovcu i Staroj Gradiški, školovani su i odgajani u bcsansko-hercegova kim samostanima. Isposni ka fratarska halja služila je ovim izrodima da podmuklo i kriomice vrše špijunsku službu za ra un gestapoa i ustaške dojavne službe . . .⁶¹

Naprijed izloženo prikazivanje psihološke atmosfere, u kojoj se vršilo katali enje, koje daju Promemoriye mitropolita Josifa, banjalu kih muslimana, biskupa Miša, dopunja se i jednim velikim dokumentarnim materijalom, koji je bio sabran u Arhivu Državne komisije za utvrivanje zlo ina okupatora i njihovih pomaga a, u Beogradu.

Jedan od najprozelitisti kijih agitatora i ustaških misionara, koji su veoma vješto koristili mu nu situaciju Srba, nad kojima se razlio ustaški teror, bio je franjevac Sidonije Scholz. Taj mladi ustaša i istaknuti lan K. A. bio je kroz godinu dana u naši kom »Vinogradu Gospodnjem« pravi duhovni zulum ar. Krajem maja 1942. završio je svoje misionarsko djelovanje, kad ga je stigla zaslužena kazna ne samo za premnoga duhovna nasilja, nego i druga teroristi ka. Bila je to odmazda uniženih i unesre enih. Olac Sidonije bio je ve u Jugoslaviji zakleti ustaša. U naši kom samostanu uvaao je ustaške tajne i pripremao zavjerenike za atentate kao i svu drugu teroristi ku akciju, koja je imala da ko i konsolidaciju Jugoslavije. Svoja ustaška politi ka uvjerenja taj je fratar povezao i sa davno željkovanom. svojom i Propagandinom, akcijom katoli enja. U stvari, ovim je on išao k dvjema ciljevima, koje je postigao. Za pridobijanjem ve eg broja novih lanova svojoj crkvi, ali i ustaškoj NDH. Zna i, katolika i novih Hrvata. Unato tome, što su klerofašisti priznavali u nekrolozima, da je fra Scholz bio ustaša i prije NDH. njega je klorafišisti ka štampa stavljala u red »svetih misionara.« »*Sura ivao je s osje kim, ustašama, pa su u samostanu u Kašićama za vrijeme bivše Jugoslavije ustaše polagali zakletvu. I u oslobo enoj domovini nastavio jc svojim požrtvovnim radom, dok ga nije zatekla smrt od uklete komunisti ke ruke. Ustaša o. Sidonije Scholz — s nama je!*«⁶² Kad je ovaj zlikovac poginuo, sva ga je ustaška i ostala klerofašisti ka štampa ozna ila kao mu enika otadžbine i vjere! Pogrebne sve anosti, koje su ukazane ovom »uzornom hrvatskom

⁶¹ Ustaški zlikovci u fratarskim mantijama. »Borba« 8., II. 1945.
⁶² »Hrvatski narod« 30. V. 1942.

sve eniku i ustaškom borcu«, dale su prilike i ustašama kao i lanovima K. A. da otkriju svoju raniju punu suradnju, koja je u NDH došla do izvanredne prisnosti na svim područjima njihova djelovanja. Ustaški logornik Hripko, inačica istaknuti lan K. A., veli da je oca Sidonija u ime naših građana i naši kateši K. A.⁶³ Dok su klerikalci i ustaše zakukali za ovim misionarom,⁶⁴ jedan veliki broj preživjelih svjedoka crta naličje »oca« Sidonija veoma mračnim bojama. A ova slika ponovit će se u velikom broju i kod ostalih prozelita. Oigledno ista škola i ista metoda odražavala se pri tom Bogu »ugodnom« djelu katoličenja. Kao najefikasniji asistenti bili su oboružani ustaše — pri tom crkvenom poslu! Neposrednost pojedinih iskaza o ovom kao i drugim fanatičnim ustaškim misionarima, daju jednako obični ljudi, seljaci i zanatlije, kao i intelektualci. Svi se od reda u podacima slažu. A opet, »Katolički list« za ovog zlikovca kaže, da je »anima naturaliter franciscana!«

Krojački pomoćnik iz Ceremošnjaka, Sretenko Dragić, 20. III. 1942., spreman da se zakune na svoje date podatke, među ostalim stradanjima izjavio je i o katoličenju fra Sidonija:

»Odmah poslije ubojstva srpsko-pravoslavnog svećenika iz Našice, (jedne noći prije pravoslavnog Petrovdana), došao je u Ceremošnjak franjevac iz Našice — pater Šimonije, koji je nagovarao Srbe u mojem selu da pređe u rimokatoličku vjeru, jer drugog spasa nema, govoreći i im: »Vidite ljudi, vi ste vašeg svećenika izgubili, vama sad ne preostaje drugo, nego da svi pređete u rimokatoličku vjeru, jer ete svi izginuti.« Narod mu je obećao prijelaz. Pri polasku je kazao, da se svi, koji su prije i na rktu vjeru popisuju i da ga dođe ekaj pred rimokatoličkom crkvom u Ceremošnjaku, kad ponovo tamo dođe. Nakon nekog vremena pater Šimonije je opet došao u Ceremošnjak, ali ga niko od Srba nije dođe. On se na to naljutio i Srbinima se javno zagrozio riječima: »Ne bih ja bio koji jesam, ako vas ne potjeram, vidjet ćete što vas još eka.« Poslije toga na pravoslavno Preobraženje, na 19. avgusta 1941. u noći došli su oboružani ustaše u Ceremošnjak, gdje su ih dođeli ustaše iz Ceremošnjaka. Odmah su provalili u kuću Doli i Žarka, zemljoradnika i ubili njega i njegovog sina Stevu, dok im je drugi Žarkov sin utekao. Tom zgodom su opljačkali kuću u pokojnog Žarka... Tu istu noć otjerali su 18 Srba muškaraca, žena i djece u logor u Slavonsku Požegu. Sve su ih povozali špagom i usput tukli sve do sela Londžice. Nekoč su se od ovih odmah poslije vratili jer su prešli na rimokatoličku vjeru. Kada su ostali Srbi vidjeli, da im zbilja nema drugoga spasa, već da pređe u rimokatoličku vjeru, otišli su u Našice do patrija Sidonija i njemu kazali, da će pređe i na rktu vjeru. On im je kazao da to moraju odmah u initiji, jer će inačica i oni prođi kao što su prošli oni Srbi iz Ceremošnjaka, koji su već otjerani iz njihovih imanja. Poslije toga su svi Srbi iz Ceremošnjaka prešli na rktu vjeru. Srbi moraju i redovito u rktu crkvu, jer ih na to sili pater Šimonije. On ih sada pouzava katolički vjerouau. Pater Šimonije obilazio je sa oboružanim ustašama i ostala srpska sela u srezovima Našice i Slavonska Požega i Podravske Slatine i silio narod da pređe na rktu vjeru, prijeteći da će ih dati potu i ili protje-

^{B3} Sahrana ustaškog borca oca Sidonija Scholza. »Hrvatski list« 29. V. 1942.

⁶⁴ Stepinacev »Katolički list« u jednom velikom nekrologu, prikazujući život »Vatrene duhovnika K. A.« — inačica ustaše (a to postaje u NDH sinonim) kaže za njega, da »u temelje obnovljene slobodne domovine, koju je o. Šimonije tako žarko ljubio, pada krv novog mu svećenika za vjeru i katoličku Hrvatsku. Glas izroda dosudio je ovomu pomazaniku Gospodnjem smrti, a glas naroda cijele Slavonije odao mu je iza mu eni ke smrti po asti kakva se stoljećima pojedincima daje...!« (»Katolički list« 1942., br. 23, 269—270).

rati, govore i: »Svi ete preko Drine ili u Drinu.« Da bi tako zastrašili Srbe i tako ih prisilili na prijelaz na rktu vjeru, ustaše su u dogovoru sa paterom Sidonijem mnoge Srbe ubili, a mnoge strahovito mu ili. Tako su u selu Ivanovcu, srez Slavonska Požega, uhvatili 18 Srba, otjerali ih u šumu i tamo ubili.«

Nižu i još itav red zvjerstava i najraznovrsnijih stradanja u raznim okolnim mjestima, Sreten Dragi podvla i, da su pod takvim strašnim pritiskom u srezovima Našice, Slavonska Požega i Podravska Slatina popustili Srbi i. svi prešli na rimokatoli ku vjeru. Srpsko-pravoslavni manastir u SI. Orahovici pretvoren je u ustaški logor. . ,⁶⁵

O prisilnom katoli enju i o fra Sidoniju dao je podatke i Luka Miinovi , trgova ki putnik iz Tominovaca, kutjeva ke op ine. Metode psihološke pripreme, kakvu je tražio nadbiskup Stepinac, sjajno je objasnio otac Sidonije Scholz sa svojim predradnjama, koju su prethodile njegovim prekrštavanjima:

»Od mjeseca novembra 1941. godine, pa dalje, vršen je strahoviti prisak na Srbe u srezu slavonsko-požeškom, da predu na rktu vjeru. Ovaj prisak vršili su Kotarska oblast u Slavonskoj Požegi, pojedine op ine, ustaše te fra Sidonije Scholz iz Kašica i rkti župnik iz Kutjeva, za koga ne znam kako se zove,^w ali sam uo da mu je majka Ma arica. Ako je koji Srbin pravoslavne vjere došao Kotarskoj oblasti u Slavonskoj Požegi, ili op ini, i molio kakvu propusnicu, ili što drugo, onda ga se najprije pitalo, da li se je pokrstio, a ako je rekao da nije, onda mu se odgovorilo: »Idi ku i i najprije predi na rktu vjeru, pa onda do i, pa e ti biti udovoljeno.« Ustaše i navedena dvojica rktih sve enika prijetili su Srbima javno sa ubojstvom, ako ne pre u na rktu vjeru. Na 28. ili 30. novembra sazvao nas je župnik iz Kutjeva u zgradu osnovne škole i pozvao nas da odmah pre emo na rktu vjeru. Na koncu se spomenuti župnik zaprijetio da je svaki onaj Srbin koji ne pre e na katolicizam protiv Poglavnika i NDH, pa e radi toga biti ubijen ili odveden u logor. Navedeni fratar Sidonije Scholz vršio je nasilno pokatoli avanje Srba u susjednom srezu naši kom a dolazio je i u srpska sela op ine Bekteš, srez Slavonska Požega i tamo vršio nasilno pokatoli avanje Srba, prijete i se ubojstvom i logorima. Ovaj fratar dao je ubiti mnogo Srba u srezu naši kom, za koje je mislio, da mu smetaju kod nasilnog pokatoli avanja. Navedeni fratar Sidonije došao je jednog dana prošle jeseni, pra en naoružanim ustašama u selo Jurkovac. op ine bekteške, sreza slavonskopožeškog. im je došao u ovo selo, naredio je svojim ustašama, da mu dovedu pred njega Vlajka Popovi a, trgovca iz Jurkovca i da ga odmah pred njegovim o ima strijeljaju, jer da taj Popovi njemu smeta kod pokatoli avanja Srba. Ustaše su otišli do ku e navedenoga Vlajka ali, kao da je znao da mu fratar prijeti ubojstvom, im je doznao da je fratar došao u selo, on je odmah pobegao od ku e i poslije prešao u Srbiju. Pod takvim teškim okolnostima svi su Srbici sreza naši kog i slavonskopožeškog popustili i prešli u rktu vjeru samo da spasu svoje gole živote. Prošle jeseni ustaše su porušili srpskopravoslavnu crkvu u Treštanovcima i Vetovu, sreza slav. požeškog. Sa pravoslavne crkve u Slavonskoj Požegi srušili su prošle jeseni toranj i crkvu pretvorili u mesnicu, pa i sada u toj crkvi postoji mesnica. Srpske crkve u selima Gradištu, Lon-

⁶⁵ Arhiv Državne komisije.

⁶⁶ 1937. bio je župnikom Mirko Mesner.

džanici i Sapini pretvorene su prošle jeseni u rkte crkve i u njima je sve do sad vršio Si onije mise za pokatoli ene Srbe. *Uslijed ovako teških prilika, Srbi su još prošle jeseni po eli ostavljati svoja sela i bježati u šume. Oni su u šumama organizirali otpor protiv daljnih ustaških nasilja.* Pristaše dra. Vlatka Mačeka — najviše seljaci — nezadovoljnici su sa Pavelim režimom, pa su i oni ovog proljeća u većem broju po eli bježati u šume. Svi odobjegli Hrvati pridružili su se Srbima i zajedno s njima bore se protiv ustaša. Na 17. maja 1942. došao je iz Našica u srpsko selo Sapinu, općine bekteške, pomenuti fratar Si onije i vršio katoličku misu u pravoslavnoj crkvi u tom selu. Kad se je poslije mise vraćao kući, do ekali su ga neki ljudi u šumi između Sapine i Ljeskovca izvukli ga iz kola i ubili. Prije se, da je fra Si onije ovim ljudima, prije nego što su ga ubili, priznao, da je on li noga hrvatski ustaša mnoge Srbe ubio, a u prvom redu one, koji su mu smetali kod nasilnog pokatoličkog avanja. *Ljudi su ga radi njegovih nedjela ubili.* Isti dan uveče došli su naoružani ustaše u selo Sapinu i tamo ubili Milana Jankovića i Petra Vuksana, zemljoradnike i popalili oko 20 kuća u selu. Ostalo žiteljstvo spasilo se je bježanjem u šume i ne smije da se vratiti u selo . . .⁶⁷

Nije mali broj onih, koji teško terete fra Sidonija Scholza u istome duhu kao i ovo predhodni nevoljnici. U itelj Petar V. Kovačević, iz Balevice, ocrtao stradanja Srba u njegovu kraju, na kraju je iz svojih saznanja i li nih iskustava podvukao, da su

»sva zla Srbi podnijeli sa strane katoličkih svećenika preko ustaša . . . Svih su Srbi pod najužasnjim terorom prešli na katoličku jedinospasavajuću vjeru. Od tih svećenika gromovnik u našem srežu (naši kom) bio je pater Si onije Scholz. On je na najzvijerskiji način dao ubiti našeg mjesnog paroha oraća Bođića. Izveli su ga iz stana u pola noći i iskasapili ga (odrezali nos, jezik, ogulili bradu, rasporili stomak i zamotali crijeva oko vrata ..⁶⁸

Jednako mračnu sliku fra Sidonija dao je i Marko Vitas, paroh nabrški (30. IV. 1942.), u svome referatu Sv. Arhijerejskom Sinodu, optužujući ga za ubojstvo paroha Đorđa Bođića.⁶⁹

Ovim iskazima protiv fra Sidonija pridružuju se zemljoradnik Nikola Mrvić iz Budimaca i Milan Štula, fotograf iz Budimaca. Obojica terete još i nekog župnika Slavka, koji da ima brata ustaškog kapetana.

»Si onije Scholz nagoni Srbe, da moraju slaviti rkte svece i redovito i u crkvu, prijeteći im logorima. Prije svakog rktog sveca, mora općina bubrežjem javno po selima proglašiti da je dotična nogdana rkti svetac, da se ne smije raditi i da svi moraju ići u crkvu na misu. Isto tako nagoni Srbe, da moraju raditi na pravoslavne svece poljske radove i druge poslove, prijeteći da će svakoga onoga tko ne bi radio poslati u logor. Srbi iz sela Poganovci nisu odmah htjeli preći na rktu vjeru, pa ih je fra Si onije u mjesecu julu dao otpremiti u logor, u Slavonsku Požegu. *U logoru su sinovi Srbi iz Pogano-*

⁶⁷ ADK.

⁶⁸ ADK

⁶⁹ ADK

vac a bili preko dva mjeseca i to sve dotle, dok se nisu potpisali na molbama da dobrovoljno žele pre i na rktu vjeru. Onda su ih tek puštali iz logora ..

Fra Sidonija optužuje za ubojstvo paroha Dora a Bogi a i Vladimir Gaji , bravarski pomo nik iz Našica, ali jednako i za nasilno katoli enje, vezano sa prijetnjama svima, koji se ne bi odmah odazvali njegovim nagovaranjima.⁷¹

Stojan Kapralovi , tesar iz Gazija, op ina Feri anci, srez Našice, optužuje kao i svi ostali fra Sidonija Scholza, iskazuju i, da je fra Sidonije vršio vjersku misiju uz pomo oružanih ustaša i ustaških vlasti, koje su mu za taj posao bile uvijek pri ruci. Zanimljiva je konstatacija ovog svjedoka i tužitelja, iz koje se vidi, kako su u stvari »pastorizaciju« izvršile ustaške vlasti prije prelaženja, jednim politi kim sastankom i govorima ustaških vlasti, a fra Sidonije zatim, odmah poslije te ustaške skupštine, izvršio »pokrštenje!«

»Još prije nego što je naša crkva prepravljena u rktu, ustaške vlasti su izvršile pritisak na srpsko stanovništvo da prede u rktu vjeru. Jednom prilikom po tom poslu došao je u selo veliki župan iz Osijeka, zatim zloglasni fra Sidonije Scholz i gvardijan samostana u Našicama. Svi Srbi iz sela moralu su do i na taj sastanak. Sve je bilo uprili eno, da ovaj sastanak bude što sve aniji. Na sastanku su nam ustaški odli nici održali govore. Pozvali su nas da predemo na rktu vjeru, jer da smo u tome sluaju biti posve izjedna eni sa svim ostalim gra anima. *Naro ito su nas upozorili, ako otklonimo ovaj poziv, da nain tada nema više mjesta u Hrvatskoj i da moramo bezuslovno seliti.* Poslije održanih govora pristupilo se samom obredu prekrštavanja. Fra Sidonije upitao je Srbe da li žele pre i u rktu vjeru. Jasno je, da nijedan od prisutnih Srba nije smio otkloniti svoj pristanak u asu dok je bio sa svih strana opkoljen oružanim ustašama. Da ne bi još više navukli na sebe bijes ustaša, prisutni Srbi izjavili su, da ho e pre i na katoli ku vjeru. Oni pri tom nisu ni pomicali na to, šta e se desiti poslije njihove izjave. Držali su, da ova njihova izjava zna i samo to, da se oni prijavljuju, a sam prijelaz ima uslijediti kasnije, pošto podnesu molbu i pošto tu molbu mjerodavno riješi nadbiskupija u Zagrebu. Me utim fra Sidonije je cio ovaj postupak skratio. Jn je pozvao prisutne Srbe, da podignu u vis ruke u znak polaganja zakletve te da polože zakletvu na prijelaz u rktu vjeru. Ljudi su doista podigli na poziv fratra ruke i govorili za njim zakletvu. Tek iz sadržaja zakletve vidjeli su da je to sam obred pokrštavanja. Zakleli su se naime, da napuštaju svoju dosadanju vjeru i *da slobodno i nakoti što su dobro promislili, prelaze na rktu vjeru.* Kad su položili zakletvu, prisutnima je objasnio fra Sidonije, da su od onoga asa rimokatolici. Nama nije ništa drugo u ovom momentu preostalo, nego shvatiti stvar sa narodske strane i pomisliti u sebi: »*Krsti vuka, a vuk u šumu,*«, kako to lijepo kaže naš narod. Poslije vjerske komedije koju je u

⁷⁰ To je uop e bilo pravilo, pa su i crkvene vlasti kao i ustaške pazile na to veoma strogo. »Katoli ki tjednik« 3. VIII. 1341. prenosi iz lista »Nezavisna Hrvatska« bilješku, koju je objavio rimokat. župni ured Sv. Terezije u Bjelovaru u kome se govori, da prelaznici moraju vršiti sve vjerske dužnosti. »Upozorju se svi, koji su najavili svoj prijelaz u rimokatoli ku crkvu, da su obvezatni od prvog dana najavljenog prijelaza sve zapovjedane blagdane i nedjelje slušati svetu misu, i to onu, kod koje je propovijed. Prelaznici si imadu nabaviti blokove, u koje e im se svake nedjelje i blagdana dati pismena potvrda s datumom da su obavili vjerske dužnosti. Kod mise i putem domaćih novina bit e pravodobno javljeno, kada e se održavati za sve prelaznike vjeronauk, koji je strogo obvezatan.« — Ovi blokovi bili su dragocjena policijska kontrola o kretanju obra enika!

⁷¹ ADK.

našem selu izvršio fratar Sidonije, nas su ustaške vlasti formalno smatrali katolicima . . .⁷²

O fra Sidonijevoj ustaškoj aktivnosti iskazuju još i Dušan Bogojević, zemljoradnik iz Gornje Pištanje, općina Slavonska Orahovica, koji zna i za župnika iz Orahovice kao gorljivog ustaškog misionara.⁷³ I Jovo Radosavljević, trgovac iz Suhovlaka, općina Nova Bukovica, srez Podravska Slatina. Otac Sidonije je obejavio, da će svih zatvorenici i internirci u logorima biti pušteni kući, ako pređu na katolicizam. Tako, na primjer, fra Sidonije došao je u Suhovlaku sa šefom policije iz Osijeka i velikim županom i u njihovoj prisutnosti izvršio prekrštavanje. Poslije govora ovih ustaša izvršen je crkveni obred. Na isti način katolički je fra Sidonije i u ostalim selima sreza Podravska Slatina.⁷⁴

Poslije oslobođenja je dao jedan niz svjedoka gotovo identične izjave o ocu Sidoniju Scholzu. Velika izjava, koju su dali mještani sela Budimaca, pokazuje toliko sugestivno, da su sve izjave i nadbiskupa Stepinca i rezolucije ustaškog episkopata od 17. XI. 1941. bile uistinu jedna obmana, koja je imala samo cilj, da zametne trag na silju, kojim je vršeno prekrštavanje, kako je narod nazivao katolički enje i prelaženje sa pravoslavlja na katolicizam. Ova izjava velikog broja Budimaca, svom svojom jednostavnostu, ali težinom podataka, diže strahovitu optužbu ne samo prema jednom fanatičnom prozeliti, nego prema sistemu u kome je takav zloinac bio moguć, zaštiteni i pomognut, da izvodi tolika nasilja na slobodi savjesti.

»U mjesecu julu 1941. godine, prije nego je pokrštavanje uslijedilo, došao je u naše selo pop Sidonije iz Našice, koji je prije nego što se izjasnio zašto je došao, rekao da je on Bog i rukovodilac ustaša za naš kotar (Našice), tko se suprotstavi njegovoj odluci bit će smješten tamo gdje je mjesto Srbima: tj. u Jasenovac ili preko Drine.

Na prijetnju... popa Sidonija... mi mještani sela Budimaca, nismo se odazvali, našto je on preko kotarskog predstojnika Martinića izdao nalog da pod svaku: cijenu upliće na nas kao organ državne vlasti da se pokrštimo, ako mislimo ostati na svojim posjedima i sa svojom familijom. Kotarski predstojnik Martinić sa zadatkom popa Sidonija došao u selo Budimce i kupio sve uglednije ljude i saopćio nam je, da se imamo u roku od jednog sata odlučiti ili da se pokrštimo pa da ostanemo na svojim posjedima, ili u protivnom da spakujemo po tristo dinara i pod ustaškom stražom da se selimo u logor.

Nakon toga, obzirom da se mi mještani sela Budimaca nismo odazvali, nije imao kotarskog predstojnika Martinića, došao je pop Sidonije ponovno i sazvao sve nas mještane u zgradu školsku i saopćio nam je: »*Tko misli da živi u Hrvatskoj državi, treba da bude Hrvat, i vi pravoslavci (Srbici) ako mislite živjeti u sredini sa Hrvatima, treba da se pokrštite.*« Na njegove riječi i od strane nas mještana padale su primjedbe da još rat nije gotov i da s tim ne treba žuriti. On nam je na to odgovorio, da neka se ne uzdamo u to što je njemačka fronta u Rusiji zastala i da će Njemačka bez obzira na zastoj pobijediti Rusiju i da nema drugog izlaza nego primiti katoličku vjeru ili si izabratiti mjesto u logoru u Jasenovcu.

⁷² ADK.

⁷³ ADK.

⁷⁴ Arhiv Kzi: B, XIII, 957.

Svakog puta kad je dolazio u naše selo govorio je jedne te iste rije i ili se pokrstiti, ili raskrstiti pa oti i u logor što je nam poznato bilo što zna i logor Jasenovac, i na njegovu presiju bili smo prisiljeni pristupiti pokrštavanju, i ako nam je to bilo najteže i najsramnije, jer je svaki puta kad je dolazio vodio sa sobom naoružane ustaše koji su bili spremni na svaki njegov mig da nas unište.

Da bi pop Si onije uspio u svojoj akciji u vezi sa pokrštavanjem predhodno je dao uhapsiti 20 ljudi iz našeg sela Budimaca i susjednog sela Poganovaca, kako bi zastrašio ostale mještane, a koji su otjerani u Našice u ustaški logor i tamo ih zadržali 24 sata i zato vrijeme pozivali lih na bpit gdje je bila glavna rije o tome žele li se pokrstiti ili u logor u Jasenovac. Od otjeranih ljudi još su danas neki živi... dok su ostali izginuli u borbi, a neki u logorima.

Unato svih presija popa Sidonija da se pokrstimo, nismo pristupili sve dotle dok se njegova prijetnja sa govorom nije ostvarila na susjednom selu Poganovcima i ubojstvom u selu Cremošnjaku. Tamo su ubijeni samo zato, što se nisu htjeli pokrstiti kao i u selu Poganovci koji se nisu htjeli pokrstiti i zato protjerani u logor sve do jedne familije.

Pop Si onije skupa sa ustašama vidjevši da se mi mještani ne odazivamo njegovom pozivu stavio je u zadatak ondašnje državne vlasti, Radi Cašasovu, op. bilježniku i na elniku Vujnovi u Ivanu da uplivišu na nas da se pokrstimo. Obzirom da se u ono vrijeme nije imalo kuda, a pokolji ustala po direktivi popova katoli kih odvijali su se na sve strane, to smo i mi pod gore navedenim prijetnjama pristupili pokrštavanju protiv naše dobrovoljne volje pod okolnostima da sa uvamo naše najmla e što nam je najsvetije...«TM

O tom velikom uspjehu fra Sidonija Scholza raspisala se sva ustaška i ostala klerofašisti ka štampa. Jer, njemu je uspjelo, da je organizirao novu župu sa 2300 duša, novih »katolika-Hrvata.« O tome je pisao i »Katoli ki list«, pa je sigurno nadbiskup Stepinac imao prilike da se zamisli, na koji je na in bio zadovoljen kanon 1351, kao i odluke konferencije biskupa od 17. XI. o prijelazima »bez svake sile potpuno slobodnom voljom iz unutrašnjeg uvjerenja o istinitosti katoli ke vjere«, pa i o onima »koji su u cijelosti udovoljili crkvenim propisima«. Da li je nadbiskup povjerovao, da je otac Si onije bio takav sjajan pedagog, koji je uspio u tako kratko vrijeme savladati toliko ogroman katehetski i katekumenski posao sa 2300 lica? »Katoli ki list« zna, da je narod otpjevao poslije prijelaza »Tebe Boga hvalimo«, a onda je bio banket, na kome je izre eno »više zna ajnih govora s poklicima poglavniku i Hrvatskoj«. Štoviše, »Katoli ki list« vjeruje i podvla i, da prijelaz nije izведен silom niti on zna i izdaju ili pokleknu e, nego uvjerenje, da je raskol nastao krivnjom Grka, kako je to na banketu dokazivao jedan od prelaznika, Budim anin Mladen Radoj i. »Katoli ki list« tješi ove prelaznike time, što im poru uje da su se unato tome, što je svakome tradicija mila, odrekli samo jednog dijela ove tradicije, »pa su u katoli anstvu dobili stotinu puta više.« U Budimee je imao da bude poslan stalni katoli ki sve enik, da se u novoj katoli koj župi, koja spada pod upravu akova kog biskupa, dalje vrši redovita duhovna pastva kao u svakoj katoli koj župi. Tim povidom, poznati klerofašista Ivo Bogdan, bivši urednik Stepin eve »Hrvatske straže«, a onda urednik »Hrvatskog naroda« i ustaške »Spremnosti«, mogao je konstatirati.

⁷⁵ Dokumenti o protunarodnom radu jednog dijela katoli ka klera, 101-^102.

da su uspjesi hrvatskih misionara ve tada tokom septembra 1941. bili ogromni, jer je »u samoj banjalu koj biskupiji broj prijelaza u posljednjih nekoliko tjedana premašio broj od 70.000.«⁷⁶

Me utim, strahovito su nali je svim tim vijestima »Katoli kog lista«, »Vrhbosne« i tolikih drugih, kad govore o slobodnoj volji prelaznika. Spomenuti izvještaji i optužbe onih iz vremena rata kao i poslije njega, daju užasnu sliku jedne besprimjerne laži, kojom su se i velikodostojnici kao i skromni sinovi sveca iz Assisia služili, samo stoga da bi bio »unum ovile et unus pastor.« Sigurno, sve je to bilo sa znanjem, dosljedno i odobrenjem i famoznog Odbora trojice, koji se imao starati o pravilnosti prijelaza. Stepinac-Buri -Šimrak i njihov pomo ni komitet sigurno je i za fra Scholza, kao i tolike druge misionare, koje je slao na njivu Gospodnju, u Paveli evoj NDH, za koju su i u Vatikanu tih mjeseca »postojale tolike nade za obra anje nesjedinjenih«, kako o tome poru uje: nadbiskupu Stepinu u NDH kardinal Eugenije Tisserant, bio svijestan kako to oni vrše ovu misionarsku službu.

Kao što je fra Sidonije djelovao i kao ustaša i kao revnitelj na njivi Gospodnjoj, tako su i mnogi drugi ustaški i klerikalni agitatori misionirali, služe i se terorom me u pravoslavnim žiteljima i tako izazvali potrebno »iskreno i duboko uvjerenje« za prijelaz na katolicizam, koje su tako hipokritski u vezi s kanonom 1351 tražili hrvatski biskupi. Ve sama injenica, da je po etkom oktobra 1941., kako to priznaje »Katoli ki tjednik«, prešlo desetinama hiljada Srba na katolicizam, a »Vrhbosna« 70.000, morala je uvjeriti hrvatski episkopat, da ti prijelazi nikako nisu mogli da budu povezani ni sa iskrenim ni sa dubokim uvjerenjem, ve da su naprosto posljedica straha i želje da se spase glava. Me utim prelaženje e se u masama nastaviti i tokom 1942. godine, ma da je tada bila osnovana i prznata »hrvatska« pravoslavna crkva.

Predaleko bi nas odvelo da iscrpno damo prikaz svih tih misionara Scholzovog tipa, odgovornih sigurno ne samo poglavniku, nego i nadbiskupima i biskupima. Ne bi se smjela dopustiti ni sama pomisao, da ti ustaški biskupi nisu bili to no upoznati o na inu pastORIZACIJE prelaznika za vrijeme njihovog katekumenata, kao i o motivima prelaženja, a jednako i o raznovrsnim metodama, pomo u kojih se izazivao Stepin ev »psihologički temelj«.

Dosta e biti da se fra Sidoniju Scholzu doda samo još jedan broj takvih prozelitsko politi kih agitatora, da bi slika bila potpunija i uvjerljivija. S druge strane, da se vidi do koje je mjere podivljalo klerofašisti kih avangardista njemaka i rimskog Drang nach Osten, imala poslužiti u izvjesnim trenucima kao psihološka priprava za masovno katoli enje u pojedinim krajevima, treba da navedemo nekoliko primjera ovakvih crkvenih misionara. Jer, tek jedna njihova skupina daje u potpunosti pravu sliku tih mnogobrojnih fra Schofzeva.

Fra Vjekoslav Filipovi , iz Petri evca kod Banja Luke, uistinu je jedna monstruozna zvijer u halji sveca iz Assisia. Savršen majstor pri udaranju »psihologičkih temelja« — potrebnih za sticanje »iskrenog i dubokog uvjerenja« — o kome govori biskupska konferencija novembra 1941.

or e Raji , kafedžija iz Banja Luke, izjavio je na saslušanju o strahovitim stradanjima Srba u njegovom kraju, i naravno, morao je progovoriti i o ovom fra-

¹⁶ »Vrhbosna« 1941., br. 9—10, 210.

njevcu Filipovi u. Treba re i, da se izvještaj ovog kafedžije potpuno podudara sa istragom, koju je provela Zemaljska komisija za utvrivanje ratnih zloina za Bosnu i Hercegovinu. Jedino se u datumu ne slažu or e Raji i izvještaj komisije. Dok Dor e Raji govori o 8. februaru 1942., dotle je Komisija utvrdila, da se događaj dogodio 7. februara. Dor e Raji je izjavio:

»Na osmog februara 1942. jedna grupa zagrebačkih ustaša pod vodstvom fratra-isusovca (!) imenom Filipović, iz samostana Petrićevca kraj Banja Luke, otišla je u srpsko selo Rakovica — Rudnik kraj Banja Luke. U ovom selu radili su u Rudniku Srbi radnici zajedno s radnicima katolicima i muslimanima. Fratar ustaša Filipović je po legitimacijama ustanovio radnike Srbe pa je te odmah odvojio od radnika katolika i muslimana, te ih istodobno na licu mjesta u Rudniku dao po ustašama ubiti. Ustaše su ove radnike ubili krampovima. Tada su ovdje ubijena 52 radnika Srbina. Poslije toga otišli su ustaše pod vodstvom fratra Filipovića u selo Drakuli kraj Banja Luke, otkuda potje u ubijeni radnici rudari. U ovom selu ustaše su i opet pod vodstvom fratra Filipovića ubili oko 1.500 Srba, ljudi, žena i djece. U ovom selu tad su ubijeni svi žitelji, jedino se spasila jedna žena imenom Lenka i njezino petoro djece, te još jedno dijete, iji su roditelji ubijeni. Lenka je kasnije poludjela. . . Glavni inicijator svih progona i pokolja, te pljačke Srbu u ovom kraju jest već pomenuti dr. Viktor Guti koji je u svojim govorima stalno harangirao protiv Srba. . . Pored spomenutog fratra Filipovića i drugi su fratri dolazili na dogovor Gutiju, ali ja njihova imena ne znam.«⁷⁷*

O ovom monstruoznom fratarskom zlogradcu jednako daje sličan težak izvještaj i Dobrila Martinovića, učiteljica osnovne škole u Šipragama, srez Kotor Varoš.⁷⁸

Izvještaj, koji je Zemaljska komisija za utvrivanje ratnih zloina za Bosnu i Hercegovinu objavila decembra 1944., dopunja ovu tešku i mračnu sliku užasa, kojima su bili izloženi Srbci 1941. i 1942.

»Dana 7. februara 1942. godine ustaški koljaci, i to jedna satnija, dvije tjelesne Pavelice bojne, predvođene od ustaškog na poruonika Josipa Mislava i župnika iz Petrićevca kod Banja Luke, Vjekoslava Filipovića, inačice ustaškog koljaca satnika, izvršili su kako po načinu izvršenja tako i po broju žrtava, jedan od najzvijerskih pokolja nad nevinim srpskim narodom banjaluka kog kraja. Preko 2.300 nevino ubijenih muškaraca, žena, djece i starica bili su žrtve ovoga pokolja.

Pokolj je počeo u etiri sata izjutra u rudniku Rakovac, gdje su za vrijeme smjene do ekivani radnici i odmah u blizini rudnika, udarcima tupih predmeta u potiljak, ili sabljom, ubijani na licu mjesta. Preostalim radnicima naređeno je da iskopaju jamu i zakopaju pobijene drugove. Ubijena su 52 srpska radnika.

Međutim to je bio samo po etak. Završivši ubijanje u Rakovcu krvredne ustaške zvijeri prešle su u susjedno selo Drakuli, gdje su mirne seljake, žene, djece i starce izvodili iz kuća, sakupljali ih u gomile i tako sakupljene klali noževima i sjekirama, a one kojih su još pokazivali znakove života, dotukli bi udarcima krampa. Na isti način ubijana su i mala djeca.

⁷⁷ ADK.

⁷⁸ ADK.

Ali, vrhunac divljaštva predstavlja pokolj šezdesetero školske djece, koju su zatekli u školi i sjekli im glave pred oima u iteljice koja je od pretrpljenog užasa poludjela.«⁷⁹

Na isti na in izvršen je pokolj i u selu Sardovcu. Svega je dvadeset ljudi, ali teško ranjenih, izbjeglo pokolju. Me utim, ve ina je od zadobivenih povreda umrla. Krvnici su seljacima iz okolnih sela naredili da pokopaju pobijene i ovo je ukopavanje trajalo etiri dana.

Sela su ostala pusta. Ustaški Strvinari su iz opustjelih selja kih domova odvukli u svoja skladišta oplja kanu hranu, vrednije dijelove poku stva, stoku i živinu.

Postoje originalne fotografije, na kojima se jasno vide iskešena lica ovih udovišta, koja u svojim krvni kim rukama drže odsje ene glave nevino ubijenih, ve inom djece. Postoje tako er i službeni dokumenti, koji se odnose na ovaj pokolj. To su izvještaj velikog župana župe Sana, T.(ajno) br. 0.11/42 od 11. II. 1942., kao i izvještaj povjerenika ustaške nadzorne službe o predmetu pokolja pod br. T.(ajno) 69/42. Jer i za same ustaške vlasti ovo je prevršilo mjeru.

U prvom pomenutom izvještaju velikog župana ustaškog pukovnika Alemana isti e se, da je pokolj izazvao ogromno uzbu enje i negodovanje u svim slojevima gra anstva, bez razlike vjere, i da gra anstvo najtežim rije ima osu uje pokolj nad nevinim stanovništvom i za njega optužuje kao duhovnog za etnika svog ustaškog brata dr. Viktora Guti a i kliku oko njega: Blaža Guti a, Stjepana Mom ilovi a i druge. Za sve ove utvr eno je, da su stalno bili u vezi s pomenutom ustaškom bojnom, koja je pokolj izvršila.

U ve navedenom izvještaju T. br. 69/42 povjerenik ustaške nadzorne službe u Banja Luci na sli an na in obavješ uje o pokolju svoga šefa u Zagrebu, poznatog krvnika Eugena Kvaternika.

I jedan i drugi izvještaj isti u, da za ovaj pokolj nije bilo nikakvog konkretnog razloga i da su se Srbi u pomenutim selima držali potpuno mirno i lojalno.

Na oba ova izvještaja povjerenik ustaške nadzorne službe u Banja Luci dobio je od svoga šefa Eugena Kvaternika, pod T. br. 94/42 od 13. II. 1942. radio-gram ovog sadržaja:

»Ovih dana dolazi u Banja Luku lan Gestapoa Reduar. Najljepše ga do ekati i informirati o zlodjelima komunista. Pređo iti mu da je ovo komunisti ka pobuna i pokažite mu sav materijal koga imate, naro ito ubijenih ustaša i ostalog stanovništva kao i originalne proglaše i letke. Zbog sreivanja materijala savjetujte se s velikim županom i ravnateljem redarstva. Brzojav pređo iti velikom županu i sve s njime sporazumno urediti. Eugen Kvaternik.«⁸⁰

Prikazali smo ovaj strahoviti teror u detaljnim ovim izvještajima s jedne strane da bi se vidjelo kod kakvog posla u estvuje fra Vjekoslav Filipovi , koji je

⁷⁹ Prema iskazu profesora univ. dr. Tove Jovanovi a, koji je imao prilike da razgovara sa oporavljenom u iteljicom, vidi se, da je fra Vjekoslav Filipovi u estvovaao kod svih tih zvjerstava, pa i ubijanja ove male srpske djece. Prije pokolja fratar je odvojio katoli ku i muslimansku djec*.

⁸⁰ Zverski pokolj izvršen 7. februara 1942. u okolini Banja Luke nad srpskim seljacima i radnicima. »Politika« 14. II. 1944.

pri dolasku ustaša u Rakovac ove pozdravio sa pokli em: »*Ubijajte, a ja u vas razriješiti grijeha*«,⁸¹ a s druge strane da bi se uo ilo psihološko pripremanje naroda za katoli enje. Stanislav Boži , radnik iz Banja Luke, izjavio je (17. XII, 1943.) da je »*poslje ovog masovnog ubojstva po elo prelaženje srpskog stanovništva iz Banja Luke i okolnih sela iz pravoslavlja na katoli anstvo. Ovo prelaženje vršeno je iskljuivo popunjavanjem odre enih formulara. Nikakvih kanonskih obreda nije bilo.*«⁸²

⁸¹ M. Stilinovi , udovišni zlo inci. »Borba« 15. II. 1945.).

⁸² ADK — Fizionomija ovog ustaškog sadiste dobit e svoj pravi vid u njegovom kasnjem djelovanju kao šefa zloglasnog Jasenova kog logora. Kad je osjetio da bi ga njegova nasilja u Bosni mogla do i glave sklonio se u Zagreb, gdje su mu crkvene vlasti povjerile službu »ispovjednika« u zatvoru na Savskoj cesti. Tu je on itao mise, ispovijedao i pri eš ivao zatvorenike koji su prije smrti zaželjeli utjehe Božje. Me utim ovdje nije bilo naro itog posla za fra Filipov a. U jesen 1942. pojавio se u uniformi ustaškog oficira pod imenom Miroslava Majstorovi a kao zapovjednik logora u Jasenovcu. Svi sadisti ki instinkti jedne monstruoze li nosti ovdje su se razvili do riajstrahovitijih paroksizama. Postoje svjedoci koji vjerodostojno svjedo e da je ta zvijer pobila svojom rukom veliki broj unesre enih logoraša. U knjizi »Koncentracioni logori« (Zagreb 1945. 76) dr. Zvonko Tkalec saop uje me u ostalim i ovo:

»Pred Boži 1942. pobjegla su iz logora etiri logoraša Židova, inžinjer Danon s trojicom svojih drugova. uvši za taj bijeg, Majstorovi je pomahnitao. Vra aju i se kolima u logor, ugledao je dvojicu Židova kako stoje i razgovaraju. Sko io je s kola, došao do njih i zapitao šta su govorili. Ne ekaju i odgovora, odmah je sazvao u tom momentu prisutne logoraše . . . Povukao revolver i ustrijelio najprije jednoga pa onda ispalio hitac u drugoga. Taj je pao ranjen i kad se pridigao, Majstorovi mu je ispalio i drugi metak u glavu, no ovjek još nije bio mrtav. Tada mu je kleknuo na prsa, povukao nož i zaklao ga. Istog je dana po na elu »kolektivne odgovornosti« zaklano 56 Židova na radu u selu Bistrici, a drugog dana još 9 njih pred zidom, u prisustvu svih logoraša. Strijeljao ih je sam Majstorovi , i kako smo kasnije po rupama na košuljama ustanovili, svoj devotorici nije pucao u srce, ve u desnu stranu grudi da smrt ne bi odmah nastupila. I ovo nije bilo Majstorovi u dosta za do ek Boži a. U Kuli se nalazilo oko 600 žena i djece, dove denih iz nekih sela na Kozari. Najprije ih je ostavio više dana bez vode i hrane, dok se žene nisu po ele penjati na prozore i vikati. Na Badnje ve e ustaše su ih pobile. Takav je bio Boži 1942. godine.«

Drugi jedan svjedok iz Jasenovca, novinar Dor e Miliša u svojim logoraškim zapam e njima govori i o fra Filipovi u-Majstorovi u. Prikazavši njegovu vanjsku fizionomiju ozna uje ga kao najizrazitijeg predstavnika farizejštine, koji se pretvara kao sladak, prijatan, nasmijan i djetinjski naivan i dobar. »Gđe je sve to kao sve eni tako brzo nau io, teško je re i, jer je u koljima kom poslu svojim znanjem i okrutnoš u bio nenadkriljiv. Dugo je vremena bio glavni izvršitelj masovnih klanja u Gradini, za koji bi se rad posebno i obla io. Obi no na ve er navukao bi udnu neku zelenastu ku nu kabanicu, izvršavao klanja, i tek ujutro drugog dana vra ao se sav krvav. Neko je vrijeme vodio sa sobom brojne ustaške agente, zato enike, koji su mu pomagali pri klanju u Gradini. Ponajprije bi ih dobro napio u asni koj blagovaoni, i otuda bi zajedni ki krenuli putem vlastita im zvjerstva. Navikao na stalno klanje, nijedan se od masovnih kolja a nije zadržao u toj satanskoj raboti, koliko on . . . Jednog ljetnog dana, za vrijeme zato eni kog podnevnom odmora, bili su prostri stolovi pred zapovjedništvom, i za posebnim sjedio sam i ru ao. Odjednom pred njim se pojavi ustaša pod puškom i ukru eno nešto reportirao . . . Izdavši nalog, ustaša se veselo udalji prema glavnim vratima pakla, gdje je kraj straže ekao zato enik I predvede ga. Najve im mirom odloži vilicu i nož, izvadi revolver, ustrijeli ga, a kad jadna žrtva pred stol klone, samo ustaši re e: »Zovi grobare«, i u isti tren nastavi s jelom... Odmah se saznao da se radilo o pokušaju bjegstva, o emu je upravo i reportirano. Kasnije kao zapovjednik afilijacije pakla Stare Gradiške, obavljao je sam i sva strijeljanja pri nastupima.« (Dor e Miliša, U mu ilišu — paklu. Jasenovac. Zagreb 1945, 72—73.). — Mjeseca juna 1945. povedena je glavna rasprava protiv ratnih zlo inaca u Hrvatskoj i na elu svih stoji fra Filipovi -Majstorovi Miroslav kada je i osu en na kaznu smrti vješanjem. U obrazloženju osude kaže se za Filipovi a da je još maja 1942. služio mise, pa opet se »nije žacao da obavlja najkrvaviji posao ubijanja maljem, klanja nožem i davljenja zato enika Jasenovac i Gradiška, te da taj posao nastavi do kona nog sloma fašizma. Sa rukama zaprljanim još topлом krvlju svojih žrtava, on je podjeljivao oprost od grijeha svojim suradnicima u klanju.« (»Vjesnik« 30. VI. 1945.). Fra Filipovi ev suradnik u Jasenovcu bio je i fra Zvonko Brekalo, za koga kažu njegovi poznavaoi, »da bi trebalo sastaviti itave knjige, da bi se opisali svi udovišni zlo ini... pomo nika Filipovi evog u Jasenovcu.«

Dor e Miliša zna tako er za fra Zvonka Brekala kao suradnika na krvavom poslu pored monstruoznog fra Filipovi a-Majstorovi a. I on je u estvovao u mu enju, ubijanju i klanju srpskih zato enika. To ga nije smetalo da vrši i vjersku službu u crkvama kojima su morali da prisustvuju svi zato enici katolici (Idem, 304).

Jedan drugi svjedok koji je prošao užase jasenova kog pakla i spasio se pri samom kraju rata, oznaio je kao najkrvolo nije ubojice fratre Filioovi a, Brekala, Matkovi a i Brkljani a. »Ove zvjeri fratri pri a Lazar Jankov, tipografski radnik iz Zemuna, nosili su uniformu i, kao svi kolja i, nosili su nož za izmom, kojim su se esto služili i pred zato enicima. Tako je jednom, 1942, pred strojem od 2000 zato enika fratar Filipovi zaklao sa svojim pomo nikom Matijevi em dvadesetoricu zatvorenika koje je izdvojio iz stroja, a ostalima je naredio: Ajde vi drugi u svoje nastambe. Zato enici se okrenuli i pošli u logor, ali je Matijevi zavapiro upaju i se za kosu: Daj mi još jednog da zakoljem. Nemoj, dosta je dvadeset. Krvi, krvi sam žedan! — vikao sumanuto Matijevi, našto mu je fratar hladno dobacio: — Kolji, ako ho eš, sve. Ustaška zvjer zaista je uletjela u gužvu zato enika i uspjela zaklati još trojicu, dok su se drugi razbjegli.

Na katoli ki Badnjak 1942. Filipovi je pred strojem zato enika strijeljao trojicu, koje je okrivo da su htjeli pobije i. Jedna žrtva nije bila smrtno pogona, pa je jaukala. Ubojica je dohvatio svoj nož, podmetnuo svoju šaku žrtvi pod grlo, zaklao nesretnika i popio punu ašu krvi: Ah, što je slatka partizanska krv. Ti fratri zlikovci kakve svijet ne pamti, nisu zaboravljali ni bogosluženje. U dvije-tri nedjelje jedanput služili su oni misu u jednom odjeljenju stolarske radionice, ak s oltarom, sa sve eni kim ruhom preko svojih uniformi natopljenih krvlju i noževa zadjenutih u izme. ak su i bogougodne besjede držali . . . Poslije takve jedne mise, koju su služili Filipovi i Brekalo, Filipovi je održao besedu u kojoj je rekao i ovo: »Vi ne treba da se brinete za tijelo. Brinite se za dušu, da vam ona bude ista, jer samo je duša vje na, a tijelo je smrtno. . . Me u ustaškim krvnicima bila je i »ustaška dužnostnica« Maja Buždon . . . Kad se jednom ona vratila u logor s klanja na Savi, sva krvava, i povahila se glasno fratu Filipovi u koji je naišao: — »Ja sam ih sedam zaklala«. Fratar Filipovi bio je tako ushi en da joj je pritrao, zagrljio je i pritisnuo na grudi onaku krvavu: — »E, sad te volim, sad te vidim da si prava ustašica.« (Užasi logora Tase^{novca}. »Politika« 28. V. 1945.).

O tim monstrumima i o njihovu životu i djelovanju u Jasenovcu daje još jedan niz svjedoka porazne izjave, koje dopunjaju jezivost njihovih fizionomija. Ni Dante, ni Goya, ne bi bili u stanju da zamisle ovakvu vrstu sve enika. Fra Filipovi-Majstorovi, uhvaen i izведен na sud izjavio je na saslušanju, da se u Jasenovcu nalazio kao ustaški oficir i upravnik logora od kraja juna 1942. do kraja oktobra 1942. Evo, samo jedan stavak iz njegova saslušanja pred Zemaljskom komisijom za utvrivanje zlo ina juna 1945.

» . . . Priznajem da sam li no kod javnih strijeljanja ubio oko stotinu zato enika logora Jasenovac i Stara Gradiška. Isto tako priznajem da su se za vrijeme moga upraviteljstva u logoru Jasenovac vršila masovna ubijanja u Gradini, ali ja u tome nisam sudjelovao, iako sam za ta masovna ubijanja znao. Ispravljam se, ja sam kod tih masovnih ubijanja prisustvovao, ali ih nisam izvršivao. Ta masovna ubijanja dopuštao sam kao upravitelj, jer sam imao usmene naloge od Ljube Miloša, a još više od Matkovi Ivice, a katkada i od Maksa Luburi a. U Gradini ubijalo se maljem, i to tako da bi žrtva moralna si i u iskopanu jamu, našto je slijedio udarac maljem po glavi odostraga. Osim toga se ubijalo strijeljanjem i klanjem. Kad su se vršile likvidacije žena i djevojaka u Gradini, znam da su se nad mla ima vršila silovanja. . .

... Za moje vrijeme, po mom raunu, likvidirano je u logoru Jasenovac 20—30.000 zato enika . . . (dakle za sama 4 mjeseca!).

... Iz Jasenovca sam došao u logor Stara Gradiška koncem listopada 1942. do 27. III. 1943. Za gornje vrijeme doga ale su se u logoru Stara Gradiška masovne likvidacije, koje su se obi no vršile izvan logora . . .

... 16. IV. 1945. vratio sam se u Jasenovac, gdje sam ostao do konca. (Pori e da je u estvovao pri strahovitom masovnom likvidiranju logora, ma da je do kraja bio upravnik!)

... Po pri anju Maksa Luburi a, koji je vjerojatno vodio evidenciju o ubijenim Srbima, ubijeno je u NDH kroz ove etiri godine oko pola miliona Srba.« (Arhiv Zem. komisije za utvrivanje zlo ina.)

Kao što je ovo djelimi no samopriznanje fra Majstorovi a-Filipovi a dovoljan dokument, koji osvjetjava do koje se abnormalne i amoralne provalije može srozati jedan sve enik, najstrahovitiji izdajica i Boga i evan elja, još ga više izobliava i jedan drugi ustaša, koji je i fra Majstorovi a-Filipovi a kao i ostale njegove drugove-sve enike izbliza promatrao.

Ustaški oficir Josip Matijevi izjavio je pred Zemaljskom komisijom za utvrivanje zlo ina teške momente iz života ovih logorskih sve enika.

»1944. g. kada sam po drugi puta došao na dužnost u Jasenovac kao zapovjednik tenkovske satnije u inu poru niha, zatekao sam u logorima Jasenovac i Stara Gradiška mnogo vojske. Za vrijeme NDH bilo je me u vojskom i ve i broj sve enika, koji su trebali da vrše vjerske dužnosti me u vojskom, ali isti nisu vršili te dužnosti savjesno, ve isto obratno. Dok su na jednome mjestu vojsci držali propovijedi, dotele su oni na drugom mjestu radili isto obratno i nimalo vjerski. Medu prvima se isticao ustaški sve enik Brekalo Zvonko, koji je nosio stalno ustašku uniformu, revolver, a na prsima na lijevoj strani nosio je oznaku »križ« da bi se raspoznao kao sve enik. Iznad križa je pisalo »Sve za Poglavnika«, a ispod križa »Ustaška obrana«. On je znao i ispovijedati zato enike, koji su tražili ispovijed, te je njihove izjave, koje je dobio na ispojedi predavao ustaškim zapovjednicima logora. To se ponavljalo ešte puta, a u koliko ne bi

Dakle, ovom pokatoli avanju, predhodilo je najprije masovno ubijanje, pravi pokolj, svega živog iz 124 selja ka doma, kako je to utvrdila prva statistika, sa 1.750 staraca, žena i djece, pored svega ostalog sposobnog za rad, da se na kraju taj broj popne na 2.300 lica.⁸³

Naprijed spomenuti fra Zvonko Brekalo, sa službenom titulom »ustaškog satnika duhovnika Obrambenog zdruga Jasenovac«, bio je za svoja zvjerstva odlikovan na prijedlog Glavara Stožera Ustaške Vojnice »Redom krune kralja Zvonimira III. stupnja s hrastovim gran icama« (1944.) »za izvanredno požrtvovno i uspješno vršenje duhovni ke dužnosti u borbenim podhvativa kod Sablja, Mrši a, Gaja, Piskavica, Ponira, Bjeljevine, na Kozari, kod Ljubije, Rudnika, Sanskog Mosta, Kamengrada i Grme a u godini 1942.« Taj i takav suradnik fra Filipovi -Majstorovi a, kako i ovo odlikovanje pokazuje, sigurno nije na svim tim mjestima vršio drugo nego što je inio i u Jasenovcu, kad je svojom rukom Bogu na istinu slao Srbe i tolike hrvatske rodoljube, partizane i njihove istomišljenike, koji su dopali Jasenovca.⁸⁴

Masovna ubijanja u jednome kraju izazivala su nesumnjivi, toliko potrebni »psihološki temelj«, koji je tako zaželio nadbiskup Stepinac i preporučio u rezolucijama od 17. XI. 1941., za masovna katolička enja u drugim krajevima. Ili jednostav-

neki od zato enika htio da prizna svoje »krivice« prema ustaškim vlastima, isti bi ga nagovorio na priznanje na isповijedi, a or. je te izjave predavao zapovjedništvu logora, koje ih je zatim mu ilo i likvidiralo. — Nadalje isti Brekalo provodi itave orgije pijanstva i nemoralnog života sa svojim kolegama i tako er ustaškim sve enicima ulinom (zar fra Anselmo?) i Zvonkom Lipovcem. Jednoga dana ja sam bio dežurni oficir i prolaze i pokraj sobe sve enika Brekala i uline, video sam njih dvojicu, gdje su sjedili za stolom potpuno pijani, ali to nije bilo prvi puta, već mnogo i mnogo puta, ali sad su se njih dvojica sva ali i psovali jedan drugome Boga, i razne druge proste i uvredljive riječi. Ja sam ih li no opomenuo da prestanu s time, pošto su vani slušali vojnici. Sve enici Brekalo i Lipovac su znali esto nuta da idu u Bos. Dubicu, gdje bi u društvu s ustaškim satnikom Josipom Sudarom pravili obilne večere na koje su pozivali i žene s kojima su se zabavljali. Iste bi u njihovu društvo ostajale do kasno u noć, a mnogo puta i do zore. Kada su njih trojica poslije takovih večera odlazili, onda bi jedan drugome dovikivali: »Bilo je kršanski!«

Drugi poznati sve enik po svojim djelima u logoru jeste ulina. O njemu samom je vojska govorila »on ne e gdje ne može«, ili »nama brani i prije a on se kurva naveliko, kakav mu je to sve enik«. Jednom prilikom kad je došlo do likvidacije, gdje je li no on klapao, pohvalio se pred bojnikom Maji em i ostalim oficirima i rekao, pokazuju i nož: »I ovaj noži nešto vrijeti!« našto su se svih nasmijali.

Zatim sam poznavao fratra, sve enika iz Jajca Vjeku Filipovića, zvanog Majstorović, po imenu bojnika, a tada je vršio dužnost zapovjednika logora. Kao sve enik u Jajcu poubjao je više Srba, koji su bili uhvaćeni po ustašama. A zatim je došao u Jasenovac pod imenom Majstorović za zapovjednika logora. Bio je okrutan, volio je mnogo da kolje. Mnoge i moge grupe zato-enika smaknute su za vrijeme njegovog upravljanja logorom. Kada je bačen na teren kao zapovjednik bojne, mnogo je palio sela i klapao stanovništvo, osobito po Kozari i okolici Bos. Dubice. U Bos. Dubici sa satnikom Ivanom Sudarom, zvanim Jojo, pokupio je sve pravoslavne i potukao do zadnjega, te ih bacio u Unu. U istragama je mu i tukao da do do priznanja, prosto rečeno bio je velik krvnik. Dok je bio zapovjednik u Dubici, kada su mu esti dolazili sve enici Brekalo, Lipovac i ulina, te su u njegovom stanu po itavu noćili i jeli, a tako er su uvijek u ovakvim gozbama bile prisutne i kojekakve pokvarene žene. Napominjem da su isti kao sve enici ubijali, tukli, pijani evali i na zvijerse na ine mu ili zato enike.«

Ovaj divni ustaško-sve eni ki kvartet odjekivat e dugo kroz historiju katoličke crkve u Hrvatskoj kao najsramniji izraz jednog moralnog pada, kakovo se rijetko u historijama javlja. Oni ne e ostati samo, kao toliko ogroman broj broj drugih sve enika, sramno ponizavaju i primjer i zloupotreba crkve i svog sve eni kog položaja nego kao prototipi najstrašnijih krvnika u sve-eni kim odijelima i pod sve eni kim tonzurama, kojima je, u Danteovoj viziji, poplo an pakao. — Ovim svjedocima pridružuju se i drugi koji dopunjaju sliku strahovite fisionomije ove fratarske monstruoznosti. (Vidi: Dokumenti o protunarodnom radu, 165—178.).

⁸³ ADK.

⁸⁴ Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.

vnije i stvarnije. Masovnim katoličkim enjima predhodila su masovna ubijanja. Glas užasa i jeza mu ilišta širila se na sve strane kao pomamni plamen požara. Da napuni svojom grozotom preostale žive, još zadržane usred takvog pakla snagom ljubavi prema vlastitom ognjištu.

Kao što je nadaleko bio u Banja Luci poznat kao zloduh svih poticanja ustaških nedjela i mu enja Srba fra Vjekoslav Filipović, tako je u livanjskom sredu pokoljima rukovodio franjevac Srečko Perić, inačice eni doctor rerum orientalium. Vjerodstojni svjedoci zaklinju se na svoje iskaze kad teško terete ovog ne ovjeka-fra Srečko Perića.

Bogunovi Marija, domaćica iz Livna i Ljubo Crnogorac, kći mara iz elebita, suglasno su na saslušanju (24. VI. 1942.) dali obavještenja o strahotama u livanjskom sredu, koje su izvodili ustaše. Njima je bio »duhovni voda« fra Srečko Perić, iz samostana Gorica kraj Livna. Njihov veliki izvještaj grmi kao najteža optužba, kad govoriti o sadističkoj fantaziji krvnika, kojima je rukovodilo duhovno lice. Najstrašniji pokolji izvršeni su mjeseca juna, jula i augusta 1941. Punih šest stranica optužbenog izvještaja nižu se užasi za užasima, da se na kraju kaže:

»Ovim opisanim pokoljem Srba u sredu livanjskom rukovodio je fra dr. Srečko Perić, franjevac iz samostana Gorica kod Livna. Ovaj fratar rodom iz sreza livanjskog, imao je jednu sestru, koja je u livanjskom sredu udata za jednog Srbinu. On je prije pokolja, jedne nedelje sa oltara u crkvi Gorici sakupljenim Hrvatima naredio da započnu pokolj Srba sa riječima: »*Bra o Hrvati, idite i koljite sve Srbe, najprije zakoljite moju sestru, koja je udata za Srbinu, a onda sve Srbe od reda. Kada ovaj posao završite, do ite k meni u crkvu, gdje u vas ispojaviti, pa e vam svi grijesi biti oprošteni!*« Poslije toga je započeo pokolj. Uporedno sa pokoljem Srba pljačkali su ustaše srpske domove i kuće, a potom ih palili. Ustaše su namjeravale da u livanjskom sredu poslije izvršenog pokolja poruše sve srpsko-pravoslavne crkve, ali ih je u tom spriječio dolazak talijanske vojske. U livanjskom sredu nisu SA-i nagonjeni da pređu na rktu vjeronauke, jer su bili osuđeni na pokolj svima do jednoga... Do 20. augusta 1941. ubijeno je i pokljano u sredu livanjskom? prema dosta to ne prikupljenim podacima oko 5.600 Srba i to muškaraca, žena i djece. Osobito se u progonu Srba istakao kao ustaša fra Srečko Perić, koji je za vrijeme Jugoslavije bio duževremena rkti sve enike u Nišu. Sovim fratrom progonili su Srbe i ostali fratri iz ovog samostana, njih oko 20, koji su takođe nastupali kao ustaše, ali mi njihova imena ne znamo. Uz fratra Perića i ostali fratri ovoga samostana podjarivali su Hrvate na pokolj Srba...«⁸⁵

Sa drugih strana, narođeno ito sa terena partizanskih boraca, takođe ima vijesti, koje potvrđuju gornje podatke spomenutog izvještaja:

»Trebalo je da dođe 20. august 1941. godine, pa da ljudi u Livnu dožive stvarnost onih riječi i koje je dr. Perić uputio s propovijedaonicu Gori kog samostana. Toga dana rulja ustaških kolja a pokupila je sve Srbe Livnjane i odvela ih u šumu Koprivnicu između Bugojna i Kupresa i tamo ih zvijerski pobila. Nekoliko dana iza togod odvedene su u istu šumu i porodice ubijenih. Ustaška rulja silovala je žene, rezala im dojke, starcima sjekla ruke i noge,

⁸⁵ ADK.

vadila o i, a maloj djeci odrubljivali su glave i bacali ih u krilo majkama. Prijetnja dr. Peri a stigla je i ljude iz okoline Livna. Iz 50 srpskih domova sela Golinjeva sva muška eljad pobacana je živa u jamu na brdu Tušnici, a porodice njihove, žene, djecu i starce, ustaše su bacili u jamu na brdu Komašnici. Iz sela Gornji i Donji Rupnjani su ustaše bacili 500 muškaraca, žena i djece u jamu u Klanu koj Šumi, u selu aprazlijama zaklali su 200 duša, u osnovnoj školi u selu elebi u zaklali su 300 žena i djece, a muškarce su bacili u jamu u šumi Dikuša. Tako su ustaše izredali, na poziv dr. Sre ka Peri a, sva sela livanjske okoline i do 20. avgusta 1941. godine pobili oko 5.000 muškaraca, žena i djece u livanjskom srežu.⁸⁶

U kninskom srežu najstrahovitije zulume po inio je ustaški voda fra Vjekoslav Šimi . I taj »sluga božji i svetoga Frane« sam je svojom rukom ubijao mnoge Srbe. Šofer-mehani ar Dušan Zelebaba, iz Golubi a, op ina i srez Knin, prikazao je strahovita stradanja, mu enja i ubijanja Srba. Za najve i dio tih zlo ina optužuje Zelebaba fra Vjekoslava Šimi a. »*Sva ubojstva Srba izvršivana su po njegovom nare enju i prema njegovim uputama. On je štoviše i sam li no svojom rukom ubijao Srbe. Odlazio je sa ustašama u Bosansko Grahovo, Kijevo i Vrliku, odvodio Srbe iz tih mjeseta i ubijao ih ..*«⁸⁷

Kasnije je prešao fra Šimi u Slavoniju i tu je kao »vojni duhovnik IV. razreda u službi u posadama zapovjedni tva« u Osijeku produžio da i dalje ustaški djeluje, pa je za svoj predani rad odlikovan »Redom za zasluge III. stupnja« — »za neumoran rad na duhovnom polju u vojnoj bolnici kao i kod svih postrojbi posade Osijek« od 1941. do septembra 1944.⁸⁸

Za ovim nije zaostajao ni fra Ilova a iz Visokoga, za koga tvrdi preslušani Slavko Kotoguš, gostoni ar iz Visokoga, da je bio duhovni poticatelj svih progona Srba. Ali ne samo i to. Taj se Ilova a isticao i u agitiranju za prijelaz na katolicizam. Za taj je posao uzimao u pomo po kojeg ustaškog oficira, pa bi onda obilazio uglednije Srbe, njih predobio, i onda su mu takvi pomogli kod ostalih, koji su se kolebali, ili su bili odlu noi protivni prelaženju. Tako je mjeseca novembra došao iz Zagreba jedan ustaški oficir i sa jednim je fratrom obišao Josu Mitrovi a, u itelja, Miju Vasiljevi a, trgovca i Ristu Dabi a, evabdžiju, pa su ih nagovarali da prije u na katolicizam, da bi sami poslije i ostale nagovorili.⁸⁹

Nije sigurno, da li je ovaj fra Ilova a identi an sa jednim drugim ustašom fra Milom Ilova om, profesorom i kustosom muzeja u Banja Luci, koji je o trogođišnjici NDH odlikovan od poglavnika i radi »udjelovanja kod ustrojavanja ustaških postrojbi svih vrsta.« Svakako je i ovaj fra Ilova a zadužio ustaški pokret, kad ga poglavnik nije mogao mimo i pri odlikovanjima zaslužnih za NDH.⁹⁰

Osobiti primjer pravog ustaškog misionara predstavlja fra dr. Petar Berkovi . Ovaj franjevac uživao je veliki ugled i u svom redu kao i u ostalom sve enstvu, jer je bio na elu drniškog dekanata. Ustvari, on je bio jedan pravi ustaški organizator novih pokolja, dok je istodobno nastojao da predobije što ve i broj pravosla-

⁸⁶ Idem; Marijan Stilinovi , udovišni zlo inci. »Borba« 15. II. 1945.

⁸⁷ ADK.

⁸⁸ Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.

⁸⁹ ADK.

⁹⁰ Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.

vaca za katolicizam. Na zgražanje svega svijeta, poštenog i rodoljubivog, fra Petar Berkovi vodio je rulje ustaških kolja a po kninskim ulicama u fratarskom odijelu, a sa puškom u ruci. Kuda je fra Petar Berkovi prolazio, sijao je na sve strane strah i trepid. U njegovu kraju veliki broj ljudi našao se zaklan u sobama, zate eni u krevetima.

Postoji velik broj preživjelih svjedoka, koji teško terete ovog franjeva kog doktora. Prema utvr enim injenicama i ispitivanju svjedoka, mogla je Komisija za utvr ivanje zlo ina okupatora i njegovih pomaga a utvrditi, da je fra dr. Petar Berkovi doista odgovoran za teške zlo ine po injene nad nedužnim narodom. U toj konstataciji, kojoj slijedi niz motiviranih fakata, kaže se, da je »fra Petar Berkovi kao ustaški funkcijer skupa s poznatim krvolokom Marojevi Jurom, tabornikom, odgovoran za hapšenja, zlostavljanja i ubijanja Srba u Drnišu i okolici...« Spisak žrtava, koje je Komisija utvrdila, znatnim dijelom padaju na dušu ovog bezdušnog franjevca.⁹¹

Kad su Talijani taj kraj okupirali, otišao je u Zagreb, gdje je bio odre en od duhovnih vlasti da vrši u Slavoniji misiju katoli enja. Godine 1942. imenovan je ustaškim »satnikom-dušobrižnikom« i ubrzo »djelatnim bojnikom«.⁹² Svjedoci o njemu iznose veoma teške stvari, koje se nikako ne mogu dovesti u sklad s njegovim škоловanjem i velikom u enoš u. U oktobru 1942. pokrstio je cio pravoslavni Dalj sa skoro 800 porodica.⁹³ Prirje nego što je zauzeo ovu funkciju želio se preporu iti ustaškim vlastima, pa je Ministarstvu selja kog gospodarstva uputio jedno pismo u kome je rekao izme u ostalog i ovo:

»Za punih 14 godina moga župnikovanja u Drnišu moj stan bio je u pravom smislu ustaški stan. Tu je bilo stjecište za sve ustaše ne samo iz ovoga kraja, nego i za sve one koji su dolazili da organiziraju ustaški pokret. Tu su dolazili i odatle su širili ustaške letke. Prije prevrata bio sam predsjednik ustaškog stana u Drnišu a na dan ustanka bio sam ustaški i državni povjerenik, te sam preuzeo cijelu vlast i civilnu i vojnu, i razoružao sa ustašama cijelu diviziju.«**

Kao misionar koristio je dr. fra Petar Berkovi svu sredstva, da bi polu io što ve i efekat. Bilo je tu lijepih rije i nagovaranja i obe avanja, da e prelaznici postati ravnopravni gra ani sa ostalim Hrvatima, da e im biti zajam ena sloboda i sigurnost života, ali istodobno i prijetnje, koje su podvla ili njegovi stalni pratioci, naoružani ustaše. U vrijeme katoli enja fra Petra Berkovi a izvedeno je masovno ubijanje Srba u pravoslavnoj crkvi u Glini. Ovo klanje u crkvi vršilo se kroz punih osam dana. Ubijeno je na najstrašniji na in više hiljada ljudi. Glas o ovom pokolju proširio se po itavoj Hrvatskoj i Slavoniji, pa je posao misionara bio uveliko olakšan i ubrzan s ovakvom »psihološkom« pripremom za katoli enje.⁹⁵

⁹¹ Dokumenti o protunarodnom radu, 9, 42—43, 128—129.

⁹² Službeni vjestnik Ustaške vojnica 10. 7. 1942.

⁹³ ADK.

⁹⁴ Dokumenti o protunarodnom radu, 9; Lik jednog ustaškog misionara. »Politika« 25.

1. 1946. Drniški tabornik potvrdio je ove navedene injenice o ustaškoj djelatnosti dra Berkovi a do 10. aprila a od 11. aprila kao ustaškog povjerenika za kninski srez, kad je preuzeo civilnu i vojnu vlast. (Dokumenti, 43—44.).

⁹⁵ ADK.

Izveštaji i optužbe protiv fra Petra nisu lake ni rijetke. Ovaj okrutni ustaša kao misionar koristio je ve valjano prokušane metode iz drniškog sreza, kao i svoga kninskog ustaškog pašovanja. Svjedoci iz Dalja kazuju, kako je i u druga sela došao »zloglasni ustaški pukovnik, fratar dr. Petar Berković, koji vrši skupa s ondašnjim mjesnim župnikom Josipom Astalošem *pripreme i teror radi prekrštavanja*«. Ovo je, dakle, bio jedan od vještijih »psiholoških« agitatora u pripremanju prekrštavanja. U jednom ustaškom dokumentu govori se o fra Berkoviću, da je uspio da u op inama Vo in, acinci i eralije prevede na katolicizam preko 6.000 duša.^{9aa}

I drugi jedan franjevački doktor, fra Alojzije osi iz Kotor Varoši, istaknuo se ne samo kao ogorčen progonitelj Srba nego i kao revnosni misionar.⁹⁰

Prema podacima Zemaljske komisije za utvrđivanje ratnih zloinaca i njihovih pomagača, utvrđeno je, da je fra A. osi pozivao narod s oltara u ustaške redove, a tko se tome nije htio odazvati, on ga je prokleo. Fra osi je i jedan od organizatora Kotor-'Varoške milicije, za koju je tražio od generala Metikoša iz Banja Luke poja anje. Kao prisni prijatelj dvojice Gutića, Viktora i Blaža, počinio je svake vrste nedjela. Odlikovan je Križem za zasluge 1942. i »Redom za zasluge II stupnja« (19 li).⁹⁷

Ne mali broj svjedoka tereti fra Antu Klarića, upravitelja župe u Tramontani, kao vođu naoružanih bandi, koje su noć u pljačkale i terorizirale srpske seljake. Svjedoci izjavljuju, da su sami ustaše isповijedali da su radili sve po zapovijedi njihova tabornika fra Ante Klarića. ⁹⁸ra Antu su Srbi u tim krajevima smatrali za glavnog inicijatora logora i zlostavljanja.

»Dolazio je li no sa ustaškim odredima u naša srpska sela i na pojedinim mjestima pokupljao Srbe, postrojavao ih u redove jednog prema drugom, zatim narečavao da se šamaraju, da psuju jedan drugoga i da psuju, najpoigrđnije riječi jedan drugom. Poslije je sve odgonio do svoje crkve i tu ih zatvarao u jednu štalju, držeći ih po nekoliko dana gladne i žedne. Pred njegovim očima tukli su ustaše te žalosne ljude kundacima i žilama. I po dogovoru njihovom, sve što bi on više govorio, nemojte ih toliko tu i padali bi teži i strašniji udarci, a fra Anto bi uživao u tom jakuju Srba i eretao s nekom mehandžikom. Po njegovojožupi vidjali su neki Srbi na najnedostojnijim mjestima svete putine i druge crkvene stvari iz jedne obližnje srpske crkve, koju je on zatvorio i sve enika protjerao,⁹⁸ a posve ene predmete razdijelio svojoj najgoroj pastvi da ih oskvrnjuje.«⁹⁸

Postoje svjedoci, koji znaju kako je fra Ante Klarić i sa propovjedaonic raspirivao mržnju na Srbe govoreći narodu: »Vi ste babe i treba da obuete sukne, jer niste dosada ubili nijednoga Srbina. Mi nemamo oružja i noževa i treba da ih kujemo od starih kosa i srpova, tako da gdje god vidite Srbina, zakoljite ga«.⁹⁹ Svjedoci, koji su preživjeli svu nesreću i ustaški teror, kod koga sudjeluju tako revnosno i franjevcima, terete i danas veoma teško ovog krvožednog zloinca. Nevjerovatni, ali nažalost istiniti su njegovi upravo sumanuti podhvati, koje je on u svojoj podivljosti inio. Naročito se obarao na sve one porodice za koje je znao, ili samo naslu-

⁹⁶ Ša Dokumenti o protunarodnom radu, 59.

⁹⁶ ADK.

⁹⁷ Dokumenti o protunarodnom radu, 213; Kartoteka Ureda za odlikovanja u NDH.

⁹⁸ ADK.

⁹⁹ Dokumenti o protunarodnom radu, 158.

ivao, da je ma tko od njih pošao među partizane. Sa najgorim ustaškim zlikovcima prolazio bi kroz srpska sela i terorizirao narod. Za sva ustaška ubojstva, koja su u injena po njegovim nare enjima, on je govorio, i nare ivao preživjelima, da tako govore, da su po injena od partizana, kako bi na njih navukao mržnju kod još neobaviještenog naroda. Velik broj zavedenih, koji su napadali partizane, ispovijedio je da je to bilo djelo fra Ante Klarića. Zloduh i sija mržnje i otrova protiv rođene braće, ne samo Srba, nego i svih onih, koji su se stali osviješćivati i prilaziti Narodno-oslobodila kom pokretu, u inio je teška zla o kojima je dugo narod sa užasavanjem pri ati.¹⁰⁰

U nizu ovih franjevačkih ustaških misionara nije bio posljednji ni fra Astimir Hermann, gvardijan samostana u Žitomiru. Fra Astimir, kao i njegova braća, bio je još za Jugoslaviju veoma agilan pobornik ustaškog pokreta. U njegovom samostanu spremali su se planovi za rušenje Jugoslavije, kako su to sami franjevci učili kog samostana priznali mjeseca augusta 1941., ponose i se svojim uslugama u injenim pokretu. Jedan klerofašistički reporter »Hrvatskog naroda« kaže da su učili ki franjevci mnogo djelovali u ovom kraju »osobito u duhu ustaškog pokreta«,

¹⁰⁰ Dokumenti o protunarodnom radu, 159—163. — Narodno-oslobodila kom pokret u svome razvojnem procesu nije kod svih naroda Jugoslavije išao istim putem ni istim tempom. Zapravo je u Štajnskom u Srbiji 7. jula 1941. da se onda postepeno proširi na sve pokrajine i narode bivše Jugoslavije. Već 10. VIII. 1941. mogao je u prvom broju »Biltena« Glavnog štaba Narodno-oslobodila kom partizanskih odreda¹ (koji je ilegalno štampan u Beogradu), da progovori organizator, pokreta i duša celog NOP, Josip Broz-Tito o zadacima narodno-oslobodila kom partizanskih odreda. U prvom od zadataka je rečeno: »Narodno-oslobodila kom partizanski odredi u svim oblastima Jugoslavije (Srbija, Hrvatska, Slovenija, Crna Gora, Bosna i Hercegovina, Makedonija, Vojvodina, Sandžak i Dalmacija) imaju glavni cilj — oslobođenje naroda Jugoslavije od okupatora i borba protiv domaćih okupatorskih agenata, koji pomažu ugnjetavanje i teroriziranje našeg naroda.« U trećoj točki: »Partizanski odredi zovu se narodno-oslobodila kom i zbog toga što nisu borbene formacije bilo koje političke partije i grupe — u konkretnom slučaju ni komunisti ke partije, bez obzira na to što se komunisti bore u prvim redovima, — već su to borbeni redovi naroda Jugoslavije, u kojima treba da se bore svi rodoljubi, sposobni za oružanu borbu protiv okupatora, bez obzira na političku uvjerenje.« (Tito, Borba za oslobođenje Jugoslavije 1946—1944. Beograd, 1945, II. izdanje, 11.).

Otkako se narodno-oslobodila kom pokret razvio do opesarodnog ustanka u drugoj polovini 1941. pa sve do svoga pobjedonosnog kraja, do svoga ispunjenja glavnog zadatka, pobjede nad najvećim neprijateljem slobode i nezavisnosti naroda Jugoslavije, nad fašizmom, imao je da izdrži herojske borbe ne samo sa okupatorom nego i s njegovim posrednim i neposrednim pomagačima i suradnicima, vlastitim izdajničkim sinovima.

U Hrvatskoj i u itavoj Pavelićevoj NDH, ne samo s ustašama, nego i njihovim najsnajnjom podrškom, sa klerofašizmom. Kako su borci narodno-oslobodila kom pokreta u velikoj istorijskoj borbi kovali najveće u težinu one ogromne, po razmjerima i žrtvama, borbe, bratstvo i jedinstvo dotad razjedinjenih naroda Jugoslavije, to je klerofašizam, kao protivnik tog bratstva i jedinstva ulagao sve svoje snage da tu borbu oteža i da joj ukoji i njen zamah i snagu. S druge strane, stalno se isticalo i dokazivalo u štampi kao i sa propovijedaonica, da je NOP — komunistički, pa ga zato treba po svaku cijenu pobijati. Odatle toliko zabludjelih u stranama gdje je klerofašizam razmahao svu svoju moć uz punu pomoć ustaša. O idejnoj strani ove suprotnosti bit će riječ i još u XX. poglavljju. (O narodno-oslobodila kom pokretu vidi još osim spomenutog djela Josipa Broza Tita i njegov lanak, objavljen i zasebno: »Borba porobljene Jugoslavije«. Beograd 1944, još i ove publikacije: Edvard Kardelj, Put nove Jugoslavije. Beograd 1944. — Arso Jovanović, Pregled narodno-oslobodila kom borbe. Beograd 1946. — Ustanak u Srbiji. Beograd 1945. — Todor Vučasinović, 27. juli — narodni praznik Bosne i Hercegovine. (»Borba« 26. VII. 1945). — Po eći i razvoj narodnog ustanka u Hrvatskoj. (»Borba« 26. VII. 1945.). — Jerko Radmilović, Prilog Dalmacije narodno-oslobodila kom borbi. (»Slobodna Dalmacija« 1945. br. 187.) — Drugo zasjedanje AVNOJ-a u Jajcu 1943. Beograd 1944).

Uveliko objašnjavaju po etike i razvoju NOP-a dnevnički i zapamćeni boraca i učesnika u NOB-i kao što su Vladimira Dedijera, Rodoljuba Olakovića, Edomira Minderovića, Dragolja Dudića, Vladimira Nazora, Nade Sremec, Mladena Ivezovića i drugih, već štampanih u Zagrebu i Beogradu. (Vidi: Jugoslovenska bibliografija. Beograd 1947., 72—74).

iskazuje, da su bili podvojeni mržnjom, upravo djelovanjem ovih franjevac-ustaša.

»Prvi pokolj Srba u srezu konji kom izvršili su ustaše u selu Bradini, u rodnom mjestu dr. Ante Paveli a. Ovaj pokolj izvršen je nekoliko dana poslije Vidovdana 1941. i to nakon što se je ustaški logornik Jerkovi povratio iz Zagreba s instrukcijama. Prije svakog većeg pokolja ustaše su održavale veće savjetovanje, a na ovim savjetovanjima svaki put su uzeli u eš a i fratri iz Konjica. Takovo savjetovanje održano je uoči i pokolja Srba u Bradini. Ustaše su nekoliko puta odlazili u Bradinu, tamo kupili Srbe, odvodili ih u Ivan Planinu, gdje su ih ubijali, a njihove lješeve bacali u neku provaliju... Kada su jednog dana došli ustaše iz Konjica u Borce u namjeri da kupe Srbe na Ivan Planinu, Srbi su se tome oprili i nastala je borba... u kojoj su poginuli pored ostalih Jerkovi Zvonko, ustaški logornik i njegov zamjenik fratar Drago Kamari...« Opisujući i dalje ustaška nedjela i stradanja Srba, Zdravko Hamović iskazuje kako su konji ki franjevci suraivali s ustašama pri hapšenju Srba. Fra Drago Kamari zajedno s logornikom Jerkovićem plja kao je Srbe gdje god je mogao, izmamljujući i od njih novac. »U ljetu 1941. poručivali su fratri Srbima preko svojih povjerljivih ljudi da bi bilo najbolje, da svi Srbi preduciti u rktu vjeru pa da ih onda neće nitko odvoditi u logore i da će biti ravnopravni sa Hrvatima.«¹⁰⁰

Među svim konji ki franjevačkim ustašama kao da je najagilniji i najuporniji organizator pobješnjelog ustaštva bio fra Jenko Vasilj.¹⁰⁷

Nije mali broj franjevaca koji su bili i pravi ustaški borci, u estvujući i u borbama protiv partizana. Ostalo vrijeme posvećivali su se jedne strane ustaškoj propagandi, a s druge misionarskom djelovanju. Takav je bio fra Marko Alušić, župnik svetog Ante u Sivši. Njegovi su se junaci podhvati prošli nadaleko, pa ga je kao znamenitog ustašu borca hvalila i ustaška štampa. U jednom prikazu govori se o fra Alušiću u liku junaku koji je pošao tragom slavnog Luke Imbrišimovića. »Doduše nije opasao manu, ali je preko ramena prebacio pušku i pošao u borbu za obranu svojih župljana. Već prije sam uočio za njegovu savršenu organizaciju obrane... Kad su počeli odmetnuti ki upadi iz Ljeskovih Voda i Gojakovca, gdje su partizani imali svoj štab, digao je fra Marko svoje župljane na noge...« Fra Marko Alušić je za svoje ustaške pothvate bio promaknut u čin ustaškog kapetana.¹⁰⁸

Za predano ustaško djelovanje odlikovao ga je poglavnik »redom krune kralja Zvonimira III. stupnja s medaljama«.¹⁰⁹ Dakako, i on je zaslužan za veliki broj prelaznika. Maže zamjenjivao krstom, a krsit mu je. Već kako je kad trebalo. U tom i takvom misionarenju pomagao mu je neki ustaški povjerenik iz Zagreba, koji je zajedno s njime obilazio njegovu parohiju i nagovarao Srbe, u prvom redu vieni, da pređu na katolicizam, jer će se samo tako spasiti od neizbjegnih nevolja.¹¹⁰

Hercegovački samostan na Širokom Brijegu bio je uistinu prava ustaška kula. Iz tog samostana fra Didaka Buntića¹¹¹ ponikli su brojni organizatori ustaških

¹⁰⁰ Dokumenti o protunarodnom radu, 15.

¹⁰⁷ ADK.

¹⁰⁸ »Nova Hrvatska« 28. VI. 1942.

¹⁰⁹ Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.

¹¹⁰ ADK.

¹¹¹ Vidi naprijed I. Poglavlje.

zlo ina u tom kraju. Svijsni svojih nedjela, pri pobjedonosnom približavanju naro-dnooslobodila ke vojske po etkom 1945., franjevci iz te ustaške kule odlu ili su, da se zajedno s Nijemcima povuku. Me utim, kako su bili presje eni, to su morali da prime borbu, u kojoj su pokazali da su jednako uporni sa oružjem u ruci, kao što su bili ustaški propagatori i misionari. Samostan, gimnazija i crkva bili su pretvoreni u jedno pravo snažno ratni ko uporište, iz koga su fratri na sve strane sijali smrt. Ograde od bodljikavih žica, minska polja i dobro izgra eni sistem bunkera, zaklona i rovova opkoljavali su ovo utvr enje. Na svakom otvoru nalazio se mitraljez jednako na krovu crkve kao i na zvoniku, bila su tako er mitraljeska grijezda. Dakako u tom utvr enju bili su glavni rukovodioci njema ki oficiri i vojnici, koji su imali najsnažniju podršku baš od strane ustaških franjevaca. Kad su sva ova uporišta poslije nekoliko dana teške bitke savladana, na eni su u samostanu i crkvi ustaški fratri, koji su se borili u svojim mantijama na strani ustaša i Nijemaca kao puškomitraljesci i borci. Jedan ratni dopisnik i o evidac javio je radiogramom u Beograd, da su upravo ti fratri bili najgori eniji branioci i da su dali najžeš i otpor.

»Šestorica ovih fratara prona eni su me u poginulima na položaju kod sela Knez-Polja, nekoliko kilometara od Širokog Brijega. Neki su na eni me u poginulima u bunkerima. U samostanu je prona en arhiv s dokumentima me u kojima se nalazi i korespondencija s Paveli em. Ovi dokumenti pokazuju da su fratri sura ivali s ustašama i Nijemcima i pokazuju sve njihov zlo ina ko djelovanje u ovom kraju.«¹¹²

Iz ovog arhiva vidi se, da je bio vrlo mali broj franjevaca, koji nisu bili u službi ustaša i hitlerovaca. Otkriveni dokumenti pokazuju, da su ovi franjevci uveliko bili intelektualni zaštitnici ustaških zlo ina, štoviše, me u njima su se nalazili i pravi ustaški kolja i. Prilikom osvojenja ovog fratarskog utvr enja, na en je prtljag, spremlijen za bijeg s Nijemcima i ustašama. Kod poginulih fratara nene su i znatne svote dolara i milijuni kuna, kao i ustaške legitimacije. Nekolicini fratara uspjelo je pobje i s poraženim Nijemcima i ustašama. Me u njima se nalazi i fra Berto Dragi evi aktivni ustaša i komandant ustaške milicije. On je u posljednje vrijeme organizirao seljake u ustašku miliciju, koje je zaveo i obmanuo raznim lažima i obe anjima.¹¹³ Kao ustaški organizator istaknuo se naro ito fra Didak ori. Ima jedna fotografija, koja prikazuje franjevca sa šljemom na glavi, koji sjedi u tenku zajedno s talijanskim vojnicima. Isti ovaj fratar slikan je i u društvu ustaških kolja a. Fra ori, kao župnik u Tomislavgradu, organizirao je ustaški podmladak, držao predavanja u kojima veli a famoznog ustaškog zlo inca i vo u »Crne legije« Juru Franceti a i poglavnika Paveli a. Vršio je i funkciju ustaškog logornika u sjevernoj Hrvatskoj.

Sve je to bilo shvatljivo svima tek onda, kad se saznalo, da je fra Didak ori bio još za prve Jugoslavije zakleti ustaša, koji je na Širokom Brijegu zaklinao nove ustaše. U Tomislavgradu organizirao je ustaški podmladak, držao mnoga propagandna predavanja, a me u njima i o »Crnoj legiji«, njenoj potrebi kao i njenom vo i Juri Franceti u, najve em krvoloku Srba i svih rodoljubivih Hrvata,

¹¹² Kako je zadobivena pobjeda nad us'aško-fratarskom tvr avom. »Politika« 16. II. 1945.

¹¹³ Dokumenti o protunarodnom i zlo ina kom radu, 215.

koji su prišli NOP-u. Svjedoci tvrde, da je fra Didak organizirao ustaški pokolj u Nevesinju i Berkovi ima. Da je doista bio ustaša još za Jugoslavije pokazuje odlikovanje »bron anim spomenznakom o uspostavi NDH za rad u ustaškom duhu u vremenu poslije 20. X. 1934. do 10. IV. 1941.« Odlikovan je i kao borac protiv partizana »redom krune kralja Zvonimira III. stupnja s ma evima i to za izvanredna držanje za vrijeme okupacije Tomislavgrada i kotara Duvno sa strane odmetnika 1942.—1943.«¹¹⁴

Medu ovim franjevcima na Širokom Brijegu bilo je aktivnih gesitapovskih špijuna, što je potvrdio i jedan zarobljeni njema ki vojnik, koji je služio kao tuma . Takav fra-gestapovac bio je i fra Sre ko Grani , profesor franjeva ke gimnazije. Gvardijan samostana bio je dr. fra Krešo Pandži , koji je znao njema ki i zajedno s fra Radom Vukši em bio stalno u društvu njema kih oficira. Dragocjena su pisma, koja je gvardijanu fra Kreši pisao župnik iz Jablanice fra Nikola Ivankovi . Iz njih se vidi puna špijunska suradnja ovog fratarskog izdajnika. U pismu od 2. marta 1943. fra Ivankovi , opisavši borbe partizana sa Nijemcima, Talijanima, ustašama i etnicima kod Jablanice, piše: »Ja sam privatno doznao za plan partizana i upozorio na to talijansku komandu.«¹¹⁵ Fratar Ivankovi bio je aktivni ustaša još prije 1941. i u estvovao je u pokplju Srba i u borbama oko Nevesinja 1941.

Na saslušanjima poslije oslobo enja priznao je sam fra Ivankovi sve ono, što ga je teretilo kao ustašu još prije 1941. Njegova isповijest je karakteristi na ne samo za njega, nego i za velik broj njegovih istomišljenika u fratarskim haljama, koji su još prije NDH radili svim svojim sredstvima pa i zloupotrebo vjere i crkve za ustašku ideologiju.

»U Studencima 1941., prije kapitulacije Jugoslavije s don Jurom Vrdoljakom stvorili smo plan, kako da se razoruža jugoslavenska vojska u apljini. 13. IV. došao sam don Juri, gdje je bio ustaški kapetan Bariši , jugoslavenski oficir. Tu smo stvorili plan napada... Bio sam satnik u II. ustaškom zdrugu pod komandom pukovnika Markovi a... U Sarajevu sam pristupio IX. ustaškom zdrugu pod komandom potpukovnika Ilica . . . Fra Dane elak bio je ustaški satnik u IX. ustaškom zdrugu. Pred Uskrs bio sam s Luburi em u ustaškom stožeru.«¹¹⁶

Ali nisu samo ovi franjevci sa Širokog Brijega bili u službi gestapovske špijunaže. Zaplijenjeni arhivi sreskog predstojnika u Prozoru, koji je pao u ruke narodnooslobodila koj vojsci u bitci za Prozor 13. juna 1942., pokazuje, da je glavni ustaški špijun bio prozorski župnik i dekan Petar Peri , dok je na elu gestapovske organizacije u dolini Rame, koja je Nijemcima slala izvještaje o kretanju partizanskih jedinica i davala njema koj avijaciji podatke o smještaju partizanskih bolnica, bio fra Viktor Sliškovi , iz samostana u Š itu.¹¹⁷ Kao župnik u Brajkovi ima po inio je teška izdajni ka nedjela. Sud narodnooslobodila ke vojske osudio ga na smrt, a Paveli ga je po smrti odlikovao »redom krune kralja Zvonimira II. stupnja s ma evima«.¹¹⁸

¹¹⁴ Dokumenti o protunarodnom i zlo ina kom radu, 213. — Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.

¹¹⁵ Dokumenti o zlo ina kom radu frata iz Širokog Brijega. »Borba« 6. III. 1945. — Dokumenti o protunarodnom radu. 285.

¹¹⁶ Dokumenti o protunarodnom radu, 214.

¹¹⁷ Ustaški zlikovci u fratarskim mantijama. »Borba« 8. II. 1945.

¹¹⁸ Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.

Za ustašku propagandu koristili su se ovi ustaše-fratri ne samo propovjeđaonicom nego i ispovijedaonicom. Koliko su strašni bili, pokazuje sluaj fratra Emanuela Raji a iz Bugojna, kad mu je jednoga dana u ispovijedaoniku došao neki ustaški krvnik, još krvavih ruku i odijela, poslije izvršenog pokolja x zatražio od fratra da ga ispovjedi, fra Emanuel Raji to je otklonio i blagoslovio ga rekavši mu: »Sine, idi, još nisi svoj posao završio.«¹¹⁹

Fra Emanuel Raji nije bio ustaša-novajlja. Zadužio je on ustaški pokret još u vrijeme Jugoslavije, prijijem slomu ima i njegova udjela. Kao pastorizator u Gornjem Vakufu, ujedinivši se sa najokorjelijim klerofašistima, dao se na razorušavanje jugoslavenskih vojnika i oficira. Odmah u sajhome po etku uspostavio je ustašku vlast u Gornjem Vakufu. Kao ustaški tabornik organizirao je i prvu ustašku jedinicu, koja je po inila teške zulume.¹²⁰

Kad se razmahao narodnooslobodila ki pokret franjevci su postali pravi organizatori masovnih pokreta protiv partizana, ujedinivši se sa fašistima i nacistima, da unište, kako su oni govorili za NOP, u korjenu »boljševi ku kugu«. Organizator jednog takvog masovnog pokolja, u kome je zaklano nekoliko hiljada muškaraca, žena i djece u srezu stola kom polovinom 1942. godine, bio je i fra Bakula iz opštine Hrasno. Sija i mržnje i nebratskog razdora žnjeli su sada krvavu žetvu. Kudgod bi dolazili ovi ljudi iz božjih ku a u Širokom Brijegu, Duvnu, Livnu, Šitomiru, Travniku, Mostaru, trovali su slabo prosvije en hrvatski narod, koji je upravo uslijed njihova rada bio i zaostao i do krajnosti nazadan. Uistinu to na je konstatacija, kad se kaže za najve i njihov dio, da je svoj duhovni ki poziv iskorisivo, da sa propovjeđaonice poti u na klanje Srba, muslimana i porodica hrvatskih partizana i da agitiraju za ustaške legije i njema ke SS divizije. Sve to samo zato, kako su to esto govorili i pravdali svoje okrutne postupke, pošto su bili na fronti protiv »bezbožnog komunizma«. A na ovaj krstaški rat pozvali su ih i njihovi nadbiskupi i biskupi, a na to su ih poticale i enciklike Pija XI. i XII., u kojima se mra nim bojama prikazivala Rusija i kominterna, ma da je sada ta ista napadnuta i napadana Rusija spašavala svijet od najve e opasnosti, koju je svijet ikada upoznao. Od fašizma i nacizma. Neprosvije en svijet su oni uvjeravali, da je na njihovojo strani sam Bog, i da e im on pomo i tamo, gdje ne mogu tenkovi i avioni.¹²¹ A na to ih je pozivao i njihov veliki idol poglavnik Pavelić, iji su pamflet »Strahote zabluda« sinovi svećoga Franje tuma ili sa propovijedaonice kao kakvo novo evanđelje, novo ustaško i franjeva ko Vjerovanje.

Nekoliko pisama, koje je poglavniku pisao dr. fra Oton Knezović, jedan od franjeva kih ustaških ideologa i slavitelj fra Didaka Bunti a i njegove antibeograd-ske buntovnosti još u staroj Jugoslaviji, pokazuju rijetko intimnu prisnost izme u brata sa Širokog Brijega, njegove sabra e i najve eg ustaškog krvnika. Osim toga, vidi se iz tih pisama, kakve su se sve misli i planovi pleli u glavama ovih ustaških, najvjernijih i najborbenijih suradnika.

O Boži u 1941. (22. XII.), dakle u vrijeme najstrahovitijih ustaških zlo ina u NDH, a tako naro ito u Hercegovini, gdje je uistinu krv tekla potocima, fra Kne-

¹¹⁹ Ustaški zlikovci u fratarskim mantiliama. »Borba« 8. II. 1945.,

¹²⁰ Dokumenti o protunarodnom radu. 45.

¹²¹ O tome još u posljednjem poglavljju.

zovi zaziva Paveli u Božju pomo , da mu ta donese sre u i blagoslov ui njegovu radu. Fra Knezovi savjetuje Paveli a kako bi se teško stanje u Hercegovini moglo popraviti, pa da stvari krenu onako, kako to svi ustaše žele. I drugo pismo od 11. februara 1942. puno je teških stvari o stanju u Hercegovini. U njemu se fra Oto žali na neispravnost administrativnog aparata. Žali se, što je sazvan sabor u Zagrebu, a ne vidi u njemu zastupljenih njihovih istaknutih ustaša: »Nijednog našeg ustaše, koji su nas uvijek vodili i za nas radili.« Dakako-, unato tome, i sada je fra Knezovi kao i u ranijem pismu: »spreman za dom i poglavnika.« Ali, medu pi smima fra Knezovi a, svakako je najdragocjeniji prilog franjeva koj; ustaškoj gor ljivosti i zauzimanju za u vrš ivanje ustaškog režima, pismo od 4. III. 1944. estitaju i poglavniku »državni praznik« (tj. 10. IV.), fra Knezovi moli poglavnika, da primi uvjerenje poštovanja⁸ divljenja kao i estitanja ne samo njegova, nego i nje gove bra e i školske omladine, sa željama da svaka sre a prati njega i cijelu NDH. Svršivši u uvodu pisma posao srca i ustaškog oduševljenja za poglavnika i NDH, prelazi fra Knezovi na glavnu temu pisma, na svoj vanredan plan oi novoj hrvatskoj dinastiji. Jer, poslije kapitulacije Italije, došlo je i do sve ane abdikacije designiranog hrvatskog kralja Vojvode od Spoleta, nositelja Zvonimirove krune i hrvatskog »vrhovništva«. Tako je NDH ostala bez kraljevskog kandidata. Trebalu mu je na i zamjenika. I u fratarskoj glavi nikla je genijalna ideja, da to može da bude najbolji, najdostojniji sadašnji »suveren« — zlo inac Ante Paveli . Pozivaju se na Ciceronovu misao o u iteljici života, ali i na svoja historijska nau na istraživanja, fra Knezovi savjetuje poglavnika, kako bi se moglo riješiti ovo mu no, — dakako za franjevce sa Širokog Brijega, — pitanje. Svakako, uz pomo Svetе Stolice. Fra Knezovi , poznavaju i hrvatsku i svjetsku prošlost zaklju uje, da Hrvatskoj može dati potrebnu jaku ruku samo narodna dinastija.

»Tu ih dinastija ne emo ni pod koju cijenu. Ne emo'ni državne zajednice ni s kim na svijetu. Prilike su potpuno sazrele, a po svršetku rata bit c pogotovo zrele da se naš Poglavnik proglaši kraljem Hrvatske. Naziv države bit e samo Kraljevina Hrvatska. Vaša e dinastija biti nasljedna. Ne e tu biti nikakvih izbora, nego treba sve udesiti tako da hrvatski državni sabor stvori takav zakon i takav ustav. Time emo biti osigurani za svu budu nost i pošte eni od svih zlokobnih starih trzavica. Zato Vas molim da dobro odgajate svoga sina da se sa uva moralno ist, zdrav i jak, te da uzmogne ra ati zdravo i brojno potomstvo koje e hrvatskom narodu osigurati dinastiju za stolje a. Kad bih znao da bi me provincialj pustio, vrlo rado bi došao i ja za odgojitelja našega budu ega nasljednika prijestolja. Sa Svetom Stolicom treba urediti stvar tako da pošalje svoga legata, koji e Vas okrunuti kraljevskom krunom, kako je Grgur VII. poslao legata Gebizona, da okruni kralja Dmitra Zvonimira. Sad je razvijen samo vozni saobra aj, pak bi se velik dio hrvatskoga naroda iz svih naših zemalja mogao lako skupiti na duvanjskom polju gdje bi se krunidba obavila. Onda e naša kronika biti mnogo po uzdanija, nego popa Dukljanina o krunidbi kralja Tomislava.«

Kad je fra Oto ovako lijepo razvio plan o krunisanju zlo inca Ante Pateli a za »hrvatskog« kralja, dakako uz asistenciju Svetе Stolice, sa papinskim legatom i ostalim scenskim rezervitima, a sebe preporu io za mentora budu em prijestolona sljedniku, savjetuju i poglavnika, da dobro pazi na sina, kako bi mogao izrodit

mnogobrojne potomke, prešao je fra Knezovi na sasvim vulgarno obra unavanje sa Dalmatincima, koji su ga nešto teško razo arali i pozlijedili. A to je ono drugo pitanje, o kome je želio da se porazgovori sa poglavnikom i da ga savjetuje, šta da radi sa »dalmatinskom rasicom.« Svakako je fra Otona razo arao talas dalmatinskih ustaničkih partizana-boraca, iju su odlu nost ve upoznali dobro i hercegova ki klerofašti.

»Drugo: Trebat e odlu no riješiti pitanje dalmatinske rasice. Primorski gradovi dalmatinski grdna su mješavina starih Latina, Vlaha, Talijana, Slavena i Hrvata, pa je iz te smjese izišao posebni tip i soj ljudi koji nisu bili nikada Hrvati niti su osje ali za hrvatsku državu. Danas još manje. Što su kod Srba Cincari, to su kod nas dalmatinski gradovi. Vlast, novac, egoizam nad sve. Oni su bili u staro doba najve a hrvatska nesre a, bili »u to za vrijeme Austrije i Jugoslavije. I danas radije služe svakom drugom vragu nego NDH. im se ta situacija malo promijeni i oni se odmah razgalame da su najve i Hrvati samo da ugrabe prva mjesta u državnom i javnom našem životu. Ima ih u Sarajevu, rekoše mi naši ljudi, koji su zasluzili milione i glasali se kao najve i Hrvati, a poslije Badoglieve kapitulacije, našlo se da su ti Dalmatinci u Sarajevu bili ujedno talijanski državljeni. U Zagrebu se nije moglo ostati od njihove dreke i zanosa za Poglavnika i Hrvatsku, jer ih je bilo do 50.000. No kad je trebalo iza toga od njih obrazovati dalmatinsku legiju, javilo ih se 150. Vole se baviti švercom, gadovi. Neka se za njih tuku Hercegovci, Bosanci, Li ani, a oni e vatati prve položaje u svim granama našeg života. Eto i sva je štampa (za, Dalmaciju). Ti su primorci »lacmani«, kako ih zove Dinko Šimunovi u svojim književnim djelima, otrovali i dalmatinsko zagorsko seljaštvo komunizmom. Zato poslije rata treba te dalmatinske gra ane raseliti po Bosni, Slavoniji i Hrvatskoj, nigdje više od tri zajedno, a naseliti u gradove i primorske luke Li ane, Bosance, Hercegovce i Zagorce, jer e biti pouzdaniji i stvorit e isti hrvatski naraštaj. Onda e Dalmacija biti hrvatska. Za dom spremni! dr. Fra Otort Knezovi .¹²²«

Svakako fra Oto Knezovi , ogor en na Dalmaciju i Dalmatince ve i stoga, što su se iz Dalmacije rekrutirali sve to brojniji hrvatski partizanski odredi, koji su zadavali ustašama nemalih nevolja, kvare i im njihove, dalekosežne, za hiljadu godina unaprijed spremljene planove, sav je u duhu hitlerovskog rasizma, koji želi da primjeni i na ustašku NDH. Zaboravio je fra Oto Knezovi da je sva klerofašti ka štampa poslije kapitulacije Italije ispjevala itave himne prakoljevci hrvatske države i njenoj velikoj i slavnoj budu nosti.

Ovoj galeriji ustaških franjevaca mogli bismo nanizati još jedan velik broj novih, ali gotovo identi nih fizionomija, ustaša i misionara.

Jedan od takvih bio je fra Silvestar Zubi , kateheta u Vukovarskoj gimnaziji. Ovaj ustaša bio je »pobo nik« u ustaškom logoru u Vukovaru i organizirao je dja ke pjeva ke družine s kojima je išao po selima Zapadnog Srijema, gdje su one pjevale pri obredima, vršenim prilikom katoli enja. Me u ustaškom omladinom odbirao je najustaškije raspoložene lanove i lanice koje je slao'na fašisti ke kurseve u Italiju, da bi po dovršenom kursu bili primani u Paveli ev »tjelesni zdrug«. Po-

¹²² »Vjesnik« 24. II. 1945.

4nato je; da je poslije svakog strijeljanja Srba u »Dudiku« držao govore, u kojima je naglašavao kako e neprijatelji NDH biti uništeni. Školsku nastavu vjeronauke, fra Silvestar je više koristio da govor i o fašizmu i napada komunizam i partizane, nego 6 evan elju i dogmatici. Svjedoci tvrde, da je esto dolazio, i to no u u ustaški stožer i u župsko redarstvo, gdje je redovno podnosio izvještaje o onim acima, koji su bili naklonjeni partizanskom pokretu. Mnoge premeta ine kod gimnazijalaca, kara j njihovo odvo enje u zatvore, bile su u vezi sa fra Silvestrovim denuncijacijama. U enike Srbe pozivao je na zasebne sastanke na kojima im je držao »promi bena« predavanja o ljestvi i korisnosti svete rimske crkve. Dakako, pri tome nisu izostajale ni prijetnje ni zastrašivanja, kad im je govorio, da svakako pre u u rimokatoli ku vjeru i da ne e nikako pre i u viši razred, ako ne budu imali ocjene iz vjeronauke. A vjeronaku nije mogao predavati nijedan pravoslavni sve enik, jer ga nije ni bilo, pošto je sve enstvo bilo ili protjerano ili pobijeno. Fra Silvestar, kad god bi išao u okolna sela, da agitira me u pravoslavnim Srbima za katolicizam, redovno ga je pratio još jedan njegov brat iz samostana svetog Bone, a esto su im asistirali i ustaše.. Pomenuta dvojica vršili su prozelitsku akciju velikom gorljivoš u. Ustaše su nare ivali da vukovarski Srbi moraju posje ivati propovijedi ove dvojice. Tko se ne bi odazvao bio je osumnji en od ustaških vlasti kao protivnik NDH. Nije mali broj seljaka, koji tako er svjedo e, da su onima otpornijim prijetili i logorima i drugim ustaškim strahotama, ako se ne budu odazvali pozivu da pre u na katolicizam.¹²⁸

O trogodišnjici NDH primio je fra Zubi vidno priznanje za svoj ustaški rad, kad ga je poglavnik odlikovao »redom za zasluge II. stupnja.«¹²⁴

U Dalmaciji bila Su naro ita rasadišta ustaškog pokreta franjeva ki samostani u Sinju, Šibeniku, Makarskoj i Dubrovniku. Velik broj zatrovanih klerofašisti kih agitatora ponikao je upravo iz tih samostana. Dakako da za njima nisu zaostajali ni oni u Kninu i po otocima.

Samostan svetog Lovre u Šibeniku imao je jedan lijepi broj oduševljenih pobornika NDH. Jedan naro iti dokumenat osvjetjava tokom NDH i okupacije Dalmacije od strane Talijana duhovnu, intimnu stranu politi kih raspoloženja ove asne bra e. To je samostanski dnevnik, koji je narodnooslobodila ka vojska, kad je oslobođila Šibenik, uspjela sa uvati za historiju toga teškog, a za katoli ku crkvu u NDH, najsramotnijeg vremena. Dok su u Hercegovini i Bosni, neretvanskoj i imotskoj krajini fratri kolja i uzimali pušku u ruke, organizirali pokolje i poticali narod na bratoubila ki rat, šibeni ki fratri-ustaše, u momentima kad to zatreba prikazuju se kao prijatelji NOP-a. Dakako, ovom svojom kameleonštinom željeli su kamuflirati svoja prava ustaška raspoloženja i osje anja protiv NOP-a. Iako taj dnevnik o svakoj Novoj godini zapo inje sa »U ime Isusovo«, iz njega diše mržnja na sve što je napredno, prema vojsci NOP-a, prema Srbima itd. Dok su potpisivanje Pakta u Be u pozdravili, na 27. mart šibenski franjevc gledaju sa negodovanjem. Prije desetog aprila slušaju fratri svakog dana ustaške emigrante na radiu i o tome bilježe svoja ne baš duhovita zapažanja. Desetog aprila zabilježili su poruku dra Ma ka, koji je svojim organizacijama preporu io NDH i predao vlast zamjeniku Ante Pa-

¹²³ ADK i Arhiv Komisije za utvrivanje zloina okupatora i njihovih pomaga u Vojvodini.

¹²⁴ Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.

veli a, generalu Kvaterniku. Raduju se franjevci i kapitulaciji Jugoslavije, što je njihova štamparija postala državna, i što stoji na raspoloženju op inskim i državnim vlastima. Oni se snalaze i pod talijanskom okupacijom i održavaju sa Talijanima riajprijateljske odnose. Unato tome oni sura uju i sa ustašama i u svojoj štampariji štampaju ustaške letke. Za njihova biskupa fra Mileta zabilježeno je 4. novembra 1941. ovo: »Deputacija uglednih Šiben ana posjetila talijanskog generala »Colu«. *Biskup održao govor u kome je uz ostalo kazao, da je svaka vlast od Boga i da se oni kao takvoj podlažu. Osu uje komunizam i veli, da mi nemamo ništa s komunistima. ... Govore da je biskup pravo lijepo govorio, a zato mu je general i zahvalio.*« Aprila 1942. svi župnici šibenske dijeceze zaklinju se preko biskupovih ruku talijanskom kralju. Biskupi, pak, u okupiranoj Dalmaciji, položili su tako er aprila 1942. zakletvu kod guvernera Basitianinija, koji je preuzvišenu gospodu biskupe kasnije po astio finim ru kom. Ovi franjevci dodvoravaju se do poniženja talijanskim vlastima. Tako, 6. XII. 1942. mogu se itati i ove skandalozne rije i pravih izdajica iz vremena još prije 1941.

»0. Buljevi u inio molbu talijanskoj policiji da mu se dozvoli boravak u Šibeniku. *0. Buljevi je u ovoj molbi istaknuo kako i koliko smo mi u samostanu svetoga Lovre prije za vrijeme Jugoslavije u inili za Talijane, i kako smo im uvijek bili pri ruci. Naša crkva zvala se i bila je talijanska. Ispovijedali smo im svakoga asa njihove ljude i djecu... I uopće bili slabo za to gledani od jugoslavenskih vlasti.*« Njihova mržnja na sve što je rodoljubivo i napredno izbjiga svakom prilikom¹²⁵ a njihovo oduševljenje za ustaštvo isto tako. U svom oduševljenju za ustaštvo piše Šibenski fratar: *Ho e naši hrvatski ustaše, Bog ih podkrijepio. Ako li ustaška Hrvatska ne uspije, propali smo i mi sve enici, i asne sestre i sve što osje a pošteno i kršanski. Jedino taj ustaški poredak jest nešto pozitivno, a svaki drugi je destruktivan i anarhi an.*« A 12. XII. iste godine još otvorenije i spontanije:

»Opet ponavljam što sam malo gore rekao: ustaše, domobrani to je isto naše hrvatsko i katoličko, ako li to propadne i do e neka druga vladavina, kao što je o ekuju Šibenani-partizani, Jugoslaveni, anglofili. .. onda je propalo sve što osje a hrvatski i katolički; onda je propala katolička vjera u ovim stranama, u stranama Hrvatske koja je bila Antemurale Christianitatis. ,Ne dao Bog.' Ali nek se vrši opet Njegova sveta volja. Možda je taj narod zbog svoje psosti i kletve i pokvarenog življenja zaslužio da ga Bog odbaci, a možda On ima s njim i uzvišenije namjere.«¹²⁶

Ovaj dnevnik otkrio je itav niz ustaških-fratarskih imena, koja su se nesumnjivo isticala kao žestoki ustaški agitatori i antipartizanski borci, sluge talijanskih okupatora, a kasnije i njema ke soldateske. To su pored šibenskog biskupa fra Jeronima Mileta, fra G. Bedrica, fra J. Jerković, fra O. Bebić, fra L. Simić, fra Jurenović, fra Pavle Šilov, fra P. Bašić, fra Bernardin Medvid, fra Lovrić, fra Gašpar Bujaš, fra Buljević, fra Dane Milić a zacijelo i toliko drugih ustaških i fašističkih kolaboranata.

¹²⁵ Dnevnik samostana svetoga Lovre u Šibeniku. »Slobodna Dalmacija. 20. V. 24. V.
27. V. 1945.

Me u ovima kao da je bio najgor eniji ustaša i protivnik NOP-a fra Pavao Šilov, koji se borio i s puškom u ruci i u borbi zaglavio. Zato ga je Paveli odlikovao »Velikom srebrnom kolajnom Poglavnika Ante Paveli a za hrabrost« i to, kako se kaže u motivaciji odlikovanja »zato što se je dne 28. VI. 1942. kod upada partizana u selo itluk kroz 3 sata iz svog župnog stana borio protiv odmetnika puškom ..«¹²⁶ Neki od njih, kao fra Bedrica i fra Bernardin Medvid pro ut e se i poslije oslobo enja Dalmacije kao uporni klerofašisti, koji e u estvovati u organiziranju ustaško-križarskih terorista.¹²⁷

Me u franjevcima samostana svete Marije u Sinju bio je svakako najzloglasniji fra Petar Glavaš, za vrijeme ustaštva i okupacije, župnik u Hrvima. Uz njega je i fra Frane Raki, župnik u Vrgorcu bio strah i trepet u sinjskom dekanatu. Kad su partizani oslobođili ove krajeve uhva eni ustaše bili su izvedeni pred vojni sud oblasti osmog udarnog korpusa, pred kojim su bili optuženi za teške zlo ine. U optužbi se na osnovi brojnih svjedo anstava, provjerenih do detalja, tvrdi, da su oni bili ustaše po uvjerenju i da su stupili od po etka okupacije u službu neprijatelja, a protiv vlastitoga naroda; da su vršili agitaciju za neprijatelja, raspirivali mržnju izme u naroda Jugoslavije, svijesni da e uslijed njihova postupka biti mu eno i ubijeno na stotine nevinih ljudi. itav niz svjedoka i dokumenata mogao je potvrditi, da su optuženi sura ivali s Nijemcima i Talijanima i iskoriš ivali ugled i položaj sve enika, da pomognu okupatorima u potla ivanju i istrebljivanju jugoslavenskih naroda. Ima bezbroj slu ajeva, kada izražavaju svoju mržnju prema NOP-u i zavode neobavještene a stupaju u službu neprijatelja. Što je najstrašnije, obojica su sura ivali s ustaškim, talijanskim i njema kim vlastima, prokazuju i izvjesna lica, koja su poslije toga bila hapšena, odvo ena u logore ili strijeljana. Fra Petra Glavaša još posebno tereti optužba, što je poslije sloma Jugoslavije dao zvoniti od radosti u crkvena zvana i nagovarao narod na pokolj Srba. Fra Petar Glavaš nago varao je Talijane i ustaše da organiziraju u Hrvima garnizon, koji je bio prava pokora za cio narod. Jednako je okriviljen i za uspostavu garnizona u itluku, na svetom Jurju, kao što je i kriv za smrtonosne zasjede na Slanim Stinama. On je pomagao Talijanima prilikom napadanja, paljenja i uništavanja pojedinih sela i krajeva, štoviše, fra Glavaš je upravlja topovskom paljbom Talijana iz Hrv a na selo Bileti i pokazivao je, koje ku e u selu treba ga ati. Svoje veliko zadovoljstvo izrazio je, kad su bila uništena sela preko Cetine. On je stalno prikupljao podatke i izještavao okupatore o kretanju i položajima narodnooslobodila ke vojske i davao inicijative za napade protiv nje. Fra Glavaš u estvuje i u ispitivanju i mu enju zarobljenih partizana, i uhapšenih rodoljuba. itav je niz slu ajeva, u kojima se manifestirala upravo okrutna i zvierska priroda fra Glavaša. U njegovom stanu bili su pojedini zarobljenici tu eni i mu eni. On je dolazio u zatvore zajedno s Talijanima, Nijemcima i ustašama, i poticao ih protiv zatvorenika, nazivaju i ih komunistima, kako bi izazvao što ve i bijes Talijana, Nijemaca i njihovih ustaških sluga. Takav je bio nekoliko puta i u sinjskom zatvoru februara 1942. Fra Glavaš odbijao je da podijeli predsmrtnu utjehu umiru im borcima NOV-e, rodoljubima i lanovima njihovih obitelji, pri tome ih je vrije ao i prijetio im. Odbijao je da

¹²⁶ Dokumenti o protunarodnom radu, 238-239.

¹²⁷ Dokumenti o protunarodnom radu, 491-493.

krsti djecu, iji je otac bio u partizanima. Jednako je takvima uskra ivao i pogrebni obred. Fra Petar Glavaš ponašao se najbrutalnije i prema zatvorenim partizankama, nazivaju i ih prostitutkama, te je takvim prilikama govorio o nemoralu kod partizana; Fra Petar Glavaš bio je i okupatorski špijun, pa je Nijemcima dostavio niz imena lica, koja su simpatizirala sa NOP-om i kao takva kasnije bila strijeljana.

Da bi ise video opseg i sadržina vrste kolaboracije ustaških fratara — dobro je zagledati u ove optužbe. Karakteristi an je i slu aj fra Frana Raki a.

Fra Frano Raki pored svega ostalog optužen je, kao i fra Glavaš, još i zato, što je agitirao i za Paveli a u crkvi, i zloupotrebio svoj sve eni ki položaj: Sa oltara je pozivao narod da se bori protiv NOP-a i njegove lanove nazivao banditima. U protunarodnoj propagandi koristio se, uostalom, kao i mnogi drugi sve-enici, pa i sami biskupi i nadbiskup, imenom Božjim, Božjom Providnoš u i u estvovanjem samoga Boga u stvaranju NDH. Svojim autoritetom fra Raki je mnioge zaveo da podu u ustaše, a svog slugu je u inio ustaškim tabornikom. Bio je lan ustaških sve anosnih odbora. U Vrgorcu je s izvjesnim brojem ustaša mjeseca jula i oktobra 1942. sastavio listu rodoljuba, odre enih za internaciju. Poslije toga je uhapšeno i odvedeno u logore mjeseca jula 26 lica, a u oktobru 52. Dvojica od njih bila su strijeljana, dok su petorica umrla u internaciji. Kao zamjenik aprovizacionog odbora u Vrgorcu u estvovao je u stvaranju zaklju aka, da se uskrati davanje hrane selima, koja su bila odana NOP-u, dok je ustaškim milicionerima i lanovima ustaških obitelji dodjeljivana ve a koli ina hrane, nego uostalom pu anstvu.

Na su enju su ova dvojica ustaških zlikovaca prznala mnoge inkriminirane stvari, dok su se za druge nastojali izvu i zaobilaženjem, prebacuju i krivicu na svoga biskupa dr. Kvirina Bonefa i a, pa i samog nadbiskupa Stepinca, tvrde i da su vršili samo njihove odredbe u pogledu NDH i njenoga u vrš enja kao i svega onoga, što katoli ka crkva u i o komunizmu. Fra Petar je izjavio, da je bio u mladosti star evi anac, da je bio vrst u svom katoli kom uvjerenju »a tome je najviše pri-donio moj katoli ki odgoj, katoli ka štampa, papine enciklike, i jednodušnost kato-li kog klera.« Kad ga je predsjedavaju i zapitao, šta misli pod »jednodušnosti klera« fra Petar Glavaš je odgovorio: »Onako kako sam ja politi ki mislio, mislili su u vjerskim i politi kim pitanjima i moj provincial i moj biskup i svi sve enici. Moja politi ka ideja bila je, da je hrvatski narod poslije devet stotina godina dobio svoj osobeni hrvatski život, a to je bila i ideja itavoga hrvatskoga klera.«

Opisuju i dalje svoj ustaški curriculum vitae, fra Petar Glavaš izjavio je, da je na njega uveliko djelovao starješina samostana. Priznao je, da je u sinjski samostan dolazio i zloglasni ustaški komandant Poto nik, ina e pravi sinjski krvnik. Fra Petar je prisustvovao razgovorima, koje su vodili gvardijan i ovaj krvolok. Fra Glavaš je zatim priznao, da je i drugi jedan njegov sabrat fra Stanko Milanovi - Litre, ina e tako er monstruozni kolja , u estvovao s ustaškim kaznenim ekspedicijama.

Pred sudom pro itana je i pismena obrana fra Petra Glavaša, koju je napisao u svoju obranu. Neobi no važan je odsjek, u kome fra Petar govorí o sinjskom samostanu, za koji kaže, da je vršio ogroman moralni utjecaj na Sinj i cijelu cetinjsku krajinu, otkako je osnovan krajem sedamnaestog stolje a. Fra Petar pri-znaje, da su sva sinjska bra a do ekala s oduševljenjem slom Jugoslavije 1941. Profesor fra Ivan Hrst , o kome e još biti rije i, bio je za vrijeme ustaša glavni

inilac zajedno sa tamošnjim logornikom. Poslije odlaska ovoga franjevca došao je na njegovo mjesto kao zloduh fra Stanko Milanović-Litre, koji je naročito utjecao na mlađe franjevce, koji su bili veoma aktivni ustaše, dok su se stariji povukli. Gvardijan Topić, ma da nije zalazio aktivno u politiku, ipak je bio veoma oduševljen za NDH. Suračao je s pukovnikom Potonikom.

»Što nam se od ordinarijata pisalo, mi smo narodu itali. Biskup i svećenici kler vidio je u partizanima komuniste i bio im protivan. Morali smo izvršavati naloge biskupa. Dobivali smo ih nekada u »Listu biskupije« a nekad preko dekana. Naredba Stepinca preko radija da se narod boriti za Hrvatsku, bila je direktiva kleru u političkom pogledu. Na Rittiga se gledalo kao na sve enika koji se iznevjerio crkvi.«

U ovoj fra Glavaševoj obrani ima još i ovo od značaja:

»Samostan je slovio kao kula hrvatstva. Valjda je i vlastima bilo naređeno da se svjetuju sa glavarom samostana. Mnogi stariji fratri zamjerili su starješini, što je dozvolio da Litre ostane u Sinju. Svi su mrzili samostan kao i danas, ali ne crkvu... Gvardijan bi najavio, kad bi došao ustaški oficir Potonik. Razgovori su se vodili uz ašicu za vrijeme večere, i u sali konverzacije nastavilo bi «e ono što se nije moglo govoriti pred klericima. Došlo bi do kritike i superkritike. Litre je kao mentor govorio što je uočio u bojni. Govorilo se u oficiju da je hrvatska vojska dobra, a da oficiri ne valjavaju... U samostanu se govorilo o hrvatskim oficirima da bogate sebe, da šalju u šumu hrano i municiju, da je Potonik nemojan i da bi ih trebalo premjestiti. (Devet hrvatskih oficira strijeljano je, jer su bili prijatelji NOP-a, poslije ovih razgovora u samostanu!) Osučao je odlazak fra Vukovića u partizane. Svi su fratri imali mišljenje o Paveliću kao uskrisitelju NDH. Dok su stariji govorili da se nije smio odreći Dalmacije, mlađi su odgovarali da je bolja i takva Hrvatska. Nazivalo ga se dalekovidnim. O Hitleru i Mussoliniju su mnogi govorili kao o genijalnim ljudima...«¹²⁸

Dok je sav onaj mnogobrojni narod, koji je ne samo uočio, nego i osjetio zlodjela toga fratra iz Sinja, bio zadovoljan presudom narodnog, vojnog suda, u Zagrebu su ustaše zakukali za tim zločincem. Toj žalosti dao je poglavnik izraza u svome odlikovanju 1945., odlikujući posmrtno ovog zločinača »redom za zasluge II. stupnja«, dodavši tako sa svoje strane vojnom tužiocu jugoslavenske armije jedan prilog više za njegovu optužbu, a sudu za osudu.¹²⁹

Na ovom se su enju saznalo i za nekoliko drugih franjevaca ustaše iz tih strana, koji su ne samo agitirali za ustaše i borili se protiv narodnooslobodilačke vojske, nego su bili i sramni izdajice kao suradnici talijanskih i njemačkih okupatora. Takvi su bili fra Berto Dragićević i fra Ante Cvitanović, koji su odgovorni za mnoga ustaška nedjela. Već spomenuti fra Berto Dragićević bio je jedan veoma agilan ustaša, koji je sa fra Andrijom Jelićem, na svakom koraku svu svoju spretnost ulagao u ustaške akcije. Istaknuo se naročito kao organizator ustaške seoske

¹²⁸ Pred Vojnim sudom oblasti Osmog udarnog korpusa. »Slobodna Dalmacija« 11. do 13. III. 1945.

Fra Petar Glavaš je 13. III. osučen od Narodnog suda na smrt streljanjem.

¹²⁹ Iz kartoteke Ureda za odlikovanje u NDH.

milicije u Rakitnu, koja je izvršila veliki broj zlo ina, štoviše, fra Berto Dragi evi bio je komandant ove po zlu nadaleko poznate milicije.¹³⁰ Kao takav bio je i odlikovan »vojni kim redom željeznog trolista IV. stupnja« i to »za vrlo uspješno i hrabro vodenje milicionera u podhvativa protiv odmetnika na podruju Rakitno te u zapadnoj Hercegovini, u razdoblju od 1. IV. 1942. do 9. II. 1943.¹³⁰

Fra Ante Cvitanovi, veoma agilan križar i ustaša, kasnije župnik u Petrovlu, vrši najnedostojnija denuncijantska nedjela kod ustaških vlasti, štoviše i protiv ustaških funkcionera, koji mu nisu dovoljno gorljivi, kao što je bio sluaj sa na elnikom Gornje Primorske. Pišu i tj. denunciraju i velikom županu, fra Ante kaže, da »piše ustaški« kako bi bio veliki župan pravilno informiran. Na mjesto dosadašnjeg na elnika treba postaviti »izvanka ovjeka ustaški povjerljiva, pametna i pravedna... Ovim sam izvršio jednu dužnost prema ustaškim na elima. . .«¹³¹

Velik broj svjedoka tvrdi, da se u sinjskom samostanu odluivalo o sudbini zatvorenika. Iz govora optužbe saznaće se, da je poslije pokolja izvedenog u selima Kamešnice, mjeseca marta 1943., kad su njemački i ustaški kolja i poklali 1.800 nevinih žrtava, priredio je gvardijan sinjskog samostana Topi već eru i pozvao na tu već eru i njemački komandanta, koji je naredio te zloine. Zanimljiva je bila konstatacija, da je jedan dio optuženih ustaša bio odgojen u sinjskom samostanu.¹³²

Nema sumnje da su nedjela fra Petra Glavaša kao i njegove brojne subra e teško pogačala narod u sinjskoj i cetinskoj krajini, koji je upravo radili ovi odmetnici od Boga i evanđelja, morao da proprije paklena iskušenja. Jer dugo e se pamtititi, da je sinjski fratar Ivan Hrstić davao upute, kad su se 82 žive Srbinice bacale u jamu.

Državna komisija za utvrđivanje zloina mogla je pribратi toliko mnogo podataka, istinitih i od mnogih posvjedočnih, iz kojih se vidi, da je fra Ivan Hrstić, inačič profesor sinjske gimnazije, bio stalni nepomirljivi neprijatelj srpskog naroda i da je tako djelovao među svojim acima kao i sve enike u crkvi i u pastvi. Utvrđeno je, da je i on sudjelovao pri razoružavanju jugoslavenske vojske, kao i kod organiziranja ustaškog logora u Sinju. Njega e dugo pamtili preživjeli u Vrlici, gdje je u estvovanju hapšenju Srba. Najstrašniji zloin vezan je sa njegovim poticanjem i uputama za pokolj Srba u livanskem srezu. Žrtve bane u ugljenokopu u selu Prologu vjećito e vapiti za odmazdom i govoriti pokoljenjima o monstru-mima, koji su odnjegovani u franjevaku samostanima Dalmacije. Mjesec august 1941. ne e se nikada u tim stranama zaboraviti. Kad su Talijani preuzele vlast, ova nakaza od ovjeka, bježi iz Dalmacije, i javlja se u ustaške vojnike-dušobrižnike, gdje dobiva imenom »bojnika«. Kao takav sudjeluje protiv NOP-a na Kozari i Bosanskoj Krajini. Mnogobrojna zvjerstva ovdje po injena, blagoslivana su od strane spomenutog kolja a profesora-franjevca Hrstića. Koliko je bio zvijerski obuzet znaju ne-sretnici u sinjskome zatvoru, u kome je franjevac nogama udarao vezane partizane, napadao nemoćne i sadistički mrcvario i onako osuđene na smrt. Jedan od preživjelih partizana, koji je na sebi osjetio sve izraze »djelotvorne ljubavi« propovednika ustaškog evanđelja, izjavio je: »Teško e mi drugi vjerovati, jer su te zvjeri zaista bili fratri, pa je za naivnog vjernika to uistinu nepojmljivo.« Po naređenju

¹³⁰ Dokumenti o protunarodnom radu, 215, 227-8.

¹³¹ Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.

¹³² »Slobodna Dalmacija« 11.—13. III. 1945.

Ivana Hrsti a, zatvoreno je 25 lica u sinjski zatvor. On je prijetio, da će cio Sinj pomlatiti, jer da je leglo »komune«. Augusta 1941. godine dovedeno je iz Splita u sinjski zatvor 24 zarobljena partizana. Oni su ležali osam dana u podrumu za ugalj, bez hrane i vode. U podrum je ušao fra Ivan Hrsti i po eo udarati nogama vezane partizane. Pun bijesa izvadio je ogroman revolver i utisnuo ga jednomet od vezanih u ušla. Htio je pucati, ali ga je druga zvjer, fra Stanko Milanović, zaustavio riječima: »Ne prljaj ruke u dubrad, za njih se ve kopa jama.« Fra Ivan je zatim udario spomenutog partizana Borozana nogom i izbio mu dva zuba. Sutradan su ovi partizani strijeljani u prisustvu ove trojice fratara. Fra Gliboti je snimio i pad strijeljanih. Ova trojica fratara uzela su aktivno učešće u proganjanju sviju, koji su bili protiv ustaša i okupatora. Da bi olakšali posao karabinjerima, omoguili su da se karabinjerski zatvor i kancelarije smjeste u zgradu »Katoli kog doma« u neposrednoj blizini crkve. Fra Ivan Hrsti, kao i fra Stanko Milanović-Litre, su i poslije kapitulacije Italije nastavili svojim zlinačkim radom. Na njihove denuncijacije, pa i neposredne intervencije, njemačko-ustaška kaznena ekspedicija stala je glave u tim stranama oko 2.400 lica, većinom staraca i djece. Fra Ivan Hrsti odlikovan je kao vojni duhovnik III. razreda »redom krune kralja Zvonimira s mačevima« — i to 1945. — »za izvršno vršenje službe u razdoblju od 2. XI. 1942. do mjeseca ožujka 1945.«¹³⁸ A one nakaze u fratarskom odijelu djelovale su i na prekrštavanju pravoslavaca! Ili nedjela već spomenutog fra Vjekoslava Simića, koji je lično klapio Srbe u Kninu. Ili fra Stanko Ilijanović-Litre, koji je kao šef petorke u Imotskom preuzeo vlast odmah u prvim danima NDH osvojivši žandarmerijsku stanicu i dalje poticao na ubijanje tamošnjih Srba. Ili fra Stanko Bradarić, koji je u Imotski došao s mitraljezom i zauzeo duvanjsku stanicu. Taj isti fra Stanko uspio je da oduzme divizijskom generalu Marku Mihajloviću vojnički auto, na kome se onda vozio i sam naoružan sa pobijesnjelim ustašama. Fra Milanović-Litre i fra Bradarić bili su strah i trepet imotske krajine. Fra Milanović-Litre u estviju i u razoružanju vojske, koja je prolazila kroz Imotski, oduzeo je jednom generalu erarsku blagajnu s velikom sumom novaca. Po njegovu naređenju, u Imotskom je stvoren logor pod otvorenim nebom za sve pravoslavne Srbe imotske krajine. Logor je bio strahovito muški ilište za mnogobrojne žene i djecu, koja su bila osuđena da na kiši i hladno i aprilske dana, bez hrane i vode proborave strahovite užase, koje je taj zlodjed učinio nad nedužnim svijetom. Kad je podna elnik Josip Rosić, uitelj, predlagao fratu, da se logor raspusti i Srbi vrate kući, fra Stanko Milanović je brutalno odgovorio: »Sve rišane treba pobiti, a ne ih iz logora pustiti.« Taj isti patološki izobličen krvnik govorio je maja 1941. u crkvi, da je »turska vjera bliža katoličkoj, nego pravoslavnoj.« Fratar Bradarić vratio je pokolje i paleže gdjegod bi naišao na koje srpsko naselje. Tako je u naselju Brođanac naredio, da se spale sve kuće pravoslavaca. Izgorilo je 16 kuća, a sam je fratar ubio jednog Srbinu sa poklikom: »Jedno pseto manje.« Ovu koljaču atmosferu u Imotskom su pojačali fra Krsto Radić, župnik u Runoviću i gvardijan imotskog samostana fra Čiro Ujević.

Oba ova udovišta od ljudi u fratarskim mantijama bili su pravedno kažnjeni za svoj neljudski, da ne kažemo nekršteni život i rad, kad je Sinj oslo-

¹³⁸ Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH; Dokumenti o protunarodnom i zlodjedstvu, 230

boden. U Zagrebu, ustaše su htjeli da još, koliko im je situacija dopuštala, odadu tim svojim junacima priznanje, pa su ih i odlikovali. Dok je fra Stanko Milanović, odlikovan »redom krune kralja Zvonimira sa ma ev.ma II. stupnja,« dотле je njegov subrat fra Hrstić dobio »red za zasluge II. stupnja.«¹³⁴

Fra Agostino Cievola, gvardijan samostana svetog Frane na obali u Splitu, hodoao je pre Splitu prvih dana na zgražanje svih rodoljubivih Splitana, opasan revolverom i pod kišobranom predvode i ustaške patrole, da hapse Srbe i srbofile. Glavni ustaški stan bio je u samostanu na Dobromu (pored Splita), a kasnije u samostanu Poljudu. Jednako su ustaše navraali u samostan u Makarskoj kao i u Dubrovniku kod franjevaca kao u svoje ustaške stanove, imajući i u njima podrške za sve svoje strahovite podhvate. Tamo gdje nisu bili organizatori pokolja ili pljački, tamo su se na drugi način odužili ustaškom pokretu. Kao propagatori i kao dostavljači vijesti ustaškim, talijanskim, a onda i njemačkim vojnim i gestapovskim odjeljenjima. Fra Miroslav Buzuk bio je u Sanskom Mostu pravi gestapovski špijun, kako je to na sudu dokazano. Naročito se istakao u prikupljanju podataka o kretanju partizanskih odreda 1944. Njegove vijesti pomogle su Nijemcima, da otkriju sjedišta partizanskih štabova, koje su Nijemci onda bombardirali, i tako pobili jedan dio boraca. Fra Buzuk je javio Nijemcima, gdje se nalazi partizanska intendantura, pa su je onda bombardirali. Jednako je javio Nijemcima zasjedanje ZAVNOH-a u Sanskom Mostu, naglasivši, da su se već neki okupili, međutim i najodličniji.¹³⁵

Državna Komisija za utvrđivanje zloina okupatora i njegovih pomagača u Beogradu, prikupila je znatan broj podataka o suradnji franjevaca, kao i drugih svećenika, koji su pomagali ustaše i suračivali sa talijanskim i njemačkim okupatorom. Ti podaci iako umnažaju broj, oni u stvari samo ponavljaju dosadašnju enjinjeriju, koja govori o masovnom učešću u franjevaca na strani ustaša i okupatora.

Fra Franjo Udović, iz sela Korišana, u travničkom dekanatu, bio je ustaški organizator već u prvim danima NDH. Sa puškom u ruci je predvodio ustaše na pljačku i paljenje Korišana i Imljana, gdje je stradao velik broj Srba. Fra Udović je organizirao ustašku miliciju u Korišanu i bio joj je komandant. Kada je opljačkana stoka za Janju dovedena u Travnik, fra Udović je njome raspolagao, i njemu je najviše porazdijelio svojim ustašama u Korišanu koji su ga vjerno slijedili u njegovom ustaškom mahnitanju. Preostale pravoslavne je nagonio da besplatno kulu e ustašama. Kad su se približavali borci NOV-e, fra Udović je vršio pravu komandantsku ulogu rasporedujući i ustaške borce i davao direktive za otpor. Kao rezultat Ante Pavelića bio mu je najodaniji izvršilac svih njegovih želja i naredaba. Kao takav je nastojao da što više katolika uvede u ustaške redove, pa je u vrbovanju bio upravo neumoran. Kad je nailazio kod njih na otpor i kolebanje, fra Udović je odredio da prisilne mјere u svrhu što uspješnije mobilizacije. Pred dolazak NOV-e pobjegao je da ga ne stigne pravedna i zaslužena kazna.¹³⁶

Fra Miroslav Petrić iz Prozora, bio je najagilniji ustaša. Stalno se nalazio u društvu ustaškog krvnika Nikole Kovačevića i ustaškog logornika Marka

¹³⁴ Podatke o tim dalmatinskim fratarskim udovištima prikupio je jedan dalmatinski evidac, provjeravajući svaku vijest, koju sam nije doživio. Velikim dijelom nalaze se gotovo isti podaci i u Dokumentima o protunarodnom radu ali i u ADK.

¹³⁵ Dokumenti o protunarodnom radu, 156–157.

¹³⁶ ADK.

Žugi a. Poznat je bio nadaleko kao koruptivan ovjek, koji je nov ane pomo i, dobivene od ustaških vlasti, redovno za sebe zadržao. U estvovao je u organiziranju ustaške milicije u Ramu, koja je bila pokora cijelog onog kraja, naro ito prije dolaska NOV-e.¹³⁷

Fra Silvije Frankovi iz Bugojna vi ao se naro ito 1941⁸ za vrijeme pokolja Srba, u društvu najve ih ustaških zlikovaca i progonitelja Srba. Stalno je s njima konferirao, kad su se donosile odluke o progona Srba i ostalih rodoljuba naro ito partizanskih porodica. Jednoga dana pred gostionicom u Bugojnu pitali su ga zloglasni ustaški kolja i Božica Križanac, Ivo Jercl i Perica Kutleša, kad e ih ispovjetiti, on im je odgovorio: »Za vas je još rano da se ispovijedate. Kad sve uredite, onda do ite pa u vas ispovjediti«. On se istaknuo kao vjerski misionar pri katoličenju Srba. Prilikom prevo enja Markice Pazina i Milana šešuna, fra Silvije je rekao: »Šteta što nismo prije Muslimane uredili, pa onda Srbe«. Branku Ustru, kotarskom predstojniku u Bugojnu, koji je htio umiriti svoju krvlju uprljanu savjest ispovije u kod ovog ustaškog franjevca, rekavši mu da je ubio 14 Srba, fra Silvije je odgovorio: »Kad namiriš na 40, onda u te ispovijedati i sve u ti oprostiti«.¹³⁸ Kao što je ovaj franjevac ovako blasfemi no poticao na ubojstva, koriste i svoju vlast razrješivanja od grijeha, tako je velik dio njegove subra e zloupotrebljavao u tom kolja kom vremenu ovu svoju sve eni ku privilegiju.

Fra Vladislav ūri, župnik u Bilu, istaknuo se jednako kao denuncijant svih rodoljuba i ostalih Srba, koji se nisu htjeli odazvati njegovom pozivu da pre u na katolicizam. Zlo incu Paveli u slao je izvještaje o prilikama u livanjskom srezu. Na njegove denuncijacije bili su hapšeni simpatizeri NOP-a, mnogi odvedeni u logore, od kojih se neki nikad više nisu vratili, a mnogi su bili i strijeljani. Pri misionarenju služio se prokušanom metodom zastrašivanja i asistencijom ustaških vlasti.

Jednu takvu denuncijaciju, upravljenu poglavniku, potpisali su zajedno sa fra V. ūri em još nekoliko njegovih sli nih drugova sve enika. To su fra Borivoje Ma, župnik u Vidoši, fra Bono Grebenarovi, župnik u Podhumu, fra Viktor Balti, župnik u Ljubun i u, zatim ve poznati famozni podjariva na pokolje Srba, župnik župe Livno fra dr. Sre ko Peri i don Božo Šimleša, župnik župe Sištani. itav ovaj izvještaj, osim svoje izdajni ke i zlo ina ke fizionomije, svakako pokazuje vjernu sliku raspadanja ustaškog monstruma NDH, kao i zdravo napredovanje narodnooslobodila ke misli, koja je unato besprimjernom teroru okupatora i njegovih pomaga a ustaša, osvajala sve više i u širim narodnim slojevima nailazila na njene nosioce i borce. Unato svemu što su, do sada poduzimale ustaške i njema ke vlasti, unato ustaškim »Crnim legijama« ustaškim milicionim skupinama, njema kim i talijanskim kaznenim ekspedicijama, svijest i težnja za slobodom svladavala je sve teško e i napore, vezane sa najtežim žrtvama. Baš zato ovaj fratarski izvještai, pun denuncijantskih savjeta poglavniku, kako bi se ovom op em narodnom talasanju stalo za vrat, daje osobito osvjetljenje za situaciju na prolje e 1942. u krajev'ma, gdje su ovi franjevci djelovali. Iz izvještaja se još vidi da ovo denenciranje tim zlikovcima nije bilo prvo.

¹³⁷ Dokumenti o protunarodnom radu, 213.

¹³⁸ Dokumenti o protunarodnom i zlo ina kom radu, 145—146.

»Poglavlji e! Vi ste sigurno, bilo li no, bilo preko svojih suradnika dobro obaviješteni i o prilikama livanjskog kotara. Neki su i od podpisnika tražili lijeka za naše neprilike i od vas i od pojedinih ministara. Niti je lijek pružen, niti je vrijeme naše rane zacijelilo, štoviše te su rane svakoga dana sve gore:

A. Smišljena komunisti ka akcija, koja je u svoje vrijeme podzemno vodena u ovom hrvatskom i katoli kom kraju sa strane srpske uprave, sada se istom vidi po žalosnim plodovima:

1. Londonski i moskovski krugovalni izvještaji slušaju se, množe i dijele, a da se tomu nikako ne može stati na kraj;

2. Ve i broj (cca 100) do sad odbjeglih ljudi iz grada i sa sela naoružan i svrstan u razbojni ke bande dovla i se iz obližnjih šuma i povla i se danju, a još više no u putevima i selima, gdje napadaju, robe, plijene i plja kaju, dok ljudi ubijaju i odvode, a stoku i hranu odgone;

3. Pritajeni komunisti ki pomaga i, koji su u stalnoj vezi sa odbjeglima, ove snabdijevaju solju, duvanom, petrolejem i svakovrsnim potrebštinama za jelo i odjelo.

4. Seoski komunisti danju obavljaju svoje poslove, a no u drže sastanke sa onima iz šuma te prijetnjama, lupanjem na ku nim vratima, privikivanjem ultimativnih poziva plja kaju bilo za sebe bilo za one koji su odbjegli te tako na najgrozni na in straše mirne suseljane.

5. inovnici i oružnici ovoga kotara podržavaju vezu napose sa pritajenim komunistima te s pomo u vlasti i inovni kog ugleda pogoduju komunisti koj akciji uop e, a promi bi napose...

C . . . *Politika ustaških na eli i Ustaške Države postepeno se i prikriveno u ovim krajevima minira:*

1. Nesavjesnim radom i neradom baštinjenih inovnika jugoslavenske anglofilske i rusofilske orientacije koji u svom djelokrugu više pogoduju svakomu nego li istom i poštenom Hrvatu ustaši. . .

2. Vješta kim uvla enjem ljudi ljevi ara-ma ekovaca kao što su Marko ondi i Tekli Ante zvani Duka u razne odbore i službe, da tako pomo nu inovnicima ko enje i ometanje rada i duha ustaške države. *Skrajne je vrijeme, da se ustaškim duhom kalame i doju erašnji protivnici ustaštva.*

Za ove i ovakve prilike u livanjskom kotaru smatramo arlavnim krivcem . . . (slijedi niz prokazivanja rodoljuba i simpatizera NOP-a).

Iz ovih razloga mi tražimo u ime naših župa iji su vjernici ujedno i ogromna ve ina žitelja livanjskog kotara Hrvati-katolici. da se Tomo Male? odmah premjesti, jer je suviše jasno, da ie njegovo daljnje službovanje svaki dan sve više na štetu Hrvatske Države. Kao propovjednici vjere i uvari morala (?) ne možemo podnositi da on u svoistvu nosiocu mjesne državne vlasti živi u priležništvu sa . . . u iteljicom iz Obrovca . .

»... Državni interesi traže da se oni premjeste iz ovakove sredine u kojoj su angažirani.

Molimo i zaklinjemo u ime života ugroženih sela od komunisti ke ahenje da se sa savezni kom talijanskem vojskom uredi nekako, da se o iste okolišne gore od komunisti kih bandi.

Za Boga, svetu Crkvu, Hrvatski Narod i za Dom Spremni!^{lza}

Od ovih junaka-ustaša-franjevaca, koji su toliko gorljivo zagovarali ustašto. u crkvi i pred njom, dvojica su, kad ih je stigla pravedna kazna, i od strane poglavnika obilježeni kao najrevniji medu ustašama, pošto ih je posmrtno odlikovao

¹³⁰ Dokumenti o protunarodnom radu, 270.

visokim svojim priznanjem. Fra Bonu Grebenarovima »redom za zasluge I stupnja«, a fra Viktora Balti a »redom krune kralja Zvonimira III. stupnja sa ma evima.«¹⁴

Kao što su ovi bosanski franjevci denuncirali, tako su to radila i njihova subra a iz Dalmacije, kako se to vidjelo ve u nekoliko spomenutih sluajeva. Postoje svjedoci da se takvim ne asnim i zlo ina kim rabotnicima mogu pridružiti i fra Marijan Staši i fra Ciprijan Lisica, koji su pojedinim rodoljubima upravo time ninosili velika i mu na iskušenja pred talijanskim policijskim vlastima u Splitu.¹⁴¹

Takav je i dr. fra Krsto Kržani, profesor i direktor sinjske gimnazije, koji je skupljao slike oglašenih kao komuniste i predavao ih talijanskim vlastima. Ustaškim legionarima, koji su prošli iz Imotskog na Istočnu frontu, fra Kržani je držao govor poti u i ih da se moraju hrabro boriti. Ovaj ustaški prozelita govorio je i onoga dana na sinjskoj pijaci, prije nego što su sinjski prvoborci bili strijeljani.¹⁴²

Fra Josip Poljak, župnik u Perušiću, bio je doušnik njemačke i ustaške obavještajne službe i njen organizator na sektoru od Stankovaca do Benkovca, te je kao takav nanio borcima iz NOP-a ne baš malih neugodnosti, a mnogima i stradanja najteže vrste.¹⁴³ Jedan od krvoloka ustaša u Dalmaciji, ustaški pukovnik J. Potonik kao i ustaški logornik u Sinju Mirko Bilobrk priznao je, da su najveće im dijelom dobivali podatke, uperene protiv partizana, upravo od sinjskih franjevaca, kao što su bili fra Paulin, fra Ivan Gliboti, fra Vlade Pavlov, fra Ivan Vukušić, fra Ivan Bezin, fra Ante Romac, fra Stanko Vidić i već po zlu dobro poznati fra Petar Glavaš i fra Stanko-Milanović-Litre.¹⁴⁴ Fra Ante Romac bio je posmrtno odlikovan »redom za zasluge II. stupnja« — da mu se poglavnik oduži za predan ustaški rad.¹⁴⁵

Fra Karlo Grbovac, iz Duvna, bio je od samog početka NDH ustaški povjerenik i organizator mnogih ustaških terorista koga progona Srba. Istaknuo se pri slomu Jugoslavije razoružavajući jugoslavenske vojnike, otimajući im oružje i novac zajedno s ustaškim emigrantima Matom Kapulicom i Matom Boškovićem. Držao je zborove na kojima je politički harangirao protiv Srba. Kad se razmahao NOP, fra Karlo Grbovac bio mu je održešiti protivnik i aktivni učesnik u protunarodnom pokretu.^{146*}

I fra Velimir Šimić, iz Bukovice, srež Duvno, bio je veoma agilan u razoružavanju jugoslavenskih vojnika mjeseca aprila 1941., kad je prišao ustaškom pokretu. Sa oltara je agitirao za ustaštvu i držao propovijedi u kojima je veličao poglavnika i NDH. U crkvi je agitirao da se narod dobrovoljno javi u ustašku »bojnu Kralja Tomislava« kojoj je bio na elu strašan kolja Mirko Kaovica. Zajedno s ovim krvnikom izvršni su strahoviti pokolji Srba u Duvanjskom Polju, gdje nijedno dijete nije ostalo pošte eno.¹⁴⁷

U duvanjskom srežu istaknuo se kao ustaški logornik fra Stjepan Naletilić koji je već prije 1941. bio zakleti ustaša, a od 1941. ušao je u ustaški odbor u

¹⁴⁰ Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.

¹⁴¹ Dokumenti o protunarodnom radu, 272-273.

¹⁴² Dokumenti o protunarodnom radu, 275-286.

¹⁴³ Dokumenti o protunarodnom radu, 286.

¹⁴⁴ Dokumenti o protunarodnom radu, 284-286.

¹⁴⁵ Iz kartoteke Ureda za odlikovanje u NDH.

¹⁴⁶ Dokumenti o protunarodnom radu, 45, 213.

¹⁴⁷ Iz ADK. — Dokumenti o protunarodnom radu, 44.

Duvmi.¹⁴⁸ Pred oima mu je bila i slava katoli ke crkve i njena pobjeda u NDH, pa je i on, kao i njegov subrat fra Mijo uji , nagonio Srbe, milom i silom, da pre u na katolicizam. Dakako, sa oltara je agitirao za ustaški pokret i slavio Paveli eva djela o svim mogu im državnim praznicima, me u koje se ubrajao i poglavnikov ro- endan.

Fra Mijo uji , župnik iz Duvna, znameniti predvodilac raznih deputacija kod poglavnika, uistinu je odgovoran jednako za fizi ka kao i moralna ubijanja Srba. Jer, on je bio jednako vješt organizator uklanjanja Srba, kao i njihovog pre- vo enja u katolicizam, kako bi time postigao osnovnu želju svih klerofašista da u isto vrijeme rade za jedan ov injak kao i za NDH. Fra Mijo uji bio je poznat kao zatrovani raspiriva vjerske i nacionalne mržnje izme u Srba i Hrvata, pa je, im je NDH ostvarena produžio sa jednakim žarom na dalnjem razbijanju jedinstva vjerom podijeljenih naroda, Srba i Hrvata, žele i da jednim mahom pretvori Srbe u katolike i Hrvate. Nije mali broj svjedoka koji teško terete za brojna zlo instva fra Miju uji a. Jednako za pokolje fizi ke, kao i duhovna ubojstva i atake na slobodu savjesti. Treba pro itati ma koji od izvještaja preživjelih svjedoka njegovog teroristi kog mahnitanja, kako bi se vidjelo pravo nali je toga sve enika, o kome su ustaške novine pisale s najve im priznanjem.¹⁴⁹

Za njima u istom srezu nije zaostajao ni fra Šime Ani , koji je bio odlu an protivnik NOP-a.¹⁵⁰

Fra Mirko Radoš bio je glavni ustaški organizator pokolja mjeseca augusta 1942. na selo Malovan, kojom prilikom je ubijeno oko 80 ljudi, žena i djece.¹⁵¹ Fra Josip Raji , iz Kandije, srez Bugojno bio je vatreni ustaša, ma da se javno manje isticao. Kad su narodnooslobodila ki borci stigli u njegovo mjesto, on je dao zaklona znamenitom ustaškom krvniku Augustinu Perkovi u.¹⁵²

Fra Anto Ravli , gorljivi ustaša, bio je na svim poslovima koji su uprljali obraz njegov i njegove bra e. Još je 11. II. 1945. držao u crkvi vatren ustaški govor, koji je završio: »Mi ustaše imamo samo poglavnika i on je nama sve«. Dakako, bio je velik protivnik NOP-a i neprijateljima je na svakom koraku inio usluge protiv partizanskih boraca.¹⁵³

Fra Mladen Luti , gvardijan samostana u Š itu, srez Prozor, bio je ustaša od samog po etka NDH, koju je ve i ranije pripravlja oduševljavaju i se ustaškim na elima. Istaknuo se kao organizator novih ustaških odreda u njegovu srezu. Svoju mržnju prema Srbima nije kric ni na propovijedaonici. Za vrijeme crkvenog zbora rekao je da bi trebalo sve Srbe pobiti u Vukovskom i Ravnom, a njihova dobra prisvojiti. Mnoga nedjela koja je po inio njegov prijatelj, ustaški komandant milicije Stjepan Si aj, padaju i na njegovu dušu.¹⁵⁴

Jednako je i njegov subrat u Š itu župnik, fra Marijan Brki još 1944. agitirao u crkvi za ustaški pokret, pozivaju i narod s oltara da pristupi u ustaške re-

¹⁴⁸ Dokumenti o protunarodnom radu, 213.

¹⁴⁹ Dokumenti o protunarodnom radu, 82-8f>.

¹⁵⁰ ADK.

¹⁵¹ ADK.

¹⁵² ADK.

¹⁵³ ADK.

¹⁵⁴ Iz ADK.

dove, a protiv NOP-a. Pravi srednjevjekovni fanati ni krstaš, identificirao je vjersku borbu i krvavo zalaganje za nju i sa samom vjerom. U svojim propovijedima je nagašavao, da onaj tko ne uzme oružje u ruke i tko se ne bude borio, taj ne treba ni da vjeruje u krst niti da mu se moli.¹⁵⁵

Fra Ignacije Penavi sa Širokog Brijega, svu je energiju trošio u proustaške manifestacije najraznovrsnijih oblika. Neobično uporan u svom antipartizanskom radu, fra Ignacije Penavi je u crkvi agitirao protiv NOP-a, govoreći da su partizani uništiti katoličku crkvu, ako budu pobijedili.¹⁵⁶

Kao ustaše isticali su se takođe i Fra Zdravko Zovko, fra Marinko Jelić, fra Čedo Škrobo, fra Alojzije Ružinski, fra Trpimir Musa. Fra Julije Kožul u apljini žario je i palio, pa je i aktivno učestvovao u borbama protiv NOV-e. Svoje ustaštvo je fra Kožul na svakom mjestu isticao, pa se time diže i pred samim biskupom ulom. Kad je 10. X. 1944., prilikom jedne crkvene svečanosti u selu Klobočku, sreća Ljubuški, bilo prisutno desetak fratarata i biskup iz Mostara, kod ručka se razgovaralo i u ustaškom pokolju nad hrvatskim seljacima iz tog kraja. Dok su se pojedini fratri ipak užasavali, kad su učili detalje po injenih strahota, fratar Kožul je opravdavao ova nasilja ustaša kod Grabovog Vrela, tvrdeći da ustaše znaju šta rade. Kad su ustaše prodrići iz Mostara u apljinu, fra Julije im je organizirao dobro. Bio je na elu povorke jašu i osedlana konja, kojemu je oprema bila sva išarana slovom »U«.¹⁵⁷

Fra Tugomir Soldo, rodom iz Širokog Brijega, kao župnik u apljini počinio je mnoga ustaška nedjela. On je organizator pokolja Srba u apljini 1941. Kao član odbora za istrebljenje Srba, isticao se i kao revan misionar, pripravljavač i »psihologički temelj« terorom i ubojstvima svih onih koji bi se mogli pokazati kao protivnici njegovim prozelitističkim nastojanjima. U crkvi je harangirao protiv Srba koji još nisu prešli na katolicizam. Poslije njegovih podjarivanja esto su vršena masovna klanja Srba. Tako je bio pokolj 600 žena i djece, koje su pobacali u jamu Širmance. Dosljedan je bio i u suradnji sa Nijemcima i Talijanima, dostavljajući im vijesti protiv NOP-a. Ustaške ideje je širio među djecom i na satovima vjeronauka, pa je njegovim zalaganjem omladina u apljini bila neobično zatrovana mržnjom protiv Srba. Pred dolazak pobedonosne NOV-e pobegao je fra Soldo zajedno s ustašama i Nijemcima. Za ustašku nedjelu odlikovan je poglavnik fra Soldu »redom za zasluge II stupnja«.¹⁵⁸ Fra Soldu je u apljini pomagao pri prekrštavanju Srba njegov subrat sve do 1943., fra Andrija Jelić. Dakako, i njegove su metode bile povezane sa terorom, poslije kojih je redovno bila obilna žetva duša, od kojih su neki Srbi, ma da su prešli na katolicizam, stradali i bili ubijeni. U apljini je surađivao sa svim narodnim neprijateljima i bio im je uvijek pri ruci.¹⁵⁹ Takvi su bili i fra Paško Martinac, fra Ivo Ivanović u itluku i apljini i u Gradnicima gdje je bio župnik, i obojica su naročito jestoka pobijali ideje narodnooslobodilačkih boraca i pomagali ustaše i Nijemcima u njihovim borbama protiv NOV-e. Takvi su bili i fra Zdenko Zubac u selu Ružica, i fra Slobodan Lončar, župnik u selu Drinovcima,

¹⁵⁵ Dokumenti o protunarodnom radu. 215.

¹⁵⁶ ADK.

¹⁵⁷ Dokumenti o protunarodnom radu. 217.

¹⁵⁸ Iz kartoteke ureda za odlikovanja u NDH.

¹⁵⁹ Dokumenti o protunarodnom radu. 215.

organiziraju i seljake protiv NOV-e. Kad su se uslijed takti kih razloga borci NOV-e morali povu i, fratri su osobito sve ano do ekivali ustaše, da nastave opet s njima da sura uju, i denunciraju sve one koji su ma kakvu uslugu u inili partizanima. Fra Petar Sesar, župnik u apljini bra je za NDH gorljivi usitaš i agitator ustaške ideje. U vrijeme poslije prvog oslobo enja apljine, ostavile su ga narodne vlasti na miru. Me utim fra Sesar je i dalje saobra ao sa ustašama u Mostaru kuda je slao izvještaje o NOV-i. Kad su Nijemci januara 1945. ponovo provalili u apljinu, fra Sesar je aktivno u estvovao sa mašinskom puškom u borbi. U njegovom župnom stanu na eno je spremiše municije. Za izdajni ki rad strijeljan je od NOV-e. Poglavnik ga je odlikovao »redom krune Kralja Zvonimira III stupnja s ma evima« da bi mu poslije smrti izrazio svoju zahvalnost za njegov ustaški rad.¹⁶⁰

Fra Mladen Barbaric pripadao je onoj grupi Istaknutih ustaša koji su prije 10. aprila 1941. zadužili poglavnika i ustaštvo. Zato je i on odlikovan »bron anim spomenznakom o uspostavi NDH«, za rad u ustaškom duhu u vremenu poslije 20. X. 1934. do 10. IV. 1941. Dakako i on je ustašovao i poslije 10. IV. 1941., pa je takav odlikovan i »redom krune kralja Zvonimira I stupnja sa zvijezdom — u znak priznanja za prvobora ki neustrašivi i ustaški rad, te svestranu borbu u školi (—bio je; kateheta mostarske gimnazije —), na selu i u gradu, za stvaranje i izgradnju NDH.«¹⁶¹ I doista, svjedoci teško optužuju fra Barbari a za mnoga ustaška nedjela, pa i takva kao što su bile teroristi ke akcije protiv Srba i hrvatskih pristalica NOP-a, koje su izvo ene upravo njegovom inicijativom. Njegovoj propagandi podlegli su mnogi, pa su po inili i nedjela, koja ne bi uradili da ih nije fra Barbari oduševljavao za ustaštvo.¹⁶² Odatle i Paveli evo *najviše odlikovanje!* U borbama, koje su se vodile za oslobo enje Mostara fra Barbari u estvuje na strani Nijemaca i ustaša.

Kao ustaški satnik (kapetan) bio je fra Dane elak, koji je u estvovao aktivno u borbama, isti u i se kao vojni ki rukovodilac protiv NOV-e.¹⁶³

Fra Marko Livajuši , župnik u Bežlju, srez Tesli , od samog po etka NDH prišao je ustaškom pokretu, za koji se sav zalagao u i izvan crkve. U estvovao je aktivno u borbama protiv narodnooslobodila ke vojske, pa je poslije oslobo enja Bežlja pobjegao u Dobo, a onda dalje u inostranstvo svjestan krivica koje je po inio nad nevinim pu anstvom.¹⁶⁴

Fra Bosilko Gubi bio je župnik u Volaru, srez Prijedor, pa ga je na tom položaju zatekla uspostava NDH. Odmah se stavio na raspoloženje ustaškim vlastima kao njihov najodaniji suradnik. Zato i on u estvuje u svim progonima Srba i organizira u svom selu ustašku miliciju, pa je od ustaša dobio i potrebno oružje. Kao protivnik NOP-a i NOV-e razvio je veliku akciju. Na poziv rukovodioca NOP-a da se pridruži partizanima, on je odgovorio da se prikupe svi koliko ih ima u šumi, da polože oružje i da se predadu, ina e e biti uništeni. Prilikom paljevina sela Niske Glave, Jugovaca, Cikota i Volara, župnik Gubi je bio tako er veoma revnosten u prikupljanju pravoslavnih duša za katolicizam. Dakako, i on ima velike uspjehe na tom

¹⁶⁰ Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.

¹⁶¹ Iz arhiva Ureda za odlikovanja u NDH.

¹⁶² Dokumenti o protunarodnom radu, 214.

¹⁶³ Dokumenti o protunarodnom radu, 213.

¹⁶⁴ Iz kartoteke Ureda za oal^ovanje u NDH.

poslu. Pogotovo, što je teror bio veći, to su pravoslavni sve više sticali uvjerenje da je katolička vjera najbolja i najspasenosnija. Hvalio se, da je on sam preveo preko 3.500 Srba u katolicizam. Ispred NOV-e pobjegao je s ostalim ustaškim funkcionerima.¹⁸⁵ U istome duhu, na isti način, istim sredstvima najprije strahoviti progonitelj Srba, a onda najgorljiviji prozelitski misionar bio je i fra Antun Mladenović u vrlji kom samostanu, koji je nadaleko u svom kraju predstavljao najborbenijeg ustaškog teroristu.¹⁶⁶

Fra Ljudevit Zloušić, direktor iranjeva ke gimnazije u Visokom, imao je znatnog udjela u ustašiziranju njegove gimnazije. Iz te jezuitske gimnazije u Travniku potekao je veliki broj ustaških koljaca, među kojima se isti e svojom groznom fizionomijom Ljubo Majić, koji je bio u Jasenovačkom logoru pored koljaca - Luburića i najkrvožedniji krvnik. Poslije rada u Jasenovcu došao je taj zlikovac u Visoko, da nastavi školovanje (septembra 1943.) i tu je zajedno sa direktorom organizirao školsku omladinu za ustaške borbene jedinice.¹⁶⁷

Za akciju katolici enja daje vanrednu ilustraciju akt župskog ureda Korač koji je napisao fra Ivo Brkan 31. jula 1942. i uputio ga ustaškom logoru u Derventu. U tome pismu, među ostalim prijedlozima, koje ini fra Brkan, ima i jedan, koji u ogromnom nizu na inačica i sredstava upotrebljavanih za katoličku enju, dosad nismo mogli naći. Uistinu, najsjajniji primjer za korištenje bilo kojih sredstava, samo da se postigne svrha. U ovome slučaju bilo je to katoličku enju — emu je imao da posluži i sam seksualni nagon za koji fratar kaže, da se ne može savladati — pogotovo kod mladih udovica! Naime, fra Brkan javlja ustaškom logoru da je krajem augusta 1941. odvedeno sa područja njegove župe oko 500 pravoslavnih Srba u privremeni logor u Lužane, Muratbegovac i Derventu, odakle su odvedeni do Slavonskog Broda, a dalje u nepoznatom pravcu. Fra Brkan i pored marljivih ispitivanja nije saznao šta se zbilo s odvedenim Srbima. Za ove seljake fra Brkan kaže, da su bili opasan elemenat, zreli za pobunu i da su vršili vezu između Motajice i Vučića. Ovaj bezdušni i cini ni koristoljubac-fratar tvrdi da su preostale

»udovice, mlađe i željne života koje su brzo zaboravile odvedene, njih 500 do 600 sposobnih za udaju iz pet selja... *Priroda traži svoje. I ove udovice bi se i udale, naravno za katolika, jer Srba blizu nema.* Zgodan momenat da ih se sada penetrira sve, i njihove obitelji, preko njih katoličkom vjerom i hrvatsvom prožme za brzo vrijeme uz malo truda, vlasti i crkve. Vlast bi trebala podi i školu u Kostrešu za selo Baricu, Lužane i Kostreš, staviti uzorne uiteljske sile, prožete kršćanstvom i kategzohen ustaškim hrvatsvom, te uzorna života i vladanja i poletne ljudi, a crkvi omogućiti da dođe do materijalne istine o poginulim radi pobune, da se iste udovice mogu udavati za naše. Taj materijalno sjajno stoje i svijet, od oko" možda pet stotina kuća, a vjerovatno i više, raspoložen je da mu se pomogne turiti hrvatsko i katoličko uvjerenje, te da se preko ženidaba, koje se već uveliko traže s našim svijetom, iste brzo privedu vjeri i državi... . Kas je svijet bacio već oko na zemlju, dobra, imanja i zgodne snase. Ovaj Ured je svijestan poteškoće a da se sa strane državne prizna pogibija od oko devetsto" do hiljadu ljudi, pa zato

¹⁶⁵ ADK.

¹⁸⁶ ADK.

Izvještaj Tanjura 14. V. 1945.

i pita za na in i uvjete o priznaju smrti istih kako bi se obranio (?!) autoritet države, a opet stvari pošle da se do e do pravog i injeni nog stanja...«

Fra Brkan je uvjeren da su odvedeni Srbi mrtvi, on je »u to moralno siguran«, ali mu to ne dostaje za valjanu ženidbu u katoli koj crkvi! Stoga on traži da mu se diskretno pribave potvrde nadležnih o smrti odvedenih Srba. Prema tome fra Brkan upozorava, »i kao sve enik i kao bivši ustaški dušobrižnik na važnost ovog dopisa . . .«^{167a} Doista i ovo sredstvo spadalo je sigurno u »psihologisku pripremu« kakvu je preporu ivao svome sve enstvu nadbiskup Stepinac, a rimska propaganda sigurno nije osudila, jer je i takva priprema vodila željenom uspjehu. Na kraju fra Brkan je dobro poznavao intencije nadbiskupa i Kongregacije u Rimu, kad je i to sredstvo morao predložiti.

Dobri poznavaoči i u esnici u narodnooslobodila koj borbi znaju da su fašisti ki osvaja i mogli provesti svoj plan istrebljivanja naših naroda samo uz pomo no faktora na terenu, katoli kog klera. Glavna podrška naro ito po Bosni i Hercegovini po Neretvi, Imotskoj i Vrgorcu koji Krajini bili su franjeva ki samostani. Samostanske elije i župske ku e postali su rasadnici ustaštva, a preko njih i sa njima sve organizacije K. A. Još prije kapitulacije Jugoslavije u tim su se samostanima štampali ilegalni letci i onda su ih omantijana bra a širila po selima i gradovima, stvaraju i ustaške organizacije, koje su se ustvari krile iza crkvenih i svjetovnih društava. Tako je g. 1938. došao u Metkovi kao župnik-dekan dr. fra Vlado Bilobrk. koji je ve 1933. u Belgiji postao zakleti ustaša. On je još prije rata u Neretvi stvorio ilegalne ustaške organizacije pri emu su ga pomagali i don iro Bubi, don Mato Sinkovi, don Martin Gudelj, fra Božidar Simi, don Petar Anti, i poznati ustaški kolja i Jakov Ala, Ante Jelavi, Ante Vujica i toliki drugi. Fra Bilobrk za vrijeme kapitulacije napadao je jugoslavenske vojниke u vlaku kod Gabele. Nose i pušku o ramenu pozivao je seljake da sjekirama, vilama i kosama pobiju vojниke, jer tobože prijeti opasnost od etnika. 27. IV. 1941. organizirao je pokolj Srba u Neretvi i prouzrokovao smrt sedamnaestorice Srba. Na njegovu prijavu Nijemci su 18. X. 1943. objesili o telegrafske stupove duž pruge Metkovi — Rogotin 24 neretvanska rođljuba, a njegovim pristankom poklano je u Šipku, ulumu i Pepeškom Blatu koncem 1943 godine, 107 žena, djece i staraca. Fra Vlado Bilobrk samo je produžio, da u djelo provodi što je u prvoj Jugoslaviji planirao s ostalim ustaški raspoloženim kle rofašistima. Bio je zakleti ustaša još prije NDH, — još od 1935 — te je razumljivo da je bio ve u po etku NDH pri ruci kod organiziranja ustaške vlasti. Sam je bio imenovan tabornikom, pa je ve kao takav bio odgovoran za mnoga uistaška nedjela. Ima itav niz preživjelih svjedoka koji optužuju fra Bilobrka, da je sa fra Rokom Roncem i don Martinom Gu eljem bio inicijator ustaških klanja u Metkovi u i okolini. Sva ova nasilja, najraznovrsnijih izraza, prethodila su katoli enjima, ma da se sam nije oduševljavao novim pokrštenicima. Jer, on bi Srbima kazivao, kad su mu dolazili da ih primi u crkvu: »Džabe vam pokrštavati se, jer emo vas i onako sve pobiti«. Druge, za koje je on imao interesa, nagovarao je. Bilo je to naro ito poslije masovnog ubijanja Srba kod Opuzena. »Jedne je ve eri, rije i su jednog svjedoka, u sedmom

^{167a} ADK.

mjesecu iste godine (t. j. 1941.), došao on li no k meni i tom prilikom nastojao da i ja prije em na katoli ku vjeru sugeriraju i mi, da druga ije ne u mo i ostati živ. Uvidjevši da ljudi svakodnevno ubijaju, a Bilobrk je bio odlu uju i faktor u tom ubijanju, prešao sam i ja na katoli ku vjeru... »¹⁶⁸ Drugi svjedoci jednako podnose teške podatke o njegovoj gorljivosti u širenju vjerske i nacionalne mržnje, kao i organiziranju ustaškog terora nad srpskim stanovništвом.¹⁶⁹ Jednog blagdana mjeseca augusta 1941. održao je za vrijeme ve ernje propovijed u kojoj je bio velik broj Srba, poшто ih je teroristi ki dekan u nju pozvao. Dva svjedoka suglasno izjavljuju, što su uli za te propovijedi. Oni navode, da je fra Bilobrk rekao, da »ima nekih kukavica koji kažu da ne valja nagoniti Srbe da se prekrste i da nije ljudski ubijati. Ja vam me utim tvrdim druk ije. Prelaziti na katoli ku vjeru mora sve, jer druga vjera ne smije postojati, a niti e ma tko ostati živ, tko ne e kat. vjere. Ljudi ubijati nije grjhota, nego moramo sve poubijati što nam smeta, i potpuno o istiti našu zemlju«.¹⁷⁰ Tako je ovaj franjevac, koji je bio i u eni doktor, na djelu pokazivao, kakvu to novu ustašku moralku predaje unesre enom narodu, iju tragediju koristi da umnoži katoli ki ov injak. Takav je ostao do kraja NDH. Kad su u neretvanskim crkvama prire ene mise o poglavnikovu ro endanu za njegov dug život, i u Metkovici ima je služena sv. misa. »Za vrijeme izloženog Svetootajstva, svjedo i ustaški novinar —, održao je kra i vatreni govor dekan-župnik dr. fra Vlado Bilobrk, u kome je ukratko istaknuo zna ajke hrvatskih narodnih voda kroz itavu našu prošlost«.¹⁷¹ Ovim je nesumnjivo dr. fra Vlado Bilobrk nadmašio mnoge oduševljene ustaše-svenike; jer ni za jednog ne znamo, barem nemamo podataka, da su pri izloženom Sakramentu glorificirali Paveli a, kao što je to uradio fra Bilobrk. Nije onda udo što ga je Paveli o trogodišnjici NDH odlikovao visokim »redom za zasluge II. stupnja«, i to zato, kako kaže motivacija prijedloga, »što se kao hrvatski narodni sve enik i prvoborac istakao u doba talijanske okupacije kao neustrašivi branitelj povjerenog mu stada«.¹⁷² Žrtve iz Opuzena bit e vje iti tužilac tome »branitelju povjerenog mu stada«. Veliki je broj ovakvih Vlada Bilobrka. Kulturno zaostali krajevi bili su plodno tlo za ustašku agitaciju. Jedan odli an poznavalac hercegova kih prilika kaže da e po zlu pamtiti preostali narod dugo vremena ustaške i njema ke suradnike kao što su bili ve spomenuti fra Bone Jelavi , fra Nikola Ivankovi , fra Julije Kožulj, fra Makso Jur i , fra Slobodan Lon ar, fra Serafin Višnjica, fra iril Ivankovi , fra Tugomir Soldo, fra Martin Softa, fra Oton Knezovi , fra Rade Glavaš, fra Miroljub Skoko, fra Stanko Milanovi , fra Dominik Šulenta, fra Rafael Romac, fra Frane Raki , fra Stanko Bradari , i toliki drugi a s njima i donovi Ilija Tomas, Jure Vrdoljak, Ante ule, Grgo Rogi , Andrija Maji , Ante Zrno, Ivan Sumi i toliki drugi. Nije udo da su iz ovakvih samostanskih škola onda izašli ustaše koji su se pro uli nadeleko kao najgore ubojice, paliku e, i plja kaši. To su i ustaški ministri Andrija Artukovi i Jozo Dumandži , zatim ustaški agitatori Stanko Vasilj, Niko Pilipovi , Frane Vego. Dane Miloš. Šimun Bunti , Frano Primorac. Rudo Vrdoljak. Franjo Lu i , Grgo Ereš, Dante Vego, Slavko Sušak i Franjo Nevisti . Ova imena sa jezom

¹⁰⁸ Dokumenti o protunarodnom radu, 145.

¹⁶⁹ Dokumenti o protunarodnom radu, 146.

¹⁷⁰ Dokumenti o protunarodnom radu, 147.

¹⁷¹ »Hrvatska« (Dubrovnik) 19. VII. 1944. Dokumenti o protunarodnom radu, 325.

¹⁷² Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.

e se spominjati u vezi sa zlo inima koji su po injeni u Hercegovini. Jame kod Medjugorja, Humca, Surmanaca, Bivolja Brda, Nevesinja i Sebišna, u kojima je pobacano nekoliko hiljada Srba, mutna krvava voda Neretve u aprilu i maju 1941. kao i Topola kod Opuzena ostao je u sjećanju kao najkravije doba historije ovih naroda, u kojem su na žalost i sramotu sudjelovali oni, koji su se pokrivali fratarskim i sve enim mantijama. Svi ti odreda bili su najgori eniji protivnici narodnooslobodila kog pokreta. Don Ante Zrno, župnik u Viru, rekao je malome Marku Budimiru: »Sinko, bježi u ustaše i tuci se protiv partizana. Vodi sveti rat protiv neprijatelja naše vjere. Ja ti dati blagoslov. A ako odeš u partizane prokleti u tebe i tvoje potomke.«¹⁷⁴

Fra Bruno Smoljan u Ljubuškom bio je gvardijan samostana sv. Ante na Humcu, gdje je svojim žarkim ustaškim akcijama bio uvijek u prvim redovima »spreman za poglavnika i dom«. I on je bio uvjerenja, da je Bog s ustašama i poglavnikom. To je on rekao i u propovijedi, na dan komemoracije smrti Stjepana Radića, kad je napao u crkvi bivšu Jugoslaviju i Beograd, koji »nije mogao pokolebiti vrste redove hrvatskoga naroda, koji je vodio borbu tajno i javno za naše oslobođenje...« Pri kraju svoje propovijedi fra Bruno Smoljan je podvukao, da su se sastali u Božjem hramu, da se zahvale junacima palim za NDH, i za trajnu njenu budunost. »Bog je s nama i s našim di nim Poglavnikom«.¹⁷⁵

Fra Metod Vezili, župnik u selu Gali, ustašovao je uveliko, ali je znao da se i pretvara, pogotovo kad su njegov kraj za izvjesno vrijeme oslobodili partizani. Pomagao ih na sve moguće načine, da bi time kamuflirao svoj pravi posao. Jer, on je istodobno slao izvještaje ustašama i Nijemcima o kretanju partizana. Ova pritvorost fra Metoda Vezilića nanijela je velikih nevolja partizanima, dok nisu otkrili ovu najperfidnije mišljenu i vještotočnu izdaju. Im je Vezili dopao u ruke partizanske pravde, prestale su njemačke zasjede, koje su bile moguće samo na osnovi savršeno točno dobivenih vijesti. Suradnja Metoda Vezilića sa Nijemcima došla je glave 1800 ljudi na Kamešnici marta 1944.^{176*} Vojni sud je Vezilića osudio na kaznu smrti strijeljanjem, što je i izvedeno 23. VI. 1944. Ovako je završio trovatelj omladine u sinjskoj gimnaziji, dosljedan u NDH svome ranijem radu u bivšoj Jugoslaviji. Prirodno je da su ga klerofašisti obilježili kao mučenika naroda i vjere, kako je to u inicijativi klerofašista D. Žanko, o kome smo imali prilike, da ujemo iz ustaša Jambrekovića, kakav je bio odgojitelj u Zagrebu koji nadbiskupovoj gimnaziji. Ustaša Žanko veli aju i vrline nekadašnjeg svoga profesora, ističe, da je njegova smrt mučenja i krvavih pobjeda at njegove ljubavi, »naj ednijeg, pustinja ki neznatnog sina Franje Asiškoga«.¹⁷⁷ Poglavnik je posmrtno odao priznanje svome vjernome ustaši i suradniku i odlikovao ga »redom krune kralja Zvonimira II stupnja sa mačevima«, kao borca za ideale, njegove i NDH.¹⁷⁸

¹⁷⁴ J. K.. Fratarska mantija skrivala je zlo ince i izdajice. »Slobodna Dalmacija«. 22. II. 1945.

¹⁷⁵ »Hrvatski narod« 27. VI. 1941.

¹⁷⁶ Još o zlo inima ustaških bandita u fratarskim mantijama. »Slobodna Dalmacija« 4. III. 1945.

¹⁷⁷ D. Žanko, Razgovor duhovni sa sinjskim mučenikom fra Metodom Vezilićem. »Hrvatski narod« 9. VII. 1944.

¹⁷⁸ Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.

Fra Bogomir Zlopaša, veoma aktivni ustaša, u prvim redovima slavi i propagira ustaška djela i zalaže se, u crkvi i izvan nje, za punu pobjedu fašizma i ustaštva. Na crkvenoj slavi kod Ljubuškog, na dan Sv. Ante, fra Zlopaša je svojom rječtvorču veli akcijom poglavnika kome njegov zaštitnik daje svu moć u njegovu djelovanju. Sa proslave poslati su pozdravni telegrami poglavniku i ministru Artukoviću. »Sa veličanstvene proslave Sv. Ante na Humcu kod Ljubuškog pozdravlja vas 20.000 prisutnih, uvijek spremnih umrijeti za vas i domovinu«.¹⁷⁹

A imendan Pavelić osobito sve ano, se proslavio u franjevačkim crkvama odmah od 1941. Tada je nadbiskup, kao i svake slijedeće godine izdavao naređenja kojima je pozvao dušobrižni klerik da održi Tedeum iza sveane mise. »Neka se tom zgodom narod opet pozove, da se skrušeno pomoli Bogu za dobrobit NDH, za poglavnika i za što skoriji mir u svijetu...«¹⁸⁰

Odatle u svim klerikalnim i crkvenim listovima KA lanci, u kojima se proslavlja taj dan, ali sa njime i rođendanom, a sa njime i nosilac slave, poglavnik dr. Pavelić. Svake godine, pa i posljednji put 1944. Tada se »Viestnik po asne straže Srdca Isusova«, koji je urednik bio fra Josip Dujmović, neobično toplo raspisao o poglavniku i njegovom trogodišnjem djelovanju. Taj posljednji rođendan, narođito je srđano pozdravljen. »Dne 14. srpnja proslavili smo rođendan Onoga, koji je izravni nasljednik Zvonimira našeg — Tomislava II.... Sav je hrvatski narod zbog toga ponosan. I mi smo ponosni. No naš ponos mora biti označen onim pečatom, koji mora biti naravan: pa mi smo Poasnici Stražari Srdca Isusova. Molimo Krista Kralja, da dade našem poglavniku sve ono, što mu je potrebno u vršenju njegove visoke dužnosti. Molimo za njihov dug i sretan život.«¹⁸¹

A ove molitve i ovi lanci, kojima fratarska braća daju izgled crkveni i poobožnji sve ove manifestacije, kod kojih i crkva sudjeluje službenim naređenjima, da se proslavljuju imendani i rođendani poglavnika, bila su svakako vanredna propaganda za vođu ustaštva i za samu ustaški pokret u NDH. Sve je to snažilo i bodrilo, zaklete i nezaklete ustaše, sve od reda klerofašiste, sa i bez mantija. I mjesto opomena i kazni za ustaško, fratarsko i sve eni ko mahnitanje, koje je moralno biti poznato i nadbiskupima kao i provincijalima, slijedile su takve manifestacije, koje su jasno svima kazivale da se crkva sasvim solidarizirala sa ustaštvom, tom krajmom NDH, koja je trebala postati »Sveta i Božja, Kristova i Vojnu a Hrvatska.«

Odličan poznavalac prilika u vezi sa stavom klera u toku samih borbi u Bosni i Hercegovini protiv narodnooslobodilačkog pokreta, publicist Nikola Milićević, dao je punu sliku još daleko prije potpunog oslobođenja Jugoslavije, u organu JNOF-a za Bosnu i Hercegovinu »Oslobođenju«, februara 1945., koji je izlazio na oslobođenom teritoriju. Kroz zapažanja ovog publiciste izbjegla jedna teška i jeziva stvarnost, koju je historijska nauka zabilježiti kao jedinstvenu poslije srednjevjekovnih vjerskih ratova.

»Ali ako se bunila pastva, ako je ona bila ogromna zvjerskim klanjem nevinog naroda, pastiri se nisu bunili. Nigdje i nikad u toku ove tri godine strašnog robovanja naših naroda okupatoru i njegovim pomagačima usta-

¹⁸⁰ »Novi list« 22. VI. 1941.

¹⁸¹ »Vjesnik« 17. I. 1946.

¹⁸¹ Broj za lipanj—kolovoz 1944.

sama i etnicima, nisu crkvene vlasti ustale protiv krvni kog rada svoga klera koji je radio protiv najosnovnijih interesa svoje pastve. One su se i dušom i tijelom stavile u službu okupatoru. One se nisu razlikovale ni od onog dijela katoli kog klera koji je kroz franjeva ku gimnaziju na Širokom Brijegu i isusova ku gimnaziju u Travniku cijele generacije hrvatske omladine zapajao mra nja kim duhom vjerske i nacionalne zagrizenosti i mržnje. Veliki broj ustaških glavešina u Zagrebu, Jasenovcu i Staroj Gradiški izišao je iz tih škola. Nož koji je klapo stotine hiljada nevinih srpskih žrtava, rođljubivih Muslimana i Hrvata, koji su dali sve od sebe da spasu ast hrvatskog naroda, isti je onaj koji je podmuklo sjevnuo u ruci fratarskog pitomca Nevisti a da bi u zagreba kom a kom domu prekratio život naprednom hrvatskom omladincu Ljubi icu, koji se još tada borio protiv onoga što je došlo godine 1941. Taj nož oštiro je decenijima veliki broj isusovaca i svjetovnih sve enika sa zloglasnim mra njacima i srbožderima. sa nadbiskupom Šari em i Stadlerom na elu. Posljednja dva decenija u tom poslu nije za njima zaostajao ni znatan dio bosansko-hercegovaokih fratara koji su samostane pretvorili u arsenale materijalnog i duhovnog oru a ustaštva i hitlerizma. Iz njih su hrvatska sela poplavljena otrovom ustaške i hitlerovske literature, iz njih su ustaški i njema ki topovi i mitraljezi bacali smrtonosnu vatru na naše borce, koji su ginuli za slobodu, bratstvo i jedinstvo naših naroda. Oni se nisu ogradiili ni od niza ustaških i gestopovskih agenata i špijuna u sve eni koj haljini, koji su kasnije od naših vlasti uzeti na odgovornost. Mi, Hrvati Bosne i Hercegovine ne smo to nikad zaboraviti . . . ,«¹⁸²

Ovakva je bila linija razvoja franjeva kog i ustaškog mentaliteta od fra Didaka Bunti a, iji smo frankova ki program sagledali u prvom poglavlju još jula 1914., pa sve do radikalnih izvodilaca ustaškog i klerofašisti kog programa, kao što su to radili fra Petar Glavaš, fra Filipovi -Majstorovi , fra Brekalo, fra Sre ko Peri i toliki drugi o kojima je i jedan talijanski fašista, Corrado Zoli, pisao sa najve im užasavanjem. Na ljestvici ovih franjevaca ustaša, franjevaca-zlo inaca u po etku NDH bilo ih je koji uistinu nisu znali odmjeriti sve vrste zlo ina. Jer bio ih je i takvih, koji su u anarhi nom divljanju posegli tako daleko, da ih se zaplašiia u jednome trenutku i sama ustaška vlast, pa ih je željela primjera radi ukloniti, kako bi se pokazala, da joj je stalo do pravog poretka u državi, u kojoj je usurpirala tu vlast. Takav primjer bio je fra Eugen Guji , koji je još 1939. bio brat samostana u Fojnici. Oglas, koji je plakatiran u Zagrebu 3. septembra 1941. pokazao je strahovitu provaliju amoralnosti, u koju se stavio jedan od ustaških kolja a. Naime, toga dana osudio je prijeku su u Zagrebu fra Eugena Guji a. za koga se kaže, da je ranije bio vra en u lai ki stalež, (ne kaže se kad je to ranije bilo), na kaznu smrti strijeljanjem i to stoga, što je u no i izme u 26. i 27. IV. 1941. u vlaku, koji je imao krenuti u pravcu Lašva-Gore, naoružan revolverom i ru nom bombom oduzeo mašinovo i Savi Janji u svotu od 550 dinara, a nadzorniku brzojava Franji Vrepku oduzeo 450 dinara i jedan sat. Iste no i, u Bileševu je upao u trgovinu Ostojje urevi a. i revolverom ga prisilio, da mu da 16.500 dinara u gotovu novcu, nekoliko hiljada cigareta, jedan sat i 18 pari ženskih arapa. Kako mu te no i sve ovo nije bilo dosta, provalio je u stan pravoslavnog sve enika Miladina Mini a i sa revolverom oduzeo mu 1.700 dinara, a njegovoj ženi 1.111 dinara. Kad je izvršio plja ku,

182 Nikola Mili evi , Optužujemo. (Prema: »Politika« 25. II. 1945.).

ispalio je u, sve enika hitac iz vojni ke puške i na mjestu ga ubio. Ustaške vlasti je naro ito ogorilo, što je taj fra Eugen Guji kod svih tih svojih nedjela nastupao u funkciji ustaškog dužnosnika. Osuda je nad njim izvršena-istoga dana.¹⁸³

»Katoli ki list«, objavljaju i vijest o ovom najsramotnijem inu jednoga franjevca, stidi se da prizna, da je taj zlo inac ubio iz koristoljublja i jednog pravoslavnog sve enika. Nema sumnje, da to prešu ivanje dovoljno karakterizira »Katoli ki list«. Daju i podatke o Eugenu Guji u, kaže se da je 1939. do 1940. bio upravitelj župe u Srednjem Priliš u kod Karlovca, ali je poradi sablažnjiva života dobio nalog, da ima ostaviti župu i zagreba ku nadbiskupiju. Poslije toga vršio je raznovrsne izgrede, pa je s njime imala posla i policija. A »crkva ga je kaznila povra anjem u lai ki stalež.«¹⁸⁴ I opet ni »Katoli ki list« ne kaže kad je to bilo. Međutim koliki su još bili fra Eugeni Guji i, koje nije stigla ni kazna crkve, a kamo li ustaškog pokretnog prijekog suda.

Dakako, ovime nije iscrpena lista ustaških franjevaca, misionara i zlo inaca. S jednim još brojem franjeva kih ustaških ideologa jošemo se sresti u slijede em poglavljju, kako bi se imala puna slika njihova djelovanja, kojega se poslije oslobojenja u najhipokritskoj kameleonštini odri u, prebacuju i krivicu na svoje starešine.¹⁸⁵

Misionarenju uveliko su i stalno pomagale i ustaške vlasti, kako to nekoliko svjedoka sugestivno prikazuju. U okolini Br kog pored fra Ante Klari a, djelovao je još iz beogradske policije zloglasni Vje eslav Montani, koji se u po etku NDH našao kao sreski predstojnik u Br kom¹⁸⁶ Rista Jovanović, pravoslavni sve enik iz Obudovca, (srez Br ko), izjavio je na saslušanju neobično teške stvari o sredstvima i na inu, kako su ustaške vlasti bile agilni suradnici katoličke crkve na poslu katolicenja. U svome pri anju kaže spomenuti sve enik, da je na prvog decembra 1941. došla u Br ko jedna ustaška bojna (bataljon) i natjerala sve Srbe iz Br kog da potpišu o itovanje za prijelaz na katolicizam. Onaj, koji nije htio da potpiše ovo o itovanje bio je od ustaša tu en, neki su bili prebiti, a neki odvedeni i ne zna im se za njihovu daljnu sudbinu. Poslije Br kog došao je red i na ostala srpska sela u tome srezu, da silom pre u na katolicizam. Spomenuti predstojnik Montani naredio je usmeno op inskom na elniku u Obudovcu, Stevi Kosanović, da izda pismeno nare enje svima žiteljima pravoslavne vjere, da moraju na odre eni dan pre i na rimokatoličku vjeru. Tako je selo Lonjari imalo pre i na katolicizam 10. XII. 1941., selo Donji Žabari 11. i 12. decembra, selo Obudovac 15. i 16. XII., selo ovi Polje na 16. XII., selo Gornji Žabari na 17. do 19. XII. 1941. Ovaj isti Montani pozvao je pred sebe sve enika Ristu Jovanović i u prisutnosti velikog župana iz Slavonskog Broda rekao mu, da je nepoželjan u Obudovcu i treba da se odstrani, pošto narod mora pre i na katolicizam. I doista, sve enik Jovanović bio je prebaen dc Zemuna bez povratnice. Risto Jovanović je označio kao najgoreg ustašu u Br kom srežu župnika u Tramošnici fra Antu Klari a, koji je bio u Tramošnici ustaški tabornik. Fra Anto Klari naro ito je bio krvavo razpoložen prema Srbima u selima Donja i

¹⁸³ »Hrvatski narod« 6. IX. 1941.

¹⁸⁴ »Katoli ki list« 1941., br. 36, 427.

¹⁸⁵ ADK.

¹⁸⁶ U ADK u mnogim se dokumentima susreće njegovo ime u vezi s nasilnim katolicenjem.

Gornja Slatina, koja su spadala pod njegov ustaški tabor.¹⁸⁷ Lazar Colaković, poroznik iz Brčkog takođe optužuje predstojnika Montanija da je vršio teror u srpskim selima, sa svrhom da ih primora da pređu na katolicizam. Iz Brčkog slao je u srpska sela svoje emisare, koji su dogovoreno s njime širili paniku, kako bi ih lakše pridobio da pređu na katolicizam. Kad su se srpska sela solidarizirala i nisu htjeli poslušati ove emisare, ma da im je predstojnik odredio nekoliko rokova, uslijedila su paljenja i pljačka kanja pravoslavnih crkava. Ustaše su za to narođeno divljale i prema procjeni do kraja 1941. stradalo je najmanje tri hiljade Srba.¹⁸⁸

Milica Bjelopetrović, mlada domaćica iz Brčkog govore i o progonima Srba u njenom mjestu kao i okolini, teško optužuje predstojnika Montanija kao katoličkog misionara. 2. XII. 1941. u Brčkom je putem bubenja objavljeno Montanijevo naređenje, da svi »grčki-istočničari«, kako su ustaše nazivati Srbe, koji nisu predali molbe za prijelaz za ruku vjeru, moraju odmah staviti na svoje prozore natpis, »grčki-istočničar«, kako bi ustaše, koji su bili u takozvanim letećim bandama, mogli odmah uočiti, koja je kula srpska, a koja nije. Štoviše, naređeno je, da se moraju sreskom poglavarstvu predati sve ikone i kandila pod prijetnjom najstrožije kazne. Poslije Montanijevog pritiska gotovo svi Srbi iz Brčkog su predali 3. XII. 1941. molbe za prijelaz na katolicizam. Molbe su bile već stampane, pa ih je trebalo samo potpisati. U njima je stajalo, da prelaznik to nije dobrovoljno i da ga niti nije na to silio. Dakako, ti prijelaznici su kasnije morali da idu na asove vjeronaude i u crkvu, gdje je održavao propovijedi i prava ustaška agitiranja župnik u Brčkom Msgr. dr. Ilija Violoni. Dakako, taj msgr. bio je pravi ustaški nadzornik, koji je od svojih vjernih tražio najgorljiviji vjerski zelotizam. Prekrštavanju predhodilo je paljenje i demoliranje pravoslavne crkve. A jednako su uništeni i svi nadgrobni spomenici pravoslavaca. Zapaljena je i pravoslavna kapela na starom pravoslavnom groblju. Nad prelaznicima vodila se kontrola, da li na određene blagdane idu u crkvu i da ne praznuju svoje pravoslavne praznike.¹⁸⁹

Tamo gdje ni teror ni raznovrsne druge prijetnje nisu pomagale, jer je svijet bio odviše vezan za vjeru, u kojoj je rođen, pristupalo se nasilnom iseljavanju. U Bijelom Brdu prešlo je na katolicizam oko dvije hiljade Srba, jer im se prije toga prijetilo da će ih sve odreda iseliti. A to iseljavanje je značilo odvođenje u logore, u Jasenovac ili Staru Gradišku. Užas, koji je izazivalo samo ime Jasenovac, predstavlja je u perspektivi teroriziranoga neizbjegljivu smrt, a prije toga najokrutnija mučenja i stradanja. Već samo ovo bilo je dosta, da su nesretnici, izloženi opasnosti da budu odvedeni u Jasenovac, bili skloni da napuste pravoslavlje, kako bi spasili glavu. Koliko je takav prijelaz vršen iz uvjerenja i po pravim crkvenim propisima, vidjelo se ne samo po ovome, što je dosad izloženo, nego i po tome, da su rješenja o prijelazu dobijala i takva lica, koja nisu ni podnosila molbe za prijelaz, kako je to izjavio bjelobrdski paroh Lav Dosedjel.¹⁹⁰

Ustašama je katolički enje i agitiranje za katolički enje esto poslužilo, da namame Srbe na neko zborovo mjesto i da ih tako lakše pohapse, a onda i pobiju.

¹⁸⁷ ADK.

¹⁸⁸ ADK.

¹⁸⁹ ADK.

¹⁹⁰ ADK.

Stanko Šapi, zemljoradnik iz sela Vlakuše, opina emernica, ssrez Vrgin Most, govore i o stradanjima Srba u njegovu srezu, iznio je neobično teške još nespomenute stvari. 2. augusta 1941. objavile su opine Vrgin Most i emernica po svim svojim selima, da svi Srbi koji žele biti mirni, do 3. augusta u 8 sati ujutro u Vrgin Most, gdje će biti prisutna dva rkteta sve enika, pa će istog dana obaviti i, zajednički prijelaz na katolicizam. Toga dana skupilo se u Vrgin Mostu oko dvije hiljade ljudi. Bio je prisutan i Stanko Šapi. Na njihovo iznenađenje, nije bilo nijednog sve enika. Ustaše, naoružani mitraljezima, opkolili su sakupljene Srbe i stali su ih u gomilama odvoditi u zatvor sreskog suda. Tek mali broj sa kraja uispio je da utekne. Svi ostali bili su sutradan odvezeni kamionima u Glinu, gdje su ih sve poklali.¹⁹¹ Dan prije toga, na isti dan bili su Srbi pozvani i sakupljeni u Topuskom iz sela opine Topusko. Njih je došlo u Topusko oko 500 i svi su ubijeni te zakopani u bari kraj Topuskog. Istog dana su ustaše dovodili i djevojke i zatvarali ih u srpsku crkvu u Topuskom, gdje su mnoge silovali, a nakon toga ubili. Tu je sudbinu doživjela i kći liječnika iz Topuskog dr. Vurdelje, koji je bio ranije ubijen. Ustaški bijes razorio je i popalio srpske crkve u emernici, Topuskom, Štipanu, Kirinu, Bovi u, Slavskom Polju, Perni i Blatuši.¹⁹² Preživjeli Srbi morali su preći na katolicizam. Jezivu sliku o tome daju prijedlozi svjedoka iz tih krajeva, koja govore o strašnom pritisku ustaških vlasti i rimokatoličkih prozelita za prijelaz na katolicizam.

Teror je predhodio prekrštavanju i u srezovima pakra kom i oku an&kom. Pakrački Srbi, ma da od starine imaju u svojoj sredini vladiku, morali su popustiti teroru već mjeseca juna 1941.¹⁹³ U okviru anskog sreza iz pojedinih mjesta bilo je uhapšeno po petero ljudi i odvedeno u Novu Gradišku, gdje su bili zadržani u zatvoru sve doglede, dok nisu izjavili svoj pristanak za prijelaz na katoličku vjeru. Kad su se ti vratili svojim domovima, prijeau i ovi enim i doživljjenim užasima u logoru, bili su najpogodniji misionari za prijelaz na katolicizam. Osim toga, vlasti su Srbima stavile do znanja, da imaju do 31. XII. 1941. preći na katolicizam, inače u protivnom slučaju biti odvedeni u logor, a onda protjerani u Srbiju, a sav imetak oduzet u korist NDH.¹⁹⁴

Isti misionarski predhodni postupci bili su i u srezu daruvarskom. Vlasti su pri svakom poslu, koji se morao obaviti u njihovim kancelarijama, pitale Srbe prije svega, da li su već prešli na katolicizam. Ako je upitan dao negativan odgovor, onda ga se naprsto odbilo ne uvažavajući ni najzakonske razloge.¹⁹⁵ U srezu Podravska Slatina jednako su bile ustaške vlasti veoma aktivne. Ustaše su polazile iz sela u selo Ljubušće, naređujući seljacima, da podnose molbe za prijelaz na katolicizam. Oni, koji to nisu htjeli u initiji, bili su odvedeni u opinski zatvor, gdje ih se tuklo, a zatim odvodilo u zatvor kotarske oblasti u Podravskoj Slatini, gdje su zadržani deset do petnaest dana na »pasterizaciji«, dok na kraju nisu potpisali molbe za prijelaz na katolicizam. Kad su Srbi na svoj Božić, po starom kalendaru 1941./1942. unijeli u kuću u slamu, ustaše su to zabranili i otjerali svijet da vuće drvo iz šume.¹⁹⁶

¹⁹¹ ADK. Izvještaj ustaškog kolja a Hilmija Berberovića o tome klanju, jer je i on kod toga o estvovanju, prelazi sve grozote koje može samo fantazija jednog inkvizitora zamisliti.

¹⁹² ADK.

¹⁹³ ADK.

¹⁹⁴ ADK.

¹⁹⁵ Vidi ovakve obrascce u faksimilu. Dokumenti o protunarodnom radu. 103, 105.

¹⁹⁶ Dokumenti o protunarodnom radu, 103, 105.

U srezovima Irigu i Rumi izvršeno je na isti način misionarenje ustaša. Jedan već i broj svjedoka je iskazao, da su se iriški i rumski Srbi sve do januara 1942. branili da ne pređu na katolicizam. Međutim, januara te godine počela je masovna hapšenja Srba pod izlikom, da su komunisti. Ustvari, hapšenja su uslijedila, da se narod prisili da prijeđe na katolicizam. Uhapšeni su bili u zatvorima mučeni na sve moguće načine, a onda im se prepričalo, da pređe na katolicizam, jer je samo tako olakšati svoju sudbinu. I doista, one koji su obešeni da pređe, puštali su odmah kućama. Takvi su onda stali nagovarati one koji još nisu bili uhapšeni, dječju i na njih svojim teškim i jezivim doživljajima u zatvoru, kao i prijetnjama, koje su još crnju sudbinu proricale za sve još preživjele neprelaznike Srbe. Takvi oslobođeni Srbi morali su na zborovima, koje su sazvale ustaše, narod pozivati na prelaženje u rimokatoličku crkvu, obećavajući im ravnopravnost s ostalim hrvatskim građanima. U protivnom slučaju bilo je u izgledu iseljenje, a to znači u logore i onda neizbjegljiva smrt, ili u najsretnijem slučaju prebacivanje u Srbiju. U sreskom na elektrici nalazili su se već štampani obrasci molbi, koje su prijelaznici samo potpisivali.¹⁹⁷ U njima se podvlaže, da prijelaznik prelazi na katolicizam iz dubokog uvjerenja i dragovoljno ni od koga prisiljen. Kad su u tim srezovima pobili ili protjerali pravoslavne svećenike, onda su crkve zapećati, a prije toga su ih opljačkali. Narođeno ito su staradali fruškogorski samostani sa svojim znamenitostima. U iriškom sredu počelo je katoličenje već u ljetu 1941., a jeseni iste godine se nešto više Srba javilo za prijelaz. Najprije su same ustaške vlasti utjecale na sve moguće načine, narođeno ito prijetnjama, a onda je preuzeo misiju jedan zagrebački svećenik, da dovrši započeti ustaški posao. Za vrijeme njegovog misionarenja, odvedeno je 14 Srba iz Rivice i dotjerano u iriški zatvor. Poslije toga su savjetovali porodice odvedenih, da u njihovo ime i svoje potpisu o poticanju za prijelaz na rimokatolicizam.¹⁹⁸

Već iz izloženoga moglo se vidjeti da je uistinu ovo katoličenje bilo prisilno, ne samo u onim slučajevima, kad su za katoličenje istupale ustaške vlasti, nego i inačice. Sami svećenici, ustaše ili njihovi simpatizeri, bili su pravi poticatelji u najvećem broju slučajeva na prisilno katoličenje. Oni, takozvani objektivni i neutralni pastorizatori, primali su ovakve štampane molbe, dobro znajući i pod kakvim uslovima se one podnose, i nisu smatrali da se takva prelaženja kose sa kanonima 1351. Jasno je bilo, da je famozni Odbor trojice, koji je izabrao episkopat na svojoj konferenciji novembra 1941., bio ustvari jedna formalna kamuflaža tobožnje zakonitosti u ovom delikatnom pitanju. Da je to uistinu bila jedna obmana, vidi se i po postupcima dvije biskupe, koji su potpisali spomenutu rezoluciju i birali dotični Odbor trojice biskupa, kojima je bilo stavljeno u dužnost da kontroliraju taj proces katoličenja.

Vlado Popović, trgovac iz Laktaša, općina Klašnica, srez banjaluka, izjavio je na saslušanju, spreman da se zakune na svoj iskaz, o biskupu Gariću, da je na njega utjecao, da pređe na katolicizam. Vlado Popović bio je još od ranije u prijateljskim odnosima sa biskupom fra Jozom Garićem. Iz njegovog iskaza vadimo doslovno odgovaranje i pasus:

¹⁹⁷ ADK.

¹⁹⁸ ADK. O katoličenju u Srijemu vidi: Saopštenja o zločinima okupatora i njihovih pomagača u Vojvodini 1941—1944. knjiga 2. Srem. Sveska 1. Novi Sad 1946. 103—119.

»Još za vrijeme moga boravka u selu Laktašima op imo je pozivala nas Srbe javnim proglašima da svi predemo na rktu vjeru, obe avaju i nam da smo onda uživati ista prava kao i Hrvati. Poznato mi je, da je tada iz Laktaša podnijelo molbu za prijelaz na rktu vjeru nekoliko srpskih porodica, možda najviše 3—4. Jednoga dana u mjesecu augustu 1941. došao je mojoj kući u Laktaše li no banjalu ki biskup Gari, sa svojim sekretarom fra Krunom Šarićem i grkokatoličkim sve enikom Vlatkovićem. Ja sam ih lijepo primio, uveo u svoju trpezariju i po astio kafom. Nakon kraće vremena i obi nog razgovora, ustao je fra Kruno Šarić i zamolio me da s njime po em u posebno odjeljenje, jer da mi ima nasamo nješto povjerljivaša opiti. Ja sam sa Šarićem otisao u drugu sobu i on mi je tada ponudio da predem na rktu vjeru. Šarić mi je dalje u razgovornu obećao u tom sluaju svaku potporu biskupovu i hrvatskih vlasti, te da će mi se ići u svemu na ruku i da u biti zaštićen i uživati sva prava kao najbolji Hrvati. Još mi je rekao da oni narоito žele, da baš ja, kao ugledni Srbin u ovom kraju i predsjednik opštine, predem na katoličku vjeru. Ja sam se izgovarao, da to ne mogu nikako u inicijativi, pogotovo jer je moja žena kerka srpskog svećenika, a djeca su mi odrasla i u višim školama, pa ne bi odobrila ovaj moj korak. Fra Šarić mi je na rastanku savjetovao da se još predomisljam. Poslije toga je biskup Gari sa svojom pratnjom napustio moj dom i otisao u Banju Luku. Tri dana nakon toga došao je k meni tadašnji kotarski predstojnik iz Banja Luke, da mi savjetuje da predem na katoličku vjeru. Ja sam ga odbio i pri tom iznio iste razloge kao i Šarić u. Poslije toga nekoliko puta me je nagovarao na prijelaz i tadašnji opštinski načelnik Mato Latundžija, ali sam i njega svaki put odbio«.¹⁹⁹

Mnogi su bili iznenađeni, da je biskup Gari mogao po i tragom nadbiskupa Šarića, koji je u svom prozelitskom djelovanju nastojao, da za svoj ovaj injak pridobije mnogo muslimansku i pravoslavnu dušu. Bili su i odviše iznenađeni, da to Gari ini po želji vlasti, a tobože iz prijateljske naklonosti, da spase glavu upornom pravoslavcu. Biskup Gari je od ranije uživao glas ovjeka, koji podržava lijepe tradicije starih franjevaca koga ujaka, koji su umjeli da se svojom snošljivošću u prilagode ostalim inovjernim zemljacima. Međutim NDH je otkrila, da je to bila jedna obmana i da je i fra Jozo Gari, ma da je već prešao sedamdesetu, bio na ravnoj nozi sa svom onom ustaškom mlađicom iz bosanskih i hercegovačkih samostana. Već prvi dani NDH pokolebali su i me u Srbima kao i me u ostalim hrvatskim rodoljubima nekadašnji dobri glas biskupa Garića. Jer, uporno se tvrdilo da je i biskup Gari posredno odgovoran za smrt episkopa Platona, koga je uvjerao, da mu se ništa neće dogoditi poslije Garićeve intervencije kod dr. Gutića. Međutim lakovjerni episkop Platon, koji je svoju nadu polagao u autoritet i bratski odnos prema biskupu Gariću, platio ju je svojom glavom. Izvještaj protve Jovana Davidovića, inače sudskog tužioca iz Banja Luke, upućen Svetom arhijerejskom sinodu (20. VI. 1941.) ukazuje na dvojnost i bezna ajnost biskupa Garića, ili u najmanju ruku, na njegov nedovoljno energičan stav prema zlu inicijativi Viktoru Gutiću, s kojim je uostalom održavao vrlo prisne odnose, dok je ovaj najistrahovitijim terorom zastrašio srpski život u ovog dijela Bosne.²⁰⁰

¹⁹⁹ ADK.
ADK.

itav niz podataka govori, da biskup fra Jozo Gari punim srcem u estvuje pri svim ustaškim sve anostima, zalažu i se i svojim autoritetom i svojom suradnjom na utvrivanju ustaškog režima. Njegova suglasnost s ustaškim na elima i poglavnim Pavelim došla je naročito do izražaja pri blagoslovu temelja novog Hrvatskog doma u Banja Luci (27. VII. 1941.). Tada je i op, pored zloglasnih ustaša dr. Gutića i poglavnika povjerenika župnika Brala, održao govor, prožet ustaškim duhom i žarom.²⁰¹ Nije onda uđo, da su fra Jozu Gari a slavili ustaše i njime se ponosile u svakoj prilici, koja im se za to ukazivala. Kad je fra Gari slavio pedesetogodišnjicu svoje ene ke službe, istakla je ustaška štampa, govore i o na elima biskupa Garića, da se »nalazi u prvim borbenim redovima hrvatskog naroda u njegovim najtežim danima.« uvati narodne svetinje, braniti njegove probitke, ja ati hrvatsku misao, potpomagati borbu hrvatskog naroda, jesu na eli koja si je postavio u svom radu biskup Garić.²⁰² Kad se zna, šta su ustaški novinari Smatrali borbom hrvatskog naroda, i kakve su Hrvate smjeli slaviti i veli ati, onda je sigurno da je fra Jozo Gari bio sav i itavom dušom uz ustaški pokret, — otkrivši se u novim prilikama i poveden op im tadašnjim uvjerenjem, da se sada 1941. rješava srpski problem za hiljadu godina, kako je to njihov gospodar spremao itavoj Evropi.

Kao što je biskup Gari vršio prozelitsku misiju u Banja Luci, tako je to od prvih dana NDH svojim autoritetom, pa i li nim zalađanjem, inio i akova ki biskup Akšamović. Pokazano je, kako se u akova koj dijecezi pojavio prvi letak, stampan u biskupskoj štampariji, koji je kao »Prijateljski savjet« imao djelovati na pravoslavne Srbe, da pre u na katolicizam, ako žele spasiti sebe i svoja imanja. Osim toga, iz spomenutih iskaza pojedinih srpskih izbjeglica moglo se vidjeti, kakve su metode upotrebljavane, koje su pripravljale predhodnju fazu »psihologičkoga temelja« za prelaženje. U pojedinim mjestima zapadnog Srijema nije se dopuštalo Srbima koji nisu prešli na katolicizam, da svetuju praznicima. Kad su protivno ovim naređima pojedini Srbi radili, tada su se ustaše razmiliili po poljima i njivama i koga bi u radu zatekli, ponajprije bi ga pretukli, a onda otjerali kući. Kad takve se prilike »savjetovalo«, da pre u na katolicizam, pa im se ne e više ništa dogoditi. U selo Neštinu ustaše su ušli u noć u pet srpskih kuća, pa su puškama i štapovima natjerali seljake, da potpišu molbe za prijelaz. Kad su se pojedinci požalili velikom županu dr. Elikeru, bili su kasnije zatvoreni, što su se usudili da se obraju velikom županu zbog terora. U zatvoru su ih gazili nogama, batinali, udarali kundacima, šamarali po zubima i nosu i mu ili na sve moguće naine. Od toga batinanja jedan je od zatvorenika i umro. U zimu 1941. u selu Čereviću u pokrenuo je akciju za katoličke Marko Orić, ustaški tabornik iz Beograda. Najveće im terorom nisu mogli prisiliti Srbe da se odazovu tome pozivu. Tada je Marko Orić zatvorio stotinjak Srba i znatan dio premlatio, a dvojicu ubio. Kad ih je smekšao, pustio ih je kući i da »dragovoljno« pre u na »pradjedovsku vjeru«.²⁰³ Nema sumnje, da je biskupska kurija bila o svemu tome potpuno točno obavještena. Jer ona je neprestano izdavala upute, kako treba postupati pri prelaženju, pa se sigurno informirala zbog čega je u tolikom broju prijavljeno i podnijeto molbi za prelaženje. Jedan od tih

²⁰¹ »Hrvatski narod« 28. VII. 1941.

²⁰² »Nova Hrvatska« 1. VIII. 1943.

²⁰³i Iz arhiva Komisije za utvrivanje zločina okupatora ... u Vojvodini.

akata govori nesumnjivo o punoj suradnji vlasti, ustaških i crkvenih pri tome poslu. Naro ito, kad se ticalo masovnih prelaženja. Biskup Akšamovi uputio je 29. XII. 1941. vukovarskom župniku akt o tom masovnom prelaženju. U tom aktu kaže se:

»*Skupni prijelazi vrše se na temelju odluke nadležne kotarske oblasti, koj poobi aje prikupiti od podru nih op inskih uprava veliki broj prijelaznika, više puta cijelo selo, pak sve te osobe popiše u jednom iskazu i za sve izdaje jednu odluku kojom se daje dozvola prijelaza i svjedodžba estitosti.*

Kad takva dozvola stigne župnom uredu, župni ured ubere svega 20 kuna crkvenih taksenih maraka. Na primjer, Dalj je imao oko 3.000 popisanih osoba i svega je platio 20 kuna.²⁰⁴ Tako e initi i Vukovar. Biskupski ordinarijat nije nadležan da na svoju ruku dispenzira od postoje eg zakona, a nije niti potrebito, kad je taksa minimalna.

Svakome župniku koji je prijavio masovni prijelaz daje se puno ovlaštenje za apsoluciju prelaznika od šizme i krivovjerja prema rimskom obredniku strana 82, za pojedinu ne prijelaze isto tako dobivaju župnici ili upravitelji župa punu crkvenu jurisdikciju pro foro externo et interno, ali se svi sluajevi moraju prijavili biskupskom ordinarijatu, da se ustanovi je li udovoljeno državnim i kanonskim (!) propisima za vjerozakonski prijelaz i da se prema tome dade klauzula odobrenja. Svakom je župnom uredu dužnost da kod prelaznika prije apsolucije i primitka u katoli ku crkvu ispita ispravno stanje bra ne zajednice i da ustanovi, da li je potrebno utvrivanje braka, priemu se mora paziti na one okolnosti, gdje nije mogu e utvrjenje braka, pak se osobe primaju ograni eno pro foro civili. Sve ove vrste nijesu ukljuene u pla anju crkvene taksene marke od 20 kuna, to su posebni sluajevi utvrjenje braka, i spadaju pod drugu pla evnu tarifu. Isto tako osobe za prelaz pro foro civili ne mogu biti odriještene apsolucijom prema obredniku strana 32. Kakon ovoga objašnjenja vele asnom ocu gvardijanu kao upravitelju župe daje se ovim puna crkvena jurisdikcija za propisno primanje prijelaznika u katoli ku crkvu na cijelom podru ju župe Vukovar. Ujedno mu se daje ovlaštenje, da može za liturgi ki obred ovlastiti misionara, koji je vršio vjersku obuku prijelaznika Hi svojega u službi zamjenika.«TM

Dalnjim katoli enjem u akova koj dijecezi i dalje je rukovodio biskup Akšamovi . 10. februara 1942. izvijestio je biskup Odbor trojice u Zagrebu u vezi s njegovim instrukcijama od 10. XII. 1941. Biskup izvještava, da su » asni oci misionari o. Stjepan Rade i o. Pavao Dodi 8. II. 1942. dovršili misionarski rad u vjerskoj pouci za prelaznike u župi Trnjani na podru ju velike župe Posavje.« U sporazumu sa tim misionarima, biskup. Akšamovi ih je dalje poslao u selo Bršadin, gdje imade 220 ku anstava sa preko 1.200 osoba, koje »žele« pre i u rjetu vjeru. U selu Pa etinu. na podru ju župe Tordinci, nedaleko od Bršadina, mnogi su se prijavili za prijelaz i taj broj je svaki dan rastao sve više. Kao vrlo uspješnom misionaru biskup je podi-

²⁰⁴ Kako su te takse ranije onemogu avale siromašnjima da podnose molbe za prijelaz, to je nadbiskup Šari intervencirao kod državnih vlasti, da se ukine taksa od 500 kuna, koja se imala plaati gradskoj opini na ime prijelaza. Vjerovali ili ne, u objavi ove nadbiskupove intervencije, »nadbiskup je to u inio zato, što to dira u slobodu savjesti i u slobodu vjerskog opredjeljenja.« (»Katoli ki tjednik« 7. IX. 1941.). Ustvari, nadbiskupu i ostalim prozelitima bilo je pred o imao samo to da se uklone i najmanje zapreke za prelaženje, kako bi što brže i što ve i broj pravoslavaca prešao u ov injak katoli ke crkve. Dakle, upravo zavodni ko sredstvo za atak na slobodu savjesti i vjerskog opredjeljenja.

²⁰⁵ Iz arhiva Komisije za utvrivanje zla ina ... u Vojvodini,

jelio novu crkvenu misiju i sakralnu jurisdikciju ocu Dodi u, da u dva ozna-ena sela izvrši vjerozakonski prijelaz. »Da li e to asni otac izvršiti *skromno ili sve ano*, neka se posavjetuje sa nadležnim g. podžupanom velike župe Vuka«, sa-vjetuje biskup Akšamovi . Nadalje biskup izvješ uje da se i u selu Trpinji prijavio veliki broj za prijelaz u rimokatoli ku crkvu, u kojoj ima 500 obitelji sa približno 2.200 osoba. Svi su oni »raspoloženi da pre u u svetu rimokatoli ku crkvu«. Jednako i susjedno selo Bobota, koje je isklju ivo srpsko, imade oko 570 kui a, sa 2.920 osoba. Veliki dio ovih žitelja ve je prijavio kod nadležnih državnih vlasti svoje prijelaze pa biskup Akšamovi daje crkvenu misiju i sakralnu jurisdikciju za ta dva ozna ena siela prokušanom majstoru misionara ocu Stjepanu Rade. I njemu je ostavio, da se posavjetuje sa velikim županom, da li e prijelaz izvršiti »skromno ili sve ano.« Biskup je u aktu još izložio, kako su podru ni župnici dužni da stave misionarima na raspoloženje sve potrebne stvari i da im bivid u svemu na ruku. Biskup je o svemu tome izvjestio pored zagreba kog biskupskega Odbora, još i podžupana župe Vuka, spomenute misionare i župne urede u Vukovaru i Tordincima.²⁰⁶ Nekoliko dana poslije toga, 14. II. 1942., šalje biskup Akšamovi akt župniku u Vukovaru, gvardijanu Dioniziju Andrašecu, u kome mu saop uje kako e spomenuti misionari u sporazumu sa nadležnim župnim uredom prilagoditi pravoslavne crkve za katoli ke obrede. Jasno je dakle, da je biskup Akšamovi , ustaškim nasiljem oduzete pravo-slavne crkve, iji su sve enici bili pobijeni ili protjerani, pretvarao u katoli ke. Eve teksta s njegovog originalnog dokumenta:

»Budu i ni u jednom selu za koje su poslati oci misionari u vukovarski kotar ne postoji katoli ka crkva niti ima ikavih liturgi kih crkvenih stvari, to se ovim ovlaš uju oci misionari da svaki u svojem mjestu u sporazumu sa nadležnim župskim uredom i u suradnji sa žiteljima odnosnog mesta gr ko-istoi ne vjere, koji su se prijavili za prijelaz u rimokatoli ku crkvu, *pristupe prigodom pouke u vjeri preure enju gr ko-isto ne crkve, u crkvu katoli ku*, tako da bude sposobna za katoli ke obrede, osobito za itanje svete mise. U tu svrhu ikonostas se imade ukloniti, a za slu aj nemogu nosti, imade se ispred ikonostasa postaviti provizorni oltar za služenje svete mise. Sve stvari, koje se imaju ukloniti iz crkve neka se spreme na doli no mjesto. Potrebite crkvene stvari za služenje svete mise neka se ovim misionarima predadu iz župske crkve, tako da lm se omogu i služenje svete mise svaki dan u onome selu, gdje se obavlja vjerska obuka. Svaka se crkva prije uporabe mora bla-gosloviti skromnim blagoslovom, za javne bogomolje, kako je to u obredniku ozna eno. Blagoslovljena voda moze se donijeti iz župske crkve i uvati u prostoriji gdje se ne smrzava. Za slu aj da se u kojem selu ne bi mogla provesti adaptacija crkve za katoli ke obrede, neka se od nadležne kotarske oblasti ishodi dozvola za uporabu školskih prostorija odnosnog sela«.²⁰⁷

Treba podvu i injenicu, da se sve to dešavalo u vrijeme, kad se ve znalo, da se Paveli odlu io priznati pravoslavlje pod nacionalnim hrvatskim vidom.

Dakako paralelno s tim teklo je na sve strane ustaško pripravljanje »psihologiskog temelja« za prelaženje. Podžupan velike župe Vuka dr. Luka Aždaji bio je desna ruka biskupa Antuna Akšamovi a i njegovoj prozelitskoj akciji. Najstrašnije

²⁰⁶ Iz arhiva Komisije za utvr ivanje zlo ina okupatora ... u Vojvodini.
²⁰⁷ Iz arhiva Komisije za utvr ivanje zlo ina okupatora ... u Vojvodini.

je bilo saznanje onih Srba, koji su ostali postojani u svojoj vjeri, da je biskup Akšamovi na ovaj na in otimao pravoslavne crkve, koje su bile vezane uspomenama na njihove djedove i pradjedove. Njima se crkva otimala, a da ih se nije pitalo kao nekadašnje vlasnike za pristanak. Svima je bilo jasno, da se je i dr. Akšamovi sугласio sa ustaškim zlo incima, koji su stavili Srbe van zakona, i da je otete pravoslavne crkve, kao oglašene za res nullius, naprosto proglašio za svojinu rimske crkve. Misionari biskupa Akšamovi a bili su za svoj posao katoli enja nagra eni još zasebnom državnom pomo i od tri hiljade kuna, koju su ustaške vlasti odredile 21. XI. 1941. Pored toga gvardijan Dionizije Andrašec bio je još i naro ito velikodušan prema svojoj subra i misionarima, pošto ih je za njihov uspješan rad darivao raznim poku stvom i stvarima potrebnim u ku i i to od onoga, što je on najprije uzeo za svoj samostan na dražbama oplja kanih srpskih i židovskih stvari.

Akšamovi evi misionari striktno su se pridržavali njegovih uputa i pretvarali pravoslavne u katoli ke crkve. Oni su nastojali da iz srpskih crkava uklone sve što bi podsje alo na pravoslavlje, kako bi svoju novu pastvu što brže približili barem na ovaj vanjski na in katolicizmu. Pravoslavne Srbe je naro ito boljelo, što su oci misionari odlu ili da uklone stari i lijepi ikonostas. Kad su im prelaznici to prigovorili, misionari su pozvali dva autoriteta i ustaška ideologa, fra Dionizija Andrašeca i spomenutog ve ustašu katehetu Silvestra Zubi a, koji su ustanovili, da je temeljni okvir ikonostasa natruo, pa da ga radi toga treba ukloniti sa njegova dosadašnjeg mjesta. Da bi se i sa vanjske strane ubrzalo izjedna avanje razlika izme u pravoslavnih i katolika, ustaške su vlasti zakonskom odredbom od 4. XII. 1941. ukinule julijanski kalendar na podru ju NDH. I dosljedno tome, zabranile slavljenje pravoslavnih praznika, koji bi padali u dane, kad se oni ne slave i kod katolika. U to ki drugoj ove zakonske odredbe se kaže, da taj kalendar ne može više vrijediti ni u crkvi.²⁰⁸

Da bi se pred stranim svijetom i njema kim protestantima, koji su popreko gledali na ovo ustaško misionarsko otimanje duša i masovno ubijanje savjesti, pri kazala stvar u drugom svijetu ovo misionarenje, trebalo je svom protestantskom protektoru baciti prašine u o i sa ustanovljavanjem takozvane Hrvatske pravoslavne crkve. Me utim, i poslije toga, akcija za pokatoli avanje nije prestajala, štoviše, i poslije govora, koji je održao Paveli u ustaškom saboru, kada je dodirnuo vjersko i crkveno pitanje, pred poslanicima i diplomatskim korom osovine, izjavio je, da NDH nikako ne nastoji da pravoslavne prevede na katoli ku vjeru, pošto je prelaženje pušteno svakome na volju. Ne samo da se nije sada trgnuo niži kler, fratri i drugi brojni sve enici, koji su više iz ustaških razloga radi pohrva ivanja agitirali za prelaženje, nego ni biskup Akšamovi .

Na zimu 1941. u jeku akcije za katoli enje, natjerani raznim prisilnim mjerama izjavilo je oko 300 Srba iz Mirkovaca da e pre i u rimokatolicizam. Kad je objavljen govor zlo inca Paveli a i njegov se govor, "rasturio u narod u obliku brošure »Poglavnik Saboru i Narodu«, Srbi su uobrazili da mogu ostati u svojoj vjeri, pa su se ustezali da izvrše prelaženje. Vinkova ki sreski poglavavar vide i njihovu upornost da ostanu pravoslavni i da se ne odlu uju na prijelaz, pozvao je nekolicinu uglednih seljaka iz Mirkovaca. Ovdje, kod sreskoga poglavvara ve su bili po istoj stvari pozvani i Srbi iz Srijemskih Laza. U kancelariji nalazio se srijemski krvnik Tolja,

²⁰⁸ »Narodne novine« 4. XII. 1941.

a pored njega i akova ki biskup Akšamovi. Uz asistenciju ovih ustaških kolja a održao je akova ki biskup Akšamovi propovijed o »pradjedovskoj vjeri«²⁰⁹ kao i o onima, koji su krivi, da je došlo do rascjepa u crkvi. Biskup im je obe ao, da e im poslati mirnog i takti nog kapelana, koji e izvršiti prijelaz. Ovu biskupovu propovijed, koja je zacijelo išla za tim, da razbudi kod pravoslavaca uvjerenje u potrebu prelaženja kao i da izazove dragovoljnu odluku za taj postupak, pomogao je ovu biskupovu taktiku krvnik Tolja, koji je prijetio, da e svi odreda iskusiti posljedice, što nisu održali svoju rije za prijelaz na katolicizam. Dakako, brzo poslije toga zajedni kog misionarskog rada biskupa Akšamovi a i sreskog predstojnika zlikovca Tolja. došao je u Mirkovce kapelan i izvršio »dragovoljni prijelaz: mirkova klh Srba na katolicizam.²¹⁰

Koliko je bila neiskrena i jezuitska izjava poglavnika u Saboru, vidi se po tome, što su je tako shvatili i svi ostali agitatori za prelaženje na katolicizam. Marta 1942. došla je jedna deputacija vukovarskih Srba, koju je predvodio Sava Peji, gvardijanu franjeva kog samostana Dioniziju Andrašecu, da ga umoli, da obustavi daljnje katoli enje pravoslavaca, jer je Paveli u to vrijeme dao ve izjavu, da e se donijeti zakon o hrvatskoj pravoslavnoj crkvi. Na to je gvardijan odgovorio da je poslije re ene poglavnike izjave bio u Zagrebu radi dobijanja informacija o dalnjem radu u vezi sa katoli enjem. Od nadležnih je zatražio instrukcije, da li da obustavi katoli enje ili da dalje nastavi sa dosadašnjim radom. *U ministarstvu pravosu a i bogoštovlja re eno mu je, da je izjava poglavnika Paveli a u Saboru u pogledu priznanja pravoslavne vjere data samo radi inostranstva i diplomatskih predstavnika, da bi se prikazalo kao da nema nikakvog nasilja kod prelaženja iz pravoslavne u rimokatoli ku vjeru.*²¹¹ Gvardijan je još izjavio i to, da mu je u ministarstvu re eno, da odnosna izjava poglavnika nema nikakve važnosti i utjecaja na samu akciju katoljenja i da e ostati onako, kako su to odlu ili doglavnici, ministri, dr. Mile Budak i dr. Mirko Puk. Tom prilikom gvardijan je podvukao ^deputaciji, da bi u slu aju povla enja molbi i njihovog odustajanja katoli enja mogli takvi ljudi do i u veliku neizvjesnost, šta bi im se moglo dogoditi u pogledu života i njihove imovine.

209 jj svrhu agitiranja za »pradjedovsku vjeru« imala 'je da posluži i brošura »Povratak vjeri otaca« koju je izdalo zagreba ko Sveti-Teronimski društvo. U toj brošuri ima i ova misao, puna mržnje i prezira prema srpstvu i pravoslavlju: »Bilo ie nerazumnika, koii su htjeli Hrvatima gr ko-isto ne vjere narinuti sramotni i ponizavaju i naziv Srba. Ime Srbin u našem narodu je sramno i ponizavaju e. Prema tome nijedan Hrvat, makar koje vjere bio. ne e da se naziva tim imenom. Sada, kada je propala velikosrpska pravošavska promi ba preko sve enika, trgovaca i u itelja, hrvatsko pu anstvo gr ko-iste ne vjere a se vjeri davnih preda i traži pristup katoli koj crkvi.« (Idem, 5—6). God. 1942., dakle poslije osnivanja Hrvatske pravoslavne crkve u NDH pomagao je sasvim otvoreno akciju misionarenja biskupa Akšamovi a njegov župnik u Sotinu. Msgr. i za asni komornik Njegove Svetosti Pape. dr. Vilko Anderli. Njegova brošura »Prelaz gr koisto njaka u rimokatoli ku vjeru« objavljena je u II. izdanju u Vukovaru 1942. Jedan rijetko odvratan jezuitsko-frankovski pamflet ima zadatak da pokaže kako se Srbi uistinu vra aju pradjedovskoj vjeri. »Pa ako se sada gr koisto njaci nakon dvije i tri stotine godina vra aju u rimokatoli ku Crkvu, zar nemaju pravo oni, koji kažu, da se ti ljudi vra aju svojoj djedovskoj vjeri i svojoi djedovskoj krvi? Nije to dakle ne astan pokret i nije to ne astan korak, to je — prst Božji...« Msgr. i za asni kanonik Njegove Svetosti traži da se svi oni, koji to spre avaju, smatraju i da je to takozvano vranje vjeri djedova ista politika, moraju prijaviti vlastima »jer slobodu savjesti treba da imaju i oni, koji se ho e vratiti vjeri i svom rodu!«'(18—14).

210 Iz arhiva Komisije za utvrivanje zlo ina okupatora... u Vojvodini.

211 Iz Arhiva Komisije za utvrivanje zlo ina okupatora... u Vojvodini. — Zakonskom odredbom od 3. aprila 1942. osnovana je Hrvatska pravoslavna crkva. Osim gornjih spomenutih razloga, o kojima je tako iskreno vukovarskim Srbima rekao gvardijan Andrašec, ova je crkva imala još da posluži kao sredstvo za odnaro ivanje Srba, koji su ostali uporni u pravoslavlju ne

Koliko je prozelitska akcija biskupa Akšamovića bila efikasna vidi se još i po tome, koliko je pravoslavnih crkava ovaj prozelita, odnosno njegovi misionari, po njegovim ovlaštenjima i suglasnostima ustaških vlasti, pretvorio u katoličke crkve. Pri Hrvatskom državnom muzeju u Zagrebu bila je na proljeće 1942. osnovana Komisija za primanje crkvenih stvari grada Koštola nih crkvi. Ova se Komisija, u kojoj se nalazio i direktor muzeja Vladimir Tkalić, koji je svojim ne samo naučenja kim nego i rodoljubnim staranjem uveliko pridonio, da su se mnoge dragocjenosti iz oplja katoličkih crkava otkrile, spasile i sa uvale u zagrebačku komuže sve do oslobođenja, naročito starala za crkve u dijecezi akova kog biskupa. Biskup Akšamović odgovorio je 8. VI. 1942. (br. 2733) na pitanja doti ne Komisije. Biskup izvještaje, da pokretnine bivših grada Koštola nih crkvi, koje su pretvorene u katoličke crkve, ukoliko spadaju u inventar istih crkava, još nisu službeno preuzete od državne vlasti, kojoj je Ured za ponovu svojevremeno predao na uvanje. One stvari, koje je novi župski Odbor katoličke župskog uprave trebao za liturške svrhe, zadržao je i obavio primopredaju u obliku zapisnika sa mjesnom općinom pod nadzorom i po odobrenju nadležne sreske vlasti. Biskup Akšamović predlaže Komisiji, da pregleda ove stvari, koje su nove katoličke crkve prisvojile od bivših pravoslavnih, i da odvoji za muzej one predmete, za koje smatra da su od historijske vrijednosti. Obavještavaju i Komisiju kako da se administrativno taj posao vrši, daje biskup na kraju spisak srpskih crkava, koje su pretvorene u katoličke, dakako njegovim odobrenjem i punom suglasnošću.

»I. Bračevci — kotar akovo; neke stvari, vlasništvo ove crkve, nalaze se u spremištu Stolne crkve u akovu.

2. Majar — kotar akovo, Sve stvari nalaze se kod župskog odbora.

3. Pauje — kotar akovo, i Veliko Nabrežje, kotar akovo, obadva sela pripadaju u župsku ispostavu, kojoj je sjedište u Levanjskoj Varoši. Stvari se nalaze kod istih crkava.

4. Dopsin — kotar Osijek. Stvari se nalaze kod iste crkve. Ovo selo pripada župskoj ispostavi u Sokolovcima, kotar Osijek.

5. Tenje, — kotar Osijek, grada isto na crkva srušena. Sa stvarima je raspolažala nadležna kotarska oblast.

6. Dalj — kotar Osijek. Grada isto ne crkve i zgrade su bile pod upravom posebne uprave i pod nadzorom nadležne kotarske oblasti.

7. Markušica — kotar Vukovar. Stvari odnosne crkve nalaze se kod novog župskog odbora.

8. Kapelna — kotar Donji Miholjac. Stvari se nalaze kod tamošnjeg župskog odbora.

9. Kuanici — kotar Doljni Miholjac. Stvari se nalaze kod tamošnjeg crkvenog odbora..

10. Budimci i Poganovci — kotar Našice, zajednička župска ispostava sa sjedištem u Budimcima. Stvari se nalaze kod župskog ureda.

11. Bijelo Brdo — kotar Osijek. Stvari se nalaze kod župskog ispostavu, kojoj je sjedište u Sarvašu.

12. Borovo Selo — Kotar Vukovar, župска ispostava sa sjedištem u Vukovaru. Stvari se nalaze kod novog župskog odbora.

13. Trpinja — kotar Vukovar, župска ispostava još nije osnovana, ali je crkva pretvorena u katoličku crkvu. Tamošnja općinska uprava je znati

htijući pre i na katolicizam. Cio istorijat o tome problemu kao i njeno djelovanje u NDH prikazan je u »Glasniku« pravoslavne crkve 1946., br. 4, 52—56.

gdje se stvari nalaze. U ovu župsku ispostavu spada i Böbota. Stvari se nalaze u ovoj crkvi.

14. Pa etin i Bršadin, župska ispostava nije osnovana. Tamošnji župski uredi znati e gdje se stvari nalaze.

15. epin — kotar Osijek. *Župska crkva srušena*, a stvari te gr kisto ne crkve nalaze se kod novog župskog odbora.

16. Martinci epinski — kotar Valpovo. Stvari se nalaze kod župskog odbora.

17. Trnjani — 'kotar Brod. *Crkva srušena*, a op ina u Trnjanima e znati za tamošnje stvari.

18. Kloko evik — kotar Brod. *Crkva srušena*. Op ina u Trnjanima e znati za tamošnje stvari.

IS. Topolje — kotar Brod (Topolje Nove). *Crkva srušena*. Za stvari e znati op inska uprava u Gar inu.

20. Brod na Savi- *Crkva srušena*. Kotarska oblast e znati za tamošnje stvari.³¹²

Ovo nekoliko podataka nedvosmisleno govori, kako je u akova koj dijecezi vršeno katoli enje, kako su pojedine crkve rušene, a njihove stvari djelimi no preuzimane od novih prekatoli enih uprava, a neke je stvari uzela i akova ka katedrala, i koje su sve pravoslavne crkve pretvorene u katoli ke sa nesumnjivim znanjem i odobrenjem akova kog biskupa. Kolikim su i kakvim uvjerenjem i kakvim kanonskim uslovima, potrebnim za valjano kanonsko prelaženje, a da ne ispitujemo, sa kakvim potrebnim znanjem prelazili i pojedinci i skupine na katolicizam, bit e jasno svakome tko povjeruje ovim vjerodostojnim izvorima iz kojih su crpeni spomenuti podaci. Ostavljamo i Rimskoj Kuriji i Propagandi, da ocijene da li je Kanon 1351 pozlijen ili nije. Za nas taj problem poslije svega ovoga ne postoji. Još e nekoliko primjera prozelitske akcije, kojoj: je stalno predhodio teror kao uvod u potrebne »psihologische osnove«, dati još širi pogled u taj masovni atak na slobodu savjesti, u ta masovna ubojstva savjesti, koja sasvim paralelno idu sa masovnim klanjem ustaša, i daju im jedno vanredno psihološko nali je kod kojih sudjeluju i sami vo e katoli ke crkve u NDH, kao što to pokazuju poznati slu ajevi dvojice biskupa, Gari a i Akšamovi a.

Me utim, potrebno ^e da se još samo asak zadržimo na primjerima iz akova ke dijeceze, rukovo enima i ustaškim i crkvenim vlastima.

Pred Anketskom komisijom u Vukovaru bio je saslušan 24. V. 1945. fra Kornelije Gorše, slovena ki franjevac, koji je iz koncentracionog logora u Rajhenburgu u Sloveniji došao u NDH i dobio zaposlenje u Vukovaru. On je dao zanimljive podatke o kafcoli enjui u njegovoj novoj župi, u kojoj je i on vršio pasterizaciju. U kancelariji župskog ureda primjetio je ve 1941., da su stizale pojedina ne molbe pravoslavaca, da pre u na katolicizam. Zainteresiran za motive zbog kojih su Srbi podnosili molbe, saznao je od molitelja da su jedni bili primorani u inititi to što

²¹² Akt je zaveden u Arhivu Muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu nod: IV, 26, 510, 1942. — U vezi sa rušenjem pravoslavnih crkava u NDH — treba re i da se tim poslom bayila jedna specijalna ustaška ustanova. »Ured za rušenje pravoslavnih crkava« prestao je sa svojim funkcijama poslije osnivanja hrvatske pravoslavne crkve. Na elu toga ureda bio je dr. Dujmović »bijevši potpukovnik i bijevši povjerenik u Glavnom ustaškom stanu.« Kako se i poslije toga i dalje rušilo Glavni ustaški stan izdao je zabranu (V. T. 464-1942.) što se vidi iz akta Ustaškog stožera Velike župe Vuka (23. IV. 1942., br. 923-42) svim ustaškim logorima, a potpisano od stožernika Velike župe Vuka, Došena. (Iz arhiva Zemaljske komisije za utvrivanje zlo ina... u Vojvodini).

su mislili, da će spasiti sebe i porodicu, zanatlige da im se ne oduzme pravo rada, državni penzioneri, da im se ne oduzmu najnužnija sredstva za život, pogotovo, kad je to od njih tražila i ustaška vlast. I on je razumio da je akt ministarstva pravosu a od 30. jula 1941., kojim se suglasio i nadbiskup Stepinac, imao za cilj, da što više Srba pređe na katolicizam sa tendencijom, da ih tako onda prikažu kao Hrvate. Pogotovo tređe to ka te okružnice, koja govori, tko sve nije poželjan da bude primljen, (inteligencija i bogatiji ostali svijet, zanatlige i seljaci), uvjerila ga je »da se vlada boji, da bi takva lica iako bi prešla na rimokatoličku vjeru, možda vodila potajnu agitaciju protiv navedene tendencije vlade, (tj. da se s prelaženjem na katolicizam odrije i srpsvta i da time eo ipso postaju Hrvati).« Osim toga je razumio, da se to katoličke imalo voditi preko upravnih i ustaških vlasti, o čemu tako jasno govori druga to ka ove vladine okružnice, koju je nadbiskup Stepinac objavio i u svome »Katoli kom listu.« I ovo, kao i samo sprovođenje ovog vladinog naređenja, jasno je pokazalo, da je u svemu postojala uska povezanost ustaških i upravnih vlasti, kao i tendencija vlade i crkve u vezi s ovim katoličkim enjem. A crkvene su vlasti ne samo tolerirale tu suradnju, nego su je i same tražile, kako to pokazuje ogroman broj primjera najraznovrsnijih slučajeva. Jednako i ostala akta, koja su u vezi sa katoličkim stizala na župsku upravu iz akova kog ordinarijata, o kojima je bilo već naprijed riječi, bila su dovoljno uvjerljiva, da su mogla uvjeriti ovog slovenskog franjevca o sredstvima i ciljevima takvog katoličkog enja. Fra Kornelije Gorše govori i o masovnom prelaženju jednako iskreno kao i izvještaj biskupa Akšamovića biskupskom Odboru trojice u Zagrebu. Jednom su pozvali ustaše Srbe u pravoslavnu crkvu, da im se tamo održi propovijed za prelaženje ali se mali broj odazvao. Nato su pozvani u franjevku crkvu, gdje su se održavali agitatorski govori za prelaženje. Međutim i tu se mali broj odazvao. Da bi ih ipak predobili za svoju agitaciju, gvardijan Andrašec je onda držao i prelaznicima kao i još neopredijeljenim propovijed u »Katoli kom domu«. Gvardijan je vršio i prijelaze. Ma da je fra Kornelije u svojem Iskazu bio veoma škrt i nastojao je sve da protuma i sa strane crkvenih propisa, koji za njega nisu bili pozlijepeni, morao je priznati, da je između gvardijana Andrašeca i podžupana Aždaja, koga tereti ne mali broj svjedoka za nasilno katoličke postojaće vrlo prisutan kontakt, štoviše, podžupan je zalazio i u samostan, gdje je raspravljao sa gvardijanom, no on navodno ne znao čemu se govorilo, »jer sam se ja redovno sklanjao kad bi tkogod od državnih vlasti dolazio. *Isto znam, da su dolazili i pojedini ustaški funkcioneri u samostan te konferirali sa gvardijanom, no isto ne znam o čemu se govorilo iz gore navedenog razloga.* Dodajem, da sam se koji puta obraćao na gradskog senatora Peja radi objašnjenja kakvoga propisa u stvari prijelaza.«²¹³

Veoma porazan sud o svome biskupu držu Akšamoviću u vezi sa nasilnim katoličkim enjem dao je biskupovu štetu enik dr. Duka Marić, doktor iz Orientalnog instituta u Rimu, duhovnik okružja križara i križarica u akovu, a za NDH i ustaški satnik-dušobrižnik i veoma gorljivi propagator ideja novog poretku i ustaških naela, za koja se on svom žestinom na svakom mjestu zalagao.

Dr. Marić je takođe po naređenju enjima svoga biskupa učestvovao u prisilnom katoličkom enju Srba. Kad je poslijepodne osloborio enja Jugoslavije dospao ruku narodnih vlasti,

²¹³ Iz arhiva Zemaljske komisije za utvrđivanje zla imana okupatora ... u Vojvodini.

priznao je na saslušanju 12. II. 1946., kako ga je na taj misionarski posao prisilio biskup Akšamovi .

»Ovim izjavljujem da sam i ja zajedno sa svojim prijateljem i kolegom Stjepanom Bogutovcem *bio primoran* od svoga biskupa Akšamovi a da idem kao misionar u pravoslavna mjesta Pau je i enkovo, da ondje obavim obuku i obred prijelaza *svih stanovnika toga mesta u roku od jednog tjedna.*

Negdje polovicom mjeseca oktobra 1941. g. primio sam jednostavno dekret od Biskupa, da imamo toga i toga dana i i u gore spomenuta mjesta s tom posebnom misijom. Ja sam pošao Biskupu i na lijep na in molio, da me riješi te službe, jer ja nikako ne želim i i onamo u takvom poslu. Kad me on nagovorom htio predobiti, onda sam mu izložio svoje gledanje na itavu stvar: da ja kao student Papinskog Isto nog Instituta ne odobravam takav na in obavljanja prijelaza i da se moja savjest buni protiv takvih djela. *On je na to nastupio sa svojom biskupskom vlasti i zaprijetio mi, da e me udariti crkvenom kaznom radi neposlušnosti svome biskupu, ako ne budem izvršio njegov dekret. Kad može i i moj kolega Bogutovac, tad moram i i i ja.*

Na *takvu prijetnju* sam kona no teška srca pristao da po em onamo s kolegom Bogutovcem; pogotovo još, kad smo u Levanjskoj Varoši uli da su ondje sami pravoslavci i da bismo mogli izgubiti glave. *U inio sam sa svoje strane da ljudima olakšam taj in, koji su pod silom morali izvršiti.* Istakao sam im zajedno s kolegom *da smo i mi silom poslani*, da to s njima svršimo. I ljudi su to u inili mirno, svijesni teško e položaja, ali teška srca, napose ženski svijet. Kako nije slijede e nedjelje dosta dugo bilo nikavog izaslanička vlasti, ve smo htjeli ot i i ne obavivši prijelaz. U to stigne bilježnik iz Levanjske Varoši *s porukama biskupa da se prelaz imade svakako obaviti.* Obavili smo obred prijelaza po Rimskom Obredniku i na inili zapisnik. I time je taj najneugodniji posao za mene bio dovršen.

Po svom uvjerenju ne bih nikada takvog ina izvršio, nego sam to u inio jedino pod presijom svog nadležnog Biskupa dra Antuna Akšamovi a, revnitelja u toj odurnoj stvari, a sasvim protivnoj mome uvjerenju.

Tako su isto bili dekretirani kao misionari i drugi mladi sve enici. Franjo Starnberger, za svoju župu Trnava i na njoj leže a pravoslavna mjesta, nadalje tadašnji akova ki kapelan Marko Marijanovi . za mjesta Breznica, op ina Levanjska Varoš te Kazimir Keli za mjesto Bra evci. a dr. Ilija Živkovi profesor bogoslovije za obavljanje prijelaza u mjestima Sodolovci-Koprivna, župa Semeljci. Ina e su po Biskupiji obavljali to djelo misionari franjevci, kojima imena ne znam«.²¹⁴

Ustaše su na mnogim stranama, kako je to ranije savjetovao Mile Budak, rušili srpske crkve, o emu najrje itije govori i Ured za rušenje gr ko-isto nih crkava, koje su za Budaka bile strašilo srpske penetracije prema zapadu, dok su smišljeniji misionari to osu ivali, jer su željeli da po Akšamovi evu primjeru pretvaraju pravoslavne u katoli ke crkve i tako riješe ujedno pitanje katoli kih bogomolja za prijelaznike u isto srpskim krajevima, gdje nije bilo nijedne katoli ke crkve,²¹⁵

Zemljoradnik Petar Zatezalo iz Perjasice dao je podatke, kako su i kada uništene, oplja kane i porušene crkve u Perjasici, Veljunu, Vojni u. Poloju. Primišlju,

²¹⁴ Iz arhiva Zemaljske komisije za utvrivanje zla ina..'. (Zagreb). Vidi i Dokumenti o protunarodnom radu, 54. — Biskup Akšamovi jedva e se mo i obraniti od ove teške optužbe dra . Mari a, poslije ije ispovijesti ne može biti sumnje koliko se jedan biskup ogriješio o 1351 kanon.

²¹⁵ ADK.

Trži u. Toboli u., Krnjaku i Krstinji. Istodobno su selima prolazili ustaški agenti, koji su pozivali Srbe da predu na katolicizam. Mnogima nije ni to pomoglo, jer su ih ustaše pohvatili na sajmovima u Ogulinu i Slunju, i nikad se više nisu vratili svojim domovima.²¹⁶

Rušile su se pravoslavne crkve ne samo 1941., nego još i 1942. 15. januara 1942. po eli su ustaše rušiti crkvu u Velikoj Pisanici, u bjelovarskom srezu. Sve ikone i crkvene knjige su spaljene pred crkvom. Na dan sv. Jovana porušena je crkva u Lasovcu, zatim su došle na red u selu Ribnja i, u opini Severin. Pravoslavne crkve u selima Bedenik i Severin nisu porušene, pošto su rimokatolički svećenici intervernirali da će ih pretvoriti u katoličke, što je i u injeno. Vlasti zajedno sa svećenicima su pristupili katoličkim enjima unatoč tome što je poglavnik dao poznatu izjavu o osnivanju hrvatske pravoslavne crkve. Opinski bilježnici i načelnici dolazili su pojedinim vijećnicim domaćim imenima i nagovarali ih da predu na katolicizam, a ti da savjetuju ostale, inače morati da ih se odvede u logore. Jednako su porušene crkve u Jasenovcu, Oku anima, Raji u i Uštici. Pred kraj 1941. morali su svi Srbi u tim stranama preći na rimokatolicizam. Tko je bio iole uporan, bio je ili otjeran u logor ili naprsto ubijen.²¹⁷

Mnogo iskrenije govori o katoličkim enjima i njenom prisilnom karakteru jedan drugi prozelita, fra Ante elko Gregi, zemunski gvardijan. On je kao vjeroučitelj u Borovu pokatoličio borovsku pravoslavnu općinu i pretvorio tamošnju pravoslavnu crkvu u katoličku. Kad je 1942. premješten za gvardijana u Zemun, uznenimirila mu se savjest i sjetio se svoga brata u Kristu, pravoslavnog svećenika i paroha u Borovu s kojim je ranije živio u dobrom prijateljstvu, a taj je prebjegao u Srbiju, kad je nastala opasnost da izgubi život u Borovu. To je bio Bogdan Deanović, koji je za okupaciju bio sa službom u štabu kojeg bolnici. Njemu je fra Ante elko poslao jedno pismo, u kome mu je ispričao što se sve dogodilo od vremena njegova izgnanstva. Pismo je upućeno na jesen 1942. i u arhivu Sv. Arhijerejskog sinoda zavedeno je sa datumom 12. XII. 1942. Poslije kratkog uvoda, u kome izražava svoje žalenje za sve što se dogodilo, otkako je Deanović napustio Borovo, fra Ante elko Gregi daje neobično karakteristične podatke:

»S bolom u duši i velikim negodovanjem osuđivali smo svi politiku i događaje koji su se na pravoslavnom svećenstvu zbili, ali to je bio huk i bujica, kojoj se nitko nije mogao suprotstaviti. Bespomoćno su ljudi gledali što se zbiva i u duši svojoj svatko je to osuđivao, ali s tim smo se morali zadovoljiti. Vašu sudbinu do ekali su postepeno i mnogi drugi. Uglavnom inteligencija. Seljaštvo se je htjelo prilagoditi na jedan drugi način. Tražila se je izjava da se osjećaju ili nazivaju Hrvatima. To većini ne bi bilo teško. (?) Ta koja je razlika između jednih i drugih? *Ali kao dokaz malohrvatsva tražilo se indirekte da pređe na katoličku vjeru.* Po eli su, kako je razumljivo, najprije mješoviti brakovi. Njih je slijedila masa drugih. Većinom inovnika koji su se bojali za životnu egzistenciju. Tu nije pomagalo govor

²¹⁶ Saslušanje srpskih izbjeglica, 41—42.

²¹⁷ ADK. — Spisak oskrvnutih, opljačkanih, zapaljenih i porušenih pravoslavnih crkava u NDH ima: Psunjški, U ime Hrista. Svetinje u plamenu. Beograd 1944., 27—82. Taj spisak je strahovita optužba za NDH — ali jednako za neaktivni episkopat, koji je 17. XI. 1941. o tome samo nekoliko riječi i promrmljao.

riti ljudima, da je nelijepo prelaziti bez li nog osvjedo enja i poznavanja vjere. Bojali su se. Kasnije se po elo dizati i neke seljake, navodno politiare. Panika je bila tu. Jedino jamstvo sigurnosti bio je prelaz. I slijedilo je selo za selom. Sililo se nije nikoga(?!), jedino su bile pogodnosti sigurnosti. Mi sve enici smo odvra ali od toga koraka koliko je to bilo mogu e.(?) Katoli ki episkopat je najstrože zabranio prisilni prelaz i prelaz koji nije iz uvjerenja. *Ali op em valu se nije dalo suprotstaviti. Bilo je dosta što država, pogoduje.* Nadalje, ljudi su kasnije dolazili i zaklinjali, da ih primi u "katali ku vjeru, jer da žele ostati na svojem i da ne vide razlike u vjeri itd. Mi smo u Vukovaru davali te ajeve. Nitko tko nije bio dovoljno pouen u razlici u nauci, nije bio primljen (?).

Budu i da je teritorij župe ogroman, to sam ja dobio nalog, da Borovo selo, integralni dio Bate, primim ja. (Zacijelo i opet po naredu enju biskupa Akšamovića!). Prelaz u masama bio je u svoj okolini već u najvećem zamahu. Da si olakšam posao po eli smo *masovnom poukom*, jer se za prelaz prijavljivalo vrlo mnogo. Ja znam da ste Vi to promatrati postrance, i jer je to išlo na uštrb pravoslavne crkve. Me utim dragi g. kolega, ako se promatra samo sa ljudskog stanovišta, mi smo narodu u inili dobro i usluge. Bez toga ina, dragi Bog zna kako bi ta sela prošla. *S vrhunaravnog gledišta promatrano postiglo se samo ono vjekovno jedinstvo vjere, koje nam je svima bilo ideal. Oni zapravo ostadoše u svojoj vjeri. Priznadoše samo vrhovni ugled rimskog pape, a za obi an puk to ne igra nikakvu ulogu. Jedino je tako razumjeti naš rad i narodni prelaz. Znam da nije išlo na legalan na in, jer je bio moralni pritisak, ali tu odgovornost ne nosi pojedinac, jer se radilo o direktivama. Službena crkva je osušila nasilan prelaz kao i prelaz iz isto materijalnih probitaka, ali taj sud izricati gdje je kako, to je teško i tu je sigurno bilo zloupotreba.* Kako je u Borovu glede toga? Tamo je maksimum prešlo 1.500. Vrlo mnogo je bilo u prelazu, ali ih je zadesila zakonska odredba o hrvatskoj pravoslavnoj crkvi, pa iza toga nisu više htjeli. To je dokaz zašto i iz kakvog su uvjerenja prelazili. *Crkva u Borovu (pravoslavna) služi sada za katoli ko bogoslužje.* Svake nedjelje dolazi pater iz Borova »Bata«, da služi misu. Župni stan je još prazan. *Crkvena dobra* (tj. pravoslavna) *uživa crkva* (katolička). Juiridi ki nije ništa na njima mijenjano. Vaš vinograd i vo njak dobili su neki Dalmatinici. Bojim se da će ga za kratko vrijeme uništiti, ako ne dođe u prave ruke. *Tako je eto prošla ta revolucija. Kako e druga to samo Bog zna ...* Ne znam jeste li me osušivali ili prokljinjali, ali dragi kolega, od Vaših li nih stvari ili dobara nisu franjevcii dobili ni uživali ni za jedan dinar. Spasio sam koliko se dalo spašavati... Ikonostas i slike iz njega su na sigurnom mjestu. Putir sam dao posrebriti i pozlatiti. Da ga vidite kako sad izgleda? Remek djelo! Tako je ostalo sve sa uvano... Volio bih sto puta da smo svi doživjeli jednu sudbinu, pa da imamo jednu nadu nego što se to s nama dogodilo...«²¹⁸

Nema sumnje, da ovaj fra An elko Gregi nije bio ustaša, i nije li no ogriješio duše o svoga pravoslavnog subrata nekim nedozvoljenim djelom, ali i sam u svojoj apologiji govore i o katoličku enju ima nazore, koji se ne mogu s ljudskog gledišta ni im opravdati.²¹⁹ Tu je on dosljedan svima ostalima u katoličkoj crkvi, koji se nisu

²¹⁸ ADK.

²¹⁹ Dakako, u ovome nismu, u kome se on pravda i nastoji izazvati u svog subrata u Kristu razumijevanja i za njegov položaj. Fra An elko Gregi je nesumnjivo pristrasan i li no sve veoma blago promatra. Jer i on nije slobodan od prigovora, koji mu se ine od vjerodostojnih svjedoka, kao što je to u inila Ljubica Zivanovića. Iz njene izjave vidi se, da su ustaške vlasti u Borovu radile sporazumno sa misionarom fra An elkom Gregi em. (Dokumenti o protunarodnom radu, 57).

oprli nasilnom i nekanonskom prelaženju na katolicizam. Jer, dobro je poznato, šta se sve može u kratko vrijeme posti i u individualnoj pouci, a kamo li u masovnoj. A tako se postupalo u njegovom kraju, a postupao je i on sam. Zato, kolebaju i se u svojoj isповijesti, mora priznati, iako naivno brani episkopat, koji je izdavao poznate naredbe i upute za prelaženje, da je sve to bilo bacanje praštine u oči i u vlastite savjesti, kako bi se episkopat sam pred sobom i pred svim ovim nedjelima opravdao, osjećajući ve 1942., da bi ipak jednom moglo doći do polaganja računa za sve ovo katoličenje. Mora, mora i fra An elko priznati, da je na in, kako se sve to vršilo bio nelegalan, da je postojao moralni pritisak, ali da zato pojedinci ne snose odgovornost, jer se »radilo o direktivama.« U ovome je i najteža osuda mjerovadnih, koji jedno savjetuju, a drugo puštaju bez protesta i bez zabrana, da se i dalje nastavi, ili kako reče fra An elko, »jer se »opem valu nije dalo suprostaviti.«

I ono sve enstvo, koje nije bilo uključeno u ustaški pokret, i prema njemu se odnosilo u prvim početnima sa izvjesnom rezervom, bilo je zbrunjeno postupcima svojih ordinarijata i njihovim direktivama, a još više njihovim političkim stavom, koji je značio ni manje ni više, nego odobravanje cjeleokupnog režima NDH. Zato su takozvane direktive i samoga nadbiskupa Stepinca bile prema primjeni njihovoj, samo hipokritska literatura, a nikako upute ni narečenja, koja su svi, pa i sam, recimo dobri, fra An elko, zaobilazili, pravduju i svoju savjest »opim valom kome se nije dalo suprotstaviti.« I poslije famozne poglavnikove izjave u Saboru, nadbiskup Stepinac, izdao je okružnicu, 2. III. 1942., u kojoj je progovorio o prelaženjima u katolicizam. U njoj nadbiskup upozorava područno sve enstvo, da

»kod primanja inovjeraca u Katoličku Crkvu i kod podastiranja molba za prelaz, osobitu pažnju posveti razlozima, zbog kojih netko vrši prelaz, kao i razlozima, radi kojih dušobrižnik preporuča prelaznikovu molbu. Prelaznik treba da vrši prelaz sa istom nakanom, bez neasnih motiva, s vjerom u istinitost katolicizma. To ima da bude prvi i glavni motiv prelaza. Postoje li u prelazniku i drugi sporedni motivi, ukoliko nisu grijesni, ne e smetati izvršenju prijelaza.«

Ali ako dušobrižnik kraj sve pouke i dobre volje ne bi mogao u prelazniku stvoriti u dovoljnoj mjeri taj prvi i najpotrebniji preduvjet za primanje u Katoličku crkvu, tada neka ne šalje molbu za prijelaz, već neka i nadalje nastoji oko prelaznika, ako to smatra zgodnim i potrebnim²²⁰.

Treba samo uočiti, recimo, slučaj sa Borovom, gdje je u masovnom prelaženju zabilježeno preko 1.500 molbi, a vidjeli smo iz izvještaja biskupa Akšamovića, da je bilo prijelaza odjednom i ispod preko 2.000, onda se može vidjeti, koliko je ova direktiva bila od vrijednosti, i tko je se uopće pridržavao. Samo je po sebi jasno, da tu nije moglo biti uopće ma kakvog osnovnog poznavanja vjere na koju se prelazilo. A da se ne govori o prijelazima, koji su crkveno izvršeni poslije strahovitih presija, kako je to pokazao već i broj slučeva masovnih prelaženja.

Već sami savjeti o načinu prelaženja — 1942. — nadbiskupa Stepinca govore, da nije napustio ideju daljnog katoličenja. To se vidi i po jednoj novoj okružnici

²²⁰ »Katolički list« 1942. br. 10. 117.«

•žnici, izdanoj od njegova vikara. Naime, da ne bi kler odviše strogo shvatio nadbiskupove instrukcije u pogledu primanja pravoslavnih u katoli ku crkvu, samo poslje nekoliko brojeva uputio je istom tom kleru okružnicu generalni vikar biskup Salis-Seewis, u kojoj govori, kako treba postupati sa nastavom vjerskih prelaznika. Tu je biskup, medu ostalim, savjetovao, da sve enstvo' »ide prelaznicima što više na ruku i da ne traži, Osim propisanog biljega na molbu, nikakvih taksa ni za prijelaz ni za pou avanje. Pouka ima biti u svakom slu aju dosta tna, ali i tu treba razborito presudivati, koliko se može od pojedinca zahtijevati. Posebnog obzira treba imati prema starijima, koji imadu slabo pam enje.«²²¹

Biskup fra Jozo Gari , u ovlaštenju, koje je izdao i potpisivao februara 1942., na ve odštampanom formularu, kazuje doslovno da »one koji nisu došli k razumu, treba jednostavno unijeti u knjigu prelaza.«²²² Koliko to ide u korak s onim, što savjetuje nadbiskup Stepinac — u vezi s poukom, najbolje je znao sam fra Jozo Gari !

Svakako, ve dosadašnji podaci pokazuju, koliko su odluke biskupske konferencije od 17. XI. 1941. bile neiskrene, i koliko su one imale poslužiti kamufliranju pravih težnja jednako episkopata kao i ustaških vlasti, da se postigne što bolji i sigurniji efekat na polju katoli enja. Najotvoreni je i bez okolišanja pokazuje svoja nastojanja za što uspješnijim katoli enjem, upravo jedan od lanova famoznog biskupskog Odbora trojice, koji se imao starati o pravilnom i kanonskom postupanju pri prijelazima, kao vrhovni rukovodila ki organ, »u dogovoru s g. ministrom pravosu a i bogoštovlja.« Bio je to dr. Janko Šimrak, tadašnji apostolski administrator križeva ke, grko-katoli ke vjeroispovijesti. Poslje biskupske konferencije izdao je na po etku 1942. svoju Odredbu o prijelazima gr ko-isto njaka u Srijemu, Slavoniji i Bosni, kako bi njegovo podru no sve enstvo tako er u estvovalo u tom velikom poslu ubijanja savjesti pod maskom spasavanja šizmati kih duša za vje nost. Sama odredba apostolskog administratora najsadržajnije govori, kako se dao na posao katoli enja, što traži i od svojih sve enika, i koji isu motivi i osnove, na kojima e po ivati cio ovaj moderni misionarski postupak.

»Za prelaznike neka se odmah urede i posebni crkveni odbori, koji e župniku pomagali na cijelom poslu ne samo kod organizacije prijelaza, nego i kod osnivanja župa prelaznika. Svaki župnik neka ima pred oima, da su došli povjesni dani naše misije, koje se ne možemo i ne smijemo ni pod koju cijenu odre i nego za koju moramo raditi sa svim silama. Sad se na djelu ima pokazati, što smo kroz stolje a u teoriji govorili. U pitanju prijelaza do sada smo jako malo u inili samo zato, što smo bili neodlu ni i što smo se bojali malih zapreka i prigovora ljudi. Svako veliko djelo ima svojih protivnika, ali zato ne smijemo klonuti duhom, jer se radi o svetoj uniji, o spašavanju duša i o najve oj slavi Krista Gospvdina. Naš rad je legalan u smislu Sv. Stolice . . zatim, u smislu odluke Sv. Kongregacije za Isto nu crkvu ... I napokon u smislu Okružnice Vlade NDH od 30. VII. 1941. koja želi da grkoisto njaci prelaze na katoli ku vjeru . . ,«²²³

Dakle, ovo što je priznao dr. Janko Šimrak, u svom službenom listu i objavio svome sve enstvu, odricali su stalno ostali drugovi iz episkopata, naime, da je želja

²²¹ »Katoli ki list« 1942., br. 14., 164.

²²² Dokumenti o protunarodnom radu, 105.

²²³ »Eparhijski Vjesnik križeva ke biskupije« 1942., br. 2, 10—11.

vlade da se pravoslavci pokatoli e. A toj želji, kao i onoj Svetе Kongregacije za Isto nu crkvu, odazvali su se najve im žarom svi od reda, pa i gorljivi ustaša dr. Janko Šimrak.

Apostolski administrator bio je i te kako na poslu unija enja i tokom 1942., dakle i poslije osnivanja Hrvatske pravoslavne crkve. O tome-veoma rje ito govore dva sa uvana dokumenta. 3. juna 1942. odredio je apostolski administrator križe-va ke biskupije Nenada Gavrilovi a, da preuzme bivšu gr ko-isto nu, tj. srpsko-pra-
voslavnu parohiju u Bolfanu sa filijalom u ukovcu, »sa svim njezinim pokretnim i i nepokretnim imetkom, tj. crkve, parohijskim domom, gospodarskim zgradama, zem-
ljištem i raspoloživom imovinom, i da je pripoji križeva koj biskupiji . . .«²²⁴

U jednome pismu, upu enom poglavniku, dr. Šimrak iznosi izvjesne žalbe radi smetnji i neprijatnosti, pa i hapšenja onih Srba, koji su prešli na grkokatolici-
zam, a ne na rimokatolicizam. Bilo je to mjeseca oktobra 1942., kad su u Žumberku, unijatskoj domeni Janka Šimraka, nastupili dani oštih kaznenih ekspedicija ustaša i domobrana protiv boraca i pristalica NOP. Dr. Janko Šimrak, ne mogavši da do eka prijem kod poglavnika, uputio mu je opširno pismo, u kome je dodirnuo i smetnje, koje se prave njegovim prelaznicima. Ali, u njemu ima detalja, koji nas upozoravaju sa stanjem unijatske dijeceze i njenim snaženjem na ra un pravoslavnih parohija i njihovih imanja, koja su sva od reda prešle u vlasništvo križeva ke eparhije. Kao što je Šimrak zauzeo pravoslavni samostan Lepavina i pretvorio ga u unijatski, tako je to bilo i sa itavim nizom njegovih novih župa.

»Poglavlji e! Preko sadašnjeg ministra g. dr. Josipa Balena, zamolio sam primi e kod Vas dne 18. IX. ov. g. i dobio sam odgovor od istog g. dr. Balena dne 4. X., da e mi se javiti dan primi a. *Budu i da se je radilo o vrlo važnim pitanjima, koja se ti u Žumberku u vezi sa sadašnjom akcijom naše vojske u tome kraju, i o drugim pitanjima moje biskupije, koja sam imao usmeno Vama, Poglavlji e, razložiti, to mi dozvolite, da Vam predložim ovaj pismeni sastav.*

Prije svega isti em, da je ovo moje izyeš e sastavljen ne samo u najboljoj dobronamjernosti, nego iz prevelike ljubavi prema Vama Poglavlji e, i prema NDH. Dokazi te dobronamjernosti nisu u rije ima nego u djelima.

*. . . injenica je nadalje, da je križeva ka biskupija temeljem odluke Ministarstva pravosu a i bogoštovlja preuzeala sve crkve i kapele bivše gr ko-
isto ne crkve i da je po elu u njima vršiti po svojim sve enicima redovito bogoslužje i redovitu duhovnu pastvu. injenica je nadalje da je križeva ka biskupija na temelju odluke istoga Ministarstva osnovala nove grkokatoli ke župe u Bjelovaru. Karti, Prgomelju s Gudovcem. Roviš em i Bol om, zatim u Velikim Zdencima sa Dišnikom, u Velikom Vukovju sa Stupova om i Ro-
gožom, zatim Hrvatskoj Kapeli. . .« Kraj toga sastava ispunjen je konkretnim prikazivanjem progona koji vrše ustaše protiv njegovih prelaznika.²²⁶*

Kao što je dr. J. Šimrak sa svom lakomoš u legao na srpsku crkvenu imo-
vinu, tako je to dopustio i nadbiskup Stepinac, kad je primio da se misionarenje i
osnivanje novih župa, na starim pravoslavnim osnovama, kao i njihovo uzdržavanje
vrši od prihoda srpske imovine, kako je to dokazano na su enju nadbiskupu Stevincu,
oktobra 1946.

²²⁴ Dokumenti o protunarodnom radu. 115—116.

²²⁵ Dokumenti o protunarodnom radu, 390.

Svjedok Alojzije Sučić, jedan od inovnika ustaškog Ministarstva pravosuđa, izjavio je 8. X. 1946., na suđenju osobito zanimljive podatke o budžetiranju katoličke crkve u NDH.

» itavim budžetom za budžetiranje crkava rukovodio je odjel bogoslovlja. Na budžetu su bile islamska i katolička crkva. Pored redovnog budžeta bilo je velikih i vanrednih prihoda od imovine srpsko-pravoslavne crkve, sastavljene najveće imovine imovine nekretnina, i to zemlje i kuća, koje su bile dane u zakup. Prihod od toga uplaćivanog se u Državnu hipotekarnu banku na partiju 204 — »Imovina srpske pravoslavne crkve«. To su u neku ruku bili t. zvani vanredni krediti, iz kojih su se mogli podmirivati razni izdaci. Dolazilo je mnogo sve enika, t. zvani izbjeglica s partizanskog područja. Njima se davala stalna mjesečna potpora. Dolazili su neki klerici, koji su trebali i studirati i njima se davala pomoć. Osim toga, od tih novaca iz imovine srpsko-pravoslavne crkve davala se veća pomoć narođeno Franjevaca kim samostanima, jer je proetnik bio Franjevac dr. Radoslav Glavaš. Svi samostani dobili su jednom po nekoliko milijuna, a jedan dio dan je nadbiskupiji zagrebačkoj. O tome svjedoči knjiga koja se danas nalazi kod Dragutina Golenka u Zagrebu. U to vrijeme, kad su plaćane viših inovnika iznosile 5.500—6.000 kuna, bilo je mnogo. Redovan budžet je bio prilično velik, ali je isto bio velik i prirodan od zakupa imanja imovine srpsko-pravoslavne crkve. Znam da je u ne godine to iznosilo ak preko 15 milijuna kuna. Sve do jedne pare je potrošeno. Od toga novca nije utrošeno ništa ni u kakve druge svrhe nego samo u one koje sam napomenuo. Moram napomenuti da je taj novac trošen i prigodom sve anih banketa. Svi ministri koji su u to vrijeme davali sve ane ru kove, među njima ministar pravosuđa, nisu to platili iz svoga džepa, nego odavde. To je plaćao dr. Radoslav Glavaš.

Kako sam rekao, ta imovina potrošena je do zadnje pare, samo ne znam što je ono bilo sa zlatom koje se našlo u to doba u srpskim pravoslavnim crkvama i koje je bilo deponirano u safeu Državne hipotekarne banke. Tamo je ostalo do vremena dok sam bio tamo.

Pravo davanja naloga za isplatu imao je samo dr. Glavaš kao proetnik odjela za bogoslovje. Golenko, inovnik koji je bio izvršivao naređenja proetniku Glavašu, rekao mi je da je potrošeno sve do zadnje pare. Zadnji dio novca sastojao se od 24 milijuna kuna. To je bilo godine 1943.

God. 1944. podijeljeno je 120.000.000 kuna i Golenko mi je jednom prilikom dao popis svih onih koji bi imali odatle participirati: jedni pet, jedni 10, 15, 20 milijuna. Glavaš je narođeno pazio da se u Bosni, kada bi samostani dobivali taj novac, ne obavijesti kotarska oblast ni općinski načelnici, kako muslimani ne bi digli građu zato što je njihova vjeroispovijest zapostavljena.

Imovina pravoslavne crkve, polja i livade, davala se svake godine u zakup. Parohije su imale priličan broj zgrada, konkretno narođeno zemunska parohija, i u njoj je prihod bio najjači.

Iz starokatoličke crkve sav inventar prevezan je u Zagreb u magazin, tamo gdje su se nalazili pohranjeni stolovi i namještaj za kancelarije, a odatle je prevezan u rimokatoličku crkvu u Nartu, i u još jednu. O tome postoji spis.

Dr. Glavaš sam je rukovodio svim novcem, cijelim budžetom, kreditima redovnim i vanrednim. Vanrednih, razumije se, imao je mnogo, ali o tome nije polagao računa, jer ono što je potpisao, to je bila svetinja za svakog, pa i za ministra pravosuđa, jer je on bio osoba povjerenja samog Pavla.

Vjerojatno je bio ja i nego ministar, a imao je pravo potpisivati bez obzira kolika je svota.«

Puno odsustvo isbva anja, što se smije, a što ne smije primiti od krvnika srpskog naroda i uništitelja srpsko-pravoslavne crkve, nadbiskup zagrebački, primajući i za katoličku crkvu prihode od otetih i opljačkanih srpskih crkvenih imanja, isto tako, kao i dr. Janko Šimrak,²²⁶ bacio je pogled na jedan srpski samostan, da ga pomoći u krvnika Pavela a dodijeli slovenačkim trapistima. Bilo je to na jesen 1941., kad je nadbiskup poglavniku u inio ovaj prijedlog. Ovaj, svakako, dokumenat neobično važan za moralnu i crkvenu fizionomiju nadbiskupa Stepinca sa uvan je u originalu. On je svima onima, koji ne vjeruju da je bilo doista moguće, da jedan katolički velikodostojnik u XX. stoljeću toliko posrne, misleći samo na koristi svoje crkve, bez obzira da li će te koristi biti odštete drugoj kršćanskoj zajednici, — imati uvjerljiv dokaz, da su bili u velikoj zabludi. Ta ideja nadbiskupa Stepinca, da u svoju dijecezu dovuće što već broji svih mogućih redova — sada je u njegovoj fantaziji, ali i njegovu moralu imala vanrednu priliku. Nju je trebalo poštovati potočno iskoristiti! U tu svrhu nadbiskup se obratio na poglavnika s molbom i odredom prijedlogom »Poglavnici!«

Slobodan sam obratit se na Vas u slijedećoj stvari:

Oo. trapisti morali su napustiti svoj samostan u Rajhenburgu i sada se nalaze kao bezdomci, privremeno kao gosti, kod svoje subračne u samostanu »Marija Zvijezda« u Banja Luci. Budući i pak da bi oni vrlo rado osnovali svoj vlastiti samostan negdje u NDH, to Vas, Poglavnici, uljubljeni molim, da bi im podijelili kakvo mjesto, kakvu kuću i nešto zemljišta, da bi mogli urediti svoj vlastiti samostan.

Red trapista je kontemplativan red, koji sa svojim pokornim životom, molitvom i postom dozivlje blagoslov s neba.

Trapisti se bave tako er poljodjelstvom i industrijom i tako mogu mnogo dobra u initi za svoju okolicu, dajući i najlepši primjer kako treba racionalno obrijevati zemlju i izrabiti sve njezine moći, tako da može i u tom pogledu osobito poljodjelac i industrijalac mnogo korisnog naučiti za se i za opće dobro.

Samostan oo. trapista odgaja mladež za samostanski naraštaj i podučava ih u raznim obrtima. Već u Rajhenburgu su imali više lanova hrvatske narodnosti, a i sada se nalazi u njihovu samostanu nekoliko lanova hrvatske narodnosti. S vremenom bi se podporom Državnih vlasti mogla osnovati gospodarska škola.

Budući i da su oo. trapisti u Rajhenburgu sve izgubili, to su sada bez ikakvih sredstava i razumljivo je, da oni ne bi mogli plaćati sada ni stan ni zemlju. U Rajhenburgu su oo. trapisti imali 380 hektara dobre zemlje, ubrojivši u to i šumu, a naravski da bi se oni zadovoljili sada i s manjom količinom.

U Rajhenburgu je bilo u samostanu 80 redovnika i 12 pitomaca i oko 10 sluga. U Banja Luci ih je sada 30, nekoliko ih je još u Rajhenburgu, a neki su raspršeni po raznim stranama, a nadaju se, da će se opet svi sastati u zajedničkoj samostanskoj obitelji. *Možda bi im se mogao dati srpski samostan u Orahovici* (nekad samostan naših Pavlina.).

²²⁶ Ovako isto oteo je dr. Šimrak srpski manastir Lepavinu u punoj suglasnosti sa nadbiskupom Stepincom. Vidi posljednje poglavlje.

ast mi je najtoplje preporu iti Vam, Poglavlji e, da se oo. trapisti smjeste u ovoj nadbiskupiji i da budu tako u duhovnu i privrednu korist nadbiskupiji i u blagodati itave NDH.

Izvolite, Poglavlji e, i ovom zgodom primiti izraz moga osobitog poštovanja. U Zagrebu, dne 3. listopada 1941. Dr. Alojzije Stepinac, nadbiskup«,

Paveli je odredio, da se ovaj predmet da na mišljenje Zavodu za kolonizaciju — kao veoma hitan predmet. Nije nam poznato, kako je stvar svršila. Ali, sigurno je, da e ova plja kaška inicijativa ostati za dugo testimonium lakomosti vrhovnog predstavnika katoli ke crkve u NDH, kojom je htio prigrabiti tu u svojinu u teškim danima pravoga vlasnika.

Kad su mitronosni velikodostojnici posizali za srpskim manastirima i ostalom srpskom imovinom, (nadbiskup Stepinac, biskupi Akšamovi i Šimrak), bilo je sasvim na liniji op eg stava prema ovom pitanju prisvajanja srpske imovine poslije masovnog katoli enja, kad su tako postupali i oci franjevcii. Tako je Paveli ^ da se oduži najvjernijim svojim suradnicima, i vidno pokazao koliko je zahvalan za usluge u injene njemu i ustaškom pokretu. U ljeto 1941. Paveli je darovao veliko imanje pravoslavne crkve u Pakracu franjeva koj provinciji »Sv. Cirila i Metodija« u Zagrebu.²²⁷ Oni su se uselili u zgradu pakra kog vlasti arstva i po eli da gospodare srpskim imanjem. Ali, me u ostalim polakomljenim drugovima i sve enicima nastale su sva e, jer su i drugi bacali oko na ta bogata imanja, pa su se na kraju morali iseliti. Paveli je nagradio imanjem u Gospi u, koje je ranije bilo vlasništvo državnog erara Jugoslavije, franjevce tre oredce iz Zagreba, o emu je 29. X. 1941. god. izdao i zakonsku odredbu.

Franjevcii su doista u svim granama javnog i politi kog zbivanja u NDH bili u prвome planu, zalaži i se više od ostalih crkvenih ljudi za tu NDH. Kad je krvolok Guti stao sprovoditi »iš enje« Krajine od Srba, pri ruci su mu upravo franjevcii. Odmah u po etku, on je obišao i samostane u Krajini, da li no angažira ve spremne borce-ustaše i me u franjeva kom bra om. O tome rje ito i uvjerljivo govori reportaža o posjetu Guti a samostanu na Petri evcu. Iz te reportaže, u još svježim prвim ustaškim danima orgijanja i slavljenja dolaska na vlast, saznaje se veoma mnogo. Jednako o njihovom ustaškom duhu, ali i o njihovo »strogosti« podvrgavanja, disciplini reda i svoga samostana.

»Na ulazu do ekuje goste vl . otac gvardijan. Fra Jozo, sa bivšim gvardijanom i dekanom fra Alfonsom Kudri em, sa ostalom bra om, medu kojima se isti u mladi, dugogodišnji suradnici Stožernika, borci za Hrvatsku slobodu, koji su se »sit venia verbo«, grijše i malo i protiv slijepe pokornosti, identificirali vjeru sa nacionalizmom, upustili u rad i borbu uz bok sadašnjeg Stožernika, da ve pred mjesec dana od srca dobiju naknadnu aprobaciju i dispense od svoga starine fra Joze, i samog željnog borbe, poznatog pregaraoца i hrvatskog borca.

Prolaze i kroz divno oki eni i hrvatskim zastavicama urešeni slavoluk. Stožernik i cijela pratinja bivaju uvedeni u sobu za primanje, formalnosti posjeta se javljaju u nama. Bosancima, svojstvenoj intimnosti, koja odaje srodnost duša i elan, intelektualnog prijateljstva. Ne izostaje ni uobi ajeno

» aš enje«, kojim bi imao da završi posjet — no, kao da je to posve razumljivo i ne trpi prigovora i odlaganja, simpati ni gvardijan Fra Jozo, upu uje i predvodi cijelo društvo u blagovaonicu, *onu istu blagovaonicu, u kojoj je zadnja dva decenija nahranjeno bezbroj hrvatskih boraca, koja se može podiiti, da je esto ugostila i našeg sadašnjeg Stožernika, dr. Viktora Guti a, koji je, ruše i sve zapreke reakcionarnih redarstvenih samo protiv Hrvata uperenih zakona, plejade mlađog sve enstva inspirirao svojim idejama, katkad možda i uz negodovanje nesuvremenih starijih, koje ideje su, ma da od mnogih gledane skepti ki, dovele baš njegovom zaslugom do realizacije najvišeg idealia svakog poštenog Hrvata.*

Protivno od pravila, da uvijek, kad se jedan ideal realizira, nastaje izvjesno razo aranje, pri realiziranju Slobodne Hrvatske, nije niti kod jednoga poštenog Hrvata došlo niti moglo da do e do toga, nego je samo porasla opravdana nada u što skorije sre enje i napredak cijelog državnog aparata . . .

I opet »derogacija« slijepo pokornosti, rušenje ku nih pravila, ne sada po simpati nim mladim fratribima, nego baš po samom predstavniku Samostana, da ni zakoni, a kamo li ku na pravila, nisu vje ni, ve da je najpametnije, da se prilago uju ritmu života, ignorira potpuno lako primjetljivu tablicu sa natpisom »Silentium« i vatrenim i nadasve srla nim govorom pozdravlja na po asno mjesto smještenog Stožernika g. Dr. Viktora Guti a, *u kojem evocira uspomene na djelovanje Franjevaca u narodnoj borbi od postanka njihovog Reda, prelazi na borbu zadnja dva decenija, i isti e osebine i vrline protagoniste te borbe, sadašnjeg Stožernika g. Dr. Guti a. Stožernik opet, ma da je njegovo djelovanje na svim poljima narodnog rada samo u najgrubljim crtama moglo biti prikazano, u poslovi noj svojoj skromnosti, odbija sve te zasluge, zahvaljuje sve Božjoj Providnosti i svijesti našeg Naroda, prelazi preko svih li nih uvreda, ushi uje se ve sada konstatiranom jednodušnoš u svih Hrvata i apelira na slogu i u budu e, kao jedini zalog za napredak mile nam hrvatske domaje . . .*

Kao an eo sa platnenim ma em uzdiže Stožernik g. Dr. Guti do tada svoj niski glas, i sa emfazom tezu:

»Svaki onaj Hrvat, koji se danas zauzimlje za naše doju erašnje neprijatelje, ne samo da nije nikakav dobar Hrvat, nego je protivnik i ometa unaprijed smišljenog, dobro prora unatog plana za iš enje naše Hrvatske od neželjenih elemenata . . . Apelira na milost Božju da mu oprosti, ako u tom patriotskom radu katkad i prekora i uzane granice vjerskog morala i etike, znaju i dobro, da je Veli anstvo Božje najve a strogost ali i najve a dobrota i milosr e, koje e odobriti borbu za održanje samostalnosti ispanenog ali Bogu vjernog Naroda Hrvatskog . . .«²²⁸

U stilu nadbiskupa Stepinca i ostalih ustaških prvaka, i dr. Guti , kao i njegovi ustaški doma ini, Vezuje svoj rad » iš enja« sa Božjom Providnoš u, a za klanja, koja je sprovodio nada se, da e ga ove vrste bog i ovakva providnost milostivo dispenzirati i suglasiti se s ustaškom borbom pa i onda, kad se iz patriotskih razloga »prekora e uzane granice vjerskog morala i etike.« Evo, ovakvim duhom bio je zapojen samostan na Petri evcima, koji je ve ranije bio prava ustaška baza, u kojoj je Guti održavao svoja ustaška propagandna predavanja i — goš enja — spremaju i ustaški podmladak.

Svuda, svuda gdjegod je bilo tih franjeva kih samostana, oni su bili prava <luhovna žarišta za Jugoslavije kao i u NDH — ustaška i krajnjeg radikalnog nacio-

²²⁸ »Hrvatska Krajina«. 16. V. 1941.

nalizma, kako to priznaje ustaški »Hrvatski narod«, kad govorи o »najsigurnijem skloništu Hrvata nacionalista — ustaša« u franjeva kom samostanu u Slavonskom Brodu na Savi.²²⁹

Onda je u punoj skladnosti i suglasnosti sa svim ostalim franjeva kim provincijama, — jer u tome se ni jedna ne izuzima; pošto su sve jednakо ustaški disale, mislile i radile, — kad provincijal franjeva ke provincije Presvetog Otkupitelja u Splitu, o. dr. Petar Grabi, 1944. telegramom pozdravlja poglavnika ro endan i »moli zaštitu velikog udotvorca sv. Ante i pomo Božju za svog poglavnika i za slobodnu i Nezavisnu Hrvatsku Državu«. — U ime svoje, itave franjeva ke provincije zajedno »sa svojih etrnaest sve enika mu enika vjere i domovine.«²³⁰ To jest ustaša-zlikovaca, koji su se dali u službu okupatoru izdaju i svoj narod na sve mogu e na ine i nanose i mu zla, kakva bi jedva i sam srednjevjekovni inkvizitor mogao izmislti.

Isti taj fra Petar Grabi ostavio je u jednome pismu, upu enom svome kustodu, još 1942. jasnih znakova kako se franjeva ki samostani u stvari pretvaraju u prave tvrave ustaša protiv narodno-oslobodila kih boraca. Ma da u duši sav prožet ustaškim duhom, strahuje od partizanske odmazde, pa savjetuje svoje podre ene starještine, da se oružjem iz samostana ne bore. Me u ostalim, fra Grabi spominje i ove misli:

». . . Re e mi Eksprovincijal, da su se neki od vojnika uselili u naš samostan, da ga u sluaju napadaja partizana brane. Na tu stvar ja ne gledam baš povoljno. Ako Talijani i ina e naše vlasti ne suzbfoju partizane pri ozbilnjom njihovu napadaju, malo e koristiti i mala oružana snaga iz našega manastira. Borba iz manastira bojim se da ugrozi živote naše, što u protivnom sluaju, da samostan ne daje oružan otpor, ne bi bilo nikakve pogibelji za vaše živote, jer sude i po Livnu i ina e, nije oštrica njihova hine et hunc uperena proti Crkvi i sve enstvu kao takovu. Molim Te, spomeni ovo moje mišljenje kao moj Kustod i Delegat P. O. Gvardijanu i Diskretoriju. Ne dajem nikakvu zapovijed, ali vas svakako savjetujem, da se oružjem iz samostana ne branite. Ujem da je strijeljan o. Borkovi na Mu u; ali, vele, da su ga poslije dva dana ispitivanja osudili na smrt, jer je ranio partizanskoga vo u i još jednoga partizana na slobodnom terenu izvan podru ja župskoga i crkvenog zemljишta. Bog mu bio milostiv sudac.«²³¹

Vidjelo se ve u što se na kraju pretvorio samostan na Širokom Brijegu. Ali, tako je bilo gotovo posvuda. Provincijal zagreba kog provincijalata fra Modesto Martin i, piše 1944. (29. III.) fra Petru Grabi u Split i izvještava ga o stanju u nje-govoј provinciji, žale i se na teško stanje, iz ega se vidi, da se samostani izgra uju kao prava vojni ka uporišta.

»Gotovo svi naši bolji samostani po provinciji izgra uju se kao uporišta vojni ka i pri eventualnim novim napadajima odmetnika, možemo ravnati s njihovim velikim ošte enjima, ako ne i uništenjem. Pomo i si ne možemo! Viroviti ki samostan imao je pri zadnjem napadaju partizana na

²²⁹ »Hrvatski narod« 3. IX. 1941.

²³⁰ Dokumenti o protunarodnom radu, 209.

²³¹ Dokumenti o protunarodnom radu, 241—242.

crkvi i samostanu za jedan i po milijuna kuna štete. Jaska nam je tako re i devastirana, jer su u njoj tako re i od po etka rata nastanjeni vojnici. Kašice i Virovitica, pa sad i Trsat izgra uju se kao jaka uporišta. U Brodit su naši stisnuti u par soba. U Cerniku je prizemlje u rukama vojske . . . U Kl. Ivani u. . . Kolegij je ve preko godinu dana zaposjednut od vojske.. ,²³²

Možda više nego ma koji dokumenat, svjedo i o krstaškom raspoloženju bosanskih franjevaca njihov ustaško-propagandni list »Neko i danas« — koji su po eli izdavati januara 1944., kao »list za jedinstvenu orientaciju bosanskih franjevaca«. Za stav franjevaca prema narodnooslobodila kom pokretu zna ajan je lanak »Zašto ovako istupamo?« u broju za mjesec juni. Koliko su bili zatrovani protivnici i na kakvoj su neistini osnivali svoja propagandna agitiranja protiv narodnooslobodila kog pokreta, identificiraju i sebe i ustaštvo sa krš anstvom i katalicizmom, dovoljno je samo nekoliko redaka iz ove monstruozne franjeva ke ideologije. Da bi svi franjevci od reda imali apsolutno identi ne ustaške poglede po svim pitanjima, koje je narodnooslobodila ka borba i njima nametala, pokrenut je ovaj list. Nažalost, Zemaljska komisija u Zagrebu nema kompleta toga lista, pa je šteta što se ne može da vidi iz drugih lanaka ova njihova »orientacija« — koja je u stvari ustaštvo najsramotnijih izraza. Me utim i ovo malo sa uvanoga neobi no mnogo kazuje:

»Zašto ovako istupamo? Evo zašto! *U Hrvatskoj se sada vodi hrvatski rat, rat za našu ast i ponos, rat za opstanak ne samo hrvatske države nego i za opstanak hrvatskog naroda kao takovog. Vodi se, dakle, isto obrambeni rat za sa uvanje naše ponosne prošlosti, a naro.ito za našu vlastitu trajnu budu nost. Kaš narod, organiziran u domobranskim i ustaškim jedinicama te miliciji, brani samo svoj goli život, svoj vlastiti opstanak.*

'li vodimo rat protiv — uglavnom. — srpskog, ali i našeg vlastitog ološa, koji je djelom pokazao, da je ljudski talog, sme e, stoga svakog, koji ih rije ju ili djelom pomaže smatrano isto tako talogom, sme em i ološem...

Mi vodimo isto tako i vjerski ral rat za o uvanje naše krš anske kulture, za o uvanje moralnih i eti kih zasada našeg hrvatskog naroda, rat za uništenje" najgrubljeg materijalisti kog i senzualisti kog naziranja na svijet, dosljedno: ral do istrebljenja onih, koji su tu nauku do u detalje u svoj banditski program, a još više u svoj život sme a i taloga proveli.

Kama je u Bosni od vjekova povjerena pastva samo hrvatskog katali kog naroda. To je užvišena baština naših preda. Kikad, nijedan naš stari fratar ni rije ju ni djelom nije druga ije ustvrdio!

Taj, hrvatski katoli ki narod je danas tvorno napadnut i on vodi svoj obrambeni rat protiv ološa, koji se kroz stolje a u njegov dom uvla io. Kaša je dužnost sloga, rije ju i djelom pomagati tu borbu, jer se borba vodi za opstanak naroda, kojeg mi od davnine pastoraliziramo, jer taj narod vodi rat ne samo za svoju nego i za ncäu obranu, naš vlastiti opstanak, a s tim i rat za o uvanje naše krš anske uljudbe, za o uvanje naslike enih, moralnih i eti kih zasada.

Partizanstvo (vudio ga ne znam tko, srpski ili hrvatski ološ), jest u praksi primijenjeni komunizam, stoga, smo napose mi sve enici dužni sub gravi, rije ju i djelom borili se protiv partizanstva.

²³² Dokumenti o protunarodnom radu, 240—242.

Ljubljanski biskup, preuzvišeni Rožman, uputio je ove godine sve enstvu i vjernicima okružnicu, u kojoj najodlu nije zastupa naše mišljenje. Partizanstvo jest primijenjeni komunizam, pa makar se, kao u Sloveniji, vezao s nacionalnom borbom. Radi toga su ne samo vjernici, nego a priori sve enici, dužni pod teški grijeh borili se protiv partizanstva, makar on tu i tamo nastupao pod prividno drugim vidicima . .«

Nije uđo da su ovi franjevci ovakvim neistinitim fantazmagorijama dovodili u zabunu kolebljive i neopredijeljene medu svojom subra om[^] a tako i medu pastvom, djeluju i propagandno i bratoubila ki, zalažu i se za ustaški pokret kao kršanski i eti ki. Ali, kad se vidi kakva je gledišta o svemu imao ustaški episkopat, onda je shvatljivo, da su i ovi sa najniže hijerarijske stepenice tako gorljivo lažima obmanjivali narod i predstavliali mu partizanski pokret kao protuvjersku i protukršansku pojavu, koju treba uništiti, da bi se spasila civilizacija, kršanstvo — i oni sami kao najizloženiji na toj fronti. Kad su Talijani kapitulirali i u-Dalmaciju stigli Nijemci i ustaše, onda je biskup fra Mileta pokazao, koliko je odan ustašama, a koliko mrzi narodnooslobodila ki pokret u itavom nizu svojih protunarodnih manifestacija. Postoji prijedlog biskupa fra Milete ustaškom logoru u Šibeniku, kojim mu odgovara na njegov zahtjev, da mu predloži zaslužne sve enike i franjevce, koji su djelovali pod okupacijom Talijana u ustaškom duhu. 4. juna 1944. biskup fra Mileta daje karakteristike nekih poginulih sve enika i franjevaca, kao i živih koji su zaslužni za ustaški pokret. Za don Antu Juri eva je spomenuo, da je bio »eli an Hrvat i odan Nijemcima«, a jednako te vrline pripisuje i don Ivu Juri evu. Isto tako hvali i fra Andriju Zaj i a, ina e organizatora »antikomunisti ke bande« i inspiratora brojnih krvavih zlodjela u Dalmaciji, kao »revnog župnika i branitelja naroda.« Biskup fra Mileta kazuje za fra Rogozinu, da je bio ranjen od partizana, ali da nije podlegao, a i gotovo svi ostali su imali da iskuse razne nevolje od partizana. Dakako, biskup ne kaže ništa, kakvi su oni bili, i zašto SU ih sustizale kazne. Smatra, da je najtragi nije, što im se prigovara, da su »biskupi i sve enici« partizani. Sasvim je naivno ovo branjenje biskupa pred ustašama, da nisu ni biskupi ni sve enici partizani. Uistinu, tako mali broj sve enika partizana, jedva je mogao ustašama uopće pasti u oči i kao pojedinačni slučaj, iz koga ni nekulturni ustaše ne bi mogli izvoditi neko uopće avanje. Ali, biskupu i njegovim miljenicima, koje on prikazuje u najpovoljnijem ustaškom svjetlu, i nije bilo do toga, već da iskali svoju mržnju na borce NOP-a, ali i da se dodvori ustašama i Nijemcima, kao što je ranije bio u najljepšem skladnom odnosu sa talijanskim fašistima i njihovom vojskom. Na temelju biskupovog pisma uputio je ustaški logor u Šibeniku svoj prijedlog ustaškom stožeru velike župe Bribir u Drnišu za odlikovanje katoličkih sve enika na području šibenske biskupije. U ovome prijedlogu od 7. VI. 1944. don Ante Juri ev se predlaže za više ratni ko odlikovanje, jer je »uvijek radio pod najtežim okolnostima za vrijeme talijanske okupacije za veliku ustašku misao.« Don Ivo Juri ev je predložen takođe za »više ratni ko odlikovanje«. Za njega se isti e, da je bio »ustaša još prije prevrata i sloma Jugoslavije i uvijek radio za probitke naroda i države kao i na organiziranju mladeži u ustaškom, duhu,« Za oca fra Andriju Zaj i a kaže se, da se »osjeao uznjak ustašom, te je u tom duhu odgojio svoje župljane, što se vidi po sadašnjem odazivanju u ustaške postrojbe.« Vidi se, da se i o. fra Stanko Hulji ranije toliko isticao kao ovjek ustaškog povjerenja, jer se i njega predložilo

za više odlikovanje ža zasluge. Jer, i on je »*oduvijek dokazivao svojim radom, da je ljubitelj ustaštva i hrvatske državne misli, te kao takav bio interniran od strane Italijana, a nakon povratka u domovinu radi neumorno za ustašku ideju.*« Don Ivo Barać tako er je predložen za odlikovanje kao »uzor župnik i hrvatski rodoljub i vatreni ustaša prije prevrata.« Za fra Ivana Modrica kaže ustaški logor u Šibeniku, da se »*uvijek isticao kao vatreni ustaša pa je u tome pogledu mnogo doprinio. Veliki je propagator ustaške misli i državne samostalnosti.*«²³³

Ovako, dakle, u šibenskoj dijecezi, ovako u svim ostalim u Dalmaciji, u splitskoj, hvarskoj, pa i dubrova koj, poslije kapitulacije Italije. Jedna crkvena svećanost održana u Pridvorju, u Konavlima 17. X. 1943., dala je prilike'da ta'mošnji franjevci pokažu pred ustašama i Nijemcima, koliko su im odani, i koliko su ih s nestrpljenjem ekali. Na toj »crkvenoj« sve anosti zahvaljivalo se Bogu, da su sada i dalmatinski Hrvati pod poglavnikom i u svojoj NDH. Bili su tu prisutni veliki župan župe Dubrava Ante Bu ; stozernik ustaške mlađeži dr. M. Scatolini. U crkvi je održao o. Jerko Bakotin »zanosnu ustašku propovijed« zahvaljuju i Bogu na oslobo enju) Konavala. Poslije procesije, koja je tako er održana, bila je velika ustaška skupština, na kojoj su govorili svi naprijed istaknuti ustaški prvaci. Toj su skupštini prisustvovali i Nijemci, a dakako i svi od reda franjevcu. Iza zborovanja bio je i sve ani ru ak, koji je u ast ustaša i Nijemaca prire en u franjeva kom samostanu. Kao uvijek, tako se i na tom ru ku mnogo govorilo i nazdravljal, dakako po ustašku. Govorili su i Nijemci Ustaški izvjestitelj sa te crkveno-ustaške manifestacije kaže, da iz »tih govora proizlazi duboka i iskrena veza i suradnja izme u naših vlasti i savezni ke njema ke vojske. Na kraju se predstavnicima naših vlasti, te predstavnicima savezni ke njema ke vojske zahvalio otac Buble, *isti u i zahvalnost Konavljana Poglavniku dru Anti Paveli u, što je ove divne konavoske krajeve povratio u okrilje Hrvatske, te zahvalnost savezni koj njema koj vojsci, koja je za par dana oslobođila itave Konavle od podlog »saveznika«, koji je našim Konavlima pripremao mnoge nesre e i stradanja, što je sve odstranjeno zahvalivši junaštvu i hrabrosti savezni ke njema ke vojske.*«²³⁴

Pojedina Mala bra a, dubrova ka i iz njene okoline, ostala su vjerna ustaškom fanatizmu iz prvi dana sloma Jugoslavije, pa su se sada dala da dovrše što im je bilo uskra eno tada. I njihovi samostani postaju žarišta ustaškog terora, duhovnog i fizi kog. Tako sve dalje uz Neretvu.

Zar je onda pretjerano uvjerenje, koje je vladalo u itavom mostarskom srežu, da su franjevci, kao i ostali sve enici gotovo od reda bili ne samo poticatelji i inicijatori za ogroman dio ustaških nedjela, nego i stvarni njihovi rukovodioci. Jedan svjedok, iz sela Sliv i i. koji je prošao svakojaka zla i video na mnogim stranama ustaške zlikovce na djelu, stalno je uz njih vi evao i sve enike. U jezivom izvještaju o stradanjima, progonima i mu eništvu Srba potvr uje övu tešku optužbenu tezu o odgovornosti sve enstva za neizmjerne krivice ustaša kao i, njih samih. »Rimokatoli ki župnici iz okolnih sela Mostara govorili su pred narodom za vrijeme pokolja

²³³ Šibenski biskup Milet Smatrao je odanost Nijemcima vrlinom. »Narodni list 24. XI. 1945.

²³⁴ »Nova Hrvatska« 31. X. »943.

Srba, da sada nije grjehota ubijati Srbe, jer je ratno stanje. Ovako su govorili rimokatoli ki župnici iz Dobrog Sela i Tep i a, kao i iz drugih sela... »²³⁵

Na vratima franjeva ke crkve svetog Mihajla u Subotici, tokom itave 1944. bio je prikucan plakat, na kome je bilo napisano oko križa usa enog u srce, obavito trnovim vijencem: »Prijava se i ti kod franjevaca na molitvu za vojнике. Oni se danju i no u bore za nas, mi se danju i no u molimo za njih. Da svi budemo jedni.« Ovaj plakat, kojim su suboti ki franjevci podržavali ratni ki duh ma arske vojske, u koju su mobilizirali naše Bunjevce, skinut je sa crkvenih vratiju takoreku i pred ulazak oslobođiteljske vojske u Suboticu.²³⁶

, Na svim stranama Jugoslavije, od Subotice do Dubrovnika, od Mostara do Sušaka, svuda jedan i isti duh, svuda jedni i isti pobornici ustaštva i NDH, svuda jedni i isti prozeliti i misionari za prekrštavanje Srba — u franjeva kim samostanima. Poglavnik Paveli odlikovao je nekolicinu franjevaca sa trsatskog samostana visokim ordenima. Tako gvardijana Florencija Forjana »redom za zasluge I. stupnja« i oo. fra Hadrijana Hreni a, fra Salezija Škrinjara i fra Ignacija Ivaka »redom za zasluge III. stupnja« — »u znak priznanja za njihov ustrajan i požrtvovan rad u korist hrvatskog pu anstva, a naro ito u danima povratka Sušaka, maja, Hrvatskoj 1943.«²³⁷ Kakav je to bio požrtvovan ^rad dobro su upamtili partizani i svi borci i sumišljenici NOP-a.

Neiscrpan je niz imena u esnika franjevaca na ustaškom terenu. Neiscrpne su njihove akcije ili kao neposrednih aktera u ustaškoj vlasti ili kao sau esnika, posrednih i neposrednih u organizacijama vojni kih karaktera, ustaškog ili domobranskog, bilo kao pravi ratni ki borci ili kao vojni dušobrižnici, kao organizatori i vo e ustaške milicije, kao propagandiste" i gorljivi zalagatelji za fašizam i ustaštvo, u crkvi i izvan nje. Sa propovjedaonice, kao i iz ispovjedaonice. Ma em i krstom, pogotovo u zanosu misije katoli enja. Kad se budu izvela anketna ispitivanja, sistematska i op a, kod svih preživjelih stradalnika, onda ne e biti rijedak slu aj, na koji smo ve nailazili, da ustaški tabornik, u ovom slu aju gvardijan bosansko-kostajni kog samostana fra Feliks Greši, poslije strijeljanja velikog broja Srba asti krvnike — rakijom.²³⁸ Zato ni svi ovdje pobrojeni i prikazani slu ajevi franjevaca-ustaša ne iscrpljuju ni izdaleka monstruoznu sadržinu klerofašisti ke endehaovske Civitas Dei.

Neiscrpan je niz ovih jadnih sinova svetoga Franje. Neiscrpna su njihova zlodjela. I ovo što je ovdje re eno, i ono što se nalazi spomenuto u ogromnoj publikaciji »Dokumenata o protunarodnom radu i zlo inima jednog dijela katoli kog klera«, samo je zaista jedan dio njihovih strašnih zlo ina. Dosta je pro i na kraju ove knjige indeks imena sve enika, koji su se ogriješili o svoju zemlju i narod, pa e se ste i uvjerenje, koje i mi imamo. Rijetke su i asne iznimke, koje su ostale iste i neuprljane u toj Paveli -Mussolini-Šari -Stepin evoj Civitas Dei. U tom spisku na i e se i imena, koja i mi spominjemo, ali i nova, sa djelima vezanim uz njih i njihovu savjest, ali još više njihovih starješina, koji su uveliko odgovorni za rad svoje podre ene bra e. Upravo tako isto, kao što su nadbiskupi i biskupi odgovorni za sebe, kao i za svoje podre eno sve enstvo. Nema toga kanona, kojim bi se crkveni veliko-

²³⁵ ADK.

²³⁶ Dokumenti o protunarodnom radu, 252.

²³⁷ »Hrvatski narod, 17. X. 1943.

²³⁸ ADK.

dostojnici mogli opravdati i oslobođiti ove historijske odgovornosti. Naro ito ne na polju masovnog katoličenja, kojega se nisu odrekli ni onda, kad je proradila Pavelićeva kreatura, Hrvatska pravoslavna crkva. I dalje se psihološka priprava za stjecanje uvjerenja o korisnosti, vrijednosti i spasonosnosti katoličke crkve stjecalo prijetnjama, zatvorima, logorima, batinanjima, nasiljima svake ruke, sa svim mogućim pritiscima stalno uz suradnju, asistenciju javnu ili zakulisnu, ustaških vlasti. A sve ovo trebalo je da bude izgled slobodne volje prelaznika, da se prelazi dragovoljno i iz uvjerenja. Pomoć u ovih metoda, koje su bile opere, radio je ogroman broj misionara.

Ma da su u Odboru trojice bili mnogi misionari takore i pred nama, njih se nije ni spominjalo niti im se savjetovalo, kako da u tome poslu kanonski postupaju. Bili su s njima u neposrednoj blizini razni gvardijani — ali njih se puštalo da im se zamaže njihov ustaško-misionarski zelotizam. Fra Kerubin Posavec, osječki gvardijan, fra Alojzije Novak, varaždinski, ili na primjer fra Srečko Majstorović, gvardijan zagrebačkog samostana na Kaptolu, preko puta nadbiskupskog dvora. Nije taj franjevac bio preslušan niti je dao računa o tome kako su izvršena masovna prelaženja u selima oko Virovitice, kao što su Budanica, Pabuna, Gačice, Naumovec, Borova Klisa i ostala.^{238a} Nitko od njih nikome nije bio odgovoran. Nitko od njih nije trebao da strahuje od ustaškog misionarskog trifoliuma. Svi su oni misionare i ustaševali, a ustaševiraju i misionarili.

Međutim, u inilo bi se krivo, kad bi se za ovakva masovna i pojedina na katoličenja, sa i bez terora, a svakako i ona izvedena sa moralnim pritiskom operativne psihote, koju su ustaše, a i mnogi sve enici vještice izvodili, inili odgovornim samo sinovima svetog Franje. Njima su u svemu ovome ravni i njihovi drugovi iz ostalih redova, pa za njima ne zaostaju ni jezuiti, dakako na drugom sektoru očemuće biti govora u sljedećem, posljednjem poglavljju, ali i sve enici, neredovnici. Župnici, kapelani, kanonici, monsignori, sa i bez crvenih pojasa, svi zajedno sa redovnicima, na jednom i istom poslu, katoličenja i klerofašisti koga »hrvati enja« Srba. Daleko smo od mogućnosti, da damo iscrpljenu sliku i potpun broj tih klerofašista koga prozelita od kojih nije mali broj, koji će se terorom svake ruke koristiti, da bi na kraju uspjeli sa svojim prozelitistima kim namjerama.

U Stola kom sredu ostavite mračnu uspomenu kroz duge decenije dva svećenika. To su don Marko Zovko, stolački dekan i don Ilija Tomas, župnik u Klepcima.

Utvrdimo je, da je don Marko Zovko još u prvoj Jugoslaviji djelovao kao ilegalni organizator ustaškog pokreta u Stola kom sredu. Pomoć u jednog broja ugleđenih seljačkih istomišljenika posijao je don Marko Zovko u Stola kom sredu otrovno ustaško sjeme, koje je dalo prve plodove već pri slomu Jugoslavije. Jer, nisu bile rijetke propovijedi toga sve enika iz kojih je izbjegala mržnja protiv Srba i pravoslavlja. Stalno je isticao koliko katoličanstvo veže Hrvate i njihovu kulturu s katoličkom Italijom, u kojoj se nalaze dva najveća ovjeka svijeta, papa i Duce. Sva su njegova nastojanja bila usmjerena ka razdvajanju Hrvata od Srba. Aprila 1941. doekao je raširenih ruku okupatorske trupe, a narod je stao uvjeravati u pravednost Hitlerova rata i u njegovu nepobjedinivo. Grlio se i bratimio s talijanskim fašistima i astio ih u svom župnom domu, im bi mu se dala zato prilika. I pod talijan-

^{238a} Dokumenti o protunarodnom radu, 65, 74, 78, 87.

skom okupacijom on je uspio organizirati divlje ustaške formacije, koje su na sve strane širile Strah i trepet. U estvovao je na savjetovanjima stola kih ustaša, gdje je držao najvatrenije govore, uvjeravaju i ustaše, da im jedina opasnost prijeti od Srba, pa ih se stoga treba što prije riješiti. Istodobno on je pristupio i masovnom prekrštanju srpskog življa, nagovaraju i ga, da e mu njegovi novi kršteni listovi biti garancija da se spase. Ali, dakako, mnogima ni ta nova krštenica nije bila od pomo i. Poslije njegovih misa, u vrijeme masovnog istrebljivanja Srba, ali i prvih znakova otpora, na pitanja neodlu nih seljaka šta da rade, don Zovko bi odgovorio: »Uzmite puške u ruke i branite se, tko na vas vi na njiega i prema njemu budite nemilosrdni.« Dakako, ovaj licemjerni savjet davao je don Marko onda, kad se srpski narod našao goloruk, kad još nije mogao ni pomisljati na neku oružanu borbu. Don Marko agitira za ustaški pokret i za osovinske faštiste po stola koj aršiji drugog dana poslije pokolja dvije stotine Srba na Jami u Vidovu Polju. Glorificira Nijemce, kada su krenuli na SSSR i propovijeda skori svršetak rata. Poslije pokolja stalno agitira, da se u pojedinim mjestima formira ustaška milicija, pogotovo, kad se narodni ustank rasplamsao. Bez stida i srama javno govori da je bolje što su Srbi na vrijeme poubijani, jer da se nije tako radilo, da nijedan Hrvat ne bi ostao živ. Od straha pred narodnom osvetom bježi pod zakrilje svojih zaštitnika u Mostar odakle se vra a, kad su njema ki okupatori Stolac obavili žicom, bunkerima i rovovima. Tada sistematski pristupa organiziranju UNS-e. (Ustaška narodna straža), iji je lan bio još od ranije. Svim sredstvima radi protiv omasovljavanja NOP-a. Kad se ve vidjelo, da e Hitler izgubiti rat, on uza sve to harangira u narodu, da bi ga pridobio za borbu do smrti. Naravno, prema borcima NOP-a i njihovim porodicama zagovara najoštire i najnemilosrdnije mjere. Narod uvjerava, da treba pomagati ustašku vojsku i Hitlerove SS-formacije u svim njihovim akcijama protiv partizana. Don Marko Zovko do ekuje sve ano u Stocu ustaškog ministra Frkovi a i generala Begi a, kao i visoke njema ke komandante. Na takvom jednom sastanku poznatih krvoloka prihvatio je lozinku ministra Frkovi a, da se Hrvati kona no moraju uvjeriti, da u NDH ne smiju postojati Srbi. Po njegovojoj inicijativi pohapšeno je i internirano mnogo rodoljuba. O komunistima je govorio u crkvi kao i izvan nje, sa straš u jednog srednjevjekovnog vjerskog fanatika, tvrde i, da su to najve i neprijatelji katoli kevjere i hrvatskog naroda. Obmanjivao je narod, da je NOP isklju ivo srpski pokret, osnovan za odmazdu nad Hrvatima. Pred naletom NOV-e bježi iz Stoca u Mostar, gdje je poslužio Nijemcima kao obavjestilac o ljudima iz njegova kraja. Odatle je upu ivao na oslobo enu teritoriju apele i pozivao Hrvate da ne pristupaju NOP-u, pošto e se Nijemci uskoro vratiti i uništitи ne samo partizane, nego i njihove simpatizere i pomaga e. Oslobo enjem Mostara pao je u ruke NOV-e, iji ga je sud za veleizdaju i teška krvava nedjela osudio na smrt.²³⁹

Koliko je sud pravilno ocijenio krivice don Marka Zovka — vidi se i po tome, što ga je na drugoj strani poglavnik odlikovao za njegov predani ustaški rad »redom za zasluge I. stupnja — i to 1945., gotovo pred sam slom NDH.²⁴⁰

Na krvni kom i izdajni kom poslu don Marka Zovka sura uje njegov župnik u Klepcima don Ilija Tomas. Još za vrijeme bivše Jugoslavije bio je zakleti ustaša,,

²³⁹ ADK. Vidi i: Dokumenti o protunarodnom radu, 140—143.

²⁴⁰ Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.

koji je u apljinskom srezu nastojao pripraviti široke mase za NDH. Od prvih dana NDH on je glavni spiritus recter cijelom ustaškom pokretu u apljini. Don Ilija Tomas, prema iskazu vjerodostojnih svjedoka, bio je glavni organizator pokolja Srba u apljinskom srezu tokom 1941. i on je organizator divljih ustaških horda, koji su svakog dana na krvavom poslu. Don Ilija Tomas stoji na njihovu elu, blagosilje ih kad polaze na krvav posao i kad se s njega vra aju. Svakog dana nova ubojstva. Uistinu, Neretva je stala da protje e krvava. Jame u Bivoljem Brdu i Opuzenu pune se nevinim žrtvama, dok je don Ilija svakog dana na sastanku u ustaškom stožeru u apljini, gdje se donose odluke za istrebljenje pojedinih sela. Osim toga, don Ilija održava stalno i seoske sastanke s istaknutim ustaškim kolja ima. U Tasov i ima viden je redovno kod zloglasne kr marice Mare okljad, gdje su se pravili spiskovi, tko e dotinog dana ili no i biti likvidiran. Ovaj krvnik istodobno smekšavaju i Srbe i pripravljuju i Stepin ev »psihologiski temelj«, stao je pozivati Srbe, da predu na katolicizam. Nije udo, da su ovako »pripravljeni« i »pou eni« stali prelaziti na katoli ku vjeru. Juna 1941. izdao je don Ilija u apljini proglaš na Srbe, da predu na katolicizam. U proglašu je obe ao Srbima, budu li prešli na katolicizam, da e biti ravnopravni sa Hrvatima i nitko ih ne e smjeti da proganja. Onim Srbima, koji su bili u zatvoru, obe ano je da e poslije prijelaza na rktu vjeru biti pušteni. Kako su tada gotovo svi muškarci Srbi bili odvedeni i zatvoreni, a mnogi i ubijeni, to su kod ku e ostale samo žene i djeca. Poslije toga žene su u masama dolazile u ispostave kotarske oblasti i izjavljivale da žele pre i na katolicizam, samo da bi spasile svoje muževe, sinove i bra u od smrti. Me utim ni to nije mnogo koristilo. Srpsko-pravoslavne crkve u apljini, Klepcima i Gabeli zatvorene su odmah još u po etku NDH. Prije toga bile su od ustaša potpuno oplja kane. Jula 1941., održao je u apljini don Ilija propovijed ne samo Hrvatima, nego i Srbima, koji su bili prisiljavani da polaze mise i propovijedi, pa je rekao i ovo: »*Mi sada oremo novu njivu, pošto hoemo da posijemo novi plod, ali dobro ujte, dok se god iz te njive ne istrijebi korov (pirevina) u potpunosti i dobro ne pre isti, nema ploda na toj njivi, onakav kakav bi trebao da bude.*« Don Ilija je time jasno aludirao na ustašku državu i srpski narod, što je zna ilo za ustaše, dokle god se Srbi ne budu istrijebili, ne e biti blagostanja u NDH. I pored toga, što je narod apljine i okolnih sela listom prešao na katoli ku vjeru, jula 1941. izvršena su najjezivija ubojstva. U masama su se stale odvoditi žene, djeca, novorođen a, potrpani u marvinske vagone, odvodili u apljinu, a odatle u Šurmance na Jamu, gdje su ih sve žive pobäcali. Don Ilija napunio je svoju župnu ku u svim mogu im blagom i obiljem od oplja kanih Srba i saživio se s u iteljicom iz Dra eva, Lujzotn Spari. U ku i je astio i opijao svoje suradnike od oplja kane sirotinje. Esta su bila no na orgijanja u društvu spomenute u iteljice. Kao pravi motorizirani ustaški vojnik, na motoru je obilazio okolna mjesta i ustašama davao instrukcije i direktive za njihova nedjela. Jedan od svjedoka njegovih zlo ina, daju i strašnu sliku stradanja naroda pod terorom podivljalih ustaša, ini je još mra nijom, kad ukazuje, da su inicijatori svih tih grozota bili don Marko Zovko i don Ilija Tomas. Iz teškog i sumornog izvještaja direktora Desimira Mihi a, izbijaju optužbe protiv ove dvojice ustaških

zlo inaca, koji su pored masovnih pokolja u Stola kom srezu mislili stalno još i na pokolje duša i savjesti, kad su preživjele silili raznim sredstvima, da predu na katalicizam.

Teško je sjetiti se svih onih silnih žrtava, a nije ni moguće opisati grozote, koje su one doživjele prije nego što su ih ustaške zvijeri dotukle. Ali, ra una se, da je u Stola kom srezu pobijeno preko 4.000 potpuno nevinih Srba. Ustaše su u prvom redu tamanili muškarce iznad 16 godina, ali u mnogo slučaja nisu se ustezali da ubijaju i žene, pa i malu, sitnu djecu iz kolijevke. Jedna bolni arka Hrvatica u Stola koj bolnici, pri ala mi je, da je prilikom borbi u Brekovi ima, gdje je i ona po dužnosti morala da ide, vidjela gomile dječjih lješeva, zvijerski pobijenih. Zašto sve to?! Tko ih ono nauči da onako strašno mrze? Svoje nevine sugrađane, braću u svoju roenu? Po mojem mišljenju oni, i njih je redovima pripadalo i onaj, na kojih sam ja vrata pozivaju i se na Hrista zakucao. (Mihi tu misli na don Iliju Tomasa, kome je kad je ispred ustaških krvnika pobegao, kao starom poznanku no u došao da se za trenutak zakloni, bio od ovog Kristova sluge odagnan od kuće). Podvla im pripadalo, jer kako sam uočio, sustigla ga je osuda preživjelih očeva, braća i sinova, pobijenih žena, staraca i srpske neće adi iz Prebilovaca. Mnogo desetina nesretne braće iz sela Klepeč i drugih okolnih sela, taj Kristov sluga natjerao je da pređe u katoličku crkvu, prije toga ih, a zatim ih otpremio u školu, gdje su do ekani od ustaša i zvijerski pobijeni. Nasilno prevođenje u katoličku vjeru bilo je i u Stocu i okolini. Ne može se to objašnjavati nalogom dozgo, jer šta bi onda trebalo don Marku Zovku, da sirotama pobijenih Srba, »novim vjernicima« poručuje i prijeti da dođe u crkvu na misu i da im poslije službe Božje izgovori ove riječi: »Varate se ako mislite da je naša namjera bila da vašim prevođenjem u katoličku vjeru mislimo da spašavamo vaša imanja, penzije ili plaće. Nije nam bila namjera ni da spašavamo vaše živote. Historija uči da je prije bilo naroda koji su nestali, pa će nestati i srpskog naroda. Prevode i vas u katoličku vjeru imali smo namjeru da spasemo vaše duše!«

Kad su po etkom maja 1942. partizani napali ustaške položaje kod Prebilovca, don Ilija je osjetio vruće pod nogama. Teretnim autom krenuo je u Bekiju i doveo je iste zlo ince iz 1941., koji su klali po Trusinji, Nevesinju, apljini i drugim mjestima. Kad ih je organizirao za borbu protiv partizana, svima je obećao, da će biti mesa orlu i gavranu. Kako je imao mnogo posla oko obrane svoje župe, to je ešte izjavljivao: »Trebali smo mi još 1941. godine sve pobiti, pa se sada ne bi imali ega plasiti.« Treći dan Uskrsa 1942., pošto je predvodio ustaše na Prebilovce, poginuo je don Ilija Tomas. Međutim i ova njegova smrt dala je povoda ustašama, da izvedu novi pokolj. Pri mnogim podhvatuma don Ilije Tomasa bio je saušnik i neki fra Tugomir iz apljine, o kome svjedoci govore, ali mu ne znaju prezimena.²⁴¹

Ovako je završio jedan od nerijetkih ustaških zlo inaca, koji je svoja nedjela pokrivaće autoritetom sve enika i nanosio sramotu i crkvi kojoj je pripadalo, kao i prozelitskoj ideji za koju se zalagao na način srednjevjekovnih inkvizitora. Dakako, kad se saznalo u ustaškim redovima za smrt don Ilije Tomasa, ustaška i klerofašisti kaštampa prikazala je i dugo vremena još prikazivala toga krvnika kao »mučenika crkve katoličke i naroda hrvatskoga.« Jednako, kao što je to bilo i u slučaju famoznog fra

²⁴¹ ADK. — Dokumenti o protunarodnom radu. 141—143.

Sidonija Scholza i tolikih drugih. Dvije godine poslije smrti don Ilije Tomasa, dao je portret toga »mu enika crkve katoli ke i naroda hrvatskoga« drugi jedan ustaški subrat don Ilije, sve enik Eugen Beluhan. Dakako, u ustaškom »Hrvatskom narodu« (25. VII. 1944.). Tu se doznaju stvari, koje o igledno potvr uju, da je don Ilija Tomas bio jugoslavenski veleizdajnik još za vrijeme bivše Jugoslavije. Njegova biografija kaže, da je don Ilija svršio gimnaziju kod jezuita u Travniku, a kasnije bogosloviju u Sarajevu pod jezuitskim rukovodstvom. Iz Beluhanovih izlaganja vidi se, kakav je duh vladao u tim školama, u kojima se odgajao don Ilija i pripravio za ustašu. Velikohrvatske manifestacije pri mnogim crkvenim sve anostima bile su stalne izraz ovih jezuitskih pitomaca. Zato su, kaže Beluhan, u Hercegovini bili na istoj liniji franjevci i vanjski sve enici. Provokacije na takvim crkvenim sve anostima redovno su se završavale hapšenjima ovakvih popovskih provokatora. Da se narod odupirao vlastima i da je pošao uvijek za takvim sve eni kim provokacijama, bila je, kako kaže Beluhan, »zasluga velikog ugleda Crkve i njihovih uzornih?! — sve enika.« A onda,

»svaka crkva, svaki samostan izgledaju pogotovo medu izmiješanim vjerama, kao kakva kula, bunker ili rasadište vjere i hrvatstva. U doba neposredno prije sadašnjeg rata i vanjski su se sve enici osobito iskazali. Oni su sagradili preko deset novih crkava u Hercegovini. I to takvih crkava, sve jedna ljepša od druge, sve jedna veća od druga, od bijelog kamenja, da ih se sav Zagreb ne bi stadio imati u svojoj sredini! A tko je prvi po eo me u njima graditi taj niz crkava? I opet don Ilija, koji sagradi u Klepcima prekrasan hram posvećen Srcu Isusovu, a već inom baš doprinosi i žrtvama domaga svijeta kojega je on za to oduševio . . .«

Prikazavši tako zaslugu za gra enje ovih »kula, bunkera ili rasadišta vjere i hrvatstva«, prešao je pisac da prikaže don Iliju Tomasa, kako je on prije rata slušao o napadajima na katoličku crkvu, biskupe i sve enstvo, o napadajima dušmana vjere na njegove jezuitske odgojitelje, koje su htjeli protjerati na otok Vis, i razvio se u veoma borbenog protivnika svih tih neprijatelja.

»No borba protiv vjere izgleda da je doživjela kulminaciju u vrijeme, kada je bivša država htjela urediti svoje odnose prema katoličkoj crkvi u državnom sporazumu sa Svetom Stolicom. I taj konkordat donio bi sigurno i neke diplomatske uspjehe, ali digla se ružna i Srbima svojstvena podmukla borba protiv toga konkordata, dok nije bio konačno odbranjen i srušen. Barem tada nisu ustaše bili na vlasti, da bi i zato oni bili krivi! Ne može se ustvrditi ni, da je Sveti Otac Papa, kojega su tada najviše sramotili i napadali, bio ustaša. Ali, tome se najbolje dokazalo da katolička crkva nije imala slobode. Sve je to don Ilija Tomas zdravim očima gledao i nije uđo, da je brzo došao do uvjerenja, da se može i za vjeroštvo u hrvatskom narodu učiniti najviše tada, kad Hrvati obnove svoju državu, kad budu svoji na svome. Zato se radosna srca prihvata baš ustaške ideje i već godine 1937. vidimo ga kao zakletog ustašu u jeku rada, naporu i borbe. A mnogi bogoslovi pjevali i na onoj mladoj misi u Bijelom Polju, (aprila 1937. kad su sarajevski bogoslovi ustaški manifestirali na prvoj misi don Ilijina rođaka Ivana Tomasa, poslije čega je imala posla s njima i policijom), upravo su mu na tom zavidjeli. Oni moraju još po dva tri godine ekati, dok ne svrše škole, a evo, on već onda kao ustaša neumorno radi i organizira narod. Vršio je svoju službu na teškom terenu tri kilometra od apljine s onu

stranu Keretve kao župnik u Klepcima. I njegov je narod bio za vrijeme, sloma zreo za slobodu. Kisu oni bili nepripravni. Sada se radilo o Hrvatskoj i za tu ideju oni su bili svi kao jedan. Oni e se ispo etka makar i kamenjem boriti za svoju državu. Obrana domovine shva ena je kao obrana vjere. Rat jc po eo, a Hrvati ne htjedoše ratovati protiv starih saveznika Kijemaca, oni bacaju oružje, a don Ilija sakuplja i sabire. Radi zajedno sa svojim susjedom s druge strane Keretve župnikom iz Studenca don Jurom ZJrdoljakom-Biševi em i njih dvojica, kao dva gorostasa ustaju na obranu svoga naroda od srpskih plja kaških etni kih bandi. Kije, izgleda, poznato ni to, da oni ve S. travnja 1941. godine proglašuju Hrvatsku državu! Srbi ih ho e u svom bijesu smrviti. Ke pomažu ni prijetnje njihovih generala iz Mostara i iz Sarajeva. Promet je prekinut iz Sarajeva. Promet je prekinut, jer prometno mjesto apljinu drže u rašljama dva ustaše, dva katali ka župnika i to don Ilija Tomas, župnik u Klepcima i don Jure Vrdoljak-Biševi, župnik u Studencima. Što god vojske naleti kroz apljinu, oni razoružaju, štoviše zarobe i jedan top, a vojnici Hrvati sami im dolaze kao poja anje. Tako su oni, odijeljeni od svijeta i opkoljeni od srpske vojske, izdržali u neprestanim opasnostima i borbama sve do 20. travnja. Onda istom do oše Kijemci, koji im pružiše pomo, no zamašitih borba nije bilo, jer je ve uslijedila i službena kapitulacija, pa se nisu usudili napadati na Kijemce, a bili su oni i te kako iznena eni hrvatskom sviješ u i ovakom naglim preokretom.«

Ovako je Eugen Beluhan, nesumnjivo odli an poznavalac razvoja ustaške misli u Bosni i Hercegovini, kao i njenih prvoboraca, medu koje spada i njegov junak don Ilija Tomas, samo potvrđio 0116 porazne sudove, koje su 0 njemu kao ustaši izrekli pojedini svjedoci. Zanimljivo je, da geneza don Ilijina ustaštva koincidira s borbom za i protiv konkordata. Dosljedan svome ustaškom djelovanju prije osnivanja NDH, don Ilija Tomas bit e na visini ustaškog poziva na svim linijama. Beluhan priznaje, da je don Ilija bio glavni ustaški povjerenik za cio Stola ki kraj. Pri aju i 0 njegovom dnevnom radu pastoralnom i ustaškom, Beluhan otkriva, da don Ilija »surauje s Nijemcima, koji ga tako er pomažu. Kod Talijana sto puta protestira, ska e na sve strane i zauzima se svim svojim uplivom da spasi što se spasiti dade... Izne-na eni pravoslavci novom državom, željeznim redom i ustaškom stegom gube glavu i ne znaju, što e. Mnogi od njih mole, da pre u na katoli ku vjeru. I tu je don Ilija širokogrudan i oprezan: » itajte vi i dalje svoju liturgiju, samo budite plodni lanovi nove države.« On ih najprije odbija, ali kad oni dalje navaljuju, ipak ih prima, ali samo s opširnom i dugotrajnom poukom?! Talijanima to sve nije išlo ui prilog. Nova jaka i uredna država njima može biti samo opasna, jer bi poremetila njihove osnove i probitke. (Beluhan piše ovaj lanak godinu dana poslije kapitulacije Italije, pa mu je slobodno sada da sve ustaške grijeha prebacuje na ranijeg okupatora s kojim je i te kako prisno u svim prilikama sura ivao). Zato oni po inju najprije tajno, a onda i javno rovariti i oružati udružene komuniste i etnike. Najprije u Cmoj Gori, odakle ovi provaljuju na naše podru je i tu se poja avaju s preostalim pravoslavcima u Hrvatskoj i nastaje strahovito ubijanje, plja ka i palež hrvatskih sela. Kada su te bande ugrozile župu Klepci, don Ilija traži pomo od Talijana u apljini, no oni mu se smiju i ostaju prema njemu hladni i nepokretni. On juri na motoru u Ljubuški, gdje traži pomo od ustaša. Ovi obe aju pomo i brzo se spremaju ...« Prikazavši ovu borbu i njegovo hvatanje u Klepcima, Beluhan zna, da su ga partizani pitali:

»Je si li ti onaj, što nas je u io i što nas je krstio? Ti si to taj?« Beluhan tvrdi, da su partizani don Iliju Tomasa mu ili i onda ga bacili u rijeku Bregavu. Kad su se partizani povukli, don Ilija Tomas bio je sve ano sahranjen u apljini, pa je spro-vodu prisustvovalo i 16 sve enika istomišljenika don Ilije Tomasa, a medu njima i dr. Petar ule, mostarski kapitularni vikar, a kasnije biskup u Mostaru, koji se s ovim ustaškim zlo incem i krvnikom Srba stola kog sreza »oprostio lijepim govorom, kao i mjesni apljinski župnik o. fra Andrija Jel i .«

Glorificiraju i ovog ustaškog kolja a, don Iliju Tomasa, sve eniik-ustaša Eugen Beluhan završava svoj prikaz i portret don Tomasa daljnjam propagandnim ustaškim mislima, koje je tako er vrijedno zabilježiti, kako bi se vidjelo, kakvim su to duhom disali i pisac i ostali ustaški »mu enici crkve katoli ke i naroda hrvatskog.« Naime, vjeruju i, da e voljom svih Hrvata NDH, za njega najmla a država u Evropi mo i uskoro po svom ustaškom ure enju stati uz bok starim samostalnim državama, a mnoge i prete i, Beluhan tvrdi, da još uvijek ima Hrvata (jula 1944.), t. j. ustaša,

»koji i po no i bdiju i rade, da izvrše svoje dužnosti. Ima ih koji gladuju, ali ine nad ovje ne žrtve i herojske napore da o uvaju svoju državu... Ima Hrvata po bolnicama polomljenih rebara i bez ruku i bez nogu, koji prikazuju sve svoje боли za poglavnika i Hrvatsku. Eno jedan slijepi ustaša iz Hercegovine, na oba oka potpuno slijep, izrazio je Bogu molitvu, da mu samo 14 dana vrati vid da se može u prvim bojnim linijama boriti za Hrvat-sku! — Ima hrvatskih majki, koje dnevno drh u za svojim sinovima, koji su na bojištu, a ovi su opet ostavili svoje mile i drage, pa s puškom u ruci stoje na braniku vjere i države u neprestanim borbama, u vatri i plamenu, u ranama i krvi i još s pjesmom na usnama. Oni su za poglavnika i dom spremni i svoje živote položiti.

A tamo gore kod Prijestolja Svevišnjega sveta Hrvatska svim svojim zaslugama zagovara vojuju u Hrvatsku. Brojne ete, stotine i tisu e hrvatskih mu enika pod vodstvom svojih poginulih sve enika s ponosom upiru prstom na onaj kraj, gdje se zaljuljala koljevka hrvatske državnosti, i mole: »Gledaj, Bože, ovo su Hrvati!«²⁴²

Ovu ustašku ispovijest Eugena Beluhana u vezi s protagonistom ustaštva i svih nedjela njegovih, koje ovaj hipokrita zaodijeva u auerolu mu eništva vjerskog i narodnog, dopunio je ustaški suradnik njegov don Ante Romi , župnik u Kruševu kraj Mostara, kad je progovorio o trojici poginulih ustaša don Anti Bakuli, don Iliju Tomasu i don Vidu Puti i, svoj trojici ustaša, kao o najidealnijim uzorima sve eni-kog poziva i iste ljubavi prema narodu i evan elske svetosti prema bližnjemu. Ustvari, to su trojica sija a najotrovnije mržnje i razjedinjavanja bratskih naroda. Hrvata od Srba, katolika od pravoslavnih.²⁴³

U Banja Luci i okolnom srezu daje ogromnu podršku dr. Viktora Guti u na crkvenom polju, banjalu ki župnik Msgr. dr. Nikola Bilogrivi , ina e za asni kanonik Nj. Svetosti Pape. Odmah u po etku NDH, Msgr. Bilogrivi dao se posve u službu ustaških vlasti. Me u prvima poveo je jednu grupu gra ana do ustaškog sto-

²⁴² Eugen Beluhan, Župnik s Neretve. Don Ilija Tomas, mu enik crkve katoli ke i naroda hrvatskog. »Hrvatski narod« 25. VII. 1944.

²⁴³ Ante Romi , Rije o poginuloj bra i. »Vrhbosna« 1942., br. 11—12. 242—246.

žernika Tjiiti a, da ga pozdravi i da mu estita na pobjedi ustašta, na uspostavi NDH i da mu stavi do znanja, da e i on kao i svi, koji dijele njegovo mišljenje, biti uvijek spremni da mu u njegovom velikom poslu budu od pomo i. U vrijeme najve ih progona i pokolja, koje je Guti nare ivao, Bilogrivi se nije nijednim gestom tome suprotstavio. Nasuprot, kada su pojedini Srbi tražili da pre u u katoli ku vjeru i da se tako spase, on im je u suglasnosti sa ustaškim vlastima postavlja teške uisiove, a koje je primao, bilo bi tek po odobrenju ustaških vlasti. Na crkvenoj sve anosti u selu Pavlovcu, nedaleko od Banja Luke, održao je Bilogrivi propovijed u kojoj je pozvao narod, da potpmognje ustašku vlast naro ito u pogledu iš enja od stranih došljaka tj. od Srba. Krajem jula 1941., kad je Guti vršio najstrahovitiji teror, Bilogrivi je napisao o Guti u pravi panegirik, koji je štampao u zasebnoj knjižici. U stvari to je »Spomenica Hrv. pjeva kog društva »Nada«, koju je posvetio^ dru. Viktoru Guti u, stožerniku Hrvatske Krajine.²⁴⁴

Hvale i Guti a kao velikog narodnog borca za hrvatske ideale i govore i o njemu sa najve im poštovanjem i divljenjem, Msgr. Bilogrivi oborio se naro ito na komuniste. Msgr. je u banjalu kim novinama »Hrvatska Krajina« propagirao ustaška na ela i njihovu vlast. Kad se krajem 1944. moralia NOV povu i iz Banja Luke, Msgr. Bilogrivi napisao je lanak u kome je veli ao juna ku ustašku obranu Banja Luke. Bilogrivi u estvuje pri svima ustaškim sve anostima i gdje god stigne hvali poglavnika, ustašku NDH i zlikovca Guti a. U jednom izvještaju velike župe Sana 1 Luka upu enom ustaškom ministarstvu unutrašnjih poslova u Zagrebu, stoji izme u ostalog i ovo: »I banjalu ki župnik dr. Bilogrivi je uvijek prisutan tajnim sastancima Guti evih najpovjerljivijih pristaša«, kada su se donosile odluke o masovnim ubijanjima, plja ki i otima ini sa svojim bivšim kapelanom, a sadašnjem ustaškim sve enikom Zvonkom Brekalom. Godine 1943. dolazio je svakodnevno u ustaško redarstvo i tamo tražio podatke za odbjegle, katolike i muslimane iz Banje Luke, koji su otišli u NOV. Ti su mu podaci trebali za Nijemce, na osnovi kojih bi isti progonili porodice odbjeglih. Pored toga, prilikom zauzimanja Banja Luke po NOV u septembru 1944., Bilogrivi je zalazio po ku ama ustaških porodica i hrabrio ih, da ne klonu duhom, jer e se brzo vratiti u Banja Luku ustaše i njema ka vojska. U estvovao je nadalje na zborovanju njema kih oficira i ustaških velikodostojnika. Na jednom zboru govorio je i o rušenju pravoslavne crkve u Banja Luci i odobravao govor Viktora Guti a. Prilikom jedne sve ane proslave banjalu ke crkve 1941., župnik Bilogrivi priredio je banket, na kojem su uz brojne ustaške sve enike sudjelovali i mnogi ustaški funkcioneri iz Banja Luke. Tom prilikom upu en je pozdravni brzovaj poglavniku: »Slave i prvi put u slobodnoj Hrvatskoj blagdan Blažene Gospe, zaštitnice prastare banjalu ke župe, pozdravljamo svoga poglavnika iz njegove budu e prijestolnice.²⁴⁵ Poznato je da je Bilogrivi organizirao u bivšoj Jugoslaviji križare, koji su u NDH smjesta postali ustaški funkcioneri i širili ustašku propagandu. Društvo Bilogrivi a pored oba zloglasna Guti a. bili su ustaški fratri-kolja i Filipovi , Brekalo i Lipovac. Ima svjedoka koji su. i sami zatvorenicci banjalu kog zatvora,

²⁴⁴ Dokumenti o protunarodnom radu, 102—106.

²⁴⁵ Uistinu, bio je poglavnikov plan da u ini Banja Luku priestonicom NDH, koja mu je bila geografski centar itave države, ali i stoga da bude u neposrednoj blizini muslimana, koje je trebalo ne samo sasvim priljubiti uz NDH nego ih i sasvim pohrvatiti, a po želji Rima i pokatoli iti.

vidjeli Bilogrivi a, kako svakodnevno po podne dolazi u kancelariju šefa banjalu kog ustaškog redarstva. Msgru Bilogrivi u pala je u dio ast, da blagoslovi i prvu ustašku zastavu u Banja Luci, uz asistenciju fra Brekala.²⁴⁶ Jedno vrijeme je organizirao istu katoli ku ustašku miliciju, koja je trebala poslužiti za socijalne zadatke ustaškog tabora u Banja Luci. Msgr. Bilogrivi je i materijalno koristio prijateljstvo sa drom Guti em. Lukno i bir, koje je svake godine moräo sam pobirati, sad je, bogodanoj NDH, pravoj teokratskoj zemlji, naredio, da svi obveznici moraju to donijeti u župni dom. Msgr. je naprsto objavio »župljanima rimokatolicima banjalu ke župe« (21. VI. 1941.) dakako tu se podrazumijevaju i srpski prelaznici, (u »Hrvatskoj Krajini«) da to kroz desetak dana urade. Da bi efekat bio bolji, lomni Msgr. je dodao: »G. Stožernik se zanima kako ete se odazvati, jer je odista odiozan i ponizuju i spomenuti na in uzdržavanja Vašeg župnika. Želi, da mu se do 15. srpnja dostave odnosni popisi da vidi, koji su se odazvali na tu svoju dužnost i sa kolikim prilogom²« Svakako, uspjeh sigurno nije izostao, jer se znalo kakva je pesnica dželata Guti a. Ovako u skladu koristili su ustaše crkvu, a crkva ustaše. Ma da je Bilogrivi više favorizirao radikalno iš enje od pretapanja Srba kroz katolicizam u Hrvate, on je ipak sa svim poznatim metodama i prethodnim teroristi kim fazama, prekrstio oko 1,500 gra ana Srba u Banja Luci. Za predani ustaški rad odlikovao je poglavnik Msgra Bilogrivi a »redom za zasluge II stupnja« o trogodišnjici NDH.²⁴⁸

Pred Vrhovnim sudom NR Bosne i Hercegovine održano je mjeseca februara 1947. su enje trojici ustaških zlo inaca dru V. Guti u, dra N. Bilogrivi u i predsjedniku V. K. Bratstva dru F. Niedzielskom za sva njihova brojna nedjela. Su enje je pokazalo da su svi naši navodi apsolutno to ni, a brojna ostala svjedo anstva pokazuju još i više kako je ova trojka klerofašisti kih prvaka ulagala najve e napore u utvr ivanju ustaške »Božje, svete i Vojnu e Hrvatske«. Sva trojica su osu ena na kazan smrti. (»Politika« 2. — R. II. 1947.). Vidi još za Bilogrivi evo prekrštavanje Srba: Dokumenti o protunarodnom radu, 102—106.

U Bosanskom Novom velika zla po inio je njegov župnik Grga Blaževi , koji se našao u ustaškim redovima od prvi dana NDH.. štoviše, bio je na najvidnijem mjestu u ustaškoj hijerarhiji. Odmah je preuzeo dužnost ustaškog pobo nika za nadzor pri politi kom logoru u Bosanskom Novom. Kao takav sura ivao je sa najve im ustaškim zlikovcima i intelektualnim za etnicima brojnih teroristi kih akcija u mjestu i okolini. Svjedoci tvrde, da su mnogi rodoljubi, borci i lanovi porodica boraca NOP-a bili stavljeni pod nož uslijed odiuka donijetih na sastancima ustaških funkcionera, kojima je prisustvovao i spomenuti Grga Blaževi . Dakako, mnoga ubijanja nevinog svijeta vršena su i u prisutnosti ovog sve enika. I za vrijeme najve ih pokolja u Bosanskom Novom, Grga Blaževi je mislio i na jedinstvo crkava i djelotvorno pomagao, da se ov injak rimske crkve sve to više ja a, i pored toga, što je velik broj nepoželjnih intelektualaca i imu nih seljaka i zanatlija i trgovaca bio isklju en od te milosti da bude primljen u katoli ku crkvu. Sve je to Grga Blaževi inio u ustaškoj kancelariji, iz koje su ina e izlazila nare enja, da se likvidiraju Srbi i nepoželjni Hrvati borci u NOP-u, i iz koje se dijelila municija ološu iz Bosanskog Novog i okoline. Kroz cijelo vrijeme pokolja, Blaževi se nalazio u logoru s ustaškim logor-

²¹⁰ Dokumenti o protunarodnom radu, 3^r-fi.

²⁴⁷ Dokumenti o protunarodnom radu. *SG

²⁴⁸ ADK. — Iz kartoteke Ureda za od'ikovanja u NDH.

nikom i samo ga je jedan zid dijelio od zatvora, u kome su zatvoreni Srbi bili mueni i ubijani. Grga Blaževi nije ni jednom riječi ustao da zaustavi koljaču u njihovom zvijerskom nedjelu. Dakako, Grga Blaževi, dosljedan svom ustaškom stavu, sura ivao je i sa Gestapoom i njemačkim oficirima, sa kojima se esti sastajao i prisustvovao njihovim gozbama, redovno poslje njihovih većih »uspjeha«. Zapamtio je narod u Bosanskom Novom Blaževi ove govore o godišnjicama NDH, kad je u crkvi i na zborovima veličao poglavnika, njegove suradnike, stalnost NDH i velike osovinske savezničke. O pobjedama Hitlerovim govorio je Blaževi najvećim oduševljenjem i uvjerenjem u konačnu pobjedu Hitlerova akcija, kad je i njegovim seljacima bilo jasno da je rat izgubljen, štoviše, on je zasebnim molitvama, poslje održanih misa, molio za pobjedu fašističkog oružja nad »bezbožnim« komunizmom, nad demokracijama svijeta, koje su se uhvatile da fašizam svladaju i uništite. Onda je razumljivo, da je poglavnik za ovakve zasluge odlikovao Blaževi i ordenom II. stepena za zasluge²⁴⁹ jula 1944. Pri predaji odlikovanja na najsvećeniju na in, još su jednom došle do izraza ustaške vrline ovog svećenika, koji je bio krivac da je mnoga majka zakukala i proklela i njega i crkvu kojoj je pripadao.²⁴⁹

Župnik u Prijedoru, Msgr. i za asni kanonik Njegove Svetosti Pape, Josip Kaurinović, jednako je vatren ustaša, kao što je bio oduševljeni misionar. Već od samog početka NDH, Kaurinović sura uje sa najistaknutijim ustaškim koljačima, koji po Gutu evoj metodi rade na iščekenu Bosnu od Srba. Ma em i prekrštavanjem. Iako star, Kaurinović je kao vatren frankovac svojim zalaganjima za ustaški pokret nadmašio i po nekog mlađeg druga u vinogradu Gospodnjem. Svjedoci teško terete Kaurinovića i kao zloduhu u teškim danima, kad je teror ustaša sve više uzimao maha. a on ne samo da nije zaustavljao bijes podivljalih Pavelićevih »ista akcija Bosne, nego je uveliko i sam poticao na sve to energije nije mijere. Me u ostalima, o Kaurinoviću je dao iscrpnu sliku, jedan musliman i sudac, Muhamed Sadiković, koji ga je vidio na djelu, kao i velik broj njegove subare. Sadikovićev iskaz koji premašuje 27 stranica, u kom je data silika tragedije naroda u Bosni, koju su još više pojačali sami katolički svećenici, fratri i svjetovni, težak je dokumenat vremena i linosti o kojima govoriti, naročito kad karakterizira situaciju od 10.—15. aprila 1941.

»Kod građanstva, promatrajući ga po vjerama, primijetio sam ovako raspoloženje: pravoslavni potišteni i zabrinuti, ali lojalni prema njemačkoj vojski; muslimani veseli, klijenti Hitleru i dive se njemačkoj vojnoj sili, dok se oložni naziva petom kolonom, oni ne pokazuju da su spremni preuzeti vlast u svoje ruke, te ekuju za to inicijativu od Nijemaca. Katolici van sebe od oduševljenja klijenti Hitleru i Paveliću, te uvijek kao po pravilu predvođeni mjesnim župnicima, preuzimaju vlast u svoje ruke. Prema savjetovanjima Kaurinovića bili su hapšeni pravoslavni svećenici. Oni u estvije u ubojstvima i obilazi kraj oružanom puškom ..«^{249a}

I doista, kao što je naslikao sudac Sadiković ovog zlikovca koji mjesto s križem obilazi svoju župu s puškom, on je kao ustaški borac, najneprijateljski prema NOP-u i porodicama partizana, od kojih su mnoge upravo zbog njegovih denuncijacija stradale, pogiba s puškom u ruci, boreći se s partizanima, 17. V. 1942.,

²⁴⁹ ADK.

^{249a} ADK.

kad su ovi prodri u Prijedor. Koliko je bio cijenjen u ustaškim redovima, ovaj stari sija mržnje prema srpsству i pravoslavlju vidi se i po tome, što ga je poglavnik naro ito odlikovao prilikom posmrtnih sve anosti, koje su ustaše ukazale tome zlikovcu poslije njegove ekshumacije. Poglavnik ga je odlikovao »velikom srebrnom kolajnom poglavnika dra A. Paveli a ... za hrabro i odvažno držanje kod napadaja pobunjenika na mjesto Prijedor u proljeće 1942. kada je s puškom u ruci poginuo kao hrabar branilac Nezavisne Države Hrvatske«.²⁵⁰ Pa opet, klerofašisti ki listovi su zakukali nad »mu eni kom smrti heroja vjere i naroda«, — iako nam i ovom malo podataka jasno pokazuje jednog upornog i zlo ina kog ustašu, veleizdajnika, koji se nije žacao da se dohvati puške u po etku NDH, i koju je nosio sve do svoje smrti kao »hrabar branilac NDH.« A opet, »Hrvatski narod« priznaje da je dekan Kaurinovi »kao borac juna ki poginuo . . . nakon juna ke borbe, u kojoj je trojicu usmrtio, a sedmoricu ranio . . . i u nedostatku streljiva s puškom u ruci istražao iz župnog ureda da nastavi borbu prsa o prsa, u kojoj je podlegao . . .« A na sahrani »vojskovo a« Kvaternik poslaj je vijenac sa natpisom: »Svome uzur sve eniku!« — kao da je recimo Kaurinovi bio neki oficir, ili Kvaternik biskup.²⁵¹

Ovako je završio ovaj »sve enik i glasnik Božji«, kako ga naziva u nadgrobnom govoru Msgr. Božo Ivaniš. Msgr. i za asni kanonik Njegove Svetosti, koji je »samim zvanjem svojim pa zborom i dušobrižni kim radom upu ivao životne puteve ljudske k Bogu kao jedinome pravom izvoru i kona nom cilju ljudske sreće . . .«²⁵² Uistinu, krasnorje i ve fraze, koje idu sasvim u raskorak s istinom. Glavni životni cilj ovog starog sve enika bio je frankovluk, za Austrije, a klerofašizam za Jugoslaviju. To nije mogao da sakrije ni nekrolog »Katoli kog lista«, kad se za njega kaže da je bio »u hrvatskom nacionalnom radu jedan od najglavnijih imbenika, a osobite je zasluge stekao za gradnju Hrvatskog Doma u Prijedoru. Za vrijeme najkraće dikature bio je predsjednik svih hrvatskih društava . . .«²⁵³

Dekan Kaurinovi, kao ustaša je nadaleko zrađao. Dekan Kaurinovi je i kao ustaša poginuo — i tako je dao samo jedan prilog više Eugena Beluihana »Vojuju oj Hrvatskoj«, ali ne za ideale evanđelja, već nakaznih klerofašističkih, ustaških naela, koja su progutala hiljade nevinih života.

Duša cjelokupnog ustaškog pokreta, odlučan protivnik NOP-a, a pristalica okupatora i oduševljeni propagator Hitlerovih pobjeda, bio je u Tuzli profesor-kateheta dr. Dragan Dujmušić. Odmah u po etku NDH stavio se na raspoloženje ustaškim vlastima, ije je povjerenje već od ranije imao, dobro poznat u ustaškim ilegalnim redovima za vrijeme prve Jugoslavije. Zato i postaje odmah ustaški povjerenik za tuzlanski srez., Svjedoci terete teoma dra Dujmušića kao ustašu, koji se teško ogriješio o svoj sve eni ki poziv, dajući maha zlikovcima u proganjanju Srba. Na oba područja fizikalni i duhovnog terora. Među svjedocima je i episkop zvorni kotuzlanski Nektarije, koji zna za dra Dujmušića kao protivnika Jugoslavije.

»Kad su ustaše provele svoj program, onda su pristupili teroru koji je kulturna historija slavenska napose žigosati kao nekršansko, ne ovje no i

²⁵⁰ Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.

²⁵¹ Posljednja počast borcu župniku Kaurinovi u »Hrvatski narod« 24. IX. 1942.

²⁵² Nikola Tojić, Banjaluka biskupija Crkvi i Domovini. »Vrhbosna« 1942., br. 4—5,

²⁵³ »Katolički list«, 1942., br. 27, 322—323.

nekultурно djelo, kakvo povijest nije zabilježila na svojim stranicama ni kod najezde Vandala i drugih barbarских naroda. Ova nekulturna djela grozno poja ava i ta okolnost, što su pri izvršivanju njihovom u znatnom broju u estvali i mnogi rimokatoli ki sve enici, a moralnu podršku su im davali ak i neki biskupi i viši hodže. Tako na primjer u Tuzli je naprijed spomenuti rimokatoli ki sve enik dr. Dujmuši jedan od najglasnijih savjetnika i pomaga a ustaša, koji kao zamjenik ustaškog kotarskog povjerenika u Tuzli daje svemu direktivu ... I u drugim mjestima naše eparhije s malom iznimkom rimokatoli ki župnici su rukovodili nasiljima protiv Srba . . . Kao posljedna etapa u programu ustaša je da ostatak preživjelih pravoslavnih prevede u rimokatoli ku vjeru. Tako pri svršetku došao je u Br ko veliki broj katolika pod imenom ustaška vojnica, njima se pridružio veliki broj mjesnih muslimana. Odmah po dolasku zatvorili su veliki broj odli nih Srba i zlostavljanjem prisiljavali da prime katoli ku vjeru. Potom su pustili ove Srbe s nalogom da pozovu i ostale Srbe, da potpišu izjavu da i oni »dobrovoljno* žeze pre i na katoli ku vjeru. A pošto se niko nije odazvao, pokupili su sve muškarce pa ih strašno isprebijali i u Gunju preko Save otjerali. Ovom zlostavljanju prisustvovao je Ve eslav Montani, kotarski predstojnik i bivši lan Uprave grada Beograda. Po zatvoru ljudi, ženama je poru eno da do u na potpise za prelaz na rktu vjeru. I žene u strahu za živote svojih ljudi, dolazile su i gotov obrazac potpisivale da »dragovoljno i one i njihovi muževi i djeca prelaze na rktu vjeru.« Nakon toga žene su s pismima vadile svoje muževe iz vagona u kojima su bili zatvoreni u Gunji.²⁵⁴

I jedan dio ustaške štampe ustvari potvr uje ustašku djelatnost dr. Dujmuši a. Dok jedan novinar tvrdi da je bio ustaša od po etka NDH, u drugom listu se kaže da je bio još prije 1941 organizirani ustaša. »Hrvatski narod« objavljuju i smrt dr. Dujmuši a kaže da je bio poznat po »svojim vjerskim i rodoljubivim propovijedima kojima je u najteže doba, za vrijeme bivše države, podizao duh ne samo srednjoškolskoj mladeži, ve i me u najširim slojevima našega naroda u tome kraju... Kao javni politi ki radnik pripadao je HSS, a ostvarenjem vjekovnih težnja hrvatskog naroda, uspostavom NDH, stavio se dr. Drago Dujmuši svim žarom svoga srca u služba svoje obnovljene države.²⁵⁵

Dakle, jasno i odre eno, dr. Dujmuši bio je prema glavnem ustaškom organu, ustaša od po etka NDH. Me utim, osje ki »Hrvatski list« zna za dr. Dujmuši a da je bio »zakleti ustaša« još prije 1941. Hvale i vrline, ustaške dakako, ovog sve enika-ustaše, pri kraju se kaže: »U svom posljednjem govoru, u Tuzli, na Antunovo 1943., izjasnio se je dr. Dujmuši za potpunu slobodu i nezavisnost hrvatskog naroda. Te su njegove rije i slušali i neki preobu eni partizani, pa im je i taj govor bio jedan od uzroka zbog ega su ga osudili na smrt... Sa dr. Dujmuši em stradao je i Stipe Tadi , predsjednik Križarskog bratstva.²⁵⁶ Prema tome, što su iskazali svjedoci, a što su priznale same ustaške novine, u potpunom je skladu presuda Vojnog suda bosanske divizije NOP-a, od 7. X. 1943. Taj sud je pronašao da je dr. Dujmuši kriv »zbog toga što je bio jedan od glavnih pripadnika Ustaškog pokreta, aktivni lan istoga, što nije vršio propise katoli ke crkve, držao zborove, na kojima

²⁵⁴ ADK.

²⁵⁵ »Hrvatski narod« 18. XI. 1943.

²⁵⁶ »Hrvatski list« 16. II. 1944. — Podatak »Hrv. lista« o ustašovanju dra Dujmuši a još prije NDH, potvrdio je na sudu i sam ustaša Dujmuši .

je klevetao narodnooslobodilački pokret i njegovu vojsku, te što je poslije oslobođenja Tuzle dizao glavu i prijetio se rodoljubima, koji su stupali u redove narodnooslobodilačke vojske, te što je svim tim služio okupatoru«. Za ovaj izdajnički rad Vojni sud NOV-e osudio je dr. Dujmušića na smrt streljanjem, te je osuda i izvršena istog dana u Parselu kraj Tuzle, štoviše, prema »Vrhbosni«²⁵⁷ dakle klerikalnom listu, iz tog saslušavanja, kako ga je prikazao sam dr. Dujmušić, bila su mu postavljena slijedeća pitanja na koja je on odgovorio:

»Jeste li pripadali Ustaškom pokretu?«

»Jesam. Još od prije rata.«

»Jeste li položili ustašku zakletvu?«

»Jesam, u vrijeme NDH, (a ne kako je krivo u sarajevskom »Novom listu« bilo napisano »još prije rata«).«

»Kako ste kao sve enik mogli pripadati Ustaškom pokretu? Znate li, što su sve Ustaše u inili?«

»Za mene je ustaški pokret u svojim načinima idealan te ga idejno i odobravam. Ne mogu odgovarati za prekršaje pojedinih ustaša, koje je sam poglavnik osudio nazvavši ih »nastašama.«²⁵⁸

Usljed svega toga, jasno je iz samopriznanja dr. Dujmušića, ustaških i klerofašističkih listova, da je dr. Dujmušić pripadao ustaškom pokretu već prije 1941., i da je ustašku zakletvu položio tek po etkom NDH, 1941. Ili drugim riječima, dr. Dujmušić je veleizdajnički je djelovao ne samo od 1941. nego i prije, pa je i on kao inovnik koji je bio obavezan svojom zakletvi, datoju državi Jugoslaviji, jedan od mnogobrojnih prestupnika Syllabusa Pija IX. Prema tome, jasno je, kako treba razumjeti nekrološke misli o dr. Dragu Dujmušiću i njegovom prijeratnom djelovanju u Tuzli kao vođi i križarskih društava i ostalih hrvatskih društava, kad se kaže, da se »uopće nije mogao zamisliti hrvatski i katolički javni život u Tuzli bez dr. Drage Dujmušića. Svagdje je bio među prvima.«²⁵⁹ Hipokritičke jadikovke klerikalnih listova o novom »mučeniku vjere i naroda« nisu ništa drugo nego zatvaranje o njemu pred stvarnim istinama, koje su jedne jedinstvene svuda u svijetu, kad se sudi zbog izdaje prema vlastitoj domovini. Zagrebački »Katolički list«, želi tako da prebaciti krivicu i odgovornost dr. Dujmušića sa njega, na one, koji su ga u ime njegove domovine koju je izdao, osudili.

»Bavio se doduše političkim radom, ali ozbiljno i srećno, razborito i ujavitvo . . . poginuo je od neprijatelja hrvatskog naroda upravo zato, što je svojom estetiko i sposobnostima služio Bogu i Hrvatskoj. Srpskim partizanima trnaju u oku u prvome redu oni, koji »su isti u požrtvovnim radom za katoličku crkvu i svoj narod.«²⁶⁰®*

Uostalom, ustaštvu dr. Dragana Dujmušića, bilo je podvjetno i sa najvišeg ustaškog mjesto, jer je upravo za ustaški rad bio odlikovan od strane poglavnika »Redom Krune Kralja Zvonimira, II. stepena sa medaljama posmrtno«. (1944.).²⁶¹

²⁵⁷ »Vrhbosna« 1943., br. 11–12, 371.

²⁵⁸ »Vrhbosna« 1943., br. 11–12, 381.

²⁵⁹ Idem.

²⁶⁰ »Katolički list« 1940., br. 6, 71.

²⁶¹ Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.

Osobiti predstavnik iz redova ustaških svećenika iz vremena prije NDH, jest i Branimir Župan i , župnik u Bosanskoj Gradiški, koji je sa svim žarom pravog ustaškog fanatika do ekao NDH i u njoj zaigrao ulogu, uslijed koje je zakukala mnoga srpska majka. Da je Branimir Župan i bio ustaša, i da je pripadao ustaškom poAictu još u bivšoj Jugoslaviji, ne treba dokazivati kao što nije bilo potrebno ni u slučaju dr. Dragana Dujmuši a. Jer, župnik Župan i u jednoj svojoj ispovijesti dao je o tome otvoreno ustaško priznanje. Pri slomu Jugoslavije, Bos. Gradiška izvršila je svoju ulogu zahvaljujući i baš župniku Župan i u, koji je već ranije pripravio narod kako treba da se drži, ako bude došlo do napadaja Njemačke na Jugoslaviju. Župnik Župan i u mjesnom Hrvatskom domu, u tom pravom ustaškom glavnom stanu za cijelo onaj kraj, raspodijelio je uloge i dao potrebne instrukcije i direktive kojih su se njegovi ustaše i savršeno pridržavali pri slomu Jugoslavije i osnivanja NDH. U jednoj izjavi, koju je dao izaslaniku »Hrvatskog naroda«, Branimir Župan i otkrio je mnoge stvari, o kojima se raspravljaljalo jednom prilikom u bivšoj Jugoslaviji, kad je nadbiskup Stepinac odlučio odricati Ministarstvu prosvjete u Beogradu, da pojedini teolozi, koji se nalaze u Italiji, više saobraćaju sa dr. Antonom Pavelićem u Sjeni, nego što se bave studijem teologije. Tada je to nadbiskup Stepinac najodlucište od bijao, ali, kad je došla NDH i kad se mislilo da je Jugoslavija za sve vjekove sahranjena, izbjigale su na vidjelo ranije neistine i laži, koje su se svjesno pred vlastima prosipale, da bi se moglo u potaji ustaški djelovati. Evo šta kaže Branimir Župan i , koji je 1936. i 1937., kad je dr. Draganović sastavlja »Opština i šematizam katoličke crkve u Jugoslaviji«, bio u Rimu na studiju u Institutum-u utriusque juris.

»Još 1936. godine, prije odlaska u Italiju na studij širio sam u Sarajevu, po itavoj Bosni i Hercegovini letke i sam ih štampao, te na taj način uputivao naš narod, kako se ima držati i postupati. Tu mi je pomogao don Ante Buconji i don Andrija Maji, a mi smo ih preko željezničara i prijatelja širili sve do Broda i Dubrovnika. Iz Banja Luke, gdje sam služio kao kapelan, oputovao sam na studij u Rim. Bila mi je želja, da tamošnje diplomate upoznam s našom zemljom, a isto tako da raskrinkam rad srpskog špijuna Vladeta Milićeva, kojeg je srpska vlada poslala da nagovara naše ustaše na povratak u bivšu Jugoslaviju. Radi svog rada morao sam napustiti Italiju. . . Dopisivao sam se s Babićem²⁸² i Singerom. Morao sam prekinuti studij prije doktorata. (Moja doktorska teza bila je iz muslimanskog prava u Bosni i Hercegovini). Tu u Rimu bio sam upravo za vrijeme sklapanja Konkordata. Našim ljudima ustaša na bio je onemogućen rad po špijunu Milićevu, koji je obilazio svakog pojedinog ustašu i nagovarao ga da se povrati kući. No ustaše nisu to htjeli u initiji, jer su položili prisegu poglavniku. Zanimljivo je, kako su naši ustaše morali davati izjave pred talijanskim vlastima. Tako se sje am Babićem, koji je rekao da se ne može vratiti kući, dok ne bude ostvarena slobodna Hrvatska, jer da ne e natrag u tamnicu Jugoslaviju,«²⁶³

Reporter »Hrvatskog naroda« bio je oduševljen, kad je od Župan i a saznao da je sura ivao i u američkim ustaškim listovima, a bio je naprosto dirnut, kad mu je Župan i prikazao svoj prvi susret s poglavnikom u Italiji, zašto je bio pred jugoslavenskim vlastima optužen, ali se pomoću nadbiskupa Stepinca vješto izvukao.

²⁸² Poznati ustaški zločinac.

²⁶³ Zasluge župnika Župan i a u Bosanskoj Gradiški za ustašku misao. »Hrvatski narod« 30. VIII. 1941.

Iz Italije kad se morao vratiti, bio je doveden u zagreba ku policiju na kojoj je bio optužen za svoj ilegalan rad u Rimu. Jednom je na dan službe zahvalnice 1. decembra 1938. u crkvi svetog Jeronima demonstrativno pjevao pjesmu »Kraljice Hrvata«. »Teško bi se izvukao i spasio da se nije zauzeo za njega nadbiskup dr. Alojzije Stepinac«.²⁶⁴

Treba podvu i da i župnik Župan i spada u kolo Ustaških misionara koji su pomo u katolicizma željeli da pohrivate Srbe, a istodobno postali zaslužni za rimsku Kongregaciju De Propaganda Fide. Sasvim je razumljivo da ga je za njegov raniji i NDH-ovski rad odlikovao poglavnik »Redom za zasluge II drugoga stupnja«.²⁶⁵

Svjedoci su mogli utvrditi da je župnik Župan i za cijelo vrijeme NDH bio nadaleko strah i trepet ne samo Srbima nego i svemu rodoljubivom svijetu, koji se priklonio NOP-u. Kao lice najvećeg povjerenja utjecao je Župan i na postavljanje sreskih inovnika, pa i samog predstojnika, kao što je utjecao i na postavljanja ustaških funkcionera. Svjedoci optužuju župnika da je i on jedan od organizatora pokolja Srba u selu Ragoljima, gdje je pokljano 400 ljudi, žena i djece. Uopće se župnik Župan i smatra glavnim krivcem za sve nesreće u Bosanskoj Gradišci.²⁶⁶

Ustaša misionar je i Ante Djurić, župnik iz Divuše. Već u prvim danima vrši dužnost ustaškog logornika i s time preuzima na sebe odgovornost za ogroman niz ustaških nedjela u ovome kraju. Postoji jedan broj svjedoka koji suglasno govore o ustaškim kao i prozelitističkim podhvatom Ante Djurića. Župnik Djurić je odmah prvih dana NDH organizirao ustaške vlasti, izvršio zakletvu inovništva i na kraju dobio mu itelje i krvnike. Za njega tvrde da na svojoj duši nosi smrt svih mučenih i poubijanih Srba u Divuši i okolini. Međutim, taj prozelita koji je savjetovao preko svojih povjerenika pojedinim imu nijim Srbima, da prije u na katolicizam, tražio je od njih i visoke sume novaca, da ih prevede. Protojerej Mladen Ostojić, paroh Žirkovački, pobegavši pred ustašama, ostavio je u selu Ljubicu. Jednoga dana općinski bilježnik saopćio je Ljubici: »Gospodice, bježite, da ne moram i vas ucijevati. Dobio sam nalog od Djurića, župnika iz Divuše, da mu za osam dana imadem ubrati 50.000 dinara, sastaviti spisak svih intelektualaca u Žirkovcu i pripremiti sav narod u općini za prijelaz u ruktu vjeronauke, ali kada se sve izvrši, znajte da mora biti žrtava«. Župnik Djurić u svom ustaškom fanatizmu nije se žacao da naoružan revolverom predvodi ustaše i izdaje im zapovijedi.²⁶⁷ Jedan drugi svećenik, Ilija Vranješević, iz parohije Ljubinske, srez Dvor, iskazao je o načinu Djurića evakuacije ustaša: »Još prije moga izbjeglištva svi inovnici i uitelji dobili su usmeni nalog od Djurića, ustaškog povjerenika iz Divuše za srez Dvor na Uni, da predadu molbe za prijelaz u katoličanstvo ili da napuste mjesta i službu. Kad su predali molbe za prijelaz, povjerljivo im je naređeno, da prijetnjom nagovore i sve ostale Srbe na prijelaz, u protivnom neka sele kuda znaju ili će biti strijeljani. Tako su bili svi domaćini prisiljeni da sa taksenom markom od deset dinara dođu u svom uitelju, da naprave molbu za sebe i za porodicu radi prelaska u katoličanstvo. Pomenuti župnik

²⁶⁴ Idem.

²⁶⁵ Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH. Istim redom bio je odlikovan i njegov saradnik don A. Majić »za hrabro držanje u prvim danima NDH i za uzorno držanje me u svojim župljanima u teškim narodnim patnjama«. — Idem.

²⁶⁶ Dokumenti o protunarodnom radu, 164.

²⁶⁷ ADK.

Djuri bio je strah i trepet za Srbe u srežu Dvorskem. On ih je zatvarao u svoju štalu i drvarnicu i tu ih je patio gladu i batinanjem. Otkako su prešli na katolianstvo, on ih štiti!« Drugi jedan svjedok, i opet sve enik, Branko Vignjević, teško optužuje župnika Djurića što je prisiljavao inovništvo da se zaklinje ustaškom predstojniku, dok je kao logornik ogrezao u krvi. Vignjević podvila i da »pisati o ovom krvniku i iznositi nedjela koja su po injena njegovom inicijativom trebalo bi uzeti mnogo vremena«. Uistinu prikazana su teška i nemilosrdna Djurićeva djela. Župnik Djurić nalazio se i u sudu koji je donosio smrtne osude. Treba kazati da Vignjević u svom izvještaju ne zaboravlja na one Hrvate koji su se za progonjene Srbe zauzimali.²⁶⁸ Boško Dragić, državni lugar, izjavio je između ostalog, da ga je župnik Djurić lično uhapsio i naredio ustašama da mu svezu ruke na leđa, a onda ga dao otjerati u Ustaški stan u Bosansku Kostajnicu ustaškom poručniku Pudiću, koji je zajedno¹ sa župnikom, u tom kraju bio najstrašniji terorista.²⁶⁹

Ima i drugih svjedoka koji dopunjaju sliku ustaških nedjela ovog sve-enika-ne ovjeka. Iz svega se vidi da je on uistinu bio spiritus rector svih terorističkih akcija u dvorskem srežu. Ogroman broj žrtava tereti dušu ovog zla inca. O polugo dišnjici NDH održao je govor u Dvoru veličajući i poglavnika i ustaštvo, i podvukao je da postoje tri sredstva pomoći u kojih će se riješiti srpsko pitanje. To su: »pokrštanje, iseljavanje i išenje gvozdenom metlom (puškom)«. Ovako, s propovjedalicama ovaj izrod crkve i naroda, savjetuje svoje vjernike, tražeći od njih da svakomora izabradi jedno od tih sredstava. Da bi ojuna i one, koji su trebali izabradi posljednje od tih tri sredstava, uvjieravao ih je da će za svakog Hrvata, kome bi se šta neprijatno desilo, stradati 100 Srba. Župnik Đurić je povrh toga oplja kao i pravoslavne crkve, naročito onu u Dvoru iz koje je uzeo zlatnu ašu, srebrne svijeće njače sve enike odjeće i druge stvari.²⁷⁰ Teške su optužbe, koje iznose o evidenci urovi, Mile Šaša, Nikola Dabina i Mirko Vranešević, a u kojima se ogledaju sve strahote po injene od tog župnika logornika u Dvoru, a onda u Kapeli Batrini.²⁷¹ Sa uvanom ni dnevnik ovog udovišta, iz vremena aprila 1941., najprije itije karakterizira sve enika Ante Đurića kao ustaškog saučnika od prvih dana NDH, kao pravog vođa u ustaškog terora u Krajini.

»14. travnja 1941. otišao sam kolima iz Divuše u Kostajnicu i dalje vlakom u Zagreb, radi traženja uputa i ostalog oko preuređenja i preuzimanja svih vlasti za čitav kotar Dvor. Tamo sam dobio pisani dekret kojim sam imenovan ustaškim povjerenikom za kotar Dvor. Iz Zagreba sam se vratio u srijedu dne 16. travnja. Odmah uvečer sastao sam se s prvacima svih selaca, i sporazumjeli smo se u svakom pogledu i o svemu.

17. travnja išao sam u Dvor, gdje sam zaklelo 80 raznih inovnika i službenika.

U pondjeljak sam išao u Dvor. Taj dan (28. IV.) su došli hrvatski ustaše iz Kostajnice, njih 18 s dva oficira, u Dvor i zauzeli stan u školi. Još isti dan uhapsili su jednog na raspoloženje stavjenog žandara, Srbina, koji im se protivio, a zatim nekog financa, pa onda bivšeg poštara, tada penzioniranog Mladena Durmana, te

²⁶⁸ ADK.

²⁶⁹ ADK.

²⁷⁰ Dokumenti o protunarodnom radu, 132.

²⁷¹ Dokumenti o protunarodnom radu. 130—132.

još ve i broj vi enijih Srba. Kao tre i bio je uhapšen Dragan Rosier, opinski bilježnik iz Divuše i dopraen u Dvor.

Istu no napali su nepoznati ljudi stražu hrvatskih ustaša kod škole, ali nisu otkriveni, pa je zato strijeljano 4 uhapšena lica i to: neki financ, žandar, Mladen Durman i Vaso Mrkobrada, umir. bilježnik.

U utorak 29. travnja bio sam u Dvoru, video ove leševe, koje su isti dan u 2 sata poslije podne pokopani... »²⁷²

Ustaški rad župnika Šurić nagradio je zlo inac Paveli »Redom za zasluge drugog stupnja«, istaknuvši tako vidno njegove zasluge za ustaštvo, NDH i katali enje.²⁷³

Jedan niz svjedoka teško tereti župnika u Bosanskom Brodu, ije ime ne spominju, da je nasilno katolicio zajedno s ustaškim logornikom Jurišem i drugim ustašama. Tako je jednoga dana (14. IX. 1941.) došao župnik s logornikom u Liješ, gdje je ve raniye bilo poručeno da se sakupi narod. Župnik je narodu objasnjavao da je u njegovom interesu da prije e na katolicizam, pa je odmah i pokazao razlike izme u obaju vjera. Župnik je istaknuo svoje uvjerenje da e, budu li prešli na katolicizam, biti dobri Hrvati. Narod ga je slušao, šutio i mislio je na strahoviti pokolj koji se kratko vrijeme prije toga dogodio (27. VIII. 1941.) kad je u Liješ u pobijeno 280 Srba. Poslije toga pokolja na mostu, ustaše su dolazili i upozoravali svijet na ono, što se dogodilo i aludirali su da e ostali izbjegli i sudbinu poklanih Srba, ako se pokatoli e. Zato posao¹ župnika iz Bosanskog Broda u Liješ u nije bio težak. Izbezumlijen svijet, da spase gole živote, lako je popustio ovom nemilosrdnom ataku na slobodu njegove svijesti.²⁷⁴ Uslijed ovog terora i moralnog pritiska prešlo je na katolicizam u tim stranama oko 5.000 ljudi. Kad je doma i Nijemac Kundsmann iz Vrbovca, ina e lan Kulturbunda, došao jednom me u seljake i rekao im, da se ne moraju prekrštavati, ako to ne e, bio je kažnjen sa 15 dana zatvora od Sreske ispostave, što je vlasti i sve enstvo smetao u njihovom misionarenju.²⁷⁵

Fra Branko Bandić, župnik u Derventi bio je istaknuti ustaša koji je odgovoran posredno i neposredno za mnoge progone i stradanja naroda. Branko Bandić kao ustaški povjerenik davao je inicijative i instrukcije ustašama za mnoge nasilne mjere koje su vezane sa katoličnjem. Taj posao je vršio uz suradnju policijskih i ostalih ustaških vlasti. Svjedoci govore o neovjenosti ovog župnika kao o strahovitom primjeru nakaznog ustaštva.²⁷⁶ Župnik Bandić nagovarao je mnoge da pođu u »Crnu legiju«, najokrutniju ustašku formaciju, koju je vodio krvoljni Jure Francetić. Tko mu se oprostio, taj je uskoro iskusio neprijatne posljedice na muke sektoru. Zajedno s policijskim vlastima vršio je Bandić mnoga hapšenja. Krajem jula 1941. otisao je Bandić u Prnjavor, gdje se sporazumio s ostalim ustašama da se u cijelom prnjavorškom srezu pokupe svi ljudi opasni za ustaški pokret i da se pobiju. Tako je i u injeno sa 120 ljudi iz Hrvatske, koji su svi odvedeni u Banja Luku.²⁷⁷ Uz Branka Bandića optužuje se kao jednako teško okrivljeni ustaša i Drago Bandić,

²⁷² Dokumenti o protunarodnom radu... 130.

²⁷³ Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.

²⁷⁴ ADK.

²⁷⁵ ADK.

²⁷⁶ ADK.

²⁷⁷ Dokumenti u protunarodnom radu, 165.

župnik i dekan u Prnjavoru. Vasilije Preradović, bivši paroh kokorski, u jednom istinski bolnom izvještaju, u kojem se nižu i imena ubijenih pravoslavnih svećenika, kaže: »Tim ubistvima po inje sotonski rad ustaša, potpomognutih aktivnim učestvima katoličkih svećenika, od kojih se naročito isti u župnici Drago i Branko Bandić.«²⁷⁸ Ne zna se tko je od ove dvojice ustaša bio zaslužniji za ustaštvo. Međutim u kartoteci odlikovanih od strane poglavnik, »redom za zasluge III stupnja« nalazi se samo prnjavorčki župnik Drago Bandić.²⁷⁹

U Bijeljini su se odlikovali kao ustaški misionari, župnik Josip Fuchs i njegov kapelan Ivan Miletic. Njihov rad nije znao granice. Ozloglašeni su bili kao odlučni protivnici narodnooslobodilačkog pokreta, a kao veliki agitatori za Hitlera i Pavelića. Kad su krajem 1943. partizani ušli u Bijeljinu, Ivan Miletic bio je uhapšen, pronađen u jednom skrovištu, a onda su ga i osuđen na smrt radi svog veleizdajničkog rada prije i za vrijeme NDH. U borbama je bio župnik Fuchs ranjen i ustaše su uspjeli da ga prenesu u sarajevsku bolnicu. Da se vidi koliko je bila osuda partizanskog suda osnovana, vidi se još i po prijedlogu stožernika ustaškog stožera Vuka-Posavje, Marijana Geca da se posmrtno odlikuje »kapelana i logorskog pobočnika za promociju pri logoru Bijeljina« sa datumom od 31. I. 1944. U ovome prijedlogu стоји и ово: »Uz najteže okolnosti i izvršavajući svoj život na kocku i pored toga što ranije nije nijedan njegov prethodnik htio da se u ustaškom pokretu zaposli, u tolikoj je mjeri pružao svoju pomoć u svrhu organizacije pokreta, da se je našim neprijateljima toliko zamjerio, da su partizani pronašli njegovo skrovište te ga zajedno s njegovim pomagom imao i štititi enicima usmrtili.« Ustaško »zapovjedništvo«, koje je predstavljao ustaša, zagrebački apotekar Božidar Kavran, našlo je za potrebno da predloži poglavniku da se Ivan Miletic odlikuje »Redom Krune Kralja Zvonimira II stupnja sa medaljom za nadasve požrtvovno i savjesno vršenje dužnosti i izvanrednu hrabrost«. Međutim poglavnik je izmijenio ovaj prijedlog i odlikovao je Miletic a prvim stupnjem ovog ordena.²⁸⁰

Svećenik-usitaš Eugen Beluhan, poznati ve slavitelj poginulih ustaša-svetih-enika proslavlja u jednom lanku i Ivana Miletic-a. Koliko su kukanja klerofašističkih novina hipokritička, kad žele prikazati najordinarnije koljene kao »mučenike vjere i naroda« pokazuje i ovaj Beluhanov nekrolog.

»S ustaškim logornikom Ivanom Krilcem radi (Miletic) zajedno. Gdje ne može jedan može drugi. Tako se oni u svemu slažu, u svemu potpomažu. Bili su imenjaci, pa kakva su im imena, takve su im i želje. I danas, dok jednoga od njih hrvatska zemlja krije, drugi se nalazi na vojni koj izobrazbi u Njemačkoj, da nastavi tamo gdje je prvi završio . . . Tako na poziv ustaškog asnika Kaveza ide k njegovim, borcima da umorne tješi, pokolebane hrabri, a svima diže moral i volju za borbu . . . Znao je on dobro koliko su njegovi roditelji i poglavari uložili novaca i žrtava za njegovo svećenstvo školovanje pa sada zar da i njega ubije koji odrupani goljo i velikosrpski partizan? Ne, i nikada ne! Samo živ može on još mnogo dobra u inicijativi za Boga i Hrvatsku. I u skrajnjem slučaju samo obrane progovara u njemu vojnički kaši ka krv, i upravo ispred izrešetane župne crkve u svoje šake hvata i on strojnicu,

²⁷⁸ ADK.

²⁷⁹ »Narodne novine« 13. VII. 1944.

²⁸⁰ Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH i originala »Prijedloga za odlikovanja«.

te se smiješa s najlu im borcima da sije oko sebe smrt i rane velikosrpskim i boljševim odmetnicima ... I prvi strašni juriš bio je krvavo odbijen...«²⁹¹

Drugo svjedo anstvo dopunja Beluihana. Iz njega se saznaje da je Miletic pucao iz mitraljeza sa tornja katoli ke crkve (15. VII. 1943.), a 27. X. 1943. tako je aktivno sudjelovao u borbama protiv partizana.²⁸²

U Zavidovi ima, u Zepu kom dekanatu bio je veoma agilan ustaški ekspONENT doma i župnik Ladislav Buljan, za koga kažu da je bio duša ustaškog pokreta u tome kraju. Ve prije se istaknuo kao ustaški organizator. Naro ito medu omladinom u Zep u i Zavidovi ima. Inicijator je mnogih ustaških zlo ina. Dakako, da je naro itim misionarenjem zadužio jednako svoga biskupa, kao i ustaše, koji su u tim stranama izvršili najfantasti nija zvjerstva i pokolje. Ladislav Buljan je poslije tih pokolja imao veliki posao na pasterizaciji masovnog broja prelaznika.²⁸³ Kao protivnik NOP-a pobjegao je kad je naišla NOV-a.

Za etnik progona protiv Srba bio je u Bosanskoj Dubici tamošnji župnik Eduard Wollmann, koji je majstorski sura ivao sa župnikom iz Hrvatske Dubice, Alojzijem Venkom. Obojica su odgovorna za mnoge posljedice ustaškog terora u ovim stranama. A taj teror bio je strahovit ne samo 1941. nego i 1942. Pogotovo, otkako se narodnooslobodila ki pokret razmahao i stao ugrožavati domene ustaških nasilnika i krvnika. Jednako je revnosten u progonu Srba bio i župnik u Bronzanom Majdanu, Pavao Kilendar.²⁸⁴ Župnik u Gornjoj Zenici, Milivoj ekada bio je prvi organizator ustaških vlasti pa je stoga i postavljen za ustaškog povjerenika. Sa zeni kim ustašama sproveo je sva smjenjivanja u državnim uredima. Svjedoci tvrde da su sva ustaška nedjela do pod kraj maja 1941. vezana s njegovom li noš u.²⁸⁵

U Travniku, sjedištu i rasadniku bosanskih jezuita, iji je predratni rad posijao na sve strane otrovno sjeme separatizma, nesnošljivosti i prave mržnje prema svemu što nije katoli ko, mogli su ustaše, kao iz svoje snažne kule, odmah od prvih dana postanka, da žare i pale po svoj okolini. Jer oni su našli sve pripravno i organizirano. U Travniku nalazilo se nadbiskupsko sjemenište i velika gimnazija sa znatnim brojem profesora, jezuita, koji su svojim rukama snažno držali svoju klerikalnu vojsku. Dakako, veoma oprezno ali ne toliko da se ne bi javno i otvoreno iskazali što misle i kako primaju novo stanje, ovi jezuiti bili su snažni podržavatelji ustaškog duha u školi, crkvi i svuda kuda je njihov utjecaj u društvu dopirao. O njihovim ustaškim ideoložima, jer oni se više na tom polju isti u, bit e rije i u posljednjem poglavljju.

Dostojan svog predratnog jezuitskog djelovanja bio je travni ki župnik Stjepan Prgomet. Frankovac i ustaša po uvjerenju, do eka je NDH i Nijemce kao oživotvorenje svog davnašnjeg idealu. Kad su njema ke trupe stigle mjeseca aprila u Travnik, Stjepan Prgomet ih je pozdravio velikim govorom pred crkvom gimnazije. Me u ostalim on je naglasio da su Nijemci jedini spasioci nove Evrope te da se narođi Evrope više nemaju da boje posljedica francuske revolucije niti da e se ona

²⁸¹ Dokumenti o protunarodnom radu . . . 234.

²⁸² Dokumenti o protunarodnom radu . . . 214.

²⁸³ ADK.

²⁸⁴ ADK.

²⁸⁵ ADK.

ikada još ponoviti. U crkvi, kao i izvan nje, u propovijedima kao i u društvu, župnik Prgomet bio je veoma agilan ustaša i agitator za ustaški pokret među građanstvom i seljaštvom katoličkim koje se još kolebalo da pristupi pokretu. 12. juna 1941. javio je »Hrvatski list« da je poglavnik primio u audijenciju župnika Prgometa kao predstavnika grada i ustaške organizacije u Travniku. Prgomet je pozdravio poglavnika zanosnim govorom zahvalivši mu se za sva dobra koja je u inio za Hrvatsku izrazivši mu »potpunu vjernost i odanost cijele travničke župe koja je uvijek bila hrvatska i ustaška.« Ustaški rad župnika Prgometa bio je usmjeren ka predobijanju novih lanova katoličke crkve na jedan veoma vješt i preprečen na in preko svojih povjerjenika, koje je slao uglednjim Srbima i savjetovao ih da pored duše spasu i glave svoje. Takav je na svim sve anostima, na kojima uzima učešće a pored ustaša i Nijemaca, ali i onda, kad je tome jezuitskom grijezdu zaprijetila opasnost od boraca partizana. Tada je Stjepan Prgomet, koji diže klonuli duh i bodri i potiče na ustrajnu borbu protiv boraca za slobodu od fašizma. Znalo se za ustaški rad Stjepana Prgometa i u Sarajevu kao i u Zagrebu. Pohvaljen od visokih ustaških funkcionera, na kraju je odlikovan od poglavnika »Redom za zasluge I stupnja«, »za ustrajno hrvatsko držanje i nesobično djelovanje među narodom u hrvatskom duhu.«²⁸⁶

U Dubravskom srezu istakli su se kao narođeni ustaški agitatori don Ilija Roze i don Ilija Majić, koji je bio ustaški logornik 1941. u apljini za vrijeme pokolja Srba u tamošnjem kraju. 1945. organizirao je ustašku miliciju u Raškom Polju. Obojica su djelovala i misionarski nastojeći da što veći broj preživjelih Srba kroatiziraju prevedavši ih u katolicizam.²⁸⁷ Takvi su i don Nikola Bošnjak, župnik iz Prenja, koji je organizirao 1941. pokolj u Prenju. Don Ante Buconjić, jedan od najsnagačnijih ustaških organizatora u Stolačkom srezu i žestok protivnik NOP-a kao i don Mato Konjevod, župnik u Prenju — Stolac, koji je kao suradnik zloglasnih ustaša koljaka nanio velike nevolje tamošnjem svijetu. Obojica su pred NOV napustili svoja mjesta i pobegli, da ih ne stigne kazna za sva nedjela, koja su po iniciji. Takav je i don Bosiljko Vuković, svećenik u Međugorju-Ljubuški, koji surađuje sa svim ustaškim prvacima na progona Srba. Ne samo u njegovu selu, nego i u okolini; okolini bio je poznat don Bosiljko kao inicijator i organizator mnogih ustaških nedjela.²⁸⁸

Don Ante Alaupović, župnik u Novom Sarajevu, predsjednik »Napretka« i istaknuti lančarić evog kaptola, prišao je odmah ustaškom pokretu i sa svim žarom na svim područjima svoga djelovanja pomagao je ustaške vlasti na snaženju NDH. U Zagreb je poveo poklonstvenu deputaciju Paveliću, Kvaterniku, Budaku i ostalim ustaškim prvacima. U pozdravnim govorima veličao je zasluge poglavnika, kao i njegovih suradnika u emigraciji, izrazio radost nad osnivanjem NDH i obećao punu pomoć i suradnju za uvrštenje NDH. Tom prilikom tražio je da »Napretkove« zadruge dobiju ivo pravo rukovanja sa židovskom imovinom. Nema ustaške svećenosti, na kojoj on ne učestvuje bilo zajedno sa nadbiskupom Šarićem bilo sam, ili kao njegov delegat. Alaupović evom inicijativom rukovao je Napredak ne samo židovskom imovinom, nego je preuzeo i imovinu »Prosvjete«, stare kulturne

²⁸⁸ ADK.

²⁸⁷ ADK.

²⁸⁸ ADK.

srpske ustanove, predobivši za tu stvar ustaškog ministra Sušica. Na priredbama »Napretka«, na koje je on pozivao ustaške i njema ke funkcionere, držao je govore u kojima je veli ao Paveli a, Hitiera i novi poredak, koji je za njega bio sav prekaljen ustaškim duhom.²⁸⁹

Kanonik i župnik Ante Alaupovi bio je na ustaškom olimpu neobi no cijenjen. Paveli ga je odlikovao »Redom za zasluge I. stupnja sa zvijezdom« i to »za ustrajno hrvatsko držanje i revno bodrenje naroda da ustraže u borbama i po teško am a d o kona ne pobjede hrvatske misli, te za predani i neumorni kulturni rad kao dugogodišnji predsjednik »Napretka«.²⁹⁰ A taj kanonik i visoko odlikovani funkcioner u Sarajevu, bez stida u estvuje na ve erama, koje je prire ivao kolja Luburi . Za njim u tome nije zaostajao ni drugi miljenik nadbiskupa Šari a, Msgr. Stjepan Ili , koji tako er u odboru »Napretkovih« zadruga u estvuje u plja ki i prodaji židovske imovine. I on je išao u Zagreb u poklonstvene deputacije poglavniku, doglavniku i vojskovo i, pa i on se proslavio u estvovanjem na ve erama kod Luburi a. Svjedoci ga terete, da je i on bio jedan od onih, koji je dostavlja ustaškim vlastima nepovoljne vijesti o pojedinim Srbima i prelagao je one Srbe, koje treba otpustiti iz državne službe.²⁹¹ Župnik u emercu u Raduni ima, srez Maglaj, bio je ustaški povjerenik za Maglajski srez 1941., pa se kao takav pokazao kao veliki protivnik Srba, u estviju i aktivno u njihovim progonima. Pored njega bio je ustaški logornik bogoslov Mirko Topi za koga svjedoci iskazuju da je bio pravi krvolok.²⁹² Ne manje strašan bio je i jedan drugi bogoslov Marjan Peri .²⁹³ U progonima Srba istaknuo se u srezu Derventskom sve enik iz katoli ke Bukovice Ivan Raji , koji je bio istodobno i vatren misionar.²⁹⁴

Me u prvim li nim poglavnikovim povjerenicima, kojih je bio velik broj pri prelaznom stadiju poslije sloma Jugoslavije, odigrao je vrlo važnu ulogu župnik crkve svetog Josipa u Sarajevu Božidar Bralo. Najintimniji suradnik nadbiskupa Šari a, imaju i puno nadbiskupovo povjerenje za sav svoj prosvjetni i politi ki rad, Božidar Bralo je smatran ujedno i kao najborbeniji predstavnik Šari evih suradnika. Mlad, borben, neuravnotežen, fanati an, frankovac i klerofašista, pokazao se ve za prve Jugoslavije kao njen protivnik, dok je bio urednik ilustriranog mjese nik »Katoli ki svijet«, koji je izdavala sarajevska Akademija »Regina Apostolorum.« Božidar Bralo svuda^ kuda je stizao, širio je razorni duh netolerancije i mržnje na pravoslavlje i na Srbe. Sura uje sa svima ustaškim teroristima na posJu Guti evog »iš enja« Bosne i Hercegovine. Posredno i neposredno Božidar Bralo je ve u prvim danima NDH uprlja svoje ruke srpskom krvlju kao najprisniji suradnik dr. Guti a. Prema iskazu mnogih svjedoka i o evidaca utvr eno je, da je Božidar Bralo u estvovao li no na Alipašinom mostu, gdje je dao pobiti 180 Srba, a poslije toga okrutnog zlo ina, zaigrao je sa pomahnitalim ustašama kolo. Uistinu pravi Danse Macabre, dirigiran od jednog sluge avola, koji je nosio odje u sluge Boga i evan elja. U svojim antisrpskim mahnitanjima vi en je u automobilu sa kara-

²⁸⁹ ADK.

²⁹⁰ Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.

ADK.

²⁹² ADK.

²⁹³ ADK.

²⁹⁴ ADK.

binom u ruci, gdje na sve strane vi e: »Smrt Srbima.«²⁹⁵ Ustaše su mu se brzo odužile za njegov predani rad, jer su u Sarajevu prozvale jednu ulicu njegovim imenom. Kao poglavnikov povjerenik Bralo je prošao i kroz Sandžak još prvih mjeseci NDH, gdje je svuda primao deputacije muslimana, koji su mu »upu ivali molbe da uvjeri poglavnika o njihovoj jedinoj želji i nadi da Sandžak bude anektiran NDH. Pri takvim prijemima govorio je Božidar Bralo o ljubavi, koja treba da vlada izme u katolika i muslimana, koja treba da vlada u Sandžaku, jer i u ljubavi rimokatolika i muslimana i u drugim pokrajinama leži sigurnost i vrsta budu nost hrvatske države.«²⁹⁶ Ovu e misao o potrebi ljubavi i tolerancije izme u muslimana i katolika eš e ponavljati sva bosanska, pa i hrvatska ustaška štampa. Iako je najve i dio pisaca tih lanaka pripadao sve eni kim licima, nije se mogla na i nijedna rije o ljubavi rimokatolika prejna drugim krš anskim i nekatoli kim crkvama. Ova sui generis klerofašisti ka tolerancija prema muslimanima, a bijesna mržnja i netolerancija prema krš anima nekatholicima, uslovljena je ustaškim namjerama, da priljube uz sebe muslimanski svijet Bosne i Hercegovine pa i Sandžaka, na koji su katolici ustaše bacili oko, a medu njima i jezuite i koji su spremali za poglavnika jednu studiju o katoli kom utjecaju u tim krajevima za vrijeme Turaka.²⁹⁷ Upravo zlo ina ka fizionomija Božidara Brala sazdana je iz niza prijestupa prema božjim i crkvenim zapovijestima, na koje je on hiljadama puta upozoravao vjernike u crkvi, da bi ne samo državni tužilac, nego i kad bi ga bilo, i njegov crkveni poglavavar, mogao ex offo da povede proces, ije bi stranice obuhvatele jednu jezivu knjigu. Treba da se samo za as ?adržimo na nekoliko njegovih izjava, govora i propovijedi, u crkvi s oltara, propovjedaonice ili pozornice, ili sa tribina vojni kih kasarni i logorišta. Božidar Bralo blagosiljao je na sve strane ustaške zastave i zakljinao ustaše na vjernost poglavniku i NDH, ne propuštaju i takve prilike da prisutne rasplamti za poglavnika, ustaški pokret i potakne na mržnju protiv Srba. Jer, i on je bio uvjeren, da se tobožnje hrvatstvo Bosne i Hercegovine može jedino u vrstiti samo pomo u totalnog istrebljenja Srba i svega pravoslavlja. Kao predsjednik sarajevskog pjeva kog društva »Trebevi« Božidar Bralo je prokrstario itavu NDH. Svuda, gdje je sa tim pjeva ima dolazio, širio je nove ustaške pjesme, ali s njima i ustašku ideologiju, u pozdravnim i odzdravnim govorima. Kad je doveo »Trebevi« na gostovanje u Osijek, do ekale su ga brojne ustaške organizacije ve na samoj stanici. Na pozdrave, upu ene »Trebevi u« i njemu kao velikom ustaši, Bralo se zahvalio govorom u kome je otvorio svu svoju ustašku dušu, zaboravivši pri tome da je sve enik, župnik i glavni politi ki govornik Šari eve Kurije. O Bosni je rekao, da ona nije grob Hrvatske, nego grob neprijatelja hrvatskog naroda, t. j. Srba, koji u njoj moraju nestati:

»Bosna je vje na, jer je i Hrvatska vje na. Ona daje svoje gole živote za slobodu naše mlade države, ustašku ideju i poglavnika. Bosna ništa ne traži, jer je sada vrijeme da se daje. Padale su brojne žrtve, umirali o evi,

²⁸⁵ ADK.

²⁹⁶ »Hrvatski narod«, 6. VIII. 1941.

²⁹⁷ Uslijed srednjevjekovne penetracije katolicizma u Sandžaku i dalje prema Kosovu, došli su jezuiti na misao, da treba nau nim i istoriskim argumentima opravdati polaganje prava katolika, to zna i za njih Hrvata, na Sandžak. Studija o tome je predana poglavniku i sada se nalazi u biblioteci Ministarstva inostranih poslova u Beogradu.

majke, sinovi i k eri, ali te žrtve nisu uzaludne. Kakon svih tih žrtava, nakon sve prolivene krvi Bog ne bi bio Bogom, kad te žrtve ne bi bile nagra ene, kada ne bi dao slobodu hrvatskom narodu, kada mu ne bi na ispa ene grudi stavio lovor vjenac pobjede i slobode, kada mu ne bi dao NDH.«

Ova misao nove ustaške teodiceje, kojom se postanak i egzistencija božja usiovjava postankom i egzistencijom NDH, ustaška masa je primila i suglasila se s njom, aklamiraju i burno ovog novog ustaškog teološkog dogmatiara, aklamiravši ga burno i dugotrajno. Sumanutost i absurdnost Božidara Brala sasvim je na liniji i onih visokih crkvenih velikodostojnika, koji su vidjeli u misiji, ustaškoj, emigrantskoj, atentatorskoj Ante Paveliću, Providnosti i prst božji, pa je logi no i dosljedno, da je i Bralo zašao malo na nebesa i dao Gospodu uslove za njegovo postojanje, dakako uz aplauz ustaša, najviše sve enika, ali svakako bez protesta i nadbiskupa Stepinca, na ijoj jurisdikcionaloj teritoriji je izgovorena ova bez sumnje za njih blasfemi na misao, kao i nadbiskupa Šarića, kome je neposredno bio odgovoran njegov sarajevski župnik. Na stanici, kad je Bralo ove riječi govorio, bili su i osječki kapucini i franjevci pa i jezuiti, ali nije poznato, da je ma i jedan protestirao. Svakako je bilo u stilu ove klerofašističke manifestacije kad je osječki pjevačko društvo otpjevalo pozdravne pjesme i ustašku himnu pod dirigiranjemasnog oca Kamila Kolba.²⁹⁸ Božidar Bralo govorio je sa svim ustaškim žarom i sa pozornice osječkih kazališta, prije samog koncerta »Trebevića«. Tu je Bralo priznao, kako su se još za Jugoslaviju u Šarićevom Sarajevu štampali prvi ustaški listovi, koji su se odande slali u Zagreb i Osijek. Božidar Bralo je bistrio također i veliku vanjsku politiku, vezanu s Hitlerovim poretkom za koji treba, kao on, da se zalaže svi svom dušom. Bralo je požnjeo buran aplauz, kad je ustvrdio, da je sadašnja NDH evropska politika potreba i krvavo izvojevana tekovina.²⁹⁹ Božidar Bralo svojim ustaškim govorima u akovu oskrvruje uspomenu vladike Strossmayera, ali protiv toga nije uložio nikakav protest bijedni nasljednik Strossmayerov i uvar njegova groba, dr. Antun Akšamović. Punu sliku fanatičkih ustaša dao je njegov govor održan novembra 1942. u Sarajevu prilikom »zakletve novaka i vojničara ustaških zdrugova.« Obrativši se ustašama, Bralo je rekao:

»Bra o ustaše! Za dom! spremni!

Ima u životu svakog ovjeka asova, kada je glas savjesti i odgovornosti na vrhuncu našeg životnog obzorja. Imat će asova, kada treba ljudski, muški, ustaški odgovoriti i sve anom riječju, zavjetom, prisegom životnoj zadaći, pozivajući i samog Gospodina Boga za svjedoka, potvrditi.

Jedan takav trenutak je za vas bra o ustaše, današnji dan naše sveane prisegе.

Tko se kune, komu se kune i zašto se kune?

Kune se Hrvat — ustaša, — koga je rodilo sunce naše domovine, odnijehalja na grudima majka, da ga danas daruje u sve anom zavjetu drugoj majci — dušom i tijelom dragoj domovini i njezinoj svetinji — slobodi.

Komu se kune? Kunem se patri patriae — ocu domovine, mesiji njezine slobode, dragom poglavniku. Kunem se povijesnom suverenitetu naše slobode, proživljavane u povijesnim granicama, koje su stotinama i tisućama godina

²⁸⁸ »Hrvatski list« 15. VII. 1942.

²⁹⁹ »Hrvatski list« 16. VII. 1942.

udarale stilski pe at nacionalizma, oplakivana nikad neosvojivim morem, ograni ena krvavim rijekama prema istoku i sjeveru s univerzalnom ežnjom da i na preoranoj njivi jedne naše sirotice oživi i pomladi podrezane samsons-ke kose.

Kunem se napokon ustaškom evan elju ustaških na ela.. . Gdje nema ustašta, nema ni Hrvatske. Dok bude posljednjega ustaše, biti e i Hrvatske. Najve i je ustaša poglavnik postavio Hrvatsku uz bok velikih naroda i predao je vama svakomu jednako. Ona e bit onolika, koliko je zacrtalo i nosi svako ustaško srce.

Kunem se i zato, jer me zovu teška vremena, koja su se nadvila i nad hrvatski krov i hrvatsku grudu. Kunem se smrti samoj i spremnosti, da pod njezine noge prije i radije postavim svoj mladi život, nego nedostojno da živim. Kunem se i zato, da u inim sveti zavjet, da ustaša danas daje dušu Bogu, srce poglavniku, a tijelo domovini.

Kunem se, jer ine zove moja ustaška, viteška, juna ka ast, vi na i mrijeti ti svom radu za poglavnika, za koga sam uvijek bio, jesam i bit u i za Dom — Spremni!«³⁰⁰

U Zemunu, na »isto nom bedemu Hrvatske«, održao je Božidar Bralo govor pri posveti ustaških zastava u sve anom crkvenom ornatu, okružen naoružanim ustašama, a upiru i poglede i prijete e rije i preko Dunava porušenom i popaljenom Beogradu.³⁰¹ »Hrvatske zastave bile su u bivšoj Jugoslaviji simbol Hrvata s kojima su išli u tamnice, u podzemlja i na frontove. Sa hrvatskim zastavama i danas se vode borbe, s njima razvijamo sve svoje kulturne djelatnosti, vodimo sva svoja društva i naše »crne junake«, (tu misli Bralo na strahovite kolja e-legionare, koje je u Bosni protiv partizana vodio zloglasni Jure Franceti), na svim bojištima od isto ne fronte do naših gora, u kojima se sakrivaju zavedeni jadnici i tu inski pla enici. Ove barjake ponesite, draga bra o, smjelo širom ravne domovine, neka vam one budu najuzvišeniji znak vaše svijesti, vašeg hrvatstva, neka vam one budu poticaj, da budete uvijek za nju, za poglavnika i za dom spremni.«

Ustaškim ranjenicima u Kasindolu i na Ilijdi održao je B. Bralo zajedno s ustaškim »bojnikom« Mami em govore, u kojima je bolesnim i klonulima marta 1943. prikazivao ratnu situaciju sa nadama na kona nu pobjedu. Samo ustaše moraju biti buntovne i revolucionarne, kao što su bili kad su osnivale NDH, pa je pobjeda sigurna.

»Njihove su grudi živa straža na granicama na sve etiri strane, a njihovo srce spremno uvijek najve em sinu — poglavniku. I dokle god ima takvog revolucionarnog duha, nema bojazni po hrvatsku državnost. Mozaik nevolja, obranbenih, prehranbenih i ostalih jada nikad nije skrhao hrvatsko koljeno da poklekne, jer njim struji silna i neograni ena vjera u poglavnika i njegov rad. Tko može drugi s ve om ljubavlju da grli ro enu grudu, da podijeli snagu, da pomladi osušene grane, da uskrsne rod razapeti, nego On — rje it, odlu an, borben, uporan, uman, jak. bistar i vidovit uvijek medu frivima. Stoga, bra o ustaše, svuda i svagđe ostanimo vjerni sinovi hrvatskog revolucionizma: jedan za sve i svi za jednoga. Srce poglavniku, a tijelo do-

³⁰⁰ »Novi list«, 25. XI. 1942.

³⁰¹ Vidi faksimil fotografije u Dokumenti o protunarodnom radu... 128.

rnovini, da pošten »vjen aš pradjedovski krov« i uvijek budeš za poglavnika i za dom! — spremni! «³⁰²

U Rajlovcu, na avijati arskom aerodromu, na »državni praznik« poglavnika imendana, Bralo je za same mise glorificirao Paveli a, evociraju i historiju posljednjih godina, da na kraju ustvrdi, da je dolazak poglavnika bio voen Providnoš u, pošto je »oprao poniženu hrvatsku ast, vratio nam dostojanstvo slobodna ovjeka, oživio staro pogaženo hrvatsko pravo.« Istoga dana (13. VI. 1943.) Bralo je govorio i na akademiji avijati ara u ast poglavnika, štoviše, Bralo je dirigirao korom ustaških avijati ara.³⁰³

Mogli bismo nizati još jedan red govora i ustaških manifestacija, na kojima daje glavni ton Božidar Bralo. Me utim ve i ovo je dosta, da se vidi nakazno lice ovog ustaše. Me utim optužnica, koju je protiv njega podigao javni tužilac Bosne i Hercegovine 3. septembra 1945. pred Vrhovnim sudom u Sarajevu, još sadržajnije i plasti nije niže teška veleizdajni ka nedjela ovoga ustaškog sve enika. Javni tužilac je mogao da na osnovi ispitanih brojnih svjedoka i dokaznog materijala prvog reda utvrditi, da je Božidar Bralo još prije kapitulacije Jugoslavije stupio u politi ku suradnju s neprijateljem time, što je kao lan »Aкционог odbora Hrvata nacionalista« održao sastanak s njema kim pukovnikom Beckerom. Na tome su sastanku iznijeti zahtjevi toga Odbora, da njema ki komandant omogu i Odboru vezu s poglavnikom.

Ilanovima Odbora, njema ki pukovnik ustupio je automobile, oružje i putnice. Utvrđeno je, da je izvršio ratni zlo in još i time, što je kao lan »Povjerenstva NDH u Sarajevu za bivšu Drinsku banovinu« radio kao pokreta , organizator i naredbodavac hapšenja, mu enja, prisilnog iseljavanja i odvo enja Srba, Židova u koncentracione logore, te svih onih stanovnika bivše Drinske banovine, koji su bili poznati kao slobodoljubivi gra ani i protivnici okupatora i ustaša, štoviše, on je bio i nasilnik i na crkvenom polju, jer je vršio prisilno prevo enje u rimokatoli ku vjeru i prinudno odnaro avanje Srba i Židova, nare ivao plja ku privatne imovine obespravljenih i progonjenih Srba i Židova i u svojstvu predsjednika »Napretkove« zadruge u Sarajevu ovu plja ku vršio. Dokazano je tako er, da je za vrijeme neprijateljske okupacije izvršio ratni zlo in time, što je kao funkcijer ustaškog teroristi kog aparata bio i neposredni izvršilac ubojstava, hapšenja i mu enja stanovništva na Palama i drugim krajevima Isto ne Bosne.

Iz obrazloženja ove optužnice vidi se, da je Božidar Bralo bio miljenik nadbiskupa Šari a i kao takav u karijeri pretekao mnoge druge sposobnije i moralnije sve enike. Po vlastitom njegovu saop enju bio je zakleti ustaša još od 1934. U obrazloženju se uvjerljivo dokazuje, da je prema tome politi ki Bralo pripadao »onoji grupi izroda hrvatskog naroda, koja je sebe nazivala nacionalistima i ustašama, a ustvari je pripremala nesre nu NDH — najcrnje ropstvo hrvatskom narodu. *Pripadao je onoj grupi katoli kog klera, koja je bila spremna i vjeru i crkvu i sebe stamtiti na raspoloženje za zavo enje naroda, za borbu protiv naroda. I može se slobodno re i, da je ta grupa mnogo doprinijela najcrnjim danima historije hrvatskog i ostalih naroda Bosne i Hercegovine. Kroz mnoga društva, u kojima je bio lan i*

³⁰² »Novi list«, 5. III. 1943.

³⁰³ »Novi list«, 18. VI. 1943.

funkcioner, optuženi je još za vrijeme stare Jugoslavije sijao fašisti ko ustaško otrovno sjeme, osobito iskorištavaju i za taj posao svoj sve eni ki poziv«. Još prije nego što je preko radija objavljeno stvaranje NDH, u Sarajevu je postojao- tajni »Akcijski odbor Hrvata nacionalista«, u kome je bio i Božidar Bralo. Kad je ušla njema ka vojska, lanovi ovoga Odbora, kako je već rečeno, došli su u dodir s njemačkim komandantom, koji im je omogućio da se prebace automobilima u Zagreb, gdje su posjetili dra Budaka, S. Kvaternika i na kraju Pavela a. Dvojica od njih, profesor Hakija Hadžić i Božidar Bralo budu postavljeni za poglavnike povjerenike za teritoriju bivše Drinske banovine, gdje su odmah i pred poglavnikom položili zakletvu. Od prvoga dana ova dvojica uistinu su, kako kaže javni tužilac, zauzeli stav samodržaca u ovim krajevima. Najprije su primali paradne deputacije, a onda su postavljali u sve državne uredske povjerenike, organizirali ustašku vlast i kad su se osjetili dovoljno snažnima, i da je sva vlast u njihovim rukama, započeli su sprovoditi^ što im je njihov zagrebački naredbodavac stavio u zadatku. U itavoj NDH bila su samo dva poglavnika povjereništva. U Banja Luci i Sarajevu. Kao što je Guti u bilo pred očima istrebljenje srpskog naroda, tako je to bilo i ovoj dvojici poglavnikovih povjerenika. Kad je NOP započeo formirati svoje prve odrede za slobodu porobljenih i na smrt nevino osuđenih, Božidar Bralo kao i njegovi suradnici, dali su se da istrijebe srpsstvo i sve one, koji su simpatizirali s narodnooslobodilačkim borcima. Pričatoličenju Božidar Bralo davao je krštenice esto puta samo za dobre pare, a jednako za veliki novac i uvjerenja Židovima, da su ranije prešli u rimokatoličku vjeru. Kad su porodice ovakvih žrtava uvidjele, da ni od toga nije bilo nikakve koristi, obrativši se za pomoč Bralu, da ih zaštiti, on im! je sa najčinom nijom ironijom odgovarao, da im je spasao dušu, a oni neka sami računaju kako će spasiti tijelo. Za sve je ovo vrlo dobro znao i njegov zaštitnik nadbiskup Šarić, i na zgranjavanje svega svijeta, nadbiskup je sve to mirno, vjerojatno i s uživanjem gledao i nije ništa protiv ovog organa, koji je o iglednim zlostavljanjima upozorio obraz crkve, kojoj je pripadao, poduzeo, niti tada, kao ni kasnije. Naprotiv. Nadbiskup Šarić je ovog zla inca, ija su strahovita nedjela bila poznata i maloj djeci u Sarajevu, jer se Bralovo ime, kao i Gutićevo, sa strahom spominjalo po itavoj Bosni, odlikovao naročito crkvenom pažnjom. Jer taj mladi sve enik, jedva mu je bilo 34 godina, doživio poast, da njega nadbiskup postavlja za počasnog prisjednika Nadbiskupskog Vrhbosanskog Vrhovnog Stola s pravom na nošenje ljubičastog pojasa, što se inače daje samo zaslужnim starijim svećenicima, koji su se u službi svojim savjesnim radom naročito odlikovali. Zacijselo, zna se šta je Šarić u zapelju za okom, kad je ovog inače moralno defektnog svećenika i pravog zabludnika, odlikovao takvim dostojanstvom. Nema sumnje, nadbiskup Šarić htio je poglavniku povjereniku, da ovim vanjskim vidljivim znakom podigne crkveni ugled,, ali ujedno da ugodi svome miljeniku. Istoga dana, kad je primio to odlikovanje, Božidar Bralo je na skupštini »Trebevića« izjavio, da će i dalje raditi »onako, kako je to intencija mogućnosti nadbiskupa i mogućnosti povjereništva u Zagrebu.« Najiskrenije priznanje za međusobno razumijevanje i podupiranje. I ovako se odužio Bralo svome nadbiskupu, javno i otvoreno, kao što je i nadbiskup javno i otvoreno »uočio zasluge veleasnog gospodina Božidara Brala«, kad mu je podijelio ljubičasti pojas i imenovao ga počasnim prisjednikom Nadbiskupskog Dušovnog Stola. I doista, Bralo je radio u duhu

i nadbiskupa i njegovih intencija, kao i zagreba kih ustaških kolja a i istrebljiva a srpskog naroda i svih slobodoljubivih Hrvata, koji su krenuli u partizanske odrede, da speru sramotu nanjetu hrvatskom obrazu od strane najve ih izdajica, koje je ikad imala Hrvatska u svojoj prošlosti. U održanom govoru otkrio je Bralo, kako je on radio i u staroj Jugoslaviji u društvima, u kojima je on bio ili na elu ili u upravama. »Iz naših »Trebevi evih« redova regrutirali smo ustaše i domobrane, ustašice i dužnosnice ...« A iz izvještaja uprave vidi se, da »omladinski pjeva ki zbor nije mogao ispuniti u cijelosti svoga zadatka, jer mnogi njegovi muški lanovi svojevoljno su obukli ustaške odore i stupili oduševljeno u borbu protiv zakletih neprijatelja hrvatskog naroda.« Kad je Babi, toliko poznati ustaški zlo inac, i izvršilac ubojsstva, koje je nare ivao Paveli iz emigracije, bio na kraju ubijen, Bralo je govorio nad lješem njegovim zahvaljuju i mu, što je bio cijelog života dosljedan svome ustaštvu. »Onaj veliki Bog, koji nam je na dan svoga Uskrsnu a otvorio ovako sve ano vrata slobode, neka ti bude placa za tvoj ustaški rad. Ova gruda, koju si asno branio i oslobodio i život za nju položio, neka ti bude tihim domom, kamo te prate misli tvojih drugova i tih molitva majke crkve...« I ovako je majka crkva, sve ano i službeno glorificirala jednog zlo inca, mnogostrukog ubojicu i veleizdajnika. Uostalom, ako je to mogao u Zagrebu nadbiskup Step'nac, kad je vodio sahranu veleizdajnika Kvaternika, koji je u Crkvenici poginuo, ili biskup Bonefa i sve ano blagosiljao lješ veleizdajnika Lueti a, zašto to ne bi i Božidar Bralo, slijede i samo primjer mitronosnih veleizdajnika. Zato Bralo s oduševljenjem govori o najve im i najkrvavijim ustaškim krvnicima, lanovima takozvane »Crne legije«, koju je predvodio zlo inac Jure Franceti. Kad je govorio na sahrani izginulih ustaša ustaške željezni ke bojne, i to kao župnik i ustaša kako to sam re, opraštaju i se s njima Bralo je rekao me u ostalim: »Prigibamo koljena nad ovim palim junacima i ustaškim pozdravom javljamo vam, da su vaši crni drugovi u Kozari rekli svoju rije i dolaze da je kažu i na Ivan-planini, na obroncima Konji a i Bradine. Iz te historijske planine utje se ustaška brzometna i ustaška rije, a kako »Crna legija« govoriti svoju rije, svjedokom je Isto na Bosna ...« Poslije pogibije strahovitog krvoloka. Jura Franceti a, i opet je Bralo na govornici.

»Bosna Fra je upamtila, upoznala i zavoljela onim danom, kad je u svoj vojni ki dnevnik upisao ooviiesni nadnevak osnutka »Crne legije.« Nema sumnje da ustaštv predciavlia najintimniju jezsru hrvatske državnosti i da je ono tako usko i nedeliivo isnrerdeteno s povieš u i>rvih revolucionarnih dana, da je postalo nienim b&tn-m elementom. Stoga i nije udo što su se protivnici mlade države obojili svom žestinom na ustaštvu i njeova nosioca u Bosni — »Crnu legiju.« Tvorne viteškom liku tu u našoj sredini, na zidu dižemo ustašku desnicu i kunemo se isto onako kao tebi živu: »Besmrtnice me u besmrtnima! Okupi ih kao i nas u leteriu da nam duše svima nad Hrvatskom bdiju i plove, naprijed tako 7a zvijezdama tima, ta ustaša tvoih još ima.« Vi emo ti kao ti nama na vrh Romani je: »Na noge mrtvi!« Ti naš Jura, da nam i nadalje iz arkade besmrtnih hrvatskih sinova za ovijeda živima, kako se ljubi i brani i za poglavnika i Hrvatsku pada! Ostani s nama tvojim vje no zahvalnim »crncima«, bez tebe sirotanima, jer nitko me u njima nije tako drag i mio, legendaran i velik bio kao ti, dragi naš Jura.«

Dakako, i opet, Bralo nije nikako druk ije postupio, možda nešto glasnije u toj prilici nego crkveni velikodstojnici, ali zato tim sve anije, na primjer, u zagreba koj, katedrali, 2. IV. 1943., kad su mitronosac i brojni kanonici, u sve anim crnim odje ama, sa vanrednim katafalkom usred crkve, zajedno sa poglavnikom koji je bio u crkvi, uputili Bogu, molitvu za najve eg krvnika Bosne i Hercegovine. Nesumnjivo, stoga, da mu se oda i pošta i hvala za sve što je u inio. Ovako je majka crkva, kojoj je taj zlo inac pripadao, dala javno i sve ano izraza svojoj dubokoj žalosti, što ovaj zlo inac i dalje ne vodi svoje strahovite ubojice po Bosni i Hercegovini, svoje »crnce« — koji su se najve om ogor enoš u nalazili u redovima nje ma kim, kad su Nijemci poduzimali svoje kaznene ekspedicije i ofenzive protiv partizana i itavog NOP-a, koji se digao da oslobodi zemlju od okupatora i njegovih ustaških pomaga a.

Bralo se sam naziva »beskompromisnim sprovodicem principa, na kojima je izgra ena mlada država Hrvatska« i »vojni arem«, zato je i dosljedan občavalac najsurovije i najernje tvorevine fašisti kog okupatora »Crne legije«, nerazdvojni drug i pomaga osniva a »Crne legije«, uistinu nakaze u ljudskom obliku, Jure Franceti a, slijepi izvršilac intencija nadbiskupa Šari a na svim sektorima svoga mnogostrukog ustaškog djelovanja. Kad je poveo »Trebevi « u Banja Luku, društvo iz kojeg su se, po njegovom vlastitom priznanju, rekrutirali ustaše i ustašice, dužnosnici i dužnosnice, svome drugu i velikom istomišljeniku dru Viktoru Guti u, i opet je sve ano do ekan, i sve ano na ustaškoj govornici. Obrativši se dru Guti u, Bralo je uskliknuo: »Tebi, brate, dragi Viktore, kao glavi i duši svega ovdje, zahvaljuje se »Trebevi «. Kada bi ti otvorio¹ naša srca, našao bi u njima stari plamen, koga je puhtuo i širom itave Hrvatske razbuktao poglavljenik, a zatim, ti, Viktore ... Mi smo uvijek za poglavnika, za tebe i Nezavisnu Državu Hrvatsku — Spremni!« A Guti je miljenik biskupa Gari a, s kojim se esto savjetuje, kao što je Bralo miljenik Šari a, u ijim intencijama radi i stvara.

Kad su »povjerenici« svršili posao, tj. posao iš enja i likvidacije »svegd što je protiv države Hrvatske« i to, kako kaže Bralo »sa fino om, koja je oduvijek bila glavni karakter Hrvata, ali i beskompromisnosti u sprovo enju principa, na kojima je izgra ena mlada država Hrvatska« — došlo je do ukidanja bosanskih »povjerenika«, tj. razrješavanja od dotadašnjih njihovih dužnosti. Zna i, to je bilo tek poslije masovnog punjenja pravoslavne bogoslovije u Sarajevu i šegrtskog doma najboljim ljudima iz bivše Drinske banovine, poslije nasilnog prekrštavanja, na kraju odvo enja ogromnih masa naroda u zloglasne logore, povjerenik Bralo, kao i njegov muslimanski drug, završili su misiju,, dakako, u intencijama, i nadbiskupa Šari a, kao i poglavnika Paveli a, na op e njihovo zadovoljstvo. Ovo ukidanje »povjereništva« obilježavalo se u štampi, kao prelaženje sa privremenog na zakonsko stanje. Tada je ustaška štampa nastojala da prikaže djelovanje poglavnikovog povjerenika kao osobito uspješno. »Preuzevši vlast u najtežim, da ne reknemo u kriti nim asovima, oni su je vršili s toliko razumijevanja i toliko obzira, da je nemogu e i zamisliti da bi to itko u inio bolje od njih. Izabravši takve ljude za svoje povjerenike, naš veliki poglavljenik je i opet pokazao, da umije za svako mjesto na i pravog ovjeka. On je mogao mirno prepustiti ovoj dvojici naših prvaka vlast u našoj pokrajini, jer su oni do sada, kada odlaze sa svojih položaja, dali nebrojenih dokaza, da su svojoj zada i dorasli

u potpunom opsegu, jednom rije ju da su znali i umjeli...« Iz pisanja štampe, pri njihovu razrješenju, saznaje se, da su ti povjerenici bili postavljeni kao politi ke li nosti »kako bi u ono prvo revolucionarno doba mogli biti pri ruci državnim vlastima i ustašama. Budu i da sada svugdje u punoj mjeri djeluju redovite državne vlasti, a ustanovljene su i redovite ustaške organizacije, to su postali suvišni svi dosadašnji politi ki povjerenici. Sve svoje agende trebaju ti povjerenici odmah predati podru nim ustaškim organizacijama, ukoliko to prije nisu u inili.«

Me utim, ni sada ne miruje Božidar Bralo. On i dalje radi u duhu intencija i nadbiskupa Šari a i svoga poglavnika.

Bralo koristi svaku priliku i istupa kao neutrudivi ustaški agitator, zalažu i se za Paveli eva i Hitlerova nastojanja, kako bi se što sigurnije oživotvorio novi poredak u Evropi i u NDH, toj apsolutnoj potrebi te nove Evrope. Na »velebnoj spomen priredbi u ast uspomene hrvatskih muževa Star evi a, Gubca, Šufflaya«, Bralo je za Sufflaya, jednog crnožutog ma arona, protiv koga je 1910. demonstrala cjelokupna sveu ilišna omladina u Zagrebu, sprije ivši ga, da nije mogao nikad nijedno predavanje održati, jer je bio postavljen za profesora na zahtjev ma arskih vlasti, izrekao jedan panegirik, kojeg bi se zacijelo zastidio i sam pokojni Šufflay. Ali, trebalo je koristiti priliku da se uvrijede sve pozitivne i konstruktivne snage hrvatskog naroda, ija su nastojanja išla sasvim drugim smjerom, nego tog crnožutog ma arskog frankovca i oca ustaštva, kako je to Paveli govorio, A. Star evi a. Taj Sufflay za Brala je »odvjetnik hrvatske nacionalne misli, koji je brzo raskinuo obru balkanizacije duhovnog mišljenja i otkrio itavom kulturnom zapadu sukob svjetova na Balkanu, borbu zapadnjaštva sa istokom, borbu asti, autoriteta ideja, te vjernosti grudi i domu, protiv barbarskog boljševizma i degenerirane ž'dovsko-internacionalne plutokracije... Zbog toga neka je graditeljima ustaške Hrvatske vje na slava! Mi pak nosioci njihovih ide'a, koji uzimamo plodove njihovog rada, stavljamo se na raspoloženje njihovom nasljedniku, di nom poglavniku dr. Anti Paveli u, koji je duhovnu zgradu dvojice velikih pokojnika priveo u djelo.«

O prvoj godišnjici NDH, i raznih sve anosti, koje sui sarajevski ustaše predili, održana je u savezu »Napretkovih« zadruga, 9. IV. 1942. proslava, na kojoj je i opet Bralo uzeo rije , da zadovolji svoja ustaška raspoloženja i osje anja. Do dirnuvši historijat stvaranja NDH, Bralo se zadržao i na radu »Aкционог odbora Hrvata nacionalista«, u kome je. kako je ve re eno, i on imao vode u ulogu, i podvukao:

»Niie li ovdje priie godinu dana održana prva sve ana sjednica. Hrvatska proglašena, a s prozora »Naoretkove« zadrurre, ponosno se razvila prva hrvatska trobojka hrvatske «suverenosti. N<e li nakon sve ane sjednice u ovoj baš dvorani umu en orvi brzoiav poglavniku i hrvatskoj vladi, a posebna delegacija iz »Napretkove« zadruge krenula u Zagreb za organizaciju drugih poslova. Snvišno je i du"o asno isticati što ie zna ila »Napretkova« zadruga preko svoiih lanova u R'eci, Solitu i Dubrovniku, a da ne soominiemo specijalno ovu u Sarajevu i Zagrebu. Stalan ie bio materialni i moralni odupo"ani ustaškom pokretu a inovn'što Saveza na r«rvom mjestu u izradi i pod'eli kao i u radu ustaškog prom' benog materijala... Iz progona, krv i viešala rodili su se iunaci, anostoli, borci, a iz njihovih žrtava don'o ie velebitski an eo poglavnik starozavjetni hrvatski plamen slobodne Hrvatske.«

U Šari evoj kuriji se ipak osjetilo, da je Bralo odviše jasno ispovijedao nadbiskupove intencije, i na savjet jezuita, koji su smatrali da se Bralu dadu još slobodnije ruke u njegovom ustaškom djelovanju, nadbiskup je Brala razriješio dužnosti župnika.

Kad je srušena Hitler-Mussolinijeva monstruozna NDH, i kad su mnogi zloinci u NDH dopali ruku pravde, medu njima bio je i župnik Božidar Bralo. Vrhovni sud Bosne i Hercegovine dopunio je samo strahovitu sliku ovog zla inca brojnim novim dokazalima. Pa ipak, Božidar Bralo, i poslije mnogih svojih priznanja, smatra da za mnoge stvari, koje su dokazane i svjedocima, kao i dokaznim materijalom iz Ustaške štampe, nije dakako odgovoran, pa dosljedno ni kriv. Štoviše, on je ustvrdio, da formalno nije nikad pripadao ustaškom pokretu niti se suglašavao sa ustaškom politikom. Za svoje govore prebacuje krivicu na novinarske reportere, koji su proizvoljno reproducirali njegove govore. Na saslušavanjima Bralo nadilazi i samog sebe, kad U lažima i odricanjima ide tako daleko, da kaže, da se nije uopće slagao sa politikom Ante Pavelića, niti da je bio ustaša, ma da su mu predo eni njegovi originalni potpisani na raznim spisima, gdje je uz svoje ime dodao »ustaša-župnik.« Svakako, Bralo je i na sudskom saslušanju bio samo dosljedan i na istoj svojoj moralnoj liniji, kojom je išao cijelog života stalno slijedeći intencije svoga ustaškog nadbiskupa. Zaciјelo bi i njegov nadbiskup odričao, kad bi došlo do su enja za njegov veleizdajni ki rad, kao što je to u inio i u prvoj Jugoslaviji, kad je odričao da je bio s ustašama i sa Pavelićem, a to isto potvrđio i u svojim pjesmama i lancima, koje je sva ustaška i ostala klerofašisti ka štampa donijela, baš kao i govore i izjave njegova miljenika, župnika Brala. Dosljedni izrazi u itelja i u en'ka, dosljedne metode jedne te iste škole, iji je moral iskristaliziran već od Alfonsa L'guorija i znamenite reservatio mentalis. I ova saslušanja dala su prilike, da se još jednom ocrta amoralna i destruktivna fizionomija sija a zla, mržnje i bratoubila ke strasti me u Srbima i Hrvatima. Uhva en na djelu, nastoji da izbjegne istini pomo u laži, koju je tako neiskreno zaciјelo sa propovjedaonice poneki put tumačio, da pogiba od ma a tko ga se la a.

Javni tužilac, podnose i Vrhovnom судu optužnicu, u sintezi krivica Božidara Brala dao je poraznu sliku ovog sve eni kog zlikovca i veleizdajnika:

»Kad se ima u vidu sav rad okrivljenog, a naročito rad za vrijeđanje tragača povjereništva, kad se provodi ita rād okrivi i enoga obiavb'en u štampi, kad se vidi šta kazuju sviedoci, ma konačno kad se imaju u vidu i nntouno notorne inienife. onda je tek ijasno koliko je mizeran, a istodobno i bezobrazan i kukavirki stav koii sad z^i^ima okrivi i eni. Zlo inači rad nije^nv niie teško utvrditi i osuditi fra. ma k^Vo » m bezobrazno branio. Ali tužio i Bralo, razbojnika u pohovskim rukama, ja bih htio da se on sudi, ne samo kao zlovac. razbojnik svih onih, koji su htjeli kriju i se iza vjere i crkve služiti neprijatelju naroda.

Notorno je bilo da je baš okrivljeni bio u svoistvu povjereništva zamjenika baš onai, koji je provodio sve intendije svoga neposrednog pretnjic? vlienja nadbiskupa, a istodobno je »asno« izvršio i posao koii mu je bio novo i erio po^lavnik, ier su se linfpnci'e jedno<r i dm^oar potmuno moklanale. Notorno je bio da je baš okrivljeni bin onai, koji je nastupao kao samodržac kako to kaže njegov vjerni suradnik Petar Petković. Sva je štampa, pa i sva

javnost vidjela u okrivljenom glavnog aktera poglavnikovog povjereništva, dok je Hadži bio samo firma radi muslimanskog svijeta. Iz iskaza Petra Petkovi a vidi se da je imao široka ovlaštenja — baš sli na kakva je imao i Guti za Bosansku Krajinu. On je bio taj, koji je stalno zastupao oštar nastup protiv Srba i Židova, iako je u isto doba sam i preko drugih, potpuno jezuitski znao nagovarati da se prelazi u katoli ku vjeru, pa se nikom ne e ništa dogoditi. U isto doba, on je preko policije progonio one koji su prešli na katoli ku vjeru. Dakle, postupao je s o itom namjerom da ljudi moralno uništi, unizi, a onda da ih i materijalno upropasti. Njegov odli ni poznavalac Petkovi tvrdi da je on bio najomiljeniji ovjek klera kod nadbiskupa Šari a, tako da se nije usudio nijedan viši sve enik da nešto govori protiv niega. Isto tako mišljenje o njemu ima i Re ep Hairovi , koji je u Fo i i njenoj okolini vršio u isto doba i iste zlo ine koje je radio i njegov neposredni stariešina. okrivljeni Bralo. On za okrivljenog veli da je njegovo ponašanje bilo vrlo sli noponašanju suverena, da je s okrivljenim zajedno radio i Pe'far Petkovi , da su oni zajedni ki organizirali župsk redarstvo, koje je po njihovu nare enju vršilo hapšenja i progone Srba i Židova.

Okrivljeni ne zna da su dolazile k njemu poklonstvene deputacije, a novine su pune vijesti koga je sve i radi ega okrivljeni primao. On veli da ne zna za postavljanja politi kih povjerenika i smienjivanje Srba, a novine svakoga dana o tome pišu, pa kona no donose 2. VIII. 1941. i naredbu okrivljenog o razriješenju dužnosti svih povjerenika.

Okrivljeni ne zna za hapšenja i progone Srba, a itavo Sarajevo vidi punu bogosloviju zatvorenika pa i Šegrtski dom u Skenderiji. Da li se ikad okrivljeni upitao kome su i šta su ti ljudi skrivili, da o njima danas nema ni traga ni glasa. Okrivljeni ne zna ništa o tome šta je bilo s mitropolitom Zimonji em, ali svjedoci znaju, da je Zimonji a nestalo poslije jednog telefonskog razgovora s okrivljenim, u kome se okrivljeni derao na Zimonji a i prijetio mu, upozoravaju i ga da je ovo ustaška država.

Okrivljeni ništa ne zna o hapšenju i odvo enju sve enika s podru ja Drinske banovine, a ta su odvo enja provedena planski, kako kod njegovog brata stožernika Guti a, tako i kod njega. Sav je narod to dobro znao, samo to nije znao okrivljeni. On ne zna ništa ni o odvo enju seljaka i vršenju zuluma na Palama i na Romaniji, a sav ga narod vidi kad s puškom u ruci odlazi zajedno s ustašama i okupatorom na teren i sa terena dovodi grupe seljaka o kojima se više nikad i ništa nije saznalo. Okrivljeni kona no ništa ne priznaje, ni da je bio ustaša, iako se na pismima vlastoru no potpisuje »župnik-ustaša«, iako u svakom svom govoru isti e da je župnik-ustaša, pa i lanak u »Novom listu« br. 582., 2. IV. 1943., potpisuje »ustaša Božidar Bralo.«

On tvrdi da nije ustaša, iako u svojim govorima u vezi sa »Crnom legijom« svaki put sebe isti e kao prinadn^{ka} »Crne legije«. On se na sve anostima pojavljuje i u ustaškoj uniformi, pa opet tvrdi da nije ustaša. I u tome ima djelimi no i pravo. On je nešto i više i gore od ustaše. On je idejni suradnik i pomaga onih koji su stvorli i ustaše i etnike i sve udovišne i ne-ljudske organizacije, stvoren da oduzmu slobodu ljudima. On je predstavnik i svjesni zastupnik interesa reakcije. On ništa ne zna o ustaškim zlo inima izvršenim na Alipašinom Mostu, iako je iz svog župnog dvora na Marijin-Dvoru to mogao vidjeti a možda i osjetiti paljevinu živih 16 nedužnih ljudi, žena i djece. Ali možda to nije mogao vidjeti i osjetiti, jer se baš u to doba nasla ivao tijelom nepunoljetnih djevoj ica. Ili je bio kod svojih ljbavnica, udatih žena.

Okrivljeni priznaje da je bilo 20 slu ajeva pokrštavanja Srba i Židova, ali tvrdi da je-to nerado inio, dok svjedoci kažu, da je za teške pare davao

i uvjerenje da su se izvjesni ljudi mnogo ranije pokrstili, da bi ih tobože spasao od udara zakonske odredbe protiv Židova, a kasnije ove iste ljude pomo u svoje policije progonio i kad bi mu lanovi progonjenih familija došli da traže zaštitu on im je odgovarao: »Ta sam mu spasio dušu, a za tijelo kako mu Bog da. Preporu it u mu dušu Bogu!«

Okrivljeni ne zna ni za plja ku srpskih i židovskih radnja i ku a, a po direktivama povjerenika ove poslove radi Zubi , naiprije neorganizirano, dok kona no ne dolazi do organizirane plja ke i pokretne i nepokretne imovine ovih lica pod rukovodstvom saveza »Napretkovih« zadruga, u kome je okrivljeni bio predsjednik Upravnog odbora. Okrivljeni. istina, priznaje da ie pisao zapisnik koiim se odobrava ugovor o poslu plja ke s ustaškom državom, ali u tome ne vidi svoju krivicu.

Eto takvi su bili poslovi poglavnikovog povjereništva — to su ti administrativni poslovi i poslovi likvidiranja bivše Drinske banovine, kako svoj rad prikazuje Bralo.

No, sve skupa dosada izneseno ne pokazuje pravu mieru moralne niskosti popa Brala. Umjesto ljubavi za bližnje. sijao je mržnju i proljevalo krv, umjesto skromnosti i siromaštva, živio je u oplja kanom -bosratstvu i raskoši, umjesto svetog pisma, nosio je parabelum, a umjesto samoodricanja i povu enosti, sladio se u raskalašenosti.

Bludnik i trgovac svinjama, razboinik i ubojica, licemjer i ne ovjek, sve su to slabe rije i da ocrtaju pravu sliku ovoga popa — antikrista i anti ovjeka, ovsra predstavnika pogano? neljudskog soja koji ne pozna tako nisko sredstvo, kojim se ne bi poslužio da pomogne sebi i svojim istomišljenicima reakcionerima. Vrhunac bestidnosti, koji je uspio pokazati, dostiže traže i namještenje u našoj državi.

Pogrešno bi bilo ovoga zlo inca osuditi kao pojedinca. On je samo jedan djeli u aparatu koji je 1936. pomagao ugušiti slobodu španskog naroda, koji je pomagao Hitleru da porobi Evroou. a lu aku Mussoliniju da sa njim suraue. On ie to ki u danas uzdrmanoj mašineriji reakcije, koja je stvorila Paveli a, Kvislinge, Nedi e, Hahe i Petaine. On je dio aparata koji je prouzrokovao prvi svjetski rat, doveo do dmerog i napadaja na SSSR i nove Tugoslavije — protiv slobode i koji sprema novi rat. I zato sude i pravo, uništavaju i zlo ince kao što je on. mi moramo znati da se ne radi samo o kazni za zlikovca nego i o osiguranju budu nosti za narode. Možda se ovakav rad koji je okrivljeni izvršio u jezuitskom okrivljenikovom žargonu i naziva administracijom i likvidacijom, ali narodnim izekom to se naziva vršenje zlo ina protiv naroda i države, a za takove »administratore i likvidatore« kakav je bio okrivljeni, zakon je i predvio odgovaraju u kaznu koja ga ne smije mimoi i³⁰⁴.

Za Božidarom Bralom nimalo ne zaostaje ni jedan drugi miljenik nadbiskupa Šari a i njegove kurije, dobojski župnik dr. Dragutin Kamber. U NDH dr. Dragutin Kamber poznat je bio svemu svijetu, jer je bio pisac mnogobrojnih lanaka u raznim ustaškim i crkvenim listovima. Kao takav, on je pokazao jednu sasvim izuzetnu ustašku gorljivost, zalažu i se svojim vještim perom, kao i akcijama najraznovrsnijih izraza za održanje i u vrš enje ustaškog pokreta i Hitlerove nove Evrope Ve od ranije poznat kao fanati ki klerofašist i mrzitelj pravoslavlja i Srba, u svim društvima, gdje je djelovao, naro ito posljednjih godina pred rat dao je dokaza,

³⁰⁴ ADK. Proces, koji je održan u Šaraj°vu pred Vrhovnim sudom za Bosnu i Hercegovinu, sve je navedeno potvrđio. Bralo je osu en na smrt strijeljanjem 6. IX. 1946.

da se zalaže za radikalni hrvatski nacionalizam, kako su tada rado nazivali križari i ostali klerikalci svoj politički stav, kojim su u stvari obilježavali svoje pristajanje uz Antu Pavelića. Nije uđo, da i dr. Kamber postaje odmah ne samo lice povjerenja ustaških vlasti, nego i njihov glavni suradnik, a od prvih dana NDH i organizator. Postoje brojni svjedoci, koji mogu pod zakletvom potvrditi veoma teške optužbe protiv ovog hipokritskog tumača Kristove nauke. U prvim danima NDH, dr. Kamber uistinu predvodi u pravom mahnitom bijesu ustaše, koji gone Srbe, zatvaraju ih i postepeno likvidiraju, a na tom poslu bio mu je desna ruka muslimanski advokat Omer Mufti.³⁰⁵ On postaje političkim ustaškim povjerenikom, pa je kao takav pokazao da je potpuno shvatio poglavnikove intencije kao i svoga biskupa Garića i nadbiskupa Šaripa. Po etkom maja 1941., pozvao je dr. Kamber sve pravoslavne svećenike u Doboju. Tu im je održao niz oštih opomena, t. j. da se pomire s onim, što se od njih traži i pozvao ih na neku tobožnju lojalnu suradnju. Međutim, ovo je bila licemjernost kojom je želio prikriti svoje učešće u akcijama, iz kojih je on bio sa svim svojim intelektualcima i srcem. Uskoro su po elatnoj hapšenja sve enika i seljaka kao i deportiranja u logore. Po Kamberovoj inicijativi zatvorena je pravoslavna crkva svetog Petra i Pavla, srušena kosturnica pobijenih Srba u vrijeme progona; zatvoren i svjetskog rata i zatvoreni su brojni svećenici, od kojih su neki pobijeni, a drugi protjerani. U iskazima pojedinih izbjeglica izbjiga sva težina stradanja nevinoga svijeta, za koji dr. Kamber nema ni riječi i kršanske utjehe, već samo odobravanje, da je sve što se događa, samo kazna za krivice srpske hegemonije, koju je tobožje ovaj seljak pravoslavni svijet pomagao. Ali nije samo i to. Premnogim nesrećama i zlima bio je dr. Kamber i za etnik, a ponekad i izvoditelj.³⁰⁶ Dr. Kamber, od prvog poleta, najživlje surađuje sa stožernikom dr. Gutićem, s kojim se sporazumijeva o svemu što je trebalo uraditi u pogledu »išenja«, te osnovne metode zloglasnog stožernika. Klerikalni »Hrvatski glas« nadbiskupa Stepinca donosi vijest, koju prenosi i »Hrvatski narod«, iz koje se vidi, da je stožernik dr. Gutić kazao, da je u Doboju »bio zadovoljan pionirskim radom župnika dra Kambera, koji neumorno djeluje i stvara, sretan i zadovoljan«, da svoje sile može upotrijebiti za dobro naroda i NDH.³⁰⁷ Dr. Kamber je želio da bude instruiran i sa najvišega mjesna ustaške NDH, pa je bio 17. juna 1941. primljen i od poglavnika i dr. Mila Budaka, s koga je raspravio mnoga pitanja u vezi s njegovim radom u Dobojskom srezu.³⁰⁸ Kad je stožernik dr. Gutić posjetio Doboju 5. jula 1941., ispred naroda, koji je sve čuo do eka dr. Gutića, posjetio ga je dr. Kamber istaknuvši, da »u njemu pozdravlja najprije poglavnika, državu Hrvatsku, a i novu Evropu, kojoj se priključi ujemo.«³⁰⁹

Nema sumnje, da je dr. Kamber bio s poglavnikom dobro poznat još ranije, daleko prije ostvarenja NDH, pa mu se od prvih dana stavlja naipredanje u službu. Sa uvjano je jedno njegovo pismo od 6. VI. 1941., a upućeno poglavniku, u kome Kamber iznosi svoje sugestije u vezi sa sjedinjavanjem Zvonimirove krune sa

305 ADK.

³⁰⁶ **ADK.** — Li no izdaje nare enje za hapšenje Srba. Dokumenti o protunarodnom radu,

49—50.

»Hrvatski narod«, 12. VI. 1941.

³⁰⁸ »Hrvatski narod«, 19. VI. 1941.
³⁰⁸ Hrvatski narod, 11. VII. 1941.

308 »Hrvatski narod«. 11. VII. 1941.

krunom posljednje bosanske kraljice, koju je Katarina Tomaševi ostavila u baštini rimske papi. Ovo poltronsko dodvoravanje, karakteristično ne samo za dra Kambera, nego i za najveći dio Paveli evih klerofašista, na istoj je liniji, kao i ono dra fra Otona Knezovića. Svakako, pored svega ostalog zna ajno je, što dr. Kamber misli da bi i rimski papa mogao da svojim u estvovanjem umnoži sjaj Zvonimirove krune! Pismo pada poslije poglavnikove izdaje u Rimu 18. V. 1941.

»Dragi naš Poglavnji e!

Toliko se divim temeljnim potezima Vaše politike u ovim prvim danima uskrsnule Hrvatske, da ne mogu, a da Vam to ne kažem.

Naročito smatram vrlo mudrim i dalekovidnim gestama biranje središta državnog u Bosni i *biranje talijanskog princa za hrvatskog kralja*. Ova druga injenica pored mudrosti i brige za našu granicu na najdražoj strani naše Države hrvatske pokazuje i Vašu osobno moralnu veličinu, da se odriete jednoga ureza koji je trebao da okiti Vašu osobu, zato jer je to bilo na veću korist Države. Hvala vam! *Mnogo nas ipak ima koji to vidimo i shva amo*.

Ja bih bio slobodan iznijeti jednu malu sugestiju. U ovom je: Bosna je bila zadnji oblik samostalne hrvatske Države. Njezinu kraljicu Katarinu umrla je u Rimu i ostavila Papi u simboličnu baštinu, ali u realnu brigu bosansko kraljevstvo i krunu. U ovoj svetoj jubilejskoj godini bilo bi dobro da se Sveti otac nagovori da javnim aktom tu krunu uspostavi i pridruži je Zvonimirovoj. A Jajce je bilo kraljevski grad. A njegova romantika, njegova sličnost sa Tivolijem i blizina sa budućim središtem u Banjoj Luci inila bi od njega i sada idealnu kraljevsku rezidenciju.

Pa tamo je još uvijek neoštećen zvonik impozantne kraljevske crkve svetog Luke. Braća Hrvati i muslimani neće bez sumnje ništa imati protiv da se ta crkva obnovi — jer je u posjedu Vakufa. To bi trebalo da bude kraljevska crkva. — Ja ne u duljiti. Misao je tu. Možda ste i Vi ve prije mislili. Vaša volja — i biće tako. Ja Vas još jednom pozdravljam u dubokom poštovanju i sa istinskom zahvalnošću! Za Dom Spremni! Dobojski, 6. VI. 1941. Dr. Kamber, župnik i za sada kot. povjerenik u Doboju³¹⁰«.

Dakako, ovaj mrzitelj pravoslavlja i srpskog, želio je da jedno i drugo nestane iz NDH, pa je pored metode »iš enja« Gutićeva tipa, koja mu je bila najefikasnije sredstvo, uveliko još koristio i katoličke enje, da bi tako predobio i za crkvu i za hrvatstvo nove brojne snage. I na tome području bio je dr. Kamber neumorni misionar, radeći i tako, kako je i sam rekao, na ovaj način najuspješnije za »Boga i NDH«.

Kada je mjeseca augusta i po etkom septembra 1941., teror ustaša u dobojskom srežu nadzirio sve, što može zamisliti fantazija patoloških zlikovaca, proganjeni narod stao je bježati u šume i pridruživati se organiziranim u narodnooslobodilačkim pokretima, kako bi silu silom suzbio. To je mnogo zabrinulo »ovjekoljubivog« kršćanina i slugu božjeg dr. Kambera, a osim toga ga i zaplašilo da bi i on mogao poginuti od mača za koji se tako vrsto, aprila, maja i juna mjeseca, prihvatio. Ustanak Srba uzimao je sve širi opseg, pa je na kraju buknula prava pobuna u noći od 22. na 23. augusta od Maglaja do Podnoblja na Savi i dolinom Spreče od Doboja

³¹⁰ Dokumenti o protunarodnom radu, 49.

do Bosanskog Petrova Sela. Uslijed toga, da stvari uputi pravilnjim, ustaškijim smjerom dr. Kamber, sav prožet ustaškim na elima, uputio je mjeseca septembra poglavniku jedno veće pismo, u kome mu je izložio i uzroke pobune, samu pobunu kao i savjetovanja i sugestije, koje bi trebalo privesti u život, da se takve pobune sprijeće. Ovo pismo je osim toga iskrena isповijest jednog ustaše, koji svakako teži za istrebljenjem omrznutih pravoslavnih Srba. Njegove sugestije, kako bi se Srbi mogli iskoristiti jedni protiv drugih, i kako bi se katoli enje vršilo brže i efikasnije, ma da i on ne vjeruje u iskrenost prelaznika, ukazuju na jednu makijavelizmom prekaljenu dušu, koju je povrh toga jezuitizam osobito rafinirano* modelirao za ustaški režim. Unatoč tome, što se i pred samim sobom licemjerno prenemaže zbog svoje i poglavnikove odgovornosti pred Bogom i pred povjesnicom. Zato dajemo ovo pismo u cijelosti, jer ono nije važno samo za lice, koje ga je pisalo, nego i za duh, koji je vladao u takozvanom »trezvenijem i objektivnijem« dijelu ustaškog sveenstva.

»Gospodine Poglavnici!

Vrijeme je i suviše ozbiljno, a dužnost ljubavi prema Otadžbini i suviše općenita, a da bih mogao odšutjeti. Hoću da Vam napišem par riječi o srpskoj pobuni, koja mi se inačica po važnosti za sada to je no prvim unutrašnjim problemom NDH. Prvim zato, jer je uhvatila velikog maha i ne pokazuje osobite znake popuštanja, a zatim, jer se tiče u "rvom redu Bosne, srca NDH.

Kad sam bio u nedavnoj audijenciji kod Vas, zamolio sam Vas, da smijem biti posve iskren. Da ne tražim nikakvih kozmetičkih sredstava za svoje misli. To molim i sada. I predpostavljam i tu dozvolu, ja ću pisati više o injenicama i logikim zaključcima, nego o svojim željama i nadama. Vi ste Poglavnici, državnik i vojnik. Vi ćete to pravo razumjeti, Vi ćete mi vjerovati, da me u ovom pismu na Vas vodi samo ljubav kako prema Vama, tako i prema istom idealu, koji Vi ljubite.

Prije svega pobuna srpskog, etničkog i komunističkog elementa, mnogoje realnija injenica, nego što se to vidi iz izjava službenih osoba i kontradiktornih novinskih izvještaja, koji s jedne strane pišu romantično-naivne lanci o pobuni, a s druge strane opet iznose injenice, koje tu romantiku posve demantiraju.

Potrebno je goloj i istoj istini pogledati u oči. Potrebno je postaviti realnu dijagnozu, da se mogu naći i upotrijebiti pravi lijekovi.

Uzroci pobune. Prvi i općeniti uzrok pobune, iz kojeg izviru svi ostali, jest unutarnja, ideološka i vjekovna opozicija srpskog elementa prema svemu, što je hrvatsko i posebno katoličko. To je opozicija srpskog bizantinizma i hrvatskog zapadništva. To je opozicija svetosavskog i isključivo nacionalnopolitickog pravoslavlja prema univerzalnom katolicizmu. To je rasna opozicija konglomerata, hajdučki odgajanog, amalgamiranog u srpsku prema vidljivo različitom narodu. Opozicija nenadano razbaštinjenih sinova Dušanovog carstva, koji su okusili slast vlasti i novca prema baštiriicima.

Oni su kod sloma Jugoslavije pomisljali na pobunu u zgodnom asusu, pa su zato i sakrivali oružje bivše jugoslavenske vojske. Oni mogu reći da su pri tom mislili na eventualnu samoobranu. Ali onaj tko sakriva strojopuške, bacajuće minu, orodja za signalizaciju, pa i topove, pokazuje da tu samoobranu, još prije svakog stvarnog povoda, zamišlja samo u obliku pobune. Ova mala fides, koju su od poetika pokazali, najviše ih tereti.

Bliži su uzroci pobune: 1) Londonsko-Moskovska promjena, 2) naše hrvatske pogreške.

O Londonsko-Moskovskoj promi bi nije moje da govorim. Ali znam sigurno da je imala lavovski udio u izazivanju pobune.

Iskreno treba priznati, da smo i mi Hrvati napravili, objektivno uzevši, pogrešaka, koje su ustanak ubrzale i dale mu naro itu žestinu, a u njihovim oima stekle mu izvjesno opravdanje moralno, dok su im za površnije? promatra a pribavile protiv nas izvjesne dokumente. *Sviše im naglo ukidosmo vjeru (prakti no uzevši) protjeravaju i im popove. Uzesmo im dosta imetka i pobismo ih znatan broj, a ostalima stavismo suviše jasno do znanja da se ne mogu zadržati medu nama kao Srbi i pravoslavci.*

Ja znam, dragi naš Poglavnji e, da je lako i za obi nu pamet, biti pametan poslije završenih doga aja. Ja ne kritiziram ni zlobno, ni radi same kritike. Ali ipak treba uvidjeti, da upravo ove naše pogreške naro ito otešavaju, da se nade uspješno i pravo riješenje za likvidaciju pobune. Jer sada je teško popuštati, a opet nastaviti jednako, zna i u najmanju ruku hraniti »srpsku dešperaciju« koja e biti trajni izvor opasnosti i pobuna i proždira hrvatskog života i imetka. Ja o tome ne u ovaj put dulje da govorim, ali samo znam jedno, da prakti no uzevši u situaciji, kakova ve jest, mi moramo iza i kao nesumnjivi i odlu ni pobjednici. Ne smijemo dozvoliti ni remi-partije. I samo zato, da se na e što uspješniji prakti ni put do pobjede i likvidacije pobune, pišem Vam ovo pismo. A za postupke odsada moraju se na i na ini, koji e biti izgra eni i na lošijim iskustvima ovih prvih mjeseci našega državno? života.

Pobuna oko Doboja. U no od 22. do 23. kolovoza buknula je pobuna od Maglaja do Podnovlja na Savi s jedne strane, a s druge strane dolinom Spre e od Doboja do Bosanskog Petra Sela. To je podru je od preko 60 kilometara dužine i na preko 30 kilometara dubine.

Osim kidanja veza i razoružavanja naših sela, kasarna i posada, glavni cilj ovog napadaja bio je Dobojski. Dobojski bi po mome mišljenju odmah osvojili, da slu ajno nije jedan od Srba, primljenih tajno u katoli ku vjeru, otkrio pobunu nekoliko sati ranije i time omogu io spremnost i obranu. Me utim, u Doboju je bilo malo oboružan'h branitelja. Valjda stotinjak vojnika i drugih pedesetak. Kako je 22. VIII. bio pazarni dan, došao je na pazar veliki broj srpskih seljaka — i kako smo kasnije vidjeli, jednostavno zaostali u gradu i periferiji po zasjedama, a kad su tisu e druorih navalili izvana, ovi su izvirali iznutra i tako su se brinoci našli izmiješani sa napada im. U prvi mah napada i su unišli u Doboju. Napadai je po eo u etiri i po sata ujutru, a u sedam sati napada i su ve bili zarobili 5—6 njema kih vojnika, obadva satnika, oružni kog i vojni kog, i krstarili Dobojskim uzduž i poprijeko. Ipak su se sa uvala izvjesna glijezda otpora, pa je dobojski centar o iš en i pobunjenici potisnuti na periferiju, kou su rr.ili više od tri dana. Tu su iz vojnih magazina pouzimali oružja i municije koliko su htjeli, a onda su dva magazina digli u zrak. Kako sam uo, u samo jednom od ovih, bile su teške avionske bombe, 10 000 topovskih granata i samih puš anih metaka 9,500.000. Naravno, da je uništeno pri tom mnogo ku a i narodne imovine. Sredom i velikim božnjim udom, nitko nije tom prigodom posrinuo. Na Doboju je trebalo vršiti sa tri strane koncentri an napad, da se oslobodi od etni kog pritiska. Iz Broda. Tuzle i Sarajeva. I njegova borba na život i i smrt trajala je više od tri dana. Naravno da ima dosta poginulih i ranjenih. Promet prema Sarajevu b'o je zaustavljen gotovo itavu sedmicu, jer su i prugu pokvarili, a Maglaj ak i zauzeli i tamo napravili vladu od dva dana.

Sada je u Doboju stiglo dosta vojske: oko 350 Nijemaca i preko hiliadi hrvatskih vojnika. Pobunjenici su se povukli u planinu Ozren. Ozrenska grupa i dalje vrši ispadne i napadaje: pali željezni ke stanice, kvari prugu prema Sarajevu i Tuzli i arka sa njema kim i hrvatskim etama. U jednom

okršaju kod Trouka morali su se i naši i Nijemci povu i. Nijemci su imali etiri mrtva i jednog- izgubljenog. Jedan lajtnant je ležao zagubljen etiri dana, više ranjenih, a naših hrvatskih ranjenika, mrtvaca i izgubljenih bilo je još više. etni ke predstraže nalaze se od Doboja udaljene u zra noj liniji sa 4—5 kilometara. Svaki dan ima dogodovština: nekoga zarobe pa puste, nekoga ustrijele, drugog natjeraju itd. Takova je situacija sada. Vojska u Doboju, a etnici u planini u srpskim selima oko planine. Nema još znakova popuštanja i predaje, ak se uje da dobivaju poja anja i da gaje velike nade.

Logi ne pouke. Ova pobuna, kao dio opere srpske pobune, nužno name e neke prakti ne pouke za nas Hrvate.

1. Kao na kakvom školskom primjeru vidi se, kako nemamo nikakve organizirane i sposobne obavještajne službe, pobuna se spremata sedmicama, a možda i mjesecima, a hrvatska službena vlast ništa ne zna, nego se tek doznaće za pobunu par sati prije i to preko župnika, kojem to otkriva jedan nov vjernik! Kolika sposobnost za tainu i to kolektivnu tajnu's njihove strane: spremati mjesecima oružje, a sedmicama vršiti dogovore, vladati se prividno posve legalno, ne ispaliti nijedan metak uzalud, ni im se ne odati, a kolika opet dje a ka nespremnost s naše strane! Ovo bi se moralno smesta popraviti. Mi bi morali mnogo bolje i što neupadniie kontrolirati njihova sela po samm ljudima iz njihove sredine, pa upotrijebiti više niih, da ne znaju jedni za druge, platiti ih dobro. Zatim kako Jugoslavija niie stavljava u njihove predjele dovoljan broj oružanih (a i vojnihi postaja, mi bi morali te niihove krajeve, dok god su medu nama, isorekrižati oružnicima i voiskom. itavi so njihovi krajevi do sada ostali bez ikakve naše kontrole, kao* neki drugi dio planete. To je ipak jeftinije od ogromnih šteta, koie nastaju u pobunama.

2. Ne prigovaram, što je naš muški svijet otisao u vojsku, u službe, u dobrovoljce, na rad u Niema ku, ali situacija origovara drugoj injenici: što Srbi osloba eni od vojske, od bilo kakvih odlazaka, ak ielimi no i iz službe istjerani ku ama i tako gotovo namamlieni u stanie, da u dokolici smisljavu pobunu i kompaktno nasrnu na naše prorije ene redove. I zato se mora nastoati, da se Srbe razmjesti i zanosi; na rad u Niema ku. (odakle i onako naši liudi bieže). na javne radove itd. Tu bi trebalo razraditi itav sistem, kako da se Srbi iskoriste, drže na kontroli i da se onemogu e budu e štete na našoj imovini, na životima i na blamaži.

3. Konkretno za Dobojo: Potrebno je u Doboi držati uvijek ja u posadu, a još bolje napraviti ga vojni kim mjestom, radi njegove vanredne pozicije kao vorišta, odakle bi se imali da štite prometni putevi i kraievi. Strahovita je bila lakoumnost ostaviti ga na maloj posadi i to još sa ogromnim magazinima municije.

4. Vojska se mora viežbati, da na straži stoii, a ne da zasoi, niti da sjedi, ili recimo leži ili puši. Da budu ne straži trijezni, a ne oijani. Da se straža obilazi. Da se vojnici nau e estito s puškom vladati. Da ne naklapaju sa srpskim pu anstvom. Da budu upozoren na razne srpske trikove, pa da se ne daju razoružati od etnika, preobu enih u odijelo hrvatskih vojnika itd. i da si ne daju kontrolirati položaj i stanje od srpskih cura, žena i djece. Da se volcima drži neka škola sa predavanjima o svemu što je potrebno u ovakvoj podmukloj borbi. Ljudski materijal je dobar, ali neizra en i zaostao još malo. U niemu je ne jugoslavenski oatriotizam, ier vojnici su dobri Hrvati, nego duh jugoslavenske šlampavosti i sabotaže. Kad bi mi bar jedno vrijeme imali niema ke instruktore u voisci!

5. Dobro bi bilo, dapa e bilo bi možda neophodno potrebno, da se naoruža naš hrvatski narod u Bosni i da se jednostavno sav naš narod organizira na vojni koj osnovi. Zar se ne bi mogao na primjer »kršiti ovakav srpski

ustanak hrvatskim narodnim ustankom. Narod ovako misli, a to bi bio najbolji i najuspješniji na in. Ali naš narod nema oružja! Govorilo mu se je: tvoja e te vojska štititi i tvoj oružnik, tvoja je država, pa što e ti oružje? I on ga je uz male iznimke predao, a sada je izvrsno poslužilo ono par sakrivenih pušaka i bombi! Naši bi seljaci bili sposobniji za akciju protiv etnika nego vojska. Jer, prvo u borbenom pogledu su izvrsni, a drugo, brane svoj prag, poznaju teren i znaju bolje srpske trikove i varke i ne odaju se uniformom. Oni bi njih iznena ivali, natjerivali vojsci u ruke i oni bi bili oko i ruka te vojske. I tako bi se etnicima otela iz ruku inicijativa, jer do sada drže inicijativu etnici u svojim rukama i iznena uju nas, a mi trimo za doga ajima i stižemo, kad ve oni naprave štetu i kad im je povla enje i onako u programu. Mi, uop e, živu i u ovim prilikama, naro ito tamo gdje smo izmiješani sa Srbima, moramo biti vojni ki organizirani i dobro naoružani narod. I to u najdoslovnjem i najpotpunijem smislu rije i i s time se ne smije otezati ni odga ati: ovo za zimu, a ono za prolje e. To ima uiti sada glavni posao.

6. Generalno uzevi, ne smije se borbenost srpskog elementa podcijeniti, (a to se opaža), i potrebno je ja u akciju povesti, da se ovaj ustanak slomi. Vode i nojevu politiku i bore i se s njima na male rate, dajemo im priliku, da bilježe mnoge uspjehe, da im moral poraste, da se u naše redove po ne uvla iti duh kritike, umornosti i sumnje, (da ne kažem i straha), i u najmanju ruku, produžujemo tako jedno veliko zlo na vlastitu štetu. Ja sam slobodan Gospodine Poglavn e, upozoriti samo na injenicu da ima itav niz predjela i kotareva, koji se dugo nalaze u njihovim rukama. Valja se malo uživjeti u tu situaciju, i pomisliti što to zna i. Jer nije to stvar koja se likvidira njihovim istjerivanjem, nejro u duši tamošnjeg našeer još esto put neizgra enog naroda ostavlja to tragove, koji ne mosru godinama iš eznuti. I valja imati na umu da ovaj njihov ustanak nije, kako se piše po novinama, eksplozija životinjskih nagona jedne pobješnjele rulie, nego da on ima dosta opasan i ideološki sadržaj, (oprobane parole komunisti ke promi be i borba protiv hrvatskog »progona«) a ustanak je *organiziran i voden vojni ki*. Na elu su viši i niži srpski oficiri i stari srpski i crnogorski etnici. Oni ne napadaju bez plana. Jasno se vide i za la'ke izviesne strateške osnove. Evo, oni su si od Drine, (preko Srebrenice, Vlasenice, Kladnja — doti no preko lavora, Konjuha i Ozren Planine), pa do Doboja osigurali jedno svoje prolazište, jedan svoj teren. Sli no iz Paše i Crne Gore, preko Romani je do Vlasenice i Srebrenice. Za itave prediele iza Sarajeva ne zna se šta je s njima, pa kao pri utapanju, sad isplivaju na površinu, a sad nam ih ooet otkinu i odnele od njih. Kako je opet u Krajini, u Lici i na Kordunu, to Vam je sigurno bolje poznato. Ima još jedna veza koie nisu uspostavili: od Doboia do Tajca i do Banja Luke preko Borja, od auša i avke. Taj je kraj još relativno miran, premda ne posve. I tu se gine. Zato toliko i iurišau na Dobojo: jer tako bi jednostavno odsjekli Bosnu od prekosavske Hrvatske i soojili zonu pobune od Biha a do Zvornika i Bijeljine. Ja za ilustraciju prilažem na grubu ruku izgra enu vjersku kartu Bosne, gdje sam strijelicama ozna io crte njihovih napadaja i spajanja.

Opaske, koje sam do sada iznio, ti u se više neposrednog ugušivanja pobune. Me utim, valja misliti ve sada i o onim mierama, koie e onemogu iti budu e pobune. Jer Hrvatska ne može napredovati, bude li imala svakog prolje a ustanak, koji e svršavati u kasnu jesen s opadanjem liš a. Izgleda da nam dosadanja iskustva pružaju bar neke putokaze.

1. *Nijemci, naši glavni prijatelji, iji se interesi tako podudaraju s našima, moraju nas bolje naoružati. A dok ne odgojimo ruke za bolje i pouzda-*

nije upotrebljavanje oružja, trebaju Nijemci da nas osiguraju svojom prisutnošću.

2. Sa bezrazložnim i samovoljnim ubijanjem Srba mora se prestati. Ne smije bili, da se kojekakvi naši dželati pozivaju na specijalne i tajne instrukcije. Ovo je posebno i vrlo teško poglavje i tu treba gvozdenom rukom zavesti red. Ja nisam niti za ravnopravnost Srba, dok su medu nama, a niti za to, da suviše dugo ostanu medu nama. Ali dok su medu nama, moraju biti gra ani drugog reda, ali ipak moraju i za njih postojati neki zakoni, koji se poštivaju i koji se samovoljno ne krše. Ne mogu oni biti izvan svakog zakona. A izgleda da se je zbilja događalo svašta. Moramo ipak misliti da ima odgovornosti pred Bogom i pred povjesnicom. Kad se pred prijekim sudom digne jedan optuženi Srbin, pa kaže: »Ne pori em da sam krv. Došli su nam etnici i kazali: liudi, šta ekate! Ukinuli su nam vjeru, otimaču nam imetke, plivamo po svim rijekama sa krivnjom i bez krivnje, pa dignimo se, da ili izginemo ili da si prilovimo koliko mognemo. Šta mi možemo koji to slušamo nego da pomislimo: i mi bi se bunili na vašem mjestu. Ja znam. Gospodine Poglavnji e da su oni nama kolektivno i pojedinačno mnoigo skrivili, a znam i to da su nepopravljeni neprijatelji naše države pa i egzistencije, pa naglašujem da i Srbi, koji mene poznaju, smatraju me svojim zakletim protivnikom, ali usprkos svega mi moramo svi riješenje srpskog problema tražiti tako, da sami ne postanemo pred Bogom i pred ljudima gori od njih i na koncu da si ne natovarimo teret, koji ne možemo nositi. Jer ovo Srba, što ih imamo, bilo je previše i za samu Austro-Ugarsku.

Daleko je od mene, Gospodine Poglavnji e, da si utvaram, da imam recept za riješenje srpskog problema. Kad bih ga imao b'oh bih naiv i dobroinitelj hrvatskog naroda. Ali uslubo ujem se naglasiti da ovaj naš unutarnji problem moramo uzeti u ruke sa najvećom ozbilinom u našem pogledu iskoristiti mozak i iskustvo naiboljih, a prije svega odlučno prekinuti sa samovoljom kojekakve većinom dječije i bezrazložnog ubijanja. Zato je potrebno:

3. Da se zavede red u one ustaške formacije i arupe koje su nastale do danas iza osnutka NDH. One bi morale imati Dravilo, stariešinstvo, sankcije, plave, (za plave u stana) vježbe, precizno uređena prava i dužnosti. Ta da ne lutaju besposleni, u fizičkim uniformama i da ne orave neoodobštine i oči gluhočiti. a ne znaju znutri kad treba da progovori pamet i iskustvo i u pravoj nogibli išeznu. Sva krivnja ni do sada nije nadala na njih i njihova djela. Bilo je i oduševljenja i dobre volje, ali nije im se dala orava organizacija. Barem bi morali imati onako uređena pravila i poslovnik, kao Križari i Hrvatski junak.

4. Gimnazijalce, brutoče i mladi e, pa bili oni ne znam kakovi, ne bi se više smjelo metati za logornike i neke velike dužnosnike. Moramo naelo metati ozbiljne liude, ako je ikako moguće pametne, poštene i iskusne. Iskreno govoreći, bivali smo dosta mita zaprečaći. Kamo e taj mlađi iski kurs odvesti. Za mladi e i sve jednostavno: »Treba ih sve poklati« i već je riješen, na primjer, srpski problem. Hitler i Mussolini forsiraju mladi e, ali ne vidi se da im daju mesta generala ili viših asnika, bilo u vojnoj, bilo u civilnoj službi. Ja osobno nikada ne bih vjerovao da tako nešto može biti, da to nisam vjedao. Mi smo narod, pripadnici dieča u slavnom slušaju roditelje, a ne roditelji dieču. I ta se dieča onda u osornosti igraju oružja, auta, uniforma itd., da nas sve skuna nričaju neozbilinima, a ohrabre time Srbe na ustank. Stara iskusna katolika, crkva ima za svoje dužnosnike, uz drugo i propisan minimalni broj godina starosti.

5. Jednako ne bi trebalo za velike dužnosnike upotrebiti razne vrste primitivaca, i sit venia Veritas, glupane. Kad sam ja u jednom konkretnom

sluaju intervenirao na odlučujućem mjestu, da se jedan takav, (koji nije imao osim toga ni potrebnih drugih svojstava) ne postavi na jednom istaknutom mjestu za logornika, odgovoreno mi je: »Ako je netko ustaša, on je za sve sposoban. On je sposoban da bude ministar, jer je on revolverom u ruci prisiliti Zidove, da mu svoje sposobnosti stave na uslugu.« Taj gospodin na vrlo visokom položaju, ne zna, da sposoban a nevaljao sluga može zapetljati i kompromitirati i nesposobnog naredbodavca i njegov revolver. I ni se dakle, da treba paziti, da ne preuzme previše maha mudrost togu gospodina i da pored drugih stvari ne bagateliše ni sposobnost ni kvalifikacije.

6. Treba ne samo birati dobre i sposobne dužnosnike, nego i zavesti jednu stabilnost. Jer tko se uvijek s jedne strane potkopava, a s druge se na brzu ruku priklanja svakoj deputaciji i tužbici i, ako se esto mijenjaju predstojnici, logornici itd., onda ne samo da nema napretka i rada, nego onda zlo svih vrsta uzima maha. Jer takav dužnosnik, ako nije posve izvanredan, ne je mnogo raditi, dapa e ne e mo i da radi ni za ono vrijeme, dok je na vlasti, jer mora da se brine i bori protiv zasjedanja, a da i ne govorimo o gubljenju volje. Ja znam, Gosnodine Pofflavni e, da svi koji aktivno rade u jednom progresu, moraju tražiti napadaje i zasjede od inercije, zavisti itd., koja se buni protiv napretka i dobra i protiv dužnosti i napora. Ali o tome nije riječ. Riječ je o tome, da odozgo olako i bez solidnog ispitivanja ne mijenjaju ljudi svaki as, jer radi toga je bilo mnogo zla i predpriprave za pobunu.

7. Napokon primanje grkoisto njaka u katoličku vjeru, zapleteno je u takov birokratizam, da je kadikad praktično onemogućeno. Isto grokoisto nim obiteljima mora odobriti prijelaiz ak ministarstvo a miješanim, općina, pa kotar, pa onda biskup, a na svakoj od tih instancija sijsaset poslova i zapreka, pa onda molbe ekaju više put mjesecima do rezultata. To bi trebalo po jednostavniti i tim božjim bijednicima koji se zovu župnici, dati bar u tom poslu, neke šire mogu nosti: jer ipak izgleda koga prijelazom na katoličku vjeru prebacimo s ovu stranu barikada da mora medu nama ostati, ako ne radi svoga uvjerenja, a ono radi bivše subra e i njihovog osjećaja prema njemu! Tako je bar biti mnogo slučajeva.

Dragi naš Poglavljenici, ja znam, da ete se Vi možda nekim mojim prijedbama nasmiješiti. Znam da ne znam i sve injenice koje Vi znate i koje tumači razne događaje naše sadašnjice. Ali ja sam u najboljoj vjeri napisao ono, što mi je u ovom asu najviše na srcu, olakšao sam pred Vama svoju dušu i rasteretio svoju savjest. *Ja u Vas vjerujem.* Nastojim da razumijem Vaše teškoće. Želim da i ja makar malo pomognem. Vi ako želite, da dojem na usmeni i potajni referat, naredite, neka mi to iz Vaše kancelarije javi. Duboko Vas poštujem i pozdravljam: Za Dom spreman! dr. Kamber.³¹¹

Dakle, u ovom Kamberovom pismu ima njegovo samopriznanje, da su dotada, tj. po etkom septembra 1941. postojala bezrazložna i samovoljna ubijanja Srba, da je bilo krvnika, koji su dobijali specijalne i tajne instrukcije. Kršteni i sve enik dr. Kamber je dosljedan ustaša, jer je i protiv ravnopravnosti Srba, pa i za plan, da se što prije uklone iz NDH. Tek, nikako ne radi ljudskih i božjih zakona, da bi bili pod zakonima, a ne izvan zakona, već napravio od straha, da bi takvo daljnje produžavanje krvavog i terorističkog režima stalno podržavalo ustanke i pobune Srba. Me utim sugestije i savjeti u injeni poglavniku, me u kojima se nalazi

³¹¹ ADK.

i prvi prijedlog za osnivanje seoskih milicija, kao i onaj da se ustaše discipliniraju na na in, kako je to u klerikalnim organizacijama križara i junaka, da se prestane s bezrazložnim i samovoljnim ubijanjem Srba, ostalo je trajno prazno slovo na papiru. Jer ne samo borba protiv narodnooslobodila kog pokreta i partizana, nego i onih preživjelih Srba, koji su ostali na svojim ognjištima, njihovo gonjenje i istrebljavanje, vršit e se i tokom 1942. Vatreni misionar želi, da se procedure oko katali enja Srba pojednostave, kako bi ih se što više i što prije, ve iz gornjih razloga prebacilo s onu stranu barikade. Stari križar i klerofašist predlaže Paveli u, da se u ustaške organizacije uvedu pravila i disciplina, koja vlada kod križara i Hrvatskog junaka, ustanova u kojima je još u bivšoj Jugoslaviji toliko aktivno u estvovao rade i za NDH i svoga poglavnika.

Neposrednije i još plasti nije izbjiga ustaška fizionomija dra Kambera iz njegovih brojnih lanaka, naro ito objavljenih u sarajevskom »Novom listu«, »Katoli kom tjedniku« ili »Vrhbosni«. U njima dolazi do izraza ustaški ideolog koji se zalaže potpuno otvoreno i iskreno za ustaštvu, Paveli a i novi poredak. Dakako i u njima harangira protivu- Srba, samo želi da se to postigne ljepše, finije, u rukavicama, a ne onako brutalno i otvoreno kako to rade neiskusni i mladi ustaše. Ali i njemu, kao i ustašama i njihovim rukovodiocima, pred oima je njegov i isti cilj: nestajanje i istrebljenje srpskog i pravoslavlja. Nema sumnje da je mnoga Kamberova misao, izražena ne samo u tim lancima, nego naro ita u njegovim govorima i predavanjima pred ustaškim jedinicama, podigla mnogo ustašku ruku da nožem privede u djelo velike intencije nadbiskupa Šari a, poglavnika i Kambera. Jer one su doista bile jedne i jedinstvene, kako ih spomenuto Kamberovo pismo pokazuje da je na istoj visini Kamber kao ustaški ideolog, sa Kamberom vojnikom i misionarskim prozelitom.

Kao što je Dr. Kamber bio oduševljeni ustaša i gorljivi klerofašista, on je u jednakoj mjeri zagrijan kad glorificira Hitlera, Nijemce, nacizam, novi poredak i sve one monstruoznosti koje je nacizam spremao svijetu. Zacijselo, u Hitlerovim petokolonaškim zonama u Evropi jedva bi dr. Göbells našao odanijega i rje itijega branitelja i pristalicu. Govor dra Kambera, održan u Doboju (9. VII. 1941.), prilikom odlaska njema kih vojnika, otkriva u punom svjetlu ovu podlu i prodanu dušu, koju su u) rimskom Isto nom institutu odgojili najprokušaniji jezuiti. Samo jedan izvod iz toga govora, kojemu je ustaška štampa dala širok publicitet, pokazat e da li su sudovi o dru Kamberu preoštri ili to ni.

»Dragi naši njema ki prijatelji! Ima trenutak u životu ljudskom, kada svaki ovjek bolje misli i ljepše osje a, nego što može rije ima izgovoriti i kada jasno vidi, koliko ljudska misao i ljudski osje aj nadmašuje ljudsku rije . Takav momenat, dragi naši njema ki prijatelji, proživljujemo i mi danas. Mi bismo htjeli da Vam se izgovorimo vrlo lijepo i vrlo mnogo. Htjeli bismo da naše misli iznesemo jasno om sun anih zraka i naše osje aje zadjenemo ljepše od ovih buketa cvije a, koje su vam predala naša djeca, a ipak se moramo zadovoljiti samo s tim da vam gotovo vojni kom i ratnom jednostavnoš u zbijem svoje misli i osje aje u par re enica: *Mi vas iskreno i prijateljski volimo, mi Vas iskreno i duboko poštujemo, nama je svima od srca zao, mnogo žao što se moramo rastaviti. Volimo vas, volimo vas, jer iako nosite u ruci najja i ma , koji je skovala povijest ljudskoga roda, vi*

niste grubi ratnici Džingis-kana, nego i bra a i ljudi vitezovi u ponašanju> i u djelima i njema ki Reich ne treba boljih propagatora, nego što su to nje- ma ki vojnici, njema ka vojska.

Volimo vas, i štogod smo vas dulje poznavali postajali ste nam draži i zato nam je rastanak s vama težak. Mi vas poštujemo. Poštujemo vas, jer se borite za pravdu i politi ku i socijalnu itave Evrope i na kri i kostima dragocjenih života, cvije a njema kog naroda, gradite sretniji život budu ih vijekova. I zato, jer vas poštujemo, težak nam je rastanak s vama.«³¹²

Ovaj ustaša raspisao se o prvoj godišnjici NDH u »Vrhbosni, i odmah u uvodu isti e jednu neistinu, da »Vrhbosna« nije politi ki list, nego sve eni ki i da joj •nije zadatak razvijati politi ke misli i primjenjivati vjerske ideje. Pa opet, u ovoj proslavi, koja je toliko draga i njegovu kao i »Vrhbosninom« srcu nije smjela da usfali ni po koja ozbiljnija sve eni ka rije . Zato se i on odvažio da napiše »nepoliti ki« lanak »Prva godišnjica NDH«. A to, »jer iako nijesmo politi ari, mi imamo mnogo toga da kažemo. To se i od nas o ekuje«. I napisao je lanak i povjerovao sam sebi da nije razvio nikakve politi ke misli, pošto »Vrhbosna« nije politi ki, nego sve eni ki list. Ali on to opet ini samo zato, što su »stotine tisu a ustaša, domobrana, inovnika, dužnosnika i gra ana NDH ujedno najbolji vjernici Katoli ke crkve u Hrvatskoj. Njih kao i sve svoje vjernike odgaja crkva za vje nost...« Razvijaju i na elnu tezu o odnosu crkve prema državi, zaustavio se pri kraju svoga izlaganja i na NDH u minuloj godini njena života. Dr. Kamber je izrazio želju da treba moliti Gospoda da »taj odnos bude što bolji i plodonosniji za obadva velika cilja: op e vremenito blagostanje i vje no spasenje duša...« Me utim, pri kraju svojih »ne-politi kih« razmatranja, ovdje je dr. Dragutin Kamber, o igledno odli an poznavalac sve eni kih prilika u prvoj Jugoslaviji kao i u NDH, otkrio jedno dragocjeno priznanje, koje potvr uje sve ono što je u osnovama kroz ovu knjigu pokazano i do-kazano. Naime dr. Kamber priznaje, da je NDH u ogromnoj ve ini pripravljalj u prvom planu upravo katoli ko sve enstvo.

»Suvišno je naglasiti da se mi hrvatski, katoli ki sve enici duboko radu-jemo injenici što imarno svoju samostalnu državu. Što zna i nemati je. nauila su nas stolje a robovanja iz povijesnih knjiga, iz narodnih pjesama, iz kulturne i ekonomске i broj ane zaostalosti, a to, svi mi iskusili i na vlastitoj koži za vrijeme propale Jugoslavije. Daleko je od, nas namiera da licitiramo bilo s kime. Ali bez ikakve usporedbe isti emo, da smo mi hrvatski katoli ki sve enici u ogromnoi ve ini pripadnici ono i garnituri, ko ia je pripremala dolazak samostalne Hrvatske. Ona ie naša. Radost ie breslaba rije za osje-aje, kojima smo mi do ekali svoju drža-“u. Ali baš zato. jer nam je ova država toliko draga, jer je u njezinoj sadašnjosti sve što vodimo, a u njezinoj budu nosti sve emu se nadamo, zato smatramo da nas njezini interesи sile, da budemo mnogo, vrlo mnogo pravi sve enici crkve, pa da tako budemo korisni sinovi svoga naroda i svoje države.«³¹³

U istoj ovoj takozvanoj »nepoliti koj« »Vrhbosni«, ima gotovo polovina jednoga broja posve ena poglavniku i njegovu radu u emigraciji za stvaranje NDH.

³¹² »Sarajevski novi list«, 16. VIII. 1941.
³¹³ »Vrhbosna« 1942., br. 3—4, 73.

»Lik poglavnika« dao je dr. Kamber. Jer kako on kaže, »osoba našeg poglavnika doista zaslužuje da bude študirana ozbiljno i sa mnogo poštovanja. Od ozbiljnoga promatranja mogu imati istu korist svi: državljeni, koji e prema njemu osjetiti one idealne dispozicije, koje u jednoj valjanoj državi vežu graane i njihova vrhovnog starješinu; i država, ija se snaga najviše osniva upravo, na idealnoj nutarnjoj vezi izme u vladara i ljudi koji rado slušaju . . . Ho u da naglasim, da poglavnik zaslužuje uop e, a napose od naše revije, temeljiti prikaz svoje osobe i svoga rada«. Ili je prema ovom ranijem Kamberovu izlaganju, poglavnik sve eni ko lice, ako je ovo »nepoliti ki i sve eni ki list«, ili, ako tc nije sluaj, onda je nesumnjivo »Vrhbosna« u ovome broju i politi ki i nesve eni ki list. Jer kroz »Vrhbosnu« vršila se propaganda za poglavnika, za ustašu, za veleizdajnika, me u podru nim klerom Šari eve dijeceze na svim politi ki, nikako ne crkveni ni sve eni ki na in. To najbolje pokazuju »vodne misli dr. Kambera kojima je želio da što reljefnije istakne li nost poglavnika u vremenu, koje je vodilo k svjetskom sukobu.

»Vrijeme, u kojem je poglavnik dozrijevalo do potpunog ovjeka, pripremalo je veliki svjetski obra un. Rat ideja ve se je dovršio. Protivni ke su se grupe svrstavale. Na veliko se vršila promi ba, koje e ideje dobiti bolju kakvo u i ve i broj u pristalicama. Stajali su još ispremiješani: marksizam raznih oblika i naziva i lažna kapitalisti ka demokracija s jedne strane i potreba koncentrirane vlasti sa jasnim ciljem i odlu nim metodama sa kršanstvom istoga tipa i sa kršanstvom uz feudalne ostatke s druge strane . . . Sve se jasnije ocrtavala svjetska nov ana nadmo udruženog židovstva, koje se nije zadovoljavalo da svoj imetak samo uživa, nearo ga ie upotrebljavalo da po njemu zavlada i svim elijama života i nametne svoju diktaturu. Susretali smo ih kao sve neograni enije vladare, ne samo u trgovini, nego i 11 štampi, i u filmu, i u književnosti, i iza velikih politi kih kulisa . . .«

Prikazuju i teško stanje u vrijeme prve Jugoslavije, u kojoj su se tako er reflektirale op e svjetske prilike, dr. Kamber mra nim bojama crta Hrvatsku u kojoj je, po njegovu sudu, narod bio baen u veliku nevolju, u stanje velike socijalne i politi ke degradacije. Dr. Kamber pznaje sasvim otvoreno da je u do doba jedino propovijedaon'ca mogla poslužiti održavanju hrvatske nacionalne svijesti. »Izuvez rije i sa propovijedaonica vjere, gotovo itava javnost govorila je i pisala jezikom protivnim hrvatskoj narodnoj duši . . . Najopasnije vrijeme za opstanak hrvatskog naroda bilo je dvadeset jugoslavenski godina. Najopasnije zato, jer je znatan broj Hrvata iz gornjega sloja uhišao u tu zlosretnu državnu tvorevinu optere en i zatrovani ilirskim, jugoslavenskim i sveslavenskim iluzijama«. Da bi prikazao; što težom situaciju Hrvata u Jugoslaviji, koja uistinu nije usreivala svoje državljanje, dr. Kamber je jednom bezo nom laži iskonstruirao »injenicu«, da je u toj Jugoslaviji za vrijeme njenoga postojanja stradalo pola miiiona hrvatskih života, ura unavši u to i nekoliko stotina hiljada Hrvata koji su se »manje rodili radi nemogu nosti ženidaba, radi emigracije, radi makedonske i albanske malarije . . .!« Samo iz ovoga se vidi koliko je dr. Kamber u svojoj hipotezi pretjerao i koliko ini odgovornim Jugoslaviju i za one nero ene Hrvate, zamjeravaju i Srbima što su više potomaka ra ali. Zato je Hrvatima pomogao Bog da se oslobođe takve Jugoslavije.

»Bedemi hrvatske tamnice izgledali su ja i od Towera. *Koja je gigantska šaka mogla da ih razori i izvede Hrvate na slobodu? Bog — naravno! Ali budu i da Bog prepostavlja ljudsku suradnju, bilo je pitanje koju i kakvu suradnju treba ponuditi Providnosti, da se spasi hrvatski narod?* Taj ovjek i taj spasilac bio je poglavnik, koji je ne samo imao srca, da osjeti i reagira, nego i uma, da predvidi doga aje i ispravno se opredijeli; odlu nosti i smionosti, da udari; umješnosti, da na e prave saveznike; ustrajnosti, da nadvlada poteško e: karaktera da osvoji prijatelje; estitosti da pobudi oduševljeno poštovanje; zdravih na ela, da postane nadom Hrvatske i živim programom njezine budu nosti; autoriteta, da postane spontanim vo om i sredstvom Providnosti za slobodu i sre u Hrvatske.

ist i rasni Hrvat i po krvi i po imenu. Po ro enju Hercegovac. Po porijeklu Li anin. Po prvom odgoju Bošnjak. Po studijama i po prvom duševnom radu Zagrep anin. U emigraciji okružen najve im brojem Dalmatinaca. Kao da je sudbina u samoj njegovoj osobi unaprijed nacrtala zemljovid budu eg hrvatskog državnog teritorija ...«

Pošto je tako utvrdio kakav je bio taj suradnik božje Providnosti kao i njegovo sredstvo, dr. Kamber se potradio u dalnjem izlaganju da prikaže vrijednost i zna enje kao i visoki stepen te suradnje i tog sredstva Božje Providnosti. Jer, ono se manifestiralo i u Paveli evu imenu, ime se simboli ki veže sveti Antun sa Antunom Paveli em. »Da simbolika bude još zgodnija, to je ime onoga udotvorca, kojega štuje itav svijet i toliki ljudi iz gotovo svih vjera. Svetkovanje se svetog Antuna u hrvatskom narodu ne uvodi, nego samo nastavlja, proširuje i produbljuje«. Daljnje karakteristike, kojima dr. Kamber zaodijeva prošlost Jugoslavije, uist'nu bi savršeno odgovarale najustaškijem dnevniku, na primjer »Hrvatskom narodu« ili klerofašisti kom »Hrvatskom glasu«, a nikako ne »nepoliti koj« i »crkvenoj« »Vrhbosni«. Naro ito, kad se tuma e uzroci i povodi poglavnikovoj organizaciji, organiziranje ustaškog pokreta i »snalaženje u burnim mijenama evropske politike za odbiranje u obrani i u navali protiv Jugoslavije«. Dr. Kamber priznaje da se i on oduševljavao sa poglavnikovim »Strahotama zabluda« i »Ustaškim na elima« još davno prije NDH. I on kao i ogroman broj njegove sve eni ke i fratarske subra e.

»Zato je hrvatski narod smatrao poglavnika svojim pravim vo om davno prije, nego što je na elu svojih ustaša umarširao u oslobo enu domovinu. Jer, iako se niederan narod ne sastoji od samih heroja, pa tako ni hrvatski, ali ipak hrvatski je narod malo ne itav u željama i osnovama odobravao sa.mo poglavnikovo stanovište, za Njega je molio, za Njegove planove velikim dijelom radio i Njemu medu prvim svim živim Hrvatima davao prvo mjesto. Poglavnikov cilj nije bio ni maglovit ni pun kontradikcija, nego kristalno jasan: samostalna, nezavisna država. Djetinjasto bi bilo misliti i tvrditi, da smo mi Hrvati sami dobili rat i sami sebe oslobodili . . . Naša je sloboda naravno uz hrvatsko sudjelovanje došla kao dio op eg oslobo enja udruženih i ugnjetenih naroda Evrope. Poglavnikova je zasluga upravo u tom, da je posve shvatio i smiono proveo vrlo jasnu istinu, da do svoje slobode možemo do i samo tim putem. *Stavio se je na stranu pritisnutih i razbaštinjenih naroda, ali rasno jakih, kojima je nevolja pro istila ideje i u vrstila voliu, ne samo da pribave sebi samima mjesto pod suncem, nego i da stvore vrstu podlogu budu eg svjetskog poretku za jedan rtav milenij.* Treba samo pomisliti, što bi bilo od Hrvatske i Hrvata, da nije büeo poglavnika u inozemstvu kao saveznika osovine i po njoj odobrenog plana, za osnutak Hrvatske države! Bio bi to opet jedan, i to možda glavni i zadnji, promašeni povijesni trenutak!«

Identificiraju i ustaše sa Hrvatima, dr. Kamber tvrdi da Hrvati »u ovoj sudbonosnoj lomljavi vide u poglavnikovim ciljevima najbolje što i sami hoće, a u njegovoj volji sigurni brod kroz buru, pa se je misao i volja miliona stopila s Njime u jedno...« Dr. Kamberu poglavnik je beskrajno velik, jer on »vjeruje u Boga i njemu se moli«, kako bi pored mnogih vrlina, koje je on pronašao, postao u oima pobožnog svijeta i s te strane nedostiživ idol. Povezavši Providnost sa poglavnikom, i zlo ina ku suradnju sa Providnošću, koje je dr. Kamber sveznaju i stavio u službu osovine, na kraju zaključuje, da »štogod više razmišljamo o vremenu u kojem živimo i o zadacima budu nosti, koji su pred nama, zaista sve više moramo zahvaljivati Providnosti, što nam je dala poglavnika i moliti joj se, da ga uzdrži i blagoslovi. Slušati ga i sura ivati s Njime na djelu izgrađivanja Hrvatske, u našem je vlastitom interesu«.³¹⁴

Možda više nego ma koji ustaški ideolog, dr. Kamber se inspirirao i zainteresirao itavim spletom pitanja u vezi s u vršivanjem ustaške ideje kao i njene primjene u državnom životu NDH. Dr. Kamber je sav u fašističkim vodama i sa neobično živom aktivnošću u brani klerofašističkim metodama i argumentima novi redak. Zato strastveno napada sve što bi moglo tome da bude smetnja ili protivnik. Taj ustaški sve enik napada jednakim žarom sve što je iole napredno, nadasve demokraciju, pa tako i komunizam, slobodno zidarstvo i židovstvo. Njegovi mnogobrojni napisi bili bi s jednakim aplauzom itani u nacisti koji Njemački, kao i fašisti koji Italiji. Uvijek i svagdje dr. Kamber hipokritski preveriće oima zabrinut za kršćanstvo, nalaze i da su jedino kršćanskim duhom prožeti saveznici i roditelji ustaškog pokreta, nacizam i fašizam, stupovi toga ugroženog kršćanstva, s kojim ustvari dr. Kamber identificira hrvatski klerofašizam. U govorima koje je držao vojnicima, ustašama i domobranima, sadržana je prava glorifikacija ideološkog i suvremenog strujanja ne siamo Hitlerovih uspjeha, nego i nada da će oni obilježiti budu nost kroz hiljadu godina. Dakako, kao što mu je ovjek Providnosti poglavnik, tako su to za dr. Kambera i Führer i Duce.³¹⁵

Dr. Kamber je, već poslije dobojskog ustanka, sasvim pravilno uočio, da se ustaškoj Hrvatskoj, ustaškom pokretu i njegovom nosiocu, klerofašizmu spremi grob upravo u njegovim bosanskim planinama i da se pored mnogobrojnih kolja a i »Crne legije«, sve više i više snažni narodnooslobodilački pokret. Za njega su partizani strahoviti bauk, koji je uznemirio i njegovu okorjelu savjest. On je uvidio da se hrvatske snage, okupljene u ustaškom pokretu, sve više slabe i rasta u, pa je zato na svim mjestima isticao sve moguće laži i klevete, da bi narodu omraziō NOP. Da pobije partizane i voće NOP, koji su već u nekoliko važnih manifesta objavili ciljeve borbe NOP-a i AVNOJ-a, a taj je među ostalima u prvom redu oslobođenje Hrvata, ne samo od okupatora nego i od njegovih najodanijih ratnika ustaša, dr. Kamber obrazuje se simpatizerima partizana i upozorava ih kakva opasnost postoji, ako budu partizani pobedili. »Od koga nas još žele osloboditi partizani? Kažu — od okupatora. Dakle, od Nijemaca. Od onih istih Nijemaca, koji su nam sklonili se a teret bivše Jugoslavije, teret polaganog umiranja. Od onih istih Nijemaca, koji su

³¹⁴ Dragutin Kamber, Lik poglavnika. »Vrhbosna« 1942., br. 6, 142—145.

³¹⁵ Treba samo zagledati u neke njegove napisne paže da se u potpunosti vidi kakav se ustaški ideolog nalazi u sve eni kojih mantiji. Na pr. »Sarajevski novi list«, 1943.: 28. III.; 7. V. do 9. V.; 29. VI. 30—31 VII.; 5. VIII.; 1. IX.; 15. IX.; 21. IX. 3. XI. i t. d.

danasm glavno, potpuno glavno jamstvo, da Evropom ne zavlada boljševizam. Ali — re i e možda poneki partizanski simpatizer — medu partizanima nisu samo boljševici ili komunisti. Oni ak i ne traže, da svaki koji k njima pristupi, postane komunist. Ne ruše programatski bogomolje, ne ubijaju sve enike, neki medu njima vjeruju i mole. Ima i toga — dopušta dr. Kamber, ali nastoji, da pokaže da partizani rade samo za budu u komunisti ku Jugoslaviju, dok ostali za velikosrpsku Jugoslaviju. A sve je to samo odraz savezni kih nastojanja, koji se otimaju za Jugoslaviju smatraju i je po'rebnom za oživotvorenje njihovih planova. Dakako, u Kamberovoj argumentaciji ne fali i poznata prokušana ustaška i klerofašisti ka laž da je partizanski pokret velikosrpski.³¹⁶ — Zato, da bi neodlu ne i kolebljive u vrstio a nove lanove predobio na ustašku stranu, dr. Kamber veoma mra nim bojama crta situaciju, u onom slu aju, kada bi pobijedili ustaški i fašisti ki protivnici. Za njega današnji rat nije ni izdaleka sli an nekadašnjim ratovima kako po uzrocima, tako i po cilju. »Rat se ne ograni uje samo na teritorijalno proširenje ove ili one sile, na promjenu vlade, pa na lagalu i manje osjetlj'vu izmjenu politi kog i društvenog poretku, nego ima ili da nam sa uva sve, što volimo više od života, ako pob'jed'mo, ili da promijeni sve, potpuno sve, ako ga izgubimo. U to sve spada i vjera, i obitelj i sloboda, i imetak, — a za mnoge i glava«. Sasvim po receptu Göbelsa. plaši Kamber kolebljive, neodlu ne i povodljive sa slikanjem budu e neustaške Hrvatske.

»Da ovjek dobro nau i živjeti, treba da esto pomisli na smrt, a da postigne nebo. treba da se kadikad obazre i na pakao. Tako isto da nau imo cijeniti Hrvatsku i za nju živo raditi, treba da pomislimo, što nam snremaju nači protivnici, ako se pokažemo nedoraslima. Snremaju nam bilo komunisti ku Jugoslaviju, bilo nacionalisti ku veliku Srbiju. I u jednom i u drugom slu aju namjeravaju Hrvate izru iti Srbita, a ak kad to ne bi hteli. to bi došlo samo po sebi . . . Takva Jugoslavija orovod'la bi uništavanje Hrvata iz dvaju razloga, da se osveti za hrvatski antikomunisti ki stav i da u vrsti i proširi srpstvo. Samo neznačica i na'van ov'ek može o ekivati, da komunizam briše i uklanja kako osobne tako i narodne opreke i da bi svjetski komunizam zna io ujedno i svjetski mir i jamstvo za opstanak svima naro dima . . . Pasivna i uko ena neodlu nost bila bi potpuno nalik na Buridanova magarca, koji je crknuo izme u dva naviljka sijena, jer se nije mogao odlu iti, iz kojega bi jeo. Ne samo saboteri, koruacionaši, komunisti i anglo fili, nego i pasivni, neodlu ni i nedjelatni ljudi škode Hrvatskoj. Ove su rije i upu ene onima, kod kojih je neodlu nost izvirala možda pretežno iz nedostataka razmišljanja. Neka se trgnu!«³¹⁷

Ovakav je dr. Kamber i dalje i tokom 1944., sve do kona nog oslobo enja Bosne i Hercegovine. I onda kada redigira u Sarajevu 1944. pokrenutu »Hrvatsku misao«, kojoj je bio cilj da na duhovnom i književnom polju »isti« Bosnu i Hercegovinu, kao što je to inio dr. Guti na fizi kom. Bosna i Hercegovina moraju po Kamberovu sudu biti samo hrvatske i nikoga drugoga. »Razgrnuti pepeo vjekova, držati na visini vjekovnu hrvatsku misao«, postaje najve i zadatak izdava a ove revije. Ovakav je dr. Kamber i onda, kad mora bježati iz Sarajeva, da bi se zaklonio u Zagrebu kao pukovnik-vojni vikar (zamjenik oronulom Stepin evom zamjeniku St.

318 Dragutin Kamber, Partizanskim simpatizerima na razmišljanje. »Novi list«, 3. XI. 1943.
Dragutin Kamber. Na razmišljanje neodlu nima. »Novi list«, 30. V. 1943.

Vu eti u, ijim postaje nasljednikom poslije njegove smrti), gdje je vojnicima govorio i razdraživao ih u istom duhu, kako je to inio i u Doboju i Sarajevu. U Zagrebu je dr. Kamber u vrš ivao veze izme u Paveli a i nadbiskupa Stepinca. Ovakav je dr. Kamber i poslije kona nog oslobo enja NDH, kad bježi s ustašama i poglavnikom, da bi se stavio u službu svjetske klerofašisti ke reakcije i u inostranstvu sipao otrov i laži na novu Jugoslaviju, kao što je to radio u NDH i u prvoj Jugoslaviji — uvijek za lu i ra un.³¹⁸

Božidaru Bralu i dru Kamberu, kao naro itim prototipima ustaških klerofašista ne samo u Bosni i Hercegovini, nego u itavoj ustaškoj NDH, posve eno je nešto više prostora, što je nj'ma sli an veliki broj jednakih agitatora za ustaštvo kao i novu umnoženu katoli ku crkvu, za novu katoli ku NDH, za pravu, svetu i božju Hrvatsku, za pravu ustašku, vojuju u Hrvatsku, za Hrvatsku Civitas Dei, prema zamislima nadbiskupa Stepinca, Šari a, dr. Mila Budaka i ostalih ustaških i klerofaši; siti kih prvaka. I tu je dovoljno upozoriti na poraznu statistiku knjige »Dokumenti«. Veliki je njihov broj. Mnogo bi stranica ove knjige iznijelo i njihovo samo brojenje i njihova imena. Ali ipak, treba ukazati još na nekolicinu, da bi crna slika bila još tamnija, strašnija i uvjerljivija za sve, koji ne mogu shvatiti i priznati, da su takve monstruoznosti doista bile mogu e u dvadesetom stolje u u Mussolini-Hitlerovoj nakaznosti, u NDH, u sve eni kim mantijama

Kapelan u Slavonskom Brodu, Dragutin Marjanovi , dao je ustaškim vodama obilje dokaza, da je bio njihov najodianiji i najagilniji suradnik na poslu strahovlade, koja je i u tim strahotama bila najprije uperena protiv pravoslavnih sve enika i ostalih istaknutih Srba. I to odmah u prvim danima ustaškog režima. Dragutin Marjanovi unizio je svoj poziv i crkvu, kojoj je pripadao ve time, što je kriti nih dana mjeseca aprila vršio policijska ispitivanja u kancelariji šefa policije. Jedan preživjeli srpski svjedok bio je prisutan u policiji, kad je došla jedna deputacija iz Stupni kog Slatinika, pod vodstvom Martinovi a, predsjednika tamošnje HSS. Deputacija je izvjestila kapelana Marjanovi a, da je u njihovom selu pobijeno 20 Srba. Na ovo saop enje upao je u Martinovi eve rije i kapelan-policajac Marjanovi i povikao: »Zar samo 20!« Izaslanici su ga umirili, kad su mu odgovorili: »Ne brinite bit e ih jo!« I doista svjedoci terete kapelana Marjanovi a za mnoga nedjela, naro ito u suradnji sa kasnjim krvnikom, šefom policije Kala evi em.³¹⁹ Marjanovi se pro uo nadaleko kao terorista i nrsionar. N je bilo nikakvo iznena enje ni za Srbe, kao ni za ostale hrvatske rodoljube u Slavonskom Brodu, kao i u okolini, kad se po elo sa rušenjem pravoslavnih crkava. U Slavonskom B^odu srušena je crkva do temelja,- tako da od nje nije ostalo ni traga, niti se može vidjeti, gdje je ranije bila. Isti je slu aj bio sa crkvama u srezu. Nisu ostala pošte ena ni pravoslavna groblja, sa kojih su uklonjeni svi znaci pravoslavlja i irilice. Neka groblja su i preorana. Motivi ovim nedjelima i nekulturnim postupcima ustaša i njihovih inspiratora, kao što je bio Dragutin Marjanovi , bili su podjednako vjerski, kao i fašisti ki. Svi su se zajedno našli da se zatre svaki trag pravoslavlju. Pri akciji za katoli enje i ovdje je u estvovao itav upravni aparat. N'su rijetki zborovi seljaka, koje sazivaju sreski na elnici, predsjednici op ina i drugi upravni organi,

³¹⁸ Ustaški vojni vikar dr. Kamber i nj.-gov rad i veze. »Narodni list«. 25. I. 1946.
„IB ADK. V. XXXIII. 4.326.

kao i ostali ustaški funkcionari, na kojima se raspravljalo i agitiralo za prelaženje na katolicizam. Tu bi se redovno pojavili i katolički svećenici, koji bi održali prigodnu propovijed po već utvrđenom klištu, objašnjavajući narodu da je pradjedovska vjera pravoslavnih Srba bio nekad katolicizam i da su Srbi sa prijelazom spasiti ne samo svoje duše, nego i postati i ravnopravni građani sa ostalim Hrvatima. Svuda "edan i isti klište". Ustaški funkcioneri i njihovi agenti pazili su na raspoređenje pravosudnih, pa bi oni, koji su pokazali i najmanji izraz negodovanja ili kritike, bili na licu mesta hapšeni i zadržani duže vrijeme u zatvoru, da bi ih isprebijane vratile kući, kako bi među svojim domaćinima bili agitatori za ustaški rimokatolicizam. Kad je ponegdje katolički svećenik naučio prelaznike neke molitve, redovno se prelazio na ceremoniju kolektivnog prekrštavanja, i polaganja zakletve. U prvih vrijeme prelaznici su bili pošte eni od ustaških zuluma, ali to samo na nekem stranama, dok se kasnije pokazalo da to nije dovoljno za puno istrebljenje Srba. Tada je politički momenat bio jači od vjerskog, pa se pristupilo radikalnijim mjerama koje nisu mimošle ni prelaznike. Ta pojava nije bila rijetka. Svakako je zanimljiva opština injenica, da ni ustaške vlasti kao ni katolički svećenici-misionari nisu voljeli pojedinačne prijelaze. U sistematski sproveđenom katoličkom enju išlo se za tim! da prelaze čitave porodice.³²⁰ U susjednom Bosanskom Brodu takođe su svećenici vršili teške presjece na pravoslavne, da pređu na katolicizam. U brodskom dekanatu, pored Dragutina Marjanovića, osobito se istaknuo župnik u Trnjanima, Ivan Becker. Ovaj stari svećenik već je na ljetu 1941. poveo vanredno razgranatu akciju za prelaženje pravoslavnih na katolicizam. Sam je obilazio srpska selja i kad nije uspio nagovaranjem, onda je naređivanjem i prijetnjama Srbima stavljaо do znanja da pređu odmah na rimokatolicizam, inačice u protivnom slučaju biti otjerani u logor, a njihova imanja zaplijenjena u korist NDH. Svuda je davao rok od mjesec dana u komu se imalo izvršiti prekrštavanje. Župnik Becker pozvao je u pomoć iz Zagreba misionare, koje su pratili na njihovu misionarenju organi opštine i sreza. Oni su sasvim otvoreno narodu objašnjavali, kako je poglavnik naredio, da svi Srbi pređu na katolicizam. Prilikom nasilnog prevođenja velikog broja Srba na katolicizam u Trnjanima, upriličena je naročita ustaška svećanstva. Prisutan je bio i veliki župan iz Slavonskog Broda. On je spomenuo, da je poglavnik naredio, da u NDH ne može biti druge vjere osim katoličke i muslimanske, pa zato Srbi moraju da se prekrste, pošto su oni i onako nekada bili Hrvati i rimokatolici. Dakako, nije se ostalo samo na tom, nego su Becker i njegovi pomagači i zahtijevali od svojih novih vjernika, da budu veoma savjesni u vršenju vjerskih dužnosti i ostalih crkvenih obaveza, kao što su bir lukno.³²¹ Svjedoci iz Sušnjevaca govore, da je Becker izvršio i u njihovom selu masovno katoličko enje. U svome govoru prije svećene ceremonije, održao je propovijed, u kojoj ustaški propagandni govor, u komu je navršao Srbe, tvrdio i da su Hrvati dvadeset godina robovali Srbima i sada se moraju pokoravati Hrvatima. Kako je katolički svećenik prava, a srpsko-pravoslavna otpadna ka, to se Srbi, vraćaju i se u krilo katoličke crkve, spajaju sa vjerom svojih pradjedova.³²²

³²⁰ Idem.

³²¹ ADK V, XXXXIII, 991.

³²² ADK V, XXXXIII, 911, 992.

U progonu i katoli enju Srba bio je osobito revnosten župnik u Ogulinu, stari frankovac i ustaša Ivan Mikan, s kojim smo se ve sreli na prvom koraku poglavnikovu u NDH, kad je poglavnika pred masom naroda osobitim ushi enjem pozdravio. Ili, kad se mjeseca maja 1941. nalazio u sve anoj deputaciji, koja je ponudila Zvonimirovu krunu vojvodi od Spoleta. Mikanova revnost stajala je glave i duša mnogih Srba. itav niz svjedoka tvrde da je Mikan bio u Ogulinu i okolini glavni inicijator ustaških nedjela i zlo instava po injenih nad Srbima. Štoviše, otpužuje ga se da je i sam u estvovao u pojedinim zvjerstvima. I na ovome terenu u Lici, klerofašisti ki misionari služe se istim sredstvima kao i njihovi drugovi u Bosni i Slavoniji. Prije svega, kao i drugdje, teror je bio psihološka priprava i osnova na kojoj se zidala nova i osnažena katoli ka NDH. Župnik Mikan bio je nemilosrdan u ubiranju taksa, pa je u dva dana u malom selu Jaseniku ubrao oko 80.000 dinara. Mikan je djelovao misionarski i pomo u letaka, u kojima je pozivao Srbe, da do u u Ogulin u grupama po 30, gdje e se izvršiti prekrštavanje. U letcima je Mikan i prijetio, ako se ne postupi, kake je on naredio, da e Srbi opet stradati, ali ovaj puta gore nego prije, a onda im ne e biti pomo i.³²³ Poglavnik se odužio župniku Mikanu, što ga je odlikovao »bron anim spomen-znakom o uspostavi NDH« za rad »u ustaškom duhu u vremenu poslije 20. X. 1934. do 10. IV. 1941.«, ali i posmrtno tako er za njegov predani ustaški rad za NDH »Redom za zasluge I. stupnja.«³²⁴

U ustaškoj »Novoj Hrvatskoj«, kao i u ostaloj ustaškoj štampi o smrti Ivana Mikana, koji je umro 31. V. 1943., date su karakteristike ovog njihova borca još iz vremena prve Jugoslavije. U tom nekrologu je re eno za Mikana, da je, im je došao u Ogulin, zapo eo svoj nacionalno-politi ki rad u ustaškom duhu. »Drži sastanke, vije anja i dogovore te zaprisiže ustaše. Sa dr. Lovrom Sušem, ministrom postrojnikom i Juricom Markovi em, velikim županom, pripravlja duhove na uspostavi nezavisnosti Hrvatske, koja je u njegovoj duši živjela od njegova djetinstva. Bezuvjetni nationalist, on je poglavnikovu Hrvatsku do ekao zanosno i ponosno. On je mladena kim poletom sudjelovao na skupštinama i priredbama u Ogulinu i okolici, pa premda slaba zdravlja, vjerovao je više u snagu svoje rije i, nego u rastvornu mo bolesti. Jak duh, borbenost i dobro raspoloženje zadržao je do zadnjeg asa, dok ga srce nije ostavilo. Ono srce, koje za poglavnika i za Hrvatsku tako živo kucalo. Ogulin znaju i tako velikoga muža, koga je njegovom smr u izgub'o, odao mu je punu i veliku po ast..«³²⁵ Uistinu, bio je Mikan velik, ali samo veliki izdajnik i veliki sija nekrš anske mržnje i nesnošljivosti.

U Gospu u je vidnu ustašku ulogu imao i vršio njegov župnik Dragutin Kukolja, koji se naro ito, isticao i kao fanati ki misionar, veliki mrzitelj srpstva i pravoslavlja. Katoli enju se odao samo zato, što je vjerovao^ da e prelaznici, a sva-kako njihova djeca, kroz katolicizam postati Hrvati.³²⁶ Pod njegovim nadzorom i pod njegovim direktivama djelovali su u tome cilju i mnogi križari, kao i njegovi suradnici, kapelan Ivan Mihali i kateheta Vladimir Karga in.

Kateheta Vladimir Karga in i kapelan Ivan Mihali bili su jednako žestoki progonitelji Srba, kao i njihovi misionari u Gospu u i okolini. Za Karga ina kažu

³²³ ADK.

³²⁴ Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.

³²⁵ »Nova Hrvatska«, 1. VI. 1943.

³²⁶ ADK.

svjedoci, da se »nasla ivao promatraju i gonjenje povorke Srba iz Knina u Gospu , u kojoj su se povorci nalazila i etiri pravoslavna sve enika.« Svi pravoslavci ovih strana smatrali su, da su intelektualni krivci za pokolje i progone Srba bili spomenuti Karga in i kapelan Mihali . Kao kateheta imao je znatan utjecaj nad gimnazijskom omladinom, koju je ranije organizirao u križarsko bratstvo, a za NDH su potekli upravo iz te organizacije najgori ustaški zlo inci i kolja i. U toku okupacije, oko njega su se okupljali najistaknutiji ustaškiaci i organizatori ženske ustaške mlađeži, koje je bodrio u radu. Sa propovjedaonice napadao je partizane i cio NOP. Uslijed njegovih denuncijacija, stradali su mnogiaci pristalice NOP-a. Poginuo je u borbama za oslobojenje Gospa. U slunjskom sredu bio je pravi strah i trepet župnik Ivan Nikšić kao vođa pobjeđnjelih ustaša. Svjedoci ga terete kao inicijatora svih pokolja i pljačke Srba. O Ivanu Nikšiću u govore izbjeglice sa užasavanjem kao monstruoznom teroristi. Jednako zemljoradnici, kao i školski učenici, koji su imali prilike da vide i uju, ali i da osjete u svojim porodicama njegovu pomahnitalu ubila ku strast. Župnik Ivan Nikšić je li no u estvovao kod mnogih odvojenja i mučenja Srba poslije nega su ih likvidirali kod strahovite jame zvane »Tu i .« Jedna svjedokinja kaže, da su katolički svećenici u Gračcu, Rijecima i Lovincu držali predgovijedi u crkvi i pozivali Hrvate na pokolj Srba.³²⁷ Ivana Nikšića odlikovao je poglavnik za njegov predani ustaški rad »Redom za zasluge III. stupnja.«³²⁸

Župnik Ivan Nikšić na kraju je zaželio, da se sav preda ustaškoj borbi — 1 ušao je u jesen 1944. u ustašku ratnu formaciju, najprije kao »prijevni ustaški satnik-duhovnik u ustaškoj vojnici«, a već po etkom 1945. postaje »ustaški bojnik-duhovnik.³²⁹ Na tome poslu on se pokazao kao najodurniji denuncijant i špijun, koji vrhovnoj ustaškoj komandi denuncira, ne samo suradnike NOP-a, nego i više ustaške oficire, pa i svoga pretpostavljenog generala Tomaševića. Dakle svećenik, koji postaje kod 10. hrvatske divizije povjerenik ustaške vlade, vrši dužnost ustaškog duhovnika, ali i denuncijanta. Treba samo proiti njegovu denuncijaciju »Glavaru Glavnostozernog ureda Minorsa (Ministarstvo oružanih snaga)« u Zagrebu, da bi se imala slika, koju je on uputio iz Bihaća 8. I. 1945., pa će se vidjeti, koliko je amoralan ovjek bio ovaj svećenik.³³⁰ — Puštajući po strani Nikšićovo izdajstvo i zlostinački karakter, ovo dovoljno pokazuje, kako je Ivan Nikšić, župnik-ustaša-bojnik-vladin povjerenik i špijun povezao u sebi monstruozne komponente unakaženog morala, s kojim je on, već i ranije, u saglasnosti sa svojim pretpostavljenim crkvenim vlastima, u crkvi propovijedao evanđelje!

Akcija za katoličenje i u ovim je stranama esto puta imala poslužiti ustašama, da dođe u na lak na inđeveg broja sakupljenih Srba i da ih tako pohapsi ili pokolji. I u tome su im pojedini svećenici bili pomagači, ma da su znali, da će Ustaše zloupotrebiti takav vjerski sastanak. Pokolj u selu Štikadi izvršili su ustaše iz sela Gudure pomoći u tadašnjeg župnika iz Gračca. Na dan pokolja dovezao se spomenuti župnik (svjedoci ne spominju njegovo ime),³³¹ u automobilu iz Gračca i pozvao narod, da se iskupi na »Štikadskim barama«, gdje će izvršiti prekrštavanje,

³²⁷ ADK.

³²⁸ Iz kartoteke Ureda za odlikovanje u NDH.

³²⁹ Iz kartoteke Minorsa (Ministarstva oružanih snaga — u NDH).

³³⁰ Dokumenti o protunarodnom radu, 267—269.

³³¹ Godine 1939. bio je župnik Ivan Nikšić, koji je kasnije premješten u Slunj.

te da onda Srbe ne e više nitko proganjati. Srbi su povjerovali župniku i sakupili se u velikom broju na odre enom mjestu. Neki, koji se nisu odazvali, bili su naknadno prisilno dovedeni. Ipak se jedan dio Srba spasio, jer su naslutili, da im je župnik spremio zasjedu. I doista, kad su se Srbi sakupili, iznenada su naišli ustaše iz sela Gudure i pobili najve i dio oružjem, dok su neki bili ubijeni sjekirama i maljevima, što se dokazalo prilikom iskopavanja lješeva 1942., kad su Talijani taj dio okupirali i dozvolili ekshumaciju, štoviše, utvrdilo se, da su neki bili zakopani živi.³³²

U Cetingradu bio je neumorni ustaški misionar župnik Petar Medved, koji je jednakom upornoš u sura ivao s ustašama na gonjenju Srba, kao i svih onih Hrvata, koji su simpatizirali partizane ili su i sura ivali sa NOP. Župnik Petar Medved uveliko se pri katoli enju koristio prokušanim teroristi kim metodama zastrašivanja, koje su prethodile samom »dobrovoljnem« katoli enju. »Poslije izvršenog pokolja Srba, pri a jedan seljak iz Ruševine, u slunjskom kotaru, ustaške vlasti izvršile su pritisak na Srbe da pre u na rimokatolicizam. Organi sreskog fta elstva i op inske uprave dolazili su u pojedina srpska sela i pozivali Srbe da odmah pre u na rimokatolicizam, ina e e biti upu eni u logore.« A to je zna ilo, u sigurnu smrt.³³³ I drugi svjedoci optužuju župnika Medveda, kao za etnika mnogih zlo ina i duhovnog vo u ustaša u Cetingradu i okolini. Župnik Medved je strahovito bjesnio, kad je 'saznao, da je itavo jedno selo prešlo na islam. Seljaci iz sela Begovo Brdo, samo iz odvratnosti prema misionarenju ustaše Medveda, kao i prijetnji, kojima se služio pri tom radu, odlu ili su se na ovaj demonstrativni korak. Ali, to ih je i glave došlo. Mjeseca marta bilo je cijelo selo sravnjeno sa zemljom i svi su seljaci, sve muško i žensko, bili poklani. Nije onda neshvatljivo, da su preostali živi iz susjednih sela, Jvrdili, da je i za ovaj strašan doga aj bio krv župnik Medved.³³⁴

U gospi kom kotaru istakao se kao veliki plja kaš, a istodobno agilni misionar Stjepan Gabri , župnik u Širokoj Kuli. Ostrvi ku pravoslavnu crkvu je Gabri potpuno oplja kao. Po zlu sui ga mnogi Srbi upamtili kao strastvenog neprijatelja Srba, kojima je, gdje je mogao, pakostio i inio svakojake nevolje.³³⁵

Sunjski župnik, ustaša Josip Orli , klasi an je primjer za sve metode, koje su ustaški misionari koristili, da bi što ve i broj priveli u rimokatoli ki ov injak, a time »oja ali« i brojno stanje Hrvata, koje je ustaše stalno uz nemirivalo. Najprije je uslijedilo temeljno rušenje pravoslavnih crkava u selima Drlja ama, Br anima, Kinja koj, etvrtkovcu, Petrinji i Svinjici, a onda se prešlo na postepeno osvajanje terena na misionarskom podru ju. Zatvori, progoni i zastrašivanja bila su na dnevnom redu, a svime je rukovodio sunjski župnik. Iza prvih ustaških pokolja u tom kraju (poslije 20. VII. 1941.) obilazio je župnik Orli sva srpska sela i ostao nago varati ljude, da pre u na katolicizam, jer da e se samo tako mo i spasiti od krajne nesre e, koja je za njih neizbjježna, ako se ne odreknu pravoslavlja. Kad je video, da u nekom mjestu nema željenog uspjeha, vratio bi se drugi put, ali tada u pratinji ustaških terorista, i govorio je prijete i i zastrašuju i seljake crnom budu noš u, koja ih eka, ako ne pre u na katolicizam. Kova Miloš Koljanin. iz Petrinjaca, opi-

³³² ADK.

³³³ ADK.

³³⁴ ADK.

³³⁵ ADK.

suje veoma živo, kako je Orli misionirao u njegovu kraju. Na jesen 1941. došao je Orli u Petrinjce sa nekoliko ustaša.

»Po njegovu nare enju sazvao je Srbe s-eoski starješina na zbor u školu. Orli je održao govor u kome je spomenuo, da je rimokatolicizam najstarija vjera na svijetu i da je samo ta vjera prava. Srbi su bili prije Hrvati i pripadali su rimokatolicizmu, pa su kasnije otpali od te vjere. Pošto u NDH ne smije biti nikakve druge vjere osim katoli ke, to se i Srbi imaju da vrate u rimokatoli ku vjeru, pa e uslijed toga postati ravnopravni sa ostalim Hrvatima. Srbi su šutke primili Orli eva propagandna izlaganja. Kad je Orli došao drugi put u Petrinjce, pra en ve im brojem naoružanih ustaša, izveo je ceremoniju prekrštavanja, zajedno sa župnikom iz Krate kog. Izvršeno je i polaganje zakletve i data je pismena izjava kako to oni ine svojevoljno, o emu dakako nije moglo da bude rije i. Prije toga su ustaše u istom mjestu porušili pravoslavnu crkvu, a sve enika Nikolu Vu kovi a odveli i ubili u Brezovici kraj Siska.«³³⁶

Dosta je spomenuti detalj iz izvještaja ustaškog »Hrvatskog naroda« — kad govori o velikoj vjerskoj sve anosti u Drlja ama kraj Petrinje 12. XII. 1941. prilikom prijelaza seljaka ovog sela na rimokatoli ku vjeru. Sve anu misu služio je dekan Josip Orli »koji u svom misionarskom radu medu ovim narodom ima mnogo uspjeha.« Župnik i dekan održao je »divnu propovijed« — dakako prema shva anju ustaškog reportera, ali zacijelo ne i srpskih prelaznika, koji su ubijenih savjesti spašavali glave i uniženi život. Dakako, uz »Te Deum« — pjevala se i ustaška i državna himna, da bi se novi »Hrvati« i vjernici rimske crkve, osje ali »svoji u svome.«³³⁷

U Slavonskoj Požegi bio je veoma agilan župnik Franjo Pipini, koji je zajedno s ve spomenutim fra Sidonijem Schoizom, izveo na jesen 1941. veliki broj prijelaza. I njemu je pomagala i kotarska kao i op inska vlast, ali i oružani ustaški asistenti.³³⁸ Jednako i na po etku 1942.³³⁹

Da je župnik Pipini bio tako vatren ustaša i misionar u vrijeme NDH, udili su se samo oni gra ani, koji nisu znali koliko je župnik Pipini bio savjestan u Marijinoj Kongregaciji i na sjednicama održavanima u njegovu stanu još 1940.. kad su se kod njega sastajali istaknuti požeški ustaše. Pri slomu Jugoslavije, župnik Pipini u estvuje pri organiziranju razoružavanja jugoslavenske vojske.³⁴⁰

Za njime nimalo ne zaostaje vinkova ki kateheta Ivan Kvintus, koji se istaknuo kao vatreni ustaški agitator, u školi, crkvi i u društvu, a nadasve kao fani ni misionar, služe i se pri tom svima nedozvoljenim sredstvima. Dakako, i zastrašivanja bila su na dnevnom redu.³⁴¹ U Sremskim Karlovциma zadužili su ustaški pokret na svim podru jima njihova djelovanja župnik Ivan Šalovac i njegov kapelan Ivan Markovi . Antisrpske i antipravoslavne_ a pored njih i misionarsko-prozeliti sti ke akcije, vo ene su cd ove dvojice smišljeno spremljene sve do posljednih •dana NDH. Njihovu ustaškom žaru ima da zahvali mnoga srpska porodica ne

³³⁶ ADK.

³³⁷ »Hrvatski narod«, 13. XII. 1941.

³³⁸ Dokumenti o protunarodnom radu, 66.

³³⁹ ADK.

³⁴⁰ Dokumenti o protunarodnom radu. IN.

³⁴¹ ADK.

samo uniženja i progone, ve i potpuno istrebljenje. U sjedištu srpskih patrijarha trebao je da nestane gotovo svaki trag pravoslavlju, koje je ovdje imalo svoje znamenite kulturne ustanove. Srijemski Karlovci, od ustaša prozvani Hrvatski Karlovci, morali su to da postanu i po svojim gra anima, kao i po duhu, koji ga je prožimao.³⁴² U njihovu poslu bio im je uveliko pri ruci solidariziraju i se s njima i katehetom Milan Vran i.³⁴³ U Srijemskoj Mitrovici, koju su tako er ustaše prozvale Hrvatska Mitrovica, bio je pravi zloduh i uzročnik mnogih nesreća, koje su snašle Srbe, župnik Msgr. dr. Franjo Rački, ovjek sa najljepšim imenom, koje je dala hrvatska historija u drugoj polovini XIX. stoljeća, a koje je on tako sramotno unizio i uprljao. Jer, rad i nastojanja ovog ustaškog Franje Račka bila su antipodna onima najboljeg prijatelja biskupa Strossmayera. Dok je prvi svećenik Franjo Rački bio sijač ljubavi i bratstva između Hrvata i Srba, ovaj drugi, bio je sijač mržnje i nesloga, zatrovani klerofašist, koji je smatrao da je došao trenutak, da se oživotvore namjere najvećih mrzitelja srpskoga i da se ono zbriše, da ga nestane za svagda u hrvatskim stranama. Odmah, od početka NDH, stavio je dr. Franjo Rački svoj ugled, propovijedaonicu i crkveni autoritet, u službu veleizdaje i bratoubila kćer težnji ustaša. Koliko je već prije NDH bio vezan s ustaškim akcijama u Jugoslaviji, viđelo se i po tome, što je imenovan ustaškim logornikom logora u Srijemskoj Mitrovici. Narodni sud, poslije oslobođenja Jugoslavije od okupatora, iznio je na vidjelo strahovita zloinstva ovog svećenika, s obzirom na domovinu kao i na bližnje, drugog kršćanskog zakona, ali i svoga, i to onih, koji su se odlučili da žrtvuju i živote za oslobođenje od zla inačice agresora i domaćih njegovih pomagača, a nadasve ustaša. Da mu je Vrhovni sud Vojvodine 7. aprila 1946. odmjerio pravednu kaznu, smrt strijeljanjem, vidi se i po tome, što ga je poglavnik odlikovao kao župnika-tabornika za njegove zasluge i usluge u injene i poglavniku. NDH i ustaškom pokretu »redom za zasluge I. stupnja.«³⁴⁴

Sasvim izuzetnu ustašku fisionomiju pokazuje u Srijemu i Slavoniji, župnik u Dalju, a onda u Osijeku, Josip Astaloš, za koga je brojnim svjedocima još prije su enja Vojnog suda u Osijeku jula 1945., dokazano da je bio ustaški organizator progona, mu enja i ubistava Srba. Veliki je broj Srba, koji su poubijani po naredbi ovog svećenika, koji je uživao naročito povjerenje svoga biskupa Akšamovića. Mnoge izbjeglice označuju župnika Astaloša »kao intelektualnog ubojicu mnogih Srba, i koji su izvršili bili ustaša.« Pojedini iskazi bili su toliko teški, da je trebalo sa ekatima provjeravanje suda pa da se doista utvrdi strahota optužbi pojedinih izbjeglica, koji su označili toga svećenika kao pravog ustaškog krvoloka.³⁴⁵

Poslije oslobođenja Hrvatske predao je jedan niz preživjelih svjedoka jugoslavenskim vlastima predstavku, koja je za župnika Astaloša upravo porazna. U njoj se među ostalim kaže:

»Kao župnik u Dalju i zakleti ustaša imenovan je župnik Astaloš odmah po osnutku NDH za ustaškog tabornika te je vodio u oravu sadističkim zuluvima koliko u Dalju koliko u Erdutu. Sakuoivši bandu od samih propalica i zavedenih tipova vršio je progon u navedenim mjestima. Izvršio je nebro-

³⁴² ADK.

³⁴³ ADK G, LI, br. 1277.

³⁴⁴ Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH. »Politika« 10. IV. 1940.

³⁴⁵ ADK.

jena hapšenja i tjeranja u logor u Osijeku (bivši Sokolski dom), gdje su mnogi zauvijek nestali. Izvršena su i ubijstva za koja se znalo da su ih izvršili njegovi ljudi, ali se nitko nije usudio istraživati boje i se njegove osvete. Po no i znao je sa svojom bandom pokupiti Srbe sa ženama i djecom, istjerati ih u podrume, gdje su ih njihovi ljudi batinali, a mnoge žene su do gola svala ili. Ne našavši dovoljno oduška u progonu Srba, nastavio je odmah s progonom svih stanovnika koji su mu se li no oduprli pri provo enju tiranije za vrijeme župnikovanja. A ni pristaše HSS-a, koji se nijesu priklju ili ustaškom pokretu, nisu bolje prošli. Takovima se prijetio uništenjem, jer tobože »smrde« po komunizmu, kojeg im je još pok. Radi usadio. On je glavni pokreta za rušenje pravoslavnih crkava u Dalju i Erdutu. *Fanati ni je ustaša koji s križem u ruci propovijeda borbu do uništenja. Kao sve enik pokazao je krajnju vjersku netrpeljivost, a kao ustaša ne ovje nost i pakost.*^{345a}

Vojni sud je utvrdio ne samo za Josipa Astaloša, nego i za jedan broj ustaških suradnika, da su izvještaji izbjeglica bili ne samo to ni, nego da je sud još mogao dopuniti veliki broj župnikovih krivica. Dokazni materijal je veoma opsežan i on pokazuje, da je župnik Astaloš odmah po dolasku na vlast Paveli evih ustaša stupio u ustaški pokret i tu se svim žarom dao na posao »iš enja.« Stao je na elo ustaških zlikovaca, pa je odmah po eo sa mnogobrojnim hapšenjima, mu enjima i raseljavanjem Srba ne samo iz Dalja, nego i itave okoline. Prvih 25 najuglednijih Srba iz Dalja držao je kao taoce, a onda ih je kasnije sve odreda dao pobiti. Kao prvi ustaški predsjednik opine u Dalju naredio je, da se do temelja sruši pravoslavna crkva u Dalju, jedna od najljepših u Slavoniji. Tada je mislio, da mu je otvoreno polje misionarskog uvjerenjana, da je katolička crkva jedina i prava, u kojoj se i pravoslavne duše mogu spasiti, ako predu u nju. Astaloš je sa svojim ustaškim pomaga imao nastojao pri povlačenju jugoslavenske vojske aprila 1941., da im što je više moguće oteža situaciju, a mnoge je razoružao i tim oružjem snabdijevao svoje povjerljive ljudi. Po Astaloševu naređenju, bilo je protjerano 80 srpskih porodica iz Dalja, iju je imovinu s ostalim ustaškim zlikovcima oplja kao i razgradio. Kad je prešao u Osijek za župnika u donjem gradu, Astaloš bude postavljen za tabornika, pa je i kao takav i kao vrlo povjerljiva ličnost bio i lan »ustaškog stožera.« Veliki broj svjedoka utvrdio je, da su Astaloš i njegovi drugovi bili vinovnici mnogih nevolja i odvočenja velikog broja Srba u koncentracione logore, iz kojih se nisu nikad više vratili. Teška i sramotna, ali pravedna kazna stigla je Josipa Astaloša župnika, pošto ga je sud osudio na smrt vješanjem. Ovako je završio, župnik uistaša, župnik misionar i župnik nosilac poglavnikova »reda za zasluge II. stupnja.«³⁴⁶

Da se vidi kako su državne i crkvene vlasti postupale pri katoličima, ostavio je zanimljiva svjedočanstva Augustin Kralj, misionar i dušobrižnik, koji je bio iz Zagreba poslan da vrši pastorizaciju prelaznika u Crkvenom Boku, koji je itav sa pravoslavlja prešao na katolicizam. Svi prelaznici morali su redovno posjećivati njegove propovijedi i služenje misa, a koji to nisu htjeli, on ih je tužio kotarskoj oblasti, koja ih je onda na razne načine prisiljavala da budu revnosniji katolici. Kao dušobrižnik prelazio je inače granice svojih misionarskih funkcija, upuštajući se

^{345a} Dokumenti o protunarodnom radu, 133.

³⁴⁶ Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.

u plja ku srpskih ku a, pri emu ga je naro ito pomagala njegova sestra Marica. Naro ito je pazio, da se ne bi slavili pravoslavni blagdani. Pokatoli eni Srbi bdi su na miru sve do 13. oktobra 1942., kad su ih ustaške vlasti pokupile i otjerale u Jasenovac. Optuženi su bili, da su partizani ili nj.hovi simpatizeri i da u dovoljnoj mjeri ne poštaju katoli ku crkvu.³⁴⁷ Tako je odvedeno dvije i po hiljade Srba u Jasenova ki logor, pa je na taj na in smanjena mogu nost prikupljanja prihoda, na koje je ovaj »dušobrižnik« imao prava. Uslijed toga on se obratio na samog poglavnika, mole i ga, da se iz logora puste odvedeni Srbi (16. X. 1942.). U uvodu pisma Kralj isti e, da to ini po svojoj savjesti, kako bi »poglavnik kao glavar države saznao gorku istinu od osobe katoli kog sve enika, kako se kod toga postupalo.« U veoma mra nim crtama prikazao je Kralj evakuaciju Crkvenog Boka od strane ustaša, koji su najbezobzirnije oplja kali selja ke domove. Ustaše su pri tome pomagali katolici iz susjednih sela. Kralj je na sve to ogor en, pošto su mu ovim postupkom ustaše razorili njegovo misionarsko djelo, a s time i jako vrelo prihoda. Kralj tvrdi, da njegovi prelaznici nisu imali veze s partizanima. »Mnogi mi dolaze pitaju i, kako je bilo u Crkvenom Boku, ali meni je da propla em, šta sam sve ondje vidio. Došao sam po vlastitoj želji u Crkveni Bok, da radim u korist Boga, crkve i hrvatskog naroda. U svom radu (tj. katoli enju) nailazio sam na velike zaprijeke, koje u velikom dijelu nisu bile hotimice podmetnute, ali me je podržavala nada, da e se jedamput vidjeti uspjeh toga rada. Stariji ljudi su manje reagirali, jer su bili nau eni na ono, što su u mladosti primili, ali djeca su rado slušala moje pouke, primala moje savjete. U tom pogledu se opažao o iti napredak. I sad kao nagradu dobio sam ušku i ostao bez vjernika. Kamo sre e, da nisam ni došao me u njih i doživio što sam samo dijelom u blijedim slikama ovdje naveo. Poglavn e, neka se taj narod vrati ku ama. On je oplja kan najve im dijelom po susjednim kato¹ic' ma. I neka se ne poduzmu nigdje ovakvi postupci, jer se time kvari naš isti katoli ki narod, koii sigurno ne bi napravio tolilikih kra a, da mu se za to n'je dala priHka. Kra i se u i i ustaša, kad obilazi ku e, traže i ljude, pak ne nalaze i njih, posiže za onim, što ne bi smio . . .« Na kraiu p'sma. Kralj je upozorio poglavnika, da e ovakav postupak ustaških vlasti nesumnjivo imati žalosnih posljedica i na ekonomskom polju, pošto je taj svijet bio veoma vrijedan zemljoradn k i davao je NDH sve što se od njega tražilo. A ovakav postupak demoralizirat e i one, koji bi eventualno još mogli pre i na katolicizam, pošto ne e biti sigurni da e se obe anja glede ravno- pravnosti s Hrvatima održati.³⁴⁸

Dakle, nesumnj vo jasan dokumenat koji govori da se još na jesen 1942. radilo na katoli enju Srba, ma da je Hrvatska pravoslavna crkva ve organizirala svoju hijerarhiju pomo u pojedinim popova odmetnika. Srbi su bili odre eni na fizi- ko i vjersko istrebljenje mnato svim lažnim potezima poglavnika.

Ne mali broj ovih slu ajeva nije ni izdaleka iscrpao sadržinu klerofašisti ke Civitas Dei. Mali je, jedva primjetan dio onih sve enika u kojih se sa uva o živi smisao za pravednost, istinu i ljubav prema bližnjemu, kako ga to evan elje u i i od njega zahtijeva da i druge u istom duhu pou ava. Mali ih je broi bio, koji je pokazao visoki stupanj životne i gra anske hrabrosti, da se odupre fizi kim i moräl-

³⁴⁷ ADK.
^{3,8} ADK.

nim nasiljima ustaša³⁴⁹ da se suprotstavi i svojim crkvenim vlastima, koje su ga posredno i neposredno savjetovale, da postupi u smislu njihovih nare enja, koje su ustvari bile podrška i suradnja na djelu najve e veleizdaje otkako³⁵⁰ postoji Hrvatska. Pa ipak, još pri završetku ovog poglavlja, da nanižemo samo nekoliko istaknutijih primjera iz Arhiva zagreba ke Zemaljske komisije za utvr ivanje zlo ina okupatora i njegovih pomaga a, koji e samo dopuniti toliko puta utvr enu injenicu o suradnji najve eg dijela klera s okupatorom i njihovim pla eni kim slugama, ustašama.

Na primjer, takvi sve enici-nesve enici jesu pored toliko drugih znanih i neznanih, dr. Matija Kranj ec u Ozaljskoj župi, strijeljan poslije oslobo enja Hrvatske radi suradnje sa ustaškim vlastima i progona pristalica NOP-a.

Na saslušanju pred istražnim vlastima³⁵¹ pod teretom dokaza i iskaza svjedoka, izjavio je (21. VI. 1945.), da je »uspostavom NDH oduševljen kao ustaša i gdje sam mogao hvalio sam poredak i vodstvo. Kao takav radio sam sve po propisima ustaških na elu, t. j. bavio sam se agitacijom i propagandom i organizacijom ljudi u ustaški pokret. Kao poznati i pošten gra anin NDH imao sam prijateljske veze s višim ustaškim forumima, kao na pr. s Mirkom Jerecom, pa sam na taj na in mogao iskoristiti svoj položaj u razne svrhe. Kad je J. A. nailazila, ja sam se s vojskom povla io do austrijske granice ...«³¹⁹

Stjepan Ku mani , župnik u Kamenskom, strijeljan poslije oslobo enja radi dokazane mnogostrane suradnje sa neprijateljem.

A on je uveliko misionirao³⁵² takoreku i pred o ima nadbiskupa Stepinca i njegova Odbora Trojice! Ali, nikada nije bio opomenut, a kamo li kažnjen od tog Odbora. U svom ustaškom prozelitizmu dekan Ku mani poslije ve eg prelaza pravoslavnih u Kamenskom, održao je uz u eš e ustaških prvaka sve anu ceremoniju prelaza. Tom prilikom održao je veliki govor, u kome je objasnio prelazmcima, da odsada imaju biti kao Hrvati odani NDH i poglavniku, jer su se za to i zakleli na evan elje. U istom duhu govorio je i veliki župan dr. Nikši , koji je tako er povukao misao, da je došlo vrijeme, kada svi Hrvati treba da budu okupljeni u jednoj vjeri djedova. Srpski seljaci s Popovi -Brdaj koji su sa injavali najve i dio prelaznika, uli su od velikog župana kao i svog novog župnika, da su tim inom postali ravnopravni lanovi NDH. Dakako da je dekan Ku mani strogo pritegao svoju novu pastvu i stalno je kontrolirao, da li vrše sve obaveze kao katolici.³⁵⁰

Petar Nuji , sve enik, a kasnije policijski inovnik u Karlovcu, opravdano je doživio sudbinu dekana Ku mani a nakon oslobo enja — radi najpredanije sradnje s neprijateljem. Ivan Buhirovi , župnik u Jamnici kod Pisarovine, strijeljan radi špijunaže u korist neprijatelja. Ivan Deželi , sve enik u Kupini, strijeljan je ve 1942. po jedinicama NOV radi suradnje s ustašama i denunciranja partizanskih porodica Talijanima. Martin Gecina, ustaški tabornik i sve enik u Reici poslije oslobo enja osu en radi suradnje s ustašama. Njegova priznanja olakšala su sudu posao. Punom otvorenos u je izložio, kako je položio zakletvu pred lanom Glavnog ustaškog stana drom Nikši em, koji ga je onda postavio za ustaškog povjerenika u

³⁴⁹ Dokumenti o protunarodnom radu. 182.

³⁵⁰ »Nova Hrvatska«, 13. I. 1942. — Dokumenti o protunarodnom radu. 74.

U Re ici.³⁵¹ Stjepan Prvi kateheta iz Duge Rese, pušten je na slobodu, ma da jc utvr ena njegova suradnja s ustašama. Ivan Kuhar, župnik u Pe nu, 1944. novembra osu en na prisilan rad uslijed suradnje sa slovenskom »Bijelom gardom«. Matija Glažar, senjski kanonik, po odobrenju biskupa Burica postaje ustaški podna elnik grada Senja. Sa propovjedaonice napadao je simpatizere NOP-a i prijetio. Prisustvovao je svim važnim ustaškim sastancima, na kojima se odlu ivalo o sudbini pristalica NOP-a. Ovakvi od ustaša prikazani, po prijedlogu ovoga kanonika, nisu mogli biti u esnici i korisnici aprovizacija. Sura ivao je s Talijanima na svakom koraku. Poglavnik ga je odlikovao »redom za zasluge I. stupnja — odavši mu na taj na in zahvalnost za predani ustaški rad.³⁵² Ma da se toliko ogriješio o svoj narod, Sud za zaštitu nacionalne asti, pustio ga je ku i uslijed starosti. Msgr. dr. Ante Lon ari , senjski kanonik i profesor bogoslovije, odmah se pri po etku NDH priklonio ustašama. U Zagreb je vodio poglavniku jednu ustašku delegaciju, koja je u ime senjskih gra ana pozdravila poglavnika i izjavila mu svoju spremnost za punu suradnju na izgradnji NDH. Op e su bile poznate njegove izjave o opravdanosti Budakove politike linije, kao i one, koje je davao esto puta protiv Srba. Bio je lan ustaškog sabora. Za njegove zasluge odlikovao ga je poglavnik sa dva v'soka ordena. Ponajprije 1944. »Redom za zasluge i I. stupnja« i to: »za dugogodišnje požrtvovno i uzorno širenje hrvatske misli i sudjelovanje u ustaškom pokretu.« Slijede e godine je odlikovan istim redom ali sada još i »sa zvijezdom« (1945.).³⁵⁵ Poslije oslobo enja Senja, Sud za zaštitu nacionalne asti osudio ga na deset godina gubitka nacionalne asti i na izgon ui negovo rodno mjesto Krivi Put. Don Jozo Felicinovi . kanonik i župnik na Pagu još je u vrijeme prve Jugoslavije b'o vatreni pristalica klerikalne partije. Kao organizator Orlova, a onda Križara, Felicinovi je odgajao omladinu u ustaškom duhu i pripremio ih za budu e logornike i tabornike, (kao što su to bili Riikner, Herenda, Pastor i , Ogui i drugi). Uspostavom NDH razvio je Felicinovi znatnu ustašku djelatnost, li no kao i preko svojih križara. Koncentracioni logor u Slani imao je mnogu žrtvu iz redova denuncijanata, koji su se skupili oko Felicinovi a. Poglavnik ga je odlikovao 1944 »Redom za zasluge I stupnja« i to »za dugogodišnji marljiv i revnosten rad u ustaškom pokretu«.³⁵⁴ Poslije oslobo enja osu en je Felicinovi na deset godina gubitka nacionalne asti i izgon u rodno mjesto Zadar. Ante Toljani . župnik na Otoku Pagu ostao je i u NDH vjeran svojim ranijim frankova kim osje anjima. Još za ono malo dana aprilskog rata 1941. bio je Toljani povezan sa ustaškim taborom u Tuzli i kao vojni sve enik radio je na tome da svoj puk preda Nijemcima. Sura ivao je s najve im ustaškim kolja ima u vrijeme prvih pokolja u Slanom. Po oslobo enju je osu en na dvije godine prisilnog rada i pet godina gubitka nacionalne asti. Pažanin Ante Ti i sa propovjedaonice je esto napadao NOP i odobravao oštре mjere protiv Srba. Ma da je bio od svojih prepostavljenih opomenut da ise ne isti e tako radikalnim mjerama protiv Srba. on je i dalje produžavao svoju ustašku akciju. Po kapitulaciji Italije su en je i za svoj izdajni ki rad strijeljan od NOV. Poglavnik ga je posmrtno odlikovao »Redom krune kralja Zvonimira

³⁵¹ Dokumenti o protunarodnom radu, 47. 182.

³⁵² Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.

³⁵³ Iz kartoteke Ureda za odlikovanje u NDH.

³⁵⁴ Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.

mira-III-stupnja sa ma evima«.³⁵⁵ — Vrbni anin Vjekoslav Vofari bio je još za prve Jugoslavije istaknuti ustaša, iako je sura ivao u HSS. Poslije kapitulacije Italije predlagao je Nijemcima da se otvure ustaške škole u Vrbaniku. Gdje god je stigao, inio je smetnje NOP-u i denuncirao simpatizere NOP-a. Iako se teško ogriješ o o svoj narod, poslije izvjesnog vremena u zatvoru bio je pušten na slobodu. Ljubo Magaš, župnik u Kolan-Barbatu (Pag) bio je pravi ustaški kolja koji je u Slanu na Pagu u koncentracionom logoru uprljao nevinom krvlju svoje ruke. Nakon kapitulacije Italije osu en je od Vojnog suda NOV-a na kaznu smrti strijeljanjem. Poglavnik ga je posmrtno odlikovao »Redom za zasluge III. stupnja« odaju i mu hvalu za njegov predani ustaški rad (1945.).³⁵⁶ Mirko Kordi, župnik u Supetarskoj Draži odmah po dolasku Italijana sura uje s njima kao njihova povjerljiva linost daju i im informacije o ljudima. Nije se ustezao da i propovjedaonicu koristi protiv narodnooslobo dila kog pokreta, štaviše i nakon oslobo enja. Sud za zaštitu nacionalne asti osudio ga je na dvije godine prisilnog rada i pet godina gubitka nacionalne asti. — Božo Ribari, župnik u Barbati, još je u prvoj Jugoslaviji bio ustaša i aktivno je propagirao ustaške ideje. Odmah po osnutku NDH, zajedno sa popom Jerkom ubrani em organizirao je ustašku vlast. Aktivno je u estvovao u gradu Rabu na razoružanju jugoslavenske vojske. Hodao je uvijek naoružan. Kao aktivni ustaša prijetio je svima koji bi se usudili da ma što kažu protiv NDH ili ustaša. Kao raniji organizator križarskog bratstva u Baški na otoku Krku, uspijevalo je preko ovih lanova da vrši kontraakciju protiv NOP. Sud za zaštitu nacionalne asti osudio ga je na pet godina prisilnog rada i deset godina gubitka nacionalne asti. Ve u po etku spomenuti udbinski župnik Mate Moguš bio je organizator i potica ustaških klanja u Udbinskom kotaru. On je izdavao nare enja koji e se Srbi odvoditi u logore, a koji ubijati.³⁵⁷ Na su enju Mati Mogušu mogli su se utvrditi nepobitnim injenicama i svjedo anstvima svi dijelovi teške i velike optužbe. U NDH je Mate Moguš ostao dosljedan svojoj ranijoj mržnji na Srbe koju je svuda iskazivao. Ogroman broj poginulih pada na savjest ovog ne ovjeka-sve enika. Pa opet, kad je vidio da se klanjem ne e posti i puno istrebljenje, on je misionarenjem i prekrštavanjem vršio ubistva savjesti, najve im dijelom prisilnim mjerama. 13. VI. 1941., na poglavnikov imendan održao je govor, pun bijesnog podjarivanja protiv Srba. »Iselit emo i istrijebit emo srpski narod u Hrvatskoj, i bit u sretan kada budem mogao dijeliti srpsku zemlju Hrvatima. Ustaše e se nemilosrdno boriti i istrijebiti sve one koji ne budu vjerni NDH i njenom poglavniku i stvaraocu Anti Paveli u. Pogledaj, narode^ onih 16 hrabrih ustaša, koji imadu 16.000 metaka i koji e pobiti 16.000 Srba, poslije ega emo dijeliti Mutila ko i Krbavsko polje«. Poslije ovog govora, poslušali su ustaški zlikovci savjetovanje ovog ne ovjeka i pristupili masovnom istrebljivanju Srba u udbinskom kotaru.³⁵⁸ Vojni sud NOV osudio ga na smrt strijeljanjem. Župnik i vikar na Sušaku Martin Bubanj nalazio se u ustaškom pokretu još od 1935. Kao takav unosio je u klerikalna društva Domagoj kao i Križarsko bratstvo ustaški duh. koji SP uveliko ocrtavao u iavnom djelovanju ovih lanova. Svi omi zajedno do ekuju NDH neopisivim oduševljenjem i

³⁵⁵ Iz kartoteke Ureda za odlikovanje u NDH.

³⁵⁸ Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.

³⁵⁷ ADK.

³⁰⁸ Dokumenti o protunarodnom radu. 186.

aktivno pomažu pri organiziranju ustaških vlasti. Martin Buban povezao se i s Oska-rom Turinom, državnim tajnikom NDH u Zagrebu, pa je u suglasnosti s njim izdavao nare enja protiv suradnika i pristalica NOP-a. Jednako je sura ivao i s talijanskim kao i njema kim vojnim vlastima. Za njegovu veleizdaju Vojni sud osudio ga je na kazan smrti strijeljanjem. — Aleksandar Zorić, kateheta Senjske gimnazije i profesor u tamošnjem sjemeništu bio je organiziran ustaša još u vrijeme prve Jugoslavije. Aprila 1941. postaje jedan od glavnih organizatora ustaškog logora u Senju. Sa svom ustaškom strastvenošću držao je govore protiv Srba. On je jedan od organizatora pokolja Srba u Brinjskom srezu. Poslije kapitulacije Italije otišao je kao dobrovoljac u ustašku vojsku. Bio je i na Crnom moru u mornarici, pa je odlikovan kao borac i dobio in »bojnika«. Kad se vratio s Isto ne fronte, bio je u Zagrebu zamjenik direktora neke tvornice bonbona, pa je održavao prisne veze sa najstrahovitijim ustaškim koljama Maksom Luburićem. Pred dolaskom NOV-e pobegao je u Italiju. Hinko Weber, kateheta u Delnicama odmah se povezao sa ustaškim funkcionerima i njima je poslužio kao propagator ustaške i fašističke ideje. Ino je velike nevolje porodicama partizana sura uju i sa Gestapom i bio je dušobrižnik u XVII. »ustaškom zdrugu«. Nakon oslobođenja Ogulina, gdje je uhvaćen, osuđen je na deset godina prisilnog rada. — Delni župnik Ladislav Šporer, kao istaknuti frankovac u bivšoj Jugoslaviji, u NDH postao je vatreni ustaša, pa kao takav i sura uje odmah s talijanskim okupatorom. Njegovom inicijativom uhapšene su mnoge pristalice i aktivisti NOP-a u Gorskom kotaru. Kad su partizani na katolički badnjak ušli u Delnice, uhvatili su ga i osudili na smrt strijeljanjem, što je odmah i izvršeno. Poglavnik ga je posmrtno odlikovao »Redom krune kralja Zvonimira II stupnja s medaljama«.³⁵⁹ Zvonko Milinović, župnik u Podstenama sura ivao je s Talijanima i špijunirao u njihovu korist. Utvrđeno je, da je denuncirao sve što bi doznao o partizanima, njihovim obiteljima i simpatizerima NOP. Strijeljan je 1943. poslije osude izreke od Vomog suda NOV.³⁶⁰ Poglavnik ga je odlikovao »redom za zasluge III stupnja« za velike ustaške podvige. Franjo Urin, upravitelj u Crnom Lugu, bio je na strani ustaša i Nijemaca, ine i ovima raznovrsne usluge pri njihovim ofenzivama protiv partizana. Dakako, kao i svi njemu slični, i on se isticao neprijateljstvom prema Srbima, poti- u i niske instinkte neprosvioje enih slušalaca svojih propovijedi. Radi visokih godina pušten je na slobodu, pošto je priznao svoje krivice i izrazio žaljenje. — Stepan Horžić, kapelan u Mrkopolju, pristupio je ustaškom pokretu odmah od početka NDH. posvetivši se organiziranju ustaške omladine, preko klerikalnih i crkvenih ustanova. »Marijinih Kongregacija« i Križarskih bratstava. Aktivno je sura ivao s ustaškim funkcionerima, pomažući ih u borbi protiv partizana. Decembra 1944. je uhapšen i od vojnog suda osuđen na smrt strijeljanjem. — Franjo Klobčić, župnik u Andrijevcima, kao organizator križarskih bratstava, odmah sa pojavom NDH sudjeluje u organiziranju ustaških vlasti i veoma aktivno učestvuje na svim ustaškim manifestacijama, zalažeći se svim svojim svećenim autoritetom za NDH kao i za Hitlerov novi poretk. Mnogi pristalice NOP-a stradali su uslijed njegovih denuncijacija. Još 10. IV. 1945. pozvao je ustaše da ustraju do kraja. — Don Filip Mandarić, župnik u Lovre Cisti, bio je vođa najkrvolođnijih ustaša u sinjskom kraju, pa je novembra 1944.

³⁵⁹ Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.

³⁶⁰ Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.

uhva en i od partizanskog vojnog suda osu en na kaznu smrti strijeljanjem. Poglavnik ga je odlikovao posmrtno 1945. za njegov predan ustaški rad »redom za zasluge III stupnja«.³⁶¹ — Msgr. Matija Proštenik, kanonik u Varaždinu, svojim ugledom pomagao je ustašama pri svim njihovim naporima da u vrste NDH. Kao istaknuti velikodostojnik koji se priklonio ustaškom pokretu bio je odlikovan 1944. »redom za zasluge I stupnja«.³⁶² Kad mu je na sve an na ine predano odlikovanje od strane velikog župana Lava Stipeti a, (istom prilikom kao i Msgru Ignaciju Debeljaku, gradskom župniku Mihovilu Kanotiju i franjevcima Alfonsu Andrašecu i Kalafantiju Tkalecu), Msgr. M. Proštenik je zahvalio' u ime svih odlikovanih izrazivši »zahvalnost i sre
u što su primili odlikovanja i što im je iskazana velika pažnja našeg poglavnika.³⁶³

Kao naro iti prozelita isticao se u misionarenju kutjeva ki župnik Mirko Mezner — služe i se za »psihološke pripreme« veoma izdašno terorom.³⁶⁴ Za njim nije zaostao ni petrinjski župnik Mihael Razum — koji je itavo srpsko selo Cepeliš preveo na katolicizam sa sve anom ustaškom asistencijom.³⁶⁵ Sa požeškim župnikom Franjom Pipin' em sura ivao je na »prekrštavanju« Srba ustaški oficir Petranovi.³⁶⁶ Župnik Duro Kroflin mogao je da pripše svoj misionarski uspjeh jakim ustaškim pretnjama koje su prethodile prelaženju na katolicizam.³⁶⁷ — Slavko Šedy, upravitelj župe u Velikom Grčevcu bio je veoma aktivni ustaša. Ustašama je dozvoljavao da dolaze u crkvu naoružani, pa i s mitraljezima. Istaknuo se u borbi protiv partizana, poti u i na svakom koraku ustaše protiv sviju za koje je samo naslutio, da bi mogao biti pristalica NOP-a. Poslije oslobojenja župnik Šedy osu en je na prisilan rad. — Sasvim zasebnu ustašku fizionomiju predstavlja Jole Bujanović, sve enik, koji je vrlo rano postao ustaški »satnik«, a onda i »bojnik« (kapetan i major). Po inio je teške nevolje jednako Srbima, kao i svima onim Hrvatima koji su se opredijelili za NOP. U progonima rodoljuba Bujanović se toliko istaknuo da su ga ustaške vlasti, poslije smrti velikog župana Frkovića, postavile za župana župe Lika i Gacka. Kao takav odgovoran je za premnoga nedjela, koja su se dogodila pod njegovim li nim vodstvom, u estvuju i u plja kaškim i krvolnim akcijama. Upravo njegovom inicijativom osnovana je jurišna ustaška »bojna« i sastavljena od najopasnijih zlo inaca koji su u Lici po inili strahovita teroristi ka nedjela. Osim toga, Bujanović je organizirao vojnu policiju, koja je bila strah i trepet ne samo u Gospiću već u itavoj njegovoj župi. Krivac je za masovno vješanje šezdesetorice Lićana u Gospiću, mjeseca februara 1945. Ma da je vršio visoku ustašku vlast, on nije napustio oltar pa je obavljao sve vjerske obrede. Koristio je i propovjedaonicu ne samo u agitacione svrhe, nego je i sa propovijedaonice napadao Srbe kao uzroki svega zla, koje snalazi NDH. I on je, kao i svi ostali klerofašisti klevetao NOP kao velikosrpski pokret, kako bi ga pred narodom, nedovoljno upu enim i zatrovanim lažnom propagandom, omrazio i uvjerio hrvatske Lićane da se do kraja bore protiv NOP. Poznate su bile njegove izjave, njegov strahoviti ceterum censeo. da u Hrvat-

³⁸¹ Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.

³⁸² Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.

³⁸³ »Nova Hrvatska«, 5. VIII. 1944.

³⁸⁴ Dokumenti o protunarodnom radu, 62.

³⁸⁵ Dokumenti o protunarodnom radu, 65.

³⁸⁶ Dokumenti o protunarodnom radu, 66.

³⁸⁷ Dokumenti o protunarodnom radu, 66.

skoj dotle ne e biti mira, dok bude u njoj i jedno Srp e dišalo. I taj kolja i sija najstrahovitije mržnje i bratske nesloge, pravi razjedinitelj, nije napuštao ni drugo sredstvo pretapanja Srba u Hrvate, pa je utjecao na sve strane da se pravoslavci prevode na katolicizam. Nekadašnji organizator križara i njihov voda, u NDH pomo u njih provodi svoje smišljene pianove, i kao vojnik i kao upravna vlast ostaju i dosljedan svojim uslaškim i klerofašisti kim nastojanjima još iz vremena prve Jugoslavije. Bujanovi bježi pred pobjedonosnom NOV, organizira ustaše i križare i stvorivši jurišne odrede s njima je krenuo u šumu da odatle smeta srećivanju prilika u obnovljenoj Jugoslaviji. Za njegova ustaška nedjela odlikovao ga je poglavnik još 1943. »malom srebrnom kolajnom za hrabrost«, i to stoga »što se kao sve enik pr'godom napadaja pobunjenika na Gospu istakao hrabroš u i odvažnoš u«.³⁶⁸ — U Gospu u se uz Bujanovi a tako er isticao i kateheta Nikola Maši, koji je na sve strane tvrdio i poticao da sve Srbe treba zauvijek odstraniti, silom ili milom, podime je razumijevao prekrštavanje. Takav je bio i predacima u itelske škole, na kojoj je djelovao kao upravitelj. Medu acima je agitirao da stupaju u ustaške redove i da se bore protiv partizana dokazuju i im, da su to sami komunisti i velikosrbi. Pred narodnooslobodila kom vojskom pobjegao je. Od poglavnika ie bio 1944 odlikovan »redom za zasluge II stupnja«.³⁶⁹ — Sve enik Valentin Bocak bio je u Križevcima veoma aktivan¹ ustaša, pa je kao takav organizirao osobito razgranatu špijunsku službu. Kao vojni dušobrižnik tako er je bio sav u ustaškom duhu, naro ito se isti u i protiv partizana. Za njegovu hrabrost kao i za ustašku propagandu odlikovan je 1944 »kolajnom krune kralja Zvonimira — Bron anom na ratnoj vrpci«.³⁷⁰ — Župnik Mijo Juri, ustaša i vojni sve enik, potpukovnik, bio je vatreni agitator ustaških na elu, me u narodom, kao i u vojsci. Poznat je i spomenut sa svoje zakletve pred poglavnikom i predajom svojih dukata za NDH. Ali, on je stigao da i misionarski djeluje prekrštavaju i Srbe u Plavnicama. Prije borbi esto je držao govore kojima je ustaše i domobrane poticano hrabrost, vjernost poglavniku i NDH i ustrajnost do kona ne pobjede nad partizanima. B;o je odlikovan ne samo poglavnikovom zlatnom medaljom, nego je i Nijemce uveliko zadužio*, pa su ga i oni odlikovali. Ne iste savjesti pobjegao je pred NOV. — U Sanskom Mostu bio je strah i trepet svega rodoljubivog svijeta župnik Josip Böckmann, koji je bio sav u službi ne samo ustaša nego i Nijemaca. U Glamu u je bio pobočnik ustaških logornika, gdje je i on u estvovao u organiziranju »iš enja« od Srba. Na su enju je dokazano svjedocima i ostalim dokaznim materijalom da je Böckmann bio gestapovski špijun. Radio je najviše protiv partizana, pribavljuju i podatke o kretanju NOV. povezavši se sa ve poznatim fra Miroslavom Buzukom. Njihova suradnja omoguila je Nijemcima bombardiranje intendanture jedne partizanske brigade. Znatan dio optužbe je Böckmann i priznao, pa su i on i fra Miroslav Buzuk, i petorica njihovih pomaga i izvodilaca njihovih naređenja osu eni na smrt strijeljanjem krajem februara 1945. Naprotiv, poglavnik ga je posmrtno odlikovao 1945. »redom krune kralja Zvoniirra II stupnja s mađevima«.³⁷¹ — Toma Fabek, župnik u Svetom Martinu pod Okiem bio je zagrijani pristaša ustaša, za njih agi-

³⁶⁸ Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.

³⁶⁹ Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.

³⁷⁰ Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.

³⁷¹ Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH. — Vidi zapisnik saslušanja fra M. Buzuka, koji uveliko tereti i župnika Böckmanha. Dokumenti o protunarodnom radu, 286—289.

tirao a napadao NOP, ne samo javno i izvan crkve, nego i u njoj. Dosljedan svojoj klerofašisti koj ideologiji, Fabek je u crkvi napadao i Rusiju, iznose i najnevjerljivije klevete i fantasti ne izmišljotine, kako bi narod odvratio od poštovanja i ljubavi prema slavenskoj braći, koja su povela borbu za slobodu svoju i svega Slavenstva. Potkazuju i ustaškim vlastima borce NOP-a i njihove istomišljenike, nanio je mnogim porodicama teške nevolje. Kao dušobrižnik-satnik djelovao je Fabek razorno i medu voinicima prikazuju i im, da je borba protiv partizana i komunista sveta, prava krstaška borba za Boga i otadžbinu, Hrvatsku, koju partizani hteli da opet uine Velikom Srbijom. Sud ga je osudio na doživotan prisilan rad i trajan gubitak nacionalne asti.³⁷² — Koprivnički župnik Msgr. Stjepan Pavunić, inačice po asni kanonik i frankovac, bio je od prvih dana snažna podrška Paveliću evu režimu. Sve njegovo djelovanje za vrijeme NDH bilo je usmjereni da se što više u vrsti i pred narodom omili ustaška vlast. U crkvi je držao propovijedi u kojima je veličao Pavelić a kao najvećeg ovjeka vremena koga je Providnost dala Hrvatima. U estvovao je na ustaškim skupštinama na kojima je pored Pavelića slavio Hitlera i Mussolinija. Na ustaškoj skupštini u Koprivnici, održanoj po etkom juna 1941., Msgr. Pavunić je dokazivao da ustaški pokret počinje na elima Stranke prava i Antuna Starčevića. Ova su naela u borbi hrvatskog naroda »uz pomoć Velikog Njemačkog Reicha i Italije doveli do toliko žudene slobode Hrvata«.³⁷³ Da bi pred narodom pokazao koliko on obvezava, cijeni i poštuje poglavnika Pavelića, Pavunić je, kad je poglavnik sa njegovim poslanikom von Kascheom posjetio Koprivnicu, održao pozdravni govor, pa je onda pri kraju pred poglavnikom kleknuo i poljubio mu ruku.³⁷⁴ Bio je i lan Pavelićeva Hrvatskog sabora. Za njegove naročite ustaške zasluge, a svakako i za njegovu idolatriju, odlikovao ga je 1945. poglavnik »redom za zasluge I stupnja sa zvezdom«.³⁷⁵ — Rudolf Mikec, župnik u Novigradu položio je odmah u po etku NDH ustašku prisegu, pa se je itavо vrijeme svom žestinom zalagao za ustaške vlasti, koje je pomagao u i izvan crkve. U svojoj ustaškoj strastvenosti pošao je tako daleko da je uskraćivao sahranu poginulim partizanima ili njihovim suradnicima. Mnogobrojni su zločini Rudolfa Mikeca, po injenici ne samo nad Srbinima, koje je tako erkljatio, nego i na svojoj staroj katoličkoj pastvi. Bio je i ustaški povjerenik za opljačkane židovske stvari. Sud je našao, poslije savjesno prikupljenog dokaznog materijala da je Rudolf Mikec zaslужio za sva svoja nedjela i veleizdaju kaznu smrti strijeljanjem.³⁷⁶ Pavelić ga je posmrtno odlikovao »redom krune kralja Zvonimira II stupnja s mačevima« — dajući i dokaznom materijalu još jedan novi argumenat.³⁷⁷ — Josip Martinac, župnik u Voćinu kao ustaša izbio je na površinu odmah pri slomu Jugoslavije, a kasnije u NDH se naročito isticao u borbi protiv partizana organizirajući i izvjesne prepade na partizanske ustanove. Kad su ga partizani uhvatili, bilo mu je suđeno pa će i na sudu dokazan ogroman broj njegovih krivica. Ovaj aktivni borac-ustaša 1941. je djelovao i na polju misionarenja. Organizirao je u okolini Voćina pomoći u nekolicine franjevaca masovna

³⁷² »Borba«, 4. IX. 1945.

³⁷³ »Koprivnički Hrvat«, 7. IV. 1941.

³⁷⁴ »Politika«, 25. X. 1945.

³⁷⁵ Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.

³⁷⁶ »Naprijed«, 26. XII. 1944.

³⁷⁷ Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.

prekrštavanja, svijestan da tako postizava dva uspjeha, crkveni i — ustaško-politički.³⁷⁸ Dakako, i on je upotrebljavao sva moguća pravna »psihološka« sredstva. Kasnije je govorio da ih je time spasio od sigurne smrti, ma da su prethodna »savjetovanja« govorila za sve drugo nego za ma kakvu dobromanjernost.³⁷⁹ Na su enju je dokazana njegova puna prctvornest od momenta kad je Voćin oslobođen pa do njegova hapšenja, produživši da i dalje tajno radi protiv NOP-a i NOV-e. Zato ga je i stigla najteža kazna. Paveli ga je posmrtno odlikovao 1945. »redom krune kralja Zvonimira II. stupnja s ma evima«.³⁸⁰ — Ignacije Potkubovšek, župnik u Skakavcu, bio je pravi krslaški ustaša protiv partizana. Sa propovjedaonice i s oltara pozivao je narod da pode u Paveli evu vojsku prijete i smrću onima, koji to ne bi u inili.³⁸¹ — Don Mate Šimuni, župnik u Otri-Strugama teško se ogriješio kao ustaša, koji je u ustvovanju u progonima rodoljuba i partizana. Jedan od glavnih organizatora masovnih hapšenja, deportiranja i ubijanja pravoslavnog stanovništva i drugih rodoljuba u okolini Metkovića. Na su enju, koje je obavljeno grupi zloinaca, kojima je bio na elu već spomenuti fra Petar Glavaš, razotkrila se množina teških zloina i ovog potpuno amoralnog svećenika. Osuđen je na pet godina robije i pet godina gubitka asnih prava.³⁸² Takav je bio i don Ivo Grgurev Franin, župnik u Vodicama, koji je kao gestapovski suradnik, kao pisac lanaka u »Hrvatskom Jadranu« i strastveni protivnik NOP-a u inicijativi mnogo zla narodu. Dok je rukovodioće narodno-oslobodilačke borbe nazivao najpogrđnjim imenima, dотле je veliće Pavelić i H. tlera u vrijeme kada su naši narodi od njih najviše stradali. Dokazni materijal koji je iznijet na suđenju u Šibeniku mjeseca februara 1945. pokazao je u kakvoj je sve službi okupatora i ustaša bio ovaj propagandist i veli ateljnjem kih napada na Vrhovni štab NOV u Drvaru, kada je bilo poklano oko 1.500 nevinih ljudi. Kažnjen je sa 15 godina robije i gubitkom asnih prava.³⁸³ Takvi su don Stjepan Gubić, don Mato Sinković, don Petar Antić i toliki još drugi donovi. — Don Martin Gudelj, župnik u Opuzenu, prema iskazima svjedoka bio je monstruozan tip zloina kog ustaše. Odmah u početku ustaške strahovlade, don M. Gudelj postaje stožer oko koga se sve što je mrzilo Srbe i Jugoslaviju okupljalo u cilju istrebljenja Srba. S oltara je agitirao za ustaški pokret. Kad su bili pobijeni brojni Srbi, don Gudelj je tako eres oltara pozivao narod da do kopati jame u koje će se pobacati lješnine pobijenih Srba. U dva maha tako je kupio ljude da izvedu ovaj pošao. U te jame je pobacano 450 Srba.³⁸⁴ Poslje pojedinačnih likvidiranja Srba dolazili su ustaški koljaći da ručaju kod radosnog župnika koji je na ovaj način rješavao t. zv. srpsko pitanje u NDH njihovim istrebljenjem. U propovijedima je u crkvi harangirao protiv Srba i partizana kao komunista, govoreći da ih sve do jednoga treba pobiti. S ustaškim prvacima priješao je talijanskim, a onda i njemačkim oficirima bankete, i takvima bi prilikama veličao njihove voće i njihov novi porekad. Za Nijemce je tvrdio da ih je sam Bog poslao, pa će oni pobiti sve komuniste. Zato treba svaki Hrvat da pomaže Nijemce, u prvom redu prokazivanjem partizana. Od te Gudeljeve mahnite akcije stradali su i mnogi Hrvati, partizani, njihove

³⁷⁸ Dokumenti o profnnarodnom radu, 63.

³⁷⁹ »Naprijed«, II. IV. 1945.

³⁸⁰ Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.

³⁸¹ »Naoriied«, 11. IV. 1945.

³⁸² »Slobodna Dalmacija«, 13. III. 1945.

³⁸³ »Slobodna Dalmacija«, 18. II. 1945.

³⁸⁴ »Naprijed«, 11. IV. 1945.

porodice i suradnici.³⁸⁵ — Don Jozo Carev, župnik u Neori u, pokazao se u prvim danima NDH kao krvolo ni ustaša. Po Splitu su ga vidjeli da ide oružan revolverom i nožem o pojasu harangiraju i na sve strane protiv pravoslavnih Srba. Postoje svjedoci koji kažu da je u jednom svom govoru don Jozo Carev medu ostalim rekao: »Kao što su kršani vodom krštavani, tako smo sada mi Hrvati pro i krvavo krštenje kako bi se za svagda kurtalisali Srbi«.³⁸⁶ Takvi su don Martín Deman i don Ante Biskupović, župnik u Praznicama koji je bio ustaša još prije NDH, a od 1941. aktivni organizator ustaškog pokreta. Denuncirao je simpatizere NOP-a Talijanima, a kasnije i Nijemcima. Don Stipe Na'kov kao ustaša sura ivao je sa Talijanima i potkazivao rodoljube i borce. Kao ustaški povjerenik skrivio je smrt mnogih rodoljuba. Don Pavao Milić je na sva usta odobravao progone Srba i poticao neprosvije en narod u mržnji na pravoslavlje. Don Zore Paršić kriv je za istrebljenje nekoliko porodica partizanskih prvoboraca. Takav je ustaša i don Jure Petrović koji je sastavljaо liste simpatizera NOP-a, koje je trebalo strijeljati u njegovu mjestu župnikovanja u Povljima. Kad je sa Brača pobjegao u Zagreb, agitirao je medu Dalmatincima za ustaški dinarski »zdrug«. Don Ivan Bjelokosić, župnik u Liscu, je u sredu dubrovačkog primorja u 'njo mnoga zla udruživši se sa dominikancem Domenikom Baraćem. S njime je produžio razornu akciju i poslije oslobođenja Dubrovnika. Domenik Barać sijao je otrovnim sjeme među dubrovačku omladinu kojoj je bio katehet. Njegovu knjigu protiv SSSR moralu su djeca uiti toliko, kako bi pojedina mjesta napamet citirala. Poslije oslobođenja Dubrovnika stalno je bio u vezi sa njemačkom vojskom, koja je uzmaknula i slao joj vijesti o kretanjima partizana. Vode im li nostima narodnih vlasti pisao je pogrdna i prijeteća pisma, kao što je i uzbudila ivao narod alarmantnim i neistinitim vijestima. Zbog svega toga bio je Barać osuđen na kazanju smrti strijeljanjem.³⁸⁷ — Don Filip Mandarić, župnik u Lovre-Cisti kao organizator i vođa ustaške takozvane »kamišarske grupe« bio je strah i trepet Sinjske Krajine. Uhvaćen od partizana bio je suđen i osuđen na smrt strijeljanjem. Pavelić ga je 1945. odlikovan posmrtno »Redom za zasluge III. stupnja«.³⁸⁸ — Don Stanko Drnac bio je u po etku stvaranja NDH pravi ratoborni krstaš. Imao veliki broj svjedoka, koji su ga vidjeli pred Sinjem, kod Gospina kipa prema Hanu, kako naoružan puškom naređuje ustašama da razoružavaju vojnike jugoslavenske vojske. Narođeno se interesirao za Srbe, koje je odvodio u nepoznatom pravcu. Don Krsto Jelenić, župnik u Poljicima kod Zadra, bio je vođa ustaških bandi, koje je poveo na selo Tribanju u Ravnim Kotarima. Tu je opljačkana izuzetno bogata crkva. U samoj crkvi izvršena su muđenja osamdesetice Srba i silovane su mnoge žene. Ovi krvoloci mnoge su žive bacili u more sa svezanim kamenovima. Postoji sa uvan talijanski dokumenat, koji je uputila fašistička zadarska kvestura zadarskoj prefekturi (3. VIII. 1943.) iz kojeg se vidi denuncijantski i špijunski rado don Krsta Jelenića, župnika iz Poljica. Don Jelenić se nije ustezao da denuncira talijanskim vlastima srpske seljake iz Poljica i okolnih sela, koji su kasnije odvedeni u talijanske koncentracijske logore.³⁸⁹ Don Stanko Kadrić, župnik u Žezevici-Oriju, u Krajiškoj opštini, na svoj osobiti način koristio je propovjedaonicu — profanirajući

³⁸⁵ Dokumenti o protunarodnom radu, 148.

³⁸⁶ Ovaj podatak dugujem saopštenju dr. Slavka Sirića iz Splita.

³⁸⁷ Dokumenti o protunarodnom radu, 485—486.

³⁸⁸ Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.

³⁸⁹ Dokumenti o protunarodnom radu, 276—279.

je do seoske mehane. U jednoj svojoj propovijedi hvale i Paveli a i njegovo znamenito djelo u Marselju, rekao je za kralja Aleksandra, da je pravi lopov, razbojnik, koji je pokrao novac hrvatskom narodu i koji je crkao u Marselju. Da bi kavansko-teatarski efekat bio puniji, don Stanko je u svom ogor enju prezrivo i vrlo glasno pljunuo s oltara u stranu. Još ranije u bivšoj Jugoslaviji spominjao je Paveli a kao svetog Antu, a tako je produž'o i u NDH isti u i njegove zasluge, što je oslobođio Hrvate od Srba. Takav razjedinitelj i sija mržnje bio je i Karlo Luka , sve enik u Gradini, koji je dao inicijativu za progone i mu enja, pa i ubijanja Srba. Kateheta Mato Paljug u Bjelovaru na sve strane poti e, da se Hrvatska o isti od Srba. Jer, bilo je sve to u skladu s njegovim pozivom. Bio je sve enik i vojnik, profesor u Domobranskoj zastavni koj školi u Zagrebu, a onda kao dušobrižnik u Doknadnoj bojni Hrvatske legije u Stockerau.³⁹⁰ — Župnik u Ludbregu Ivo plemeniti Vu eti u crkvi i izvan nje zalaže se za poglavnika i NDH. — Župnik u Hrtkovcima A. M'jakovi koristi svaku priliku, da sa oltara i propovjedaonice iskaže ast osniva u NDH i njegovim ustaškim suradnicma. Za strahote pokolja u Glini nosi d'o odgovornosti i župnik Franjo Zužek. Niz ovih neljudi i nesve enika u sve eni kim haljinama mogli bi da dopune još toliki drugi, kao što su don Rade Jerkovi u Metkovi u, don M'ho Del' , kanonik u Makarskoj, don Martin Babin, župnik u Bisku, don Džani Vuletin, župnik u Trogiru i toliki i toliki drugi.

Unijat Pavle Gvozdanovi kao župnik u Berkasovui istaknuo se ne samo kao ustaški sluga, nego i strastveni misionar.³⁹¹ — U otimanju srpskih posjeda, crkava i ostale imovine u estvuje i Nenad Gavrilovi , koji je po nare enju svoga b:skupa Janka Šimraka, jednoga iz Odbora trojice preuzeo srpsku parohiju u Bolfanu sa filijalom u akovcu »sa svim njezin'm pokretnim i nepokretnim imetkom, t. j. crkvom, parohijskim domom, gospodarskim zgradama, zemljištem i raspoloživom imovinom, i da je pripoji Križeva koj Biskupiji..«³⁹² Tako je biskup dr. Š'mrak samo produžio s otimanjem srpsk'h crkava, kao što je to uradio i sa srpskim manastirom — Lepavinom, odmah poslije sloma Jugoslavije.³⁹³

Branko Birt, župnik u Feni ancima,³⁹⁴ sav u zagrijanom prozelitizmu naredio je, da se pravoslavna crkva saobrazi potrebama katolicizma, pa je on i u njoj vršio službu za pokatoli ene Srbe. Pri tome mu je naro ito pomagao famozni Sidonije Scholz.³⁹⁵ Kad ga je stigla za sva po injena nedjela zaslužena kazna, onda ga je Paveli , na prijedlog osje kog ustaškog stožera odlikovao »redom za zasluge III. stupnja.«³⁹⁶

U ovoj misiomaniji, koju je spasavala duše i fabrikovala nove »Hrvate«,' u estvuje još i Josip Selak, župnik iz Nove Bukovice, koji je zaprijetio svima onima, koji ne budu prešli na katolicizam, protjerivanjem iz NDH. Pri »svetom« inu »prekrštavanja« nisu usfalile grdnje pune prezira prema Srbima. Svakako je neobi no važno, da je misionar Selak, koji je radio ovaj posao uz pomo fratara i ustaških vlasti, izjavio na takvom masovnom prijelazu, da to ini po nare enju nad-

³⁹⁰ Iz kartoteke Minorса.

³⁹¹ ADK.

³⁹² Dokumenti o protunarodnom radu, 116.

³⁹³ Vidi posljednje poglavlje.

³⁹⁴ Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.

³⁹⁵ ADK.

³⁹⁶ Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.

biskupa Stepinca.³⁹⁷ Istim nasilnim metodama radio je na »prekrštavanju« i dekani u Podravskoj Slatini Julije Bürger.³⁹⁸ I Ambrozija Šlrcu, župnika iz Jakši a pomažu ustaše pri njegovom misionarenju, koje je bilo ustvari prava ustaška propaganda.³⁹⁹ Takvi su bili osje ki župnik Josip Šeper i župnik iz Tenja Franjo Jungwirt, župnik iz Trnave Franjo Starnberger,⁴⁰⁰ i toliki drugi župnici i kapelani, sa i bez crvenih i ljubi astih pojaseva, monsignori i obi ni neodlikovani, svi sjedinjeni na jednom i istom misionarskom poslu, toliko dragom Svetoj Kongregaciji za isto nu crkvu, koja je pravilno ocijenila situaciju u NDH, kad je izdala nadbiskupu Stepincu poznate instrukcije u vezi sa katoli enjem Srba. Tako na vrhovima kao i na dnu crkve u NDH.

Ovako bi se mogao nizati još jedan veliki broj nakaznih imena sve enika ustaša, koji su istodobno oskvrnuli ne samo svoj sve eni ki poziv, nego i crkvu, kojoj su pripadali.⁴⁰¹ Sve su ovo gledali, vidjeli i pravilno shvatili ne samo lanovi Odbora Trojice Biskupske konferencije, nego i sav ustaški episkopat, ali on prema ovom saznanju nije postupao ni pravilno ni patriotski, štoviše, tome katoli enju davale su poticaja i razne druge odredbe kao i akcije, koje su potjecale bilo od ordinarijata,, bilo iz sve eni kih redova u vezi s proširivanjem akcije za katoli enje. Tako je bila zna ajna pojava akcije »Društva za širenje vjere«, koje je prema svojim na elima, ä još više rimskim instrukcijama, najaktivnije pregnulo da iskoristi ovu najpovoljniju konjunkturu, za koju je i sam Vatikan smatrao, da je povoljnija, nego što je ikad dosad bila na Balkanu. S ovim u vezi je i akcija samostana Tre oredack svetog Franje u Ogulinu, da se krene asopis »Mir«, koji bi imao za cilj da djeluje među prelaznicima i da ih u vrsti u novoj vjeri. Program toga asopisa objavio je »Katoli ki list.« Ova akcija, svakako neobi no mnogo objašnjava i pozadinu i težnje modernog misionarstva, dakako u duhu, stilu i metodama, koje bi uveliko kamufliralo brutalno-ustaško-misionarsko konkuriranje. A oba su vodila samo jednom cilju. »List e utvriti prelaznike u vjeri. On e rješavati teško e kod inovjeraca u svrhu prelaza. U dalnjem radu list e imati u v:du i nekrš ane.« Dakako, ovim prozelitama su pred o im a u ovom slu aju i bosanski Muslimani. U svom hipokritskom staranju za ove nove katolike, »Mir« e pozvati sve katolike, da i oni »dužnoš u pravde i ljubavi rade na velikom polju sjedinjenja crkava molitvom, žrtvama, svetoš u života, promi bom, tiskom .. .« »Mir« e svoj zadatku vršiti solidarno sa drugim sli nim pokretima, ustanovama, listovima i revijama u svijetu. Pokreta i mira ukazuju sasvim odre eno na klerofašisti ku akciju u Italiji, koja im je uzorom za njihov posao.

»U samoj Italiji postoji više razli itih pokreta, koji na svoj na in rade za uzvišenu misao jedinstva. U samom Rimu izlaze sada etiri revije takvoga smjera. Onomadne ie sav taj rad koordiniran pod vodstvom crkve i u itavu je talijansku Katoli ku Akciu uveden posebni sekretariat s ciljem rada oko jedinstva. Signum tempom! Potaknuto je pitanje i izražena je želja

³⁹⁷ Dokumenti o protunarodnom radu, 67.

³⁹⁸ Dokumenti o protunarodnom radu, 70.

³⁹⁹ Dokumenti o protunarodnom radu, 73.

⁴⁰⁰ Dokumenti o protunarodnom radu, 87, 89.

⁴⁰¹ Njihov broj i imena dopunjaju na ranim stranicama toliko ve citirani Dokumenti o protunarodnom radu, kao na pr. 84, 86, 108, 109, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 120, 123, 124, 167, 204, 342 i t. d.

da Rimska kurija osnuje posebnu kongregaciju sa svrhom rada oko sjedinjenja rastavljenih kršćana. *Treba dakle, da se i hrvatski katolici pridruže jedinstvenoj ofenzivi istine, pa da u sadašnjosti, kao što su to bili u prošlosti, budu ne samo branitelji vjere, ve i njeni propagatori i uspješni nosioci osobito na ovom sektoru Europe. Dobro su nam poznate vjerske prilike u KDH. Imali smo veći broj prelaznika, a drugi mogu da dođu. Ali tim novim katolicima treba pokazati veli inu katolicizma u njegovoj moralci, liturgiji, povijesti, askezi. .. Treba kod njih stvarati vjersko uvjerenje, vjerski zanos, ponos. Treba da dođu do potrebitoga vjerskoga znanja, pokazati im, da njihov katolicizam treba da postane život, a ne samo svjedodžba. To je nedogodiva naša dužnost. Dužnost sviju nas. Ne samo crkvenih vođa i pastira, nego sviju nas katolika bez razlike.*«^{TM2}

Ljepšeg priznanja o uvjerenju, kojim su vršeni prelazi — jedva je tko bolje i sugestivnije dao. Sve je to, dakle, sasvim u duhu Svetе Kongregacije za isto nu crkvu od 17. VII. 1941., koja je episkopatu NDH potvrdila i potakla ga, da za razvoj katolicizma u NDH »postoje tolike nade za obra anje nesjedinjenih.« Prema tome ovo misionarenje i naprijed izloženo katoličenje sa svim strahovitim sredstvima iznivanja takozvanog »dragovoljnog« prelaženja, ova ogulinska subra a Sidonija Scholza, fra Majstorovića, fra Brekala, fra Glavaša i tolikih misionara sa kretcima i bodežom, nazivaju je »jedinstvenom ofenzivom istine u sadašnjosti«, ime su zaodjenuli nasilno ustaško katoličenje Srba. »Veli inu katolicizma« u najvećoj su mjeri pokazala upravo subra a ogulinskih fratara po itavoj NDH u najjezivijim formama, o kojima je tako uvjerljivo govorio njihov fašistički prijatelj u »II Resto del Carlino«, kad je analizirao ustašku pastorizaciju ovih sinova sveca iz Assisia. Da, iz svega ovog nastojanja, jasno se vidi refleks tendencija, koje se iz Rima prenose i ovim putem već spomenutim sredstvima i »na ovaj sektor Europe.«

U istom broju »Katolički lista«, u kome se donosi u novom stilu, i u novim originalnim izrazima nova vrsta misionarskih težnji, generalni vikar biskup dr. Josip Lach izdao je okružnicu za »Molitvenu akciju za ustrajnost vjerskih obra enika«. Generalni vikar objašnjava ovu potrebu time, što je u zadnjih deset mjeseci bilo u NDH, a naročito u zagrebačkoj dijekciji mnogo vjerskih obra anja. »Mnogo se Židova pokrštalo, i mnogo grčko-risti njaka i drugih inovjeraca prešlo u katoličanstvo. Da ti prelaznici nadu mir svoje duše, da se u vrste u katoličanstvu vjeruju, potrebita im je milost božja, bez koje nema prave sreće ni zadovoljstva.« Ovim dragocjenim priznanjem pokazao je generalni vikar i nemir svoje savjesti i svoje duše, jer i on pretpostavlja, da su prelaznici, toliko »dragovoljno«, »toliko svijesno« i sa toliko »prave ljubavi i prave želje« prešli u katolicizam, da su ti prelaznici još uvijek nemirnih duša, i da im je potrebno da steknu mir svoje duše tek po molitvama i cijeloi molitvenoj akciji, koju će poduzeti hrvatski klerikaši za te svoje nove »katolike« i »Hrvate«. Pored toga poslije uputstva za molitve, koje bi trebalo organizirati u svim katoličkim društvenim sa zasebnim molitvenim sekcijsama, pozivaju se župnici, da što prije jave nadbiskupskom duhovnom stolu sumarni broj dosada obavljenih prelaza od početka 1941. do kraja januara 1942., kao i sumarni broj onih koji se pripravljaju za prelaz i imaju dobivenu dozvolu duhovnog stola za prelaz.⁴⁰³

¹⁰² »Katolički lista« 1942., br. 7, 79—80.
⁴⁰³ »Katolički lista« 1942.. br. 7. 81—82.

Malo boljem poznavaocu bit će jasno, da je to samo jedna točka na dugoj liniji rimske Propagande i njenih nastojanja u prošlosti, u bivšoj Jugoslaviji kao i u NDH, kad Sveta Kongregacija za istočnu crkvu daje poznate veštice instrukcije. »Društvo za širenje vjere« u Jugoslaviji je osnovane 1922. Pijo XI. rekao je za Dšv. 23. 1926. »da ono mora biti organizacija, koja se ima širiti od središta, tj. Rima, prema periferiji, iz središta, iz katoličke hierarhije po svim žilama otajstveneg tijela crkve u župe, da, u svaku pojedinu dušu... Misijski rad ne smije biti asovit, nego se mora širiti dan za danom, sat za satom, minutu za minutom.« Jezuitski komentator ove misli Pija XI., zaključuje objašnjenja o Dšv, da je samo tako i savjesno provedena organizacija može da postigne uspjehe, koji bi nadmašili svako očekivanje. »To je misao Rima, to je misao Svetog Oca...«¹ⁿ⁴

Uistinu ova »misao Rima, misao Svetog Oca« naišla je u NDH, na jednu vanrednu crnu kuću koloniju misionarenja, za koje su ustaše propisale sasvim novi i osobiti katehizis. Zato je sve ovo nastojanje privuklo naročitu pažnju tim prelaznicima i brigu samog poglavnika. Jednako kao i onu nadbiskupa Stepinca. I Pavelić je na misionarskim koturnima. Kada su Srbi prešli na katolicizam u ustaškoj Velikoj župi Baranji, predveo je veliki župan dr. Hefer gomilu zgaženih i pobijenih savjesti pred poglavnika, da i pred njim uniženi i osramoteni ponove, kako su »dragovojno« prešli na katolicizam i postali tako »Hrvati«. Dakako, Pavelić je ovdje imao priliku da se istakne kao neko crkveno lice, koje autorativno govori o prelazu. Pavelić je obradovalo, što je bio seljake iz velike župe Baranjske, koje on sada naziva, pošto su postali katolicima, Hrvatima. Bio je on u tim Srbima »potomke onih, koji su u prošlosti, jednako i zajedno s ostalim hrvatskim narodom branili hrvatsku grudu, hrvatsku zemlju i ognjište, na kojima i kraj kojih su kolijevke, kolijevke budu ih pokoljenja...« Zaboravljujući, da je upravo katolicizam, nošen klerikalnim i klerofašističkim vodama postao sredstvo politike i razjedinjavanja, poglavnik ovu klerofašističku osebinu prebacuje na pravoslavlje u Hrvatskoj.

»Vi znadete i vi ste dokaz da ste o tom vodili računa... Što se ti je vjera braće, nije vjera ona, koja ljudi razlikuje, ali kad vjera postane sredstvom za političke ciljeve, onda je ona postala neprijatelj ovjeka... Kad vjera postane politička, kada postaje sredstvo, da se preko nje provodi politika, onda ona uproprijaće i unesreće one, koji nju slijede. Kod nas ovdje vi ste bili svjedoci tome, da se je nastojalo putem vjere ovjeka otučiti, od njegovih osjećaja, koji mu po prirodi i prirodnim zakonima pripadaju prema zemlji, prema domu, u kojemu živi, a napose sa zadaćom, da razdjeliće one, koji su vijekovima na istom tlu na istoj zemlji, pod istim uvjetima brinuti da zajedno i da bratski žive. Nesreća je, kad je narod pocijepan na mnogo vjera, kad je narod pocijepan na mnogo crkava i kad iz političkih razloga, pa moguće i iz privatnih razloga duševni život postaje plijenom običnih promišljenika, kad postaje sredstvo, da se kod naroda koji zajedno živi, međusobno prave neprijatelji, da jednog izazivaju protiv drugoga dovode i u pogibelj i jednog i drugog.«

¹ⁿ⁴ Društvo za širenje vjere. Svjetsko misijsko društvo. Zagreb. 1933.

Kad je Paveli tako objasnio ovaj veliki cilj ujedinjenja crkava, prebacivši pravoslavlju klerikalni prozelitizam i iskoristišavanje crkve u politike svrhe, ne vide i ništa od toga kod svojih saveznika i najvjernijih saradnika klerofašista i njihovih crkvenih voda, poglavnik je stao uvjeravati ove srpske seljake, koji su prekono postali Hrvati i katolici, da smatraju za veliku sreću i za današnje pokoljenje, što se katolički enjem

»U ovom dijelu hrvatske domovine najprije i najopširnije provelo i provodi ono, što može biti najveće i zalog naše sretne i sretnije budućnosti. Vi znate, vi ste vidjeli, uli diljem ostalih krajeva naše države, naše domovine da vašim stopama, vašim koracima idu i drusra braća, ide i ostali narod i kad se to dovrši, naša zemlja, naša domovina b'će notpuno sigurna. ali što je važno naša dieca, naši unuci znaju i moći će reći, da su imali ove, da su imali prede, koji su im osigurali život, koji su im osigurali budućnost, a da nisu imali lakoumne prede, koji su za njih stvorili veće na ovom svijetu. veće na ovoj zemlji pakao, kao što je stvoren na drugom mjestu u drugim krajevima pomanjkanjem svijesti i odgovornosti...«

Paveli smatra ovo katolički enje za najveće u sreću u sadašnjeg pokoljenja, koje u pojedinim krajevima udara temelje i velikoj budućnosti hrvatskog naroda, dok u drugim krajevima ti »lakoumni predci« t. j. u Bosni i Lici, gdje se već narodnooslobodilački pokret razvio, vidi ne baš tako ružičaste slike kao u Baranji. Pri kraju je umolio ove južne pravoslavce i Srbe, a današnje katolike i Hrvate, da pozdrave sve njihove na domovima i da im kažu da

»ovdje gdje se nalazi vrhovni tvor hrvatske države, da ovdje bije jedno srce, za vas, za njih, kao i za ovaj hrvatski narod, za sve liude u svim krajevima i neće biti ništa u injeno, što bi bilo na štetu vašu. i da neće biti ništa propušteno, što bi bilo od koristi i za sreću u vaših domova, djece i noćomstva, jer znamo da ovim inom (ti. prelazom sa pravoslavlja na katolicizam, sa srpskoga na hrvatstvo), da ovim odlukama, koje ste proveli, da ste izvršili jednu zavjetnu misao za svjeće ognjice, za svoj dom, za svoju obitelj, i za domovinu, za koju ste i za Dom — Spremni!«⁴⁰⁵

Ovako je poglavnik govorio 18. novembra 1941., samo dan poslije zaključaka konferencije biskupa, gdje je iskreno ispovjedio svoju težnju i želju, da se svi državljanini sjedine u jednoj vjeri i da tako postanu svi odreda Hrvati. Ovu misao, u jednom drugom stilu nešto zamagljenije i tendenciozne izrekao je on i u svom velikom govoru 1942. pri otvaranju ustaškog sabora. »Katolički list«, a to zna i cijeli Kaptol i nadbiskupova kurija, bili su osobito razdragani ovakvom govorom poglavnika, pa su i cijeli taj govor objavili, kako bi područno sve entitete i sa te strane imalo novih poticaja i direktiva za daljnji njihov misionarski rad.

I doista, poslije toga stale su kroz novine pljuštati vijesti o masovnim prelaženjima Srba na katolicizam. Sa tima vijestima upućivani su i telegrami Paveli u i Stepincu. Tako su to u inilici po etkom decembra pravoslavci kotarske omasti Va'povo javljajući, da je tamošnjim prelazom »u injen jedan od zavjeta za milu domovinu

⁴⁰⁵ »Katolički list« 1941., br. 46. 556.

Hrvatsku... Mi potomci onih Hrvata, koji su tiranijom tu ina morali napustiti svoju vjeru, i s vremenom postali žrtve tu inske vjerske promi be, nijesmo prestali i kraj takvih okolnosti ljubiti svoju domovinu i zato je današnji dan našeg povratka naj-sve aniji dan u našem životu.⁴⁰⁶ Kao što je bio »dragovoljan« prelaz na katolicizam, tako je bila i iskrena ova brzjavka, koju je zacijelo sastavio ustaški misionar. Tako su sigurno iskreni i brzjavci, upu eni nadbiskupu Stepincu. Spomenuti ve ustaša-misionar župnik Martinac, javio je 18. marta 1942. nadbiskupu veselu vijest, kao i pozdrave, da je vo inska op ina i njegova župa poja ana sa sedam srpskih sela, koja su prešla na katolicizam, pa ona »šalju pozdrav svojemu vrhovnom pastiru uz izraz sinovske ljubavi.⁴⁰⁷ Tada je prešlo na katolicizam oko 2.300 lica. Ovdje u Vo inu je pored župnika Martinca misionario i fra Berkovi , a uveliko ga pomagao tamošnji na-ečnik ur inovi . Slijedili su daljni brzjavci iz a inaca kod Orahovice, u koj ma se tako er izražava »radost« uslijed prijelaza i nadbiskupa se pozdravlja kao duhovnog pastira i izri e mu se sinovlja ljubav i odanost. Tako isto iz Kutjeva i Požege, iji »pripadnici bivše gr ko-isto ne parohije prigodom vra anja u vjeru svojih djedova, šalju izraze duboke odanosti Vama i svetoj crkvi, mole i Vas za zaštitu i blagoslov.⁴⁰⁸

Nadbiskup Stepinac »mirne savjesti« primao je ove lažne i terorom isciie ene izjave »vjernosti i odanosti« — raduju i se, da se i na ovaj na in umnaža »ov injak« s jednim pastirom. I ovo nadbiskupovo primanje takvih pozdrava bio je samo poticaj, da se i dalje produži sa radom i novim — uspjesima.

Poslije svega ovoga, kao i osnivanja Hrvatske pravoslavne crkve, ipak se nije stalo sa katoli enjem. Tako je krajem septembra 1942. prešlo, dakako pod pri-tiskom, itavo selo Laze kod Vinkovaca »vjeri svojih djedova« zaslugom starojankova kog župnika dra Marka Bali evi a.⁴⁰⁹ Kad je petrinjski župnik izvršio sve pri-preme za masovno prelaženje Srba sela Cepeliša kraj Petrinje na katolicizam, izveo je samu ceremoniju veoma sve ano uz u estvovanje ustaških vlasti, štaviše, prisutstvovala je i jedna »ustaška satnija.« Izvjestilac o ovoj »sve anosti« javlja, da je tako »na ovaj na in ovo malo selo doživjelo pravi preporod, a njegovi stanovnici duševno smirenje, jer su ovim inom pokazali, da su potomci starih hrvatskih grani-ara, te da su i oni, kao što su bili i njihovi pre i, uvijek spremni za Domovinu i Hrvatsku.⁴¹⁰

Pa opet, iako je i poslije osnivanja Hrvatske pravoslavne crkve i dalje pro-dužavano sa katoli enjem, ipak je unekoliko tempo bio zaustavljen, pa su klerofašisti tražili i uzroke tome stanju. Jedan od njih, župnik Leopold Rusan, našao ga je u odviše malom broju sve enstva, koje je trebalo što ve i podmladak. Žale i tu stvarnost, on uzdiše za jednim daleko ve im brojem prelaznika, samo kad bi bilo više kapelana. »Pomislite, što bi bilo i kako bi sjajno išlo pitanje prelaznika, da mi imamo sve enika!« Zato je župniku Rusanu najpre a potreba rješavanje pitanja sve eni kog podmlatka. Uslijed toga, kaže Rusan, »usu uje se re i, napisati i kod toga ostati:

⁴⁰⁶ »Nova Hrvatska«, 7. XII. 1941.

⁴⁰⁷ »Nova Hrvatska«, 18. III. 1942.

⁴⁰⁸ »Nova Hrvatska«, 9. IV. 1942.

⁴⁰⁹ »Hrvatski list«, 3. X. 1942.

⁴¹⁰ »Nova Hrvatska«, 25. II. 1942.

bez rješenja sve eni kog podmlatka nema budu nosti hrvatskog naroda.«⁴¹¹ A Leopold Rusan, župnik u Remetama kod Zagreba, pravi je i oduševljeni ustaša, koji svakom prilikom slavi poglavnika.⁴¹²

Ideja katoli enja nije se ni dalje napuštala ni tokom 1943., kako to pokazuju i predavanja, koja su u tu svrhu držana po raznim gradovima NDH, da bi se itav problem održao stalno budnim i da bi se na mjerodavne inio stalan pritisak, da se sa akcijom nikako ne stane. Sve enik Stjepan Buiat, istaknuti prozelitski agitator održao je tako u Osijeku predavanje »Obra enici — svjedoci katoli ke snage i misli« — u kome je govorio o duševnom miru obra enika, koji su sa pravoslavlja prešli na katolicizam.⁴¹³

Daleki i bliži cilj katoli enja, kojima su težili jednako ustaše kao i svi klerofašisti, postizavao se, kako se ve dosad vidjelo, pomo u najraznovrsnijih sredstava. Niz svjedoka je potvrdio-, da su mnogi neprekršteni Srbi bili slati u logore, da bi se u nj:ma smekšali, i kad su bili dovoljno psihološki pripravljeni, bili su postani ku ama, da predu na katolicizam i da za sobom povuku i one najotpornije. Doista, ovoj svrsi poslužio je i najstrahovitiji izraz ustaške i klerofaš'sti ke okrutnosti jugoslavenski Dachau i Oranienburg — Jasenovac. Taj logor imao je poslužiti ovim klerofašisti kim ciljevima. Nema sumnje, da su dosadašnje publikacije o Jasenova kom logoru tek mali uvod u onu dokumentaciju, koju e objaviti Državna komisija za utvr ivanje zlo ma okupatora i njegovih pomaga a. No i ovo, što je dosad objavljeno, i što je dao jedan niz preživjelih svjedoka, da:e ve dovoljno uvjerljivu sliku ovog strahovitog mjesta užasa i smrti. I kroz taj Jasenova ki logor prostruјao je duh hijenskog ataka na slobodu savjesti, koji je kroz vješte klerofašisti ke izvodiće dolazio na razne na ine do svog punog izraza.

Više od dvadeset svjedoka, koji su bili u Jasenovcu, prikazuju i strahote logorskog režima, slažu se, iako preslušani u razna vremena, da se i u logoru vršila propaganda za prelaz na katolicizam. Dakle, i Jasenovac je imao da posluži, pored ostalog, za psihološku pripravu, potrebnu prelaznicima. Spomenut je ve krvolo ni instinkt pojedinih sve enika, koji su u logoru imali razne funkcije, kao što su fra Filipovi -Majstorovi,⁴¹⁴ fra Brekalo, ulina i Zvonko Lipovac.⁴¹⁵ Doma i župnik Jasenovca Franjo Cosi nagovorio je spomenuto dvadesetoricu Srba, da pre u na katolicizam, jer e se tako spasiti.⁴¹⁶ Ima i drugih, koji isto potvr uju. A oni, koji su i tu pokazali znake otpornosti, pri prvom »iš enju« logora bili su likvidirani na najokrutniji na in. U opisivanju stradanja zato enika, pojedini svjedoci prikazuju i mu-enja i smrt dra Otona Gavran i a, za koga je postojalo uvjerenje, da su mu se sada u NDH osvetili i jezuiti i klerofašisti za njegov nekadašnji prijedlog, da se jezuiti protjeraju iz Jugoslavije, odnosno, da se jugoslavenski državljanji konfiniraju na otoku Visu. Dr. Gavran i bio je osu en da proživi svoje »logorovanje« u takozvanoj

⁴¹¹ »Katoli ki list«, 1943., br. 1, 8.

⁴¹² »Ustaša«, vjesnik ustaškog oslobođila kog pokreta. 20. IX. 1942. — Vidi i fotografiju rzajedno s Poglavnikom. Dokumenti o protunarodnom radu. 189.

⁴¹³ »Hrvatski list«, 20. I. 1943

⁴¹⁴ Dokumenti o protunarodnom radu, 171—174.

⁴¹⁵ Dokumenti o protunarodnom radu, 17.5—178.

⁴¹⁸ ADK.

»žici.«⁴¹⁷ To je bio p/ostor od nekih desetak kvadratnih metara, ogra en bodljikavom žicom, visok jedva jedan metar, a natkriven bodljikavim krovom. U prostoru se ovjek nije mogao ispraviti, a nije mogao ni da legne, jer je bio na podvodnom terenu, do koljena u vodi. Tu bi zatvarali one, koji su u baraci u .nili kakav »prestup« ili su ve upu eni u logor, da u njemu budu na strožem režimu nego ostali. Dr. Gavran i kako je doveden tu je i cijelo vrijeme mu en na zimi, snijegu i ledenoj kiši više od etraest dana. Gotovo je nemogu e zamisliti, da je ovjek mogao ovdje u toj »žici« proživjeti i nekoliko sati — izložen strahovitim vremenskim nepogodama i zimi 1941. Po etkom novembra nastupila je agonija, a s njome uistinu mu eni ka smrt.⁴¹⁸

Kao što je dr. Oton Gavran i u Jasenovcu, najgroznijem smrti morao iskupiti svoj istup protiv jezuita u beogradskoj Narodnoj skupštini, tako je pjesnik i ideolog Selja ke stranke, jedan od pravih pristalica Radi evih na ela, Pavlek M škina, ubijen u Jasenovcu 11. VI. 1942. »Pobornik istinske demokracije, jedinstva i bratstva hrvatskog i srpskog naroda«⁴¹⁹ — ali i istaknuti i uvjereni antiklerikale postao je žrtva svojih idea. Klerofašisti nisu zaboravili njegovu buntovni ku pjesmu o Matiji Gupcu.

Kad se saznalo u savezni kim zemljama za to ogromno sabiralište stradalnika iz svih krajeva NDH, za to inkvizitorsko groblje poubijanih, poklanih i maljevima utu enih, plinovima ugušenih i u pe ima, esto i poluživih spaljenih, moskovski, njujorški i londonski radio, kao i sva savezni ka štampa, posve ivali su tom jezivom nali ju Hitlerova novog poretka, mnoge emisije i nemali broj lanaka. uli su se i glasi strahovite optužbe i sa radija »Slobodna Jugoslavija«, koji je saveznike upozoravao na nedjela istrebljenja, kojima su jugoslavenski narodi izloženi u logorima NDH kao i Nedl eve Srbije. Da bi fašisti demandirali pred još neutralnim narodima Evrope i Južne Amerike ove vijesti, inscenirali su jedno takozvanu me unarodnu komisiju, koja je imala utvrditi objektivno stanje u Jasenova kom logoru. Kad se u logoru saznalo, da e do i ta komisija, sve se dalo na to^ da bi se kamufliranjem prikazao logor kao neki odgojni institut, koji e sve lanove komisije zadovoljiti i tako utvrditi, da su bile neistinite »promi bene« vijesti Moskve, Londona i Newyorka. Da bi se uoila parodija ovog komisijskog utvrivanja istine, pri emu su sudjelovali i izaslanici Vatikana, bit e dovoljno da se navedu pojedini pasusi samo iz jednog iskaza zato enika Vojislava Pnratovi a, bivšeg tajnika Trgova ke komore u Sarajevu. U njegovu, upravo dramatskom iskazu, u kojemu su ocrtana stradanja i mu eništa nesretnika, koje su ustaše satjerali u ovu grobnicu žvih Iješeva, govori se i o toj sramotnoi komisiji, u kojoj su se nalazili pored ustaša, Nijemci, Talijani, Maari, Rumunji i Petainovi Francuzi. Zatim delegati Švicarskog Crvenog Križa i, kako rekosmo, predstavnici Vatikana.

⁴¹⁷ ADK.

⁴¹⁸ ADK.

⁴¹⁹ »Slobodni dom«, 16. IX. 1944. — K erka Pavleka Miškine — Dragica odluila ie, da osveti smrt svoga voljenog oca, još februara 1944. stuoila je u brigadu »Bra e Radi a« — u Koprivnici. U prvoj bitci, tri dana nakon dolaska u brigadu jurišala je na elu svoje III. ete a: apatova koj šumi na Kalniku — i pala je smrtno pogo ena. »Majka zagorskih partizana — Kalni ka Gora« — uva njen grob. »Slobodni dom«, 6. XI. 1944.).

»Još krajem januara 1942. prenijela se odnekuda logorom vijest, da e logor posjetiti jedna specijalna komisija. Brzo se pokazalo da je ta vijest to na, po tome što je izdato nare enje da se hitno podigne šest baraka nje-ma kog sistema za stanovanje zato enika i dvije barake za ambulantnu bol-nicu. To je izvršeno do po etka februara i svi su zato enici premješteni iz starih beskrajno nehigijenskih baraka, u lijepe nove s boksovima. Pristupilo se temeljtom iš enju logora, svih zgrada i prostora oko njih, sre ivanju magazina i materijala, te iš enju i ure ivanju samih zato enika. Kako je bio prekratak rok dolaska komisije, radilo se posljednja dva dana pred njen dolazak i dvije no i neprekidno, i najzad, 6. februara stigla je u logor komisija u kojoj su bili zastupani Nijemci, Talijani, dva katoli ka sve enika u ime Vatikana, Ma ari te predstavnici hrvatskog i srpskog Crvenog Križa. Pored njih bilo je u komisiji deset ustaša iz vodstva ustaškog pokreta, me u njima i mladi Kvaternik. Komisija je, naravno, zatekla ovako preure en i ist logor u savršenom redu. Da bi komisija stekla uvjerenje kako se u fabrici lanaca, u kojoj smo radili radi dobro i kako radnici dobro izgledaju, uprava je za taj dan dovela sa slobode 15 kvalificiranih dobro ugojenih majstora, obukla ih u zeleno radni ko odijelo i stavila im na lijevu ruku bijelu traku sa broje-vima kao i ostalim zato enicima. Oni su davali dobar utisak zvježih i zdravih ljudi, iji je refleks pao i na ostale zato enike u fabrici. Prije dolaska komi-sije mi smo dobili nare enje da ne smijemo ništa govoriti sa lanovima komisije. Ako bi lan komisije zatražio i zapitao, kako se zovemo, imali smo od-govoriti samo ovo: »Ja sam zato enik broj 453«. Stoga, ako bi lan komisije zatražio još kakve podatke od zato enika, on je mogao odgovoriti samo ovo: »Izvolite se obratiti na logorsku pisarnu.« Ako bi tko druga ije postupio, re-eno mu je da e biti strijeljan. Dan prije dolaska komisije »ure ene« su i ambulanta i bolnica. Svi dotadanji stvarni bolesnici, bilo ih je oko sto, iz-vedeni su i poubijani pred samom bolnicom, maljevima i noževima. Ve ina nas je vidjela to ubijanje prolaze i u blizini toga stratišta . . . Pošto su bo-lesnici poubijani, bolnica i ambulanta temeljito o iš ene i ure ene, uneseni su novi lijepi kreveti i postelje, stvari i sve ure eno kao u svakoj pravoj bol-nici. U jedan dio kreveta morali su le i zdravi ljudi, zato enici, koji su radili kao bolni ari, pa i sami lije nici. Oni su zbog svog posla izgledali pri-li no dobro. Poviše glava na ovim bolni kim tablama, koje su tako er posta-vljene, ozna ena je ma kakva lakša bolest i proizvolina temperatura. Tako je komisija pored sjajno ure enog logora, vidjela i odli nu bolnicu i ambulantu i u njima dobro njegovane bolesnike. Ustaše nisu propustile nijednu mogu-nost i nijednu sitnicu, kako bi do kraja blefirali ovu komisiju. Zato enici su se ponašali to no prema datim im nare enjima, a vrijedno je napomenuti, da je Paveli ev povjerenik Luburi izjavio zato enicima prije dolaska komi-sije, da e se op e stanje u logoru sasvim popraviti, »ako komisija dobro pro e.« *Naravno, komisija je našla sve u- najboljem redu.* Zato enici nisu ni im prekora ili nare enja, što nisu ni mogli i da su htjeli, a stanje u logoru vratilo se na potpuno iste prilike kakve su bile i ranije, im se uprava logora uvjerila, da se komisija dovoljno udaljila od Jasenovca .. ,«⁴²⁰

U jednom drugom izvještaju, iscrpnijem i još dramatskijem, isti Vojislav Prnjatovi govori o ovoj komisiji, pa dodaje da su bili i predstavnici Petainove Fran-cuske. Komisija je došla u deset sati do podne, a iza podneva je ostavila logor i otišla

⁴²⁰ ADK.

u Jasenova ki ustaški »tabor«, gdje je bila i pogoš ena. Nave e se saznalo, da je komisija pronašla sve u redu pa su i ustaše bili zadovoljni.⁴²¹ Nije nam poznato, kakav su izvještaj podnijeli izaslanici Vatikana Rimskoj Kuriji. Jedino je sigurno, da su prošli kroz logor bez ijedne rije i utjehe ili sažaljenja i da su i oni bili samo dionici jedne savršene moderne potemkijade⁴²² tog pravog i vjernog izraza nali ja »Svete, Božje, Katoli ke i Vojnu e Hrvatske« nadbiskupa Stepinca i poglavnika Pavelia. Uzalud bi bilo tražiti u klerikalnoj i ustaškoj štampi, kojoj su gotovo odreda bili direktori i urednici lanovi ranijih križarskih bratstva, osudu svih ovih nesre a, osudu najve e sramote. Dakako, da predstavnici Vatikana nisu htjeli ni saznati niti se raspitati, da je i ovo mu ilište bilo jedno od prokušanih sredstava za katoli enje. Tom prilikom dakako nisu mogli ovi vatikanski izaslanici na i ma u kojoj novini osude o masovnom prelaženju pravoslavnih, kao i metoda, koje su pripravljale za to potrebne »psihologische« osnove. »Hrvatski narod« mogao je triumfalno objaviti lanak pod naslovom, »Jasenovac nije mu ilište, a niti oporavilište.« Izjave lanova me unarodne komisije ustvari su glorifikacija ovog pakla. Jedan od stradalnika pravilno se zapitao: »Zar je to bila Me unarodna komisija... Tko ju je sa injavao...? I na ta pitanja dao je sebi i historiji pravilan odgovor: »Okupator i njegovi pomaga i.«⁴²²

Nije nam poznato ni to, da li je Rimska Kurija poslije izvještaja njenih delegata dala kakve instrukcije svome legatu u Zagrebu opatu Marconeum. Ali, poznato je, da je u Beogradu predata jedna veoma zna ajna promemorija nadbiskupu dr. Uj i u, koju su uputili Vatikanu slovenski katoli ki starješine, koji žive u Srbiji. U toj prememoriji od 1. marta 1942. govori se na osnovi dotadanjih saznanja o strahotama, kojima su izloženi Srbi u Hrvatskoj ne samo od strane ustaša, nego i od strane crkve, koja u estvuje u prisilnom katoli enja Me u ostalim, najviše uznemiruje ove odane sinove katoli ke crkve prisilno katoli enje.

»Vašoj Preuzvišenosti je dobro poznato, da pravoslavni u Hrvatskoj prelaze danas u masama u katoli ku crkvu. Na prvi pogled izgleda, da je to po prirodi isto vjersko i crkveno pitanje, ali tko poznaje stvarne prilike u Hrvatskoj morao se baš o protivnom uvjeriti: taj zna da današnje preobra anje pravoslavnih u katoli ku vjeru u NDH u svoj suštini nema nikakve veze sa vjerom. Kakve planove ima Zagreb sa ovim preobra anjem pravoslavnih, kazao je upravo savršenom iskrenoš u, jedan od naiutjecajnjih ljudi u Hrvatskoj ministar dr. Mile Budak. On je u Gospu u službeno izjavio: »Jedan dio Srba emo pobiti, drugi raseliti, a ostale emo prevesti u katoli ku vjeru i tako pretopiti u Hrvate.«

Prema tome, kona ni cilj današnje zagreba ke politike je uništenje srpskog naroda u NDH. *Tom nemoralnom cilju ima poslužiti i pokololi avanje.* Po zamisli ustaške vlade, preobra anje Srba u katolicizam je sredstvo, koje treba upotrebiti uporedo sa prinudnim iseljavanjem i uporedo sa krvni kim ubijanjem srpskog naroda. *Šta se doga a u Hrvatskoj, ne samo da ne proizlazi iz bilo kakvih vjerskih pobuda, ve štoviše u suštini predstavlja ponizavaju u zloupotrebu katoli ke crkve i sudbonosno gaženje njenoga ugleda i*

⁴²¹ ADK.

⁴²² or e Miliša, Jasenovac, 157.

dostojanstva. Sa kakvim se na primjer, razlozima može opravdati dopis, koji je zagreba ko Ministarstvo pravde uputilo dana 30. jula 1941. godine Ordinarijatima NDH, a u kojem izme u ostalog itamo: »Zamisao hrvatske vlade je, da se u katoli ku crkvu ne primaju pravoslavni popovi, u itelji, zatim uop e inteligencija i najzad bogati sloj trgovaca, zanatlija i seljaka.« Samo »niže i siromašno pravoslavno stanovništvo«, smije se primiti u katoli ku crkvu. Svakako nam zna ajno izgleda da je dopis Ministarstva potpisao katoli ki ili bivši katoli ki sve enik A. R. Glavaš. U smislu prednjih vladinih direktiva sa terorom... prisiljavaju se niži pravoslavni državni službenici, da u roku od mjesec dana ostave vjeru svojih otaca...

Svaki nepristran promatra prilika u Hrvatskoj mora priznati da se prelazi pravoslavnih u katoli ku vjeru vrše u znaku najgoreg politi kog nasilja, što ga ovjek uop e može zamisliti. Izme u ostalog za dokaz neka posluži poziv, štampan u biskupskoj štampariji u akovu, u kojem se pozivaju pravoslavci da se »im prije prijave u katoli ku crkvu«, jer e tobože »kao katolici mo i ostati u svojim domovima«, te e se »nesmetano« posvetiti svojim domovima i odgoju svoje djece. Pravoslavni se sa strabom pitaju, šta e se dogoditi sa njihovim domovima, nihovim imanjem i njihovom djecom, ako se ne odazovu ovom pozivu iz akova. Šta im se u tom slu aiu može dogoditi, to dovoljno i iasno kažu prijetnje ministra Budaka i tragi na iskustva srpskog naroda u NDH.

• Hrvatski episkopat kazao je svoju rije dana 17. novembra 1941. u predstavci koiu ie uru io hrvatskoj vldi. U njoi hrvatski biskupi naglašuiu, da se po u enju katoli ke crkve samo takvi prelazi dozvoljavaju i vrijede, koie pravoslavni izvrše bez ikavoga pritiska, a to zna i, po svojoj potpunoj volji i iz unutarnjeg uvjerenja u istinitost katoli ke vjere.

To na elo i shva anje mogli su ovdašnji pravoslavni krugovi primiti samo sa odobravanjem. Jedino što su žljeli u interesu srpskog naroda, bilo je, da se od katoli kih biskupa proglašeno na elo i stvarno proveđe u Hrvatskoj. Za'sta, kad bi hrvatski eoiskonat naredio svojim sve enicima, da se moraju prilikom primanja pravoslavnih toga na elu strofo, doslidno. i bez bojazni pridržavati, prisilnom prelazu sroških masa u katoli ku crkvu bio bi odmah krai, a me u sroškom i katoli kom crkvom u Hrvatskoj bi zavladala puna i uistinu iskrena suglasnost.

U atmosferi nesmiljenih prijetnji, koje su danas u Hrvatskoj, dalo bi se danas na prste jedne ruke nabrojiti one pravoslavce, koii se prijavljuju za prelaz po slobodnoj svojoj volji i iz unutarnjih osvjedo enja u istinitost katoli kog u enja. Direktiva izdata od hrvatsko? eniskopata trebala bi, kad bi se stvarno i provod'la. zna iti prema tome prakti nu zabranu prelazu pravoslavnih u katol' ku crkvu.

Ustvari, unato na elnim izjavama i uootstvima katoli k'h biskupa, nasilno preobra anje pravoslavnih masa u katolicizam, produžuje se i dalje u nesmetanom opsegu. Prelazi, o koiima ne može biti sumnje, da su no u enju katoli ke crkve u pretežnoj ve ini nevaže i, rostali su tako mnogobrojni, da je hrvatski eniskopat na svojim sjednicama od 17. XI. 1°41. riješio, da osnuje ak dva odbora za pitanje prelaženja pravoslavnih u katoli ku crkvu.

Osnivanje tih odbora izazvalo je u srpskim krugovima o.sromno neraspoloženje. Da su hrvatski biskuoi, kažu srbijanski Srbi, bili uistinu riješeni da svojim odlukama dadu i prakti nu vrijednost i podršku, ne bi osnivali naroite odbore za primanje pravoslavnih, te ne bi u svojim rezolucijama od 17. novembra 1941. govorili, da su voljni u üitanj'ma prelaženja pravoslavnih na katoli ku vjeru »sudjelovati« sa ustaškim Ministarstvom pravde, ve bi izabrali prirodniji postupak da podre enim sve enicima jednostavno zabrane

primanje u katoli ku crkvu ljudi, koji mijenjaju vjeru bez ikakvog unutarnjeg uvjerenja, ve samo iz straha ili koristoljublja. Protiv sve enika koji bi uprkos zabrani u sporazumu sa ustašama i dalje obavljali protuzakorjka i za to nevaže a preobra anja pravoslavnih u katolicizam, trebali bi biskupi upotrebiti najteže i najoštije crkvene kazne. Jedino takvi postupci bi mogli uvjeriti Srbe o dobroj volji i o potpuno neseb' nim namjerama hrvatskog episkopata. Srpski krugovi priznaju, da su hrvatski biskupi u to ki 11. svojih zaklju aka digli svoj glas protiv progona Srba u NDH. Biskupi traže, da se Srbima ne samo zajam e ve i stvarno dadu sva državljanica prava, u prvom redu li ne slobode i imovinska prava. Srbima neka se izri u kazne kao i ostalim državljanima, samo na osnovi predhodnog sudskog postupka. Prije svega neka se najstrože zabrani svaka »zasebna akcija za rušenje pravoslavnih crkvi i konfisciranja njihove imovine.«

Srbima je ovaj glas protesta veoma dobro došao, jer se iz teksta biskupske rezolucije jasno vidi bespravno stanje u kojem živi srpski narod u Hrvatskoj. Op e protivljenje je morala izazvati u srpskim krugovima konstatacija, sa kojom su hrvatski biskuoi smatrali za pogodno, da ooravdaju ovaj svoj protest. Srbima, naime, u NDH treba da se po m'sljenju hrvatskog episkopata osigura jednakopravnost pred zakonom, li na sloboda i pravo imovine radi toga, da se tako stvori »me u pravoslavnim stanovništvo psihološki osnov za prelaženje na katoli ku vjeru.«

Pokatoli avanje, a to zna i pohrva ivanje Srba, je po tim rije ima jedni ki cilj episkopata i ustaške vlade.

Spor izme u ustaša i hrvatskih biskupa nastao je po mišljenju pravoslavnih, kako se ini. samo u pogledu metode, ti. na koji na in da se tai olj postigne. Po shva anjima Srba, krš anska dužnost katoli kih biskuo trebala bi biti u tome, da se zauzmu za osnovna ovje anska prava pravoslavnih su državljanica bez posebnih ra una i namjera, da protestiram uop e protiv rušenja pravoslavnih crkava, a ne samo protiv »zasebnih akcija«, ko e ta rušenja vrše, te da se stane na put zlo instvima po injenim protiv niihove krš anske bra e, i to stoga, jer su to zlo instva, a ne zato jer se sredstvima nasilja otežava pokatol' avanje nesretnih Srba.

Sada razumijemo, naglašavaju pravoslavci, zašto se nije još dokada našao u NDH nijedan katoli ki biskup, koji bi bio frirpravan ustati u obranu pravoslavnih krš ana do krajnosti, te stasiti na kocku sva i položaj, pa ako treha i svoju li nost. Takvo apostolsko iunaštvo i heroizam b'li bi ne samo potrebni radi asti katoli ke crkve, ve štoviše, os'o-uralo bi za budu nost ueled katolicizma na Balkanu TJ dodiru sa nairazli itii'm predstavnicima srpskog javnog' mišljenja, vidjeli smo. da ie Srbe razo arao **n• samo postupak hrvatskog episkopata, ve i dosadašnje pasivno držanje Vatikana.**

Nasilno pokatoli enje srpskih masa, ubijanje i mu enje pravoslavnih sve enika i vladika, rušenje njihovih crkava i samostana, koje se vrše u Hrvatskoj, tobože i u interesu katolicizma, zadire bez sumnje i u interesu vrhovnog vodstva katoli ke crkve. *Srbi su o ekivali, da e Sveta Stolica kao uvarica ugleda katoli ke crkve podi i svoj glas prije ili kasnije i javno osuditi krvave progone, koji se vrše u katoli koj zemlji u ime katolicizma nad pravoslavnim krš anima ... Srbi se pitaju iz kviih razloga Sveta Stolica sada šuti na strašnu tragediju srpske pravoslavne crkve.* Tedina odluka Svetе Stolice za koju su Srbi doznali i koja se njih ti e, je odluka Svetе Kongregacije za isto nu crkvu od 17. jula 1941. potpisana od kardinala Eugena Tisseranta. Odluka govori o prelazima pravoslavnih u katoli ku vjeroispovijest, te preporu uje hrvatskim biskupima, da ne prave pravoslavnima smetnje, ako se riješe pri prelazu za isto ni ob^ed umiesto latinsko?, jer da e to koristiti pravilnom razvitku katolicizma u Hrvatskoj, *gdje postoje tolike nade*

u preobra anje neprisajedinjenih. Posljednji stav u tekstu odluke Kongregacije morao je ispuniti Srbe dubokim nepovjerenjem i u vrstti ih u uvjerenju, da u svojoj nesre i ne mogu ra unati ni na pomo hrvatskog episkopata, kao ni na zaštitu Svetе Stolice... .

Svijesni smo toga, da je prošlo mnogo dragocjenog vremena i propušteno mnogo prilika, koje je trebalo iskoristiti, da se onemogu e ili pak ublaže štetne posljedice bratoubila ke vjerske borbe izme u Srba i Hrvata. Svakome je jasno, da e te posljedice imati da snosi cijelo naše pokoljenje. Pored toga, mi još nismo izgubili nadu. Znamo, da je Svetе Stolice poslala u Zagreb⁴²³ svoga delegata, koji prou ava prilike u NDH. Još uvijeik vjerujemo, da e Svetе Stolica, im bude icrpano i temeljito obaviještena o situaciji, progovoriti o srpskoj tragediji i time spasiti ugled jugoslavenskom katolicizmu. Briga za katoli ku crkvu kojoj smo od srca odani, daje nam slobodu, da izrazimo o tome veoma važnom pitanju svoje ozbilino i duboko promišljeno mišljenje. Ukoliko poznajemo prilike u svojoj vlastitoj domovini, smatramo, da je potrebno slijede e:

1. Svetе Stolica trebala bi prvom zgodnom prilikom javno osuditi i žigosati krvavo proganjanje naroda i srpske pravoslavne crkve u NDH.
2. Za vrijeme dok u Hrvatskoj traje strahovlada, trebala bi Svetе Stolica zabraniti u NDH svaki prelaz iz pravoslavne u katoli ku crkvu.
3. Ako pojedinci pravoslavne vjere i unato na elnoj zabrani ho e da prdu katoli koj crkvi, neka se prelaz obavi samo na temelju posebne dozvole Svetе Stolice, koja treba da riješi svaki pojedini slu aj zasebno..
4. Svetе Stolica trebala bi savjetovati hrvatskim biskupima, da u javnof obrani pravoslavnih krš ana i njihovih sve enika, nastupaju sa odlu noš u i sa apostolskom kuraži, koja ne preza ni pred krvavim žrtvama.

Sa iskrenom molbom, da Vaša Preuzvišenost blagoizvoli ovo naše pismo dostaviti Svetoj Stolici, ostajemo Vam duboko odani slovenski katoli ki starješine, koji žive u Srbiji.«⁴²³

Nije nam poznato, da li je nadbiskup Uj i ovu promemoriju predstavnika svoje pastve uputio preko legata pape u NDH ili izravno u Vatikan, Sigurno je, da je tokom rata jedan njegov opunomo enik doista boravio u Rirnw i razgcvarao sa sanrm Papom. Zacijelo, 'taj izaslanik beogradskog nadbiskupa, pored ostalih stvari, moiao je spomenuti ovu akciju, punu bratske osje ajnosti i krš anskih dužnosti prema stradalni koj bra i. Kakav je bio odgovor ne znamo. Ali jedno je sigurno, da su se slovenske starješine mogli uvjeriti, da su bili marta 1942. u velikoj zabludi, kad su mislili, da imaju još nade u intervenciju Svetе Stolice. Jer Svetе Stol'ca nije nijednom prilikom osudila i žigosala krvavo proganjanje srpskog naroda i srpske pravoslavne crkve. Svetе Stolica nije zabranila u NDH masovna prelaženja iz pravoslavne u katoli ku crkvu, niti je za sebe rezervirala pravo izdavanja dozvole onim pravoslavnim, koji bi prešli iz dubokog uvjerenja. Svetе Stol'ca nije ni savjetovala hrvatske biskupe, da u obrani pravoslavnih krš ana i njihovih sve enika nastupaju s odlu noš u i s apostolskom kuraži. Nijedan od njih n'je bio ni odlu an ni apostolski kuražan, a kamo da bi svo'u li nost i sebe izložio krvavoj žrtvi. Osim nekoliko prcmrmljanih fraza na konferenciji od 17. XI. 1941. i nekoliko pisama najobi njeg interpcionisti kog karaktera nadbiskupa Step'nca, nije bilo ni ega, što bi u javnosti zna io protest, za zle sve enike najoštiju opomenu, a za unesre ene ohrabrenje. Ništa.

⁴²³ Akcija rimokatoli ke crkve. 2—6.

upravo sasvim ništa od toga. Naprotiv. Jer i poslije toga nadbiskup Stepinac prima ipoklonstvene brzojave novih katolika i novih Hrvata i poslije toga biskup Lach traži podatke o svima onima, koji su prešli na katolicizam, štoviše, 18. maja 1943. nadbiskup dr. Alojzije Stepinac piše Piju XII. promemoriju u kojoj papu moli, da se založi svim svojim ugledom, da se NDH održi. Jer, kada bi nestalo ove klerofašisti ke tvorevine, propao bi i ovaj veliki rezultat obra anja sa pravoslavlja na katolicizam, kako on kaže *dvije stotine etrdeset hiljada Srba!* I upravo u ovoj injenici leži i sva suština zajedni kih interesa Rimske Kurije, hrvatskog episkopata i ustaštva u vezi sa katoli enjem-pohrva ivanjem pravoslavnih Srba. Iz ove promemorije beogradskih Slovenaca jasno odiše ne samo neraspoloženje prema narodnooslobodila kom pokretu, nego i strah i mržnja prema idejama boraca protiv okupatora i njegovih pomaga a. S druge pak strane, iz svega izbjiga odanost prema NDH kao i Paveli evu sistemu u kome je bilo mogu e za crkvu katoli ku pridobiti etvrt milijuna pravoslavnih Srba, koji bi došli u pitanje, kada ne bi bilo više NDH. Ovo je najstrahovitiji optužbeni komentar za povredu kanona 1351., kod kojega u estvuju episkopat u NDH, delegat Svetе Stolice opat Marcone, Sveta Kongregacija za isto nu crkvu i dosljedno svima njima najviši niihov poglavar sam Pio XII. Jer, kakvo je duboko i istinsko uvjerenje u korisnost duhovnu takvih prelaznika, koji uslovjavaju svoje osvjedo enje u istinitost katoli ke crkve sa egzistencijom NDH! Iz ovog proustaškog dokumenta, pisanog u originalu talijanski, jer samo tako ustaški nadbiskup saobra a sa rimskom crkvom, a nikada ne latinski, ima i ovo:

»Napredovanje isto ne šizme u katoli ke redove prijeti danas s punom ozbilinoš u da postigne svoje mra ne cilieve. Pobeda veliko-sroske ideje zna ila bi uništenje katolicizma na sjeverozapadnom Balkanu, u Državi Hrvatskoj. Navedeni nam dokumenti ne ostavlja u nikakove dvojbe. Sto više, nema nikakove dvojbe, da bi takav kobni doea aj imao i daljnje posljedice daleko preko granica Hrvatske. Valovi ortodoksno? i ofenzivnog bizantinizma uđali bi o granice Italije, dok se do sada razbijaju u hrvatsko Predz e.

I više, utoliko, što su radom hrvatskog klera, osobito franjevaca, bili postavljeni temelji za obnovljeni katolicizam u Bugarskoj, obra eniem mnogih Paoliria i spašeni ostaci vjernika u Albaniji Skenderbeeovoj, što bi umšteniem jedine katoli ke nacije na Balkanu, bile pogo ene i razne raštrkane posijane grupe na tome vje no nemirnome, ortodoksnom i islamском Balkanu.

Sveti O e, danas su o i itavog ovje anstva, koje krvari iz hiljadu Tana upravljeni u Vas kao onoga, koji je po uzvišenom zna enju svoga imena donio bijednom liu skom rodu ono što mu treba — nebeski nvr. Nose i mir svijetu, mislite. Sveti O e. na hrvatski narod, uvijek vjeran Kristu i Vama. Mlada Hrvatska država, nastala je u strašni jim i težim prilikama, nego bilo koja druga država za više viekova. bore i se o ajno za svoj opstanak, pokazuje primjer u svakoj prigodi da želi ostati vierna svojim katoli kim tradicijama i osigurati bolju i jasniju perspektivu katoli koj crkvi u ovom dijelu svijeta. Obratno, gubitkom ili sudbonosnim sužavanjima — a hiliade najboljih hrvatskih vjernika i sve enika rado bi i dnbrovolino žrtvovali svoje život, da sbrije e ovu strasnu mogu nost, — bilo bi ovdje uništeno ne samo oko 240 000 obra enik sa srpsko-pravoslavne vjere, nego i cijelo katoli ko stanovništvo ovih podru ja sa svima nirgovim crkvama i samostanima. U prirodnom redu stvari, ako Bog ne bi u in'o veliko udo, nabredak katolicizma usko je vezan sa napretkom hrvatske države, opstanak katolicizma ovisi

o opstanku ove države, njegov spas je u isti mah i njen spas(?!?!) Sveti Oče, duboko vjerujemo u božju inilost i božju pravednost, iji ste Vi izabrani instrument. Preporu ujem Vašoj o inskoj skrbi i Vašim molitvama našu Nezavisnu Državu Hrvatsku, smatrajući da time u isti mah na najbolji način preporu ujem svetu vjeru u svojoj domovini i na Balkanu. U presvetom Srcu Isusovu uvijek najodaniji nadbiskup i metropolita zagrebački.«⁴²⁴

Najneposredniji i najsugestivniji izraz zauzimanja nadbiskupa Stepinca za Pavelićevo, ustašku i klerofašističku NDH sadržan je u ovom doista autentičnom dokumentu. Sam, bez ikakvog komentara kazuje sve, naročito koliko je i zašto su nadbiskup Stepinac i itav klerofašizam, pa dosljedno i Vatikan, bili tako zainteresirani za egzistenciju NDH. Svakako je karakteristično, da ovo pismo, u kojem se zalaže nadbiskup Stepinac za NDH, sa njim opstankom zavisi i opstanak katolicizma na ovom sektoru Evrope, kao i sudbina 240.000 crkvenih, (broj je daleko manji od stvarnosti), napisano upravo na dan dvogodišnjice Pavelić-Mussolinijeva pakta, izbora novoga hrvatskoga kralja i nositelja krune Zvonimira, kao i sve anog primanja Pavelića i itave velike delegacije ustaških ministara i drugih prvaka ove monarhije tvorevine NDH od strane Pija XII. U ovome je i puni simboli koji smisaove veleizdajni kog akta. Predao ga je zacijelo krajem maja iste godine li no papi, kad je bio u posjeti kod pape.

Nadbiskup Stepinac je na suđenju pred Vrhovnim Sudom Hrvatske, na koji je izведен mjeseca oktobra 1946., pokušao da odrekne svoje autorstvo. Međutim, javni tužilac bilo je u mogućnosti, da mu pokaže i dokaže na samom suđenju, da svjesno govorio neistinu, dakle da laže, kad odriče da taj akt ne pripada njemu kao njegovom sastavljujućem — naprotiv samo zato, što nema na njemu Stepinacevog potpisa. Taj se nalazio na originalu, predanom papi, a kopiju je poslao iz Rimskog ministarstva vanjskih poslova Pavelićev izaslanik pri Vatikanu knez Erwin Lobkowicz.⁴²⁵

Ali, nadbiskup nije izvjestio Vatikan samo 1943. — u spomenutoj promemoriji zalažući i se za NDH, poglavnika i ustaški režim. To je on ukinuo već 1942., nagovoren od predhodnog kneza E. Lobkowicza, dra Nikole Rušinovića, kako se to vidi iz njegovog izvještaja državniku M. Lorkoviću, ustaškom ministru vanjskih poslova, 9. V. 1942. Međutim, nadbiskup Stepinac je tada i pisano i usmeno obavijestio Vatikan o masovnom prelaženju pravoslavnih na katolicizam. Pojav hrvatske pravoslavne crkve primili su u Vatikanu blagonakloni, jer su preko njene misli preostale pravoslavne prevesti na uniju. Tu se doslovno kaže:

»Primanje pravoslavne crkve, kako sam Ti kazao, primljeno je jako' dobro. U tome Sv. Stolica gleda but k vjerskoj uniji i nestanak šizme u Hrvatskoj. To bi za njih bio »naidragocjeniji dar« koji Hrvatska može pokloniti Sv. Stolici. Da li se to pospješilo, mišljenja su, da bi bih potrebno osnivati grko-katoličke centre u krajevinama gdje se nalaze pravoslavci i pustiti da na tome radi dr. Šimrak, za koieg tvrde ovdje, da je najbolji poznavalac za vjerska pitanja na Balkanu. Neki od katoličkih predstavnika u Hrvatskoj nera-

⁴²⁴ Nadbiskup Alojzije Stepinac traži od pape najveću moguću pomoć za razbojničku. Pavelićevu državu. »Politika«, 24. XII. 1945. — Gotovo itava promemorija otiskana je u prevedenu, u: Suđenje Lisaku, Stepincu, Šaliću i družini, ustaško-križarskim zlosticima i njihovim pomagačima. Zagreb 1946., 298—306.

⁴²⁵ »Vjesnik« 4. X. 1946. Suđenje Lisaku, Stepincu, 325.

*dim okom gledaju prijelaze na isto ni katoli ki obred, ali Vatikan i Stepinac slazu se u tome, jer da je to najlakši put a i najbrži k uniji što e nesumnjivo biti i od politi ke vrijednosti za X. D. Hrvatsku . . .*⁴²ⁱⁱ

Dakle, javno i nedvojbeno: ustaše, nadbiskup Stepinac i Vatikan jednako gledaju na problem masovnih prelaženja sa pravoslavlja na katolicizam. Samo, dok pojedinim ustaškim predstavnicima, kao što je prof. dr. Krunoslav Draganović, nisu za prelaženje na katolički — isto ni obred — dotele su Vatikan i Stepinac, zajedno sa Šimrakom bili. Zna i svi su bili za jedan te isti cilj, samo su se razlikovali u primjeni metoda.

Kao što su ovi dokumenti o igledno važan dokaz za povezanost najviših predstavnika katoličkih klera sa fašizmom i NDH, tako jedan drugi privlači i osobitu pažnju historika u kome tako er na vidljiv način dolazi do izražaja simboli ka simbioza katoličke crkve i ustaštva, a to nesumnjivo zna i koliko i fašizma i nacizma.

Naime, 27. I. 1942. godine izdao je poglavnik zakonsku odredbu o uspostavi Hrvatskog Državnog Sabora. Već 11. II. 1942. sazvan je taj sabor na rad za 23. II. 1942. U popisu lanova HDS unesena su imena svih poslanika Hrvatskog sabora od 1913. do 1918., koji su u životu i trajno borave u NDH. Unijeta su imena onih izabranih poslanika na području NDH 1939. bez obzira na pripadnost bivšim strankama. Nisam unijeta imena onih, koji su napustili područje NDH, ili oni, koji su, mađa izabrani naknadno imenovani ili birani za senatore u Senatu Kraljevine Jugoslavije, zatim oni, koji nisu dobili potreban broj glasova i oni⁴²ⁱ koji su neposredno prije uspostave NDH radili protiv nje, stupivši u Simovićevu vladu od 27. III. 1941. Pored spomenutih lica unijeta su još imena svih poglavnika, poglavnih pobočnika i povjerenika u Glavnem ustaškom stanu (svega 28), sa dva lana njemačke narodne skupštine.⁴²⁷ Od episkopata ušli su u HDS samo nadbiskup Stepinac i biskup akova ki Akšamović, zacijelo kao virilisti starog Hrvatskog sabora do 1918. pored njih bili su ovi sve enici: Božidar Bralo, župnik iz Sarajeva, Mijo Etinger, župnik iz Daruvara, Ante Irgolić, župnik iz Farkaša, dr. Ante Lončarić, kanonik iz Senja, Stjepan Pavunić, župnik iz Koprivnice, Juraj Mikan, župnik iz Ogulina. Matija Polić, kanonik iz Bakra, dr. Tomo Severov, kanonik iz Križevaca, fra Bonifacije Šipić iz Tutepe, Franjo Škrinjar, župnik iz elekovca i Stipe Vučetić, župnik iz Ledenice.⁴²⁸

⁴²⁶ Su enje Lisaku, Stepinu, 309. Faksimil izvještaja priložen je str. 312.

⁴²⁷ »Hrvatski narod«, 8. II. 1942.

⁴²⁸ Iz arhiva Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njegovih pomagača u Zagreb. — Vidi: Dokumenti o protunarodnom radu, 217.

Dr. Mile Budak, Pavelićev doglavnik, na velikoj ustaškoj skupštini u Novskoj, 10. VIII. 1941.. objašnjavajući historijat ustaškog pokreta, u odnosu prema HSS je rekao:

»Vi se sjeate, koji ste bili križari, da do ete na ono moje predavanje, — t. j. u Novskoj prije dvije i po godine, kad je kroz književne akcije obavještavao pristalice Ustaškog pokreta i HSS o političkoj situaciji, uvjeravajući ih da nije daleko as, kad će do i osloboditi enje i uspostaviti NDH) — da sam ja i onda govorio vrlo prijateljski prema onima, koji su u HSS. Svi mi znamo, da je bilo raspoloženje takovo, da je cito narod narod išao u HSS, vjerujući i, da njezin vodstvo nije ništa drugo, nego ono, "sto hoće cito narod, a to je slobodna i KDH! Zato sam 1938. rekao svima u ime Poglavnika, da svaki pošten Hrvat mora glasovati za listu dra Mačeka!« (»Hrvatski jihod«, 11. VIII. 1941.).

Sasvim je onda shvatljivo, što su pravaci i zastupnici HSS u velikom broju stali prelaziti ustaškom pokretu i zauzimati visoke položaje u zemlji (NDH) i na strani kao Pavelićevi poslanici u zemljama osovine i njenim satelitskim kreaturama. Kad su tako radili pravaci, onda su za njima pošle i brojne organizacije HSS, kao što su od prvog dana to u inile Gračanska i Seljačka zaštita. Da ne bilo sumnje u ovu žalosnu stvarnost, najrješitije govori izjava vodstva Hrvatske gračanske

HDS sastao se 23. II. 1942. na veoma sve ani na in. Otvaranju je prethodilo itanje poslanice poglavnika NDH HDS-u, koja je bila naslovljena prema stilu austrijskih vladara sa: » asni, poštovani, poglaviti, velemožni, ugledni i plemeniti,

zaštite (HGZ) — koju je ono dalo 3. IX. 1941. — stavivši se i formalno potpuno i beskompromisno u službu NDH i poglavnika Paveli a. A ova HGZ formirala je sa svojim oficirskim kaderom ustašku formaciju Hrvatskih zaštitnih lovaca!

»Pozdravljaju i svaku pojавu, kojom se ja a snaga NDH i koja vodi slozi cijelog hrvatskog naroda izjavljujemo: Bivša GHZ rmitrala se od svoga postanka isklju ivo poluvojni kom ustrojbom i okosnicom budu e vojske u NDH. Z ipovjedništvu, asni ki zbor i mom ad HGZ položili su prisegu vjernosti Poglavniku dru Anti Pavli'u i NDH ve ti vremenu izme u 6. i 12. travnja 1941. HGZ dokazala je djelom prije, za i nakon prevrata, da stoji beskompromisno za NDH i zapre atila svoju prisegu krvnim žrtvama svojih lazova. I nakon svoga razoružanja od 20. svibnja 1941. stajali su i stoje Hrvatski zaštitni lovci uvijek na raspolažanju Ministarstva domobranstva, koje je raspologalo, raspolaže pojedina no i skupni s istima. Za dom spremni! U Zagrebu dne 3. rujna 1941. Milan Pribani, zapovjednik, podpukovnik Franjo Vukovi, podzapovjednik, Krunoslav Batuši, podzapovjednik i zapovjednik jurišnog bataljona etc.« (»Hrvatski narod« 15. IX. 1941.).

Ova izjava bila je potrebna da se utjehe na one ja e karaktere u HSS — koji su stali da osu uju vodstvo i da pristupaju NOP-u. Postepeno, ali sigurno, snažili su se redovi HSS unutar NOP-a! Polovinom jula 1943. mogao je da se na oslobo enom teritoriju pojavi i prvi broj »Slobodnog doma« — kao vjesnik novog doba i uistinu slobodnog doma, kojemu je težio i zalagao se nad ovje anskim naporima NOP.

Samo isповijest lanova HSS, koji su o-llu ili da unutar NOP vrate svjetao obraz stranci i ideologiji Stjepana Radi a, koji je ublatilo vodstvo HSS, izražena je u uvodnom lanku prvog »Slobodnog doma« — i ona predstavlja neumnjivo prekretnicu u vra anju HSS ideologiji svojih osniva a.

...Kad je prvoga dana okupacije dr. Vladko Ma ek pozivao hrvatski narod na suradnju s novom »vlasti«, odziv je izostao — narod se s pravom nije odazvao. Toga trenutka je svijestan hrvatski narod osjetio, da se u prelomu izme u tiranije i slobode mora odsad pouzdati jedino u vlastitu snagu.

Nova »vlast« dala je¹ samo znak na uzbunu. Došli su izrodi iz Italije i Njema ke, pla eni i školani, da izvrše ono, što još fašizam dopušta slavenskim narodima, a to je kako re e Englez Douglas Reed — pravo na samostrebljenje. Ali istrijebiti iz hrvatskog naroda ovje nost i slavenku svijest nije uspjelo ni toj vlasti.

Iako u okvir ovog raspravljanja ne bi spadalo i pitanje držanja HSS u NDH — ipak izdajstvo dr. V. Ma eka i ideologije HSS i Stjepana Radi a, kao i otadžbine (Ciankovi memoari!), treba u initi nekoliko napomena, da bi se vidjelo da je u HSS bilo zdravih elemenata, koji su se herojski oprli ustaškom i klerofašisti kom mahni'anju. Poznato ie da se dr. Ma ek povezao sa kle-rofašizmom i sa nadbiskupom Stepincom, javno i bez ograda, ve 1935. Najve i dio širokih, manje obaviještenih i prosvje enih pristalica, dosljedno politici vodstva, koje je stalno naglašavalо da teži k samostalnoj i nezavisnoj državi, svjesno i nesvjesno uz Antu Paveli a, koji je to radikalnije i otvoreni zahtjevao izvan okvira Jugoslavije.

Uzalud su zlo ina ki vodi i t. zv. gra inske i selja ke »zaštite« zaštilili i pripremali do ek iz Italije dopremljenom Anti Paveli u i njegovim pomaga ima.

Uzalud su kukavni u velikoj ve ini zastupnici HSS sjeli na optuženi ke klupe u Paveli evu mrtva kom »Saboru«.

Uzalud napokon i najve a prevara u našoj povijesti pod imenom »nezavisne države.«

Zarobljeni narod je odmah razumio strahoviti žig, što ga njegovi tla itelji utisnuše i sebi i toj »nezavisnoj državi«, naime bombu i prvo slovo U — ubojice.

U tom znaku i jest sva naša narodna nesre a, uništavanje svakog slobodnog duha, zator srpskih i hrvatskih muževa, žena i djece, plja ka imovine i prisilno tjeranje naroda u tu insku službu i na klaonicu, u tvornicu i logore — mu ilišta.

Istjeran iz popaljenih domova, uvaju i sam goli život, narod se iz svih krajeva slagao na obranu proti tiraniji. U toj obrani našao se goloruk zajedno narod hrvatski i srpski, seljak i radnik. Uz besprimjerne žrtve u krvi i patnji otimali su neprijatelju i oružje i stopu po stopu svoje zemlje.

Hrvatska selja ka stranka nikad nije pristajala uz Tolstojev nauk: »Ne protivi se zlu!« Naprotiv, njena je prošlost samo jedna neprekidna borba proti zlu: sad proti tu oj sili, sad proti doma oj krivici, a danas proti obojemu. Neumrla naš u itelj i vo a Stjepan Radi znao le reci: »Mi smo svi Preradovi evi u enici: Crva, koji po po zemlji puži, može svaki trn ubesti!« — Mi nismo nikad puzali, nego smo se digli i druge emo dizati, da ostvarimo ideale hrvatskog seljaka pokreta ...«

Ma da se u ovom broju konstatira jedna teška istina, da su »pod pritiskom sile, a i po -vlastitoj slabosti mnogi i mnogi pristaše HSS, lanovi i odbornici i prvaci sami od sebe otpali iz

mudri i obzirni, ljubljeni i vjerni». Kada je ovu poslanicu* pro itao u kojoj je izložio zadatke NDH kao i dužnosti svih poslanika koji e nositi, »veliku odgovornost pred Bogom i pred svim budu im pokoljenjima« i zamolio Svemuogu eg, da »spusti svoj

redova pokreta (HSS), a narod dobro znade, koji su otpali« — vjerni uvari ideologije HSS zaorali su i posijali novo sjeme, koje je dalo obilata pio la ve za narodnooslobodila ke borbe. Osjetili su tu pomo op oj narodnoj stvari i vode NOP. Evo, mjerodavnog mišljenja.

Glavni organ Komunisti ke partije Hrvatske »Naprijed«, koji je na oslobo enom teritoriju izlazio , iznio je u broju od 18. VIII. 1943. svoje misli o zaslugama hrvatskog selja kog pokreta u prošlosti kao u vrijeme organiziranja NO?-a. Objasnivši suradnju HSS u NOB-i »Naprijed« osvrnuo se i na ranije periode HSS.

»Nema sumnje, da je hrvatski selja ki pokret odigrao u historiji hrvatskoga naroda progresivnu ulogu. Iste demokratske težnje hrvatskog seljaštva, koje su našle izraza i u u enju bra e Radi a, mnogo su puta u posljednjem desetlje ima ometale pa i sprije ile mnoga protunarodna i ugnjeta ka nastojanja i hrvatske i tu e imperija'isti ke reakcije u Hrvatskoj. Taj hrvatski selja ki pokret bio je osim toga, kroz više nego dva deset je a poslije prvog imperijalisti kog svjetskog rata, jedno od važnih ognjišta oslobodila kog, ant'imperijalisti kog otpora, ne samo u Jugoslaviji, nego na itavom Balkanu. Ta dugogodišnja borba u vrstila je demokratski karakter hrvatskog selja kog pokreta do takvog stupnja, kao što ga niie postigao nijedan selja ki pokret u Evropi, poslije pivog svjetskog rata.

Dakako, ocjenjiva ovog pokreta i njegovih zasluga u prošlosti, nije mimošao ni neželjene ali neizbjježne pojave u samom pokretu, koje su ga i ko ile i nisu mu dale pun zamah, pogotovo poslije smrti Stjepana Radi a. Rije je o onim elementima, koji su se uvukli u pokret i pod utjecajem raznovrsnih reakcionarnih klika slabile otpornu snagu pokreta, naprosto stoga, što su se ta gospoda borila za vodstvo u samom pokretu. Tako su ove reakcionarne sile izolirale selja ki pokret od ostalih demokratskih i naprednih struja u narodu, a naro ito od radni kog pokreta. Ove konstatacije primaju vo e HSS, oslobo ene od reakcionarnog vodstva dra Ma eka unular narodnooslobodila kog pokreta, kao najve u satisfakciju, ali i poticaj za daljnji rad u NOP-u. (»Slobodni dom« 29. VIII. 1943.).

U reorganizaciji HSS, kao i u prikup'janju novih boraca u NOP-u — HSS pod novim vodstvom izvela je veliki i rodoljubivi posao. Smernice njenog rada su obilježene op im principima ZAVNOH-a, pa su one iskrstalizirane i u Rezoluciji Izvršnog Odbora HSS od 29. IV. 1944. koju< dajemo u cijelosti.

REZOLUCIJA IZVRŠNOG ODBORA HRVATSKE SELJA KE STRANKE

Potpisani lanovi Izvršnog odbora HSS, okupljeni na drugoj svojoj sjednici dana 29. travnja 1944., na oslobo enom tlu Hrvatske, prou ili smo i raspravili sveukupni politi ki položaj' u domovini i svijetu i na temelju toga stvorili jednoglasne zaklju ke.

I.

HSS kao predstavnica hrvatskog selja kog pokreta po na elima Antuna i Stjepana Radi a bila je u stvari i politi kom predstavnicom najprije ve ine, a zatim gotovo svega hrvatskoga naroda, od prvi do posljednjih izbora za opstanka bivše Jugoslavije.

Vjerni pristaše HSS ostali su dosljedni na elima bra e Radi a i nakon sloma bivše države, premda se u tom slomu pred silom fašizma slomio dr. Vlatko Ma ek i znatan dio njegovih narodnih, zastupnika.

Bez pitanja naroda, a bez savjeta i mandata Glavnog odbora HSS zaklju io je dr. Vlatko Ma ek 29. kolovoza 1939. sporazum sa predstavni com kraljevskog namjesnika princa Pavla, a ne sa srpskim narodom, pooštio zakon o zaštiti države: dopustio hajku na radništvo i uveo koncentracione logore u Hrvatskoj. Zatim je stavio svoj potpis na Trojni pakt svjetskoga fašizma 25. ožujka 1941. godine, a odmah nakon toga koristio se i narodlim prevratom, što je proveden protiv Trojnog pakta, da bi i to nekoliko dana kasnije napustio i svu vlast nad hrvatskim narodom predao novoj Ustaškoj vlasti.

Ma ekov poziv na suradnju sa ustaškom vlasti nije bio koban samo po Hrvatsku selja ku stranku, koju je toga asa napustio, nego i za sam opstanak hrvatskog naroda i za daljni zajedni ki život sa bra om Srbima. HSS ostala je bez svoga glasa i upliva na politi ki život. Nastupa do onda sputana politi ka snaga, Komunisti ka partija i organizira otpor u narodno-oslobodila ki pokret. Uz prve proganjene Srbe u Hrvatskoj digao se u borbu protiv fašizma i znatan dio hrvatskog naroda, te mnogi pravci HSS. Juna kom borbom i besprimjernim žrtvama boraca Narodno-oslobodila ke vojske i partizanskih odreda itave Jugoslavije, na elu sa narodnim junakom Titom, oslobo-en je veliki dio naše domovine.

Na tome oslobo enom tlu Hrvatske izšao je 15. kolovoza 1943. »Slobodni Dom«, glavno^ glasilo HSS, a za ne puna tri mjeseca kasnije osnovan je i Izvršni odbor kao jedino predstavništvo HSS.

obilni blagoslov na rad (poslanika) za ast i sre u hrvatskog naroda i NDH« pošao je poglavnik sa lanovima hrvatskog državnog sabora u crkvu na sve ani saziv duha svetoga. I opet po starom obi aju, koji je klerofaš zam tako žudno o ekivao da ponovi.

II.

Dosljedno zaklju ku našega Izvršnog odbora u Plaškom od 12. listopada 1942., sudjelovali smo u narodno-oslobodila koj borbi u svim njezinim manifestacijama, a napose u jedinom narodnom predstavništvu Hrvatske: Zemaljskom Antifašisti kom Vije u narodnog oslobo enja Hrvatske — (ZAVNOH). Naši su predstavnici u Antifašisti kom Vije u narodnog oslobo enja Jugoslavije (AVNOJ) sudjelovali u donošenju povijesnih od'uka u Jajcu 29. studenog 1943., a naro ito, da se AVNOI konstituira u vrhovno zakonodavno i izvršno narodno predstavništvo Jugoslavije za vrijeme narodno-oslobodila kog rata i da se Tugoslavija izgradi na federalnom temelju. Na tom zasjedanju imenovalo je predstavništvo AVNOJ-e Nacionalni komitet (narodnu vladu), u koju su ušla i tri lana Izvršnog odbora HSS.

Sve te odluke, kod kojih su sudjelovali izabrani predstavnici Hrvatske, u cijelosti odravamo, jer su u njima položeni temelji izgradnje demokratske i federalne Jugoslavije, zajednice ravnopravnih naroda na temelju na elu samoodre enja naroda, po kojem hrvatski narod dobrovoljno pristupa u državnu zajednicu sa narodima Srbije, Slovenije, Bosne i Hercegovine, Crne Gore i Makedonije, ostvaraju i vjekovne težnje i politi ke ciljeve u slobodnoj republici Hrvatskoj.

A u toj slobodi i samostalnosti HSS ekaju novi i dalekosežni zadaci u skladu sa slobodnom voljom, sa težnjama i potrebama svega hrvatskoga, a napose selja kog naroda.

Težnja i nastojanje je naše, da u demokratsku federalnu Jugoslaviju pristupi i bratski bugarski narod, da tako budu svi narodi Slavenskog Juga ujedinjeni u bratskoj slozi i ravnopravnosti u zajedni koj državi.

U hrvatskom selja kom narodu mi smo uz mnogobrojne zapreke ja ali suradnju u narodno-oslobodila kom pokretu, tuma ili njegove ideje sa na elima bra e Radi a, u vrš ivali bratsku suradnju sa Srbima kao i sa drugarskom Komunisti kom partijom Hrvatske. Tim radom nastavitiemo i u budu e.

III.

Daju i povjerenje radu predstavnika našega Izvršnog odbora u Nacionalnom komitetu oslobo enja Jugoslavije (NKOJ), izražavamo povjerenje lanovima Izvršnog odbora ZAVNOH na elu s predstavnikom Vladimirom Nazorom. Zastupamo opravdanu težnju hrvatskog naroda i potrebu oslobodila kog pokreta, da se ZAVNOH proglaši najvišim zakonodavnim i izvršnim narodnim predstavni kim tijelom i vrhovnim organom državne vlasti u federalnoj jedinici Hrvatskoj.

Izvršni odbor Hrvatske selja ke stranke na elu sa novoizabranim predsjedništvom pojat će svoj rad svuda, gdje živi hrvatski narod tako, da i posljednji pošteni pristaša HSS pristupi u redove Narodno-oslobodila ke borbe.

IV.

Svjesni velike moralne i materijalne pomo i, što nam pružaju naši Saveznici Engleska, Amerika, a napose Savez Sovjetskih Socijalisti kih Republika i naša južnoslavenska bra a u obim Amerikama, mi opravdano vjerujemo u sigurnu našu pobjedu kao i to, da e pomo Saveznika biti u budu e sve ve a i djelotvornija, da bi se naši narodi im prije oslobođili patnja, što ih tako dugo podnose. Ali nadasve, sigurni smo u našu vlastitu snagu i jedinu našu zaštitu Narodno-oslobodila ku vojsku i njezinog vrhovnog zapovjednika maršala Jugoslavije Josipa Broza-Tita. Vjerujemo, da e od Saveznika i od itave slobodarske javnosti svijeta priznata povijesna veli ina i uloga Narodno-oslobodila kog pokreta u ovom ratu nedvojbeno dovesti do priznanja našega Nacionalnog komiteta (narodne vlade) kao jedine zakonite vlade Jugoslavije.

V.

Polaze i ovim putem, kojim smo pošli kroz narodno-oslobodila ku borbu mi idemo stolama našeg velikog u itelja Stjepana Radi a, koji nam je svojom dalekovidnoš u i svojim putem u Moskvu godine 1924. ukazao na snagu i mo Sovjetskog Saveza, u kome je gledao našega najve eg saveznika i brata.

Vjerni programu HSS i putevima, koje nam je pokazao naš neumrli U itelj, mi danas kao nikada u povijesti stojimo vrsto i nepokolebivo povezani u oslobođila koj borbi sa svim bratskim slavenskim narodima, a napose s ruskim narodom, koji je danas na elu oslobođila kog rata posta» uporištem oslobođila kih težnja svih potla enih naroda. Danas mi slavenski narodi gledamo u pobjedi saveza zapadnih demokracija, a napose u snazi i pobjedi slavenske Rusije, najsigurnije jamstvo naše slobode i samostalnosti.

Vjera u Boga i selja ka sloga! — Smrt fašizmu — sloboda narodu.⁴²⁹

⁴²⁹ »Slobodni dom«, 3. V. 1944.

Na ulazoje do eka nadbiskup Stepinac /sa itavim kaptolom zagreba kim i svjetovnim i redovni k'm klerom poglavnika, pa ga je pozdravio programatskim mislima, kojima se tako sve ano i javno nadbiskup solidarizirao sa itavim režimom Ante Paveha.

»Poglavnici!

U asu, kad Hrvatski sabor, taj starodrevni simbol hrvatske države, idu i svijetlim tragom prošlosti, želi zajedno s Vama, Glavarom Nezavisne Države Hrvatske na svoj rad zazvati blagoslov Boga stvoritelja, ne mogu, a da ne progovorim i ja kao predstavnik Crkve Božje.

Ovaj hram svetog Marka vjekovni je nijemi svjedok hrvatskih narodnih težnja, njegovih gorkih i radosnih asova, njegova poniženja i njegova uskršnja. U njemu su progovarali u tolikim i tolikim zgodama predstavnici one Crkve, koja je prema riječima Apostolovim: »Stub i tvrda istine« (I Tim. 3.15). Ona progovara evo i danas, možda u naitežim vremenima užudske povijesti. Ne zato, da daje savjete u isto političkim stvarima, za koje nema poslanja od svoga božanskog osnivača, te ne može stoga preuzimati za njih nikakove odgovornosti, nego zato, da pogled zakonodavnog tijela, kao što je Sabor, upravi k Bogu, tome temelju i izvoru svakog zakonodavstva iz kojeg izviru i naravni i svi pozitivni zakoni.

Nema sumnje, da je jedna od najljepših odluka hrvatskog narodnog bira u prošlosti bilo nastoianje kako bi svoj narodni život doveo u sklad s načelima objavljene istine božje. I to ne samo onda, kad je iz toga mogao izbjegati koristi, nego i onda kad mu je to bilo gorko. To očekuje sav hrvatski narod i tome se nada i danas od svoga Sabora.

Neka donosi zakone poštene, kojih se ne očekuje da su zakonom božjim, da se osigura blagoslov Božjeg Stvoritelja. Ter je pisano: »Jedan je zakonodavac i sudac koji može spasiti i upropastiti.« (Tlk. 4. 12). Neka donosi zakone pravedne: gdje su jednaki tereti, neka su jednakih i prava!

Neka donosi zakone moguće, da se narodu ne navaljuju tereti, kojih ne može podnositи.

Poglavnici!

Obnova Hrvatskog sabora dokazom je Vaše duboke i žive svijesti odgovornosti, koji golemi teret želite podijeliti sa svojim suradnicima. I tu obnovu prati molitva Crkve i naših srđaca: Neka Vječni Sudac, koji upravlja udesima naroda, svojom svemo nom desnicom uzida u temelje Hrvatskog sabora i ureze u srca svim Vašim suradnicima isto tako duboku i živu svijest odgovornosti, da mogu Vas, Glavaru Nezavisne Države Hrvatske, uspješno pomagati u obnovi i podizanju drage nam Domovine na vječnim temeljima evanđeoskih Kristovih naela.«

Poslije pozdrava, kojim je nadbiskup Stepinac ponovno podvukao koliko je katolička crkva u estovala u osnivanju i pomaganju NDH, za koju kao i za poglavnika, zaziva blagoslov božji, poveo je nadbiskup poglavnika sa pravnjom u crkvu. "Tada je nadbiskup zazvao Duha Svetoga za HDS i njegove veleizdajne zakone. »Katolički list«, koji je donio poslanicu poglavnika NDH, dakako na elu liste, kao da je poslanica pape ili nadbiskupa, i ovime je odao priznanje i saglasnost sa poglavnikovom tvorevinom NDH. Ali ne samo i to. Time je još jednom, u bezbrojnom nizu agitiranja za NDH, poručio sve enstvu kakvo stanovište zauzima katoličko glasilo zagrebačkog nadbiskupa i kakvim je govorom pozdravio poglavnika i zašto je zazvao Boga u pomoć, kao i njegov blagoslov za poglavnika i NDH. Dosljedno tome

»Katoli ki list« prikazavši sve anost otvaranja HDS, pri emu je uzela u eš a kato li ka crkva kao takva, na kraju je podvukao svoje osnovne ustaške misli, koje toliko puta izbijaju iz redova njegovih pisaca.

»Ostvarenjem, je Hrvatskog državnog sabora stavio poglavnik krunu na veli anstveno djelo izgradnje vrhovništva drage nam Domovine KDH. Keka dobri Bog, neograni eni gospodar vremena i vje nosti, iji smo svemožni blagoslov sazvali na Hrvatski državni sabor i rad njegov, blagoslovi uzvišenu osobu poglavnika, vladu i Sabor, da uzmognu duhom mudrosti i pravednosti voditi KDH do najvišega mogu ega blagostanja duhovnoga i gospodarskoga.«⁴³⁰

U ovom HDS, odmah prvih dana zasjedanja, bila je povedena rije i o vjerskom pitanju kao i o odnosu pojedinih vjeroispovijesti prema NDH. O ovom pitanju govorili su dr. Mirko Puk, Ministar pravosu a i bogoštovlja (25. II. 1942.), i poglavnik dr. Ante Paveli dakle dva najkompetentnija faktora u NDH. Dr. Mirko Puk, ustaša i klerikalac, kao nekadašnji domagojski senior, izrazio je ne samo svoja gledanja na to itavo pitanje, nego i onih ustanova u kojima je i odgojen i obrazovan. Izvan diskusije je, da je dr. Puk jedan izraziti primjer klerofašis'te u punom zna enju ovog kompozituma. I ustaša i klerikalac, svakako je morao da iskaže svoje nazore, ali i svojih odgojitelja o Mojsijevoj vjeroispovijesti, o.pravoslavlju i o starokatolicizmu, koji je hrvatski klerikalizam iznad svega pobijao i s njime se nosio od prvih dana prve Jugoslavije, kad se najprije pojavio u formi reformnog pokreta mla eg hrvatskog klera i najzad doveo do kidanja sa Rimom i osnivanjem samostalne hrvatske S^Arokatoli ke crkve. Sada, poslije više od dva decenija, došao je za hrvatske klerikalce as pune i sladostrasne odmazde.

Dio govora dra Mirka Puka o vjerskom pitanju svakako zasluzuje da bude upoznat u cijelosti, jer iz njega zra i nastojanje ustaškog režima s kojim se tako vrsto povezala katoli ka crkva, o emu je dala dotadašnja ustaško-crkvina, prava klerofašisti ka simbioza obilje nedvosmislenih dokaza.

»Uspostavom NDH usredoto en je bio sav interes ne samo vjerskih predstavnika pojedinih vjerskih zajednica, neao i protivnika 'ste, u pravcu kakvo e stanovište zauzeti NDH glede autonomije vjerskih zajednica, tim više. što je p-Dmi ba demokratskih država tvrdila, da su totalitarne države ograni ile vjersku slobodu svojih državljan. Me utim, nasuprot te promi be stoji i nica, da su se takozvane demokratske države radni ki povezale sa najve im neprijateljem vjere. ti. boljševi kom Rusijom (Tako je! Pljesak.), te tako u stvarnosti dokazale, koliko im je stalo do vjerske slobode i poštivanja vjere, jer su se udružile sa saveznikom, koji ne priznaje n'ti jedne vjere.

•U totalitarnim i autorativnim državama bolje ie osigurana i zaiam ena sloboda organiziranja vjerskih zajednica, nego u takozvanim demokratskim državama, gdje je ispovijedanje viere bilo stavljeno u tzv. parlamentima, na milost i nemilost glasanja i nadglasavanja židovsko-masonske zastupnika.

U pitanju vjere hrvatska državna vlada vodi se i opet na elima, koje je hrvatskom narodu usadio u srce i dušu utemeljitelj stranke prava i Otac Domovine dr. Ante Star evi . On u svojim naputcima za pristaše stranke prava

⁴³⁰ »Katoli ki list« 1942., br. S, 97—100

u to ci 136. veli: »Stranka prava ima narod podu iti, da je vjera stvar duševnosti, da se po vjeri ne dijeli nijedan narod, da vjera mora biti slobodna, tako da ju ne smije nitko dirati, *ni svoju drugome silom nametati*, da narod ima biti jedan u sre i i blagostanju i slobodi i da dosadašnja nesloga u Hrvatskoj dobro služi samo neprijateljima naroda.«

Drže i se toga stanovišta Oca Domovine Ante Star evi a, hrvatska državna vlada za sada stvarno priznaje 3 vjere u hrvatskom narodu, tj. katoli ku zapadnog i isto nog obreda, musl'mansku i evangeli ku augsburškog helvetskog vjeroispovijedanja. Što se ti e, gg. lanovi Sabora, glede jedne druge vjerske zajednice ,tzv. starokatoli ke sekte to hrvatska državna vlada za sada tu starokatoli ku sektu ne priznaje zakonitom vjerom (Tako je! Pljesak).«

Pošto je dao jedan sumarni pregled postanka i razvoja starokatolicizma uop e, i u Austrougarskoj napose, zadržao se na obavezama, koje su proistekle iz Saint-Germainskog ugovora o zaštiti vjersk h manjina, a kojih se pridržavala i država SHS, pa je ona ušla i u Vidovdanski Ustav 1921. Tu se naime reklo, da se «usvajaju sve one vjere, koje su u ma kom dijelu kraljevine ve doibile zakonsko priznanje. Druge vjere mogu biti priznate zakonom». Na temelju ovog stava Vidovdanskog Ustava, dr. Mirko Puk, ustaša i klerikalac, jednom fišalskom sofisterijom, sa svim protivno stvarnosti, htio je dokazati kako ta vjeroispovijest nije zakonski n'kad bila dozvoljena, jer da je navodno nije bilo za Austrougarske na hrvatskom teritoriju. Cijela argumentacija dra Puka je ona isla, kojom su klerikalci i jugoslavenski episkopat navaljivali poslije 1918. na Beograd, da ne popusti i ne dozvoli osnivanje jedne crkve, koja e se od Rima odcijepiti, jer je to atak na priznntu katoli ku crkvu. Ma da su beogradski m'nistri vjera izilazili u susret nadbiskupu Bauern, vrijedaju i time ravnopravnost vjeroispovijedanja u zemlji, i ma da je nastojanje i Rima i zagreba ke Kurije bilo neobi no aktivno, nije bilo mogu e sprije iti reformni pokret koji je na kraju završio osnivanjem Starokatoli ke crkve u državi SHS — o emu je je bilo naširoko ve govoreno. Na kraju, protivno svakoj istini i injenicama, i dr. Puk ponavlja jednu neistinu, da je Beograd želio i forsirao protiv katoli ke crkve osnivanje Starokatoli ke crkve.⁴³¹ Dakle, i opet 1942., kao i od 1919.—1923.. ponavlja se Bauerova propagandna metoda, kojom je u Zagrebu uspijevaо da hrvatske separatiste ogor i na reformiste, kad im je dokazivao, da su starokatolici za velikosrpsku hegemoniju, dok ih je u Beogradu denuncirao', da su komunisti i separatisti, radi evi republikanci, i sve ono, što je moglo da tada upali u Beogradu. I sada 1942., iste parole, treba s jedne strane da izazovu neraspoloženje ustaša protiv starokatolika, a s druge, one e ugoditi »davno sanjancm idealu«, da se jednom osveti on'm kuražnim hrvatskim protestantima, koji su imali odvažnosti da kao rimski sve enici prekinu s Rimom, i osnuju svoju samostalnu, narodnu crkvu, od kojih je toliko zazirao Mussolini.

»Me utim vama ie, gosnodo lanovi hrvatskog državnog Sabora dobro poznato, zašto ie osnovana i koie *ču* bile tendenc'ie, da se u Hrvatskoj osnova starokatolirka crkva. Beoerad ie to tražio, jer je Beograd htio pomo u te crkve razdvoiiti viersko i nacionalno ied'nstvo hrva+skog naroda i pomo u starokatoli ke crkve zavladati nad hrvatskim narodom. (Pljesak! Povici:

⁴³¹ Vidi naprijed — poglavljje IV., VIII.

Tako je!) Zato i makar je tada važe i zakon odre ivao da samo zakonom mogu nastati nove vjere i priznate biti nove vjerske zajednice, glasoviti ministar Voja Janji , (Poklici: Dolje!), izdao je na svoju ruku objašnjenje od 18. XII. 1923., kojim Ministarstvo vjera na osnovu l. 142. Vidovdanskog Ustava objašnjuje da se i starokatoli ka crkva imade smatrati zakonom pri-znatom vjerom. Ovo je objašnjenje o ito protivno dotadašnjem op em shva-anju . . . Dakle prema tom stanju, koje je vladalo u bivšoj Jugoslaviji, sta-rokatoli ka crkva ni za to vrijeme nije bila priznata, nego je postojala de facto, jer je služila interesima Beograda. (Tako je!), i imala je ostati dotle, dok budu iziskivali interesi Beograda. (Tako je!).

Zato je hrvatska državna vlada me u svojim prvim aktima, kada je preuzeila punu vlast u svoje ruke — u prvom redu zabranila su enje u že-nidbenim stvarima duhovnom судu starokatoli ke crkve (Tako je!), jer po-stojanje vjere nije priznato, pa ne može postoiati ni njezino sudovanje. (Tako je!) Nakon toga zabranila je vo enie njihovih matera. dalje zabranila daljnje uredovanje i na koncu zatvorila i njihovu crkvu. (Tako je!)«

Odobravanja ustaških i klerikalnih poslanika HDS za vrijeme izlaganja tog pitanja, bila su samo refleks klerofašista, onih odobravanja, koja su se u štampi ja-vila, kad su pojedina nare enja dra Puka ve ranije objavljivana protiv starokato-li ke crkve. Nema sumnje, da nne bilo teško pogoditi odakle su potekle ustaške ini-cijative protiv starokatoli ke crkve.⁴³²

Svakako, najzanimljiviji dio govora dra Puka sadržan je u njegovim izla-ganjima o pravoslavlju kao i o masovnom kato'i enju, daju i njima jedan autenti an-komentar svemu, što je b'lo notorno u itavoj NDH, a što je hrvatski episkopat pre-bacio na teren »li nog uvjerenja u istinitost katoli ke crkve«.

»Gosodo lanovi HDS! Toš da se osvrnem na takozvanu srnsko-pravo-slavnu crkvu odnosno na nr ko-'sto no vieru U tom nravcu iziaviti mi je, da NDH ne progoni gr kn:ⁱtn nu vieru. dok na«un»ot ne može priznati srpsko-pravoslavnu crkvu. (Pokl'ci: Tako je! Plifikacija Poznata je inienira, da isto ne crkve prinada^U takozvan'm cezaristi k'm crkvama tj. takvim crkvama, gdie ie unliv državne "lasti na sve grane vjerske i na samo po-stavljanje vierskih sln*ben'ka tol'k. da u stvarnosti te crkve ne už'va'u ni organizacijsku ni funkcionalnu slobodu, nego su te crkve organi državne vlasti, ier je i sam vrhovni poglavavar države uiedno i vrhovni poglavica crkve, te ier je poznata inien'ca. da 1^u ki elemenat u t'm «-rvama ima predomi-natnu ulosru. Prema tomu dozvoliti na teritoriju NDH resniv^um'e i oostanak srpsko-pravoslavne crkve, zna ilo bi dozvoliti vlati države Srbije, da vrši

⁴³² Kad ie 28. X. 1941. objavli>na u »NarHn'm novinama« naredba Ministra pravosu a i bngosMvlja. o uV'daniu duhovno? suda Hrvatske starokatoli ke crkve u Zagrebu raspisao se »Katoli ki list« o toj Mini^{trovoj} odhiri odobravaju i ie. Pošto je dao izvjestan historijski pres-led ovo problema, dakako sa gledišta ka'oli ke crkve, sav zadoien neprijateljstvom i straš u, zaustavio se ori kraiu na ve tlniko puta iznesenim neistinama P^zivaiu i se na svoje neke lanke, kao i drugih listova. »Katoli ki list«, daje cijeloj stvari politi ko osvjetljenie. knie se i ranije. a mn^{rotovo} u NDH slupalo s ushi enjem »Vrieme ie jasno pokazalo i dokazalo, da hrvatska starokatoli ka crkva, ne samo niie bila ni hrva ka ni katolika nego ie — što ie ioš tragi nije — radila protiv hrvat-stva i katoli anstva. Beogradskia je vlada hrvatsku staraka'nLWkii crkvu priznala i svim sredstvima pomagala, da preko nje ru'i i nni'tava hrvatstvo i katoli anstvo hrvatskog naroda. Na ast služi hrvatskom narodu, da je. unato nasrtliive i b»z-bzirne starokatoli ke promi be i strahovitog p-i-tiska beograd-ke vlade, ostao vjeran i nenokoleb^u iiv u ispovijedanju svoje katoli ke vjere. Naredba je ministra pravosu a i bogostvlia dra Mirka Puka novi dokumenat dalekovidnim nacrtima Po-glavnika i hrvatske vlade za duhovni napredak hrvatskog naroda.« »Katoli ki list« 1941., br. 44, 518—519.

jedan dio svoje državne vlasti putem srpsko-pravoslavne crkve i na teritoriju NDH — što nijedna država ne bi dozvolila i ne može dozvoliti, a to isto ne e dozvoliti ni NDH. (Tako je!)

Što se ti e gr koisto nog življa, koji se nalazi na teritoriju NDH, to je gospodo lanovi HDS, poznato, da je taj živalj u nekim krajevima hrvatske države nastao istom nakon dolaska Osmanlija u naše krajeve. Jedan dio življa koji je bio katoli ke vjere, preto en je iz katoli ke crkve u gr koisto - njake u XVI. i XVII. stolje u, kada je pod terorom gr koisto nja kih popova i uz favoriziranje od strane Osmanlija itava jugoisto na Hercegovina, gdje se nalazila negdašnja trebinjska biskupija, prešla na gr koisto nu vjeru. Sam srpski povjesni ar Mihajlo Dini priznaje: »Ne' treba gubiti s vida, da u pravoj Bosni nije bilo u Tvrtkovo doba pravoslavlja. Za nas je ovo pitanje definitivno riješeno.« Teror gr koisto nih popova na katolike za prelaz na gr koisto nu vjeru bio je toliki, da na primjer franjevac fra Filip Lastri veli u jednom svom izvješ u: »Mi u ni ma — tj. u popovima, lju e dušmane imamo, nego li su sami Turci, jer nikada ne prestaju raditi o tome, da nas pod svoju vlast sprave.« Što se doga alo u isto noj Hercegovini, to se doga alo i u drugim krajevima Bosne, Srijema i Slavonije. *Prema tomu KDH podupire akciju prelaza gr koisto njaka na katoli ku vjeru, jer je taj prelaz samo povrat prijašnjoj djedovskoj vjeri, te jer je državi poznato da je samo promi bom iz toga hrvatskog elementa stvoreno naknadnom promi bom srpstvo. Ovim prelazom na djedovsku vjeru vra a se jedinstvo hrvatskog nareda u onim krajevima, gdje je silom prilika to jedinstvo bilo oslabljeno, oni se vra aju iskonskim svojim predajama i duhovnim izvorima. Tko ne želi iz bilo kojih razloga priznati ovo povijesno stanje, prosto mu стоји napustiti teritorij ove države.* (Brojni poklici: Tak je! Dugotrajni pljesak.)«

Kad je dr. Puk objasnio stav države prema pravoslavlju, dakako u stilu klerofašisti ke historije dra Krunoslava Draganovi a, koja je sasvim zaboravila na injenice, da su originalni Srbi dolaze i na prazne hrvatske prostore u vrijeme osmanlijske najezde, kad su i katolici kao i pravoslavci bili jednaki Antemurale Christianitatis, — sa »uvjerenjem je rekao, da hrvatska državna vlada stoji na stanovištu potpune ravnopravnosti« svih *priznatih* vjera. Samo, dakako, ni rije i o Ž'dovima, koje je i klerofašisti ka NDH, stavila izvan zakona i svih vjera, prema nare enju šefa NDH, velikog njihovog Führera. A zagreba ki nadbiskup saslušao je sve ovo bez i jedne rije i protesta. Dr. Puk je ponovio istu misao, koju su ustaški nvisionari, u mantiji i bez nje, sa i bez bodeža, sa krstom i bodežom, u logorima i izvan njih, onda kad su pripravljeni potrebne »psihologische osnove« za prelaženje, toliko puta sa i bez naoružane asistencije, izgovarali. Naime, da e svaki državljanin gore priznatih vjeroispovijesti uživati sva politi ka prava u NDH. U materijalnom pak pogledu, NDH, svim crkvama, dakako vjenčm i odanim NDH, poglavniku i ustaškim na elima, obe ala je ustaška vlada pravi zemaljski raj, pogotovo u pore enju sa stanjem u bivšoj Jugoslaviji. Dr. Puk je podvukao ovu misao, kako bi je dostavio do znanja svemu katoli kom sve enstvu, a onda i muslimanskom. Jer. ustaška je vlada obe ah, da e samo za popravak katoli kih zgrada povisiti budžet za 700%, nego što je bio odre en u Jugoslaviji, za školovanje sve eni kog podmlatka za 270% više, za pomo umirovljenim sve enicima za 700%, a aktivnim sve enicima za 200%. Tako isto pove ana je dotacija za islamsku vjeroispovijest za 175%, a evangeli koj crkvi za 205%. Dr. Puk je sa patosom na kraju završio ovaj dio svojih izlaganja, podvukavši, kako su

time »oborene sve tvrdnje protivni ke promi be, da su autoritativne države protivnice i vjere i vjerske slobode i vjerskog napretka.«⁴³³

Izlaganja dra Puka, u kojima nije bilo ni rije i o progonjenoj Mojsijevoj vjeroispovijesti, koja je u po etku NDH imala biti jednako likvidirana kao i srpsko-pravoslavna crkva, priznavši ujedno služben stav vlade prema katoli enju, klerofašisti ka štampa primila je sa naro itim zadovoljstvom. Naro ito ju je razdragalo objašnjenje o ukidanju starokatoli ke crkve.

Uistinu, ustaški ministar dr. Puk bio je potpuno iskren, kad je priznao, da »NDH podupire akciju prelaza gr koisto njaka na katoli ku vjeru« — jer i njegovo je Ministarstvo to podupiranje na svoj osobiti na in izvršilo, kad je zatražilo, da svi inovnici — Srbi napuste svoju vjeroispovijest. U jednom aktu Predsjedništva kotarskog suda u Zemunu od 15. XI. 1941., kaže se doslovno i neuvijeno ovo:

»Ministarstvo pravosu a i bogoštovlj u Zagrebu dopisom od 11. studenoga 1941. god. br. 83.490-41. saop ilo je ovome predstojništvu suda slijede e: Poziva se naslov, da pozove sve službenike i to: dnevni are zvani nika, zvan' nika, dnevni are podvornike i podvornike, koji su gr ko-isto ne vjere *da imadu u roku od mjesec dana dostaviti ovomu ministarstvu, putem naslova, potvrdu crkvenih vlasti, da su primljeni u rimokatoli ku, odnosno grkokatoli ku, muslimansku, evangeli ku vjeru i da su upisani u matice tih vjera.*^{iU}

Me utim, puna otvorenost i iskrenost, kojom je dr. Puk objasnio stav vlade prema priznatim i nepriznatim vjerama i crkvama, pokazala su sav.m o ito neraspoloženje vlasti prema izvjesnim religijama i ranije priznatim vjerama. Da bi se dojam govora dra Puka 'ublažio, sam poglavnik je u svom govoru nastojao dati intencijama ustaških vlasti jedan osobito tolerantan istav. Da bi ponovo zaodjenuo i Pukovu, kao i svoji podre enih organa, težnju, da se istrijebe sve one neprznate vjeroispovijesti, koje stoje na putu njihovu programu, dr. Paveli je h'pokritski, dosljedan svojim klerofaš̄ti kim saveznicma, pokušao da svoj'm nastojanjima da izgled neke naro ite tolerancije. O igledno savjetovan od strane predstavnika njema kog okupatora.

Paveli je govorio o velikim smjernicama ustaške državne politike 28. II. 1942., pa se dodirnuo i vjerskog i crkvenog problema u NDH. U po etku svoga govora, Paveli je za izlaganja dra Puka rekao, da su ona mogla izgledati kao jedna mala neistina, govore i o priznatim i nepriznatim vjeroispovijestima. Paveli je izrekao narodnu poslovicu »Brat je mio koje vjere bio« i na nju se pozvao da kamuflira dra Puka, ne da ga demantira kao i samoga sebe, ali i sve svoje klerofašiste, pošto je još uvijek radio u Zagrebu »Ured za rušenje pravoslavn'h crkava.« Na to mu je taj isti HDS aplaudirao, kao što je aplaudirao i dru Puku, kad je objasnio politiku i nastojanja ustaške vlade o katoli enju Srba, i o njihovu prelaženju na vjeru svojih djedova!

»Mi imamo jedan velik dio naroda, koji je katoli ke vjere, rije i su poglavnikove. Imamo muslimana, imamo evangelika. Imamo i pu anstva', koje je li pravoslavlju. Državni je interes, da u državi ne bude nikakvih ne-

⁴³³ »Hrvatski narod«, 26. II. 1942.

⁴³¹ Dokumenti o protunarodnom radu, 114—115.

sporazuma, a najmanje vjerskih trzavica. Nam je to posebni interes, jer mi znamo da smo na granici Balkana, mi znamo da smo s istim Balkanom osobito bili vijekovima u doticaju. Mi znamo, da smo bili i pod balkanskim pritskom, mi znamo da se na Balkanu do nedavno razlikovalo po vjerama, da je narodnost bila, ne u re i zamrla, ali tako prikrivena uslijed života, uslijed doga aja, da je bila vidljiva samo vjera i da su se ljudi samo po vjeri razlikovali. To je momenat prošlosti. Danas smo mi jedno, mi smo u jednoj državi, jer imamo narodnu nacionalnu svijest i obilježje i ne možemo i ne smijemo da bi drugi momenti, pa i vjerski momenti unosili u našu zajednicu trzavice. (Tako je! Pljesak.) Mene je iznenadilo da sam po eo dobivati neke poslanice, neka pisma od sve enika katoli ke crkve, koja su se slala izravno na mene. U tim pismima tužilo se na progone katoli ke crkve (?!). Bilo je više ovakovih pisama, koja su bila pisana na istom pisa em stroju, sa istim rije ima, sa istim sadržajem i na istome papiru. Tedno je pismo došlo iz isto nog dijela zemlje, drugo iz zapadnoga itd. Bilo je o ito, da je neko poslao doti nim ljudima jedan cirkular, po kojem su ta pisma sastavljenia. To su bila dakle pisma, u kojima se tuži na progon katoli ke crkve, ali koji je progon svršio u tome, da je jedan kanonik osu en na 20 godina tamnice.⁴³⁴

Prije nego što sam došao do bilo kakvog zaklju ka u ovoj stvari, došlo je još jedno pismo, koje je pisao jedan od potpisnika gornjih poslanica. U njemu on opozivlje sve što je potpisao. Sada se isooistavilo, da pisanje ovih pisama niie sugerirao nitko drusri netro onai kanon'k. koji je u zatvoru i koji se ho e pokazati mu enikom svoje vjere. Mi znamo da je on su en po zakonu, jer se ogriješio o državu i njezine zakone. Jednoga dana. iedan ugledni gospodin došavši k meni, rekao mi je: »Vi ste odlu ili sagraditi džamiju u Zagrebi!. . . Protiv toga nema nitko ništa, ali emu onu džamiju graditi u sredini grada. To ne bi smielo biti.« Ta sam mu odgovorio: »Kad sam došao ovamo, odmah su mi došli ljudi. koji su mi donijeli dva gotova nacrt za gradnju džamije. . . Ja sam ove nacrte pregledao i video sam. da bi no njima džamija imala b'ti sagra ena negdje u K⁴aljeva koj šumi, dakle etini do pet kilometara udaljeno od središta grada. Ja sam im kazao, da mi više ne dolaze s ovim nacrtom, ali im nisam s'favo do znanja što namieravam. Opazio sam da ie umjetni ki pavilion na Trgu N. najoodesnii, na'zgodniji i najdostojniji da se tamo saeradi džamiia za muslimane. Tada mi ie došao jedan drugi gospodin, koji mi je kazao da se ovai hram umjetnosti niie smio pretvoriti u džamiju. Ta sam mu odgovorio: »Ovai h⁴am umjetnosti nosi na sebi žig našeg robovanja. (Tako je! Burni nliesak⁴) Ta ne mom ovai žig dostoinije izbrisati, nego da iz ovog hrama u inim džamiiu. Zašto⁴⁵ Zato, jer je muslimana u Srbili nemalo onda. kada ie srušena zadnia džamiia. (Burni pliesak i odobravanje.) Kao znak da ih u hrvatskim narodu ne e nestati. postavlia se u slavni grad niirlwa džamiia. Dogodilo mi se, da su mi u razgovoru više ljudi a i strani rekli: »Hospodo. vi imate više unu⁴arnih pitania. Vi imate muslimansko nitanie.« Ne. mi nemamo musl'mansko nitanie. Države, koie imaiu kolon⁴e ima'u muslimansko nitanie. (Pliesak 1 U tim kolonijama ima naroda muslimanske vjere, kori niieisu ista krv i tijelo s narodom u materi zemlii. Muslimanska krv naših Muslimana jest hrvatska krv. (Živio!). Ona je hrvatska vjera, jer su na našoj zemlji njeni pripadnici hrvatski sinovi.⁴⁵

⁴³⁴a Tu se misli na kanonika dra Pavla Lonara, koji je bio osu en najprije na smrt, a onda mu je kazan smrti zamijenena robijom da bude uskoro i sasvim pomilovan.

⁴³⁵ Pitanje podizanja džamije u Zagrebu krenuto je od poslanika Starovićeve stranke još prije svjetskog rata. 1922. postavljen je za mali broj zagreba kih muslimana za muftiju Ismet efendija Mufti. S tim postavljenjem u štampi se povela rije i o eventualnoj izgradnji prve džamije

Poslije objašnjenja koja je dao o gradnji džamije, ija su tri visoka minareta uskoro izazovno i prkosno govorila nadbiskupu Stepincu, u kakvoj su zabludi bili on i svi oni hrvatski biskupi i nadbiskupi, koji su zvali u boj protiv neprijatelja kršanstva, jednako kao što su zvali u boj protiv partizana i narodnooslobodila kog pokreta, prešao je Paveli na pitanje pravoslavlja.

»Jedna stvar, koja je toliko puta u hrvatskom narodu, u hrvatskoj domovini imala svoje reperkusije, dobre, pa i zle, jest pitanje pravoslavne crkve. Ne vjere, jer vjera je kršanska, već crkve. Crkva je pravoslavna. Mi smo u domovini imali grko-istočnu crkvu. Grko-istočna se zvala zato, jer su bili pripadnici pravoslavlja u našoj zemlji podvrgnuti grčkom patrijarhu, koji se za njih brinuo samo toliko, što je od biskupa, da ih pomaže, dobivao velike nagrade. Onda je, koliko se sje am i u Hrvatskom saboru stvoren jedan zakonski lanak, po kojem su svi pripadnici pravoslavlja u Hrvatskoj podvrgnuti srpskoj patrijaršiji i tako je postala srpska pravoslavna crkva. Nema nikoga u Hrvatskoj, tko ima što protiv pravoslavlja. Svatko se moli Bogu prema svojoj savjesti, prema onom kako je to u mladosti naučio, popravljajući, školama i odgoju kako smatra, da je za spas njegove duše najbolje. Nije naša stvar, da ulazimo u tu najintimniju stranu ovje jeg života, u pitanje spasa njegove duše... *Kije istina, da hrvatska država nastoji, da pravoslavne prevede na katoličku vjeru*⁶ To nije politika. To je pušteno svakome na volju. Ja sam osobno napisao okružnicu (P!) i zamolio, da se to dostavi nadležnim oblastima, da oblasti vode evidenciju o prelazu ne samo na katoličku već i na muslimansku i evangeličku vjeru, i da izdaju dozvolu samo onda, ako se osvijedo e, da je to poštenu ovjek i ako to radi iz uvjerenja. (Pljesak). U toj sam okružnici izričito naveo, da se ima svim sredstvima spriječiti, da bi tkogod u tome pogledu bilo kakvo nasilje duhovno ili fizičko vršio (?!). Ja dopuštam, da se usprkos tome dogodilo kakvo nasilje, ali ako se i dogodilo, to nije napravila država, to nije napravljeno s voljom

u Zagrebu. Ovu su tezu branili, ili joj se barem nisu opirali ni hrvatski klerikalci, narođeno ito ne oni iz Šarićeve neposredne blizine. Starokatolički »Preporod«, ne protive i se gradnji džamije konstatira da ga uđe, što se nadbiskup Bauer nije tome protivio kao u slučaju osnivanja hrvatske katoličke župe, pa je na kraju dodao: »Nadbiskup je možda dati i doprinos za gradnju džamije. Možda su muhamedanci zato bliži latinsima, što mogu imati više žena?« (»Preporod« 1922., br. 5, 46). Uistinu, oisac ove napomene o gradnji džamije u vezi sa prinosom nadbiskupa Bauera bio je vidovit. Ter 1927. formirao se u Zagrebu Akcioni odbor za podizanje spomenika kralju Petru Prvome u Zagrebu. Ovaj Odbor izdao je tada proglašenje, kojim poziva građane Zagrebačke i Hrvatske uopće da sudjeluju pri akciji za podizanje tog spomenika. Poslije Radićeve smrti zapela je ova akcija. Za vrijeme bana dra Josipa Šilovića i krenuta je ova akcija ponovno s time, da će taj spomenik predstavljati umjetnički paviljon, iji je projekt izradio Ivan Meštrović. Prvi priložnik bio je Zagrebački nadbiskup dr. Ante Bauer, koji je dao za taj umjetnički paviljon deset hiljada dinara. (»Starokatolik« 1929., br. 11, 8). 1941. prema odluci Pavelića i spomenika kralju Petru Prvome, za čije je zidanje dao nadbiskup Bauer deset hiljada dinara, bio je pretvoreni u džamiju. Tako je nadbiskup Bauer priložio svojih deset hiljada i posredno za džamiju, pošto se njegov nasljednik dr. Alojzije Stepinac nije odupro ovome Pavelićevu višem političkom, nego vjerskom gestu. Ovim je, nema sumnje, svim onim ljeporijama i agitatorima sa propovjedaonica protiv islama kroz nekoliko stotina godina, kao i svim onim borcima, koji su dobili od pape naziv »Antemurale Christianitatis«, Pavelić oduzeo legitimaciju da produži govoriti u duhu hrvatske crkvene tradicije. Nema sumnje, sa pristankom, ili u najmanju ruku, bez protivljenja nadbiskupa Alojzija Stepinca. Zato »Hrvatski narod« (14. VIII. 1941.) govore i o toj odluci Pavelića podvlači, da će time-bititi »ostvarena davna želja svih Hrvata da u gradu Zagrebu pripadnici muslimanske vjeroisnovijesti dobiju najljepši spomenik, prekrasnu muslimansku džamiju.« Dakako ustaški »Hrvatski narod«, kad govoriti o svima Hrvatima, zaciјelo tu podrazumijeva i sve nadbiskupe i biskupe, sve kanonike i monsinjore, sve enike i fratre, pošto je i njima »ostvarena davna želja« sa podizanjem te džamije, kao što je bio i njihov »davno željkovani ideal« ustaška, klerofašisti ka NDH.

⁴³⁶ Spomenuto naređenje ministra Puka pokazuje kakvu je grdnju neistinu ustvrdio Pavelić, zaboravljajući pored toga i izričitu izjavu dra Puka, datu u istom saboru samo tri dana ranije.

i pristankom države, nego je to napravio jedan ovjek, koji je ili to radio izvan svojega prava, ili pak, ako je to radio u svome djelokrugu rada, onda je taj djelokrug prekora io. (Odobravanje). Gospodo! U pravoslavlje ne dira nitko, ali u hrvatskoj državi ne može biti srpske pravoslavne crkve. (Oduševljeni pljesak. Svi ustaju i oduševljeno odobravaju.) Kažem još jednom: Ne može biti srpske, a ne može biti ni grko-pravoslavne. Zašto? Zato, jer su svagdje na svijetu pravoslavne crkve nacionalne crkve. Srpska pravoslavna crkva jest sastavni dio srpske države, Srbije. Hijerarhi ki je -srpska pravoslavna crkva vodena po državnoj vlasti Srbije. Srbija, njezini dvorski predstavnici postavljaju patrijarha ili bar u najmanju ruku pretežno sudjeluju kod njegova postavljanja, a od njega ovisi itava državna hijerarhija od župnika do kapelana. Sve to ovisi o državnoj vlasti Srbije. To može biti u Srbiji, možda je to moglo biti u bivšoj nesretnoj Jugoslaviji, ali u hrvatskoj državi to ne može i ne e biti. (Oduševljeno odobravanje). U nikakvu ruku ne emo dozvoliti, da bilo koja crkva postane jednim politi kim sredstvom', sredstvom napose uperenim protiv opstanka hrvatskog naroda i hrvatske države. (Svi ustaju i oduševljeno pljeskaju). Zato e pametni ljudi, ljudi, kojima je do narodnih probitaka, a kojima je i do vjerskih probitaka, znati se sna i, znati skupiti glave i prou iti, promislići i to pitanje na zadovoljstvo pravoslavlja, na zadovoljstvo naroda i na probitak hrvatske države riješiti.«⁴³⁷

Iz samog pore enja teksta govora »ministra pravosu a« i Paveli a može se vidjeti da je dr. Puk govorio sasvim druga ije nego Paveli . Jer, dr. Puk je ne samo rekao u Saboru da hrvatska državna vlada podupire prelaženje sa pravoslavlja na katolicizam, o igledno misle i tu i na svoja nare enja, koja su zna ila i te kako nasilje i atak na slobodu savjesti, kako je to naprijed pokazano, nego je i te kako u smjeru pritska djelovao i nare ivao zadovoljavaju i i najradikalnije m klerikalnom taboru. Dok se Paveli poziva na najtolerantnije na elo sadržano u misli da je brat mio ma koje vjere bio, u praksi trebalo je toga brata najprije odnaroditi, u initi nad njim najteže nasilje, kako bi se od Srbina stvorio Hrvat, kako bi mogao da bude pripadnik »hrvatske« pravoslavne crkve. Što se ti e njegova demantija da NDH ne nastoji da pravoslavne prevede na katoli ku vjeru i da je on o tome sam napisao okružnicu, koja je zabranjivala svim sredstvima spre avati nasilja, jedva je tko ve u i bezo niju laž izgovorio u staroj zgradji hrvatskog sabora. Jer, apsolutno ne postoji nijedna takva okružnica ni Paveli a ni njegove ustaške vlade. Naprotiv vidjelo se, da je i poslije ovoga govora, u kome je nagoviještao osnivanje hrvatske pravoslavne crkve produžavano sa prisilnim katoli enjem. Šta više, kako smo pokazali kad su misionarski zeloti bili zbuđeni i došli u Zagreb po instrukcije, da li da prekinu ili da nastave re eno im je da je Paveli govorio to samo radi stranih diplomata, koji su prisustvovali sjednici na kojoj je on govorio, da bi tako pred stranim svijetom pokazao široku toleranciju totalitarne, autoritativne NDH. A Paveli je govorio u trenutku kad je još postojao ured, za rušenje pravoslavnih crkava. Uostalom, itavo poglavljje, koje je ovdje izloženo, samo je jedan stvarni komentar težnjama Paveli a i zagreba kog metropolite jednom te istom cilju pod kamufliranim izrazima jedne te iste stvarnosti i istine.

Paveli ev stav u vjerskim pitanjima nikako nije išao u raskorak ni s ministrom dr. Pukom, niti s okružnicama i nastojanjima nadbiskupa, biskupa i onog ogrom-

⁴³⁷ »Hrvatski narod« 1. VII. 1942.

nog broja misionara, župnika, kapelana i fratara. Kroz ovu jezivu stvarnost prolazi suština misli izre ene o nastupu ustaškog ispovijedanja spomenutog ve župnika Mate Moguša iz Udbine kad je raspaljuju i neprosvioje ene mase rekao, u stilu stožernika Gutia, zaprijetivši Srbima: *Dosada smo za katoli ku vjeru radili molitvenikom i krstom, a sada je došlo vrijeme, da radimo puškom i revolverom.*⁴³⁸

U ovome znaku ma a i krsta, omarsovljenoga Krista stvarala se i izgra ivala NDH. NDH ili »Sveta Božja, Kristova, vojuju a — Hrvatska«, prava, »davno željkovana« nadbiskupa Stepinca, Mile Budaka, Pavelia i svih ostalih klerofašisti kih ideologa: Vatikanska »CIVITAS DEI — INDEPENDENS STATUS CROATIA«, kako je dr. Draganovi u Rimu 1946. nazva!

NDH uistinu bila je prava klerofašisti ka država, koju bi stari historici nazvali teokratskom. Tako je to izgledalo, i pored nadutog stava Pavelia u Hrvatskom ustaškom saboru, ne samo onima, koji su s užasom promatrati ulogu klera i osu ivali ga kao najodanijeg suradnika ustaških zlo inaca, nego su tako mislili i pisali i sami klerikalci. Bilo ih je, koji su svu neodmjerenost zalaganja za NDH od strane sve enstva kritizirali, sa strahovanjem dogledavali teške posljedice i za ljudе i za crkvu. Takvi su olakšavali svoju savjest po neki put u formi duhovitog ironiziranja, koje je ukazivalo na jedan dio stvarnosti u pogledu suradnje sve enstva s ustaškim režimom. Kroz Šarićev »Katoli ki tjednik« provukao se jednom izuzetnom prilikom jedan lanak, koji razotkriva ovaj dio stvarnosti, a napisao ga je pod pseudonimom »Liber« dr. edomil ekada, koji se javlja esto u listu i pod pseudonimom Dr. Ins. U lanku »Naše teokrate« dr. ekada prikazao je bolje nego ma tko, jedan dio uloge klera u NDH. Smatramo, da se bolji završetak ne može na i ovom poglavljju, nego u samopriznanjima jednoga ovako istaknutog klerikalca.

»E, je li nam bilo lijepo? Jest. Ovo nekoliko mjeseci naše novozavjetne teokracije.

ovjek bi se brzo obikao. Ovo je pravo kraljevsko sve eništvо; — džaba ti ono dogmatioko, praznodžepo i praznoruko. Ali ovako, kad je ovjek i sve enik, i predstojnik, i sudac, i poreznik, i oficir, i školski nadzornik, i aprovizator, i egzekutor sve u jednoj osobi. To je pravo znanje. »Pokaži se svjetu.« Pa se ljudi samo oko tebe klanjavaju kao oko kakvog kumira. A ti zapovijedaš i vladaš daješ i uzimaš, podižeš i obaraš, poklanjaš i pljeniš. Baš kao Josip uz koljeno Faraonovo. »Nitko bez tebe ne e maknuti ni rukom ni nogom u itavoj zemlji Misirskoj!« Žandari ti pod rukom, policija te sluša, ustaše te pozdravljuju, vojska ti salutira. Uni eš u iji ho eš du an, pa purgiraš: Sve te knjižurine i stripove na loma u! A izloge povaljaš svojom rukom ko juna ki djed Matatja. I samo odre uješ, koliko e tko pla ati ucjene. I tko e iseliti iz svoga du ana, a tko e u njega useliti. Ovu eš ku u uzeti za školu, ovu za dom, ovu za samostan. A ove eš stupove prenijeti u svoju novu crkvу. Dijeliš ovoj našoj sirotinji službe ko medalje, kad je primanje u kongregaciju. Koji ti je bio poslušan i dobar, ne e mu sada krivati. Eto ako nijesi kralj, jesи kralji i beg u svojoj župi. Tebe se moli. Kad kakva Gligia uhvate, tebe pitaju, šta e s njim. *U twojoj je parohiji glavni stan sve asti i vlasti.* Prvi si ko prvi u itavoj aršiji. Kakav predstojnik, kakav »ssreski«! Nije ti ni do koljena. Svi se ljudi, i kršteno i nekršteno. dižu sa efenaka i temenaju, kad prolaziš. A da je hiljadu duša na okupu, tebi se na e mjesto.,

⁴³⁸ »Novi list« 24. VII. 1941.

im se pomoliš. Istrkuju preda te još izdaleka. I dižu ruku. »Šta izvolite veleasni?« Nije šala: mantija je na tebi. A ako ima igdje u mjestu kakav automobil, tvoj je kadgod ho eš. Ho eš li u Zagreb, ho eš li u Sarajevo, ho eš li kuda na slavu, na izlet, na primicije, Ko kad si ovjek od vlasti, — »potestatem habens«.

Sad ja jako vidim, kako je nekad lijepo bilo Aronu i njegovim sinovima. Teokracija. Sve enik svemu starješina. Sav se posao zapo injao i svršavao pred šatorom od zavjeta. I kako god sve enik odredi, onako je. Nade li te da si gubav, bježi iz okola. Jesi li što ukrao, a ti se braniš, da nijesi, on presudi. Udari ti globu, kako mu se svidi. Jesi li opsovao ili kad te uhvate u preljubu, naredi, da te kamenjaju. A ako je štograd manje, da ti odrape po le ima etrdeset manje jednu. Kad se posvadite, on odredi, ko ima pravo. A što je god najboljega žita i mala, njegovo je.

Lijepo, brate. Samo ne daju dušmani. Nijesi dobro ni sio, a ve nekako zabrane i nalozi. Skidaj der, moj dragane, te širite i kaiše! Sjahuj! Nema u svetoj crkvi politike! I pusti auto: nije to za tebe! Dovikuju ti, o inski, ko sveti Benedikt onom Totilinu ma onoši: »Depone, fili, depone, quod geris; nam tuum non est!« Nema u novom zavjetu teokracije. Ve vrati se ti lijepo opet k apostolskom pješa enju, »ad pedes apostolicos«, i sjedi u ispovjedaniku! I to as prije! Da ne bude i kod nas: »Vo a. vo a!«, »Pre astiti vo a!« i »Naš Mozes odjaha«, a sad svi odhajajo. I po Dalmaciji na sve strane vika: »Svemu su ovome popi krivi!«

A vi, mladi, pamet u glavu! A ne spiliti s onim svakavim šašavim mlađuncima. Nijesi pobudalio. Kako eš.bolan govoriti: »Ja bih ih mogao poklati kao pisad«. Lijepo bi te U itelj pogledao. » ijeg li si ti to duha, mladi Boanergesovi u? Samo ti lijepo zatakni svoj ma i u korice! O, što vam je bilo, onoj dvojici zvrkana, svašta petljati, ko kakvi Robespierri, pa da onda i za vas biskupi pri aju, kako vas je onaj križar isplatio: »Ništa nije na njima ostalo od sve enika osim ono malo mantijice i habita!« *Baš ste se proslavili. Još e te, danas, sutra, izvesti pred prijeki sud!* Nego, zbilja: Da koji od vas nije i izumio onaj dušobrižni kršanski simbol iz zagreba kog »Novog lista«, gdje ste po Raspelu poredali bombe, bodeže i revolvere?

Eto, ne e vam, znam, biti lako pregorjeti, — slatka je vlast i ast, ali reda je. Evan elje, krunicu i brevijar u ruku, sada iza eksercicija, — osim, ako su vam, ne daj Bože, •»prošle u hodanju« pa emo malo i po malo preboljeti i tu »djeli ju«. *Ne bojte se, dispenzirat emo vas, tko je iregularan, od vas crnih puškonoša.* Tko ne e, zna mu se Ili u monduru, u vilu i auto, ili za kakva inovni i a! — pa da biskupi za tobom šalju dekrete i suspenzije. Ode onda duša na pazar. E, teokrate, Bog vam pamet prosvijetlio!^{43a}

Me utim ni Bog, ni dr. ekada nisu prosvijetlili pamet i skrenuli na pravi put evan elja njegovu omantijanu bra u. Ona su pošla za uvjerenjem i tvrdnjom nadbiskupa Stepinca, kao i mnogih predvodnika katoličke crkve, koji su govorili da je Providnost poslala poglavnika, dosljedno ustaše i njihov režim. A tu nije bilo kompromisa. Jer, trebalo je pomoći sve ono što Providnost šalje! A ustaška je zakletva uistinu povezala Raspe s bombom i bodežem. I u ovome znaku, samo u njemu, doista je stvarana ta klercfašisti ka »Sveta i Božja i Vojnu a Hrvatsku«.

XVIII.

IDEOLOGIJA I PROPAGANDA

*Molio: „Bog ne bi bio bogom, kada
ne bi dao hrvatskom narodu NDH",*

Motto, odabran za ovo posljednje poglavlje, ma da se ini nevjerljiv, autentičan je citat Pavela eva povjerenika za "Bosnu i Hercegovinu, miljenika nadbiskupa Šarića, župnika Božidara Brala, fanatičkog ustaše, o kome je već bilo dovoljno riječi u prethodnom poglavlju.¹ Ma da bi svatko tko ne poznaje duh ustaškog klerofašizma odrekao, da je takvu misao mogao izreći i jedan svećenik, ona je uistinu instruktivna i ilustrativna ne samo za njenog autora, nego i za itav društveni red. Kome je on pripadao, kao i za sav duh, koji je prožimao ustaško-klerikalnu ideologiju. Da bi se u potpunosti obuhvatila i shvatila ova, zacijelo sasvim naročita, sasvim nova ustaško-klerikalna teodiceja, kojom se s jedne strane ograničava egzistencija božja, a s druge uislovjava egzistencijom NDH, potrebno je još jednom proći kroz svu mnogostruko isloženu i još nepregledanu dokumentaciju ovog klerofašističkog šovinizma. Kroz tu dokumentaciju protkan je sav mnogovrsni i raznobojni splet svih mogućih abnormalnih psiholoških komponenata, na kojima se izgrađiva i usavršavao ustaški klerofašizam. Treba se još jednom sresti sa itavim nizom ljudi koji su poznati već ranijih poglavlja, ali i sasvim novih i zagledati u podatke, koje one pred nas raskošno rasipaju. Treba još jednom vidjeti jednako one najmlađe i najniže, kao i one najstarije i najviše. I one u bogoslovskim sjemeništima, kao i u klerikalnim organizacijama K. A., i one u samostanima, franjevaca i jezuitskim, kao i u bogatim kanonima kurijama i biskupskim i nadbiskupskim dvorovima; i one sve enike, ustaške funkcionere, kao i one, koji su se nalazili u neposrednoj blizini ustaških organizacija i u svemu ih pomagali¹; i one sa političke tribine, kao i sa crkvene propovjedaonice; i one u privatnoj agitaciji u propagandi, kao i u štampi, dnevnoj i revijalnoj, kalendarskoj i publicističkoj. Samo tako, ponirući u dubine i polazeći u širine svih tih spletova, moći će se potpuno razumjeti, zašto je ustaški režim bio moguć i zašto je bio toliko strašan. U stvarovanju katoličke crkve u ustaškom pokretu dalo mu je pred širokim masama siguran izgled legitimite, koji on sam, ma i uz pomoć fašizma i nacizma, nikad ne bi osvojio. Posredno i neposredno saživljavanje klerikalizma s ustaštvom stalno je, snažno je, vidljivo je upravo u prvom planu ustaškog sistema, i njegove etirigodišnje strahovlade. Nema sumnje, da su franciskovci i klerikalizam rodili ustaštvu, i da su se zajedno trudili, da ga održe na životu pune etiri godine strahovite okupacije. U mnogim saznanjima o ustaštvu esto se ne može razlikovati što je ustaško, što je klerikalno. Što je zlo inako, a što je blasfemino, što je klerofašističko, a što je katoličko. I strancu, koji bi se našao u NDH za tih godina okupacije, moralno je biti jasno, da se u toj NDH nije nitko,

¹ Vidi naprijed poglavlje XVII.

nijedna stranka, nijedan društveni red toliko revnosno i zanosno zalagao za ustašto kao katoli ka crkva. I to ne samo sa svojim brojnim predstavnicima, nego kao cjelina, upravo kao katoli ka crkva. Cjelokupni kler gotovo u ekstazi pozdravlja ustaški uspjeh aprila 1941. Isti taj kler prikazuje ovaj Paveli ev i ustaški uspjeh pred svojim vjernima kao djelo božje i kao božju nagradu za muke i nevolje Hrvata, ije su molitve uslišali i Mati božja i sam Krist. Svi su župni uredi tuma ili narodu, da je Ante Paveli božji ovjek i njegov izabranik, kome je Bog namijenio tu ast i sre u da izvrši njegovu volju i da kao nagradu podari za satisfakciju NDH. O Uskrsu 1941. prikazivan je Ante Paveli kao glavna li nost Uskrsnu a. Njemu je odata najviša slava pune blagodarnosti. O Paveli u govore sve propovijedi u uskrsnoj nedjelji 1941. Te nedjelje Krist je bio doista iza zavjese, i nitko ga gotovo i ne spominje na dan njegova uskrsnu a. Umjesto Krista obožavan je Paveli . Ustaška propaganda — »promi ba« — ima najsnažniju potporu u katoli koj crkvi. Ne samo klerikalna štampa, nego i sama propovjedaonica i oltar, jednako u malim seoskim crkvicama kao i katedralama, u sjedištima nadbiskupa i biskupa, stavili su se u službu ustaške ideje, Paveli a i NDH. Posvuda, kuda je klerofašizam dopirao, ovladalo je uvjerenje, da je sve što se u Hrvatskoj tada doga alo, djelo Božje Providnosti. Podvla eno je to ne samo sa propovjedaonice i oltara, ne samo u štampi, dnevnoj klerikalnoj, nego i u pastoralnim i bogoslovskim listovima. Svuda, uвijek, i na svakom mjestu. Tako je i posljednji lan klerikalnih organizacija morao ste i uvjerenje, da je doista »*Bog pravde podigao izmu eni hrvatski narod na elu sa poglavnikom i kaznio krive (tj. Srbe) po njihovoj zasluzi.*« A za tim propagandnim ciljem se i svjesno i planski išlo. Ustaše i klerikalci — klerofašisti — ruku pod ruku.

Ovako je stao objašnjavati Stepin ev »Hrvatski glas« (20. VI. 1941.) — zamjena za Šimrakovu i Stepin evu »Hrvatsku stražu« — klanja i pustošenja, rušenja i oskrvru a pravoslavnih crkava. Ovako isto Šari ev »Katoli ki tjednik« opravdavaju i iznakaženim moralom uzimanja talaca i njihovo strijeljanje, koja su vršili nacisti nad taocima u Nantesu i Bordeauxu. I to nitko drugi, nego dr. Ins. (dr. edomil e-kada). »Po sebi je taj sistem talaca mogu i kad se radi o politi kim zlo incima iz same države. Vlast takove može držati kao taoce i prema vlastitim nezadovoljnim i buntovnim podložnicima. Krivi su, mogla bi ih izvesti pred sud i justificirati, ali privremeno to ne ini. Voli, da njihovim životima drži u šahu njihove sumišljenike. Da njih spase, suzdržavat e se revolucionara od ove ili one radikalne mjere... .»?

Da zapo nemo s najmla ima. Sa zagreba kim bogoslovima, koje je upravo pred ustaški period pripravila i odgojila za novo doba uprava, koju je u cijelosti postavio nadbiskup Stepinac. Mi smo vidjeli zagreba ke bogoslove ve 1941. u posjeti kod Paveli a. I o prvoj godišnjici NDH izrazili su želju lanovi »Zbora duhovne mladeži zagreba ke«, da vide svoga poglavnika i da mu se poklone. Sa zadovoljstvom javljeno je u sjemenište, da e Paveli primiti u subotu 18. IV. 1942. itav ZDMZ. što 1941. nije bio slu aj. Bogoslove je predveo rektor sjemeništa dr. Franjo Šeper i duhovnik dr. Neži , i sve enici Rudolf Pukljak i Josip Jambroši . Paveli a je pozdravio Stjepan Krivoši , bogoslov etvrte godine, ina e predsjednik ZDMZ. Sam ovaj govor dovoljan je da pokaže, kakvim su duhom disali zagreba ki bogoslovi, ali

² Dr. Ins., Taoci kao moralni problem. »Katoli ki tjednik« 16. XI. 1941.

ne sama i oni, nego i svi ustaški lanci u itavoj klerofašisti koj štampi o prvoj godišnjici NDH. Ovo je jedan i jedinstven izraz zajedni kog napora, odgojitelja kao i pitomaca. Poglavar i u enici na istoj ustaškoj liniji. A nad svima njima njihov najodgovorniji vrhovni poglavar, nadbiskup Stepinac.

»Poglavlji e! Vo o hrvatskog naroda!

Sretni smo i presretni, što smo doživjeli dan, da možemo svi zajedno stupiti pred našeg dragog poglavnika, da Ga od srca i iz dna duše pozdravimo. Sretni smo, da smo to doživjeli upravo na godišnjicu uskrsnu a naše državne nezavisnosti, da Vam mognemo od srca k srcu izre i s itavim hrvatskim narodom, duboku zahvalnost na najve em djelu u itavoj trinaest vjekovnoj prošlosti hrvatskog naroda, na djelu kakvog nije izveo još nijedan sin majke Hrvatske, na uspostavi i obnovi NDH. *Tim djelom Vi ste, Poglavlji e, spasili hrvatski narod od sigurne propasti.* Imamo i previše o ite primjere, što bi bilo od nas Hrvata, da nije bilo Vas, Poglavlji e, Vaše odlu nosti i snage ustaških mišica, koji su poveli hrvatski narod u sigurnu i sretnu buduost. Nad našom dragom Hrvatskom bili su se nadvili gusti i tmasti oblaci, a neprijatelji su gledali kako da je unište, ali dobri Bog nije htio dopustiti da propadne Hrvatska, koja je toliko žrtvovala za o uvanje nauke Njegovog Božanskog Sina, nego je baš tada naplatio hrvatskom narodu njegovu trinaestvjeckovnu vjernost Križu, — *Sveirišnji Bog poslao je hrvatskom narodu Vas Poglavlji e da ga spasite.* Mi vjerujemo, Poglavlji e, da e božjom pomo u i Vašom nesavladivom odlu noš u Hrvatska sinuti u svoj svojoj slavi i veli ini, da uspješno nastavi svoje povjesno poslanje na raskrš u istoka i zapada, sjevera i juga.

Poglavlji e, govorim od srca i iz dna duše svih ovdje prisutnih, da smo svi mi uvijek i na svakom mjestu spremni raditi za Boga i Njegovu mladu Hrvatsku, da smo uvijek i na svakom mjestu spremni i poginuti za Boga i Hrvatsku. Poglavlji e, molim Vas u ime sviju nas, da izvolite primiti najbolje primjerke našeg Misala za sebe i svoju cijenjenu obitelj. Neka budu oni znak naše zahvalnosti i odanosti prema Vama i Vašoj cijenjenoj obitelji; neka budu jasan dokaz naše spremnosti za rad u hrvatskom narodu. *Poglavlji e, govorim od srca i iz dna duše svih nas ovdje prisutnih i svakog pojedinog da smo mi uvijek i na svakom mjestu za Boga, za Vas i za hrvatski Dom. — Spremni!*

Paveli se obratio bogoslovima govorom u kome je i on, kao i svi ostali ustaški publicisti i ideolozi identificirao ustaštvo i hrvatstvo i stopio klerikalizam s ustaštvom.

»Bra o, hrvatski bogoslovi! Mene osobito veseli, što ovoga asa, netom što smo završili jednu godinu samostalnog života narodnog i državnog, vidim ovdje kraj mene sakupljene vas, koji ste potekli svi iz najširih slojeva hrvatskog naroda iz svih krajeva domovine. U vama svima buja vatra hrvatske domovine i NDH. *Ovdje u glavnom gradu Zagrebu u sjemeništu pripravljate sebe pod x>odslvom naše vrijedne, asne i zasluzne uprave za rad, koji ne samo da nije manje važan nego li rad, što ga vrše razni faktori javnog narodnog života, nego koji rad imade i osobito zna enje u današnjici, kao što ga je imao i u prošlosti, a koja e važnost njemu biti pridijeljena u budu nosti.* Hrvatsko katoli ko sve enstvo — kroz mnogo vjekova u raznim epohama, koje su nažalost u prošlosti bile više tužne i teške i jadne po hrvatski narod nego li sjajne i dobre, — vršilo je uvijek i me u narodom rad širenja vjerske obuke i širenja narodnog duha. *esto puta moral je sve enstvo ostavljati oltare i pred narodom polaziti i na razbojišta, da brani i oltare i domove*

*naroda. esto puta bili su hrvatski katoli ki narodni sve enici ujedno i vojskovo e. itav niz takovih svijetlih vitezova sve enika nanizan je na stranicama povijesti hrvatskog naroda. Danas kad imamo ono što je hrvatskom narodu najdragocjenije, kad smo postigli ono za im su tolika ipokolješnja hrvatskog naroda eznula i zašto su se borila, rad i djelovanje hrvatskih sve enika nimalo nije zaklju en, niti je uz vjerski rad baš i rad na narodnom polju ni malo manje važan nego što je bio u prošlosti, štoviše, *danas i u nizu slijede ih godina i desetje a, kad e trebati našu domovinu izgraditi, kad c trebati državu u vrstiti, kad e trebati moralno, društvo, pa i vjerski u narodu raditi, rad e hrvatskog sve enstva imati i osobito zna enje ...* Ja znam da je sjemenište, napose zagreba ko, koje je uvijek bilo vrijedno, uvijek otvaralo vrata, kroz koja su prolazili vrli sinovi u narod na pastvu i narodni rad. Znam sve svijetle momente, koji su ispod krovova sjemeništa bljeskali, *znam veliko rodoljubno oduševljenje koje u ovome danas vlada, a siguran sam, da e putem predaje, putem vaših stopa i budu a pokoljenja sjemeništa po i.**

Bra o! Mi svi nemamo nikakve druge želje, nemamo nikakve druge ambicije, nego jedino, da hrvatski narod ostane zauvijek sloboden u svojoj NDH i da mu u njoj budu sretnija i bolja vremena, nego li što su nama i našim preima bila u ona prošla teška vremena. Na tom svi radimo, za to sve dajemo, a ja, kao izvršavatelj hrvatskog državnog vrhovni tva ne mogu imati ve e zadovoljštine i ve eg veselja, nego *kad znam i kad osje am, da u tom poslu imadem sigurne suradnike, koji e uz svoj veliki vjerski i duhovni posao vršiti i narodno poslanje u narodu i za narod i državu. Iz toga, znaju i da ste vi oni, s kojima mogu ja i narod i država uvijek ra unati, osje am i više snage i ve ih pobuda u radu, jer sjedinjenim silama svih narodnih slojeva, a napose silama moralnim, koje predstavljate vi, svako naše djelo bit e ispunjeno i svako naše djelo bit e po Bogu blagoslovljeno. Sve, velim, to inimo, inimo za narod, jer smo za njega i za Dom — Spremni!*«

Pošto se Paveli sa svakim bogoslovom napose rukovao, bogoslovi su otpjevali »državnu« i ustašku himnu i nekoliko drugih ustaških pjesama. Poslije su se zajedno sa Paveli em fotografirali, kako bi potomstvu ostavili vidljivu dokumentaciju svoje ljubavi i odanosti prema poglavniku. Bogoslovi su napustiti Paveli eve dvore burno kli u i poglavniku i NDH.³

U križarskoj »Nedjelji« opisao je jedan od u enika, bogoslov Boris Kolb ovaj prijem kod poglavnika, zanosom kakvim ljubavnik do arava preživjele radosne doživljaje. Paveli ev glas je tome poletarcu »divan, dubok, vladarski, o inski.« A dok je krvnik-Paveli govorio, ustaškim duhom prekaljeni omladinac, ushi en gleda vladara, suverena NDH.

³ »Nova Hrvatska« 6. VI. 1942. — I u ovom e se poglavljju nizati brojni citati Paveli evih istomišljenika, sa i bez crnih haljina, kao i u dva prethodna, u kojima ovi ustaše i njihovi saradnici stalno sinonimiziraju ustaše sa Hrvatima, a ustašto s hrvatstvom, a NDH sa Hrvatskom. Nemaju i zato ovlaš enja ni od koga, jer ova šaka bijednih izdajnika, koje je u Hrvatsku doveo njihov gospodar Hitler i njegov satelit Mussolini, kao i njihovi suradnici iz K. A. i Ma ekovih Zaštita, ne mogu da govore u ime hrvatskog naroda ni u ime Hrvatske i hrvatstva. Križarska »Nedjelja« našla je i zato svoju formulu, koju je trebalo propagirati i prihvati, da bi se ova misao što više proširila me u ustaše i klerofašiste ma gdje se oni u NDH nalazili, i ma koji položaj zauzimali. Za njih »poglavnik zna i Hrvatska, i Hrvatska — slobodna i nezavisna zna i poglavnik. U njemu je sve povjerenje Hrvata, koji pomalo sve više dolaze do svijesti, da žive u najve em asu hrvatske povijesti.« Ovo su misli pakra kih »Križarskih Krila«, koje najve im zadovoljstvom prenosi zagreba ka »Nedjelja« 1941., br. 23.

»Naše o i po ivaju na nasljedniku Petra Sva i a, Stjepana Tomaševi a, na Anti Paveli u. Nastojimo upiti u se svaku crtu Njegova lica, svaki treptaj Njegovih o iju. A On — vladar naš, stoji pred nama, div u svojoj jednostavnosti, pe ina u svojoj mirno i.« Kad je poglavnik zapo eo da govori, uzbu enom Kolbu i njegovim drugovima zastao je dah. »I duh neke posebne srda nosti stade strujati s Poglavnika na nas. Njegove rije i ispisaše novu, najljepšu, najdragocjeniju stranicu povijesti duhovne mladeži hrvatske.«

Na rastanku, poglavnik im je rekao još jednu misao, koja ih je sve od reda egzaltirala. Naime: »Crna škola, (tj. sjemenište zagreba ko), nosi bijele dane.« I Boris Kolb smatra, da e ta misao ostati »geslo našeg bogoslovskog naukovanja.« Razdragani bogoslovi jednodušno su zaklju ili, da je to bio »velik dan za zagreba ku bogosloviju i za hrvatske bogoslove uop e. Poglavnik je vidio, da na Kaptolu, u sjeni prvostrukice, za Nj kuca 140 mladih srdaca; a mi smo vidjeli, da na Gri u, na povjesnom Markovom trgu, kuca za nas srce suverena NDH.«⁴

Ovakva ustaško-klerikalna ekspresivnost bila je nesumnjivo rezultat dugo-godišnje priprave, koju su za NDH vršili u toj »Crnoj školi« novi odgojitelji, jezuiti, kojih nije u vrijeme ilirizma poznavao ni Kaptol ni ta »Crna škola«, koja je onda bila prije sto godina rasadište ljubavi i bratstva me u južnoslavenskim narodima i naj is e vjerske snošljivosti. Sada, u NDH, ovo je sjemenište, zahvaljuju i vrhovnom upravitelju njegovu i njegovim poglavarima i profesorima, postalo rasadište krvavog ustaštva i najve e mržnje me u ro enom bra om, vjerama rastavljenom .

I doista, i bogoslovi, kao i mlađi sve enici, koji su za vrijeme NDH završili svoje studije, pokazali su da je Paveli uistinu mogao ra unati na njih u izgradnji i u vrš ivanju NDH u svim pravcima njihove ustaške djelatnosti. Nema sumnje da ovaj posjet zagreba kih bogoslova predvo en poglavarima sjemeništa nikako nije bio u injen bez znanja i odobrenja nadbiskupa Stepinca. Jer, ne može se ni pomisiliti, da bi se sjemenišni poglavari usudili na takav korak bez suglasnosti svojih vlasti na Kaptolu. Neposredna nadzorna vlast bio je sam nadbiskup, koji se starao za smjer odgoja budu ih sve enika, štoviše, ovaj put u posjetu kod Paveli a nisu bili samo lanovi i uprava ZDMZ, nego i svi ostali bogoslovi zagreba kog sjemeništa, kako to isti e i »Katoli ki list«, donose i itav govor poglavnika upu en bogoslovima. ZDMZ bio je nekad rasadnik ideje bratstva i ljubavi jugoslavenskih naroda kao jedan od prvoboraca ilirizma. Poslije stotinu godina, pod vodstvom novih poglavara i njihovih politi ko-crvenih ideologija postaje prvoborac ustaške, frankova ko-klerikalne misli. Suvremeni ustaški promatra i ZDM podvla e, da je osnutkom NDH potpuno osvojio ustaški duh Zboraše.⁵

U svim svojim dužnostima i poslovima, školskim i privatnim, oni su se po planu saživljavali sa NDH, ustaštvom i poglavnikom. Svuda, svuda je pred njihovim o ima Paveli i NDH. O svemu tome su ne samo znali njihovi posredni i dalji poglavari nego su, kako se to ve vidjelo, upravo oni davali inicijativu za njihovu proustašku djelatnost. Sva njihova nastojanja imala su da budu obilježena ustaškim duhom i imala su da posluže ustaškim ciljevima, štoviše, sve njihove molitve imale su da budu prožete NDH i poglavnikom. I njihove kao i pastve, kojoj su trebali da budu

⁴ Boris Kolb, Crna škola nosi bijele dane! »Nedjelja« 17. V. 1942.

⁵ »Katoli ki list« 1942., br. 18, 213—214.

upu eni poslije završetka njihovog bogoslovskog školovanja. Ovako su oni propagirali i pomo na sredstva za uzdizanje molitvenog duha u povjerenoj pastvi. Zbor Duhovne Mladeži zagreba ke u estvovao je u proslavi prve godišnjice NDH na jedan sasvim osobit na in. Tada je objavio novo ispravljeno izdanje hrvatskog prijevoda Rimskog Misala. U objavi, datoju za novine kao i na leta ima, agitiralo se za prodaju tog Misala na sasvim ustaški na in. Velikim slovima se podvla ilo, da e taj Misal-Molitvenik biti »prekrasna uspomena na prvu godišnjicu NDH« i, dosljedno tome, ne samo, da se nagovaraju da ga nabave pobožni ljudi, nego se i savjetuju »budu i je ovaj Misal izašao na prvu godišnjicu NDH, sjetimo se drage naše domovine, kad god budemo molili iz Misala. Molimo za sre u naše države i Poglavnika, kad god budemo imali u rukama ovaj Misal. Time smo u initi veliko djelo.«^{5a}

Tako je zlo inac Ante Paveli i ustaška monstruoznost NDH, remekdjelo Hitlera i Mussolinija, povezano s Rimskim Misalom, sa tendencijama, koje je tako neuvijeno ispovijedila reklama za prodaju ove molitvene knjige. Odatle još više zra i duh posjete zagreba kih bogoslova i njihovih poglavara kod Paveli a o prvoj godišnjici NDH. Odatle je shvatljiva velika radost Paveli a, kad je video pred sobom te budu e pionire njegovih, ustaških i klerofašisti kih ideologija medu neprosvije enom pastvom, kojoj e ovi novi i mladi duhovnici uz evan elje doturati ustašku i klerofašisti ku propagandu.

Nema sumnje, da i ovaj, kao i prošlogodišnji posjet zagreba kih bogoslova u injen Paveli u, jasno pokazuje, kakvim je duhom bio zadojen rad ovih bogoslova. Poznato je ve iz prethodnog poglavlja, da su bogoslovi raznih sjemeništa bili zapaženi kao aktivni ustaše. Sigurno je, da ih je ustaška misao zahvatila ve u samom sjemeništu u kome su se pripravljali za vjesnike evan elja, ljubavi i humanosti. Njihovi poglavari, profesori i duhovnici nesumnjivo su u prvom redu zaslužni, da je taj duh prisno bio sro en sa njihovim pitomcima. Dosljedno, a za to su odgovorne i njihove nadzorne vlasti, biskupi i nadbiskupi.

Nekadašnje Strossmayerovo sjemenište i njegov ZDM, koji je u vrijeme velikog biskupa zra io nadaleko mišlju velike slavenske solidarnosti, bili su izloženi strahovitim promjenama, izvedenim samo od dvojice njegovih nasljednika: ma arona biskupa Krapca i politi kog kameleona Akšamoivi a. O proslavi stogodišnjice ZDM u akovu prikazao je bogoslov Ivan Markovi historiju ove nekad tako lijepe i u jugoslavenskom duhu djelotvorne ustanove. Dakako, sadašnji pisac divi se ustaškom radu svojih drugova, i na elima kojima se društvo rukovodi u svom radu. u sjemeništu kao i izvan njega. »Vrijedno je spomenuti, kaže Markovi , da se ove godine znatno pove ao ZDM dolaskom bogoslova iz raznih mjesta. Time je ujedno poja an i ustaški duh, koji je i prije vladao kako u Zboru tako i me u ostalim bogoslovima u akova kom sjemeništu.«⁶

Sjemenište nadbiskupa Šari a nikako nije zaostajalo za onima u Zagrebu : akovu. Koliko je ono bilo ustaško vidi se iz jedne manifestacije, uprili ene o imen-

^{3a} Prilog »Katoli kom listu« 1942.. br. 1».

⁶ »Nova Hrvatska« 1. I. 1942. Bogoslovi ustaše, kao i njihovi poglavari, u stalnom su dodiru s ustaškim vlastima i njihovim akcijama. O katedralnoj slavi u akovu na Petrovdan. biskupsko sjemenište priredilo je za pedesetoricu ustaša sve ani ru ak. »Hrvatski list« 6. VII. 1942. Oni su sve ano proslavljali imendan poglavnika akademijama - - »u spomen godišnjice NDH i u znak odanosti našem Poglavniku«. (»Glasnik...« 1942.. 94.).

danu Paveli a, kad su sarajevski bogoslovi priredili 13. juna 1942. sve anu akademiju. Toga dana slavila se dva Antuna u prisutnosti nadbiskupa Šari a kao i drugih dostojanstvenika, naro ito ustaša. Ta dva Antuna su Antun Star evi i Antun Paveli . Tomislav Jablanovi , bogoslov i predsjednik družine »Stadler« održao je govor iz koga je zra io pravi ustaški zanos. O »Poglavniku djelu« govorio je bogoslov Anto Vrbi , dakako glorificiraju i njegov emigrantski rad kao i osnivanje NDH. Bogoslov Vrbi je naro ito pravim križarskim zadovoljstvom citirao Paveli a iz njegova govora, održanog 21. maja 1941., kad je spomenuo da mu je bilo jasno, »da se s molitvenikom u ruci ne može borili protiv razbojnika i da je zato poveo ustaški pokret s odlukom, da se na lјetu ranu metne i lјuta trava.« Bogoslov Vrbi se zanosi kad isti e, da »svaki pošteni Hrvat mora biti i jest ujedno i ustaša, 'jer je idealno ustašto jedino ostvarilo sve naše težnje. A oni, koji ne spadaju u ustaške redove, bit e odstranjeni. Pravo ustašto bdiye nad njima i visi nad njihovim glavama kao Damoklov ma . Prije ili kasnije kukolj e biti po upan. Zato jam i ustaška Hrvatska, zato jam i poglavnik, koji je sva svoja obe anja dosada ispunio, pa e i ovo. A mi imamo prilike vidjeti, da se on ne šali i da u na elima ne popušta.« Bogoslova Vrbi a oduševljava tako er i to, što se Hrvati bore na isto noj fronti »u službi evropske uljudbe. A kako se bore, zna itav svijet, najbolje neprijatelji. U isto vrijeme naši hrabri ustaše strah su i trepet svih naših neprijatelja. Svjedoci smo mi ovdje u Isto noj Bosni, koju su London i Moskva htjeli otgnuti i zauvijek izbrisati njezino hrvatsko obilježje. Hvala domobranima i ustašama, dogodilo se je obratno.« Oduševljavaju i se itavim nizom Paveli evih djela, a naro ito njegovim pamfletom »Strahote zabluda«, u kome osobito napada Rusiju i komunizam, bogoslov Vrbi tvrdi, da Ante Paveli želi »da u Hrvatskoj zavlada Bog i hrvatski narod i nitko drugi. Njegova je zasluga, da u Hrvatskoj postoji sada narod, koji radi. i ustaše, koji se bore. — »Plug i brana Hrvatu su hrana, a ustaša mu je obrana.« 13. lipanj jest dan, kad e se Hrvati kroz vjekove sje ati svog velikog sina. Taj e dan biti u narodnom životu dan narodnog genija. Naša je dužnost, da u ovim teškim vremenima svjetskog previranja budemo na okupu radini i marljivi, da izvršujemo u svemu njegove naloge uvjereni u kona nu pobjedu s vjerom u Boga, te ostaju i i nadalje za Poglavnika i za Dom — Spremni!«⁷ Nema sumnje da je bogoslov Vrbi zadovoljio potpuno svoje poglavare i nadbiskupa Šari a. Naprosto stoga, što je on bio potpuno u skladu i s njihovim ustaškim na elima i starom frankova kom tradicijom, njegovanom još u vrijeme Šari eva prethodnika, nadbiskupa Stadlera. Da bi ova ustaška manifestacija Šari evih bogoslova bila ravna svima onima ostalima, koje su prire ivale ostale ustaške organizacije, i pjesmama su se izjasnili ovi bogoslovi »za poglavnika i dom!« Jer, pored »ustaške budnice«, koju su otpjevali bogoslovi, bilo je sasvim u stilu ove sveane ustaške akademije, da ®e je recitirala Šari eva »Oda Poglavniku«, koju je »krasnoslovio« bogoslov Jure Radi . Jedva je na i vidnijeg skладa izme u poglavara i u enika — na ustaškoj propagandnoj liniji. U enici su pokazali da su dostajni svojih u itelja»jezuita, pod ijim rukovodstvom rade Šari evi bogoslovi.

Kad je Sarajevo posjetio 1944. predsjednik ustaške vlade dr. Nikola »vitez« Mandi nije mogao, a da se ne odazove pozivu sarajevskih bogoslova i da ih ne obi e u njihovom sjemeništu. Bogoslovi su do ekali »uzvišenog gosta«, u ijoj su pratnji

⁷ Antun Vrbi , Poglavnikovo djelo. »Vrhbosna« 1942., br. 6, 147—150.

bili ministar Ivica »vitez« Frkovi, stožernik Stipe Barbaric i šef predsjednikove kancelarije Jozo Džebi. Kad je Mandi ušao u svečansnu »Aula patrum«, pozdravio je bogoslove najprije na ustaški način: Za poglavnika i Dom!, na što su mu bogoslovi odvratili: »Spremni!«. Zatim je opet pozdravio, ali sada na klerikalni način sa »Hvaljen Isus!«, a bogoslovi odgovorili: »Na vijeće!«. Predsjednika Mandi a pozdravio je bogoslov posljednje godine T. Jablanović, »krasnim i skladnim govorom«, ustaše i borca, — kako označio govor ovog bogoslovskog ustaše izvjestilac »Katolički tjednik«, — obejavši predsjedniku vlade, da će bogoslovi sve moguće uraditi, što bude od njih zahtijevao poglavnik i NDH. Upravo tako, kao i njihovi zagrebački drugovi — u prvoj godišnjici NDH. »Crna duhovna legija« — ravna onoj »Crnoj« krvoloka Jure Francetića. Dakako, Mandi nije mogao da mimoiće zasluge bosanskog i hercegovačkog clera za NDH, koji je i sada u NDH — ostao najvjerniji i najmoćniji suradnik ustaškog pokreta.

»Sretan sam, da sam mogao doći u Vašu sredinu, asna braća o bogoslovi, da vas vidim; sretan sam što sam uoči tako krasan govor, koji svjedoči o vašim željama, idealima i nastojanjima, koja odišu hrvatskim, katoličkim i ustaškim duhom, a to su eti kači i moralna nacija Katoličke crkve, koja su i naša, hrvatska, ustaška. Vi ste asna braća o pozvani da iz ovoga duhovnog rasadišta, ovog hrama duha, pohrlete u zagrljaj svoga naroda, iz kojega ste izišli, da mu donesete najljepše darove duhovne kulture, koju mi katolici, osobito bosanski dio katolika Hrvata, nipošto ne konfundiramo s civilizacijom, jer težimo za onim, što je u pravom smislu kulturno, tj. za izobrazbom duha; zato je u nas običaj na pojava, da ne težimo za zgrtanjem blaga niti za ubijanjem ljudskih života, što je plod takozvane moderne kulture.

Otkad je u Bosni uvedena moderna katolička hierarhija, s dolaskom¹ svjetovnog clera ovdje su se prilično u tome smjeru bitno poboljšale. Sve se usredotočilo, skoncentriralo i ujedinilo, tako da se je stvorila jaka falanga svjetovnog clera, koji stoji hrabro i neustrašivo na obrani prava i hrvatskog naroda, i Katoličke crkve, držeći svoje pozicije na duhovnoj fronti.

Vi ste sretni, asna braća o, da imate za profesore asne oče Isusovce, i tko je u enost i disciplina svakome poznata. Oni vam ulijevaju u dušu duboko znanje najvećih istina, otkrivaju vam blago Katoličke crkve i tako vas osposobljavaju za velike borce za svoj narod, da možete stajati na braniku asnih prava i tradicija ove naše Bosne. *Budite dakle sretni, da imate za profesore one, koji su stožer Crkve.* *Vi ste duhovne ustaše hrvatskog naroda, isto tako vrijedni kao i oni ustaše, koji se bore za našu slobodu i pobjedu.* *Vi se borite za slobodu i nezavisnost naše države duhovnim oružjem, koje uzbogaju dušu, brani božanski zakon, a to je oružje jače od boraca, strojnica i drugog materijalnog oružja.*

Mislim, da vas je već priličan broj pri svršetku svojih studija. *Za kratko vrijeme počete na teren, u borbu.* Načini mnogo zla, himbe, prijevaru, zlih nakana, koje su se uvukle u naš narod kao posljedice ovog rata. Vi ste najpozvaniji, da stavljate ljekovitu travu na rane našeg naroda. I zaista, tko će te rane izlijeti, ako ne vi, asna braća o, kojima je otvoren put u dušu? Vaš poziv dolazi u sklad s onim pozivom ustaša, koji se bore za slobodu našeg naroda. I vi ćete svojim duhovnim oružjem braniti tu slobodu i uvati je.

Tu je još jedna »Crna legija« slična onoj pokojnog Viteza Francetića. Ta je vijest, da ima u Bosni još jedna »Crna legija«, koja se bori za svoj narod, silno obradovati našeg poglavnika, koga nam je Bog darovao, a njemu opet darovao jaku snagu i živce, da može ustrajati, i ja vjerujem,

da ne e nikada klonuti, i ta e sa vijest silno obradovati i još ga više osvježiti. Siguran sam, da ne u donijeti radosnije vijesti od ove. Obveselit e ga vijest, da duh u Bosni nije još klonuo, nego je naprotiv oja ao i o eli io. Sretan sam, asna bra o bogoslovi, da vas mogu pozdraviti i zaželiti vam sre u u radu i plemenitim nastojanjima, da istrijebite zla iz našega naroda. Bit u tuma vaših želja kod našega velikog poglavnika, kazat u mu vaše odluke, da ete uvijek biti i ostati za poglavnika i Dom!« — našto su bogoslovi gromko odgovorili: »Spremni!«

»Uzvišeni gost«, koji je sarajevske bogoslove oznaio najsramotnijim i istodobno najstrašnjim upore enjem kao »duhovnu Crnu legiju — sli nu onoj zlo inca Viteza Franceti a«, zabrinut »za hrvatski narod« — t. j. za svoje ustaše, zadržao se u razgovoru sa bogoslovima, a onda su mu ovi otpjevali hrvatsku i ustašku himnu i jednu rukovet ustaških pjesama. I ovaj je »znameniti« događaj ovjekovje en za historiju najsramnijeg perioda katoličke crkve u Bosni, — fotografiranjem svih prisutnih gostiju bogoslova i njihovih nastavnika »jezuita«. Bogoslov Stipe Barišić prikazuju i ovaj Mandićev posjet, kaže, da je bio ispravno oduševljenim klicanjem bogoslova, koji su mu dovikivali, da pozdravi poglavnika nebrojeno puta.⁸

Nikola Mandić mogao se uvjeriti i u sarajevskoj franjevci koj bogosloviji, da je i u njoj veoma snažan ustaški duh, koji je izbjiao iz pozdravnih riječi i jednog bogoslova. I njih je razveselila vijest o dolasku predsjednika ustaške vlade. I njima je trajno ostati u pameti ovaj znameniti dan, kad su ga mogli na pragu novog doma, koji je sagrađen prilozima itavog naroda, iz dubine svojih duša pozdraviti. Bogoslov franjevac sasvim je pravilno postupio, kad je podvukao, da je Nikola Mandić bio veliki prijatelj bosanskih franjevaca, o čemu nam tako neposredno i sugestivno govorio fra Didak Buntić u pismu, kojim smo završili prvo poglavlje. Ni u ovoj prilici nije mogao ovaj mladi franjevac oprostiti nadbiskupu Stadleru, koji se želio riješiti franjevaca iz župa i satjerati ih u njihove samostane. Jer Mandić je bio njihov branitelj i »vođen visokom katoličkom i domoljubnom svijeću branio redovni kužnjaci pred najvišim crkvenim i svjetovnim oblastima u najteža vremena, kada nas se htjelo na perfidni način odstraniti i kod naroda omraziti.« Zato, ove neobične teške riječi, koje su dobro razumjeli u Šarićevi kuriji i sigurno su na njih negodovali, tako eraju u suprotnosti s onim, što je Mandić govorio Šarićevim bogoslovima, kad je podvukao, da je tek od uspostave svjetovne-crkvene hijerarhije potekao med i mlijeko u Bosni i Hercegovini, omalovaživši time dotadašnji rad franjevaca. Međutim, u pogledu političkih ciljeva i sada kao i 1914. bili su i franjevci i svjetovni svećenici na istoj ustaškoj liniji.

»Pozdravljam Vas, Preuzvišenosti, s osjećajima duboke zahvalnosti poglavniku i hrvatskoj vladi, što nam je omogućeno mirno školovanje, dok naši drugovi liju krv po bojištima, jer hrvatska vlada, kao ni jedna druga, poštuje i priznaje pravedne zahtjeve crkve. Potrebno je bilo, da mi budu i sve enice i odgojitelji svoga naroda budemo na neki način odvojeni od života današnjice, mutnog i krvavog, punog otrova, pakosti i zlobe, pa da se zagrijemo uzvišenim na elima Kristove nauke i propovijedamo je po patni koj svojoj domovini, jer je ona jedina kadra povratiti nam toliko životu eni mir.«

* »Katolički tjednik« 1944., br. 19.

dokinuti neprijateljstva medu ljudima i uspostaviti porušeni poredak. Iako tvorno ne sudjelujemo u borbi svoga naroda, ipak duboko osje amo njegove bolove, kušnje i stradanja, budnim okom pratimo napore i nastojanja poglavnika i predstavnika hrvatskih državnih vlasti oko promicanja zajedni kog dobra. *Molimo Vas, Preuzvišenosti, budite tuma em naših misli, osje aja i želja kod poglavnika.. . Recite mu ... da i naša srca gore svetim plamenom mladala kog oduševljenja i ljubavi prema poglavniku, narodu i njegovim vodama.* Kažite mu da gojimo duboku odanost i vrsto pouzdanje da e se pod mudrim upravljanjem poglavnika povratiti hrvatskom narodu oni sretni stari dani, kada na slavenskom jugu Hrvatima nije bilo ravna. Mi vjerujemo u Boga i pravdu njegovu, a zahtjevi su i borba Hrvata pravedni.. . Veselje naše, što smo do ekali ovaj dan, zahvalnost i duboka odanost, vedra nada i vrsta vjera u poglavnika i hrvatski narod neka nadomjesti lovore i vijence i oduševljeno klicanje mnoštva, kojima do ekujemo i pozdravljamo svoje velikane.«

Ovi franjeva ki bogoslovi nisu koristili samo ustaške sve anosti, kako bi na njima pokazali sva svoja ustaška osje anja i nastojanja. Njima je u tu svrhu dobro došao i takozvani Papin dan, kad se slavi dan Papina krunisanja, što je bilo u skladu i sasvim logi no. Jer, papa je veoma cijenio Paveli a, kad ga je 1941. onako sveano primio i uzvra ao mu pozdravima i blagoslovima u svim važnijim sve anostima. Proslava Papina dana 1942. bila je naro ito sve ana, kako je to podvukao predsjednik bogoslovskog udruženja »Juki « — fra Efrem osi . On je u prologu akademije naglasio naro itu sre u, što se taj, za njih znameniti dan, proslavlja »po prvi put u našoj potpunoj slobodi u NDH . . . kojeg je »Juki « prvi po eo na ovaj na in slaviti, na podru ju naše današnje države i *kojeg je slavio i onda, kad je ova proslava bila istovjetna s revolucionarstvom!*« Fra Efrem osi , dosljedno, u uvjerenju, da su i proslave Papinih dana zna ile u Jugoslaviji isto što i revolucionarstvo, morao je da oda i dužnu zahvalnost onima, koji su omogu ili da se »Papin dan prvi put proslavlja u potpunoj slobodi«, a to su »poglavnik i ustaše, koji su svojim žrtvama ostvarili našu slobodu.«¹⁰

Sa Šari evim i franjeva kim bogoslovima uvijek su se u Bosni i Hercegovini takmi ile i srednje škole, koje su bile u rukama franjevaca i jezuita. Travnik, Visoko i Široki Brijeg, kao i škola Male Bra e u Dubrovniku ostat e u razvoju ustaštva kao njegovi najradikalniji rasadnici. O tome su rje ito govorile sve takozvane proslave NDH, o godišnjicama 10. IV. ili o imendanim i ro endanim Ante Paveli a »Katoli ki tjednik« je sav u ekstazi, kad može konstatirati, kako »naša mladež mnogo voli svoga poglavnika i slobodu, a uvjereni smo, da e biti spremna i na najteže žrtve za poglavnika i Hrvatsku¹¹« Ustaška himna je uvodni simbol, koji dominira nad itavim programom takvih priredaba.¹² Jer, njihovi su profesori pripadali onim generacijama franjevaca i jezuita, koji su za prve Jugoslavije pripravljali NDH »Hercegova ki su franjevci«, — govori ustaški »Hrvatski narod«, odaju i im pri znanje za njihov pionirski rad i za oživotvorene NDH, — »kroz desetlje a velikim napornim i požrtvovnim radom inili mnogo u narodnom poslu, jer su svakom pri-

⁹ »Vrhbosna«, 1944., br. 4—5. 107.

¹⁰ »Novi list« 17. III. 1942.

¹¹ »Katoli ki tjednik« 1942., br. 20.

¹² »Novi list« 24. II. 1942.

godom u ili i bodrili svoj narod. Kod staraca i starica, mlađeži i sitne djece ovi pravi narodni sve enici ulijevali su uvijek nadu — u slobode — slobodne Hrvatske. I taj dan su do ekali veselo 10. travnja 1941. *Redovito svaki mjesec sve enici daju u crkvi upute, što se ima raditi kroz slijede i mjesec. . .*« Prikazavši tako osnovni konspirativni rad franjevaca, koji su za mjesec dana unaprijed davali direktive Jupu ivali narod, šta će i kako će raditi na političkom polju, sada u NDH, mogu da žanju plodove svoga sijanja. U Hercegovini, a napose u Mostaru, prelaženjem pravoslavnih na katolicizam, stalno se povećavao broj katolika, a to je značilo prema njihovim namjerama i Hrvata, pa su toliko već uznapredovali u svom pionirsko-misionarskom poslu, da su mjerodavni vjerski faktori nabavili veliko zemljiste u najljepšem dijelu grada, gdje će franjevci sagraditi novu veliku crkvu.¹³

Posjet ustaškog ministra prosvjete Makanca u Bosni i Hercegovini bila je najpropagandistička ustaška akcija. Tom prilikom nisu izostale njegove posjete ni franjevima školama, pa ni onoj samostanu u Visokom. Posjeta ustaškog ministra ovoj franjeviji gimnaziji dala je prilike i nastavnicima i acima, da pokažu kakvim je duhom zadojena škola, i kakvi su to nastavnici, koji su spremali ustašku omladinu spremnu uvijek i za NDH i svoga poglavnika.

Dr. fra Rastislav Drljić, profesor gimnazije pozdravio je ministra Makanca jednim govorom, koji je zapazila sva ustaška štampa u Bosni. Govor Drljića samo je jedna potvrda više, koja sama od sebe svjedoči, koliko su sadašnji franjevci demantirali svoju staru tradiciju ujaka, ići rad su jednak poštivali rišani kao i kršani. Ali, ne samo svoje znamenite i rodoljubive pretke. Dr. fra Rastislav Drljić demantirao je i samog sebe, kao i svoju disertaciju, posve enu jednom franjeviju kom velikanu, Martinu Nediću u posljednjem Ilircu i velikom prijatelju Strossmayeru. Kao što su sarajevski »Jukićevci« 1941.—1945. bili hiljadama milja daleko od svjetlog imena njihova društva, kad su u NDH glorificirali najstrahovitijeg neprijatelja bratstva i jedinstva Južnih Slavena, i to o Papinu danu, tako je i govor Rastislava Drljića bio daleko od njega samoga, kad je u Beogradu na univerzitetu branio januara 1940. svoju doktorsku tezu. Bolna su i žalosna razo aranja, koja je toliko mnogo ovaj rat iznosio tako reči svakodnevno na vidjelo.

I sada, za vrijeme NDH, fra Rastislav Drljić radostan je zajedno sa svima u Visokom, što ga posjećuje ustaški ministar. Tu je priliku iskoristio fra R. Drljić, da progovori i o suvremenim »narodnim i vjerskim mu enicima«, ustvari, o ustaškim suradnicima i cikulatorovim pomagačima, franjevcima-ustašama, koje bi i fra Jukić i fra Nedić prokleti, da su živjeli u njihovo vrijeme, a ne bi im nikako dodijelili po asni naziv mu enika, i to vjere i naroda! Evo, u emu je bilo veselje i fra Rastislava i njegovih drugova kao i povjerenih akata.

»Srca naša i srca svih naših pitomaca, i to svih kategorija u enika: seminaraca, klerika, konviktoraca i vanjskih u enika, radosna su posebno na danasni dan. Kroz 42 godine opstanka i djelovanja naše gimnazije u Gornjim Gorici i ovdje, u srcu Bosne, u Kraljevskom Visokom, posjećivali su naš zavod i biskup Strossmayer, barun Kučera, general pl. Sarkotić, ali je ovo prvi slučaj u povijesti zavoda, a posebno za trogodišnjeg opstanka obnovljene nam

¹³ »Hrvatski narod« 27. I. 1942.

slobode i NiDH, da nas posve uje djelatni ministar narodne prosvjete, i to s vru om željom, da se sam osobno osvjedo i o radu i djelovanju bosanskih franjevaca, kojima je stoljetna baština tamo od Zvizdovi eve ahdname, pa do najnovijih narodnih i vjerskih mu enika fra Julijana Jurkovi a, fra Viktora Sliškovi a, fra Bone Grebenarevi a, fra Stjepo Bariši a i drugih,¹⁴ bila o uvanje katolicizma, obrana hrvatsva i zaštita zapadne kulture i uljudbe, i to na najizloženijem tlu KDH, na vjetrometini povjesnik zbivanja.

Veseli smo na drugom mjestu radi toga, što nas posje ujete baš u ovim teškim ratnim vremenima, kada se uje samo rika topova, zujanje bombardera, fijuk sirena, i kad se, kako vi nedavno napisaste u »Prosvjetnom životu«, obustavlja svaka kulturna djelatnost i kulturno stvaralaštvo. Dok se ve godinama vodi ideološki i gigantski rat izme u materijalizma i idealizma, izme u zapadne kulture i azijsko-mongolskog prodora, dok je po mnogim našim srednjim školama radi toga obuka obustavljena, mi zahvaljuju i uvinost, naklonosti, te moralnoj i materijalnoj pomo i narodne hrvatske vlade, vršimo nesmetano obuku te do danas u ovoj školskoj godini imademo 149 radnih dana. Pozdravljamo Vas, gospodine ministre, kao ovjeka umnika, filozofa, koji u itavom svom dosadašnjem radu pera, tvora i govora, zastupate najradikalnije gledište obrane svih duhovnih vrednota hrvatskog naroda, a u kojima jedino i leži spas, napredak i sretna budnost hrvatskog naroda... Iz svih tih razloga, u ime odsutnog ravnatelja, u ime itavog profesorskog zbora, te uime stotine mladenačkih ustaških srdaca, svih naših gimnazijalaca, kli emo Vam: »Dobro nam došao i živio! Za Poglavnika i za Dom — Spremni!«¹⁵

Ovom posjetu prisustvovao je i franjevački provincijal, dr. Kruniclav Milić, koji je u istom ustaškom duhu govorio slave i i NDH, ministra, poznatog rasistu, koji je i sa nadbiskupom Stepincom došao u žestok sukob, — a svakako, i Paveli a. A nije ni udo, jer je upravo prije pet dana bio odlikovan od poglavnika »redom za zasluge I. stupnja«, i to stoga, jer je »revnosno nastojao da povjerenje sve enstvo zadrži me u narodom i što je sura ivao sa hrvatskim državnim oblastima.«¹⁶

Ve je nekoliko puta spomenuto, kakvu je ustašku predpripravu za NDH izvršio samostan na Širokom Brijegu zajedno sa svojom gimnazijom. Podvu eno je, da je iz te gimnazije potekao velik broj najzatrovanih ustaša, koji su se isticali u krvavom poslu »iš enja« Bosne i Hercegovine. Kad je poginuo ustaški kolja Franko Fržop, ustaše so u nekrologu o ovome zlikovcu podvukle, da se odgojio kao ustaša u gimnaziji na Širokom Brijegu. »Klasi nu gimnaziju je svršio u Širokom Brijegu i tu se medu srednjoškolcima isti e ustaškim radom: raspa ava letke, drži tajne sastanke s drugovima i gdjegod može radi rije ju i djelom za naš sveti kona ni cilj. U svom se radu isti e osobito širenjem ustaškog štiva... Odmah je zatim otišao dragovoljno u Bosniu, gdje vjekovni neprijatelji hrvatskog naroda upriješe sve sile, da pobunama tu, u srcu hrvatsva, ometu izgradnju naše, s mukom ste ene države...«¹⁷

¹⁴ Kakvi su to »mu enici vjere i naroda« pokazuju i odlikovanja poglavnika, kojima je i sa svoje strane utvrdio njihovu ustašku fisionomiju. Fra Julijan Jurković odlikovan je posmrtno »srebrnom kolajnom kralja Zvonimira«, fra Viktor Slišković tako er posmrtno »redom krune kralja Zvonimira II. stupnja s ma evima«, fra Bono Grebenarović »redom zasluge I. stupnja« i fra Stjepan Barišić »redom krune kralja Zvonimira III. stupnja s ma evima.« — Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.

¹⁵ Ministri u katoličkim zavodima. »Vrhbosna« 1944., br. 4—5, 107.

¹⁶ Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.

¹⁷ »Hrvatski narod« 24. I. 1943.

Predaleko bi odvelo prikazivanje njegovanja ustaškog duha u tom samostanu i toj školi, koja je po priznanju ustaških prvaka bila pravo rasadište frankovluka, a onda ustaštva i klerofašizma. Ve ih je progledao Stjepan Radi, kad je crtaju i lik fra Didaka Bunti a obilježio njime tip franjevca separastiste, ekskluziviste i mra - njaka, kako je to pokazano ve u poglavljju o Stjepanu Radi u i njegovom antiklerikalizmu. Sada, u NDH, Bunti evi u enici želi su strašnu žetvu njihova naopaka dje-lovanja. I oni su se, kao i zagreba ki bogoslovi dali sa svim mogu im sredstvima da njeguju, proširuju i u vrš uju ustaški duh medu povjerenom omladinom. Možda više i intimnije ne govori ništa toliko, kao nastojanje fra V. Primorca, njihovog magistra, koji je me u franjeva kim klericima i acima gimnazije poveo i molitvenu akciju »za katoli ku vjeru, sre u, slobodu i poglavnika Hrvatske«, povezuju i najintimnija vjerska osje anja s ustaškom propagandom. U toj molitvenoj akciji vršila se kontrola nad izgovorenim molitvama, nad brojem misa, pri esti, otajstvenih pohoda, devetnica bi. Taveli u, krunica, dobrih djela, žrtvica i t. d. s motivacijom, da treba pored fronta na terenu i po šumama otvoriti novi duhovni front. »I prije smo molili za poglavnika«, no akcija oca Primorca unijet e u tu molitvenu akciju potrebn sistem.¹⁷³. Ti su se listi i, kao oni o sv. Anti, razašiljali na sve strane kao »rodoljubni listi i«, kako bi se i pomo u molitava omladina i dalje održavala u ustaškom duhu i dosljedno tome u protiv narodno-oslobodila kom nastojanju i spremnosti, da se žrtvuje za ustaštvo, Hitlera i Mussolinija, tih idola novog poretka, za koji su se i bosansko-hercegova ki franjevci u najve em svom dijelu djelotvorno zalagali.

Jednako s puškom i bombom, kamom i terorom, kao i molitvom i propovijedaonicom, pa i »rodoljubnim listi ima« vezuju i katoli ku vjeru i Paveli a u jedan nerazdruživ savez posve en Providnoš u božjom. I njihove ustaške akademije i ostale sve anosti po inju i završavaju s ustaškom »Puška puca, a top ri e!«, zacijelo kao nali je »rodoljubnih listi a.« Dosljedno tome, »Katoli ki tjednik« izvještavaju i o »naknadnoj akademiji« na Širokom Brijegu povodom obljetnice osnivanja NDH javlja na sve strane da je »ovo još jedan znak da naša mladež mnogo voli svoga Poglavnika i slobodu, a uvjereni smo, da e biti spremna i na najteže žrtve za Poglavnika i KDH.«

Iste godine — 1942 — na prvi »državni« ustaški praznik, t. j. na imendant Paveli a, i opet su se istakli franjevci sa Širokog Brijega sa povjerenom omladinom. »Imendant najvišeg sina patni ke Hrvatske morao se je proslaviti, jer je to vidan znak naše ljubavi prema zemlji, iz koje smo nikli. Ve prije sv. mise priredila je mjesna ustaška mladež sve anu veoma uspjelu akademiju u gimnazijskoj dvorani.« Fratarski dopisnik unosi i opravdanje pored ve podvu enog o ljubavi prema Paveli u još i zato, što je »poglavnik došao da u svijetu neslomivih krš anskih principa postavi temelje državne budu nosti. U tome smislu je i bila ova naša proslava, jer znamo da je poglavnik postavio sigurne temelje granitne državne zgrade, te smo je i mi zajedno s njime izgra ivati.«¹⁷⁰

Doista, ovi ustaški propagandisti u franjeva kim mantijama pomagali su Paveli u da s njime »izgra uju« NDH, i bodežem i s propovijedaonice, kao i sa »rodo-

^{17a} »Katoli ki tjednik« 1943., br. 39.

^{17b} »Katoli ki tjednik« 17. V. 1942.

^{17c} »Katoli ki tjednik« 21. VI. 1942.

ljubnim listi ima« tipa sv. Ante, obmanjuju i omladinu i ostali neprosvije eni svijet da se time bore za Hrvatsku, kad su u ustaškim bunkerima i kad šire »rodoljubne listi e« i to »za katoli ku vjeru ... i poglavnika Hrvatske.«

Nikako onda nije iznena uju e što su upravo u toj gimnaziji fra Didaka Bunti a i njegovih u enika odgojeni i valjano pripravljeni mnogobrojni ustaški funkcioni svih mogu ih rangova. Medu njima su i ustaški ministri dr. A. Artukovi i J. Du mandži, ustaški stožernik u Mostaru a onda u Zagrebu I. Musa, ustaški stožernik sve u ilišne mladeži u Zagrebu F. Nevisti, dr. R. Glavaš pro elnik ministarstva pravosu a i bogoštovlja u Zagrebu, i mnogi drugi nižeg reda,¹⁷

Tako u gimnaziji na Širokom Brijegu, tako u svim ostalim školama gdje su imali svu ili veliki dio rije i bilo franjevci, bilo jezuiti, bilo svjetovni sve enici. Prije kao i u vrijeme same NDH. Varaždinska franjeva ka gimnazija tako er nije zaostala za svojim drugaricama u Bosni i Hercegovini. I iz nje su se u ustaškom aparatu podigli na visoke položaje mnogi pojedinci, o emu se s pohvalama pisalo u ustaškoj štampi. Kao naro iti dokaz revnovanja profesora ove gimnazije i njihovih »domoljubnih« rezultata istakle su novine, da su 1944. maturanti, kad su pozvani da se jave u dobrovoljce, »iz varaždinske gimnazije javili svi do jednoga.« Stoga i nije bilo iznena enje što je Paveli odlikovao za te i druge zasluge o. Nikolu Skupnjaka, upravitelja franjeva ke gimnazije, o. Dionizija Andrašeca, rektora franjeva kog kolegija, o. Kamila Kolba, profesora, zatim o. Paškvala Cvekana, o. Damjana Damjanovi a i katehetu Josipa Kalajdži a, redom krune kralja Zvonimira II. stupnja i redom za zasluge II. stupnja.^{17e}

A svi ovi odlikovani ustaški nastavnici u ovoj franjeva koj gimnaziji imali su uzor u ranijem rektoru fra Modestu Martin i u, koji je kasnije izabran za provincijala u Zagrebu. Kad je radi svojih proustaških zlo ina dospio u zatvor sakrivaju i opljano zlato od ustaških žrtava u franjeva koj crkvi u Zagrebu, izjavio je o svome pret hodnom radu u Varaždinu kako je do eka po etkom maja 1941., dakle vrlo brzo poslije proglašenja NDH, ustaškog doglavnika i ministra prosvjete M. Budaka i pozdravio ga u samostanu na zakusci. Tada mu je ustaški ideolog objasnio kako e se u NDH rješiti srpsko pitanje. Naime, tre inu e ih poklati, tre inu nasilno prekrstiti, a tre inu raseliti, sa ime se fra Modesto složio, kad ga je poslije toga pozdravio i ugostio.^{17f}

Treba da se kaže, da su i »asne i milosrdne sestre« bile osobito zna ajan inilac u klerofašiziranju škola i omladine njima povjerene.

Milosrdne ili asne sestre, organizirane u redovima i kongregacijama, i u Jugoslaviji, a još više u NDH, vršile su ne mali utjecaj na sredinu u kojoj su djelovale. Brojni samostani i ustanove, u kojima su one bile zaposlene, odražavale su trag njihovog odgojnog ili humanog rada. Bazilijanke, Benediktinke, Karmeli anke de Monte Carmelo*, Karmeli anke Božanskog Srca Isusova, Klarise, Uršulinke, Dominikanke, Sestre Družbe sv. Ksavera, Klanjateljice predragocjene krvi Isusove, Keri Božje ljubavi, Keri milosrda, Milosrdne sestre sv. Vinka Paulskog, Sestre Srca Isu

^{17ci} Dokumenti o protunarodnom radu . . . 307—308.

^{17e} »Hrvatsko jedinstvo« 27. I. 1945. Dokumenti o protunarodnom radu . . . 351—352.

^{17f} Su enje Lisaku, Stepincu, Šalicu i družini, ustaško-križarskim zlo incima i njihovim pomaga im. Zagreb 1946., 31.

sova, Sestre sv. Josipa od Prikazanja, Sestre sv. Križa, Služavke maloga Isusa, Službenice milosrđa, Tre oretkinje sv. Franje, Uboge sestre u iteljice de Notre Dame, a možda još koji red ili kongregacija, sa injavale su pravu žensku pomoćnu vojsku za mnoge klerikalne akcije, u kojima se i pomoć u kojih su se stvarale psihološke osnove za sva moguća presizanja osionog i militantnog klerikalizma za pravo klerofašiziranje svega što je njima bilo povjereno. Bolnice, ubožnice, osnovne, srednje, stručne škole, zabavišta, domovi milosrđa kao i konvikt, kojima su asne i milosrdne sestre rukovodile, uvijek su bili odraz crkveno-političkih nastojanja episkopata ili najvećeg dijela svećenstva, kao i onih duhovnih rukovodilaca, koji su imali da se staraju za njihove duhovne potrebe, pa su ih upoznavali sa svime, što je u Hrvatskoj bilo na dnevnom redu. Velik broj školskih ustanova, koje su bile u njihovim rukama, uveliko je pokazivao na ženskoj omladini, povjerenoj njihovu odgoju, utjecaj svih ovih klerikalnih nastojanja. Jer, upravo ženske srednje i stručne škole ovih sestara dale su velik broj vatreñih križarica, koje su, kad se NDH ostvarila, postale najgorljivije ustašice.

NDH su ove sestre do ekale, kao i nadbiskup Stepinac, tako er kao svoj »davno željkovani ideal.« One se stoga i daju svim žarom svojih prozelitista kih nastojanja, da i one sa svoje strane pridonesu sve što su mogle za uvrštanje ove ustaške i fašističke tvorevine. Samo nekoliko momenata zadržavanja na njihovu radu pokazate, da su i one imale udjela pri pripravi za NDH, duhovnoj i političkoj, ma da bi po njihovu pozivu izgledalo, da su najudaljenije i svakoj pomisli za kakvo političko djelovanje. A opet, njihova suradnja i proustaška aktivnost bila je opća i sveobuhvatna na svim sektorima njihovog djelovanja. I to prije, za pa i poslije sloma NDH.

Pored već brojnih škola, koje su imale pravo javnosti, u kojima se, dakako sa odobrenjem i pod nadzorom prosvjetnih vlasti bivše Jugoslavije odgajala ženska omladina u najklerikalnijem duhu, koji je imao vrlo malo veze sa pravom i iskrenom religioznošću, dobile su pravo sestre Klanjateljice predragocjene krvi Isusove, da u svom banjalu kom zavodu Marije Pomornice otvore žensku realnu gimnaziju sa pravom javnosti. Da ne bi za njima zaostale sestre sv. Vinka Paulskog, dobile su i one dozvolu za žensku uiteljsku školu sa pravom javnosti. Obje ove škole su započele sa svojim radom već na jesen 1941. U javnosti je ovaj postupak ustaških vlasti bio opravдан kao zahvalnost za sve što su ove sestre i u nacionalnom pogledu uinile — što je drugim riječima znalo, što su uradile kao zaslužne ustaške promicateljice još u vrijeme bivše Jugoslavije.¹⁸

Takvu srednju školu sa pravom javnosti dobile su i osjećajne sestre sv. Križa, pa im je već o godišnjici njihova školskog rada odato priznanje za njihov rad, predan i savjestan u katoličkom i hrvatskom duhu, jer »njih je poglavnik sebi primio«, agitira tako za tu školu ustaški »Hrvatski list«.¹⁹

Asne sestre dale su se odmah na posao da malu djecu nauči ustaške pjesme i da ih tako povežu sa svima onim zlikovcima, koji su sa tim pjesmama klali i protagonisti nevinog svijeta, samo zato, što je bio ili drugi vjere, pravoslavne ili mojsijeve, ili što je osuđivan zloine ustaša, pa ma on bio i Hrvat. Pri nenajavljenoj posjeti

¹⁸ »Hrvatski narod« 9. i 29. IX. 1941.

¹⁹ »Hrvatski list« 4. VI. 1942.

ustaškog sitožernika Mihaljevića sarajevskom zavodu sv. Vinka i njegovoj školi, mogle su iznenađene sesatre pokazati svoj proustaški rad. Jer, djeca su svojim ustaškim znanjem zadivila stožernika, pošto su ga ta ista mala djeca ne samo na ustaški način pozdravljala, gdjegod bi ih u zavodu srećo, na hodniku ili u razredu, nego su i spontano zapjevala ustašku himnu ili neku drugu ustašku koranicu, koja je bila draga srcu ustaškog stožernika. Izvjestitelj ustaškog sarajevskog lista bio je jednako oduševljen, kad je mogao konstatirati, da sve što je video, pokazuje jedan dugi prethodni rad u ovakvom ustaškom duhu. »Ovaj do ek je najbolje ogledalo rada i najbolja ocjena za školu. Zar su se mogla mala djeca za vrijeme od pet minuta nauiti svemu ovome?! Me! Sigurno ne! To je rad od dulje vremena i on -nam pokazuje, da je ovaj zavod bio i za vrijeme neprijateljskih režima žarište hrvatske prosvjete i narodne svijesti. To je rad koji zaslužuje pohvalu, a koju je i sam stožernih izrazio rekavši: »Hvala Vam draga djeco! Hvala Vam, ali ne zato što ste pozdravili mene osobno, nego hvala Vam što dajete dokaza, da ste najbolja uzdanica Poglavnikove ustaške Hrvatske. Hvala i Vama asne sestre, koje u ovom duhu odgajate našu hrvatsku djecu. Radite i nadalje u ustaškom duhu, a vjerujte da Vam ustaška Hrvatska ne će ostati dužna.«²⁰

I doista stožernik je govorio sa uvjerenjem i sa znanjem. Jer, tako je i bilo. Puno me usobno razumijevanje i podupiranje na svim stranama zajedničke suradnje i me usobne pomoći, zahvalnosti i ljubavi.

Svuda gdje god su bile školeasnih sestara, mogle su ustaške vlasti biti sigurne i bez nadzora prepustiti djecu odgoju sestara, jer su znale, da će ono biti u duhu njihovih najviših zahtjeva. Ni u samim izrazitim ustaškim ustanovama nije se moglo bolje i zanosnije ustaševati, nego u tim školamaasnih sestara.

Zagrebačke milosrdnice su se mogle podižiti pred samim Pavelićem sa svojom ustaškom djecom, koju je Pavelić primio na Blagovijest 1942. Sve same male osnovke, a opet savršeno ustaški pripravljene. Svaka djevojica je ponijela po kitu cvijeće, a mala Verica Krstić je Paveliću pozdravila pjesmom, koju je u emigracijiispjeval famozni izdajnik Perović. Taj »Zavjet mladih Hrvata« ušao je u srca ustaških odgojiteljica i one su ga prenijele na nedužnu dječicu, trujući ih otrovcima ustaške mržnje i bratoubila kih strasti, koje su u to vrijeme ustaše već svuda pokazale, ne samo prema Srbinima i Židovima, nego i svim rodoljubivim Hrvatima, koji su se oduprli ustaškom teroru i klerofašističkim lažima o novom i boljem poretku i budućoj sreći Hrvata u NDH.

»Mi smo mala djeca,
A ti Ustaše prave,
Za Hrvatsku datemo
Naše mlade glave!«²¹

Sestre su veoma vještice režirale ovaj prijem, naučivši prije toga djecu da podižu Pavelićeve stolice pospu cvijeće, kako su to one već bile navikle da uine na procesijama ispred svećenika. Nije onda uđelo da su »sva mala srca uzbunjene kucala.

²⁰ »Novi list« 25. X. 1941.

²¹ »Nova Hrvatska« 28. III. 1942.

Sve misli, sve dobre želje nevine dje ice bile su upravljene Poglavniku. .. Ka mla-dim djevoja kim licima zrcalila se najve a sre a ...« Djevojice su na kraju prijema otpjevale kora nicu »Ustaška se vojska diže« i ustašku himnu »Puška puca«. Oduševljenim klicanjem Paveli u, kome su obe ale i sestre i djeca, da će biti uvijek spremne, ostavila su djeca ku u najvećeg krvnika njihova naroda, komu su ih njihove asne odgojiteljice dovele na deifikatorno poklonjenje.²²

Kao što su male osnovke pokazale, koliko su veće za dom i poglavnika spremne, tako su isto to u enice ženske realne gimnazije sestara milosrdnica, priredivši veliku svečanost u zagrebačkom teatru sa alegorijom uskrsnu a NDH pod naslovom »U sjenama povijesti«. Taj melodramski prikaz napisala je asna sestra Bernardina Horvat, otkrivši njime ne samo svoja ustaška osjećanja, nego i cijele svoje družbe, kojoj je ona pripadala.²³

Međutim ove i druge asne odgojiteljice veoma su aktivne i onda, kad se za ustaše skupljaju novci i darovi. Tada njihova rječitost i ustaško uvjerenje djeluje kod povjerene djece, koje na njihov nagovor donose traženo. Jer, jao si ga takvoj djeci, koja bi se oglušila o njihov apelu, iza koga se mogla pojaviti i nastavni kač odmazda pri ocjenjivanju krajem školske godine! Skuplja se i za one, koji se bore protiv narodno-oslobodilačke vojske, ili za one koji se bore protiv Crvene armije. Jednako za »ortove-križare, kao i Francetićeve »crnace«.²⁴ Štoviše, one se oduševljavaju krvoljnim nedjeljima najvećeg bosanskog krvoloka, komandanta »Crne legije« Jurja Francetića i velikim aju ta nedjelja kao najveće junakstva za Boga i Hrvatsku. One o tome ostavljuju trag i u pismu, koje šalju tome krvoloku. Sve to odiše pravim duhom klerofašizma, koji tako eri po uzoru crkvenih velikodostojnika angažira Boga za ta krvava nedjela, kao da je taj evanđeoski Bog neka poganska nakaza rata, koja štiti i blagosilja zloince i ubojice. Ali ne šalju mu samo prikupljeni novac. U pošiljcima su i »molitve Svevišnjemu, za sve naše ustaše, napose za hrabre naše asnike . . .«

»Ovaj novac skupile su u enice struće škole u Varešu i šaljemo Vas kao malen dokaz našeg poštovanja prema junaku kim borcima mile naše domovine. *Ovom neznatnom daru pridružujemo svoje molitve, koje upućujemo Svevišnjemu za zdravlje i sreću Vašu, junaku i dobri naš Bojnički, kao i za sve naše ustaše, napose za hrabre naše asnike, koji svojim primjerom daju poletu ustaškoj mladeži. Keka Vas Svevišnji prati i uva, neka Vas Kjegova desnica štiti pred zlobom neprijatelja, i neka Vaše junaka djelo ovjen a trajnom i potpunom pobedom. Izvolite primiti izraz našeg najvećeg poštovanja i uvjerenja, da smo za našeg di nog velikog Poglavnika i za Dom — Spremne!* «²⁵

Uistinu, ova gotovost i »spremnost za poglavnika i za dom«, ustaških asnih sestara, koje u Varešu zazivaju pomoći Svevišnjega nad krvavim nedjeljama Jurja Francetića, jednaka je spremnosti ustaškog episkopata i svećenstva, ustaške Katoličke Akcije i ustaša-križara. Tu su one jednodušne sa svojim drugovima u franjevaca.

²² »Hrvatski narod« 27. III. 1942.

²³ »Hrvatski narod« 10. V. 1942.

²⁴ »Nova Hrvatska« 18. III. 1942.

²⁵ »Novi list« 6. II. 1942.

i jezuitskim samostanima. I onda, kad vrše »milosrdnu« službu, ili onda kad duhovno razvijaju i ja aju ustašku ideju i za nju se zalažu svojim intelektualnim sposobnostima.

Više nego ma koje zaključivanje o proustaškim osjećanjimaasnih sestara daje isповijest jedne sestre-bolni arke, koja je bila optužena, da je i poslije oslobođenja Hrvatske od ustaške nemani i dalje podržavala ilegalnu križarskoi-ustašku akciju. Asna sestra Benediktina Lap, iz bjelovarske bolnice, izjavila je na saslušanju 5. XI. 1945., među ostalim i o njem, kao i njenih sestara, usitaškim simpatijama.

»Općenito naše gledanje kao asnih sestara sa politike strane na prošlu NDH je bilo takovo, da smo mi gledale sa simpatijama i sa zadovoljstvom i tačno je da kao takve nismo mogli da odobravamo borbu, koja se vodila protiv ustaških vlasti. Mi asne sestre iz ove državne bolnice su uvalile smo sa ženskom ustaškom lozom na taj način da smo polagale što već u pažnju ustaškim ranjenicima u samoj bolnici, a isto tako prisustvovali smo raznim manifestacijama kao i državnim slavama za vrijeme NDH. Tako er uz sve to naše poglavarnstvo asnih sestara iz Zagreba tumačilo nam je, da je partizanska borba komunisti ka borbi protiv sve enstva, te da će stradati sve svećenstvo itd. Pod takvim okolnostima bila sam uvjerenja IOOVa da je tako . . .«²⁶

Postoji brojna dokumentacija, koja pokazuje kakvo je sve to simpatiziranje ustaša i njihovih postupaka bilo i na najnehumanijem djelu denunciranja i zlostavljanja partizanskih ranjenika. Jer, njihovo je milosrđe bilo ograničeno isključivo na ustaše, pa je njima bilo do toga da ustaše što prije ozdrave, a partizani ili da umru ili da dopanu ruku svojih krvavih neprijatelja, ustaše, štoviše, njihovo »milosrđe« je takvo, da im je ono dopuštalo da učestvuju u pokolju ranjenih partizana, koji su se našli u bolnicama pod njihovom njegom. Poslije svestranog ispitivanja svjedoka, na suđenju, Okružni narodni sud u Gospi u donio je presudu 7. II. 1946., koja je utvrdila krivicu asnih sestara Žarka Ivasić -Julijane, Danice Džinberg-Hubertine, Lucije Radoševići -Celestine i Jadvice Fostacz-Venere, što su pomagale ustaše u Otočcu, dojavljivale ustašama vijesti o partizanima, a te su vijesti omogućile ustašama da prodru u već oslobođeni Otočac. Zatim one su prebacivale ustaše iz bolnice u šumu, ne ovje no postupale sa partizanima u Otočcu, sve anno su do ekale ustaše, kad su se ovi vratili u Otočac (13.—14. IX. 1943.), s njima se grliće i prokazale partizane, koji su bili u bolnici i na kraju učestvovale u pokolju, koji je onda nad tom dvanaestoricom partizana izveden. Kad su premještene poslije oslobođenja u Osijek, i na tom su novom položaju produžile da djeluju protiv narodnih vlasti, sakrivajući i pomažući ustaše, pa tek onda je protiv njih poveden sudski postupak.²⁷

Strahovitu sliku »milosrđa« ustaških sestara prikazuju preostali živi svjedoci djeđeg logora u Jastrebarskom, koji je bio povjeren jednom broju asnih sestara. U tom su se logoru skupljala najvećim dijelom pohvatana djeca partizanskih boraca. Tu su imala da osjetite svu »osjećajnost« i »samilost« njihova »milosrđa«. Svjedoci potvrđuju, da nije bilo nehumanije ustanove od ove, u kojoj su ta jadna djeca, pod nadzorom »milosrdnih« sestara bila izložena sigurnoj smrti. Pravi živi leševi i kostu-

²⁶ Dokumenti o protunarodnom radu, 185.

²⁷ Dokumenti o protunarodnom radu, 179—180.

rici tu su se skupljali, da dotraju svoj mali i mladi, ali mukama najstrašnije ispunjen stradalni ki život. Kad su se 26. augusta 1942. približili tome mjestu partizani, da oslobode ovu djecu, koja su još preostala, jer poslije mjesec dana boravka od 400 djece 100 ih je pomrlo, saznale su se strahote za koja će biti jedva ljudi da u njih vjeruju. Kad bi koji izgladnjeli mališan »ukrao« jabuku, asne su ga sestre izudarale, a ako bi koje dijete od užasa našlo utjehe u bijegu ili samom pokušaju bijega, bilo je uhva eno i — ubijeno, kao što se to desilo malom Boži Šari u. Sve je to služilo, da se ustaškim teroristima metodama djeca prisile na sestrinsko-ustašku disciplinu. Me u svima bila je najzloglasnija sestra Mercedes, ije samo ime izazivalo je užas kod djece. Stalno ispitivana o roditeljima i prisluškivana, da bi se eventualno odala u svojim sje anjima na Kozaru, sa koje su bila dovedena, djeca su drhtala, kad bi ugledala ovu patološku nakazu s kojom se »doglavnik« Mile Budak u Jastrebarskom fotografirao, da bi potomstvu ostavio spomen na taj ljudski monstrum u odje i »asne« sestre. Da bi izmamila ma kakvo priznanje obe avalo se komadi kruha. A kad su djeca na taj željeni kruh pojurila, onda su ih sestre tukle radi nediscipliniranosti. Sva su djeca morala da budu preodgojena u ustaškom i katoli kom duhu, bez obzira da li su toj neja adi od dvije do 14 godina roditelji bili pravoslavni ili muslimani. Istoga dana kad su partizani stali nadirati u Jastrebarsko, zavladelo je u dje jem logoru uzbu enje, koje je izazvalo kod »odgojiteljica« pravi bijes. Pogotovo onda, kad je sve jasnije bilo, da se približavajte partizani, ije su puške i mitraljezi naviještali ovim mališanima oslobo enje iz pakla, u kome su »svete i asne« sestre vršile ulogu pobješnjelog kerbera. Sestre su svom silom htjele da uvedu mir i red. Ali, dvojica mališana, »najneposlušnija«, iskusili su »milose« zvijeri. Jedna ih je sestra odvela iza logorske štale i tamo ubila krampom. Saznanje partizana u Jastrebarskom nadmašilo je mnoge strahote s kojima su se sreli za vrijeme teških i krvavih borbi sa krvnicima, kakve ne pozna svijet. Jedan od svjedoka tih prvih i neposrednih saznanja, prikazuju i taj logor, sa tri reda bodljikavih žica, unutar kojih je bilo strahota, koje bi i Dantea mogle inspirirati još potresnijim slikama, završava svoja još živa sje anja. »Ne mogu dalje redati zlo ine. Drhtim kad se sjetim dje jeg mu ilišta u Jastrebarskom, kad se sjetim toga ubila kog krampa u »asnoj« ruci.²⁸

Nevjerojatnu, ali uistinu jezivu stvarnost, predstavlja jedan izvještaj o onim sestrama, kojima je nadbiskup Stepinac povjerio dužnost u zagreba koj faisti koj ustanova »Karitas«. Ravnatelj te ustanove bio je Stjepan Dumi sa svim nali jem svoje vrste humanosti, koju su duhovna lica, kao i sestre, »pokazale za opere dobro« u prikupljanju pomo i za nevoljne i bijedne u Zagrebu. Ovaj ravnatelj nailazio je na itav niz smetnji i zapreka upravo od onih, od kojih je o ekvao najviše pomo i razumijevanja, bez obzira da li su djeca, koja su se povjeravala ovoj »Karitas«, da ih zbrine, bila srpska ili hrvatska. Jer, o evi su bili partizani, a majke otjerane na rad u Njema ku ili u koncentracione logore. Nadbiskupov staklenik bio je u prvo vrijeme određen za smještaj osamdesetero djece, a sredstva za ležaj i pokrivaće, kao i ostalo za uzdržavanje te djece, davali su zagreba ki rodoljubi, za sve vrijeme njihova boravka u Zagrebu. Pri tome nije uopće u estvovao nadbiskup Stepinac. Kad je

²⁸ B. Ž., *Svjedoanstvo o tome kako su »asne sestre« istrebljivale partizansku djecu.* »Vjesnik«, 24—26. XII. 1945.

jednog dana pristigao ve i transport partizanske djece, jedan dio je uprava »Karitas« smjestila u dvoranu sv. Jeronima, koja je ina e za rata služila u razne proustaške manifestacije. Kad je za to saznao predsjednik društva sv. Jeronima dr. Ferdo Roži , ina e zagreba ki kanonik, izbacio je tu djecu ponovivši svoju zapovijest, koju je izdao ravnatelju Dumi u: »Bacite tu gamad iz mojih prostorija, to mi smrdi.« Za vrijeme dok su djeca bila u nadbiskupovu stakleniku, za prehranu su se starali najviše gra-ani zagreba ki i Crveni Križ, koji je davao za djecu kruh. Mlijeko je ravnatelj pri-kupljao po obližnjem Ribnjaku, dok je nadbiskup Stepinac, ma da je nadbiskupsko mljekarstvo imalo 110 krava muzara, odbio da i on pomogne od svoje strane, moti-viraju i ovu svoju odluku time kao da mlijeka nema, a to su isto ponovili i kanonici dr. L. Radi evi i Kapi .

A opet, pred javnoš u i djecom, htjelo se prikazati, da je to sve djelo milo-sr a zagreba kog nadbiskupa, pošto je tu »Karitas« još 1923. osnovao nadbiskup Bauer. Tako, na primjer, za Boži 1942. skupio je ravnatelj Dumi sa nekolicinom gra ana bijelog brašna i mlijeka i dao ispe i pecivo, koje je stavio sa jabukama u male paketi e za onu djecu, koja su se boga dana našla u Zagrebu. Kad je trebalo po eti dijeljenje tih boži nih poklona, naišao je nadbiskup i stao sam da dijeli, iako to nije bio njegov dar.

Ova ustanova bila je puna korupcije, pri kojoj su u estvovala i pre asna gospoda sa Kaptola, naro ito unutar pododbora za prehranu pasivnih krajeva, koji je više koristio gospodi sa Kaptola, nego nevoljnima u unutrašnjosti NDH. Nadbiskup Stepinac smješta na svoj posjed u Brezovici partizansku djecu tek onda, kad su mu ona imala da budu zaštita pri o ekivanju partizanskog dolaska. Ma da je i ovdje na posjedu bilo mnogo krava, za djecu nije bilo mlijeka. Davalo ga je selo. Njamra niju sliku u toj »Karitas« ostavlja rad asnih sestara, koje su joj bile dodijeljene na pomo . Te su sestre po svjedo enju ravnatelja Dumi a potpuno zaboravile na svoj redovni ki zavjet i poziv. I one su bile ustaški nastrojene, pa su kao takve mrzile partizansku djecu. Nisu se ustezale, da si prisvoje sakupljen novac, hranu i druge stvari i da to šalju \samostanima, kojima su pripadale . . . »Umjesto da se brinu za povjerenu im djecu, te su » asne sestre« radije išle k svojim ljubavnicima usta-šama-fratrima, tako da su tim postupkom izazivale zgražanje naroda. Prigodom do-laska jednog transporta partizanske djece 1942. godine u Zagreb, opatica iz Širokog Brijega Laurencija uri , koja je sada u Podravskoj Slatini, vikala je na zagreba-kom kolodvoru na peronu: Ovu djecu trebalo bi poubijati, to sui partizanska djeca, trebalo bi ih sve poklati, pa radije pomagati našu ustašku djecu.« To sve ule su mnoge zagreba ke gra anke, koje su tad bile na kolodvoru i koje su se nad tim postupkom zgražale. Ravnatelj Dumi obavijestio je o tome dra Stepinca pismeno, ali nadbiskup nije u vezi s time ništa poduzeo.« Bilo je i pravih pronevjerena, koje su po inile ove sestre. Sestra Laurencija je vrlo teško obra unavala sabranu pomo , koju je redovno slala svojim drugaricama u Mostar. Ravnatelj Dumi u jednoj žalbi nadbiskupu Stepincu prikazuje vrlo lak život pojedinih sestara. »Nisam odgovoran, rije i su Dumi eve, što je isestra Laurencija (splitska) ostala u Drnju s jednim usta-škim asnikom-franjevcem, i tek se drugi dan vratila. To se isto dogodilo, kad je s transportom djece otišla u Ludbreg. Nisam kriv da je sama glavarica htjela ostati protiv moje volje i odredbe sa sestrama preko no i u Drnju, iako su je ostale sestre

upozorile, da to ne smije biti. Nije moja krivnja, da je sestra Laiurencija-glavarica otišla u Martijanec, gdje nije imala nikakva posla ni dužnosti, bez moga odobrenja, i tamo ostala sama preko no i, dok sam ja naredio da moraju sve tri zajedno raditi u ludbreškoj župi i zajedno se natrag vratiti.« O ovim gotovo javnim stvarima znao je i župnik iz podravskih Brijega, koji je ravnatelja Dumi a na to upozorio i savjetovao ga je, da više ne šalje opatice u Podravinu, pošto se narod buni i zgraža nad njihovim nemoralom, budu i da se povla e i spavaju s ustašama, i to naro ito sa famoznim Paveli evim dvorskim kapelanom Dionizom Juri evim.²⁹ Kroz »Karitas«

²⁹ Osobito osvjetljenje na život »asnih i milosrdnih« sestara daje jedno pismo sestre Mihaele Stai i, upu eno nadbiskupu Stepincu 5. II. 1943. Više nego ma koji komentar, samo ovo pismo najrje itije govori o truležu i hipokriziji koja je ovladala ne samo redom kojemu je pri padala ova sestra, nego i vrhovnom crkvenom vlasti i sve encima, koji su po dužnosti dolazili u dodir sa tim sestrama. Koliko je iskaz ravnatelja »Karitasa« objektivan — svjedo i i ovo pismo. — Zato ga dajemo u cjelini.

»Preuzvišeni Gospodine Nadbiskupe.

20. listopada 1938. bila sam primljena od asne Majke M. Terezije Hanželi , vrhovne predstojnice Školskih Sestara III. Reda 'sv. Franje — kao postulantica u Mostaru.

Po isteklom vremenu postulata, bila sam pripuštena k obla enju i na Josipovo 1939. primljena sam u Novicijat Kongregacije Školskih Sestara.

U molbi, kojom sam molila za primi e u Kongregaciju, navela sam i to, da sam bila 9 godina u zakonitom braku, te da sam odlukom Duhovnog Stola u Zagrebu »U ime Presvetoga Trojstva« dobila doživotnu rastavu braka. Tako sam primljena od vrhovne naše poglavarice, ne ?atajiši ništa, jedino u želji, da se odazovem pozivu i glasu Božjem, kojega sam od mladosti moje u duši slušala. asna Majka rekla mi je kod primanja, da nikada nikome ne govorim, da sam bila udata.

Neko vrijeme prije izminu a novicijatske godine, bile su sestre u Slavoniji, da sabiru milodare za mostarsko sirotište i donijele senzacionalnu vijest, da sam bila udata i da sam rastavljena. To je bio povod da sam bila poslana u našu Maticu u Mariboru i tamo ekala rješenje Svete Stolice. Iz Mostara bila sam od asnih sestara protjerana u potpunom smislu te rije i. Da bude jasnije kolika je bila sablazan za asne sestre ta vijest navesti u ovaj primer: U duhovnim vježbama koje smo imale prije obla enja u jednom predavanju govorio nam je duhovnik Fra Pavo o našim zaštitnicima. Medu ostalim je rekao, da su nam zaštitnice Sv. Angelina Polinjska, Sv. Elizabeta Tirinška i Sv. Margareta Kortonska. Tom nam je prilikom prikazao i život tih svetica. Kad sam poslije predavanja došla u peglaonu, po elu je sestra Klara da pred svima govor, — što nama trebaju za zaštitnice udate žene, kad imade toliko djevice, pa još tome ta nekakva Margareta koja je imala ak i nezakonitog sina. — Šutila sam, slušala i pitala samu sebe: »Kad te sestre ne mogu da Svecima oproste — kako e one oprostiti meni ako doznaju moju tajnu.«

Dozvolom Svetoga Oca Pape Pija XII. položila sam prve svete zavjete u Kongregaciji 22. V. 1940. u Mariboru.

Tko da opiš moju sre u — nebesa su bila svjedoci moje žalosti i radosti. Osje ala sam u sebi zahvalnost prema sestrama iz Mostara, vjeruju i, da se nije doznalo za tu moju tajnu — da ne bi imala sada dozvolu Svetoga Oca — baš ta dozvola bila je za mene, — a mislila sam i za sve druge glasno izre ena volja Božja.

Poslije zavjeta bila sam premještena u Beograd. (Ako bude potrebno pripravna sam da dadem izjavu o mom radu u Beogradu.).

Poslije rata po etkom listopada 1941. poslana sam bila iz Beograda ku i k roditeljima na jednomjese ni dopust. Tri ili etiri dana poslije moga dolaska u N. Gradišku k mojim roditeljima, došla je iz Zemuna sestra Tarzila i javila mi, da mi sestra provincijalka Amanda poru uje, da tražim u Zagrebu nekakovo mjesto i da mogu da po nem sa radom, pa ako je potrebno, da mogu i u civilnom odijelu raditi.

Dva dana iza toga došla sam u Zagreb, stanova u kod moje sestfe udate Barakovi i tra žila posao. Uo i Svih Svetih molila sam Biskupa Salisa za savjet i on mi je rekao neka idem do Vas Preuzvišeni. Vi ste mi dozvolili da radim u Karitasu.

Kad sam stupila u rad, prva mi je briga bila, da do u u taj rad još i druge sestre.

Da dokazuem svima, da sam ve davno zaboravila na prezir sestara, kojim su me iz Mostara otpremile, predložila sam, da se zamoli Mostarska provincija i da sestre iz Mostara do u u Karitas Nadbiskupije Zagreba ke.

I došle su. Sestra Laurencija uri , moja bivša voditeljica u novicijatu i sestra Nevenka Paj inovi . Prva sa velikom sigurnoš u. Par dana poslije svoga dolaska pisala je asnoj Majci list, koji sam i ja potpisala i kojega je dala pro itati g. ravnatelju Karitasa. U tom listu pisala je po prilici — ako se sje am doslovno ove rije i: »Rade u se odre i Kongregacije, nego da napustim rad u Karitasu, jer uvi am da je taj rad potreba za današnje prilike.«

Druga je sestra bila teško bolesna na plu imala, tako da je ve nakon nekoliko dana morala na klini ko lije enje, a par tjedana kasnije u svoj rodni kraj. U zamjenu došla je sestra Aurelija, na izriitu želju s. Laurencije, jer da ju s. Aurelija »vrlo poštuje i cijeni.«

To poštovanje razvijalo se tako, da je meni više puta bilo neugodno, kad sam došla za vrijeme neuredovnih sati u sobu, jer sam osjeala, da sam posve suvišna. Njih dvije su bile jedna drugoj dosta. To sam bila jednom zgodom sestrama i rekla. To je prijateljstvo tako daleko išlo, da je došlo i u ispovijedaonici, a posljedica je bila, da je sestra Aurelija morala svaki dan obavljati disciplinarnе vježbe (te je inila svaku večer poslije večere u kancelariji) a prema izjavi s. Laurencije sama s. Aurelija rekla mi je da joj je »ispovijednik naložio da traži premještenje.«

Stanje je bivalo svakim danom sve gorje. Plakalo se, tješilo se, dobivali se srami napadaji, govorilo se o operaciji slijepog crijeva, međutim do operacije nije došlo. A da bude zlo još veće, poveo je g. Ravnatelj s. Aureliju poslovno na put u Crikvenicu. S. Laurencija bila je povrijeđena, po elo se sa tužbama proti Ravnatelju. Najprije kod Pre. Dra Šepera, došlo se i k Vama Preuzvišeni, onda Pre. Bori u, Pre. Neži u. S tim tužbama se nije prestajalo.

Narodna poslovica kaže: »Tko se tuži, sam se ruži«

A da ta rugoba bude još veća, po elo se kolonizacijom djece. Putovale smo vrlo esto. Za svako putovanje dobivala je svaka pojedina sestra honorar od g. Ravnatelja u iznosu od 100 do 200 kuna prema putu i broju djece. G. Ravnatelj nas je upozorio, da nam daje taj novac za to, jer bi ga i svakom drugom dao, koji bi vodio dječecu, a i za to, da si kupimo na selu što trebamo, jer da je vani sve jeftinije. Pažnja G. Ravnatelja bila je nama u korist i tako smo mi za vrijeme od prve kolonizacije, koja je bila nekako pod konac kolovoza pa do zadnjeg u studenom ili u prosincu dobile ništa manje nego svotu od kuna 7.500—. Osim toga dobile smo od g. Ravnatelja razne novane pripomoći, na pr. za imendan dobila je s. Laurencija u kolovozu 500 kuna, a ja za moj imendan u rujnu opet 500 kuna. Imale smo i mjesecnu nagradu od 900 kuna po sestri, dakle mjesecno 2.700 kuna. Kraj toga smo imale drva, svjetlo, krumpir i grah. Mi smo bile tri sestre i jedna kandidatka. Majka te kandidatice dolazila je preko ljeta ešće u nama u Zagreb i donosila nam svaki putu punu košaru razne hrane, koji put šunku, drugi put i — 2 kg teletine, onda opet živadi, a kraj toga bilo je uvijek svega od Božjega blagoslova iz njihova vrta, vo njaka i vinograda. Istina nekada smo joj i platile, ali tako minimalnu svotu, kojom joj ni izdaleka nije bilo ni pleno eno što je donesla. Mi nismo oskudjevali. Ali to nama nije bilo dosta.

Uzmjesto, da za novac što smo ga dobile za kolonizaciju, da si kupimo što nam treba, mi smo svaki puta prakticirale ovo:

Svaka je od nas ponijela prazan kovčeg sobom i principijelno morala je natrag punoga donijeti. Najprije smo mislile, da će nam samo gg. župnici napuniti te naše kofere, ali kad nisu, onda smo si uvele obiće i poslije razdiobe djece zaredale po selu od kuće do kuće i prosile za siromašnu i bolesnu djecu. Dobivale smo toliko, da nam koji puta nije ni bilo dosta jedan kovčeg. Dolazile smo natprane raznim živežnim namirnicama, kao sirom, puterom, jajima, brašnom, grahom, masti i t. d. Koja je više donijela, više je vrijedila. Bojale smo se da nam ne bi na glavnom kolodvoru pregledavali, zato smo većinom silazile na Maksimirskom kolodvoru, jer tamо nije bilo pregleda, a time otpala i bojazan da se nas ulovi. Dobivale smo i novaca, istina nisu bile kod tih sabiranja velike svote, jer smo htjele i molile samo živežne namirnice, ali sve sto smo dobile zadržavale smo za sebe i nismo ravnatelju nikada ništa predavale i nastojale smo, da on o svim tim našim pothvatima ništa ne dozna.

Upozoravala sam sestre i molila sam ih od prvoga po etka, da ne radimo tako, da takav posao nije u redu, jer za sve neugodnosti koje će nam kasnije doći, bitiemo si same krive.

Jednom sam zgodom rekla sestri Laurenciji uru: »Vjerujte mi sestre, ako dođe do toga, sve u reći — ja se ve stidim i i na Kaptol — i ne uđe da se moram stiditi onih ljudi, koji su meni toliko dobra u inili, a to je u prvom redu biskup Salis.« Drugom zgodom kad sam molila s. Željku, prvu predstojnicu, da popravi ono, što je s. Laurencija pokvarila, a koja je bila i prisutna, po elu je s. Laurencija lupajući i šakom po stolu vikati, da ja zaboravljam da ja još nemam vjećnih zavjetu i da je steta što mene nisu poglavari postavili Dredstojnicom. Kad sam izjavila da polaganje zavjetu ne ovisi o njoj već o volji Božjoj i da mi na koncu nije ni stalo da polažem zavjete u Kongregaciji u kojoj sestre ovako rade — posređovala je sestra predstojnica Željka i nastojala da se barem na ulicu ne bi ulo — kako sestre u miru žive zajedno.

Dana 30. rujna 1943. putovale smo opet sa djecom. S. Laurencija uru u Bartolovec, s. Laurencija u Koprivnicu, a ja u Ludbreg.

Po obi aju sastale smo se drugi dan. S. Laurencija uru i ja u Ludbregu, a u Koprivnici pridružila nam se s. Laurencija Šašković.

Kada je s. Laurencija Šašković k nama došla, prvo je bilo da nam prima, kako su je lijepo do ekali, kako je dobila vreću krumpira, pun kofer finih krušaka i 2000 kuna. Rekla je, — krumpir je naš, dao mi ga g. župnik u Koprivnici Bregima, kruške mi je dao jedan trgovac voćem u Koprivnici za siromašnu djecu, a isti taj trgovac, dao mi je i 2000 kuna u istu svrhu. Naravno, da smo se mi veselile. Došle smo kući u podne. U svojoj bezazlenosti ništa ne sluteći, došla sam odmah sa puta u kancelariju i javila veselu vijest g. ravnatelju, da je sestra došla »bogata«, da imade 2000 kuna. Poslije na to više nijesam ni mislila. Sutradan oko 11 sati prije

podne, radila sam kod pisa eg stroja u sobi g. ravnatelja, pozvala me je sestra Laurencija šaškovi da u em u kuhinju. Tu je bila s. Laurencija uri , na stolu su bili novci 2000 kuna (slovom dvije tisu e).

Sestra Laurencija Šaškovi izjavila mi je naknadno i u prisutnosti g. ravnatelja Dumi a, da je taj novac predala još isti dan s. Laurenciji uri , koja ga je preko no i kod sebe zadržala, a sutra dan razmišljala i kona no pitala sestre, da li da ga uop e preda.

Drugom je zgodom s. Laurencija šaškovi od istoga trgovca u Koprivnici dobila sanduk iabuka za siromašnu djecu, taj smo sanduk jabuka, jednostavno zadržale i same potrošile, jer da ih je premalo da se djeci dadu.

Dana 16. listopada 1943. imali smo da prevedemo kolonizaciju u župama elekovec, Peteranec, Ludbreg i Brckovljani. Dan prije pozvala je s. Laurencija uri telefonom vl . 0. Dionizija Juri eva, kapelana našega Poglavnika da nas prati na tom putovanju, jer je jednom zgodom izjavio, da bi rado video, kako mi to prova amo. U jutro kad smo došle na kolodvor bio je i vl . na kolodvoru. U elekovec putovala je s. Laurencija uri , u Peteranec g. Laurencija šaškovi , u Brckovljane g. ravnatelj, a u Ludbreg vodile smo djecu ja i s. Benita, tajnica s. Provincijalke iz Mostara, koja se je u to vrijeme kod nas u Karitasu sa još jednom sestrom zadržavala.

Vl . pomagao nam je da razdijelimo djecu po vagonima, pa kad je taj posao bio gotov, sjeo se je k djeci, koju je vodila s. Laurencija Šaškovi ; ja se nisam udila jer sam znala da sestru poznaje još iz Splita.

G. ravnatelj sašao je u Božjakovini, a mi smo se razdijelile u Koprivnici. Sestre su otiše prema Drnju, a ja sa Benitom u Ludbreg.

Sutradan poslije obavljenog posla, sastali smo se opet svi na kolodvoru u Koprivnici. Najprije smo stigle mi iz Ludbrega, zatim s. Laurencija uri , a ¹/i sata iza nje došla je i s. Laurencija Šaškovi sa vl . o. Dionizijem. Tako smo se vratili svi zajedno u Zagreb. Par dana nakon toga, rekla mi je s. Laurencija uri , da je sestra tužena na Kaptolu. udila sam se da ona to sada smatra grijehom, a kada je zajedni ka putovanja uprili avala sama, zar onda nije znala kao predstojnica, da to ne doli i da je to proti pravilima.

Tako smo išli dalje. Nad sestrom Laurencijom šaškovi i njenim grijesima, zgražali smo se, jer se je doznao, da je i u Ludbregu bila sa s tim Vele asnim. Sve što je ona u inila, odmah se je doznao i o tom na veliko pri alo, na sve strane. Zahtjevalo se, da se ne šalju sestre same na put, ve da idu dvije, kona no i ta je sigurnost bila preslabu, trebalo je da se sa putovanjima sasma prekine, a sve iz bojazni, da se ne oskvrene ugled asnih sestara. Tako je bilo kad se je radilo o drugima, ali kad se je prohtjelo s. Laurenciji uri , onda se je zaboravilo na tužbe, koje je sama podnašala. Tako je bilo 3. XI.

Sve tri bile smo poslane da sakupljamo samo po župi Ludbreg, jer nam je pre asni g. župnik rekao, neka do emo da saberemo nešto za naše siromahe prije nego on po ne sabiranjem za Dalmaciju, jer e to njegovo sabiranje biti zadnje, a mi bi poslije toga sabiranja, jedva nešto doble, jer on kani ve u koli inu skupiti. U vlaku, jednu stanicu prije Ludbrega sjetila se s. Laurencija uri , da ide u Martijanec, gdje nije imala nikakvog posla i ne pitaju i sama produžila put u Martijanec. tamo ostala preko no i i vrtila se drugi dan u jutro natrag u Ludbreg. Sabrala nije ništa — posla nije nikakvog imala u Martijancu. Zašto je išla sama u Martijanec i nas ostavila u Ludbregu, ne znam, a znamo samo to, da nije smjela tako u initi.

Ljetos u o i blagdana sv. Laurencija, zvala me je sestra Laurencija uri da idem s njom u Vitezovi evu ulicu broj 58 kod g. Pavkovi a, da emo tamo dobiti nešto masti i da e ona toga gospodina za laniti za Karitas. Znala sam to, da je ta obitelj iz Konjica. Kad smo došle pred ku u, taj gospodin Pavkovi — kojega ja prije nisam poznavala, upravo je izišao iz ku e da ide u ured. ali kad nas je video, pozvao nas ie u ku u uz primjedu, da mu je gospo a otpovala u Hercegovinu, ali mi ipak neka u emo u stan. Ja sam rekla, — kad nema gospo e kod ku e, do i emo drugi put. On nas je ponovno pozvao i mi smo ušle. Tu nas je do eka brat od imenovanog gospodina u pidžami i ne brine i se puno za svoju odje u, sjeo ie na divan, bacio nogu preko noge i pustio se s nama u razgovor.' Meni je izgledalo i osje ala sam, da mi tu ne spadam i da nismo na pravom mjestu. Tri puta sam zvala sestru da idemo, no ona je razgovarala sa gospodinom vrlo živahno, jednoga za lanila, drugom obe ala da e ga drugi puta za laniti, primila kao dar za imendan jedan sapun za lice, tri kutije sardina i lon i masti.

Kad smo izašle van, pri ala mi je o tom gospodinu, da je išao s njom u školu, da joj je pisao nekakva pisma i da je ona ipak odluila za samostan.

Misljam Preuzvišeni, da jedna prava redovnica, u ku u jednog oženjenog gospodina, kojemu je žena na putu i na to unapred upozorena, ni ulaziti ne e, a pogotovo ako je taj gospodin poznanstvo, prijateljstvo i dopisivanje iz mladih dana.

Mene se je tužilo, bez da me se je prije toga upozorilo, da ne molim.

Istina je da nisam Vesper i Matutin molila svaki puta u odre eno vrijeme. Tužilo me se je da ne dolazim na zajedni ke odmore i da sam otkazala posluh. Istina je, da sam se služila pogodnostima u molitvi, da sam na mjesto odre enoga asoslova, molila »O enaše«, da sam propustila izmoliti kojiput Put sv. Križa ili Krunicu. Istina je, da sam u vrijeme odmora i u nedjelju radila u kancelariji kadgod je bila potreba, a pogotovo otkako je po elo sa transportima djece i razdiobom rublja, te svaki puta poslije ve ere, kada je trebalo da je rješava pošta i obavlja dopi-

prošlo je blizu 14.000 djece, najviše srpske.³⁰ Izvještaj ravnatelja Dumi a je karakteristi an za ve erinke, koje su ise prire ivale ustašama i njema kim oficirima u nadbiskupovom dvoru, o emu svjedo e i sa uvane fotografije iz ustaške štampe. »Pod kraj ustaške vladavine po ele sū se u nadbiskupovom dvoru prire ivati sve ane ve ere, na kojima su sudjelovali ustaški ministri i generali, kao Steinfl, Moškov i drugi, te Gleise von Horstenau. U »Karitas« je sa uvana bilježnica "prebendar dra Vilima Nuka u kojoj je ubilježeno, da je taj isti prebendar primio od nadbiskupa Stepinca 300.000 kuna, koje je Stepinu dao ustaški kolja Maks Luburi . . .³¹

Ustašice-opatice istakle su se u borbama, dakako na strani ustaša protiv narodnooslobodila ke vojske. O tome se na daleko ulo, pa je Paveli odlu io, da ih za njihov juna ki pothvat sve ano odlikuje. Naime, za vrijeme borbi oko Jajca i Livna.

šivanje. Istina je, da nisam poslušala kada mi je sestra Laurencija uri nalagala da vršim poslove na sasma protivan na in od onoga kojega je odredio g. ravnatelj. Tužila sam se radi toga i s. Beniti, a ona sama uvidjevši teške prilike naše zajednice, rekla mi je — da sestra Laurencija uri nije naša predstojnica, da se je sama takovom postavila i što se ti e uredskih poslova da ju ne moram slušati.

Tužila sam se i asnoj Majci, i molila da stvar uredi. Ostalo je ipak sve pri starom. Tužila sam se u ispovijedaonici, a kad dalje nisam mogla ni znala molila sam Preuzvišenoga Gospodina Biskupa Salisa za savjet i rekla mu ukratko kako kod nas izgleda. Pitao me je da li znade g. ravnatelj za to, kad sam rekla da za neke stvari znade, rekao je: »Ako ne bi znao, moralio bi se upozoriti ga.«

Još sam šutila. — Tada mi je s. predstojnica jednoga dana zabranila da poslige ve ere radim u kancelariji. — Posao je zahtijevao da radim — mene se uha alo i zavirivalo na vrata kancelarije za vrijeme rada.

Istina je, da je s. Laurencija uri posve nesposobna u kancelariji i da joj se ne može povjeriti nikakav odgovoran posao ni pismeni ni vanjski, jer nikada ne pita i ne sluša ono što joj se kaže ve uvijek sama po svojoj glavi, misle i da je samo ono dobro što ona radi, a svi drugi da.ne rade pravo. Kad god je kakav posao obavljala, nikada ga nije u redu obavila. To je istina. Istina je, da nije mogla niti 1000 brojeva po redu u zapisniku napisati, a da se kraj toga ne bi nekoliko puta zabunila. Da su brojevi ispravljeni o tom se može svatko uvjeriti.

S. Laurencija Šaškovi po etnica je u Karitasu i vodi sama evidenciju preko kolonizirane djece. Tako, kada ne bi ja pomagala g. ravnatelju bio bi osu en, da ne samo nedjeljom i blagdanom i do kasno u no radi, ve bi da radu žrtvuje i svoj no ni po inak. Svisna sam toga što sam inila, žrtvovala sam sve svoje slobodno vrijeme za rad i napredak Karitasa i dobro svoga bližnjega. Mi smo doble i povišicu naše redovite pla e za svoj rad, bile smo dobro pla ene. Primale su etiri sestre po 1500 kuna — dakle 6000 kuna mjese no, kraj toga smo se i same napla ivale, ali kad je trebalo raditi, onda smo se strogo držale propisa i pravila i vjerovale u nešto, što smo znale samo u svoju korist preina iti.

U svijetu se smatra nepoštenim onaj koji vara i krade svoga gospodara, a zar jedna redovnica obukla je samo za to redovni ko odijelo, da smije pod zaštitom initi ono, što poštenom ovjeku u svijetu nije dozvoljeno. Pitam danas Vas Preuzvišeni, — zar se 10 Božjih zapovijedi protežu samo na ljude u svijetu, i za se ne odnose na redovnike? Zar 7. zapovijed Božja ne glasi: »Ne ukradi!« i zar nije kra a grijeh i za one, koji imaju svete zavjete siromaštva i zar je samo onda grijeh kada do e pred gra anski sud?

Pitam Preuzvišeni vapiju om dušom: »U emu se sastoji zavjet sv. isto e?«

To pitam danas ja — koja sam mislila da se u samostanu natje u redovnice sa an elim na nebu u ljubavi prema Bogu.

Danas krvavi duša moja — Preuzvišeni — iz tisu u rana, jer gledam Krista zaru nika dievica kako mu same pljuju u lice.

Po elu sam moliti devetnicu Svima Svetima, da mi pomognu.

Nadvladala sam sama sebe i rekla sam g. ravnatelju ono što on još nije znao, a sada Preuzvišeni pišem Vam da Vi znadete i ono što on ne zna.

Pripravna sam Preuzvišenosti i ponavljam rije i koje sam žrtvuju se prije nego što sam išta rekla u Isusa molila.

»Rade da sramota sva padne na mene — nego da dozvolim, da mome Bogu pljuju u lice.«

Zagreb, 8. velja e 1943. s. Mihaela Stai i .³⁰

³⁰ Arhiv Državne komisije za utvr ivanje zlo ina okupatora.

³¹ Nadbiskup Stepinac izru io je partizansku djecu u potpornoj ustanovi »Karitas« asnim «estrama-ustaškinjama. »Vjesnik« 9. I. 1946.

javljala je ustaška štampa, »istakle su se hrabroš u i odlu noš u, izvršuju i svoj kršanski poziv i dužnosti kao Hrvatice. Odlikovane sestre jesu reda sv. Vinka Paulskog i reda "Predragocjene krvi Isusove." štoviše, Paveli je zaželio da do e u Zagreb njihova delegacija, iz Jajca i Livna, kako bi njima i njihovoj družini li no predao ta visoka odlikovanja (21. XI. 1942.). Me u odlikovanima su bile sestre Josipa Nevisti i Domina Šeparović, koje su primile »red krune kralja Zvonimira III. stupnja sa ma evima«, a sve ostale »bron anu kolajnu krune kralja Zvonimira na ratnoj vrpci.« To su bile sestre Cvijeta Ivanović, Danica Určić, Krunislava Redeljević, Emanuela Jagunić, Branimira Bilić, Nedjeljka Buijanović, Velislava Šipušić, Izaka Dukić, Leticija Petrak, Teofanija Prćela, Donatila Šabić, Malvina Malinović, Graciela Jukić, Cecilija Filip i Otilija Punić. Iz fotografije, koju je objavila ustaška štampa sa toga opati kog prijema kod Pavelića, vidi se, kako jedna od njih u slatkom ustaškom uzbu enju nad takvom velikom srećom i milošću, koju je opatićama ukazao poglavnik, plائ�e. Pavelić je ove »junakinje« pozdravio i zahvalio im je za sve, što su u inile za njega i njegove ustaše i potakao ih da i dalje svojim primjerom zrađe pred ustašama. One su mu tako er odgovorile i obe ale, da e i dalje »kao vojnici Krista, a u isto vrijeme vojnici hrvatskog naroda na svom polju rada izvršiti i u buduće ona djela, koja od njih traži njihov poziv i neograničena ljubav prema svojoj domovini.«³² Nema sumnje, svakako je interesantno, da je ovaj prijedlog Pavelić u podnio već dobro poznati Pavelićev dvorski kapelan i podravski ustaško-fratarski Don Juan, narođito drag sestri Laurenciji, fra Dionizije Jurčeviću, kako to pokazuje njegov akt, upućen Uredu za odlikovanje 18. XI. 1942., u kome on motivira ovo odlikovanje njihovim »požrtvovnim držanjem za vrijeme napada odmetnika na Jajce i Livno.«³³

Josipa Nevisti je doživjela veliku »nesreću«, jer joj je predato odlikovanje prilikom bombardiranja Bihaća propalo, pa je umolila »Poglavnog Županstvo — Ured za odlikovanja« 1. XII. 1944., da joj se izda drugo odlikovanje i druga povelja, kako bi se i opet sastala s tom dragocjenošću, njoj toliko milom! Dakako, da joj je Ured za odlikovanja izašao u susret, ma da više nije bilo u životu fra Dionizija, koji je poginuo u Butigama u borbama sa partizanima, pred Splitom.³⁴ Zasebno je odlikovana Klarencija Kancilija, sestra reda sv. Vinka Paulskog »za hrabro i neustrašivo držanje prigodom napada odmetnika na Livno u kolovozu 1942., — »redom krune kralja Zvonimira III. stupnja sa ma evima, — ime je spasila živote mnogih hrvatskih vojnika.« Istodobno je odlikovana bronansom kolajnom reda Zvonimirove krune, za pomaganje sestri Klarenciji, sestra Hermengilda Jerman. U prijedlogu za obadvije se kaže, da su pomagale spasiti ustaše i oružnike i sakrivati bolni i sanitetski materijal.³⁵

Jednako su se u istom duhu žrtvovale i sestre u Kninu, pa su i one primile januara 1945. odlikovanja, reda Zvonimirove krune III. stepena, bronane i željezne kolajne Zvonimirove krune na ratnoj vrpci. To su sestre Emerencijana Zunko, Alver-

³² »asne sestre« primale su najviša odlikovanja iz ruku krvnika Pavelića. »Vjesnik« 19. XII. 1945. Vidi i slike u: Dokumenti o protunarodnom radu, 185—189, 548.

³³ Arhiv Ureda za odlikovanja u NDH. Original.

³⁴ Arhiv Ureda za odlikovanja u NDH. Sa originala.

³⁵ Idem.

nija Petaus, Lucijana Karajko, jelisava Legan, Gabriela Škarica, Rafaela Stani , Dolorosa Aškerc, Djema Šabi , Marta Knez, Ivana Ribnikar i Karmela Runje.³⁶ Sve je ove sestre predložila za odlikovanje komanda VII. ustaškog staja eg zdruga 20. XI. 1944., a rješenje je uslijedilo 25. I. 1945. Sestra Marija Anuncijata Kcpunovi , »asna majka samostana Naše Gospe« odlikovana je redom krune kralja Zvonimira III. stupnja »za hrabro držanje kod Dvora na Uni za vrijeme napadaja neprijatelja.«³⁷ Na mjesec i po dana pred oslobojenjem Zagreba, ministar prosvjete predložio je odlikovanja Poglavnom županstvu za sestre Milenu Dlustoš, Lujzu Reif, Mihajlinu Neumann i Nataliju Cico.³⁸

Dakako, ovim spiskom nisu iscrpena sva odlikovanja asnih sestara. Ustaška štampa nije sve od reda bilježila, a Arhiv Ureda za odlikovanja nije u cijelosti sauvan. Odlikovana je i Lina Tavarić, redovnica Družbe kralje Božje ljubavi za zasluge, u injene ustaškoj državi, i Veronika Iglić, redovnica sv. Vinka Paulskog za pedeset-godišnji rad na odgoju omladine, visokim redom za zasluge I. stupnja. Ovaj jubilej je naročito sve ano proslavljen, pravo ustaški, pošto su djeca, koju je ona odgajala, započela sve anost sa ustaškom himnom »Puška puca, a top ri e.«³⁹

Klerofašisti u NDH imali su u »asnim« i »milosrdnim« sestrama najpouzdanije suradnike u velikom krugu njihovog »karitativnog« i školskog djelovanja.

Sauvan je jedan mali, ali zato upravo dirljiv dokument, koji rječito govori o odanosti i ljubavi tih asnih sestara prema Paveliću. Zagrebačke sestre »Predragocjene krvi Isusove« sjetile su se, kao i sve ostale u NDH, i kao toliki mnogobrojni svećenici i fratri Pavelićevi endana, koji je bio ujedno i državni praznik »vrhovni tva NDH.« Bio je to posljednji Pavelićev endan u NDH — 14. VII. 1944. »Danas šalju Svevišnjemu vruću molitvu za svoga poglavnika sestre Predragocjene krvi.«⁴⁰ Evo, u tome je i odgonetka gorljivom zalaganju ovih žena za ustaštvu i poglavnika.

Uistinu, u svim klerikalnim škciama imale su ustaše najplodnije tlo za propagandu, koja je imala vrlo velikih uspjeha na svim njihovim sektorima. Ovu je injenicu konstatirao i dr. Ivan Škreblin, asistent teološkog fakulteta u Zagrebu, kad je proveo anketu u srednjoj školi o svim mogućim pitanjima. Dakako, nije mogao propustiti ni pitanje nacionalističkih, i to svih boja, tendencija koje su okupirale omladinu. Pod nacionalističkim tendencijama, u stvari, dr. Škreblin podrazumijeva fašističke i ustaške, fašizam i ustaštvu. Sve je to za njega samo odlika idealnog pregaštva omladine. Anketa je bila provedena još u jeseni 1940.

»Kako su pak nacionalisti ke tendencije zauzele velike opsege, rezonira dr. Škreblin, može pokazati i znak Z. A. P. (Živio Ante Pavelić!). U samoj anketi.. zabilježen je ovaj znak na tridesetak tekstova. Taj sam znak nalazio i na vanjsnosti kuverata, u koje su srednjoškolci metnuli ispunjene tekstove. Taj se znak načelo kao sve ana ispovijest vjere u najbolju budunost, kao protest na nepravde, zapostavljanja, izrabljivanja. Uopće po itavoj anketi, ili to nije, u svakom od pitanja izvezvi prvo pitanje, nade se po koji odgovor, koji nosi biljež više ili manje izrazite

³⁶ Idem.

³⁷ Idem.

³⁸ Idem.

³⁹ »Hrvatski narod«, 24. i 31. VIII. 1943.

⁴⁰ Dokumenti o protunarodnom radu, 199.

nacionalisti ke težje omladine krajem 1940.« Dr. Škreblin daje i nekoliko karakteristi nih fašisti kih odgovora: »Slobode za Hrvate nema, a ne e je ni biti u ovom Versailleskoni ostatku — Jugoslaviji. Hrvatima treba samostalna država, ne sa demokratskim sistemom, nego sa korporativnim. Ta e biti u najskorije vrijeme osnovana pod vodstvom dra Ante Paveli a.« Dakako, da tu nisu izostali ni napadaji na Zidove, komuniste, masone i jugoslavenski orientirane Hrvate. »Židovi imaju kapital. Ali e do i Ante i to sve promijeniti, u to vrsto vjerujem . . .« — »Moja domovina je u takvoj bijedi i krizi, da mora do i onaj, koji bi je spasio. Ali, nadam se da e jednom do i as, kad ce do i iz strane zemlje onaj, koji e nam donijeti slobodu.« — »Vrlo mi je žao, da se ne smije slobodno re i, koji nam je pravi voda, za kojim milijuni i milijuni duša eznu kao za Spasiteljem. To je doktor Ante Paveli .«⁴¹ Ovako je odgajana omladina, koja je trebala do ekati Paveli a i njegovu NDH — u svima od reda školama, gdje god su klerikalci imali ma i najmanje utjecaja. Najviše, svakako u franjeva kim i jezuitskim školama, od kojih se nije odvajala ni nadbiskupska klasi na gimnazija u Zagrebu, kako su nas o tome ve izvjestili tadašnji, rektor zavoda i direktor gimnazije jezuita Jambrekovi i klerošafista prof. D. Žanko. To priznaju, uostalom i sami ustaški prvac. Nadbiskup Bauer, iako sav u jezuitskim rukama, nije se usudio da povjeri u nadbiskupskom sjemeništu itav uzgoj jezuitima. To je u inio njegov nasljednik nadbiskup Stepinac, odvažno i bez straha, ali i bez poznavanja jedne velike iasnije tradicije, koja je usredsre ena u imenima velikih sve enika Strossmayera i Ra koga, kao i njihovog stava u tom pitanju. Jezuiti su preuzeli sav odgoj. Ali, ni to nije bilo dosta ovom pioniru jezuitiziranja »Crne škole«, kako je stari Zagreb nazivao sjemenište na Kaptolu. Jezuiti su ušli i u nadbiskupsku gimnaziju. Ali ne samo u nju. NDH, ta prava jezuitska Civitas Dei, omoguila je jezuitima ulazak i u državne srednje škole. Taj veliki doga aj registrirao je »Katoli ki list« kao jednu sasvim razumljivu stvar potrebe, koja ne može da bude uopće nekome zazorna.⁴² Tako je jezuitima omogu eno, da i s te pozadine sudjeluju u u vršivanju njihovih politi kih, »moralnih« i pedagoških ciljeva. Ovo je bio veliki uspjeh jezuitskog osvajanja terena, s koga se moglo intenzivnije utjecati na omladinu. Svuda, svuda, gdje je dopirao utjecaj klerošafista, a on je bio jak iznad svega, poslije škola, u ustanovama K. A., a naro ito najmo njoj njenoj organizaciji, u Velikim Križarskim Bratstvima i Sestrinstvima. Ve se dosada vidjelo, kako je K. A., a naro ito njen najsnažniji dio, Križarstvo, bilo bez sumnje izraziti klerošafisti ki prete a ustaškog perioda. Vidjeli smo iz izjava pojedinih predstavnika K. A., koji su to potvrđili prilikom svojih prijema kod Paveli a. Duhovni asistent K. A. u Sarajevu i urednik Šari evog »Katoli kog tjednika«, sve enik Franjo Kralik, u lanku »U znaku žrtve« ocrtao je neobično crnim bojama stanje Hrvata, katolika i sve enika, u Jugoslaviji, dok je istodobno emigrantske ustaše zaodjenuo u izvanredni heroizam. Za njega je taj ustaški hejtoizam ponikao iz katoli koga, koji je navodno nadahnut evan eoskim idejama. Klerošafisti ki ideolog potvr uje našu toliko dokazivanu tezu, da su ustaštvo i frankovština i za njega davno posijano sjeme.

⁴¹ Ivan Škreblin, Nacionalisti ke tendencijo srednjoškolske omladine. »Katoli ki list« 1942.. br. 26. 306—308.

⁴² »Katoli ki list« 1942.. br. 8, 95. Ovaj prvi jezuitski pionir bio je otac Franjo Bortas, koji je postavljen za vjerouitelja na III. državnoj mješovitoj građanskoj školi u Zagrebu — dok je sa službom bio u Nadbiskupskom djele a kom sjemeništu kao duhovnik, dakle licenč velikih iskustava na polju duhovnog prepariranja omladine.

koje je kako on tvrdi, prokljalo »uz pomo božju, pošto nam je htio Bog tim bezvjetno re i, da e uvijek biti s nama, ako mi budemo s njim.« Duhovni asistent K. A. Kralik upozorava na žrtve, koje su bile podnesene za dvanaestdnevnoga ratovanja,, (pri slomu Jugoslavije), ali i one, koje se imaju još podnijeti. »Neka se žrtve još dosljednije prihvate oni naraštaji, koji su je i u svoj program stavili: Križari i Križance! Prigodom zadnjih doga aja vidjelo se, kako je važnu ulogu vršila ta organizacija, duhovno pripravljuju i novu, mladu, božju Hrvatsku. Odgoj je križarske omladine, zahvaljuju i pokojnom dr. Ivanu Merzu i živom dr. Ivi Protulipcu, bio radikalno hrvatski. *Duhovni program njezin s duhovnim programom ustaša slagao se. Iznosio ga bezbroj puta na raznim velikim križarskim manifestacijama dr. Ivo Protulipac, a i drugi križarski govornici.*⁴³

Ma da su prvaci križarstva, K. A. pa i njihov vrhovni poglavavar nadbiskup Stepinac, stalno podvla ili, da se križari ne bave politikom, uza sve to nisu mogli u mnogim prilikama da te njihove tvrdnje o apoliti nosti sami ne demantiraju. I to odmah u samom po etku NDH. Glavni križarski organ »Nedjelja« nije jednom pokazao pravo nali je svoje »apoliti nosti«.

»Uskrs 1941. godine bio je za hrvatski narod najsretniji uskrs, jer nam je donio i uskrsnu e KDH, koja je na veliki etvrtak proglašena u glavnom gradu Zagrebu.

Teško je na i dovoljno pravih rije i, kojima bismo mogli opisati veli inu i zna enje ovog doga aja. Isti emo samo to, da narod s tisu ljetnom kulturnom i životom državnom svijesti, kao što je hrvatski narod, zasljuže da ima svoju vlastitu državu . . . Svi su gotovo Hrvati bez iznimke osu ivali one, koji su 1. prosinca 1918. godine na srpskom tlu pokloni ki i ropski srušili suverenu hrvatsku državu. Selja ki, radni ki i gra anski širi slojevi hrvatskog narodu smatrali su one, koji su bili krivci ovog sramotnog ina hrvatskim narodnim izdajicama, te su se s ponosom sje ali svih onih koji su u godini 1918. upozoravali da je potrebno sa uvati hrvatsku nacionalnu i državnu individualnost . . . Otkad je nakon uvo enja diktature u bivšoj i nepovratnoj Jugoslaviji današnji poglavnik dr. Ante Paveli otišao u inozemstvo, pogledi su Hrvata bili stalno upereni u tog juna kog borca u tu ini. Sporazum, koji su politi ki predstavnici Hrvata u državi u inili s predstavnicima Beograda, hrvatski narod nije nikad priznao nekim definitivnim inom. I sami tadanji politi ki predstavnici morali su narodu govoriti da sporazumom nije ostvaren politi ki program hrvatskoga naroda, ve da e taj biti ostvaren tek kad se osnuje NDH. Reklo se, da je sporazum tek stepenica na putu hrvatskoj državnoj nezavisnosti i da je on u injen u sporazumu s poglavnikom u tu ini. No narod je znao, gdje je i u em je istina. *Stoga je i potpuno razumljivo, da hrvatski vojnici nisu slušali upute tih svojih politi kih predstavnika, da drže disciplinu u vojski, te su spontano i jednodušno položili svoje oružje i bratski do ekali oslobođila ku njema ku vojsku. Vojska Adolfa Hitlera, vo e njema kog naroda, bila je najsve anije do ekana u hrvatskim krajevima, jer je srušila tu omraženu kidu, što se nazivala Jugoslavija.* U danima pred ovogodišnji uskrs došlo je na vidjelo ono što hrvatski narod misli i osje a, da traži uništenje Jugoslavije i osnutak države Hrvatske. To je bio glas hrvatskog naroda, klik pred cijelim kulturnim svijetom. Hrvatski se narod osjetio presretnim što su ostvareni njegovi vjekovni ideali, nezavisnosti i slo-

⁴³ »Katoli ki tjednik« 27. IV. 1941.

bode! I mi pozdravljamo našu hrvatsku državu! Kao i dosad, tako smo i odsad sve svoje sile uložiti u napredak da tako zajedni kćim silama ostvarimo nova, bolja vremena i novi život hrvatskog naroda. Da živi hrvatski narod! Da živi Nezavisna Država Hrvatska! Da živi Poglavnik dr Ante Paveli .«⁴¹

Ili, na drugome mjestu, u istom broju, na kome se podvla i klerofašisti ko uvjerenje, da je Bog Hrvatskoj dao poglavnika Antu Paveli a.

»Svoj socijalni program naš Poglavnik će ostvariti u novoj državi, a da je njegov nacionalizam bio ispravan i njegova vanjska politika zdrava, najbolje svjedo i injenica, da je stvorena naša država. Bog, koji ravna sudbinom naroda i koji upravlja srcem kraljeva, *dao nam je dra Antu Paveli a i potakao vo u prijateljskog i savezni kog naroda Adolfa Hitlera, da svojim pobjedonosnim etama razbije 7iašeg tla itelja i omogu i nam stvaranje nezavisne države. Neka je slava Bogu, naša zahvalnost Adolfu Hitleru i neograni ena ljubav i odanost Poglavniku dru Anti Paveli u.«*

Pa opet ova ista »Nedjelja« tvrdi, da su križari izvan i iznad svake politike, da nisu nikad služili nijednoj politi koj stranci i da su ispunjavali sve odredbe K. A. prema uputama Svetog Oca Pape. Me utim oni veoma sofisti ki vezuju domoljublje s politikom kad kažu, da, oni samo ljube svoju domovinu. A to domoljublje, za koje smo vidjeli, da je ustaško, kako tvrde križari zapovijedio ga je sam Krist.

»Samim dakle uzvišenim primjerom Krista Gospodina naložena je r posve ena ljubav domovine i naroda... Zar je uđo da se kod križara! razvio u tolikoj mjeri nacionalni duh i patriotizam? A ipak, uza sve to, križari su se držali izvan politike... Mi smo i nadalje biti organizacija elitne hrvatske omladine, koja će stvarati dobre Hrvate, katolike. *Mi (mo hrvatskom narodu, domovini i našem velikom poglavniku dati sami sebe, sav svoj život i rad. Iz križarskih redova izlazit e najbolji narodni sinovi koji e biti uvijek za Boga, Hrvatsku i poglavnika spremni!*«⁴⁵

U izrazima egzaltiranoga nacionalizma, u stvari radikalnog klerofašizma, za koji oni nalaze »uzvišen primjer u Kristu Gospodinu«, angažiraju i ga propagandno za ustaštvo i njihov klerofašizam, identificiraju i evan elje i ustaška na elu, križari-ustaše riješili su svoj crkveni problem, i dosljedno »apoliti nost« svoju, ustanove »Žrtve, Euharistije i Apostolata« — i sve što su radili ili sami ili zajedno s ustašama, smatrali su, da je sve to »Žrtva, Euharistija, Apostolat molitve.« U tim i takvim najgrubljim ustaškim teroristi kim akcijama, križari su nalazili molitvu, zacijelo kao i oni srednjovjekovni, kad su u ime Krista klali Hrvate u Zadru 1202. i za nezasitnu Veneciju osvajali grad kršana, a sve zato, što su pošli u Svetu Zemlju, da osloba aju Kristov grob, pobivši prije toga ogroman broj kršana. Ili, odmah poslije toga najkršanski grad poslije Rima, Carigrad. Tako, u tim izrazima kreće se i pojma »apoliti nosti« križara i itave K. A., kojoj je na elu bio nadbiskup Stepinac. U ovome je i hipokrizija križarska, K. A.-kcijske ideologije, svega klerofašizma. Treba samo zagledati u jednu misao, koju je odštampala križarska »Nedjelja«, pa će se lako sagledati dno ove duboke, gotovo blasfemi ne provalije. U tom se izobli enom s'hvati

⁴⁴ Obnovljena je NDH. »Nedjelja« 27. IV. 1941.

⁴⁵ M. Ettinger, Križari i politika. »Nedjelja« 24. VIII. 1941.

anju ide tako daleko, da se indentificiraju Krist i ustaše. NDH i Krist, jer je ustašku NDH stvorio Krist». U lanku »Krist i Hrvatska« nalaze se sve ove nakazne misli, za koje vjerujem, da bi i u samom Vatikanu bile na kraju osu ene kao jedna abnormalna egzaltacija neuravnoteženih manijaka.

»*KrisL i ustaše, Krist i Hrvati. U povijesti idu skupa. Trinaest slavnih vijekova Hrvati pripadaju Kristu, a dvanaest godina, od prvog dana svojega opstanka Ustaški Pokret hori se za pobjedu Kristovih na elu, za pobjedu Pravde, Slobode i Istine.*

Eto, zato danas slavni borci Hrvatske i cijeli hrvatski narod ispunja naše crkve svojim molitvama zahvale i prošnje za nove milosti. Zato se u našim priesnim klupama vide viteške uniforme i mladež sa znakom križarske odanosti — Žrtvi, Euharistiji i Apostolatu — na prsima. Svi su oni svijesni da ih eka još puno posla da obnovljena domovina postane lijepa u svakome pogledu. Kao do sada, tako e nam i u budu e, u svemu pa i u ovome, pomo i naš božanski Spasitelj, a zato e nova ustaška Hrvatska biti Kristova, naša i ni ija više.

Cijeli hrvatski narod, od dragon nam Poglavnika do najmanjeg djeteta, osjetio je ovih dana Kristovu ruku, kako bdi nad nama. Svi do jednoga i prihvativ emo je, svijesni da emo, samo uz njezinu pomo mo i još mnogo i u initi.⁴⁶

Me utim, ovakvi nisu bili samo zagreba ki križari-ustaše. S njima su u istoj ustaškoj »apoliti nosti« potpuno solidarni i oni u Sarajevu. Na godišnjoj skupštini omladinskog križarskog bratstva u Sarajevu predsjednik Davorin Sankovi u svome pozdravnom govoru podvukao je da su »zasluge križarstva i za novostvoreno stanje takve koje su nužno proistekle iz križarske beskompromisnosti u vjeri i nacionalizmu.« Davorin Stankovi u ime svih svojih lanova otvoreno ispovijeda, da se križari time mogu danas pionositi. Jednako je ustaška misao križara i križarica, koju su oni njegovali još prije NDH došla do izraza i na godišnjoj skupštini sarajevskih križarica (26. IX. 1941.). »Svojim molitvama i savjesnim vršenjem svojih staleških dužnosti nastojale su križarice potpomo i našu mladu NDH, iju su uspostavu tako željno o ekivale, a kad je izvršena, od srca joj se radovale.«⁴⁷

Svakako je od važnosti, da su istaknuti križarski pravci postali mnogobrojni visoki funkcioniери ustaškog režima. I to, odmah, u prvim trenucima, kad se ra unalo samo sa najpovjerljivijima ili najzaslužnijima još iz ranijih neustaških vremena. Ali, oni su bili takvi i neosporno najaktivniji ustaški suradnici, otkako se NDH po elu izgra ivati. Tako je dosta dugo nosio dvije asti, križarsku i ustašku dr. Feliks Niedzielski. U isto vrijeme bio je on i predsjednik Velikokrižarskog bratstva i ustaški podžupan u Tuzli. Kad je u prolje e 1942. postavljen za predsjednika Velikokrižarskog bratstva dr. Lav Znidar i , nije se ni u koliko izmijenila ustaška fizionomija križarskih organizacija, ma da su mu uputili prve estitke nadbiskup Šari i papin legat Marcone.⁴⁸

Kasnije e dr. F. Niedzielski biti potpredsjednik VKB-a, ali ujedno i visoki ustaški funkcioniер, na kraju vo a ustaške mladeži. Isto tako i lanica predsjedništva

⁴⁸ Krist i Hrvatska. »Nedjelja« 6. VII. 1941.

⁴⁷ Godišnja skupština Omladinskog križarskog bralstva u Sarajevu. »Katoli ki tjednik« 1941.. br. 41.

⁴⁸ »Katoli ki tjednik« 3. V. 1942. »Hrvatski narod« 16. V. 1942.

Velikog križarskog Sestrinstva, Vlasta Arnold, postaje zamjenica »upravne zapovjednice« itave »ženske loze ustaškog pokreta«. Prof. Ivana Oršanić, križara i ustašu postavlja poglavnik za »upravnog« zapovjednika cijele Ustaške mladeži.⁴⁹ Na tom je ga položaju zamijeniti dr. Niedzielski.⁵⁰

O proslavama križarskog dana, koji se naročito sve često slavio u mjestima gdje je bilo križara, nije uzmanjkalo ni isticanje zasluga križara za oživotvorene ustaške ideje i za NDH. Kad su osjećali križari proslavljali taj dan, već u drugoj godini postojanja NDH, u govorima su se podvlačile zasluge križara za NDH. Štampa je sa najvećim zadovoljstvom i priznanjem ukazala na ovu križarsko-ustašku suradnju; kao i pomoć, koju su križari ukazali ustaškom pokretu i nastojanjima Ante Pavelića. »Svima su dobro poznate ogromne zasluge, koje je križarska mladost stekla, gdjegod je djelovala u danima najtežeg političkog i ekonomskog progona hrvatskog naroda. Križarska organizacija je u tim danima uspješno položila svoj ispit zrelosti i dokazala, da je sposobna raditi, pregarati i doprinositi žrtve u stvaranju nove Hrvatske i novog, kršćanskog životom prožetog hrvatskog ovjeka.« Izvjestitelj s ove proslave upozorio; je kako su križari i sada dosljedni svojim ranijim ustaškim akcijama i da u svemu podupiru poglavnika, kome su i vjerni i odani, nadasve spremni da poslušaju i izvedu sve njegove zapovijesti.⁵⁰

Ovakvim i sličnim križarskim svečanostima, na kojima su dolazile do izraza i ustaške manifestacije, u stilu dana i vremena, prisustvuju i najviše vlasti K. A. Šestnajstima i nadbiskup Stepinac. Tako je nadbiskup Stepinac prisustvovao jednoj značajnoj križarskoj priredbi pored mnogobrojnih predstavnika zagrebačkog klera u dvorani zagrebačkog franjevaca, koja je nuzgred budi rečeno, bila stalno stavljanja na raspoloženje mnogim izrazito ustaškim priredbama i pronacisti kim predavanjima. Bilo je to 12. I. 1942., kad je mladi svećenik održao uz veliko i burno odobravanje jedan »stvarni suvremenih govorâ, pioustaški i pronacisti, antiruski i protiv svih saveznika, koji su se borili protiv Hitlera i Mussolinija.⁵¹ Tako je to bilo u centrima križarstva, a tako isto i u provinciji, u malim varošicama i selima, gdje su »križari« sa uvali ideju hrvatstva i u najtežim asovima... iji je rad bio iz godine u godinu sve plodniji, unatoč tome, što su im bivše nehrvatske vlasti pravile velikih teškoća u njihovom duhovnom i nacionalnom razvitku.⁵² Nije onda uđo da križari daju najborbenije i najponesenije ustaše. O tomu govori svakako najautentičnije križarska »Nedjelja«, koja je posvetila itav jedan broj hrvatskim borcima na raznim bojištima, a naročito onim hrvatskim vojnicima i ustašama koji su potekli iz redova križarske organizacije. Uredništvo lista, kao pravi predstavnik križarske misli, time je želio pokazati samo svoju povezanost sa tim borcima u zemlji, kao i na ruskoj fronti svoju brigu za njih i punu zahvalnost, kako je ovaj broj križarske »Nedjelje« zahvalno i pohvalno ocijenio ustaški »Hrvatski narod«.⁵³

Kroz klerikalnu štampu stalno osciliraju izrazite političke i ustaške manifestacije križara i K. A. sa tvrdnjama da K. A. i križari nisu nikakva politička ustanova. Međutim u jednom nastupu iskrenosti sarajevski predstavnik K. A. toliko puta

⁴⁹ Dokumenti o protunarodnom radu, 19.

⁵⁰ »Hrvatski list« 15. IX. 1942.

⁵¹ »Hrvatski narod« 13. I. 1942.

⁵² »Novi list« 30. I. 1942.

⁵³ »Hrvatski narod« 4. XII. 1942.

ve spomenuti dr. Ins. (ekada) raspravljaju i o K. A. u novim prilikama t.j. u NDH, priznaje da je K. A. sa novim stanjem u NDH došla ako ne u kritičan, a ono svakako u delikatan položaj, štoviše, mnogi su stali da se pitaju, da li je sada u ustaškoj NDH, koja je postala božja i Kristova uopće potrebna K. A. Aktivnost K. A. je u NDH sasvim olabavila i popustila. Naročito njeni mladi lanovi, štoviše, oni su otišli na teren politike. Dr. Ins. nastoji da to opravda kad kaže da se »omladini mora štošta odbiti na račun njegovih godina i njegova, esto vrlo sangvinog i impulsivnog entuzijazma. Nijesu se i poneke osobe, koje još bliže stoje crkvi i još je neposrednije predstavljaju, bolje držale u afirmaciji crkvene nepolitnosti...« Dakako, dr. Ins. odbija i samu pomisao, da bi se mogla K. A. raspustiti, pošto ju je uveo papa, koji traži i u njoj gleda opću dužnost vjernih i važan kao i potreban elemenat svetovnja kog apostolata. Ustvari, kako dr. Ins. misli, crkva uopće danas ne može biti bez K. A. Stoga dr. Ins. osuđuje one, koji misle, da ustaške odgojne organizacije, za koje on drži da su dobre i solidne narodne organizacije, mogu da zamijene organizacije K. A. Takvi su »možda K. A. i križare-smatrali surrogatom za zabranjene hrvatske-nacionalne političke organizacije. Me utim, već sama injenica da ima ljudi i iz organiziranih katoličkih redova, lanova K. A., koji tako govore o tome je znak, da našu K. A. baš u tom smislu valja reorganizirati. Faktično je ona bila, u periodi krute diktature, jedina organizacija u Hrvatskoj, u kojoj se je mogla legalno okupljati mladost, koja se nije htjela određi hrvatskog imena i svijesti. Mnogi su u nju ulazili prvotno kao u takovu«. Dragocjeno priznanje daje samo jednu potvrdu više za tezu da je K. A. bila u Jugoslaviji prvenstveno u politici koj službi i da nikako nije služila vjerskim ciljevima. Uostalom, pored tolikih samopriznanja, i ovo mišljenje pokazuje, koliko je neto na tvrdnja odgovornih crkvenih krugova kad govore o apolitici K. A. O Apostolatu Molitve i Žrtve pa i Euharistiji, pored ostalog ne može biti govora kad se priznaje da je lanovima K. A. »više bilo do zabave, društvenosti, hrvatovanja, politike, nego do proživljavanja i propagande katoličke i crkvene misli. Odatole i one neprestane trzavice i poteškoće u omladinskoj K. A., kad je trebalo realizirati ozbiljnije i radikalnije životne konцепcije. Mase lanstva su se tomu opirale. Mjesečna ispovijed i priestost ostala je mnogoput na papiru... S ovoga gledišta dolazi današnja kriza kao narušena. Ona može da podijeli duhove; da rašisti atmosferu i olakša situaciju. Danas više nema nikakva razloga, da tko ostaje u K. A. bilo zbog politike, bilo zbog zabava i društvenosti, bilo zbog zaštite od loših utjecaja protivničkih organizacija. Postoje zato druge omladinske (t.j. ustaške) organizacije... A sve su one na hrvatskoj bazi. Pa i na katoličkoj bazi, u onom najširem smislu riječi, Novi režim sigurno; neće trpjjeti pojave moralne dekadence u omladinskim organizacijama, koje će stajati pod njegovom kontrolom... Možda će biti uspostavljena, kao i u Italiji, i neka direktna suradnja s crkvom, preko svećenika — duhovnika i odgojitelja..«⁵⁴

Ovo, svakako dragocjeno priznanje dr. Insa da je K. A. uveliko služila prije NDH politici, i to krajnjeg radikalnog, ustaškog terorizma imala je vanrednu potvrdu i u djelima lanova K. A., u primjeni svega onoga, što je K. A. mogla osvojiti u duhu i srcu svojih lanova. Mnogi križari dobrovoljci-ustaše, koji su pošli

⁵⁴ Fr. Ins., Naša K. A. u novim prilikama. »Katolički tjednik« 5. X. 1941.

za. glasom svoje katoli koakcijske **tradicije**, istakli su se kao junaci na Isto noj fronti. Sarajevski križar Andrija Andrić, kako sam kaže, pošao je na Isto nu frontu, jer su ga tako nau ili njegovi križarski duhovnici, »protiv židovske crvene Rusije«. Javljuju i se sa Isto ne fronte kaže, da e i hrvatski legionari s božjom pomoći doprinijeti »što iskorijem svršetku komunizma, te da se tako živi i zdravi povrate i pomognu razvitu mlade i mile ustaške Hrvatske«. U jednom drugom dopisu Andrija Andrić se gordi, što su ih Rusi prozvali »ortovima« — avolima. »Sami boljševici prigodom povla enja pred nama govore stanovnicima da bježe pred »ortovima«. Kažu da mi nismo uopće ljudi, već »ortovi«, a mi iskoris ujemo taj nadimak, te ih nemilosrdno uništavamo, a što ostane, to bježi pred nama kao pred pravim vragovima.«⁵⁵ Ovaj ustaša, križar-»ort« hrabri na domu svoje zaostale križare i potsteti ih, da i oni podu njegovim primjerom, primjerom orta-avola, a ne govori, da to bude Apostolat Žrtve, Molitve i Euharistije, štoviše, taj križar-»ort« tvrdi, da bi trebalo svakog vojnika smatrati na Isto noj fronti misionarom, »pošto se borimo protiv jedne aždaje i antikrista, protiv komunista i židovstva.« Oni se mole na toj fronti i za one u domovini, kao što stu uvjereni da se i oni mole za njih, jer se bore »protiv neprijatelja crkve, protiv neprijatelja ovje anstva.«⁵⁶

I uro Dragila, križar-legionar, sretan je što se nalazi na isto noj fronti u ratu, »jer taj je sveti rat i za križare su sve žrtve lake.« »Katoli ki tjednik« objavljuju i, ova kao i druga pisma ustaških legionara, kaže da ovjek itaju i njihova pisma postaje veći.⁵⁷

Jednako kao spomenuti križari, piše s Isto ne fronte i križarski duhovnik don Ante Weiss. I on isti će da se ustaše bore protiv Rusa herojski i da napreduju gone i neprijatelja u stopu. I on tako će zna da Rusi nazivaju ustaše-legionare »ortova vojska«. Gotovo s uživanjem pripovijeda don Ante Weiss, kako je poginulo toliko Rusa, da se može po njima gaziti.⁵⁸ U drugom dopisu don Anton Weiss tako će prikazuje i »junaštva« ovih križara-ustaša. »Mi Hrvati, (dakako ustaše), svojim junačkim pothvatima i borbenim duhom svjetlamo stranice naše prošlosti i budućnosti u povijesti, i zalog smo, po krvi prolivenoj ovdje, boljjoj, sretnijoj domovini preporučenoj po našem poglavniku, koji nas je ovdje pohodio.«⁵⁹ Sasvim je shvatljivo da je don Antun Weiss kao »satnik dušobrižnik 369. poja ane pješa ke pukovnije (legionarske)« bio odlikovan visokim njemačkim ordenom »Deutsches Kriegsverdienstkreuz II Klasse mit Schwerten«.⁶⁰ Ove i ovakve križare i križarice, o kakvima govore njihova ustaška djela i njihova zagrijanost za ustaški nacionalizam, blagoslovio je Pijo XII. (11. XI. 1941.) kao lanove K. A.⁸¹ Dakako, nije ovdje određeno na koje se sve križare odnosi taj blagoslov, da li i na one, koji su postali »ortovi« ili na sve od reda. Da li se nalaze u Franceti evoj »Crnoj legiji« ili ma u kom drugom ustaškom taboru ili logoru. Vidjeli smo, da je i Paveli blagoslovio svoje križare, pa se i oni sa svojih sastanaka javljaju pozdravima, jednako papi kao i Paveli u. Jedan takav veliki križarski sastanak održan je u Zagrebu 7. decembra 1941. pod predsjedanjem dr.

⁵⁵ »Katoli ki tjednik 15. II. 1942.

⁵⁶ »Katoli ki tjednik« 1942., br. 27.

⁵⁷ »Katoli ki tjednik« 1942., br. 29.

⁵⁸ »Katoli ki tjednik« 1942., br. 29.

⁵⁹ »Katoli ki tjednik« 1942.. br. 48.

⁶⁰ Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.

⁶¹ »Katoli ki tjednik« 1942., br. 50.

Feliksa Niedzielskoga. Dakako i sa te konferencije križarskih radnika upu en je Paveli u telegram sa »izrazima vjernosti i odanosti, kao i »spremnosti za poglavnika i dom.« Sutradan posjetili su predstavnici križara nadbiskupa Stepinca i papinog legata opata Marcone. I jedan i drugi su ih blagoslovili. Opatu Marcone predali su križari spomenicu u kojoj su ponovili toliko puta izre enu neistinu da su »apoliti na« ustanova, koja je zamijenila nekadašnju ustanovu Orlova. Iako je i malo obaviještenim bilo poznato da su orlovi vršili jednu izrazitu politiku i klerikalnu misiju, oni to sada sve ano odri u, kao što su to odricali i onda, kad su htjeli da prevarile biskupa Bonefa i a da im odobri križarsku organizaciju, koja je imala da zamijeni orlove u svim njenim pravcima. Tu se naime kaže: »Merz je svoje orlove u inio avangardom depolitizirane K. A. i rimskog pape. Orlovi su zapo eli prve papinske dane zajedni kim sve anim pri estima i grandioznim akademijama. Križari osnovani godine 1930, iza raspusta orlova po beogradskoj vladni, preuzeše potpuno orlovske program još više naglašuju i najuže veze sa Svetom Stolicom i pre asnim episkopatom. Zatim, u spomenici se nižu neistine kako su križari depolitizirani dio K. A.

»Križari su svojim desetgodišnjim radom oduševili hiljade i hiljade hrvatske mladeži. Nutarnji i vanjski uspjesi ne izostadoše. Nadasve želimo istaknuti Vašoj Preuzvišenosti da iz naših redova ima danas nekoliko stotina sve enika, redovnika i redovnica. Brojni lanovi naše organizacije bili su, a i danas su revni apostoli katoli kih na el... Organizacija je kao takova bila i ostaje potpuno izvan i iznad dnevne politike. Preuzvišeni, budite uvjereni, da u tom pogledu hoemo biti i vazda ostati vjerni uputama Svete Stolice.«

Pozvavši se na svoje listove »Nedjelu« i »Za vjeru i dom«, iz kojih e mo i opat Marcone da vidi kako apoliti ki misle i osje aju križari, zamolili su papinskog legata da bi poslije ovog prvog susreta uslijedili i novi, radi savjeta i uputa. pošto je on došao od njihova zajedni kog velikog oca.

»Molimo Vašu Preuzvišenost da bude tuma naših ideja i osje aja kod Svetog Oca, u kom gledamo slatkoga Krista na zemlji, iji smo vazda najvjerniji vojnici i najodaniji sinovi. Preuzvišeni, budite tako dobri te javite Vrhovnom Sve eniku najiskrenije i najtoplje osje aje poklona križara i križarica hrvatskog naroda.«

Na kraju su se posjetnici zahvalili opatu Marcone na papinskom pozdravu i blagoslovu koji je od lanstva primljen sa najve im oduševljenjem. Opat Marcone pošto je blagoslovio ove ustaške zlo ince križare, izrazio je svoju radost, što e oni »stvarati Kristove apostole.«

Nema sumnje da je opat i legat Marcone bio dobro upoznat sa prvim politi kim zna enjem V. K. B., kao i njegove štampe koja je i prije, kao za NDH bila izraziti politi ki eksponent ustaškog pokreta. Jer, to su križari sami jasno i otvoreno priznavali, kako smo to vidjeli ve u XVII. poglavljju, pri posjeti njihovog poglavnika. To su oni i nebrojeno puta ponovili u svom listu »Nedjelji« podvla e i da su križarski »lanovi od po etka organizacijskog djelovanja bili uvijek u prvim redovima narodne borbe.«^{61*} Ili, još izrazitije i ustaškije: »Poznato je ogor eno slanje Hrvala izme u 1929.

*a »Nedjelja«, 4. V. 1941.

*i 1934. Baš u to vrijeme dolazi Križarstvo i mnogo služi hrvatskoj mlađeži kao uto-
ište u teškoj borbi. U tamnim križarskim prostorijama su mnogi prvi puta uli o Star-
evi u, Kvaterniku, dr. Anti Paveli u i li kom ustanku.^{GKh}*

Pa opet, uza sve to, legat Marcone je rad ove i ovakve križare pred papom prikazati kao najnevinije jaganjce, koji su zauzeti samo svojim apostolatom Molitve, Euharistije i Žrtve, kao da nisu bili najvredniji kolja i u Franceti evoj legiji, prema priznanju samoga krvnika Franceti a. Zato im je i Sv. Otac, preko opata Marcone po-slao svoj pojebni blagoslov. »Toliko je milije i dragocjenije Sv. Ocu sve ano obe-anje hrvatske mlađeži da e ostati vjerna na elima K. A., koliko su teže okolnosti, u kojima ona mora živjeti i braniti svoju vjeru . . .« Pa i opat Marcone kaže, isporu-uju i i pozdrave i blagoslove, da »Sveti Otac ra ima na njihov duh žrtve i na njihov zanos, jer zna da se sve može o ekivati od velikodušnosti mlađeži . . .⁶² I doista, ni Vatikan, ni opat Marcone nisu se u tome prevarili, jer se i ovaj »zanos« i ovaj »duh žrtve« manifestirao ne samo u Franceti evoj legiji, nego i poslije sloma NDH, kad su križari dalje produžili da kolju i da »brane svoju vjeru«, stalno lažno obmanjivani, da je vjera u opasnosti od partizana i NOP-a. Zato je i opat mogao da i u godini sloma NDH uputi križarskom VKB-u u Zagrebu pismo, u kome ih je i dalje poticao da ustraju na dosadašnjem svome radu »Uzevši jedan op i pogled na djelovanje, koje je u Hrvatskoj razvijala organizacija katoli ke mlađeži »Križari«, s veseljem isti em, da su direktive Svetе Stolice i episkopata uvijek sa injavale za nju stalna pravila za njihov život i za njihovo revno djelovanje.⁶³

Kako su križari u Hrvatskoj i na Isto noj fronti shvatili ove direktive Sv. Stolice pokazano je dosta iscrpno, a njima e ostati vjerni i do srži dosljedni i poslije sloma NDH, u FNRJ. Dakako, daleko smo od toga, da bismo ovdje uzeli doslovno shvatanje direktiva Sv. Stolice i križarsku aktivnost u NDH kao jednu i identi nu, ali je bez sumnje strahovita stvarnost, da opat Marcone još ni 1945. ne vidi koliki su se zlo inci zaodijevali papinskim direktivama u vezi s apostolatom Molitve i Euha-ristije — i koliko je blasfemi no kompromitiranje na elu K. A. u NDH, a sa stalnim tvr enjem o apostolatu ove ustanove u bivšoj Jugoslaviji, kao i u NDH.

Križare je predveo pred opata Marcone generalni duhovnik velikokrižarskog bratstva Msgr. dr. Milan Beluhan, kanonik i župnik svete Marije u Zagrebu, ina e tako er oduševljeni pristalica ustaškog terorizma.⁶⁴ Kao takvog odlikovao ga je poglavnik »Redom za zasluge I stupnja« 1944., o trogodišnjici NDH.⁶⁵

Ustaško-križarsku omladinu nije blagoslovio samo papa preko svoga legata, nego je to u inio i li no kad ga je ta omladina posjetila u Rimu, u Vatikanu 6. II. 1942. Jedna skupina ustaške omladine došla je u Vatikan u redovima kao i u ustaškim uniformama. Poslije redovnog ceremonijala posjete, papa se zadržao neko vri-jeme sa ustaškom omladinom u razgovoru. Papi je predstavljaо njih 206 rektor za-voda svetog Jeronima dr. Juraj Madžerec. Papa je svakom napose dao i jednu spo-men medaljicu. Ustaše su pred papom otpjevale pjesmu »Zdravo. Djevo Kraljice

⁶¹ b »Križar«, februar 1942.

⁶² »Katoli ki tjednik« 1945., br. 10.

⁶³ »Katoli ki tjednik« 11. III. 1945.

⁶⁴ Manifestacija naše snage. »Nedjelja« H. XII. 1941.

⁶⁵ Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.

Hrvata« kao i **hrvatsku himnu**. **Izvjestitelj kaže da je »bilo dirljivo, kad su mlade ustaše molile Svetoga Oca da blagoslovi poglavnika, NDH i itav hrvatski narod.«** itava ustaška štampa je upozorila **da je papa ukazao osobitu** ast ustaškoj omladini što ju je primio u najsve anijoj dvorani, u etvrtak, i što je **sa svakim razgovarao i svakome poklonio medaljicu.⁶⁰**Dakako ovaj ustaški posjet papi uveliko je propagandno iskoristila klerofašisti ka štampa, kao i njeni agitatori koji su o tom **doga- aju** govorili i sa propovjedaonica. Križari su bili tako er oduševljeni. A kako i **ne bi**. Jer oni su voljeli poglavnika, a poglavnik njih. Jer za njih je »poglavnik preporodio Hrvatsku na svim poljima. Na kulturnom, na gospodarskom, na društvenom polju. Hrvati (t. j. klerofašisti) su shvatili poglavnika. Na svim poljima opaža se obnova i rad. I križarska organizacija na svom polju vrši poglavnikovu želju. Križari rade. Paveli ev govor predstavnicima križarske organizacije 19. lipnja 1941. i njegovo priznanje dosadašnjem križarskom radu, našlo je silnog odjeka kod svih križara i križarica, i prijatelja križarske organizacije diljem domovine... Križari su za hrvatski narod u inili neprocijenjeno mnogo. Ali to nije dosta. Šuštati se ne smije. Sada su križari potrebniji hrvatskom narodu nego što su bili ikada prije... . Poglavnik e nam pomo i. Treba ispuniti sve poglavnikove želje. Dokažimo svima da su istinite rije i križarske organizacije:

»Šefci križar može, nema tog,
Jer s njim je vjera, s njim je Bog.«⁶⁷

Kao što su se križari sasvim povezali s ustaštvom, tako je to bilo i sa Velikim Križarskim Sestrinstvom, sa križaricama. I doista, križarice su bile u ženskim ustaškim organizacijama na prвome mjestu i u njima su vodile i glavnu rije i primjerom pokazivale kako treba da se izgra uje i u vrš uje NDH. I to odmah, u po etku NDH. Spomenuto je, da je lanicu Vlastu Arnold iz predsjedništva VKS-a Paveli postavio za zamjenicu »upravne zapovjednice itave ženske ustaške loze.«

»Imamo je, veliku NDH. Ljubljenu, najljubljeniju zemlju na svijetu. Ovoga Uskrsa okupala se je ona u Dotocima naših suza, u uzbuktalom gangu u svoje djece, u proloitoi krvi naših sinova, u bezbrojnim valovima našeg oduševljenja i naše radosti. Hrvatska je slobodna. Hrvatska je nezavisna. Hrvatska ima svoga suverena **Doglavnika** dr. Antu Paveli a. I u NDH, koju moramo sada svi izgra ivati, ženski svijet, napose ženska omladina, imade svoje važno mjesto i veliku odgovornu misiju... Da. žena mora biti konstruktivan elemenat u narodnoj cjelini, ako ho emo da ta cjelina bude zdrava i snažna... U ovom prvom stvaranju novih smjernica u odgoju ženske omladine u NDH treba da hrvatske križarice zauzmu odlu no mjesto. Ta one su prokušane u svojoj borbi za zdravi duh me u hrvatskom ženskom omladnom ve svojim desetgodišnjim radom. Križari ka organizacija uvijek se borila za ispravno shva anje ženine uloge u ljudskom društvu, jer je sav svoj rad stavljala u službu crkve, neprevarljive u iteljice istine i uvarice krš an- skih obitelji.«⁶⁸

Ma da je Veliko križarsko bratstvo o prvoj godišnjici NDH^V objavilo i svoj •proglas svima bratstvima križara i križarica, u kome se izlažu na ela, kako e se i u

⁶⁶ »Katoli ki tjednik« 15. i 22. II. 1942.

⁶⁷ »Katoli ki tjednik« 7. IX. 1941.

⁶⁸ Ženska omladina u NDH. »Nedjelja« 4. V. 1941.

NDH izgra ivati **lanovi, koji e kao pošteni pojedinci i prakti ni katolici poslužiti** izgradnji NDH — lanstvo VKB-a radilo je i dalje **u** duhu osnovnih politi kih na eli i metoda ustaša **pri toj** izgradnji,⁶⁹ **Jer od** devize VKB-a, koja **je promulgirana u tom** proglašu: »Hrvatska Kristu.«, ostalo **je samo** ustaška Hrvatska poglavniku i ustašama, sa svim njihovim terorom, o kome je bilo mnogo govora u prethodnom poglavljju. Kao što je dr. Ins, zapazio, da je unutar K. A. pa dosljedno i medu križarima, došlo ne samo do zastoja nego i do krize, tako je to isto još više zapazio i sarajevski crkveni asistent K. A. Franjo Kralik. On je posvetio naro itu pažnju unutar-njoj krizi VKB-a. Ona je samo posljedica dugogodišnjeg politiziranja i ustaških akcija koje su bile veće, sadržajnije i trajnije nego što su bili apostolati Molitve, Žrtve i Euharistije. Franjo Kralik tuma i odakle taj zastoj u ovim apositolatima. »*Muškarci su dobrom dijelom kao ustaše i domobrani zabavljeni obranom naše domovine; mnogi odoše ak i na rusko ratište. Drugi su, izvjesnim pa i velikim dijelom: naši najagilniji križarski radnici — postavljeni na važna mesta u civilnoj službi domovine i tu rade skroz neumorno, puninom svojih sila, pa i vremena, pa ako bi mogli dolaziti na križarske sastanke fizi ki im je nemogu e, da u križarstvu rade onako aktivno kao nekada.*« Uistinu, ovo priznanje je posljedica jedne o iglednosti, jer se križarstvo doista potpuno uklju ilo u ustaški pokret i s njime saživjelo, perom i puškom, rije ju i djelom, i svim ostalim sredstvima i dužnostima, koje je na križare postavila nova služba u redovima ustaša, domobrana, legionara, doglavnika, "velikih župana, državnih tajnika, šefova odjeljenja u raznim upravnim nadleštvinama ustaškog režima, urednika i direktora listova, vo a omladine, brojnih funkcionera u taborima i logorima i t. d. i t. d. Crkveni asistent K. A. priznaje, da za zastoj u Apostolatima Molitve, Žrtve i Euharistije ima odgovornost i samih križarskih duhovnika. Istina, on ne spominje koje su to krivice, ali su one ipak jasne. Jer, i ti isti duhovnici bili su jednak poneseni vatrom ustaške misli kao i povjereni im križari. Pa i oni su prepostavili i Boga i evan elje i Apostolate Molitve, Žrtve i Euharistije, poglavniku, ustaškim na elima, kao i itavoj ideologiji mržnje i nesnošljivosti prema bra i drugog vjerskog ili crkvenog zakona. Kraliku je sasvim razumljiva psihološka pojava, da u ovakvim organizacijama kakva je križarska, u kojoj se od lanova traži maksimum unutarnje izgra enosti, pomalo otpadaju svi nepotpuni i neizgra eni, to više i to brže, što se više postavljaju idealisti ki ciljevi. — »Što je više neizgra enog lanstva, koje su u križarske redove privukli isto nuzgredni, vanjski i nebitni momenti, to e se brže izvršiti proces raspada.« Ova autenti na ispovijest, važna i svakako zna ajna, osvjetljava suštinu jedne mistifikacije, kojom se ve ina lanstva VKB-a kamuflirala devizama Apostolata Molitve, Žrtve i Euharistije. Zato crkveni asistent dolazi do pravog zaklju ka. Njemu se »ini, da su mnogi križari i križarice napustili križarske redove ili barem križarski aktivitet, svjesno ili barem polusvjesno. rezoniraju i da je križarska organizacija izvršila svoju zada u. Križari i križarice su bili u svojoj ogromnoj ve ini nacionalisti ki (t. j. ustaški) organizirani.« Unato tome, što je stalo da prevladava mišljenje da je križarska ustanova završila svoju zada u, pošto njene nacionalne i vjerske funkcije jednako dobro vrše ostale omladinske ustaške organizacije, crkveni asistent K. A. se zalaže, da upravo interesi NDH traže obnovu križarstva. Nasuprot, ustaštvu je uvijek odavalo najve e priznanje kri-

⁶⁹ »Katoli ki tjednik« 3. V. 1942.

žarstvu. Krvolo ni šef »Crne legije«, Jure Franceti , hvalio se sa svojini križarima za koje je govorio: »*To su moji najbolji momci. Oni prikop avaju svoj križarski znak na prsa i srljaju u borbu bez straha, juna ki.*« Sve ovo inspirira Franju Kralika kad dovikuje križarima i križaricama, da pomisle, kako »e jednom Gospod osuditi ovaj križarski nehaj« i podsje a ih na Paveli eve rije i: »*Budite sigurni da ete u meni imati ne satno prijatelja nego i suradnika.*« Ovim poglavnikovim mislima, crkveni asistent poziva križare: »Trgnite se, stoga, ve jedamput.«⁷⁰

Ali, stanje se u tome smjeru nije izmijenilo ni do godine, jer su ustaške ustanove sasvim apsorbirale križare i križarice. Tako se isti »Katoli ki tjednik« sje a onih divnih vremena iz prve Jugoslavije, kad je za vrijeme diktature najve ma cvjetalo križarstvo. »Križarska je organizacija radila, — mislim na doba najteže jugoslavenske diktature — beskompromisno katoli ki i hrvatski, i onda, kad je sve mirovalo; sjajne javne priredbe; konferencije, akademije, povorke i osobito zborovanja; pomno prire ivani te ajevi; iskreno radikalni socijalni program; neumoran rad centrala i njihov stalan kontakt s društвima; neumoljivo forsiranje osnivanja novih društava; skrupulozna pažnja na idejnu isto u; ali bezobzirno obra unavanje s krivim idejama i s krivim sistemima . . .« A sada, u NDH, sve ve i zastoj, u kome išezavaju itava križarska bratstva i sestrinstva, cijelih zborova, a gdje su ostala, smanjilo se znatno lanstvo. I u »katoli koj, Božjoj, Kristovoj i Vojuju oj Hrvatskoj«, u NDH zastoj! Taj zastoj, još je ve i u 1943., pa mu pisac traži uzroke. I. horribile dictu, nalazi ga, u Stepin evoj Božjoj Hrvatskoj, u op em padu vjere i morala, mizernom odgoju u porodicama, u mlakosti odbora i duhovnika, i to u duhu vremena i njegove oznake površnosti, kao i u nedostacima, nekada i krupnima, lanstva. Sve to objašnjava neuspjeh organizacije.⁷¹ Me utim, pisac je nedovoljno kuražan, da izvede i do kraja svoja zaklju ivanja o uzrocima neuspjeha. Osnovni motiv je u produžavanju nacionalisti ke, ustaške tradicije VKB-a, koja je u NDH zahtjevala svoje puno iživljavanje. Kako je ovo bio i glavni cilj najve em dijelu lanstva još u Jugoslaviji, uostalom to je prošle godine priznao i dr. Ins, sada u NDH. sporedni motivi, koji su nekad u kamufliranom liku okupljali križare, sada su o'tpali. Zato oni sada jure u Franceti evu »Crnu legiju« i osnivaju svoje »Križarske bojne«, a ne dolaze na zborovanja i na sastanke, na kojima e slušati o Apostolatima, koji su ranije služili za kamuflažu ustaških akcija. Sada, kad su te otvorene. onda su Apostolati, Žrtve i Euharistije ne samo drugostepenog. nego posljednjeg reda i interesa. To i priznaje jedan aktivni križarski borac o drugoj godišnjici NDH, kad je ve Narodnooslobodila ki pokret stao ugrožavati klerofašisti ke tekvine. postignute pomo u Hitlerovih i Mussolinijevih okupatorskih trupa. »U jeku smo borbe za oslobo enje naše mile, juna ke i slavne NDH od neprijatelja hrvatskog naroda svih boja, vodenih po bezbožnim komunistima. *Mi križari smo sad na bojnim postavima. U prvim borbenim linijama. Ali mi smo na borbu pripremljeni.* Jos na križarskim sastancima u srednjoj školi. Onda, kad se protiv komunizma nije nigrdje govorilo, osim po crkvama i u katoli kom tisku, govorilo se je protiv komunizma na našim sastancima. Naš cilj je jasan: slobodna, sretna, jaka Hrvatska, Hrvatska Žrtve, Euharistije, Apostolata . . .«⁷² A s njima u prvim borbenim linijama jesu-

⁷⁰ Franjo Kralik, *Zastoj u križarskoj organizaciji.* »Katoli ki tjednik« 10. V. 1942.

⁷¹ Utrtim putem. Uz križarski dan. »Katoli ki tjednik« 19. IX. 1943.

⁷² Križarska bojna. »Katoli ki tjednik« 6. VI. 1943.

i njihovi duhovnici koji su ih i za NDH pripremali još na križarskim sastancima. Jedan ustaški oficir, brane i sve enike od prigovora, uzviknuo je: »Jeste li vidjeli u borbama u Hercegovini, kako se bore sve enici, a s puškom u ruci zajedno s domobranima i ustašama, da li ste vidjeli, kako umiru junaci vjere, a kako nevjere?«⁷³

Vanrednu karakteristiku klerikalaca-ustaša dao je visoki ustaški funkcijonjer, ustaški ministar i poslanik na strani Vladimir Košak, kao svjedok u oktobarskom procesu 1946. protiv nadbiskupa Stepinca i ostale grupe ustaških svećenika-zločinaca. Na pitanje predsjednika suda, svjedok Košak, odlično upoznat sa istanjem u NDH, pri njenom ostvarenju, kao i pri slomu, da li može dati bliža obavještenja o stavu križara prema dolasku ustaša na vlast, Košak je potvrđio ono, što se u ovoj knjizi na mnogo strana tako i o igledno odražuje kao stvarnost, koju negiraju samo poljuljane savjesti i izvredu ih jezuitska reservatio mentalis u tvrdnjama da je križarstvo, kao najsnažnija organizacija K. A. — apoliti na ustanova. Košak je kazao:

»Ja nisam toliko orijentiran o samim križarima, ali sam li no znao izvjestan krug klerikalaca, koji se okuplja oko »Hrvatske Smotre« — to su bili većinom profesori nadbiskupske gimnazije, — oni su, koliko sam vidio, bili dapači i ustaški organizirani, a poslije dolaska ustaša moglo bi se reći da su upravo navaljivali i sami davali inicijativu i htjeli da ugrabe što više položaja i da dobiju pod svoju kontrolu izvjesne sektore državne uprave, i to prvenstveno propagandu, cjelokupno novinstvo i radio. Sve je to bilo u njihovim rukama, a zatim i odgoji mladeži. Ustaška mladež bila je uglavnom po klerikalnim elementima vodena . . . Kačelu propagande bio je prof. Oršani, izvjesno vrijeme dr. Vilko Rieger i konačno Ivo Bogdan, koji je prije 1941. godine bio jedan od glavnih urednika »Hrvatske straže«. To su bili notorni klerikalci, za koje se je znalo, da se u svojoj javnoj djelatnosti ravnaju prvenstveno po instrukcijama koje dobivaju sa strane crkvenih krugova. Zatim su bili urednici oba zagrebačka dnevnika (ustaška) kao »Hrvatskog naroda« tako i »Kovača Hrvatske«. Kačelu »Ustaške mladeži« najprije je bio prof. I. Oršani, a zatim Kiedzielski. Prof. Ujević bio je šef »Hrvatske enciklopedije«, prof. Tijan pročelnik odjela za visoko školstvo u Ministarstvu prosvjete . . .«^{73a}

I doista, kad se samo malo zagleda i u ustašku štampu, kao i na položaje ustaške uprave, vidi se da je sve provrvjelo od pustih klerikalaca, sve samih pitomaca Šimraka i Šarića, dra Protulipca i ostalih prvaka K. A., a naročito V. K. B.-a.

A drugi nije mogao biti. U Jugoslaviji vojni su križari od strane najzatrovanih klerofašista, a sada u NDH, u ustaškim organizacijama, koje su mahom preplavili od reda križara, kao stari ustaški borci, i opet su bili vojni su prokušani klerikalaci. Tako je prvim poglavnikovim »pobočnikom i povjerenikom sveukupne Ustaške Mladeži« bio postavljen prof. Ivan Oršani, istaknuti klerikalac i jedan od aktivnih križara, bivši saurednik frankovačke »Hrvatske Smotre«, radeći zajedno s izdavačem toga lista frankovcem don Kerubinom Šegvićem, sa fašističkim ideologom gotskog porijekla Hrvata! Poslije je ga zamijeniti bivši predsjednik VKB-a dr. Felix Niedzielski. A ova ustaška organizacija, koja je imala bezbroj lana u svakom i najmanjem mjestu, imala je, prema Paveliću, fašistički za-

⁷³ »Katolički tjednik« 3. I. 1943.

^{73a} »Narodni list« 6. VII. 1946. Sudjenje Lisaku, Stepincu, Šalicu i družini, ustaško-križarskim zločincima i njihovim pomagačima. Zagrtb. 1946.. 346.

misli dati sigurne osnove NDH, njene najspremnije i najoduševljenije borce. Dakako, Paveli je tu ustanovu mogao i htio da povjeri samo licima najve eg povjerenja i ustaške pouzdanosti. A to su bili spomenuti klerofašisle, oba križara, a jedan od njih štoviše, i predsjednik VKB-a. Rijetko gdje je klerofašizam, ustaštvo i klerikalizam, bio tako snažno povezan kao upravo u ovoj ustanovi, kojoj su osnovni duh i smjernice davala ova dva klerikalca, iji su lanovi bili opet lanovi najmo- nje ustanove u okviru KA te tako uporno naglašavane »apoliti ne« organizacije.

I mirno se može re i, kadgod su ova dva voditelja i odgojitelja ustaške omladine, tog budu eg nosioca ustaškog pokreta, govorili ustašama, da je to zna- ilo gotovo isto, kao kad govore i svojim križarima. Uostalom, to je ve i ranije naglašeno, a i oni sami, križari identificiraju ustaštvo sa križarstvom, a jedno i drugo sa hrvatstvom! To je za njih uvijek i svuda puni sinonim. Oba ova ustaško klerikalna agitatora održali su ogroman broj predavanja u glavnim centrima, kao i po manjim mjestima, varošicama i selima. Jedva da je koji od ustaša bio agilniji i ustrajniji, nego řu to bili Ivan Oršani i dr. Felix Niedzielski.

Svakako, Ivan Oršani bio je prije NDH poznat širim slojevima ustaških i klerikalnih pristalica, kao jedan od urednika fašisti ke, frankova ke »Hrvatske Smotre«, koja je sasvim otvoreno zastupala rasisti ke i fašisti ke principe. Ona jc pored Budakovog »Hrvatskog naroda«, bila najviše itana revija u ustaškim intelektualnim krugovima. Zbirku sivojih rasisti kih lanaka iz »Hrvatske Smotre« objavio je Ivan Oršani 1942. pod naslovom »U prelomu Evrope.« U predgovoru, priznao je Oršani , šta je sve ovim lancima u bivšoj Jugoslaviji imao pred o ima, služe i se složenijim stilom da bi zavarao cenzuru, »jer cenzura nije mogla razumjeti na što se sve smjera, te su lanci prolazili cenzuru. Tek su redovni itatelji »H. S.«, u kojoj su lanci izlazili, mogli razumjeti na što se i na koga se cilja.« Kad je ehoslova ka poslije Miinchena bila u najtežoj situaciji, Ivan Oršani , kao i sva klerikalna štampa bili su pomaga i porobljiva a Slavena. Sa lankom o ehoslova koj Oršani je, kako sam kaže, ciljao na Jugoslaviju. A zaklju na misao Oršani a bila je, da ehoslova ka treba da nestane, »ehoslova ka realizira jednu reakciju, jedno primitivno šovinisti ko iživljavanje bez ikakve više ideje i vrijednosti. Što ovje anstvo ima od ehoslova ke? A što e ovje anstvo izgubiti, ako nestane ehoslova ke? Jednog umišljenog junaka u oklopu, kojeg je ostavila degenerirana Austrija.«⁷⁴

Prema ovome, Ivan Oršani , klerikalac i ustaša, kao voda Ustaške mladeži ostaje na liniji, kojom je pošao još u bivšoj Jugoslaviji. U svim svojim ustaškim govorima on je jedan i isti. U Borovu, kad je tamošnja ustaška omladina blagosijala svoj barjak, održao je velik govor vo a Oršani . Toj ustaškoj omladini, ukazao; je Oršani na prošlost i njenu ulogu u budu nosti.

»Ako se vratimo malo unatrag sjetit emo se, da su na podru ju hrvatskog naroda bile tri struje, koje mi danas više ne želimo imati u NDH. Jedna je komunisti ka, druga jugoslavenska, a tre a sporazumaška. Sve tri struje radile su protiv ostvarenja NDH. Protiv tih triju struja javila se u hrvatskom narodu posebna struja: Ustaški pokret. Taj U. P. imao je hrabrosti da ustane protiv jedne države kao što je bila Jugoslavija, da ustane u savezu s Nijemcima i Talijanima protiv jednog itavog europskog sustava... U toj

⁷⁴ Ivan Oršani . U prelomu Europe. Zagreb 1942., 149.

borbi U. P.-a odigrala je važnu ulogu mladež organizirana revolucionarno i ilegalno. Ona je izvršila svoju dužnost i postala jezgra jednog novog rada i zadatka, a taj zadatak ustaške omladine je u tome, da se hrvatska državna misao sa uva pod svaku cijenu i svim sredstvima i kako⁷³mo nakon 839 godina došli do ove države krvlju i žrtvama velikom odlu noš u, tako je želimo sa uvati i ostvariti njen napredak. U. P. želi u kolu europskih naroda u novom poretku zaigrati ulogu, a da to može, naša je omladina dobila osobit zadatak. Budu i da proživljavanje -ideja novog poretka pripada budunosti, to je pala u zada u naše mladeži dužnost, da ona u toj budunosti bude nosilac tih ideja novog poretka protiv jugoslavenskog, protiv plutokratskog, protiv komunisti kog i versailleskog. Da bi NDH bila ravnopravan lan europske zajednice naroda, ustaška mladež mora biti snažna i sposbna nositi državu Hrvatsku ... U ustaškom pokretu vlada autoritativni sustav ... Hrvatska država je ustaška država, tj. autoritativna država. Ustaški pokret razvio je u sebi još jednu vrijednost: vrijednost vjere, da se cilj može i mora ostvariti!«⁷⁴

U istom ustaškom propagandnom stavu Oršani je govorio i na velikoj ustaškoj smotri 27. IX. 1942., zalažu i se za Hitlerov i Mussolinijev'poredak. Neuvjeno i iskreno struji iz tog govora klerofašisti ke misli ovog križarskog protagonista,

»Isti em vam da nikada ne zaboravite razlog, zašto postoje postrojbe Ustaške mladeži. Stvaramo novo pokolenje da se više nikada ne pojavi niti jedan pripadnik hrvatskog naroda, koji bi svoje ime pomiješao s drugim imenima na svijetu. Stvaramo novo pokolenje zato, da se više nikada ne pojavi nijedan pripadnik hrvatskog naroda, koji bi htio, koji bi mogao poželjeti, da hrvatski narod živi i izvan svoje NDH. Isti em da nikada ne zaboravite, da se više nikada ne smije pojaviti Hrvat, koji bi mogao politizirati na taj na in da se onaj, koji misli na svoju samostalnost i nezavisnost, proglašuje utopistom. Moramo stvoriti pokolenje, u kojem e se svakoga onoga, koji bi mislio, da hrvatski narod ne može i ne smije imati samostalnu i nezavisnu državu, da bi se takvi smatrali ludama, izdajicama, pla enicima i utopistima. Treba da shvatite zna aj ustrojstva ustaške mladeži. Vi vidite svuda bezbroj zapovjednika, vodnika, rojnika itd. Svi ti postoje zato, da se od najmanjih pa dalje mogu da stvore osobe, koje e znati samostalno voditi i upravljati u najmanjim djelatnostima, pa kad do u na najviše položaje u državi Hrvatskoj, znat e zapovijedati, upravljati i voditi, tako da više nikada niti jedan ne e mo i prigovoriti, da Hrvati ne znaju vladati svojom sudbinom, da ne znaju stvarati svoju povijest, samostalnost i nezavisnost... Ponavljam vam još jednom svima: Dužnosnici, unosite jedinstvo i sklad u ustaški pokret, jedinstvo i sklad u škole, u tvornice, jedinstvo i sklad s roditeljima ... Europa i naši saveznici moraju znati, da se u Hrvatskoj javlja novo pokolenje novoga poretka, pokolenje sigurno novom poretku, pokolenje sposobno da živi skladno u novom poretku. *Taj poredak, kdji se po eo izgra ivati pod vodstvom Hitlera i Mussolinija, naš je poredak. Mi izvan njega nemamo života ni budu nosti.* Zato su opravdane sve žrtve, koje danas dajemo, jer su te žrtve za poredak u kojem smo mi, NDH. To je naš poredak. Mi moramo pokazati ustrojstvom Ustaške mladeži, da smo sposobni i i korak u korak sa svom mladeži drugih zemalja i drugih država...«⁷⁵

⁷³ »Hrvatski narod« 8. IX. 1941.

⁷⁴ »Hrvatski list« 29. IX. 1942.

Zato i klerofašisti ki asopis »Ustaška mladež« propagira iste misli i zalaže se za Hitlerov novi poredak. Pa opet dosljedan fašisti kim na elima taj asopis i pored toga, što su mu klerikalci duhovni vode ima i takovih misli s kojima se zacijelo ne bi smic, barem ne onako oficielno, da složi šef K. A. Dakle i križara, koji su sa injavali najelitniji dio ustaške mladeži. Jer, ovaj asopis u i svoje itaoce, da mirotvorstvo, sebi nost, indiferentizam treba ugušiti i samo putem odlu ne borbe treba uvati tekovine ustaštva, i hrvatskog fašizma. Ali, ustvari, to je i poruka nadbiskupa Stepinca još iz 1935., koju su suvremene ustaške generacije objeru ke prihvatile pou ene od svojih voditelja križara, kad je za osnovu svoje crkvene politike postavio izuzetno- borbene Kristove rije i: »Ne noisim vam mir, nego ma.« I doista, sva ta ustaška omladina imala je da bude buntovna i militantna, borbena i anti-pacifisti ka. »Hrvatska e opet biti slavna, poti e klerofašista u »Ustaškoj mladeži«, velika i sretna, ako njezina budu nost bude buntovna, ako u novim generacijama bude tekla ona ista krv, koja je tekla buntovni kim usko kim, Gup evim i Kvaternikovim žilama, ako ostane hrvatska i buntovna. Mi jesmo i ostajemo porod vuka i arslana.⁷⁷ Uistinu ustaška-križarska omladina u Franceti evoj »Crnoj legiji«, bila je pravi nakazni porod vuka i arslana. Zato je »poglavlji pobo nik i Upravni zapovjednik Ustaške mladeži« — prof. Oršani — polagao naro itu važnost i na »Školu za dužnosnike Ustaške mladeži«, u kojoj su istaknuti klerofašisti imali da izu e ustaški katehizam i sve metode, koje e omogu iti novom poretku u NDH vrsto i sigurno tlo.⁷⁸

Ovako je ova klerofašisti ka ustanova, koja je obuhvatala grad i selo, intelektualnu kao i selja ku i radni ku omladinu, imala da prožme fašisti kom ideologijom svu omladinu, discipliniraju i je za novi poredak za klerofašizam. I drugim jednim naro ito vidljivim znakom obilježena je ova klerofašisti ka ustanova. Naime, najve i dio voda u toj Ustaškoj mladeži po selima, bili su župnici i kapelani kao proučana i povjerljiva lica ustaškog pokreta. »Hitler-Jugend« imala je nesumnjivo adekvatnu kopiju i suradnika u »Ustaškoj mladeži«. U tu Ustašku mladež trebale su, da se uklju e sve- omladinske organizacije, pa je tako odmah u po etku prišao Ustaškoj mladeži i »Hrvatski junak« klerikalna gimnasti ka ustanova, koja je, ranije, odobrenjem dra Ma eka. u vrijeme Sporazuma imala da potisne »Hrvatski soko«.

Zagreba ka ustaška omladina naro ito se formirala u klerikalnom »Hrvatskom junaku«, koji je ustvari zamijenio staru orlovsку organizaciju, kao gimnasti ku ustanovu. Njima je naro ito bio naklonjen župnik svetoga Petra dr. Josip Lon ari . prvi urednik klerikalnog »Hrvatstva« još iz 1904. godine. Tokom borbi klerikalaca u bivšoj Jugoslaviji, dr. Josip Lon ari je stalno u prvim borbenim linijama. Takav je on i u NDH. Kad je bilo sve ano otvaranje zagreba kog Ustaškog Doma Tabora IV. blagoslovio je taj dom dr. Josip Lon ari (20. XII. 1942.). Svoja ustaška osvjeđo enja i pripadnost toj organizaciji, on je vidno manifestirao ne samo jednim proustaškim pozdravnim govorom, nego ustaškim dizanjem ruke za vrijeme pjevanja ustaške himne, štoviše, on to nije u inio kao privatno lice. ve kao sve enik, u crkve-

⁷⁷ »Hrvatski narod« 3. VI. 1942.

⁷⁸ »Hrvatski list« 27. X. 1942.

nom ornatu.⁷⁹ S njime zajedno u istom ornatu, na fašisti ki na in pozdravlja i njegov sve eni ki pomo nik.

»Hrvatski junaci« i »Junakinje« bili su uistvari ogrank križarske organizacije, pa su oni svoja gimnasti ka vježbanja držali u domovima križara.⁸⁰ Pristupanje tih »Hrvatskih junaka« Ustaškoj mlađeži vršilo se najsve anije. Dakako; te su sve anosti bile izrazito ustaške manifestacije, kod kojih se prvenstveno mislilo na Paveli a kao osniva a NDH. Na jednoj od takvih sve anosti u Ogulinu (31. VII. 1941.) »stjegonoša« Dragutin Lali potvrdio je, da je sva omladina u »Hrvatskom junaku« gojila »hrvatsku nacionalnu i politi ku svijest, te je bila esto proganjana. Sada e s još ve im oduševljenjem nastaviti taj rad.«⁸¹ U Dubrovniku su klerikalci proglasom pozvali lanstvo »Hrvatskog junaka« da pristupi Ustaškoj mlađeži. Opravdavaju i ove pozive za pristupanje Ustaškoj mlađeži, kaže se, da je to stoga »što je Hrvatski junak gojio ustašku ideju kroz cijelo vrijeme svoga djelovanja i tim izvršio svoju dužnost prema državi i poglavniku, a na korist cijelog hrvatskog naroda.«⁸² Kod takvih sve anosti u estviju i najviši ustaški funkcioneri, pa i sam doglavnik vojskovo a Slavko Kvaternik. Tako u Osijeku,⁸³ tako i u Zagrebu.⁸⁴ Na Petrovdan 1941. proslavljen je dan »Hrvatskog junaka« kao dan prave ustaške omladine, iz koje su ponikli Hranilovi i, Begovi i, Soldini i Pospišili, sve po izbor atentatori. Zagreba kom »Hrvatsku junaku« bio je na elu Ivan Werner, koji je odmah od prvog dana ustaške NDH preuzeo dužnost zagreba kog na elnika. Na toj slavi Werner je potpuno svjesno i odlu no priznao, da je od svih organizacija Hrvatski junak imao najve i udio u ostvarenju NDH. Da se je »Mladost hrvatskih junaka« žrtvovala i pokazala spremnom u ono doba, kada smo je najviše trebali.« Na elnik Werner je istaknuo napose jurišni odio, koji je »gotovo goloruk i nenaoružan zauzeo kasarnu 35. puka, a za ovim odjelom nijesu mnogo zaostali ni drugi.« U dalnjem toku govora, Werner je naglasio, da je ponosan, što je lan takvog i u tako kratkom vremenu proslavljenog društva, kome je glavna svrha »odgojiti hrvatsku mlađež za Boga i dom.« Na toj sve anosti govorio je i vojskovo a Kvaternik veli aju i ustašku omladinu, koja mu je »idealna i nadobudna«, a njoj i poglavnik posve uje svu svoju pažnju. Ovoj zagreba koj sve anosti prisustvovalo su i formacije svih zagreba kih skupina kao i onih iz Siska, Splita, Karlovca, Kostajnice, Vinkovaca i Vukovara.⁸⁵ Na drugim stranama te su ustanove, prelaze i u Ustašku mlađež, davale svoje za stave na uvanje mjesnim crkvama.⁸⁶ Sve je ovo pokazivalo na najprisniju povezanost ove klerofašisti ke ustanove i ustaštva.

Kroz svu klerofašisti ku štampu u vrijeme NDH može se nailaziti na nekrologe o križarima-ustašama.⁸⁷ Stalna i vrsta prisnost izme u križara i ustaša izražena je u svim mogu im oblicima. Župnik u akovu Matija Pavi , kao duhovnik akova kih križara i Franjo Starnberger kao duhovnik trnava kih križara brinu se za

⁷⁹ »Hrvatski narod« 5. VIII. 1941. Vidi priloženu sliku u Dokumenti o protunarodnom radu. 194.

⁸⁰ »Hrvatski narod« 20. XI. 1941.

⁸¹ »Hrvatski narod« 1. VIII. 1941.

⁸² »Hrvatski narod« 17. VIII. 1941.

⁸³ »Hrvatski glas« 15. VII. 1941.

⁸⁴ »Novi list« 30. VI. 1941.

⁸⁵ »Novi list« 30. VI. 1941.

⁸⁶ »Hrvatski narod« 30. VII. 1941.

⁸⁷ »Hrvatski narod« 23. VI. 1943.

ranjene ustaše-križare, kojima su obojica uputili rije i zahvalnosti i poticanja da izdrže u borbi.⁸⁸

Veliki križar i nosilac ideje K. A., dr. Avelin epuli, jedan od osniva a klerofašisti ke »Hrvatske smotre«, bio je sav u ustaškoj misli. I onda, kad je propovijedao kroz svoj frankova ki asopis, kao i kroz organizacije K. A., u kojima je njegovo ime najviše zra ila. Poznati ustaša profesor Žanko, komemoriraju i Avelina epuli a isti e, da je dr. epuli još prije, u bivšoj Jugoslaviji 1935. sastavio plan 0 ure enju hrvatske države, koji je bio sasvim u duhu poglavnikovih na ela. Zato Dušan Žanko upozorava itatelje, da je »hrvatski narod dužan trajno zadržati u uspomeni ime dr. Avelina epuli a — *istu ustašku dušu.*«⁸⁹

Predsjednik Velikokrižarskog bratstva, dr. Felix Niedzielski, kao visoki ustaški funkcijonjer, bio je na elu te ustanove još i u prvoj polovini 1942. Nema sumnje, da je ovo bio najrje itiji i najo igledniji demanti stalnih demantiranja nadbiskupa Stepinca, da je K. A., a s njome i njena najve a organizacija VKB, apoliti na. Kad su na kraju ustaški poslovi dr. Niedzielskoga toliko okupirali, da nije stizao i na rad u VKB-u, podnio je ostavku, koju je nadbiskup Stepinac primio i na njegovo mjesto postavio za predsjednika dotadašnjeg sekretara Lava Znidarši a. U svojoj objavi lantstu, da napušta predsjedni ko mjesto, dr. Niedzielski nije zaboravio da pozove lanove, da se u molitvama sje aju itavog hrvatskog naroda, »a naro ito poglavnika 1 svih onih, koji pod njegovim vodstvom izgra uju NDH«. Svoje pismo upu eno križarskoj »Nedjelji«, završio je sa simboli kim klerofašisti kim pozdravima, križarskim i ustaškim: »Bog živi! Za Dom Spremni!«⁹⁰ Jedna i jasno odre ena simboli na simbioza! Zato je on i dalje ostao u vodstvu V. K. B.-a, kao njegov potpredsjednik.

Dr. Niedzielskom, križarskom »bratu u Kristu«, kako se sam nazvao ovaj ustaški podžupan, bila je povjerena nova velika dužnost, kad je Ivan Oršani imao da zauzme još odgovornije mjesto. Tada je bivši predsjednik VKB-a postavljen na Oršani evo mjesto kao »upravni zapovjednik Ustaške mladeži«. Ovako je o uvan kontinuitet ustaške i klerikalne tradicije, kao i težnja i nastojanje klerofašista, da nova ustaška, klerofašisti ka omladina izvede Paveli ev program do kraja, koji imaju daljnje generacije da uvaju i u dalekoj budu nosti. Dr. Niedzielski, kao veoma iskusni klerofašista i predsjednik VKB-a, dao ise svom energijom na posao da produži i u vrsti Oršani evo djelo. Jer, on je ustvari samo produžio njemu dobro poznat posao. U jednoj svojoj poslanici, u kojoj je želio, da objasni zadatke Ustaške mladeži i da im te zadatke omili, dr. Niedzielski je razradio u detalje svoj klerofašisti ki program. I to onda, kad je ve svima u Evropi, a u mnogome i u Njema koj bilo jasno, da je Hitler izgubio rat i da se fašizmu spremu kona ni slom. Poslije Staljingrada i poslije invazije saveznika, dr. Felix Niedzielski, još uvejk agitira za »novi poredak«, za ustaštv, za klerofašizam. Tu je on samo uporan i do sljedan križar. I on se trudi da mladi ustaški naraštaj, treba izgraditi na plemenitim i idealnim osnovama. Pošto svako historijsko razdoblje ima svoj tip ovjeka, to ovaj bivši predsjednik VKB-a, a uskoro postaje i potpredsjednik, i sadašnji zapovjednik Ustaške mladeži, nastoji da takovima u ini i lanove Ustaške mla-

⁸⁸ »Hrvatski list« 18. VI. 1943.

⁸⁹ »Nova Hrvatska« 10. II. 1942.

⁹⁰ »Katoli ki tjednik« 17. V. 1942.

deži. Nema sumnje, da je i dr. Felix Niedzielski i kao ustaški podžupan i kao upravni zapovjednik ustaške mladeži bio toliko ustaški prononsiran, da je bilo svakome jasno, da je njegov položaj nespojiv sa funkcijom u K. A. Me utim tako su samo djelomi no po eli da misle nadbiskup Stepinac i ostali faktori u hrvatskoj K. A. tek 1942. Jer, i poslije kad je dr. Felix Niedzielski postao šef Ustaške mladeži, bio je i dalje funkcioner VKB-a, doduše ne kao predsjednik ve kao prvi potpredsjednik. Tako je dr. Niedzielski upravo svojom li noš u jasno povezao dvije izrazite klerofašisti ke ustanove: VKB i Ustašku mladež.⁹¹ Evo nekoliko ulomaka iz njegove klerofašisti ke ideologije.

»Ho emo nov9ga ovjeka, koji e ujedno biti hrvatski nacionalist. . . Ljudi, koji imaju jednu misao — dobro zajednice, jednu ljubav, vlastiti narod, jednu strast, obrana države. Ljudima takvoga duha na granicama hrvatskog naroda pripada asno ime — ustaša. Kao vje ni uzor takvog ovjeka ostaje svim pokoljenjima li nost našega poglavnika. Stoga iz redova hrvatske mladeži, u kojoj svaki pojedinac mora biti plemenit ovjek i dobar Hrvat, ho emo odgojiti elitnu skupinu ustaša. Oni e biti lu onoše hrvatske državnosti i hrvatske samobitnosti, dok e ustaški duh prožimati cijelu narodnu zajednicu. Temelj odgoja hrvatske mladeži daju nam ustaška naela u pogledu nacionalnom, uljudbenom, društvočnom i vjerskom. U duhu tih naela stojimo na stanovištu slobodne nacionalne države, obrane europske uljudbe, suradnje medu stališima u probitku narodne zajednice i vjere u Svemogu eg Boga, koju vjeru e svaki slobodno i ravnopravno izvršavati prema propisima svoje vjerske zajednice . . .«

Obrativši se roditeljima, školskim vlastima, uiteljima, profesorima, od osnovnih do sveu ilišnih škola, da ga u tome nastojanju pomognu, obratio se na krajtui i svojim mladim ustašama i ustaškinjama, ponavlja i toliko puta izre enu; tezu o misiji Hrvata i NDH u Evropi. Dakako o misiji, koju mu je namijenila sama Providnost.

»A ti, Ustaška mladeži, pokaži se dostoјnom i doraslom poslanstva, koje je u povijesti ovje anstva Providnost namijenila nama Hrvatima! Ostvari sve, što poglavnik od tebe traži, a hrvatski narod od tebe o ekuje!

Sestre ustaškinje! Mi ho emo djevojke, koje e ponosne na svoju djevoja ku ast, jednom kao vjerne supruge i dobre majke biti dostoјne uvarice ku nog ognjišta, na kome e umnožiti sjaj narodni, obiteljskih i vjerskih svestinja!

Bra o ustaše! Mi ho emo mlađi e koji e nepokvarena srca i marljivi u radu, kao muževi biti neslomivi zna ajevi i neustrašivi borci! Ho emo biti potpuni ljudi, dobri Hrvati i ustaše i tako životom svojim pokazati, da smo uvijek za poglavnika i Dom — Spremni!«⁹²

Pa opet, stalno se podržava ista pjesma o nepolitinosti K. A. i križarstva, i opet se dalje stalno produžava licemjerno meditiranje o križarskom Apostolatu intelektualaca, Apostolatu molitve, Apoistolatu primjera, Apostolatu prvih kršana, Apostolatu svjetovnjaka u prvim po ecima crkve, o Apostolatu svjetovnjaka u stra-

⁹¹ Novo presjedništvo velikokrižarskog bratstva. »Nedjelja« 5. XII. 1943.

⁹² Dr. Felix Niedzielski. Što ho e ustaška mladež. »Hrvatski narod« 30. VII. 1944.

nicama evan elja, o duhu K. A., o nadnaravnom duhu K. A., o Apostolatu Žrtve, Euharistije, Obitelji i t. d. Od nadbiskupa Stepinca, preko svih duhovnika K. A. pa do posljednjeg križarskog legionara na Isto nom frontu ili u Franceti evoj Crnoj legiji. Svi su oni bili »uvjereni« da je njihova K. A. i njihovo VKB nepolitino, upravo onako, kako je Pio XI. objavio da prikrije prave ciljeve, kad je organizirao K. A. Kao da križarski duhovnik u ovim svojim nabožnim meditacijama ništa nije vidio oko sebe ili nije htio vidjeti. Ili što je možda najbliže istini, on je po principu ustrajnosti zaboravio, da ne treba sada u NDH sa svima tima utopisti kim apostolatima kamufirati križarsko ustaštvo. Jedno je ipak sigurno, da se i ustaškoj NDH klerofašizam u svojoj težnji da osvoji što više terena, na kome bi bio isključivo dominantan, želio da nametne u isvima ustaškim organizacijama, kako bi što sigurnije izgradio Paveli - Budak-Stepnac-Šari evu »Božju i Svetu, Kristovu i Vojnu u Hrvatsku«.⁹³

Tako je to bilo u svim organizacijama omladine unutar K. A. Izražajna je isповijest urednika »Glasnika sv. Ante« o onoj omladini koja je ulazila u organizaciju koju je duhovno odgajao i njegov list, kad tumači da je program ove omladine isti onaj koji je i Paveli ev.

»Onda dakle, kada smo stupanjem u omladinu sv. Ante, jednu katoličku vjersku organizaciju, prihvatali kršćanska načela kao putokaz i smjernicu našeg života, mi smo prihvatali i temeljno načelo novog poretku . . .« Da ne bi bilo sumnje, kakav je to novi poredak, koji su i ti franjevci i njihova omladina prihvatali, urednik se izjašnjava posve određeno, da je to »skoro onaj isti program kojeg naš genijalni Poglavnik želi ostvariti u itavom hrvatskom narodu, na svim područjima javnog i posebnog života . . .«^{93a}

Hrvatska Ecclesia Militans uistinu se otimala za omladinu. Ustvari, ona se ovdje takmičila s autoritativnim fašističkim tendencijama ustaštva, koje su ponekad mogle da idu i u raskorak sa klerikalnim tendencijama. Naročito onima u pitanju muslimanstva, u čemu je bio Pavelić beskompromisan, i ne baš rijetko, pojedinim crkvenim ljudima, neprijatan. Zato je nadbiskup Šarić pregnuo, da oživi Velikokrižarsko bratstvo, pa je upozorio svoje područje na važnost organiziranja katolika omladine upravo u katoličkim društvima. Kako na mlađima ima svijet ostaje, »to se sve otima za omladinu, jer tko ima omladinu u svojim rukama imaće i cijeli narod« — misao je nadbiskupa Šarića, ali i itav K. A. Za time je težio i itav hrvatski klerikalizam. Dosljedno, prema tom stavu »ni mi katolici, (kao da ustaše nisu katolici!) ne smijemo ostati skrštenih ruku i gledati, kako nam drugi otimaju omladinu, nego moramo upregnuti sve sile, da našu hrvatsku katolicu omladinu posve osvojimo za Krista i od nje stvorimo Eli ne zna ajeve.« Ma da nadbiskup Šarić ne kazuje, od koga treba otimati tu omladinu, jasno je kad se zna, pošto je jedino »ustaška mladež, koja je bila isva u rukama klerikalaca i bila stvarno i potpuno i klerikalna, to zacijelo nadbiskup misli na utjecaje, kojemu se na selu nisu mogli otimati mlađi i i djevojke! A to je bio utjecaj Narodno-oslobodilačkog pokreta i njegove borbe. Zato, tamo gdje otvoreno nije mogao da prodre ustaša, trebao je •da stigne i lan kamuflirane K. A. i i lan VKB-a. Uslijed toga poziva nadbiskup svoje

⁹³ »Vrhbosna« 1941—1942.

^{93a} »Glasnik sv. Ante« 1942.. 9—10. 2M—262.

sve enstvo, da se ponovo organiziraju u župama križarska bratstva i sestrinstva, pogotovo tamo, gdje ih ranije nije bilo, ili gdje su zamrla, da ih ožive.⁹⁴

Ovako, dakle, posve otvoreno, i sa najvišeg crkvenog mjesata, daje se inicijativa za organizaciju i proširenje društava, iji su lanovi bili najgorljiviji ustaški prvorodici i suradnici zloglasnog vode »Crne legije« u Bosni i Hercegovini. Ovako kroz osnaženo i umnoženo križarstvo imala ise snažiti i ustaška akcija kao i sve njene organizacije. Jer za Hrvatsku i Krista raditi, zna ilo je istodobno raditi i za ustašku Hrvatsku, kako je to esto podvukla križarska »Nedjelja«. Ovako je crkva na najneposredniji način pomagala one, koji su u toj bojovnoj crkvi, puškom i kamom stvarali »Božju Hrvatsku«. Ovako je i crkva na najneposredniji način pomagala i snažila »ustašku mladež«, ja ala težnje i rad za održanje Hitlerovog i Mussolinijevog potreka u NDH, kao i na itavom Balkanu.

Nadbiskup Šarić, nesumnjivo najistaknutiji zaštitnik križarstva, pa ni nadbiskup Stepinac nisu mogli da zaostanu za ljubavlju, koju je križarima ukazivao Ante Pavelić. Križari su bili voljeni od voda K. A. kao i od vode ustašta. Ali, njih je volio i sam sveti Otac papa Pijo XI. kao i Pijo XII., obojica suradnika Benita Mussolinija na velikom i zajedni kom poslu fašisti ke Italije. Pijo XI. poslao je preko svoga legata blagoslove i pozdrave VKB-u, kao što je to u inicijativi papske nuncije Pellegrinetti, prilikom križarskog taborovanja u Zemunu (VII. 1936.). Tada je Pellegrinetti kao službeni predstavnik sv. Stolice pobudio osobitu pažnju u političkim krugovima. Jer, tada se već dobro znalo, da su križari više politički, nego crkveno-vjerska ustanova, koja je njegovala hrvatski, izrazito separatistički nacionalizam, bez obzira na njihova kamuflirana gesla od tri apostolata i pravila, koja im je odobrila jugoslavenska vlast. Nuncij Pellegrinetti je i na tome skupu govorio, potaknuo ih je na daljnji apostolatski rad, i saopštio im, da im sv. Otac šalje svoje blagoslove i da ih voli i sv. Otac. »II Santo Padre ama i Crociati!«⁹⁵ A upravo na ovim kursevima držao je predavanja Msgr. dr. Josip Gunecić, katehet, frankovac ali i organizirani lan HSS-e, i kao mnogi lan Maekove zaštite i proustaški agitator u školi, kao i medu križarima, veoma vješt u izražavanju i djelovanju, kako bi izmaknuo odgovornosti pred jugoslavenskim policijskim vlastima. To je već poznati Gunecić, koji se u Brodu na Savi istaknuo u danima sloma Jugoslavije zajedno sa svojim pitomcima, u kojima je stvarno upravo on razvio ustaški duh i volju za ustaškom akcijom. A, neki brodski gimnazijalci stvarno su pokazali, da su bili valjani u enici svoga ustaškog učitelja. U itavom nizu napisa i govorova koje je napisao i držao, dr. Gunecić je sijao mržnju i nesnošljivost prema pravoslavnima i srpsku, zalažući se od prvih dana za NDH i Pavelića. Kad se razmahao Narodno-oslobodilački pokret, dr. Gunecić žestoko agitira protiv njega najstrastvenijim ispadima pred omladinom, tražeći i od nje da i pristajanjem ne samo uz poglavnika, nego i Führera, da svoj doprinos za Hitlerov novi poredak. Jednako kao i njegov subrat križar i svećenik dr. Ivo Guberina. A svuda, svuda je on istupao kao istaknuti križar, kao pravi bojovnik, za »Svetu i Božju Hrvatsku«. Uskoro je bio u NDH odlikovan za svoj ustaški rad. Bio je imenovan za direktora brodske gimnazije, gdje je kao pravi špijunski potkazivač i gorljivi ustaša došao glave mnogom uaku,

⁹¹ »Vrhbosna« 1942., br. 7—8, 192.

⁹² I convegni dei »Crociati« dell'Azione Cattolica. »L'Osservatore Romano« 17. VIII. 1936.

koji je ili simpatizirao ili se javno opredijelio za Narodno-oslobodila ki pokret. O 25-godišnjici brodske gimnazije dr. Gun evi , na sve anoj akademiji prije svega i sviju, uputio je u svom govoru svoje misli »velikom liku poglavnika, koji je obnovio NDH i koji je stvorio u školama istu i novu atmosferu.« Dakako, da je direktor ustaša i sve enik obe ao tom Paveli u, da e ta škola i u budu e i stopu u stopu »zahvalno i vjerno za poglavnika i dom — spremna«. Tu je on evocirao i suradnju njegovih aka, koji su pri slomu Jugoslavije izvršili svoj zadatok. »U tim svetim asovima nije bio nijedan gimnazijalac izdajica. Od toga je asa brodska gimnazija isto hrvatska, a gimnazijalci hrvatski aktivci. . ,«⁹⁶

Takav je dr. Gun evi bio za sve vrijeme okupacije. Kad su Zemun ani proslavljeni ro endan Paveli ev, bio je pozvat Msgr. Gun evi , kao nekadašnji njihov kateheta, da održi predavanje o NDH i Paveli u. Možda više nego ma koji napis ili predavanje dra Gun evi a, upravo ovo o Paveli evu ro endanu 14. VII. 1944., pokazalo je kakvim je fašisti kim duhom bila prekaljena njegova politika ideologija, koju je propovijedao i acima i društvu, u školi kao i u crkvi. Poslije jednog na svoj na in datog pregleda hrvatske historije, u sasvim frankovkom shvatanju, dr. Gun evi je, slijede i nadbiskupa Stepinca ili Šari a, ili ma kog drugog klerofašisti bog prvaka, ustvrdio, da je Hrvatima u najtežem periodu od 1918,—1941.

»Providnost Božja poslala jednog ovjeka-vo u i dala mu snage, da ostvari stoljetna prava i želje hrvatskog naroda. Godine 1929. proglašena ie samovlada u Beogradu. Po svim znacima se vidjelo, da je u prvom redu uperena protiv Hrvata. Prilike su bile strašne. Malodušnici su ve o ajavali. Rukavica je bila doba ena, borba je morala zapo eti. I zaoo ela je. Poglavnik osniva revolucionarnu borbenu organizaciju Ustaša. Prilike zahtijevaju, da napusti domovinu pa da iz tu ine povede borbu za njezino oslobo enje. U njegovom velikom srcu bjesni orkan kao na uzburkanom moru. On predvi i a strašnu borbu, ali vjeruje u kona nu pobjedu. On vidi, da hrvatski narod ovako dalje ne može, jer mu orijeti najgore. Zato se odlu uje na težak i sudbonosan korak. Sada ili nikada, jer je došlo vrijeme, kad se više ne može ekati. Dolazi 17. sije nja 1929. Spasonosan dan, kada je poglavnik prekora io granicu. Taj as je poglavnik postao vo a hrvatskoga naroda. Uzeo je sudbinu hrvatskoga naroda u svoje ruke, za njegovu nezavisnost stavio je svoj život na kocku s vrstom vjerom u kona nu pobjedu. Pod poglavnikovim vodstvom borba je zapo ela i dovela nas do uspjeha, bez obzira na cijenu, koju smo platili i koju još uvijek pla amo. Ne postoji naime cijena, koja bi bila prevelika, ako se njome iskupljuje sloboda naroda.

Povijest poglavnikova života bila nam je poznata još prije uspostave Nezavisne Države Hrvatske. Danas nema svijesno? Hrvata, koji nije prou io poglavnikov životopis, njegovu borbu i rad za dobro našeg naroda. Poglavnik je ujedinjeni hrvatski narod Sve misli, težnje i borbe hrvatskog naroda ujednjene su tako u poglavniku, da je poglavnik rezultanta cijelog hrvatskog naroda: Hrvatska država i poelavnik jedno je te isto. Hrvatske misli i hrvatske snage pripadaju samo ooglavniku. Stoga nije pretjerano, ako se kaže, da narod i država ili snaga države ili vo a države je sve isto . . . Današnjom sve anom proslavom poglavnikova ro endana, kada slavimo ujedno i dan hrvatskog vrhovništva, potvr ujemo sav idealizam naših borbi iz prošlosti

kao i želju za slobodom i samostalnošću. Danas je sve to srda nije, jer je na elu naše države poglavnik. Zato današnji dan neka bude obnova svetog zavjeta vjernosti i nepokolebljive odanosti do najvećih žrtava poglavniku, koji je obnovitelj hrvatske državnosti i nezavisnosti, »stvaritelj hrvatske cje-lokupnosti i nosilac hrvatskog vrhovništva.

Predsjednik Srpske vlade Milan Nedić -rekao je nedavno u jednom svom govoru, da su svi Srbi, iako su pod njemačkom okupacijom, monarhisti i za kralja. Mi danas dovikujemo cijelom svijetu, da i ako smo u ratu, i ako se na nas navaljuje i iz zraka i iz kopna, mi smo baš sada više nego ikada za poglavnika i dom — spremni!«⁹⁷

Ovako govori nekadašnji organizirani član HSS! Dakako onoga dijela, koje je bilo trulo i u NDH pod izdajničkim vodstvom dra Maceka.

Ustaše, koji su slušali ova Monsignorova izlaganja, burno su mu odobravali i klicali njemu i Paveliću. Nitko nije bio iznenađen, kad ga je Pavelić za njegov predani ustaški rad odlikovao »redom krune kralja Zvonimira III. stupnja« •o trogodišnjici ustaške NDH.⁹⁸ Ovaj ustaša-križar, kad je već pred pobjedonosnim naletom NOV-e sve više jugoslavenske teritorije bilo oslobođeno, još je uvek na svim stranama poticao i okupljao križare i ustašku omladinu, spremajući ih na otpor protiv Narodno-oslobodilačkih boraca.

Najspontanije, najvidljivije, ali i najgrublje uočila se suradnja katoličke crkve & ustaštvom i vladom NDH upravo na vojni kom sektoru. Jer, odmah, u početku NDH, naravno u »Svetoj, Božjoj, Kristovoj i Vojnu oj Hrvatskoj« ustaške i domobranske formacije morale su imati i veliki broj duhovnika, koji će utjecati na borbene mase, da se klerofašizam sasvim duboko ukorijeni. Mobiliziranim masama trebalo je približiti ustaška načela. A tko je pogodniji od prokušanih i vjernih suradnika-boraca, sve enika i franjevaca. Jer, ti duhovnici imali su da budu pravi uitelji ustaških načela u onim jedinicama, kojima su bili Pavelić evim naređeni dodijeljeni na službu. Nije mali broj sve enika, koji su pohrlili u redove vojnih ustaških dušobrižnika. Još prije, nego li su crkvene vlasti regulirale ovo pitanje, bila je već održana prva velika svečanost polaganja zakletve prvih vojnih ustaških dušobrižnika pred samim Pavelićem, krajem novembra 1941. Prve vojne svečenike predveo je Pavelić u ustaški »vojskovoću« Slavko Kvaternik sa »predstojnikom poglavnikovе vojne kuće« generalom Perovićem, inače još od ranije poznatim izdajnikom i Pavelićevim emigrantskim suradnikom u Austriji i Njemačkoj. Govori, koji su održani tom prilikom, osvjetljuju u zasebnim bojama odnos crkve na tom novom polju s ustaškim režimom. »Vojskovoću« Slavko Kvaternik je u svome pozdravnom i ideološkom govoru rekao, da su svi tim svečenici, dušobrižnici svjesni da i posljednji domobran mora sa vjerom u Boga i pouzdanjem u poglavnika, »biti onako požrtvovan, kako je njegov vrhovni zapovjednik bio i tako će ostati.« Pavelić im je ideal, »jer nikada nije napustio onu najvišu vjeru u hrvatski narod. U tom poslu tim ovi naši svečenici pomažu i znaju da će svaki izvršiti svetu zada u vjeri u Boga Svetog Jorgjega, u vjeri da vrši zada u za narod, u vjeri, **da će svojim radom biti sve enici nove ustaške Hrvatske.** Sve enici su svjesni da oružana snaga

⁹⁷ »Graničar« 22. VII. 1944.

⁹⁸ Iz Kartotekе Ureda za odlikovanje u NDH.

mora biti jaka u moralu i mora ispunjavati velike zada e, koje se na nju sltavljujau.« Paveli je razdragano odzdravio i staknuo, da je njihova sve eni ka dužnost jednako asna koliko i teška, napose u današnjim vremenima, »kada svagdje, a napose kod mladih ljudi — a vama je povjerena mladost— kuša neprijatelj zaraziti njihova srca, da na ne njihovu dušu... Vaš rad može biti ne samo plodonosan, nego može biti i od sudbonosnog zna aja za narod i državu. Mene veseli, da u vaše ruke vojskovo a hrvatske vojske polaže svoju nadu t. j. svoju vojsku, nadu moju i nadu itavog hrvatskog naroda... Siguran sam... da e naše potomstvo vama sve e-nicima... dugovati zahvalnost, da ste u prvu hrvatsku vojsku, u prve hrvatske vojnike NDH unijeli zdrav duh, unijeli moral, unijeli poštovanje, unijeli bogobojaznosti pred Svevišnjim, a odvažnost i hrabrost pred svakim neprijateljem, bilo vanjskim bilo unutarnjim.« »Vojskovo a« i poglavnik bili su potpuno složni u pogledu zna enja uloge sve enstva unutar vojni kih formacija ustaške NDH, znaju i dobro, da je samo ovakvim vrstim duhovnim povezivanjem ustaštva A katoli ke crkve mogu e o ekivati izvjesne uspjehe. I oni se nisu varali!

Poslije položene zakletve dobio je rije Mijo Juri, župnik i nekadašnji domobranski dušobrižnik, još iz vremena Habsburgove monarhije, ina e stari frankovac. Me u ostalim on je spomenuo, da je kao vojni sve enik u prvom svjetskom ratu, dobio prvu svoju pla u u zlatnim dukatima. im ju je primio, tvrdi Mijo Juri, odlu io je da e je uvati dok se Hrvatska ne osloboodi, da je dade kao svoj prilog za njenu izgradnju. Ma da je Hrvatska bila po ustaškom shvatanju slobodna ve 10. aprila, Mijo Juri je ipak eka do kraja novembra 1941., da preda Paveli u ove dukate. Paveli je bio veoma dirnut ovim gestom župnika Juri a, na njegovu istrajnu, frankovlukom prožetu ljubav, kojom je do ovoga trenutka uvaao stare austrijske dukate. Paveli a je naro ito dirnula austrofilska osje ajnost ovoga vojnog sve enika, koji je eka drugi svjetski rat, koji nije ništa drugo, kako re e poglavnik, nego

»nastavak onoga velikog svjetskog rata, s kojega vi donosite ove zlatnike svojoj NDH kao svjedo anstvo Hrvata, sve enika koji je pred više od dvadeset godina mislio^a na budu nost svoga naroda, i ija je želja i ije su se misli danas potpuno ispunile, jer hrvatski narod je danas slobodan, NDH uspostavljena, a ovo zlato, koje ste vi Hrvatskoj državi predali i koje nikada ne r a, neka bude znak, da hrvatsko srce nikada ne smije zar ati u kucaju za svoj narod. Hvala vam lijepa na vašem primjeru. To je jedan svijjetli primjer hrvatskoj mladosti, napose hrvatskoj sve eni koj mladosti.«⁹⁰

U ovom simboli nom znaku i ovim govorima zapo eto je jedna naro ita strana ustaškog djelovanja sve enika unutar ustaških i domobranksih vojnih jedinica. Pa i na tome sektoru vojni dušobrižnici-ustaše u potpunosti su izvršili svoju ustašku dužnost.

Treba da se kaže, da je još prije nego što je ure eno pitanje jurisdikcije vojnih dušobrižnika izme u nadležnih crkvenih i vojnih vlasti, po elo zaklinjanje na vjernost Paveli u i NDH novopostavljenih dušobrižnika. Jednako je na prijedlog »vojskovo e«, doglavnika, maršala i viteza Slavka Kvaternika, postavio po-

glavnik za vojnog vikara Stipu plemenitog Vu eti a, za asnog kanonika i župnika u Ledenicama, ina e na daleko poznatog starog frankovca i ustašu. Za njegovog zamjenika postavljen je mladi župnik u Kustošiji, kraj Zagreba, Vilim Cecelja, ina e veoma gorljiv križar i ustaša. Mladi župnik Cecelja bio je još od ranije, prije NDH, zakleti ustaša i njemu je ukazana naro ita ast da bude prisutan zakletvi samog Paveii a i prve ustaške vlade NDH. Za taj crkveni in trebalo je izabrati najzaljubljenijeg i najpovjerljivijeg ustašu. U jednom intervjuu, koji je dao Cecelja dopisniku »Hrvatskog naroda«, ispriao je kako je ušao u ustaški pokret. Pou ni podaci za mnoge ostale ustaše-sve enike iz vremena prije NDH.

»Bio sam župnik u Hrastovici kod Petrinje. Tamo sam se upoznao s drom Mirkom Pukom, sadašnjim ministrom pravosu a, drom Mirkom Jerecom i drom Jurjem Dev i em. Pred dvije godine došao sam kao župnik u Kustošiju. Tada sam stupio u dodir s dr. Milom Budakom, Slavkom Kvaternikom i dr. Mladenom Lorkovićem . . . Zakleo sam se u Glavnem ustaškom stanu pred dr. Mirkom Jerecom. Kao zakletog ustašu pozvali su me, da budem kod polaganja prisege poglavnika i prve hrvatske državne vlade...« Tom prilikom župnik Cecelja darovao je poglavniku Raspe i dva svije njaka, pred kojima je položena zakletva. Poglavnik je rado primio ovaj dar i odredio, da to stalno ostane u salonu u kome je izveden ovaj crkveni in. Reporter dalje produžuje i kaže, da mu je Cecelja spomenuo, da je sve enstvo uopće oduvijek bilo tako raspoloženo, da je s oduševljenjem do ekalo NDH. »Osobito je istaknuo fratre iz Dalmacije i Hercegovine i naglasio je, da i među sve enicima ima dosta zakletih ustaša. Još smo razgovarali, a kad sam ga pri odlasku pozdravio, zaslužni ustaša-sve enik odgovorio mi je »Na vijeke! ŽAP.«¹⁰⁰

Zanimljivo je, da je Paveli evu odluku o postavljanju vojnog vikara i njegovog zamjenika objavio i »Katolički list« (1941. br. 45). Međutim, Sveti Otac papa druga ije je riješio to crkveno-ustaško pitanje. Papa je naime postavio vojnim vikarom za hrvatsku vojsku nadbiskupa dr. Alojzija Stepinca! I to »sine titulo«. Nadbiskup se tada saglasio s odlukom Paveli evom i imenovao je svojim zamjenikom Stipu Vu eti a, višeg stožernog dušobrižnika kod Ministarstva hrvatskog domobranstva, i Vilima Cecelju, zamjenika višeg stožernog dušobrižnika kod istog ministarstva i podijelio im je u tu svrhu potrebnu jurisdikciju sa isvim ovlaštenjima, koja su nadbiskupu Stepincu data od Svetе Stolice. Istodobno imenovao je nadbiskup Stepinac kao vojni vikar i ostale domobranske dušobrižnike i podijelio im župni ku jurisdikciju. Ali što je još najvažnije, nadbiskup Stepinac saopštu i (20. I. 1942.) svemu ostalom episkopatu NDH o ovoj odluci Svetе Stolice, javlja da je Sveti Stolica protegnula dekret o jurisdikciji vojnog ordinarija za talijansku vojsku i na nadbiskupa Stepinca odnosno na ustašku vojsku, priznavaju i time jednu uzurpatorskiju vlasti i njenu vojsku.¹⁰¹

Nema sumnje, iz ovog dokumenta zra i osobita intimna povezanost i prava duhovna srodnost između klerikalizma i ustaštva, između vrhovnih ustaških vlasti u NDH i vrhova katoličke crkve, koji »su se sa svim svojim autoritetom, političkim i vjerskim, dali u službu najvećeg krvnika hrvatskog naroda. Osim toga, niz značajnih pozljeda neutralnosti Vatikana u njegovu stavu prema okupiranoj Jugoslaviji

¹⁰⁰ Sve enik ustaša Cecelja. »Hrvatski narod« 20. IV. 1941.
¹⁰¹ Turisdikcija domobranih dušobrižnika. »Vrhbosna« 1942. br. 2. 70—71.

slaviji, poveava i ovo postavljanje nadbiskupa Stepinca za vrhovnog vojnog vikara »hrvatske vojske«, vojske plamenika i izdajnika Pavelia, organizatora tolikih zloina. Vojske, koja je uglavnom istupala upravo protiv Narodno-oslobodila kog pokreta i njegove vojske. Da bi to zalaganje za jednu nesumnjivo izdajni ku i zloina ku organizaciju, kakva je bila Paveli eva vojska, bilo sasvim u stilu fašisti kog najamnika, to je Vatikan na tu »hrvatsku vojsku« protegao i dekret o jurisdikciji vojnog ordinarija za *talijansku fašisti ku vojsku*. Nadbiskup Stepinac, kao vojni vikar Paveli eve izdajni ke vojske, u stilu toga položaja, postavlja dva svoja dostojava zamjenika, odrubivši tako ranije Paveli evo postavljenje. Oba ova nadbiskupova zamjenika, kao što su prvi njegov zamjenik i zamjenik prvog zamjenika, ostavili su iza sebe velik materijal o njihovom ustaškom zalaganju kao fanati nih mrzitelja svega što je bilo srpsko i pravoslavno, ali i jugoslavensko i slavensko. Brojni su njihovi govori u raznim prilikama, gdje oni istupaju kao vojni sve enici, dosljedno i stvarno kao zamjenici nadbiskupa Stepinca, ije su neograni eno povjerenje uživali. A kako i ne bi, kad je Cecelja zaklinao Paveli a i ustašku vladu, kad je s Paveli em zajedno bio 18. V. 1941. kod Viktora Emanuela, Vojvode od Aoste i Pija XII. Mnogobrojni postavljeni dušobrižnici nesumnjivo su bili odgovorni ne samo zamjeniku zamjenika i zamjeniku glavnog vojnog vikara, nego i samom Vojnom vikaru nadbiskupu Stepinu. Svi ovi dušobrižnici od reda bili su i poidbada i ustaša i domobranaca. Oni su ostavili iza sebe sa uvane i štampane njihove ustaške govore, kao i one gdje istupaju kao »promi beni inioci« ustaškog poretka i zakleti neprijatelji Narodno-oslobodila kog pokreta. Vrhovni vojni vikar, nadbiskup Stepinac, ma da »sine titulo«, daje svima njima i zamjenicima i dušobrižnicima, punu podršku u svim njihovim proustaškim agitacijama. Ne samo po tome, što ih nikad nije za taj i takav rad zvao na odgovornost, nego što im nije uskratio ni službenih dozvola za njihov ustaški, »promi beni« rad. Evo samo jedan teški optužbeni dokaz, ali dostatan, da sve od reda osvijetli. I Vrhovnog Vojnog Vikara kao i ustaštvo, iji je on bio Vojni vikar s jurisdikcijom talijanske vojske!

Pred nama se nalazi jedna molitvena knjižica, koja je imala da bude pravi duhovni priru nik, Vade mecum, ustaškog i domobranskog vojnika. Knjižica ima naslov: »Molitvenik. Hrvatski vojnik.« Knjižicu je izdalo Ministarstvo oružanih snaga u NDH. a »raspa avanje« je dozvolilo »Glavno ravnateljstvo za promi bu, br. 1244 od 19. II. 1944.«. Dakako, taj »Hrvatski vojnik«, dobio je punu suglasnost i odobrenje i vrhovnog vojnog vikara, tj. nadbiskupa Stepinca, pošto ga je odobrio »Nadbiskupski duhovni stol 10. II. 1944. pod br. 904«. Autor toga »Hrvatskog vojnika« je zamjenik Stipen evog zamjenika, ve spomenuti ustaša župnik Vilim Cecelja.

Ve sam uvcđ, u kome se ovaj ustaški ideolog obra a hrvatskom vojniku, nasilno mobiliziranom, jasno pokazuje, kakav je »promi beni« cilj imala ta knjižica »crkvenog« i vjerskog« zna aja.

Opisavši izjavu nekog ranjenika u travni koj bolnici, koji je jedva ekao •da ozdravi, pa da se »ponovo bori za poglavnika i dragu Hrvatsku«. Cecelja je •objasnio zašto je mobilizirani hrvatski vojnik ušao u ustašku vojsku.

»A zašto si došao? Uo si i itao, kako su se mnogi hrvatski sinovi, ustaše i domobrani proslavili u žestokim borbama na ratnim poljanama. Neke si i video. Na grudima, im pri vrš ena odlikovanja, koia jm je dao Poglavnik.

A na koji su na in ovi junaci došli do odlikovanja? Zaslužili su ih savjesnim vršenjem svojih vojni kih dužnosti, te izvanrednim junaštvom u borbama . . .
A tko ih je poticao, da su svagdje najspremnije izvršili tešku žrtvu samoprijegora? . . . Junaci su izvršili svako djelo samoprijegora samo zato jer su slušali svoju savjest, u kojoj je gospodario Bog, Bog kojemu su ovi dragi sinovi Hrvatske izru ili svoju dušu i srce . . .

Kad je tako doveo u vezu ustaše sa bogom, kao što je to u inila križarska »Nedjelja« sa Kristom, i dosljedno za sva kolja ka razbojstva ovih »dragih sinova Hrvatske«, u inio tako odgovornim ustvari boga, koga je ovaj sluga božji i ustaški ovako bogohulno uvla i u svoje zlo ine, daje Cecelja itav niz raznovrsnih molitava, koje bi imale da razbude ustašku i crkvenu savjest vojnika, koji e se služiti tim molitvenikom.

Dakako, ova ustaška molitvena knjižica protkana je i molitvama za »njive egina Hrvatske«, za Paveli a. Na dva mesta moli se u zasebnim molitvama za tog najstrahovitijeg krvnika koga poznaje hiljadugodišnja historija Hrvata. U prvoj se moli boga, da »poda slugi svojemu Poglavniku našemu Antunu sretan napredak njegova dostojanstva«, a u drugoj da »spase slugu svojega, Poglavnika našega Antluna«, i da mu Bog »pošalje pomo iz svetišta«, da ga »brani »a Siona«, da »ne uspije neprijatelj protiv njega«, da mu »sin bezakonja ne naudi«, itd., itd.

Tuma e i etvrtu zapovijest Gospodnju, ovaj ustaški dušobrižnik pou ava ustaškog vojnika, da je dužan osim roditelja da poštuje i duhovne i svjetovne poglavare. Duhovni su poglavari Sveti Otac Papa i biskupi, a svjetovni Paveli i njegovi pomo nici. »Neposluh, vrije anje, te dizanje ruke na roditelje i na poglavare, Bog je esto kaznio ve na ovom svijetu, a kako e istom biti strog na drugom svijetu . . !«

U odsjeku, u kome se govori o vojni kim vrlinama, Cecelja dodiruje i protivustaško agitiranje, pa onda savjetuje vojnika, da se ne da zavesti od loših drugova, koji bi ga željeli odvratiti od vršenja službe, lažnim i posve krivim nazorima o domovini i njezinim poglavarima. »To su prodane duše, koje su što no se veli, za ašu vina spremne ubiti i svoga oca. Ne treba dokazivati da domovinu svakako više ljubi poglavnik i starješine, koji izdaju zapovijedi, nego ovakve podmukle crvotoline, koji žele od države samo živjeti, a za državu ništa pridonijeti. Takvoga otrovnog društva moraš se ne samo uvati, nego si dužan ove šteto ine i prijaviti pretpostavljenima. Takvih protivnika države na i eš i u gra anskom društvu. Okupit e te napose nedjeljom i blagdanom u gostionici, slikokazu ili na šetnji. Nudit e ti letke 1 knjige. Ne daj se smesti. Komunizam je njive i neprijately ljudskog društva, tvoje obitelji i crkve. Zato takvim ljudima treba onemogu iti njihovo razorno djelovanje.«

U obrascu zakletve »hrvatski« vojnik »prisiže bogu Svemogu em i Sveznuju em, kune se isvim što mu je na svijetu drago i sveto, daje asnu rije, da e državi Hrvatskoj i Poglavniku kao njenom predstavniku uvijek biti vjeran.« Poslije položene zakletve sve enik blagosilje ustaše naro itim rije ima: »Svemogu i vje ni Bože, O e jakosti i milosr a... svrni milosrdne o i na ovu svoju djecu hrvatske domobrane ili ustaše, koji su danas položili prisegu vjernosti Domu svome i Poglavniku svome . . . Pomozi im, Gospodine, miloš u svojom, da svim srcem i dušom prihvate •ono, što su rije ima izgovorili, da tako budu uistinu spremni za hrvatsku domovinu

i Poglavlja dali sve, pa i sam život, ako bude trebalo. Zato blagoslov Boga Oca i Sina i Duha Svetoga neka side na vas i ostane s vama u vijeke. Amen.«

Poslije toga ustaše, »božja djeca«, pjevaju dvije himne: »Lijepu našu« i ustašku:

»Puška puca, a top ri e
Grmi kao grom,
Sad ustaša bojak bije,
Za hrvatski dom.«

Dakako ove Paveli eve stihove ustaške himne donosi ova »molitvena« knjižica, koju je odobrio nadbiskupski Duhovni stol.¹⁰² A to zna i isto toliko kao i nadbiskup Stepinac.

Pa opet, nadbiskup Stepinac, na svome su enju oktobra 1947. rekao je da za tu propagandnu knjigu nema ni rije i osude, a Gecelju da smatra jednim od svojih najboljih sve enika. Ljepšeg i zna ajnijeg priznanja za svoja ustaško-crkvena, klerofašisti ka na ela, nije Stepinac mogao da da. Upravo isto tako, kao što je ustaški »Hrvatski narod« (15.IX. 1941.) obilježio Gecelju kao »poznatog ustaškog borca i vrlog sve enika«.

Treba da se naro ito podvu e, da je u ovom ustaškom molitveniku, odbrenom od Nadbiskupskog duhovnog stola, u poglavlju o vojni kim vrlinama spomenut, kao »legendarni junak Jure Franceti « jedan od najkrvolo njih ustaša i vo strahovite »Crne legije«. Tu se ustaše u Molitveniku podsje aju da su tobože Hrvati polazili u boj pod raznim parolama kao što su: »Sve za Boga i Hrvatsku«, »Bog i Hrvati«, »Za poglavnika i dom spremni«. »U takvim asovima Hrvati su ustajali svi kao jedan. Pograbili su oružje i postavili se na branik svoje djedovine . . . Kojiput je nepriatelj bio daleko ja i, ali ni tada Hrvati nisu klonuli duhom. Ekali su zgodan as, da se oslobole. U takvim teškim vremenima dizali su se pojedini hrvatski junaci te bi hrabriili narod i vodili ga do kona ne pobjede. . .« Tako je sa uvano ime i »legendarnog junaka Jure Franceti a i mnogih drugih. Svi ti junaci ne samo da su vodili narod nego su bili u prvim redovima krvave borbe. Ve ina je od njih u toj borbi izgubila i svoj život. Ti su se junaci borili ne samo' za sre u svoga vremena nego su ginuli i zato, da nama svojim potomcima namru bolji život.« Još malo, pa da se Juri Franceti u oko glave natakne aureol sveca i mu enika. Uistinu Vilim Cecelja bio je dosljedan u svome Molitveniku prepostavljenom šefu, nadbiskupu Stepinu koji je dopustio, da se u zagreba koj katedrali tome istome Juri Franceti u odsluže na naj-sve aniji na in zadušnice uz u estvovanje mitronosnih velikodostojnika.

Me u rijetkim odlikovanim ustašama za ustaški rad prije NDH, bio je i župnik Vilim Cecelja, zamjenik zamjenika vojnog vikara nadbiskupa Stepinca. Odlikovan je »bron anim spomen-znakom o uspostavi NDH — za rad u ustaškom: duhu u vremenu poslije 20 listopada 1934. do 10. IV. 1941.

Ovako je zamjenik zamjenika vojnog vikara nadbiskupa Stepinca, kroz molitvenu knjigu izvodio proustašku propagandu 1944. sa odobrenjem Nadbiskupskog

¹⁰² V. Cecelja, Molitvenik — hrvatski vojnik. Zagreb 1944. '—7, 72, 181, 195, 196, 197. 219, 263, 267.
¹¹¹ Iz kartoteke Ureda za odlikovanje u NDH.

duhovnog stola, a i li nim znanjem samog nadbiskupa, koji je o igledno budno bdio "T... ^Jemka, koji su uživali puno njegovo povjerenje. Za zagreba ka nadbiskupski duhovni stol to nije bila novina. Jer, taj se Duhovni stol vratio samo svojoj davnašnjoj tradiciji iz prve godine prvog svjetskog rata, kad je taj isti Nadbiskupski duhovni stol 2. 10. 1914., pod br. 6749 odobrio »Molitvu u vrijeme rata«, u kojoj se govori, da su Hrvate prisilili »zlo inci i' neprijatelji:, t. j. Srbi na krvavi rat«.¹⁰⁴

Zato je sasvim u skladu i s nadbiskupom, i sa Duhovnim stolom kada je o ovoj crkvenoj nakaznosti napisao kanonik i urednik »Katoli kog lista« prikaz pun pohvala. Na kraju ovog prikaza dr. Peni, jednako kao i u uvodu kaže da »svakom estitom Hrvatu treba da je na srcu napredak naše hrvatske (ustaške, dakako) vojske. Što je vojska bolja i naprednija, to su država i narod i doma i u stranom svijetu mo - niji i ugledniji... Zato treba estitati našem Ministarstvu oružanih snaga, što je izdalо Cecelin molitvenik »Hrvatski vojnik«, jer e on mnogo unaprijediti duhovni život naših vojnika, a potom uvelike koristiti i opoj narodnoj stvari hrvatskoga naroda.«^{10**}

Ovako kao Cecelja, Vu eti, Bralo govorili su od 1941. do 1945. stotine vojnih i nevojnih dušobrižnika, jednako kao 1914. nadbiskup Bauer i Stadler, biskupi Šari i Jegli. Uvijek isti pod mitrom, kao i pod titulom vojnih vikara, njihovih zamjenika i vojnih dušobrižnika. Nesumnjivo, rijetko simboli na slika i simbioze i slaganja ustaštva sa klerofašizmom.

Medu prvim vojnim dušobrižnicima bili su Mijo Juri, župnik u Peterancu, Teodor Hitrec, župnik u Velikoj, Mijo Bešti, upravitelj župe u Bosiljevu, Mijo Jagodar, vjerou itelj Državne realne gimnazije u Daruvaru, Mato Paljug, vjerou itelj Državne realne gimnazije u Bjelovaru, Ante Uri, upravitelj župe u Divuši, Antun Pem, kapelan u Bedenici, Stanko Rukavina, vjerou itelj pu ke škole u Zagrebu. Svi ovi spomenuti bili su iz zagreba ke dijeceze. Iz senjsko-modruške bio je postavljen Joso Vukeli, župnik iz Generalskog Stola, iz mostarske don Niko Bošnjak, iz križeva ke Ilija Kraja i, iz zadarske administrature don Niko Perkoši. Iz raznih fra - njeva kih provincija bili su medu prvim odabranicima fra astimir Herman, gvardijan i upravitelj župe iz unti a i trojica iz sinjske provincije fra Ivo Hrst, fra Vjekoslav Šimi i fra Nikola Šabi.¹⁰⁵ Kasnije nastat e prava trka fratara za tim položajima. Medu njima bit e strašni kolja, fra Filipovi -Majstorovi, krvni ki upravnik logora u Jasenovcu. Sve ih je postavljao vrhovni vojni Vikar i njegovi zamjenici.

Svi ovi vojni dušobrižnici prije nastupanja svoje službe izvršili **ML** kod zagreba kih jezuita na Jordanovcu šestodnevne »duhovne vježbe«. Vježbe je vodio jezuita Ivan Jäger, a poslije završenih vježbi održane su konferencije, koje je vodio jezuita Müller sa razli itim predavanjima u vezi s potrebama službe. Pri kraju je održao propovijed ovim novim ustaškim bojovnicima sam Vrhovni vojni vikar nadbiskup Stepinac. Istoga dana bili su primljeni kod Paveli a, kad su položili svoju zakletvu, poslije koje je spomenuti Mijo Juri predao svoje sa uvane austrijske du-

¹⁰⁴ Sa originala. Vidi i Viktor Novak: Ustaški molitvenik. »Republika« (Beograd) 23. IV 1946.

^{104a} »Katoli k list« 1944., br. 41, 498.

¹⁰⁵ »Katoli k list« 1941., br. 45. 535: br. 46, 558.

kate. »Katoli ki list« izvještavaju i o tim »duhovnim vježbama« i prijemu dušobrižnika kod Paveli a, na kraju kaže da je tako »eto *Providnost božja dopustila, da se taj as ostvario.* (1. j. osnivanje NDH). Ostvario se u osobi dr. Ante Paveli a prvog poglavnika NDH.«¹⁰⁶

Nema sumnje da su »duhovne vježbe«, koje su održali oci jezuiti sa prvim dušobrižnicima, izvedene savršeno, jer su i ti sve enici, koji su se prije stupanja na dužnost valjano duhovno pripravili, na opere zadovoljstvo kao i Paveli a, izveli svoju ustašku dužnost. Tako, Paveli je odlikovao fra astimira Hermana »bronanim spomen znakom u uspostavi NDH za rad u ustaškom duhu u vremenu poslije 20. listopada 1934. do 10. aprila 1941. Ili Miju Jagodara »srebrnom kolajnom krune kralja Zvonimira na ratnoj vrpcu — za hrabro i odvažno držanje u borbama protiv partizana na Kozari i Prosari planini u vremenu od 14. lipnja do 5. srpnja 1942.« Iii, fra Ivana Hrsti a »redom krune kralja Zvonimira III. stupnja s ma evima — za izvrsno vršenje službe u razdoblju od 27. studenoga 1942. do mjeseca ožujka 1945.« Ili fra Vjekoslava Šimi a »redom za zasluge III. stupnja — za neumoran rad na duhovnom polju u vojnoj bolnici kao i kod svih postrojbi Osijek, u razdoblju od mjeseca studenoga 1941. do mjeseca rujna 1944.« Ili, Josipa Vukeli a »redom krune kralja Zvonimira III. stupnja s ma evima — za izvrsno vršenje službe izvjestitelja za rimokatoli ku vjeroispovijest u zapovjedništvu prvog zbornog podru ja u razdoblju od 3. studenoga 1941. do mjeseca ožujka 1945.« Ili Iliju Kraja i a »srebrenom kolajnom krune kralja Zvonimira na ratnoj vrpcu.«¹⁰⁷

U Ministarstvu »hrvatskog« domobranstva odredbom Paveli a postavljen je kanonik križeva ke eparhije dr. Tomo. Severovi , kao »savjetnik i izvjestitelj hrvatskog domobranstva.«¹⁰⁸ Dva odlikovanja koja je primio Severovi govore o visokoj ustaškoj svijesti toga crkvenog velikodostojnika. Prije svega odlikovan je »srebrnim spomen znakom po uspostavi NDH — za rad oko oslobo enja NDH i hrvatskog naroda prije 20. listopada 1934. do 10. IV. 1941.« Osim toga Paveli ga je odlikovao i »Velere om za zasluge sa zvjezdrom« i to 1945.! Taman pred slom NDH! Ovim istim visokim odlikovanjem po aš en je i zamjenik vojnog vikara Stipe plemeniti Vu eti .¹⁰⁹ Tako er pred slom NDH i njegovu smrt. Na sahrani je Vrhovni vojni vikar nadbiskup Stepinac odao svome zamjeniku puno priznanje u estviju i pod mitrom na pogreboj ceremoniji.

Ovu prvu ekipu vojnih dostojanstvenika i dušobrižnika popunja i ve poznati opati ki Don Juan, fra Dionizije Juri ev koji je bio duhovnik u »poglavnikovoj tjelesnoj bojni« pa je kao takav bio odre en da bude »dvorski kapelan poglavnika dr. Ante Paveli a.«¹¹⁰

Fra Dionieije Juri ev, s kojim smo se ve zabavili u prethodnom poglavlju kao pro elnikom Vjerskog odsjeka Državnog ravnateljstva za ponovu kao i ui ovom kao »milosrdnom« bratu »milosrdnih« sestara, bio je još od 1938. zakleti ustaša. I to od onda, kad je pošao u Italiju na studije. U Sieni, u Paveli evu brlogu, za lanio se i zakleo kao ustaša. Bio je u NDH strah i trepet u sinjskom srezu, kao i

¹⁰⁶ »Katoli ki list« 1941, br. 46. 558.

¹⁰⁷ Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.

¹⁰⁸ »Katoli ki list« 1942., br. 9, 105.

¹⁰⁹ Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.

¹¹⁰ »Hrvatski narod« 17. IX. 1941.

dvorski kapelan. Bio je aktivni kolja protiv Narodno-oslobodila ke vojske. Kad su partizani, poslije kapitulacije Italije imali žestoke borbe sa ujedinjenim ustaškim i njema kim vojnim jedinicama, u estvovao je u borbama i fra Juri ev, pa je tu i poginuo. U nekrologu se otvoreno kazuje, da je fra Juri ev ve 1918. položio ustašku zakletvu te se odmah dao »potpuno na rad u ustaškom oslobodila kom pokretu. U najteže vrijeme za razvoj ustaške organizacije u Italiji, o. Dionizije Juri ev bio je veza izme u inozemnih ustaških organizacija i Paveli a, a osobito sa sjeveroameri kim Hrvatima. U isto vrijeme pisao je u »NDH« listu, koji je izlazio u Americi. . . Zbog svoga rada imao je poteško a kod svojih pretpostavljenih, ali je ipak sve svršavao na obostrano zadovoljstvo. Uskrsnu e države zateklo ga je na Hvaru gdje je odmah postao ustaški povjerenik. U Zagrebu je Juri ev razvio neobi no živu djelatnost, osobito na sre ivanju vjerskih pitanja. Sa smr u oca Dionizija Juri eva pade prvi kapelan poglavnika dvora. . . Ustaša otac Dionizije Juri ev s nama je.¹¹⁵

Spomenuto je da je fra Dionizije Juri ev posmrtno odlikovan sa dva važna odlikovanja Paveli eva. »Malom srebrnom kolajnom za hrabrost« i to, kako motivacija kaže »za hrabro i odvažno držanje u borbama protiv pobunjenika kod sela Butiga (jugoisto no od Sinja) od 11. do 17. rujna 1943. kada je juna ki po ginuo.« — I »Ustaškim asnim znakom« za ilegalni ustaški rad prije 10. IV. 1941.¹¹⁶®

Ovakvi su dakle bili prvaci ustaškog dušobrižništva, Vojni vikar »sine titulo«, njegov zamjenik, zamjenik zamjenika, »savjetnik i izvjestitelj« Ministarstva »hrvatskog« domobranstva, i prvi kapelan Paveli eva dvora. Ostala množina novih domobranksih i ustaških dušobrižnika pokazat e se dostojnom povjerenja svoga duhovnog vodstva. Bit e i to jedan sasvim naro it splet u ovoj ustaškoj i vojni koj crkvenoj hijerarhiji, koja ima ne samo svoje historijsko i crkveno-fašisti ko nali je, sa jurisdikcijom talijanske vojske, nego ona simbolizira i živu sponu ustašta i katali ke crkve. Osobito dirljiv izraz ovih odnosa pokazuje jedna od mnogih pažnja Vojnog vikara, — koji je ina e i vojnim akademi arima držao propovijed, izgraju i ih tako sa svoje strane kao odli ne i moralne oficire, — prema borcima na Isto noj fronti, t. j. »taškim legionarima, ustaškim dobrovoljcima, ili kako je Andrija Andri , križar nazvao ove ustaške junake: »križari« — »ortovi«. Dakle ovim »križarima- oirtovima« poslao je nadbiskup Stepinac pakete sa cigaretama, krunicama, medaljicama i raznim asopisima preko domobranskog vikarijata. »Hrvatski domobran« ovaj naro iti nadbiskupov gest pažnje prema ovim »ortovima« popratio je pravilnim komentarom oslobodivši nas da ga mi dajemo. Naime: »Pažnju Preuzvišenog nadbiskupa prema našim hrabrim i slavom ovjen anim legionarima cijenit e hrvatsko domobranstvo, te e kako domobranstvu tako i legiji biti na poticaj u borbi do kona ne pobjede nad boljševi kim poganstvom. Hrvatska se legija ovim putem zahvaljuje.¹¹⁷

Pod nadzorom i vlaš u vojnog vikara »sine titulo« i njegovih ustaških zamjenika, odvijala se »dušobrižni ka« služba podre enih vojnih dušobrižnika. Svi od reda bili su u vojsci najgorljiviji agitatori za ustaški terorizam i podržavatelji sistema u NDH. Upravo onako kako je to Paveli zamislio i oživotvorio još u Italiji, u:

¹¹⁵ »Hrvatski narod« 17. X. 1943.

¹¹⁶ Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.

¹¹⁷ »Katoli ki tjednik« 1942., br. 26.

ustaškim logorima, gdje je zapo eo da ustaško-crkveno djeluje don Mate Buri.¹¹⁸ Svi, od reda su odgovorni, što je ustaški terorizam u vojsci na silu mobiliziranih Hrvata imao pored ostalog još i sa propovjedaonice ustašku propagandu. O tome je prošlo vrlo mnogo dokumentacije kroz ustašku štampu, a to, nema sumnje, je najmanji i najbljedi dio nama još dovoljno nepoznatih njihovih manifestacija. Jednim dijelom su kroz novine pušteni pojedini govori ustaša sve enika, koji su se istakli sa svojim plamenim poticanjem novaka ustaša, redovno pri sve anostima polaganja zakletve Paveli u i NDH, a tako i pri državnim blagdanima, imendanima i ro endanima Paveli a. Tu su oni redovno uz svoje drugove imame, nenadmašni. Dakako, bilo je i drugih prilika, gdje su se oni isticali i zalagali za ustašku misao i u vrš ivanje ustaškog pokreta. Stepin ev zamjenik Stipe plemeniti Vu eti , koga ina e sasvim neto no štampa naziva vojnim generalnim vikarom, koristi svaku priliku da drži propovijedi, u kojima veli a NDH, poglavnika i puginule ustaše. Kada se 5. XII. 1943. naro itom sve anoš u, pa i crkvenom, proslavlala pobuna hrvatskih vojnika u Zagrebu iz decembra 1918., koji su puginuli na Jela i evom trgu, Stipe pl. Vu eti progovorio je prisutnima, cijeloj vladu, oficirima i gra anima ustašama o zna enju ove pobune. Ovako je zamjenik nadbiskupa Stepinca interpretirao sa propovjedaonice crkve svetoga Marka Syllabus, o koji su se ogriješili jednako on kao i njegov neposredni crkveni starješina, vrhovni Vojni vikar. Paveli a je pri toj crkvenoj sve anosti zastupao i famozni general Ivan pl. Per evi . Stipe pl. Vu eti je esto govorio. I kao crkveni funkcioner, i kao ustaški predstavnik na brojnim svojim inspekcijskim raznih ustaških i domobranksih garnizona. Njegova ustaška i klerofašisti ka rije raspaljivala je i poticala ustaše na sve novija i krvolo nija djela, koja su ustaše izvršili esto potaknuti upravo ovim i ovakvim govorima svojih »dušobrižnika«. Poslije takvog jednog govora — propovijedi zamjenika Vojnog vikara, »sine titulo«, održane u Osijeku, ustaški kapetan Don evi zahvalio se pred prisutnim ustašama »presvjetlom generalnom vojnem vikaru« i podukao »da se takav govor o ustaštvu u Osijeku nije još uo!«¹¹⁹

U Zemunu je ovaj »vojni generalni vikar« i zamjenik Vojnog vikara »sine titulo« bio veselo raspoložen, pravo be arski, kad je zapo eo svoju propovijed sa srijemskom pjesmom:

»Širok Dunav ravan Srijem
Zbogom diko ja idem ...«

»A kamo?« nastavio je pitanjem i odgovorom »presvjetli generalni vikar«: »Idem u vojsku našeg poglavnika, našeg vladara — komu danas nema para.« Ustaški reporter kaže, da je vojnike prožela ushi enost i želja da govornika što pažljivije saslušaju. »Kudgod je išao vikar, svuda se je na razne na ine zanimao za sva vojni ka pitanja imaju i na pameti strogo svoju dužnost za lozinku: »Bog i vojska«. ... Vikar je tokom svoga obilaska održao petnaest govora koje je po imao i svršavao geslom: »Za Poglavnika i Dom.« Vojska: »Spremni«. Pratio ga je putem vojni ki dekan iz Broda fra Ivo Hrst .«¹²⁰

¹¹⁸ »Hrvatski narod« 6. XII. 1943.

¹¹⁹ »Hrvatski narod« 15. VII. 1943.

¹²⁰ »Hrvatski narod« 15. VII. 1943.

Nema sumnje, da je sve to inio zamjenik Vojnog vikara u punoj suglasnosti sa svojim pretpostavljenim Vojnim vikarom »sine titulo«, nadbiskupom Stepincem. Dosljedno tome, i svi ostali dušobrižnici, odgovorni zamjeniku Vojnog vikara i na kraju samom Vojnom vikaru »sine titulo« — nadbiskupu Stepincu. Ovi naši sudovi o zamjeniku vrhovnog generalnog vojnog vikara u punoj sto suglasnosti i s motivacijom prvog odlikovanja, kojim ga je poglavnik istaknuo ispred mnogih i mnogih ustaša. Naime, u ukazu se isti e, da je to uslijedilo »za njegov domoljubivi rad prije osnutka NDH i njegovu požrtvovnu djelatnost kao vrhovni vojni duhovnik kod eta u posadama i postavima, gdje je svojim govorima dizaо borbeni duh.« To je bilo 1943. A 1945., gotovo pred njegovu smrt primio je Stipe pl. Vu eti »velered sa zvijezdom«, upravo kao i njegov vrhovni Vojni vikar »sine titulo« nadbiskup Stepinac.¹²¹ Dakako za Stipom pl. Vu eti em nije zaostajao ni njegov zamjenik — župnik — potpukovnik V. Cecelja. I on je svuda isticao, kako je visoki ideal svakog ustaše i domobrana »odano i vjerno vršenje dužnosti i žrtvovanje za poglavnika i za domovinu po uzoru naših pradjedova.«¹²²

Primjerom zamjenika Vojnog vikara i zamjenika zamjenika Vojnog vikara, njihovim vatrenim zalaganjem za ustaštvo, Paveli a, NDH, novi poredak, Führera i Ducea, bili su potaknuti i izgra ivani i njihovi podre eni dušobrižnici. I oni su za njima marširali strogim ustaškim korakom gledaju i u svoje vo e. U Stepinca, Vu eti a, Cecelju.

Samo nekoliko razbojni kih misli iz takvih govora tih dušobrižnika pokazat e, kakav je to duh Dekreta o jurisdikciji vojnih dušobrižnika talijanske vojske, koji je Pijo XII. prosirio i na Vojnog vikara nadbiskupa Stepinca, pod kojim su stajali i njegovi zamjenici kao i svi ostali »dušobrižnici«. Takav dušobrižnik je i satnik Nikola Šabi , kojega se može sresti esto u ustaškoj štampi.

Pri zakletvi »nova kih sati prometnih zdrugova ustaške vojnica« u Zagrebu 12. XI. 1942., on je medu ostalim, oslovio »bra u ustaše i hrabre junake«, objašnjuju i im zna enje ustaške zakletve.

»Danas je dan vaših sve anih odluka. Došao je as, kada ete sve anom prisegom obe ati Bogu, da ete Poglavniku i Domovini vjerno služiti. Ali svi znate da je svaki gra anin dužan služiti domovini i živjeti za domovinu. Ustaša ima ve u i ozbiljniju dužnost, a ta je kad ustreba, poginuti za domovinu!

Kada ste odlu ili stupiti u ustaške redove vi ste sigurno ozbiljno i zrelo promislili Što radite, na kako smioni korak se odlu ujete. Pa kada je vaš di ni Poglavnik pozvao narod pod ustaški barjak, vi ste spremno, pra eni jedino svetim blagoslovom vaših napa enih roditelja rado potr ali u ustaške redove. Vjerujem da ste duboko svijesni ozbiljnosti dana, koji proživljujemo, ozbiljnosti vremena, koje danas borbu zna i. Polažu i ustašku prisegu, vi ostajete ustaše sve do smrti. . .

Kao najsvjetlij primjer održanja zakletve prema Poglavniku i Domovini u cijeloj povijesti novih vremena spominjat e se ustrajnost i spremnost onih prvih prokušanih boraca i junaka, koji su nam sa Lipara i Janka Puste donijeli divne primjere vrsto e i nepokolebitosti. . . Polažu i ustašku pri-

¹²¹ Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.

¹²² »Nova Hrvatska« 20. X. 1942.

seg u ponosni budite, jer time postajete lanovi velike ustaške porodice, postajete suradnici, suborci i subra a našeg velikog Poglavnika, bra a onih ustaša, koji su spasili ast hrvatskog roda i imena, i koji su puškom, botnbom i bodežom stigli tamo gdje im se neprijatelji naši nikada ni nadali nisu!« Opravdavši tako u sve eni kom ornatu ustaške atentate, drže i u ruci Raspe e, u povišenom i zanosnom tonu završio je svoj govor. »Ljube i našeg Poglavnika, ponose i se imenom Hrvat i brane i NDH, slušaju i predano svoje starještine uz prisegu našu današnju, pomolimo se Bogu i budimo uvijek za Poglavnika i za Dom — Spremni! U znak vidljive naše spremnosti za vršenje onoga našto smo se prisegnuti, trokratno kliknimo iz naših grla da se do neba uje: Neka živi naš Poglavnik dr. Ante Paveli! — Živio! Živio! Živio!!!¹²³«

Ovako ustrajan bio je »dušobrižnik« — satnik Nikola Šabi do kraja NDH. 28. juna 1943. zaklinao je opet »novake, doknadne, bojne, poglavnikovih tjelesnih zdrugova«. I tada je objasnio ustašama da su dosada imali prilike, da slušaju ustaškim na elima i da su ve nau ili šta je to ustaški put, ustaški život i ustaška sfega. »Stega je obrana i štit svakoj zajednici, a pogotovo vojni koj zajednici. Neka vas, bra o, na vašem novom juna kom i ustaškom putu ništa ne straši. Vas je poglavnik izabrao zato, da budete njegova desna ruka, kojom e on upravljati brodom hrvatske sudsbine i kojom e on sve nas voditi sretnoj i boljoj budu nosti našoj i našega naroda. Budite ponosni i nikad ne pokleknite, a Bog koji je uvao ustašu u svim prigodama, uvat e ga i u budu nosti.^{124*}

Ovakav je don Nikola Šabi, koji vjeruje da Bog uva ustašu i da e ga i dalje uvati, ne samo onda kad govori vojnicima, nego i onda kad zaklinje ustaše studente sveu ilišta. On je uvjeren da su »ustaše sveu ilištarci shvatili smisao ustaške borbe i put koji ih vodi poglavniku«. Polažu i prisegu¹ oni ulaze u veli anstveni hram živih i mrtvih ustaških i hrvatskih heroja, koji su od vremena hrvatskih kraljeva, pa preko Gupca, Kvaternika, Radi a, Babi a i Franceti a, te mnogih drugih narodnih junaka dali divne dokaze spremnosti u borbi za prava hrvatskog naroda. Polaganjem prisegi ishva aju hrvatski sveu ilištarci smisao ustaške borbe danas više nego ikada, jer prizivaju Svemu ega Boga, kome su se zaklinjali i naši djedovi, kada je trebalo zagaziti u borbu za obranu svoje zemlje.¹²⁵

Nema sumnje da je vojni vikar »sine titulo« bio zadovoljan sa svojim podre enim satnikom, a od 4. I. 1945. i »bojnikom«, a tako i njegovi oci spirituali, koji su ga na Jordanovcu u jezuitskom institutu za »duhovne vježbe«, koje su vodili oci Jäger i Müller, valjano spremili za njegovu dušobrižni ku službu.

Dok su vojni vikar »sine titulo« i njegovi zamjenici kao i njihovi »dušobrižnici;« potpuno svjesno prekršili zakletvu u injenu Jugoslaviji, sada u svojim govsrima, kad zaklinju ustaše ili domobrane, govore od kolikog je zna enja »vjerska i nacionalna svetost prisege«, koju se ne smije nikada prekršiti. Tako je govorio i otac Frano Filipovi, ustaški dušobrižnik koji je izvršk zakletvu dobrotvornjaca dviju ustaških bojni. »Ako rije dajemo državnom poglavaru našem di nom poglavniku i »ašoj miloj NDH, onda moramo znati, što nas zbog nepokoravanja eka i ima da

¹²³ »Nova Hrvatska« 13. XI. 1942.

¹²⁴ »Nova Hrvatska« 29. VI. 1943.

¹²⁵ »Hrvatski list« 30. XI. 1943.

sna e. Vi ste došli da položite prisegu Poglavniku najve em hrvatskom sinu, koji nije gledao kad se nalazio u emigraciji na svoje osobne udobnosti, jer mu je bio jedini cilj da povrati izgubljenu slobodu i nezavisnost hrvatskom narodu koji je tada stenjao pod 'tu inskim jarmom.' Zato moraju ustaše, koji sada polažu prisegu, dati sve od sebe da se NDH održi i pobijede unutrašnji i vanjski neprijatelji.¹²⁶

Pri takvoj jednoj ustaškoj zakletvi koju je izvršio križeva ki župnik i dekan Josip Valjak, s oltara je pri samoj misi pozdravio' ustaštvo. U toj svojoj propovijedi dekan Valjak ispovijedio je, što je poslije sloma NDH episkopat poricao da »*katoli ka crkva i sa svoje strane odaje priznanje ustašama kao borcima za slobodu hrvatskog naroda i pravde.*« Toga dana, 28. VII. 1941. zaklelo se Paveli u i NDH 4.000 ustaša. Izvjestioci kažu da je taj »veli anstven prizor uveli an i prisustvom katoli kog i grkokatoli kog klera«.¹²⁷

Na najjužnijoj to ki NDH, u Dubrovniku, don Šmidt je prilikom blagoslova zastave ustaške mlađeži u Dubrovniku, na dan svetog Vlaha 1942., a u prisu u predstavnika ustaških »vlasti«, koje su se nalazile na Stepenicama crkve svetog Vlaha kao i predstavnika crkvenih vlasti, ponovio ustvari misli križeva kog dekana Valjka kao i tolikih bezbrojnih Valjaka. Naime, don Šmidt je »*istaknuo povezanost katoli ke crkve s idejama nacionalizma u Hrvatskoj s idejama ustaškog pokreta kao pobornika i uvara eti kih i vjerskih tekovina hiljadu godišnje prošlosti hrvatskog naroda.*«

Svakako, ovi vojni dušobrižnici, koje su i Paveli i Stepinac zajedno pažljivo odabrali, sa zadatkom da mlake i nedovoljno svjesne domobrane i ostale ustaše fanatiziraju za ustaški pokret, izvršili su jedan veoma važan ustaški posao. Konkuriralo se preko ustaških stožera, koji su o kandidatu morali da dadu potvrdu o nacionalnoj i »moralnoj« ispravnosti. U formularu, koji je trebalo ispuniti bila su i pitanja, da li je doti ni bio ustaša i prije 10. IV. 1941., da li je položio zakletvu, gdje i kada, i da li ima kakvih naro itih zasluga za ostvarenje NDH? Dakako, sve su to bile »crkvene« preporuke, koje je nadbiskup kao najviše crkveno lice odobravao. Naime, on je za sve to dobro znao, jer su s' a o svemu obavještavali njegovi zamjenici, što je ustalom on i priznao kod istražnih sudskih vlasti poslije oslobo enja.¹²⁸ A sve su se takve i sli ne ustaške odluke i onako objavljuvale preko »Katoli kog lista.« Tamo, pak, gdje nisu mogli sti i ti vojni dušobrižnici, savjetovano je župnicima i kapelanim, da u svemu izlaze u susret vojnim vlastima, kad se one na njih obrate. I to stoga i zato, kako kaže u jednoj okružnici generalni vikar biskup dr. Josip Lach, (4. X. 1944.), »da svagdje bude lijepi sklad i odnos crkvenih vlasti i oblasti hrvatskih oružanih snaga, što e sigurno 'odgojno djelovati na mladu hrvatsku vojsku,«¹²⁹

A kako su ti vojni dušobrižnici »odgojno« i »crkveno« djelovali me u vojnica-kolja ima svake vrste i oblika, neka posvjedo i sam jedan takav vojni ki edgojiitelj, koji je imao »odgojno djelovati na mladu hrvatsku vojsku.«

Josip Vukeli , vojni ustaški sve enik, bio je na visokom položaju pukovnika kod I. vojnog zbornog podru ja, pod iju su kontrolu spadala mjesta Bjelovar, Varaždin, Gradiška, Knin, Ogulin, Gospi i Karlovac. Kao dušobrižnik u tim mnogim jedinicama, kuda je dopirao njegov utjecaj, bio je uveliko upravo tej J. Vukeli za

¹²⁶ »Novi list« 28. III. 1942.

¹²⁷ »Hrvatski narod« 29. VII. 1941.

¹²⁸ Optužnica protiv dra Alojzija Stepinca. »Vjesnik NFH.« 1. X. 1945., 4.

¹²⁹ »Katoli ki list« 1944., br. 41, 499.

mnoga zla djela odgovoran, koja i od esti sam priznaje pred istražnim vlastima 21. VIII. 1945.

» ... Priznajem da sam u slomu Jugoslavije osjeao puno zadovoljstvo te kao takav prisustvovaо sam do eku poglavnika u Generalskom Stolu, gdje sam istupio propagandnim govorom i pozdravio ga naglašavajući, da se hrvatski narod može osjeati sretnim u njegovu prisustvu, jer ga on spasi od hiljadugodišnjeg robovanja ...

Priznajem da sam vršio propagandu u korist KDH i preko radija govorio za »tjedan oružanih snaga« decembra 1943. g. u Petrinji kod Radijeva spomenika. Uglavnom, vršio sam propagandu preko domobranstva govoreći na raznim skupovima u Petrinji, Baugiji, Glini, Topuškom i Vlahovi u posjećujući i samo žiteljstvo. U selu Vlahovi u bio sam 1942. g. par puta i baš prilikom kada je zapaljena pravoslavna crkva od ustaša odakle sam, dok je ona gorila uzeo sebi jednu knjigu ...

... Priznajem da sam mojim podređenim davao naređenja da obilaze jedinice i na položajima, što je u našim pravilima bilo, a to je trebalo radi održavanja morala među vojnicima i bolje borbenosti, a što sam i u inicijativi obilazeći vojnike i posetivši bunkerima u više navrata jnoga službovanja od 15. XII. 1941. do 13. IV. 1945. Li no sam obilazio jedinice na Baniji: Maji, Glini, Vlahovi u i Baugiji, gdje su vojnici bili na položaju ...

Poznato mi je da su ustaše inili razna bezakonja popalivši mnoga sela same Banije, a poznalo mi je da su i ubijali, a njihovi saveznici na fronti bili su domobrani. Sje am se da su dana 23. 11. 1945. u selima Banije oko 400 domobrana popalili mnogo kuća i ubili mnogo naroda. Ovi domobrani su izašli iz Petrinje. Svoj glas nisam digao protiv toga klanja i paljenja, jer nisu bili ni drugi pa ni Stepinaci ...

Priznajem da sam u selu Vlahovi u, im sam uzeo knjigu iz zapaljene crkve 1942. god. u proljeće napisao na istoj knjizi: »evo argumenat o barbarstvu«, iako se nisam interesirao tko je zapalio crkvu istu. Toga dana sam išao li no s domobranima u ratni pohod (akciju), kako mi je to bila dužnost. . .¹³⁰

U ovim oblicima narodnog izdajstva i »crkvenog i odgojnog djelovanja« sadržani su i likovi ostalih brojnih Stepinaca i Pavelaca, koji su u ustaškim formacijama, kao i u domobranstvu, bili najintelektualniji pobornici ustaške ideje, najuporniji podržavatelji režima i njegov najsigurniji oslonac u opsegu ovog veoma važnog ustaškog sektora. A na tome sektoru bio je nadbiskup Stepinac neobično značajan i odgovoran inilac, zajedno sa svojim njemu odgovornim zamjenicima, kojima su bili podređeni naprijed prikazani »dušobrižnici« — ustaški propagandisti. Dakako, ovdje su date fizionomije samo onih najkarakterističnijih tipova. Njihov broj je inače vrlo velik.

Treba da se kaže, da je ritual ustaške zakletve prema propisniku »Ustaše« (§ 29. Prisega) narođeno karakterističan za ustašku razbojničku misao u pogledu njegovih odnosa prema crkvi i religiji. Pri tom ritualu je obavezno, da se ustaša zaklinje pred križem pored koga, ili bolje ispred koga se nalazi isukan bodež i revolver, što sve ima da predstavlja narođenu ustašku simboliku.¹³¹ Ponegdje se nalazi na improviziranom

¹³⁰ Dokumenti o protunarodnom radu, 223.

¹³¹ »Hrvatski narod« 16. VI. 1942: 1. VII. 1942.

oltaru bodež i bomba,¹³² ponegdje krst, revolver, nož i bomba.¹³³ Kod muslimanskih zakletvi dodaje se još i koran.¹³⁴ U samom ritualu (u lanu 1.) kaže se da se zakletva vrši pred Raspe em odnosno koranom i dvjema svijeama, ispred kojih leže bodež i »samokres«.

Tuma enje za tu simboliku dao je njemački okupatorski asopis »Signal« (u junskom broju 1941.) objavljujući sliku tih simbola pred kojima se polaže ustaška zakletva. Objasnjenje kaže: »U ovom su znaku pobijedili: križ, samokres i nož: to su simboli pod kojima je hrvatski oslobodilački pokret vodio borbu za novu državu i konačno pobijedio. Na križ, samokres i nož zaklinjali su se ustaše — borci za hrvatsku slobodu.«¹³⁵

Međutim neposrednije i otvorenije, nego što je to u inicijativi urednika, objasnilo je tu simboliku krsta — noža — revolvara — bombe, jedan od prvaka ustaškog terorizma, Aleksandar Seitz na skupštini ustaša u Kašini. Ta se skupština održala kao i sve ustaške skupštine, poslije odslužene mise, koju je ovdje otpjevao Mihovil Lojna. Objasnjavajući historijat ustaške borbe, Seitz je rekao da se Pavelić držao one narodne »da se klin klinom izbjiga, jer bez krvavih gađanja nema slobode. On već nije nja 1929. zaklinje svoje ustaše na sveti-krišanski križ i revolver. Simboli su to narodne slobode... Hrvatska ima ovjeka koji zna što hoće... Godine 1934. pada najveći tiran Jugoslavije u Francuskoj i Jugoslavija se uzdrmala u svojim temeljima...«¹³⁶ Iako je takav naziv zaklinjanja nepoznat crkvenim zakonima, a za njega su crkvene vlasti morale znati, pošto se on i javno vršio, u Zagrebu kao i unutrašnjosti, ipak nijedan od crkvenih velikodostojnika, a tako isto ni od tih bojnih svećenika, koji su vršili zaklinjanja nije našao za vrijedno, da bi protestirao. Ni jednom. Barem o tome se ne može nigranjem naći ni najmanjeg traga.¹³⁷ Tako ni vrhovni vojni vikar nadbiskup Stepinac.

Naprotiv, svi ti vojni dužobrižnici koriste prilike da ugode ustaškim vlastima sa svojim gorljivim zalaganjem za sva ustaška načela pa makar se ona kosila i sa samim evanđeljem. »Dužobrižnik-satnik« Teobald Takač, pri završnim svečinama i priredbama »vojnog koga tjedna« u Zemunu, novembra 1943., poslije održane zakletve regruta, govorio je o zaslugama hrvatskih vojnika u prošlosti, a naročito u sadašnjosti. Dakako, ustašama pripada najveći dio slave, jer su oni zadužili tako evo i evropski zapad.

»Pripadnici naših oružanih snaga borili su se i bore se još i protiv glavnog neprijatelja europske zajednice, protiv komunizma, kako u zemlji, tako

¹³² »Hrvatski narod« 4. VIII. 1941.

¹³³ »Hrvatski narod« 11. VIII. 1942.

¹³⁴ »Hrvatski narod« 11. VIII. 1942.

¹³⁵ Prema: »Novi list« 26. VI. 1941. — Cio ritual ustaške zakletve prema Propisniku »Ustaše« donosi »Nova Hrvatska« 16. VIII. 1942. U to ki sedmočlani daje se i obrazac zakletve: »Zaklinjem se Bogom Svetom im — i svim što mi je sveto — da u se držati ustaških načela — i pokoravati propisima — te bezuvjetno izvršavati sve naloge poglavnika — da u svaku povjerenu mi tajnu najstrože uvati — i nikad nikome ništa odati. Zaklinjem se — da u ustaškim redovima — na kopnu, moru i u zraku — izvojevanu hrvatsku državnu samostalnost — i hrvatsku narodnu slobodu — uvati i braniti. Ako se ogriješim o ovu prisegu — svjestan sam svoje odgovornosti — za svaki in i propust — i prožet propisima — znam da će me stići kazna smrti. Tako mi Bog pomogao — Amen.«

¹³⁶ »Hrvatski narod« 28. VII. 1941.

¹³⁷ »Hrvatski list« 21. VIII. 1943. Vidi i sliku: Dokumenti o protunarodnom radu, 246—250.

i na dalekom isto nom bojištu, na kopnu, moru i u zraku. Naši junaci istakli su se na isto nom bojištu tokom svih velikih borbi. Kod Staljingirada doživjeli su vojnici hrvatske pješa ke pukovnije i onaj epski svršetak borbe u sklopu proslavljenog VI. njema ke vojske general feldmaršala Paulusa, te su svojom krvlju i svojim životom zape atili svoju vjernost prema velikom savezniku, koji je mnogo pridonio uspostavi NDH, te ostao i on nama vjeran na našem podruju za bolju buduost našeg naroda. Pozivam vas sve prisutne da kratkom šutnjom odamo ast i priznanje svim našim herojima, borcima, koji su dali svoje živote i prolili svoju krv za milu i dragu nam domovinu . . . Danas je za nas posebno važno da je naš narod i u sadašnjem, naj-sudbonosnijem razdoblju europske povijesti ostao svjestan svoje uloge, koja nam je dana ne samo po našem zemljopisnom položaju, ve i po našoj sudbinskoj povezanosti sa Srednjom Europom i s velikim njema kim narodom. Pod vodstvom pogлавnika hrvatski narod i naše oružane snage igraju ulogu koja odgovara našoj prošlosti, a to je odlučno i za našu buduost. Toga mora biti svjestan svaki Hrvat, a u prvom redu svaki hrvatski vojnik, Od njega zavisi sre a i daljnji razvoj hrvatskog naroda i NDH.«

U istom duhu razvijale su se misli u govorima spomenutog ve Joze Vukelića,¹³⁸ ustaškog dušobrižnika Jerka Eterovića, koji komemorira poginule Nijemce i ustaše, t. j. ustaške legionare na isto noj fronti, kao i u borbama sa partizanima.¹³⁹ Takav je i valpovački kapelan Seleš, kad zaklinje sedamdesetoricu novih ustaških dužnosnika (29. XI. 1942.).¹⁴⁰ Takav je i zemunski kapelan dr. Jakov Benković kad drži regrutima govor o zna enju i svetosti zakletve 23. I. 1944.¹⁴¹ Takvi su slunjski župnik, ustaški povjerenik i ustaša-duhovnik, kao »pri uvni ustaški satnik« I. Nikšić i ogulinski kanonik i župnik Ivan Mikan. Obojica su održala ustašku skupštinu u Slunjku 8. VI. 1941. kad su za Pavelića zakleli ogroman broj ustaša. Spomenuti Mikan, koji je ve ranije prikazan kao najgorljiviji ustaša, harangirao je slušaoca protiv Srba, bacao na njih najpogrđnije uvrede, a veliako teroriste Soldinu i Hranilovića stavljaju i ih za primjer hrvatskim roditeljima da užgajaju svoju djecu tako kao što su bili odgojeni ti atentatori.

»Ovo je slava borbe našeg prvog sina dr. Ante Pavelića, koji je hrvatskom narodu ove godine donio najljepšu pisanicu NDH . . . Onda je naš Poglavnik osnovao Ustaški tabor u cijeloj Hrvatskoj i osnovao ga je i u tunini i imao tri stotine hiljada zaprisegnutih vojnika.¹⁴² Onda je došao as, koji je Bog htio, kada su Srbi izgubili sve. Mi sada imamo Hrvatsku veliku, kao što je još nikada nismo imali, a oni imaju malu Srbiju . . . Sjetimo se Soldina, Hranilovića i Javora. Odgojite svoju djecu da budu junaci kao oni, pa e onda biti vje na slava . . . Kama je Bog dao ovjeka koji i sam radio i on e znali urediti i zapovijedati. Zapovijed treba znati i slušati. U Poglavnika moramo imati puno povjerenje. Još jedna stvar. Evo naselili su veću Srba u Srijemu i Bosnji i tada kazali u sporazumu, da je to srpsko. Ali naš je Poglavnik rekao da je hrvatsko i da e ostati hrvatsko. Obe ajete li poslušnost? Ho ete li raditi po njegovim uputstvima?«

¹³⁸ »Hrvatski narod« 14. IV. 1943., 23. VI. 1943. i 27. I. 1944.

¹³⁹ »Hrvatski list« 20. III. 1943.

¹⁴⁰ »Hrvatski list« 1. XII. 1942.

¹⁴¹ »Hrvatski list« 30. I. 1944.

¹⁴² Tu je kanonik Mikan grđno pretjerao, jer taj broj prije 10. IV. 1941. nije premašio ni jednu hiljadu.

— pitao je ustaša-sve enik skupljeni narod, koji mu je dakako burno odgovarao da ho e. Ovako je raspaljivao- mase i fra dr. Petar Berkovi , najprije »pri uvni ustaški satnik — dušobrižnik« a onda i »djelatni ustaški dopukovnik« i na kraju »djelatni ustaški pukovnik-duhovnik«.¹⁴³

Takvi su svi od reda, kako ih daje još jedan spisak sastavljen na osnovi »Vjestnika Ministarstva Oružanih snaga u NDH«. To su, medu ostalima fra . Herman, M. Jagodar, M. Paljug, N. Dobreši , T. Fabek, VI. Vu i , Dr. I. Violoni, M. Defar, N. Perkusi , K. Kvas, Fr. Bortas, M. Prepuni , fra P. Pajtler, SI. Rukavina, A. Mikuli , fra A. Kova i , fra dr. I. Gliboti , Gj. Mihi , J. Mikuli , R. Medi , fra P. Karadžole, fra J. Medi , fra K. Tetki , fra I. Šabalja, fra D. Juri ev, Stj. Kuluši , fra M. Didovi , Stj. Habijanovi , Zv. Brekalo, Stj. Bojani , A. Falatar, M. Hraste, fra St. Milanovi -Litre, dr. I. Guberina, fra B. Renduli , J. Bujanovi , fra D. olak, B. Hitrec, A. Mitrovi , Z. Mašina, Stj. Tomaševi , J. Nui , A. Ganza, J. Klapši , J. Šuri , V. Bocak, dr. A. Ježi , V. Majistorovi , F. Orlovi , A Peri , L Sudi , A. Vran i , Cv. ulina. N. Galovi , L Laži ki, dr. Gj. Mari , J. Petrovi , M. Tekli N. Dareši , A. Mikuli , J. Galeši , G. Balokovi , dr. St. Bogutovac, A. Weiss, B. Dragi evi , fra A. Natoni ki, A. Zrno,i sigurno još mnogi drugi do ijih imena nije bilo još mogu e do i. Svakako, svi od reda jednakog stepena ustaške gorljivosti.

Predaleko bi nas odvelo kad bismo se upustili u prikazivanja ustaškog propagandnog rada vojnih sve enika koji su stajali pod neposrednim nadzorom ne samo zamjenika vojnog vikara, nego i samog Vrhovnog vojnog vikara »sine titulo«, nadbiskupa Stepinca. Me utim vratimo se onima koji su još bliže i još neposrednije su ra ivali sa nadbiskupom Stepincom a istodobno i s ustaškim pokretom. Vratimo se za as još »Katoli kom listu« i njegovom uredniku i kanoniku dr. Janku Peni u vršnjaku i zemljaku nadbiskupa Stepinca, pravom ustaškom ideologu i ranijem odgojitelju zagreba kih bogoslova. Ne toliko radi li nosti dra Peni a, koja je u stvari bezna ajna. Ali radi položaja koji je zauzimao kao urednik najstarijeg asopisa u Hrvatskoj i kao lice najpunijeg povjerenja nadbiskupa Stepinca. A njegov stav morao je imati i u »Katoli kom listu« puno odobrenje nadbiskupa Stepinca. On je tipi an primjer klerofašiste.

Uistinu dr. Janko Peni zastupa i brani sve ustaške tendencije, koje je crkva tako svesrdno pomagala i unapre ivala svim svojim sredstvima. »Katoli ki list« prepun je njegovih lanaka, iz kojih se vidi koliko je bio odan ne samo dr. Peni ustaškom terorizmu, nego i svi oni, koji su se pod zaštitom i neposrednim nadzorom nadbiskupa Stepinca okupljali kao suradnici u »Katoli kom listu«. Ma da smo se ve sa dr. Peni em sreli i upoznali ustaške misli, po kojima je Paveli ovjek ne samo Božje Providnosti, nego i veliki junak, koji je povratio katoli koj crkvi njen božanski autoritet, zacijelo izgubljen u Jugoslaviji, dr. Peni otkrit e nam još ponuku nedovoljno zapaženu stranicu ustaške klerofašisti ke ideologije, tako brižno njegovane u Stepin evom »Katoli kom listu«.

O sedamstotoj godišnjici grada Zagreba, koja se dakako i crkveno proslavljala u crkvi svetog Marka, na starom Gradecu ili Gri u, koji je u prošlosti bio toliko puta proklet baš od strane susjednog Kaptola i njegovih kanonika i biskupa, održao je dr. Peni 25. F 1942. propovijed, u kojoj, dakako nije govorio o sukobima

¹⁴³ »Hrvatski narod« 26. VI. 1941.

izme u Kaptola i Gri a, (o kojima je potomstvu ostavio spomena A. Šenoa), ve je svojom mržnjom na prvu Jugoslaviju potencirao glorificiranje nov'og ustroškog doba. Dr. Peni , svakako u stilu i duhu klerofašisti kih teza, želio je da uvjeri slušatelje upravo o ogromnim zaslugama sve enstva za hrvatski narod, pa dosljedno i za stari Gradec-Gri . »*I biskupi i prvostolni Kaptol, i sav kler redom, svi bez razlike, stajali su i danas stoje vjerno i neustrašivo na braniku vjerskih i narodnih svetinja hrvatskoga naroda. Sve svoje kulturno bogatstvo, a ono je lijepo i veliko, ima hrvatski narod zahvaliti u prvom redu svom hrvatskom katoli kom kleru ...*« Oborivši se zatim na »duhovnu kugu« — na komunizam dr. Peni isti e kako je katoli ka crkva prva prozrela komunizam, ali je i istodobno protiv njega organizirala svoj otpor! Zato se ona i danas odlu no bori protiv njega i u toj borbi ne poznaje kompromisa Stoga je i katoli ka crkva neprestano upozoravala vladare, državnike i itavo društvo na komunizam kao na najve e zlo modernoga doba. Dr. Peni , koriste i i 700-tu godišnjicu Zagreba, poziva gra ane, da se pomole svetom Fabijanu i Sebastijanu. koji su nekad Zagreb u XV. stolje u zaštitili od kuge, kako bi grad sada i spasili od »duhovne kuge« — komunizma.¹⁴⁴

O prvoj godišnjici NDH, dr. Janko Peni dao je uvodni lanak sa naslovnom slikom Paveli a preko itave strane, što se u devetdecenijskoj prošlosti »Katoli kog lista« nije desilo ni jednom poglavaru Hrvatske! U tome lanku, urednik je pokušao da da presjek doga aja i uspjeha NDH tokom prve godine njenoga života. Sva ideološka suština politi kih tendencija klerofašista zgusnula se u ovom lanku »Katoli kog lista«. Upravo one misli nesumnjivo uveliko osvjetljavaju i stav lista nadbiskupije zagreba ke, ali i njenoga šefa nadbiskupa Stepinca. Jer, i poslije godinu dana, najstrahovitijeg terora i ustaško-klerofašisti kog orgijanja uz suradnju pobješnjelog teutonizma »Katoli ki list« smatra da su misli, osje aji i težnje hrvatskoga naroda ostvarene 10. IV. 1941.! I unato ratu dr. Peni i njegovi poglavari smatraju, da je NDH pokazala svijetu kroz godinu dana postojanja veliku sposobnost u stvarala kom radu. A to samo stoga, jer NDH vodi »ugledna li nost, velik ovjek, naš poglavnik.« Toga Paveli a odlikuju vanredne umne i moralne vrline, u privatnom kao i u javnom životu, zanosno tvrdi intimus nadbiskupa Stepinca.

»Narav ga je nadarila svim vrlinama naše juna ke Like i do skrajnosti samoprijegorne Hercegovine. Svjedo anstvo su veli ine duha njegova »Strahote zabluda.« Njima se je svijetu predstavio kao prvorazredni intelektualac. Samo pronicavi duh mogao je otkriti svu bijedu komunisti ku, kako je otkrivaju »Strahote zabluda«, samo pošteno srce je imalo snage tu golu istinu svijetu jasno izre i. Po »Strahotama zabluda« je strani svijet upoznao veli inu našega Poglavnika, po toj knjizi je Poglavnik stekao ljubav i privrženost velikoga stranoga svijeta. Poglavnikova poslanica kod otvorenja hrvatskoga sabora, njegovi govor, raznovrsni po sadržaju i po prigodama, u kojima su izre eni, svi zakoni redom što ih je izdao za dobro domovine — sve to dokazuje veliki um i plemenito srce njegovo. Za ministre si je i državne tajnike — prve pomaga e u izgradnji Države — odabrao najbolje ljude. Kad su kod zasjedanja sabora donosili izvješ a svaki iz svoga djelokruga, divili smo se, koliko su u inili svaki na svom oolju rada. S lijepim su ve brojem stranih država ure eni diplomatski odnošaji tako, da je naša Država ve na-

¹⁴⁴ »Katoli ki list« 1942.. br. 5, 50.

daleko poznati me unarodni imbenik. *Vojska je organizirana upravo odli no. Ve posjedujemo sve vrsti oružja. Dok jedan dio nase hrabre vojske radi na sre ivanju doma ih prilika, drugi se bori na Istoku protiv najopasnijega neprijatelja ovje anstva — protiv komunizma. Da je naša vojska na visini, a junaštvo njezino legendarno hrvatsko junašvo, o itim su dokazom brojna visoka odlikovanja naših zrakoplovaca sa strane najvišega njema koga zapovjedništva.*«

Oduševivši se ustaškim kolja ima, ovaj crkveni i pastoralni list, njegov urednik i zagrebački kanonik, intimni prijatelj nadbiskupa Stepinca, kome je neposredno odgovoran za pisanje njegova lista, — i zanosno i idejno povezan sa ustaškim legionarima »ortovima« na Isto noj fronti, prešao je da hvali što je sve veliko i dobro ura eno i na upravnom području, zatim na području pravosuđa, kojim upravlja klerikalac i križar dr. M. Puk. Njega naročito oduševljava, što je na tome polju »država odabrala ispravni tradicionalno kršćanski smjer«, o kome je bilo dovoljno riječi i u prethodnom poglavlju, u kome su izložena tradicionalna kršćanska shvatanja ustaškog tipa s obzirom na katoličke i psihološke pripreme za takva misionarenja, sadržana u ubijanjima i pljačkama crkava i liosti u NDH.

»Bog i njegovi sveti zakoni spadaju uvijek i svagdje na prvo i najviše mjesto. U vidu Božjih zakona stvaraju se svi ljudski zakoni, odnosili se oni na bilo koju granu životne djelatnosti. Samo u duhu kršćanske vjere odgojeni državljanji shvaćeaju duh žrtve, koju je ovjek dužan doprinositi za drugoga, napose za zajednicu, za Državu... Država je dobro uočila, da je neprijatelj broj 1 ne samo države nego i svih država po svijetu, štoviše i cijelog ljudskoga društva, materijalisti ki nazor na život pod imenom komunizma. To je biljka nametnica u našem narodu; zato joj u našem narodu nema mjesta.« Da bi što više uvrstio svoj stav prema komunizmu i Narodno oslobodila kom pokretu, dr. Peni se poziva na misli poglavnika, izreke u hrvatskom saboru, kad se na njega oborio, obejavajući mu slom. »Ali sa svim onim, što u vidu komunizma i komunisti kog etovanja u našoj zemlji i u našoj državi ugrožava živote i imetke našega naroda, obra unatrag hrvatski narod sa svojom vojskom, obrambenom snagom, sa svojim saveznicima, s nama svima skupa do najkrajnjih granica, jer ili smo ostati mi ili komunizam.«

Dr. Peni je zadovoljan i sa nastavom, koja se opet vratila vjeri, kao i sa svima zabranama, koje su pogodile štampu i literaturu, o kojoj će se starati klerofašisti ka cenzura. Divno je što je država izdala index librorum prohibitorum, upravo onako, kako to postupa i crkvena vlast, da bi sa uvala narod od svakojakog zla, koje na njega može da svali i sav knjiga. A takve su sve one, koje nisu napisane u duhu klerofašističkih tendencija, u duhu novog poretku i NDH. Omladinu treba već rano priući slušanju crkvenih i svjetovnih vlasti. Sve je to u NDH drugi nije nego što je to bilo u Jugoslaviji. Obitelji se sada ukazuju daleko više pažnje nego prije »U prijašnjoj državi, tvrdi dr. Peni, gdje su veliku riječ imali slobodni zidari, Židovi, komunisti i njima slični negativni elementi, vršili su se pobačaji naveliko... Poglavnik je izdao oštete mjeru protiv pobačaja, koje se već primjenjuju. Jedan lijep nik i jedna ženska su radi pobačaja strijeljani, a više je osoba su eno na tešku tamnicu...« Istina, ovdje dr. Peni ne govori, šta je sa tolikim konkubinatima u kojima živi bezbroj sve enika, ustaša i neustaša, sada kao što je to bila redovna pojava u

bivšoj Jugoslaviji, i ne kazuje, da li je poglavnik u zajednici sa nadbiskupom izdao oštре mjere i protiv takvih šteto ina i oskvrnitelja svetog obiteljskog života, ma da su se ovi isti zakleli na celibatsku obavezu. Ali, zato, u NDH, sve je med i mlijeko, pravi raj Božji, prava Božja Hrvatska. Tako je to i na ekonomskom polju. Grade se putevi. željeznice, isušuju mo vare, reguliraju rijeke, u jednu ruku, najve i prospitet, koji se da zamisliti.

Sve je ovo postigao ustaški »narod« u NDH pod mudrim rukovodstvom svoga Paveli a u samo jednoj godini njenog postojanja. A NDH, po suđu kanonika Peni a, je obnovljena država kralja Zvonimira, jer ona je bila u najprisnjem vazalskom odnosu prema Svetoj Stolici. A radi toga, što se kralj Zvonimir obavezao papi da e gojiti pravdu, braniti crkvu i štititi siromahe i udovice, Bog je nagradio Zvonimirovu Hrvatsku sves'tiram blagostanjem. Istina, crtaju i i opisuju i to blagostanje Zvonimirove Hrvatske, po pri anju ljetoprsca popa Dukljanina, dr. Peni prešu uje da je taj isti Zvonimir prokleo hrvatski narod, što nije htio da pode za papin ra un u rat protiv dalekih neprijatelja, da se za tudi ra un krvari, i da je taj isti blagovjerni hrvatski narod ubio toga svoga dobroga kralja na polju Kosovu kod Knina, kad je htio da izvede tu papinu želju. O svemu tome, dakako, ni rije i, da se ne bi pokvarila lijepa slika o kralju Zvonimиру, papi i blagovjernom hrvatskom narodu, koji je u jednom trenutku otkazao papi poslušnost. Ali, zato ipak, dr. Peni zaklju uje, da Paveli sa svojom vladom nastoji i i tragom Zvonimirovim. »Stoga se pouzdano nadamo da e Bog blagosloviti Poglavniku Hrvatsku, kao što je blagoslovio i Zvonimirovu tako, da e Poglavnika Hrvatska obuhvatiti sve krajeve, gdje stanuju Hrvati i da e biti »puna zemlja svakoga blaga«.¹⁴⁵

Uistinu , kao da je ovdje i nehotice, u eni kanonik i urednik »Katoli kog lista«, na svoj jednostran na in interpretiraju i ljetopisca Dukljanina, i predvidio jednu historijsku stvarnost. Slažemo se posve, da je Ante Paveli pošao tragom kralja Zvonimira, vazališu i jednako Hitleru i Musoliniju, a tako i papi, ali ga ipak na tom putu nisu htjeli slijediti »oni nevirni Hrvati«, koji su se našli na drugoj strani, »ne daše ni listove do ti'ii i sko iše ne samo da bi pristali na dostoju molbu svetoga oca pape i cesara rimskega da sveta mista iz ruk poganskih uzmu i oslobođe . . .« Zato su te »nevirsne i bogom proklete Hrvate«, koji nisu pošli ni tragom Zvonimirovim, ni poglavnikovim stali prokljinjati klerofašisti ki vazali i njihove duhovne vode, isa propovjedance i ustaških podiuma gdjegod bi stigli.

Urednik »Katoli kog lista« nije se zadovoljio samo ovim lankom, posve enim prvoj godišnjici NDH. U slijede em broju dao je još opširnu reportažu o »veli anstvenoj proslavi godišnjice obnovljenja NDH«, na kojoj bi mu mogao pozavidjeti i najbolji ustaški izvjestilac. Upravo tako, kao da je taj list pravo ustaško glasilo, koje se interesira isklju ivo dnevnim politi kim doga ajima, a ne crkvenim i pastoralnim poslovima, moralkom i kanonima! I opet je toj reportaži data osobita pažnja i stavljena je na uvodno mjesto, kao da je papina ili nadbiskupova poslanica. Dakako, da i iz toga lanka zra i ustaški duh. Svakako, ustaška misao tražila je i svoj adekvatan ustaški izraz. Osobito mu se svidjela ustaška vojska!

^{1,5} Janko Peni , Zna ajna godišnjica. »Katoli ki list« 1942., br. 15, 169—172.

»Veli anstveno proslavljena godišnjica NDH pokazala je svemu svijetu, da je hrvatski narod sposoban državu stvoriti, voditi i za njezinu slobodu doprinijeti i najteže žrtve. Kormilo države nalazi se u rukama mudra i odlu na Poglavnika, koji je svome narodu donio slobodu i koji ga umije voditi ljestvoj budu nosti. *Prigodom proslave godišnjice obnovljenja KDH naša su srca opet živo kucala, jer smo vidjeli, da su uz nas veliki i mali prijateljski narodi; da je naša vojska dobro izvježbana i opremljena; da je cio hrvatski narod jednodušan u ljubavi prema svome poglavniku i domovini.*«

Pregled prijema kod Paveli a (9.IV.) pokazao je, tko se sve to iz inostranstva kupio oko Paveli a i ustaških predstavnika ove NDH i u koje klerofašiste upiru svoje o i i svoje nade. To su bile institucije i predstavnici Borisove Bugarske, Duceove Italije, Horthyjeve Madžarske, Tiszove Slovake, Führerove Njemačke i Anitonessou-ove Rumunije. Bilo je defilea i parada svake vrste. Dakako, da nadbiskup Stepinac, visoko sve enstvo, kao i ono niže i redovni ko nije izostalo sa tih sve anosti. Klicalo se naro ito vojsci i oružju. »Tako su se ispunile davne želje i zahtjevi našega naroda. To nas prožima nadom, da smo krvlju ste enu slobodu znati braniti i sa uvati.« »Katoli ki list« oduševljava se vojskom i oružjem kao da i nije crkveni nego neki militaristi ki list.

Na saborskoj sjednici, održanoj 10. IV. 1942., poslije podne, izvještava dalje — »Katoli ki list« — Poglavljenik se sjetio žrtava za NDH, ali je sa zahvalnoš u podvukao i zasluge njema kog i talijanskog naroda za NDH. Paveli ev sabor prolamao se od klicanja, a kod tog oduševljenja u estvovao je svojim prisuem i nadbiskup Stepinac kad je Paveli kazao, da se hrvatski narod ne e nikad odre i svoje NDH i »da nema nikakvog fantoma, ni slavenstva, ni jugoslavenstva, u koji bi on ikada više stupio. (Zastupnici ustaju uz dugotrajno pljeskanje kli u: »Tako je!«, a zatim se sa galerija u zboru uju: »Po-glav-nik!«). *Hrvatski narod u ovoj godini dana, svjedoci smo bili napose juce i danas, pokazao je i dokazao, da se nikada ne e zavesti bolesnim boljevi kim, idejama. (Poklici: »Tako je!« i pljesak), štoviše, dokazao je, da je spreman boriti se do krajnjih granica i na isto nom ratištu i na svojim granicama i u svojoj zemlji protiv tome korova. (Svi zastupnici ponovo ustaju i oduševljeno kli u: »Po-glav-nik! Po-glav-nik!«).*«

»Katoli ki list« ne spominje, da li su i nadbiskup Stepinac i papski legat Marcone, tako er skandirali zajedno s ostalima u saboru ime i titulu Ante Paveli a. Tom prilikom poglavljenik je odlikovao vladare Bugarske, Rumunije, regenta Horta i prezidenta Jožefa Tisza »Veleordenom Krune kralja Zvonimira s Danicom i ma evima.¹⁴⁶

Mogle bi se dalje nizati misli ovog ustaše-kanonika, koje su sve dotadanje nadmašile još u dva lanka. Tako u jednome panegiriku o poglavniku za njegov imendan, koji je takic er na uvodnom mjestu, da se tek onda, na drugom mjestu, iza toga lanka, daje mjesta papinom govoru.¹⁴⁷ Takav je on, kad tvrdi, da je »za hrvatski narod poglavnikovo ime simbol itave hrvatske povijesti i sadašnjosti« i da »sav tok poglavnikova života svjedo i bjelodano, da je on kršanski katolik, ne samo

¹⁴⁶ janko Peni , Veli anstvena proslava godišnjice obnovljenja NDH. »Katoli ki list« 1942., br. 16. 181—182.
¹⁴⁷ »Katoli ki list« 1942., br. 24, 277—278.

po krsnoj knjizi, nego i itavim životom i radom svojim.« Na sasvim rasistički na in piše dr. Peni i o židovskom problemu, povodom antižidovske, brošure »Židov«¹⁴⁸ Tu je on i ustaša, i fašista, pravi klerofašista.

I o drugoj godišnjici NDH progovorio je Peni **II** uvodnom lanku »Katolički kog lista«. I ovdje ostaje Peni dosljedan svojim pogledima sa prve godišnjice. Još uvjek mu je Pavelić »neumorni trudbenik u radu za narodno dobro«, kao što je i vlada, uzor sviju vlada, koju mora da slavi duša prekaljenog ustaše.¹⁴⁹ Propagiraju i Pavelićeve vrline i zasluge i govore i o njemu sa zanosom kakvim se rijetko govorilo i pisalo i u ustaškom »Hrvatskom narodu«, Peni isti je, da »današnje vrijeme traži neobičnu umnu sposobnost, izvanrednu ljubav za narodnu stvar i eli nu volju kako od poglavnika tako i od svih njegovih pomagača. Treba graditi sve iznova, treba graditi u vrijeme, kad se ruše sve kulturne tekovine na najbrutalniji način, kad odmetnici pale i uništavaju, gore nego je ikada u povijesti rušio i najbarbarski neprijatelj«. O ovoj drugoj godišnjici NDH, Peni je zabrinut kad mora konstatirati, da bi stvaralaštvo bilo kud i kamo već, da su prilike povoljnije. Naprosto stoga, što se najveći dio ustaške snage troši na obranu NDH. Sada je Peni zaboravio koliko se prošle godine zanosio militarističkim idejama, gledajući i paradu ustaške vojske. Jer sad mu je »hrvatski (i ustaše, opisac) narod oduvijek poznat kao miroljubiv narod«, koji nikad nije imao pa ni danas nema osvajačkih nakana sve tamo od VII. stoljeća, kad je s papom Agatonom sklopio međunarodni pacifički savez. »Tom je ugovoru ostao vjeran sve do dana današnjeg. Ni danas nema hrvatski narod ništa protiv bilo kojega naroda. Hrvatski narod vojuje samo protiv jednoga neprijatelja, a taj je komunizam. Protiv toga se neprijatelja bori kako na isto nom bojištu tako i domaću, u vlastitoj kući...« Prešavši na suradnike kaže da u tim svim teškoćama hrvatski biskupi ostaju zajedno sa sve enstvom poput dobrih pastira s narodom.

»S narodom dijele sve ratne neprilike. S narodom dijele svoj svagdanji kruh... Biskupi i kler tječe narod, da ne klone duhom. Ja aju u njemu vjerujem i pouzdanje u Providnost Božju, koja i zlo obraća na dobro. Brinu se za izbjeglice... Kao budni stražari neprestano stoje na straži i uvaju narod i njegova dobra. Sestre redovnice imaju pune ruke posla sa ranjenicima po bolnicama, gdje vi aju tjelesne i duševne rane naših vojnika i građana anksog punih anstava poput milosrdnoga samaritanca. Kolika su bezbrojna djeca povjerenja njihovo skrbi po školama, zavodima i raznovrsnim skloništima!«¹⁵⁰

Isti je on kada se obara i na komunizam kao na razaratelja obitelji, kao i na one, koji u NDH istupaju protiv Pavelića i ustaškog pokreta.¹⁵¹ A kada su se sve više kvarili radi ustaškog učenja Pavelić u i njegovim klerofašistima suradnicima, dr. Peni u pomu uje se radost o Božiću u 1943. Govore i o »arima Badnje no i« kaže, da se ovaj put Božić nje raspoloženje pomu uje i oslabljuje uslijed ratnih raspoloženja.

¹⁴⁸ »Katolički list« 1942., br. 23, 271.

¹⁴⁹ Janko Peni, Dvije godine požrtvovnog i mukotrpog rada i velikih uspjeha. »Katolički list« 1943., br. 14, 157—159.

¹⁵⁰ Janko Peni, Poglavlјnik i obitelj. »Katolički list« 1943., br. 23, 245—246.

»Izvana tužna i potištena domovina radi partizanskog pustošenja u sebi krije tajnu i neslomivu snagu, da se oporavi, razvije i napreduje u svim smjerovima i zahtjevima vrhovni koga života. Svako je rano teško i s poročnjim bolovima skopano, pa tako i rano samostalne države i vrhovni koga narodnog života ... I naša je domovina sretno prebroditi sve jude današnjega rata, pokopati zauvijek opaku komunistiku ideju, prokušati i očititi svoje snage u ratu kao zlato u vatri, a nakon rata je s vjerom i pouzdanjem u preporodnu snagu Kristove nauke izvoditi velika djela na trajnu korist hrvatskoga naroda, koji je tada sretan uživati dane mira i punoga zadovoljstva.«¹⁵¹

O trećoj godišnjici NDH, kojoj opet urednik posve uje svoju naročitu pažnju, a NDH i Pavelić u svoje misli, osjećanja, nade i išekivanja, pritisnut je mračnim perspektivama, koje je nagovijestio pobjedonosni i nezadrživi hod Narodnooslobodilačkog pokreta. Ovaj put uvodni lanak nosi težak naslov: »Naše patnje«. Nema više nekadašnjega zainosa, kliktanja i samohvalisanja iz 1941. pa i 1942. Teške stvarnosti i obraćenja po injene zloine bio je na pragu klerofašističkih okupatora. Savjesti su se po ele uznemirivati. I one okorjele. Glas osvetnika sve se više i bliže uoči! Odatle opravdanja, ali i novi napadaji. Poslije uvodnih razmatranja o prošlosti Hrvata, zaustavio se urednik jadikući i ponovo na patnjama, koje su stigle Hrvate u bivšoj Jugoslaviji. Hrvati su trebali nestati, rezonira Penić, naprsto radi slavenskog bratstva! A ustaški terorizam sa poglavnikom razvio je zastave i prihvatio nametnutu borbu za hrvatsko ime i slobodu hrvatskog naroda. Dana 10. travnja 1941. god. proglašena je NDH i tako završeno prvo razdoblje ustaške borbe. Bio je to dan opće radosti... Opća narodna radost bila je sasvim razumljiva, jer su se tada najveće im dijelom ostvarile misli i nastojanja najboljih hrvatskih pokoljenja... Usred nastojanja oko temeljite obnove cijelog narodnoga života došla je nova borba i nova teška stradanja. Potekli su opet potoci krvi i suza. Ugasnuli su mnogi dragocjeni hrvatski životi. Oplja kana su i zapaljena tolika hrvatska sela... Složili su se razni naši neprijatelji, da unište što više hrvatskoga stanovništva i tako stvore prazni prostor za protuhrvatske imperialističke ciljeve. Narodna stradanja teško su se doimala svakoga rodoljubnoga srca, a osobito hrvatskoga katoličkog svećenika, koji je uvijek bio sam sa svojim narodom, — tvrdi Penić, identificirajući, kao i ostali ustaše, hrvatski narod s ustaštvom — osjećao s njime radost i žalost, dijelio dobro i зло. »Samo to i ništa drugo je razlog, da je oko 50 katoličkih svećenika izgubilo život i glavu od neprijateljske mržnje. Ubijeni su iz mržnje prema katoličkom vjeri i hrvatskom narodu. To su naši vjerski i narodni mučenici.«

Da objasni ovo teško ustaško stanje, kao i optužbe koje su se opravdano dizale protiv svećenika, prvenstveno prebacuje krivicu na perfidnui politiku talijanske vojske, koja je suraivala sa etnicima protiv ustaša. Dakako, sada je Italija poslije svoje kapitulacije u uniženom stanju, pa je lako zaboraviti ranija glorificiranja i svoje krivice prebacivati na fašističke generale, dok su talijanske i etničke zulume, i te kako koristili protiv boraca NOP-a.

»Iz Srbije i Crne Gore doveli su ovamo itavice oboružane vojske, da po analogu i uz izdašnu pomoć Londona i Moskve razviju što veće u djelatnost. Pro-

¹⁵¹ Janko Penić, arhiv Badnje no. i. »Kitolički list« 1943., br. 51, 583.

glasili su se partizanima ili narodnom oslobođila kom vojskom. K njima su dragovoljno pristupili mnogi pravoslavni stanovnici, osobito oni iz Pounja, od prije pristalice ljevi arske stranke. Bili su to od prije udruženi komunisti, najviše da i i obrtnici, najmanje seljaci i radnici.«

D. Peni sada nastavlja pravom jezuitskom vještinom, da niže itav niz propagandnih neistina i kleveta, kako bi diskreditirao pred pokolebanim i zastrašenim masama Narodno-oslobođila ki pokret. Da bi bio što uvjerljiviji u svojim lažima — pronašao je Dr. Peni u svojoj Goebelsovoj fantaziji, da partizani navaljuju na ustaše kli u i kralju Petru II.!

»Djelatnost se partizana razvila po dobro smišljenom nacrtu. Navijestili su borbu protiv Nijemaca i Talijana, ustaša i etnika, a zapravo vodili su borbu protiv hrvatskog naroda i hrvatske države, etni ka misao, da treba iskorijeniti Hrvate kao narod, prodahnula je sve partizane Srbe. Navale partizana na pojedina mjesta vršene su uz klicanje kralju Petru II. Ima ljudi, koji danju obla e etni ko odijelo, no u partizansko. Op enito se svuda opaža, da partizani srpska sela štede, a hrvatska nište; od srpskih ku a traže samo najpotrebniju hranu, a hrvatske ku e nemilosrdno plja kaju; etnike i istaknute Srbe puštaju ponajviše u miru, a ustaše i istaknute Hrvate odreda ubijaju, esto na vrlo okrutan na in. Poznata je partizanska parola, da treba izglađniti Zagreb, dok se nigdje ne uje da bi trebalo izglađniti koji srpski grad. Partizani vode rat upravo i samo u hrvatskim krajevima prema onom starinskom na elu »rat se ratom hrani«, a to zna i tešku nevolju i opustošenje na zemlju i narod, gdje se rat vodi.«

Ovako je sasvim isto rezonirala i Nedjelja i Ljotica eva štampa u Srbiji, kao i etni ke organizacije Draže Mihailovića, klevetaju i da je partizanski pokret velikohrvatski pokret usmjeren na uništenje srpskoga naroda. I dok su klerofašisti, nedjeljci i etnici sijali mržnju na sve strane i kopali klance koji imaju da razdvajaju bratske narode, dotle su srpski, crnogorski, hrvatski i slovena ki partizani kovali vrsti elik nerazrušivog bratstva i jednistva bore i se jednako sa Rožman-Rupnikovim slovena kim klerofašistima, ustašama i klerofašistima kao i srpskim separatistima i podržavateljima najmra nje reakcije, koja je željela da vrati staro hegemonisti ko stanje iz bivše Jugoslavije. Zato i klerofašist »Katoli kog lista« i dalje kleve e, u listu, koji bi, pretpostavljaju i po njegovom zadatku imao da posluži samo, i isključivo evanđeoskoj istini. A da su njegova propagandna izlaganja bila uistinu teška i o igledna kleveta, pokazali su i dokazali narodno-oslobođila ki borci, pokazali su i oborili sudovi narodno-oslobođila ke vojske, pokazali su i razni ve i manji procesi, poslije oslobođenja Jugoslavije, na kojima su se pojavili razni sve enici, na kojima je utvrđeno, da su sve te strahovite reakcije, koje su se u izvjesnim periodima isključile i jedna drugoj navještale rat do istrebljenja, našle na istom planu. I Nedjelja i Draže Mihailović, i Draže Mihailović i nadbiskup Stepinac, i Draže Mihailović i nadbiskup Šarić, i Draže Mihailović i Pavelić i svi ovi zajedno na bijegu sa Rožman-Rupnikovim gardistima. Zato nije bez interesa, a da se ne vidi još i daljnja kuknjava dra Janka Penija, »Katoli kog lista«, a to zna i nadbiskupa Stepinca. Vješto i smjelo taktizirano, da bi se, ma koliko utjecalo i na same Hrvate — partizane! Kolikih li zabluda u rutavim savjestima!

»Pod izlikom, da treba uništiti sve ono, što bi moglo poslužiti neprijatelju, uništavaju se u Hrvatskoj državne zgrade i željeznice, provodi se prisiljena mobilizacija, dok je za Srbiju postavljeno na elo, da treba štediti srpsku krv i srpsku imovinu. Partizani Hrvati vide tu dvostruku mjeru, ali je njihov utjecaj preslab, a da bi se stvar dala druga ije urediti. Njihova je uloga sli na ulogi Hrvata ministara u raznim beogradskim vladama, koji za Hrvatsku nisu mogli nikada izbiti stvarnih koristi. Tako je i s Hrvatima u kairskoj i londonskoj vladi, koji nisu kadri sprije iti bombardiranje hrvatskih gradova, dok su Srbi mogli uvjeriti angloameri ko vojni ko vodstvo, kako je potrebno bombardirati upravo hrvatske i bugarske gradove, a nikako ne srpske.¹⁵² Partizani Hrvati uvjeravaju, kako im moramo biti zahvalni, što su svojim zagovorom sprije ili zlo, koje je moglo biti i mnogo ve e... Zlina ko djelovanje etnika i partizana, bilo to dogovoren ili ne bilo, ima samo jedan cilj. Oni prepostavljaju, da e Hrvatska do i u budu u kraljevsku ili komunisti ku Jugoslaviju. No ta budu a Hrvatska u budu oj Jugoslaviji ne smije više biti sposobna, da se opire posrbljivanju. Zato treba u što ve oj mjeri uništiti njezino stanovništvo i njezinu imovinu. Paupertas meretrix! Opustošena i osiromašena Hrvatska postat e kukavno politi ko roblje. Hrvati e obijati beogradske pragove zato, da bi dobili ondje dopuštenje popraviti za svoj novac porušene javne zgrade i uništene željeznice, a što im se ne e dopustiti bez potpune politi ke kapitulacije. Broj je Hrvata komunista uvijek bio malen. Ukoliko je sastavljena takva »hrvatska brigada«, to su uglavnom ljudi, silom odvedeni.¹⁵³ Zato je sasvim razumljivo, da se mnogi vra aju ku i, pogotovu nakon poglavnikove odredbe o pomilovanju. Komandiri im i komesari nastoje sorije iti novratak Hrvata ku i na taj na in, što ih premještaju daleko od zavi aja, strijeljaju ih ili stavljaju u prve borbe linije, gdje ih eka sigurna smrt.

Hrvatski je narod u svojoj cjelini protiv komunizma i partizanstva, jer ljubi svoje narodno ime, odan je djedovskoj vjeri, jer ne e da bude politi ko, društovno i gospodarsko roblje klike, koja mu se ho e nametnuti iz redova stranoga naroda. Hrvati nisu tako slijepi, a da ne bi vidjeli, kako pobjeda komunizma zna i njihovo posvemašnje uništenje... Uvjereni smo, da je ovaj rat sa svim svojim strahotama u raznim stranama svijeta samo božja kazna za bezboštvo i druge ljudske grijeha. Pobjeda komunizma u svijetu, kad bi je Bog privremeno dopustio, ne bi zna ila uništenje Crkve, ni pobjedu bezboštva, nego najtežu kaznu upravo za one, koji su svojim nemarom, sebi noš u i bezbožnoš u pomogli širenje bezbožnoga komunizma. U op em svjetskom metežu nismo ni mi Hrvati mogli bit pošte eni... Ništa ne raditi ve iz prikrajka svemu zlobno prigovarati, to je izdaja vlastitoga naroda, koji danas od sviju svojih sinova traži najve u prisebnost duha, samoodricanje i požrtvovan rad za dobro zajednice. Patnje hrvatskog naroda jesu patnje krš ana katolika, koji se uzdaju u božju pravdu. Ona e prije ili kasnije sigurno pobijediti...«

¹⁵² Koliko je daleko od istine dr. Peni najbolje e pokazalo dvanaest strahovitih bombardiranja Beograda angloameri ke avijacije od Uskrsa 1944. do po etka oktobra 1944.. kada je oslobo enje Beograda preuzela narodnooslobodila ka vojska sa Crvenom armijom, zaduživši tako svojim na inom borbe vje no zahvalni Beograd!

¹⁵³ Kada je pjesnik Vladimir Nazor pošao u partizane sva se klerofašisti ka štampa_ übila dokazuju i da je na silu odveden. Isto tako bilo je govora i o pjesniku Goranu ICova i u, izvanrednom autoru »Jame«. Zato veoma sadržajno kaže V. Nazor o pokojnom drugu Goranu: »Iza osmo skupa na pu inu partizanskih oluja, ulazimo zajedno u luku partizanske književnosti«. (»Glas Istre« 1945., br. 65.).

U strahu od onoga, što je neizbjježno moralo do i, da uistinu pravda pobijedi, a nepravda i zlo in da budu kažnjeni, Peni licemjerno obra a o i prema Raspetome i svima opršta. »Želimo, da duh kršanske ljubavi zavlada u svemu svjetu i da u duhu te ljubavi riješimo sa svojim susjedima sva me unarodna pitanja. Od sviju tražimo samo- to, da nam se prizna pravo na samostalno- i nezavisno ure enje svoje narodne i državne zajednice, bez i ijeg tutorstva. . .«¹⁵⁴

U svojoj klerofašisti koj i do apsurdnosti smjeloj upornosti, brane i NDH, Paveli a i ustaštvo, »Katoli ki list« i njegov urednik, i o etvrtoj godišnjici NDH ostaju na istom terenu, sa istim mislima, osje ajima i nadama. »Katoli ki list« i njegov urednik Janko Peni, a to zna i isto koliko sam nadbiskup, daju i ove godine, takore i na nekoliko dana prije oslobojenja Zagreba i bijega Paveli a, svoje poglede na narod, crkvu i NDH. Zato su neobično dragocjene isповijesti i priznanja »Katoli kog lista« o odnosu Katoli ke crkve prema ustaštvu tokom etiri godine ustaške strahovlade. U njima se nalazi potpuna identifikacija crkve s ustaštvom. U njima se nalazi sinteti na rekapitulacija svih crkveno-ustaških odnosa tokom okupacije.

»Bivša država Jugoslavija podržavala je hegemoniju Srba, a prema hrvatskom narodu i njegovoj katoli koj crkvi vladala se kao najgora ma uha prema djetu siro etu. Hrvatski je narod bio zapostavljen, ponizivan, prikra ivan. Htjelo se izbrisati i samo hrvatsko ime. Jednako se postupalo i prema Katoli koj Crkvi, tobože zato jer nije narodna, a stvarno zato, jer je to Crkva Hrvata. Ove su teške prilike donijele i jedno dobro: hrvatski se narod vrše priljubio svojoj Crkvi i željno ekao as svoga oslobojenja u vlastitoj državi.

10. IV. 1941. — prije etiri godine — hrvatski je narod ostvario svoju državu. Ispunio se njegov vjekovni san. Srca su tada kucala živo i veselo, kao rijetko kada u ljudskom životu. Oduševljenje je obuhvatilo sve slojeve, sve krajeve. To više što su u kratkom oslobođenju kom ratu bili uglavnom pošte eni i gradovi i sela, i ljudi i njihova imovina. Hrvatska je država stvorena žrtvama tisu a najboljih Hrvata, a najviše brigom poglavnika i ustaškog pokreta.

Hrvatski narod — hrvatska država — Katoli ka Crkva — na veliki i slavni dan 10. II. 1941. stupiše u vrstu i srda nu me usobnu vezu hvale i Svevišnjega Boga i mole i Njegov blagoslov. Hrvatska je državna vlast izdala odmah prikladne zakonske odredbe i provedbene naredbe za suzbijanje razli nih poroka i zlodjela i tako olakšala Crkvi rad oko duhovne obnove naroda. Brzo se osjetilo, da struji u Hrvatskoj novi duh sveop eg narodnog preporoda: u politici i gospodarstvu, u upravi i vojsci, u književnosti i umjetnosti. Nepravde, godinama nanašane inovnicima, pa i sve enicima sada su se ispravljale.«¹⁵⁵

A zatvori, logori, inkvizitorska mu enja, vješanja, strijeljanja, deportiranja i odvojenja u Njemačku, za te stvari pre asni kanonik uopće ne zna o etvrtoj godišnjici monstruozne NDH. Zna se i zašto! Zato, jer sve ovo je »Božja i Kristova Hrvatska!«

Ovako je »Katoli ki listi« pri samom slomu NDH, jednako kao i pri njenom po etku, podvukao priznanje da su 10. IV. 1941. NDH i Katoli ka Crkva 10. IV.

¹⁵⁴ Janko Peni, Naše patnje. Prigodom treće godišnjice obnovljene hrvatske države. »Katoli ki list« 1944., br. 14, 157—159.
¹⁵⁵ Janko Peni, Narod, Crkva i Država. Povodom obljetnice obnove NDH. »Katoli ki list« 1945., br. 14—15, 105—107.

1941. »stupili u vrstu i srda nu me uisobnu vezu.« I ovaj klerofašisti ki brak dao je jezivo potomstvo, najnakaznija nedjela tokom etiri krvave godine. Sada pri kraju, »Katoli ki list«, na same tri nedjelje pred Paveli ev bijeg, još je uvijek ustaškiji od svih us&ša. A nije ni udo, jer »Katoli ki list« zauzima dosljedan stav u skladu sa poslanicom, koju je jedan dio ustaškog episkopata izdao 24. III. 1945. protiv Narodno-oslobodila kcig pokreta, protiv osloboanja Hrvatske od najve ih zlo inaca, za koje zna hrvatska historija. Duh ove poslanice, o kojoj e biti još kasnije govora, duh je ustaški, i on provejava i posljednje redove »Katoli kog lista« sive do dana oslobo enja Zagreba, t. j. 8. maja 1945.

Uistinu, za urednikovanja dra Janka Peni a, intimnog suradnika i prijatelja nadbiskupa Stepinca, stari »Katoli ki list« srozao se do najnižih grana petpara kih, bulvarских listi a stavivši se u službu zlo ina ustaša, Paveli a i itavog njihovog nakaznog sistema, politi kog i moralnog.

Trebalo bi samo pregledati rubriku »Crkvene vijesti«, da se uo i ova uska povezanost ustaškog klerofašista s najodvratnjom službom ovom sistemu. Re eno je ve u prethodnom poglavlju, da je »Katoli ki list« me u »Crkvenim vijestima« donosio razne poglavnikove naredbe i osude ustaškog Prijekog suda, kao i reklame za knjige, koje veli aju najve eg ustaškog zlo inca-kolja a Juru »vitez« Franceti a. Evo, samo nekoliko ovakvih detalja. Na primjer me u »Crkvenim vijestima« može se u »Katoli kom listu«, da ita o znamenitom datumu 12-godišnjice odlaska poglavnika u emigraciju.

»Prošlih dana se navršilo 12 godina kako je Poglavnik NDH pošao u emigraciju, da se bori za slobodu hrvatske domovine i naroda. Okupio je oko sebe mlade i požrtvovne ljude, koji su se duhom i tijelom spremali, da na elu s Poglavnikom ostvare ideal naših najve ih ljudi i *sviju prošlih pokoljenja — NDH*. Tako je u emigraciji postao ustaški pokret, pokret ljudi, koji su bili spremni, da za svoju milu domovinu i op e dobro svoga naroda žrtvuju sve svoje. *Ustaški pokret jest kamen temeljac na_ kome je sagra ena današnja ustaška Hrvatska,*^{155a}

Ili, još je rje itija suglasnost i povezanost s ustaškim pokretom naglašena u »Crkvenoj vijesti« o »ustaškoj sve anosti« na Kaptolu, održanoj 27. septembra 1942., prilikom otkrivanja spomen-plo e na kaptolskoj kuriji br. 4, gdje je stvarno zapo eo ustaški pokret. Tako je itav Zagreb mogao to da sazna i da se svi prolaznici zaustavljaju itaju i tekst uklesan ^a plo i. Famozni natpis kazuje, da su »u ovoj ku i udareni prvi temelji ustaškom oslobođila kom pokretu, te postrojeni prvi ustaški borbeni odjeli od pripadnika Saveza hrvatske pravaške revolucionarne omladine.« Dakle, spomen-plo a prvim atentatorima i zlo incima na kaptolskoj kuriji. Dakako, proslava je zapo ela misom u crkvi sv. Marije na Kaptolu, a onda nastavila pred kaptolskom, kanoni kom kurijom. Govorili su sve po izbor ustaše kao i izaslanik Paveli a, pa je na kraju plo a predana na uvanje ustaškom na elniku Ivanu Werneru.^{155b}

Svakako, pošto je doga aj vezan s Kaptolom, nema sumnje da ga je urednik sasvim logi no odredio za rubriku »Crkvene vijesti«. No, jedna druga »crkvena vijest«, prema shvatanju dra Peni a, svakako spada ili u neku policijsku hroniku, ili u neki

^{155a} »Katoli ki list« 1942., br. 4, 47.

^{155b} »Katoli ki list« 1942., br. 40, 479.

venerološki asopis. Ali, u »crkvene vijesti«? Naime, »Katoli ki list«, kao i nadbiskup Stepinac oduševljavali su se Paveli evim zakonodavstvom, naro ito zakonom o pobajima, i strogostima primjena toga zakona, koji je ne samo predviđao kaznu smrti, nego je i mnoge poslao na drugi svijet. »Katoli ki list« zato dosljedno zastupa energi no stanovište i protiv prezervativa, što pokazuje njegov lan i »Olla gum?«, ije su se reklame još 1942. zadržale po zagreba kim drogerijama. Te reklame, prema »Katoli kom listu«, »vrije aju i izazivaju krš ansko i hrvatsko srce.« Sav raspaljen protiv ovog preparata, pisac toga napisa daje i motivaciju, zašto takve reklame vrije aju krš ansko i »hrvatsko« srce. »Zato, jer radi na nestajanju budu ih generacija hrvatskog naroda. Mi hoemo da Hrvatska živi ne samo u sadašnjosti, nego i u budu nosti. Ne možemo dopustiti, da netko od zatiranja Hrvata pravi kšeft. Nekada su zagreba ke slobodnozidarske novine oglašivale i preporu ivale »Ollu«. Znamo i zašto. Zato, jer su sura ivali s našim neprijateljima, i htjele nas uništiti moralno i materijalno u svakom pogledu. No framazunskih novina je nestalo, pa bi moglo nestati i reklame »Olla« ...«^{155c}

Odatle, tako usrdno aplaudiranje »Katoli kog lista« me u »crkvenim vijestima«, kad je prijeki sud osudio neku babu na smrt, a Paveli ju je ipak pomilovao» na doživotnu robiju. »Ubojicama novih hrvatskih naraštaja ima biti kraj. Tko ne može razumjeti glas savjesti i zakona, neka razumije glas pravednoga bi a.«^{155d}

»Katoli ki list« svoje itatelje obavještava, dakako me u »crkvenim vijestima«, da još »uvijek ima na javnome mjestu kojekakvih ženetina. One kao da ne mare za sve ono, što im se spremi. No do i e ve i na njih red.«^{155e}

Da ne postoji jedan autenti an izvještaj poglavnikovog delegata pri Sv. Stolici, kneza Lobkowicza, od 10. juna 1943., jedva bi smjeli da pomislimo, da je netko toliko bujne fantazije i da bi mogao da isfantazira mogu nost, da je ova omiljena tema iz rubrike »Crkvene vijesti« mogla da bude predmet diplomatskog razgovora u Vatikanu, i da je na osnovu ovih i ovakvih vijesti mogao nadbiskup najstarije hrvatske dijeceze, da opravdava ustaške progone protiv Jevreja. U tome se izvještaju, u kome knez Lobkowicz dostavlja Paveli u preko njegovog ministra vanjskih poslova svoj razgovor sa nadbiskupom Stepincom, doslovno kaže: »Mnogo je (nadbiskup) u Vatikanu isticao naše zakone za zlo in poba aja, koji su zakoni u Vatikanu vrlo dobro primljeni. Nadbiskup je na temelju tih zakona opravdao djelomi no i postupak protiv Židova, koji da su kod nas bili najve i pobornici i naj eš i izvršitelji zlo ina ovakve vrste,«^{155f}

Nije nam poznato, da li je Hitler u svom antijevrejskom manijaštvu pronašao i ovu vrstu »moralnog« opravdanja za progone Jevreja, kakvu je pronašao i dostavio Vatikanu zagreba ki nadbiskup Stepinac. Iz toga se dakle jasno vidi nali je ne samo jedne strahovite farizeštine, nego i pune suglasnosti nadbiskupa s urednikom »Katoli kog lista«, iji je vlasnik i izdava zagreba ka nadbiskupija upravo od 1941., a sa stalnim motom, pravim programom na elu naslovne strane, koji je uputio papa Lav

^{155c} »Katoli ki list« 1942., br. 4, 45.

^{155d} »Katoli ki list« 1942., br. 11, 130.

^{155e} »Katoli ki list« 1942., br. 33, 391.

^{155f} Su enje Lisaku, Stepincu, Šalicu i družini, ustaško-križarskim zlo incima i njihovim-pomaga im. Zagreb 1946., 326.

XIII. uredniku lista 1900.: »Curate strenue ne Ecclesiae castra defensoribus careant in regno Croatiae.« Dakle, urednici i suradnici »Katoli kog lista« imali su se brinuti, da ne bi crkvene tvr ave u ustaškoj državi bile bez svojih branitelja. Da je mogao Lav XIII. 1900. da zamisli kakvih e branitelja na i za katoli ke crkve u Hrvatskoj u tom istom listu, u »Crkvenim vijestima« 1941.—1945. — zacijelo bi se uvaio da izloži svoj autoritet za nali je, koje je toj devizi dao ustaški period »Katoli kog lista«. Pa opet, taj isti urednik »Katoli kog lista«, dr. J. Peni , pišu i o historiji »Katoli kog lista« toliko je uobražen, da kaže, da »stranac kad do e u našu sredinu i ho e spoznati vrijednost hrvatskog naroda, nužno mora uzeti u ruke »Katoli ki list«.^{155g} Tu je urednik bio samo utoliko istinit, ako je pomislio na strance, koji su željeli da upoznaju ustaše i njihove zlo ince kao i njihove pomaga e. Nema sumnje, da je »Katoli ki list« iz vremena nadbiskupa Stepinca, dra J. Peni a i njihovih suradnika premašio sve klerikalne pretjeranosti ranijih urednika.

»Katoli ki list« pored Peni a ostavio je još drugi veliki broj tragova, koji ukazuju na punu suradnju katoli ke crkve s ustaštvom i njihovim prvacima. Kao što se Janko Peni , zagreba ki kanonik zalagao za ustaštvu u »Katoli kom listu«, tako su to inili i drugi kanonici, kao na primjer Karlo Gruji i , koji glorificira, kao bivši vojni dušobrižnik iz prvog svjetskog rata, ustaškog »vojskovo u« Slavka »viteza« Kvaternika, kao preporoditelja i izgraditelja hrvatske vojske.¹⁵⁶ I on priznaće, da se »za NDH katoli ko sve enstvo i te kako borilo, bori i borit e se« — pa bi ta NDH trebala da sve enstvo i materijalno honorira svojom pomo i pri osnivanju recimo, pensionog fonda sve enstva.¹⁵⁷ Paveli je sa puno pouzdanja mogao ra unati na najve i dio zagreba kog kaptola, pošto je kanonicima u potpunosti vratio njihove feudalne privilegije. On je mogao ra unati ne samo na njihovu pasivnu lojalnost, nego i u njihovu punu potporu i suradnju. I nije se prevario, osim u slu aju dr. Lon ara, vajda zato da bi izuzetak potvrđio pravilo. Kao što su se o prvoj go dišnjici NDH otimale sve društvene ustanove da stvore neki zaklju ak u pogledu izvjesnog dijela spremljenog s planom u korist obnove NDH i ustaškog pokreta — tako je to u inio i Prvostolni kaptol zagreba ki na svojoj sve anoj sjednici održanoj 9. aprila 1942. Sjednici je predsjedavao biskup i generalni vikar barun dr. Salis-See-wis. On je prije svega veli ao osnivanje NDH, njezina Paveli a kao i sve ustaške vo e. Me u zaklju cima, za dobro NDH, bile su odluke i u pogledu poboljšanja njihovih Varaždinskih toplica, besplatnog davanja zemljišta za gradnju Bogoslovskog fakulteta, izvo enja melioracija na njihovim dobrima, koja su imala da budu uzorna škola u pogledu modernog gospodarstva. Osim toga Kaptol se velikodušno odvojio od svojih pedeset hiljada (ve tada malo vrijednih) *kuna* za ratnu siro ad.¹⁵⁸ Ove odluke objavio je u »Katoli kom listu« kanonik lektor dr. Lovro Radi evi , nekadašnji maronski i komesara uvaja kandidat za biskupsku mitru. Taj isti kanonik Radi evi morao je poslije 29. IX. 1918. pobje i pred neraspoloženjem naroda u Austriju, da bi se tek po smirenju vratio u Zagreb. Za Jugoslavije povukao se iz politi kog života, ali ga je NDH opet u izvjesnom obliku iznijela na površinu. Pa i on je po-

^{158s} T- Peni , Iz mladih dana »Katoli kog lista«. »K. L.« 1945., br. I. i.

¹⁵⁸ »Katoli ki list« 1942., br. 12, 133—135.

¹⁵⁷ »Katoli ki list« 1944., br. 5, 58.

¹⁵⁸ »Katoli ki list« 1942., br. 19, 224.

kušao da se natje e s mladim klerofašistima u propagandnom zalaganju za NDH! Pa i on, stari ma aron postao je »Za dom — spremam!«

U Zagrebu se poslije rušenja Zakladne bolnice na Jela i evom trgu, koju je po etkom XIX. stolje a sagradio veliki dobrotvor-biskup M. Vrhovac, postavilo pitanje njene obnove na drugom mjestu. Kad je sud odlu io tko na kraju predstavlja ovu Zakladu, (t. j. zagreba ka nadbiskupija, zagreba ki Kaptol, op ina grada Zagreba i bivša Zagreba ka županija), pristupilo se pripremnim radovima za izgradnju nove bolnice iz starih fondova, i ta je po elu 1935. Do otvaranja te bolnice došlo je 12. IV. 1942. u prisutnosti Paveli a. Pri sve anosti otvaranja bolnice bio je od strane Odbora zaklade kanonik dr. Lovro Radi evi glavni ceremonijar parade. Iako je ta ogromna bolnica morala da se i prema redovnim prilikama gradi itav niz godina, kanonik Radi evi pozdravljuju i Paveli a omalovažio je one prošle godine rada, koje su bile potrebne za gradnju i prebacio je krivicu za dugotrajnu gradnju na nepovoljne politi ke prilike, kao i na neredovito priticanje sredstava. Sve to samo stoga, da bi mogao podvu i Paveli eve zasluge i njegove vlade za iznena uju e dovršenje ove bolnice. Pa i on, stari i prokušani majstor u poltronjeriji nije mogao, a da ne ponovi tako er op u klerofašisti ku tezu o Providnosti, koja se pobrinula za hrvatski narod i dala mu Paveli a.

»Bog nam je poslao u Vašoj osobi uzvišenog i di nog državnog Poglavar. Premudra Božja Providnost namijenila je Vama medu ostalim i tu sre u, da u oslobo enoj domovini u naj iš oj ljubavi spram Boga i Hrvata doživite kona no dovršenje ove velebne Zakladne bolnice i da je privedete u život. Vi ste, naš dragi Poglavnji e naispravnije shvatili potrebe naše tada još u gradnji nalaze e se Zakladne bolnice, kada ste nam prošle godine namaknuli navjerom (kreditom) potrebita nov ana sredstva, kojima je zakladni odbor uz mogao još potrebne nabavke i radove toliko ubrzati, da evo danas na prvu godišnjicu naše KDH, toga Vašeg neumrllog djela, stojimo pred otvorenjem nove naše Zakladne bolnice. I Vaš Ministar zdravstva dr. Ivan Petri izdašno nas je podupirao u radu oko kona ne izgradnje i organizacije ove naše bolnice.

Poglavni e! Vaša neumrla narodna i državni ka djela ostat e i poradi ove naše velebne Zakladne bolnice zlatnim slovima upisana u srcima svih Vama odanih i zahvalnih Hrvata.«

Na kraju je kanonik dr. Lovro Radi evi , koji tako er po ustaškom receptu sinonimizira ustaše s Hrvatima, zamolio Paveli a, da tu bolnicu preda »potrebama našeg dragog hrvatskog naroda, kojega ste najbolji sin i di ni Poglavnik, i zbog ega smo Vam mi lanovi Zakladnog odbora vazda za Dom — Spremni«. — S ovim ustaškim gesлом završio je kanonik Radi evi svoj ustaško-kaptolski pozdrav u prisutnosti brojnog klera i predstavnika ustaškog pokreta, ali i nadbiskupa Stepinca, koji je onda završio sve anost blagoslovom bolnice. Sve je to bilo zabilježeno i uklesano na spomen-plo u bolnice, kako bi i pokoljenja znala i dugo pamtila, da je »velikodušnom potporom i voljom Poglavnika dra Ante Paveli a, na godišnjicu osnutka NDH posve ena i otvorena Zakladna bolnica na Rebru — 1942.¹⁵⁹

¹⁵⁹ »Katoli ki list« 1942., br. 16, 184—186.

Nisu ni drugi kaptoli biskupa i nadbiskupa zaostajali za zagreba kim u svojim ust'aškim naklonostima i oduševljenjima za tu NDH, njihovu utopiju »Svetu i Božju Hrvatsku«. Tu sigurno sarajevski kaptol nadbiskupa Šari a vodi, (kanonici Marko i Antun Alaupovi , dr. ekada i Buljan), ali je i akova ki, pored svoga biskupa imao i svojih izrazitih ustaških agitatora.

Propovjedaonicu su zloupotrebljavali u ustašku »promi bu« — propagandu i pre asni akova ki kanonici. Zaciјelo sa znanjem i odobrenjem svoga ordinarija. Na praznik sv. Petra 1941. održao je propovijed u prisutnosti akova kog biskupa Akšamovi a kanonik dr. Zvonimir Markovi . Ozna uju i »svetu« 1941. godinu kao »najslavniju u povijesti hrvaJtiskoga naroda« zadržao se u tre em dijelu, propovijedi na zna enju »svete godine — godine Uskrsnu a hrvatske slobode, godine uskrsnu a NDH.«

» inilo se ve da smo izgubljeni, — po eo je kanonik Markovi svoj tre i dio propovijedi, — i da e nas zauvijek nestati s lica zemlje. Kroz stoljetne borbe za krst asni ginuli su najbolji sinovi hrvatskog naroda. Ostala su pusta ognjišta; uništena sela naša; razoreni gradovi naši; opustjeli zemlje naše. Nad hrvatskim zemljama pojавio se strašni An eo Smrti, da smrtnom kosom obara cvijet naroda hrvatskog. Pa da smo barem zadnjih 20 godina na slobodi ginuli i umirali, ali ni to nam nije bilo su eno, mi smo bili vezani kao roblje i izvedeni pred bajunete i mitraljeze. *I upravo pred Uskrs ove Svetе Godine izvedoše nas na frontu, da nas neprijatelj pregazi i sahrani u grob.*

I kad se nebo bilo strahovito naoblilo i ula strašna potmula grmljavina, da se zemlja tresla — tada je Bog, Providnost Božja, koja nas nikad zaboravila nije — rasvorila zastor na svodu nebeskom i sinulo je sunce zlatne slobode. Ka nebu se ukazala prekrasna duga, kao znak vje noga mira, sre e i blagoslova naroda hrvatskog.

Usred duge ukazao se viteški lik našeg Poglavnika. Za njega se, bra o moja, može i mora re i: ovjek Providnosti. U njemu je simbolizirana vjera i vjernost, hrabrost i viteštv, razbor i plemenitost, poštenje i karakternost naroda hrvatskog. U njemu se utjelovio genij naroda hrvatskog.

Zasjala je, nakon toliko stolje a, kruna kralja Zvonimira — simbol nezavisnosti i suverenosti Države Hrvatske ...

Uskrsnula je KDH u starom sjaju i slam . . .¹⁶⁰

Ovo oskrvnu e prave i velike krš anske i narodne misli koju je sa te iste propovjedaonice iznosio vladika Strossmayer, bilo je istodobno najustaški propagandni panegirik i poticanje širokih masa da prigrle ustašku NDH, jednako kao¹ što ju je prigrlio i biskup Akšamovi , njegov konzistorij i njegovi kanonici.

U akovu je za NDH postavljen za kanonika dr. Rudolf Šverer, biskupska tajnik i ina e zagrijani ustaša. Taj se jednom prilikom toliko zaboravio, da je kao izaslanik akova ke biskupije i tajnik kurije dopustio, da u njegovoj prisutnosti, dok je bio u crkvenom ornatu, zajedno s asistencijom, — ispred njega s oltara govori ustaški logornik Pleše o Paveli u i NDH, pozivaju i narod da bude za poglavnika [dorn — spremam! Slika, koju je donijela ustaška štampa za vjekove e govoriti pokoljenjima do koje su, se mjere unizili crkveni velikodostojnici izlažu i crkvu za

¹⁶⁰ »Glasnik...« 1941., br. 13, 118—119.

ustašto, daju i i materijalno, a ne samo moralno, oltare u službu poglavnika i njegove NDH.^{180a} Svetinju oltara rijetko kad je crkva sama tako i toliko profanirala kao u ovom ustaškom raju — NDH. Kao da nije bilo dosta, da sa propovijedaonice i oltara propovijedaju ustašku ideologiju sve enici i fratri. Zato je na oltar trebalo dovesti ustaškog logornika, kako bi se manifestiralo ovo ustaško-crkveno jedinstvo na ovako o igledan na in. Ali ovo je samo jedan osobito vizuelan i simboli an primjer više o savršenoj simbiozi katoli ke crkve i ustaštva. Svakako je ve za ovaj ustaško-crkveni akt zasluzio da ga Paveli odlikuje »redom za zasluge II. stupnja« — o trogodišnjici NDH.^{160b}

Najviši i naju eniji crkveni red, koji je u Hrvatskoj gotovo pola vijeka na braniku klerikalnih i separatisti kih hrvatskih interesa, — od 1900! — jezuitski red, bio je tako er svom dušom prigrlio Paveli evu NDH. Zna se i zašto. Ve u nekoliko slu ajeva pokazana je u ovoj knjizi zagrijanost, koju su jezuite u Hrvatskoj pokazali za velikohrvatska nastojanja. O igledno u suglasnosti i sa planom nihovih viših i najviših starješina, ne samo u po etku NDH, nego i ranije, kad su se utirali i pripravljali putevi toj nakaznosti. Posredno i neposredno, kao vode tolikih klerikalnih organizacija, u kojima je njihov utjecaj bio nadmo an, ili su bile pod njihovim rukovodstvom. Nije bez zna enja, da je takozvani Crni papa, general jezuitskog reda grof Vladimir Ledochowsky, osnovao za NDH zasebnu hrvatsku provinciju ime je najviša jezuitska vlast priznala NDH i njenog tvorca. A kad se zna, koliko jezuiti paze na svoju takozvanu neutralnost, dakako formalnu i maskiranu, onda ovaj jezuitski gest, pokazuje kako su se u Rimu prenaglili, kad su pristupili takovom potezu. Jednako, kao što se poslije rata Vatikan brani i odri e pomisli, da je priznao NDH i Paveli a, ma da mu je ukazao najve e po asti pri njegovu prijemu 18. maja 1941., ma da je dopustio, da prizna Paveli eva delegata, najprije dra N. Rušinovi a, a onda Ervina kneza Lobkowicza, »promatra a NDH pri Vatikanu«, da prima ustašku omladinu u uniformama, da postavlja biskupe za vrijeme NDH, da imenuje nadbiskupa Stepinca za vojnog vikara »sine titulo« u »hrvatskoj vojsci«. Nema sumnje da je zasluga generala Ledochowskoga,¹⁶¹ što je papa Pijo XII. zagreba koj jezuitskoj crkvi podijelio privilegiju stepena Male Bazilike. Naime, papa se odazvao usrdnoj molbi provincijala Družbe Isusove u Zagrebu, i preporuci nadbiskupa Stepinca i generala reda. Papa je 31. jula 1941. potpisao ovaj breve. U njemu se kaže, aa je saznao, »da u tu crkvu, koju s potpunim pravom nazivlju »Hrvatsko Narodno Svetište Srca Isusova«, bogoljubno grnu pobožni vjernici, ne samo iz udaljenih mjesta, i da mu velikodušno pritje u u pomo prinosima tako, da se na taj na in mogu tamo desetorica sve enika iz re ene Družbe brinuti za službu Božju i zadovoljavati potrebe vjernika, i da se time može uzdržavati i resiti i sama crkva . . .« Opisavši unutrašnje ure enje crkve, koja ima devet oltara, a ujedno je bogata i crkvenim odje ama »koje doista pove avaju sjaj službe božje i podižu pobožnost brojnih vjerni-

^{180a} »Grani ar« 18. IX. 1943. — Dokumenti o protunarodnom radu, 193.
^{180b} Iz kartotekе Ureda za odlikovanja u NDH.

¹⁶¹ Kad je general reda — Ledochowsky umro 13. XII. 1942., posvetila mu je klerofašisti ka štampa u NDH brojne nekrologe. Iz njih se saznaje, da je njegova uprava obilježena nastojanjem oko unije u Rusiji i osnivanjem Ruskog Instituta, koji je papa Pija XI. predao u upravu jezuitima. Još kao asistent jezuitskog generala Wernza izradio je autonomiju hrvatskom ogranku reda (1909.), a »kad je uspostavljena NDH, ustanovio je isusova ku redovni ku provinciju.« »Kataliki tijednik« 1942., br. 52. »Vrhbosna« 1943., br. 42, 711.

nika, što se u taj hram sabiru i u njemu se pobožna udruženja okupljaju. U tom naime zagreba kom Svetištu imaju svoje sjedište Bratovštine Presvetoga Srca Isusova, Apoštolsvo Molitve (zar križarske?) i mnoge Marijine Kongregacije, sva društva s li-jepim brojem lanova, a bez sumnje nastojanjem sve enika Družbe Isusove, kojima je to Svetište povjerenio. Promislivši sve to, budi se u Nama gotovo sigurna nada, da • e ta Crkva-Svetište, kad je uzdignemo na zamoljenu ast, postajati u hrvatskim krajevima iz dana u dan sve to ja e središte štovanja koje dugujemo Presvetom Srcu Isusovom . . .¹⁶² I doista — ova Mala Bazilika zaslужila je u punoj mjeri tu po ast. Jer, ona je bila i ostala je žarište hrvatskog klerikalizma ili kako ju je breve nazivao »Hrvatsko Narodno Svetište«.

Ovdje treba da se u ini jedan letimi an ekskurs, kako bi se neposrednije video odnos Vatikana prema NDH, Paveli u i cjelokupnom njegovom zlo ina kom režimu, koji je iza sebe svakodnevno ostavljao sve krvavije i grozovitije tragove A po tim stazama NDH-ovskih ustaških strava i užasa kre u se i povorke mitronosaca i ostalih prelata, franjevaca i jezuita, križara, kr.ižarica i opatica, brojnih eta K. A. kao pravi monstrumi, od kojih potje u besprimjerna stradanja i patnje naroda, gdjegod je njihov utjecaj dopirao u Paveli -Stepin evoj NDH. Sve bi to bilo daleko manjih razmjera, da nisu legije klerofašista u estvovale posredno i neposredno s ustaškim dželatima, u svim mogu im oblicima otvorenih i prikrivenih akcija, koje su išle za tim, kako bi se taj krvavi režim, koji su upravo klerofašisti ozna avali kao »Božji i svet«, održao po svaku cijenu. A za taj i takav stav Vatikana ima svojih naro itih zasluga i nadbiskup Stepinac. Još prije nadbiskupa Stepinca u Vatikan je poslan od strane Paveli a don Kerubin Šegvi — o ijoj e misiji, neobi no karakteristi noj, govoriti sam Šegvi , nešto niže u istom poglavljju.

U ve spomenutom Memorandumu papi Piju XII., nadbiskup Stepinac, za laže se za tu monstruoznost NDH, i njen upravni aparat kao za »produženu ruku Gestapoa i Ovre«, pošto smatira (18. V. 1943.), da se radi »o paklenom planu uništenja katolicizma na isto noj obali Jadrana koji pripremaju neprijatelji Crkve u tim krajevima.« Da bi bio što uvjerljiviji, nadbiskup Stepinac je itav niz ustaških zlo ina pripisao naprsto partizanima, a zlo ince sve enike nastojao da obrani od optužbi, koje su doprle i do samog Vatikana. Dakako, ti su neprijatelji prvenstveno Srbi, kao što mu je i Narodno-oslobodila ki pokret srpski pokret, a ne sveobuhvatni jugoslavenski, svih jugoslavenskih naroda. Trebalo je Vatikan uvjeriti argumentima, koji e se tamo lako i brzo razumjeti, i tako ste i potrebne simpatije, ne samo za poglavnika i ustaštvom, nego i za njihovu NDH. Stepinac je htio usporediti tadašnja neraspoloženja i osude ustašta s onim negodovanjima protiv nadbiskupa Stadlera u Bosni još u vrijeme Austrije, kad su Srbi i svi jugoslavenski orijentirani Hrvati gledali u Stadleru najve eg neprijatelja jedinstvu bratskih naroda Srba i Hrvata i sija a prave bratoubila ke mržnje. »Ako se ta izmišljena ubojstva nevinih žrtava i krvarenje naroda u vremenima Austrije pripisuju ak i uzvišenome i punome krijeponi nadbiskupu Stadleru, što onda može uediti, ako ta ista perfidna propaganda (t. j. srpska) napada njegovog nasljednika, nadbiskupa Šari a, da je s propovjedaonice pozivao itav kler i narod da »iskorijeni i posljednjega Vlaha« (pravoslavca) iz Bosne. Jedan od njegovih sve enika, bivši administrator jedne sarajevske župe vele asni

¹⁰² »Glasnik Srca Isusova« 1941., br. 10, 281—282.

Bralo, ubio je vlastitom rukom — kako farizejski tvrde tužitelji — u selu Alipašm Most kod Sarajeva izvjesne Srbe. Nemam potrebu ni spominjati totalnu izmišljotinu optužbe, u toliko manje, što je hrvatska vlada osudila na smrt krivca toga žalosnog doga aja«. Ovako nadbiskup Stepinac biani ustaškog zlo inca nadbiskupa Šarića, ovako neistinama zavodi u zabludu Vatikan, kad o okorjelom dželatu Srba — župniku Bralu i suradniku krvnika-ustaše dra Gutia, — govori kao o ispravnom i nevino optuženom, oklevetanom sve eniku. Naprijed je u predhodnom poglavlju pokazano, koliko je Bralo bio težak krivac, i kako je sud donio samo najpravedniju kaznu, kad je toga nakaznog i zvјerskog zlo inca kaznio smr u strijeljanjem.

Nadbiskup Stepinac svim svojim autoritetom nastoji, da uvjeri i papu i mjerodavne vatikanske funkcionere, kako je NDH jedna neophodnost protiv pndiranja s jedne strane pravoslavlja prema granicama Italije, a s druge komunizma. A NDH branite i o uvati sjajne katoličke tradicije i omogućiti Vatikanu i katoličkoj crkvi, kao pravi mostobran, daljnja njegova presizanja na Balkan i na bliski Istok. Spomenuto je već u poglavlju o kaltoličenju, vezanom s ustaškim terorom, kako je nadbiskup opravdavao pred papom održanje NDH već radi pokatoličenih kardinala neraspoloženih prema NDH. A on je bio uporan sve do tle dok i oni nisu odreda gledali na NDH kao i nadbiskup Stepinac. Tu se misli prvenstveno na kardinala, državnog sekretara L. Maglionea i kardinala i šefa Kongregacije za Istočnu Crkvu, Tisseranta. A nadbiskup Stepinac je preklinjao i molio za NDH u ime svete vjere, iju sudbinu veže s egzistencijom ove monstruoznosti sa samom NDH. Toliko je daleko pao zagrebački nadbiskup u svojoj ustaškoj sljepoći i toliko se zaboravio u ustaškom zanosu, uvjeren da je samo tako moći da kreće vatikanske snage u korist NDH.

»Po prirodnoj naravi stvari, ako Bog ne bi u inio neko veliko uđe, napredak katolicizma je najuže povezan s napretkom Hrvatske Države, njegov opstanak uz njen opstanak, njezin spas — njegov spas.«

Sveti Oče! Duboko vjeruju i u Božansku Milost i Providnost Božju, iji ste izabranik, preporučam Vašoj o inskoj brizi i Vašim molitvama Nezavisnu Državu Hrvatsku, uvjeren da time u isto vrijeme preporučujem na najbolji način svetu vjeru u svojoj domovini i na Balkanu.«¹⁶³

Kad se nadbiskup vratio iz Rima, objavio je u »Katoličkom listu«, da i svećenstvo kao i Hrvate blagosilje Sv. Otac. U toj okružnici nadbiskup »stavlja do znanja vele asnom dušobrižnom kleru i upraviteljima crkvi, da objave se propovjedaonice vjernicima, da je Sv. OHać Papa Pijo XII. prigodom mojega službenoga posjeta ope-tovano preko mene svim vjernicima nadbiskupije Zagrebačke i cijele Hrvatske, poslao svoj topni pozdrav i o inski blagoslov, preporučujem i nas i našu domovinu dragomu Bogu za pomoći...«¹⁶⁴

Ne treba imati naročitu i bujnu fantaziju, da se pravo zamisli, kako su ustaški propovjednici iskoristili u propagandne svrhe ovaj pozdrav pape Hrvatima i njegove »preporuke dragome Bogu za pomoći Hrvatskoj«, t. j. za NDH, za Pavelića, za ustaše itd. Svakako, Pavelić i NDH dobro su došli ne samo nadbiskupov memorandum,

¹⁶³ Dokumenti o protunarodnom radu, 391.

¹⁶⁴ »Katolički list« 1943., br. 23, 254.

predat papi, nego i ova papina poruka o blagoslovu i pozdravu Hrvata i njegovu zauzimanju za NDH, jer to je samo ustaška i klerofašisti ka domovina.

Postoje dokumenti, koji to pitanje osvjetljuju, doduše tek na pola, ali ve i ovo pokazuje, koliko je Vatikanu bilo stalo do NDH, ma da se u izvjesnim sluajevima i kod izvjesnih lica pojavljuju rezerve — ve inom farizejskog karaktera. Naime, i u Vatikanu su bili za NDH, samo im je bilo do drugih metoda, pomo u kojih bi se došlo do ciljeva, koje je ustaštvo i ustaški klerofašizam želio da postigne naro ito brzo i najnemilosrdnijim i najbezobzirnjim terorom

Kardinal Maglione u dva maha javlja ministru vanjskih poslova M. Lorkovi u (8. II. 1942.), da e dra Nikolu Rušinovi a rado primati, doduše a titre prive, u vezi sa vijestima, koje se ti u crkvenog života u Hrvatskoj. 16. oktobra iste godine kardinal Maglione ponovo piše M. Lorkovi u, ministru, ali i ratnom zlo incu, kad je Rušincvi u povjerena nova misija, a na njegovo mjesto je Paveli odredio kneza Lobkowicza.¹⁶⁵

Nema sumnje, da su ova dvojica Paveli evih »diplomata«, koji su bili dodijeljeni na službu pri Vatikanu, bili stalna spona izme u Rimske Kurije i Paveli eve NDH, u kojoj je istu funkciju pri Paveli u za ra un Vatikana vršio spomenuti opat Marcone. U arhivu ustaškog Ministarstva vanjskih poslova, koji je ministar Alajbegovi prije svoga bijega iz NDH dao na uvanje nadbiskupu Stepincu,¹⁶⁶ na eni su izvještaji ove dvojice ustaško-klerikalnih diplomata, koji karakteriziraju odnose izme u NDH i Vatikana, kao i postepena zagrijavanja Vatikana za ovu politi ku nakaznost.

Svakako, iz ovih izvještaja se vidi, da su i u Rimu dobro znali za ustaške zlo ine, da su ustaše bili smatrani kao pravi fašisti, i da su ih se njihovi uitelji pomalo stidjeli, kao što je to u inio fašisti ki publicista Corrado Zoli, kad je pisao o gra a kim vrapcima i sv. Franji. Pa opet, ove i ovakve je ustaše branio nadbiskup Stepinac, ne samo u svojim izvještajima, nego i kod svojih posjeta u Rimu, i kod pape, kao i visokih odgovornih vatikanskih inilaca. Zna se, da je prvenstveno' obaveštajnu službu za Vatikan vršio njegov legat opat Marcone, koji je bio postavljen na to mjesto ve 13. juna 1941. i došao u NDH 5. VIII. 1941. Osim toga, pored nadbiskupa Stepinca, koji je "sigurno bio dva puta u Rimu, 1942. i 1943., bili su ad limina s. Petri i biskupi ule i Srebrni . Dakako, svi ovi, nisu ni iz daleka htjeli, niti su želili, da prikažu ustaše, kakvi su uistinu bili, naprsto stoga što su bili na njihovoj strani. Poslanstvo pri Vatikanu, koje je održavala jugoslavenska emigrantska vlada tokom okupacije, imalo je za zadatak da Vatikan obavijesti o progonima u NDH, pa i o u estvovanju klera u teroru. Dakako, Vatikan je mogao' da lakim diplomatskim naporima uzme u zaštitu ustaški kler i da ga unekoliko obrani pred raznovrsnim optužbama i pitanjima, koja su mu sa raznih strana pristizala pa i iz anglo'-amerike štampe.

Nikola Rušinovi javlja ministru M. Lorkovi u 28. maja 1942., medu ostalim, kako je kardinal Maglione, državni sekretar, »uo od naših neprijatelja, da

¹⁶⁵ Arhiv Državne komisije za utvrivanje zla ina okupatora. Iz Arhiva ustaškog Ministarstva vanjskih djela.

¹⁶⁶ Postoji dokumenat »Potvrda primitka« ovog arhiva od strane nadbiskupa Stepinca. Arhiv Državne komisije za utvrivanje zla ina okupatora.

ustaški pokret nema u narodu nikoga za sobom, da je to ša ica ljudi, koja je sticajem prilika došla na vlast. Kaže da je vjerojatno, što naši neprijatelji o nama govore, pa mi je primjetio *da im više posje ujem Vatikan i da tražimo veze, jer je to jedini na in i mogu nost, da se opere lažni glas . ..*«

Dakako, ustaška diplomacija je i te kako prihvatile objeru ke savjetovanja kardinala Maglionea, pa je sve poduzimala da stekne što više veza u Vatikanu, prvenstveno preko svojih odanih biskupa, i onda kad su li no dolazili u Rim, ili onda kad su slali svoje pismene izvještaje, kao što se zna za onaj Janka Simraka, u kome je Vatikan izvijestio o predivnoj situaciji za ja anje unije — pomo u ustaškog režima! Svi su oni znali od kolike e biti važnosti kad Vatikan bude punim svojim zalaganjem istupio za NDH. I Rušinovi , kao i knez Lobkowicz, koji je pored toga imao u Vatikanu naro iti položaj kao velikaš, koji je bio i papin tajni komornik, nastojeo da što više oraspolože Vatikan za Paveli a i NDH. U tome im je bio desna ruka nadbiskup Stepinac, koji je u dva maha branio Paveli a i NDH — odri u i zlo ine, za koje su i u Vatikanu saznali. Teže je bilo sa kardinalom Tisserantom koji nije nikako u po etku odobravao ustaški teror, koji je pratilo katoli enje, kome se i on dakako veoma radovao, ali je želio ljepše i zakonskije oblike. Kardinal Tisserant, kaže Rušinovi , bio je neobi no iskren, ali i neprijatan, jer je iznio stvari, koje ni@u bile povoljne za NDH, kao i njeno vodstvo. Ovaj razgovor prikazao je Rušinovi u svome izvještaju od 6. III. 1942. ministru Lorkovi u.

»Tisserant me je primio vrlo ljubazno i fino. Razgovor je potrajan jedan i po sata. Radi zanimljivosti njegovih navoda, izjava i teza, obzirom na naš i op i politi ki položaj u Evropi i svijetu, nastojat u ga u glavnim crtama prikazati. Kardinal je medu ostalim rekao: »*Vaši prijatelji fašisti smiju se Vašoj samostalnosti i slobodi, kao i egzistenciji hrvatske države. To ja ujem izravno od njihovih velikih politi kih glava. Vaš kralj vojvoda od Spoleta, nikad ne e do i u Hrvatsku. On kaže da ne e i i u Hrvatsku, jer su ga u inili kraljem u kraljevini koja nije kraljevina, jer je ovisna o Njema koj kao i o Italiji. U Hrvatskoj svatko vlada više nego Hrvati. . . Otac Simi sam je predvodio skupinu ljudi s oružjem u ruci koji su rušili pravoslavne crkve. Znam sigurno da su se franjevci u Bosni i Hercegovini isto tako jadno ponijeli. Takve stvari ne može raditi odgojen kulturan i civiliziran ovjek, a kamo sve enik ...*

Nijemci su priznali hrvatsku pravoslavnu crkvu, kad su zajedno s nama poklali sve sve enike i kada je nestalo 350.000 Srba. I prema tome, što mi (tj. ustaše) imamo da se tužimo i da tvrdimo kako su katolici neki nosioci kulture i nosioce vjere. Srbi su u borbi s Turcima dali za zapad i katolicizam isto toliko koliko i mi, a možda i više. Hrvati su me utim dobili naziv Antemurale Christianitatis.«

Pa opet, Rušinovi u je uspjelo odobrovoljiti državnog sekretara kardinala Maglionea, kad ga je obavijestio o ustaškim uspjesima protiv partizana u Bosni, a to je bilo upravo onda, kad su ustaše izveli strahovite pokolje Srba. O tome Rušinovi kaže slijede e (27. IV. 1942.):

»Nakon svog povratka posjetio sam neke od mojih vatikanskih prijatelja uz kardinala Maglionea, koji je ovom prilikom bio daleko ljubazniji nego prije i živo se zanimalo za stanje u zemlji. Uo je o uspjesima koje smo imali

u Isto noj Bosni.« Poslije toga priznao je kardinal Maglione da je uo, zacijelo s druge neke strane -o uspjesima u Bosni, pa se interesirao za istinitost tih vijesti. Vidio sam da je to kod njega, kao i u svim drugim krugovima 5 kojima sam došao u dodir u Rimu, vanredno dobro odjeknulo. Raspoloženje Vatikana prema nama iz dana u dan sve je bolje. Zauzimljе se sve više pozitivniji stav.«

U izvještaju dra. Rušinovića od 9. maja 1942., u drugoj točci se kaže i ovo: »Kako ti je sigurno poznato, već se nadbiskup (Stepinac) vratio u Zagreb nakon 12 dana boravka u Rimu. Kako smo se mi sporazumjeli za vrijeme mog boravka u Zagrebu, ja sam ga savjetovao da putuje, a kada smo se sastali primjetio je: »Vidite da Vam se nisam iznevjerio!« Bio je jako dobro raspoložen i upravo borbeno protiv svih mogućih neprijatelja naše države . . .

Ne u Ti nabrajati sva pojedina zlodjela, koja je on (tj. Stepinac) naveo, ali znaj da je to bio upravo dragocjeni prilog svemu onome što sam do sada ja radio. Položaj u zemlji on ocjenjuje povoljno i hvali rad i nastojanje vlade. O poglavnikovim naporima i brizi da se im prije uspostavi red, te o njegovom vjerskom raspoloženju govori najljepšim riječima. Kaže, da je sigurniji nego ikada prije za sudbinu hrvatskoga naroda i države, jer je vodstvo a i sam narod pokazao volje i smisla da o uva ono što smo dobili. Njega su smetali stanoviti ispadci pojedinaca, ali se uvjerio da su to bili zbilja ispadci pojedinaca, a da vodstvo s time nije imalo nikakve veze nego samo muke da zlo, bilo s koje strane došlo, spriječi. Ne može se i ne smije dozvoliti da bilo tko napada NDH i da baca loše svjetlo na hrvatski narod, pa je zato došao u Rim, da pobija laži koje su servirane Sv. Stolici.

Nakon podnesenog izvještaja bio je primljen kod Sv. Oca i zadržao se s njime u razgovoru jedan sat, a zatim je posjetio kardinale Maglionea, Montinija, te razne kardinale i druge vatikanske dostojanstvenike. Govorilo se o raznim pitanjima, osobito o pravoslavnima, te o Talijanima u Dalmaciji i o obalnom pojasu, o njihovom postupku prema katoličkoj crkvi, narodu i o njihovom držanju napram šizmaticima. On e o svemu izjestiti Poglavnika, a govorili smo kako bi se sastao i s Tobom, što sam ja toplo prepričao, pa i Tebi preporučam ...

Neki od katoličkih predstavnika u Hrvatskoj neradim okom gledaju prelaze na isto ni katolički obred, ali Vatikan i Stepinac slažu se u tome, jer da je to najlakši put k Uniji, što e nedvojbeno biti i od političke vrijednosti za NDH. Koliko sam uočio dr. Šimrak već je o tome raspravljaо s poglavnikom, pa se nadam da će uskoro doći i do ostvarenja. . . Dr. Rušinović bio je i sa kardinalom Montinijem, s kojim je imao duži razgovor o prilikama u NDH. Među ostalim kardinal mu je rekao: »Vašoj vlasti i vode im krugovima preporuča se blagost, a što se ti e naših odnosa, sve e biti dobro. Samo vi radite dobro, a forma u odnosima već e doći — rekao je papa.« Kad sam mu rekao da nas katolika ima 5 milijuna, rećem mi on da je to od velikog značaja za crkvu katoličku na onom području. Sveti Otac e vas pomagati, budite sigurni, — rekao je kardinal Montini.« Mnogo toga postalo mi je jasnije. Vatikan zna za Hrvate, jer su katolici, znaju nešto i o našoj historiji, ali vrlo malo govore o našoj historijskoj misiji, znaju i to, da su Hrvati dobili naziv Antemurale Christianitatis, iako ne znaju zašto smo dobili taj naziv. Hrvati i Srbi za njih su jedan narod, a dijeli ih vjera. Nije za uđeno, kad, ne znaju koliko nas ima, ne znaju ni koliko hrvatskih dijaceza ima, ne znaju ni koliko je hrvatskih dijaceza pripalo Italiji. Za Stepinca u krugovima Vatikana vlasta mišljenje da je velik ovjek i državnik.«

Rušinovi je zatim naveo kako je Vatikanu bila ustvari simpati na jugoslavenska koncepcija, dakako tipa Majske deklaracije i biskupa Mahni a, kako je u tome govorio u drugom poglavlju ove knjige, jer su se u Vatikanu »*nadali, da e Srbi pre i na katoli ku vjeru, odnosno da e do i do unije*,«^{106a}

Ve ova dva izvještaja Nikole Rušinovi a otvaraju sasvim jasnv sliku odnosa izme u ustaške NDH, karaktera diplomatske misije Paveli evih legata i opunomo enika sa izrazitom diplomatskom misijom pri VaJtiikanu, ma da kardinal Maglione, kad piše zlo incu Lorkoviou, govori, da e ga ova ova lica, koja e on primati »ä titre prive« izvještavati o životu katoli ke crkve u NDH. Koliko se govorilo o crkvenim stvarima i crkvenom životu u NDH, dovoljno je shvatljivo, akoi se i s malo pažnje pro ita ovaj Rušinovi ev izvještaj i njegovi razgovori sa kardinalima Maglioneom, Tisserantom i Montinijem. Nema sumnje, da ovaj Stepin ev posjet Vatikanu, koji je uslijedio na inicijativu Rušinovi a 1942., baca svoje puno osvjetljenje i na onaj iz 1943., kao i za njegovo stalno i ustrajno zauzimanje za NDH, pa i za vrstu zlo inaca kakav je na primjer sarajevski župnik Bralo. Me utim, iz tog se vidi i puna kooordinacija interesnih nastojanja Vatikana i katoli ke crkve s ustaškim zlo inima u NDH. Radilo se samo o tome, da ta koordinacija bude izvo ena najve om diplomatskom spretnoš u, koju nisu poznavali ni ustaše ni klerofašisti ki teroristi. Nisu bili dorasli za onu višu vrstu postizavanja uspjeha. Tu se naziru i direktive, koje je primao i Rušinovi , ali još više, biskupi i nadbiskupi, kad bi dolazili u Rim. Puna suglasnost izme u nadbiskupa Stepinca i ustaškog opunomo enika pri Vatikanu za odnose izme u Vatikana i NDH ostaju dokumentirane za historiju i pored eventualnih demantija, kao što su uslijedili i onda, kad je publicistika i moderna historija otkrila zakulisnu igru državnog sekretara Merry del Vala i Pija X. u vezi ultimatuma Austrije Srbiji (1914.). — Me uitim, ni hiljade demantija nisu mogli oboriti jednu stvarnu istinu, kao što ne e mo i ni sadašnji demantiji, ako ih bude. S jedne strane, kardinal Maglione je mrtav, pa se ne e mo i upuštati u diskusiju, što je sve mislio i sve rekao u razgovoru s ustaškim predstavnikom, koga je on primao a titre prive, i to samo za crkvene stvari u NDH.

Ali, kad bi r avo referirao jedan obi an Rušinovi , u što se jedva smije i posumnjati, morao je biti daleko oprezniji drugi ovjek i .izvjestilac, koji je jednako odan Vatikanu kao i Paveli u. A to je tajni papin komornik, knez Ervin Lobkowicz. Jer, i on je ostavio izvjesnih tragova iza sebe, u istom arhivu, koji je tako spremno i tajno sakrio nadbiskup Stepinac. Knez Lobkowicz je osnovao u Rimu i Ured izvanredniog opunomo enika NDH u kome je imao za sekretara jezuitu Artiluina Wurstera, koji je prema Draganovi evu »Šematizmu« (1939.) bio u Travniku magister. Ovaj isti jednom je izvjestio ministra vanjskih poslova u Zagrebu o posjetu nadbiskupa Stepinca, kao što je to inio i sam knez Lobkowicz. Nije bio samo jedan izvještaj. Bilo ih je mnogo. Svake vrste. Na primjer: Vatikan je uspio da sazna, gdje se nalaze i tko su slovenski rukovodioći Osvobodilne Fronte dr. B. Kidri , dr. A. Bebler, Kocbek, J. Rus i E. Kardelj, pa je to najpripravnije dostavio knezu Lobkowiczu na daljnu upotrebu. Tako knez E. Lobkowicz, tajni papin komornik izvještava 11. februara

^{106a} Arhiv državne komisije za utvr ivanje zlo ina. Pored toga znatan dio dokumenata objavljen je u knjizi: Su enje Lisaku, Stepincu, Šalicu i družini, ustaško-križarskim zlo incima i njihovim pomaga ima. Zagreb 1946., 307—329.

1943. sasvim na gestapovski na in svoje krvave šefove pomo u vatikanske obavještajne službe o vode im li nostima iz NOP-a Slovenije, koja je bila i Mussoliniju kao i Vatikanu kost u grlu, kao što je to bila biskupu Rožmanu, tom glavnom informatoru Vatikana o Osvobodilnoj Fronti Slovenije.

U izvještaju od 9. februara dodiruje knez Lobkowicz i svoj razgovor sa sammim Pijom XII., kad kaže: »... *U daljem razgovoru sv. Otac mi je rekao, da žali što napokon svi jednom ne uvide tko je glavni, jedini i pravi neprijatelj Evrope i što se na boljševizam ne povede jedna zaista zajedni ka križarska vojna . . .*«

Ova izjava može izazvati malo za udenje, kad se znade za dosadašnju Papinu suzdržljivost u tom pitanju.« U istom ovom izvještaju knez Lobkowicz govori o svojoj audijenciji i razgovoru kod pape, iz kojega se saznanje, da je Paveli uputio papi jedno osobno pismo, za koje kaže Lobkowicz, da ga je po »propisima protokola predao kardinalu državnom tajniku zajedno s latinskim prijevodom ustaških na elu. *Svetog Oca je ovaj znak pažnje o igledno vrlo obradovao. Sv. Otac zanima se napose za rad naše ustaške mladeži, o emu mu je moja najstarija kerkala dala razne obavijesti.* «^{168b}

Dakle, papa se raduje kad mu dželat-poglavljenik piše, i raspituje se za rad ustaške mladeži. Svakako, neobično sugestivan znak je latinski prijevod ustaških na elu, za koja su ustaše bili uvjereni, da ih u Vatikanu primiti i odobrati. A predaju i primanje ovih ustaških na elu smatrao je Paveli evizaslanik kod pape kao naročiti znak naklonosti Vatjkana prema NDH. Jer, tu se kaže: »Kardinala državnog tajnika posjetio sam, da mu za Svetog Oca predam Poglavnikovo pismo s umjetničkim izračunom latinskim prijevodom ustaških na elu, prema propisima za predaju pošiljaka suverena sv. Ocu. U ovoj formalnosti protokola, na koju su me naročito upozorili, vidi se da Vatikan Poglavnika smatra suverenom. Kardinal je s velikim zanimanjem pregledao knjigu izrazivši u enje, što se kod nas mogu izračivati tako lijepi stvari.«¹⁶⁶⁰

Unatoč ovim nesumnjivo autentičnim saopštenjima papinog komornika, a jednovremeno i Paveli evog »izvanrednog opunomoćenika«, iz kojih se vidi uistinu ne samo naklonost, nego i priznanje »suverena NDH«, Vatikan se poslije okončanja rata sasvim serafinskom nedužnošću u ogradio svojom takozvanom »neutralnošću«, jer je sve to bilo »titre prive«, a opet po protokolu »za predaju pošiljaka suverena sv. Ocu.«

Sestoga marta 1943. Lobkowicz je u svom novom izvještaju na široj diplomatskoj osnovi, jer se upustio u razgovore s velikim režiserom svjetske politike, newyorkškim nadbiskupom Spellmannom, koga je nastojao zainteresirati za stvari NDH i njene neophodnosti za ovaj sektor Evrope, za koji je smatrao, da imaju velike interese Amerikanci. Opisavši, tko je i kakav je nadbiskup Spellman, kakvu misiju ima u Italiji, koliko je puta bio kod pape, podvukao je i značenje svog posjeta kod Spellmana 2. marta 1943. O tom posjetu u stvari knez Lobkowicz ne kaže mnogo, ali opet toliko, da se vidi, kako je i ovaj velikodostojnik mislio o razvoju događaja u Jugoslaviji.

^{168b} Su enje Lisaku, Stepincu, Šalici i družini. Zagreb 1946., 332.

¹⁶⁶⁰ Su enje Lisaku, Stepincu, Šalici i družini, 332. Uz ovu stranicu priložena je fotografija kopija ove stranice Lobkowicsovog izvještaja ministru Lorkoviću. Na začelju formulara ima ustaški grb, a ispod njega: Ured izvanrednog opunomoćenika Nezavisne Države Hrvatske. Rim.

slaviji, koja se osloba ala od okupatora pomo u jednog saveznika, koji je unosio-najve e napore i žrtve u zajedni ku stvar. Taj saveznik bio je NOP i njegovi neustrašivi herojski borci, koji duduše nisu imali tajnih klauzula sa Vatikanom, kako e poslije rata urediti svoju oslobo enu otadžbinu, i ukoliko e interesi Vatikana biti zašti eni. Pa, opet, izaslanik ameri ke reakcije u Vatikanu, radi zajedno sa najve im neprijateljima NOP-a. Bio je to jasni nagovještaj svega, što e se zbivati poslije okon anja rata. »Primio nas je veoma ljubezno, rije i su tajnog papinskog komornika, i odmah rekao: »Vi mi ne možete re i mnogo nova u Vašoj stvari. Ja sam o svemu dobro obaviješten, i dobro poznam hrvatsko pitanje. Pred više godina putovao sam Vašim krajevima i ve mi je sama razlika izme u Beograda i Zemuna, da ne govorim Zagreba, rekla dosta: *to su dva svijeta, to ne ide skupa. Mi smo istakli*, (t. j. Lobkowicz i jezuit-sekretar Wurster), da je sadašnja hrvatska država istaknuti položaj katolicizma i zapadnjaštva prema Istoku i *da je granica na Drini jamstvo za održanje katoli kih pozicija na tom sektoru, a da bi bilo kakva uspostava Jugoslavije, zna ilo bi ne samo uništenje hrvatskog naroda, nego i katolicizma i zapadne uljudbe u tom podru ju. Mjesto granice Zapada na Drini imali bi granice Bizanta na Karavankama. Spellmann se s tim izvodima složio i dodao, da predsjednik Roosevelt ho e slobodu svima narodima, pa ni Hrvati sigurno ne e biti izuzeti.* Dodao je, da on osobno imi koliko može za nas, ali da imamo mnogo neprijatelja i da jedan protiv mnogih ne može mnogo. S Hivatima je u svojoj biskupiji vrlo zadovoljan, kako sa sve enstvom, tako i s vjernicima. Ponovno je naglasio, da je o nama vrlo dobro obaviješten jednim dijelom i od tajnika zagreba kog nadbiskupa dra Lackovi a, koji ga je tako er posjetio. Predali su mu sivu knjigu i *preostali primjerak ustaških na ela na latinskom jeziku.* — Listao je sa zanimanjem po knjigama i zapitao: »Ima li to predsjednik Roosevelt? Odgovorili smo mu, da zacijelo nema. Na to je rekao, da smo to mogli dostaviti izaslaniku Roosevelta pri Vatikanu Tittmannu. Zaboravio je, da se naša država NDH nalazi u ratu sa SAD i da mi ne možemo imati veze s Rooseveltom. Obratio sam se na njega i on me je sa razumijevanjem primio i iz njegova držanja stekao sam dojam, da e knjigu i ustaška na ela odnijeti predsjedniku Rooseveltu.«^{166d}

U izvještaju od 13. jula 1943. knez Lobkowicz je veoma optimisti ki raspoložen, jer je uvjeren, da se stav Vatikana prema NDH stalno poboljšava i da je Vatikan shvatio dužnost i ulogu Hrvatske za katoli ku crkvu na evropskom jugo-istoku. Knez Lobkowicz piše poslije audijencije kod pape Pija XII., te kaže, da mu je papa »pri kraju razgovora rekao, da su Hrvati dobar katoli ki narod, *da mu je vrlo drago što je imao prilike govoriti s poglavnikom*, (zacijelo tu misli papa na 18. V. 1941., kad je bio primljen u poznatoj sve anoj audijenciji, koju vatikanski »L' Osservatore« poslije rata obilježuje kao sasvim privatnu stvar. O. p.), *za kojeg sa svih strana uje s velikim zadovoljstvom i utjehom da je prakti an katolik* (ovu karakteristiku dao je i nadbiskup Stepinac i 1942. kao 1943.). *Ja sam mu to potvrdio i dodao, da e poglavnik skoro do i u Italiju i da sam uvjeren da e bili njegova želja, da tom prilikom zatraži njegov blagoslov.* Na ovo je papa odgovorio: »Vrlo rado u mu ga i tom prilikom podijeliti...«

^{186d} Su enje Lisaku, Stepincu i Šalicu, 320.

Trebalo je samo dodati, kao ono o Novoj Godini 1943., užvra aju i i dobre želje sa blagoslovom za njega i njegove ustaše, koje su sebe s narodom sinonimizirali.

Ovo intimno raspoloženje Vatikana, ili bolje, samog pape Pija XII. prema Paveli u i NDH, pokazuje i izvještaj kneza Lobkowicza od 10. juna 1943., u kome govori o posjetu opata Marcone, koji mu je on u inio; u Rimu. Tu knez kaže: »On mi je medu ostalim izjavio slijede e: »*Nadbiskup Stepinac je u glavnem pozitivno izvjestio o Hrvatskoj u Vatikanu. Opaža se, da su u Vatikanu Hrvatskoj sve skloniji i sve bolje obavješ ivani. Nadbiskupu Stepincu da je bilo savjetovano u Vatikanu, neka nastoji biti u što srda nijim odnosima s hrvatskim državnim vlastima. Kardinal državni tajnik Maglione izjavio je Marcone, da se sa žaljenjem boji za sudbinu hrvatske države nakon ovoga rata. Poznato je, da je kardinal Maglione još nedavno O Hrvatskoj imao sasvim negativno mišljenje ... Marcone mi je nadalje rekao, da je papa poslao posebni blagoslov našem pogлавniku prilikom njegovog imendana . . .*«¹⁶⁷

Štoviše, iz ovog se izvještaja vidi, da je režiser pri toj diplomatskoj igri bio jezuit Leiber »koji je savjetovao Sv. Ocu, da se kod jedne prikladne zgrade pošalje Poglavniku posebni blagoslov, kao znak dobrohotnosti.«^{167a}

Dakle, 1943., kad je ve sva Hrvatska zavijena u crno uslijed najkrvavijih zlo instava Paveli evih ustaša, rimski jezuit savjetuje papu da Paveli a ohrabri i odlikuje »posebnim blagoslovom« i to »u znak dobrohotnosti.«

Sve je dakle bilo i u Zagrebu, u Palmoti evoj ulici, pored Male Bazilike, tog »Hrvatskog Narodnog Svetišta«, kao i na Kaptolu i na Markovom trgu, to jest, kod jezuita, kod Stepinca, kao i kod Paveli a, isto tako povezano u jednom jedinstvenom planu, koji ima da vodi cilju istom i zajedni kom, kao što je postojala u Rimu, u Vatikanu puna i vrsta suglasnost, za koju su se samo tražili razni i podesni izrati diplomatskih protokola.

Ovako i papa, ovako kardinal državni sekretar, ovako' i tajni komornik Njegove Svetosti, ovako knez Lobkowicz, ovako i nadbiskup svi zajedno sjedinjeni u korist NDH i svega što je s njom usko povezano. Uistinu jedna vanredna zajednica interesa na istom terenu, ma da po nekad drugi ije zamišljana i na drugi na in izvana. Ali, opet, uza sve to, jedna i zajedni ka. U gradu i žarištu Bijelog kao i Crnog pape, tada jož živog jezuitskog generala Ledochovskog, o kome Lorkovi a izvještava sekretar kneza Lobkowicza Wurster. On kaže: »General li no voli Hrvate i veseli se njihovoj slobodi, ali je zabrinut za njihovu budu nost. U Kuriji se nalaze 1 dva Slovenga: asistent za Slavenske zemlje Prešern i glavni cenzor knjiga Zore. Oba su Slovenci, a da bi mogli biti naši prijatelji. Posredovanjem Prešerna izašao je u jednoj švicarskoj smotri lanak o prilikama u Sloveniji, u kojem su na tri mjesta vrlo nezgodno i k tome lažno napadnuti Hrvati. Imam otvorenih dokaza da Prešern priželjkuje uspostavu Jugoslavije . . .«¹⁶⁸

¹⁰⁷ Svakako treba re i, da su tom prilikom kneginja Antoaneta i knez Ervin Lobkowicz priredili sve ani ru ak, u ast nadbiskupa Stepinca, kao i biskupa ule, koji se tako er nalazio u Rimu. Ru ku je prisustvovao ve i broj uglednih li nosti iz ustaškog poslanstva i hrvatskog klera koji se nalazi u Rimu. Bilo je to na dan audijencije, 30. maja 1943. kad je Stepinac predao papi svoju spomenicu u korist NDH. (»Katoli ki list« 1943., br. 22, 241.). Su enje Lisaku, Stepincu. Šali u i družini . . ., 325—326.

^{167a} Su enje Lisaku, Stepincu, Šali u i družini . . ., 325—326.

¹⁶⁸ »Vjesnik« 4. X. 1946. »Narodni list« 4. X. 1946. Pored novina objavljeni su u izvoda u knjizi »Su enje Lisaku, Stepincu, Šali u i družini . . .«, 299—33Q.

Svi su ovi originalni dokumenti pro itani na oktobarskom procesu 1946. u Zagrebu — i izazvali najve u senzaciju. Jer oni su ukazali na najmo niji oslonac NDH — poslije Mussolinija i Hitlera. To je bio Vatikan.

I kroz ove kanale ulazio je otrov mržnje i bratoubila kog razdora u Jugoslaviju, i u vrijeme NDH! Svakako, za obi no rezoniranje neshvatljivo, ali za iole opreznije promatranje elemenata, koji su bili u funkciji, jasno i logi no.

Tako nam je jasniji nadbiskup Stepinac, ali istodobno i stav Vatikana, jednako kao i ono 1914. i slijede ih godina. Ovaj stav zakulisne i diplomatske forme imao je svoje jako izražene oblike i u javnosti, iz kojih su se mogli izvoditi sli ni posve logi ni i stvarni zaklju ci, bez ikakvih hipoteti nih naga anja. Istina je, Vatikan je poslije okon anja rata stao da odri e najpoznatije stvari, ili da im daje svoje naro ito iskontruirano tuma enje za situaciju, koju je uveliko pripravio nadbiskup Spellmann i cjelokupna pozadina njegovih na širokoj osnovi položenih akcija, pa opet, i u tome ima osvjetljenja za njegov, ako ne politi ki, a ono moralni stav i dovoljno materijala za oblike i potrebe najstarije i najmo nije diplomacije na svijetu. Sve je to imalo neospornog utjecaja u NDH i na štampu, propagandu, na crkvenu kao i ustašku, u dnevnim i povremenim listovima, u crkvi i na zborovima klerofašista kao i ustaških terorista. Uveliko je ustaška štampa koristila naklonost Rimske Kurije, sa i bez dozvole vatikanske cenzure, koja je ipak najraskošnija u mraku pozadine i zaklonjena iza zavjesa povjerljivih izvještaja ordinarijata, kao i privatnih instrukcija, koje se prenose više rije ima i tajnim sugestijama, nego otvorenim i pismenim nare enjima i zapovijedima.

Od prijema Paveli a 18. maja 1941. god. do Stepin evih akcija u Vatikanu 1942., 1943. pa i 1945., kako e se kasnije vidjeti, postoji jedan vanredan splet sve obuhvatnih i me usobnih interesnih akcija, da NDH postane i ostane me unarodna, prvenstveno katoli ko-vatikanska stvarnost. Dovoljno je podsetiti na plan 0 katoli enju Srba u NDH — koji je u Vatikanu odobren kao i u Stepin evoj kuriji. Svuda i na svakome mjestu su ustaše širili vijesti, da je Vatikan kao velika sila na strani katoli ke NDH, koja mora biti kao zapadnoevropska brana od prodiranja pravoslavlja i komunizma o uvana po svaku cijenu. Sve do sloma NDH, pa i poslije toga rušenja ove klerofašisti ke i ustaške nakaze. Sva reakcija, koja se stala kupiti oko nadbiskupa Stepinca, u svom optimizmu i zlo ina kim nadama, o ekivala je, da e Vatikanu uspjeti da krene Engleze na FNRJ! Ustaški ministar i poslanik na strani Vladimir Košak, izjavio je kao svjedok na Stepin evu procesu, da mu je u emigraciji u Austriji, izjavila supruga Paveli a, »da ustaše *imaju garanciju sa strane Vatikana* i sa strane visokog klera, da e se sve dobro svršiti.¹⁶⁹ Da, svi su se oni nadali u dobar svršetak, jer, u »Božjoj i Svetoj Hrvatskoj«, kojoj je namjesnik sv. Petra prije 1300 godina obe ao svaku pomo i zaštitu, bili su uvjereni, da e to u initi i sada, 1945., kao što je sva klerofašisti ka štampa na sva usta govorila, da je papa najzaslužniji za ostvarenje vjekovnog idealta, za NDH. Nitko od tih uvjerenih klerofašista nije mogao ni posumnjati, da bi moglo druk ije biti. Nikome nije padalo na pamet, da bi ih u tome mogla iznjevjeriti nada. Odatle na svim stranama tokom NDH stalna psihološka ohrabrenja da je NDH vje na, jer ima na svojoj strani najmo nijeg nebeskog zašti-

¹⁰⁹ »Narodni list« 6. X. 1946.

ttnika i njegovog namjesnika na zemlji. Ustaška i ostala klerofašisti ka štampa, kao i propovjedaonica dale su svemu tome najsnajniju potporu — isti u i svakom prilikom vatikansku ili papinu naklonost prema NDH, Paveli u ili ustašama. Sve su to, što je sasvim razumljivo, ustaške pristalice primale kao dokaz o igledne pažnje prema sistemu, za koji se trebalo zalagati. Onako, kako je sve enike 28. aprila 1941. pozvao nadbiskup Stepinac. Bez obzira da li su te pristalice bile u sve eni kim ili fratarskim mantijama, ili su oni bili križari ili križarice, ili lanovi raznih Kongregacija, Marijinih ili redovni kih.

Uostalom ta se povezanost nije ni krila. Povezanost izme u ustaša i katoli ke crkve, u NDH, kao i jednih i drugih sa Vatikanom. Od prvog dana postojanja NDH, pa sve do njena sloma. U tome su ustaška i klerikalna ideologija stalne i ustrajne do krajnih granica, povezane najprisnjim odnosima i zajedni kim ciljem. Tome služi svim žarom sva njihova propaganda, i ona u crkvama kao i ona u štampi. Za sve to klerofašisti traže potvrde i opravdanja u historijskim odnosima Hrvata prema Rimskoj Kuriji. U dalekoj prošlosti kao i u nedavnim godinama pred samu NDH. Takav jedan klerofašist otkriva spontano i neuvijeno svu tu postavku, da bi objasnio svima i svakome, da je ustaški odnos prema katoli koj crkvi jedno i isto s odnosima Hrvata prema rimskoj crkvi. Jedan zemunski klerofašist raspravlja i upravo o ovoj temi, iz prostih propagandnih razloga, trudi se da pokaže, kako rimska crkva »iako nije nikad poistovjetovala vjeru i nacionalnost, kao što je zgodno ovih dana rekao jedan naš franjevac, kler je uvijek bio privržen domovini i narodu. To pokazuju nebrojeni primjeri. U pojedinim našim krajevima, kao u Hercegovini, Dalmaciji, Istri i t. d., baš su sve enici bili ti, koji su esto budili i održavali nacionalnu svijest.« Da bi bio sasvim odre en i da bi se vidjelo na koje i kakve sve enike misli, i na kakvu to nacionalnu svijest, pisac »Grani ara« isti e najzatrovanih ustašu, Zemuncima dobro poznatog njihovog katehetu, a kasnije za NDH direktora gimnazije u Brodu na Savi, dra Josipa Gun evi a. Dakako, ne zaboravlja ni na franjevce, za koje kaže, da nisu za ovima svjetovnim sve enicima zaostajali. Jer, »kod njih je bilo stjecište i nacionalnih organizacija. I danas me u nama živi veliki uticaj i odgoj, koji su vršili i dali mnogi naši vjerou itelji.« Istakavši tako zasluge takvih sve enika »za nacionalnu misao«, a to u njegovoj propagandnoj terminologiji zna i isto što i ustaška misao, klerofašist posve otkriva svoje misli. Evo ih.

»Na prošlosti treba graditi sadašnjost i budu nost. *Poglavnik je objavljuju i našu državu istu vezao sa crkvom, jer mu je to prošlost, koja ga je prožela, nalagala ...* To odgovara i misli novog europskog poretku, koji ho e narodima njihove osebujne pozitivnosti ne- samo ostaviti, nego njegovali i unaprediti. Zato je crkva u Hrvatskoj u povolnjem položaju, povoljnijem nego što je ikad bila.« Isti u i zatim sve te pojedinosti, koje govore o tom povolnjem položaju, klerofašist ih vidi i u u estvovanju ustaških vlasti pri svim crkvenim sve anostima, kao što se »nijedna ve a nacionalna ili državna manifestacija«, to e re i, ustaška, »ne obavlja bez i mimo crkve.« Da bi se ova povezanost ustaštva i sa najvišim crkvenim forumom naglasila, konstatira se, da »poglavnik nikada ne propušta prilike da prema Papi ne o ituje svoju sinovsku odanost, ma da odnosi izme u Vatikana, kao medunarodne politi ke jedinice, i KDH nisu još zaodjenuti u ruho diplomatskih propisa. Sve ove injenice govore, da se crkva mora i sada više nego ikada prije, založiti za probitke hrvatskoga naroda i njegove

države. Utoliko više, što u današnjoj borbi izme u dva naziranja, naziranja o prednosti duhovnih vrijednosti i naziranja o povjesnom materijalizmu, crkva i sve enstvo mora znati na koju e stranu stati... Ne može ona biti u stavu pasivnog promatra a, kad se ishod borbe nje u prvom redu ti e...« Objasnivši tako dobro poznatu stvarnost o u estvovanju sve enstva na strani ustaštva i protiv Narodno-oslobodila kog pokreta, klerofašist savjetuje, što je potrebno da se radi i na što je svaki sve enik obavezani. »Sa propovjedaonice treba da odjekuju glasovi, koji e narodu ulijevati vjeru i pouzdanje u crkvu, državu i sebe . . . ,«^{169a}

Tako je propaganda, ustaška i klerikalna, ruku pod ruku, postala jedan stalni motor, koji je održavao na površini uvjerenje, da je NDH jedini spas i izlaz iz velike borbe svijeta. A o i su stalno bile okrenute prema Vatikanu, iz koga su zra ile sve mogu e nade za ustaše i njihove pomaga e. Psihološka atmosfera ove klerofašisti ke simbioze bila je hranjena svim mogu im pojavima, koji su uistinu ukazivali, da je Vatikan na strani poglavnika i NDH, mada odnosi izme u NDH i Vatikana »nisu još bili odjenuti u ruhu diplomatskih odnosa.«

Nije bez zna enja, da je ovo psihološko ohrabrenje imalo svoga poticanja i u injenici, što je Pijo XII. imenovao dvojicu novih biskupa, mostarskog i križevackog. Dakako, u punoj suglasnosti s ustaškim vlastima, ne ekaju i okon anje rata i dolazak zakonitih vlasti, koje su bile ve formirane u AVNOJ-u i ZAVNOH-u. Uostalom, jasno je, da Vatikanu i nije bilo do toga, kad se radovao uspjesima ustaša u Isto noj Bosni, i kad je preko Maglionea i Stepinca poticao da se podupre režim Paveli a. Zato je i Vatikan najspremnije izašao ususret revisionisti kom episkopatu Ma arske, koja je Jugoslaviji s Horthyjem zabola tako er nož u le a, ma da se još malo pred rat zaklinjala na vje no prijateljstvo. Jer, poznato je, da je Vatikan na zahtjev ma arskog agresora odmah ustupio crkvenu upravu u Ba koj i Baranji pe ujskom biskupu, oduvezši je akova kom, kao da je ta okupirana teritorija postala ve vlasnost! Ma arske, a Vatikan posredno ovim i priznao! Ovo prejudiciranje bila je jedna u nizu veoma teških pozljeda vatikanske takozvane neutralnosti za vrijeme rata u vezi s okupiranim Jugoslavijom. Sve je to neosporno uticalo na katoli ki kler u Hrvatskoj, koji je video u takvom stavu Vatikana i njegovim postupcima ne samo blagonaklonu pažnju, nego i pravo poticanje i odobravanje, da se ustraje na liniji na kojoj su bili nadbiskupi Stepinac i Šari , kao i itav ostali ustaški episkopat. Postoji vanredan niz primjera koriš enja ovog vatikanskog stava u proustašku propagandu. Nema sumnje da su sitne i možda naoko bezna ajne vijesti ustaške i klerofašisti ke štampe esfio puta djelovale neizostavnim efektima, koje su propagatori i želili posti i. Raspoloženja manje prosvioje enih slojeva širokih masa, vezanih uz crkvu i njen utjecaj, nije bilo teško povesti za sobom, kad im se ukazivalo na ono, kako Vatikan prima ustaške funkcionere. Svakako je kurijozno, na primjer, da papa pristupa ustaškim policajcima, kad su se ti našli u. Rimu i posjetili papu, da s njima razgovora, i da im unutar drugog velikog broja ostalih posjetnika ukazuje ovakvu naro itu pažnju, kao nekim osobito važnim egzoti nostima.¹⁷⁰ Ili, još karakteristi niji slu aj, kad je papa razgovarao s ustaškim žandarima, koje je Paveli poslao na školovanje u fašisti ku žandarsku školu, ovima je najmilostivije rekao, kako »on poznaje

^{1(w)a} »Grani ar« 5. II. 1944.

¹⁷⁰ »Katoli ki list« 1942.. br. 32. 382.

poglavnika dra Antu Paveli a.¹⁷¹ Nema sumnje, da je svatko morao zaklju iti, da i papa poštuje Paveli a, kad se o njemu raspituje i žandarima potvr uje, da i **on** poznaje tu znamenitu krvni ku li nost. A sve je to bilo uveliko iskoriš avano i **u** crkvi, s oltara i propovjedaonice. Bio je to nesumnjivi poticaj i višem i nižem kleru da ustraje na liniji na kojoj su se našli zajedno sa svojim vodstvom još aprila 1941. Za opredjeljivanje klera ove su injenice igrale osobitu ulogu. Odatle, zacijelo i stav visokog klera. Da li **isu** to bile izri te direktive, koje su dolazile neposredno iz Vatikana, teško je dokazati, jer o tome još ne postoje pismeni dokazi, ali da se kler i ustaška štampa obilato koristila stavom i raspoloženjem Vatikana, u svoje proustaške propagandne svrhe, postoji vanredan niz svakovrsnih dokaza.

Dovoljno je podsjetiti na one brojne telegrame, koje su izmijenjali Paveli i Pijo XII. — o raznim sve anim zgodama, pa da se vidi prisnost tih odnosa. Kad je Paveli 12. III. 1942., o danu obljetnice papinog krunisanja estitao »iskreno i smjerno«, onda mu je Pije XII. uzvratio: »Na smjernu estitku Vaše Preuzvišenosti odgovaramo Našom srda nom zahvalnoš u i Našom željom za kršansko blagostanje.¹⁷²

O Novoj Godini 1943. estitao je Paveli i poželio papi, u ime svoje i svih Hrvata katolika sretno vladanje. Papa je uzvratio i podijelio apostolski blagoslov najve em krvniku za koga zna hrvatska historija. »Sve što si nam **u** ime svoje i **u** ime katolika Hrvata ljubezno izrazio, Mi zahvalno uzvra amo i *7. ado podjeljujemo apostolski blagoslov kako Tebi* tako i cijelom hrvatskom narodu.¹⁷³ O godišnjici papinog krunisanja 12. III. 1943. i opet su izmijenjeni telegrami najboljih uzajamnih želja.¹⁷⁴ O papinu imendanu 5. juna 1943. ponovo je poglavnik uputio brzojavnu estitku i »izraze sinovske odanosti«, koje je »spojio s toplim i iskrenim željama za osobnu dobrobit Vaše Svetosti i uspjeh Vaših plemenitih nastojanja za op i boljitet ovje anstva.« Papa je osobito srda no odgovorio »mole i od Boga svako dobro za cijeli hrvatski narod.¹⁷⁵ Sve se to objavljivalo sa propovjedaonice, kao što je nadbiskup Stepinac naredio svima sve enicima da objave narodu da ga je papa blagoslovio, kad je nadbiskup posljednji put boravio u Rimu, »preporu ivši nas i našu domovinu dragome Bogu za pomo .¹⁷⁵³ A to je bilo maja 1943., kad je nadbiskup Stepinac predao papi svoju promemoriju, da se papa svim svojim ugledom kod velikih sila založi za NDH i njen opstanak. Nema sumnje, da je to nadbiskup u inio u punoj suglasnosti sa Paveli em. Kad se zgrozio nad bombardiranjem Rima i poslao papi svoja suosje anja, papa je zahvalio poželivši Paveli u i njegovom narodu, u stvari njegovim ustašama, jer s njima nije bio njegov hrvatski narod, od Boga sve najbolje i poslavši mu svoj blagoslov.¹⁷⁶

Tako iz godine u godinu. 1941. zahvalio se papa Paveli u isto onako, kako je to inio i ostalim suverenima, s kojima je stajao u punim diplomatskim odnosima.

¹⁷¹ »Hrvatski narod« 1943., 5. IX.

¹⁷² »Hrvatski narod« 21. III. 1942.

¹⁷³ »Katoli ki list« 1943., br. 3, 33.

¹⁷⁴ »Hrvatski list« 17. III. 1943.

¹⁷⁵ »Katoli ki list« 1943., br. 23, 253.

^{176a} »Katoli ki list« 1943., br. 23, 254.

¹⁷⁸ »Hrvatski narod« 14. XI. 1943.

»Želje, što ih na izmaku pete godine Našega Pontifikata izraziste Vi i hrvatski narod, vrlo su drage Kama, koji za Vas od Boga molimo sve najbolje,«¹⁷⁷

Ovako i posljednje godine NDH, 1945. ma da je itav svijet ve video da ovoj monstruoznoj fašisti ko-nacisti koj tvorevini nema spasa. Ali, Vatikanu je ona ipak bila draga, kao i njen rukovodilac i nosilac njenog »suvereniteta« ili ustaškog »vrhovni tva«.

Ustaška i klerofašisti ka štampa razglasile su svaki ovaj papin odzdrav i blagoslov i preko radija, kao i svih ne samo zagreba kih, nego i provincijskih novina. Jednako je o tome bilo rije i i u nedjeljnim propovijedima, u kojima su ustaški sve-enici pokazivali koliko Sv. Otac voli Paveli a i NDH.

Vatikan nije nijednim gestom protivljenja dao na znanje rektoru Zavoda Sv. Jeronima u Rimu, dru Jurju Madjercu, da je u inio jedno izdajni ko djelo u samome Rimu, predavši Zavod ustaškim vlastima. Tu su se sada svake godine održavale crkvene sve anosti o godišnjicama NDH i imendanima i ro endanima Ante Paveli a. Takve dvije sve anosti, zapažene u Rimu, a bez sumnje i u Vatikanu bile su 1942. Prva, mjeseca februara, kad je službeno posjetio Rim »vojskovo a i doglavnik Slavko vitez Kvaternik«, pa je tom prilikom posjetio i Zavod sv. Jeronima. Kvaternika su do ekali svi zavodski sve enici, kao i ostali sve enici Hrvati, koji su se nala-zili tada u Rimu na izvjesnim položajima, kao' na primjer fra Bono Zec, poznati ustaški prijatelj i generalni prokuraitor franjevaca tre eg reda u Rimu, fra dr. Karlo Bali , profesor na franjeva kom sveu ilištu u Rimu, ili fra dr. Jozo Karnin i , ekonom na dominikanskem sveu ilištu u Rimu. »Vojskovo a« je do ekan burnim aplau-zima i pjevanjem, a onda ga je pozdravio dr. Madjerec »zanosnim rije ima, slave i li nost Poglavnika i Vojskovo e, obnovitelje hrvatske države, za kojom su eznuli, ali nisu do ekali dan obnove oni hrvatski velikani, ije kosti sada leže u svetojeronomskoj crkvi.« »Vojskovo a, maršal i doglavnik« Kvaternik u otpozdravu je istaknuo, kako se ovdje u Sv. Jeronimu odgajaju hrvatski sve enici za budu e pionire u Hrvatskoj državi. Kvaternik je uvjeravao ove mlade sve enike, — koji su, kako je ve re eno i te kako sura ivali sa poglavnikom, dok je bio u emigraciji, — da »ljudi koji poštuju Boga i bližnjega danas vode Hrvatsku. U tome duhu budimo umjek za Poglavnika i za Dom — Spremni!, gromko su prihvatali budu i ustaški pioniri u Sv. Jeronimu.¹⁷⁸ Ve eg i težeg oskvru a ovaj stari hrvatski zavod nije doživio. Nekad su njegove prostorije resili portreti Strossmayera i Ra koga, a sada za NDH, Paveli a i njegovih zlo ina kih pomaga a!

U prisutnosti crkvenih i svjetovnih vlasti u Rimu, održana je 10. IV. 1942., kao i svih ostalih godina, zahvalnica za proglašenje NDH. U istoj toj crkvi Sv. Je-ronima koja je istodobno titulama crkva jednoga od kardinala, prisustvovao- je i Paveli ev poslanik pri Kvirinalu dr. Stijepo Peri . Rimski dopisnik, opisavši ovaj sve ani moimenat zahvalnice, kaže, da je u trenutku, kad je dr. Madjerec »stao da zaziva blagoslov Svevišnjega na Poglavnika, svima prisutnima ovladal veliko ganu e. Mnogima su se suze pojatile u o ima«, i to stoga što se u ovoj crkvi sada po prvi put molilo za »nosioca, i to pravog i nepatvorenog nosioca hrvatskog državnog vrhovni-štva.« Pri prijmu toga dana, koji je uprili io poglavnikov poslanik dr. Peri . u e-

¹⁷⁷ »Hrvatski list« 21. III. 1944.

¹⁷⁸ »Novi list« 18. II. 1942.

stvovalo je i sve enstvo iz svih redova, i to franjevci, jezuite, dominikanci, franjevci glagoljaši, kapucini i benediktinci, te predstavnici svjetovnog klera. Pri tome prijmu pjevale su se i »rodoljubive«-ustaške pjesme.¹⁷⁹

U Rimu je sve do 29. marta 1943. živio i kardinal Pellegrinehti, bivši nuncij u Beogradu, koji je i te kako dobro poznavao prilike u Hrvatskoj i za koju se interesirao, kad su Mussolini i Hitler stvorili NDH. Nekrolozi i razna saopštenja o životu kardinala Pellegrinettija u Rimu u vrijeme rata pokazuju, koliko se on interesirao za NDH i njen razvoj. Rimski dopisnici znaju, da je Pellegrinetti itao i ustaški »Hrvatski narod« — »zanimaju i se za hrvatske prilike i prate i sa simpatijama napore Hrvata za izgradnju svoje NDH.« štoviše, njega je zanimalo i ustaški pokret o odvajanju hrvatskog jezika od srpskog, na kome su se području istakli pojedini ustaški jezikoslovci, narođeno dr. Petar Guberina i ustaša dr. Kruno Krstić, štoviše, dopisnici znaju, da je ovo nastojanje, koje je diktirala mržnja na srpsko i strast za razbijanjem jedinstva jugoslavenskih naroda, »njave im priznanjem pratilo i reformu hrvatskog jezika.« Znalo se i ranije, koliko se Pellegrinetti, još za vrijeme svoje nuncijature u Beogradu miješao u klerikalne prilike posve sa političkim gledanju, pa je, kako je već u tome i govorenja, došao u sukob sa Stjepanom Radićem. Zato nije nikakvo iznenađenje¹⁸⁰ da je za NDH, Pellegrinetti bio velik njen branitelj, zacijelo i u svom kolegiju i Vatikanu, gdje mu nije bilo teško naći istomišljenika. Zato je ustašama smrt kardinala Pellegrinettija »veliki gubitak za hrvatski narod — uzevši u obzir njegov veliki položaj i njegov visoki ugled.«¹⁸¹

Dakle, jasno je, da su u samom Rimu mogli vatikanski upravljači i vidjeti sve ono, što je bilo potrebno¹ za pravilno ocjenjivanje prilika u NDH. Ali, za to »pravilno« ocjenjivanje uzimani su podaci iz isključivo proustaških vrela, naprosto stoga, jer su im ona bila prisnija, pristupa nijema i osjećaju, bliža i još ranije dobro poznata, pač je u planu Kurije, još od 1918. postojalo nastojanje za osnivanjem jedne isključivo katoličke države na Balkanu, kao odsko ne daske i baze za daljnja prodiranja na Bliski Istok.

Uslijed svega toga, jasne su isповijesti i nadanja ustaša u vezi sa naklonostima rimskog Prvosvećenika. U jednom uvodnom lanku nepoznati ustaša, o papinu danu 1943., to i sasvim neprikiveno kaže: »U vremenima, koja proživljavamo, stoji hrvatski narod zajedno sa svojim Poglavnikom vrsto uz Papu i Njegovu nauku, jei to ima posebnu svrhu i smisao. Nasljednici Petrovi priveli su nas Evropi i povjerili nam da budemo predci i kršćanstva, kakvu ast ne doživlje niti jedan drugi narod. Zato su Hrvati djeca Papinog kršćanstva, i tu svijest nose oni u svakoj žilici svoga bi a, u svakoj kapi svoje krvi. . . Hrvatski se narod ne e nikad iznevjeriti Petru i njegovim nasljednicima. Ispovijedaju i i na današnji dan svoju privrženost Svetoj Stolici i Papi, molimo se zajedno s milijunima drugih naroda za Božji mir na zemlji, a posebice za hrvatski mir, mir pravde, koji e konačno donijeti sreću i blagostanje drevnom, toliko napačnom hrvatskom narodu.«¹⁸¹

Klerofašist profesor Petar Grge, iskoristio je Papin dan, te je 12. III. 1943. sa zagrebačkog radija progovorio o zaslugama Svetog Stolice kroz intervjue hrvatsku

¹⁷⁹ »Hrvatski narod« 12. IV. 1943.

¹⁸⁰ »Katolički tjednik« 18. IV. 1943.

¹⁸¹ »Hrvatski list« 14. III. 1943.

historiju. Grge je isповједио, kako se i papa pridružio klerikalnoj proslavi 1000 godišnjice hrvatskog kraljevstva, koju je 1925. napao Stjepan Radić, jer je bila izvedena pod isključivim klerikalnim parolama. Rijeći, koje je Pijo XI. uputio tada hrvatskim hodošnicima, još su i u NDH odjekivale klerofašisti kom blagodarnošću.

»U današnje veliko doba, izlaže Grge, kada je uspostavljena NDH, sjeamo se velikom zahvalnošću u toga rimskoga događaja, iz godine 1925., jer znamo, da onaj koji je bio naš prijatelj u doba nevolje, *ne e prestali prema nama prijateljski raditi i postupati ni u doba našega najvećeg ega narodnoga uspona*. Znamo cijeniti stara prijateljstva, znamo uzvraati vjernost i ljubav za ljubav. *Današnju sve anost Papina dana slavimo u osobitim prilikama, koje su našle Hrvate ja e nego ikada prije. Nasrtljivi neprijatelji s istoka i sjeveroistoka, koji nije e duh, dušu, prekogrbovi život i uopće svaku pozitivnu vjeru, sjedinio je na otpor ne samo Hrvate katolike nego i hrvatske muslimane...* Hrvati katolici ostaju i danas Antemurale Christianitatis. Hrvatski muslimani ostaju i dalje oduševljeni isповijedaoci islama. Ali itav je hrvatski narod nakon pocijepnosti od više stotina godina ostvario ponovo svoje ujedinjenje ne samo u istoj narodnoj svijesti, nego i u istoj kulturnoj sredini: zajedno su se našli svi oni, koji vjeruju u otpor protiv bezbožnicima, tako da su hrvatski katolici, i hrvatski muslimani zajedno Antemurale Fildei, predzeti e vjere u Boga, predzeti e isповijedanja besmrtnosti duše, predzeti e obrane svih pravih naravnih i nadnaravnih kriještopi.¹⁸²

Ovako je klerofašisti ka fantazija u ustaškoj NDH pronašla jedan mixtum compositum katolicizam-islam pod vodstvom pape protiv NOP-a, što je u stvari i bila prva i određena tendencija ovog klerofašisti kog propagandnog predavanja, ne bi li i bosansko-hercegovački muslimani i dalje ostali nepokolebljivi uz njih, uz ustaške Šarićeve pristalice i voće razjedinjavanja naroda u vjerski mješovitim krajevima Bosne i Hercegovine.

Ove ustaške programme misli bile su već u po etku NDH naglašavane jasnom antisrpskom tendencijom i planom za uklanjanje Srba iz tih pokrajina.

»Muslimanski i katolički Hrvati tvore na Drini bedem koji pravoslavlje ne e probiti. Pravoslavni elemenat, koji se nošen osmanlijskom najezdom razlio preko povijesnog područja Hrvatske ne e moći u NDH vršiti propagandu, on e biti povraćen u svoje prirodne granice, kako to traži ne samo pravda, nego i životni interes zapadne uljudbe. Katolička i muslimanska vjeroispovijest imat će zaštitu i mogućnost slobodnog razvitka u skladu sa temeljnim interesima hrvatskog naroda. U Vatikanu su svijesni velikog značenja uskrsnu a NDH. Stoga je razumljivo da je taj događaj izazvao u Vatikanu živo zadovoljstvo. I Vatikanu je stalo do toga da hrvatska država bude što moći,¹⁸³«

Tako iz godine u godinu, naročito o takozvanom »Papinom danu«, godišnjici krunisanja rimskog prvosvetnika, naglašavale su se nerazdvojne sudske povezaneosti Hrvata sa Svetom Stolicom. O petogodišnjici toga dana jedan klerofašista podvlažeći općinu u NDH, proširenu misao klerikalaca: »S pobožnošću, a i odlučnošću upit

¹⁸² »Katolički list« 1943., br. 10, 112.
¹⁸³ »Katolički tjednik« 8. VI. 1941.

emo Papinu misao vodilju, u kojoj je sadržana težnja našeg naroda za pravdom i pravicom, koje mu jedino mogu osigurati opstanak i isповijedanje vjere. Hrvatsko »predze i krš anstva«, koje je sazidano na kostima naših predaka, mora ostati, a s nama mora ostati i jPapa/¹⁸⁴

Vatikanski ekspert i legat Sv. Oca pri episkopatu NDH, opat Marcone dijelio je ovo isto mišljenje te mu je dao izraza osobito u svom govoru izre enom u Mostaru prilikom biskupske rukopoloženja nasljednika dra A. Mišića, dra Šule, gdje se sa svim proustaški opredijelio.¹⁸⁵ Ovakve su iste i njegove misli o katolicizmu u Bosni i Hercegovini, kao što ih imaju glavni ustaški funkcioneri, kao što ih je imao i otvoreno isповijedao nadbiskup Šarić.

Međutim papin legat pri episkopatu u NDH u svoj svojoj javnoj funkciji bio je stvarno papin legat pri Paveliću. Nema tu diplomatske priredbe na kojoj taj papin legat pri episkopatu ne bi uzeo učešće. Valjda stoga što je episkopat bio sav povezan s ustaškim režimom, pa je bilo teško odvojiti kad su funkcije episkopata, kad opet ustaša. Druk ije se ne da protuma iti njegov, stav. Treba samo zagledati u fotografije, koje ga prikazuju redovno u prvom diplomatskom planu, ne samo kao gosta na priredbama, na kojima u estvuju i diplomate, nego ga se vidi i u diplomatskoj loži u hrvatskoj sabornici, jednako njega, kao i druge osovine diplomatske. On u estvuje i pri estitanjima diplomatskog kora kod poglavnika o Novim Godinama, ili li no ili preko svoga tajnika dra Giuseppe Massuccija, vjernog prijatelja brojnih ustaša, koji im daje razne podrške za NDH, kao i poslije njenoga sloma doklegod je boravio u Zagrebu.

Spomenuli smo već govor apostolskog legata na osvećenu biskupa Šule. Vidjeti se i zna da je izrečenih misli, koje su oigledno znaće drski i neprijateljski stav i prema pravoslavlju i prema srpsku u najtežim njihovim trenucima. Legat Marcone bio je u Bosni i Hercegovini i 1943. Ali, ovaj put se pokazao kao još izrazitiji ustaški prijatelj i saveznik. Kad je došao u Sarajevo posjetio je i predstavnike ustaške vlasti, naročito velikog župana župe Vrhbosna. Nije onda neshvatljivo, kad Šarić ev. »Katolički tjednik« komentira ovaj posjet znajući, da je opat Marcone »najprijateljske raspoložen i najiskrenije zabrinut za dobro hrvatskog naroda. On je u tome samo vjeran tumači misli i osjećaja Pija XII., a mi smo uvijek znali, da su pape najveći prijatelji Hrvata i Hrvatske«¹⁸⁶

Opat Marcone je pošao i u Hercegovinu i obišao pojedine samostane i pojedina mjesta, koja su ranije bila poprišta borbi ustaša sa partizanima. U Mostaru je legat Marcone posjetio sve predstavnike ustaških vlasti, kao i vjerske ustanove. Legat je posjetio i talijanske i ustaške vojne zapovjednike i svuda se interesirao za stanje naroda u ovo doba borbi. Legat je isticao

»da Sveti Otc najvećim ljubavlju i pomaganjem prati razvoj i napredak ovog malog, ali vjernog i odanog, mu hrvatskog naroda, te ga je baš ta želja za što tješnjom suradnjom i zajedničkim pomaganjem ponukala da ponovo uputi u Hrvatsku svoje predstavnike, da bi se tako dobro upoznali sa životom naroda i njegovim nedama i potrebama. . . Osobito se dugo razgovarao

¹⁸⁴ »Graničar« 11. III. 1944.

¹⁸⁵ Vidi niže.

¹⁸⁶ »Katolički tjednik« 2. V. 1943.

5 našim politi kim predstavnicima, donijevši im od Sv. Oca najsnda nije pozdrave i želete i od njih uti sve, što tišti hrvatski narod, naglašuju i da se Sv. Otac mnogo zanima za prilike i život hrvatskog naroda.« Opat Marcone zadržao se i na Širokom Brijegu, Ljubuškom i apljini »dugo s hrvatskim državnim predstavnicima (tj. ustašama) i katoli kim sve enicima kao i sa samim pukom.¹⁸⁶³

Da li je opat Marcone, 1943. saznao štogod i o nedjelima tolikog ogromnog broja fratara i sve enika u progonima Srba, sva ona mnogobrojna zvjerstva po injena s jedne strane podjarivanjem samih tih slugu Božjih, kao i svu onu ustašku aktivnost križara u Franceti evoj »Crnoj legiji« — ne može se vidjeti iz tih ustaških izvještaja. Vjerojatno je sve to preba eno na partizane, kako je to stalno službeni aparat ustaške NDH tvrdio pred stranim osovinskim diplomatama u NDH. Zaciјelo je te mnogobrojne ustaše-sve enike opat Marcone pohvalio za njihovu misionarsku aktivnost. Jer, strahovito zvu e vijesti, da je opat Marcone tim odgovornim ustaškim krvnicima donio u Mostar »najsnda nije pozdrave Sv. Oca« i da je izri ito poslat da se na terenu upozna sa svim rezultatima strahovitih borbi, iji su vinovnici bili upravo ove sluge fašizma i nacizma — 1943.! Sve je to u vezi s poboljšanim gledanjem Vatikana na ustaški pokret, na trenutke, kad se i Maglione raduje ustaškim uspjesima u Bosni, a Kurija zauzima sve odlu niji stav za NDH — o emu tako rje ito govore izvještaji Pavelievih legata pri Vatikanu. Nema sumnje, u tome ima udjela i legat opat Marcone.

Vrlo brzo poslije ovog posjeta Bosni i Hercegovini, posjetio je opat Marcone i Slavoniju, biskupa Akšamovi a i s njim je proputovao kroz mnoga mjesta. U Vukovaru su posjetili i princa Ervina Lobkowicza, Paveli eva delegata pri Sv. Stolici.¹⁸⁷ Za cijelo njegovog poznanika još iz Rima — s kojim se morao upoznati u Vatikanu.

Ve ovo, samo ovo nekoliko momenata iz aktivnosti opata Marcone, može dati prili no jasnu sliku, u kome se okviru kretala akcija i misija papskog legata u NDH. Sve je to uveliko utjecalo na kler, da se svim žarom da na u vrš ivanje NDH, kako ga je na taj posao pozvao nadbiskup Stepinac, a i ostali biskupi, a primjerom pokazao i posredni agitator ustaške NDH, opat i legat pape Marcone. Nema sumnje, da je ovaj stav papskog legata bio u punom skladu s onim Vatikana. Sve je to moralna da bude jedna živa, djelotvorna pobuda, da je stalnost na strani NDH!

Kad je ministar vanjskih poslova NDH, Mladen Lorkovi pred stranim osovinskim diplomatama objavio famoznu knjigu »Siva knjiga« o zlo inima Srba i partizana, ispunjenu lažima i klevetama, pripisuju i ustaška i etni ka nedjela NOP-u, i vezuju i poneki etni ki i talijansko- etni ki zajedni ki pothvat sa partizanima, u hrvatskoj staroj sabornici nalazio se i opet u diplomatskoj loži i opat Marcone, dok su predstavnici visokog klera, nadbiskup Stepinac i biskupi Laoh i barun Salis-Seewis bili u poslani kim klupama. U svome je govoru Lorkovi najbestidnije napao Srbe, u prisustvu papskog legata i zagreba kih biskupa: — kao odgovorne za sva stradanja Hrvata u Bosni i Hercegovini.^{187a} A Mladen Lorkovi je neposredno mogao da obaveštava Vatikan i državnog tajnika kardinala Maglionea preko svojih predstavnika pri Vatikanu, najprije Nikole Rušinovi a, a onda princa Ervina Lobkowicza, kako

^{186a} »Katoli ki tjednik« 23. V. 1943.

¹⁸⁷ »Katoli ki tjednik« 30. V. 1943.

^{187a} »Hrvatski list« 21.—22. I. 1944.

to lijepo pokazuju spomenuta ve dva pisma državnog tajnika kardinala Maglionea ministru Mladenu Lorkovi u. Prvo je od 8. februara 1942., a drugo od 16. oktobra 1942.¹⁸⁸

Kako se vidi, sve je to bio jedan vrst lanac, koji je preko nadbiskupa Stepinca i opata Marcone, preko Lorkovi a i njegovih legata Rušinovi a i kneza Lobkowicza išao iz Zagreba od Paveli a pravo u Vatikan, do najmjerodavnijih zaštitnika NDH i njenog pogлавnika Paveli a.

Opat Marcone je pokazao svoju naro itu ljubav prema ustaškoj omladini, kada joj je li no podijelio potvrdu 1944.¹⁸⁹

A opat Marcone bio je u stalnom i neposrednom dodiru sa Vatikanom. I pismeno i li no, što se vidi i iz njegovih putovanja u Rim, gdje je svakako bio neposredni obavješta oi stanju u Hrvatskoj.¹⁹⁰ Nema sumnje da je u ustaškim srcima odjekivalo saznanje da opat Marcone asti ustaške kolja e, kad im se na zagreba kom Mirogoju ukazuje po asti svojim prisustvovanjem.¹⁹¹ Nema sumnje, da je ovo sve stvaralo uvjerenje, da je opat Marcone više nego naklonjen ustaškom pokretu i ustaškoj NDH. A da je o svemu opat Marcone izvještavao Sv. Stolicu pokazuje i telegram, kojim se kardinal Maglione zahvaljuje u ime Sv. Oca na vijesti o velikim zagreba kim sve anostima, koje su održane marta 1943. o danu papinog krunisanja. »Veliki sve enik Vam je mnogo zahvalan, rije i su kardinala Maglionea, radi vijesti O utješnoj slavi, koja se razvila u Zagrebu prigodom sretne godišnjice Njegove krunidbe. *Te vijesti vesele Svetu Stolicu, jer u živoj privrženosti Hrvatske Svetoj Stolici Ona gleda sretnu budu nost Hrvatske.*«¹⁹²

A opet, sve je ukazivalo na to, da Paveli može da kaže i najteže nekrš anske misli, a da ga ne osude. Ni Stepinac, ni opat Marcone. Naprosto stoga, što su mu i odviše blizu bili, i srcem i razumom, radi oživotvorenja njihovih dalekosežnih crkveno-politi kih planova, štoviše, ni onda, kad je rekao na velikoj ustaškoj skupštini u Zagrebu 21. V. 1941., vrativši se iz Rima, sa poklonjenja kralju Viktoru Emanuelu, Mussoliniju i papi Piju XII., »da se s molitvenikom u ruci ne može boriti protiv nasilnika i stoga sam vodio pokret sa odlu noš u da jednako s jednakim naplatim,«¹⁹³ A ovo ustaško napla ivanje bilo je jezivo povampiravanje srednjega vijeka u svim njegovim strahotama, fizi kim i duhovnim. Ovo su napla ivanje upoznali dobro jugoslavenski narodi još prije 1941. god., još prije NDH, kad su po jugoslavenskim željeznicama praskale bombe, importirane iz Mussolinijeve Italije. A NDH je pokazala još strašnije oblike ovog napla ivanja. Krvološtva fizi ka i duhovna. Ubijanja 1 katoli enja. Jer, ova Božja NDH rješavala je ne samo srpski »problem« nego i u vrš ivanja NDH, ognjem i ma em, protiv Narodno-oslobodila kog pokreta. A tu je katoli ka crkva nosilac i prvorac, ideoški i organizatorni u prvome planu. U klevetama i širenjima laži, ona je nadmašila i same ustaše iz Paveli eve okoline. Svijsni smo dometa ove teške optužbe. Me utim, sve ovo što je ve dosad poznato,

¹⁸⁸ Sa originala. Arhiv Državne komisije za utvr ivanje zlo ina okupatora i njegovih pomaga a.

¹⁸⁹ »Hrvatski list« I. VI. '1944.

¹⁹⁰ »Hrvatski list« 28. III. 1943. — »Katoli ki list« 1943., br. 22. 240.

¹⁹¹ »Nova Hrvatska« 3. XI. 1943.

¹⁹² »Katoli ki list« 1943.

¹⁹³ »Hrvatski narod« 10. II. 1943.

neoborivo dokazuje ovu tešku historijsku stvarnost, koja e biti još i više dokazana, što se budemo dalje odmicali od nje.

Uvjereni smo, da je sve to bilo savršeno dobro poznato i u Vatikanu. Pa opet, Vatikan nije ni jednom rije i intervenirao, ni kod svoga dobrog poznanika Paveli a, niti kod šefa biskupske konferencije u NDH, nadbiskupa Stepinca. Na prosto stoga, što je ideološka i politi ka to ka promatranja Narodno-oslobodila kog pokreta bila u Vatikanu na vlas ista kao i u Poglavniku Županstvu ili Kuriji zagreba kog ustaškog nadbiskupa Alojzija Stepinca.

Kad je nadbiskup Spellmann izvodio svoju dobro poznatu diplomatsku zakulisnu igru pred kapitulaciju Italije, ma da se Vatikan ve tada ogradio od svega toga demantijima poznatog stila, sva je svjetska reakcija, u Italiji, Njema koj i u njihovim satelitskim nakaznostima, kliktala da je dobila jednog sigurnog i mo nog saveznika protiv slobodoljubivih naroda, koji su u Rusiji gledali garanciju za potpun slom fašizma. A, Spellmann je ve marta 1943. bio dobro obaviješten o prilikama u NDH, kao i o kompleksu pitanja, povezanih sa politikom Rimske Kurije na tom dijelu jugoisto ne Evrope. O tome je i sam potvrđno govorio knezu Lobkowiczu, Paveli evom legatu pri papi.

Rimski dopisnici ustaške štampe punili su svoje novine tim vijestima. Iständalo se kako je Pijo XII., kao vrhovni poglavar katoli ke crkve duboko zabrinut nad opasnoš u, koja prijeti Evropi od pobjedonosnog SSSR. Rim je kategori ki demantirao lansirane mogu nosti o približavanju Rima Moskvi. Jer, tvrde klerofašisti »Pijo XII. zauzeo je u svojoj glasovitoj protuboljševisti koj enciklici u tom pitanju vrsto stanovište za katoli ku crkvu ... U Vatikanu naglašuju, da spoznjom opasnosti od Istoka ne mora Papa ni na koji na in politi ki posredovati. Papa Pijo XII. ne promatra samo kaos, koji nadire s Istoka u njegovom politi kom obliku kao opasan, nego i u njegovom razarala kom pogledu na svijet, te bi u slu aju kad bi Sovjetski Savez imao i dalje uspjehe obadvije skupine u sadašnjem hrvanju, dakle ne samo Osovina, nego i Anglosasi bili smrtno pogo eni. . ,«¹⁹⁶

Ovo su bili jasni refleksi straha od saznanja poslije staljingradske epopeje, da je nezadrživi hod historije krenuo odlu no svojemu cilju. Odatle prvi znaci diplomatskog okupljanja reakcija sviju boja i naroda pod vodstvom mo ne Rimske Kurije. Odatle i nepomirljive direktive protiv narodnooslobodila ke borbe u jugoslavenskim zemljama, odatle, katoli ka crkva u NDH ovako otrovan neprijatelj NOP-a i njegovih velikih narodnih idea, protiv kojih se digla ideja ostvarenja jedne kategzohen katoli ke države, pa i u obliku monstruozne Paveli eve NDH.

Jedan od najmo nijih zagovaratelja ove ideje, pa i u ustaškom obliku bio je opat Marcone, legat Pija XII. pri ustaškom episkopatu u NDH.

Ovakvim diplomatama dozvolili su ve davno i Machiavelli i moralista-svetac Alfonso Liguori sva ona sredstva, ako ona samo sigurno vode cilju. NDH, ta ustaško-klerikalna Civitas Dei, prepuna je ovakvih licemjernih državnika i pokornih slugu amoralnog klerofašizma. Zato je i moralo do i do najnepomirljivijeg sukoba izme u naprednog i slobodoljubivog oslobođila kog pokreta i mra nog srednjevjekovnog klerofašizma, ije uništenje jedino daje mogu nosti i uslove za izgradnju nove i napredne Jugoslavije.

¹⁹⁰ »Nova Hrvatska« 5. III. 1943.

Kad je opat Marcone u Zagrebu proslavljao 25 godišnjicu svoga opatovanja, ustaška i ostala klerofašisti ka štampa se o njemu raspisala kao o ovjeku veoma zaslužnom za Hrvate i NDH.

»Božja Providnost poslije više stolje a dopustila je te je opet obnovljena Zvonimirova Hrvatska država, u kojoj je Hrvat na podruju od Drave do mora svoj na svome, gospodar svoje zemlje i svoga ognjišta. U obnovljenu Hrvatsku došao je, kao nekada opat Gebizon, opat istoga benediktinskoga reda preuzv. izaslanik Svetе Stolice dr. Josip Ramiro Marcone. Poslala ga Svetа Stolica, da bude njezin zastupnik, te tuma o inskih osje aja Pape prema hrvatskom narodu i svjedok hrvatske sinovske liubavi prema Sv. Stolici. Hrvati su u papama imali uvijek najbolje prijatelje i pomaga e, pa je posve naravna stvar, da ,i sadašnji Sv. Otac obuhva a svojom o inskom ljubavlju tako er naš narod i želi mu svako dobro. Isto tako je istina, da su Hrvati u raznim teškim kušnjama ostali vjerni katoli koji crkvi i u toj vjernosti žele i danas ustrajati. vrsta veza sa Sv. Stolicom donijela je Hrvatima u prošlosti pomo i i jakosti u borbi protiv raznih neprijatelja vjere i domovine, pa se vrsto nadamo, da e Božja pomo i Papin blagoslov biti i u budu e uz Hrvate. *U asu, kad su nevolje pritisle sav svijet digli su se i protiv Hrvatske neprijatelji njihove vjere i narodne slobode, ali e i ta nevolja pro i, kao i sve druge, a Hrvati e ostati vrsti i snažni, jer s njima je Bog i Božji namjesnik na zemlji — Papa.*«^{1**}

Objasnivši tako ustaška stradanja od narodno-oslobodila kih boraca, i stavitivši ustaše pod zaštitu papinog blagoslova, data je biografija opata Marconeia i značaj njegovog 25-godišnjeg jubileja opatovanja, kao što su prikazane i zasluge, koje je stekao kao legat u NDH. Zato se »Hrvati« (ustvari pisac bi bio to niji, da uvijek kaže ustaše i klerofašisti), prilikom ovog jubileja

»sa zahvalnoš u i molitvama sje aju preuzv. opata Marconeia ne samo zato što je on izaslanik zajedni kog Oca svega krš anstva svijeta, nego još više zato, što je preuzv. Izaslanik u razmjerno kratko vrijeme svoga boravka pokazao mnogo pažnje i ljubavi upravo prema onim Hrvatima, koji su u doba današnjih nevolja najviše stradali. Preuzv. Izaslanik je ve dva puta uz pogibao vlastitoga života obišao dragu Hrvatsku Hercegovinu, *da tješi one, koji su poslije divlja koga odmetni koga klanja i uništavanja jedva ostali na životu, a izgubili ku no ognjište i najmiliju rodbinu . . .*

Možemo biti zahvalni Bogu i Sv. Stolici, što je za svoga izaslanika u Hrvatskoj imenovala upravo preuzv. opata Marconeia. Nadamo se, da e on svojim poznatom poduzetnoš u i takti noš u vjerno izvršiti povjerenu zada u. Molimo dobrogoga Boga, da ga svojim blagoslovom prati i pomaže u njegovoj važnoj i teškoj službi. Hrvati e mu na iskazanoj ljubavi biti uvijek zahvalni.^{1ts}

Uistinu, služba opata Marconeia u NDH, bila je važna i teška. Važna za Vatikan, a teška po svojim posljedicama, za one koji su krvavim žrtvama osloboda ili oslobodili Hrvatsku i Jugoslaviju od najve eg zla, otkako je ona postojala.

¹⁰⁷ »Katoli ki list« 1943., br. 22, 235.

^{1i,s} »Katoli ki list« 1943.. br. 22. 235.

Takvo isto mišljenje vladalo je u svim zvani nim ustaškim krugovima. Svi su oni znali i osje ali da treba iskoristiti naklonost Vatikana u što je ve oj mjeri mogu e. Odatle, u ustaškoj propagandi na svim stranama toliko podvla enje vjernosti i odanosti prema Rimskoj Kuriji, prema papi. Klerikalni rukovodioci u NDH u tom smjeru nisu ništa više mogli da požele od ustaških vlasti. Sve zvani ne sve anosti Vatikana slavile su se u NDH sjajem i sveobuhvatnim zna enjem kao i vlastite ustaške parade. One su uistinu bile sastavni dio ustaškog unutrašnjeg politi kog sistema i koriš ene su u vlastitoj propagandi kao sredstvo za povezivanje širokih masa koje su u izi-vljavanju svojih vjerskih osje anja imale esto pred o ima Rimsku Kuriju, Svetu Stolicu, papu, sa svojim ustaškim ciljevima. Štampa i propovijedaonica, na koju su se svake nedjelje i praznika uspinjali ustaški i klerofašisti ki agitatori, bili su pomognuti i od ustaškog »krugovala«, radija, koji je esto govorio o papi Piju XII. i o odnosima »Hrvata« prema Rimu. Vatikan je mogao da bude zadovoljan, jer jedva da se i u samoj Citta di Vaticano sa više usrdnosti slavio prvosve enik. Kad je 14. V. 1942. Pijo XII. proslavljao 25-godišnjicu svoga biskupskog posve enja, održano je u Zagrebu, na »krügovalu« predavanje o zna enju toga dana, ne samo za Rim nego i za hrvatske katolike. I u ovome se predavanju podvla ila misao trinaestovjekovnih odnosa izme u Rima i Hrvata, onako isto kao što se prije pojавa NDH pripravljala sve anost toga datuma u 1941.Taj trinaestvjekovni odnos bio je za toga predava a, koji je u stvari imao da obilježi misli ove zvani ne ustaške ustanove, odnos oca i djece. On je uvjeren da su »pape posebnom brigom bdjeli nad Hrvatima, a Hrvati su posebnom odanoš u bili vjerni papama.« Dakako, sada je bila prilika da se iskaže zahvalnost papi što je prošle godine pojavi NDH pred itavim svijetom pokazao da ukazuje naro itu pažnju uzurpatoru i šti eniku germanskog i talijanskog agresora, pla eniku fašizma i nacizma, Anti Paveli u. Bila je svakako prilika da se to širokim masama saop i po hiljaditi put, da bi i one saznale, tko je sve na strani jezivog ustaškog poglavnika. I to ne samo papa u sve anosnoj audijenciji, nego i njegov izaslanik, koga je poslao u NDH. To se uostalom i sasvim neuvijeno kaže:

»Sv. Otac gaji živu ljubav i za našu domovinu Hrvatsku. Ve 18. svibnja pr. god. primio je Papa Pijo XII. Poglavnika i cijelo izaslanstvo ustaške Hrvatske, koje se onda nalazilo u Rimu. Sv. Stolica je u kolovozu pr. god. poslala u Hrvatsku svoga izaslanika preuzv. opata Josipa Ramira Marconeia. U popratnom pismu, kojim ga je sv. Otac upuho u. Hrvatsku, piše, da ». Sv. Otac gaji posebnu naklonost za plemenitu i katoli ku Hrvatsku i zato joj šalje svoga predstavnika, da se uvjeri o posebnim vjerskim i politi kim potrebama njemu tako dragog hrvatskog naroda. To osobito u sadanjem asu, u kojem cijeli svijet izgleda prgnut pod teretom velike nevolje.«

I upravo ova injenica, za ustaškog komentatora izaziva upore enje izme u sadašnjih prilika i odnosa NDH s onim srednjevjekovnim vremenima kad je hrvatski kralj Zvonimir bio u vazalskim odnosima prema papi Grguru VII., jer kaže da »Sv. Otac obnavlja tradiciju kralja Zvonimira, Pape Grgura VII. i opata Gebizona.« Istina je, da predava nije imao odvažnosti da do kraja izvede upore enje i da spomene kako je narod na kraju svršio sa svojim kraljem Zvonimiro i njegovom vazalskom politikom, kad su ga na Kosovu polju kod Knina ubili. Da bi ustašama što više omilio lik Pija XII., predava je nastojao da skicira što je sve ovaj papa uradio-

za »Hrvate«, pomažu i ih materijalno i moralno u vrijeme NDH. On bi trebao daleko više vremena kad bi sve to nabrojao. No, on ipak isti e najvažnije i najimpresivnije za sluša e ustaškog »krugovala.« Podvukavši da je papin izaslanik u ovoj jednoj godini što boravi u NDH podijelio potrebama siromašnih biskupija 11,000 dolara radosno saopava da je »*bas iz zadnjeg doba poznato, s kolikom srdašnoš u susre e današnji papa Hrvate u svojim dvorima.*« On se sje a znamenitog dana 14. XI. 1939., kad je primio papa u audijenciju hrvatsku delegaciju sa nadbiskupom Stepincom na elu i izaslanicima Maekovim, pa im je tada obeao, da e bi. Nikolu Taveli a proglašiti svecem. Zatim, papa je maja 1940. proglašio svetu hrvatsku godinu o 13 stoljetnoj godišnjici odnosa Hrvata sa Rimom. Važno je, dakako i to što je papa »ove godine primio naše sveučilištarce i ustašku mladež i mnoge pojedine hrvatske (dakako ustaške) odlične, a od osobitog je značenja primanje lanova hrvatske državne opere.« Sjetio se ovaj klerofašista i Spasovdan 879, kad je papa proslavio u crkvi pobedu kneza Branimira nad knezom Zdeslavom, koji je raskinuo veze sa Rimom i papom »*koji je sa uvao* (t. j. Branimir) *Hrvate od pravoslavlja i priljubio hrvatski narod uz Sv. Oca Papu.*« Prirodno je da je s time u vezi uskrsnuo u njegovom sjećanju i onaj drugi Spasovdan, iz 1925., kad je papa Pijo XI. služio zahvalnu misu o 1000-godišnjici hrvatskog kraljevstva, i utješio »Hrvate«, u stvari ustaške prete e i njihove klerikalne vode, da e već do i vrijeme kad e oni imati što žele, t. j. NDH, kako je to u ovoj knjizi već govorenog. Tako i ovaj treći Spasovdan »Hrvati katolici uzdižu svoje molitve u svojoj Nezavisnoj Državi Hrvatskoj svoje molitve za svoga Papu Pija XII.«¹⁹⁹

Nema sumnje da su sve ove misli imale da posluže ustaškoj »promociji«, i da su one i izvršile svoju ulogu, svoje ciljeve. Svi oni, koji su ih slušali morali su se uvjeriti da je Rimska Kurija na strani ustaša i poglavnika, a to je i ustaškim vlastima bilo dosta. Svakako je važno i to, što je ovaj ustaški spiker otkrio zašto je papa poslao Marconeia u NDH, koju on naziva »katoličkom« bez obzira na milionske mase pravoslavnih i muslimana, otkrivši tako stvarnu svoju podršku za »psihološke priprave« nadbiskupa Stepinca, njegovih drugova iz »Odbora trojice« i svih mnogobrojnih izvodilaca pri nasilnom katoličenju Srba. Pored toga, još više je značljivo, što je papa, u tom sprovodnom pismu, kojim šalje novovjekog Gebizona-Marconeia u NDH, rekao -ne samo vjerske, nego i »političke potrebe«, njemu tako dragog hrvatskog naroda.« Vjerojatno je, da se ova izuzetna diplomatska iskrenost iz 1941. ne bi na tako očigledan način manifestirala. Ali, 1941. je i vatikanskim krugovima izgledalo da Hitler rješava probleme za 1000 godina. Dakle, jasno i određeno usmjerena misija opata Marconeia s obzirom na vjerske i političke potrebe ustaških vlasti.

Kad se uzme u obzir što su sve jezuiti u inili za proširenje klerofašisti ke misli u Hrvatskoj onda je tek jasno koliko je za uvrštenje duhovnih veza između klerofašizma i Vatikana bilo važno objavljivanje breve pape Pija XII., kojim je zagrebačku jezuitsku crkvu prozvao Malom Bazilikom, koja je već odavna bila pravi bastion klerikalizma povezanog s krajnjim šveničkim nacionalizmom. I ova injenica uvelikoj osvjetljiva jedno moćno sredstvo kojim su se klerofašisti služili u svojoj propagandi. Odatile, upravo odatile, zračila je prije NDH kao i za nje, na sve strane klerofašisti ka misao.

¹⁹⁹ »Katolički tjednik« 24. V. 1942.

Ovako je Pijo XII. podigao ugled središtu i žarištu jezuitskih nastojanja u Zagrebu i itavoj NDH, pravo na blagdan osnivanja jezuitskog reda Ignacija **Loyole**. Uistinu, ogromne su zasluge zagreba kih jezuita za vezivanje ekstremno katoli kih i ekstremno hrvatskih ciljeva i interesa, manifestiranih ne samo sa propovijedaonice ove velike crkve, nego i iz samostana, koji se nalazi uz tu crkvu. Jer iz njega se uveliko dirigiralo i nadbiskupijom i itavom crkvenom politikom u ranjoj Jugoslaviji. Sigurno je, da je ta utvr ena tradicija produžena i u NDH.

Izvjesne pojave nesumnjivo e objasniti duh tog psihološkog spoja politike i crkve tako vješto zaodjenutog crkvenim i vjerskim formama.

Petar Josip Müller bio je pravi aktivista kao fašisti ki agitator. On se istaknuo u podizanju kapelice na zagreba kom Sljemenu, koju je posvetio »Kraljici Hrvata«. U toj se kapeli naveliko fašiziralo i iskulpljali klerofašisti, kad su htjeli manifestirati kroz crkvu svoje klerofašisti ko »hrvatstvo«.

Ali 1941., i njemu, kao i svima ostalim njegovim bližnjima u jezuitskom redu sve do samog generala, kao i u Vatikanu, izgledalo je, da sū fašizam i nacional-socijalizam, Hitler i Mussolini, riješili sudbinu svijeta za slijede ih hiljadu godina. Odatile njihovo spontano manifestiranje za novi poredak, za ustaški klerofašizam, za Pavelia. Odatile ovako glasno podvla enje njihove politike orijentacije. I jezuiti se zalažu svim svojim raspoloživim sredstvima, dakako duhovnog i intelektualnog karaktera, kako bi se i prema intencijama njihovim i njihovog pitomca nadbiskupa Stepinca oživotvorila »Sveta i Božja Hrvatska«.

Dosta je podsjetiti na ve spomenute pojave vezane uz imena jezuita Jam-brekovi a, Poglajena, Vanina ili Saka a,²⁰⁰ pa da se vidi, koliko su se oni našli u svome pri uspostavi NDH. Njihovi separatisti ki, ekskluzivisti ki, antidemokratski, antipravoslavski i antisrpski orijentirani nastupi nisu obilježavali samo slu ajeve ovih pojedinih lanova, nego ustvari, stav itavog njihovog reda, kome su oni pripadali. Jer, ovdje ne može biti govora o li nom izdvajaju ispod zajedni kih propisa i disciplinske stege, kojom diktatorski i suvereno upravlja njihov provincial, a njima i svima njima, njihov general reda.

Me utim, izrazitije i neposrednije to se vidi iz njihovih publikacija, koje su se štampale u Zagrebu pored te njihove Male bazilike, koja je imala biti prema papinim rije ima, »pravo svetiše me u hrvatskim narodom.«

Preko pola vijeka izdaju hrvatski jezuiti za široke mase svoj »Glasnik Srca Isusova«, u ogromnom tiražu, za koji sami kažu, da ne vrši sudbinu asovite informacije novina. Jer »Glasnik Srca Isusova« — »nije napisan za jedan dan ni za tjedan dana, pa ni za mjesec dana«, kako to pou ava svoje pobožne itatelje i itateljke njegov urednik. »I stoga njega ne može slijede i broj ni zamijeniti, niti potisnuti, niti mu može umanjiti vrijednost. On je uvijek suvremen, uvijek aktuelan, jer stvari, 0 kojima piše imaju vje nu vrijednost. . .« Zato ga mora svaki itatelj^dobro uvati 1 esto mu se vra ati, da iz njega crpe saznanja o kojima pišu oci jezuiti.

Nema sumnje, to je moralno! vrijediti i o svemu, što se pisalo i o NDH. Zanimljivo je, da su jezuiti o NDH progovorili tek u šestom broju, u uvodnom lanku »Glasnik u novoj Hrvatskoj«. Sigurno je trebalo pro i izvjesno vrijeme, kako bi se

²⁰⁰ Jezuit Sak,a bio je suradnik »Ustaškog godišnjaka za 1943.

pravilno ocijenila takti nom vještinom stvarnost situacije i izvedene promjene u NDH, koja je za njih ve tada dobila oblik trajnosti.

Obra aju i se itatelju, urednik ga želi uvjeriti da »Glasnik« nema nikakve veze s politikom, pa ni onda kad pozdravlja NDH i za nju se zalaže, kada slavi Paveli a i ukazuje mu sve svoje jezuitsko povjerenje i želi mu »obilje božeg blagoslova.«

»No zato, što se naš »Glasnik« drži daleko od svake politike, on nije nenarodan, ili ak protiv naroda. Naš »Glasnik« nije kineski »Glasnik Srca Isusova« niti japanski »Glasnik Srca Isusova«, nego hrvatski »Glasnik Srca Isusova«. Zato ne može, a da i on od srca i toplo ne pozdravi ono, sto je svako hrvatsko srce klik u i od radosti i veselja pozdravilo: proglašenje NDH, uskrsnu e slavnoga kraljevstva hrvatskoga. To nije kakva promjena vlade, to nije pobjeda ove ili one politi ke stranke, to nije donošenje ovakvog ili onakovog ustava ili upravne promjene, to je oslobo enje itavog hrvatskog naroda, to je radost i kliktanje itave narodne zajednice, sve hrvatske obitelji, jer je ostvaren san što ga na dnu duše nosi svaki pravi Hrvat. . .

O Uskrusu naše jubilejske godine kad slavimo hiljadutri sto godišnjicu veza sa stolicom Petrovom, u op em previranju, gdje se ruše prijestolja i iš ezavaju države i narodi, hrvatska država opet je uskrsnula. Ona ima u osobi poglavnika dr. Ante Paveli a opet suverena, vladara narodne krvi. Velike evropske države Njema ka i Italija, a s njima i neke manje države ve su priznale njezinu samostalnost i neovisnost. Oko poglavnika, kojega su patnje i kušnje dugogodišnjeg izgnanstva oplemenile za njegovu veliku zada u, okupili su se najbolji sinovi naroda, da na starom hrvatskom poštenju i na evaneeoskim zakonima izgrade novu hrvatsku državu i povedu svoj ljubljeni narod u susret boljoj budu nosti. »Glasnik Srca Isusova« im u tom velikom i teškom pothvatu želi obilje Božeg blagoslova. A »Glasnik« e na svom podru ju i na svoj na in sve u initi, da bi se ispunile rije i pjesme Srcu Isusovu:

»Stijeg Hrvata — Srce Krista,
Tu nam rudi sre a, spas,
Tu sloboda zlatna blista,
Tu se ori gromki glas:
Kralju slave, silni blagi,
Blagoslovi zavjet taj,
Blagoslovi rod nam dragi,
U svom srcu stan mu daj!«²⁰¹

Sve ove misli, koje za uvodni ara »Glasnika Srca Isusova« nisu politi ke, nego narodne, imale su svoj neizostavni propagandni utjecaj kod slabo prosvije enih italaca toga »Glasnika«, koji su mu slijepo vjerovali, kao što se vjeruje zakonima crkve. Kao što su rije i i primjer nadbiskupa Stepinca, kojima je preporu io NDH, Paveli a, a to zna i itav ustaški režim svome sve enstvu, a to dosljedno zna i i svojoj pastvi, tako su i ove jezuitske preporuke NDH za one široke mase »siromašnih duhom« imale snagu ne samo preporuke, nego i zapovijesti, koje su u skladu sa voljom Božjom. Od ove odgovornosti ne mogu ni jezuiti sa svojim u enim obranama ublažiti ili izmijeniti njihov smisao. Ovako je jezuitski urednik predstavio svojim mnogobrojnim itateljima »suverena i vladara narodne krvi« poglavnika, prešu uju i

²⁰¹ »Glasnik Srca Isusova« 1941.. br. (i. 1)4—15*).

njegove zasluge oko mnogobrojnih atentata, ije su krvave i nevine žrtve posijane uz pruge, koje vode od Italije do Beograda. Da li je pisac ovoga lanka, mladi i odgovorni urednik pater Ivan Nikoli, ili neko drugo jezuitsko lice, nije sigurno, jer lanak nije potpisani. Ovaj list, koji želi da je »Glasilo apostolstva molitve i list hrvatskih katoličkih obitelji«, a »izdaju ga s dopuštenjem crkvene oblasti Isusovci u Zagrebu«, — zna i s dopuštenjem zagreba kog nadbiskupa Stepinca, koji se toliko zalagao da njihovo svetište bude uzvišeno na stepen Male bazilike, — otvoreno se izjasnio za ustaški režim.

U istom broju »Glasnika« ima i jedna »nepolitička« pjesma »Raspeti Krist hrvatskom narodu« od M. J. Delnikova, u kojoj se kroz presjek hrvatske historije, karakterizira i vrijeme poslije 1918. do 1941. Tu se naime govori u aluzijama o Srbima, kao o lažnoj braći, koja su zvjerski nego drugi ljudi, stali klati braću u Hrvate. Ili, da su se Hrvati pržili na žaru bizantske vatre, koja je htjela u njima satrati Krista.²⁰² Nema sumnje, da su itatelji male naobrazbe primali ovo otrovno sjeme sa razornim i opasnim djelovanjem, kakvo su samo najokorjeliji ustaše mogli poželjeti.

Kao i ranije, tako su i sada u NDH jezuiti vješto povezivali svoje crkvene sve anosti s političkim tendencijama. Proslavu praznika Srca Isusova 1941. reklamirali su, da će biti 22. juna održana »u Hrvatskom narodnom svetištu u Zagrebu«, tj. u njihovoj Maloj Bazilici, i to »u duhu zahvalnosti za hiljadutristogodišnje krštenje Hrvata i narodnog oslobođenja.« I doista ovo »slavlje zahvalnosti« bilo je 22. juna izvedeno osobitim sjajem u osobito vještoj »patriotskoj« režiji jezuitskih otaca. »*i-nilo se, kao da se sav taj narod sabrao oko Boga svoga, da mu isplati velik dug za sve ono, što je Božja Providnost zadnjih mjeseci stvorila u hrvatskom narodu preko odabranih ljudi, koje je ona pozvala da Hrvatsku obdare slobodom i uine Hrvate sretnima i Božjima. Pred tisuama pobožnoga puka, što se sabrao pred katedralom, izrazio je i sam propovjednik (otac Kikola Buljan D. I.) taj osjećaj zahvalnosti prema Bogu i prema svima, koji su se žrtvovali da sunce slobode sine nad Hrvatskom.*«TM O igledno je, da su Pavelić, njegovi doglavnici i ustaše ili kako »Glasnik Srca Isusova« za njih haže »odabrani ljudi«, koje je Božja Providnost pozvala da Hrvate uine sretnima i Božjima, bili neobično zadovoljni ovom vrstom ustaške propagande kroz organ »Apostolstva molitve i hrvatskih katoličkih obitelji«, a sve to, dakako »s dopuštenjem crkvene oblasti«.

Ovo »Glasilo apostolstva molitve« uistinu je i kroz molitvu agitiralo za ustaše i njihove vode. Tako se na posljednjoj stranici »Glasnika«, redovno daje na omotu kalendar doti nog mjeseca. Tu se nalazi za svaki dan pobožnim itateljima sugestija za koga treba da se doti nog dana pomole. Tako je za 2. VI. određena namjena molitve za »naše narodne vode«, t. j. za Pavelića, Budaka, Artukovića i ostale ustaške pravake. Za sve one, koji su pošli na Istočni front, da se za rađanje Hitlera bore protiv slavenske braće Rusa. Jer 22. VI. trebalo je moliti za »hrvatsku vojsku«. »Glasnik Srca Isusova«, u tome je dosljedan i daljnijih mjeseci, pa tako savjetuje, da se 15. VII. 1941. moli za »upravitelje naroda i države«, 20. VIII. 1941. za »hrvatsko državno vodstvo«, 2. IX. 1941. za »narodne pravake«, 12. IX. 1941. za »svjetovne pogla-

²⁰² »Glasnik Srca Isusova« 1941., br. 6, 157.

²⁰³ »Glasnik Srca Isusova« 1941., br. 7, 231.

vare«, 13. IX. 1941. za »naše u vojsci«, 14. IX. 1941. za »iskorjenu e komunizma«, 26. X. 1941. za »božji duh u Hrvatskoj«, 10. XII. 1941. za »zrakoplovce«, 20. XII. 1941. za »Hrvate u ratu«, 26. XII. za »naše vojnike« itd., itd. i 1942. a tako i dalje.

»Glasnik Srca Isusova« je uvjerenja da »da kad je domovina napokon oslobo ena i ima da po volji voda postane ne samo Nezavisna Hrvatska, nego i Božja Hrvatska, treba novim žarom osvježiti poslovi nu vjernost Hrvata prema namjesniku Kristovu .. .«²⁰⁴

»Glasnik Srca Isusova« je doista uvjeren da je Providnost stvorila NDH preko Paveli a. Dosljedno tome, morao je u dalnjim svojim razmatranjima do i do zaklju ka da uvjeri svoje itatelje, da je za tu NDH pored Providnosti svakako najzaslužniji i namjesnik Kristov na zemlji Sveti Otac papa. Dosljedno da je papa omogu io ostvarenje NDH.

»I danas, kad slavimo Papin dan, kad se u nepreglednim povorkama redaju narodi pred prijestoljem vje nog vladara, da mu priznaju svoju vjeru, živu i nepokolebitvu, probudimo i mi Hrvati tu vjeru. Imamo zato i posebnih razloga. Nijedan narod nije toliko osjetio vje nu mo rimskog vladara božjega kraljevstva, kao mi. Pred trinaest vjekova zajam io nam je taj nesavladivi gospodar, da e nas svojom mo i štititi i voditi k pobjedi sveti Petar, ako ostanemo vjerni pravdi, na koju smo mu obrekli vjernost. I eto u današnje dane on nas je doveo do te pobjede, ispunio je svoje obe anje. Pa kad su vjerni Hrvati sa uvali svoju vjeru u rimskog papu u svojim najtežim danima, kroz tako burne godine, ne emo je zatajiti ni mi Hrvati dvadesetog vijeka. Ta mi smo svjedoci divnijeg Rima i božanstvenijeg pape, nego svi prijašnji naraštaji. Pred nama on stoji kao nadzemaljsko bi e, ist od sviju Zemljinih grehoti i strahota. Stoji vje an kao nosilac isto božanskih prava na izabranike božjih stvorenja. I dok danas vlada strahovito obra unavanje me u zemaljskim carstvima, dok se uzbibalo i stalo rušiti sve na što se ovjek zemlje pouzdao, plovi narod vjere¹ (tj. Hrvati) mirno u budu nost, jer zna da se vje ni temelji Božjeg carstva ne e stresti, da glavar vje nog kraljevstva ne e pasti. Pogledom uprtim u vje ni svjetli grad, motri narod vjere, kako se raspada tijelo i zemlja sa svojim gra evinama i svojom kulturom, kako nadolazi novo doba (tj. Hitlerov novi poredak), prete a vje nog dana . . .

Slavimo Papin dan! Sklonili smo se srcem i mislima u vje ni grad, stupili smo pred ovjeka, kojega ne možemo tjelesnim oima vidjeti, ali u koga vjerujemo i u kojemu ljubimo Krista. Nitko drugi nema prava na ovu vjeru i na ovu ljubav. Samo on, vje ni gospodar nadsvijeta na zemlji, nemrli vladalac vje noga kraljevstva u vremenu. I dok ga gledamo, dok mu se divimo, snažnije po injemo osje ati, da smo i mi uklopljeni u tu vje nost, da smo djeca vje nosti, ta djeca smo ovog milog oca krš anstva.

Papa j nama Krist na zemlji!

Rim je nama Vje ni Grad!

Pio XII. je za nas koji vjerujemo, nosilac sviju Božjih prava, živi gospodar vje nog kraljevstva.«²⁰⁵

Deifikacija pape, kao i Paveli a, identi an je stav »Glasnika Srca Isusova.« Jer, sve je, NDH i Paveli , djelo Providnosti. Pa i onda, kad Slavko Kvaternik, krši zakletvu! O godišnjici NDH, »Glasnik Srca Isusova« ostaje na liniji, kojom je pošao prošle godine, kad je pozdravio NDH i Paveli a kao djelo Providnosti.

²⁰⁴ »Glasnik Srca Isusova« 1941., br. 7, 208.

²⁰⁵ »Glasnik Srca Isusova« 1942., br. 3, 53—54.

»U tu povijest Božjeg Uskrsa utkat e se povijest o uskrsnu u našeg hrvatskog naroda: da je o Uskrsu Božjeg Sina i miloš u njegove Providnosti sijedi Vojskovo a digao svjetlu krunu Zvonimirovu, i na Veliku Subotu poslije proslave Uskrsnu a molio i primio blagoslov u katedrali Velike Zagreba ke Bogorodice i Hrvatske Kraljice Majke . . .«²⁰⁶

»Hrvatska je zemlja Uskrsa: s dvostrukim svjetlom Kristovim. Prvo je svjetlo Kristovo u našem krš anstvu. To je vjera u pobjedu Isusovu i ovdje na zemlji, i ovdje u Hrvatskoj. To je nada u vje no prolje e na obalama države Božje, u pobjedu živog Boga nad ovje jom smr u. Drugo je svjetlo Kristovo u našem hrvatstvu. To je vjera u pobjedu prava našega naroda po Isusu Kristu, u vjernosti i savezu s Presvetim Srce-m! Neka se dakle visoko digne uskrsni plamen svije e, da zasja katoli kim dušama i hrvatskim srcima. Upravo na obljetnicu NDH!«²⁰⁷

Ovako je jezuit Josip Dinko Mravak kroz »Glasnik Srca Isusova« objašnjavao prvu godišnjicu NDH. I on vezuje, kao i pater Müller kult Bogorodice sa hrvatsvom i Hrvatskom, jer i njemu je ona »Gospa i Majka domovine«, te želi da »cijela Hrvatska bude tempal Gosi svih cvjetova« — prepli u i pobožne misli sa nacionalisti kima, kako bi njihovo uzajamno djelovanje, crkveno-politi k® i politi ko-vjersko, bilo što vrš e i pouzdanije.

Sve ovo, dakako za jezuite nikako, nije bila »politika«, nego potpuna »apoliti nost«, pa i onda, kad taj list, kao »glasilo apostolstva molitve« objavljuje u rubrici »Uzmi i itaj« rasisti ku i fašisti ku knjigu klerofaštiste I. Oršani a »U prelomu Evrope«, o kojoj je ve bilo rije i. Tako je vo a Ustaške omladine itateljima »Glasnika« preporu en, ma da u toj knjizi nema ni rije i ni o molitvenim, ni o crkvenim, ni o vjerskim, ni o moralnim pitanjima, ve samo o zalaganjima za Hitlerov poredak, a da bi itao eva radoznalost bila što više zagolicana, jezuita kaže, da se u toj knjizi nalaze i omi lanci, koji se ranije nisu mogli objelodaniti. Ovu profašisti ku pronacisti ku knjigu preporu a jezuitski »Glasnik Srca Iusova« ne samo stoga, što je to i antikomunisti ka knjiga, nego i zato, što su u njoj »obra ena glavna pitanja sadašnjice: novi »pokreti« i njihovi vo e (t. j. Hitler i Mussolini), uzroci krvavih razravnava me u velikim i malim narodima Evrope, o novom poretku, i t. d. Tko želi dublje shvatiti velike doga aje, koje proživljavamo mi i cio svijet, neka uzme ovo djelo.«²⁰⁸

Još spontanije, ustaškije i otvoreniye odgaja svoje itatelje i jezuitski »Kalendar Srca Isusova i Marijina«, koji prire uje ovo isto uredništvo »Glasnika Srca Isusova«, a štampa se tako er sa dopuštenjem nadležnih crkvenih vlasti u jezuitskoj štampariji, pored Male Bazilike. Ve mjeseca oktobra 1941. objavio je »Glasnik Srca Isusova«, da e krajem oktobra iza i za godinu 1942. »najljepši i najoriginalniji od svih kalendara.«²⁰⁹

Ovaj jezuitski kalendar za 1942. god., dakle, prvi u NDH, ure en je na osobito vješt na in. On je uistinu i najoriginalniji i najprivla niji ustaški kalendar. Ni jedan toliko ni tako kao upravo ovaj kalendar »Srca Isusova.« U njemu je povezano ustaštvo i »hrvatstvo« sa živim i djelotvornim katolicizmom, u stvari klerikalizmom,

²⁰⁶ »Glasnik Srca Isusova« 1942., br. 4, 70.

²⁰⁷ »Glasnik Srca Isusova« 1942., br. 4, 72.

²⁰⁸ »Glasnik Srca Isusova« 1942., br. 5, 108.

²⁰⁹ »Glasnik Srca Isusova« 1942.. br. 10. 285.

toliko intimno i impresivno, više i prisnije nego ma u kojoj drugoj knjizi. Tako je dat jedan uzoran primjerak smišljeno izvedene propagandne knjige hrvatskog klerofašizma. Pa opet, i ovaj je kalendar, po shva anju šefova K. A., daleko od ma kakvog politi kog agitiranja. Tako su govorili i jezuiti. Me utim, samo nekoliko pogleda u njegovu sadržinu ostavit e na itaoca sasvim drugi utisak. Urednik je prije svega, ispred svakog mjeseca u kalendaru dao karakteristiku sadašnje NDH u lan i u od jedne same stranice.

U januar uvodi itaoca lanak »*Slobodna Hrvatska*« — kojim pisac otkriva svoju radost nad NDH i poti e itatelja, da i njega obuzme sli na radost. Jer, »kao iza duga, mu na sna pred sretnom stvarnosti tako je stajala Hrvatska 10. travnja 1941. pred injenicom svoje slobode i nezavisnosti. Osamsto godina, još otkako je pao zadnji vladar njihove krvi, ekali su Hrvati s eznu em na ovaj veliki dan, a kad je napokon došao, jedva su si mogli vjerovati. *'Iako je to došlo nenadano, iako tako željno o ekivanu.'* Pogotovo istim rije ima rezonira jezuitski sastavlja ovog kalendara, kao i njegov nadbiskup, kad je pozdravio prošle godine ostvarenje davno željkovanog idealta. Zato za jezuite, Hrvatska, poslije svih nevolja u prošlosti stoji danas »ja a i ve a i mo nija i ponosnija nego ikada prije.« Da je to tako, »glavni razlog opstanka i slobode Hrvatske jest Bog. *Hrvatska je kroz stolje a ostala vjerna Bogu, pa je i Bog bio vjeran Hrvatskoj.*«

Za postavljenu tezu o me usobnoj vjernosti Hrvata i Boga, Boga i Hrvata, koji bi po istoj logici mogli da budu jedan drugome i nevjerni, nalazi pisac dokaza u hrvatskoj historiji, koja govori, da se »Hrvatska kao cjelina nije nikada odmetnula od Božjega Kraljevstva na zemlji, od Crkve Katoli ke. *Papa je bio vazda njezin otac, a Crkva skrbna majka.*« Dosljedan izlaganjima sviju jezuita, otkako su po eli da propagiraju još prije NDH vjeru u zalaganje papa za Hrvate, sve tamo od VII. stolje a, od pape Agatona, — poslije Saka evih »nau nih« rezultata, — i ovdje jezuit tvrdi da je papa taj koji je ustvari najzaslužniji za ostvarenje NDH. »U tmurnim asovima teške povijesti Hrvatske, kad su, je svi izdali i ostavljali na cijelilu, Kristov Namjesnik na zemlji nije zaboravlja ni napuštao svojih Hrvata. *Cijela naša povijest, cijela naša borba za opstojnost i za slobodu i za nezavisnost najtjesnije je povezana sa Crkvom Katoli kom i sa Rimskim Papom. Tu povezanost i odanost prema Crkvi i prema Papi, te blagoslovene plodove vjernosti Hrvatske prema Bogu, te nepresušive tisu ljetne izvore snage u borbi za slobodu i nezavisnost, sve to ne smiju Hrvati nikada zaboraviti.*«

Povezavši tako katoli ku crkvu i rimskoga papu sa stvaranjem NDH, jezuit postavlja i uslove Hrvatima i Hrvatskoj, da e ona »ostati uvijek slobodna i nezavisna«, bude li i nadalje ostala vjerna Bogu i Crkvi.

Iako expresisis verbis nije jezuit rekao ukoliko su katoli ka crkva i rimski papa bili neposredno vezani sa drugim faktorima, koji su stvarali NDH, t. j. sa Pavelim i njegovim gospodarem Mussolinijem, ipak ostavlja itatelju da sam izvede zaklju ak iz op e tvrdnje »da je cijela naša borba za opstojnost i za nezavisnost najtjesnije povezana sa Crkvom katoli kom i sa Rimskim Papom.« Ovaj, kao i slijede i uvodni lanci u sve godišnje mjesecu pisani su u vrijeme Hitlerovih najve ih uspjeha i njegovog približavanja prema Moskvi, pa su fantazije pisca bile raspojasanije i slobodnije, a iskrenost spontanija i manje odgovorna, jer je postojala op a

nada, da se sada rješava za 1000 godina problem Evrope, pa i ustaške Hrvatske, pa zašto onda odmah ne kazati svu istinu, tko je to najzaslužniji za »slobodu i nezavisnost« ustaške NDH.

Uvodni lanak za februar posve en je »*Božoj Hrvatskoj*«. Objavljaju i, da se krštenjem naroda postaje Božji narod, pa su tako i Hrvati postali Božja djeca, im su došli u svoju novu domovinu u VII. stolje u i to »zaslugom i brigom rimskih Papa.« Jer, da su kojim slu ajem Hrvati ostali u poganstvu njih bi nestalo, dok ih je crkva privela u evropsku zajednicu i »Hrvati su postali Božji narod.«

Mart je posve en »*plemenitoj Hrvatskoj*«, koja je takva postala otkako je s papom Agatom sklopila pakt o nenapadanju, ali zato e joj biti od pomo i »Bog Hrvata«, ako bude tko na nju navalio. Tako se ovdje saznae, da su Hrvati (itaj: ustaše) pred papom i ostalim svijetom postali »ljubljeni sinovi sv. Petra« i **narod sv. Petra.**«

U aprilu se govori o »*ponosnoj Hrvatskoj*«, do koje Hrvati nisu došli sami od sebe, ve ih je dogleđeno i opet crkva Kristova. »Jer politika organizacija plod je kulture, a kulturu u srednjem vijeku nosila je i dijelila samo Katolička Crkva i njezini sve enici.«

U maju raspravlja se o »*vjernoj Hrvatskoj*«, koja nije htjela da se povede za knezom Zdeslavom, koji je za kratko vrijeme preveo Hrvate u pravoslavlje. »Hrvati-pravoslavni! — Nikada! Zdeslav je svojom ropskom politikom dirnuo u najsvećije osje aje hrvatskog naroda, koji je ve dvjesto godina vjerno stajao¹ uz Petrovnu inu i zakleo se na posebnu vjernost Papi. I radi toga podiže knez Branimir ustanak na obranu slobode i vjerske neporonosti i cijelog naroda uza nj. On svlada Zdeslavu, povrati vjerski mir i hitno pošalje poslanike u Rim, da obavijeste Kristova Namjesnika, da se Hrvati vraju natrag u krilo Rimske Crkve.« Prikazavši tako vjernost Hrvata prema papi, koji je na Spasovanje 879. za misu, blagoslovio kneza Branimira i itav njegov narod, papa se tako odužio, da je Hrvatsku obdario potpunom nezavisnošću, o emu me utim ne zna ništa historijska kronika. »Od vremena kneza Branimira Hrvati su odlučno i neopozivo krenuli prema Zapadu, prema vreli kulturi, prema Papinom Rimu, i više se nikada nisu odvratili od vjernosti prema Namjesniku.«

U mjesecu junu govori se o »*krunjenoj Hrvatskoj*«. Tu se spominje krunisanje kralja Tomislava 925. kad je papa donio zaključak, kako to tvrdi pisac ovog uvodnog lanka, da »glavu hrvatskog vladara resi kraljevska kruna.« Veli aju i kralja, koji je bio, prema ovome jezuitu, u vazalnom odnosu prema rimskome papi, zaključuje da su »Hrvati i opet osjetili posebni Božji blagoslov radi svoje nepokolebive vjernosti Crkvi Kristovoj.« U mjesecu julu se prikazuje »*velika Hrvatska*« za vrijeme kralja Petra Krešimira, za čije je doba »kona no rašiš eno i pitanje isto - nja kog utjecaja na vjerski život Hrvatske.« Ovaj jezuit izjašnjava se protiv slavenskog bogosluženja, koje je za njega »neko slabljenje potpunog vjerskog jedinstva u narodu.« Osim toga, »uvukoše se u neke iisto ne dijelove države isto nja ki obi aji i zloupotrebe.« Sve je to Petar Krešimir likvidirao, kao na primjer ženjenje sve enika, nošenje brade, pomogao da se izvede zabrana glagoljanja, i t. d.

Za mjesec avgust rezervirao je pisac misli o »*sretnoj Hrvatskoj*.« Dakako, to je bilo za »dobroga, pravednoga i velikoga kralja Zvonimira.« »Neprijatelji vjere

i našega naroda ozloglasili su ga kao slugu i pokorna roba Papina i spremno prihvati neku nesigurnu tvrdnju, da se radi te vjernosti Namjesniku Kristovu podigao na njega cio narod i ubio ga. Ali o tom umorstvu nema povijest nedvojbenih dokaza.« (?) Me utim, pisac ovih mjesecnih uvodnika, na ovom mjestu, zacijelo ne zna, da u istom kalendaru ima o tome sasvim pozitivno gledanje Mgra dr. Matije Stepinca koji je iznio na javu veli anstvenu teološko-političku definiciju cjelokupne hrvatske stvarnosti. Po njegovoj koncepciji hrvatski narod pati i u politi kom pogledu, ve kroz vjekove 1.) zbog osobnih, posebni kih grijeha svakoga pojedinoga Hrvata; 2.) zbog javnih, zajedni kih grijeha cijelog naroda. Me u ovima na prvom mjestu стоји umorstvo kralja Dimitrija Zvonimira. To je umorstvo trebalo okajati op om, na rodnom pokorom.²¹⁰ Ovako u istoj knjizi uveliko dva jezuita idu u raskorak samo sa jednom istinom! A to je ujedno i klasični primjer, kako u jezuitskoj nauci jedna te ista stvar može imati nekoliko oblika, ve prema potrebama i ciljevima!

A kralj Zvonimir bio je vazal rimskoga pape. I upravo zato, izvodi pisac, Zvonimirovo vladanje bilo je sretno i blagoslovljeno. »To je društveni i kršćanski program, kakav Hrvati mogu i danas samo poželjeti. Zvonimir je služio Bogu kraljuju i... I radi tog kršćanskog života i vladanja kralja Zvonimira govorio je — i molio se — jedan naš veliki ovjek (O. Milan Pavelić, D. I.), da bi kralj Zvonimir morao zapravo biti na oltaru.«

Mjeseca septembra razmatrala se »mu eni ka Hrvatska« u vrijeme Turaka. Ovo stoljetno »mu eništvo Hrvatske zaslужilo je iz usta Namjesnika Kristova pohvalu koju nije dobio nijedan drugi narod: »Predzi e kršćanstva.«

U mjesecu oktobru pisac je progovorio o »papinoj Hrvatskoj« iz vremena protestantizma, kad su se Hrvati othrvali protestantskoj propagandi i »ostali vjerni Papi. A to jedinstvo cijelog naroda u vjeri dalo im je snagu, da ih nije mogao nitko »kršiti ni uništiti. Hrvatska je Božja i Papina!«

»Kesavladiva Hrvatska« je naslov laska ispred mjeseca novembra. Tu se govori o politi koj historiji Hrvatske u XIX. i XX. stoljeću. Dakako, sada je pisac imao prilike da otkrije svoju pravu ustaško-klerikalnu tendenciju, sa svim ovim uvodnim mjesecnim lancima, kad se osvrnuo; na bivšu Jugoslaviju.

»No najstrašniju i najmu niju borbu za svoj opstanak morala je Hrvatska izdržati posljednjih dvadeset godina. Svaka sila rađa protusilom, ali kad se netko u nutrini onesposobi za ikakvu reakciju, tada je on osuđen na propast. U najboljoj vjeri i pouzdanoj nadi združili su se Hrvati iza Svjetskog Rata sa Srbima, da skupno grade zajedničko blagostanje i sreću. Ali su se brzo razočarali. Srpsko propovijedanje bratstva bilo je samo koprena, kojom su sakrivali svoje zlobne namjere, a isticanje jugoslavstva bilo je opij, koji je Hrvate imao omamiti i nesvijesno odnaroditi. Hrvatsko ime imalo se brisati s lica zemlje, a Hrvatska utopiti u Velikoj Srbiji. To je bio pravi cilj.

A put, kojim se išlo do tog cilja, bio je takav, da je Hrvatska doista po ljudskom судu, morala propasti, da je nije sam Bog spasio. *Jer Srbi su potkoprili temelje, na kojima je stajala i opstojala Hrvatska.*

Najprije su potkoprili vjeru. Hrvati su imali pogaziti svoju vjernost Papi i Katoličkoj Crkvi i postati pravoslavci. Mješovite ženidbe imale su stvarati podesno tlo za popravoslavljenje: vjersku ravnodušnost, a živa pro-

-''' Stjepan Krizin Flodin D. I., Pogibija kralja Zvonimira i bijela kuga, S3.

mi ba države i srpske pravoslavne crkve trebala je »otvoriti« Hrvatima o i, da vide, kolika im opasnost prijeti od Papinstva i Katoli ke crkve, pa da se obrate, prije u na sveto savsko pravoslavlje i postanu — Srbi. A s druge strane puštene su bile uzde svemu zlu, koje je moglo oslabiti Hrvatsku otpornost. *Komunisti su mogli nesmetano rovati i sijati nezadovoljstvo i mržnju na vjeru i Crkvu, bijela kuga se širila i podržavala po gradovima i selima, psovka je trovala i muško i žensko, i staro i mlado.* A Hrvatima se zatvarala usta da su jedva štogod smjeli izre i u svoju obranu i prite i narodu u pomo . *Državna vlast, i štampa, i vojska, i državna uprava, i srpska crkva i nemoral, i psovka, sve je uprlo sile da Hrvatsku uniše. I uništite bi je da joj Bog nije dao jakost u Katoli koj crkvi i djedovskoj vjeri.*

Svi trijezni ljudi, koji su preživjeli tu mu nu i tešku borbu Hrvatske za opstojnost i slobodu slažu se u tome, da nam je najja e i najvjernije oružje u toj borbi bila naša vjera. *Hrvatska je ostala Hrvatska, jer se vjerno držala Crkve i Pape.*«

Truju i tako svoje itatelje neistinama, koje je namijenio mjesecu novembru, on e u mjesecu decembru klerofašisti ki pripisati *KDH Providnosti*. Kao što je mjesec januar, tako i mjesec decembar imaju, t. j. na po etku i na kraju godine u za elju ustaški emblem, t. j. hrvatski kvadrati asti grb, a povrh njega veliko slovo »U«. Na kraju godine razmatra se sadržina »zahvalne Hrvatske«. Odmah u po etnim rije ima ovog uvodnog lanka nalazi se vanredno priznanje o uskoj suradnji ustaštva i crkve u NDH. Tu se doslovno kaže:

»Providnost je božja upravljala Hrvatskom, priznaje sam Poglavnik u redcima koje je dobrostivo napisao za naš Kalendar, a i Vojskovo a je oznaio deseti travnja darom božje Providnosti.

Zagonetnim putevima vodila je o inska ruka Hrvate kroz hiljadutrista-godišnju povijest. U inio ih je svojom djecom, dao im prekrasnu domovinu, obdario plemenitim vladarima. A onda ih poveo trnovitim putem kušnja i patnja i progonstva i tla enja i uništavanja — zašto? To zna dobrostivi Otac na nebuj, koji kuša vjernost pojedinaca i naroda. Pripustio je to na naš narod zacijelo zato, da okajemo naše narodne grijeha, a možda i zato, da znamo više cijeniti slobodu i nezavisnost, kad nam je bude podijelio. Me utim tko mirno i u duhu vjere pregleda cio taj povijesni put Hrvatske, mora priznati: prst je tu božji. Ovakva vjernost Bogu i crkvi, ovakva ustrajnost u borbi za obranu krš anstva, ovakva odlu nost na raskrsnicama, gdje se odlu uje vjerska i vje na sudbina naroda — sve je to s jedne strane krepost cijelog naroda, ali u prvom redu to je dar božji. *A osobiti dar nebeskoga Oca, koji svi možemo skoro rukom pipati, jest sloboda i nezavisnost Hrvatske.* Dar prati u svakoj plemenitoj duši zahvalnost. Pa tako i plemenita duša Hrvatske, svi Hrvati moraju biti za sva ta dobro instva zahvalni Bogu.«

Kad je ovako urednik lijepo razvrstao kroz dvanaest mjeseci 12 raznovrsnih »Hrvatskih«, nalazi se tekst, koji je Paveli napisao za taj »Kalendar Srca Isusova i Marijina« a na su elnoj strani slika poglavnikova s autografom doti nog teksta. Dakle, jasno i odre eno, ime se hvali urednik, poglavnik je literarni i propagandni suradnik jezuitskog kalendara.

U tekstu, koji iza toga slijedi, ima pored ostalih i dva lanka jezuita oca Stjepana Krizina Flodina, na koje treba baciti jedan pogled. To sui: »Pogibija kralja Zvonimira i bijela kuga« i »Psova ka fronta.« Iz oba ova lanka izbija ne samo stra-

hovita mržnja prema svemu u staroj Jugoslaviji, nego naro ito prema pravoslavlju i Srbima, koji se okriviljuju za sva zla, koja su se desila. Stil i ton ovih lanaka uistinu premašuje svu vulgarnost petpara kih novina, koje najgrubljim izrazima napadaju i kritiziraju protivnika i na njega svaljuju sve mogu e i nemogu e odgovornosti. Drugi lanak, svakako je premašio sve, što se ina e nalazi u ustaškim i klerikalnim kalendarima, kao što su »Danica« (Izdanje društva svetog Jeronima), ili »Sveti Ante«, (izdanje bosanskih franjevaca).

Prvi lanak u svojoj cjelini predstavlja jednu neduhovitu persiflažu, koja se ak dodiruje na ponekim mjestima sa blasfemijom. Uvjereni smo, da je taj lanak izašao u nekom neklerikalnom listu, sva bi klerikalna štampa o njemu sa najve im zgražanjem pisala. U samome po etku prikazuje se Bog — Sveta Trojica trgova kom terminologijom kao »najsolidnija tvrtka, što ju je uop e mogu e zamisliti«. Tu tvrtku sa injavaju »tri izvanredno dobra i ljubezna gospodina: Otac, i Sin i njihov Sveti Duh. Njihov je poslovo a i klju ar njihova dvora, Simon, sin ribara Jone, tamo odnekuda iz Betsaide na Tiberijatskome jezeru, a poslije ovjek Sinova povjerenja, u svijetu obi no poznat pod imenom Sveti Petar. On je božje poslove na zemlji vodio isprva iz Antiohije, a poslije iz Rima, odakle i njegovi naslijednici vode brigu za božje pravo na zemlji. Vrijedno je znati da njihova rije vrijedi i na nebu, pa što oni »svežu ili razriješe« ovdje dolje, »vezano je i razriješeno je« i tamo gore, u dvoru Oca i Sina i Svetoga Duha, a Sveti Petar vodi oko toga osobitu brigu.

»*Izvadak iz zapisnika o svehrvatskom zborovanju ovih godina*« jezuita Stjepana Krizma Flodina rasipa pred nas itav niz izraza njegovih protivsrpskih raspoloženja. U toj diskusiji u estvuju: Hrvatska savjest, Crveni vika , Duh Monsinjora Matije Stepinca, Komunisti, Seljak književnik (misli na Pavla Miškino), »Emancipatka«, »Milostivna« s mopsom na krilu, »Druga Dama« s pin om na krilu, Gosti po no nim lokalima, Sablast pod mitrom, Beogradska aršija. U »Svehrvatskom zborovanju po evši od 10. travnja 1941.«, pored ve spomenutih lica, u estvuju i župnik neke gradske župe, nekoliko bolni arki, »Baba Mileva, Raskajana i okorjela edomorka«, »Babe paklenja e«, »Agent paklenskih sprava«, »Moderna žena«, »Hrvatska državna vlast«, »Svi pošteni Hrvati«, »Svi odro eni Hrvati«, »Nepošteni advokat«, »Nepoštena primalja«, »Nepošten lije nik«, »Nepošten sudac«, »Poklonici Židova Bluma« i t. d., a sve to odreda raspravlja o bijeloj kugi, o poba ajima i »antikoncepcionalnim preparatima« — na na in, koji stvarno zgranjava i zaprepaštava, da sve to dolazi od jednog u enog moraliste Oca Stjepana Krizina Flodina!²¹¹

Neposredniji je otac Stjepan Krizin Flodin u lanku »*Psova ka fronta*«, u kome Srbe okriviljuje, da su Hrvate zarazili psova kom manom.

»Sva je Jugoslavija u svih svojih toliko i toliko stotina hiljada etvornih kilometara bila zapsovana, odozgo do dolje, uzduž i poprijeko, s lijeva i s desna, odovud i odonud. Svuda je zrakom odjekivala psovka grlata i slijiva, goropadna i kukavi ka, bezobrazna i podmukla, razularena i oprezna, vješta ka i po etni ka, salonska i »umjetni ka« kao u Dule Nikolajevi a i Miroslava Krleže, pa onda palana ka i prosta ka kao u bilo kojega, »otresi-toga Dinarca«.

²¹¹ »Kalendar Srca Isusova i Marijina«. 79—94.

Ni u kojoj se stvari u Jugoslaviji nije postiglo bilo toliko »jedinstvo«, koliko u psovanju! Ni u emu se Hrvati nisu toliko »saobrazili« sa Srbima, koliko u psovanju i bogmanju! Ni u kojem se poslu nisu toliki Hrvati, i ostala eljad po Jugoslaviji, bili tako nesobi no, upravo oduševljeno i zanosno predali pod srpsku hegemoniju kao u psova kom. »Narodno« jedinstvo niti se stvorilo, niti se »cementiralo« ni mitom ni kundakom, ak ni medu »jednokrvnom i jednojezi nom« bra om, ali psova ko jedinstvo srpskoga tipa uistinu je u Jugoslaviji bilo stvoreno i produbljeno i prošireno do evropskog formata.

Osim tolikih Hrvata sasvim je bilo zaokupilo Slovence, koji do ulaska u Jugoslaviju nisu ni pojma imali o tom »narodnom blagu«. Ali tek što ga narušiše, ve ga i prisvojiše! Od ko ijaša do sveu ilišnoga profesora svaki je svijesni »državotvorac« u Sloveniji znao sasvim »propisno« tj, srpski psovati i bogmati se. Ako bi no u doputovao iz Njema ke u Jesenice, nije ti trebalo napose izvirivati iz vagona, da vidiš, gdje si. im bi vlak stao, ve bi se koja »ferdamana krota« požurila, da bud kome, bud zašto, »skine« s neba koga bilo, i to ne u »kranjskoj sprahi«, jer u njoj to ne ide, nego u jeziku, »kojim govorи srpski kralj i vascela srpska nacija!« I onda odmah znaš gdje si! I kad bi Slovenac došao na hrvatsku gimnaziju za inspektora na maturi, on bi se u svakoj minuti po sedam puta zabogmao, kao i onaj najzadnji gejak sa Dor ola, da bi tako pokazao do kolike se on ve mjere »saobrazio« sa Srbima... Ta se psova ka struka uistinu smatrala ne im srpskim. Srbi su i sami taj psova ki obi aj uzimali kao znak srpstva...

Srbovanje modernoga Srbina bilo je — moderno psovanje, lu a ko, divsko, herojsko, gigantsko, oni bi rekli »džinovsko«, »avolsko« psovanje. Duh avolske mržnje na sve, što nije srpsko i svetosavsko, izjedao je sve »ovejane« Srbe i nagonio ih na precjenjivanje samih sebe. Sav privatni, sav javni i državni život srpski bio je upravo beskona no psovanje oko sebe, o itovanje beskrajne mržnje na sve, što nije srpsko, osobito na sve hrvatsko; na sve što nije svetosavsko, osobito na sve katoli ko. Tko e izbrojiti, koliko je puta moderni Srbin — »beogradski ovjek« Velmara Jankovi a opsovao Hrvatima Boga i Majku Božju, Papu i Crkvu i sve, što je Hrvatu na nebu i zemlji sveto?

Do vrtogлавa bjesnila dotjerali su Srbi u psovanju kada su ih vodili psova i u veliko sve eni kim haljinama: raskolni ki patrijarh Varnava sa svojim pomamnim vladikama u doba bezbolne borbe protiv samoga Kristova Kamjesnika na zemlji, Svetoga Oca Pape Pija XI. u srpnju 1937. Onda se srpsko psovanje i psova ko srbovanje popelo bilo na vrhunac! U to je doba Srbili psova stvorio »srpske litanije« — niz prokletstava, da ve ni najkrivo niji rabili talmutskoga tipa ne bi bio kadar strasnjih izmislići, prokletstava izre enih protiv Srba, koji bi se usudili pokazati prema Hrvatima i Katoli koj Crkvi uvidavnosti makar samo za dlaku. »Konkordatsko bjesnilo« raskolni kih Srba i Vlaha iz godine 1937. bilo je sasvim nalik na farizejsko bjesnilo izro cnih Židova iz godine 33. na Veliki petak. Židovi su one godine psovali Isusa, a Srbi 1937. opsovali Isusova Kamjesnika. 33 godine bio se sam davo isprije io na usta Židova protiv Božjeg sina, a 1937. bio se isti avo na usta Srba isprije io protiv božjega Kamjesnika. I jedno i drugo bio je grijeh protiv duha svetoga, najgolemija psovka.

Kroz etvrt vijeka dizao se iz te psova ke Jugoslavije do neba vje iti mrmor, žamor, urnebes i rika.

Pa su pitali jedni an eli:

»Što je to? Kakav je to nerazumljivi jezik? Iz koje se to zemlje diže taj pakleni gromor i smrad?

A drugi su odgovarali:

To je jugoslovjensko vagoslužje! To je psova ki srpsko-hrvatsko-slovena ki jezik! To najsvjesniji Jugoslovjeni » inodejstvuju« u toj vražjoj litur-

diji! To pod vodstvom Srba stanovnici Jugoslavije srbuju: psuju Boga i »vozdižu« vraga.

A onda su opet pitali jedni an eli:
Dokle e trajati ta jugoslavenska litur ija?
A drugi su odgovorili:
Dok se aša ne napuni.

I napunila se 6. travnja 1941. godine.. .

A u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, eh, nek je milom Bogu hvala, tu nitko više ne srbuje . . Nitko tu ne psuje ... i ne prostakuje ... Tu ti sam cvijet molitve cvate. . . Zrak miriše od samih finih rije i. . Srbovanje je odzvonilo . . Još pitaš? Ma eto: zar irilica nije zabranjena? Zar srbizmi nisu ošinuti, pa što ho eš još? Sada svaki Hrvat, im zine odmah se Bogu moli... U Hrvatskoj nitko ne srbuje, nitko ne psuje, nitko ni u iju ast ne dira, ni u Božju, ni u ljudsku, svak daje Bogu božje, a Poglavnikovo Poglavniku, pa što se onda udiš što Hrvatima sama od sebe navire na usta molitva onoga pravednoga Farizeja: Hvala ti Bože, što mi Hrvati nismo kao drugi ljudi, razbojnici, preljubo inci ili kao ovi Srbi, koji te psuju, a mi te, eto, hvalimo im zinemo . . Nama se nikakva aša ne puni pa nam se ne e ni napuniti.«

Me utim, mora priznati otac Stjepan Krizin Flodin, da to nije to no i da je ovo idealiziranje bilo utopisti ke fantaziranje i da bi trebalo na drugoj strani tražiti razloge zašto Hrvati psuju i dalje, kad sad ve preko godinu dana ne može biti nikakvog srpskog utjecaja. Ne vidi ovaj jezuit ove druge strane, nego i dalje svu svoju mržnju iskaljuje protiv Srba i pravoslavlja kao uzro nika psovanja. I dalje podbada protiv zaostalog srbovanja. Što je to zna ilo s kraja 1941. god. i po etka 1942. iscrpno je prikazano u XIX. poglavlju! Ovdje jezuit staje sasvim uz bok svojih bosanskih omraženih konkurenata — franjevaca.

'Nije istina da u Hrvatskoj nitko više ne srbuje i ne psuje nego je na protiv istina, da se u Hrvatskoj i srbuje i psuje, skoro ništa manje, nego prije . . , Nije istina, da je jugoslavensko vragoslužje i psova ko » inodejstvo vanje« 6. IV. 1941. prestalo, nego je istina da se u Hrvatskoj nastavilo. Nije istina, da u Hrvatskoj nema psova ke fronte, nego je istina da se povampirena psova ka Jugoslavija vuca i smuca po Hrvatskoj kao vukodlak i javlja na usta nebrojenih psova a i bogma a psova ka i bogma ica.«

Zato je sasvim razumljivo, da je jezuit Flodin osobito radostan i ponosan što je ustaški ministar policije Andrija Artukovi izdao Naredbu br. 16238-1941. protiv psovki.

»Jugoslavija je imala zakon za zaštitu države, ali nije imala zakona za zaštitu božjega obraza i poštenja. Zato ju je Stvoritelj odbacio. Hrvatska ima zakon za obranu božje asti i vlasti! Ū sto dobrih asa! Neka ga dakle poštiva, pa e i Bog Hrvatsku poštivati! Neka svi svijesni i pošteni Hrvati muževno prionu uz Naredbu Ministra Artukovi a, broj 16238, kako bi se u nas iskorijenilo svako psovanje, da nas ne stigne kakav šestotravanjski urnebes. Jer treba otvoreno kazati: »Ili emo mi Hrvati suzbiti i satrti hrvatsku psova ku frontu, ili e hrvatsko psovanje upropastiti Nezavisnu Državu Hrvatsku! Nema tre e mogu nosti.«²¹²

²¹² »Kalendar Srca Isusova« 134—143.

Otac Stjepan Krizin Flodin ovako je dao u ovome monstruoznom lanku nali je svih onih dvanaest ustaških NDH, prikazanih ispred svakog mjeseca u godini. Prema tome to je nali je i februarske »Božje Hrvatske« i martovske »Plemenite Hrvatske« i aprilske »Ponosne Hrvatske« i majske »Vjerne Hrvatske« i septembarske »Muени ke Hrvatske« i oktobarske »Papine Hrvatske« i novembarske »Nesavladive Hrvatske« i decembarske »Zahvalne Hrvatske«. Dakako, pišu i 1941. ove svoje refleksije o mogu nosti nestanka i sloma NDH, o mogu nosti »šestojanuarskog urnebesa«, Stjepan Krizin Flodin iako pri kraju svoga lanka kaže, da »nema tre e mogu nosti«, nije vidojao još ni osjetio dovoljnu snagu Narodno-oslobodila kog pokreta, koji je na kraju srušio NDH sa svim svojim licemjernim atributima dvanaest »Kalendaru Srca Isusova i Marijina«. Ovaj Flodinov lanak uveliko demantira i mnoge ostale himnopojce »Božje Hrvatske«, a demantira i sebe samoga, pošto i 1942. i 1943. i 1944. i 1945. godine stalno prolazi kroz crkvenu štampu opomena protiv ove teške mane, iako u Paveli evoj NDH nije bilo mogu nosti, da se osjeti ma kakav srpski utjecaj. I ustaške i crkvene vlasti strogo su primjenjivale Artukovi evu Naredbu i ma da su svojim ustašama namjeravali da ogade tu r avu manu time, što su je povezali sa Srbima i srpskom crkvom, taj obi aj nije bilo mogu e iskorijeniti. Zato se u »Katoli kom tjedniku« tokom ovih godina raspravljaljalo o tome na na ine, koji su jasno doveli u sumnju izvore psovke, koje je pronašao jezuit Flodin, ra unaju i s ustaškim mentalitetom italaca svoga »Kalendaru«, žele i u isti as da pogodi i pozlijedi Srbe, a da »Hrvate« odvikne od psovke, štoviše, u potpunoj suprotnosti prema tvrdnjama tog istog kalendara, da su Hrvati »Božji narod« i narod Svetoga Petra, odjednom ovdje sasvim suprotna tvrdnja: »Nema i ne e biti nove, bolje i sretnije Hrvatske, dokle god budu Hrvati narod psova a — Bogopsova a!«²¹³ I sad odjednom, u toj klerofašisti koj terminologiji, sasvim suprotne teze o tome, iji su i takvi su narod Hrvati. Isti taj list do godine (1943.) mora re i: »Mi jesmo psova ki narod. Kod nas psuje malo i veliko. . .«²¹⁴ Ali pisac »Katoli kog tjednika« ne usu uje se da ide putem jezuita Flodina i na e uzroke toj r avoj mani tamo, gdje ih je našao Flodin. Zagrebački nadbiskup Stepinac zapo eo je pravi krstaški rat protiv psovke u jednoj propovijedi održanoj 2. februara 1944. u zagreba koj katedrali, ozna ivši psovku kao crnu nezahvalnost prema Bogu i kao veliku narodnu nesre u.²¹⁵ Osnovana je i usitnova PPP, t. j. Pokret protiv psovke. Održana su mnoga predavanja profesora sve u ilišta, pravnika i sve enika, štoviše, zagreba ka policija izjasnila se spremnom, da e pomagati PPP putem svojih stražara, koji e na zahtjev »boraca« Pokreta protiv psovke izvršiti legitimiranje svakog psova a i predati prijavu radi daljnega progona.²¹⁶

Nasuprot Flodinovoj tezi da su Srbi krivi za hrvatsko psovanje i za takozvanu balkanizaciju hrvatske kulture, u »Katoli kom tjedniku« je protiv toga istupio dr. Ins. »O igledna je injenica da smo mi Hrvati otada (t. j. od 1918.) postali gori i znatno se približili onim negativnim elementima što se vežu danas uz pojam balkanizacije. Prilike su s te strane danas daleko jadnije nego 1918. Pokazuje to najbolje ovih nekoliko mjeseci, otkako je opet udarena granica na Drini i otkako se

²¹³ Psovka, psovka. »Katoli ki tjednik« 18. I. 1942.

²¹⁴ I to je po ku i. »Katoli ki tjednik« 1943. 18. VII.

²¹⁵ »Katoli ki list« 1943., br. 42, 473—475: 1944., br. 6, 64—65.

²¹⁶ »Hrvatski narod« 29. III. 1944.

O kakvom umjetnom i prisilnom »balkaniziranju« Hrvatske ne može ni govoriti. Sva je vlast u rukama naših ljudi; javni i društveni život mi stvaramo; a ipak društvo nam je moralno rasto eno, obitelj podrovana.« Protive i se onima, koji traže u tome uzrok, t. j. u balkanskoj infiltraciji, dr. Ins. dopušta da to može samo biti povod.

»Uzrok leži dublje; on je u nama. I mi smo krivi. Preduvjete za balkanizaciju stvorili smo mi sami demoralizacijom i napuštanjem bitnih temelja svake prave kulture i svakog životnog idealizma. Nije korupcija, nije ni nemoral, nije ni barbarstvo po biti svojoj nešto specifi no balkanski; nijesu to geografska sredstva, to su moralna odnosno nemoralna. Te otrovne biljke cvatu i na zapadu baš kao i na istoku . . .«²¹⁷

Nadbiskup Stepinac poveo je Zagrep ane u pokorni koj procesiji u Remete 17. IX. 1944., da se »povrije enom Veli anstvu Božjem dade zadovoljština za sve narodne grijeha, a napose za mrske kletve i psovke, kojima još uvijek, unato sve-strane žilave i neumorne akcije protiv kletve, toliki pojedinci u našem narodu vrije aju Boga i izazivaju kaznu božju na narod. Što su drugo rat i sve ratne strahote, kojima je izvrgnut naš kroz stolje a ve ispa eni narod, nego zaslužena kazna Božja za tako teške i odurne grijeha, psovke i kletve . . .«²¹⁸ Nadbiskup je održao i propovijed u kojoj je govorio protiv »hrvatske narodne sramote« i o »velikoj narodnoj nesre i.«²¹⁹

Ovo je sve napomenuto samo zato, da bi se vidjelo, koliko malo istinoljubivosti i pravdoljubivosti ima u mislima jezuita Flodina kad na onakav način pisanja i raširivanja mržnje na Srbe iznosi uzroke psovanju. I to u kalendaru, koji стоји svakog dana pred očima primitivnog itatelja i za kojim se kroz itavu jednu godinu posije i tako polako uisjava otrov mržnje i nebratske nesnošljivosti kroz vješto zaodjenute političke misli u njegovim »moralnim« poukama. Svakako ovaj »Kalendar Srca Isusova i Marijina« стоји ispred sviju ustaških kalendara — u svom nakaznom amoralnom izrazu i tendencijama koje je imao!

Me utim frankovac i klerofašist jezuit Flodin nije davao maha svojoj antisrpskoj mržnji samo u »Kalendaru Srca Isusova«. Ima tih izraza i na drugim mjestima, gdjegod je stigao da ih posije. Iz presude Narodnog suda, održanog decembra 1944. u oslobođenom Travniku, saznaje se, da je jezuit Flodin bio i urednik »Glasnika Svetе Krunice« u kojem je napadao i »bjesomu no harangirao protiv NOV-e« i zato je bio su en na prisilan rad u trajanju od tri godine i na gubitak graanske asti za vrijeme od pet godina.²²⁰ Kad se uzmu u razmatranja sva zla koje je takvo njegovo otrovno štivo proizvelo na mnoge i mnoge križare i križarice, lanove Kongregacija, Marijinih i ostalih društava Srca Isusova, koji su u to štivo gledali kao u evanđelje, onda se mogu izvesti i sigurni zaključci. Mnogi krvavi zloini, ponikli na tom polju posijane i otrovom zasaene mržnje, rezultat su Flodinovih i sličnih klerofašističkih »literarnih« i »apolitičkih« — »crkvenih« pamfleta.

A kakav je tek njegov javni rad bio kao nastavnika gimnazije u Travniku, može se zamisliti samo na osnovu ovih njegovih lanaka. Tamo gdje je bio jezuit

²¹⁷ Dr. Ins., Balkanizacija ili demoralizacija. »Katolički tjednik« 1. III. 1942.

²¹⁸ Pokorni ka procesiji u Remete. »Katolički list« 5944. br. 38. 463.

²¹⁹ »Katolički list« 1944., br. 38, 453—454.

²²⁰ »Politika« 19. XII. 1941.

Flodin nekontroliran i gdje je mogao zadovoljiti i svoga rektora An elka Juri a poznatog slavitelja Paveli a. Sve je to bilo u duhu tradicije ove škole, u kojoj je primio osnovni klerikalni odgoj i Ante Paveli , zalaganjem i pomo u nadbiskupa Stadlera. Kad je ova gimnazija 1932. godine objavila svoju »Travni ku spomenicu 1882.—1932«, dakako ništa ne govori o A. Paveli u u spisku znamenitih li nosti, da je bio i on njen ak. Ali 1942. godine ponosno otkriva i objavljuje rektor An elko Jmi , da je Paveli bio njihov ak. Kad je deputacija iz Travnika došla u Zagreb mjeseca marta 1942. godine, da posjeti Paveli a i da mu zahvali za kredite odre ene za turisti ku cestu na Vlaši planinu, nalazio se u njoj i jezuit, rektor gimnazije, profesor An elko Juri . Tom prilikom »predao je vele asni Juri Paveli u veliki album prekrasnih krajolika Travnika i okolice. Me u tim slikama predane su Paveli u i slike zgrada, u kojima je Paveli stanovao za vrijeme poha anja nižih razreda nadbiskupske gimnazije«. Naravno, Paveli je bio dirnut i toplo se zahvalio izaslanstvu na predanom daru, pa je duže vremena ostao s izaslanicima u razgovoru.²²¹ O svemu tomu govorila je stampa, govorili su i oci jezuiti, u školi i izvan nje, ponose i se slavom, da je Ante Paveli njihovo edo, odgojeno pod njihovim nadzorom.²²²

²²¹ »Nova Hrvatska« 22. III. 1942.

²²² Klerofašist Josip Koprievi pišu i o nadbiskupu Stadleru i njegovim frankova kim zaslugama za Bosnu i za travni ku gimnaziju podvukao je i ove misli: »Stadler je odgojio u svojim zavodima veliki broj hrvatske inteligencije, svjetovne i crkvene, koja se i danas bori za sre u i dobrobit hrvatskog naroda. Ta i naš poglavnik gradio se u svojoj mladosti na dobroti i veli ini prvog nadbiskupa vrhbosanskoga, kad je u nadbiskupskoj gimnaziji u Travniku poha do 4 razreda i crio tamo prve pojmove klasi ne naobrazbe. Tamo se zagrijao za misao Oca Domovine blagopokojnog Ante Star evi a, za koju se misao i nadbiskub Stadler borio cijeli svoj život. Dobro sjeme palo je dakle na plodno tlo i urodilo plodnim plodom.« (»Nova Hrvatska« 24. I. 1943.) Sasvim to no. Od Stadlera do Paveli a vodi jedna prava linija, kao i od Star evi a—Franka do Paveli a. Frankofurtimaštvo se poslije decenija pretapa u ustaški klerofašizam.

U vezi sa prikazivanjem djelovanja jezuita u NDH — na propagandnom polju treba da se uini jedan ilustrativan ekskurs kako bi se vidjela osobita raznovrsnost njihove vanredne akcije i na politi koj sceni i iza kulisa.

U klerofašisti kom kompleksu zbivanja za NDH, za oživotvorene i sa uvanje te NDH, sasvim zasebnu i odvojenu ulogu igra jezuit Stjepan Poglajen ije smo antipravoslavske, antijugoslavenske i antislavenske osebine ve imali prilike da upoznamo. On je jedan od rijetkih, koji je ve od samog po etika NDH igrao u korist klerikalizma na drugu kartu. I bilo bi doista udo, da i toga nije bilo. Dakako, i svakako tako er za jednu NDH, naslonjenu preko Vatikana na Englesku. Dosljedno, morao se izjasniti protiv Hitlera, rasizma i nacionalnog socijalizma, kao i svih fašističkih ideologija a za demokraciju engleskog tipa, kako bi na drugoj strani nalazio razumijevanje za svoj rad. O njegovoj akciji za NDH dao je vanrednih i autenti nih podataka njegov intimni suradnik, bivši križar, a onda ustaša, i ustaški zastavnik, mladi Dragutin Petanjek, na svojim saslušnjima, pred istražnim vlastima 5. 6. i 10. juna 1945. prikazavši velik utjecaj jezuite Poglajena na križarsku omladinu u duhu belgijskog pokreta kršanske radni ke internacionale, još u godinama, koje su prethodile NDH, koji je doveo do cijepanja u križarskim redovima, na ve u germanofilsku i bezna ajnu anglofilsku grupu. Dok su prvi gledali da e svoj politi ki ideal mo i da oživotvore pomo u Paveli a, t. j. pomo u fašizmu i nacizmu, oni malobrojniji, mislili su da se oslove na Englez, za koje se tvrdilo, da s njima ve tada stoji Vatikan na dobroj nozi. Stjepan Poglajen nestaje sa politi ke pozornice sa pojavom NDH, ali se pojavljuje sa spremenom talijanskom kapitulacijom, iza koje su bila nastojanja newyorškog nadbiskupa Spellmanna i Rimske kurije. Njegovi istomišljenici i križari bit e otada njegova prva veza u NDH, gdje ga je tražio Gestapo, iz sasvim razumljivih razloga. Po svemu, što je priznao i htio da kaže dobro obaviješten Dragutin Petanjek, jezuit Poglajen, vrativši se u Jugoslaviju, stao je raditi za ra un engleskog Intelligence Service, dakako pomo u svojih veza koje je odmah mogao na i medu ustaškim križarima. Ma da je jezuit Poglajen dobio od pape dozvoiu da skine svoj habit, nema sumnje on je prvenstveno radio za svoj red, a preko njega za Vatikan, pa je ta dozvola bila samo potrebna mjera opreznosti, da se u slu aju neuspjeha ne angažira ni Vatikan ni jezuitski red.

Dragutin Petanjek, kao i najve i dio njegovih križarskih drugova, u NDH je stao da djeluje kao najvatreniji ustaša. Tu je stekao i poznanstva križara koji su stigli i na najviša mesta, medu ostalima i ministra vojnog Voki a. U drugoj polovini 1943. obnovio je Petanjek svoje ranije

veze s jezuitom Poglajenom, kome su u itavoj NDH davali zaklona jezuitski samostani i klerikalni krugovi, u Zagrebu, Travniku, Sarajevu, Splitu i svuda gdje god bi se pojavio ma da ve bez jezuitskog habita. Stekavši jedan broj povjerljivih ustaša-križara, koje je povezao sa Petanjekom. Poglajen je sve dublje zalazio u konspirativne osnove i u pripreme za njihovo izvo enje tokom 1943. i 1944. sa težnjom da pripremi psihološke osnove za preorientaciju prvenstveno klerofašista od germanofilske na anglofilsku stranu. Jedan itav niz bivših križara našao se odjednom u akciji, koju je vješt povezao jezuit Poglajen. Sva ova majstorski plelena i razastirana mreža obavješta a ustaških križara, susticala se na kraju kod Poglajena. Postepeno su se spremali kona ni potezi, koji su trebali uvjeriti Angloamerikance, da e se ustaška NDH na njih osloniti, i da e zato dati vidna dokaza jednim pu em. Poglajen je uspjelo, da svoju akciju dovede i do vrhova, do dvojice ministra Voki a i M. Lorkovi a, koji su ve na svojoj strani imali lijep broj nezadovoljnih viših ustaških i domobranksih oficira. Ali svima njima je smetao Nijemcima najodaniji i najvjerniji Paveli ev suradnik, general Prpi, šef operativnog odjeljenja ustaškog Ministarstva oružanih snaga. Poglajen je postepenom pripremom predobio Dragutina Petanjeka za ideju, da se general Prpi likvidira kao najve a smetnja tome njegovom planu, koji je on donio sa svim direktivama iz Rima. Mjeseca septembra izveo je Petanjek uz pomo dvojice ustaša-križara taj atentat, ali nije uspio, ma da je bio veoma vješt spremljen. Mato Kruljac i Stjepan Slavi ek ustaše-križari budu uhvati, a Petanjek uspije da pobegne i da se pomo u starih veza sakriva sve do oslobo enja, kad je pao u ruke J. A. Ovako se i moglo tako brzo saznati za sukobe u ustaškim redovima, koji su isli za tim da se NDH po što po to spase i održi, a s njima i sva klerofašisti ka reakcija koja je imala samo zamjeniti drugog gospodara. Onako isto kao što je nadbiskup Stepinac u tom smjeru tražio intervenciju Sv. Stolice (1943.). Voki -Lorkovi ev pu nije uspio, ma da su i oni ve bili vrlo blizu njegovu realiziranju uputivši u Rim izaslanstvo koje je imalo zadatak da pregovara sa Englezima. Luburi je bio brži i u svemu je zadovoljio generala Glaise von Horstenaua. Mjesto da bude likvidiran Paveli eva NDH i zamjenjen sa NDH —. Voki -Lorkovi -Poglajenom, po svemu izgleda da su likvidirani svi osim jezuita Poglajena. Voki -Lorkovi -Poglajenova akcija samo je jedna varijanta u nizu stvari, kako da se izigra narodno-oslobodila ki pokret i kako bi njema ku okupaciju zemlje zamjenili anglo-ameri kom. Poglajen je uhapšen od ehoslova kih vlasti. Nosio je krivo ime Kolakovi , a bio je jedan od špijuna Vatikana i Intellig. Servicea u Slova koj. Njegova krivica u vezi sa pripremama pu a u Slova koj je dokazana.

U raslušanjima Dragutina Petanjeka ima još i drugih dragocjenih izjava, koje ilustriraju sav klerofašisti ki rad koji je spremao unutar K. A. situacije za ozivotvorene N. D. H.

Šestog juna 1945., medu ostalim, iskazao je Petanjek nekoliko novih podataka u vezi s njegovim radom na planovima Poglajenovim i Voki evim.

»Ja sam dolazio Voki u, i ja mu nisam rekao da sam vezan sa Poglajenom. On je preda mnom vrlo otvoreno govorio ... U slu aju Voki a mislim da je on bio vezan sa Poglajenom, koji je opet bio preko Vatikana vezan sa Englezima. Poglajen mi je znao govoriti, kako e se stvoriti jedna fronta koju e sa injavatih Hrvati partizani, HSS i hrvatsko domobranstvo. Uop e grupa Poglajena po mome mišljenju sa injavala je jednu frakciju unutar ustaških redova. Plan te frakcije bio je naslanjanje NDH na Vatikan, a preko njega na Englesku . . . Ovdje treba spomenuti da je Poglajen bio primljen više puta od Stepinca.¹ On je tako er rekao, da k nama ne e do i SSSR, ve Englezi, jer da mi spadamo pod englesku interesnu sferu, i da je radi toga potrebno voditi ilegalnu propagandu da se ljudi i vojska psihološki predobiju za Engleze.«

Iz Petanjekovih iskaza vidi se tko je sve sura ivao sa Poglajenom i tko je sve sa injavao njegov idejni krug suradnika i pristalica. Sve sami klerikalci, ustaše-križari, lanovi Marijinih kongregacija i drugih klerikalnih radni kih organizacija. Dakako, i njegova subra a iz Palmoti eve ulice i sa Jordanovca. To su oci jezuiti Antun Schenk (sada je u civilu!), Josip Müller, zatim fra Bonifacije Perovi , dr. Leopold Belobrajdi i mnogi drugi lanovi K. A. Petanjek se sastajao sa Poglajenom u sobi oca Miillera.

Desetog juna, kad je bio ponovno raslušavan, Dragutin Petanjek se osvrnuo na rad katalikih udruženja prije NDH, ali i u njeno vrijeme.

»Sva katoli ka društva, rije i su bivšeg križara i ustaše, u okviru K. A. imala su duboku politi ku pozadinu nacionalisti kog karaktera, dok im je samo ime K. A. omogu avalo prili no nesmetan politi ki rad s obzirom na tadašnju državnu vlast. I ako sa to no odre enim direktivama od episkopata, K. A. pri svojoj prakti koj aplikacijom pokazuje ubrzo neke simptome unutarnje nehomogenosti, koji su me utim u dalnjem radu iste poprimili karakter fakti kog razjedinjavanja. Vodstvo pojedinih društava, preuzima mla i kler, iji je stav više vezan uz radikalno-politi ku borbu, kao i sve ve em razmimoilaženju sa starijim klerom —. Kaptolom . . . Svi ti ogranci K. A. rade po individualnom naho enju pojedinog organizacijskog vo e, dok im je me usobni odnos jako nepovezan, pa e kao neprijateljski. Me utim, jedno je bitno kod svih: — izgradnja omladinaca nacionalista, dobrim dijelom frankovaca. Obzirom na to po imaju intervencije bivše jugoslavenske policije,ime raste bojazan da sva ta društva budu rastjerana kao politi ke organizacije. Da izbjegne najgore, katoli ki episkopat izbacuje na površinu ovjeka, rekao bih, politi ki dezinteresovanog . . . Merza, koji po imma sa fuzijom svih tih društava u duhu strogo crkvenom i nabožnom. Me utim duh tadanjeg vremena, kao i ja ina

I drugi klerofašisti ki kalendari tako er -su puni ustaške propagande. Tako dominikanski »Kalendar Gospine Krunic« za god. 1942., koji je uredio dominikanac Jordan Viculin, glorificira NDH i Paveli a. štoviše, kalendar po primjeru »Katali kog lista«, u stilu vremena, objavljuje ustaška na ela. Franjeva ki »Kalendar Svetog Ante« za 1942. donosi lanak fra A. R. Glavaša »Opravdanje NDH«. Isti taj pisac u istom kalendaru za 1943. raspravlja o »duhu i zna enju ustaških na ela« napisanih u glavnem ustaškom stanu 1. VI. 1933. i 16. IV. 1941. Fra Glavaš pou ava svoje pobožne itaoce da je »ustaški pokret hrvatski narodni pokret. Vo a toga pokreta u ustaškim na elima samo¹ je skupio narodne težnje, pa u njima nužno nalazimo sve ono, što nam je potrebno znati o svom narodu. Jednom rije i — ustaška na ela su sadržaj naše povijesti, politi ki i društovni program za itavu budu nost hrvatskog naroda.«²²³ U punoj je suglasnosti ovaj kalendar, kad iza Paveli eve slike, donosi misli, kojima pripisuje postanak NDH Božjoj Providnosti. Nepotpisani lanak

politi ke borbe protiv beogradskih vlastodržaca imaju preduboki korijen kod tadanje omladine i . . . Merz ne uspijeva. Kaptol takti ki popušta, no izbacuje na površinu novog ovjeka, dr. Ivana Protulipca sa zada om ujedinjenja svih katoli kih frakcija u jednu falangu, u duhu strogog crkvenom. Zahvaljuju i velikoj organizatornoj sposobnosti navedenog, uspjeh je iznad o ekivanja. Društva se fuzioniraju u VKB (Veliko Križarsko Bratstvo) i broj lanstva danomice raste, no time i uporedo sve ve i utjecaj jednog ovjeka, Protulipca, koji kao li nost drži i vodi organizaciju. Protulipac se brzo pokazuje kao jaka politi ka li nost, te Križarstvu daje karakter, umjesto strogog crkveni, izrazito nacionalisti ki. On sam na sastancima drži politi ke govore, organizira mitinge sa politi kim tendencijama, (svaki takav miting bio je rastjeran od policije), a omladina se sukcesivno pretvara u politi ku vojsku. To je K. A. do dolaska Poglajenova iz Belgije, odnosno njegovog postavljenja na elo organizacije.

Uz Protulipca se mnogo isti u kao duhovnik organizacije dr. Milan Beluhan, kanonik, jezuiti oci Grimm, Müller i fra Bonifacije Perovi . . .«

Karakteristi no je da je veliki broj znanaca i prijatelja ustaša-križara Dragutina Petanjeka, za NDH bio me u najgorljivijim ustašama, zaposlenima u raznim ustaškim ustanovama i nadleštvinama, sa najve im povjerenjem ustaških vlasti, a bilo ih je i u službi Gestapoa. A onda, Petanjek, kaže za društva K. A., za vrijeme NDH, da su »sva prestala sa aktivnim radom, (gro je lanova preuzeo politi ke dužnosti kao i vojni ke), osim VKS, Veliko Križarsko Sestrinstvo, i Marijine Kongregacije. No i u Marijinoj Kongregaciji radilo je tek nekoliko studenata, officira iz PTS (Poglavnika tjelesnih zdrugova), koji su u društvo dolazili na predavanja i na molitve. Ina e koliko je meni poznato sam rad K. A. u NDH bio je onemogu en s obzirom na Ustašku mlađež.«

Jezuit Poglajen, imaju i u prve dvije godine rata od 1939. do osnivanja NDH velik utjecaj na svu tu križarsku omladinu, kojоj je i on rasprirova njenu nacionalisti ku strast i tako je spremao za NDH, kao i za sve oosljedice ustaškog sistema. Dakako, ma da je on ve tada gledao na drugu stranu nego što su to radili ostali vo e Križara, kako se to vidjelo iz njihovih priznanja i samohvalisanja za njihove zasluge u vezi sa oživotvorenjem NDH, u pogledu hrvatskih komunista i ljevi a, bio je nekompromisni neprijatelj, koji se sav dao na to da pobija njihov utjecaj. Tu je on jednak svim ostalim klerofašistima, fašisti ke i nacisti ke orientacije. Njegove antikomunisti ke, i dosljedno antipartizanske ideje bile su uveliko zapažene u jezuitskom asopisu »Život« iji je urednik bio i kroz njega utjecao na intelektualni dio križara. Tokom 1944. bavio se fiksnom idejom od odvoju hrvatske od srpskih partizana, ra unaju i tu svakako na nekomunisti ki dio, t. j. kao i na onaj, koji se, po njegovom sudu ve vrlo kasno prokrijum ario u partizanske redove nastoje i da izbjegne odgovornosti za svoj raniji proustaški rad.

Nema sumnje da je Poglajen jedan od poznatih aktera, koji je po direktivama spolja, i opet za tu i ra un, radio sa drugim snagama, zalažu i se za anglo-amerikance. Sve je to bilo, kako se i kasnije ispostavilo, im je došlo do oslobo enja itave Jugoslavije, sasvim nešto drugo nego što su zamišljali klerikalci Poglajenova tipa oslanjaju i se na vatikansko-Churchillovske koncepce.

¹ Petanjek zacijelo nije bio upoznat sa Stepin evim Memorandum uru enim papi maja 1945. Ali, za to su sigurno znali jezuit Poglajen i njegovi naredbodavci.

Arhiv Državne Komisije za utvrivanje zlo ina okupatora i njegovih pomaga a. Tri nesignirana akta, sa originalnim potpisom saslušanog optuženog ustaše-križara Dragutina Petanjeka. Ovaj kratki ekskurs pokazuje samo jednu neo ekivanu nijansu klerofašisti ke djelatnosti u NDH.

zacijelo pripada uredniku dru fra Stanku Vujici. Fra Mirko Valdži ispjevalo je pjesmu »Mu enicima vjere i domovine« i posvetio je sve enicima, »koji su svoje živote položili na oltar Vjere i Domovine od osnutka NDH.«²²⁴ Mnoge stranice ovog kalendarisa ispisane su citatima iz Paveli evih govora.

Svetojeronimski kalendar »Danica« obiluje prilozima, koji pokazuju da je i ona prigrila svom dušom NDH i Paveli a, pa ga popularizira i glorificira u raznim napisima i pjesmama. Odmah, u prvom godišnjaku za 1942. godinu, poslije ostvarenja NDH, ove kvizlinške nakaznosti, naj itaniji Kalendar »Danica« dao se sav u službu propagande za ustašto, NDH i Paveli a. Unutar tekstova donose se tri Paveli eve slike. August armati je ispjevalo po asnu pjesmu u slavu »Graditelja nove Hrvatske«, a Jeronim Korner pjeva »Slobodnoj Hrvatskoj«. Propagandisti nau nog formata jesu dr. Josip Andrić, koji piše o »hrvatskoj slobodi i uskrsnu u hrvatske državne samostalnosti«, a dr. Krešimir Mlađić o »osloboditelju hrvatskog naroda i njegovom životu i radu.« Svakako je simboli nog zna enja za interesnu zajednicu klerofašizma i ustašta slika, na kojoj je prikazan Paveli okružen itavim ustaškim episkopatom. Slika se nalazi ispod lanka dra Mlađića! I u ostalim godištima, »Danice« pojavljuju se i pjesme i propagandni lanci kojima je cilj da kod širokih masa podržavaju probu eni klerofašisti ki smisao²²⁵ za NDH, obmanjuju i ih da je ta Hrvatska pod poglavnikom i država i nezavisna, ma da to ona ni jedno ni drugo nije bila. Tako, me u suradnicima nije usfalio ni zamjenik Vojnog vikara Stipe pl. Vučetić, koji piše o obnovi Hrvatskog sabora u ustaškoj Hrvatskoj. Jeronim Malinar o »hrvatskim odlikovanjima«, Marin Radićević o »hrvatskoj vojsci«, a fra Mirko Valdži pjeva »Uskrsloj Hrvatskoj«.

»Hrvatska majko!
I svanu dan, i pukoše lanci,
Poglavnik do e, obasja sloboda.
Tvoje lice sveto, mu enice hrabra,
Ti si opet Majka usred tvoga roda.«²²⁵

Branko Klarić ispisivalo je »Psalam za Hrvatsku i poglavnika«, dok je klerofašist Tomislav Pavić napao Narodno-oslobodilački pokret u lanku »Borba za hrvatske vrjednote.« To su sasvim jasni refleksi klerofašisti ke štampe protiv Narodno-oslobodilačkog pokreta i borbe za oslobođenje Hrvatske kao i itave Jugoslavije od ustaša i okupatora. Zanimljiva su Pavićeva obmanjivanja neprosvjećenih Italaca.

»Hrvatski narod je rastakati valom komunizma iza bivše Jugoslavije. Trovalo se na sve strane. I u školi i u kinu, i na ulici i po novinama, svagdje se trovalo. Kad smo pod vodstvom velikog Poglavnika izvojštili svoju vlastitu i suverenu državu, onda se sva komunisti ka rulja ujedinila u borbi protiv naše slobode i države. A zašto? Zato da dovrše svoje zapovjeti najopasnije duševno rastakanje hrvatskog naroda. Kad je to u vlastitoj državi zaprijeteno, onda su se digli da sruše državu i onda nastave svoj posao. To su najopasniji neprijatelji, jer nam žele iš upati hrvatsku narodnu dušu, a to zna i smrt hrvatstva i kraja Hrvatske. Poduzeli su sve. Ruše i pale crkve, pale škole.

²²⁴ »Kalendar Svetog Ante. (1943), 15'—I>4.

²²⁵ »Danica« 1943.. 58.

ubijaju sve enike. Preko stotinu hrvatskih sve enika završi mu eni kom smrti pod udarcem bezbožnika. U Hrvatskoj nastavljaju ono, što su radili u Meksiku, Rusiji, Španiji i što danas rade u Italiji i Francuskoj. Djela njihova kazuju, što su i tko su. Nema slobode, gdje se ne poštju ljudski ni božji zakoni. Mu enja i stradanja, koja siju ovi »slobodari«, sli na su onima prvih kršanskih vremena. Zato ostaje samo jedan put, hrvatski put, a ta je borba za svoje narodne svetinje, za svoju hrvatsku narodnu dušu, borba za božje i ljudske zakone, borba za obitelj, dje icu, ognjište, zemljicu, ku u, narod, slobodu i državu. *Poglavnik je navijestio rat boljševizmu i komunizmu i bezbožju, a naša je, da ga slijedimo, slušatno, borimo se na granicama svoje domovine, da uš uvamo svoju samostalnu hrvatsku državu, da tu inci ne budu mogli sijati medu nama smrt i zator.«²²⁶*

Tako se kroz ove kalendare agitiralo za klerofašištvi sistem i uznemirivale duše pobožnih seljaka i malogra ana, i poticalo protiv Narodno-oslobodila kog pokreta i njegove borbe za istinsku slobodu naroda od okupatora i njegovih izdajni kih i plaenih najamnika. Ovi klerofašisti stalno su prosipali kroz ovu vrstu literature misao, da će Hrvatska biti samo onda slobodna, ako bude »NDH«, ako je vodi Paveli i ako je budu uvali i branili ustaše. Stalno i svuda identificuju i hrvatstvo sa ustaštvom, kako bi im to povjerovali manje obaviješeni i nekadašnji nezadovoljnici u prvoj Jugoslaviji. Zato se oni u svim svojim manifestacijama, literarnim i govornim kim upinju, da masama ne dozvole, da osjete glas slobodnih planina, glas naroda, koji je želio da strese jaram služenja tu ini i njegovim interesima. Ove klerofašisti ke sluge stalno prikazuju, zavaravaju i narod i obmanjuju i ga, da je Narodno-oslobodila ki pokret komunisti ki i da se u njemu ne nalazi nitko drugi osim komunista, koji su pokrenuli narod u borbu, da bi se obnovila velikosrpska hegemonija! U uvdnom lanku »Danice«, posljednje okupatorske godine 1945., kad je ustaštveto bilo pred svojim slomom, klerofašist poziva narod, da se do krajnjih granica svojih mo i založi za održanje NDH. »Pod krinkom komunizma, koji u doba teških ratnih nevolja nastoji omamiti ljude i oduzeti im narodnu svijest, dižu se glavni neprijatelji NDH, da je unište. Ali svaki pravi Hrvat zna, da bi s državom pala i sloboda. Zato hrvatski narod u svojoj ljubavi prema slobodi, koje se nikad neće odreći, stoji s poglavnikom na braniku NDH vjeran svitim težnjama sviju hrvatskih pokoljenja.«²²⁷

Kad se pregledaju ovi klerofašisti ki kalendari, onda se vidi koliko je klerofašizam branio ustaštveto i za njega se zalagao svim mogu im propagandnim sredstvima. Svi su ti kalendari tokom NDH ispunjeni slikama Paveli a, ustaških vojnika, ustaške »Crne legije«, i ustaških funkcionara, prikazuju i ih tako pred prosjećnim itateljima kao narodne ljude i velike rodoljube, a NDH kao jednu tvorevinu, koju sav narod želi. Tu je Paveli fotografiran s ustašama u rogovima ili u inspekcijsama na ratištu. Tu se donose slike ustaških odlikovanja i raznih kolajni. Donose se pjesme uast Paveli a ili ustaških poginulih kolja a. Kad se sravni na primjer »Danica« iz 1940. god., koja je ispunjena slikama, na kojima se nalaze nadbiskup Stepinac i dr. Maek u raznim prigodama, sa onima u vrijeme NDH, kroz koje se glorificira ustaški režim, onda se tako eri kroz ove slike može osjetiti i vidjeti samo kontinuitet jednog te istog politi kog nastojanja, kome su crkva i svi njegovi organi služili, da bi

²²⁶ Tomislav Pavić. Borba za hrvatske vrijednote. »Danica« za 1945.. 31—32.
Ljubav i sloboda. »Danica« za 1945.. 30.

tako pomo u širokih nacionalisti kih parola, s kojima su se i oni solidarizirali, izbili kapital za svoja isklju iva klerikalna nastojanja.

Kao što se klerofašizam dao u službu poglavniku u svoj svojoj dnevnoj, nedjeljnoj i kalendarskoj štampi kao i u svojim crkvenim, pastoralnim i »molitvenim« listovima, u školama sviju vrsta sve do bogoslužja, tako e se na i punog zlaganja i u visokoj »nau noj« književnosti, koju su predstavljali profesori sveu ilišta teološkog fakulteta u Zagrebu. Medu njima nije u posljednjem redu profesor dr. Andrija Zivkovi , ina e još i predsjednik Hrvatske Bogoslovske Akademije. Na godišnjoj skupštini ove Akademije, održanoj 16. IV. 1942., dakle o prvoj godišnjici NDH vidjelo se koliko su se lanovi Akademije zagrijali za NDH. Poslije izvještaja tajnika dra Krunoslava Draganovi a, ina e vanrednog profesora na katedri crkvene povijesti, prononsiranog ustaše, ovjeka punog povjerenja nadbiskupa Stepinca i stalnog kurira, koji veže Kaptol za Rimskom Kurijom, prenose i obostrana obavještenja, više na putu nego za katedrom, održao je govor predsjednik dr. Zivkovi . Ovaj govor karakterizira ne samo autora, nego svakako i ustanovu, koja se svim srcem predala NDH i poglavniku;. Medu ostalim dr. Zivkovi rekao je i ovo:

»Prošlogodišnja glavna skupština Hrvatske Bogoslovske Akademije održana je nekako neposredno pred veliki povijesni as u hrvatskom narodnom životu: pred osnutak ili uspostavu slobodne i Nezavisne Države Hrvatske. *Ta je injenica od tolike važnosti po sav ne samo politi ko-gospodarstveni, nego jednako tako i za kulturni rad naš, da je razumljivo i opravdano proslavljenja ovih dana s najve im slavljem i sve anoš u. Prva godišnjica., spomen na najve i datum u našoj povijesti iza dana krunisanja kralja Tomislava, napunja srca sviju Hrvata nadom, da e se nakon tolikih stolje a života pod tu om ovisnoš u, a esto i pod tu om teškom nasilnoš u — naš život uputiti novim putevima, koji vode usponu, napretku i zadovoljstvu. S imenom Ante Pavelia, Poglavnika NDH, vezana je svaka misao o novoj našoj državnoj samostalnosti. S tim je imenom vezana i svaka misao, koja na kojem god polju narodnog napredovanja kr i put do uspjeha i ostvaruje težnje za boljim i sretnijim životom. Neka Božja Providnost, koja je dozvolila i dovela do ovoga stanja, svojom pomo i i nadalje vodi Poglavnika u mudrom upravljanju i u radu oko ostvarenja narodnih idea. Neka se nad pokrajine NDH izlije obilje Božjega blagoslova . . . Neka sunce sre e, mira i estita moralna, napredna i kulturna života zasine i ogrije duše naših sirota, da postanemo narod Božji. . . Moramo priznati da su osnovna na elu na kojima se ima razvijati život nove naše države po zamisli Poglavnika, u skladu s onim na eklima što ih prirodno božje i pozitivno pravo zahtijeva. I zato se neka iz naših srdaca prigodom obljetnice opstanka NDH vine odjek zahvalnosti prema Bogu na dan koji nam je dodijelio.«*

U dalnjem dijelu svoga govora osvrnuo se dr. Zivkovi na ratni sukob, pa pokušava, dakako na svoj klerofašisti ki na in, da da sintezu njegovih uzroka. To su za njega liberalizam na gospodarskom polju, koji je urođio kapitalizmom, na vjerskom agnosticizmom i grubim materijalizmom, a na politi kom polju amoralizmom. Neaktivnost krš ana-katolika omoguila je, da se sve to razvilo do užasa, koji rat pokazuje. Me utim, dr. Zivkovi se tješi pošto se pojavljuju znaci »novoga društva«, za kojim teže suprotni tabori. Dr. Zivkovi odlu no otklanja onakvo društvo kakvo je »na nesre u stvoreno u velikoj slavenskoj državi Rusiji. Kod njega se ne treba

mnogo zadržavati. Novo društvo što ga stvara komunizam i što ga je stvarno stvorio u Rusiji — postalo je strašilom za narode. Još u nedavnoj prošlosti, sje am vas, jedina je Katoli ka Crkva digla glas protiv stvaranja boljševizma, protiv njegovih zlo instava na životima ljudi, dok su drugi šutjeli.. ,«²²⁸ Ina e svoj ideološko-protivni ki stav prema boljševizmu i komunizmu objasnio je dr. Andrija Živkovi u svojim raspravama objavljenim u »Katoli kom listu« iste godine.²²⁹

Svakako, na zagreba kom teološkom fakultetu najustaškiju fizionomiju predstavljao je spomenuti dr. Krunoslav Draganovi, raniji pitomac nadbiskupa Šarića, u enik Isto nog Instituta u Rimu, odgojen i rukovo en tamošnjim jezuitima. Dr. Draganovi bio je poznat sa svojim raspravama iz crkvene povijesti, u koje je unosio duh ekskluzivizma ustaškog separatizma, gdjegod je to samo bilo moguće. Nema sumnje, da mu je dr. Ante Pavelić, zacijelo u potpunoj suglasnosti sa nadbiskupom Stepincom povjerio izvjesnu politi ku misiju u Rimu, gdje boravi gotovo itavo vrijeme trajanja NDH, da poslije njena sloma ostane u Rimu i da produži u klerofašisti kom duhu raditi protiv Jugoslavije. Pavelić ga je odlikovao »redom za zasluge I. stupnja«, o treoj godišnjici NDH »za revni povjesni ki rad u obranu hrvatskih prava u Južnoj Hrvatskoj kao i za sudjelovanje u svim granama ustaškog rada.«²³⁰

»Hrvatska bogoslovска akademija« izdavala je »arhiv «a crkvenu poviest Hrvata«, asopis »Croatia Sacra« ve duži niz godina. Sasvim je bilo u skladu s osjećanjima ustanove, koja je izdavala taj asopis, da i on obilježi svoj stav prema NDH o njegovoj prvoj godišnjici. I to je izvedeno, ne doduše 1942., ali zato 1943. god., sa »sve anim brojem u ast prve godišnjice NDH.« U velikom svesku, koji je kao i ranije uredio dr. Krunoslav Draganovi, dali su svoje priloge L. Katić, P. Grge, D. Nežić, Kr. Draganović, J. Butorac, J. Harapin, D. Kniewald, Lj. Maraković, M. Vanino, T. Marković, B. Širola, M. Tumpić i R. Brajić.

U »Posveti«, koju je »na blagdan sv. Petra i Pavla 1943.« napisalo uredništvo, kaže se, da je »divnom odlukom Providnosti Božje uzkrsla nakon više od osam vjekova Hrvatska Država, slobodna i nezavisna, upravo one godine kad su katolići Hrvati slavili veliki jubilej 1300-godišnjice prvih veza sa Svetom Stolicom; . . . Uzkrsla je Hrvatska, samostalna i suverena, koja gvozdenom voljom hoće da bude gospodaricom na svom narodnom i poviestnom tlu. Ostvarili su se snovi njezinih najboljih sinova. . . Mi, obnovljena država: preporočeni narod, koji po ponosnoj riječi šestinskog Lava (urednik misli na A. Starčevića o. p.) i njegova velikog sina Poglavnika, bakljonoske nove slobode, neemo da budemo ni iji privjesak ve slobodan narod i nezavisna država . . .

Ispunjaju i svoj zavjet prilikom prve godišnjice obstanka NDH stavljaju Hrvatska bogoslovna akademija ovaj skromni prinos na oltar domovine.«

Tako, dakle, pošla je kao i njen predsjednik's »bakljonosom nove slobode« 1 »velikim sinom šestinskog Lava« kroz sve etiri godine ustaške strahovlade, obmanjujući i sebe i sve one, za koje je radila, da je »neustrašivo stajala na mrtvoj straži evropskog zapada.« Kakva je to bila »mrtva straža« i kakav »evropski zapad« dalo

²²⁸ »Katolički list« 1942., br. 17, 200.

²²⁹ Andrija Živković, Sovjetski boljševizam i komunizam. »Katolički list« 1942., br. 17, 13—198.

²³⁰ Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.

mu je nali je prethodno poglavlje, u ijim sadržinama ima *nemalih udjela* i »bogoslovske junaka ma a i pera.«^{230a}

Medutim nije se ustaški agitiralo samo s katedara teološkog fakulteta i na skupština Hrvatske Bogoslovsko Akademije, njenom asopisu »Croatia Sacra«, nego i na javnim sjednicama Hrvatske Akademije znanosti i umjetnosti, koju je osnovao ukinuvši Strossmayerovu Jugoslavensku akademiju znanosti i umjetnosti.

Profesor i filozof dr. Stjepan Zimmermann, požurio se da opravda ovaj gest Paveli ev i da se blatom nabaci na najsvjetlige i najve e ime hrvatske nauke i kulture XIX. stolje a, na prvog predsjednika Jugoslavenske akademije Franju Ra koga. Dodirnuvši genezu nastajanja, da se Akademija prozove Hrvatska, šta je izraženo ve na sjednici 6. XII. 1939. god., kad su frankova ki lanovi Akademije donijeli zaklju ak, da se izvede ova promjena. A onda, dr. Zimmermann prelazi na svoju omiljenu velikohrvatsku tezu.

'Hrvatska je pred godinu dana bila u tako bijednom stanju, te se na odgovornim mjestima nije našlo ni toliko narodnog ponosa, — pa i odgovornosti, da bi narodno ime podijelio tome jedinom svome najvišem nau nom zavodu, koji predstavlja narod u vanjskom naprednom svijetu. *Ra ki je u imenu »jugoslavenske« Akademije prepostavljao jednu neistinu, na temelju koje je htio posti i jednu nemogu nost. . .* Ve samom stvarnoš u razli itih narodnih jedinica postao je »jugoslavenski« prosvjetni cilj preživljen i nemogu , pa je ve s toga razloga postalo jugoslavensko ime Akademije anahronizam. Toga dakako nisu mogli shvatiti njegovi zagovornici i branitelji, a protivnici hrvatskog imena — tobože zbog pijeteta prema Strossmayeru, ali bez pijeteta spram dvadesetgodišnje narodne tragedije, što je zapravo zna ila dosadašnja jugoslavenska realnost ili sustavno uništavanje hrvatskoga naroda od srpskoga, i to u ime srodnosti i napokon po nekom »sporazumu«. Neemo se dakle nikome za volju uživljavati u prošlost jugoslavenskih ideologa, nakon što je po toj ideologiji na tisu e hrvatskih seljaka bilo isprebijeno, i nakon što su Hrvati u masama bili mu eni i ubijani, i nakon što se hrvatske u enjake i književnike stalo po ulicama tamaniti, a hrvatske politi are u beogradskoj skupštini, i nakon što su po sistemu Hrvati zapostavljeni, iskoris avani, obespravljeni bili kroz punih dvadeset »jugoslavenskih« godina. Hrvatsko ime, koje e svojoj Akademiji podijeliti Hrvatska Država, znak je narodne svijesti, koja e baciti u prošlost sve, što sa injava prijašnji naziv naše Akademije znanosti i umjetnosti.«²³¹

^{230a} Treba da se kaže, da su N. Rušinovi i knez Lobkowicz još od 1942. insistirali, da se za vatikanske krugove kao i talijanske fašiste spremni jedno djelo koje bi prikazalo razvoj odnosa Hrvata prema Sv. Stolici, kao i sve zasluge Hrvata za zapadnu civilizaciju, pošto u Vatikanu i u Italiji vlada veliko nepoznavanje o tom Antemurale Christianitatis. Ministarstvo vanjskih poslova, u stvari ustaša M. Lorkovi je primio tu ideju, i 17. XI. 1942. bio je u injen nacrt da pojedina pitanja obrade »prof. Barada, Marakovi, Vanino, Draganovi, Kniewald, Harapin i Grge « — i da se onda to prevede na talijanski. Tako je došlo do sve anog broja »Croatiae Sacrae« s tom razlikom, da se predloženi prof. Barada nije odazvao, a neki drugi su se javili i dali svoje priloge.

Taj »sve ani broj« bio je preveden na talijanski. U talijanskoj recenziji »C. S.« nema Lovre Kati a, ali ga je zamijenio ustaša dr. Ivan Guberina, niti nema lanka B. Širole.

Talijanska »Croatia Sacra«, koju je u Rimu objavio »Officium libri catholici« ima karakteristi an naslov: »Un popolo lotta per i suoi ideali sul confine tra l'Oriente e l'Occidente«. Mjesto Draganovi eve »Posvete« iz hrvatske redakcije »C. S.« nalazi se jedno pismo, koje je dru Draganovi u uputio Pietro Fumasoni Biondi, kardinal — protektor zavoda Sv. Jeronima u Rimu — u kome se ovaj zalaže za talijansko-hrvatsko prijateljstvo, koje je tek onda mogu e kad se dva naroda upoznaju.

²³¹ »Hrvatski glas« 25. IV. 1941.

Ovu je izjavu dao profesor Zimmermann za ustaški »Hrvatski narod« pa ju je odmah prenio klerofašisti ki »Hrvatski glas«. Frotesor Zimmermann zoog svog antibeogradskog i antisrpskog stava uživao je veliko povjerenje u ustaškim krugovima, pa je odmah u po etku NDH postavljen za predsjednika Povjerenstva za hrvatsko sveu ilište i visoke škole. A nije ni udo, objašnjava ustaški »Novi list«, pošto je profesor Zimmermann bio rektorom »u najkriti nije politi ko doba u Hrvatskoj kad je trebalo pokazati odlu ne smionosti, vrste volje i dosljednosti u obrani prava Hrvatskog sveu ilišta, pa je prema tome i najbolje upu en u minule borbe i stanje Hrvatskog 'sveu ilišta pod prijašnjim srpskim doti no »jugoslavenskim« režimima.« U intervjuu, koji je dao za »Novi list«, profesor Zimmermann ispovjedio je kako je 1924. kao rektor zajedno sa frankova kim studentima organizirao demonstracije na zaborakadiranom sveu ilištu. Tada su s njime na tom poslu sura ivali studenti Andrija Artukovi i Mile Star evi, sadašnji ustaški ministri u NDH.²³² Povjerenstvo kojemu je na elu bio profesor Zimmermann imalo je da spremi zakon na osnovu kojeg bi se sveu ilište o istilo od svih onih, koji bi eventualno unosili na sveu ilište napredne ideje, a naro ito od studenata komunista.

Zanimljiviji i privla niji je ovaj ustaški filozof, kad želi da svoja ustaška osje anja maskira »filozofskom« frazeologijom. U jednom svom predavanju, održanom u zgradji Strossmayerove akademije, u kojoj su izre eni toliki znameniti jugoslavenski govori od Strossmayera, Ra kog, Mesi a, Maretia, Smi iklasa, Mažurani a, Sišia i tolikih drugih znamenitih akademika, njihove je svijetle sjene oskrvnuo ovaj omantijani profesor i filozof. Sasvim u stilu Paveli eve »Hrvatske akademije« bila je izgovorena rasprava: »Kako e filozofija kulture prosu ivati našu sadašnjost?« Kakva je to ustaška »filozofija kulture« pokazat e dovoljno jasno samo nekoliko stavova iz tih njegovih konfuznih filozofskih razmišljanja.

»Kao suvremenici nastajanja NDH svjedoci smo moralnih vrijednosti, na kojima se osniva njezin postanak na Veliki etvrtak 10. travnja 1941. godine, Povijest e zabilježiti, koje su moralne vrline postojale u hrvatskom narodu, kad je u sudbonosnom asu bio kadar osvojiti sebi najosnovniji uvjet ovjeku dostaona život, — svoju slobodu, za kojom je težio osam vjekova.

Tko je god za pravdom eznuo i u dugom ekanju njezine oživotvorbe možda se ve skepti ki kolebao, mora na o igled historijskog preokreta u obnovljenoj državi nazrijevati misterij uspona, kojim moralna svijest ovjeanstva dolazi do pobjede. Bez ikoje namještene rije i ovo je gola injenica: preko mu ila i križeva, u višegodišnjim lutanjima po neizvjesnim ii skoro beznadežnim putevima, ljube i svoj narod u gladovanju i s krvavim požrtvovanjem za žu ene lideiae, — moral hrvatskih heroja donio je narodu osloboenje. Batinani seljaci, progoni državnih namještenika, poubijani narodni zastrupnici, strijeljanje u masama, organizirane ete za pokolj Hrvata, plja kanje naroda, prelomljena rebra ii paljene nose — i sve to u ime bratstva, slobode i demokracije: to je krvava istinska injenica prete a naše sadašnjosti.

Trebalo bi u potvrdu toga ispisati dva esetgodišnju našu netom minulu prošlost — po evši od protesta, koji je sa stotinama tisu a izborni kih potpisa uputio Stjepan Radi i Hrvatska stranka prava (tj. frankova ka) konferenciji u Versaillesu, zatim od protesta hrvatskih zastupnika na ženevsku konferenciju (1922), pa od javne predstavke na regenta o batinjanju i ubijanju, (1921),

²³² »Novi list« 20. V. 1941.

preko memoranduma na Ligu naroda o mu enju u tamnicama i ubijanju, (1930). Pa kad bi i obrazložena predmijeva, da uz preina enu izvanjsku konstelaciju krajem ožujka minule godine ne bi možda ni došlo do osnutka naše države,²³³ ali je sigurno, da ona bez herojskog idealizma, ne bi ni u kojem slučaju nastala.

Kao Hrvat, sad bi ovdje morao zastati, da na osnutak NDH pogledam ne samo povjesni kim zrenjem, nego i nadahnut zanosima dugih stoljeća za oživotvo-rbu Hrvatske države. Ti iznosi nisu sentimentalnost, nego injeni nost, koja ukazuje na to, da ova država nije *deus ex machina*. To ona nije ni zbog povjesnog kontinuiteta i zbog djelatne spreme naroda prije nastanka države... .

Hrvati su 10. travnja 1941. doživjeli uspostavu svoje nezavisnosti izgubljene pred osam stotina godina, i obnovu svoje državnosti izgubljene u godini 1918. U ratnom obraunu s Jugoslavijom došao je as, da hrvatski narod dokaze sposobnost za nezavisnu državu. Time je bila stavljena u pitanje i njegova kulturna snaga, koja se sastoji u tome, da jedan narod u odlu nom trenutku jedinstvenom sviješću pruži otpor tla itelju svoje slobode, i tako zasvijedo i individualnu osebujnost kao narod, koji je voljan živjeti nezavisnim životom. Taj je povjesni ispit hrvatski narod položio 10. travnja. Na sam taj dan sav je narod djelatno pristupio svome oslobojenju. Tim je zahvatom u stvaranju novog državnog stanja obilježena velika nadrorna svijesti, što već samo po sebi zna i opravdanje za novi državni opstanak. U na tome položaju osvajanja svoje samostalnosti, bio je najodlucičniji momenat: ima li hrvatski narod pripravljeno vodstvo; koje je kadro oživotvoriti novi sustav narodno-državnog života. I na ovom, eto, najsudobonosnjem pitanju hrvatskog naroda pojavljuje se lik poglavnika Ante Pavelića.

... . Budunost e od nas bolje znati, koliko je u osnutku naše države pobijedila ona pravda, u koje je namjeri daljni opstanak države. Njezin je osnutak bio uvjetovan događajem od 27. ožujka, kada je samo nakon dva dana (iza 25. ožujka) nastupio preokret naše povjesnice. Možda je taj osnutak bio uvjetovan i zasad nepoznatim injenicama. A tko od nas može danas predviati kako smo na zaokretima buduosti ostati pod zaštitom pravde?!

... Za nas je aksiomatski sigurno da filozofsko gledanje na povjesni život Hrvatske ima osnovno uporište u eti kim vrijednostima koliko se one kroz prizmu tisu godišnje prošlosti odražuju u današnjoj zbiljnosti. Mi doista možemo u svijetu povijesti a ne romantike i propagande definirati hrvatsko biće pogranicnim nosiocem zapadnjače kulture, ali da to ne bude pojamskušva, treba uočiti i sadašnju etiku sposobnosti toga biće a ne tek njegovu sposobnost povjesnog sjećanja... . Kad Hrvatska, ni tisu godišnjim svojim pravom na opstanak, ne bi bila kadra opravdati svoju buduost kao država, ona je to pravo stekla kao narod, koji je kroz vjekove, a pogotovo u posljednja dva decenija upornom borborom kidalo okove; — da posljednjeg asa, kad je nadošao prošlogodišnji 10. travnja, u oružanom sukobu odлуči svojom sudbinom. To je jedno; drugo: za upoznavanje toga naroda i za priznavanje njegova opstanka mjerodavna je injenica — koju je utvrdila sva naša dojakošnja povijest — da smo mi Hrvati takav narod, koji je trajno surađivao u sferi europske kulture. Pa dok nam to služi povjesnim opravdanjem vjere u buduost hrvatskoga naroda, za ocjenu o nama i za naš budući opstanak bit će ipak najmjerodavnije naše vlastito stvaranje sadašnjosti. U djelatnoj spoznaji te istine leži osnovni uvjet za buduost NDH... . ,²³⁴

²³³ Tu zacijelo misli na 25. mart kada je pakt Jugoslavija—Njemačka imao da garantira granice Jugoslavije.

²³⁴ Stjepan Zimmermann, Kako e filozofija kulture prosu ivati našu sadašnjost? — »Spremnost« 12. VII. 1942.

Paveli je ipak visokim odlikovanjem ukazao pažnju ovome filozofu, kad ga je odlikovao »redom krune kralja Zvonimira I. stupnja sa zvijezdom«, na tri nedjelje prije svoga bijega, iju je li nost ovaj filozof pronio kroz akademsku raspravu.²³⁷ Svakako je onda sasvim shvatljivo, da je ovo moralno da bude utvr eno i za poznija pokoljenja u motivaciji toga odlikovanja, koje mu je dato »za duhovni poticaj i filozofsko obrazloženje, koje je davao hrvatskoj narodnoj borbi preko svojih djela i za uspjeh u svojoj struci.«²³⁸ Dakle, filozofska obrazloženja za ustaška klanja!

Me u profesorima bogoslovije svakako se najviše ogriješio kao aktivni ustaša i najustrajniji protivnik Narodno-oslobodila kog pokreta dubrova ki dominikanac fra dr. Dominik Bara. Još za vrijeme studija u Walbergu kod Kolna u Njema koj sav se predao klerofašisti kim politi kim concepcijama, dakako prije 1941. Ustašku NDH do ekao je sa punim srcem i dao se sav u organiziranje snaga, da se NDH i Paveli ev sistem što vrše izgrade i ustale. Veoma mlad postaje profesorom filozofskog i teološkog u ilišta dominikanaca u Dubrovniku. Ovaj samostan, ina e je o uvao najviše svoje redove od pogane infekcije klerofašizma. Me utim dr. Bara u bogosloviji, kao i izvan nje, djelovao je u ustaškom duhu. Za vrijeme okupacije toliko se ogriješio o narodne interese, da je dospio kao »vjerni ustaša« pred vojni sud za dalmatinsku oblast. Su enje je bilo ne samo njemu, nego i sedmorici njegovih aktivnih suradnika jedne ilegalne organizacije, koja je trebala minirati krvlju ste enu slobodu izvojevanu od strane NOV-e. Svojom antisovjetskom propagandom pomagao je okupatora i ustaše, naro ito obmanjuju i nepu eni narod i poti u i ga protiv NOP-a i NOV-e. Sud je donio strogu ali pravednu presudu.²³⁹

Za ovim u enim sve enicima nije izostao ni famozni profesor don Filip Lukas, koji je još prije NDH sa svojim klerofašisti kim i frankova kim akcijama kao predsjednik Matice Hrvatske bio zlo ina ki sija mržnje izme u Hrvata i Srba. O proslavi stogodišnjice Matice Hrvatske, kojoj je bio na elu don F. Lukas, dao je karakteristiku rada ove ustanove u vrijeme uporne ustaške agitacije u bivšoj Jugoslaviji, ustaški ministar prosvjete, klerofašista dr. Mile Star evi. Ali ne samo o Matici Hrvatskoj nego o njegovu predsjedniku don Lukasu.

»U tome posljednjem Mati inom razdoblju osobito se izdiže osoba sadanjega njezinog predsjednika, a nekada njenog odbornika, profesora Filipa Lukasa, koji je preuzeo njezino vodstvo baš u posljednjem i najtežem razdoblju hrvatske narodne borbe za državnu i narodnu nezavisnost i slobodu. Kao ono u doba Bachova absolutizma Matica Hrvatska je poslije šestosijeanske diktature postala opet središnjom to kom neuporedive hrvatske narodne otporne snage. U asovima, kad su nakon teških progona mnoga hrvatska društva prestala raditi, ne daju i od sebe gotovo nikakova znaka života. Matica Hrvatska je jedina narodna kulturna osnova, koja se na svome podruju nepopustljivosti bori uporedo s borbom, koju je politi ki poveo poglavnik dr. Ante Paveli za ostvarenje NDH. Okupljaju i oko sebe gotovo sve hrvatske književnike, ona je u prvom redu sprijeila prodor srpskoga književnog jezika i književnosti na hrvatsko narodno podruje, a ujedno je odigrala odlučnu ulogu u borbi protiv pomodne, tobože »socijalne« književnosti, koja je u stvari išla za istim ciljem kao i beogradski vlastodršci, tj. za rušenjem hrvatske kulturne i politi ke jedinstvenosti. Premda su njezini pred-

²³⁷ Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.

²³⁸ Su enje Lisaku, 'Stepincu. Šalicu i družini . . . , 222—223.

²³⁹ Dokumenti o protunarodnom radu. 416.

stavnici u to doba bili izvrgnuti mnogobrojnim osobnim napadajima i progonom, ipak nije bila ni na as slomljena njezina borbenost i volja, da pomgne do ostvarenja hrvatskih narodnih težnja. *Iz tog sjajnog razdoblja Matiine djelatnosti ostao je ipak svim suvremenicima najsvjetlijom uspomenom predsjedničkih govorova, koje je u godinama najžešće beogradske diktature držao na skupština Matrice Hrvatske profesor Filip Lukas, jer su oni za naše narodne neprijatelje predstavljali kažnjivu odlučnost, a za hrvatske borce i rodoljube najsajniju obranu hrvatskih narodnih prava i duboku vjeru u budućnost hrvatskog naroda.* U tim govorima nalazila je napose hrvatska mladež neoborive dokaze za svoje borbeno nacionalističko stajalište, a ujedno i najljepši poticaj za pozrtovnost i ustrajnost u borbi za narodnu slobodu. Zato je razumljivo, da je Matica Hrvatska baš u hrvatskoj mladeži toga doba dobila svoje najoduševljenije suradnike i podupiratelje. Okupljena u pododborima Matice Hrvatske izgrađivala se je Hrvatska nacionalistička mladež u uzorne ustaške borce, koji su u odlučnom asusu pridonijeli uskršnju u Hrvatske države, a nakon toga njezinom u vršivanju, izvršavajući svoju ustašku dužnost na svim područjima našega državnog života,²¹⁰«

Na visokoj komercijalnoj školi djelovao je i drugi jedan sve enik kao profesor-»sociolog« dr. Milan Ivšić. Brojni su njegovi lanci još prije NDH, iz kojih izbjiga klerofašistički duh i konцепцијe jednog fašističkog reakcionara, prekaljenog mržnjom na sve što je srpsko i hrvatsko, ako je ma i najmanje napredno. O prvoj godišnjici NDH raspisao se i dr. Milan Ivšić o »značaju vjekovne borbe hrvatskog naroda i ustaške revolucije.« U tome lanku, objavljenom u klerofašističkoj »Hrvatskoj smotri«, sva je sinteza njegovih ranijih i tadašnjih ustaških shvaanja. Dr. Milan Ivšić je sav u ekstazi, kad se zagleda u prošlost ustaške borbe, ona ga zanosi i iz nje crpe vjeru u budućnost »Božje Hrvatske«, ali i vrstu odluku nepratištanja protivnicima ustaštva!

»Obnovom NDH nestalo je zauvijek i te jugoslavenske utvare. Hrvatski narod stupio je pod svojim hrvatskim i narodnim imenom u kulturne i političke redove itavog svijeta. On ima odsada samo svoju hrvatsku akademiju, svoje hrvatsko sveučilište, svoje hrvatsko kazalište, svoju hrvatsku književnost i povijest, svoj hrvatski jezik u glagolskom i latinskom pismu, svoje hrvatsko narodno pjesništvo i blago . . . Svoje hrvatsko itd., itd.

Ustaška revolucija od 10. travnja 1941. je izvršena. Oboren je u trenu onaj duh mločavosti, neborbenosti, mukuštva, ulizavanja i traženja mrvičica od beogradskih tirana. . . Ustaškom revolucionom nestaju pomalo svi oni, koji su sami kao slabici vježno govorili o slabosti hrvatskog naroda i koji su zato svagdje isticali kao životnu potrebu hrvatskog naroda, 'da živi u zajednici prije s Ma arima, a kasnije sa Srbima. Svima tima slabici ima onemoguće je revolucion od 10. travnja 1941. svako dalje djelovanje. Ti su bili upravo oni, koji su podržavili dvadesetgodišnju vezu i ovisnost, a zapravo podložništvo Hrvata beogradskoj aršiji; danas nema više ni onih, koji su borbenost hrvatskih ustaša gledali kao sulu ost-fantasta, kad isu svoje živote davali na vješalima ili umirali pod kundacima oružnika i redarstvenih krvoloka kao pravi neznani junaci . . . Nažalost, ustaškom revolucionom nijesu još išli iz

²¹⁰ »Hrvatski narod« 5. XII. 1942.

naše sredine svi oni, koji o ekaju preokret svjetske politike i novi tok ratnog stroja izvanrednom pomo i i pobjedom Engleske, Amerike i Sovjetske Rusije. Jadnici ne vide, da bi pobjeda Engleske znaila uništenje i istrebljenje hrvatskog naroda, kakvo nikad u povijesti nije bilo. Ne e ni vidjeti, da bi pobjom boljševizma nastupilo hara enje i uništenje europske kulture, pa i kulture itavog svijeta... Me utim, hrvatski narod ne e se oslanjati u svome radu na sve te o ajnike i njihove ine... Povratak u domaju Poglavnika NDH dr. Ante Pavelia — Poglavnika revolucije, koja je stvarala, a ne razarala, bio je po sebi najmo niji politi ki in. NDH priznaju »de facto« i »de jure« sve države, koje se kupe oko država osi. I od tog vremena sve kulturne i fizi ke snage hrvatskog naroda dolaze u pokretaj. Tehni ki najsavršenijoj vojsci njema kog naroda složno pomažu hrvatski domobrani i ustaše u rušenju kako preostataka nasilja beogradske aršije- etnika, tako i glavnog neprijatelja europske kulture — boljševizma. Izgraivanje hrvatske države tražilo je i svojih brojnih žrtava. Izmrcvairiše i umoriše isto nja ki barbari toliko nevinih ljudi, osobito po Bosni. Ali na sve te posljednje zlo ine boljševi kih i beogradskih nasilnika gleda hrvatski narod s potpunim dostoanstvom i mirom junaka-pobje nika znaju i, da su ovo posljednji ini nemo nih o ajnika... Ustaška Hrvatska, slobodna i nezavisna, mora sad po radu svih Hrvata postati uzor-država. Hrvatski narod u svojoj NDH davat e naro itu i najvišu cijenu i duhovnim vrjednotama: etici, poštenu, radu i redu. Rasklimana vrjednota u posljednjim vremenima — poštivanje vlasti — poprimit e ponovno svoje prvo mjesto. Jer snaga hrvatskog naroda razvijat e se samo utoliko, ukoliko e djeca poštivati svoje roditelje, u enici svoje uitelje, vjernici svoje crkvene poglavare, op inari svoje op inske poglavice, a svi skupa svoga vrhovnog Poglavar. Slave i godišnjicu velike ustaške revolucije — 10. travnja — na nama je svima, da shvatimo tu veliku, probu enu, pobjedi ku i revolucionarnu ustašku misao. Ona e biti i dalje sveobuhvatna, na svim podrujima narodnog života stvarala ka, djelotvorna, prodorna, nesebi na i visoko eti ka. U tom e se duhu i odsad još ja e okupljati i zbijati u neprobojne redove narodni prvoborci, ljudi dinamike, a ne statike, ljudi djela, a ne rije i, ljudi velikih i smionih pothvata, a ne strašljivice i sitnjavanih gesta, ljudi, koji e se stvarno u velikim stvarima pokazati velikima, a ne velikima u sitnicama, ljudi koji e i dalje s ovim nesebi nim, požrtvovnim i discipliniranim radom ostati najjerniji ustaskim na elima i svome narodom vodi — Poglavniku.²⁴¹

Ovaj ustaški »sociolog« sa Visoke ekonomsko-komercijalne škole predavao je sociologiju i na bogoslovskom fakultetu u Zagrebu. Zajcijelo i tu je bio dosljedan svojim ustaškim i klerofašisti kim reakcionarnim koncepcijama, truju i omladinu, koja je pokazala u svojim posjetama kod Pavelia, kakvi su je to nastavnici odgajali i spremali fla budu stubovi NDH i njenog Pavelia.

Kao što sti profesori-sve enici Živković, Zimmermann, Draganović, Bara, Lukas, M. Ivši svojim autoritetom pomagali ustaška nastojanja, tako se i na Visokoj pedagoškoj školi u Zagrebu, pravim žarom frankova kog i klerofašisti kog fanatizma isticao nekadašnji liberalac, jugoslavenske orientacije, a kasnije najreakcionarniji klerikalac, profesor-histori ar don dr. Lovro Katić, onaj isti, koji je poslije 1918. tako slobodoumno i jugoslavenski govorio u Splitu na zborovima Svetozara Pribićevića, prijete i separatisti kim nastojanjima splitskih franjevaca.

²⁴¹ Milan Ivšić, *Zna enje vjekovne borbe hrvatskog naroda i ustaške revolucije. »Hrvatska smotra« 1942., br. 3—4, 164—172.*

Don dr. Lovro Kati održao je predavanje na Antunovo 1943., na imendan Paveli a, o razvoju i uvanju hrvatske državne svijesti kroz historiju. Pri kraju predavanja posvetio je dr. Kati naro itu pažnju trojici proslavljenih Antuna: Star evi a, Radi a i Paveli a, da bi u punini otvorio srce ispunjeno ustaškim osje anjima.

»I napokon je došao i tre i Ante, Poglavnik, koji je obadva programa Star evi ev i Radi ev ujedinio i k tome ih upotpunio. Oživio je hrvatsku državnost, hrvatsku samostalnost i proglašio rad jedinom vrijednoš u u hrvatskoj državi. Taj tre i Ante briše posebne povlastice svih staleža i proglašuje sve Hrvate radnicima i sve staleže pozivlje da složno porade oko zajedni koga probitka svih dijelova naroda bez razlike. *Ima i danas nekoliko slabih koji se samo znaju izdvajati, koji znaju samo tužakati da smo slabih i maleni.* Po kažite mi narod koji je u svojoj povijesti toliko trpio i nije vjere izgubio kao narod hrvatski — pa recite je li taj narod hrvatski živ? I kad ujete da živi, znajte da je to hrvatski narod. A *kormilo Hrvatske drži snažna ruka tre ega Ante, koji nas vodi sigurnom rukom te emi svi mi biti uvijek za Poglavnika i za Dom Spremni!*«²⁴²

Dr. Lovro Kati dao je oduška svom ustaškom osje anju i u svojem »*Priegledu hrvatskog narodnog života, pod vidom borbe za samostalnost i ljubavi za katoli ku vjeru*«, koju je štampao u »sve anom broju o prvoj godišnjici NDH« Dragano vi eve »Croatia Sacra«, u kojemu se glorifikuje Paveli . Pod njim je »hrvatski narod do eka i novi svjetski rat, koji je donio izpunjenje njegovih stoljetnih težnji.«^{242a}

Nesumnjivo je, da don Lovro Kati nije jedini primjer politi ke kameleonštine, koji se iz najoduševljenijega jugoslavenskog nacionaliste, u toku- vremena preobrazio u najšovenskijega ustašu. Sli an mu je u tome i don Filip Lukas 1918. jugoslavenski ideolog, a ve prije 1941. najizrazitiji ustaški ideolog. Dosta je upozoriti na nekadašnjeg orjunaša dr. Edu Bulata, ustaškog ministra ili Antu Tresi - Pavi i a, kome Matica Hrvatska, Lukasovaa ustaška štampa 1942. njegove historijske fantazmagorije, oprostivši mu da je nekad bio Aleksandrov poslanik u Americi, gdje je zara ivao grdne pare.

Kolo ovih ideologa ustaškog i klerofašisti kog sistema mogli bi još mnogi popuniti. Zadržat emi se samo na dvojici klerikalaca-framkovaca, koji su poznati ve decenijama kao »stekliški« borci i nepomirljivi neprijatelji srpsstva, pravoslavlja i jugoslavenstva. To su dr. Fran Bini ki i eks-fratar don Kerubin Šegvi . Msgr. dr. Bini ki, župnik u Li kom Osiku, bio je od vremena, hrvatskog katoli kog pokreta, od 1900. godine, veoma aktivan suradnik biskupa Mahni a i njegove »Hrvatske straže«, a tako isto i Stadlerove »Vrhbosne«. U prvoj Jugoslaviji imao je razne moralno-politi ke oscilacije, izvan kruga njegovih radikalno-hrvatskih pogleda, kao i klerofašisti kih koncepcija, koje su ga 1934. do 1935. na kraju dovele u sukob s postoje im zakonima, a potom i u mitrova ku kaznionu. Sva svoja raspoloženja i politi ka nastojanja iz svog ranijeg perioda, a tako i iz vremena Jugoslavije, izrazio je Msgr. Bini ki u autobiografskoj knjizi »Moje tamovanje. — Uspomene iz nedavnih dana«. Knjigu je objavilo Društvo svetog Jeronima za 1942., zadovoljno da s takvom publikacijom doprinese što više u vrš ivanju ustaštva. Ovo društvo bilo je.

²⁴² »Nova Hrvatska« 16. VI. 1948.

^{242a} »Croatia Sacra« 1943.. 30.

kao i Matica Hrvatska, jaka kula ne samo klerofašizma, nego i ustaštva, o emu naro ito govoire pojedine publikacije iz ustaškog perioda.²⁴³

Msgr. Bini ki, dr. filozofije i bogoslovije, piše ove »Uspomene«, da bi »kasnijim potomcima ostavio bliju sliku onih bezakonja i nasilja, što su balkanski divljaci po inili proti predstavnicima katoli ke i hrvatske prosvjete... Uza svu oštinu ne bih rado povrijediti kršansku ljubav. Radi se o zatornicima hrvatskog katoli kog naroda i njegovih svetinja, a tu prestaje uvstveno cmiženje...« Istina Msgr. priznaje, da je »esto okaljao dušu svakavim grijesima i griešetinama! »Stari pravaš, koji sam gutao djela Ante Star evi a i Eugena Kvaternika, ogriješili se nekoliko puta o pravaški program, drže i zasljepljen kao i drugi, da janje (tj. Hrvat) može biti brat hijeni (tj. Srbinu)«.²⁴⁴ Kroz pumu iskrenost ovih autobiografskih zapam enja, koja ina e nikako nije osobina hrvatskih frankofurtimaša i klerofašizma uop e, izlazi pred nas jasna slika punokrvnog i klasi nog frankofurtimaša. Dr. Bini ki govori sa prili nom dozom ponosa o svom hrvatskom porijeklu i odgoju, a kod toga naro iti e svoj pravaški i frankova ki politi ki stav i ekskluzivist ko kato li ko uvjerenje. Poslije svega ovog, lako je onda razumjeti njegovu paklenku mržnju na Srbe i na pravoslavlje. Tako je i on jedva do eka NDH, u kojoj je pustio maha svoj svojoj frankova koj dinamici. Svoje razo aranje u prvu Jugoslaviju Msgr. motivira Mahni evim shva anjem Majske deklaracije. »Nadao sam se, da e se pre mostiti onaj stari jaz izme u Hrvata i Srba, da emo imati zajedno Veliku Hrvatsku i Veliku Srbiju, pa da e se i Srbi sjediniti s katoli kom crkvom. Lude nade neiskusna sanjara« — rezonira intimni suradnik najautoritativnijeg interpreta Majske deklaracije. Odatle, upravo u ovom priznanju, ne samo razo aranje fanati nog klerikalca, nego i uvreda, a s njom i mržnja zbog saznanja, da pravoslavni Srbi radi be ke Majske deklaracije ne žele napustiti pravoslavlje i staviti se pod vlast rim skoga pape. Svakako, malo ih je koji su tako iskreno priznali ovu neospornu injen cu, naširoko tuma enu u poglavlju o Majskoj deklaraciji, njenom porijeklu i cilje-

²⁴³ Kakav je duh u tom klerikalnom društvu vladao dovoljno pokazuje tok Glavne godišnje skupštine, održane 26. II. 1942. Prije prelaska na dnevni red predložio je predsjednik društva i kanonik dr. Ferdo Roži, u prislu u nadbiskupa Stepinca slijede i telegram Ante Paveli u: »Sa svoje 74. glavne godišnje skupštine — skupštine koja se prva održava u NDH, Društvo svetog Jeronima od sveg srca pozdravlja hrvatsku narodnu i državnu samostalnost i Vas, kao njenog Obnovitelja. Društvo svetog Jeronima koje je gotovo 75 godina svojim vlastitim plugom oralo brazde za isti uvišeni cilj, usrdno moli Boga, da blagoslovi i štitи Hrvatsku i Vas, Poglavlji e, kao njenog državnog glavara.« itava skupština, dakako, na kojoj se nalazio pored nadbiskupa i ostalih crkvenih velikodostojnika i drugi veliki broj. sve enika i klerikalaca, primila je ovaj telegram burnim održavanjem. Susjina ovoga teleograma prožela je i misli predsjednika kanonika Ferde Roži a koji je glorificirao i NDH i Paveli a. »Imali smo ve više puta prilike naglasiti našu radost, kako radi samoga svjetlog doga aja uspostave NDH, tako napose radi toga, što smo svjesni, da je rad Društva svetog Jeronima za svih 75 godina bio u najUepšem skladu s ovim jedinim pravim politi kim ciljem, kako svakog tako i hrvatskog naroda. Društvo svetog Jeronima nije politi ko, nego književno prosvjetno društvo, ali za taj cilj narodno-državne samostalnosti mora svaki atom narodnog organizma u initi sve prema svojoj naravi. Tako je to prema svojoj naravi u inilo i Društvo svetog Jeronima. Ono je prosvje uju i istinitom prosvjetom najšire narodne redove hrvatskog naroda, ponajprije podržavalo i ja alo njegovu bit i opstojnost; a zatim podizalo njegovu narodnu svijest, s jedne strane, u e i ga njegovu slavnu prošlost, s druge strane, razli itim svojim edicijama bude i i rasplamsavaju i ustva naj iš eg rođoljublja. Tom e utrotom stazom i i dalje.« (»Katoli ki list« 1942., br. 9. Prilog). Ovo isto društvo izdavalо je i svoj kalendar »Danicu« o kojoj je bilo rije i kao o važnom ustaškom propagandnom faktoru. Bini kova knjiga »Moje tamnavanje« još više kazuje o ustaškim raspoloženjima redaktora književnih edicija društva kao i cjelokupnom vodstvu društva, u kome su se nalazili istaknuti klerofašisti, kao šo su dr. Andri, profesor Petar Grge, dr. Josip Lonari, Msgr. Ferdo Roži i drugi.

²⁴⁴ Idem, 3—4.

vima... Bini kova mržnja na Srbe izbija i u tome, što upotrebljava iz stare frankova ke terminologije za Srbe Star evi ev pogrdni izraz »Vlasi« i »vlaški nakot«.

»*Tijelo je ovje je stan besmrtnе duše pa zato Crkva asti i tijelo živo i mrtvo. Srpstvo pogruđe i tijelo i dušu.* Dokaz, da je Hrvatska još uvijek predzi e krš anstva, i da je njezin zadatak jednak kao i nekada, samo još toliko teži, što mora braniti krš ansku prosvjetu od tobožnjih krš ana.«²⁴⁵

Evo, takvo »predzi e krš anstva« Msgra Bini koga imalo je obuhvatiti Mahni -Jegli evom Majskom deklaracijom itav Balkan, unato tome što citira pjesmu frankova kih vojnika, koju su pjevali 1914., poslije ubojstva Franje Ferdinand polaze i na Drinu:

»Oj hrvatski hrabri sine,
Napred složno preko Drine,
Jer osvetit krv nam valja,
Nekrunjenog našeg kralja ...²⁴⁶

Ali, zato dr. Bini ki, i opet u potpunoj iskrenosti kaže, da je »znao pouzданo, da je Franjo Ferdinand ozbiljno mislio na trijализam, a biskup mu je Mahni morao dati sve potrebne podatke.«²⁴⁷

Koliko je stil Msgra Bini koga prekaljen ne samo otrovom mržnje, koji on rasipa u mnogim hiljadama primjeraka svoje knjige pred zaostale i nedovoljno prosvijetljene seljake, i malogra ane, kojima je Društvo Svetog Jeronima knjigu doturalo, nego zapravljan sme em i blatom unakažene frazeologije, pokazuje po etak poglavlja »*U razbojni kaj pe ini*«.

»Mnogi su sladokusci zamjerali Ocu Domovine (tj. Anti Star evi u), što je poznatu pasminu (tj. Srbe) nazvao »vlaškim nakotom«. Kao da Vlasi nisu ljudi, van živine, koje se kote. Tko dobro lu i, dobro u i. Treba dobro razluti stare hrvatske Vlahe — pastire od sme a, što su ga Turci sa svih strana zgrnuli u ostanke drevne kraljevine Hrvatske. Bilo je i me u tima jadnika hrvatske krvi, bilo je i tu inaea, pristupa nih ovještву i uljudbi, ali ih je najviše bilo i ostalo divljih, bez ovje nosti, bez osje aja. Doma a životinja ljubi kraj, u kojem ugleda sunce božje. Pas brani ku u, u kojoj se okoti, pa sve da mu daju tvrdu koru kruha i gole kosti. Prodani e konj zarzati, kad ga gone nakon dugih godina pokraj ku e, gdje je kanuo na svijet. I divlja zvjerad osje a sklonost prema svome brlogu i zahvalnost prema dobrotvorima. Stara legenda isti e, kako je i hijena bila zahvalna svecu, koji je izlijie ilo njezino štene. A eto, hrvatski je sabor naredio da se natafcnu na kolac Vlasi, što kradu hrvatsku djecu. Naredba ne ovje na, ali nekada suvremena. Potomci su onih razbojnika kroz stolje a izdavali svakome vragu Hrvatsku, koja ih je tetošila kadikad bolje nego svoju djecu hrvatske krvi.«²⁴⁸

Me utim, ovu nakazu od knjige hvali na sva usta prof. Petar Grge , klerofašisti ki recenzent knjiga Društva Sv. Jeronima, i tvrdi, zacijelo dobro upoznat sa potrebama ita a izdanja toga društva, da e ovo Bini kovo »Moje tamnovanje« —

²⁴⁵ Idem, 41.

²⁴⁶ Idem, 32.

²⁴⁷ Idem, 32.

²⁴⁸ Idem, 22.

»na i najve u raširenost medu *reprezentativnim* knjigama hrvatskih sve enika.« što više, prof. Grge se nada, da e ta knjiga biti prevedena i na strane jezike, »jer prikazuje dokumentarno jedan dio naše nedavne prošlosti.« Zanose i se ovim ustaškim sme em, a optere en pravim moralnim sljepilom, profesor Grge sugerira svojim ustašama, da e »knjiga biti sveta i draga i ostalim Hrvatima, i to ne samo sadašnjih, nego i budu ih naraštaja, jer se u njoj nalazi jedan dio naše mu eni ke epopeje prije osnutka NDH.«^{248a}

Nema sumnje, da su ustaše i klerofašisti ki križari, itaju i po dužnosti ovu knjigu Društva Svetog Jeronima primali i savjetovanja i poticanja kako i ne ovje na sredstva mogu biti suvremena! Bila su to nesumnjivo prava savjetovanja ustaša, na koji se na in mogu oslobođiti »vlaškog nakota«, po primjeru Turaka, nabijanjem na kolac. A, ustaše su u tome bili vrijedni Msgrovi u enici. Msgru Bini kom prvi ustaški ustanak u Lici »nažlost nije uspio«. Njemu je bilo jasno, da je zapo ela »osudna borba za opstanak hrvatstva i katoli ke uljudbe«, i da je u toj borbi pravo na strani Hrvata te stoga »treba silu silom suzbiti«. Bilo je to ustvari prevedeno ustaško nalo za koje je toliko lijepih rije i našla klerofašisti ka i pastoralna štampa. Pa nje- gov najbliži ro ak Marko, bio je lan ustaške omladine još 1933. na Zagreba kom sveu ilištu.²⁴⁹ Zato je i Ante Paveli za njega još 1938. »borac« »za slobodu izdane i porobljene Hrvatske.«²⁵⁰ Svakako je Paveli morao biti vrlo zadovoljan, pošto je našao u moralci Msgra Bini koga opravdanje za svoje zlo ine. Da li je ova moralika imala utjecaja i u Vatikanu i da li je ona opravdala Paveli a, pa da on bude primljen od pape 18. V. 1941., nije sigurno. Ali, ako nije moralika Msgra Bini koga — bila je nekoga drugoga, koji je znao da prona e i moralnu uz politi ku formulu za opravdanje toga ina.

»Po pravilima krš anskoga morala svako ima pravo braniiti svoj život od nepravednog napada a, pa ga ima pravo u smrtnoj opasnosti i ubiti. No balkanski despot nije radio o glavi samo poglavniku, nego i svemu hrvatskomu narodu. Aleksandar bi bio najvolio, da hrvatski narod ima samo jednu glavu, pa da je može odrubiti jednim udarcem. Kad to nije mogao, osu ivao je pojedince on, nametnik, kojega ni poštena hrvatska ma ka osim kukavica i prodanih mješina — nije. priznala zakonitim kraljem. I padale su divlja ke batine i tekle su suze i krv i silnika je proklinjala potištenu Hrvatsku, a poglavnik je kao predstavnik svega poštenog i ponosnog hrvatstva izrekao pravednu osudu ... I svi su se u srcu obradovali. Skiknuli su samo oni koji su se pobojali, da e im se isprazniti jasle.«²⁵¹

Nevjerojatan je ovo raspon klerikalno-politi kih permutacija »Jugoslavena« Majske deklaracije, koji je 1918. ispjevalo pjesmu u kojoj su bili i ovi stihovi:

»Hrvat, Srbin sa Slovencem
Neka vijenac saviju;
Nek vjen aju slave vjencem
Majku Jugoslaviju.«²⁵²

^{248a} »Nova Hrvatska« 1. I. 1942.

²⁴⁹ Idem, 28.

²⁵⁰ Idem, 44.

²⁵¹ Idem 70.

²⁵² Idem, 15.

Msgr. Bini ki opisavši svoje boravljenje u zatvoru u Mitrovici, a tako i svoje oslobo enje i dolazak u Zagreb, gdje se zadržao tri dana, završava vrlo zna ajnom konstatacijom, ne toliko za njega koliko za zagreba kog nadbiskupa Stepinca, kad su zajedno još i u društvu sa frankovcem Kerubinom Šegvi em, pošli na ustoli enje senjskoga biskupa dr. Viktora Burica, ina e 'tako er izrazitog frankovca. Ovako se Bini ki, nekadašnji najvatreniji suradnik Mahni a i Stadlera, vratio pod kraj života na polaznu to ku svoga frankofurtimaštva, zaboravivši potpuno svoje »jugoslavenske« pjesme stila Majske deklaracije. Vratio se on na liniju djelovanja, koje je poljski književni histori ar Marijan Zdziehowski nazvao kao »pestis perniciosissima«.²⁵³ Koliko je zadužio ustaštvo, Paveli a i NDH, još daleko prije njena ostvarenja, pokazalo je odlikovanje, koje je dodijeljeno rijetkim, zaslužnim za NDH — prije 10. travnja 1941. Njemu je dodijeljen »srebrni spome'nznak o uspostavi NDH«, a to »za rad oko oslobo enja NDH i hrvatskog naroda u vremenu od 20. listopada do 10. travnja 1941.« — t. j. za ustaški rad prije 1941.²⁵⁴ Dakako, da je i za vrijeme NDH Msgr. Bini ki bio svim žarom zanijet za Paveli a i NDH, za ustaštvo, angažiraju i se li no u mnogim srpskim progonima. Dok je od Paveli a primio visoko odlikovanje, »red za zaisiluge I stupnja sa zvijezdom« (O . Br. 299 Tek. br. 1775/1945.)²⁵⁵ dotle su ga narodno-oslobodila ke vlasti pozvale na odgovornost zbog njegovog, mnogobrojnim svjedocima dokazanog, protivnarodnog djelovanja i zalaganja protiv Narodno.-oslobodila kog pokreta. Bio je u mnogim stvarima veoma usko povezan s ustaškim prvacima Budakom, Rukavinom, Frkovi em, a došao je u neposredan dodir i sa samim Paveli em. Predlagao je Paveli u, da treba sve od reda Srbe raseliti i to na rad u Njema ku, pošto u Hrvatskoj nema mjesta. Utvr eno je, da je u njegovom župnom stanu bila smještena žandarmerija, u kojoj je narod bio mu en i ubijan. Kad su mu za to neki prijatelji prigovorili, odgovorio je, da mu je za to dala dozvolu biskupija! Umro je u bolnici od tifusa kao zatvorenik.²⁵⁶

Don Kerubin Šegvi , stariji drug Msgra Bini koga, bio je ideloški neobi no srođan s njime kao frankofurtimaš i na kraju kao ustaški klerofašista. Cijelog života bio. je Šegvi na istoj razvojnoj liniji od najnetolerantnijeg klerikalizma do najvulgarnijeg agitatora ustaškog terorizma. U politi kim književnim, a i u takozvanim »nau nim« radovima, u kojima je dokazivao porijeklo Hrvata od Gota, kao što je zabacio utvr enu nau nu istinu, da glagoljica potice od svetog Cirila, Kerubm Šegvi služio je stalno svojim nastranostima neprijateljima svoje zemlje. A u ovim radovima Kerubin Šegvi služio se ponekiput i plagiranjem, što je u svoje vrijeme (1912.) dokazao u jednoj poraznoj satiri A. G. Matoš. Ma da mu je tada Matoš preporu io da »drži do smrti jezik za Zubima«,²⁵⁷ Kerubin Šegvi prosipao je i dalje svoje literarne besmislice, a s njima i svoju mržnju na Srbe i pravoslavlje, sve do svoje smrti, kad je od strane Narodnog suda kažnjen strijeljanjem zbog »raspirivanja nacionalne mržnje naroda Jugoslavije i slabe i njihov otpor pred agresijom fašizma« (29. VI. 1945.).²⁵⁸ Kerubin Šegvi izraziti slavofob i gotoman, u NDH

²⁵³ Viktor Novak, Natko Nodilo. Novi Sad 1933., 170.

²⁵⁴ Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.

²⁵⁵ Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.

²⁵⁶ Iz arhive Zemaljske komisije za utvr ivanje zlo ina okupatora i njegovih pomaga a.

²⁵⁷ Viktor Novak, Natko Nodilo, 193—195.

²⁵⁸ »Vjesnik« 30. VI. 1945.

postaje najgorljiviji ustaški i fašisti ki ideolog. Na dan proglašenja NDH, 10. IV. 1941., sastao se na stepenicama dvora nadbiskupa Stepinca sa »vojskovo om« Kvaternikom, upravo poslije akta proglašenja NDH, i s njime se izljubio. Otada Kerubin Šegvi nije prestao da govori i piše u ustaškom duhu poti u i divlja ku zatrovanost ustaša na svim sektorima, naro ito u progonima Srba kao i u borbi s Narodno-oslobodila kim pokretom.

Ranije spremljena knjiga, a doštampana 13. aprila 1941., u kojoj govori Kerubin Šegvi o Hrvatima i njihovoj misiji kroz 13 stolje a, dala mu je priliku da je posveti Anti Paveli u. »An Seine Exzellenz den Poglavnik Dr. Ante Paveli den ersten Souverain des wiederafstandenen Kroatien am glücklichen Tag seiner Rückkehr in das befreite Vaterland — gewidmet vom Verfasser Prof. Gherubin Šegvi «. U istoj knjizi nalazi se odmah u za elju i Paveli eva slika s njegovom zahvalom: »Profesoru i ocu g. K. Šegvi u — u znak iskrene odanosti dr. Ante Paveli «. Ovako simboli ki povezan 13. IV. 1941. u ovoj svojoj knjizi, Kerubin Šegvi ostaje povezan s ustaštvom sve do trenutka, kada ga je stigla kazna za sijanje otrova bratoubila ke mržnje kroz više od pola vijeka.

Kerubin Šegvi takav je u crkvi Milosrdne bra e, gdje je bio upravitelj, takav u ustaškim novinama, takav isti i na zagreba kom »krugovalu« — radiju. U crkvici Milosrdne bra e u prvoj godišnjici NDH glorificirao je Paveli a i pozvao prisutan narod da udruži sve snage, kako bi stvorenu državu održao i u vrstio oživotvorivši ideal Ante Star evi a.²⁵⁹ A Star evi i Paveli za njega su ishodni i krajnji cilj. Oba su jedan sadržaj i jedan program. Uscore uju i obojicu, Kerubin Šegvi stalno je dokazivao, da je program Ante Paveli a iz 1933. i 1943., ustvari program Ante Star evi a, koga su samo usavršila ustaška na ela, koja su ponikla iz star evi ansko-frankova kih.

»Jedan im je bio cilj, metode rada razli ite, prema promijenjenim prilikama. Zato je ustaška pobjeda istodobno i pobjeda steklišta. Ustaška Hrvatska je i stekliška Hrvatska (tj. frankova ka). Ustaška Hrvatska je tu, ona ima e rije u kolu prosvijetljenih država svijeta. Nitko je više ne može uništiti ni sami doma i izrodi. Treba zapamtitи posljednju rije sedamdeset-godišnjeg Starca (tj. Ante Star evi a): »Nema povratka na staro, voda koja je protekla, ne melje više.«²⁶⁰

Svakako, don Kerubin Šegvi 26. VI. 1943., kad je izgovorio ove rije i na zagreba kom radiju, nije dobro pretskazivao. Jer iza stare vode protekla je nova, svježa i zdrava voda kao sverazorna snaga, koja ispred sebe sve isti i melje, potekla sa izvora NOP-a i isprala sve kaljuže, a samljela i Star evi eva i Paveli eva na ela kao i njihova ideologa don Kerubina Šegvi a. Zajedno s njegovim ordenima, kojima ga je okitio Ante Paveli . »Redom za zasluge I. stupnja sa zvijezdom« (o trogodišnjici NDH) i »veleredom krune kralja Zvonimira sa zvijezdom« — 1945., pred sam slom NDH.^{260a}

Prije nego što se rastanemo s ovim fašisti kim »ideologom«, koji je cijelog života ostao vjeran svome frankova kom mentalitetu i publicisti koj svaštarskoj gra-

²⁵⁹ Ch. Šegvi, Die Kroaten und ihre Mission während dreizehn Jahrhunderte der Geschichte. Zagreb 1942., II. Auflage.

²⁶⁰ »Nova Hrvatska« 3. V. 1942.

^{260a} Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.

fomaniji, treba još dopuniti prikaz obima njegove ustaške djelatnosti. Odani i prisni suradnika krvavoga Pavelia, imaju i puno njegovo povjerenje, a kao suradnik vatikanskog »L'Osservatore Romano«, bio je i u tim krugovima poznat. Spomenuto je u ekskursu o Vatikanu, koliko se Paveli trudio, da bi i Vatikan diplomatski priznao NDH i njega, zaime je težio od samog po etika upravljanja i ustaševanja u NDH. Rimska Kurija, ni Pijo XII., nisu se nikako odvažili, da i »de jure«, a ne samo »de facto«, priznaju NDH. Spomenut je niz dirljivih slučajeva, iz kojih se vidi vještoto i farizejsko manevriranje vatikanske diplomacije, pomo u kojih se željelo izbjeg i pri-govorima, slično poslije sve anog Paveli evog prijema u Vatikanu, 18. V. 1941. u kojima je bilo prijekora, da je Vatikan pozlijedio svoju toliko naglašavanu neutralnost. Saznao je Paveli, da je poslije nepune polovine godine, otkako je proglašena NDH, došlo i do vatikanskih ušiju saznanje, da su ustaške teroristi ke metode neubjedljive za neutralni svijet u Evropi i Americi, pomo u kojih se stvara jedno »Kristovo kraljestvo« — u NDH, koje je Paveli obeao papi, ako mu ovaj za uzvrat prizna tu nacifašisti ku monstruoznost. Da bi se s jedne strane povrgle takve glasine, a s druge da bi se pomaklo s mrtve to ke priznanje NDH od strane Vatikana, došlo se u »poglavnikovom domu« na misao, da se takva diplomatska misija povjeri upravo Kerubinu Šegviu, koji je srećno ujedinjavao dva povjerenja, ustaško i vatikansko. Šegvi je tu misiju izvršio septembra 1941.

Zahvaljuju i Šegvi evoj grafomaniji, koja je bila ja a od diplomatske utijevosti, objavio je u jednoj brošuri nesumnjivo dragocjene podatke o toj svojoj diplomatskoj misiji u Vatikanu i kod pape Pija XII. — prema direktivama i željama poglavnika Pavelia. Ma da je njegova brošura *Moje poslanje u Italiji od 7. IX. do 24. IX. 1941.* bila iz sasvim razumljivih razloga zabranjena, ona zacijelo prikazuje vjerno injenice o kojima govori — pošto je njegova odanost i prema Rimskoj Kuriji, papi, kao i Paveli u izvan sumnje. Šegvi je imao zadatku da pored pape i ostalih crkvenih velikodostojnika posjeti i talijanskog kralja pa i samog Mussolinija. Radilo se s jedne strane o pripremama u vezi s dolaskom designiranog »hrvatskog kralja« Vojvode od Spoleta u NDH, ali i sa priznanjem NDH od strane Vatikana.

Svakako podaci, koje daje Šegvi, osvjetljuju odnose Vatikana prema NDH. Šegvi je 12. IX. 1941. bio u Vatikanu po prvi put — i kako je bio primljen on vrlo opširno i sugestivno izlaže.

Odmah sutradan bio je Šegvi kod Mussolinija. Opisavši taj posjet, Šegvi se opet vraća Vatikanu pa izvješće o razgovorima s predstavnicima vatikanskog »L'Osservatore Romano« — u kojem je Šegvi surađivao kao dugogodišnji izvješta o prilikama u Hrvatskoj i ostaloj Jugoslaviji, stalno podvlačeći i o progonima katoličke crkve od beogradskih režima. U razgovoru sa šefom redakcije Msgr. dr. Marijom Böhmom dotakao se Šegvi i ustaškog terorizma u NDH.

Diplomska misija don Kerubina Šegvi a nije uvjerila Vatikan da treba i »de jure« priznati NDH, kad joj je on »de facto« i te kako ukazivao raznovrsne pomoći. Don Šegvi je ipak ostao u velikoj milosti Pavelia — i grijao se na njegovom Sunču sve do sramotnog bjegstva iz Zagreba, maja 1945.

Vatikan opet, trudeći se svim mogućim machiavelističkim formulama — ipak nije ustvari uspio da uvjeri svijet o svojoj »bezuvjetnoj neutralnosti.« Na toj ga liniji mnogo terete njegovi odnosi prema NDH. Bez Šegvieve grafomanije, zacijelo bi još

dugo bili bez jednog tako dragocjenog ilustriranog podatka za kurijina osje anja i želje prema NDH. A sve ono, što nam Šegvi nije saopio, lako se dade rekonstruirati prema postupcima obiju strana — tokom etiri krvave godine okupacije.

Prije nego se prede na zaključku razmatranja, potrebno je još jednom da se prođe do dubina vrela iz koga je toliko brojno katoličko svećenstvo, a s njime i cijelokupni klerofašizam crpaču svoju upornost i ustrajnost na fronti jugoslavenske Ecclesiae militantis. Prava i potpuno jasna objašnjenja možemo dati najviša jugoslavenska crkvena hijerarhija, vrhovna crkvena vlast, koja se stara u disciplinskom i moralnom pogledu, o radu području svećenstva, sa odgovornošću ne samo prema svojoj savjeti, nego i najvišoj crkvenoj vlasti u Rimu, u Vatikanu ili to nije u Gittu di Vaticano. Oigledno je, da episkopat u NDH nije mogao imati mimo opštih vatikanskih smjernica neku svoju odvojenu i samostalnu, kurijalnu crkvenu politiku. Tim prije, što je pored njega i s njime bio u stalnom dodiru legat Svetog Stolice opat Giuseppe Ramiro Marcone. Od polovice juna 1941., dakle od samih početaka NDH. Naime, beogradski nuncij Msgr. Ettore Felici napustio je Beograd i Jugoslaviju odmah poslije bombardiranja Beograda zajedno sa španskim poslanikom.

Taj isti nuncij kasnije je u Rimu održavati veze s ustaškim predstavnikom u Rimu, drom Nikolom Rušinovićem, koga je Pavelić poslao, da bude njegova veza s Vatikanom, što više, nuncij Felici dolazio je i na večeru kod tog ustaše zajedno s jednim višim funkcionerom Monsignorem Cippicom iz Secreteria di Stato, mjeseca maja 1942.^{260b} S onim istim, koji je Uveo don Šegvi a zamjeniku državnog sekretara.

Napuštanje Jugoslavije od strane nuncijskih kancelarija kao i izašiljanje papskoga legata u NDH, bila su dva akta Svetog Stolice, koja su naročito upala u oči jugoslavenskim katolicima protivnicima ustaštva, i to ne samo u NDH, nego i onima u Beogradu, koji nisu poslije sloma napustili Beograd. Nema sumnje, da je Sveti Stolica bila stalno i iscrpljivo obavještena ne samo od svoga legata, nego i od nadbiskupa Stepinca, koji je išao u Rim u liminu, što pokazuje i njegova slika iz maja 1942., kad je predveo Svetome Oцу zagrebačkoj operne pjevici.²⁶¹ Da je bio i u pismenom kontaktu sa Svetom Stolicom pokazuju njegovi već poznati akti iz 1942. i od 18. V. 1943., kojima se kod Svetog Stolice zauzima za održanje NDH.²⁶²

Svakako, nije bez značaja, da su promjene, koje su nastale u Jugoslaviji poslije 10. i 17. aprila 1941., 'smatrane u crkvenim krugovima kao definitivne. Tako je to bilo i u beogradskoj nadbiskupskoj kuriji, u kojoj se mislilo, da su prekinute sve veze s ranjom državnom organizacijom. Jer 1942. počeo je u Beogradu izlaziti novi službeni list dijeceze »Službeni Glasnik Beogradske Nadbiskupije« sa oznakom: Godina I. i Br. 1. (5. VIII. 1942.). Time je na vanjski način bilo označeno, da se prekida s izdavanjem ranijeg »Službenog Glasnika Nadbiskupije Beogradske« i da je nastupilo novo stanje, koje obilježuje novi život beogradske nadbiskupije. Nije poznato, da li je to bilo po narečju Rimske Kurije ili njema kog okupatora. Zanimljivo je, da su se za izdavanje toga lista, a to znači i za službene predstavnike beogradske nadbiskupije »po elektroničkim prilikama«, odmah po ulasku Nijemaca u Beograd! Naime u tom prvom broju, u kronici nadbiskupije od 1. aprila 1941. do 31. XII. 1941.

^{260b} *Su enje Lisaku, Stepincu, Šalicu i družini . . .*, 308.

²⁶¹ »Danica« za 1943., 47.

²⁶² »Politika« 24. XII. 1945.

kazuje urednik dr. Vinko Mo nik, raniji profesor bogoslovskog u ilišta u Mariboru, doslovno i ovo: »Na Veliku subotu ušli su u Beograd njema ki vojnici, par dana iza toga zaklju eno je primirje, *te se je život po eo normalizirati*. Crkvene funkcije vrše se otada u punom opsegu nesmetano i redovito«.

Dakle, mjeseca augusta 1942., ovaj urednik promatraju i suvremeno stanje u zemljji i Beogradu, u vezi sa pisanjem kronike iz 1941., gleda normalizaciju prilika, iako su tada ve zatvori bili puni rodoljuba, iako su se sa Banji kog logora odvodili mnogobrojni taoci na strijeljanje u Jajince, iako su na Terazijama visjeli obješeni partizani, iako su ve prošle kroz Srbiju kaznene ekspedicije, iako je Kragujevac zavio u crno cijelu zemlju, iako su na sve strane padale besprimjerne žrtve, a pobjednjeli osvaja tražio nove, iako je Narodno-oslobodila ki pokret dao na znanje okupatoru i cijelom svijetu, pa tako o igledno i beogradskoj nadbiskupiji, da se zemlja ne e smiriti ni normalizirati, dok po njoj bude hodala nogu fašisti kog zavjejava a. Istina je, ne samo na njema koj kapeli u Miloša Velikog, nalazili su se pozivi na tabli za nesmetanu službu božju, nego i u Poenkareovoj ulici, na jezuitskoj crkvi, bila je pri vrš ena tabla o redu službi, koje nisu nikad ni od koga ometane. Ne zato što ih je zašti ivao okupator, jer ti su pozivi bili napisani na njema kom jeziku, nego zato što su slobodoljubivi Beogra ani poštivali slobodu savjesti i vjerskog osjeanja ne osve uju i se za strahovite progone pravoslavlja u NDH, koji su se svakodnevno množili, a da ustaški gospodari, Nijemci i Talijani nisu svoje planike uzeli na odgovornost.

U kronici se ne spominje, da je beogradski nadbiskup u inio ma kakav protest protiv najteroristi kijeg bombardiranja nezašti enog Beograda, kako e to initi njegove kolege kasnije u Zagrebu, Splitu i Šibeniku, kad su od strane saveznika bila bombardirana njema ka uporišta i vojni objekti u doti nim mjestima. Dakako, s tim u vezi nema ni traga o ma kakvom protestiranju ni od strane Svetе Stolice. Jer, izgleda, njima je bilo prirodno i shvatljivo da Beograd sa Srbijom mora platiti za 27. mart! Zna se, da beogradski nadbiskup nije zabranio propovijedi u Poenkareovoj ulici na njema kom jeziku, ali je zato izdao za okupacije zabranu (15. II. 1943.), da se liturgija u njegovoj dijecezi vrši na staroslavenskom, utvr uju i mimo srpskohrvatskog konkordata iz 1914., da je liturgijski jezik u beogradskoj nadbiskupiji latinski! Ova zabrana ustvari ticala se fra Augustina i i a, koji je i dalje produžio glagoljanje, pa mu je onda taj isti nadbiskup 1944. zabranio daljnje glagoljanje specijalnim dopisom. Ovo spominjemo tek nuzgred, samo da bi se upozorilo na to kakav je duh vladao u beogradskoj Kuriji u ovim takozvanim isto crkvenim stvarima i na kakav su odjek mogle nai i spomenute ve žalbe beogradske katoli ke pastve. Ili drugim rije ima, što je za nadbiskupa dra Uj i a predstavljal »normalizaciju« prilika u beogradskoj dijecezi.

Teške vijesti, koje su stale pristizati u Beograd iz ustaške NDH na ljetu 1941.. ma da još dovoljno neprovjerene i nedovoljno ocijenjene, u razmjerima u kojima su se prilike odvijale, ispunjale su užasom ve pri samoj pomisli u eventualno postojanje takvih mogu nosti. Zato, Hrvati kao i Slovenci katolici u Beogradu su nekoliko puta na sve to reagirali na svoj na in. Jedni su odlu ili napustiti katoli ku crkvu, ije vrhovno vodstvo nije bilo u stanju zabraniti sve enstvu u NDH da u estvuje u ustaškim zulimuma. U nemogu nosti da na u drugi izraz protesta oni su prelazili u pra-

voslavlje, koje je u NDH bilo proganjeno. Nije bio mali broj takvih protestanata. Broj slovenskih prelaznika na pravoslavlje ve tokom prve godine je toliko narastao, da su mogli osnovati i svoju vlastitu parohiju »svetog Kirila i Metodija«. Nedjeljne službe tih novih pravoslavaca, održavane u kapeli Ružici, bile su toliko posje ivane, da su pale u o i Gestapou, koji je stao vršiti izvjesne represalije protiv rukovodilaca ove parohije. Na kraju je okupator zabranio održavanja ove službe božje. Nije se moglo provjeriti, da li su bile to ne vijesti, da je to u injeno na zahtjev ljudi iz kruga oko beogradske nadbiskupije, ma da se zna da su ova slovenska prelaženja naišla na oštре prijekore u propovijedima pojedinih sve enika u glavnoj crkvi Krista Kralja. Medu ovim prelaznicima bilo je i takvih, koji su podnijeli spomenuti memorandum nadbiskupu Uj i ui s molbom, da se dostavi Svetoj Stolici. U ime jednog dijela beogradskih Hrvata obratio se nadbiskupu Uj i u, bivši ministar dr. Prvislav Grizogono, još 24. VI. 1941., vjeruju i da e nadbiskup htjeti da poduzme izvjesnu akciju u Vatikanu u korist proganjениh Srba u Hrvatskoj, ma da je mjesec dana ranije Sveti Otac sa po astima primio u audijenciju Mussolinijevog šti enika Antu Paveli a.

Me utim sve te sugestije u injene Vatikanu preko nadbiskupa Uj i a nisu imale nikakva odjeka u NDH. Legat-opat Marcone u tom smjeru nije poduzimao nikakvih koraka. Zato nije udo da je neraspoloženje raslo i da je osuda padala ne samo na katoli ko sve enstvo, nego i na episkopat kao na najodanije ustaške suradnike. To je neraspoloženje prelazilo i na same pojedine katoli ke sve enike beogradskie nadbiskupije.

Profesor-kateheta Tomaš Ulaga, ina e kroz 16 godina vi en lan klera beogradske nadbiskupije, u pravoj duševnoj krizi, izazvanoj itavim nizom elemenata, kao i doga ajima u NDH, odlu io je da napusti rimokatolicizam i da pre e u pravoslavlje. 30. VIII. 1943. uputio je Ulaga nadbiskupskom ordinarijatu pismo,, u kome javlja da je »u nedjelju dne 29. augusta 1943. po dugom razmišljanju, potpuno slobodno, mirne savjesti, i vesela srca prešao u Svetu Pravoslavnu Crkvu, svijestan da slijedi poziv božje Providnosti.« Ulaga se zahvalio »za sve lijepo kao i za sve gorke asove«, koje je u Beogradu kao rimokatoli ki sve enik doživio. Zajedno s ovim pismom objavio je Ulaga i jednu svoju izjavu, u kojoj je objasnio, što ga je od rimokatolicizma odbilo, a što ga je k pravoslavlju privuklo, u kome on gleda »najsigurniju garanciju vjerske i nacionalne slobode u duhu Krista, Gospoda i Boga našega.« Nadbiskup Uj i je odmah 1. IX. odgovorio Ulagi, podvukavši, da je s velikom tugom pro itao njegovo pismo, uvjeravaju i ga, da je tim inom nanio veliku žalost svim katoli kim vjernicima Beograda, naro ito svojoj duhovnoj bra i. »Odrekli ste se vjere svojih otaca, napustili ste majku katoli ku crkvu, koja vas je odgojila i zaredila za Kristovog sve enika. Da ste to uradili mirne savjesti i veselog srca, ne mogu da zamislim; teoloških razloga, koji bi vas na taj korak pobudili, koji je jedinstven u historiji slovenskog klera, niste imali, niti ih pokušavate navoditi.« Nije poznato, da li je tim povodom ožaloš eni nadbiskup, uputio pismo i savjete nadbiskupu Stepincu, da se zamisli, šta je s onim stotinama hiljada srpskih pravoslavaca, koji su se uslijed ustaškog terora odricali vjere svojih otaca i napuštali svoju crkvu, koja ih je odgojila. Ali nadbiskup je pokušao, iako uzalud, da upozori prof. Ulagu, da se pokaje i da se vrati u krilo Majke, koju je ostavio, kako bi time ispravio'

»sablažan koju je dao vjernicima i poznatima«, i da, »u ini kraj razlogu žalosti, koju je nanio svojim ro acima i duhovnoj bra i«.

Me utim, nadbiskupski ordinariat u Beogradu tokom okupacije nije bio toliko rezerviran i nezainteresiran doga ajima u Hrvatskoj, kako bi to možda izgledalio iz veoma oskudne kronike »Službenog Glasnika Beogradske Nadbiskupije.« Taj se ordinariat bavio i posredovanjem kod ustaških vlasti, koje su imale svoje Konzularno predstavništvo. 16. januara 1943. generalni vikar dr. Matija Petli, monsignoir i komornik Njegove Svetosti i župnik-dekan Krista Kralja u Beogradu moli ustaško konzularno predstavništvo u Beogradu, da bi kratkim putem podijelilo putnicu za Zagreb Spiridionu Mifki, jednom ranijem srpskom kalu eru, koji je u Njema koj za vrijeme okupacije prešao na katolicizam, pod utjecajem dra Vilima Nuka, »hrvatskog katoli kog dušobrižnika u Njema koj.²⁶²³ Taj kalu er, kazuje dr. M. Petli, »nije htio sudjelovati sa partizanima, otišao je kao jednostavni radnik u Njema ku«, gdje je prešao na katolicizam. Dr. Nuk mu je izradio dozvolu, da se vrati iz Njema ke u Beograd. Ali tu ovaj konvertit nije bio siguran za svoju glavu, pa je u suglasnosti s nadbiskupskim ordinarijatom u Beogradu pošao u NDH. U tom aktu to i izri no kaže, da u »Beogradu, pa niti u Srbiji ovaj Ordinariat ne može zaposliti g. Mifku, štoviše, u sadašnjim prilikama bilo bi za njega vrlo pogibeljno, kad bi se saznalo, da je prešao na katoli ku vjeru. Stoga se ovaj Ordinariat obra a Hrvatskom Konzularnom predstavništvu u Beogradu s molbom, da g. Spiridionu Mifki podijeli na najkra i mogu i na in propusnicu za putovanje u Zagreb, gdje e on u prostranoj zagreba koj Nadbiskupiji mo i na i zaposlenja.²⁶²¹⁵

Ovaj srpski kalu erski avanturist dobio je u Njema koj izvjesnu špionsku misiju, koju je mogao da lakše izvede kao katoli ki sve enik i konvertit. Kad je došao u Zagreb, njema ki naredbodavci su mu odredili drugi važniji posao. Jer, on je imao da posluži Paveli u ne kao katoli ki sve enik, ve kao sarajevski pravoslavni vladika Hrvatske pravoslavne crkve. Tako Mifka opet mijenja vjeru i postaje sarajevski vladika, ijem su posve enju prisustvovali izaslanici rumunjske pravoslavne crkve. Dakako, da su u beogradskom nadbiskupskom ordinarijatu mogli samo da naslute ovakvu skoru promjenu, ne bi se upuštali u ovu intervenciju, pa bi tako iza sebe ostavili jedan dokumenat manje o svome zauzimanju kod ustaških vlasti.

Pastoralne poslanice nadbiskupa Uj i a, koje je on tokom rata uputio svojoj pastvi kao nadbiskup beogradski i apostolski administrator Banata, ne mogu pokazati nijedne rije i utjehe pastvi u nacionalnoj tragediji, vezanoj sa slomom ili s obnovom Jugoslavije, koja je imala do i poslije njenoga oslobo enja. Svemu tome daje odgovora »Službeni Glasnik Beogradske Nadbiskupije« i njegova oznaka, koja govori, da je za njega zapo eo novi period, »period normalizacije«. Nije bezna ajno re i, da je nadbiskup beogradske nadbiskupije prisustvovao u NDH prvoj konferenciji epi-skopata pod predsjedanjem dr. Alojzija Stepinca 25. i 26. juna, koga dana je predveo nadbiskup Stepinac u esnike te konferencije Paveli u na kolektivno poklonjenje.

^{2622a} Dr. Vilim Nuk je izgra eni ustaša o emu toliko rje ito govori njegov lanak, objavljen u »Katoli kom listu« (1941., br. 23.), u kome se odusevljava izjavama »vojskovo e« Kvaternika (10. IV. 1991.) i nadbiskupa Stepinca (28. IV. 1941.). Za te ve citirane izjave dr. Nuk je rekao: »Nema sumnje, da su te dvije izjave došle doista iz dubine duše onih, koji su ih dali. No nije to tek fraza, nije to tek izljev asovitog raspoloženja.«

²⁶²⁵ Arhiv Državne komisije za utvrivanje zlo ina. Inv. br. 16, 607.

Tada su se pored nadbiskupa Stepinca na tom »redovitom zasjedanju biskupske konferencije hrvatskog episkopata« našli: sarajevski nadbiskup dr. Ivan Šarić, beogradski nadbiskup dr. Josip Ujić, banjaluci biskup o. fra Jozo Garić, akova ki biskup dr. Antun Akšamović, šibenski biskup o. dr. Jerolim Mileta, splitski biskup dr. Kvirin Klement Bonefa i, 'hvarski biskup Msgr. Miho Pušić, biskup senjsko-modruški dr. Viktor Burić, kapitularni vikar križevačke biskupije dr. Dane Šajatović i zastupnik mostarskog biskupa o. fra Alojzije Mišić a o. fra dr. Leo Petrović. Biskupi su vije ali 0 aktualnim crkvenim problemima, ali o svojim vije anjima nisu izdali nikakva saopštenja.²⁰³

Treba kazati, da je tih dana bio u Zagrebu i skopski biskup dr. Smiljan ekada, koji je tu priliku koristio, pa je posjetio Pavelića, Budaka i ministra Arturovica štoviše, dr. Smiljan ekada bio je i kod fašističkih vlasti u Ljubljani.²⁰⁴ Nije poznato kakvu je to misiju imao ovaj biskup i u Zagrebu i Ljubljani.

Potrebno je da se dopuni slika ustaškog i prookupatorskog djelovanja lanova episkopata u NDH. Biskup najstarije dijeceze dr. Kvirin Klement Bonefa i. kako se već vidjelo, uistinu je pokazao itav niz nedostojnih izraza pravog sluge okupatora. Prikazano je već, kako je svoje nali je pokazao telegramom i pozdravima upu enim Paveliću u svoje ime, kao i ostalih dalmatinskih biskupa. U takvim je osjećaju anjima i političkim uvjerenjima ostao i tokom itave talijanske okupacije. Prema talijanskim vlastima bio je najponizniji izvršilac svih okupatorovih naređenja. Ali i više od toga, i suradnik i pomaga, koji sugerira izvjesne mjere protiv Narodno-oslobodilačkog pokreta, kako je to bilo djelomično već ranije izloženo.

Kad je od boraca partizana u Splitu po zasluzi kažnjena fašistički sadista Antonin Hofmann, koji je u zatvorima duševno i fizički mučen partizanske borce, još istoga dana, na zgražanje slobodoljubivih Splitana, uputio je biskup Bonefa i splitskom talijanskom prefektu najtoplju sažalnicu, što je stradao ubojica i progonačitelj mnogih Splitana i drugih Dalmatinaca. Talijanski splitski list, fašistički »Il Popolo di Spalato« 16. I. 1942. donio je u cijelosti ovo sramno pismo biskupa Bonefa i a.

»Eccellenza,

Vengo anche io a conoscere il luttooso caso avvenuto in città questa mattina. E come uomo e più ancora sacerdote cattolico, degnato deploro, detesto e condanno dal profondo del cuore l'esecrando delitto. Prego Iddio misericordioso che abbia pietà dell'anima della vittima del terribile delitto, e Iddio della vendetta di ogni male agire che faccia prevenire nelle mani della giustizia il mostruoso delinquente.

Voglia gradire, Eccellenza, anche in questa triste occasione i sensi della mia profonda stima e mi professò colla massima osservanza

Spalato 15. gennaio 1942./XX.

Quirino Bonefa i, vescovo.²⁰⁵

²⁰³ »Katolički tjednik« 6. VII. 1941.

²⁰⁴ »Katolički tjednik« 6. VII. 1941.

²⁰⁵ Ekselencijo, saznajem za tužan slučaj koji se jutros dogodio u gradu. I kao ovjek, a još više kao katolički svećenik, ogorčen oplakujem, gnjušam se i osuđujem iz dubine moguća srca grđani zlo in. Molim milosrdnog Boga da ima milosti za dušu žrtve strašnog zla ina, a Boga osveti koji svako zlo kažnjava da privede monstruoznog prestupnika u ruke pravde.

Izvolite, Ekselencijo, i u ovoj tužnoj prilici, primiti izraze mog dubokog poštovanja
1 najveće smjernosti.

Split, 15. januara 1942./XX.

Kvirin Bonefa i, biskup.

Splitski biskup, dakle, kako se vidi po datumu u ovom pismu, usvaja fašisti ki na in brojenja godina, odavši tako i na ovaj na in nedostojno puzanje pred fašisti kim okupatorom. Ovo pismo, koje je medu gra anstvom Splita izazvalo najve u sablazan, pokazuje, kako se biskup požurio, da još istoga dana izrazi prefektu iz dubine svoga srca i kao ovjek i kao sve enik svoje zgražanje nad zlo inom, da ga opla e, da se nad njim gnjuša i da ga osudi, istodobno mole i milost za žrtvu, a Boga osvete poziva da »monstruoznog prestupnika« strašnog ina dovede u ruke pravde. Na kraju, i ovaj žalosni slu aj dao je prilike biskupu da izrazi fašisti koj Ekselenciji svoje najve e poštovanje. Sve je to' u inio biskup, ma da je znao koliki je broj rođljuba stradao od tog fašisti kog sadiste. Tada biskup nije imao odvažnosti da iza e pred talijansku Ekselenciju i da protestira za zlo ine za kakve zna samo dominikanska inkvizicija. On je šutio i onda kad su mnogi njegovi sve enici vršili zajedno sa fašistima nasilja i zulume svake vrste. Nije ih ni opomenuo, a kamo li ukorio, kad su sastavljal liste proskribiranih i dostavljali ih okupatorskim žbirima, kolonelima i prefektima. Šutio je biskup Bonefa i , kad je u nedalekoj Makarskoj ubijen advokat dr. Pino Moravac, kad su u Opuzenu klane i nedoklane srpske žrtve, kao i Hrvati partizani, pobacani u Neretvu, 400 Srba pravoslavne vjere, i nekolicina Srba katali ke vjere, kako su rekli ustaški krvnici. Ovo biskupovo sažaljenje nad odvratnim fašisti kim teroristom u usporedbi sa njegovim zauzimanjem kod fašisti kih vlasti, njegovim prijedlozima da se uzmu za taoce porodice partizana, sa njegovom antipartizanskom poslanicom novembra 1941., pokazuju biskupa Bonefa i a kao pravog suradnika okupatora i strašnog neprijatelja narodno-oslobodila kih boraca. Zaciјelo je znao biskup Bonefa i da je župnik u Opuzenu pravom gozbom po astio* ustaške krvnike po svršenom inu klanja zahvaljuju i im za njihovo djelo, »zaslužno« za hrvatstvo i katolicizam. Nikad ranije nije biskup Bonefa i ovako sve ano izrekao molitve Gospodu da po initelji zla padnu u ruke pravde, kao što se nije sjetio ni Boga osvete, kao ni Boga milosr a, da se smiluje onim dušama, koje su ustaše i fašisti poslale prije vremena na drugi svijet. Nije biskup digao glas svoga protesta ni onda kad je uklonjen spomenik Grgura Ninskog sa Peristila, ma da ga je 1929. blagoslovio nadbiskup Bauer. Pa kako bi i mogao protestirati, kad su to u Rimu riješili u Zavodu za crkvenu umjetnost »Beato Angelico«, po prijedlogu akademika Giovanninija, u vezi sa restauracijom Dioklecijanove palate. A toj su konferenciji prisustvovali i kardinali Tedeschini, Cattani i Pellegrinetti. Svi su se oni složili da spomenik Grgura Ninskog treba ukloniti s onog mjesta. I doista to je i u injeno.²⁶⁶ Zna se i zašto. Simbol borbe i protiv latinstva svjetovnog kao i crkvenog, morao je nestati s ovog protestnog mjesta. I prijete a ruka Grgura Ninskog klonula je pod barbarskim udarcem fašisti kog malja. Dakako, biskup Bonefa i potpuno suglasan sa rješenjem rimskog zavoda za crkvenu umjetnost i prisutnih kardinala, koji su riješili da se taj nacionalni simbolisti ki spomenik ukloni mogao je samo pozdraviti ovu odluku, kojom su se rimski fašisti s kardinalima preporu ili svome Duceu.

Sasvim je u skladu sa profašisti kim držanjem biskupa Bonefa i a, da mu gdjegod se pojavi, ukazuju po asti jednako fašisti i ustaše. Na njegovim pastoralnim vizitacijama do ekuju ga sve ano ustaše, ustaški logornici i ustaška ombla-

²⁶⁶ »Katoli ki list« 1942., br. 6, 72.

dina.²⁶⁷ Kad je Split poslije talijanske okupacije uskoro pao u ruke novih okupatora Nijemaca i ustaša, nitko se u Splitu nije iznenadio, da je Paveli odlikovao biskupa Bonefa i a najvišim svojim ustaškim »Veleredom sa zvijezdom«. Paveli je želio splitskom nadpastiru izraziti zahvalnost ustaša radi njegovog *juna kog i dostoјjiog držanja za vrijeme talijanske nasilne vladavine.*²⁶⁸ Samo ovo nekoliko spomenutih podataka iz vremena fašisti ke okupacije, uistinu pokazuje kakvo je bilo Bonefa i evo »juna ko i dostoјno držanje«, koje ga je zanavijek ukaljalo i kao kukavi kog poltrona i nedostojnog prvaka splitske dijeceze.

Ovaj »biskup-junak«, kako ga naziva ustaški »Hrvatski, narod« primio je to odlikovanje iz ruke ustaše ministra Ede Bulata. On je postao još juna niji i glasniji im su saveznici stali tražiti njema ka i ustaška uporišta. Kad je Split bio 4. i 5. XII. 1943 bombardiran od strane savezni ke avijacije, biskup Bonefa i uputio je protestni telegram Bulatu, da ga preda papskom legatu Marconeu, a ovaj dalje Svetoj Stolici. Biskup Bonefa i tvrdi papi, da u blizini pogo enih mjesta, nije bilo nikakvih predmeta vojni ke prirode i da u splitskoj luci više nema brodova niti drugih vojnih objekata, koji bi zaslužili da budu cilj napada. Biskup saop uje da je ošte eno sedam crkava, me u njima i krov Dioklecijanova mauzoleja, sada katedrale i pored toga još etiri samostana. Bonefa i se nadao da e intervencija pape biti uspješna.²⁶⁹ Sveti Otac poslao je biskupu splitskom 150.000 kuna za postradale sa željom za skorim mirom.²⁷⁰ Dakako ni biskup Bonefa i , kao ni ostali crkveni velikodostojnici, pa ni beogradski, nisu uložili nikakav protest, kad je šestog aprila i dalnjih dana mu eni ki stradala prijestolnica Jugoslavije. Ali tada je to bombardiranje bila »pravedna kazna« za sve ono što je »Beograd uradio Hrvatima,« kako je sva klerofašisti ka štampa komentirala stradanja Beograda.

Otada je biskup Bonefa i još više drag i njema koj feldkomandanturi, i ustaškim vlastima, u Splitu i ostaloj Dalmaciji. I Nijemci i ustaše ga posje uju i ostaju s njime u dužim razgovorima, raspravlju i zacijelo stvari koje su bile jednako na srcu i Nijemcima i ustašama, kao i njemu samoiae.²⁷¹ Svakako je to bila u prvome redu ustaška i klerofašisti ka borba protiv Narodno-oslobodila kog pokreta. Punu svoju naklonost ustaštvu i Paveli u pokazao je ovaj ustaški — vitez — biskup, (jer »Velered« uklju ivao je u sebi i ovu titulu), na dan trogodišnjice NDH. Biskup Kvirin Klement Bonefa i održao je govor u katedrali, zalažu i se za NDH i Paveli a istim žarom kao i 10. aprila 1941., kad je pohitao da pozdravi osnivanje NDH i Paveli a u ime svoje i ostalih dalmatinskih biskupa. Kvirin Klement Bonefa i , nedo-

²⁶⁷ »Novi list« 9. V. 1943.

²⁶⁸ »Hrvatski narod« 15. IX. 1943. Odmah poslije kapitulacije Italije odlikovao je Do-glavnik dalmatinske biskupe Bonefa i a, Puši a i Miletu »veleredom za zasluge sa zvijezdom«. — Ordeni Bonefa i a i Puši a, koje je ponio sa sobom Edo Bulat, prvi naimenovani ustaški ministar za Dalmaciju, nestali su u borbama sa partizanima kod Dicma. Zato su ordeni ponovo poslati Edi Bulatu, 15. X. 1943. da im se predadu »na što sve aniji na in — ako ih se i nadalje smatra za to dostoјnim.« Pošto su oba ova biskupa bila i te kako za ustaše i dalje dostoјna, to je Bonefa i u predan taj orden uistinu na najerve aniji na in. Odlikovanje za dra Miletu ponio je u Šibenik »pouzdanik poglavnika kod 114. divizije, potpukovnik Govedi .«

²⁶⁹ »Hrvatski narod« 7. XII. 1943.

²⁷⁰ »Hrvatski narod« 22. XII. 1943.

²⁷¹ »Nova Hrvatska« 15. II. 1944. Vidi njegove fotografije u vezi s njegovim srda nim odnosima s predstavnicima njema kih i ustaških vlasti: Dokumenti o protunarodnom radu, 372, 377,

stojni poltron fašisti kih okupatora, sada, kad je kapitulirala Italija, zajedno u koru sa svim ostalim ustaškim listovima napada Italiju i te vlasti kao da je bio neki borac protiv okupatora.

»Danas hrvatski narod slavi svoj veliki blagdan. Spomendan ponovne uspostave svoje slobodne i Nezavisne Hrvatske Narodne države. Kolijevka hrvatske državnosti bila je prije tisu u i više godina upravo u ovim našim stranama, u Splitu i njegovojoj najbližoj okolici. Ne samo za sve nas ovdje, nego za svakog Hrvata gdjegod se nalazio, bilo je bolno i žalosno, kada u uspostavljenoj Hrvatskoj nije bilo silom prilika ni Splita, ni Trogira, ni kraljevskog Biha a i Šibenika, te se mi ovdje nismo mogli ni smjeli sjetiti toga spomendana, da bismo dali oduška svojim osje anjima, jer nas je pritisla himbena savezni ka, tobože prijateljska ruka. štoviše, znamo, da je radi toga bila pomu ena proslava toga dana i onima, koji su ga mogli proslaviti.«

Splitski biskup obara se na one Hrvate u prošlosti koji su služili tu im interesima i zaboravljali na borbu Hrvata, naro ito u XIX. stolje u u Dalmaciji i Primorju, za sjedinjenje s ostalim hrvatskim narodom. Posljedice tih neshva anja i danas još traju, tvrdi biskup, te se pokazuju u proljevanju narodne krvi. Biskup Bonefa i stoje i na gledištu klerofašisti ke isklju ivosti smatrao je borce za ujedinjenje bratskih naroda u prošlosti, kao i sadašnjosti, kao uzro nike tog bratoubila kog klanja, a ne može priznati da je uzrok upravo u klerofašisti kom služenju tu im interesima.

»Sada, kad smo se, tek poslije tri kobne godine i mi u ovim stranama hvala budi Bogu, mogli sakupiti, da koliko i kako je mogu e u teškim asovima i kušnjama, koje proživijujemo proslavimo spomendan obnove Hrvatske, kako je sveta crkva u prošlom sve anom tjednu u svojoj liturgiji dovikivala vjernicima: Mi pak treba da se di imo križem Gospodina našega Isusa Krista, u kojem je spas, život i uskrsnu e naše —, i mi tako sli no u drugom pogledu, ako je dozvoljeno, želimo i molimo, da niti u Splitu niti oko kneževskih i kraljevskih dvorova u Biha ima ni oko Zvonimirove krunidbene bazilike, ni igdje drugdje ne bude Hrvata, koji ne e osje ati i u sebi re i pa i otvoreno priznati: *Mi treba da se ponosimo svojom domovinom, svojom državom uspostavljenom radom nesebi nog Poglavnika, i u njoj je jedinoj naš politi ki spas, naš pravi hrvatski narodni život i uskrsnu e naše, tj. opstanak, razvitätak i svaki naprylak medu narodima i u zajednici s drugim narodima. Prožeti tim uvstvima i u duhu zdrženi s ostalom bra om Hrvatima širom itave domovine, makar ona krvari od mnogih rana i udaraca, što ih još uvijek prima od lažne bra e, od neprijatelja i od onih, kojima mi smetamo, možemo i smijemo danas i mi u kolijevci hrvatske državnosti zahvaliti Providnosti Božjoj na uspostavljanju Hrvatske narodne države.*²⁷²

Angažiraju i tako i 1944. Božju Providnost u vezi sa monstruoznom NDH, biskup Bonefa i stao je u red svih onih fratara u Dalmaciji i Bosni, Hrvatskoj i Slavoniji, kao i svojih mitronosnih drugova, agitiraju i s oltara za NDH i Paveli a, a istupaju i protiv »lažne bra e« t. j. partizana, kad su se u bratskoj ljubavi krenuli da oslobole narode od fašisti kog zavojeva a. Uistinu, biskup Bonefa i agitirao je u crkvi za ustaštvo upravo kao, recimo, fra Petar Glavaš. Na su enju fra Petru Gla-

²⁷² »Katoli ki tjednik« 21. V. 1946.

vašu, zastupnik javnih interesa u optužbi teško je karakterizirao i biskupa Bonefa i a, na koga, za rad njegovih ustaških sve enika, nesumnjivo pada veliki dio odgovornosti.

»Pred nama se na optuženi koj klupi nalaze tri sve enika. Nedavno je su eno u Sinju ustaši franjevcu Litri, u Makarskoj su eno don Paški Bili u, u Šibeniku don Ivanu Grgurevu. Reakcija e možda graknuti i pokušati re i da NOP ne trpi sve enike. Me utim naša vrhovna zakonodavna tijela AVNOJ i ZAVNOH dala su garanciju za slobodu vjeroispovijesti... Na optuženi koj klupi našli su se sve enici zato što su za vrijeme teške narodno oslobođila ke borbe zabadali nož u le a svome narodu i izdali ovu svetu borbu. U tim teškim danima »katoli ki kler našao se na strani okupatora a protiv NOP-a« — kaže fra Glavaš... Fra Glavaš je napisao da je biskup Bonefa i zamjerio župniku Veloga Varoša u Splitu što je držao »Tebe Boga hvalimo« prilikom dolaska NOV u Split. Te izjave Glavaša padaju kao težak teret na najve e crkvene dostojanstvenike u Hrvatskoj... Fra Glavaš je rekao da je biskup oduzeo jurisdikciju onim sve enicima koji su pošli u partizane. Treba postaviti pitanje, da li je biskup oduzeo jurisdikciju onima sve enicima, koji su na sebe obukli ustašku uniformu.«²⁷³

Biskup Bonefa i u estvuje kod svih fašisti kih manifestacija i svojim ugledom propagira kolaboraciju sa okupatorom na najo igledniji na in. Mjeseca juna 1942. se dotle unizio, da je i on u estvovao pri podizanju spomen-stuba dvojici ubijenih talijanskih oficira, koji su stradali u Splitu kad su se na silu htjeli iskrcaći na splitsku obalu (1920). Fašisti su se sada sjetili da ta dva nasilnika proslave, pa su im na doti nom mjestu njihova stradanja podigli stub, donijet iz Solina. Biskup Bonefa i je sam blagoslovio taj stub — pljunuvši tako na svu nacionalisti ku borbu slobodoumnog i naprednog rodoljubivog Splita.²⁷⁴

Biskup Bonefa i u svojoj slijepoj mržnji na Narodno-oslobođila ki pokret, toliko se zaboravlja, da predvodi deputaciju splitskom prefektu Zerbiniju od koga je zatražio pomo protiv partizana.²⁷⁵

Nema sumnje, da je primjer biskupa Bonefa i a, uveliko djelovao i na podru no sve enstvo u njegovom stavu protiv Narodno-oslobođila kog pokreta. Jednako za talijanske, kao i njema ko-ustaške okupacije. Uostalom to je i fra Petar Glavaš i kazao brane i se, da je postupao samo prema nare enjima biskupa i nadbiskupa. I onda, kad se biskup dodvoravao talijanskom prefektu, kao i njftna kom Feldkoman-dantu. Prema tome, biskup Bonefa i ostao je samo dosljedan za njema ke okupacije sebi u vremenu talijanske okupacije i strahovlade. Mnogi splitski i ostali dalmatinski rodoljubi užasnuli su se, kad su u fašisti kom splitskom listu »Spalato Rurale«, koji je pokrenula fašisti ka vlast da utje e na selja ke mase u profašisti kom duhu, ugledali me u prvim suradnicima i svoga biskupa. Taj fašisti ki list preporu io je biskup seljacima i zemljoradnicima, da se njime koriste, a to zna i da se koriste zemljoradni kim poukama ali i onima fašizma, štoviše, blagoslovio je suradnike i itaoce — fašisti kog lista ! Uistinu, klerofašista je samo mogao da napiše 1942. »'...Pozdravljam iskreno list te žele i mu najbolji uspjeh preporu am svim našim

²⁷³ »Slobodna Dalmacija« 13. III. 1945.

²⁷⁴ »Tu con nu, nu con tu« 15. VI. 1942.

²⁷⁵ »Il Popolo di Spalato« 3. IV. 1942.

težacima i starijima i mladima, da ga prime i itaju i stru nja ke pouke i savjete u njemu slijede. Blagoslov božji i suradnicima i itaocima!«²⁷⁶

Stoga je razumljivo, da i ovaj fašisti ki list uzvra a biskupu i s pohvalama isti e rad biskupa Bonefa i a, kao i njegove antipartizanske propovijedi. Takvu propovijed, pohvaljenu od urednika »Spalato Rurale« održao je 1. XI. 1942. u splitskoj katedrali, »Msgre Quirino demente«, koju je najprije pro itao na talijanskom, a tek onda na hrvatskom jeziku. Ve samo za ovu izdaju biskup Bonefa i zaslužio je prezir svih budu ih generacija, koje e saznavati od sadašnje, kakvi su bili ustaški crkveni velikodostojnici u vrijeme fašisti ke okupacije. Talijanski fašisti ki novinar kaže za ovu biskupsku propovijed, da nije mogla biti krš anskija, ni romanski-katoli kija, od onog što je bila. Msgre Quirino demente zapo eo je svoj govor vizijom Ivana Evan eliste, opisanom u njegovoj apokalipsi. Palme mu enika, koje su zaslužili mu enici crkve i vjere, dodijelio je biskupski pastir i onim sve enicima i vjernima, koji su pali u borbi »zbog okrutnosti buntovni kih elemenata od novembra prošle godine do danas.« Biskup je žigosao »podmuklu komunisti ku propagandu, koja truje ljude dobre volje, koja oruža ruke perverznih ljudi protiv sve enika, žena, djece i staraca; koja plja ka, robi i pali i pustoši hramove božje.« Biskup je opisao sve ono što »po injaju pobunjenici, koji van svakog ratnog zakona, vrše zlodjela i grozote protiv nenaoružanog i neobranjenog naroda. Zlodjela koja nemaju ni najmanje opravdanja nekog rodoljubnog ideal.« Fašisti ki komentator ove propovijedi kaže, da su misli biskupove dale argumente »najdublje humanosti i kao uvijek, usane u vje item zakonu rimske katoli ke crkve, koja kroz dvadeset vjekova daje civilizaciju svijetu.« Na kraju je Msgre Quirino demente uputio pozdrav i svima umrlima u toku ovoga rata »koji je uskomešao Evropu, Afriku i Aziju«, i uputio je molitvu »da krv svih vojnika koji se legalno bore shodno ratnim zakonima: kao neprijatelj prema neprijatelju, a ne kao razbojnik prema neprijatelju, dovede do onog mira sa pravdom, koji zaziva Sveti Otac iz Rima od božanske dobrote našeg Gospodina Isusa Krista.«²⁷⁷

Pou eni ovim biskupovim primjerom, a po želji fašisti kih vlasti, došle su o boži nim i novogodišnjim blagdanima deputacije seljaka i aka sa otoka i iz Kaštela, koje su predvodili župnici i seoske starješine do glavara provincije, da mu se poklone i zaželete sva dobra u novoj godini. Njegovoj Ekscelenciji prefektu pro itao je jedan od sve enika spomenicu u kojoj je pri kraju rekao: »Mi kudimo i osu ujemo širenje ovog prokletog komunizma i nadamo¹ se da e se brzo rastjerati neki naši mladi i koji su se opili i da e to biti dobro za ovaj izmu eni kraj i pridonijeti vedrom raspoloženju ljudi koji žele da rade i žive daleko od more subverzivne propagande.«

Ovi sve enici sa otoka i iz Kaštela nesumnjivo su bili dostojni svoga biskupa, ije je držanje Budakov »Hrvatski narod« obilježio kao »juna ko i dostoјno.« Sigurno je »juna ki i dostojni« akt biskupa Bonefa i a (br. 449 od 16. II. 1942.), upu en velikom županu »Župe Cetine« u kome se izme u ostalog kaže: »U tu svrhu se je potpisani ve dvaput pismeno obratio na Op eg Povjerenika NDH dr. A. Kar i a kod II. talijanske Armate na Sušaku, prikazuju i mu potrebu ja e akcije oru-

²⁷⁶ »Spalato Rurale« 15. VIII. 1942.

²⁷⁷ »Spalato Rurale« 8. XI. 1942.

*žane snage i mole i intervenciju kod Vrhovne komande.*²⁷⁹ A ova intervencija oružanih snaga znaila je samo kaznene ekspedicije sa strahovitim efektom brutalnih represalija. Tako je to zahtijevao biskup Bonefa i od ustaškog velikog župana, kao što je prošle godine to isto predlagao talijanskim vojnim vlastima. Jer, u istom ovom dokumentu kaže biskup Bonefa i da je »dne 8. XI. pr. g. u Sinju prikazao Kolonelu-Komandantu talijanske okupatorske vojske kriti ni položaj i dušobrižnika i naroda od Vrlike-Ruda, te zamolio zaštitu naglasiv da bez jedne brze i odlu ne akcije ne može se o ekivati ni mira ni sigurnosti..« Tako dakle, jednakoj Talijanima, kao i ustašama, Kolonelu kao i Velikom Županu, dakako protiv boraca iz NOP-a. Sasvim u suglasnosti sa već prikazanim njegovim prijedlozima kod talijanskih okupacionih vlasti, da se uzmu partizanske porodice za taoce.²⁷⁹ Bezobzirna razuzdanost talijanskog i njemačkog okupatora i njihovih ustaških plasnika naišla je u Msgru Quirino Clementu na svog idejnog suradnika i pomaga a.

Biskup Bonefa i dosljedan je u svojoj mržnji na narodno-oslobodilački pokret i u obavještenjima, koja dostavlja Piju XII. u Rim 25. I. 1944., u kojima je prosuo niz neistina, kao što je i ona da »medu partizanima u Hrvatskoj prevladuje srpsko-ortodoksnih elemenata«, a u šumi su gotovo svi starješine i komandanti pravi komunisti, i Srbi i Zidovi.^{279a}

Detaljne informacije, koje Bonefa i daje Vatikanu po etkom 1944. slične više na neki vojni izvještaj iskusnog stratega, nego na obavještenja crkvenog velikodostojnika. Zato ga on i šalje povjerljivo ustaškoj vlasti u Zagreb, izričitom željom, napomenutom »ministru za oslobođenje krajeva NDH« — »vitezu« drž Edi Bulatu, »da izvješće ostane u najvećoj tajnosti.« Iz svega izbjiga neugasiva mržnja protiv narodno-oslobodilačke borbe i herojskih boraca — koje on stalno naziva banditima. On je ogorčen na postupak generala Becuzzija, koji je s partizanima ugovorio modalitete predaje Splita 12. IX. 1943. Taj postupak biskup Bonefa i označava kao izdaju, koja je Italiji zadala toliko jada i »nepotrebnih žrtava.« Kad pri kraju svog izvještaja govori o njemačko-ustaškim pokretima protiv partizana, krajem 1943. i po etkom 1944., on doslovno kaže: »Srećom je posljednje išenje poduzeto od njemačkih trupa s ustašama uspjelo otkriti njihova gnijezda, raspršiti i protjerati ih s obale, i s otoka«, da odmah iza toga proljeva suze za unesre enim Talijanima, koji nisu uspjeli da izmaknu kazni, koju su zaslužili svojim zlomima.

Ovako »Quirino demente devotissimo in Cristo vescovo« — »venerando fratello S. Porpora« — državnog tajnika Pija XII., neprijateljski i u srži talijanofilski i fašistički izvještava protiv svoje rođene braće, koja oslobođava njegovu zemlju od protokletog okupatora.^{279b}

Ustanak naših naroda u obranu svog opstanka asti i nezavisnosti, koji je podigao zgaženu dušu tih naroda poslije sramne kapitulacije monarhističkih jugoslavenskih oficira aprila 1941. imao je najgori enige protivnike u svim lanovima episkopata NDH. Kao što je Msgr Quirino demente zabadao nož u leđa Narodno-oslobodilačkom pokretu poti u i sa oltara i savjetujući okupatora na oštreye mjere protiv

²⁷⁸ »Narodni list« 30. XII. 1945. itav dokumenat u faksimilu u: Dokumenti o protunarodnom radu, 263—4.

²⁷⁹ Faksimil ovog dokumenta u: Dokumenti o protunarodnom radu, 265—266.

^{279a} Su enje Lisaku, Stepincu, Sali u i družini..., 340.

^{279b} Arhiv Zemaljske komisije za utvrđivanje zloina. Zagreb.

partizana kao i njihovih porodica, tako isto istupao je i njegov mitronosni brat u Kristu dr. Josip Srebrni , Mahni ev nasljednik u Krku.

Klerofašisti ka tradicija biskupa Srebrni a bila je uveliko u vrš ena daleko prije NDH. Spomenuto je ve, sa kakvom je radoš u pozdravio NDH, a iznena e- njem skoru talijansku okupaciju. U borbi protiv NOP-a biskup Srebrni bio je u svojoj upornosti nenadmašan. Partizanski borci na otoku Krku imali su izdržati vrlo velike kušnje jednako u vrijeme talijanske okupacije, kao i njema ko-ustaške, poslije kapitulacije Italije. Središte i žarište reakcije protiv NOP-a bio je sam biskup dr. Josip Srebrni i njegova kurija. Prona eni su dokumenti koji nedvosmisleno pri- kazuju fisionomiju ovog suradnika okupatora. Kad se partizanski pokret, unato naj- težim opasnostima po borce, sve uspješnije razvijao, i kad su mu stali prilaziti neki rodoljubni sve enici, ljuntnji biskupa Srebrni a nije bilo kraja. To ga je ponukalo da je uputio sve enstvu poslanicu (N. 258 1943. Prs.) u kojoj je izme u ostalog rekao:

»U posljednje vrijeme utvr uje se ponovno i ponovno, da medu krkim sve enicima ima i takvih, koji su dali svoje ime ili odboru ili sekciji ili udruženju takozvanih partizana, odnosno takozvanog pokreta oslobo enja. Neka bude svima koji su dobre volje i nepomu ena uma, jasnije od sunca, da pokret partizanski, odnosno takozvani pokret narodnog oslobo enja, kako se taj pokret fakti ki vodi i provodi, zavisi u cijelosti od komunisti ke stranke Jugoslavije, te služi toj stranci za uspostavljanje komunisti kog poretku me u Južnim Slavenima. Iz toga slijedi, da ni jednom katoliku, ni jednom vjerniku nije dopušteno, da bilo na koji na in sudjeluje ili pomaže ove organizacije.

... Komunizam je u suštini zao . . . Koliko bi dakle teško grijeo sve enik, koji bi davao svoje ime ili pomo partizanskim organizacijama ...

... Ali da se ne bi — što ne dao Bog — nešto sli no dogodilo, sigurno je po volji svih postupak, ako odre ujem kaznu za svakoga sve enika, koji bi se usudio dati svoje ime bilo kojem odboru ili organizaciji partizanskoj.

Zato određujem ovo:

1. Ako se slučajno neki svećenik nade me u lanstvom bilo kojeg odbora, sekcijskoj ili udruženju partizanskog ili takozvanog pokreta narodnog oslobođenja, suspendiram ga od dužnosti, ili ako nije u službi, suspendiram ga od obreda (sravni kanon 2279), ako po izminu u od 8 dana pošto je primio ovo pismo, pokajni ki ne izi e iz spomenute organizacije.

2. Svaki sve enik kažnjava se suspenzijom od dužnosti ili ako nije na dužnosti suspenzijom od obreda, koji bi dao svoje ime ili bi dopustio da se upiše u neku od gore spomenutih organizacija.

Najdraža bra o! Vremena su ozbiljna. S velikim bolom u duši opažamo kako lažni proroci ili odjeveni u ov je runo upotrebljavaju teroristi ka sredstva, obe avaju i novi red u ekonomskoj strani života i u moralu, koji je neprijateljski...

... Napomena. Svi sve enici, koji e biti u župi, dužni su potpisati ovu poslanicu, potvrđujući na taj način, da su dobro upoznali ono što je u njoj po biskupu rečeno i narečeno. Pošto su izvršeni potpisi veleasnog gospodina

župnik ili njegov zamjenik neka ovu biskupsku poslanicu vrati ili biskupu javi, da su svi sve enici koji se nalaze u mjestu, obaviješteni o loj naredbi.«TM

Ovaj neprijateljski i denuncijantski opasan akt protiv NOP-a sasvim je razumljiv, kad se zna, da je biskup Srebrni propagirao još u samom po etku NDH ustašku misao me u svojim sve enstvom i na nj utjecao u tom cilju. Tako kad je došao u vizitaciju u Novalju, posjetio je zgradu, u kojoj se nalazila ustaška organizacija. Vlasnik ove zgrade Blaži nije bio ustaša. Kad ga je biskup upitao zašto nije, a ovaj je odgovorio da je prestari, a da bi se takvima pitanjima bavio, biskup mu je tada izjavio, da je on još stariji, ali uprkos tome da je ustaša. Ovaj razgovor izme u biskupa i spomenutog Blaži a saop io je Collonello L. Morosini komandi pješa ke divizije »Re« (29. VIII. 1941. I/758/S. Prot.)²⁸¹

Služe i vjerno okupatoru, biskup Srebrni je nekim naro itim fanatizmom poduzimao sve, kako bi svojim autoritetom i utjecajem na sve enstvo i narod oslabio Narodno-oslobodila ki pokret. Svojim crkvenim autoritetom zahtjevao je od sve enstva, da mu do'stavlja podatke koji su važni za okupatorske vojne vlasti. Tako je 6. marta 1944. (br. 50. Prs 1944.) uputio svim župnim uredima slijede e pismo:

» esto se odvijaju stvari i doga aji i na podru ju Vaše župe, o kojima treba da je biskup što prije to no, konkretno i objektivno obaviješten. Dolaze k njemu zastupnici vojnih i civilnih vlasti i svi ozbiljno pretpostavljaju, da je biskup o svima dogadjima na teritoriju biskupije informiran. Me utim on se mora ispri avati, a nije upu en ili da mu stvar nije poznata itd., što nije nikako zgodno, jer ne doprinosi njegovu ugledu itd. a posjetioci postavljali su pitanje: pa što radi biskup i sve enici, da nisu ni u tim stvarima na visini.

Sloga vam stavljam u dužnost, da si o svakom krupnijem doga aju na podru ju svoje župe što prije i na što shodniji na in pribavite podatke, te me o tome što prije izvijestite ili usmeno ili pismeno. Ka krupnim doga aima ubrajaju se na primjer ubijstva, zlonamerni požari, neprijateljski napadaji (na primjer iz zraka, na parobrode, na mirne putnike), bijeg iz župe, pojave protuvjerskih pokreta, lanstvo op inskog odbora i drugih odbora, ako se osnuju, pitanje aprovizacije, Katoli ka Akcija, bolest sve enika, posebne poteško e u duhovnoj pastvi i sli no.^{2*2}

Nema sumnje, ovaj ne astan posao špijunaže, jednako sramotan koliko i izdajni ki, išao je za tim da podre eno sve enstvo kr ke dijeceze, na izloženim periferijskim stranama, pretvori u fašisti ke konfidente, u nedostojne izdajnike i dostavlja e protiv ro ene bra e, koja su se borila za oslobo enje od najstrašnije okupacije. Ovim je biskup Srebrni jasno otkrio zašto on treba biti potpuno o svemu informiran, kad ga posje uju predstavnici vojnih i civilnih vlasti, koje su se zacijelo najviše interesirale za bježanje iz župa, što zna i prelaženja u partizanske redove, kao i sve vrste sabotaža, koje su ometale okupatora. Da bi licemjerje bilo ovdje potpuno, biskup želi da zna, i o K. A., o bolesti sve enika i teško ama u duhovnoj pastvi, što je sve zacijelo vrlo slabo interesiralo okupatorske vojne i civilne vlasti. Da bi na koleblji-

²⁸⁰ »Narodni list« 19. I. 1946.

²⁸¹ Iz arhiva Zemaljske komisije za utvr ivanje zlo ina okupatora i njihovih pomaga a. Zagreb.

²⁸² »Vjesnik« 11. I. 1946. — Dokumenti o protunarodnom radu, 258—9.

vije uspješnije utjecao, pri kraju svoga pisma obeao je »za trud s kojim ete mi u tim stvarima i i u susret biti u vam posebice zahvalan.«

Podaci, koje je biskup Srebrni na ovaj kao i druge na ine prikupio, dostavlja je mjerodavnim ustaškim prvacima. Ovo nije pretpostavka, već puna istina. Iz jednog pisma, upu enog 18. oktobra 1944. ustaškom »Upravnom povjereniku dr. Špeharu« vidi se prava špijunska rabota crkvenog velikodostojnika . . .

» Uo sam o tim projektima već par puta u Sušaku, ali ih nisam smatrao ozbilnjim, jer o tim pitanjima neće odlučivati Rijeka, nego drugi imbenici na temelju situacije koju e donekle konkretizirati tek svršetak rata. Ali me vaš prilog doista veoma zanimalo. Još jednom vam hvala na njemu, o kojem smo prigodno usmeno izmijeniti svoje misli. Ako bude ikako moguć e kanim na Sušak odmah po etkom iduće sedmice, jer bih imao mnogo posla kako kod vas, tako i kod drugih na Rijeci. *Sigurno e vas zanimati isprave koje vam u prijepisu ovdje dostavljam. Blagoizvolite ih itati po redu, kako su bile pisane. Do videnja. Imam mnogo očekuju da s vama razgovaram.* Molim Vas da primite moje troke pozdrave i iskrene izraze mojeg odličnog štovanja u Kristu odani. Krk, 18. listopada 1944.

P. S. Danas se uje od Aleksandrova već od 5,30 sati unaprijed mnogo puškaranja, eksplozija mina i strijeljanja sa strojnicama.«

Zatim je rukom dodano:

«Ponovno P. S. Gospodja, koja je preuzela pismo i priloge, vratila se neobavljena posla iz Malinske u Krk te mi pismo vratila. Ali je danas opet prigoda, pak nastavljam.

Ono u Aleksandrovu od 18. ovog mjeseca svršilo je veoma tragично za njemačku posadu. Partizani su njihovu kasarnu (hotel Luciju) zapalili i posada je bila prisiljena iziti i iz zgrade. Došlo je do sukoba, kod kojega su pala tri vojnika, ostali su se predali (oko 25). Od partizana — bilo ih je oko dvije stotine, pao je komandant i jedan je bio ranjen. Juče poslije podne odigrala se nova tragedija prije ulaza u tjesnac koji vodi u Košljunsku dragu, osam engleskih aviona napalo je i mitraljiralo motorni amac, u kojem se nalazilo dvanaest ljudi (tri civilista i devet vojnika). amac se potopio i s njime sedam ljudi, (dva civilista iz Krka i pet vojnika), među njima komandant otoka Krka Janko Rovski. Ostali su se spasili plivanjem premda ranjeni. *Sada se provodi išenje po Otoku.* Ako bude moguć e, poći u ipak u Sušak. U Krku, 21. X. 1944.«

I drugi otkriveni dokumenti pokazuju punu suradnju biskupa Srebrni a s ustaškim vlastima. U jednom drugom pismu, upu enom 23. XII. 1944. spomenutom ustaškom povjereniku na Sušaku, ima i ovo:

»*Dodatak k izvješću o prilikama u Krku. Povjernjivo.*

Za troškove računa sebi od donesenog novca za decembar 5%. Budući da je toga novca, kako veće više od šest stotina hiljada lira, odbio je od te svote sebi trideset hiljada lira. To je samo za decembar, a od novca za januar traži postotak od 2% i u svemu hoće da ima nagradu od oko — pedeset hiljada lira. Molim budite prijazni, izdajte što prije naređenje, neka suša ki uredi diže beriva za sebi podre eno osoblje preko osobe, koju će on odrediti i vama predložiti kako sam varnuće juče o tome pisao.«

Suma od šest stotina hiljada lira, koju je biskupu donio neki njegov pouzdanik od ustaškog povjerenika o igledno bila je namijenjena skupim izdacima oko špijunaže i nagrada ivanja onih koji su biskupa izvještavali o partizanima.

Na kraju pomenutog pisma stoji jedno P. S.

»Javljam još ovo: Partizani su otvorili škole u Vrbniku, Garici, Risici da odgoje — kako su kazali na konferenciji u Krasu, kod koje je u estvovalo oko šezdeset u itelja (ica) i gimnazijalaca (lki), »nova ovjeka« — Oni traže da u tim školama drže kršanski nauk i vjerou itelji. *Molim, bacite pismo u vatru.*«²⁸³

Ovo pismo, kao i ovaj dodatak, pokazuju kako je biskup Srebrni ustaške vlasti redovno obavještavao o djelovanju partizana. Osim toga vidi se, da su partizani tražili dolazak katoličkih svećenika u njihove redove, iako je biskup Srebrni kasnije tvrdio, da mu je to bilo nepoznato. Osobitu oznaku samoga pisma daju posljedne riječi biskupa Srebrnog, kad u strahu, da se ne sazna za ovu njegovu i ovakvu akciju, izražava želju da ustaški povjerenik sagori ovo pismo.

»U Kristu odani« biskup kralj dr. Josip Srebrni, u svom antinarodnom stavu nije bio samo dostavljač i potkazivač, nego i pravi »strateg« dajući i ustašama sugestije, kako bi se što efikasnije oduprli sve snažnjem naletu boraca NOV-e. 21. maja 1944. otkriva biskup Srebrni sve svoje suradničke sposobnosti. Kad su Nijemci stali vršiti represalije na otoku Krku protiv pristalica NOP-a, dogodilo se da je uhapšen i poneki klerofašista. Zato se obraća biskup ponovo »izvanrednom ustaškom povjereniku na Sušaku« drugu Franu Špeharu, dajući mu sa svoje strane sugestije kako će biti »išenja« Nijemaca na Krku potpuno uspješna. Među ostalim savjetuje biskup i ovo:

»Naknadno, kad je bilo sprijeda izneseno već pisano, kazali su mi p. n. gg. Kreisleitefr dr. Pachanek, potpukovnik Otto Kretschmar i pukovnik Vindekijević, koji su me uverili pohodili, da »hapšenje« nema značaja kaznene akcije. Kaznena akcija uperena je doduše protiv raznih pristaša komunizma, ali akcija služi i cilju, da sakupi sve sposobne muževi i mladiće za organiziranje hrvatske domobranske vojske na teritoriju ovih naših strana. To je bilo narodu sve do sada nepoznato. Reklamirali su, da ti muževi i mladići neće biti odvedeni u Njemačku. Vi ćete bolje znati koliko će biti istine na tome. Naglasio sam, da će »išenja« ostati bez željenih rezultata, ako se na otoku odmah trajno ne ostavi posada od barem 300 vojnika, (po 30 u svakoj opštini. 6 X 30 je 180 i 120 u Krku): a ženske hapšenice treba pustiti kući, ako njihov rad nije uperen protiv javnog poretku. Uz to sam naglasio i momente, koji su sprijeda navedeni.«²⁸⁴

Pod zaštitom njemačkih bajoneta i Gestapo-a, jer vojsku uvijek prati i zloglasni Gestapo, biskup Srebrni je sigurniji, pa tada »išenja« neće biti bez rezultata. Sva podlost jedne izdajničke i službeničke duše izbjiga iz jednog drugog obaveštenja, (21. IX. 1944) koje je biskup dao* istome ustaškom povjereniku na Sušaku u vezi sa prelaženjem nekih hrvatskih stražara u partizanske redove. Za njega je to jedan veoma težak i mučiti slučaj.

»Slućaj je veoma mučiti. Vojnici Hrvati, pozvani da uvaju hrvatsku grudu protiv komunista, koji riječi i »domovina« ne poznaju u svojem rječniku, iznevjerili su se svojoj prisjeti i svojoj službi u mjestu, gdje je medju

²⁸³ »Vjesnik« 11. I. 1946. — »Politika« 18. I. 1946.

²⁸⁴ »Narodni list« 4. I. 1946.

Hrvatima taj njihov korak neopisivo bolno djelovao. Talijani se sad rugaju i naglasuju, kako su opravdane ibile njihove tvrdnje, da su jedino oni pravi vojnici i protivnici komunizma i da se njima u inila velika nepravda, kad se njihove ljudi odstranilo iz Krka, kad su bili došli da u Krku drže stražu. Pa i sami Nijemci moraju izgubiti sve povjerenje u hrvatske vojниke, jer bi ti vojnici mogli jedne no i partizanima otvoriti ulaze u Krk i ulaze ak u zgrade, koje su za vojsku rezervirane.«²⁸⁵

Kad su Nijemci odveli neke njegove pouzdane ljude, zauzeo se biskup Srebrni kod njema kog predstavnika na Sušaku, objasnivši mu da su sve to ljudi bez ikakve krivice. Da ne bi na Nijemce pala neka ružna sjenka zbog ovog njihovog postupka, biskup savjetuje njema kog Beratera, da »poduzme sve, da se doti ni, što prije to bolje, vrate svojim kuama, svojim obiteljima — pošto pomenuti nisu imali nikada nikakve veze s partizanima. Ovo ne iziskuje samo zadovoljenje pravde, ve i o uvanje dobrog glasa i ugleda njema kih vlasti, ije o uvanje je naša zajedni ka dužnost.«²⁸⁶

Biskup Srebrni staraju i se za dobar glas njema kih vlasti, nije se postarao da uloži protest, kad su Nijemci 4. VIII. 1944. u Dobrinju na otoku Krku dinamitom srušili zvonik, uguravši prije toga petoricu Dobrinjana zbog sumnje, da su sura ivali s partizanima. Kad je dobrinjski župnik Pavao Šabalja izvjestio biskupa o ovom divlja kom postupku Nijemaca, koji su maltretirali i samoga župnika, biskup nije nijednom rije i, odgovaraju i na župnikov izvještaj, osudio krvolo no njema ko djelo, niti se žalio na žrtve postradale u porušenom zvoniku, nego je župniku predbacio, što ga nije za vremena obavijestio, da u Dobrinju ima partizana, štoviše, biskup unekoliko i opravdava njema ki postupak prema žrtvi Ivici Brusi u što je ve e prije toga doga aja svirao u harmoniku kod plesa koji je biskup tako fanati no pobijao i zabranjivao svojoj pastvi da sudjeluje kod narodnih igara. Biskup se, naime, u jednoj naro itoj poslanici oborio na te plesove i narodne sastanke, gdje se omladina proveselila, ali i obavješ ivala o svemu što je bilo aktuelno i u vezi @ narodno-oslobodila kom borbom. Odatle fašisti ke zabrane, a i biskupove, pod maskiranim i licemjernim moralnim izgovorom uvanja ženske omladine od razvrata. »A kad bi se desilo, piše Srebrni 28. XII. 1944. (Br. 759), da bi se uhvatilo ljudi kod takvih i sli nih za sa danje vrijeme neoprostivih zabava, strogo bi ih kaznili — odmah bi djevojke poslali na prisilni rad, muškarce u vojsku, a ku ne gospodare bi protjerali iz njihovih ku a. Stroge su to mjere, ali opravdane.«^{286*}

U ovakvu hipokriziju zaodjenuo je biskup Srebrni svoj proustaški rad ne zauzimaju i se za kažnjene i ubijene, za porušenu svetinju, samo stoga, jer je postojala predpostavka, da su kažnjeni bili partizani ili su ih simpatizirali, a odobravaju i njema ka nasilja, koja se vrše nad seljacima i seljankama, ako ih se na e na sijelu, tom starodrevnom slavenskom obi aju, na kome se pjevalo, i igralo, a za vrijeme okupacije /vakako razgovaralo i savjetovalo o svim narodnim potrebama i nevoljama. A narod je progledao nenašodni i protunarodni rad biskupa Srebrni a, kome su usta uvijek bila puna pri a o ljubavi prema bližnjima, pa i onda, kad je tim svojim bližnjim i najbližnjima pripremao preko ustaških i njema kih funkcionera nevolje,

²⁸⁵ Idem.

²⁸⁶ Idem.

²⁸⁶a »Narodni list« 16. I. 1946.

koje samo može da izmisli najneprijateljskija duša, progonjena fiksnom idejom, da treba uništiti bezbožni komunizam. Upravo onako, kako su to željeli u Berlinu i Rimu, Vatikanu i na zagreba kom Kaptolu. A kad je narodu došlo do grla, on je iskazao svoje negodovanje prema svome biskupu, ma da je dobro znao, da zamjeriti se biskupu, zna i isto toliko, kao i ustašama ili talijanskim i njema kim okupatorima. Kad je jednog dana došao u Grižane, i odsjeo kod doma eg župnika, skupio se narod oko župnikove kuće i stao je demonstrativno zahtijevati, da se biskup udalji iz mjesta. »Ne smo izdajnika u poštenoj sve eni koj kući! Van s njime!« — vikao je ogor en narod, spremjan da mu na mjestu sudi. Blagodare i partizanskim, narodnim vlastima nije došlo do krajnjega. Ali, ovime je narod dao najbolju ocjenu o biskupu, ne samo u Grižanima, već i za cijelu krku dijecezu.²⁸⁷

O treoj godišnjici NDH Paveli je odlikovao i biskupa Srebrnog a »Vele-redom za zasluge«, »za neumorni rad koji je izvršio kao biskup zauzimajući i se za proganjene sve enike i zato ene građane od strane neprijatelja.«²⁸⁸ Kakav je to »neumorni rad« bio i u tijeku korist, pokazalo je ovo nekoliko sauvanih dokumenata.

Iz jednog akta »glavar građanske uprave« na Sušaku, dra Oskara Turine, vidi se, da je taj isti »glavar« predao spomenuto odlikovanje biskupu Srebrnog u 17. aprila 1944. u Krku, dok je senjskom biskupu dru Viktoru Buri u isti takav »Veljedan sa zvijezdom« predao na sam dan trogodišnjice NDH i to u Kraljevcima.²⁸⁹

Šibenski biskup fra dr. Jeronim Mileta, apostolski administrator jugoslavenskog dijela zadarske nadbiskupije, savjetnik Svete kongregacije Obreda, ostao je tokom fašističke i njemačke okupacije dosljedan svojim osjećanjima od 10. aprila 1941. — On se stalna zalagao na siobit na in za okupacijske vlasti, sa svim svojim ugledom i kod pastve kao i podređenog sve enstva, a uvijek protiv NOP-a. Sura ivač je jednako s talijanskim okupatorskim vlastima, kao i poslije kapitulacije Italije, sa njemačkim i ustaškim funkcionerima.²⁹⁰

Prikazavši u prethodnom poglavljtu rad šibenskih franjevaca i njihovu izdajničku ulogu u toku okupacija, talijanske i njemačke, upozorili smo na jedno mjesto u dnevniku, u samostanu Sv. Lovre, u kome se spominje i delegacija Šibenčana, koju je biskup predveo pred talijanskog generala. Tom prilikom, 4. XI. 1941., biskup je održao govor u kome je naglasio da je svaka vlast od Boga, pa se prema tome i ovoj talijanskoj pokoravaju. Tu je priliku iskoristio biskup Mileta i napao je Narodnooslobodilački pokret osudivši njega i sve koji bi ga pomagali... Iz ovog fratarskog dnevnika saznajemo da su svi biskupi Dalmacije, a to znači, uz Bonefa i a još i Pušića Mileta, položili zakletvu talijanskom kralju kod guvernera Bastianinija u Zadru, a zatim su ovi primili zakletve svojih župnika (21. IV. 1942.).²⁹¹

Biskup dr. Mileta je sve u inio, kako bi sve svoje sve enstvo stavio u službu okupatora. To mu priznaju i Talijani, kao i Nijemci. Tako zadarskoj kvesturi javlja dr. Götano Iacona, komesar za javnu sigurnost u Šibeniku. 25. IV. 1942., da se aktivnost klera razvija u duhu kolaboracije s talijanskim vlastima. Kad je ubijen od

²⁸⁷ Istina o radu krugog biskupa Srebrnog a. »Naprijed« 9. VI. 1945.

²⁸⁸ Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.

²⁸⁹ Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.

²⁹⁰ Vidi sugestivnu fotografiju biskupa Milete u društvu njemačkog generala Egelsara. Dokumenti o protunarodnom radu, 257.

²⁹¹ »Slobodna Dalmacija« 24. V. 1945.

partizana brigadir Caprara, sva tri šibenska župnika sa svima seminaristima spontano su u estvovali pri sahrani, kao i predstavnici biskupove kurije. Osim toga, biskup je li no u estvovao pri ceremoniji i blagoslovio je tijelo. Pored toga uputio je komesariju za javnu sigurnost sažalnicu — »plemenito pismo sau eš a i osude sramnog djela subverzivnih elemenata.«²⁹²

Kao što je uveliko zadovoljio biskup Mileta fašisti kog komesara za javnu sigurnost, tako je on bio u velikoj cijeni i kod njema kog generala Egelsara, iju je zajedni ku fotografiju objavio fašisti ki ilustrirani list »Pokret« sa karakteristi nom legendom ispod same slike. »Msgr. Jeronim Mileta je biskup bivše dalmatinske ratne luke Šibenika, grada, koji ima tako er veleobrtno zna enje i koji je pokraj Splita najvažnije trgova ko mjesto srednje Dalmacije. Prilikom sastanka sa zapovjednikom jedne lova ke divizije nosiocem viteškog križa generalporu nikom Egelsarom, naglasio je biskup, koji je skoro 30 ljeta duhovna vrhovna glava svoga kotara, kako on *kao katoli ki sve enik i dobar Hrvat pozdravlja borbu, koju vodi njema ka vojska protiv svjetske 'opasnosti boljševizma. Biskup je zahvalio njema kom generalu za osobitu potporu, koju pruža vojska crkvi osloba anjem podru ja okuženih od bandi.*«²⁹³

Op e užasavanje u Šibeniku izazvao je postupak biskupa Milete, kad je 10. juna 1943. u estvovao na slavlju fašista u šibenskom predgra u Mandalini. I to samo jedan dan poslije kako su fašisti strijeljali u istoj Mandalini 40 rodoljuba boraca i njihovih suradnika, koji još ni sahranjeni nisu bili.²⁹⁴ Fašisti ka slava zajedno sa šibenskim biskupom takore i nad leševima rodoljuba, nije bila jedina na kojoj sudjeluje ovaj crkveni velikodostojnik. im su se fašisti povukli, poslije kapitulacije Italije, biskup Mileta bit e jednako odan suradnik Nijemaca i ustaša. U Zagrebu se znalo za proustaški stav biskupa Milete, pa je Paveli požurio da ga kao Bonefa i a i Puši a odmah odlikuje »Veleredom sa zvijezdom«, za zasluge u vrijeme talijanske okupacije.²⁹⁵ A kakve su to zasluge bile, pokazalo je ovo samo nekoliko podataka. Biskup je bio uveliko obradovan ovom Paveli evom pažnjom, te je za intimniji krug svojih istomišljenika priredio veselicu kako je to izjavio sakristan katedrale Sv. Jakova.²⁹⁶ Koliko su ustaše cijenili ovoga biskupa vidi se i po tome, što su od njega zatražili da predloži ustaškom logoru u Šibeniku lica, zaslužna za ustaška odlikovanja. Biskup se odazvao tome pozivu i predložio niz lica, o kojima je bilo ve ranije govora.²⁹⁷

Tako izgleda stvarno nali je biskupa Milete. Vjerodostojni Šibenani tvrde, da je velik dio Talijana smatrao biskupa svojim ovjekom, dok ga je mnogo ve i držao za veoma prepredenog protivnika Narodno-oslobodila kog pokreta. U protuosllobodila koj propagandi biskup je NOP stalno ozna avao kao komunisti ki. Odatile je nalazio sva mogu a.opravdanja za svoja protivljenja, kao i za svoju suradnju sa okupatorima. Nema sumnje, da je poslije kapitulacije Italije, njegova suradnja sa ustašama svakako otkrila potpuno njegovu pravu fizionomiju i iz vremena talijanske

²⁹² Dokumenti o protunarodnom radu, 373.

²⁹³ »Narodni list« 29. XII. 1945.

²⁹⁴ »Narodni list« 29. XII. 1945.

²⁹⁵ Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.

²⁹⁶ »Narodni list« 29. XII. 1945.

²⁹⁷ »Narodni list« 21. I. 1945.

okupacije. Organiziranje ustaških selja kih miliejskih jedinica, kojima su rukovodili mnogi njegovi sve enici, koje je i zato predlagao za odlikovanja, uveliko je u inilo odgovornim i biskupa Miletu za zlo ine, koje su ti ustaški vojnici po inili, naro ito nad porodicama partizanskih boraca. A sve je ovo biskup zvao »radom na slavu Božju i spas duša«. Sigurno i onda, kad je kao naro itu vrlinu isticao odanost prema Nijemcima, ime su se odlikovali njegovi sve enici, pa su ipak, nezašti eni od tih okupatora, stradali.

U dva trenutka intervenirao je biskup Milet kod talijanskih vlasti radi nasilja i pokolja koje je izvela talijanska soldateska. Prvi put je to u inio još mjeseca jula kod komandanta Šibenika, generala Gherarda Magaldia, mole i ga da se prestane s inkvizitorskim metodama pri ispitivanju po injenih krivica. Drugi put, požalio se biskup Milet guverneru Dalmacije Giuseppu Bastianiniju povodom bombardiranja mjesta Krapnja (17. XI. 1942.), za koje tvrdi biskup, da je nastanjeno dobrim i djelotvornim katolicima, a nikako ne komunistima, kako su to prepostavljeni talijanski vojnici. Dakako, biskup žali i osu uje prestupe odmetnika, t. j. partizana. Biskup se žali, što se osu enima na smrt ne omogu uje posljednja sve eni ka utjeha i ispovijed. Protivi se bezrazložnim internacijama u vezi sa odbjeglama u šumu, me u kojima ima i nekomunista, a ti su se odmetnuli naprsto uslijed terora, koji nad nedužnima vrši talijanska soldateska. Da bi ovo biskupovo pismo imalo ve i efekat, poslao ga je u prijepisu kardinalu Luigi Maglioneu, s molbom da sam papa intervenira kod Bastianinija, koga papa ina e poznaje li no. I samo jedna njegova rije pomo i e mnogo da se olakša strašna sudbina tolikih nedužnih stradalnika. (Sono sicuro che l'Eminenza Vostra reverendissima ne informerà il Santo Padre che conosce personalmente l'Eccellenza Bastianini. Una paterna parola del Santo Padre gioverà molto almeno per alleviare la sorte terribile di tanti innocenti.²⁹⁸

Ma da nije u svemu tome nastupilo nikakvo olakšanje, nije ipak poznato da li je kardinal Maglione ili sam Sveti Otac, u inio ma kakav korak kod Bastianinija, biskup Milet je i dalje održavao punu kolaboracijsku vezu s fašisti kim okupatorima, umjesto da je iz svojih neuspjeha izveo jedino pravi zaklju ak, da u ini sve, da se borba NOP-a ni im ne smeta, niti ne ko i. A kad tamo, biskup Milet poslije okupacije fašista, nalazi se na strani Nijemaca i ustaša i zajedno s njima sura uje sve do sloma NDH.

Kad se ispraznila mostarsko-trebinjska dijeceza, smr u biskupa fra Alojzija Miša, Rimska'Kurija nije sa ekala, da se okon a rat i da zakonite jugoslavenske vlasti dadui svoj pristanak za novog biskupa. Nema sumnje, da je Vatikan u NDH smatrao da je to ve postao uzurpator i pla enik Mussolinija i Hitlera, i da prema tome nema ni s kim da rješava ovo pitanje. Da nije tako bilo, Vatikan bi se zadovoljio vikarom za vrijeme okupacije, odnosno NDH, koja je za sav svijet, osim za Osovini i njene satelite, bila privremena tvorevina fašizma i nacizma. Me utim, pored ostanoga, vodstvu katoli ke crkve bilo je pred oima, da u Bosni i Hercegovini oduzme franjevcima jedno njihovo jako uporište i da ga preda jezuitskim pitomcima. Sada je, naime nastupio povoljan trenutak, da se defranjevizira biskupija i da se do kraja

-ys Pero Digovi et Frano Gorani, La Haute Adriatique et les problemes politique* actuels. Lausanne 1944., 46—53.

izvede polavjekovni antifranjeva ki kurs Stadler-Šarić, te da se mjesto franjevca dovede za biskupa nefranjevac, iz redova svjetovnog klera. Zato su bile najpogodnije autoritativne ustaške prilike, kad ne e biti omogućeno franjevcima da poduzmu ma kakvu kampanju. Pogotovo, kad je nadbiskup Šarić bio ustaša i u najvećoj cijeni kod Pavelića i ostalih ustaških prvaka. Kroz posljednjih stotinu godina bili su franjevci apostolski vikari i biskupi u Mostaru: (fra Rafo Barišić, 1846.—1863., fra Angđeo Kraljević, 1864.—1879., fra Paškal Buconjić, 1881.—1910. i fra Alojzije Mišić (1912.—1942.). Inače tri etvrtine sve enstva bilo je iz redova franjevaca, a tek jedna etvrtina pripadala je svjetovnom kleru. Svakako je karakteristично, da je između biskupovanja Kraljevića i Buconjića, kao i Buconjića i Mišića, potrajala sedisvakancija po dvije godine. To stoga, što se s jedne strane fratrima kandidatima protivio Stadler, a s njime i Austrija, dotle, u ovom posljednjem slučaju popunjavanja mostarsko-trebinjske dijeceze odstupio je Vatikan od tradicije i ubrzo poslje smrti, poslje same tri nedjelje, 15. IV. 1942., postavio je novog biskupa. Naime, Mišić je umro 26. III. 1942., a već 15. IV. izdata je povjedica o imenovanju dra Petra Čule. Nepoznata je žurba ovakve vrste postavljenja novog biskupa. Znači, dr. Petar Čula, konsultor i od sahrane biskupa Mišića vikar dijeceze, bio je još za života biskupa Mišića određen za njegova nasljednika.

Pada uoči, da »Vrhbosna« nije donijela o smrti biskupa Mišića nijedne nekrološke riječi. Tokom itave 1942! štoviše, ni onda, kad je bilo veoma mnogo raspravljanja o novom biskupu, a ni riječi o njegovu prethodniku! Ali zato je »Vrhbosna« stigla da ispuni brojne svoje stranice ustaškim nekrolozima, kao o župniku Jakovu Barišiću, župniku Petru Periću, župniku Anti Dujmušiću, kateheti Dragantu Dujmušiću, o fra Stipu Barišiću, Antunu Urbiću, don Antu Bakuli, don Iliju Tomasiću, don Vidu Putiću, fra Julijanu Jurkoviću, o fra Bonu Grebenaroviću, Rikardu Weissu, fra Borivoju Mioviću, fra Danielu Briševcu, fra Tomislavu Gelinu i tolikima drugima.²⁹⁹ U istom broju za mart i april, gdje je trebao da bude objavljen nekrolog o zaslužnom fra A. Mišiću, nalazi se uvodni lanak o prvoj godišnjici NDH, u kome famozni ustaša dr. Kamber podvlači i misao, da su upravo sve enice najveće im dijelom zaslužni za ostvarenje NDH. U istom se broju objavljuje poslanica Pavelića u ustaškom saboru, zatim pozdravni govor nadbiskupa Stepinca i klerofašisti ki govor ministra za pravosuđe i bogoslovije Mirka Puka, ali za nekrolog o biskupu Mišiću nije se našlo mjesta ni od jednog reda! Vjerljivo stoga, što je stari Mišić ostao vjeran nekadašnjoj tradiciji ujaka i studio se svega što se događalo u NDH, kako je to pokazalo njegovo pismo od 7. XI. 1941., o kome je već bilo riječi. Toliko neprijateljske netolerancije mogao je pokazati samo jedan ustaški i klerofašisti ki list, iji je zaštitnik bio nadbiskup Šarić. Jednako, kao što je na primjer, Stepinac eva »Hrvatska straža«, pokazala

²⁹⁹ Jedan dio ovih ustaša bio je i posmrtno odlikovan od strane zahvalnog pogлавnika. Tako Barišić Jakov »redom za zasluge II. stupnja«, Petar Perić »redom za zasluge I. stupnja«, dr. Dragan Dujmušić »redom krune kralja Zvonimira II. stupnja sa mađarskim evima«, fra Stipan Barišić »redom krune kralja Zvonimira III. st. sa mađarskim evima«, fra Borivoj Miović »redom krune kralja Zvonimira II. st. sa mađarskim evima«, fra Dane Briševac »redom za zasluge III. st.«, fra Tomislav Gelin »redom za zasluge III. st.«, Rikard Weiss »redom krune kralja Zvonimira II. st. sa mađarskim evima«, don Ante Bakula »redom krune kralja Zvonimira II. st. sa mađarskim evima«, fra Bono Grebenarović »redom za zasluge I. st.«, fra Viktor Slisković »redom krune kralja Zvonimira II. st. sa mađarskim evima«. Vide Putić a »redom krune kralja Zvonimira I. st. sa mađarskim evima«, fra Julian Jurković »srebrnom kolajnom krune kralja Zvonimira sa mađarskim evima« i t. d. (Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH). Sve po izboru ustaša i klerofašista.

svoju nesnošljivost o smrti kotorskog biskupa Uccellini-Tice. Sarajevski »Katoli ki tjednik« 5. IV. 1942. dono je samo kratku vijest, kao da se radilo o nekoj bezna-ajnoj li nosti, dok su se ustaškim legionarima posve ivali mnogi lanci! I zagreba ki »Katoli ki list« samo je registrirao smrt biskupa Miši a. Sada se zna i zašto. U povelji, kojom se imenuje za biskupa mostarskog dr. Petar ule, kaže se, da papa to ini »po savjetu asne Naše bra e kardinala Svete Rimske Crkve postavljenih na elo sv. Kongregacije za raširenje vjere« i to stoga, »koji je za vršenje te službe, kako smo izviješteni, osobito podesan.³⁰⁰ Povelja je odaslana 4. maja 1942., a do posve enja je došlo tek 4. oktobra 1942., u samom Mostaru. Dok o pokojnom biskupu u »Vrhbosni« nije napisana niti jedna nekrološka bilješka, dotle se novom biskupu posvetio itav dvobroj raznih lanaka, iz kojih saznajemo za vrline i osobine novog biskupa. Prije svega, don Marijan Vujnovi nije mogao: mimo i injenicu, da je ovo' postavljanje u franjeva kim redovima izazvalo veliko negodovanje, ma da je siguran, da upravo ovo imenovanje na nebu veseli njegova prethodnika A. Miši a. Navodno, ta nebeska radost pokojnog fra Alojzija, bila je stoga što je svoju pastvu »predao u ruke vrste i sposobne svog mladog nasljednika preuzv. dra Petra ule, koji mu je za života bio u upravi desna ruka(?). Doživio je po milosti sv. Stolice i našega di nog poglavnika biskupa iz naše sredine, sina našega krša, lista našega luga.« Zato negodovanja, koja se javljaju, ona su samo zato da se razdvoji narod. »Znamo i to, da ima i takvih, koji Vaše biskupsko naimenovanje upotrebljavaju kao sredstvo, da razdvajaju narod isti u i svoje tobožnje pravo i svoje pretenzije, ali tko je u malim stvarima prevelik, taj e u velikim stvarima biti uvijek malen.³⁰¹

Svakako je udno, da ovaj biskup postavljen »po milosti Sветe Stolice i milosti di nog poglavnika« nije bio do ekan jednodušno me u podru nim sve enstvom. A ti koji su nezadovoljni, kako kaže don M. Vujnovi, »sijeku stablo na kojem narod стоји.« Ova aluzija jasna je za svakoga, tko je iole poznavao sukob franjevaca i Stadler-Šari a. Ona je tim karakteristi nija, jer se podvla i u trenutku jednog poraza franjevaca, a uspjeha jezuita.

Nešto detaljnije govori o dru Petru ulu, kao profesoru i odgojitelju, don Mato Nui , kao o izrazitom klerofašistu. Ovo Nui evo portretiranje daje nesumnjivo sadržajniju i vjerniju fizionomiju novog biskupa.

»Odgajaju i mladež u najradikalnijem katoli ko-hrvatskom duhu pokazi-
vao je uvijek i svagdje toliku beskompromisnost, da ga je svatko s najve im
poštivanjem susretao i o njemu govorio. Za isto u vjersko-nacionalnih na elu
spreman bijaše žrtvovati sve, a njih ni za što. U tome ga nitko ne moguše
ni skršiti a kamo li saviti. O evidci bi najbolje znali pri ati o muškom stavu
dr. ule, kad je još kao mladi bogoslov s dr. Mihom Andri em god. 1919
na skupštini H. K. društva »Marti « u Mostaru najenergi nije tražio, da se
»Marti u« ne smije dati jugoslavensko ime nego da ono i nadalje i u samom
nazivu mora sa uvati hrvatski karakter... pa i kasnije u vrijeme najcrnje
diktature, kad mnogi junaci mukom zamukoše, dr. ule uvijek i svagdje ne
samoo kao gra anin nego i kao profesor na mjesnoj gimnaziji, otvoreno je ma-
nifestirao svoje hrvatsko osvjedo enje. Nikad se nije osvrtao da li e se pri
tom kome zamjeriti, ili e možda i sam stradati, štoviše dr. ule imao je

³⁰⁰ »Vrhbosna« 1942., br. 9—10, 199.

³⁰¹ M. Vujnovi , Habemus Episcopum. »Vrhbosna« 1942., 201

snage i otvoreno žigosati nepravde po injene hrvatskom narodu okrivljuju i za njih i same šefove državne uprave. Duh borbenosti, osje aj pravednosti i smisao dužnosti, te sve druge kreposti unosio je dr. ule u duše Napretkovića pitomaca i svojih u enika, kad im je to najviše trebalo a kad su se mnogi bojali to u initi.«

Svakako, i za Rim kao i nadbiskupa Šarića izvanredno kvalificiran »pastir stada svoga«.

Jednako govori o drugu ulu i Vlatko Košuta, ak gimnazije, a isto mu svjedočanstvo izdaje i spomenuti već toliko puta bosanski ustaša nad ustašama dr. Dragutin Kamber, kad kaže za njega »da ne može reći bez fraze i komplimenta, da je u pravo vrijeme pravi ovjek došao na pravo mjesto.«³⁰²

Punu sliku ideološkog sastava novog voditelja ove važne dijeceze na granici, dao je sam dr. Petar ule, u jednom lanku, napisanom još u vrijeme, dok je bio gimn. katehet (1926.). »Vrhbosna« je prenijela taj lankak 1942., kao program i ideologiju mladog biskupa. Drugi ulu bio je tada kao i sada pred. o ima sve eni ki autoritet. I iz ovog lanka izbjiga svom spontanošću i ilskrenošću autor, koji se sav zagrijava za srednji vijek, kada je sve enik uživao najveći klasni autoritet.

»U kršćanskoj državi srednjega vijeka zauzimao je sve eni ki stalež poslovni i odlični položaj. Bila su to vremena, kada je država u posve drugim odnosima stajala prema religiji i prema Crkvi, nego li što je to slučaj sa modernom državom. Država je tada u Crkvi gledala najmoćniju potporu svoga autoriteta, a Crkva opet u državi nalazila svoga fizičkog pomočnika u svim potrebnim stvarima. (Ovdje zacijelo dr. ule misli i na idiličnu inkvizitorsku postupaku.). I radi toga, kao što je Crkva okruživala religioznim sjajem zakonitu državnu vlast i urgirala kao stvar savjesti poslušnost prema zakonitim njezinim odredbama, tako je isto i država opet sa svoje strane raznim privilegijama obasipala Crkvu i njezine službenike i time podizala i utvrđivala njihov autoritet u narodu. Sve je to *danas otpalo*. Moderna demokracija nivelišala je sve razlike među pojedinim staležima, i sve enstvo ne uživa više nikakvih povlastica u državnopravnom pogledu...«

Družulu je bolno (1926.), što moderna država ide za tim da uguši svaki upliv Crkve i sve enstva na narod. Uslijed toga, za njega je, sva borba protiv klerikalizma, borba protiv crkve i sve enstva i protiv njihovih elementarnih prava. Iako se sve eniku dopušta da govori u crkvi, brani mu se da govori u javnosti. »Jer oduzmi sve eniku svaki upliv na život i vladanje vjernika izvan crkve, ti si ga u inio lutkom i oduzeo si mu svako ljudsko značenje.«³⁰³

Ovakva su bila shvaćanja mladog insbruškog doktora o sve eni kom autoritetu — 1926., koje on nije ni 1942. nimalo izmjenio. Naprotiv, kad se s Pavelim evom NDH kao i Tiszovom Slovom kom vratilo vrijeme srednjevjekovne idile u odnosu crkve prema državi, kao i države prema crkvi, dr. ule je zamislio da treba vratiti stari ugled sve enstvu. NDH — ta željkovana Civitas Dei, bila je cilj i ideal i visokog klera kao i najvećeg dijela podređenog sve enstva. Pogotovo onoga mlađeg, odgojenog pod rukovodstvom iskusnih jezuita, koji su planski za daleko unaprijed

³⁰² Dragutin Kamber, Razmatranje povodom posvete mostarskog biskupa. »Vrhbosna« 1942., br. 9—10, 203.

³⁰³ Petar Cule, Sve eni ki autoritet u narodu. »Vrhbosna« 1942., 9—10, 218—223.

spremali potreban podmladak za njihovo shva anje izvo enjem Stadler-Šari evog programa za XX. vijek! Na toj liniji težnji ustrajao je sve do NDH i dr. Petar ule. Zato njegovo posve enje za biskupa u Mostaru ima i svoj osobiti zna aj u NDH. Ve i stoga, što je ono bilo prvo u NDH. Odatle i sjajne sve anosti, kojima je ono izvedeno.

Ovom posve enju dao je naro iti zna aj sam papin legat opat Giuseppe Ramiro Marcone, koji je doletio avionom u Mostar zajedno sa zagreba kim nadbiskupom dr. Stepincom. Posve enju je prisustvovao i nadbiskup dr. Šari, s nizom crkvenih velikodostojnika. Bila su prisutna i razna izaslanstva. Me u njima bilo je i Veliko križarsko Bratstvo iz Zagreba. U predve erje crkvenih ceremonija, bila je prire ena i velika bakljada u po ast mladog biskupa, kao i dolaska crkvenih velikodostojnika. Tem prilikom dogodio se dotad u Mostaru nevi en doga aj. Na pozdravne govore, koje su manifestanti izrekli, bili su ponukani crkveni velikodostojnici, da i oni govore. Prije sviju papin legat opat Marcone, dva nadbiskupa i novi biskup ule. Klerofašisti imali su scene, kakve se rijetko mogu' vidjeti. U esnici pomiješani s najve im dijelom ustaša, iskoristili su ovu manifestaciju dakako i u politi ke svrhe.

I u prvim rije ima, koje je svojoj pastvi u vidu politi kih manifestanata uputio novi biskup dr. ule, odgovaraju i na pozdravne rije i dra Jakše Milkovi a, biskup je otkrio svoja ustaška osje anja. Dr. ule zahvaljuju i se u esnicima proslave, Obratio se i talijanskoj vojsci, napose talijanskoj vojnoj muzici, ustaškim državnim vlastima, civilnim i vojni kim društvinama (t. j. ustaškim formacijama) »*ustaškoj mlađeži*«, za koju je podvukao, »da je ponos i budu nost« i na kraju je rekao: »*Moja je zada a da budem što više susretljiv prema državnim vlastima, i lojalno ho u da sura ujem na djelu NDH, koju je stvorio poglavnik.*«^{30*}

Nadbiskup Šari je u svom govoru i ovdje ispovijedio, ve davno poznatu injenicu, kako je 1934. bio u Americi na Euharisti kom kongresu, gdje se sastao ne samo sa tamošnjim »domobranima« — ustašama, nego i sa tadašnjim apostolskim legatom Pijem XI., kardinalom Pacellijem ili sadašnjim Pijom XII. Nadbiskup Šari je podvukao: »Nitko vas nije tako pozdravio kao on u Rimu, kad je rekao: »Budite tvrdi kao Velebit! I on je znao za naš Velebit! (Ovu aluziju razumjele su ustaše, koje je tako nadbiskup podsjetio na ustaški ustanak u Velebitu). Srce me zove da vas pozovem da kliknemo: Da živi Papa Pijo XII.«³⁰⁵

Nadbiskup Stepinac u svom opreznom govoru rekao je, da je u Mostar •došao »da pokaže da smo jedno srce i jedna duša, i mi sa isjevera i vi s juga... Iako imama svojih pogrešaka, vjerujem da je nas Hrvate Providnost vodila trinaest stolje a i da ne emo biti izgubljeni. Sursum corda! Nismo izgubljeni i ostat emo tako dugo dok nas Bog ho e!«⁸⁰⁶

Dakle i opet pozivanje na božanski autoritet i na Božju Providnost, kao toliko puta dosada u NDH. Svuda i na svakom mjestu ovih klerofašisti kih manifestacija pozivlje se Stepinac na Božju Providnost kao na svoga jamca, ali i svoga sau esnika. Jednako on, kao i Paveli i doglavnik Mile Budak, kao toliki klerofašisti ki

³⁰⁴ »*Katoli ki tjednik*« 18. X. 1942.

³⁰³ »*Katoli ki tjednik*« 25. X. 1942.

³⁰⁰ »*Katoli ki tjednik*« 25. X. 1942.

prvaci. S njima zajedno i Rim, kao i njegovi fanati ni klerofašisti ki pristalice u Hrvatskoj, Bosni, Dalmaciji i Sloveniji, i svuda drugdje, gdje god je bilo klerofašista.

Najzad je govorio, izazvan burnim odobravanjem i papin legat opat Marcone. Govorio je talijanski, a njegov je govor prevodio nadbiskup Stepinac. Opat Marcone, prema izvještaju »Katoli kog tjednika«, najprije je zahvalio na pozdravima, upravljenima njemu kao i legatu Svetog Oca. Spomenuo je kako je u Mostaru našao sli no nebo i klimu, kao i u njegovu kraju u Napulju. Zadivila ga je vjera ovog naroda, koji je pozvao da bude odan svome novom natpastiru i da ga u svemu sluša i poštuje. Opat Marcone pozvao je narod da bude tako er »vjeren Svetoj Stolici, koja ga je kroz vjekove pomagala protiv isto nog barbarizma. Izrazuje svoju zelju, da Hrvatska prebrodi momentane poteškoće i da procvate pod vodstvom svoga poglavnika dr. Ante Paveli a!«TM

Ove misli papinskoga legata o »isto nom barbarizmu« veliki dio klerofašisti kih pristalica nije povezao s nadiranjem islama, koji je i ovdje kao i u itavoj Bosni i Hercegovini prema zamislima i zapovijestima Paveli a, imao da bude poštivan kao i katolicizam, za koji je i sam Paveli rekao u ustaškom saboru, da je »hrvatska vjera«, nego s pravoslavljem i srpsvom, za koje su sarajevski »Katoli ki tjednik« i ostala klerofašisti ka štampa smatrali da su zauvijek uništeni i da je na Drini »isto nom barbarizmu« postavljena brana. Osim toga, želje opata legata, da NDH procvate pod vodstvom svoga Paveli a, shvatili su i ustaše i svi klerofašisti ki agitatori, kao nedvosmislenu agitaciju za ustaški režim pod vodstvom Ante Paveli a. Sasvim u stilu i skladu s ostalim proustaškim zalaganjem opata Marcone, neizbjegnog u esnika na svim ustaškim paradama. Ustaška »promi ba« uveliko je sve to koristila, što je nesumnjivo bilo poznato papinskom legatu.

Ve dan ranije pokazao je opat Marcone, kao i nadbiskup Stepinac svoje naro ito proustaško raspoloženje. Jer, im su obojica stigla u Mostar, posjetili su ustaškog predstavnika velikog župana Petra Zlatara. Ali, ne samo njega, nego i zapovjedništvo talijanske vojske u Mostaru. Sve su to znali i gledali mostarski ustaše i dosljedno su oni u tome bezuslovno vidjeli i suglasnost same Svetе Stolice. Onda je sasvim razumljivo, da na ovoj baklıjadi poslije svih ovih govora, a naro ito opata Marcone, koga je kao i ostale pozdravio predstavnik ustaških vlasti dr. Milković, odjelni predstojnik u velikoj župi Hum, te, kako kaže izvjestilac, »narod nije više vladao svojim uvstvima. Kao da su se prolamala nebesa od usklika razdraganog mnoštva. Radosti i veselju nije bilo kraja. Narod je žalio, da se mora razi i, da pri eka dolazak novog dana. Te no i i zvijezde su mirnije titrale kao da su se i one veselile i nestrpljivo išekivale dolazak novog dana i kao da su se klanjale u zboru veli anstvu Božjem na velikom daru.«

Sutradan, prilikom posve enja dali su u esnici prilike da ponovo istaknu svoja proustaška raspoloženja. Ispred sviju sam biskup dr. Petar ule. Biskup je izabrao za svoj grb simboli nu sliku mosta preko Neretve i srce Isusovo uzevši za

devizu: »Adveniat Regnum Tuum« — »Neka dode kraljevstvo tvoje.« I doista, sino nje misli legata Marconeia, Šarić i Stepinca protuma ile su u kakav je to Regnum uveden mladi biskup. Ustaško i klerikalno. Uostalom to je posredno potvrđio i sam biskup u svome govoru na banketu, kad je zahvalio dvjema milostima, t. j. svetog oca i Pavlja, koje su ga doveli na ovo mjesto, isповijedaju i kakva su ga osjećanja i misli snalazile za same crkvene ceremonije posvećenja. Istina, i on se zahvaljuje tako i Providnosti, što ga je odabrala za biskupa drage mu Hercegovine, pošto je sigurno ona sklonila obje »milosti« — Svetu Stolicu i Pavljiju, da ga postave za biskupa. »U molitvama kod posvete njegove misli su letjele k Poglavniku i izmu enoj Hrvatskoj. Molio je, da Bog skrati kušnje hrvatskog Jiaroda.«³⁰⁸

Ovako intimno voljeti Pavljiju i na njega misliti u svojoj prvoj biskupskoj službi, zacijelo je moglo samo jedno pravo i prekaljeno ustaško srce, koje je bilo za poglavnika i dom spremno — i umrijeti. Na ovom banketu govorili, su ponovo opat Marcone i nadbiskupi Šarić i Stepinac. Nadbiskup Stepinac koristio je ovu priliku, da se obori na Narodno-oslobodilački pokret, nazivajući partizanske borce kao »neprijateljske bande«. Nadbiskup je utješio novog biskupa zbog istih nevolja, koje snalaze i zagrebačku nadbiskupiju. »To su kazne za grijehu i s tim nije sve propalo. Treba imati veliko pouzdanje u Boga. Hrvatska će ostati da i u budućnosti bude vrsti bedem kršćanstva — antemurale christianitatis«. Pri kraju nadbiskup je stavio na srce mlađom biskupu, »veliko pouzdanje u Provinčnost Božju«³⁰⁹ Bilo je i drugih govorova, kao na primjer i onaj fra Krešo Pandžića, koji je našao za potrebno da kaže: da će i dalje »hercegovački franjevci ostati vjerni Svetoj Stolici i svom narodu i napominje, da će se moliti Vjećnom svećeniku za sve aranžmane.« Od strane jezuita novom biskupu estitao je rektor sarajevske Bogoslovije dr. Karlo Ferenčić, koji je otkrio jednu tajnu, da je dr. Čale namjeravao otići u jezuite iza svršenih studija, ali to nije u inio radi slaba zdravlja. Međutim dr. Ferenčić se ponosi, da je dr. Čale »isušovac u svijetu!«³¹⁰

U dalnjem svome radu biskup dr. Čale ostao je vjeran mislima i osjećajima iz prve svoje biskupske mise. Jer i njega je Pavljiju o trogodišnjici NDH odlikovao »Veljedrom sa zvijezdom« motivirajući odlikovanje time, »što je kao biskup odlučno zastupao prava hrvatskog naroda protiv vanjskih i unutarnjih neprijatelja na području njegove biskupije.«³¹¹

Odlikovanje je predao mostarskom biskupu »ministar-vitez« Frković. Sve a-nost je održana u sasvim propagandnom duhu za ustaštvom, ali i za borbu protiv NOP-a. Zahvaljujući i se ministru-vitezu, za sebe kao i za ostale odlikovane ustaške svećenike njegove dijeceze, biskup dr. Čale je »obetao da će mostarski svećenici u inicijativi sve budu mogli za dobro hrvatskog naroda i države. Biskup je na kraju svoga govora umolio ministra, da izradi Poglavniku najdublju zahvalnost na odlikovanjima i da mu poruči da je hrvatski narod i njegovi svećenici na jugu države spreman podnijeti svaku žrtvu za dobro zajednice,«ⁿ

³⁰⁸ »Vrhbosna« 1942., br. 9—10, 224.

³⁰⁹ »Vrhbosna« 1942., br. 9—10, 224—225.

³¹⁰ »Vrhbosna« 1942., br. 9—10, 225.

³¹¹ Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH

³¹² »Ustaša« 1944.

Nema ustaške proslave, ni ma kakve druge manifestacije, na kojoj ne bi u estvovao i biskup dr. ule. Tako je prisustvovao proslavi Paveli eva imendana 1943., na kojoj je govorio ustaški propagandist poznati sve enik dr. Ivo Guberina, kao izaslanik glavnog ustaškog stožera. Glorificiraju i NDH i Paveli a završio je dr. Guberina svoj govor s novim ustaškim Vjeruju. On je rekao, a da nije biskup ule protestirao: »Vjerujemo u Poglavnika, vjerujemo i u ustaštvu i onda budimo sigurni u sebe i svoju budunost i u svoju sreću«.³¹³ Dakle ni Bog, ni srce Isusovo, ni Božja Providnost, ve Paveli i ustaštvu. Ali u ustaškom klerofašizmu, sve je bilo dozvoljeno, i sve se primalo kako se i davalo.

Sasvim svoje vrste je biskup Antun Akšamović, drugi nasljednik biskupa Strossmayera. Još u prvoj Jugoslaviji mogao se zapaziti njegov kameleonski značaj, koji su diktirale razne situacije. On je bio i Jugoslaven, i separatist, klerikalac i liberalac, već prema potrebama. On se rješito prikazao u antisokolskoj poslanici, koju je potpisao, a kasnije, kad su došla u pitanje njegova materijalna dobra, on se prometnuo u velikog Jugoslavenu i naprednog svećenika starog Strossmayerovskog tipa. Štoviše, on je blagoslovio zastavu, koju su ostali biskupi anatemisali. Tom prilikom održao je i govor, koji je zaprepastio i njegove dobre poznavaoce i drugove u episkopatu. Vidjeli smo da je dr. Antun Akšamović bio sasvim na strani ustaškog režima od samog njegova početka i da se zalagao fanatizmom prozelita za katoličenje Srba. U njegovoju su se štampariji štampali propagandni pozivi i proglašeni za prijelaz na katolicizam, a opet, u isto vrijeme sudjeluje s episkopatom u Zagrebu i izrađuje upute kako treba primati prelaznike samo s punim uvjerenjem. Biskup posjećuje Paveliće, kao i sve ostale njegove kolege i surađuje sa svim ostalim ustaškim vlastima po svim ostalim neckvenim pitanjima. I Antun Akšamović, kao i ostali biskupi, naređuje svome području svečinu, da se na imendan i rođendan Pavelićevrše sve ane službe božje, na koje treba pozvati sve vlasti i škole. Istina je, on tu obavijest i naređuje daje na osnovu »brzozavne obavijesti predsjednika biskupskih konferencija u Zagrebu«, tj. nadbiskupa Stepinca.³¹⁴ Ali i njegovo je srce ispisivalo ova naređenja. Nisu nam poznati još razlozi zbog kojih je biskup Akšamović u NDH »na vlastitu molbu« stavljena u penziju i onda postavljen i ostavljen dalje za administratora dijeceze. Da to nisu politički razlozi vidi se po njegovoju daljnjoj prisnoj suradnji s ustaštvom i Pavelićem. Da li je to zato, što je papa razriješio biskupa Akšamovića i dužnosti apostolskog administratora Baranje i Baranje, koje je opet podvrgao pod mađarskog biskupa u Peću, dra Franju Viraga, — nije poznato.³¹⁵ Nema sumnje, da je ovaj postupak Kurije veoma značajan i on je gotovo isti, ako ne i sličan, onoliko brzom postavljanju biskupa u Mostaru, neekaku i zakonite vlasti da dadu za taj akt svoje odobrenje. Baranja je bila pod akovom od 1. XII. 1923. do 1. VI. 1941. Zna i, da je Vatikan i ovom svojom gestom pokazao, da je suglasan s nasiljem i okupacijom Mađara i da je posljedice toga nasilja i okupacije smatrao zakonitim i definitivnim. Ova se brzina u pitanju rješavanja dijelova pojedinih dijeceza, koje su imale svoja sjedišta izvan granice Jugoslavije, nikako nije mogla zapaziti. Naprotiv. Trebalo je nekoliko godina, da se to pitanje riješi, jer se i njime htio da iznudi konkordat.

³¹³ »Novi list« 19. VI. 1943.

³¹⁴ »Hrvatski list« 11. VI. 1942.

³¹⁵ »Katolički tjednik« 1941.. br. 27.

U svojoj palstirskoj korizmenoј poslanici za 1943., biskup Akšamovi govori i o »strašnom požaru rata, koji se rasplamio po svim kontinentima kugle zemaljske, te do o aja uništaje nebrojene žrtve«, — on je spreman i dalje »na svaku žrtvu u suradnji za dobro Svetе Crkve i drage nam domovine NDH...« Biskup e se naro ito moliti s nakanama Svetog Oca pape Pija XII., da bi se skratilo vrijeme svjetskog pokolja, pa e zato »napose moliti i sura ivati oko sreivanja gra anskog mira u NDH?™

»Sreivanje gra anskog mira u NDH« zna ilo je za biskupa Akšamovi a pobjedu i održanje ustaštva, a poraz Narodno-oslobodila kog pokreta, iji je bio otvoreni protivnik i pobijao ga sa svim svojim autoritetom gdje god je stigao. Kad su se pojatile od strane boraca NOP-a diverzije, koje su išle za time, da se oslabi ratni potencijal okupatora i njegovih ustaških slugu, episkopat je svim svojim raspoloživim sredstvima ustao da se obori na NOP. Za nadbiskupom Stepincom, koji je u tom duhu izdao sve enstvu savjete, kako da se propagandno tome suprotstavi, nije zaostao ni biskup Akšamovi, objavljaju i ovu Stepin evu okružnicu. Ali, dakako, sa svojim komentarom.

»Predsjedništvo biskupske konferencije je biskupskom Ordinarijatu dostavilo dopis, iz kojega se vidi, da se u NDH neprijatelji naše slobode i našeg naprednog gospodarstva služe najpodlijim upravo avolskim sredstvima, samo da nam se zemlja opustoši i da narod svojom krivnjom navu e na sebe najve u nesre u aveti glada. . . Molim i pozivam sve dušobrižnike bez razlike položaja i službe, da svom snagom svojega uma i punom ljubavlju srca za naš hrvatski narod suzbijaju i teoreti ki i praktički, gdje god mogu ovakve žalosne i boljševi kom opakosti obojene pojave, gdje god se one budu pojavile . . . ,«³¹⁷

Kad je u Zagrebu otvoren ustaški sabor, biskup Akšamovi održao je tim povodom 23. II. 1942., po vlastitoj pobudi, sve anu zahvalnicu, u estvuju i i molićtom i parodom pri tom izdajni kom poslu. »Sv. Misi prisustvovala je i ustaška vojnica, koja se sada nalazi na odmoru u akovu« — podvla i Akšamovi ev »Glasnik.«³¹⁸

O prvoj godišnjici NDH, kad je »10. travnja odre en za sva vremena kao državni blagdan« izdao je i biskup Antun svoju okružnicu za »proslavu toga velikoga historijskoga dana, kada je uskrsnula NDH.«³¹⁹

Taj dan je proslavila i akova ka biskupska konzistorija sve anom sjednicom, kojoj je predsjedao biskup Akšamovi. Sjednica je održana u predve erje prve godišnjice NDH. Na sjednici je donesen slijede i zaklju ak:

»Biskupska Konzistorija u akovu, kao najviši predstavnik cijelokupnog sve enstva biskupije akova ke, zaklju uje da u spomen na prvu godišnjicu osnutka NDH u toku druge godine naše državne nezavisnosti, cijelokupno sve enstvo akova ke biskupije o svom trošku podigne jedan spomen-oltar u novom svetištu Presv. Srca Isusova u Osijeku, koje se svetište sada izgra uje.

³¹⁶ »Tvoja, O e, Providnost upravlja. akovo 1943., 3—4.

³¹⁷ »Glasnik ...« 1942., br. 4, 26—27.

³¹⁸ »Glasnik ...« 1942., br. 4, 32.

³¹⁹ »Glasnik...« 1942.. br. 6, 41.

U tom svetištu kao i na tom oltaru, molit će sve enstvo i vjerni puk za sreću, napredak i svako blagostanje NDH. Tako će i ovaj zavjetni oltar u nizu bezbrojnih spomenika širom lijepe domovine Hrvatske ostati trajni spomenik prve godišnjice proglašenja NDH.³²⁰

Tako je ovaj zaključak bio sasvim u stilu s ostalim odlukama, koje su mnoge crkvene ustanove tom prilikom donijele, spojivši crkveno s politikom. Osjećajući, ija je crkva po toj odluci akova ke Konzistorije bila određena, da se u njoj specijalno moli za sreću i blagostanje ustaške NDH, bili su radosni i ponosni, da se njima odaje tako veliko i važno priznanje.

Pavelić je o prvoj godišnjici izdao Zakonsku odredbu o osnivanju »Spomen-znaka na uspostavu NDH.« Tim povodom pozvane su sve vlasti, svjetovne i crkvene, da predlože ona lica, koja su bila zaslužna za tu Hitler-Mussolini-ustašku tvorevinu. Biskup Akšamović, svijestan da u kleru njegove dijeceze ima takvih svećenika, i to ne mali broj, pozvao je sve od reda da se »najžurnije« jave svi oni, koji imaju pravo na taj »Spomen-znak« — »u svrhu odašiljanja Ministarstvu pravosuđa i bogoštovljua u Zagrebu.«³²¹

Poznavajući i dobro duh i aktivnost VKB-a i njegovu ustašku gorljivost, kao što su križari znali, da imaju u njemu kao i u Šari u svoga najboljeg zaštitnika, biskup Akšamović je koristio svaku priliku da taj duh ustaški kod križara podrži i da ga potakne svojim odobravanjem. Kad su križari iz VKB-a decembra J\$41. pozdravili biskupa Akšamovića, ovaj im se zahvalio 22. XII. 1941. pokazujući, koliko je prisno povezan s njihovim idejama vodiljama. »Zaključci doneseni na konferenciji jamči, da križari vode križarsku omladinu prema velikim smjernicama katoličke crkve i odredbama katoličkog episkopata, koji vruće želi, da omladina bude zadojena pravim viteškim duhom u našoj Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. . . prema visokim načelima Poglavnika i NDH. Za dom spremam, Biskup A. Akšamović.«³²²

Dakle, dragocjeno priznanje o karakteru jedne tobože kategzohen crkvene i molitvene ustanove, ustanove: Žrtve, Euharistije i Apostolata Molitve, ima da se rukovodi »viteškim duhom«, kakav se pokazivao i primjenjivao u Franceti evoj »Crnoj legiji« i u legijama na Istočnom frontu, gdje su ti križarski vitezovi postali »ortovi«. Ni slova o molitvi, Euharistiji, ali zato »visoka načela poglavnika i NDH.«

Ovako prema križarima biskup Akšamović, ovako svi ostali mitronosni velikodostojnici, pomažu i snaže naj više u polugu NDH i Pavelića, kao i ustaškog klerikalizma, ustaške Civitas Dei.

Koliko se biskup zalagao i kako se zalagao za »srećivanje građana mira u NDH«, (iz njegove korizmene poslanice) pokazao je sam Pavelić, kad je i dr. Antun Akšamović o trogodišnjici NDH odlikovao najvišim ustaškim odlikovanjem: »Veleredom sa zviježdom!« i to za predanu suradnju s državnom vlasti i državnim oblastima u svim narodnim i vjerskim pitanjima svoje biskupije.« Ovo visoko odlikovanje Pavelić je poslao biskupu Akšamoviću u preko svog naročitog izaslanika župana Velike župe Baranja ing. Ivana Asanovića. Bilo je to 28. aprila 1944., kad je biskup Akšamović ugostio ovog ustaškog glavešinu, inačice strahovitog izvršioca Pavelić-

³²⁰ »Glasnik . . .« 1942., br. 7, 54.

³²¹ »Glasnik . . .« 1942., br. 7, 54—55.

³²² »Vjesnik« 2. X. 1946. (Stepin ev proces).

evih krvolo nih nare enja. Paveli ev izaslanik predao je ovo odlikovanje u uvenoj historijskoj dvorani u kojoj je nekad izgovorena za života Strossmayerova mnoga važna i presudna rije na korist Hrvatstva, slavenskog juga i itavog Slavenstva. Ovaj put su rije i Paveli eva izaslanika i Strossmayerova nasljednika Akšamovi a blasfemi no skrnavile uspomene na velike dane i slavnu prošlost biskupa Strossmayera.³²⁸ Da blasfemija bude potpuna, u sali se nalazila pored Strossmayerove slike i Paveli-eva! Veliki župan Asan i me u ostalim rekao je i ovo:

»Poglavnik je prigodom tre e godišnjice NDH odlikovao one ljude koji su svojim radom mnogo pridonijeli za ja anje i konsolidaciju naše mlađe države. Sadašnji je položaj NDH takav, a su svi neprijatelji, bolješizam i ostali, nastojali svom silom da naškode hrvatskom narodu. Borba je partizana tome dokaz. Zato je dužnost smh Hrvata da sudjeluju u toj borbi, svaki na svome mjestu. Treba upotrijebiti sve pozitivne snage hrvatskoga naroda. Zato Poglavnik odlikuje one, koji se svojim radom iskažu u današnjem asu. Preuzvišeni gospodin Biskup od prvoga asa KDH aktivno je sura ivao s državnom vlaš u i zato ga poglavnik odlikuje.«

Kad je veliki župan predao biskupu orden, odgovorio je zahvaljuju i se »duboko dirnut«. Ustaške misli biskupa Akšamovi a same od sebe najneposrednije i najreljefnije pokazuju, što je to mislio biskup u spomenutoj pastirskoj spomenici 1943., kad je svojoj pastvi i sve enstvu obe ao, da e se i dalje »moliti i sura ivati oko sre ivanja gra anskoga mira u NDH«. Evo ovog govora u cijelosti:

»Presvjetli gospodine Veliki Župane! Ugledna Gospodo!

Naš Gospodin Veliki Župan dolazi danas prvi put iz svoje županijske rezidencije u našu sredinu, u akovo. Vi, presvjetli Gospodine Veliki Župane. dolazite da obavite svoje redovite upravne poslove. Ali dolazite i kao opunomo enik hrvatske vlade naše NDH da meni predate visoko odlikovanje, koje mi je namijenio i za mene odredio poglavnik, njegova Preuzvišenost dr. Ante Paveli.

Mogu Vam re i, da sam ovim visokim odlikovanjem osobito ponosan i ohraben u svome skromnom radu za Boga i Hrvatsku, iako je ovo visoko odlikovanje prevelika ocjena za moje zasluge. U stara ko doba mojega života, kada ulazim u sedamdesetu godinu, ja se ne mogu mjerili sa velikim i požrtvovnim rodoljubima, koji su članas stupovi KDH. ali smatram svojom svetom dužnoš u, da svaki rodoljubni rad pomažem i da u njemu sura ujem dokle god sam živ.

Poglavnik je na svršetku tre e godišnjice NDH odlikovao mnoge rodoljube. Odlikovao je požrtvovne muževe u visokim i nižim državnim uredima, odlikovao je priznate rodoljube izvan državnih služba. Me u ovima je izvolio odlikovali i sve od reda biskupe Katoli ke Crkve. Ja. Gospodo, ovu

³²³ Da bi se u svoj svojoj odvratnost vidio ljigavi lik jedne ne svakidašnje kameštinc. treba upozoriti, da je u toj istoj znamenitoj sali, taj isti biskup 1935. izgovorio i takve rije i, antipodne onima iz 1944. kad je primio Spomenicu novosadskih sokola. Na banketu, poslije dobrog ru ka a uz žarko vino aplaudiralo se ovim, zaciјelo najneiskrenije izre enim jugoslavenskim mislima, kojima se skrnavila Strossmayerova ideja. Biskup je naime rekao: »Milo mi je, draga bra o, da smo se okupili u ovoj sve anoj sali, u kojoj je slavni biskup Strossmayer sve svoje misli izgra ivao za stvaranje velike i mo ne Jugoslavije... Odavle je došla ideja za stvaranje srpsko-hrvatske koalicije. Iz ove sale su, bra o, vršeni veliki poslovi za stvaranje mo ne i nesalomljive Jugoslavije.« Ovako je 1935.. jednako kao i 1944. nasljednik Strossmayera raskopavao kosti velikog biskupa, sposoban da bude dorastao »svima situacijam«. (»Javnost« 1935.. br. 21., 425).

injenicu naglašavam u tu svrhu, da izrazim svoju radost, što Poglavar nosilac državnoga Vrhovništva naše NDH, u predstavnicima Katoli ke Crkve vidi svoje pomaga e. Zato želim iskoristiti ovaj sve ani as, te Poglavniku u svojoj smjernosti i u punoj odanosti, izraziti svoju preponiznu zahvalu za visoko priznanje. Vas uglednu, ovđe sabranu gospodu, molim, da se sa mnom složite i da prvoborcu za naše hrvatske ideale, našem poglavniku kliknemo trokratni: Živio. (Svi prisutni to prihva aju i kli u poglavniku).

Gospodo, u ovo sudbonosno doba našeg narodnog i državnog života imaju sve naše brige i svi naši naporit biti usmjereni, da od neprijatelja obrane i osiguraju naše državne granice. To je *zadatak naše narodne i savezni ke vojske*. Nadalje je naša prevažna i neodgodiva dužnost stvoriti uvjete za pravilan državni i gra anski život. Ovo je sveta dužnost svakoga Hrvata, svakoga gra anina. Stoga svaki od nas u svojem djelokrugu mora pokazati da je hrabar i odvažan, da je nesebi an i požrtvovan, i nadasve ustajan. *Poglavljak je prošlih dana narodu javno i glasno rekao: »Hrvatska država postoji i ona e ostati.« A mi smo dodati: »Svaki Hrvat, mlat i star, za Hrvatsku živi i za Hrvatsku umire. U tom ete kolu imati svojega biskupa.«*

Na kraju je biskup posebnu hvalu odao velikom županu na njegovu trudu i pozdravu te je završio ustaškim poklikom: *Za Poglavnika i Dom Spremini.*«^{H2i}

Ovako otvoreno ustaški biskup Akšamovi govori u trenucima, kada se ve jasno zapažalo i u NDH, da je sve snažniji i pobjedonosniji hod NOV-e, i da se preko svih fašisti kih bedema i zapreka ruši lavina Crvene armije. Biskup Akšamovi je tim odlikovanjem i ponosan i ohrabren za daljnji ustaški rad. Njemu je žao što i on nije toliko za'služan, kao ostali »stupovi NDH« — ali je spremjan da ih na svakom koraku pomogne i da s njima sura uje dok bude živ. Raduje ga, što je Paveli odlikovao sve biskupe, u kojima vidi svoje pomaga e. Nema sumnje, ovo najautoritativnije tuma enje suradnje i pomaganja od strane episkopata Paveli a i NDH, ne e mo i nitko da ospori, jer dolazi svakako od ovjeka, koji je i te kako bio svijestan svojih rije i. Biskup Akšamovi je pred Paveli evom »veli inom« i smjeran i pun odanosti i preponizno zahvalan. U historijskoj sali, u kojoj su se odigrali toliki svijetli i ponosni historijski doga aji, u prisutnosti najve eg borca za jedinstvo Južnih Slavena, njegov naslijednik poziva goste da najve em protivniku toga jedinstva kliknu živio! Taj isti biskup, — koji se ovako sramno unizio do najve e smjernosti pred krvnikom Paveli em, — poziva sve da izvrše zadatak pred kojim stoji »naša narodna (tj. ustaška) i savezni ka (tj. njema ka) vojska«, koji one imaju pred sobom, što zna i drugim rije ima, da slome Narodno-oslobodila ki pokret, — mogao je da se janusovski predstavi i partizanima, kao pravi vuk u jagnje oj koži, kad su to isto akovo oslobođili od Akšamovi eve »naše i savezni ke vojske«.

Kad je biskupa posjetio poslige oslobo enja jedan sve enik pristalica NOP-a i lan GNOV-a, po etkom juna 1945., u namjeri da sazna kako sada misli i osje a biskup Akšamovi , ovaj mu je spremno izložio svoja osje anja.

»Vi želite saznati — rije i su biskupove — kako je akovo do ekalo našu Narodno-oslobodila ku vojsku. Mogu vam iskreno re i da su akova ki gra ani, kao i sav naš narod u zemlji jedva ekali da se oslobole nepodno-

sivoga jarma okupatora. Naša oslobođila ka vojska se prilikom oslobođenja akova pokazala u svakom pogledu kao prava narodna visokorodoljubiva vojska. Svi smo u taj historijski dan osjetili duh slobode i ustanovili kako su izmišljene svakovrsne strahovite laži koje je o našoj herojskoj vojsci i o njenom rukovodstvu širio okupator putem radija i štampe.

Moje je duboko uvjerenje da je ovaj NOP nastao u pravo vrijeme i da je geniozno postavio za temelj svoga politika a potom i strateškoga dje-lovanja bratstvo i jedinstvo naših naroda u okviru Federativne Jugoslavije. Nakon etiri godine žalosnog i teškog iskušenja danas možemo ustanoviti da je NOP kao historijska pojava u politi kom životu naših naroda sabrao jake udarne snage *koje su dokonale tiraniju podmuklo namještenu i provoenu kroz cijelo vrijeme ovoga groznoga rata*. Radost je to i sreća svih naših naroda u Jugoslaviji, koji su svijesni, da je naš narodni opstanak i politika sloboda zajam ena u bratstvu i jedinstvu svih naroda Jugoslavije, kako je to naglašavao naš neumrli i veliki biskup Strossmayer. Ja sam s osobitom radošću pročitao govor maršala Tita koji je održao prilikom posjete delegacije visokog svećenstva nadbiskupije zagrebačke u Zagrebu. Nakon izjave maršala Federativne Jugoslavije, da će se odnositi države i crkve rješavati sporazumnim dogovorom između predstavnika jedne i druge strane, smatram da možemo imati puno povjerenje u naše državno rukovodstvo na čelu s maršalom Titom. Kako je naš narodni heroj narode Jugoslavije vodio u borbi za slobodu, tako nam je živa želja, da naše narode mudro vodi u izgradnji i obnovi naše opustošene zemlje u duhu bratstva i jedinstva naših naroda. U tom visokom državnom poslu ja, naše svećenstvo i vjernici naše biskupije savjesno ćemo ga pomagati i na tom putu slijediti.³²⁵

Prva poslanica Akšamovića o NDH i »heroju-Paveliću«, njegov govor održan 28. aprila 1944., o Paveliću i NDH, kao i ova izjava o Federativnoj Jugoslaviji i maršalu Titu, jesu ne samo antipodni i do kraja neskladni izrazi jedne iste beskarakterne fizionomije, odjenute u velikosvjeti i ornat, pod mitrom i autoritetom crkve, koja se još od samog početka NDH toliko intimno povezala s ustaškim režimom, nego su i rijetka pojava u žonglerstvu snalaženja u svim nedostojnim nedosljednostima jednog jezuitski amoralnog politikanstva.

Međutim ovim nije završeno konačno transformiranje fizionomije akovskog biskupa. Kao što je u prvoj Jugoslaviji mijenjao svoja gledišta o sokolstvu i na kraju stao da blagosilje sokolske zastave, u ustaškoj Hrvatskoj on se svega toga opet odriče, kad o pedesetogodišnjici svećeničkog rada nadbiskupa Šarića prikazuje tog ustašu u radu na nadbiskupskim konferencijama u Zagrebu. Tu on kaže, 1944.: »Poznata je našoj javnosti borba katoličkih Episkopata, posebice hrvatskoga Episkopata protiv bivšega Sokola Jugoslavije. Dr. Ivan Šarić je me u prvoborcima u biskupskom zboru. U sjednici 17. studenoga 1932. opširno razlaže, kako su Tyrševa načela, koja je Sokol Jugoslavije uzeo u svoj pravilnik pogibeljna za vjerski i udrođeni život naše mladeži, kako su neprijateljska katolička crkvi, a po našem najdubljem uvjerenju i opasna hrvatskom narodu.³²⁸ Ovako isto mijenjat je biskup Akšamović svoje gledište o NOP-u i narodno-oslobodilačkim borcima. Jedno je bilo gledište u njegovu govoru, kad je primio Pavelićev »Velared sa zvijezdom«, a

³²⁵ »Slobodna Vojvodina« 12. VI. 1945.

³²⁸ Antun Akšamović, Nadbiskup dr. Ivan Šarić u radu na biskupskim konferencijama. »Vrhbosna« 1944., br. 7–8. 150.

potvr eno sa njegovim potpisom u antipartizanskoj poslanici 25. III. 1945., dok je drugo antipodno u trenutku kad su partizani ušli u akovo i oslobodili ga, da se opet tog istog mišljenja odrekne septembra 1945., kad i on potpisuje famozno »pastirsко pismo«. Evo ovakva je kameleonska fisionomija, stalno nestalna, a stalno stalnajezuitska. On je stalan kao separatist i klerofašist, jer to mu je i uro eno i primljeno od uzora, kakav je bio za njega »jubilarac zlatomisnik dr. Ivan Šari u zboru hrvatskih biskupa«, gdje je na elno razvijao svoje katoli ke zapravo klerikalne i frankova ke ideje i »sustavno ih provodio me u katoli kim vjernicima za njegovanje žive vjerske i narodne rodoljubne svijesti, *da nam hrvatski narod ostane hrabar i ustrajan u teškim borbama za svoj opstanak, za obranu vjere i domovine i drage nam KDH.*«

Galeriju ustaških biskupa NDH znatno dopunja i fisionomija gr ko-katoli kog, unijatskog križeva kog vladike dr. Janka Šimraka. Upoznali smo ga ve sa svim njegovim separatisti kim osobinama ve 1919. u Privremenom narodnom predstavništvu. Još prije rata oli avao je svojim radom klerikalizam i kao dugogodišnji sekretar Hrvatske pu ke stranke, kao direktor dnevnika »Hrvatska straža« i kao pisac »historijskih« lanaka u vezi s unija enjem pravoslavnih Srba. Dr. Janko Šimrak dao je »Hrvatskoj straži« klerofašisti ki pe at zalažu i se za fašizam i nacizam izvoenjem vrlo vješto maskiranog klerikalnog plana. Ustaški najradikalnije borben i onda, kad se pravi kao da je pristalica HSS, dakako poslije smrti Stjepana Radi a, pošto je ovome za života bio beskompromisni protivnik. Dosljedno tome, on je jednako* nekompromisan u borbi protiv komunizma, pa je zalažu i se za krajnji ustaški radicalizam, utirao putove povratku zlo inca Paveli a. Ovo je put nekadašnjeg branitelja jugoslavenstva Majske deklai-acije, koje je napustio i izdao ustvari još za života samog biskupa Mahni a. Dolaskom Paveli a i oživotvorenjem NDH dr. Janko Šimrak produžio je, da se svom snagom zalaže za ustaštvo, kao što je to radio i kao profesor univerziteta prije NDH. Od Münchena do šestog aprila 1941. dr. Janko Šimrak je najzatrovaniji protivnik konsolidacije Jugoslavije. Kao takav bio je vrlo cijenjen u Kuriji nadbiskupa Stepinca, koji se odmah založio, da poslije smrti vladike dra Dionisija Nyaradya (1940.) njegovo mjesto zauzme ovako prononsirani klerofašist, kao što je bio dr. Janko Šimrak.

Da je dr. Janko Šimrak i kao urednik »Hrvatske Straže« i kao javni radnik, kao kanonik križeva ke eparhije i profesor zagreba kog bogoslovskog fakulteta utirao puteve Paveli evoj NDH pokazalo je njegovo oduševljenje kojim je do eka NDH kao i njegova neobi na aktivnost da se ta uzurpatorska nacifašisti ka tvorevina ustali i u vrsti. Da bi od svoje strane pomogao Paveli u i njegovo zlo ina koj družbi, koja je težila da je pored Hitlera i Mussolinija prizna i Pijo XII. kao zakonitu vlast i »po milosti božjoj«, pošao je u Rim, da se svojim autoritetom založi za taj monstrum NDH, prikazuju i ga kao jednu izvanrednu neophodnost i za samu katoli ku Crkvu. Nije zasad još poznato, da li je njegov put u Rim, mjeseca jula 1941. uslijedio na inicijativu Paveli a ili koga od njegovih doglavnika, ali je sigurno da je, makar i njegova spontana odluka prihva ena s odobravanjem i zahvalnoš u. Pogotovo, kad se upozori na Paveli evo nastojanje od samog po etka NDH — da njega i NDH Vatikan prizna.

Dr. Janko Šimrak bio je u Vatikanu persona gratissima, unato svojim labavim moralnim osobinama. Naprsto zato što je bio jedan od prvaka Ecclesiae Militantis, ne samo kao histori ar unija enja u Hrvatskoj, nego još više kao fanati ki antipravo-

slavski publicista koji je bio stalno u polemikama sa svim hrvatskim progresivnim elementima. Zato je on i mogao da se opravdano nada da će ga u Rimu, u Vatikanu, rado primiti i saslušati.

U Rimu je Šimrak boravio od 7. do 18. jula 1941. obišavši sve istaknute vaticanske faktore, koji su mu na kraju omoguili da ga i Pijo XII. primi i da mu uru i spremljeni svoj proustaški Memorandum. Kad se zna, da se prije svake ovakve posjete političkog karaktera mora da upozna i državni sekretarijat sa sadržinom spisa koji se ima predati papi, onda ta injenica ujedno osvjetljava i stepen važnosti koji se pridavao takvom aktu koji je donio u Rim dr. Šimrak. Iz jednoga pisma, koje je dr. Šimrak uputio Paveli evu doglavniku dru Mili Budaku, tada ustaškom ministru prosvjete, 28. IX. 1941. sam dr. Šimrak označavao sadržinu toga Memoranduma, (koji je uostalom priložio uz pismo Budaku), kao i motive zašto je taj memorandum predao

papi-

Šimrak kaže da je u historijskom dijelu Memoranduma, — koji on naslovljava kao *Renuitiatio, sive epistula de rationibus, quae Ecclesiae Catholicae cum Independenti Statu Croatia intercedunt*, — prikazao uzmak katolicizma tokom stoljeća od Soluna pa dalje i prodiranje bizantinizma na tom zemljишtu. *Iz toga se prikaza najbolje vidi, od kolike je važnosti za katolicizam KDH i kako je baš katolicizmu pravi imperativ, da podupire sa svim silama historijsku ulogu te KDH.*« Šimrak smatra za svoju dužnost da kaže Budaku, (a vjerojatno i Paveli u i ostalim ustaškim prvacima, kojima je uputio također kopiju ovog Memoranduma s istim popratnim pismom), da je ovaj Memorandum predao u Vatikanu »na vlastitu pobudu iz osjećanja vršenja dužnosti prema dragoj Hrvatskoj,« i da ga pri tome nisu vodili nikakvi drugi motivi. Ma da je Šimrak bio u julu u Rimu, Budaka obavještava tek 28. septembra, pa se izvinjava što to iako kasno ini. Ali, ne zato, kao da želi »da se bilo na koji način istakne ili stekne kakvu hvalu«, nego samo zato, što je radostan »da je izvršio mali dio svoje vjernosti prejna KDH.«

U ovom Memorandumu koji je Šimrak bio predao 14. jula »s usmenim razlaganjem« sadržan je itav ustaški lik skorašnjeg »apostolskog administratora«, a onda i vladike križeva ke eparhije, za vrijeme mitrom težio još za života njegova prethodnika.

Prije svega Šimrak se zalaže za Paveli a i njegove doglavnike, (Paveli a, Budaka i Puka) kao prave katolike, i to ne samo na riječi i obavezi, nego i na djelu. Šimrak podvlaže i da se prije svake ustaške skupštine služi misa, pa se tek onda zboruje. Isti je i sam prisustvovao na takvoj skupštini u Križevcima, na kojoj su govorili Budak i Puk, na kojima da je Budak rekao da je »katolička crkva nesalomljiv temelj hrvatskog naroda. Stoga, naglasio je (Budak) svi protivnici hrvatskog naroda jesu i najgori eniji protivnici katoličke vjere.« Šimrak nije spomenuo daljnje Budakove i Pukove misli sa toga zbora, na kojemu su obojica objavili uništenje pravoslavnih Srba, ako se ne pokatoliće ili ne prijeđe u Nedjelju evu Srbiju.

Medu zasluge Paveli eve Šimrak sa pohvalom isti je ne samo Paveli evo zakonodavstvo, nego i njegovu otimačinu pravoslavnih manastira, koje je odredio da se vrate grko-katoličkoj crkvi, kojima da su nekad bili oteti. Sve ovo za njega je, a on misli, da tako treba da zaključuje i Vatikan, dobar znak i za budućnost NDH. Dakako, Šimrak, i ovdje dodiruje svoju omiljelu temu, prikazujući omraženi režim kralja Aleksandra, za koga kaže da je bio neprijatelj ne samo hrvatskog naroda nego i katoličkih

izma, naglašava da je katoli ka crkva u tadašnjoj Hrvatskoj bila stavljeni izvan zakona, dok je naprotiv pravoslavlje bilo toliko favorizirano, te se htjelo »*proglašiti Beograd kao središte svih pravoslavnih crkava, kao etvrti Rim.*« Šimrakova fantazija je i dalje veoma bujna i ide u raskorak s istinom kad daje historijski pregled odnosa Hrvata prema Svetoj Stolici i kad sa zgražanjem govori o hrvatskom knezu Zdeslavu koji je htjeo Hrvate da podloži Carigradu, a da ih otkine od Rima. Tako je prošao kroz svu hrvatsku historiju, da se na kraju zaustavi na »uskrnu u NDH« — koja je porušila sve planove srpske propagande. Sada, u NDH, »katoli ka religija je u cijeloj Dalmaciji, Hrvatskoj, Slavoniji, Bosni i Hercegovini stekla svoju ast, prijašnji ugled i stara prava.« Uslijed toga je »NDH historijska injenica od najve e važnosti za katoli ku crkvu.« Šimrak obmanjuje papu kad kaže da je itav hrvatski narod iza Paveli a. Ipak ne može a da ne kaže, da ipak ima i protivnika ali to su samo »masoni, komuniste, srpska propaganda i ostali destruktivni elementi.«

Sadašnja NDH, kaže Šimrak, je »pravo predzi e katoli anstva. A to se desilo, jer su tako željeli »toliki pape od Ivana X. i Grgura VII. sve do sadašnjih dana.« Ovdje kao i na jednom mjestu ranije, Šimrak je malo zadrijemao, kad je Ivana VIII. zamijenio s Ivanom X. No, sigurno to nisu opazili u Vatikanu, jer u njemu kako se to žale oba Paveli eva »promatra a« pri Vatikanu, vlada o Hrvatima i njihovoj crkvenoj prošlosti pravo neznanje.

Na kraju Šimrak dolazi do zaklju ka, »koji je sam po sebi jasan.« A taj je:

»*Katoli ka crkva treba sve u initi, što se ini potrebnim, da NDH ostane unutar granica, zapadne, rimokatoli ke kulture, da se sprije e svi utjecaji neprijatelja i protivnika. Katoli ka crkva mora da bude od pomo i NDH u vršenju njenog historijskog zadatka.*«

Janko Šimrak nije u pismu, upu enom Budaku, spomenuo što mu je papa odgovorio i da li je dobio kakva izri ita obe anja. No sigurno je, da je papi bilo milo da uje od lica tolikog povjerenja tako povoljne vijesti iz NDH, koja je, prema Pavelievom obe anju imala da postane »pravo Kristovo kraljevstvo« — u kome e Kristov zamjenik na zemlji uživati sva ona preimu stva, kakva su imali nad hrvatskim kraljevima i Ivan VIII. i Grgur VII. i toliki drugi njihovi nasljednici. Da je Šimrak bio shva en i da ga je za takav proustaški rad trebalo nagraditi i dalje potsticati da istraje na zapo etom radu u korist NDH pokazale su skore naklonosti i povjerenja koje je Pijo XII. ukazao ubrzo poslije toga upravo njemu samome.

Bilo je potpuno u duhu i skladu s novim vremenom kao i naklonostima Vatikana prema NDH, kad je Rimska Kurija prihvatile prijedlog nadbiskupa Stepinca, u suglasnosti s ustaskom; vladom, da se najprije postavi za apostolskog administratora križeva ke dijeceze dr. Janko Šimrak. Ovo imenovanje uslijedilo je ve oktobra 1941. Pri objavi ovog postavljenja, ustaski ministar pravde i bogoštovlja Mirko Puk estitao je novom apostolskom administratoru sa željama da »rad dr. Šimraka na tom položaju bude okrunjen uspjehom na korist i sre u vjernika i cjelokupnog hrvatskog naroda.« Janko Šimrak zahvalio se na to Puku obe avši, da e »biti uvijek vjeran Katoli koj Crkvi. Poglavniku i ustaskoj Hrvatskoj.«³²

»Katoli ki jist« je tako er obradovan ovom viješ u i isti e, da je to Šimrak potpuno zasluzio, jer je »u svojim mnogobrojnim lancima branio s ljubavlju i znanjem katoli ka na ela i prava protiv razli itih neprijatelja katoli ke crkve i hrvatskog naroda.« I doista, Janko Šimrak ostao je vjeran obe anju datom Mirku Puku. Od po etka NDH do njenoga sloma. On je u prvome planu istaknutih ustaških biskupa. Rije ju i perom zalaže se apostolski administrator križeva ke dijeceze na svakom mjestu novim svojim autoritetom za Paveli a i ustašku NDH. U Vatikanu su znali za otvoreno ustaško zalaganje Janka Šimraka, a zacijelo za izvjesnu njegovu kroniku, koja je bila i odviše poznata pa se nisu sa postavljenjem za biskupa tako požurili, kao što je to bio slu aj sa dr. Petrom ulom. Nije nam poznato, da je još koji od lanova episkopata u svojim službenim poslanicama pošao tako daleko, da je u njima upotrebljavao ustašku terminologiju. Nju je uspio da spoji sa crkveno-politi kim stilom, apostolski administrator križeva ke dijeceze Janko Šimrak. U svojoj prvoj apostolskoadministrativnoj poslanici dr. Šimrak kao pravi unijat govori o važnosti papinstva u prošlosti ovje anstva, a posebno u prošlosti hrvatskog naroda. Poslanicu je završio propagandnim mislima za Paveli a i NDH, upu uju i je svome podre enom sve enstvu, žele i da na nj djeluje u ustaškom smjeru.

»Tako u svemu ispunite zakon Kristov! Poštujte i pokoravajte se svojoj zakonitoj državnoj vlasti. Neka se prije svega ine prošnje, molitve, moljenja, zahvaljivanja za sve koji su u vlasti, da tih i mirni život provodimo o svakoj pobožnosti i isto i. Ovo je dobro i ugodno pred Spasiteljem našim Bogom, kako nas opominje apostol Pavao u svojoj poslanici Timoteju *Uvjeren sam da govorim iz srdaca i duša sviju vas kad isti em da jam im za vašu ljubav i odanost prema NDH i prema našem poglavniku, Vi ste SPREMNI sve u initi da ta naša NDH po milosti Svevišnjega napreduje na dobro sviju nas,*⁸²⁸«

Tako je novi apostolski administrator unio ustašku Spremnost u stil svoje poslanice, uskla uju i je sa ostalom terminologijom iz drugih biskupske poslanica, u kojima se i Bog i Providnost angažiraju kao jamci i za njih, i za Paveli a i za NDH. Jer apostolski administrator Janko Šimrak zna, da e poštovanje i pokoranje zakonitoj ustaškoj vlasti biti »dobro i ugodno pred Spasiteljem našim Bogom«. Osim toga, i on odviše uobražava, kad kaže da smije jam iti za ljubav i odanost svoje pastve prema NDH i prema poglavniku, štoviše, kad tvrdi da su njegovi vjerni »spremni«, da u ine sve da NDH napreduje, dakako opet »po milosti Svevišnjega«.

Janko Šimrak potomak je onih srpskih unijata iz Žumberka, koji su još u XVII. stolje u nasilno unija eni, te u NDH, kao i ranije, ostaje najgor eniji protivnik svojih ro enih predaka. Ova janji arsko-prozelitska misija odražavala se u radu apostolskog administratora, kao i kasnije biskupa. Na svakom koraku Janko Šimrak je takav i na djelu, nesumnjivo sa suglasnoš u predsjednika biskupske konferencije dra Stepinca, kao i papinskog legata Marcone. Naime, u lancu postupaka katoli enja i ustaško-plja kaški potez Janka Šimraka u vezi sa srpskim pravoslavnim manasticom Lepavinom, koji je Šimrak 1942. naprsto prisvojio za svoje unijate. U prvoj polovici XVII. stolje a osnovan je ovaj srpski manastir i bio je

neko vrijeme vladali anško sjemenište. Godine 1693. bavio se u njemu neko vrijeme i patrijarh Arsenije - arnojevi. U borbi sve enstva i kaludera mar anške dijeceze sa svojim pounija enim vladikama. Lepavina je bila zaklon progonjenim srpskim kaluderima. Kad je narod 1753. spalio Mar u, preselili su se Srbi u Lepavinu. Otada je Lepavina znaila kroz historiju kao bastion obrane protiv nasilnog unija enja, koje su uz pomoć austrijskih vlasti pomagali zagrebačkim biskupima. Sada, poslije dvjesto godina, dala se prilika jednom biskupu, zapravo apostolskom administratoru, da Srbima otme ovu njihovu narodnu i crkvenu svetinju. Više nego ikoji postupak episkopata, u vezi s nasilnim katoličkim enjem, govori upravo ovaj gest apostolskog administratora dr. Janka Šimraka. Jednako kao i onaj nadbiskupa Stepinca, koji je pomoć u Paveliću htio da otme srpsko-pravoslavnoj crkvi manastir Orahovicu, kako bi ga predao trapistima.

Ovo besprimjerno bezakonje XX. vijeka, »Katolički list« nastoji protumaiti i opravdati time, što je taj manastir bio nekada u sklopu unijatske mar anško-svidničke dijeceze, iako se dobro zna, kako je ta dijeceza nastala, kojoj je svrsi služila i kako je 1753. nad njom izvršen sud srpskog naroda. »Na osnovu te injenice, kao i na želju itavog tamošnjeg naroda, preuzeo je samostan i crkvu apostolski administrator dne 18. siječnja 1942. u prisutnosti sve enika križevačke biskupije Spiridionfe Petranovića, zastupnika reda svetog Bazilija o. Inokentija Timka i dr. Gabre Butatko. Crkva je najprije prema obredu blagoslovljena. Iza toga je odslužena sve ana služba božja, pod kojom je apostolski administrator propovijedao.« Izvješta »Katalički kog lista« ne kaže ništa o emu je govorio apostolski administrator. Ali neemo pogriješiti, ako predpostavimo, da je i u ovom govoru pokušao umiriti svoju savjest, kao i predsjednika biskupskih konferencija za ovu pljačku time, što se utekao u pomoć izvjesnim historijskim podacima, od prije nekoliko stotina godina. Ustaški »Hrvatski narod«, takođe izvješće o ovoj »lijepoj sve anosti«, održanoj u samostanu, koji su »do nedavna nastavali grčko-istočnjaci«. »Hrvatski narod« zna o iglednoj propovijedi apostolskog administratora, da je taj manastir grčko-katolicima otela »srpsku promjenu.« Pri kraju svoga govora kazuje »Hrvatski narod«, da je apostolski administrator podvukao značajne toga dana »kad su se vjernici ponovo vratili u krilo svoje crkve, pa je istaknuo vjernost i odanost svih vjernika poglavniku i NDH.«

Križevačka biskupija preuzela je 25. i 26. II. 1942. i upravu crkvenog imanja Lepavina, koje i dalje ostaje vlasništvo manastira. Iz prihoda ovog srpskog posjeda, opljačkanog u suglasnosti s ustaškim vlastima, odredeno je, da se izdržavaju unijatski aci, koji žele da postanu sve enici, dok će se kasnije predati redu svetog Bazilija Velikog.³²⁹ Istom cilju imalo je poslužiti obnavljanje 1753. spaljenog manastira Marče dekretom apostolskog administratora. »Samostan će se na proljeće po eti obnavljati makar u najskromnijem obliku, t. j. sagraditi će se samostanska kuća i crkva, da služi okolnim vjernicima, kao što im je služila u prošlosti.«³³⁰ Ili drugim riječima, ovo unijatsko obnavljanje imalo je da posluži za razjedinjavanje naroda i u prozelističke svrhe rimske propagande na Bliskom Istoku. I to pomoći u sredstava iz imovine srpsko-pravoslavne crkve, opljačkane na najvulgarniji način. Za sve to

³²⁹ »Katolički list« 1942., br. 10

³³⁰ Idem.

dobio je Janko Šimrak odobrenje i suglasnost ne samo svoga crkvenoga šefa, nego i Paveli a, kome je on eš e polazio u posjete, održavaju i s njime veze više nego ma koji crkveni dostojanstvenik. Za ovu aktivnost apostolskog administratora zainteresirao se i apostolski legat Svetog Oca Pape opat Marcone. O proslavi Papina dana posjetili su Janka Šimraka opat Marcone i nadbiskup Stepinac. U njihovoj prisutnosti održao je još uvijek samo administrator Šimrak govor, u kome je prikazao papu kao radnika na jedinstvu crkava. Na koncu službe otpjevana je molitva za dug život papi. poglavniku Paveli u, papinskom legatu i nadbiskupu.³³¹

Ovdje u Križevcima, na licu mjesta, uvjerili su se i opat Marcone i nadbiskup Stepinac o vanrednoj prozelitisti koj revnosti apostolskog administratora. Tu su se svakako upoznali sa svima njegovim administrativnim potezima, dakako i sa onima u vezi s Lepavinom i Mar om, kao i s njegovom bogougodnom propagandom za poglavnika i NDH, jer ona istodobno zna i, »poštivanje i pokoravanje zakonitoj ustaškoj vlasti«, što je »dobro i ugodno pred Spasiteljem našim Bogom«, kako je to sam Šimrak ispovijedio u svojoj prvoj apostolsko-administrativnoj poslanici. Poslije ovoga bilo je sve pripravljeno da prijedlog nadbiskupa i opata Marcone o postavljenju Šimraka za biskupa bude u Vatikanu na kraju i prihva en tim prije i tim lakše što je taj prijedlog imao i svoju punu podršku samog Paveli a. Sam, bez pratnje, apostolski legat opat Giuseppe Marcone posjetio je Šimraka 2. VI. 1942. i obavijestio ga, da ga je Sveti Otac imenovao križeva kim biskupom. Sve ano posve enje Janka Šimraka izvršeno je u Križevcima 16. augusta 1942. Rukopoloženje je obavio dr. Ivan Bu ko, pomo ni biskup unijatskog nadbiskupa i metropolite grofa Andrije Sceptickog, velikog protivnika Rusa i pravoslavlja. Rukopoloženju su asistirali zagreba ki nadbiskup Stepinac i generalni vikar barun dr. Salis Seewis. Sve anosti je prisustvovao i apostolski legat opat Marcone u pratnji svoga tajnika o. Giuseppe Masuccija. Katedrala bila je iski ena ustaškim i papinskim zastavama. Bili su prisutni još pored ostalih brojnih crkvenih zvani nika, i predstavnici državnih i ustaških vlasti. Poslije sve ane službe, održan je i veliki banket, na kome je novi vladika održao latinski govor, u kome je istaknuo u pregledu historiju unija enja pravoslavaca od nastarijih vremena do katoli enja u NDH. U govoru je istakao zasluge sadašnjega pape Pija XII. za njegovo dijecezu za kojega je pored ostalog rekao, da je izdao i dva dekreta u vezi sa pravoslavnim prelaznicima na katolicizam, da mogu zadržati svoj isto ni obred. Dakako nije zaboravio ni na zasluge prethodnog pape Pija XI., koji je osnovao dva instituta, od kojih jedan za Ruse, posve en svetoj Tereziji, a drugi mu eniku Jozafatu, a oba podignuta u cilju proširenja katolicizma na slavenskom istoku. Na kraju svoga govora zahvalio se biskup Šimrak apostolskom legatu za sve ono, što je u inio za uvanje i branjenje unije u Hrvatskoj, uvaju i od po etka svoje službe u Hrvatskoj ovu staru tradiciju Svetе Stolice na korist izvoenja 'unije'.³³² Dakako, kao u crkvi, tako i na banketu, biskupove misli bile su upu ene i poglavniku, jednako kao i za posve enja biskupa ula u Mostaru, da na kraju završi svoje izlaganje pravim izrazima odane ustaške vjernosti. »Moje posve-

³³¹ »Nova Hrvatska« 19. V. 1942.

³³² »Eidem Legato Apostolico gratias ago, quod magnam curam et sollicitudinem in tuenda et defendenda Unione in Croatia consumebat. A principio sui officii in Croatia istam pervetustam traditionem Sedis Apostolicae in Unione prolatanda observabat.«

enje za biskupa križeva kog palo je malo vremena iza prve godišnjice KDH. Vjernici križeva ke biskupije i sav kler djelima su dokazali, da su vjerni KDH.«³³³

I odsada e se biskup Janko Šimrak zalagati sa svim svojim autoritetom za održanje ustaškog režima u Hrvatskoj, pomažu i jednovremeno izvo enje katoli enja sa svima raspoloživim sredstvima, koja su bila na raspoloženju njemu i ustaškim vlastima za taj posao. O treoj godišnjici NDH odlikovao je Paveli biskupa Janka Šimraka »Veleredom sa zvijezdom« sa veoma karakteristi nom motivacijom: »Za revnosnu službu me u svojim sve enstvom i povjerenim mu stadom, kao i za suradnju s hrvatskim državnim oblastima u iskrenom ustaškom duhu.«³³⁴ Biskup Šimrak i dalje e se zalagati za Paveli a i NDH »u iskrenom ustaškom duhu.« I onda kad e ustaške vlasti i predsjednik ustaške vlade Nikola Mandi predložiti tekst poslanice hrvatskom episkopatu, koji je on na kraju zagovaranjem biskupa Janka Šimraka prihvatio i potpisao 24. marta 1945. S ovom antipartizanskom poslanicom, sastavljenom u Predsjedništvu vlade, ustaški episkopat je, tako reku i pred sam slom NDH odao svoju nepokolebitvu vjernost Paveli u i NDH, u stvari samome ustaštvu. Ve ovdje treba kazati, iako e o toj poslanici biti još rije i u vezi sa predsjednikom biskupske konferencija, da su je ostali biskupi primili, nije mala zasluga biskupa Janka Šimraka. Još na uskršnjoj propovijedi biskup Šimrak napao je NOP kao bezbožni i protivan hrvatskom narodu. Po slomu NDH biskup Šimrak pao je u ruke vojnog suda, za brojne krivice protiv NOP, u injene za okupacije. Osjeaju i se krivim za veliki dio krivica, koji je protiv njega optužba iznijela i dokazala, sam je došao do odluke da predloži narodnim vlastima svoju rezignaciju sa biskupske stolice davši ujedno obe anje, da e se povu i u privatni život. Ma da je ta rezignacija u injena potpunom slobodnom voljom, o njoj Vatikan nije htio da uje. Iako je ona beskrajno daleko od ma kakvog nasilja i nije onakva, kao što su bile na pr. rezignacije trš anskog biskupa Karlina, ili gori kog nadbiskupa Sedeja, Vatikan je smatrao, da je ostavka iznu ena i prema tome zadržao rezervni stav po tom pitanju.³³⁵

Asistent papinskog prijestolja, rimski grof i ku ni prelat Njegove Svetosti, nadbiskup vrhbosanski i metropolit bosansko-hercegovski crkvene pokrajine dr. Ivan Šari prošao je kroz ovu knjigu ve nebrojeno puta. Njegovo nacionalno i političko vjerovanje osvijetljeno je ne samo u 1914., nego i od 1918. do 1941., kao i u NDH. Naro ito ga karakterizira njegov stav prema rodoljubivom franjevcu Augustinu i i u, a njegovo ustašto »Oda poglavniku« i vlastita isповijest o njegovu pohodu ustašama-domobranima u Argentini, za vrijeme Euharisti kog kongresa (1934.).

Od prvog dana NDH nadbiskup Šari je u najprisnijem odnosu sa svim ustaškim funkcionerima u Sarajevu, kao i u Zagrebu. S njime saobra aju dvojica najstrahovitijih krvnika u Bosni, spomenuti stožernik Viktor Guti i komandant »Crne legije« Jure Franceti. Takav je on u po etku NDH, takav pri njenom slomu, kad bježi iz NDH zajedno s Paveli em i ostalim njegovim najbližim suradnicima — zlo incima. S ponosom se gruva u prsa kad kazuje: »Ja sam ustaša... svaki sin

³³³f »Vrhbosna« 1943.. br. 1—2, 39.

³³⁴ Iz kartoteke Ureda za odlikovanje u NDH.

³³⁵ Iz arhiva Zemaljske komisije za utvrivanje zloina okupatora i njenih pomaga a.

*naroda pozvan je i dužan biti ustaša.*³³⁶ Na ustaškim sve anostima, pred pastvom, kao i velikodostojnicima, ponosi se ustaštvo i kao ustaša pozdravlja uzdignutom rukom. Sve je to neizostavno djelovalo »promi beno« i kod sve enstva kao i kod širokih masa. Pri posveti mostarskog biskupa Šarića, o kojoj je naprijed govoren, na isve anoj akademiji, nadbiskup Šarić je prisutne pozdravio na ustaško-fašisti ki na in uzdignutom rukom. Ovo je razdragalo ne samo prisutne, nego i svu ustašku štampu. »Prisutnost Preuzvršenog nadbiskupa vrhbosanskog dra Ivana Šarića, koji je pozdravio prisutni svijet hrvatskim i ustaškim pozdravom »Za dom! — dok je svijet odvratio: Spremni! — bila je za sve, kako za sve enike, tako i za puk od naro ite važnosti.« Dakako prije po etka ove akademije otpjevane su narodna i ustaška himna.³³⁷

Na svakom koraku i pri svakoj prilici nadbiskup Šarić nade na ina da slavi Pavelića i njegovo djelo NDH. Prilikom blagoslova kapele i Doma milosrdnica u Sarajevu, koji je izgrađen Pavelićevom pomoći od trinaest milijuna kuna, bila je uobičajena zakuska, kod' koje je nadbiskup nazdravio Pavelića. Bilo je to septembra 1941. Kad je blagosiljao ustaški aerodrom Rajlovac, kod Sarajeva i njegovu kapelu, u prisutnosti ustaških i njemačkih prvaka, održao je nadbiskup pravi ustaški govor u kome je, u stilu Božidara Brala, pored ostalog poticao i na ustaški rad protiv »mra ne promi be, kojom bi neprijatelj htio otrovati naša srca.« Po pravom klerofašisti kom obiaju i on zna da je Bog sa ustašama,

»jer dragi Bog voli Hrvate, kojih je geslo: »Bog i Hrvati!« A da budemo takvi, trebamo se ugledati u našeg di nog poglavnika, koji nam u svakom pa i u vjerskom pogledu može biti uzorom! U tu svrhu vi ste danas dobili svoju crkvicu da se imate gdje pomoliti i preporučiti dragom Bogu, s kojim smo, uz naše velike i drage prijatelje i saveznike, konačno pobijediti. S vjerom u Boga i dragog našeg Poglavnika, budimo zato uvijek za Poglavnika i za Dom! — Spremni.³³⁸

O prvoj godišnjici NDH, napisao je nadbiskup Šarić za »Sarajevski Novi list« lanak Dod karakterističnim siglama: »2. A. P., što je u pred-ndhavsko vrijeme bio znak, koji su ustaše ispisivali po zidovima, ili ga urezivali u koru stabalja, kako su to uobičajili križari, a zna i oje: »Živio Ante Pavelić!« U ovom lanku sav je nadbiskup ustaša, duhom i srcem, jednako, kao što je to bio u svojoj »Odi Poglavniku«. Ovakav je nadbiskup ne samo na po etku NDH, nego i poslije godinu dana ustaške strahovlade, ustaškog terora i ustaškog katoličenja. Lanak u novinama imao je da pokaže širokim slojevima njegove pastve, kakvim duhom diše nadbiskup vrhbosanske dijeceze, i kakvim osjećanjima on promatra NDH, kao i njenog tvorca i podržavatelja, Ante Pavelića. Samo nekoliko stavaka, i bitno dovoljno da se osjeti, kako je prednja i sarajevski nadbiskup, kad je narodima Jugoslavije iz hiljadu rana tekla krv, koju je nemilosrdno cijedio okupator uz suradnju i pomoći ustaša i njihovih najodanijih suradnika i pomagača, ustaškog episkopata i najvećeg dijela njegovog sve enstva.

³³⁶ »Novi list« 29. VII. 1944.

³³⁷ »Novi list« 10. X. 1942.

³³⁸ »Hrvatski narod« 18. IX. 1942.

»Ž. A. P.«

Nismo smjeli napisati ni izgovarati njegovo ime, pa smo pisali po stijenama i izgovarali uz opasnost odležati u zatvoru: ZAP. Draga su nam ta velika tri slova i zato što su u njima tri najljepše mline našeg Poglavnika. On je ovjek žrtve. On je ovjek prošnje i molitve . . .

Imamo lijep primjer u našem Poglavniku. Nije davno što mi je prijatelj doglavnik Ademaga Meši ovako govorio: Nikad mi se nije više dopao naš Poglavnik, nego kad sam ga posjetio u njegovu dvoru. Baš je svršavao objed s obitelju svojom. Na svršetku objeda ustali su svi i Bogu se pobožno pomolili.

Pada mi ovdje na pamet, što mi je pripovijedao vrhbosanski stožernih g. Marko Mihaljević: Bili smo mi povratnici ustaše na Liparima u Siciliji. U svojim zato enju sagradili smo sami svojim rukama crkvicu u ast sv. Anti, bili su naši momci tako pobožni, da ih je kao uzorne katolike zavolio tamošnji biskup, pa im je blagoslovio njihovu lijepu crkvicu . . . Takova nas ustaška pripovijest dira do suza. Bog im je postao dužnik . . .

Zna ajno je što sam nedavno uočio o Poglavnikovoj djeci. Njihova plamenita mati daje ih u konvikt Milosrdnih sestara u Zagrebu i moli asnu sestruru prefektu, neka im postelja bude tvrda. Ta rije spartanska odiše duhom žrtve... I u apostolatu uzor nam je naš Poglavnik. On stigne na sve strane. Ubacuje u srce svjetlost i ljubav prema domovini . . . On živi i radi apostolski... Njega nam je dao Bog, u kojega se on vazda uzda kao ovjek Božji. Providnosti hvala, što nam je dala. Pa budimo za takova Poglavnika i za dom: Spremni,³³⁹

O trogodišnjici NDH odlikovao ga je Paveli »Veleredom sa zvijezdom« s motivacijom: »zato što je kao nadbiskup vrhbosanski nesebi no djelovao me u podre enim sve eništvom i narodom u hrvatskom ustaškom duhu.«³⁴⁰ Ovim je Paveli najpunije okvalificirao ustašku djelatnost, — ustaše-nadbiskupa. Tom prilikom, kad je taj orden predavao nadbiskupu sam predsjednik Nikola Mandić u prisutnosti njemačkih oficira, koji su tako er bili odlikovani, ustaša-nadbiskup poručio je preko Mandića Paveli u i ovo:

»Molim Vas, Preuzvišeni Gospodine Predsjedniče, kada se povratite na svoje visoko mjesto, izruite velikom Poglavniku naš zavjet, da smo sa njime raditi na velikom djelu što nam ga je po njemu dala Providnost božja. Providnosti hvala što nam ga je dala ... U to ime draga braća o klinjimo Poglavniku i njegovo desnoj ruci: Živjeli. Za Poglavnika i za Dom: Spremni!«³⁴¹

Pa tko je taj, tko ne bi onda, kad jedan nadbiskup govoriti takve dirljive riječi, a on bi po dužnosti morao da govoriti istinu, povjerovao, da je taj isti Paveli uistinu pravi »Božji ovjek«, njegova žena klasi na Spartanku, a dječica gotovo nebeski anđel i sl. Sve je to trebalo dakako zavoljeti, pogotovo, kad je taj poglavnik i »Apostol«, pravi misionar, kao što su i njegovi »momci-ustaše« sa Lipara izraziti molitveni ljudi, koji samo misle na molitvu, Boga i sv. Antu. Pa ovo je sve ono, što se i moglo da očekuje, da će biti tako u jednoj Civitas Dei, kakva je bila ta NDH. NDH Paveli a i nadbiskupa-ustaše. Sve je to trebalo zavoljeti, svemu tome je trebalo

³³⁹ »Sarajevski Novi list« 10. IV. 1942.

³⁴⁰ »Novi list« 10. XI. 1942.

³⁴¹ Iz arhiva Državne komisije za utvrđivanje zloina okupatora i njihovih pomagača. D. Br. 297/46. Vidi fotografije: Dokumenti o protunarodnom radu, 386.

služiti i za sve je to trebalo biti »spreman«, žrtvovati se do kraja, kako bi NDH bila vje na i sretna, pravi raj Božji.

Tako, poslije godinu dana NDH i hiljada najtragi nijih hekatombi, koja je izazvao ovaj režim Šari eva »Božjeg ovjeka«, koga je »sam Bog dao« hrvatskim klerofašistima da izgrade njegovu, »Božju Hrvatsku«, »Kristovu Hrvatsku«, a Hrvate »Božjim narodom« i »narodom sv. Petra!«

Zlatni sve eni ki jubilej nadbiskupa Šari a, koji je proslavljen jula 1944., pokazao je u velikoj mjeri, koliko je bio ustaša-nadbiskup drag ustašama po itavoj NDH, vodama, stožernicima, logornicima, dužnosnicima i svim ostalim ustaškim funkcionerima i njihovim pristalicama. Bili oni sve enici ili ne, svima, svima, ustašama i klerofašistima. Sva ga je ustaška štampa veli ala ne zaboravljuju i na njegov ustaško-patriotski rad još za vrijeme prve Jugoslavije. Sam nadbiskup dao je svoju karakteristiku u prilogu ustaškog »Hrvatskog naroda« 30. VII. 1944., u broju koji je posve en njegovom zlatnom jubileju, sa karakteristi nim naslovom »Hvala Bogu i Poglavniku«.

». . . Nije dobro hvaliti samoga sebe, ali ja hvalim sebe, što sam po Milosti Božjoj uvijek bio vjeran i zborom i tvorom prema Bogu i božjoj stvari. To mi nitko ne može pore i, a ne može mi nitko pore i ni to da sam uvijek bio vjeran i svojemu narodu hrvatskomu. Bio sam uvijek savkoliki Hrvat, savkolik za narod hrvatski i njegovu sre u i slobodu. Samo da jednom spomenem:

Putovao sam mnogo po inozemstvu. Pitali su me mnogi veliki ljudi, pa i diplomati, što e napokon biti s mojim hrvatskim narodom. Ja bih im uvijek odgovorio rije ima svetog Pisma: Istina e nas osloboditi — Veritas liberabit nos!

A istina je živa, da je narod hrvatski itavom svojom hiljadugodišnjom povijesti zavrijedio, da bude svoj na svome, da bude slobodan u svome domu i da ima svoju državu. *I živa je istina, da je za ovu slobodu i za nezavisnost Hrvatske, za obnovu Hrvatske države najviše poradio naš divni Poglavnik i u Domu svome i kao pravi mu enik u inozemstvu. Kikad Mu ne možemo mi Hrvati zahvaliti na svemu onome, što je u inio za slobodu Svoga hrvatskoga naroda. / zato iza rije i: Hvala Bogu!, velim iz dna duše svoje: Hvala i našemu Poglavniku na slobodi i nezavisnosti clrzave Hrvatske. U to ime: Za Poglavnika i za Dom spremni!«*

Mnogi prigodni ari, estitari i ostali ustaški i klerofašisti ki poklonici potvrdili su o ovom jubileju naša ranija zaklju ivanja o politi kom radu nadbiskupa Šari a kroz K. A. i Veliko Križarsko Bratstvo. Uostalom, o tome su i oni sami dali vidna izraza, i potvrde u vlastitim priznanjima odmah u po etku NDH.

Anton Karaman govore i o politi koj aktivnosti nadbiskupa Šari a kroz K. A., a naro ito križarstvo, podvukao je ovu, baš politi ku stranu njegove djelatnosti u takozvanom »Apostolatu Euharistije, Žrtve i Molitve«.

»Veliki je nadbiskup puno nastojao oko provo enja K. A. i osnivanja Križara i Križarica u svojoj nadbiskupiji. Vrijednost te nadbiskupove djelatnosti znade ispravno ocijeniti samo onaj, koji je na ovoj osjetljivoj ta ci Hrvatske živio u doba bivše Jugoslavije, kad je komunisti ki i masonski Beograd upregao sve svoje mra ne sile na rušenje vjerskog, obiteljskog i uop e

udorednog hrvatskog života u ovim krajevima. Kroz K. A. kroz križare, držao je vrli vrhbosanski metropolita budnom ne samo krš ansku, nego i hrvatsku svijest naše mladeži, koja je u oslobo enoj domovini, u NDH, djelima dokazala svoje hrvatsko domoljublje. *Tisu e i tisu e današnjih hrvatskih boraca za hrvatski dom, prošle su kroz škole i ruke velikog nadbiskupa, a mnogobrojni današnji ustaški borci na visokim i odgovornim položajima zahvaljuju svoj zasluzni uspon odgoju visokog uvara vjerskih i nacionalnih svetinja u ovim krajevima . . .*«

Ovaj Ian K. A., ovaj praktični katolik, pravi ustaški klerofašista, koji dobro poznaje križarstvo i sve klerofašisti ke metode, kojima se utirao put povratku Paveli a i oživotvorenju NDH, kaže, da su tome cilju služili i Euharisti ki kongresi. Dakle, ono priznanje, koje su toliko puta i episkopat kao i sva klerofišisti ka štampa najodlu nije odbijali kao nepravdu, koju im nanose neprijatelji katoli ke crkve. Ali, u mnogim trenucima, u NDH, klerofašiste su se zaboravili i u inili priznanja, dragocjena i teška za njihovu klerofašisti ku hipokriziju. Tako, isti pisac kaže, da je nadbiskup Šari u prire ivanju tih Euharisti kih kongresa bio nenadmašan, naro ito sa onim 1932., kome je prisustvovao i beogradski nuncije Pellegrinetti. Za taj kongres kaže, da nije bio »samo vjerska katoli ka manifestacija, nego i manifestacija hrvatske narodne svijesti, prosvjed protiv nepravednih udaraca na našu savjest i našu hrvatsku dušu.«³⁴²

Sasvim u skladu s ovim izloženim mislima je i estitka dubrova kih križara, kojom su pozdravili nadbiskupov jubilej podvukavši, da se »križari posebice raduju tom Vašem velikom danu, znaju, da u Vama gledaju heroja koji ni u najtežim danima hrvatske povijesti nije ni koraka ustuknuo za svaku pravednu stvar . . .«³⁴³

Jedan od aktivnih križara, opisuju i zasluge nadbiskupa Šari a za orlovstvo i križarstvo, naro ito u vezi sa jednom slikom križara, izme u kojih se nalazi i nadbiskup, ukazuje na velike ustaške zasluge pojedinaca sa te fotografije. itav niz suradnika i suu esnika, sa tog posljednjeg križarskog te aja poginuo je kao ustaša. *A drugi i nije moglo biti, — rije i su toga križara, — niti se moglo drugi ije o ekivati. Jer, svi su ti mladi i prošli kroz školu nadbiskupa Šari a, a ta je škola bila škola života — i dosljedno prema pokazanim djelima, škola ustašta!*³⁴⁴

Najviši pak uspon ovog ustaškog i klerofašisti kog školovanja postigao je nesumnjivo križar i frankovac Ante Voki , ustaški ministar rata. Dostojan u enik svoga ustaškog u itelja.

Možda sugestivnije nije nitko prikazao nadbiskupa Šari a u njegovom križarsko-ustaškom radu, kao jedna križarica Dragica Peško, objasnivši kakav je to bio Apostolat Molitve, Žrtve i Euharistije u križarstvu, i kako ga je tuma io nadbiskup Šari .

»Nismo li u zadnjim desetljeima jednako bolno osje ali tu inske udarce i kao katolici i kao Hrvati, pita se Dragica Peško. Neprijatelj naš nije pravio razlike izme u toga dvoga, oboje je htio satrti, uništiti, pa nas je primoravao na borbu i radi jednoga i drugoga. A postignuta sloboda garancija i našem katolicizmu i našem hrvatstvu. Naši državni zakoni, naša na eli ne

³⁴² »Hrvatski narod« 30. VI. 1944.

³⁴³ »Hrvatski narod« 30. VII. 1944.

³⁴⁴ »Katoli ki tjednik« 30. VII. 1944.

dolaze u sukob s našim katolicizmom. Mi smo zato biti najvjerniji sinovi svoga naroda.

. . . Hrvatstvo, nacionalizam našega Natpastira može nam svima pokazati put, put trnovit, težak, put neugodnih situacija, briga, neprospavanih no i, ali put astan i pošten. Mladosti se hrvatskoj našega Sarajeva ne e nikad izbrisati iz sje anja *njegovi govor i njegovi savjeti iz kojih je izbijao potpuni hrvatski radikalizam* (tj. frankoustaštvo), koji su nam kazivali, da u njemu ima demo jak oslonac. Onda, kad je bio grijeh biti Hrvatom, mi smo se pred njegovim dvorovima sastajali u svijetu crveno-bijelo-plavih baklji, sa trobojniciama. na prsima i slušali njegove rije i, koje je izgovarao drhtavim glasom, o ito dirnut i uzbu en. Napadaje na njega i mi smo bolno osje ali, ali smo bili sretni i ponosni, jer smo znali, tko ga napada i zašto ga se napada. *Znali smo za njegov susret sa Poglavnikom u Rimu i bili uzbu eni pri pomisli na to. Nadbiskup je naš, (tj. ustaški) i mi se razumijemo! Razumjeli smo ga i onda kad nije smio javno govoriti. Nama je govorio on sav, njegov život, njegova djela, njegova neustrašivost i vjera.*

/ danas nam on prednja i. On cijeni i voli ovu državu i njezina poglavara. Kad je on prvi put zapjevao Te Deum u obnovljenoj Hrvatskoj, traci su nas prošli, osjetili smo svi, da on moli, moli iz dubine svoje velike duše. Sje amo se i njegove prošlogodišnje antunovsko-duhovske propovijedi. Govorio nam je o prakti nom katolicizmu našeg Poglavnika, ispri ao nam je detalje, koje je uo od svog prijatelja uglednog muslimana. Obojici je to bio dokaz da je Poglavnik vrijedan naše ljubavi i povjerenja. Za nadbiskupa u ovim stvarima nema problema. On je Hrvat i iskreno voli Hrvate i Hrvatsku.«³⁴⁵

Poslije svega toga, jasni su toliki pozdravni brzjavci i odlikovanja, koja su ukazana nadbiskupu i od strane Paveli a, doglavnika i ustaških ministara. Svi su se oni natjecali, da svako na svoj na in iskaže veliko poštovanje ustaši-nadbiskupu. Paveli je brzjavio prvu svoju estitku.

»Prigodom 50 godišnjice misnikovanja Vaše Preuzvišenosti izvolite primiti najsrda nije estitke. Uz Vaš dugogodišnji sjajni rad na nadpastirskoj pastvi povjerenog Vam sve enstva i vjernika niste nikada zaboravili ni na u vrš ivanje misli hrvatskog jedinstva i sloge Hrvata katolika i muslimana, ime ste stekli jednodušno priznanje cijelog naroda, te ga zadužili na trajnu harnost. Za sve to moje Vam veliko priznanje i duboko poštovanje. Neka Vas Svemogu i Bog još dugo uzdrži narodu, crkvi i državi. Uz iskren pozdrav Vaš odani Ante Paveli .«³⁴⁶

Ustaški prabilježnik dr. Andrija Artukovi tako er je estitao.

»Sve ana i slavna injenica, što kroz pedeset godina na slavu Boga i sre u hrvatskog naroda vršite sve eni ku dužnost dokazuje, da se na Vama, Preuzvišenosti, ispunije rije i Blagoslovjen koji dolazi u ime Gospodnje! Pod auspicijama ove nebeske milosti ustrajte na svome teškom putu svoga nadpastirskoga rada, pra eni blagoslovom Božjim i ljubavlju hrvatskoga naroda.«³⁴⁷

Poslije ovog brzjavca prvog ustaškog ministra policije, — koga su klerikalci veoma mnogo hvalili zbog njegovih zakona i naredaba, a koje su oni priželjkivali.

³¹⁵ Dragica Peško, Naš nacionalizam. »Katoli ki tjednik« 30. VII. 1944.

³⁴⁶ Dokumenti o protunarodnom radu, 387.

³⁴⁷ Dokumenti o protunarodnom radu, 388.

— u kome se on sasvim u stilu biblije prikazuje kao pravi crkveni ovjek, koji zna da se zaodjene u evan eoske rije i, svakako je još crkveniji i nabožniji brzovat do glavnika Mile Budaka. I on je zauzeo pozu govornika sa propovijedaonice. Tu je u tome brzovatu Mile Budak i klerofašist i »književnik«, ali i političar, koji demagoški koristi situaciju za ustašku propagandu.

»Negdje poželjeli, da svojom posve enom rukom blagoslovite hrvatski narodni brod u luci slobode. Hvala Svetomu mu, to bje usprkos svih neprilika. Preuzvišeni! Danas molim, da Vam Providnost dopusti krepku, ilu i zdravu prikazati Vašu dijamantnu otajstvenu žrtvu kao zahvalnicu Svevišnjemu za u vršenu i sreenu NDH, državu mira, udorednosti i uljudnosti. To će biti usprkos svega. Slava Svevišnjemu!«³⁴⁸

Dirljiv je i brzovat ustaškog generala Lukija, koji naziva nadbiskupa svojim d'ihovnim ocem!³⁴⁹ Ili, brzovat zamjenika vojnog vikara nadbiskupa Stepinca, popa Stipe plemenitog Vučetića, koji svome starom frankova kom istomišljeniku poručuje, da je »hrvatski narod sa svojim duhovnim i svjetovnim poglavarima na svomu ognjištu.«³⁵⁰ I toliki drugi ministarski brzovavi! Jedno te isto, ustaški i klerofašisti ki.

Svakako središte i najviša to ka ustaškog priznanja nadbiskupu Šari u bila je predaja srebrne plakete Ante Pavelića. Ovu je dužnost imao da izvrši Pavelići nije izaslanik, ministar ing. Ivica Frković kao glavar građanske uprave u Bosni i Hercegovini. Plaketa, koju je imao ministar Frković da preda nadbiskupu, na prvoj je strani predstavljala reljef poglavnika, a na drugoj državni, NDH, grb sa posvetom: »Preuzvišenom Nadbiskupu Ivanu Ev. Šari u — prigodom 50-godišnjice misnikovanja — Poglavljenik Ante Pavelić.«

Pri samom sve anom predavanju tog naročitog odlikovanja, sasvim izuzetnog od svih dotada poznatih u NDH, ministar Frković je podvukao, da je ono izraz poštovanja suverena NDH, koji je jedinstven. »U tome vidi najbolji dokaz, koliko Poglavljenik cijeni sav nadbiskupov vjerski i nacionalni rad. Na svemu tome iskazuje mu Poglavljenik preko njega punu svoju zahvalnost kao i zahvalnost cijelog hrvatskog naroda.«³⁵¹ Nadbiskup Šari bio je »zahvalan, sretan i radostan radi poglavničke estitke i ovoga rijetkog odlikovanja.«

Veliki broj estitara podvukao je nadbiskupov hrvatski radikalizam.³⁵² Pri sveanoj većeri, koju je nadbiskup priredio svojim zvanicima, održani su tradicionalni govor. Prije sviju nadbiskup je nazdravio ministru oružanih snaga, inačice svom starom znancu i prijatelju iz križarskih dana, Anti Vokiću, »ustaškom krilniku kao ovjeku poglavnikova povjerenja i iza poglavnika prvom uvaru hrvatske sigurnosti.« U toj velikoj zdravici spomenuo je nadbiskup i ustaškog stožernika Stipu Barišiću, koji »sav živi u velikim ustaškim idejama i njemu ga je uvijek draga slušati, jer na njegova usta progovara i vila Hrvatska.« Na kraju, poslije pozdrava ustaških velikodostojnika, nadbiskup je pozdravio i prisutno sve enstvo.

³⁴⁸ »Vrhbosna« 1944., br. 9—10, 335.

³⁴⁹ »Vrhbosna« 1944., br. 9—10, 336.

³⁵⁰ »Vrhbosna« 1944., br. 9—10, 337.

³⁵¹ »Katolički tjednik« 6. VITI. 1944.

³⁵² Idem.

Ministar Voki , raniji križar, u zahvalnoj rije i odao je svoje najve e priznanje klerikalnim organizacijama, orlovstvu, a onda i križarstvu, kome je i sam pripadao. Ministar rata je podvukao, da on iz svojih iskustava zna, pošto se od poteka NDH nalazi na visokim i istaknutim položajima,

»i to svagdje tvrdi, da organizirani katoli ki mlađi i nisu nigdje ukaljali ustaških redova i ustaško ime, ve im svojim, visokim eti kim svojstvima, svojom nesebi noš u, svojim poštenjem, svojom pozrtovnoš u i svojim junaštvom samo na ast služili. Zato se i on ponosi da je pripadao tim redovima i što danas prisustvuje sve anoj ve eri, koju prigodom svoje zlatne mise daje nadbiskup, koji je u vijek nastupao kao prijatelj tih organiziranih redova hrvatske katoli ke mlađeži.«

Govorio je još i ministar i civilni glavar Bosne i Hercegovine ing. Frkovi . Govor ovog odlu nog i nemilosrdnog ustaše toliko je razdragao nadbiskupa, da se kako kaže izvješta , s njime »poljubio u bijele obraze.«³³³

Medu estitkama zapažene su one, koje su došle od strane muslimana, prema kojima je u Bosni vodio Šari istu politiku kao i Stadler. Dakako, pred oima nadbiskupa Šari a kao ni Stadlera nisu bile humane ideje tolerancije, ve iste politike, da se bosansko-hercegova ki muslimani privežu uz hrvatstvo i katolicizam, a odvoje od srpstva i pravoslavlja. Ali, ovo nije bio pronalazak ni Stadlera, ni njegovih jezuita. Jer, nije bez zna enja, da su ovaku politiku približavanja muslimana inauguirali franjevci, još prije okupacije Bosne 1878. Kad su franjevci sa fra Grgom Marti em na elu agitirali za Austriju i objavili protest protiv mogu nosti aneksije Bosne od strane Srbije, u Bosni je potpisao taj protest zajedno s muslimanima i fra Grga Marti . Tada je Ra ki o tome javio Strossmayeru sa svojim karakteristi nim komentarom. »Dolaze vijesti, da se u Posavskoj Bosni katolici biju proti srpskoj vojsci s Turcima. Tako su bosanski fratrovi, ili bar jedan ih dio, odgojili sve katolike. Kukavan katolicizam, koji se proti pravoslavlju oslanja na koran.³⁵⁴ A ovakav je »kukavan katolicizam« bio uistinu »zublja razdora«, o emu dalje govori Ra ki u spomenutom pismu e. vii. is 76. Naime, poslije okupacije Bosne, nadbiskup Stadler je sa svojom »tolerancijom« prema muslimanima, a netolerancijom prema krš anskim Srbima, postao austrijski pionir razdora medu bra om, vjerama podijeljenom. Njegovim tragom pošao je i n idbiskup Šari . Kad je NDH ostvarena, onda se ova misao katoli ko-muslimanskog bratstva forsirala na svim stranama, u Bosni, kao i u Zagrebu, na vrhovima ustaškim kao i u katoli kim organizacijama. Austrijsko i ustaško klerofašti ko »Antemurale hristianitatis« sada je u ustaškoj NDH transformirano u katoli ko-muslimansko bratstvo, zbog jedinstva »hrvatskog« naroda. Ustaško-klerofašti ki simbol i paradoks hrvatske historije oživotvoren je na vidan na in u podignutoj zagreba koj džamiji. A ta je džamija prema izjavi Ismet Efendije Mufti a imala da bude »Simbol novog vremena i vidljiv znak povjesne uloge hrvatskog naroda, u kojoj se dodiruju i usklaju dvije kulture, islamski istok i katoli ki zapad.«³⁵⁵ Kako je prema sudu mjerdavnih sa Kaptola i nadbiskupske kurije božja Providnost dovela Paveli a u Hrvatsku to je ova džamija dosljedno dovedena u vezu s tom istom Providnoš u.

³⁵³ »Katoli ki tjednik« 13. VIII. 1944.

³⁵⁴ Ferdo Šisi , Korespondencija Ra ki—Strossmaver, II.. 34.

³⁵⁵ »Hrvatski narod« 15. VIII. 1941.

Nadbiskup Šari oživotvorio je u NDH svoje davne frankofurtimaške ideale još iz vremena Francjozefove Austrije, kad je u bosanskom saboru 1910. godine dokazivao, da je Bosna samo hrvatska. Njegovo zalaganje za Pavelića i ustvaštvo bila je samo zaključna faza njegovog cijelokupnog životnog djelovanja. Kao što se za njega Vatikan zalagao da bude nasljednik Stadlerov, a tome se samo izvjesno vrijeme protivile jugoslavenske vlade. Vatikan je ipak uspio da na kraju dobije privolu za to postavljenje od strane regenta Aleksandra. Nema sumnje, da je Vatikan svoga štite enika, kome je ukazivao najveće povjerenje, za vrijeme prve Jugoslavije, po astio isto takvim povjerenjem, ako ne i većim, i u NDH, i bio suglasan s njegovim političko-crkvjenim i crkveno-politicikim istavom militantnog klerofašiste, kao branitelja NDH i njenog poglavnika.

Mnogo puta spomenuti ustvaša i sve enik dr. Dragutin Kamber, portretirajući političku fizionomiju nadbiskupa Šarića, dao je jednu potvrdu više za davno utvrđene injenice.

»Biskup Šari je progovorio 1910. snažnu hrvatsku riječ, a Vatikan je htio imati u Sarajevu ne samo dobrog biskupa, nego i jakog Hrvata. / uspio je — usprkos lošim predviđanjima »realnih političara.«³⁵⁸

Nadbiskup Šari u NDH, svojim proustaškim akcijama bio je vinovnik ogromnog niza krvavih nesreća, koje su zadesile pravoslavne kršćane i sve rodoljubive borce iz Narodno-oslobodilačkog pokreta, katolike i muslimane, koji nisu pošli za glasom propovjednika ustvaškog evanđelja, za glasom asistenta papinskog prijestolja i rimskog grofa, metropolite bosansko-hercegovačke crkvene pokrajine. A parabolici an je put i kraj ovog klerofašista. U slijepoj mržnji protiv Narodno-oslobodilačkog pokreta na kraju je sklopio savez sa srpskim etnicima Draže Mihajlovića, protiv »boljševika i boljševiziranja zemlje« marta 1942.³⁵⁷ To mu je posljednji poznati ustvaško-klerikalni potez prije njegova bijega. Sam bijeg okvalificirao je njegovu svijest o odgovornosti i krivicama pred narodno-oslobodilačkim vlastima. Januara 1946. mogla je s puno prava Državna komisija za utvrđivanje zloina okupatora i njihovih pomagača na osnovu cijelokupne djelatnosti nadbiskupa Šarića, u vrijeme NDH, da ga oglasi za »teškog ratnog zloinca, kao i sve njegove naprijed imenovane suosnike;— katoličke svećenike, koji moraju, ukoliko nisu već zasluženu kaznu iskusili, biti izvedeni pred narodni sud, da za svoje zloine iskuse pravednu kaznu.«³⁵⁹

Zagrebački nadbiskup i metropolit hrvatsko-slavonske crkvene pokrajine, preuzvišeni i prečasnici gospodin dr. Alojzije Stepinac, »po milosti božjoj i Svetog Stolice nadbiskup zagrebački, opat Blažene Djevice od Topuska, vrhovni i trajni župan breznički, dr. teologije i filozofije« — bio je dosad u mnogim slučajevima na sceni historijskog zbivanja sve od 1934. do NDH — on je već prikazan kao intimni suradnik ustvaškog režima od prvih dana NDH. Kao predsjednik biskupskih konferencija i kao šef najveće dijeceze u NDH nesumnjivo je bio dobro upoznat i s radom svojih svećenika, viših i nižih, ne samo crkvenim, nego i onim političkim. Njegovu političku fizionomiju, kao i njegov sasvim određeni i promišljen stav prema

³⁵⁸ Dragutin Kamber, Zastupnik hrvatskog državnog prava. »Vrhbosna« 1944., br. 7—8, 187
³⁵⁷ »Politika« 16. III. 1945.

³⁵⁸ Arhiv Državne komisije za utvrđivanje zloina okupatora i njihovih pomagača. D. br. 297. 13. I. 1946.

ustaštvu i NDH, zapazili smo i u njegovim okružnicama i poslanicama. Prije svega u onoj od 28. aprila 1941., a onda u njegovom predratnom zanimanju za optužene ustaške sve enike, koji su se nalazili na studijama u Italiji i održavali veze sa Antonom Pavelim. Kao nadbiskup prisustvuje gotovo svim ustaškim priredbama i paradaima, a u svom dvoiru astio je ustaške i njema ke oficire. Ustaše-emigranti, oni najokorjeliji sa Lipara, primljeni su u njegovom dvoru i našli su najsrda niji prijem za njegovom trpezom. Treba samo zagledati u fotografiju i vidjeti nadbiskupa za istim stolom s ubicama i krvnicima.³⁵⁹ On predvodi Paveli u episkopat, pozdravlja ga pred crkvom svetog Marka, uvodi u crkvu i simboli ki se vezuje s ustaštvom u crkvi, kao što je to bilo u injeno ve i na Veliku subotu u katedrali 1941. Vjenava prononsirane ustaše, sahranjuje ustaške pravake, propovijeda ustaškim vojnim akademarima. Sve je to i te kako koristila ustaška »promi ba« i objavlivala u svojim novinama, ukazuju i tako na prisne odnose zagreba kog nadbiskupa sa istaknutim ustaškim funkcionalima.^{359a} Nadbiskup Stepinac svake godine o Novoj godini predvodi svoje sve enstvo Paveli u i pozdravlja Paveli a sa željama, da Paveli uspije i do kraja izvrši »konsolidaciju« NDH. Nadbiskup Stepinac poziva sve enstvo, da se o godišnjici NDH moli i za dug život Paveli a i za njegove uspjehe, a tako isto i na njegov imendant 13. VI. i na rodendan 14. VII. Sam najsve anije celebrira in pontifikalibus o godišnjici NDH, i dopušta da se u katedrali najsve anije izvode zadušnice za najve eg ustaškog krvoloka, komandanta »Crne legije« Juru Franceti a. Sam vrši sve anu sahranu zlo inca veleizdajnika Kvaternika, ro enog brata »vojskovo e« Slavka Kvaternika, kao što sve ano sahranjuje ženu vojskovo e Slavka Kvaternika, ma da je izvršila samoubojstvo, ije samoubojstvo bilo je ustvari obiteljski zlo in. Iako katali ka crkva zabranjuje takvu sve anu ceremoniju, to je opet zagreba ki nadbiskup, uz veliku asistenciju izvršio opijelo, pri kome su sudjelovali zagreba ki franjevc i gotovo svi sve enici i sav visoki kler.³⁶⁰ Nadbiskup Stepinac dopušta, da bogoslovi njegova sjemeništa korporativno sa svojim poglavarima posje uju Paveli a i da ga glorificiraju kao njegove najvjernije ustaše. Nadbiskupu Stepincu nije moglo biti nepoznato, kako se i u nadbiskupskoj klasi noj gimnaziji ustaševalo, kako su o tome davati svjedo anstva i rektor te škole jezuita Jambrekovic i profesor D. Žanko. Nadbiskup Stepinac je zacijelo suglasan i sa svime onim, što se pisalo od 1941. do 1945. u »Katoli kom listu« pod uredništvom najprije dra Nikole Kolareka (do 26. broja 1941.), a onda kanonika J. Peni a, naro ito o polugodišnjicama i godišnjicama NDH. A od toga broja je vlasnik i izdava »Katoli kog lista« nadbiskupija zagreba ka! Njemu je svakako bilo poznato, da je i »Katoli ki list« objavio ustaška na elu, kao i to, da su se u rubrici »Crkvene vijesti« objavlivala i ustaška nare enja. Tako onda, kad je nadbiskup Stepinac oglasio službeno NDH, kao davno sanjani i željkovani ideal, kao i o etvrtoj godišnjici NDH, kad je »Katoli ki list« ponovio toliko puta utvr enu istinu, da je NDH stvorena »najviše brigom poglavnika i ustaškog pokreta« i da su »hrvatski narod. Hrvatska država i katoli ka crkva na veliki slavni

³⁵⁹ Dokumenti o protunarodnom radu. 358.

^{359a} Jjja prijer ovakva jedna vijest »Hrvatskog naroda« (22. IX. 1942.): »U subotu u 1/2 6 sati poslije podne vjen ani su Daniel Uvanovi , ravnatelj i glavni urednik »Hrvatskog naroda« i gica Zlata ubeli , stožernica Ženske ustaške mladeži grada Zagreba. Vjen anje je obavio hrvatski metropolita nadbiskup zagreba ki preuzv. g. dr. A. Stepinac u kapeli nadbiskupskog dvora.«

³⁸⁰ »Novi list« 3. IX. 1941.

dan 10. IV. 1941. stupili u vrstu i srda nu me usobnu vezu hvale i Svevišnjeg Boga i mole i njegov blagoslov .. ,«³⁶¹

Me utim, uza sve ovo, nadbiskup Stepinac sasvim druk ije politi ki istupa nego njegov ustaški brat u Kristu nadbiskup Šari . On je u svojim metodama sasvim suprotni karakter politi ara. Dok su u Šari a ustaški instinkti oformljeni u najgrubijim izrazima, dotle nadbiskup Stepinac zaodjeva svoja politi ka uvjerena i nastojanja u prikrivenije i smišljenje jjoteze, prema naprijed dobro smišljenom planu iz jezuitske rezidencije u Zagrebu. Na kraju, raznim se metodama išlo k istome cilju. I onda, kad kao skromni križar i nepoznati još sve enik govori u Kraši u o poganskem kralju Antiohu (1933. god.) ili kao nadbiskup koadjutor na Mariji Bistrici jula 1935. god., ili ve kao ustaški nadbiskup 28. aprila 1941., kad je sav radostan do eka »davno sanjani i željkovani ideal« — NDH. Ili kao proustaški apologeta u Memorandumu — predanom papi maja 1943. — Svemu ovome trebali su da posluže svi potrebbni crkveni rekviziti, kao i mistika molitve, koju je on veoma vješto prenio i na politi ki teren, angažiraju i tako široke mase za njegova izlaganja, koja je samo dovoljno obrazovani mogao da ozna i, gdje je prestajala granica isto unutrašnjeg iživljavanja pobožnosti, a gdje je po injalo njeno iskoriš avanje u politi ke svrhe. Manje obrazovanim su pitanja o pogibeljima vjere, — o kojima je toliko govorio episkopat u prvoj Jugoslaviji i sa propovijedaonica, a tako isto i sve enstvo, pa i u ispovijedaonicama, u klerikalnim novinama i asopisima, u kalendarima kao i leta-ima, — bila uistinu veoma tu a i neshvatljiva, ma da su ih primali kao gotovu istinu. A kroz sva ova pitanja, vješto povezana sa crkvenim i vjerskim problemima, povezivale su se široke mase i s politi kim ciljevima, kojima je pod vidom vjere i ugrožene crkve išla crkvena hijerarhija, sva Katoli ka Akcija kao i itav klerofašizam. Jer, nemogu e je pomisliti, da nadbiskup Stepinac nije znao kakva je ustanova Križarstvo i kakav je apostolat Molitve, Žrtve i Euharistije vršilo Veliko Križarsko Bratstvo s tolikim ustaškim prvoborcima, koji su tu ustanovu koristili i u politi ke svrhe, zavaravaju i vlasti pozivanjem na svoj Apostolat. Ogroman je broj izraza ovog takozvanog bogomoljsko-sveta kog elementa, koji klerofašisti vezuju sa svojom politikom.

Zadržat emo se naro ito na dva nastojanja nadbiskupa Stepinca, koji dobro ilustriraju ove klerofašisti ke metode. A oba su uveliko poslužili ustaškoj propagandi. Dva su kulta, za koje se nadbiskup Stepinac od prvih dana svojih nadpastirske dužnosti zalaže. To su kult Matere Božje i blaženog Nikole Tavelia. A opet, jedan i drugi su stavljeni u službu klerofašisti ke politike. Nasuprot ova dva kulta, crvena je nit u nastojanju nadbiskupa Stepinca neprekutog perhoresciranja za njega strahovitog bauka: komunizma i svega što dolazi iz Rusije. Pa opet, i u ovim klerofašisti kim težnjama i angažiranjima raznih kultova, koji imaju »Božji hrvatski narod« i »Božju NDH« još i više da u ine božjom i svetijom, ima ogromno mnogo nedosljednosti i nelogi nosti. Tokom 1941. klerofašisti ke novine prepune su tvrdnji, da je NDH nagrada božja za hiljadutristogodišnju vjernost Hrvata Sv. Ocu, da je ona »prst ruku božjih« i da e je Bog za vje no sa uvati, jer »Bog ne bi bio Bogom da nije Hrvatima podario NDH«, kako je to tvrdio ustaški povjerenik za Bosnu i Hercegovinu, župnik

³⁶¹ »Katoli ki list« 1945.. br. 14—15. 106—107.

Bralo. Naprotiv ve 1944., a naro ito u po etku 1945., kad se ve bližio slom NDH, taj isti »Božji narod« bit e sam kriv za slom NDH, radi svojih grijeha i radi otpadništva od crkve. Ma da su 1941. okriviljavani Srbi i Beograd, da su krivi što Hrvati baš mnogo ne vjeruju i što su ih nau ili da psuju, ipak je 1941. NDH bila »Božja, sveta i Kristova«. Poslije etiri godine pune izolacije od Beograda i Srbije, i uveliko pobijenog srpstva u NDH, ta ista »Božja Hrvaska« postaje toliko griješna, da e je Bog kazniti i oduzeti joj NDH. U propovijedima i napisima klerofašisti kih zelota trebalo je spremiti sve rezervate za uzmak, kako bi se ovo njihovo odricanje i propadanje svega onoga, o emu su oni tako zanosno govorili 1941., angažiraju i Boga i njegovu Providnost u svoje svrhe, protuma ilo . doista kao rezultat griješenja tih hrvatskih masa, a ne kao posljedicu njihova besprimjernog sijanja mržnje i bratoubila ke strasti. Dakle, jedan te isti narod, koji ti biskupi vode, toliko je dobar 1941., da biva nagraden slobodom, a kroz ustašku strahovladu se toliko iskvario i postao toliko griješan, da mu Gospod 1945. oduzima, što mu je 1941. dao. Dovoljno je podsjetiti na misli, koje je vodstvo K. A. naglasilo u pozdravnim rijeima Paveli u juna 1941., da su se »molitve pred svim svetištim Majke Božje ispunile. Imamo razloga da vjerujemo, da je i Vama (t. j. Paveli u) bio Bog u pomo i. Vi iskr iste novu njivu obnove kršanstva u Hrvatskoj. Vo eni duhom Kristovim i ustaškim na elima spemni smo na svaku borbu za milu nam domovinu Hrvatsku.«³⁶² A vodstvo K. A. u Zagrebu bilo je samo odjek misli i nastojanja nadbiskupa Stepinca. Cjelokupna duhovna struktura nadbiskupa Stepinca kre e se u smjeru s jedne strane fanati nog nacionalnog ekskluzivizma, a s druge u smjeru hipokritskog samozatajnog zelotskog bigotizma i klerofašisti kog nastojanja jedne prave klerikalne Civitas Dei.

Nadbiskupa Stepinca progoni stalno ideja, da je katoli ka crkva bila u Jugoslaviji progonjena. U poglavljju »Obe ana zemlja« iznesene su injenice, koje govore o vanrednom prosperitetu katolicizma u Srbiji od 1918. do 1941. Taj prosperitet nije manji ni u Hrvatskoj. Tako je Zagreb 1918. imao svega pet župa, a 1938. 13, da ih pred rat i tokom rata popne na 18. Sve je to u inio zelotizam mладog koadjutora, emu se nije protivila na nijednom mjestu državna vlast. U bivšoj Jugoslaviji upravo je procvjetao redovni ki život, u Beogradu, kao i u Zagrebu. 1918. bila su u Zagrebu samo dva muška reda: franjevci i jezuiti. Od 1918. do 1938. namnožila su se ta dva reda na 12. Još bujniju sliku pruža snaženje ženskih redova. Što se ti e katoli ke štampe ona jednako pruža od 1918. pa nadalje vanrednu sliku razvoja. Za više- od 50% nego što je u katoli koj Austriji bilo pojavio se novi broj listova samo u zagreba koj dijecezi. Svemu tome nije bilo nikakvih zapreka. Takav razvoj mogu je bio samo u zemlji, gdje je državnoj vlasti potrebna crkva za konzerviranje socijalnog i ekonomskog stanja.

Dobru karakteristiku ovih nastojanja nadbiskupa Stepinca u NDH, koja su samo produženje iz prve Jugoslavije, u bolonjskom »L'Avenir d'Italia«, dao je prof. A. Vigevani, kao poznavalac prilika u Zagrebu, gdje je radio na talijanskom kulturnom zavodu. Ali, i on kao o igledni fašist govoriti samo ono, što je bilo najprisnije i njemu i hrvatskim klerofašistima. Za njega Hrvatska predstavlja posljednji izdanak

³⁸² »Katoli ki list« 1941.. br. 25, 295.

zapadne kulture, preko koje sa sviju strana provaljuju barbarski narodi, a u vremena, koja su relativno bliža, ona je brana za katoličku Evropu protiv skizmatičkih prodiranja. Katolicizam postepeno osvaja nekad izgubljene pozicije na Balkanu. U Hrvatskoj je na elu, kaže Vigevani, A. Stepinac, mladi i agilan, koga u njegovim nastojanjima pomažu brojni biskupi. Katolička propaganda je u stalnom porastu i neprestanom razvoju. Aktivnost K. A. je ogromna i ona je podupirana od naroda s hvalevrijednim oduševljenjem. »Osnovni katolički narod je zdrav, uravnotežen i pobožan, i na vrijeme se preporodio od velikih poremećaja u posljednjim krizama« — konačno su zaključili Ivan prof. Vigevanija.³⁶³ A nadbiskup Stepinac, koga su i na domu, kao i stranci, koji su ga promatrali, zapazili kao jednog pravog fanatika svoga poziva, još je više bio u NDH potaknut da izvede svoje utopističke planove, kojima se oduševljavao kao nekadašnji pitomac rimskog Germanicum.

U svemu ovome je nadbiskup Stepinac sa svojim strastvenim borbenim zelotizmom u vezivanju »hrvatstva« s katolicizmom u prvom planu ovih klerikalnih nastojanja. On je želio svim žarom svoga srca, da katolicizmu da jednu nacionalnu boju, s kojom bi mogao da pred svoje izade protiv nacionalnog karaktera srpske pravoslavne crkve. Njegove ideje o tome govori poslanica hrvatskog episkopata o hiljadu-tristagišnjici veza Hrvata i Rimom. Sve anosti, koje su bile na širokoj osnovi planirane, nisu mogle da budu održane uslijed ratnih prilika. Iz ove poslanice izbjega ne samo duh jedne izmajstorisane superiornosti, nego i izraz podsvijesne nemoći, da se na tome sektoru konkurira jednoj uistini nacionalnoj crkvi. Odatle pravo upinjanje za vezivanje hrvatskog nacionalizma sa politikom, vjerskom i svjetovnom Rimske Kurije, koja je uvjek bila najprije talijanska, a tek onda po svom prvenstvenom poslanju, universalna.

Kult Bogorodice je veoma star kod Hrvata, kao i kod ostalih Slavena. Jednako isto ne kao i zapadne crkve. Ogroman broj crkava i pojedinih svetišta u tradicionalnoj pobožnosti naroda vezan je s kultom udotvornih slika i kipova Bogorodice po svim jugoslavenskim krajevima, gdjegod ima katolika. U Hrvatskoj najveće i ugledno uživa svetište Marijino u Hrvatskom Zagorju, u starom hrvatskom naselju Bistrici, koje je kasnije povezalo svoje ime u Marija Bistrica. Legende udotvorstva Bogorodice statue pojatile su se još u vrijeme ratova s Turcima u XVI. stoljeću. Hodio je u ovoj statui, koja je bila izgubljena, pa onda opet pronađena, živahnulo je u kraju XVII. stoljeća, narođeno ito od vremena zagrebačkog biskupa Borkovića. Od onda se svake godine o Marijinim praznicima kreću mase hodočasnika iz bližih par i udaljenijih strana. »Libri miraculorum« od 1688. do 1786. registrirali su 1109 udesa. Glas o udotvorstvu Marijine statue proširio se toliko, da se i hrvatski sabor 1710. utekao njoj za pomoći i odlučio da izgradi u crkvi jedan zavjetni oltar, koji je 1715. dovršen. Svetište se stalo sve više proširivati, jer hodočasnici nisu dolazili praznih ruku. Crkva je obnovljena poslije jednog požara 1880., a u najnovije vrijeme do samog svetišta, vodi Via Crucis. Pio XI. podigao je crkvu Marije Bistrice na ast Manje bazilike, a nadbiskup Stepinac je zamislio u grandioznom planu izradu obnovljene Via Crucis.

Sve do dolaska nadbiskupa Stepinca za koadjutora kult Bogorodice na Bistrici nikako nije bio vezan sa dnevnom hrvatskom politikom. Ili to nije, sa politikom

³⁶³ Prema: »Hrvatski list« 19. XI. 1942.

jedne strahke najradikalnijeg ekskluzivizma. Jezuit Rudolf Braji i pišu i o kultu Bogorodice u Hrvatskoj, kaže, »da se *Hrvatima ini, da su Marija i njihova domovina postati jedno, pa je stoga 7. VII. 1935. god. nadbiskup Bauer okrunio ovu statuu Bogorodice kao kraljicu Hrvata.« (Ai Croati sembrava che la loro patria e Maria fossero divenuti tutti' uno.)³⁶⁴ Kod te sve anosti, ma da su bile po tadašnjim zakonima dozvoljene samo državne zastave, razvile su se na procesiji hrvatske zastave! S tako razvijenim zastavama išla je masa demonstrativno u Zagreb, kako su to 1941. u NDH komentirale ovaj doga aj ustaške novine. Tada je nadbiskup Stepinac kao koadjutor prvi put poveo Zagrep ane na hodo aš e u Mariju Bistrigu, o emu se ve ranije govorilo. Odonda, svake godine nadbiskup Stepinac vodi Zagrep ane do ove statue u Marija Bistrici. Dakako, vezuju i nacionalne aspiracije ustaških separatizama s molitvama Bogorodice. Godine 1941.. svi su se glavni inicijatori ovih crkvenih demonstracija izjasnili zašto su dosad dolazili na Mariju Bistrigu. Ti su se inicijatori ovih crkvenih demonstracija jasno i odre eno izjasnili, da su dotad naprsto dolazili, da se mole za Paveli a i za NDH.*

Autenti ni opis procesije, koju je vodio i 1941. nadbiskup Stepinac, ijoj sadržini spomenuti jezuit Braji i daje sasvim vjerski aspekt, dok je ustvari ova procesija bila prava proustaška manifestacija, kad su ustaše uz asistenciju nadbiskupa Stepinca kroz svu štampu pustili vijest, da je udotvorna statua na Mariji Bistrici glavni inilac oživotvorenja NDH. Zagreba ki ustaški »Novi list« kaže, da je hodo aš e 1941. bilo izuzetno veliko, (oko deset hiljada), radi loga, što je to bilo prvo hodo aš e Majci Božjoj u NDH.

»Svake godine polazili su Hrvati sa svih strana domovine na hodo aš e Majci Božjoj Bistrikoj, nose i hrvatske zastave i hrvatske vrpce i onda kad se zbog toga išlo u zatvor i na mu enja. Nosili su ih, jer su se zavjetovali, da e od Majke Božje Bistri ke isprositi oslobo enje hrvatske domovine, a sada, kad je ona ispunila uzdahe i želje milijuna Hrvata, romari idu, da se zahvale za sva dobro instva, koja je u inila i da je mole neka bi svojim zagovorom pred prijestoljem božjim i dalje štitila Hrvate.«³⁶⁶

Prije sve ane službe, izvedena je procesija na Kalvariju, koju je po želji nadbiskupa Stepinca vodio koprivni ki župnik Stjepan Pavuni , ina e ustaški zastupnik u ustaškom saboru, s aureolom dvanaest svojih hodo aš a u francuski Lourdes. Ovaj župnik Pavuni bio je sasvim dostojan, da u estvuje na ovoj kategzohen ustaško-klerikalnoj manifestaciji. Jer taj isti Msgr. Pavuni u svom idoliziranju Paveli a toliko je zastranio, da je pri njegovoj posjeti u Koprivnici pred njim kleknuo i u ekstazi mu poljubio ruku. Tom dirljivom momentu prisustvovao je i njema ki poslanik Kasche.³⁶⁶ Zagreba ki na elnik ustaša Ivan Werner, po profesiji mesar, došavši na Marija Bistrigu pozdravio je hodo asnike na ustaški na in i u govoru je obilježio ustaško zna enje ovog prvog hodo aš a u NDH. »Mi smo sretna generacija, jer smo doživjeli NDH, za koju smo i ovdje pred svetim likom Majke Božje Bistri ke uvijek usrdno molili.« Dakako, poslije zahvale Bogorodici nije uzmanjkao ni pozdrav

³⁶⁴ Rudolf Braji i , La venerazione per la Madonna in Croazia. »Croazia Sacra«. Roma 1943., 287.

³⁶⁵ »Novi list« 14. VII. 1941.

³⁸⁶ Vladimir Blaškovi , Toš nekoliko re:i. »Politika« 25. X. 1945.

ni zahvala osniva u NDH, Paveli u! Poslije posvete jedne nove kapelice, velika procesija pošla je pred Marijino svetište, »gdje se na posebno na injenom oltaru vijala hrvatska ustaška zastava.«

»Na elu povorke su nošeni križevi skupina hodo asnika, koje su došle iz Zagreba. Iza križeva nošene su etiri velike svije e. Držale su ih u rukama stare ustaškinje. Te etiri svije e imale su simboli ko zna enje. Donesene su iz Zagreba, iz Marije Bistrice, gdje su posve ene, vra aju se opet u Zagreb, te e do ekati hodo asnike pješake u Maksimiru i na elu ovih hodo asnika biti nošene na trg Stjepana Radi a, gdje e biti za vrijeme zaklju nog blagoslova zapaljene. Zatim e biti postavljene u svetište Majke Božje Kamenite da tamo dogore. Isto su tako god. 1935. nošene u hodo aš e Majci Božjoj Bistri koj svije e, *koje su hrvatske ustaškinje namijenile Majci Božjoj Bistri koj sa zagovorom da pomogne oslobođiti hrvatski narod ispod tu inskog jarma.* Nošene su ovakve svije e u ast Majci Božjoj Bistri koj i za zahvalu nakon neuspjelog atentata na dr. Mila Budaka, doglavnika i današnjeg ministra nastave. *Danas su pak nošene dvije svije e za sre u i uspjeh našeg Poglavnika, a dvije svije e za sretan rad njegovih suradnika. Iza svega toga išlo je i sve enstvo, na elu s nadbiskupom i njegovom asistencijom, gradski na elnik i podna elnik .. .«³⁶⁷*

Stepin ev »Hrvatski glas ima još i varijantu o svije ama. On kaže, da ih je bilo pet. »Dvije u znak zahvalnosti za sretan povratak našeg poglavnika, druge dvije za poglavnikove suradnike, a jedna sa poglavnikovom slikom kao zavjet i zahvalnost za sre u i zdravlje poglavnika.«³⁶⁸ Jedva se može zamisliti ljepših dekoracija ustaško-klerikalnu simbiozu i njihovu vješto izmajstrenu simboliku. Pet ustaških svije a nošenih zagovornici, zaštitnici i ostvariteljici NDH — i nadbiskup Stepinac — u jednoj i istoj procesiji.

Nadbiskup Stepinac, koji je u procesiji išao iza ovih etiri ili pet svije a, održao je za vrijeme sve ane službe propovijed, u kojoj je okarakterizirao ovo hodo aš e, koje je palo u istodobnu proslavu hiljadutristagodišnjice veza Hrvata sa Svetom Stolicom i sa oživotvorenjem NDH. »Sinovi hrvatskog naroda upravo su ovdje nalazili utjehe u teškim danima prošlosti« — osnovna je misao propovijedi zagreba kog nadbiskupa. Na banketu mogao je nadbiskup Stepinac izraziti svu svoju radost i zahvalnost, što »naše narodne vlasti kao nikada dosada pružaju punu pomo ... njemu i svima, koji žele da se svetište Marija Bistrica izgradi u hrvatski Lourdes. Zato e, kako on re e, »Majka Božja isprositi milost i zagovor da hrvatski narod bude sretan i zadovoljan u svojoj slobodnoj domovini.« Nadbiskupa Stepinca je dopunio poznati ve klerofašist dr. Josip Lon ari , župnik Svetog Petra iz Zagreba, koji je »evocirao uspomene o hodo aš ima pod diktaturom.«³⁶⁹ Nadbiskup je imao razloga da bude ustaškoj vladi zahvalan, pošto je tadašnji ministar šumarstva i ruderstva, ing. Ivica Frkovi oprobani klerikalac, odobrio kredit od 10 milijuna kuna za preure enje okoline samoga prošteništa.³⁷⁰ U isto vrijeme je ta ista ustaška vlada odluila, da podigne u Zagrebu džamiju. Pored toga novine su javile vijest, kako

³⁸⁷ »Novi list« 14. VII. 1941.

³⁶⁸ »Hrvatski glas« 15. VII. 1941.

³⁸⁹ »Hrvatski glas« 15. VII. 1941.

³⁷⁰ »Hrvatski narod« 16. VIII. 1941.

nadbiskup forsira u Zagrebu gradnju bazilike Majke Božje Lourdske, »koja e biti po veli ini druga crkva u Zagrebu, a stajat e 30 milijuna kuna.«³⁷¹ Ve a aktivnost u gradnji crkava nije bila poznata ni condotierima ni potentatima renesanse.

Marija Bistrica uklju ena je u kompleks razvoja ustaške »misli«. Ovo i najviše unakazuje ovaj kult Bogorodice njenim angažiranjem za najsramotniji i najkrvaviji režim, koji je ikad upoznala hrvatska historija. Odatile ustaški novinari stalno ponavljaju u svojoj »promi bi«, da je Mati Božja »hrvatska Kraljica, koja razumije želje hrvatskoga naroda i koja mu je spasiteljica u teškim vremenima, kao i nekada.«³⁷² Tako je svetište Marija Bistrica imalo da postane; ne samo vjerski, nego i ustaški bastion. Nadbiskup je osnovao udruženje »Nadasve« (Naša draga svetišta), koje je imalo da skupi dovoljne sume, kako bi se izgradila monumentalna Kalvarija s velikim planom renoviranja ovog nekad zagorskog romanti arskog sastajališta naprednih Iliraca kod starca-patriote župnika Jurja Krizmani a, kako bi poslije sto godina postalo bastion natražnjaštva, vjerske i nacionalne isklju ivosti, pravih ustaških blasfemi nosti.

U godini prve obljetnice ustaške NDH ve je pomalo uznemireno srce nadbiskupa Stepinca, i ono vapi za mirom. Onda, kad se izjalovilo nasrtanje na Moskvu i kad se stao izvoditi plan zaobilaženja Moskve sa staljingradskom epopejom. Zato nadbiskup Stepinac ponovo mobilizira Mariju Bistrigu. Na 21. VI. 1942., sva-kako zna ajan datum godišnjice napada na SSSR poziva Stepinac katolike Hrvate na zbor. u Mariju Bistrigu.

»Dok na hiljadama kilometara fronte ljudi vode ogor enu borbu na život i smrt; dok hiljade bombardera nose užas i stravu na mirne gradove ubijaju i bezbroj nevinih žena i djece; dok se spremaju još strasnije bitke i krvava klanja, pozivam Vas da se u tim asovima grozote vratite Bogu Svemogu emu i Milosrdnomu, kojega su mnogi od Vas zaboravili misle i, da mogu bez Njega i Njegove pomo i biti, da se pomolite Majci Božjoj, Majci Hrvata i Kraljici mira; da se zavjetujete Majci Božjoj Bistri koj kao simbolu naše hrvatske, narodne pomo nice. Ona nam je uvijek pomogla, kad god smo joj se obra ali molitvama i zavjetima. Ona e nam pomo i i danas. Molite joj se za mir! Molite joj se, da nas osloboди svih strahota bezboštva! Molite joj se, da nam s ratišta vrati naše drage muževe, sinove i bra u; žive i zdrave, te da nam unesu sre u i zadovoljstvo u naše domove! Molite joj se, da sa uva od ratnih strahota i gladi našu milu hrvatsku domovinu. Zavjetujte joj se, hodo astite i žrtvujte. Hrvati katolici iz cijele domovine, do ite u hrvatsko narodno svetište Majke Božje Bistri ke. Žrtvujte i darujte, da se podigne dostoјno zavjetno svetište, dostoјno naše Kraljice Mira i dostoјno hrvatskoga naroda. Majko Božja Bistri ka, Majko Hrvata, molimo Te za miru svijetu.«³⁷³

Nadbiskupova akcija za mir bila je u suglasnosti s op om akcijom, koju je pokrenuo Vatikan, shvativši ve sada, da o porazu SSSR ne može više da bude govora. Zato., sada poslije neuspjeha pred Moskvom, zapo inje ofenziva za mir. Nadbiskup je ve 26. aprila 1942. objavio papinu okružnicu s njegovom molitvom za mir, i to naro ito, da se obra aju narodi Materi Božjoj, u mjesecu maju, posve enom Bogom

³⁷¹ »Hrvatski narod« 16. VIII. 1941.

³⁷² »Hrvatski list« 5. V. 1942.

³⁷³ »Katoli ki list« 1942., br. 25, 299.

rodici. »Da se po njezinom svetom zagovoru skrate dani kušnje za itavo ovje anstvo, a posebnim na inom, da se mole i za našu milu domovinu Hrvatsku.«³⁷⁴ Svakako, ova nadbiskupova akcija za mir nije bila sasvim u skladu s njegovim u estvovanjem na vojni kim paradama o prvoj godišnjici NDH, na kojoj se manifestiralo pobjedonosnoj ustaškoj vojsci, kao i vojsci ustaških saveznika! O prvoj godišnjici nadbiskup je naredio, da sve crkve u predve erje i na sam dan proslave jednosatnom zvonjavom narodu objave veliki praznik!³⁷⁵ Praznik najve e izdaje, koju su po inili svi oni, koji su se zalagali za ovu Hitler-Mussolinijevu nakazu od nezavisnosti i slobode.

Mjeseca jula bila je ova procesija, koju je opet poveo na Mariju Bistrigu nadbiskup Stepinac. Prilikom sve ane službe održao je propovijed, u kojoj je bilo politi kih aluzija na kritike, koje su u injene na londonskom radiju protiv njegovih proustaških akcija, kao i nare enja, da se o imendanu i ro endanu u Hrvatskoj moli za Paveli a. Tu je on rekao, da treba da se

»molimo i za one koji su napustili domovinu i sada bi iz tu ine htjeli davati savjete katoli koj crkvi, za koga smije a za koga ne smije moliti. *Mi znademo da je naša apostolska dužnost opominjati vjernike, da se mole za sve ljude; posebno za one koji su na vlasti, a napose za državne poglavare.* Ako budemo trebali kakvog savjeta u toj stvari, onda ga ne emo tražiti od politi ara koji su se izrugivali istinama naše svete vjere i blatili Majku Božju, nego emo ga tražiti kod onoga, koga je Bog postavio vrhovnim uiteljem vjere i morala kod Svetog Oca⁶ Ako pak netko misli, da e nas netko zastrašiti svojim prijetnjama iz tu ine, onda neka znade, da katoli ka crkva stoji vedra ela i iste savjesti i bez straha u svakoj situaciji, da nastavi svoje božansko poslanje. Da se nikom ne ini nasilje ve da se svuda postupa po pravednim zakonima . . . Neka Majka Božja Bistri ka posreduje kod Boga, da našu dragu hrvatsku domovinu blagoslovi i o uva od svakog zla . . .«³⁷⁷

Ustaše su ovo shvatili kao proustaški gest, kao pravi udarac Hrvatima neustanova u zemlji i inostranstvu. Stoga je i glasilo hrvatskog ustaškog pokreta — »Hrvatski narod« ozna ilo ovu propovijed kao veliku i kao zna ajnu.³⁷⁸ I ove godine je zagreba ki na elnik ustaša Werner održao na banketu (13. VII. 1942.) govor, dakako u prisutnosti nadbiskupa Stepinca. I zagreba ki na elnik Werner bio je obavješten, da je Majka Bistri ka »spasila hrvatski narod od mnogih nezgoda i zagovorom njezinim došli smo do svoje slobode . . .« Stoga i on smatra, »da se treba staviti pod njenu mo nu zaštitu^ da nam Majka Božja o uva i pomogne ovu milu našu domovinu.« Svoj ustaški govor završio je ustaškim pozdravom: »Za Poglavnika i za Dom« — našto su svi, preuzvišeni i pre asni oci, odgovorili zanosnim ustaškim: »Spremni.«³⁷⁹

³⁷⁴ »Katoli ki list« 1942., br. 18, 215.

³⁷⁵ »Katoli ki list« 1942., br. 13, 154.

³⁷⁶ Nadbiskup Stepinac bio je, koliko srao mogli da utvrđimo u Rimu 1942. od 27. aprila do 7. maja u pratinji svoga tajnika dra Lackovi a. 1943. nalazi se u Rimu od 26. maja do 30. maja 1943. Oba puta bio je primljen i kod Pape Pija XII. Drugi put bio je na ru ku kod Paveli eva izaslanika pri Vatikanu, kneza Ervina Lobkowitza. (»Hrvatski narod«) 28. IV. 1942., 8. V. 1942. — »Katoli ki tjednik« 13. VI. 1943. Prema tome nadbiskup je raspravljao o NDH s onim, kako re e na Mariji Bistrici »koga je Bog postavio vrhovnim uiteljem vjere i morala«. Dr. Lackovi , opet, kako je naprijed re eno, upoznao je newyorskog nadbiskupa Spellmannu o stanju u NDH sa Stepin evog i Paveli evog gledišta.

³⁷⁷ »Katoli ki list« 1942., br. 29, 337—338.

³⁷⁸ »Hrvatski narod« 16. VII. 1942.

³⁷⁸ »Nova Hrvatska« 14. VII. 1942.

Da bi dao izraza svojoj neustrašivosti i svojoj riješenosti, da se moli »posebno za one, koji su na vlasti, a napose za državne poglavare«, održao je nadbiskup Stepinac sveano blago arenje 14. jula 1942. u Zagrebu koj katedrali kao na dan »hrvatskog državnog vrhovni tva.« To jest na rođendan Pavela. Time je nadbiskup pred ustašama, od najnižih do najviših, najsve anije posvjedoio svoje rije i izgovorene na Mariji Bistrici i dao im svoj li ni proustaški komentar.³⁸⁰

Kako su široke mase shvaale ovu vjersko-političku akciju nadbiskupa Stepinca u vezi s težnjama i nastojanjima, da se to svetište pretvoriti u hrvatski Lourdes, pokazalo je i općenito Vijeće u Marija Bistrici, koje je dgnijelo zaključak s apelom na cijeli narod, da se založi za izgradnju Lourdesa. I ova motivacija općinskog vijeća ilustrira, kako je ovo svetište korišteno u političke svrhe, kako je ustvari Marija Bistrica u službi ustaške misli.

»Uz svoje vjersko osvjedoje, rije i su apela općinskog vijeća u Mariji Bistrici, pokazivao je ovdje hrvatski narod i svoju nacionalnu svijest. To se najbolje vidjelo u ovih zadnjih dvadeset godina, kad je hrvatski narod bio na svakom koraku gažen, i kad su mu se oduzimale njegove najveće svinjenje, njegova samostalnost i državnost. Uz vjerske proslave pokazivao je ovdje hrvatski narod svoju svijest i narodnost, i tu je svijest ak izražavao uz crkvene i svjetovne pjesmama. Marija Bistrica je bila povodom da su u bijelom Zagrebu zalepršale hrvatske zastave, kad je to bilo i te kako zbrajanjeno. Ka temelju izloženoga smatramo, da se Marija Bistrici imade posvetili velika pažnja s naše strane, a i sa strane cijelog hrvatskog naroda,«³⁸¹

Općinski odbor u Mariji Bistrici uputio je molbu i ustaškom saboru i Paveli u preko nadbiskupovog »Odbora za uređenje svetišta Majke Božje Bistrike sa sjedištem u Zagrebu.« I u ovoj motivaciji ove molbe kaže se, da je »Marija Bistrica odigrala u zadnje godine značajne uloge oko uskrstnja i narodne samostalnosti i oživotvorenja KDH, pa zato se sadanji Hrvatski sabor moli, da i on odan vjeri pradjedova stvori zaključak, da itav hrvatski narod novi dan podupre zamisao Preuzvišenog Gospodina Kadbiskupa Stepinca.«³⁸²

U tu je svrhu osnovan u Mariji Bistrici i »Hrvatski prosvjetni dom« sa zadatakom, da djeluje za dobrovorne i prosvjetne ciljeve mjesta Marije Bistrice i okoline, i u njemu »e se napose odvijati rad Ustaške mladeži, koja ve radi.«³⁸³

Odsad Marija Bistrica postaje sve više zborno mjesto svih mogu ih vrsta hodoasnika, za kojima ne zaostaju ni uniformirane ustaše, ni vojnici domobrani, kako bi se ovdje i vjerski napojili idealom, koji im je politički objašnjavan i propagiran u njihovim »zdrugovima«, »taborima«, »logorima«, naročito od njihovih ustaških svećenika-dušobrižnika.

Na »zavjetnom« pohodu IV. ustaškog tabora u Zagrebu Majci Božjoj Bistrici koj govorio je fra Jordan Brešković u izrazitom ustaškom duhu, vezuju i zaštitu Matere Božje sa ustaškim akcijama. Jer otac Jordan Brešković zna da Mati Božja uva ustaše u njihovim borbama. »Njezin blagoslov e i nadalje pratiti naše pripadnike,

³⁸⁰ »Hrvatski narod« 16. VII. 1944.

³⁸¹ »Katolički list« 1942., br. 20, 238.

³⁸² »Nova Hrvatska« 20. V. 1942.

³⁸³ »Nova Hrvatska« 1. I. 1942.

molitvama utje u i se Njoj. Ona e vas sve preporu iti Svevišnjemu za napredak i sre u naše krasne domovine NDH i za zdravlje našeg di nog Poglavnika.« Pri toj prilici pomolili su se ustaški hodo asnici za svoga druga »junaka Otona Gavlovi a«, koji je u borbi dao svoj život za Poglavnika i Hrvatsku.³⁸⁴

Ustaški general Slavko Štancer pokrenuo, je akciju medu domobranima za skupljanje priloga za svetište Majke Bistri ke, kako bi se njihovim prilozima podigla jedna skulptura na Kalvariji. Jer, »Katoli ki list« hvale i ovu akciju generala Štancera kaže, da Majka Božja

» i danas štiti naše hrabre sinove-junake koji se bore protiv razli itih destrukтивnih elemenata u zemlji ili slavno vojuju na nepreglednim poljanama isto ne fronte. Po njihovoj želji poslali smo ve mnogo tisu a sli ica i medaljica u dotvornog kipa Majke Božje Bistri ke na bojište onim borcima, koji za nas žrtvuju sebe i svoju krv, sje aju i se vazda doma eg ognjišta, svoje zaštitnice i Majke, koja bdiye i uva njihov dragi dom . . . Mi smo ponosni, da Poglavnika Hrvatska ima vojsku koja ide za svijetlim tragom svojih juna kih i viteških pradjedova. Takova vojska je sigurna i trajna garancija sretne Hrvatske.«³⁸⁵

Ovako je s ovim komentarom akcije generala Štancera angažirana Majka Božja Bistri ka u ratne svrhe i za borbe protiv Narodno-oslobodila kog pokreta kao i slavenske, Sovjetske Rusije, na ijim se poljanama uistinu rješavala sudbina ne samo njena i Slavenstva, nego i itavog ovje anstva. Ovako je akcija »Nadasve«, koju su vodili pojedini sve enici, ušla neposredno i u ustaške redove.

Treba da se kaže, da je »Nadasve« bilo pod neposrednim nadzorom Stepinca i razvila je na sve strane ogromnu agitaciju, a kroz nju i sam nadbiskup Stepinac stalno vežu i održanje NDH sa zavjetom, da se izgradi ovaj hrvatski Lourdes.

Svakako, ovu ustanovu »Nadasve«, za koju se toliko agitiralo i koja je tako er sama agitirala za svoj cilj, i koja je imala pred oima neupu enih jedan sasvim nedužan izgled osvjetjava posebnim svijetlom njen »priradni nadstojnik« Vilko Heger. Bilo je to jedno misteriozno lice Stepin evog najvišeg povjerenja, ije je ranije životne stranputice, sam nadbiskup tuma io pore uju i ih s onima sv. Augustina. Me utim, na oktobarskom procesu 1946., dokazano je nadbiskupu' Stepincu, prema izvještajima Paveli evog legata pri papi, kneza Lobkovicza, kao i šefa gestapovske špijunaže u NDH, Hansa Helma, da je taj Heger bio u službi Gestapa, i da je održavao veze s Vatikanom i ostao u Stepin evoj »Nadasve« ma da je bio na to upozoren od samog papskog legata opata Marcone. Hans Helm, dakle lice, koje je i te kako bilo dobro upoznato sa gestapovskim makinacijama, izjavio je, da je Heger uspio da uvjeri Stepinca, da e njegove veze s Gestapom biti od koristi za katoli ku crkvu. Iz akcije »Nadasve« Heger je uspio, tvrdi Helm, »stvoriti cvatu i posao za crkvu i za sebe li no. Hegera se može ozna iti inspiratorom izgradnje svetišta »Majke božje bistri ke«, jer je on kao prvi darovao mramorni stup, koji je bio na injen u Italiji. Tim svojim makinacijama uspjelo mu je, da po nalogu Stepinca s preporu enim pismom bude primljen kod pape. Pismenim preporukama Stepinca, uspjelo mu je tako er da do e do kardinala Innitzera i Faulbachera. Budu i da zna enje Hegera na

³⁸⁴ »Nova Hrvatska« 18. VII. 1942.

³⁸⁵ »Katoli ki list« 1942., br. 42, 502.

centralnom mjestu u Berlinu uskoro uo eno, uslijedilo je 1943. godine njegovo pre seljenje u Be , gdje je dalje radio na tom sektoru po direktivama iz Berlina.« Ali ovaj prepredeni špijun, kojemu je bio zadatak nadzirati hrvatske crkvene krugove, kako to s pravom tvrdi Lobkowitz, da bi još više uz sebe povezao nadbiskupa i poja ao njegovo povjerenje, dao se u Be u, u suglasnosti Gestapoa, zarediti za sve enika. I taj dakle gestapovac, bio je najzaslužniji za izgradnju ustaškog Lourdesa. Užasna je stvarnost u priznanju Hansa Helma, koje je dao na saslušanju 3. IX. 1945. pred istražnim sucem, potpuno slobodno i od sveje volje, »da se preko Hegera uspjelo katoli kom crkvom (u KDH) u stanovitoj mjeri upravljati po željama njema koga vodstva,«^{385a}

Svake godine o zavjetnoj procesiji mjeseca jula nadbiskup Stepinac držao je zna ajne govore. Tako je i 9. jula 1944. svu svoju ogor enost ustremio protiv Narodno oslobodila kog pokreta i pobjedonosnog hoda Crvene armije.

»Srce nam krvari i pla e nad svim strahotama koje su stigle našu domovinu i naš hrvatski narod. Srce nam krvari nad porušenim gradovima, spaljenim selima naše drage domovine, koja je uzeta za poprište krvave borbe. Srce nam pla e nad porušenim crkvama i kapelama, nad poubijanim nevinim svjetovnjacima i sve enicima . . . Smatra li možda ratuju a stranka, da ovakvim strahotama poga a našu zemlju zlo inom, što hrvatski narod svom snagom svojega bi a stolje ima teži za slobodom i branii danas svoju državnu samostalnost uz ne uvene žrtve? Onda bi bili zlo inci i svi drugi narodi, koji nose u srcu isto tako nepokolebivu težnju za slobodom i samostalnoš u. Da se Hrvati ne e nikada odre i svoga prava, u to neka nitko ne sumnja.«

Ovako u sve anom crkvenom ornatu, upravo kao i župnik Bralo, na ustaškom zboru u Zemunu, kao na politi kom mitingu »hrvatski mitropolit« raspalio je ustaške prisutnike. U uzbudljivom i povišenom tonu nadbiskup se obratio pred naelektriziranim prisutnicima Majci Božjoj.

»Danas kad se lomi svijet, a potop svih mogu ih naziranja poplavljuje duše, pomozi (Majko Božja Bistri ka) hrvatskom narodu, da ostane vjeran svojoj krš anskoj prošlosti. Ve mu se dva desetlje a pokušaval — sad pod ovom sad pod onom prilikom — narinuti komunisti ko naziranje na svijet. Hrvatski ga je narod dosada plebiscitarno odbio. Pomozi, da odbije i ubudu e sustav, koji ne pozna ni posebni kog vlasništva, ni svetišta obitelji, ni slobode vjeroispovijesti. «^{z 86}

S ovim mislima nadbiskupa Stepinca, koje je objavio u cijelosti »Katoli ki list«, u suglasnosti su i one iz lanka, koji slijedi poslije toga o zna enju vlastite države za narod. Tu se u interesu u vrš ivanja autoriteta ustaških vlasti kaže, da narod treba savjetovati, da svoju vlast iskreno cijeni i poštuje, i da s njom što više sura uje.

^{385a} Su enje Lisaku, Stepinu, Šali u i družini . . . 324—325, 336. Svakako je porazna konstatacija Helma, jer njegova gestapovska obavještenja bila su nesumnjivo valjano provjeravana, kad kaže, da su »sa suradnicima akcije »Nadasve« održane prili ne orgije«. Jer, taj Stepin ev »božji ovjek« imao je i izvjesnu prljavu vezu s jednom jevrejkom, koje da je se, kad mu je dosadila, riješi, dao otpremiti u Njema ku, što je po nare enju iz Berlina u inio H. Helm.

³⁸⁶ »Katoli ki list« 1944., br. 28, 334.

»Dok je prije, ne imaju i svoje države, bio naš ovjek to ve i rodoljub, što se je ustrajnije i upornije borio protiv vlasti, jer je bila tu inska i njemu neprijateljska, u vlastitoj narodnoj državi, to je bolji i ve i rodoljub, što više i iskrenije sura uje s vlaš u. Sada, na po etku ure ivanja hrvatske narodne države i državni kog života, kako isto politi koga, tako vjersko kulturnoga, vojni koga, gospodarskog i uop e državnoga života u svim granama, jedna je od najpre ih, najve ih, ali i najtežih zada a prevesti narodni organizam iz duha oporbe u duh suradnje s vlaš u.«

Na ovaj na in objašnjava »Katoli ki list« dužnosti klerofašista i ostalog naroda prema ustaškim vlastima, naprosti stoga, što je sada Narodno-oslobodila ki pokret postajao sve ve a opasnost za mra ne klerofašisti ke ciljeve. Tome cilju služio je i sav crkveni aparat. Tokom etiri godine okupacije, tome su cilju imala da posluže i služila su i vjerska svetišta, pa i Majka Božja Bistri ka. Ova klerikalno ustaška simbioza ovjekovje ena je i u mramoru na reljefnom spomeniku ustaškog domobranstva, prema zamisli general-lajtnanta Slavka Viteza Stancera. Vidjelo se, da su ustaške vlasti umjele da blagodarno ocijene ovu propagandnu pomo , koju je ustaškoj vojsci uka-zivao nadbiskup Stepinac pomo u kulta Marije Bistrice. Ovaj reljef, prema idejama generala Štancera, izradio je profesor Kerdi , i predstavlja nadbiskupa kako prinosi zavjet Majci Božjoj Bistri koj za sretni svršetak rata. Pored njega nalaze se formacije Paveli evih bandi. Tako je u ovom reljefu simboli ki uklesana nerazdvojna veza kato- li ke crkve i branitelja NDH, zakletih neprijatelja NOP-a.³⁸⁷

Istoj svrsi služila je i kapela na Zagreba koj gori na Sljemenu, koja je izgra- ena inicijativom jezuite Müllera. I ona je bila posve ena Majci Božjoj — kraljici Hrvata. Upravo 1941. bila je prva desetgodišnjica kako je kapela izgra ena, a po-stala je poznata, kako kaže njen upravitelj, »širom itave naše NDH ... Za vrijeme najtežih dana našao je Hrvat uto ište i snagu i pjevalo u njezinom svetištu hrvatske pjesme«. Prvu- procesiju NDH na Sljeme, vodio je jezuita Müller, dok je sve anu misu služio jezuita Karlo Leopold, starješina jezuitskog samostana. Na toj crkveno politi koj manifestaciji bilo je prisutno oko 3.000 Zagrep ana, zajedno sa zamjeni- cima ustaških glavešina. Na tom hodo aš u održao je frankovac don Ante Jagi propovijed, u kojoj je evocirao »sje anje na teške dane pod srpskim tiraninom. Da nam bude lakše sagradili smo ovu kapelicu, koju je sam narod prozvao Majku Božju SIje- mensku Kraljicom Hrvata.«³⁸⁸ Gradnju kapelice zu izveli kongregacije gra ana i rad- nik u zagreba koj bazilici Srca Isusova. O prvoj Boži noj pono ci u NDH, 24. XII. 1941. jezuita Müller služio je službu sa prigodom vjersko-politi kom propovijedi.³⁸⁹

I na ostalim svetištim Matere Božje iskoris avao se njen kult u ustaške svrhe. Tako je ve spomenuto da je na prošteništu Kondžilu u Komušinu, u Bosni, bosansko brodski župnik Stjepan Ko iš istaknuo u propovijedi, da je »NDH dar božji po zagovoru Gospodjinu za vjernost hrvatskog naroda katoli koj crkvi.«³⁹⁰

U ovoj hagiomanskoj ofenzivi prema Bogorodici i božjem milosr u, molitvom i krunicom, kako kaže nadbiskup Stepinac, nije se nikako prestajalo. Naprotiv. Kad

³⁸⁷ Veza izme u katoli kih biskupa i ustaškog pokreta. »Glas« 7. XI. 1945. — »Katoli ki tjednik« 27. VIII. 1944.

³⁸⁸ »Hrvatski narod« 4. VIII. 1941. »Novi list« 4. VIII. 1941.

³⁸⁹ »Nova Hrvatska« 28. XII. 1941.

³⁹⁰ »Katoli ki tjednik« 1941., br. 35.

je papa pozvao katoli ke narode svijeta da se uteknu, po poruci portugalske udtovorne Gospe od Fatima, Majci Božjoj, da se skrate ratne nevolje, hrvatski episkopat posvetio je NDH Bezgrješnom Srcu Marijinom. Zato je pozvao nadbiskup Stepinac Hrvate, da se u NDH obnovi »Bratovština svetoga i bezgrješnog Srca Marijina« koja je, kako on kaže u Hrvatskoj »tako divno evala prije 20 do 30 godina, a poslije pala pomalo u zaborav«. Istini za volju isti smo, da nadbiskup za to nije ovaj put krivio Beograd. Ali opomenuo je narod, da krunicom »naš ispa eni, uplašeni i mukotrpni svijet juriša na nebo, ne bi li se rasr eni Gospodin sjetio svoga Milosr a.«³⁹¹ Zato se na sve strane obnavljaju crkve i kapеле, a grade nove i dogra uju stare, da bi se proslavila NDH i posvetila Bogu i Majci Božjoj zahvaljuju i joj, što je poslala Paveli a i NDH. Tako je gvardijan fra Eugen Kukina, blagosiljaju i u Cerniku malu kapelicu, sagra enu u spomen godišnjice NDH »pričazao narodu zna enje ove kapelice, koja e biti vidan znak veselja, koje je hrvatski narod osjetio obnovom NDH«. Dakako, ipak nisu ni pred Bogom i Majkom Božjom smjele da padnu u zasjenak zasluge Paveli a i negovih ustaša, pa je i njih fra Eugen Kukina obasuo pohvalama i zahvalama. Zato se dovršava spomen crkva u Duvnu, ija bi se unutrašnjost imala uređiti prema planovima i željama Paveli a, a pored bazilike izgradila se manastirska pala a za hercegova ki franjeva ki novicijat.³⁹² U toj bazilici imao se, kao neko kralj Tomislav, da kruniše i Ante Paveli — o emu je tako sugestivno ve progovorio i u ovoj knjizi dr. fra Oton Knezovi, u svom dalekosežnom ustaškom dinasti kom planu marta 1944.³⁹³ Istoj ovoj svrsi imao je da posluži i plan dalmatinskih fratara u izgradnji Gospine, zavjetne crkve kralja Zvonimira u biskupiji kod Knina, zašto su franjevci vršili najširu propagandu ve 1933. Me u njima se isticao naro ito fra Ivo Mendoši.³⁹⁴ Sve je to, opet bilo povezano, usko i intimno, s NDH, Paveli em i milostima Božjim, da se vje no održi NDH.

U ovim hagiomanskim takmi enjima, koja su naro ito uspjelo^ fratri vezivali sa politikom, doista nije bilo ni mjere ni ukusa. U Zagrebu je dogra ena na Svetom Duhu crkva svetog Ante upravo u vrijeme postavljanja dra Stepinca za koadjutora nadbiskupu Baueru. Tom crkvom upravljali su franjevci i ona je bila središte nove župe. Župski vikar bio je otac dr. Bonaventura Buri, koji je uživao povjerenje oba nadbiskupa, Bauera i Stepinca. U po etku se nije znalo zašto je baš uzeto ime ovog svetitelja za ovu crkvu. Me utim, ubrzo se stalo govoriti po Zagrebu po lderofaisti kim kao i ustaškim orsokacima, da je to u ast Ante Paveli a i da e se u njoj moliti za njega i za uspjehe njegove akcije u Italiji. Dok se to u bivšoj Jugoslaviji odricalo, 1942. priznali su to sami franjevci hvale i se tim svojim ranijim vjersko-politi kim stavom. Kako crkva nije bila sasvim dovršena u unutrašnjem svom ure enju, to je trebalo poduzeti akciju, da se skupe nove sume novca za taj posao. NDH došla je kao poru ena konjuktura da se dokraj i oživotvorenje ove ideje. »Gospojinsko društvo za gradnju crkve svetog Antuna« na sastanku 9. IV. 1942. donijelo je zaklju ak, da na uspomenu prve godišnjice NDH dovrši »zavjetnu crkvu hrvatskog naroda Svetog Antuna Padovanskog na Svetom duhu u Zagrebu.« Tim povodom pro-

³⁹¹ »Katoli ki list« 1943.. br. 18, 214—215.

³⁹² »Hrvatski narod« 11. XI. 1941.

³⁹³ »Slobodna Dalmacija« 25. II. 1945.

³⁹⁴ Sa letka za skupljanje priloga.

nijelo se kroz štampu i objašnjenje, kako je došlo da se izgradi u Zagrebu ova crkva. Prije svega zato je povod dala sedamstogodišnjica svetog Antuna, a onda i želja da se crkvom simbolizira akcija Ante Paveli a.

»Ona je mnogima smetala. U svojim srcima imali su lanovi još jednu zavjetnu misao, da taj velebni hram, sav od našeg hrvatskog kamena bude simbol hrvatskog naroda i njegova velikog sina u tu ini dra. Ante Paveli a, našeg sadašnjeg di nog i velikog poglavnika . . . Sada nakon osam godina, što ta zavjetna crkva eka dovršenje, ponovno društvo upravlja na cijeli hrvatski narod poziv, u kojem moli da svojim prilozima omogu i kona no dovršenje ovog lijepog zavjetnog hrama, koji e nas sje ati na uskrsnu e KDH i velikog njezina Poglavnika,«³⁹⁵

U ovoj crkvi doista su ustaše imali zaklona za NDH kao i poslije njenoga sloma. Dirljiv je bio pozdrav oca fra dr. Bonaventure Buri a, kojim je veli ao dolazak nadbiskupa Stepinca na sve anost uz prisue lanova ustaškog tabora I.³⁹⁶

Me utim, na ustaškom katoli kom nebu pojavio se i jedan još izrazitiji talijanski svjetitelj, i to zaslugom li ne inicijative nadbiskupa Stepinca. Sasvim u skladu ustaško-fašisti kog »vje nog i nerazdvojnog prijateljstva«, kako bi se i na nebeskom terenu našli zajedno Sv. Ante, Ivan Bosco i Nikola Taveli . Dok su u Rimu zaklju iti uz suglasnost pojedinih kardinala, da se sa splitskog peristila ukloni spomenik Grgura Ninskog, nadbiskup Stepinac podiže crkvu u ast svetog Ivana Bosca, koju je povjerio kao župnu crkvu o ima Salezijancima u Podsusedu kraj Zagreba. I blagoslov ove crkve, koju je obavio nadbiskup Stepinac, dobio je svoje ustaško kle rikalno nali je. Naime sve anosti je prisustvovao i otac Ante Paveli a, Mijo Paveli . Salezijanci su tom prilikom priredili sve ani banket, na kome su u estvovali i ustaški kolja i iz Zagreba, kao i Paveli ev otac. »Katoli ki list« se oduševljava, da je osnovana župa, posve ena talijanskem svetitelju, jer e »novi zaštitnik hrvatskih župa katoli ke crkve, sv. Ivan Bosco, uzeti pod svoje okrilje ne samo novu župu, nego i svu mladež katoli ke Hrvatske.«³⁹⁷ Hrvatska omladina pod zaštitom Talijana, kao i itava NDH pod protektoratom Ducea i kraljevanjem Vojvode od Spoleta, a poglavnikovanjem A. Paveli a sa blagoslovom PijaXII. i nadbiskupa Stepinca. U Zagrebu su imali da populariziraju novi importirani kult don Bosca salezijanci u zagreba kom nadbiskupskom konviktu. Ovaj kult izrazitog talijanskog porijekla, imao je zadatak, da naro ito djeluje u radni kim redovima iju je djecu trebalo osvajati za mlade kle rikalne redove.

U istom Podsusedu na imandan Ante Paveli a (1942.) blagoslovljen je prozor s likom sv. Antuna. Prozor je bio dar »Društva Hrvatica Katarine grofice Zrinjske.« U objavi ove crkvene sve anosti podvukla se i motivacija zašto se poklanja taj prozor crkvi. Prvo stoga, jer u tome mjestu stanuju Paveli evi roditelji, a onda i »za zahvalu Bogu, što se je Poglavljenik sretno vratio u domovinu. To je ujedno i dar društva Poglavniku za imandan.« Dakako, sve anosti su prisustvovali i Paveli evi roditelji.^{379a}

³⁹⁵ »Nova Hrvatska« 29. V. 1942.

³⁹⁶ »Nova Hrvatska« 14. IX. 1943.

³⁹⁷ »Katoli ki list« 1942.. br. 40, 4/7—478.

^{397a} »Nova Hrvatska« 13. VI. 1942.

Me utim, iako se iz raznoraznih razloga, prema fašizmu, uvodio kult ovog talijanskog sveca u Hrvatskoj, u ustaškoj NDH, nadbiskup Stepinac je od prvi dana koadjutorstva nastojao da prona e sveca, koga bi mogao staviti u antipodni stav prema toliko raširenom kultu svetog Save kod Srba. Crkveni zvani nici znaju svega za pet blaženika. To su Augustin Kažot , zagreba ki biskup iz XIV. stolje a, Šiben anin Nikola Taveli , franjevac iz druge polovine XIV. stolje a, blaženi Gracija od Mula kod Kotora, blažena Ozana, dominikanka iz XIV. stolje a i Marko Križev anin iz XVII. stolje a. Od tih je Ozana crnogorsko selja e, koje je sišlo zbog neimaštine u Kotor, pa je nesumnjivo takva i ostala, kakva se i rodila, t. j. Crnogorka, koju su hrvatski klerikalci radi toga, što je prešla na katolicizam ubrojili me u hrvatske blaženike. Uvrštena je u red blaženika rimske crkve tek 20. XII. 1937.

Iz starih arhiva izvu en je na površinu blaženi Šiben anin Nikola Taveli , koga su nadbiskup Stepinac i njegovi crkveno-politi ki jednomišljenici prozvali na-prosto »apostolom Hrvatske.« Za njega osim u uskom šibeni kom krugu, jedva je tko u Hrvatskoj XIX. i XX. stolje a i znao. Malo ih je bilo i me u samim klerofašistima. Mali broj Dalmatinaca jedva je znao za ime, a kamo li za djelovanje toga sувremenika bosanskog kralja Tvrtka, koji je srpske i hrvatske krvi i pod kraj života vladao znatnim dijelom Srba i Hrvata. Za Nikolu Taveli a ne zna ni klerofašist ni ustaša Mile Budak, kad u Americi izdaje svoju ustašku knjigu, o kojoj je bilo ve rije i, kad se doti e pitanja vjere i »hrvatskih« svetaca. Me utim, taj Nikola Taveli . ije se sandale uvaju kao relikvija u Šibeniku, živio je izvjesno vrijeme u Bosni, djeluju i protiv bogumila, a onda nemaju i naro ita uspjeha, pošao je u Palestinu, gdje je u sukobu s muslimanima, misionare i za krš anstvo, poginuo. On još nije ni kanoniziran niti proglašen svetim, ma da je poginuo u Jerusalemu još 11. XI. 1391.³⁹⁸ U tu je svrhu pokrenuta od nadbiskupa Stepinca ogromna akcija širokih razmjera. U Zagrebu, je osnovana Taveli eva liga, koja je imala zadatok da prikupi velika nov ana sredstva za rimsku kanonizaciju, pošto je za utvr ivanje svetiteljske titule potrebno i mnogo para za takse, koje je raspisala Kongregacija, koja se tim poslom bavi. O tome govori i dr. Dragutin Hren, — 1942. — prebendar prvostolne crkve zagreba ke, predsjednik Taveli etve Lige i vicepostulator u procesu kanonizacije. On kazuje izme u ostalog i uzroke i povode kako je došlo do akcije da se blaženi Nikola proglaši svetim, i potvr uje injenicu, da se još prije par godina za Nikolu Taveli a gotovo i nije znalo. A što se sada poslije dobro provedene propagande zna, vicepostulator Hren vidi u tome udesni znak Provi enja i samog blaženika.

»Kao što drugi katoli ki narodi upiru svoje o i u svim zgodama baš spram svojih svetaca, tako bismo morali initi i mi, Hrvati. Morali bismo skrušeno priznati da u tom pogledu vlada kod nas stanovito mrtvilo. Blaženog Marka su nam, izgleda, više digli njegovi drugovi, sumu enici, nego li da bismo se i mi oskrbili za njegovo proglašenje blaženim i kona no svetim. O blaženom Augustinu nekako šutimo, i kao da ekamo, neka se za nj pobrinu njegova subra a dominikanci. Sli no je i s bi. Gracijom i s bi. Hosanom. Da nas nije upravo nekim udesnim na inom maknula Božja Providnost, *jama no ne bismo na bi. Kikolu Taveli a niti mislili.* A baš nas je u tom pogledu maknuo

³⁹⁸ Ulysse Chevalier, *Repertoire des sources historiques du Moyen Age. Bio-bibliographie* II. vol. Paris 1907., 3354.

sam Gospodin Bog. Prije pet godina je u Jeruzalemu naš Ordinarij Preuzvišeni Gospodin Alojzije Stepinac, posvetio oltar bi. Nikole.³⁹⁹ *Dobro zasnovana promi ba u inila je, da je taj oltar podignut doprinosima iz cijelog našega naroda.* Tako su Hrvati pokazali po prvi put, da imadu smisla i želje štovati bi. Nikolu. Od toga se asa upravo za udnim na inom širi štovanje i prizivanje bi. Nikole i diljem cijele hrvatske domovine. *Dok je pred nekoliko godina bio blaženik tek nekima poznat, danas je njegovo poštivanje rašireno u cijelom narodu.* Prešlo je i granice naše domovine. Poštuju ga i prizivlju Hrvati u Sjevernoj i Južnoj Americi. U našoj nadbiskupiji, kao i šibenskoj biskupiji ve ina crkvi imade njegovu sliku ili kip. I u drugim biskupijama su mnoge crkve postavile njegovu sliku na asno mjesto. Kod nas ve imade i crkvi sagra enih njemu na ast. U nekim crkvama podignuti su njegovi oltari. Mnoge hrvatske obitelji uresile su svoj dom s njegovom slikom. Malih sli ica s pri-padnim molitvama, raspa alo se ve preko pol milijuna. *Božja Providnost nas u neku ruku samo poti e, neka što ve im prizivanjem bi. Nikole, tražimo i njegovo proglašenje svećem.* Zato eto možemo ve govoriti o brojnim slu ajevima nebeskih milosti, koje je Gospodin udijelio baš na zagovor bi. Nikole. Javljuju nam se slu ajevi ozdravljenja, pomo i u nevoljama i sli no. U nekim krajevima vjernici vapiju za pomo u današnjem teškom stanju cijelog svijeta i uvjeravaju, *da baš po Nikolinom zagovoru o ekiju božju pomo za naš hrvatski narod.* Koliko li vapijemo svi za pomo , koliko imademo želja svaki za sebe, za svoje mile i drage, za svoj narod, za cio svijet. . . Liga bi. Nikole mora okupiti u svoj krug cijeli hrvatski narod. Ne bi smjelo biti Hrvata katolika, a da ne bi postao lanom Lige. Zato su i dužnosti Lige posvema lake: Molitva i neznatan doprinos. Lanove Lige pozivljemo na molitvu za kanonizaciju bi. Nikole. Za potrebe procesa kanonizacije prinose lanovi Lige jedan-put zauvijek jednu kunu . . . O blagdanu ove godine (tj. 14. XI.) treba da se provede op e upisivanje u Ligu bi. Nikole. To *imade biti neko op e narodno glasanje, kazali bismo plebiscitu, koliko se bi. Nikola u narodu štuje i prizivlje. Naš je Preuzvišeni Gospodin Nadbiskup podijelio lanovima Lige oproštenje od pedeset dana svakiput kad pobožno izgovore:* »BI. Nikola Taveli u, moli za hrvatski narod!« . . . Kako se danas u ova sudbonosna vremena moramo mnogo moliti za svoj narod Gospodinu, Kristu, Kralju sviju naroda, svojoj nebeskoj zaštitnici kraljici Hrvata, svome pokrovitelju svetom Josipu, tako bismo morali kao lanovi Lige neprestano zazivati: »Blaženi Nikola Taveli u, moli za hrvatski narod . . .«⁴⁰⁰

Ovako je na široke osnove postavljena jedna nova akcija, koja je pomo u ovog prona enog »hrvatskog« blaženika imala da poveže sve Hrvate, u stvari pod vodstvom šefa lige nadbiskupa Stepinca. Jer, dr. Dragutin Hren i dalje je insistirao, da se svi Hrvati upišu u tu Ligu, pošto e se time provesti plebiscitarno glasanje, koje se ima u obliku molbe poslati Svetoj Stolici. Svima dušobrižnicima i vjerou iteljima u NDH, svima organizacijama K. A., svoj klerofašisti koj stampi u propagandnim uputstvima za upisivanje u Taveli evu Ligu data je parola: »Koliko Hrvata katolika, toliko lanova Taveli eve Lige.«⁴⁰¹

Kako se uistinu o Nikoli Taveli u veoma malo ili nimalo znalo u širim krugovima, potrebne su bile propagandne brošure za šire slojeve, koje su imale da pri-

³⁹⁹ Vidi naprijed o zna enju te posvete!

⁴⁰⁰ Dragutin Hren, O blagdanu bi. Nikole Taveli a. »Katoli ki list« 1942., br. 45, 529—

53«.

⁴⁰¹ »Katoli ki list« 1942., br. 46, 550.

kažu njegov život i njegovo zna enje za hrvatski narod. Dakle najprije otkri e problema, a onda njegovo dokazivanje. To su u inili medu prvima dr. fra Bernardin Frane Polonijo (1939.), a onda za njim u sveta koj NDH, kad se pokret za Taveli a razmahao, još fra dr. Ante Crnica (1943.) kao dr. Josip Andri (»Apostol Hrvatske«) u publikaciji — »Jeronimsko svjetlo« 1942., br. 46).

Biografi bi. Nikole Taveli a, koji se blaženim smatra tek od 1889., kad ga je Lav XIII. takvim proglašio na molbu šibenskog biskupa Fosca, na velikoj su muci, kad se susre u sa izvorima iz kojih oni crpu svoje znanje o djelovanju toga Šiben a-nina. itav niz neizvjesnosti i hipoteti nih domišljanja vezan je s njihovim rezultatima. Ostalo su neobi no sitni i šturi podaci, naj eš e iskonstruirani i samovoljno interpretirani. Od samog ro enja do smrti ovjeka ije prezime je tradirano u nejasnoj i nesigurnoj grafiji. Najbolje o tome pri aju sami biografi — i oni pokazuju na kojoj su visini rezultati njihovog metodološkog rada.

Prvi biograf dr. fra Bernardin Polonijo (»BI. Nikola Taveli i njegovo doba« Zagreb 1939.), za kojim svi ostali idu, mora priznati sve ove teško e.

»Ovom sam knjigom pokušao dati prvi životopis bi. Nikole Tavili a sina hrvatske Dalmacije, *apostola Bosne* i jerusalemskog mu enika, iju kanonizaciju od Svevišnjega molimo i od Svetе Stolice želimo. . . Nemaju i izravnih vijesti o Blaženikovu životu morao sam se ute i retori kom sredstvu, to jest morao sam se dati na prou avanje Blaženikove porodice, rodnoga mu mjesta Šibenika, redovni kog mu zavi aja Bribira, franjeva koga reda i zakonodavstva iz onog doba, vjerskih i politi kih prilika kod nas i oko nas, te franjeva kih bosanskih i palestinskih misija, ne bih li bar tako dobio što potpuniji uvid u Blaženikov život od zipke do groba. . .«

Dakle, pred istraživa em nije bilo ni toliko potrebnog materijala, da se napiše jedna romansirana biografija. Me utim inspiracije i ovog kao i ostalih prikazi va života i rada toga blaženika su bile toliko velike i povezane s postavljenim zadacima iz zagreba ke Kurije, da je fantazija nadomjestila, što nisu mogli da dadu izvori. Pä opet, zaklju ci su »sigurni« i masama je trebalo servirati jednu romansiranu pri povijetku za historijsku istinu, štoviše, fra Polonijo, kaže i priznaje, »gdje ni tim putem nisam došao do istine stalne, iskreno velim, da se služim vjerojatnostima. Ostaje na stvarnom prosu ivanju vještaka, da te vjerojatnosti pretvore u istinu ili da ih zabace. . .« Ni fra Poloniju, kao ni njegovim nasljedovateljima nije uspjelo da dadu ni uvjerljive hipoteze, a kamo li takve, koje e stru njaci pretvoriti u istine. Ne može biti govora da su i fra Polonijo i ostali dali »dokumentirani životopis«, kako je to traženo od fra Polonija. Pa opet, Nikola Taveli , ovaj fanati ni franjevac, ako je takav uop e bio — jer za smrt si je u mnogom sam kriv — ima da postane u iskonstruiranim hipotezama za politi ke svrhe pravi hrvatski svetitelj, »ujedinitelj hrvatskog naroda«, ma da o njemu taj isti narod više od 500 godina nije imao ni pojma. Zato i fra Polonijo, a još više njegovi imitatori, znaju veoma mnogo o njegovu nacionalnom djelovanju, koje je tobože od važnosti za itav hrvatski narod. Naprosto stoga, što se on štuje od 1935., otkako ga je pronašao nadbiskup Stepinac, zapravo eksnadbiskup fra Rodi , koji je ve prije njega na jednom palestinskom hodo aš u 1931. došao na ideju, da bi dobro bilo eksplotirati zaboravljene vrijednosti žrtve franjeva ke misionsarske gorljivosti u suvremene politi ke i ekonomski svrhe. Jer, ovakav novi svetac

bit e ne malo vrelo nesvakidašnjih prihoda. Zato, da se jedno i drugo postigne, angažirala se klerofašisti ka historiografija, koja je imala da dokaže katolicima, da i oni imaju nešto nali no na svetog Savu.

»Zato, — rezonira fra Polonjo, — što je bi. Nikola Tavili od g. 1935. sve više štovan u cijelom hrvatskom narodu, nastojao sam ga približiti Hrvatima sviju naših krajeva. Tomu pridonosi ne samo to, što sam nastojao prikazati, kako je on *vjerojatno* u svom svetom djelovanju prolazio po svim našim krajevima, nego i to, što njegova pojava ima kod sviju hrvatskih Blaženika *najop enitije zna enje za cijeli hrvatski narod.* . . .«

Nevjerojatno, ali doslovno citirano, ovako postavlja i uop uje vrijednost Nikole de Taulicis, de Taulici, Tavileus, Tavileo, Tavileuz i de Tavileis, ništa manje nego za cijeli hrvatski narod.

Drugi biograf, dr. Josip Andri izraziti klerofašist i ustaški ideolog, ve je politi ki odre eniji i jasniji, u istoj ovoj knjizi fra Polonija, kad je napisao na kraju knjige lanak o historijatu, kako je i kada došlo do proglašenja Nikole Tavili a za blaženika katoli ke crkve (1889.). — A onda i o proširenju samoga kulta, poslije 1931., odnosno 1935. Tu nam dr Andri otkriva jednu nepoznatu vrlinu Ma eka kao pisca crkvenih molitava. Naime, kad je bio u Zagrebu dovršen i izložen jerusalemski oltar, (1936.) koji je do godine bio i blagoslovljen, napisao je Ma ek i jednu crkvenu molitvicu sa jasnim politi kim aluzijama propagandnog zna enja. Dr. Andri isti e, da je Ma ek vlastoru no, (to pove ava svakako vrijednost ovog rada), napisao molitvicu: »*Kriste Bože, daj, da hrvatskom narodu do e kraljevstvo Tvoje.*« Tome je dodao dr. Andri : »*Ta molitvica (Ma eka) kao da isti e, da je blaženi Nikola Taveli bio najve i borac za Kristovo kraljevstvo u hrvatskom narodu. Ta molitvica prati širenje sve ve e slave bi. Nikole Taveli a u hrvatskom narodu.*«

Evo, ovako, na istom planu Ma ek i njegov hagiografski komentator dr. Andri , sada poslije Ma ek-Cvetkovi eva sporazuma na jesen 1939., kad je napisao ovaj pogovor knjizi fra Polonija, da uskoro evoluira, kao i toliki drugi ma ekovci, u izrazitog ustaškog klerofašista. Tada je on još odre eniji i još tendenciozniji u prikazivanju li nosti Nikole Taveli a. Tada je dr. Andri kroz publikaciju Društva Sv. Jeronima u ogromnoj tiraži dokazivao, na osnovu svoje bujne fantazije, što mu je sve bio i što mu još uvijek jeste bi. Nikola Tavili , koji e miloš u Sv. Stolice biti proglašen i za pravoga sveca, samo kad zato do e odlu an as, koji e riješiti Sv. Stolica.

»Blaženi Nikola Taveli ⁴⁰² je bio katoli ki borac protiv vjerskih zabluda koje su dolazile u Hrvatsku preko Drine. BI. Nikola Taveli je pod posljednjim narodnim kraljem ujedinjene Hrvatske, Stjepanom Tvrtkom, radio za duhovno jedinstvo hrvatskog naroda, a bi. Marko Križev anin je, iako je malo živio i radio u Hrvatskoj, uvijek isticao da je Hrvat. I bi. Nikola Taveli i bi. Marko Križev anin završili su svoj sveti život kao mu enici daleko izvan Hrvatske, bi. Nikola u Svetoj Zemlji, a bi. Marko u Slova koj: obje te zemlje drage su nam, jer je Sveta Zemlja bila Isusova domovina, a Slo-

¹² Dok dr. Andri naziva bi. Nikolu Tavili , sada 1942. mijenja mu ime u Taveli .

va ka je po svoj slobodini od sviju zemalja najsli nija Hrvatskoj . . .⁴⁰³ *Oni* (tj. Marko Križev anin i Nikola Taveli, o kojima se tako malo znalo u hrvatskom narodu) *svijetle hrvatskom narodu i na putu u hrvatsku budunost, koja e biti samo toliko sigurna, sretna, koliko bude katoli ka.*

Od te dvojice hrvatskih Kristovih mu enika ima blaženi Nikola Taveli još posebno zna enje: on je dvanaestgodišnjim svojim radom po isto noj polovici Hrvatske (tj. u Bosni), da suzbije one, koji su nastojali duhovno razjediniti hrvatski narod, zasluzio ime *Apostola Hrvatske*. Njegova sveta težnja, da cijela Hrvatska bude duhovno, osje ajno i misaono jedinstvena, složna, nerazdijeljena, i danas živi na dnu duše svih pravih Hrvata u dubokom uvjerenju, da je katoli anstvo glavni temelj i najja a obrana hrvatstva, hrvatske državnosti. Zato se njemu bi. *Nikoli Taveli u u posljednjih nekoliko godina utjecao cijeli hrvatski narod, te od godine 1936. ni iji nebeski zagovor nije u itavoj Hrvatskoj zazivan toliko, koliko zagovor bi. Nikole Taveli a: »BI Nikola Taveli u, moli za hrvatski narod!« I gle, zagovor njegov osjetio je hrvatski narod, jer nam je Bog dao da se ostvari op i narodni cilj. za kojim su svi Hrvati težili: vlastita Država Hrvatska. Bez božje pomo i do toga ne bismo došli. A da je ta božja pomo došla baš nakon, što je hrvatski narod zadnjih godina toliko zazivao bi. Nikolu Taveli a, tu samo onaj tko tiema vjere, ne vidi prsta Božjega.*

*BI. Nikola Taveli je posljednjih godina uzeo hrvatski narod pod osobitu svoju nebesku zaštitu i izmolio nam u 550-toj godini svoje mu eni ke smrti državnu samostalnost. A odsad neka njegova nebeska zaštita bdije nad tim darom neba, pa da se preko svih sadašnjih i budu ih poteško a hrvatski narod u vlastitoj državi dovine najve eg mogu eg stepena blagostanja vremenite i duhovne sre e, uvijek se vjerno drže i Katoli ke Crkve, za koju je bi. Nikola Taveli kao apostol Hrvatske živio, radio, umro i bio uzvišen u nebesku slavu . . . Svi se Hrvati okupljaju oko njega kao oko svog nebeskog vode. Dok je žimo i radio u Bosni, bio je apostol hrvatskog jedinstva. Kao takav povratio se opet hrvatskom narodu u dane, kad se radilo o uskršnju u Države Hrvatske. Ona je evo tu, a i on je uz nas kao apostol Hrvatske . . .*⁴⁰⁴

Puštaju i po strani neobično bujnu hagiografsku fantaziju dra Andrije, koja ima vrlo malo dodira s historijskom istinom, naročito onda, kad govori o težnji bi. Nikole za duhovnim jedinstvom Hrvatske, kao recimo neki nacionalni ideolog XX. stoljeća, (o emu će se uzalud tražiti podataka u Waddingovim »Scriptores« i za samu nacionalnu pripadnost, o kojoj blaženik ne govori ni jednom riječi); puštaju i po strani naziv koji daje kralju Stjepanu Tvrtku kao kralju »ujedinjene Hrvatske« — jer je taj naziv samo djelomičan,⁴⁰⁵ treba da se ukaže na cijelu, zadnju misao i nje-

⁴⁰³ Nadbiskup Stepinac imao je iste poglede i ista osjećanja prema Hitlerovoj klerofašisti koj tvorevini: Slova koj. Ona je njima, t. j. ustašama i svim hrvatskim klerofašistima bila pravi ideal. Nadbiskup Stepinac napisavši u sve anom broju »Slovaka« »o temeljima hrvatsko-slovačke saradnje« napao je prošle jugoslavenske režime s o iglednim aluzijama na sličnost nevolja u prošlosti. Nadbiskup je istaknuo da tri stvari sa injavaju podlogu za najužu saradnju Slovaka i Hrvata. Prva je katolicizam i vjernost hrvatskog i slovačkog naroda katoličkih crkvi, druga je sličnost jezika i osjećaja, a treća je sličnost patnja u prošlosti. (»I hrvatskom i slovačkom narodu htjelo se •duzeti ono, što im je Bog dao: ime, jezik, slobodu i narinuti ono protivega se opirala njihova «tuša. Povijest pokazuje da se ovakvi slučajevi prije ili kasnije osvjeđuju.«)

⁴⁰⁴ Josip Andrije, Apostol Hrvatske. Zagreb 1942., 1–2, 32.

⁴⁰⁵ Andrije namjerno prešao je svojim klerofašstvima da se Stjepan Tvrtko okrunio ljeti 1377., kao katolik, na grobu svetog Save u Mileševu »sugubim vijencem« u znak vlasti nad srpskom i bosanskom zemljom, pa se i prozvao »kralj Srbijem, Bosni, Primorju, Humskoj zemlji, Donjem Krajem, Zapadnim stranama, Usoriji, Soli i Podrinju«, a 1390. »kralj Raške, Bosne, Dalmacije, Hrvatske i Primorja« zavladavši tako najvećim dijelom Srba i Hrvata. »Istinoljubivi« klerofašist »ikako nije smio ustašama da kaže, da je Nikola Taveli sa takvim ovjekom, koji se krunisao na grobu svetoga Save, imao prijateljske odnose. Tvrtko je morao da bude Velikohrvat.

govu, kao i pokreta a kulta Taveli a, nadbiskupa Stepinca, a to je pronalaženje sveca, koji bi mogao i nacionalno da zra i. Dok su hrvatski u eni katoli ki sve enici, kao što su Ivan Tomko Mrnavi (u XVII. stolj.), i fra Andrija Ka i Mioši (u XVIII. stolje u) znali za sv. Savu, njemu se divili i veli ali ga u svojim spisima, oni ne znaju za tog »apostola Bosne«, »apostola Hrvatske i hrvatskog narodnog jedinstva«. U pripravi NDH trebalo je prona i i za ustaše neku takvu li nost, koja bi imala sli ni nacionalni zadatak kao što ga je izvršio u vrijeme svoga života i poslije smrti Sava, iz roda Nemanji a. Štoviše, iz ovog izlaganja postaje Nikola Taveli ustvari glavni intervenijent kod Boga za NDH. Me utim, ima izvjesnih nedosljednosti i suprotnosti, koje se u tome pojavljuju kod klerofašisti kih pisaca i agitatora za NDH, tko je taj glavni faktor bio na nebesima koji je krenuo Provi enje da Hrvatima podari NDH. Naime, dr. Andri u svojoj hagiomanskoj fantazmagoriji zaboravlja, da su i prošle godine, kao i svih ostalih ustaških godina i Stepinac kao i delegat K. A. i križara, koji su posjetili Paveli a, pa i brojni ustaški govornici, tvrdili da ta zasluga pripada jedino Majci Božjoj Bistri koj. Koliko je ovakva historija na vrstima nogama, vidi se i iz biografije toga blaženika, koju je dao fra Ante Crnica. Njegova se historijska fantazija bori tako er sa itavim nizom neizvjesnosti, kao i ona fra Polonija i dr. Andri a. Na primjer ne zna se to no, kad je bi. Nikola ro en. Pisac misli *vjerojatno* oko 1350. Ocu je bilo ime *vjerojatno* Bogdan, a bratu Petar. U franjeva ki red je stupio *vjerojatno* oko 1.365. Filozofske i bogoslovске nauke svršio je *najvjerojatnije* u Bribiru. Za sve enika je rukopoložen *vjerojatno* oko 1375. »Nakon toga je poha ao više škole u Firenci, ili što je još *vjerojatnije* u Parizu«. Dakle pored tih vjerojatno a, i hipote ti kih zaklju aka, kao *sigurno* se zna za njegov *nacionalni rad* oko *duhovnog ujedinjavanja* Hrvata, a da se o tome ne može na i u dokumentima bukvalno nijedne rije i. Me utim, sigurno je samo to, da se u Šibeniku uvaju neke pocijepane sandale, koje pripisuju Taveli u, pa se njima ukazuje naro ito poštovanje kao relikviji. Ali zato fra dr. Crnica zna da je Taveli »bio jedan od *najve ih hrvatskih sinova*,« za koga nisu znala brojna pokoljenja od XIV. stolje a do XX. ništa, dok se nisu pojavili njegovi pronalaza i, exnadbiskup fra Rodi , nadbiskup Stepinac, fra dr. Crnica i dr. Andri .⁴⁰⁰ Ovakvo je historijsko nali je ovog »najve eg hrvatskog sina«, za koga ni najpismeniji me u ustašama i klerofašistima, kao što je Mile Budak još 1930. nisu sasvim ništa znali.

Tako je 1942. po eli da djeluje Liga bi. Nikole Taveli a »da okupi sve Hrvate katolike u zajednicu za širenje i gajenje štovanja bi. Nikole Taveli a, kao *apostola Hrvatske*, i da radi za njegovu kanonizaciju. Iako je nad Ligom bi. Nikole Taveli a bio pokrovitelj hrvatski katoli ki episkopat, ona nije u isto vrijeme uvedena u sve biskupije. Nadbiskup Šari ju je uveo u svoju crkvenu pokrajinu tek 1943.⁴⁰⁷ U isto vrijeme krenut je i »Glasnik bi. Nikole Taveli a«, koji je po eli da izdaje franjeva ka bosanska provincija pod uredništвom fra dra Eduarda Zivi a. Urednik je ozna io i svrhu kretanja ovog asopisa, koji treba da bude

»glas hrvatske svete prošlosti, svjedok života današnjeg hrvatskog katolicizma,' putokaz boljoj i savršenijoj primjeni evan elja u našem narodnom životu.

⁴⁰⁰ Ante Crnica. BI. Nikola Taveli . Zagreb. 1944.

⁴⁰⁷ »Katoli ki tjednik« 1943., br. 42.

veza naše vjere i našeg domoljublja. Jednom rije i, on e biti pravi hrvatsko-katoli ki glasnik u punom i doslovnom smislu rije i... injenica da smo u punom vrtlogu današnjeg strahovitog rata, ne smije nas prije iti pri izdavanju širenju glasnika hrvatskog blaženika, jer se baš u ratu i preko krvi, koja te e iz našega narodnog tijela, dolazi do najboljih iskustava i saznanja, a me u tim saznanjima jest i jasnija spoznaja, da je moralno vjerski život narodne hrvatske zajednice nužni preduvjet sre enog sveukupnog narodnog života, pa i materijalnog blagostanja, *da je vjera preduvjet onog požrtvovnog domoljublja, koje za domovinu daje krv i sami život, neustrašivo i samosvjesno.*⁴⁰⁸

Ma da je Liga bila neobi no aktivna, zapinjaoi je proces kanonizacije u Rimu uslijed ratnih prilika kako to misli »Katoli ki list«. Pošto je odre eno da za kanonizaciju treba izvjestan broj autenti nih udesa, to je svakako otežavalo i odugovljilo rješavanje toga pitanja. »Ne bude li propisani broj udesa, ništa za to. Dobit emo dispenziju jer su ondje svi odlu uju i faktori i te kako skloni tome, da naš blaženi Nikola, što prije zasjedi na oltaru kao kanonizirani svetac... Da smo znali bolje, ustrajnije i toplice moliti, možda bismo imali kanonizaciju ve ove godine.«⁴⁰⁹ »Katoli ki list«, koji je ina e okriviljavao Srbe za sve mogu e nedostatke i pokore, za ovo ipak ne okriviljuje Srbe. A ovo je pitanje bilo i 1943. još više zako eno, jer je u Rimu umro kardinal-ponens za kanonizaciju, ina e poznati bivši beogradski nuncij Pellegrinetti. »Svevišnji nije dao, žali se »Katoli ki list«, da i on doživi tu kanonizaciju. Pred kratko se vrijeme naš prvi kardinal ponens preselio u vje nost. Odanle e nas pomo i u onom što nije mogao na ovom svijetu dovršiti.«⁴¹⁰

U Kustošiji, zagreba kom predgra u izgra ena je crkva u ast Nikole Taveli a, pa je tu i osnovana XVIII. zagreba ka župa. Crkva u Kustošiji bila je posveena uz velike sve anosti. Nadbiskup Stepinac izvršio je ceremonije i održao propovijed a predavanje o bi. Taveli u dr. J. Andri . Novi župnik Ante Frimel održao je govor u ustaškom duhu, da bi se zadovoljili prisutni brojni ustaše, me u kojima je bio i zamjenik zamjenika vojnog vikara, ustaša Vilim Cecelja.⁴¹¹

Dakako, kao što su se »proštenja« ili hodo aš a Majci Božjoj Bistri koj iskoristavala u politi ke klerofašisti ke svrhe, za snaženje i potsticanje ustaškog duha, tako je to bilo sa praznovanjem dana bi. Nikole Taveli a koji se u NDH slavio svake godine 14. novembra. Godine 1943. Osje ki gvardijan kapucinskog manastira Pavle Ivaki angažirao je bi. Nikolu Taveli a protiv NOP-a i završio je propovijed ustaškim pozdravom: »Kad bi povijest, u iteljica života, barem sada pouila nas, da svi budemo složni i jednodušni: Za Poglavnika i Dom spremni«. I fra Pavle Ivaki je kroz itav govor provukao osnovnu misao, da širenje kulta bi. Nikole »ima ne samo vjerski nego i vrlo važan narodni zadatak.« Sve anu misu toga dana služio je mnogopoznati ustaša fra Vjeko Šimi.⁴¹²

Spomenuti kapucin Ivaki bio je zagreba ki gvardijan, koji je upravljao crkvom sv. Mihovila, koju je u Zagrebu blagoslovio u radni kom naselju dra A. Star evi a nadbiskup Stepinac, na Novu Godinu 1942. Crkva je i sagra ena zauzi-

⁴⁰⁸ »Hrvatski narod« 12. XII. 1943.

⁴⁰⁹ »Katoli ki list« 1941., br. 31.

⁴¹⁰ »Katoli ki list« 1943.. br. 16. 191.

⁴¹¹ »Novine« 15. XI. 1943.

⁴¹² »Hrvatski list« 16. XI. 1943.

manjem otaca kapucina. I ova sve anost bila je uveliko i ustaška sve anost, kako su o tome pisale zagreba ke novine. Naro ito su se zapazile »organizacije Ustaške Mlađeži.« Nadbiskup je održao propovijed u duhu i stilu, koji su i o ekivali brojni prisutni ustaše. Nadbiskup je na kraju propovijedi pozvao prisutne da budu »vjerni Bogu i Poglavniku«, kao što je i patron župe sv. Mihovil Arhangjeo u borbi izme u zlih i dobrih an ela ostao vjeran Bogu i tako izvoštio veliku pobjedu. Hrvatski e narod tek onda imati potpunu slobodu i najve u mogu u sre u u oslobo enoj domovini, ako ostane vjeran Bogu i njegovim zapovijedima.⁴¹²³⁻

Novoprona eni blaženik služio je tako ustaškoj i klerofašisti koj ideologiji kroz itavo vrijeme nakazne NDH i nije mu pomogla ni akcija nadbiskupa Stepinca, ni dra Hrena, ni dra Andri a, ni fra dra Crnice, ni itave njegove Lige, jer se u Rimu nisu mogli nikako sporazumjeti, da li su »udesa« doista toliko mnogobrojna, da bi mogao da »zasjedne na oltaru kao kanonizirani svetac«, kao što je to ve 1941. predvi ao »Katoli ki list«. Sigurno je samo to, da je bi. Nikola Taveli bio uspješno uklju en u op i problem sveobuhvatnog hrvatskog klerofašizma, kome je on djeluju i na široke mase, kroz Ligu imao da pomogne do posvemašnje prevlasti za kojom je svim sredstvima težio jednako ustaški episkopat, kao i Vatikan. Dok je nadbiskup Stepinac sav u zelotskom zanosu, da pove a što ve i broj župa i crkava u Zagrebu, da proširi što više kult Marije Bistri ke, Nikole Taveli a, don Boska, kult sv. Petra kao simbol hiljadugodišnjih veza Hrvata sa Vatikanom, dok je stalno na visokim koturnama, daju i svojim autoritetom pred svojim vjernim legitimitet ustaškom režimu, nadbiskup Stepinac jednovremeno vodi nepoštednu borbu protiv svega, što je iole napredno i slobodoumno, rodoljubivo, tolerantno i zagrijano za veliki Sovjetski Savez, koji je tako energi no i herojski dao otpor njema kom agresoru. Sve je to bilo u jednom jedinstvenom planu, da se hrvatski katoli ki krugovi podlože jednoj volji i jednoj jedinstvenoj direktivi kroz K. A., dosljedno njenom vodstvu, Episkopatu, koji je opet tako intimno bio povezan s ustaštvom — u stvari, fašizmom. Dok je episkopatu pred o ima, da veoma vještom metodom postepeno podredi svojoj volji i planovima itav ustaški sistem, sam postaje igra ka u rukama krvni kog režima. Krug crkvenih poslova i njihovih interpretacija na propovijedaonici, kao i u javnom životu napose u klerofašisti koj štampi, bio je uistinu sveobuhvatan i uklju io je sebe u sav ustaški sistem, kako bi kroz njega riješio problem državne religije, a s njome i sav neosporni utjecaj na sve državne poslove. Nema sumnje, da je poslanica nadbiskupa Stepinca od 28. aprila 1941. bila pravi pokli klerofašista, da ponesu na svojim le ima ustaški režim. Zato, dok ova poslanica nadbiskupa Stepinca, obilježava brutalan i mra an nagovještaj kretanja unatrag, u srednji vijek klerofašisti kog i ustaškog režima, dotle e linija razvoja tog mra nog i brutalnog povra aja srednjeg vijeka tokom etiri ustaške i klerofašisti ke godine imati svoj uspon, najizrazitiji i najklerofašisti kiji, u antipartizanskoj poslanici ustaškog episkopata 24. marta 1945.

Na cijeloj liniji izme u ove dvije poslanice, katoli ka crkva, u štampi i na propovijedaonici, u ispovijedaonici kao i na politi kim zborovima, poistaje pored ustaša prvoborac protiv svih demokratskih i slobodoumnih strujanja. Naro ito svih naprednih i rodoljubivih, ljevi arskih i komunisti kih. Jednako kao i »poglavar NDH«, »veliki

⁴¹²a »Nova Hrvatska«, 2. I. 1942.

poglavnik«, » ovjek božjeg Provi enja«, za iju se knjigu »Strahote zabluda« zalaže ;sva klerikalna štampa i oglašava je kao neko genijalno otkrivenje, naprosto stoga, što se u njoj ne samo pamfletski i do vulgarnosti neinteligentno raspravlja, nego uli - nja ki napada jevrejstvo, masonstvo i komunizam.

Treba da se zadržimo još za as na akciji nadbiskupa Stepinca protiv komunizma, da bi se vidjelo, kako je on »vjerski«, ustvari politi ki, shva ao i djelovao u antikomunisti kom pravcu. Nadbiskupa Stepinca »Katoli ki list« na desetak dana prije Hitlerove agresije na Rusiju, o dvomjese nici postojanja NDH donio je lanak »Veliko djelo Providnosti«, u kome je pripravljao svoje itatelje na neizbjježnost rata sa SSSR. U uvodu je pisac ovog lanka podvukao dvije »dragocjene izjave naših prvaka u politi kom i vjerskom životu«. To je proglaš »viteza« Slavka Kvaternika, tog ustaškog »vojskovo e« i »maršala«, u kome je on povezao Božje Provi enje sa voljom Hitlera, Mussolinija i Paveli a. Ovu istu misao iznio je i nadbiskup Stepinac u svojoj famoznoj proustaškoj poslanici od 28. aprila 1941., u kojoj je tako er rekao, da se sa stvaranjem NDH može »lako razabrat ruku Božju na djelu«. Za obje ove izjave pisac ovog lanka o djelu Provi enja kaže da »nema sumnje, da su te dvije izjave doista došle iz dubine duše onih, koji su ih dali.« Ozna ivši tako< ustašku NDH i Hitlerovu okupaciju djelom »Božjeg Provi enja« i »ruke Božje na djelu« i pisac je potpuno suglasan, pa i on naziva NDH »djelom Božjim«, a »moralnu snagu poglavnika« nikako ne može da shvati »bez pomo i odozgo«, dok ga »vjera i pobožnost ustaša«, koji su za njega »zaista Božji ljudi i ist neporo an naraštaj«, zadivljuju. Ovome piscu kao i svim ostalim klerofašistima, što smo uostalom ve i dosta puta pokazali, i rat Hitlera i Mussolinija je djelo »Božje Mudrosti, koja povezuje planove i interes naroda onako kako to ne bi nikada ljudska mudrost izmudrila. Rat, koji je mnoge gordijske vorove presjekao... bez sumnje e donijeti mnogih rezultata u op em planu Providnosti.« Da bi što više povezao klerofašiste, kojima su Mussolini i Hitler u svojim zlo ina kim planovima povjerili brojne zadatke, naro ito u spremanoj agresiji protiv Rusije, klerofašist se sje a i na designiranog »hrvatskog« kralja, »uzvišenog Duku od Spoleta«, »nosioča krune Zvonimirove«, koju su »dale hrvatskom narodu veze sa Svetom Stolicom«, kao »nagradu Hrvatima za njihovu vjekovnu vjernost«. Da bi bio još jasniji, zbog ega piše ovaj lanak i da bi i agresiju na SSSR podveo pod »veliko djelo Providnosti« klerofašist sasvim otvoreno kazuje svoju osnovnu misao.

»U prošloj našoj povijesti ispunili smo zada u u Euronu, koja je obilježena u asnom naslovu Antemurale Christianitatis — predzi e krš anstva. Zapadna Europa mogla je razvijati svu kulturu i duhovni materijalni napredak, dok smo mi pogibali u borbama, odbijanju navale barbara i nekrsta. Ta zada a ostaje hrvatskom narodu i dalje... Od bliskog istoka prijeti duh klasne borbe, duh crvene revolucije. Mi promatramo i zapažamo da se u Rusiji taj gigantski pokret ve mrvi i ruši... Kaša je najve a dužnost i odgovornost pred Providnoš u, da svim silama sa uvamo svoj naslov predzi e krš anstva. Zato moramo svom snagom pomo i vodstvo naše države.«⁴¹³

I kod napada njema kih fašisti kih vandala na SSSR. možemo da promatramo podudarnost stava Vatikana i njegovih kardinala, s onim klerofašista u NDH. Jednako

⁴¹³ »Katoli ki list« 1941.. br. 23.

sada kao i 1914. Za politi ko crkveni stav protiv SSSR imao je Vatikan, a s njime i svi oni, koji su bili od strane Vatikana dirigirani, osnova u ranijim papinskim enciklikama. Naro ito u onoj, koju je Pijo XI. iznio 1937. u enciklici »Divini Redemptoris«. Prvi antikomunisti ki barjaktar bio je prije jednog vijeka papa Pijo IX., a prvi jugoslavenski klerikalni vika protiv komunizma i naprednog duha toga vremena, bio je zagreba ki biskup Haulik, koji je u svojim propovijedima i poslanicama raspravljači i idejama Francuske revolucije udarao na napredne struje hrvatskog ilirizma, naro ito na onu oko grupe, koja se kupila oko »Slavenskog Juga« (1848.—1849.). Komunizam je osudio i papa Lav XIII. 1878. ozna ivši ga »rušila kom kugom koja truje s.amu srž ljudskog društva i potpuno ga razara«. Pijo XI. osudio je komunizam ve 1924., 1928., 1931.; 1932., 1933., kako to kaže i u spomenutoj enciklici »Divini Redemptoris.⁴¹⁴

»Još nije zamro op eniti odjek onih naših govora, —rije i su Pija XI, — što smo ih izrekli minule godine kad smo otvorili svjetsku izložbu katoli ke štampe i kad smo o Boži u govorili na radiju, štoviše i najlu i neprijatelji crkve, koji iz Moskve upravljaju ovom borbom protiv krš anske civilizacije, svojim neprestanim napadima svjedo e rije ju i inom da papinstvo i danas ne samo uva krš anske svetinje, nego da je eš e i uvjerljivije od svake druge javne zemaljske vlasti upozoravalo na komunisti ku opasnost.«

Pošto je dao još i posebne razloge uslijed kojih se odlu io na ovu encikliku, papa izražava misao, da želi komunisti koj doktrini suprotstaviti »svijetu nauku crkve i da još jednom odlu no sve opomene, da upotrijebe ona sredstva, kojima se može krš anska civilizacija, jedino prava Civitas Humana oslobođuti od toga avolskog bi a i sve snažnije se razvijati na istinsko dobro ljudskog društva.« — U 82 to ke ove enciklike raspravlja se »O nauci i plodovima komunizma«. Beskompromisian i najodrešitiji, najnepomirljiviji protivni ki stav vrhovnog crkvenog poglavara odrazuje se u analizi marksizma, koji on osu uje kao zabludu, protivnu u enjima katoli ke crkve. Tako, ova enciklika predstavlja ustvari stogodišnju tradiciju katoli ke crkve u borbi protiv marksizma. Ona je postala osnovni elemenat katoli ke crkve protiv marksizma, ma gdje se on nalazio u svijetu, a naro ito u zemljama katoli kim ili mješovitim. Me utim, ova enciklika nije uzeta i interpretirana samo kao vjersko-ideološka doktrina, nego ujedno kao politi ka osnova za antikomunisti ku politi ku akciju katoli ke crkve, koja je tražila od svojih vjernih, da svoje društveno-politi ke poglede formiraju, kako to traži Katoli ka crkva. Tu su podudarnost iskoristili i me- usobno razradili jednako fašizam kao i katolicizam.

Ne ulaze i u crkveno-politi ku analizu enciklike Pija XI., ipak želimo ukazati na nekoliko izrazito politi kih momenata, povezanih i s enciklikom kao i vatikanskim antisovjetskim stavom, naro ito u vezi s drugim svjetskim ratom. Vatikan je krcz vjekove težio na razne na ine, da veliku slavensku Rusiju, najve eg predstavnika pravoslavlja pokatoli i. Dosta je spomenuti na Ukratinu XVI. stolje a i na akciju Kongregacije De Propaganda Fide, koja je bila na poslu jednako u XVII. kao i u XX. stolje u. Paralelno s Velikom Oktobarskom revolucijom u Rusiji, uskrse su u Vatikanu i u Kongregaciji De Propaganda Fide nove nade za duhovnim, katoli-

⁴¹⁴ Encikliku je izdao MOSK. Sveska 28—29. kao i »Katoli ki list« iste godine. 1942. nadbiskup Stepinac poziva sve enstvo i narod, da tu encikliku itaju. 1944. objavio ju je ponovno »Katoli ki tjednik« od br. 39—43.

kim osvajanjem Rusije. Benedikt XV. osnovao je 1917. Institut za proučavanje istočnih nauka i naroda i bude prozvat Pontificum Institutum Orientale. Pijo XI. posao je tragom svoga prethodnika i s enciklikom »Rerum Orientalium« (8. X. 1928.). proširio Institut, davši mu novu zgradu i veliku biblioteku. Jednovremeno je pozvao sve ordinarije po svijetu, da ga u tom pogledu pomognu, pošto je Institutu cilj, da pomaže ideju sjedinjenja. Na kraju tog svog pisma, »papa ih pozivlje svim žarom svoje duše da svim silama porade, e da svane dan, kad e se Grci, odijeljeni Slaveni, Rumunji i ostali isto ni narodi, ne samo pojedina no, nego u masama povratiti u staro jedinstvo sa rimskom crkvom.«⁴¹⁵

Iste godine u Rimu je osnovan Institutum Russicum, a kameri temeljac je udario kardinal Sincere», predsjednik »Papinske komisije za Rusiju«. Urednik francjeva ke »Nove revije« oduševljava se ovim Institutom kao i odlukom svetog oca, koga je na to djelo potaklo i to, što vidi u ruskom narodu »tako 'oplemenjenu narodnu pobožnost prema Isusu Kristu i Pre istoj Djevici, pak se nada, da e to donijeti neizmjernoga ploda i da e se ovaj narod jedno na i u pravoj i jedinoj crkvi Isusa Krista, pod vrhovnom vlašću Petrova nasljednika u Rimu...«⁴¹⁶ Papa je 15. augusta 1929. izdao apostolsku konstituciju, kojom je uredio Rusko sjemenište u Rimu. Na to ga je, kako kaže, potakla velika briga za »najplemenitiji narod ruske države. Taj narod sada ami u ropstvu!« Stoga je dakle papa osnovao kolegij »Pontificium Seminarijum Russicum in Urbe.« U enici e se obrazovati u svemu, što im je potrebno za tako veliku misiju, ali naročito u ruskoj historiji, ruskim običajima i slavensko-bizantijskoj liturgiji». Pošto je kolegij u blizini Orientalnog Instituta, kojim rukovode jezuite, tio je Sveti Otac i Ruski kolegij povjerio družbi Isusovoj.⁴¹⁷ Nema sumnje u ovoj velikoj brizi Vatikana s osnivanjem spomenuta dva instituta leži i sva misao i osnovna potka enciklici Pija XI., koju su toliko komentirali i slavili jednako fašisti, kao i nacisti. Kad je došlo do rata i velike agresije fašista na SSSR, onda je sva ta crkveno-vjerska fasada otpala i pokazala svu svoju unutrašnju sadržajnost, jednako 1941. kao i ono 1914. Ne samo u NDH, nego i u Italijom svijetu u domenu Katoličkih akcija, koju enciklika »Divini Redemptoris« zove i potiče na boj protiv »bića avoljeg!« Sva klerofašisti ka štampa u Italijom svijetu postala je samo refleks ove sadržine zadatka Institutum Orientale kao i Seminarijum Russicum-a.

22. VI. 1941. napao je Hitler SSSR. 29. VI. 1941. govorio je u bazilici svetog Petra Pijo XII. U tom je govoru istaknuo, kako to prikazuje Šarićeva štampa, da *Jedna od zara enih strana vodi rat za obranu osnova kršćanske kulture*. Ili, doslovno: »Sigurno ne fale u mraku olujine utješljivi prizori, koji otvaraju srce za velika i sveta išekivanja. Velikodušna vrijednost u obrani osnova kršćanstva i pouzdane nade za njihov triumf. Naj veći a ljubav prema otadžbini. Herojska djela vrlina. Izabrane duše spremne i brze na svaku žrtvu. Velikodušne predaje. Široko bu enje vjere i pobožnosti.«^{417a}

Klerofašisti ka štampa tu je po asnu tezu obrane kršćanstva namijenila Hitleru i njegovim hordama. Stoga je i berlinski DNB pronašao i istaknuo, da se u »vatikan-

⁴¹⁴ »Katolički tjednik« od br. 39—43.

⁴¹⁵ »Nova revija« 1928., br. 4, 410—411.

⁴¹⁶ »Nova revija« 1928., br. 1, 97.

⁴¹⁷ »Nova revija« 1929., br. 3—4, 540—541.

^{417a} Ernesto Bonaiuti, Pio XII. Roma 1946., 253.

skinji krugovima raduju, jer se pojavljuje na obzoru pad boljševizma i prema tome nove mogu nosti za katoli ku crkvu. Crkveni krugovi ne sumnjaju, da su odbrojeni dani komunisti ke Sovjetske Unije, iako ti krugovi iz jasnih razloga ne smiju o tom javno govoriti. . .«⁴¹⁸

Me utim, što je Pijo XII. uvijeno govorio, o tome se sekretar Kongregacije De Propaganda Fide sasvim jasno i bez rezerve izjasnio. Dakako, za pobjedu osovin-skih vojisaka nad Sovjetskom Unijom. On je govorio u bazilici Concordia u Veneciji (3. VIII. 1941.). Ova propovijed bila je jedan sasvim profani i politi ki izraz radosti i osje anja jednoga politi ara-fašista, ma da u sve eni kom i to velikodostojni kom ornatu i pred oltarom. »U onoj prostranoj zemlji, — kardinalove su rije i, — koja izgleda, da je sam vrag našao svoje predstavnike kao vode republike i prostranih pokrajina, biju i hrabri vojnici naše domovine najve u bitku. Od svega srca želimo da bi ova bitka dovela do kona ne pobjede saveznika i do propasti ri u eg i buntovni kog boljševizma. Tim podovom oduševljen je ustaški »Hrvatski narod« i upiru i svoje nade i poglede na Vatikan, kao pravog saveznika osovine, piše:

»Od posebne je važnosti propovijed tajnika najvažnije papinske ustanove Kongregacije De Propaganda Fide, koja diljem svijeta vrši najdublju i naj-važniju zada u širenja katolicizma odnosno krš anstva... Iz ove upravo povjesne propovijedi proizlazi sigurnost i uvjerenje da je pobjeda tu i da e donijeti napokon Evropi smirenje. Tome smirenju sljedit e procvat i napredak u svim pravcima. Pri tom se govornik osvrnuo i na brzi odziv Ducea, koji je našao shodnim da pošalje na istok u borbe najizabranije talijanske ete. Baš je Italija sva prožeta željom i voljom da se boljševizam izbaci iz Evrope i zauvijek zbaci sa svake vlasti u Svetu .. ,«⁴¹⁹

Uostalom o držanju Vatikana povodom rata protiv SSSR, neposredno u prvim danima pobjedonosnog prodiranja agresora, vatikanski dopisnik lista »Il Corriere del Tessino« piše o držanju Vatikana, podsjetivši na osnovnu misao papinu, izre enu 29. juna 1941.. Tada je papa rekao, da jedna strana vodi rat za obranu krš anske kulture. I ovaj dopisnik podvla i, da se »u vatikanskim krugovima raduju, jer se pojavljuju na obzoru pad boljševizma i prema tome nove mogu nosti za katoli ku crkvu. Crkveni krugovi ne sumnjaju, da su odbrojeni dani komunisti ke Sovjetske Unije. . .« U onim podru jima, koja su njema ke ete i njihovi saveznici oslobođili od boljševizma, vra a se pomalo vjerski život, a na taj na in otvaraju, se katoli koj crkvi široka podru ja za njenu djelatnost. Crkva je spremna za ovo veliko djelo«.

Sasvim opravданo. I to ne od ju er. Još odavna, od prije etvrt vijeka. Jer, itavu ovu akciju, koja je imala da pripravi sve potrebne uslove za misionarenje u Ukrajini, spremali su godinama ranije rimske jezuiti u oba spomenuta Instituta Benedikta XV. i Pija XI. U nekrologu posve enom jezuitskom generalu, kaže se jasno i odre eno: »Uprava generala Ledochowskog obilježena je i nastojanjem oko unije u Rusiji (D' Herbigny), kao i ustanovom Ruskog instituta, koji je papa Pijo XI. predao Družbi Isusovoj.«⁴²⁰

⁴¹⁸ »Katoli ki tjednik« 13. VII. 1941.

⁴¹⁹ »Katoli ki tjednik« 24. VIII. 1941.

⁴²⁰ »Katoli ki tjednik« 1942.. br. 52, 5.

Nije trebalo dugo ekati, da e se refleksi vatikanskih raspoloženja javiti u ustaškoj i klerofašisti koj štampi. »Katoli ki list«, koji je toj agresiji spremao psihološku pripravu, na vijest da je agresor priveo u djelo svoje namjere, za koje su ve raniye znali klerofašisti, radosno je pozdravio ovaj korak agresora.

< »S cijelim kulturnim, osobito s cijelim kršanskim svijetom mi pozdravljamo ovu operaciju na tijelu ovje anstva, uvjereni, da e njema koj vojsci uspjeti izvaditi otrovni Zub kojim je Kominterna sipala otrov u zdrav organizam ljudskoga društva. I kad se to dogodi, onda e svijet zadovoljno oduhnuti, što je uklonjena mora, koja ga je dva desetlje a pritiskivala.«⁴²¹

U pravoj križarskoj ekstazi je i drugi list nadbiskupa Stepinca »Hrvatski glas« (29. VII. 1941.). kad u uvodniku isti e, da je »sadašnji njema ki rat, djelo spašenja kulture«. Ili tre i list nadbiskupa Stepinca »Hrvatska straža« piše augusta u svom uvodniku kako se ruši boljševizam.

»Ruši se boljševizam ruše se njihove nade i priželjkivanja i sada se oni la aju o ajni kih sredstava. Njihov nemo ni bijes najbolji je dokaz da se komunizmu sprema konac. Kad bi boljševicima dobro išlo kad bi u Sovjetiji bilo onako kako su nam oni pri ali kakav bi sad razlog imali da izazivaju nemire i nerede? U tom bi slu aju mogli biti posve mirni i ekati svoje vrijeme. Ne bi se ludo izvrgavali da gube glave. Vlast NDH nije slaba i ti su o ajnici naišli na tvrdnu kost. To tvrdnu što i gra anstvo i seljaštvo stoji uz vlast. Bez savjesti kako jesu ti komunisti izvrgavaju opasnosti život baš malog svijeta, radnika i seljaka lime što su pokušali ine, kod kojih baš mali ovjek strada. O aj komunista razbit e se o odlu nost vlasti i o jednodušnu odlu nost gra anstva, seljaštva i radništva. »Usre itelja« — boljševika, mi ne trebamo. Njihovi pokušaji da usre e nekoga, bili su uvijek i svagdje najve a nesre a za one, koje su usre ivali.«

Zato je sasvim razumljivo, da su ustaški radio kao i sva ustaška štampa ova antisovjetska gledišta i Vatikana kao i hrvatskih klerofašisti kih listova uzdizali — pozivaju i se i oslanjaju i na njih kao na najbolja opravdanja za svoju najgor eniju propagandu.

Ovaj bijes klerofašisti ke štampe s istodobnim radosnim nadama da e Hitler definitivno slomiti njihovog protivnika, jasno su ukazivale na prve znakove otpora naroda, koji se stao da diže protiv okupatora i njihovih klerofašisti kih suradnika. Odsad e se takmi iti klerikalni i ustaški listovi u itavoj NDH u najoštrijoj, antisovjetskoj propagandi. Medu prvima na ovoj križarskoj fronti nalazi se dakako »Katoli ki list«, koji ne propušta prilike, a da se ne izjasni protiv Sovjeta i Rusije, agitiraju i za što intenzivniju borbu u zemlji, kao i na isto noj fronti.

»Hrvatski se narod stavio na stranu protiv komunizma. Dobro je u inio. Plemeniti je potez na inio. Samo se tako smije odlu iti i nikako druga ije. To mu služi na ast. A kad e povijest kupiti sve podatke komunisti kog rušila kog rada, tad e se tek komunizam pokazati u svoj svojoj bijedi. Onda e isko iti veli ina i zasluge svih pojedinaca i naroda, koji su se borili protiv toga zla. Ova se gigantska borba, koja se sada vocli protiv komunizma, može

⁴²¹ »Katoli ki list« 1941., br. 25, 296.

nazvati i borba kršanstva protiv barbarstva. Velika je po svom opsegu, jer se vodi na tolikoj površini kugle zemaljske kako se dosada u povijesti ovjekovljana nije vodila nijedna borba. Velika je po broju ljudi, koji u njoj sudjejuju. To su milijuni i milijuni ljudi. Velika je i po broju oružja i savršenosti tehnike. Takova šta još svijet nije vidio. Intenzivna je ova borba kao malo koja u prošlosti, jer se vodi na život i smrt. Svaki od protivnika zna da mu nema života, ako drugi pobijedi...«

»Katolički list« toliko je obnevidio i zanjet je u porečju ove borbe, da je sasvim na fašistički način interpretira prikazujući je s onom borbom Krista sa Jevrejskim!⁴²³ I ovu propagandu »Katolički list« koristi da se istodonočno sveti i srpsku i prvo Jugoslaviju, tvrdeći da je ta favorizirala komunizam, iako je itav svijet znao što su, upravo komunisti preparamili od Obznanje do 1941. upravo u toj Jugoslaviji. Izvještaj je najbestidnije opere i svima poznate istine samo da što uspješnije zavarava neprosvijećene klerikalne mase, kojima se obraća. Ovaj otrov neistine prvenstveno je trovao dušobrižnike, koji su itali »Katolički list« — a onda i sve one, ovi i njih su se dušama starali ovi »dušobrižnici«. »Oni mrze nacionaliste, te su kod nas za Jugoslaviju Hrvati komunisti zajedno sa srpskim etnicima i žandarima napadali, mnogo puta i krvavo, hrvatske nacionaliste. Tima je bio bliži srpski žandar i etnik nego Hrvat nationalist«. A onda produžava dalje da obmanjuje itatelje, kad kaže, da se komunisti bore u Bosni zajedno sa etnicima protiv NDH, koju su stvorili hrvatski nacionalisti, t. j. ustaše.

»Razumljivo i opravdano je radikalno obrađivanje, koje vrši s komunizmom sada hrvatski ustaški pokret i, naša hrvatska država. Popuštanje komunista bila bi ludost, a možda i samoubistvo. Kad se uzme u obzir ?ia-prijed rečeno, jasno je da je dužnost, kako svakog Hrvata i katolika, tako naročito sve enika, da on i kao sve enik, i kao hrvatski rodoljub stupi odlučno u borbu protiv komunizma i na svakom koraku pobija komunisti ku promišlju. Makar sada naša državna vlast svim sredstvima progoni komunizam. Jugoslavija mu je pogodovala, ipak se katolički sve entitete ne smije povući iz borbe i sa strane samo gledati i povlačiti. Borba protiv komunizma je kako politička tako i vjersko-duhovna borba, pa u njoj ulogu crkve i sve entitete nitko drugi ne može preuzeti.«-**

»Katolički list«, kao uostalom i sva ostala klerofašistička štampa, dao se sa svim žarom na antikomunističku propagandu, pa je toliko zabrazdilo i obnevidio u svojoj mržnji, da je stao u rubrici »Crkvene vesti« da objavljuje smrtnе presude, koje je donosio Pokretni prijek sud, i koje je listu uputio krvni član UNS (Ustaška nadzorna služba)! Dakle, na primjer, »Katolički list« kao kakva policijska ili ustaška novina donosi vesti, da je strijeljan op Franjo, »što je prinosio uznesenju u vesti i širio lažne tvrdnje ... i što je u svome stanu držao osam dana komunistkinju Anku Cerovac, a da je nije propisno prijavio ...« Ili, da je strijeljana Ana Lošnik, »što je prinosila uznesenju u vesti i širila lažne tvrdnje ... i što je u svom stanu držala 8 dana komunistkinju Anu Cerovac, a da je nije propisno prijavila...« Ili, za isti »crimen« strijeljani su Ivan i Kristina Cvirk i t. d., kao i Antonija Gmaz. Ili,

⁴²³ »Katolički list«, 1941.. br. 44, 519—520.
⁴²⁴ »Hrvatski narod« 10. VIII. 1944.

strijeljana je Tonka Ramšak, što je imala na stanu komunistu Stevu Vragovića, a Slavka Vukića, što je imala na stanu komunistu, zvanog »Crni«.^{424a} — Ovo su dakle »Crkvene vijesti« — važne, da ih zna sve enstvo! Dakako samo stoga, da ih iskoriste u svrhu zastrašivanja u njihovim nedjeljnim i drugim propovijedima, da bi tako i oni u estvovali u teroru protiv Narodno-oslobodila kog pokreta.

Katoličko-akcijska štampa sva je pošla istim putem direktiva iz Vatikana, koje su tako sve ane prononsirali rimski crkveni knezovi-kardinali, kao i njihov najvjerniji izvodilac u NDH, nadbiskup Stepinac. Sva je ta štampa bila u istom žaru Göbbelsovog krstaškog nastojanja, pa je i ona identificirala Hitlerov agresorski pohod na pravu krstašku misiju. Među svima isti e se u prvom planu križarska »Nedjelja«, zloupotrebljavaju i jednako kao i »Katolički list«, ideju »Apostolata, Žrtve i Molitve« u antislovensku i antisovjetsku propagandu.

»Cijelo ovje anstvo nalazi se u jednome velikome križarskom ratu, ponovno proživljuje dane sudbonosne prošlosti, kada su milijuni i milijuni odlazili, da se bore za pobjedu Križa — za pobjedu kršćanskoga shvaanja u životu i svijetu, te bezbožnike kazne ognjem i ma em .. .«

Križarski bojovnik u redakciji »Nedjelje« povjerovao je Göbbelsu, da je rat sa Sovjetima već mjeseca augusta 1941., završen.

»Ovih dana završava na grozni način svoj kratki životni put — komunizam... Glinene noge sovjetskoga kolosa su se slomile, a njegovi vlastodršci bezglavo jure u propast... U ognju topovskih plotuna i šrapnela, u treski elika i mesa nestaje tako bu no sa pozornice svijeta, ropstva i borbe historijskog materijalizma. Na grobu svega ovoga diže se mlada obnovljena Evropa... Mi se ponosimo sa svima onima, koji kao predstavnici naše i ostalih nacija izgraju novi svijet stavljajući besprimjernim samoprijegorom u njegove temelje svoje živote. Poručujemo im, da smo u duhu biti s njima i da smo ih se i kao križari i kao Hrvati sjeati uvijek, a osobito esto, svakodnevno u svetim molitvama kod stola Euharistije, Jaganjca...«

»Mi znamo dobro zna enje Poglavnika rije i upu enih nama, mladima i neustrašivima. Danas je to naš program, ali će uskoro postati i djelo, kojeg će osjetiti protivnici Kristove Hrvatske, a osobito doma i borci krvave, crvene internacionale. Križari im navješaju borbu do istrijebljenja, otvorenu i estitu, kao i uvijek, ali žeš u, ja u i snažniju nego ikad prije«^{423a}

Uistinu, Francetićeva »Crna legija« obilovala je ovim križarskim krvnicima, koji su uobražavali da se bore za Kristovu Hrvatsku, koju su identificirali s ustaškom NDH i gledali u njoj već njeno oživotvorenje. Takvi su bili i njihovi križarski — »ortovi«, o kojima je već bilo riječi. A svi zajedno, tvrdili su da vrše svete misije obra enja nevjernika, kao i nekadašnji srednjevjekovni križari-pljačkaši, recimo oni, koji su u ime ove ili slične ideje osvajali i krvavo osvojili kršćanski Zadar. Oživljena ideja borbe za oslobođenje Sv. Groba od nevjernika njima je bila najizrazitije realizirana na opustošenim prostorima slavenske Rusije.

»Medu onima, koji se na fronti u Rusiji bore protiv boljševizma sasmati dobrovoljno, nalaze se i mnogi križari. Vrlo mnogo je od tih položilo život u borbi protiv

^{424a} »Katolički list« 1941., br. 42, 491—492.

⁴²⁶ »Katolički list« 1942., br. 37, 443—444.

^{425a} »Komunizam na umoru«. »Nedjelja« 3. VIII. 1941.

boljševizma. *Kije li to pionirski rad, rad priprave i iš enja za veliki i božanski misiski posao? Svi oni koji se redaju u bojne redove protiv boljševizma su ujedno i suradnici na širenju velikog Kraljevstva Božjega ovdje na zemlji: Kraljevstva mira i ljubavi, Kraljevstva pravde i istine,«^{425b}*

Kakvo je to ustaško Kraljevstvo u Kristovoj NDH bilo prije kroz daleke buduće generacije jugoslavenskih naroda stotine hiljada nevinih žrtava i najraznovrsnijih stradalnika ovog fašističkog križarskog fanatizma i zla ina kih instinkata, probuene srednjevjekovne patologije velikih inkvizitora i križarskih vitezova sa crnim i bijelim krstovima na sablasnim plaštevima. Deutim, klerofašisti nisu tako govorili samo već odraslijim svojim križarima. O tome su trebala da saznaju mala djeca, pa su se i ona kroz listi i njima namjenjene trovala istom ideologijom, ija monstruoznost nadmašuje one mnogih poganskih naroda staroga vijeka.

Klerikalni dječji listi »Vrti«, koji je bio namijenjen samo »Dobroj djeci«, kako to стоји u začelju listi a, a izdavala ga je Šarićeva »Academia Regina Apostolorum« u Sarajevu, tako da je izgrađivao buduće križare smućaju i dječja srca nakaznostima, koje su oni heroizirali i idealizirali kad govorile o križarskim borcima na ruskoj fronti. »Dakle svi naši dobrovoljci služe našem hrvatskom narodu i njegovu Poglavniku. Mi smo se pak i nadalje za naše drage dobrovoljce moliti... Ali smo se moliti i prikazivati žrtvice i za naše ustaše, domobrane i oružnike, koji se po našim bosanskim planinama bore protiv etničkih komunističkih horda. Križarima i križarcama služi našem, da se medu dobrovoljcima na ruskom ratištu nalaze i mnogi križari.«^{425c}

Nema sumnje, da je za sve ovo znao i nadbiskup Stepinac kao najviša crkvena vlast, i da je bio sa svim tim propagandnim radom potpuno suglasan. Naprosto stoga, što je i on kroz itavo vrijeme ustaške strahovlade u istom borbenom stavu. Sve enstvo i križarstvo bili su najaktivniji agitatori za ustaške legije, koje su imale da budu Pavelićev prilog borbi na Istočnoj fronti. Kad su se ti ustaški dobrovoljci kretali na Istočnu frontu, i opet su se blagosiljale njihove zastave, držani su govorovi, u kojima se raspaljivala njihova borbenost i slavio njihov križarski žar. Govore su držali ustaški svećenici, koji su esto bili i njihovi pratnici na Istočnoj fronti. Ranije je već pokazano, kako su ti »Križari-ortovi« vršili svoju misionarsku službu na toj fronti. U Varaždinu bilo je zborno mjesto svih legionara. Prije polaska ti su legionari polagali zakletvu Paveliću i NDH. Takvu jednu zakletvu izvršio je otac fra Damjan Damjanović. Poslije molitve, »za poglavnika našeg Antu«, — »da ne uspije neprijatelj protiv njega«, — održao je otac Damjanović govor u kome je istaknuo svoje uvjerenje, da će dobrovoljci »vjerno služiti poglavnika i hrabro se boriti protiv najeve neprijatelja ljudskog dostojanstva i naše slobode, protiv neprijatelja svih, a napose hrvatskoga naroda. Ja borba je sveta i Bog neka vas u njoj prati, te neka dade blagoslov vašem oružju.⁴²⁶

Dubrovački ustaški dobrovoljci, prije nego što su se krenuli na Istočnu frontu bili su na misi u crkvi Male braće, a njemu je služio don Nikola Dorešić, koji je zajedno

425b »Nedjelja« 11. XII. 1942.

425c »Vrti« '1942., br. 6. 201.

⁴²⁰ »Novi list« 22. XI. 1941.

sa tim ustašama pošao, da bi ih i dalje duhovno-ustaški rukovodio i potsticao njihov borbeni — križarski žar.^{426a}

Dovoljno je potsjetiti na izvještaje pojedinih križara — »ortova« s Istom ne fronte Šari evom »Katoli kom tjedniku« o emu je bilo rije i ve u prethodnom poglavlju, pa da se vidi što je iz njih uradila u NDH klerofašisti ka propaganda.

Ovako je bilo u dijecezama nadbiskupa Stepinca. Ovako isto u onima nadbiskupa Šari a, ali i ostalih biskupa. I opet nam ovdje Šari eva štampa otkriva ne samo svoja raspoloženja, osje anja i težnje, nego i ona u Rimu. Šari ev »Katoli ki tjednik« sa svim »križarskim« žarom stavio se u službu protiv Crvene armije. Dakako, svojim otrovnim duhovnim sredstvima, podstui na sve strane žar i oduševljenje, kao i opravdanje napada na slavensku Rusiju. Im su zaorile prve pobjedonosne Goebbelsove propagande, javio se »Katoli ki tjednik« sekundiraju i mu kao da je izlazio u Berlinu, a ne u Sarajevu. Ion se sav zajapurio od oduševljenja, kli u i ustaške i fašisti ke parole, da je »boljševizam pred propaš u«. Uvodnici su prepuni sli nih misli.

»Dramatski prizori, što se ovih dana odigravaju na njeima ko-ruskoj granici nadmašili su svojom dalekosežnoš u i sudbonosnoš u sve, što je u ove zadnje dvije godine, toliko puta, držalo u napetosti i nervoznom o ekivanju itav svijet. Ono je više, puno više, nego Norveška, više, puno više nego pobjeda na zapadu, više, puno više nego osvojenje Balkana, Grke i Krete, više, puno više, nego divski boj ratnih lada na Atlantiku ili aviona nad Kanalom.

Nije do doga aja na ruskoj granici došlo onako iznenada i neo ekivana kao kod kojeg nedavnog rata na drugim frontama. Ve mjesec i po dana šaptalo se o sukobu na evropskom istoku koji je bio na pomolu. Moglo se je s puno vjerojatnosti kombinirati, da e on izbiti još prije ljeta . . . Ipak je početak rata izme u Njema ke i Rusije odjeknuo senzacionalnije nego išta ranije. Sve je grandiozno 11 ovom sukobu. Dvije danas barem na kopnu, najja e vojni ke sile, uhvatile se u košta . . . Na kocki je za obje strane sve. Tko bude pobije en, on e biti likvidiran i uništen. Ne radi se ovdje o jednoj ratnoj epizodi; ovdje se radi o odlu noj kona noj bitci, koja odlu uje ishodom rata, a s druge strane pobjedom ili propaš u sistema vladavine sistema ovdje ili tamo . . . (Boljševizam) valja da nam pruži dokaz, je li ono, što nam je dva decenija bajao o svojoj ideološkoj, ratnoj, politi koj i gospodarsko-tehni koj snazi istina ili laž, stvarnost ili fikcija. Hitler mu je dao priliku za to . . . *U ini li Hitler samo to da likvidira boljševizam, u inio je historiji i ovje anstvu trajnu, golemu, neprocjenjivu uslugu. Opravdao je svoj nastup i svoju pojavu u svijetu. Svijet e od sutra biti bolji..*

»Katoli ki tjednik«, više nego ma koji ustaški list, osobito vještim na inom, opravdavaju i napadaj Hitlera na Rusiju, i odavaju i mu najve e priznanje, pošto njime rukovodi Providnost, kako je to i sam u svojim fanfaronadama govorio.⁴²⁸

^{426a} »Katoli ki tjednik« 1941., br. 31.

⁴²⁷ »Katoli ki tjednik« 6. VIT. 1941.

⁴²⁸ Hitler je u svom velikom govoru u Reichstagu pozvao i Providnost za jamca svojih nastojanja i djela. »Moj je jedini ponos da je Providnost izabrala mene da smijem braniti nje ma ki narod u tako velikom vremenu. Svoje ime i svoj život ho u bezuvjetno povezati s njegovom sudbinom. Ne mogu Svetomogu em uputiti drugu molbu, nego da nas u budu nosti blagoslovi isto tako kao i u prošlosti i da me doltle pusti u životu, dok je to potrebno u njegovim oima za sudbinsku borbu njema kog naroda.« Maršal Göring, povodom Führerovog ro endana izjavio je: »A Svetomogu eg usrdno molimo, uvaj nam našeg ljubljenog Führera i blagoslovi dalje njegovo djelo.« Za njim nije zaostao ni Goebbels koji se jednako utekao Svetomogu emu, da Führeru pomogne u njegovim velikim nastojanjima. (»Katoli ki tjednik« 10. V. 1942.)

uvjeravao je svoje itaoce, da je ovaj rat svet i pravi križarski rat. Dakle ono, što je htio Mussolini da papa objavi, to su klerofašisti ki listovi po svijetu, pa tako i u NDH, uporno objavljuvali. Kao i ono, što je papa rekao knezu Lobkowitzu u spomenutoj ve audijenciji. Zato, dosljedno tome, svako e se posvetiti, kao ono u srednjem vijeku, ako bude pošao u taj sveti rat, koji e u esnicima na nebesima donijeti blaženstvo. Zato se svi oni izdajnici, koji su ve pošli, veli aju kao najve i heroji i idealisti.

[^] »Taj idealizam postaje još ve i i još simpati niji, kad vidimo, kako ti naši borci visoko misle o tom ratu protiv ruskog boljševizma; *da je to najsvetiji križarski rat; da je to rat za najve e svetinje, što nam ih je Bog dao. za obitelj, za slobodu naroda, za pravdu, za udorednost, za vjeru; da se tim stavljaju pod zastavu najslavnijeg vojskovo e, — vje itog pobornika pravde, najnesebi njega i uvijek pobjeditelja — Gospodina Boga. ...«*

Dakle, ništa manje, nego Bog evan elja, kao rimski Mars, ima da vodi najve u bitku u kojoj je njegov general Hitler! Bog je

»glavni vojskovo a u ovoj historijskoj bitci. I naši grijesi bi mogli biti zaprijeka za pobjedonosno napredovanje Božjih eta u borbi protiv utjelovljenog avla na zemlji... Mi smo ovih dana mnogo moliti. I za vo e i za vojnike . . . Ako je kad u povijesti bilo potrebno, da gledamo vrhunaravnim oima na svijet i doga aje u njemu potrebitno je to danas, kad su se našli na okupu skoro svi kulturni narodi — u zajedni koj borbi protiv ruskog 'boljševizma.⁴²⁹«⁴³⁰

»Katoli ki tjednik« bio je tokom 1941. uvjeren da e SSSR biti svladan i i oživotvoren Hitlerov poredak u zajednici sa Mussolinijevim, koji garantiraju NDH, pa e tako ostati njegova klerofašisti ka Civitas Dei. Oktobarske Hitlerove pobjede i uspjesi, koji su i njega i njegove satelite opajale, i ve ih uvjeravale da su blizu mira, ustaški klerofašisti oduševljavaju se i uvjeravaju, da sve to rukovodi Bog. I Bog se dakle bori, ali ne samo i on. Uz njega je na Isto noj fronti i Mati Božja. I itaju i ove uistinu srednjevjekovne križarske legende u štampi XX. stolje a, nehotice nas uvla i ova štampa pod Troju, gdje su bogovi i boginje, prema svojim simpatijama u estvovali na suprotnim stranama.

»Bog je intervenirao — tvrdi uvodni ar »Katoli kog tjednika« — Bog kroz velike doga aje i velike ljude. Intervenirao je — je li to samo slu aj — u mjesecu krunice (listopadu), u mjesecu molitava za uzvišenje Crkve, u mjesecu Krista Kralja.⁴³⁰ Ili, opet, na njema kvj fronti na Istoku vojuje za fašizam i Mati Božja! »Mi svi danas instiktivno — ne samo u duši, nego i na živcima — osje amo, šta sve leži na kocki u borbama na njema ko-ruskoj fronti. Sudbina itava jednog svijeta. Budu nost itave jedne kulture. Ili — ili! Evropa ili Azija. Kultura ili barbarstvo. Krš anstvo ili boljševizam. Bog ili materija... O svemu tomu odlu it e jedna pobjeda, jedna »Victoria«. Da je ne bude, teško nama! Teško svijetu! ... Mi katolici imamo u sadašnjoj ratnoj situaciji posebnu misiju. *Mi moramo obrazovati ete molitelja. Pa neka te*

⁴²⁹ »Katoli ki tjednik« 20. VII. 1941.

⁴³⁰ »Katoli ki tjednik« 26. X. 1941.

ete kona no odlu e bitku! ... A Gospa neka bude na elu te naše molitveno-pobjedni ke povorke! Ona je stara junakinja! Vjerna »Pomo nica krš ana.«⁴³¹

Angažiraju i tako na Isto noj fronti Boga i Mater Božju, hrvatski klerofašisti bili su spremni da pomognu Vatikan i Kongregaciju De Propaganda Fide u njenim planovima u vezi s oplja kanom Ukrajinom. Sada su, u Vatikanu posve izgubili jasan pregled svih mogu nosti jednog ratnog hrvanja, u kome je poslije po etnih uspjeha mogao da uslijedi i okret stvari. U Vatikanu se vjerovalo, da je uistinu riješen ve problem za hiljadu godina unaprijed. Zato je trebalo pre i na planski smišljeno i pripravljeno djelo, o kome je sanjao i Benedikt XV., kad je osnovao 1917. Institutum Orientale, i Pijo XI., kad ga je dopunio sa Seminarium Russicum 1929. Refleksi tih priprema za akcije velikog stila zapaženi su i u ustaškoj klerofašisti koj štampi. Rubrika »Misije« u »Katoli kom tjedniku« ve je po etkom jula imala o tom problemu svoj odre en stav. Ra unaju i s padom SSSR, pisac-prozelita vidi vanredne perspektive za katoli enje u Ukrajini, kao što ih je vidio na djelu oživotvorivane u ustaškoj NDH.

»Još ja e nego dosada vidi se, da se s ovim ratom rada novi svijet i nova epoha. Mnoge e se uloge izmijeniti; mnoga dosad zatvorena podru ja otvori; na pozornicu svijeta iza i e novi akteri. Katoli ka Crkva ne može se odre i ambicije, da se i u novom svijetu afirmira i da ga pokuša dovesti Kristu. Kraljevstvo Božje na zemlji opet eka rad, opet ga ekaju borbe. Možda ve e nego ikada dosada. Možda na novim terenima i oko novih centara svijeta.

Protagonista, prvoborac u tim borbama bit e s katoli ke strane, sigurno misije. Samo po njima mo i e Crkva uni i u novi svijet, na daleke kontinente, s onu stranu Urala i dalje. Treba joj stoga misijiskog oduševljenja, misijskih radnika, misijske akcije i, osobito misijske molitve. Misijiski prijatelji, neka drugi politiziraju i senzacionalno se Otimlju za novine i u e uz radio. Mi emo se moliti Gospodaru žetve ... I spremcit emo se moralno i materijalno za novu ofanzivu krš anstva... Ishod je velikih doga aja na istoku Europe u Božjoj ruci. Mi se samo molimo i nadamo. Konac jedne velike zablude je u izgledu. On e bude li Bog htio. skoro do i. Mi ne prori emo. Ali optimisti jesmo ... Rusija je kolos na glinenim nogama, i ona se sama sebe odnosno svoga naroda, boji, najviše ... Providnost nije dopustila, da jurne Rusija kao strvinar na lješine iskravavljenih naroda Europe i svijeta!« Doga aji su pretekli gospodu u Kremlju ... Sud je zapo eo u ku i božjoj⁴⁸²

U svoj svojoj misionarskoj ponesenosti, hrvatski klerofašist, koji je i u svojoj otadžbini video prve uspješne rezultate krvavih misija i mnogoljudskog prekrštavanja i prelaženja u pravi ov injak, u kome je samo jedan pastir, ozna ava Hitlera u svojoj klerikalnoj viziji kao najve eg misionara. Sve enik Petar Paji piše o tom problemu u lanku »Hitler drži misije« i smatra, da je upravo Gospod Bog odabrao Hitlera da izvrši misije u Rusiji. On je u to uvjeren, pa želi, da to svoje uvjerenje prenese i na svoje itaoce, kojima je namijenio ova svoja misionarska otkrivenja.

⁴³¹ »Katoli ki tjednik« 7. IX. 1941.

⁴³² »Katoli ki tjednik« 6. VII. 1941.

»Do sada je Bog govorio po savjetima, po papinskim enciklikama, po nebrojenim propovijedima, po katehizaciji, po kršanskoj štampi, po misijama, po juna kim primjerima svetaca itd. ... Pa? — Zatisnuše uši svoje. Oglušiše se. Op e proganjanje Europe i itava svijeta.

Sada je Gospodin odlu io upotrijebili drugu metodu. Priredit e misije Evropske! Svjetske! Držat e ih, ne sve enici, nego Vojskovo e na elu s Hitlerom. Propovijedi e se vrlo dobro uti pomo u topova, mitraljeza, tankova i bombardera. Jezik u propovijedima bit e internacionalan. Ne e se mo i nitko potužiti, da ne razumije, jer svi ljudi vrlo dobro znaju šta je to smrt, rane bolesti, glad, strah, ropstvo . . .¹³³«

Ovakvim unakaženim shva anjima, ali istodobno agitiranjem za najve u monstruoznost Hitlerova nacizma i Mussolinijeva fašizma, klerofašist jednom sigurnoš u angažira nebesa za ta svoja i Hitlerova nastojanja, kako bi se izveo mnogo-vjekovni san Rimske Crkve. Sada ili nikada više. Takve su bile velike nade, takve optimisti ke slutnje za razvoj katolicizma do i preko Urala. Zato je i Gospod predao misije u ruke Hitleru. Zato su i bile mogu e ustaške misije u NDH, zato je mogao da onakav strahovit teror prethodi katoli enju u NDH. Zato je mogu a ovakva izobli enositi mozga, koji evan eoskog Boga milosr a i ljubavi pretvara u Marsa, koji e silom da izvede, što Rusi nisu htjeli da urade milom. Da tog Boga pretvori u Moloha, koji e misije izvršiti pomo u Hitlerovih koncentracijskih logora, topova, mitraljeza i bombardera. Ovakve nakaznosti bit e rje e u 1942., još rje e 1943., a nestajat e 1944., jer e ih strah od neumitne Nemezis satjerati u pokvarene i amoralne duše, kako ne bi ostavliali traga svojim zlo ina kim nastojanjima, koja su ih toliko ponijela onda, kad su Hitlerove horde napredovale, nadaju i se da e tako i i do kraja njihova osvaja kog rata.

Gotovo sva antisovjetska, antikomunisti ka i dosljedno antipartizanska i protiv-narodno-oslobodila ka propaganda, pored one iz ustaških vrela, potjecala je s vrhova katoli ke crkve. Dovoljno je bilo spomenuto u estovovanje klerofašisti ke štampe i ne malog broja klerofašisti kih pojedinaca u ovoj propagandi. Nadbiskup Stepinac u tom je planu stalan i uporan tokom svih godina ustaške strahovlade. Kad su ga, po starom običaju na zagreba kom Kaptolu došli na staru godinu 1941. pozdraviti predstavnici zagreba kog sve enstva, održani su govor. Nadbiskupa Stepinca pozdravio je generalni vikar biskup barun Franjo Salis Seewis, koji je spomenuo da su prošlu Novu godinu do ekali sa zebnjom, da e i Jugoslaviju zahvatiti ratni vrtlog. »Naša predvi anja bila su to na! Ali su se u tom zbivanju dogodili historijski trenutci pod kojima smo zaslugom našeg poglavnika došli do svoje Nezavisne Države ...-<• Pri kraju svoga govora biskup Salis Seewis izrazio je želje za dug život nadbiskupa, kako bi mogao da ostane na elu rada »u proširenju i u vrš enju katoli ke crkve«, i da dalje »ostane na braniku svete katoli ke crkve«. Nadbiskup je isto tako izrazio svoju radost i »zahvalio Bogu što nas je u minuloj godini podario svojom slobodnom domovinom«. Zahvalivši se svima sve enicima na uzornom vršenju sve eni ke pastve, nadbiskup je istaknuo, da je danas vrhovnim pastirima »potrebna velika snaga, velik trud, da se provede k cilju brod svete crkve kroz sve tegobe, koje su danas spopale itav svijet. . .« Dakako gigantski sukob na Isto noj fronti i strahoviti razmjeri snaga

¹³³ »Katoli ki tjednik« 31. VIII. 1941.

napada a i branitelja ugrožene domovine, privukao je pažnju nadbiskupa Stepinca i u ovom govoru. Nadbiskup je Hitlerov agresivni pohod na SSSR nazvao operacijom, koja je bila potrebna, da se izreže otrovni ir, koji je bio toliko opasan, da bi mogao uništiti cijeli svijet. Zato, misle i na Hitlera i njegovu agresiju, a vjerojatno i na ustaške legionare, kojima je na frontu poslao cigarete i medaljice Majke Božje Bi-stri ke, ustvrdio je, da »nam je Bog bio milostiv. *Milostiv nama i itavom, ovje anstvu kada je dopustio veliku operaciju protiv otrovnog ira, koji bi sigurno zarazio i uništio svijet.* Zato mi smo spremni podnijeti sve teško e, koje se od nas traže, da pridonesemo kona noj slavi pobjede pravde.«⁴⁴²

Nadbiskup Stepinac potaknuo je po etkom 1942. podru no sve enstvo na življu antikomunisti ku akciju preporu ivši u tu svrhu studij papine enciklike »Divini Redemptoris.« U svojoj okružnici od 14. I. 1942. nadbiskup Stepinac kaže, da

»živimo u vrijeme kada se manje više itav kulturni svijet nalazi u borbi protiv strašne opasnosti komunizma, koji je naro ito u posljednjim godinama bio zaprijetio ne samo krš anstvu ve i svim pozitivnim vrednotama ovje-anstva uop e. Do nedavna katoli ka crkva bila je gotovo jedina, koja je uo ila opasnost za itav kulturni svijet i pozvala sve na obranu najosnovnijih tekovina ljudske kulture. Pred takovom opasnoš u crkva nije mogla šutjeti znaju i, da je njezina najsvetija zada a obrane istine i pravde i svih onih vje nih dobara, koja komunizam nije e i pobija. Razumljivo je prema tome, da u borbi protiv komunisti ke opasnosti mora katoli ka crkva biti na prvom mjestu . . . Pozivam sav pre asni kler, da ne prestane u toj borbi protiv komunizma propovijedati vjernicima revno svetu nauku Kristovu.«⁴⁴³

Nadbiskup Stepinac djeluje u antikomunisti kom smjeru ne samo u NDH, nego i u Njema koj, medu onim nesretnim Hrvatima, koji su na silu odvedeni na rad u Njema ku. U svojoj Boži noj poruci 1941. godine medu ostalim savjetima izrazio je nadu, da nije nitko od njih u Njema koj podlegao komunisti koj propagandi. »Mislim pak da nijedan od vas nije podlegao zlokobnim zasadama internacionalnog komunizma, koji pori e svaku obavezu prema vlastitom narodu i domovini«.⁴⁴⁴ Ovakvu strahovitu neistinu mogao je kazati ili jedna potpuna neznalica ili ovjek, koji lažnim sredstvima želi posti i svoj cilj. Jer, ako je komunizam igdje pokazao domovinsku ljubav, to ju je pokazao ogromni prostor SSSR, gdje su njegovi narodi u domovinskom ratu kroz milijunske mase Crvene armije mogli da pred itavim svijetom zasvjedo e najtežim i najkrvavijim žrtvama svoju bezgrani nu ljubav prema svojoj domovini.

Jednako, nadbiskup utje e na široke neprosvioje ene mase, kao što djeluje i na intelektualce, dakako klerofašiste, boje i se da ne bi iz šume doprla do njih zraka iste istine. Tako je održao govor 19. III. 1942. zagreba kim studentima univerziteta, ustvari propovijed prilikom uskršnje ispovijedi. I ovom je prilikom izrazio nadbiskup svoju radost za ostvarenje NDH. »Ali je prvi puta, da vam progovaram s ovoga mjesta, nakon što se obistinio san vaše mladosti i postala zbiljom NDH . . . Da zbog svega toga življe kola krv i u vašim žilama, i da ponosnije nosite na ramenu glavu,

⁴⁴² »Nova Hrvatska« 1. I. 1942.

⁴⁴³ »Katoli ki list« 1942., br. 3, 35.

⁴⁴⁴ »Katoli ki list« 1941., br. 51 (18. XII. 1941.)

ne e nikoga za uditi koji znade, da je sloboda jednoga naroda jedno od najve ih njegovih dobara. ..« Govore i o toj slobodi naroda i država, on je uslovjava jedino punim ostvarenjem evan elja. I zato, opominje katoli ke akademi arke i akademice, da danas u najve em dijelu ovje anstva vlada druga parola, koja bi lako mogla doprijeti i do njihovih ušiju. »Sve te parole, prvenstveno komunisti ke, treba da se izbjegavaju kako bi se o uvala prava i jedina sloboda, NDH«.⁴⁴⁵

Istim duhom odiše i njegova promemorija od 18. maja 1943., a predata papi 30. V. iste godine, u kojoj se zalaže kod pape za održanje NDH i izlaže opasnosti, koje bi snašle NDH i Hrvate (a u stvari ustaše), kada bi Narodno-oslobodila ki pokret na kraju pobijedio.

Treba da se kaže, da je ova promemorija, o kojoj je bilo ve rije i u prethodnom poglavlju, u vezi s nasilnim katoli enjem Srba i Stepin evim zauzimanjem kod pape za NDH, i njen opstanak ve radi opasnosti, kad bi NDH bila oboren, da bi tada došli u pitanje i stotine tisu a srpskih prelaznika, — da je ona napisana i potpisana upravo na dan obljetnice sramnih ugovora Mussolinija i Paveli a 18. maja 1943. Bio je to dan, kad je Stepinac mogao da pro ita u itavoj ustaškoj štampi Paveli ev pozdravni brzjav upu en Duceu, u kome ga podsje a na taj znameniti doga aj, kad je izdajnik i najamnik skupo platio NDH i Dalmacijom i okupacijom. Tada je Paveli podvukao, 1943.:

-»Na godišnjicu rimskih ugovora, koji oblikuju ne samo osnove nerazrje šivog savezništva izme u fašisti ke Italije i NDH, nego i uredjuju zdravije temelje novog državnog života hrvatskog naroda i politi kog i kulturnog razvitka u ovim dijelovima nove Europe, moje misli kao i misli hrvatskog naroda obra aju se Vama Duce, velikom zaštitniku revolucije i Hrvatske Državne Nezavisnosti. Ustaška Hrvatska, zahvalna Vama, Duce, za žrtve vojnika fašisti ke revolucije, koji su se žrtvovali u borbi protiv boljševi kog neprijatelja i u našoj zemlji, borit e se na njihovoj strani uvijek i svagdje sve do kona ne pobjede savezni kog oružja i europskog duha.«

I ovaj termin, ali i osnovne misli ovog izdajni kog i besramnog brzovava, simboli ki veže misli nadbiskupa Stepinca u njegovoj promemoriji, odre enoj za papu. istoga dana, kad-je Paveli tako pompozno oslovio ne samo Ducea, nego i talijanskog »Cara i Kralja«, ali i designiranog kralja, Vojvodu i Vojvotkinju Aimone d'Aosta. i sadržinu ove promemorije:

Iste misli o borbi sa Sovjetima prožimaju i po etak, sredinu i kraj ove izdajni ke promemorije. Nismo daleko od osje anja i uvjerenja, da je Stepinac i ovu promemoriju pisao, ako i ne pod neposrednom inicijativom Paveli a, a ono svakako inspiriran istim zajedni kim ciljevima, koje je Paveli ovako bestidno iznio pred Hrvatima, i to još u godini sloma fašizma u Italiji. Nekoliko pasusa osvjetlit e duh i sadržinu ove promemorije:

»Sveti O e. Golema odgovornost, koju nosim kao glavni biskup jedine katoli ke države na Balkanu i metropolita Hrvatske i Slavonije, sili me, da Vas obavijestim o paklenskom planu uništenja katolicizma na isto noj obali

⁴⁴⁵ »Katoli ki list« 1942., br. 13, 145—147.

Jadrana koji pripremaju neprijatelji Crkve u tim krajevima. Ovdje ne govorimo o užasnoj sudbini, koja bi zadesila katolike u Hrvatskoj u sluaju pobjede boljševi ke zvijeri i u sluaju da bi ova okupirala ove krajeve, koji ulaze u sferu njezinih interesa, a takav je i itav Balkanski Poluotok i dunavski bazen, kojemu tako er pripada i Nezavisna Država Hrvatska. U tome se sluaju sudbina katolika u Hrvatskoj ne bi ništa razlikovala od one katolika u Poljskoj ili katolika u Rumunjskoj i o toj mogu nosti, od koje neka nas sa uva Milošr e Božje, ne namjeravam govoriti . . .«

Nadbiskup Stepinac na dugo i široko prikazuje nedjela etnika, ija nedjela i nastojanja identificira s onima srpskoga naroda, ho e samo da da potvrde za tezu, kako se sve zavjerilo da ukloni katolicizam sa Balkana. Iz promemorije se saznaje, da je nadbiskup ve ranije pisao o tome papi, o velikosrpskoj imperijalisti koj težnji, koja ugrožava katolicizam, a s time dosljedno po njegovom shva anju, i hrvatstvo. Brane i sve enstvo od optužbi, da je i ono uzimalo u eš a u ubojstvima Srba, odri e svaku takvu mogu nost. A svemu tome je kriva mržnja na papstvo. Glavnu i najtežu krivicu » . . . za sve doga aje u bivšoj Jugoslaviji, a tako er i u NDH snosi Papinstvo, rimski katolicizam, to strano drvo na srpskoj zemlji, koje treba posje i i uništiti, ako srpski narod ho e biti sretan i slobodan. Mržnja na Papinstvo i katolicizam je ono. što Velikosrbe kategorij navodi, da okrivljuju episkopat i katolički kler u Hrvatskoj za sva izmišljena i istinita ubojstva. Krivi smo što smo živi . . .« Stepinac je zašao i u daleka historijska razmatranja, iz kojih se razabire ruka njegovog profesora crkvene historije i velikog ustaše dra Draganovića, pozivaju i se i na »zakletvu najkatoličkog kralja Dmitra Zvonimira, položenu izaslanicima velikoga i svetoga Grgura VII. na nepokolebljivu vjernost Kristovim zamjenicima na zemlji. Kao predze kršćanstva, Hrvati su i na sebe zaboravili...« Da bi bio što uvjerljiviji i papi pristupa niji i shvatljiviji, crta nadbiskup u mra nim bojama srednjevjekovnu srpsku historiju za vrijeme Nemanjića, kada su se stali osnivati »šizmati ke biskupije i manastiri u do tada katoličkim krajevima«, što e re i kao da su Srbi postepeno otimali hrvatske zemlje, pošto je katolicizam za njega i u tim dalekim vremenima sinonim za hrvatstvo. O događajima iz bivše Jugoslavije, kaže Stepinac ne e da govoriti, pošto ih je sam papa, kao nekadašnji državni tajnik mogao iz bliza da promatra. Tu se govoriti ipak o navodnoj pravoslavnoj propagandi, koja je preotela velik broj katolika, koji su prešli na pravoslavlje. Tu se Stepinac žali i na državni budžet, koji je bio štetan za katolike, a favorizirao pravoslavlje, zatim građene pravoslavnih crkava, ometanje rada K. A., a pomaganje Sokolstva s Tyrševim sistemom i na kraju odbiveni konkordat, koji je morao da padne »nakon fanatičke bitke udruženih Velikosrba, framsiona, komunista i srpske hijerarhije«. Sve je to za nadbiskupa Stepinca dovoljan argumenat, da se ne ruši kvislinška NDH i ne obnavlja Jugoslavija u kojoj katolička crkva nikad ne e imati vjerske ravнопravnosti sa pravoslavljem.

Na kraju, nadbiskup Stepinac se dotiče najstrahovitijeg bauka, koji je bio toliko nemio jednako Mussolinijevom, kao i vatikanskom Drangu nach Osten, a tako i Süden. Tu su oni bili jedan jedinstveni penetracioni sistem. Taj strah i njegova otklanjanja imao bi da da opravdanje za postojanje kvislinške NDH.

Ove iste misli, koje su bile predstavljene nadbiskupu Spellmanu prije kratkog vremena za njegove posjete u Rim, kad se govorilo o tome. kako granice pravoslavlju

ne smiju da budu na julijskim Alpama, nego na Drini. Iste misli, koje su gotovo doslovno prenijete i u famozni rimski pamflet »Martyrium Croatiae« (1946.), pokazuje na oba mesta i istog autora, dra Krunoslava Draganovića. I u njemu se pateti nom alegorijom upozorava Rim, a s njime i sva svjetska reakcija, da je NDH njihova zajednička potreba, jer: »Volga Croatiam invasit. Strepitus undarum eius iam Romae auditor.«^{445b} I zato, pisac »Martyrium Croatiae« — »mu eništva Hrvatske« zaključuje, da o egzistenciji NDH ovisi, da li će duhovne granice Istoka biti vrane na Bospor ili će se proširiti do Alpi.^{445c}

Samo ovo bio je zajednički posao Mussolinijevog plenika Pavelića, a tako i do smrti poslušnog izvodioca vatikanskih narenenja, zagreba kog nadbiskupa Stepinca. Tu su oba Rima jednakih težnji i istih pogleda u planovima prema Balkanskom kao i dalekom Istoku. Jer, nije onda iznenađenje, da je papa poslao Paveliću u 1943. o njegovu imendanu posebni blagoslov, kako je o tome papski legat opat Marcone izvijestio kneza Lobkowicza. Blagoslov Pija XI. bio je nad Pavelićem i NDH.

Tokom ove iste godine nadbiskup Stepinac, bio je u nekoliko prilika, da se sukobi s ustašama, odnosno fašističkim okupatorima u jednom dijelu NDH. Kad je osjetio da taj isti fašizam i njegovi civilizatori, nosioci i propagatori rimske kulture mogu da udare i po njegovoj porodici, onda su stala njegova raspoloženja, da osciliraju i, da se u otrežnjavanju zagleda u razne mogu nosti teške sudbine, koja će stići i sve ustaše i okupatorske suradnike. Kad je stradao njegov brat u kaznenoj ekspediciji, koju su izvele fašističke trupe, podigao je tobobože nadbiskup Stepinac svoj glas protesta pred ministrom Italije pri Paveliću, Rafaelom Casertanom 6. II. 1943. objasnivši tu kaznenu ekspediciju. U župama Krašiću, Vivodini i Vrhovcu, odakle i sam potječe, stradala su neka sela, popaljena i oplja kana. Najteže je nadbiskupu Stepincu, što su ta njegova mjesta bila kažnjena stoga, što je u ovim krajevima bilo partizana, iako on odriće, da je ma tko od tih seljaka bio partizan. Ovo, a zatim kapitulacija Italije i slom talijanskog fašizma, a s njime i nove Spellmanovske orijentacije Vatikana, osnovane na saznanju, da će osovina izgubiti rat, ohrabrike su i nadbiskup Stepinca, da je po koju rekao, koja nije bila sasvim u skladu sa direktivama, koje su dolazile iz kabineta Pavelića. A da je takvih bilo, koje je nadbiskup Stepinac najspremnije i prihvatio i prema njima postupio, pokazati će famozna antipartizanska poslanica episkopata od 24. marta 1945.

Mjesec oktobar 1943., prema rimskim narenenjima posvećen je bio molitvama za mir. Na kraju toga mjeseca održana je 31. X. 1943. pokorni ka procesija u Zagrebu, koja je trebala da izmoli mir, kako ga je zamisljao Vatikan i hrvatski klerofašizam. Ovu je procesiju vodio nadbiskup Stepinac i na kraju je održao veliku propovijed. S njom je došao u sukob s ustaškim ministrom prosvjete Julijem Makancem. Ova propovijed imala je ustvari da bude apologija svih nedjelja klerofašizma u NDH, apologija rada i nastojanja i episkopata, kao i najvećeg dijela sve enstva za vrijeme okupacije. Nadbiskup Stepinac je znao, da su nedjelja klerofašista bila zapažena i okarakterizirana ne samo na radiju Slobodna Jugoslavija, nego i onima Moskve i donekle Londona. Zato je trebalo, poslije kapitulacije Italije, kad se dogledavao

^{445a} Su enje Lisaku, Stepincu, Šalicu i družini . . . 298—305.

^{445b} Martyrium Croatiae. Romae 1946., 69.

^{445c} Su enje Lisaku, Stepincu, Šalicu i družini . . . 325.

kraj ustaške strahovlade, uza koju su klerofašisti gradili svoju Civitas Dei, obraniti se od svih prigovora, koji su dolazili s raznih strana.

Poslije uvoda,, u kome je dao pore enje izme u jedne pri e o nekom seljaku i pekaru, — koji je donosio pekaru maslac u težini hljeba, a ovaj konstatirao da reaslac nema onu težinu za koju se pogodio sa seljakom, naprsto stoga što je njegov hljebac imao manju težinu, nego što je od od seljaka tražio, — sa odmjeravanjem božjih uzvra anja za ljudska djela. I prema težini grijeha ima svijet da iskusi i težinu kazne. Sve ratne nevolje samo su posljedica tih nepoštivanja božjih nare enja. Iako je 1941. nadbiskup Stepinac video u ustaškoj NDH djelo ruku božjih, sad u njoj 1943. vidi samo izraz božjih kazna za »hrvatske« grijeha. A onda je prešao na svoja opravdanja.

»Procesija mi daje ujedno priliku, da javno odgovorim nebrojenim savjetnicima s lijeva i s desna, s brda i s dola, koji bi htjeli da predstavnicima katoli ke crkve sugeriraju, što bi oni imali initijalni, da tobože na crkvu ne padne krivnja za mnoga zla djela, koja su se zbila ili koja se zbivaju.

Jedni nas optužuju, da nismo pravodobno i da nismo kako bi trebalo ustali protiv zlo ina, koji su se zbivali u pojedinim krajevima naše domovine. Njima odgovaramo prije svega, da mi nismo niti želimo biti bilo ija politička trublja, koja prilago uje svoj glas asovitim željama i potrebama pojedinih stranaka ili pojedinaca. Mi smo uvijek naglašavali u javnom životu princip vje noga zakona božjega, bez obzira radi li se o Hrvatima, Srbima, Židovima, Ciganima, katolicima, Muslimanima, pravoslavnima ili kome drugom. Ali mi ne možemo zvati na uzbunu niti fizi ki bilo koga siliti, da te vje ne božje zakone vrši, jer svaki ovjek ima slobodnu volju i svaki e za svoja djela odgovarati. . . *Zato ne možemo odgovarati ni za koju tu usijanu glavu u sve eni kim redovima.* A da crkva katoli ka ni u sadašnjim vremenima nije nimalo zatajila u svojoj zada i, pokazat će budu nost, kada e se mnoge stvari mo i mirnije raspravljati i kada dokumenti iza u na vidjelo. Ali ve danas bismo željeli staviti na stanovite krugove, organizacije i pri padnike drugih narodnih skupina upit, da li je katoli ka crkva huškala na rat, koji je donio tako strašne posljedice, ili netko drugi? Da li je katoli ka crkva godinama stvarala u dušama nezadovoljstvo, koje je urodilo tako žalosnim posljedicama? Koliko je puta u zadnja dva decenija katoli ka crkva opominjala sve predstavnike kulturnog i političkog života, da se prestane gaženjem ljudskih i narodnih prava; da se orestane štampom i kinima rušiti plemenito ovještvo i udorednost u narodu. Sve je bilo uzalud. Vjetar se sijao usprkos svih naših nastojanja i opominjanja izrodio u strašnu buru, koju svi pravi katolici s nama duboko žale, ali koju se kraj svih poštenih nastojanja nije dalo sprije iti. Zato prvoj grupi prigovarate!ia odgovaramo: Na vama se ispunja prije o seljaku i pekaru. A ako netko misli, da crkva, katoli ka strepi radi toga svoga rada pred budu noš u, tai se ljuto vara. Ona stoji vedra eli i mirne savjesti, da pogleda u o i svakoj situaciji, koja bi mogla do i.«

Ovime je nadbiskup Stepinac mislio da je opravdao sve progone protiv Srba kod kojih je u estvovala i poneka, kako on kaže »usijana glava u sve eni kim redovima«. Štoviše, on dosta prozirno kaže, da su sva ova srpska stradanja samo kazna za srpsko sijanje vjetra, koji su sada morali u NDH da požanju buru. Prethodna poglavljala su ogromnu dokumentaciju, da se vidi opseg ovog dijela njegove hipokritske apologije. Drugi dio biti e još o igledniji, a ustvari u svakog iole obaviještenog i

nepristrandog promatra a prilika u NDH, izazvati e smijeh. Uistinu dobar materijal za satiru, kad se Stepinac sam oglašuje za filokomunistu. Jer, nigrdje drugdje nismo mogli nai i na nešto sli na.

»Odgovorit smo danas i onima, koji nas optužuju s filokomunizmom i tobožnjom neaktivnosti u današnjim vremenima. Katoli ka crkva nije organizacija od danas do sutra, nego organizacija, koja je preživjela i još e preživjeti nebrojene države i narode, nazore i organizacije. Ona nije ustanova, koja bi danas sklapala s komunizmom paktove, a sutra to isto negirala i vodila rat do istrebljenja. Crkva je katoli ka nebrojeno puta i kod nas svoje rekla i kod toga ostaje. Nikada katoli ka crkva ne može priznati sistema, koji bi htio oduzeti seljaku njegovu zemlju, obrtniku njegovu ku icu, privatniku poštenim trudom ste enu imovinu, radniku i ovjeku uop e njegovu dušu. Ako su socijalne reforme potrebne, kao što jesu, ako je pravednija razdioba dobara potrebna, kao što jest, i što mi nau avamo, onda nitko nije dao za to boljega rješenja od pape Leona XIII. i Pija XI., u onim besmrtnim enciklikama »Rerum novarum« i Quadragesimo anno«. To je naš socijalni program. On je do savršenstva dotjeran u našim redovni kim zajednicama, u kojima je mogu a takva forma života samo zato, što mu je temelj Bog, a veza izme u podre enih i pot injenih te jednakih, kršanska ljubav, posve ena na Kristovu križu. I kad kažemo, da ne možemo priznati sistema, koji bi htio seljaku oteti njegovu zemlju i u initi ga državnim robom, onda se povrh zdravoga razuma upiremo na iskustvo, koje govori, da e naš seljak prije izginuti, nego se dati zarobiti na svojoj vlastitoj zemlji. Ne možemo nadalje priznati sistema, koji bi negirao obitelj, u kojoj crkva gleda božju instituciju i temeljnu stanicu svakoga naroda. Htjeti muža i ženu u initi bra nim drugovima samo na vrijeme, dok postoje sjetilne veze, htjeti obitelji oduzeti sveti sakramentalni zna aj i zaprije iti, da bude izvor života i odgajališe djece, htjeti dijete oteti roditeljima i proglašiti ga svojinom države: zna i pokolebati prirodni zakon života u njegovim temeljima, zna i uništiti ne samo obitelj nego i sam narod i državnu zajednicu. Ne možemo nadalje priznati sistema, koji bi htio negirati osobnoga Boga, Stvoritelja svijeta, a ispovijedanje vjere u Boga svesti unutar etiri zida, gdje to nitko ne vidi niti uje. Ne možemo priznati sistema, koji bi htio ve maloj djeci zaprije iti poznavanje Boga po vjeronauku u školama, što ga predaje sve enik. Ako je itav vidljivi svijet tvorevina božja, kao što i jest, a ne puki slu aj, jer slu aj je Bog lu aka, onda itav svijet mora odavati poštovanje Bogu; moramo mu ga odavati u itavom javnom životu! To je naše stanovište, od kojega ne odstupamo ni uz cijenu života, i budu nost e kao i uvijek pokazati, da je katoli ka crkva imala pravo i da druk ije ne može biti! ... To je naš odgovor, da je katoli ka crkva bilo komunisti ki raspoložena ili možda pristrana ...«

Odgovorit smo kona no i onima, koji nas optužuju da smo pristaše rasizma, jer kako vidite, katoli ka je crkva u ne ijim glavama za sve kriva. Mi smo svoje stanovište prema rasizmu definirali otkad rasizam postoji, a ne možda danas. A to stanovište je kratko i jasno. Katoli ka crkva ne pozna rasa, koje gospodaju i rasa koje robuju. Katoli ka crkva pozna samo rase i narode kao tvorevine božje, a ako koga više cijeni, to je onaj, koji ima plemenitije srce, a ne ja u pesnicu. Za nju je ovjek jednako crnac iz Centralne Afrike kao i Evropejac ... Mi ne možemo odobriti, da se ubijaju nevini zato, što je možda netko iz zasjede ubio koga vojnika, pa bio on i najplemenitije ras d Sistem strijeljanja stotine talaca radi zlo ina, kojem se ne može otkriti krivca, poganski je sistem ...«

Nadbiskup Stepinac diže ovakav glas tek onda, kad je u Kraši u pogo ena njegova porodica. Nije se uo glas ni u crkvi, ni na procesijama, kad su hiljadama plovili leševi po Savi, kad su hiljadama strijeljani u logorima, kad su hiljadama klani u glinskoj crkvi. Nadbiskup Stepinac se poziva na telefonski protest, koga je uo ili nije, netko u kabinetu Paveli a. Sada poslije kapitulacije Italije i poslije stradanja njegove porodice navla i na noge koturne, a na lice masku tragi nog hipokrite.

Na kraju ove propovijedi odgovorio je nadbiskup Stepinac i na nepostavljeno pitanje, kakav poredak onda zastupa katoli ka crkva, kad se itav svijet bori za taj novi poredak, nadbiskup odgovara da je crkva za onaj poredak koji je toliko star koliko i Deset zapovijedi božjih.

»Mi smo za poredak, koji je napisan ne na raspadljivom papiru, nego u savjeti ljudskoj prstom Boga živoga. Temelje toga poretna Gospodin Bog, koji se ne gubi u paragrafima kao zemaljski zakonodavci, ve je itav poredak sažeo u deset rije i, u Deset zapovijedi božjih ... Iako ovje anstvo ne bude htjelo priznati ni sada božjeg autoriteta nad sobom, sasvim je sigurno da e desnica božja još ja e udariti...«^{44T}

Nadbiskup Stepinac, koji je 1941. na sva zla po injena od ustaša i njegovih klerofašista šutio, vjerljivo zato jer je gradio Civitas Dei, sada vidi samo grijeha kao opravdanje za slom, koji se po eo da vrši, da bi sebe obmanuo kao i one, kojima se 1941. kao i sada obra a u sasvim suprotnim smjerovima zaklanaju i se za autoritet božji, koji e dopustiti sva zla na svijet, ako se ne primi predloženi vatikanski ili klerofašisti ki poredak. Svakako je nadbiskup Stepinac bio siguran da su njegovi slušatelji mnogo toga zaboravili iz prošle dvije godine ustaške strahovlade, pri kojoj su klerofašisti ki pomaga i po vlastitim priznanjima bili njena maxima pars.

Me utim ova propovijed, koja je prodrla i preko granica NDH, zacijelo preko vatikanskih kanala, od neobaviještenih, naro ito na ameri kom radiju, bila je uzeta kao neki naro iti herojski podvig, a njen autor kao znamenito lice Balkana. Doista hipokritski i herostratske prikaze putuju kroz vjekove. U NDH, zapravo u Zagrebu, izazvala je jednu veoma komi nu i kratkotrajnu buru u aši vode. Naime, na tu je propovijed reagirao dosta oštrim lankom »ministar« Julije Makanec, objasnivši je u »Hrvatskom narodu« 7.XI. 1943., Julije Makanec biv je ljut iz dva razloga. Prije svega, što je nadbiskup Stepinac priznao da u NDH ima postupaka, koje treba osuditi, i koji su nehumanici, a onda, što je ponovio ranija nau avanja katoli ke crkve o rasnoj teoriji. Lanak »*Pozvani i nepozvani*« karakteristi an je da se vidi koliko: su ustaške vlasti tražile od klerofašista za ono što su im one uvra ale u njihovoj ustaško-klerikalnoj simbiozi. Nadbiskupovo nesumnjivo zalaganje za ustaštvu i NDH pokazano je u velikom nizu slu ajeva. Nadbiskupov govor izgledao je Juliju Makancu kao neki saboterski posao, koji »herojskim« ustaškim »borcima« zabada nož u le a. štoviše, Julije Makanac odri e nadbiskupu pravo, da se mijesha u politiku, savjetuju i ga, kao nesposobna za politiku, da ostane pri svojim crkvenim poslovima.

»Ne bi bilo nimalo zgodno, rije i su Julija Makanca, da ljudi, koji ove svjetske probleme ne poznaju i ne osje aju, koji se u krutosti ovoga svijeta

⁴⁴⁷ Sa štampanog letaka, koji je 1943. stigao do Beograda. Misli nadbiskupa Stepinca inspirirale su M. Dobrovolsjca — »Žmigavca« za satiru kojom karakterizira ovu propovijed.

ne mogu sna i, ikoji su lišeni svakog politi kog instinkta i svake sposobnosti poniranja u suštinu ove današnje sudbonosne borbe, ne bi bilo zgodno, da takvi ljudi — makar i nesvjesno — šire politi ku zabunu i defetizam medu borcima, koji svojim životima brane ne samo temelje hrvatske države, nego i crkvu katoli ku od protivnika, koji bi nemilosrdno zakrenuo vratom katali koj crkvenoj organizaciji onoga asa, kada -tih boraca više ne bi bilo ili kada bi u borbi podlegli... Medu svim politi kim pogrješkama najve a je sje i granu, na kojoj sjediš. Bog je svakom staležu odredio njegov krug zadatka, i zato je najbolje, da svaki ostane kod onoga zašto je pozvan. To važi u potpunoj mjeri i za onoga visokog crkvenog dostojanstvenika, koji je nedavno u svom govoru prešao granice svoga poziva i po eo se uplitati u stvari za koje nije pozvan. Onaj, koji smisao politi ke borbe ne razumije, onaj, koji nema shva anja za politi ke vrijednosti niti ih znade ocijeniti i vagnuti, uvjek e najbolje u initi, ako se od politi ke sfere drži daleko: te stvari neka prepusti pozvanijima, *onima kojima je Bog odredio da u ovoj borbi stoje na elu naroda kao njegovi politi ki vodje i na svojim le ima nose odgovornost za narodnu sudbinu. Tako e najbolje koristiti i crkvi katoli koj i hrvatskom narodu, koji se nikakovim makinacijama ne e dati odvrnuti sa puta asti i ponosa, a osobito ne nakon primjera, što mu ga je pružio zapadni susjed. Lhko je idu i rubom pasti u ponor sramote i bez aš a, ali je mio teško opet iza i. Narod može sretno voditi na opasnom putu samo onaj, koji predjel, kojim ide, dobro poznaje, jer se esto njime kretao i s njime saživio, a nikako ne onaj, koji je u tom predjelu stranac. Taj tu ne može voditi nego i sam treba, vodi a.*⁴⁴

Lekcija, koju je o itao nadbiskupu Stepincu, jednom od najiskrenijih ustaških suradnika, ustaški ministar prosvjete Makanec, odjeknula je senzacionalno upravo zbog mkrirminacija, koje su ba ene u obraz tako vjernom savezniku Paveli a. Ništa manje, Stepinac je ozna en kao defetist, koji unosi politi ku zabunu medu »borce«, koji brane i crkvu katoli ku i njega, štoviše, nadbiskupu je jasno nagoviješteno, da sije e granu na kojoj sjedi, zacijelo s ustašama, i da se drži samo svojih crkvenih zadatka, a politiku neka ostavi onima, *kojima je to Bog odredio*, da budu u ustaškoj borbi na elu naroda kao njegove politi ke vode. Ili drugim rije ima Makanec samo parafrazira, ono što je nadbiskup Stepinac govorio 1941., kad je pozvao sve sve enstvo, da pomogne ustaše u izgradnji NDH, uvjeravaju i to isto sve enstvo, da on dobro pozna ljudi, *kojima je Bog odredio, da upravlju sa KDH*. Svakako je karakteristi na aluzija na kapitulaciju Italije, za koju se zna, da je dobrim dijelom pomognuta od strane vatikanske politike, a za ra un Churchillove politike, da se spasi dinastija Savoia. da se napravi kompromisni mir. Kao da je ovdje Makanec u inio pore enje izme u nadbiskupa Stepinca i tadašnjeg njujorškog nadbiskupa Spellmana, u vezi uloge, koju je ovaj imao da odigra u NDH. Nije nam poznato da li su ustaške glavešine znale za koketiranja nadbiskupa Stepinca s londonskom jugoslavenskom vladom i sa me u-sobnim porukama, kod kojih je u estvovao kao kurir rezervni poru nik Rapotec, koji je stigao u prolje e 1942. engleskom podmornicom do Splita, a odatle do Zagreba, gdje je došao u vezu s nadbiskupom Stepincom. Odatle je ponio izvjesne poruke preko Bugarske i Carigrada, sve do Londona. Te veze sa, naravno i prvenstveno, klerikalnim dijelom jugoslavenske emigrantske vlade u Londonu pokazao je i ljubljanski proces suradnicima i pomaga ima okupatora generalu Rupniku. biskupu Rozmanu i družini, mjeseca augusta 1946.^{44!}

^{44S} »Hrvatski narod« 7. XI. 1943.

⁴⁴³ Vidi niže. — Podatak o kurirskoj službi oficira Rapoteca dobio sam od veoma DO-vjerljive li nosti upoznate s emigrantskim prilikama Jugoslavena.

Poslije toga inilo se, da e se doista prekinuti ove veze izme u nadbiskupa Stepinca i ustaških vlasti. Me utim, tako su mogli misliti samo do krajnosti neobaviješteni stranci. Jer, kako sam rekao, ovo je bila bura u aši vode i veoma kratka daha. Ubrzo je uspostavljen bliski i prisni kontakt izme u nadbiskupove kurije i Paveli eve »prezidijuma«, kao i njegova predsjednika vlade Nikole Mandi a, tog starog bosanskog crnožutog frankova kog klerikalca. Ve o imendanu Nikole Mandi a, t. j. 6. XII. 1943., nadbiskup je pošao u Canossu, i tako je i opet svemu svijetu pokazao' u NDH, da on vrsto stoji i pada sa NDH, Paveli em i Nikolom Mandi em. Prema tome, takozvano protestno pismo, koje je famozni Kerubin Šegvi, ustaški duhovni prvorobac, uputio ministru Makancu, potpisavši se »za ustaše iz prvog poziva«, mnogi su sasvim pravilno shvatili, da se ovdje ima podrazumijevati me u »ustašama iz prvog poziva« i sam nadbiskup Stepinac! Da je to tako bilo pokazao je daljni odnos nadbiskupa Stepinca prema ustašama, ekvilibriraju i izme u njih i sve ozbiljnijih obavještenja, koja su dolazila iz Vatikana o neizbjegnom slomu i drugog dijela osovine, pa dosljedno i njenih satelita, kao što je bila NDH. Pa opet nadbiskup Stepinac bez ikakve stvarne pronicavosti ne zauzima nikakav odlu an stav, a sve što radi u interesu je bu nih eksploriranja njegovih poteza od strane ustaškog vodstva.

Ustaška štampa mogla je o sv. Nikoli da objavi svojim ustašama, da se nadbiskup više ne ljuti na ustašku vladu, iako se malo zaka io s ustaškim ministrom. Makancem, o kome su tako visoko mišljenje imali bosanski i hercegova ki franjevcii, kako je to naprijed pokazano. Naime, štampa je objavila dirljivu estitku Stepinca upu enu predsjedniku Paveli eve vlade, kao i njegov zahvalni odgovor. Stepinac, estitaju i Mandi u imendan želi, »da bi sveti Nikola donio hrvatskom narodu dar, za kojim toliko žudi: o uvanje njegovog državnog suvereniteta na itavom narodnom podru ju, da u miru kao ravnopravni lan me unarodne zajednice može razvijati svoje od Boga dane sposobnosti kao i na korist svoju, tako i itavog ovje anstva.«^{449x} Nikola Mandi je odgovorio i ponovio doslovno misli izražene u nadbiskupovim sven-tonikolskim željama.^{449b}

Puno, srda no i toplo izmirenje s ustaškim vodstvom bilo je o Novoj godini 1944., kad je nadbiskup Stepinac predveo biskupe o Novoj godini na estitanje Paveli u, u ime svoje i cjelokupnog sve enstva. -Nadbiskup Stepinac je u toj estitci za želio Paveli u svako dobro u Novoj godini i zamolio Svevišnjega da hrvatskom narodu što prije podari mir, kako bi što bolje mogao izgraditi svoju NDH. Paveli je bio veoma dirnut estitkama i željama, kao i molitvama nadbiskupa Stepinca, pa je tu svoju radost izrazio i u govoru, kada se nadbiskupu zahvalio za tako srda ne i dobre želje. Paveli je me u ostalim naglasio svoju želju »da vjerski odgoj hrvatskog naroda bude im djelotvorniji, da bi tako me u svim ljudima koji žive u NDH zavladao i duhovni mir, ljubav i bratska sloga, da bi tim lakše bilo državi i dežavnim vlastima vršiti svoju dužnost prema narodu.«⁴⁵⁰

Fotografiju na kojoj se vidi smjerno, lojalno, vjerno, iskreno, odano, pa i osje ajno poklonstvo pred Paveli em od strane nadbiskupa i njegovih generalnih vikara uveliko je eksplorirala ustaška štampa, objavljaju i tu fotografiju kao poziva »Hrvatski narod« 7. XII. 194?.

^{449b} Dokumenti o protunarodnom radu, 293.

⁴⁵⁰ »Novi list« 12. I. 1944. Vidi i: Dokumenti o protunarodnom radu, 351. 363, 371. 396*

tivni dokumenat da je opet izme u nadbiskupske kurije i Kaptola i Paveli evih dvo-rova povezan zlatni most.

Nadbiskup Stepinac je pod vidom dušobrižni kih, svojih pastirskih dužnosti, esto vršio stvari, koje su sasvim opravdano od zagreba kih rodoljuba uzimane kao proustaška propaganda. Tako je on podijelio li no vojnicima i ustašama u kasarni svetu potvrdu juna 1944. Dakako, održao je i prigodni govor, u kojem je te ustaške »junake« i domobrane potaknuo na daljnja razbojstva, kad im je govorio »*o smislu žrtvovanja za Hrvatsku, za NDH*«. »Hrvatski narod« objavio je taj važan doga aj, važan kao elemenat ustaške propagande, podvukavši, da je ova sve anost bila skromna, ali zato ipak »*veoma zna ajna i za hrvatske oružane snage, jer je ovo prvi slu aj da visoki crkveni velikodostojnik iskazuje osobitu pažnju našoj vojsci i dolazi 'me u) vojнике u vojarnu da im podijeli sv. Potvrdu*«.⁴⁵¹

Ovo je bilo i te kako dovoljno, da se svima kolebljivima i u vojsci, kao i izvan nje pokaže kako je još uvijek prisan odnos izme u predstavnika katoli ke Crkve u NDH i; ustaških vlasti i njene vojske. Za sve to bio je zaslužan nadbiskup Stepinac.

Potpuno ratni ki istupa 1944. Stepinac, ne samo pred vojnicima u kasarnama, nego i pred intelektualcima da ih što više mobilizira za stvar NDH, da ih potakne, ohrabri i podigne pokolebani moral, naro ito me u njegovim »Domagojcima«, ko-jima je održao 7. jula 1944. govor u tome duhu.

»Hrvatska danas proživljuje teške asove, a mogu e da proživi još i gore, no moramo uvijek biti optimisti i sa pouzdanjem vjerovati, da e i Hrvatska ostati i da nju nitko ne može uništiti. Hrvatski narod krvari za svoju državu i on e svoju državu (tj. NDH.) uš uvati i spasiti. Svi pokreti protiv hrvatskog naroda i hrvatske samostalnosti ne smiju nikoga obeshrabriti, ve svatko mora još vrš e pristupiti obrani i izgradnji države.«⁴⁷²

Svuda, gdje se on pojavljivao, dizao je na raznovrsne na ine ustaški moral, koji je bio tada uveliko pokoleban. Njegov glas se stalno eksploatirao u proustaške propagandne svrhe. Na radiju kao i u štampi.

Ovakva jedna, ali nešto bu na eksploatacija bio je i protest nadbiskupa Stepinca povodom prvog bombardiranja Zagreba i njegovih vojnih objekata od strane savezni ke avijacije 22. februara 1944. Tada je nadbiskup izdao jednu okružnicu, u kojoj je izrazio sve svoje ogor enje nad nesre om, koja je zadesila Zagreb, pogotovo što su stradala dva samostana i' bile ošte ene dvije crkve, a pored toga, me u ostalim gra anima puginulo i sedam sve enika dominikanaca. Mnogi rodoljubi u Zagrebu iznenadili su se ovakvom jednom ogor enom protestu, ispunjenom velikom boli, ne zaboravljuju i, da se takav protest nije uo: ni od nadbiskupa Stepinca, ni od nadbiskupa Uj i a u Beogradu, kad je Beograd mjeseca aprila 1941. onako vandalski bio rušen i paljen. Ali zato je klerikalna štampa u horu s onom ustaškom ozna ila ona jeziva bombardiranja, u kojima su hiljade nevinih Beogra ana izgubili život, kao kaznu božju za nedjela, koja je Beograd u inio nad Hrvatima.

U toj svojoj protestnoj okružnici nadbiskup Stepinac jadikuje i nad borbama koje on naziva bratoubila kim klanjem, a ne e da prizna da je to bila borba na život

⁴⁵¹ »Hrvatski narod« 4. VI. 1944.

⁴⁵² »Vjesnik« 1. X. 1946.

i smrt narodnih oslobodilaca protiv okupatora i njegovih pomaga a, na ijoj se strani nalazio i nadbiskup Stepinac. Dok je 1941., poslije toliko bezbrojnih izdaja ustaša, zakletih i nezakletih, sve enika i nesve enika, gra anskih i selja kih zaštita, i tolikog ostalog ogromnog broja crkvenih rukovodilaca, pa i njega samoga, Bog bio taj koji je tobože uštedio Hrvatima ratne žrtve, sada ne okrivljuje toga Boga za sve ovo što se upravo njihovom krivicom u NDH doga a. Zato njegove rije i zvu e bezizražajno, tupo, hladno, neiskreno i na kraju neistinito, kad se obra a svojim »predragim vjernicima«.

»Gledaju i sve ovo, ja ponajprije u ovaj tužni a's povijesti hrvatskog naroda dižem glas najgor enijeg protesta i najpravednije osude svih onih, koji, ne žacaju i se ni pred kojim sredstvom, bez ikakva obzira i osje aja, uništavaju životni organizam hrvatskog naroda. Taj glas, koji smo ve više puta digli, ovaj as je još snažniji, jer narodna bol i iskušenje postaje sve ve e. Oslon i nesumnjivo uporište daje nam ponajprije naravni i božji zakon, koji, kao ostalim tako i hrvatskom narodu daje pravo na svoj zasebni život u sklopu ostalih europskih naroda. Hrvatski je narod nadalje svoje pravo na narodni i državni život stekao i zasluzio svojom teškom i krvavom borbom stoje i kroz stolje a na braniku istinskih idea prave ovje je slobode i krš anske kulture, ime je zadužio itavu Europu i sve njezine narode, a zbog ega mu je jedan od najve ih uvara prave kulture i slobode ovje anstva, rimski papa, dao astan naslov »predzi e krš anstva . . .«⁴⁵³

Sva je štampa objavila i zasebnu izjavu nadbiskupa Stepinca, kojom je želio da demantira da na podru ju zagreba kog Kaptola postoje vojni objekti. On je rekao: »Istini za volju, izjavljujem i energi no tvrdim, da na podru ju zagreba kog Kaptola, protivno svim tvrdnjama i glasinama stanovite promi be, ne postoje nikakva skladišta ni strijeliva, ni inoga ratnog tvoriva ili pogonskog materijala, bilo hrvatskih, bilo stranih oružanih snaga.«⁴⁵¹

Me utim, ova »istina« nadbiskupa Stepinca, kojoj za volju daje izjavu, ide sasvim u raskorak s pravom istinom. Jer i danas postoji ogroman broj o evidaca koji su svakodnevno prolazili preko Kaptola i znali, da na Kaptolu ima i te koliko vojnih objekata. Profesor Vladimir Blaškovi jedan je od tih svjedoka, koji kaže, da su se i poslije ove izjave nadbiskupa, na Kaptolu, ispred zgrade bogoslovskog fakulteta, dakle u najneposrednijoj blizini katedrale, nalazile- desetine njema kih vojni kih kamiona, itave gomile benzinskih buradi i drugog ratnog materijala. Na Kaptolu se uop e mjesecima, pa i godinama nalazila jedna od glavnih benzinskih baza njema ke ratne mašine. »A tada, poslije ove neobi ne izjave preuzvišenoga, sjetio se netko, da bi ipak bilo bolje ukloniti taj ratni materijal ispred iznena enih i nemo nih pogleda hiljada Zagrep ana, nekud na zašti enje mjesto. I — gledao sam ro enim o ima kako Nijemci »iste« Kaptol. S trga i ulice odvezli su kamione i benzinsku burad djelomi no na druga mjesta, a djelomi no — u dvorište Teološkog fakulteta. Dakle, na Kaptolu. U prevelikoj svojoj revnosti i švapskoj pedanteriji, uz nijemi blagoslov posve enih mitara, zaboravili su ukloniti i njema ke natpise, koji su i dalje govorili, što se sve ustvari nalazi na Kaptolu. Tako se na glavnom ulazu u sjemenište, Teološki

⁴⁵³ »Katoli ki list« 1944., br. 9. 106.
⁴⁵⁴ »Hrvatski narod« 1. III. 1944.

fakultet, i nadalje ko io natpis: »Kraftfahr-Park 658.«, a u unutrašnjoj zgradi, u dvorištu, cini ki se cerila oznaka: »Erzatzteillager«. Nasuprot katedräli, u zgradbi broj 5 na Kaptolu, ostale su i dalje smještene kancelarije te pogonske baze s velikim žuto-crvenim natpisom.⁴⁵⁵

Ovakvom »istinom« u svojoj izjavi morao je nadbiskup Stepinac da prikrije stvarnu istinu, kako bi protestu dao što uvjerljiviju notu.

Dan kasnije dao je sli nu izjavu i jezuit dr. Antun Alfirevi , rektor nadbiskupske klasi ne gimnazije, tvrde i da nema nigdje u zgradi ili u bližoj okolini »nikakvih skladišta strijeljiva ni drugeg ratnog tvoriva, bilo hrvatskih, bilo stranih oružanih snaga«.⁴⁵⁶ Tako' kategorij ki podvu ena istina, a opet je itava Salata bila po-krivena kontraavionskom artiljerijom, koja sigurno nije pucala na avione papirom.

Sada je nadbiskup Stepinac bio i opet u punom mahu pomaganja ustaških nastojanja za o uvanje NDH. Ona su bila veoma raznovrsna. Od spomenutih zalaganja u okružnicama i propovijedima, naro ito u borbi protiv Narodno-oslobodila kog pokreta, pa sve do denuncijacija narodnooslobodila kih boraca u zemlji i inostranstvu. Da ovo nije neko naslu ivanje ili hipoteza na osnovu izvjesnih neprovjerjenih podataka, najuvjerljivije govori sam Ante Paveli , kad upravo ovu tešku optužbu diže protiv nadbiskupa Stepinca pred itavom historijom u motivaciji odlikovanja, kojim ga je po astio, kao i ostale drugove u episkopatu o trogodišnjici NDH. Nadbiskup Stepinac primio je »Velered sa zvijezdom (O . Br. 111, tek. br. 552, 1944.) »što se kao metropolita zagreba ki odlu no usprotivio odnaro ivanju me imurskog hrvatskog pu anstva posredstvom stranih sve enika. I što je prosvjedovao zbog neprijateljskog bombardiranja nezašti enog zagreba kog gra anstva, što je kao nadbiskup raskrinkavao u zemlji i izvan zemlje odmetnike s podru ja XDH.«⁴⁵⁷

Nadbiskup Stepinac ne samo da je primio ovo odlikovanje, nego se tim ordenom i, ponosio, opasavši se njime u svim sve anim prilikama ustaških parada, naro ito onda, kad je sretan da se može pokloniti Paveli u, kako o tome sugestivno i dokumentarno pri a sa uvana fotografija.⁴⁵⁸

Nema sumnje, da ni u jednom dokumentu nema teže i moralnije osude rada nadbiskupa Stepinca, nego što je daje (sam Paveli sa svojom motivacijom zašto je nadbiskup zaslužio to odlikovanje. U toj se motivaciji vidi da se Stepinac unizio do jednog prostog konfidenta i denuncijanta ustaških vlasti kojima je pomo u svojih veza u zemlji i inostranstvu dostavljao podatke o narodnooslobodila kim borcima. U zemlji, svakako preko svojih 'odanih sve enika ustaša, a u inostranstvu, svakako preko vatikanskih kanala, kako je to pokazao i knez Lobkowitz, kad je saznao podatke o rukovodiocima slovenske Osvobodilne Fronte.

Sigurno u historiji zagreba kih biskupa i nadbiskupa nije bilo sli nog primjera i sramnijeg uniženja asti od ove konstatacije, koju ini Paveli u motivaciji Stepin eva odlikovanja.

Nadbiskup Stepinac bit e sada sve uporniji i ustrajniji protivnik narodno-oslobodila ke borbe, u koju e unositi sav svoj autoritet, energiju i žar pravog kri-

⁴⁵⁵ »Narodni list« 24. X. 1945.

⁴⁵⁶ »Hrvatski narod« 2. III. 1944.

⁴⁵⁷ Iz kartoteke Ureda za odlikovanje u NDH.

⁴⁵⁸ Dokumenti o protunarodnom radu. 351.

žarskog predvodnika. Tako 1944., kad je ve prijestolnica Jugoslavije oslobo ena i kad je u državi na najve em dijelu oslobo enog teritorija po eo da cirkulira život obnove od prohujalih strahota. O svemu tome znao je ve cijeli svijet, pa ipak nadbiskup Stepinac na neoslobo enom teritoriju još uvijek produžava svoju izdajni ku djelatnost, kako bi o uvaio i produžio život NDH. Njegov »Katoli ki list« o Boži u 1944. donosi na prvome mjestu estitku Ante Paveli a, a tek na drugom boži ni pozdrav pape Pija XII. Sada 1944. kao i 1941. Paveli govori da se »Hrvatski narod nalazi pred najve im ispitom i kušnjom. On u ovom asu mora pokazati odlu nost, snagu i vjeru u sebe... Mi smo (NDH) obraniti i uš uvati. Hrabri hrvatski sinovi, koji stoje na njezinom braniku, nesavladivi su.«⁴⁵⁹ I toj borbi Paveli evim ustašama nadbiskup Stepinac daje punu podršku. U prvom broju »Katoli kog lista« 1945. u rubrici »Crkvene vijesti« donosi se izvještaj, kao na primjer u ustaškom »Hrvatskom narodu« o Paveli u, koji se nalazio medu vojnicima, ustašama i domobranima, koji su se borili protiv narodnooslobodila kih odreda u sjeverozapadnim dijelovima Hrvatske. Tu se me u ostalim, kaže da je to bilo i na dan stare godine 1944.. kad je Paveli prisustvovao ujutru najprije misi, a onda pošao me u narod.

»Uz srda ni i radosni stisak ruke, uz mnogo suza i oduševljenih poklika zaželjeli su hrvatski seljaci i radnici na svakom koraku svome državnom Poglavaru sretnu Novu godinu, te 'Ga po starom hrvatskom obi aju darivali boži nicama. Hrvatski Vrhovnik uzvra ao je usre enom narodu dobre želje, davaju i izraza svojoj vjeri u kona nu pobjedu i mir. Poglavnik je obišao mnoge postrojbe u posadama i u postavima, te se svugdje zadržao u srda nom razgovoru s vojnicima i vojni arima. Nakon što je Poglavnik tako proveo Staru godinu me u vojnicima i narodom, pra en posvuda oduševljnjem naroda i vojni kom pjesmom, vratio se podve e u Zagreb.«⁴⁶⁰

Ovakve su bile »Crkvene vijesti« »Katoli kog lista« na po etku 1945. Ovakovo uporan i nadbiskup, kad na pozdrav kaptolskih estitara na Staru godinu 1944. kaže: »Me utim došlo što mu drago, crkva ostaje kod svojih na elu stalna i nepokolebiva i ne poznaje kompromisa kad je u pitanju objavljena nauka i krš anski život njezinih vjernika«.⁴⁰¹

Iako je sva štampa u Evropi, velikim dijelom ve oslobo enoj,, ekala da se lavina snaga osloboiteljice Crvene armije sruši i na samu jazbinu hitlerizma u Berlinu, nadbiskup Stepinac i ove 1945., 3. II., nalazi se pred Paveli em u dubokom poklonu sa »Veleredom sa zvijezdom« preko svoga natpastirskog križa i estita Paveli u i želi mu pobjedu nad neprijateljem.⁴⁶² Objavljena fotografija u svim novinama i opet je imala da potakne nadbiskupovu pastvu, da je nadbiskup još uvijek zajedno sa Paveli em, da mu je još uvijek s podre enim sve enstvom vjeran i odan. Još je uvijek na visokim koturnama borca protiv narodnooslobodila ke vojske, koja je ve sa svih strana ugrozila ustašku jazbinu u Zagrebu. 18. III. 1945. u bazilici Srca Isusova govori nadbiskup hrvatskim studentima i studenticama. I opet se obara na

⁴⁵⁹ »Katoli ki list« 1944., br. 51, 609

⁴⁶⁰ »Katoli ki list« 1945., br. 1, 10.

⁴⁶¹ »Katoli ki list« 1945., br. 1, 10.

^{4m} »Katoli ki list« 1945., br. 6, 46.

narodnooslobodila ke borbe i itav pokret. I opet je prosuo nadbiskup itav niz nestina, ma da je ve bio dobro upoznat sa stavom Msgra dra Svetozara Rittiga, koji se nalazio sa partizanima, o progonima vjere, zamjenjuju i vjeru s ustaškim sveeni kim kolja ima.

»Kako su smiješni oni, koji nam poru uju, da nisu protiv vjere, a istodobno onemogu uju vjeronau nu obuku u školama, uvode brak, koji zovu gra anksi, a o kojem naš narod ne e ni uti, oduzimaju crkvene nau ne zavode, skidaju sve enicima glave. Kažu doduše, da to ine na temelju presude. Ako smo mi na sve to dosada šutjeli, — (a imali smo razloga, da znadu i oni anonimni pisci katolici, koji nas napadaju zbog šutnje i misle, da su zvani davati lekcije crkvenim poglavarima), — ako smo mi na sve to do sada šutjeli iz opravdanih razloga, ali nismo zaboravili, ve sada me utim možemo re i da mi u pravednost presude ne vjerujemo, i da e do i dan, kad e pravedni sudac Bog ispuniti svoje obe anje: Ego justitias judicabo. Ja u sudit presude. (Ps. 74,3). Do i e vrijeme, kad e sve do i na vidjelo, i kad e se sve klevete i laži raskrinkati, i kad e i objektivna povijest pokazati da predstavnici katoli ke crkve u Hrvatskoj nisu ni za as izdali svoga zvanja, a da su *eventualne pogriješite kojega sve enika sitnica prema onome*, Jfto se zbilo na drugoj strani, kojoj možda neupu ena svjetska javnost plješ e. I zato nas malo dira grožnja, kojom se i zagreba ki nadbiskup uvrštava me u »ratne zlo ince«. Iako si možda doti ni utvaraju da strahujemo pred njima, neka znadu, da vedra ela i mirne savjesti stojimo na svome mjestu, došlo mu što draga . . . udimo se stoga, odakle dolaze sada neki borci za »slobodu« i valjaju drvlje i kamenje na Katoli ku crkvu u Hrvatskoj, jer ljubi svoj narod, u kojemu djeluje i želi mu svako dobro, naprsto zato, jer je to zapovijed božja, kao štogod je ista crkva po svojim predstavnicima u inila sve. što je u njezinoj mo i, da se nikome, bio koje mu druge vjere, rase, naroda ili staleža, u Hrvatskoj državi ne u ini ništa krivo, ma koliko se drsko i uporno tvrdilo protivno . . .«

Nadbiskup Stepinac branio se tako neistinama od jedne strahovito jezive istine, koja je bezbrojnim zlo inima, po injenima od strane najve eg dijela sve enstva, pa i episkopata, posredno i neposredno dovodila do najstrahovitijih katastrofa srpskih masa i svih hrvatskih rodoljuba, koji su voljeli izginuti, nego podlo i sramno poslužiti najve em krvniku hrvatskog naroda Anti Paveli u, kao što je to u inila katoli ka crkva. Jer, nažalost oni malobrojni sve enici, koji su u sebi sa uvali duh evan elja i istinskog rodoljublja, bili su doista rari nantes in gurgite vasto. Doista, stav i djelo Msgra Rittiga kao da je bio samo glas vapiju eg u pustinji.

Na kraju svoje propovijedi, koja je ustvari bila prete a i refleks ve koncipirane antipartizanske poslanice u »prezidijumu predsjednika vlade« Nikole Mandića, koju e poslije nekoliko dana potpisati i ustaški biskupi na elu sa nadbiskupom Stepincem. rekao je i ovo: »Isto tako ne bojimo se re i, da e hrvatski narod a limine odbiti svaki režim, bio on na krajnoj ljevici ili desnici, koji ne bi ra unao i do krajnosti poštivao njegovu više nego tisu godišnju katoli ku tradiciju. Takav naime režim ne bi predstavlja u hrvatskom narodu nikoga, ili neznatnu manjinu, koja bi mu se silom narinula. A sila ne može biti podlogom mira. U zdravom poretku pravo ide pred silom, a ne sila pred pravom.^{40,5}

^{40,3} »Katoli ki list« 194.). br. 12—13. 9.—96.

Poslije nekoliko dana, na inicijativu predsjednika ustaške vlade, Nikole Mandića, bili su pozvani u Zagreb svi oni crkveni velikodostojnici koji su mogli da se provuku ispred NOV-e do Zagreba. Tvrdimo, na inicijativu, jer je prema iskazu Janka Šimraka, na saslušanjima utvrdeno, da je postojala već unaprijed spremna poslanica, koju su sastavili u predsjedništvu vlade povjerljiva lica. Međutjednima bili su fra A. R. Glavaš i biskup Janko Šimrak, zajedno sa glavnim ustaškim rukovodiocima, narođito s Ivom Bogdanom, famoznim klerofašistom. Namjera je bila ovoj poslanici, da s jedne strane što duže zadrži slom NDH, a s druge da pred zapadnim demokracijama pokaže nedužno lice te nakaze NDH, kao i njene nosioce i pomagaće. Vukovi u jagnje oj koži! Ovu poslanicu potpisali su dr. Alojzije Stepinac, nadbiskup zagrebački i predsjednik biskupskih konferencija, dr. Ivan Šarić, nadbiskup vrhbosanski, fra Jozo Garić, biskup banjalučki, dr. Antun Akšamović biskup, apostolski administrator akovački, dr. Janko Šimrak, biskup križevački. Ova apologija je rezultat, »raspravljanja aktuelnih crkvenih pitanja«, i ona se imala uputiti »svima hrvatskim katolicima vjernicima«. Objavili su je svi crkveni listovi, a dali su joj i široki publicitet radio i ustaška stampa, zajedno s jednom brošurom, koja se na sve strane u propagandne svrhe raspoklanjala. U inostranstvo bila je razasljana na francuskom i engleskom jeziku. Evo je u cijelosti.

»Predragi vjernici!

Kad god smo se u prošlosti mi, hrvatski katolički biskupi, obraćali vama, svome duhovnom stadu, inili smo to uvijek u zgodama, koje duboko zasijecaju u život vaših duša. U ovim teškim ratnim prilikama nije nam bilo moguće dolaziti u dodir sa svojim vjernicima, da svagdje, u svakoj župi, na licu mesta viamo teške rane, od kojih krvare naši vjernici širom hrvatskih biskupija. Budući da se boli naših vjernika, ili bolje itavoga hrvatskoga naroda, pove avaju iz dana u dan, i njihove brige za budunost bivaju sve veće i moru neistina, laži i kleveta, što se sa svih strana smišljeno i proravnano siplju protiv našeg naroda, *Poslovni odbor Biskupskih konferencija* kao zastupnik itavoga Hrvatskog Katoličkog Episkopata smatrao je za svoju dužnost, da vama, svojim dragim vjernicima, upravi nekoliko riječi i da ve sada raskrinka neke smišljene klevete i podvede, uperene protiv najsvetijih interesa. Katolički Crkve i Hrvatskoga Naroda, u kojem ona djeluje.

Duboko osjećaju i važnost vremena, u kojem živimo, i svjesni teške odgovornosti, koju nosimo pred sadašnjosti i budućnosti, pozivamo prije svega svoje vjernike, da se još uže sjedine s nama u isповijedanju prave vjere u Boga, kao za etnika, zakonodavca i svrhodavca života, misleći i u svim svojim djelima na besmrtnost i neprocjenjivo udoredno dostojanstvo svakoga ovjeka koji je danas gotovo potouno prezren.

Ujedinjeni s Nasljednikom Svetoga Petra, obećajemo kao i naši predjedovi u doba pape Agatona i Ivana VIII, da nas od Svetih Stolice ne rastaviti ni prostorna udaljenost, ni vlastite muke, ni krive optužbe neprijatelja Svetog Crkve, pa došlo što mu drago.

Gledajući i patnje, koje su zadešavale Hrvatski narod u XX. stoljeću i koje su u posljednjih nekoliko godina dosegli bolnost Jobovih rana, pozivamo sve ožalošćene, ponižene, uvrijeđene i izmrcvarene, da ne klonu duhom prema Bogu i bližnjemu.

Pojavili su se lažni svjedoci, koji nas optužuju, da su hrvatski katolički crkveni poglavari zajedno sa svojini sve enstvom i najboljim svojim vjernicima krivi sadašnjem krvavom obraću u Hrvatskoj Domovini. Ali

ima svjedok, koji bolje vidi, a to je Bog, koji znade, što smo mi hrvatski katolički biskupi sa svojim svećenstvom i sa svojim vjernicima u inili i kakve smo žrtve samo posljednjih dvadesetak godina pridonosili, da u Hrvatskom Narodu sa uvamom mir i djelotvornu kršćansku ljubav. A to znade i cijela svjetska javnost. Miroljubivost je bila osnovna crta hrvatske duše, koju su osobito od godine 1918. uz najveće poteškoće i s najvećom pomnjom uzgajali i naglašavali i hrvatski svjetovni vodje, kao i hrvatski duhovni poglavari.

Ali naše su nastojanje lišavali potpunih plodova oni, koji su političkim umorstvima hrvatskih narodnih pravaca i oduzimanjem hrvatske rovine grude onemogućili hrvatski pacifizam i tjerale Hrvatski Narod u sve veće i nemir i nezadovoljstvo. Hrvatska nedužna krv proljevala se u mnogim hrvatskim gradovima i selima, dapaće i u samoj beogradskoj skupštini u vrijeme između dva rata.

Tamo je na sramotan način pogažen nasve aniji međunarodni ugovor Konkordat, sklopljen između u Svetu Apostolsku Stolicu i bivše Jugoslavije, pa su tako hrvatski katolici u svojim pravima ostavljeni na milost i nemilost vlastodržaca, a da ne govorimo o svim isto tako sramotno pogaženim nagodbama koje su bile sklopljene sa predstavnicima Hrvatskoga Naroda. To je tako er dobro poznato cijeloj svjetskoj javnosti.

Kad je pak i drugi svjetski rat pohodio naše krajeve, a koji rat na ovom području nije izazvao Hrvatski Narod, jer nije imao nikakve političke vlasti, nego netko drugi, i dok Hrvati nisu imali niti jedne puške u svojim rukama, već su neodgovorni neprijatelji izvršili pokolje nad hrvatskim putanjama u nekim mjestima navještajući i zator i istrebljenje našemu narodu. Poslije toga našli su se nažalost i među Hrvatima ljudi, koji su prihvatali borbu istim na imenu. *Hrvatski biskupi su to uvek odlučno pobijali i osuđivali, ne pazeći na zamjere i pogrde bilo s koje strane. Oni su pojedinačno i skupno, na primjer na Biskupskim Konferencijama god. 1941. digli svoj glas protiv prekoračivanja nužne samoobbrane i protiv nasilnika, nalazili se oni, gdje mu drago, zauzimajući se za nedužne žrtve bez razlike narodnosti i vjeroispovijesti. Uvijek smo našli na ina, da svoje prosvjede i zauzimanja dostavimo onamo, gdje srno držali, da će naši koraci najsigurnije pridonijeti ublaženju bijede, koja se bez naše krivice srušila na hrvatsku zemlju. Osuđivali smo struje, doktrine, bilo sa krajnje ljevice ili desnice, sugestije kao i pojedince, koji su polazili sa stajališta, da smiju kršiti Božje zapovijedi i lišavati bližnjega njegovih ljudskih prava, jer je možda druge narodnosti, TdS ill staleža.*

I danas tražimo jednaku zakonitost za sve, pozivajući pojedince, skupine i narode, da »ne vraćaju zla za zlo i psovke za psovke« (I. Petr. 3, 9).

Svoj poziv šaljemo i onima, koji su u posljednje vrijeme počeli sustavnom promjenu razdražavati neodgovorne i zlu skloni pojedince i skupine, da pod izlikom su ena »ratnim zločincima« smaknu što veće i broj Hrvata, osobito sve enika i intelektualaca dobrih katolika, lišavajući ih ne samo života, nego i njihova dobra glasa.

Svi zločinci s bilo kojim stranom neka budu potegnuti na odgovornost i kažnjeni prema njihovoj krivnji. Ali jasno je već unaprijed svim istinoljubivim i pravdoljubivim ljudima, da mržnja ne može tu krivnju prosuditi ni svestrano ni pravedno.

U izuzetnom slučaju, ako se koji zalutali sve anik ogriješio o prava svoga bližnjega, mi se nismo žacali udariti ga crkvenim kaznama, dapaće i udaljenjem iz sve ene kog ili redovni kog staleža.

Ali danas moramo najbolje niti prosvjedovati pred Bogom i svjetskom javnošću protiv sustavnog ubijanja i mu ena nevinih hrvatskih katolika, sve enika i vjernika, od kojih je veliki broj živio upravo svetim životom, a

mrzitelji Katoli ke Crkve oduzeli im život protupravnim osudama osnovanim na fiktivnim krivicama.

Neprijatelji Katoli ke Crkve, a pristaše materijalisti kog komunizma^ koji je Hrvatski Narod *plebiscitarno* odbio (protivna tvrdnja bila bi mistifikacija svjetske javnosti, po eli su i u Hrvatskoj Domovini *istrebljivanjem sve enstva* i istaknutih najboljih vjernika prema svojem svijesnom programu. Njihova nepravda vidi se ve po tome, što oni unaprijed optužuju sve biskupe, sve enike i redovni ke pokrajine, da su »ratni zlo inci«, a pojedinim nepoudnim osobama podme u, da su one krive zlodjelima, koja su po injena u ovom ili onom kraju. *Me utim nitko živ u uljudbenom svijetu ne e mo i odobriti tu unaprijed smišljenu samovoljnu osnovu, niti e vjerovati, da bi hrvatski katoli ki biskupi, sve enici, da bi itave crkvene pokrajine uglednih i po svemu svjetu poznatih i priznatih katoli kih redova, muških i ženskih, da bi tisu e katoli kih staraca, muževa, žena i djevojaka bili »ratni zlo inci«, koji su zaslužili da budu poubijani i da im imena budu vezana uz pokolje, O kojima nisu ni znali. Njihova mu eni ka smrt je trajna optužba onih, koji su umorstva i ubojstva u inili sredstvom širenja svojih ideja.*

Hrvatski katoli ki biskupi voljni su, da svaki pojedini slu aj dadu prosuditi i ispitati to no ne samo od stranih crkvenih predstavnika nego i me u narodnih svjetovnih povjerentava, pa se i na taj na in može ustanoviti, da je optužba radi »ratnih zlo instava« samo izlika i sredstvo za istrebljenje onih ljudi, koji su po ra unu komunizma zapreka ostvarivanju njegovoga strana kog programa.

Radi toga e hrvatski katoli ki biskupi imenovati posebni odbor, koji e sve slu ajeve ispitati, prikupiti'sva dokazala, koja e se mo i objektivnom meunarodnom predstavnistvu, kadgod zaželi, predložiti, da se vidi na kojoj je strani istina i da se vidi, kako je laž postala sredstvom jedne ideologije, koja se bori za gospodstvo svijeta, makar je upravo iš ezavaju a manjina u itavom svijetu, a u katoli koj Hrvatskoj ne predstavlja, možemo re i nikoga.

Naglašavaju i suverenost Katoli ke Crkve u duhovnim pitanjima, priznajemo i svjetovnu suverenost, pa kao što mi nosimo odgovornost za upravljanje Crkvom, tako i svjetovne oblasti odgovaraju za djelovanje na svom podru ju. Hrvatski su katoli ki sve enici i vjernici imali po nau avanju Crkve da daju Bogu božje, a Hrvatskom Narodu što je niesrovo. Povijest svjedo i, da Hrvatski Narod kroz ciielu svoju tisu u tristogodišnju prošlost nije nikada jrestao *plebiscitarno* naglašavati, da se ne odri e svos:a prava na slobodu i nezavisnost, koju on od srca želi i svakom drugom narodu. A *kad je u drugom svjetskom ratu ta misao još ja e naglašena i oživotvorena u vlastitoj državi, hrvatski su katoli ki biskupi poštivali volju Hrvatskoga Naroda.* Nitko prema tome nema prava optuživati bilo kojega gra anina Hrvatske države, pa ni hrvatske biskupe, zato što poštivaiu tu neodstunnu voliu hrvatskoga naroda, kad on na to ima pravo i po božjim i po ljudskim zakonima.

Hrvatski katoli ki biskupi su sa svoje strane u inili sve. što je u njihovojo mo i, da se u Hrvatskoj Državi svuda provede prava zakonitost prema na elu-Justitia fundamentum regnorum: zakonitost prema svima, bez obzira na rasu, narodnost, vjeru ili stalež.

Predragi vjernici!

Ulazimo u Veliki Tjedan, spomen muke Gospodina Našega Isusa Krista. I itavo ovje anstvo proživljjava danas svoj Veliki Tjedan. Kakve nas misli u tom velikom Tjednu moraju obuzimati, u i nas Vje na Istina i Ljubav, Božanski Spasitelj Isus Krist. Onima, koji su Ga razapeli na Križ svojim lažnim optužbama, odgovorio je sa Križa na Veliki Petak: »O e, oprosti, jer ne znaju što ine.« Znamo, da danas krvare tisu e hrvatskih srdaca. Pa ipak mo-

ramo, da doviknemo danas tima ranjenim srcima: »Tko želi biti u enik Kristov, taj se mora ravnati Njegovim duhom. A duh Njegov progovara kroz prava ljudska srca isto, što je rekao na Križu svojim neprijateljima: O e, oprosti im, jer ne znaju što ine.«

Na koncu Vas, kao Vaši duhovni pastiri pozivijerno, da, izbjegavaju i najpomnije sve, što nije u skladu sa zakonom božjim, puni pouzdanja u božje Milosrđe i Božju Providnost ustrajete vjerno uz Svetu Crkvu, dok Gospodin stiša ovu strašnu oluju u svijetu i udijeli itavome ovje anstvu i našemu ispa enom narodu svoj sveti miir. Neka nas sve blagoslovi Svemogu i Bog Otac, Sin i Duh Sveti!

U Zagrebu, dne 24. ožujka 1945.«⁴⁶⁴

Kad se letimi no pregledaju iznesene rekriminacije u ovoj antipartizanskoj poslanici, iz prošlosti kao i sadašnjosti, i kad se razmotri itav njen sadržaj, može se mirno izvesti zaključak da je poslanici pred oima prvenstveno politički cilj obrane monstruoznosti — NDH, za koju oni svjesno neistinito tvrde, da je u njoj izražena volja naroda, koju su biskupi morali poštivati. Bio je to stvarno apel na zapadne demokracije, da je i one podrže, kao što joj je obećao pomoćnički papa. Njoj je cilj, kako se u uvodu kaže, da »već sada raskrinka neke smisljene klevete i podvale, uperene protiv najsvetijih interesa Katoličke Crkve i Hrvatskog Naroda« — pošto ih sa svih strana zapljuškuje »more neistina, laži i kleveta«, a napadaju ih i optužuju »slažni svjedoci« za zlo i ne, njihove nevine, koji su sve moguće poduzimali, da se krvavi obraćun ne pojavi i da se ne vrše nasilja. Puštajući i po strani niz stvarnih neistina, o kojima tako strahovitim glasom optužbe govori sve što je prethodno rečeno i o pojedincima, mnogobrojnim i raznobojnim nego i o itavim skupinama, o itavom crkvenom kolektivu i njegovom vodstvu, hoćeš da podvućemo, da se i u ovoj poslanici nisu potpisnici oslobođili mržnje na Srbe, kad brane Hrvate, da nisu izazvali rat, (uostalom nikad i nitko ih i nije za to optuživao, već je to pronašla nemirna savjest i bolesna fantazija), nego »netko drugi«, t. j. Srbi. Međutim, ova isповijest i samopriznanje ustaškog episkopata, više nego išto drugo govori kakvo je mišljenje njegovo i njegovih viših poglavara o historijskom dvadesetšestom martu, i dosljedno njegova saglasnost sa sramnim i unižavajućim dvadesetpetim martom 1941., koji je potpisao i za koji se zalagao Vladimir Maček, njegov predustaški pokrovitelj i zaštitnik.

Potpisnici na toj poslanici nazivaju se kao »Poslovni Odbor Biskupske Konferencije«, i smatraju se kao zastupnik hrvatskog katoličkog episkopata. Njihova imena su obilježena dokumentarnim svjedočanstvima u sva tri teška poglavlja »Krvave Žetve«. Njihove su fizionomije za svakoga, tko umije da ita i samostalno sudije — i one su crne i nakazne tokom itave okupacije. Njihove maske jesu izobljeni likovi Dantovskih figura iz »Infern« — najhipokritičkih licemjera i zla inačica nad svojim narodom. U sva tri poglavlja imena Stepinac, Šarić, Garić, Akšamović i Šimrak vezana su sa nizom zla ina za koje će uistinu biti u civiliziranom svijetu; teško naći ljudi koji će od prve povjerovati našim optužbama, dok ih i sami ne provjere.

Oni su u poslanici obećali, da će imenovati posebni Odbor, koji bi imao da ispitava optužbe, svaki pojedini slučaj, (zaciјelo ne misle na svoje slučajeve). Ali, mađa su oni imali do oslobođenja Zagreba vremena, više od 40 dana, mađa su imali

⁴⁶⁴ »Katolički list« 1947.), br. 12—1.?

mogu nosti i u oslobo enoj zemlji, u koliko nisu pobjegli pred sudom naroda, da iz: inostranstva produže borbu protiv svoga naroda — taj se Odbor nije uopće konstituirao, pa je i to samo jedna obmana više, namijenjena onima, kojima se ti optuženi krivci obraju i pred kojima se pravdaju u strahu od neizbjježne odgovornosti.

Dovoljno osvjetljenje itavoj ovoj biskupskoj apologiji njihovih krivica i stišavanja uz nemirenih savjesti, daje već sve ono, što smo naprijed izložili bilo o episkopatu, bilo o sve enstvu i redovništvu kao suradnicima upravlja a NDH, talijanskih i njemačkih okupatora. Ma da u prethodnim poglavljima nismo bili potpuni i ni *iz* daleka iscrpli materiju, koja ustaški katolički kler prikazuje u pravom svjetlu, smatramo da je i to dovoljno, da pokaže, do koje mjere su ti biskupi u ovoj svojoj poslanici istinoljubivi. Iako se oni brane od takozvanih »lažnih svjedoka«, koji ih optužuju, da su katolički crkveni poglavari sa svojim sve enstvom krivi krvavom bratoubila kom obra unavanju u NDH, postoje svjedočanstva koja su oni sami dali, postoje njihova djela, koja za njih kazuju kakvi su bili. Slažemo se s njima, kad kažu da je teško vjerovati, da je to bilo moguće, i da je dugo vremena trebati da sve ovo prizna kao istinu kulturni svijet. Potvrđujemo da je teško bilo to vjerovati i samim Jugoslavima, kad su počeli saznavati za ta bezbrojna klerofašistička nedjela. I doista je istina, da je teško biti strancima da povjeruju, da su doista propovjednici evanđelja bili duhovni sija i zla, koje je imalo takvu strahovitu i krvavu žetu. Zato su krivi jednako oni od prije pedeset godina, kao i oni u NDH. Najhipokritičke zvane riječi, da su krvave zloine biskupi »odlučno pobijali i osuđivali«. Naprotiv tome stoji injenica, da to »uvijek« i »odlučno« nikad nije postojalo. Telefonski razgovor o najkrvavijem i najpoganskijem oskrvru u glinske pravoslavne crkve, u kojоj je poklano nekoliko hiljada Srba, više je cinići, nego hipokritički izgovor, kako bi se nadbiskup ogradio od takvog postupka, i skinuo odgovornost sa svoje savjesti. Ni sa jedne biskupske konferencije, ni »Katolički list« ni »Vrhbosna« nisu donijele nijednu riječ i protesta niti osude. Jer, ona ograda od 17. XI. više je licemjerje — nego protestiranje, kako su to dobro zapazili katolički Slovenci, kad su u Beogradu predali nadbiskupu Ujku i optužbenu promemoriju. Naprotiv, stavovi episkopata i sve enstva i najprisnija suradnja s ustaškim vlastima pokazale su, da su i episkopat i sve enstvo na strani ustaša, pa su i ustaše u svom divljanju nalazili ohrabrenja uslijed takvoga držanja episkopata. Međutim, sva antipartizanska nota ove poslanice ustaškog episkopata bila je tendenciozno uperena protiv Narodno-oslobodilačkog pokreta, a jezuitska samoobrana i poziv na svjetsku javnost, bilo je prethodno odričanje pravednosti izrečene osudu narodnih sudova, koji su nad uzemireni savjestima ustaškog episkopata visile kao teška opomena i Memento, kao Damoklov mač nad onim, što treba da uslijedi poslije oslobođenja Zagreba. Sve ostalo u ovoj poslanici najvjernije je osvijetliti i događaji u Jugoslaviji poslije njenog punog oslobođenja, kao i nova saznanja, koja su potekla iz neoborivih dokumenata, koji toliko teško terete potpisnike ove antipartizanske poslanice, koja je imala da opravda njihovu veleizdaju sa stvaranjem NDH poslije osude bivše Jugoslavije, a iznad svega da pred stranim svijetom bude tumačiti njihovih i ustaških želja, da ta nakaznost ostane i dalje u životu, kako se za nju zauzimao i pred papom njen prvi potpisnik, nadbiskup Stepinac. Zato je i zagrebački radio na engleskom i francuskom jeziku kroz nekoliko dana ponavljao ovu poslanicu, kako bi unio me u savezničke prve zabunu, koja je potekla od strane klerofašista protiv

roene zemlje, koja se imala osloboditi ne samo ustašta nego i klerofašizma. Me utim, najpunije osvjetljenje na samu poslanicu baca njena geneza, koja joj oduzima svakopu i prividno moralno opravdanje. Ona joj do kraja skida masku crkvenosti i pokazuje je u svoj njenoj prljavoj golotinji, kao sredstvo ustaškog banditizma.

Utvr eno je na saslušanjima pojedinih ustaških ministara, koji su od saveznika bili predani jugoslavenskim narodnim vlastima kao i fra Radoslava Glavaša, šefa odjeljenja za bogoštovlje u Ministarstvu pravosu a i bogoštovlja, da je inicijativu za održanje biskupske konferencije i objavlivanje poslanice dala ustaška vlada, štoviše, tu je konferenciju organizirala ustaška vlada i spremila nacrt sadržaja za poslanicu koja je imala za cilj da posluži spasavanju NDH. Fra Radoslav Glavaš na saslušanju 13. VI. 1945., na pitanje kako je došlo do biskupske konferencije 24. III. 1945. rekao je slijede e:

»Na sastanku velike trojice u Jalti jama no je bilo razgovora o ure enju budu e Jugoslavije. Neposredno iza toga sastanka, došlo je do izjave vlade NDH o neodstupnoj volji za Hrvatsku državu. Iza toga je došla izjava do-glavni kog vije a u istom smislu. Zaredale su se manifestacije u tome tonu od strane raznih ustanova. Htjelo se provesti plebiscit za NDH. Dakako da je došao red i na razne religije, odnosno njihove poglavare. Mislim da je inicijativa došla od samoga poglavnika, jer me je pozvao predsjednik vlade Mandi i saop io mi, da se treba pobrinuti za ukona ivanje biskupa i vjerskih predstavnika, koji e do i u Zagreb zbog važnih državnih i vjerskih poslova. Ja sam se pobrinuo za stan nekih predstavnika. Došli su slijede i: dr. Ivan Šari , — Sarajevo, Jozo Gari , — Banja Luka, dr. Antun Akšamovi , — akovo, dr. Janko Šimrak, a biskupi senjski i kr ki ispri ali su se, da ne mogu do i zbog prometnih poteško a i blizine uskršnjih blagdana, kad moraju biti u biskupiji. Osim toga došao je Iwan Ulema Medžlisa iz Sarajeva Ridjanovi kao zastupnik Reis-ul-uleme, koji je bolestan, te franjeva ki provincijal iz Sarajeva Krunoslav Misilo, jer su trebali dati izjavu i franjeva ki provincijali. Radilo se prvenstveno na tome, da vjerski predstavnici dadu izjavu u korist NDH, a tom prigodom iznijeli su i svoje potrebe, kao potrebe njihove vjerske zajednice. Dakako, da je bila važnija izjava katoli kog episkopata. *Katoli - kim biskupima trebalo je sugerirati misli, koje bi imale uz ostalo, biti istaknute u poslanici.* Predsjednik vlade sam je nabacio neke misli i to dostavio šefJI promi be Ivi Bogdanu. Ovaj je preuzeo neke misli predsjednika vlade i sastavio neki promemorial, koji bi imao biti dostavljen nekim biskupima prije po etka konferencije. Tada je Bogdan pozvao mene i upitao me da li bih ja predao taj njegov sastavak pojedinim biskupima prilikom njegove posjete ministru. Ja sam preuzeo sastavak, no doznao sam, da se biskupi žure s konferencije zbog Velikog Tjedna i povratka ku i, pa ne e uop e posje i-vati Ministarstvo, nego tek poslije konferencije. Tada mi je on rekao, da to ne e biti potrebno, jer e se on iste ve eri, uo i konferencije sastati, s dr. Jankom Sumrakom, starim njegovim prijateljem i poslodavcem, pa e njemu izložiti misli, koje bi trebale biti unesene u poslanicu, a on e vjerojatno i sigurno, kao stari novinar biti redaktor i stilizator poslanice. Tako je fakti no i bilo, jer je Bogdan u jutro javio, da je imao sastanak sa Šimrakom i da je stvar ure ena. *Stvarno je poslanica preuzela politi ke sugestije Ive Bogdana i naravno garnirala to drugim mislima sakralnog karaktera, da poslovница ne ispadne kao politi ki pamflet.* Sigurno je Šimrak bio redaktor poslanice, jer se njegov stil opaža, a to se može zaklju iti i po tome, što je Šimrak prije objelodanjenja poslanice donio koncept u Ministarstvo na uvid jninstru i poglavniku. Izmijenjena je samo jedna rije i to ovo: mjesto »Hr—

vatska država«, stavljeno je »Nezavisna Država Hrvatska«. To je bila želja poglavnika, jer je to njegov omiljeni izraz. Više nikakve izmjene nije bilo i znam pozitivno, *da je poglavnik bio zadovoljan sa sadržajem poslanice i naredio, da se smjesta dade za tisak u sutrašnje novine.* Tako je došlo eto, do biskupske konferencije i do poslanice. U to sam upu en, pa sam mogao iznijeti to no slijed doga aja.

Prvotno se mislilo da i franjeva ki provincijali izdаду sli nu poslanicu. Zbog toga je pozvan provincijal iz Sarajeva Krunoslav Misilo, a ostali provincijali su ve inom bili u Zagrebu, osim hercegova kog i dubrova kog, koji su ostali pod vlaš u partizana. Krunoslav Misilo je pitao mene o emu se zapravo radi i zašto je pozvan u Zagreb. Protuma io san» mu stvar. On me je pitao za savjet, je li pametno da provincijali izdaju takav proglaš ili poslanicu. Ja sam mu rekao da se tomu odupre, i da ne izdaje ništa., jer oni nisu crkva, niti je pametno to izdavati, te izazivati još ve e sukobe izme u partizana i franjevaca, jer su odnosi upravo na tome podru ju bili kriti ni. Misilo je prihvatio moje mišljenje i izrazio misao, da bi on bio spreman jedino na to, ako bi se od njih tražila izjava da odlu no odbije objede beogradskog radija, koji je optužio franjevce kolektivno, da su kolja i, a to ne odgovara stvarno istini, jer pojedinci ne predstavljaju itavu zajednicu. Ja sam se tako er složio s njim , ali smo bili ipak mišljenja, da franjeva ki provincijali ne izdaju ništa. Tako je i bilo. U Zagreb je došao i zastupnik Reis-ul-uleme Ridjanovi s istom svrhom. Tokom razgovora, koje je on imao poglavito s muslimanskim ministrima, odlu eno je da islamska vjerska zajednica, dade sli nu izjavu kao u biskupskoj poslanici, ali da ta izjava iza e u Sarajevu iz razloga, što je tamo sjedište muslimanskog vjerskog poglavara i da se ne bi u javnosti reklo, kako je vlada dovukla u Zagreb vjerske predstavnike i prisilila ih na izjavu. Ridjanovi se vratio u Sarajevo s uputama, ali zbog pada Sarajeva nije došlo do izjave Reis-ul-uleme.

Evangeli ki biskup dr. Popp tako er je trebao dati izjavu, ali on to nije htio posebno izdavati, jer ne predstavlja brojnu skupinu vjernika, nego je svoju izjavu o NDH uklopio u propovijed, koju je održao u crkvi 10. IV. 1945. prigodom bogoslužja za godišnjicu osnutka NDH. Pravoslavni mitropolit Germogen je tako er trebao dati izjavu, ali se njome nije forsiralo iz razloga, da te izjave ne budu vremenski preblizu i tako javnosti temeljito sumnjive kao namještene.

To je to an tok doga aja oko biskupske konferencije i drugih priprava oko izjava vjerskih predstavnika. Sigurno javnosti nisu poznati svi detalji, stoga sam iznio sve pojedinosti i peripetije. Dr. Radoslav Glavaš, s. r.⁴⁶⁸

Svrhu poslanice kao i ulogu episkopata za održanje NDH pred samim slomom pored fra Glavaša potvrdili su i predsjednik ustaške vlade Nikola Mandi , ustaški ministar bogoštovlja i pravosu a Pavao Canki i ustaški ministar Julije Makanec.

Nikola Mandi na saslušanju 29. V. 1945. medu ostalim je rekao, da je »svrha poziva bila, da crkveni glavari iznesu svoj stav prema neprijateljima NDH, prema ratu i prema komunizmu. Koliko se ja sje am,, Paveli mi je rekao preko telefona, da sve crkvene glavare šaljem Stepincu, radi samoga stava, koji je trebao biti jedinstven svih crkvenih glavara po pitanjima neprijatelja NDH, rata i komunizma. Koliko mi je poznato, takav stav je iznesen u poslanici nadbiskupske konferencije održane u Zagrebu.« Nikola Mandi je rekao da je to u inio po nare enju Pave-

li a. Svi odreda crkveni velikodostojnici, kad su došli u Zagreb, bili su najprije u predsjedništvu vlade, odakle ih je Mandi upu iavao nadbiskupu Stevincu. Mandi je priznao da je pobudu za ovu konferenciju nametnula težina situacije, u kojoj se nalazila NDH. Na pitanje islijednika, u emu je bila težina situacije, u kojoj se nalazila NDH prije biskupske konferencije, Mandi je odgovorio, da je to bila ponajprije opa situacija na frontovima, pošto: Njema ka, koja se bila obavezala da brani NDH, nije bila u stanju ispuniti svoje obaveze u dovoljnoj mjeri. Zatim, u samoj NDH, poslije evakuacije srijemskog fronta, prehrambene prilike su bile veoma teške, pa je uslijed toga nastupila nestasica svih zaliha potrebnih za održavanje vojske i naroda. Mandi je priznao, da su ustaške vlasti i vodstvo NDH veoma mnogo o ekivali od poslanice crkvenih glavara. Oni su se nadali, da će se time »podi i moral u narodu, koji je u to vrijeme bio poljuljan i da će se prikupiti sve snage ljudske i materijalne da se održi postojeće stanje. Mi smo još uvijek vjerovali, da će se situacija izmijeniti, ukoliko bi Njema ka upotrijebila tajno oružje i svoje prijeve, o kojima se mnogo govorilo i za koje su nas Nijemci uvjeravali«.⁴⁶⁶

Pavao Canki je izjavio da je ustaška vlada biskupskom poslanicom htjela postati, »da se održi kompaktnost naroda u borbi protiv etnika, a narođeno partizana i da se manifestira politički protest protiv odluka II. zasjedanja AVNOJ-a i III. zasjedanja ZAVNOH-a. Vjerujem, da je inicijator toga htio sa uvati ne samo kompaktnost teritorija Nezavisne Države Hrvatske, nego i ustaški režim . . .«⁴⁶⁷

Jednako je i Julije Makanec o toj poslanici rekao, da je »primljena vrlo povoljno zbog toga, što je u njoj naglašeno pravo hrvatskoga naroda na državnu nezavisnost. »Obzirom na to, kada je ona objavljena, smatrali smo je moralnom podrškom političkog nastojanja.« Osim toga Makanec je potvrdio Glavaševu izjavu, da je poslanica bila na cenzuri i da je u cijelosti propuštena.⁴⁶⁸

Sva ustaška propaganda upela se da poslanicu što više proturi u svijet i da je eksplorira za održanje ustaškog režima.

Tajni ustaški bilten »Vesti koje nisu za novine« PD, 149 od 27. III. 1945. donosi vijest o toj poslanici, kako bi ohrabrio ustaše, koji su o ekivali svoj spas od ustaškog episkopata.

»Biskupska poslanica prevedena je na strane jezike te je već raznim sredstvima raširena, tako da je danas poznata itavom svijetu. Isto tako će se i crkveni krugovi sa svoje sirane pobrinuti, da bi poslanica došla do svih imbenika svjetske politike, da bi se posvjedočilo o herojskoj borbi hrvatskog naroda protiv boljevizma, pa ak i na konferenciji u San Franisko. »Glas Hrvatske« dao je u posljednjim izdanjima preko najjače kratkovalne krugovalne postaje na evropskom kontinentu u cijelosti biskupsku poslanicu na hrvatskom jeziku, posebno za Južnu, a posebno za Sjevernu Ameriku. Ovom prigodom upozoravamo naše itatelje na komentare . . .«

Još više nego sve ove izjave ustaških prvaka o toj biskupskoj konferenciji govori jedan sa uvan akt »ministra pravosuđa« Cankija, koji potpuno razgoli uje svu tu sramnu pozadinu ove konferencije biskupa, ovisnih o ustaškim poglavarima,

⁴⁶⁶ Dokumenti o protunarodnom radu, 400—401.

⁴⁶⁷ Dokumenti o protunarodnom radu, 402.

⁴⁶⁸ Dokumenti o protunarodnom radu, 402.

na iju su želju, da ne kažemo zapovijed, sastali i objavili akt, iji su inicijatori bili civilne vlasti NDH, a konceptori N. Mandi, Ivo Bogdan i J. Šimrak, po pretvodnom odobrenju i suglasnosti zlo inca Paveli a i predsjednika ustaške vlade.

Akt Cankija — Pro Memoria — je od 13. marta 1945. i on pruža punu istinu o tome, tko je organizirao konferenciju, kome je ona trebala i za kakve ciljeve, tko je financirao troškove, odnosno kakva se nov ana nagrada obe ala predstavnicima crkava i konferencije, dakako za uslugu, u injenu ustaškom režimu. Dakle, pla eni ka biskupska konferencija, sazvana da spasava režim kome su bili odbrojeni dani.

Canki je ovu promemoriju, sigurno za ustašku vladu, po inicijativi Paveli a koncipirao i potpisao — a na saslušanju nije se odrekao ni svoga potpisa ni njene autenti nosti.

»Uslijed u estalih napadaja i zbog ubijanja vjerskih službenika potrebno je pozvati predstavnike priznatih vjera, da oni svaki sa svoje strane dadnu izjavu i time osude divljanje boljševi kih banda na hrvatskom državnom području.

I. Katolici.

Kako nije mogu e skupiti sve katoli ke biskupe, to je dostatno da se pozovu u Zagreb slijede i biskupi:

1. Dr. Alojzije Stepinac. 2. Dr. Ivan Šarić — Sarajevo. 3. Fra Jozo Garić — Banja Luka. 4. Dr. Janko Šimrak — Križevci. 5. Dr. Viktor Burie — biskup senjski, sada u Kraljevici. 6. Dr. Josip Srebrnić — Krk. 7. Dr. Antun Akšamović — akovo.

Ove biskupe mogu e je makar nekako dovesti u Zagreb, a manjkaju sljede i: 1. Dr. Josip Buturac — Kotor. 2. Dr. Klement Kvirin Bonefa i — Split. 3. Miho Pušić — Hvar. 4. Dr. Jerolim Mileta — Šibenik. 5. Dr. ule — valjda u Nevesinju.

Bilo bi dobro kad bi državna vlast pozvala biskupe u svoje ime zbog važnih sve eni kih pitanja u državi. (Prvobitni tekst je imao: »... zbog važnih državnih probitaka« što je kasnije precrtno i zamijenjeno naprijed re enim). Tom zgodom bi trebalo od njih zamoliti o stanju na terenu, o potrebama vjernika i o pomoći koju bi država trebala crkvi pružiti. Kad bi biskupi već bili ovdje, onda bi bila mogu nost za sastanak episkopata, koji je donio potrebne zakljuke. Osim toga bilo bi potrebno sazvati i franjeva ke provincijale, da i oni dođu u istu svrhu, a onda bi dali izjavu, jer su se komunisti u posljednje vrijeme osobito okomili na franjevice. Za poziv dolaze u obzir sljede i provincijali: 1. Dr. Fra Petar Grabić — Zagreb, Isusovci (? ta on je franjevac!). 2. Fra Krsto Misilo — Sarajevo, Dominikanci (? ta i on je franjevac!). 3. Fra Modesto Martin i — Zagreb, Kapucini (? ta i on ja franjevac). 4. Dr. Fra Bonifacije Perović — Dubrovnik, sada u Zagrebu.

Od svih provincijala jedino bi trebalo dopremiti u Zagreb Krunu Misila, koji se nalazi u Sarajevu, a provincijal hercegova ke franjeva ke provincije iz Mostara ima svoga zastupnika ovdje u Zagrebu u osobi dra fra Ignacija Jurkovića.

2. Muslimani.

Potrebno je imati izjavu predstavnika islamske vjerske zajednice, jer je mnogo službenika islamske vjere ubijeno od partizana. Kako je sadašnji zamjenik Reis-ul-uleme Salih Bašić bolestan, mogao bi on odaslati u Zagreb svoga opunomo enika. *Dakako, ne bi uputno bilo nikome kazati pravu svrhu dolaska. Preko Džafera Bidžana.*

III. Pravoslavni.

Pravoslavni vjerski predstavnici tako er dolaze u obzir sa svojom izjavom, jer su partizani napadali i vjerske službenike Hrvatske pravoslavne crkve, a neke od njih i ubili. Izjavu bi dao Mitropolit Germogen, kao poglavar Hrvatske pravoslavne crkve, a tu izjavu bi mogao eventualno supotpisati sarajevski episkop Spiridon Mifka.

IV. Evangelici.

Evangeli ki biskup dr. Filip Popp, kao poglavar evangeli ke crkve na-lazi se u Zagrebu i on lako može dati izjavu.

Napomena.

Ima poteško a s obzirom na ove vjerske predstavnike, koji se nalaze izvan Zagreba, a te poteško e treba na bilo koji na in svladati.

Sarajevskog nadbiskupa dr. Ivana Šari a, zamjenika Reis-ul-uleme i provincijala Krunu Misila treba zrakoplovom prebaciti u Zagreb, a to isto se može i s banjalu kim biskupom Fra Jozom Gari em. Brigu oko toga povjeriti generalu zrakoplovstva Rub i u. Dr. Janka Šimraka iž Križevaca lako je prebaciti u Zagreb bilo zrakoplovom bilo samovozom. Najve a je poteško a s biskupom senjskim Viktorom Buri em i biskupom kr kim Josipom Srebrni em. Brigu oko njihova dopremanja u Zagreb trebalo bi povjeriti ustaškom pukovniku Juci Rukavini, koji bi ih samovozima prevezao, a njema ke bi vojne oblasti trebale iza i ususret u pogledu prijevoza kr kog biskupa s otoka Krka na kopno u Senj, Crikvenicu ili Kraljevicu. Ukoliko ne bi uspjelo ova dva biskupa dopremeti u Zagreb, onda bi trebalo izjavu episkopata putem vojnih tekli a odnijeti spomenutim biskupima na potpis i brzo vratiti natrag, jer je od velike važnosti da bude potpisano što više biskupa.

Poziv vjerskim predstavnicima na sastanak u Zagreb trebao bi odaslati sam predsjednik vlade, ali ni u kojem slu aju ne re i im pravu svrhu njihova dolaska.

Kad bi ve došli vjerski predstavnici u Zagreb, onda bi trebalo ispitati njihove potrebe i tom prilikom dati im nov anu pomo , jer prema saznanju Ministarstva pravosu a i bogoštovlja sve vjerske zajednice pate na tomu. što nemaju nov anih sredstava za školovanje sve eni kog podmlatka i druge vjerske potrebe. U tu svrhu Predsjedništvo vlade dozna ilo bi Ministarstvu pravosu a i bogoštovlja navjeru u visini od 100,000.000.— kuna, koju bi ovo Ministarstvo raznim vjerama podijelilo kao pomo , poslije njihove plebiscitare izjave protiv boljševizma i partizanskih divljanja na podru ju KDH. U pogledu boravka vjerskih predstavnika u Zagrebu trebalo bi odmah preduzeti pripremne mjere, kako u pogledu njihova ukona ivanja, tako i u pogledu njihova uzdržavanja i samovoza za prevažanje. To bi moglo preuzeti na sebe Ministarstvo pravosu a i bogoštovlja uz potporu Predsjedni tva vlade, koje bi u tu svrhu ishodilo posebne navjere i sredstva.

Ministar pravosu a i bogoštovlja
Dr. Pavao Canki. —«^{46!}

Ovo je najvjernije nali je toj »crkvenoj« i »biskupskoj« poslanici — koja nam pravo otkriva svu pozadinu organizacije ove konferencije, na kojoj je prihva ena unaprijed koncipirana takozvana »plebiscitarna biskupska izjava protiv boljševizma i partizanskih divljanja u KDH.« Dakle, »plebiscitarna« biskupska izjava koju su im servirali Paveli - Mandi - Canki - Glavaš - Bogdan - Šimrak! Tako je dakle, omiljeli Stepin ev termin plebiscita dao oznaku i sadržinu i ovoj Poglavnik-Mandi -Canki-

⁴⁸⁰ Dokumenti o protunarodnom radu, 408—404. 405—407.

Bogdan-Šimrakovoj »plebiscitarnoj izjavi« — koju su uresili, ili kako re e fra Glavaš »garnirali drugim mislima sakralnog karaktera«, naprosto zato, »da poslanica ne ispadne politi ki pamphlet.« Ovo je i najteža i najekspresivnija osuda, koju je izrekao sve enik — ustaša — a ne narodni sud ili neki na elni protivnik.

Re eno je ve da su se franjeva ki provincijali lomili i kolebali ve prije sastanka u Zagrebu, i da su medu sobom izmijenili misli o neoportunosti davanja ma kakve izjave u korist NDH ili ustaškog režima. Sada, kad je narodno-oslobodila ki borac bio pred Sarajevom, osjetili su labavi karakteri i neobi no jeftine i kameleonske svjesti, da nije najzgodnije u tom posljednjem trenutku izazivati i izlagati se jednom tako svježom krivicom pred sam slom, koji je osjeao i ustaša fra Radoslav Glavaš. Toga mišljenja bio je i provincial fra Modesto Martin i . I tada, marta 1945. kao i oktobra 1946., kad se našao na optuženi koj klupi pred narodnim sudom u Zagrebu, da i cn odgovori za teške krivice po injene na svome narodu. Na nekoliko pitanja javnog tužitelja 2. oktobra 1946., u sudnici, u kojoj se nalazio i opunomo eni legat Sv. Stolice u FNRJ, Msgr. Hurley, morao je priznati fra Modesto Martin i , da je itav ovaj postupak s ovom martovskom biskupskom poslanicom bioiniciran od ustaških vlasti i u njihovu korist, i da je itava pozadina poslanice politi ka. Na pitanje predsjednika suda, što se o ekivalo od poslanice crkvenih poglavara, fra Modesto je odgovorio, neposredno i nezaobilazno:

»Da se podigne moral kod naroda i prikupe sve snage, ljudske i materijalne, i održi postoje e stanje. Mi smo još uvijek vjerovali da e se situacija izmijeniti ukoliko Njema ka upotrebi tajno oružje te svoje pri uve, o kojima nam se mnogo govorilo, i u koje su nas Nijemci uvjeravali.«¹⁷⁰

A, ovi bijednici su vjerovali, da e doista pomo i ustašku vladu i spasiti ovu nakaznu kvislinsku tvorevinu. Ima o tome jedna dragocjena izjava jednog ustaškog »diplomata«, koju je dao kao svjedok na Stepin evom procesu. Iz nje se saznaje, da su govoril nadbiskupa Stepinca, bili koriš eni u propagandne ustaške svrhe. Tako je to bilo i s ovom poslanicom. Vladimir Košak bio je tada na dužnosti Paveli eva poslanika u Berlinu, pa su mu iz ustaškog Ministarstva vanjskih poslova poslali, medu ostalim i ovu poslanicu, da je upotrebi protiv NOB-e u Göbbelsovoj štampi, Njema ke i ostalih satelita. Priznao je, na pitanja predsjednika suda (5. X. 1946.), da je primao izvode iz govora i propovijedi nadbiskupa Stepinca u svrhu proustaške propagande, pa tako i ovu itavu poslanicu. Krajem 1944. i po etkom 1945. bio je naroito snabdijevan ovim materijalom dobivanim iz Zagreba.

»Dobio sam... izvjesne podatke o tome što se doga a u Zagrebu i što se moglo iskoristiti u propagandu. To su bili najvažniji izvaci — sje am se iz govora nadbiskupa mladeži sveu ilišarcima, bile su i njegove propovijedi, to no se ne sje am ikoje, ali znam da je bilo pozitivnih izjava nadbiskupa Stepinca za NDH s instrukcijom da se to upotrebi u politi ku propagandu u inostranstvu ...«

Na neposredno pitanje predsjednika, da li je dobio i martovsku poslanicu episkopata, koja je bila prvenstveno politi kog karaktera, i da li je ona bila poslana s tom misijom, ministar Košak je odgovorio potvrđno.

¹⁷⁰ »Vjesnik« 3. X. 1946.

»To je bila poslanica od ožujka 1945. Tada je to poslanstvo — ono je ve u travnju 1945. god. iselilo iz Berlina — bilo u St. Gallenu u Austriji. To je bilo zadnjih dana travnja, ne bih znao to no dana, ali mislim 28. ili 29. travnja, kad je došao savjetnik poslanstva Ivankovi iz Zagreba i donio izvjestan broj primjeraka s time da se preda diplomatskim predstavnicima Švedske i Švicarske, kao i predstavnicima papinske nunciature i zamoli, da bi je oni dostavili Anglo-Amerikancima, odnosno diplomatskim predstavnicima Engleske i Amerike. Ta poslanica osim na njemačkom, bila je još na engleskom i francuskom jeziku.«

Kad je predsjednik zapitao Košaka, da li je uočio da se u NDH toj poslanici pridavala naročita politika važnost, Košak je takođe odgovorio potvrđno.

»Jest, to je sam Ivankovi rekao. Ona je bila smatrana — može se reći — kao vitalna stvar, kao jedna od najvažnijih stvari u ono vrijeme, jer je uopće spašavala t. zv. KDH, — tako se govorilo: nacionalnu Hrvatsku, nacionalne Hrvate. . . «¹⁷¹

I klerofašisti i ustaše, vidjeli su u ovoj poslanici katoličkih biskupa svoju nadu za NDH i za njeno održanje. Sam pak nadbiskup Stepinac postao je tih sudobnosnih dana za NDH u pobjedonosnom nastupanju Jugoslavenske armije, stub za koga su se prihvatali u općoj olujini svi protunarodni i reakcionarni elementi. Sve ovo strahovito moralno zlo, koje je toliko nevolja nanjelo narodima Jugoslavije, sada se odjednom našlo na istome frontu, iako su to bili i takvi elementi koji su se do srži između sebe mrzili, štoviše, i sam Draža Mihajlović, trinaest dana prije oslobođenja Zagreba poslao je u Zagreb nadbiskupu Stepincu generala Brašića, kao i Paveliću, da se s njima sjedini protiv Narodno-oslobodilačke vojske. Iz pisma nadbiskupu Stepincu vidi se, da je nadbiskup Stepinac i ranije održavao veze sa predstavnicima Draža Mihajlovića.

»Vrhovna komanda, 15. aprila 1945.

Preuzvišenosti,

Preplavivši Srbiju i druge srpske pokrajine komunisti ki val od nekoga vremena zapljuškuje i one pokrajine, koje nastanjuje hrvatski narod. On se sve više širi i, naročito poslednjih dana, preti da preplavi i te krajeve, onako isto kako je to bio slučaj u minuloj godini sa srpskim krajevima. Prilikom prve audijencije koom ste donosiocu ovoga pisma u inilicu ast, imao je prilike da obavesti Vašu Preuzvišenost o svima nevoljama i patnjama što ih je komunizam prouzrokovalo srpskom narodu u toku nekoliko meseci.

Osećajući i u ovim asovima potrebu da, pored ostalih, i Vašoj Preuzvišenosti, kao duhovnome vodi hrvatskoga naroda, skrenem pažnju na sve strahote eventualnog komunista kog osvajanja hrvatskoga prostora, meni je ast da u prilogu dostavim Vašoj Preuzvišenosti jedan memoar u kome su izložena moja sjedišta na sadašnji vojni i politički položaj. Donosilac ovoga pisma biće Vašoj Ekscelenciji na raspoloženje za eventualna dalja obaveštenja.

Bez obzira na sve one momente i okolnosti, koji su nasili koji bi nas mogli deliti, ja smatram za svoju dužnost, da zamolim i Vašu Preuzvišenost, da uloži sav svoj uticaj i sve svoje napore u cilju aktiviranja svih nacionalnih snaga hrvatskog naroda u borbi protiv boljševizma. Upućujem Vam ovu molbu, ja želim da verujem, da će Vaša Preuzvišenost, idući stopama svojih velikih prethodnika, odgovoriti svim onim istorijskim dužnostima i zadacima, koji će pred Vašu Preuzvišenost postavljaju u današnjim teškim vremenima.

¹⁷¹ Vjesnik (i. X. 1946. Su enje Lisaku. Stepinu. Šalicu i družini. . . , 363—366.

Jer, od pravilnoga »hvatanja i dužnosti i zadatka sa strane Vaše Preuzvišenosti zavisi e i mesto, što e ga istorija hrišćanstva, a napose hrvatskog naroda, Vašoj Preuzvišenosti dodeliti.

U tom verovanju i nadi, ja preporu ujem Vašoj blagonaklonoj pažnji donosioca ovog pisma i molim Vašu Preuzvišenost, da i ovom prilikom primi izraze moga osobitog poštovanja. Armijski general, Drag. M. Mihailovi .⁴⁷²

Memorandum, o kome govori Draža Mihailovi u pismu nadbiskupu Stepincu je isti,, koji je neposredno uputio Paveli u sa svojim kombinacijama, kako bi sebe, Paveli a, Mađari i kralja održao pomo u stranih sila. Štoviše, poznato je iz samog priznanja nadbiskupa Stepinca, datog na saslušanju 22. V. 1945. da mu je ponuena vlast od Paveli a na desetak dana prije Paveli eva bjegstva iz NDH. Nadbiskup je zatražio dozvolu da može razmisliti o tome, kako bi se sporazumio sa Mađarem. I doista nadbiskup je o tome razgovarao sa Mađarem i unekoliko neodlučnost nadbiskupova stvar je otegla, pa je i njihove kombinacije razbila Jugoslavenska armija, koja je stigla do Zagreba, i u Zagreb, prije nego što je došlo do oživotvorenja ovog Paveli evog plana.

Ustaški svjedoci na procesu protiv nadbiskupa Stepinca, dvojica ministara. Košak i Alajbegovi , kao i Paveli ev »vojskovo a« i »maršal« i »vitez« Slavko Kvaternik iznijeli su zanimljive podatke a naro itoj politi koj aktivnosti nadbiskupa Stepinca pred sam slom NDH. U Berlinu se ra unalo sa Stepincom naro ito onda, kad se htjelo postaviti vladu u NDH, na širu osnovu koalicije Paveli -Mađar, kako bi se pred Angloamerikancima dao vid široke narodne volje za NDH, a s druge ublažio stav i stekla naklonjenost ovih sila pomo u vatikanske intervencije. Gestapoovski špijun i agent Abwehra, ing. Mari i bio je veza izme u Kvaternika, Stepinca, mađevca dra Torbara i šefova njema kog generalštaba i admirala Kanarisa, šefa njema ke obavještajne službe i generalfeldmaršala Keitela. Ovo Mari i evo posredovanje imalo je za svrhu spomenutu promjenu režima u NDH na široj platformi, sa nadbiskupom Stepincom na elu kao nekadašnjim banskim »loCum tenensom«. Košak, koji je u Njema koj o tome bio to no obaviješten znao je da nadbiskup Stepinac nije odbijao njemu namijenjenu ulogu. Ovi ustaški prvaci su potvrdili, da su Stepincu dolazili i Rožman-Rupnikovi delegati iz Slovenije u cilju uspostavljanja zajedni ke akcije protiv Narodno-oslobodila kog pokreta na širokim zajedni kim osnovima.⁴⁷³

Tako je dakle, nadbiskup Stepinac kao vrhovna glava katoli ke crkve u ustaškoj NDH, njen stub pri njenom izdisaju, kao što je bio glavni oslonac pri njenom poručaju, poteckom iz nezakonitog priležništva fašizma, nacizma i vatikanskog klerofašizma.

Spomenuti ustaški »ministar« Košak karakterizirao je usluge katoli ke crkve ustaštvu ne samo pri njegovu slomu, nego i pri njegovu pojavi time što je potvrdio naše ve toliko pokazivano uvjerenje, koje potvrđuju i djela predstavnika katoli ke crkve tokom itavih strašnih okupacijskih godina.

Na pitanje predsjednika suda, kako; je djelovalo na održanje ustaša, na njihovo samopouzdanje, samosvijest i snagu injenica, da je nadbiskup Stepinac odmah u po etku NDH posjetio najprije Kvaternika. a onda Paveli a (ve 14. IV. — dakle

⁴⁷² Dokumenti o protunarodnom radu. 409.

⁴⁷³ »Vjesnik« 6. X. 1946.

dan kasnije nego što je stigao u Zagreb i na tri dana prije kapitulacije Jugoslavije.), ministar Košak je vrlo odlu no i svjesno odgovorio: »*Znam dobro, to je dovelo do jedne jasno i absolutno osjetljive sigurnosti jednog olakšanja. Znam samo to da su zbog toga svi bili radosno uzbu eni, jer su time osje ali svoje podizanje — gledali su svoj položaj sigurnim i u vrš enim*«. A kad je na to dodao predsjednik, da bi to trebalo protuma iti kao pružanje jakog politi kog potpornja ustaškoj vlasti, Košak je sigurnim glasom rekao: »*Nedvojbeno tako. Ne može biti druge podrške*«:¹⁷⁴

Tako je to bilo 1941., tako sve ostale godine, i onda kad dobija orden sa zvijezdom »radi raskrinkavanja odmetnika u zemlji i na strani«, onda, kad intervenira u Vatikanu za održanje NDH, kad raspravlja s njema kim špijunima ili poslanikom Kascheom, kad ima da bude »locum tenens« pa i onda kad skriva pred sam slom ozloglašene ustaše i u svome dvoru pohranjuje ustašku arhivu, ustaške biblioteke, Paveli eve govore, snimljene na gramofonskim ploama itd., itd., itd. Ali, ne samo i tada, nego i poslije sloma NDH.

Brojni ustaški funkcioneri prije bijega u inostranstvo, obraju se nadbiskupu kao ovjeku koji e njihove interese i imovinu: jedini mo i da sa uva i poslije pobjede NOV. Na saslušanju od 27. V. 1945. nadbiskup je priznao da je obeao pomo zloglasnom ustaškom ministru dr. Edi Bulatu i šefu ustaške »promi be« Ivi Bogdanu, njegovu dugogodišnjem suradniku i najzatrovanim klerofašistu, kada su ga zamolili da ih preporu i Svetoj Stolici. Nadbiskup Stepinac je tom prilikom odgovorio »*da e im Sveta Stolica sigurno iza i u susret kao i drugim vjernicima*«.¹⁷⁵ Upravo ovo bježanje ustaša, dalo je prilike da se pokaže u koliko je intimnoj i prijateljskoj prisnosti bio nadbiskup s ustaškim prvacima. Treba da se još spomene, da se nadbiskup toliko unizio, da je primio na uvanje dio ustaškog arhiva kao i privatne stvari pojedinih ustaških ministara i ustaških funkcionara. Arhiv je nadbiskup primio na revers od samog ministra Alajbegovi a.

Nadbiskupov tajnik Ivan Šali 15. XI. 1945. izjavio je na saslušanju izme u ostalog o primanju i uvanju ustaških stvari u nadbiskupovom dvoru:

»Dan prije evakuacije iz Zagreba vlade NDH došao je kod nadbiskupa Stepinca ministar vanjskih poslova NDH dr. Alajbegovi i zatražio da smjesti arhivu ministarstva vanjskih poslova, a i jedan dio arhiva »Županstva pri poglavniku« u podrumske prostorije nadbiskupskog dvora. Ja i Lackovi primili smo ovaj arhiv i smjestili ga u podrum. Filmovi, koji su spakovani u pet kutija, a sadržavaju slike i govore poglavnika, smješteni su u arhivu duhovnoga stola. Ja sam uglavnom smjestio ove filmove, koji se i danas nalaze u toj arhivi. Nakon mjesec dana po oslobojenju, arhiva Ministarstva NDH prenesena je u predsjedništvo vlade.«

Tajnik Šali želio je da te filmove i taj arhiv pomo u jednog uitelja skloni na takvo mjesto da ne bi došlo do ruku narodnih vlasti. Šali je priznao da su poslije oslobojenja Zagreba u nadbiskupovu dvoru našli prvo vrijeme zaklona ustaše kao što su bili šef protokola ministarstva vanjskih poslova dr. Vladimir Mintas, dr. M. Stepinac i prof. Ton Smerdel. Za predsjednika Matice Hrvatske, don Filipa Lukasa.

¹⁷⁴ »Vjesnik« 6. X. 194fi.

¹⁷⁵ Dokumenti o protunarodnom radu. 409.

kaže nadbiskupov tajnik, da je tako er bio u nadbiskupovu dvoru kod Stepinca, koji je primio njegovu biblioteku i arhiv na uvanje.

»Dva tri dana pred evakuacijom ustaša iz Zagreba došao je kod nadbiskupa Stepinca dr. Josip Balen, ministar šumarstva NDH i zamolio nadbiskupa da primi nekoliko sanduka njegovih privatnih stvari. Nadbiskup mu je dozvolio da ove stvari smjesti, ali da ne snosi odgovornost, ako te stvari stradaju. On je dovezao u nadbiskupski dvor sedam do osam sanduka ku nih predmeta i odje e. Ove predmete je primio dr. Stjepan Lackovi po odbrenju nadbiskupa Stepinca. Ovi predmeti su smješteni kod pravonice za ves u prizemlju. Deset dana prije slu aja sa dr. Balenom došao je jedan nepoznati ovjek sa vizitkartom Ervina kneza Lobkowicza, promatra a NDH pri Vatikanu, u nadbiskupsko tajništvo. On je zatražio da razgovara sa dr. Lackovi em, jer je na vizitkartu bilo ozna eno ime dr. Laakovi a. Kako dr. Lackovi a nije bilo, ovaj je ovjek ekao, a ja sam mu rekao: »Ako ga ne nadete onda metnite te vaše sanduke u prizemlje na mjesto, gdje su kasnije smještene Balenove stvari... Ministar Pavao Canki dolazio je više puta kao resorni ministar kod nadbiskupa Stepinca. On je pred povla enjem tako er bio i zamolio nadbiskupa, da mu u ini uslugu te da primi njegovu gospo u i dijete u nadbiskupski dvor. Nadbiskup Stepinac najprije je želio da nju smjesti u neki samostan, a me utim, kako su tada samostani bili puni asnih sestara, koje su tada odbjegle u Zagreb, to je želio da gospodu Canki sa kerkom smjesti u domu tre eg reda svetog Franje na Ksaveru. U tu svrhu zamolio je franjevce, da ustupe jednu sobicu, me utim ta sobica je bila premala da primi gospodu i stvari, te je ministar Canki zamolio nadbiskupa da ih smjesti neke njegove stvari, (1 ormar za knjige sa knjigama, dvije fotelje, jedan kape i jedan stol). Ovi predmeti nalaze se u sobi dr. Lackovi a.

Po staroj praksi koja još traje od vremena Austrije bile su matice poginulih vojnih lica smještene u nadbiskupskom ordinarijatu, a tako er i za vrijeme NDH. Matice je vodio odre eni za to vojni sve enik. Najprije bojnik Nikola Ili , a kasnije bojnik Bartol Ganza. Pred povla enje NDH ustaški satnik Šabalja (dušobrižnik) donio je preostale vojne matice sa vojnog vikarijata i smjestio ih u nadbiskupski dvor, i to u kulu gdje se održavaju konzistorijalne sjednice. Pred povla enjem oružanih snaga NDH, natporu nik Vladimir Majdak, donio je jedan dio kartoteke poginulih vojnika sa zamolbom, da ih se gore smjesti, jer e u dvoru biti sigurnije... Dr. Lackovi je stavio u svoju sobu dva ilima ministra Balena, a u moju sobu metnuo je jedan ve i i dva manja ilima. U mojoj sobi se nalaze tako er dva mala goblena, vlasništvo ministra Balena. Gospo a Šnajder je zamolila dr. Lackovi a da primi dva pitanina od kojih je jedan smješten u sobi dr. Cvetana, a drugi je u sobi u kojoj je nekada stanovao Josip Crnkovi , sve enik.⁴⁷⁶

Ovaj iskaz nadbiskupova tajnika ilustrira ustaške veli ine pri rasulu NDH i njihovo »herojsko« zalaganje, kako se staraju o tome, da i iza sloma NDH sa uvaju svoje perzijske ilime. Ali je najvažnije od svega toga injenica, da nadbiskup Ste-

⁴⁷⁸ Dokumenti o protunarodnom radu, 416—418. Ovaj iskaz nadbiskupskog tajnika potvrdio je kao svjedok i sam ustaški ministar Alajbegovi — kao i otkriveni dokumenat o primopredaji arhiva koji su vlastoru no potpisali nadbiskup Stepinac i ministar Alajbegovi . (»Vjesnik« 6. X. 1946.).

pinac sakriva arhive ustaškog ministarstva vanjskih poslova i poglavnikova »Županstva«, »historijske« govore Paveli a snimljene na gramofonskim ploama za pozniju historiju o jednom vremenu u kome je i sam sa svojima tako aktivno uestvovao. Ustaški ministri i njihove porodice nalaze zaklona u nadbiskupovu dvoru, svijesni da im je zaklon dao njihov najbolji suradnik i pomaga, koga e zacijelo zaštititi njegov visoki crkveni položaj, tako se barem pretpostavlja, od radoznalosti budu ih narodnih vlasti. Me utim ovaj nadbiskupski dvor nije bio uto ište ustaša samo pri slomu NDH, pri najbjednjem rasulu moralnih zlikovaca, koje pamti hrvatska historija, nego ti zlikovci nalaze zaklona i zaštite u dvoru nadbiskupa Stepinca sa njegovim znanjem i pristajanjem i poslije definitivnog osloba anja itave Jugoslavije, stavivši se tako u službu protiv obnove i konsolidacije nove Jugoslavije.

itav niz pojave od 8. maja 1945. pa nadalje vezani su ponovno sa li noš u nadbiskupa Stepinca, ne samo kad objavljuje mjeseca septembra famozno Pastirsko pismo, nego i onda kad dopušta da se u njegovim dvorima vezu i blagosiljavaju zastave za ustaške križare, koji su se organizirali, da i dalje produžavaju borbu protiv narodnih oslobodilaca, u kojima nalaze zaklona najkravaviji ustaški konspiratori, dok se u franejeva kom manastiru na Kaptolu sakriva oplja kano zlato od stradalnika Srba, i ostalih rodoljuba, koje su ustaše poubijali u logorima smrti. O ovoj konspirativnoj djelatnosti klerofašisti kih elemenata dala bi se napisati itava knjiga. Ogromnu dokumentaciju na i e budu i histori ar u mnogobrojnim procesima, na kojima su dokazane njihove krivice.

S ovakvom aureolom ustaškog povjerenja izašao je nadbiskup Stepinac iz svoje Civitas Dei, Božje Hrvatske, Kristove Hrvatske, Vojnu e Hrvatske, iz NDH, i ušao u Federativnu Narodnu Republiku Jugoslaviju, da produži srušila kim radom, koji je za njega u NDH bio stvarala ki i graditeljski.

Svi oni, koji su dobro poznivali rad nadbiskupa Stepinca prije drugog svjetskog rata, njegovu politku orientaciju prema unutrašnjim odnosima u prvoj Jugoslaviji, ali i pokorno provo enje planova i direktiva, koje su neizbjegno morale da pristižu iz Rimske Kurije, iji je bio najodaniji službenik, nisu nikako bili iznenaeni nad proustaškim stavom i. djelovanjem njegovim za trajanja NDH. Njegov pak stav u vrijeme NDH dao je naslutiti, da se nadbiskup Stepinac ne e nikako izmjeniti i da e produžiti da ide svojim starim utrvenim klerofašisti kim stazama. Te slutnje su dobile u krvlju oslobo enoj Jugoslaviji potvrde jezivog vida. Uistinu, njegov dvor je postao pravo konspirativno leglo i uto ište svih mogu ih izdajnika, koji se nisu mogli da pomire sa slonom NDH i s uništenjem fašizma i njegovih pomaga a. Da je to sušta istina, pokazao je veliki proces, koji je protiv nadbiskupa Stepinca i njegovih suradnika podigao Vrhovni sud NR Hrvatske mjeseca septembra i oktobra god. 1946. Strana reakcija podigla je strahovitu galamu. Me utim, ni ta galama nije mogla zaglušiti glas istine, koji e za savremenike kao i za historiju ostati dokument teškog vremena u kome su jedan nadbiskup, gotovo itav episkopat i najve i dio sve enstva radili u korist najve ih neprijatelja naroda, u kome su imali da vrše evan eosku misiju. Rad nadbiskupa Stepinca i znatnog dijela klerofašisti kog sve enstva i poslije oslobodenja je nastavio svoju sramnu i destruktivnu ulogu, ije prikazivanje bi, kako je ve re eno, iznijelo jednu sasvim novu knjigu. Treba samo prolistati dvije knjige *Dokumenti o protunarodnom radu i zlo inima jednog dijela katoli kog klera* (Zagreb 1946.)

i su enje Lisaku, Stepincu i družini ustaško-križarskim zlo incima i njihovim pomaga ima (Zagreb 1946.) — pa e se brzo ste i prava slika srednjevjekovnih strahota. Proces protiv Stepinca i drugova samo je potvrdio sve ono, što je re eno u ovoj mojoj knjizi. Ali, on je još više osvijetlio jednu mra nu fizionomiju komponiranu iz najsloženijeg tkiva jezuitizma, toliko opasnog za katoli ke narode Jugoslavije, Hrvate i Slovence.

Više nego igdje drugdje, bit e ta fizionomija za historiju sa uvana u izricanju presude Vrhovnog suda Narodne Republike Hrvatske u Zagrebu jedanaestog oktobra 1946. — nadbiskupu Stepinu u strahovitom okviru, koji su sa injavali najve i krvnik Zagreba Erih Lisak, li ni pobo nik Paveli a, povjerenik za javni red i sigurnost u ustaškom Ministarstvu unutrašnjih poslova i glavar nadzornog odjela ustaške vojnica, ijom su inicijativom pobijene tisu e Srba, Hrvata i Židova — kome je Stepinac poslije oslobo enja davao zaklona u svome dvoru i s njime razgovarao kao opunomo enikom Paveli evim, došavši u Jugoslaviju sa ciljem da organizira teroristi ku akciju »križara« i zaostalih ustaša; — zatim nadbiskupov tajnik Ivan Šali kao pomaga organiziranja oružanih, teroristi kih, križarskih bandi, dr. uro Mari , sve enik i ustaški satnik, suradnik s okupatorom, a poslije oslobo enja pomaga pri organiziranju teroristi kih formacija križara; tako isto dr. Pavle Gulin, veterinar i Josip Grnkovi ; fra Modesto Martin i , provincijal u Zagrebu, koji je zajedno sa svojom franjeva kom bra om sakrio pri bjegstvu ustaša iz Zagreba njihovo zlato, dragocjenosti i oko dva vagona srebra, što je bilo oplja kano od tisu a po ustašama pobijenih Hrvata, Srba i Židova. Sve je to bilo najprije sakriveno u grobnici ispod glavnog oltara u crkvi, a onda na sigurnijem mjestu, u grobnici ispod ispovjetaonica za gluhonijeme — svega 36 sanduka oplja kanog blaga. Provincijala su u tom poslu pomogli fra Mamerto Margeti , fra Tiburcije Pavlek, fra Kvirin Kolednjak, fra Valerije Vidovi , fra Pijo Švasta, fra Leopold Ivankovi i fra Mladen Majnari .

Kroz taj proces prodefilirale su strahovite i sablazne nakaznosti iz okupacije, jer je Vrhovni sud morao da poveže sva nedjela optuženih, ne samo po injenih poslije oslobo enja, nego i ona iz vremena okupacije, iz vremena monstruozne NDH, kojoj je Stepinac zajedno s episkopatom i najve im dijelom sve enstva najpredanije služio i omogu avao okupatoru, da narodno-oslobodila kom otporu jugoslavenskih naroda nanesene mnogo više patnji, nego bi to bilo, da nije postojala u NDH klerofašisti ka suradnja s ustašama i njihovim gospodarima.

Optužba protiv nadbiskupa Stepinca na судu je dokazana bezbrojnim svjedoanstvima svih mogu ih vrsta. Opužba javnog tužioca Jakova Blaževi a kao i njegovi govori osnovani su bili na neoborivim istinama, o kojima je bilo toliko puta govoren i u ovoj knjizi. Još jednom je nanizano sve od reda, što tereti najvišeg predstavnika katoli ke crkve u Hrvatskoj. Otkako postoji zagreba ka dijeceza, historija ne zna za ve eg i težeg zlo inca na tako visokom crkvenom položaju, koji bi se više izdajni ki ogriješio o hrvatski narod.

Pa opet, nadbiskup Stepinac, kao što je radio i govorio za vrijeme okupacije, samovlasno identificiraju i svoj i ustaški rad, kao i njihovih pomaga a u sve eni kim i fratarskim haljinama, sa radom hrvatskog naroda, tako je i za vrijeme su enja ostao dosljedan toj usurpaciji. Zato je u svome govoru javni tužilac, poslije Stepin eve obrane kao i govora njegovih branitelja, opravdano podvukao ovu injenicu, uo ivši svu.

besramnost ovakvog iskrivljivanja stvarnosti, koje su bile sasvim druge, nego što su ih prikazivali ustaše i njihovi najvjerniji pomagači, hrvatski klerikalci, dakako s nadbiskupom na elu. Već i teže uvrede za hrvatski narod nije moglo da bude, kad se tvrdilo, da su ga ustaše i klerikalci predstavljali u vrijeme njegovog najtežeg historijskog iskušenja.

»Mi smo tokom ovog procesa vidjeli i utvrdili — riječi su javnog tužioca — kad Stepinac govori o narodu, govori o ustašama, kad govori o državi, o hrvatskoj državi, onda govori o NDH i prema tome je jasno, da Stepinac, niti itko drugi, nema pravo na ovom procesu, koji je dokazao zloine, da govori u ime hrvatskog naroda, da govori u ime hrvatske države, jer se time kalja najviše i ast, a s druge strane juna ka borba hrvatskog naroda i svih naroda Jugoslavije u borbi za svoje oslobođenje.«

U dispozitivu presude kao i u njenom obrazloženju data je sva sinteza krivica, radi kojih je nadbiskup Stepinac za svoj izdajni rad osuđen, po čl. 4. stav. I. Zakona o krivim djelima protiv naroda i države, na kaznu lišenja slobode s prisilnim radom u trajanju od 16 (šesnaest) godina, gubitak političkih i građanskih prava u trajanju od 5 (pet) godina.

Dok su optuženi sve enici Šalić, Šimecki, dr. Marić, kao i svi franjevci izrazili poslije govora obrane svoje žaljenje i priznali svoje krivice, kod nadbiskupa Stepinaca je i ovdje na suđenju došlo do punog izraza njegova upornost i ustrajnost pa i u oigledno dokazanim krivicama, koje je jezuitskom licemjernošću tumačio i zamjenjivao kao djela u interesu hrvatskog naroda.

Na nekoliko strana dispozitiva presude nižu se ove dokazane krivice.

»Dr. Alojzije Stepinac . . . nadbiskup zagrebački i predsjednik biskupskih konferencija kriv je:

/ što je već 12. travnja 1941. god. dok su se još vodile borbe s njemačkim talijanskim okupatorskim trupama posjetio u svojstvu hrvatskog metropolite »vojskovo u« Slavka Kvaternika, i estitao mu na uspostavu t. zv. KDH.

16. travnja 1941. god. izvršio je službenu posjetu krvniku Paveliću, i prvih dana okupacije priredio je u nadbiskupskom dvoru većeru ustaškim emigrantima i zajedno se s njima slikao.

28. travnja 1941. god. izdao kleru zagrebačke nadbiskupije službenu okružnicu u kojoj poziva sve enstvo da surađuje, i vjernike podstavlja na suradnju s t. zv. KDH, a 26. lipnja 1941. god. kao predsjednik biskupskih konferencija nakon održane biskupske konferencije na kojoj je zauzet stav suradnje s ustaškim vlastima, predvećo katolički episkopat u audijenciju Paveliću i tom prilikom ovog fašističkog agenta pozdravio kao državnog poglavara t. zv. KDH, i obećao mu iskrenu i lojalnu suradnju. Slijedeći njegov poziv, stotine sve enika najaktivnije stupilo je u suradnju s neprijateljem koja je svršavala s izdajom domovine, i mnogim ratnim zločincima, te akcijama i stupanjem sve enika u neprijateljsku obavještajnu službu.

Tim stavom u vrstio je dotadašnje ustaše-sve enike u njihovo izdajstvo i podstrekavao i mnoge druge prema narodu neprijateljski raspoložene sve enike, da predvode u razoružavanju jugoslavenske vojske, preuzimanju i organiziranju ustaških povjereništava, tabora, logora, stožera i t. d;

što je kao predsjednik biskupskih konferencija, upravljajući organizacijama »Katoličke akcije«, imajući i vrhovni nadzor nad pisanjem cjelokupne štampe, sve te organizacije, kao i cijelu katoličku štampu aktivizirao na pomaganje okupacije, Paveliću i t. zv. KDH;

Ta je štampa potpuno ustaška i fašisti ka, prikrivenim i vjerskim ruhom, širila klevete i laži protiv Karo dno-oslobodila ko g pokreta, raspirivala vjersku, nacionalnu i rasnu mržnju, sve u korist okupacije, a protiv Narodno-oslobodila ke borbe.

Sve organizacije iz sastava »Katoli ke akcije« slijede i poziv Stepinca, a naro ito organizacije »Velikog križarskog bratstva«, »Velikog križarskog se-strinstva« i »Domagoj«, saradivale su s ustašama i postale stup i sr ika ustašta, tako da su lanovi ovih organizacija u estovali u razoružanju jugoslavenske vojske, u uspostavljanju ustaške vlasti, mnogi od njih postali funkcioneri u ustaškim povjereništvima, taborima, logorima i stožerima, iz njihovih redova regrutirala se masa oficira za Paveli evu vojsku, a najve i dio pri-padnika križarskih organizacija otišao je dobrovoljno u ustaške i domobranske vojne jedinice, dok sam predsjednik »Velikog križarskog bratstva« dr. Feliks Niedzielski postaje ustaški »podžupan« i »upravni zapovjednik ustaške mla-deži«, i te organizacije su dale kadar intelektualaca za ustaški 'teroristi ki aparat:

što je tradicionalne vjerske sve anosti zloupotrebljavao i pretvarao u politi ke manifestacije za krvnika Paveli a i njegove ustaške bande pa je tako u svojoj propovijedi na bistri kom proštenju godine 1942. rekao: Molimo se i za one koji su napustili domovinu i sada bi iz tu ine htjeli davati Savjete katoli koj crkvi, za koga smije, a za koje ne smije da se moli. Mi znademo da ja naša apostolska dužnost opominjati vjernike da se mole za sve ljude, posebno za one koji su na vlasti, a napose za državne poglavare, a u svojoj propovijedi na Mariji Bistrici godine 1944., kad je ve svakom bilo jasno da su ustaški kolja i agentura Gestapo, i da je kvislinska tvorevina NDH na izdisaju u cilju podržavanja ustašta, poistovjetovao ustaše s hrvatskim narodom, a službu okupatoru s obranom državne samostalnosti i rekao: »Smatra li možda ratuju a strana dok ovakovim strahotama poga a našu zemlju što hrvatski narod svom snagom svoga bi a stolje ima tezi za slobodom i brani danas svoju državnu samostalnost uz ne uvene žrtve.«

Nadalje što je po evši od godine 1941. pa sve do oslobo enja svakog 10. travnja služio sve ane mise slave i kvislinsku tvorevinu NDH, a crkvene blagdane sv. Antuna pretvarao u politi ke manifestacije za zlo inca Paveli a. Svojim okružnicama nare ivao je kleru na podru ju svoje nadbiskupije, da tih dana služe sve ane mise za Paveli a i kvislinsku tvorevinu NDH.

Nadalje što je prigodom otvaranja ustaškog »sabora« 23 velia e 1942. sudjelovao s kanonicima prvostolnog kaptola zagreba koga, te svjetovnim i redovni kim klerom i na ulazu sv. Marka do ekao Paveli a i lanje ustaškog sabora pozdravnim govorom koji je prenijela sva ustaška i katoli ka' štampa;

nadalje što je u svim mogu im oblicima u toku rata i neprijateljske oku-pacije izražavao svoju solidarnost s njema kim i talijanskim okupatorima na na in da je u estovao u brojnim službenim priredbama. prosla- "ama i esti-tanjima koje su u Zagrebu prire ivali predstavnici njema ke i talijanske oku-pacione vlasti, tako je na primjer prisustvovao otvaranju sveu ilišnog ijedna za njema ke i hrvatske vojnike u prisutnosti ustaške vlade i niema kih gene-rala, na otvaranju zagreba kog zbora s njema kim,, talijanskim i ustaškim funkcionerima, na proslavi fašisti kog pohoda na Rim i t. d.

2. što su pod rukovodstvom odbora trojice, kojemu je on bio na elu, vršena prisilna prevo enja Srba na katoli ku vjeru, koja je prevo enja on sankcionirao:

3. što je po etkom godine 1942. imenovan po Vatikanu i primio se službe vojnog vikara Paveli evih ustaša i domobrana i postavio za svoje zamjenike poznate ustaške sve enike Stipu Vu eti a i Vilima Cecelju, pa je tako postao i službeno najviši vojni sve enik Paveli eve vojske, kome su bili podre eni

svi vojni sve enici, koji su u sastavu ustaških i domobranksih formacija podstrekavali na vršenje zlo ina, a i sami vršili zlo ine nad narodom i vršili propagandu za ustaštvom;

nadalje što je nadbiskupski duhovni stol kome je on predsjednik, odbrio 10. II. 1944. pod brojem 904 molitvenik »Hrvatski vojnik«, kojega je sastavio ustaški potpukovnik sve enik Vilim Cecelja, a u kojemu je vojnicima stavljao kao vjersku dužnost službu okupatoru i odanost Paveli u, te veli a poznate ustaške zlo ince kao Juru Franceti a i druge.

4. Što je 11. XII. 1941. god. boži nom porukom zagreba kog nadbiskupa hrvatskim radnicima u Njema koj pozivao ih na rad, jer da je to njihova vjerska patriotska dužnost.

Nadalje što je u vrijeme akcije za sakupljanje pomo i ustaškim legionarima na isto noj fronti dao prilog u cigaretama, krunicama, medaljicama i raznim asopisima, podižu i time moral ustaškim bandama u borbi protiv bratskog Sovjetskog Saveza;

što je tokom 1944. i 1945. pred slom hitlerovske Njema ke i njezinih satelita usko se povezao s Paveli em i Ma ekom, a koji su dalje bili povezani s izdajicama srpskog i slovenskog naroda Mihajlovi em, Rupnikom i Rozmanom i vodio s njima pregovore rade i na jedinstvenom povezivanju svih neprijatelja naroda, nude i i traže i oružanu intervenciju izvana i okupaciju naše zemlje po nekim stranim imperijalistima, a s ciljem, da kao ništavna zajedni ka manjina produženjem okupacije spase kvislinsku tvorevinu NDH ili bilo kojem drugom obliku održe protunarodnu vlast i sprije e pobedu naših naroda, pa je tako u tom nastojanju u svom govoru održanom 7. srpnja 1944. god. lanovima »Domagoja« rekao slijede e:

»Hrvatska danas proživljuje teške asove, a mogu e da proživi još i gore. No moramo uvijek biti optimisti i s pouzdanjem vjerovati da e Hrvatska, ostati i da nju nitko ne može uništiti. Hrvatski narod krvari za svoju državu i on e svoju državu uš uvati i spasiti. Sve pokreti protiv hrvatskog naroda, i hrvatske samostalnosti ne smiju nikoga obeshrabriti, ve svatko mora još vrš e pristupiti obrani i izgradnji države«, a u svom govoru održanom sveuilištarcima 18. ožujka 1945. ustao je otvoreno protiv mira i nastavio harangu za dalje proljevanje krvi, klevetaju i narodnu vlast i pravosu e ovim rijeima: »Zna i li mir možda to da jedan društveni sloj ognjem i ma em prigrabi vlast u ruke, a drugim staležima ostaje jedino pravo polagano umirati makar su u ogromnoj ve ini, zna i li možda mir to da se mogu nesmetano ubijati intelektualci, sve enici, gra ani, ljudi protivnog politi kog haziranja i da se za ta umorstva nikada i nikome ne polažu ra uni, zna i li to mir, da se može nesmetano onemogu ivati djelovanje crkve i te mjere opravdati izgovorom, da se crkva nema pa ati u politi ke stvari;«

Nadalje što je u d? ugoj polovici ožujka 1945. godine kad je ustaška »vlada« bila na izdisaju, na zahtjev predsjednika te »vlade« Mandi a, a po nare enju Paveli a i nakon što mu je bio stavljeno na raspolaganje kredit od 100 milijuna kuna, organizirao biskupsku konferenciju sa zadatkom da se katoli ki episkopat zauzme za spašavanje okupatorskog sistema i njegove tvo revine t. zv. NDH. kao i za spašavanje ustaških ratnih zlo inaca, od pravednog narodnog suda, a za bolje organiziranje te konferencije ustaška »vlada« dala mu je na raspolaganje poznate zlo ince generala Rup i a i najzloglasnijeg krvnika Jucu Rukavinu, koji su imali zada u dovesti biskupe na konferenciju. U tu svrhu predsjednik ustaške vlade Mandi, po nare enju Paveli a, dao je šefu ustaške propagande Ivi Bogdanu zadatak da na ini nacrt biskupske poslanice, što je ovaj u inio i nacrt poslanice predao biskupu Janku Šimraku, koji ju je redigirao, a poslanica je stvarno preuzela politi ke sugestije Paveli a, odnosno Ive Bogdana i zaodjela ih samo mislima sakralnog karaktera.

Tako redigiranu poslanicu biskup Janko Šimrak predao je Paveli u koji ju je odobrio i naredio da se štampa. U poslanici među ostalim kaže se: »Pojavili su se lažni svjedoci koji nas optužuju da su hrvatski katoli ki crkveni poglavari zajedno sa svojim sve enstvom i najboljim svojim vjernicima krivi sa dašnjem krvavom obra unavanju u hrvatskoj domovini.« Dalje: »Svoj poziv šaljemo i onima koji su u posljednje vrijeme po eli sustavnom promi bom razdražavati neodgovorne pojedince i skupine pod izlikom su enja ratnim zloincima, da smaknu što ve i broj Hrvata, osobito sve enika i intelektualaca, dobrih katolika, lišavaju ih ne samo života nego i njihova dobra glasa.« Nadalje: »U izuzetnom sluaju, ako se koji zalutali sve enik ogriješio o prava svoga bližnjega, mi se nismo žacali udariti ga crkvenim kaznama, dapa e i udaljenjem iz sve eni kog ili redovni kog staleža, ali danas moramo najodlunije prosvjedovati pred Bogom i svjetskom javnošću protiv sustavnog ubijanja i mu enju nevinih hrvatskih katoli kih sve enika i vjernika od kojih je veliki broj živio upravo svetim životom, a mrzitelji katoli ke crkve oduzeli su im život protupravnim osudama, osnovanim na fiktivnim krivicama.« Nadalje: »Povijest svjedo i da hrvatski narod kroz cijelu svoju 1300 godišnju prošlost nije nikada prestao plebiscitarno naglašavati da se ne održe svoga prava na slobodu i nezavisnost, koju on od srca želi i svakom drugom narodu. A kad je u drugom svjetskom ratu ta misao još ja e naglašena i oživotvorena u vlastitoj državi, hrvatski su katoli ki biskupi poštivali volju hrvatskog naroda. Nitko prema tome nema prava optuživati bilo kojeg gra anina hrvatske države, pa ni hrvatske biskupe zato što poštivaju tu neodstupnu volju hrvatskog naroda kada na to on ima pravo i po božjim i po ljudskim zakonima.«

Što je pred slom t. zv. NDH u namjeri skrivanja, a u dogovoru s Pavelim em pohranio u nadbiskupskom dvoru u Zagrebu arhivu »Ministarstva vanjskih poslova t. zv. NDH« i »Županstva pri pogлавniku« i sakrio gramofonske plove sa svim govorima Paveli a, koje je ovaj održao u emigraciji u Italiji i Hrvatskoj.

Nadalje što se je prije oslobo enja zemlje, a u nastojanju da se održi ta ustaška tvorevina t. zv. NDH naro ito aktivizirao, vodio pregovore s Pavelievim delegatima i po nalogu Paveli a, a u pratnji ustaškog pukovnika Moškova posjetio Ma eka i vodio s njime pregovore radi izvršenja gornjega plana. Tim svojim djelovanjem unio je zabunu u zadnjem momentu među neobavještene.

5. Što je nakon oslobo enja u zemlji, provodio sistematski plan podržavanja nada da e se uskoro promijenili »režim« u FNRJ, kako su oni nazivali narodnu vlast, kako e nastupiti skore promjene, kako e se vratiti u Hrvatsku Ma ek, a u Srbiju kralj Petar, kako e ustaše opet do i natrag i t. d. Nadalje, harangira protiv narodnih i pravednih osuda, narodnih sudova nad ustašama sve enicima, i ostalim ratnim zloincima, nazivaju i to progonom sve enstva, crkve i religije, te istrebljenjem hrvatskoga naroda. Podstreknuti ovim njegovim držanjem, radom i izjavama, mnogi sve enici ustaše te ustašama, skloni sve enici i ostali protunarodni elementi prikupljaju i organiziraju ustaše, koji se kriju pred narodnim vlastima, vrše me u njima propagandu, te ih organiziraju i guraju na zlo inje, ubijanja gra ana naše zemlje, plja kanja njihove imovine i t. d.

Nadalje što je primio u nadbiskupskom dvoru drugom polovicom mjeseca rujna 1945. ustaškog pukovnika i bivšeg glavnog ravnatelja za javni red i sigurnost Eriha Lisaka.

Nadalje što je 8. studenoga 1945. god. primio studenta-emigranta koji mu je iz Salzburga donio »zavjet« ustaša intelektualaca, da e se i dalje boriti za »oslobo enje« hrvatskog naroda. Primio je i špijunku Lelu Sopijanec, koja u više navrata prelazi u Trst;

što je znaju i za zavjereni ki rad svoga tajnika Ivana Šali a i sve enika Josipa Šime kog podstreknuo ih svojim držanjem i djelatnoš u na dalji rad protiv naroda, te ovi u zajednici s dr. Pavlom Gulinom i Josipom Crnkovi em, kao centralno vodstvo, povezuju razne teroristi ke grupice u zemlji i pomažu ih na razne na ine;

što je upravo u vrijeme pred izbore u Ustavotvornu skupštinu, kada svi neprijatelji naroda nastoje svim sredstvima izazvati zabunu u narodu, s nadama za neke skore promjene, izdao pastirsко pismo, koje je sastavljeno na biskupskoj konferenciji pod njegovim predsjedanjem 20. rujna 1945., gdje lažno prikazuje stanje u našoj domovini, hrabri ustaše i ostale izdajnike na vršenje dalnjih zlo ina, s jeclne streme, a s druge daje podstrelka svim neprijateljima naše zemlje u domovini i izvan nje. a naro ito ustašama u odmetništvu, koji su se prozvali »križarima«, da vjeruju i u intervenciju izvana, aktivnije prosljede svojim teroristi kim akcijama protiv života i imovine naših gra ana;

pa je gornjim djelovanjem po inio slijede a krivi na djela:

djelom pod 1. stupanjem u vrijeme rata i neprijateljske okupacije u politi ku suradnju s neprijateljem kriv. djelo iz l. 3. to . 6. Zakona o krivi - nim djelima protiv naroda i države;

djelom pod 2. kao pomaga radio na prisilnom prevo enju na drugu vjeru stanovništva Jugoslavije, ime je po inio kriv. djelo iz l. 3. to . 3 istog Zakona;

djelima pod 3. pomagao naoružane vojni ke formacije sastavljene od jugoslavenskih državljan u cilju službe neprijatelju i zajedni ke borbe s njime protiv svoje domovine, po inio kriv. djelo iz l. 3. to . 4. istog Zakona;

djelima pod 4. stupanjem za vrijeme rata i neprijateljske okupacije u politi ku suradnju s neprijateljem po inio kriv. djelo iz l. 3. to . 6 istog Zakona;

te djelima pod 5. pomaganjem na organizaciji oružanih banda i njihova ubacivanja na teritoriju države, a u cilju da se ugrozi putem nasilja postoje e državno ure enje Federativne Narodne Republike Jugoslavije, po inio je kriv. djelo iz l. 3. to . 7. istog Zakona, kao i krivi no djelo klevete narodne vlasti.«

Isto tako plasti ki djeluje i obrazloženje presude, u kojima je još jednom došla do izraza sva krupna odgovornost nadbiskupa Stepinca pred narodom i njegovom historijom u svim grupama njegovih po injenih nedjela. Ali, što je najteže i najsrarnnije, na nadbiskupa Stepinca pada i odgovornost za rad i negativan i neprijateljski stav najve eg dijela katoli kog sve enstva, koje se povelo za njime smatraju i, da treba da radi samo tako, kako to želi i nare uje njegov nadbiskup. Odatle jedan ogroman niz zala, nedjela i stradanja, kojima su bili izloženi tolike mnogobrojne tisu e Srba i Hrvata upravo uslijed takvog rada tih sve enika, iji je izvor bio upravo u ovom sveobuhvatnom zra enju nadbiskupovog stava. A svi ti užasi i žrtve, koje su iz toga proizašle jedva se dadu izbrojiti i pokazati, jer su one skrivene u tamnim kutovima najgorih instinkata i njihovim zlo ina kim izrazima, do kojih ni jedan sud ne može da do e. Ali, njih e postepeno iznalaziti historija i nesmiljeno iznositi i tako Vrhovnom суду NR Hrvatske davati za njegovu pravednu osudu, novih potvrda, i tako svijetu, kojemu je teško vjerovati, da je jedan nadbiskup mogao po initi takva nedjela, na kraju otvoriti o i, pokazavši mu svu težinu jedne neobi no teške istine.

Ni slovenski narod nije bio bolje sre e sa svojim crkvenim vodstvom, ni s najve im dijelom svoga klera, koji se je jednako stavio u službu tu inu, okupatoru

talijanskom kao i njema kom, nanijevši mu tako za vrijeme okupacije ogromne nevolje i stradanja, kakva nije doživio u svojoj mu noj hiljadugodišnjoj historiji, u svim svojim borbama sa neprijateljima za svoj vlastiti opstanak.

Centralna liost slovenske reakcije, svih suradnika i pomaga a okupatora, talijanskog i njema kog u Sloveniji, ali i protivnika Narodne Osvobodilne Fronte, bio je ljubljanski biskup dr. Gregorij Rožman, raniji koadjutor biskupa Jegli a. Prvo organizaciono žarište okupljanja klerofašisti kih elemenata u prvim danima okupacije bila je i opet 1941., kao nekad 1914., Slovenska ljudska stranka. Kao što su organizacije SLS u vrijeme prvog svjetskog rata pod dr. Sušteršem i dr. Korošcem izvele veliko nedjelo narodne veleizdaje, razbijanjem jedinstva slovenskog naroda u otporu prema germanskom imperializmu, tako su i sada u drugom svjetskom ratu, bivši suradnici dra Korošca i njegovi u enici, ponovili ovo isto djelo izdaje odmah u po etku talijanske okupacije.

Napredni slovenski rodoljubi bili su kao gromom ošinuti, kad su saznali da je biskup Rožman ve 22. IV. 1941. posjetio u Ljubljani fašisti kog visokog komesara Emilia Graziolija, te ga pozdravio u ime klera zaposjednutog teritorija. Biskup Rožman je obeao u ime svoje kao i svog podru nog klera ne samo lojalnost nego i punu podršku i suradnju, i okupacionim vlastima kao i fašisti koj Italiji.

Ovaj korak biskupa Rožmana bio je u suprotnosti s osje anjima najve eg dijela Slovenije. Ali on je bio u skladu s odlukama SLS, koje je još u martu i po etkom aprila donio Izvršni odbor SLS o podjeli uloga u slu aju da nastupi ratno stanje. Jedan dio je svakako trebao da ostane u zemlji na elu s optuženim Rožmanom, Afsenekom i dr. Natla enom, sa zadatkom da kolaborira s okupatorom. Drugi dio klerikalaca, iji su se predstavnici nalazili u 27. martovskoj vladu, imao je da djeluje sporazumno s vodama stranke, koji e ostati u zemlji. Zna i jedna ekipa za slu aj pobjede zapadnih demokracija, a druga za Hitlerov novi poredak u Evropi. Rad ove doma e klerikalne grupe došao je do izraza odmah u po etku okupacije Slovenije, od strane Talijana i Nijemaca. Na talijanskem sektoru zapo eo je suradnju s okupatorom ve 22. aprila biskup Rožman. Ve je u prethodnom poglavljju pokazano, da je poslije aneksije okupiranog talijanskog dijela Slovenije kraljevini Italiji biskup Rožman po inio izdajni ko djelo. Naime mjeseca maja uputio je biskup Rožman Duceu poznatu spomenicu, u kojoj je izrazio radost za anektiranje ovog dijela Slovenije kraljevini Italiji. I u ovoj spomenici biskup Rožman u ime svoje i klera, izjavljuje vjernost, lojalnost, s obe anjem pune suradnje,, pored toga »mole i Boga da blagoslovi Duceovo djelo, itav veliki talijanski narod i slovenski narod, koji e u krilu rimske imperije mo i živjeti i napredovati«.

Poslije ovog akta biskupova rodoljube nije iznenadilo izlaženje na scenu i ostalih predstavnika SLS. Medu njima bio je prvi dr. Marko Natla en, bivši ban Dravske banovine, koji je tako er izrazio: »*u ime itavog slovenskog naroda najve u odanost NJ. V. Kralju i Caru i ujedno Duceu, zahvalnost na velikodušnim i posebnim mjerama primjenjenim u našem pogledu, koje e nam biti sigurno jamstvo života i stalnosti za budu nost našeg naroda*«.⁴⁷⁷

Ova dva akta prvaka SLS obilježavaju po etak klerofašisti ke izdaje, poslije koje e se nizati svi mogu i strahoviti izrazi dalnjih izdaja, kojima se koristilo oku-

⁴⁷⁷ »Hrvatski list« 13. V. 1941. — »Politika« 22. VIII. 1946.

patoru protiv vlastitog naroda, kome su ti izdajnici još i više otežali krvavu okupaciju svakovrsnim stradanjima i iskušenjima, koja su dolazila i od izdajnika vlastitog naroda. Ma da se je vidjelo odmah u po etku da će okupator biti naklonjen samo onima, koji se budu stavili potpuno u njegovu službu i koji će služiti isključivo njegovim interesima, slovenski klerofašisti pošli su za interesima neprijatelja slovenskog naroda, samo stoga, da za sebe i svoje pristalice izrade izvjesna olakšanja. I to unatoč tome, što je fašistički »Giornale d' Italija«, poslje aneksije pisao, kako Slovenija nije mogla da bude pripojena novoj NDH, pošto ona drži mnogo do kompaktnosti svoga stanovništva. Ali, ona nije mogla da ostane samostalna, »jer historija uči, da tako mali narodi nisu u stanju održati apsolutno autonoman život.« Ova cini način i ironi na pouka nije mogla da otriježni ni urazumi klerofašiste ekskuluziviste, koji su trebali da potraže snagu svoju u bratskoj suradnji s ostalim jugoslavenskim narodima, već su se zanosili za fašističkim shvatomanjima da »srodnost kulturnog odgoja Slovenaca i jedinstvo vjere sa Talijanima« više približavaju Slovence fašističkoj Italiji, nego jednoj slobodnoj Jugoslaviji ravnopravnih jugoslavenskih naroda.⁴⁷⁸ I zato je trebalo pomagati u vlastitim izdajnicima predati katoličku Sloveniju u rapshtvo katoličke fašističke Italije.

Međutim, tako nisu ni sudili ni osjećali rodoljubi Slovenije, koji su okupaciju i aneksiju uzeli kao najveće u nesreće u slovenskog naroda, sa svijeću i odlučnošću, da tu nesreću treba ukloniti, ma i pod cijenu najtežih i najkrvavijih napora i žrtava, štoviše, ovaj svjetski ratni sukob je rodoljube uvjeroio, da će pobjeda Slavenstva biti samo onda moguća, ako se za to Slavenstvo stave u pokret snage velike slavenske Rusije i slobodoljubivih naroda SSSR. A kad je taj trenutak i došao, onda su slovenski rodoljubi bili svijesni da se sada rješava ne samo pitanje slobode onog dijela Slovenije, koji je pripadao bivšoj Jugoslaviji, nego i svih onih Slovenaca i Hrvata, koji su poslje prvog svjetskog rata pali u najbarbarskih rapshtava talijanskih imperialista. U velikoj narodnoj tragediji javila se i velika misao o slobodi enja svih Slovenaca iz bivšeg i sadašnjeg rapshtava. Ova misao je rodila opću jugoslavensku Narodno-oslobodilačku pokret, pa je ona stvorila i slovensku Osvobodilnu Frontu. Tako su se odmah u po etku aneksije očrtale dvije struje. Jedna narodna i oslobodilačka, a druga reakcionarna i spremna na rapske usluge okupatoru. Ma da je O. F. težila da sjedini sve Slovence za veliki cilj slobode, klerofašistička strana uporno je odbijala sve pozive, raspravljanja i prava zaklinjanja rukovodilaca O. F.

Otada je biskupski dvor u Ljubljani žarište, oko kojega su se okupljali izdajnici slovenskog naroda za itavo vrijeme okupacije. Biskup Rožman angažirat će najveći dio područja da se enstva za suradnju s okupatorom i za borbu protiv O. F. s lažnim prookupatorskim tvrdnjama da je ona protiv svega enstva, crkve i vjere. Sav svoj visoki crkveni autoritet založiti će biskup Rožman u ovu izdajnicu svrhu. Svi oni sve enici, koji se nisu htjeli pokoriti izdajnicima instrukcijama biskupa Rožmana, imali su da iskuse posredno i neposredno sva moguća stradanja. Da bi se protivnika uništio, pristalice biskupa Rožmana upotrebile su metode, poznate i oprobane u svojoj jezivoj primjeni u prvom svjetskom ratu. Posljedice denuncijacija svake vrste pogoda su ne samo mnogobrojne pristalice O. F., nego su od njih stradali tako da i pojedini narodni svećenici. Poznat je trag anđel službi šestorice slovenskih svećenika.

⁴⁷⁸ »Hrvatski narod« 5. V. 1941.

cenika, dovedenih u Jasenova ki logor, medu kojima je bio najstariji Rantaš, s kojima je bio i hrvatski župnik Franjo Rihar iz Donje Stubice. Ni biskup Rožman, ni nadbiskup Stepinac nisu htjeli da ulože svoj ugled i svoju odlučnu riječ za te sve e-nike. Zacijselo, naprsto stoga, što su bile pristalice O. F. Njihova mu eni ka smrt možda je najteži uteg, koji pada na savjest ove dvojice crkvenih velikodostojnika.⁴⁷⁹

Brojni su bili pokušaji rukovodilaca O. F. da razuvjere biskupa Rožmana i njegovu klerofašističku grupu, da O. F. nije ni protiv katoličke crkve, ni vjere, niti narodnog svećenstva. Nisu pomogla ni li na, ni posrednička nastojanja, da se biskupa Rožmana izvede iz zabluda, koje su ga opredijelile protiv O. F. Nisu pomogla ni pisma Centralnog komiteta Komunističke partije Slovenije, koja je povela i organizirala O. F., sa svim pristalicama velike narodno-oslobodilačke ideje, medu kojima su se nalazili i izraziti katolici, nekadašnji pristalice Kršanske socijalne stranke u Sloveniji, koji su još pod kraj bivše Jugoslavije došli u sukob s reakcionarnim vodstvom SLS. Postoji brojna dokumentacija, koja govori o nastojanjima i naporima O. F. da u svome krilu prikupi sve slovenske snage protiv tada svemođnih okupatora. Uzalud su bila nastojanja Edvarda Kardelja, Borisa Kidriča, Edvarda Kocbekove i drugih prvaka O. F. da se odvrate pristalice biskupa Rožmana s puta, koji ih je vodio sigurno u najstrahovitiju izdaju. Mjesto pokajanja i osvještenja, strahovita mržnja dovela je klerofašiste da organiziraju fašističke odrede, koji će biti naoružani od okupatora da s njihovom pomoći u obraćanju s pristalicama O. F. U tom poslu predvodila je klerofašistička skupina u klerikalnom akademskom društvu »Straža« na elu sa profesorom ljubljanskog teološkog fakulteta Ehrlihom sa grupom »Mladi«. Ma da je Izvršni odbor O. F. uputio još 1941. biskupu Rožmanu veliku spomenicu, u kojoj je objasnio svoje ciljeve kao i način stanovištva prema crkvi i vjeri, kao i svećenstvu, razne klerikalne grupe, potaknute od biskupa Rožmana, i dalje su produžile sa svojim izdajnim radom protiv O. F.

Po etkom 1942. vodstvo O. F. radi klerofašista ke propagande koja je mnoge neobavještene seljake i građane zavjela, objavila je izjavu da O. F. dosad ni im nije pokazala da je protiv vjere i crkve, niti da će to i u buduće biti.

»Osvobodilna fronta se pravno in moralno zavezuje da bo vedno in povsod spoštovala verska ustava katoličanov in dosledno dopuščala svobodno izpovedovanje kršanskega prepričanja ter praktično izvrševanje verskih in crkvenih dolžnosti. Zato pa želi, da se v skladu s potrebami novega narodnega življenja katolička cerkev na Slovenskem nasloni na svoje lastne sile ter svobodno in popolno zaživi iz njih. Kristjani in nekristjani v Osvobodilni Fronti so prepričani, da bo na taj način i najbolje povarovanja svoboda verskega in crkvenega življenja, kakor svoboda »izpovedovanja svetovnih nazorov sploh.«⁴⁸⁰

Međutim ni to nije bilo dosta klerofašistima koji su i dalje produžili sa lažnom propagandom protiv ciljeva O. F. kao i njenog stava prema crkvi i religiji, naprsto stoga što ni doma i klerofašisti kao ni njihovi instruktori iz Rima nisu mogli da se pomire s time, da bi crkva bila ma i najmanje nacionalno obilježena. Da bi Centralni komitet Komunističke partije presjekao klerofašističku propagandu, da je

⁴⁷⁹ »Vjesnik« 26. I. 1946.

⁴⁸⁰ »Slovenski poroditelj« 8. VII. 1945.

O. F. pod isklju ivim utjecajem komunisti ke partije i njene ideologije, pa dosljedno i njenog shva anja o crkvama i religijama, 1. maja 1942. objavio je izjavu Centralnog komiteta Komunisti ke partije Slovenije o slobodi »svetovnega nazora in verskega udejstvovanja.« U njoj se kaže:

»Kakor vse temeljne skupine v Osvobodilni fronti, tako je tudi Komunisti na partija Slovenije v sporazumu Osvobodilne fronte slovenskega naroda zajamila Slovencem v splošnem, slovenskim katoli anom poseboj svobodo svetovnega nazora in verskega udejstvovanja za sedanjost in bodo nost.

eprav je tako stališ e že v programu Komunisti ne partije Jugoslavije in sveh kompartij, kar klevetniki najbrže dobro vedo, ponavlja CK—KPS to svoje jamstvo, izraženo v sporazumu Osvobodilne Fronte slovenskega naroda, tem potom še kot posebno izjavo Partije o svobodi svetovnega nazora in verskega udejstvovanja.«⁴⁸¹

Treba da se kaže, da je i »Kršanska skupina v Osvobodilni Fronti« do kraja oktobra 1942. etiri puta pisala biskupu Rožmanu i prikazala mu itav tok razvoja O. F. kao i svoje uvjerenje i iskustvo o slobodi vjerskog ispovijedanja i poštovanja od strane rukovodioca O. F., a s time i itavu izdajni ku rabotu klerofašisti kih grupa. Ne samo izdajni ku protiv O. F., nego i protiv itavog naroda. Posljednje pismo »Vodstva kristjanov v Osvobodilni Fronti slovenskega naroda« od 9. oktobra s dodatkom, od 30. oktobra 1942., teški je optužbeni dokumenat, koji u punom osvjetljenju daje lik klerofašisti kog zlo inca biskupa Rožmana.⁴⁸²

Prve klerofašisti ke akcije protiv O. F. izveli su javno Ehrli hovi »Stražari« 29. oktobra i L decembra kad je O. F. odredila praznovanje narodnih praznika. Organizatori »Bele garde« u 1941. spretno su tajili svoje veze s okupatorom. Tek s Novom godinom 1942., klerikalni »Slovenec«, izraziti prookupatorski, profašisti ki i protufrontovski list zapo eo je kampanju protiv O. F. i pozvao Slovence u borbu »za crkvu i vjero« — a protiv narodnih boraca! 15. II. 1942., kako se to vidi iz talijanskih dokumenata, koji su dopali ruku boraca O. F., bio je sastanak kod biskupa Rožmana svih belogardisti kih voda. To je takozvani belogardisti ki »forum«, koji je zatražio od talijanskih vlasti, da im dozvoli organizirati omladinu sa zadatkom da stupi u borbu protiv komunizma i komunista, kako su klerofašisti ozna avali sve pristalice O. F. Prijedlog biskupa Rožmana i njegovog »forum« talijanskim vlastima da »uspostave red i mir« u Ljubljanskoj pokrajini i da uguše pokret O. F., doveo je do prvih teških žrtava lanova O. F. U tom prijedlogu prebacilo se Talijanima, što su dozvolili da u Ljubljani žive bivši oficiri koji »mogu da posluže kao vode i oficiri u ustani koj vojsci«, štaviše, ovi izdajnici protestirali su, što Talijani dopuštaju da u Ljubljansku pokrajину smiju dolaziti Slovenci iz onog dijela Slovenije, koji su okupirali Nijemci. Po nare enju biskupa Rožmana specijalni kurir odnio je ove njegove prijedloge marta 1942. u Rim kardinalu, državnom sekretaru Maglioneu, a da to nije znao visoki komesar Grazioli. Posljedice tih prijedloga bile su strahovite. Naime još istog mjeseca izvršena je blokada u Ljubljani, internirani su svi bivši jugoslavenski oficiri, uvezene su specijalne li ne karte, oduzeti radio aparati svim privatnim licima i otpušten

⁴⁸¹ Tone Fajfar. Kajnovsko razdoblje v katoliški cerkev na Slovenskem. »Slovenski poročalec« 8. VII. 1945.

⁴⁸² Osvobodilna fronta in Cerkev na Slovenskem. »Slovenski poročalec« 22. VII. 1942.

i internira, n ogroman broj službenika na željeznici, pošti i drugim javnim ustanovama.⁴⁸³ Sve klerikalne organizacije bile su pokrenute i mobilizirane protiv oslobođila kog pokreta. »Bela garda«, koja je osnovana već s proljećem 1941., sada je skinula svoju masku i postala otvoren protivnik O. F. Kad su za izdajnički rad bili kažnjeni studenti »Stražari«, Župec i Kikelj, biskup Rožman je izdao javni proglašenje, u kojem je napao O. F. u kome je pozvao Slovence protiv O. F. sa parolom »Boj za Boga, vero in cerkev«, koju da ugrožava O. F. Pod tim geslom okupljati e se odsada odjeli »Bele garde«, pod tim geslom e se hapsiti, progoniti i ubijati svjesni slovenski rodoljubi, pod tim geslom polagati e se kroz dvije godine zakletva Hitleru, i pod tim geslom, boriti e se izdajice do posljednjeg trenutka protiv vlastitog naroda i njegove slobode, kako to pravilno ocjenjuje jedan od boraca O. F. Tone Fajfar. Kad je za svoju izdaju bio kažnjen ban dr. Natla en, kao jedan od gorljivih voda slovenske »Bele garde«, biskup Rožman je održao nad grobom ovog izdajice svoj programni protiv-oslobodila ki govor.

»Narod, zavrni, odkloni od sebe brezboštvo, to najveće jo nevarnost ki te tira və asno in ve no pogubo. Nobene zvezze, nobenega sodelovanja s brezboštvo in tistimi, ki jim je brezboštvo vodilni nazor. Trdno v veri do Boga, zdaj prihodnost svojo na božjih zapovedih, ki so edini trdni temelj zdravega razvoja vsakemu narodu, velikemu in malemu. Ostani živ, narod moj, ne ubijaj samega sebe in ne izzivaj ukrepov, ki te moraju zadeti v tvoji živijenski sili. Združite se vsi, ki verujete v Boga, ter sebi in potomcem želite življenje, lepše in bolše, kakor ga ponuja brezbožni komunizem — združite se in prepre ite, da tisti, ki so z vami sicer iste krvi, a s tujo blodno miselnostjo zaslepljeni, ne bodo mogli več pokonavati najboljih in najplemenitejših bratov in sestra, ki bi bili najbolj sposobni graditi pravi nešo do nost. «⁴⁸⁴

Biskup Rožman ostao je sasvim na liniji programa, koji je uzeo za svoj rad njegov »forum« mjeseca februara 1942., kad se odlučilo da se imena boraca O. F. prijavljuju talijanskim komandama. To su lanovi »Bele garde« i u punoj mjeri već dotada radili i tako izazivali opravdane odmazde od strane narodno-oslobodila kih boraca.⁴⁸⁵

Iz izvještaja talijanskog komesara za policiju sigurnosti u Černomolju od 16. marta 1942. vidi se, da je ta borba izdajnika već tada počela na terenu. Ovoj »Beloj gardi«, koju su u početku najviše sa injavačima bivši lanovi klerikalnog udruženja »Slovenski fanti in dekleta«, bili su na elu ljubljanski biskup i spomenuti ban Natla en. 27. marta 1942. Komanda posadnih trupa, sa potpisom generalštabnog potpukovnika de Martinija, na elnika štaba pješadijske divizije »Isonzo«, izdala je povjerljiv raspis, u kome se kaže da je »Bela garda« organ katoličke partije, da je antikomunistička i da ona osuđuje sve terorističke akte, i da teži smirititi sredinu s obzirom, na kritično stanje, koje su izazvali partizani. Nema sumnje da je ovim potpuno okarakterizirana »Bela garda«, ali i njeni vođe kao suradnici i saveznici okupatorske vojske.⁴⁸⁶

⁴⁸³ »Politika« 22. VIII. 1946.

⁴⁸⁴ Fone Fajfar, Kajnovsko razdoblje v katolički cerkvi na Slovenskem. »Slovenski porovalec« 8. VII. 1945/

⁴⁸⁵ Saopštenje Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača. »Politika« 14. VII. 1945.

Na ljetu 1942. »Bela garda« je istupila već u vojni kom formacijama »Prostovoljne protikomunisti ke milice« ili »Vaških straž«, u kojima su se ujedinili klerikalni i takozvani liberalni reakcionari. Obje ove grupe podijelile su područje svoga djelovanja protiv O. F. Za razliku od klerikalne »Bele garde«, reakcionarni izdanci bivših liberala imali su odrede »Plave garde«. Dok su klerikalci mobilizirali vojni komandar, plavogardisti su regrutirali komandni komitet, koji se sastojao većinom od bivših aktivnih oficira. Obje ove garde združile su se sa domobranstvom bivšeg generala Lava Rupnika. Posebni izraz plavogardizma bila je »crna roka«, prava teroristička organizacija, koja je imala zasebne vojnike odjele i tajne policijske terorističke skupine u okupatorskim i domobranskim sastavima. Obje ove garde održavale su vezu preko klerikalnih kanala, koji vode preko Vatikana, s emigrantskom vladom u Londonu.

Biskup Rožman istaknuo se u svojim propovijedima i poslanicama ne samo kao beskompromisni neprijatelj komunističke ideologije, nego ispred svega kao najgori eniji podstreka protiv O. F. i narodnih boraca. Stoji i tako u službi oba okupatora, talijanskog i poslije kapitulacije Italije, njemačkog, biskup Rožman poslužio se u organiziranju klerofašističkih i ostalih reakcionarnih skupina protiv O. F. sa svim svojim autoritetom crkvenog poglavara. On je svoje područje no sve entzovo upregao u svoja izdajni kaleta kao najodanijeg suradnika okupatora i najzatrovanijeg sija a bratoubila ka mržnji i razbijajući jedinstvo slovenskog naroda. Biskup Rožman davao je li no upute podre enim sve enicima kako da sura uju s okupatorom i kako da vrše dostave i sve ostale izdajni ka zlo ine. Njegov spomenuti govor nad grobom izdajnika Natla ena bio je pravi križarski poklic protiv O. F. Njegovo »združite se in prepremite« i »Boj za Boga, vero in cerkev« — bio je blasfemski i protivnarodni poklic koji je u bratoubila kom satiranju požnjeo strahovito veliki broj krvavih žrtava na radost oba okupatora. Na sve strane bila je isprepletena mreža dostavlja a-svetenika koji su hapsili i denuncirali brojne slovenske rodoljube, koji su kasnije odvedeni u logore ili su odmah strijeljani. Mnogi od tih sve enika organizatora oružanih snaga bili su na elu tih belogardističkih odreda, pa je sasvim razumljivo da su mnogi u borbama stradali, ili su kasnije, kad su dopali u ruke narodnih vlasti iskušili zasluženu kaznu za svoje izdajstvo. Odatile je njihova propaganda, poja anijim tonom obavještavala preko klerofašističkih kanala u Italiji sve do Londona naročito klerikalne emigrante, a ispred sviju ministra dr. Kreka, o tobožnjim progonima crkve i vjere, identificirajući zlo ince u sve eni kom mantijama s vjerom i crkvom. Iako o progona vjere nije moglo biti ni riječ, jer su se kažnjavali samo izdajnici bez obzira, da li su to bili sve enici ili pripadnici Katoličke Akcije, koja je tako er udvostruila svoju mrežu špijunske službe i za domaće izdajnike kao i za okupatora, klerofašisti ka propaganda bila je uporna i dosljedna u lažima! Njihova mreža koja je povezivala sve suradnike okupatora u Sloveniji, protegla se i na NDH. Štoviše, sa samim Pavelim i nadbiskupom Stepincom. Na procesu održanom mjeseca augusta 1946. u Ljubljani protiv biskupa Rožmana, bivšeg generala Rupnika, ministra Kreka i ostalih suradnika okupatora, razotkrila se sva ta strahovita služba okupatora, do poslije kapitulacije Italije. General Rupnik u svojim je iskazima pred sudom priznao da je i on bio prisutan na jednoj sjednici u biskupovu dvoru, na kojoj je Msgr. Škrbac iznio rezultat svoga puta po NDH. Msgr. Škrbac je uspostavio veze

s Paveli em, nadbiskupom Stepincom i drugim ustaškim funkcionerima. Klerofašisti ki funkcioniari iz NDH uzvra ali su posjetu Msgru Škrbcu i biskupu Rožmanu, koji su donosili vijesti iz »najobavještenijih izvora«, a koje im je dostavljaо nadbiskup Stepinac, uvjeravaju i ih da će Slovenija biti okupirana od strane Angloamerikanaca.⁴⁸⁶ Za svoj izdajni ki rad biskup Rožman bio je na prijedlog Mussolinija još krajem oktobra 1941. odlikovan visokim ordenom talijanske krune komanderskog stepena.⁴⁸⁷

Kao što je bio radostan kad su fašisti okupirali Ijubljansku pokrajinu i anektilali je, tako je zažalio kada su se Talijani povukli poslije kapitulacije Italije. General Roboti, strahoviti krvnik slovenskog naroda, opraštaju i se od biskupa Rožmana uputio mu je pismo zahvale za kolaboraciju, koje je teška optužba izdajni kog rada ovog hipokritskog »patriote«. Shvatljivo je zašto je general Roboti zažalio za biskupom Rožmanom, kao što je i on za njim — pošto je biskup Rožman u svemu ugaao željama ovog generala, pa je održavao sve ane pontifikalne mise povodom godišnjice pohoda Musdolinijevih Crnih košulja na Rim.⁴⁸⁸

Biskup Rožman kao što je javno u estvovaо na svim fašisti kим manifestacijama zajedno s okupatorskim vlastima, tako je tu svoju ropsku kurtoaziju pokazivao i za vrijeme njema ke okupacije, poslije odlaska Talijana. I pod njema kom okupacijom produžio je da propovijedima, poslanicama i li nim utjecajem na podru no sve enstvo, kao i na fukcionere K. A. djeluje protiv slovenskog N. O. P-a. Njegovo »Pastirsко pismo o neispravnosti bezbožnog komunizma« izdato 30. XI. 1943. dalo mu je prilike, da iskali svu svoju mržnju protiv slavenske Rusije i narodno-oslobodila ke borbe, predstavljaju i svoje izdajstvo kao isto vjersko pitanje. Za njega i njegove pristalice u ovoj borbi imala je da bude dilema: »Katolik ili komunista.« O svemu tomu rje ito govore dva borbena odjeljka: »Svi kao jedan — u boj« i »Naše oružje«, u kojima poziva sve katolike u borbu protiv ustanka slovenskog naroda.

O Boži u 1944. biskup Rožman uputio je Rupnikovim vojnicima »boži no pismo slovenskim domobrancima« u kome priziva božji blagoslov za zavedene i nezavedene izdajnike u njema koj uniformi, da i dalje ustraju u borbi na njema koj strani. Biskup Rožman u ovom pismu razuvjerava slovenske izdajnike, da su najamnici njema kog okupatora. Svakako je zna ajno da je ovo biskupovo pismo bilo objavljeno zajedno s poslanicom »generalnog inspektora domobranstva generala« Rupnika 28. XII. 1944., u asopisu »Slovensko domobranstvo«.⁴⁸⁹

Biskup Rožman naro ito se povezaо s ratnim zlo incem Ervinom Resenerom, generalom SS trupa i policije, obergruppenführerom, koji je bio viši vo a SS trupa i policije za 18. njema ku armijsku oblast, kako je to utvrdila Državna komisija za utvrivanje zlo ina okupatora i njegovih pomaga a. On u estvuje s tim zvjerskim ubicom hiljada slovenskih talaca na raznim proslavama i defilejima novozakletih slovenskih domobrana, obuenih u njema ku uniformu i angažiranih za borbu protiv slovenskog naroda i njegovih saveznika.⁴⁹⁰

⁴⁸⁰ »Politika« 24. VIII. 1946.

⁴⁸⁷ »Politika« 22. VIII. 1946.

⁴⁸⁸ »Politika« 28_v VIII. 1946.

⁴⁸⁹ Saop enje Državne komisije za utvrivanje zlo ina okupatora i njihovih pomaga a. »Politika« 14. VII. 1945.

⁴⁹⁰ Idem.

Inicijativom biskupa Rožmana, održan je u Ljubljani veliki sastanak slovenskog klera od 12. do 16. juna 1944. Na tom zborovanju održana su planski spremljena predavanja, govor i diskusijama. Na zborovanju su bili ne samo ljubljanski svećenici nego i svi ostali pa i bjegunci. Dakako, glavni problem ovoga zborovanja bilo je pitanje produženja borbe protiv O. F. za koju se uporno i stalno tvrdilo, da je isključivo komunisti ka. Zanimljivo je, da je prisustvovanje bilo obavezno i kontrolirano pomoći u kupona. Glavni predavač u pogledu odnosa prema O. F. bio je docent ljubljanskog teološkog fakulteta dr. Ignacije Len ek. Među ostalim, on je u ovom predavanju rekao:

»Svaka suradnja u O. F. ne samo da je nedozvoljena, nego je i moralni prestup, smrtni grijeh, koji se ne da pred Bogom popraviti. O. F. želi da ostvari svoj hezvjerski program. Crkva ima svoj vlastiti socijalni program i to na osnovi enciklika »Rerum novarum« i »Quadragesimo anno«. Taj program su vjernici obavezni tako da ga i politički ostvarivati... Domobranstvo je zakonita vlast. Domobranstvo ima kao od Boga postavljena vlast značaj zakonitosti i zbog toga ima tako da pravo da zatvara i likvidira protivnike, da zapljenjuje njihovu imovinu i drugo. Ako policija pri tome postupa »otvorenije« ona to radi u cilju da otkrije protivničke mreže. To je moralno...«⁹¹

Ovakvu unakaženu klerofašističku moralku iznosio je pred klerofašističkim belogardistima suradnike i glavne pomagalice docent moralnog bogoslovija na ljubljanskom univerzitetu. Dakako, u prisutnosti biskupa Rožmana, koji je ovom famoznom zborovanju kao predsjednik dao najratni kiji i ujedno najizdajni kiji značaj. Na ovom zborovanju padale su sugestije o budućem uređenju države i odnosu Slovenceva prema takozvanom katoličkom bloku Srednje Evrope. Tu su se ponovile misli Vatikana još iz 1919., kao i iz vremena najtešnje suradnje Vatikana i fašističkog vodstva, koje je željelo protiv njemačkog imperializma da u Srednjoj Evropi uini jednu državu, koja bi imala da zaštiti Italiju od germanskog prodiranja. U ovom posljednjem svjetskom ratu, ova je ideja uskrsala ponovno u Vatikanu i naišla na podršku reakcionarnih američkih krugova, koji su imali pred očima za oživotvrjenje ovoga plana i nosioca takve jedne katoličke monarhije u licu Otona Habsburškog. Poznati dekan u Kranju Msgr. Matija Škrbec, razvio je u svom predavanju misao o katoličkom srednjevropskomu državu. Njemu kao i velikom broju klerofašističkih ideologa bila je draga misao da se oživotvori katolički blok srednjevropskih država, u koji bi ušle Austrija, Bavarska, dio Italije, Slovenija i eventualno Mađarska. Za tu klerikalnu tvorevinu predviđjelo se u slučaju, kad bi bila monarhistična, da ima svoju katoličku dinastiju Habsburgovaca. Ovaj monsignorski izdajnik tražio je, da se za tu ideju zauzme cijelokupno sve enstvo. U ovoj diskusiji je u estvovao biskup Rožman, koji je odobrio sve govore i preporuke, da se sugestije i ideje iznijete u njima privode i u djelo. Tom zgodom rekao je biskup, da mora sa žalošću da konstatira da 70% građana Ljubljane simpatizira O. F. i da svi odreda o ekumu Tita! Sto se ti o odnosa prema Englezima, biskup Rožman bio je ne samo rezerviran, nego i protivnički raspoložen, uslijed toga, što je u Engleskoj vrlo jaka masonerija. »Mi od Engleza ne očekujemo ništa, jer ne smijemo zaboraviti, da su Englezi masoni, a je engleski kralj predsjednik masonske lože i da su Englezi protestanti. Isto važi

⁴³¹ »Borba« 28. VIII. 1946.

i za Amerikance. I s te strane ne e nam do i spas.⁴⁹² Na kraju zborovanja od punih pet dana na kome se, kako kaže »Slovenec«, studirao problem »komunisti ke O. F.« donesene su slijede e rezolucije:

»1. Slovensko sve enstvo, sabrano na protivkomunisti kom zborovanju u Ljubljani, odlu no i javno osu uje O. F. kao komunisti ku organizaciju. Javno osu uje sve zlo ine, koje je izvršio bezbožni komunizam nad slovenskim narodom. Sve enstvo je svijesno, da je prema papinskim smjernicama danima u okružnici »Divini Redemptoris« dužno sa svim silama raditi na svom podru ju protiv bezbožnog komunizma.

2. Slovensko sve enstvo je u smislu katoli kih moralnih na elu lojalno prema postoje im vlastima i ono ne usteže u svojem djelokrugu pomo i svima, kojima je asna dužnost brinuti se za sigurnost, red i mir u zemlji i boriti se protiv komunizma za ljepšu budu nost slovenskog naroda.

3. Sabrani slovenski sve enici pozivaju svakoga Slovenca, da na svom podru ju sudjeluje u protivkomunisti koj borbi i da ne sustane u uvjerenju, da bi komunizam zna io za narod smrt, a pobjeda nad njime — život.⁴⁹³

Ova izdajni ka skupština slovenskog sve enstva pod rukovodstvom biskupa Rožmana bila je u punoj suglasnosti s nesumnjivo najve im izdajni kim djelom biskupa Rožmana, kad je zajedno sa Rupnikom u estvova na domobranskoj zakletvi o ro endanu Fiihrera Hitlera 20. aprila 1944., kao i kod zakletve 30. I. 1945. godine. Utvr eno je, da je tekst zakletve prošao kroz redakciju oba ova izdajnika. U njoj se Slovenci-domobrani zaklinju na vjernost njihovom najve em istrebljivahu za borbu protiv NOV-e, O. F. i saveznika SSSR, Engleske i Amerike.⁴⁹⁴ Poznato je iz brojnih dokumenata s ljudljanskog procesa, da je biskup Rožman bio jedan od organizatora i idejnih za etnika »Bele garde«, domobranstva i famozne talijanske MVAC — Militaria volontaria anticomunista, — koja je zadala strahovite jade slovenskim rodoljubima uslijed razgranate izdajni ke akcije doma ih klerofašista.

U jednom pismu uredniku »Slovenca« piše biskup Rožman 7. III. 1944. o svojim razgovorima, koje je imao s jeseni 1942. sa generalom Ruggerom, komandantom divizije alpskih lovaca (Cravatte rosse), koji je tada došao u Ljubljani. Ovaj general Ruggero prikazao je biskupu Rožmanu, kako se borio si partizanima po itavom Balkanu od Albanije kroz Crnu Goru, Hercegovinu, Dalmaciju i Bosnu. Ovo je biskupa veoma obradovalo i izrazio je nadu u pobjedu Osovine, pa mu je na kraju kazao: »No, potem boste pa tudi u naši pokrajini napravili konec s partizanstvom.« Me utim, general Ruggero nije bio tako optimisti ki raspoložen, kako je to o ekivao biskup Rožman, pošto njegovi vojnici nisu bili dovoljno odjeveni za zimovanje u šumama. Ipak, biskup je generalu skrenuo pažnju, da bi mogao sa MVAC uspjeti. Tada mu je ovaj talijanski fašist dao punu historijsku karakteristiku MVAC, ovog izdajni kog djela biskupa Rožmana: »Kazat u vam otvoreno, što ja mislim o MVAC. Nisam Slovenac, a ovako gledam na Slovence i njihovu borbu: MVAC nama Talijanima mnogo pomaže (biskup dodaje, imao sam utisak, da misli kazati: »Nas Talijane štiti«), a me u vama Slovincima stvara takvo neprijateljstvo, da ga 50

⁴⁹² »Politika« 28. VIII. 1946.

⁴⁹³ »Katoli ki list« 1944., br. 30, 365—366.

⁴⁹⁴ »Borba« 22. VIII. 1946.

godina ne ete mo i ukloniti.« Biskup Rožman u pismu urednika »Slovenca«, koji je želio da objavi taj razgovor, rekao je još, da mu se ta Ruggerova izjava ini jednako poraznom za Slovence, kao i za Talijane.⁴⁹⁵

Biskupski dvor u Ljubljani bio je pravi vrhovni i generalni štab antipartijskih neprijatelja. Odatle su na sve strane razašiljane instrukcije, poticanja i nareenja u borbi protiv O. F. Ovom uistinu kainovskom bratoubila kom nastojanju daju naroitu hipokritsku sliku i brojne procesije, devetdnevnice i posvete slovenskih klerofašista Srcu Marijinu, kako bi se izmolio od Matere Božje poraz O. F. i pobjeda Hitlera i njegovih slovenskih suradnika. I u Sloveniji su i nebo i sveci imali da posluže politikim ciljevima. U povorci kroz Ljubljano s najvećim pomparam uz učešće ogromnog broja sveenstva i zavedenog naroda nosila se slika Matere Božje iz Brezja, slika Marije Pomo nice — »Marija pomagaj«. S tom slikom vezivali su slovenski klerofašisti veliku nadu u njenu udotvornu pomo. »Kod posvete je sudjelovalo veliko mnoštvo naroda, te se ova posveta može usporediti s najvećim anstvenijim vjerskim manifestacijama Slovenaca u prošlosti« piše zagrebački kaptolski »Katolički list«.⁴⁹⁶ Jednako neiskreno i hipokritski zvući poziv biskupa Rožmana na pobožnost i molitve Presvetom Srcu Isusovu da se dokraj e patnje ovjeanstva, kroz devet prvih petaka od 5. XII. 1941.

»Da vas pozovem još jedampot, da zajedno svi u isto vrijeme obavljamo tu pobožnost, uzrok su tome strašne nevolje, koje ne trpimo samo mi, nego svi narodi Evrope. Ponizno moramo priznati da je Evropa mnogo grijesila i bila u mnogo emu lažno kršanska; stolje a i stolje a zabacivala je velike milosti Kristove i tako si sama splela bi koji je sada bije... Uz osobne nakane, koje će svaki sam u initi imajmo svi zajedno ovu: Tebi, Presveto Srce Isusovo, prikazujemo tu pobožnost prvih petaka kao zadovoljštinu za one grijeha, radi kojih su Evropu i nas zadesile teške kušnje, i najponiznije te molimo, skrati dane iskušenja, i osloboди nas od svakoga zla i daj nam doskora svoj mir.«⁴⁹⁷

Sve je ovo imalo da posluži zavoenju širokih narodnih masa, koje je trebalo u interesu jedne strahovite zablude i neistine, da je vjera u opasnosti, organizirati protiv vlastitog naroda i njegovih najvitalnijih interesa, protiv njegova opstanka.

Procesi, koji su se vodili još za vrijeme oslobođenja ke borbe, kao i poslije oslobojenja Jugoslavije protiv slovenskih izdajnika, otkrili su strahovitu provaliju zla i nemoralu, koje se vezivalo s izdajom ovih klerofašista. Jedan od najintimnijih, najutjecajnijih i najaktivnijih suradnika biskupa Rožmana »general« Lav Rupnik, teško je teretio biskupa Rožmana. Među brojnim ve poznatim nedjelima postoji i injenica, da je biskup Rožman u estvovanju zajedno sa svojim sveenstvom u tajnoj obavještajnoj službi zajedno s Gestapom. Kad je na suenju general Rupnik rekao da je itav upravni aparat u Sloveniji uključuju i tu i policiju, bio rukovo en od neke tajne sile, na pitanje sudije potpukovnika Laha, što konkretnije misli pod tom tajnom silom, odgovorio je: »Ja mislim, da je cijelim aparatom rukovodio »Narodni

⁴⁹⁵ S originalnog faksimila. Arhiv Državne komisije za utvrđivanje zloina okupatora i njegovih pomagača.

⁴⁹⁶ »Katolički list« 1943., br. 25. 280.

⁴⁹⁷ »Slovenec« 16. XI. 1941.

«odbor» (osnovan po etkom 1945.) pod vodstvom biskupa dr. Rožmana. Pošto je taj odbor imao svoje prostorije u biskupskim dvorima, to je Rožman obi no na sjednicama bio predsjedavaju i.« Ovaj takozvani »Narodni odbor« rukovodio je kvislinškim vojnim formacijama, izabrao je generala Rupnika 28. aprila 1945. da preuzme vrhovnu komandu nad svim vojni kim formacijama. Biskup Rožman je nagovorio Rupnika da se primi ove dužnosti i tom prilikom odmah je bio izdat poziv za mobilizaciju protiv O. F. i za zaštitu povla enja njema kih trupa i Gestapoa.⁴⁹⁸ Jednako je i general Resener na su enju u Ljubljani objasnio, da su mu desna ruka bili u najtežim trenucima ovaj klerofašti ki »Narodni odbor« na elu s optuženim Rozmanom. O tome je izjavio general Resener i ovo:

»Narodni odbor tražio je od mene da njema ka vojska napusti teritorij i politi ku vlast preda njima. Biskup Rožman izjavio je da je sporazuman sa politikom Nijemaca u ovim krajevima, samo je stavio svoj zahtjev u pogledu kurata u vojni kim jedinicama. Kakvu je ulogu u cijeloj toj stvari igrala katoli ka crkva i Vatikan vidi se najbolje po tajanstvenoj misiji jednog od gestapovskih voda Lachmanna, koji iako u kalu erskoj mantiji predstavlja jednog od najve ih zlo inaca nacionalsocijalisti ke stranke. Jednoga dana taj Lachmann predstavio mi se kao visoki funkcijon Gestapoa i rekao mi je da je došao u Ljubljano sa specijalnom misijom kod biskupa dr. Rožmana. Lachmann je zauzimao visoki položaj u katoli kom kleru i kako sam saznao imao je tjesne veze s Vatikanom. Poslije razgovora s Rozmanom, rekao mi je. »S tim ovjekom mo i e se raditi, veliki je lisae.«⁴⁹⁹®

Biskupa Rožmana tereti tako er jedan optuženi kvislingovac i njegov suradnik, Milko Vizjak, zamjenik komandanta domobrana. On je priznao da su se u posljednjoj godini okupacije klerofašti ki elementi po eli starati, da za slu aj pobjede O. F. sakriju oružje. I oni su to inili, po crkvama i samostanima, imaju i u planu da kasnije u Jugoslaviji izazivaju nerede. Vizjak je potvrdio da su u propagandi za domobranstvo i garde najviše u inile klerikalne vo e župnici i kapelani. Osim ostalog, priznao je, da su domobrani zaista inili nezapam ene zlo ine i za sve to dobivali punu pomo emigrantske vlade. Iz njegovih iskaza vidi se, da je kurirska služba bila organizirana pomo u sve enika, koji su preko vatikanskih krugova dostavljali ministru Kreku u Londonu sve svoje želje, kao i onu posljednju da Sloveniju i Ljubljano okupiraju Angloamerikanci. Vizjakova izjava u tom pogledu samo je potvrdila još i više poznatu injenicu, da je biskup Rožman zloupotrebljavao domobranstvo isklju ivo u svoje klerofašti ke ciljeve kao i strana ke namjere SLS, koju su namjeravali poslije rata da odmah obnove. U domobranskim jedinicama bio je ogroman broj vojnih sve enika, »kojih je bilo toliko, da je od njih mogla da se sastavi cijela eta.«⁵⁰⁰

Na tome su enju u Ljubljani svjedoci su pokazali, da je biskup Rožman u vrijeme talijanske okupacije posjetio papu i od njega primio specijalni blagoslov za antikomunisti ku borbu.

Znameniti Ko evski proces; koji je vodilo Vojno sudište NOV i partizanskih odreda Slovenije pod predsjedanjem dr. Antona Kržišnika od 9. do 11. X .1943.

¹⁹⁸ »Politika« 28. VIII. 1945.

⁴⁹⁹ »Politika« 24. VIII. 1946.

⁵⁰⁰ »Politika« 24. VIII. 1945.

pokazao je, koliko su se teško ogriješili na razne na ine pojedini sve enici protiv vlastitog naroda. Među dvadesetoricom optuženih privlaće pažnju trojica kapelana: Anton Šinkar, Franc Malovrh i Jakob Mavec. Tužilac je na osnovu dokumenata i brojnih svjedoka dokazao, da su sva trojica u vrijeme talijanske okupacije Slovenije pripadali izdajni kim politi kim organizacijama, podupiranim od strane okupacijskih vlasti, s namjerom da se ta vlast u vrsti na slovenskom zemljištu i da se osnaži borba protiv O. F. i Narodno-oslobodila ke vojske i partizanskih odreda Slovenije kao jedinih i stvarnih boraca za oslobojenje slovenskog naroda. Za Antona Šinkara moglo se utvrditi, da je u estvovao kod pljače, paljenja, mučenja i ubijanja slobodoljubivih Slovenaca; da je izručio talijanskim vlastima 12 partizana, među njima i slovenskog književnika Roba, koji je bio od Talijana strijeljan kao talac; da je god. 1942. u sukobu partizana i belogardijaskih trupa u estvovao kod ubijanja etvorice ranjenih partizana; da je u estvovao 19. jula 1942. kod ubistva jednog Slovenca; da je s proljeća 1943. u estvovao pri krvavom pohodu »Plave garde« na Dolenjskom, kod koga je bilo ubijeno više partizana i drugih aktivista O. F. Organizator belogardijaskih odreda bio je i Jakob Mavec, koji je tako er po inicijativi zločina. Sve enik Franc Malovrh bio je organizator izdajni ke »Slovenske legije« za koju je agitirao među neobavještenim i zabludjelim seljacima. Vršio je i kurirska službu za »Belu gardu« između Ljubljane i takozvanih »Vaških straž« (seoske straže) pronose i naređenja i instrukcije od vodstva iz Ljubljane. Bio je i u propagandnom sektoru vrlo važan inicijativni, a kao vojni sve enik u estvovao je i sa »Plavom gardom« pri oružanom pohodu po Dolenjskom, kada je ubijeno mnogo partizana i drugih aktivista O. F. Iz saslušanja brojnih svjedoka i priznanja optuženih vidi se, da je politi ko vodstvo i nadzor nad politi kim odgojem jedinica MVAC bilo u rukama ovakvih klerofašističkih Slovenaca. Vodstvo MVAC rekrutiralo se iz klike raznih kompromitiranih lica iz vrhova slovenskog dijela bivših stranaka JRZ i JNS, te onoga dijela krila sokolstva, koje se nije htjelo još u Jugoslaviji pokoriti demokratskim težnjama većine ljudstva. Među ovima bilo je dakako i lanova SLS, pa i sve enika, kao što su Marko Kranjc, Matija Škerbec i Andrej Križman. U tim formacijama bile su »Slovenska legija«, koju su pokrenuli pristaše bivše JNS, »Sokolska legija«, koju su sa inaktivom pristaše bivše JRZ iz desnog krila nekadašnjeg SLS, »Narodna legija«, koju su pokrenuli pristalice reakcionarnog dijela Sokola. Svim tim formacijama bio je na elu major Novak, kao opunomoćenik Draže Mihajlovića za Sloveniju. Im se ustanovila MVAC, lanstvo spomenutih legija bilo je u uključeno u ovu talijansku formaciju. Spomenute legije dale su MVAC-u ljudstvo i oficire. Najveći dio ljudstva rekrutirao se iz seoskih straža, koje su se organizirale u ljubljanskoj pokrajini krajem talijanske ofenzive protiv partizana god. 1942. Pri svemu ovome moglo se je jasno vidjeti, da se rukovodioci, u mnogome sve enici nisu sustezali niti od zloupotrebe vjere i crkve po propovjedaonicama i ispovjedaonicama. U propagandi ovih klerofašista nije postojalo ograničenje. Za njih je bilo svejedno, da li su na propovjedaonici ili na politi kojim tribini, u ispovjedaonici ili u redakciji klerofašističkih listova, bogoslovske listova ili među suradnicima klerikalnih kalendara. Sasvim isto kao i njihova braća u Kristu — u Paveli evoj NDH. A kad je Narodno-oslobodilački pokret stao da kažnjava ovakve izdajice, onda se podigla vika i propaganda je tvrdila, da ima brojne dokaze kako se progoni vjera i crkva, identificiraju i veleizdaju sve enstva

s vjerom i crkvom. Iz njihovoga naopakog i protunarodnog djelovanja slijedila su mu enja, proganjanja, zatvaranja, internacije i masovna strijeljanja talaca, kao što je to na Rabu našlo smrt 3.000 Slovenaca, a boži na racija u Ljubljani zavila u crno premnogu majku, brata i sestru. U obrazloženju osude, kojom su bili kažnjeni Anton Šinkar i Franc Malovrh na kaznu smrti strijeljanjem, a Jakob Mavec na prisilan rad, odbija se propagandna neistina, da je O. F. protiv vjere i crkve, pošto ju je i vodstvo i lanstvo zajamilo. U osudi ukazuje se na svijetao primjer slovenskih praktičnih katolika profesora Kocbeka, dra Stanovnika i dra Brecelja, koji se nalaze i u samom vodstvu O. F. kao i široke mase katoličkih ljudstva, koje sudjeluju u oslobođenju koj borbi pod zaštitom O. F. Na oslobođenim teritorijama nikad se nije dogodilo nešto, što je moglo da bude na štetu vjere i crkvi, a sve enici su uvijek mogli nesmetano da vrše svoje vjerske i crkvene funkcije. Ljudstvu NOV-e nikad se nije branilo da zadovolji svojim vjerskim dužnostima. »Preganjala se je le ona duhovština, ki je zlorabljala vero in cerkov za svoje že opisano izdajalsko po etje.«

Franc Malovrh je priznao, da mu je postalo jasno, da su vode obje garde paktirali najprije s Talijanima, a onda, ma da se o ekivalo, da e se barem sada sve snage sjediniti protiv okupatora, nastavili su istu izdajni konsolidaciju i s Nijemcima. Sve je to bilo stoga, isповijedio je Malovrh, da bi na kraju pomoći u Nijemaca mogli da održe vlast u svojim rukama sve do kraja rata, pa da je i poslije rata o uvaju u svojim rukama!

Za Šinkara je utvrđeno, da je zaklao svojom rukom partizana Novaka, kao i druge ranjenike s poklikom: »V imenu Gospodnjem, zakolji ga!«

Još je teže priznanje Jakoba Malovca u vezi s vjerskim sveanstvima i Rozmanovim devetnicama i procesijama i posvetama Srcu Isusovu i Majci Božjoj, za koja i on tvrdi, da su imale politički cilj. Sve je to bila sramotna zloupotreba vjere i crkve u reakcionarne i izdajnike svrhe, da se na taj način narod obmane i poveže sa okupatorom i sa protunarodnim elementima protiv O. F. Svi oni od reda optužuju biskupa Rožmana da su svuda tu tim organizacijama radili po njegovom naređenju, koja je on izdavao kao njihov vrhovni crkveni starješina.

Ko evski proces samo je jedna mala karika u lancu otkrivanja i utvrđivanja zla ina klerofašista pod najvećom odgovornošću inspiratora i organizatora svega ovog antipartizanskog izdajničkog djelovanja, biskupa Rožmana. I biskupa Rožmana kao i sve njegove bliže i daljnje suradnike vodila je opsesija, da e u suradnji s okupatorom, a pomoći u svih svojih brojnih organizacija sa uvati nadmoćnost SLS, s kojom bi u asu oslobođenja, koje su oni pouzdano očekivali, uza sva neslaganja s Angloamerikancima, upravo od njih, kako je to na ljubljanskom procesu nedvosmisleno pokazano, preuzeći vlast u svoje ruke. Rožmanov »Narodni odbor« uputio je brzojav ministru Kreku, bivšem kralju Petru, predsjedniku Churchillu i Trumanu, koji glasi: »Poslanici Narodnog predstavništva Slovenije šalju vam tople pozdrave i mole vas, da posredujete kod saveznika, da onemoguće dalje naoružane akcije partizana protiv stanovništva Slovenije.«⁵⁰¹

Na su enju u Ljubljani Rupniku i Rožmanu izazvalo je odvratno gnušanje itanje denuncijacija slovenskih svećenika, dostavljenih talijanskim vlastima protiv boraca iz O. F. kao i njihovih porodica i simpatizera. Između tih denuncijacija bio

⁵⁰¹ Sa prijepisa originalne osude 11. X. 1943.

je jedan od najistaknutijih i najodvratnijih salezijanaca dr. Franc Blatnik, ina e li ni kurir biskupa Rožmana i njegova veza s Vatikanom.⁵⁰²

Iz dokumenata, koje su otkrili NOV i narodno-oslobodila ki borci, vidi se ta strahovito ružna rabota brojnih sve enika. Arhiv XI. talijanskog armijskog korpusa u Ljubljani sa uvaao je optužbe za najnedostojniji posao ovih sve enika. Treba da se zna, da su upravo u vrijeme talijanske antipartizanske ofenzive jula 1942. mnogo-brojni sve enici bili glavni talijanski obavještajci o kretanjima partizanskih odreda. Ali ne samo i to. Oni su denuncirali Talijanima i mnogobrojne rodoljube, za koje su samo naslu ivali, da bi mogli da budu ma u emu opasni za Talijane.

Njima se koriste i talijanski vojni komandanti, i oni se oslanjaju na njihove izvještaje o kretanju partizanskih snaga, a tako i njihovih istomišljenika i pouzdanika u pojedinim mjestima. Ti sve enici u stvari postaju fašisti ki i okupatorski suradnici na svim podru jima okupacije, kao da su dobrovoljci Crnih košulja, koji su poslani u Sloveniju, da ognjem i ma em iskorijene sve slovenske rodoljube, koji su se digli, da oslobođe zemlju ispod najstrašnijeg ropstva. Naglašeno je ve , da su posljedice ovog izdajni kog rada bile neobi no teške na svim podru jima, gdje god se razmaha la narodno-oslobodila ka borba. Me utim, sa uvani dokumenti samo jednim dijelom osvjetljuju ulogu Rožmanovih bližih i daljnih, posrednjih i neposrednjih suradnika i izvodilaca njegovih inicijativa i op ih nare enja. Dakako, nisu izostajale ni akcije li nih inicijativa ovih kolaboracionista, što potvr uju izvještaji pojedinih talijanskih komandanata. Jer, najstrašnija je injenica, da postoji mnogo ve i broj nedjela tih izdajnika, nego što se to zna iz dosad otkrivenih akata talijanskih i njema kih okupacionih vlasti. Stoga upravo ta nedjela postaju veoma rje it svjedok i jedan strahoviti krik optužbe ne samo protiv ovih okupacijskih suradnika i izvodilaca teških zlo ina protiv svoje vlastite otadžbine, a u korist agresora, nego i njihovih prepostavljenih crkvenih vlasti, koje nisu nikada, iz o igledno poznatih razloga i ra una, preduzimale korake da ih urazume i odvrate od takvih akcija. Naprosti stoga, što su i sami bili angažirani u akcijama protiv Narodno-oslobodila ke borbe. Samo nekoliko fragmenata iz tih optužbenih akata, koji su dopali ruku narodnih boraca, otkrivaju moralni pad oficijelnih propovjednika evan elja, zaraženih zablude da se tako bore za »ugroženu« vjeru i crkvu, o emu su im toliko puta govorila nare enja crkvenih vlasti u zemlji i na strani sa propagandnim ciljevima op ih slavenskih neprijatelja, oba Dranga, germanskog kao i rimskog.

General Tadeo Orlando uputio je 15. jula 1942. svim odjeljenjima svoje vojske izvještaj pod brojem 5310/1, iz koga se jasno vidi izdajni ko djelo pojedinih sve enika.

»Predmet: Obavještajna služba.

1. Krim. Potvr uje se da na podru ju Krima (brdo južno od Ljubljane), nema više partizana, bilo zato što su otišli na Mokrec, bilo zato što im je nedostajalo vode. Na obroncima ovog podru ja nalaze se samo manje grupe sa zadatkom da vrše obavještajnu službu. Jedini krajevi gdje su prije nedjelu dana bile znatne trupe partizana su naselja Planica i uska dolina Iškog Vintgera u okolini Iške, gdje je okupljeno oko 200 partizana.

⁵⁰² »Borba« 28. VIII. 1946.

2. Za informaciju u pogledu ovih krajeva stoji na raspoloženju u Rakitni mladi sve enik Kunstelj, na koga se možete potpuno osloniti. Na Robu se nalazi neki drugi 50 godišnji sve enik (Ignacij Skobe?) koji je isto tako veoma lojalan, ma da je vrlo bojažljiv, i on e mo i davati obavještenja, samo ako bude siguran da ga ne e otkriti.«

U istom dokumentu navodi se, da je jedan župnik uputio vojnim vlastima u Cerknici povjerljivo lice sa spiskom 40 osoba svoga kraja, koji su simpatizeri i koji pomažu) partizane.

U drugom dokumentu, broj 14.683, od 30. VIII. 1942. isti general Tadeo Orlando piše komandi XI. armijskog korpusa u Ljubljani.

»Predmet: Narodna sve anost u Vidmu.

Na današnji praznik zamolio me župnik iz Vidma da dozvolim narodu da razgleda zastavu, koja je oduzeta komunisti kim razbojnicima. Iz propagandnih razloga dozvolio sam javni zbor. *Doma i kapelan, koji ima izvrsne govorni ke sposobnosti, govorio je narodu u ime župnika i u svom govoru naro ito veli ad zasluge talijanske vojske za mir i civilizaciju.* Smatram da e ova sve anost imati veliki utjecaj u ovoj dolini.^{r,0:J}«

Neposredna posljedica ovog govora bilo je strijeljanje jednog rodoljuba. Jer, na ovom istom dokumentu svojom rukom general Orlando je dodao: »U ovom trenutku odala su tri lica iz Kompclja i uhvatila jednog buntovnika. Oni su ga vezali, pa je zatim strijeljan.«

Drugi takav sa uvan dokumenat. iz arhiva XI. korpusa pokazuje istu jezivu i sramotnu sliku.

Komandant fašisti ke jedinice javlja svojoj komandi u Ljubljani 20. VII. 1942. o stanju u mjestu Stari Trg.

•»Odjeljenje pod komandom majora Manze prispjelo je ju er kasno poslije podne u Stari Trg. Kod sela Dane odigrala se mala bitka, u kojoj je ubijen jedan komunista i zarobljena 24, koje smo zatim strijeljali. Na osnovu ta nih izvještaja, koje smo dobili, zarobili smo i strijeljali Franca Strleta. Strijeljanje imenovanog od velikog je zna aja, jer je on bio najutjecajniji komunista ovoga kraja. Njegov autoritet išao je do Grahova, Babinog Polja i dalje. Njegovo strijeljanje primili su svi antikomunisti s osje ajem olakšanja i zadovoljstva. *Moram doduše da priznam da je ovaj dio stanovništva u manjini.* Druga je važna tekovina, da smo zarobili i strijeljali Josipa Mlakara, bivšeg predsjednika opine iz Starog Trga s boravkom u Iga Vasi. Ion je bio veoma utjecajan. *Obje gore navedene osobe zarobili smo i strijeljali, na osnovu prijava iz pouzdanih izvora.* Što smo došli do ovih prijava, moram da zahvalim ovdašnjem sve enstvu. Župnik iz Starog Trga prije svega dobavlja nam najbolje informacije. Kako ja, tako i major Manza pronašli smo u ovom župniku informativni izvor od velike važnosti. Ovaj sve enik izvrsno zna svoje podruje, procjenjuje položaj veoma realno i sam priznaje pesimisti ki da je dvije treine stanovništva neizlje ivo bolesno i zaraženo boljevi kom kugom. Zbog toga nam on sam savjetuje drasti nije mjere. Sa iš enjem smo tek zapo eli i u toku slijede ih dana mi emo sa iš enjem nemilosrdno produžiti.

Drugog dobrog suradnika i informatora našli smo u župniku iz Begunja. On mi je li no pokazao tko su simpatizeri komunizma na njegovom području. Jedan dio ovih nije kod kuće. Ka osnovu njegovih podataka bilo mi je omogućeno da istupim protiv stanovnika Cerknice, gdje sam popalio 12 kuća i uhapsio 10 uglednih domaćina. Pošto ovi ljudi nisu bili aktivni pristaše pokreta, ja sam ih zadržao kao taoce, jer sam naime dao 30 pušaka osobama, za koje mi župnik garantira, da će se boriti protiv bandita, i oni su već otišli prema Dobcu da o iste ovaj dio pokrajine od bandita. Ako ovi ljudi opravdaju naše povjerenje, smatram da će moći da izvrše slijednu korisnu funkciju kao i oni, koje smo naoružali kod Sv. Jošta. U vezi s tim želio bih da se 32 puške upute stanovnicima Zaplane, 34 u Petkovac i 28 u Sv. Jošt. Smatram da je ova pokrajina, u kojoj radi naš povjerenik župnik iz Zaplane, zrela za takav eksperiment, jer je gubitak Zaplane u ovom momentu za nas veoma neugodan.

Zaključujem i ponavljam: Kovu situaciju obilježuju jasni znaci antikomunističke djelatnosti, koju vode sve enice. Ako budemo znali da gojimo odnose s njima i da ih iskoristi ujemo, mi ćemo bez sumnje lako postići dobre rezultate, osobito u pogledu informacija, u kojima smo dosada bili slabici. Mudrim i smišljenim osnivanjem naoružanih odreda mi ćemo sebi osigurati veliku korist i dobru pomoć. Pukovnik-komandant Alberto Saraglia i šef operativnog štaba C. Moratrotti.«⁵⁰⁴

Na procesu slovenskim izdajnicima mjeseca decembra 1945. u Ljubljani, još se više razotkrio zloinaki rad neposrednih suradnika biskupa Rožmana, koji su uveliko primali instrukcije i direktive od samoga biskupa. Među ovim licima bili su i pojedini župnici. Župnik iz Metlike Alfons Klemenčič bio je organizator »Bele garde« u Metlici i Beloj Krajini. U njegovu stanu primele su se direktive biskupa Rožmana i K. A. za organiziranje nenarodnih elemenata u svim krajevima Slovenije. Klemenčič je u svome izdajni komitetu postao i ubica. Bio je suradnik talijanskog civilnog komesara Emilia Casanegua u rnomelju. Kao takav on je talijanskim vojnim vlastima dostavljao sve podatke o pristalicama O. F. Prije internacije i strijeljanja savjetovali su se predstavnici talijanskih vlasti sa župnikom Klemenčičem. Iz djejstvija njegovih priznanja vidi se, da je optuženi Klemenčič bio kriv posredno i neposredno za smrt mnogih rodoljuba. Svjedok pukovnik JA Borštnar, prvi komandant grada Ljubljane poslije oslobođenja, mogao je da utvrdi, da je prilikom hvatanja katoličkog svećenika Norberta, za vrijeme jedne okupatorske ofenzive od ovoga saznao, da ga je na put izdaje poslao župnik Klemenčič. Svjedokinja Karolina Jakovič, majka jednog partizana, koji je pao kao žrtva župnika Klemenčiča, izjavila je da je njen sin, kad su ga odvodili na strijeljanje svojim drugovima u prolazu rekao: »Kažite svima da me je u smrt poslao župnik Klemenčič. Osjetite me!« Štoviše, svjedokinja tvrdi, da je župnik pošao na mjesto gdje se izvršilo ubistvo partizana Jakoviča, kako bi se uvjerio da je doista ubijen. Sutradan po ovom zločinu, župnik Klemenčič je sa propovjedaonicice poticao i hrabrio belogardiste, da nastave svoj krvavi posao. Pod teretom iskaza svjedoka optuženi Klemenčič je ustao i uzviknuo: »Vidim da se sve zna. Kriv sam i zato u odgovarati.«

⁵⁰⁴ Dokumenti o izdajni komitetu katoličkih svećenika u Sloveniji. »Narodni list« 6.1.

Drugi sve enik, iji su zlo ini mnogo teži bio je ozloglašeni dr. Petar Križaj iz Ljubljane. On je bio jedan od voda zloglasne »erne roke«. Od po etka je suraivao sa spomenutim ve »moralistom« docentom teologije Len ekom, koji je bio znameniti faktor u biskupovu krugu organizatora vojni kih jedinica, pa i domobranstva. U selu Bizoviiku Križaj je dobio prvu dužnost, da strijelja sve uhapšene seljake, koji su sura ivali sa O. F. I doista, u selu Orle strijeljani su po nare enju Križaja seljaci, suradnici O. F. Tom prilikom Križaj je osudio na smrt i Erau Zrimšek, majku maloljetne djece, na koju se sažalio jedan belogardista i dozvolio joj da pobjegne, ali ju je upozorio da se ne pojavljuje pred Križajem, jer e je on li no strijeljati. Svakako najteži zlo in po inio je sve enik Križaj sa strijeljanjem stotine partizana u crkvi na brdu Sveti Urh u blizini Ljubljane, za koje se mjesto znalo, da je pravo inkvizitorsko mu ilište slovenskih rodoljuba. Svaku no su automobilima dovoženi zatvorenici iz Ljubljane na sveti Urh i stavljeni na najve e muke. Križaj je esto govorio vojnicima na svetom Urhu: »Ubijajte sve, jer vam to dopuštaju Kristove rane!« Oko trideset svjedoka potvr uju da je sve enik Križaj kao glavni lan »erne roke« vršio li no zvjerska mu enja i ubijanja na svetom Urhu. Ovo mjesto bilo je utvr eno nizom bunkera povezanih podzemnim hodnicima, koji su se stjecali u crkvenjakovu ku u i u samu crkvu. Oko crkve bili su postavljeni trostruki redovi bodljikavih žica. Crkva je uvijek bila puna najokorjelijih zlo inaca, koji su pod crkvenim svodovima provodili krvave pirove u kojima su gubili živote nebrojeni slovenski rodoljubi. Seljaci Dobrunja svake no i su uli kako se automobili slovenskih domobranaca penju uskim serpentinama prema crkvi svetog Urha.

»Znali smo, rije i su o evidaca, da nove žrtve vode na mu enje. Klerikalnim zvijerima nikad nije bilo dosta. Automobili su dolazili iz obližnjih sela, a i sa one strane Ljubljane. Tako su razbojnici »krali« svoje žrtve iz njihovih domova i ovdje ubijali. Ta praksa »kra e« utjerivala je strah u kosti gra anima Ljubljane. Zlo inci domobranske Specijalne policije dolazili su no u automobilom i pojedina no hapsili rodoljube Majke ili žene uhapšenih ni u jednom zatvoru nisu mogle da prona u svoje najmilije. Nisu bili ni na jednom spisku uhapšenih. Njih je automobil direktno dovezao na brdo Sveti Urh. *Tu se sprovodio sistem srednjevjekovne inkvizicije sa znanjem i odbrenjem biskupskog ordinarijata.* Ako žrtva nije još prilikom mu enja izdahnula, ubijana je ko evima ili živa zakopana. Metak je bio velika milost. Za ovu mu ioniku nitko nije smio da se interesuje, niti ko za nju da zna. Vlast klerikalnih mu itelja biia je tako velika da i okupatorske straže na blokovima oko Ljubljane nisu smjele da vrše preglede automobila. Klerofašizam bio je ja i od okupatorske vojske.«⁶⁰⁸

Poslije oslobo enja Ljubljane prona eni su tragovi, koji upu uju na tragediju sudbinu ogromnog broja rodoljuba, ali i na patološku svirepost zvjerskih aktera ove crkvom posve ene mu ionice. Tragovi ljudske krvi po zidovima ovih prostorija kao i instrumenti za mu enja otkrivaju jezivu sliku obnovljenog srednjeg vijeka u polovici XX. stolje a. Komisija, koja je imala zadatak da otkopa žrtve klerofašisti kog terora, odmah je naišla oko crkve po zaba enim stazama šume i u

⁵⁰⁵ U crkvi na brdu Sveti Urh... klerofašisti su inkvizitorski mu ili i ubijali slovenske rodoljube. »Politika« 20. VIII. 1946.

gustom šipražju blizu dvije stotine pojedina nih i masovnih grobova. Žrtve su skidane do gola, otiman im je novac, prstenje, satovi, a iz lubanja otkidani su zlatni zubi. Posiije toga taj pljen su ubice dijelili medu sobom. **Kajve i dio ovih ubica sa Svetoga Urha pripadao je lanovima organizacija K. A.** Glavni komandanti, od kojih je u to vrijeme Ljubljana i sva njena gusto naseljena okolina drhtala, bili su u enici duhovnog vode mladih klerikalaca profesora Ehrlicha, kapelan Cepuder i župnik dr. Petar Križaj. Postoji uvjerenje, na osnovu mnogobrojnih indicija, da se bez znanja i odobrenja biskupa Rožmana sva ova strahovita zvjerstva nisu mogla da vrše u samoj crkvi.⁵⁰⁶

Sveti Urh bit će vjekovima obilježen u historiji stradalništva slovenskog naroda kao neobično teška optužba ne samo protiv dra Petra Križaja, župnika, nego i itavog slovenskog klerofašizma dirigiranog za vrijeme okupacije iz biskupske kuće u Ljubljani.

Treći optuženi svećenik je župnik iz Sveti Jerneja, Franc Cerkovnik. Cerkovnik je duhovni otac uvenog kolja a Rormana, koji je pod utjecajem Cerkovnika izvršio ogroman niz zločina. Cerkovnik je inače bio medu prvima fanatičnim organizatorima »Bele garde«. Ustvario je najvjerniji suradnik talijanskih okupatora prilikom poznatih racija 1942., kada je izgubilo život hiljade slovenskih rodoljuba. Prilikom interniranja Slovenaca na otok Rab, Cerkovnik je medu ovim stradalnicima verbovao ljudi za »Belu gardu«, govoreći im, da će tako izbjegi internaciju. Kada ga je predsjednik suda zapitao, da li se osjeća krivim, optuženi, koji je zacijelo dobro poznavao moral evanđelja, ali i knjiga iz crkvene moralke, unatoč tome odgovorio je: »Ne, nisam kriv. Sve što sam inio smatrao sam da mi je to dužnost i da mi to nalažu moja vjerska osjećanja. Naše crkvene organizacije narevali su nam da vodimo borbu protiv partizana.«

Težu i potresniju sliku ovog amoralnog osjećanja neodgovornosti za oigledno dokazane brojne krivice, koje su potvrdili ne samo svjedoci, nego i očevi dokumenti, još je više pojačao i dao njegov štetični, ubica Rorman, jedan od trideset i petorice optuženih na tome procesu. Optuženi Jože Rorman spada nesumnjivo među najveće zloince slovenskog naroda. Na sudu je sav slomljen priznao sve svoja nedjela. On je rekao, da je ta nedjela izvršio

»pod utjecajem katoličkih svećenika, naročito optuženog župnika Cerkovnika, bio sam jedan od najvećih zločinaca Slovenije, i toga se stidim. Za ubijanje djece, žena i svih pripadnika O. F. tako sam se specijalizirao da sainih odlično klao perorezom. Ustvario sam u svim ubistvima, koja je organizirala »erna roka« i bio sam pripadnik specijalnog odreda Ljubljanske političke policijske uprave koju je vodio Hlevc i ustvario sam u pohodu na Turjaku. **Za sve to što sam inio krivi su sve enice iz mog rođnog mesta, koji su me savjetovali da to inim i koji su mi plaćali da idem u razbojnike.«**

etvrti katolički svećenik u tom procesu, koji je uveliko otkrio izdajni krad klerofašističkih suradnika okupatora, bio je Ivan njemački »Križarskog reda Blažene Djevice Marije u Jeruzalemu« otac Jožef Šavora. Kao upravnik Šegrtskog doma u Ljubljani, Šavora se stavio potpuno u službu neprijatelja svoje domovine

⁵⁰⁶ Idem.

i vodio je borbu protiv O. F. svim mogu im sredstvima. Kao redovnik uglednog ljubljanskog reda njema kog porijekla, bio je za vrijeme oba okupatora njihov naj-vjerniji pomaga na položajima, sa kojih je mogao da zavodi omladinu protiv O. F. I kao upravnik Šegrtskog doma kao i profesor vjeroučenja organizirao je omladinu da prijavljuje policiji pristalice O. F. Ovaj izdajni ki rad oca Jožefa Šavora i do-stave zabludele omladine došle su glave mnogim slovenskim rodoljubima.

Sliku ovog klerofašisti kog izdajni kog rada u službi okupatora protiv vlastitog naroda dopunja i optužba, kao i dokazane injenice, koje terete sve enika Henrika Gori ana, koji je znatan dio svojih zlo ina pred sudom priznao.

Jedan od optuženih dr. Branko Jan u svojim iskazima i priznanjima naro-ito je teško opteretio slovensku K. A., tu od episkopata toliko puta proglašenu kao nepoliti ku ustanovu, koja je po njegovim hipokritskim izjavama imala da bude isto vjerska i crkvena ustanova. Ova, nesumnjivim injenicama bezbroj puta utvr-ena neistina, došla je do punog izraza jednako u Sloveniji, kao i u Stepin evoj NDH. Ulogu K. A. osvijetlio je dr. Jan prikazavši njenu izdajni ku ulogu za vri-jeme okupacije, kad su je klerofaši u svom protunarodnom radu upregli u službu okupatora. Ta »organizacija za produbljivanje vjerskog života«, imala je za oku-pacije specijalni zadatok da preko svojih lanova djeluje na javno mnjenje i da vrši špijunažu i obavještajnu službu. Njeni su lanovi bili organizirani u trojke, zvane »jedro«, a pet »jedara« sa injavalo je »roj«. »Rojevi«, podijeljeni po pro-fesiji lanova bili su me usobno povezani preko mjesnih, župskih, dekanatskih i bi-skupskih organizacija. Tako je dakle ova »organizacija za produbljivanje vjerskog života« u svojim uputstvima tražila od lanova da je obavještavaju o svakoj sitnici privatnog života pojedinih lica. O svemu se vodila kartoteka. Na elu svega je stajao ve poznati dr. Len ek, koji je tvrdio, da je samo u estvovanje u partizanskim re-dovima težak, smrtni grieh. Ovaj isti dr. Len ek je K. A. nazuže povezao sa slo-venskim domobranstvom, s kojim je najprisnije sura ivao i nadzirao ga Gestapo. Ovu povezanost stalnu i vrstu K. A. u Sloveniji s ostalim dijelovima slovenske reakcije neoborivo utvr uju mnoge injenice. U propagandnom smjeru njena je aktivnost i organizatorna vještina bila na vrhuncu. Pod njenim okriljem štampan je sav propagandisti ki materijal protiv O. F. Dakako u organiziranju oružanih odreda, »Bele garde« i domobranstva K. A. bila je najagilniji pionir.⁵⁰⁷

Izdajni ki, protunarodni rad sve enika i »Bele garde« osvijetlio je i jedan od vo a te »Bele garde«, nekad generalštabni potpukovnik bivše jugoslavenske vojske Ernest Peterlin, koji je rukovodio strahovitim boži nim racijama u Ljubljani, kada je izgubilo život nekoliko hiljada gra ana. I Peterlin priznaje, da su i sve enstvo i biskup Rožman bili glavni pomaga i »Bele garde«. »Biskup Rožman zvao nas je više puta na konferencije i govorio nam da treba da uništimo komunizam. Potrebno je govorio je Rožman, uništiti O. F., jer e se na taj na in sprije iti širenje partizanskog pokreta u Sloveniji«. Jedan od najautorativnijih i najbolje upoznatih rukovodilaca vojni kih odreda O. F., ustvari komandant Narodno-oslobodila ke vojske i Par-tizanskih odreda Slovenije, general-major Dušan Kveder dao je na ovom su enju tešku sadržajno sintezu »Bele garde«, tog najsramotnijeg djela slovenskog klerofa-šizma u itavoj historiji slovenskog naroda.

»Svjedo im i potvr ujem da se vojska »Bele garde« borila protiv nas, protivno svim me unarodnim pravilima ratovanja. Za sve etiri godine ratovanja oni su ubijali i klali nevine i goloruke stanovnike, partizanske zarobljenike, palili sela, plja kali i zlostavljali. . . Domobranci su bili u Dolenjskom i Notranjskom oružana snaga koja je okupatoru inila velike usluge. Nijemci su imali samo male posade, dok su domobranci u tome dijelu imali 12.000 naoružanih ljudi. Zbog toga su Nijemci uspjeli da u svojoj ofenzivi 1943. godine okupiraju mnoge naše krajeve, koji su bili osloboeni. Domobranci su bili glavna sila okupatora za gra enje utvr enja od Save preko Novog Mesta do Postojne. Ta utvr enja trebalo je da služe kao prepreka NOV koja je išla sa Juga da oslobodi cijelu Julijsku Krajinu . . . Belogardisti su osim toga ubijali engleske i američke pilote koji su bili prisiljeni da se spuste na naš teritorij . . .«⁵⁰⁸

Ogroman broj svjedoka optužio je još više i sugestivnije ove klerofašisti ke zlo ince kao i organizatore i vojni ke rukovodioce »Bele garde«. Iza njihova svjedo enja skinuta je potpuno zavjesa s jedne mistifikacije da je K. A. kao i rad klerofašista imao da posluži za vrijeme okupacije obrani ugrožene crkve i vjere.

Poslije oslobo enja klerofašizam je nastavio da produži staru igru. Kad su jugoslavenski biskupi septembra 1945. izdali svoju famoznu Pastirsку poslanicu, koja je imala da posluži obrani ustaškog episkopata, i ciljevima engleskog i američkog imperijalizma, dao je punu karakteristiku djelovanja katoličkog sveenstva u Sloveniji za vrijeme narodno-oslobodila ke borbe, tadašnji predsjednik Narodne vlade Slovenije Boris Kidrić. I sam upoznat na terenu sa svim tim zlodjelima, kao i sa svom zakulisnom akcijom i vodstvom, koje je kroz itavu Sloveniju splelo izvanredno povezanu mrežu izdajničkih organizacija, a s druge strane i sa svima inicijativama vodstva O. F., koje se staralo i inilo najveće napore da skrene klerofašiste i njihovo vodstvo s puta izdaje, mogao je da u jednoj autoritativnoj izjavi kao predsjednik vlade koji mjeri domet svake riječi, da punu sliku tog klerofašisti kog izdajstva.

»Kad sam dakle Pastirske pismo pročitao do kraja, sjetio sam se da je u proteklim etiri godine bilo ljudi, da su bili i viši crkveni pastiri i duhovnici, koji su u ime »Boga i vještina na elu« stali na stranu okupatora, i u najtežem trenutku zabili svome narodu nož u leđa, i sa svim autoritetom svoje vjere i svoje crkve neumorno, ogreneno i strasno raspirivali bratoubila ki rat. Sjetio sam se katoličkih sveenika koji su po Dolenjskom vlastitom rukom klali zarobljene partizare i uzvikivali: »U ime Kristovih ran — nek pogine partizan!« Sjetio sam se hrvatskih katoličkih sveenika s punim korpama iskopanih ovjeđenih oiju. Sjetio sam se i katoličkog sveenika — ustaše, kojega je kod Kupe s one strane Bele Krajine zarobio naš partizanski komandir i našao u njegovom džepu u svileni papir zamotane plave oči osamnaest godišnje djevojke, i uz njih listi s riječima: »Poglavniku na poklon!« Sjetio sam se ljubljanskih svećenika i sljednika u domobranskoj policiji, koji nisu samo s biće evima i elektrikom mu ili zatvorene slovenske djevojke nego su ih i silovali. Nemojte reći da su to bili pojedinci. Svako izdajstvo naroda ima svoje razlike i razlike i razlike izraze svoga divljaštva. Me utim svi izrazi i svi stupnjevi izdajstva naroda imaju samo jedan izraz, naime izdajstvo naroda. I nitko danas ne može tajiti da je na primjer službeni crkva u Ljubljanskoj biskupiji u asu narodno-oslobodila ke borbe jasno i jednodušno krenula putem

⁵⁰⁸ »Politika« 23. i 24. XII. 1945.

narodnog izdajstva. Da se je to dogodilo, odgovoran je viši ljubljanski pastir, odgovorni su njegovi pomočnici, odgovorni su njegovom sve enici i svi oni koji su bez otpora slijedili njegovu moralnu odgovornost za najogavnije zlo ino, preuzeли su moralnu odgovornost za zarobljenike zaklani »u ime Kristovik rana«, brezeli su svu odgovornost za silovane djevojke, za umorene u policijskim elijama i belogardisti kim gnijezdima, za strahote Sv. Urha, za pobijene taoce, ukratko za sve nebrojene grozote koje su snašle naš narod. Konačno su preuzeли odgovornost tako er za sve one koje su sami uvukli u zlo in i koji su kasnije morali svoj zlo in ispaštati. Tako barem mi razumijemo moral i moralnu odgovornost.

Svaka ast patriotskim sve enicima, svaka ast njihovu, uvjerenju u svoj njegovo cijelosti, koji su se pridružili oslobođila kom pokretu i koji su se oduprli izdajstvu, bilo kao partizani, bilo kao ilegalni radnici. Poštujemo ih kao ratne drugove, oni su naša braća i s nama zajedno oni grade našu slobodu. Tako er nismo odbili i ne odbijamo one, koji su malo kasno — tek poslije oslobođenja istupili iz stava rezerviranosti i otresli se magle svojih predrasuda, spoznavši da treba narodno izdajstvo osuditi i sarađivati s narodnim vlastima. Dali smo im i dajemo im svu mogunost lojalne saradnje.^{505*}

Predsjednik vlade za Sloveniju Boris Kidrič dajući štampi gornju izjavu kazao je punu istinu u svim njenim mračnim oblicima.

Ni u NDH nisu svi odreda sve enici, svi do jednoga, pošli za nadbiskupom Stepincom, za nadbiskupom Šarićem, ili recimo biskupom kotorskim Butorcem, ili splitskim Bonefarjem, ili akova kim Akšamovićem, ili križeva kim Šimrakom, ili krkim Srebrnjakom. I u NDH našao se jedan jedini biskup, fra Alojzije Mišić, koji se zgrozio na ustaška zvjerstva i uputio je pastvu kao i sve enstvu pismo ispunjeno evanđeoskim zapovijedima. Njegova visoka starost i rana smrt, marta 1942., nije mogla da ostavi dubljeg traga na ovoj svjetlijoj strani katoličkog sve enstva u NDH. Nažalost kao i u Sloveniji, tako i u NDH, nisu bili mnogobrojni borci protiv srednjevjekovnog mraka, koga je opet želio da u punini svojoj zavede u NDH hrvatski klerofašizam. Bilo ih je, koji su u svojoj duši osuđivali ustaštvu i njegova suradnika hrvatski klerofašizam, ali nisu imali dovoljno hrabrosti i moralne otpornosti da javno istupe i da se odupru najezdi najbarbarskijega divljanja i amoralnog izobličavanja Kristovog evanđelja. Bilo ih je, koji su u početku NDH pošli za općim podivljajim valom vike i buke pobjedonosnih klerofašista, bilo ih je koji su narodu tumačili i poslanicu nadbiskupa Stepinca komentirali s propovjedaonica i dali joj moralnu podršku. Nema sumnje, da je jedan dio ovih obraćenika stojeći gledati sa simpatijama prema NOP-u tek onda, kad je Crvena armija itavom svijetu pokazala poslije Staljingradske epopeje, da će svladati najmoćnijeg agresora tako postoji svijet. Ovo otrežnjavanje iako nije poniklo iz najistijeg izvora dubokog uvjerenja i istih moralnih pobuda, nego naprsto kao diktat oportunističkih rezoniranja u vezi s odgovornošću i polaganjem ravnopravnih neminovnog oslobođenja Jugoslavije od okupatora i njegovih krvavih pomornika i domaćih izdajnika, opet je zaustavljalo opću divljanja klerofašista. Hladan ravnatelj je u ovom slučaju jedini propagandni inicijativac za ovu vrstu ravnateljstva undžija. Neki opet uistinu bili su sve više zgranuti nad ne samo bijesom ustaškog divljanja, nego i nad stvarnom izdajom Hrvatske Talijanima,

⁵⁰⁹ Izjava predsjednika Narodne vlade Slovenije dr. Borisa Kidriča »Borba« 10. X. 1945.

Nijemcima i Ma arima, kojima su morali ustaške voće da ustupe prije i poslije kapitulacije Italije znatne hrvatske pokrajine. Tako je to bilo do kapitulacije sa Dalmacijom i Međimurjem, a poslije okupacije sa istavom Istrom i Gornjim Primorjem, koje je došlo u pravu okupacionu i gotovo aneksionu zonu njemačkog agresora. Sve je to u izvjesnom manjem dijelu sve enstva stvaralo psihološke osnove za nove, pa i protivustaške orientacije. A zatim, kad su potpuno sagledali gomiljanja ustaških i klerofašističkih nedjela, trgili su se i kroz jednu duhovnu i moralnu katarzu priznali, najprije u sebi, a onda javno, da treba napustiti vodstvo nadbiskupa Stepinca i nadbiskupa Šarića i odvažno poći za vlast NOP-a i pomoci, koliko je to bilo moguće i pokreti i borce. Moralno i materijalno, pa i samim u estovovanjem u pokretu i borbama. Njihova svijetla imena mnogima su ulila nadu da bi ova, ma da mala grupa sve enika mogla pod izvjesnim uslovima da urazumi zabludjelu braću i da ih povede novim putem. Za vrijeme samih borbi jedva je to bilo moguće. I, shvatljivo je zašto. Jer poneki od bivših zloinaca i prestupnika protiv NOP-a i NOV-e, kad su naišli oslobođenci i prešli zaboravom preko njihovih prestupa, ili zato što nisu dovoljno bili upoznati s njihovim radom, ili zato što su o ekivali, da će se pokajati i slobodi se odužiti žrtvama, stradanjima i krvi oslobođenika, da će po putem širenja bratske ljubavi i prave kršćanske snošljivosti, nisu ni bili pozivani na odgovornost. Međutim, kad su partizani uslijed nadmoći neprijateljskih snaga bili primorani da se povuku iz već oslobođenih predjela, brojni ovakvi miloši u oslobođenika ogrijani prestupnici-sve enici, produžili su sa još žešćim otrovom mržnje da djeluju u neprosvioje enim masama i da ih ponovo hrabre i poti u na bratoubila ki rat. Bilo je sasvim razumljivo i opravdano i pravedno, da se takvima izdajicama poslije definitivnog oslobođenja nije mogla da ukaže ponovna milost. Zato ih je kazna sustigla, a oni ostali, koji su pred NOV pobegli, pa se sakrili ili prešli granicu svoje zemlje, digli su staru i poznatu viku sa istavom nizom neistina o opasnosti vjere, crkve, o progonstvu sve enstva, o NOP-u da je komunisti ki i da teži za glavnim ciljem uništenja crkve i vjere, pa da se samo zbog toga i bez su enja stavljaju pod nož sve što je u mantiji. Itd. Itd. Pored toga visoki klerik, naro ito ustaški episkopat i dalje je uporno ustrajao protiv NOP-a, pravdajući svoj stav, neprijateljski i izdajni ki, obranom vjerskih i crkvenih interesa, obmanjujući strani svijet neistinama kakve doista ne pamti svjetska historija.

Sve je ovo otežavalo neko određenije i vidnije okupljanje onog zdravijeg, moralnijeg, svjesnijeg i estetičkog, ma da istina kazuje, veoma skromnog broja ovakvih slugu božjih, koji se nisu otu ili od svoga naroda u vrijeme njegove najveće tragedije.

Nema sumnje, da u ovom dijelu sve enstva u NDH izbjiga u prvi plan linost Msgra. dra Svetozara Rittiga, apostolskog protonotara i opata Svetog Helene od Podgorja, župnika najstarije župe u Hrvatskoj, svetog Marka u Zagrebu, zapaženog historiara slavenskog bogoslužja kod Hrvata, i profinjenog poznavaoca crkvene umjetnosti kao i njenog zaštitnika. Treba da se kaže, da je dr. Svetozar Rittig odmah u početku izdajni kog rada Ante Pavelića još 1929. zauzeo jedan odlučno protivni stav, osuđujući ne samo Pavelićev rad, nego i svih onih, koji su ga u Jugoslaviji, naro ito u hrvatskim oblastima pomagali i pošli za njegovim veleizdajnim primjerom. Msgr. dr. Rittig imao je hrabrosti da to uini unutar veoma složenih političkih prilika u vrijeme šestojanuarske diktature, izlažeći se bez straha opasnosti.,

da e ga obilježiti kao pomaga a i suradnika ove diktature. Me utim, kad su se stali javljati u Jugoslaviji atentati dirigirani iz Italije, oni su bili za sve rodoljube znak da Italija koristi veleizdajnika i zlo inca Paveli a, ne samo da oteža konsolidaciju Jugoslavije, koriste i srpsko-hrvatske sukobe za svoje imperijalisti ke i agresorske ciljeve, nego da teži k situaciji, kako bi u jednoj konflagraciji i unutrašnjim jugoslavenskim neredima mogla da s jugoslavenskim primorskim oblastima zaokruži svoje granice i za sebe svojatano »Mare nostrum«.

Sve je to uznemirivalo i plašilo prave i iskrene rodoljube, koji su željeli da dadu izraza negodovanju i protestu protiv ovakvih talijanskih metoda i njihovih anti-jugoslavenskih aspiracija, služe i se doma im izdajnicima. Zato je Msgr. Rittig 28. novembra 1929. osudio Paveli a i Italiju, koja ga je pomagala, u svom poznatom govoru održanom na sjednici Gradskoga vije a u Zagrebu. A ovaj govor bio je izazao negodovanje kod ustaša i njihovih simpatizera, naro ito u klerikalnim redovima, me u kojima je ve u prvo vrijeme Paveli eve emigracije bilo njegovih pristaša. Me u ostalim Msgr. Rittig rekao je i ovo:

»Posljednji krvavi doga aji i strahovita otkri a uzbu uju savjest i dušu svakog našeg gra anina, a vjekovni neprijatelji hrvatskog naroda trlaju zadovoljno svoje ruke i vrebaju na naš teritorij, na naš hrvatski, na naš državni teritorij, kao na siguran svoj pljen. Trenutak je, gospodo, da se ne šuti, nego da se govori, da se uje vapaj i glas patriote, koji osje a u sebi dužnost, da u ovim teškim asovima pred licem itavoga kulturnoga svijeta ispovjedi osnovno narodno vjerovanje svih nas Hrvata i cijelog našega Zagreba, koji je i srce i centar svih Hrvata. — Ova naša država, u kojoj živimo, a od 3. oktobra se naziva Jugoslavijom, bila je san i težnja svjetlih hrvatskih duhova, po evši od Jurja Križani a, Zagrep anina, do velikog preporoditelja ilirskog pokreta dr. Gaja, Ivana Mažurani a, Stanka Vraza i svih njegovih drugova. Ovim nacionalnim idealom bio je nadahnut vas rad kulturni i politi ki biskupa Strossmayera, velikog vode hrvatskog naroda.

Gospodo! Grad Zagreb je postao velik po tome, što je on nosilac i apostol ove jugoslavenske misli, kao narodnog vjerovanja i ispovijedi svih nas, koji smo sa tri imena bili razdvojeni u nekoliko država. Mi znamo da nad našom zemljom ima oblaka, ali otvoreno ovdje kažemo, da za nas Hrvate druge obe ane zemlje nema nego Jugoslavija. Nema je, jer rješenje svih naših želja i svih naših težnja jedino je mogu e u Jugoslaviji, jer ona obuhva a itav naš teritorij u kome žive Hrvati. Zato sav onaj rad dr. Paveli a, generala Sarkoti a i ne znam kako se sve tko od njih zove, kao i njihovih drugova, ne izvire iz genija hrvatskoga naroda, ne izvire iz njegove kulturne tradicije i politi kih interesa, nego iz službe tu inskoj misiji, tu inskoj politici. Pa ako ima nad nama mutnih oblaka, oni ne smiju da pomra e o inji vid jednog naroda i ne smiju da pomra e kona ni narodni politi ki cilj i da nas skrenu s pravoga puta, na kome je jedino obezbije en naš narodni opstanak i naš narodni razvitak. Zar nije, gospodo, zlo in stavljati na kocku slobodu i budu nost hrvatskog naroda? Zar nije zlo in igrati se sudbinom Dalmacije, u kojoj se rodila hrvatska državna misao? Dalmacijom, koja je kolijevka hrvatske knjige i prosvjete, Dalmacijom koja je i srce i duša i plu a hrvatskog teritorija i itave Jugoslavije; Dalmacijom, koja je još i danas naj iš a, hrvatska, jugoslavenska zemlja. Nema, gospodo, Hrvatske bez Dalmacije! Nema ni Jugoslavije bez Dalmacije! Mi poštujemo veliku talijansku kulturu. Mi srno s talijanskim narodom stajali i stojimo u uskim vezama, želimo to i dalje, jer smo narod miroljubiv i ne tražimo tu e. ali ne dajemo ni svoje!

Neka svi susjedi znaju, da smo mi prije izginuti, nego dati sje i živo meso iz našega narodnoga tijela, dati komadati svoj teritorij, koji je već biljadutristo godina naša zemlja i naša domovina. Tu smo i tu smo stajati na vijeće!

Grijeh našoj narodnoj i politi koj nevolji bio je duševni i plemenski razdor između Srba i Hrvata. Svojim socijalnim položajem i svojim svečanim zvanjem dužan sam ispojediti riječ istine pred licem cijelog naroda. Providnost je dosudila Hrvatima, Srbinima i Slovincima zajedničku zemlju i dojnovinu, pa zato i zajedničku sudbinu i buduost. Kaše duševno, kulturno i vjersko razmimoilaženje ne dade se riješiti borbom jednih protiv drugih, nego evanescim na elom snošljivosti i bratstva.

Politika se ne vodi bolesnim sentimentom, nego zdravim razborom.⁵¹⁰

Ovaj govor Msgra Rittiga bila je njegova prava nacionalna isповijest kojoj se on nije ni kasnije iznevjerio. Kad se Paveli 1941. vratio u Zagreb, Msgr dr. Rittig bilo je jasno da će ga stići, ako ne osveta ustaša, a ono svakako neprijatnosti, koje su bile neizbjegljive za svakoga, koji se nekad ogriješio o nastojanja ustaškog terorizma. Međutim Msgr. Rittig nije iz razloga realnih opreznosti zauzeo onako borbeni i protivnički stav odmah u početku NDH, kao što je to u inicijativi kanonik dr. Pavao Loncar, koji je, kako je naprijed govoreno, bio osuđen na smrt od Prijekog suda, a onda od Paveli a pomilovan na dvadeset godina robije, Msgr. Rittig ostao je u duši dosljedan isповijesti iz 1929., ne demantirajući tako nekad svog zaštitnika, biskupa Jurja Strossmayera. Kad je divljanje ustaša uzimalo sve više maha Msgr. dr. Rittig odlučio je da se ukloni iz Zagreba, boraveći u pojedinim mjestima Hrvatskog Primorja, dok je njegovo mjesto u Zagrebu zauzeo ustaša Kerubin Šegvi. Msgr. dr. Rittig je imao prilike na Primorje da se upozna s radom i nastojanjima NOP-a, njenog vodstva i velikog broja boraca Hrvata, naročito iz intelektualnih redova koji su prišli 1942./43. partizanskom pokretu, kao što su među ostalim već u inicijativi književnici Vladimir Nazor i Ivan Goran Kovačić. Msgr. Rittig je sasvim pravilno uočio, da se upravo u partizanskim redovima, u kojima su se našli svi narodi Jugoslavije, stvarajueli ni osnovi, na kojima se izgrađuje i oživotvoruje veliki ideal slavnih branitelja jugoslavenske misli iz XIX. i XX. stoljeća. Osim toga uvjerio se, da su i ustaška kao i okupatorova propaganda lažne, kao da je NOP protiv vjere i crkve. Stoga je njegova odluka da partijskim ustanicima bila logična i na liniji njegovih ranijih jugoslavenskih političkih koncepcija. Ona je bila i u suglasnosti s njegovim shvatanjima i ličnim i svečanim uvjerenjima da se i u NOP-u mogu da oživotvoruju »evanescim na elom snošljivosti i bratstva«, o kojima je tako iskreno i spontano govorio 1929., u starodrevnoj zagrebačkoj Gradskoj vijećnici.

Kad se u ustaškim redovima, naročito u Zagrebu, saznao za ovaj korak Msgra Rittiga, ustaška štampa nije popustila kao u slučaju Vladimira Nazora za koga je tvrdila da su ga partizani »ukrali«. Međutim je štampa bila neobično uporna u tom svom tvrđenju, na kraju je moral da kapitulira i da prizna da je bila u zabludi. U tome je neobično ilustrativan lanak Milivoja Magdića. »Vladimir Nazor danas i juče«⁵¹¹ iz koga ustvari izbjega prikrivena žalost i ljutnja da se nije ustaška književna aktivnost mogla da ponosi imenom Vladimira Nazora. U slučaju Msgra Rittiga ustaška i klerofašisti ka štampi bile su odmah odredene i napale Msgra Rittiga kao

^{a1n} Zagreb je prvi progovorio. »Pučka prosvjetna vjesnik« 19.10. br. I. 13—14.
^{r,n} »Hrvatski narod« 6. V. 1944.

izdajicu naroda i vjere, kao što su se stali da odri u Vladimira Nazora. Me utim u višim crkvenim redovima, naro ito na Kaptolu, zaprepaštenje nije imalo granica. A s time i ljutnja i bijes, da se ipak našao jedan odvažni sve enik, i to prelat visokog ranga, koji je pošao me u partizane, da ih na terenu upozna i upoznavši ih da otvoreno i jasno u svojim porukama i govorima, propovijedima i lancima razbijat zablude i nestinje Episkopata i ustaša da je NOP protiv vjere i crkve. Odatle napadaji i anateme i na Msgra Rittiga iz svih klerofašisti kih krugova, iz redova njegove bliže i daljnje subra e u Kristu. Naprotiv, na suprotnoj strani u rodoljubivim krugovima slobodoljubivih Hrvata, odvažan stav Msgra Rittiga bio je primljen s razumijevanjem i priznjem. Kao što je, klerofašisti ka štampa napadala odvažne pristalice i' lanove vodstva HSS koji su prišli NOP-u i u njegovim redovima ispunili svoju rodoljubivu dužnost do kraja, tako su i strijele ustaških novinara bile gotovo svakodnevno uperene protiv Msgra Rittiga. Ve poslije jednog niza manifestacija, u kojima u estvuje Msgr. Rittig na strani partizana, i kao redov i kao lan ZAVNOH-a, Msgr. Rittig biva stalno na dnevnom redu klerofašisti kih kritika i napadaja.

Msgr. Rittig u velikom broju svojih napisu, koji su objavljeni u novinama oslobo enog teritorija tokom borbe, mogao je pokazati svoju suglasnost, ne samo sa radom vodstva NOP-a, nego i velikog broja boraca i pristalica oslobodila kog potresa. Osobito toplo odjeknule su pozdravne misli, koje je Msgr. Rittig uputio Srpskom pjeva kom društvu »Obili « u Glini, kad je na ruševinama oskvrnjene crkve blagosiljao svoju zastavu.⁵¹² Srbi su u Glini osjetili da još tinja na pojedinim žarištima vatra Strossmayerovih u enika. Zato je i sasvim dosljedan stav Msgra Rittiga i prema talijanskom fašizmu i svemu zlu, koje se svalilo na naše narode prije i za vrijeme okupacije. Njegovo gledište o fašizmu bilo je jasno i prekaljeno demokratsko. O uskrsu 1945. on je svoje antifašisti ke poglede razradio u jednome lanku, koji je u stvari sinteza mnogih njegovih govora i misli poznatih borcima iz NOP-a.

»Glavni krivci eti koga rasula u me unarodnom životu naroda bili su Mussolini i Hitler, misli su Msgr Rittiga, koji su skovali na eli fašizma i nacizma, da je sila nad pravom i eti ko na elo, da ima naroda probranih i preodre enih, da gospodare nad drugim narodima. Oni svojim pogubnim naukama i na elima zatrovaše mnoge šovinisti ke nacije i stvoriše savez osovinskih država s Njema kom, Italijom i Japanom na elu. Kona no je godine 1939. Hitler zapo eo drugi svjetski rat i pokušao razbojni kim naoadaiem da na ruševinama malih država stvori Tre e njema ko carstvo. Paveli , Hitlerov namjesnik u Hrvatskoj, presadio je na eli i praksu njema ke fašisti ke etike na naše tlo i primio vlast iz Hitlerovih ruku.«

Objašnjavaju i stav boraca koji su imali za glavni cilj oslobo enje otadžbine, brani ih od svih ustaških napadaja i klerofašisti kih kleveta.

»Mnogi protivnici optužuju partizane i borce da su svoje duše ogriješili i ruke omastili nedužnom krvlju. Nije ovdje prilika ni as a se ovdje ustaje kao njihov odvjetnik. Neka protivnici znaju, da je naš narodni ustanak borba i obrana protiv razbojništva Nijemaca, ali ona je i sud njima i svima njihovim jatacima i u esnicima u zlo instvu. Pjesnik fra Grga Marti , rodoljubni

⁵¹² »Slobodni Dom« 29. X. 1944.

isin kršne Hercegovine, prije osamdeset godina, opjevalo je juna ke branitelje i borce proganjene raje i nazvalo ih osvetnicima i sucima bašibozlucima. Današnji borci, jednako su osvetnici i suci današnjim bašibozlucima, kako su nekada Vukalovi⁵¹³ i don Musi i bili pre ašnjima, u doba rajačnoga hercegova kog ustanka.«

Msgra Rittiga, kao što je ve ranije pokazano, naro ito je boljelo, što je sveanstvo bilo toliko zabrazdilo i nije shvatilo svoje dužnosti u vrijeme tragedije Jugoslavije i svih njenih naroda. Kad se približavalо potpuno oslobo enje Hrvatske od ustaškog i njema kog okupatora, održano je aprila 1945. izvanredno zasjedanje ZAVNOH-a u Splitu pod predsjedanjem Vladimira Nazora. Prije nego što je donešena odluka o narodnoj vlasti Hrvatske, dao je iscrpan referat izrazito politi ke prirode tadanji tajnik JNOF-a dr. Vladimir Bakari u kome je dodirnuo i pitanje odnosa narodnih vlasti prema crkvi, naro ito njenim predstavnicima. Nije bez znaenja da su tom izvanrednom i sve anom zasjedanju ZAVNOH-a prisustvovala i dvojica dalmatinskih biskupa, hrvatski Miho Puši i šibenski Jerolim Mileta,⁵¹⁴ ije smo proustaške fisionomije ve ranije dovoljno razgledali, dok je splitskoga zamjenjivao biskupski vikar Vicko Fulgoši, koji je ina e za okupacije posje ivao ustaške glavešine u Zagrebu. Ovi crkveni dostojanstvenici imali su prilike da uju teške rije i optužbe ne samo za mnogobrojne njihove podre ene sve enike i fratre nego i za njih same. Pored toga još i o pravom stavu NOP-a prema crkvi i slobodi savjesti, Dr. Bakari je rekao:

»U toku kampanje što ve e jnobilizacije ustaše ine nove napoje i za povezivanje katoli ke crkve uz svoje planove i za korištenje njenog autoriteta za mobilizaciju⁵¹⁵ Ne mislim ovdje na istupanje pojedinih, relativno ipak iznad o ekivanja brojnih ustaških izdajnika, špijuna i zlikovaca koji nose redovni ko i sve eni ko ruho. Njihova je djelatnost poznata i prili no jednostavna. No ustaše su u zadnje mijeme upravo pred dvadesetak dana u inili neke poteze korištenja nekih svojih pozicija u katoli koj crkvi. Dm 24. prošlog mjeseca izdan je takozvani »Prosvjed hrvatskog katoli kog episkopata protiv sustavnog ubijanja i mu enja nevinih sve enika i vjernika.« Taj »Prosvjed« koji je pun neistina i podmetanja protiv Narodno-oslobodila kog pokreta, neistina koje ne sadrže ništa novoga nego uobi ajene otrcane propagandne krilatice Göbbelsa još iz 1941. godine, potpisalo je pet nadbi-

⁵¹³ Svetozar Rittig, Nekoliko misli o našem narodnom uskrsnu u. »Vjesnik«. 31. III. 1945.

⁵¹⁴ Op e iznena enje je izazvalo na tom zasjedanju šibenski biskup Mileta, koji je pokazao jednu sasvim izuzetnu fisionomiju, kad je na zasjedanju uzeo rije i pozdravio novu vladu i uspjehe T^OP-a. Biskup je rekao:

»U svim znamenitim narodnim zgodama predstavnici su se katoli ke crkve nalazili uz svoj mili narod(!) Zato i danas u ovom gradu Splitu na povijesnom i sve anom imenovanju prve vlade federativne Hrvatske u federativnoj Jugoslaviji, mi biskupi naših primorskih biskupija sa svojim sve enstvom, estitamo svako dobro prvoj vladu federalne Hrvatske sa željom, da njezin rad bude vazda za dobro našeg milog naroda. estitaju i vladu, izrazujemo našu zahvalnost i svim našim hrabrim borcima NOV-e sa svojim proslavljenim vo om, narodnim herojem maršalom Josipom Brozom-Titom, a osobito onima, koji požrtvovno položiše svoje živote za domovinu. Molimo Svetogoga ega Boga, da ova narodna proslava bude sjeme duhovnog i materijalnog preporoda itavog našeg hrvatskog naroda i pomirenja, te zalog sloge i bratstva Hrvata i Srba i svih naroda federalivne T^f^o^s^t^a^v^i^e^- Bü^a sretna i od Boga blagoslovljena federalna država Hrvatska.« (»Slobodni dom« 19. IV. 1945.)

⁵¹⁵ Ovdje dr. Bakari misli na poslanicu ustaškog episkopata od 24. III. 1945.

••kupa i biskupa tzv. Poslovnog odbora Predsjedništva biskupske konferencije. To su dr. Alojzije Stepinac, nadbiskup zagrebački, zatim poznati zlikovac i huška iz Sarajeva dr. Ivan Ev. Šarić, fra Jozo Garić biskup banjalučki, dr. Antun Akšamović, biskup iz akova, i dr. Janko Šimrak, poznati petokolonaš, killerovac i fašist iz »Hrvatske straže.« Poslije analize i kritike kleveta iz ove poslanice dr. Bakari je podvukao da je u stvari ova poslanica pravdanje ustaških nedjela i izdaje »popra eno klevetom da je itav hrvatski narod počinio izdaju i vezao se uz hitlerovske zloince i klevete o masovnim ubistvima od strane naših vlasti i nije naravno nikakav proizvod neke crkvene ili vjerske djelatnosti, nego je samo nužna i logi na karika u lancu ustaške propagande zadnjeg vremena. Ta je djelatnost samo rezultat ustaških napora da mobiliziraju u borbu protiv našeg naroda sve što se može mobilizirati. S te strane ne bi trebalo pripisati loj pojavi naročitu, izuzetnu važnost. Tim više što se medju potpisnicima nalaze poznati duhovnioci izdaje i nedjela, Šarić i Šimrak.

No smatram nužnim da ovdje u inim malo zastranjenje od same teme i da kažem nekoliko riječi o stavu prema crkvi katoličkoj, koji je NOP zastupao i kojim se u svojoj djelatnosti rukovodio. Potrebno je to da se rašte iste neki pojmovi, da ovaj novi stupanj nekolicine biskupa ne bi izazvao onu reakciju, koja se zapravo od strane njegovih organizatora tražila, tj. da ne bi još potencirao ogromne narodne masa prema nekim katoličkim krugovima, i time možda izazvao nepotrebnih incidenta.

Poznato je da se u izvjesnim svećenikima i redovnicima krugovima krije i broj okupatorovih špijuna i ustaških zlikovaca. Najsramnije mjesto tu zauzima po zlu poznati Široki Brijeg. Poznato je da medju katoličkim svećenstvom nije bilo baš mnogo pojedinaca koji su bili još na početku voljni da stupaju u borbu za slobodu svoga naroda. Te su okolnosti mnoge tjerale da se prema itavoj crkvi odnose s maksimumom nepovjerenja i da izražavaju želju da gone sve njene predstavnike i organe. No, mi se takvima mislima nismo nikad rukovodili. Osim utvrđenih zloina bez obzira kojim se opravljano ili neopravljano odijevaju, mi nismo progonili niti jednog jedinog predstavnika crkve niti jednog jednog vjernika samo zato što bi on bio sve enik ili vjernik. U odgovoru na sramne klevete, izložene u citiranom »Prosvjedu« možemo tako da kažemo da ima još sve enika i redovnika koji su pomagali okupatoru, pa i koji su bili glavnim političkim podrškom u nekim okupatorovim zloinama kim namjerama protiv našega naroda, a da im još niti dlaka s glave nije pala.« (Nema sumnje da su pri ovim riječima moralni pocrvenjeti obrazi obojice biskupa Pusica i Milete, ako su se sjetili svojih himnopojki Anti Paveli u i svoje pune suradnje s talijanskim i njemačkim okupatorom, 0 emu je bilo veće ranije dosta rijeći).

itali smo iz dnevnika pojedinih župa i samostana, u koje su sve enici i redovnici zapisivali događaje i svoja opažanja, (tu se misli na šibenici franjevce), i našli cici kod velikog broja nema nikakova osjećaja za svoj narod, za njegove patnje, nego više zlobnog radovanja zbog onih nasilja koje je okupator po svojim slugama inio. Ni pismima takvih dnevnika, ni samostanima u kojima žive takvi ljudi — nije se ništa dogodilo. Ne smatramo zloinom pisanje poganih misli u knjigu koja nije namijenjena, javnosti, prezir narodni dovoljna je kazna, za ovakve određene individue.

S druge pak strane treba istaknuti, da smo uvijek pružali punu podršku svakom onom svećeniku ili redovniku, koji je htio obavljati svoje vjerske dužnosti i nije htio da se ogriješi o svoj narod. I mogu ovdje izjaviti da smo i dalje pružati punu podršku svećenstvu koje želi da služi svome narodu. Smatramo okupljanje hrvatskog nacionalnog svećenstva korisnim i podupiratemo takve tendencije svim sredstvima, koja nam stoje na raspolaganju.

*Ovu sum digresiju, drugovi, u inio, da bi pokazao kako je postupak navedenih pet biskupa sasvim bez temelja i isto djelo fašisti kih potreba.*⁵¹⁶

U diskusiji u kojoj su u estvovali glavni predstavnici hrvatskog dijela NOP-a, progovorio' je i Msgr. Rittig, kao lan predsjedništva ZAVNOH-a, koji je s historijske perspektive pokazao razvoj narodno-oslobodila ke borbe. Dakako Msgr. Rittig osvrnuo se i na izlaganja dra Bakari a o odnosima NOP-a sa crkvom i hrvatskim sve enstvom. Msgr. Rittig rekao je da je to stanovište, koje je zauzeo dr. Bakari »doneseno otvoreno i iskreno. U na elu i stvari je pravilno«. D. Rittig je u Splitu još optimisti ki promatrao itavo pitanje nalaze i da e biti mogu nosti, da se postavi osnova, s koje e se mo i donijeti skladno rješenje, pošto, po njegovu sudu, ima dobre volje s jedne i druge strane. Na osnovu pisama s: neoslobo enog terena, Msgr. Rittig misli, da hrvatsko sve enstvo u svojoj jezgri prianja uz oslobođeni pokret. Dakako, doga aji koji su slijedili jednom izvanrednom brzinom iza oslobođenja itave Jugoslavije, pokazali su da je optimizam Msgra Rittiga ibio nerealan. Jer njegovu misao, da je elementarna dužnost katoli kog sve enika i redovnika stajati u pravednoj borbi pa i onda, kad bi ga kasnije ekala i teška iskušenja, demantirao ie i episkopat i najve i dio ustaškog klera, koji je u oslobo enoj Jugoslaviji produžio sa svojim radom protiv vitalnih interesa vlastitog naroda a za interesе importiranog i zlo ina kog fašizma, prvenstveno uperenog protiv hrvatskog naroda. Velika je bila misao Msgra Rittiga, kad je upozorio katoli ko sve enstvo da bi i eventualna stradanja bila »manje zlo, nego dovjeka snositi odgovornost, da se je narodu iznevjerio i izdao ga u povijesnom asu i bio sukrivcem njema kih i ustaških zlo instava nad vlastitim narodom«.⁵¹⁷ Nažalost ona nije mogla da otopi led oko srdaca mnogo brojnih sve enika i klerofašista.

S ovakvim odre enim stavom prema crkvi i narodu i me usobnim odnosima crkve prema državi ušao je Msgr. Rittig i u oslobo eni Zagreb. U prvim danima po etnog snalaženja oslobo enih Zagrep ana od fašisti kog i ustaškog terora Msgr. Rittig je unosio svojim optimizmom za obnovu države ohrabrenja i poticanja na svim stranama svoga duhovnog djelovanja. Njegovo je nastojanje bilo usmjereno ka stišavanju i uklanjanju zabluda koje su kod zagreba kog klera vladale s obzirom na NOP i partizanske b^rce. Ma da njegova nastojanja nisu bila okrunjena željenim uspjesima Msgr. Rittig ostao je stalni u svojim nastojanjima i gledištu, kakvo je zastupao i za vrijeme narodno-oslobodila ke borbe. O tome je dao naro ita izraza na praznik slavenske bra e irila i Metodija, kad je u crkvi svetoga Marka prisustvovala itava hrvatska vlada, a Msgr. Rittig na staroslavenskom jeziku pjevalo misu. U svojoj propovijedi, koju je slušao i iz ustaškog perioda dobro poznati papin legat opat Marcone, koji se još zadržao u Zagrebu, Msgr. Rittig je iznio sintezu historijske borbe hrvatskog naroda u prošlosti kao i u ovoj strahovitoj okupaciji.

»Svanuo nam davno željkovani dan, uvodne su rije i Msgra Rittiga. Dan što ga u ini Gospod; veselimo se i radujmo u njemu! Bije i kuca veliki as hrvatske i jugoslavenske povijesti. Mi ga povezujemo s imenom slavenskih apostola svetog irila i Metoda. Velik je crkveni i narodni blagdan, a najve i

⁵¹¹¹ »Vjesnik« 15. IV. 1945.
^{5,7} »Vjesnik« 15. IV. 1945.

državni blagdan naše nove narodne vlasti. Sveta bra a su naši apostoli i ideolozi... .«

Prikazavši Metodijevu borbu s Nijemcima Msgr. Rittig podvukao je da je to bila samo prva faza one vjekovne borbe izme u slavenstva i germanstva. »Potom su slijedile dugotrajne borbe kroz hiljadu sedamdeset godina i kona no je planula ova sadašnja najkrvavija, najgrozna i najopasnija, ali — uzdamo se — posljednja faza, koja je završila pobjedom slavenstva nad njema kim osvaja em. Sada razumijete, zašto mi praznik irila i Metoda slavimo i kao državni blagdan. Sjetite se rije i velikoga vo e našeg oslobođenja kog pokreta maršala Tita koje je izrekao 30. XI. 1943.: »Mi u svojoj narodno oslobođenju koj borbi ostvarujemo prosvjetne i narodne ideale naših predaka i slijedimo nauku naših velikana Križani a i Strossmayera.«

Naši pretci su iril i Metod; mi smo ostvarili, što su nas po njima u ili Križani i Strossmayer. Zaista danas nakon pobjede možemo klicati: »Spašena je baština svetog irila i Metoda, spaseno je njihovo djelo, izvršili smo njihov zavjet! Iz te injenice izvire u naše duše bogati osje aj današnjeg sve anog dana.«

Prikazavši historijsko zna enje djela svete bra e za sve slavenske narode, osvrnuo se Msgr. Rittig na posljednju fazu sukoba slavenstva i germanstva.

»Pa kada je prije etiri godine planuo presudni boj izme u germanstva i slavenstva, zbio se velik doga aj, te je iz slavenskog 'duha provalio silni osje aj duhovne i moralne zajednice, bratstva i uzajamnosti svih slavenskih naroda, i Slavenstvo u dugotrajnoj i nesmiljenoj borbi suzbi, slomi i porazi divljega osvaja a. Slavenski svijet se sabrao, osvijestio, preobrazio. U strašnoj Golgoti prošao je svoje duhovno pro iš enje i katarzu. Zajedni ka nevolja ga je ujedinila. On stoji danas na vidiku cijelog ljudskog uskrsnu a, mo an i slavan kao nikada . . .

Današnji narodni i državni praznik izabrali smo da svoje zahvalne osje- aje prikažemo Nebeskom Ocu za veliki dar naše pobjede i narodnog oslobo- enja. Mnogi ste mi govorili, dokle smo još boravili u šumi: »Je li Monsig-nore, kad se vratimo u Zagreb mi emo po i svetom Marku i tamo zapjevati Te Deum.« To mi je govorio i naš dragi i odli ni drug pukovnik Dragutin Saili, koji danas evo sjedi u svetištu crkve svetog Marka, kao njezin patron. Izvršujemo vašu želju. Mi svi sa suzama i osje ajima harnosti pribivamo ovom sve anom bogoslužju i zahvaljujemo Velikom Bogu, što nam je dao pobjedu i našu narodnu slobodu. Mali David skršio je gorostasa Golijata. Izvršili smo težnju i ideale naših djedova da uskrsne slobodna Hrvatska, ideale Zrinjskih i Frankopana, snove ilirskih preporoditelja, proroštvo Strossmayera i Ra koga, životni rad tolikih naših drugih vo a i rodoljuba. U ovom asu ne zaboravljamo u svojoj duši i molitvi najboljih drugova, koji mu eni ki poginuše za pobjedu naših ideja ii svoje rodine. Da nije njihove žrtve, ne bi bilo ni Federalne Hrvatske, ni Demokratske Federativne Jugoslavije.

U ovaj historijski nezaboravni trenutak, kakvoga još nikad ne bijaše pod divnim svodovima crkve svetoga Marka, dižemo svoja srca put nebesa i pri- kazujemo svoje molitve za našega velikog predvodnika Maršala, za našu hrabru oslobođenju ku Jugoslavensku armiju, njezine slavne generale i oficire i sve juna ke borce, koji najviše pridoniješe za našu pobjedu i narodnu slo- bodu. as smirenja nije još stupio. Što se ruši godinama, ne može se izgraditi u nekoliko tjedana. Treba nam još sveder prijegora i snage. Sve nas eka

još druga životna zada a, da vi amo i lije imo rane, obnovimo duše u pravdi i bratstvu, u blagoro u i miru, u najve im djelima ii pothvatima, u me u-sobnom povjerenju. Neka nam Božja milost bude na pomori!«⁵¹⁸

Nakon završene mise otpjevao je i sve ani Te Deum u zahvalu za pobjedu nad okupatorom, koju je izborila Jugoslavenska Armija. Tako su sve enici u ovoj istoj crkvi, u kojoj su se nalazili i predstavnici zagreba kog Kaptola kanonici dr. Radi evi , dr. Ba'tši i dr. Bori , u kojoj je za ustaške strahovlade nadbiskup Stepinac blagosiljao Paveli a i na dan otvaranja ustaškog sabora pozdravio Paveli a, sada su molili za napredak i sre u Federalne Države Hrvatske u Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji. Ne ispitujemo stepen iskrenosti njihovih molitava.

Nema sumnje da su izaslanici Kaptola referirali nadbiskupu Stepincu kako su narodne vlasti prisustvovale tom sve anom, crkvenom zahvalnom inu i protumale zna enje govora Msgra Rittiga. Me utim, sigurno je, kroz njihove okorjele savjesti nije prodrla blaga vijest evan eoske misli i rije i koju su svima Slavenima donijeli sveta bra a Ciril i Metodije, Sigurno su na Kaptolu sa zgražanjem komentirali injenicu da se Msgr, Rittig sjetio u govoru i molitvama i maršala Tita kao i generala Jugoslavenske armije, protiv koje je još prije tri mjeseca ustao ustaški episkopat u svojoj famoznoj antipartizanskoj i protunarodnoj poslanici.

U neobi no teškoj i složenoj narodno-oslobodila koj borbi u Istri i Julijskoj Krajini tokom svih stradalni kih godina znatan dio sve enstva bio je na narodnoj strani. Me u onim odvažnim sve enicima, koji su zajedno s narodom pošli, da brane rodnu grudu od fašisti kog zuluma, bio je sve enik profesor dr. Kuzma Jedreti iz Vodica na Krasu, Kad su Nijemci u prolje e 1944 popalili ovo selo, nije ostao pošte en ni sve eni ki dom. Zbog svog odlu nog zauzimanja za narod dva put je bio u životnoj opasnosti od njema kog Gestapoa, Na kraju je pošao u planine, kad je ljeti 1944. održavana na Planiku oblasna konferencija žena. Tad je blagoslovio zastavu Tre eg omladinskog bataljona »Olge Ban« 23. VII. 1944. Kroz najteže kušnje ostao je vjeran narodu i mogao je kasnije da korisno posluži poslije oslobo enja litre narodu na njegovoj obnovi i na duhovnom organiziranju otpora da se Istra pripoji majci otadžbini.⁵¹⁹

Nije neshvatljivo da su hrvatski i slovenski sve enici bili na udaru talijanskih vojnika i policijskih vlasti odmah kako je Italija zabola nož u le a Francuskoj, a pogotovo, kad je mu ke napala 1941. Jugoslaviju. Jer, oni su ostali dosljedni dvadesetgodišnjoj borbi i stradanjima. U najve em dijelu bili su ti sve enici m svoj narod tokom itavog rata, pa i U) vrijeme narodno-oslobodila ke borbe. Sve enici su još jedini ostali koje nije mogla fašisti ka vlast da sasvim podloži u njenom provo enju denacionalizacije, odnosno asimilacije Slovenaca i Hrvata. Dok je sva ostala inteligencija, u itelji, lije nici, advokati i ostali javni radnici, bila ili protjerana preko granice ili je morala da se sasvim povu e, dotle se otpor sve enstva unato fašisti kom nadbiskupu u Gorici Margottiju, kao i onima biskupima u Trstu, Po-re u J Rijeci, i dalje produlavao uz cijenu teških žrtava, a pod uslovima koji se jedva daju zamisliti u jednoj civiliziranoj zemlji, a ne u zemlji gdje je bilo sjedište vr-hovnog crkvenog poglavara.

5« »Vjesnik« 9, VII, 1941,
»Narodni list« U, II, 1946,

im se rat razmahao, vlasti su obra ale naro itu pažnju ovim sve enicima u itavoj Južskoj Krajini. A time, slijedili su svake vrste progoni. Raznovrsni izvještaji kvestora i prefekta iz Juliske Krajine, koji su dopali ruku antifašisti kih boraca i oslobođitelja Juliske Krajine razotkrivaju svu akciju vlasti o denacionalizaciji, a onda kasnije, gotovo o istrebljenju slavenskog elementa u toj trojezi noj pokrajini. Što se ti e napose samih sve enika, koje su jednako gonile svjetovne vlasti, kao što ih nisu zašti ivale crkvene, govori naro ito puljski prefekt, kad javlja u Rim o situaciji u svome djelokrugu. Puljski prefekt Schierici stalno izvještava kako slavensko sve enstvo ne propušta nikakvu priliku da drži svijest o slavenskom porijeklu kod pu anstva i da insistira na upotrebi slavenskog jezika u crkvi. Prema tome, kler je jedan težak i opasan otporni elemenat, prava i ozbiljna zapreka za asimilaciju koju fašisti ka stranka i fašisti ki u itelji najve om ustrpljivoš u izvršavaju, »kako bi formirali nacionalnu svijest kod inorodnih masa«.⁵²⁰

Isti prefekt nas obavještava 1943., kad je ve svatko u Italiji vidio da je rat izgubljen, kako su slavenski sve enici neobi no radosni i zadovoljni, jer se nadaju da e se situacija izmijeniti. Kad su se pojavili partizani, oni su kod sve enika nailazili na puno razumijevanje i potporu, što su vlasti doznale i stale da gone sve one na koje se sumnjalo da pomažu ustanike, antifašiste.

Ovi sve enici bili su kažnjavani i zato što su partizanima doturivali hranu ili su im davali obavijesti o kretanjima fašisti kih vojnih formacija. Puljskog prefekta iritira sve to, jer on ne vidi samo akciju partizana, nego i ireditisti ku akciju slavenskog elementa, što je za ove asimilatore i denacionalizatore bio bauk najstrahovitijih razmjera. Njega užasava da ima i takvih sve enika koji ak i s propovjedonice govore protiv strahota rata — (jer fašizam ga je glorificirao, a vatikanski fašisti komentirali i odobravali samo ako je pravedan, a rat koji je Mussolini poveo, bio je za fašisti ke kardinale svakako pravedan, kao i onaj u Abesiniji, za koji se zalagao i sam Pijo XI.). — Prefekt je sav izvan sebe kad saznae da ima i takvih sve enika koji se služe kod crkvenih funkcija hrvatskim jezikom, štoviše, oni i razgovaraju s narodom hrvatski. Kroz izvještaje ovog prefekta gotovo svakog mjeseca prolaze imena sve enika, i to kroz pune etiri godine od 1939. do 1943. Tako Toma Banko, Ivan Galo, Vjekoslav Kancijan, Kazimir Paji, Ivan Pavi, Leopold Giorgi, Stjepan Cek, Josip Soša, Josip Mili, Josip Pauliši, Ferdinand Senki, Rudolf Herak, Ivan Kuravi, Šime Milanovi, koga su Nijemci ustrijelili kao partizana, Franjo Štengel, Ivan Budin i Karlo Esih. Dakako, nismo u mogu nosti, da zagledamo i u izvještaje drugih prefekata i kvestora, koji bi tako er iznijeli po koju žrtvu i svjetlo sve eni ko ime.

Prefekt utje e na pojedine sve enike da izmijene svoje držanje, a otpornije preporu uje ministarstvu da se odstrane, i zamijene drugima, »što bi uveliko olakšalo rad vlasti.«⁵²¹

⁵²⁰ Izvješ e puljskog prefekta Ministarstvu unutrašnjih poslova u Rimu od 9. XII. 1939. br. 6814; od 30. X. 1940., br. 5964; od 24. VI. 1942., br. 2470; od 3. VII. 1942., br. 3075; od 1. VIII. 1942., br. 3615; od 4. IX. 1942., br. 4251; od 1. II. 1943., br. 419; od 3. VII. 1943., br. 3561; od 1. VIII. 1943., br. 4202.

⁵²¹ Izvješ e puljskog prefekta Ministarstvu unutrašnjih poslova od 4. I. 1940., br. 47 i 5. VI. 1940., br. 3144.

itav niz postupaka ovog pulskog prefekta pokazuje koliko su sve enici bili izloženi raznovrsnim persiekucijama. Sve enik Franjo Malalan bio je još 1939. god. osu en na tri godihe konfinacije, Ivan Pavi interniran, a Ivan Budin pritvoren »jer pripada slavenskom oslobođila kom pokretu«.⁵²²

Prefekt se miješa i u biskupsku jurisdikciju, jer prigovara i protestira trš anskom biskupu radi postavljanja Marijana Vivijanija za župnika u Sv. Kvirinu (Buzet) pošto se radi o osobi »protivnoj našim ustanovama i koja je sposobna da vrši slavensku propagandu.«⁵²³

U tri maha žali se prefekt ministarstvu na trš anskog biskupa, da ne pokazuje dovoljno razumijevanja u postavljanju novih sve enika, pošto šalje u Istru sve enike, ija prisutnosti medu slavenskim pu anstvom nije poželjna, sada više nego ikada (1942. i 1943.), »dok njegov pore ko-puljski kolega R. Radossi postupa protivilo,«⁵²⁴ Kad je prefektu stigao izvještaj, da sve enik Kazimir Paji tuma i i dalje evan elje na hrvatskom jeziku, te da vodi protutalijansku propagandu smetaju i tako radu talijanskih u itelja, prefekt Schierici dodao je svojom rukom uz tekst izvještaja: »Internirajmo ga!« Bilo je to 17. XI. 1940. Ali i 1943. Mjesec ni izvještaj karabinjerske teritorijalne legije od 25. V. 1943. u Puli, kaže, da je don K. Paji uporan u upotrebi hrvatskog jezika, ali da ga se stalno nadzirava, kao i don Ivana Gala. Za Stjepana Ceka se kaže da »nastavlja svojom djelatnosti. Svoj djeci, koju pou ava vjeronauk, podijelio je katekizme na hrvatskom jeziku, a na tom jeziku i ispituje djecu. I don Franjo Stegel vodi slavofilsku politiku, te je i on podijelio katekizme na hrvatskom jeziku, davši djeci razumjeti, da moraju u iti na tom jeziku, jer da je to njihov maternji jezik. Taj župnik upotrebljava hrvatski jezik i onda, kad se na njega postavi pitanje na talijanskom jeziku. Sve je to izazvalo žalbe sa strane u iteljstva, kojemu se na ovaj na in prije i rad medu omladinom oko kulturne penetracije, a izazivlje i dezorientaciju kod pu anstva, koje se udi kako vlast može dozvoliti ovakav postupak sa strane župnika.« Ista ova legija karabinjera govori u jednom drugom izvještaju kako je OVRA našla neke dokumente (1943.) na Rijeci, iz kojih se vidi jasno politi ko osje anje i aktivnost slavenskih sve enika na štetu talijanske stvari. U jednom dokumentu, upravljenom Komunisti ko-partizanskoj centrali Hrvatske piše, da je »ve i dio slavenskih sve enika sklon partizanima, a ku e slavenskih sve enika da su najpogodnije baze, gdje partizansko-komunisti ki emisari jedu i spavaju. Sada ne bi smjela da postoji iaka-vka sumnja da su slavenski sve enici naši glavni neprijatelji i da oni pomažu svojom razornom djelatnoš u pobunjeni ki pokret,«⁵²⁵

Me utim, poslije kapitulacije Italije, kad je fašizam doživio svoj prvi slom u samoj Italiji, vatikansko-klerikalna propaganda stala je da u obratnom smjeru utje e i da podvoji ovo dotad gotovo jednodušno narodno sve enstvo. Dok su sve do ljeta 1944. sve enici ulazili u politi ke odbore Osvobodilne Fronte, a kasnije su birani i u narodno-oslobodila ke odbore, najednom se stalo zapažati pomaganje

⁵²² Izvješ e puljskog prefekta od 1. IV. 1942., br. 1931.

⁵²³ Izvješ e puljskog prefekta od 4. IX. 1942., br. 4251.

⁵²⁴ Izvješ a puljskog prefekta od 12. XII. 1942., br. 5748; 1. I. 1943., br. 6266; 30. VI. 1943., br. 2112.

⁵²⁵ Izvješ e puljskog prefekta od 3. VII. 1942.; 6. II. 1943. Svi gornji citati prema: Dg , Slavenski sve enici Istre pod fašizmom. »Glas Istre« 2. X. 1945.

reakcije, koju je dirigirao vještim sugestijama režiser iz centra crkvene vlasti. Naro ito je uspjela ta protunarodna propaganda u Slovenskom Primorju. Glavni posrednik izme u Rima, propalog i sada kamufliranog fašizma je zloglasni nasljednik nadbiskupa Sedeja, gori ki nadbiskup Carlo Margotti. Poznate su njegove ratne poslanice, koje je u ratne svrhe profašisti ke imperijalisti ke agresije izdavao i nastojao je time utjecati na raspoloženje podre enog slovenskog sve enstva, kako bi opet ono djelovalo na narod da se svom snagom založi za fašisti ku agresiju. Msgr. Margotti je upravo deprimiran kad vidi pasivnost jednog dijela svoga klera u prvim danima talijanskog rata. To ga je ponukalo, da se tom dijelu sve enstva, a to zna i slovenskom i hrvatskom obrati naro item rije i i to sasvim povjerljivim cirkularom. Njegova »Una parola al Nostro Clero nell' ora presente« je nesumnjivo namijenjena slovenskom sve enstvu i ona je odraz fašisti kih agitatorskih nastojanja jednog arhipastira, koji svoju visoku crkvenu vlast zloupotrebljava u politi ke svrhe atakiraju i slobodu savjesti nacionalnih osje anja Slovenaca i Hrvata. Prijekori, koje nadbiskup upu uje prvenstveno slovenskim sve enicima jesu prava denuncijacija fašisti kim vlastima da se još jednom upozore kakvii su to državljeni, koji u punoj pasivnosti promatraju najve i podvig Italije da se domogne plijena kakvog ni Cesar ni Mussolini nisu sanjali! A Msgr. Margotti govori o dobrim katolicima »u fašisti koj klimi«, koji dolaze s bojišta i mjesto da uju vjerske utjehe u talijanskom jeziku, oni ih moraju da slušaju na jeziku, koji ne razumiju. Msgr. Margotti nije se u tom trenutku sjetio, da je upravo on bio taj, koji je sve crkve u Julijskoj Krajini, dakako prvenstveno u njegovoj dijecezi posve talijanizirao i tako drage sinove Italije — julijsko-krajinske Slovence — stavio izvan crkvenog zakona i onemogu io im da uju rije i evan elja u njihovu materinjem jeziku. Jadikuju i nad tim i takvim opho enjem slovenskih sve enika, koji se staraju za slovensku pastvu kao cjelinu nekog mjesta, te radi pojedinaca Talijana, koji nai u, ne mijenjaju obi aj kako bi radi tih pojedinaca uskratili cjelini, što bi dali pojedincu, Margotti prelazi u pravo fašisti ko optuživanje:

»Svi naši sve enici dobro znaju što se doga a u Italiji, što poduzima ova nacija da stigne do svojih ciljeva, da osigura Evropi i svijetu s pobjedom svoga oružja, zajedno sa svojim mo nim saveznikom jedan trajan mir i jedan stalan poredak koji garantira takav mir; pa opet nikad nijedna rije odobravanja poglavarama ni pohvale hrabrim vojnicima, nijedan izraz koji pokazuje barem malo entuzijazma ili najmanje povjerenja u pomo nebesku, nikad jedan poziv da se moli za pobjedu. Ništa protiv, sporazuman sam, ali ni ništa za; Šutnja, odsustvovanje, pasivnost. "To je odiše malo za nas sve enike i za jednostavne katolike koji osje aju i ispovijedaju pravu ljubav prema otadžbini,«⁵²⁶

Velik dio ovog povjerljivog cirkulara, za koji su i te kako dobro znali i Ovra i karabinjeri, i kvestori i prefekti, posve en je pouci o ljubavi prema otadžbini, koja je Italija i koju treba ukazivati i jakim hrabrim poglavarama (tj, Mussoliniju i ostalim fašisti kim prvacima), kao i nepobjedivoj vojsci. Sve enici u tome moraju da pred narodom zra e svojim primjerom, s ove i s one strane So e!

Poslije sloma fašizma, Margotti je i sada, kao i ranije u službi Vatikana, a poslije okupacije od strane saveznika na strani op e svjetske reakcije, kako bi se sa-

⁵²⁶ Carlo Arcivescovo, Una parola al nostro clero nell' ora presente. 26, VII. 1940.

uvalo sve staro, u onoj staroj fašisti koj formi. Oktobra 1944. Margotti je naro itom okružnicom pozvao sve svoje enstvo da istupe iz narodno-oslobodila kih odbora.⁵²⁷ U njegovojo neposrednoj blizini, medu onima kojima je klerofašizam i slijepa pokornost više nego vlastiti narod i njegova sudbina, nalaze se Msgr. Brumat i kanonici gori ki Msgr. Novak i S. Gregorec, a jednako mu pomaže u Sjemeništu i u gimnaziji prof. dr.

uk. Me utim, velika historijska iskustva, koja je imao taj kler sa strahovitim gospodarem i upravlja em preko dva decenija, a onda i s oba okupatora, talijanskim i njema kim, sa uvao je najve i dio od lažnih propagandnih sugestija o opasnosti vjere, pod kojom se nalaze vješto kamuflirani cilj Vatikana kao i svih ostalih klerofašisti kih, fašisti kih i demokratskih interesa, pa i onih takozvanih demokrata, kako bi pod ovim vidom i opet prokrium arili, što je u inio 1915. sramni Londonski pakt. Da bi podnijetim žrtvama kao i naporima jugoslavenskih naroda za oslobo enje svoje porobljene bra e u Jujijskoj Krajini, ijem ropstvu je mnogo doprinosiso i otežavao ga i Mussolinijev vjerni saveznik — Vatikan, ostali blagodarni i vjerni, oni su, u najve em dijelu, bili uz svoj narod. Ovaj hrabri dio sve enstva uspio je da sa uva svoju savjest i lijepu tradiciju, koju je stekao bore i se decenijima s mo nim zavojeva em.

U potpunoj suglasnosti sa zagreba kim klerofašistima bila je tako er odluka Prefekture Kvarnera od 18. XII. 1941., kojom je ukinuta starokatoli ka crkva sa sjedištem u Sušaku, iji su sve enici od reda bili antifašisti, jer su potpuno prelomili s oba Rima. Kad je ta odluka objavljena, ustaška je štampa likovala, kao i »Vjesnik biskupije senjske i modruške«, koji je tu odluku objavio prvi, smatraju i je jednom pobjedom više. Naravno, ustaškom i klerofašisti kom. Dakako toj su se radosti pri-družili svi istomišljenici u Bosni i Hercegovini.⁵²⁸

Kad je u oslobo enoj Istri, u Bermu na prvoj komemoraciji smrti nakon 16 godina strijeljanja jednog od prvoboraca antifašisti ke omladine u Istri Vladimira Gortana, 17. oktobra 1945. okupljen narod izrazio svoja osje anja blagodar-nosti, predstavnik Narodne vlade Hrvatske istaknuo je rodoljubivost istarskog sve-enstva u vremenu narodno-oslobodila ke borbe. Ministar Mladen Ivezovi u svom je govoru mogao da podvu e svoju radost nad saznanjem i utiscima, koje su na njega ostavili narodni sve enici pokazuju i i ovog puta, da su uz svoj narod, kao što je to bilo u danima fašisti kog ropstva. Tu je radost mogao da iskaže u onim trenucima, kad se u užoj Hrvatskoj visoki kler sa svojom pastirskom poslanicom pokazao da ne slijedi glas historije svoga naroda, nego da i dalje služi interesima tu ina, kao što je to radio u vrijeme NDH. Ministar Ivezovi odao je tome sve-enstvu naro ito priznanje, kad je izrazio svoje želje da bi se sve enstvo u Hrvatskoj ugledalo na istarske drugove i pošlo onim putem, kojim idu istarski narodni borci. Tom su prilikom dvojica narodnih sve enika Božo Milanovi i Sre ko Štifani dali izraza svome uzbu enju i nadama, da e ne samo Istra nego i Julijska Krajina poslige prepa enih žrtava, koje su te od Talijana porobljene zemlje dale za op u¹ stvar slobode svih jugoslavenskih naroda, kona no pripasti Jugoslaviji.

Sre ko Štifani podvukao je, da su i u dalekoj, kao i u nedavnoj prošlosti istarski sve enici bili tamo gdje se nalazio i njihov narod, gdje su bili interesi naroda. »Nas udi, rekao je sve enik Štifani , i ne možemo da shvatimo kako jedan

⁵²⁷ Protunarodni rad sve enstva Slovena kog Primorja. »Borba« 5. IV. 1945.

⁵²⁸ Starokatolici. (Uvodnik). »Katoli ki tjednik« 7. VI. i 14. VI. 1942.

dio hrvatskog sve enstva, u prvom redu neki biskupi ne mogu da shvate današnje vrijeme i razvoj doga aja i idu protiv svog vlastitog naroda.« Sve enik Štifani imao je odvažnosti da pred velikim zborom ukaže na protunarodni rad i protujugoslavenski stav trš anskog klerikalnog lista »Vita nuova«, koja, napada Narodno-oslobodila ki pokret, kao da je protiv crkve. U istome duhu je govorio i sve enik iz Trsta Božo Milanović, koji se pridružio potpuno izlaganjima druga Štifanića. I on je poželio da narodni duh istarskog sve enstva zavlada i hrvatskim sve enstvom, koje treba da se u oslobo enoj zemlji oslobodi zaraze, koja ga je toliko vremena rastakala i vodila putem narodne propasti.⁵²⁹

Julijsko-krajinsko sve enstvo pokazalo je svoj rodoljubiv stav i svu odlučnost da ustraje u borbi svoga naroda, da Julijnska Krajina pripadne Jugoslaviji, pokazalo je visoki stepen svoje svijesti i nije se dalo zavesti propagandom, koja mu je dolazila iz Italije kao i iz nezadovoljnih klerofašisti kih izvora, kao da je NOP ma u emu uperen protiv vjere, crkve i sve enstva.

Narodno-oslobodila ki borci znaju vrlo dobro, da je pored velikog broja protivnika u sve eni kim i fratarskim mantijama, bilo i svijetlih primjera, kao što su rodoljubi i borci fra Karlo ulum, kojega su ubile ustaše u njegovu domu u Zavojanima (srez Vrgorac) u Dalmaciji. Fra ulum je od po etka narodno-oslobodila ke borbe pomagao partizanske borce i narodu je tumačio, da je partizanska vojska narodna vojska i oslobodila ka vojska naših naroda u koju treba da odlaze svi oni, koji su sposobni da uzmuh oružje u ruke na obranu domovine od vanjskih i unutrašnjih neprijatelja. Zato je fra ulum i iskusio na sebi mržnju podivljalih ustaša, koji su ga no u od 25. na 26. maja na najzvjeriskiji na in najprije mu ili, a onda ubili. Istodobno stradali su i njegovi istomišljenici iz sela Zavojana.⁵³⁰ Partizani sa poštovanjem spominju imena fra Vida ujaka, fra Serafina Dodiga, fra Ivana Vukovića, don Andriju Radonića, Vjekoslava Trdane i sve one, koji su ostali uz svoj narod u najtežim trenucima njihova iskušenja.⁵³¹ Spomenut je već slučaj slovenskih sve enika, koji su u Jasenovcu zaglavili zajedno sa svojim hrvatskim drugom župnikom Franjom Riharom u Jasenova kom logoru.

Nadaleko je odjeknuo i juna ki stav dr. Metoda Mikuža, slovenskog sve enika, koji je stupio u partizanske redove i u slovenskoj O. F. zauzeo vidno mjesto u borbi protiv oba okupatora i doma ih klerofašisti kih izdajnika.

U eni teolog, ali i rodoljub, koji je osjetio, ma da u neposrednoj blizini izdajnika biskupa Rožmana, ma da je na njega svim svojim autoritetom i sredstvima nakanosti želio da utiće i da ga odvrati od partizanskog pokreta, o kome je mladi sve enik sa zanosom govorio svome biskupu.

Dr. Metod Mikuž je ne samo kao rodoljub, nego i kao sve enik, kao u eni teolog sagledao do dubina moralne i nacionalne osnove narodno-oslobodila kog pokreta, slovenske O. F., kojoj je prišao svim žarom mladena kog i patriotskog srca. Ma da u neposrednoj blizini biskupa Rožmana, sa njim se radom nikako nije mogao da složi, kome je sa svoje strane objašnjavao sa zanosom o zadacima i ciljevima O. F.,

⁵²⁹ Narodno sve enstvo Istre izjavljuje solidarnost s narodnom vlasti. »Glas Istre« 23. X. 1945.

⁵³⁰ »Vjesnik« 28. I. 1946.

⁵³¹ »Slobodna Dalmacija« 25. II. 1945. »Vjesnik« 5. X. 1946., 7. X. 1946.

dr. Metod Mikuž razbijao je na svim stranama klerofašisti ke neistine kao da je narodno-oslobodila ki pokret protiv religije i crkve. Sa pravom vjerskom osje ajnoš u i pobožnoš u prikazao je jednom prilikom dr. Mikuž slobodu savjesti i vjerskih osjeanja u partizanskim redovima prilikom opisa jedne sahrane partizana.

»Partizan imao je sklopljene ruke kao u molitvi, a me u prstima sli icu Isusa Dobroga Pastira . . Tako je ležao na mrtva kom odru partizan, za koje toliko ljudi ne nalazi drugog izraza nego bezbožnik i razbojnik, tako su ga evo spremali njegovi drugovi, brigada, banda, komunisti... Stavio sam obrednu sve eni ku halju, bataljon je stao kao ukopan, po eo sam s obredom. »Mirno« glasila je vojni ka zapovijed, ali što koristi kad se to isto ne može zapovijediti suzama, što su tekle svima bez iznimke dok su prve lopate zaspavale pokojnog druga. Nikad nisam pogrebni obred obavljao tako sabrano kao sada. Sve mi se inilo tako sve ano, kao da sprovodima u nekoj golemoj katedrali mo nogu i slavnoga pokojnika. A bilo je uistinu i jedno i drugo,. Prvo, proljetna nedjelja na Dolenjskom u divnim bojama mladih vinograda, šume i modroga neba, a drugo, sprovodio sam junaka na kojega spomen ne e nikada nestati u slovenskom narodu, jer je neuništiv. Pri obredu sam upravo stigao do mjesta, kad se duhovnik ima glasno moliti O e naš za pokoj duši umrloga, za duše pokojnih na groblju i za duše u istilištu. I dogodilo se, da je bataljon kao jedan ovjek odmolio drugi dio O e naša kako to još nikad nisam uo. Obogatio sam se novim saznanjem: nova su vremena, a ipak stara, a ne nova vjera, i to prava vjera bez parade, bez uniforme i zastava — vjera u srcima i ako je potrebno na djelima.«^{531a}

Da, uistinu, i Msgr. Rittig kao i dr. Mikuž, koji su iz neposredne blizine posmatrali itav partizanski pokret, zacijelo su vjerniji interpreti njegovi sve enici, nego što su to neprijatelji jugoslavenskih naroda i nove Jugoslavije.

Stradanja istarskog kao i ostalog sve enstva iz Juliske Krajine bila su samo produženja njihovog mu eni kog života iz vremena još prije rata, kako je to ve u ranijim poglavljima prikazano u vezi sa fašizmom i naklonjenim stavom Vatikana prema fašisti kim biskupima kao prostim izvršiocima antislavenskih akcija. Nije udo da je Narodno-oslobodila ki pokret, kako je ve naprijed re eno, našao u Istri i slovenskom Primorju upravo medu sve enicima svoje sumišljenike i pomaga e. Jula 1943. izdali su istarski sve enici proglaš na narod u kojemu su izložili politi ka, nacionalna na eli istarskih Slavena. »Slobodni dom« je na oslobo enoj teritoriji, upravo tim povodom, upozorio sve enike u NDH, da se ugledaju u ovu svoju istarsku bra u, koja su na svojim le imala iskusili blagodjeti fašisti kog režima kroz više od etvrt stolje a, koji je toliko bio pomagan od Vatikana. Istarski sve enici su podvukli da pripadaju grani velikog slavenskog naroda te da je za njih kao i sve ostale Slavene u Južskoj Krajini jedini uslov narodnog blagostanja i sre nije budu nosti oslobo enje ispod talijanskog ropstva, bez obzira da li je ono fašisti ko ili nefašisti ko, pošto su i sve pretašisti ke vlade nastojale da odnarode i talianiziraju sve svoje manjine, a naroito Slavene. Istarski sve enici u svome o ajanju vide jedini spas u velikoj državi Južnih Slavena, u federaciji svih slavenskih naroda pod zaštitom slavenske Rusije. Samo to e zajam iti opstanak Slavena u budu nosti. Prošavši kroz sve mogu e mate-

^{531a} »Slobodni dom« 15. VIII. 1943. — prema »Kme kom glasu«.

rijalne i socijalne nevolje, ovi se sve enici bez ikakvih sustezanja zalažu i za pravedniji socijalni poredak u kome sva bogatstva moraju da predu u narodne ruke.^{531b}

Kad je jugoslavenski episkopat 1945. mjeseca septembra izdao pravo izdajni ko »Pastirsko pismo«, kad su široke narodne mase stale izražavati i svoje neraspoloženje i punu svoju osudu nad tim nedjelom, pojavili su se brojni sve enici, koji su jednako negodovali i odbili da itaju ovu poslanicu. Znameniti i sijedi bokokotorski rodoljub don Niko Luković, bio je samo dosljedan u vrijeme okupacije svojem ranijem radu na zbliženju bratstva i jedinstva između Srba i Hrvata u Boki Kotorskoj, kao što bi bio i njegov veliki, pokojni biskup Uccellini-Tice, pa je imao samo oštре riječi i prijekora za taj episkopatski postupak, koji je samo neprijatelje Jugoslavije ohrabrio, da još žešće napadaju njene narodno-oslobodilačke tekovine.

Zapaženi su kao prijatelji i suradnici Narodno-oslobodilačkog pokreta i rodoljubivi sve enici, kao što su dr. Franjo Didović, Janko Petan, Ivo Javornik, Josip Kocković, Stjepan Rakoci.⁵³² A bilo ih je i u emigraciji, koji su se iz Egipta javili pozdravljujući i stav Msgra Rittiga, kao što su don Toma Moscatello, don Ivan Moscatello, don Juraj Burić, don Andro Štambuk i don Niko Ivanović.⁵³³

Svoj rodoljubiv stav su i na drugim stranama pokazali pojedini sve enici, kao što su Ante Žurić, župnik u Ozlju, Ante Marošić, župnik u Generalskom Stolu, Matija Medvešek, župnik u Slunju, Aleksandar Avlek, župnik u Selima kraj Siska, Mirko Dureković, župnik u šišincu kraj Siska, ili već spomenuti dr. Franjo Didović, župnik u Drenju kod Čakova.⁵³⁴ Jedan od rijetkih franjevaca iz sinjskog samostana, koji se nije uprljao ni za talijanske i njemačke okupacije fra Pile Vuković, shvatio je pravilno kako treba u obnovljenoj državi poslužiti svome narodu.⁵³⁵ Iz Imotskog je fra Ivan Vuković a iz Metkovića don Vinko Buble, koji su u NOP-u vidjeli jedini spas hrvatskog naroda. Takvi su i Antun Božnar, župnik u Kraljevu Vrhu, stubi kog sreza, dr. Franjo Resman, profesor i kateheta u Novoj Gradiški i zacijelo još izvjestan broj sve enika, kojima treba dati priznanje, da su u teškim danima stradanja naših naroda pravilno shvatili svoje crkvene dužnosti. Iz izvještaja pojedinih srpskih stradalnika svjetlo zrače imena Ambrozija Benkovića, upravitelja župe u Bežljima, koji je pokazao prema patnjama Srba kao i pravoslavnoj sve eni koj subira i u ljudskog i bratskog suosjećanja, koji je imao kuraže da počne u Zagreb i da ustaškim prvacima ukaže na zlodjela, koja nisu njihove ustaše.⁵³⁶ Ili sve enik Martin Vujević u Drvaru, za koga srpske izbjeglice kažu da se za njih zauzimao i navukao na sebe mržnju ustaša.⁵³⁷ Među narodne sve enike valja svakako ubrojiti i don Anđelka Buratovića, koji nije pošao na Krku Srebrničevim tragom.^{537a} Takav je Janko Dumbović iz Zagorske Bedekovine. Župnik Alojzije Žagar, jer se zauzimao za obespravljene Srbe u Korišćima (srez Travnik) bio je uklonjen, a na njegovo mjesto postavljen fra Franjo Udović, rukovodilac brojnih zloina.⁵³⁸ Ili kateheta fra Bosiljko Ljevar u Bi-

^{531b} »Slobodni dom« 8. VIII. 1943.

⁵³² »Naprijed« 11. IV. 1945.

⁵³³ »Politika« 4. V. 1945.

⁵³⁴ »Narodni list« 4. XI. 1945.

⁵³⁵ »Politika« 10. XI. 1945.

⁵³⁶ Arhiv KzI, DXCI, 4064.

⁵³⁷ Arhiv KzI, 25. I. 1944. Nesignirano.

^{537a} Slobodni Dom 29. VIII. 1945.

⁵³⁸ Dokumenti o protunarodnom radu, 156.

ha u, koji je zbog svog zašti ivanja Srba bio kažnjen ku nim zatvorom ili njegov drug fra Viktor, ije prezime ne znaju srpske studentkinje sestre Turudija, kad su Komesarijatu za izbjeglice 12. I. 1944. dale svoje iskaze o njihovim teškim stradalni kim dñima.⁵³⁹ Srpske izbjeglice našle su lijepih rije i i za Miju Ettingera župnika u Daruvaru⁵⁴⁰ ili sve enika Stjepana Ognjanova.⁵⁴¹ Nema sumnje da bi se našao još izvjestan broj nama neznanih junaka-sve enika, koji su više cijenili duh episkopata i ogromnog broja bra e, kojima je klerofašizam bilo novo evan elje. Zaciјelo e vrijeme pokazati i odati priznanje svima onima, koji to zaslužuju, kako bi se dala puna slika ne samo onih nevrijednih nego i onih vrijednih slugu božjih i narodnih. Ve iz ovog kratkog, iako na žalost malobrojnog niza ove vrste sve enika iz NDH, vidi se da klerofašizam nije zarazio sve lanove, sve enike i redovnike, katoli ke crkve. Istina je, opet strašna da e se poslije oslobo enja pojaviti još jedan niz dosad nespomenutih nevrijednih sve enika i klerofašisti kih izdajnika, koji su i u oslobo enoj Jugoslaviji produžili da djeluju u duhu dviju biskupske poslanica. One od 24. marta 1945., a tako isto i one od 20. septembra 1945. Iako smo zapazili da je ve Msgr. Rittig odlu no demantirao obmane i laži, da je NOP bio protivnik crkve i vjere, vjerujemo da on nije bio u tome osamljen.

Takvi su i fra Miroslav Toni, župnik u bijelinskom srezu, ili fra Janko Bubalo, župnik u Vitini, koji šu umjeli oprijeti se protivnarodnoj »Pastirskoj poslanici« (septembra 1945), kao što su znali da i za vrijeme NDH ne ogriješe svoju savjest ni o evan elje ni o svoj narod.^{541a} Nema sumnje da su ti i takvi franjevcu u inili samo svoju dužnost, pa opet iska u od ostale svoje subra e koja su se teško ogriješila o svoj narod i svoj poziv. Istini za volju isti emo obranu starješinstva franjeva ke provincije »Bosne Srebrenе«, koju je ono predalo predsjedniku vlade NR Bosne i Hercegovine, Rodoljubu olakovi u, mjeseca maja 1945., povodom op e novinske diskusije o držanju klera za vrijeme okupacije i ustaške NDH. Ovo starješinstvo, koje su pretstavliali dr. fra V. Jeli i , dr. fra E. Zili , dr. fra V. Kruso, fra T. Ostoji , fra M. Džaja, fra Lj. Zlouši i fra K. Misilo, tvrdi da u tim kritikama i osudama »ima mnogo neobaviještenosti, a po sadržaju cjeline i nepravednosti.« Me utim, ipak ne može a da ne dozvoli da je bilo i prestupnika u njihovim redovima. »Mi ne možemo i ne emo tvrditi da nije ništa istina od onoga što je napisano i re eno, ali je ipak u cijelosti iznena uju e jednostrano i neto no.« Starješinstvo se brani da je ono u mogu nosti da pruži dovoljno dokaza da su »nosioци vlasti u ovoj franjeva koj provinciji vršili svoju starješinsku i patriotsku dužnost savjetuju i, opominju i, zapovijedaju i i kažnjava-ju i.« Štoviše, starješinstvo se poziva na svoje raspise iz 1941., 1942., 1943. i 1944., u kojima je opominjalo svoje lanstvo, da slijede geslo svoga reda »Mir i dobro« i da ne u estvuje u progonima i zlostavljanjima inovjeraca. Povrh toga, tvrdi starješinstvo, da je imaju i pred o ima svoga utemeljitelja, najve i dio franjevaca, »izuzev žalosnih iznimaka« radio u »duhu stišavanja strasti, pomirljivosti i ljubavi, ine i dobro ne samo rije ima nego i djelima.« Jer, tvrde starješine, »javnosti nije u cijelosti poznato, koliko je franjevaca koji su uz pogibelji vlastitog života spasavali živote onima koji su

⁵³⁰ Arhiv Kzi, 12. I. 1944. Nesignirano.

⁵⁴⁰ Arhiv Kzi, V. XXXIII, 4094.

⁵⁴¹ Arhiv Kzi, G LV, 3650.

^{541a} »Vjesnik« 25. X. 1945.

bili proganjani i zatvarani bez razlike vjeroispovijesti, nije poznato kolikim su obiteljima spasili život pomažu i im u svagdašnjim životnim potrebama, koliko su zaštitili od prijete ih progona.« — Nažalost, sve ovo što je dosad dokumentarno izneseno u ovoj knjizi, i samim ovim starješinama, ako pravo omjere ono što su znali dobra s ovim zlom, morat će slika sasvim drugi ije izgledati nego što je oni slikaju u svojoj odbrani. Svakako, i histori aru ovih mra nih srednjovjekovnih dana, mjeseci i godina u XX. stolje u, bit će dragi ako kroz taj mrak nešto više svjetla, morala i ljudske dobrote sine poslije dokumentacije koju bi oni mogli da dadu o svima takvima za koje se može prona i da su inili dobra djela, u duhu evan elja i zakona ljubavi prema otadžbini. Me utim, naša nastojanja i pored sve dobre volje nisu urodila naro itim plodom, koji bi umnožao broj drugova oko Msgra Rittiga i ostalih patriotskih sve enika.^{541b}

Treba da se kaže, da je ovo starještvo izjavilo svoju gotovost, da i ono sa svoje strane pomogne narodne vlasti, da se prona u krivci, koji su se za okupacije ogriješili o svoje patriotske dužnosti, pa ma oni bili i iz njihovih redova. Me utim, ova njihova izjava bila je u suprotnosti sa svime što se stalo da dešava poslije oslobo enja Jugoslavije. Jedan niz procesa, upravo u Bosni i Hercegovini je iznio na površinu nova ustaška imena franjevaca-zlo inaca, do kojih ranije tokom NDH nismo bili u mogu nosti da do emo. I to ve 1945., odmah po oslobo enju, ti su franjevci, kao i neki drugi svjetovni sve enici, samo produžili svoj naopaki rad iz vremena okupacije. Dovoljno je podsjetiti na su enje u Sarajevu teroristima-»križarima», koje su organizirali fra Franjo Schafhauser, fra Ivan Ondrić, fra Valerjan Volder, fra Nenad Dujić i fra Ante Kozina, sve lica iz provincije, pod starješinstvom spomenutih franjevaca »Bosne Srebrenе«.^{541c} Zar nije porazan sluaj, da je u tim teroristi kim akcijama u estvovao i jedan provincial, dr. fra Petar Grabić, koji je sa drugovima-franjevcima pošao tako daleko da se u jednoj tvornici izvrši pomo u eksploziva diverzija, ne bi li unio nemir u redove zagrebačkih radnika. Strahovite su fizionomije ovih zlo inaca u fratarskim mantijama, kao što su fra Alberto Bukić, fra Matej Vodanović, gvardijan zagrebačkog samostana Majke Božje Lurdske, fra Serafin Rajić, fra Josip Visković i fra Leonard Bajić. Svi su oni bili dirigirani spolja, od neprijateljski raspoloženih sila prema Jugoslaviji, a veza je bio me u njima fratarski emigrant fra Jozo Mikulić, koji ih je snabdjevao iz Italije s eksplozivom, kao i sa skicama propovijedi u kojima se napadale narodne vlasti i uznemirivao svijet, plaše i ga skorim ratom i spoljnom intervencijom u korist klerofašizma i itave ustaške i neustaške reakcije.^{541d} A propaganda ove reakcije služila se istim sredstvima kao što je to injeno i u vrijeme NDH. Fra Rajić je izjavio, s time u vezi, ne zaobilaze i toliko puta u ovoj knjizi pokazanu istinu: »Mi fratri vršili smo propagandu na dva na ina: preko propovijedi i preko ljudi, s kojima bismo dolazili u kontakt.^{541e} Tako je i opet propovjedaonica postala, kao što je i bila, ilegalna politička tribina, i crkva zloupotrebljavana od nesavjesnih sve enika i neprijatelja krvlju ste ene slobode u izrazite političke akcije.^{541f}

^{541b} Sa zvani nog prijepisa Izjave starještva franjeva ke provincije »Bosne Srebrenе«, predane predsjedniku vlade NR Bosne i Hercegovine maja 1945.

^{541c} »Borba« 25. XII. 1945.

^{541d} »Vjesnik« 29. VII. 1947.

^{541e} »Vjesnik« 31. VII. 1947.

^{541f} »Slobodni dom« 3. V. 1944.

Pa i kako bi to u inili, recimo nadbiskup Stepinac i jedan od potpisnika one franjeva ke obrane fra dr. Krunoslav Misilo, slavitelj Pavela i ustaškog ministra Makanca i nosilac ustaškog odlikovanja »reda za zasluge I. stupnja«, (iju smo optužbenu motivaciju naprijed, u po etku ovog poglavlja donijeli), — jer, oni bi prije sviju imali da optuže sami sebe i sebe prerešetaju. Me utim, ne samo da to nisu u inili, nego još i obmanjuju narodne vlasti svojim »obranama«!

Zato i obrana provincijala »Bosne Srebren« zvu i neiskreno i izyešta eno, polto su je brojna nova nedjela sinova svetoga Franje još više demantirala, ne santo u Bosni i Hercegovini, nego posvuda gdje se nalaze njihovi samostani. Pa opet, unato propagandi, koja je raspirivana naro ito od emigrantskih izdajnika kao i njihovih zaštitnika, oko Vatikana kao i medu reakcijama s obje strane Oceana, ipak nastupa izvjesno otrežnjavanje kod svih onih koji uvi aju ne samo potrebu prilago avanja, nego iskrenog i istinskog vra anja k dužnostima evan elja i svoga naroda. Osjetilo se ovakvo razvedravanje upravo prilikom spomenutog »Pastirskog pisma«, kad je lijep broj sve enika otklonio u raznim dijecezama da narodu ita ovu provokatorsku poslanicu episkopata, ispunjenu neistinama i ponovnim obmanama. Poželjeti je da se oko Msgra Rittiga okupe svi oni koji mogu da proslijede nau anje Strossmayera, Ra koga, Ucellinija i drugog broja pravih narodnih sve enika koji su umjeli da spoje svoje dužnosti prema crkvi s onima prema narodu.

Na pragu novih, svijetlih dana poslije oslobo enja zazra io je lik jednog skromnog franjevca, ija su osje anja i misli dostoje da pretskažu poboljšanja koja svi napa eni jugoslavenski narodi o ekuju i od strane istinskih tuma a evan elja, a to e re i na našem narodnom jeziku, ujedno i najve ih tekovina narodno-oslobodila ke borbe, bratstva i jedinstva, ljubavi i slike me u jugoslavenskim narodima. Takav je fra Ivan Tomasovi , koji zacijelo nije osamljen medu svojom subra om.

Sve to od reda utvr uju i još više osvjetljaju mnogobrojni procesi, koje su povele narodne vlasti protiv sve enika i redovnika, nezadovoljnih sa oslobo enom Jugoslavijom i ožaloš enih za izgubljenom NDH, produžuju i da rade protiv tekovina narodno-oslobodila ke borbe. Od najmanjih i najnezna ajnijih franjevaca pa sve do nadbiskupa Stepinca, kad je oktobra 1946. skinuta definitivno maska jedne laži i obmane koja je zavarala svijet s isfantaziranim mistifikacijama da su u pitanju vjera, crkva, krš anski moral. Sve je to palo u vodu pred neoborivim dokazima jedne strahovite istine, kojoj strani svijet tek postepeno može da povjeruje, toliko je ta istina daleko savremenom civilizovanom ovjeku.

Me utim, ni provincijali, ni ostale crkvene vlasti nisu poslušale Msgra Rittiga kad je preporu io još s oslobo ene teritorije sve enicima i predstavnicima crkve, s ne oslobo ene teritorije, da e »prava zada a crkve biti, da uzme veliko rešeto i temeljito pro isti sve eni ke redove od krvavih ustaša, jer to zahtijeva Božja pravda, crkveni kanec i cio narod koji nikada ne e dozvoliti, da se takovi sve enici vrati u Božje crkve.«⁵⁴²

Fra Ivan Tomasovi pozdravljuju i narodne oslobodioce u Kninu, poslije rije i srpskog sve enika popa Ratka Jeli a, ogromne mase Hrvata i Srba mogli su da uju prave predstavnike dviju krš anskih crkava. Fra Ivan Tomasovi ukazao je

⁵⁴² »Narodni list« 21. X. 1945.

na jednu injenicu, koja je bila jasna masi od šest hiljada Srba i Hrvata, koji su se poslije dugog vremena našli sjedinjeni pod svojim trobojkama sa petokrakom zvijezdom, koja im odsada ima da bude zvijezdom predvodnicom njihovoj boljoj zajedni koj budu nosti. I na tom zboru dominirala je osnovna misao velike pobjede, ne samo nad okupatorima i njihovim slugama, nego i nad separatisti kim optere enjima zgažene braće. Osjealo se da je Narodno-oslobodilački pokret izborio najve u tekuvinu kroz najstrahovitija stradanja i krvave žrtve: bratstvo i jedinstvo slobodoljubivih jugoslavenskih naroda.

Fra Ivan Tomasović bio je vjeran tumačenju ovih velikih nacionalnih ideja, koje i samo evanđelje potvrđuje.

Govorilo se da je sve u NOP-u protunarodno, nezakonito i ne dobro. Ali su oni bili u laži, a KOP je bio u istini. Oni laci su otišli i propali, a Karodno-oslobodilačka vojska je došla kao pobjednik i osvetnik. Stvarala se smutnja između Srba i Hrvata koji su stenjali pod neprijateljskim terorom. Ali usprkos tome naš se je narod probudio. Kjegova je svijest probudila Komunistička partija, koja je uzela na sebe odgovornost. Govorilo se da je Komunistička partija protiv vjere i sve enstva. To je laž. Imaju mesta i sve enstvima i vjeri. S našom vojskom je došlo i hrvatsko i srpsko sve enstvo, da obnovi tradicije i običaje jednih i drugih.^{5*3}

Rodoljubive i slobodoumne misli fra Ivana Tomasovića izgovorene na nekadašnjem poprištu bratobuila ke mržnje i razdora, uzbudile su veliki broj prisutnog svijeta, koji je osjetio da te misli i riječi dolaze iz dubina duše i srca ovjeka iz naroda, koji je pravo razumio zapovijesti zakona evanđelja, kao i ljubavi i odanosti prema svome narodu. Budunost je pokazati, da li će buduće katolički sve enstvo u katoličkim i vjerskim mješovitim krajevima poći tragom propovjednika bratske ljubavi i jedinstva, kakvi su nesumnjivo Msgr. Rittig i fra Tomasović i njihovi sve enički istomišljenici, ili tragom mračnog, uskogrudnog netolerantnog klerofašizma Poslanice i Pastirskog pisma njihova episkopata.

Vrijeme proteklo od 8. maja 1945. još ne pokazuje utješne znakove, da je to sve enstvo shvatilo poziv i historijsku misiju svojih velikana iz XIX. stoljeća i biskupa Strossmayera, Franje Račkoga, ili onih iz XX. stoljeća i biskupa Uccellinija, don Jurja Biakinija, don Frana Ivaniševića, Msgra Rittiga ili fra Tomasovića.

^{5*3} Knin je proslavio svoje oslobođenje. »Slobodna Dalmacija« 19. XII. 1944.

Pismo kotorskog biskupa Frana Uccellini-Tice profesoru dru Viktoru Novaku u vezi s njegovim lankom u »Politici« 4. II. 1935. »Štrosmajerovi odnosi prema srpskoj crkvi i njenim predstavnicima«, koji je prof. Novak napisao povodom poslanice nadbiskupa Bauera protiv sudjelovanja katoličke djece pri svetosavskim svečanostima.

Dumin 17. II. 1935

Velenjini Gospodine!

Odgovaram na vaš broški
list & tek. mј., čim ste me
osoblju počeli u Budužili.
Te bili ruci i negledno Vas
rat o slov. bogoslužju kod
Hrvata, kad ga suvile Sovišili,
ali me oči nemile ižduge u.
Vec sam u 89 godini životu.
Vas Članek o Štroumeyeru
u „Politici“ sasme je tu i u
i vrlo je zgodan. Štroumeyer

Koliko je bio odusvjetljivo rado
šut, tiskuće bio duboki
bogovilovac, Ono što ste
i spomenjali gledavate pri nisu,
neće biti nekomu mesto;
ali ste vrlo dobro učinili -
na ljudi radu, ljudi travu,
prijačem iduće klicem:

Bog vas pozivio!

Dakle, ako drugi bog daje,
To se vidi i da će mesto
porazgovarimo ovoga ljeta na
Londan: Promissio boni viri
obligatio.

+ Muelius AD
Tice

Lopud, 17. 11. 1935

Veleu eni gospodine!

Odgovaram na vaš bratski list 8 tek. mj., im ste me osobito po astili i zadužili. Ja bih rado i pregledao vaš rad o slov. bogoslužju kod Hrvata, kad ga budete dovršili; ali me o i nemilo izdavaju. Ve sam u 89 godini života. Vaš lanak o Strosmajeru u »Politici« sasma je to an i vrlo je zgodan. Strosmajer koliko je bio oduševljen rodoljub, toliko je bio duboki bogoslovac. Ono što ste izjavili glede vas pri svrsi (tj. pri kraju lanka o. p.) ne e biti nekomu milo; (tj. nadbiskupu Baueru, o. p.) ali ste vrlo dobro u inili — na ljutu ranu, ljutu travu, pa i ja vam iz dna duše kli em; Bog vas pozivio!

*Dakle, ako dragi Bog dade, da se vidimo i da se malo porazgovorimo ovoga ljeta na Lopudu: *Promissio boni viri obligatio.**

Uccellini-Tice, biskup.

REGISTAR IMENA

- Adžaji Luka 690, 695
Adžija Božidar 169
Afsenek 1060
Agaton 481, 492, 308, 510, 517, 876, 915
Akšamovi Antun 153, 154, 157, 225, 276, 422, 545, 566—571, 583, 618, 624, 688, 689—700, 704, 733, 790, 812, 885, 904, 948, 969—974, 1038, 1041, 1043, 1046, 1078, 1086
Ala Jakov 678
Alajbegovi 889, 1050, 1051, 1052
Alaupovi Ante 730, 731, 885
Alaupovi Marko 885
Alaupovi Tugomir 79, 132, 273
Aleksandar II (papa) 257
Alfirevi Ante 36, 57, 61, 62, 63, 65, 366, 596, 1035
Alo Sergio 343
Amanda . s. 827
Amande Ewald 379
Anderli Vilko 692
Andrašec Alfons 770
Andrašee Dionizije 690, 692, 695, 820
Andres Ivan 101
Andri Andrija 839, 863
Andri Josip 290, 528, 927, 938, 1006—1010, 1052
Andri Jozo 95
An elinovi Grga 132
An elkovi M. 441
Ani Ante 42, 65
Ani Šime 674
Anti Petar 678, 773
Antonescu 875, 1038
Arambašin J. 268
Arata Anton 623, 629
Aristofan 38
Arnold Vlasta 837, 842
Arpinati 364, 365
Artukovi Andrija 547, 550, 621, 679, 820, 912, 921, 932, 948, 986
Asan i Ivan 971, 972
Ascalesi 340
Astaloš Josip 674, 763
Aškerc Dolorosa 832
Athems 32
Auer Ljudevit 433, 434
Aurelija . s. 828
Babi 724, 737, 866
Babin Martin 775
Bach Aleksandar 88, 257, 934
Badoglio Pietro 338
Baji Leonard 1098
Baernreither J. M. 30
Bakari Vladimir 1085
Bakoti Lujo 107, 108, 288
Bakotin Jerko 709
Bakši Stjepan 227, 414, 620, 621, 1089
Bakula Ante 709, 913
Bakula Petar 660
Balen Josip 701, S72
Bali evi Marko 780
Bali Karlo 900
Balti Viktor 671, 673
Balokovi g. 871
Bandi Branko 727
Bandi Drago 728
Bani Stanko 70
Banko Toma 1090
Barac Fran 70, 78, 79, 127, 128, 221
Bara Dominik 774, 936, 936
Barada Milio 42, 576, 931
Barbali Fran 108, 110, 111, 113, 123, 263, 358, 367, 372—374
Barbari Mladen 676
Barbari Stipe 814
Bareša Ivo 709
Bari Stjepan 145, 292
Bariši Jakov 963
Bariši Rafo 963
Bariši Stipe 815, 818, 963, 987
Bariši 659
Barle Janko 314
Bartolomasi Angelo 112, 113, 119, 121—123, 340, 372
Basari ek uro 250
Bastianini Giuseppe 664, 960, 962
Baši Petar 664
Baši Salih 1046
Batuši Krunoslav 791
Bauer Ante 7, 13, 23, 26, 27, 37—39, 41, 64, 71—73, 77—79, 91, 93—96, 98, 100—102, 107, 132, 152—154, 168, 169, 172, 173, 179, 180, 183, 185, 191, 193, 197, 200, 201, 234, 267, 273, 304, 309, 366—368, 375, 413—423, 425, 426, 438—440, 461—463, 471—475, 490, 594, 796, 801, 833, 949, 994, 1002
Bebler Aleš 892
Becker Ivan 735, 758
Bedrica Gabro 664, 665
Begi (Vilko?) 712
Beli O. 664
Belobrajdi 925
Beluhan Eugen 715, 716, 721, 729
Beluhan Milan 588, 841
Benedikt XV. 45—47, 49, 51, 52, 58, 64, 108, 113, 122, 124, 128,

- 137, 151, 153, 165, 167, 261, Böhm Mario 743
 263—265, 319—321, 323, 324, Bojani Stjepan 871
 367, 369, 1014, 1015, 1022
 Beneš Eduard 518
 Benita . s. 829
 Benko Izidor 36
 Benkovi Ambrozie 1096
 Benkovi Jakov 870
 Benzo 656
 Berberovi Hilmij 685
 Berchtold Leopold 22
 Berkovi Petar 780
 Berning 353, 391
 Bervaldi Josip 42, 507—509, 517
 Bestie Mijo 861
 Bešlagi Hamdija 634
 Bezina Ivan 673
 Biankini Juraj 42, 50, 115—118, 131, 261, 1100
 Biazzotti 275
 Bidovec Ferdinand 365
 Bidžan Džafer 1046
 Bili Branimir 831
 Bili Paško 952
 Bilobrk Mirko 673
 Bilobrk Vlado 678, 679
 Bilogrivi Nikola 717—719
 Bini ki Fran 46, 64, 241, 242, 243, 305, 937, 939, 940, 941
 Birt Branko 775
 Biskupovi Ante 774
 Bismarck Oto 135, 137, 139, 317, 398
 Bittner Ludwig 21
 Bjelokosi Ivan 774
 Bjelopetrovi Milica 684
 Blaškovi Petar 556
 Blaškovi Vladimir 596, 994, 1034
 Blaževi Grga 720
 Blaževi Jakov 1054
 Blum Leon 919
 Bocak Valentin 771, 871
 Böckman Josip 771
 Boduli Miša 42, 269, 270
 Bogdan Ivo 528, 644, 845, 1038, 1043, 1046—1048, 1057
 Bogi Atanasije 633
 Bogi Dorde 641, 642
 Bogojevi Dušan 643
 Bogunovi Marija 651
 Bogutovac Stjepan 871
 Boha evski K. vidi Šimrak
- Bombelles Marko 485
 Bonifacije VIII 329, 330
 Borgoncini Duca 273
 Bori Nikola 828, 1089
 Boris (Koburg) 875
 Borko 509
 Borkovi (Josip?) 701
 Borkovi Martin 993
 Bortas Franjo 871
 Borštnar Josip 1075
 Bosco Ivan 1003
 Boškovi Mato 673
 Bošnjak Nikola 730, 861
 Boži Milan 477, 478
 Božnar Antun 1096
 Bradari Stanko 669, 679
 Braji Rudolf 930, 994
 Bralo Božidar 556, 560, 688, 731
 —742, 790, 861, 888, 892, 982,
 992, 1000
 Branimir knez 520, 916
 Braši 1049
 Brekalo Zvonko 648, 649, 650,
 682, 718, 719, 777
 Brecelj 1072
 Brenna Paulo 321, 322, 373
 Bressan 385
 Breškovi Jordan 998
 Briševac Daniel 963
 Brkan Ivo 677, .678
 Brkašev 241
 Brki Marijan 674
 Broz Josip-Tito 655, 793, 974,
 1085, 1088, 1089
 Brumat 1093
 Bruno Giordano 334
 Brusni Ivica 958
 Bubalo Janko 1097
 Bubalo Lujo 240
 Bubanj Martin 768, 769
 Bubi iro 678
 Buble (Vinko) 709, 1096
 Buconji Ante 724, 730
 Buconji Paskal 963
 Bu in Jovo 65
 Bu ko Ivan 980
 Bu Ante 709
 Budak Mile 489, 493, 503, 537,
 538, 547, 550, 559, 576, 591—
 593, 595, 602—605, 607—609,
 616, 619, 623, 692, 696, 730, Cagni 110, 111, 262
 Calles 245
 Canevara 331
 Canki Pavao 1044, 1045—1047
 Caprara 961
 Carducci Giuseppe 127, 324
 Carev Jozo 774
 Carevi Josip 303, 323, 424, 440,
 562
 Cari Juraj 74, 96, 127
 Carlyle Tomas 19
 Carnelutti 485, 487

- Casaneguo Emilio 1075
 Casertano Rafaelo 1027
 Casolito Bartolomeo 592
 Castagnola Stefano 330, 331
 Cattani 949
 Cavour Camillo 80, 137, 324, 330,
 334, 545
 Cecelja Vilim 576, 857—860, 865,
 1010, 1056, 1057
 Cek Stjepan 1090, 1091
 Cemovi Marko 440, 478
 Cenki Juraj 92, 95—97
 Cepuder 1077
 Cerjak Nikola 101
 Cerkovnik Frane 1077
 Cerovac Anka 1017
 Cerovski Ivan 182, 186
 Cherubini Francesco 99, 108, 118,
 129, 132, 267
 Chevalier Ulisse 1004
 Chotek-Hohenberg 38
 Churchill Winston 1031, 1072
 Ciano Galeazzo 485—488, 505,
 506, 531, 535, 540, 542
 Cicak Vladimir 310, 311
 Cicero 661
 Cico Natalija 832
 Cievola Agostino 670
 Cihlar-Nehajev Milutin 11
 Cikojevi Ante 238
 Cincar-Markovi 501, 532
 Cippico-Pretner 944
 Clam-Martinitz 48, 50, 59, 70
 Cola N. 339
 Colas 33
 Constantini Celso 119, 357
 Coppola Francesco 333
 Crevatto 114
 Crnica Ante 148, 1009, 1011
 Crnkovi Josip 1052, 1054, 1059
 Crnogorac Ljubo 651
 Cronia Arturo 257
 Cvekan Paškal 820
 Cvetan Franjo 1052
 Cvetkovi Dragiša 444, 484, 487,
 494, 496, 499, 501, 503, 515,
 518, 522, 527, 529—532, 541,
 585, 596, 1007
 Cvirk Ivan 1017
 Cvirk Kristina 1017
 Cvitanovi Ante 667, 668
 Czernin Otokar 49, 50, 59
 Czock 398, 399
 aluši Marko 657
 arnojevi Arsenije 979
 Cavlek Aleksandar 1096
 avlovi Oton 999
 ekada edomil (Ins. i Liber
 pseud.) 631—633, 636, 803, 804,
 808, 838, 843, 922, 923
 ekada Milivoj 729
 ekada Smiljan 948
 elak Dane 659, 676, 871
 elik Dragutin 556
 ermelj Lavo 109, 110, 113, 115,
 121, 122, 357—365, 370, 382,
 385, 386, 389, 392
 ernegoj 353
 i i Augustin 42, 378, 418, 476
 —478, 945, 985
 ingrija Pero 65
 ok Ivan 382
 okljad Mara 713
 olakovi Lazar 684
 olakovi Rodoljub 655, 1097
 ondi Ivan 1098
 ondi Marko 722
 op Franjo 1017
 ovi uro 726
 ubeli Zlata 990
 ubrani Jerko 768
 ubrilovi Branko 531
 ubrilovi Vasa 40
 ui Mijo 674
 ujak Vid 1094
 ule Petar 623, 889, 895, 903,
 963—969, 978, 980, 1046
 ulina Cv. 650, 871
 urin Franjo 769
 epuli Avelin 850
 Ciri Irinej 168, 169
 Ciril i Metodije 75, 103, 119, 256,
 pas.
 Cirkovi K. Stevan 163, 165—167
 Coric Didak 658, 659
 ori Marko 688
 Corkovi Petar 240
 orovi Vladimir 31—34
 osi Alojzije 654
 osi Efrem 816
 osi Franjo 781
 uk Juraj 509, 1093
 uka Jakov 42, 164
 ulum Karlo 1094
 urci Antun 963
 ur i Danica 831
 ur inovi 783
 uri Laurencija S26—831
 uri Vladislav 671
 Dabi Risto 652
 Dabina Nikola 726
 Damjanovi Damjan 820, 1019
 Danilo Ivan 262
 D'Annunzio Gabriele 99, 108,
 110, 119, 123, 266, 357
 Danon 648
 Dante Alighieri 41, 649, 825
 D'Aosta 1025
 Dareši N. 871
 Davidovi Jovan 687
 Davidovi Ljuba 167, 232
 Deanovi Bogdan 697
 Debeljak Ignacije 770
 Dedijer Vladimir 523, 685
 Defar Milan 871
 Deli Niko 770
 Deila Franca 114
 Delia Torre 125
 Delamari 141
 Delnikov M. J. 912
 De Martini 1064
 Demetrovi Juraj 163, 183, 184
 Desnica Uroš 484
 Dev i Juraj 857
 Deželi Ivan 766
 Deželi Velimir 136, 292
 D'Herbigni Mihael 64, 1015
 Didovi Mirko 871
 Didovi Franjo 1090
 Digovi Pero 962, 1025
 Dini Mihailo 798
 Di Štefani 347
 Dlustuš Milena 832
 Dobre i Nikola 871
 Dobrila Juraj 12
 Dobrovjac Milan 365, 366,
 1030
 Dodi Pavao 689, 690
 Dodig Serafin 1094
 Don evi 864
 Donkovi Ante 101, 103, 124, 179,
 180, 182, 194, 200
 Doreši Nikola 1019
 Dosedjel Lav 684
 Dositije, mitrop. 454
 Došen 694

- Draganovi Krunoslav 396, 400, Faulbacher 999
 405, 601, 629, 656, 724, 790, Felici Ettore 944
 798, 803, 892, 929—931, 936, Felicinovi Jozo 767
 1026, 1027, Feren i Karlo 968
 Dragi evi Berto 658, 667, 668, Ferrari 371
 871, Filip Cecilija 831
 Dragi Boško 726, Filipovi A. XV
 Dragi Sretenko 639, 640, Filipovi Frano 866
 Dragila uro 839, Filipovi Vjekoslav 645—651,
 Draškovi Milorad 185, 186, 191, 682, 718, 861
 197, Filip i Stjepan 593
 Drinkovi Mate 134, Fiorensoli 566
 Drlji Rastislav 817, Flammarion Camille 209
 Drofenik Josip 141—142, Flapp Ivan 258, 259
 Dudi Dragojlo 655, Flodin Stjepan 917—919, 921—
 Duji Nenad 1098, 924
 Duki Izaka 831, Fogaro Luigi 372, 373, 382, 389,
 Dujmovi Josip 681, 694, 390
 Dujmuši Anto 963, Foreti Bruno 290
 Dujmuši Dragan 963, Forjan Florencije 710
 Dukljanin pop 661, 874, Fosco Antun 1006
 Dulibi Božo 45, Fostacz Jadwiga 824
 Dumandži Jozo 547, 679, 820, Forstner Antun 8
 Dumbovi Janko 1096, Franceti Jure 658, 727, 734, 738,
 Dumi Stjepan 825, 829, 830, 814, 815, 823, 839, 844, 848,
 Durman Mladen 726, 727, 852, 860, 866, 881, 904, 971,
 Dvornik Matija 260, 261, 380, 981, 990, 1018, 1957
 Džaja Miroslav 534, 1097, Giolitti Giovanni 123—125
 Džebi Jozo 814, Giovannini 949
 armati August 927, Franco Francesco 313, 314
 Divoje Antun 534, Franjo-Ferdinand 4, 20, 24, 30,
 or evi Osloja 682, 36—38, 46, 49, 55, 477
 ure Ante 725—727, 861, Franjo-Josip 10, 22, 25, 33, 37,
 Duri K. 169, Frank Ivica 71, 264
 Eckert Rudolf 46, Frank Josip 4, 16, 34, 71, 580,
 Egelsar 960, 961, 924
 Ehrlich Lambert 1062, 1063, 1077, Frankopan Krsto 116
 Eliker 688, Frankovi Silvije 675
 Endlicher Ivan 27, Frimel Ante 1010
 Ereš Grgo 679, Frkovi Ivica 547, 550, 712, 770.
 Esih Karlo 1090, 814, 941, 968, 987, 988, 995
 Esih Pavao 591, Frua Atilio 357
 Eterovi Jerko 870, Fržop Franko 595
 Ettinger Mijo 790, 835, 1097, Fržop Nikola 595
 Eugen Savojski 577, 403, Fuchs Josip 728
 Evetovi Ivan 136, Fulgosi Vicko 1085
 Fabek Tomo 771, 772, 871, Gabri Stjepan 761
 Fajfar Tone 1063, Gagarin 120
 Falatar A. 871, Gagliardi Manko 264
 Gahs Aleksandar 414
 Gaj Ljudevit 518, 1082
 Gaji Vladimir 642
 Galeši J. 871, Gali F. 169
 Gali Ljubomir 70, Galimberti Luigi 258
 Ganza A. 871, Ganza Bartol 1052
 Garibaldi Giuseppe 325, 545
 Gari Jozo 74, 572, 686—688,
 694, 700, 738, 743, 948, 1038,
 1041, 1043, 1046, 1047, 1086
 Gasparri Pietro 97, 107, 124,
 128, 151—154, 168, 263, 326,
 327, 334, 351
 Gavran i Oto 430, 781
 Gavranovi Berislav 29
 Gavrilovi Mihajlo 107
 Gavrilovi Nenad 775
 Gayda Virginio 500
 Gebizon 661, 907—909
 Gec Marijan 728
 Gecina Martin 766
 Geli Tomislav 963
 Gemelli 362, 363
 Germogen, mitrop. 1044, 1093
 Franceti Jure 658, 727, 734, 738,
 814, 815, 823, 839, 844, 848,
 852, 860, 866, 881, 904, 971,
 981, 990, 1018, 1957, Giannini Pasquale 112
 Gigli 346
 Giolitti Giovanni 123—125
 Giovannini 949
 Glasnovi Marjan 371
 Franjo-Ferdinand 4, 20, 24, 30,
 36—38, 46, 49, 55, 477
 773, 777, 951
 Franjo-Josip 10, 22, 25, 33, 37,
 47, 173, 209, 380, 451, 480, 989
 Glavaš Petar 553, 665, 666, 673,
 596, 624, 625, 679, 702, 785,
 820, 926, 1038, 1044, 1045,
 1047, 1048
 Glažar Matija 767
 Gleise von Horstenau 556, 830,
 925
 Gliboti Ivan 669, 673
 Gligi 804
 Glognari Mirko 487
 Glumac Dušan 419
 Gmaz Andrija 1017
 Gnidovec Ivan 767
 Göbbels Josef 500, 751, 756,
 1018, 1020, 1048, 1085
 Golenko Dragutin 702
 Gorani Frano 962, 1025
 Gori an Henrik 1078
 Görting Herman 1020
 Gorše Kornelije 694, 695
 Gortan Vladimir 365, 366
 Gosar Andrej 136
 Govedi Josip 950

- Goya Francisco 641
 Grabi Petar 292, 706, 1046, 1098
 Grabovac Jozo 42
 Gracija od Mula 1004
 Grani Sre ko 659
 Grazioli Emilio 1060, 1063
 Grabovac Karlo 673
 Grebenarovi Bono 671, 673, 818, 963
 Gregi An elko 697—699
 Gregor i Simon 783
 Gregorec S. 1093
 Gregori Danilo 532
 Gregori Paja 522
 Grge Petar 297, 308, 420, 901, 902, 930, 931, 938—940
 Grgur VII 285, 580, 610, 660, 977, 1026
 Grgur XIII 569, 570
 Grgurev Ivo 773, 952
 Grgur Ninski 256, 451, 949, 1003
 Grimm Karlo 926
 Grivec Fran 168, 169, 174
 Grizogono Prvislav 268, 946
 Grškovi Niko 42
 Gruden Josip 51
 Gruji i Karlo 883
 Gubec Matija 848, 866
 Guberina Ante 281, 284, 289, 304
 Guberina Ivo 853, 871, 869
 Gubi Bosiljko 676
 Gubi Ciro 773
 Gudelj Martin 678, 773
 Guji Eugen 682, 683
 Gulina Pavle 1054, 1059
 Gun evi Josip 292, 296, 544, 583, 854, 897
 Guti Blaž 647, 654
 Guti Viktor 608—611, 616, 618, 619, 646, 654, 687, 688, 705, 717—719, 731, 736, 738, 741, 743, 744, 756, 888, 981
 Gvozdanovi Pavle 775
 Haberštok Stjepan 100
 Habjanovi Stjepan 871
 Hadži Matija 736, 741
 Haeckel Ernest 57
 Hailo Mato 556
 Hairovi Redžep 741
 Halama Franjo 339
 Hamovi Zdravko 656, 657
 Hanželi Terezija 827
 Haramustek IX
 Harapin J. 930, 931
 Hartmann 57
 Haulik Juraj X, 6, 7, 88, 1013
 Hefer 778
 Heffler Ferdo 156
 Heger Vilko 999—1001
 Heimerl Milan 11
 Helm Hans 823, 999
 Herak Rudolf 1090
 Herceg Rudolf 305
 Herenda 767
 Hermann Castimir 655, 656, 861, 862, 871
 Herman Franjo 629
 Hetzendorf von Konrad 33
 Hinkovi Hinko 19
 Hitrec Teodor 101, 861, 871
 Hitler Adolf 309, 390, 396, 466, 486, 500, 503, 507, 508, 518, 522, 528, 529, 533, 535—537, 541, 542, 547, 549, 550, 568—571, 583, 585, 587, 592, 602, 606, 637, 638, 667, 712, 720, 721, 730, 733, 739, 740, 742, 751, 755, 757, 769, 772, 774, 782, 810, 812, 819, 835, 844, 847, 848, 853, 882, 896, 901, 910, 912, 914, 915, 971, 975, 997, 1012, 1014, 1016, 1020—1024, 1060, 1064, 1069, 1084
 Hlond August 391
 Hofmann Antonin 948
 Hohnjec Josip 136, 137, 236, 237
 Hörmann Košta 31
 Horthy Miklos 875, 898
 Horvat Aleksandar 71
 Horvat Bernardina 823
 Horvat Josip, 50, 54, 131, 231, 232, 235
 Horži Stjepan 769
 Host Venturi 347, 359
 Hranilovi Jovan 42
 Hranilovi 870
 Hraste Mate 871
 Hren Dragutin 1004, 1005, 1021
 Hreni Hadrijan 710
 Hripko 639
 Hrsti Ivan 666, 668—670, 861—864
 Hrvatovi Hrvatko 7
 Hulji Stanko 708
 Hus Jan 708
 Igli Veronika 832
 Ili Mihailo 440
 Ilova a Boris 652
 Imbrišinovi Luka 657
 Innitzer 999
 Inocent IV 257
 Irgoli Mijo 790
 Ivak Ignacije 710
 Ivaki Pavle 1010
 Ivan IV 509
 Ivan VIII 257, 977, 1038
 Ivan X 256, 257, 977
 Ivan Ravenjanin 491, 517
 Ivan i Cvijeta 831
 Ivan i Mom ilo 143
 Ivaniš Božo 721
 Ivaniši P. 566
 Ivankovi Nikola 569, 679
 Ivanisevic Frano 112, 118, 120, 169, 174—176, 234, 264, 265—268, 272, 273, 277, 278, 450—452, 463, 1100
 Ivankovi Ciril 659, 679
 Ivankovi Leopold 1049, 1054
 Ivanovi Niko 1096
 Iveli Ante 42, 96
 Ivezkovi Mladen 522, 655, 1093
 Ivši Milan 290, 935, 936
 Jablanovi Ivan 492
 Jablanovi Tomislav 813, 814
 Jacona Gaetano 960
 Jagi Ante 1001
 Jäger Ivan 861, 866
 Jagodar Mijo 871
 Jaguni Emanuela 831
 Jakov i Karolina 1075
 Jakši Grgur 398
 Jakši 168, 169, 171
 Jambrekovi Stjepan 594, 595, 680, 833, 910, 990
 Jambroši Krsto 808
 Jankov Lazar 649
 Jankovi Dragomir 248
 Jankovi Milan 641
 Jankovi Velmar 920
 Januši Jurislav 12, 15
 Janji Savo 682
 Janji Vojislav 147, 165, 167, 234, 273, 274, 276, 437, 453, 797
 Javornik Ivo 1096
 Jedreti Kuzma 1^{oo}“

- Jegli Antun 26, 27, 38, 41, 45, 50—53, 57, 58, 63, 64, 74, 96, 127, 128, 154, 155, 168, 169, 171—173, 234, 273, 275, 370, 861, 939, 1060
 Jelavi Ante 678
 Jelavi Bono 679
 Jeleni Julijan 42
 Jeleni Krsto 774
 Jeli Andrija 667, 675
 Jeli Vitomir 1097
 Jeli Luka 42
 Jeli Marinko 675
 Jeli Ratko 1099
 Jemerši Ivan 476
 Jenko August 27
 Jercl Ivo 671
 Jerec Mirko 766, 857
 Jerkovi Rade 775
 Jerkovi Zvonko 661
 Jesih (Ljudevit?) 290
 Jevreinov 64
 Jevti Bogoljub 425, 426, 431, 447
 Ježi Adalbert 871
 Josif, mitrop. 609, 619, 633, 638
 Jovanovi Arso 665
 Jovanovi M. Jovan 286, 287, 447
 Jovanovi Milivoje 157
 Jovanovi Ljuba 79, 164, 187, 191—197, 557
 Jovanovi Vasa 454
 Jozo, fra 704
 Juki Frano 239, 817
 Juki Graciela 831
 Jurenovi (Lujo?) 664
 Jur i Makso 679
 Jureti Augustin 112, 413, 437, 629
 Juri ev Ante 708
 Juri ev Dionizije 625—628, 631, 827, 829, 831, 862, 872
 Juri ev Ivo 708
 Juri An elko 924
 Juri Mijo 771, 856, 861
 Jurin i Franjo 354
 Juriši 727
 Jungwirt Franjo 776
 Jurkovi Ignacije 1046
 Jurkovi Julijan 963
- Ka i -Mioši Andrija 418, 419, Kadiji Stanko 774
 Kala evi 757
 Kalaj Janko 629
 Kalajdži Josip 820
 Kalan Andrej 51
 Kailay Benjamin 3, 5, 29
 Kalnoky Gustav 258
 Kalo era Marko 196, 197, 199, 200
 Kamari Drago 657
 Kamber Dragutin 516, 517, 742—745, 750—757, 963, 964, 989
 Kancijan Vjekoslav 1090
 Kancilija Klarencija 831
 Kanoti Mihovil 770
 Kaovica Mirko 673
 Kapi Mirko 826
 Kapralovi Stojan 642
 Kapulica Mate 673
 Kara or evi Aleksandar 79, 108, 124, 134, 141, 154, 235, 415—417, 439, 464, 557, 560, 775, 937, 940, 976, 989
 Kara or evi Pavle 425, 426, 434, 438, 485, 486, 488, 493, 495, 497, 501, 503
 Kara or evi Petar I 801
 Kara or evi Petar II 433, 434, 878
 Karadžole Pijo 871
 Karaman Anton 984
 Kar i A. 953
 Kardelj Edvard 655, 892, 1062
 Karga in Vladimir 757, 760
 Karin Karlo 560
 Karlin Andrej 112, 113, 119, 120, 124, 369
 Karlo Habsburg 47, 55, 58, 71
 Karmin i Jozo 900
 Kasche von 541, 772, 994, 1051
 Katalini Radoslav 42, 169, 174
 Katalini Jeretov Rikard 81, 1004
 Kati Lovro 256, 257, 930—932, 936
 Kaurinovi Josip 720, 721, 1058, 1072
 Kavanjin Jerolim 518
 Kavran Božidar 728
 Kažot i Augustin 1004
 Keki Kazimir 696
 Kenninck Franjo 199
- Kerdi Ivo 1001
 Khuen-Hedervary Dragutin 3, 5, 7, 16, 192, 207, 208, 444
 Kidri Boris 892, 1062, 1079, 1080
 Kikelj 1064
 Kilendar Pavao 729
 Kisi Miho 425
 Klapši Josip 871
 Klari Ante 654, 683
 Klari Branko 927
 Klekl Josip 136, 137, 237, 238
 Klemen i Alfons 1074, 1075
 Klement XI 569
 Klement XIV 8
 Klobi Franjo 769
 Knez Marta 832
 Knezovi Oton 36, 660, 661, 662, 679, 744, 1002
 Kniewald Dragutin 263, 270, 930, 931
 Koblar 314, 315
 Kocbek Edvard 312—315, 459, 892, 1062, 1072
 Kockovi Josip 1096
 Ko iš Stjepan 1001
 Kolar Ivan J. 26
 Kolarek Nikola 574
 Kolb Boris 810, 811
 Kolb Kamil 133, 190, 820
 Kolednjak Kvirin 1054
 Koljani Miloš 761
 Kollar J. IX
 Komnenovi Mirko 139
 Konjevod Marko 730
 Konstantinovi Mihailo 531
 Kopunovi Anuncijata 832
 Kopriv evi Josip 924
 Kora Vitomir 94, 132, 133
 Kordi Mirko 768
 Koreni Stjepan 16
 Koritnik Rikard 89
 Korošec Anton 45, 48, 49, 50, 59, 69, 70, 79, 81, 128, 131, 133—135, 139, 140, 163, 167—169, 172—174, 193, 232, 247, 251, 271, 272, 274, 431, 438, 440, 444, 446, 454, 459, 460, 465, 497, 501, 502, 515, 532, 1060
 Kosanovi Steva 683
 Kosier Dragan 727
 Kostren i Luka 127, 324
 Kostren i Marko 169, 174, 175.

- Košak Vladimir 845, 896, 1048—
 1051
 Košuta Vlatko 965
 Košuti August 487, 488, 489,
 530, 541
 Kotoguš Slavko 652
 Kovačević Goran. 879, 1083
 Kovačević Ljuba 33
 Kovačević Nikola 670
 Kovačević Petar 641
 Kozina Ante 1098
 Kožul Julije 675, 679
 Krajačić Nikola 861, 862
 Kralik Franjo 584, 585, 610, 611,
 614, 833, 837, 843, 844
 Kralj Augustin 764
 Kralj Marica 765
 Kraljević Anđelko 963
 Kranjc Mirko 1071
 Kranjčec Matija 766
 Kranjčević Stjepan 214
 Krapac Ivan 215, 812
 Kraus Fr. 212
 Krek Janez 45, 46, 48, 78—81,
 293
 Krek Miho 431, 532, 1065, 1070,
 1072
 Krekić Bogdan 423
 Krešimir Petar IV 256, 562
 Krilić Ivan 728
 Kristan Edbin 142
 Krivošić Stjepan 808
 Krizmanić Juraj 996
 Križaj Petar 1076, 1077
 Križanac Božica 671
 Križanić Juraj 174, 1082, 1088
 Krizman Andrej 1071
 Krleža Miroslav 468, 919
 Krnjević Juraj 457, 489, 490, 501
 Kroflin Duro 770
 Krpić-Močiljar 219
 Krstelj Ivan 183—186, 191, 197
 Krstić Vera 822
 Kršnjavić Izidor 34
 Kruljac Mato 925
 Kruno V. 1097
 Kržanić Krsto 333, 673
 Kržišnik Anton 870
 Kučera 817
 Kumanović Stjepan 766
 Kuhar Ivan 767
 Kujundžić 290
 Kukanić A. 112, 119
 Kukina Eugen 1002
 Kukolja Dragutin 759
 Kulenović Džafer 634
 Kulenović Osman 547
 Kulmer Miroslav 10
 Kulovec Fran 515, 531—533
 Kulušić Stjepan 871
 Kumanudi Košta 444
 Kundsmann 727
 Kuran Milan 1090
 Kurelac F. IX
 Kušej Rado 157, 160—163, 269
 Kutleša Perica 671
 Kvas K. 871
 Kvaternik Eugen st. 4, 463, 841,
 848, 866, 938
 Kvarneki Eugen ml. 647, 783
 Kvaternik Petar 543, 737, 990
 Lachmann 1070
 Lacković Marinko 894, 997, 1051,
 1052
 Lah Josip 495, 622, 777, 904,
 1069
 La Fontaine 390
 Laginja Matko 46
 Lalić Dragutin 849
 Lang Josip 251
 Lanović Mihajlo 163, 164, 167,
 273
 Lap Benediktina 824
 La Piana Giorgio 325, 326, 335,
 582
 Lasić Dionizije 626
 Laštrić Filip 798
 Latundžija Mato 687
 Laurent F. 8
 Lav X 491, 493
 Lav XIII 9, 10, 119, 170, 257,
 258, 260, 276, 443, 440, 444,
 450—452, 491, 883, 1013
 Lazić Ivan 871
 Ledochowski Vladimir 47, 329,
 417, 886
 Ledochowski 398, 1015
 Ledit J. 64
 Legan Jelisava 832
 Leiber 895
 Lenek Ignacije 1067, 1078
 Lendić Ivo 534, 535
 Leopold Karlo 1001
 Lesnić (Stjepan?) 190
 Liguori Alfonso 590, 740, 906
 Lipovac Zvonko 650, 718, 781
 Lisak Erih 789, 790, 820, 845,
 892—895, 934, 944, 954, 1000,
 1021, 1049, 1053, 1058
 Lisić Ciprijan 673
 Livajušić Marko 676
 Lobkowicz Antoaneta 895
 Lobkowicz Erwin 789, 881, 886,
 889, 890, 892—895, 904, 931,
 997, 999, 1000, 1001, 1021,
 1035
 Lošnik Ana 1017
 Lončar Pavao 306, 310, 607, 883,
 1085
 Lončar Slobodan 675, 679
 Lončarić Ante 767, 790
 Lončarić Josip 95, 138, 190, 218,
 298, 299, 300, 414, 848, 938
 Lorković Blaž 621
 Lorković Ivan 227
 Lorković Mladen 607, 789, 857,
 889, 892, 904, 905, 925, 931
 Lovrić Bruno 398, 399
 Lovrić (Venceslav?) 664
 Loyola Ignacije 7
 Luburić Maks 649, 659, 677, 731,
 769, 830
 Lučić Franjo 679
 Lueger Karlo 6
 Luetić Milan 562, 737
 Lukac Karlo 261
 Lukac Karlo 775
 Lukas Filip 482, 934—937, 1051
 Luketić Josip 103, 179, 189
 Lukić 987
 Lukinić Edo 141
 Luković Niko 42, 482, 1096
 Luter Martin 57
 Lutić Mladen 674
 Ljevar Bosiljko 1096
 Ljotić Dimitrije 501
 Ljubibratić Savo 444
 Ljubić (Franjo?) 682
 Machiavelli Nikola 545, 906
 Maček Borivoje 671
 Maček Vladimir 33, 230, 252, 303,
 304, 306, 308, 309, 311, 423,
 427—431, 434, 438, 445, 447,
 463, 471—476, 478, 479, 484—
 506, 511, 513—515, 517, 518,
 522, 527—532, 538, 539, 541.

546, 585, 587, 592, 596, 641, Margotti Carlo 339, 385—387, Merz Ivan 290, 292, 585, 834, 791, 792, 810, 848, 853, 909, 390, 1032, 1092, 1093 840, 925, 926
928, 1007, 1041, 1050, 1058 Mari i 1050 Mesi Matija 12, 932
Ma erec Juraj 506, 841, 900 Mari Duka 64, 677, 871, 1054, Mesner Mirko 640
Magaldi Gherardo 962 1055 Mesner-Spor i A. 155
Magaš Ljubo 768 Marijanovi Marko 696 Messine 341
Magdi Milivoje 1083 Marinkovi Vojislav 185, 186, Meštrovi Ivan 801
Maglione Luigi 580, 888—892, 191, 197, 413 Metikoš 654
895, 898, 904, 905, 962 Marjanovi Dragutin 757 Mickiewicz Adam 383
Mahni Antun 15, 37, 45, 46, Marjanovi Milan 4, 11, 71, 207 Mifka Spiridion 942
53—56, 58, 61, 63—65, 71, 80, Marko Križev anin 89, 1007 Mijakovi Ante 775
109, 110, 111, 119, 124, 132, Markovi Boža 534 Mihajlovi Draža 878, 1049,
151, 152, 213, 241, 262, 270, Markovi Ivan 762, 812 1050, 1057, 1071
289, 291—293, 395, 396, 400, Markovi Jurica 759 Mihali Ivan 759, 760
408, 476, 555, 937, 939, 941, Markovi Laza 162, 163, 167 Mihalovi Antun 71, 77
945, 975 Markovi Zvonimir 281, 855 Mihaljevi Marko 983
Majdak Vladimir 1032 Markovi 659 Mihaljevi 822
Maji Andrija 679, 724, 725 Marojevi Juro 653 Mihi Desimir 713, 714
Majnari Mladen 1054 Maroši Ante 1096 Mihovilovi Ivo (M. I.) 371, 376.
Majstorovi Ivan 484 Marši uro 490, 491, 493 378, 386
Majstorovi? Miroslav = (Filipo- Marti Grga 239, 418, 419, 988, Mikac Ivan 213
vi Vjekoslav) 648, 649, 777, 1084 Mikan Ivan 870, 546, 576, 579,
871 Martinac Josip 772 790
Majstorovi Sre ko 711 Martinac Paško 675, 780 Mikec Ljubo 772
Makanec Julije 817, 1027, Martin i Modesto 706, 820, Mikuli Ante 871
1030-32, 1045, 1099 Martinac 1046, 1048, 1054 Mikuli Josip 871, 1098
Maksimovi Boža 231, 232 Martini 643 Mikuž Metod 1094, 1095
Malalan Franjo 1091 Martinovi Dobrilna 647 Milanovi Božo 1093, 1094
Malbaša Ante 30 Martinovi (Tomislav?) 757 Milanovi -Litre Stanko 666, 667.
Maleš Tomo 672 Marun Vjekoslav 42 669, 670, 673, 679, 871
Malovec Jakob 1072 Maruši Josip 41, 73, 365 Milanovi Sime 1090
Malovrh Franc 1071, 1072 Masucci Giuseppe 903, 980 Mileta Jerolim 572, 664, 708,
Mamelli 535 Masaryk Tomaš 3, 11, 229, 512, 709, 948, 950, 960, 961, 1046,
518 1085, 1086
Mami (Ignacij?) 734 Miliči Ivan 728, 729
Mandari Filip 769, 774 Maši Nikola 771 Miličevi (Ivan?) 724
Mandi Dominik 42 Mašina Zdravko 871 Miličevi Nikola 682
Mandi Matko 42 Matijevi Miroslav 635, 649 Miličane 644
Mandi Nikola 36, 145, 813— Matkovi Ivica 649 Miličevi Josip 1090
815, 981, 983, 1032, 1037, 1038, Matoš A. G. 19, 941 Miličevi Pavao 774
1044—1047, 1057 Matteoti 327 Miličevi Vicko 259, 363
Mandruzzato 364, 365 Mavec Jakob 1072 Milinovi Luka 640
Manojlovi Košta 536 Mažurani Ivan 1082 Milinovi Sime 260, 347
Manza 1074 Mažurani Vladimir 932 Milinovi Zvonko 769
Marakovi Ljubomir 930, 931 Mažurani Zelimir 457 Miličevi or e 648, 784
Marchetti Salveggiani 409 Medi Justin 505, 506, 871 Milkovi Jakša 966
Marcone Giuseppe 569, 570, 582. Medovi Celestin 42 Miloš Dane 679
607, 623, 783, 784, 788, 836, Medved Petar 761 Miloš Ljubo 649
840, 841, 875, 889, 894, 903— Medveš ak Matija 1096 Miloš Zvonimir 365
909, 944, 946, 950, 966—968, Medvid Bernardin 664, 665 Miloševi Antun 42, 74, 482
980, 999, 1027 Menciger Stjepan 89, 91, 197 Milpševi Božo 42, 96, 97
Mareli Josip 41, 259, 260 Mercedes . s. 825 Minderovi edomir 655
Mareti Tomo 932 Merry del Val 22, 37, 165, 261, 268, 328, 380, 443, 892 Mini Miladin 682
Margeti Mamerto 1054

- Minossi 344
 Mintas Vladimir 1051
 Minzoni 327
 Mio Borivoj 963
 Misilo Krunoslav 818, 1043,
 1044, 1046, 1047, 1097, 1099
 Mistrangello 326
 Mišeti Roko 424, 425
 Miš Alojzije 34, 39, 41, 572,
 630, 636—638, 903, 948, 962—
 964, 1080
 Miš Zivojin 79
 Miškina Dragica 782
 Miškina Pavlek 305, 782, 919
 Miškov Andjeo 42
 Miškulic Mile 454
 Mišora Ante 42
 Mitrovi Aco 871
 Mitrovi Joso 652
 Mla Krešimir 927
 Mladenovi Antun 676
 Mo nik Vinko 945
 Modesti Mario 353, 376
 Modri Ivo 709
 Moguš Mato 610, 768, 803
 Mommsen Teodor 324
 Montani Ve eslav 683, 684, 722
 Montini 891, 892
 Moravac Pino 948
 Morel Rafael 336
 Moretti 328
 Morosini L. 956
 Moscatello Niko 273, 433, 450—
 452
 Moscatello Toma 1096
 Moskowljevi Miloš 142
 Moškov 1058
 Mousset Albert 30
 Mravak Josip Dinko 914
 Mrdjen Vjekoslav 562
 Mrkobrad Vaso 727
 Mrnavi Tomko 418, 4V9, 1009
 Mrvi Nikola 641
 Muckermann Friedrich 309
 Mufti Ismet 800, 988,
 Mufti Omer 743
 Müller Josip 417, 426, 518, 861,
 866, 910, 914, 925, 926, 1001
 Munzani Pietro 370—372'
 Musa Trpimir 675
 Mussolini Arnaldo 335
 Mussolini Benito 123, 124, 126,
 127, 168, 243, 286, 321—33S,
 341—346, 350—353, 359, 364,
 366, 369, 370, 374, 380, 389,
 390, 395, 409, 410, 463, 464,
 485—488, 503, 507, 508, 522,
 533, 535, 536, 540, 542, 547,
 549, 550, 570, 574, 581, 585,
 592, 602, 637, 667, 710, 740,
 742, 757, 772, 789, 796, 810,
 812, 819, 837, 841, 847, 853,
 893, 896, 901, 905, 910, 914,
 915, 943, 971, 997, 1012, 1021,
 1025—1027, 1066, 1084, 1090,
 1092, 1093
 Mustapi Mato 591
 Mušica 382
 Nagi Franjo 271
 Naki Filip 259
 Naletili Stjepan 673
 Natkov Stipe 774
 Natla en Marko 28, 1060, 1064
 Nazor Vladimir 655, 879, 1083—
 1085
 Nedj Marko 585
 Nedj Martin 239, 817
 Nedj Milan 603, 855, 878, 976
 Nemec Bogomil 376
 Nemec Julije 42
 Nestorovi D, B. 397, 398
 Neumann Mihajlina 382
 Nevisti Ivan 7, 428, 429, 430
 Nevisti Franjo 679, 820
 Nevisti Josipa 831
 Neži Dragutin 413, 416, 828,
 930
 Niedzielski Felix 586, 588, 719,
 836, 840, 845, 846, 850, 851,
 1056
 Nikola (Petrovi) 125
 Nikoli Antun 114
 Nikoli Ivan 912
 Nikši Ivan 760, 766, 870
 Nin i Mom ilo 79, 117, 167,
 234, 236, 237, 273, 413
 Nodilo Natko 344, 345
 Novak Alojzije 711
 Novak Viktor 8, 10, 11, 16, 18,
 20, 75, 207, 444, 861, 941
 Novak part. 1072
 Novak Msgr. 1093
 Novosel Mato 42
 Nožini Milka 656
 Nui J. 871
 Nui Mato 964
 Nui Petar 766
 Nuk Vilim 830, 947
 Njaradi Dionizije 73, 386, 387,
 419, 425, 495, 975
 Ogni 767
 Ognjanov Stjepan 1097
 Opalin Dragutin 591
 Orlando Tadeo 1073, 1074
 Orli Josip 761, 762
 Orlovi Ferdo 871
 Oršani Ante 538—540
 Oršani Ivan 290, 297, 845—
 848, 850, 914
 Ostoji Ljubica 725
 Ostoji Mladen 725
 Ostoji Tomislav 1097
 Oto (Habsburg) 1067
 Ozana bi. (Crnogorka) 1004
 Paar Ludwig 258
 Pacelli Eugenio 47, 309, 332,
 343, 346, 348, 433—438, 444,
 467, 555, 966
 Pachanek 958
 Paji Kazimir 1090, 1091
 Paji Petar 1022
 Pajtier Petronije 871
 Palffy Moritz 21, 22, 25, 26, 32
 Palunko Vicko 85
 Paljug Mato 614, 775, 861, 871
 Pandži Krešo 659
 Parši Zore 774
 Passetto Luka 374, 377, 378
 Pastor i 769
 Pašali Jako 136
 Paši Nikola 79, 135, 139, 163.
 167, 193, 232, 273, 276
 Paulin 673
 Pauliši Josip 1090
 Paulus 870
 Paveli Ante 33, 145, 230, 287,
 294, 305, 504—506, 508, 511,
 513, 517, 518, 527, 528, 531—
 541, 543-550, 552, 554, 556-561,
 565, 567, 568, 572, 574—581,
 583, 586—593, 597, 602, 609,
 613, 614, 616, 621, 627, 634,
 637, 641, 645, 646, 655, 657,
 658, 660, 661, 662, 663, 665,
 670, 671, 676, 680, 688, 690,
 691, 692, 703, 704, 709, 710,

- 711, 720, 721, 724, 727, 730, Pernar Anka 491
 731, 733, 735—740, 742—745, Pernar Ivan 487, 490, 491, 493
 751, 754, 757, 764, 768, 772—Perovi Bonifacije 626, 925, 926,
 775, 778, 779, 789—791, 794, 1046
 795, 799, 801—803, 808—813, Peško Dragica 985, 986,
 816, 818, 819, 822, 823, 827, Petan Janko 1096
 831—835, 839, 842, 844, 852—Petanjek Dragutin 924—926
 856, 858—860, 862, 863, 867, Peterlin Ernest 1078
 869, 870, 872, 874—878, 880, Petitti di Roreto 109
 882—890, 892, 896, 899, 900, Petkovi Petar 740, 741
 903, 905, 906, 908, 910—913, Petli Matija 947
 918, 922, 924, 926—930, 932—Petrak Leticija 831
 934, 936—938, 940—943, 946—Petranovi Dragan 546
 948, 950, 961, 963, 965, 967—Petranovi gen. 770
 969, 971—978, 980—983, 985, Petranovi Spiridion 979
 988—990, 992, 994, 995, 997—Petri Ivan 547, 884
 1003, 1012, 1018, 1025, 1027, Petri Niko 85, 86—91, 100, 101,
 1030—1033, 1035—1037, 1044, 196
 1046, 1047, 1050, 1051, 1054—Petritva Miroslav 670
 1058, 1065, 1066, 1071, 1081—Petrovi Jure 774
 1084, 1086, 1099
 Paveli Mijo 1003
 Paveli Milan 917
 Pavi Ivan 1090, 1091
 Pavi Matija 849
 Pavkovi 829
 Pavlek Tiburcije 1054
 Pavlic Petar 142
 Pavlinovi Mihovio 12
 Pavlov Vlado 673
 Pavlovi J. Rad. 313
 Pavo fra 827
 Pavuni Stjepan 772, 790, 994
 Pazina Markica 671
 Pazman Josip 71
 Pederzolli Trifone 363, 367
 Peji Sava 692
 Pellegrinetti Ermenegildo 190,
 194, 225, 236, 321, 366, 380,
 416, 437, 440, 449, 461—464,
 493, 506, 853, 901, 949, 983,
 1010
 Pem Antun 861
 Penavi Ignacije 675
 Peni Janko 574, 613, 614, 861,
 871, 873—881, 883, 990
 Per evi Petar 822, 855, 864
 Peri Adam 871
 Peri Josip V. 42
 Peri Marjan 731
 Peri Petar 659, 963
 Peri Sre ko 651, 671, 682
 Peri Stijepo 900
- Perkoši Nikola 861
 Perkovi Augustin 674
 Perkovi Kažo 42
 Perkovi Mirko 42
 Pilipovi Nako 679
 Pinerola 339
 Pipini Franjo 762, 770
 Pizani 339
 Pizzardo Giuseppe 281—285, 287,
 289, 312, 557
 Platon ep. 450, -454, 687
 Pleše 885
 Podbukovšek Ignacije 773
 Poglajen Stjepan 517, 518, 521,
 910, 924, 925
 Poljak Josip 673
 Polonijo Bernardo 1006, 1007,
 1009
 Posilovi Josip 7, 214, 215
 Poli Matija 790
 Popovi Vasilj 29
 Popovi Velja 425, 557
 Popovi Vlajko 640, 686
 Popp Filip 169, 502, 503, 1044,
 1049
 Posavec Kerubin 711
 Potiorek Oskar 33
 Poto nik Josip 666, 667, 673
 Poto njak Franko 16, 23
 Praga Giuseppe 257
 Praski Mihajlo 422
 Prcela Teofanija 831
 Prebeg Vladimir 70, 71, 75
 Prepuni Marijan 871
 Preradovi Petar 19, 69, 640
 Preradovi Vasilije 729
 Prešeren Anton 417, 895
 Prgomet Stjepan 729, 730
 Pribi evi Adam 447
 Pribi evi Svetozar 70, 131, 139,
 205, 227, 232, 476
- Pijo XI 64, 257, 273, 281—289,
 292, 293, 299, 303, 317, .320—
 335, 337, 338, 341—344, 346.
 348, 351, 353, 358, 359, 362,
 366—369, 373, .374, 384, 386,
 390—392, 409, 413, 416, 420,
 421, 424, 427, 433, 444, 463,
 464, 467, 475, 482, 574, 660,
 778, 852, 853, 886, 902, 909,
 920, 966, 993, 1022, 1027,
 1029, 1090
- Pijo XII 332, 345—347, 490,
 492, 494, 498, 507, 569, 574—
 576, 580—583, 601, 623, 660,
 788, 789, 827, 839, 853, 858,
 865, 882, 886—888, 893—895,
 898, 899, 905, 906, 908—910,
 913, 943, 954, 966, 970, 975—
 977, 980, 1003, 1014, 1015, 1036
- Pilepi Antun 55, 235, 289—296,
 300, 302—305, 315, 316

- Protulipac Ivo 235, 236, 290—
 297, 302—304, 315, 417, 420,
 585, 834, 845, 926
 Prpi 925
 Prvi Stjepan 767
 Pucelj Ivan 28
 Puk Mirko 547, 548, 606, 616,
 621, 656, 692, 795—799, 801,
 802, 857, 873, 963, 976—978
 Pukljak Rudolf 808
 Puliši Vicko 93, 370
 Puni Otilija 831
 Puši Miho 546, 572, 948, 950,
 960, 1085, 1086
 Puti a Vido 717, 963
 Quinci Giovanni 114, 115
 Ra ki Franjo, akademik 7, 8, 12,
 96, 207, 256, 257, 319, 347, 348,
 438, 593, 833, 900, 931, 932,
 988, 1099, 1100
 Ra ki Franjo, žup. mitrova ki
 763
 Rade Stjepan 689, 690
 Radi evi Lovro 413, 416, 417,
 826, 884, 1089
 Radi Ante 5, 9, 206, 211, 212,
 214, 215, 476
 Radi Ignacije 110, 111
 Radi Krsto 669
 Radi Pavle 232, 234
 Radi Stjepan 5, 76, 80, 81, 88,
 100, 127, 131, 205—222, 226—
 260, 264, 276, 277, 294, 325,
 423, 428—430, 437, 438, 472,
 473, 476, 485, 490—494, 522,
 530, 542; 764, 791, 801, 866,
 901, 902, 932, 975, 995
 Radi ev Marin 927
 Radmilovj Jerko 65, 5
 Radoj i Mladen 832
 Radoni Andrija 1091
 Radosavjevi Jovo 643
 Radossi R. 1091
 Radoš Mirko 674
 Radoševi Lucija 824
 Radovanovi Ljuba 142
 Raduni Miljenko 304
 Raj evi Grgur 259, 260
 Raji Blaško 136
 Raji Dor e 645, 646
 Raji Emanuel 660
 Raji Ivan 731
 Raji Josip 674
 Raji Serafin 1098
 Raki Frane 665, 666, 679
 Rakoci Stjepan 1096
 Ramljak Stjepan 588
 Rampolla Mariano 17, 276,
 Ramšak Tonka 1018
 Rantaša Anton 1062
 Rapotec 1031
 Ratti Achille 319—322, 348
 Rauch Levin 4
 Rauch Pavao 54
 Ravnikar Vladimir 50
 Razum Mihael 770
 Re Bernardini Salvator 592
 Reberski Josip 489, 490
 Redeljevi Krunoslava 831
 Rednar 647
 Reed Douglas 1091
 Reif Lujza 832
 Rejec Ivan 353
 Renduli Bono 871
 Resener Ervin 1066, 1070
 Resman Franjo 1096
 Reši Vito 42, -267
 Reši 608
 Ribar Ivan 145, 441
 Ribari Božo 768
 Ribnikar Ivana 832
 Ridjanovi 1043, 1044
 Rieger Vilko 845
 Rihar Franjo 1062, 1094
 Risti Jovan 398
 Ristovi 249
 Ritter 22
 Rittig Svetozar 42, 70, 95, 96,
 107, 152, 153, 221, 263, 265,
 427, 1037, 1081—1085, 1087—
 1089, 1095—1099
 Rob, knjiž. 1071
 Roca Stjepan 234
 Rodi Rafael 250, 401, 437, 1009
 Rogi Grgo 679
 Rogoši Roko 419, 708
 Rogulja Petar 46, 64, 80
 Romac Ante 673
 Romac Rafael 679
 Romi Ante 717
 Ronac Ranko 678
 Roosevelt Franklin Delano 325
 Ronge Max 48
 Rosi Josip 669
 Rorman Jože 1077
 Rottiglieri 114
 Rovski Janko 957
 Roze Ilija 730
 Roži Ferdo 826, 938
 Rožman Gregor 271, 708, 878,
 893, 1031, 1057, 1060—1075.
 1078, 1094
 Rub i 1047
 Ruggero 1068, 1069
 Rukavina Juco 941, 1047, 1057
 Rükner 767
 Runje Karmela 832
 Rupnik Lav 878, 1031, 1057, 1065
 —1069, 1072
 Rus Jože 892
 Rusan Leopold 780, 781
 Ruspini Ivan 164, 166, 174, 272
 Rušac Stjepan 215
 Rušinovi Nikola 789, 889, 890—
 892, 904, 905
 Rutar 382
 Ružinski Alojzije 675
 Rybaf Otokar 50
 Sabljak A. 567
 Sachs Vladimir 71, 264
 Sadikovi Muhamed 720
 Sadovi Valija 143
 Sain Izidor 356, 357, 359, 367
 Saka Stjepan 508, 509, 511, 517,
 518, 883, 910
 Salis Seewis Franjo 397, 495, 576.
 580, 581, 605, 700, 828, 830,
 980, 1023
 Salvatorelli Luigi 105, 324, 326,
 334
 Salvemini Gaetano 325—328, 332,
 334—9, 340, 341, 345, 346, 582
 Santin Antonio 339, 358—367
 Sankovi Davorin 836
 Santucci 326
 Särglia Alberto 1075
 Sardi Emanuele 505
 Sarkoti Stjepan 480, 817, 1082
 Sarto Giuseppe 17
 Sava sv. 417—419, 507, 1008,
 1009
 Scatolini M. 709
 Scepticky Andrija 980
 Schenk Antun 925

- Schierici 1090, 1091
 Schindelär Adalbert 197
 Schlafhauser Franjo 1098
 Scholz Sidonije 638—645, 715,
 762, 775, 777
 Schräder Clemens 545
 Schreder 633
 Schuster 339, 340, 343, 348
 Scorza Carlo 326
 Sedej Fran 339, 353, 368—370,
 372—381, 385
 Seigerschmied Matija 15, 427
 Seilasi Haile 343
 Seitz Aleksandar 869
 Selak Josip 775
 Seleš 870
 Senki Ferdinand 1090
 Sesar Petar 676
 Severovi Tomo 790, 792, 862
 Sforza Carlo 21, 23, 45, 121, 123,
 125, 126, 319—321, 330, 346,
 365
 Si aj Stjepan 674
 Silvas 36
 Simeon ep. 454, 455
 Simi Sima 38, 48, 77, 108, 238,
 273, 415, 416, 436, 440, 444,
 446—449
 Simovi Dušan 522, 533, 541, 790
 Sincero 1014
 Sinkovi Mato 678, 773
 Siriš evi Slavko 724
 Sirotti Giovanni 376, 377, 380,
 381, 382, 384, 385
 Škarpa Vicko 42, 116
 Skerlec Ivan 36
 Skerli Jovan 19
 Skobe Ignacij 1074
 Skoko Miroslav 679
 Skupnjak Nikola 820
 Skvr e 425
 Slami Antun 413, 414
 Slavi ek Stjepan 925
 Slijep evi Pero 10
 Sliškovi Viktor 659, 818
 Slomšek Matija 402
 Smerdel Ton 1051
 Smi iklas Tadija 16, 932
 Smolaka Josip 50, 259, 273,
 274
 Smoljan Bruno 680
 Soldin 870
 Soldo Tugomir 675, 679
 Sokol Bernardin 542
 Solovjev Aleksandar 482
 Solovjev Vladimir 120
 Sonnino Sidney 125, 319, 331
 Sopijanec Lela 1058
 Soša Josip 1090
 Spaho Fehim 556
 Spaho Mehmed 460
 Spalajkovi Miroslav 127
 Spechel A. 564
 Spellmann 892, 896, 906, 997
 1026, 1027, 1031
 Spevec Stjepan 347
 Spin i Vjekoslav 42, 50, 115,
 131, 259, 262
 Spoleto Aimone 574, 661, 943,
 1003
 Srbik Heinrich 21
 Srebrni Josip 270, 323, 440, 445,
 472, 481, 564, 565, 583, 589,
 889, 955—960, 1046, 1080,
 1096
 Sremec Nada 655
 Srški Milan 557
 Stadler Josip 4, 6, 26, 29, 31, 32,
 34, 38, 41, 55, 58, 62, 65, 71,
 74, 210—212, 408, 416, 420,
 424, 462, 478, 489, 557, 682,
 813, 815, 861, 887, 924, 941,
 963—965, 988, 989
 Stai i Mihaela 827, 830
 Stani Rafaela 832
 Stanovnik 1072
 Star evi Antun 4, 5, 16, 19, 132,
 206, 242, 249, 250, 303, 325,
 413, 475, 476, 507, 566, 604,
 739, 772, 795, 796, 801, 813,
 841, 924, 930, 937, 938, 939,
 942, 1010
 Star evi Mato 498
 Star evi Mile ml. 931, 934
 Staši Marijan 673
 Steed Wickham 319, 330
 Stefanovi Jovo 576
 Stegel Stjepan 1091
 Stepinac Alojzije 7, 298, 300—
 302, 306, 307, 309, 414—423,
 426, 427, 430, 434—436, 438,
 439, 461, 463, 465, 471, 474,
 475, 480, 481, 484, 487, 490,
 491, 493—500, 503, 504, 543—
 545, 549, 550, 552—554, 556,
 564, 575, 576, 578, 586, 589,
 590, 593, 594, 597, 601—604,
 606, 609, 611, 622, 624, 628,
 630, 631, 636, 637, 639, 640,
 643—645, 650, 666, 667, 678,
 679, 695, 699—701, 703, 704,
 706, 710, 713, 724, 725, 733,
 737, 734, 756, 757, 776, 779,
 780, 787—791, 794, 798, 801,
 808, 809, 811, 818, 820, 825—
 827, 830, 833, 834, 837, 840,
 844, 845, 850, 852, 854, 857,
 858, 860—862, 864, 866, 867,
 869, 871—873, 875, 878, 881—
 883, 886—898, 904—906, 909,
 910, 912, 922, 923, 925, 930,
 934, 938, 941, 942, 944, 946—
 948, 954, 963, 966—970, 975,
 977, 978, 980, 987, 989—1006,
 1008—1012, 1016, 1018, 1020,
 1023—1030, 1032—1036, 1038,
 1041, 1044—1059, 1065, 1066,
 1078, 1080, 1081, 1089, 1099
 Stepinac Matija 476, 917, 919,
 1051
 Stilinovi Marijan 648, 652
 Stipeti Lav 770
 Stjepan mad. kralj 576
 Stojadinovi Milan 431, 435, 436,
 438, 447, 449, 450, 452, 453,
 456—458
 Stojadinovi Ljuba 205
 Stojkovi 452
 Stoos Pavao 91
 Strle Franc 1074
 Strossmayer Josip X, 6—8, 12,
 15, 16, 18, 30, 41, 96, 103, 118,
 120, 126, 131, 139, 153, 174,
 175, 207—211, 255, 257, 258,
 260, 277, 295, 305, 319, 330,
 331, 347, 348, 397—399, 40S,
 419, 427, 438, 443, 507, 566,
 593, 733, 812, 817, 833, 885,
 900, 930, 932, 969, 971, 974,
 988, 1082, 1083, 1088, 1099,
 1100
 Sturzo Luigi 122, 125, 284, 322,
 326, 327, 338, 343
 Suboti Niko 455
 Su i Alojzije 702
 Sudar Josip 650

- Sudi Ivan 871
 Sumi Ivo 679
 Šupilo Frano 16, 17
 Sušak Slavko 679
 Suši Lovro 547, 731, 739
 Suši Miroslav 566, 570
 Sva i Petar 521, 666, 811
 Šabali Frano 403
 Šabalja Ivan 871
 Šabalja Pavao 985, 1052
 Sabi Donatila 831
 Sabi ema 832
 Sabi Hasan 671
 Sabi Nikola 865, 866
 Šajatovi Dane 572
 Šali Ivan 789, 790, 820, 845,
 892—895, 934, 944, 954, 1000,
 1027, 1049, 1051, 1054, 1055
 Salovac Ivan 762
 Sapi Stanko 685
 Sari Božo 825
 Šari Ivan 9, 10, 20, 32, 33, 38,
 41, 71, 74, 95, 154, 212, 239,
 249, 250, 273, 275, 281, 288,
 289, 297, 301, 303, 306, 307,
 386, 387, 416, 424, 440, 445,
 472, 474—481, 487, 490, 504—
 507, 522, 554—561, 566, 572,
 582, 583, 585, 587, 595, 601,
 611, 636, 638, 682, 687, 689,
 710, 730—736, 741—743, 751,
 757, 803, 808, 812, 813, 815,
 816, 836, 845, 852—854, 861,
 878, 887, 888, 892, 902, 948,
 963—966, 968, 971, 974, 981—
 989, 991, 1009, 1014, 1019,
 1020, 1038, 1041, 1043, 1046,
 1047, 1080, 1081, 1086
 Šari Kruno 687
 Šaša Mile 726
 Šakovi Laurencija 828—830
 Šavora Jožef 1077, 1078
 Šuri Josip 871
 Šedy Slavko 776
 Šegvi Kerubin 19, 120, 131, 133,
 136, 249, 396, 482, 483, 508,
 845, 937, 941—943, 1032, 1083
 Šeparovi Domina 831
 Šeparovi Toma 42
 Šeper Franjo 808
 Šeper Josip 776, 828
 Šepi Dragovan 370
 šešuna Milan 671
 Šilov Pavle 664, 665
 Šilovi Josip 801
 Šime ki Josip 1055
 Šimi Velimir 673
 Šimi Vjekoslav 652, 861, 1010
 Šimleša Božo 671
 Šimuni Mate 773
 Šimunovi Dinko 662
 Šipuši Velisava 831
 Šinkar Anton 1071, 1072
 Šipi Bonifacije 790
 Šire Ambrozije 776
 Šimrak Janko 69, 70, 75, 78, 79,
 131—133, 135, 136, 300, 430,
 463, 503, 528, 612, 629, 645,
 700, 701, 703, 704, 775, 790,
 808, 845, 890, 891, 975—981,
 1038, 1041, 1043, 1046—1048,
 1057, 1058, 1080, 1085
 Širola Božidar 930, 931
 Šiši Ferdo 7, 48, 58, 65, 70—73,
 75, 78, 257, 262, 347, 348, 507
 —509, 932, 988
 Škabi Mate 114
 Škarica Gabriela 832
 Škarica Mate 42
 Škerbec Matija 1071
 Škorja Izidor 496, 502
 Škrbec Alojzije 1065—1067
 Škreblin Ivan 832, 833
 Škrinjar Franjo 790
 Škrinjar Salezije 710
 Škrivani M. 46
 Škrobo 675
 Šmidt 867
 Šojat Josip 505
 Špehar Franjo 957, 958
 Špes Ivka 589
 Šporer Ladislav 769
 Starnberger Franjo 776, 849
 Štambuk Andro 1096
 Stauber Slavko 999, 1001
 Stengel Franjo 1090
 Štifani Sre ko 1093
 Štrk Andrija 259
 Štula Milan 644
 Subaši Ivan 487, 495, 530, 531
 Sufflay Milan 739
 Šulenta Dominiko 679
 Šuperina Aleksandar 355, 356
 Šušter i Ivan 20, 33, 45, 46,
 48—51, 59
 Šutej Juraj 478
 Švabi Hasan 556
 Svašta Pijo 1054
 Sverer Rudolf 885
 Tabatzky Jožef 358
 Tadi Stipe 722
 Taka Teobald 869
 Tartaglia Oskar 32, 41
 Tarzila . s. 827
 Taveli Nikola 474, 490—492,
 494, 507, 819, 909, 991—1011
 Tekli M. 871
 Tetki Kažimir 871
 Ti i Ante 767
 Tijan Pavao 845
 Timko Bazilije 979
 Tisserant Eugenije 623, 629, 890,
 892
 Tittmann 894
 Tittoni Tomaso
 Tisza Koloman 65, 258, 347
 Tiszo Jozef 528, 529, 875
 Tkalec Kalafantije 770
 Tkal i Ivša 260
 Tkal i Vladimir 693
 Tkalec Zvonko 648
 Toj i Nikola 721
 Toni Miroslav 1097
 Tomac Dragutin 97, 100, 169,
 182
 Tomas Ilija 679, 711, 714, 715—
 717
 Tomas Ivan 715
 Tolj 692
 Tomasovi Ivan 1099, 1100
 Tomaševi Katarina 744
 Tomaševi Stjepan 811, 871
 Tomaševi 760
 Tomaši Dinko 6
 Tomaši Ljubomir 285, 349
 Tomaši Nikola 463
 Tomaši Toma 626
 Tomislav, kralj 221, 222, 224,
 256, 520, 661
 Tondini Cesare 399, 400
 Topalovi M. XV
 Topi Mirko 668, 731
 Torbar Josip 489

- Tresi -Pavi i Ante 937
 Trinaesti Dinko 348
 Troicki Sergije 440
 Truman Harry 1072
 Trumbi Ante 127, 128, 134,
 143, 145, 232, 555, 937
 Tumpi Mijo 930
 Turina Oskar 960
 Tvrtnko kralj 1004, 1007, 1008
 Tyrs Miroslav 9, 157, 518, 1026
 Ubersberger Hans 21
 Uccellini-Tice Frano 41, 74, 162,
 260, 305, 419, 481—483, 504,
 964, 1096, 1099
 Udovi Franjo 670, 1096
 Uj i Josip 270, 271, 413, 437,
 572, 784, 787, 945—947, 1033,
 1042
 Ujevi iro 669
 Ujevi Mate 845
 Ulaga Tomaš 946
 Umberto, kralj 578
 Unamuno Miguel 313
 Urban VIII 257
 Ustra Branko 671
 Ušeni nik Aleš 51—54, 56, 65
 Uvanovi Daniel 990

 Vajs Josip 276
 Valdži Mirko 927
 Valen i Franjo 365
 Valjak Josip 867
 Vanino Miroslav 508, 518, 910,
 930, 931
 Vannutelli Vicenzo 326, 329
 Varnava, patr. i61, 419, 440, 448,
 453, 455—457, 463
 Vasilj Jerko 657
 Vasilj Stanko 679
 Vasiljevi Mijo 652
 Vego Ante 679
 Vego Frane 679
 Velimirovi Nikolaj 419
 Venko Alojzije 729
 Venosta Visconti Emilio 330
 Veslaj Mirko 42
 Vesni Milenko 132, 135, 139
 Vezili Metod 680
 Viculin Jordan 926
 Vidovi Valerija 1054
 Viduši Stjepan 99, 101, 103,
 124, 179, 180, 182

 Vigevani 992, 993
 Vigilans (pseud.) 368, 369, 375,
 385
 Vignjevi Branko 26
 Viktor Emanuel II 578
 Viktor Emanuel III 121, 325,
 574, 577, 582, 858, 905
 Vilder Ve eslav 236
 Vilfan Josip 350
 Violoni Ilija 684, 871
 Virag Franjo 969
 Virchow 135
 Viskovi Josip 1098
 Višnjica Serafin 679
 Vitas Marko 641
 Viviani Marijan 1091
 Vizjak 1070
 Vlimen J. 199
 Vodanovi Matej 1098
 Vojnovi Ivo 69
 Voki Ante 924, 925, 985, 987,
 988
 Volkonsky Aleksandar 64
 Voltaire Ffanfois 252
 Voloder Valerija 1098
 Voršak An elko 73
 Voršak Nikola 331
 Vragovi Steva 1018
 Vran i Antun 871
 Vran i Milan 763
 Vraz Stanko 1082
 Vrbri Anto 813
 Vrdoljak Juro 659, 679, 716
 Vrdoljak Rudo 679
 Vrebac Franjo 682
 Vrhovac Maksimilijan 889
 Vu eti Ivo 775

 Vu eti Stipe 757, 790, 857, 861,
 862, 864, 927, 987, 1056
 Vu i V. 871
 Vu kovi Nikola 762
 Vujasinovi Todor 655
 Vujevi Martin 1096
 Vujica Ante 678
 Vujica Stanko 927
 Vujnovi Ivan 644
 Vujnovi Marijan 964
 Vukeli Joso 861, 862, 867, 870
 Vuki evi Velja 248
 Vuki Slavko 1018
 Vukojevi Bosiljko 730
- Vukovi Franjo 791
 Vukovi Ivan 667, 1094
 Vukovi Pile 1096
 Vukovi Roko 42, 45, 65
 Vuksan Petar 641
 Vukši Rado 658
 Vukuši Ivan 673
 Vuletin Džani 775
 Vurdelja 685

 Wagner Vjekoslav 397, 399, 400,
 401, 437
 Ward Wilfrid 331
 Weber Hinko 769
 Weiss Ante 839, 871
 Weiss Rikard 963
 Werner Ivan 849, 881, 994, 997
 Werntz 886
 Wesemayer 541
 Wilson Woodrow 47—49, 54, 69
 Wollmann Eduard 729
 Wurster Antun 892, 895

 Zagorac Stjepan 98, 100
 Zaje Ivan 207
 Zaninovi Sibe 406—408
 Zatezalo Petar 696
 Zdeslav, knez 521, 916, 977
 Zdziechowski M. 20, 941
 Zec Bonaventura 505, 506
 Zelenbaba Dušan 652
 Zeni Luisa 348
 Zeni Pietro 114
 Zerbini 952
 Ziherl B. XIII
 Zimmermann Stj. 931—3, 936
 Zimonji mitrop. 741

 Zja i Andrija 708
 Zlouši Ljudevit 677, 1097
 Znidari L. 836, 850
 Zoli Corrado 682, 889
 Zore Ivan 895
 Zori i Al. 769
 Zovko Marko 711, 712
 Zovko Zdravko 675
 Zrimšek Erna 1076
 Zrinski Petar 116
 Zrno Ante 679, 680, 871
 Zubac Zdenko 675
 Zubi Silvestar 662, 663., 691,
 742

Zuruni 36 Zanko Dušan 297, 595, 680, 83 i, Zivkovi Petar 425
Zvizdovi 818 850, 990 Zugl Marko 671
Zvonimir, kralj 511, 520, 521, Zeljka . s. 828 Zupan i Branimir 505, 724, 725
562, 574, 576—578, 580, 583, Žerjav Gregor 163 Zupec 1064
660, 661, 916, 917, 951, 1026 Zilie Eduard 1009, 1097 Zuri Ante 1096
Žagar Alojzije 1096 Zivanovi Ljubica 698 Zužek Franjo 775
Zani Milovan 543, 547, 550, 606, Zivkovi Andrija 929, 930, 936 Žužel 12
616 Zivkovi Ilija 696 Zvakek Ljudevit 354

ERRATA CORRIGE

Strana 1. U naslovu treba zamijeniti *Žrtva* u *Žetva*. Tako isto i u svim živim naslovima na neparnim stranicama od str. 3. do 41.

Strana 16, 15. red odozgo: *svijeli* treba da bude *svijetli*
Strana 37, red 6. odozdo: *etive* treba da bude *itave*
Strana 64, red 4. odozdo: *XX* treba da bude *XVIII*
Strana 73, red 11. odozgo: *prematra a* treba da bude *promatra a*
Strana 102, red 7. odozgo: *pomažu* treba da bude *pomaže*
Strana 103, red 11. odozgo: *akilejskog* treba da bude *akvilejskog*
Strana 131, red 10. odozgo: *bla* treba da bude *bila*
Strana 135, red 8. odozgo: *pruga* treba da bude *grupa*
Strana 137, red 15. odozgo: *prilagodititreba* da bude *prilagoditi*
Strana 138, red. 5. odozgo: na kraju re enice treba dodati znak navoda.
Strana 141, red 14. odozgo: *peltronisti kih* treba da bude *poltronisti kih*
Strana 142, red 14. odozgo: *Kleka* treba da bude *Kreka*
Strana 159, red 15. odozgo: Treba izostaviti prve tri rije i: *koju drugu vjeru* i staviti ih
u 17. red iste strane.
Strana 180, red 26. treba itav izostaviti i umjesto njega dodati: *Nadbiskup se brani da ga
nitko ne e mo i prekoriti da je bio prenagao ili prestrog*
Strana 180, red 17. odozdo: *ali* treba izostaviti
Strana 186, red 3. odozgo: *podopiru* treba da bude *podupiru*
Strana 273, red 20. odozdo: *Borgongioni* treba da bude *Borgoncini*
Strana 288, red 11. odozdo: *stanka* treba da bude *stranka*
Strana 300, red 11. odozdo: *tomu* treba da bude *tonu*
Strana 310, red 5. odozdo: *Standesstaat* treba da bude *Standesstaat*
Strana 321, red 12. odozgo: *talijnski* treba da bude *talijanski*
Strana 332, red 19. odozdo: *Pija X.* treba da bude *Pija XI.*
Strana 336, red 9. odozdo: *Giovantü* treba da bude *Gioventü*
Strana 341, red 6. odozgo: *odgovara* treba da bude *odgovoran*
Strana 344, red 20. odozdo: *mo* treba da bude *emo*
Strana 350, red 8. odozdo: *priznalo* treba da bude *prznato*
Strana 361, red 15. odozgo: *denacijaliziraju i* treba da bude *denacionaliziraju i*
Strana 362, red 21. odozdo: *dostojala* treba da bude *dostajala*
Strana 370, red 14. odozgo: *Osservartore* treba da bude *Osservatore*
Strana 372, red 19. odozgo: *Bartolomanija* treba da bude *BartoUmasija*
Strana 373, red 17. odozdo: *Berna* trebada bude *Brenna*
Strana 377, red 14. odozgo: *Passetti* treba da bude *Passetto*
Strana 382, red 19. odozgo: *Siroti* treba da bude *Sirotti*
Strana 383, red 20. odozgo: *Slonaca* treba da bude *Slovenaca*
Strana 389, red 9. odozgo: *Fogar* treba da bude *Fogaro*
Strana 390, red 13. odozdo: *Piju* treba da bude *Pija*
Strana 415, red 12. odozdo: *koji* treba da bude *koje*
Strana 421, red 11. odozdo: *podu enim* treba da bude *podvu enim*
Strana 422, red 19. odozgo: *shvatih* treba da bude *shvatio*
Strana 427, red 14. odozgo: *došlo je sukoba* treba da bude *došlo je do sukoba*
Strana 457, red 9. odozgo: *za primljeni* treba da bude *za skupštinski primljeni*
Strana 462, red 1. odozdo: *XX* treba da bude *XVIII*
Strana 468, red 11. odozgo: *neutralni* treba da bude *neustrašivi*

Strana 472, red 13. odozgo: *vodju* treba da bude *vodje*
Strana 506, red 10. odozdo: *Dalamciji* treba da bude *Dalmaciji*
Strana 506, red 18. odozdo: *dopisniku* treba da bude *dopisniku*
Strana 508, red 2. odozgo: *godini* treba da bude *godina*
Strana 512, red 1. odozgo: *Masarykova* treba da bude *Masarykova*
Strana 517, red 25. odozdo: *Petar Poglajen* treba da bude *Pater Poglajen*
Strana 521, red 10. odozgo: *korekture o ovim* treba da bude *korekture ovim*
Strana 531, red 6. odozgo: *Izgleda da su ipak* treba da bude *Izgleda da su to ipak*
Strana 531, red 9. odozdo: *smatranai* treba da bude *smatrani*
Strana 537, red 4. odozgo: *nacionalsocijalizam* treba da bude *nacionalsocijalizam*
Strana 544, red 18. odozgo: *katedrdali* treba da bude *katedrali*
Strana 545, red II. odozdo: *Di* treba da bude *Die*
Strana 558, red 7. odozdo: *izvazval* treba da bude *izazvale*
Strana 558, red 18. odozdo: *Vodiš* ti eba da bude *Voliš*
Strana 559, red 9. odozdo: *zoboravio* treba da bude *zaboravio*
Strana 560, red 20. odozgo: *krvavih godina* treba da bude *krvave godine*
Strana 575, red 21. odozgo: *sinti* treba da bude *sancti*
Strana 607, red 24. odozgo: *Josipa Lonara* treba da bude *Pavla Lonara*
Strana 623, red 1. odozdo: *XX.* treba da bude *XVIII.*
Strana 627, red 1. odozdo: *protunarnom* treba da bude *protunarodnom*
Strana 628, red 14. odozgo: *XX.* treba da bude *XVIII.*
Strana 638, red 9. odozdo: *klerofašisti ka* treba da bude *klerofašisti ka*
Strana 647, red 5. odozdo: *Jovanovi a* treba da bude *Stevanovi a*
Strana 652, red 12. odozdo: *udjelovanjanje* treba da bude *sudjelovanja*
Strana 653, red 20. odozgo: *Prije* treba da bude *Prije*
Strana 655, red 12. odozdo: *XX* treba da bude *XVIII*
Strana 660, red 10. odozgo: *razorušavanje* treba da bude *razoružavanje*
Strana 666, red 12. odozgo: *nadbiskup* treba da bude *nadbiskupi*
Strana 678, red 11. odozgo: *moraو* treba da bude *mogao*
Strana 679, red 6. odozdo: *Dante* treba da bude *Ante*
Strana 699, red 11. odozgo: *mjerovadnih* treba da bude *mjerodavnih*
Strana 708, red 23. odozgo: *Zaj i a* treba da bude *Zja i a*
Strana 714, red 19. odozgo: *Klepeca* treba da bude *Klepaca*
Strana 719, redovi 20—27 pripadaju u bilješku 248.
Strana 728, red 1. odozgo: *kokorski* treba da bude *kotorski*
Strana 736, red 10. odozdo: *zabludnika* treba da bude *razbludnika*
Strana 753, red 15. odozdo: *do* treba da bude *to*
Strana 776, red 3. odozdo: *ranim* treba da bude *raznim*
Strana 787, red 2. odozdo: *zna io* treba da bude *zna ilo*
Strana 789, red 12. odozdo: *Primanje* treba da bude *Priznanje*
Strana 789, red 23. odozdo: *naprotiv* treba da bude *naprosto*
Strana 790, red 22. odozdo: *Juraj Mikan* treba da bude *Ivan Mikan*
Strana 799, red 18. odozgo: *svoji* treba da bude *svojih*
Strana 802, red 7. odozdo: *ured* treba da bude *Ured*
Strana 804, red 21. odozgo: *odjaha* treba da bude *odhaja*
Strana 830, red 19. odozdo: *i za* treba da bude *i zar*
Strana 836, red 1. odozgo: *identificiraju* treba da bude *identificiraju*
Strana 840, red 5. odozdo: *XVII* treba da bude *XVI*
Strana 847, red 19. odozgo: *struji* treba da bude *struje*
Strana 853, red 1. odozdo: *convegn* treba da bude *convegni*
Strana 863, red 4. odozgo: *1918.* treba da bude *1938.*
Strana 871, red 8. odozgo: *SI.* Rukavina treba da bude *St. Rukavina*
Strana 871, red 17. odozgo: *B. Hitrec* treba da bude *T. Hitrec*
Strana 878, red 17. odozdo: *jedinstva* treba da bude *jedinstva*
Strana 885, red 11. odozdo: *najustaški* treba da bude *najustaškiji*
Strana 886, red 14. odozgo: *nihovih* treba da bude *njihovih*
Strana 892, red 3—4 odozgo: *kako je u lome govorio* treba da bude *kako se o tome govorи*
Strana 896, red 12. odozgo: *iskontruirano* treba da bude *iskonstruirano*
Strana 900, red 3. odozdo: *prijmu* trebada bude *prijemu*
Strana 901, red 22. odozdo: *osje aju* treba da bude *osje anju*
Strana 902, red 5. odozgo: *srađnoš u* treba da bude *srsa noš u*
Strana 910, red 10. odozgo: *Petar* treba da bude *Pater*
Strana 921, red 26 odozgo: *XIX.* treba da bude *XVII.*
Strana 922, red 9. odozgo: *dovoljnu* treba da bude *dovoljno*
Strana 929, red 13. odozgo: *obaviješten ja* treba da bude *obavještenja*

Strana 931, red 16. odozdo: *spremni* treba da bude *spremi*
Strana 941, red 14. odozgo: *20. listopada* treba da bude *20. listopada 1929.*
Strana 942, red 10. odozgo: *wieder afstan denen* treba da bude *wieder aufstanden*
Strana 990, red 19. odozgo: *pontifikalibus* treba da bude *pontificalibus*
Strana 996, red 4. odozgo: *komples* treba da bude *kompleks*
Strana 998, red 9. odozgo: *op enito* treba da bude *op insko*
Strana 1000, red 3. odozdo: *koje* treba *koju*
Strana 1004, red 16. odozdo: *Taveli etve* treba *Taveli eve*
Strana 1007, red 4. odozgo: *Polonjo* treba da bude *Polonijo*
Strana 1014, red 2. odozgo: *Pontificum* treba da bude *Pontificium*
Strana 1014, red 18. odozdo: *Redeptoris* treba da bude *Redemptoris*
Strana 1019, red 6. odozgo: *jugoslavnskih* treba da bude *jugoslavenskih*
Strana 1019, red 9. odozgo: *De utim* treba da bude *Me utim*
Strana 1021, red 9. odozdo: *instiktivno* treba da bude *instinktivno*
Strana 1030 red 17. odozdo: *hipokritski* treba da bude *hipokritske*
Strana 1030. red 14. odozdo: *biv* treba da bude *bio*
Strana 1054, red 1. odozgo: *i su enje* treba da bude *i Su enje*
Strana 1061, red 7. odozgo: »*Giornale d'Italia*« treba da bude »*Giornale d'Italia*«
Strana 1062, red 1. odozgo: *Rantaš* treba da bude *Ranta'sa*
Strana 1065, red 1. odozdo: *Škrbac* trebada bude *Škerbec*
Strana 1067, red 15. odozdo: *Škrbec* treba da bude *Škerbec*
Strana 1087, red 8. odozgo: *D. Rittig* treba da bude *Msgr. Rittig*
Strana 1097, red 20. odozgo: *kao šo* treba da bude *kao "sto*
Strana 1099: itav pasus prvih šest redaka treba staviti pri dnu stranice iza etvrtog reda
odozdo.

Ina e ima pojedinih pravopisnih nedosljednosti, pa se eš e izmjenjuju Pio i Pijo, Ma ka i Ma eka ili Korošca i Korošeca što treba ujedna iti. Sitnije grijeske ispravit e lako dobrohotni italac.

NAPOMENA:

U toku štampanja moga djela izašla je knjiga dra Nikole Nikoli a *Jasenova ki logor* (1948), koja daje najsugestivniju sliku strahota, kojima su bile izložene žrtve u logoru i od strane pojedinih sve enika. Ovom se knjigom znatno dopunja dokumentacija moga pretposljednjeg poglavlja, *Teror i katoli enje*, sa svjedo anstvima prvoga reda.

Za izdava a: Dr. Viktor Novak
Tisak Nakladnog zavoda Hrvatske, Zagreb
Naklada 4000
Cijena Din 455'—